

ENQUÊTECOMMISSIE REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN

VAN HET ONDERZOEK

DEEL 2C

NEUTRALITEITSPOLITIEK / VERTREK VAN DE REGERING

DE EERSTE MAANDEN IN LONDEN

(PUNTEN B, C, D EN E VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERHOREN

TWEEDE DRUK

STAATSDRUKKERIJ- EN UITGEVERIJBEDRIJF / 'S-GRAVENHAGE 1949

CHRONOLOGISCHE LIJST VERHOREN

Naam	Datum	Blz.
I. H. Reynders	Dinsdag 17 Februari 1948	9
A. Q. H. Dijxhoorn	Woensdag 18 Februari 1948	11
Jhr. mr. D. J. de Geer	Dinsdag 24 Februari 1948	13
Ir. J. W. Albarda	Dinsdag 9 Maart 1948	16
Jhr. mr. A. M. Snouck Hurgronje	Woensdag 10 Maart 1948	18
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Woensdag 10 Maart 1948	21
J. G. M. van de Plassche	Dinsdag 16 Maart 1948	29
Prof. dr. F. C. Gerretson	Donderdag 18 Maart 1948	40
J. L. Posthuma	Donderdag 18 Maart 1948	50
Dr. G. Bolkestein	Maandag 22 Maart 1948	53
Mr. M. P. L. Steenberghe	Dinsdag 23 Maart 1948	54
Dr. J. van den Tempel	Dinsdag 23 Maart 1948	56
Ir. P. F. S. Otten	Dinsdag 23 Maart 1948	59
Dr. J. van den Tempel	Dinsdag 13 April 1948	62
Dr. G. Bolkestein	Dinsdag 13 April 1948	73
A. Q. H. Dijxhoorn	Dinsdag 13 April 1948	82
H. G. Winkelman	Woensdag 14 April 1948	97
Ir. J. W. Albarda	Woensdag 14 April 1948	108
Mr. dr. A. A. van Rhijn	Woensdag 14 April 1948	115
Ch. J. I. M. Welter	Woensdag 14 April 1948	126
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Woensdag 14 April 1948	136
Jhr. mr. D. J. de Geer	Donderdag 15 April 1948	147
Dr. J. van den Tempel	Dinsdag 20 April 1948	161
Jhr. mr. A. M. Snouck Hurgronje	Dinsdag 20 April 1948	167
Mr. J. R. M. van Angeren	Dinsdag 20 April 1948	178
Mr. W. G. F. Jongejan	Dinsdag 20 April 1948	187
M. Boerstra	Dinsdag 20 April 1948	192
F. J. Heeris	Dinsdag 20 April 1948	198
J. Th. Furstner	Woensdag 21 April 1948	204
Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Woensdag 21 April 1948	212
Mr. G. A. Boon	Woensdag 21 April 1948	215
Th. F. M. Schaepman	Woensdag 21 April 1948	218
J. C. Roelofsen	Woensdag 21 April 1948	222
J. F. Lemmens	Woensdag 21 April 1948	229
Dr. P. J. A. Idenburg	Woensdag 21 April 1948	233
Dr. M. van Blankenstein	Woensdag 21 April 1948	239
Mr. W. G. Peekema	Donderdag 22 April 1948	247
I. H. Reynders	Donderdag 22 April 1948	250
Dr. P. A. Kasteel	Dinsdag 27 April 1948	253
J. D. Backer	Woensdag 5 Mei 1948	257
Ch. J. I. M. Welter	Woensdag 12 Mei 1948	264
Jhr. W. C. M. de Jonge van Ellemeet	Dinsdag 18 Mei 1948	266
G. J. C. J. Eissens	Dinsdag 18 Mei 1948	270
Dr. H. W. van der Vaart Smit	Dinsdag 18 Mei 1948	278
Mr. E. N. van Kleffens	Dinsdag 18 Mei 1948	285
Mr. M. P. L. Steenberghe	Woensdag 19 Mei 1948	306
Mr. E. N. van Kleffens	Woensdag 19 Mei 1948	320
Jhr. mr. F. Beelaerts van Blokland	Donderdag 20 Mei 1948	326
H. A. C. Fabius	Donderdag 20 Mei 1948	330
Dr. A. Plesman	Donderdag 20 Mei 1948	334
G. A. E. Gleichman	Dinsdag 1 Juni 1948	337
Prof. dr. J. A. Veraart	Dinsdag 1 Juni 1948	340
Mr. S. J. R. de Monchy	Dinsdag 1 Juni 1948	348
Prof. mr. J. A. van Hamel	Donderdag 3 Juni 1948	351
W. F. Sillevis	Donderdag 3 Juni 1948	353
H. J. Phaff	Donderdag 3 Juni 1948	359
Dr. J. M. Somer	Woensdag 16 Juni 1948	363
Dr. H. M. Hirschfeld	Donderdag 17 Juni 1948	364
Dr. J. H. van Royen	Donderdag 17 Juni 1948	372
C. M. Olifiers	Donderdag 17 Juni 1948	375
D. Hans	Donderdag 17 Juni 1948	379
D. A. van Hilten	Donderdag 17 Juni 1948	381
Mr. dr. W. M. Westerman	Donderdag 17 Juni 1948	384
Prof. dr. D. van Embden	Donderdag 17 Juni 1948	388
Mr. J. Visser	Donderdag 17 Juni 1948	391
Prof. dr. G. van den Bergh	Woensdag 30 Juni 1948	393
Mr. J. A. N. Patijn	Woensdag 30 Juni 1948	397
A. H. J. Lovink	Woensdag 30 Juni 1948	398
Mr. P. J. Oud	Woensdag 30 Juni 1948	404
L. de Jong	Woensdag 30 Juni 1948	408
W. Müller	Woensdag 30 Juni 1948	418
Ch. J. I. M. Welter	Dinsdag 13 Juli 1948	425
Ir. J. W. Albarda	Dinsdag 13 Juli 1948	426
Dr. J. van den Tempel	Woensdag 14 Juli 1948	429
J. G. M. van de Plassche	Woensdag 21 Juli 1948	431
A. Q. H. Dijxhoorn	Donderdag 22 Juli 1948	437
I. H. Reynders	Donderdag 22 Juli 1948	439
A. Q. H. Dijxhoorn	Vrijdag 23 Juli 1948	442
P. Brijnen	Zaterdag 24 Juli 1948	443
J. W. van Oorschot	Donderdag 29 Juli 1948	446
Mr. J. R. M. van Angeren	Maandag 13 September 1948	454
J. D. Backer	Maandag 13 September 1948	460
Dr. M. van Blankenstein	Maandag 13 September 1948	462
Prof. mr. dr. J. P. A. François	Maandag 13 September 1948	468
M. Boerstra	Maandag 13 September 1948	470
H. A. C. Fabius	Maandag 13 September 1948	472
F. J. Heeris	Maandag 13 September 1948	473
H. F. M. baron van Voorst tot Voorst	Dinsdag 14 September 1948	477
H. G. Winkelman	Dinsdag 14 September 1948	486
Mr. H. J. Kruls	Dinsdag 14 September 1948	494
H. J. Phaff	Dinsdag 14 September 1948	496
I. H. Reynders	Dinsdag 14 September 1948	497
J. C. Roelofsen	Dinsdag 14 September 1948	502
Jhr. mr. A. M. Snouck Hurgronje	Dinsdag 14 September 1948	504
Ir. J. W. Albarda	Dinsdag 14 September 1948	507
T. S. Rooseboom	Dinsdag 14 September 1948	512
Mr. M. P. L. Steenberghe	Dinsdag 14 September 1948	516
Ch. J. I. M. Welter	Dinsdag 14 September 1948	522
Mr. J. R. H. van Schaik	Woensdag 15 September 1948	526
Dr. G. Bolkestein	Woensdag 15 September 1948	529
H. J. Phaff	Woensdag 15 September 1948	532
J. Th. Furstner	Woensdag 15 September 1948	533
Mr. dr. A. A. van Rhijn	Woensdag 15 September 1948	536
Dr. J. van den Tempel	Woensdag 15 September 1948	538
A. Q. H. Dijxhoorn	Woensdag 15 September 1948	544
Jhr. mr. D. J. de Geer	Woensdag 15 September 1948	550
Jhr. mr. F. Beelaerts van Blokland	Woensdag 15 September 1948	554
Mr. J. G. de Beus	Woensdag 15 September 1948	556
Jhr. R. F. Groeninx van Zoelen	Woensdag 13 October 1948	569
Mr. J. D. Schepers	Woensdag 13 October 1948	576
R. Römer	Woensdag 13 October 1948	583

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
T. S. Rooseboom	Woensdag 13 October 1948	588	Mr. L. A. Kesper	Woensdag 27 October 1948	639
J. Th. Furstner	Donderdag 14 October 1948	590	J. A. Lodewijk	Woensdag 27 October 1948	640
W. J. C. Schuurman	Donderdag 14 October 1948	594	F. van 't Sant	Woensdag 3 November 1948	643
A. Q. H. Dijxhoorn	Donderdag 14 October 1948	596	Dr. A. Plesman	Dinsdag 9 November 1948	647
Mr. W. Verkade	Donderdag 14 October 1948	599	P. W. Scharroo	Dinsdag 9 November 1948	649
J. G. Amiabel	Donderdag 14 October 1948	601	G. S. Sicco Smit	Dinsdag 30 November 1948	653
A. J. J. Vrinten	Donderdag 14 October 1948	602	P. B. Schreiber	Donderdag 2 December 1948	655
C. baron de Vos van Steenwijk	Donderdag 14 October 1948	606	K. Punter	Donderdag 2 December 1948	658
W. P. C. Molenaar	Donderdag 14 October 1948	608	S. Menzel	Donderdag 2 December 1948	661
P. L. G. Doorman	Vrijdag 15 October 1948	611	Jhr. mr. E. F. M. J. Michiels van Verduynen	Woensdag 8 December 1948	666
Jhr. mr. A. W. L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer	Maandag 18 October 1948	612	Dr. P. Rijkens	Dinsdag 14 December 1948	676
A. Pelt	Maandag 18 October 1948	623	H. A. Rauter	Woensdag 9 Februari 1949	680
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Dinsdag 19 October 1948	629			

ALPHABETISCHE LIJST VERHOREN

Naam	Datum	Blz.
Albarda, Ir. J. W.	Dinsdag 9 Maart 1948	16
Albarda, Ir. J. W.	Woensdag 14 April 1948	108
Albarda, Ir. J. W.	Dinsdag 13 Juli 1948	426
Albarda, Ir. J. W.	Dinsdag 14 September 1948	507
Amiabel, J. G.	Donderdag 14 October 1948	601
Angeren, Mr. J. R. M. van	Dinsdag 20 April 1948	178
Angeren, Mr. J. R. M. van	Maandag 13 September 1948	454
Backer, J. D.	Woensdag 5 Mei 1948	257
Backer, J. D.	Maandag 13 September 1948	460
Beelaerts van Blokland, Jhr. mr. F.	Donderdag 20 Mei 1948	326
Beelaerts van Blokland, Jhr. mr. F.	Woensdag 15 September 1948	554
Bergh, Prof. dr. G. van den	Woensdag 30 Juni 1948	393
Beus, Mr. J. G. de	Woensdag 15 September 1948	556
Blankenstein, Dr. M. van	Woensdag 21 April 1948	239
Blankenstein, Dr. M. van	Maandag 13 September 1948	462
Boerstra, M.	Dinsdag 20 April 1948	192
Boerstra, M.	Maandag 13 September 1948	470
Bolkestein, Dr. G.	Maandag 22 Maart 1948	53
Bolkestein, Dr. G.	Dinsdag 13 April 1948	73
Bolkestein, Dr. G.	Woensdag 15 September 1948	529
Boon, Mr. G. A.	Woensdag 21 April 1948	215
Brijnen, P.	Zaterdag 24 Juli 1948	443
Dijxhoorn, A. Q. H.	Woensdag 18 Februari 1948	11
Dijxhoorn, A. Q. H.	Dinsdag 13 April 1948	82
Dijxhoorn, A. Q. H.	Donderdag 22 Juli 1948	437
Dijxhoorn, A. Q. H.	Vrijdag 23 Juli 1948	442
Dijxhoorn, A. Q. H.	Woensdag 15 September 1948	544
Dijxhoorn, A. Q. H.	Donderdag 14 October 1948	596
Doorman, P. L. G.	Vrijdag 15 October 1948	611
Eissens, G. J. C. J.	Dinsdag 18 Mei 1948	270
Embden, Prof. dr. D. van	Donderdag 17 Juni 1948	388
Fabius, H. A. C.	Donderdag 20 Mei 1948	330
Fabius, H. A. C.	Maandag 13 September 1948	472
François, Prof. mr. dr. J. P. A.	Maandag 13 September 1948	468
Furstner, J. Th.	Woensdag 21 April 1948	204
Furstner, J. Th.	Woensdag 15 September 1948	533
Furstner, J. Th.	Donderdag 14 October 1948	590
Geer, Jhr. mr. D. J. de	Dinsdag 24 Februari 1948	13
Geer, Jhr. mr. D. J. de	Donderdag 15 April 1948	147
Geer, Jhr. mr. D. J. de	Woensdag 15 September 1948	550
Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Woensdag 10 Maart 1948	21
Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Woensdag 14 April 1948	136
Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Dinsdag 19 October 1948	629
Gerretson, Prof. dr. F. C.	Donderdag 18 Maart 1948	40
Gleichman, G. A. E.	Dinsdag 1 Juni 1948	337
Groeninx van Zoelen, Jhr. R. F.	Woensdag 13 October 1948	569
Hamel, Prof. mr. J. A. van	Donderdag 3 Juni 1948	351
Hans, D.	Donderdag 17 Juni 1948	379
Heeris, F. J.	Dinsdag 20 April 1948	198
Heeris, F. J.	Maandag 13 September 1948	473
Hilten, D. A. van	Donderdag 17 Juni 1948	381
Hirschfeld, Dr. H. M.	Donderdag 17 Juni 1948	364
Idenburg, Dr. P. J. A.	Woensdag 21 April 1948	233
Jong, L. de	Woensdag 30 Juni 1948	408
Jonge van Ellemeet, Jhr. W. C. M. de	Dinsdag 18 Mei 1948	266
Jongejan, Mr. W. G. F.	Dinsdag 20 April 1948	187
Kasteel, Dr. P. A.	Dinsdag 27 April 1948	253
Kesper, Mr. L. A.	Woensdag 27 October 1948	639
Kleffens, Mr. E. N. van	Dinsdag 18 Mei 1948	285
Kleffens, Mr. E. N. van	Woensdag 19 Mei 1948	320
Kruls, Mr. H. J.	Dinsdag 14 September 1948	494
Lemmens, J. F.	Woensdag 21 April 1948	229
Lidth de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Woensdag 21 April 1948	212
Lodewijk, J. A.	Woensdag 27 October 1948	640
Lovink, A. H. J.	Woensdag 30 Juni 1948	398
Menzel, S.	Donderdag 2 December 1948	661
Michiels van Verduynen, Jhr. mr. E. F. M. J.	Woensdag 8 December 1948	666
Molenaar, W. P. C.	Donderdag 14 October 1948	608
Monchy, Mr. S. J. R. de	Dinsdag 1 Juni 1948	348
Müller, W.	Woensdag 30 Juni 1948	418
Olifiers, C. M.	Donderdag 17 Juni 1948	375
Oorschot, J. W. van	Donderdag 29 Juli 1948	446
Otten, Ir. P. F. S.	Dinsdag 23 Maart 1948	59
Oud, Mr. P. J.	Woensdag 30 Juni 1948	404
Patijn, Mr. J. A. N.	Woensdag 30 Juni 1948	397
Peekema, Mr. W. G.	Donderdag 22 April 1948	247
Pelt, A.	Maandag 18 October 1948	623
Phaff, H. J.	Donderdag 3 Juni 1948	359
Phaff, H. J.	Dinsdag 14 September 1948	496
Phaff, H. J.	Woensdag 15 September 1948	532
Plassche, J. G. M. van de	Dinsdag 16 Maart 1948	29
Plassche, J. G. M. van de	Woensdag 21 Juli 1948	431
Plesman, Dr. A.	Donderdag 20 Mei 1948	334
Plesman, Dr. A.	Dinsdag 9 November 1948	647
Posthuma, J. L.	Donderdag 18 Maart 1948	50
Punter, K.	Donderdag 2 December 1948	658
Rauter, H. A.	Woensdag 9 Februari 1949	680
Reynders, I. H.	Dinsdag 17 Februari 1948	9
Reynders, I. H.	Donderdag 22 April 1948	250
Reynders, I. H.	Donderdag 22 Juli 1948	439
Reynders, I. H.	Dinsdag 14 September 1948	497
Rhijn, Mr. dr. A. A. van	Woensdag 14 April 1948	115
Rhijn, Mr. dr. A. A. van	Woensdag 15 September 1948	536
Rijkers, Dr. P.	Dinsdag 14 December 1948	676
Roelofsen, J. C.	Woensdag 21 April 1948	222
Roelofsen, J. C.	Dinsdag 14 September 1948	502
Römer, R.	Woensdag 13 October 1948	583
Rooseboom, T S.	Dinsdag 14 September 1948	512
Rooseboom, T. S.	Woensdag 13 October 1948	588
Royen, Dr. J. H. van	Donderdag 17 Juni 1948	372
Sant, F. van 't	Woensdag 3 November 1948	643
Schaepman, Th. F. M.	Woensdag 21 April 1948	218
Schaik, Mr. J. R. H. van	Woensdag 15 September 1948	526
Scharroo, P. W.	Dinsdag 9 November 1948	649
Schepers, Mr. J. D.	Woensdag 13 October 1948	576
Schreiber, P. B.	Donderdag 2 December 1948	655
Schuurman, W. J. C.	Donderdag 14 October 1948	594
Sicco Smit, G. S.	Dinsdag 30 November 1948	653
Sillevis, W. F.	Donderdag 3 Juni 1948	353
Snouck Hurgronje, Jhr. mr. A. M.	Woensdag 10 Maart 1948	18
Snouck Hurgronje, Jhr. mr. A. M.	Dinsdag 20 April 1948	167

Naam	Datum	Blz.
Snouck Hurgronje, Jhr. mr. A. M.	Dinsdag 14 September 1948	504
Somer, Dr. J. M.	Woensdag 16 Juni 1948	363
Steenberghe, Mr. M. P. L.	Dinsdag 23 Maart 1948	54
Steenberghe, Mr. M. P. L.	Woensdag 19 Mei 1948	306
Steenberghe, Mr. M. P. L.	Dinsdag 14 September 1948	516
Tempel, Dr. J. van den	Dinsdag 23 Maart 1948	56
Tempel, Dr. J. van den	Dinsdag 13 April 1948	62
Tempel, Dr. J. van den	Dinsdag 20 April 1948	161
Tempel, Dr. J. van den	Woensdag 14 Juli 1948	429
Tempel, Dr. J. van den	Woensdag 15 September 1948	538
Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, Jhr. mr. A. W. L.	Maandag 18 October 1948	612
Vaart Smit, Dr. H. W. van der	Dinsdag 18 Mei 1948	278
Veraart, Prof. dr. J. A.	Dinsdag 1 Juni 1948	340
Verkade, Mr. W.	Donderdag 14 October 1948	599
Visser, Mr. J.	Donderdag 17 Juni 1948	391
Vrinten, A. J. J.	Donderdag 14 October 1948	602
Voorst tot Voorst, H. F. M. baron van	Dinsdag 14 September 1948	477
Vos van Steenwijk, C. baron de	Donderdag 14 October 1948	606
Welter, Ch. J. I. M.	Woensdag 14 April 1948	126
Welter, Ch. J. I. M.	Woensdag 12 Mei 1948	264
Welter, Ch. J. I. M.	Dinsdag 13 Juli 1948	425
Welter, Ch. J. I. M.	Dinsdag 14 September 1948	522
Westerman, Mr. dr. W. M.	Donderdag 17 Juni 1948	384
Winkelman, H. G.	Woensdag 14 April 1948 —	97
Winkelman, H. G.	Dinsdag 14 September 1948	486

ZITTING VAN DINSDAG 17 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,
oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 1 t/m 43 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

44. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend of er stappen zijn gedaan door de Duitse gezant bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken de heer *Snouck Hurgronje* en bij Minister *van Kleffens* om Duitse troepen zonder tegenstand door Nederland te laten trekken?

A. Dat heb ik gehoord in het requisitoir van de advocaat-fiscaal in de zaak-*de Geer.*

45. De **Voorzitter:** Te voren wist u dat niet?

A. Later, in de bezettingstijd, sprak ik nog wel eens de heer *Snouck Hurgronje* en daarbij is wel eens ter sprake gekomen de vraag of het werkelijk de bedoeling is geweest ons op 12 November aan te vallen. Ik sprak toen tot de heer *Snouck Hurgronje* in deze geest, dat ik daaraan twijfelde en dat ik altijd de indruk had gehad, dat het een soort demonstratie was geweest om te kijken hoe wij daarop zouden reageren. De heer *Snouck Hurgronje* zei toen: Zij zijn het werkelijk van plan geweest, want de Duitse gezant heeft mij nog gevraagd, wat wij zouden doen. Dit heeft de heer *Snouck Hurgronje* gezegd in een particulier gesprek tussen hem en mij.

46. De **Voorzitter:** Hebben naar uw mening deze stappen enige invloed gehad op de beslissingen ten aanzien van de Peel-Raamstelling?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Het is natuurlijk wel heel vreemd, dat ik met die stappen niet in kennis ben gesteld. Die stappen zijn bovendien niet aan de andere Ministers medegedeeld, althans niet aan de Ministers *Gerbrandy* en *Welter.* Dat hebben ze voor zich gehouden aan Buitenlandse Zaken. Natuurlijk is dat zonderling. Het ligt toch voor de hand, dat men, wanneer men dergelijke verzoeken krijgt, tot tweemaal toe, de opperbevelhebber daarvan in kennis stelt! Die heeft er toch ook wel iets mee te maken!

De **Voorzitter:** Als het aan het Kabinet zelf ook niet is medegedeeld .....!

A. Dat is toch te dol! Prof. *Gerretson* heeft mij ook geschreven over deze geschiedenis. Ik mag misschien even voorlezen, wat hij mij heeft geschreven:

> „Ik teken hierbij aan, dat toen ik onlangs generaal *Winkelman* attent maakte op uw gedrukte uitlating, dat tot uw verwondering aan u als opperbevelhebber van de Duitse démarches geen kennis is gegeven, deze mij, op zeer spontane wijze, antwoordde, dat ook hem daarvan niets was meegedeeld, en dat hij, ware dat geschied, wellicht in plaats van, om reeds lang gevestigde strategische inzichten de troepen uit de Peel terug te trekken, onder die omstandigheden wellicht zijn gehele macht daar zou hebben geconcentreerd, or words to that effect."

Dat schrijft prof. *Gerretson* aan mij. Voor die uitlating van de generaal *Winkelman* kan ik niet instaan, maar prof. *Gerretson* geeft haar aldus weer. De mededeling van een dergelijke stap onthoudt men toch niet aan de opperbevelhebber!

De **Voorzitter:** Enfin, dat is een quaestie van beleid.

A. Ik vind het zonderling. Ik schrijf het daaraan toe, dat gezegd is: Als wij het wel doen, komt hij weer met voorstellen en wil hij weer geld hebben. Dat heeft naar mijn mening een rol gespeeld.

De nos. 47 t/m 163 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

164. De **Voorzitter:** In het rapport van 25 November van de militaire attaché te Parijs schijnt te zijn medegedeeld, dat van geallieerde zijde de hoop werd uitgesproken, dat de Nederlandse strijdmacht geen front zou verdedigen, dat in een slechte verhouding tot de daarvoor beschikbare troepensterkte zou staan.
Men zou dit kunnen lezen als een afwijzing van de Peel-Raamstelling.

A. U sprak er zoëven over, of de Fransen er iets van af wisten, wat wij van plan waren te doen. Nu is er een andere quaestie geweest, nl. deze: de militaire attaché zegt in zijn brief:

> „In verband met de wetenschap, dat de O.L.Z., generaal *Reynders,* in diens plannen betreffende de oorlogvoering in geval van een Duitse invasie, rekende op Fransche hulp voor de hardnekkige verdediging van de Peel-Raamstelling."

Er is indertijd door de Regering bepaald, dat de aanvrage om hulp in een gesloten enveloppe zou worden gedeponeerd. Dat stuk heb ik laten opmaken en aan Minister *van Kleffens* gestuurd om het aan de gezant te doen toekomen. Na enige tijd heb ik het teruggekregen met een verzoek vanwege de gezant, waaruit m.i. maar één conclusie te trekken was, nl. dat deze met de inhoud op de hoogte was. Of dat met instemming van de Minister gegaan is of niet, weet ik niet. Ik heb hierin echter aanleiding gevonden de heer *van Voorst Evekink,* de militaire attaché, van wie ik wist hoe hij over verschillende dingen dacht, een strenge en duidelijke brief te schrijven, waarin ik mededeelde, dat, wanneer hij van de inhoud kennis had genomen, ik hem pertinent verbood met enig lid van de Franse staf daarover te spreken. Ik heb daarop geen antwoord gekregen, waaruit ik al weer enigszins de indruk kreeg, dat hij van de inhoud op de hoogte was. Als hij daarvan geen kennis had gekregen, zou hij mij dit m.i. wel geschreven hebben.
In verband met het bovenstaande is er inderdaad enige mogelijkheid — ik zeg niet, dat het zo is —, dat de Fransen met onze plannen op de hoogte zijn geweest.
Ik heb gezegd, hoe mijn standpunt was, nl., dat ik de Franse plannen om de Duitsers te gemoet te marcheren, in verband met hun volkomen gebrek aan luchtmacht, volkomen onbegrijpelijk vond. Ik begreep, dat er niets van terecht zou komen. Dit is een van de redenen geweest, waarom ik nooit op toestemming tot het voeren van besprekingen heb aangedrongen; ik meende, dat de Franse plannen tot een catastrophe moesten leiden.
Er zijn onder Minister *Patijn* herhaaldelijk vergaderingen geweest en ik heb daar steeds betoogd, dat wij onze plicht moesten doen en zoveel mogelijk een doortocht door ons gebied moesten tegenhouden, maar dat wij ons hiertoe moesten beperken. Dit wist onze gezant in Parijs en deze had het standpunt moeten innemen, dat de Regering dat wenste en dat hij zich dus verder ook op dat standpunt diende te plaatsen. In plaats hiervan is de militaire attaché echter voortdurend met de Franse generale staf gaan praten en een beetje — laat ik het eens lelijk uitdrukken — als boodschappenjongen van *Gamelin* opgetreden.
Blijkens het rapport van 25 November 1939 zouden de Fransen oprukken tot de lijn Roosendaal-Willemstad. Hierover is in de bijeenkomst van de Ministers slechts kort gesproken. Ik heb betoogd, dat

een oprukken tot deze lijn voor ons van weinig belang was en een opstelling met de Zeeuwse stromen in de rug weinig gunstig.

Dat is ook later gebleken niet de bedoeling te zijn; blijkens het rapport van 5 April 1940 zou tot een lijn Noord-Zuid ter hoogte van Tilburg worden opgerukt. De Ministers deelden mijn mening, dat in onze opstelling in Noordbrabant geen wijziging behoefde te worden gebracht.

165. De **Voorzitter:** Ik meen in de stukken gelezen te hebben, dat u zelf verklaart, dat er nooit contact is geweest met de geallieerde Staten. Is dit later niet in het gedrang gekomen?

A. Ik heb inderdaad eens een brief geschreven en de attaché medegedeeld, dat hij, naar ik vernam, wel heel erg thuis was bij de Franse generale staf en dat ik dit onjuist vond.

166. De **Voorzitter:** Officieel contact is er dus nooit geweest?

A. Neen, een militaire attaché heeft altijd wel contact, maar niet officieel.

De nos. 167 t/m 179 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

180. De **Voorzitter:** Staat hiermee in verband ook de quaestie, die u straks zelf hebt aangehaald, van hetgeen prof. *Gerretson* heeft medegedeeld over de Duitse démarche? Natuurlijk niet ten aanzien van de inundatie van de Grebbestelling, want dit is het bewijs, dat wij — ook de Minister van Defensie — ons toch wel degelijk te weer wilden stellen.

A. Ik heb geen reden, de mening van prof. *Gerretson* te steunen, maar ik weet wel, hoe deze tot die mening gekomen is. Dit is enigszins een verhaal. Ik weet niet, of u lust hebt, het aan te horen.

De **Voorzitter:** Ja.

A. Op een gegeven ogenblik na de oorlog kreeg ik bezoek van de heer *Groeninx van Zoelen,* die mij werd voorgesteld — ik kende hem niet — door een reserve-kolonel *Klein,* de vroegere burgemeester van Ridderkerk, die met hem samenwerkte en zei: voor de heer *Groeninx van Zoelen* kan ik absoluut instaan; hij wilde u spreken. De heer *Groeninx van Zoelen* is toen bij mij gekomen en vertelde mij, dat hij bezig was een werk te schrijven over de staatsrechtelijke verhouding tussen opperbevelhebber en Regering; dat hij een studie gemaakt had van die verhouding, zoals zij in de vorige oorlog geweest was, en van de verschillende botsingen en moeilijkheden, die zich toen voorgedaan hadden en dat hij gaarne van mij wilde weten, hoe het in mijn tijd gegaan was. Hij interesseerde er zich zeer voor. Hij was een ontwikkeld en aangenaam man. Ik heb daarover toen met hem nogal veel gesproken. Ik heb de aantekeningen, die ik voor de brochure, die ik heb uitgegeven, gemaakt had, ongeveer gevolgd en hem gezegd: dat en dat is in het algemeen gebeurd. Hij heeft daarvan aantekeningen gemaakt. Ik heb hem die inlichtingen gegeven onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij er niets over zou publiceren zonder mijn toestemming.

Na enige dagen kwam hij mij een geschrift tonen, dat hij zelf had opgesteld en hij vroeg mij: Bent u het daarmee eens, is het goed zo? Er zaten verschillende fouten in.

Ik heb ten slotte tegen hem gezegd: Ik heb het met interesse gelezen, maar ik herinner u aan de afspraak, dat u hiervan niets zult publiceren zonder mijn toestemming.

Nu heeft hij dat ook niet gedaan, maar hij heeft er wel een beetje mee geleurd. Hij heeft het aan verschillende personen toegestuurd. Ik heb dat niet opgevat als woordbreuk. O.a. de Prins heeft er kennis van genomen. Ook met prof. *Schermerhorn* heeft hij contact gehad. Hij heeft er wel heel veel over gepraat. Hij heeft mij heel erg bij prof. *Schermerhorn* verdedigd, haast meer dan mij lief was, want dat doe je ten slotte liefst zelf. Maar op een gegeven ogenblik — hij kwam heel veel bij mij; ik vond het heel plezierig in de bezettingstijd, om eens met iemand te praten; hij wist ook veel uit de vorige oorlog — zei hij tegen mij: De heer *Snouck Hurgronje* heeft mij verteld, dat die manoeuvre om met het IIIde legerkorps terug te gaan uit de Peel, gebeurd is uit politieke overwegingen. Ik vroeg: Welke politieke overwegingen? „Ja," antwoordde hij, „ze wilden België op die manier dwingen zich bij ons aan te sluiten met zijn stellingen". Ik zei: „Daar begrijp ik niets van. Hoe wil men, als men zegt: „denk er om, wij lopen weg", de Belgen er toe brengen zich bij ons aan te sluiten?" Toen ontviel mij zo: Als het politieke overwegingen waren, kan ik mij alleen voorstellen, dat ze de moffen wilden laten zien, dat wij ons niet wilden verdedigen.

Dat is dus in een particulier gesprek naar voren gebracht. Ik heb het bij nadere overweging niet geloofd, want het kon niet kloppen. Immers, als dat teruggaan was geschied naar aanleiding van het feit, dat de Duitse gezant gevraagd had — dat wist ik nog niet, misschien ook wel — wat wij zouden doen, als de Duitsers zich beperkten tot een opmars ten zuiden van Venlo, had het zuidelijke gedeelte teruggenomen moeten worden en niet het noordelijke gedeelte. Ik heb dat dus niet geloofd. Ik wens de Regering in dat opzicht dan ook niet in de geringste mate te beschuldigen.

De nos. 181 t/m 266 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

I. H. REYNDERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 18 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,
oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal,
oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 531 t/m 609 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

610. De **Voorzitter:** Is het Kabinet of een deel daarvan, u zelf of de Minister van Buitenlandse Zaken bij het conflict met de opperbevelhebber beïnvloed door enige buitenlandse Mogendheid?

A. Dit is een pertinente leugen en een valse aantijging. Daarvan heb ik gehoord bij het onderzoek in de quaestie-*de Geer*. Dat hebben de commissaris van politie *Posthuma* en hoofdinspecteur van politie *Heijink* ter sprake gebracht, aan wie genoemd onderzoek was opgedragen. Het was de eerste maal, dat ik daarvan hoorde, toen de heer *Posthuma* het mij vertelde.
Dit is werkelijk zo'n gemene aantijging, dat ik er geen woorden voor kan vinden. Wanneer al de Duitse gezant *Zech* bij de heer *Snouck Hurgronje* is geweest, dan is dat zozeer quantité negligeable geweest voor mijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken, dat hij het niet eens aan mij heeft medegedeeld. Ik heb van dit geroddel gehoord, toen commissaris *Posthuma* bij het onderzoek-*de Geer* er naar vroeg en hij — merkende dat ik van de gehele zaak niets afwist — mij moest uitleggen, waarom het ging. Er is van buitenlandse zijde nooit enige invloed uitgeoefend; zoiets is bij de Minister van Defensie nooit aangebracht.

611. De **Voorzitter:** Het is ook geen aantijging van de opperbevelhebber.

A. Maar hij zegt er toch iets van in zijn brochure; ik zou de zinsnede uit zijn boekje kunnen opzoeken. Dat neem ik hem zeer kwalijk. Dat is bepaald vuil. De opperbevelhebber, die mij jaren kent, heeft daarmede mijn eer en goede naam aangetast. Nog eens: ik neem hem dat zeer kwalijk.

612. De **Voorzitter:** U vindt het op blz. 18. Daar staat een aanhaling uit „De Nieuwe Eeuw":

> „Is het alleen een kwestie van verschillend militair inzicht geweest? Of is de houding der Regering beïnvloed door een wenk van elders? Er zijn redenen, waarom ook deze vraag niet ongesteld zal mogen blijven."

Generaal *Reynders* heeft daarop laten volgen:

> „Het zou interessant zijn te weten, wat de schrijver hiermede bedoelt."

Bij het verhoor heeft de generaal het toch niet zo gesteld, dat het u aanleiding zou kunnen geven tot het trekken van deze conclusie. De zaak zelf, dat de Duitse gezant met *Snouck Hurgronje* het terrein gesondeerd heeft, schijnt wel waar te zijn.

A. Ik heb er van gehoord van commissaris *Posthuma*. Ik wist niet waarover het ging. Ik heb het hem gevraagd en hem gezegd, dat ik er letterlijk niets van wist, en toen heeft hij mij gezegd waarom het draaide.

613. De **Voorzitter:** Dan is het goed hier vast te stellen, dat deze stap geen enkele invloed heeft gehad op de beslissing ten aanzien van de Peel-Raamstelling.

A. Inderdaad.

614. De **Voorzitter:** Verder is het niet alleen juist, dat de opperbevelhebber hiervan niet in kennis is gesteld, maar eveneens waarschijnlijk een zeer groot deel van de Ministerraad niet en u als Minister van Defensie zeer beslist niet.

A. Ik moet opmerken, dat de heer *Snouck Hurgronje* op een gegeven moment de heer *Reynders* ontmoette en hem dit geval verteld heeft.

615. De **Voorzitter:** Na de oorlog. In die dagen echter is het noch aan de opperbevelhebber, noch aan u als Minister van Defensie en een zeer groot deel van het Kabinet — misschien wel alle leden — meegedeeld.

A. Inderdaad.

616. De **Voorzitter:** Vermoedelijk heeft Buitenlandse Zaken dit onder zich gehouden.

A. Misschien was dat ook wel verstandiger. Met zo een praatje moet men zeer voorzichtig zijn; hoe meer men dat kan inkapselen, hoe beter het is.

617. De **Voorzitter:** Stond het conflict tussen de opperbevelhebber en de Regering inderdaad in het teken of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al of niet de nodige offers behoren te worden gebracht?
U ontkent het waarschijnlijk pertinent, gezien uw uitlating van hedenmorgen.

A. Mijnheer de President! Er waren geen offers te groot, maar zij moesten verantwoord zijn en er moesten geen nodeloze offers worden gebracht.

618. De **Voorzitter:** Wat was de hoofdreden van het laten weggaan van generaal *Reynders?*

A. Mijnheer de President! De hoofdreden is geweest, dat ik de manier, waarop hij het leger wilde gebruiken, tegenover het Nederlandse volk onverantwoord achtte en dat die moest leiden niet tot een maximum weerstand, maar tot nodeloze verliezen. Daar ging het voor mij om.

De nos. 619 t/m 724 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

725. De **Voorzitter:** Dat is juist, maar die brief had niet gestuurd moeten worden. Het is misschien begrijpelijk. In dit verband zou ik u echter nog iets willen vragen met betrekking tot de persoon van de Minister-President. Ik zou gaarne uw appreciatie over zijn gehele beleid vernemen. Is hij naar uw overtuiging werkelijk uitgegaan van de gedachtengang om de gehele landsverdediging zoveel mogelijk te versterken en tot haar recht te laten komen?
U hebt geen critiek op de heer *de Geer,* wat onderdelen betreft?

A. Mijnheer de President! Mijn enige bezwaar is, dat hij in sommige dingen wel eens wat lang uitstelde en dan b.v. een heel belangrijke zaak door haar gecompliceerd te maken op de lange baan schoof. Dat heeft hij echter nooit langer gedaan dan ik toelaatbaar achtte. Ik kan mij niet voorstellen, dat, als ik er op stond, er geen beslissing werd genomen. Het kon zijn, dat hij zei: Ik zal er nog eens over denken.

726. De **Voorzitter:** Zijn intenties waren toch correct?

A. Per sé! Dat moge blijken uit het feit, dat ik met de heer *de Geer,* wanneer het over geldelijke zaken ging — hij was Minister van Financiën en viel dood op een penning —, nooit moeite heb gehad. Hij heeft wel eens gevraagd — dat is heel begrijpelijk en dat neem ik hem niet kwalijk —: Kan het niet goedkoper, zus of zo? Maar hij heeft uiteindelijk nooit bezwaar gemaakt. Het geld, dat ik wilde hebben, heb ik altijd gekregen. Toen ik hem o.a. had uitgelegd in de eerste vergadering op 9 September, dat het zo in Noordbrabant mis moest lopen, heeft hij dat zeer goed begrepen. Hij heeft nooit gezinspeeld op een methode van landsverdediging, die defaitistisch of minder doelmatig was. Hij heeft nooit zoiets gezegd van: kunnen wij niet terugtrekken daar of daarheen, want dan had ik zijn bedoelingen wel in de gaten gekregen. Dat heeft hij nooit gedaan en alles, wat men daarvan zegt, is niet waar. Het zijn kwade tongen, die dit van de heer *de Geer* zeggen. Van geen Minister in de gehele Ministerraad kan men zeggen, dat hij niet tot het uiterste weerstand wilde bieden. Daarover wordt geroddeld, dat het niet mooi meer is, *maar er is geen woord van waar.* Als ik gemerkt had, dat ik in een milieu had gezeten met ambtgenoten, die niet bereid waren alles in te zetten, dan kan ik u verzekeren, dat ik de volgende dag in de Ministerraad had gezegd — wat dat betreft, was ik een vrij en onafhankelijk man —: Ik ga weg. Dat had ik gedaan, wanneer er maar één man in de Ministerraad was geweest, die niet tot het uiterste weerstand wilde bieden. Dat kan ik met de hand op mijn hart verklaren.

De nos. 727 t/m 729 (tot schorsing verhoor) hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

A. U sta mij toe, Mijnheer de President, dat ik een aanvulling geef op een verklaring, hedenmiddag door mij afgelegd.

U heeft mij hedenmiddag gevraagd, of ik wel eens moeilijkheden met de heer *de Geer* heb gehad met betrekking tot zaken, de defensie betreffende. Eén ding had ik toch nog moeten zeggen. Dat is mij te binnen geschoten. De heer *de Geer* heeft wel enige moeilijkheden gemaakt — de eerlijkheid gebiedt het te zeggen — bij het afkondigen van de mobilisatie. Hij vond het nog niet nodig; hij vond de toestand nog niet zo ernstig. Toen heb ik enigszins moeilijkheden met hem gehad.

730. De **Voorzitter:** Heeft hij zich toen bij uw standpunt neergelegd?

A. Des ochtends heeft hij gezegd, dat hij het nog niet nodig vond. Aangezien ik overtuigd was van de noodzakelijkheid, heb ik gedacht: ik zet toch door, hetgeen ik 's middags heb gedaan.

Zo zijn er nog wel een paar strubbelingen geweest, maar die waren niet zo ernstig.

Volledigheidshalve is het toch beter, dat ik dit zeg.

731. De heer **Algera:** Ik meen in de stukken te hebben gelezen, dat de heer *de Geer* in de vergadering van de Ministerraad, waarin gesproken is over de mobilisatie, niet aanwezig was.

A. Des ochtends is er vergadering van de Ministerraad geweest waarin de meerderheid van de Ministerraad niet te vinden was voor de afkondiging van de algemene mobilisatie. De oppositie stond onder leiding van de heer *de Geer.* Zoals gezegd, dacht ik toen, ik kom er nog wel op terug. 's Morgens heb ik met de heer *van Kleffens* de algemene situatie in Europa nog eens bekeken. Toen hebben wij met zijn tweeën afgesproken: Nu kan er gebeuren, wat wil, maar wij roepen de Ministerraad vanmiddag om twee uur bij elkaar. De heer *de Geer* bleek niet aanwezig te zijn; hij logeerde in Beekhuizen en was blijkbaar naar Velp teruggegaan. Toen hebben wij gezegd: Het spijt ons heel erg, maar er moet in 's lands belang een beslissing worden genomen, de algemene mobilisatie moet worden afgekondigd. Na de uiteenzettingen van de heer *van Kleffens* en van mij zijn alle aanwezige Ministers er toen mee akkoord gegaan, dat de algemene mobilisatie werd afgekondigd. Wij hebben de heer *de Geer* toen een telegram gezonden of iemand heeft met hem getelefoneerd en medegedeeld, dat de algemene mobilisatie werd afgekondigd. Op deze vergadering 's middags was de heer *de Geer* niet aanwezig. Hij was er natuurlijk niet op voorbereid, dat de heer *van Kleffens* en ik 's middags nog eens de Ministerraad bij elkaar zouden roepen. Dus was hij weggegaan uit den Haag.

De nos. 732 t/m 742 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

743. De **Voorzitter:** Op die bewuste vergadering is de uitdrukking „symbolische verdediging" gebezigd. Deze heeft de heer *de Geer* naar voren gebracht. Hoe is daartegen de reactie geweest van de zijde van de opperbevelhebber? Is men daarover gaan praten?

A. Dat gehele geval was mij eigenlijk ontschoten. Ik dacht er pas aan, toen ik het las in de brochure van generaal *Reynders.* Dat was onopvallend gegaan. De bespreking was afgelopen en de Minister-President wilde het gesprokene resumeren. Niet-militair zijnde gebruikte hij toen voor de taak der troepen ten zuiden van de grote rivieren de woorden „symbolische verdediging", waarop ik hem direct corrigeerde en zeide: Geen „symbolische verdediging", maar „vertragende gevechten voeren."

Ach ja, zoals jullie dat dan noemen, was toen zijn antwoord.

Ik heb toen uitgelegd waaruit die voorafberaamde terugtocht bestond. Er was geen sprake van, dat op dit punt misverstand kon ontstaan noch van de zijde van generaal *Reynders,* noch van de zijde der Regering. Generaal *Reynders* heeft het direct geaccepteerd. Er is verder niet over gesproken. Hij heeft er zich niet over verwonderd en zich er niet boos over gemaakt toen dit woord werd gebruikt. Toen het mijnerzijds was rechtgezet, was het incident voorbij.

De nos. 744 t/m 806 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

A. Q. H. DIJXHOORN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 24 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

jhr. mr. DIRK JAN DE GEER,
oud 78 jaar, wonende te Soest, oud-Voorzitter van de Raad van Ministers.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 1067 t/m 1083 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

1084. De **Voorzitter:** Werd het Kabinet of een deel daarvan bij het hele conflict met de opperbevelhebber in de loop van die maanden ook, te beginnen met November, beïnvloed door enige buitenlandse Mogendheid?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

1085. De **Voorzitter:** In aansluiting hieraan moet ik u wel vragen, of er stappen van de Duitse gezant geweest zijn, bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken. In het algemeen over de vraag — het hing enigermate samen met de quaestie van de Peel-Raamstelling, het was ten minste daarmee in verband te brengen — of men niet zou toelaten en door de vingers zou zien, dat Duitse troepen door een stuk van Nederland zouden trekken, door het zuidelijk gedeelte natuurlijk.

A. Mijnheer de Voorzitter, ik heb later wel eens vernomen, dat dit gebeurd is. Dat vind ik ook heel gewoon, dat de gezant in den Haag bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken eens *probeert* zoiets gedaan te krijgen. Maar dit heeft natuurlijk nooit de allergeringste invloed op het beleid gehad.

1086. De **Voorzitter:** U weet niet precies, wanneer of dat geweest is?

A. Neen, dat weet ik helemaal niet.

1087. De **Voorzitter:** Dus die stappen hebben generlei invloed gehad op de beslissing over de Peel-Raamstelling?

A. Helemaal niet. Dat heeft er niets mee te maken. Bij de Peel-Raamstelling is nooit van een dergelijke overweging sprake geweest of enige politieke factor aan de orde gekomen.

1088. De **Voorzitter:** Maar ik zou dan toch wel dit willen vragen. Die stap bij de Secretaris-Generaal en ik meen ook bij de Minister later in een of andere vorm, is u daar als Voorzitter van de Ministerraad van in kennis gesteld door Buitenlandse Zaken? Het Kabinet verder geloof ik niet. Ik meen zelfs de heer *Dijxhoorn* niet.

A. Ik ook niet, Mijnheer de Voorzitter.

1089. De **Voorzitter:** Hebt u dat pas later gehoord?

A. Ja.

1090. De **Voorzitter:** Misschien wel na Londen? Of nog later?

A. Het juiste tijdstip ken ik niet. Maar uit mijn ervaring in die maanden weet ik er niets van.

1091. De **Voorzitter:** Ik had u willen vragen, welke Ministers er van in kennis gesteld zijn. Dat is practisch genomen dus geen een. Buitenlandse Zaken heeft dat voor zich gehouden in uw tijd. Dus de conclusie luidt.....

A. Persoonlijk wist ik het niet. Ik weet niet of de heer *Dijxhoorn* 't wist.

De nos. 1092 t/m 1133 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

1134. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot een punt, dat u misschien niet zo bijzonder ligt. Dat is de quaestie van het krijgsbeleid. Toch is het wel nodig om een aantal punten met u door te nemen ten aanzien van deze quaestie. In hoeverre is bij de besprekingen begin September, die vooraf zijn gegaan aan de opdracht van 9 September, op dat moment eigenlijk gebleken — u zult het ontkennen, u hebt er daar straks al over gesproken —, dat de Regering de plicht tot bescherming van de neutraliteit minder sterk aanvoelde dan de opperbevelhebber? Heeft hij dat toen al geponeerd, of zou men uit iets deze indruk kunnen deduceren? Ik geloof, dat toen het woord symbolische verdediging ook gevallen is ten aanzien van de.....

A. Wat zegt u?

De **Voorzitter:** Het woord symbolische verdediging is gevallen ten aanzien van de Peel-Raamstelling.

A. Ik herinner mij niet, mijnheer de President, de uitdrukking, die u daar citeert, maar dat de Regering minder sterk stond op handhaving van de neutraliteit dan de opperbevelhebber, dat is absoluut onjuist. Wij hebben van het begin af ons beijverd de neutraliteit oprecht en consequent, logisch en volledig te handhaven. Ik zeg allerminst, dat de opperbevelhebber dat niet heeft willen doen. Het is in dit opzicht anders dan in de vorige oorlog geweest. In de vorige oorlog heeft generaal *Snijders* een belangrijke discussie gehad met de Regering over de neutraliteitshandhaving. In de mémoires van Minister *Bosboom* wordt verteld, dat generaal *Snijders* op een goede dag aan de Ministerraad schreef, dat hij wou vernemen, welke kant de Regering op wilde, voor het geval de grens geschonden werd. Of ze dan aan de éne kant of aan de andere wilde staan, want daar moest hij bij de dislocatie van de troepen rekening mee houden. Toen heeft de Regering geantwoord, dat ze strikt neutraal wilde blijven en alle beschikbare middelen wilde inzetten tegen wie de grens schond. In een nader schrijven zei de generaal nog, dat hij geen politieke voorkeur had, maar het moest weten uit strategisch oogpunt, voor de opstelling der troepen. Dit was natuurlijk een ingrijpend geschilpunt. De Regering was toen de consequente handhaver der neutraliteit, de opperbevelhebber niet. Thans was er op dit punt geen geschil.

1135. De **Voorzitter:** Dat in die eerste bespreking begin September de Minister van Defensie nogal bezwaren geuit heeft tegen de concentratie-opstelling van de opperbevelhebber, was dat niet een beetje prematuur op dat moment? In het algemeen zou ik u die vraag ook willen stellen: Als men zo'n hoge functionaris zijn vertrouwen geeft, moet men hem dan in het algemeen niet wat meer vrije baan laten? Is er — ontkent u dat eventueel — niet te veel door de Minister van Defensie, omdat hij, zoals u straks al opgemerkt hebt, zelf ook op en top deskundige op dit gebied was, is niet enigermate of in aanzienlijke mate zijn beleid zo geweest, dat hij mee op de stoel van de opperbevelhebber is gaan trachten te zitten?

A. Dat is mogelijk. Of er in September al geschil was over de concentratie, herinner ik me niet. Maar over het algemeen was vaak de opvatting van de opperbevelhebber, dat de Minister van Defensie te veel zijn eigen mening trachtte door te voeren. Dat is een geschil, dat begrijpelijk is en soms haast automatisch komt, als er een Minister is, die zelf op defensiegebied specialiteit is en daarom

zeer sterk zijn verantwoordelijkheid voelt. Ten slotte is dat ook de oorsprong van het conflict, dat toen formeel is uitgebroken: dat de Minister zijn eigen opinie in zake het krijgsbeleid stelde boven dat van de opperbevelhebber in zake de Peel-Raamstelling.

1136. De **Voorzitter:** Was dat juist, ook vooral gezien de instructie zelf, de instructie van 6 Mei 1939? Die had een bepaald artikel, waarin het volgende was vastgesteld:

> „Wij behouden ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke ons dienstig voorkomen."

In deze opzet moet ik concluderen, dat de Regering alleen na het uitbreken van de oorlogstoestand in Nederland zich mocht bemoeien met het krijgsbeleid en dus in September en ook in October alleen opdrachten had mogen geven met betrekking tot de opstelling van de weermacht, en aangezien de gehele periode van de opperbevelhebber generaal *Reynders* gevallen is in het tijdperk, dat Nederland nog niet in oorlog was, zou men dus uit dit artikel kunnen concluderen, dat iedere inmenging in het krijgsbeleid eigenlijk fout was.

A. Wat u daar straks zeide van de concentratie van de troepen, behoort bij de opstelling. Dat is geen krijgsbeleid. Ik geloof, dat die woorden juist aldus gekozen zijn, omdat van krijgsbeleid slechts sprake kan zijn, als men zelf in oorlog is. Anders is het: opstelling.

1137. De **Voorzitter:** Men kan er misschien verschillend over denken. Maar het is meer een quaestie voor deskundigen om uit te maken het verschil, waar het precies ophoudt of begint. Ik wilde toch nog even terugkomen op wat ik straks ook al genoemd heb, die uitdrukking van de „symbolische" verdediging. Die hebt u blijkbaar in die bespreking naar aanleiding van de Peel-Raamstelling toch gebruikt?

A. Ik herinner mij dat niet. Kent u misschien ook nog het verband van de zin, waar het in voorkomt?

1138. De **Voorzitter:** Generaal Reynders schrijft hier op blz. 21 van zijn eerste brochure:

> „Reeds toen bleek mij, dat de Regering de plicht tot een krachtige bescherming van onze neutraliteit veel minder sterk aanvoelde dan ik. Er werd reeds gesproken over een symbolische verdediging van Limburg en Noordbrabant."

A. Ik herinner mij dat niet. Heb ik dat gezegd?

De **Voorzitter:** Ja, dat schijnt u gezegd te hebben.

A. Ik herinner mij dat woord niet. Het kan ook wel, dat iemand dat woord gebruikt had en dat ik het geciteerd heb, maar hoe dit zij, ik weet wel, dat wat er in het begin staat, dat de Regering de plicht „minder sterk aanvoelde dan ik", absoluut onjuist is. Hierop is van toepassing wat generaal *Winkelman,* toen hij 70 jaar werd, tot een interviewer zeide — ik heb het krantenknipsel bij mij —:

> „De brochure van generaal *Reynders* vindt onze gastheer een onverkwikkelijke geschiedenis, waarop hij maar liever niet ingaat, omdat hij dat niet des generaals acht. Wel kan ik u zeggen, dat het onjuist is, wat generaal *Reynders* over de Peel-Raamstelling te berde brengt."

Dit is alles, wat hij er van zegt. Maar dit is juist.

1139. De **Voorzitter:** Generaal *Dijxhoorn* zegt in zijn brochure dit er van:

> „Na deze uiteenzetting resumeerde de Minister-President mijn betoog. Hij gebruikte daarbij ongelukkigerwijze in plaats van de militaire uitdrukking — voeren van het vertragend gevecht — de woorden symbolische verdediging, welke fout ik terstond corrigeerde."

En nu zegt generaal *Reynders* in zijn tweede brochure:

> „Deze uitdrukking is inderdaad afkomstig van *jhr. de Geer.* Een gebruikelijke militaire term is het niet. Ik werd echter getroffen door de juistheid, waarmee hierdoor de methode van den heer *Dijxhoorn,* niet bepaald tot diens genoegen, werd gekenschetst, vandaar dat ik mij de uitdrukking thans na 6 jaren nog herinner, blijkbaar ook al niet tot genoegen van dezen oud-Minister van Defensie."

A. En wat zegt generaal *Dijxhoorn* dat beter geweest ware? Ik heb dat niet verstaan.

De **Voorzitter:** Vertragend gevecht leveren, het voeren van een vertragend gevecht.

A. Dat ware dan beter geweest. Maar natuurlijk is niet anders bedoeld. Maar dat heeft niets te maken met de ernst van de handhaving der neutraliteit. Hier zou men kunnen denken aan het woord van *Talleyrand:* „Geef mij drie regels schrift en ik breng u aan de galg".

1140. De **Voorzitter:** Tijdens die bespreking, of na afloop, is u ook niet gebleken, dat de generaal *Reynders,* die indruk gekregen had van het hele geval, dat u minder positieve en krachtige bedoelingen had? Daar is u niets van gebleken?

A. Neen.

De nos. 1141 t/m 1160 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

1161. De **Voorzitter:** Hebt u altijd als Minister van Financiën vlot voldoende geld beschikbaar gesteld — sinds de mobilisatie natuurlijk — voor de defensie?

A. Ja, Mijnheer de President. Ik heb me altijd op het standpunt gesteld, dat ik op alle punten, als Minister van Financiën, de koorden zeer strak moest houden, maar dat ik na September 1939 de defensie moest geven, wat de Minister van Defensie vroeg. Ik kon natuurlijk wel eens vragen: verantwoord dat eens: of licht dat eens toe, etc. Maar als hij daarbij bleef, dan moest dat doorgaan.

1162. De **Voorzitter:** Nu wilde ik tot besluit nog een paar punten over de staatsrechtelijke verhouding tussen Kabinet en opperbevelhebber met u bespreken. De opzet van de instructie van 6 Mei.....

1163. De heer **Algera:** Kan de heer *de Geer* misschien ook meedelen, hoe het besluit, om de mobilisatie te houden, hoe dat in het leven is gekomen? Was u aanwezig in de Ministerraad, waarin dat dat besluit is gevallen om te mobiliseren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat was enige dagen vóór, precies de datum weet ik niet meer, ik denk 23 of 24 Augustus; in die vergadering ben ik geweest.

1164. De heer **Algera:** Toen dat besluit genomen is, was u daar tegenwoordig?

A. Ja.

1165. De heer **Algera:** Was het niet zo, dat op een morgen een vergadering geweest is, waar u wel tegenwoordig is geweest, maar dat u toen naar Arnhem is vertrokken en dat, terwijl u in Arnhem was, de Ministerraad het besluit heeft genomen om de mobilisatie af te kondigen?

A. Neen, Mijnheer de President, dat is niet juist. Het besluit is genomen op een morgen, dat ik er aanwezig was, nadat ik de vorige avond getelefoneerd was om te komen. De zaak is als volgt, Mijnheer de President. Ik was op 14 Augustus, enige dagen na de beëdiging, voor een dag of veertien naar het buitenland gegaan. Toen ik daar berichten kreeg, dat het gevaar acuter werd, keerde ik vroeger terug dan het plan was. In plaats van de 28ste kwam ik terug ongeveer de 23ste. Toen ik 's avonds laat in Arnhem kwam, ben ik naar Beekhuizen gegaan om daar met mijn vrouw te overnachten. Te kwart vóór twaalf werd ik daar opgebeld door de heer *Welter,* die van mijn verblijf op de hoogte was, en zeide: we zitten hier vanavond bijeen, want de nieuwste berichten maken het noodzakelijk, dat er gemobiliseerd wordt. Kunt u morgenochtend vroeg komen? Mijn antwoord luidde bevestigend. Toen ben ik de volgende morgen vroeg naar den Haag gereisd en is daar het besluit tot mobilisatie genomen.

1166. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat er op dit punt bij u misschien een misverstand is? De mobilisatie is immers afgekondigd in een paar etappes, zal ik het maar noemen, en dat u misschien het een wel hebt meegemaakt en het andere niet?

A. Maar dit was, als ik het wel begrijp, de eerste.....

1167. De **Voorzitter:** .....de eerste, ja, maar de grote mobilisatie, de laatste afkondiging, is u misschien daar niet bij geweest?

A. Dat is natuurlijk mogelijk.

1168. De **Voorzitter:** U herinnert zich de vóór-mobilisatie en toen, meen ik, zijn er nog twee of drie afkondigingen gedaan.

A. Dit was toch de voornaamste etappe, het beslissende ogenblik. Ik vind het jammer, dat ik mijn dagboek niet bij me heb, anders zou ik de data bij me hebben, maar ik wist niet, dat die vraag zou komen.

1169. De heer **Algera:** Maar Minister *Dijxhoorn* heeft hier verklaard, dat u wel in de morgenvergadering is geweest, maar dat men daar niet tot overeenstemming was gekomen en dat u na de ochtendvergadering was vertrokken, ik meen, naar Arnhem en dat toen twee Ministers het initiatief hebben genomen tot het bijeenroepen van de Ministerraad, waar u niet tegenwoordig was en dat in die Ministerraad toen het besluit is genomen, dus buiten uw tegenwoordigheid.

A. Dat moet een misverstand zijn, het is niet juist. Het kan natuurlijk zijn, dat die twee Ministers het initiatief hebben genomen om de vorige avond bijeen te komen.

1170. De heer **Algera:** Neen, na de ochtendvergadering zou het initiatief zijn genomen.

A. Na de ochtendvergadering. Dit schijnt mij onlogisch. De vorige avond, dat kan ik me begrijpen. Dat men toen, na de ingekomen berichten, gezegd zou hebben, laat ons nu coûte que coûte een Ministerraad bijeenroepen, dan zullen wij de President wel opbellen. Maar dat men de volgende ochtend zou zeggen: laat ons thans niet beslissen, en even later de raad toch weer bijeenroepen, dat lijkt me wonderlijk. Daarom vermoed ik, dat er een vergissing in het spel is. Maar ik weet wèl, dat wij die ochtend besloten hebben tot mobilisatie, waar ik het ook volkomen mee eens was. Doch waarom deze late critiek, waar ik nooit te voren van hoorde. Dit ware een prachtig punt geweest voor een interpellatie gedurende de acht maanden toen wij neutraal waren.

De nos. 1171 t/m 1186 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

D. J. DE GEER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,
oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 3018 t/m 3029 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

3030. De **Voorzitter:** Ik kom nu op een meer politiek punt. Volgens mededelingen van sommige personen, zouden er stappen zijn ondernomen door de Duitse gezant, eerst bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, de heer *Snouck Hurgronje,* en later waarschijnlijk ook nog bij Minister *van Kleffens,* over een eventuele doortocht van Duitse troepen door een deel van ons land, Limburg of wat het geweest is. Daar is u nooit van in kennis gesteld?

A. Nooit van gehoord.

3031. De **Voorzitter:** Dus u kunt zich ook niet voorstellen, dat beslissingen van het Kabinet daardoor zijn beïnvloed?

A. Die zaak is nooit in het Kabinet geweest en als ze in het Kabinet zou zijn geweest, dan zou geen mens er voor geweest zijn. Het zou met verontwaardiging zijn afgewezen.

De nos. 3032 t/m 3038 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

3039. De **Voorzitter:** Voordat ik overga tot de quaestie van de staat van oorlog en beleg, wilde ik even met u doornemen de quaestie van het afkondigen van de mobilisatie. Daar is nl. een quaestie over gerezen, of de heer *de Geer* bij het aannemen van de betreffende beslissing aanwezig is geweest. Het is een feit, dat het in étappes is gebeurd, er waren voorbesluiten en toen kwam de grote mobilisatie, misschien zit het misverstand derhalve daarin. Het interesseert de commissie van u te vernemen, of u zich kunt herinneren, de al of niet aanwezigheid van de heer *de Geer* bij de voornaamste beslissing.

A. Toen wij de voornaamste beslissing over de mobilisatie hebben genomen, was de heer *de Geer* niet aanwezig. Wij hebben de heer *de Geer* telefonisch daarvan in kennis gesteld. We hebben die beslissing buiten aanwezigheid van de heer *de Geer* moeten nemen.

3040. De **Voorzitter:** Was hij er 's morgens dan niet geweest?

A. Ik meen, dat hij 's morgens in de stad geweest is en niet in de vergadering van het Kabinet. Hij hield toen verblijf in Beekhuizen en was naar Beekhuizen teruggekeerd.

3041. De **Voorzitter:** Hij heeft het ons nl. anders meegedeeld. Hij meent, dat hij er wel bij aanwezig is geweest.

A. Dat weet ik heel zeker, dat hij daar niet bij aanwezig is geweest. Maar nu kan er een verwarring bestaan. De mobilisatie is in twee étappes afgekondigd, nl. de voormobilisatie en de definitieve mobilisatie. Maar naar mijn herinnering is hij bij de gewichtigste beslissing niet aanwezig geweest.

3042. De **Voorzitter:** Hoe was in het algemeen de houding van de heer *de Geer* na de afkondiging van de mobilisatie met betrekking tot de quaestie van het beschikbaar stellen van gelden? Heeft hij coulant meegewerkt of kan men daar critiek op uitoefenen?

A. Het is mij nooit gebleken, dat de heer *de Geer* de beschikbaarstelling van gelden voor de verdediging heeft geweigerd. Ik geloof niet, dat hij op dat punt moeilijk is geweest.

3043. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu over willen gaan naar de staat van oorlog en beleg. De meest ver gaande, de staat van beleg, is eerst in April afgekondigd, ofschoon de beide opperbevelhebbers er op aangedrongen hebben, successievelijk, om het veel eerder te doen. Kunt u daar iets over mededelen, wat eigenlijk de motieven zijn geweest van het Kabinet om daar niet eerder gevolg aan te geven?

A. De staat van beleg is, zoals ik zeg, volledig afgekondigd, wat omvang en wat diepte betreft, kort voor de invasie.

3044. De **Voorzitter:** Ja, op 19 April.

A. Maar te voren waren sommige gedeelten van het land wel in staat van beleg. O.a. in de nabijheid van linies en van zeegaten. Bepaalde districten waren wel in staat van beleg. Maar overigens gold voor het hele land de staat van oorlog. De opperbevelhebber heeft aanhoudend op de invoering van de volledige staat van beleg aangedrongen.

3045. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* ook?

A. Ja, later de generaal *Winkelman* ook, en generaal *Reynders* eerst. Daarbij ontmoette hij in het Kabinet veel tegenstand en als ik voor mezelf mag spreken — ik geloof ook wel, dat dit gevoelen de hele tegenstand verklaart — dan zag het Kabinet er tegenop die stringente staat van beleg voor de hele 100 % in te voeren voor een onbepaalde tijd en dus het Nederlandse volk te brengen in die beperkte toestand van de staat van beleg, zonder volledige beschikking over de vrijheden, waarop het volk gesteld is.
Ik beschouwde dit als gevaarlijk voor die vrijheden, maar ook gevaarlijk voor de mentaliteit, de stemming van het volk, en daarom was het Kabinet niet bereid eerder dan bij dwingende noodzakelijkheid tot de invoering van de volledige staat van beleg over te gaan. Daar speelde nu misschien ook wel indirect de quaestie der mobilisatieclubs enige rol bij, omdat de wijze, waarop de opperbevelhebber *Reynders* zich keerde tegen de mobilisatieclubs, natuurlijk er niet toe kon bijdragen om het vertrouwen aan hem te schenken, dat men toch in grote mate aan een opperbevelhebber moet kunnen schenken in de staat van beleg, waarbij ten slotte in grote mate is te beschikken over de rechten en vrijheden van het volk.

3046. De **Voorzitter:** Maar deze quaestie is toch pas een rol gaan spelen half of eind November, terwijl hem toch 1 September al bepaalde bevoegdheden geweigerd zijn! Zelfs de volledige staat van oorlog heeft men hem niet gegeven.

A. Ja, wel de staat van oorlog, maar niet de staat van beleg. De staat van oorlog, met beperkingen, die in onderling overleg tussen de Regering en de opperbevelhebber zijn overeengekomen.

3047. De **Voorzitter:** Maar eigenlijk tegen zijn wil, tegen zijn mening. Die restricties vond hij erg onpleizierig.
Vindt u het achteraf nog juist, dat als men de Oorlogswet, die twee bepaalde rechtstoestanden kent — de staat van oorlog enerzijds, de staat van beleg anderzijds —, als men er toe overgaat één van die twee af te kondigen, in casu de staat van oorlog, dat men dat onderhands toch weer gaat beperken?

A. Het is inderdaad een wat vreemde figuur. Een beetje buitenwettelijk. Maar men kan met de opperbevelhebber toch altijd een agreement maken daaromtrent. Dat is dan ook gebeurd.

3048. De **Voorzitter:** Het is niet het meest logische en het meest voor de hand liggende, als het jarenlang zo in de wet stond!

A. Maar er bestond het plan een wijziging te brengen, een novelle te maken.

3049. De **Voorzitter:** Maar de Minister van Defensie, die het op de eerste plaats aanging — het was een wet ter uitvoering van artikel 195 van de Grondwet, staande in het hoofdstuk van de Defensie —, was daar vierkant tegen!

A. Het was de Minister van Justitie, die het wilde proberen.

3050. De **Voorzitter:** Wilde hij dat uit zich zelf, of waren er ook nog anderen. De Minister van Binnenlandse Zaken misschien?

A. Dat weet ik niet. Ik herinner me alleen, dat er op het Departement van Justitie gewerkt werd aan die wet en dat de heer *Gerbrandy* in het Kabinet niet alleen stond.

De nos. 3051 t/m 3065 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

3066. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets over de wisseling van het opperbevel?

A. Neen, niet daarover. Maar als u het mij toestaat, Mijnheer de President, dan wilde ik in deze commissie wel graag een enkel woord zeggen naar aanleiding van iets, dat de heer *Donker* in de Eerste Kamer bekend heeft gemaakt bij de behandeling van het Enquete-ontwerp, nl., dat bij uw commissie een klacht is ingekomen, of een aantijging, dat er in de laatste tijd vóór de oorlog in het Kabinet een stroming zou zijn geweest, die een soort van Deense politiek zou willen volgen, d.w.z. die niet met inspanning van alle krachten zich had willen verdedigen tegen de invasie van welke zijde ook.

3067. De **Voorzitter:** Ik heb er straks al even op geduid, toen ik vroeg over die stap van de Duitse gezant, maar omdat u ontkende, dat er iets van meegedeeld was, ben ik er toen niet op doorgegaan.

A. Maar ook, wanneer die stap van de Duitse gezant er niet zou zijn geweest, dan zou er toch hebben kunnen bestaan een neiging bij sommige Ministers om te zeggen, laten we het hoofd maar in de schoot leggen. Ik stel er prijs op U te verklaren, dat daarvan geen woord waard is. Dat er bij geen een van de Ministers ook maar een ogenblik aarzeling is geweest over de vraag, of we ons met nagels en tanden moesten verdedigen of niet. Niemand is er geweest, die ook maar in het minst geneigd was tot de opvatting: Laat die Duitsers maar binnenmarcheren.

3068. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het Kabinet was hierin dus homogeen. En was er geen kleinere groep, die b.v. genoemd zou kunnen worden „the inner circle" van het Kabinet, die hierin misschien andere wensen had.

A. Ik heb nooit een andere mening horen uitspreken, nooit van een ander gevoelen enig teken gezien. Maar we hadden ons natuurlijk wel de gang van zaken heel anders voorgesteld. Van militaire zijde hadden we dikwijls gehoord, dat waarschijnlijk aan de IJssellinie een dag of vier stand zou kunnen worden gehouden en dat waarschijnlijk in de waterlinies vier weken tot vier maanden stand kon worden gehouden en dat in die tijd wel hulp zou komen opdagen. Deze snelle overrompeling had niemand voorzien, voor zover ik weet, ook de militairen niet. Maar dat doet ten slotte aan het principe niets af.

3069. De **Voorzitter:** Had de Minister van Defensie ook wel verwacht — u noemde hem zojuist als een vooraanstaand deskundige —, dat men het een tijd lang had kunnen uitzingen?

A. Wel langer dan nu gebeurd is, omdat ten slotte niemand heeft voorzien hoe de overrompeling midden in het hart van de vesting Holland zou geschieden; een luchtinvasie van die omvang heeft niemand voorzien.

3070. De **Voorzitter:** U hebt straks nog even op de Peel-Raamstelling gedoeld. Hebt u daar soms nog iets over te zeggen, b.v. in verband met de neutraliteitspolitiek?

A. Ja, ik weet wel, dat die Peel-Raamstelling heel zwak was, ook doordat hij in het zuiden niet aansloot. Dat daar een gaping was tussen het einde van de Peel-Raamstelling en de Belgische verdedigingslinie en dat de Rijkswaterstaat te Maastricht onder leiding, meen ik, van de hoofdingenieur *Witteveen* daar nog een inundatieplan heeft gemaakt, waardoor nog een stuk onder water kon worden gezet.

3071. De **Voorzitter:** Anders hebt u daar niets meer over te vertellen? Dan heb ik nog een slotvraag. U hebt straks gezegd, dat generaal *Reynders* in het Kabinet is geweest ongeveer op 22 Januari. Herinnert u zich nog of bij die gelegenheid het debat hoofdzakelijk gevoerd is tussen hem en de Minister van Defensie, of is die meer op de achtergrond gebleven?

A. Ik geloof wel, dat door verschillende Ministers beraadslagingen met generaal *Reynders* zijn gevoerd. Ik heb b.v. zelf ook met hem gesproken, maar ik herinner me niet of de heer *Dijxhoorn* daarbij op de voorgrond dan wel op de achtergrond trad.

De **Voorzitter:** Dus het is u niet opgevallen en u herinnert het zich niet in bijzonderheden. Dan bedank ik u zeer voor uw mededelingen.

J. W. ALBARDA.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALLS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

jhr. Mr. AARNOUT MARINUS SNOUCK HURGRONJE,
oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Hof van Arbitrage,
oud-secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

3477. De **Voorzitter:** De eerste vraag, die wij u zouden willen stellen is deze. Is het waar, dat de voormalige Duitse gezant in het najaar van 1939 bij u stappen heeft ondernomen in verband met een mogelijk laten doortrekken van Duitse troepen door een deel van Nederland?

A. Dat is inderdaad waar, Mijnheer de Voorzitter!

3478. De **Voorzitter:** Kunt u ons misschien een uitvoerig relaas daarvan geven?

A. Misschien staat u mij toe, om de waarde van mijn mededeling in het juiste licht te stellen, even in het kort mijn verhouding tot de Duitse gezant te vertellen, want zij heeft wel degelijk betekenis bij hetgeen gaat volgen. Ik stond nl. met de toenmalige Duitse gezant op bijzonder goede voet. U begrijpt, dat er zeer veel aanrakingen waren met Duitsland in de laatste jaren vóór de oorlog. Ik heb de toenmalige Duitse gezant leren kennen als een buitengewoon hoogstaand man, waar ik zeer gaarne mee omging. Hij was sterk anti-nazi, waardoor ik zeer vertrouwelijk met hem kon spreken. U zult zien, dat dat van betekenis is, want hij is eens bij me geweest, een datum kan ik niet zeggen, maar het moet geweest zijn in 1939 of begin 1940, toen hij me zei, als persoonlijk voorstel van hem: wat zou u er van denken, als het mogelijk was te bereiken, dat de Duitse troepen doorgelaten zouden worden? Het is, als ik me niet vergis, tweemaal gebeurd. Eerst heeft hij gesproken over een lijn zuidelijk van Roermond, de kant van België uit, daarna heeft hij er nog eens over gesproken, en ik meen, dat die lijn toen iets hoger lag. Ik heb hem daarop geantwoord, dat ik dat absoluut onaannemelijk achtte. De Nederlandse Regering had altijd het standpunt ingenomen, dat iedere overschrijding van de grens met de wapenen zou worden tegengegaan, terwijl ik bovendien in de practijk niet goed zag hoe dat kon. Ik kon me niet voorstellen, dat men in Zuid-Limburg troepen had en bij het overige gedeelte van de grens in vrede met Duitsland leefde. Bovendien kwam het me voor, dat Nederland op die manier internationaal een allernaarst figuur zou slaan, als ze dit toeliet. Hij heeft dat aangenomen. Ik heb het natuurlijk dadelijk aan mijn toenmalige chef de heer *van Kleffens* overgebracht, die mijn antwoord goedkeurde. Later is hij er nog eens op teruggekomen en toen sprak hij van een beetje andere grenslijn. Ik heb hem toen ook hetzelfde antwoord gegeven. Met de diplomatieke gebruiken kan ik niet beoordelen of dit inderdaad een persoonlijk idee van hem was, of dat hij opdracht had gekregen om eens poolshoogte te nemen. Het was beide mogelijk. Ik houd het eerder, zoals ik hem kende, voor de eerste mogelijkheid, nl. dat hij het zelf bedacht had.

3479. De **Voorzitter:** U bedoelt de eerste keer? Of ook de tweede keer?

A. Dat kwam in het gesprek voor, de tweede maal, maar hij was er niet speciaal voor gekomen, zoals de eerste keer. Ik meen, maar dat weet ik niet zeker, dat hij er later ook nog eens met de heer *van Kleffens* over gesproken heeft. Ik meen, dat de heer *van Kleffens* me zoiets gezegd heeft.

3480. De **Voorzitter:** Ik wilde nog even vragen over de feitelijke gang van zaken. Dus de eerste maal is het wel uw indruk geweest, dat hij daar extra voor kwam, of niet?

A. Eerder wel.

3481. De **Voorzitter:** Maar op zijn eigen verantwoordelijkheid?

A. Ja, dat is natuurlijk niet te bewijzen.

3482. De **Voorzitter:** Natuurlijk kunt u het niet bewijzen, maar dat was zo uw feeling.

A. Ja, het was een manier om het te doen. Hij behoefde geen afwijzing te krijgen. Een officieel bezoek afleggen bij de Minister ging natuurlijk niet. Dat moest dus eventueel later komen. Het is een diplomatieke manier om iets te doen, dat men het op deze wijze doet.

3483. De **Voorzitter:** Hij is er dus blijkbaar wel extra voor gekomen?

A. Het is niet te bewijzen, want hij is natuurlijk eerst over iets anders begonnen. Hij moest het gesprek toch een persoonlijk karakter geven.

3484. De **Voorzitter:** Maar zouden we nu aan de hand van de andere gebeurtenissen niet kunnen reconstrueren wanneer het ongeveer geweest is? Om een voorbeeld te noemen, is het geweest vóór of na die bekende dreiging in November?

A. Als ik het me goed herinner, is het na die dreiging in November geweest, want ik heb veel met hem daarover gesproken. Hij zei, dat hij er niets van wist. Op dat ogenblik zou hij het onmogelijk gedaan kunnen hebben, dan was het eenvoudig een voorstel geweest. Dan was het niet dubieus geweest, dat het een voorstel was.

3485. De **Voorzitter:** Daar is ook niets aan voorafgegaan in October of zo? Dan moet het practisch genomen dus wel December, Januari of Februari geweest zijn.

A. Neen, in October is daar niets aan voorafgegaan. Want die eerste mogelijkheid van die aanval is, meen ik, 11 November geweest. Ik neem aan, dat het tussen 11 November en Mei was, maar dat is geheugen, want ik heb geen aantekeningen.

3486. De **Voorzitter:** Dus u kunt absoluut niet zeggen of het nog in 1939 dan wel of het in 1940 is geweest?

A. Neen.

3487. De **Voorzitter:** En hebt u daar ook geen vermoeden van?

A. Neen, ik zou geen maand durven noemen.

De **Voorzitter:** Het is voor ons van betekenis, omdat het in verband is gebracht met de quaestie van de wisseling van het opperbevel. Daarom zouden we het op prijs gesteld hebben, als u het wel kon zeggen.

A. Ik heb het veel later gehoord van de generaal *Reynders,* na de oorlog, d.w.z. na de Meidagen. Toen het geschiedenis was geworden. Omdat de generaal *Reynders* het ook niet eerder wist. Daarom weet ik ook niet, wat de heer *van Kleffens* met zijn wetenschap heeft gedaan. Ik weet met name niet of hij dat ter sprake heeft gebracht.

3488. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u gelooft stellig niet, dat de heer *van Kleffens* er met de heer *de Geer* over gesproken heeft?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Hij heeft me nooit gezegd, dat hij dat gedaan heeft, en de heer *van Kleffens* zei altijd heel veel.

3489. De **Voorzitter:** Dus hij heeft niet gezegd: ik ben van plan dat in de Ministerraad te brengen?

A. Hij stond er, als het kon, nog afwijzender tegenover dan ik.

3490. De **Voorzitter:** En waarschijnlijk vond hij het het beste, dat dit ook maar binnen de muren van Buitenlandse Zaken bleef?

A. Dat neem ik aan. Of hij het aan de heer *de Geer* gezegd heeft, dat weet ik niet. Hij heeft me dat niet verteld.

3491. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u weet niet, of het vóór of na de wisseling van het opperbevel was, dat de heer *Zech* bij u geweest is?

A. Wanneer heeft de wisseling van het opperbevel plaats gevonden?

De **Voorzitter:** 6 Februari is de nieuwe opperbevelhebber opgetreden.

A. Die latere datum natuurlijk wel. Ik zou eerder zeggen, daarvóór, want het had geen verband daarmee en de Duitse gezant wist daar ook niets van voordat het gebeurde.

3492. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus volgens uw stelling zou de wijziging van het opperbevel hier niets mee te maken hebben en ook niet de daarmee samenhangende militaire veranderde opstelling.

A. Dat houd ik voor uitgesloten. Wanneer het was gebeurd na de wisseling van het opperbevel, dan had ik natuurlijk wel verband gezocht. Dus daaruit leid ik met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid af, dat het vóór de wisseling van het opperbevel plaats vond. Ik heb ook, dat is uit de tweede hand en ik hoop, dat u mij daar niet over zult vragen, over de wisseling van het opperbevel heel veel gehoord, omdat de heer *van Kleffens* in die tijd de gewoonte had me over die dingen in te lichten. Maar dit is er nooit bij ter sprake gekomen.

3493. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus het zijn volmaakt gescheiden dingen?

A. Ja. En zoals ik de reactie van de heer *van Kleffens* heb gezien, acht ik het zeer dubieus, dat hij het, behalve als inlichting, aan de heer *de Geer* heeft meegedeeld.

3494. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u nooit gehoord, dat er enig verband werd gelegd tussen deze démarche van de heer *Zech* en de wisseling van het opperbevel en het veranderen van militaire attaché?

A. De eerste keer, dat ik daar, tot mijn verbazing, van hoorde, was, toen ik het van de generaal *Reynders* hoorde. Ik zie het verband niet en ik heb — zoals ik zeg is het tweedehands kennis, over de wisseling van het opperbevel, omdat het de gewoonte van de heer *van Kleffens* was om mij in te lichten — zeer veel gehoord en dit element is daarbij nooit ter sprake gekomen.

3495. De **Voorzitter:** De wisseling van het opperbevel had heel andere redenen, volgens u?

A. Volkomen, naar mijn oordeel. Dat heeft u waarschijnlijk van anderen gehoord. Dat was zuiver strategisch.

3496. De **Voorzitter:** Om terug te komen op de grief, die ons is voorgelegd, dat er eventueel bij een paar Ministers een zekere neiging geweest zou zijn tot het voeren van een soort Deense politiek. Dat is naar uw mening uitgesloten?

A. Volkomen.

3497. De **Voorzitter:** Ik heb hier een stuk voor me, waarin het wordt voorgesteld, dat het feit van het aanwezig geweest zijn van de intentie tot het voeren van die Deense politiek, waarbij men dan zou trachten er zo goed mogelijk af te komen, zonder vechten, in verschillende nuances voor juist werd gehouden, door verschillende, destijds vooraanstaande, thans overleden staatslieden, o.a. de heren *de Vos van Steenwijk, Colijn* en *van Karnebeek,* uit wier mond de betreffende dat in en na de Meidagen zou hebben vernomen. In het stuk staat o.a. nog het navolgende: „Ook zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon, die dit aan ondergetekende heeft medegedeeld, hebben bevestigd, dat de bedoelde groep inderdaad bedoeld heeft, bij formele handhaving van de neutraliteit, de Duitse troepen feitelijk de toegang naar België en de bezetting van Vlissingen zonder veel strijd mogelijk te maken, waartegen dan de stelling Holland, naar men hoopte, ongemoeid zou worden gelaten. De wetenschap van deze houding door zekere buitenlandse Regeringen zou het aanzien van Nederland en vooral van de Ministers *van Kleffens, de Geer* en *Dyxhoorn* zeer nadelig hebben beïnfluenceerd, waartegen reeds bij voorbaat door de opperbevelhebber *Reynders* was gewaarschuwd."

Overigens is dit stuk niet van generaal *Reynders,* het is van iemand anders.

A. Het is volkomen onwaar, Mijnheer de Voorzitter, en volkomen fantasie.

3498. De **Voorzitter:** U hebt deze Staatslieden, die thans overleden zijn, daar ook nooit over horen spreken?

A. Neen. Maar ik heb over de wisseling van het opperbevel toen veel gehoord, omdat wij er nauw bij betrokken waren, maar ik geloof, dat deze drie personen niets van die dingen wisten, ook niet van de wisseling van het opperbevel. Niets, ik heb de namen van *de Vos van Steenwijk, Colijn* en *van Karnebeek* nooit in verband daarmee gehoord.

3499. De **Voorzitter:** U hebt die heren waarschijnlijk wel eens gesproken in die tijd?

A. Natuurlijk, maar nooit over deze dingen. Ze wisten er niets van.

3500. De **Voorzitter:** Ze zouden wellicht tegen u als secretarisgeneraal van Buitenlandse Zaken gezegd hebben: hoe zit deze zaak?

A. Ik heb nooit zoiets gehoord en ik heb jaren onder *van Karnebeek* gediend. U begrijpt, dat, wanneer ik ooit zoiets had gehoord, ik niet zo positief zou hebben gesproken tegen de Duitse gezant. Dit was de Regeringspolitiek, zoals ik haar altijd heb geleerd. In mijn positie zou ik gezegd hebben: daar moet ik eens over praten. Dan zou ik niet gezegd hebben: dat is uitgesloten. Die z.g. politiek van de heren *Colijn* en van *Karnebeek* heeft nooit op Buitenlandse Zaken ingewerkt.

3501. De **Voorzitter:** Ik zal de voorafgaande zin nog even voorlezen, opdat u deze ook helemaal kent: „In strijd met het aangekondigde verweer met alle beschikbare krachten en in flagrante strijd met de krachtige wil tot verzet tot het uiterste, die in de natie leefde, zou de bedoelde groep van Ministers" — dat zijn dan de Premier, *van Kleffens* en *Dijxhoorn* — „de inner circle van het Kabinet, in wezen de Deense politiek hebben nagevolgd. Met het ongelukkig gevolg, dat deze dubbelzinnige politiek er toe heeft geleid, dat de natie al de nadelen van de formeel gehandhaafde neutraliteit en de daaruit volgende oorlogsverklaring heeft moeten ondergaan, zonder de voordelen te genieten, die Denemarken, ten gevolge van het toelaten der Duitse troepen zonder oorlogsverklaring en zonder verzet, heeft genoten."

A. Dat is volkomen fantasie en ik heb hier veel over gehoord. Juist die quaestie van de wisseling van het opperbevel en die strategische stelling, daar heb ik veel over gehoord. Maar nooit één woord zelfs, in deze richting, dat men ons grondgebied niet integraal wilde verdedigen.

3502. De **Voorzitter:** Het is u misschien niet opgevallen, dat in die eerste aanhaling positief is beweerd, dat de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon zou hebben bevestigd, dat deze groep inderdaad bedoeld heeft, enz.!

A. Volkomen onwaar. Ik kan u zo wel zeggen, dat het onwaar is, omdat het niet zo is. Ik zou nooit iemand zoiets verteld hebben. Het is een leugen.

3503. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik hier nog iets aan toevoegen? U spreekt over het contact met de heren *Colijn, van Karnebeek* en *de Vos van Steenwijk* en dan denkt u aan een vroeger tijdperk, terwijl hier nadrukkelijk staat in en nà de Meidagen van 1940. U weet natuurlijk wel, dat toen door allerlei heren, die vroeger in de Regering gezeten hebben, theorieën zijn opgebouwd over

het verloop in de Meidagen en hoe alles is gegaan. Is het u bekend, dat u na de capitulatie al gauw gesprekken gehad hebt met de heren *Colijn, de Vos van Steenwijk* en *van Karnebeek?*

A. Ik heb ze wel eens gesproken, maar nooit over dit.

3504. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En is er toen geen theorie ontwikkeld, dat men zou zeggen, is dit of dat niet gebeurd door démarches? In het verband van dit verhaal is er door u eigenlijk geen enkel gesprek gevoerd?

A. Zover ik me herinner, heb ik er nooit over gesproken, behalve veel later, ver in de bezettingstijd, met de generaal *Reynders.* Nooit met een van de drie genoemde heren.

3505. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe was de reactie van de generaal *Reynders?*

A. Geen. Maar ik weet wel wie die fantasie ontwikkeld heeft. Het is ook een groot fantast.

3506. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat het prettig is, dat hier geen misverstand bestaat wie die persoon is.

A. U bedoelt de persoon, die dat verzonnen heeft? Ik dacht *Groeninx* of *Gerretson.* Maar dat is een of eigenlijk, was een, is niet meer een.

3507. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat bedoelt u daarmee?

A. Omdat ze de grootste ruzie hebben.

De **Voorzitter:** Ik moet even vaststellen, dat de schrijver van het stuk niet de heer *Groeninx* is.

A. Ik heb twee namen genoemd en beiden hebben grote fantasie. Ik heb ook eerst *Groeninx* genoemd, omdat ik die goed kende, de ander ken ik niet. Zijn werken ken ik wel.

3508. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kunt u zich voorstellen, dat de persoon, die hier niet genoemd wordt, maar aan wie u het zou gezegd hebben, dat het een nog levende persoon is, misschien de heer *Groeninx van Zoelen* geweest zou kunnen zijn?

A. Ik zou het niet aan hem gezegd kunnen hebben. Dat ontken ik. Het verhaal van *Colijn,* enz. dat bedoelt u toch? Dat verhaal kan ik nooit van mijn leven aan *Groeninx* verteld hebben.

3509. De **Voorzitter:** Dit zijn twee verschillende dingen. Ik zal het nog even preciseren. Eerst wordt gezegd, dat deze voorstelling over die Deense politiek met verschillende nuances voor juist is gehouden, o.a. door die heren. Dat is de ene zaak. Daarnaast staat: „ook zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon enz.". Dat laatste ontkent u vierkant, maar het interesseert mij om nog even op het eerste terug te komen. U hebt dus met deze drie overleden Staatslieden in het begin van de bezettingstijd nog wel eens contact gehad. En hebt u toen ook van gedachten gewisseld over het vertrek van de Regering en de al of niet defaitistische politiek van het toenmalige Kabinet? Is deze nuance nooit ter sprake gekomen, dat ze eigenlijk een soort Deense politiek gevoerd zouden hebben?

A. Nooit van gehoord.

3510. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik nog even mag preciseren. Ik geloof, dat, wanneer er veronderstellingen geuit worden, die onjuist zijn en die ex-Ministers in een onjuist daglicht kunnen stellen, dat het goed is om de dingen zeer nadrukkelijk vast te leggen en zoveel mogelijk te bewijzen. Mag ik dan misschien nog een keer vragen. U gelooft, dat u eigenlijk alleen met de generaal *Reynders* gesproken hebt over dat bezoek van de heer *Zech,* de Duitse gezant?

A. Ik heb er met de generaal *Reynders* over gesproken, maar zoals u weet, heeft generaal *Reynders* later met *Groeninx* gewerkt. *Groeninx* heeft geschreven het stuk van *Reynders,* die ruzie met de heer *Dyxhoorn.*

3511. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bedoelt, die brochure van de generaal *Reynders?*

A. Ja, die is geschreven door *Groeninx.*

3512. De **Voorzitter:** Neen, dat klopt niet met hetgeen ons hier medegedeeld is. De heer *Reynders* heeft wel een aantal gegevens verstrekt aan de heer *Groeninx* en hem mededelingen gedaan. Toen heeft de heer *Groeninx* daar een vrij uitvoerig stuk over gemaakt. Maar generaal *Reynders* heeft daarbij uitdrukkelijk de conditie gesteld, dat hij dat niet mocht publiceren zonder zijn goedvinden. Dat stuk is ook niet gepubliceerd. Het is wel rondgestuurd aan een aantal vooraanstaande personen, maar niet als zodanig gepubliceerd. Ik geloof, dat dit rapport losstaat van de eigenlijke brochure *Reynders,* voor zover ik het begrepen heb.

A. Mijn indruk is geweest, dat de generaal *Reynders Groeninx* gebruikt heeft om zijn opmerkingen te maken over de twist met de heer *Dyxhoorn.* In dat verband heeft *Groeninx* waarschijnlijk wel dit verhaal geschreven. Dat kan die levende persoon zijn. Als u het mij vraagt, geloof ik wel, dat *Groeninx* er met mij over gesproken heeft.

3513. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik u goed begrijp, dan zegt u, dat de heer *Groeninx* eigenlijk de brochure *Reynders* heeft geschreven of ten minste geconcipieerd voor de heer *Reynders.*

A. Schrijven is misschien een beetje te algemeen uitgedrukt.

3514. De **Voorzitter:** Heeft geen van de twee het u medegedeeld?

A. Het is volkomen een veronderstelling van mij, dat de heer *Groeninx* het heeft samengesteld. Ik weet zeker, dat hij nauw met generaal *Reynders* heeft samengewerkt. Ik heb de indruk, dat hij er een groot stuk van geschreven heeft. Ik zeg dit zo boud weg, maar ik weet niet zeker, dat hij het geschreven heeft.

3515. De **Voorzitter:** Maar om op die levende persoon terug te komen, die in het stuk is genoemd: U hebt *Groeninx,* als ik het goed begrijp, wel verteld van de démarche?

A. Ik geloof wel, dat ik met *Groeninx* over de démarche gesproken heb, maar over de z.g. defaitistische politiek kan ik hem niet verteld hebben.

3516. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u de woonplaats van *Groeninx?*

A. Neen. Het laatste, dat ik van hem hoorde, betrof zijn verhouding ten opzichte van de heer *Gerretson.* De heer *Groeninx* woonde toen in Brussel. Hij woonde ook veelal in Frankrijk.

3517. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heeft hij bezittingen in Ierland?

A. Ik meen, dat hij een bezitting had in Frankrijk. Ik weet echter niet of hij dit nog bezit. Ik zou ook niet kunnen zeggen hoe u hem op het spoor kunt komen. Niemand in ons land kan dat. Vroeger wel de heer *Gerretson.* Ik ben zeer positief wat betreft hetgeen die levende persoon zou gezegd hebben over *Colijn, van Karnebeek* en *de Vos van Steenwijk.* Dat is volkomen onwaar. Voor zover ik weet is hierover met mij niet gesproken.

3518. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets over deze zaak op te merken?

A. Neen.

3519. De **Voorzitter:** Is u er van overtuigd, dat zowel de heer *van Kleffens,* uw chef, als de heren *de Geer* en *Dyxhoorn,* toen eenmaal de mobilisatie was afgekondigd, naar beste weten getracht hebben de landsverdediging voor te bereiden en zich op een zeer positief standpunt plaatsten tegenover een eventuele aanvaller?

A. Ik heb nooit enige aanwijzing gekregen van iets dat zweemde naar iets anders, met name toen ik dit verhaal aan *van Kleffens* vertelde. Dat heeft misschien geen vijf minuten geduurd. Er is geen sprake van, dat er aarzeling was en dat hij zeide: ik zal er nog eens over denken.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

A. M. SNOUCK HURGRONJE.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck. voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

Prof. mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage, voorzitter van de Raad voor het rechtsherstel, oud-Minister-President,

Hij legt de eed af als getuige.

3677. De **Voorzitter:** Vooraleer over te gaan tot de punten, die in uw oproepbrief vermeld staan, stel ik het op prijs een paar vragen met u door te nemen over de hele sfeer, waarin het geval zich heeft afgespeeld. Heeft de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber plaats gehad bij unaniem genomen besluit of is daar twijfel bij gerezen? Heeft men voor en tegen nagegaan, over andere personen gedacht, enz.? Wilt u daar misschien iets over vertellen?

A. Mijnheer de President! Het is acht jaar geleden, dus ik moet wel enige reserve maken, dat ik, in plaats van de waarheid, die ik zo pas beloofd heb te spreken, niet iets anders ga zeggen. Dat weet ik niet precies meer. De voordracht is geschied door de Minister van Defensie, gemotiveerd en wel, en daar is over gesproken, gediscussieerd met grote ernst en na overweging van deze persoon komt misschien die ook in aanmerking, met aller instemming, voor zover ik mij herinner, op slot van zaken.

3678. De **Voorzitter:** Hebt u destijds iets vernomen van stappen, die door de Duitse gezant zouden zijn gedaan bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en waarschijnlijk ook bij de Minister van Buitenlandse Zaken, in verband met een eventueel doortocht verlenen aan Duitse troepen door een bepaald gedeelte van ons land? Heeft men u destijds daar iets van meegedeeld?

A. Voor zover ik mij herinner, niets.

3679. De **Voorzitter:** Wat is volgens uw indruk de voornaamste reden geweest voor het laten weggaan van generaal *Reynders?*

A. U begrijpt, Mijnheer de President, dit wordt voorgedragen door de betrokken Minister van Defensie, gemotiveerd en besproken. Een Minister van Justitie is daarin meer, mag ik zeggen, degene, die luistert. Ik weet niet precies, als ik naar waarheid zou moeten zeggen, waarom generaal *Reynders* ontslagen is. Wat ik daarvan overhoud, is dit, dat de Minister van Defensie gemotiveerd te kennen gaf, dat hij niet goed was.

3680. De **Voorzitter:** Er hebben verschillende aangelegenheden een rol gespeeld, o.a. de quaestie van de oorlogswet, de quaestie van de mobilisatieclubs, het krijgsbeleid, enz. Maar wat is nu uw indruk, hing het nu vooral met het laatste samen, met het krijgsbeleid, met de strategische visie van....

A. Niet met de strategische visie, naar mijn mening, d.w.z. in mijn herinnering. Maar laat ik voorzichtig zijn, Mijnheer de President, mijn herinnering is deze, deze man zegt niet precies, wat hij wel wil. Hij laat twijfel over wat nu eigenlijk de uiteindelijke verdediging zal zijn.

3681. De **Voorzitter:** Goed, dus dan gaat het toch wel over zaken, samenhangende met de strategie, niet waar?

A. Ja.

3682. De **Voorzitter:** Wat de opperbevelhebber van plan was al of niet te doen, enz. Het was dus niet een quaestie van meningsverschil over de mobilisatieclubs, of die andere aangelegenheid van de oorlogswet. Dat waren wel belangrijke dingen op zich, maar daar ging het toch eigenlijk niet om. Het ging er om, dat men geen vertrouwen had in zijn optreden als opperbevelhebber, als het eventueel tot een gewapend conflict mocht komen. Daar had Minister *Dijxhoorn* geen vertrouwen in en op zijn advies, ook de rest van het Kabinet niet!

A. Mijn herinnering is de resoluutheid in de opstelling van het plan, dat je weet, waar je aan toe bent bij de verdediging van het land.

3683. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot een punt, wat u wel meer na aan het hart zal liggen, althans waar u meer in betrokken is geweest, nl. de quaestie van de oorlogswet en wat daarmee samenhangt. U zult zich herinneren, dat er volgens de oorlogswet verschillende mogelijkheden waren, de staat van beleg en de staat van oorlog. Ik mag misschien met de eerstgenoemde beginnen. Kunt u nog een motivering geven, waarom men aanvankelijk niet is overgegaan tot de verst gaande mogelijkheid, toen eenmaal het land toch in zeer aanzienlijke mate in gevaar was? Waarom heeft men eigenlijk aanvankelijk de staat van beleg niet willen invoeren en waarom is dat later pas bij gedeelten gebeurd voor bepaalde gebieden en eerst 19 April voor het gehele land?

A. Ja, en toen is later de staat van oorlog afgekondigd, voor zover ik weet, en dat heeft het Parlement gepasseerd en dat is goedgekeurd, dat beleid, en daarop zijn kleine verklaringen van de staat van beleg gevolgd, successievelijk voor verschillende gebieden, en daarvoor is ten slotte een wet ingediend. Maar in parlementaire perioden, dan kon het Parlement ook iedere vraag stellen.

3684. De **Voorzitter:** Het was toch wel enigermate funest om over deze zaken in het openbaar te gaan praten. Men heeft het, voor zover ik mij herinner, de Regering op dit punt niet al te lastig willen maken. Men heeft meer de Regering, die met alles op de hoogte was, laten begaan en gevolgd.

A. Het is buitengewoon moeilijk om te zeggen: Achter deze besluiten ligt een beraadslaging, om het zo te zeggen, in de keuken. Die zou ik niet kunnen reproduceren.

3685. De **Voorzitter:** Neen, het is ook niet de bedoeling daarnaar te vragen. Maar ik dacht, dat u misschien in het algemeen een motivering zou kunnen opgeven. Men voelde er in die tijd b.v. niet voor om de rechten van de burgers zo positief aan te tasten door de mogelijkheden, die de Oorlogswet gaf, in gebruik te stellen. Dat zou een argumentatie kunnen zijn. Ik laat in het midden, of ze juist is.

A. U moet wel verstaan, Mijnheer de President, het resultaat, waartoe men komt, is de resultante van een aantal meningen en besprekingen en het is mij onmogelijk om, laat ik zeggen, wat aan de resultante voorafging, weer te geven. Dat weet ik niet meer. Ik kan hoogstens zeggen, voor zover ik kan nagaan, heeft dit een rol gespeeld of dat een rol gespeeld. En ik kan hoogstens zeggen, dat was mijn opvatting, in grote lijnen voor zover ik mij herinner.

3686. De **Voorzitter:** Herinnert u zich nog uw opvatting ten aanzien van de staat van beleg? Uw persoonlijke bezwaren om deze toen al in te voeren?

A. Ik zou zeggen, Mijnheer de President, het is voor iedereen duidelijk, dat deze quaestie met de staat van beleg, waarbij het civiele bestuur ondergeschikt werd aan het militaire, uit de aard van de zaak een grote rol speelt, want die ommekeer in een staat, daar zit van alles aan vast. Dat is een stap, die, om zo te zeggen, remmend werkt bij de beantwoording van de vraag, zullen wij een staat van beleg afkondigen; daar zit een natuurlijke remming in.

3687. De **Voorzitter:** Ja, maar daar staat tegenover, dat de zaak jarenlang in die geest was voorbereid. Maar ik geef u toe, het was natuurlijk een drastische maatregel en ik geloof dan ook niet, dat de scherpste critiek zich zo zeer richt tegen het feit, dat de staat van beleg zolang op zich heeft laten wachten. Men brengt meer bezwaren naar voren tegen het feit, dat toen de Regering de minder ver gaande rechtstoestand — de staat van oorlog — afkondigde, dat men die niet integraal heeft toegepast, zodat men de opperbevelhebber restricties heeft opgelegd, waardoor hij slechts een gedeelte van de bevoegdheden kon uitoefenen!

A. Ja, dat is ten slotte toe te schrijven aan die zelfde rem, die er werkt. Het geeft moeite, wanneer het militaire element superieur wordt aan het civiele.
Ik weet niet hoe oud u bent, Mijnheer de President, maar u bent nog verre na niet zo oud als ik ben, maar ik heb èn als jurist èn als officier de staat van beleg meegemaakt in de vorige wereldoorlog.

3688. De **Voorzitter:** Zou men dan niet de conclusie moeten trekken, dat de Oorlogswet na de vorige wereldoorlog, gedurende de daaropvolgende jaren, toch wel een weinig gewijzigd had moeten worden?

A. Die conclusie is getrokken.

De **Voorzitter:** Maar pas toen de mobilisatie was afgekondigd.

A. Ja. Maar wij zijn vlak voor de mobilisatie Minister geworden, dat kan men ons niet wijten.

De **Voorzitter:** Neen, maar men kan wel zeggen, dat de opeenvolgende Kabinetten na de oorlog dit blijkbaar niet nodig hebben geoordeeld.

A. Niet uiteindelijk tot een wijziging-ontwerp zijn gekomen. Ja, dat is zo.

3689. De **Voorzitter:** Nu de andere vraag. Of het juridisch juist is te achten, dat men, als de wet deze twee rechtstoestanden kent, dat men dan de ene afkondigt, maar practisch slechts voor 30 à 40 % laat werken? Dat is toch wel heel zonderling, lijkt mij. Vindt u van niet?

A. Neen, helemaal niet, dat vind ik heel begrijpelijk. Ik vind het heel begrijpelijk, dat, wanneer men voor de consequenties zekere bezwaren heeft, men dan binnen het raam van de wet zegt, wij willen dat zo soepel en beperkt mogelijk doen. Dat kan ik mij heel goed voorstellen. Ik heb persoonlijk ook, toen de wet op de staat van beleg wel was afgekondigd, die zelfde souplesse toegepast, in overleg met de generaal *Winkelman*. Dat is een quaestie, waarvoor men in het bestuur moet zitten en men moet het ook van militaire kant bekijken, om te weten wat wel en wat niet dienstig is. Ik vind het heel natuurlijk, dat men dan zekere gedienstigheden in de practijk toepast, mits ze opportuun zijn en blijven in het kader van de wet. Dat vind ik verstandig.

3690. De **Voorzitter:** Ja, ik vind het verstandig, mits degene, die de bevoegdheid in die situatie gekregen heeft, er dan ook vrij over mag beslissen. Dat de opperbevelhebber bepaalde bevoegdheden, die hij heeft, met souplesse toepast en dat hij daarvoor van de Regering een verzoek krijgt om deze niet al te voortvarend in alle richtingen te gaan gebruiken, dat begrijp ik, en dat hij daar rekening mee behoort te houden, daar ga ik ook geheel mee akkoord. Maar dat men hem zeer stringent verbiedt een aantal artikelen te gaan hanteren zonder meer, zonder dat hij daar een advies over geeft of de gelegenheid krijgt om er anders over te oordelen, dat hem van het begin af aan gezegd is, dat en dat en dat mag u niet toepassen, dat is toch onjuist?

A. Het is natuurlijk met zijn goedvinden gebeurd. De opperbevelhebber heeft zijn eigen verantwoordelijkheid. Als hij van oordeel is, dat men die gedienstigheden der practijk niet moet toepassen, moet hij het zeggen.

3691. De **Voorzitter:** Dat schijnt hij gedaan te hebben, o.a. ten aanzien van de quaestie van de toepassing van artikel 12 van de Oorlogswet. Deze bepaling houdt verband met de bevoegdheden om burgerwerkkrachten verplicht in te schakelen bij militaire werken. Daar schijnt hij o.a. spoedig na 1 September een verzoek over te hebben ingediend om dat wel te mogen doen. Dat is hem niet toegestaan. Hij heeft er zelfs geen antwoord op gekregen.

A. Ik weet de vraag niet meer, Mijnheer de President! Het spijt mij dus wel, daar kan ik u niet over inlichten, dat weet ik niet.

3692. De **Voorzitter:** Kunt u zich voorstellen, dat het hele gentlemen's agreement met de opperbevelhebber ook in zoverre ongelukkig heeft gewerkt, dat bepaalde bevoegdheden nu eigenlijk door niemand konden worden toegepast? Ik denk aan de artikelen 219 en 220 van de Gemeentwet, in verband met het handhaven van orde en rust. In de wet staat, dat bij het afkondigen van de staat van oorlog de bevoegdheid van de burgemeester vervalt om bepaalde maatregelen te nemen; dat was dus van de baan. Maar anderzijds, krachtens het gentlemen's agreement mocht de opperbevelhebber het zelf ook niet doen, zodat het gevolg was, dat niemand het deed. Is u dat niet opgevallen?

A. Ja, ik geloof, dat u dit verkeerd interpreteert, maar ik kan het mis hebben, Mijnheer de President. Ik heb daar ten minste een heel andere voorstelling van, nl. deze: Wij stellen de bevoegdheden van de burgemeester vast — ik ken beter dat oude artikel, dat is, meen ik, artikel 187 van de Gemeentewet —, waarbij de burgemeester die bepaalde bevoegdheden heeft. Dus zij, die voor het behoud van de bevoegdheden bij de burgemeester waren, hadden dus begrijpelijkerwijs de wens, laat hem dat blijven doen, maar dat interpreteer ik aldus en dat lijkt mij de enige verstandige interpretatie. Het militair gezag heeft krachtens de wet die bevoegdheid. Maar maak ik nu het agreement, dan moet ook volgens mij niet meer de stem van de Gemeentewet gelden als hebbende dat gezag, maar moet de burgemeester de zaak blijven hanteren als tot dusver. Dat heb ik ook gedaan met generaal *Winkelman*. Dit is een punt, waar ik zelf niets mee te maken had, maar als ik een voorbeeld noemen mag, toen generaal *Winkelman* opperbevelhebber werd en krachtens militair gezag bevoegd was om de interneringen vast te stellen, is afgesproken, dat ik het zou doen. Natuurlijk weet men over en weer, dat het gezag bij de militairen is, maar als men een verstandig bestuurder is, dan regelt men dat zo, dat het het meest doelmatig uitkomt. Dat vind ik hoogst natuurlijk, mits men blijft bij het kader van de wetten.

3693. De **Voorzitter:** Formeel moet de zaak toch kloppen, want anders zijn die maatregelen niet rechtsgeldig?

A. Ja. Ik zie niet in, dat het niet klopt. Mag ik u vragen, als het vergund is een vraag te stellen, waarom meent u, dat dat niet klopt?

3694. De **Voorzitter:** In het geval van de burgemeesters. Het ging ook over het verlof geven voor vergaderingen of het verbieden van vergaderingen. Laten wij even aannemen, dat het zo geweest is, dat hun bevoegdheid tot het verbod van een vergadering vervallen was. Dus de burgemeester kon het niet doen, de opperbevelhebber had van de Regering verbod om het te doen. Wat nu? Zo is het ons medegedeeld.

A. Neen, zo mag men het niet stellen.
Dat is wel heel ongelukkig gesteld. Ik heb het opgevat als een agreement — gij opperbevelhebber hebt die bevoegdheid, laat die practisch bij de burgemeesters — en dat zijn in deze wet. die ik zelf in 1914—1918 mee heb moeten toepassen, hele doelmatige oplossingen. Dat wil zeggen, toen was het direct, wat ik meemaakte, de staat van beleg. Daar moet u niet tegen aan kijken als, wat hebben zij dat gek gedaan. Maar nog eens dit geval precies, speelt zich meer af tussen, laat ik zeggen Binnenlandse Zaken en Oorlog en de opperbevelhebber, met Justitie. Dus als u dit een zonde noemt, dan heb ik mij aan dezelfde zonde schuldig gemaakt. Maar, ik meen, te recht.

3695. De **Voorzitter:** Dan zou ik willen overstappen naar hetgeen waar u straks al op gezinspeeld hebt, dat men toen in die periode van plan is geweest de Oorlogswet te wijzigen.
Dat ging eigenlijk gladweg in tegen het advies van de Minister, die deze zaak op de eerste....

A. Neen. Natuurlijk niet, Mijnheer de President. Het was pas een ontwerp-wet, die passeert de Ministerraad en gaat niet naar de Raad van State dan nadat men zich daarmee verenigd heeft.

3696. De **Voorzitter:** Ja, maar zoals de heer *Dijxhoorn* het ons hier onder ede heeft medegedeeld, komt het hierop neer, dat hij herhaaldelijk heeft gezegd, ik ben in deze periode absoluut tegen een wijziging van de Oorlogswet, die bovendien gebaseerd is op artikel 195 van de Grondwet, hoofdstuk van de Defensie. Maar ja, als een of ander daarover wil gaan dokteren en daar interesse voor heeft, kan ik altijd nog zien wat er op tafel komt. Maar ik ben tegen herziening. Zo is het hier voorgesteld en er is ons medegedeeld, dat het Departement van Justitie zich daar toen speciaal mee bezig is gaan houden.

A. Dat is niet juist.

3697. De **Voorzitter:** Dat vonden wij al een heel merkwaardige constructie, dat de ene Minister gaat grasduinen op het gebied van de ander, terwijl hij van te voren weet, dat de betreffende persoon er practisch genomen zeker toch niet mee zal instemmen!

A. Natuurlijk niet. Het spreekt vanzelf, dat, wanneer een wetsontwerp besproken wordt en de gedachte van een wetsontwerp, elf mensen het niet dadelijk eens zijn. Het kan best wezen, dat Minister *Albarda* of Minister *Dijxhoorn* of wie dan ook zei: Ja, je moet het niet doen, maar ten slotte ga je met elkaar een wetsontwerp maken en indienen.

3698. De **Voorzitter:** Maar u is het toch met ons eens, dat de Oorlogswet gebaseerd is op het door mij genoemde Grondwetsartikel?

A. Wat zegt u?

De **Voorzitter:** Dat de Oorlogswet gebaseerd was op het betreffende Grondwetsartikel en dat dit artikel toch voornamelijk gaat over de defensie.

A. Inderdaad.

3699. De **Voorzitter:** Nu zou het de commissie interesseren te vernemen, hoe de niet erg normale gang van zaken te verklaren is, dat een andere Minister die zaken is gaan hanteren en er oplossingen voor is gaan zoeken.

A. Ik vind dit, laat ik zeggen, ik wil geen aanmerking maken op uw vraag en ik wil alles naar beste weten beantwoorden, overbodig, want wat doet het er toe, wat men gedacht heeft of gedaan, voordat men de verantwoordelijkheid neemt voor een daad. Het komt aan op de vraag, wat doet men, en met algemene instemming wordt opdracht verleend om een wetsontwerp te maken, met algemene instemming gaat dat wetsontwerp naar de Raad van State. Nu kan ik wel zeggen, ik heb er zus over gedacht en de heer *van Boeijen* had kunnen zeggen, ik heb er anders over gedacht, dat doet niets meer ter zake, wanneer men elkaar heeft overtuigd, zo moet het en daarvoor staan wij nu met elkaar, dan draagt ieder de verantwoordelijkheid daarvoor. Dat is toch het beeld van het beleid.

3700. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik misschien even wat vragen? Is het u bekend of dat ontwerp tot wijziging van de Oorlogswet voorbereid is op Justitie of op Oorlog?

A. Justitie en de generale staf. Ik meen, dat het zo zit, dat Minister *de Geer* zei, maar ja, nu spreek ik uit mijn herinnering: Je hebt aan Justitie juristen, die goed wetsontwerpen kunnen maken, laat het daar gemaakt worden.

3701. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is toch ook een juridische afdeling .....

A. Ja, er is een juridische afdeling. Maar er zijn ook mensen aan de Staf en aan Oorlog en natuurlijk werd overleg gepleegd tussen de verschillende betrokkenen. Hoe dat precies gegaan is, weet ik niet, dat ontgaat zelfs voor een belangrijk gedeelte aan de Minister, die krijgt het ding op een gegeven ogenblik en in bepaalde vorm op zijn tafel en maakt zijn opmerkingen, enz.

3702. De **Voorzitter:** Maar is hetgeen ik mededeelde over de heer *Dijxhoorn* u dan niet bekend, of is u daar iets anders over bijgebleven?

A. Dat was genoeg bekend, Mijnheer de President. Mij zijn een hele hoop dingen bekend, die naar mijn mening niets meer ter zake doen. Wanneer je voor een bepaalde daad de verantwoordelijkheid hebt genomen, dan sluit ik de rest af. U kunt mij net zo goed vragen, was aan de heer *Dijxhoorn* niet bekend, wat prof. *Gerbrandy* daar precies over dacht, te voren. Het doet niets meer ter zake.

3703. De **Voorzitter:** Ik zou het misschien met u eens kunnen zijn als de man, die het in eerste instantie aanging, met het voorstel was gekomen. Als op slot van zaken Defensie, waar het thuishoorde, met het wetsontwerp was gekomen; indien u bezwaren had gemaakt of u had verbeteringen voorgesteld en het was anders geworden, nu ja, dan zou ik het niet zo gek vinden. Ik blijf het echter een lastig te verduwen aangelegenheid vinden, dat ik moet constateren, dat ten aanzien van een jarenlang bestaande organieke wet tot uitvoering van een der Grondwetsartikelen de Minister, die het in eerste instantie aangaat, ofschoon heftig tegenstribbelend, uiteindelijk toch enigermate meegedaan heeft door het aan anderen over te laten. En dat op een ander Departement deze zaak voorbereid is, vind ik een merkwaardige gang van zaken. Ik kan het niet anders qualificeren.

A. Mijnheer de President, ik helemaal niet. Voor zover ik mij herinner, is de quaestie, dat het aan Justitie gegeven is, zuiver een quaestie geweest van de practijk, er zitten goede juristen. Dat staat mij voor de geest. Ik durf dat niet met al te grote stelligheid te zeggen, want men kan zich vergissen. Toen ik mijn Memorandum maakte, bleek ik mij zelf ook wel eens te vergissen, toen ik ging controleren. Dat is eenvoudig een gemeenschappelijke daad. U spreekt in termen een beetje alsof dat een uitvinding van Justitie is. Moet ik u zo verstaan? Want dat is zeker niet het geval.

3704. De **Voorzitter:** Neen, dat is niet mijn bedoeling. Ik constateer bloot het feit, dat ik het merkwaardig vind. Evengoed indien het onder een ander ressort zou vallen, b.v. onder Buitenlandse Zaken, en Waterstaat zou er mee komen. Dan zou ik het ook merkwaardig vinden.

A. Ik niet, want Justitie werd meer dan eens benut. Ook voor andere Departementen, voor Sociale Zaken b.v. om ontwerpen te maken, omdat dat beschouwd werd, als ik het zo mag uitdrukken, als het juridisch geweten van het Kabinet. Daar moet u niets abnormaals in zien, want dat heb ik herhaaldelijk meegemaakt. Dat deed men uit practische overwegingen, daar zitten de wettenmakers.

3705. De **Voorzitter:** Nu wil ik de vraag van een andere kant benaderen. Wat was de bedoeling? Deze wet is naar de Raad van State gegaan, het is blijkbaar toen niet doorgegaan, maar stel dat het wel was doorgegaan, wie zou deze wet in de Volksvertegenwoordiging hebben verdedigd?

A. Naar mijn mening moest de Minister van Oorlog dat doen.

3706. De **Voorzitter:** En was hij daartoe bereid?

A. Hij is er niet aan toegekomen. Dat kan niemand meer zeggen, want wij hebben de wet laten liggen na het advies van de Raad van State. Dus het kan best zijn, dat ik zou gezegd hebben, nu is er zulk een ongunstig advies van de Raad van State, ik heb geen zin om die wet voor mijn rekening te nemen, dat kan best zijn, dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dat advies was inderdaad niet gunstig, naar onze indruk!

A. Ten onrechte was dat advies mijns inziens ongunstig.

3707. De **Voorzitter:** Om nog even te preciseren. Dus die voorgenomen wijziging was waarschijnlijk toch inderdaad het gevolg van de omstandigheid, dat de Regering de bevoegdheden, voortvloeiende uit de oorlogswet, niet wenste toe te vertrouwen aan het militair gezag? U hebt straks al gezegd, ik weet niet of ik het te sterk uitdruk....

A. Nu zegt u het veel te sterk: „niet wenste toe te vertrouwen aan het militair gezag", maar laat ik het zo zeggen, Mijnheer de President, zodra het burgerlijk gezag ondergeschikt wordt aan het militair gezag, komen er moeilijkheden. Dat is niet een quaestie van vertrouwen, maar omdat mensen, die de eeuwen door op een bepaalde manier de zaken bestuurd hebben, plotseling voor het feit worden gesteld, dat een ander om zo te zeggen min of meer in hun plaats komt en dat soms doet op een wijze, die mishaagt, die moeilijkheden schept. Ik zou ze u bij de vleet kunnen opnoemen uit de periode 1914—1918. Denkt u daarover niet gering.

3708. De **Voorzitter:** Dus deze hele zaak is misschien ook psychologisch enigermate te zien als een weerslag op de vorige oorlog?

A. Ik zou het liever zo zeggen, als gedragen door de overtuiging, wees voorzichtig met dat stellen van het militair gezag boven het civiele. Daar moge misschien bij een enkeling de opvatting gegolden hebben, in 1914 hebben wij daar de proef van gehad, maar ik geloof niet, dat dat doorslaggevend is geweest.

3709. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer dus het militair gezag, zo bedoelt u dat toch, in werking is, blijft dan volgens u de Regering verantwoordelijk?

A. Ja.

3710. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En hoe ziet u dan de verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber?

A. Een moeilijke vraag.
Er is veel over gedokterd. Onze Grondwet geeft het opperbevel, het oppergezag aan de Koning, aan de constitutionele Koning. Grondwettelijk is de positie van de opperbevelhebber niet geregeld. Dat heeft al moeite gegeven in 1914—1918 en generaal *Snijders* is niet zonder geruis verdwenen. Daar is naar gezocht, niet door ons, maar door onze voorgangers, want hier troffen wij aan een positie, die wel bekeken was door vorige Kabinetten. Mijn helaas te vroeg gestorven voorganger, de heer *Goseling,* had zich daar zeer ernstig mee bemoeid. Van hem is de gedachte uitgegaan, laat de opperbevelhebber verantwoordelijk zijn aan het Kabinet. Daar zit natuurlijk ook een bezwaar in, want eigenlijk kennen wij constitutioneel gesproken alleen, als ik het nu scherp mag zeggen, individuele ministeriële verantwoordelijkheid. Ieder staat en valt zijn eigen eer, maar zoals zo pas uit de vragen van de President al gebleken is, is er natuurlijk ook een zekere collectieve verantwoordelijkheid. Ik heb b.v. in de practijk en dat zal wel conventie zijn, meegemaakt, dat elk wetsontwerp, tenzij het een zuiver, formeel ding was, de volledige Ministerraad passeerde, opdat elke Minister kon zeggen, daarin drukt zich het beleid van het Kabinet uit. Zo kan men ook zeggen, maar die verdediging van het land, dat staan van de opperbevelhebber, min of meer in de schoenen eigenlijk van de Koningin, dat zit er min of meer in nietwaar, dat kan alleen goed gaan als wij allemaal verstaan, dat ieder voor zich daarvoor verantwoordelijkheid heeft. Laten wij dus een instructie opstellen, dat was de gedachtengang van de heer *Goseling,* waarbij die verantwoordelijkheid aan het Kabinet wordt vastgelegd en die instructie, ik zal niet zeggen met haarkloverij, maar toch met diepe en grote ernst wordt bekeken, want hier sta je voor een probleem, dat wat de Grondwet betreft geen richtlijnen geeft. En dan zie ik het zo, hij is verantwoordelijk aan het Kabinet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik wilde graag uw mening hierover weten.

A. Ik heb niet de wijsheid in dezen. De opperbevelhebber draagt ook een eigen verantwoordelijkheid, want hij moet het land verdedigen. En wanneer er iets is, en dat houdt verband met de vragen van de President, moet hij het zeggen, en, als ik het zo mag uitdrukken, moet hij de portefeuillequaestie stellen. En als er verantwoording moet worden afgelegd in de Kamer, moet de Minister van Oorlog dit doen. Als er iets met die opperbevelhebber niet in orde is, is primair de Minister van Oorlog, maar ten slotte krachtens zijn positie heeft elke Minister er mee te maken. Ik kan nu ook zeggen, ik stel de portefeuillequaestie. Niet de Minister van Oorlog is b.v. bevoegd, wanneer de opperbevelhebber iets eist, dat de andere Ministers hem niet willen geven. Ook de Minister van Justitie heeft dezelfde bevoegdheid en, als ik het zo mag uitdrukken, dezelfde plicht. Zo zie ik in grote trekken dat netelige en hoogst cardinale probleem.

3711. De **Voorzitter:** Nu kom ik tot een vraag, welke verband houdt met het niet uitroepen van de staat van beleg. Kunt u zich voorstellen, dat het niet uitroepen van de staat van beleg in de practijk moeilijkheden opgeleverd heeft ten aanzien van censuur op de post, toegezonden aan gemobiliseerden, burgers, enz.? Met andere woorden als de staat van beleg er wel was geweest, zou men dan op dit gebied meer hebben kunnen bereiken en schadelijke dingen hebben kunnen voorkomen, die nu misschien wel gebeurd zijn? Hebt u daar enige kijk op?

A. Gezien de betrekkelijk malse censuur, die is vastgesteld, toen er wel een staat van beleg is gekomen, ben ik geneigd te zeggen, neen. Gezien van het oogpunt van de Minister van Justitie uit, die met een hele hoop dingen op dit gebied te maken had, ben ik geneigd te zeggen, daar ben ik niet helemaal gerust op.

3712. De **Voorzitter:** Niet gerust op, in welke zin? Ik begrijp uw bedoeling niet goed.

A. Ik bedoel dit, Mijnheer de President. U vraagt, heeft het bezwaren opgeleverd, dus met andere woorden de bewijzen. Dat is nooit te bewijzen, dat kan ik alleen veronderstellen. Nu is er een instantie, die mij in negatieve richting brengt, nl. toen de perscensuur mogelijk werd, is het mals gedaan. Dat wijst in de richting, dat het gevaar daar niet groot geweest schijnt te zijn. Maar ik ben Minister van Justitie geweest en ik weet dus meer en dan was ik er nog niet zo zeker van.

3713. De **Voorzitter:** En misschien nog meer in verband met de quaestie van spionnage en landverraad?

A. Ja. Hoewel men dat niet moet overschatten. Met spionnage heb ik intensief te maken gehad, Mijnheer de President, maar dat is een lastig ding, want daar moet je hebben de meest geschoolde mensen. De verklaring van de staat van beleg helpt de spionnagequaestie nauwelijks verder, want dat moet al zo goed voorbereid zijn en daarvoor moet je zo'n goed korps van mensen hebben, die dit weten en kennen, die rijzen niet uit de grond, omdat er een wet in het *Staatsblad* komt. Dat ligt anders.

3714. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar men had de mogelijkheid door de staat van beleg om huiszoekingen te doen, om mensen uit te wijzen, de mensen te verbieden op terreinen te komen, waar grachten en forten zijn; dat kon men nu niet en dat zal toch wel een bezwaar geweest zijn. Ik begrijp heel goed, wat u zegt, natuurlijk spionnage tegengaan, ja, daar moet een getraind korps voor zijn en dat zullen wij ook niet gehad hebben, dat kan men ook niet ineens uit de grond stampen door te zeggen: staat van beleg; maar de maatregelen, die er genomen konden worden tegen de spionnen, die er waren, zijn toch wel vrij laat in werking kunnen treden, eigenlijk al te laat.

A. Ja. Mag ik daarop antwoorden, Mijnheer de President, dat mijn opvatting is, wat de spionnagequaestie betreft — natuurlijk ik ben het in beginsel met u eens —, dat die in de practijk toch niet van te grote betekenis geweest kan zijn. Ik moet mij voorzichtig uitdrukken. Ik was er eigenlijk op gebrand, dat het wel kon, maar ik draag nu een keer de verantwoordelijkheid en daar houd ik mij aan, dat ik meegewerkt heb en dat het niet kon, daarvoor hebben wij ons met alle inspanning zo goed mogelijk van onze taak gekweten en wanneer ik dat naga, dan staat het uitvinden van spionnen niet erg in verband, laat ik zeggen, met het binnentreden van woningen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar wel met de staat van beleg, want men kon ze helemaal niet aanpakken

3715. De **Voorzitter:** Om een voorbeeld te noemen, hedenmiddag heeft ons een van de officieren, die, naar ik meen, chef van de staf van een divisie is geweest, meegedeeld, dat in zijn ressort b.v. een centrum van spionnage was, dat lag er voor hem wel dik boven op. Er was een huis, waar mensen samen kwamen en zo. Zij hadden het liefst gewild, dat zij deze personen helemaal buiten de provincie hadden kunnen uitwijzen.

A. Dat kon toch?

De **Voorzitter:** Ja, op sommige plaatsen, waar wel de staat van beleg was afgekondigd.

A. En men had de Grensbewakingswet 1920.

3716. De **Voorzitter:** Maar als het gewone Nederlandse burgers waren, die daaraan meededen, dan konden zeker de militairen niets doen. Misschien dat eventueel nog de politie iets kon doen?

A. De politie kon wel veel doen. Ik weet niet alles uit mijn hoofd, wat de politie kon doen, maar zij kon veel doen volgens de gewone bestaande wetten en volgens de Grensbewakingswet en het militair gezag kon optreden in de gebieden, die in staat van beleg verkeerden.

3717. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof toch, dat de militaire deskundigen zich wel erg geremd gevoeld hebben, doordat

zij deze dingen niet konden doen en dus het gevoel hadden, dat ze niet al het mogelijke hebben kunnen doen; ik laat de uitwerking natuurlijk ter zijde. Ik geloof met u, dat die uitwerking waarschijnlijk nog vrij gering geschat moet worden, gezien het enorme spionnageapparaat, dat Duitsland had. Maar men wil dus zelf, en ik kan het van deze militaire deskundigen begrijpen, zoveel mogelijk alles gedaan hebben, ook al wist men, dat de uitwerking niet zo heel groot zou geweest zijn.

A. Ja, daar komen wij, als ik het even mag zeggen, weer op het politieke terrein, wat wij zo pas bespraken toen het ging over de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber. Als de opperbevelhebber meent, ik moet het hebben, dan behoort hij het te zeggen, als de Minister van Oorlog vindt, dat het ook moet, behoort hij het te zeggen, als de Minister van Justitie vindt, dat hij bevoegdheden behoort te hebben, dan behoort hij het te zeggen en als dit niet gebeurd is, dan kan men praten over deze officieren en die Ministers, zij zijn allemaal verantwoordelijk voor wat wel gebeurd is.

3718. De **Voorzitter:** Ja, maar nu is het merkwaardige, dat de opperbevelhebber er juist wel op aangedrongen heeft; dat hij in de eerste plaats ten aanzien van de staat van oorlog voortdurend aangedrongen heeft om van dat gentleman's agreement af te komen, dat hij het zelfs tegen het eind van het jaar ook formeel opgezegd heeft, zich er niet meer aan gebonden achtte en verder schijnt hij ook op de staat van beleg te hebben aangedrongen!

A. Dat neem ik allemaal aan, Mijnheer de President, maar laat men toch wèl wezen, dat behoort dan in een vorm gezegd te worden, die conform is aan de ernst van de toestand, zoals men die denkt. Als ik op het standpunt stond, de staat van beleg behoort te komen, d.w.z. in die zin, dat het menens is, zou ik in de Ministerraad zeggen, als het niet gebeurt, ga ik weg. Deze quaesties zijn te ernstig dan dat men later kan zeggen: Ja, ik heb dat wel gewild, maar ik heb het niet gekregen; dat vind ik kinderpraat.

3719. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit punt kunnen afstappen. Het is hiermee voldoende toegelicht.
Ik kom nu aan de quaestie van de mobilisatieclubs. Ik vermoed, dat u daar niet rechtstreeks veel bemoeiingen mee hebt gehad, meer dan een van de andere Ministers.

A. Ik zag het op uw lijstje staan, Mijnheer de President, en ik dacht bij mij zelf, ik weet in vredesnaam niet, wat ik daarop zou moeten antwoorden, want ik weet er niets meer van.

De **Voorzitter:** Juist, u hebt dus alleen de .....

A. De heren *Dijxhoorn* en *de Geer* spraken daarover. Ik luisterde en hoorde, dat de zaak was opgelost.

3720. De **Voorzitter:** Dan is het misschien eenvoudiger u daar niet verder over lastig te vallen. Nu krijgen wij het krijgsbeleid, in zoverre u daar iets mee te maken hebt gehad. Dat zal dan ook wel niet zo heel veel zijn. Maar ik kan u hier en daar toch misschien een paar vragen stellen. De hele tegenstelling, die er geleidelijk aan gegroeid is op dat gebied, de meningsverschillen, die naar voren zijn gekomen, daar hebt u natuurlijk ook iets van vernomen. Hoe is uw indruk daarbij geweest, over de houding van de heer *de Geer* op de eerste plaats en ook van de heer *Dijxhoorn?* Kan men daarvan zeggen, dat zij eigenlijk evenzeer als de opperbevelhebber de mening hadden, het land zo goed mogelijk te verdedigen? Is uw mening, dat dat werkelijk aan normale eisen voldoet?

A. Ja, als ik het zo mag zeggen, op verrassende wijze voor mij zelfs.

3721. De **Voorzitter:** Er wordt wel eens naar voren gebracht, dat de heer *de Geer* vóór de oorlog nogal pacifistisch was aangelegd, om het zo uit te drukken, maar vanaf de mobilisatie heeft men daar geen last meer van gehad.

A. Neen, na de mobilisatie niet. Dat was heel merkwaardig. Hij was een man van de penning als de gewone begroting aan de orde kwam. Maar het hek was van de dam, voor zover betreft alles, wat nodig was voor de oorlog, want het waren buitengewone uitgaven. Zo kan ik het in het kort zeggen. Dan hinderde het bij wijze van spreken niets meer hoeveel millioen het was.

3722. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is dus volledige medewerking van de heer *de Geer* geweest voor de financiën gedurende de mobilisatie?

A. Volkomen. Mijn indruk, die daarvan blijft, is allright.

3723. De **Voorzitter:** Dus het is toch absoluut uw mening, dat die opvattingen van hem en van de heer *Dijxhoorn* meningsverschillen geweest zijn over strategie met generaal *Reynders?* Maar dat de een het land meer wilde verdedigen dan de ander, die tegenstelling is niet te maken?

A. Die heeft niet bestaan. Nu zegt u daar, mag ik daar even op terugkomen, u zegt „meningsverschil" tussen de heer *Dijxhoorn* en de opperbevelhebber over strategie...

De **Voorzitter:** Ja, ik drukte het heel kort uit. U begrijpt, wat ik bedoel, nietwaar?

A. Ik wilde niet de indruk vestigen, alsof daar een verschil van strategie tussen de Minister van Oorlog en de opperbevelhebber was. Dat was er niet, naar mijn mening.

De **Voorzitter:** Ten aanzien van de mogelijkheden, ten aanzien van de precisering van plannen, ten aanzien van de vragen, in hoeverre men meer moest hechten aan de waterlinie of aan de Grebbestelling en de stellingen in het zuiden waren er toch wel...

A. Neen, Mijnheer de President, zoals het bij mij ligt, neen.
Ik heb de heer *Dijxhoorn* te vaak horen zeggen: De strategie bepaalt deze opperbevelhebber, als hij maar vertelt wat hij is, want daar mag geen onzekerheid over bestaan. Maar hij wenste niet in te grijpen in de strategie van de opperbevelhebber. Dat staat voor mij tè sterk vast dan dat ik dat niet even zou moeten zeggen.

3724. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar wat waren dan de verschillen van inzicht tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie?

A. Mag ik een voorbeeld noemen?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heel graag.

A. Men heeft de quaestie van de Grebbelinie of de Hollandse Waterlinie als eindverdediging. Men moet kiezen. De heer *Dijxhoorn* stond op het standpunt, nu geef ik weer wat ik in de Ministerraad hoor, of hij de Grebbelinie kiest of de Hollandse Waterlinie, dat heeft hij te beslissen. Maar één ding moet ik weten: Wat hij beslist. Dat was naar mijn mening het verschil, zo leeft het bij mij.

3725. De **Voorzitter**: Ja, maar toch ook de vraag of het mogelijk was om achtereenvolgens te verdedigen. Of het mogelijk was om met legerkorpsen terug te trekken. Dergelijke dingen, of er tijd genoeg was om inundaties te stellen. Als men dat alles onder een algemeen woord strategie wil begrijpen, dan waren er hier toch wel degelijk meningsverschillen.

A. Maar niet in dien zin, dat bij de Minister van Defensie enigermate voorzat: „Ik wil de opperbevelhebber voorschrijven, hoe hij dat moet doen." Dat is te sterk uitgesproken van niet dan dat ik dat hier niet zou moeten zeggen. En nu kan het best zijn, dat de heer *Dijxhoorn*, die persoonlijk van strategie verstand had, een andere opvatting had dan de opperbevelhebber, maar er was geen quaestie van, dat hij b.v. zijn opvatting wilde opdringen aan generaal *Reynders.*

3726. De **Voorzitter:** Het is hier toch wel anders gezegd. Ik wil een practisch voorbeeld noemen. Het begint in September, toen het eerste meningsverschil ontstaan is, nadat de concentratie bekend was. Toen wenste de heer *Dijxhoorn* te weten, wat er na die concentratie zou gebeuren. Toen is er een bespreking geweest en is daaruit geresulteerd de opdracht van 9 September. Daarbij werd door de Kroon aan de opperbevelhebber opgedragen om in geval van een overmachtige aanval op het hart van het land terug te trekken binnen de Waterlinie en alleen door achterhoeden in de Grebbestelling de zaak even op te houden. Maar nu was het cardinale bezwaar van generaal *Reynders,* dat hij zei: Met die opdracht wordt mijn hele gedachtengang om in de Hollandse Waterlinie de hoofdverdediging te voeren ook al getorpedeerd! Als ik niet mag trachten een aantal dagen in de Grebbestelling de zaak tegen te houden, dan

heb ik niet voldoende tijd om de inundatie voor de Waterlinie te stellen en dus zal de vijand daar dan ook arriveren als er nog niet voldoende water is. Dit lijkt mij inderdaad toch wel een ingrijpen in zijn hele .....

A. Nu stelt u het op een wijze, zoals ik het indertijd nooit heb verstaan.

De **Voorzitter:** Het conflict is naderhand uitgegroeid en vermoedelijk is de Ministerraad in begin September nog niet in finesses in deze zaak gehaald. Dat is waarschijnlijk eerst later gebeurd in December—Januari, in zoverre is het natuurlijk te verklaren.

A. Ik moet zeggen het hele conflict met *Reynders* staat voor mij helemaal niet in het teken van een verschil van de wijze, waarop men het land wil verdedigen.

3727. De **Voorzitter:** Maar dan b.v. in de Brabantse quaestie later in Januari, waarbij het ook zeer scherp is toegegaan? Daar had de heer *Dijxhoorn* een heel andere visie, die heeft hij hier nog ontwikkeld, vertragende gevechten leveren alleen op de opmarswegen, terwijl generaal *Reynders* het hele front krachtig wilde verdedigen meer in de breedte.

A. De beslissing was bij de opperbevelhebber. Dat heb ik nooit horen bestrijden, Mijnheer de President.

3728. De **Voorzitter:** Maar werd dit misschien theoretisch toegegeven en practisch omgekeerd gedaan? Is dat niet uw indruk geweest?

A. Met die indruk ben ik niet naar Londen gegaan. Ik ben met de indruk gegaan: „Er is verschil over: Met de heer *Reynders* weet je niet, waar je aan toe bent." Ik ben maar een verlofs-officier en het is 30 jaar geleden, dat ik wist hoe de Hollandse Waterlinie in elkaar zat, Mijnheer de President. En hoe het zit met de Peel-Raamstelling, daar ben ik geen expert in.

3729. De **Voorzitter:** Een punt, wat ons nog interesseert, is, of u zich herinnert, dat de Minister-President aanwezig is geweest in de Ministerraad, toen het besluit tot afkondiging van de grote mobilisatie genomen is. U hebt al een paar keer gezegd, het is acht jaar geleden en het is lastig zich precies alles te herinneren.

A. Mij staat voor de geest, maar ik weet niet zeker of dat bij die gelegenheid was, dat hij in Hotel Beekhuizen was en dat wij getelefoneerd hebben.

De **Voorzitter:** Ja, daar zijn verschillende lezingen over.

A. En dat hij toen de vaderlijke zegen gegeven heeft, dat het gebeuren moest. Dat is mijn voorstelling, maar wie zal dat na acht jaren precies durven zeggen.

3730. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Nu, het was toch wel een heel belangrijk punt. Ik geloof ten minste, dat u zich dat wel vrij duidelijk moet herinneren, want het is toch eigenlijk een historisch moment voor Nederland geweest, toen die mobilisatie definitief werd. En het is mij nooit helemaal duidelijk, wanneer precies de voormobilisatie is afgekondigd en wanneer de algehele. Het is een beetje in etappes gegaan en het lijkt mij toch wel een wonderlijke constructie, dat men de algehele mobilisatie afkondigt als de Premier er niet bij is. Ik bedoel, waren de verhoudingen toen al zo, dat men zoiets besliste, zonder dat de heer *de Geer* naar den Haag was gekomen. Of moet men aannemen, dat hij daarvan telefonisch op de hoogte is gesteld. Weet u misschien iets meer daarvan?

A. Maar als hij er niet is en het moet gebeuren?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, Beekhuizen is niet zo ver van den Haag, ik bedoel, met een auto ben je er in twee uur hoogstens en waren er toen aanwijzingen, dat men b.v. het gevaar zo duchtte, dat de mobilisatie geen twee uur kon worden uitgesteld of dacht men: „Nu ja, misschien zal Minister *de Geer* daar tegen zijn". Dat kan natuurlijk ook zijn.

3731. De **Voorzitter:** Het is toch wel merkwaardig, het Kabinet was pas opgetreden, nietwaar, dus dat team moest zich nog zo'n beetje op elkaar instellen. Het lijkt mij toch eigenaardig, dat men dan een President, die het Kabinet geformeerd heeft, bij een dergelijke belangrijke beslissing niet de kans geeft er zelf nog bij te zijn. Hij heeft het hier ook anders meegedeeld. Als wij hem goed begrepen hebben, dan zegt hij: „Ik ben er 's morgens wel geweest". Hij heeft ons mededeling gedaan over zijn verlof, wat hij toen genomen heeft, en dat hij extra eerder is teruggekomen en toen naar den Haag is gekomen en dat hij een bepaalde zitting wel meegemaakt heeft. Naar zijn herinnering is hij bij de belangrijkste beslissing wel geweest.

3732. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dacht u van niet?

A. Mijn voorstelling van de zaak is — niet. Bij mij is blijven hangen, wat gek, dat de President er niet bij is en dat je die moet opbellen over deze belangrijke quaestie. Maar acht jaar geleden ....

3733. De **Voorzitter:** Ja, het is natuurlijk in zoverre lastig. Maar ik wil hier toch even het volgende aanhalen, het is goed, dat in onze *Handelingen* ook vast komt te liggen, wat er precies gebeurd is in die dagen. Het staat hier vermeld in het overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke landmacht. Het is in etappes gegaan en daarom vind ik het persoonlijk zeer te verklaren, dat men na acht jaren tot misverstanden en verschillende lezingen komt. Er staat hier het volgende:

> „In de tweede helft van Augustus 1939 verscherpten zich ten gevolge van de spanningen tussen Duitsland en Polen de internationale verhoudingen in toenemende mate, zodat de Regering, na op 23 Augustus het waarschuwingstelegram (Telegram A.) te hebben doen uitgaan, op 24 Augustus de vóór-mobilisatie, met 25 Augustus als opkomstdag, gelastte (Telegram B.). Deze vóór-mobilisatie, welke o.m. omvatte de commandanten der oorlogsonderdelen, kwartiermakers, menagemeesters, korpspersoneel, hoefsmeden, rijwielherstellers, enz., had ten doel het vormen van de kernen der oorlogsonderdelen en de verdere voorbereiding voor de eventueel volgende algemene mobilisatie.
>
> Op 28 Augustus werd de internationale toestand dermate spannend, dat de Regering tot de algemene mobilisatie besloot en het mobilisatietelegram deed uitgaan luidende: *„Algemene mobilisatie. Eerste mobilisatiedag 29 Augustus 1939".*".

Het is misschien mogelijk, dat het feit, dat dit in etappes gebeurd is, aanleiding geeft tot misverstand, dat de ene getuige meent.....

A. Wordt dit dan door anderen anders gesteld, Mijnheer de President? Mij staat voor de geest, ik kan mij natuurlijk vergissen, dat op het ogenblik, dat wij die zeer ernstige beslissing namen van de algemene mobilisatie, de President niet aanwezig was en dat vond ik gek, heel gek en niet dat wij de beslissing namen, toen hij er niet was.

3734. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat hij ons meegedeeld heeft, dat hij extra uit zijn vacantieverblijf is teruggekeerd naar Nederland. Dat hij toen in Beekhuizen opgeroepen is om naar den Haag te komen, ik meen de volgende morgen, en wat ik mij nu zo, op mijn geheugen afgaande — wij hebben nog geen schriftelijk verslag van het verhoor —, herinner van die data, die hij vermeld heeft en die in dit boek staan, dan heb ik toch de indruk, dat hij al vóór die 23ste en 24ste terug was en dan is het toch merkwaardig, dat hij dan de 28ste.....

A. Ik heb de indruk, dat ik het ook heel gek vond, dat hij eerst in den Haag en daarna in Beekhuizen was.

3735. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij is dus teruggegaan van uit den Haag naar Beekhuizen?

A. Dat is mijn indruk, maar .....

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Zijn verklaring is, dat die morgen, toen hij aanwezig was, dat besluit gevallen is. Ik heb begrepen het besluit tot algehele mobilisatie en andere verklaringen zijn, dat men toen 's middags weer is samengekomen — de heer *de Geer* was inmiddels vertrokken — en dat men toen het besluit genomen heeft.

A. Ik weet het niet meer.

De **Voorzitter:** Het zal het eenvoudigste zijn om een uittreksel uit de notulen van die Ministerraad op te vragen, want wij komen er anders nooit uit, geloof ik.

A. Wat doet het er ook toe. Hij heeft ten slotte meegedaan, zij het per telefoon.

3736. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is hem dus wel gevraagd per telefoon. En hij heeft er mee ingestemd?

A. Ja, voor zover ik mij herinner.

De **Voorzitter:** Dan zou ik alleen nog een paar vragen willen stellen over de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en het opperbevel. Nu is dat in de loop van de discussie al vrij uitvoerig behandeld.

3737. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is altijd een hele ingewikkelde quaestie, die staatsrechtelijke verhouding. En het is hier natuurlijk door verschillende deskundigen ook al besproken en bij mij wekt het telkens de vraag, wat stelt men voorop, de staatkundige verantwoordelijkheid van de Ministerraad of, liever gezegd en juister, van de betrokken Minister, of de krijgskundige verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber? Ik geloof, dat wij uit uw woorden kunnen opmaken, dat u de staatkundige verantwoordelijkheid de Regering toch hoger stelt dan die van de opperbevelhebber.

A. Ze liggen op een enigszins ander niveau.

3738. De **Voorzitter:** Maar mag ik misschien deze toelichtende vraag stellen? Als zij zich niet met elkaar verdragen, wat is dan de conclusie? Ik zou zeggen, niet dat het Kabinet weggaat, maar dat de opperbevelhebber weggaat. Dat lijkt mij toch het enig logische. Of moet men proberen door compromissen ze weer met elkaar in overeenstemming te brengen? Daar draait het, geloof ik, eigenlijk om. En dat laatste wordt door veel deskundigen betreurd en afgewezen. Die zeggen dan, als het scherp het krijgsbeleid raakt, dan moet men kiezen of delen. Dan moet men of wel zeggen: deze man, ofschoon hij niet precies doet wat wij eigenlijk het beste vinden, blijft ons vertrouwen houden, hij moet het maar doen, of wel men moet zeggen: mijnheer wij kunnen u niet meer gebruiken, wij zullen een ander moeten nemen.

A. Zo stel ik het mij eigenlijk ook voor, Mijnheer de President! Maar natuurlijk doet zich in de practijk zo iets gecompliceerder voor, omdat men de pro's en contra's heeft.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus een tussenphase. Omdat het vertrouwen er niet meer ten volle is en omdat men niet de beslissing wil forceren.

A. En dat de ene Minister meer zus en de andere Minister meer zo geporteerd is, en dan ten slotte die conclusie weer, en dat is altijd het geval bij zulke problemen, de resultante is.

3739. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij er doorheen zijn. Hebt u zelf in het algemeen nog iets over deze quaestie van de wisseling van het opperbevel naar voren te brengen, wat u van belang acht?

A. Mag ik u iets vragen, Mijnheer de President, als het niet te onbescheiden is?

De **Voorzitter:** Zeer zeker.

A. Wij hebben gesproken over die staat van oorlog en de staat van beleg. Hebt u daar nu voor u zelf, want ik heb niet voldoende begrepen wat u eigenlijk precies wilde, een bepaalde conclusie uit getrokken, ik bedoel uit wat ik gezegd heb? Niet in het algemeen, natuurlijk niet, dat vraag ik niet. Zodat u nu eigenlijk kunt zeggen: nu heeft hij ons dat verteld.

3740. De **Voorzitter:** U hebt er nogal uitvoerig over gesproken. Ik zou dat naderhand van het stenogram nog wel eens in bijzonderheden willen nalezen. Maar mijn indruk is inderdaad, dat u eerstens gezegd hebt, dat er motieven waren om de staat van beleg nog niet toe te passen. Bedoelt u dat?

A. Ja, dan moet u altijd goed begrijpen, dat ik dan spreek over de motieven van het eindbesluit. Daar wil ik erg de nadruk op leggen. Dat u niet verwart motieven van het eindbesluit met eventuele opvattingen, die er geweest zijn.

3741. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Misschien kunt u dan nog uw conclusie van wat u allemaal vanavond gezegd hebt nog eens in het kort samenvatten. Misschien wordt het dan van weerskanten nog duidelijker, wat u eigenlijk hebt willen zeggen of niet zeggen, misschien.

A. Mag ik u iets vragen, als het niet te onbescheiden is? Trekt u uit mijn woorden de conclusie: hij is eigenlijk een tegenstander van die snelle verklaring van de staat van beleg?

De heer **Korthals:** Ik meen, wat ik op het ogenblik van u begrepen heb, het tegendeel.

A. Ik zeg dit daarom even, President, u hebt de vragen prachtig gesteld, alle hulde, maar ik ben er zo erg op gesteld, dat men vooral van mij begrijpt, dat die voorgeschiedenissen een pêle-mêle zijn van meningen en botsingen van meningen en daar moet je ontzaglijk voorzichtig mee zijn. Je moet alleen vragen naar dat eindresultaat en hoe je daar tegenover hebt gestaan en er is voor een Minister maar één weg om zich aan die verantwoordelijkheid te onttrekken, dat is de portefeuillequaestie. Dat heb ik nu 5 jaar lang altijd als een principieel standpunt beschouwd, daarom ben ik verzot om te geraken in de rétroacta, en wij zijn even op het gebied van de rétroacta geweest.

3742. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt eigenlijk niet meer dan een indicatie gegeven.

A. Hoe zegt u?

De **Voorzitter:** Ja, maar u hebt toch verwezen naar de bezwaren, die in de vorige oorlog met die staat van beleg naar voren waren gekomen, en die hebt u toch min of meer gedeeld, zoals ik heb begrepen uit uw verder betoog.

A. Ja, Mijnheer de President, daarom komt het er maar op aan...

3743. De **Voorzitter:** Het komt er dus op neer, dat u daar ook zeer aan hechtte, dat die rechten van de burgers niet te zeer door het militair gezag in het gedrang kwamen!

A. Maar daar staat iets anders tegenover. Wat weegt het zwaarst? Weer al die beroerdigheid nemen van de Wet van de staat van beleg of niet? Zo ligt de quaestie.

3744. De **Voorzitter:** Uit de historie, zover ze ons bekend is geworden, meen ik te mogen concluderen, dat u juist een voorstander er van is geweest en dat blijkt ook, zou ik zeggen, uit uw terhandneming van die wijziging van de Oorlogswet. Dat u dus enerzijds opzag tegen die al te grote bevoegdheden van het militair gezag en dat u anderzijds wel van mening was, dat het gezag op dit punt bekleed moest zijn met dergelijke bevoegdheden. Toen is u gaan zoeken naar een tussenoplossing, waarbij dergelijke bevoegdheden aan een of ander burgerlijk gezag werden toegekend.

A. Mag ik daar nog iets van zeggen? Dat ligt er naast en dat kan ik m.i. wel zeggen, dan hebt u mijn standpunt ten voeten uit. Die wet, daar moet u niet van zeggen, dat is er een van Justitie of van *Gerbrandy*, dat is een wet van het Kabinet, dat ontwerp. En in een andere geest moet u er niet over spreken, anders komen er misverstanden. Daar was wel, dat wil ik wel zeggen, een opvatting van de Minister van Justitie en die heb ik, daarom mag ik daarover ook spreken, omdat die vermeld is in mijn memorandum, dat is deze: Je moet de staat van beleg hebben, moet je nemen. Maar ik begrijp de bezwaren. Ik weet een middel om dat te temporiseren, even uit te stellen. Geef de Minister van Justitie discretionnaire bevoegdheden op het gebied van de post, spionnage, enz., dan hoef je het niet dadelijk te doen, maar dan heb je een buffer tussen het militair gezag en het civiele gezag, want de politie ligt daar tussen in. Dat is hetzelfde standpunt, ik zou het anders niet zeggen, als ik er in mijn memorandum niet iets van had gezegd, dat tot uitdrukking komt in de terugkeerwetgeving, toen wij terugkwamen. Het militair gezag, het was van een ander soort natuurlijk, maar minstens zo beroerd. Daar moet een middel zijn om er zo gauw mogelijk vanaf te raken, want dit is een heel beroerde instelling. Daar kun je vlugger vanaf komen als je kunt overspringen, eerst op de extra-politionele bevoegdheden, want dan behoef je niet ogenblikkelijk de sprong te doen naar het volledig burgerlijk bestuur. Dus daar gold het omgekeerd als middel om er snel af te komen en hier gold het als middel om het even op te houden, maar nodig is het. En dat heb ik mede tot uitdrukking gebracht in de wijze, waarop wij het ten slotte gedaan hebben en waarvoor ik de volle verantwoordelijkheid aanvaard en wat is

geschied, niet in het donker, maar terwijl het Parlement bijeen was en waar elke Minister kon vragen: wat denkt de Minister daarvan, enz.

3745. De **Voorzitter:** Is dat alles, professor?

A. Is het nog geoorloofd een vraag te stellen van formele aard? Ik heb veel ijdele woorden gesproken, maar ik weet later natuurlijk niet meer precies wat ik gezegd heb. Krijg ik daar ook nog iets van te zien?

De **Voorzitter:** Ja, u krijgt het stenogram, voor zover dat is opgenomen in de dictaphone. Dat wordt u toegezonden. Practisch genomen zal dat, behalve enkele misverstanden, als iets verkeerd wordt verstaan door de dames, die het overtypen, toch wel datgene zijn, wat wij hier allen gezegd hebben. Dat stenogram dus wordt u toegezonden en er is een brief bij, waarin staat wat u eventueel daar nog in kunt wijzigen. De bedoeling is, dat u wat betreft de stijl en de woordvoeging, daarin kunt verbeteren, doch de essentie moet natuurlijk blijven staan.

A. Maar mocht ik eens een fout ontdekken — u vraagt dingen van acht jaar geleden en ik kon, hetzij door een gesprek met een collega of iets dergelijks, plotseling merken, dat ik mij op een punt vergist heb —, mag ik het u dan zeggen?

De **Voorzitter:** Ik zou u het volgende daarvan willen zeggen. Als u uit u zelf naderhand tot de overtuiging komt, dat u iets verkeerd gezegd hebt, of wanneer u zich vergist hebt, ja. Wij hebben het met een van uw collega's al gehad ten aanzien van een bepaald onderdeel en toen is door de commissie besloten, hem nog even de gelegenheid te geven, opnieuw onder ede te zeggen, wat dan wel zijn mening is. Zo moet het wel gebeuren. Dus ik zou willen zeggen, dat stenogram wordt als er hier en daar een lacune is in behoorlijke woordvoeging omgezet, maar als de essentie veranderd moet worden, dan zoudt u dus opnieuw moeten worden gehoord.

A. Ik verwacht dat niet, Mijnheer de President. Maar u hebt mij gevraagd over een periode, die lang geleden is. Ik ben een mens.

De **Voorzitter:** Neen, maar het zou zich voor kunnen doen.
Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik hiermee het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 16 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JACOBUS GEORGE MARIE VAN DE PLASSCHE,

oud 59 jaar, wonende te Praag, generaal-majoor, militair attaché in Praag en in Bern, in de mobilisatie werkzaam op het algemeen hoofdkwartier.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4426. De **Voorzitter:** Tijdens de mobilisatie was u .....

A. Tijdens de mobilisatie was ik hoofd van de sectie 3A, inlichtingendienst buitenland, indertijd genoemd GS 3A.

4427. De **Voorzitter:** De gehele mobilisatie door en ook in de Meidagen nog?

A. In elk geval in de Meidagen. Ik ben sinds, ik meen, 1 Januari 1935 hoofd geweest van dit bureau. Ik kwam al eerder, doch toen was mijn voorganger er nog, voorts heb ik gedurende twee perioden troependienst gedaan. Ik heb geen agenda's hier en dus geen aantekeningen. Ik ben geweest kapitein van de infanterie in Leiden en ik ben geweest majoor van de grenadiers hier in den Haag en heb in beide gevallen dat bureau er bij waargenomen. Ik ben teruggeroepen ongeveer een jaar vóór het uitbreken van de oorlog, denk ik, die datum herinner ik me zonder aantekening niet goed. Maar ik ben teruggeroepen, ongeveer op mijn eigen voorstel, teruggeroepen op mijn bureau. Ik beheer dat bureau altijd, maar ik moest mijn troependienst verrichten, dus ik was voor een jaar bij het regiment grenadiers. Daar heb ik maar kort gediend, werkelijk gediend, en ging dan 's avonds en tussen de middag naar mijn bureau toe, maar overdag natuurlijk troependienst doen. Toen de toestand dreigend werd, heb ik de opperbevelhebber voorgesteld, om mij helemaal terug te roepen en toen ben ik daar teruggekeerd, niet als staf officier, maar als majoor van de grenadiers.

4428. De **Voorzitter:** Was dat nevengeschikt naast dat Bureau Binnenland of .....

A. Dat was nevengeschikt met het Bureau Binnenland, het Bureau Binnenland noemden wij GS 3B en het stond onder de toenmalige majoor *Roozenboom,* van de artillerie, hij was daar al jarenlang werkzaam en, zoals u misschien weet, stonden die beide bureaux en nog twee andere aanvankelijk onder de leiding van de generaal-majoor *van Oorschot,* die burgerambtenaar was en later benoemd werd tot reserve-generaal. Na het beroemde geval Venlo is de generaal *van Oorschot* gepensionneerd, de datum weet ik niet meer, maar ik herinner me, dat hij pensioengerechtigd was. En hij is opgevolgd door de generaal *Fabius,* die dus in de oorlogsdagen mijn chef was.

4429. De **Voorzitter:** U hebt in die hele mobilisatietijd nog wel eens dikwijls contact gehad met de opperbevelhebber.

A. Ja, met beiden.

De **Voorzitter:** Ik bedoel meer speciaal de eerste opperbevelhebber generaal *Reynders.*

A. Generaal *Reynders,* ja, zeker.

De **Voorzitter:** Wij willen vandaag speciaal behandelen de quaestie van de wisseling van het opperbevel. Misschien dat wij u straks ook nog even horen over de Meidagen, omdat u nu toch hier in het land is, maar de eigenlijke opzet was, om eerst die wisseling te bespreken.

A. Het spijt me, dat ik dit niet van te voren geweten heb, dat het hierover zou gaan, want ik heb niet veel aantekeningen meer, die hebben wij allemaal verbrand toen de oorlog begon, maar ik heb nog één zakboekje van 1940 gevonden, misschien dat daar nog wat in staat; maar dat is ook alles wat ik heb. Ik heb geen documenten.

4430. De **Voorzitter:** Wat ik u wilde vragen, is het volgende: Is het u bekend of de opperbevelhebber aan iemand van uw bureau, misschien aan uzelf of aan een van de andere heren, opdracht heeft gegeven, geen volledige inlichtingen meer te verstrekken aan H.M. de Koningin en/of aan de Minister van Defensie?

A. Het spijt mij, dat ik u niet heel nauwkeurige antwoorden kan geven. Dit waren uiteraard indertijd zeer geheime zaken.

De **Voorzitter:** Ja, maar de Enquêtecommissie heeft er recht op het te weten en er naar te vragen.

A. Het is niet erg pleizierig om al die vragen te beantwoorden.

De **Voorzitter:** Het is ook voor ons geen pleizierige taak om deze zaken uit te vissen, maar wij hebben de opdracht gekregen, en zijn dus in 's lands belang verplicht ons daarvan te kwijten.

A. Mijn positie was niet altijd makkelijk. En met de conflicten, die er in de hoge regionen waren, ben ik ook niet altijd helemaal bekend geweest. Zo nu en dan drong wel iets tot mij door en inderdaad is mij wel eens verscheidene keren gezegd, om die berichten niet altijd zo door te geven als ze van de pers kwamen. U moet zich wel voorstellen, er kwamen ontzaglijk veel berichten in. En daar liet ik een verhaal van maken, dat stenographisch werd opgenomen en dan werd uitgewerkt en dan ging het weg. En dan kwamen er dingen in voor, die niet altijd even leuk waren. Er kwamen waarschijnlijk ook wel eens dingen in voor, die men niet geschikt achtte om aan de Koningin te laten zien. Ik herinner me één keer een opmerking te hebben gekregen, toen ik gezegd had, dat *Hitler* een „Tapetenfresser" was, en dat de generaal toen zei: „De strekking van dat woord is niet juist". Dat was één van die dingen. Die berichten werkten natuurlijk op de zenuwen van de mensen en ik weet niet of dat misschien aanleiding geweest is, dat men ze wel eens inhield. Ik heb die dingen niet uitgevonden, maar ik ben altijd van de idee geweest, dat de inlichtingendienst er was om in te lichten. Dus ik hield geen enkel bericht achter, tenzij ik vond, dat die berichten van nul en generlei waarde waren. Maar daarbij werd natuurlijk een weinig risico genomen. Ik kreeg er zo ontzaglijk veel en er waren er altijd bij, waarvan iemand kon denken, dat het nonsens was. Later is dikwijls gebleken, dat berichten, die aanvankelijk nonsens leken, wel degelijk juist bleken te zijn. Nu heeft de generaal ook wel eens tegen me gezegd, dat die berichten niet meer rechtstreeks moesten gaan naar de Minister van Oorlog. Ik heb het standpunt altijd ingenomen, dat de inlichtingendienst er was om niet alleen de chef van de staf in te lichten, maar ook de Minister van Oorlog en daar heeft de generaal aanvankelijk nooit enig bezwaar tegen gehad. Maar in de loop van de tijd is dat ontstaan. Die berichten werden vroeger, misschien, toen ik er kwam, eens in de 3 maanden, later eens in de maand, toen eens in de week, naarmate het nodig was, uitgezonden en ten slotte gebeurde dit dagelijks. Men heeft mij ook wel eens gezegd, dat ik er geen conclusie onder moest zetten. Ik heb het een tijdje gelaten en later heb ik het weer wel gedaan. De berichten zijn altijd wel bij de Minister van Oorlog gekomen. Voor de berichten hadden de Ministers wel veel belangstelling, niet alleen de Minister van Oorlog, maar ook b.v. de Minister van Justitie, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Koloniën, ook

de commandant van het veldleger kreeg de berichten. De berichten waren genummerd en keerden allemaal weer bij mijn bureau terug.

De adjudant van de Minister van Oorlog kreeg ook de berichten, dat was de toenmalige kapitein van de generale staf *Tielens. Tielens* heeft die berichten altijd gehad en zal ze dus ook wel doorgegeven hebben aan de Minister van Oorlog. Ik heb ook opdracht gekregen om de berichten, zoals ze dan luidden, niet in die vorm aan de Koningin te sturen. De belangstelling van het Koninklijk Huis was ook zeer groot. De generaal, de toenmalige majoor *Phaff* van de grote staf kwam op het bureau — wanneer de eerste keer geweest is, weet ik niet — die berichten halen. De Prins kwam ook wel eens een enkele keer, vooral in de laatste tijd. En ik heb wel eens gezegd, dat was, meen ik, ook tegen generaal *Reynders:* Generaal, als die berichten niet meer naar de Koningin gaan, dan zult u zien, dat Hare Majesteit het toch hoort, b.v. van de Minister van Buitenlandse Zaken, en dat is op een gegeven moment ook gebeurd. De generaal werd bij de Koningin ontboden, wat toen nog als eens vaak gebeurde en kwam terug, liet mij bij hem komen, en zei: „ja, je hebt gelijk gehad, het is gebeurd. De Koningin zei „.....", nu weet ik echter niet meer waarover het toen ging. Wij hadden toen nogal eens vaak van die zgn. kritieke toestanden of nare berichten. Ja, ja, de Koningin zei tegen mij: „Generaal, dat heb ik niet in de inlichtingen gelezen". Er is ook een tijd geweest, dat de Koningin de berichten kreeg in verkorte vorm, dus de meest voorname dingen. En dan bleven er zelfs akeligheden en misschien nog enkele andere dingen uit. Ik heb ook meegemaakt, onder generaal *Fabius*, dat deze wilde, dat ik helemaal geen berichten meer uitstuurde, want dan werden de mensen zo zenuwachtig. En ik was toen nog een beetje jonger dan nu en zeer fanatiek aan de gang en toen zei ik: Generaal, de inlichtingendienst is er om te berichten en als men de berichten hier houdt, dan hebben wij er niets aan, en toen zei hij mij, dat hij bezig was kalm die zaak bij zich zelf te verwerken. Onder de generaal *Fabius* had ik al op mijn bureau twee afdelingen, het bureau was in twee afdelingen gesplitst, de ene won de inlichtingen in, de andere was het studiebureau, daar zat ook de toenmalige kapitein van de generale staf *Römer,* voormalig ordonnans-officier van de Koningin, deze vond ik de meest geschikte officier om de berichten zodanig opnieuw op te maken, dat ze in een voor Hare Majesteit leesbare vorm werden gegoten, laat ik het nu maar zo uitdrukken. Dit is wat ik me er van herinner, misschien wilt u er nog meer van weten? Ik kan me alleen de tijden en de dagen helemaal niet herinneren, maar ik heb zowel met de generaal *Reynders* als met de generaal *Fabius* moeilijkheden gehad. Generaal *Reynders* liet het later ook weer gaan, liet de berichten toen weer doorgaan naar Hare Majesteit en op een gegeven moment ook weer naar de Minister, maar dat waren twee verschillende perioden. Ik merkte toen wel, dat er enig verschil van opinie moest zijn tussen de Minister en de generaal *Reynders.* Maar aangezien ik niet meer op het bureau Operatiën zat, waar ik van afkomstig was, had ik dus met wat er gebeuren moest niets te maken, dat was mijn ressort niet. Nu hoorde ik wel eens wat van mijn vriend *Wilson,* die hoofd van dat bureau was, maar ik had er natuurlijk rechtstreeks niets mee te doen.

4431. De **Voorzitter:** Juist. Dus u ontkent toch niet, wat hier door de oud-Minister *Dijxhoorn* is verteld, dat de opperbevelhebber u die opdracht zou gegeven hebben, om het niet meer te doen, althans in bepaalde perioden?

A. Ja, de generaal *Reynders* en de generaal *Winkelman,* die zei het dan in deze vorm: Ja, *van de Plassche,* doe het maar niet meer, de mensen maken zich zenuwachtig of de Koningin maakt zich zenuwachtig en dat moet dus achterwege blijven.

4432. De **Voorzitter:** Heeft generaal *Winkelman* dat later ook gezegd?

A. Neen, dat was niet de generaal *Winkelman,* dat was de generaal *Fabius.* Ik had vroeger meer rechtstreeks contact met de generaal *Reynders* dan met de generaal *Winkelman.* In het tijdperk van generaal *Winkelman,* die ik ook heel goed kende van vroeger, heb ik, geloof ik, niet ontdekt, dat de generaal zich persoonlijk met die inlichtingendienst bemoeide, wel de chef van de staf, dat was *van Voorst tot Voorst.*

4433. De **Voorzitter:** Maar mag ik nog eens even het volgende vragen, om precies de zaak te kunnen reconstrueren. In de brochure van generaal *Dijxhoorn* staat uitdrukkelijk, dat de opperbevelhebber in zijn kabinet aan een officier van het bureau Inlichtingen van het algemeen hoofdkwartier opdracht had gegeven aan Hare Majesteit de Koningin en aan de Minister van Defensie geen volledige inlichtingen te verstrekken, omdat Hare Majesteit er zenuwachtig van werd en de Minister maar aanleiding kreeg zich met de zaken te bemoeien. Nu zegt, als ik nog even mag doorgaan, generaal *Reynders* daarvan in zijn tweede brochure: „Zolang de heer *Dijxhoorn* hier niet man en paard noemt, moet ik dit verhaaltje naar het terrein der verdichtselen verwijzen." Nu is ons overgelegd een brief van oud-Minister *Dijxhoorn,* waarbij hij meedeelt, dat u die officier zou zijn en waarbij hij ook nog een aanhaling doet uit een brief van u aan hem.

A. Daar ben ik nieuwsgierig naar, naar die aanhaling van die brief van de Minister aan mij.

4434. De **Voorzitter:** Daar staat in, van u aan de Minister .....

A. Van mij aan de Minister? Later, ja, uit Londen.

De **Voorzitter:** Daar staat o.a. in: „Ik blijf er dus gaarne buiten, zolang er niets wordt geschreven of gepubliceerd, wat mijn instemming niet zou hebben, overigens sta ik zoals je weet rechtstreeks onder de Minister van Oorlog en heb dus nog een baas, waarmede ik rekening moet houden. Wat ik je indertijd verteld heb, is juist in Kabinet aan mij medegedeeld." En volgens die toelichting dan van de heer *Dijxhoorn* zal dat dus de opperbevelhebber geweest zijn? Dus niet generaal *Fabius?*

A. Ja. Maar de heer *Dijxhoorn* stelt die zaak natuurlijk zeer scherp. En in wezen is het wel zo, dat hij mij een rechtstreeks bevel gegeven zou hebben, dat hij gezegd heeft: „nu, *van de Plassche,* die berichten moeten nu niet meer naar de Minister gaan, want de Minister maakt zich daar zenuwachtig over."

De **Voorzitter:** Dan krijgt hij maar aanleiding „om zich met de zaken te bemoeien". Dat is de tendenz van de bedoelde aanhaling.

A. Ja, het is wel mogelijk, dat hij iets gezegd heeft in de zin van dat hij het maar moeilijk maakte in het opperbevel of zo, dat is wel mogelijk. Ik kan de nauwkeurige woorden niet meer te voorschijn halen.

De **Voorzitter:** Ik vind het niet zo merkwaardig, dat dit zo gezegd zou zijn, maar het is ons alleen te doen om de „precieze" waarheid te reconstrueren.

A. Ja, ja, mij ook. En het is nu een beetje lang geleden, maar ik heb altijd de indruk gehad en ook bij die gelegenheid, dat de opperbevelhebber het vervelend vond en ook niet juist vond, wanneer de Minister zich ging bemoeien met zaken, die des opperbevelhebbers waren; een standpunt waar ik in kon komen. B.v. als ik opperbevelhebber was geweest, dan had ik dit ook niet gaarne gewild.

De opperbevelhebber was verantwoordelijk aan de gehele Regering en had zijn eigen instructie, en dat daar op een gegeven moment een conflict uit moest voortkomen, dat leek mij ook wel zeer waarschijnlijk, aangezien de heer *Dijxhoorn* een actief stafofficier was en gewend om bevelen te geven, dan is het misschien heel moeilijk om, wanneer men de functie van Minister bekleedt, zich van ingrijpen te onthouden.

4435. De **Voorzitter:** De eerste zaak is hiermede voldoende toegelicht. Maar nu u toch over dit tweede punt spreekt, is het voor ons ook wel prettig, om daarover uw mening te horen. Hoe is het volgens u, hoe behoort deze verhouding te zijn tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog?

A. Daar is heel veel over geschreven. Maar ik meen, dat volgens de toen bestaande instructie van de opperbevelhebber de opperbevelhebber verantwoordelijk is aan de Regering en niet uitsluitend aan de Minister van Oorlog. Hetzelfde hebben we gehad in de vorige mobilisatie en toen is dat altijd heel goed gegaan. Toen was Minister van Oorlog de heer *Bosboom.* Wel was dan eerst het beleid van de Minister, wanneer nodig, in de Kamer verdedigd. Maar voor zover ik me kan herinneren, bemoeide hij zich niet met wat des opperbevelhebbers was: het nemen van strategische maatregelen, nietwaar, het indelen van de troepen, enz. Dat is geen beleid van de Minister.

4436. De **Voorzitter:** Vindt u, dat de heer *Dijxhoorn* dat te veel gedaan heeft, of niet?

A. Dat kan ik niet zeggen, want ik weet niet wat er gebeurd is, maar ik was er nooit verwonderd over, dat de heer *Dijxhoorn* zich

zou gaan bemoeien met deze zaken, aangezien het een vakman was, en een eerste klas vakman. Als er dus een conflict was, dan is het zeer duidelijk, dat het op deze manier kon ontstaan en dat is blijkbaar ook wel ontstaan. Ik heb die brochures indertijd in Engeland ook gelezen, ik vond het eigenlijk heel vervelend, dat die te voorschijn kwamen. Het heeft zo weinig nut, oude koeien uit de sloot te halen.

4437. De **Voorzitter:** Maar ten tijde, dat het geval zich afspeelde, hoe was toen uw reactie op die tegenstellingen, die u ook wel bemerkt hebt?

A. Mijn reactie?

4438. De **Voorzitter:** Wie gaf u in uw hart gelijk?

A. Oh, dat is weer een heel andere vraag. U weet wel, dat het heel moeilijk is om die zaken te beoordelen, zoals ze in 1940 geschied zijn, in het jaar 1947. Nietwaar, dan moet men als het ware terugschakelen. Ik was toen zeer voortvarend en ook onder de indruk, niet al te veel, van de berichten, die binnenkwamen en ik vond het ook nodig, dat er een of andere maatregel werd genomen en ik ben wel eens kwaad geweest op de opperbevelhebber. Waarom? Omdat hij het nemen van enkele maatregelen niet zo vlug deed, als ik dat wel gewenst zou hebben. Dat is, wat ik mij er van herinner. Of zijn beleid wijzer was dan het mijne misschien geweest zou zijn, laat ik in het midden.

4439. De heer **Korthals:** Welke opperbevelhebber?

A. De generaal *Reynders*. De opperbevelhebber was een ouder man en ook een wijzer man.

4440. De **Voorzitter:** Dat is een appreciatie over zijn werk als opperbevelhebber, maar ik interesseer mij nog altijd voor de tegenstelling tussen de twee heren, daar zou u enigermate een uitspraak over moeten zien te doen. Hoe meer we dat belicht krijgen, hoe beter dat voor ons onderzoek is.

A. Ik vind het werkelijk heel moeilijk daar een uitspraak over te doen, daarvoor moet je de zaak door en door kennen en ook precies weten, wat er tussen die twee heren is voorgevallen. Ik heb in die boekjes dingen gelezen, die ik vroeger niet wist, en nu kan ik, zonder die tekst te bestuderen, niet meer precies zeggen wat het was. En dan wilt u mij een keuze laten doen tussen die twee mensen, dat is wat ik nu altijd graag had willen vermijden, want het doet aan de zaak toch niets af en ik had er geen belang bij; ze moesten zelf weten wat zij deden.

De **Voorzitter:** De bedoeling is meer om te trachten conclusies te trekken over wat nu eigenlijk de juiste verhouding behoort te zijn, ik wil nog even in het midden laten in hoeverre de personen ....

A. Nu, naar mijn opvatting moet de opperbevelhebber in zijn beleid, door de Minister van Oorlog, onder geen voorwaarde worden gehinderd.

4441. De **Voorzitter:** Om een voorbeeld te noemen. Begin Januari is er een opdracht gegeven, een concept-opdracht aanvankelijk, waarin zelfs tactische gegevens waren verwerkt, met betrekking tot de Peel-Raamstelling.

A. Door de Minister?

De **Voorzitter:** Ja, in die opdracht, die dan door de Kroon zou worden gegeven. Het is in concept eerst aan de opperbevelhebber gestuurd en toen heeft hij daar natuurlijk vanzelfsprekend op geattendeerd, dat het niet klopte met de grote instructie van Mei. Het is vervolgens veranderd, maar in een begeleidende brief van de Ministerraad blijven staan.

A. Dit gaat volgens mij te ver. De opperbevelhebber heeft zijn instructie, dat is een zeer hoge autoriteit, die alleen aan de hele Regering verantwoordelijk is, en wanneer het de Minister van Oorlog niet bevalt, dan lijkt mij de weg om het aan zijn collega's te vertellen en als niemand deze opperbevelhebber wil, dan moet hij worden ontslagen, maar een persoonlijk conflict tussen een Minister van Oorlog en de opperbevelhebber mag eigenlijk niet kunnen voorkomen, nietwaar, dan is er something wrong?

4442. De **Voorzitter:** Het is door een van onze meest vooraanstaande militaire deskundigen aldus geformuleerd: Dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort; dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt tot bereiking daarvan; maar dat de wijze, waarop dit doel wordt bereikt en de middelen, welke aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld. Kunt u met deze formulering in grote lijnen akkoord gaan?

A. Ja, dat leert men in de eerste klas van de krijgsschool al.

4443. De **Voorzitter:** Dus u is het daarmee eens?

A. Ja.

4444. De **Voorzitter:** Dan volgt de vraag over de practijk. Hebt u, uit wat u destijds hebt meegemaakt of wat u later gelezen hebt, niet de indruk gekregen, dat dit toch niet helemaal voor 100 pct. is nagekomen.

A. Neen, maar ik heb indertijd, toen ik hoofd van het bureau was, de indruk gekregen, dat het tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog niet precies marcheerde, en dat heb ik betreurd.

4445. De **Voorzitter:** Ja, maar nu is de vraag, wie zich nu niet aan de spelregel, die u blijkbaar helemaal aan het begin van uw carrière al geleerd hebt, gehouden heeft. Dat is nu juist, wat ons interesseert!

A. Daar hield de Minister van Oorlog zich niet aan.

De **Voorzitter:** Juist. Ik geloof, dat we nu wel van dit punt kunnen afstappen. Het Venlo-incident hebt u straks even genoemd.

A. Jawel. Ik heb het het Venlo-incident genoemd, omdat het bij mijn taak hoorde. Het is misschien in de achtergrond de reden van het aftreden van de generaal *van Oorschot* geweest. Ofschoon hij niet na het Venlo-incident is afgetreden, maar eerst toen hij pensioengerechtigd was als burgerambtenaar.

4446. De **Voorzitter:** Maar het was vanwege het Venlo-incident?

A. Ik geloof het wel. Ik neem aan, dat dat ten minste een behoorlijke geste was, die men gemaakt heeft.

4447. De **Voorzitter:** Is u daarvan iets bekend, wat van belang is hier mede te delen. Het was iets met een semi-binnenlands en semi-buitenlands karakter.

A. Ja, daar is mij zelfs veel van bekend, van wat ik er later van gehoord heb, ik heb zelfs een van die Engelse officieren later nog in Londen gesproken, maar ik weet niet of het interessant voor u is. Ik weet van de Venlose zaak natuurlijk een heleboel af, maar dat was een onderneming, waarvan ik de oorsprong niet precies kan nagaan. Ik denk, ik heb wel eens gedacht, dat die zaak geschoven was naar de generaal *van Oorschot,* door Buitenlandse Zaken, zoals het wel eens meer gebeurt met dingen, die nu niet des Ministers zijn, maar waar men toch iets aan wil doen en die gaan dan naar de Inlichtingendienst. De Inlichtingendienst bleek soms wel eens een vergaarbak voor alle dingen waar men geen raad mee wist. Ik „geloof" dit, maar dat weet ik niet zeker, dat moet de generaal *van Oorschot* allemaal weten en de generaal *Reynders,* misschien dat op die manier het geval afgeschoven is op de generaal *van Oorschot.* Maar dat is nu weer geen mededeling, die enige zekerheid inhoudt, dat is een vermoeden van mij.

De **Voorzitter:** Dat de heer *Klop* meegestuurd is naar Venlo, die hele zaak is u ook bekend?

A. De heer *Klop,* dat weet ik, ja. De heer *Klop* was officier van mijn bureau, die had ik meegenomen, die was indertijd in Leiden bij mijn compagnie. Hij was een zeer vlot officier. De heer *Klop* sprak zeer goed Engels. Hij was toen adjudant van generaal *van den Bent* in Amersfoort. Later heb ik mijn bureau willen uitbreiden met een paar beroepsofficieren, daarvan is er één geweest de kapitein *Römer,* neen, de toenmalige kapitein *Schooneberg,* en de andere was de luitenant *Klop.* De kapitein *Schooneberg* kreeg ik van de opperbevelhebber. Hij was zijn adjudant en sprak ook zeer goed Engels. Hij was een beroepsofficier, een artillerist, die had ik niet bij mijn bureau. Luitenant *Klop* liet generaal *van den Bent* los, toen ik

er zo om vroeg. Bij het geval Venlo heeft de generaal *van Oorschot* mij bij zich geroepen en mij opgedragen om dat overleg mogelijk te maken en toen heb ik hem gezegd: „Generaal, het spijt mij zeer, maar de tijd is nu niet meer zo, dat ik mij persoonlijk met dergelijke dingen kan bemoeien". Dat kon ik ook niet en toen heeft hij gezegd, dan wil ik *Olifiers* hebben, die mijn rechterhand was. Toen heb ik tegen de generaal gezegd: ik kan hem ook niet missen. Toen zei generaal *van Oorschot:* dan moet ik *Klop* hebben, en zo is de heer *Klop* aangewezen om bij dat z.g. overleg tegenwoordig te zijn; ik heb toen een zeer goed officier verloren.

4448. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op die quaestie, die we straks besproken hebben, dat aan de Minister toen een tijdlang geen mededelingen mochten worden gedaan. Die inlichtingen, die u verzamelde, waren die bestemd uitsluitend voor de opperbevelhebber, of was het iets, dat meer bedoeld was voor de Regering? In het laatste geval zou het natuurlijk merkwaardig zijn, indien ze achtergehouden werden.

A. Ja, dat is wel altijd een zeer moeilijk punt geweest. De inlichtingendienst was bij de chef van de generale staf en dat was de afdeling G.S. 3. De generaal *van Oorschot,* de vroegere kolonel *van Oorschot,* was daar hoofd van. Men had zich na de oorlog voornamelijk geworpen op de binnenlandse inlichtingendienst. Toen er dreigend buitenlands gevaar kwam, heeft generaal *Reynders* mij verzocht of ik de afdeling buitenland onder mijn hoede wilde nemen, het bureau, dat eerst gegevens over vreemde legers verzamelde en zeer weinig practische inlichtingen verzamelde, wilde men weer uitbreiden. Dat heb ik toen gedaan. Die inlichtingen gingen ten slotte naar de Minister van Oorlog, ook met medeweten van de chef van de generale staf. Hoe dat gekomen is, kan ik u niet meer vertellen, maar dat is, geloof ik, al heel spoedig gebeurd in 1935 of 1936. De belangstelling van het leger werd daarvoor zeer groot.

4449. De **Voorzitter:** Dus het was al een instelling, die bestond vóór de mobilisatie, vóór de instelling van het opperbevel, nietwaar. Daaruit resulteert, zou ik zeggen, dat in vredestijd de rapporten in ieder geval toch ook wel degelijk naar de Minister moesten gaan, als hij daarop stond!

A. Ja, zeker.

4450. De **Voorzitter:** Het is alleen de vraag, of na de mobilisatie en nadat het opperbevel gecreëerd was, theoretisch de situatie niet anders werd. Bleef er dan nog iets, dat ook ter beschikking stond van het Ministerie van Defensie of werd het toen iets uitsluitend van de opperbevelhebber?

A. Oh, neen, maar ik herinner het mij niet goed meer, wanneer het gebeurde. Maar in de loop van de tijd hebben de Ministers, die ik heb opgenoemd, al die berichten gekregen.

4451. De **Voorzitter:** Dat was in vredestijd?

A. Dat weet ik niet.

4452. De **Voorzitter:** Maar nu wil ik een tegenstelling maken vóór en nà 1 September!

A. Ik weet niet of dat zo al was vóór de mobilisatie of dat het pas ontstaan is nà de mobilisatie, wij zijn bijtijds gemobiliseerd, dat was ook nodig voor de vorming van het leger, maar vóór die tijd werkte de inlichtingendienst al lang full speed, dus het is haast onmogelijk, dat die inlichtingen niet zouden rondgegaan zijn vóór de mobilisatie, maar ik durf u dat bepaald niet met zekerheid te zeggen. Het kan ook zijn, dat die uitbreiding heeft plaats gehad nà de mobilisatie. De Minister van Justitie is er al vrij gauw bijgekomen, eerder dan de Minister van Buitenlandse Zaken, en ten slotte de Minister van Koloniën. Maar de tijdstippen, waarop; de heren vertelden dit aan elkaar, die vroegen er naar en die kregen die inlichtingen met medeweten van de opperbevelhebber. Deze werden genummerd en keerden weer op mijn bureau terug en werden vernietigd. Later heb ik ontdekt, dat Koloniën een of ander afschriftje maakte en dat naar Indië zond, een klein uittrekseltje. Ik had gedacht, dat we een en ander uit die berichten zouden terugvinden, maar toen die Japanners gekomen zijn, vervloog ook die hoop. Ik heb er niets meer van. Ik kan niets meer opslaan.

4453. De **Voorzitter:** Maar mij intrigeert de theoretische opzet. Die kunt u dus niet geven, hoe het eigenlijk formeel geregeld was vóór en na het creëren van het opperbevel?

A. Daar was geen formele regeling voor, die is in de practijk ontstaan.

4454. De **Voorzitter:** Het is van betekenis voor de vraag of het incorrect is geweest van de opperbevelhebber om opdracht te geven de Minister er verder buiten te houden. Als de Minister er recht op had, dan is het natuurlijk een fout van de opperbevelhebber geweest!

A. Ik heb het zo nooit gezien. Het kwam altijd op deze manier te mijner kennis: de inlichtingen die vervelende dingen bevatten, maakten het waarschijnlijk de opperbevelhebber wel eens moeilijk; dat vond hij vervelend. En dat kan ik mij ook zeer goed voorstellen, want over de betekenis er van kan men verschillend oordelen. Het kan aanleiding geven tot eindeloos gepraat en veronderstellingen. Ik was er mee klaar, wanneer ik de inlichtingen doorgaf. Wat de Regering of de opperbevelhebber er verder mee deed, interesseerde ons wel, maar qualitate qua natuurlijk niet.

4455. De **Voorzitter:** Natuurlijk. Als een van uw hogere chefs en de betreffende instantie het maar kreeg; dat is begrijpelijk. Maar u begrijpt ook, dat het voor ons als commissie van belang is om uit te zoeken hoe de verhoudingen formeel eigenlijk aan de steel zaten.

A. Weet u wie een zeer goed geheugen heeft en daar heb ik ook altijd nogal op gevaren en die weet in de regel nog wel zich de dagen te herinneren ook, mijn collega en vriend *Olifiers.* Die heeft alles van nabij meegemaakt; ik denk, dat hij beter in staat zou zijn u data te vertellen dan ik.

4456. De **Voorzitter:** Om de data ging het niet. Meer over de vraag of het anders was geregeld vóór de mobilisatie en vóórdat de staat van oorlog was afgekondigd. Daar is geen twijfel over, toen had de Minister als hoogste chef er dus recht op.

A. De berichten gingen vóór die tijd ook naar de Minister van Oorlog.

4457. De **Voorzitter:** Juist, dat zeg ik, daar is geen twijfel over. In dat tijdperk had dus de chef van de generale staf, maar ook de Minister, die boven hem stond, er recht op. Daar zijn we het over eens. Maar de enige vraag is nu, vanaf het ogenblik, dat het opperbevel was gecreëerd, dan kan gesteld worden, dat het hele militaire apparaat de zaak van de opperbevelhebber was! In de zin, zoals we dat straks besproken hebben. Onder de Minister van Defensie ressorteert dan meer het gehele administratieve apparaat. Nu is het natuurlijk mogelijk, dat men, als men bij die inlichtingendienst de nadruk legt op het zuiver militaire, zou kunnen redeneren: het hoort bij de opperbevelhebber en die moet weten wat hij er mee doet. Maar als men zegt, het is tevens informatie, en ik zou veel liever het woord spionnage willen gebruiken, ook van de Regering, dat deze er dan ook kennis van moet kunnen nemen.

A. Politieke informatie. Spionnage deden we niet.

De **Voorzitter:** Nu ja, dan heb ik dat foutief gehoord vanmorgen!

A. Dat deden misschien andere mensen, maar ons bureau was het inlichtingenbureau. Spionnagedienst bestond niet. Misschien dat enkele fanatieke jongelui, die mij wel inlichtingen gaven, zo iets deden, maar een spionnage-opdracht heb ik nooit gehad.

4458. De **Voorzitter:** Dit woord dus in het midden latende, is het dus de vraag, of dit eventueel ook bestemd was voor Regering en voor het Ministerie van Defensie.

A. Dat is inderdaad een vraag, die u stellen kunt, maar deze inlichtingen waren politiek en militair. Die inlichtingen bevatten dikwijls exacte militaire gegevens omtrent legerkorpsen, omtrent sterkte van troepen, omtrent oefeningen, zij bevatten ook ten opzichte van Duitsland vaak gegevens van meer politieke aard. Waar is nu de grens? Wanneer het gaat over sportformaties en wat de heer *Goebbels* zei en wat men wist van die verschillende heren, wat zij in hun schild voerden, dan kan men dat niet altijd zuiver militaire inlichtingen noemen. Maar waar lag nu in Duitsland en in het opkomende nazisme de grens tussen wat politiek en wat militair was?

4459. De **Voorzitter:** Ik zou nu dit even willen vastleggen. U hebt zelf gezegd, dat ook naderhand toch deze gegevens ook zijn gegaan zelfs naar enige andere Departementen.

A. Ja.

4460. De **Voorzitter:** Als dat zo is, dan lijkt het mij voor de hand liggend en logisch, dat zeker Defensie het Departement is, dat het meeste met het opperbevel te maken heeft, ook er het meeste recht op heeft.

A. Dat leek mij ook. Daar vond ik niet iets vreemds in en ik heb mij dikwijls afgevraagd, of de plaatsing van de inlichtingendienst uitsluitend bij de generale staf wel de juiste was, maar ik kon er indertijd ook geen oplossing voor vinden. Men kan onmogelijk twee van die bureaux hebben, dat werkt niet economisch. Men zou kunnen zeggen, alleen bij de Minister van Oorlog, maar dan krijgt de chef van de generale staf en later de opperbevelhebber het weer uit de tweede hand. Dat is ook niet goed. Dus de opzet, zoals die practisch was, dat de opperbevelhebber die inlichtingen kreeg en bovendien de Ministers, die er bij betrokken konden zijn, en dat waren zeker de Ministers van Oorlog, van Buitenlandse Zaken, ook van Justitie, want die nam met zijn veldwachters, enz. ook verscheidene maatregelen, en de Minister van Koloniën leek mij ook wel juist. En daarover heeft dan ook nooit iemand iets gezegd, alleen de generaal heeft toen gezegd: die inlichtingen moeten niet meer naar de Minister van Oorlog gaan. Dat heeft hij geloof ik later ook weer herroepen. Ja, hij heeft het herroepen. Ik kan u ook niet zeggen, hoelang dat geweest is.

4461. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu willen overgaan naar een quaestie, die ook verband houdt met de berichtgeving, maar dan van onze eigen attaché's, hetgeen dus door de attaché in Berlijn in de verschillende phases van de mobilisatie is naar voren gebracht. Hoe stond u in het algemeen tegenover deze berichtgeving van de heer *Sas*?

A. Mijn standpunt is, dat alle inlichtingen van enige waarde moeten worden doorgegeven. Ten aanzien van de berichten van militaire attaché's was dit standpunt scherper omlijnd, alles werd ongewijzigd doorgegeven. De militaire attaché's zonden hun berichten naar de Minister van Oorlog en daarvan kreeg ik een afschrift. Ik heb mij dus als standpunt gesteld, de militaire attaché moet nooit kunnen zeggen: „Nu ja, u vertelt maar dit stuk of dat stuk", ik heb altijd hun brieven volledig in deze rapporten vermeld. De generaal las ze soms voor de tweede keer, misschien las hij ze ook wel eerst uit mijn berichten, dat weet ik niet. Ik kreeg ze uit tweede hand.

4462. De **Voorzitter:** Als ik nu even terug mag komen op mijn vraag. Mijn vraag was hoe uw persoonlijke appreciatie was over ....

A. Ja, maar die vraag is heel moeilijk en dat is nu niet zo met één woord te zeggen. Ik vraag me eigenlijk af, waar ik dan beginnen moet, want daar zijn inderdaad verschillende conflicten over geweest.

4463. De **Voorzitter:** Het is misschien het gemakkelijkst het geval gewoon chronologisch te behandelen, wanneer de heer *Sas* voor het eerst met belangrijke berichten is gekomen.

A. Ja, ik zal het proberen. De heer *Sas* had deze berichten van een vertrouwde relatie uit Berlijn, zijn vertrouwde berichtgever noemde hij die, geloof ik, altijd. Ik ben indertijd in Berlijn geweest en daar heb ik met *Sas* gesproken en daar heb ik verschillende heren leren kennen, o.a. de chef van de Duitse spionnagedienst, ik vertel u dat nu, omdat ik het altijd betreurde, dat ik nooit in aanraking ben gebracht met „de vertrouwde relatie van *Sas*". Ik heb toen gedacht: dat het voor *Sas* eigenlijk wel prettig zou zijn geweest, als hij mij had kunnen zeggen, „dat is die man" nietwaar, zonder verdere aanduiding. Wanneer men berichten krijgt uit één bron, dan is dit van bijzonder belang. Het was altijd „deze man", en dan moet men zich voorstellen, dat een beroepsofficier van het Duitse leger — waarvan ik dan wist, dat hij eigenlijk verbonden was aan de Duitse binnenlandse inlichtingendienst — zijn land gaat verraden. Dat is zeer goed mogelijk, onder dat nazi-regime, maar het klinkt officieren een beetje vreemd in de oren! Maar dat is nooit aanleiding om die berichten niet door te geven. Elk bericht, dat bij de Inlichtingendienst binnenkomt, wordt met het meeste wantrouwen bekeken en dus ook deze berichten. Ik moet echter zeggen, dat verscheidene van de berichten, die wij van *Sas* binnenkregen, ook langs andere kanalen bij de Inlichtingendienst kwamen, tot het laatste toe. Van het allerlaatste bericht, dat *Sas* gegeven heeft, kon ik alleen maar zeggen, dat ik niet gekregen had „het uur" van de aanval, maar verder had ik langs andere bron die berichten ook gekregen, meer dan één andere bron en niet altijd precies in dezelfde vorm, allemaal in dezelfde richting wijzende. *Sas* kwam wel eens op mijn bureau en *Sas* heeft ook wel eens gevraagd om mijn berichten naar Berlijn te sturen, er zou iets voor te zeggen zijn geweest om de attaché's in te lichten, maar dit achtte ik veel te gevaarlijk met het oog op het uitvinden van de berichtgevers en dan kwam hij dus over en dan lachte hij zo'n beetje, en ik herinner mij zeer goed, dat hij dan zei: „Hé, dat heb ik ook gemeld, hetzelfde". Nu is de generaal *Reynders* een Drentenaar, zoals u misschien weet, en stond nogal zeer sceptisch ten opzichte van die dingen en daar heeft hij misschien gelijk in, hij had wel eens genoeg van die ene berichtgever van *Sas*. Dat heb ik wel eens ontdekt en hij vond het eigenlijk maar vervelend, maar daar stond dan tegenover, dat hij die zelfde berichten in andere vorm ook in de inlichtingen las, dus daar was weinig aan te doen. Later is het een conflict geweest, waarbij ik geloof, dat het de bedoeling was om *Sas* te vervangen door een andere attaché. Dat is niet gebeurd, gelukkig niet, want daar had ik als inlichtingsman de meest grote bezwaren tegen. Of die bron kan fout zijn of die kan goed zijn, maar die interesseert mij alleen als inlichtingenbron. Ik had zoveel van die bronnen, die later in het blauwe boek kwamen. Dit waren allemaal berichten, waarvan men nooit wist of ze waar waren of niet. Dikwijls waren er berichten van de militaire attaché onder, die daar ook in werden aangetekend om later op te checken. De meeste van die berichten zijn later juist gebleken. Omdat ze òf bijzonder belangrijk waren òf we ze zeer verdacht vonden, hielden we daar aantekening van en checkten die berichten later op. Ik zou het bepaald jammer hebben gevonden, als „deze" bron had opgehouden.

4464. De **Voorzitter:** Ondanks dat u er toch wel eens aan twijfelde, of het wel....

A. Twijfelde, dat is moeilijk te zeggen.

De **Voorzitter:** Ja, maar zoals u daar juist zei. Zo'n generaal, die zijn land verraadt, dat is....

A. Ja, natuurlijk. Maar ik twijfel aan alle berichten, die bij de inlichtingendienst binnenkomen. Men moet aan alle berichten twijfelen, omdat soms de bron verdacht is, en soms weet men niet waar de berichtgever die inlichtingen brengt, ze vandaan haalt en of hij ze goed overbrengt, enz., dus men bekijkt alle inlichtingen met een critisch oog. Daarmee staan we niet vijandig tegenover de berichtgever. Dat ook de berichten van de generaal *Sas,* de toenmalige overste *Sas,* door ons op het bureau zo scherp bekeken werden, spreekt van zelf. Maar dat lag niet op mijn weg. Integendeel, zoals ik u zeg, ik zou het jammer gevonden hebben om één van die bronnen te missen. Ik had bronnen, waar ik zelf persoonlijk geweldig het land aan had, en ik moet u zeggen, dat die bronnen, ik weet het soms nu nog niet, wat die mensen mij hebben verteld, dikwijls de indruk gaven, dat zij rechtstreeks van de Sicherheisdienst of van de geheime dienst kwamen om ons te intimideren. Later bleek, dat die berichten juist waren. Uit berichten over akeligheden, die gebeurden in Duitsland in de concentratiekampen, enz. en over de enorme sterkte van het Duitse leger en dat ze van plan waren dit en dat te doen, dan kreeg ik wel eens de indruk, wanneer ik zo iemand tegenover mij had, die langs allerlei geheime wegen contact had gezocht, dat het waarschijnlijk nazi-politiek was om ons te intimideren, zoals ze deden met hun films, die ze hier vertoonden en petit comité, enz. Ik wilde er nog iets van zeggen. Het merkwaardige is ook, dat ik later wel eens ontdekt had, dat berichtgevers, die als zeer betrouwbaar bekend stonden en die juiste berichten hadden gegeven, dat dat toch N.S.B.-ers waren en dat waren mensen, die in contact stonden met het Duitse orgaan aan de overkant, en ik had dus dikwijls ook het idee, dat we „gevoerd" werden met berichten. Gedeeltelijk is dat misschien ook wel waar geweest; dit is zeker gedeeltelijk waar geweest. U ziet dus, dat het niet zo eenvoudig is om er uit te komen.

4465. De heer **Korthals:** Als ik een vraag mag stellen, dan zou ik wil vragen, hoe de generaal de berichten van de militaire attaché in Berlijn, de heer *Sas,* destijds beoordeelde, want ik kan mij begrijpen, dat u zegt, „in mijn functie bekeek ik elk binnenkomend bericht met wantrouwen. Ik weet niet welke bedoelingen daar achter hebben gezeten om die berichten aan mij door te geven", maar was u niet uit de practijk gebleken, dat de heer *Sas* een buitengewoon goede bron had, al was het dan maar die betrouwbare berichtgever, en was dat niet doorslaggevend om te zeggen, hier kunnen we toch verder wel op zeilen? Vooral wanneer u het checken kon aan van andere kant binnenkomende berichten.

A. Ik hoefde niet te zeilen. Het was voor mij heel gemakkelijk, want ik gaf al die berichten door.

4466. De heer **Korthals:** U stond aan het hoofd van het bureau, dus ik neem aan, dat u ook die cyclus toch wel beoordeelde. Je kunt als hoofd van een bureau, ten minste dat zou mijn opvatting zijn, niet zeggen, nu, ik geef het door, verder heb ik er niets mee te maken. Dan moet de opperbevelhebber het verder uitmaken. Ten slotte u stond aan het hoofd van het bureau, dus u moest als het ware naar mijn gevoelen toch ook wel de opperbevelhebber inlichten over de waarde van de betreffende berichtgever.

A. Ja, dat kon ik natuurlijk moeilijk. Ik moet nu de zaak bekijken zoals ik die zag indertijd in 1940. Ik ken nauwelijks de naam van die berichtgever.

4467. De heer **Korthals:** Maar ik vraag het juist over die periode, natuurlijk is het nu makkelijker.

A. Maar die berichten van de heer *Sas* hebben ook altijd zeer de aandacht getrokken en zoals ik u zei, die berichten kwamen te recht ook in het Blauwe Boek. Het Blauwe Boek, dat was, zo noemen we dat, daar zat een blauwe kaft om en daar kwamen die berichten van *Sas* in met andere berichten van ongeveer dezelfde inhoud en van heel andere bron. Die bronnen, daar was ik niet altijd zeker van, en daarom mijn verhaal zoëven van die mensen, die je dikwijls angst dachten aan te jagen. Zo kreeg je de indruk wel eens van die berichten, die allemaal in het Blauwe Boek kwamen. Al die berichten zijn doorgegeven, maar dat waren die berichten, die mij voor zover dat dan mogelijk was, laten we zeggen onaangename ogenblikken bezorgden. Ik kon nooit zeggen of die berichtgeving van *Sas* juist of niet juist was. Maar ik nam altijd aan, dat die juist was. De berichten van de militaire attachés zond ik door zonder daar een letter in te veranderen. Bij andere berichten gaf ik aan wat voor waarde ik daaraan hechtte en dan zei ik dus, van betrouwbare zijde of van, we hadden nog meer van die formules, van mij betrouwbare zijde of van de attaché of iets dergelijks, waardoor men altijd de waarde ongeveer kon aangeven. Het is wel merkwaardig, dat belangrijke berichten, die ongeveer in de geest van *Sas* luidden, soms kwamen van een bron, waarvan ik nu niet altijd de waarde heel groot kon achten, omdat ik niet wist wie de berichtgevers in Duitsland waren. Eén van de berichtgevers b.v., die berichten gaf, welke zeer op die van Sas leken, was een marechausseépost aan de oostgrens.

Daarna heb ik op een gegeven moment onze dienst in Engeland moeten verlaten en ben hier ook niet gauw teruggekeerd en heb dus niets meer te maken gehad met de liquidatie, behalve dan, wanneer de mensen mij zo nu en dan nog wel eens een brief schreven over geld, dat zij nog moesten hebben, of dat ze slecht behandeld waren, of hier aangezien waren voor de zuivering, enz.

Maar ik heb er later nooit op kunnen letten, wat dat nu allemaal voor mensen waren, maar ik meen, dat ik wel eens gehoord heb, dat deze marechausseeman een N.S.B.-er bleek te zijn; de man had altijd heel goed gewerkt. Men zou dat nu helemaal terug moeten construeren om precies na te gaan wie het nu allemaal geweest zijn. Ik zou ook trouwens de namen niet meer weten en die zou ik ook niet noemen. Ik weet niet of ik het nu duidelijk gemaakt heb, maar het was voor mij dikwijls heel moeilijk.

4468. De **Voorzitter:** Maar om nog eens te preciseren, zou ik u willen vragen of hetgeen ik u hier nu voorlees, of u dat juist acht, of eventueel onjuist.

Ik heb hier voor mij het rapport, dat de majoor van de infanterie van het K.N.I.L. *dr. Somer* later in Londen heeft uitgebracht over deze zaken. En die schrijft het volgende:

> „Afgescheiden van onze eigen inlichtingen, die regelrecht wezen op een groot gevaar voor Nederland, was de berichtgeving met den Nederlandschen Attaché te Berlijn zoodanig, dat met de mogelijkheid van een Duitschen aanval op Nederland ernstig rekening moest worden gehouden. Mijn chef, de toenmalige Luitenant-Kolonel *van de Plassche,* deelde deze opvatting niet van harte. Hij was van meening, dat Majoor *Sas* de zaken overdreef en weet diens alarmeering aan nervositeit. Niettemin wisten Kapitein *Penders* — die den gesneuvelden Luitenant *Klop* tijdelijk verving vóór de komst van Kapitein *Römer* — en ik door documentatie den Overste *van de Plassche* te overtuigen, dat een Duitse aanval tot de groote waarschijnlijkheden behoorde, en werd dienovereenkomstig door den opperbevelhebber van land- en zeemacht besloten tot algemeene alarmeering in den nacht van 12 op 13 November.
>
> Ondanks deze alarmeering waren Generaal *Reynders* en Overste *van de Plassche* niet overtuigd van de juistheid der berichtgeving van Majoor *Sas* en werd over die berichtgeving smalend gesproken. Toen een Duitsche aanval in den nacht van 12/13 November uitbleef, werd de stemming tegenover Majoor *Sas* er niet beter op."

Is dit juist, ja of neen?

A. Op zijn minst genomen, is dit een tendentieus verhaal. En mijnheer *Somer,* daar zal ik u mijn oordeel even over vertellen. Mijnheer *Somer* is bij mij op het bureau gekomen, op het ogenblik toen de mobilisatie uitbrak. Ik heb hem niet gevraagd, Mijnheer *Somer* was leraar aan de academie, ik meen in Berlijn of zoiets en hij raakte door de mobilisatie overcompleet, en daar ik altijd een schaarste aan beroepsofficieren had, kreeg ik toen o.a. de heer *Somer.* Ik was daar niet erg mee ingenomen, want de heer *Somer* had nooit inlichtingendienst gedaan, maar het was op dat ogenblik, dat ik het toch net nodig had gevonden om een studieafdeling te maken. Dus een afdeling, die geen berichten inwon, maar zuiver de berichten verwerkte, zodat wij ze op de kaart kregen. Later is dit een grote afdeling geworden met allerlei kaarten aan de muur, geheime kaarten, die achter slot zaten, enz. De heer *Somer* heeft daar zeer verdienstelijk gewerkt en hij zette dan ook alles op de kaart en zag al die Duitse divisies, enz., die zodanig gegroepeerd waren, dat ze klaarblijkelijk gericht waren op Nederland.

Somer was zeer ijverig en ik ben over *Somer,* tot ik hem weer eens in Londen ontmoette, altijd zeer tevreden geweest, maar met deze voorwaarde, dat ik hem te fanatiek vond. Dat is niet zo heel erg, maar als ik bij *Somer* op de kamer kwam, dan trachtte hij mij altijd over te halen om strategische beschouwingen te gaan houden over wat er nu eigenlijk wel zou kunnen gebeuren, wat natuurlijk voor mij geen geheim was, maar ik had geen zin in die debatten en die interesseerden mij niet. Ik had dan ook altijd haast, maar verder wilde ik wel met hem er eens over praten als ik even tijd had, maar verder niet.

Later is mij gebleken, dat *Somer* een zeer emotioneel man was, en die heeft dat niet altijd goed begrepen, hij heeft mijn houding ook niet altijd goed begrepen, waarschijnlijk heeft hij er in het geheel niets van begrepen. Ik hield *Somer* om bepaalde redenen uit de inlichtingendienst. Men kan aan berichtgevers, die al jarenlang samenwerken, niet ineens nieuw personeel presenteren, want dan gaat het vertrouwen weg, men kan zo gemakkelijk er ook niet iemand inhalen. Ik had van *Somer* berichten, die mij aanleiding gaven om hem daar buiten te houden. Ik geloof niet, dat het uw commissie zal interesseren, welke deze berichten zijn? Maar dat deed ik en dat kwam mij heel goed uit. Ik heb *Somer* er later bij gehaald toen het hoofdkwartier bezet moest blijven door een groter aantal officieren en er dus een commandant moest zijn, anders bleef ik of *Olifiers* of bleef er een officier van dienst, dat was al van vóór de mobilisatie het geval, maar toen het in de mobilisatie een beetje drukker met die afdeling werd, die was toen veel groter geworden, moest er dus een commandant zijn. Toen heb ik laten rouleren; zo heb ik de heer *Somer* en ook de heer *Römer,* die van die studieafdeling waren, op een gegeven moment er in moeten halen. Enfin, toen heb ik me over *Somer* wel eens meer geërgerd door zijn kinderlijk fanatisme en daar ben ik ook wel eens kwaad om geweest. Ik zou hem dat nooit hebben laten blijken, want ik ben altijd van standpunt geweest, dat men mensen, die fanatiek werkten, niet tegen moest houden. Men moet zich voorstellen, dat bureau is geen aangenaam krantenbureau, maar daar komen allerlei nare berichten binnen, daar zitten allerlei dames, die aan het huilen gaan en die zich zenuwachtig maken, en dat is ongewenst. Ik heb liever, dat ze niet zenuwachtig zijn en dat ze werken en dat ze het werk van die afdelingen niet al te ernstig moesten beschouwen. Dat is heel moeilijk. Ik deed altijd maar een beetje aardig en vrolijk en liet nooit merken wat ik er nu van dacht. Iedereen kon mijn conclusie lezen. Het was de taak van de heer *Somer,* die een exemplaar kreeg, om de gegevens op de kaart te zetten. Er was dus geen enkele aanleiding voor de heer *Somer* om daarover te gaan redeneren en mijn personeel zenuwachtig te maken. Dat heeft hij enige keren geprobeerd. En daar komt dat beroemde verhaal van dat biertje, dat u misschien bekend is, vandaan. Ik had geen zin dat om tegen de heer *Somer* te zeggen, daar had ik trouwens de tijd niet voor om er eens extra op te wijzen, en zo ernstig was het dan ook niet, maar soms heb ik me er wel eens aan geërgerd en dan zei ik maar tegen mijn mensen, we draaien maar af en we sturen het door en dat is onze taak en verder niets. Zonder dat zouden alle mensen maar de hele dag daarop door gaan borduren en wij moesten tegenover de buitenwereld niet laten zien hoe die toestand eigenlijk door ons beoordeeld werd. Het was zeer gek. Als ik

op het paviljoen kwam zitten, zeiden mijn collega's; oh, hij is er weer, dan is er toch niets gaande, enz. Het tegendeel was soms het geval. Men kreeg voortdurend dergelijke akelige berichten, „dat ze ons kwamen aanvallen". Dan moet je een beetje een rol spelen. Er is op mij enige keren wel gelet, niet opzettelijk waarschijnlijk, maar wel zo, dat ik mij ergerde. Maar nu blijkt mij uit zijn rapporten, dat hij er nooit iets van begrepen heeft. Dat hij als ernst heeft genomen dingen, die helemaal niet ernstig waren, en ik vind het heel eigenaardig, wanneer de heer *Somer,* die berichten kreeg en mijn conclusie er bij las, tot het schrijven van dergelijke dingen komt.

4469. De **Voorzitter:** Dus u ontkent, wat hij b.v. zegt, dat u die opvatting niet van harte deelde, te weten de opvatting, dat er ernstig rekening moest worden gehouden met de mogelijkheid van een Duitse inval.

A. Of ik die moet ontkennen? Ik ben altijd de man geweest, die van vóór de mobilisatie iedereen heeft opgejaagd met mijn berichten en iedereen heeft achternagezeten om te zorgen, dat er wat gebeurde. Dat de heer *Somer* daar niets van begrijpt, dat neem ik hem niet kwalijk, maar dat hij deze conclusies zo maar neerschrijft, dat is.... ik ben met de heer *Somer* niet op zeer goede voet, d.w.z. ik neem het de heer *Somer* zeer ernstig kwalijk, ik moet van de heer *Somer* niets meer hebben.

4470. De **Voorzitter:** Kende u het rapport al?

A. Dat kende ik niet. Maar ik heb van de heer *Somer* meer dan genoeg last gehad.

4471. De **Voorzitter:** En dan die andere bewering. Ik wil deze een voor een met u doornemen. Hij schuift u hier in de schoenen, dat u vond, dat majoor *Sas* de zaken overdreef en dat zijn alarmering te wijten was aan nervositeit.

A. De heer *Somer* is niet bevoegd om daarover te oordelen. Mijnheer *Somer* wist helemaal niet hoe ik in mijn hart over de berichten van de heer *Sas* dacht. Ik sprak er met de heer *Somer* nooit over. Maar dat de berichten van *Sas* inderdaad dikwijls bij ons een punt van overweging waren, dat staat wel vast. Maar de heer *Somer* kan nooit dergelijke conclusies trekken, want ik heb met de heer *Somer* zeer weinig gesproken. Ik sprak eigenlijk nooit met hem, ik gaf alleen antwoord als hij mij wat vroeg. Ik vond de heer *Somer* een verduiveld vervelende man, maar ik vond hem zeer goed voor de studieafdeling. Zo stond ik tegenover de heer *Somer.* Mensen, waarmee ik de zaken besprak en die er beter over kunnen oordelen, zijn de overste *Olifiers* en de tegenwoordige majoor *van Popta,* dat waren de twee enige mensen, waarmee ik dan lief en leed deelde, en ook die moest ik dan nog wel eens ophalen, wanneer hun moreel zonk.

4472. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk mogelijk, dat zijn indrukken blijkbaar niet te motiveren waren, maar wat ons het meest interesseert, is of zijn indruk waar was!
Ik zou dus nog even willen vragen, hebt u b.v. in November de mening gehad, dat majoor *Sas* overdreef? Daar is eventueel helemaal ook geen grief van te maken; men kon toen niet weten hoe die mededelingen in Berlijn waren.

A. U bedoelt in November; die mening heb ik zeker niet gehad.

De **Voorzitter.** Ja.

A. We zaten hem te knijpen als ik weet niet wat. We waren er van overtuigd....

4473. De **Voorzitter.** U ontkent het derhalve vlakweg?

A. Wat hij zegt? Hij weet er niets van!

4474. De **Voorzitter:** Neen, maar of dat nu zo is. Ik wil zeggen, niet of hij het nu gezegd heeft; of het waar is of niet. Had u toen het idee, dat majoor *Sas* overdreef, of had u het niet?

A. U moet mij niet kwalijk nemen, dat ik een beetje langer praat, want ik moet die herinnering weer eens even ophalen. Wanneer ik er over denk, dan komen ze me weer levendig voor de geest. Die Novemberdagen zijn verschrikkelijke dagen geweest. Dat was de 12de November. Op 9 November had ik voor het eerst een bericht, dat die zaak misschien niet door zou gaan, dat was de dag, waarop *Klop* doodgeschoten werd. Dat was de verjaardag van mijn vrouw. Toen kwam ik thuis en toen zei ik, drommels, nu hebben we de eerste strohalm om ons aan vast te grijpen en nu hebben we dat geval van *Klop.* Daaruit kunt u direct de conclusie trekken, dat deze berichten van *Sas* bij de Inlichtingendienst in alle ernst werden genomen en ook werden doorgegeven. Maar dat we altijd zaten te zeuren: wat is nu die ene vertrouwde raadsman en waarom praat *Sas* nu nooit eens over andere officieren van de staf of over zijn collega's. Dat heeft hij waarschijnlijk wel eens gedaan, maar het was altijd weer die ene vertrouwde raadsman, die ik niet kende. Waarvan ik het bepaald jammer vond, dat ik hem niet kende. *Sas* is dikwijls kwaad geweest, ook op mij, en heeft gezegd, dat ik zijn berichten niet doorgaf en al dergelijke dingen meer. Wat niet waar is. Ik heb zijn berichten altijd doorgegeven, maar sceptisch stonden wij tegenover elk bericht. Maar die berichten van *Sas,* die klopten met andere berichten van de Inlichtingendienst en o.a. in deze Novemberdagen en later ook weer toen dat in België is gebeurd, toen hebben we hem zeer ernstig zitten knijpen. Maar dat ik niet geloofde aan een vijandelijke aanval... zo te zeggen, ik ben de man geweest, die te zamen met mijn vriend *Tielens* ongeveer altijd iedereen heb opgejaagd, omdat er niets gebeurde. Dat was mijn functie en daar zat ik helemaal in. Daar weet mijnheer *Somer* niets van en daar mag hij ook eigenlijk niet over oordelen en dat doet hij nu maar. In dat opzicht is hij onkundig en zegt hij dingen, die niet waar zijn. Wat de generaal *Reynders* betreft, ik weet niet wat die ten slotte deed. Ik heb de indruk gekregen, dat hij *Sas* weg wilde hebben. Dat is iets, dat hij mij niet gevraagd heeft, maar dat zou ik zeer betreurd hebben.

4475. De **Voorzitter:** Iets anders. Die quaestie van die nervositeit van de heer *Sas,* dat is mogelijk toch wel waar?

A. Dat is zeker waar. De heer *Sas* was zeer nerveus. Dat kunt u zich voorstellen. Maar ik heb het wel eens onaangenaam gevonden, dat de heer *Sas* hier naar toe kwam, en dan dacht ik, neen, jij moet als militair attaché in die dagen juist daar blijven. Maar ik wil daar de handelingen van mijnheer *Sas* niet mee veroordelen, maar dat dacht men dan, omdat men berichten moest hebben. Nu is de militaire attaché er niet, die was toen ziek. *Sas* heeft zo nu en dan, dat was al jarenlang zo, dat is absoluut een feit, dan zinkt hij een paar dagen in. Dat had niets te maken met de vertrouwde raadsman, niets met de oorlogstoestand, dat was bij de generale staf en bij het Departement van Oorlog ook al zo. Ik wil niet zeggen, dat hij niet sterk is, maar iedereen heeft dat wel eens, en *Sas* had het misschien meer dan een ander. *Sas* heeft altijd erg hard gewerkt en ik geloof, dat *Sas* iemand is, die op zijn zenuwen leeft en die op een gegeven moment dan wel eens inviel. Maar ik herinner mij zeer goed, dat ik er eigenlijk woest over was, zoals je dat als hoofd van zo'n bureau bent, dat nu die militaire attaché hier naar toe kwam. *Sas* heeft, zoals u weet, meer last gehad, die is ook een keer naar Minister *Colijn* toe geweest.

4476. De **Voorzitter:** Dan wilde ik nog over een positieve beschuldiging uw mening weten. Dat is dus niet iets, dat met motieven of inwendige appreciaties te maken had en dat hij dus misschien moeilijker kon beoordelen, maar het is iets, waar hij van zegt, dat hij het gehoord heeft. Er werd over die berichtgeving smalend gesproken. Heeft u daaraan meegedaan, om eventueel uw eigen mening te camoufleren, of...

A. Oh ja. Hij kan, daar hij niet „im Bilde" was, om het maar op zijn Zwitsers te zeggen, hij kan dikwijls een heel foute indruk hebben gehad, maar wij hebben inderdaad wel eens gevloekt op die vertrouwde raadsman. Wanneer je met elkaar zit te zaniken of die berichten wel juist of niet juist kunnen zijn, dan hebben wij die man wel eens naar de duivel gewenst. Wij hebben gezegd, dat het een verrader was, dan zeiden wij weer, het is geen verrader, dan zeiden wij, het klopt met andere berichten, enz., dus dat hij daar iets van opgevangen heeft, dat kan zeer goed zijn. Maar dan zijn zijn conclusies in elk geval niet juist. Hij kan en moet daar ook niet over praten, want hij was niet van die afdeling. U moet weten, dat hij alleen in de laatste periode 's avonds ook op het Bureau van de Inlichtingendienst verscheen, omdat hij dan moest optreden als hoofd van de blijvende officieren.

4477. De **Voorzitter:** Het zal u misschien niet bekend zijn, dat hij in Londen een uitvoerig rapport heeft uitgebracht. Dat heeft daar zeer grote deining veroorzaakt, ik meen, dat het ook aan H.M. is uitgebracht.

A. Neen, ik heb in Londen geen prettige tijd gehad en ik denk, dat de heer *Somer* er ook misschien wel iets mee te maken heeft en

ik heb ook wel eens gehoord, dat er een dergelijk rapport was. Dat mocht ik niet weten. Maar ik heb de inhoud van dat rapport nooit gezien, maar nu u het zegt, herinner ik mij dat wel; *Dijxhoorn,* dat is een van mijn goede vrienden — al deze onderzoeken vind ik vervelend —, die heeft mij het wel eens verteld. Die heeft waarschijnlijk dat rapport, dat vermoed ik, gekregen ter beoordeling.

De **Voorzitter:** Hij heeft het gevraagd.

A. Of gevraagd om het te kunnen rechtzetten. Ik heb dit rapport nooit gelezen, maar het heeft mij waarschijnlijk indertijd wel zeer veel moeilijkheden veroorzaakt.

4478. De **Voorzitter:** Er staat hier nog een mededeling, dat in Februari, vooral, ik zal het even voorlezen: „Vooral toen bleek, dat omstreeks begin of midden Februari een nieuwe alarmering overbodig was geweest, begon het wantrouwen tegen de berichtgeving van majoor *Sas* dergelijke vormen aan te nemen, dat er gevoeglijk van ridiculisering kan worden gesproken.".

A. Ja, dat heeft deze man gezegd, schandelijk. Het is een hinderlijke manier van hem.
Ten eerste spreekt hij over dingen, waar hij niet over kan oordelen, omdat hij er niet genoeg inzit.
Misschien was hij ook wel geraakt of kwaad, dat hij niet in de kleine groep zat van mensen, die die zaak beoordeelden. Ik heb het nooit zó gezien, want de verhouding met de heer *Somer* was altijd goed, en ik heb altijd een woord van lof gehad voor de manier, waarop hij de laatste opdracht, die ik hem gegeven heb, heeft uitgevoerd, en dat heb ik ook aan de Minister en de opperbevelhebber gemeld. Het vervoeren van de gevangengenomen parachutisten naar IJmuiden, dat heeft hij op een buitengewoon goede manier gedaan. Ik heb ook nooit gedacht, dat hij ooit dergelijke rapporten, in die zin, zou gaan indienen en ik begrijp nog niet wat het motief er van geweest moet zijn.

4479. De **Voorzitter:** Als ik de zaak verder even chronologisch mag behandelen, dan wil ik tussendoor nog even een vraag stellen over het bezoek, dat u zoudt gebracht hebben met de Belgische luitenant-kolonel *Diepenrijks* aan de Peel-Raamstelling. Daar is ons door een van de getuigen al over medegedeeld, dat u dat enige dagen vóór de inval hebt gedaan. Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Ik betwijfel ten sterkste of ik dat heb gedaan. Ik heb met de militaire attaché's, waar ik ook mee te maken had, zo nu en dan wel eens reizen gemaakt, maar ik geloof niet in die dagen daarvóór. *Diepenrijks* was een zeer goede vriend van mij. Misschien heeft *Somer* wat horen verluiden, want er was een ander...

De **Voorzitter:** Dit is niet van *Somer,* de generaal *Wilson* heeft ons dat medegedeeld. Ik zal u eventueel kunnen voorlezen, wat hij ons hierover heeft medegedeeld.

A. Ik herinner mij dat niet. Ik herinner mij heel wat anders. Ik herinner mij, dat een Belgische generaal van plan was geweest om aan die Peel-Raamstelling een clandestien bezoek te brengen. Dat is niet doorgegaan.

De **Voorzitter:** Zal ik hier even verhalen, wat de generaal *Wilson* hierover onder ede heeft medegedeeld? „Er zijn in de Aprildagen contacten geweest niet langs officiële weg met de Belgische legerleiding.
Ik ben onder andere met het toenmalige hoofd van de sectie GS III, de toenmalige majoor *van de Plassche,* en met de Belgische militaire attaché luitenant-kolonel *Diepenrijks,* in opdracht van de opperbevelhebber, twee dagen de Peel-Raamstelling langs geweest, ten einde deze Belgische militaire attaché een indruk te geven van wat wij daar gedaan hadden en ook een indruk te geven van het feit, hoe die zuidelijke vleugel van de Peel-Raamstelling in de „lucht hing". Dat was juist in de week vóór de invasie in Nederland.

A. U zult het misschien gek vinden, maar ik herinner mij er op het ogenblik niets van, maar als de heer *Wilson* het zegt, dan zal het zeker wel waar zijn. Ik kan mij er niets van herinneren.

4480. De **Voorzitter:** Een tocht van 2 dagen.

A. Ik heb veel van die tochten gemaakt.

4481. De **Voorzitter:** Kwam u veel in de Peel-Raamstelling?

A. Altijd in mijn eentje en in de Peel-Raamstelling ook, daar zaten ook berichtgevers. Ik ben veel uit geweest, ik had zeer veel contact met de heer *Diepenrijks.* Het enige, dat ik mij nog herinner, en dat is niet doorgegaan, dat er een generaal zou komen, een Belgisch generaal, en dat was een generaal, die, meen ik, het dichtst bij de voorlinie zat. En die zou over de grens komen en die zou een gedeelte van die Peel-Raamstelling zien.

4482. De **Voorzitter:** Die zou in het burger komen, meen ik, of niet?

A. Die zou in het burger komen. Het is nooit doorgegaan. Dat herinner ik mij. Deze tocht, ja, ik denk wel, dat hij plaats heeft gehad, als de heer *Wilson* het zegt. Als ik nu maar de bijzonderheden er van hoor, dan zal ik het misschien kunnen opfrissen, maar ik weet het werkelijk niet meer.

4483. De **Voorzitter:** Wat ons interesseert, is of er toen gesproken is over een eventueel terugtrekken van het derde legerkorps, daar kunt u dus ook geen mededelingen over doen. Neen, dat is ook niet waarschijnlijk, dat het gebeurd is, natuurlijk.

A. Dat zijn operatie-aangelegenheden, daar had ik nu niet zoveel mee te maken. Maar ik weet wel, dat men indertijd, dat generaal *Winkelman,* geloof ik, andere plannen had met dat legerkorps. Maar ik sprak heel veel met *Diepenrijks.*

4484. De **Voorzitter:** Hij verklaart dan ook, dat het hem speciaal is opgevallen, dat u met hem is uitgeweest, omdat u hem goed kende.

A. Het moet wel zijn, als de heer *Wilson* het zegt, dan zal het wel zo zijn. Het was voor hem natuurlijk veel meer een bijzonderheid dan voor mij om met een militaire attaché uit te gaan.

De **Voorzitter:** Hij kende de heer *Diepenrijks* waarschijnlijk niet goed?

A. Neen, en omdat hij dat natuurlijk niet dikwijls deed. Maar ik ben met alle attaché's in bijna alle delen van Nederland geweest.

4485. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan de vooravond van de 10de Mei. Toen heeft zich op uw stafkwartier ook van alles afgespeeld. Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Oh ja. Ik kan u daar alles over mededelen. Daar weet ik nog heel veel van.

4486. De **Voorzitter:** Er zijn telefoongesprekken geweest o.a. met de Duitse militaire attaché of met zijn echtgenote mevrouw *Wenniger* en met Berlijn. Kunt u dat misschien even vertellen? Dat is wel van belang.

A. En er is een gesprek geweest met de opperbevelhebber, en ik heb later nog afscheid genomen van de opperbevelhebber. Ik zal u ook vertellen, wat hij toen zei. Dat was een veelbewogen avond en toen zijn er verschillende berichten binnengekomen en wilden verschillende mensen met mij in contact treden, o.a. de chef van de Franse Geheime Inlichtingendienst. En dat contact ging vaak op zo'n manier, ik ben er altijd bang voor, dan gingen we ergens eten, enz., dan trachten wij zaken te doen, hij of ik. Die Fransman herinner ik mij heel goed en ik ben toen enige keren weer teruggeroepen naar mijn bureau en dan weer naar de Fransman teruggegaan en een tijd op mijn bureau geweest en toen had ik een bericht, dat die volgende ochtend de aanval zou komen. Daarop wees althans het bericht. Die berichten hadden G.S. I, *Wilson* en de opperbevelhebber en *van Voorst,* die zaten er over te overleggen, wat zij moesten doen, welke bevelen zij moesten geven. Wat daar gebeurd is, weet ik niet. Maar wel weet ik, dat wij eigenlijk uitgepraat waren. En met de Duitsers hebben wij altijd heel veel contact gehad, vooral in die kritieke dagen.
Het waren bijzondere vrienden en daar gingen wij heel goed mee om, niet ik alleen, maar ook andere officieren en dan probeerden wij altijd van alles van ze uit te vissen, want op een gegeven moment laat iemand wel eens wat vallen. Mijnheer *Wenniger* mocht ik niet

graag. Hij stond bij mij bekend als een verklaarde Nazi. Die man heeft zich later, geloof ik, veel beter gedragen dan waarvoor ik hem eigenlijk had aangezien. Maar ik stond op zeer goede voet met hem en mijn vrouw ook, en wij kwamen bij elkaar en zo, en het is nu merkwaardig te ontdekken, dat ik op een gegeven moment precies wist wat de heer *Wenniger* de volgende dagen ging doen. Die gaat met zijn auto naar Duitsland, die heeft heel veel moeite met benzine, hij moet bij die en die stations zijn en zijn zoons zitten daar en daar en ik ken ze in die tijd van *Wenniger* meer dan ik ze ooit gekend heb. Maar dat was één van de verdachte typen. Op die avond kwamen die berichten binnen en de heer *Wenniger*, daar heb ik veel meer mee beleefd, maar één van de dingen, die ik toen deed, was aan de heer *Wenniger* zeggen: „Luister eens, ik krijg hier allerlei gekke berichten binnen, dat jullie ons morgen gaan aanvallen. Wat is daarvan waar?" En toen wou ik graag zijn reactie daarop hebben. En die was ook nogal grappig, want toen zei hij: „Van wie heb je die berichten?" En toen zij ik: „Nu, die komen overal van de politie." Toen zei hij: „Oh nee, dat was helemaal niet waar, het is natuurlijk nonsens, je weet toch waar ik naar toe ga en ik heb je alles verteld." En dan kreeg je weer die verhalen van die benzinebonnen, enz. En op dat moment wist ik, dat de heer *Wenniger* mij dus om de tuin geleid had en altijd om de tuin leidde, toen had ik om zo te zeggen een bewijs, want ik kon hem daarmede een beetje schaakmat zetten. Mijnheer *Wenniger* nodigde mij ook uit om een glas Sekt bij hem te komen drinken die avond. En toen dacht ik: ja mijnheer *Wenniger* en dan heb je mij meteen te pakken.

4487. **De Voorzitter:** 9 Mei?

A. Ja, de 9de Mei. En toen heb ik tegen mijnheer *Wenniger* gezegd, dat het mij heel erg speet, maar dat ik het te druk had en dat ik natuurlijk met die gekke berichten op de hoogte moest blijven, enz. en van dat glas Sekt is toen niets gekomen. De volgende ochtend heeft zijn vrouw mij opgebeld en heeft toen gezegd: „God, wat is dat toch vervelend, wij zitten hier gevangen en mogen niet uit. Kunt u daar niet iets aan doen, want u hebt toch gelijk gehad", en al dergelijke dingen meer. Maar dit was het eind van een heleboel omgaan met de heer *Wenniger* en het overleg daarvan. Ik ben op de heer *Wenniger* altijd zeer woedend geweest, ook nà die tijd. Ook in Londen en ik geloof, dat ik dat mis heb gehad, want mijnheer *Wenniger* is, toen de oorlog is uitgebroken, komen kijken, die paar minuten, die hij gekregen heeft, op mijn bureau en heeft naar mij gevraagd. Kapitein *van Popta* zei nog, dat hem dit van *Wenniger* zo ontzettend mee viel, want hij is weg, ik geloof, dat hij naar Engeland is gegaan. *Wenniger* had gezegd: „God zij dank" of zo iets. Deze heer *Wenniger* was een meer ingewikkelde figuur dan wij altijd dachten. Ik heb gruwelijk het land aan hem, maar dat kon ik hem natuurlijk niet laten merken, dus ik was z.g. op goede voet met hem.

Hetzelfde spelletje werd uitgehaald met de militaire attaché en met de marine attaché. Met de marine attaché, dat deed b.v. de overste *Molenburg*. Hij had precies dezelfde berichten. En van de marine attaché's en de militaire attaché's wisten wij ook precies wat ze die avond gingen doen, of de volgende week gingen doen. En wij kwamen bij elkaar, eenmaal per week en met iemand van Buitenlandse Zaken, *Beelaerts van Blokland*, en dan bespraken wij de situatie en al dergelijke dingen brachten wij te berde en daardoor hadden wij ook altijd een zeer goed contact, ook met de heer *Goossen* van Justitie, die kwam er nogal eens dikwijls bij, en wisselden wij dus allerlei onderhandse berichten uit. Onze algemene indruk is ook geweest, dat die Duitsers geprobeerd hebben ons in de luren te leggen, maar het is de heren niet gelukt. Op dat telefoongesprek met Berlijn, daar is, geloof ik, de heer *Somer* nog eens op teruggekomen of in elk geval de krant later. Daar heeft *Blankenstein* het nog eens over gehad in Londen. Die had zich zo geërgerd en je werd juist al die dagen .... Met *Blankenstein* stonden wij altijd in heel goede verbinding en die heeft mij toen eens gezegd: „Daar moest eens een einde zijn aan al dat geschrijf, dat gedonderjaag, wat je altijd in Holland had". En heeft mij toen eens enkele inlichtingen gevraagd. En ook naar de berichten van *Sas* heeft hij eens gevraagd, en dat was, geloof ik, in opdracht van *Gerbrandy* een beetje, dat hij dat deed, ten minste die indruk heb ik altijd gehad. Maar toen heb ik hem dat verhaal ook gedaan en dat heeft hij, geloof ik, in „Vrij Nederland" geschreven. Uit dat telefoongesprek met *Sas* waren niet zo heel veel conclusies te trekken, met de tegengestelde conclusies, die men in de regel er uit zou trekken. Wanneer ik nog 's avonds telefoneerde met de heer *Sas,* terwijl wij weten, dat ze ons aanvallen, dan is het bewijs weer geleverd, dat de Duitsers een fijn spelletje met ons spelen. De lucht was zo blauw als wat. Ik heb geïnformeerd naar de toestand van zijn vrouw en toen zei hij, dat die operatie inderdaad moest plaats hebben. En dat lieten ze door.

4488. De **Voorzitter:** Mag ik u even vragen? Dat gesprek van u, dat was een weerslag op het gesprek, dat hij al gehad had met de heer *Post Uitterweer.*

A. Dat weet ik niet meer.

De **Voorzitter:** Hij heeft ons vanmiddag medegedeeld, dat hij eerst heeft opgebeld de heer *Post Uitterweer,* meen ik ....

A. Dat kan, dat was iemand, die ook altijd heel goed meespeelde. Dat was de marine-adjudant van de Minister.

4489. De **Voorzitter:** Dat hij het code-woord had medegedeeld, 210 of iets dergelijks, wat het dan ook was, de afspraak, en de heer *Post Uitterweer* absoluut de zekerheid had, dat het zover was.

A. Dat is mogelijk.

4490. De **Voorzitter:** Hij heeft ons ook medegedeeld, dat u hem toen ook opgebeld had. Hij vermoedde, dat het een weerslag was op dat eerste gesprek en men het gevaar hier blijkbaar nog niet voldoende inzag.

A. Dat zal *Sas* misschien gedacht hebben. Dat is *Sas* zijn zaak, dat liet mij ijskoud. Het was mij alleen te doen om te kijken wat die Duitsers deden. En of ik wat van ze te pakken kon krijgen, enz. En die berichten van *Sas,* de waarde daarvan, die kon ik uit dat telefoongesprek toch nooit te weten komen. Maar ik wou kijken wat die Duitsers deden en dat klopte met het gehele beeld, dat ik er altijd van gehad heb, dat die Duitsers ons heerlijk voor de gek zaten te houden, en het doorlieten, alsof het niet zo was. Er was geen kou aan de lucht, mijnheer *Wenniger* die ging automobielen, enz.

4491. De **Voorzitter:** Het gevolg is geweest, dat dientengevolge zijn bron gevaar liep. Het is toch mogelijk geweest, dat door dit gesprek argwaan is ontstaan tegenover bepaalde Duitse bronnen daar.

A. Dat weet ik niet.

4492. De **Voorzitter:** Uw bedoeling was dus, even controleren of ze het zouden doorlaten.

A. Die veronderstelling van *Sas,* hij heeft altijd zijn vriend zeer beschermd, waar hij trouwens ook groot gelijk in heeft, maar hij kan het misschien wel een beetje te ver voeren door zo angstig te zijn voor deze bron. Daar is, geloof ik, een heel boek over geschreven, over die mijnheer .... Dat die niet eerder in de gaten is gelopen, is mij volkomen een raadsel.

Maar dan zal ik u nog iets vertellen, waar ik nu wel prijs op stel, wat de conclusie ten slotte was van de avond.

4493. De **Voorzitter:** Wat ik u nog zou willen vragen: u hebt de opperbevelhebber toen ook nog gesproken?

A. Ja. Inderdaad, enige keren. Alleen even nog dit. Dat toen we 's nachts naar huis gingen .....

4494. De **Voorzitter:** Wie waren er nog bij? De opperbevelhebber, de chef van de staf *van Voorst?*

A. Het allerlaatste stonden wij op de stoep met zijn drieën. De opperbevelhebber, *van Voorst* en ik. Dat was het eind van het gesprek en toen liepen wij zo naar buiten. De generaal ging toen naar huis. Ik weet niet meer wat *van Voorst* ging doen, maar *van Alphen* was die nacht belast met de gewone dienst in het hoofdkwartier. Maar ik herinner mij nog, dat ik tegen de opperbevelhebber zei: „Kijk generaal, het is weer net als de vorige keer, maar de berichten zijn nu nog veel ernstiger, toen hadden wij nog wel eens één stroohalm om ons aan vast te klampen en nu is er geen een." En toen zei generaal *Winkelman: „Van Voorst,* we hebben alle bevelen gegeven, ik ga nu slapen." En toen dacht ik: „Nou, je bent in elk geval je kop niet kwijt en je maakt je er niks zenuwachtig over". En daar heeft men mij in Londen nooit iets over gevraagd. Maar daar heb ik ook al eens gehoord, dat men de generaal *Winkelman* kwalijk nam, dat hij naar huis was gegaan, enz., dat vond ik wel zeer misplaatst. De parachute-aanval was wel eens voorgekomen, doch daar was ons toen nog niets van bekend. En wat betreft het slapen in het hoofdkwartier, daar was het hele hoofdkwartier en bijna geen enkel

hoofdkwartier op ingericht. Dus ik vond het heel normaal. Ik herinner het mij alleen zo goed, omdat ik van deze generaal wel eens meer had gehoord, dat die zo buitengewoon kalm bleef in een crisisperiode en op het moment als het noodzakelijk was. En zo heb ik hem ook gedurende deze oorlog zijn bevelen zien geven, de generaal *Winkelman*.

4495. De **Voorzitter:** Dan zou ik u nog willen vragen .....

A. Het verwondert mij, dat u niet vraagt over het biertje.

De **Voorzitter:** U hebt het daar straks ook al over gehad. Vertelt u het zelf maar. U hebt wel eens gezegd, dat u niet meer gestoord wenste te worden, maar dat was waarschijnlijk ook camouflage.

A. Ja, dat is natuurlijk camouflage geweest. Als iemand met vervelende verhalen binnenkomt ..... Maar ik heb ook nog gezegd op die avond, ten minste dat beweert de heer *Somer* en dat kan zeer goed waar zijn: „Ik geloof er geen bal van, ik ga een biertje drinken". En toen ging ik weer met die mijnheer van de Franse Inlichtingendienst praten o.a. over wat er gaande was. Wat ik hem vertelde, hing ik niet aan de neus van de heer *Somer*, dat ging hem niets aan. Het was ook zijn zaak niet, hij moet bij zijn eigen afdeling blijven. De heer *Somer* is daarom niet bevoegd om over al deze dingen te oordelen, omdat hij er niet genoeg in zit. Als hij nu kwaad was of wat ook, maar hij heeft daar blijkbaar een tendentieus rapport over opgemaakt. Of het opzettelijk is of in zijn kinderlijke onschuld laat ik in het midden.

4496. De **Voorzitter:** Hij deelt daar ook mee, dat de generaal *Fabius* met u akkoord was.

A. De generaal *Fabius* met mij akkoord? Generaal *Fabius* is nooit met mij akkoord geweest.

4497. De **Voorzitter:** De generaal *Fabius* was echter van mening, dat de opvatting van de overste *van de Piassche* juist was.

A. Hij weet er niets van. Ik zal u nog even het verhaal van de generaal *Fabius* vertellen, nu we toch al deze nare dingen ophalen. Van het moment af, dat de generaal *Fabius* gekomen is, werd mijn leven nog veel moeilijker dan het al was. Generaal *van Oorschot* heb ik altijd buitengewoon gewaardeerd als chef van de Inlichtingendienst en hij liet mij als hoofd van de buitenlandse dienst mijn gang gaan. Ik had die afdeling zelf opgebouwd en uitgebouwd en ik ging naar *van Oorschot* toe, wanneer ik vastliep of moeilijkheden had. Daar heb ik altijd een zeer goed oordeel gekregen van de generaal, zeer goede raad. Verder liet de generaal mij werken en hij zei dan: „Jan, ga je gang maar. Je doet het wel goed". Dus hij heeft mij nooit ergens in belemmerd. Het enige akelige vond ik, wat ik van de generaal gezien heb, het geval Venlo. Verder heb ik nooit anders dan hulp en steun van hem gehad. Ik heb er altijd versteld van gestaan, hoe die generaal, die ogenschijnlijk nooit iets deed, een prachtig rapport kon opmaken in een minimum van tijd voor de opperbevelhebber of voor de chef van de staf over de politieke militaire situatie. Dat was mijn contact met de generaal *van Oorschot*. Nu moet u zich dus voorstellen, dat juist in die drukke dagen deze generaal verdwijnt en daar komt de generaal *Fabius*, die een heel aardige man was. Zijn zoon was ziek in Amerika en hij moest zijn vrouw daar naar toe zien te krijgen en daar was hij vreselijk over aan het tobben. Ik weet niet of het nog gelukt is of niet. Deze generaal zei tegen mij: *„van de Plassche*, je moet met die Inlichtingendienst ophouden, want dat kennen ze niet. Iedereen wordt zenuwachtig. De commandant van het veldleger wordt er zo zenuwachtig van" en toen heb ik gezegd: „Generaal, als hij dat nog niet is, dan wordt het tijd, dat de commandant van het veldleger zenuwachtig wordt". En zo waren er meer van die dingen. En toen heeft hij tegen mij gezegd: „Kom nu eens boven en ga nu eens kalm zitten praten". En toen haalde hij sherry uit zijn kast. Toen zei ik: „Generaal, dat is hier nooit in het hoofdkwartier, maar dat zal u dan wel mogen doen. Ik wil die sherry dan ook wel met u drinken, als het maar niet lang duurt, want ik heb het zo druk".

De generaal vond mij altijd verschrikkelijk overdreven en trachtte mij te remmen. Hij heeft ook gezegd, dat die berichten niet naar H.M. moesten, want de Koningin zou er zenuwachtig van worden. Hij heeft mij altijd op alle mogelijke manieren belemmerd. Ik heb mij er nooit iets van aangetrokken. Ik ben altijd mijn gang gegaan, op het onkrijgstuchtelijke af. Maar ik vind de generaal *Fabius* een aardige man, hij had alleen niet op dit bureau moeten verschijnen. Dat is mijn oordeel over generaal *Fabius*. Ik ben de generaal *Fabius* altijd ontlopen, als het enigszins kon. Dus over eens zijn met generaal *Fabius*, als hij nu ergens mis in is, dan is hij het zeker daar in.

4498. De **Voorzitter:** Ik mag misschien even, om het volledig te maken, voorlezen de voorafgaande passage, waarop dit dan slaat, dat de generaal *Fabius* het helemaal met u eens zou zijn geweest. Deze passage is in zoverre merkwaardig, omdat het weer blijkbaar ook een uiting is van de door u gevolgde camouflagepolitiek tegenover de heer *Somer*. Want de heer *Somer* legde het nl. vierkant omgekeerd uit dan u het hier gezegd hebt. Ik zal het even voorlezen: „Toen overste *van de Plassche* teruggekeerd was", na die telefoongesprekken, „verklaarde hij van mening te zijn, dat nu een inval volgens hem juist niet zou komen, omdat men ongestoord het telefoongesprek met Berlijn had doorgelaten. Immers zou de Duitse autoriteit in het andere geval het gesprek niet hebben toegelaten". Dat is net het omgekeerde van wat u straks gezegd hebt.

A. Ik weet niet of het opzet is of onnozelheid van de heer *Somer*. Ik weet niet of hij het opzettelijk schrijft, dat kan ik niet beoordelen, maar ik vind de heer *Somer* geen prettige man.

4499. De **Voorzitter:** Ik had begrepen, dat u dat met opzet deed, omdat u van hem af wilde zijn en hem blijkbaar een lastige dwarskijker vond, die u verveelde, dat u hem permanent eigenlijk het omgekeerde zei van wat u zelf meende. Dat zou dan kloppen.

A. Dat kan zeer goed zijn. Ik wou dergelijke gesprekken met *Somer* niet, maar ik wilde hem ook niet remmen in zijn ijver, want hij deed zijn studie-afdeling heel goed. Ik wilde hem nooit gaan belemmeren, maar ik kon de heer *Somer* in die tijd niet gaan opleiden tot stafofficier en tot beoordelaar van inlichtingen. Daar was de tijd niet voor. Dat kon niet, je kunt in een werkende fabriek niet iemand gaan opleiden om ingenieur te worden. Maar ik zal u nog iets vertellen. Deze berichten van de Inlichtingendienst irriteerden mij altijd heel erg en ik speelde hier altijd zo ongeveer een spelletje mee van: „Lach dan Paljazzo", dat was het enige wat je overbleef, ook voor je zelf, want houdt er de goede moed maar in, als je vier jaar lang niets anders dan moeilijkheden hebt gehad. Maar ik heb het er ten slotte ook wel een beetje van op mijn zenuwen gekregen, dat zou wel beter worden, maar dat heb ik ook maar onderdrukt, dat heb ik maar overwonnen. Het was soms zo, ik had er soms zo schoon genoeg van, van al dergelijke berichten, dat ik naar het Dierenpark in Wassenaar ging en naar de apen ging staan kijken, die vond ik veel aardiger dan al die mensen en die berichten. Ik heb daar geen prettige tijd gehad.

De **Voorzitter:** Dat werk heeft ook veel van uw zenuwen gevergd.

A. Ja, maar ik ben er niet aangegaan.

4500. De **Voorzitter:** Bovendien was het nog gevaarlijk werk ook. Dan kom ik hier aan een incident tijdens de oorlogsdagen zelf. Kunt u ons daar iets naders over mededelen? Er is een Duitse generaal, ik meen *von Sponeck*, hier neergeschoten met een vliegtuig. Hij had een bepaald dossier bij zich, waarin bepaalde interessante dingen stonden. Dat dossier schijnt in beslag te zijn genomen en schijnt een bepaalde weg te hebben gevolgd.

A. Inderdaad.

4501. De **Voorzitter:** Dat is dus bij u beland?

A. Ja. Dat heb ik in handen van overste *Römer* gegeven, toen kapitein van de staf, die eigenlijk dat bureau had moeten hebben, maar indertijd was het dan *Somer*; hij kwam later, omdat hij ziek was geweest, dat was de enige stafofficier, die ik ten slotte kreeg. *Römer* heeft dat toen bewerkt en daaruit heb ik de plannen gedeeltelijk van al die parachutisten. Daaruit hebben wij de lijsten gevonden van mensen, die ze zo gauw mogelijk wilden te pakken nemen, daar stond ik zelf ook op en toen de derde dag mijn archief verbrand was en de oorlog er niet zo goed uitzag, toen heb ik schriftelijk opdracht gekregen van de opperbevelhebber om mij naar Londen te begeven en toen heeft nooit iemand er meer naar gevraagd. Men heeft in Londen wel gezegd, wat doen al die hoge officieren hier? Dat moet ook nog eens onderzocht worden en meer van dergelijke aardigheden. Maar ik kan u nog de handtekening laten zien van de generaal *Winkelman*, waarbij hij opdracht geeft en de dringende raad om mijn vrouw mee te nemen, die kon geen opdracht krijgen. Het geval *Sponeck* hebben we gespeeld in handen van de Amerikanen.

De **Voorzitter:** Dat is hier terechtgekomen op het gezantschap.

A. Ja, op het gezantschap.

4502. De **Voorzitter:** Hebt u dat gedaan of kapitein *Römer?*

A. Daar heb ik opdracht voor gegeven, maar wie het heeft uitgevoerd, weet ik niet, in overleg met de chef van de generale staf.
Dat hebben de Duitsers nooit in handen gekregen, maar daaruit was de hele parachutistenaanval bekend en dus al die dingen zodra wij ze ontdekten; dan ging het rechtstreeks naar beneden naar de opperbevelhebber of naar de generaal *van Voorst.* Wij hebben later afschriften gevraagd in Washington, we hebben ze in Londen weer eens gekregen.

4503. De **Voorzitter:** Is de Regering op de hoogte gesteld van dat dossier *von Sponeck*?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** U hebt wel opdracht gegeven om het naar het Amerikaanse gezantschap te brengen?

A. Of ik die opdracht in die vorm heb gegeven, dat weet ik niet. Dat waren toen nogal veelbewogen dagen, maar ik heb zeker met *Römer* besproken en ik geloof ook met de opperbevelhebber, dat dat naar de Amerikanen toe moest. Dat moest in veiligheid worden gebracht. Hoe dat uitgevoerd is, weet ik niet en ik weet ook niet wanneer. Wij hadden het op het bureau en we werkten daarin en die berichten gingen naar de opperbevelhebber en naar *Wilson* en *van Voorst tot Voorst,* die waren natuurlijk vanwege de operatiën daar onmiddellijk in geïnteresseerd. Maar of dat in die dagen naar de Regering is gegaan, dat moet ik ernstig betwijfelen, maar ik weet het niet en ik weet niet of de Regering daarvan in kennis is gesteld, dat weet ik eenvoudig niet.

De **Voorzitter:** Hier kon toch niet het motief gelden van zenuwachtig maken.

A. Oh, neen, vast niet. Het motief van zenuwachtig maken. Neen, maar dat was meer een.... Het kan best zijn, dat het niet naar de Regering gegaan is, dat neem ik graag aan, dat de Regering er niet van in kennis gesteld is, van het feit, dat we nu toevallig dit operatiestuk hadden, dat kan wel, dat is een hele gewone zaak, dat zo'n stuk in handen valt van de vechtende troepen, en dan komt het bij de opperbevelhebber en die handelt er naar.

4504. De heer **Korthals:** Had dan de Regering het niet moeten hebben, want het eventuele vertrek naar Londen zou daardoor beïnvloed kunnen zijn geworden en de Koningin natuurlijk ook.

A. Ik denk dat, ik weet niet wat er gebeurd is, maar als ik opperbevelhebber was geweest.... Dit stuk is betrekkelijk, als operatief stuk, onbelangrijk. Nu moet u mij goed begrijpen, nietwaar, dit is een militaire operatie, die we te pakken krijgen, en dan neemt men tegenmaatregelen. Er bleek aan de andere kant uit, ik heb het ding zelf nooit helemaal bestudeerd, daar had ik geen tijd voor, maar aan de andere kant bleek er uit, dat ze de opperbevelhebber gevangen wilden nemen, de Regering was weg, nietwaar? Dat was de bedoeling van de hele opzet den Haag, dus dat moet medegedeeld worden aan de Regering.

4505. De **Voorzitter:** Is dat ook medegedeeld aan de Regering?

A. Dat zal wel, maar ik weet het werkelijk niet. Ik kwam al een een beetje buiten de grenzen van mijn .... — dat was operatie, dat hoorde bij het opperbevel — ik weet het werkelijk niet, want in die dagen hadden de generaal en de chef van de staf het razend druk. Ik sprong er dan wel door, zoals van ouds en gaf dan de berichten, voor zover die nog binnenkwamen, door en keek die nog wel eens uit nieuwsgierigheid door, maar wat er verder ging gebeuren, dat was mijn competentie niet, dat waren geen operatiën.

De **Voorzitter:** Juist, en toen is u Maandag naar Londen vertrokken.

A. Ik weet de dag niet meer. De 13de ben ik gegaan met mijn vrouw, met *Olifiers* en zijn vrouw en zijn dochter en de kapitein *Schoonenberg,* in opdracht van de opperbevelhebber allemaal met instructies of lastgeving, begeleid door het détachement van het hoofdkwartier door de parachutisten heen naar Hoek van Holland. Toen zijn we terechtgekomen op een Britse destroyer en daar was de Koningin aan boord. Met dezelfde destroyer zijn we overgegaan. Generaal *de Jonge van Ellemeet, Phaff* en een ordonnansofficier, ik weet zijn naam niet meer. Hij is nog in dienst. Toen was daar ook nog de heer *Beelaerts van Blokland, Taets van Amerongen* en een zekere mijnheer *van 't Sant.*

4506. De **Voorzitter:** Is u in Engeland nog in een andere functie werkzaam geweest?

A. In Engeland? Daar werd ik aan mijn jas getrokken door het hoofd van de Geheime Inlichtingendienst en die zei: „Goed, dat je er bent", maar die was daar waarschijnlijk alleen, omdat hij wist, dat de Koningin zou komen en toen heb ik de volgende dagen contact opgenomen met de Engelse en Franse Inlichtingendiensten, die waren er meer, bij wijze van spreken, in geïnteresseerd dan wij, want voor ons was het afgelopen, maar die wilden alle mogelijke inlichtingen hebben, die wilden contact hebben, die wilden verder gaan, die wilden weten hoe het hier ging en dat heeft ongeveer enige maanden geduurd, misschien iets langer, toen is de heer *Sas* naar Amerika vertrokken en ben ik in zijn plaats gekomen en wat er dan verder komt, dan komen we in de Londense geschiedenis en ik dacht, dat u mij daarover vanavond vragen zou.

De **Voorzitter:** Neen, dat is niet de bedoeling. Ik wilde alleen weten wat uw functie verder geweest is.

A. Toen ben ik niet meer belast geweest met de Inlichtingendienst, maar toen ben ik geweest hoofd van de afdeling landmacht van het Departement van Oorlog. En dan is er nog een geschiedenis van enige jaren, welke over heel veel poppenkast gaat.

De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat de heren nog iets hebben. Hebt u zelf nog iets in het belang van de zaak toe te voegen aan dit verhoor? Dan hebt u nog volledige gelegenheid.

A. Neen, ik zou niet weten, wat ik hier nog aan toe zou moeten voegen. Al de vragen hebben mij overvallen. Ik dacht, dat u mij over het Londense beleid zou vragen. Maar ik heb vandaag pas uw brief gelezen .....

De **Voorzitter:** Er stond toch, dat het ging over de mobilisatie 1939/1940.

A. Ja, dat heb ik pas vandaag gelezen.

De **Voorzitter:** En de Meidagen inclusief.

A. Ik kreeg alleen een telegram in Praag, dat ik hier moest verschijnen. Ik wist niet waar het over ging. Maar ik heb direct gezien, dat u documenten wilde hebben, en ik kan u eerlijk vertellen, dat ik er geen heb. Ik ben op de eerste oorlogsdag begonnen met het archief van GS 3 te verbranden en toen de Duitsers kwamen, vonden zij een ledige kast. Ik heb dit later wel jammer gevonden, want ik kan niets opslaan, ik kan geen datum naslaan. Ook die berichten kan ik niet meer nazien.

De **Voorzitter:** Het verhoor is toch interessant geweest en zeer instructief. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

J. G. M. VAN DE PLASSCHE.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 18 MAART 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, de heren Schilthuis, Ruijs de Beerenbrouck, Algera en van Dis, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals, Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Schepel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Prof. Dr. FREDERIK CAREL GERRETSON,
oud 64 jaar, wonende te Epe (Gld.), hoogleraar.

De **Voorzitter:** Wilt u mij opgeven uw naam en voornamen?

A. Ik kan u tot mijn leedwezen niet verstaan.

De **Voorzitter:** Wilt u dan dichter bij mij komen zitten?

A. Zeker.

De **Voorzitter:** Wilt u mij opgeven uw naam en voornamen?

A. Frederik Carel Gerretson.

De **Voorzitter:** Uw leeftijd, beroep en woonplaats?

A. 64 jaar, hoogleraar, Epe (de Koekenberg).

De **Voorzitter:** U bent door de Enquêtecommissie gedagvaard om als getuige voor haar te verschijnen. U moet als zodanig de eed afleggen, dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zult zeggen. Ik verzoek u daartoe op te staan, de twee voorste vingers van uw rechterhand op te steken en mij na te zeggen de woorden: Zo waarlijk helpe mij God Almachtig.

Hij legt de eed af als getuige.

4570. De **Voorzitter:** De Enquêtecommissie heeft onder dagtekening van 21 December 1947 van u een brief ontvangen. In die brief zegt u in de aanhef, dat u het op prijs stelt om ter kennis van de Parlementaire Commissie van Onderzoek te brengen „de navolgende feiten en omstandigheden, met het verzoek naar de juistheid en de onderlinge samenhang daarvan een onderzoek te willen instellen". Herinnert u zich die brief?

A. Die brief herinner ik mij.

4571. De **Voorzitter:** Mag ik dan misschien even, om in de materie te komen, voorlezen de passages in de brief, waarin u die feiten en omstandigheden uiteenzet?

A. Die brief behoort in zijn geheel te worden voorgelezen of niet, want de feiten en omstandigheden, in mijn brief uiteengezet, en de wijze, waarop zij zich hebben voorgedaan, blijken niet uit enige passages, doch blijken uit het geheel van de brief.

De **Voorzitter:** Inderdaad, maar mijn bedoeling is om de brief in verschillende onderdelen achtereenvolgens te behandelen.

A. Ik wens in verband met mijn brief aan u van 8 Maart eerst vastgesteld te zien of die brief inderdaad een beschuldiging insluit, ja of neen.

De **Voorzitter:** Ik moet u opmerken, dat de wijze van behandeling ter beoordeling van de commissie staat.

A. Vragen staat vrij en weigeren daarbij. Ik constateer, dat u weigert op deze vraag antwoord te geven.

De **Voorzitter:** Dat mag u gerust constateren. Deze brief luidt dus, wat dit punt betreft, als volgt: ....

Wilt u een exemplaar van de brief er bij hebben?

A. Ik ken de brief.

De **Voorzitter:** Dit gedeelte van de brief luidt dus als volgt:

„De Regering heeft de natie voor het begin van de oorlog in de overtuiging gebracht, dat zij „haar plicht zou doen", wat door de natie algemeen begrepen is, dat zij het grondgebied en de onafhankelijkheid van de Staat met alle te harer beschikking staande middelen tot het uiterste, althans op zo krachtdadig mogelijke wijze zou verdedigen; en de natie was bereid onder de leiding der Regering daartoe de nodige offers te brengen.

De onverwachte terugtrekking van de oorspronkelijk ter verdediging van de Peelstelling aangewezen troepen, de snelle doorbraak naar de Moerdijk, de daaropvolgende capitulatie en de „vlucht" der Regering hebben op de natie een uiterst demoraliserende indruk gemaakt en aanleiding gegeven tot velerlei geruchten van verraad.

Onder het volk dacht men en deze mening werd van zekere zijde opzettelijk verbreid, in het bijzonder aan militair verraad, van de zijde van de legerleiding en van de tactische aanvoering.

Naast deze populaire voorstelling, die thans geen nadere weerlegging meer behoeft, heeft echter ook in staatkundige kringen, die zeer dicht bij de Regering stonden, en die over het algemeen als zeer wel ingelicht mochten gelden, de indruk, en bij sommigen de stellige overtuiging, bestaan, dat de ontstellende gebeurtenissen het directe gevolg waren van de omstandigheid, dat een deel van de Ministers „de Duitsers opzettelijk de doortocht door het zuiden van Nederland geopend, althans vergemakkelijkt had".

Waar de gebeurtenissen, als gezegd, op de natie een sterk demoraliserende invloed hebben gehad en het geloof aan de juistheid van dit „verraad" der Regering voor een aanzienlijk deel de oorzaak moet worden geacht van zoveler afval van de nationale plichten, schijnt een duidelijke vaststelling van de gang van zaken en van de oorspronkelijke motieven, die ten slotte geleid hebben tot het terugtrekken van de Peeltroepen, reeds uit dezen hoofde noodzakelijk, maar het is misschien van nog groter belang om vast te stellen, of een zekere groep in het Kabinet een politiek heeft gevoerd op eigen houtje, in dien zin, dat zij feiten, waardoor zij tot zekere maatregelen is gemoveerd, opzettelijk niet heeft medegedeeld aan de legerleiding en de overige Ministers, die op deze mededeling recht hadden, omdat zij slechts door deze mededeling de ten aanzien van de legerdislocatie voorgestelde maatregelen met volle kennis van zakenen van de achter die voorstelling liggende eigenlijke motieven konden beoordelen.

De voorstelling dezer kringen komt hierop neer, dat een drietal Ministers: de heren *van Kleffens, Dijxhoorn* en *de Geer* in de grond der zaak voor de, in voorzichtige suggesties vervatte, druk van Duitsland zouden zijn bezweken, maar door geheimhouding van bepaalde feiten zó zouden hebben gemanouvreerd, dat door het veroorzaken van een crisis in de legerleiding wegens andere bijredenen zodanig gewijzigde troepenopstelling kon worden doorgezet als aan de Duitse troepen een zo gemakkelijke mogelijke doortocht door het benedenmoerdijkse Staatsgebied opzettelijk mogelijk maakte, zonder dat men daardoor de formele neutraliteit, d.w.z. de formele tegenstand tegen de schending der zuidelijke grenzen opgaf en zonder dat de meerderheid van de Ministerraad en de legerleiding zich bewust waren, welke de ware motieven zijn geweest, waarom deze groep Ministers de crisis in de legerleiding en daardoor de mogelijkheid van deze veranderde troepenopstelling heeft uitgelokt.

Door op deze wijze (door slechts symbolische verdediging in het zuiden des lands) de verwachte omvatting van de vleugel der Frans-Belgische linie slechts een strobreed in de weg te leggen, hoopte men, aldus de voorstelling, dat Duitsland de stelling Holland, voorlopig althans, ongemoeid zou laten. Afgezien van de mogelijke gevolgen van deze slechts symbolische verdediging voor het Belgisch-Franse front — met deze Staten was Nederland immers niet ver-

bonden en tegenover hen had het dus althans geen militaire verplichtingen — is echter voor Nederland het gevolg van deze veranderde troepenopstelling geweest, de onmiddellijke bezetting van de Moerdijkbrug en de omvatting van de stelling Holland, die de onmiddellijke capitulatie noodzakelijk maakte en tot een overhaaste, voor de natie niet behoorlijk voorbereide, aftocht van de Regering noopte.

Deze voorstelling komt dus in summa neer op het volgende:

Er zouden Duitse démarches geweest zijn, die een doortocht door Nederland van Duitse troepen als waarschijnlijk, althans mogelijk suggereerden en tot een gedogen van een dergelijke doortocht uitlokten. De bedoelde groep zou nu, zonder dat de legerleiding en de overige Ministers van de bedoelde démarches in kennis waren gesteld, een beleid hebben gevoerd, dat hierop neerkomt, dat men wel is waar formeel en volkenrechtelijk de neutraliteit handhaafde en de schending daarvan tegenging, maar feitelijk en militair, door het ontruimen van de Peelstelling, de door de Duitse suggesties aangekondigde Duitse inval in de zuidelijke provinciën zo al niet uitgelokt, dan toch vergemakkelijkt, althans (behoudens de symbolische weerstand) zou gedoogd hebben.

In strijd met het, aangekondigde, verweer met alle beschikbare krachten, en in flagrante strijd met de krachtige wil tot verzet tot het uiterste, die in de natie leefde, zou de bedoelde groep van Ministers — de inner circle van het Kabinet — in wezen de Deense politiek hebben nagevolgd. Met het ongelukkige gevolg, dat deze dubbelzinnige politiek er toe heeft geleid, dat de natie al de nadelen van de formeel gehandhaafde neutraliteit en de daaruit volgende oorlogsverklaring heeft moeten ondergaan, zonder de voordelen te genieten, die Denemarken, ten gevolge van het toelaten der Duitse troepen zonder oorlogsverklaring en zonder verzet, heeft genoten".

Als ik het goed zie, is dit dus de samenvatting van de feiten en omstandigheden, waarop u in de aanhef van uw brief doelt.

A. Ja.

4572. De **Voorzitter:** Mag ik u vragen: wanneer men deze feiten en omstandigheden leest, is er dan geen aanleiding voor de conclusie, dat hier door de kringen, die u laat spreken, eigenlijk gedoeld wordt op een misdrijf tegen de veiligheid van de Staat?

A. Neen. Dit kàn een misdrijf zijn tegen de veiligheid van de Staat. Dit behoeft het niet te zijn.

4573. De **Voorzitter:** Misschien kunt u dit nog iets nader adstrueren?

A. Het is mogelijk, militair gesproken, dat men een deel van het grondgebied opoffert om het geheel te behouden. Dit was zelfs de basis van ons traditionele verdedigingsstelsel. Ons traditionele verdedigingsstelsel, dat sedert 1672 zijn hoofdlijn heeft in de waterlinie, gaat uit van het opgeven van zelfs een groot deel van het territoir. Het behoeft niet te zijn misdrijf tegen de veiligheid van de Staat, wanneer door de militaire leiding in overleg met de politieke leiding bevolen wordt, een deel van het Staatsgebied om die reden op te geven, maar alles hangt er van af, om welke redenen het besluit tot opgeven van een deel van het Nederlands Staatsgebied bewustelijk is genomen door de verantwoordelijke politieke leiding.

Wanneer dus een deel van het Ministerie, buiten de andere Ministers om en ook buiten de Kroon, dus buiten H. M. de Koningin als eerste Kroonpersoon om, een eigen politiek zou hebben gevoerd, zonder dat de militaire leiding volledig van de die politiek bepalende feiten op de hoogte was en zonder dat op het ogenblik van de beslissing de Ministerraad als zodanig met die feiten bekend was, dan zou dit zeer zeker kunnen zijn een misdrijf tegen de veiligheid van de Staat. Maar, het is niet aan mij hierover te beslissen. Ik heb eenvoudig niets anders gedaan dan de feiten en omstandigheden, die de mogelijkheid scheppen, dat dit zo zou kunnen zijn, u zo objectief mogelijk mede te delen, waarbij ik natuurlijk, vóórdat ik dit op schrift stelde, daarover mijn eigen oordeel gevormd had, maar dit oordeel is niet gevormd met het Wetboek van Strafrecht in de hand, doch als historicus. En de oordeelsvorming van een historicus is nu eenmaal essentieel verschillend van de oordeelsvorming van een strafrechter.

4574. De **Voorzitter:** Dit geeft mij aanleiding tot de volgende vraag, die ik u toch al had willen stellen: Wat is uw persoonlijk oordeel over deze voorstelling van zaken? U geeft aan de commissie deze voorstelling van zaken door, met het verzoek te onderzoeken, wat daarvan waar is. Maar wat is uw persoonlijk oordeel van deze voorstelling? Hecht u er waarde aan of hecht u er geen waarde aan?

A. Als ik er geen waarde aan hechtte, had ik natuurlijk deze brief niet geschreven.

4575. De **Voorzitter:** Hebt u redenen om te vermoeden, dat de voorstelling juist is, of vond u haar slechts zo merkwaardig, dat u zonder enig oordeel er over te hebben, meende haar ter kennis van de commissie te moeten brengen. Dat zijn twee gans verschillende standpunten, niet waar?

A. Ongetwijfeld heb ik als historicus een oordeel daarover.

De **Voorzitter:** Dan zouden wij het op prijs stellen, dat te horen.

A. Ben ik verplicht dat oordeel mede te delen? Ik geloof niet, dat ik verplicht ben oordelen van mij persoonlijk mede te delen. Ik heb te antwoorden op uw vragen naar feiten, maar oordelen behoef ik, geloof ik, niet mede te delen. Dat zal eerst zeer duidelijk vastgesteld moeten worden.

De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat wij ook deze barrière kunnen overkomen, wanneer wij u beëdigen als deskundige.

A. Dat kunt u doen.

De **Voorzitter:** Dan zal ik daartoe overgaan. U moet dan als deskundige de eed afleggen, dat u verslag zult doen naar eer en geweten en overeenkomstig uw beste wetenschap. Ik verzoek u .....

A. Mag ik u dit vragen: staat het vast, dat het verslag, zoals ik het geef, inderdaad nauwkeurig genotuleerd en vastgelegd wordt?

De **Voorzitter:** Daar sta ik u borg voor.

A. Krijg ik er ook een afschrift van?

De **Voorzitter:** Inderdaad.

A. Zodat ik, wanneer ik daarin kleine wijzigingen wil aanbrengen, dit ook kan doen? Want het luistert zeer nauw, het gaat om zeer belangrijke dingen. Ik ben dus bereid dit te doen, maar ik moet onvoorbereid een oordeel geven van zeer ver strekkende aard.

De **Voorzitter:** Dat begrijp ik. Uw verslag wordt echter niet alleen stenografisch opgenomen, doch ook, zoals u ziet, met een geluidsinstallatie.

A. Dan moet ik er nog bezwaar tegen maken, in het belang van de waarheid, dat ik onvoorbereid word geplaatst voor het geven van een oordeel, dat ik toch wel zeer nauwkeurig wens te formuleren.

De **Voorzitter:** U moogt het zo nauwkeurig formuleren als u wilt.

A. Geen enkele deskundige zal, wanneer hem als zodanig een oordeel gevraagd wordt, nalaten te vragen: „Mijnheer, mag ik er eens over denken? Dan zal ik u schriftelijk rapport uitbrengen". Wanneer het u werkelijk om de waarheid te doen is, lijkt mij het uitbrengen van een schriftelijk rapport veel juister.

De **Voorzitter:** Voorlopig stellen wij prijs op uw mondeling oordeel hierover. Ik mag u dus verzoeken wederom op te staan en de twee voorste vingers van uw rechterhand op te steken en mij na te zeggen: zo waarlijk helpe mij God Almachtig.

A. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig.
Ik geloof niet, dat u mij de formule van de eed van de deskundigen, zoals de Enquêtewet die geeft, voorgelezen heeft.

De **Voorzitter:** Die heb ik wel voorgelezen, maar u hebt het door uw doofheid misschien niet gehoord.

A. Zeker, maar ik wens voorzegging van de woordelijke formule. U behoort de vormen volledig in acht te nemen, wanneer ik onder ede word **gehoord.**

De **Voorzitter:** Pardon, laten wij daarover nu verder niet discussiëren. Of de vormen volledig zijn in acht genomen, beoordeelt de commissie. Ik moet u verzoeken plaats te nemen.

A. Ik wil precies weten wat ik gezworen heb.

De **Voorzitter:** Dan wil ik dat met alle pleizier nog even herhalen. De eed van de deskundige luidt als volgt: dat hij verslag zal doen naar eer en geweten en overeenkomstig zijn beste wetenschap. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig.

A. (Legt de eed af.)

4576. De **Voorzitter:** Dan wilt u nu misschien uw eigen oordeel als historicus geven over de voorstelling van zaken, die u in deze brief hebt neergelegd.

A. Men moet historische feiten en aanwijzingen in nauw verband brengen met de geschiedenis, met wat er vroeger gebeurd is. Ik beoordeel de betrekkelijk geringe aanwijzingen, die ik heb neergelegd in mijn brief, voor mij zelf in nauw verband met hetgeen ik zelf heb meegemaakt ten aanzien van de zand- en grindquaestie in 1917. Toentertijd heeft er aan het Departement van Buitenlandse Zaken een zeer bepaalde tendenz bestaan om formeel de neutraliteit te handhaven, maar in werkelijkheid de zaak maar op de een of andere manier te regelen. De wetenschap, dat er op het Plein een zachte plek bestond, is, naar hetgeen *baron van Malzahn* mij destijds persoonlijk heeft medegedeeld, de eigenlijke aanleiding geweest van de grote moeilijkheid, die we bij de zand- en grindquaestie hebben gehad. Men heeft maar eens geprobeerd of men het er niet kon doordrukken.

De zand- en grindquaestie is oneindig veel erger geweest dan thans nog in de geschiedenis bekend is. Er is inderdaad een door de Duitse generale staf tijdens de afwezigheid van *von Kühlmann,* ik meen, in Roemenië uitgelokt en doorgezet ultimatum bij de Duitse legatie geweest, maar de toenmalige gezant wenste geen oorlog. Er waren nl. twee partijen in Duitsland, de partij van *von Kühlmann,* de vorige gezant, en de partij van de generale staf onder leiding van *Ludendorff.* De tweede partij wilde oorlog met Nederland, omdat men, in aansluiting met het plan tot stichting van een van Duitsland afhankelijke staat Vlaanderen ook in Nederland duurzaam aan de kust wilde komen. De eerste partij, de partij van *von Kühlmann,* de Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, wenste dat niet, niet natuurlijk uit bijzondere sympathie voor Nederland, maar omdat deze partij op het standpunt stond, dat men nooit vrede zou krijgen, wanneer Duitsland zijn eis van beheersing van de Noordzeekust zou volhouden. *Von Rosen* behoorde tot deze partij. Hij was op deze post gesteld door *von Kühlmann,* nadat deze naar zijn nieuwe post was vertrokken. *Von Kühlmann* had hier in Nederland een vrij grote persoonlijke vriendengroep en *baron von Rosen* heeft, dat ultimatum, Vrijdags, meen ik, ontvangende en dat Dinsdags uiterlijk moetende overgeven, van die tussentijd gebruik gemaakt om hier de politieke wereld door die groep te waarschuwen. Ik heb behoord tot de mensen, die dat hebben overgebracht. Men kon het natuurlijk persoonlijk niet zeggen. Het was een groep van 3 of 4 heren, die men heeft laten waarschuwen, *Troelstra* en *de Savornin Lohman* o.a., en deze heren, gewaarschuwd wat er ons boven het hoofd hing, hebben zich onmiddellijk in contact gesteld met *Loudon,* die, zoals gewoonlijk op Buitenlandse Zaken, niet in den Haag te vinden was. Hij is opgeroepen, hij was ergens buiten. Deze heren hebben de koppen bij elkaar gestoken en hebben toen gezamenlijk — heel merkwaardig — met de Engelse gezant, die er natuurlijk ook groot belang bij had, dat wij niet in de oorlog kwamen, met *von Rosen* de zaak zo geregeld, dat het ultimatum niet is overhandigd. Er zijn tegenover de heer *Loudon* destijds binnenskamers heel harde woorden gevallen over deze zaak van de zijde van *Troelstra* en *de Savornin Lohman.* Mij is toen duidelijk geworden, dat men deze hele zaak nooit zou zijn begonnen, indien men niet had gemeend, dat de kans bestond, door de zwakke plek heen te breken.

4577. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Mijnheer de President, mag ik even een vraag stellen? Het zal de professor toch ook bekend zijn, dat in deze aangelegenheid van de zand- en grindquaestie voor het Duitse standpunt wel een argument te vinden was in het verdrag van 1839. Men kon dus de zaak van twee kanten bekijken. In verband met het niet aangelegde kanaal van de Rijn.....

A. Van Duits standpunt had men mijns inziens volkomen gelijk, maar.....

De **Voorzitter:** Kunt u misschien iets luider spreken, met het oog op de stenografen?

A. .....zoals het met gedragsbepalingen zo vaak gaat, waren er verschillende interpretaties, verschillende standpunten mogelijk. Men kon echter op Buitenlandse Zaken bij voorbaat weten, dat onze aanvaarding van het Duitse standpunt niet door de geallieerden zou worden gedoogd. En dat wij door een aanvaarding groot gevaar zouden lopen aan de door de natie verkeerd geachte kant, nl. tegen de geallieerden in de oorlog betrokken te worden. Men had dus, desnoods tegen eigen overtuiging van de juiste interpretatie in een aan het Duitse standpunt tegenovergesteld standpunt moeten innemen en handhaven. En waar deze diplomatiek zwakke plek aan Buitenlandse Zaken bekend moest zijn, had men reeds in het begin van de oorlog de nodige maatregelen, bijv. bij ongeluk onklaar worden van de brug, moeten nemen of voorbereiden. Maar men leefde van dag tot dag, had achteloos, zonder de consequenties te berekenen, reeds enig verdacht vervoer toegelaten en zo kwam men al sluimerend allengs bijkans in grote ellende.

De **Voorzitter:** Mag ik nog even onderbreken? Het lijkt mij beter, dat de stenografen naast elkaar gaan zitten. De heer *Ruijs* wilde u nog iets vragen.

4578. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Maar het is dus toch mogelijk, dat deze hele houding van Buitenlandse Zaken ten dele ook is toe te schrijven aan het feit, dat ik zo juist noemde? Het is van betekenis, omdat u wijst op een blijkbaar slappe houding van Buitenlandse Zaken in dergelijke gevallen, maar hier kan het hebben gelegen aan dat bepaalde argument.

A. De traditionele houding van Buitenlandse Zaken is er één van juridisch formalisme, waarbij van dit juridisch formalisme gebruik wordt gemaakt om te bukken. Buitenlandse Zaken is altijd reeds van te voren bezig een weg te vinden om een slappe houding te kunnen aannemen, ook daar waar men zich niet op een formalistisch standpunt behoeft te plaatsen. In het Volkenrecht is altijd wel een of ander middel te vinden om formeel een gewilde slapheid te rechtvaardigen. De kern van mijn visie op Buitenlandse Zaken, zoals ik dit de laatste 20 jaar heb leren kennen, is deze: formeel handhaven van het recht en materieel bukken voor de macht en het ene gebruiken als een dekmantel voor het andere. Bij Buitenlandse Zaken bestond een neiging — scherper behoef ik het niet te zeggen — om van de bepalingen in het verdrag gebruik te maken om bedenkelijke doorvoer toe te staan, met de wetenschap, dat men daardoor de mogelijkheid had in conflict te komen met de geallieerden. De houding van de heer *van Kleffens* in Lake Sussess is van die traditionele houding weer een klassiek voorbeeld. Iedereen, die de heer *van Kleffens* naar Lake Success heeft zien gaan — ik heb hierover verschillende brieven ontvangen — zei: de heer *van Kleffens* gaat als ambassadeur naar de Staten, dus ook wel naar Lake Success, dan is de zaak akkoord. Ik ken de heer *van Kleffens* persoonlijk heel goed. Hij heeft zijn eerste betrekking bij mij in het secretariaat der Koninklijke gehad, dus ken ik hem door en door. Hij is een man van grote bekwaamheid, grote integriteit; men kan alle goeds van hem zeggen, maar hij is een man, die altijd, 's morgens al, voordat hij gaat onderhandelen, een modificatie heeft bedacht om terug te trekken. En zijn hele houding in Lake Success is geweest het formeel handhaven van het recht, een formeel beroep op het recht: de Veiligheidsraad mag zich volstrekt niet mengen in binnenlandse quaesties, maar wanneer de heer *van Kleffens* dat zegt, weet men, dat onmiddellijk daarop de aankondiging zal volgen, dat hij materieel zal bukken. Dat is de typische traditionele houding van Buitenlandse Zaken. Nooit op enig essentieel punt wordt vastgehouden. Het punt van connectie tussen deze herinneringen en de in mijn brief vermelde feiten en omstandigheden is het volgende: Op Buitenlandse Zaken wist men, dat een Duitse invaller naar Frankrijk altijd zoveel mogelijk armzwaai moet hebben, dus door België, liever door Limburg, liefst zo hoog mogelijk onder de grote rivieren doortocht moet trachten te vinden. In 1914 is de hele oorlog mislukt, doordat men de omzwaai te kort genomen had. Had men in 1914 onze neutraliteit geschonden en had men dus in het noorden van Frankrijk een bredere omzwaai, dan had men Parijs gehad. Dat leefde in de Duitse militaire kringen; daar stond men, blijkens de Duitse militaire werken, erg op. Het stond van te voren vast, vóórdat er iets gebeurd was, dat de Duitsers nooit meer een inval in Frankrijk zouden doen zonder een bredere armzwaai te nemen. Ergo, zonder dat er enige Duitse demarche geschied was, kon Buitenlandse Zaken weten, dat het grootste gevaar dreigde van schending van onze neutraliteit ten noorden van Maastricht. Dat wist ook iedere militair en iedere historicus, die deze zaken kende, en men mocht verwachten, dat ook Buitenlandse Zaken dat wist. Ergo, indien men deze doortocht met alle macht had willen beletten, had het zwaartepunt van de defensie moeten liggen ten zuiden van de grote rivieren.

4579. De **Voorzitter:** Dus u zoudt u niet kunnen indenken in een situatie, waarin men, wanneer de neutraliteit eenmaal geschonden is,

met het oog op de beschikbare troepen en het beschikbare materieel zegt: Nu trekken wij terug op de vesting Holland om het hart van het land te verdedigen.

A. Het terugtrekken van de troepen heeft plaats gehad vóór de schending van de neutraliteit. Dus de vraag, die u mij stelt .....

De **Voorzitter:** Dat is niet helemaal juist, want de troepen, die achter de Peel-Raamstelling stonden, stonden daar nog op de ochtend van de 10de Mei. Het IIIde legerkorps stond nog om 's-Hertogenbosch, de lichte divisie was nog aanwezig en de Peeldivisie eveneens.

A. Hebt u wel eens gevraagd hoeveel artillerie er nog was?

4580. De **Voorzitter:** Weet u daar iets van? Dan zal de commissie het op prijs stellen, dat u dit meedeelt.

A. Ik zou u aanraden deze vraag eens te stellen aan militaire deskundigen.

4581. De **Voorzitter:** Maar u weet hiervan iets uit eigen wetenschap? Al het materiaal, dat de commissie kan bijeenbrengen, zal zij dankbaar aanvaarden.

A. Ik geloof, dat het beter is, aangezien ik hier niet uit eigen wetenschap spreek, dat ik het aan u overlaat om een nauwkeurige opgaaf te vragen van het normale aantal stuks geschut, dat bij een divisie behoort en van dat, hetwelk nodig was voor het reëel verdedigen van de Peelstelling en het geschut dat aanwezig was op de morgen van de inval.

4582. De **Voorzitter:** Dus u werpt dat op als een punt van onderzoek voor de commisie, waarvan u echter uit eigen wetenschap niets kunt zeggen?

A. Niet uit eigen wetenschap, want ik was niet in de Peel-Raamstelling aanwezig.

4583. De **Voorzitter:** Was u met het betoog, dat u zoëven hebt gehouden, tot een eind gekomen? Ik begrijp het nu zó, dat u zegt: De voorstelling van zaken, die tot mij gekomen is en die ik in deze brief heb neergelegd, wijs ik, gezien datgene, wat ik weet van de historie en met name van de vorige oorlog, niet a priori van de hand. Dat is eigenlijk uw gedachtengang en dat heeft u op deze manier willen adstrueren.

A. Ik ga nog iets verder. Datgene, wat ik daarvan weet, is een aanwijzing voor een zekere mate van waarschijnlijkheid van de juistheid van de bedoelde voorstelling. Maar ik heb uw vorige vraag nog niet geheel beantwoord. U hebt mij eigenlijk dit gevraagd: Acht u het onmogelijk, dat men in verband met de beschikbare troepen, enz zich, wanneer de schending eenmaal had plaats gehad, zou hebben teruggetrokken om de stelling Holland te verdedigen? Ik acht dit zeer goed mogelijk. Ik acht inderdaad de stelling van de Peel, waarvan de rechtervleugel in de lucht hing, op de duur niet houdbaar. Maar dat is de vraag niet, waarom het gaat; dat is niet de vraag, zoals die in mijn Nota geformuleerd is, want het staat vast, dat de beide opperbevelhebbers, zowel de heer *Reynders* als de heer *Winkelman,* alleen en uitsluitend hebben gehandeld uit nationaal-strategische motieven, met andere woorden, dat zij uitsluitend als militairen hebben gehandeld. Ik behoef hier het standpunt van de heer *Reynders,* noch dat van de heer *Winkelman* te herhalen, maar de vraag is of de heren precies eender zouden hebben gehandeld, wanneer ze geweten hadden, wat gepubliceerd is in het requisitoir in de strafzaak tegen de heer *de Geer.* Dat is een hoofdpunt.

4584. De **Voorzitter:** Op dat punt wil ik straks nog even terugkomen. Ik ben nu nog bezig met een onderzoek naar de formulering van datgene, wat u naar voren hebt gebracht. Nu hebt u bij een andere gelegenheid, als ik goed ben ingelicht, ook reeds in deze richting gewezen, met name in een artikel in „De Nieuwe Eeuw", dat de heer *Reynders* in zijn tweede brochure citeert en waarvan hij aanhaalt, als ik het goed begrijp, de slotwoorden: „Of is de houding der Regering beïnvloed door een wenk van elders? Er zijn redenen, waarom ook deze vraag niet ongesteld mag blijven.". Dat hebt u indertijd in „De Nieuwe Eeuw" geschreven nietwaar?

A. Dat is juist.

4585. De **Voorzitter:** Daar volgt vermoedelijk uit, dat u op het moment, dat u dat neerschreef, ook voor u zelf redenen meende te hebben om deze zaak onderzocht te zien?

A. Redenen meende te hebben, toen reeds, om voor waar te houden, dat er een Duitse wenk gegeven was. De datum toont aan, dat, vóórdat de zaak *de Geer* in Amsterdam behandeld werd, deze zaak mij bekend was.

De **Voorzitter:** Goed, op dat punt komen wij straks nog terug.
Ik heb hier een ambtsedig proces-verbaal van de heren *Posthuma* en *Heijink,* die u waarschijnlijk wel bekend zijn, waarin zij vertellen, dat zij in Februari 1947 met u een onderhoud hebben gehad in verband met hun onderzoek in de zaak *de Geer.* U hebt hun toen mededelingen gedaan, waarvan u zei, dat u ze uwerzijds als vertrouwelijk wenste beschouwd te zien, u hebt toen ook gezegd, dat die mededelingen eigenlijk met de zaak *de Geer* op zich zelf niet veel te maken hadden, en dientengevolge is de verklaring, die u toen tegenover die heren hebt afgelegd, niet in dit proces-verbaal te vinden.

A. Ik heb niet gezegd, dat het met het proces-*de Geer* niets te maken had. Het staat mogelijk wel in het proces-verbaal, maar ik heb het zó niet gezegd. Is bij het ambtsedig proces-verbaal overgelegd mijn brief aan de heren?

De **Voorzitter:** Neen, die is niet overgelegd.

A. Dan had die brief m.i. aan de Procureur-Generaal moeten zijn overgelegd.

4586. De **Voorzitter:** Dat wilde ik u juist vragen. De commissie heeft aanleiding te vermoeden, dat, wat u besproken hebt met de heren *Posthuma* en *Heijink,* hetzelfde punt was als wat in uw brief van 21 December 1947 aan de commissie wordt behandeld. Ik had u dus de vraag willen stellen: is dat inderdaad juist? Hebt u deze voorstelling van zaken toen ook ontvouwd tegenover de heren *Posthuma* en *Heijink?*

A. Ik heb geweigerd als getuige op te treden in het proces-*de Geer* en de procureur-fiscaal heeft zich daarbij neergelegd. Een der redenen daarvan was, dat ik meende, dat ik mij ten gevolge van mijn persoonlijke relatie tot *de Geer* van getuigenis ten aanzien van hem moest onthouden. Ik heb hem van heel jong af in het huis van mijn vader gekend en ik heb een oordeel over zijn karakter, dat wellicht op mijn getuigenis van invloed zou kunnen zijn, en op grond daarvan heb ik geweigerd in het proces-*de Geer* op te treden, maar ik heb nooit gezegd, dat datgene, waarover gesproken is, in generlei relatie stond tot het proces-*de Geer.* Dat is onmogelijk, omdat ik in mijn nota gesproken heb over drie heren.

4587. De **Voorzitter:** Mag ik u misschien even voorlezen, wat de heren *Posthuma* en *Heijink* op dit punt in hun ambtsedig proces-verbaal schrijven? „Prof. Gerretson deelde mede, op het punt van de gestelde vraag" — dat was de vraag omtrent datgene, wat u geschreven had in „De Nieuwe Eeuw", dat was de aanleiding tot het onderhoud — „geen getuigenis te willen afleggen, omdat hij vond, dat dit geen zoden aan de dijk kon zetten in het onderzoek tegen *jhr. de Geer.*" Dat staat in het proces-verbaal.

A. Dat is juist. Maar men moet hier qualificeren, wat ik er bij gezegd heb. Het staat denkelijk in mijn brief, die ik aan de heren *Posthuma* en *Heijink* geschreven heb: dit is een *crimineel* proces tegen *de Geer. De Geer* kan er altijd mee tussenuit door te zeggen: „Ik heb gemeend deze houding te moeten aannemen in het belang van het land". Ook wanneer waar is, wat ik in mijn nota zeg, dan betekent dat niet, dat de heer *de Geer* daardoor een misdrijf begaan heeft; het kan zijn, dat hij zegt: „kijk eens, naar mijn oordeel was het in het belang van het land, dat wij het zuiden opofferden".

4588. De **Voorzitter:** Maar dat moest toch uiteindelijk de rechter beoordelen?

A. Ja, maar ik heb toen gezegd: *Als* ze deze zaak willen oplossen. Ware dat het geval geweest, dan had de procureur-fiscaal, die mijn antwoord heeft moeten keuren, mij toch kunnen laten komen? Hij heeft het niet gedaan; hij heeft mijn argumentatie blijkbaar aanvaard. Mijn argumentatie is geweest: „Het is onjuist om alleen die oude sukkel van een *de Geer* daarvoor nu nog aansprakelijk te maken; als men de betrokkenen wil aanpakken, dan moet men ze

allen aanpakken en dat durft men niet. In deze hele zaak is het niet alleen *de Geer*, die het gedaan heeft, maar er zijn drie Ministers, die daarin gehandeld hebben in nauw onderling overleg en die de bijeenkomst met de heer *Reynders* hebben gehad buiten de Ministerraad om, ergo, er is een collectieve verantwoordelijkheid. En zolang men alleen de heer *de Geer* probeert aansprakelijk te stellen, doe ik daaraan niet mee. Als de heren een proces willen beginnen tegen deze drie heren, dan ben ik bereid getuigenis af te leggen, maar dan moet ook de heer *van Kleffens* geïntimeerd worden en ook oud-Minister *Dijxhoorn*. Ergo, de houding ten zuiden van de Moerdijk is een zaak van collectieve verantwoordelijkheid en men moet niet — en dat is mijn motief geweest — één man aansprakelijk stellen voor wat collectief is.

4589. De **Voorzitter:** Dus als ik het goed zie, komt datgene, wat u toen verteld hebt aan de heren *Posthuma* en *Heijink* hierop neer, dat u van oordeel was, dat het eigenlijk minder gewenst was, dat dit in de zaak-*de Geer* naar voren kwam, omdat u op het standpunt stond, dat dit eventueel een zaak zou zijn tegenover een aantal Ministers, die collectief waren opgetreden in dezen. Ik begrijp dat. Maar nu is mijn vraag deze: Is inderdaad juist, wat de commissie uit dat proces-verbaal meent te moeten afleiden? De inhoud van uw verklaring staat hier niet in, maar die verklaring is afgelegd naar aanleiding van uw artikel in „De Nieuwe Eeuw" en dus is het niet zo verwonderlijk, dat de commissie geredeneerd heeft: Heeft *prof. Gerretson* reeds in dat onderhoud tegenover de heren *Posthuma* en *Heijink* hetzelfde verteld, wat hij in de brief van 21 December 1947 aan de commissie heeft geschreven?

A. Materieel precies hetzelfde, ook met dezelfde argumentatie als in mijn brief van 8 Maart aan u, waarin ik protesteer, dat ik in mijn nota geen beschuldigingen uit, maar alleen wens, dat feiten worden vastgesteld.

4590. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog dit vragen: u hebt dat onderhoud samengevat in een brief aan die heren. Hebt u nog een kopie van die brief?

A. Neen, niet dat ik weet. Welke brief bedoelt u?

De **Voorzitter:** De brief, die u ten slotte ter bevestiging van het onderhoud aan de heren hebt geschreven en waarin u op een aantal punten, als ik het goed begrepen heb uit het proces-verbaal, uw mening hebt samengevat.

A. Is de datum van die brief bekend?

De **Voorzitter:** Ja, dat is een brief van 25 Februari 1947.

A. Is het dezelfde datum geweest, dan heb ik vermoedelijk het résumé, dat ik gewoon ben onmiddellijk na een gesprek te dicteren, meegegeven. Of is het een latere brief geweest?

De **Voorzitter:** Het gesprek is van 19 Februari en de brief van 25 Februari, dus u hebt hem blijkbaar later geschreven.

A. Ik zal het nog eens nazien. Het was, meen ik, geen brief. Als ik mij wel herinner, is het een résumé geweest. Ik ben gewoon na een gesprek altijd een résumé te dicteren van hetgeen gezegd is en ik meen, dat ik dat résumé naderhand heb opgezonden. Ik wil wel eens onderzoeken of ik een résumé heb. Als er een résumé gemaakt is, kan het zijn, dat ik het heb. Mag ik een brief aan de procureur-fiscaal overleggen of moet ik daarvoor eerst zijn toestemming vragen?

De **Voorzitter:** Uw eigen brief mag u altijd overleggen. U bent volkomen vrij om met uw eigen geschriften te doen, wat u wilt.

A. Er is dezer dagen in de pers precies het tegenovergestelde beweerd. Er is vreselijk captie over gemaakt. Ik herinner mij een uitspraak van de heer *Aalberse* .....

4591. De **Voorzitter:** Ik zou zeggen: Laten we daar op het ogenblik niet over beginnen, want de quaestie, waarmee we thans bezig zijn, is al omvangrijk en ingewikkeld genoeg. Als we er dan nog de quaesties van het heden bij moeten halen, wordt het wel erg uitgebreid.
Mag ik nu voortgaan met hetgeen u in uw brief van 21 December 1947 aan de commissie geschreven hebt en mag ik u dan in de eerste plaats vragen: Waar bevond u zich van 10 tot 14 Mei 1940?

A. In Den Haag.

4592. De **Voorzitter:** Ik vraag dat, omdat u zegt: „Deze voorstelling is, met verschillende nuances, voor juist gehouden door verschillende destijds vooraanstaande, thans overleden Staatslieden, o.a. de heren *de Vos van Steenwijk, Colijn* en *van Karnebeek,* uit wier mond ondergetekende haar in en na de Meidagen van 1940 heeft vernomen".

A. Ook nog in de Meidagen heb ik met twee van deze heren juist deze zaak besproken.

4593. De **Voorzitter:** Welke twee waren dat?

A. *Colijn* en *de Vos van Steenwijk.*

4594. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig, dat wij hier een dezer dagen een getuige hebben gehad, die met deze heren na de oorlogsdagen ook vaak gesproken heeft, en dat zij tegenover hem nimmer iets van die aard hebben gezegd. Maar het een sluit het ander misschien niet uit.

A. Mag ik de naam van deze getuige weten?

De **Voorzitter:** Zeker. Dat was de heer *Snouck Hurgronje.*

A. Zoudt u denken, dat de verhouding tussen de heer *Snouck Hurgronje* en de heer *Colijn* van dezelfde aard is geweest als tussen de heer *Colijn* en mij?

De **Voorzitter:** Misschien niet; dat weet ik niet.

A. De heer *Colijn* kon vermoeden, dat de heer *Snouck Hurgronje* van deze hele zaak wist. Dacht u, dat de heer *Snouck Hurgronje,* wanneer dat juist is, dat zou gaan vertellen aan de heer *Colijn?*

4595. De **Voorzitter:** Ik kom nu op de heer *Snouck Hurgronje.* U schrijft ten opzichte van de heer *Snouck Hurgronje* het volgende: „Ook zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon, die dit aan ondergetekende heeft medegedeeld" — daar kom ik straks nog even op — „hebben bevestigd, dat de bedoelde groep inderdaad bedoeld heeft bij formele handhaving van de neutraliteit de Duitse troepen feitelijk de toegang naar België en de bezetting van Vlissingen zonder veel strijd mogelijk te maken, waartegen dan de stelling Holland, naar men hoopte, ongemoeid zou worden gelaten".

Nu zegt u op een volgende bladzijde van uw brief:

„De bedoelde mededeling is door de ongenoemde persoon aan ondergetekende" — dat bent u dan — „gedaan onder oplegging van strikte geheimhouding, aangezien het hier een persoonlijke confidentie van de Secretaris-Generaal betrof, die deze, wanneer hij daarover zou worden ondervraagd, zeker zou ontkennen".

En dan zegt u aan het slot van de brief, die u geschreven hebt op 8 Maart jl. aan de voorzitter van deze commissie: „Het is trouwens wellicht goed eerst eens te zien of de heer *Snouck Hurgronje* wil spreken. Zover ik hem ken, heb ik daarin weinig fiducie".

Ik zou het op prijs stellen een nadere toelichting te krijgen, wat u hiermee bedoelt ten opzichte van de heer *Snouck Hurgronje.*

A. Dat zal ik u precies vertellen. Ik heb met de heer *Snouck Hurgronje* de volgende ervaring gehad. Er is enige jaren geleden — de meesten van u zijn nogal jong, maar de ouderen zullen zich dat herinneren — een grote moeilijkheid geweest over zekere z.g. Brusselse documenten, die destijds gepubliceerd zijn in het „Utrechts Dagblad". Toen die stukken gepubliceerd werden, verscheen de heer *de Geer* in de Kamer en met de verontwaardiging, die meestal zo goed door een Minister-President wordt voorgewend — we hebben pas ook weer een geval daarvan gehad —, heeft de heer *de Geer* de heer *Ritter* op de ergerlijkste wijze aangetast als iemand, die de goede betrekkingen tussen Nederland en België in gevaar bracht. De „histoire intime" van die publicatie is de volgende: Deze stukken zijn aangeboden aan het Departement van Buitenlandse Zaken tegen een bepaald bedrag, maar dat had het Departement niet ter beschikking en het wenste die stukken ook zelf niet te kopen, maar het was er van overtuigd, dat ze echt waren. Het heeft daartoe in de arm genomen de heer *van Beuningen* in Rotterdam, die de stukken gekocht heeft. De heer *van Beuningen* heeft de heer *Ritter* laten komen en heeft met zeer veel geheimzinnigheid de kluis geopend, waaruit die stukken kwamen, en hem verzocht die te publiceren. De heer *Ritter* heeft gevraagd of het zeker was, dat de stukken echt waren en of de Regering de publicatie gaarne zou zien, waarop hem

verzekerd is, dat het Departement er zich niet mede kon bemoeien, maar dat het een nationaal belang was, wanneer die gepubliceerd werden. Toen de heer *van Beuningen* gevraagd werd: Ge weet het toch zeker, dat ze echt zijn?, antwoordde hij: Het is absoluut waar, de Regering wenst de publicatie, dus ik beschouw ze als echt. De morgen van de publicatie zei de heer *Snouck Hurgronje* tegen de redacteur van het „Handelsblad" *Bruna* in de aanwezigheid van anderen: „Nou, vanmiddag gaat het los." Hij wist dus volkomen wat er ging gebeuren, maar heeft niet getracht de publicatie te verhinderen. Hij heeft rustig de heer *Ritter,* toen de onechtheid bleek, het slachtoffer laten worden. Dit is karakteristiek voor de heer *Snouck Hurgronje.* Ik neem het hem niet kwalijk, want ik neem aan, dat de heer *Snouck Hurgronje* in zijn particuliere leven een volkomen eerlijk man is, maar, zoals Koning Willem I het uitdrukte, toen men hem waarschuwde, dat hij door de nuntius Coffacini misleid werd: C'est son métier.

4596. De **Voorzitter:** Hebt u zich wel voldoende gerealiseerd, toen u dit neerschreef, dat de heer *Snouck Hurgronje* voor deze commissie, wanneer hij hierover ondervraagd zou worden, onder ede zou moeten verklaren en dat de enige grond, waarop hij zich van een verklaring zou kunnen trachten te onthouden, zou zijn geweest het beroep op het Staatsbelang, hetgeen hij niet heeft gedaan? Met andere woorden, u hebt er misschien niet voldoende aan gedacht — dat weet ik niet—, dat hetgeen de heer *Snouck Hurgronje* hier moest verklaren, moest geschieden onder ede.

A. Ik was er te voren volkomen van overtuigd, dat de heer *Snouck Hurgronje* onder ede zou verklaren, dat dit niet waar was. Dat is juist de reden, waarom ik mij er niet mee had willen bemoeien.

4597. De **Voorzitter:** Dus met andere woorden: U hebt hier doelbewust willen neerschrijven, dat, wanneer de heer *Snouck Hurgronje* hierover zou verklaren, hij in staat zou zijn een meineed af te leggen.

A. Volstrekt niet. Het geheugen van een diplomaat is soms merkwaardig kort.

4598. De **Voorzitter:** Ik mag u alleen opmerken, dat ten opzichte van het punt, waarom het hier gaat, het geheugen van de heer *Snouck Hurgronje* tijdens zijn verklaring voor de commissie hem niet in de steek heeft gelaten. Hij heeft geen beroep gedaan op het feit, dat zijn geheugen te kort schoot. Hij heeft een positieve verklaring afgelegd.

A. Wanneer je je iets niet herinnert, behoef je daarop geen beroep te doen.

De **Voorzitter:** Hij heeft gezegd, dat hij het zich wel herinnert.

A. Hierop kan ik niet verder ingaan. Ik kan alleen zeggen: uit mijn brief blijkt, dat ik er van te voren volkomen van overtuigd ben geweest, dat de heer *Snouck Hurgronje* ook onder ede „neen" zou zeggen.

4599. De **Voorzitter:** Hierop volgt in uw brief onmiddellijk een pasage, die ik eigenlijk niet goed begrepen heb. Na de passage ten aanzien van de heer *Snouck Hurgronje,* die ik zojuist voorgelezen heb, zegt u: „De wetenschap van deze houding" — nl. de houding van de Regering of van een groep van Ministers — „door zekere buitenlandse Regeringen, zou het aanzien van Nederland en vooral van de Ministers *van Kleffens, de Geer* en *Dijxhoorn,* zeer nadelig hebben beïnfluenceerd, waartegen reeds bij voorbaat door de opperbevelhebber *Reynders* was gewaarschuwd." Het kan natuurlijk zijn, dat ik deze passage verkeerd lees, maar ik begrijp dat slot niet: „waartegen reeds bij voorbaat door de opperbevelhebber *Reynders* was gewaarschuwd"; want het staat vast, dat de heer *Reynders* van eventuele stappen, die gedaan waren door een buitenlandse Mogendheid bij de Regering, op dat moment niets geweten heeft. Dat heeft hij hier ook zeer nadrukkelijk verklaard en de heer *Reynders* heeft hier zelfs gezegd, dat hij ook de overtuiging had, dat er noch bij de Regering, noch bij enige Ministers de neiging zou hebben voorgezeten om ons niet te verdedigen bij een schending van onze neutraliteit. Dat heeft de heer *Reynders* hier gezegd. In dat geval begrijp ik niet precies, wat u met die slotwoorden bedoelt: „waartegen reeds bij voorbaat door de opperbevelhebber *Reynders* was gewaarschuwd."

A. Tegen het niet met volle macht de neutraliteit verdedigen. De generaal *Reynders* heeft altijd gezegd, ook in de Ministerraad: wanneer gij niet de volle kracht inzet en verdedigt tot het uiterste, zal dat op de houding van de Mogendheden na afloop van de oorlog invloed hebben. Dat heeft de heer *Reynders* herhaaldelijk gezegd.

4600. De **Voorzitter:** Dan is het toch niet helemaal duidelijk, wat hier staat; want er staat hier — en daardoor ben ik op een dwaalspoor geraakt —: „De wetenschap van deze houding door zekere buitenlandse Regeringen zou het aanzien van Nederland, en vooral van de Ministers *van Kleffens, de Geer* en *Dijxhoorn,* zeer nadelig hebben beïnfluenceerd, waartegen ...". Naar mijn gevoel slaat dat „waartegen" op die houding.

A. De houding betreft hier de hele houding, zoals die in mijn nota beschreven is en waarover het gaat.

4601. De **Voorzitter:** Nu is het eigenaardige, dat de heer *Reynders* zegt, dat hij nimmer reden heeft gehad om te veronderstellen, dat de Regering of een lid van de Regering het minder ernstig meende met de handhaving van de neutraliteit dan hij.

A. Kent u, Mijnheer de Voorzitter, de gestencilde brochure van de heer *Groeninx van Zoelen?* Zijn de daarin voorkomende uitlatingen in de Ministerraad geverifieerd met de getuigenis van generaal *Reynders?* Heeft generaal *Reynders* ontkend, dat bijv. een sociaal-democratisch Minister zou hebben gezegd, toen de heer *Reynders* aandrong op verdediging met volle macht .....

De **Voorzitter:** U weet, dat de figuur zo is — dat is uit de Kamerdebatten van de laatste tijd gebleken —, dat datgene, wat intern in de Ministerraad besproken is, geen voorwerp van ons onderzoek mag uitmaken, zodat wij daar ook niet naar kunnen en naar mogen vragen.

A. U mag wel degelijk vragen naar de waarheid van wat daaromtrent gepubliceerd is. Er is bijv. gezegd in bedoelde brochure, die gepubliceerd is, althans practisch gesproken gepubliceerd is, althans als stuk in uw handen kan worden gesteld, dat een sociaaldemocratisch Minister, toen generaal *Reynders* aandrong op een effectieve verdediging, zou hebben geantwoord: „En generaal, wilt gij daaraan onze jongens opofferen?". Dat feit had de commissie mijns inziens moeten verifiëren, door te vragen — want dit moet door generaal *Reynders* zijn medegedeeld aan de schrijver van de brochure — of deze schrijver een juiste weergave heeft gegeven omtrent de herinnering van de opperbevelhebber. Dit is van zeer groot belang. Evengoed als het terugtrekken van de lichte divisie.

4602. De **Voorzitter:** Goed, maar wat u hier neerschrijft als een tegenstelling tussen de opperbevelhebber en de Ministers, is tot nog toe door de verklaringen, die hier afgelegd zijn, niet ondersteund. Maar goed, daar moeten wij ons onderzoek dus verder naar doorzetten. Nu wilde ik u dit vragen. Het heeft ons gefrappeerd, dat, waar in het algemeen met die beweerde houding van een aantal Ministers in verband wordt gebracht de stap van de Duitse gezant, waarop ook de heer *Bakhoven,* de procureur-fiscaal, in zijn requisitoir doelt, u hier spreekt over een waarschuwing van officiële Engelse zijde. Dat citeert u uit de brochure van de heer *Groeninx van Zoelen* en dan zegt u hier het volgende — ik krijg de indruk, dat hier uw eigen verhaal weer begint, want hier hebt u de opsomming van de drie punten, die u noemt, het derde punt bevat dan het citaat van de heer *Groeninx van Zoelen,* beëindigd, en dan gaat u hier door en ik krijg dus de indruk, dat dit uw eigen mening is —:

> „Het is uit de nader in deze brochure gestelde feiten duidelijk, dat deze conferentie van 5 November" — dat zou dan de conferentie zijn volgens de heer *Groeninx van Zoelen,* die belegd was naar aanleiding van die Engelse waarschuwing — „de inleiding heeft gevormd tot alle volgende bijeenkomsten van het Kabinet, enz., die ten slotte hebben geleid tot de crisis in het opperbevel en de gewijzigde opstelling van de troepen, die de Duitse opzet practisch in het gevlei kwam en vergemakkelijkte."

En dan zegt u nog even op de volgende pagina, 2de zin:

> „Bovendien behoort te worden nagegaan, of het inderdaad de beweerde Engelse waarschuwing geweest is, die de aanleiding is geweest van de conferentie van 5 November", enz.

Nu is ons niet duidelijk, wat u hiermee bedoelt. Als wij het lezen, zoals het hier staat, bedoelt u dus blijkbaar, dat er op een gegeven moment een stap zou zijn geweest van Engelse zijde en dat die stap de inleiding, zo niet de oorzaak is geweest van de houding, die de „inner circle" van het Kabinet ten slotte zou hebben aangenomen.

En nu kunnen wij ons eigenlijk niet goed voorstellen, hoe die houding ontstaan zou kunnen zijn door een Engelse stap. Door een Duitse stap, dat zou begrijpelijk kunnen zijn, maar dit verband is ons niet duidelijk. Misschien wilt u ons dit nader uiteenzetten.

A. U ziet de bedoeling van hetgeen ik hier geschreven heb geheel verkeerd. De punten, die mij ten zeerste interesseren en die ik voor onderzoek van de commissie heb willen indiceren, zijn voornamelijk de volgende. Ten eerste: wanneer hebben de Duitse démarches plaats gehad? De data daarvan moeten worden vergeleken met de datum van de eerste bijeenkomst op Buitenlandse Zaken, waarbij de onderhandelingen met generaal *Reynders* begonnen zijn, die ten slotte tot zijn aftreden hebben geleid.

Wanneer die Duitse démarches beide vallen nà die eerste bijeenkomst, dan vervalt daarmee automatisch mijn gehele vermoeden. Dan is in elk geval de gedachtengang vervallen, dat de eerste bespreking met generaal *Reynders* haar *oorsprong* vond in die Duitse démarches; dan zijn ze om heel andere motieven *begonnen,* met de bedoeling om de man, die de Peel-stelling met alle macht verdedigen wilde, uit de weg te krijgen, zonder dat een bepaalde Duitse „wenk" de aanleiding is geweest. Het is het uitgangspunt voor het gehele onderzoek deze drie data te vergelijken. Ten tweede: Is waar, wat in de brochure *Groeninx van Zoelen* staat, dat de oproep van generaal *Reynders* tot bedoelde eerste bijeenkomst telefonisch is uitgegaan van het Plein?

Wanneer het in deze bijeenkomst alleen om nationaal-strategische vragen gegaan zou zijn, is het niet aannemelijk, dat het initiatief daartoe zou zijn gekomen van het Plein. Dat is een zeer sterke aanwijzing. Wanneer er uit nationaal-strategisch oogpunt zou moeten worden gesproken over de opstelling van de troepen, dan zou dat moeten zijn gebeurd op initiatief van de Minister van Defensie, ten Departemente of ten huize van die Minister, maar wanneer het Plein generaal *Reynders* oproept voor een urgente bespreking, dan staat dat zeer waarschijnlijk in verband met een op het Plein ontvangen bericht.

4603. De **Voorzitter:** Wilt u dit nog eens even zeggen, want het is mij nog niet helemaal duidelijk? Begrijp ik u nu goed, dat u zegt: Er is een stap geweest van de Duitse gezant, dat is bekend. Is nu uw gedachtengang deze, dat reeds aan die stap van de Duitse gezant is voorafgegaan een Engelse stap?

A. Neen. De bespreking, de eerste bespreking, die in de brochure van *Groeninx van Zoelen* genoemd is en die, naar ik meen, op 5 November gehouden is, is uitgegaan van Minister *van Kleffens.* Dat is reeds op zich zelf abnormaal. Dat doet een vraagteken stellen. Welke redenen kan Minister *van Kleffens* daarvoor gehad hebben? Vermoedelijk een buitenlandse stap .....

4604. De **Voorzitter:** Als u zegt, dat het is uitgegaan van het Plein, dan bedoelt u daarmede toch het Ministerie van Buitenlandse Zaken?

A. Ja, het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

4605. De **Voorzitter:** Ik bedoel dit: het Departement van Defensie is ook op het Plein. Dus hierover kan een misverstand ontstaan. Vertelt u nu nog eens iets over die Engelse stap.

A. Van dergelijke stappen getuigen twee gepubliceerde gegevens, van welke ik de juistheid niet kan beoordelen, maar het is juist de zaak van de commissie om de juistheid van die gegevens te onderzoeken.

Op 5 November heeft een bijeenkomst plaats gevonden op het Ministerie van Buitenlandse Zaken, waartoe generaal *Reynders,* volgens de brochure, zou zijn opgeroepen als zijnde een urgente bijeenkomst, uitgaande van het Departement van Buitenlandse Zaken. Dat op zich zelf stelt reeds een zeer groot vraagsteken.

Het eerste, thans vaststaande, gegeven is nu, dat er Duitse démarches geweest zijn. De mogelijkheid bestaat, dat die Duitse démarches zijn gekomen nà 5 November. De mogelijkheid bestaat ook, dat zij (of een van haar) zijn gekomen vóór 5 November. Is het eerste het geval, dan wordt naar mijn gevoel de hele voorstelling zeer zwakjes. Is het tweede het geval, wanneer die Duitse démarches of één er van vóór 5 November en vooral vlàk daarvóór mochten liggen, dan is, als uitgangspunt voor verder onderzoek, een historisch vermoeden geschapen, dat er verband bestaat tussen een Duitse démarche en die bijeenkomst van 5 November.

Het tweede gegeven komt voor in de brochure, van welk gegeven ik de juistheid niet beoordelen kan, maar waarover generaal *Reynders* bij afwezigheid van jhr. *Groeninx van Zoelen* getuigenis kan afleggen. Dit gegeven is, dat in die eerste bijeenkomst gesproken zou zijn over een Engelse waarschuwing. Nu dient gevraagd: wat was die Engelse waarschuwing, van welke datum is die eerste Engelse waarschuwing, wat was de inhoud van die Engelse waarschuwing? En dan dient, ten derde, de mogelijkheid onderzocht, gegeven de mentaliteit van het Plein, waar men ambtshalve niet altijd de waarheid spreekt, of men generaal *Reynders* 5 November soms heeft gesproken over een Engelse démarche, omdat men verbergen wilde, dat er een Duitse démarche heeft plaats gehad? Dit moet worden vastgesteld. Men behoort op Buitenlandse Zaken journaal te houden, maar het gebeurt niet altijd. Van al deze stappen behoort een journaal te worden aangehouden, met de data en de paraaf er bij. Als dit niet gebeurt, is dat zeer ernstig. De Duitse démarches — en dit geldt ook voor de Engelse — behoren op papier te staan, behoren te kunnen worden overgelegd. Als men het niet kan overleggen, dan is dit een aanwijzing, dat er geknoeid is. De heren moeten dus eerst eens onderzoeken, welke de datum en de inhoud zijn geweest van de Engelse waarschuwing en welke de data en de inhoud zijn geweest van de Duitse démarches. Die data moeten de heren vergelijken met de datum van de eerste bijeenkomst. En zij moeten eens vragen of hetgeen jhr. *Groeninx* daarover zegt inderdaad door generaal *Reynders* zó aan hem verteld is. Dat ging allemaal buiten de Ministerraad om. Het heeft mij buitengewoon geërgerd, dat u in de Kamer gezegd heeft: De heren kunnen zich niet zuiveren, want wij hebben niet de beschikking over de notulen van de Ministerraad. In de notulen van de Ministerraad zal men niets vinden. De notulen van de Ministerraad waren alleen belangrijk in de jaren 1815—1848. Sinds 1848, toen de ministeriële verantwoordelijkheid werd ingevoerd, zijn de notulen van de Ministerraad geen betrouwbare bron meer. In elk geval zijn zij sindsdien in de hoogste mate onbelangrijk; zij geven alleen weer decisies. Ik spreek nu over de periode tot na de vorige wereldoorlog. Maar van veel groter belang is het, wanneer generaal *Reynders,* die sommige bijeenkomsten van de Ministerraad heeft bijgewoond, zich b.v. zou herinneren, dat een sociaal-democratisch Minister deze woorden gebruikt heeft: „En generaal, wilt u daaraan onze jongens opofferen?". Dat behoort tot het onderzoek van de commissie.

4606. De **Voorzitter:** Als ik nu de stelling, die hier ontwikkeld is, goed begrijp, komt het hier op neer, dat de initiatiefnemer van deze geïncrimineerde feiten de Minister van Buitenlandse Zaken zou zijn.

A. Dat blijkt niet.

De **Voorzitter:** U zegt toch aan het slot van uw brief van 21 December 1947, dat de commissie dit moet onderzoeken „ongeacht het feit, dat hierdoor een Minister zou kunnen worden geïnculpeerd, die niet slechts van de Kabinetten *de Geer* en *Gerbrandy,* maar ook van het zittende Kabinet deel uitmaakt". Dat was tussen haakjes niet meer juist op dat moment. Minister *van Kleffens* maakte toen geen deel meer uit van het Kabinet.

A. Toen ik het schreef ook niet?

De **Voorzitter:** Op 21 December? Neen.

A. Hij behoorde toch tot de club!

4607. De **Voorzitter:** Dit wijst er toch sterk op, dat het zwaartepunt in deze voorstelling van zaken gezocht wordt bij de Minister van Buitenlandse Zaken.

A. Pardon, dat ontken ik. Ik ontken, dat hieruit zou blijken, dat het initiatief genomen is door de heer *van Kleffens.* Het is zeer goed mogelijk, dat de heer *van Kleffens* eerst getelefoneerd heeft met de heer *de Geer* en met de heer *Dijxhoorn* en dat een van de heren heeft gezegd ....

4608. De **Voorzitter:** Maar waarom zegt u hier aan het slot dan alleen, dat hierdoor geïnculpeerd zou kunnen worden een Minister, die niet slechts deel uitmaakte van de Kabinetten *de Geer* en *Gerbrandy* .... Mij dunkt, dat gold toch voor de twee anderen ook. Dat waren ook oud-Ministers, *de Geer* en *Dijxhoorn.*

A. U moet die zin aaneenlopend lezen: „..... dat hierdoor een Minister zou kunnen worden geïnculpeerd, die niet slechts van de Kabinetten *de Geer* en *Gerbrandy,* maar ook van het zittende Kabinet deel uitmaakt". Die twee andere heren waren alleen leden van het Kabinet *Gerbrandy,* maar zijn afgetreden en een daarvan is op het ogenblik opposant van de Regering, terwijl de heer *van Kleffens*

op het ogenblik zeer in de gratie is. Die drie heren verkeren op het ogenblik politiek in een volkomen verschillende positie.

4609. De **Voorzitter:** Maar wanneer nu de zaak zó zou blijken te zijn, dat die Duitse démarche, waarvan verschillende heren, o.a. de oud-opperbevelhebber *Reynders,* pas gehoord heeft veel en veel later....

A. Dat is juist het belangrijke...

De **Voorzitter:** Maar wanneer nu zou blijken, dat Minister *Dijxhoorn,* Minister *de Geer* en eventueel de andere Ministers in dezelfde positie verkeerd hebben als de generaal *Reynders,* nl. dat zij van deze démarche pas vernomen hebben nà de oorlog, wat is dan uw oordeel ten opzichte van de hiergegeven voorstelling van zaken?

A. Ik moet er de nadruk op leggen, dat juist in mijn brief de hoofdnadruk is gelegd op de enormiteit van het feit, dat deze démarche aan ettelijke Ministers niet bekend is geweest. Ik heb zelf twee leden van het Kabinet genoemd, de heren *Gerbrandy* en *Welter,* die er niets van geweten hebben. Of de heren *de Geer* en *Dijxhoorn* er iets van geweten hebben?

De **Voorzitter:** Zij hebben onder ede verklaard hiervan niets geweten te hebben.

A. Dat is uiterst merkwaardig. Dan verdichten zich natuurlijk de bezwaren tegen de heer *van Kleffens.*

4610. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: dan zou het bezwaar tegen de heer *van Kleffens* hierop neerkomen, dat hij een bepaalde démarche niet aan zijn ambtgenoten heeft medegedeeld, maar dan zou het bezwaar tegen de heer *van Kleffens,* in deze constructie naar voren gebracht, niet meer gelden, want hij had, indien in zijn brein de gedachte leefde om tot een Deense positie te komen, de hulp althans van twee andere Ministers nodig, t.w. de heer *de Geer* en de heer *Dijxhoorn,* want mijnheer *van Kleffens* kon niet op zijn eentje een crisis in het opperbevel veroorzaken.

A. Was het niet zo, dat ook zonder de kennis van die Duitse démarche vaststond, dat men de Duitsers door Brabant zou laten? Dat verklaart misschien, waarom de heer *van Kleffens* het maar beter vond het niet te vertellen. Dat de Duitsers door Brabant zouden willen, dat stond vast voor iedereen, die van 1914 af de geschiedenis heeft meegemaakt.

4611. De **Voorzitter:** Maar hoe rijmt u dat dan met datgene, wat u hebt gezegd in de aanvang van dit verhoor, nl. dat u de overtuiging hebt, dat zowel de generaal *Reynders* als de generaal *Winkelman,* die beiden dus een verschillend strategisch beleid voorstonden, niet anders bedoeld hebben dan het land zo goed mogelijk te verdedigen?

A. Dat erken ik en dat handhaaf ik. De generaal *Reynders* heeft wel de Peel-positie willen handhaven, de heer *Winkelman* niet. Beiden zijn naar mijn overtuiging — nogmaals — uitsluitend gemoveerd geweest door nationaal-strategische motieven. De Duitse démarches, over de geheimhouding van welke generaal *Reynders* zich in „Elsevier" zo verbaasd toonde, zijn ook generaal *Winkelman* niet medegedeeld. En nu kan ik u een gegeven mededelen uit de laatste tijd. Toen ik onlangs generaal *Winkelman* sprak en hem, die dat nog niet gelezen had, wees op het artikel van generaal *Reynders,* toonde hij zich uiterst verrast en zei: „Daar heb ik niets van geweten." Ik zei: „Neen, dat begrijp ik volkomen." Hij voegde er aan toe: „Als ik dat geweten had, had ik misschien mijn hele troepenmacht in Brabant gezet." Dit kunt u verifiëren, want het is pas gebeurd.

4612. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Maar hoe rijmt u dan met de hele constructie, die u volgt, het feit, dat iemand als de heer *de Geer,* die nogal zuinig was met de centen, zulke grote bedragen in de Peel-Raamstelling heeft laten verwerken, en het andere feit, dat zelfs Minister *Dijxhoorn* op 21 December 1939 nog twee millioen beschikbaar heeft gesteld voor de versterking van het talud van de tankgracht van de Peel-Raamstelling?

A. Dat wijst juist in de richting, waarop ik doel.

4613. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Dus dan zouden we dit als een soort camouflage moeten zien, als een soort kwade trouw van Minister *Dijxhoorn,* dat hij nog zo laat grote sommen gelds voor deze stelling beschikbaar heeft gesteld.

A. Wanneer zei u, dat dit was?

De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** 21 December 1939.

A. En de eerste bespreking met de heer *Reynders* heeft plaats gehad op 5 November. Op deze dingen kan ik zo ineens niet antwoorden. Als ik er enige dagen de tijd voor heb, wil ik mij daarover graag een oordeel vormen, maar dit zijn nieuwe feiten. Maar het belangrijkste, waarop ik doel, is: wat kan het motief geweest zijn, waarom de heer *van Kleffens* een zo belangrijke zaak als deze Duitse démarches niet heeft medegedeeld, wat toch zijn plicht was? Het tweede punt is: Bestaat er relatie tussen

a. de démarche zelf;
b. het niet mededelen daarvan;
c. hetgeen later is gebeurd.

4614. De **Voorzitter:** U geeft toch waarschijnlijk ook toe, dat de betekenis van deze voorstelling van zaken een andere wordt, wanneer blijkt, dat deze démarche aan geen van de Ministers is meegedeeld, dus ook niet aan de Ministers *Dijxhoorn* en *de Geer.* Dan wordt het een andere positie.

A. Neen, omdat ik er van overtuigd ben, dat *de Geer* practisch nooit een reële verdediging met alle middelen heeft willen voeren. Hij heeft helemaal niet willen verdedigen.

De **Voorzitter:** Ja, maar dan is het een andere....

A. Neen, het is mijn overtuiging, dat anderen, ook zonder Duitse démarches, de doortocht door Brabant behoudens een symbolische verdediging der neutraliteit niet al te moeilijk wilden maken.

4615. De **Voorzitter:** U zegt, dat u er van overtuigd bent, dat de heer *Winkelman* met zijn strategisch beleid niets anders heeft bedoeld dan generaal *Reynders,* nl. het land zo goed mogelijk verdedigen. Maar het strategisch beleid, dat de heer *Winkelman* heeft gevolgd, was het strategisch beleid, dat Minister *Dijxhoorn* tegenover het beleid van generaal *Reynders* stelde.

A. Dat is nogal duidelijk. Maar de grote vraag is: had generaal *Winkelman* dit standpunt ook nog blijven innemen, wanneer hem bekend ware geweest, dat deze Duitse démarches waren geschied? En uit de spontane, zeer onvoorbedachte reactie van generaal *Winkelman,* toen ik hem deze démarches meedeelde, concludeer ik, dat dit mogelijk niet het geval zou zijn geweest.

4616. De **Voorzitter:** Maar Minister *Dijxhoorn* verkeerde in dezelfde positie. Die heeft het ook niet geweten. Dan leg ik deze feiten vast: de heren *Dijxhoorn* en *Winkelman* wilden hetzelfde strategisch beleid en beiden wisten niet van de Duitse démarches. Is het dan houdbaar om de heer *Dijxhoorn* in te schakelen in deze „inner circle" van het Kabinet, die de bedoelingen zou hebben gehad, die we hier nu zo uitvoerig besproken hebben?

A. Naar mijn idee verzwakt het zonder twijfel het bestaan van een volkomen bewust overleg tussen deze drie heren op deze basis, maar dat neemt in het geheel niet weg, dat men à trois krachtens dezelfde arrière pensée kan hebben gehandeld.

4617. De **Voorzitter:** Ik wil thans van dit punt afstappen. Ik heb nog een punt, dat ik u zou willen vragen en dat is de beroemde quaestie van de onbekende persoon.

A. Ik heb er niet het minste bezwaar tegen de naam te noemen.

De **Voorzitter:** De commissie, u zult het hieruit ook wel gemerkt hebben, stelt het op prijs deze zaak tot de bodem te onderzoeken, omdat zij dat van het allergrootste belang acht.

A. Mijn standpunt is, dat, wanneer inderdaad onder ede kon worden vastgesteld, dat de heer *Snouck Hurgronje* dat zou hebben gezegd tegen anderen, dit zeer belangrijk voor u zou zijn. Dit kan alleen door de man worden gedaan, die het zelf heeft gehoord. Daarom heb ik gezegd: Die man moet worden gehoord. En ik kan u wel zeggen, dat het natuurlijk de heer *Groeninx van Zoelen* is. Ik zou alleen willen, dat u dit niet uit de tweede hand hoorde, want dit is van te grote betekenis.

4618. De **Voorzitter:** Dit hebben wij wel gedacht. En kunt u zeggen, waar de heer *Groeninx van Zoelen* te bereiken is?

A. Ik weet het niet. Ik heb echter alle reden te vermoeden, dat wanneer u hem vraagt hierheen te komen, hij onmiddellijk bereid is te komen, want het is zijn eigenbelang. Ik heb u zijn laatste adres opgegeven.

4619. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Mag ik u nog even een vraag stellen. U spreekt op blz. 3 over dat drietal overleden Staatslieden, die die voorstelling toen naar voren hebben gebracht en uit wier mond u het gehoord hebt. Zou het u misschien mogelijk zijn namen van personen op te geven, die nog in leven zijn, zodat wij het kunnen controleren?

A. Daarover heb ik zelf ook al gedacht. Er zijn nog wel enkele andere mensen, met wie ik er in die dagen over gesproken heb, maar ik kan me niet herinneren, dat ik over deze zaak met iemand anders gesproken heb. Ik herinner mij wel zeer duidelijk, dat ik er op 12 of 13 Mei over gesproken heb met *Colijn,* die wegens luchtalarm in dezelfde loopgraaf was gegaan, en dat toen in ons gezelschap iemand was, die naast ons stond en die nu nog leeft, maar ik denk niet, dat deze het gesprek heeft gevolgd. Ik herhaal: Ik heb hierover zelf ook gedacht, omdat ik het grote belang daarvan zelf voel. Ik weet wel, dat ik nog met de heer *de Vos van Steenwijk* heel kort voor zijn dood hierover een gesprek heb gehad. Ik heb hem nog gezegd: „Schrijf het op. Ik ben zelfs bereid een stenograaf te laten komen. Het is van het grootste belang"; maar ja, een Hollandse politicus maakt nu eenmaal geen mémoires. Toen heeft hij zeer duidelijk gezegd, met een bepaald detail er bij, dat men heel goed wist, dat de overgave onmiddellijk moest komen, dat er geen sprake zou zijn van drie maanden de stelling Holland te verdedigen. Als detail vertelde hij, dat de heer *Beelaerts van Blokland* reeds op de ochtend van de inval een bezoek heeft gebracht aan de Engelse gezant, om hem te vragen te zorgen voor een schip voor de Koningin. Dat heeft hij mij kort voor zijn dood nog gezegd. Met grote nadruk zeide hij positief: „Het is niet waar, men heeft zich niet reëel willen verdedigen". *De Vos van Steenwijk* was een man, die zich zeer sober uitdrukte. De oordeelvellingen van de mensen in de eerste Meidagen, toen de affecten zo ontzaglijk sterk waren, waren over het algemeen niet zo, dat men kon aannemen, dat zij volkomen juist waren. Maar het is wat anders, als men het later nog bleef menen.

4620. De **Voorzitter:** Mag ik u in dit verband nog iets vragen? Die drie heren hebben u van die stap van de Duitse gezant niet verteld. Dat konden zij ook niet vertellen, want zij wisten het zelf niet. Is dan de opmerking van deze drie heren, dat men zich eigenlijk niet verdedigd had, zoals men dat had moeten doen in hun ogen, wellich niet veeleer voortgevloeid uit een stemming, die bij vele Nederlanders op dat moment aanwezig was, nl. teleurstelling over het feit, dat het zo kort had geduurd, waarover men later iets anders is gaan denken, omdat men toen een inzicht heeft gekregen in het tekort aan militaire middelen aan onze kant en de suprematie van de militaire middelen aan de andere kant? Is dit niet een uiting, die eigenlijk uit de eerste teleurstelling van die tijd, die bij zovelen aanwezig was, voortvloeide? Immers de gedetailleerde feiten, waarop de door u gegeven voorstelling steunt, kunnen zij niet gegeven hebben, daar zij die toen nog niet kenden. Die feiten zijn pas later naar voren gekomen.

A. Wanneer heb ik dan gehoord van die Duitse démarche? Het blijkt uit een gepubliceerd artikel in de „Nieuwe Eeuw", dat ik van die démarche heb geweten.

4621. De **Voorzitter:** Ja, maar wanneer? Kunt u dat precies zeggen?

A. Althans gedurende de oorlogsdagen.

4622. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u van de quaestie van de démarche het eerst gehoord?

A. Ik heb het gehoord in de Meidagen of kort daarna.

4623. De **Voorzitter:** U kunt niet zeggen van wie, dat weet u niet meer?

A. Het is in die kring.

4624. De **Voorzitter:** Dus u kunt ook niet positief verklaren, dat u het van een van deze drie heren gehoord hebt?

A. Dat kan ik niet positief zeggen.

De **Voorzitter:** Dus dan kom ik weer op mijn redenering terug, dat....

A. Het feit staat vast, dat het in die kring besproken is, zonder de minste twijfel. In mijn geheugen heeft het van het begin bestaan als een bekend feit en dat ik het geweten heb, blijkt uit het artikel in „De Nieuwe Eeuw".

De **Voorzitter:** Maar dat artikel in „De Nieuwe Eeuw" hebt u veel later geschreven. Dat hebt u in 1945 of 1946 geschreven.

A. Maar ik kan het van niemand hebben gehoord na 1945. Het feit is bij mij blijven rusten, zo zelfs, dat ik aan *Reynders* gevraagd heb: „Hebt gij dat ook gehoord?" Dus reeds vóór deze commissie, vóór het proces-*de Geer.* De heer *Reynders* heeft mij toen direct gezegd: „Ik weet er niets van". Ik herinnerde mij dit echter zeer goed en heb in het bewuste artikel alleen heel zacht gezegd: „Daar moet een onderzoek naar worden gedaan". Maar juist omdat ik voorzichtig ben, heb ik het feit niet genoemd, want het kon wel eens niet waar zijn. Ik weet echter, dat ik dit feit niet pas na de oorlog gehoord heb. Vandaar mijn verrassing toen ik dit feit in het requisitoir tegen *de Geer* bevestigd zag. Vandaar mijn nota.

4625. De **Voorzitter:** Wat verstaat u onder de oorlog: de oorlogsdagen of de hele oorlog?

A. Ik bedoel: niet na de bevrijding.

4626. De **Voorzitter:** Dus niet na de bevrijding, maar mogelijk pas na de oorlogsdagen?

A. Heel kort na de oorlogsdagen. In de dagen, dat ik practisch dagelijks omging met die groep heren.

4627. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Acht u het mogelijk, dat althans voor wat betreft een tweetal van deze heren het betrekkelijk makkelijk trekken van een dergelijke conclusie misschien enigermate beïnvloed is door de niet erg grote sympathie, die zij voor het Kabinet-*de Geer* hadden?

A. Dat acht ik op dit punt — er is een ander punt, waar ik mij dit wel kan indenken — uitgesloten. Juist omdat men wist, dat generaal *Winkelman* dit stelsel reeds vóór de oorlog aanhing en dat generaal *Winkelman* niet omgepraat kon zijn. Het wegwerken van generaal *Reynders* was de overwinning van de school-*Winkelman.* De Regering heeft het zuiden, behoudens symbolische neutraliteitsverdediging, niet met alle macht willen verdedigen.

4628. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Ja, maar mijn vraag is: Acht u het niet mogelijk, dat die heren, althans een tweetal daarvan, gemakkelijker het Kabinet in de schoenen hebben geschoven, dat het op het Deense standpunt stond, omdat zij niet gesteld waren op het Kabinet-*de Geer*?

A. Volstrekt uitgesloten, omdat het Deense standpunt van *de Geer* niet een uitvinding is geweest van deze heren, maar algemeen bekend was. Hebt u al eens gevraagd, wat er in de nacht van 9 op 10 Mei gebeurd is? Of de heer *de Geer* toen in het Kabinet geweest is, waarom de heer *de Geer* naar huis gegaan is en of 's morgens, toen de Duitse gezant kwam, Minister van *Kleffens* niet Minister *de Geer,* maar alleen Hare Majesteit heeft opgebeld en het besluit om het Duitsche ultimatum zonder meer af te wijzen niet is genomen door het Kabinet en zonder raadpleging van Minister *de Geer,* alleen op authorisatie van Hare Majesteit? Men was zo bang, dat de heer *de Geer*....

4629. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Nu moet ik u toch opmerken, dat het door verschillende getuigen heel anders is weergegeven, niet zoozeer op dit punt van 10 Mei als wel, dat er o.a. door de heer *Dyxhoorn* is medegedeeld, dat na 1 September 1939 de heer *de Geer,* gezien zijn gehele houding, absoluut niet gesaboteerd heeft, om het zo uit te drukken.

A. Daar was hij te zwak voor. Hij kon zelfs niet saboteren.

4630. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Maar ook wat betreft de financiën. Wanneer de heer *Dyxhoorn* zei: Ik heb dat nodig voor de landsverdediging, dan legde hij zich daarbij neer.

A. De vraag, waarom het eigenlijk gaat — want wij praten er nu om heen — is deze, is de voorstelling van de Deense houding

afkomstig van de twee heren, van wie men kan menen, dat zij geprejudicieerd waren? Antwoord: neen. De overtuiging, dat de heer *de Geer* deze houding, deze gedachte, dat standpunt innam, leefde algemeen. Er zijn daartoe aanwijzingen, die heel sterk zijn.

4631. De **Voorzitter:** Als de bewuste drie Ministers met elkaar dit standpunt innamen — ten bewijze waarvan op het ogenblik geen feiten aanwezig zijn, maar het zou ook hun innerlijke overtuiging geweest kunnen zijn en een doel, dat zij nastreefden —, dan hadden zij in uw gedachtengang ook niet voort moeten werken met de opperbevelhebber de heer *Winkelman,* van wie u zelf zegt, dat hij een beleid nastreefde, dat evenzeer als dat van de heer *Reynders* gericht was op de handhaving van de zelfstandigheid van het land. Deze heren hebben tijdens de oorlogsdagen op het beleid van de heer *Winkelman* toch geen invloed meer kunnen uitoefenen.

A. De gedachtengang is geweest: ze zullen door Brabant omzwaaien en ons in de stelling Holland met rust laten. Dat daarvoor feitelijke aanleiding was, blijkt uit de mededeling van de Duitse gezant, die gezegd heeft: dan zullen wij jullie verder met rust laten. Dit is niet een bewering van mij; het blijkt uit de thans vaststaande inhoud van de Duitse mededelingen.

4632. De **Voorzitter:** Maar bent u ook niet van oordeel, dat, wanneer eenmaal onze neutraliteit geschonden is, het krijgsbeleid gevoerd moet worden naar de omstandigheden van dat ogenblik en dat het dan noodzakelijk kan zijn om hetzij defensief zich te concentreren in een bepaald gedeelte van het land, hetzij offensief op te treden in een bepaalde richting, m.a.w. dat dan het gehele krijgsbeleid bepaald wordt door de omstandigheden van de oorlogvoering van dat ogenblik?

A. U herhaalt, wat ik u in het begin van dit verhoor gezegd heb. Er kunnen geldige motieven zijn voor dit beleid. Daarom heb ik ook gezegd: er behoeft geen sprake te zijn van een misdrijf tegen de veiligheid van de Staat. Maar waarom het hier gaat — en dat is het uitgangspunt van mijn brief geweest —, was de tegenstelling tussen de publieke belofte „wij zullen onze plicht doen en ons tot het uiterste verdedigen" en het practisch zonder verweer opgeven van stellingen, die met veel kosten in staat van verdediging zijn gebracht. Dit beleid heeft geleid tot een geweldige depressie van onze natie, die er niets van begrepen heeft. De motieven, zowel politieke als militaire, van dit beleid moeten grondig worden opgehelderd.

4633. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets op te merken in dit kader.

A. Ja. Zijn deze besprekingen geheim?

De **Voorzitter:** Welke?

A. Wat er hier in de commissie gebeurt?

De **Voorzitter:** Ja, de Enquêtecommissie publiceert haar rapport pas na afloop van de enquête of van een gedeelte daarvan.

A. Dus voorlopig geheim?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Mag ik dan eens informeren hoe het onjuist bericht in de *Volkskrant* komt omtrent het zg. voornemen der commissie mij te gijzelen?

4634. De **Voorzitter:** Kunt u het mij zeggen?

A. Ik constateer alleen, dat, hoewel hier geheimhouding is opgelegd, er uit de commissie gekletst wordt.

4635. De **Voorzitter:** Dat behoeft helemaal niet. Vertelt u mij eens waarom?

A. De brief van 8 Maart, die ik u geschreven heb, is geheim en de inlichting over het feit van mijn wegblijven, waarvan het motief onjuist is medegedeeld, kan op oorbare wijze niet ter kennis komen van een parlementaire redacteur, tenzij deze inlichting (om de formulering en de vraag van de heer *van de Goes van Naters* te gebruiken) ter publicatie is „vrijgegeven".....

De **Voorzitter:** Het is moeilijk om hierop verder in te gaan, want dan zou men misschien ongewild bepaalde personen beschuldigen, maar u zult het toch met mij eens zijn, dat met de werkzaamheden, die van hieruit verricht zijn, met betrekking b.v. tot uw dagvaarding nog andere personen gemoeid zijn geweest dan de leden van deze commissie.

A. Dat geldt niet voor hetgeen in de dagvaarding staat. Ook degene, die de dagvaarding heeft uitgebracht, staat onder ambtseed. Bovendien zegt het courantenbericht ten onrechte, dat ik verschillende keren geweigerd hebt te komen e.d. Het is volmaakt onmogelijk, dat dit door de deurwaarder zou zijn verteld.

De **Voorzitter:** Dat ben ik volkomen met u eens. Maar is het zo onwaarschijnlijk.....

A. Hieruit blijkt, dat datgene, waarop zo dikwijls aanmerking wordt gemaakt, het uitlekken van wat ambtelijk geheim is, uit deze commissie heeft plaats gehad.

4636. De **Voorzitter:** Vindt u de veronderstelling van een krantenschrijver, dat iemand, die gedagvaard is, geweigerd heeft te komen, omdat hij anders niet gedagvaard zou zijn, zo gewaagd?

A. Ook de man, die de dagvaarding uitbrengt, staat onder ambtseed. Hij mag daarover niet met een parlementaire redacteur spreken en er is geen aanleiding om juist hem te verdenken. Ergo, wanneer men werkelijk prijsstelt op geheimhouding en zelfs bepaalde strafmaatregelen gaat voorstellen.....

De **Voorzitter:** Dat is een quaestie, die we hier moeilijk kunnen bespreken.

A. Ik zie mij genoodzaakt om in het publiek recht te zetten, wat in het courantenbericht staat.

De **Voorzitter:** Daartegen bestaat geen bezwaar.

A. De reden, waarom ik niet vrijwillig gekomen ben, is, dat ik wilde aantonen door deze weigering, dat ik in 's voorzitters objectiviteit, wegens zijn gezegde in de Eerste Kamer, geen vertrouwen stelde. Dat is de reden geweest en geen andere.

De **Voorzitter:** Dan is het verhoor hiermede gesloten. Ik verzoek u nog even te wachten, omdat wij nog een andere getuige willen horen over een zaak, die verband houdt met uw verklaring. Misschien, dat wij u naar aanleiding daarvan nogmaals moeten horen.

F. C. GERRETSON.

DONKER, *Voorzitter.*
SCHILTHUIS.
RUIJS DE BEERENBROUCK.
ALGERA.
VAN DIS.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
STOKVIS.
SCHEPEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 18 MAART 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, de heren Schilthuis, Ruijs de Beerenbrouck, Algera en van Dis, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals, Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Schepel, Griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van de heer

JACOBUS LYKLE POSTHUMA,

oud 53 jaar, wonende te Amsterdam, commissaris van politie.

Hij legt de eed af als getuige.

De **Voorzitter:** Mijnheer *Posthuma,* de commissie heeft kennis kunnen nemen van het dossier in de strafzaak *de Geer.* Ik heb er behoefte aan om u te zeggen, dat de commissie buitengewoon grote waardering heeft voor het opsporingswerk, dat in deze zaak gedaan is. Het is naar ons gebleken is een ontzaglijk omvangrijk en moeilijk werk geweest en wij brengen u en uw collega *Heijink* daar alle hulde voor.

A. Dank u zeer.

4637. De **Voorzitter:** Er is echter één punt in dit dossier-*de Geer,* waarover wij u nog nader zouden willen vragen. Dat is nl. het ambtsedig verbaal van u en de heer *Heijink,* dat gesloten is op 31 Maart 1947. In dat ambtsedig verbaal komt een gedeelte voor, dat betrekking heeft op het contact, dat u gehad hebt met prof. *Gerretson* in Utrecht.

A. Het is verbaal 33.

De **Voorzitter:** Uit dat verbaal blijkt, dat u en de heer *Heijink* naar prof. *Gerretson* zijt gegaan om hem inlichtingen te vragen naar aanleiding van het artikel, dat hij had geschreven in „De Nieuwe Eeuw" en waar de passage in voorkwam „Of is de houding der Regering beïnvloed door een wenk van elders? Er zijn redenen, waarom ook deze vraag niet ongesteld zal mogen blijven". Verder blijkt uit uw verbaal, dat prof. *Gerretson* er eigenlijk weinig voor voelde om een verklaring af te leggen en dat hij ten slotte aan u vertrouwelijk bepaalde mededelingen heeft gedaan, die hij daarna nog in een brief heeft bevestigd. Nu staat de zaak zo, dat wij zojuist gehoord hebben prof. *Gerretson* en dat prof. *Gerretson* ons daarbij verteld heeft, welke mededelingen hij aan u gedaan heeft. Dat is in deze vorm gebeurd, dat prof. *Gerretson* een brief geschreven heeft aan de commissie, onder dagtekening van 21 December 1947, waarin hij een uiteenzetting heeft gegeven van bepaalde voorstellingen, die in sommige kringen bestaan ten opzichte van het militaire beleid en met name ten opzichte van de handhaving van de neutraliteit en hij nu hier gezegd heeft, dat datgene, wat hij aan u verteld heeft, zakelijk neerkwam op de uiteenzetting, die hij schriftelijk aan ons heeft gegeven en die we vandaag nog eens met hem hebben doorgenomen. De commissie zou het op prijs stellen om thans van u te horen, wat prof. *Gerretson* aan u verteld heeft, dus uw eigen lezing, zodat we deze twee lezingen, onafhankelijk van elkaar gegeven, kunnen vergelijken. Zoudt u dat in het kort kunnen mededelen?

A. U plaatst me op het ogenblik wel even voor een moeilijkheid van politioneel-technische aard. Ik heb precies, zover als ik gaan kon, in het ambtsedig verbaal alles omschreven en daarin dus ook zelfs genoemd, dat die brief aan mij gezonden is. Prof. *Gerretson* heeft echter aan het slot van die brief de clausule geschreven, die u in het verbaal ook vindt, en daardoor mij de vrijheid ontnomen om de brief over te leggen bij het verbaal. Nu kom ik hier bij u en vertelt u mij:

> „Prof. *Gerretson* heeft gezegd, dat hetzelfde, wat hij in die brief geschreven heeft, dat hij dat aan u ook geschreven heeft en zou u de vergelijking willen trekken."

Ik voor mij geloof, dat u tot geen enkel belangrijk verschil zult komen, maar voor mij is het toch wel even moeilijk om, zonder dat ik van prof. *Gerretson* zelf weet en hoor, dat hij mij ontheft van deze vertrouwelijkheid, die ik van hem aanvaard heb, u zonder meer hier bijv. de brief te overleggen of u te zeggen, wat er precies in de brief staat. Dat is voor mij even moeilijk.

4638. De **Voorzitter:** Nu stelt u de commissie uwerzijds weer voor een moeilijk punt, want wij hebben deze zaak overwogen en bekeken en wij geloven eigenlijk, dat er in dit geval geen reden is voor het standpunt, dat u inneemt. Het is toch zo, dat een verschoningsrecht — want daarover gaat het hier, het gaat hier niet over de zwijgplicht van een politie-ambtenaar, dat die bestaat, dat spreekt vanzelf. Wanneer een politie-ambtenaar die zwijgplicht schendt, is hij strafbaar krachtens art. 272 van het Wetboek van Strafrecht —, dat een verschoningsrecht van de politie, voor zover ons bekend is, eigenlijk niet erkend wordt. Er is maar één afwijkende uitspraak op dit gebied, dat is in een bekende moordzaak in Rotterdam, waar bovendien het hof nog voor een ander anker is gaan liggen, door namelijk tegelijkertijd met een beroep op art. 288 van het Wetboek van Strafvordering te beletten, dat aan de gestelde vraag gevolg werd gegeven. Voor de Enquêtecommissie moet ieder Nederlander verklaren, behoudens redenen van Staatsbelang, en die redenen van Staatsbelang lijken mij hier niet aanwezig te zijn. Dus geloven wij, dat het belang van het onderzoek — wanneer de commissie het wenselijk acht om die twee verklaringen te vergelijken — moet prevaleren. Daar komt bovendien bij, dat, wanneer men de literatuur op dit punt nagaat, de gevallen, waarin de politie een beroep op een verschoningsrecht zou willen doen, meestal gevallen zijn, waarbij het gaat om de naam van een bepaalde persoon, en de naam is hier buiten geding, want de naam staat zo vast als een huis. Hier gaat het om de inhoud van de verklaring. Dus enerzijds geloof ik, dat het verschoningsrecht op zich zelf hier niet bestaat, terwijl anderzijds de zaak hier geheel anders ligt dan in de gevallen, waarin uit practische overwegingen redenen kunnen zijn om de politie daarbij ter wille te zijn. Het geval ligt hier heel anders dan in de gevallen, welke zich in de practijk somtijds plegen voor te doen.

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp volkomen wat u bedoelt en het is mij ook volkomen duidelijk. Maar ik zou toch graag willen, dat u zich even zoudt willen verdiepen in de moeilijkheid voor mij, die ik daareven al genoemd heb. Indien prof. *Gerretson* mij hiervan kan ontheffen, dan ben ik klaar.

4639. De **Voorzitter:** Maar wanneer degene, door wie geheimhouding is opgelegd, het zelf verteld heeft, dan is toch de reden voor geheimhouding ook vervallen.

A. U moet dit niet zien als een zo diepgaande quaestie van geheimhouding, zoals u haar stelt. U moet dit willen zien, als u kunt, als een quaestie van volkomen, zuiver alleen goede trouw. De goede trouw brengt dit voor mij met zich mede, ook tegenover deze merkwaardige getuige; want het was voor mij een hoogst merkwaardige getuige, die het mij zeer moeilijk maakte terwijl de heer *Gerretson* direct zijn geduld verloor en zeer ostentatief optrad, toen mijn collega, de commissaris *Heijink,* enige aantekeningen maakte, zelfs eiste, dat wij die aantekeningen aan hem zouden geven, opdat hij ze verscheuren kon, waarbij ik heel genoeglijk tegen mijn collega gezegd heb: „doe het maar, geef ze hem maar, laat hij ze maar rustig verscheuren". Ik heb toen tegen prof. *Gerretson* gezegd: „als u eenmaal dit geschreven hebt en u stelt deze quaestie, dan is het toch heel gewoon, dat men u daarover komt interpelleren". U mag hierbij natuurlijk niet uit het oog verliezen, dat dit een politie-onderzoek was, geen onderzoek

van de rechtercommissaris, dus dat elke bevoegdheid mij volkomen ontbrak. Ik heb prof. *Gerretson* toen eigenlijk even geprikkeld door te zeggen: „U zuigt dit toch niet uit uw duim, u schrijft dit, dus hier moeten toch gronden zijn?". Prof. *Gerretson* antwoordde, dat hij bereid was hierover met mij te spreken, mits ik er niets van opschreef. Ik zei hem: „dan heb ik er niets aan". Ik heb hem hierop gevraagd of ik hem dan een voorstel mocht doen, nl. het volgende: om zelf mij datgene te schrijven, wat hij van dit gesprek verklaren wilde. Hij zei: „dat wil ik wel doen, mits u dit gesprek als volkomen vertrouwelijk beschouwt".

Mogelijk zoudt u gelijk hebben, als u tegen mij zoudt zeggen: Dit had u niet mogen aanvaarden. Ik heb het aanvaard. Dat gesprek is dus vertrouwelijk geweest. Het aanvaarden daarvan had voor mij grond, nl., dat ik bij mij zelf dacht: mogelijk hoor ik iets — en zo is het ook gegaan —, dat ik langs een geheel andere weg tot precies hetzelfde resultaat kan komen. Zo is het ook gebeurd. Hij heeft gesproken en hij heeft beloofd, dat hij mij die brief zou schrijven. Hij stuurde die brief niet. Ik heb hem toen een briefje geschreven, hem er op geattendeerd. Ik geloof, dat hij op 25 Februari 1947 dat briefje geschreven heeft, en hij schreef er toen de clausule onder, waardoor de brief niet gebruikt kon worden.

Ik vind toch, dat de goede trouw voor mij meebrengt, en dat men van de politie mag verwachten, dat ik niet eerst zeg: „ja" en dan op een gegeven ogenblik toch de brief gebruik. Inhoud heeft het practisch gesproken niet. Want waar kwam het op neer? Het kwam hierop neer, dat hij — als ik uw woord over mag nemen — de insinuatie uitte, dat de terugtrekking van het Nederlandse leger uit de Peel-Raamstelling gebeurd zou zijn ingevolge een aanwijzing, een verzoek van Duitse zijde. Daar kwam het op neer. Wij zijn toen — omdat wij met die brief in onze maag zaten — naar de heer *Reynders* gegaan. Ik heb de heer *Reynders* — zoals u ook even verder in het verbaal vindt — een vraag gesteld, waarvan u bijna wel zult kunnen begrijpen, dat die uit het onderhoud met prof. *Gerretson* voortgekomen moet zijn. De heer *Reynders* heeft op die vraag geantwoord en zei: „Ik heb dat van de heer *Snouck Hurgronje*". Wij zijn naar de de heer *Snouck Hurgronje* gegaan. De heer *Snouck Hurgronje* heeft hierover een verklaring afgelegd, heeft naar de heer *van Kleffens* verwezen. De heer *van Kleffens* heeft een verklaring afgelegd en voor ons, in de zaak-*de Geer* bekeken, was dit onderwerp meer dan voldoende belicht, want zoals u ook bekend zal zijn, is het hele onderwerp bij de behandeling van de zaak-*de Geer* niet eens ter sprake gekomen. Wij meenden dus, dat wij ons verder terug mochten trekken uit dit wespennest.

De **Voorzitter:** Maar nu zitten wij in dit wespennest.

A. Kunt u mij niet te gemoet komen, dat u op de een of andere manier zegt: Ik geef je graag even de gelegenheid om met prof. *Gerretson* in contact te treden, hem te vragen: Gaat u er mee akkoord, dat ik uw brief overleg?" Mogelijk hebt u volkomen gelijk, dat ik juridisch bijv. heel zwak sta op het ogenblik. Maar wilt u mij die gelegenheid geven, dat ik met prof. *Gerretson* in contact treed, hem dit vraag en als hij hiermee akkoord gaat, weer bij u terugkom?

De **Voorzitter:** Als langs deze eenvoudige weg de quaestie te regelen is, heb ik daar geen bezwaar tegen. Alleen de zaak blijft natuurlijk wel zo staan, wanneer hij weigert.

A. Goed, dan praten we weer.

De **Voorzitter:** Ik zou zeggen: Gaat u even naar prof. *Gerretson* toe. Ik schors de zitting.

De **Voorzitter:** De zitting wordt heropend. De heer *Postuma* zal nu mededeling doen van het onderhoud, dat hij met prof. *Gerretson* heeft gehad.

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik heb prof. *Gerretson* gesproken en prof. *Gerretson* is begonnen met te zeggen, dat hij er bezwaar tegen had, dat ik zowel de brief overlegde als uit de brief mededelingen deed en gaf daarbij als reden op, dat hij de commissie niet wel gezind is. Ik heb hem toen medegedeeld, dat ik van u gehoord had, dat hetgeen hij hier verklaard had volgens hem volkomen overeenstemde met hetgeen hij mij geschreven had. Ik heb hem de brief, die ik bij mij had, nog eens laten lezen om hem te vragen: „Als u nu de brief leest, hebt u er dan bezwaar tegen, dat ik de brief overleg?" Hij heeft de brief van a tot z gelezen en heeft na afloop hiervan het volgende gezegd: „Ik heb en blijf bezwaar houden, dat u de brief overlegt. Ik maak geen bezwaar, dat u getuigenis aflegt over de inhoud van de brief". Als u mij nu zover te gemoet kunt komen, dat u dit aanvaarden kunt, dan zou ik deze getuigenis over de inhoud van de brief willen afleggen door u de brief voor te lezen.

4640. De **Voorzitter:** Ik zou er één vraag aan vooraf willen laten gaan: Was de brief inderdaad een redelijke weerslag op het onderhoud?

A. Ja.

4641. De **Voorzitter:** Ik bedoel, het heeft dus naar uw oordeel voor de commissie weinig zin om dan verder te persisteren om van het onderhoud precies op de hoogte te zijn, omdat de brief een behoorlijke weerslag daarvan geeft.

A. De brief geeft een behoorlijke weerslag van de hoofdpunten van het onderhoud.

4642. De **Voorzitter:** Mijnheer *Posthuma,* dan wilt u ons wel vertellen, wat in de brief vermeld staat.

A. „Utrecht, 25 Februari 1947.

Den Weledelgestrengen Heer J. L. Posthuma,
Commissaris van Politie,
Apollolaan 59,
Amsterdam-Z.

Weledelgestrenge Heer,

In antwoord op Uw schrijven van 29 Januari 1947 en op het daarna gevolgde onderhoud met den Hoofdinspecteur van Politie, *J. H. Heijink,* en Uzelf, heb ik de eer het volgende te bevestigen. U wenste te worden ingelicht over de slotregels van mijn artikelen in „De Nieuwe Eeuw" van 12, 19, 26 Januari en 9 Februari 1946, luidende „Of is de houding der Regering beïnvloed door een wenk van elders? Er zijn redenen, waarom ook deze vraag niet ongesteld zal mogen blijven". Op deze vraag heb ik geantwoord, dat ik op dit punt geen getuigenis wens af te leggen, omdat ik meen, dat zulk een getuigenis geen zoden aan den dijk kan zetten in de zaak van het onderzoek of het eventuele rechtsgeding contra den oud-Minister-President *Jhr. D. J. de Geer.* Persoonlijk heb ik deze mening toegelicht met de volgende argumenten:

ten 1ste. Ik houd het voor een historisch feit, dat de ontruiming van Brabant door ons leger het gevolg is geweest, niet slechts van strategische overwegingen, maar van een démarche van Duitse zijde, waarvan althans drie der Ministers op de hoogte zijn geweest. Behalve op de ook U welbekende gegevens uit de tweede hand, berust deze overtuiging op mededelingen, in de eerste weken na de capitulatie gedaan door verschillende persoonlijkheden, die bij deze zaak zijn betrokken geweest. In het bijzonder op de zeer precieze mededeling van een hoog ambtenaar, die ik onmiddellijk in mijn dagboek heb genoteerd. Het is mij bekend, dat ook andere personen overeenkomstige mededelingen hebben ontvangen en daarvan eveneens aantekening hebben gemaakt, waarvan ik er één heb mogen copiëren.

ten 2de. Dergelijke getuigenissen, vooral, wanneer zij bevestigd worden, zoals in dit geval, door een Duitse publicatie, benevens door de bedoelde mededelingen uit de tweede hand, vormen een voldoend historisch bewijs. De gehele historische evidentie is op zulke getuigenissen opgebouwd, doch een historisch bewijs is iets geheel anders dan een bewijs in een crimineel proces. Om het tot een bewijs van de laatstbedoelde soort te maken, zou men de zegslieden, zover ze nog in leven zijn, als getuigen moeten dagvaarden en ik ben overtuigd, dat zij al datgene, wat zij vroeger gezegd hebben, zouden ontkennen om de eenvoudige reden, dat zij anders tegen zichzelven zouden getuigen. In het begin van de bezetting, toen men meende, dat de Nederlandse Regering nooit meer terug zou komen, was men openhartiger over zaken, waarover men thans liefst zwijgt.

ten 3de. Bovendien zou bij een voortgezet onderzoek ook en bovenal de heer *van Kleffens* in het geding worden betrokken. Het is volkomen onaannemelijk, dat de Regering een proces voortgang zou laten vinden, waarbij een harer leden zou worden gecompromitteerd.

ten 4de. Bovendien zelfs al zou het feit onomstotelijk komen vast te staan, dan zal toch altijd door de heer *de Geer* kunnen worden aangevoerd, dat hij deze beslissing, al was het dan op grond van een Duitse wenk, genomen had in 's lands belang. Dat het dus hier hoogstens een quaestie van politiek beleid betreft. Om deze redenen meen ik, dat het geen zin heeft mijnerzijds mij in deze zaak te mengen.

Ik leg er de nadruk op, dat ik al, wat ik geresumeerd heb in de punten 1 tot en met 4, heb gezegd extra-juditiëel in een persoonlijk onderhoud met de heren, waarvan het vertrouwelijk karakter van weerszijden uitdrukkelijk is vastgesteld, zodat van de inhoud van dezen brief in het eventueel proces generlei gebruik mag worden gemaakt.

Intussen heb ik de eer te zijn,
Uw dienstw. dienaar,
w.g. Gerretson."

4643. De **Voorzitter:** Ik dank u voor de mededeling. Misschien mag ik nog één vraag stellen, die u waarschijnlijk wel zult kunnen beantwoorden. Had u bij dit onderhoud — ik geloof, dat ook de inhoud van de brief enigszins reden tot deze vraag geeft — de indruk, dat *prof. Gerretson* deze beschuldiging — als ik het zo noemen mag — ook voor eigen rekening nam? Ik bedoel, dat hij zich inderdaad ook daarachter stelde.

A. Ik kreeg de indruk, dat hij overtuigd was, dat deze beschuldiging van belang was en waar was volgens hem. Dit vloeit eigenlijk ook al voort uit het feit, dat hij dit in „De Nieuwe Eeuw" schreef.

4644. De **Voorzitter:** Heeft een van de leden nog iets te vragen aan de heer *Posthuma*? Hebt u zelf nog iets mede te delen?

A. Mede te delen niet. Maar ik wilde u wel graag toestemming vragen om de heer *Heijink* even in te lichten over de gang van zaken, zoals die hier gelopen is, zodat u niet dezelfde moeilijkheid met hem krijgt.

De **Voorzitter:** Ik vraag me af of het onder deze omstandigheden nog nodig is, de heer *Heijink* te horen. U had de brief, de heer *Heijink* niet, dus ik meen, dat het niet zoveel zin meer heeft dit te doen. Het spijt me voor de heer *Heijink*, dat hij tevergeefs is gekomen.

Ik dank u voor uw inlichtingen.

J. L. POSTHUMA.

DONKER, *Voorzitter.*
SCHILTHUIS.
RUIJS DE BEERENBROUCK.
ALGERA.
VAN DIS.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
STOKVIS.
SCHEPEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

DR. GERRIT BOLKESTEIN,

oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage, persoonlijk adviseur van de Minister van Onderwijs, oud-Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Hij legt de eed af als getuige.

4747. De **Voorzitter:** De commissie stelt het op prijs iets van u te vernemen over de wijze, waarop de opperbevelhebber, generaal *Reynders,* tot zijn ambt is geroepen, en over de vraag, in hoeverre men daarbij getwijfeld heeft, of hij de meest aangewezen man was.

A. Wat ik mij er van herinner, Mijnheer de Voorzitter, is dit. De generaal *Reynders* was de enige naam, die genoemd werd, maar de Minister van Defensie heeft hem met enige aarzeling voor de benoeming voorgedragen.

4748. De **Voorzitter:** Is de toenmalige commandant veldleger ook niet even genoemd voor deze functie, of herinnert u zich dat niet?

A. Neen, daar herinner ik mij niets van.

4749. De **Voorzitter:** Er was dus wel enige aarzeling, maar men heeft er zich ten slotte algemeen mee verenigd?

A. Ja.

4750. De **Voorzitter:** Hebt u iets gemerkt van een persoonlijke tegenstelling tussen de toenmalige Minister van Defensie en de opperbevelhebber, of was die in het begin niet aanwezig, maar misschien later enigermate ontstaan door de conflicten, die er geweest zijn?

A. Die was zeker in het begin niet aanwezig; wat later betreft, moet ik wel een mededeling doen, die voor mij van belang is. Ik ben nl. in het eind van December 1939 ongesteld geworden door een aderontsteking in mijn been, waarbij men vreesde voor trombose, zodat ik van eind December af de maanden Januari en Februari onbeweeglijk op bed heb moeten liggen. Ik heb dus geen enkele Ministerraad eind December, Januari en Februari meegemaakt. En dit waren juist de maanden, waarin de crisis zijn hoogtepunt bereikt heeft.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij u ook niet zo heel veel kunnen vragen.

A. Ik vrees van niet, Mijnheer de Voorzitter!

4751. De **Voorzitter:** Ik zou alleen nog iets willen vragen over de stappen, die gedaan zijn door de Duitse gezant bij uw collega van Buitenlandse Zaken. Om te beginnen ook bij de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken. Daar hebt u misschien naderhand wel eens over horen praten en gelezen in die brochures, die later verschenen zijn. Maar hebt u er toentertijd wel eens iets van gehoord?

A. Toen heb ik er niets van vernomen.

4752. De **Voorzitter:** Men heeft er u niets van medegedeeld?

A. Neen.

4753. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik het goed begrijp, hebt u de hele wisseling van het opperbevel niet meegemaakt?

A. Neen, want die wisseling had plaats in het begin van Februari en ik ben voor het laatst in de Ministerraad aanwezig geweest vóór Kerstmis. Ik ben 27 December bedlegerig geworden. Ik heb toen mijn zaken wel gedaan, d.w.z. dat ik de stukken tekende, die mij gebracht werden, maar ik woonde geen enkele vergadering bij. Ik ben begin Maart weer hersteld, toen alles was afgelopen.

4754. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En u werd er niet over geraadpleegd, dat b.v. de Minister-President of de Minister van Oorlog bij u kwam en zei: wat vindt u er van?

A. Neen, dat is niet gebeurd.

4755. De **Voorzitter:** U kunt dus alleen een oordeel geven over de eerste twee maanden, September, October en begin November?

A. Ja.

4756. De **Voorzitter:** Had de Regering in het begin naar uw visie een zelfde activiteit als de opperbevelhebber met betrekking tot de vraag, of men het land werkelijk krachtdadig wilde verdedigen als er eventueel een agressie zou komen?

A. Ik heb nooit enige aarzeling waar kunnen nemen bij een van mijn collega's omtrent de beslistheid van de wil om ons land te verdedigen.

4757. De **Voorzitter:** Dus na de mobilisatie is er geen spoor van defaitisme geweest bij een van de heren, met name ook niet bij de heer *de Geer*?

A. Met name niet bij de heer *de Geer*. Dit wil ik uitdrukkelijk zeggen, omdat ik later zelf veel critiek heb gehad op het gedrag van de heer *de Geer*. Mijn mededelingen omtrent wat later in Londen is gebeurd, heeft aanleiding gegeven, dat ik één van de drie Ministers was, die als getuige à charge voor het bijzondere gerechtshof zijn geroepen. Maar in de maanden vóór de oorlog is mij niets gebleken van defaitisme, ook niet in de houding van de heer *de Geer*.

4758. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij hier eigenlijk wel van kunnen afstappen. Hebt u zelf nog iets hierover?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik vreesde wel, dat ik u weinig zou kunnen zeggen, omdat ik juist bij de crisis afwezig ben geweest.

4759. De **Voorzitter:** Ik wil nog even dit vragen. Welke indruk heeft generaal *Reynders* in het begin op u gemaakt? Hebt u toen wel eens contact met hem gehad?

A. Contact alleen, wanneer hij de vergadering van de Ministerraad bijwoonde, en dan moet ik — ik kan het natuurlijk niet met feiten aanwijzen — als mijn persoonlijke indruk meedelen, dat ik van de heer *Reynders* geen indruk kreeg van zeer grote activiteit. De Minister van Defensie ging er zelf op uit en ging zelf overal kijken en dat bleek bij de generaal *Reynders* niet, voor zover mij bekend is, zodat hij nog wel eens in de Ministerraad het antwoord schuldig moest blijven op vragen, die hem gesteld werden.

4760. De **Voorzitter:** Dus er zijn in het begin ook wel vrij veel vergaderingen van het Kabinet geweest, waar hij bij was?

A. Zeker, ik heb verschillende vergaderingen van het Kabinet in tegenwoordigheid van de generaal *Reynders* meegemaakt, dat moet dus geweest zijn in de maanden September, October en November.

4761. De **Voorzitter:** Wanneer is u precies ziek geworden?

A. Precies op de Tweede Kerstdag, de 26ste December.

4762. De **Voorziter:** Dus u hebt hem toch een maand of vier meegemaakt?

A. Ja zeker.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

G. BOLKESTEIN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. MAXIMILIAAN PAUL LEON STEENBERGHE,
oud 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage, adviseur van vennootschappen, oud-Minister van Economische Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 4848 t/m 4884 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

4885. De **Voorzitter:** Ik heb dan nog een tweetal punten met betrekking tot de persoon van de Minister-President. Herinnert u zich nog of de heer *de Geer* aanwezig is geweest bij de Kabinetszitting, waar besloten is tot de grote mobilisatie?

A. Voor zover ik mij herinner, is hij daarbij niet aanwezig geweest, Mijnheer de Voorzitter.

4886. De **Voorzitter**: Er zijn toen wel verschillende besluiten geweest. U herinnert zich de vóórmobilisatie en nog twee of drie telegrammen, meen ik.

A. Maar ik meende, dat hij bij de definitieve mobilisatie in Velp zat.

4887. De **Voorzitter:** Ja, daar gaat het juist om. Hij vertelt zelf, dat hij er wel bij geweest is, maar...

A. Er is getelefoneerd. Er is toen gezegd: dat wij het besluit genomen hadden. Dat is wat ik mij er van herinner. Maar ik durf u natuurlijk niet te zeggen, welke datum dat precies geweest is.

4888. De **Voorzitter:** Maar maakt u hem daar een grief van? Had u toen de indruk, dat is nu ongepermitteerd, dat hij er niet bij is, of is dat een toevallige samenloop van omstandigheden, waar men hem eigenlijk niet bijzonder zwaar over hoeft te vallen?

A. Ik zou haast ondeugend zeggen, Mijnheer de Voorzitter, het convenieerde ons heel goed.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat is heel duidelijk.

A. Het was moeilijk om hem tot dergelijke besluiten te krijgen. Ik bedoel met mijn uitlating, dat, achteraf bezien, het misschien heel goed is geweest, dat hij niet aanwezig was. Toen was de kogel door de kerk. Maar in het begin zijn er natuurlijk meer geweest, die gezegd hebben: laat ons nog even wachten. Achteraf is het allemaal verschrikkelijk gemakkelijk om te zeggen op welke datum de mobilisatie tot stand had moeten komen, maar als men er vóór staat, als verantwoordelijk Minister, en overdenkt, wat de gevolgen zijn voor het gehele land, eventueel ook naar buiten toe, dan is men van mening, dat de mobilisatie niet te laat moet komen, maar zeker ook niet te vroeg. Het is dus de quaestie, de juiste datum te bepalen. Ik meen, dat, niet alleen de heer *de Geer,* maar ook andere leden van het Kabinet, waar ik ook toe behoorde, de eerste keer, dat de Minister van Defensie voorstelde om tot mobilisatie over te gaan, bezwaren hadden. Toen is de Minister van Defensie, als ik het mij goed herinner, overgegaan tot de voorlaatste beslissing in zake mobilisatie, de tweede vóórmobilisatie. De eerste vóórmobilisatie is heel vroeg geweest.

4889. De **Voorzitter:** In April is er al iets geweest.

A. Ja, was dat niet het geval van Albanië?

De **Voorzitter:** Ja, inderdaad.

A. Dat herinner ik mij. Toen is er al heel vlug, nog onder *Colijn,* tot deze veiligheidsmaatregel besloten.
Dr. *Colijn* was toen ook niet aanwezig. Hij zat in Zeeland op dat moment. Maar, dat is een toevallige omstandigheid. Het had niets gescheeld of ik had toen op de „Nieuw Amsterdam" gezeten op weg naar New York, want u zult zich herinneren, dat die quaestie van Albanië vrij onverwacht is gekomen. Ik zou in New York het Nederlands paviljoen hebben moeten openen, net twee dagen te voren ging die mobilisatie door, dus ik heb afgezegd en het paviljoen is door de gezant geopend. Dit is geen verwijt aan de heer *Colijn,* dat hij op dat moment in Zeeland zat. Ik geloof zelfs met de heer *van Dijk,* de Minister van Oorlog. Maar hij is bereikt en men heeft toen de eerste vóórmobilisatie afgekondigd. Daarna is eerst nog weer een volgend stadium van vóórmobilisatie geweest. Wat u nu bedoelt, is de definitieve mobilisatie en ik meen, dat het besluit van de definitieve mobilisatie rond een week-end is geweest, want ik meen, dat de heer *de Geer* om die reden in Velp was. Ik geloof niet, dat het midden in de week was. Maar dat kan ik verkeerd hebben.

De **Voorzitter:** Het is lastig te reconstrueren, het zal misschien het beste zijn om ...

A. Maar de datum is toch bekend?

De **Voorzitter:** Ja, de datum is bekend. Maar het zal misschien het verstandigste zijn om, voor zover die gegeven worden, verkorte notulen van de Ministerraad te vragen, dan kan men het gewoon reconstrueren. Zonder dat komen wij er na zoveel jaren waarschijnlijk toch niet uit.

A. Ik geloof, dat het op het ogenblik anders is, maar ik meen, dat in onze tijd alleen de besluiten genotuleerd werden. Ja, inderdaad, dan kan het toch gereconstrueerd worden, want de besluiten werden genotuleerd.

4890. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is mij nooit helemaal duidelijk hoe deze situatie geweest is. De heer *de Geer* heeft ons verteld, dat hij uit het buitenland kwam en toen in Beekhuizen is gaan logeren, in Hotel „Velp", en toen voor de Ministerraad is overgekomen. Er is toen 's avonds getelefoneerd, dat hij de volgende morgen moest komen. Hij is gekomen en in de Ministerraad geweest; volgens zijn zeggen is toen in die morgen het mobilisatiebesluit genomen. Hij is toen 's middags naar Beekhuizen teruggegaan. Van andere heren hoorden wij, dat er inderdaad 's morgens een vergadering geweest was, waar mijnheer *de Geer* per telefoon voor was opgeroepen, maar dat hij weer vertrokken is, toen het besluit nog niet genomen was.

A. Toen was het besluit nog niet genomen en toen hebben wij doorvergaderd.

De **Voorzitter:** Ja, toen hebben twee Ministers opnieuw voor 's middags het initiatief voor een vergadering genomen.

4891. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar ik wilde dit zeggen. Is dat besluit toen in de middagvergadering genomen, dus de heer *de Geer* was er volgens u ook niet bij; waren er toen nieuwe gezichtspunten of was het alleen maar, zoals u zegt, het convenieerde eigenlijk wel, dat de Minister-President er niet was, waardoor men dit besluit dus makkelijker kon nemen? Ik vind het een zeer vér strekkend besluit en toch ook wel een grote verantwoordelijkheid voor de overige leden van het Kabinet om dit te doen zonder de Minister-President. Waren er toen nieuwe gezichtspunten of kunt u zich dat niet herinneren?

A. Misschien mag ik mij nog even duidelijker uitdrukken. Want ik heb mij die opmerking, zoals u gemerkt hebt, laten ontvallen. Ik heb er direct daarna aan toegevoegd, achteraf bezien. Dat moet ik er bij voegen, want als ik vooraf al gedacht zou hebben, toen ik daar 's middags ging vergaderen, gelukkig is de heer *de Geer* er niet bij, nu zal het gemakkelijker gaan, dan zou dat een heel andere betekenis hebben dan wanneer ik zeg achteraf. Met achteraf bedoel ik ook, waar men waarschijnlijk bij een andere gelegenheid nog wel op in zal gaan, de ervaringen, die ik daarna met de heer *de Geer* in oorlogstijd gehad heb, ook in Londen, waarbij ik mij altijd op het standpunt stel, ook in het proces, ik geloof niet aan de kwade trouw, maar ik geloof wel aan de volkomen ongeschiktheid in dit soort gevallen van de heer *de Geer* voor een dergelijke zeer verantwoordelijke functie en daarom ontviel mij dat „achteraf". Ik heb daar in Londen natuurlijk op sommige punten helemaal geen last van gehad, want hij was een eigenaardig man; als men b.v. op financieel gebied, wat het meest moeilijke is, zijn vertrouwen had, dan gaf hij de beschikking over alles. Ik heb nooit enige moeilijkheden gehad met het beschikbaar stellen van financiën door de heer *de Geer,* terwijl anderen, zoals b.v. de heer *Verschuur,* dit wel hadden. Mr. *Verschuur* heeft mij eens gezegd: „Daar heb ik mijn ziekten aan te danken". Hij kon er nooit een cent uitkrijgen, terwijl ik er nooit enige last mee heb gehad. Dit „goddank" is mij dus inderdaad ontvallen, achteraf bezien.

4892. De **Voorzitter:** Toen was daar helemaal geen sprake van?

A. Toen was dat niet in die trant, want in het begin, maar dat is enige dagen daarvóór, stond de heer *de Geer* beslist niet alleen. Toen heb ik ook aan die kant gestaan van een beetje kalm aan. Misschien ook wel eens ten onrechte is men toch als burger, als ineens de militaire macht met alle vlaggen en wimpels en alle bevoegdheden er bij opstaat, een beetje voorzichtig. Dan zegt men: Laten wij even oppassen, dat er geen ongelukken gebeuren. Dat geef ik toe, daar komen misschien ook wel eens fouten door, maar ik durf niet te zeggen, dat er ernstige nieuwe feiten waren tussen de ochtend en de middag. Ik zou niet a priori willen afwijzen, dat het mogelijk is, dat zonder de aanwezigheid van de fanatieke, zou ik haast zeggen, Minister-President bezwaren van de kant van de andere Ministers natuurlijk gemakkelijker overwonnen werden dan wanneer men niet alleen de houding en de argumenten van de Minister-President, maar ook bepaalde consequenties, die daar eventueel ook nog het gevolg van zouden kunnen zijn, in de hele samenstelling van het Kabinet, duidelijk voor ogen had. Ik geloof, dat zowel de heer *Dijxhoorn* als de heer *van Kleffens* grote voorstanders waren. De toestand in die dagen was zo, dat tussen de ochtend- en de middagvergadering, als de heren *Dijxhoorn* en *van Kleffens* naar hun Departement gingen, er natuurlijk telegrammen lagen.

De **Voorzitter:** Dat hebben zij ook gedaan en zij schijnen ook het initiatief te bebben genomen....

A. Bij die middagvergadering. Ik bedoel, volgens mij zijn er zeker feiten geweest, maar of die nu van zulk een doorslaggevende aard zijn, dat, als u ze vandaag rustig zou bekijken, u zou zeggen, is dat nu een aanleiding geweest om een beslissing, die 's ochtends negatief is, 's middags in een positieve te doen veranderen, betwijfel ik. Als er 's ochtends enigen zijn, die ernstig twijfelen, dan behoeft er maar een kleinigheid bij te komen om te zeggen: maar nu durf ik de verantwoordelijkheid niet langer te dragen, dat ons land onvoldoende beschermd zou zijn op het moment van het uitbreken van de oorlog.

4893. De **Voorzitter:** En heeft men toen 's middags, evenals dat, als ik u goed begrijp, in April gebeurd was met dr. *Colijn,* nog de heer *de Geer* opgebeld en heeft hij er zich toen bij neergelegd?

A. Voor zover ik weet, is de heer *de Geer* opgebeld en heeft hij er zich bij neergelegd.

4894. De **Voorzitter:** Ook er mee ingestemd?

A. Ja. Wat ik mij herinner, geloof ik, dat de heer *van Kleffens,* want hij was plaatsvervangend voorzitter van de Ministerraad, de heer *de Geer* in zeer positieve bewoordingen heeft gezegd: Kijk eens, dit of dat feit is er nu nog bijgekomen en wij durven de verantwoordelijkheid niet langer aan en wij durven het ook niet uit te stellen, totdat u nu weer uit Velp terug bent.

4895. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik u nog even iets mag vragen. U hebt gezegd: Wij hebben toen doorvergaderd van de morgen- in de middagvergadering.

A. Neen, ik bedoel met doorvergaderd: 's middags weer vergaderd.

4896. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bedoelt dus opnieuw vergaderd.

A. Ja, wij zijn uit elkaar gegaan en hebben 's middags opnieuw vergaderd. Ik bedoelde meer met doorvergaderd, dat dezelfde dag de vergadering van de Ministerraad weer doorgegaan was.

4897. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Het is misschien goed, het toch even vast te leggen, want in een verslag zou het misschien anders uitgelegd kunnen worden. De heren zijn eerst weer naar hun Departement gegaan en daarna is de vergadering opnieuw bijeengeroepen. Dat wilde ik nog even vastleggen.

A. Ja, inderdaad.

4898. De **Voorzitter:** Ik heb u nog een vraag te stellen betreffende de heer *de Geer.*

Wat is uw indruk geweest. U zei straks, dat, als hij eenmaal iemand vertrouwde, hij dan ook wel „carte blanche" kon geven. Heeft de heer *de Geer* na afkondiging van de mobilisatie cordiaal meegewerkt, als het er om ging iets te doen voor de defensie? Dit was wel de mening van ...

A. Ik heb wel de indruk, Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er natuurlijk minder rechtstreeks mee te maken gehad, maar ik zou het zelfs a contrario afleiden, als hij dat niet gedaan had, dan zouden wij die quaesties voortdurend in de Ministerraad gehad hebben en dat is zeker niet het geval geweest. Ik heb de indruk, dat hij ook op financieel gebied toen zeer ruim is geweest.

4899. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets te zeggen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

M. P. L. STEENBERGHE.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II.

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,

oud 70 jaar, wonende te Amsterdam, oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

4900. De **Voorzitter:** Als eerste vraag zou ik naar voren willen brengen of de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber unaniem was. Hoe is die keuze tot stand gekomen? Was daar nogal twijfel bij over zijn persoon; enfin, wat kunt u daarover meedelen?

A. Mijnheer de Voorzitter, daar kan ik eigenlijk niets over meedelen. Die benoeming is practisch gesproken buiten ons omgegaan. Op welke datum is hij benoemd?

De **Voorzitter:** Bij afkondiging van de mobilisatie, dus omstreeks 28 Augustus 1939.

A. Toen was juist de nieuwe Regering opgetreden; met die benoeming heb ik geen bemoeiingen gehad. Voor zover het geweest mocht zijn, is het zuiver formeel geweest.

4901. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk geweest van de opperbevelhebber? Hij heeft herhaaldelijk met het Kabinet samen deelgenomen aan besprekingen. U hebt hem dus als generaal....

A. Ik weet niet, wat de verdere vragen zullen inhouden, maar hier zou ik eigenlijk op de zaak zelf moeten ingaan: onze houding tegenover de opperbevelhebber, ons oordeel over hem. Voor zover ik mij herinner, heb ik maar één keer een vergadering met hem meegemaakt. Kan het niet in Januari 1940 geweest zijn? Die vergadering herinner ik mij daarom, omdat het toen pas scherp tot mij doordrong, dat de generaal zich zo in onze houding jegens hem vergiste. Maar daarop kom ik dadelijk wel even terug. Ik ben wellicht degene geweest in het Ministerie, die het langst geaarzeld heeft met toe te geven aan de wens tot vervanging van de opperbevelhebber, volkomen in tegenspraak met de lezing, die generaal *Reynders* later gegeven heeft, omtrent de invloed, welke van mij, sociaal-democratisch Minister, zou zijn uitgegaan. Mijn definitief oordeel over de opperbevelhebber werd natuurlijk mede beïnvloed door de bespreking in die Ministerraad en zijn optreden toenmaals heeft mij niet de indruk gegeven, dat daar een krachtige figuur stond. Waar er ten slotte toch eenheid van leiding moet zijn en het ging tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber, heeft die vergadering er mede toe bijgedragen, dat ik mij later kon verenigen met de vervanging. Ik druk mij nu misschien wat sterk uit, maar dat was toch de impressie, die ik van die vergadering had. Waarom ik zo lang aarzelend stond tegenover die vervanging, dat ging niet om de persoon van de heer *Reynders,* maar hield verband met de verschillende strategische opvattingen. Daarop kan ik misschien, als deze vraag ter sprake komt, nader ingaan, doch ik zou het ook nu naar voren kunnen brengen.

De **Voorzitter:** U kunt het misschien nu wel mededelen, want het heeft toch ook betrekking op de sfeer van het hele geval.

A. Ik heb natuurlijk later de brochure van *Reynders* en van *Dijxhoorn* gelezen. Ik meen hier te mogen verklaren dat voor ons — want dit geldt ook voor de heer *Albarda* —, de aangelegenheid van de z.g. mobilisatieclubs, die naar voren is gebracht in deze brochures bij de behandeling van aangelegenheden betreffende de landsverdediging, hoegenaamd geen rol heeft gespeeld. Ik heb het van begin af aan zeer geappreciëerd in Minister *Dijxhoorn,* dat hij onder de toenmalige moeilijke omstandigheden een regeling wilde treffen ten aanzien van de mobilisatieclubs, waardoor er meer eenheid zou komen in de behandeling van alle volksgroepen. Dienaangaande liet *Dijxhoorn* een andere noot horen. Hij verwachtte iets van een tegemoetkomende houding jegens die clubs, ook uit het oogpunt van de goede geest in het leger en de algemene samenwerking. Het was voor de eerste keer, dat sociaal-democraten in de Regering waren getreden. Wij hebben toen het verloop gezien, dat was in het algemeen bevredigend. Maar verder stond dat buiten de vraag van de landsverdediging. Naarmate het gevaar naderkwam, raakte de quaestie van de mobilisatieclubs als een politieke aangelegenheid helemaal op de achtergrond. Dat heeft ons, althans mij, totaal niet beïnvloed. Wij werden toen betrokken in vraagstukken van strategische aard. Dienaangaande wisselde de situatie nogal eens.

Bij voorbeeld in het begin was, als ik mij goed herinner, Minister *Dijxhoorn* er eigenlijk wel voor geporteerd om de oostelijke linie van de vesting Holland te bezetten als de hoofdlinie. Voor zover ik mij herinner, alweer, waren daartegen sterke bedenkingen. Ik meen toen eens de vraag te hebben gesteld: Als die linie doorbroken wordt, wat doen wij dan? Dan zouden onze troepen hebben moeten terugtrekken op de stelling Amsterdam. Ik vond dat een wanhopig vooruitzicht. Men moet dat uiteraard in het licht van de tijdsomstandigheden zien. Het terugtrekken van de troepen in de zuidoostelijke sector, onder de dreiging der Duitse luchtmacht, leek, gegeven de beschikbare afvoerwegen, toch wel een onmogelijkheid.

Maar dat is geen acute quaestie geworden, want toen is met algemene instemming de versterking der Grebbelinie ter hand genomen en hebben eigenlijk *Dijxhoorn* en *Reynders* zich er mee verenigd, dat de Grebbelinie de voornaamste linie van de verdediging zou worden. Verder was voorzien in een tweede linie van verdediging. Ik schets dit verloop van zaken om te laten zien, dat er ten deze een mogelijkheid tot overeenstemming scheen te bestaan. En konden de heren elkander vinden, dan zouden vele moeilijkheden voorbijdrijven. Bleef de grote quaestie van de verdediging van Brabant. Deze was voor een niet-militair, ook voor een militair trouwens evenzeer, buitengewoon moeilijk te beoordelen en te beslissen. De Peel-Raamlinie was aanmerkelijk versterkt en het derde legerkorps was daar in stelling gebracht, maar of ze stand kon houden was de vraag en dan zou het toch hoogstens een quaestie van korte duur zijn. De Minister, als ik mij goed herinner, vreesde dan ook, dat het terugtrekken boven de grote rivieren van de derde divisie en de lichte divisie, wanneer de stelling eenmaal was aangetast, een onmogelijkheid zou blijken te zijn; anderen dachten daar anders over. De moeilijkheid was natuurlijk de verschillende kansen tegen elkander af te wegen. Als men de Peel-Raamlinie niet voldoende krachtig verdedigde of te vroeg prijsgaf, werd daardoor de doorbraak naar Rotterdam door Brabant voor het vijandelijk leger veel gemakkelijker. In de tweede plaats men gaf wel op de wel is waar geringe kans op tijdige Belgische en Franse hulp. Daar stond tegenover: was er enige kans, die linie te kunnen handhaven bij de overmacht van de Duitsers, ook in de lucht? Toen zocht de heer *Dijxhoorn* de oplossing — waarvoor zeker in deze moeilijkheid veel te zeggen was — in een „delaying action" gericht op het verdedigen van de wegen, die naar Dordrecht en Rotterdam voerden. In een bespreking is toen de uitdrukking gebruikt van een „symbolische verdediging". Dat was een prachtige uitdrukking van de heer *de Geer,* welke misverstand kon wekken. Het heeft overigens geen betekenis gehad. Zo stond het er voor, toen de aangelegenheid van de vervanging steeds meer naar voren kwam. Er was nog altijd enige kans, dat de heren zakelijk tot overeenstemming zouden komen, ofschoon Minister *Dijxhoorn* verschillende grieven had tegen het beleid van de heer *Reynders.*

De bedoeling van de Regering was ongetwijfeld de verdediging te voeren, zo scherp en zo lang als het enigszins mogelijk was. Ik herinner mij, dat in de dagen van de strijd, toen voortdurend slechte

berichten binnenkwamen, een van de collega's zei: „Als de strijd toch hopeloos is, mogen wij dan verder die grote offers vragen?"

4902. De **Voorzitter:** Er zou gezegd zijn: Moeten wij daar dan onze jongens aan wagen?

A. Neen. Toen waren de Moerdijk, IJsselmonde, een groot deel van Rotterdam en andere belangrijke punten reeds in handen van de vijand. Dat moet Zondag geweest zijn. Toen werd geantwoord: Vergeet geen ogenblik, dat elke dag, die wij langer standhouden, welke grote offers het ook moge kosten, voor lange tijd onze internationale positie, wat Nederland en Indië betreft, bepaalt. Dat betrof dus geen Ministerraad, dat was een vertrouwelijk gesprek. Ik roer dat aan om te laten zien, hoe wij — laat ik mij beperken en alleen voor mij zelf spreken — hoe ik stond ten aanzien van de landsverdediging zelf. Ik geloof, dat ik hiermee wel mijn standpunt duidelijk heb gemaakt, Mijnheer de Voorzitter.

4903. De **Voorzitter:** Dat u zelf eigenlijk pas zeer laat tot de conclusie is gekomen, dat generaal *Reynders* weg moest gaan — u zegt in Januari, na die Kabinetszitting —, is dat een gevolg geweest van uw gedachtengang, dat het niet erg gelukkig was, vlak voordat de oorlog begint, van persoon te wisselen? Vermoedelijk is dat een van uw bezwaren geweest?

A. Dat heeft in al die weken, dat die zaak liep, mij ongetwijfeld mede beïnvloed. Voorts dat er toch, zakelijk gesproken, overeenstemming over de punten van geschil mogelijk moest zijn. Elke oplossing had voor- en nadelen. Per slot van zaken moest toch iedereen, die zijn verstand gebruikte, begrijpen, dat, mocht het eenmaal tot een Duitse overval komen en afdoende hulp van Engeland, Frankrijk en België uitblijven, onze verdediging toch slechts betrekkelijk korten tijd zou kunnen standhouden.

4904. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot een heel ander punt. Is er u iets van bekend, dat er eind 1939 — de datum staat niet precies vast — stappen zijn gedaan door de Duitse gezant aanvankelijk bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken en later ook bij Minister *van Kleffens?* Mijn bedoeling is te vragen, of u daar toen iets van bekend is geworden? Misschien hebt u er later iets van gelezen, dat is niet ter zake. Vóór de Meidagen, hebt u er toen ooit iets van gehoord?

A. Ik herinner mij er niets van. Mag ik eens vragen: Wat kan de strekking van deze stap geweest zijn? Misschien kan ik mij er dan iets van herinneren.

4905. De **Voorzitter:** Die stap zou gedaan zijn om te polsen of eventueel de Nederlandse Regering zou toestaan, dat Duitse troepen eventueel door Limburg en een deel van Brabant zouden trekken, zonder dat wij dan partij zouden kiezen, althans iets in die richting.

A. Ik kan het mij niet herinneren. Ik kan ook niet zeggen, dat het niet waar is, want het heeft natuurlijk geen punt van bespreking bij ons uitgemaakt. Het is zeker nooit in overweging geweest bij de Ministerraad.

De **Voorzitter:** Al uw collega's ontkennen het ook aldus.

A. Ik kan mij er niets van herinneren.

4906. De **Voorzitter:** Wat is volgens uw indruk de hoofdreden van het laten weggaan van de generaal *Reynders* geweest? In welke van de moeilijkheden heeft dat gelegen? Het is vrij duidelijk na datgene, wat u daarover al gezegd hebt, maar ik vraag het u nog even volledigheidshalve.

A. In de eerste plaats, zou men kunnen zeggen: incompatibilité d'humeur tussen de Minister van Defensie en de generaal; zij verstonden elkaar blijkbaar niet.

4907. De **Voorzitter:** Was dat voor de Regering het voornaamste?

A. Neen, maar dat was misschien het begin der moeilijkheden.

4908. De **Voorzitter:** Maar de hoofdreden, wat is eigenlijk het punt geweest, waar het om draaide. Is dat geweest de quaestie van de mobilisatieclubs, of de oorlogswet, of het krijgsbeleid?

A. Neen, maar het staat toch in verband met wat ik zoëven zei, nl. dat er maandenlang niet de rechte samenwerking, het rechte wederzijdse begrip bij de heren was, wat toch wel een voortdurend grotere verwijdering tussen de inzichten veroorzaakte, waarbij die strategische punten, die ik zoëven genoemd heb, eigenlijk de zakelijke grondslag vormden.

4909. De **Voorzitter:** Zakelijk het voornaamste?

A. Zakelijk het voornaamste, ja. Maar dat men op die voet van een niet homogene leiding niet een eventuele strijd kon ingaan, dat stond na die Ministerraad ook voor mij wel vast.

4910. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot een ander punt, de quaestie van de Oorlogswet. U herinnert zich, dat volgens de bestaande Oorlogswet de bevoegdheid bestond, af te kondigen hetzij de staat van beleg, hetzij de staat van oorlog. De staat van beleg ging veel verder. Die is pas in April 1940 afgekondigd. Kunt u nog iets meedelen over de motieven, waarom men er niet eerder toe is overgegaan, het hele land in staat van beleg te verklaren?

A. Ik herinner mij enigszins vaag de motieven, maar het voornaamste motief staat mij toch wel voor de geest. Het afkondigen van de staat van beleg, zoveel stringenter dan de staat van oorlog, betekent natuurlijk een ontzaglijke druk op het hele economische en sociale leven in het land. Er moest dus direct een dwingende noodzaak zijn om daartoe over te gaan, en gegeven ook de uiteenlopende inlichtingen, de voortdurende verandering van de algemene situatie, was dat een zeer sterk motief.

4911. De **Voorzitter** Een ander punt is geweest, dat men met ingang van 1 September merkwaardigerwijze wel de staat van oorlog voor 100 % heeft afgekondigd, maar aan de opperbevelhebber een soort gentleman's agreement heeft opgedrongen, waarbij was vastgesteld, dat hij een vrij groot aantal van zijn wettelijke bevoegdheden in die rechtstoestand niet mocht toepassen. Dit is juridisch natuurlijk toch wel heel merkwaardig. Dit is hier ook door deskundigen als hun mening meegedeeld. Kunt u daarvan nog iets vertellen, b.v. over de motieven, die daarbij gegolden hebben?

A. Niet meer dan ik zoëven zei, Mijnheer de Voorzitter. Het is natuurlijk achteraf moeilijk de toenmalige stand van zaken nauwkeurig te reconstruëren. Ik heb in een heel ander verband soortgelijke situaties later meegemaakt, ook in Londen, maar dat zijn quaesties, die later wel aan de orde zullen komen. Het is voor de Regering altijd uiterst bezwaarlijk, ten aanzien van andere punten, ten aanzien van onderdelen van het beleid, die het algemeen economische, politieke en sociale leven raken, de teugels uit handen te geven, voordat het volstrekt geboden is. Men kan achteraf zeggen: de oorlog staat voor de deur, maar men wist niet van te voren, of en wanneer een overval zou plaats vinden. Het kon een paar weken duren, het kon helemaal overdrijven, de dreiging kon ook heel lang aanhouden. Het motief is ongetwijfeld geweest — ik zeg er „ongetwijfeld" bij —, dat wij niet afhankelijk wilden zijn in de situatie, die men toen had, van het optreden van de opperbevelhebber en van de Staf in niet strikt militaire aangelegenheden. Dat men dus in die opzichten een zekere waarborg wilde hebben, dat hij niet verder zou gaan dan onder die omstandigheden nodig was.

4912. De **Voorzitter:** Maar men kwam dus positief in strijd met wat de wetgever altijd gedacht en voorgeschreven had, dat zou gebeuren, als eenmaal de staat van oorlog werd afgekondigd. Dat bezwaar heeft men dan op de koop toe genomen?

A. Ja, dat denk ik wel, Mijnheer de Voorzitter. Ik wil u wel dit zeggen: de commissie moet het geen ogenblik vergeten, dat wij stonden voor een totaal nieuwe toestand, dat men sinds maanden verkeerde in de omstandigheid, dat men niet wist, wat er de volgende week gebeuren zou en dat men met allerhande aspecten van het publieke leven rekening moest houden. Ik noem b.v. het economische leven in zijn volle omvang, de ontwikkeling van de sociale verhoudingen, die daarmee samenhingen, enz. Dat men dienaangaande zeer voorzichtig was en de Regering de teugels zoveel mogelijk zelf in handen wilde houden, kan ik achteraf nog niet onjuist vinden.

4913. De **Voorzitter:** U zegt, dat het dus niet onjuist was. Men zou wel kunnen stellen, dat het onwettig was?

A. Ja, daarover zou men kunnen discussiëren.

De **Voorzitter:** Het is een juridische quaestie?

A. Ja, zeker. U meent, dat het onwettig was, omdat de opperbevelhebber gebonden was aan dat gentleman's agreement?

De **Voorzitter:** Ja, omdat nu eenmaal de oorlogswet bepaalde zaken voorschreef en bevoegdheden gaf, als de Staat van Oorlog werd afgekondigd. Het waren dan de bevoegdheden en het terrein van de opperbevelhebber. Men kan daar lang over twisten, maar dit heeft misschien niet veel zin. Ik wil alleen nog uw aandacht vragen — misschien dat u ook daarom vóór beperkingen is geweest — voor artikel 12 van de Oorlogswet en wel speciaal voor het derde lid, waarin stond: „Het Militair Gezag is tevens bevoegd te bepalen, dat de voorschriften der Arbeidswet, der Veiligheidswet en der Hinderwet buiten werking worden gesteld." Dit zal u, als Minister van Sociale Zaken, wel bijzonder geïntersseerd hebben?

A. Ja. En wat is dienaangaande overeengekomen met de generaal?

De **Voorzitter:** Dat hij daarvan ook geen gebruik zou maken.

A. Dat heeft hij beloofd?

De **Voorzitter:** Dat heeft hij toegezegd.

A. Men moet zich niet voorstellen, dat eigenlijk aan een enigszins gebonden man het opperbevelhebberschap werd toevertrouwd. Hij was opperbevelhebber, nietwaar? Hij moest aan de Regering duidelijk maken, hoever het noodzakelijk was te gaan bij het treffen van bijzondere maatregelen voor het economische en sociale leven. Ik heb op dit punt geen speciale herinneringen. Ik herinner mij in elk geval niet, dat er op mijn terrein moeilijkheden zijn gerezen tussen de opperbevelhebber en het Departement van Sociale Zaken. Het was zozeer een landsbelang, dat al die regelingen goed liepen en dat al die verhoudingen goed bleven, dat ik mij achteraf zeer goed kan voorstellen, dat de generaal met een zodanige oplossing akkoord ging, tot natuurlijk het ernstige moment kwam.

De **Voorzitter:** Hij heeft wel later in October gevraagd van die beperking af te komen, maar dit sloeg waarschijnlijk op het eerste lid van art. 12, dat handelde over het inschakelen van de burgerbevolking bij militaire werkzaamheden.

A. Ik herinner mij niet, dat er een moeilijkheid geweest is, ook in dit verband, tussen de opperbevelhebber en het Departement van Sociale Zaken.

De **Voorzitter:** Neen, het is ook niet met zoveel woorden gezegd.

A. Er hebben zich geen moeilijkheden op dit gebied voorgedaan.

4914. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit onderwerp wel kunnen afstappen. Heeft u zelf nog iets te zeggen over de mobilisatieclubs? U heeft daarstraks al even iets daarvan gezegd. Is dat hiermee voldoende behandeld, of heeft u daar nog iets aan toe te voegen?

A. Ik heb daaraan persoonlijk niets toe te voegen, Mijnheer de Voorzitter. Ik wil alleen doen opmerken, dat men in onze kringen nog een zekere minder aangename herinnering kon hebben aan de dienstverhoudingen tijdens de vorige oorlogsperiode.

Wij, de heer *Albarda* en ik, hebben het zeer geapprecieerd, dat men dienaangaande tot een bevredigende regeling kwam. Dat punt stond bij ons echter volkomen op de achtergrond, wanneer de vraag van de landsverdediging aan de orde kwam. Op onze verhouding tot de toenmalige opperbevelhebber heeft een en ander niet de minste invloed gehad. Ik herinner mij, dat toenmaals in een van de bladen gestaan moet hebben een opmerking in deze geest, dat *Reynders'* ontslag mede beïnvloed was door het optreden van de socialistische Ministers. Toen daarop de aandacht werd gevestigd in de vertrouwelijke kring van de Ministers, maakt het een komische indruk en maakte de heer *de Geer* een opmerking in deze trant: „wat zijn die heren toch slecht geïnformeerd, want het is precies andersom". Dit ter bevestiging van wat ik zoëven heb gezegd.

4915. De **Voorzitter:** U noemt daar de heer *de Geer*. Over zijn mentaliteit en zijn gestie in die periode zou ik nog een paar vragen willen stellen. Vooreerst dan wat betreft de afkondiging van de mobilisatie; daartoe is het besluit genomen in het Kabinet. Herinnert u zich, of hij daarbij aanwezig is geweest? Het is in enige etappes gegaan. U weet: er moeten dan enige telegrammen verstuurd worden. Maar is hij bij het besluit tot afkondiging van de grote mobilisatie aanwezig geweest?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

4916. De **Voorzitter:** Iets anders: Heeft hij in die hele periode, die toen gevolgd is, wel meegewerkt in de richting van een behoorlijke landsverdediging, of heeft u het gevoel, dat hij enigermate defaitistisch is opgetreden?

A. Ik heb — nu spreek ik van het begin en nog niet over een latere periode, in Engeland — niet de indruk gehad van enig défaitisme bij de heer *de Geer*. Ik heb ook niet de indruk gehad, dat hij passief of op enigerlei wijze de mobilisatie of landsverdediging heeft tegengewerkt. Dat is absoluut niet mijn indruk. Ik krijg misschien later nog eens de gelegenheid, hierover in de commissie te spreken. Zijn houding is veranderd na de val van Frankrijk.

4917. De **Voorzitter:** Had u zelf nog iets mede te delen, dat van betekenis kan zijn in verband met de wisseling van het opperbevel?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik heb nog heel wat te zeggen, maar niet in verband met deze aangelegenheid.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. VAN DEN TEMPEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. PIETER FRANZISCUS SYLVESTER OTTEN,
oud 52 jaar, wonende te Valkenswaard,
voorzitter raad van bestuur van N.V. Philips Gloeilampenfabrieken.

Hij legt de eed af als getuige.

4918. De **Voorzitter:** Wij wilden u de volgende vraag stellen. Is er door u in de maanden van de mobilisatie eind 1939, eventueel begin 1940, invloed uitgeoefend met betrekking tot een eventuele vervanging van de eerste opperbevelhebber, de generaal *Reynders,* door de tweede, de generaal *Winkelman?* Kunt u daar iets over mededelen?

A. Zeker, niet.

4919. De **Voorzitter:** Helemaal niet?

A. Neen, ik kende generaal *Reynders* niet eens.

4920. De **Voorzitter:** In geen enkele vorm? U kunt zich niet herinneren, dat u b.v. een gesprek zou hebben gehad met vooraanstaande personen in het land en dat u gezegd hebt: „Och, u hebt zoveel moeilijkheden met generaal *Reynders,* als u een andere wilt hebben, neem dan *Winkelman.* Die kan ik beoordelen, want hij heeft bij ons gewerkt, bij de Philipsfabrieken. Hij heeft daar het een en ander voorbereid en dat zou dus een goede oplossing zijn." Ik vraag het maar volledigheidshalve.

A. Inderdaad heb ik mijn oordeel over de generaal *Winkelman* gegeven, omdat hij twee jaar lang bij ons gewerkt heeft.

4921. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. Van ongeveer het jaar 1938 af, toen wij bezig waren aan de voorbereidingen voor eventuele evacuatie van machines, van documenten, enz. Wij zijn daar in feite al mee begonnen in Februari 1935. Naar aanleiding van aanwijzingen, die wij zelf ook hadden uit vele bezoeken aan Duitsland en inlichtingen, die wij al die jaren ook uit Duitsland kregen, dat zeer ernstig rekening moest worden gehouden met een eventueel betrekken van Nederland in de oorlog. Toen hebben wij in overleg met de Regering eerst bij al onze maatregelen de hulp gehad van de toenmalige kapitein *Sas,* die nog bij de generale staf was, en vanaf het moment, dat hij naar Berlijn is vertrokken als militaire attaché, hebben wij daarvoor de medewerking gekregen van de generaal *Winkelman,* die een oom was van *mr. J. Hamming,* die de toenmalige leiding had van een speciaal bureau bij ons, waar alle voorbereidende maatregelen werden getroffen. Wij behoefden zijn medewerking om de hele, eventueel noodzakelijke, evacuatie op militaire leest te schoeien, omdat, wanneer eventueel de invasie in Nederland zou geschieden, het inderdaad noodzakelijk was, dat zo gedisciplineerd mogelijk te doen. Hij heeft dus van 1938 af inderdaad, als burger, want hij was gepensionneerd, ons ter zijde gestaan en bijzonder goed. Daar heb ik mij ongetwijfeld in die tijd wel eens over uitgelaten.

4922. De **Voorzitter:** Was dat dus ook met een Regeringsopdracht of was dat zo door uw bedrijf bepaald?

A. Dat was niet met een Regeringsopdracht, maar in overleg met de Regering, dus zij wist er alles van. Alle voorbereidingen, die wij troffen en die gedeeltelijk ook, voor het geval van een invasie, voor wat betreft het evacueren achter de waterlinie, de militaire toestemming zouden moeten hebben van de troepenonderdelen, die dan tussen Eindhoven en den Haag zouden staan, zijn geheel in overleg met de Regering getroffen. En daar hadden wij dan ook voor het evacueren van de staf, het evacueren voor bepaalde ploegen van de machinefabriek, die dan zouden moeten gaan naar Dordrecht, waar we het antitankgeschut Böhler maakten, twee extra-treinen ter beschikking, dat is toen geheel in overleg met de Regering gebeurd.

4923. De **Voorzitter:** De heer *Winkelman* was toen dus uw adviseur voor rekening van het bedrijf, bij wijze van spreken.

A. Ja.

De **Voorzitter:** Hij had dus ook geen militaire rang op dat ogenblik?

A. Helemaal niet. Hij was altijd in burger.

4924. De **Voorzitter:** U is toen buitengewoon tevreden geweest over de wijze, waarop hij u geadviseerd heeft?

A. Bijzonder goed uit twee overwegingen. In de eerste plaats was het natuurlijk, in het algemeen gesproken, voor een oud-militair buitengewoon moeilijk, dat hebben wij ons ook van het eerste ogenblik af gerealiseerd, om in een volkomen civiel bedrijf werkelijk organisatorisch mee te doen aan het voorbereiden van bepaalde maatregelen en zich zelf ook inderdaad aan dit bedrijf, zoals wij dat noemen, wat goodwill betreft, te verkopen, omdat het op zich zelf natuurlijk vooral voor normale tijden een zeer bijzondere figuur is, dat een oud-militair, die het bedrijf niet kent, nooit in het bedrijfsleven geweest is, in verband met het voorbereiden van maatregelen toen een betrekkelijk belangrijke job heeft gehad, en de wijze waarop hij zich snel in de gehele ligging van het bedrijf heeft ingewerkt, en de wijze, waarop hij met een geweldige tact inderdaad de medewerking van iedereen, die daar zijn medewerking aan moest verlenen, heeft verkregen, heeft een grote indruk op ons gemaakt. Ik heb mij daarover ongetwijfeld wel uitgelaten in die tijd.

4925. De **Voorzitter:** Ook naderhand, toen hij na 1 September, of omstreeks die tijd, weer gemobiliseerd was en bij u was vertrokken? Vermoedelijk is hij pas weggegaan toen de mobilisatie kwam?

A. Ja. Wanneer dat precies is geweest, weet ik niet meer.

4926. De **Voorzitter:** Maar u hebt dus wel daaraan naar buiten uiting gegeven, ook bij zeer hoogstaande en invloedrijke personen misschien?

A. Ja zeker. Het was ook bekend, dat hij bij ons was. Ik ben in die maanden van September 1939 tot 8 Mei 1940 vrijwel wekelijks in den Haag geweest, met uitzondering van Januari en Februari tot 6 Maart, toen ik in Engeland heb gezeten, in verband met het war trade agreement. De eerste keer ben ik naar Engeland gegaan tussen Kerstmis en Nieuwjaar 1939 op 1940 en daarna vrijwel aan een stuk van 4 Januari tot 6 Maart. Ik ben toen alleen driemaal per vliegtuig uit Londen naar 's-Gravenhage gekomen, in verband met het war trade agreement om daarover met de toenmalige Ministers van Economische en van Buitenlandse Zaken te spreken.

4927. De **Voorzitter:** Maar kunt u er zich iets van herinneren, dat u toen misschien gehoord hebt van moeilijkheden binnenskamers? De nieuwe opperbevelhebber generaal Winkelman is 6 Februari opgetreden. Dus in die voorafgaande tijd waren er al strubbelingen, zeg: van Kerstmis af ongeveer. Kunt u zich niet herinneren, dat u die met

een of ander invloedrijk persoon, misschien in den Haag, hebt besproken en dat u toen, horende van die moeilijkheden, gezegd hebt: Neemt u dan *Winkelman*!

A. Het is mogelijk, dat ik wel eens van die moeilijkheden gehoord heb, alleen in die periode was ik in Engeland, dus ik heb dat helemaal niet meegemaakt. Het enige, wat ik mij herinner, is dat ik toen wel eens in de kranten heb gelezen over het feit, dat de generaal *Reynders* voor bepaalde delen van ons land voorstelde de staat van beleg te verklaren, doch dat er anderen waren, die om de een of andere reden daar niet voor voelden.

4928. De **Voorzitter:** Dus u hebt in geen enkele vorm geadviseerd: Laat *Reynders* weggaan? Daar hebt u u niet mee bemoeid?

A. Helemaal niet. In de eerste plaats lag dat absoluut niet op mijn gebied en bovendien kon ik dat ook niet doen, want ik kende de generaal *Reynders* helemaal niet.

4929. De **Voorzitter:** Dus men kan dat ook nooit in verband brengen met de strategische opvattingen, die op dat moment golden, en de wenselijkheid, dat men Brabant anders zou verdedigen of minder zou verdedigen? Dat heeft er allemaal niets mee te maken?

A. Neen, die opvattingen ken ik ook niet.

4930. De heer **Algera:** Ik zou dit nog even willen vragen. Is het ook mogelijk, dat u eens een uitdrukking geplaatst hebt: Nu, die generaal *Winkelman,* die kennen we zo goed. Hij is bij ons goed bevallen. Dat zou een goede opperbevelhebber zijn.

A. In die geest kan ik het beslist niet gedaan hebben, omdat het feit, dat de generaal *Winkelman* zich inderdaad bij ons op een voortreffelijke wijze van zijn taak heeft gekweten, nog niet betekent, dat hij ook een voortreffelijk opperbevelhebber zou zijn.

4931. De **Voorzitter:** U ontkent dat zeer beslist? U hebt dat niet gezegd?

A. Ik heb alleen mijn oordeel gegeven, volkomen spontaan. Ik oedoel, dat zou ik zelfs gegeven hebben, als mij er niet naar gevraagd was, omdat wij inderdaad buitengewoon verrukt waren over de wijze, waarop *Winkelman* een zeer moeilijke post, als outsider, als oudmilitair bij ons inderdaad heeft verricht. Daar hebben we allemaal zeer veel bewondering voor gehad.

4932. De **Voorzitter:** Dus heel die uitlating, die u eventueel geplaatst zou kunnen hebben, staat absoluut niet in verband met de wisseling van het opperbevel?

A. Zeer beslist niet.

4933. De heer **Algera:** Kunt u zich misschien ook herinneren tegen wie u een dergelijke opmerking hebt gemaakt?

A. Dat is heel moeilijk, want ik heb in die tijd met zeer veel heren gesproken. Ik was juist, dat kan ik hier zeer in het vertrouwen wel zeggen, zeer veel in den Haag, omdat wij voortdurend inlichtingen uit Duitsland kregen, en ik had afgesproken met de toenmalige Minister van Defensie en met de Minister van Buitenlandse Zaken, hun die inlichtingen te geven, omdat wij van al onze relaties en betrekkingen in Duitsland natuurlijk berichten kregen. Dat ik ook begreep, dat ik die berichten op een plaats moest leggen in overleg met de Regering, en die inderdaad, zonder dat daarbij de naam Philips gebruikt werd, volkomen vertrouwelijk zouden worden behandeld. Dus ik ben in die tijd met zeer veel personen in aanraking geweest. Ik was ongetwijfeld vrijwel elke week in den Haag.

4934. De **Voorzitter:** Het wordt u speciaal gevraagd, omdat een van de personen, die wij gehoord hebben, de generaal *Röell,* oudcommandant veldleger, ons heeft medegedeeld, dat hij van vooraanstaande betrouwbare zijde dat over u vernomen had. Niet van u persoonlijk, maar hij heeft o.a. gezegd, dat het mogelijk was, van generaal *van Nijnatten,* die in Brabant legerkorpscommandant was. Van hem of van andere personen — hij wist het niet zeker — had hij dan vernomen, dat uwerzijds invloed zou zijn uitgeoefend op zeer hoogstaande figuren in den lande, met name op één bepaalde figuur. Om misverstand af te snijden, is het goed, dat ik hier constateer, dat hij ons naderhand heeft meegedeeld, dat het niet H.M. de Koningin was. Uit de tekst van het verhoor zou men die conclusie kunnen trekken, maar dat is dus zeer beslist niet waar. Deze aangelegenheid heeft hij naar voren gebracht en daarom achten wij ons verplicht u daarover te horen.

A. Ik heb H. M. in die periode nooit gesproken. Generaal *van Nijnatten* heb ik in die periode niet ontmoet. Ik kende hem niet.

4935. De **Voorzitter:** Dat klopt met wat hij ook gezegd heeft; dat is dus uitgesloten. Maar eventueel andere hoge personen in den lande? U ontkent dus het hele geval zeer beslist?

A. Ja, met die uitzondering dus, dat ik me over de generaal *Winkelman* ongetwijfeld heb uitgelaten in zeer gunstige zin.

4936. De **Voorzitter:** Als een zeer knap persoon, maar los van het opperbevel dus?

A. Ja, omdat ik dat niet kon beoordelen. Ik heb wel gezien, bij ons in het bedrijf dus, dat heb ik ook meegedeeld, dat hij prima organiseren kon.

4937. De **Voorzitter:** Wat mij betreft, is de zaak volkomen helder en ik vermoed, dat u er zelf ook niets meer aan toe te voegen hebt.

A. Neen, helemaal niet.

4938. De **Voorzitter:** Ik had u nog één vraag te stellen en dat is de volgende. Hebt u ooit iets gehoord van stappen, die van Duitse zijde zijn gedaan bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de Secretaris-Generaal of bij de Minister over een eventueel toelaten van een doortocht van Duitse troepen door een deel van Nederland.

A. Dat zal ik u zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb niets gehoord van stappen, die bij de Minister gedaan zijn. Ik weet wel van stappen, die bij mij gedaan zijn.

4939. De **Voorzitter:** Wilt u ons daar dan nog iets over meedelen?

A. Daar kan ik u het volgende over vertellen. Toen ik dus in Januari en Februari tot 6 Maart in Engeland was, ben ik driemaal per vliegtuig naar den Haag overgekomen. Ik had geen tijd om door te gaan naar Eindhoven, naar aanleiding van onderhandelingen over het war trade agreement speciaal ten aanzien van Philips en de blokkadecommissie, die alle grondstoffen en de materialen van Philips van November 1939 af had vastgehouden, om daar verdere besprekingen over te hebben met de Minister van Economische Zaken en de Minister van Buitenlandse Zaken, mede op verzoek van de heer *Lamping,* die toen ondervoorzitter was van de Hollandse commissie in Engeland.

Bij het eerste bezoek, dat ik bracht, dat moet geweest zijn in de week na de 14de Januari, althans was het kort op het bericht, dat ik toen ook in de kranten heb gelezen, dat er een vliegtuig in België was geland, waar bepaalde documenten ingezeten zouden hebben, de details ken ik daar niet precies meer van, en toen ik 's morgens met het vliegtuig was aangekomen en 's middags in mijn hotel was, kreeg ik een bericht uit Eindhoven, dat een invloedrijk Duits persoon, met wie wij relatie hadden, die zich vóór en ook tijdens de oorlog prima gedragen heeft en van wie wij o.a. ook inlichtingen kregen over bepaalde plannen van Duitsland, mij dringend moest spreken. Hij zat toen op dat moment nog in het buitenland, toen heb ik gezegd: dan moet hij vlug zijn, want morgenmiddag om 4 uur moet ik weer weg, met een vliegtuig naar Londen. Hij is toen die zelfde avond, zeer laat, bij mij gekomen in het hotel en hij heeft mij de volgende vraag gesteld. Zeer voorzichtig en een beetje met horten en stoten, maar langzamerhand kwam het er toch uit: Of ik hem kon meedelen hoe de Nederlandse Regering zou reageren als die Regering het verzoek zou krijgen om troepen door te laten door Limburg. Hij zat op de canapé, ik zat in een stoel. Ik ben toen onmiddellijk van mijn stoel opgestaan en heb gezegd: „Ik kan u alleen antwoord geven als Nederlander en in geen enkele andere qualiteit. Het Nederlandse volk kennende, kan ik u, wat dat betreft, mededelen, dat het Nederlandse volk dit niet zal nemen. Ik neem dus aan, ik heb over deze onderwerpen nooit gesproken, omdat wij doodeenvoudig met die mogelijkheid, dat Duitsland dit zou doen, als eenvoudige mensen geen rekening houden, dat dit inderdaad onder geen enkele voorwaarde zal worden genomen."

Daar keek hij zeer van op. „Wij hoeven er verder ook niet over te praten", heb ik gezegd. „Dit is mijn reactie, dit is absurd, dit is onmogelijk." Toen is hij weggegaan en ik ben de volgende morgen

onmiddellijk naar Minister *van Kleffens* gegaan, om 10 uur was ik bij hem en toen heb ik gezegd: Excellentie, dit is mij gisteravond gebeurd. De naam van de betreffende persoon kende hij, omdat ik hem die vroeger al had genoemd, in verband met informaties, die wij uit Duitsland kregen. De naam was hem dus helemaal niet onbekend. „Deze vraag heb ik gisteren zo voelenderwijs gekregen en dit heb ik er onmiddellijk op geantwoord. Misschien heb ik het helemaal fout gedaan, maar dat biecht ik hier op, omdat ik vind, dat ik dit niet onder mij mag houden, en het enige, wat ik doen kan, is na mijn reactie aan u komen vertellen, wat me hier gebeurd is." Toen heeft hij direct gezegd, zonder een moment van weifeling: „Dat is prima, u had het niet beter kunnen doen. Ik vind het erg prettig, dat u mij dit onmiddellijk meedeelt, want mocht er nog eens een officiële stap komen, dan zijn wij voorbereid."

4940. De **Voorzitter:** Dus uw absolute overtuiging is, dat de heer *van Kleffens* dit ook even scherp afwees als u hebt gedaan?

A. Ja, dat is mijn absolute overtuiging, want hij weifelde geen ogenblik.

Ik zat er mee in, want ik dacht, ik krijg die vraag en ik moet daar onmiddellijk op reageren, want dat flitste door mijn hoofd, die vorige avond, ik mag hierover niet weifelen, want een weifeling op zich zelf kan misschien al heel veel kwaad doen en ik heb alleen uitdrukkelijk er bij gezegd, „ik zeg u dat als Nederlander en als niets anders, want een andere verantwoordelijkheid heb ik ook niet" en dat heb ik zo aan de heer *van Kleffens* gezegd, die het prima vond.

4941. De **Voorzitter:** Het is buitengewoon interessant, dit van u te vernemen, omdat van zekere zijde bij onze commissie is aangebracht alsof de heer *van Kleffens* in die wijziging, die er naderhand heeft plaats gehad in het opperbevel, zijn houding misschien had laten bepalen door die démarche, die dan bij hem zou zijn gedaan.

A. Dat acht ik volkomen uitgesloten. Hij was zó positief, hij was zo absoluut positief, daar valt niet over te praten.

De **Voorzitter:** Dat is een zeer waardevol gegeven. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

P. F. S. OTTEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,
oud 70 jaar, wonende te Amsterdam, oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

7138. De **Voorzitter:** Wij wilden u horen over een aantal punten van Regeringsbeleid. Ik stel mij voor, dat dit grotendeels kan geschieden in chronologische volgorde. Ik stel er echter prijs op u te zeggen, dat u, wanneer er bepaalde feiten of aspecten zijn, die u van belang acht, deze ook kunt mededelen uit u zelf, wanneer bepaalde vragen daartoe geen aanleiding zouden geven. Onze bedoeling is een zoveel mogelijk volledig inzicht te verkrijgen in dat gedeelte van het Regeringsbeleid, waarover het verhoor vandaag loopt.

Ik zou dan willen beginnen met enige punten, die aan de gebeurtenissen van Mei 1940 voorafgaan, en wel in de eerste plaats met iets over de Kabinetsformatie van Augustus 1939.

Kunt u ook zeggen of het Kabinet bij de formatie, door degenen, die daarin zouden worden opgenomen, reeds werd gezien als een mogelijk oorlogskabinet? Heeft, met andere woorden, de mogelijkheid van oorlog reeds een onderwerp uitgemaakt van de besprekingen tussen u en de Kabinetsformateur en eventueel de andere heren?

A. In Augustus 1939 heeft de heer *de Geer* mij opgebeld in mijn woning in Amsterdam om een onderhoud; hij wilde naar mij toekomen. Ik heb toen aangeboden naar zijn huis te komen. Daar vertelde hij mij, dat hij in overleg met de Koningin mij wilde opnemen in een nieuw te vormen Ministerie; hij bood mij toen de portefeuille van Sociale Zaken aan. Hij was wat kort in zijn uiteenzetting en zeide: dat neem je natuurlijk aan. Ik antwoordde, dat het zou afhangen van enkele voorwaarden, die ik te stellen had. Toen vroeg hij: wat zijn uw voorwaarden?

Ik antwoordde: Ik heb er over nagedacht; ik ben daartoe bereid onder drie voorwaarden.

De eerste voorwaarde is het opstellen van een program. Ik heb een paar punten uitgewerkt. B.v. een wettelijk verplichte vacantie van 8 dagen voor iedereen. Dit was toen een heel nieuw punt. Daartoe ben ik bereid, mede te werken, zeide hij. Zo heb ik verschillende punten opgenoemd, ook betreffende de bestrijding der werkloosheid. Hij zeide, dat dit wel in orde zou komen.

Mijn tweede voorwaarde was, dat mijn partij het intreden zou goedkeuren. Och, zeide hij, dat is buiten de lijn. Wij beogen niet de vorming van een parlementair Kabinet, maar van een Kabinet van personen, dat onder de gegeven moeilijke verhoudingen kan optreden. Ik heb dit niet zo opgevat, dat hij bedoelde een mogelijk oorlogskabinet te vormen. Ik heb gedacht, dat het sloeg op de algemene toestand. Ik zeide: Hoe kunt u anders van mij verwachten? Ik ben mijn hele leven in de partij werkzaam geweest; wilt u nu, dat ik een Ministersportefeuille aanneem zonder de goedkeuring van mijn partij?

De derde voorwaarde was, dat de voorzitter van de sociaal-democratische Kamerfractie, de heer *Albarda,* ook in het Kabinet zou worden opgenomen. Och, zeide hij, mijn bezwaar geldt niet de heer *Albarda,* want ik acht hem zeer hoog, maar, die weg opgaande, krijgt het Ministerie een heel ander karakter.

Wij hebben het onderhoud zeer vriendschappelijk voortgezet. Wij hebben over verschillende punten gesproken, maar niet over het rechtstreeks betrokken worden in de oorlog. Wij hebben gesproken over de moeilijke toestand in het land. Dat spreekt vanzelf.

7139. De **Voorzitter:** Ook internationaal?

A. Ja. Aan het einde van het onderhoud heeft hij mij weggebracht tot de deur en toen zeide hij: Ik moet andere heren, met wie ik in onderhandeling ben, en de Koningin raadplegen. Ik zeide: Uitstekend, mijnheer *de Geer,* maar het voldoen aan die voorwaarden is voor mij een conditio sine qua non. Toen begon hij te lachen. Een paar dagen later deelde hij mij mede, dat hij er op inging.

7140. De **Voorzitter:** Heeft de heer *de Geer* misschien ook nog toegelicht, waarom hij op dat ogenblik sociaal-democraten in het Kabinet wilde opnemen? Hield dat misschien verband met de internationale toestand of was dat zuiver gebaseerd op overwegingen van binnenlandse politiek?

A. Ik kan natuurlijk niet oordelen over wat in de heer *de Geer* is omgegaan. Ik kan alleen zeggen, wat mij toen is gebleken.

7141. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft in de brochure „Verantwoording" onderaan pagina 5 en bovenaan pagina 6, het volgende geschreven:

> „Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor oogen stonden en waarvoor ik, ondanks mijn reeds 70-jarigen leeftijd, gaarne mijn persoon wilde inzetten:
>
> 1°. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog;
>
> 2°. de openstelling van het Ministerambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef, door eigen of door anderer toedoen, maar in elk geval tot schade van 's lands belang, immers van een normaal fungeeren van ons parlementaire stelsel."

Waar de heer *de Geer* zegt, dat een van de dingen, die hij voor ogen had, was de zo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in de nabijzijnde oorlog, zou men daaruit kunnen afleiden de mogelijkheid, dat bij de besprekingen over het te formeren Kabinet de komende oorlog een rol gespeeld heeft. De heer *de Geer* heeft dat dus niet met zoveel woorden tegenover u uitgesproken?

A. Ik herinner mij, dat wij hebben gesproken over de moeilijkheden van de tijd, maar ik heb de vraag, die tot mij werd gericht, niet in verband gebracht met de vorming van een oorlogskabinet met het oog op de mogelijkheid, dat wij rechtstreeks betrokken zouden worden in de oorlog.

Wij hebben natuurlijk wel gesproken over de moeilijkheden in verband met de handhaving van de neutraliteit, maar er is geen direct verband gelegd met die mogelijkheid. Hij zei, dat hij zich tot mij richtte, omdat hij mij sinds jaren in de Tweede Kamer had zien werken en hij de basis van zijn Kabinet wilde verbreden. Ik heb toen die voorwaarden gesteld. Hij heeft mij ook nog gezegd, dat de Koningin voorkennis had van deze stap, die er ook zeer op had aangedrongen, dat het mij werd gevraagd. Het was dus aanvankelijk zuiver bedoeld als een persoonlijke aanvrage aan mij.

7142. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de heer *de Geer* direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie naar Duitsland is gegaan?

A. Voor zover ik mij kan herinneren, is hij in de buurt van Arnhem met vacantie gegaan gedurende een korte tijd.

7143. De **Voorzitter:** Als ik goed geïnformeerd ben, is dit later gebeurd, maar is hij eerst met vacantie naar Duitsland gegaan. Hij is toen met het oog op de ontwikkeling van de internationale toestand naar ons land teruggekomen. In verband met zijn vervroegde,

onverwachte terugkeer kon hij niet terecht in zijn huis in den Haag en heeft hij een tijdelijk verblijf gehad in het hotel „Beekhuizen" bij Arnhem. Zijn verblijf in Arnhem viel dus op een later tijdstip. Is het u bekend, dat hij direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie is gegaan?

A. Ik herinner mij wel, dat hij met vacantie is gegaan, maar ik heb nooit anders geweten dan dat hij naar Beekhuizen is gegaan.

7144. De **Voorzitter:** Het is u dus niet opgevallen, dat onmiddellijk na de beëdiging de heer *de Geer* weg was en er geen vergaderingen van de Ministerraad meer plaats hadden onder zijn voorzitterschap?

A. Dit alles is niet gisteren gebeurd en het betreft hier allemaal details. Voor zover ik mij kan herinneren, is hij na de vorming der Regering met vacantie gegaan en naar mijn indruk is hij naar Arnhem gegaan. Hij had die vacantie werkelijk broodnodig. Wij hebben tijdelijk geen Ministerraad gehad; dat heeft maar kort geduurd. Ik doe hierbij opmerken, dat, ingeval uw vraag een verdere strekking mocht hebben, voor mij de zaak nooit anders is geweest dan dat hij na de Kabinetsformatie korte tijd met vacantie is gegaan.

7145. De **Voorzitter:** Een andere vraag, die met het voorgaande samenhangt, is deze. Er is bij de verhoren voor een andere subcommissie gezegd, dat het besluit tot mobilisatie, dat eind Augustus 1939 is genomen, is tot stand gekomen op een moment, toen de heer *de Geer* ook niet aanwezig was in de Ministerraad. Kunt u zich dit herinneren?

A. Neen, dat kan ik mij niet herinneren. Ik weet wel, dat er op dat moment over al deze punten niet de minste tegenstelling in de Ministerraad is geweest.

7146. De **Voorzitter:** Indien dit juist is, is het natuurlijk wel enigszins eigenaardig, dat na de formatie van het Kabinet in begin Augustus, bij een zo dreigende toestand, de Minister-President is weggegaan en ook niet de vergadering van de Ministerraad zou hebben bijgewoond, waarin het besluit om te mobiliseren is gevallen. Herinnert u zich dit niet?

A. In ieder geval heeft zijn houding op mij toen niet de minste indruk in die richting gemaakt; ik bedoel, dat wij geen ogenblik in het Kabinet bijv. hebben gezegd: wat vreemd, dat *de Geer* hier niet is; of: nu had *de Geer* hier moeten zijn. Wij hebben het zeer normaal gevonden, dat hij na die inspannende dagen een korte vacantie nam.

7147. De **Voorzitter:** U herinnert zich, dat in de loop van deze maanden er enige malen pogingen zijn gedaan, waarbij ook Nederland was betrokken, om goede diensten aan te bieden aan de oorlogvoerende partijen om het conflict te voorkomen, resp. te beëindigen. Ik zal nu niet ingaan op elk van die pogingen, maar één van deze pogingen tot het aanbieden van goede diensten heeft plaats gehad op 7 November 1939.

Dit was een telegram, dat uitging van *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* en dat gericht was aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië.

Nu is er hier sprake van geweest, dat er op 5 November 1939 zou hebben plaats gehad een Engelse démarche. De vraag rijst dus: Is dat juist? Is u van deze Engelse stap iets bekend? En voorts: Heeft dat telegram, dat aanbod van goede diensten, verband gehouden met die Engelse démarche?

A. Een démarche in welke zin?

De Voorzitter: Dat willen wij juist zo gaarne weten.

A. Ik kan het mij niet herinneren. Ook geen vage herinnering heb ik er aan.

7148. De **Voorzitter:** Is het ook uw oordeel, dat de toen door het Kabinet gevolgde politiek er een was van strikte handhaving van de neutraliteit?

A. Ja.

7149. De **Voorzitter:** Is u van mening, dat men daarin in het algemeen geslaagd is?

A. Ja.

7150. De **Voorzitter:** Ik bedoel: de wil was er om de neutraliteit strikt te handhaven?

A. Men heeft die neutraliteit ook tot de inval daadwerkelijk betracht. Men heeft zich daarvoor bepaalde offers getroost. Dat b.v. het eerste legerkorps in Holland is gelegd, aan de westgrens, stond daarmede zeker in verband. Het is later een geluk geweest, dat het daar lag, omdat niet gerekend was op die omvangrijke overvallen van parachutisten. Maar dat wist niemand toen; toen het legerkorps daar werd gelegd, was het zeker een bezwarende omstandigheid, omdat de oostelijke verdediging daardoor bepaaldelijk werd verzwakt.

7151. De **Voorzitter:** Op 10 Mei 1940 is door *von Ribbentrop* een memorandum overhandigd aan de Nederlandse gezant in Berlijn. Volgens de stukken, die wij hebben, zijn de feiten in dat memorandum, waarmede men van Duitse zijde meende te kunnen aantonen, dat Nederland zijn neutraliteit niet strikt gehandhaafd had, geput uit een rapport van *Frick* en *Himmler* en verder uit een rapport van *Keitel,* de chef van de Duitse weermacht. In deze rapporten worden verschillende beweerde tekortkomingen in de handhaving van de Nederlandse neutraliteit vermeld. Eén daarvan zou zijn, dat er samenwerking zou hebben bestaan tussen de geheime diensten van Engeland en Frankrijk enerzijds en Nederland anderzijds, en een andere tekortkoming zou zijn, dat er wel eens besprekingen zouden hebben plaats gevonden van Nederlandse stafofficieren met officieren van de staven van die landen. Nu begrijp ik, dat dit niet direct op uw terrein heeft gelegen, maar mijn vraag is: Heeft u ooit iets gehoord wat in die richting zou wijzen?

A. Neen. Het zijn *geheime diensten.* Maar de stemming in de Ministerraad was er ook niet naar om aldus te handelen.

7152. De **Voorzitter:** U wilt dus zeggen, dat, wanneer er iets gebeurd zou zijn op dit punt, waarover u echter niets kunt zeggen, dit dan in strijd zou zijn met de opvattingen in de Ministerraad op dit stuk.

Het is echter bekend, dat het Venlo-incident, dat heeft plaats gevonden op 9 November 1939, niet zo'n buitengewoon gelukkige zaak is geweest. Daarbij zijn toch wel enige elementen naar voren gekomen, waarachter men een vraagteken moet zetten. Weet u nog iets van de wijze, waarop het Kabinet met betrekking tot deze gebeurtenis heeft gereageerd?

A. Voor zover ik mij herinner, was het geval voor het Kabinet zelf geheel nieuw. Op het Kabinet als zodanig — ik weet niet, of sommige leden er van geweten hebben — maakte het een onaangename indruk, omdat het incident niet lag in de lijn, die wij dachten te volgen. Of er van Nederlandse kant fouten zijn gemaakt, kan ik niet beoordelen. Het geval is, doordat er van Duitse kant geen inlichtingen over kwamen, nooit geheel klaar vóór ons gelegd.

7153. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat de chef van de Nederlandse Inlichtingendienst, de generaal *van Oorschot,* in verband hiermede is gepensionneerd?

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

7154. De **Voorzitter:** In dit verband wil ik een ander punt behandelen, dat bij een andere subcommissie reeds enige keren ter sprake is gekomen, nl. de stappen, die door de Duitse gezant *Zech* zouden zijn gedaan bij de heer *Snouck Hurgronje* en Minister *van Kleffens,* om er zich van te vergewissen, of de mogelijkheid bestond, dat Nederland zou goedvinden, dat de Duitsers door het zuiden van het land zouden trekken, terwijl ze de rest van het land ongemoeid zouden laten. De vraag, die ik in verband hiermee zou willen stellen, is: hebt u van zulke stappen, toen u Minister in Nederland was, iets gehoord?

A. Deze zelfde vraag is mij gedaan in de tweede subcommissie en toen heb ik gezegd, dat ik er niets van vernomen had. Later heb ik over deze zaak nagedacht en toen is mij te binnen geschoten, dat in de vorige wereldoorlog hetzelfde verhaal een rol heeft gespeeld. Toen heeft men ook verteld, dat Nederland een ogenblik in gevaar verkeerde en dat dit gevaar bezworen kon worden, als wij toelieten, dat de Duitsers door Limburg trokken.

7155. De **Voorzitter:** Ik zou in dit kader nog een paar vragen willen stellen.

U weet, dat meermalen de vraag in discussie is geweest, of men zou moeten overgaan tot het afkondigen van de staat van beleg. De Regering heeft dat in het algemeen niet wenselijk geoordeeld. Pas op 19 April 1940 is zij daartoe voor het gehele land overgegaan. Begrijp ik het goed, dan was het motief van de Regering tegenover de militairen, die daarop lange tijd hadden aangedrongen, dat men het Nederlandse volk niet méér beperking van zijn vrijheid wilde opleggen dan strikt noodzakelijk was. Geef ik zo het standpunt van de Regering juist weer, of hebt u daarop een andere visie?

A. Men zou het misschien uitgebreider kunnen zeggen, maar daarop komt het toch neer. De staat van oorlog was reeds afgekondigd en het ging dus om de staat van beleg. Gegeven de internationale toestand, was het volmaakt onzeker, voor welke tijdsduur het zou zijn. Dit bracht natuurlijk een inbreuk mede op alle mogelijke verhoudingen en toestanden op economisch en sociaal gebied. Dit was de algemene overweging, die tot dat standpunt van de Regering heeft geleid.

7156. De **Voorzitter:** Is het ook uw indruk, dat de heer *de Geer* als Minister van Financiën altijd behoorlijk heeft medegewerkt aan de maatregelen, die op het gebied van de defensie moesten worden getroffen?

A. Ja, ik heb althans daarover geen klachten van de Minister van Defensie gehoord. Hij was anders niet altijd even gemakkelijk met het toestaan van gelden. Op andere gebieden was hij dienaangaande soms buitengewoon lastig en moeilijk, maar op dit gebied heb ik daarvan niets gemerkt.

7157. De **Voorzitter:** Door een van uw toenmalige ambtgenoten is in de strafzaak-*de Geer* gezegd, dat de heer *de Geer* bij de arrestatie van de 21 personen, na de afkondiging van de staat van beleg, gewenst zou hebben, dat ook communisten zouden worden aangehouden in verband met de indruk in Duitsland.

A. Daarvan is mij niets bekend.

7158. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot een geheel ander punt, nl.: Hoe stond het met de voorbereiding voor het geval van een Duitse overval? Er is ons — afgezien van de mobilisatie — een aantal onderwerpen bekend geworden, ten aanzien waarvan men maatregelen heeft genomen met het oog op een eventuele inval. Ik wil die onderwerpen hier even noemen, misschien, dat u naar aanleiding daarvan iets hebt op te merken. In de eerste plaats de „Aanwijzingen" van 1937, u wel bekend, aan de ambtenaren. In de tweede plaats schijnt er een opdracht door de Minister van Justitie te zijn gegeven aan professor *van den Bergh* om een regeling te maken, althans te ontwerpen, voor het Staatsnoodrecht, een opdracht, die door de gebeurtenissen is achterhaald en niet vervuld is. In de derde plaats de maatregelen tot spreiding van de goudvoorraad. In de vierde plaats de brieven, die generaal *Winkelman* op 23 Maart 1940 heeft geschreven voor onze gezanten in Brussel, Parijs en Londen voor het geval, dat wij werden aangevallen. In de vijfde plaats de afspraak, die is gemaakt tussen Minister *van Kleffens* en de heer *Pelt* te Genève, om zich onmiddellijk, zo nodig, ter beschikking te stellen van de Regering. In de zesde plaats de opdracht, die op 7 Mei 1940 aan onze gezant te Washington is gegeven om zo nodig als betaalmeester te fungeren. In de zevende plaats de wet op de zetelverplaatsing van de N.V.'s. In de achtste plaats maatregelen op het gebied van de dislocatie van Departementen. In de negende plaats maatregelen om te voorkomen, dat onze handelsvloot in de macht van de vijand zou komen. Dat zijn de onderwerpen, die ik in de verschillende stukken zoal heb gevonden. Over één van deze punten wil ik u reeds aanstonds een vraag stellen. Ik heb nl. de maatregel tot dislocatie van onze Departementen niet goed kunnen begrijpen. In uw boek maakt u daarvan ook melding. Hoe zat het daarmede?

A. Als ik mij deze zaak goed herinner, heeft men van de kant van het Departement van Oorlog aan de hoofden van de Departementen een verzegelde enveloppe doen toekomen, waarin de plaats stond aangegeven, waarheen de Minister zich met zijn staf zou moeten begeven wanneer een inval zulks noodzakelijk maakte. Men had daartoe forten aangewezen.

7159. De **Voorzitter:** Binnen de vesting Holland?

A. Voor wat het Departement van Sociale Zaken betreft, was dit zeker binnen de vesting Holland; ik denk, dat dit wel voor alle Departementen het geval zal zijn geweest; dat weet ik echter niet precies meer. Ik weet ook niet meer precies welk fort voor mijn Departement was aangewezen. Het was een volkomen ontoegankelijke plaats. Ik heb zelf kennis van de inhoud genomen, ofschoon de enveloppe verzegeld was en niemand de inhoud mocht lezen, voordat het nodig was. Om u eerlijk de waarheid te zeggen, vond ik het een dwaze onderneming. Stelt u zich eens voor: onder normale verhoudingen verblijven alle autoriteiten in den Haag, waar zij bij elkaar kunnen komen. Nu komt er een inval en dan moeten de leden der Regering zich begeven naar afgelegen forten, voor iedereen volkomen afgesloten plaatsen. Ik meen, dat ik mijn opvatting ook heb uitgesproken tegen de secretaris-generaal van mijn Departement, de heer *Scholtens*. Ik heb gezegd: hoe kan men toch zo de realiteit uit het oog verliezen? In Engeland heeft men nog iets dergelijks gehad, toen aldaar de invasie dreigde.

Dat was ook nogal ver gezocht, maar dat had in elk geval raison d'être. Voor Nederland was het echter een dwaze oplossing; ik heb de enveloppe opgeborgen en gedacht: mocht het zover komen, dan denkt niemand er meer aan.

7160. De **Voorzitter:** Geven de punten, die ik hier genoemd heb, u op zich zelf nog aanleiding tot enig commentaar?

A. Neen. Ik wil alleen zeggen: het ene punt is beter bekend dan het andere; dat brengt de aard van de omstandigheden mede. Om echter nog even terug te komen op uw vraag van zojuist; wanneer er overleg zou zijn gepleegd tussen die staven, gaat men dat natuurlijk niet in de Ministerraad bediscussiëren.

De **Voorzitter:** Ik zeg niet, dat dit overleg plaats gehad heeft; het zijn beschuldigingen van *Frick, Himmler* en *Keitel*. Het is echter onze taak die dingen te verifiëren.

A. Natuurlijk ben ik bereid de door u genoemde punten van voorbereiding desgevraagd stuk voor stuk onder het oog te zien, maar misschien is dat niet nodig.

7161. De **Voorzitter:** Neen. Ik heb als aanloop een aantal maatregelen genoemd, die vóór en na, blijkbaar incidenteel zijn overwogen en genomen. Maar de vraag, waar ik naar toe wilde, is deze: is er nu te voren wel iets voorbereid op het gebied van de bescherming van de Koningin en van de leden van het Kabinet, van de Regering dus? Onze indruk uit de stukken is deze, dat dit niet het geval is geweest en dat ook de plannen, die zijn tot stand gekomen met het oog op het vertrek, eigenlijk onder de drang van de gebeurtenissen zijn gegroeid en dat men zo ten slotte tot dit besluit is gekomen, maar dat men niet te voren deze mogelijkheid had overwogen.

A. Dat is zeker juist. Ik kom straks nog even te spreken over de wijze, waarop wij vertrokken zijn. Er zijn wel tekortkomingen geweest. Het feit, dat vóór de schending van het grondgebied met het oog op die eventualiteit geen ingrijpende maatregelen zijn genomen ten aanzien van de bescherming van de Koningin en de Regering, is, voor zover mij bekend, wel juist.

7162. De **Voorzitter:** En ook is niet te voren overwogen, dat het misschien wel eens zo zou kunnen lopen, dat het Kabinet niet op Nederlands grondgebied zou kunnen blijven? Dat is ook niet onder het oog gezien.

A. Neen, voor zover mij bekend; het lag ook niet in de gedachtenlijn van de Regering om dat te doen. Wij stonden in de positie van volstrekte neutraliteit en voorbereiding van het vertrek van de Koningin en van de Regering uit Nederland, terwijl wij bij wijze van spreken nog in volle vrede leefden, neen, dat is niet gebeurd.

7163. De **Voorzitter**: Er was in die tussentijd om ons heen een en ander gebeurd in de wereld, dat wel eens de gedachte had kunnen doen opwerpen, of de neutraliteit gehandhaafd zou kunnen blijven.

A. Dat kan men nu zeggen, in 1948, maar men was toen in 1940; toen dacht men anders over de positie van ons land.

7164. De **Voorzitter:** Men had toen gehad de inval in Polen en die in Scandinavië. De laatste vooral had misschien in April 1940 tot de overweging aanleiding kunnen geven: wat zouden wij moeten doen, wanneer de gebeurtenissen in Scandinavië zich bij ons zouden herhalen?

A. Wanneer men stappen had gedaan voor een verplaatsing van de Regering naar Engeland, zou men zijn eigen ruiten hebben ingegooid. Achteraf gezien, zou het misschien juister zijn geweest, maar

ik kan dat toch niet inzien, dat het mogelijk was geweest, gegeven de toenmalige positie van ons land, vóór de inval. Misschien werd de zienswijze beïnvloed door het feit, dat wij die situatie nog niet bij ervaring hadden medegemaakt. België en andere landen hadden al een leerschool doorgemaakt, maar het lag niet in de lijn, die wij als Kabinet volgden, om te pogen, met België, Engeland en Frankrijk in militaire relatie te treden.

7165. De **Voorzitter:** Ik wil thans overgaan tot het verloop van zaken in de Meidagen zelf.
Op pagina 11 van uw boek hebt u gezegd:

„En de vorige middag — dat was dus op de 9de Mei — was ik nadrukkelijk gewaarschuwd, dat het nu ging gebeuren."

In de voorafgaande dagen waren er verschillende waarschuwingen geweest, er was ook een aantal maatregelen getroffen, b.v. de verloven waren ingetrokken, maar de vermoedelijk belangrijkste waarschuwing, die van majoor *Sas* uit Berlijn, is de 9de Mei 's avonds binnengekomen, ik meen omstreeks negen uur. Nu viel ons deze zin op, waarin u zegt, dat u reeds de vorige middag nadrukkelijk gewaarschuwd was. Is dat misschien een vergissing en slaat dat op de waarschuwing, die uit Berlijn was binnengekomen, of had u een andere waarschuwing gehad?

A. Ik heb een andere waarschuwing gehad, nl. van een collega. Wij waren tot het laatste ogenblik bezig met onze gewone veelomvattende werkzaamheden. Wij hadden conferenties als gewoonlijk, zoals dat op het Departement gaat. Wij hadden b.v. stakingen aan de grens, die zich niet mochten uitbreiden. Zo had ik op Donderdagmiddag een conferentie en tijdens die conferentie kreeg ik het verzoek of ik even bij de heer *Steenberghe* wilde komen. Ik kon hem niet ontvangen, omdat ik heren bij mij had en wij niet konden spreken in het bijzijn van anderen. Toen ben ik uit die vergadering of daarna naar de heer *Steenberghe* gegaan, die mij zei: „Ik kon niet bij u binnenkomen en ik wil er niet uitvoerig over spreken, maar voor zover ik het zie en weet, loopt het mis.

7166. De **Voorzitter:** U weet niet, wat de heer *Steenberghe* aanleiding gaf dat te zeggen?

A. Neen.

7167. De **Voorzitter:** Het is het beste, dat wij de gebeurtenissen in de Meidagen maar in chronologische volgorde doornemen. Misschien wilt u zelf vertellen, wat u in die dagen hebt beleefd en wat naar uw mening voor ons van belang is.

A. Dat wil ik, wat betreft de punten, waarbij ik zelf rechtstreeks was betrokken, gaarne doen. Het geval ligt er in een Kabinet altijd toe, dat een Minister zich oriënteert op zijn eigen terrein en zorgt, dat dat in orde is. Voor al het andere, voor zover het het Regeringsbeleid raakt, heeft hij natuurlijk de volste belangstelling — ik heb die belangstelling altijd gehad —, maar de details daarvan behandelt hij niet als zijn eigen zaken. Dat zou ook onmogelijk zijn. Van besprekingen b.v. tussen de Minister van Defensie, de Minister van Buitenlandse Zaken en de Koningin of de opperbevelhebber kregen wij meestal een kort resumé, behalve wanneer in verband hiermede een besluit moest worden genomen. Ik kan niet een overzicht geven van hetgeen in die dagen is gebeurd. Dat ligt buiten mijn vermogen, want er zijn veel dingen gebeurd, die buiten mijn direct veld van bemoeiing lagen.
Ik heb, wat ik in die dagen heb meegemaakt, al in mijn boek beschreven. Ik had hier een flat in de buurt van de van Alkemadelaan, waarin ik van Maandag tot Zaterdag verbleef. Zaterdags en Zondags ging ik naar mijn woning in Amsterdam. Ik werd 's morgens gewekt door het geratel van machinegeweren, gebrom van vliegtuigen, enz. Toen heb ik mijn gewone chauffeur opgebeld en deze heeft mij, ingevolge een telefonische boodschap, naar de heer *de Geer* gebracht. Daar waren de Ministers of kwamen de Ministers.

7168. De **Voorzitter:** Bij de heer *de Geer* thuis?

A. Ja.
Dat was vroeg in de morgen. Ten huize van *de Geer* is, niet in een officiële vergadering, maar door de Ministers onder elkaar, de situatie besproken. Daar werd ook medegedeeld, dat de Minister van Buitenlandse Zaken voor een onderhoud naar de Duitse gezant moest.

7169. De **Voorzitter:** U bedoelt, dat de Duitse gezant zich bij hem zou vervoegen op het Departement van Buitenlandse Zaken?

A. Ja. De stemming bij *de Geer*, van *de Geer* zelf en de aanwezige Ministers was volkomen kalm en zakelijk. Van enige verwarring of opwinding bleek niets; daarvan is mij althans niets bijgebleven. Een ieder was natuurlijk zwaar onder de indruk van het gebeurde, maar de gehele situatie werd bekeken vanuit het standpunt: wat gaat er gebeuren, wat moeten wij doen? Er werd met het hoofdkwartier getelefoneerd of dat bij was. Er kwam een boodschap van het Departement van Defensie, dat men paraat was en dat er op vele plaatsen gevechten aan de gang waren. Er waren berichten binnengekomen over het neerkomen op grote schaal van parachutisten, hetgeen — geheel onbegrijpelijk voor een leek — buiten de berekening had gelegen, zoals men trouwens mijns inziens steeds de beslissende betekenis van het luchtwapen had onderschat. Wij zijn ten huize van de heer *de Geer* gebleven tot omstreeks negen of tien uur. Toen heb ik geopperd, aangezien wij bij elkander moesten blijven, dat het aangewezen gebouw daartoe was het gebouw aan het Bezuidenhout, waarin de Departementen van Economische Zaken en van Sociale Zaken gevestigd waren. De andere Ministers vonden dat een goede oplossing; ook de heer *Steenberghe* vond het best. Wij zijn toen dus naar het Departement aan het Bezuidenhout gegaan om daar de verdere ontwikkeling van de gebeurtenissen te volgen. In de loop van de dag bleek steeds meer de wenselijkheid, dat wij bij elkaar zouden blijven met het oog op te nemen beslissingen. In het sousterrain werden slaapplaatsen ingericht voor de nacht. 's Avonds is *de Geer* toch naar huis gegaan, hetgeen hem later door *Gerbrandy* zeer kwalijk is genomen. Ik heb niet kunnen inzien, waarom dit zo ernstig was. In de loop van de dag bleek wel, hoe dicht de parachutisten in onze buurt waren; dat was vooral in het noordwesten van den Haag het geval. Wanneer ik naar mijn flat in de buurt van de van Alkemadelaan zou zijn gegaan, dan had ik zeker wel enig gevaar gelopen mijn vrijheid te verliezen. Vrijdag of Zaterdag maakte ik met *Steenberghe* een korte wandeling door het Haagse bos; vlak achter het Departement achter bijna iedere boom stond een onzer soldaten met het geweer in aanslag. Men waarschuwde ons, dat het gevaarlijk was om door het bos te lopen met het oog op parachutisten. Wanneer ik dus naar huis was gegaan, had ik zeker mijn vrijheid in gevaar gebracht. *De Geer* woonde echter, voor wat dit betreft, lang niet zo gevaarlijk; hij moest, om zijn woning te bereiken, de andere kant van de stad door. Hij is dus naar huis gegaan voor de nacht. Ik meen, dat alle andere Ministers in het Departement zijn blijven slapen. Zoals u weet, waren de heren *Welter* en *van Kleffens* buitenslands. Er kwamen voortdurend berichten binnen; ook ambtenaren verzamelden zich hier; sommigen van hen hadden door de linies van de parachutisten moeten breken. In het sousterrain is ook een vergadergelegenheid ingericht.
Reeds op de eerste en de tweede dag was er veel beroering in den Haag zelf en in de omgeving. Het was niet alles even gemakkelijk. Een kleine anecdote om te schetsen de toestand, waarin de Regering moest werken.
Ik zat op zeker moment alleen in mijn grote kamer, van waaruit ik uitzicht had op de verlaten Bezuidenhoutseweg. Toen diende zich een officier aan, die mij zei, dat ik daar niet kon blijven, doch dat ik mij naar beneden moest begeven. Op mijn desbetreffende vraag verklaarde hij de commandant te zijn van de bewakingstroepen in het Departement. Er waren berichten over een dreigende overval van het Departement, hij had zijn maatregelen dienaangaande genomen en hij verzocht mij dringend, evenals de anderen, naar beneden te gaan. Van die overval is niets gekomen. Doch het geval tekent de omstandigheden van het ogenblik. Toen de berichten inkwamen over Waalhaven en de Moerdijkbrug werd de stemming zienderogen zwaarder. Toen is vanzelf de vraag opgekomen wat er straks stond te gebeuren.
Ik verwaarloos hier de details; ik ben zeer onvolledig, maar dat kan ook niet anders.
De heren *Welter* en *van Kleffens* waren naar Engeland gegaan, de eerste dag al, en van dezen kwam bericht, dat de positieve hulp van de zijde der geallieerden zeer gering zou zijn. De Fransen waren tot Breda gevorderd, die kwamen niet verder; zij hadden geen zin zich te wagen in de moeilijkheden bij de Moerdijkbrug. Van alle kanten kwamen dus de moeilijkheden. De Ministerraad werd bijgewoond door de heer *Snouck Hurgronje* voor de Minister van Buitenlandse Zaken; deze had een zeer levendig aandeel in de discussie en in de besluiten; hij was zeer geïnformeerd aan alle kanten. Toen gebeurde wat ik in mijn boek beschrijf en wat ik nog altijd precies juist vind, nl. dat zich als vanzelf de vraag opdrong: Wat staat de Regering te doen, wanneer de definitieve keer ten ongunste

intreedt? Die vraag is zeker al in den brede besproken op Zaterdag. Daarover zijn langdurige discussies geweest; die hebben natuurlijk mede onder invloed gestaan van de berichten, die inkwamen, ook omtrent de voornemens van het Hof. Toen bij de discussie over de vraag of de Regering zou vertrekken, wanneer het eenmaal noodzakelijk zou zijn geworden, daartegen bezwaren geuit werden van sommige kanten, is natuurlijk ook besproken het feit, dat Zeeuwsch-Vlaanderen nog in onze handen was en dat vele bezwaren zouden wegvallen, — voor sommigen, niet voor mij; ik achtte het van het begin af aan een dwaze onderneming om naar Zeeuwsch-Vlaanderen te vertrekken —, indien wij op eigen grond zouden blijven. Ook werd medegedeeld, dat de Koningin zich derwaarts zou begeven. Later heeft men dat plan opgegeven. Geleidelijk vorderde de discussie.

Nu zouden wij moeten gaan praten over de beraadslagingen in de Ministerraad en daartegen heeft men bezwaar. Dat wil zeggen: Ik mag wel praten over wat in de Ministerraad gebeurd is, maar u mag niet vragen of het werkelijk zo gebeurd is. Dit is een grote belemmering bij het spreken over de houding van de Ministers en van de Regering. Ik wil hetgeen ik voor de commissie ga verklaren — en dat geldt ook voor volgende gelegenheden — niet eenzijdig ten nadele doen strekken van collega's.

Ik heb wel veel critiek gehad op sommiger houding, maar over het geheel genomen — ik heb heel wat mensen in mijn leven leren kennen en heel wat gezien — heb ik altijd respect kunnen hebben voor de collega's. Men komt achteraf gauw tot verkeerde voorstellingen en men tast gauw de eer van anderen aan, terwijl men, als men de situatie en de motieven kent, zachter oordeelt. Sommige collega's hebben in Londen wel een houding aangenomen, die mij niet altijd aanstond — ik zou daarover kunnen vertellen op een manier, die enige sensatie zou kunen wekken —, maar heb begrepen, welke motieven hen daartoe leidden. Dat wil niet zeggen, dat ik die goedkeurde. Ik zou kunnen uitweiden over quaesties, die ons in de Ministerraad verdeeld hielden, en zou in sommige gevallen de vrijheid hebben gevonden dat te doen, maar ik ben in die vrijheid belemmerd, omdat ik geen enkel punt ten ongunste wil mededelen, wanneer deze collega's zich niet volkomen kunnen verdedigen. Ik heb geen ernstige beschuldigingen, maar het kan toch zijn, dat collega's het onaangenaam zouden vinden, wanneer sommige ervaringen naar voren zouden worden gebracht.

Ik wil nu voortgaan met mijn verhaal. Wij bespraken dus — ik vermoed van Zaterdag af — de quaestie van het weggaan. Vanaf het ogenblik, dat dit punt aan de orde kwam, heeft het voor mij geen twijfel geleden of wij gingen weg. Er waren enige Ministers, voor wie het absoluut vaststond, dat de Regering moest vertrekken, vooraleer de bezetting een voldongen feit zou zijn. Ik hoorde daarbij. Ik ben van het begin af in dat opzicht vrij fanatiek geweest. Mijn standpunt was: Als ik geen Minister was, bleef ik bij mijn gezin, maar als Minister laat ik mij niet gevangen nemen. Er is zwaar gediscussieerd over het plan om naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan, toen bekend was, dat de Koningin het voornemen daartoe had. Dat plan kon echter toch niet doorgaan; het was niet reëel. Als men naar Zeeuwsch-Vlaanderen ging en men zich ten slotte niet wilde overgeven, dan zou men toch naar Engeland moeten gaan. Veel van de mentaliteit, die bij die discussie bleek, vindt men later terug. Het was mijn mentaliteit niet, maar ik kan er toch niet op afgeven. Men zeide: Als wij midden in de strijd weggaan, zal het Nederlandse volk zeggen, dat wij het in de steek laten; daardoor ontstaat een verzwakking van de gehele afweer; in deze moeilijke tijd moeten wij bij het volk blijven en het volk bijstaan. Dat was een respectabel motief, maar ik heb daarvoor niet gevoeld, want ik vond, dat het onze taak was, vóór het onherroepelijk einde kwam en het te laat was, weg te gaan en de strijd voort te zetten. Naar mijn mening wees alles in de richting, dat wij zouden weggaan. Er moest echter over gediscussieerd worden, want er waren argumenten tegen.

Nu wordt het in het memorandum in zake het Regeringsbeleid voorgesteld, alsof eigenlijk de niet officiële vergadering van Zondagavond rijkelijk tot het besluit heeft bijgedragen. Ik heb al in een noot in mijn boek gezegd, dat dit naar mijn mening niet juist is.

7170. De **Voorzitter:** U hebt in een noot op blz. 14 gezegd, dat het naar uw oordeel onjuist is, dat de heer *Gerbrandy* het initiatief heeft genomen, zoals in het memorandum wordt gezegd.

A. In het memorandum wordt gesuggereerd, dat de heer *Gerbrandy* dit eigenlijk bewerkstelligde in de officieuze vergadering van Zondagavond, waarbij de heer *de Geer* niet aanwezig was. Ik heb het inderdaad zo geformuleerd als u het zegt. Op welke bladzijde staat het ook weer?

7171. De **Voorzitter:** Op pagina 14 zegt u in een noot, onderaan de bladzijde:

> „De mededeelingen van prof. *Gerbrandy* op blz. 4 van „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen", (in den vervolge aan te duiden als „Regeeringsbeleid") zouden ten onrechte den indruk kunnen wekken, alsof het vertrek der Regeering naar Engeland vrucht zou zijn geweest van zijn initiatief."

A. Inderdaad. Dat inititatief zou vrucht zijn van de vergadering van Zondagavond, maar 's Zondags stond het voor mij reeds vast, dat wij zouden gaan. De berichten omtrent de Koningin waren positief in dit opzicht. De stemming van de overgrote meerderheid van de Ministerraad was eveneens zo. Ik was sinds de vorige week niet thuis geweest. In het midden van de week had ik telefonisch afscheid genomen van mijn tweede zoon, die officier was en plotseling was opgeroepen om zich onmiddellijk bij zijn troepen in Zuid-Limburg te voegen. Mijn dochter werkte in het Wilhelmina Gasthuis te Amsterdam. Toen ik op Vrijdagmorgen mijn vrouw opbelde, zei zij: „Geertje heeft al gewonden onder behandeling". Ik zei tegen *Dijxhoorn:* „Ik zou nog wel even naar mijn gezin in Amsterdam willen gaan; ik ben gedurende een week niet thuis geweest en wie weet wanneer ik weer terugkom". Hij antwoordde mij, dat ik dit alleen maar in een militaire wagen kon doen en dat deze op die dag (Vrijdag) niet ter beschikking was. Ik vroeg hem mij te waarschuwen, wanneer er wel een militaire wagen zou gaan, „maar", zo voegde hij er aan toe — en *de Geer* sloot zich daarbij aan — „ik zou dit niet doen, als ik u was, want die militaire wagen kan terugkomen, maar er is ook grote kans, dat u niet meer kunt terugkomen". Ik ben toen 's Zondags een paar afscheidsbezoeken gaan brengen in den Haag per militaire wagen. Ik nam ons vertrek aan als een vaststaand feit. Ik ben dus niet naar Amsterdam gegaan, omdat ik vond, dat *Dijxhoorn* gelijk had, dat de militaire wagen misschien niet meer zou kunnen terugkeren en ik dan niet met de andere Ministers zou kunnen vertrekken. Natuurlijk waren er in de Ministerraad wel bezwaren tegen dit vertrek. De heren *Steenberghe* en *van Rhijn* hadden vooral grote bezwaren. Maandag 13 Mei, ongeveer op het midden van de dag, zijn wij vertrokken, *Steenberghe* en *van Rhijn* gingen niet mede; Zij zouden later komen. Ik heb hiermede willen zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat het volgens mij reeds Zaterdag min of meer vaststond, dat wij naar Engeland zouden gaan; 's Zondags was de zaak in feite geheel en al beslist en 's Maandags zijn wij gegaan.

7172. De **Voorzitter:** Ik zou u in dit verband nog enige concrete vragen willen stellen. Op de 10de Mei, 's middags om 1 uur, is er een bijeenkomst geweest van de Tweede Kamer, waarin 38 leden aanwezig waren. Het heeft de aandacht getrokken, dat in die bijeenkomst niemand van de Regering aanwezig is geweest. Is u bekend wat daarvan de reden was?

A. Ik vermoed, dat de leden der Regering het niet geweten hebben.

7173. De **Voorzitter:** Zij konden dit wel weten, want de vorige dag was er ook een vergadering geweest; de agenda was niet afgehandeld; de behandeling daarvan zou worden voortgezet in de vergadering, die was uitgeschreven tegen de volgende middag te één uur, zoals dat gebruikelijk is. De voorzitter van de Tweede Kamer heeft in die bijeenkomst een korte redevoering gehouden, maar er was niemand van de Regering aanwezig.

A. Ik kan daarvoor geen verklaring geven; ik wist het zeker niet.

7174. De **Voorzitter:** Is bij de besprekingen, die Vrijdagochtend hebben plaats gehad, ook niet gedacht aan de mogelijkheid om met medewerking van het Parlement nog te komen tot een soort noodwetgeving? In België is op 10 Mei 1940 nog een noodwet tot stand gekomen; ook in Noorwegen is iets dergelijks gebeurd. Heeft dit geen punt van overweging uitgemaakt?

A. Zeker niet. Ik denk — ik denk het nu ook nog; achteraf schijnt het natuurlijk alles anders —, dat er ook geen practische mogelijkheden daartoe bestaan hebben.

7175. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u dat?

A. Gegeven de situatie, waarin wij en het land verkeerden en waarin ook den Haag verkeerde — ik schetste zoëven in welke omstandigheden men leefde en zijn weg zocht te vinden —, is het niet te verwonderen, dat deze dingen op de achtergrond zijn gekomen en ook geen punt van overweging hebben uitgemaakt.

De **Voorzitter:** De situatie in Brussel was ook tamelijk dreigend.

A. Dat is moeilijk te vergelijken. Ik geloof niet, dat daar, toen de Regering vergaderde, parachutisten door de straten liepen.

7176. De **Voorzitter:** Op Zondag 12 Mei 1940 is in de Adelheidstraat te 's-Gravenhage een vliegtuig neergekomen, waarin zat de adjudant van de Duitse generaal *von Sponeck*. In dat vliegtuig is gevonden een aantal documenten, waaruit gegevens te putten waren omtrent het krijgsplan van de Duitsers met betrekking tot den Haag, de Regering en de Koningin, enz. Heeft het Kabinet kennis gekregen van deze documenten op die Zondag?

A. Ik ken de inhoud van die documenten niet, maar ik zou niet durven beweren, dat ik er niets van gehoord heb. Dat kan ik mij niet voorstellen.

7177. De **Voorzitter:** Het gaat bij ons om het volgende. Die documenten zijn ten slotte terechtgekomen bij het algemeen hoofdkwartier; vandaar zijn ze gebracht naar het Departement van Buitenlandse Zaken, dat ze later heeft overgebracht naar het Amerikaanse gezantschap; dit heeft ze meegenomen naar Amerika en na de oorlog zijn ze vandaar teruggekomen naar Nederland. De vraag is echter of het algemeen hoofdkwartier de Ministerraad in kennis heeft gesteld van deze belangrijke documenten.

A. Ik weet niet of het algemeen hoofdkwartier dit op de een of andere wijze heeft medegedeeld.

7178. De **Voorzitter:** Mijn bedoeling is deze. Die documenten hadden van beslissende betekenis kunnen zijn voor het besluit om al dan niet te vertrekken. Een indruk daarvan hebt u niet overgehouden?

A. Neen, zeker niet.

7179. De **Voorzitter:** Thans het vertrek van de leden van het Koninklijk Huis. Het Prinselijk gezin is vertrokken op Zondag 12 Mei 1940. Is dit gebeurd op advies of met medeweten van het Kabinet?

A. Op advies van is te veel gezegd, wel met medeweten van. Het Kabinet was in het algemeen ingelicht omtrent de gang van zaken, maar het uur van vertrek was opengelaten. Ik heb er niet naar geïnformeerd; het was begrijpelijk, dat men aldus handelde.

7180. De **Voorzitter:** Is het vertrek van de Koningin geschied op advies van het Kabinet of is de Koningin op eigen initiatief vertrokken?

A. Ik kan op die vraag niet ja of neen zeggen. Wij wisten, dat de Koningin zou gaan. Dat vond de grote meerderheid van het Kabinet, en zeker ik, zeer verstandig. Daartussen in ligt nog de vraag of het op advies der Regering is gebeurd. Dat kan ik mij niet voorstellen. De vraag of de Koningin al of niet zou vertrekken, is niet aan ons voorgelegd.

7181. De **Voorzitter:** Het lijkt mij toch een vraag, op zich zelf van genoeg belang om door het Kabinet beoordeeld te worden.

A. Maar de vraag of de Koningin zou vertrekken, is niet aan ons voorgelegd. Wel hebben wij kennis gekregen van het voornemen. Zover ik weet, is daartegen geen verzet in de Ministerraad geweest. Persoonlijk vond ik het een wijs beleid.

7182. De **Voorzitter:** Hoe was in de vroege ochtend van de 13de Mei, toen de berichten binnenkwamen over het slechte verloop van het krijgsgebeuren, de opvatting over de vraag of men de strijd al dan niet zou voortzetten? Of is dat toen nog niet ter sprake gekomen?

A. Dat was Maandagochtend.

7183. De **Voorzitter:** Ja, en u bent 's middags weggegaan.

A. Daar liggen maar een paar uur tussen. Het was moeilijk zijn opvatting tot haar recht te doen komen. Naarmate het slechter liep, waren er natuurlijk stemmen — ik zal geen namen noemen, want dat zou een onjuiste indruk kunnen vestigen —, die zeiden: „Rotterdam weg, Utrecht bedreigd, de nederlaag is zeker; is het niet verstandig er een eind aan te maken?"

7184. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* heeft hier voor een andere sub-commissie verklaard, dat hij op dat ogenblik verschil van inzicht had met generaal *Winkelman*, dat generaal *Winkelman* zich op het standpunt stelde: doorvechten tot de laatste man en tot de laatste patroon, maar dat Minister *Dijxhoorn* van mening was, dat de vraag, of het op een bepaalde dag om 9 uur of om 12 uur afgelopen zou zijn, volmaakt irrelevant was en dat hij voor die drie uur geen calamiteit wilde ontketenen. Hij voegde er aan toe, dat het gesprek met generaal *Winkelman* ten slotte toch in vrede verlopen is en dat men begrip had voor elkaars standpunt.

A. Dat sluit vrij aardig aan bij wat ik wist. Er waren er meer in het Kabinet, die de mening van de heer *Dijxhoorn* deelden. Ik deelde die mening niet; ik deelde de andere opvatting. Aanvankelijk was Utrecht nog niet in het geding, toen was de verwoesting van de steden nog niet in het geding. Dat heeft de heer *Winkelman* zijn standpunt doen veranderen en dat zou mijn standpunt ook hebben doen veranderen. Ik herinner mij, dat men in de Ministerraad bij de discussies op Zondag, toen het zeker was, dat het verkeerd liep, heeft gezegd: „Mogen wij verdere offers vragen, als het einde toch mis is?" Maar ik heb mede het standpunt ingenomen: Het is verschrikkelijk voor ons volk, maar laat ons niet vergeten, dat elke dag, dat wij langer weerstand bieden tegen deze overval, een historisch feit is, waarnaar de internationale positie van ons land wordt bepaald, voor nu en later. Maar alles heeft zijn grenzen en wij konden niet, om twee of drie uur te winnen, een paar steden laten vernietigen. Zij, die anders redeneerden, hadden niet moeten beginnen, die hadden direct moeten aansturen op een akkoord. Toen men besloot tegenstand te bieden, moest men doorvechten tot de laatste redelijke mogelijkheid toe. De betekenis daarvan moet men niet uit het oog verliezen. Toen Frankrijk viel, heb ik de heer *de Geer* horen zeggen: Deze spoedige val van Frankrijk werpt nog een ander licht op onze vier dagen van verzet.

7185. De **Voorzitter:** Weet u iets af van de opdracht, die juist met betrekking tot dit punt aan generaal *Winkelman* is gegeven?

A. Dat hij moest beslissen, wanneer hij wilde opgeven.

7186. De **Voorzitter:** Dat werd aan hem overgelaten?

A. Dat was het resultaat na deze discussie, toen wij gingen vertrekken. Dat was een discussie, die reeds drie dagen lang doorliep. De conclusie daarvan was: Laat generaal *Winkelman* de verantwoordelijkheid dragen voor het militair beleid, laat hij beslissen wat gebeuren moet, dat kan hij beter dan wij. Het uiteindelijk resultaat is hetzelfde.

7187. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat toen het Kabinet wegging, de generaal *Winkelman* een blanco volmacht in dit opzicht had, met dien verstande, dat geen nodeloze offers behoorden te worden gebracht?

A. Ik geloof, dat het zo mag worden gesteld.

7188. De **Voorzitter:** U hebt zojuist al het een en ander verteld over de wijze, waarop het besluit om te vertrekken, was gegroeid. Nu zijn er andere verklaringen, o.a. die, welke wij hebben gevonden in het dossier van de strafzaak-*de Geer*, die zeggen, dat eigenlijk pas in het fort te Hoek van Holland het besluit is genomen om naar Engeland te gaan; dat met andere woorden, zo is het door sommigen uitgedrukt, in de voorgaande discussies de gedachte heeft overwogen, dat de personen van de leden der Regering veilig moesten worden gesteld en niet in handen mochten vallen van de vijand; dat dus het besluit om de gehele Regering naar Engeland te verplaatsen, met de doeleinden, die daarvoor later zijn opgegeven, de politieke aspecten daarvan, eigenlijk pas in volle klaarheid is tot stand gekomen in het fort te Hoek van Holland. Ik weet niet of dit juist is, maar in verband met hetgeen u hier heeft verteld, vind ik het wel belangrijk uw oordeel over die opvatting te vernemen.

A. Uit mijn woorden blijkt, dat ik die opvatting geenszins kan delen. Dit is een zeer formalistische opvatting, die geheel buiten de practijk staat en buiten de gebeurtenissen, zoals die zich in dit geval, en vrijwel altijd in het leven, hebben ontwikkeld. Immers, wij zaten in den Haag; wij waren plotseling in een oorlog gewikkeld tegen een overmachtige vijand; wij hadden de zekerheid, dat het na één, twee of drie dagen gedaan zou zijn. Van alle kanten dringt de vijand tot vlakbij op. Er zijn twee Ministers naar Engeland gegaan om het contact met de nieuwe bondgenoten Engeland en Frankrijk te ver-

sterken. Wij weten, dat de Koningin gaat vertrekken met onze instemming, al is die ons niet gevraagd. Wij laten een militair escorte voor het Departement aan het Bezuidenhout voorkomen om de Regering naar Hoek van Holland te brengen. Alle Ministers gaan mede, behoudens twee, die in nauw contact blijven met de Minister-President. Het is toch duidelijk: wij gingen naar Engeland.

7189. De **Voorzitter:** Het woord „Engeland" was reeds veel eerder gevallen?

A. Ja; wij gingen naar Engeland toe om de strijd voort te zetten.

7190. De **Voorzitter:** Het woord „Engeland" was dus volgens u reeds veel eerder gevallen. En de bedoeling nl. om de strijd buiten het Nederlandse grondgebied in Europa voort te zetten, was daaromtrent ook reeds eerder de beslissing gevallen?

A. Het vertrek naar Zeeuwsch-Vlaanderen heb ik geen ogenblik ernstig genomen. Vertrekken betekende: het zich scharen aan de zijde van de geallieerden, de strijd voortzetten, dat is uitgesproken met ronde woorden.

7191. De **Voorzitter:** De verklaring van deze controverse kan misschien hierin liggen, dat sommige leden van het Kabinet, met name die deze door mij zo juist weergegeven voorstelling van zaken hebben gegeven, nog lange tijd in hun hoofd hebben gehad de idee om naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan, en pas later zijn overgegaan naar de idee om naar Londen te vertrekken.

A. Zo kan men dit inderdaad oplossen. Dit is een ander gezichtspunt, maar dit eist een andere mentaliteit dan de onze was, een andere mentaliteit, die ten volle kan worden gerespecteerd. Het was in zeker opzicht gemakkelijk, als men een beslist standpunt innam, dan behoefde men niet te aarzelen. Ik kan mij ten volle voorstellen, dat anderen bepaalde overwegingen lieten gelden, andere motieven hadden; geen motieven, waarbij persoonlijke belangen of eerzucht een rol speelden, maar te respecteren motieven. Dat men dit vertrek naar Engeland een uiterst zware stap vond, dit spreekt vanzelf.

7192. De **Voorzitter:** Is welbewust onder de ogen gezien om geen gezinsleden van de Ministers mede te nemen?

A. Ja. Er is gezegd: welke indruk zou het op ons volk maken, als wij onze gezinnen medenemen? Dat zou de indruk van een vlucht maken. De Minister van Buitenlandse Zaken had reeds vroeger gezegd, dat hij zijn vrouw wilde medenemen.

7193. De **Voorzitter:** Dat was bij diens vertrek op 10 Mei?

A. Ja. Zo is het ook gebeurd; de vrouwen van de andere Ministers zijn gebleven.

7194. De **Voorzitter:** Maar het is dus welbewust gebeurd?

A. Ja.

7195. De **Voorzitter:** Waren er geen oorlogsschepen beschikbaar voor de overtocht? Waarom moest die geschieden met een Engelse destroyer?

A. Ik kan dat niet verklaren. Ik vind het voor mijn gevoel een volkomen bijkomstigheid.

7196. De **Voorzitter:** Het is toch eigenaardig, dat een land, dat zelf een marine heeft, gebruik moet maken van een Engelse destroyer. Bovendien is het van belang voor een andere controverse, nl. de wijze, waarop de marine vertrokken is. Maar u weet het dus niet?

A. Het is in het geheel niet ter sprake gekomen. De Engelsen stelden een destroyer beschikbaar.

7197. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen, wie met de beide gezelschappen vertrokken zijn, nl. resp. met de Koningin en met het Kabinet?

A. Wie met de Koningin vertrokken is, weet ik niet.

7198. De **Voorzitter:** Met wie is de vice-President van de Raad van State vertrokken?

A. Die is met de Koningin vertrokken, voor zover ik weet.

7199. De **Voorzitter:** Met het Kabinet zijn meegegaan de secretarissen-generaal de heren *van Asch van Wijck* en *van Angeren*. Ten aanzien van de eerste was dit een gevolg van het initiatief van de heer *de Geer*, die zijn secretaris-generaal, de heer *van Asch van Wijck* meenam. Is van andere zijde geen initiatief opgenomen om de secretarissen-generaal mee te nemen?

A. Ten aanzien van de heer *van Angeren* heb ik twee motieven horen noemen. Het eerste was, dat de heer *Gerbrandy* hem beslist nodig had voor zich zelf, het tweede, dat hij op de lijst stond bij de Duitsers om neergeschoten te worden, wanneer het zover was. Dat laatste heb ik aangenomen als het motief.

Wat betreft het niet-medenemen van een keur van ambtenaren is ongetwijfeld door de Regering een grote fout gemaakt. Ik erken dat volmondig; wij hadden meer ervaren personeel moeten medenemen. Wie echter die moeilijke dagen heeft medegemaakt, zal daarover zacht oordelen. Ons stond slechts in algemene trekken voor de geest de taak, die ons in Engeland wachtte. Voor mij was het volkomen onzeker, wat ik in Engeland als Minister van Sociale Zaken te doen zou krijgen. Ik schreef overigens reeds in mijn boek, dat vele Ministers zozeer voor die fout hebben geboet.

Sommige Departementen konden beter uitkomen wat dit betreft dan andere. Neem b.v. Buitenlandse Zaken en de militaire Departementen en zelfs in zekere zin Economische Zaken. Met een goede regeling had dit bezwaar in Londen wel tot op zekere hoogte ondervangen kunnen worden; op dit punt is zeker het beleid in Londen te kort geschoten. Er is nooit een behoorlijke regeling geweest voor de personeelsbezetting.

Het is zeer jammer geweest, dat het Kabinet op dat ogenblik geen selectie heeft gemaakt van een paar honderd ambtenaren, die naar Engeland zouden gaan.

7200. De **Voorzitter:** Waren er behalve de personen, die ik heb genoemd, nog anderen, die u kunt vermelden?

A. Van de Regering niet. Ik heb de heer *van Blankenstein* ook aan boord gezien. Hij scheen ook gevaar te lopen.

7201. De **Voorzitter:** Die stond op een lijst, die in dat vliegtuig was gevonden. Kapitein *Kruls* was als adjudant van Minister *Dijxhoorn* aanwezig, nietwaar?

A. Ja, en dan was er een marine-adjudant. Ik kan mij zijn naam momenteel niet herinneren.

7202. De **Voorzitter:** *Post Uiterweer?*

A. Juist.

7203. De **Voorzitter:** Mag ik als laatste vraag in verband met deze periode nog stellen: Zijn er door het Kabinet in die dagen nog andere concrete beslissingen genomen, die van betekenis zijn en die het vermelden waard zijn?

A. Dat kan ik zo niet zeggen. De zaken, die zich voordeden, kwamen wel tot een oplossing.

7204. De **Voorzitter:** Maar geen besluiten, die zo in uw geheugen liggen, dat u zegt: Deze zaken zijn tot die en die oplossing gebracht?

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat dat niet het geval zou zijn.

De **Voorzitter:** In de drie dagen, waarin gevochten werd en waarin practisch gesproken alles stilstond, was het woord aan de militairen.

A. Wij waren daarbij wel betrokken, want wij hadden verbinding met het hoofdkwartier.

7205. De **Voorzitter:** Was die verbinding goed? Had het Kabinet de indruk, dat het behoorlijk werd voorgelicht door het hoofdkwartier?

A. Wij waren geheel afhankelijk van de heer *Dijxhoorn*, maar de verhouding met de heer *Dijxhoorn* was goed. Er is op het laatst een conferentie geweest met generaal *Winkelman* en een subalterne generaal, maar overigens zijn deze heren niet bij ons geweest.

7206. De **Voorzitter:** Wij hebben gesproken over de conferentie in de ochtend van 13 Mei. Is dat de enige keer geweest, dat de heer *Winkelman* op het Ministerie van Sociale Zaken is geweest?

A. Voor zover ik weet, wel; maar hij kan aparte conferenties met de heer *Dijxhoorn* hebben gehad, maar dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Wij zijn nu gekomen aan de tijd, waarin de Regering in Londen was.

A. Wat er gebeurd is in het fort in Hoek van Holland, is zeker langzamerhand wel opgehelderd?

7207. De **Voorzitter:** Ja, dat lijkt mij van uw zijde voldoende toegelicht.
Hebt u er in de Londense tijd wel eens van gehoord, dat er contact is geweest met Nederlanders, die kort na de capitulatie pogingen in het werk zouden hebben gesteld hier tot een soort bewind of regering te komen?

A. Dat is mij niet bekend.

7208. De **Voorzitter:** Waren er verbindingen in die eerste tijd? Ik heb ergens gelezen, dat nog op de avond van de 14de Mei van uit Londen getelefoneerd kon worden met het Ministerie van Buitenlandse Zaken hier in den Haag. Ik veronderstel, dat dat betrekkelijk gauw afgelopen was.

A. Dat kan geweest zijn op 13 of 14 Mei.

7209. De **Voorzitter:** Na de capitulatie?

A. Ik heb zelf na de capitulatie op het bureau van de ambassadeur, toen de gezant, in Londen met de heer *Snouck Hurgronje* getelefoneerd. U begrijpt, onder welke omstandigheden dat gebeurde. Dat is een kort gesprek geweest. Dat moet tot 's avonds 12 uur mogelijk zijn geweest.

7210. De **Voorzitter:** Die telefonische verbinding is eigenlijk meer een curiositeit geweest. Kwam er daarna in Londen een periode, waarin een hiaat te constateren was? Later waren er weer verschillende verbindingen tussen het bezette gebied in Nederland en de Regering te Londen, doch het beeld, dat ik mij hiervan heb gevormd, is, dat juist in de eerste tijd het hiaat het grootst was. Is dit juist?

A. Ja. Er kwamen wel veel Hollanders over.

7211. De **Voorzitter:** Uit Frankrijk en zo?

A. Uit Holland; mensen, die via Frankrijk of langs andere wegen waren gevlucht. Men zag telkens nieuwe gezichten; telkens werd je opgezocht door landgenoten, die je de vorige dag nog niet had gezien. Dit betekende echter geen contact met Nederland, want deze Nederlanders vertelden niets meer dan je zelf reeds wist. Men kwam bekenden en minder bekenden tegen, allen mensen, die later waren aangekomen, maar zij wisten niet meer dan wij. Wij hadden geen contact met Nederland. Er was voor ons geen verbinding.

7212. De **Voorzitter:** U zegt in uw boek, dat er een periode is geweest, waarin er in de Ministerraad een meerderheid was vóór de verplaatsing van de Regering van Londen naar Indië en dat pas later door de loop der gebeurtenissen die gedachte op de achtergrond is gekomen.

A. Mag ik eerst nog even teruggrijpen, Mijnheer de Voorzitter, naar punt *c*: „de opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan;"?

7213. De **Voorzitter:** Daarop kom ik nog afzonderlijk. Ik vroeg dus uw bevestiging van hetgeen u in uw boek hebt geschreven, nl., dat er een periode is geweest, waarin men heeft overwogen de Regering te verplaatsen van Londen naar Indië, een gedachte, die door de loop van de gebeurtenissen vanzelf op de achtergrond is gekomen. Kunt u daarvan iets naders mededelen?

A. Ja, ofschoon ik hier weer stuit op besprekingen in de Ministerraad.

De **Voorzitter:** *Wij* mogen daarin niet treden; dat staat volkomen aan *u*.

A. Ik zeg dit, omdat ik niet weet in hoeverre mijn collega's in de gelegenheid zullen komen dienaangaande hun eigen opvattingen kenbaar te maken. Dat is inderdaad een zeer belangrijk punt. Het hield natuurlijk verband met de stemming, die er in de Ministerraad was na de val van Frankrijk. Daarom had ik er bij punt *c* iets over willen zeggen.

De **Voorzitter:** Ik beschouw dit punt als een aanloop naar het volgende door u bedoelde onderwerp.

A. Als inleiding moge ik misschien eerst iets zeggen?

De **Voorzitter:** Zeker.

A. Als u mij vraagt naar de fundamentele overwegingen en gevoelens, die ons beheersten, dan geloof ik niet ver mis te zijn, als ik zeg, dat bij de meerderheid van het Kabinet, in zekere zin bij alle leden, zij het bij de een wat sterker dan de ander — wat mij betreft, was het zeer zeker zo —, die motieven zijn weergegeven en volledig tot uitdrukking gebracht in de boodschap, welke de Koningin kort na Haar aankomst in Engeland, tot de wereld heeft gericht.

7214. De **Voorzitter:** U bedoelt de boodschap van de Koningin op 15 Mei, dus kort na Haar aankomst in het Buckingham Palace?

A. Ja. Ik onderschrijf die motieven ten volle.

7215. De **Voorzitter:** Is die rede van de Koningin dus in overleg met het Kabinet uitgesproken?

A. Voor zover ik mij herinner niet.

7216. De **Voorzitter:** Dus eigen initiatief van de Koningin?

A. Het behoeft daarom niet zo te zijn, dat er geen verband was. Er was een zekere feeling onderling. Het ging om het constateren van een bepaalde toestand, van de omstandigheden en gevoelens, waaronder men handelde. De Koningin gaf de algemene gevoelens wel weer en was, naar men mag aannemen, over het algemeen goed ingelicht over de stemming in de Ministerraad.
Die motieven waren in de eerste plaats die, welke geformuleerd zijn in de boodschap, welke de Koningin, kort na Haar komst in Engeland, tot de wereld gericht heeft, nl.:

1. de handhaving van het bestuur over de overzeese delen van het Koninkrijk;
2. het samenbinden en leiden van de Nederlandse krachten buiten het grondgebied in Europa ten dienste van de oorlogvoering van de geallieerden;
3. het behartigen van de Nederlandse belangen in de vrije wereld;
4. te zorgen, dat de stem van Holland niet verloren zou gaan in het krijgsgewoel, wat voortdurend van het grootste belang is geweest voor de wederopstanding van Holland.

Dit betekende, toen de teerling geworpen was, trouw aan de zaak van de geallieerden. Daarover heeft voor mij geen ogenblik twijfel bestaan; dat wil echter niet zeggen, dat de anderen er niet precies zo over dachten. Die beginselen zijn het handelen in het algemeen van de Regering, de eigenlijke actie van de Regering, steeds blijven beheersen.
Dit maakt het mij zo gemakkelijk om zonder enige rancune over allerlei dingen te spreken, die ik ook ervaren heb en die minder aangenaam waren. In dat licht moet men bezien de moeilijkheden met de heer *de Geer* en het voorstel van de verplaatsing van de zetel der Regering naar Indië. Die motieven werden m.i., in het groot gezien, algemeen onderschreven. Dat de heer *de Geer* medegewerkt heeft om naar Engeland te gaan, wijst ook in deze richting. Over die leidende gedachten bestond geen meningsverschil. Daarin is verandering gekomen na de val van Frankrijk.
De heer *de Geer* was overtuigd, naar mijn persoonlijke indruk, dat de oorlog verloren was en hij stond daarin zeker niet alleen. Er was bij meer leden van het Kabinet twijfel dienaangaande. Onder die omstandigheden kwam het voorstel in de Ministerraad om de zetel van de Regering te verplaatsen naar Nederlandsch-Indië. Over dit voorstel zijn langdurige en spannende debatten gevoerd. Dit moet geweest zijn Augustus 1940; uit de aantekeningen, die ik gemaakt heb (ik heb korte tijd een dagboek bijgehouden), blijkt dat ook. Die discussie over verplaatsing naar Nederlandsch-Indië heeft plaats gehad onder de indruk, dat de positie van Engeland vrijwel onhoudbaar was geworden. Enige Ministers, waaronder *Albarda,* verzetten zich fel tegen het voorstel. Mijn voornaamste verweer toen was — ik was mordicus tegen dit voorstel —, dat een beslissing dienaangaande toen niet opportuun was. De inval van *Hitler* in Engeland stond op het program, ieder sprak er over.

Ik geloof, dat de Engelsen zich dan zouden hebben gehandhaafd. Er werd ondershands verteld, dat de Engelse Regering, wanneer het zou mislopen, naar Canada zou uitwijken. Ik geloof, dat zij dat, in het alleruiterste geval, ook gedaan zou hebben. Mijn persoonlijke mening was, dat wij dan moesten volgen. Dat punt is niet aan de orde geweest. Wij hadden dan eventueel de keuze tussen Amerika en Canada. Onder die omstandigheden kwam het voorstel naar voren om naar Nederlandsch-Indië te gaan. Helaas — wij hebben toen moeilijke dagen beleefd — vond dat voorstel een meerderheid. Dat betekende in de practijk, dat wij in een losse verhouding zouden komen te staan tot de geallieerden. Ik heb de argumenten, die toen tegen het voorstel zijn aangevoerd, te boek gesteld. Ik behoef ze niet te noemen, dan zou ik te breedvoerig worden.

De **Voorzitter:** U hebt deze quaestie behandeld op de blz. 34 tot 36 van uw boek.

A. Ja. Laat ik er bij zeggen, dat ik natuurlijk elk woord, dat daar staat, handhaaf, maar dat men wel de beperking in aanmerking moet nemen, die ik mijzelf wilde opleggen en die ik mij ook op tal van andere plaatsen in het boek heb opgelegd ten aanzien van collega's en ook met het oog op de omvang. Ik heb onze overwegingen op blz. 35 aangegeven en ik handhaaf die ten volle.

Het was m.i. een hachelijk ogenblik voor Nederland, want als het plan ware uitgevoerd, zou de Japanse inval tot nieuwe complicaties ten aanzien van de Regering hebben geleid. De mogelijkheid van het conflict met Japan is wel genoemd, maar dat was nog zover op de achtergrond, dat men zeide: men kan wel voorspellen, dat de gehele wereld ten onder gaat.

7217. De **Voorzitter:** Ziet u het dus als een van de symptomen van een zekere wankelmoedigheid, die toen bestond?

A. Ja, ik kan het niet anders zien.

7218. De **Voorzitter:** Het viel dus ongeveer in dezelfde tijd als waarin dat compromisvoorstel van de heer *de Geer* aan de orde was. U hebt gezegd: Het zal ongeveer in Augustus 1940 zijn geweest. Het compromisvoorstel van de heer de Geer was in Juli 1940. Dat waren dus symptomen van een zelfde geestesgesteldheid, die haar oorzaak vond in de verpletterende indruk, die de nederlaag van Frankrijk heeft gemaakt?

A. Er zit wel een groot verschil in. Men mag dit niet vereenzelvigen. De heer *de Geer* wilde onderhandelingen voeren en op de een of andere wijze met de Duitsers in contact treden. Het voornaamste motief van de andere heren was: Wij komen vrijer te staan, ook tegenover Engeland, want dan zijn wij op eigen grond. Het motief is dus wel zeer verschillend. Maar ik stem toe, wat u zeide: Er was ongetwijfeld dezelfde invloed aan het werken. Het een is echter iets anders dan het andere. Er waren voorstanders van het vertrek van de Regering, van wie men geen ogenblik zou hebben mogen aannemen, dat zij niet trouw wilden blijven aan de zaak van de geallieerden. De totale indruk was toch: men voelt zich niet lekker meer, zoals men hier zit. Engeland staat alleen in die gigantische strijd; wij hebben nog vrij eigen gebied. Daarop is zeer sterk de nadruk gelegd. Waarom niet naar het eigen Rijk gegaan, waar wij geheel zelfstandig onze positie konden bepalen? Het was naar mijn opvatting volkomen een waan, maar ik moet eerlijkheidshalve zeggen: het standpunt was te motiveren. Men heeft er een meerderheid vóór gekregen. Ik heb toen — en zeker ook wel mijn naaste vrienden — buitengewoon moeilijke dagen gehad. De Koningin heeft, naar ik aanneem, een verslag van de besprekingen gekregen.

7219. De **Voorzitter:** Ik weet niet in welke vorm u dit wilt gieten, maar is dit wel een punt, dat wij verder hier ter sprake kunnen brengen?

A. Ik constateer alleen, gelijk ik ook in mijn boek heb gedaan, dat de Koningin heeft laten weten, dat zij om gezondheidsredenen bezwaar had naar Indië te gaan. Natuurlijk wil ik mij gaarne onderwerpen aan de regels, die bij het verhoor gelden; ik wil mij daartegen niet verzetten.

De **Voorzitter:** Wij moeten goed begrijpen, dat wat is gebeurd of niet gebeurd, ten slotte voor de verantwoordelijkheid van de betrokken bewindslieden is, ongeacht de invloeden, die daarop hebben ingewerkt.

A. Dat ben ik, zo gesteld, niet met u eens. Als men uitgaat van de fictie, dat het Parlement nog funtionneerde, dan is het juist, maar als men de fictie loslaat, is het niet meer juist. Toen men onder die omstandigheden had te handelen, terwijl het Parlement was uitgeschakeld, kan men het feit niet over het hoofd zien, dat men verplichtingen had jegens het Nederlandse volk en in het bijzonder nog jegens een speciaal deel daarvan.

De **Voorzitter:** Maar men is mede afhankelijk van eigen beslissing.

A. Men zat daar als Minister, in een Regering, bevestigd door het Parlement. Weggaan betekende de zaak, die men moet verdedigen, in de steek laten.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal er niet verder op ingaan, want ik heb al gezegd, dat ik mij aan de gestelde regels zal houden, maar neen, het is een fictie er van uit te gaan, alsof het parlementaire stelsel werkte, terwijl het Parlement was uitgeschakeld. Ik heb er trouwens ook in mijn boek op gewezen.

De **Voorzitter:** Inderdaad. U hebt het hier nog eens gezegd en het is zonder twijfel interessant dit te vernemen.

A. Ik kom nu op mijn relaas terug, Mijnheer de Voorzitter! De Koningin — ik geloof niet, wanneer ik dit constateer, dat daartegen staatsrechtelijke bezwaren bestaan — deed mededelen om gezondheidsredenen niet te kunnen gaan en de bui is overgedreven. Gelukkig, want deze zetelverplaatsing zou volgens mij tot onafzienbaar nadeel voor ons volk hebben geleid. Ik stond allerminst alleen in mijn verzet daartegen. Het was echter een zeer hachelijke situatie; ik heb niet zo'n ernstige situatie in Engeland meer medegemaakt. Er is een vervolg geweest op de zaak: *Welter,* die een sterk voorstander van het plan was, had advies gevraagd aan de Gouverneur-Generaal. Enige maanden later deed de Gouverneur-Generaal een démarche; hij was sterk vóór een verplaatsing van de zetel van de Regering naar Indië. Het was voor mij volkomen onbegrijpelijk, want toen dreigde reeds het opkomen van de onweerswolken in het Verre Oosten. Indien onze Regering naar Indië ging, dan betekende dit, dat men zich terugtrok uit het gewoel, uit het middelpunt van de strijd. De stemming tegen zetelverplaatsing was inmiddels sterker geworden. Zo is de zaak geleidelijk van de baan geraakt.

7220. De **Voorzitter:** Dat was waarschijnlijk begin 1941.

A. Dat is heel in het begin van 1941 geweest.

7221. De **Voorzitter:** Wij zullen nu van dit punt afstappen. Ik zou gaarne nog even uw visie willen horen over het compromisvoorstel van de heer *de Geer,* het voorstel dus om eventuteel te onderhandelen met *Hitler.* Het compromisvoorstel-*de Geer* houdt ook verband met de oorlogvoering, met de vraag hoe men tegenover de oorlogvoering stond.

A. Wij hebben het nu over het geval-*de Geer?*

7222. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: dit punt past eigenlijk in het onderwerp van de oorlogvoering, het al of niet tot het uiterste voortzetten van de oorlog. Hoe is uw visie op dit compromisvoorstel-*de Geer* en wat daarmede samenhangt, om onderhandelingen te gaan voeren met *Hitler?* De tekst van het voorstel staat afgedrukt in het Memorandum.

A. De passages over de houding van de heer *de Geer* vind ik niet het meest geslaagd in het boek over het Regeringsbeleid. Daarin wordt het voorgesteld — dat is een van mijn grote bezwaren —, alsof de heer *de Geer* van het begin af aan foutief is geweest. Ik doel hier op de bezwaren, die op bladzijde 7 en volgende aangeduid worden als: eerste voorval, tweede voorval, enz. Ik deel die mening niet. De heer *de Geer* was een moeilijk mens; ik heb jaren met hem te doen gehad in de Kamer; wij waren het nogal eens oneens. Hij is een moeilijk man, maar een zéér begaafd man. Hij heeft zeer goed geweten wat hij deed, toen hij naar Engeland trok om de strijd voort te zetten. De latere publicaties wijzen er ook op; hij heeft dit niet gedaan tegen zijn zin. Toen hij nog een uitweg zag, bleef hij goed. Ik kan te vrijer over de heer *de Geer* spreken, omdat uit een aanhaling in het boek van de heer *Gerbrandy* zelf blijkt, dat de heer *de Geer* in Juli 1940 had verklaard: „Als deze politiek van uitersten van de heren *van den Tempel* en *Gerbrandy* de politiek van het Kabinet wordt, zal ik mij genoodzaakt zien, ontslag te nemen". In de tijd van die moeilijkheden stond ik scherp tegenover de heer *de Geer.* In de tijd, dat hij défaitistische neigingen begon te vertonen,

heb ik altijd tegenover hem gestaan. Toch zou ik op deze wijze niet over hem geschreven hebben. Gegeven zijn opvattingen en zijn mentaliteit heeft hij zeker oprecht gemeend, de strijd in Engeland voor de vrijheid van Nederland en van Nederlandsch-Indië voort te zetten. Hij heeft daarin gefaald. Ook ik heb daarover sterk mijn afkeuring en mijn leedwezen uitgesproken. *De Geer* kon tegen de grote moeilijkheden van dat ogenblik niet op.

Hij zag er toen ook slecht uit. Hij was bij de zeventig en alles drukte hem. De val van Frankrijk heeft hem genekt; toen heeft hij, naar mijn mening, het geloof in een uiteindelijke overwinning van de geallieerden verloren. Niet alleen hij had dat geloof verloren, maar ook verschillende trouwe vaderlanders en respectabele Nederlanders, die in ons land gebleven waren en ook die in Londen waren. Ik heb er in mijn boek op gewezen, hoe men onder elkander daarover praatte. Ik spreek nu over Augustus 1940, toen men dag in dag uit die verschrikkelijke bombardementen meemaakte, toen een groot deel der bevolking werd gedwongen in de schuilkelders te gaan, omdat men die voortdurende spanning niet kon uithouden. Het was in die dagen van 1940 een verschrikkelijke toestand in Londen.

De **Voorzitter:** Dit was in Juli 1940?

A. Ik spreek nu over Augustus 1940. Toen was de heer *de Geer* nog in functie; toen was na de val van Frankrijk zijn geloof in een overwinning van de geallieerden geknakt. Er waren zeker leden in de Ministerraad, die een fanatiek geloof hadden in een uiteindelijke overwinning. Daarbij behoorde ik. Dat kun je niet beredeneren. Een van de collega's legde mij eens zijn twijfelingen voor over de toekomst der menselijke beschaving bij een onverbiddelijk voortzetten van de oorlog. Ik neem deze gevallen van die heren niet kwalijk. Fanatiek geloof was een grote steun geweest in die dagen. De leden van de Ministerraad, die andere overwegingen lieten gelden, die misschien zeer reëel waren, zagen vooral de grote algemene ontreddering. Dat ligt allemaal zeer voor de hand. Ik geloof, dat u de stemming, die er omstreeks die tijd in de Ministerraad was, het best objectief kunt beoordelen aan de hand van bepaalde bescheiden. Wij hebben drie nota's gehad, die dateren uit October—November 1940; die zal de commissie wel in haar bezit hebben.

7223. De **Voorzitter:** Er is een nota van de Minister van Buitenlandse Zaken van ongeveer dezelfde tijd als dat voorstel van de heer *de Geer* en toen is door enige andere Ministers toegezegd, dat zij over dit zelfde onderwerp ook nota's zouden indienen, maar die zijn pas ingediend nadat de heer *de Geer* was verdwenen.

A. Zij pasten volkomen bij het gevoelen, dat er toen was. Ik moet ook een nota hebben geschreven. Ik heb haar nergens kunnen vinden. Ik kan mij de tendenz wel voorstellen. Ik heb haar zelf niet in mijn bezit, maar wel de nota's van de heren *Welter, Steenberghe* en *Albarda.*

De **Voorzitter:** Dat laatste is zeer interessant. Wij hebben nl. wel de nota van de heer *Albarda* enige keren gesignaleerd gezien, maar wij hebben het stuk zelf niet, wel de nota's van u en de heren *Welter, Steenberghe* en *van Kleffens.*

A. Mijn nota moet, dunkt mij, maar klein zijn geweest. Ik heb hier nota's van de heren *Welter, Steenberghe* en *Albarda.*

De **Voorzitter:** De laatste nota hebben wij niet.

A. De nota is van 14 November 1940.

De **Voorzitter:** Dit is inderdaad de nota-*Albarda,* die wordt vermeld in het dossier van de strafzaak-*de Geer,* door de heren *Posthuma* en *Heyink,* de politiebeambten, die het onderzoek in deze zaak hebben ingesteld; zij zeggen, dat de nota van de heer *Albarda* tot thema had: if we don't end war, war will end us.

A. Hebt u de nota van de heer *Steenberghe* van 11 November 1940?

De **Voorzitter:** Ja. Is u bereid de nota van de heer *Albarda* over te leggen?

A. Het is misschien beter, dat hij dit zelf doet.

De **Voorzitter:** De nota's van de heren *Welter en Steenberghe* b.v. zijn door de heer *Dijxhoorn* overgelegd.

A. Dan heb ik daartegen geen bezwaar, Mijnheer de Voorzitter!

7224. De **Voorzitter:** U hebt een schildering gegeven van de stemming, die er in de betrokken periode in Londen heerste, en van de feiten, die op deze stemming hun stempel drukten. In dit kader wilt u blijkbaar ook het voorstel van de heer *de Geer* zien?

A. Ja.

7225. De **Voorzitter:** Daarbij komt nog een ander punt, nl., dat wordt beweerd, dat de bedoeling van *de Geer* was bij de pogingen tot het voeren van besprekingen met de Duitsers eventueel ook te handelen zonder medewerking of medeweten van de Engelse Regering; dat hij met andere woorden ook contact met de Duitsers zou hebben willen zoeken, indien de Engelse Regering te kennen had gegeven daarop niet gesteld te zijn. Dit zou, indien het inderdaad waar is, wel heel ver zijn gegaan.

A. Alles ging ver in die tijd; maar ik geloof toch niet, dat *de Geer* dat bedoeld heeft.

De **Voorzitter:** Dat wilde ik u juist vragen.

A. *De Geer* is zeer scherp aangevallen en hij heeft inderdaad gefaald in moeilijke ogenblikken. Ik geloof echter niet, dat dit zijn bedoeling is geweest.

7226. De **Voorzitter:** Wij beschikken over het dossier van de strafzaak-*de Geer,* dat zeer uitvoerig is. Daarin wordt gezegd, dat de heer *de Geer* bereid zou zijn geweest per vliegtuig naar Frankrijk te gaan om daar contact met de Duitsers te zoeken. Daarbij wordt tevens vermeld, dat toen door de Minister van Waterstaat zeer nadrukkelijk een vliegtuig aan de heer *de Geer* geweigerd zou zijn.

A. Dit is dan zeker niet in de Ministerraad geweest; meer kan ik er niet van zeggen.

7227. De **Voorzitter:** Dan kan ik het u met des te meer vrijmoedigheid vragen. Is u hiervan iets bekend?

A. Neen. Het geval-*de Geer* is hoogst tragisch, maar ik geloof niet, dat hij deze bedoeling gehad kan hebben.

7228. De **Voorzitter:** Het is wel duidelijk, hoe uw visie hierover is.

Al deze dingen, die u zelf ook ter sprake bracht, o.a. ook de mogelijkheid van verplaatsing van de Regering van Londen naar Indië, hadden toch deze bedenkelijke toon, dat zij een eventuele défaitistische stemming, ook buiten het Kabinet, natuurlijk stimuleerden. Dat was wel een bedenkelijk iets, lijkt mij.

A. Die discussie is niet bekend geworden, dacht ik. Die discussie in de Ministerraad kan bezwaarlijk buiten de Ministerraad een défaitistische stemming gewekt hebben.

7229. De **Voorzitter:** U dacht, dat noch het voorstel tot verplaatsing van de zetel der Regering naar Indië, noch de compromispoging van de heer *de Geer* bekend geworden zijn?

A. Ten aanzien van het laatste staat het geheel anders dan ten aanzien van het eerste. Die discussie is niet bekend geworden. Het eventueel vertrek van de Regering naar Indië heeft, voor zover ik weet, geen onderwerp van bespreking buiten de Ministerraad uitgemaakt. Toen de heer *de Geer* aftrad als Minister-President, was het geval voor de publieke opinie nog niet zo sensationeel; pas later zijn de grote bezwaren gekomen. De heer *de Geer* heeft nog na zijn aftreden een hoge ridderorde gekregen.

7230. De **Voorzitter:** Heeft u wel eens iets gehoord van een vredespoging, die zou zijn gedaan door de heer *Plesman,* directeur van de K.L.M., in Juli of Augustus 1940? Is die bemiddelingspoging van de heer *Plesman* ook doorgedrongen tot het Kabinet in Londen?

A. Zeker niet. Ik kan het mij niet herinneren, het heeft zeker geen serieuze indruk gemaakt. Ik herinner mij het feit niet.

7231. De **Voorzitter:** In de latere tijd was in Londen algemeen het standpunt, dunkt mij, de oorlog door te vechten tot het einde. U heeft nu een schets gegeven van de eerste periode, waarin verschillende meningen af en toe om de voorrang worstelden. Waar ziet u nu ongeveer de overgang naar die tweede periode?

A. Welke tweede periode? Er zijn geen precieze perioden aan te wijzen.

7232. De **Voorzitter:** Ik constateer het feit, dat in de latere jaren er geen twijfel was; ieder was het er over eens: deze oorlog wordt uitgevochten totdat Duitsland verslagen is. In het begin was er een andere periode, waarin hier en daar een zekere twijfel bestond en waarin men voorstellen in discussie bracht, die in die latere periode onder geen enkel beding in discussie hadden kunnen komen.

A. Zeer juist.

7233. De **Voorzitter:** Waar ligt de overgang van die beide perioden? Ik begrijp, dat u dat niet precies zeggen kunt. Zijn er bepaalde feiten, die die overgang bewerkstelligd hebben?

A. Dat is zeer moeilijk te zeggen. Een moment van de allergrootste betekenis in dit opzicht is geweest de afweer van de luchtaanvallen op Londen, in het bijzonder de luchtslag van Zondag 15 September 1940. Dat is een historische Septembermaand geworden.

7234. De **Voorzitter:** Het winnen van de slag om Engeland dus in September 1940?

A. Wij waren in het algemeen niet erg vol lof over de staat van de verdediging van Engeland; men kon zien, dat dit alles in korte tijd zoveel mogelijk opgebouwd was.

7235. De **Voorzitter:** Het is dus niet zo, dat die omslag pas gekomen is, toen Rusland aan de oorlog deelgenomen heeft. U ziet dat veel eerder?

A. Ja, dienaangaande is geen twijfel mogelijk. Toen die grote slag in de lucht geleverd werd en door de Engelsen gewonnen was, werd de stemming in Engeland, die toch nooit wankelmoedig was geweest, opeens veel beter. Toen was men zeker, dat het gaan zou. Dat is een enorm moment geweest en iedereen, die meeleefde, voelde dat aan. Na die luchtslag was er geen Engelsman, die twijfelde aan de uiteindelijke uitslag.

7236. De **Voorzitter:** En men kan zeggen, dat als gevolg daarvan ook geen Nederlander er meer aan twijfelde?

A. Misschien niet. Ik kan er niet over oordelen en ik wil er niet over oordelen. Ik heb in mijn boek ook een uiting aangehaald van „Vrij Nederland" uit die dagen over de stemming, die in sommige kringen heerste. Dat heb ik zeker niet overdreven. Ik heb het eerder een beetje zwakker voorgesteld, omdat men moet rekening houden met de menselijke zwakheden en met de omstandigheden. Het Engelse volk stond veel vaster in zijn schoenen. Wij hadden veel meegemaakt. Men kan dat begrijpen.

7237. De **Voorzitter:** Geeft u punt *c*, betreffende de voortzetting van de oorlog, nog aanleiding tot bepaalde opmerkingen over de periode tot September 1940 of later?

A. Die nota's vormen natuurlijk al een overgang tot de latere tijd. De heer *de Geer* had toen eigenlijk afgedaan. De commissie heeft kennis kunnen nemen van de nota's; dat zijn authentieke stukken. De opvattingen van de heren, die ze geschreven hebben, hebben natuurlijk de invloed van de loop van de oorlog ondergaan. U moet alles zien in het verband van de tijd.

7238. De **Voorzitter:** Vond u de strekking van de nota's in het algemeen niet gelukkig?

A. Zeker niet. Ik heb in mijn stukken debataantekeningen gevonden, waaruit blijkt, dat, toen de nota's van de heren *Welter, Steenberghe* en *Albarda* in de Ministerraad aan de orde kwamen, ik een sterk afwijzend geluid heb doen horen, in het bijzonder wat betreft de nota van de heer *Steenberghe*. Ik vind geen reden dit uit te werken. Ik constateer het alleen.

7239. De **Voorzitter:** Hebt u ten aanzien van de latere jaren geen critiek meer van deze aard omtrent de opvattingen, die in het algemeen bestonden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog?

A. Neen. Nadat de keer in de oorlog was gekomen, hield dat vanzelf op.

7240. De **Voorzitter:** Dus men kan zeggen, dat in het najaar van 1940 de keer is gekomen?

A. Ja. Ik wil uitdrukkelijk zeggen, dat mijn critiek, afgezien van de heer *de Geer,* ten aanzien van wie ik de critiek ook anders wil formuleren dan zij veelal geformuleerd wordt, voor mij geen reden is geweest om het respect voor mijn collega's, die er anders over dachten, te doen tanen.

7241. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij thans wel van dit punt kunnen afstappen.

Thans resten ons nog de punten *d* en *e,* betrekking hebbende op het aftreden van de heer *de Geer* en de hem verstrekte opdracht. Wij zijn thans reeds twee uur bezig. Ik veronderstel, dat dit voor u vermoeiend is; één van uw vroegere collega's zit op dit ogenblik in het gebouw te wachten. Het is misschien beter, indien wij thans afbreken en de volgende week of bij een andere gelegenheid de resterende punten bespreken. Aan de andere kant zal de behandeling van genoemde punten niet zo heel lang behoeven te duren, want met name het laatste is uitvoerig behandeld in de strafzaak-*de Geer;* ten aanzien daarvan is een rechterlijke uitspraak. Voor de commissie is het alleen nog van belang in zoverre de Regering er bij betrokken is geweest.

Hebt u misschien nog iets te zeggen over de vorige punten?

A. Neen, niet zozeer; ik kan thans wel afbreken.

De **Voorzitter:** Wilt u de volgende week weer voor de commissie verschijnen of wilt u liever een andere keer komen?

A. Het zou mij een groot genoegen doen, Mijnheer de Voorzitter, indien ik tussen Hemelvaartsdag en Pinksteren niet zou worden opgeroepen door de commissie. Verder ben ik geheel ter beschikking van de commissie op de dag, die zij wenst.

7242. De heer **Koersen:** Iets is mij niet geheel duidelijk. U hebt gezegd, dat de omstandigheden de Regering hebben overrompeld. Nu lees ik in het boek van Minister *van Kleffens* het volgende:

> „Onder de bezielende leiding van de Koningin, stelde de Regering alles wat zij bij machte was te doen, in het werk om te helpen de dreigende ramp af te wenden, terzelfdertijd alle maatregelen nemende om voorbereid te zijn indien het ergste werkelijkheid zou worden."

Is dit een te optimistische kijk op de zaak?

A. Hij bedoelt daarmede de tijd van de mobilisatie. Wij hebben in die tijd voor ons land heel wat gedaan om het weerbaar te maken. Dit is m.i. niet in strijd met wat ik heb gezegd.

7243. De heer **Koersen:** Een ding is mij nogal sterk in het memorandum van prof. *Gerbrandy* opgevallen, nl. daar, waar hij schrijft, dat de heer *de Geer* indertijd dringende voorstellen in Nederland tegenwerkte of dan uit de vergadering van de Ministerraad verdween.

A. Wat moet ik daarop zeggen? Ik heb dit allemaal intens medegemaakt. Ik hecht aan zulke uitingen niet de minste waarde. *De Geer* was een typisch man, met vele deugden, maar ook met gebreken. Anderen hebben misschien vele deugden en weinig gebreken; hij had ze allebei. Hij kon soms zeer lastig en koppig zijn. Ik heb daarmede zelf te doen gehad, o.a. toen ik in de eerste maanden van het optreden van het Kabinet-*de Geer* een conflict met hem over de verhoging van de werklozensteun moest uitvechten, dat op een crisis dreigde uit te lopen. Doordat wij herhaaldelijk de degen hadden gekruist, verstond ik hem misschien wel beter dan sommige anderen. Daarbij kwam, dat hij voor sommige mensen weinig respect had. Ook dat is hem in Londen opgebroken.

In elk geval heeft de heer *de Geer* aanvankelijk het goede voorgehad. Het betrof hier een man van 70 jaar, die de moeilijkheden, waarvoor hij in deze zeer bijzondere tijd werd geplaatst, niet aankon en die ineenschrompelde. Natuurlijk was dat fataal, waar het de leider van een uitgeweken Regering betrof. Het was een tragisch geval.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor uw inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

J. VAN DEN TEMPEL.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

DR. GERRIT BOLKESTEIN,

oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage.
Oud-Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Hij legt de eed af als getuige.

7244. De **Voorzitter:** U hebt de punten gezien, waarover dit verhoor zal lopen. Ik stel mij voor, deze grotendeels chronologisch te behandelen, doch ik houd mij intussen aanbevolen voor eventuele opmerkingen uwerzijds, wanneer ik een quaestie, die u van belang acht, niet zou aanroeren.
Ik wil dan beginnen met enkele vragen over hetgeen heeft plaats gevonden vóór Mei 1940, in de eerste plaats over de Kabinetsformatie van Augustus 1939.
Heeft u uit de besprekingen, die toen hebben plaats gehad, de indruk gehad, dat al tijdens de formatie dit Kabinet werd gezien als een eventueel oorlogskabinet?

A. Neen. Ik heb geen enkele indicatie om dat te menen. Ik moet er bij voegen, dat ik door de heer *de Geer* vrij laat bij de samenstelling van het Kabinet ben betrokken geworden.

7245. De **Voorzitter:** Dus waarschijnlijk hebben de besprekingen, die met u zijn gevoerd, meer betrekking gehad op het door u aanvaarden van uw eigen Departement?

A. Inderdaad.

7246. De **Voorzitter:** Niet zozeer over de structuur en het program van het Kabinet?

A. Neen, voor zover ik mij herinner. Ik ben door de heer *de Geer* voor het eerst telefonisch uitgenodigd, met hem een bespreking te hebben op het Departement van Binnenlandse Zaken op 9 Augustus 1939 en na die bespreking heb ik mij bereid verklaard, de portefeuille van Onderwijs te aanvaarden.

7247. De **Voorzitter:** Dat was dus de dag vóór het optreden van het Kabinet?

A. Ja. Ik heb toen enige voorwaarden genoemd, die ik meende te mogen stellen, speciaal op onderwijsgebied, waarop *de Geer* tegen mij zeide: Welnu, gaat u met mij mee; de andere heren zijn al bijeen. Zodoende kwam ik in het behalve mij zelf complete Kabinet. In die vergadering is een werkplan opgesteld.
U zult zich misschien herinneren, dat een van de brandende quaesties op het gebied van het onderwijs was de z.g. leerlingenschaal, een quaestie, waarmede ook mijn voorganger prof. *Slotemaker de Bruïne* veel moeite had gehad.

De **Voorzitter:** Daarmede hebben wel meer Ministers van Onderwijs moeite gehad.

A. Inderdaad, het was een vervelend onderwerp. In die eerste bijeenkomst is ter sprake gekomen, dat een eventuele verlaging van die leerlingenschaal moest worden gezien in het kader van de kosten, die de militaire voorbereidingen reeds toen eisten. Er werd voor dit onderwerp een formule gevonden in een bespreking tussen *de Geer, Dyxhoorn,* als a.s. Minister van Defensie, en mij. *De Geer* heeft daarna de Koningin medegedeeld, dat hij met zijn Kabinetsformatie was geslaagd. Dit herinner ik mij uit de eerste bijeenkomst; ik herinner mij niet, dat de komende oorlog ter sprake is gekomen.

7248. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, dat de heer *de Geer* direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie naar Duitsland is gegaan?

A. Inderdaad.

7249. De **Voorzitter:** Had u daarover een bepaalde opinie?

A. Zeker; mijn opinie was, dat ik dit zeer betreurde.

7250. De **Voorzitter:** Waarom?

A. Omdat er toen onmiddellijk daarop allerlei besprekingen plaats hadden in verband met de dreiging van de oorlog, waarbij *de Geer* niet aanwezig was. Ik ben hierover nogal uitvoerig verhoord in verband met het proces-*de Geer* door de heren *Posthuma* en *Heyink.*

De **Voorzitter:** Het dossier van de strafzaak-*de Geer* hebben wij hier.

A. Daarin kunt u dit vinden.

7251. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook, enkele heren hebben dit althans gezegd, dat, toen het besluit tot mobilisatie van het leger in de Ministerraad viel, de heer *de Geer* daarbij niet aanwezig was?

A. Daarbij was hij inderdaad niet aanwezig.

7252. De **Voorzitter:** Weet u dat zeker?

A. Ja. Ik weet, dat *de Geer* zelf dit betwist; ik blijf echter bij mijn opvatting.

7253. De **Voorzitter:** De lezing van de heer *Dijxhoorn* is, dat 's ochtends het Kabinet bijeen is geweest en dat de heer *de Geer* daarbij ook aanwezig was. Toen is de heer *de Geer* naar zijn tijdelijk verblijf in Beekhuizen bij Arnhem gegaan en 's middags is het mobilisatiebesluit in de Ministerraad gevallen buiten zijn tegenwoordigheid. De heer *de Geer* zelf zegt, dat hij de vorige avond is opgebeld met het verzoek de volgende ochtend naar den Haag te komen met het oog op dit mobilisatiebesluit, dat in die ochtendvergadering zou zijn genomen. Hij zegt dus, dat hij er wèl bij is geweest.

A. Neen, naar mijn sterke herinnering is hij er niet bij geweest en is hij telefonisch van het besluit in kennis gesteld. Er is nog gezegd, dat, wanneer dit besluit gevallen was, *de Geer* daarvan bericht moest hebben.

7254. De **Voorzitter:** U zult zich herinneren, dat er in de loop van deze maanden verschillende pogingen tot bemiddeling tussen de oorlogvoerende partijen zijn gedaan. Zo is er op 7 November 1939 een telegram gestuurd door *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Britannië. Nu wordt beweerd, dat op 5 November een bepaalde Engelse démarche zou hebben plaats gevonden. Weet u of dat het geval is en, zo ja, of tussen dat telegram en die Engelse stap enig verband heeft bestaan?

A. Dat hoor ik thans voor het eerst, hetgeen zeer begrijpelijk is, omdat tal van belangrijke dingen, die haast hadden, werden behandeld door *de Geer, van Kleffens* en *Dijxhoorn.* Wij kregen vaak mededelingen achteraf van dingen, die reeds waren gedaan.

7255. De **Voorzitter:** De algemene politiek van het Kabinet was het handhaven van een strikte neutraliteit in die periode. Is het uw indruk, dat die politiek in het algemeen met succes gevolgd werd?

A. Zeer beslist. Ik weet althans van de heer *de Geer,* dat die neutraliteit voor hem een soort geloofsdogma was. Later is gebleken, dat het zelfs een fetisch voor hem geworden is.

7256. De **Voorzitter:** Dat standpunt werd toentertijd door het Kabinet gedeeld?

A. Ja, niettegenstaande de sympathieën zeer beslist niet neutraal waren, maar dat staat hier buiten.

7257. De **Voorzitter:** Er zijn toch wel eens dingen gebeurd, die enigszins ongelukkig waren in die neutraliteitspolitiek, b.v. het bekende Venlo-incident.

A. Dat is een van de ongelukkigste incidenten geweest, die ik heb meegemaakt. Ik herinner mij nog de consternatie van de betrokken Minister, toen dat gebeurd was.

7258. De **Voorzitter:** Dus u heeft wel een indruk van de reactie, die toen gewekt is?

A. Ja, die was niet erg genoeglijk.

7259. De **Voorzitter:** Is generaal *van Oorschot,* de chef van de Inlichtingendienst, naar aanleiding van dit feit gepensionneerd?

A. Dat weet ik niet. De Geheime Dienst viel buiten de bemoeienis van velen; wat ik juist acht.

7260. De **Voorzitter:** Een ander punt is het volgende. Het staat niet geheel vast, wanneer het gebeurd is, maar er hebben enkele démarches plaats gehad van de zijde van de Duitse gezant *Zech,* één bij de heer *Snouck Hurgronje* en één bij de heer *van Kleffens,* waarbij de Duitse gezant informeel ons heeft gevraagd of er mogelijkheid zou bestaan, dat de Duitse troepen door het zuiden van het land zouden trekken; dan zou daartegenover de rest van het land ongemoeid worden gelaten. Dit was dus een informatie, of die constructie mogelijk was. Nu behoeven wij daarop niet verder in te gaan. Mijn enige vraag is: Heeft u toentertijd wel eens iets gehoord van een dergelijke démarche?

A. Ik heb eerst later daarvan gehoord.

7261. De **Voorzitter:** Na uw terugkeer uit Londen?

A. Eerst enige maanden geleden.

7262. De **Voorzitter:** Heeft u ook nog in uw herinnering, waarom het Kabinet pas laat is overgegaan tot het afkondigen van de staat van beleg? De militairen hebben daarop lange tijd aangedrongen, maar het Kabinet is daartoe niet bereid geweest vóór 19 April 1940. De overwegingen daartoe zijn ons wel bekend, maar wij zouden het toch, indien u het zich herinnert, gaarne ook van u horen.

A. Mijn herinnering is, dat de afkondiging van de staat van beleg zo lang mogelijk is tegengehouden met het oog op de behartiging van de rechten van de burgerbevolking.

7263. De **Voorzitter:** Is uw indruk ook, dat de heer *de Geer* in de tijd vóór het uitbreken van de oorlog altijd behoorlijk heeft medegewerkt aan alle uitgaven en maatregelen, die nodig waren voor de defensie?

A. Ja, daaraan heeft hij naar behoren medegewerkt.

7264. De **Voorzitter:** Een van uw vroegere ambtgenoten heeft in de strafzaak-*de Geer* gezegd, dat, toen de arrestatie van die 21 personen plaats vond, vlak vóór het uitbreken van de oorlog, de heer *de Geer* op het standpunt stond, dat ook communisten moesten worden aangehouden in verband met de indruk, die het anders in Duitsland maken zou. Heeft u daarvan wel eens wat gehoord?

A. Neen.

7265. De **Voorzitter:** Er is ons een aantal punten bekend, waarop voorbereidingen hebben plaats gevonden voor het geval wij in oorlog zouden komen.

Ik geloof niet, dat het nodig is, dat ik die punten stuk voor stuk met u doorloop. Sommige zijn van incidentele aard. Ik meen ook niet, dat er één bij is, dat meer speciaal op het terrein van uw Departement ligt. Wel wil ik u deze vraag stellen: zijn er naar uw idee voorbereidingen geweest ter bescherming van de Regering, van Koningin en Kabinet, en voorbereidingen met het oog op een eventuele evacuatie, die nodig zou kunnen zijn, wanneer er oorlog uitbrak of is hetgeen er ten slotte gebeurd is volkomen geïmproviseerd onder de drang van de gebeurtenissen tot stand gekomen?

A. Aanvankelijk is het voornemen geweest — dat plan was uitgedacht door de militaire autoriteiten — om de verschillende Departementen onder te brengen in nader aan te wijzen forten in de stelling Amsterdam. De Ministers zouden daar met een kleine staf van personeel heengaan om er hun werk te verrichten.

7266. De **Voorzitter:** Dat voorstel is niet erg enthousiast ontvangen?

A. Neen. Later over dit voorstel en over de gehele gang van zaken nadenkende, heb ik mij er altijd over verbaasd, dat onze militaire autoriteiten zich vóór Mei 1940 absoluut niet hebben gerealiseerd, wat er kon gebeuren in verband met het gebruik van vliegtuigen en parachutisten. Bij de vele discussies in de Ministerraad over aangelegenheden van militaire aard zijn, voor zover ik weet, deze mogelijkheden nooit onder de ogen gezien. Het is mij opgevallen, dat generaal *Kruls* in een artikel in „Elsevier's Weekblad" schrijft, dat de keuze van de opperbevelhebber in 1940 en de locatie van de troepen — er was hieromtrent verschil van mening tussen de heer *Reynders* en Minister *Dijxhoorn* — quaesties waren, die slechts van theoretisch belang zijn geweest. Dat beaam ik nu ten volle. Toen ik eenmaal in Engeland was aangekomen, kreeg ik al spoedig de idee, dat onze militairen niet hebben ingezien, dat wat is gebeurd, ons kon overvallen. Wanneer wij toen reeds gevolg hadden gegeven aan het voorstel van de militaire autoriteiten om in de stelling Amsterdam een schuilplaats te zoeken, zouden wij daar zeker in een rattenkooi hebben gezeten.

De **Voorzitter:** Dan was u niet weggekomen.

A. Neen. Maar er was daartegenover geen enkel ander plan gemaakt, zodat ik niet anders kan zeggen dan dat van 10 Mei tot 13 Mei het plan langzamerhand in het Kabinet is gegroeid, met al de moeilijkheden, die uit zo'n plotseling opkomende idee voortvloeien. De gedachte om naar Engeland te gaan, is langzamerhand ontstaan.

7267. De **Voorzitter:** Wij zijn nu bij de Meidagen aangeland. Misschien is het beter, dat u eerst een chronologisch verhaal geeft van de gebeurtenissen, zoals u die hebt medegemaakt, van de nacht van de 9de op de 10de Mei tot het vertrek. Dan komt u ook op het punt, dat u juist wilde aanroeren.

A. Misschien mag ik beginnen met een dag te voren.

De **Voorzitter:** Gaarne.

A. Ik heb nl. het meest penibele diner in mijn leven meegemaakt op de late avond van de 9de Mei. Toen moest in Amsterdam een Belgische tentoonstelling van schilderijen worden geopend. Dat zou officieel gebeuren en daarvoor was een aantal Belgische gasten, onder wie de Belgische Minister van Onderwijs, geïnviteerd. Op 9 Mei was de toestand zo dreigend, dat ik 's middags, om misschien 3 uur, Minister *Dijxhoorn* nog opbelde en hem vroeg: Kan ik naar Amsterdam gaan?

Het antwoord van Dijxhoorn was: „Dat kan niet meer." De zaak was toch wel zeer moeilijk, want alles was geregeld. Daarom belde ik toen *van Kleffens* op en zei: Ik moet de tentoonstelling van de Belgen openen in het Rijksmuseum te Amsterdam; kan ik nog gaan? De mening van de heer *van Kleffens* was, dat ik daar niet verstek kon laten gaan; want als deze tentoonstelling plotseling werd uitgesteld, wat voor indruk moest dit dan op het buitenland maken, want de Belgen waren reeds onderweg. Zij zijn nog door het uitbreken van de oorlog gedurende enige tijd in Amsterdam opgesloten geweest. Ik ben toen toch naar Amsterdam gegaan en heb op die avond de tentoonstelling in Amsterdam geopend om 12 uur. *Alharda* was er bij. Ik ben om twee uur 's nachts naar den Haag teruggekeerd met de secretaris-generaal van mijn Departement. Ik was nauwelijks naar bed, toen om vier uur de vliegtuigen boven ons waren. Toen ik besefte wat er gebeurd was, kreeg ik een telefonische boodschap van *Dijxhoorn,* dat ik zo snel mogelijk naar het huis van *de Geer* moest

gaan. Om vijf uur hadden wij daar Ministerraad. De houding van de heer *de Geer* was zeer flink. Hij heeft toen voor de Koningin die proclamatie opgesteld, die eerst door de radio is rondgeroepen en op de avond van de 10de Mei in de couranten is verschenen. Daarin viel een zeer vaste toon te beluisteren. Wij zijn enige uren in het huis van *de Geer* bijeengeweest. Daar kreeg *van Kleffens* de uitnodiging om naar zijn Departement te komen, omdat de Duitse gezant hem wenste te spreken. Daarna is het Kabinet om ongeveer 9 uur vertrokken naar het Departement van Sociale Zaken en van Economische Zaken, toen het Departement van Handel, Nijverheid, Scheepvaart, Landbouw en Visserij. Om 10 uur ongeveer is daar het besluit genomen, dat *van Kleffens* en *Welter* naar Engeland zouden gaan om contact te zoeken met de bondgenoten. De verdere dag zijn wij steeds in het Departement bij elkaar geweest, hebben wij zo nu en dan, naarmate de berichten binnenkwamen, vergaderingen gehouden van de Ministerraad, en brachten voorts de dag door met het bespreken van allerlei dingen, die ons werden bericht.

7268. De **Voorzitter:** Is de heer *de Geer* de enige geweest, die 's nachts naar huis is gegaan?

A. Ik ben ook naar huis gegaan. Mijn pension was vlakbij het Departement; ik ging 's avonds naar dat pension terug en was de volgende morgen weer om 6 uur op het Departement aanwezig. Dat voortdurende verblijf bij elkaar, afgewisseld met bepaalde vergaderingen, verklaart volgens mij het verschil van mening tussen *Gerbrandy* en *van den Tempel* over dat besluit om naar Engeland te gaan. In zijn memorandum zegt *Gerbrandy*, dat het besluit om naar Engeland te gaan op zijn initiatief is genomen, terwijl *van den Tempel* het anders in zijn boek zegt. Dat dit inderdaad op initiatief van *Gerbrandy* zou zijn gebeurd, daarvan is ook mij niets bekend. Het is zeer goed mogelijk, dat *Gerbrandy* de idee heeft uitgesproken op een zeker ogenblik, maar er kan niet worden gezegd, dat het een besluit van de Ministerraad is geweest. Dat kan ook daarom niet, omdat de Koningin op de morgen van de 13de Mei is vertrokken, aanvankelijk met de bedoeling om naar Breskens te gaan. Ik heb voor mij zelf ook een positief houvast aan de situatie, omdat ik in de morgen van de 13de Mei weer aanwezig was op een vergadering, waarbij de generaal *Winkelman* aanwezig was en ik om 11 uur mijn vrouw telefoneerde met de boodschap: Wij gaan vertrekken, wij gaan naar Zeeland. Dit is mij altijd als een zeer nadrukkelijk en positief feit in het geheugen blijven hangen. Maandagochtend elf uur had ik dus nog de overtuiging, dat wij naar Zeeland gingen. Het zijn de laatste woorden geweest, die ik met mijn vrouw heb gewisseld, vóórdat wij elkaar na vijf jaren weer gesproken hebben. Het is altijd voor mij een zeer positief beeld geweest van de toenmalige situatie.

7269. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* heeft zojuist verteld, dat naar zijn oordeel de gedachte om naar Engeland te gaan reeds de vorige dag was opgekomen en dat het besluit niet pas in het fort in Hoek van Holland genomen is. Het is natuurlijk mogelijk, dat de heer *van den Tempel* dit voor zich zelf zo heeft gezien, omdat, zoals hij hier gezegd heeft, van Zeeland toch niets terecht zou komen en men verderop moest, terwijl een ander wellicht langer vastgehouden heeft aan de idee van Zeeland. Dat kan het verschil verklaren.

A. Toch kan het besluit om naar Engeland te gaan, niet te voren genomen zijn; dat zou een conflict gegeven hebben met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, die gebleven zijn. Die zijn eerst later op 13 Mei gegaan en hebben zich na een telefonische mededeling van uit het fort Hoek van Holland bij ons gevoegd. Toen de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* achterbleven en wij gingen, kreeg ik, althans in mijn herinnering, niet de indruk, dat zij zich daardoor schuldig maakten aan het zich niet houden aan hetgeen het Kabinet had voorgesteld, omdat bij mij nog altijd de mening bestond, dat een bepaald besluit niet genomen was en dat dit besluit eerst in Hoek van Holland genomen is.

7270. De **Voorzitter:** Dacht u, dat de woorden „Engeland" en „Londen" vóór die tijd niet gevallen waren?

A. Dat wel, maar niet in de vorm van een besluit van de Ministerraad op de ochtend van 13 Mei 1940. Op die ochtend zijn om vijf uur de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* gekomen; wij hebben toen lange tijd besteed aan de discussie over de vraag, wat op militair terrein moest gebeuren. Het Kabinet was reeds eer van mening, dat het voor de veiligheid van de Koningin goed zou zijn, als Zij eer vertrok, maar Zij heeft dat niet opgevolgd, omdat Zij eerst de mening van generaal *Winkelman* wilde weten. Deze vond dat eerst nodig op de ochtend van 13 Mei.

7271. De **Voorzitter:** Is het u ook bekend of door de Regering overwogen is tegenwoordig te zijn in de bijeenkomst van de Tweede Kamer van 10 Mei 1940 te één uur? In die bijeenkomst was niemand van de Regering aanwezig.

A. Ik heb eerst uit latere stukken vernomen, dat er een vergadering van de Tweede Kamer is geweest; toen heb ik het niet gehoord.

7272. De **Voorzitter:** Ook is niet ter sprake gekomen de gedachte om nog zeer vlug tot stand te brengen een zekere vorm van noodwetgeving, met medewerking van de Staten-Generaal? Dit is in België wel gebeurd, terwijl in Noorwegen ook iets dergelijks heeft plaats gevonden.

A. Daarover is niet gesproken, en dat is ook niet gebeurd. Dat zou niet in een onderonsje kunnen gebeurd zijn, maar dat kan alleen in een speciale vergadering van de Ministerraad.

7273. De **Voorzitter:** Er is dus verschil van opvatting over de vraag, wanneer het besluit om naar Engeland te gaan is tot stand gekomen. Was het eigenlijk niet zo, dat in het Departement van Sociale Zaken af en toe een formele Ministerraad gehouden werd, maar dat daar tussendoor alle mogelijke besprekingen plaats vonden, onderling, zodat het ene vaak in het andere overvloeide?

A. Daaruit verklaar ik, zoals ik reeds heb gezegd, de tegenspraak tussen de heren *Gerbrandy* en *van den Tempel* over het initiatief tot het gaan naar Engeland.

7274. De **Voorzitter:** Op Zondagochtend 12 Mei is in de Adelheidstraat in den Haag een vliegtuig neergekomen, waarin een adjudant van de generaal *von Sponeck* zat. Dit vliegtuig had documenten aan boord, waaruit bleek van de plannen, die de Duitsers hadden met den Haag, met de Koningin, met het Kabinet en wat dies meer zij. Die documenten zijn, geloof ik, in de middag van die dag aan het algemeen hoofdkwartier gezonden. Nu is mijn vraag: Heeft het Kabinet kennis gehad van deze vondst? Deze was natuurlijk zeer belangrijk. Is daarvan mededeling gedaan aan u of aan andere leden van het Kabinet of hoort u daarvan nu voor het eerst?

A. Neen, dat hoor ik niet voor het eerst, maar in die dagen is daarvan geen mededeling gedaan. Als ik goed ben ingelicht, zijn die stukken al gauw naar Amerika overgebracht.

De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: na de capitulatie. Van het Algemeen hoofdkwartier zijn zij naar Buitenlandse Zaken gegaan en vandaar naar het Amerikaanse gezantschap; dat heeft ze meegenomen naar Amerika. Zo zijn zij na de oorlog hier weer teruggekomen.

A. In de Meidagen heeft het Kabinet daarvan niets gehoord.

7275. De **Voorzitter:** Het Prinselijk Gezin is op Zondag de 12de Mei vertrokken. Weet u ook, of dat gebeurd is met medeweten of op advies van het Kabinet?

A. Dat is buiten medeweten van het Kabinet gebeurd.

7276. De **Voorzitter:** Dus dat heeft het op een gegeven ogenblik vernomen?

A. Ja.

7277. De **Voorzitter:** Heeft het Kabinet ook vernomen, dat de Koningin vertrokken was?

A. Op 12 Mei was het reeds de opvatting van het Kabinet, dat het nodig was.

7278. De **Voorzitter:** Was daarvan ook mededeling gedaan aan de Koningin?

A. Inderdaad; anders kon niet bekend zijn, dat de Koningin gezegd had, dat Zij eerst het advies van generaal *Winkelman* wilde hebben.

7279. De **Voorzitter:** Hebt u ook een voorstelling van de opdracht, die ten slotte aan generaal *Winkelman* is gegeven op militair gebied? Heeft hij een blanco volmacht gekregen of zijn hem nog bepaalde richtlijnen gesteld?

A. Die opdracht werd in zoverre beperkt, dat aan generaal *Winkelman* duidelijk is gezegd, dat naar de mening van het Kabinet moest worden doorgegaan met de verdediging, behalve indien vaststond, dat deze tot geen ander doel kon leiden dan tot het opofferen van mensenlevens. Ik herinner mij heel sterk, dat, toen generaal *Winkelman* de morgen van de 13de Mei in de Ministerraad verscheen, de heer *de Geer* hem vroeg: Generaal, wat denkt u te doen? en generaal *Winkelman* toen zeide: Doorvechten. Daarop ontspon zich een gesprek tussen de Minister van Defensie en generaal *Winkelman* over deze opvatting van de generaal en ik herinner mij zeer sterk, dat de heer *Dijxhoorn* op een gegeven ogenblik zeer geëmotioneerd opstond — ik heb hem dat altijd als een goede noot nagehouden ter kenschetsing van zijn persoon — en zeide: „Generaal, ik laat mijn mensen niet nodeloos afslachten". Toen de Regeringsmacht aan generaal *Winkelman* werd overgedragen, kon hij zich wel degelijk bewust zijn van de opvatting van de Regering, dat hij, wanneer het alleen ging om het opofferen van mensenlevens, de strijd zou moeten staken.

7280. De **Voorzitter:** Als ik u goed begrijp, formuleert u het dus zo, dat de generaal *Winkelman* een blanco volmacht kreeg, die hij echter had te zien in het kader van de discussies, die die ochtend gevoerd waren?

A. Inderdaad.

7281. De **Voorzitter:** De gedachte, dat het vertrek van de Regering moest geschieden om het voortbestaan van het Koninkrijk tot uitdrukking te brengen en om de oorlog tegen de Duitsers te blijven voeren, heeft die van meet af aan een rol gespeeld of is die gedachte pas in het fort te Hoek van Holland opgekomen? Was er dus aanvankelijk meer de primitieve opvatting: wij moeten zorgen niet in handen van de Duitsers te vallen, hetgeen zeer begrijpelijk is, of heeft reeds in het begin meer de staatkundige opvatting een rol gespeeld?

A. Ik herinner mij, dat die staatkundige opvatting primair een grote rol heeft gespeeld. In het fort te Hoek van Holland is dit duidelijk tegen de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* gezegd, waarop dezen mededeelden, dat ook zij daarmede akkoord gingen.

7282. De **Voorzitter:** In die opvatting was het achterblijven van twee Ministers een weinig fraaie figuur.

A. Inderdaad. Ik wil hiermede overigens niets ten ongunste van deze beide heren zeggen. Zij huldigden zeer sterk de opvatting, vooral met *Steenberghe* was dit het geval: wij mogen ons volk niet in de steek laten.

7283. De **Voorzitter:** Ik wil voor alle duidelijkheid ook even zeggen, dat, toen ik de uitdrukking: „een weinig fraaie figuur" gebruikte, ik dit niet bedoelde in de zin, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* een standpunt innamen, dat weinig fraai was, maar dat dit een weinig fraaie figuur was in het kader van de opvatting, dat de gehele Regering de strijd moest voortzetten.
Enigszins eigenaardig is het, dat het vertrek van de Regering heeft plaats gevonden met een Engels oorlogsschip en niet met een Nederlands schip. Wij beschikten toch over verschillende oorlogsschepen, die in Nederland waren. Of waren die reeds allemaal weg?

A. Dat weet ik niet.

7284. De **Voorzitter:** Bij het besluit tot het vertrek der Regering naar Londen heeft welbewust de opvatting een rol gespeeld, dat men geen gezinsleden mede zou nemen?

A. Ja.

7285. De **Voorzitter:** De motivering was, dat anders het vertrek der Regering het karakter van een vlucht zou hebben?

A. Dat het het karakter van het veiligstellen van de gezinsleden van de Ministers zou hebben.

7286. De **Voorzitter:** Dat is dus niet door de omstandigheden zo gelopen, maar dit is welbewust overwogen?

A. Van de meeste collega's woonden de vrouwen en kinderen in den Haag. Als men daartoe had besloten, dan hadden dezen gemakkelijk mede kunnen gaan. Dit is welbewust niet gebeurd.

7287. De **Voorzitter:** Kunt u ook zeggen, welke personen van de beide gezelschappen, die op de 13de Mei zijn vertrokken, deel uitmaakten? Ik bedoel dus het gezelschap, dat met de Koningin medeging, en het gezelschap, dat met de destroyer is vertrokken, waarop ook het Kabinet was. Is b.v. de vice-President van de Raad van State met de Koningin of met het Kabinet vertrokken?

A. Ik kan u daaromtrent volledig inlichten, want ik heb voor het officiële Gedenkboek een hoofdstuk geschreven: „De Koningin in Ballingschap". Daardoor weet ik nauwkeurig wie met de Koningin zijn medegegaan. Met de Koningin zijn medegegaan de vice-President van de Raad van State *Beelaerts van Blokland,* de directeur van het Kabinet der Koningin *van Tets van Goudriaan,* de adjudant van de Koningin *Phaff* en de lectrice *van Rijn van Alkemade.*

7288. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat ook de heer *De Jonge van Ellemeet* er bij was.

A. Inderdaad. Er waren ook aan boord de heer *van 't Sant* en de beide officieren van de geheime dienst, de heren *van der Plassche* en *Olifiers.*

De **Voorzitter:** Deze laatste twee stonden op de lijst, die uit dat Duitse vliegtuig gehaald was.

A. De beide genoemde heren hadden hun vrouw en kinderen bij zich; die waren ook aan boord, maar waren niet bij de huishouding van de Koningin.

De **Voorzitter:** Zij konden dus van deze gelegenheid gebruik maken om nog tijdig aan hun noodlot te ontkomen.

A. Als u het precies wilt weten, kan ik u alle namen doen toekomen.

De **Voorzitter:** U heeft vermoedelijk al de voornaamste leden van het gezelschap genoemd.

A. Aan boord van de „Windsor" waren alle Ministers, verder de heer *van Asch van Wijck,* die op speciaal verzoek van mevrouw *de Geer* was meegegaan om haar man behulpzaam te zijn. Verder de heer *van Angeren,* die op het laatste ogenblik door de heer *Gerbrandy* is opgeroepen om ook te komen.

7289. De **Voorzitter:** Met welk motief?

A. De maatregelen tegen de N.S.B.-ers waren daags te voren door Justitie genomen en de heer *Gerbrandy* vreesde, dat de heer *van Angeren* het eerste slachtoffer zou worden. Dat was zijn motief om hem mee te vragen. Verder bevond zich aan boord de heer *van Blankenstein.*

De **Voorzitter:** Deze verkeerde in dezelfde positie als de heren *van de Plassche* en *Olifiers.* Hij stond nl. ook op de bewuste „Fahndungsliste".

A. Verder de kapitein *Kruls* en luitenant ter zee *Post Uiterweer,* als adjudanten van de Minister van Defensie.

7290. De **Voorzitter:** Achteraf gezien is het — critiek achteraf is echter gemakkelijk — jammer, dat men niet meer ambtenaren heeft meegenomen.

A. Dat zou inderdaad zeer gewenst zijn geweest. Laat ik er bij voegen, dat de volgende dag, op 14 Mei dus, de heer *Welter* nog drie van zijn ambtenaren heeft laten overkomen, de heren *Mühlenfeld, Hardeman* en *Peekema;* zij waren telefonisch opgeroepen via Washington uit den Haag. Bovendien bevonden zich in Parijs nog enkele ambtenaren van de economische missie van het Departement van de heer *Steenberghe.* Die zijn ook overgekomen. Het zou echter heel wat moeite uitgespaard hebben als wij meer ambtenaren hadden kunnen laten meegaan.

7291. De **Voorzitter:** Hoe was de verbinding met Nederland? Blijkens uw mededelingen was het in de eerste dagen nog mogelijk met den Haag te telefoneren. In de latere jaren zijn alle mogelijke verbindingen tot stand gekomen, maar is het zo, dat de tussentijd de allerslechtste was wat betreft de verbinding met Nederland?

A. Ja, dat was de slechtste tijd. Ik herinner mij nog zeer goed de aankomst van het eerste tweetal of drietal Engelandvaarders in Juli; naar de inlichtingen, die zij meebrachten, werd reikhalzend uitgezien. Na Juni werd wel een zekere correspondentie over Portugal en Zwitserland mogelijk.

7292. De **Voorzitter:** Niet in de eerste maanden?

A. Dat moest eerst georganiseerd worden. Ik heb bijv. via Zwitserland op 5 Juli door middel van een telegram het eerst bericht gehad, dat bij mij thuis alles in orde was, veel eerder heeft niemand enig bericht gehad.

7293. De **Voorzitter:** Kreeg men in de eerste tijd in Londen reeds Nederlandse couranten over Portugal?

A. De eerste tijd niet, later wel.

7294. De **Voorzitter:** Wanneer was dat ongeveer?

A. Ik meen ongeveer September.

7295. De **Voorzitter:** Van de voornaamste gebeurtenissen in Nederland was men toch wel op de hoogte. Hoe wist men die?

A. Ik heb er geen andere herinnering van, dan dat men die wist via de Duitse berichten. Ik geloof niet, dat er in Mei en Juni Nederlandse berichten zijn geweest.

7296. De **Voorzitter:** Wat men vernam, hoorde men dus in hoofdzaak door middel van de gewone radio?

A. Ja.

7297. De **Voorzitter:** In het algemeen was het dus in deze periode met de berichtgeving en in het bijzonder met de verificatie van de berichten droevig gesteld?

A. Ja, in de eerste tijd.

7298. De **Voorzitter:** In Londen — ik beëindig nu de bespreking van de gebeurtenissen in de Meidagen — zijn er — dat is gebleken uit het dossier-*de Geer,* dat wij hier te onzer beschikking hebben — verschillende moeilijkheden geweest. Eén van de eerste moeilijkheden zou zijn geweest het Regeringscommuniqué in de avond van de 14de Mei, toen het bericht van de capitulatie was doorgekomen. De rapporten daarover zouden er op wijzen, dat er in Grosvenor House een bijna eindeloos gehakketak is geweest, eer dat communiqué voor elkaar was, met name wordt beweerd, dat de heer *de Geer* bezwaar had tegen het duidelijk stellen in dat communiqué, dat er bijv. in Zeeland nog doorgevochten zou worden. Dat is er, geloof ik, ook niet ingekomen. Bent u daar bij geweest?

A. Ja.

7299. De **Voorzitter:** Hebt u er een duidelijke herinnering van, hoe dat gegaan is?

A. Ik heb een duidelijke herinnering aan het eindeloze geharrewar met de heer *de Geer.* Van de Nederlandse Regering was daar aanwezig, omdat de heer *van Kleffens* voor de bekendmaking moest zorgen, de heer *Teixeira de Mattos,* de tegenwoordige gezant in Stockholm. Ik kan mij nog levendig de radeloosheid van de heer *Teixeira de Mattos* voorstellen, die met de heer *de Geer* niet tot een gemeenschappelijke formule kon komen, maar wanneer u mij vraagt, waarover het precies ging, dan moet ik u zeggen, dat ik mij dat niet herinner. Het is een dispuut van zeker 1½ uur geweest. Als u nagaat, dat ik toen in 48 uur geen oog had dichtgedaan, begrijpt u misschien, dat mijn herinnering mij heeft begeven.

7300. De **Voorzitter:** De volgende dag heeft de Koningin vanuit het Buckingham Palace een radiorede gehouden. Is het u bekend, of die rede is gehouden in overleg met de Regering?

A. Ik herinner mij, dat die rede is gehouden in overleg met de heer *van Kleffens.*

7301. De **Voorzitter:** In het dossier-*de Geer* is er op gewezen, dat de heer *de Geer* het Besluit A 1, dat uitermate belangrijk was voor de voortzetting van de oorlog, niet heeft willen ondertekenen. Nu is de indruk, die wij uit het dossier krijgen, dat dit bij de heer *de Geer* meer zat in zijn opvattingen over de eigendom en wat dies meer zij dan in het feit, dat hij voor ogen had, dat men geen besluit moest nemen, dat de Duitsers misschien onaangenaam zou stemmen, hoewel aan de andere kant van sommige zijden hem dit in dit verband ten laste wordt gelegd.

A. Mijn opvatting is, dat ik niet gaarne de heer *de Geer* ten laste zou willen leggen, dat hij in dit verband de Duitsers niet wilde prikkelen; ik geloof, dat zijn houding meer voortkwam uit zijn juridische opvattingen omtrent de eigendom. Ik herinner mij mijn verbazing, dat, toen men na langdurige debatten dacht, dat men over dit vraagstuk tot overeenstemming was gekomen, *de Geer* plotseling met de mededeling kwam, dat hij het betreffende besluit niet wilde tekenen. Het was voor mij als leek werkelijk een schrik, toen ik ineens kreeg te horen: „Ik maak bezwaar om dat besluit te tekenen". Hij heeft mij persoonlijk later uiteengezet en gezegd, dat, ook al was men het met een besluit niet eens, het toch plicht was dit zo goed mogelijk te maken. Ik vond dit acceptabel.

7302. De **Voorzitter:** Een ander punt is, dat de heer *de Geer* niet aanwezig is geweest bij de discussies over de maatregelen naar aanleiding van het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië.

A. Dat weet ik niet meer; het is mij blijkbaar althans niet opgevallen, dat hij toen niet aanwezig was.

7303. De **Voorzitter:** Hebt u iets vernomen van het gesprek, dat de heer *de Geer* heeft gehad met *Churchill,* waarin hij een toespeling zou hebben gemaakt op de Vrede van Amiens?

A. Ik heb daarvan de herinnering, dat mijn collega's, die daar aanwezig zijn geweest, zeer onthutst en er werkelijk zeer ellendig onder waren; het waren *van Kleffens* en *Michiels van Verduynen.*

7304. De **Voorzitter:** Het was dus wel in Londen bekend, hoe dit bezoek is verlopen?

A. In Londen werd alles bekend!

7305. De **Voorzitter:** Twee punten van groter importantie zijn de quaestie van het z.g. compromisvoorstel van *de Geer* en de eventuele verplaatsing van de Regering van Londen naar Indië. Kunt u daarover uw visie geven?

A. Wat het compromisvoorstel betreft, doe ik allereerst opmerken, dat *de Geer* de gewoonte had, wanneer hij met dergelijke voorstellen kwam, vooraf niemand te waarschuwen, dat hij er mede in de Ministerraad zou komen; hij kwam met dergelijke voorstellen ineens te voorschijn en bracht ze plotseling in de Ministerraad in discussie. Zo bracht hij ook weer plotseling het voorstel in de Ministerraad om contact te zoeken met de Duitse Regering of met de Führer, ten einde te vernemen op welke condities een vrede zou kunnen worden gesloten. U vindt de tekst van de bedoelde mededeling van *de Geer* in het memorandum van prof. *Gerbrandy.* Ik was in het bezit van die tekst en heb deze, op verzoek van *Gerbrandy,* hem gegeven. Deze tekst is authentiek; het was geschreven met het handschrift van *de Geer;* ook die haakjes, die u ziet om sommige woorden, kwamen in de authentieke tekst voor. Tegen het voorstel is in het Kabinet onmiddellijk zeer sterke tegenstand geweest; in dit opzicht was het gehele Kabinet eensgezind.

7306. De **Voorzitter:** Had u de idee, dat de heer *de Geer* een dergelijk voorstel ook zou hebben willen uitvoeren zonder medewerking of medeweten van de Engelse Regering? Dit is een zeer belangrijk punt.

A. Ik geloof, dat de heer *de Geer* zich dit inderdaad gerealiseerd had. Inderdaad is deze zaak even ter sprake gekomen. Mijn herinnering daaraan is gemakkelijk weer te geven door een uitdrukking van de heer *van Kleffens,* die mij bijgebleven is. De heer *de Geer* wilde, wanneer zijn voorstel aanvaard zou worden, dat onmiddellijk uitvoeren uit eigen autoriteit. In zijn voornemen tot onderhandeling met de Führer werd hij enigszins gehinderd door de gedachte, dat hij daarvoor de medewerking van de Engelsen nodig had. Toen in de discussie gesproken werd over het gaan met een vliegtuig naar Duitsland, of waarheen ook, merkte de heer *van Kleffens* schamper op: „Zoudt u denken, dat de Engelse Regering daarvoor een vliegtuig zou geven?" Ik heb altijd de toenmalige reacties van de heren

Gerbrandy en *van Kleffens* gezien als een eigenaardig juiste typering van hun persoonlijkheden: de heer *Gerbrandy* sprong woest op en argumenteerde er heftig tegen, de heer *van Kleffens* zei alleen: „U krijgt daarvoor toch geen vliegtuig", alsof hij wilde zeggen: waarom zouden wij ons er nog druk over maken?

7307. De **Voorzitter:** Ik heb gelezen in de stukken, dat een Nederlands vliegtuig hem geweigerd zou zijn door de Minister van Waterstaat.

A. Dat weet ik niet.

7308. De **Voorzitter:** Maar uw conclusie is dus, dat de heer *de Geer* zich in deze gedachtengang zo had ingeleefd, dat hij de juistheid er van zo sterk aanvoelde, dat hij het als een inconveniënt zou gevoelen, wanneer een andere Regering daarin gekend moest worden?

A. Inderdaad. Het pleit, van alle kanten bezien, enigszins voor zijn nationaal gevoel; het hinderde hem, dat hij als Minister-President van een onafhankelijke Regering, zoals hij die zag, daarin de Engelsen moest kennen.

7309. De **Voorzitter:** Heeft u in dit verband wel eens iets gehoord van vredespogingen, die in Juli en Augustus 1940 zouden zijn gedaan door de heer *Plesman,* directeur van de K.L.M.? Is daarvan iets in Londen bekend geworden?

A. Niet meer dan een gerucht, dat daartoe pogingen gedaan zijn.

7310. De **Voorzitter:** Dus u heeft niet de indruk, dat over die poging contact is opgenomen met de Nederlandse Regering in Londen?

A. Neen, dat heb ik niet gehoord. De naam van *Plesman* is toen wel genoemd. In Juni en Juli 1940 zat de lucht vol van geruchten over vredesonderhandelingen, interventie, enz.

7311. De **Voorzitter:** De naam *Plesman* is dus in Londen wel genoemd?

A. Ja, het gerucht was bekend.

7312. De **Voorzitter:** Kunt u iets mededelen over de eventuele verplaatsing van de zetel van de Regering naar Indië?

A. Ik begrijp, dat u bij mijn antwoord niet de persoon van de Koningin in het geding zult willen laten brengen; ik zal dit nalaten, maar daardoor wordt het wel heel moeilijk een verhaal te geven. U kunt als voorzitter geen andere houding aannemen, maar ik vrees, dat u daardoor ook bij andere quaesties, zelfs bij quaesties van meer intern-politieke aard, wèl de formele waarheid zult horen, maar niet de historische waarheid. Dit is een punt, dat bij mij zwaar weegt, omdat op deze wijze, naar mijn gevoelen, de zuivere geschiedenis niet wordt geschreven.

De **Voorzitter:** Wij zitten hier ook niet als een college, dat historie moet schrijven, maar als een college, dat politieke verantwoordelijkheid moet vaststellen.

A. Ik schik mij geheel naar uw opvatting.
Laat ik u dan zeggen, dat in Juni of Juli door het Kabinet de vraag werd overwogen, of het wenselijk was de Regering naar Indië te verplaatsen. Deze vraag is in het Kabinet zeer ernstig en herhaaldelijk besproken. Toen heeft een grote meerderheid van de Ministerraad zich uitgesproken voor een verplaatsing van de Regering naar Indië. Als ik mij goed herinner, werd de minderheid gevormd door de heren *Albarda, van den Tempel* en mij zelf. De argumenten, die gebruikt werden voor de verplaatsing, konden mij niet overtuigen. Het eerste argument was, dat de situatie door de val van Frankrijk was veranderd, dat het dus niet meer was een gemeenschappelijke strijd van Engeland en Frankrijk tegen Duitsland, maar een eenzijdige strijd van Engeland alleen, en de Regering daarbij niet de schijn mocht wekken zich tegen Frankrijk te keren. Men vreesde, dat dit het geval zou zijn, wanneer men voortdurend in de Engelse hoofdstad verbleef. Dit zelfde argument werd ook ten opzichte van Japan gebruikt. Men vermoedde, dat Japan en Engeland spoedig tot een conflict zouden komen, en men meende, dat, wanneer wij in Londen verbleven, de Nederlandse Regering onmiddellijk in dit conflict betrokken zou worden, maar dit niet het geval zou zijn, wanneer de Nederlandse Regering in Batavia verbleef. Men had de voorstelling, alsof er tussen Nederland en Japan alleen economische geschillen bestonden. In die tijd waren de onderhandelingen van de heer *van Mook* met de Japanse Regering gaande. Die beide argumenten aanvaardde ik niet. Natuurlijk moest ik wel de principiële opvatting aanvaarden, dat het voor de Nederlandse Regering goed zou zijn de strijd vanaf eigen grondgebied te leiden. Daar stond echter voor mij tegenover — en ik weet, dat dit ook de mening van de heer *van den Tempel* was —, dat het verlaten van Engeland in Nederland wel de indruk zou moeten maken, dat wij de oorlog als een verloren zaak beschouwden en wij dus zo gauw mogelijk Engeland moesten verlaten. Die beide opvattingen ten opzichte van Frankrijk en Japan en de opvatting, dat wij de strijd van eigen grondgebied moesten leiden, waren de hoofdmotieven voor de meerderheid van het Kabinet om die overgang te bepleiten. In die tijd was in Londen ook bekend geworden o.a. de opvatting van de heer *Colijn,* die had gezegd, dat hij het uitwijken van de Nederlandse Regering kon begrijpen, mits zij zich op Nederlands grondgebied zou vestigen. Aan het voornemen van de meerderheid is geen uitvoering gegeven, omdat daarna de gedachte is gekomen, dat een deel van het Kabinet naar Indië zou gaan. Daarmee verviel natuurlijk het principe van de meerderheid van het Kabinet en kwamen er alleen nuttigheidsoverwegingen ter sprake. Toen toch aangedrongen werd op het gaan van een deel van het Kabinet naar Batavia, is daaraan een einde gekomen door een mededeling van de Gouverneur-Generaal, dat hij dat niet gewenst achtte. Daarmede is deze zaak, althans in 1940, voorgoed van de baan geweest. In 1941 is deze zaak opnieuw ter sprake gekomen, doch niet in die omvang als in 1940.

7313. De **Voorzitter:** Het is dus wel zo, dat in de eerste periode, laten wij zeggen: gedurende de zomer van 1940, er heel andere opvattingen waren en ook heel andere vraagstukken in discussie kwamen dan het geval is geweest b.v. in de latere jaren 1942, 1943, 1944 en misschien ook 1941. In die latere jaren was er, als ik ten minste goed ben ingelicht, eigenlijk in het Kabinet en ook bij de mensen, die in Engeland waren, in het algemeen geen verschil van mening over het oorlogsdoel, nl. doorgaan totdat Duitsland was verslagen. In die zomer van 1940 lag dit nog geheel anders. Er waren feiten, die daartoe aanleiding gaven: de val van Frankrijk, de dreigende aanval op Engeland. Maar waar ligt nu ongeveer de grens? Wanneer taxeert u, dat is overgegaan van die zoëven besproken discussies, discussies, die niet alleen in het Kabinet, maar in de gehele Londense wereld hebben plaats gevonden, naar dat andere standpunt, nl. doorvechten tot het bittere einde?

A. Dat valt ongeveer samen met het aftreden van *de Geer.* Niet, dat die verandering alleen met zijn persoon en zijn opvattingen samenhing; als u mij de tijd vraagt, zeg ik: September 1940.

7314. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* heeft zoëven verklaard, dat ook hij de grens daar zou willen leggen, maar dat voor hem dáárin het beslissende feit was gelegen, dat toen de slag om Engeland was gewonnen en dat toen de mentaliteit ging veranderen.

A. Dat is inderdaad zo.

7315. De **Voorzitter:** Het is derhalve zo, dat de mentaliteit reeds was veranderd lang vóórdat b.v. Duitsland met Rusland in oorlog kwam?

A. Dat is inderdaad zo; die mentaliteitsverandering had reeds lang daarvóór plaats gehad.

7316. De **Voorzitter:** Ten aanzien van punt *c* „de opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan", zou men dus kunnen zeggen, dat de beginperiode sterk afweek van de periode van, laten wij zeggen: na het najaar van 1940, en dat daarvoor als oorzaken zijn aan te wijzen: de algemene internationale en militaire toestand, met name ook de nederlaag van Frankrijk en de dreigende aanval op Engeland, terwijl deze situatie in de Nederlandse sfeer nog ietwat werd verscherpt doordat de Minister-President zich heel sterk in die richting bewoog.

A. Zo formuleert u het inderdaad juist, Mijnheer de Voorzitter. De internationale sfeer voor wat betreft de neiging tot onderhandelen en compromissen werd natuurlijk ook in hoge mate bepaald door de Engelse Regering. In de zomer van 1940 was het Departement van Buitenlandse Zaken in Engeland nog in handen van Lord *Halifax.*

een veel gematigder natuur dan *Churchill* b.v. Die gematigdheid, dat sterke gemis van enige „diehardship" bij *Halifax,* is dan ook de reden geweest, dat *Churchill* hem losgelaten heeft en door *Eden* heeft vervangen.

7317. De **Voorzitter:** In die zelfde periode, dat de heer *de Geer* met dit compromisvoorstel kwam, heeft Lord *Halifax* een redevoering gehouden als antwoord op de redevoering van *Hitler,* die weer de aanleiding was tot dat voorstel van *de Geer.* Wanneer ik de rede van *Halifax* goed lees, zitten daarin toch ook niet veel aanknopingspunten voor een vrede.

A. Ja, dat is zo, maar er is dikwijls een groot verschil tussen officiële redevoeringen en geheime onderhandelingen. Uit sommige mededelingen, die wij uiteraard alleen van de heer *van Kleffens* kregen, hadden wij de indruk, dat Lord *Halifax* voor zulke dingen toch meer vatbaar was dan later de situatie is geweest.

7318. De **Voorzitter:** Anderzijds hadden deze gehele discussie en het aan de orde stellen van deze vraag natuurlijk ook weer hun uitwerking op de gehele Nederlandse gemeenschap in Londen. Wanneer men zo kennis neemt van enkele uitingen in de pers, dan werd er nogal gepraat over de mentaliteit van de Regering op dit punt. Dit was natuurlijk een wisselwerking.

A. Ja. Ik hoop, dat u de Regering dan ook niet ontleedt in haar enkelvoudige factoren.

7319. De **Voorzitter:** Dat is duidelijk geworden uit wat u gezegd heeft. Er zijn echter nog enkele kleine punten daarbij naar voren gekomen. Zo wordt b.v. beweerd, dat de heer *van Blankenstein* geen hoofdredacteur mocht worden van „Vrij Nederland", omdat hij uitgesproken anti-Duits was. Is dat waar?

A. De heer *de Geer* heeft, toen „Vrij Nederland" werd opgericht en gesproken werd, dat het blad enig contact met de Regering zou krijgen, in dezen een meerhoofdige redactie van drie verdedigd, omdat hij persoonlijk bezwaren had tegen de heer *van Blankenstein;* hij argumenteerde dit met het feit, dat de heer *van Blankenstein* lid was geweest van de geheime dienst in Nederland en daardoor zeer bijzonder onaangenaam zou zijn aan de Duitsers. Inderdaad was dit een persoonlijke opvatting van de heer *de Geer.* Ik geef toe, dat hij zo handelde om de Duitsers niet te zeer te ontstemmen.

7320. De **Voorzitter:** Een ander symptoon is dit. In het dossier van de strafzaak-*de Geer* lig een verklaring van de heer *van Blankenstein,* dat Minister *Welter* op een gegeven ogenblik een dronk heeft uitgebracht op de grote Staatsman *Pétain.*

A. Dit is één van de verhalen, die ik in Londen gehoord heb, maar het verhaal kan ik niet als waar of onwaar qualificeren. Van het feit ben ik niet op de hoogte; het verhaal heb ik wel gehoord.

De **Voorzitter:** Tactvol was het inderdaad toch niet als het gebeurd is.

A. De heer *Welter,* in algemene zin, droomde in die dagen van een Latijns blok, gevormd door Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië. In die sfeer moet men die uitlating zien.

7321. De **Voorzitter:** U kent de nota's, die geschreven zijn door de heren *van Kleffens, Welter, Steenberghe* en *Albarda,* welke nota's in het najaar 1940 ter tafel zijn gekomen. Dat was ook iets, dat nog in de sfeer van die eerste tijd lag. Daarin werden ook alle mogelijke situaties onder het oog gezien, die in de latere tijd, toen men de oorlog tot het bittere einde wilde uitvechten, in het geheel niet aan de orde zouden kunnen zijn gekomen.

A. Inderdaad; een citaat, dat toentertijd veel gebruikt werd, was: If we don't finish the war, the war will finish us. Dat geeft de mentaliteit van sommigen toen weer.

7322. De **Voorzitter:** Thans de punten *d* en *e,* luidende:

„*d.* het aftreden van *jhr. mr. D. J. de Geer,* als Minister van Algemene Zaken en van Financiën en als voorzitter van de Raad van Ministers;

e. de aan *jhr. de Geer* verstrekte opdracht voor een reis naar Nederlandsch-Indië en het falen daarin, alsmede de wijze, waarop hij naar Nederland heeft kunnen terugkeren."

Wij kunnen, naar het mij voorkomt, daarover zeer kort zijn, want met name de laatste zaak is behandeld in de strafzaak tegen de heer *de Geer* en daarover is een rechterlijke uitspraak. Wat daarin is behandeld, kunnen wij laten rusten. Wij hebben deze zaken alleen te behandelen, voor zover het Regeringsbeleid daarbij betrokken is. Daaromtrent zou ik u dan nog gaarne enkele vragen willen stellen.

De eerste vraag is deze: weet u de werkelijke reden van het ontslag van de heer *de Geer?*

A. Mijns inziens is de werkelijke reden deze, dat, gegeven de defaitistische houding van de heer *de Geer* in de zomer van 1940, hij het vertrouwen van de Koningin had verloren.

7323. De **Voorzitter:** Is dat niet acuut geworden door een bepaald feit, met name door het feit, dat hij het voornemen had te kennen gegeven zijn vacantie in Zwitserland door te brengen?

A. Onder andere. Ik meen toch ook, dat het gemis van vertrouwen ontstaan is door de besprekingen over het gaan naar Indië.

De **Voorzitter:** U bedoelt de verplaatsing van de zetel van de Regering?

A. Ja.

In de tweede plaats is het feit, dat hij de wens te kennen had gegeven naar Zwitserland te willen gaan, een van de motieven geweest, waardoor men het vertrouwen in hem begon te verliezen.

7324. De **Voorzitter:** Men had dus blijkbaar de idee, dat, wanneer hij naar Zwitserland ging, dit tot gevolg kon hebben, dat hij niet zou terugkomen, want anders kon er toch niet zo heel veel bezwaar tegen bestaan, dat hij daarnaar toe ging?

A. Ik heb de behandeling dezer zaak persoonlijk medegemaakt en herinner mij de dingen duidelijk. Toen de zaak ter sprake kwam, was er grote oppositie tegen, dat de heer *de Geer* naar Zwitserland zou gaan. Hij kwam ook weer met deze zaak zeer onverwacht; een van de ambtenaren van Financiën zou hem vergezellen, zo had de heer *de Geer* reeds geregeld.

7325. De **Voorzitter:** Weet u de naam van die ambtenaar?

A. Ja, de heer *Mackay* zou hem vergezellen. Ik herinner mij nog zeer goed, dat *de Geer* zich toen liet ontvallen: als één van u soms wil medegaan, dan vind ik dit ook goed. Ik herinner mij, dat *Gerbrandy* toen zei: dan ga ik mede; na afloop der vergadering door mij gevraagd, hoe hij er toe kwam dat te zeggen, antwoordde *Gerbrandy* mij: „Ik moet toch oppassen, dat hij weer terugkomt". Dat was echt de spontaniteit van *Gerbrandy.* Ik herinner mij, dat ik toen persoonlijk dacht, dat althans de vrees mij opkwam: zou hij wel weer terugkomen? *De Geer* motiveerde deze reis naar Zwitserland door aan te voeren, hetgeen inderdaad zo was, dat hij zeer aan slapeloosheid leed en altijd in Zwitserland in het hooggebergte goed had kunnen slapen. Ik herinner mij, dat één van ons als tegenargument aanvoerde, dat hij dan naar de Schotse Hooglanden moest gaan om uit te rusten, omdat hij daar dan ook hoog zat. Wel degelijk is de vrees opgekomen, niet uitgesproken — men kon het niet motiveren —, dat hij, als hij naar Zwitserland zou gaan, niet zou terugkomen.

7326. De **Voorzitter:** Het werd in elk geval in die sfeer gezien?

A. Ja. Ter rechtvaardiging van de heer *de Geer* moet men zich goed realiseren, dat hij, gegeven zijn gehele aard, persoonlijk een ellendig leven in Londen had. Hij leefde van een ieder afgesloten. Hij kwam op de Ministerraad, deed zijn werk en verdween zo snel mogelijk. Hij trok zich van de collega's van de Nederlandse kolonie terug. Hij leidde een kluizenaarsleven. Daarbij kwam, en dit is misschien van grote invloed geweest, al lijkt het een kleinigheid, — het heeft mij overigens zeer verbaasd —, dat het gemak, waarmede hij zich in het Engels uitdrukte, zeer gering was. Men moet hem zien als een eenzame, die in zijn eenzaamheid tot besluiten kwam, die hij plotseling aan de Ministerraad voorlegde.

7327. De **Voorzitter:** Na het aftreden van de heer *de Geer* is er een nieuw Kabinet gekomen onder het Minister-Presidentschap van prof. *Gerbrandy.* Hebt u nog bepaalde feiten mede te delen, die van belang zijn in verband met deze overgang?

A. Wat bedoelt u?

De **Voorzitter:** De overgang van een Kabinet-*de Geer* naar een Kabinet-*Gerbrandy* zou onder normale Nederlandse verhoudingen een feit zijn geweest, waaraan de couranten dagenlang alle mogelijke beschouwingen zouden hebben gewijd. Dus zo vreemd is de vraag niet.

A. De omstandigheden daar waren ook niet normaal.
De heer *Gerbrandy* is gevraagd om een nieuw Kabinet te vormen. Daarbij is nog ter sprake gekomen, dat het de wens van de heer *de Geer* bleek te zijn, dat hij wel als Minister-President zou aftreden, maar dat hij Minister van Financiën zou blijven. De heer *Gerbrandy* heeft zich daartegen verzet, omdat hij meende niet met de heer *de Geer* te kunnen samenwerken als Minister van Financiën, gegeven diens wijze van werken.

7328. De **Voorzitter:** Werd de heer *Gerbrandy* in het algemeen toen reeds gezien als de aangewezen man voor het Premierschap?

A. Neen. Mijn persoonlijke mening was in die tijd, dat de vraag gericht zou zijn geworden tot de heer *van Kleffens*. Ik weet, dat de overweging, waarom het niet gebeurd is, deze is geweest, dat men vond, dat een Minister van Buitenlandse Zaken in die tijd zo bezet was met het werk voor Buitenlandse Zaken, dat hij niet te zelfder tijd Minister-President kon zijn. Ik vermoed, dat de heer *van Kleffens* dit misschien ook verwacht had; de heer *van Kleffens* was een gesloten natuur, die inderdaad niet gemakkelijk iets liet blijken.

7329. De **Voorzitter:** Andere mededelingen op dit punt heeft u niet?

A. Neen.

7330. De **Voorzitter:** Nu nog even het verblijf van de heer *de Geer* in Lissabon en zijn vertrek naar Nederland. Wanneer men nu ziet hetgeen er gebeurd is tussen November 1940 en Februari 1941, toen geleidelijk doordrong naar Londen, dat de heer *de Geer* naar Nederland wilde, vraagt men zich af of toen wel alles gedaan is om de heer *de Geer* van deze stap terug te houden. Dit is een zaak van Regeringsbeleid en staat buiten de strafzaak. Zelfs zou ik de vraag willen stellen, en die is primair: Was het verantwoord geweest de heer *de Geer* naar Lissabon te laten gaan, in het licht van de voorafgegane feiten, d.w.z. in het licht van hetgeen gebeurd was, toen hij naar Zwitserland wilde gaan met vacantie?

A. De gang van zaken is deze geweest. De heer *de Geer* was ambteloos burger, woonde in Boxmoor, wenste Engeland te verlaten en heeft toen een visum aangevraagd om Engeland te verlaten. Tot zijn grote verwondering kwam die zaak van het visum bij het Nederlandse gezantschap en daardoor in de Ministerraad.
De heer *de Geer* heeft er zich zeer over geërgerd, dat een verlening van het visum niet vanzelf sprak. Toen kwam in de Ministerraad de vraag aan de orde, of men er aan moest medewerken de heer *de Geer* een visum te geven. Daarbij werd overwogen, dat de heer *Welter* voor hem een opdracht had gecreëerd, waarvan ik indertijd meende, dat zij serieus was. Toen is aan de heer *de Geer* medegedeeld, dat de medewerking van de Nederlandse Regering voor een visum niet zou verleend worden, indien hij voornemens was naar Zwitserland te gaan, maar dat hij een visum zou krijgen, wanneer hij de toezegging deed de opdracht te aanvaarden en naar Indië te gaan. Men kon toen niet verwachten, dat de heer *de Geer,* eenmaal in Lissabon aangekomen, zich daaraan zou onttrekken. Ik meen, dat in dit opzicht de Nederlandse Regering geen schuld treft.

7331. De **Voorzitter:** Was dit de gebruikelijke weg? Was er niet een directe scheepsgelegenheid van Engeland naar Nederlandsch-Indië? Moest men eerst naar Lissabon en dan over Amerika naar Indië?

A. U moet niet vergeten, dat wij in die tijd midden in het duikbootgevaar waren. De veiligste weg was: eerst per vliegtuig naar Lissabon te gaan — dan was men enigszins uit de radius van de Duitse duikboten — en dan met een schip langs Afrika. Dat werd meestal gedaan.

7332. De **Voorzitter:** Of per clipper naar Amerika?

A. Ja. Het was dus heel natuurlijk, dat de heer *de Geer,* eenmaal de opdracht voor Indië hebbende, eerst met een vliegtuig naar Lissabon ging.

7333. De **Voorzitter:** Dat was in die tijd de aangewezen reisroute?

A. Inderdaad.

7334. De **Voorzitter:** Heeft men eigenlijk wel alles gedaan om hem van zijn voornemen af te houden? Ik meen, dat ik ergens heb gelezen, dat er nog een plan is geweest een der Ministers naar Lissabon te sturen om met hem te praten, maar dat dit plan niet is doorgegaan. Er waren natuurlijk nog andere mogelijkheden. Men had misschien kunnen proberen te laten interveniëren van een zijde, die wellicht meer indruk op hem zou hebben gemaakt. Ik krijg zo de indruk, dat men niet alle middelen heeft uitgeput om het vertrek naar Nederland te voorkomen. Het doet toch enigszins eigenaardig aan, dat, als de heer *de Geer* op 7 Januari een brief schrijft, waarin hij zegt, dat hij er geen bezwaar in ziet, dat hij naar Nederland gaat, die brief op 17 Januari in de Ministerraad wordt besproken, dat de Minister van Binnenlandse Zaken die brief te beantwoorden krijgt en dat dit antwoord op 4 Februari, als de heer *de Geer* weggaat, nog niet in Lissabon is. Dat is een wijze van handelen, die bij deze nogal ernstige geschiedenis toch wel aan de langzame kant is.

A. Dat is inderdaad zo, maar vergeet u niet, dat de normale gang van zaken was, dat hij ter behandeling werd gegeven aan de gezant in Lissabon. Uit de stukken zult u weten, dat de heer *Sillem* niet één van de meest actieven is geweest. De heer *van Pallandt* heeft echter de zaak toch met hem besproken.

7335. De **Voorzitter:** Die heeft zich zelfs regelrecht tot Londen gewend.

A. Ja.

7336. De **Voorzitter:** Aan de ernst behoefde men dus niet te twijfelen. Uit de correspondentie van de heer *van Pallandt* blijkt heel duidelijk, dat het menens was bij de heer *de Geer.* Ik wil niet beweren, dat men door nog andere middelen aan te wenden iemand als de heer *de Geer* van zijn plan had kunnen afhouden, maar de vraag is alleen, of men in het licht van dit ernstige feit wel voldoende actief is geweest. Daar zet ik voorlopig een vraagteken achter.

A. Dat zal ik u niet bestrijden. Toch moet u zich wel indenken in de opvatting, die ik persoonlijk had. Het leek mij toen nog ondenkbaar, dat de heer *de Geer* naar Nederland zou gaan. Het bericht, dat hij ten slotte vertrokken was, was voor mij absoluut onverwacht.

7337. De **Voorzitter:** In die brief van 7 Januari, die op 17 Januari in de Ministerraad kwam, heeft hij geschreven, dat hij de bezwaren tegen zijn terugkeer naar Nederland niet kon erkennen. Op dat moment moet u het toch hebben geweten?

A. Ik bedoel daarvóór. Ik geef toe, dat misschien meer had kunnen worden gedaan om hem daarvan af te houden, al betwijfel ik of dit zou zijn gelukt.

7338. De **Voorzitter:** Was de brochure, die hij later in Nederland heeft geschreven, betrekkelijk snel in Londen bekend?

A. Vrij snel.

7339. De **Voorzitter:** Er was te voren reeds een exemplaar van de drukproef in Londen aangekomen, hetgeen ook wel algemeen bekend geworden zal zijn. Was dus de verbinding zo, dat zo'n brochure overkwam?

A. Ja. Daarvóór hadden wij de brochure van *Colijn* gehad; dat was veel eer.

7340. De **Voorzitter:** Hoe kwamen die dingen over?

A. Dat weet ik niet; dat heeft men altijd, en mijns inziens te recht, geheim gehouden. De brochure van *de Geer* is zeer snel naar Londen overgekomen. Dit geldt ook voor de vraag van de heer *de Geer,* waarbij hij de toestemming van de Koningin voor die brochure vroeg. Daarop is nog een antwoord geconcipieerd, dat gelukkig niet verzonden is.

7341. De **Voorzitter:** Is het u bekend, dat er in het najaar van 1940 een poging is gedaan door de heren *Jongejan* en *Boerstra* om contact te zoeken met de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië over de behandeling van de in Nederlandsch-Indië geïnter-

neerde Duitsers, omdat men met angst en beven de représaillemaatregelen zag aankomen, die de Duitsers in Nederland zouden nemen. De pogingen van die heren schijnen te zijn gedaan met medewerking van de secretarissen-generaal hier in Nederland. Zij zijn toen via Japan naar Sjanghai gegaan en hebben daar contact gehad met de heer *Idenburg*, die door de Gouverneur-Generaal was gestuurd. Dit schijnt weinig resultaat te hebben opgeleverd. Daarna zijn de heren *Jongejan* en *Boerstra* in het voorjaar van 1941 naar Lissabon gegaan en hebben zij daar contact gehad met de heer *Welter*, die op reis was met de heer *van Kleffens* naar Amerika, maar een paar dagen in Lissabon achtergebleven was om deze conferentie te hebben. Is u daarvan iets bekend?

A. In zoverre, dat u mij deze zaak thans weer te binnen brengt. Ik herinner mij nu inderdaad, dat er een soort contact is geweest, althans dat er sprake is geweest van een soort contact met de Duitse Regering over de wijze van behandeling van de geïnterneerden, het ging over de Duitsers, die in Indië door de Nederlanders waren geïnterneerd, en de Nederlanders, die hier te lande of in Duitsland door de Duitsers waren geïnterneerd of nog geïnterneerd zouden worden. Ik weet wel, dat de opvatting van het Kabinet was, dat die onderhandelingen niet moesten plaats hebben.

De **Voorzitter:** Daarom vraag ik het u.

A. Het was een onderwerp, waarvoor ik mij uit de aard van de zaak zeer sterk interesseerde, omdat mijn oudste zoon in Duitsland was geïnterneerd. Ik kan gelukkig van mij zelf getuigen, dat ik meende, ondanks dit feit, dat die onderhandelingen niet plaats mochten hebben. Immers, de Duitsers in Indië waren volgens het geldende recht geïnterneerd; die waren als Duitsers in een land, waarmede zij in oorlog waren, geïnterneerd, terwijl de Nederlanders door de Duitsers ten onrechte waren geïnterneerd.
Dat waren geen gelijkwaardige grootheden, die men tegen elkaar kon afwegen.

7342. De **Voorzitter:** Dit was een représaillemaatregel. Uit de stukken, die wij hier hebben, blijkt, daarin wordt het althans zo voorgesteld, dat ook het contact in Lissabon niet tot een bepaald resultaat heeft geleid. Dit wordt duidelijker door hetgeen u nu zegt.
Heeft de zaak van de Nederlandse geïnterneerden onderwerp van bespreking in het Kabinet uitgemaakt? En zijn daarbij besluiten genomen?

A. Dit is inderdaad behandeld in het Kabinet en dat is afgewezen.

7343. De **Voorzitter:** Ik mag dus concluderen, dat het vraagstuk van de Nederlandse gijzelaars wel degelijk de aandacht van het Kabinet heeft gehad en dat men welbewust tot de conclusie is gekomen, dat men in eventuele onderhandelingen op dit stuk niet mocht treden.

A. Ja, dat weet ik zeer zeker. Ik weet dat zo zeker, omdat ik er particulier bij betrokken was.

7344. De **Voorzitter:** Dit was dus gegrond op de overweging, dat naar het oordeel van het Kabinet de internering in Indië te recht had plaats gehad en dat men over een représaillemaatregel, in strijd met het recht, niet mocht onderhandelen?

A. Ja.

7345. De **Voorzitter:** Men had de zaak natuurlijk ook op deze wijze kunnen bezien, dat men gezegd had: wanneer er een vorm is te vinden om die Duitsers weg te kunnen krijgen uit Indië — vrijlating was onmogelijk —, dan is er wel over te praten.

A. Dat had men ook kunnen doen. Er is echter besloten daarop niet in te gaan.

7346. De **Voorzitter:** Dit zullen wij nader moeten vragen aan de Minister van Buitenlandse Zaken, omdat hierbij volkenrechtelijke inzichten zijn te berde gebracht, waarover de Minister van Buitenlandse Zaken ons waarschijnlijk het beste kan inlichten.
Is er verder misschien nog iets, waarvan u het zelf nodig acht, dit aan de commissie mede te delen?

A. Ik zou niet weten, welke nieuwe punten omtrent de behandelde onderwerpen ik nog aan uw oordeel zou kunnen onderwerpen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

G. BOLKESTEIN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,

oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, lid van het Hoog Militair Gerechtshof, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige.

7347. De **Voorzitter:** De onderwerpen, waarover wij vanavond met u wilden spreken, hebt u kunnen vinden in uw oproeping. Ik stel mij voor die onderwerpen grotendeels in chronologische volgorde te behandelen. Ik geloof, dat dit heel goed mogelijk is. Mocht daarbij echter zich het geval voordoen, dat mijn vragen u niet voldoende aanleiding geven om ergens op in te gaan, dan zal ik het zeer op prijs stellen, wanneer u uit eigen beweging mededeling doet van datgene wat u van belang acht. Ik wil dan beginnen met enige onderwerpen, die nog liggen vóór de Meidagen 1940. En wel in de eerste plaats met de Kabinetsformatie van Augustus 1939. De vraag, die ik u in dit verband wilde stellen is deze: werd bij die formatie het Kabinet reeds gezien als een eventueel oorlogskabinet, met andere woorden: heeft bij besprekingen omtrent de formatie al een rol gespeeld de mogelijkheid, dat Nederland in de oorlog zou kunnen worden betrokken en zo ja, heeft die mogelijkheid ook invloed uitgeoefend op de formatie zelf?

A. Voor zover mij bekend, President, niet. Mij is ook door de formateur, jhr. *de Geer,* daaromtrent geen mededeling gedaan. Jhr. *de Geer* heeft mij alleen gezegd, dat hij de toestand in Europa spannend achtte en hij zijn oog, wat defensie betreft, op mij had laten vallen, omdat hij iemand moest hebben in het nieuwe Kabinet, die wist wat er aan de gang was en die in dezelfde lijn als zijn voorganger zou kunnen doorgaan. Iemand, die dus zowel bij de landmacht als bij de marine op de hoogte was van de zaken en aangezien ik al enige jaren hoofd van de afdeling generale staf van het Departement was geweest, was zijn oog op mij gevallen. Dit is de inleiding geweest, die de heer *de Geer* tegen mij gehouden heeft, toen hij mij het aanbod deed om de portefeuille van defensie te aanvaarden.

7348. De **Voorzitter:** Is er verder over de internationale toestand en wat dreigende was niet meer gesproken?

A. Neen, President. Maar de bedoeling van dit gesprek met de heer *de Geer* was wel om, wat de reorganisatie en de opbouw van de weermacht betreft, iemand te nemen, die direct kon starten en die niet eerst zich behoefde in te werken, omdat de heer *de Geer,* zoals ik u al vertelde, de toestand in Europa spannend vond.

7349. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat in de brochure „Verantwoording" van de heer *de Geer* deze in het begin zegt, dat er twee zaken bij de Kabinetsformatie waren, die hem scherp voor ogen stonden en waarvoor hij gaarne zijn persoon wilde inzetten. De eerste van deze zaken is dan: de zo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in de nabijzijnde oorlog. Dat wekt de indruk, dat hij toen — wij moeten aannemen, dat dit zijn gedachten zijn van Augustus 1939 — derhalve de oorlog nabij zag. Maar daarvan heeft hij dus — hij moge dan misschien de intentie voor zich zelve hebben gehad — tegenover u niet met zoveel woorden duidelijk doen blijken?

A. Dat heeft hij zeker niet, President. Want dan heeft hij een ver vooruitziende blik gehad, als hij de oorlog al zag. Immers de 10de Augustus is uiteindelijk het Kabinet geformeerd en enige dagen, ik geloof een dag of vijf te voren, heeft hij mij gevraagd.

De **Voorzitter:** Dus dat was op 5 Augustus.

A. En dit was bepaald niet zo, omdat ik aanvankelijk voor de mij aangeboden portefeuille bedankt heb en de heer *de Geer* heb gezegd: „Als u een afzonderlijke Minister van Marine neemt, dan wil ik het in beraad houden." De heer *de Geer* antwoordde mij, dat hij daartoe niet bereid was. U begrijpt, dat als een oorlog op uitbreken hád gestaan en er derhalve geen uitstel mogelijk was geweest, ik in 's lands belang, vermoedelijk staande de bespreking met de heer *de Geer,* het aanbod had aangenomen, omdat men onder die omstandigheden niet kon wachten; geen uur en geen minuut. Dus zo is het mij zeker niet voorgesteld. Bovendien kon men de 5de Augustus nog niet vertellen wat er eind Augustus, begin September in Europa zou gaan gebeuren. Maar dat de toestand spannend was, dat heeft hij mij wel gezegd.

7350. De **Voorzitter:** U spreekt hier van een afzonderlijke Minister van Marine. Is dat nog even een moeilijkheid geweest?

A. Bij de formatie is dit een eis mijnerzijds geweest. De heer *de Geer* heeft mij geantwoord, dat hij er niet over dacht om het Departement van Defensie onder de bestaande omstandigheden te splitsen. Ik heb toen 24 uur bedenktijd gekregen, waarna ik bij jhr *de Geer* ben teruggekomen en hem heb gezegd, dat ik er niet veel voor voelde, de gehele portefeuille van Defensie (Oorlog en Marine) te accepteren. De heer *de Geer* antwoordde mij: „Dan telefoneer ik, waar u bij zit, aan H. M. om te zeggen, dat ik de formatie niet op mij neem". Ik besefte, dat zulks, gelet op de politieke verhoudingen, veel vertraging moest geven. De formatie duurde al geruime tijd. Jhr *de Geer* bracht mij onder het oog, dat de verantwoordelijkheid voor deze verdere vertraging dan op mij kwam te rusten. Hij zeide dit met klem. Dit bracht mij er toe verder over de zaak na te denken, te meer, omdat ik, zoals iedereen in die dagen, wel begreep, dat de toestand in Europa spannend was. Na met de heer *de Geer* nog verder te hebben gesproken, heb ik ten slotte gemeend de portefeuille van Defensie in 's lands belang te moeten aannemen.

7351. De **Voorzitter:** Die afzonderlijke Minister van Marine was voor u dus eigenlijk niet een principiële quaestie? Dat was meer een zaak van utiliteit, als ik het goed begrijp.

A. Ja, dat vond ik beter. Het was eigenlijk te veel voor één man op dat moment, want zowel de marine als de landmacht was in herbouw, zó kunt u het eigenlijk wel noemen. Bij de marine deed zich o.a. het vraagstuk voor van de versterking met het oog op de verdediging van Indië; het voorstel van de slagkruisers hing in de lucht. De landmacht werd gereorganiseerd, zowel wat betreft personeel als materieel. Er bestond een enorm tekort aan materieel, dat moest worden aangevuld. Dit alles heeft invloed op mijn besluit uitgeoefend. Indien er een nieuweling zou komen, die van niets wist, dan zou het werk, dat gaande was, weken, om niet te spreken van maanden, stil hebben gestaan. Ik kon de heer *de Geer* wel gelijk geven, toen hij zeide: „Ik heb naar iemand gezocht, die in dit werk al jaren zit en die weet wat zijn voorganger *van Dijk* gedaan heeft. Iemand, die niet eerst in een heleboel papieren moet gaan zoeken om te zien, wat er eigenlijk aan de hand is."

7352. De **Voorzitter:** Het belang van de continuïteit was er mede gediend?

A. Ja. Het belang van de continuïteit was er mede gediend.

7353. De **Voorzitter:** Dan wil ik u thans het volgende vragen: Is het juist, dat direct na de beëdiging van het Kabinet de heer *de Geer* met vacantie naar Duitsland is gegaan, dat hij later onder de indruk van de ontwikkeling van de internationale toestand naar Nederland is teruggekeerd, dat hij toen nog niet terecht kon in zijn huis in den Haag en dat hij daarom toen nog een aantal dagen in Beekhuizen is gebleven?

A. Ja, hij is toen naar Duitsland gegaan. Toen de mobilisatie werd afgekondigd, zat hij nog in Beekhuizen.

7354. De **Voorzitter:** Vonden de Ministers het niet vreemd, dat hij direct na de Kabinetsformatie met vacantie ging?

A. Ik vond het wel vreemd, doch de heer *de Geer* was moe en had nog geen vacantie gehad. Ik denk, dat hij gedacht heeft, nu is het de beste tijd om even rust te nemen, want straks komt het begrotingswerk. De heren, die de portefeuilles hebben overgenomen, moeten zich thans op de hoogte stellen van hetgeen er aan de gang is, dus dan ga ik nu maar even.

7355. De **Voorzitter:** Was de heer *de Geer* bij het besluit tot het afkondigen van de mobilisatie aanwezig?

A. Dat is zo gelopen, President. Des morgens is er een Ministerraad geweest, waarbij ik het voorstel gedaan heb om de mobilisatie af te kondigen. Ik werd daartoe geleid, omdat onze mobilisatie eigenlijk alleen verzekerd is, als zij niet van buitenaf gestoord wordt door strategische overvallingen enz. Ons hele stelsel was er eigenlijk op gebaseerd om tijdig te mobiliseren. Toen ik dus in de gaten kreeg, dat er een kans bestond, dat een oorlog in Europa voor de deur stond, heb ik het tot mijn plicht gerekend, tijdig het voorstel te doen tot mobilisatie, om niet het risico te lopen, dat op een gegeven moment door ingrijpen van buitenaf die mobilisatie en de daarop volgende concentratie verstoord zouden worden. Dat voorstel heb ik er die ochtend niet door kunnen krijgen. Het merendeel van mijn ambtgenoten was er tegen.

7356. De **Voorzitter:** Was de heer *de Geer* toen wel aanwezig?

A. Ja, die ochtend was hij er bij en daarna, na die vergadering, is hij naar Beekhuizen gegaan. Toen heb ik overleg gepleegd met mijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken. Ik ben ook nog even bij Hare Majesteit geweest. Hare Majesteit had mij ontboden. Hare Majesteit wilde de uitslag weten van de Kabinetszitting. Met de heer *van Kleffens* heb ik de politieke situatie in Europa nog eens bekeken, aan de hand van de inlichtingen, die wij hadden gekregen. Nu waren er die ochtend nieuwe berichten uit het buitenland binnengekomen, die ons in hoge mate verontrustten. De heer *van Kleffens* heb ik gezegd (dat is telefonisch gegaan): Ik neem met de genomen beslissing geen genoegen. Ik wenste, dat er gemobiliseerd werd en daarom vroeg ik de heer *van Kleffens* of hij er mede akkoord ging, dat wij beiden 's middags om 2 uur (het kan ook half twee geweest zijn) een Ministerraad bij elkaar zouden roepen. Ik zeide, dat ik de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken anders niet verder op mij kon nemen. *Van Kleffens* is terstond met mijn voorstel akkoord gegaan. Daarop is 's middags om 2 uur de Ministerraad bijeengekomen. Daar heb ik het voorstel tot afkondiging der mobilisatie weer gedaan. Ik heb de nova, die er op dat moment waren, uiteengezet en al mijn ambtgenoten schaarden zich achter mij. Zij zagen thans de noodzakelijkheid van mobiliseren in. Het genomen besluit hebben wij daarna aan de heer *de Geer,* die in Beekhuizen zat, medegedeeld. Nu herinner ik mij niet meer, hoe wij hem dit medegedeeld hebben, of dit telefonisch gebeurd is door de heer *van Kleffens* of dat hij een telegram gekregen heeft. Ik denk wel dat het telefonisch gebeurd is. In ieder geval: ik heb het hem niet medegedeeld.

7357. De **Voorzitter:** Nu is de lezing van de heer *de Geer* deze, dat het gebeurd zou zijn in dier voege, dat hij 's avonds zou zijn opgebeld in Beekhuizen, dat er de volgende ochtend een Ministerraad zou zijn, waar dit vraagstuk aan de orde zou komen; dat hij er 's morgens is geweest en dat in deze vergadering het besluit is genomen, zodat hij er dus wel bij geweest zou zijn. Er zijn andere Ministers, die uw lezing bevestigen. Ik heb mij alleen afgevraagd: „Kan het verschil misschien hierin zitten, dat de mobilisatie in verschillende tempi is afgekondigd? Dus, dat de heer *de Geer* een andere phase voor ogen heeft bij zijn lezing, dan waarover u spreekt. Is de phase, waarover u spreekt, het begin van de mobilisatie geweest?

A. Ja, van de algemene mobilisatie. De zaak zit zo. De mobilisatie werd afgekondigd in twee tempo's, namelijk de vóórmobilisatie en daarna de algemene mobilisatie.

7358. De **Voorzitter:** U bedoelt derhalve de bespreking, die geleid heeft tot het besluit van vóórmobilisatie?

A. Ik vermeen, dat het betrof het besluit van de algemene mobilisatie.

7359. De **Voorzitter:** Daar doelt u op, als u spreekt over die tweede Ministerraad op dezelfde dag, waar de heer *de Geer* niet aanwezig was?

A. Inderdaad, doch nu moet ik toch even mijn hersens pijnigen, President, om na te gaan of het de vóórmobilisatie geweest kan zijn. De dag van opkomst, was dat niet 31 Augustus? Ik heb daaromtrent geen aantekeningen bij mij.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Neen, 25 Augustus is men begonnen met de vóórmobilisatie en 29 Augustus met de algemene mobilisatie, dacht ik. Het besluit tot de vóórmobilisatie moet dus genomen zijn op 24 Augustus.

De **Voorzitter:** De 29ste was de opkomstdag voor de algemene mobilisatie.

A. Opkomstdag, was dat niet de 31ste Augustus?

7360. De **Voorzitter:** Neen, dat was de 29ste. Ik geloof echter niet, dat wij er zo komen. Is het niet zo, dat het eerste besluit eigenlijk het principiële besluit was?

A. Ja, dat was één principieel besluit, daar denk ik nu eigenlijk over na of het soms dàt geweest kan zijn.

7361. De **Voorzitter:** Juist; dat moet dus aan alles voorafgegaan zijn. Toen ging de machine draaien. Ik denk, dat er over die latere phase niet zo heel veel meer gediscussieerd zal zijn.

A. Over het afkondigen der algemene mobilisatie wel, daarna helemaal niet meer, dan rolde het vanzelf.. In het begin ging het om *a.* (vóórmobilisatie) te zeggen.

7362. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En dat besluit tot het begin zou dan 's middags op 24 Augustus genomen zijn, zonder dat de heer *de Geer* er bij was?

A. Het staat onherroepelijk vast, dat het één van de twee principiële beslissingen betrof. Wat ik hiervoren vertelde over het afkondigen van de mobilisatie slaat, naar ik mij thans met grote zekerheid herinner, op de algemene mobilisatie en is precies, zoals het gegaan is, ook wat betreft de gesprekken met de heer *van Kleffens* en het gesprek met H.M. H.M. had mij namelijk ontboden, en ik heb *van Kleffens,* toen ik nog bij H.M. was op de Ruigenhoek, opgebeld.

7363. De **Voorzitter:** Het is bijna ondenkbaar, dat in die tussenperiode, toen de zaak eenmaal draaide, nog zulke gewichtige besprekingen nodig waren om over te gaan op de volgende phase. Dat is bijna uitgesloten. En daar zou a contrario uit volgen, dat het het principebesluit geweest moet zijn?

A. Indien de tweede beslissing (algemene mobilisatie) niet principieel was, inderdaad. Doch of het nu het besluit tot vóórmobilisatie dan wel tot algemene mobilisatie is geweest, in ieder geval betrof het een principiële beslissing, waarbij de heer *de Geer* niet tegenwoordig was.

7364. De **Voorzitter:** Dan stappen wij van dit onderwerp af.
Er zijn, te beginnen met Augustus 1939, enige malen aanbiedingen van goede diensten aan de oorlogvoerende partijen geschied, waaraan ook Nederland heeft deelgenomen. Ik zal die pogingen hier niet allemaal de revue laten passeren, maar ik neem er één van. Dit is geweest het telegram, dat op 7 November 1939 door *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië is gezonden. Nu wordt ons van bepaalde zijden gezegd, dat op de 5de November plaats zou hebben gehad een Engelse démarche. Mijn vraag is daarom: is dat juist?

Heeft die Engelse stap inderdaad plaats gevonden? En indien dit juist is, is er een verband tussen deze Engelse stap en het telegram, dat door deze twee Staatshoofden is gezonden aan de Staatshoofden van de oorlogvoerende Mogendheden? Kunt u zich dat herinneren?

A. Ik herinner mij van die Engelse démarche niets, President. Wel natuurlijk van het telegram van *Koning Leopold* en *Koningin Wilhelmina.*

7365. De **Voorzitter:** Dus u veronderstelt, dat het telegram van *Koningin Wlhelmina* en *Koning Leopold* zonder meer een uitvloeisel was van de op dat moment zeer gespannen toestand?

A. Ja.

7366. De **Voorzitter:** Thans kom ik aan de neutraliteitspolitiek. Was het de politiek van het Kabinet, dat de neutraliteit strikt gehandhaafd zou worden en is naar uw oordeel het Kabinet in de loop van de maanden tot Mei 1940 daarin inderdaad geslaagd?

A. Ja, President. Wij hebben met angstvalligheid er voor zorggedragen, dat niemand enige aanmerking op onze politiek zou kunnen maken. Ook niet wat opstelling van troepen en zo voort betreft.

7367. De **Voorzitter:** Op 10 Mei 1940 is door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken *von Ribbentrop* een memorandum aangeboden aan de Nederlandse gezant te Berlijn. Daarin komen een aantal grieven voor, die betrekking hebben op onze neutraliteitshandhaving. Nu is ons gebleken uit rapporten, die wij hebben gekregen, dat de grondslag van dat memorandum van *von Ribbentrop,* te vinden is in twee rapporten, één van *Frick* en *Himmler,* en één van *Keitel.* Daarin worden de punten behandeld, die materiaal zijn geworden voor het memorandum van *von Ribbentrop.* Nu komen daar een paar punten in voor, die ik gaarne aan u wilde voorleggen, waarmede ik niet wil zeggen, dat de commissie op het standpunt staat, dat zij à priori de betrouwbaarheid van de rapporten van deze heren aanneemt, dat begrijpt u wel. In het rapport van *Frick* en *Himmler* wordt behandeld de quaestie-Venlo en de samenwerking van de geheime diensten van Engeland en Frankrijk met Nederland. Daarin wordt medegedeeld, dat die samenwerking een innige was, in dier voege, dat men over en weer van elkaars gegevens gebruik maakte, dat de Nederlanders op de hoogte waren van de werkzaamheden van de Engelsen hier. In het rapport van *Keitel* wordt gezegd, dat herhaalde malen besprekingen hebben plaats gevonden tussen officieren van de generale staf van Nederland en stafofficieren van andere, later geallieerde Mogendheden, die met name worden genoemd. Er wordt b.v. gezegd, dat op 15 Februari 1940 Hollandse generale stafofficieren in civiel naar Brussel zijn gereisd, daar in het Palace-hotel gelogeerd hebben, dat er op 16 Februari 's avonds een grote maaltijd was met Belgische officieren in Savoy en dat op 17 Februari de besprekingen op het Ministerie van Oorlog plaats vonden. Verder staat er in, dat er op 12 Januari in Breda besprekingen hebben plaats gevonden tussen Nederlandse, Belgische, Engelse en Franse stafofficieren. Op 13 April zouden er in hotel „Stad Weimar" in Rotterdam hoge Engelse officieren zijn aangekomen, o.a. een generaal-majoor, met de bedoeling om besprekingen te voeren met de Hollandse autoriteiten. Wat zegt u hierop?

A. Waar zullen wij mede beginnen, President? Met het geval-*Klop?*

De **Voorzitter:** Dit wilde ik gaarne apart behandelen. Ik zou dus nu alleen willen bespreken de beschuldiging, zal ik maar zeggen, van contacten tussen de geheime diensten in het algemeen en van contacten van stafofficieren.

A. Dat is volkomen uit de lucht gegrepen. Daar is mij, als Minister van Defensie, in ieder geval niets, maar dan ook niets van bekend.

7368. De **Voorzitter:** U spreekt nu over de contacten van de stafofficieren?

A. Over het contact van die stafofficieren.

7369. De **Voorzitter:** Met de contacten van de geheime dienst lag het misschien iets anders?

A. Van *Klop* bedoelt u? Dat ligt inderdaad iets anders.

De **Voorzitter:** Goed, dat zullen wij dan dadelijk bespreken. Eerst moeten wij behandelen het contact in het algemeen tussen de geheime diensten.

A. Officieel contact tussen de geheime diensten heeft nooit bestaan. Ik kan het daarom zo positief zeggen, omdat ik zelf wel eens voor de Inlichtingendienst gewerkt heb. Het is natuurlijk de taak van militaire attaché's in de verschillende landen, dus ook van die, welke in ons land geaccrediteerd zijn, om uit hun doppen te kijken en door allerlei ontmoetingen, bezoeken enz. eens wat te weten te komen, dat spreekt vanzelf. Dat doet iedereen en dat is geen officieel contact. Dat zijn, laat ik het maar populair uitdrukken, inlichtingen, die men krijgt op een cocktail-party. Maar ander contact dan in het dagelijks militair diplomatieke verkeer was er niet. De militaire attaché's spraken elkaar wel eens, maar er was geen sprake van een militair-diplomatiek verkeer. En van die bezoeken van stafofficieren in Brussel en ook naderhand in Rotterdam in „Weimar", is mij niets, maar dan ook hoegenaamd niets bekend. Daar is mij nooit iets van gerapporteerd en ik heb er nooit iets van gezien of gehoord. Van de opperbevelhebber, die er toen was, zowel van generaal *Reynders* als van generaal *Winkelman,* zou het mij hogelijk verwonderen, als zij er, bij wijze van spreken, hun sanctie aan verleend hadden.

7370. De **Voorzitter:** Het kwam mij in ieder geval nuttig voor om deze zaken aan u voor te leggen. Dat u daarop zo duidelijk heeft kunnen antwoorden is zonder twijfel van groot belang. Dan het geval-Venlo. Dat is, geloof ik, niet zo'n heel gelukkige geschiedenis geweest?

A. Ja, mag ik daar mijn visie op geven? Ik hoorde van het geval-Venlo voor het eerst toen de luitenant *Klop* doodgeschoten was. De opperbevelhebber, dat was toentertijd de generaal *Reynders,* heeft mij nooit laten weten, dat er besprekingen plaats vonden op Nederlands grondgebied tussen, laat ik nu maar zeggen, Engelse en Duitse agenten. Toen mij het geval-Venlo gerapporteerd werd heb ik natuurlijk gevraagd, wat er aan de hand was, wat er nu eigenlijk was gebeurd. Toen bleek mij, dat er van Engelse zijde pogingen werden aangewend om tot een oplossing van het conflict te komen. Daar is mij zelfs toen bij genoemd de naam van *Lord Halifax,* de Minister van Buitenlandse Zaken. Die besprekingen — zo was gevraagd aan de chef van het Bureau Inlichtingen, toenmaals de generaal *van Oorschot* — moeten worden gevoerd op Nederlands grondgebied. Er werd gevraagd of daar van Nederlandse zijde bezwaar tegen bestond. De generaal *van Oorschot,* die ik daar naderhand over gesproken heb, heeft mij gezegd, dat dit besproken is met de opperbevelhebber en dat deze er geen bezwaar tegen had. Toen is de eis gesteld, dat er een Hollandse waarnemer bij de besprekingen tegenwoordig zou zijn om te voorkomen, dat de Nederlandse neutraliteit in gevaar zou worden gebracht. De generaal *van Oorschot* heeft daartoe aangewezen de luitenant *Klop.* Hij heeft hem daarbij aangeraden de besprekingen te voeren in een plaats, ver binnen de Nederlands-Duitse grens gelegen. Er zijn toen een paar besprekingen gehouden, o.a. in Winterswijk, in hotel „Du Soleil" in Arnhem. Telkenmale heeft de luitenant *Klop* aan generaal-majoor *van Oorschot* gerapporteerd wat er besproken werd. De generaal-majoor *van Oorschot* heeft op zijn beurt gerapporteerd aan de chef staf landmacht, de generaal-majoor *Carstens.* Generaal *van Oorschot* heeft mij verteld, dat hij er daarna niet meer met de generaal *Reynders* over gesproken heeft. Hij handelde deze zaken altijd af met de generaal-majoor *Carstens.* Op een gegeven moment heeft luitenant *Klop* aan generaal-majoor *van Oorschot* gerapporteerd, dat de besprekingen afgelopen waren; zij waren op een dood spoor en ze konden er niet uitkomen. Generaal-majoor *van Oorschot* heeft hem daarop geantwoord: tant-mieux, dan niet, althans woorden van die strekking. Enige tijd later is er, ik meen, van Duitse zijde, aan de luitenant *Klop* gevraagd of er nog niet eens een bespreking zou kunnen zijn, want zij hadden toch nog wel iets, waardoor zij deze besprekingen uit het dode spoor konden wegtrekken. Luitenant *Klop* heeft dit toen niet gerapporteerd aan de generaal-majoor *van Oorschot.* Hij dacht vermoedelijk: ik heb een doorlopende machtiging om bij die besprekingen tegenwoordig te zijn; zij willen nog een keer praten, welnu, vooruit, nog maar weer een keer. Toen heeft de luitenant *Klop* de onvoorzichtigheid begaan om als laatste plaats van een rendez-vous, op voorstel van de Duitsers, niet een plaats te nemen, zoals zij meermalen hadden gehad, zoals b.v. Winterswijk, Arnhem, of een plaats, verder in Nederland gelegen, maar een cafétje aan de Duitse grens bij Venlo. De generaal *van Oorschot* heeft mij toen ook gerapporteerd; ik begrijp niet, dan een ervaren man, als *Klop* was, dit spel niet doorzien heeft en de voorzichtigheid

niet meer in acht genomen heeft door niet in dit voorstel te trappen en dus een andere plaats voor de bijeenkomst van die Engelse en Duitse agenten te bepalen in stede van dat cafétje aan de Duitse grens. Toen zijn de Engelsen, ik meen, *Best,* en hoe zij heten mogen ....

De **Voorzitter:** *Stevens* en *Best.*

A. Juist. *Stevens* en *Best* kwamen daar aan en in plaats van een bespreking hebben wij toen gekregen de bekende overval van de Duitsers, waarbij luitenant *Klop* werd doodgeschoten. Eerst toen is men bij de Minister van Defensie aangekomen om te rapporteren, dat de luitenant *Klop* doodgeschoten was. Eerst toen kreeg ik het verhaal, dat er besprekingen waren gevoerd. Maar men heeft mij, als Minister van Defensie, absoluut buiten alles gelaten. De opperbevelhebber heeft mij er nooit met een woord over gerapporteerd. Dit is dus, om op het uitgangspunt terug te komen, niet iets geweest, waarbij de Nederlandse neutraliteit in gevaar gebracht zou kunnen worden, want dit was een bespreking tussen Duitse en Engelse agenten, die met elkaar besprekingen moesten voeren, daartoe opdracht gekregen hebbende van beide Regeringen, toestemmende beiderzijds, dat het op Nederlands gebied zou plaats hebben, waarbij Nederland als veiligheidsfactor de eis heeft gesteld: akkoord, jullie kunnen bij ons op Nederlands gebied komen, maar er komt van ons een waarnemer bij. Zo moet u het zien.

7371. De **Voorzitter:** Jawel, maar nu is er nog een punt, dat blijkbaar nog niet voldoende is opgehelderd, dat is de vraag, wat het doel van die besprekingen is geweest. Enerzijds wordt gezegd, ten minste zo is het voorgesteld, dat het besprekingen waren, die moesten strekken om te peilen of er een mogelijkheid was voor vredesonderhandelingen. Een andere versie is deze, dat het een contact was met complotterende officieren van de Duitse weermacht, die een aanslag op de Führer voorbereidden. Als ik de stukken van Duitse zijde goed lees — het merkwaardige is, dat wij thans ook de rapporten hebben van Duitse kant —, dan krijg ik de indruk, het staat er wel niet met zoveel woorden in, dat de officieren, die onderhandeld hebben, provocateurs waren.

A. Die Duitse officieren!

De **Voorzitter:** Ja, de Duitse officieren. Het staat er niet met zoveel woorden in, maar ik krijg toch sterk de indruk.

A. Mijn indruk, die u al gehoord hebt en die ik ook met de generaal-majoor *van Oorschot* besproken heb, is, dat ik geloof, dat de gehele opzet van die besprekingen geweest is om *Best* en *Stevens* in handen te krijgen en daar hebben zij geen kans toe gezien in Winterswijk, noch in Arnhem in hotel „Du Soleil", omdat dat veel te ver van de grens lag. Ik vermeen, dat wij eigenlijk meer te doen hebben met een vooropgezet plannetje van de Duitsers om hier de genoemde Engelsen te pakken. Vandaar dat Duitse voorstel, waarbij zij op een gegeven moment, toen de zaak al lang afgedaan was, nog eens op de zaak terugkwamen en een bespreking vroegen, maar thans in dat café'tje bij Venlo.

7372. De **Voorzitter:** Zou de zaak nog niet wat dieper hebben kunnen liggen? Ik kom daarop, als ik denk aan de datum. De datum, waarop het is gebeurd, is 9 November. Toen waren de mededelingen ontvangen, dat waarschijnlijk op 12 November Duitsland Nederland zou aanvallen. Kan het misschien niet zo zijn, dat deze hele zaak opgezet is en uitgevoerd is op de 9de November om een casus belli bij de hand te hebben? Want het merkwaardige is, dat alle vertogen, die later van de kant van de Nederlandse Regering zijn gehouden tegenover de Duitsers, van de Duitse kant onbeantwoord zijn gelaten. In het memorandum van *von Ribbentrop* en in de daarin ten grondslag liggende rapporten komt dit geval echter weer breed uitgesponnen naar voren.

A. Dat zie ik zo, President. Als zij een „casus belli" hadden willen hebben voor een aanval op de 12de, dan zouden zij die overval naar mijn smaak eerder hebben moeten doen. Want er is dan toch geen casus belli, vóórdat men daar een protest van de Nederlandse Regering op gekregen heeft, waarop men dan een fatsoenlijk antwoord moet geven en zeggen: wij beschouwen dit als een casus belli.

Toen de Duitsers geen antwoord gaven, dacht ik wel, dat ze in de toekomst het geval-Venlo als casus belli zouden gaan beschouwen. Een en ander besprekende met de heer *van Kleffens,* hebben wij onder elkaar al gezegd: dit wordt natuurlijk, als Nederland nog eens in de oorlog betrokken wordt, er met de haren bijgesleept, hetgeen zij ook prompt gedaan hebben. Dit was qua opzet van Duitse zijde intens vals en gemeen, want ze hebben het aanvankelijk nooit als een casus belli beschouwd, want dan hadden wij er de 12de November allicht iets van gehoord. Die dag toch zouden, als alles gewoon doorgegaan was (wat in de plannen gelegen heeft van *Hitler* en dat ook uitkomt in de geschriften van *Gisevius*), de Duitsers bij verrassing ons land zijn binnengerukt. Naderhand is mij de juistheid daarvan gebleken; de bevelen waren gegeven en zijn eerst op het allerlaatste moment ingetrokken.

7373. De **Voorzitter:** Ja, maar daarom is het ook in de door mij ontwikkelde gedachtengang nog helemaal niet uitgesloten, dat men op 9 November een bepaalde gebeurtenis forceert, die men dan later invoegt in de reeks van grieven, die men ter verantwoording van de aanval tegenover de publieke opinie altijd toch nodig heeft, zoals het ook op 10 Mei gebeurd is.

A. Ja, daar heeft u gelijk aan. Van de zijde van Nederland is direct heftig geprotesteerd tegen het voorgevallene, omdat gewapende Duitsers daarbij Nederlands grondgebied hadden geschonden. De Duitsers hadden daardoor natuurlijk het recht aan hun zijde verspeeld. Indien zij *Stevens* c.s. op Duits grondgebied hadden gelokt en daar overvallen hadden, dan was het wat anders geweest, maar de Duitsers hebben een aanval op Nederlands gebied gedaan. Daar is zeer te recht door de Minister van Buitenlandse Zaken tegen geprotesteerd.

7374. De **Voorzitter:** Ik zei zoëven: het is niet zo'n erg gelukkige geschiedenis geweest. U zet nu uiteen, dat deze zaak helemaal buiten de wetenschap van de Regering is omgegaan. Wij hadden trouwens ook wel aanleiding om reeds te veronderstellen, dat dit het geval was. De uitdrukking, die ik gebruikte, moet dan ook beschouwd worden betrekking te hebben op een ietwat lager niveau, op de Nederlandse Inlichtingendienst. Ten aanzien van deze dienst blijft de vraag bestaan of het wel erg verstandig was, gezien de neutraliteitspolitiek van de Regering, om medewerking te verlenen tot deze besprekingen. Een vraag, geloof ik, die wel gesteld kan worden.

A. Ja, President. Het is zo. Tijdens de oorlog zijn er altijd contacten tussen de oorlogvoerende partijen, dat kan niet anders. De enige landen, waar men die contacten ten slotte kan leggen, zijn neutrale landen. Zo worden al die neutrale landen (dat hebben wij bij ons gezien in de oorlog 1914—1918) overstroomd door agenten van oorlogvoerenden. Dat zijn soms de raarste typen, maar die ten slotte de bedoeling hebben om het contact met de andere oorlogvoerende partij te onderhouden.

7375. De **Voorzitter:** Ja, maar dan is het nog een verschil of men die typen hun gang laat gaan of dat men zich er actief mede gaat bemoeien. Dat is nog een verschil en dat laatste is hier gebeurd.

A. Ja, omdat ze, dat is de quaestie, President, daarmee bij ons kwamen. Als zij ons niets gevraagd hadden, ik zou haast zeggen, dan zaten wij op fluweel, maar zij hebben ons gewaarschuwd en vanaf het moment, dat zij vragen: vinden jullie het goed, dat het op ons gebied is, moeten wij wat doen. Als zij ons niet gewaarschuwd hadden, dan hadden, zoals het in elke oorlog gaat, die agenten onder elkaar een beetje gepraat. Maar nu gaan zij ons iets vragen, waarop we hebben gezegd: nou ja, de Duitsers vinden het goed, de Engelsen vinden het goed, ze willen toch allebei graag verder .....

7376. De **Voorzitter:** Toen hebben „wij" gezegd? Dat heeft de inlichtingendienst gezegd.

A. Ja, de inlichtingendienst natuurlijk.

7377. De **Voorzitter:** Ja, dan is het toch de vraag, of het bij zo'n quaestie als deze, die, zoals uit feiten achteraf is gebleken, ver strekkende gevolgen kan hebben, niet beter geweest was om eerst daarover te rapporteren aan de Minister van Defensie.

A. Dat was het zeker, en het spijt mij, dat de opperbevelhebber, generaal *Reynders,* mij onkundig heeft gelaten. Dat is bepaaldelijk een grief van mij geweest tegen de opperbevelhebber.

Waarom heeft hij mij niets gezegd? Dat was toch wel uitermate belangrijk, maar hij houdt zijn mond. Als luitenant *Klop* doodgeschoten is, dan hoor ik het aanvankelijk nog niet eens van de opperbevelhebber, maar dan komt de overste *van de Plassche,* van het Bureau Inlichtingen, mij dat vertellen.

7378. De **Voorzitter:** Is het juist, dat na deze geschiedenis de generaal *van Oorschot* op grond hiervan gepensionneerd is geworden?

A. Jawel, President. Toen ik als lid der Regering in dit geval gekend werd, heb ik de generaal *van Oorschot* bij mij laten komen. Ik heb hem ongeveer gezegd: „Ik weet van deze hele zaak weinig af, deze is mij nu pas in grote trekken bekend geworden. Ik wens niet, van wie ook, het verwijt te krijgen, dat, als het ongelijk aan onze zijde mocht zijn, de chef van de inlichtingendienst gehandhaafd blijkt te zijn. Ik draag u daarom voor voor ontslag; dat is het risico, dat er aan de functie van chef van de inlichtingendienst verbonden is". Mijnheer de President, inlichtingendienst is een gevaarlijk vak, in die zin, dat, als de chef van die dienst op een gegeven moment de kans loopt gecompromitteerd te worden (die kans bestond hier), men zich van die chef moet ontdoen. Nu moet ik tot eer van de generaal *van Oorschot* zeggen, dat hij mij geantwoord heeft: „Excellentie, als ik op uw stoel zat, dan deed ik precies hetzelfde. U kunt mij op het ogenblik, nu dit speelt, als chef van de inlichtingendienst niet handhaven. Ik ben volkomen onschuldig, maar ik begrijp, dat de Nederlandse Regering naderhand niet het verwijt — ook al is dat ten onrechte — mag treffen: Zij heeft de chef van de inlichtingendienst, die annex was met een neutraliteitsschending, gehandhaafd". Zó is de generaal *van Oorschot* weggegaan.

7379. De **Voorzitter:** In een geschrift van de generaal *Fabius*, dat is overgelegd aan onze tweede subcommissie, die de wisseling van het opperbevel behandelt, is gezegd, dat Minister *de Geer* na het incident te Venlo G.S. III bij brief verboden zou hebben voortaan rechtstreekse contacten te onderhouden met buitenlandse agenten. Is u daar iets van bekend?

A. Daar is mij niets van bekend, President. Of laat ik het zo zeggen: ik herinner mij niet, dat die brief uitgegaan is.

7380. De **Voorzitter:** Dat het gebeurd is, zonder dat u het wist, is vrij onwaarschijnlijk, dunkt u niet?

A. Ja. Ik herinner het mij niet. Het was altijd de gang van zaken, als er zoiets was op zuiver militair gebied, dat het Kabinet of de Regering aan mij opdroeg: wilt u dat aan de opperbevelhebber doen weten, namens de Regering? Voor zover ik mij herinner, heeft de heer *de Geer* niet met mij daarover gesproken.

7381. De **Voorzitter:** Van de geheimzinnige dr. *Fischer*, die, naar het schijnt, ook betrokken is geweest bij het Venlo-incident, weet u waarschijnlijk niets af?

A. Dat is de eerste keer, dat ik de naam *Fischer* hoor.

7382. De **Voorzitter:** Deze zou weer een intermediair geweest zijn tussen de Duitsers en de Engelse inlichtingendienst. Zo zou de zaak aan de gang gekomen zijn. Daarvan is u echter niets bekend, dus daar behoeven wij verder niet op in te gaan. U weet ook niet of de heer *Stevens* zich, behalve tot de generaal *van Oorschot*, ook gewend zou hebben tot de heer *Snouck Hurgronje?*

A. Dat is mij niet bekend, President.

7383. De **Voorzitter:** Wij stappen af van het Venlo-incident. Thans wil ik nog even een vraag stellen, die bij de tweede subcommissie door u al is beantwoord, maar die ik in dit kader toch gaarne nog eens beantwoord zou zien. Dat is nl. de vraag, die betrekking heeft op de stappen van de Duitse gezant *Zech*, eerst bij de heer *Snouck Hurgronje* en later bij Minister *van Kleffens*. Stappen, die tot strekking hadden te polsen of de mogelijkheid bestond, dat de Duitse troepen alleen door het zuiden van Nederland zouden trekken, waartegenover dan de rest van het land ongemoeid zou worden gelaten. U hebt, meen ik, voor de tweede subcommissie verklaard, dat u van deze stappen tijdens uw Ministerschap in Nederland niets bekend was?

A. Ja, President.

De **Voorzitter:** U hebt het pas gehoord na de bevrijding?

A. Ja, inderdaad.

7384. De **Voorzitter:** Dit wilde ik in dit kader nog even vastleggen. Het niet afkondigen van de staat van beleg vóór 19 April 1940 was een controverse tussen de militaire autoriteiten en het Kabinet, met uitzondering van de Minister van Defensie. Is het juist, om het standpunt van de andere leden van het Kabinet zo te omschrijven, dat hun bezwaar tegen de afkondiging van de staat van beleg in hoofdzaak gebaseerd was op het feit, dat men de vrijheden en bevoegdheden van het Nederlandse volk niet wilde beperken, dan wanneer het absoluut onvermijdelijk was?

A. Inderdaad.

7385. De **Voorzitter:** Dat was derhalve het geschilpunt?

A. Ja, President.

7386. De **Voorzitter:** Een ander punt, dat ook al behandeld is door de tweede subcommissie, betreft het volgende: Is het ook uw indruk, dat van de zijde van de heer *de Geer* altijd behoorlijke medewerking is verleend aan het doen van uitgaven en het treffen van andere maatregelen, nodig voor de defensie in de periode tot 10 Mei 1940? Dus vanaf de mobilisatie tot 10 Mei 1940?

A. Inderdaad, President. Hij was wel eens moeilijk en hij wilde wel eens vier, vijf keer dubbel overtuigd zijn, dat het noodzakelijk was, maar ik zou bepaald de heer *de Geer* te kort doen, als ik zei, dat hij daar onoverkomelijke bezwaren tegen had, dat is beslist niet waar.

7387. De **Voorzitter:** Een van uw vroegere ambtgenoten heeft in het vóóronderzoek van het proces-*de Geer* gesproken over de arrestatie van de 21 personen, tussen 19 April 1940 en 10 Mei 1940, en heeft toen gezegd, dat de heer *de Geer* het gewenst achtte, dat daarbij ook communisten zouden worden aangehouden in verband met de indruk, die het anders in Duitsland zou maken. Herinnert u zich daar iets van?

A. President, wat ik mij er van herinner, is alleen, dat wij de prominente N.S.B.-leden wilden oppikken, en ik zou mij dan ook zeer sterk vergissen, wanneer die wens van de heer *de Geer* ten uitvoer is gebracht, want ik geloof niet, dat bij die 21 mensen een communist was.

7388. De **Voorzitter:** Wat gezegd wordt, is alleen, dat dit een wens zijnerzijds was, omdat hij de vrees koesterde, dat het anders in Duitsland een eenzijdige indruk zou maken. Ik herhaal, dit is een verklaring, die gedaan is door een van uw vroegere ambtgenoten. Ik weet niet, wat daarvan waar is; daarom probeer ik het te verifiëren.

A. Ik kan mij van een zodanige opmerking van de heer *de Geer* niets herinneren.

7389. De **Voorzitter:** Ik kom thans aan de voorbereidingen, die getroffen waren voor het geval er oorlog kwam. Het beeld, dat wij daarvan hebben, is, afgezien van de mobilisatie en de verdere voorbereidingen, die tijdens de mobilisatie op militair gebied zijn gemaakt, het beeld van een aantal losse, incidentele maatregelen op verschillend gebied, waar weinig verband tussen te bekennen is. Ik noem b.v. het opstellen van de „Aanwijzingen" aan de ambtenaren in 1937; de spreiding van de goudvoorraad; een opdracht op 7 Mei aan de gezant in Washington, dat hij zo nodig als betaalmeester moest fungeren; de wet op de zetelverplaatsing van N.V.'s; maatregelen, die genomen zijn ter voorkoming van het in handen van de vijand vallen van de handelsvloot en ten slotte de dislocatie van de Departementen. Dat zijn zo een aantal voorbereidingshandelingen, die ik gevonden heb. Wat de laatste betreft, lijkt mij dit een maatregel, die niet erg doelmatig was. Men wilde de Departementen onderbrengen, meen ik, op forten in de stelling Amsterdam. Ik geloof, als dit doorgevoerd was, dat de moeilijkheden in de Meidagen nog iets groter geweest zouden zijn. Wat was eigenlijk de gedachte aanvankelijk bij die maatregel?

A. Ik achtte het helemaal niet uitgesloten, dat, mocht er oorlog komen, den Haag, met name het Plein en omgeving, platgebombardeerd zou worden. Toen heb ik gekeken naar een plaats, waar wij veilig zaten en waar wij konden werken met telefoons. Dat is natuurlijk het eerste, waarnaar men kijkt, want zonder telefoon is een Regeringsapparaat natuurlijk niets waard. Mijn gedachte is toen geweest: Laten we onder die omstandigheden in een paar forten van de stelling Amsterdam gaan zitten. Den Haag ligt dan plat. Dat is voor ons land dan toch al meer dan verschrikkelijk, er heerst vermoedelijk overal een chaos, maar dan kan de Regering, ten minste zolang als het mogelijk is, nog iets doen. Waar wil men anders heen? Daarom was ik van mening, dat, als het zover zou komen, de beste oplossing was, de Ministers, die niet bij het bombardement zijn omgekomen, een werkkamer te geven in de bomvrije kazerne van een fort. Dat was nog niet in alle details uitgewerkt; er zou nog wel het een en ander geregeld moeten worden.

7390. De **Voorzitter:** Het ging dus uit van een optimistische verwachting van de tijdsduur, dat men de vesting Holland kon houden?

A. Ja, ik ging er van uit, dat, ook al is den Haag gebombardeerd en zijn het Binnenhof en het Plein platgegooid, dan geven wij de strijd toch niet op, dan gaan wij toch door.

7391. De **Voorzitter:** Maar afgezien van al deze incidentele maatregelen, die ik hier nu maar eens even curiositeitshalve de revue heb laten passeren, is eigenlijk mijn hoofdvraag ten opzichte van dit onderdeel: Is er iets gedaan aan de voorbereiding van de bescherming van Regering, Koningin en Kabinet en van het eventueel weggaan van de Regering, wanneer dit uit hoofde van de toestand nodig zou worden? Of zijn de maatregelen op dit gebied eenvoudigweg tot stand gekomen onder de dwang van de omstandigheden, die nu eenmaal niet anders handelen mogelijk maakte?

A. Inderdaad is het zo gegaan, dat bijzondere maatregelen voor de bescherming van H. M. en leden van het Kabinet niet zijn genomen. Dezen zaten binnen de vesting Holland, gerekend van een aanval uit het oosten, zij zaten daar dus betrekkelijk veilig. Een verplaatsing van de zetel van de Regering naar elders is enige maanden vóórdat de oorlog uitbrak door mij in de Ministerraad ter sprake gebracht. Ten slotte is geen uitvoering gegeven aan het maken van een plan. Ik herinner het mij daarom, omdat toen al uitgemaakt is, dat, mocht het noodzakelijk zijn de zetel van de Regering te verplaatsen, alleen de Ministers zouden gaan. Dit kwam eens heel toevallig, niet eens omdat het urgent scheen, ter sprake. Toen heb ik al gezegd, dat, naar mijn oordeel, de Ministers zich zonder gezin en zonder echtgenote zouden moeten verplaatsen. Daar is verder geen aandacht aan besteed. Men heeft nooit gedacht, dat op zo'n korte termijn een dergelijke belangrijke beslissing zou moeten worden genomen.

7392. De **Voorzitter:** De marine is in de loop van de Meidagen weggegaan, dat wil zeggen, in étappes. Dan deze schepen en dan die schepen. Nu bestaat daarover een controverse tussen de heren *Furstner* en *Heeris*. Ik weet niet of u die controverse kent. Men kan deze vinden op de bladzijden 260, 261 en 264 van „Onderdrukking en Verzet". Daar geeft admiraal *Furstner* zijn lezing over het weggaan van de marine en daartegenover heeft prof. *Verzijl* in een artikel over de capitulatie andere feiten gesteld, die niet helemaal overeenstemmen met de lezing, die admiraal *Furstner* er van heeft gegeven. Nu is mijn vraag: Weet u hier iets van? Ik kan mij heel goed begrijpen, dat u hier misschien helemaal niets van weet; wij behoeven er dan niet verder op in te gaan. Dan zullen wij dit wel uitzoeken met de betrokken heren zelf.

A. Ik weet er alleen dit van, President, dat, toen ik Minister was, maatregelen waren genomen, dat schepen, die lagen bij de maatschappij „de Schelde", bij „Wilton Fijenoord", de „Droogdok Mij.", de „Nederlandse Scheepsbouw Mij.", enfin, die zo hier en daar op de werven lagen, hetzij in aanbouw, hetzij in reparatie, voor zoveel mogelijk op een gegeven moment, wanneer het door de Regering noodzakelijk werd geoordeeld, met leden van de bemanning en in de toestand, waarin zij op dat moment verkeerden, zouden kunnen worden overgebracht naar Engeland. Ik herinner mij zelfs, dat er wachten werden bevolen, ook voor Zondags, opdat altijd genoeg personeel aanwezig zou zijn, om die schepen, hetzij op eigen kracht, wanneer dat kon, hetzij getrokken door andere schepen, over te brengen. Deze regeling bestond al voordat de oorlog op 10 Mei 1940 uitbrak.

7393. De **Voorzitter:** Dus over de gebeurtenissen op 14 Mei is u uit eigen wetenschap niets bekend?

A. Niet dat ik mij herinner. Wel kan ik u vertellen, maar dat komt misschien straks, over het weggaan uit Nederland.

7394. De **Voorzitter:** Dat is gebeurd de 13de Mei.

A. Ja, dat is zo.

7395. De **Voorzitter:** Het verschil van inzicht tussen de beide admiraals heeft voornamelijk betrekking op wat er op de 14de Mei is gebeurd, dus ik vermoed, dat u dit niet weet.

A. In de nacht van de 13de heb ik de admiraal *Furstner* ontmoet in het gebouw van Economische Zaken. Dus van Zondag op Maandag. Hij heeft mij gesproken over het weggaan der Regering. Op zijn vraag, wat zijn taak zou worden, heb ik hem geantwoord, dat dit ter beoordeling was van de opperbevelhebber. Als hij van mij een advies verwachtte, zo zeide ik hem, dan zou ik de opperbevelhebber voorstellen hem naar Engeland te zenden en zoveel mogelijk schepen daarheen te dirigeren. Dat heb ik die nacht nog gezegd, omdat ik wist, dat het voorbereid was.

7396. De **Voorzitter:** Dus u hebt de indruk, dat alle schepen toen nog niet weg waren?

A. Ik wist niet of zij allemaal weg waren. Maar er waren er, als ik mij goed herinner, al een paar weg. Want op 10 Mei zijn er al, ik moet op mijn geheugen afgaan, schepen, die moeilijk verplaatsbaar waren, weggezonden.

7397. De **Voorzitter:** Vond het feit, dat de Koningin en het Kabinet de 13de Mei met Engelse schepen zijn weggegaan, mede zijn oorzaak hierin, dat er toen geen Nederlandse schepen meer beschikbaar waren?

A. Inderdaad. Toen ik 's nachts de admiraal sprak in het gebouw van Economische Zaken, hebben wij o.a. besproken op welke manier H.M. weg zou kunnen gaan. Toen bleek het, dat er geen schepen meer waren, d.w.z. oorlogsschepen. Want alles was in actie. Ik heb met de admiraal besproken, dat hij met de Engelse marineverbindingsofficier, dat was admiraal *Dickens,* contact zou opnemen om te vragen of de Engelsen met destroyers zouden kunnen helpen. Dit gebeurde 's morgens om 5 uur. Om 7 uur kreeg ik bericht van de admiraal, dat er om 10 uur 5 destroyers aan de Hoek van Holland zouden zijn, waarvan één binnengaats.

7398. De **Voorzitter:** Dus de reden was inderdaad, dat de Nederlandse schepen òf weg, òf in actie waren?

A. Ja, ze waren allemaal ingezet. Die weg waren, waren natuurlijk voor het beoogde doel onbruikbare schepen.

7399. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu tot het verloop van de Meidagen. Is misschien niet het beste, dat u ons een verhaal doet uit uw herinnering, hoe die Meidagen, speciaal voor het Kabinet, verlopen zijn?

A. Dan doe ik, geloof ik, het beste om mijn memoires te volgen. Ik heb nl. in de loop van de jaren ook memoires geschreven, zoals iedereen placht te doen. Waar wilt u beginnen? Wilt u beginnen bij 10 Mei? 9 Mei?

7400. De **Voorzitter:** De gebeurtenissen, die aan de Meidagen vooraf zijn gegaan, zijn reeds behandeld in de tweede subcommissie. De waarschuwingen, die ontvangen zijn, en de maatregelen, die getroffen zijn, zijn daar reeds aan de orde gekomen. Ik dacht eigenlijk maar te beginnen met de nacht van 9 op 10 Mei, toen het oorlogsgeweld een aanvang nam. En dan speciaal de zaak, bekeken van de kant van de Regering, wat de Regering in deze tijd heeft gedaan, welke besluiten zijn genomen, enz. Dat behoeft niet zo uitvoerig te geschieden. U kunt u beperken tot wat u de meest saillante punten vindt.

A. Ik was in de avond van de 9de Mei circa half acht van het Departement thuisgekomen. Het zal ongeveer 9.15 uur zijn geweest, toen ik door mijn Departement werd opgebeld en mij werd medegedeeld, dat er uit Berlijn telefonisch het bericht was ontvangen: „Morgen tegen het aanbreken van de dag, sterkte". Dat was het telefoongesprek van de heer *Sas* met mijn adjudant de luitenant ter zee *Post Uiterweer.* Gelet op de gemaakte afspraak, was dit bericht duidelijk. Morgen tegen het aanbreken van de dag zou dus de oorlog met Duitsland uitbreken.

Ik nam terstond maatregelen, dat dit bericht werd doorgegeven aan de autoriteiten, die het behoorden te weten, en sprak met mijn collega van Buitenlandse Zaken, de heer *van Kleffens,* af, dat ik naar zijn woning zou komen, omdat het ons gewenst leek, dat wij voortdurend in nauw contact met elkaar bleven. Ik vertrok van mijn huis om 22.30 uur. Kort vóór mijn vertrek belde de generaal *Winkelman* op of ik belde hem op, dat herinner ik mij niet zeker meer, waarbij ik hem machtiging gaf de bruggen ten oosten van de Maas en de IJssel en de vernielingen, die in dat gebied voorbereid waren, te doen uitvoeren.

7401. De **Voorzitter:** Dit was dus nog voordat er feitelijke vijandelijkheden hadden plaats gevonden?

A. Ja, ik heb er bij nog gekscherend gezegd: „als er veel lawaai gemaakt wordt, dan schrikken ze misschien nog wel af."

De opperbevelhebber heeft mij toen gevraagd: op wiens verantwoordelijkheid worden die vernielingen ten oosten van de grote rivieren tot stand gebracht? Waarop ik hem heb geantwoord: „op de mijne". Bij de heer *van Kleffens* waren reeds aanwezig de directeur van het Kabinet van de Koningin, jhr. *van Tets van Goudriaan,* en de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken, jhr. *Snouck Hurgronje,* alsmede, indien ik mij goed herinner, diens schoonzoon, de chef van de afdeling politieke zaken van het Departement van Buitenlandse Zaken, de heer *van Royen.* Uit de aard van de zaak hadden wij het druk om op de hoogte te blijven van de ontwikkeling van de toestand en ook om iedereen, die op de hoogte moest worden gehouden, op de hoogte te brengen. Bepaalde militaire maatregelen behoefden niet meer te worden bevolen. De opperbevelhebber was volkomen ingelicht. Alle voorzorgsmaatregelen waren getroffen en Nederland stond gereed zijn onafhankelijkheid met de wapenen te verdedigen. Met spanning wachtte men af of wellicht, zoals in het geval-Denemarken en Noorwegen, een of ander ultimatum ons zou bereiken. Het gebruikelijke uur van overhandiging was zo om en nabij middernacht. Doch er kwam niets. Daarom besloten wij te plm. 2 uur voormiddag nog wat te gaan rusten. Ik ging daarom naar mijn Departement op het Plein, waar in mijn kamer een bed was opgeslagen. Mijn beide adjudanten logeerden al sinds enige dagen op het Departement. Wij maakten met ons drieën nog even een kort praatje. Ongeveer 2.30 uur trokken wij ons ieder in onze eigen werkkamer terug. Ik oordeelde het beter om maar gekleed te blijven rusten. Het Berlijnse bericht was immers zo positief en indien er iets gebeurde, dan was ik direct bij de hand. Ik lag nauwelijks op mijn bed, toen het geronk van vliegtuigen begon, het was toen plm. 3 uur. Plotseling kwam één van mijn adjudanten mij roepen, met de mededeling, dat het Centrale Luchtwachtbureau voortdurend per radio melding deed van het overvliegen van vreemde vliegtuigen van oost naar west. Daarop belde de heer *van Kleffens* mij op, met de mededeling: „ze vragen in Brussel of wij niet kunnen ophouden met die radioberichten van de luchtwachtdienst. De mensen in Brussel maken zich ongelooflijk zenuwachtig over al die berichten". Ik heb toen het Centrale Luchtwachtbureau persoonlijk opgebeld en ik was juist bezig uit te leggen, dat het wel eens een Duitse aanval op Engeland zou kunnen zijn, in welk geval het misschien verstandiger was, deze neutraliteitsschendingen niet zo van de daken af te schreeuwen en zich met het omroepen een beetje te matigen, toen aan de andere telefoon, op de kamer van mijn marine-adjudant, een bericht binnenkwam, dat Waalhaven en Bergen waren gebombardeerd. Het was toen plm. 3.30 uur. Ik heb dit terstond aan de heer van Kleffens medegedeeld en wij spraken af, dat terstond het codewoord naar Londen, Parijs en Brussel zou worden gezonden, na ontvangst waarvan de gezanten aldaar de verzegelde enveloppe moesten openen, bevattende een geheime instructie en een schrijven van de opperbevelhebber, vermeldende hetgeen er gedaan moest worden ter verkrijging van samenwerking met en steun van geallieerden. Bedoelde enveloppe met inhoud is het meest overtuigende bewijs, dat er vooraf nooit met enig land afspraken waren gemaakt. Anders was deze enveloppe niet nodig geweest. *Van Kleffens* en ik waren voorts van oordeel, dat ogenblikkelijk de Raad van Ministers bijeen moest komen. *Van Kleffens* kwam met jhr. *de Geer* overeen, dat zulks zou geschieden te 5.30 uur ten huize van jhr. *de Geer.* Onder het gedreun van luchtafweergeschut en het geratel van luchtdoelmitrailleurs en het geronk van vliegtuigen begaf ik mij om 5.30 uur derwaarts. In een vergadering van de Raad van Ministers hebben *van Kleffens* en ik verslag uitgebracht van hetgeen er die nacht was gebeurd. Mijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken moest echter spoedig naar zijn Departement vertrekken, omdat hij er mede in kennis was gesteld, dat de Duitse gezant een belangrijke mededeling had te doen. Het eerste wat de Raad nu had te doen, was het opstellen van een communiqué voor het Nederlandse volk. Vervolgens moest worden afgesproken in welk gebouw het Kabinet zou samenkomen, telkens wanneer dit nodig zou blijken. Voor het communiqué zorgde de heer *de Geer,* nadat in grote lijnen was vastgesteld wat dit zou moeten bevatten. Het Departement van Economische Zaken en van Sociale Zaken werd als point de rendez-vous aangewezen, omdat aldaar over een zeer goede schuilkelder werd beschikt, waar men onder de luchtbombardementen kon doorwerken. De vergadering werd zo spoedig mogelijk gesloten, omdat alle Ministers natuurlijk nog veel te regelen hadden op hun Departementen. Afgesproken werd, dat wij om 7 uur weer bij elkaar zouden komen in het zoëven genoemde Departement. Mijn Departement hield mij voortdurend telefonisch op de hoogte van het verloop van de gebeurtenissen. Weldra kwamen berichten binnen van landende parachutisten rondom den Haag en later van aanvallen op de verschillende vliegvelden, o.a. Valkenburg, Ypenburg, Ockenburg, Waalhaven en andere objecten. In een vergadering van de Ministerraad, welke om zeven uur begon, werd besloten, dat de heren *Welter* en *van Kleffens* zo spoedig mogelijk naar Engeland zouden vertrekken. Niet alleen om contact met de Engelse Regering op te nemen, doch ook om zeker te zijn, dat, wat er ook mocht gebeuren, enige leden van de Regering niet in 's vijands handen zouden vallen. Het is voor mij niet mogelijk een aaneengesloten verhaal te geven, in chronologische volgorde, van al hetgeen ik in die eerste oorlogsdagen in Nederland heb beleefd. Ik doe dus enkele grepen. Allereerst moet ik opmerken, dat ik mijn vaste standplaats vestigde in het Departement van Economische Zaken, omdat de meeste mijner ambtgenoten zich daar ophielden, aldaar ieder ogenblik bijeenkomsten van de Ministers plaats vonden, alles zo'n beetje om de Minister van Defensie draaide en men mij daar ieder ogenblik nodig had voor het geven van inlichtingen. Het heen en weer rijden naar mijn Departement kostte bovendien zeer veel tijd.

Op een tocht van het Bezuidenhout naar het Plein werd men wel 30 keer voor contrôle aangehouden. Ten slotte beschikte men op het Departement van Economische Zaken over goede telefoonverbindingen. Ook was van belang, dat de commandant van de vesting Holland, luitenant-generaal *van Andel,* zijn hoofdkwartier had in een huis op het Bezuidenhout, schuin tegenover het Departement van Economische Zaken, zodat ik door persoonlijk contact met de generaal mij op de hoogte kon houden omtrent het verloop van de strijd om den Haag. Dit contact is o.a. voor mij aanleiding geweest om, toen het landen van parachutisten in de onmiddellijke nabijheid van Huis ten Bosch werd gemeld, aan de adjudant van H.M., de luitenant-kolonel *Phaff* te doen weten, dat ik geen verantwoordelijkheid op mij nam voor de gevolgen, indien H.M. nog langer in het paleis Huis ten Bosch verbleef. Ik verzocht hem, zulks aan H.M. mede te delen, en het gevolg is geweest, dat ik enige tijd later werd opgebeld, met de mededeling, dat H.M. was aangekomen in het paleis Noordeinde. Enige malen is generaal *Winkelman* mondeling verslag komen uitbrengen omtrent het verloop der krijgsverrichtingen. Het grote voordeel was dan, in dat Departement van Economische Zaken, dat, aangezien de opperbevelhebber ingevolge een instructie verantwoordelijk was aan de Regering, jhr. *de Geer* en andere Ministers ook tegenwoordig konden zijn.

7402. De **Voorzitter:** Er is dus wel voortdurend contact geweest tussen het algemeen hoofdkwartier, met name de opperbevelhebber en de Regering?

A. Ja, Mijnheer de President. Ik telefoneerde herhaaldelijk met generaal *Winkelman,* maar aangezien mondeling contact steeds het beste was, is hij een paar keer overgekomen om de toestand te bespreken. Als hij een belangrijk bericht had, dan telefoneerde hij mij en als ik een belangrijk bericht kreeg, deed ik zulks op mijn beurt. Contact is er voortdurend geweest.

7403. De **Voorzitter:** Naar uw oordeel voldoende?

A. Zeer voldoende. Op vlotte wijze kon ik op deze manier het Kabinet, waarbij na het vertrek van de heer *van Kleffens* de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken, jhr. *Snouck Hurgronje,* zich had aangesloten, op de hoogte houden van het verloop van de gebeurtenissen. Uit de binnenkomende berichten kon ik mij een voldoende helder beeld vormen omtrent de wijze, waarop de Duitsers ons land binnendrongen, en omtrent de wijze, waarop zij zich meester wensten te maken van den Haag, zetel van de Regering, en daarbij het liefst de Koningin en de Ministers gevangen zouden nemen. Den Haag moest dus tot elke prijs behouden blijven. Daarom telefoneerde ik Vrijdagavond 10 Mei naar de heer *van Kleffens* in Londen en vroeg hem daarbij, bij de Engelsen er op te willen aandringen een divisie en als dat niet kon een brigade, alsmede luchtdoelartillerie te zenden. Voorts zei ik hem, dat ik het van het grootste belang achtte, Waalhaven door de Engelsen te doen bombarderen. Inderdaad is dit vliegveld gebombardeerd geworden. Van het overzenden van troepen van enig belang is niets gekomen. De heer *van Kleffens* zei mij later, dat hij er persoonlijk bij *Churchill* om had verzocht, maar dat deze had geantwoord: dat hij aan dit verzoek niet kon voldoen, om de eenvoudige reden, dat hij geen troepen had. Het is dan ook gebleven bij het overzenden van een paar honderd man. Het werd mij in de loop van Zaterdag duidelijk, dat de Duitsers in drie verschillende groepen oprukten, en wel van noord naar zuid gerekend, de noordelijke groep in de richting van de Afsluitdijk, de middelste in de richting van het hart van ons land, waarbij de groep op de Grebbelinie zou stuiten, en een zuidelijke groep in de provincie Noordbrabant, waarbij het voor mij op die

dag een vraag was, waar deze laatste groep op de duur zou blijven. Zij zou immers kunnen afbuigen in de richting van België, doch ook bestond de mogelijkheid, dat zij naar Zeeland zou doorstoten, ten einde zich meester te maken van Vlissingen. Ten slotte zouden ze ook kunnen afbuigen in de richting van de Moerdijkbrug om te trachten over Dordrecht in de richting van Rotterdam door te dringen.

Over één ding moet ik nog even spreken, President. Dat is over de verdediging van de vliegvelden en over de maatregelen, die genomen waren om het landen van Duitse vliegtuigen op de autowegen te voorkomen, als u dat goedvindt. Of is het niet belangrijk en meer voor de militaire commissie?

7404. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner, hebt u dit voor de tweede subcommissie ook verteld. U doelt waarschijnlijk op het gesprek, dat u toen hebt gehad met generaal *Winkelman* kort te voren, naar aanleiding van het advies van generaal *Best?*

A. Precies. Dus dat is overbodig.

De **Voorzitter:** Het lijkt mij het beste, dat u de zuiver militaire gebeurtenissen van de Meidagen reserveert voor de tweede subcommissie, waar zij nog aan de orde komen, wanneer deze subcommissie de Meidagen zelf behandelt.

A. Juist.

7405. De **Voorzitter:** Het gaat er hier dus in hoofdzaak om, wat de Regering als zodanig in deze dagen heeft gedaan, welke problemen men onder het oog heeft gezien en welke besluiten men als Regering genomen heeft. Waarvan het belangrijkste besluit natuurlijk is het besluit om naar Londen te gaan.

A. Een klein verhaal, hoe de stemming was op het Departement van Economische Zaken in de dagen, volgende op de 10de Mei, mag ik u niet onthouden. Die stemming, vooral onder de lagere ambtenaren, was er in de loop dier dagen niet beter op geworden. In de eerste plaats werkten daaraan mede de minder gunstige berichten omtrent de krijgsverrichtingen. Voorts deed het zonderlinge bericht de ronde van het verspreiden van giftige bonbons en cigaretten. Op een gegeven ogenblik werd er zelfs „gas" en „brand" geroepen. Wij zaten toen weer voor de zoveelste maal, vanwege luchtalarm, in de schuilkelders. Vele dames zaten te snikken. De toestand was inderdaad niet langer houdbaar. De een enerveerde de ander. Ik ben toen de kelder uitgegaan om mij er van te overtuigen wat er nu aan de hand was. Gas was er natuurlijk niet. Brand evenmin. Giftige bonbons had niemand gezien, terwijl van een bij mij gebrachte giftige cigaret, zegge en schrijve één, inderdaad van een vrij onbekend merk, men ten slotte wist te zeggen, dat sigaretten van dit merk gewoonlijk door de heer *Hirschfeld* van het Departement van Economische Zaken werden gerookt. Was dit alles werk van de 5de colonne? Ik ben dus weer in de schuilkelder afgedaald en heb al het personeel om mij heen verzameld en toegesproken. Ik maande allen tot kalmte en vertrouwen aan en wekte iedereen op zo goed mogelijk de werkzaamheden te blijven vervullen. Zondagmiddag kwam de opperbevelhebber persoonlijk aan jhr. *de Geer* en mij verslag uitbrengen omtrent het verloop van de krijgsverrichtingen. Gunstige berichten kwamen in omtrent het standhouden op de Afsluitdijk, doch niettemin was de Wonsstelling in 's vijands handen gevallen. De Grebbelinie had het zwaar te verantwoorden, in het bijzonder in de omgeving van Rhenen. De Duitsers waren door Noordbrabant opgerukt en één colonne bewoog zich o.a. langs de Langstraat. De brug bij de Moerdijk was nog steeds in vijandelijke handen door parachutisten en de Fransen wensten niet te voldoen aan het verzoek om deze brug door een aanval te heroveren. Op het eiland van Dordrecht was de toestand niet duidelijk. Men deed alles om daar de toestand weer meester te worden. Bij Rotterdam liep het mis. Wethouder *de Zeeuw* had mij dit des Zaterdags telefonisch ook reeds gemeld. Dit bericht heb ik doorgegeven aan de opperbevelhebber, die de chef van het Bureau Operatiën, de luitenant-kolonel *Wilson,* en de kapitein *Calmeijer* daarheen zond om de commandant te Rotterdam bij te staan.

's Avonds werd mij gemeld, dat beide heren weer in den Haag waren teruggekomen, omdat de strijd aldaar gunstiger verliep. Van dit bericht heb ik nooit iets begrepen. „Zo kan het niet langer", waren de woorden van de opperbevelhebber. Naar zijn oordeel zou het volkomen mislopen, indien we niet terstond hulp kregen. Ik vertelde de generaal *Winkelman,* wat ik ter zake reeds had gedaan. (Bij de heer *van Kleffens* op het zenden van troepen aangedrongen en verzocht Waalhaven te bombarderen). Van een en ander had ik de generaal al op de hoogte gebracht. Ik zei hem voorts, dat mij bekend was, dat het Departement van Buitenlandse Zaken voortdurend bij de heer *van Kleffens* er op aandrong, de Engelsen te bewegen hulp te zenden. Ik raadde de generaal aan in verbinding te treden met de generaal *Gamelin* en hem te verzoeken, aan de Franse commandant ter plaatse opdracht te willen geven, de Moerdijkbrug te heroveren. Ik kon dit persoonlijk niet doen, omdat dit tot het terrein van de opperbevelhebber behoorde en ik niet mocht gaan meecommanderen. Ik zegde ten slotte de generaal toe, dat ik terstond andermaal de heer *van Kleffens* zou opbellen en de toestand zou schilderen en hem nogmaals zou verzoeken de Engelsen op het hart te drukken, dat, zonder hun hulp, onze situatie niet te houden was. Inderdaad heb ik op het Departement van Buitenlandse Zaken te ongeveer 16.00 uur een langdurig onderhoud met de heer *van Kleffens* gehad. Ik had mij in de nacht van Zondag op Maandag weer even gekleed te bed begeven, toen, het zal ongeveer 3.00 uur zijn geweest, de opperbevelhebber mij dringend verzocht mij te spreken. Zijne Excellentie, die vergezeld was van de generaal-majoor *H. F. M. baron van Voorst tot Voorst,* gaf jhr. *de Geer* en mij een verslag van de toestand, die steeds hachelijker werd.

Tijdens dit onderhoud verschenen jhr. *van Tets van Goudriaan,* directeur van het Kabinet der Koningin, en een adjudant van Hare Majesteit. De toestand besprekende, bracht ik naar voren, dat naar mijn oordeel het ogenblik was gekomen om Hare Majesteit te adviseren het land te verlaten. Deze mening vond heftige bestrijding van de zijde van beide generaals; dan zou, zodra bekend werd, dat Hare Majesteit was vertrokken, de zaak in elkaar klappen; dan was het met verder weerstand bieden gedaan. Besloten werd, dat aan Hare Majesteit nog niet zou worden geraden het land te verlaten. Ik was het met deze beslissing niet eens en daarom heb ik de luitenant-kolonel *Phaff,* de adjudant van Hare Majesteit, (die zich, tussen haakjes, het geval niet herinnert, maar het staat ook in andere stukken, hij moet het geweest zijn) bij de arm genomen, toen de heren zich naar de uitgang van het gebouw begaven, en hem gezegd, dat ik er prijs op stelde, dat hij aan Hare Majesteit zou mededelen, dat ik, als Minister van Defensie, het met de genomen beslissing niet eens was en dat naar mijn oordeel het ogenblik was gekomen, dat Hare Majesteit het land moest verlaten, wilde zij niet risqueren in handen van de Duitsers te vallen. Nadat de heren waren vertrokken, drong ik er bij jhr. *de Geer* op aan de Ministerraad bij elkaar te roepen, omdat onze ambtgenoten op de hoogte moesten worden gebracht en omdat ik meende, dat onder de ogen moest worden gezien de vraag, of ook niet het Kabinet het land moest verlaten. Bovendien moest worden overwogen, hoelang de strijd zou moeten worden voortgezet. Het kwam mij nl. niet wenselijk voor, nu de Grebbelinie op vallen stond en de Duitse pantserwagens over de Moerdijkbrug reden in de richting van Dordrecht, de strijd tot de laatste man en de laatste patroon voort te zetten. Ik was van oordeel, dat de strijd moest worden gestaakt, indien verder weerstand bieden doelloos en nutteloos was. Dat zou maar bloedvergieten worden, zonder dat dit van enige invloed kon zijn op het verloop van de strijd, ook uit een bondgenootschappelijke hoek bekeken. Het was een moeilijk ogenblik voor mij om als krijgsman dit punt ter sprake te brengen in de boezem van de Regering, doch ik voelde mij tegenover ons volk en tegenover mijn eigen geweten daartoe verplicht. Ongeveer te 6.00 uur kwam de Raad van Ministers in vergadering bijeen.

Gedeeltelijk nam ook de opperbevelhebber aan de beraadslagingen deel, die ook ditmaal vergezeld was van generaal-majoor baron *van Voorst tot Voorst.* Diep ontroerd nam de opperbevelhebber kennis van de naar voren gekomen gedachte om het Kabinet naar Engeland te doen oversteken en om de strijd, indien de hierboven geschetste omstandigheden zich voordeden, te staken. Hij vond het in één woord schandelijk en door de Minister-President daarnaar gevraagd, gaf hij ruiterlijk als zijn mening te kennen, dat de Regering in het land moest blijven en dat weerstand moest worden geboden tot het uiterste. Nadat de opperbevelhebber de vergadering had verlaten, ontstond er een wanhopige toestand. De President was de leiding volkomen kwijt. Hij was uitermate zenuwachtig, hetgeen o.a. tot uiting kwam in de wijze, waarop hij iemand trachtte op te bellen. Zenuwachtig zat hij maar aan het cijferrad te draaien. Beslissingen werden niet genomen, niettegenstaande ik daarop aandrong, omdat het anders wel eens te laat kon zijn. Onophoudelijk verlieten Ministers het vergaderlokaal. Het was een ellende al die besluiteloosheid aan te zien. Ten einde te voorkomen, dat de zaken verkeerd zouden lopen, moest ook ik de kamer wel eens verlaten. Ik had nog meer te doen. Zo kwam ik in de loop van de nacht in het gebouw de vice-admiraal *Furstner* tegen. Ik stelde hem in kennis met de mogelijke plannen van de Regering. Met tranen in de ogen gaf hij hierover zijn afkeuring te kennen, zeggende: „is dit het land van een *Tromp* en een *de Ruyter*?" Ik heb getracht hem er van te overtuigen, dat mijn zienswijze de enige juiste kon zijn. Wij hadden toch ook nog onze

overzeese gebiedsdelen en onze handelsvloot en het was van geen nut om Hare Majesteit of leden van het Kabinet in handen van de Duitsers te laten vallen, waarna zij ongetwijfeld in krijgsgevangenschap zouden worden weggevoerd of zouden worden gedwongen, bepaalde, door de Duitsers gewenste maatregelen te bekrachtigen. Alsdan zouden wij als Regering in de bondgenootschappelijke strijd onze stem niet meer kunnen doen horen. Mijn betoog had niet veel succes. De admiraal vroeg mij wat zijn taak zou worden. Ik antwoordde hem, dat zulks ter beoordeling was van de opperbevelhebber, doch dat ik hem, indien hij van mij een advies verwachtte, zou aanraden ook naar Engeland te gaan en zo veel mogelijk schepen naar Engeland te doen overgaan. De vice-admiraal *Furstner* en ik kwamen daarna overeen, dat eerstgenoemde aan de Engelse naval-attaché, admiraal *Dickens,* zou vragen of de Britse admiraliteit enige destroyers beschikbaar wilde stellen. Bij dit gesprek tussen de Minister van Defensie en de admiraal *Furstner* was tegenwoordig Minister *Steenberghe.* Te ongeveer 7.00 uur ontving ik van de vice-admiraal *Furstner* het bericht, dat de Engelsen er voor zouden zorgen, dat van 10 uur af 5 destroyers in en nabij de Hoek van Holland zouden liggen. Eén binnengaats. De admiraal voegde hieraan toe, dat hij op mijn verzoek een bericht naar het Paleis Noordeinde had doorgegeven. De Ministerraad was, zij het met horten en stoten, nog steeds aan het vergaderen, toen om 9.05 uur van het Paleis Noordeinde het telefonische bericht werd ontvangen, dat ik zelf heb opgenomen, dat Hare Majesteit te 9.00 uur was vertrokken naar de Hoek van Holland. Ik drong er bij mijn ambtgenoten nu op aan spoedig een beslissing te nemen. Opnieuw begon men uitvoerig te discussieren.

Eindeloos werd er gepraat welke Ministers naar Engeland zouden gaan en welke in Nederland zouden achterblijven. Alle mogelijke combinaties werden gemaakt en het hielp niets of ik al zeide, dat naar mijn smaak het gehele Kabinet moest vertrekken. In de gaten krijgende, dat er toch in ieder geval een aantal Ministers zou vertrekken, belde ik mijn adjudant op en verzocht hem er voor te willen zorg dragen, dat auto's met een gewapend geleide om 11 uur gereed zouden staan bij het Departement van Economsiche Zaken. Voorts zei ik, dat ik beide adjudanten mede naar elders wenste te nemen en dat de maatregelen volkomen geheim moesten worden gehouden. In de vergadering teruggekeerd zijnde, was men nog geen haar opgeschoten. Ik heb toen met klem gezegd, dat verder uitstel van een beslissing onverantwoordelijk was en toen kwam er ten slotte uit de bus, dat Minister *Steenberghe* en Minister *van Rhijn* achter zouden blijven. Ik was daar zeer boos over. Maar er was nu geen tijd meer te verliezen met nog langer te praten. We waren sinds 6 uur bezig en het was middelerwijl, denk ik, wel 11 uur geworden. Het had nog heel veel voeten in de aarde, voordat wij van het Bezuidenhout afmarcheerden. Ik zat reeds in de auto, toen mij werd gevraagd of ook de heer *van Angeren,* de secretaris-generaal van het Departement van Justitie, mee mocht gaan. Deze was niet bepaald een vriend van de N.S.B.-ers en van de in Nederland wonende Duitsers. Ik had er natuurlijk geen enkel bezwaar tegen. Ik had gevraagd of jhr. *de Geer* bij mij in de auto wilde plaats nemen, omdat ik nog het een en ander met hem wilde bespreken. Ook nam bij mij plaats jhr. *van Asch van Wijck,* de secretaris-generaal van het Departement van Financiën. En voorts mijn adjudant, luit. ter zee 1e klasse *Post Uiterweer.* Met een pantserwagen voorop en geëscorteerd door een escadron huzarenmotorrijders vertrokken wij eindelijk. Ik kan niet nalaten nog even te memoreren hoe weinig idee mijn ambtgenoten hadden van een verplaatsing van de Regering. Toen dan eindelijk het besluit om te vertrekken genomen was, zei men ijskoud tegen mij: hoe komen wij nu weg? Daar had eigenlijk nog niemand aan gedacht. Het viel mijn ambtgenoten nogal mede, dat ik daarop antwoordde: „Kijk dan maar eens buiten wat er op het Bezuidenhout staat."

7406. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wisten de heren toen waar zij heengingen?

A. Engeland, dat had ik direct gezegd.

7407. De **Voorzitter:** De gedachte, die eerst besproken is, te weten Zeeuwsch-Vlaanderen, was toen al van de kaart?

A. Ja, er is wel over gesproken of wij naar Zeeland zouden gaan of misschien naar Frankrijk. Ik voorzag echter, dat het daar toch allemaal mis zou gaan. Dan zouden wij daar als een „opgejaagd hert" zitten en gedwongen worden van het ene punt naar het andere te gaan. Laten wij ons dan maar ineens naar het centrum van de oorlogvoering verplaatsen, waar gecommandeerd kan worden, Engeland. Dat was mijn visie op het geval.

Op weg naar de Hoek van Holland heb ik jhr. *de Geer* bezworen, dat het fout was twee Ministers achter te laten. Ten slotte gaf hij toe en op mijn voorstel zou hij na aankomst in de Hoek van Holland de heren nog even bij elkaar roepen om te zeggen, dat het toch beter was de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* ook te laten komen. In de kamer van de fortcommandant had de bijeenkomst plaats en werd aldus besloten. Eindelijk! Ik kan hierbij overleggen ten bewijze van hetgeen ik heb gezegd een brief, die ik gekregen heb na mijn aftreden als Minister van jhr. *van Vredenburch,* die met ons reisde naar Londen. In die brief komt de volgende passage voor:

> „Bij Haar heengaan als Minister, mag ik niet nalaten Uwer Excellentie mijnen oprechten dank te betuigen voor de welwillende wijze, waarop Zij mij steeds heeft ontvangen en aangehoord. Ik denk daarbij in het bijzonder aan de critieke uren in het fort aan den Hoek van Holland, toen het aan Uw ingrijpen te danken is geweest, dat niet een deel der Regeering in Duitsche handen is gevallen."

Voorts moest er nog een andere quaestie geregeld worden. De opperbevelhebber wist wel van ons vertrek en van de bedoelingen van de Regering ten aanzien van de duur van de te bieden weerstand, doch generaal *Winkelman* had niets zwart op wit ontvangen. Daarom heeft op mijn voorstel jhr. *de Geer* in de fortkamer een en ander onder woorden gebracht en de opdracht persoonlijk door de telefoon aan de generaal *Winkelman* medegedeeld. Jhr. *de Geer* heeft de minuut behouden. Ik kan dus niet mededelen, hoe de instructie precies luidde, maar het komt hierop neer, dat de opperbevelhebber gemachtigd was de strijd te staken, wanneer verder weerstand bieden doelloos en nutteloos was, (deze redactie was van mij afkomstig) en voorts was de redactie, naar ik meen, zo gekozen, dat niet in het gehele land de wapenen behoefden te worden neergelegd, doch er bleef ruimte om op een bepaalde plaats de strijd voort te zetten, hetgeen later in Zeeland is geschied, toen ten noorden van de grote rivieren tot capitulatie werd overgegaan.

7408. De **Voorzitter:** Mag ik u misschien even interrumperen? Dit heeft betrekking op de bevoegdheden van de opperbevelhebber om eventueel tot capitulatie over te gaan, althans om alle maatregelen op militair gebied te nemen, die hij op een bepaald moment nodig of wenselijk achtte. Maar inmiddels waren de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* met de heer *Winkelman* op het Ministerie van Economische Zaken bezig met de overdracht van het Regeringsgezag op het civiele terrein. Hoe zit dat in elkaar? Wanneer is daartoe besloten? Wij zullen dit morgen wel horen van de heer *Winkelman* zelf, hoe dit precies gegaan is, maar misschien weet u er ook iets van. De heer *Winkelman* kreeg toen bepaalde bevoegdheden hier te lande. Hij werd eigenlijk, zo wordt het altijd voorgesteld, belast met het hoogste gezag hier te lande. Waar u op het ogenblik over spreekt, is zijn militaire opdracht, die dan nog eens telefonisch door de heer *de Geer* werd bevestigd. Maar die andere opdracht, is daar toen ook toe besloten?

A. De minute van de opdracht heb ik niet. Die heeft de heer *de Geer* gehouden. Misschien dat hij ze nog heeft. Anders heeft vermoedelijk de opperbevelhebber, de generaal *Winkelman,* nog wel een afschrift van hetgeen hem gedicteerd werd. Ik herinner mij niet wat er op civielbestuurlijk gebied in die instructie heeft gestaan. Maar in ieder geval, dat heb ik naderhand ook van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* gehoord, hebben die er met de opperbevelhebber over gesproken.

7409. De **Voorzitter:** Is dat ook krachtens een besluit van het Kabinet geschied?

A. Waarschijnlijk. Want wij hadden er natuurlijk in het Kabinet over gesproken. Wij hebben vergaderd van 's morgens 6 tot 11 uur, dus die quaestie zal ook wel ter sprake zijn gekomen. Of de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* opdracht hadden deze aangelegenheid met de generaal *Winkelman* te bespreken, betwijfel ik.

De **Voorzitter:** Dus, laten wij zeggen, dat dit gedeelte van de opdracht aan generaal *Winkelman* u niet zo duidelijk meer voor de geest staat.

A. Neen, President, dat staat mij niet meer zo duidelijk voor de geest.

7410. De **Voorzitter:** Uw belangstelling was natuurlijk ook minder gericht op deze kant van de zaak?

A. Het waren voor de Minister van Defensie ongeloofelijk zware dagen. Op militair gebied was ik zo overkropt met werk, dat ik op dat andere terrein mij niet heb kunnen bezighouden.

De **Voorzitter:** Ja, dat begrijp ik wel. Wij moeten de legkaart bij elkaar leggen en krijgen op de duur een beeld van het geheel.

A. Nu krijgt u het vertrek van H.M., wat ik maar over zal slaan.

7411. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie heeft het vertrek van de Koningin eigenlijk voorbereid?

A. Ik niet. De Koningin heeft 's morgens de mededeling gekregen, dat om 10 uur 5 destroyers aan de Hoek van Holland waren, zonder verder commentaar mijnerzijds. Vermoedelijk wist de Koningin, dat ik van oordeel was, dat Hare Majesteit niet in het land moest blijven, omdat Zij dan de kans liep om gevangen genomen te worden. Door één of andere paleisdienst heeft de Koningin pl.m. 9 uur mij doen opbellen om te zeggen, dat Zij vertrokken was naar de Hoek van Holland. Toen heeft Hare Majesteit van één van de destroyers gebruik gemaakt.

7412. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is er vóór het uitbreken van de oorlog nooit gesproken over een eventueel vertrek van de Koningin? Is er nooit gesproken over een eventueel vertrek van de Prinses? Het was toch van het grootste belang, dat de Prinses met de kinderen in veiligheid zouden zijn. Heeft de Regering daarover wel eens gedacht of gesproken van te voren?

A. Er is over het vertrek van de Prinses inderdaad gesproken, maar dat heeft nooit enig resultaat kunnen opleveren, omdat deze hele zaak tot het privé-domein van Hare Majesteit behoorde. Hare Majesteit wenste over zaken, Haar Huis betreffende, nooit ingrijpen van het Kabinet.

7413. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Neen, dat behoeft ook geen ingrijpen te zijn. Maar men zou in het belang van het land en van de voortzetting van de dynastie als Ministers wel eens een plan hebben kunnen beramen om te zorgen, dat de Prinses met de kinderen in geval van oorlog direct wegkonden. Het is mijn persoonlijke indruk altijd geweest, dat, wanneer men daar aan gedacht had, het veel beter geweest was, dat de Prinses de 9de Mei 's avonds met een vliegtuig naar Engeland gegaan was. Ik geloof ook wel, dat het Nederlandse volk dit begrepen zou hebben. Daar schijnt per slot niemand aan gedacht te hebben.

A. Ik heb over dat vertrek wel gesproken.

7414. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het zal u bekend zijn, dat het vertrek van de Prinses en de kinderen nu niet zo heel gemakkelijk geweest is. Met een pantserauto van De Nederlandsche Bank was met die kleine kinderen nu ook niet zo'n ideaal vervoer.

A. Nu komen wij op een terrein, dat heel moeilijk is, omdat Hare Majesteit .....

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik wou het niet van die kant bezien: ik wou het juist bezien van de kant van de Regering. Ik zou het veel beter gevonden hebben, als het Kabinet gezegd zou hebben, toen bekend was, dat de aanval zou komen: Laat de Prinses nu vast gaan. De hele vraag berust eigenlijk hierop, of men er wel aan gedacht heeft .....

A. Ik heb er in ieder geval wèl aan gedacht. Toen ik het vertrek van het Prinselijk gezin ter sprake bracht, heeft Hare Majesteit mij doen weten, dat ik daarmede geen bemoeienis had. Ik heb er dus zelf niet voor kunnen zorgen. Voor Hare Majesteit is in zoverre gezorgd kunnen worden door de beschikbaarstelling van die destroyers.

7415. De **Voorzitter:** Dus is het verloop van zaken zo geweest, dat u des 's Zondags het bericht kreeg, dat het Prinselijk gezin (want de Prins was medegegaan) vertrokken was?

A. Dat is volkomen juist. Het Prinselijk gezin schijnt het daarvóór nog een keer te hebben geprobeerd; het is toen teruggekeerd, omdat het doel niet kon worden bereikt. Ook dit werd mij als een fait accompli medegedeeld. Er is mij nimmer om raad of hulp gevraagd.

7416. De **Voorzitter:** Wie heeft dan gezorgd voor het escorte? Er zal toch wel een escorte geweest zijn?

A. Mij onbekend.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ze zijn met een pantserauto van De Nederlandsche Bank gegaan.

A. Daar heb ik nooit iets van geweten.

7417. De **Voorzitter:** Is u hiermede aan het einde van uw relaas van de Meidagen, want u bent nu aangekomen aan de beslissingen in het fort van Hoek van Holland?

A. Dus H.M. was, toen wij aankwamen om ongeveer 1 uur aan de Hoek van Holland, vertrokken. Circa 7 uur 's avonds scheepte het Kabinet zich in aan boord van H.M. „Windsor" een kleine destroyer van het jaar 1923 en metende 1100 ton.

7418. De **Voorzitter:** De vice-president van de Raad van State was met de Koningin mee gegaan, is het niet? Of was hij bij uw gezelschap?

A. De heer *Beelaerts van Blokland* was niet op de „Windsor" aanwezig, dus die zal, naar ik veronderstel, met H.M. meegegaan zijn, en ook de heer *van Tets*. Ook deze heb ik niet gezien.

7419. De **Voorzitter:** Mag ik dan nog enkele vragen stellen, die hier ook verband mee houden? U weet, dat er op Vrijdag de 10de Mei om 1 uur 's middags nog een bijeenkomst is geweest van de Tweede Kamer. Daarbij is niemand van de Regering aanwezig geweest. Heeft men daar zijn gedachten niet over laten gaan? De voorzitter van de Tweede Kamer heeft daar een toespraak gehouden, maar ik herhaal, van de kant van de Regering was niemand aanwezig.

A. Het is wel even ter sprake gekomen. Ik herinner mij, dat ik gezegd heb, dat ik onmogelijk tijd kon vinden naar de vergadering te gaan. Ik kon onmogelijk weg. Verder is daar met mij niet meer over gesproken. Naderhand hoorde ik, dat ten slotte niemand van het Kabinet naar de Kamer was gegaan. Waarom niet? Ik zou u het antwoord daarop niet kunnen geven. Zoals ik u reeds zeide, belette mijn werk mij te gaan. Ik werkte over eten en drinken heen en sliep nagenoeg niets. De telefoon stond niet stil. Een kapitein van de generale staf zat voortdurend aan de telefoon om voor mij berichten op te nemen en over te brengen.

7420. De **Voorzitter:** Zoals u weet, heeft men in België op de dag van het uitbreken van de vijandelijkheden nog de kans gezien om een bepaalde noodwetgeving tot stand te brengen. Is dat vraagstuk ook niet aan de orde geweest bij het Kabinet?
In de Belgische noodwet van de 10de Mei 1940 heeft men de secretarissen-generaal voor het geval de Regering het land moest verlaten wetgevende bevoegdheid gegeven. Het vraagstuk, dat ik hier aanroer, is dus niet zo heel onbelangrijk. Is, voor zover u zich dit kunt herinneren, die mogelijkheid niet onder het oog gezien?

A. Het is wel eens ter sprake gebracht, maar ik weet niet of het dit stadium was of een ander. Ik durf u er geen positief antwoord op te geven President.

7421. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de heer *de Geer* in die dagen 's nachts naar huis ging?

A. Ja, President.

7422. De **Voorzitter:** Vond men dat juist of werd er niet over gesproken?

A. Er waren ook andere Ministers, die naar huis gingen. Ik zelf ben van 9 Mei af niet meer thuis geweest. Ik herinner mij niet of er over gesproken is om 's nachts allemaal in het Departement van Economische Zaken te blijven.

7423. De **Voorzitter:** Op Zondagmorgen 12 Mei is er in de Adelheidstraat te 's-Gravenhage neergekomen een vliegtuig, waarin zat de adjudant van generaal *von Sponeck*. Dat vliegtuig had bepaalde documenten aan boord, documenten, die verband hielden met plannen van de Duitsers in en om den Haag. Ook kan men daaruit afleiden, dat zij grote belangstelling hadden voor de leden van het Koninklijk huis en van de Regering. Die documenten zijn in de loop van de Zondag terechtgekomen bij het algemeen hoofdkwartier. Naar wij weten, zijn zij daarna van daar gegaan naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken, van welk Departement zij later weer gebracht zijn naar het Amerikaanse gezantschap. Via Amerika

zijn ze ten slotte na de oorlog hier weer teruggekomen. Mijn vraag is nu deze: Is het Kabinet van de inhoud van deze stukken op de hoogte gesteld, want die documenten waren wel van uitermate groot belang, mede met het oog op een eventueel besluit om den Haag te verlaten. Het interesseert mij dus te weten of men op het algemeen hoofdkwartier c.q. Buitenlandse Zaken heeft overwogen om het Kabinet daarvan in kennis te stellen. Hebt u er zelf van gehoord tussen Zondagavond en Maandagochtend, toen u wegging?

A. Als ik even hardop mag denken. Ik heb, toen ik naderhand in Amerika kwam, pogingen aangewend om die dingen eens te bestuderen, omdat ik wist, dat zij in Amerika zaten. Nu is alleen de vraag, hoe wist ik, dat zij in Amerika zaten.

7424. De **Voorzitter:** Die wetenschap kon u niet uit Holland hebben, want deze documenten zijn pas na de capitulatie van het Departement van Buitenlandse Zaken naar het Amerikaanse gezantschap gegaan. Dat is, geloof ik, pas op 14 of 15 Mei gebeurd.

A. Toen pas. Ik heb deze stukken in Nederland niet gezien, noch is mij iets omtrent hun inhoud ter kennis gebracht. Van hun bestaan en van hun overzending naar Amerika moet ik dus in een later stadium hebben gehoord. Dat moet in Engeland zijn geweest. Na mijn aankomst in Januari 1942 in Amerika heb ik ze van de ambassadeur ter inzage gekregen en bestudeerd. Naar ik meen waren dat photocopieën.

7425. De **Voorzitter:** Maar het is natuurlijk zo, dat deze documenten ook van belang hadden kunnen zijn voor de beslissing, die de Regering in zake haar vertrek had te nemen.

A. Die mogelijkheid bestond althans.

7426. De **Voorzitter:** Daarom verbaast het mij wel enigermate, dat men op het algemeen hoofdkwartier documenten van die aard niet onmiddellijk ter kennis van het Kabinet heeft gebracht. Dat is dus blijkbaar niet gebeurd, want dan zou u dit toch wel geweten hebben.

A. Ja zeker, President.

7427. De **Voorzitter:** Dan het besluit om te vertrekken. Is het daarmede zo geweest, dat men direct klaar voor ogen heeft gehad, dat men moest vertrekken naar Londen, met het politieke doel de strijd voort te zetten voor het overige deel van het Koninkrijk en dus op te treden als de Regering van het gedeelte van het Koninkrijk, dat niet gecapituleerd had? Of is dit aanvankelijk in de sfeer geweest van: de Duitsers zijn bijna in den Haag en wij moeten zorgen, dat wij in ieder geval niet in handen van de Duitsers vallen? Hier ligt een verschil in, nietwaar?

A. De bedoeling is geweest, om een Engelse uitdrukking te gebruiken „in the picture" te blijven, opdat Nederland zijn stem nog kon laten horen, in de tweede plaats, omdat wij nog altijd onze overzeese gebiedsdelen hadden, en in de derde plaats hadden wij onze marine en onze handelsvloot.

7428. De **Voorzitter:** Ja, dat is allemaal duidelijk; dat is ook later de motivering geweest. Maar is dit nu op het moment, dat u ging, ook inderdaad de motivering geweest?

A. Ik heb het op deze gronden voorgesteld. Ik kan u er ook dit nog bij zeggen, dat de heer *Albarda* op een gegeven moment vroeg: „Komt dit voorstel van de Minister van Defensie?" Dat verbaasde hem in hoge mate. Toen heb ik er op geantwoord: „Ja, omdat ik in het Kabinet misschien de enige ben, die de gehele toestand kan overzien en kan beoordelen binnen hoeveel tijd de strijd in Nederland afgelopen is". Ten slotte heeft men zich er bij neergelegd. Uiteraard heb ik bij het voorstel de gronden, waarop ik dit deed, vermeld en toegelicht. Er is van 's morgens pl.m. 6 uur tot pl.m. 11 uur over gediscussieerd.

7429. De **Voorzitter:** Er is ook welbewust het besluit genomen, dat men geen gezinsleden zou medenemen?

A. Daar heb ik op gestaan. Het is wel ter sprake gebracht. Toen heb ik voorgesteld: „Er gaat géén dame en géén kind mee". Dat kan men tegenover het Nederlandse volk niet doen, omdat het anders op een vlucht geleken zou hebben, waar het natuurlijk op geen stukken na op mocht lijken.

7430. De **Voorzitter:** Heeft men naar uw oordeel wel voldoende overwogen of men het gezelschap niet iets had moeten uitbreiden? Ik bedoel nl. met nog enkele hogere ambtenaren. Want als ik zo de toestand in Londen in ogenschouw neem, dan geloof ik, dat men er later toch wel de nadelen van heeft ondervonden, dat te weinig geschoold hoger personeel aanwezig was.

A. Ik heb het voor mijn Departement, voor zover ik mij herinner, President, overwogen. Ten slotte heb ik mijn 2 adjudanten medenomen en voor de rest niemand, want de gehele weermacht bleef achter. Er moet steun aan gezinnen verleend worden, er moet traktement aan die mensen gegeven worden, het materieel moet uitgeleverd worden, althans moet daar iets mee gebeuren, enz. De administratieve dienst mocht in geen geval spaak lopen. Als ik nu de hoofdambtenaren uit mijn Departement wegtrek, zo dacht ik, dan komt er natuurlijk niets van terecht en dan staat men helemaal overgelaten aan wat de Duitsers wensen te doen. Daarom was ik op een gegeven moment van mening, dat ik daarmede niet moest beginnen. Ik hoefde het ook niet te doen, om de eenvoudige reden, dat ik in Engeland aankwam zonder troepen. Ik wist toen nog niet, dat er enige militairen via Brabant, België, Frankrijk (plm. 1000 man) naar Engeland zouden oversteken.

Mocht het nodig zijn, zo redeneerde ik, dan vind ik in Engeland wel enige reserve-officieren. Naar mijn oordeel zou het daar nooit een grote zaak kunnen worden. Ik liet dus het Departement intact, opdat men behoorlijk voor die paar honderd duizend man zou kunnen zorgen. Immers, die stonden daar ergens in Nederland met hun paarden, voertuigen, enz. Daar moest iets mee gebeuren. Ik kon daar de departementale kop niet afsnijden. Dan zou het misschien een chaos geworden zijn.

7431. De **Voorzitter:** Dan lag het misschien voor uw Departement enigszins anders dan voor sommige andere Departementen. Ten minste ik heb de indruk, dat men op dat punt wel iets verder had kunnen gaan. Dat was misschien voor de gang van zaken in Londen wel beter geweest.

A. Ik beken u eerlijk, President, dat, als ik het nog een keer moest doen, ik meer officieren en ambtenaren zou meenemen.

7432. De **Voorzitter:** Er is ook nog sprake van geweest in het proces-*de Geer*, dat in het telefoongesprek, dat de heer *de Geer* van Hoek van Holland uit heeft gehad met de heer *Steenberghe*, die toen nog in den Haag was op het Departement, de heer *de Geer* gezegd zou hebben, dat het een groot bezwaar was, wanneer de Ministers in Nederland achterbleven, omdat de Duitsers hen dan zouden kunnen dwingen tot het afleggen van verklaringen of op andere wijze misbruiken. Hebt u dat gesprek bijgewoond?

A. Ik ben er wel bij tegenwoordig geweest, toen de heer *de Geer* de opperbevelhebber telefoneerde. Voorts heb ik op een gegeven moment als argumenten om de heren *Steenberghe* en *van Rijn* mede te nemen tegen de heer *de Geer* gezegd: U moet ze niet achterlaten, want de Duitsers zeggen natuurlijk, dat zij de enige officiële Nederlandse Regeringspersonen zijn, en forceren hen alles te tekenen. Ik vermoed, dat de heer *de Geer* dit overgebracht heeft ..... Maar bij dat telefoongesprek ben ik niet geweest.

7433. De **Voorzitter:** Wat de capitulatie betreft, is u dus van oordeel, dat de opperbevelhebber in de beslissing volkomen vrij was en alleen te rade had te gaan met zijn eer en geweten?

A. Ja.

7434. De **Voorzitter:** Er waren ook geen andere mogelijkheden meer. Er was wel, dat is mij gebleken, op de 14de Mei nog telefonisch contact met Londen, maar daar zal de opperbevelhebber op dat moment wel geen gelegenheid meer voor gehad hebben. Misschien zou u dit ook niet wenselijk gevonden hebben? Want hij was de man ter plaatse, die de toestand kon beoordelen, en de Regering zat nu eenmaal in Londen.

A. Het is nog de vraag of de Engelsen onder die omstandigheden een dergelijk gesprek doorgelaten zouden hebben. Misschien wel, dat durf ik niet te zeggen. Heel kort na onze aankomst in Londen is er al gecapituleerd. En nu is uw vraag, had de opperbevelhebber nog contact kunnen houden met ons in Londen.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Hij had het gezantschap op kunnen bellen, maar of dat van invloed zou zijn geweest op zijn beslissingen?

7435. De **Voorzitter:** Telefonisch contact tussen Londen en Buitenlandse Zaken hier was nog mogelijk. Dat heeft op de avond van de 14de nog plaats gehad. Maar, dat wil helemaal niet zeggen, dat de opperbevelhebber dat had moeten en kunnen doen.

A. Militair gesproken, was het in zoverre duidelijk, dat alleen de opperbevelhebber kon beoordelen, of verder weerstand bieden doelloos en nutteloos was. Deze twee zaken waren uitvoerig met hem, toen hij in de Ministerraad verscheen, besproken. Zoals ik reeds u zeide, wilde de opperbevelhebber eigenlijk doorgaan tot de laatste man en de laatste patroon; van een militair, van een krijgsman, zou men dat ook niet anders kunnen verwachten.

7436. De **Voorzitter:** U heeft hier zoëven verteld van dat verschil van gevoelen tussen u en de opperbevelhebber in de vergadering van de Ministerraad in de vroege ochtend van 13 Mei, maar u hebt nog niet het resultaat van dat gesprek medegedeeld, hetgeen u wel in de tweede subcommissie hebt gedaan. Daar hebt u ongeveer gezegd: „Die discussie is er geweest tussen de opperbevelhebber en mij, maar uiteindelijk hebben wij elkaar als redelijke mannen gevonden". Toen hebt u dat als illustratie gegeven, daardoor herinner ik het mij nu, van een verschil, dat in uw ogen bestond tussen het optreden van de generaal *Reynders* en de generaal *Winkelman*. U bent dus in dit gesprek, ondanks het verschillende uitgangspunt, ten slotte tot een eensgezind resultaat gekomen?

A. Omdat de opperbevelhebber zich als goed krijgsman bij de wens van de Regering heeft neergelegd. Als krijgsman had ik misschien hetzelfde antwoord gegeven als de opperbevelhebber. Dit is de taak van de krijgsman. Als de Regering echter anders wil, dan moet de Regering dit zeggen. Dan zal de krijgsman zich naar de wens van de Regering gedragen. Dit heeft de opperbevelhebber gedaan. De opperbevelhebber heeft er mij dan ook nooit, laat ik zeggen, lelijk op aangekeken, en ik heb er vanzelfsprekend de opperbevelhebber nooit lelijk op aangekeken, dat hij anders wilde. We zijn in de beste harmonie gescheiden.

7437. De **Voorzitter:** Het kwam dus hierop neer, dat de opperbevelhebber aan de hand van de situatie moest beoordelen wanneer en onder welke omstandigheden hij zou capituleren, maar dat hem daarbij als richtlijnen waren medegegeven de resultaten van de bespreking, die toen heeft plaats gevonden?

A. Daar komt het eigenlijk op neer.
En dat betekende dus ophouden, wanneer de offers verder als nutteloos moesten worden beschouwd.

7438. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan Londen. Het eerste punt dat hierbij aan de orde komt, luidt volgens het Enquêtebesluit: „De opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan". Het beeld, dat ik daarvan gekregen heb, is, dat in de eerste periode in Londen, een periode, die vermoedelijk gelopen heeft tot het najaar van 1940, de opvattingen, althans van een aantal leden van het Kabinet, maar ook de opvattingen in het hele Nederlandse gezelschap in Londen en misschien ook wel de opvattingen in Engeland, dat weet ik niet, anders waren dan ze in de latere jaren zijn geworden, dus in 1941 tot 1944. In de latere jaren was het, ten minste dat is het beeld, dat ik mij er van gemaakt heb, voor niemand twijfelachtig of de oorlog moest doorgevoerd worden tot het bittere einde, tot Duitsland de nederlaag had geleden. Maar in die eerste periode, waarvan ik u spreek, was dat lang niet zo gemeengoed. Dat was toen op zekere hoogte te begrijpen. Men had de ineenstorting van Frankrijk gehad, het zag er allemaal heel duister uit. De slag om Engeland was in het vooruitzicht en al die dingen meer. Rusland deed nog niet mee; Amerika deed nog niet mede. Er was dus toen wel een heel andere mentaliteit dan die later was. Generaal gesproken. Is dat juist?

A. Mag ik u daar mijn zienswijze eens over geven?

De **Voorzitter:** Gaarne.

A. Het Kabinet, waarvan ik tot 12 Juni 1941 deel uitgemaakt heb, stond op het standpunt van de meest krachtige deelneming aan de oorlog. Dat staat vast. Ik persoonlijk stond daarbij op het standpunt, dat zulks moest geschieden, afgezien van de kosten, omdat men met geld en goudvoorraden de oorlog niet wint. Dit bracht mij wel eens in moeilijkheden met sommige van mijn ambtgenoten Zo b.v. toen ik voorstelde, alle vrije Nederlanders van dienstplichtige leeftijd in de wereld te recruteren. Zo ook toen ik op de begroting 12 millioen wilde plaatsen voor de aankoop van destroyers. Er is tijdens mijn Ministerschap door sommige Ministers in de Ministerraad wel eens gesproken wat er moest gebeuren, indien de geallieerden geen kans zaken de oorlog te winnen. Immers, regeren wil zeggen: vooruitzien. Dit was dus een gevolg van de wens van die Ministers om niet onvoorbereid voor verrassingen te komen. Het oorlogsdoel trachtte men zich daarbij duidelijk voor ogen te stellen. Ik herinner mij, dat ik er herhaaldelijk op gewezen heb, dat men hier oorlogsdoel met staatkundig doel van de oorlog verwarde. Het oorlogsdoel immers blijft de vijandelijke strijdmacht te vernietigen en zodoende zijn wil aan de tegenstander te kunnen opleggen: het staatkundig doel beweegt zich meer op politiek terrein en daarover kan men praten, ook al is het oorlogsdoel niet volkomen bereikt, en om dit laatste ging het bij die besprekingen. Ik zelf maakte mij daar niet zo druk over en heb dan ook nooit een Nota over dit onderwerp ingediend of geschreven. Sommige Ministers hebben zich wel eens in een Nota, welke aan de Parlementaire Enquêtecommissie is overgelegd, in dit opzicht geuit, daarbij in acht nemende, dat Amerika niet in de oorlog was, Rusland niet in de oorlog was, Frankrijk op de knieën geworpen werd. Zij stelden de vraag: Stel eens voor, dat deze oorlog door de Duitsers gewonnen wordt, wat dan? Maar daarmee is helemaal niet gezegd, dat die Ministers defaitistisch waren of van plan waren er uit te scheiden of niet het uiterste te geven om zolang de oorlog duurde er aan mede te werken, maar het was naar mijn smaak zuiver een quaestie voor deze heren: laten wij eens kijken, als het de verkeerde kant uitgaat, wat doen wij dan? Want wij kunnen hier wel allemaal zeggen: We winnen die oorlog, waar niemand natuurlijk wat van zeggen kon, maar men moet als regeerder ook wel eens de andere kant uitkijken. En dat men dat in intieme kring doet — dat was dan in de Ministerraad —, vond ik voor mij, hoewel ik zelf daar geen behoefte aan had, helemaal niet erg en ik heb er geen van mijn ambtgenoten ooit op aangekeken, dat hij dat gedaan heeft. Uit de kleine inleiding, die ik gaf, blijkt, dat ik wel eens sommige ambtgenoten in de haren zat, doordat zij om welke reden dan ook het geld niet over hadden voor bepaalde maatregelen. Inderdaad heb ik moeten zeggen: „Als ik die destroyers niet krijg, dan ga ik weg", en ook: „Als ik niet recruteren mag, dan ga ik weg". Men is daarop met mijn voorstellen akkoord gegaan. Die aanvankelijke oppositie was niet een quaestie van niet tot het uiterste mee willen doen aan de oorlog, maar verschil van inzicht in de besteding der gelden. Daar is in Londen wel over die Nota's gesproken door outsiders, dat heb ik wel gehoord, maar het gaat naar mijn smaak toch wel een beetje te ver daaruit te concluderen, dat een of andere Minister niet bereid zou zijn geweest tot the bitter end door te vechten. Het kan niet anders of iemand moet buiten de Ministerraad een beetje loslippig zijn geweest, ik zeg het u eerlijk. Een gedeelte van het besprokene dringt dan in de Londense kolonie door; men zegt dan van de betrokken Minister gauw — al dan niet door eigen schuld —, dat hij niet zo flink is. Ik zal maar geen namen noemen, dat komt er ook niet op aan. Naar mijn opvatting kan men als regeerder geen verwijt treffen, indien men een probleem, zoals het onderhavige, rustig van alle kanten bekijkt. Zo zie ik dat hele geval. Omdat u, President, in het convocatiebiljet vóór dit verhoor vermeld hebt, dat dit besproken zou worden, heb ik er nog eens goed mijn gedachten over laten gaan. Ik vind het niet zo erg geweest.

7439. De **Voorzitter:** Hoe denkt u over het bekende compromisvoorstel van de heer *de Geer?* Dat voorstel, dat u ook vindt in het memorandum van Minister *Gerbrandy,* waarbij hij voorstelde om tot onderhandelingen over te gaan met *Hitler.* Dat was naar aanleiding van een redevoering van *Hitler,* dat zal de tweede helft van Juli 1940 geweest zijn. Daarbij wil ik ook wel eens graag van u horen of het de bedoeling van de heer *de Geer* was, dit eventueel te doen zonder medewerking of medeweten van de Engelse Regering. Hoe is uw mening daar over?

A. Laat ik het nu ineens rechtuit zeggen: het was natuurlijk volkomen nonsens dit voorstel te gaan doen. Op zijn hoogst zou hij die persoonlijke mening voorzichtig hebben kunnen toetsen aan de mening van internationaal goed georiënteerde personen, hoewel ik ook daar bezwaar tegen zou hebben gehad. Maar om blindweg te zeggen: we gaan dat voorstel doen, al of niet met medeweten van de Engelse Regering (Engeland was niet verslagen en voorts onze belangrijkste bondgenoot), dit was natuurlijk volkomen kinderlijk. Als men er dergelijke inzichten op nahoudt, dan gaat het niet meer.

7440. De **Voorzitter:** Schrijft u het daaraan toe, dat hij op dat moment de moed kwijt was?

A. Ik schrijf het helemaal toe aan, ik zou haast zeggen, godsdienstige overwegingen van de heer *de Geer*. Ik geloof, dat de heer *de Geer* een zeer intens godsdienstig leven leidt en dat hij de oorlog de grootste zonde vindt, die er op aarde bestaat, en dat hij als het ware de roeping had om als goed Christen, het kostte wat het wilde, aan dit kwaad, aan deze zonde een einde te maken. Daar zou hij zijn hele persoon, geloof ik, voor willen inzetten, om dat te bereiken. Ik geloof eigenlijk, dat dat zijn ingeving is geweest om door dat compromisvoorstel aan deze doodzonde, volgens hem, een einde te maken. Ik zie altijd in de heer *de Geer* een man, die de dupe geworden is van zijn godsdienstige opvattingen. Ik geloof, dat hij het ook oprecht gemeend heeft, dat hij hierin slagen zou.

7441. De **Voorzitter:** Is u er ook iets van bekend, dat in die tijd, het zal geweest zijn in Juli of Augustus 1940, door de directeur van de K.L.M. de heer *Plesman* een poging tot bemiddeling is gedaan? Is dat tot Londen doorgedrongen of is dat misschien zelfs met medeweten van de Regering gebeurd?

A. Ik herinner mij er van, dat op een gegeven moment iets gezegd werd over *Plesman*. Of *Plesman* een poging heeft gedaan, is mij niet bekend. Mijn herinnering is op dit punt wel iets vervaagd. Wel weet ik, dat er in de Ministerraad over *Plesman* is gesproken.

7442. De **Voorzitter:** Dat is geen serieus punt van bespreking geweest?

A. Ik herinner mij niet, dat een opdracht of een verzoek tot het doen van een poging van de Regering is uitgegaan.

7443. De **Voorzitter:** Dat zullen wij waarschijnlijk nog wel van de heer *Plesman* horen. Hij schijnt in Berlijn geweest te zijn en in Stockholm.
Ik kom thans tot een ander onderwerp. Er is een tijd sprake geweest van de mogelijkheid van verplaatsing van de zetel van de Regering van Londen naar Indië. Kunt u ons daar nog iets van mededelen? Dat moet ook in de zomer van 1940 gespeeld hebben. Dat is later weer overgegaan.

A. Het is een vrij ingewikkelde zaak geweest.

7444. De **Voorzitter:** Daar zouden we gaarne iets naders over willen vernemen.

A. De quaestie is zó geweest, dat op een gegeven moment, de quintessens is mij duidelijk bijgebleven, de meerderheid van de Ministerraad er vóór was om de zetel van de Regering naar Nederlands grondgebied te verplaatsen, naar N.O.-Indië, maar door ik zal het maar noemen „omstandigheden" is het toen niet doorgegaan. Men kon het moeilijk forceren. Daarna is het nog een tweede keer ter sprake gekomen, een tijd later, toen het op het eiland „Engeland" niet zo erg mooi ging. Toen heb ik mij er met felheid tegen verzet. De zaak lag toen ook geheel anders dan de eerste maal. De tweede maal toch was de oorlogstoestand niet zo erg best. Zouden we dan Engeland verlaten, dan zou het gaan gelijken op „de ratten verlaten het zinkende schip". Toen er van een battle of Britain nog geen sprake was en wij waren toen naar Indië doorgereisd, dan was dat niet erg geweest en m.i. volkomen begrijpelijk. Maar toen wij er eenmaal enige maanden geweest waren, een invasie van Engeland op het punt stond te gebeuren en in die tijd het voorstel weer ter sprake kwam, heb ik gezegd: dat kunnen wij tegenover onze Engelse bondgenoten niet doen. Nu het hier ernstig begint te worden, zelfs zo ernstig, dat bepaald is geworden, dat de klokken van alle gemeenten zullen luiden, als de invasie plaats heeft, kunnen wij niet meer naar Indië gaan. Al was er overigens alles voor te zeggen geweest, dan mochten wij het op dit ogenblik psychologisch niet doen. Thans moesten wij blijven; het zou anders net zijn of wij bang waren geworden. Enfin, gelukkig was de meerderheid van de Ministerraad er niet meer voor te krijgen; dus is het niet doorgegaan.

7445. De **Voorzitter:** Dus in die eerste phase stond u er niet afwijzend tegenover?

A. In de eerste plaats was ik er een groot voorstander van om de zetel van de Regering op Nederlands gebied te hebben. Zo was het met de meerderheid van de Ministerraad. Toen het de tweede keer werd voorgesteld, zeide ik, kort samengevat: „Nu gaat het niet meer, dan had u het eerder moeten doen. Nu hebt u de kans voorbij laten gaan."

7446. De **Voorzitter:** Afgezien van het feit, dat Indië ook in de oorlog is geraakt, had het toch ook wel weer zijn nadelen gehad, omdat men in Londen meer bij het centrum van de bondgenootschappelijke oorlogvoering zat. Dat is natuurlijk ook wel een factor.

A. Dat was zeker, dat was inderdaad zo. Maar dan hadden we toch in ieder geval met verbindingsmensen in Londen kunnen werken.

7447. De **Voorzitter:** En dan zijn er al die kleinere zaken, die in het proces-*de Geer* naar voren zijn gekomen omtrent de houding van de heer *de Geer* zelf. Dat is een hele reeks van feiten. Er is dan in de eerste plaats de quaestie van het communiqué, dat in de avond van de 14de Mei moest worden opgesteld en waar men niet tot een conclusie over kon komen, omdat, zoals door sommigen beweerd wordt, de heer *de Geer* bezwaar had tegen een communiqué, dat het doorvechten o.a. in Zeeland duidelijk stelde. Voorts het besluit A 1, waar de heer *de Geer* ten slotte zijn handtekening niet onder wilde zetten, waarin sommigen gezien hebben, dat hij de Duitsers niet onaangenaam wilde zijn, doch waar tegenover hij zelf en ook weer anderen zeggen, dat dit meer gegrond was op zijn juridische inzichten. Dan de maatregelen, die nodig waren in verband met het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië, die besproken zouden zijn op een moment, dat de heer *de Geer* niet aanwezig was in de Ministerraad. Vervolgens het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill*, waarin hij een toespeling gemaakt zou hebben op een vrede van Amiens. Enfin, zo zijn er een aantal van die dingen, die voor en na ook in het proces ter sprake zijn gekomen. Hoe ziet u dit? Ik bedoel, hoe ziet u, voor zover deze feiten juist zijn, de houding van de heer *de Geer* in deze dingen?

A. President, de heer *de Geer* was (om het Engelse woord te gebruiken) niet war-minded, hij was geen fighter. Hij had geen begrip wat „oorlogvoeren" zeggen wil. Daardoor was hij mijns inziens veel te zacht en te theoretisch.
Minister *de Geer* was in een oorlogskabinet niet te gebruiken. Permitteer mij, dat ik het maar ronduit zeg: hij begreep van oorlogvoeren niets. Vele van de dingen, die u zojuist opsomde, zijn het gevolg van zijn „niet begrijpen". De oorlogsverklaring aan Italië herinner ik mij heel goed. Onze oorlogsschepen voeren in Engels verband. Wij waren, ik kan het niet duidelijker zeggen, als een reder, wiens schepen gecharterd werden door de Engelsen. Onderzeeboten kwamen op deze wijze in de Middellandse zee, weer andere schepen voeren op de oceaan, enz. Toen Engeland de oorlog verklaard had aan Italië, doch wij nog niet, ontstond de volgende puzzle. Stelt u voor, dat Nederlandse oorlogsschepen, onder Engels commando varende, een Italiaans schip ontmoeten en opdracht krijgen dat schip te torpederen, wat moet dan worden gedaan? Moeten wij dan zeggen, dat kan niet, wij zijn niet in oorlog met Italië? Dat ging natuurlijk niet. Naar mijn oordeel moest men alle as-satellieten over één kam scheren. Men doet mee met de Engelsen of men doet niet mee. Ik heb dus op een gegeven moment het voorstel gedaan aan Italië de oorlog te verklaren. Het kon en mocht niet anders. Stelt u voor, dat onze schepen een Italiaans schip tegen komen en dan zeggen: „nu doen wij even niet mee, want het is een Italiaan". En een eindje verder komen ze een Duits schip tegen en dan doen ze weer wel mee. De opvatting: we gaan niet met Italië oorlogvoeren, accepteerde ik niet. De heer *van Kleffens* maakte nog een opmerking, die ik mij daarom nog zo goed herinner, omdat die mij diep trof. Hij zeide namelijk: „Het is makkelijker een oorlog te maken, dan vrede te maken". Waarop ik antwoordde: „Dat komt dan wel terecht, maar laten wij maar beginnen, als we een Italiaans schip zien, mede te helpen met het te torpederen". Enfin, die oorlogsverklaring is toen doorgegaan.

7448. De **Voorzitter:** Maar deze dingen maakten natuurlijk de sfeer om het Kabinet in Londen ook niet prettiger. Daar werd natuurlijk over gepraat.

A. U bedoelt toen de heer *de Geer* nog Minister-President was? Ja, dat was heel vervelend. Ik herinner mij o.a. die quaestie van het K.B. A 1. Ik kan er daarom goed vrij over spreken en het nuchter beoordelen, omdat ik er als Minister van Defensie part noch deel aan had. Het viel eigenlijk geheel buiten mijn bemoeiingssfeer. Maar ik zat er bij, omdat ik Minister was. Over dit K.B. is uit en te na gediscuteerd. Er zijn ontwerpen gemaakt, grondig besproken, en iedereen deed zijn uiterste best om iets goed bruikbaars tot stand te brengen en het beste van het beste uit de bus te krijgen. De heer *de Geer* heeft zich enthousiast in de debatten gemengd, ik zou haast zeggen een betere zaak waardig. Enfin, eindelijk was het klaar, na veel pijn en met moeite. Ik kan u eerlijk zeggen, ik viel bijna van mijn stoel toen jhr. *de Geer* daarop zei: Ik teken niet.

Met deze man was niet te werken. Had hij dan zijn mond gehouden, want dan hadden de andere Ministers het bij wijze van spreken in een kwartier tijd voor elkaar gebracht. Al dat getheoretiseer hield maar op en hij begreep niet, dat er vlug gehandeld moest worden.

7449. De **Voorzitter:** Het blijkt trouwens ook wel uit verschillende persuitingen uit die tijd, die wij onder ogen hebben gehad, dat men over deze soort van dingen, die dus toch blijkbaar wel uitgelekt zijn, viel en dat daardoor eigenlijk het Kabinet ook min of meer de naam kreeg van slap te zijn in de oorlog. Er worden nog andere voorbeelden genoemd. Ik weet niet of u daarvan op de hoogte bent. Er wordt b.v. beweerd, dat de heer *van Blankenstein* geen hoofdredacteur mocht worden van „Vrij Nederland", omdat hij te anti-Duits zou zijn. Ook een nog al wonderlijke overweging in dat tijdsgewricht. Is dat u bekend?

A. Neen, dat is mij niet bekend.

7450. De **Voorzitter:** En een andere uiting, die wij daar vinden, is deze, dat Minister *Welter* een dronk uitgebracht zou hebben op de grote Staatsman *Pétain*. Is u daar iets van bekend?

A. Neen, dat is mij niet bekend.
Uit de beraadslaging van de Ministers onderling is altijd te veel uitgelekt. Dat zat hierin, dat men te veel bij elkaar hokte en Ministers wel eens Staatszaken bespraken, waar anderen bij zaten, welke laatsten dikwijls maar de helft opvingen of begrepen. Hoe is het anders mogelijk, dat iemand als de heer *van Blankenstein* zo veel weet of althans vermeent te weten? Dat was natuurlijk volkomen fout. Daardoor is er zoveel geroddeld in Londen. Ik kan het niet anders noemen, President. Het is zo! Wat de speech van Minister *Welter* betreft, in ieder geval ben ik daar niet bij geweest.

7451. De **Voorzitter:** Maar uw indruk is wel, en dat is nu een belangrijk punt, dat vanaf het najaar 1940 de sfeer ten opzichte van de oorlogvoering en de doelstelling, die men daarbij had, toch wel een andere is geworden?

A. De doelstelling van allen was (nu schakel ik de heer *de Geer* even uit): zo hard mogelijk aan de oorlog meewerken, om die te winnen. Die is van de heren nooit anders geweest. Ik geloof, dat het gehele geval *„de Geer"* op de Engelsen bitter weinig indruk gemaakt heeft, althans die indruk heb ik.
In gesprekken met Engelsen heb ik er nooit een glosse op horen maken. Ik geloof, dat ze volkomen in de gaten hadden, hoe de kaarten lagen.
Ware het anders, dan zouden ze mij, als Minister van Defensie, in de eerste plaats met reserve hebben moeten gaan aankijken of behandelen. Ik heb er nooit de minste last van gehad. Van *Anthony Eden,* die aanvankelijk Secretary of State for War was en later van zijn opvolger *David Margesson* heb ik steeds de meest mogelijke hulp en tegemoetkomendheid ondervonden zonder enige reserve. Dat blijkt overtuigend uit een brief, die ik hier bij mij heb van *Margesson* en die hij mij schreef toen ik als Minister was afgetreden.

7452. De **Voorzitter:** Laat ik het dan misschien anders formuleren. In het najaar van 1940 was ook de sfeer weg, waarin men beschouwingen hield. Zoals bijv. in die nota's voorkwamen, omdat men toen zo ver was, dat men niet meer twijfelde aan de uitslag van de oorlog. De feiten waren inmiddels veranderd.

A. Dat was weer een hart onder de riem. De battle of Brittain was middelerwijl gewonnen. Amerika deed steeds meer aan hulp verlenen aan Engelsen. Ik moge in herinnering brengen de 50 destroyers, die de Amerikanen aan de Engelsen gegeven hebben. De Amerikanen deden alles om de Engelsen maar in staat te stellen de oorlog te winnen. *Roosevelt,* dat bleek uit de diplomatieke rapporten, deed alle mogelijke moeite om de publieke opinie in de richting te drijven van: Amerika moet maar een handje mee komen helpen. Zodat het inderdaad vanaf eind 1940 begon te dagen in het Oosten. Dientengevolge was er minder behoefte om de andere kant uit te kijken.
Van een invasie van Engeland door de Duitsers was geen sprake geweest in Augustus, September en October. Er waren zelfs data genoemd, waarop zij zou plaats vinden. Het ging allemaal niet door. Berichten siepelden door van een landingspoging op de Engelse kust, die schromelijk was mislukt. Wij kregen bericht omtrent landingsvaartuigen, die in Holland werden gemaakt, en omtrent oefeningen daarmede op de Noordzee, waarbij aan elkaar gebonden Rijnaken waren omgeslagen. Dus de mensen kregen zo langzamerhand een hart onder de riem. Toen was er vanzelf minder aanleiding om te overwegen wat er zou moeten worden gedaan, als Duitsland de oorlog zou winnen. Dergelijke gedachten zijn langzamerhand afgezwakt.

7453. De **Voorzitter:** Dan hebben wij nog de twee overblijvende punten, t.w. het aftreden van de heer *de Geer* en de opdracht aan de heer *de Geer* voor een reis naar Ned.-Indië. Nu kunnen wij daar betrekkelijk kort over zijn, omdat althans het laatste punt behandeld is in de strafzaak tegen de heer *de Geer* en het zeker niet op onze weg kan liggen nu verder te gaan roeren in een zaak, waarin een gewijsde bestaat. Dat is er nu eenmaal en daarmede hebben wij rekening te houden. Wij hebben met betrekking daartoe alleen nog te bezien het door de Regering gevoerde beleid. In de eerste plaats dan het aftreden van de heer *de Geer.* Wat is eigenlijk de reden geweest van het aftreden van de heer *de Geer?* Zijn ontslagaanvraag was gemotiveerd met gezondheidsredenen. Er was natuurlijk een andere reden. Die ons wel bekend is, maar wij willen het gaarne van u horen.

A. Men kon jhr. *de Geer* in dit Kabinet niet gebruiken. Dat is echter voor de heer *de Geer* nog geen reden geweest om af te treden, maar ik vermoed, dat hij het wel aangevoeld heeft. Want niemand kon met zijn opvattingen instemmen. Voorstellen zijnerzijds werden vaak dermate krachtig door de anti's bestreden, dat hij soms zijn toevlucht nam tot dreigementen, zeggende dat hij dan als Minister-President heen **zou gaan.**

7454. De **Voorzitter:** Is het niet zo, dat in laatste instantie de doorslag heeft gegeven zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan?

A. Ja, dat heeft hij inderdaad eens gevraagd. Op een gegeven moment kwam hij met de plannen om met vacantie naar Zwitserland te gaan. Als ik mij goed herinner, heeft *Gerbrandy* toen gezegd: dan ga ik met u mee, kennelijk met de bedoeling om een beetje op hem te passen. Kort daarop deelde de heer *de Geer* ons mede, dat hij zijn ontslag vroeg. Die reis naar Zwitserland was bekend geworden en ook hoe van de zijde van de overige Ministers daarop was aangeslagen.

7455. De **Voorzitter:** Dus dat was eigenlijk de druppel, die de emmer deed overlopen?

A. Ja, die ten slotte de doorslag heeft gegeven.

7456. De **Voorzitter:** Toen is er een nieuw Kabinet gekomen. Het eerste Kabinet-*Gerbrandy,* waarvan de heer *Gerbrandy* premier werd. Werd de heer *Gerbrandy* toen al gezien als de aangewezen Minister-President?

A. Sommige heren hebben zich hogelijk verwonderd, dat de heer *Gerbrandy* aangezocht werd om een Kabinet te formeren. Ik heb aan hen gezegd: laten wij daar nu niet over praten hier in Londen. Of het nu Jan of Piet is, laten wij allen meewerken. Het gaat om de zaak. Maar het heeft mij zelf persoonlijk verbaasd, ik had gedacht, dat een ander zou worden aangezocht.

7457. De **Voorzitter:** Dan krijgen wij nog de Lissabonse periode van de heer *de Geer.* Was het zo, dat de reis naar Indië — ik zal nu over die opdracht en zo maar niet meer spreken —, was het nu zo, dat de route over Lissabon onder de gegeven omstandigheden eigenlijk de aangewezen route was voor een reis naar Indië? De narigheid is vermoedelijk mede daardoor ontstaan, dat hij daar enige maanden op neutraal terrein heeft vertoefd en toen volledig gelegenheid kreeg om contact te zoeken met Holland en ook met de Duitse autoriteiten. Ik bedoel dit: had hij ook niet met een regelrechte scheepsgelegenheid van Londen naar Indië kunnen gaan of was dit in die tijd niet mogelijk?

A. Ik weet het niet, President; dan had hij dus moeten gaan over Amerika en van uit Amerika over de Pacific naar Indië.

7458. De **Voorzitter:** En die eerste route was waarschijnlijk ook tamelijk onveilig?

A. Die was onveilig door de duikboten, enz. Maar als hij vliegen wilde, dan was natuurlijk wel de aangewezen weg Lissabon en dan met de Clipper naar Amerika en dan weer met een vliegtuig door. Dat was natuurlijk wel dè route geweest.

7459. De **Voorzitter:** Het is altijd enigszins verwonderlijk, als men het verloop van zaken overziet, mede in het licht van wat wij zoeven besproken hebben, over die vacantievoornemens van de heer *de Geer* naar Zwitserland, waar toch vrij ondubbelzinnig op is gereageerd, dat men hem naar Lissabon heeft laten gaan. Ik geef toe, wanneer men het achteraf bekijkt, is het natuurlijk allemaal heel gemakkelijk te becritiseren. Toch, bezien in het licht van hetgeen er

te voren was gebeurd met die vacantieplannen, doet het enigszins vreemd aan. Is het wel goed overdacht? En een tweede vraag is, is er wel voldoende op gereageerd, toen eenmaal de dreigende berichten uit Lissabon kwamen? Als men b.v. ziet, dat de heer *de Geer* in een brief van 7 Januari 1941 aan het Kabinet schrijft, dat hij er geen bezwaar in ziet om naar Nederland te gaan, dat die brief op 17 Januari in de Ministerraad besproken wordt, dat dan de Minister van Binnenlandse Zaken de opdracht krijgt die brief te beantwoorden en dat dit antwoord op 4 Februari, toen de heer *de Geer* wegging, nog niet in Lissabon was, dan vraagt men zich af: is dat nu wel met de nodige voortvarendheid behandeld en is wel voldoende overwogen, of er nog geen andere middelen waren om de heer *de Geer* van dit standpunt af te brengen? Men had toch eens een van de Ministers naar Lissabon kunnen sturen om eens met hem te gaan praten. Men had misschien de Engelse Secret Service er in kunnen mengen. Het ging toch om een vrij belangrijk punt, nietwaar? Ik noem nu wel radicale dingen, maar . . . .

A. Dit alles heeft de heer *Gerbrandy* zelf behandeld, zij het, dat hij zijn ambtgenoten daar in kende. Ik herinner mij, dat ik in die tijd vaak op reis was voor inspecties. Zo raakte ik herhaaldelijk een slag achter. Ik haalde het dan weer in, als ik thuiskwam. Ik zie het zo, dat de heer *Gerbrandy* altijd heeft gepoogd de heer *de Geer* tot andere gedachten te brengen, hetzij door een of andere brief te schrijven, min of meer fel, hetzij door anderen. Hij moet gedacht hebben: *de Geer* zal toch ten slotte wel voor rede vatbaar zijn. Zo heeft de heer *Gerbrandy* zeker gehoopt, dat de heer *Sillem* en de heer *van Pallandt* jhr. *de Geer* tot andere gedachten zouden kunnen brengen. Dat is niet gelukt.

De **Voorzitter:** De correspondentie van de heer *van Pallandt* was ook bepaald niet bemoedigend op dat punt.

A. Ik herinner mij, dat ik eens gezegd heb (of ik dat in een Ministerraad gezegd heb of tegen één mijner collega's, dat durf ik niet te zeggen, dat herinner ik mij niet meer), dat naar mijn oordeel de zaak doodeenvoudig was. Men vraagt of de heer *de Geer* op het gezantschap te Lissabon komt en men neemt hem gevangen. Dat scheen echter niet te gaan, omdat wij dan waarschijnlijk in dat stadium moeilijkheden met al die Duitse agenten, die in Portugal waren, en dus ook met de Portugese Regering zouden krijgen. Dus dat kon niet. Maar ik dacht, dat *Gerbrandy* van uit Londen deed wat hij kon. Ik geef thans toe, dat het een beetje op een vertraagde film lijkt. Nadat een bepaalde situatie in de Ministerraad besproken was, moest de heer *Gerbrandy* natuurlijk een brief schrijven. Als ik mij goed herinner, heeft hij dat ook wel eens opgedragen aan de heer *van Boeyen,* de Minister van Binnenlandse Zaken. Dat neemt natuurlijk tijd.

7460. De **Voorzitter:** Dan heb ik ten slotte nog een zaak met u te bespreken. Is u er iets van bekend, dat in het najaar van 1940 en in het begin van 1941 contacten gelegd zijn met Nederland met betrekking tot de Duitse geïnterneerden in Indië en de gijzelaars, die als represaille daartegenover genomen zijn in Nederland door de Duitsers. Het komt hierop neer, dat twee heren uit Nederland, de heren *Jongejan* en *Boerstra* in het einde van 1940 via Japan naar Shanghai geweest zijn, waar zij contact hebben gehad met de heer *Idenburg,* die daar door de Gouverneur-Generaal heengestuurd was. Dat contact schijnt niet tot positieve resultaten geleid te hebben. Daarna zijn de heren *Jongejan* en *Boerstra* nog eens geweest in Lissabon en hebben daar gesproken met Minister *Welter.* Ook dat schijnt niet tot definitieve resultaten geleid te hebben. Mijn vraag is dus deze: heeft die quaestie van de Duitse geïnterneerden in Indië en van de Nederlandse gijzelaars de aandacht van het Kabinet gehad en hoe heeft men gereageerd op deze pogingen, die blijkbaar ten doel hadden om een oplossing van de moeilijkheden te zoeken, die op dit gebied waren ontstaan? Herinnert u zich daar iets van?

A. Weinig, President. Ik herinner mij, dat deze zaak in handen was, in hoofdzaak van de Minister van Koloniën. Er werd, naarmate de zaak voortgang had, verslag uitgebracht aan de Ministerraad. Zo herinner ik mij, dat op een gegeven moment aan de betrouwbaarheid van deze heren werd getwijfeld. Van *Jongejan* en van *Boerstra,* of dat wel goed was. Sommige ambtenaren waren van oordeel, dat men ze maar moest laten gaan, omdat zij meenden, dat het geen kwaad kon; andere ambtgenoten wilden helemaal niet praten en de heren *Jongejan en Boerstra* verbieden om te gaan; een en ander onder het motto, dat met de Duitsers toch niet te praten viel. Dat waren de standpunten. Ten slotte zijn de heren toch vertrokken, als ik het goed heb. Maar daar herinner ik mij weinig van.

7461. De **Voorzitter:** U weet dus ook niet van het standpunt dat het Kabinet ten opzichte van deze zaak heeft ingenomen?

A. Van de gijzelaars? Daarvan kan ik u dit vertellen. Ik heb eind 1940 voorgesteld, de generaals, die toen in gevangenschap waren genomen, en de gijzelaars, die toen zaten in Sint Michielsgestel .....

De **Voorzitter:** .....Toen zaten de gijzelaars nog in Buchenwald...

A. Ik heb, zoals ik zeide, voorgesteld aan deze heren met Kerstmis een pakje te zenden ook met wat kleren. Uiteraard lag mij als Minister van Defensie het lot dezer generaals na aan het hart.

Ik herinner mij positief, dat ik de gijzelaars er bij heb genoemd. Ik heb het antwoord gekregen, dat wij aan pakjes zenden niet deden, omdat zulks de oorlog zou kunnen verlengen, aangezien de Duitsers de pakjes toch niet doorsturen. Ze gappen ze allemaal maar; het geeft toch niets.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat was toch allicht te proberen geweest.

7462. De **Voorzitter:** Door welke instantie werd dat gezegd?

A. In de Ministerraad. Met name is het door de heer *Gerbrandy* gezegd.

Het ging bij elkaar, als ik het mag taxeren, over een paar honderd pakjes. Er waren betrekkelijk weinig gijzelaars op dat moment, althans voor zover ik dat in Londen wist, en er waren maar twaalf of vijftien opper- of vlagofficieren gevangengenomen.

Er werd ook gezegd, dat de Engelsen het niet wilden hebben.

7463. De **Voorzitter:** Gold dat betoog ook voor de z.g. Indische gijzelaars?

A. Daar heb ik niet over gesproken.

7464. De **Voorzitter:** Is met betrekking tot de Indische gijzelaars wel eens overwogen, of het niet mogelijk zou zijn het een of ander uitwisselingsschema te krijgen? Dat is een ander vraagstuk.

A. Ja, natuurlijk. Immers, de zending van *Jongejan* en *Boerstra* ging zeker niet over het zenden van pakjes, doch stond op een hoger plan.

7465. De **Voorzitter:** Het algemeen standpunt van het Kabinet daarover weet u niet precies. Daar zullen wij waarschijnlijk voor moeten zijn bij de Minister van Overzeese Gebiedsdelen en de Minister van Buitenlandse Zaken?

A. Ja, en de Minister-President.

7466. De **Voorzitter:** Meent u, dat beschouwingen van volkenrechtelijke aard mede de houding der Regering in dezen beïnvloed hebben?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan ben ik op het ogenblik aan het einde van wat ik u te vragen had. Indien er nog punten zijn, die ik niet heb aangeroerd, maar die u van belang acht om aan de commissie mede te delen, dan wil ik u daar gaarne de gelegenheid voor geven.

A. Als ik even zien mag. Ik weet niet of u dit stuk heeft, President. Het is een kort overzicht van enige gebeurtenissen op 10 tot 13 Mei 1940. Mag ik u dit gestencilde stuk even tonen? Het is samengesteld, denk ik, door de heer *Bolkestein.* Er staat onder *Bo* en dan degene, die het getikt heeft. Kent u dat? Ik moge u aanraden er voorzichtig mee te zijn, want het is niet helemaal juist, kon het op het tijdstip van samenstelling misschien ook niet zijn. Ik zou zeggen, vergeet u dan maar dat het bestaat. Het is uitgereikt geworden aan de Ministers, daarom dacht ik, dat het misschien ook in een uwer dossiers zou kunnen liggen. Het is overigens van geen belang, President, zodat ik het maar zal behouden. Overigens, President, heb ik over de punten, die op het convocatiebiljet zijn vermeld, geen mededelingen meer te doen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

A. Q. H. DIJXHOORN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENRI GERARD WINKELMAN,

oud 71 jaar, wonende te Soesterberg, oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de eed af als getuige.

7658. De **Voorzitter:** Er zijn enkele onderwerpen, welke wij gaarne met u willen bespreken. In de eerste plaats enkele punten, welke nog betrekking hebben op de tijd van vóór 10 Mei 1940. De politiek, welke de Regering toen voerde, was de neutraliteitspolitiek. De Regering wilde, dat deze neutraliteitspolitiek in de meest strikte zin van het woord gevoerd zou worden. Is u van oordeel, dat in het algemeen daar ook naar gestreefd is en dat dat doel, voor zover het uw terrein betreft, ook bereikt is?

A. Volkomen.

7659. De **Voorzitter:** Ik vraag het, omdat, zoals u misschien bekend is, op 10 Mei 1940 door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken, *von Ribbentrop,* een memorandum is aangeboden aan de Nederlandse gezant te Berlijn, waarin een aantal aantijgingen aan het adres van Nederland voorkomen, die de strekking hebben aan te geven, dat Nederland niet neutraal is geweest in strikte zin.

Nu is ons gebleken uit de stukken, welke wij sedertdien hebben ontvangen, dat het materiaal voor dat memorandum van *von Ribbentrop* is aangebracht door een paar rapporten, het ene door *Frick* en *Himmler* opgesteld, het andere door *Keitel* opgesteld. In het rapport van *Frick* en *Himmler* worden behandeld de geheime diensten en wordt in het bijzonder zeer uitgesponnen het geval-Venlo. In het algemeen wordt gezegd, dat er een samenwerking bestond tussen de Engelse en Franse inlichtingendiensten enerzijds en de Nederlandse inlichtingendienst anderzijds, en dat wordt dan met een aantal voorbeelden geïllustreerd. Verder loopt dat rapport in hoofdzaak over het geval-Venlo.

Dan is er het rapport van generaal *Keitel,* waarin ook een aantal grieven wordt opgesomd, onder meer in verband met de opstelling van de troepen, maar waarin ook met zoveel woorden wordt gezegd, dat van tijd tot tijd besprekingen hebben plaats gevonden tussen stafofficieren van Nederland en van de latere geallieerden. Met name wordt hier gezegd, dat op 15 Februari Hollandse officieren van de generale staf in civiel naar Brussel zijn gegaan en daar in het Palace Hotel hebben gelogeerd, dat er 16 Februari een groot diner met Belgische officieren in Savoy was, terwijl op 17 Februari de besprekingen op het Ministerie van Oorlog plaats vonden; voorts vermeldt het rapport, dat 12 Januari in Breda besprekingen tussen Nederlandse, Belgische, Engelse en Franse officieren van de generale staf hebben plaats gevonden en dat op 13 April in hotel „De Stad Weimar" in Rotterdam hoge Engelse officieren zijn aangekomen, onder wie een generaal-majoor, met het doel om besprekingen met de Hollandse autoriteiten te voeren.

Ik wil hiermede niet zeggen, dat ik persoonlijk grote waarde hecht aan hetgeen hier is samengebracht in deze rapporten van *Frick* en *Himmler* en *Keitel,* maar nu de zaak zo ligt, is het van belang, deze punten te bespreken. Er is hier gisteren o.a. door oud-Minister *Dijxhoorn* met nadruk verklaard, dat de Regering althans van deze dingen nimmer iets heeft geweten, ook niet de Minister van Defensie. Het zou ons wel interesseren, de visie te horen van de man, die althans in een gedeelte van deze periode opperbevelhebber van land- en zeemacht is geweest.

A. Ik kan hetzelfde antwoord geven als oud-Minister *Dijxhoorn*: van mij uit is geen enkele opdracht in die zin verstrekt. Dat er besprekingen kunnen hebben plaats gehad tussen de inlichtingendienst van ons en de inlichtingendienst van ik-weet-niet welk land, Frankrijk of Engeland, is zeer goed mogelijk.

Dat weet ik niet, maar er is geen enkel motief om op grond daarvan te verklaren, dat onze neutraliteit is geschonden. Wanneer wij in vredestijd inlichtingen willen hebben, gebeurt dat via de inlichtingendienst, en wanneer wij die inlichtingen vragen — dat gaat zelfs niet ten koste van de landen, waarmee wij in oorlog zijn, want er was geen oorlog —, zijn wij daartoe volkomen bevoegd. Het is de taak van de militaire attaché's om besprekingen te voeren, het is hun normale functie. Het is dus zeer wel mogelijk, dat er besprekingen hebben plaats gehad. Ik spreek het niet tegen en verklaar het niet, want het is niet op mijn last geschied. Ik weet niet of het gebeurd is, maar als het gebeurd is, is het helemaal niet tegen de neutraliteit.

7660. De **Voorzitter:** Mag ik daarop straks nog even terugkomen? Ik wil eerst de quaestie van de bespreking van de stafofficieren behandelen.

A. Daarvan is mij niets bekend, ook niet van het diner te Brussel.

7661. De **Voorzitter:** Als het dus gebeurd zou zijn, is het stellig niet gebeurd op last van of met medeweten van de opperbevelhebber?

A. Per se niet!

7662. De **Voorzitter:** Maar het zal, naar uw mening, ook wel niet gebeurd zijn?

A. Ik denk van niet. Ik kan mij niet voorstellen, hoe officieren van hier naar Brussel zouden zijn gegaan zonder mijn voorkennis.

7663. De **Voorzitter:** Nu kom ik weer tot de inlichtingendienst. U had het over de militaire attaché's, maar in het rapport van *Frick* en *Himmler* is niet zozeer sprake van militaire attaché's als wel van agenten van de Engelse inlichtingendienst, die hier blijkbaar al sedert jaren werkzaam waren, en dat niet op eigen gelegenheid deden, maar — zo staat het hier dan — in samenwerking met de Nederlandse inlichtingendienst, zodat er een vrij innig contact was. Dat lijkt mij op ietwat ander vlak te liggen dan het werk van de militaire attaché's.

A. Maar mijn gedachte daaromtrent is toch eigenlijk hetzelfde. Wat het feit zelf aangaat, kan ik u niet inlichten: het is vóór mijn tijd geweest. Het geval-Venlo ken ik alleen uit de krant; verder weet ik er niets van. Dat wij echter in volle vredestijd de inlichtingen, die wij nodig hadden, via de geheime inlichtingendienst inwonnen, kan niemand ons kwalijk nemen.

7664. De **Voorzitter:** Het gaat er om, dat de Engelse inlichtingendienst hier werkte. Nu kan men zeggen: Zij moeten zelf weten of zij gebruik maken van bepaalde mensen, maar het is iets anders, dat zij samenwerkten met de Nederlandse inlichtingendienst in een periode, waarin Engeland en Duitsland met elkaar in oorlog waren. Zo moet men het eigenlijk zien. Ik heb het gevoel, dat men in het geval-Venlo nogal ver is gegaan in dit opzicht.

A. Ik heb er geen oordeel over.

7665. De **Voorzitter:** Het is wel duidelijk gebleken, dat hetgeen gebeurd is in het geval-Venlo, geschied is buiten medeweten van de Regering. Dat is heel duidelijk, ook vanwege de reactie van Regeringswege, welke later daarop gevolgd is.

A. Dit is ook een quaestie van de samenwerking tussen de inlichtingendiensten. Dat is — ik spreek slechts over het tijdperk, waarover ik kan oordelen — niet gebeurd op mijn last. Over wat agenten hebben gedaan, kan ik u niet inlichten. De opperbevelhebber kende de agenten niet; die moesten geheim blijven en waren alleen bekend aan het hoofd van de inlichtingendienst; deze sprak niet over de agenten en ook niet over de opdrachten, die hij als zodanig gaf en zelfstandig kon geven, afgezien van de opdrachten, die hij van mij kreeg. Maar ik heb toen nooit een opdracht gegeven. Ik zie er echter geen schending van de neutraliteit in. Voor mij is eigenlijk de quaestie van de neutraliteit pas van belang, wanneer er vechtende Mogendheden zijn, en zolang die er niet zijn, kan men naar mijn smaak van de strikte idee van neutraliteit eigenlijk niet spreken.

De **Voorzitter:** Ik spreek alleen over de periode van September 1939 tot Mei 1940; ik laat helemaal buiten beschouwing, hoe het in normale vredestijd is.

A. De Duitsers hebben ons verweten, dat wij met de Engelsen contact hadden gehad.

7666. De **Voorzitter:** Dit verwijt moet betrekking hebben op deze periode.

A. Ja, en een dergelijke houding zou zeker in strijd met de neutraliteit zijn geweest.

7667. De **Voorzitter:** Daarom lijkt het mij, dat het geval-Venlo niet zo erg gelukkig was.

A. U weet waarschijnlijk, dat het hoofd van de inlichtingendienst daarna is weggegaan. Ik geloof, dat dit voldoende aantoont, dat het niet gelukkig is geweest.

7668. De **Voorzitter:** In ieder geval blijkt uit uw verklaring, dat deze dingen niet zouden passen in de neutraliteitspolitiek, zoals de Regering en de opperbevelhebber die wensten, en dat b.v. het geval-Venlo, zoals het heeft plaats gevonden, voor rekening van de inlichtingendienst moet worden gebracht.

Ik kom dan tot een ander punt, waarvan het gewenst is, het in dit verband vast te leggen.

U herinnert zich, dat in de tweede subcommissie van deze Enquêtecommissie sprake is geweest van de stap van de Duitse gezant *Zech,* eerst bij de heer *Snouck Hurgronje* en later bij de heer *van Kleffens,* waarbij hij een proefballonnetje zou hebben opgelaten met betrekking tot de vraag, of aan de Duitsers een doortocht door het zuiden van Limburg kon worden toegestaan, als zij de belofte gaven, de rest van Nederland ongemoeid te laten. U hebt medegedeeld, dat u van zulk een stap vóór 10 Mei 1940 geen kennis hebt gedragen?

A. Ik heb hiervan voor het eerst gehoord uit de behandeling van de zaak-*de Geer.*

7669. De **Voorzitter:** Deze verklaring wilde ik nog even vastleggen in verband met de quaesties, die wij thans bespreken.

Een van de strijdpunten in de tijd vóór Mei 1940 is geweest de al of niet afkondiging van de staat van beleg. Van militaire zijde werd deze dringend wenselijk geacht. Eerst op 19 April 1940 is de staat van beleg voor het gehele land afgekondigd. Is het ook naar uw inzicht juist, dat de Regering bij haar afwijzend standpunt alleen bewogen werd door de gedachte, dat men de vrijheden en bevoegdheden van het Nederlandse volk slechts in de uiterste noodzaak mocht aantasten? Zo is het althans door een aantal Ministers hier gesteld. Is het uw indruk, dat inderdaad dit standpunt door de Regering is ingenomen?

A. Of daarbij andere motieven hebben meegespeeld, weet ik natuurlijk niet. Ik kan aanvaarden, dat dat het motief is geweest.

7670. De **Voorzitter:** Is tegenover u ook uitgesproken, dat dit de moeilijkheid was voor de Regering?

A. Neen.

7671. De **Voorzitter:** Wat zei men dan, als u met het voorstel tot afkondiging van de staat van beleg kwam?

A. Daarop werd dan afwijzend beschikt. De hoofdzaak was reeds met mijn voorganger besproken.

7672. De **Voorzitter:** U bent op 6 Februari 1940 opgetreden. Hebben er tussen 6 Februari en 19 April, toen de staat van beleg werd afgekondigd, niet zulke diepgaande besprekingen hierover meer plaats gehad tussen u en de Regering?

A. Aanvankelijk niet.

7673. De **Voorzitter:** U wilt zeggen: toen het eindelijk zover was, dat de staat van beleg werd afgekondigd, was ook de Regering daarvoor rijp?

A. Misschien: rijp geworden. Bij stukjes en beetjes — twee keer, meen ik — is er een afkondiging geweest voor de stellingen. De heer *van Boeyen* is toen, met een vertegenwoordiger van mij, langs de grens gaan reizen, daarna is er een bespreking geweest met de burgemeesters en vervolgens is de grensstrook in staat van beleg verklaard.

Dat heeft allemaal enige tijd genomen. Daarmede is eigenlijk die anderhalve maand opgevuld geworden. Toen is 19 April, zelfs zonder dat ik er toen weer een voorstel van had gemaakt, van Regeringswege uit het verzoek gekomen om de nodige ontwerpen te maken voor afkondiging van de staat van beleg.

7674. De **Voorzitter:** Er zijn nog twee andere punten, welke ook ter sprake zijn gekomen bij de behandeling voor de tweede subcommissie, maar welke voor het verband hier ook moeten worden behandeld. Is het ook uw indruk — ik meen, dat u dat daar ook hebt gezegd —, dat niet kan worden gezegd, dat Minister *de Geer* niet behoorlijk medewerkte aan het tot stand komen van regelingen, welke nodig waren voor uitgaven met het oog op de defensie?

A. Daar heb ik geen bewijzen van. Wat ik aan de Minister heb gevraagd, heb ik gekregen of ik heb de helft gekregen, maar dit beschouwde ik als een eerste termijn en daar zou naar mijn overtuiging zeker de tweede helft op gevolgd zijn.

7675. De **Voorzitter:** Het andere punt betreft de arrestatie van die 21 personen. Dit is gebeurd, nadat de staat van beleg was afgekondigd. Nu is in het proces-*de Geer* door een van de ambtgenoten van Minister *de Geer* gezegd, dat de heer *de Geer* het gewenst had geacht, dat naast N.S.B.ers ook communisten zouden worden aangehouden, met het oog op de indruk, die het anders in Duitsland zou maken. Daarvan hebben wij alleen de verklaring, welke wij hebben gevonden in het dossier-*de Geer,* van één van de ambtgenoten van Minister *de Geer.* U hebt, als ik het goed heb begrepen, vrij uitvoerige besprekingen gehad over die arrestaties. Is die mededeling juist?

A. Die quaestie van communisten kan ik mij niet herinneren. Er zijn in die Ministerraad wel verschillende stemmen opgegaan, die verder wilden gaan dan ik ging. Ik heb mij op het standpunt gesteld, dat ik alleen liet arresteren mensen, die uit hoofde van hun uitlatingen of hun gedragingen geacht konden worden voor Nederland gevaar op te leveren, maar mensen, die, hoewel lid van een niet gewenste partij, zich nooit hadden blootgegeven, heb ik toen niet willen arresteren. Er waren stemmen om dat wèl te doen, maar ik heb voet bij stuk gehouden.

7676. De **Voorzitter:** U hebt als criterium aangelegd: feiten en gedragingen, maar niet politieke gezindheid?

A. Inderdaad.

7677. De **Voorzitter:** U bent de man geweest, die hiermede vrij uitvoerige bemoeiingen heeft gehad?

A. Ja, ik was degene, die het moest doen.

7678. De **Voorzitter:** Dus als de heer *de Geer* het standpunt zou hebben ingenomen, gelijk in die verklaring wordt gezegd, dat hij dit zou hebben gewild in verband met de indruk in Duitsland, zou dat ongetwijfeld tot u zijn doorgedrongen?

A. Natuurlijk, maar ik herinner er mij niets van.

7679. De **Voorzitter:** U acht het ook onwaarschijnlijk?

A. Ja, omdat ik het mij niet herinner.

De **Voorzitter:** U herinnert zich in het algemeen de dingen vrij goed, wilt u zeggen!

A. Mijn herinnering is in de jaren wat vervaagd, maar ik acht het, hoewel mogelijk, niet waarschijnlijk.

7680. De **Voorzitter:** Wat?

A. Dat het misschien ter sprake is gekomen, maar dan toch niet zodanig, dat ik — gezien mijn standpunt — mij daartegen heb moeten verzetten. Ik kan niet tegenspreken, dat misschien het woord communist door de heer *de Geer* of een van de andere heren is genoemd; dat is mogelijk, maar het is toch niet zó geweest, dat ik mij er toen bepaald en positief tegen heb moeten verzetten.

7681. De **Voorzitter:** Het is niet zo, dat opvallende aandrang van de heer *de Geer* in die richting is uitgegaan?

A. Neen.

7682. De **Voorzitter:** Dan kom ik thans tot de Meidagen zelf en de getroffen voorbereidingen. Er is niet te voren overwogen, dit blijkt uit de verschillende inlichtingen, welke wij hebben gehad, maatregelen te treffen ter bescherming van de Regering, van Koningin en Kabinet, en eventueel ook voor de evacuatie van de Regering. Deze problemen zijn, naar ik meen, tijdens de Meidagen gegroeid en tot oplossing gebracht.

A. Zo zie ik het, en of de Regering er zelf van te voren over gedacht heeft, weet ik niet, maar niet met mijn medeweten.

7683. De **Voorzitter:** Een ander probleem betreft de quaestie van de evacuatie van de marine. In de laatstverschenen aflevering van „Onderdrukking en Verzet" is hierover geschreven — ik weet niet, of u dit hebt gelezen — door admiraal *Furstner* en prof. *Verzijl*. Men kan dit vinden op de bladzijden 260 tot en met 264. Er blijkt een zekere controverse te bestaan, die eigenlijk hierop neerkomt, dat admiraal *Furstner* meedeelt, dat hij alle maatregelen tot evacuatie van de Nederlandse oorlogsbodems heeft genomen, terwijl prof. *Verzijl* zegt, dat schout-bij-nacht *Heeris,* die de admiraal *Furstner,* na diens vertrek naar Engeland in de morgen van 14 Mei, als hoofd van de afdeling zeemacht en chef van de marinestaf was opgevolgd, na bespreking met de opperbevelhebber aan de commandanten te Hoek van Holland, IJmuiden en Den Helder order heeft gegeven, alle vaarklare oorlogsschepen onmiddellijk te doen vertrekken, met bestemming naar Engeland. Prof. *Verzijl* schrijft verder:

> „het nodige personeel voor bewaking en handhaving van de orde moest worden achtergelaten, maar overigens moest zoveel mogelijk personeel worden afgevoerd; in het bijzonder het technische personeel moest met de vaarklare schepen worden medegestuurd. Hieraan is onmiddellijk voldaan, met het resultaat, dat geen enkel tot varen in staat zijnd oorlogsschip in handen van de vijand is gevallen. De op het IJsselmeer aanwezige Nederlandse oorlogsschepen zijn door de bemanningen tot zinken gebracht. Het aantal destijds vertrokken schepen bedroeg ongeveer twintig; ongeveer de helft van het totale in Nederland aanwezige marinepersoneel is op deze wijze aan gevangenneming ontkomen."

Nu krijgt men uit de wijze, waarop deze zaak door beide auteurs wordt behandeld, de gedachte, dat admiraal *Furstner* het voorstelt, alsof alle maatregelen voor de evacuatie door hem zijn getroffen en ook tot uitvoering gebracht, terwijl volgens de mededeling van prof. *Verzijl* in laatste instantie schout-bij-nacht *Heeris,* die er ook tegenover de Duitsers het risico voor te dragen had, heeft ingegrepen om het restant van de oorlogsbodems, die er nog waren, weg te krijgen. Is u daarvan iets bekend? Kunt u zeggen, hoe dit geweest is?

A. Vice-admiraal *Furstner* is in de morgen van de 14de Mei bij mij gekomen met het voorstel om naar Engeland te gaan. Daartegen had ik oorspronkelijk bezwaar, omdat ik het op dat ogenblik niet gewenst achtte zonder commandant van de marine te zitten. Toen heeft hij mij medegedeeld, dat schout-bij-nacht *Heeris* zijn plaats kon innemen en volkomen van alles op de hoogte was. Daarop heb ik het, omdat het voorstel op zich zelf redelijk was, goedgevonden. Wie de bevelen aan de marine heeft gegeven, of het *Furstner* of *Heeris* is geweest, daarop zou ik niet kunnen antwoorden. Daarover heb ik niet gesproken. Het beginsel heb ik met *Furstner* besproken en niet meer met *Heeris.*

7684. De **Voorzitter:** Dat was vóórdat *Heeris* optrad.

A. Heeris was zijn chef van de staf, hij was op het bureau en was er al vóórdat hij de functie van vice-admiraal *Furstner* overnam.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij aan de heren zelf moeten vragen hoe het gegaan is.

A. Ik geloof, dat dat het beste is.

7685. De **Voorzitter:** Ik kom dan aan de Mei-dagen.
Dit is een sub-commissie, die zich met de politieke aspecten bezighoudt. Wij behoeven ons derhalve niet in eerste instantie bezig te houden met de krijgsverrichtingen zelf. Er zijn echter wel enige algemene aspecten, die ik met u wilde bespreken.
U was natuurlijk in die tijd voortdurend aanwezig op het hoofdkwartier?

A. Van de 10de Mei af, Mijnheer de Voorzitter.
7686. De **Voorzitter:** U bent in de avond van de 9de Mei naar huis gegaan en de volgende ochtend teruggekomen.

A. Ja, en dit heeft niet, zoals wel eens is beweerd, tot enig bezwaar aanleiding gegeven.

De **Voorzitter:** Ik dacht, dat u door een buurman .....

A. Er zijn heel lelijke dingen tegen mij uitgespeeld.
De avond van de 9de — het uur weet ik niet meer precies, maar het zal wel middernacht zijn geweest — was alles geregeld en in orde. Ik ben toen naar mijn huis in Wassenaar gegaan. Daar had ik mijn auto en was ook mijn chauffeur ondergebracht; ik had de telefoon boven mijn bed, zodat er voortdurend contact mogelijk was. Ik vond het niet gewenst, mijn omgeving al ongerust te maken, voordat wij de zekerheid hadden, dat de berichten, die wij hadden gekregen, inderdaad juist waren.

7687. De **Voorzitter:** U had alle voorbereidingen getroffen?

A. Ja. De eerste ogenblikken was ik niet nodig en ik was dus naar huis gegaan. Ik werd gewekt door het afweergeschut op de komende vliegers en een ogenblik daarna werd ik opgebeld met de mededeling van wat er gaande was. Ik heb mijn chauffeur opgebeld om mij te komen halen. Toen ik mij aangekleed had, was mijn auto er nog niet. Ik ging alvast naar buiten. Mijn buurman — ik kan op het ogenblik niet op zijn naam komen — stond ook buiten en zei: „Wacht u op iets?" Ik antwoordde: „Mijn chauffeur moet nog komen". Hij vroeg daarop: „Zal ik u wegbrengen" (hij had zijn auto voor de deur staan). Hij heeft mij toen naar mijn bureau gebracht en mijn auto is later achternagekomen.
Deze mijnheer heeft enige lelijke dingen over mij verteld. Zo heeft hij beweerd, dat ik niet eens wist, wat de onderscheidingstekens van de Duitse vliegtuigen waren. Nu was ik commandant van een luchtverdedigingskring geweest en u kunt dus wel aannemen, dat ik daarvan op de hoogte was. Toen wij in zijn auto reden, zei hij: „Daar hebt u ze, ziet u ze?" Ik heb toen geantwoord: „Ik kan ze niet onderscheiden." Zijn ogen waren blijkbaar beter dan de mijne, maar het was niet, omdat ik het Duitse onderscheidingsteken niet kende.
Ook is het mijn buurman geweest — ik heb achteraf gemerkt, dat hij wat pro-Duits was —, die heeft verklaard, dat ik, toen ik op het hoofdkwartier kwam, niet wist wat ik doen moest en dat hij de situatie had gered door te zeggen: „Wil ik op u wachten voor het geval, dat u mij nodig heeft?"

7688. De **Voorzitter:** Het is dan wel gelukkig, dat u nu de gelegenheid heeft gehad, dit te vertellen. Kunt u de naam van die buurman niet noemen?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is misschien wel goed die naam te publiceren.

A. Ik heb daartegen niet het minste bezwaar.
Dit geval is verder tegen mij uitgebuit. De nationaal-socialisten hebben hiervan gebruik gemaakt en het is een hele affaire geweest.

7689. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner, is dit ook verwerkt in een rapport van de majoor *Somer.*

A. Inderdaad. Het is in Londen door hem verbreid geworden. Ik heb mij omtrent een en ander verantwoord in een rapport aan de Regering. Dit is door drie Ministers bekeken en dezen zijn tot de conclusie gekomen, dat er niet het minste viel aan te merken.

7690. De **Voorzitter:** Wanneer is dat gebeurd?

A. Het zal begin Juni 1945 zijn geweest. Ik ben toen gevraagd voor een of andere functie, maar ik heb gezegd: „De stemming, die op het ogenblik tegen mij bestaat, is zo, dat ik die functie liever niet aanvaard."
Minister *de Quay* heeft mij toen gevraagd: „Hoe moeten wij daarmee dan doen?" Ik heb geantwoord: „Dat weet ik niet, maar zolang ik niet gezuiverd ben, kan ik die functie niet aanvaarden." Hij zei daarop: „Maakt u dan een rapport hierover." Dit rapport is, zoals reeds gezegd, in handen gesteld van drie Ministers, met voor mij gunstig resultaat.

7691. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer heeft die buurman deze praatjes rondgestrooid? U zei zoëven: hij heeft verklaard,.... Waar heeft hij dit verklaard?

A. *Van Genechten* heeft dat behandeld bij een rechtzaak voor het vredesgerechtshof. Toen heeft hij verklaard — ik weet niet welk geval het was —, dat het geen wonder was, want dat het op het hoofdkwartier zo'n zoodje was; daarop kwam het neer. *Van Genechten* heeft het ook verteld in een openbare vergadering van de nationaal-socialisten in de Dierentuin te 's-Gravenhage. Ik zat toen nog in Duitsland.

7692. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Uw buurman was de heer *Gleichmann?*

A. Ja.

7693. De **Voorzitter:** Ik ben blij, dat u een en ander uitvoerig hebt verteld. Ik heb nog een paar andere punten, maar als er iets mocht zijn, waarover ik u geen vraag stel en ten aanzien waarvan u toch meent, dat het van belang is, dat wij het weten, wilt u het wel uit eigen beweging vertellen.
Op 12 Mei, Zondagochtend, is in de Adelheidstraat in den Haag neergekomen een vliegtuig, waarin zat de adjudant van generaal *von Sponeck,* die een aantal documenten bij zich had, waar een en ander uit te leren viel met betrekking tot de plannen van de Duitsers ten opzichte van den Haag als Regeringscentrum en van de personen van de leden der Regering. Voor zover wij het hebben kunnen nagaan, zijn deze stukken de volgende weg gegaan: zij zijn terechtgekomen op het algemeen hoofdkwartier, later zijn ze van het algemeen hoofdkwartier gebracht naar Buitenlandse Zaken, van daar zijn ze gekomen bij het gezantschap van de Verenigde Staten en met dit gezantschap zijn ze naar de Verenigde Staten gegaan en na de oorlog zijn ze hier weer teruggekomen.

A. Dat laatste weet ik niet.

7694. De **Voorzitter:** Zo hebben wij er van kunnen kennis nemen. Echter is mij één punt niet duidelijk. Deze documenten waren van uitermate groot belang voor de beoordeling van wat de Regering moest doen, ook met het oog op de plannen tot vertrek, en wat dies meer zij. Nu hebben wij geen enkel aanknopingspunt kunnen vinden, waaruit blijkt, dat deze vondst aan het Kabinet, dat zich in het Ministerie van Sociale Zaken aan het Bezuidenhout bevond, is medegedeeld. Voor zover wij het ten minste tot nu toe hebben kunnen nagaan, is dit niet geschied. Ik zou toch zo zeggen, dat die documenten van die aard waren, dat zij wel aan de Regering overhandigd hadden moeten worden.

A. Als die stukken naar Buitenlandse Zaken zijn gezonden, mogen wij het toch aldus beschouwen, dat het Kabinet het weet.

7695. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk mogelijk, dat de Minister van Buitenlandse Zaken hierover inlichtingen kan verschaffen, maar de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken vertoeft momenteel in de Verenigde Staten en wij hebben nog geen gelegenheid gehad hem te horen. Volgens hetgeen wij tot nu toe hebben gehoord, is het tot de andere leden van het Kabinet niet doorgedrongen. Het kan zijn, dat, bezien van de kant van het algemeen hoofdkwartier, het deponeren bij Buitenlandse Zaken beschouwd kan worden als het in kennis stellen van de Regering.

7696. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De Minister van Buitenlandse Zaken was al op 10 Mei vertrokken, dus op dat moment was hij er niet meer.

A. Maar de secretaris-generaal was er.

7697. De **Voorzitter:** Deze was van 10 Mei af tegenwoordig bij de besprekingen in de Ministerraad. Hij verving Minister *van Kleffens;* dus formeel bleef de zaak op hetzelfde vlak. Maar zijn deze documenten ook te uwer kennis gebracht op dat moment? Vond men ze in ieder geval zó gewichtig, dat men meende, dat de opperbevelhebber het moest weten?

A. Ja, ik heb ze gezien.

7698. De **Voorzitter:** Hebt u gezegd, dat ze naar Buitenlandse Zaken moesten?

A. Ja, ten minste, dat vermoed ik wel.

7699. De **Voorzitter:** U hebt ze dus als zo belangrijk beschouwd, dat u langs deze weg de Regering er mee in kennis stelde.

A. De kennisneming van de inhoud van bedoelde bescheiden gaf geen reden voor andere maatregelen dan reeds waren getroffen. Ook nieuwe maatregelen tot verdediging van de residentie behoefden wij niet te nemen.

7700. De **Voorzitter:** Ik zeg het alleen hierom: deze documenten onthulden een en ander over de plannen van de Duitsers, plannen, die van invloed konden zijn op de beslissing, die de Regering had te nemen. In zover hadden zij een politieke en niet een militaire betekenis. Nu is het de vraag, of men op het algemeen hoofdkwartier deze politieke betekenis voldoende in het oog heeft gehad.

A. Ik heb u mijn opvatting daaromtrent reeds te kennen gegeven.

7701. De heer **Koersen:** Herinnert u zich of u ze betrekkelijk spoedig hebt doorgegeven, of dat ze nog enige tijd onder uw berusting zijn gebleven?

A. Als ik het mij goed herinner, heb ik ze dezelfde morgen, waarop ik ze gekregen heb, doorgegeven, maar hoe de verdere verzending is geweest en hoelang ze voor bestudering bij het algemeen hoofdkwartier zijn gebleven, weet ik niet.

7702. De **Voorzitter:** U vond ze belangrijk genoeg om de Regering er mede in kennis te stellen. Nu kan men van mening verschillen over de vraag, of het beter was geweest ze naar het Departement van Sociale Zaken, waar het Kabinet bijeen was, of naar Buitenlandse Zaken te brengen.

A. Maar niet met het oog op het nemen van maatregelen tot evacuatie van de Regering. Daarover dacht ik op dat ogenblik helemaal niet. Ik vond het niet nodig, omdat het feit, dat de Duitsers de Regering wilden gevangen nemen, geen reden was voor de Regering om weg te gaan. Uit dat oogpunt vond ik het niet van belang. Ik vond het van belang, omdat men daaruit kon zien, wat de bedoelingen van de Duitsers waren. Maar als men weet, dat de Duitsers de Regering gevangen wilden nemen, mag dat op zich zelf geen reden zijn voor de Regering om te zeggen: dan ga ik weg, want de maatregelen ter bescherming van de Regering waren getroffen. De Duitsers zijn ook niet in den Haag gekomen.

7703. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat u geen reden zag voor een vertrek der Regering, maar of men zou vertrekken, dat was natuurlijk een zaak, die voor verantwoording der Regering kwam. U kon ongeacht uw eigen opinie zeggen: Dit zijn stukken van zodanig belang, dat de Regering ze moet kennen.

A. En als zodanig heb ik ze doorgegeven.

7704. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog iets vragen over het vertrek van het Prinselijk gezin en de Koningin. Het Prinselijk gezin is vertrokken op Zondag, de 12de Mei.

A. Daar wist ik niets van. Ik heb achteraf gehoord, dat zij weg waren.

7705. De **Voorzitter:** Hebt u met het vertrek van de Koningin zelf bemoeienis gehad?

A. Dat is geweest in de morgen van de 13de Mei, of eigenlijk al in de nacht. Toen werden de berichten dusdanig ongunstig, dat ik heb gemeend de Koningin en ook de Regering er mee in kennis te moeten stellen. Dat heb ik aan het einde van de nacht, van 12 op 13 Mei, gedaan.

7706. De **Voorzitter:** Was dat ter gelegenheid van de bespreking, die op het Departement heeft plaats gehad in de vroege ochtend van de 13de?

A. Dit is er aan voorafgegaan. Ik ben uit mij zelf de toestand gaan belichten. Toen heb ik 's morgens vroeg gesproken met Minister *Dijxhoorn* en, ik meen, de heer *Snouck Hurgronje,* en heb ik het verzoek gekregen in de vergadering van de Ministerraad van 10 uur te komen. Ik ben daar geweest met de chef van mijn staf.

7707. De **Voorzitter:** Inmiddels had u de adjudant van de Koningin al een mededeling gedaan?

A. Toen heb ik aan het einde van de nacht met hem gesproken.

7708. De **Voorzitter:** Hebt u toen gezegd, dat het raadzaam was, dat de Koningin het land zou verlaten?

A. Toen nog niet. Ik heb Haar voorbereid en gezegd, dat de toestand hoogst ernstig was. Toen is 10 uur de vergadering van de Ministerraad op het Bezuidenhout geweest en daar gingen verschillende stemmen op om de strijd op te geven.
Toen werd er o.a. ook een brief voorgelezen uit Engeland, waarin werd gezegd, dat wij wederom hulp hadden gevraagd, maar dat zij meenden, dat zij alles gedaan hadden wat zij konden doen en dat meer niet mogelijk was. Nu dus bleek, dat geen hulp meer te wachten was, is gevraagd of het niet beter was uit te scheiden. Ik had daartegen bezwaar en daarop is de heer *Dijxhoorn* mij bijgevallen. Na enige discussie heb ik toen een nieuwe instructie gekregen, die hierop neerkwam, dat ik de weerstand nog zou volhouden, maar dat er geen nodeloze offers zouden moeten worden gebracht. Met deze instructie ben ik weggegaan.
Bij het weggaan heeft de adjudant van H.M. de Koningin mijn advies gevraagd over eventueel weggaan van de Koningin. Ik heb toen gezegd, dat ik het wel gewenst achtte, dat de Koningin wegging.

7709. De **Voorzitter:** Ik meen mij te herinneren, dat de Koningin om negen uur is weggegaan uit den Haag en dat zij om elf uur vertrokken is uit Hoek van Holland. Dit klopt niet helemaal met wat u mededeelt.

A. Misschien ben ik dan in de war met de bespreking met Minister *Dijxhoorn.* Het is in elk geval geweest op het Bezuidenhout. Daar is de adjudant van de Koningin, de tegenwoordige generaal *Phaff,* bij mij gekomen en heeft hij mij gevraagd, wat mijn advies aan de Koningin was. Ik meende, dat het was na de vergadering van de Ministerraad, maar het kan ook geweest zijn na de bespreking met Minister *Dijxhoorn.*

7710. De **Voorzitter:** Is het ook mogelijk, dat u zich hierin vergist, dat de vergadering van de Ministerraad om 10 uur heeft plaats gehad? Ik heb hier staan, dat om half zes op aandringen van Minister *Dijxhoorn* op het Departement van Economische Zaken een bijeenkomst van de Ministerraad plaats had, waarbij de generaal *Winkelman* aanwezig was.

A. Dat is ook mogelijk. Dan moet ik mijn vorige verklaring ten dele herroepen, want dan is het dus niet geweest om tien uur, maar om zes uur.

7711. De **Voorzitter:** U heeft dus na afloop van de Ministerraad gesproken met....

A. Met adjudant *Phaff.* Ik heb hem toen als mijn mening te kennen gegeven, dat het wenselijk was, dat Hare Majesteit wegging.

7712. De **Voorzitter:** Toen is de Koningin dus onmiddellijk vertrokken? Heeft u maatregelen genomen voor de beveiliging, voor het escorte naar Hoek van Holland?

A. Dat heb ik niet persoonlijk geregeld. Waarschijnlijk heeft de commandant van den Haag dit gedaan. De verdere tocht is geregeld door de marine.

7713. De **Voorzitter:** Had u, toen u uit de Ministerraad kwam met die nieuwe volmacht — waarop ik aanstonds terugkom —, de indruk, dat de Ministerraad ook het besluit had genomen, zelf te vertrekken?

A. Die indruk had ik nog niet. Ik heb oorspronkelijk in de mening verkeerd, dat niet de gehele Regering weg zou gaan; ik meende, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zouden blijven. Dezen zijn 's middags om een uur of twee bij mij gekomen; toen voerde de heer *Steenberghe* het woord en zei mij, dat zij ook gingen vertrekken.

7714. De **Voorzitter:** Zij waren toen uit Hoek van Holland opgebeld.

A. Mij is niet bekend, wat er aan is voorafgegaan, maar Minister *Steenberghe* vertelde mij, dat de hele Regering vertrok en het Regeringsgezag nu in mijn handen werd gelegd.

7715. De **Voorzitter:** Daar kom ik dadelijk op. Mag ik dan misschien nog even dit vragen: Zijn er in verband met het verloop van de Meidagen — behalve dan de overdracht van het Regeringsgezag, die ik graag apart wilde behandelen — nog bepaalde punten, waaromtrent u behoefte gevoelt, nog iets mede te delen? Het kan zijn, dat er nog onderwerpen zijn, als wij zoëven besproken hebben, die in het kader van het algemeen beleid liggen en waarvan u zegt: Ik acht het gewenst, hiervan mededeling te doen? Ik zal u dan graag hiertoe de gelegenheid geven.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik zou geen onderwerpen weten.

7716. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan de quaestie van de opdracht, die u in de morgen van 13 Mei van de Ministerraad kreeg. Het is ons niet geheel duidelijk, hoe dat is gegaan. U hebt nu verteld, en dit komt volkomen overeen met hetgeen de heer *Dijxhoorn* ons hier heeft gezegd, dat het resultaat van de besprekingen met de Ministerraad is geweest, dat u, laat ik het zo mogen formuleren, ten opzichte van het militaire een blanco volmacht kreeg, d.w.z., dat u zelf naar eer en geweten moest beslissen, wat moest gebeuren, maar dat u daarbij als richtlijn meekreeg, dat u geen onnodige offers moest brengen. Men had dus afgewezen het standpunt: doorvechten tot de laatste man en de laatste patroon, waarvan de heer *Dijxhoorn* hier zei: ik heb tegen generaal *Winkelman* gezegd: als ik opperbevelhebber was en het zuiver als militair kon bekijken, zou ik ook dit standpunt innemen, maar de Regering moet een ander standpunt innemen.

A. Ik wil niet zeggen: de Regering in haar geheel. Ik geloof niet, dat het voorstel om uit te scheiden unaniem was.

7717. De **Voorzitter:** Neen, maar het besluit om geen onnodige offers te brengen. Dat was toch het resultaat van die Ministerraad?

A. Ja, zeker.

7718. De **Voorzitter:** Ik laat daar op welk tijdstip dat was, maar dat was in ieder geval het resultaat?

A. Ja.

7719. De **Voorzitter:** Dit was een militaire opdracht, maar u hebt nog een andere opdracht gekregen. Hoe is dat nu gegaan? U hebt ten slotte ook een opdracht gekregen, welke inhield, dat ook het hoogste civiele gezag op u was overgegaan.

A. Ja.

7720. De **Voorzitter:** Later op de dag heeft er een bespreking plaats gehad op het Departement van Sociale Zaken, waarbij de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* aanwezig waren en ook u en de secretarissen-generaal, nietwaar?

A. Ja, dat is 's middags geweest.

7721. De **Voorzitter** Is toen de nadere opdracht gegeven? Had de opdracht, waarvan u sprak, en die is gegeven aan het eind van de Ministerraad, reeds behalve op het militaire, ook op het civiele betrekking?

A. Neen, toen ik uit de Ministerraad ging, wist ik niet, dat het Regeringsgezag op mij zou overgaan.

7722. De **Voorzitter:** U zei: u had niet de positieve indruk, dat de Ministerraad, dat het Kabinet, zou weggaan. Daaruit kan dus ook afgeleid worden, dat de opdracht, die u uit de Ministerraad meenam, alleen betrekking had op het militaire?

A. Ja.

7723. De **Voorzitter:** Hoe zijn nu uw bevoegdheden in civilibus in de wereld gekomen?

A. Doordat Minister *Steenberghe* dat 's middags aan mij heeft opgedragen, zeggende, dat hij en de heer *van Rhijn* ook naar Engeland gingen en dat nu het Regeringsgezag overging in mijn handen. Toen had hij in de kamer daarnaast alle secretarissen-generaal van de Departementen verzameld. Hij zei: hiernaast zijn de secretarissen-generaal, ik zal de heren aan u voorstellen, en dan moeten wij weg.

7724. De **Voorzitter:** Nu nog eens de chronologische volgorde: u was dus 's morgens uit de Ministerraad gegaan, u had een militaire opdracht gekregen en u wist toen nog niet, dat het Kabinet wegging.

A. Ik had er over horen spreken, maar wist niet of dit de volledige Regering gold en wanneer dat eventueel zou geschieden.

7725. De **Voorzitter:** Maar wel, dat het Kabinet wegging en dat waarschijnlijk twee Ministers hier zouden blijven.

A. Die indruk had ik.

7726. De **Voorzitter:** U hebt toen op het Algemeen Hoofdkwartier bericht gekregen .....

A. Of ik bij Minister *Steenberghe* wilde komen voor een bespreking op het Departement aan het Bezuidenhout.

7727. De **Voorzitter:** Daar bent u naar toegegaan en daar trof u aan .....

A. De heren *Steenberghe* en *van Rhijn.*

7728. De **Voorzitter:** Hebt u toen met uw drieën gesproken?

A. Ik geloof van wel, maar het zou kunnen zijn, dat ook de chef van de staf, generaal *van Voorst tot Voorst,* er bij was.

7729. De **Voorzitter:** Om 2 uur hebt u gezamenlijk een onderhoud gehad op het Departement van Sociale Zaken. Wilt u nog eens vertellen, wat daar gezegd is? U voelt, dit is ook historisch van het allergrootste belang voor de reconstructie van de bevoegdheden, die op u zijn overgegaan.

A. Er is niets anders gezegd dan dat zij ook naar Engeland gingen en dat hierbij het Regeringsgezag in mijn handen werd gelegd.

7730. De **Voorzitter:** Het volledige Regeringsgezag?

A. Het Regeringsgezag. Daarop volgde de mededeling: De secretarissen-generaal van alle Departementen zijn hier aanwezig. Ik zal hen aan u voorstellen.

7731. De **Voorzitter:** Er is dus geen schriftelijke opdracht geweest?

A. Die heeft nimmer bestaan.

7732. De **Voorzitter:** De enige opdracht is dus die, welke door Minister *Steenberghe* is gegeven?

A. Ja, uit naam van de Regering.

7733. De **Voorzitter:** Uit naam van de Regering. Dat is er dus nadrukkelijk bij gezegd?

A. Ja.

7734. De **Voorzitter:** Het werd derhalve in verband gebracht met het vertrek van de Regering. Toen kwamen daarna de secretarissen-generaal binnen. Was de heer *Snouck Hurgronje* niet bij het gesprek? Kwam deze binnen met de secretarissen-generaal?

A. Die waren verenigd; de heer *Snouck Hurgronje* was niet bij het voorafgegane gesprek tegenwoordig.

7735. De **Voorzitter:** En toen heeft Minister *Steenberghe* blijkbaar een korte toespraak tot de secretarissen-generaal gehouden?

A. Ja, en hij heeft de heren aan mij voorgesteld.

7736. De **Voorzitter:** Heeft hij toen nog eens de opdracht geformuleerd?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

7737. De **Voorzitter:** Maar hij heeft wel gezegd, dat het Regeringsgezag op u overging?

A. Dat moet hij gezegd hebben.

7738. De **Voorzitter:** Dit is toch wel zeer belangrijk. Heeft hij bijv. ook gezegd, dat de secretarissen-generaal voortaan zouden werken onder uw verantwoordelijkheid?

A. In deze bewoordingen is dat naar mijn mening niet gezegd. Op die verantwoordelijkheid is niet speciaal de nadruk gelegd. Dat kan ik mij althans niet herinneren, maar dat spreekt naar mijn mening zo vanzelf.

7739. De **Voorzitter:** Dit bevestigt wel — dat is ook de indruk, die wij tot nu toe krijgen uit alles, wat er successievelijk over gezegd en geschreven is —, dat alles wel zeer geïmproviseerd is gebeurd.

A. Dat vermoed ik wel.

7740. De **Voorzitter:** De feiten wijzen er op, dat er geen schriftelijke formulering van de opdracht is geweest.

A. Ik had de indruk, dat deze twee Ministers zouden achterblijven, maar dat dit op het laatste ogenblik is gewijzigd, en toen is mij mondeling medegedeeld, dat het Regeringsgezag op mij overging.

7741. De **Voorzitter:** En nadat de secretarissen-generaal aan u waren voorgesteld, was het afgelopen?

A. Toen heb ik hen toegesproken en zijn wij uit elkaar gegaan.

7742. De **Voorzitter:** Toegesproken in welke zin?

A. In deze geest, dat ik hun medewerking verzocht voor de moeilijke taak, die op mijn schouders was gelegd, en vertrouwde, dat ik daarop mocht rekenen.

7743. De **Voorzitter:** Had uw volgende contact met de secretarissen-generaal eerst plaats na de capitulatie?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

7744. De **Voorzitter:** Hebt u toen met hen nog eens besproken, hoe verder gehandeld zou worden?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter.

7745. De **Voorzitter:** Met deze opdracht en hoe die moest worden opgevat?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter.

7746. De **Voorzitter:** Herinnert u zich wanneer dat is gebeurd?

A. Dat moet heel kort daarna gebeurd zijn.

7747. De **Voorzitter:** Is daar wèl gesproken over de omvang van uw bevoegdheden?

A. Ik geloof, dat ik u daarvan iets kan tonen. Ik heb hier een brief, die geschreven is nadat ik gehoord had, dat generaal *Streccius* een bespreking had gehouden met de Commissarissen der Koningin. De regeling, die gemaakt was, kunt u in deze brief vinden.

7748. De **Voorzitter:** In deze brief van 23 Mei 1940 aan de Commissarissen der Koningin schrijft u:

„Ten einde u — wellicht ten overvloede — een overzicht te geven van de thans geldende regeling van het bestuur des lands, deel ik u het volgende mede:

1. Vóór het verlaten van het land heeft de Regering mij aangewezen als haar vervanger.

2. De zaken, welke volgens de bestaande wetten, voorschriften en bepalingen door de Departementen zelfstandig kunnen worden afgedaan en waaromtrent geen principieele beslissing noodzakelijk wordt geacht, behoeven niet te mijner kennis te worden gebracht. De daarop betrekking hebbende beschikkingen worden geteekend door het waarnemend hoofd van het Departement.

3. Aangelegenheden, waaromtrent een principieele beslissing mijnerzijds bepaald noodzakelijk wordt geacht, worden zoo eenigszins mogelijk mondeling door het waarnemend hoofd van het Departement met mij besproken, waarna ik een beslissing zal nemen. De uitvoering wordt dan verder aan het Departement overgelaten.

4. Aangelegenheden te wier aanzien in normalen tijd een wet, een algemene maatregel van bestuur, of een Koninklijk besluit wordt vereischt, worden bij gebleken noodzaak geregeld door een „Besluit" van mij. De aanhef van dit Besluit zal luiden:

„De opperbevelhebber van land- en zeemacht, op de voordracht van den Secretaris-Generaal, waarnemend hoofd van het Departement van

Besluit als volgt:"

5. De bestuursverrichtingen van provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders moeten normaal hun voortgang vinden.

6. „Geschillen van Bestuur" zullen op de gebruikelijke wijze worden behandeld.

7. De staat van beleg is nog van kracht."

Mogen wij dit stuk hebben om het bij onze andere documenten te voegen?

A. Is het mogelijk, dat er een afschrift van wordt gemaakt? Het is het enige exemplaar, dat ik bezit.

7749. De **Voorzitter:** Zeker. U kunt dit zelfde stuk terugkrijgen, als er een afschrift van is gemaakt.
Dan kom ik nu op de capitulatie. Kunt u in het kort aangeven, wat de beslissende motieven waren, die in de middag van 14 Mei 1940 tot de capitulatie hebben geleid?

A. In de eerste plaats de dreiging met het bombardement van Rotterdam. Bovendien heb ik tot het laatste ogenblik poolshoogte genomen van de toestand in het gehele land. Dit samen heeft mij de overtuiging gegeven, dat het moment was gekomen, waarop ik, overeenkomstig de mij gegeven opdracht, moest besluiten, de strijd te beëindigen.

7750. De **Voorzitter:** Hoe laat heeft u dat besluit genomen?

A. Ik denk, dat het tussen één en twee uur geweest is, in verband met het antwoord, dat ik aan de commandant van Rotterdam moest sturen over het ultimatum van de Duitsers. Er is eerst om tien uur of half elf, althans omtrent die tijd, telefonisch bericht door de commandant in Rotterdam, dat hij een ultimatum had gekregen — naar ik meen, van twee uur —, en daarop heb ik gevraagd, welke vorm dat ultimatum had. Het bleek toen te zijn een vodje papier, dat niet behoorlijk ondertekend was en geen rangsaanduiding of functie vermeldde. Ik heb toen geantwoord, dat een vraag in dergelijke vorm niet in behandeling kon worden genomen en dat er, wanneer een antwoord gewenst werd, een behoorlijk ondertekend stuk moest komen. Daarop is het tweede ultimatum gevolgd, dat ook twee uur was.

7751. De **Voorzitter:** U bedoelt, dat er een termijn van twee uur in gesteld was?

A. Ja. Ik meen, dat ik dit om ongeveer twaalf uur heb gekregen, maar ik weet het niet precies, want ik heb daarvan geen aantekeningen.
Dat heb ik toen overwogen en daar heb ik vrij gauw op bericht aan de commandant van Rotterdam.

7752. De **Voorzitter:** Wat die termijn betreft: u hebt later, toen *Seyss-Inquart* een bepaalde redevoering in Rotterdam heeft gehouden, aan een aantal personen brieven geschreven met de juiste toedracht van de zaak. Ik heb destijds ook een dergelijke brief ontvangen en heb die nog in mijn bezit. Die brief kan misschien bij de stukken worden gevoegd.

A. Daar stond het tot op de minuten in.

7753. De **Voorzitter:** Dan zal ik zorgen, dat die brief bij de stukken komt.
Toen hebt u dus het besluit tot capitulatie genomen. Het ultimatum van de commandant van de linker Maasoever gold toch alleen Rotterdam?

A. Ja, maar het sprak vanzelf, als de Duitsers op deze wijze Rotterdam in bezit hadden, een herhaling kon worden verwacht bij volgende steden; in Utrecht was ook reeds een dergelijke brief ingediend voor een twee-uurs ultimatum,.....

7754. De **Voorzitter:** Hoe laat is dat gebeurd?

A. Ongeveer in die zelfde tijd, even daarvoor of even daarna, dat weet ik niet meer. Er was in ieder geval voor Utrecht ook een ultimatum. Het gevolg zou zijn, dat ze daarna voor den Haag en voor iedere plaats, die ze wilden hebben, hetzelfde zouden doen. Wij hadden absoluut geen afweergeschut en daardoor konden die bombardementsvliegtuigen boven Rotterdam tot 25 m over de huizen heenstrijken.

7755. De **Voorzitter:** Wanneer de Duitsers, hetgeen thans door welke omstandigheid dan ook, een misverstand of misschien opzet, niet het geval is geweest, het bombardement niet hadden laten doorgaan, dus wanneer zij dat bombardement hadden opgehouden tot de termijn van het tweede ultimatum was verstreken, had u dan gecapituleerd vóór het bombardement van Rotterdam?

A. Ja zeker.

7756. De **Voorzitter:** Dat betekent dus, dat, indien de Duitsers de vliegtuigen hadden opgehouden tot de termijn van het tweede ultimatum was verstreken, Rotterdam niet was gebombardeerd?

A. Dan was Rotterdam niet gebombardeerd. De Duitsers hebben bij de nadering van de eerste echelon vliegtuigen op het laatste ogenblik nog geprobeerd door het afvuren van rode seinpatronen het bombardement te voorkomen, maar dat systeem heeft niet gewerkt.

De **Voorzitter:** Dat is wel tragisch.

A. Ja; ik heb het ook in die brief geschreven, dat het de schuld was van de Duitsers.

7757. De **Voorzitter:** Wanneer hebben ze van u bericht gekregen van uw besluit tot capitulatie?

A. Zij hebben van mij geen bericht gekregen. Ik heb het aan de commandant van Rotterdam gegeven. Het was ook aan hem gericht.

7758. De **Voorzitter:** Maar die commandant kon geen besluit nemen tot algehele capitulatie?

A. O, bedoelt u dat. Dat is geweest ongeveer vier uur. Toen is bevel uitgegaan aan de troepen. Misschien een half uur later, dit weet ik niet precies, heb ik generaal *Schuurman* verzocht naar de Duitse ambassade te gaan om dat mede te delen. Dat is misschien een uur of vijf in de namiddag geweest.

7759. De **Voorzitter:** U spreekt van de Duitse ambassade. Wat is daarmede gebeurd in die dagen?

A. Die is geïnterneerd geweest in Hotel des Indes.

7760. De **Voorzitter:** Daar hebt u de boodschap naar toe gestuurd.

A. Ja.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het was toen nog een legatie, geen ambassade, om precies te zijn.

A. Inderdaad, u hebt gelijk. Het was een legatie.

7761. De **Voorzitter:** Dat zal dus zijn geweest om ongeveer vier uur.

A. Ja, vier uur of vijf uur, tegen het eind van de middag.

7762. De **Voorzitter:** Heeft die verantwoordelijkheid helemaal op u persoonlijk gerust, of hebt u daarover nog besprekingen met anderen gehad?

A. Neen, ik heb alleen getelefoneerd met de commandant van het veldleger en van de vesting Holland om te vernemen hoe de toestand was, en dat alles te zamen heb ik overwogen en gecombineerd en daarop heb ik persoonlijk het besluit genomen.

7763. De **Voorzitter:** U hebt niet getracht — dat behoefde ook volgens uw opdracht niet — nog contact met de Regering te zoeken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

7764. De **Voorzitter:** Dat was waarschijnlijk ook niet mogelijk geweest?

A. Ik wist niet waar de Regering zat, maar bovendien, ik meen, dat ik, zowel als militair als hebbend het Regeringsgezag volkomen bevoegd was om persoonlijk deze — ik mag wel zeggen moeilijke — beslissing te nemen.

7765. De **Voorzitter:** Daarna hebt u dus op een gegeven ogenblik bericht gekregen, dat de 15de Mei in Rijsoord de capitulatie ondertekend zou worden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

7766. De **Voorzitter:** Hebt u dat bericht weer via de legatie gekregen?

A. Ik heb 's nacht op het hoofdkwartier van Duitse militaire zijde telefonisch bericht gekregen, dat ik 's morgens om 8 uur, meen ik, bij de Maasbrug moest komen. Toen zijn Duitse officieren mij komen afhalen en hebben mij naar Rijsoord gebracht.

7767. De **Voorzitter:** Hebt u die tocht alleen gemaakt?

A. Met de chef van de staf van de landmacht, verder kapitein mr. *Schepers,* hoofd van het bureau juridische dienst, en met mijn adjudant, de luitenant ter zee 1ste klasse *van Doornik.*

7768. De **Voorzitter:** Dus met zijn vieren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

7769. De **Voorzitter:** U was 's morgens al vroeg in Rotterdam?

A. Ik was om 8 uur 's morgens in Rijsoord.

7770. De **Voorzitter:** Hoe laat zijn de capitulatievoorwaarden ondertekend?

A. Dat zal geweest zijn ongeveer halftien.

7771. De **Voorzitter:** Kreeg u, toen u daar kwam, de capitulatievoorwaarden voor het eerst onder de ogen?

A. Voor het eerst, Mijnheer de Voorzitter.

7772. De **Voorzitter:** Dat zijn dus de capitulatievoorwaarden, die afgedrukt zijn in de vijfde aflevering van „Onderdrukking en Verzet", waarover ik het zoëven had, op pagina 264 e.v. en waarvan de vertaling volgt op pagina 273 e.v.
Professor Verzijl heeft in dit werk een artikel over de capitulatie geschreven en heeft daarin de capitulatievoorwaarden met twee aanvullende documenten: de „Verhandlungspunkte" en het „Zusatzprotokoll" opgenomen.

A. Die aanvullende documenten heb ik niet getekend. Dat Zusatzprotokoll betreft de marine. Dat hebben de Duitsers eigenlijk op een zeer eigenaardige manier behandeld.

7773. De **Voorzitter:** Kunnen wij het misschien in chronologische volgorde behandelen? U kwam daar dus. Wat kreeg u toen voor u?

A. Ik kreeg, meen ik, niets voor mij, maar het zou kunnen zijn, dat ik ook al dadelijk de ontwerp-voorwaarden heb ontvangen. Generaal *von Küchler* was er met een zeer grote staf. Wij zaten in een schoollokaal aan twee kanten aan een tafel en daar werden de capitulatievoorwaarden in het Duits voorgelezen. Er was een tolk bij, die slecht Hollands sprak.

7774. De **Voorzitter:** Waren het alleen de voorwaarden of ook de „Verhandlungspunkte" en het „Zusatzprotokoll"?

A. Alleen de voorwaarden. Aan het einde van de voorwaarden staat, als ik mij goed herinner, dat over de marine schout bij nacht *Heeris* en voor de landmacht generaal-majoor *Hasselman* overleg zullen plegen met in het stuk genoemde Duitse officieren. Ik heb het stuk niet bij mij.

7775. De **Voorzitter:** Bedoelt u de passage, die in de vertaling als volgt luidt:

> „Voor de bijzondere overgave van de militaire luchtvaart: de Generaal-Majoor van het luchtwapen *Von Kotze.* Voor de Marine voorlopig ter vervanging van de door de Marineleiding aan te wijzen bevelhebber: Kapitein ter Zee *Hain.* Voor de onderhandelingen over de verzorging van de krijgsmacht en het bestuur van het land wijs ik aan Generaal-Majoor *Schlieper.*".

A. Juist. Dat geheel heb ik ondertekend.

7776. De **Voorzitter:** Dat is u dus eerst voorgelezen. Hebt u toen kunnen zeggen: ik wil het eerst wel eens zien en lezen?

A. Dat heb ik niet gevraagd, want het was voldoende duidelijk. Er is mij gevraagd of ik aanmerkingen had. Er stond o.a. in een bepaling, dat ik de vliegers, die naar Engeland waren vertrokken, moest laten terugkomen; wanneer zij daaraan niet voldeden, zouden zij als franc-tireurs worden behandeld. Hiertegen heb ik bezwaar gemaakt, omdat dit onmogelijk was en bovendien in strijd met het oorlogsrecht.

7777. De **Voorzitter:** Omdat het buiten uw macht lag?

A. Het lag geheel buiten de regelen van het oorlogsgebruik. Toen heeft generaal *von Küchler* mijn bezwaar aanvaard en is die clausule vervallen.
Er was nog een punt over de krijgsgevangenschap van de officieren. Mogelijk zouden de Duitsers dit ook toepasselijk achten op de gepensionneerde generaal *Schuurman,* die als hoofd van de censuur was werkzaam geweest, maar daartoe niet in actieve dienst was hersteld; ik had hem ook gebruikt om naar de Duitse gezant te gaan. Ik heb toen gezegd, dat hij moest worden uitgezonderd van de krijgsgevangenen, en ook dit is aanvaard. Daarop heb ik ondertekend en een mede door generaal *von Küchler* getekend exemplaar van het stuk ontvangen.

7778. De **Voorzitter:** Die beide andere stukken waren er toen nog niet?

A. Neen. Bij de bespreking van schout bij nacht *Heeris* met *Hain* bracht *Hain* die bepalingen mee.

7779. De **Voorzitter:** Wanneer was dit?

A. Of dezelfde middag, òf de volgende morgen.

7780. De **Voorzitter:** Daar was u niet bij?

A. Neen. Schout bij nacht *Heeris* verkeerde in de mening, dat die quaestie de vorige dag was behandeld en overeengekomen. Dit was echter niet zo; ik wist van het bestaan van dat papier niets af.

7781. De **Voorzitter:** *Heeris* heeft dus zonder meer getekend?

A. Hij heeft niet getekend, maar hij nam aan, dat dit overeengekomen was, en op grond daarvan is gewerkt.

7782. De **Voorzitter:** Kunt u zich de inhoud van deze documenten misschien herinneren, als u ze voor u heeft?

A. Misschien mag ik de Zusatz even zien?

De **Voorzitter:** U vindt van het stuk eerst op blz. 269 en 270 de Duitse tekst en daarachter op blz. 275 en 276 de vertaling.

A. Het was natuurlijk volkomen onjuist, dat maatregelen werden geëist, die onmiddellijk moesten worden genomen om werven en spoorbanen, bruggen en sluizen weer in orde te brengen, maar zoals gezegd, schout bij nacht *Heeris* meende, dat dit te Rijsoord was

overeengekomen. Pas bij een bespreking met schout bij nacht *Heeris* is het bestaan van deze papieren te mijner kennis gekomen; zij waren niet besproken in de bijeenkomst met generaal *von Küchler*. Nog kan ik hier aan toevoegen, dat aan de eis van de zoëven genoemde werkzaamheden niet is voldaan.

7783. De **Voorzitter:** Zij zijn dus niet ondertekend?

A. Door mij ten minste niet. U zoudt aan schout bij nacht *Heeris* kunnen vragen, of hij het gedaan heeft. Het heeft in ieder geval in de practijk geen kwade gevolgen gehad.

7784. De **Voorzitter:** Er zijn twee aanvullende stukken, de „Verhandlungspunkte" en het „Zusatzprotokoll". Wat was het verschil tussen deze twee documenten?

A. Het verschil is, dat het ene was in hoofdzaak de verdere uitwerking voor de overgave en overname, voor wat betreft de landmacht, hoewel er ook enkele andere bepalingen in waren opgenomen, en het andere was een apart stuk met gelijke strekking voor de marine.

7785. De **Voorzitter:** Dus de „Verhandlungspunkte" hebt u ook niet getekend?

A. Neen.

7786. De **Voorzitter:** Deze zijn derhalve blijkbaar eenzijdig door de Duitsers vastgesteld.

A. In hoeverre het eenzijdig was, weet ik niet. Het zou niet onmogelijk zijn, dat de daarbij betrokken Nederlandse officieren bij het overleg in de bepalingen verandering hebben kunnen brengen. Deze „Verhandlungspunkte" zijn de grondslag geweest voor het overleg tussen de Nederlandse autoriteiten en de Duitsers.

7787. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u deze twee aanvullende stukken het eerst gezien?

A. Wat betreft die „Verhandlungspunkte", weet ik het niet precies. Het was een dag of drie, vier na de capitulatie, toen ik met schout bij nacht *Heeris* sprak, dat ik van het „Zusatzprotokoll" hoorde. Naar aanleiding van mijn verwondering over enkele punten van dat protocol antwoordde hij: ik dacht, dat u dat aanvaard had.

7788. De **Voorzitter:** Prof. *Verzijl* zegt in zijn artikel, dat het document van de capitulatie zoek is, maar, zegt hij: het is toch bekend en ik publiceer het hierbij. Hoe is dat gegaan?

A. Ik heb een ondertekend exemplaar van de capitulatievoorwaarden voor mijn persoonlijk gebruik in de brandkast op mijn hoofdkwartier gelegd, met andere instructies en aan mij behorende stukken. Ik ben door de Duitsers onverwachts uit mijn huis gehaald en naar Duitsland gebracht en heb niemand meer kunnen spreken. De sleutels heb ik aan mijn vrouw gegeven. Daarna is mijn chef van de staf ook weggevoerd, naar Groningen, en is ook niet meer terug geweest. Wat er verder is gebeurd met die brandkast, weet ik niet, want die stukken zijn er niet meer. Ik heb nog geprobeerd, dat bewuste stuk te vinden in het archief van de weermacht, maar daar was het ook niet.

7789. De **Voorzitter:** Hoe weten wij dan, dat dit de authentieke tekst is?

A. Er bestonden afschriften van, maar geen getekende. Ik heb prof. *Verzijl* zo een stuk kunnen geven, maar geen getekend stuk; dat hij juist graag hebben wilde; ik beschik daarover niet meer.

7790. De **Voorzitter:** Niemand heeft dus het getekende stuk kunnen produceren?

A. Neen. Ik heb prof. *Verzijl* aangeraden in Berlijn een onderzoek te laten instellen.

7791. De **Voorzitter:** Voor de authenticiteit van de tekst steunen wij derhalve op uw verklaring, dat het afschrift conform het origineel is?

A. Ja.

7792. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is de hele brandkast meegenomen of was het een safe, die vastgeklonken zat, en hebben zij die opengemaakt en de stukken er uit gehaald?

A. Het was een stalen brandkast, gelijk op veel bureaux gebruikt worden. Wat met de inhoud is geschied, weet ik niet. Ik heb toen ik in Duitsland was geen contact meer gehad met enig bureau in Nederland.

7793. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebben ze de sleutels niet van uw vrouw opgevraagd?

A. Mijn vrouw heeft die sleutels afgegeven, vermoedelijk aan een van mijn adjudanten, dat moet ik haar nog eens vragen.

7794. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Uw adjudanten zijn dus niet met u meegegaan. Er werd hier in het land verteld, dat zij wel waren meegegaan.

A. Dat is later geweest. Ik ben oorspronkelijk alleen gegaan, maar later — een week of drie daarna — hebben twee van mijn adjudanten toestemming verkregen vrijwillig in krijgsgevangenschap te gaan om zich bij mij te voegen.

7795. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog het volgende onderwerp met u te behandelen. Er doen alle mogelijke verhalen de ronde en wij hebben die nog niet afdoende kunnen controleren, dat er na de capitulatie verschillende pogingen geweest zijn van vooraanstaande personen in Nederland om te komen tot de vorming van een bewind, een Regering in Nederland. Dat is ook later gebeurd, maar daarover zoudt u alleen iets kunnen verklaren voor wat betreft de periode van 14 Mei tot de dag, waarop u uw bevoegdheden zijn ontnomen.

A. Dat was op 1 Juli.

7796. De **Voorzitter:** Tot die dag dus. Kunt u daarover iets mededelen?

A. Ik heb wel eens bezoek gehad van enkele mensen, die mij voorgesteld hebben om een driemanschap te vormen, zoals wij dat vroeger ook gekend hebben.

7797. De **Voorzitter:** Wanneer was dat? Nadat uw bevoegdheden afgelopen waren of vóór die tijd?

A. Nog vóór die tijd.

7798. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Vóór 29 Mei, het eerste officiële optreden van *Seyss-Inquart?*

A. Het moet vóór die tijd geweest zijn.

7799. De **Voorzitter:** Wilt u het nader verklaren en meedelen wie men op het oog had voor het driemanschap?

A. Ik doe het liever niet.

De **Voorzitter:** Het is van uitermate groot belang.

A. Vindt u het van belang om het te weten? Ik ben er nl. niet verder op ingegaan.

De **Voorzitter:** Er komt bovendien bij — ik geloof, dat het daarom goed is, dat u het vertelt —: er zijn alle mogelijke verhalen over in omloop. Wij krijgen er brieven over. Met dit soort dingen is het over het algemeen het beste, dat men precies weet, waaraan men toe is. Dan kan men de omvang van de zaak overzien en wat er omheen zweeft er afkappen. Dat heeft toch wel wel zijn grote voordelen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het behoeft niet bepaald een blaam te werpen op degene, die bij u geweest is. Men kan dat gedaan hebben in de vaste overtuiging zijn land daarmee te dienen.

A. Dat ben ik volkomen met u eens, maar ik vind het niet aangenaam namen te noemen van mensen, als ik niet eerst aan hen gevraagd heb of zij daartegen geen bezwaren hebben.

De **Voorzitter:** Het is misschien niet prettig, maar ten slotte: iedere Nederlander is verplicht voor de enquête-commissie te getuigen.

A. Vindt u het van enig belang?

De **Voorzitter:** Van groot belang, zonder enige twijfel.

A. Dan zal ik het u zeggen. Prof. *van Hamel* is bij mij geweest. Van hem herinner ik het mij.

7800. De **Voorzitter:** Wie had men op het oog voor dat driemanschap?

A. Daarop ben ik niet ingegaan. Er zijn geen namen genoemd.

7801. De **Voorzitter:** U bent daarop dus niet ingegaan. Ik zal u door een illustratie laten zien, van hoe groot belang het is, dat hierover klaarheid komt.

De Enquêtecommissie heeft onlangs een brief gekregen van dr. *H. W. van der Vaart Smit.* Dit is een ex-N.S.B.-er, die gedetineerd is in het kamp in Westerbork. Hij is daar nu nog.

In die brief doet hij verschillende verhalen. In de eerste plaats komt hij met een verhaal, dat ik eigenlijk niet goed begrijpen kan, nl. dat *Seyss-Inquart* een verklaring heeft doen opstellen, die inhield, dat de secretarissen-generaal — zoals hier staat, „als waarnemende hoofden der Nederlandse departementen, met de *formele toestemming* van generaal *Winkelman* als gevolmachtigd representant van het naar Londen uitgeweken Nederlandse bewind hun volledige *loyale* medewerking aan de bezettingsautoriteiten beloofden". Het zou een akte zijn van 29 Mei, die de handtekening van generaal *Winkelman* zou dragen.

A. Dit is niet waar.

De **Voorzitter:** Het verhaal is vrij onsamenhangend en ook niet helemaal duidelijk. U begrijpt, hoe nuttig het is, dat hierover een duidelijke uitspraak komt.

A. *Seyss-Inquart* heeft reeds dadelijk na zijn komst met mij niet willen spreken. Hij heeft direct tot de secretarissen-generaal gezegd: jullie blijft in functie en staat rechtstreeks onder mij. Dezen zijn toen bij mij geweest en hebben gevraagd: wat moeten wij doen?

7802. De **Voorzitter:** *Van der Vaart Smit* schrijft: „Ik heb persoonlijk dit stuk in het Nederlands moeten vertalen en kreeg de opdracht het stuk zonder de handtekeningen en met verbod tot discussie aan de Nederlandse pers door te geven, hetgeen 29 of 30 Mei geschied is. De bladen hebben de publicatie afgedrukt.

A. In de kranten, die ik las, heb ik het niet gezien.

7803. De **Voorzitter:** Vervolgens schrijft *van der Vaart Smit:*

„In de tweede plaats wilde ik uw aandacht vragen voor de poging, aan welke ik medegewerkt heb, om direct na 14 Mei 1940 hier te lande tot een waarnemende Nederlandsche burgerlijke Regering rondom en te zamen met generaal *Winkelman* te komen, ten einde hier *de komst* van een Rijkscommissaris — met al de nasleep van dien — te voorkomen."

A. Dit zou een ondeugdelijk middel zijn.

7804. De **Voorzitter:** „Het overleg hiertoe begonnen wij op 15 Mei ten huize van dr. *H. Colijn,* die krachtig medehielp — leidde tot mr. *J. B. Kan,* als formateur, kreeg de voorloopige medewerking via graaf *Zech von Burkersroda* van de Duitse Rijksregering en zou *geslaagd* zijn, indien generaal *Winkelman,* dien wij noodig hadden om Nederlandsche *legaliteit* te bezitten, niet eindeloos getalmd had, onzeker of zijn „volmacht" hem deze handeling veroorloofde."

A. Hiervan is mij niets bekend. Dit verhaal verwondert mij, want met de heer *Kan* had ik in die tijd nauw contact, zodat ik daarvan zeker iets zou hebben gehoord. Ik verwijs dit dus naar het rijk der fabelen.

7805. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u nooit van *van der Vaart Smit* gehoord?

A. Neen.

7806. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij was directeur van een Christelijk persbureau, dat vóór de oorlog al bekend stond als pro-Duits en gewantrouwd werd in Protestants-Christelijke kring. Hij was door en door onbetrouwbaar. *Van der Vaart Smit* was oorspronkelijk predikant en daarna heeft hij nogal een rol gespeeld in de beweging „Evangelie en Volk".

U hadt dus nooit van hem gehoord?

A. Neen. Ik kan het mij althans niet herinneren.

7807. De **Voorzitter:** Zijn u, behalve die ene gedachtenwisseling, die met u heeft plaats gehad, ook nog andere pogingen bekend?

A. Neen. Er kan misschien wel eens over gesproken zijn. Er kunnen mogelijk wel eens mensen met die gedachte bij mij geweest zijn, maar er zijn zoveel mensen geweest, dat ik mij dat niet meer kan herinneren.

7808. De **Voorzitter:** Ik ben aan het eind gekomen van hetgeen ik had te vragen. Hebt u misschien in het kader van hetgeen wij hier hebben behandeld, nog iets mede te delen?

A. Ik kan nog wel iets mededelen over de verhouding tussen *Seyss-Inquart* en mij. Hij wilde met mij niets te maken hebben en wilde de zaken met de secretarissen-generaal behandelen. Zij hebben mij gevraagd: hoe moeten wij dat doen? Ik heb gezegd: er is maar één oplossing: dat gij met *Seyss-Inquart* de zaak gaande houdt; ik ben uitgeschakeld. Officieel hebben wij toen afscheid genomen, maar ik heb toch een oogje in het zeil gehouden. Kort daarna hoorde ik b.v., dat één van de Commissarissen der Koningin een noenmaal had gehad met Duitse autoriteiten en officieren; daarbij was ook een kolonel geweest. Toen ik dat hoorde, heb ik een brief geschreven en gezegd: hoewel door de komst van *Seyss-Inquart* mijn functie, mijn verhouding tot ons land, heel anders is geworden, meen ik toch, op grond van mijn oorspronkelijke opdracht, wanneer het nodig is, mijn stem te moeten laten horen. Ik heb toen mijn ongenoegen te kennen gegeven en heb toen juist, als richtlijn voor de Nederlandse autoriteiten, het voorbeeld aangehaald van de secretarissen-generaal, die bedankt hebben voor het noenmaal na de overname van het gezag door *Seyss-Inquart.* Toen *Seyss-Inquart* hier kwam, heeft hij voor die bijeenkomst in de Ridderzaal uitgenodigd o.a. de secretarissen-generaal; mij niet. Ik heb toen met de secretarissen-generaal afgesproken, dat zij die uitnodiging zouden aannemen onder twee voorwaarden: dat niet over de Koningin zou worden gesproken, en ten tweede, dat het fabeltje, dat wij geheuld zouden hebben met andere landen, met Frankrijk en Engeland, niet gereleveerd mocht worden. Als dat wèl gebeurde, dat zij dan gezamenlijk, zeer ostentatief, de zaal zouden verlaten. De secretarissen-generaal hebben zich daarmede accoord verklaard en hebben van *Seyss-Inquart* de toezegging gekregen, dat niet over die twee punten zou worden gesproken. Dit is ook niet gebeurd.

Een week daarna heb ik de vraag gekregen via de secretarissen-generaal of ik, als *Seyss-Inquart* persoonlijk met mij kennis wilde maken, aan dat verzoek gehoor zou geven. Ik heb natuurlijk geantwoord: ja. Dat is echter anders gelopen. Ik heb inderdaad enige dagen daarna de uitnodiging gekregen om op een aangegeven uur te zijn op het Ministerie van Buitenlandse Zaken, waar zijn bureau was gevestigd. Maar toen ik daar kwam, heb ik daar *Goering* ontmoet en niet *Seyss-Inquart,* dus die kennismaking is niet doorgegaan. Verder heb ik hem alleen ontmoet, wanneer ik een enkele keer moest protesteren. Hij wilde mij volkomen uitschakelen.

7809. De **Voorzitter:** Verder heeft hij geen contact meer met u gehad?

A. Neen, alleen bij dat protest.

7810. De **Voorzitter:** Toen de Rijkscommissaris opgetreden was, was uw bevoegdheid, ook uw wetgevende bevoegdheid, ten einde door de feiten.

A. Ja.

7811. De **Voorzitter:** Ik herinner mij, dat er in begin Juni een verklaring van u is geweest, waarbij u, waarschijnlijk ook gedwongen, hebt moeten verklaren, dat maatregelen, welke u nog had getroffen na het optreden van de Rijkscommissaris, door u niet meer hadden mogen worden getroffen. Waar sloeg dat op?

A. Ik heb toen nog aan de industrie geschreven, dat naar mijn mening niet mocht worden gewerkt voor de Duitsers en aan de reserve-officieren, dat zij, ook al waren zij niet meer in actieve dienst, toch niet mochten werken voor de Duitsers.

Toen ben ik daarvoor bij *Christiansen* geroepen en is mij gezegd: U hebt hier, terwijl wij u alleen nog belast hebben met de afwikkeling van de militaire zaken, toch zaken van algemene aard behandeld en daartoe waart u niet bevoegd. Ik heb het niet kunnen ontkennen en heb gezegd: Inderdaad, het is zo. Men heeft mij gevraagd: „Bent u bereid dat in te trekken?" en: „Wilt u dat stuk dan tekenen!"

Ik heb dat stuk gelezen en gezegd: Dat teken ik niet; ik zal het op mijn manier wel meedelen. Ik heb toen zelf een brief geschreven en deze werd aanvaard. Toen hebben de Duitsers echter deze lelijke streek uitgehaald: Zij hebben in de krant, welke die avond verscheen, laten zetten, dat ik al mijn aanschrijvingen over het niet werken voor de Duitsers — de Artillerie-inrichtingen en alle mogelijke inrichtingen — bij deze had ingetrokken. Dat was niet juist, want ik heb in mijn brief instantelijk alleen die aanschrijvingen herroepen, welke ik na, ik meen, 3 Juni had geschreven. (In ieder geval, ik heb de datum genoemd.) Vóór die datum had ik ook reeds aanschrijvingen van gelijke strekking uitgezonden en deze bleven uiteraard van kracht. In de zaak zelf werd dus feitelijk geen wijziging gebracht. Toen heb ik geprobeerd het misleidende bericht in de pers tegengesproken te krijgen. Dat is mij echter niet gelukt.

De **Voorzitter:** Deze zaak speelt thans ook voor de bijzondere gerechtshoven, nl. in die zin, dat men gebruik maakt van de verkeerde interpretatie, die in de krant gegeven is.

A. In enkele gevallen hebben de beklaagden aangevoerd, dat ik bij een bespreking zou hebben verklaard, dat wèl gewerkt mocht worden, zelfs voor het vervaardigen van munitie.

Als bewijs moet dan dienen een brief aan een inmiddels overleden burgemeester, waarin de vorenbedoelde verklaring wordt bevestigd. Het eigenaardige is, dat in die brief is geschreven: Ter bevestiging van ons onderhoud deel ik u mede, dat dit en dat is gezegd. Maar die brief is niet gericht aan mij, die het gezegd zou hebben, doch aan de sedert overleden burgemeester van Schiedam. Die bevestiging is dus van geen waarde. Die quaestie zelf heeft zich als volgt voorgedaan. Drie dagen nadat de eerste bespreking had plaats gehad, zijn de heren met een groter gezelschap weer bij mij gekomen en toen bleek mij, dat er een misverstand was. Toen ik mijn afwijzende houding in zake het werken voor de Duitsers herhaalde, zeiden zij: Hé, dat hebt u de vorige keer toch anders gezegd. Toen heb ik geantwoord: Dan hebt u het verkeerd begrepen en zal ik het nog eens zeggen. Als een man aan een werkbank staat en er komt een Duitser, die hem zijn pistool op de borst zet en zegt: „werk en anders schiet ik je neer", en die man gaat werken, zal ik hem dit niet kwalijk nemen. Men kan niet verlangen, dat iedereen een held is en zich laat doodschieten. Dat is overmacht, maar een opdracht voor een werk aanvaarden, is geen overmacht. Dat heb ik daarna nog schriftelijk vastgelegd. De heren kunnen dan ook slechts enkele dagen in een verkeerde mening hebben geleefd.

7812. De **Voorzitter:** Hebt u nog andere punten?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

H. G. WINKELMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,
oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Raad van State; oud-Minister van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

7813. De **Voorzitter:** Wij hebben een aantal punten met u te bespreken, die u in uw oproepingsbrief vermeld heeft gevonden. Het lijkt mij, dat deze voor een groot gedeelte chronologisch behandeld kunnen worden. Ik wil hieraan echter direct toevoegen, dat ik, wanneer u omtrent een bepaald onderwerp, dat u zelf van belang acht, niets zou worden gevraagd, er prijs op stel, dat u zelf daarop de aandacht vestigt.

Ik wil dan beginnen met enige zaken, die nog liggen vóór de 10de Mei 1940, dus ook vóór het vertrek van de Regering, omdat wij deze tot goed begrip van de dingen toch wel van belang achten.

In de eerste plaats iets over de Kabinetsformatie van Augustus 1939. Hierover zou ik u de volgende vraag willen stellen: werd bij de formatie het Kabinet al gezien als een eventueel oorlogskabinet of is dit toen niet met zoveel woorden uitgesproken?

A. Ik herinner mij niet, dat daarover met zoveel woorden gesproken is, maar ik neem aan, dat al de heren, die werden uitgenodigd, zitting te nemen in het Kabinet, er zich rekenschap van gaven, dat er een grote kans was, dat Nederland binnen korte tijd in de oorlog zou komen.

7814. De **Voorzitter:** Ik vroeg het, omdat de heer *de Geer* in zijn brochure „Verantwoording" op pagina 5 en 6 schrijft: „Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor oogen stonden en waarvoor ik, ondanks mijn reeds bijna 70-jarigen leeftijd, gaarne mijn persoon wilde inzetten: 1°. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog; 2°. de openstelling van het Ministersambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef, enz."

Men krijgt hieruit de indruk, dat hij zelf dit toen reeds voor ogen heeft gehad, maar, naar u mededeelt, is daarover niet in den brede gesproken.

A. Ik geloof, dat dit sous-entendu was. Daarover behoefde niet te worden gesproken. Iedereen gevoelde, dat wij in een zeer precaire positie verkeerden. Ik persoonlijk zag het belang, dat men een Kabinet met brede samenstelling had, juist ook met het oog op het komende oorlogsgevaar.

7815. De **Voorzitter:** Is het waar, dat de Minister-President direct na de formatie naar Duitsland is gegaan? Trok dit niet de aandacht?

A. Dat trok zeer de aandacht. Het wekte verwondering. Het werd medegedeeld op het Paleis Soestdijk, direct na de beëdiging. De heer *de Geer* nam toen afscheid van de heren.

7816. De **Voorzitter:** Hij liet dus het Kabinet, bij wijze van spreken, op de stoep staan?

A. In de antichambre van de Koningin.

7817. De **Voorzitter:** Wat gaf hij daarvoor als reden op?

A. Hij had het met de Koningin besproken — ik geloof, bij dezelfde gelegenheid —; hij zei, dat hij zeer vermoeid was. Dit kon ik zeer goed begrijpen, want hij had zich bijzonder ingespannen voor de Kabinetsformatie.

7818. De **Voorzitter:** Hij is toen teruggekomen uit Duitsland, zoals hij zelf heeft verteld, in verband met de dreigende toestand. Toen kon hij niet direct in zijn woning in den Haag te recht en heeft hij tijdelijk zijn intrek genomen in hotel Beekhuizen, bij Velp. Verschillende van uw collega's hebben al verteld, dat ook, toen het besluit tot mobilisatie in het Kabinet werd genomen, de heer *de Geer* niet aanwezig was.

A. Dat is juist.

7819. De **Voorzitter:** De voorstelling van zaken, welke de heer *de Geer* geeft, is, dat hij des avonds werd opgebeld, dat de volgende ochtend deze zaak besproken zou worden en dat hij inderdaad op die ochtend, toen het besluit is genomen, aanwezig is geweest. De lezing van andere heren is geweest, dat er des morgens een Ministerraad is geweest, waar de heer *de Geer* aanwezig was, dat hij daarna terug is gegaan naar Beekhuizen, dat vervolgens nieuwe gezichtspunten naar voren zijn gekomen, dat 's middags weer de Ministerraad is bijeengekomen en dat toen, buiten aanwezigheid van de heer *de Geer,* het besluit tot mobilisatie is genomen.

A. Die ochtendvergadering herinner ik mij niet. Ik spreek het niet tegen, maar het staat mij niet voor de geest. Maar in de middagvergadering is tot mobilisatie besloten en toen is de heer *de Geer* daarbij niet aanwezig geweest. Toen heeft een van de heren, ik meen de heer *Dijxhoorn* of de heer *van Kleffens,* hem dat telefonisch in Beekhuizen moeten mededelen. Dat besluit is niet de volgende dag genomen, maar des middags, in die vergadering, die in het gebouw aan de Kneuterdijk is gehouden.

7820. De **Voorzitter:** Er heeft enige malen plaats gehad een z.g. aanbod van goede diensten, waar Nederland ook bij betrokken was, aan de oorlogvoerende partijen. Nu wil ik niet de verschillende gevallen, waarin dit is geschied, bespreken, maar ten aanzien van één daarvan wil ik wèl een vraag stellen nl. betreffende het telegram, dat 7 November 1939 door *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië is gezonden. Het is vrij duidelijk, waarom dat is gebeurd, want wij verkeerden toen in een crisisperiode. Zo is nog op 8 November binnengekomen de mededeling van majoor *Sas,* dat de aanval door Duitsland zou plaats vinden op 12 November. Er is echter in dit verband van bepaalde zijde ook ter sprake gebracht een Engelse demarche, welke zou hebben plaats gevonden op 5 November. Weet u er iets van of deze Engelse stap inderdaad heeft plaats gehad en, zo ja, of er verband was tussen die Engelse stap en het telegram van 7 November?

A. Waarin zou die Engelse stap hebben bestaan?

De **Voorzitter:** Dat is ons ook nog niet duidelijk; wij hebben dat nog niet kunnen verifiëren.

A. Ik weet het niet. Ik spreek het niet tegen, het kan zo zijn, maar ik heb het misschien ook niet geweten.

7821. De **Voorzitter:** De politiek van het Kabinet was uitgesproken een politiek van strikte neutraliteit. Hebt u voor u zelf de indruk, dat onder alle omstandigheden daaraan de hand is gehouden in de periode van September 1939 tot 10 Mei 1940?

A. Ik heb de indruk, dat daaraan angstvallig de hand is gehouden.

7822. De **Voorzitter:** Er heeft zich toen een bepaald geval voorgedaan, het bekende Venlo-incident. Dat heeft tot gevolg gehad, dat de verantwoordelijke chef van de inlichtingendienst is ontslagen.

A. Ja, generaal *van Oorschot.*

7823. De **Voorzitter:** Dan nog een andere vraag, welke ook ter sprake is gekomen bij de tweede sub-commissie, maar welke ik ook hier wil stellen. U herinnert zich, dat in deze sub-commissie medegedeeld is, dat de Duitse gezant *Zech* bij de heer *Snouck Hurgronje* en bij de heer *van Kleffens* zou hebben gepolst, of de mogelijkheid bestond, dat de Duitse troepen door het zuiden van ons land zouden trekken, waartegenover dan de rest van Nederland ongemoeid gelaten zou worden. Hebt u van die stappen iets vernomen in de periode, gedurende welke u nog als Minister hier te lande vertoefde?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

7824. De **Voorzitter:** Dat hebt u dus pas vernomen . . . .

A. Hier, Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het ook zelfs in Londen nooit vernomen.

7825. De **Voorzitter:** Er is bij de Regering nogal bezwaar geweest tegen de afkondiging van de staat van beleg voor het gehele land. Van militaire zijde is er meermalen op aangedrongen. De Regering is er voor het gehele land pas toe overgegaan op 19 April 1940. Zoudt u misschien in enkele woorden kunnen aangeven wat het motief van de Regering was om de staat van beleg niet af te kondigen tenzij het dringend noodzakelijk was?

A. Ik geloof, dat er meer dan één motief voor was. Vooreerst, dat men niet direct tot de uiterste toestand wilde overgaan, nl. om het leven in Nederland niet te verstoren en de mensen niet al te ongerust te maken, omdat de nodige voorbereidingen ook zonder de staat van beleg konden worden getroffen; maar ik geloof, dat bij velen, althans voor mij, een voorname rol speelde de wens om ons democratisch Staatsbestel en onze democratische zeden en vrijheden zolang mogelijk ongerept te laten; vooral omdat wij zagen aankomen, dat wij oorlog zouden moeten voeren tegen een anti-democratische Staat, moest het volk te voren zolang mogelijk in het bezit van zijn volle democratische rechten blijven.

7826. De **Voorzitter:** Is het ook uw indruk, dat de heer *de Geer* in de periode van September 1939 tot Mei 1940 steeds behoorlijk heeft medegewerkt aan de financiële maatregelen, die nodig waren voor de defensie?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik herinner mij niet, dat hij op dat punt de Minister van Defensie ooit enige moeilijkheid in de weg heeft gelegd.

7827. De **Voorzitter:** Een van de vroegere ambtgenoten van u en de heer *de Geer* heeft verklaard — dat is ons gebleken uit de stukken van het proces-*de Geer* —, dat, toen de arrestaties van die 21 personen aan de orde was — dat was na 19 April 1940, na de afkondiging van de staat van beleg —, de heer *de Geer* op het standpunt zou hebben gestaan, dat ook communisten zouden moeten worden aangehouden, omdat het anders zo'n onaangename indruk zou maken in Duitsland. Dit is echter een mededeling, die wij alleen van deze ene ambtgenoot in het dossier-*de Geer* hebben aangetroffen.

A. Daarvan herinner ik mij niets, Mijnheer de Voorzitter!

7828. De **Voorzitter:** Het zou wel verwonderlijk zijn, indien het gebeurd is, dat u er zich niets meer van herinnert, want het zou zonder enige twijfel een heel merkwaardige uitlating zijn.

Ik wilde u nu iets vragen over de voorbereiding van het vertrek van de Regering naar Londen. Wij hebben verschillende maatregelen gevonden, die men kan rubriceren in het kader van de voorbereiding voor de oorlog, maar die toch zeer incidenteel en onsamenhangend zijn. Afgezien dan van de maatregelen op militair gebied, waarbij ook behoren de brieven, die generaal *Winkelman* op 23 Maart 1940 heeft geschreven voor de gezanten in Brussel, Parijs en Londen, kan ik b.v. noemen de „Aanwijzigingen" van 1937 aan de ambtenaren, de maatregelen betreffende de spreiding van de goudvoorraad in de tijd vóór Mei 1940, de opdracht aan onze gezant te Washington, dat hij zo nodig als betaalmeester zou fungeren, de wet op de zetelverplaatsing van de N.V.-en, de maatregelen om te voorkomen, dat onze handelsvloot in handen van de vijand zou vallen en maatregelen in zake de dislocatie van Departementen, welke laatste maatregelen ons nogal tamelijk wonderlijk lijken in het licht van hetgeen er later is gebeurd. Is er nu echter ook iets gedaan aan de voorbereiding van de bescherming van de Regering, van de Koningin en van de leden van het Kabinet en van de eventuele evacuatie van de Regering of is dat alles geïmproviseerd, gegroeid en tot een besluit gerijpt tijdens de Meidagen van 1940?

A. Wat er ten slotte gebeurd is, is uit een improvisatie in de Meidagen voortgevloeid, omdat het iets geheel anders was dan men zich had voorgesteld zo spoedig te doen. Dit staat in verband met het veel snellere verloop van de militaire gebeurtenissen in Nederland dan verwacht was. Er waren, in de veronderstelling, dat de verdediging langer zou kunnen worden voortgezet, wel maatregelen genomen om de Regering te beveiligen. Van deze maatregelen heeft u er al één genoemd, nl. een plan tot evacuatie — binnenslands — van verschillende Departementen en van de Hoge Colleges van Staat. Dit plan was neergelegd in brieven, waarvan op elk Departement er één, voor zover het dit Departement betrof, verzegeld in de brandkast lag. Deze brieven zouden eerst mogen worden geopend op het daartoe te geven sein. Ik heb de inhoud van het stuk, dat op het Departement van Waterstaat lag, nooit gezien, want die brieven waren reeds gedeponeerd vóór het optreden van het Kabinet-*de Geer*; die voorbereidende maatregelen zijn reeds getroffen onder het Kabinet-Colijn en ik heb alleen daarover wel eens iets vernomen. Er waren natuurlijk enkele hogere ambtenaren ingelicht, die ook hadden moeten beoordelen, of de gebouwen, die waren aangewezen voor verschillende Departementen en diensten, daarvoor wel geschikt waren.

7829. De **Voorzitter:** Dat waren forten?

A. Neen, dat waren geen forten.

De **Voorzitter:** Dan spreken wij misschien over verschillende dingen.

A. Hiertoe behoorden bij voorbeeld buitens in Rijswijk. Mijn eigen Departement zou gaan naar een van die „voorden" bij Rijswijk. De Eerste Kamer zou gaan naar het thans verdwenen Roomhuis — dat toen Château Bleu heette —, zeer ten verdriete van de heer *de Vos van Steenwijk;* daar waren in al die gebouwen ook telefooninstallaties aangelegd. Van dit alles is echter niets gekomen, omdat er direct op de eerste dag van de invasie een geheel andere toestand intrad.

Wat u bedoelt met de forten, was iets anders. Deze waren bestemd voor een verder liggende situatie, waarin het verblijf in den Haag niet zou kunnen worden voortgezet en de Regering den Haag zou moeten verlaten. Met het oog op die mogelijkheid is een verdere regeling gemaakt. De regeling voor de omgeving van den Haag is al van het vorige Kabinet, maar door het Kabinet-*de Geer* is een regeling gemaakt voor het vertrek van de Regering met de noodzakelijke ambtenaren naar forten in de stelling Amsterdam. Hiervoor zijn ook, meen ik, twee of meer forten in gereedheid gebracht. Er zijn bedden en levensmiddelen gebracht om het er enige tijd te kunnen uithouden. Vervolgens zou, indien het ook daar niet meer gehouden kon worden, worden getracht Nederland te verlaten vanuit IJmuiden. Er werd toen ook gesproken van vliegmachines of vliegboten, die, als ik mij wel herinner, op de Brasemer lagen en inzonderheid voor de Koningin bestemd waren. In elk geval waren er enkele veiligheidsmaatregelen genomen, die niet zo uitvoerig zijn medegedeeld, maar waaraan het Departement van Defensie toch veel aandacht heeft gewijd. Een besluit om het land te verlaten, ook als toekomstig besluit, is in die phase niet genomen. Dat beschouwde men als de uiterste noodzakelijkheid, maar, zoals ik ook in een andere subcommissie reeds heb gezegd: wij waren toen in zeker opzicht optimistisch, omdat de verwachting van militaire zijde was, dat er vrij lange tijd weerstand zou kunnen worden geboden, eerst een dag of vier aan de IJssel en dan zeker enkele weken, zo niet enkele maanden, aan de Grebbe en de Waterlinie, en dat intussen hulp kon opdagen van een toekomstige bondgenoot om ons te bevrijden. Wij hoopten, dat dat zou kunnen gebeuren; volkomen doordrongen van de noodzakelijkheid om naar die forten te gaan of het land te verlaten, waren wij in dat stadium dus nog niet.

7830. De **Voorzitter:** Op 10 Mei des middags om één uur heeft er nog een bijeenkomst van de Tweede Kamer plaats gevonden, waar de voorzitter van de Tweede Kamer een korte redevoering heeft gehouden. Daarbij is niemand van de Regering aanwezig geweest. Hoe komt dat?

A. Naar ik meen, had daar iemand van de Regering, zo niet het gehele Kabinet, aanwezig moeten zijn, ook wanneer de Kamervergadering niet voldoende bezocht was geweest.

De **Voorzitter:** Er waren 38 leden.

A. Het was dus een bijeenkomst, niet een vergadering, maar dan had die bijeenkomst een historisch karakter kunnen verkrijgen en voor het moreel van het volk van grote betekenis kunnen zijn; dus

had de Regering naar mijn gevoelen aanwezig moeten zijn, maar de heer *de Geer* was daartoe niet bereid.

7831. De **Voorzitter:** Is er over gesproken?

A. Ik weet niet of er over gesproken is in een vergadering, maar er is wel in groepen over gesproken. Ik heb er persoonlijk de heer *de Geer* over gesproken. Deze was in het algemeen vlug met zijn antwoord klaar. Ik heb gezegd: moeten wij daar niet naar toe, moet u er niet een woord spreken? Hij zei: ik zie daarvan de noodzakelijkheid niet in.

7832. De **Voorzitter:** Een andere vraag is deze: heeft men ook niet overwogen de mogelijkheid om nog te komen tot een zekere vorm van noodwetgeving? U weet, dat in België en Noorwegen dit wel is gebeurd. In België is op 10 Mei 1940 nog een noodwet aangenomen, waarbij aan de secretarissen-generaal wetgevende bevoegdheid is verleend voor het geval de Regering moest uitwijken. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat men hier in het Kabinet had overwogen of het wenselijk of mogelijk was iets te doen van die aard.

A. Neen. Ik denk, dat men ook heeft gemeend daarvoor nog tijd genoeg te hebben of dat men niet te voren dingen heeft willen doen, die een zekere paniek zouden kunnen wekken of op een zeker defaitisme zouden kunnen wijzen.

7833. De **Voorzitter:** Gezien hetgeen later is gebeurd, t.w. de geïmproviseerde opdracht aan generaal *Winkelman* en de positie van de secretarissen-generaal, zou het toch wel wenselijk geweest zijn.

A. Achteraf bezien wel.

7834. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de heer *de Geer,* toen men in het Departement aan het Bezuidenhout vertoefde, des nachts naar huis ging, en is het ook juist, dat sommige andere Ministers dit ook deden?

A. Ik geloof niet, dat de heer *de Geer* ooit met ons des nachts verblijf heeft gehouden in het Ministerie van Sociale Zaken. Wij zijn daar eigenlijk van Vrijdagmorgen af onafgebroken geweest. Ik geloof, dat hij er geen enkele nacht heeft doorgebracht. Wel weet ik, dat hij op de laatste morgen vroeg aanwezig was. Om een uur of vijf verschenen daar de heren *Beelaerts van Blokland* en *van Tets* en generaal *Winkelman* om over het vertrek van de Koningin te spreken en toen was, meen ik, de heer *de Geer* aanwezig. Ik meen, dat hij van huis gehaald was, maar geslapen heeft hij daar nooit.

7835. De **Voorzitter:** De heer *Bolkestein* heeft ook verklaard, dat hij wel weg ging.

A. Minister *Bolkestein* ging des nachts ook naar huis.

7836. De **Voorzitter:** In de ochtend van de 10de Mei is in de Adelheidstraat te den Haag een Duits vliegtuig neergekomen. Daarin zat de adjudant van generaal *von Sponeck.* Dat vliegtuig had papieren aan boord, waaruit een en ander af te leiden was over de plannen van de Duitsers met het Regeringscentrum, de Regeringsgebouwen en de leden van de Regering. Die documenten zijn op het Algemeen Hoofdkwartier terechtgekomen in de loop van die dag. Generaal *Winkelman* heeft ons verteld, dat hij ze doorgestuurd heeft naar het Departement van Buitenlandse Zaken. Vandaar zijn ze, na de capitulatie, gegaan naar het Amerikaanse gezantschap, vervolgens zijn ze naar Amerika gezonden en na de oorlog zijn ze weer teruggekomen, zodat wij ze thans hier hebben. Ons is nog steeds niet gebleken, dat deze documenten ter kennis van het Kabinet zijn gebracht.

Generaal *Winkelman* zegt: „Ik heb ze naar het Departement van Buitenlandse Zaken laten brengen, ik zag het gewicht van deze papieren in. Ik heb ze bij een Regeringsinstantie laten brengen." Zijn deze papieren echter terechtgekomen bij de Ministers? Ik kan mij immers voorstellen, dat deze papieren ook van belang konden zijn geweest voor de beoordeling van de verdere plannen van de Regering.

A. Ik herinner mij niet, dat die papieren ter tafel zijn gekomen in een vergadering van de Ministerraad. Het is mogelijk, dat er enkele mededelingen over zijn gedaan. Wij waren toen natuurlijk de gehele dag bij elkaar. Het was niet altijd zo'n formele vergadering; vele besprekingen en mededelingen hadden plaats op een amicale manier en niet, zoals dat gebeurt, als men om een groene tafel zit. Ik herinner mij niet, dat het gebeurd is.

7837. De **Voorzitter:** De heer *Snouck Hurgronje* zal er misschien inlichtingen over kunnen verschaffen, want, als ik het goed heb heeft hij na het vertrek van Minister *van Kleffens* de besprekingen van de Ministers steeds bijgewoond.

Wat is naar uw indruk de rol van het Kabinet geweest met betrekking tot het vertrek van het Prinselijk gezin en de Koningin?

A. Het Kabinet heeft al vrij spoedig, misschien wel op de eerste dag van de invasie, met bezorgdheid gesproken over de gevaren, waarin de Koningin zich bevond. De Koningin was eerst op het Huis ten Bosch, zeer dicht bij de gevechtszone. Dat werd zeer gevaarlijk geacht en toen heeft, naar ik meen, de Minister van Defensie of de Minister-President, in ieder geval in overleg en volkomen in overeenstemming met de Ministerraad, er bij de Koningin op aangedrongen naar een veiliger plaats te gaan. Het was ons bekend, dat er in het paleis in het Noordeinde een goede schuilkelder was gemaakt, en dus is onzerzijds aan de Koningin aangeraden daarheen te gaan. Dat is toen ook geschied. Daarna is herhaaldelijk in de Ministerraad gesproken over de wenselijkheid, dat de Koningin zich gereed zou maken om een verblijfplaats buiten ons land te zoeken. Daartoe was H.M. aanvankelijk weinig geneigd. H.M. verklaarde daartoe alleen bereid te zullen zijn, wanneer de Minister van Defensie en de opperbevelhebber en, ik meen, de commandant van de zeemacht op dat punt homogeen waren en een eensluidend advies gaven. Door deze drie werd de toestand niet even gevaarlijk ingezien, zodat die eenstemmigheid, naar ik meen, aanvankelijk niet aanwezig was, maar ten slotte wel. De heer *Dijxhoorn* was, naar ik mij herinner, al vrij spoedig er van overtuigd, dat het niet te verantwoorden was, dat de Koningin hier bleef.

7838. De **Voorzitter:** Is er een positief advies uitgegaan van het Kabinet aan de Koningin?

A. In overeenstemming met het Kabinet heeft de heer *de Geer* of de heer *Dijxhoorn,* naar ik meen meer dan eens aan de Koningin gezegd, dat het raadzaam was, daartoe te besluiten.

7839. De **Voorzitter:** In de vroege ochtend van 13 Mei is generaal *Winkelman* met de generaal *van Voorst tot Voorst* gekomen ter bespreking van de militaire toestand. Nu is het beeld, dat wij hebben gekregen van de verschillende heren, die daarbij zijn geweest, het volgende: dat daar uiteraard is gediscussieerd over de militaire toestand en de vraag, wat men onder de gegeven omstandigheden moest doen en nog kon doen, en dat het resultaat van die bespreking is geweest, dat de generaal *Winkelman* een blanco volmacht kreeg, maar met dien verstande, dat hem als richtlijn werd meegegeven geen onnodige offers te brengen. Generaal *Winkelman* schijnt zelf eerst op het standpunt gestaan te hebben: ik vecht door tot de laatste man en de laatste patroon, maar het Kabinet schijnt hem te kennen te hebben gegeven, dat ook daaraan grenzen zijn, dat het geheel aan hem werd overgelaten, doch dat hij geen onnodige offers behoorde te brengen.

A. Dit is juist.

7840. De **Voorzitter:** Na die bespreking met generaal *Winkelman* is het besluit om te vertrekken tot uitvoering gebracht. In de loop van de voorafgaande dagen is eerst nog ter sprake geweest het plan om naar Zeeland te gaan, maar deze gedachte is geleidelijk losgelaten.

Nu wilde ik u vragen: heeft de constructie, zoals deze later naar voren is gebracht, nl. dat het vertrek heeft plaats gehad om de strijd van het Koninkrijk te kunnen voortzetten, waarvoor de Regering buiten de macht van de vijand moest blijven, van het begin af aan voorgezeten of is zij ook geleidelijk gegroeid? Ik kan mij voorstellen, dat de eerste impuls is geweest: de Regering moet zorgen, dat zij niet in handen van de vijand valt. Bij sommige heren schijnt pas op het fort in Hoek van Holland volkomen duidelijk te zijn geworden, dat men met het oog op de voortzetting van de strijd door het Koninkrijk naar Engeland moest gaan.

A. Ik zou niet durven zeggen op welk ogenblik de doorslag is gegeven door de gedachte, dat het alleen mogelijk zou zijn, de oorlog voort te doen zetten door het gehele Koninkrijk, als de Regering zich in het buitenland bevond. Wel heeft aanvankelijk een grote rol gespeeld de gedachte, dat moest worden voorkomen, dat de Koningin en de Ministers in handen zouden vallen van de Duitsers, omdat men, gezien hetgeen er in de vorige jaren was gebeurd met *Hacha* en anderen, vreesde, dat met allerlei duivelse methoden de Ministers zouden kunnen worden gedwongen tot het geven van medewerking aan maatregelen of verklaringen, die tegen het belang van het Nederlandse volk zouden zijn. Niemand wilde zich daaraan blootstellen.

Dit behoefde echter nog niet direct te leiden tot vertrek naar het buitenland. Dit gaf dus niet direct bij allen de doorslag, want men zou zich ook kunnen voorstellen, dat hiervoor een andere regeling zou worden gevonden, bij voorbeeld dat de Ministers op het ogenblik, dat de Duitsers de macht zouden gaan aanvaarden, ontslag zouden krijgen. Dit was o.a. naar mijn wijze van zien mogelijk, omdat in het buitenland zich twee Nederlandse Ministers bevonden, nl. de heren *van Kleffens* en *Welter*. Het was dus mogelijk, wanneer naast dezen enkele andere Ministers werden benoemd, toch een Regering te vormen, vooral ook, wanneer de Koningin in veiligheid was. Wanneer het eventueel mislukt mocht zijn, dat de Koningin in veiligheid kwam, dan kon de Koningin abdiceren ten gunste van de Prinses, die gelukkig in het buitenland was, zodat, zij het niet langs constitutionele weg, toch een volledige Regering in het buitenland zou kunnen worden gevormd.

Ik stel niet de vraag of dit een practische oplossing zou zijn geweest, maar daardoor behoefde de overweging, dat de Ministers niet in handen zouden vallen van de Duitsers, nog niet te leiden tot de conclusie: dan moet u het land verlaten. Toen is door de Regering ook nog overwogen, dat voortzetting van de oorlog mogelijk was, omdat, wanneer het Rijk in Europa in handen van de Duitsers viel, dan nog de overzeese gebiedsdelen als vrij deel van het Koninkrijk overbleven en dat daarmede de strijd zou kunnen worden voortgezet. Ik meen, dat in de eerste toespraken, welke van uit Londen zijn gehouden, ook onmiddellijk van voortzetting van de oorlog is gesproken.

7841. De **Voorzitter:** Toen des morgens met de heer *Winkelman* is gesproken, had diens volmacht betrekking op de militaire toestand. Toen is nog niet gesproken, als ik het goed heb begrepen, over overdracht van het Regeringsgezag. Was de Regering in het algemeen toen nog niet klaar? Pas later, 's middags om twee uur, is de heer *Winkelman* geroepen op het Ministerie van Sociale Zaken, waar hij de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* vond, die hem mededeelden, bij monde van de heer *Steenberghe,* dat hem namens de Regering het Regeringsgezag werd overgedragen. Dat was dus een veel verder strekkende opdracht. Tussen de ochtendvergadering en de bijeenkomst des middags op het Departement van Sociale Zaken was er dus weer een hele evolutie in de opvattingen, omdat in die ochtendvergadering nog geen sprake was van een overdracht van het Regeringsgezag aan de heer *Winkelman.* Is dit juist?

A. Ik geloof het wel. In die ochtendvergadering is met de heer *Winkelman* besproken de militaire situatie en of de consequentie daarvan zou zijn, dat moest worden gecapituleerd. Het ogenblik werd aan generaal *Winkelman* overgelaten, omdat anders bij voortzetting van de oorlog slechts vruchteloos de gehele bevolking aan verliezen zou blootstaan; maar, wat betreft die opdracht om het gezag uit te oefenen in Nederland bij het verlaten van het land door de Regering, geloof ik, dat deze gedachte gerijpt is sedert die conferentie met de heer *Winkelman* en dat die verder is ontwikkeld in Hoek van Holland, in dat koepelfort, en dat toen door een telefonische opdracht daaraan uitvoering is gegeven in die conferentie tussen de heren *Steenberghe, van Rhijn* en *Winkelman.*

7842. De **Voorzitter:** Van Hoek van Holland uit hebben de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* mededeling gekregen, dat zij toch mede moesten gaan. Toen bevonden zij zich op het Ministerie van Sociale Zaken. Is toen ook tegen hen gezegd: Draag eerst het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* over, of waren zij op het Ministerie van Sociale Zaken met het doel om die overdracht te doen plaats vinden?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij dit aan de heren zelf moeten vragen.

A. Dat zullen de heren zelf wel weten. Ik meen wel, dat meer dan eens met hen getelefoneerd is van Hoek van Holland uit.

7843. De **Voorzitter:** Het is welbewust het besluit geweest: geen gezinsleden meenemen?

A. Dat was al besloten met dat fortenplan, tot evacuatie naar de forten in de stelling-Amsterdam. Toen was de vraag in de Ministerraad onder de ogen gezien, of de Ministers eventueel vergezeld zouden kunnen zijn van vrouw en kinderen en toen is besloten, dit niet te doen.

7844. De **Voorzitter:** Om niet het karakter daaraan te gaan geven van het zich zelf in veiligheid stellen?

A. En van behartiging van hun eigenbelang.

7845: De **Voorzitter:** Hebt u nog bepaalde punten uit de vier Meidagen, ten aanzien waarvan u het van belang acht enige mededelingen aan de commissie te doen?

Zijn er door het Kabinet nog belangrijke beslissingen genomen in die dagen of was het eigenlijk zo, dat het Kabinet bijeen was en praatte over de toestand en later ook over zijn eigen toekomstige verblijf, maar dat er eigenlijk verder niet zo heel veel te doen was, omdat de militairen aan het woord waren? Zo was te toestand toch?

A. Er kwamen natuurlijk onophoudelijk telefonische mededelingen en rapporten binnen over het verloop van de militaire gebeurtenissen. Vele van die berichten bleken later vals te zijn en werden door nieuwe vervangen. Er waren blijkbaar op grote schaal valse berichten. Er waren veel emoties en zorgen, maar bepaalde werkzaamheden zijn niet op grote schaal verricht. Er zijn wel enkele ambtenaren naar ons toegeroepen, met wie besproken is, wat zij in die dagen zouden kunnen doen. Maatregelen in verband met de verdediging zijn wel getroffen, maar voorbereidende maatregelen voor de bezetting zijn er, naar het mij voorkomt, weinig of geen getroffen.

7846. De Voorzitter: Wat was uw indruk van de leiding van de Minister-President in die dagen?

A. Ik weet niet, of het nu zo erg sterk „leiding" mocht heten. De Minister-President was zeer onder de indruk van de gebeurtenissen. Hij was er zichtbaar door aangegrepen.

7847. De **Voorzitter:** Dat gold waarschijnlijk niet voor hem alleen.

A. Dat waren anderen natuurlijk ook. Het heeft hem zwaar getroffen. Het is een zware morele slag voor hem geweest, vooral omdat hij het verloop pessimistisch inzag, welk pessimisme hem in Londen is blijven beheersen.

7848. De **Voorzitter:** Deze dingen lagen hem krachtens zijn aard en aanleg waarschijnlijk helemaal niet.

A. Hij was pacifistisch van aard. Dat bleek vroeger ook in de Tweede Kamer. Dat bleek uit zijn sympathieën met *prof. Heering.* Hij voelde voor de ethiek van het anti-militarisme van *prof. Heering.* Hij was onder de indruk van de gebeurtenissen. Hij had de indruk, dat deze oorlog, met moderne middelen gevoerd, op een vernietiging van welvaart en beschaving uitliep, en was daarover ter neer geslagen.

7849. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op de overweging van de verschillende mogelijkheden bij het vertrek van de Regering, nl. of bekeken is wat men anders nog had kunnen doen. Men heeft nu het Regeringsgezag overgedragen aan generaal *Winkelman* en dat is — het blijkt uit de verklaring van generaal *Winkelman* — in de meest simpele vorm, nl. mondeling gebeurd. Daarvan is zelfs geen schriftelijk stuk. Generaal *Winkelman* heeft het althans niet gekregen. Een andere mogelijkheid zou geweest zijn, dat men op de 10de Mei nog had getracht een bepaalde vorm van noodwetgeving tot stand te brengen. Dat is helemaal niet in overweging geweest op 10 Mei. Ik kan mij voorstellen, dat het in de ochtend van de 13de Mei niet meer aan de orde is geweest. Men had verder b.v. de mogelijkheid van een opdracht van het Regeringsgezag aan de Raad van State kunnen overwegen, hoewel daaraan natuurlijk ook bezwaren verbonden waren. Is men aan dergelijke overwegingen niet meer toegekomen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

7850. De **Voorzitter:** Ik kom dan nu aan het volgende punt: de opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan. In het algemeen hebben wij uit hetgeen wij tot nu toe hebben gehoord, de indruk gekregen, dat men wel scherp kan onderscheiden tussen de positie van Mei 1940 tot — laat ik het nu maar globaal zeggen — het najaar van 1940 en de daaropvolgende jaren, nl. in die zin, dat er in de daaropvolgende jaren eigenlijk vrijwel een communis opinio bestond, dat de oorlog gevoerd moest worden tot het bittere einde, totdat de Duitsers verslagen waren, terwijl er in die eerste periode van 1940 niet alleen alle ruimte was voor verschillende opvattingen op dit gebied, maar die verschillende opvattingen ook vrij sterk tot uiting kwamen. Hiervoor waren — ik ga nu maar even door met de indruk, die wij langzamerhand gekregen hebben — algemene en ook persoonlijke oorzaken. De algemene oorzaken waren de militaire en internationale toestand op dat ogenblik: het ineenstorten van Frankrijk, de dreigende slag om Groot-Brittannië. In het najaar van 1940 begon dit wat te ver-

anderen. Op de duur zijn Rusland en Amerika in de oorlog gekomen. De persoonlijke oorzaken hielden voorts ook sterk verband met het feit, dat het Nederlandse Kabinet een Minister-President had, die zich moeilijk in de gegeven omstandigheden kon vinden.
Geef ik hiermede ongeveer juist weer, hoe het stond?

A. Ja, ik geloof het wel, Mijnheer de President, wanneer uw commissie in die schets van de gemoedstoestand niet alleen de Regering begrijpt, maar ook de haar omgevende Nederlanders in Londen, dus ook de ambtenaren en andere Nederlanders. Er was inderdaad in de eerste maanden bij sommigen een grote bezorgdheid over de afloop van alles en dat was begrijpelijk in verband met de ongunstige gang van zaken op de slagvelden in Europa en met de vreselijke débâcle van Duinkerken. Men was ook bekend met het feit, dat de Engelsen over geringe middelen van verdediging beschikten en dat dit allemaal nog moest worden opgebouwd. Er was dus niet zo veel reden tot optimisme. Later kwam er wel een algemene stemming van optimisme. Het Engelse volk was zelf onverstoorbaar; het was zelfs in de zwartste dagen krachtig en deze kracht deelde zich aan iedereen mede.
Dit wil echter niet zeggen, dat er in de eerste maanden in het algemeen een neiging was tot capituleren of met de Duitsers aanpappen, dit geloof ik niet.

7851. De **Voorzitter:** Maar er was toch meer een speculatieve sfeer. Men was niet, zoals later, overtuigd, dat er maar één oplossing van de oorlog mogelijk was. Dit blijkt ook uit verschillende feiten, die voor en na naar voren zijn gekomen. In het dossier van de strafzaak-*de Geer* zijn diverse van zulke feiten te vinden. Daarbij zijn drie gebeurtenissen van meer algemene betekenis: in de eerste plaats het plan, dat bij de Regering, althans in meerderheid heeft bestaan, om zich te verplaatsen van Londen naar Indië; het bekende compromis-voorstel van de heer *de Geer,* dat afgedrukt staat in het memorandum van Minister *Gerbrandy,* en de indiening van en de discussie over Nota's van een aantal Ministers, waarbij de zaak ook van alle kanten bekeken werd. Dit zijn drie verschijnselen, die helemaal in de sfeer van de eerste tijd passen en na 1940 eenvoudig niet meer mogelijk zouden zijn geweest, omdat de hele situatie veranderd was.
Kunt u over deze drie punten nog iets mededelen, dat van belang was?

A. Het eerste wat u noemde, was.....

De **Voorzitter:** .....de neiging bij het Kabinet om de zetel der Regering te verplaatsen naar Nederlandsch-Indië, een plan, dat later weer van de baan is geraakt.

A. Dat is gelukkig van de baan geraakt, maar daarbij werd men geleid door de gedachte, dat het wenselijk was, dat de Nederlandse Regering zich op Nederlands grondgebied zou bevinden. Ik ben het daar nooit mede eens geweest. Ik heb mij bij alle gelegenheden sterk tegen dit denkbeeld verzet, omdat ik meende, dat het voor Nederland van het grootste belang was, dat de Nederlandse Regering bleef in Londen, wat het internationale centrum was, dat de zetel was van het gehele geallieerde bondgenootschap, en dat wij voortdurend in contact bleven met de andere Regeringen, die daar vertegenwoordigd of aanwezig waren, en niet op een afstand moesten gaan zitten.

7852. De **Voorzitter:** Terwijl het op dat moment ook een verkeerde indruk zou hebben gemaakt, dat men, in de moeilijkheden, waarin Engeland verkeerde, zou weggaan.

A. Dat zou men in Engeland hebben beschouwd als een vlucht. Ik vreesde ook, dat het Nederlandse volk zou denken, dat wij uit vrees Londen zouden verlaten en dat dat weer door Duitsland zou worden uitgebuit en dat de Duitsers zouden zeggen: Kijk eens, ze gaan al weg. Het enig juiste standpunt was m.i., dat wij in Engeland bleven, zolang de Engelse Regering in Engeland bleef, en niet eerder zouden vertrekken dan wanneer deze evacueerde en Engeland zou verlaten. Gelukkig is het vertrek naar Indië niet doorgegaan. Toen in de Ministerraad werd besproken, of daartoe zou worden overgegaan, is ten slotte telegrafisch het advies gevraagd van de Gouverneur-Generaal, jhr. *van Starkenborgh,* en deze heeft toen getelegrafeerd, dat hij de overkomst van de Regering zou toejuichen en dat het zeker door de Indische bevolking ook zou worden toegejuicht, mits het de volledige Regering was, de Koningin incluis.

7853. De **Voorzitter:** Dus de Gouverneur-Generaal juichte het toe, dat men zou komen?

A. Mits met de Koningin.

7854. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waarom is dat toen niet gebeurd?

A. Omdat Hare Majesteit meende in verband met Haar gezondheidstoestand niet naar Indië te kunnen gaan.

7855. De **Voorzitter:** Hetgeen de heer *van den Tempel* in zijn boek daarover zegt, komt overeen met wat u verklaart.
Dan dat compromis-voorstel van de heer *de Geer.* Had u de indruk, dat de heer *de Geer* daarbij zo ver ging, dat hij het contact, dat in zijn gedachtengang moest worden opgenomen met de Duitsers, zelfs zou willen leggen zonder medewerking of medeweten van de Engelsen?

A. Hij zou het willen doen door tussenkomst van de Koning van Zweden of van de Zweedse Regering. Zo had hij contact willen zoeken met de Duitse Regering. Of hij zich voorstelde, dat dit buiten de Engelsen om kon, weet ik niet. Ik vermoed, dat dan spoedig zou zijn gebleken, dat het tegenover de Engelsen als een verraderlijke daad zou zijn beschouwd. Dat voorstel had echter geen schijn van kans, het is met algemene verontwaardiging en afkeuring ontvangen.

7856. De **Voorzitter:** Hij heeft dat voorstel gedaan naar aanleiding van een redevoering van *Hitler.* Kort daarna is gevolgd een rede van Lord *Halifax,* die wij hier ook hebben. Er zijn mensen, die zeggen, dat Lord *Halifax* niet op één lijn kan worden gesteld met *Churchill,* maar de speech van Lord *Halifax* was in ieder geval niet aanmoedigend voor *Hitler.*

A. Misschien had *Churchill* die wel gemaakt.

7857. De **Voorzitter:** Dat is mogelijk. Hierbij wordt in het dossier van de heer *de Geer* ook een verhaal verteld, dat deze op een gegeven ogenblik de gedachte zou hebben gelanceerd, dat hij met een vliegtuig naar Frankrijk zou willen gaan, om daar contact te zoeken, maar dat dit vliegtuig hem zou zijn geweigerd door de Minister van Waterstaat.
Wij zijn op het ogenblik aan het juiste adres en daarom stel ik deze vraag.

A. Van dat verhaal is iets waar. Het is niet precies in die woorden juist, maar in het wezen van de zaak wel. Het was niet de heer *de Geer,* die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, want hij wilde met de Duitsers contact zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. In verband met het verschijnen van het Staatsblad, houdende de wijziging van de Enquête-wet, kan ik geen uitvoerige mededeling doen. Er is echter in de Ministerraad een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain* en daarom zou contact gezocht worden met Frankrijk. Daarom heb ik bij die gelegenheid gevraagd: Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine? Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet.

7858. De **Voorzitter:** Dit geeft mij aanleiding er een andere vraag aan vast te knopen. In dit zelfde stuk vinden wij een mededeling van de heer *van Blankenstein,* dat een der Ministers, met name de Minister van Koloniën, op een gegeven moment een dronk heeft uitgebracht op de grote Staatsman *Pétain.* Is u daarvan iets bekend?

A. Ik geloof, dat van een dronk op *Pétain* geen woord waar is; maar dat de heer *Welter* bewondering had voor *Pétain* en hem een groot Staatsman achtte, is ongetwijfeld waar; echter niet, dat hij op hem een toast uitgebracht en daarbij een lofspraak gehouden heeft.

7859. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was die bewondering pas gekomen, nadat *Pétain* het Regeringsgezag op zich had genomen, of bestond zij daarvóór reeds?

A. Het is misschien een oude bewondering geweest.

7860. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is die bewondering nog geuit, nadat de Vichy-Regering was gevormd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

7861. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de nota's. Dat was gedeeltelijk nog in de tijd van de heer *de Geer*. In Juli is er een nota geweest van de heer *van Kleffens* en deze is gevolgd door nota's o.a. van de heren *Steenberghe, Welter* en u zelf. Nu hebben wij de nota van u pas gisteren gekregen. De andere nota's hadden wij al langer. Van uw nota hebben wij nog geen kennis genomen. Misschien kunt u met een enkel woord de strekking van die nota mededelen.

A. Ik weet het niet zeker, ik heb die nota in jaren niet onder de ogen gekregen, maar geloof, dat ik in die tijd van mening was, dat alles moest worden gedaan om zo spoedig mogelijk aan de oorlog een gunstig en goed einde voor de geallieerden te maken.

7862. De **Voorzitter:** Onder het motto: „If we don't end war, war will end us"?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.
Die oorlog moest, als het even kon, niet zo lang worden voortgezet tot er niets meer viel te redden en alles zou zijn vernietigd. Er moest worden gezocht naar een middel om de oorlog eerder te doen eindigen en mijns inziens zou daarvoor de methode zijn, dat men een wig dreef in het Duitse volk en de vredesgezinde elementen van het Duitse volk scheidde van *Hitler*. Dat zou, dacht ik, in die dagen nog kunnen, mits men dan zijn vredesdoeleinden bekendmaakte, internationaal publiek maakte. Vredesdoeleinden onderscheidde ik van oorlogsdoeleinden, want tegenover militairen, die gewend waren te zeggen: het doel van de oorlog is de overwinning, voerde ik aan, dat de overwinning slechts het middel, de onmisbare voorwaarde is om tot een goede vrede te komen, maar zelf geen vredestoestand omschrijft, en dat men dus de overwinning zou kunnen noemen een oorlogsdoel, maar hetgeen de dagen daarna zou moeten gebeuren, zou kunnen noemen het vredesdoel. Ik was van oordeel, dat, als men zijn vredesdoel kon schetsen en proclameren, zodat het aannemelijk en aantrekkelijk was, ook voor een belangrijk deel van het Duitse volk, men dan *Hitler* in zijn eigen land kon verzwakken en een ommekeer kon teweegbrengen om tot vrede te komen.
Ik heb hierover particulier — met medeweten van het Kabinet — gesproken met *Attlee*. Deze was dezelfde gedachte toegedaan. Ik dacht, dat Kerstmis een geschikt tijdstip zou zijn voor een indrukwekkende proclamatie van die aard. Ik ben nog in het bezit van een klein briefje van *Attlee,* waarin hij schrijft, dat hij daarvoor in het bijzonder bij *Churchill* geen instemming kon vinden, omdat het naar het oordeel van deze zou kunnen worden opgevat als een bewijs van zwakheid en dus om psychologische redenen moest worden nagelaten.

7863. De **Voorzitter:** Er heeft in Juli 1940 een bepaalde bemiddelingspoging — waarvan wij de merites nog niet precies kunnen beoordelen, omdat wij de betrokkene nog moeten horen — plaats gehad door de directeur van de K.L.M., de heer *Plesman,* die toen in Berlijn en in Stockholm is geweest. Is dit bekend geworden in Londen in die tijd en is het ook van dusdanig belang geacht, dat men er over heeft gesproken in het Kabinet en men zijn standpunt daartegenover heeft bepaald?

A. Voor zover ik weet, is dit eerst later in min of meer vage termen bekend geworden. Voorwerp van beraadslaging in het Kabinet heeft het naar mijn weten nooit uitgemaakt, want het was toen al verleden tijd. Ik geloof, dat het buiten medeweten van de Minister van Buitenlandse Zaken is geschied en dat het een min of meer particuliere poging van de heer *Plesman* is geweest.

7864. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot een aantal kleinere gebeurtenissen, waarbij de heer *de Geer* betrokken is geweest en die hem in de strafzaak verweten zijn. Deze feiten houden ook verband met de oorlogvoering.
In de eerste plaats de samenstelling van het Regeringscommuniqué op de avond van de 14de Mei, waarvan gezegd wordt, dat het veel voeten in de aarde had, omdat de heer *de Geer* bezwaar had tegen het duidelijk laten uitkomen, dat er doorgevochten zou worden, o.a. in Zeeland. Dan het bekende besluit A 1, waarvan sommigen beweren, dat de heer *de Geer* geweigerd zou hebben het te tekenen, omdat hij de Duitsers niet te zeer zou hebben willen ontstemmen, al moet ik hieraan direct toevoegen, dat de meeste Ministers verklaard hebben, de oorzaak van zijn weigering meer te zien in de juridische instelling van de heer *de Geer*. Dan de maatregelen in verband met het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië, die ter sprake zouden zijn gekomen in een zitting van de Ministerraad, waarin de heer *de Geer* niet aanwezig was. Voorts de quaestie van het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill,* waarin hij een toespeling zou hebben gemaakt op de vrede van Amiëns, een verhaal, dat, geloof ik, vrij spoedig in Londen bekend was. Ik heb trouwens de indruk, dat in Londen veel dingen spoedig in algemene kring bekend waren.

A. Dikwijls waren in wijde kring dingen bekend, die in beperkte kring niet bekend waren!

7865. De **Voorzitter:** Hoe ziet u deze punten, die misschien te vermeerderen zijn met andere, in de problematiek van het geval-*de Geer?*

A. Van oppositie van de heer *de Geer* tegen een oorlogsverklaring aan Italië herinner ik mij niet.

7866. De **Voorzitter:** Er wordt beweerd, dat hij bij de behandeling van belangrijke aangelegenheden meermalen niet aanwezig was. Hij zegt zelf: Ik kan die keer wel ziek zijn geweest.

7867. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Woonde de heer *de Geer* nà zijn aftreden niet in Boxmoor?

A. Ook reeds vóór zijn aftreden. Wat betreft dat besluit A 1 geloof ik, dat de heer *de Geer* dit een zodanig ingrijpen in het belang en de rechten van het Nederlandse volk achtte, dat het hem te ver ging. Hij heeft het niet willen ondertekenen, zoals u weet. Aanvankelijk zouden alle Ministers het stuk hebben ondertekend; omdat wij niet wilden doen opvallen, dat de handtekening van de heer *de Geer* ontbrak, hebben maar vier Ministers getekend.

7868. De **Voorzitter:** Dat soort dingen, bijv. ook zijn toespeling bij het bezoek aan *Churchill,* lag wel helemaal in zijn mentaliteit?

A. Hij was op dit punt zeer pessimistisch.

7869. De **Voorzitter:** Er is ook medegedeeld, dat er bij de oprichting van „Vrij Nederland" bezwaar zou zijn gemaakt van zijn kant, dat de heer *van Blankenstein* hoofdredacteur zou worden, omdat deze als zeer anti-Duits bekend stond.

A. Ik geloof, dat het meer was, omdat de heer *de Geer* het in het bijzonder niet wenselijk vond, dat als hoofdredacteur optrad een Jood, om in het belang van de Joden het anti-semitisme niet te prikkelen.

7870. De **Voorzitter:** In Duitsland?

A. In Nederland ook.

7871. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat was wonderlijk, want het anti-semitisme was tot het nulpunt gezakt na de invasie van de Duitsers en na de eerste maatregelen, welke waren aangekondigd. Hij heeft niet erg goed aangevoeld, hoe de stemming hier was. Dat was geen reden om de heer *van Blankenstein* niet leider van „Vrij Nederland" te maken.

A. Hij zou aanvankelijk geen hoofdredacteur zijn geworden, maar toen is hij dat in feite wel geworden. Van de aanvang af maakte hij deel uit van de redactie.

7872. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog twee andere onderwerpen: het aftreden van de heer *de Geer* als Minister en zijn opdracht voor een reis naar Nederlandsch-Indië, gevolgd door zijn vertrek naar Nederland. Daar kunnen wij kort over zijn, omdat althans de laatste zaak ampel is behandeld in de strafzaak-*de Geer*. Ik meen, dat de Enquêtecommissie rekening heeft te houden met het feit, dat er op dit stuk een rechterlijk gewijsde bestaat. Er is echter nog één kant aan, waarover wij moeten spreken, dat is voor zover het Regeringsbeleid er bij betrokken is.
Kunt u mededelen, wat de werkelijke reden van het ontslag van de heer *de Geer* was? Zijn ontslagbrief houdt in, dat hij ontslag vroeg om gezondheidsredenen, maar dat was duidelijk niet de juiste reden.

A. Gezondheidsredenen werden natuurlijk genoemd, omdat de werkelijke reden moeilijk in een communiqué of iets dergelijks zou zijn te omschrijven, maar het was eigenlijk gemis van overeenstemming tussen de heer *de Geer* en de andere Ministers en tussen de heer *de Geer* en de Koningin.

7873. De **Voorzitter:** Is het eigenlijk niet zo, dat wat u zegt inderdaad juist is, maar dat er een bepaalde aanleiding is geweest, die is

geworden de druppel, die de emmer deed overlopen, nl. zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan?

A. Dat heeft er, dunkt mij, wel zeer toe medegewerkt. De heer *de Geer* had last van zijn bloeddruk en deelde mede, dat hij op raad van de dokter gewoonlijk naar een bergland moest en dan op aanzienlijke hoogte enige dagen moest doorbrengen. Dat was dan de remedie. Daarvoor wilde hij naar Zwitserland gaan. Toen hebben wij hem er opmerkzaam op gemaakt, dat er in Schotland ook hoge bergen waren en hij dus niet naar Zwitserland behoefde te gaan. De heer *de Geer* was niet toegankelijk voor onze redenering, dat, wanneer een Nederlands Staatsman zich naar Zwitserland begaf, hij daar door spionnen van de vijand zou kunnen worden omringd en in gevaar geraakte. Maar dergelijke gevaren zag hij niet. De heer *Gerbrandy* zei toen: Als hij toch gaat, ga ik met hem mee om hem te schaduwen.

7874. De **Voorzitter:** Betekent dat, dat men toen reeds het gevoel had, dat, als hij naar Zwitserland zou zijn gegaan, het niet helemaal zeker was, dat hij zou terugkomen?

A. Ik weet niet of men daaraan bepaaldelijk dacht, maar men beschouwde de heer *de Geer* als te weinig waakzaam om op allerlei gevaren bedacht te zijn. De heer *de Geer* was iemand, die te goeder trouw allerlei stukken in zijn hotelkamer op tafel liet liggen. Hij was naïef op dat punt en wist niet, dat hij dat niet moest doen. Dat maakte ons ongerust.

7875. De **Voorzitter:** Daarop is het ontslag van de heer *de Geer* gevolgd en dat is de reden geweest, dat is opgetreden het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Was het zo, dat men van oordeel was, dat Minister *Gerbrandy* toen al de aangewezen premier voor een Kabinet was? Of was het min of meer een verrassing?

A. Het Kabinet heeft hieromtrent geen advies uitgebracht.

7876. De **Voorzitter:** Ik vraag alleen, hoe de opinie was, niet van het Kabinet, maar in het algemeen. Was het een verrassing, dat de heer *Gerbrandy* op dat moment als Minister-President uit de bus kwam?

A. Misschien voor sommigen wel en voor hem zelf zeker. Hij was er zelf zeer door verrast en hij heeft andere Ministers zeer ernstig geraadpleegd over de vraag of hij dat wel zou aannemen. Men kan niet zeggen, dat hij daarnaar gedongen heeft en het met beide handen aanvaard heeft. Hij heeft het als plicht aanvaard, nadat hij er zeer ernstig over gedacht en gesproken heeft.

7877. De **Voorzitter:** Nu nog de quaestie-Lissabon. Daarin is één punt, dat rechtstreeks het Regeringbeleid betreft en dat ons nogal getroffen heeft. De heer *de Geer* is begin November 1940 naar Lissabon gegaan. Het is ons duidelijk geworden — wat het ons eerst niet was —, dat onder de gegeven omstandigheden de route Lissabon wel de aangewezen route was en dat het niet gemakkelijk was, op een andere manier van Engeland uit regelrecht naar Indië te komen.

A. In die dagen reisde iedereen over Lissabon.

7878. De **Voorzitter:** Dit punt laat ik dus rusten. Begin Februari 1941 is hij naar Nederland gegaan. Ik vraag mij nu af of van de kant van de Regering wel alles gedaan is om de heer *de Geer* van zijn voornemens af te brengen. Wanneer wij zien, dat op 7 Januari 1941 een brief wordt geschreven door de heer *de Geer* aan het Kabinet, waarin hij mededeelt, dat hij er geen bezwaar in zag om naar Nederland terug te keren, dat deze brief op 17 Januari in de Ministerraad besproken wordt, dat de Minister van Binnenlandse Zaken de opdracht krijgt, het antwoord op deze brief te ontwerpen en dat dit antwoord op 4 Februari, toen de heer *de Geer* vertrokken is, nog niet in Lissabon is, dan vinden wij dat bij een zo ernstige zaak een tamelijk langzame wijze van handelen. Ik vraag mij dan ook af: had men niet nog andere dingen kunnen overwegen? Had men niet een der Ministers naar Lissabon kunnen sturen om nog eens met hem te praten? Was een persoonlijke stap van de Koningin niet mogelijk geweest? Ik geef maar enkele voorbeelden. Zijn alle mogelijkheden wel onder het oog gezien?

A. Ik heb de indruk, dat wel al het mogelijke is gedaan. Ik kan de data, die u genoemd hebt, natuurlijk niet tegenspreken — ik kende ze niet —, maar het is best mogelijk, dat de correspondentie schijnbaar traag is gegaan. Men moet immers niet vergeten, dat er niet iedere dag een koerier naar Lissabon kon gaan en een brief van die aard kon worden meegegeven. In die tijd was de verbinding met Lissabon nog niet zo geregeld als daarna met dagelijks verkeer.

Ik heb dus de indruk, dat aan die quaestie wel het nodige is gedaan. Er is ook een correspondentie gevoerd tussen de heer *de Geer* en de heer *Welter*. *De Geer* heeft met *Welter* gecorrespondeerd en *Welter* heeft de brieven, die hij van *de Geer* kreeg, ter kennis gebracht van de Ministerraad en daarover is telkens gesproken.

7879. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is er nooit aan gedacht, desnoods met dwang *de Geer* hiervan terug te houden?

A. Ik zou niet weten, met welke middelen dit mogelijk was geweest, daar de heer *de Geer* zich op Portugees gebied bevond.

7880. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er heeft een verhaal gecirculeerd, dat de Nederlandse gezant te Lissabon hem op de thee had moeten vragen en iets in de thee had moeten doen om hem zo terug te krijgen naar Engeland.

A. Dat is pure phantasie.

7881. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er ligt toch in opgesloten, dat men de stap van de heer *de Geer* à tout prix had moeten verhinderen.

A. Dwangmiddelen kon men niet toepassen, tenzij dat, wat u noemde, en waaraan de Regering uiteraard nooit heeft gedacht.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het zou een zeer onschuldig middel zijn geweest en een zeer doeltreffend.

7882. De **Voorzitter:** Dan stap ik ook van dit punt af en wil ik u tot slot nog één vraag stellen.

Er heeft in de loop van 1940 en begin 1941 een contact plaats gevonden door middel van de heren *Jongejan* en *Boerstra* van uit Nederland, eerst met de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië en later — via Lissabon — met de heer *Welter*.

Het eerste contact vond plaats in Sjanghai, waarheen de heren waren gereisd en waar zij de heer *Idenburg*, die van Batavia kwam, hebben ontmoet. Dat contact liep over de moeilijkheden, welke waren ontstaan met betrekking tot de in Indië gedetineerde Duitsers, waartegenover de Duitsers in Nederland dreigden met ernstige represaille-maatregelen. Zij hebben ook inderdaad een aantal Nederlanders geïnterneerd in Buchenwalde. Ten gevolge van een en ander hebben die besprekingen plaats gehad. Deze hebben weinig of niets opgeleverd, voor zover ons bekend is. Nu is mijn vraag: Heeft het probleem van de Duitse geïnterneerden in Indië en de représailles, welke mogelijkerwijs in Nederland daaruit konden voortvloeien, de aandacht van het Kabinet gehad en, zo ja, wat was het standpunt van het Kabinet?

A. Het probleem heeft zeker de aandacht van het Kabinet gehad en het is, meen ik, ook herhaaldelijk in telegrammen en brieven met de Gouverneur-Generaal behandeld. Er is aandacht gewijd bijv. aan de vraag of de behandeling, welke de geïnterneerde Duitsers in Indië ondervonden, wel in alle opzichten tegen critiek bestand was, zodat men zich kon baseren op de overeenkomsten van Genève en op het oorlogsrecht. Er zijn ook verschillende verbeteringen in de positie van de geïnterneerden gebracht, meen ik mij te herinneren. Vooral de positie van de vrouwen en kinderen is zo goed mogelijk geregeld om maar een schijn van grond voor représailles ten koste van Nederlanders te verzwakken, zo niet weg te nemen. Van de eigenlijke gang van zaken met die missie van de heren *Jongejan en Boerstra* weet ik mij niet veel meer te herinneren.

7883. De **Voorzitter:** Het had waarschijnlijk ook meer te maken met de Departementen van Koloniën en van Buitenlandse Zaken. Ook het laatste Departement zal er wel bij betrokken zijn geweest, want er kwamen ook volkenrechtelijke quaesties bij aan de orde.

Ik ben hiermede aan het eind gekomen van hetgeen ik u had te vragen. Zijn er misschien nog punten, welke u van belang acht om de commissie mede te delen?

A. Ik geloof, dat ik u hieromtrent alles heb medegedeeld.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. W. ALBARDA.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

MR. DR. ARIE ADRIAAN VAN RHIJN,

oud 55 jaar, wonende te 's-Gravenhage, secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken, oud-Minister van Landbouw en Visserij.

Hij legt de eed af als getuige.

7884. De **Voorzitter:** Mijnheer *van Rhijn,* u bent, als ik mij goed herinner, op 9 Mei 1940 lid van het Kabinet geworden?

A. Dat was 8 Mei, Mijnheer de Voorzitter.

7885. De **Voorzitter:** Op 8 Mei dus. Kunt u misschien in het kort mededelen, wat de aanleiding is geweest van uw intrede in het Kabinet op die datum?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Een en ander was al vrij geruime tijd hangende, ten gevolge van het feit, dat de gezondheidstoestand van Minister *Steenberghe,* die toen combineerde Handel, Nijverheid en Scheepvaart aan de ene kant en Landbouw en Visserij aan de andere kant, in de loop van dat jaar wel iets te wensen overliet. De dokter had hem eigenlijk al enige malen gezegd, dat het gewenst was, dat hij zich wat meer ontzag. Er is toen vóór de Kerstvacantie al sprake van geweest, dat ik dan als Minister van Landbouw zou optreden. Maar toen Minister *Steenberghe* na de Kerstvacantie geruime tijd vacantie had kunnen nemen in Zwitserland, was het met hem weer beter. De zaak is toen blijven lopen, maar na een nieuwe aanmaning van de dokter werd bepaald, dat ik als Minister van Landbouw zou optreden. Dat is toen nog geëffectueerd vlak voor de oorlog. Er was nog even sprake van, of het misschien in verband met de dreigende omstandigheden nog zou worden uitgesteld, maar omdat het al herhaaldelijk uitgesteld was, meenden de heer *Steenberghe* en ik, dat het niet gewenst was om de heer *de Geer* daar nog weer over te benaderen. Zo ben ik dan 8 Mei Minister van Landbouw geworden.

7886. De **Voorzitter:** Dat is dan wel van beslissende invloed geweest op uw verdere levensloop, althans in de eerstvolgende jaren!

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, zonder twijfel.

7887. De **Voorzitter:** Dan zou ik u het volgende willen vragen: U bent dus op 8 Mei in het Kabinet getreden. Van wat daar te voren behandeld is, bent u uiteraard niet op de hoogte, maar u hebt wel meegemaakt hetgeen onmiddellijk voorafging aan het vertrek van de Regering naar Londen. Hebt u ook de indruk gehad, dat ten opzichte van de bescherming van de Regering, van de Koningin en van de leden van het Kabinet en ten opzichte van een eventueel vertrek naar het buitenland te voren niets was voorbereid, met andere woorden, dat dit eigenlijk allemaal improvisatorisch is gebeurd? Is dat ook uw indruk?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, voor zover er van voorbereiding sprake was, is dat toch alleen de laatste dagen geweest, en niet een voorbereiding, die al maanden vooraf zou zijn gegaan aan de fatale gebeurtenis.

7888. De **Voorzitter:** Ik kom nu meteen aan het verloop van de Meidagen zelf. Zou het u misschien mogelijk zijn om in het kort een resumé te geven van die gebeurtenissen gedurende de Meidagen, die in uw herinnering als belangrijk zijn achtergebleven? Dat lijkt mij de beste methode om enig inzicht ook van uw kant in deze materie te krijgen.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik kan misschien volstaan met een paar punten, omdat de meeste gebeurtenissen toch wel bekend zijn. De eerste Ministerraad, die ik meegemaakt heb, was ten huize van de heer *de Geer,* op de vroege ochtend, toen de oorlog uitgebroken was, dat was om een uur of 6 's morgens.

7889. De **Voorzitter:** Vermoedelijk reeds eerder, want tegen 6 uur is Minister *van Kleffens* al weggeroepen naar zijn Departement om de mededeling van de Duitse gezant in ontvangst te nemen.

A. Ja, het kan eerder zijn geweest. Ik werd om een uur of 4 opgebeld door het A.N.P.; ik had een telefoon bij mijn bed; daardoor was ik direct te bereiken. Ik maakte mij met spoed gereed om naar de Ministerraad te gaan, maar in die vergadering — dat was dan de eerste, waarbij ik aanwezig was — kon alleen geconstateerd worden, dat het fatale gebeuren zich had voltrokken en .....

7890. De **Voorzitter:** Als ik u even mag interrumperen, hebt u in de avond van de 9de Mei, laat in de avond, nog mededeling gekregen van de laatste boodschap van majoor *Sas* uit Berlijn?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Het enige wat ik gemerkt heb, was dit, dat ik de heer *Louwes* toevallig nog even gesproken heb op de avond vóór het uitbreken van de oorlog. Deze zeide toen wel, dat het er zeer donker uitzag, maar omdat er al meerdere malen dreigende gebeurtenissen waren geweest, was er misschien bij mij een optimisme, wat achteraf wel gebleken is niet gerechtvaardigd te zijn geweest. De heer *Louwes* gaf ook niet verder met naam en toenaam aan, waarop hij doelde, maar hij was met deze dingen nauwkeurig bekend in verband met de voedselvoorziening, die in het bijzonder zijn taak was, en waarom het dus wel zeer gewenst was, dat hij in de eerste plaats op de hoogte was van alles, wat er gebeurde.

7891. De **Voorzitter:** Vóór de interruptie van mijn kant waren we dus gebleven bij de Ministerraad, die ten huize van de heer *de Geer* plaats had.

A. Practisch is het zo gegaan. Die dagen daarop hebben we eigenlijk heel veel in vergadering met elkander doorgebracht.

7892. De **Voorzitter:** En ook buiten vergadering, een voortdurend contact natuurlijk?

A. Inderdaad. De betekenis van die vergaderingen was eigenlijk om voortdurend op de hoogte te blijven van de militaire gebeurtenissen. Enkele belangrijke punten, die ik zou willen noemen, waren bijv. het vertrek van Minister *Welter* en Minister *van Kleffens* naar Engeland op de ochtend van de 10de Mei om te trachten met Londen en Parijs in contact te treden, wat ze ook hebben gedaan, maar overigens was eigenlijk het belang van de vergadering van de Ministerraad vooral, dat generaal *Dijxhoorn* ons zeer nauwkeurig op de hoogte hield van al wat er gebeurde en trachtte de band tussen de Ministerraad en de opperbevelhebber zoveel mogelijk te bevorderen, wat hem ook heel goed lukte. Totdat de bewuste vergadering heeft plaats gevonden van Maandagochtend. Die heeft uiteraard wel een ander karakter gehad. Die vergadering is toen nogal vroeg begonnen; we zijn 's nachts gewekt, omdat, naar ik meen, de opperbevelhebber zelf of generaal *van Voorst* was gekomen om mede te delen, dat de toestand buitengewoon précair was.

7893. De **Voorzitter:** 's Nachts gewekt, zegt u? Waar was u?

A. Ik sliep op het Departement van Economische Zaken op het Bezuidenhout. Ik meen, dat we dat allemaal deden. Misschien niet de heer *de Geer,* die toen ook al ietwat moeilijk was om leiding te geven en mede te werken, daar waar het nodig was.

7894. De **Voorzitter:** En Minister *Bolkestein?* Die sliep, geloof ik ook niet .....

A. Het kan wel zijn, dat die er ook niet was.

7895. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Bent u helemaal niet naar huis geweest?

A. Ik ben nog een of twee nachten thuis geweest om te slapen. Toen heb ik verder op het Departement geslapen, maar overdag ging ik wel even naar huis om de familie in te lichten en gerust te stellen. De afstand van het Departement naar mijn huis was niet groot. Ik woonde op de Wassenaarseweg en het Departement lag in het Bezuidenhout, en het was ook niet overdreven gevaarlijk, dus dat heb ik ook meer gedaan om mijn gezin nog eens even te zien.

Maar op die bewuste ochtend, Mijnheer de Voorzitter, is eigenlijk het hoofdpunt van discussie geweest, wat staat de Regering te doen, wanneer mocht blijken, dat Nederland militair op dat ogenblik niet meer te redden is. Ik heb van die vergadering vooral deze indruk, dat er nogal gebrek aan leiding was van de zijde van de heer *de Geer,* die kennelijk ook niet wist, op welke wijze hij deze zaak moest aanpakken. In het algemeen kenmerkte die vergadering zich nogal door een geest van twijfelen, in die zin, dat men dikwijls niet wist, hoe men, in verband met deze zo volkomen onverwachte omstandigheden, het beste zou kunnen handelen. Er is een meningsverschil aan het licht getreden tussen Minister *Steenberghe* en mij aan de ene kant — als ik mij wel herinner, het kan zijn, dat misschien ook andere Ministers in die richting hebben gesproken, maar mijn herinnering is, dat de heer *Steenberghe* en ik met name op het ene standpunt stonden — en een aantal Ministers — ik weet niet of ze het allemaal waren, maar in ieder geval enkele andere Ministers — aan de andere kant. Dat meningsverschil zat hoofdzakelijk hierin, dat de heer *Steenberghe* en ik van mening waren, dat er twee ernstige bezwaren waren tegen het weggaan op dat ogenblik. Het eerste bezwaar was, dat wij het gevoel hadden, dat het Kabinet toch in ieder geval zorg moest dragen, dat het gezag op een normale wijze werd overgedragen. Wij hadden daarbij de gedachte, dat de opperbevelhebber zou worden geroepen en dat hem op de normale wijze het gezag zou worden overgedragen. Er bestond toch de mogelijkheid, dat er een revolutie of onlusten zouden uitbreken, als niemand zou weten in wiens handen het gezag op dat ogenblik berustte. Wij zagen een en ander zwaar in, juist omdat wij voelden, dat het zo'n geweldige teleurstelling zou zijn voor het Nederlandse volk, dat de ontwikkeling van de gebeurtenissen zo was. Het tweede argument voor ons was, dat wij het gevoel hadden — dat later ook wel juist bleek te zijn —, dat het voor het Nederlandse volk een ontzaglijke slag zou zijn, dat de Regering verdween. Die beide argumenten hebben toen voor ons een belangrijke rol gespeeld. Aan de andere kant werd opgemerkt, dat het zo gevaarlijk zou zijn als Ministers in handen van de Duitsers zouden vallen. Het zich onttrekken aan de vijand, dat was eigenlijk het argument, dat daarbij werd gebruikt. De betekenis van dat argument ontkenden wij van onze kant niet, maar wij hebben er tegenover gesteld, dat het toch in zekere zin ook al weer aan ons zelf lag, wat wij dan deden, en dat het zeker risico's met zich meebracht, maar dat we toch meenden, dat die risico's zouden kunnen opwegen tegen de bezwaren, die het weggaan zou hebben. Er is toen eigenlijk geen beslissing genomen, wat er precies zou moeten gebeuren, maar de ontwikkeling der dingen is zo geweest, dat van militaire zijde maatregelen waren genomen om de overbrenging van de Ministers van het Bezuidenhout naar Hoek van Holland op een gemakkelijke wijze mogelijk te maken. Men had auto's met motorrijders beschikbaar gesteld en de tocht daarheen had men blijkbaar zo voorbereid — er waren barricades opgeworpen e.d. —, dat het vervoer naar Hoek van Holland mogelijk was. Toen zijn alle Ministers tegen 12 uur, half 1, naar Hoek van Holland gegaan, uitgezonderd Minister *Steenberghe* en ik. Wij hebben ons, omdat voor ons vooral de quaestie van het overgeven van het gezag zwaar woog, beraden met de heer *Snouck Hurgronje,* die daarbij was, omdat hij als plaatsvervanger van Minister *van Kleffens* aanwezig was. Ik herinner mij wel, dat de heer *Snouck Hurgronje* ons standpunt deelde. De heer *Hirschfeld* is er ook bij gekomen toen de andere Ministers wegwaren. Toen hebben wij de opperbevelhebber gevraagd te komen en daarbij ook de secretarissen-generaal uitgenodigd.

7896. De **Voorzitter:** Maar vóór u daarover begint, dit is een zeer belangrijk punt, wilde ik nog even teruggrijpen op de vergadering van 's morgens. Wij hebben daarover van verschillende heren al uitvoerige uiteenzettingen gehad, o.a. ook van de generaal *Winkelman.* Deze komen hier op neer, dat na een ampele bespreking, waaromtrent de heren *Dijxhoorn* en *Winkelman* beiden getuigd hebben, dat tussen hen aanvankelijk een verschil van mening bestond over het al of niet voortzetten van de oorlog, nl. in die zin, dat de heer *Winkelman* op het standpunt stond, dat hij als militair wilde vechten tot de laatste man en de laatste patroon en dat de heer *Dijxhoorn* daartegenover stelde, dat hij als militair hetzelfde zou zeggen, maar dat hij vond, dat de Regering dat standpunt niet kon innemen, omdat het niet verantwoord was om de strijd tegen elke prijs voort te zetten, dat dus na deze bespreking daar ten slotte dit besluit is gevallen, dat de generaal *Winkelman* een blanco volmacht kreeg, maar dat hem daarbij als richtlijn werd medegegeven, dat de strijd niet tot elke prijs moest worden doorgezet, dat geen nodeloze offers behoorden te worden gebracht. Deze voorstelling van zaken stemt ook met uw herinnering overeen?

A. Ik ben ook van mening, dat dit de richtlijn is geweest, Mijnheer de President, maar wanneer dat is vastgesteld, durf ik niet met zekerheid zeggen, maar wat wel beweerd is, is, dat het slot van die bespreking.....

7897. De **Voorzitter:** Dat was de laatste samenkomst, die de heer *Winkelman* met de Ministerraad heeft gehad, dat kan dus moeilijk anders geweest zijn, dan toen. Maar nu kom ik op het verband met de gebeurenissen, waarover u zo straks aan het vertellen waart. Er is toen op die morgen in de Ministerraad blijkbaar alleen gesproken over een opdracht aan generaal *Winkelman* met betrekking tot de militaire situatie. Er is toen blijkbaar over het civiele bestuur nog met geen woord gesproken. Generaal *Winkelman* heeft verklaard, dat hij op dat moment de indruk had, dat de Ministerraad nog niet tot een definitief besluit over het vertrek der Regering was gekomen. Nu zou ik graag willen weten, wat er ten slotte op het Departement van Sociale Zaken gebeurd is, want daar ging het om de overdracht van het burgerlijk gezag, nietwaar, van het Regeringsgezag in zijn volle omvang. Hoe is dat idee in die tussentijd in de wereld gekomen? De andere Ministers zijn naar Hoek van Holland gegaan; u is beiden achtergebleven, en toen men naar Hoek van Holland ging, is er over de overdracht van het Regeringsgezag blijkbaar nog niet gesproken. Met andere woorden, nadat de andere Ministers vertrokken waren, bent u, de heer *Steenberghe* en u, gaan praten met de heer *Snouck Hurgronje,* hoe het nu verder moest. Wat was de conclusie van dat gesprek? Hoe moest het met het Regeringsgezag? Wat was de conclusie, voordat generaal *Winkelman* er bij was?

A. De conclusie was deze, dat het burgerlijk gezag aan de opperbevelhebber zou moeten worden opgedragen en dat we als het ware een trait d'union moesten vormen om de secretarissen-generaal met de opperbevelhebber in contact te brengen.

7898. De **Voorzitter:** Hoe stelde u zich voor, dat, wanneer de overdracht van het Regeringsgezag aan de opperbevelhebber eenmaal had plaats gevonden, uw positie en die van Minister *Steenberghe* zouden zijn? Want, zoals de zaken op dat moment stonden — het telefoontje uit Hoek van Holland was er immers nog niet, nietwaar? —, waren de andere Ministers vertrokken en u had het Regeringsgezag overgedragen aan generaal *Winkelman.* Hoe stelde u zich voor, dat de positie van u beiden dan zou worden?

A. Daar hebben wij ons deze voorstelling van gemaakt, dat het niet zo prettig zou zijn, omdat wij wel begrepen, dat wij wel in Duitse krijgsgevangenschap zouden geraken, maar wij meenden, dat .....

7899. De **Voorzitter:** Hebt u er over gedacht om dan ontslag te nemen als Minister?

A. Daar hebben we wel even over gesproken, maar dat kon niet, want de Koningin was toen al vertrokken.

7900. De **Voorzitter:** Ik bedoel, het was een wonderlijke situatie. U was achtergebleven als Ministers van de Kroon, het Regeringsgezag zou overgedragen worden aan generaal *Winkelman,* wat is dan op dat moment de positie nog van een Minister van de Kroon?

A. Wij meenden, dat de generaal *Winkelman,* daar hij militair de leiding had, op dat ogenblik in die buitengewoon pijnlijke omstandigheden aangewezen was om ook het burgerlijk gezag op zich te

nemen, daar wij het gevoel hadden, dat het voor Minister *Steenberghe* en mij uiterst moeilijk was om nog als Regering op te treden, terwijl de Koningin niet meer aanwezig was en het grootste deel van het Kabinet niet meer aanwezig was.

7901. De **Voorzitter:** Dus u had ongeveer deze voorstelling van zaken, dat, wanneer u het Regeringsgezag had overgedragen aan generaal *Winkelman,* u wel is waar formeel niet als Minister kon aftreden, omdat u het ontslag niet door de Koningin geaccepteerd kon krijgen, maar dat u in feite geen Minister zou zijn?

A. Het plan was om dat ook aan de Duitsers mede te delen. Wij hebben dit niet in details besproken. Op dat ogenblik was ons enige doel om te zorgen, dat op regelmatige wijze de overdracht plaats vond, en heel kort daarna is het telefoontje uit Hoek van Holland gekomen.

7902. De **Voorzitter:** Dan begrijp ik niet, dat u in de bespreking met de heer *Snouck Hurgronje* niet zelf tot de conclusie bent gekomen, die ten slotte in feite toch getrokken is, nl. deze: wanneer het Regeringsgezag door ons is overgedragen aan generaal *Winkelman,* dan gaan wij ook naar Hoek van Holland en proberen ook nog weg te komen. Dat was op zich zelf toch voor de hand liggend geweest?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Maar daar zit even dit tussen. Wat was de intentie, waarmee men naar Hoek van Holland vertrok? Was dat om de zetel van de Regering te verplaatsen of was dat om zich aan de vijand te onttrekken, om uit de handen van de vijand te blijven? Ik meen, dat het zo gesteld moet worden, dat het gaan naar Hoek van Holland op dat ogenblik niet de strekking had, om de zetel van de Regering te verplaatsen. Pas in Hoek van Holland is dat eigenlijk min of meer vastgesteld.

7903. De **Voorzitter:** Daar verschillen de meningen over, er zijn andere heren, die voor zich zelf de opvatting hadden, dat ook al in de gesprekken van de vorige dag en van die ochtend voor hen althans vaststond, dat men naar Engeland zou gaan en de zetel van de Regering op die manier zou overplaatsen. Het is natuurlijk mogelijk, dat de een het voor zich zelf anders heeft gezien dan de ander.

A. Maar ik heb een paar gegevens, die, dunkt mij, toch wel voor mijn zienswijze pleiten. In de eerste plaats heb ik een stuk, waarvan ik een kopie heb laten maken, voor zover het de 13de Mei betreft, nl. een kort overzicht van enige gebeurtenissen van 10 tot 13 Mei 1940, dat Minister *Bolkestein* destijds in Londen gemaakt heeft op verzoek van, ik meen, prof. *Gerbrandy*. Hij heeft dat ontworpen en heeft zich met mij daarover in verbinding gesteld.

7904. De **Voorzitter:** Daarover heeft Minister *Dijxhoorn,* die dat overzicht ook had, gisteravond gezegd, dat het op sommige punten, volgens hem, niet helemaal juist was.

A. Ik heb hier een kopie van het stuk, dat ik u gaarne zou voorleggen, ik geloof nl., dat dit stuk wel juist is, want het is als volgt gegaan: Minister *Bolkestein* heeft het in Londen gemaakt en heeft het mij toen laten zien en heeft gezegd: „Klopt dat nu?" Wij hebben er samen nog overleg over gepleegd en toen is dat stuk vastgesteld. Dat is dus in het begin van de oorlog geweest en daarom geloof ik, dat ik er goed op kan steunen, voor wat betreft de herinnering. Daar zijn 2 passages in, waarop ik graag uw aandacht zou willen vestigen. Daar staat nl. dit: „Na diens vertrek — dat is het vertrek van de opperbevelhebber geweest — werd het vertrek van de Regering opnieuw besproken; tot eenstemmigheid geraakte men niet. Te 12.30 uur vertrok de Regering; zij achtte het ongewenst voor de belangen van het land, in de handen van de vijand te vallen." En dat is nu ook juist de visie, die ik gaarne in dit verband zou willen aangeven. Voorts zou ik uw aandacht willen vestigen op het communiqué, dat de Minister-President van uit Hoek van Holland heeft geseind of getelefoneerd aan de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, dat is gepubliceerd in de ochtendbladen van 14 Mei. Daar staat dit:

> „In het stadium, waarin de strijd thans is getreden, heeft de Regering het noodzakelijk geacht in het belang van het land en zijn overzeese gebiedsdelen, en ter bewaring onder alle omstandigheden van hare volledige vrijheid van handelen, de zetel van het bewind te verplaatsen."

Toen was de vergadering in Hoek van Holland al geweest en op dat ogenblik werd nog uitdrukkelijk juist weer gesproken van het „ter bewaring" onder alle omstandigheden van haar volledige vrijheid van handelen. Ik zie ook dat weer in het licht van de wenselijkheid, om zich te onttrekken aan het in handen van de vijand vallen. Dan wilde ik gaarne uw aandacht vestigen op een stuk, dat generaal *Kruls* pas geschreven heeft in „Elsevier's Weekblad" van 27 Maart 1948. Daar staat het volgende in:

> „Er moeten nog besluiten worden genomen" — dat is dus het ogenblik, dat men vertrekt — „gaat de reis terstond naar Engeland of eerst nog naar Nederlands grondgebied, naar Zeeland, zullen alle Ministers meegaan, ook de beide, die voorlopig nog in den Haag zijn gebleven, de laatste Ministerraad op Nederlands gebied zal daartoe gehouden worden in het pantserfort. De Ministers stappen uit en begeven zich naar het fort. Ik wijs de weg, legitimeer me bij de schildwacht en vraag toelating."

Ik haal ook dit aan, Mijnheer de Voorzitter, omdat daaruit blijkt, dat eigenlijk omtrent deze aangelegenheid, wat hier ook staat, geen enkel besluit was genomen, zodat men er zich bij het gaan naar Hoek van Holland kennelijk nog geen precieze rekenschap van had gegeven, wat er zou moeten gebeuren. Er is bijv. nog sprake geweest om naar Zeeland te gaan. De situatie was nog ongeregeld. Ten slotte zou ik u graag nog willen wijzen op het boek van prof. *Gerbrandy,* die ook dit punt ter sprake brengt op blz. 5, eerste alinea, bovenaan.

> „In de vergadering, die in de loop van de nacht en de ochtend gehouden werd, werd geen formele Kabinetsbeslissing genomen tot het collectief verplaatsen van het Kabinet. In de voortgezette vergadering te Hoek van Holland werd, nadat met name de heer *Dijxhoorn* en de heer *de Geer* op de noodzaak daarvan hadden gewezen, zulk een beslissing wel genomen."

Ook daaruit ziet u, dat een beslissing tot het verplaatsen van de zetel der Regering pas genomen werd in Hoek van Holland en dat men eigenlijk meer mag spreken van een weggaan van de Ministers naar Hoek van Holland, zonder dat men daarvoor een bepaald besluit genomen had en zonder dat men zich precies gerealiseerd had, welke betekenis dat zou hebben. In het licht van de besprekingen van die morgen had het naar mijn mening de betekenis van het zich onttrekken aan het in handen vallen van de vijand.

7905. De **Voorzitter:** En dus met die betekenis voor ogen — nu kom ik weer op mijn vraag van daar straks terug — was er naar uw mening voor Minister *Steenberghe* en u na de besluiten, die u nam in de conferentie met de heer *Snouck Hurgronje,* nog geen aanleiding om te zeggen: „dan gaan wij, zodra wij het gezag hebben overgedragen aan generaal *Winkelman,* ook naar Hoek van Holland". Dat is uw gedachtengang, nietwaar? Daarin is dus eigenlijk pas verandering gekomen, toen u op het Departement van Sociale Zaken een telefoon kreeg van Minister *de Geer,* waarin hij mededeelde, dat het Kabinet er op stond, dat alle leden meegingen, en waarin misschien ook het nieuwe argument gebezigd werd.

A. Ja, dat is zo gegaan. Ik heb mee kunnen luisteren, want de heer *Steenberghe* bediende de telefoon, maar er was een luistertoestel bij, dus ik heb het hele gesprek kunnen volgen. En dat heeft zich toen zó afgespeeld, dat Minister *de Geer* opbelde en mededeelde, dat men van plan was naar Engeland te gaan, met elkaar als Kabinet, als Regering, en dat men het zeer op prijs zou stellen, als wij mee zouden gaan. Toen hebben de heer *Steenberghe* en ik niet eens beraadslaagd, maar ik heb direct geknikt, dat ik meende, dat dat moest. *Steenberghe* was het er kennelijk ook mee eens. Het is ook niet een lang telefoontje geweest; het was heel gauw beslist.

7906. De **Voorzitter:** Dus u beschouwde dit beiden eigenlijk als een soort novum, wat u te horen kreeg?

A. Ja, omdat toen eigenlijk pas voldoende duidelijk werd, wat de strekking was van het gaan naar Hoek van Holland. De strekking van het gaan naar Hoek van Holland was mij op het ogenblik, dat de andere Ministers vertrokken, niet duidelijk.

7907. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik heb altijd begrepen, dat pas na het telefoontje van Minister *de Geer* het gezag aan generaal *Winkelman* werd overgedragen.

A. Neen, het telefoonje van Minister *de Geer* was misschien om een uur of drie en de andere heren zijn om half één vertrokken. We hebben even tijd moeten nemen om generaal *Winkelman* en de secretarissen-generaal uit te nodigen om bij ons te komen. Mijn herinnering is, dat toen een tijd is gesteld, zoiets van half twee of twee uur, waarop die overdracht plaats had. Kort daarna, toen we daar

zaten, nog niet wetende wat te doen, zwijgende, omdat we even bekomen wilden van alles wat er gebeurd was, kwam dat telefoontje van Minister *de Geer*.

7908. De **Voorzitter:** Heeft Minister *de Geer* daarbij ook het argument gebruikt, dat het ook daarom onwenselijk zou zijn, dat u beiden in Holland bleef, omdat u dan misschien het gevaar zou lopen, dat de Duitsers u zouden misbruiken?

A. Dat punt heeft wel telkens een rol gespeeld, Mijnheer de Voorzitter, en de heer *Steenberghe* en ik voelden wel, dat dat natuurlijk een heel akelige kant was van het blijven.

7909. De **Voorzitter:** Maar heeft de heer *de Geer* dit ook met name genoemd?

A. Dat zou ik niet meer durven zeggen.

Mag ik nog even het stuk nakijken, er staat nog dit:

> „Na kennisneming van dat communiqué", wat ik u daarnet voorlas, het communiqué, dat de heer *de Geer* dan aan de heer *Snouck Hurgronje* heeft getelefoneerd, „stelden beide op het Departement achtergebleven Ministers zich op het standpunt, dat het tot een splitsing van de Regering zou leiden, indien zij bij hun eerste besluit volhardden. Er was voor hen aanleiding tot de veronderstelling, dat de Duitse Regering zou trachten de indruk te vestigen, dat bepaalde beslissingen waren genomen met instemming der in Nederland achtergebleven Ministers, teneinde deze beslissingen voor de bevolking meer aannemelijk te maken. Ontslag konden zij niet nemen, in verband met het gebleken vertrek van de Koningin. Daarom voegden zij zich in de namiddag bij hun ambtgenoten, die reeds aan Hoek van Holland waren."

Ik citeer dat stuk, Mijnheer de Voorzitter, omdat dit niet meer dan enkele maanden nadat wij in Londen kwamen, is opgesteld en toen mijn herinnering op dit punt uiteraard beter was dan nu, acht jaar later. Ik mag wel zeggen, dat ik persoonlijk dit stuk een beslissende betekenis toeken, omdat ik weet, hoe het tot stand gekomen is.

7910. De **Voorzitter:** Ik denk ook niet, dat de heer *Dijxhoorn,* toen hij het over dit stuk had, op deze passages gedoeld heeft. Dat kan haast niet, want daar is hij zelf niet bij betrokken geweest. Deze passages handelen over u en de heer *Steenberghe.*

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Het stuk loopt van 10 Mei af, ik heb het hier ook helemaal bij me, het is een stuk van vier lange pagina's, dus het kan zeer goed op andere gedeelten slaan, het begint op de 10de Mei en het eindigt op de 13de Mei.

7911. De **Voorzitter:** Hebt u bezwaar om het stuk over te leggen?

A. Helemaal niet.

7912. De **Voorzitter:** Nu wilde ik graag nog even spreken over de overdracht, want u begrijpt, dat is een zaak, die van uitermate groot belang is, ook staatsrechtelijk. Het gaat hier toch om een zeer uitzonderlijke daad van Staatsnoodrecht. Het was dus omstreeks half één, zei u, toen de Ministers weggegaan waren. Op dat moment hebt u derhalve afscheid van de heren genomen en toen bent u, d.w.z. de heer *Steenberghe* en u, met de heer *Snouck Hurgronje* gaan confereren?

A. De heer *Snouck Hurgronje* was bij deze vergadering.

7913. De **Voorzitter:** Goed, maar nadat de andere Ministers weggegaan waren, hebt u met zijn drieën de zaak nog eens doorgenomen. Er was dus nog geen enkele verandering gekomen in de toestand van die morgen, waarop door de Ministerraad aan generaal *Winkelman* een opdracht was gegeven, die zich alleen uitstrekte tot het militaire. Er was geen nadere opdracht voor generaal *Winkelman,* die op het civiele betrekking had. De toestand was nog volkomen onveranderd. Ook was er geen Kabinetsbesluit, dat u tweeën een bepaalde machtiging in deze materie gaf. Daar was niet over gesproken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

7914. De **Voorzitter:** Dus u zat met zijn drieën, Minister *Steenberghe,* u en de heer *Snouck Hurgronje,* te praten op basis van de toestand, zoals ik die nu met een paar woorden aangeef? En toen u daarbij kwam op de idee, dat u het Regeringsgezag over zoudt dragen aan generaal *Winkelman,* hoe hebt u zich toen de constructie daarvan voorgesteld? Want u waart slechts twee Ministers van het Kabinet.

A. Die quaestie van de overdracht was van onze kant al herhaaldelijk ter sprake gebracht. Ik stel mij voor, dat de andere Ministers ook wel geweten zullen hebben, in welke richting onze gedachten gingen. Ons bezwaar was juist: er is een toestand, waarin ontzaglijk gemakkelijk een paniek kan ontstaan, en dan weet niemand, wie eigenlijk in uiterste instantie de bevelen moet geven. De Koningin is weg, de Regering is weg en, ja, wat moet er nu gebeuren? Wij van onze kant hebben voortdurend gesteld: Op zo'n ogenblik is het onverantwoord, wanneer niet iedereen weet: dat is de autoriteit, die het gezag draagt.

7915. De **Voorzitter:** Ik zou dit volkomen kunnen begrijpen, wanneer het zo gegaan was, dat het Kabinet in zijn geheel een besluit had genomen, vlak vóórdat de andere Ministers vertrokken, dat ongeveer zo luidde: Het Kabinet besluit om het Regeringsgezag over te dragen aan generaal *Winkelman* en draagt aan de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* op om dit besluit te effectueren. Maar dat besluit van het Kabinet, dat de grondslag van uw handelingen eigenlijk moest zijn, dat is er niet geweest?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Dat lag aan de nu niet zo overmatig goede leiding van de vergadering van die ochtend. Er werd zo over en weer gesproken, maar zonder dat er iemand was, die precies uitpelde hoe de zaak in elkaar zat. Dan komen er natuurlijk gemakkelijk wonderlijke dingen voor de dag.

7916. De **Voorzitter:** Ja, inderdaad, dit wordt een zeer wonderlijke geschiedenis. Ik geloof inderdaad, dat de weg, die u beiden toen gegaan zijt, onder de gegeven omstandigheden een weg was, die zeer wel begaan kon worden, die ook misschien wel de beste was, juist waar u zelf zegt: als de capitulatie zou komen, dan kon er een toestand ontstaan, die niemand kon overzien, er mocht toch geen vacuum ontstaan. Dat men dan het gezag opdroeg aan de man, die onder deze omstandigheden daarvoor eigenlijk aangewezen was, kan ik zeer goed begrijpen, maar in de keten van handelingen, die moesten leiden tot de overgang van het Regeringsgezag naar generaal *Winkelman,* ontbreken toch wel enige schakels.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Wij hebben achteraf geprobeerd het zoveel mogelijk te redresseren, doordat Minister *Steenberghe* mede namens mij, bij aankomst in Londen, de Koningin als het ware sanctie gevraagd heeft voor wat we gedaan hebben.

De **Voorzitter:** Daar kom ik dadelijk op.

A. Wij hadden het gevoel, dat men in de kringen van de andere Ministers te weinig aandacht gaf aan het grote probleem, dat wij zo belangrijk vonden, nl. de vraag: Waar blijft het gezag, als de Regering zonder meer weggaat en niemand weet, wat er verder moet gebeuren?

7917. De **Voorzitter:** Het is mij nu volkomen duidelijk, uit wat u medegedeeld hebt, dat dit de leidende gedachte is geweest van uw beider besluit om aanvankelijk niet mee te gaan. Dat u gezegd hebt, er mag hier geen vacuum ontstaan. En u bent toen dus, verder doorredenerende met de heer *Snouck Hurgronje,* tot de conclusie gekomen, dat u beiden waarschijnlijk niet in staat zoudt zijn om dat vacuum op te vullen, maar dat het beter was om daarvoor een andere autoriteit aan te wijzen. Druk ik het zo goed uit?

A. Ja, zo is het, Mijnheer de Voorzitter.

7918. De **Voorzitter:** En dus is eigenlijk de zaak zo, dat u daartoe overgegaan bent volkomen op eigen initiatief en op eigen gezag, want u kon op dat moment niet zeggen, dat u voor de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* kon teruggrijpen op een besluit van de Regering. Dat was er per se niet.

A. Neen, bepaald niet. Alleen mag ik misschien herhalen de opmerking, die ik daarstraks maakte, dat ik wel veronderstel, dat de andere Ministers verondersteld zullen hebben, wat we zouden gaan doen.

7919. De **Voorzitter:** Ja, maar was dan in de besprekingen te voren, toen u dus beiden te kennen hebt gegeven, dat u hier wilde blijven om dat vacuum te voorkomen, de naam van generaal *Winkelman* in verband met het burgerlijk gezag al genoemd?

A. Dat zou ik niet durven zeggen.

7920. De **Voorzitter:** Dus waarschijnlijk niet, want dit is een punt, dat u beiden heel sterk ter harte is gegaan, en wanneer dat gebeurd was, zou u zich dat vermoedelijk wel herinneren. Dus het is waarschijnlijk zo, dat de gedachte om het Regeringsgezag te leggen in handen van generaal *Winkelman* pas gegroeid is in het gesprek van u beiden met de heer *Snouck Hurgronje*.

A. Ik denk, dat het zó is gegaan, Mijnheer de Voorzitter. Wij hebben zeer sterk de nadruk gelegd op de noodzakelijkheid: er moet toch een gezag zijn, dat dat vacuum kan opvullen, maar de vraag, wie dat gezag in concreto zou uitoefenen, hebben wij waarschijnlijk in die ochtendbespreking niet als zodanig aan de orde gehad. Zo denk ik wel, dat het geweest is.

7921. De **Voorzitter:** Men heeft in de Ministerraad 's morgens aan generaal *Winkelman* een opdracht gegeven met betrekking tot het militaire en het binnen zekere grenzen, met bepaalde richtlijnen, verder aan zijn eer en geweten overgelaten, hoe hij deze zou uitvoeren. Kan men misschien zeggen, dat een soortgelijk besluit ook ten opzichte van u en Minister *Steenberghe* is gevallen? Dat men geaccepteerd heeft, dat u beiden in Nederland zoudt blijven met de bedoeling om hier op te vangen de moeilijkheden, die zouden ontstaan na het vertrek van de Regering en een eventuele capitulatie, en dat u ook een soort van blanco volmacht had om een en ander naar eer en geweten uit te voeren?

A. Zo zou ik dit toch niet durven zeggen. Men is niet zover in die zaak afgedaald. Het niet in handen vallen van de vijand speelde zo'n overwegende rol, dat de andere quaestie, het overdragen van het gezag, zeer in het onzekere is gebleven.

7922. De **Voorzitter:** Ik probeer tot een zo duidelijk mogelijke conclusie te komen. Is ook voor u zelf, voor u en Minister *Steenberghe* eigenlijk een duidelijk antwoord op de vraag, hoe het moest gaan met dat opvullen van het hiaat, pas gekomen in de conferentie met de heer *Snouck Hurgronje?*

A. Ja, in dat onderling beraad.

7923. De **Voorzitter:** Dus in dat onderling beraad is eigenlijk de figuur pas duidelijk naar voren gekomen?

A. Ja, met name om de secretarissen-generaal er bij te halen. Wij zagen dat als een zo belangrijk punt, omdat dan de departementale organisaties met generaal *Winkelman* in contact werden gebracht. Als er dan wat gebeurde, had men direct de Departementen, die onder leiding van generaal *Winkelman* zouden kunnen gaan functionneren. Wij vreesden de mogelijkheid, dat, indien generaal *Winkelman* aan de secretarissen-generaal opdrachten zou geven, dezen zouden twijfelen aan zijn autoriteit. Wanneer de secretarissen-generaal ook formeel duidelijk vernomen hadden en naar hun Departement waren teruggekeerd met de mededeling, dat generaal *Winkelman* de man was, die de Regeringsautoriteit uitoefende, dan veronderstelden wij, dat alles goed zou lopen. Vandaar dat we er toen juist op gekomen zijn om de secretarissen-generaal er bij te vragen.

7924. De **Voorzitter:** Wilt u dan nu eens vertellen hoe de feitelijke overdracht is gegaan? Dat is dus hetgeen er na afloop van uw beraad met de heer *Snouck Hurgronje* is geschied?

A. De heer *Steenberghe* heeft toen het woord gevoerd.

7925. De **Voorzitter:** Dat was waarschijnlijk tussen twee en drie uur?

A. Eerder, denk ik. Ik denk, dat het wel een uur of twee zal zijn geweest.

7926. De **Voorzitter:** U hebt toen generaal *Winkelman* ontboden en de secretarissen-generaal?

A. Ja.

7927. De **Voorzitter:** Hier was niet de generaal *van Voorst tot Voorst* bij?

A. Dat zou ik u niet meer kunnen zeggen.

7928. De **Voorzitter:** En heeft de overdracht plaats gevonden in presentie van de secretarissen-generaal of is dit geschied, vóórdat zij er waren?

A. Het was juist de bedoeling, Mijnheer de Voorzitter, om de overdracht te doen plaats vinden, terwijl de secretarissen-generaal er bij waren, opdat die dan ook precies zouden weten wat de bedoeling was en omtrent die bedoeling later geen misverstand zou rijzen.

7929. De **Voorzitter:** Is het een vergadering geweest, waarbij men zich om een tafel heeft geschaard?

A. Neen, dit is staande gebeurd. Wij stonden in een grote kring bij elkaar. Alle secretarissen-generaal waren er, generaal *Winkelman* was er, de heer *Steenberghe* en ik en toen heeft de heer *Steenberghe* met enkele woorden gezegd, dat de toestand uiterst moeilijk was — zijn precieze woorden zou ik mij niet meer kunnen herinneren —, maar de strekking daarvan was, dat generaal *Winkelman* nu het Regeringsgezag zou uitoefenen en dat dus de secretarissen-generaal hun orders van generaal *Winkelman* moesten afwachten.

7930. De **Voorzitter:** Is dat de term, die gebruikt is, dat de generaal *Winkelman* „hèt Regeringsgezag" zou uitoefenen?

A. Ik zou de woorden niet meer precies durven zeggen.

De **Voorzitter:** De generaal *Winkelman* gebruikte hier wel die woorden.

A. In ieder geval zou ik wel zover durven gaan door te zeggen, dat zulks de strekking van die woorden was.

De **Voorzitter:** Het is natuurlijk zeer belangrijk!

A. Ja, ik begrijp het, Mijnheer de Voorzitter. Als we natuurlijk geweten hadden, dat we acht jaar later hierover een verklaring zouden moeten afleggen, dan hadden wij het zeker direct vastgelegd.

7931. De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel niet alleen acht jaar later, maar de hele constructie van de veranderde bevoegdheid van generaal *Winkelman* en de positie van de secretarissen-generaal berustten op deze basis.

A. Dat stem ik u toe; misschien, dat de heer *Steenberghe* zich de woorden meer precies herinnert, want hij heeft die zelf gezegd.

7932. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft de heer *Steenberghe* gesproken?

A. Dat is niet lang geweest. Het was niet meer dan enkele minuten.

7933. De **Voorzitter:** En daarna heeft generaal *Winkelman* geantwoord?

A. Ja, mijn herinnering is, dat hij een korte reactie heeft gegeven. Het was natuurlijk een zeer tragisch moment en ik meen, dat toen ook de gedachte opgekomen is om mr. *van Angeren* mee te nemen. Mr. *van Angeren* was te recht ongerust, want die had drie duizend N.S.B.-ers doen gevangennemen.

7934. De **Voorzitter:** De heer *van Angeren* was er ook bij toen?

A. Ja, zeker; mr. *van Angeren* was secretaris-generaal. Toen hebben we hem ook meegenomen.

7935. De **Voorzitter:** Ja, maar nadat — ten minste zo is het ons van verschillende kanten medegedeeld —, nadat ook uit Hoek van Holland door Minister *Gerbrandy* getelefoneerd was met het verzoek om de heer *van Angeren* mee te brengen.

A. Dat is mij niet bekend.

De **Voorzitter:** Zo is het ons enige keren gezegd.

A. Dat kan heel goed zijn, maar mij is het alleen niet bekend. Mij is wel bekend, dat de heer *van Angeren* in ongerustheid verkeerde, wat de heer *Steenberghe* en ik ons volkomen konden begrijpen, waarom wij direct gezegd hebben: „Je gaat mee met het oog op de veiligheid van je persoon", maar voorts ook, omdat wij het gevoel hadden, dat hij iemand was van bijzondere bekwaamheid, die zeker op allerlei terrein zeer nuttig werk zou kunnen doen. Ik heb in het boek van de heer *Gerbrandy* kennis genomen van de lezing, die u geeft; deze werd mij bij het lezen van dit boek eigenlijk voor het eerst bekend. Maar het kan natuurlijk wel beide gebeurd zijn.

7936. De **Voorzitter:** En toen generaal *Winkelman* geantwoord had, wat is er toen nog gebeurd? Is er toen niets anders meer gebeurd dan dat de secretarissen-generaal aan generaal *Winkelman* zijn voorgesteld?

A. Ja, en toen zijn de secretarissen-generaal en generaal *Winkelman* weer weggegaan. De heer *Steenberghe* en ik zijn toen even gaan zitten om uit te blazen van alle gebeurtenissen, die er geweest waren, en toen kwam dat telefoontje uit Hoek van Holland, al heel kort daarna, zodat wij eigenlijk niet nog de gelegenheid hadden gehad om ons te beraden, wat ons nu eigenlijk te doen stond.

7937. De **Voorzitter:** U zegt zoëven, dat dit novum u er toe gebracht heeft om nu wel te gaan, omdat er toen een nieuwe grondslag werd gekozen voor het vertrek van de Regering. Maar daar zal misschien toch ook wel bijgekomen zijn, dat u nu inmiddels een oplossing had gevonden voor de overdracht van het Regeringsgezag?

A. Ja, dat was het eerste punt; toen het gezag was overgedragen, beschouwden wij dus het voornaamste punt van onze kant als opgelost.

7938. De **Voorzitter:** Dus u had eventueel, als dat telefoontje niet was gekomen, toen u eenmaal het Regeringsgezag overgedragen had, misschien ook wel tot het besluit kunnen komen om te proberen alsnog weg te gaan?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, maar daar moesten allerlei preparatieven voor genomen worden en we zaten daar met het gevoel van nog niet te weten wat er moest gebeuren. Bij het telefoontje was direct onze gedachten: „Hoe komen we er", want wij hadden gehoord hoe moeilijk dat was, er waren parachutisten, enz., totdat wij hoorden, dat men van uit Hoek van Holland getelefoneerd had met een van de militaire autoriteiten, en daarvoor dus was gezorgd. Dat maakte het ons veel gemakkelijker.

7939. De **Voorzitter:** Het wordt mij, geloof ik, geleidelijk duidelijker, zoals u het nu vertelt. De opvatting van de heer *Steenberghe* en u om niet mee te gaan, zoals u die 's morgens hebt verdedigd, vloeide voor het overgrote gedeelte voort uit het feit, dat niet duidelijk was, wat de Regering zelf nu eigenlijk wilde, dat u dat hiaat in het gezag in Nederland voor ogen had, als de Regering vertrok, en dat u meende, dat althans enige Ministers aanwezig moesten blijven, om dat hiaat op te vullen. U had ook in de ochtend nog geen concrete voorstelling, hoe u het zou opvullen. In de loop van de dag is u bij verder beraad gebleken, dat het het beste kon geschieden zoals het gebeurd is, en toen het eenmaal gebeurd was, was eigenlijk de ratio voor u beiden om hier te blijven, weggevallen?

A. Ja, we hadden nog een tweede argument en dat was het in de steek laten van het Nederlandse volk.

7940. De **Voorzitter:** Ja, maar dat werd nu voor een groot deel opgevangen door de nieuwe grondslag vóór het vertrek van de Regering?

A. Ja, en hoewel we toch het gevoel hadden — wat later ook wel juist bleek —, dat het weggaan van de Regering een slechte indruk zou maken op het Nederlandse volk. Achteraf zegt iedereen: het is prachtig geweest, maar ik herinner mij toch wel, dat wij over de periode van de eerste weken daar heel onplezierige berichten over kregen. Dat tweede punt, dat wij in het kort kunnen samenvatten in „het in de steek laten van het Nederlandse volk", heeft dus toch ook wel een rol gespeeld. De quaestie van het overdragen van het gezag was bij wijze van spreken 80 pct. In het verslag van de heer *Bolkestein* staat de formule: „dat het tot een splitsing van de Regering zou leiden, indien zij" — nl. de heer *Steenberghe* en ik — „bij het eerste besluit volhardden". En toen vonden wij, tegen elkaar afwegende het weggaan, het in de steek laten van het Nederlandse volk aan de ene kant en de splitsing van de Regering aan de andere kant, dit laatste een zo ongewenste toestand, dat wij zonder enig nadenken direct gezegd hebben: „Ja, dat mogen wij niet doen".

7941. De **Voorzitter:** Nu nog even het punt, waar u zoëven al op doelde. Hoe is het optreden van u beiden zo veel mogelijk geregulariseerd? Hoe is dat in feite gebeurd?

A. Het is zo gegaan, Mijnheer de Voorzitter, dat we verteld hebben, toen wij in Hoek van Holland kwamen, wat wij gedaan hadden, zo links en rechts aan de collega's, en toen werd dat juist gevonden. Daar kwam het eigenlijk op neer. Maar er is geen bepaalde Ministerraad over geweest, waarbij een en ander gesanctionneerd werd. Het leek ons toch wel van heel veel belang, dat de Koningin van een en ander mededeling ontving. En daar heeft de heer *Steenberghe* dus toen voor gezorgd.

7942. De **Voorzitter:** Daardoor kon het pas een Regeringsdaad worden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, u hebt gelijk. Maar wij zochten toen naar een oplossing, die in menig opzicht op intuïtie moest worden genomen, omdat de tijd voor rustig overleg ontbrak.

7943. De **Voorzitter:** Dus toen heeft Minister *Steenberghe* de volgende dag ....

A. Nu, dat zou ik u niet kunnen zeggen. Het is geweest, toen de Koningin ons ontvangen heeft in Londen.

7944. De **Voorzitter:** Dat was de 15de?

A. Kort daarna is het geweest.

7945. De **Voorzitter:** Op Buckingham Palace?

A. Op Buckingham Palace.

7946. De **Voorzitter:** Heeft Minister *Steenberghe* toen in presentie van alle leden van het Kabinet dit aan de Koningin medegedeeld?

A. Neen, Mijnheer de President, ik ben er zelf ook niet bij geweest. De heer *Steenberghe* heeft het mij verteld.

7947. De **Voorzitter:** Dat was dus de verantwoording van uw beider niet direct meegaan?

A. Ja.

7948. De **Voorzitter:** Maar nu komt de quaestie van de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman!*

A. Ik bedoel inclusief dat overdragen van het Regeringsgezag. En dat heeft de Koningin toen ook geaccepteerd.

7949. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen, dat het met zoveel woorden is gezegd, dat ook Zij dat de juiste oplossing vond?

A. Dat zou u de heer *Steenberghe* nog precies kunnen vragen, ik ben er niet bij geweest.

7950. De **Voorzitter:** Gezien de improvisatorische wijze, waarop een en ander is gebeurd, is het feit, dat dit namens het Kabinet aan de Koningin is medegedeeld en dat de Koningin dit, zij het dan mondeling, goedgekeurd heeft, voor de beoordeling van de wilsvorming een belangrijk punt.

A. Ja, de bedoeling was, een poging om weer in het rechte spoor te komen.

7951. De **Voorzitter:** En er is niet meer een formeel besluit genomen om het te regulariseren? Dat had ook nog mogelijk kunnen zijn, nietwaar, dat er nog eens een Koninklijk besluit was genomen.

A. Neen, en vandaar, dat ik de formule gebruikt heb: wij hebben het in het fort heel huiselijk links en rechts medegedeeld, hoe wij het gedaan hadden, en wij kregen uit de reacties de indruk, dat men dat juist vond.

7952. De **Voorzitter:** Ja, dat wil zeggen, later was dat iets minder huiselijk, toen Minister *Steenberghe* het namens het Kabinet heeft medegedeeld aan de Koningin.

A. Ik meen niet, dat hij dat namens het Kabinet heeft gedaan.

7953. De **Voorzitter:** Men heeft er blijkbaar angstvallig op gelet om geen enkele onvolkomenheid over te slaan.

A. Ik geloof, dat dit alles ligt aan de wijze, waarop die vergadering, die Maandagochtend gehouden werd. Daar werden de punten niet gesteld zoals het moest gaan, waardoor er een grote mate van vaagheid was, gebrek aan leiding en waardoor men de consequenties van verschillende standpunten en conclusies niet voldoende rustig met elkander heeft kunnen overwegen. Ik geloof, dat dit de oorzaak is van al deze onvolkomenheden, waarop u te recht wijst.

7954. De **Voorzitter:** Mijnheer *van Rhijn,* het is in ieder geval buitengewoon interessant geweest om deze gang van zaken te vernemen. Het lijkt mij, dat het voor de historie van belang is, dat dit duidelijk uitgesproken en vastgelegd is. Dan mag ik misschien nog een paar vragen....

7955. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zei, dat alle secretarissen-generaal er bij waren, maar mijnheer *van Asch van Wijck,* was die al niet meegegaan met Minister *de Geer* of is hij met u meegegaan?

A. Neen, ik denk, dat u gelijk heeft, hij zal waarschijnlijk al met de heer *de Geer* zijn meegegaan en heeft waarschijnlijk toen een plaatsvervanger gestuurd, want wij hadden wel alle Departementen bij elkaar. Wie dat echter geweest is, zou ik u niet meer kunnen zeggen.

7956. De **Voorzitter:** Dan mag ik misschien nog een paar concrete vragen stellen, die ook nog op de Meidagen betrekking hebben. U weet, dat er op de 10de Mei 's middags om 1 uur een bijeenkomst is geweest van de Tweede Kamer, waar niemand van de Regering aanwezig is geweest. Heeft het geen punt van overweging uitgemaakt om de Regering daar vertegenwoordigd te doen zijn?

A. Ik herinner mij er niets van; wel herinner ik mij, dat die vergadering er is geweest.

7957. De **Voorzitter:** Dit is ook van belang in verband met het probleem, dat wij nu zo ampel besproken hebben. Men had immers kunnen overwegen of men op de 10de Mei nog niet een stuk noodwetgeving had tot stand kunnen brengen. U weet, dat het in België en in Noorwegen inderdaad nog is gelukt, om in samenwerking met het Parlement een zekere noodwetgeving tot stand te brengen; 10 Mei 1940 is in België een wet aangenomen, waarbij de secretarissen-generaal wetgevende bevoegdheid kregen. Niet dat men hier per se een zelfde oplossing had moeten zoeken, maar ik zou het toch niet vreemd hebben gevonden, als de Regering had overwogen of niet de een of andere oplossing in die geest aanbeveling verdiende. Maar blijkens het feit, zoals u het mededeelde en zoals ook anderen dit hebben medegedeeld, dat men er zelfs niet aan gedacht heeft om tegenwoordig te zijn in de bijeenkomst van de Tweede Kamer, blijkt wel, dat daar ook niet aan gedacht is.

A. Neen, Mijnheer de President. Nu waren in Holland, vergeleken met België en Noorwegen, de omstandigheden ongunstig. België had in de vorige oorlog reeds precies hetzelfde beleefd en had zich goed geprepareerd, dat bleek ook wel uit de wijze, waarop de Belgische Regering naar Londen kwam. Ook de ambtenaren, die ze mee genomen hadden, waren precies de mensen, die men nodig had. Zoals u weet, is in Noorwegen toch nog een periode geweest, dat men de gelegenheid had om in het noorden van Noorwegen het Parlement bij elkaar te roepen en zich daar rustiger te beraden dan ons gegeven is geweest. Dat mag misschien ter verontschuldiging worden aangevoerd.

7958. De **Voorzitter:** Een andere mogelijkheid — ik wil niet zeggen, dat zij in haar uitwerking ideaal geweest zou zijn —, die men had kunnen overwegen, zou zijn geweest een overdracht van het Regeringsgezag aan de Raad van State. Ook deze mogelijkheid heeft noch in het Kabinet, noch in het nader beraad, dat u met uw drieën hebt gehad, een punt van overweging uitgemaakt?

A. Neen, Mijnheer de President, ten slotte stonden wij voor de moeilijkheid, dat op dat ogenblik het verkrijgen van contact ontzettend bezwaarlijk was. Men wist, dat de secretarissen-generaal op hun Departementen waren, en men wist de generaal *Winkelman* ook te bereiken, want die hadden wij meerdere malen ontmoet in die dagen. Maar u herinnert zich misschien wel, dat die eerste dagen direct het verkrijgen van het contact, ook in den Haag, uiterst moeilijk is geworden. Er is door ons ook direct aan generaal *Winkelman* gedacht, omdat dat de man was, die wij hadden leren waarderen om de uitstekende wijze, waarop hij optrad.

7959. De **Voorzitter:** Hebt u er nog enige herinnering aan of in de avond van Zondag of in de ochtend van Maandag aan het Kabinet kennis is gegeven van de vondst van de z.g. *Sponeck*-documenten?

A. Ja, ik heb er later wel van gehoord, maar...

7960. De **Voorzitter:** Neen, maar op dat moment?

A. Dat zou ik u niet durven zeggen.

De **Voorzitter:** Het is vrij waarschijnlijk, dat het niet zo is, want de andere heren weten daar ook niets van.

A. Is dat een generaal?

7961. De **Voorzitter:** Neen, een adjudant van de generaal *von Sponeck.* Zijn vliegtuig was neergeschoten en daar zat een aantal stukken in, die licht verschaften over de wijze, waarop de Duitsers den Haag wilden aanvallen en op wilden treden tegen de Regeringsgebouwen en Regeringspersonen en wat dies meer zij. Stukken, die naar mijn gevoel voor een eventuele besluitvorming van de Regering in verband met het vertrek toch wel van belang zouden zijn geweest. Maar die stukken zijn op het algemeen hoofdkwartier gekomen en generaal *Winkelman* heeft ze laten bezorgen bij het Departement van Buitenlandse Zaken en ze schijnen van Buitenlandse Zaken niet bij het Kabinet gekomen te zijn. Ten minste men weet er niets van.

A. Later hebben wij er wel van gehoord.

7962. De **Voorzitter:** Ja, ze zijn toen van Buitenlandse Zaken naar het Amerikaanse gezantschap en met het Amerikaanse gezantschap naar Amerika gegaan en zo zijn ze hier weer teruggekomen, na de oorlog. Weet u ook nog iets naders omtrent het vertrek van het Prinselijk gezin en van de Koningin? In hoeverre heeft de Regering daar nog bemoeienis mee gehad?

A. Neen, dat heeft de Koningin wel vrij zelfstandig bepaald, wel in overleg met de opperbevelhebber, maar het vertrek van de Koningin bereikte ons als een mededeling, welke een voldongen feit was geworden, die Maandagochtend.

7963. De **Voorzitter:** Maar het vertrek was toch wel in overeenstemming met het gevoelen van het Kabinet?

A. Ja, dat wel.

7964. De **Voorzitter:** Men achtte het wel wenselijk?

A. Ja. Maar, Mijnheer de President, men kan toch de vraag stellen of het toch niet goed was geweest, dat nog even contact had bestaan, vóórdat de Koningin vertrok?

7965. De **Voorzitter:** Van de andere kant kan men ook zeggen, dat, als het Kabinet, toen het van het vertrek van de Koningin hoorde, dat billijkte, er voor het Kabinet ook aanleiding was geweest om te voren zijn advies te geven aan de Koningin.

A. Ja, dat ben ik met u eens, maar ik maakte de opmerking meer, omdat op zo'n ogenblik uiteraard de houding van Kroon en Kabinet beide van de grootste importantie is. Ik kan mij indenken, dat op dat ogenblik een bespreking tussen Kroon en Kabinet over de vraag: wat moet het Kabinet doen, toch van bijzondere betekenis zou zijn geweest. En die bespreking is achterwege gebleven.

7966. De **Voorzitter:** Dat had natuurlijk in de eerste plaats op de weg gelegen van de Minister-President?

A. Ja, nu komen we weer bij hetzelfde zwakke punt, dat Minister *de Geer* heel weinig leiding gaf.

7967. De **Voorzitter:** Dus dat is er misschien ook niet onschuldig aan.

A. Ja, dat meen ik ook. Het lag eigenlijk op zijn weg om dat te doen.

7968. De **Voorzitter:** U meent ook, dat welbewust het besluit is genomen om geen gezinsleden mee te nemen? Dat is een weloverwogen besluit geweest?

A. Ja, in die zin, Mijnheer de President, dat niet is overwogen: wat is er vóór en wat is er tegen, maar dat ieder onzer voelde, vooral in de reeds aangeduide sfeer van het in de steek laten van het Nederlandse volk, dat, als men vrouw en kinderen zou meenemen, daardoor de moeilijkheden zouden accumuleren.

7969. De **Voorzitter:** Is de vice-president van de Raad van State met de Koningin vertrokken?

A. Precies is mij dat niet bekend.

7970. De **Voorzitter:** Over een ander punt, waarover ik u wilde vragen, hebt u eigenlijk al min of meer uw oordeel gezegd, toen u wees op de wijze, waarop het uitwijken van het Belgische Kabinet is geschied, nl. dat het toch waarschijnlijk wel beter was geweest, als men nader had overwogen welke ambtenaren men had kunnen meenemen.

A. Ja, het is nu een beetje van het toeval afhankelijk geweest, en dat was natuurlijk jammer, omdat ...

De **Voorzitter:** ... het in totaal erg schraal was.

A. Ja.

7971. De **Voorzitter:** Natuurlijk moest men in Nederland de nodige leidende ambtenaren laten, maar men had er toch wel een paar meer mee kunnen nemen om in Londen beter geoutilleerd te zijn?

A. Ja, dat zou zeer belangrijk zijn geweest, Mijnheer de Voorzitter. Dat hangt natuurlijk weer samen met het feit, dat op het ogenblik van het vertrek van het Kabinet feitelijk niet met zekerheid vaststond, dat men de zetel van de Regering naar Londen ging verplaatsen om daar zonder meer de oorlog voort te zetten.

7972. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan het volgende punt, te weten: „de opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van het voortzetten van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan." Wij hebben daarover al verschillende beschouwingen gehad en als ik die beschouwingen zou mogen samenvatten, dan komt het hierop neer, als ik het ten minste goed zie, dat men tegenover elkaar kan stellen in Londen tweeërlei perioden, d.w.z. de periode van, laat ik nu maar zeggen, na het najaar 1940, toen men vrij algemeen, zowel in het Kabinet als bij alle Nederlanders in Londen en misschien ook wel bij de Engelsen, de overtuiging begon te krijgen, dat er maar één oplossing voor de oorlog was, nl. het doorzetten van de oorlog tot het uiterste toe, tot Duitsland verslagen was, en de periode voordien, toen op dit punt vrij veel verschil van mening heerste, toen men nog onder de indruk was van de ineenstorting van Frankrijk, van de gebeurtenissen bij Duinkerken, van de strijd in de lucht om Groot-Brittannië en al die dingen meer, zodat men in die periode veel meer verschil van opvattingen had over de uiteindelijke doelstelling van de oorlog. Dat is zo het beeld, dat wij er van krijgen. Komt dat ook overeen met uw opvattingen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

7973. De **Voorzitter:** En dat het anders is geworden, dat is dus in zijn algemeenheid toe te schrijven, dat na de luchtslag om Engeland er meer vertrouwen begon te komen, dat toen de algemene toestand begon te verbeteren. Later is dat natuurlijk veel beter geworden door het intreden van Rusland en van Amerika in de oorlog. En in de Nederlandse verhoudingen is dit beter geworden, ook mede door een interne oorzaak, nl. dat de Nederlandse Minister-President, die wel zeer sterk onderhevig was aan deze twijfelingen, is afgetreden. Is dat ook uw opvatting?

A. Ja, Mijnheer de President. De moeilijkheid was, dat die twijfelingen zover gingen, dat Minister *de Geer* eigenlijk actief wilde proberen om voor Nederland de oorlog te beëindigen.

7974. De **Voorzitter:** Waar u nu op doelt, is blijkbaar het bekende compromis-voorstel van Juli 1940? Misschien kunt u daar iets van vertellen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. In iedere Ministerraad trof het eigenlijk meer en meer, dat de heer *de Geer* er een geheel eigen persoonlijke mening op nahield, die hierop neerkwam, dat hij zei: „Als deze oorlog doorgaat, dan gaat de wereld te gronde, en we moeten zorgen, dat de oorlog dus op de een of andere manier eindigt". Waarop van de zijde van de andere leden van het Kabinet te recht gezegd werd, dat dit toch meer afhing van andere Mogendheden dan van Nederland op dat ogenblik en dat we bij alles, wat we deden, in de eerste plaats contact moesten houden met de Engelse Regering.

7975. De **Voorzitter:** Had u de indruk, dat de heer *de Geer* eventueel ook wel zonder medewerking of medeweten van de Engelsen daartoe stappen zou hebben willen doen?

A. Ik heb daar geen bewijzen van, Mijnheer de Voorzitter, maar ik meen, dat hij inderdaad wel bereid zou zijn geweest tot een afzonderlijke regeling.

7976. De **Voorzitter:** En zeker tot een afzonderlijk contact?

A. Ja, en van uit een afzonderlijk contact, mag men toch wel aannemen, kan een afzonderlijke regeling ontstaan, maar ik mag nog wel eens uitdrukkelijk zeggen, dat ik hier bepaald geen bewijzen van heb. Hij heeft het nooit in die zin voorgesteld. Ik herinner mij wel een Ministerraad, waarin hij de wenselijkheid bepleitte om met Berlijn contact te zoeken, en dat hij toen, voor mijn gevoel ietwat theatraal, eindigde met de mededeling, dat hij dan ook bereid was daartoe met *Hitler* te gaan praten, wat ik, eerlijk gezegd, ietwat lachwekkend vond. Vandaar dat dit mij ook bijgebleven is. Dat wijst toch in de richting van een afzonderlijk contact, met vermoedelijk een afzonderlijke regeling, die daarachter kan schuilen.

7977. De **Voorzitter:** Maar een afzonderlijk contact met *Hitler,* een persoonlijk contact, dat lijkt mij niet zo eenvoudig.

A. Neen, het was ook ietwat irreëel, Mijnheer de Voorzitter, maar Minister *de Geer* stond in deze dingen altijd volkomen alleen en iedereen verbaasde zich alleen maar over het feit, dat de heer *de Geer* een paar keer in deze richting gesproken had.

7978. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En alleen kon hij toch geen stappen doen, dat begreep hij toch zeker wel?

A. Ja, maar de heer *de Geer* legde er steeds sterk de nadruk op, dat de oorlog de ondergang van Europa zou betekenen en alles wat dies meer zij. De zaak kwam nogal eens ter sprake, Mijnheer de President, omdat in die weken een of ander vredesvoorstel van *Hitler* in de lucht zat.

7979. De **Voorzitter:** Dat was de rede van *Hitler* van 19 Juli?

A. Tegenover de heer *de Geer* werd opgemerkt, dat onze taak op dat ogenblik alleen maar was om met Lord *Halifax* in contact te komen, om te weten te komen hoe die over de zaak oordeelde.

7980. De **Voorzitter:** Lord *Halifax* heeft toen een paar dagen later een redevoering gehouden in antwoord op de speech van *Hitler.* Dat antwoord heb ik hier. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik dat antwoord, zeker voor Lord *Halifax,* nogal weinig uitzichtgevend vond voor *Hitler.*

A. Ja, dat heeft toch ook juist deze quaestie in het Kabinet sterk beïnvloed. Ik vond, dat al die beschouwingen van de heer *de Geer* buiten de werkelijkheid stonden. We moesten weten, wat de houding van Engeland in dezen was. De heer *van Kleffens* had voortdurend contact met Lord *Halifax.* Toen Engeland dan ook een duidelijk antwoord gaf, was naar onze mening de zaak daarmee afgelopen.

7981. De **Voorzitter:** In de stukken van het proces-*de Geer,* een uitvoerig dossier, dat we hier op tafel hebben liggen, is ook nog — ik kan mij op het ogenblik niet meer precies herinneren door wie — verteld, dat er toen sprake van is geweest, dat de heer *de Geer* met een vliegtuig naar een plaats op het vasteland, b.v. in Frankrijk, zou hebben willen gaan om contact te zoeken met de Duitsers. Hebt u dat wel eens gehoord?

A. Neen, dat herinner ik me niet, Mijnheer de President, wel het gaan van de heer *de Geer* naar Zwitserland.

7982. De **Voorzitter:** Ja, dat is later, maar ik bedoel in dit verband?

A. Neen.

7983. De **Voorzitter:** In die tijd, waarin de heer *de Geer* wel heel sterk een bepaalde opinie naar voren bracht, waren toch ook andere Ministers nog in een phase, dat zij sterk rekening hielden met verschillende mogelijkheden? Zo schijnt er o.a. een besluit geweest te zijn tot het eventueel verplaatsen van de Regering van Londen naar Nederlandsch-Indië en verder is, dat was juist in de tijd van het compromis-voorstel van *de Geer,* er een nota geweest van Minister *van Kleffens* over de vooruitzichten op internationaal gebied, een nota, die weer is aangevuld door andere nota's, als ik mij goed herinner, van de heren *Welter, Steenberghe* en *Albarda.*

A. Ik meen, dat *mr. van Angeren* toen ook nog een nota heeft ingediend. Ik geloof, dat ik deze zelfs bij me heb. De heer *van den Tempel* heeft er ook nog een gemaakt, die heb ik ook bij me. De heer *van Angeren* ...

De **Voorzitter:** Van deze kennen wij geen nota.

A. Stelt u er prijs op?

7984. De **Voorzitter:** Gaarne. Maar dit zijn eigenlijk ook weer symptomen van die zelfde periode, nietwaar?: de mogelijkheid van het verplaatsen van de Regering van Londen naar Indië en deze notawisseling? Men zou het eigenlijk zo kunnen zeggen: in de latere periode, de periode van na het najaar 1940, waren deze verschijnselen niet mogelijk geweest. Is daarmee de tegenstelling gekarakteriseerd?

A. Het vraagstuk van de verplaatsing van de Regering van Londen naar Nederlandsch-Indië is toch van een andere soort dan u aangeeft. Ik meen, dat deze quaestie ingegeven werd door de gedachte, dat het van zoveel betekenis zou zijn, wanneer men op eigen gebied was. Men wist helemaal niet hoe de houding van de Engelse Regering zou zijn. Achteraf is dat alles op voortreffelijke wijze verlopen. De medewerking, die we gehad hebben op allerlei terrein, b.v. in zake de uitoefening van de rechtspraak op de Nederlandse zeelieden, was zeer bevredigend. Maar in de aanvang wist men dat nog niet. Toen werd overwogen, dat het toch wel degelijk van belang zou zijn als men op eigen territoir vertoefde. En het tweede argument was, dat men meende, dat het Koninkrijk zich daarmee sterker maakte tegenover Japan, omdat er verschijnselen waren, dat Japan zich op het standpunt zou stellen, dat Nederlandsch-Indië op dat ogenblik geen Regering meer had.

7985. De **Voorzitter:** Hier stond natuurlijk tegenover, dat het verlaten van Londen in de zomer van 1940 toch ook wel een vrij onaangename indruk zou hebben gemaakt, ook waarschijnlijk op het Nederlandse volk.

A. Er is daarom nog overwogen om te splitsen, dat een gedeelte van het Kabinet naar Nederlandsch-Indië zou gaan, om de moeilijkheden van beide kanten te ondervangen, zodat enkele Ministers naar Indië zouden gaan met bepaalde volmacht en andere Ministers met bepaalde volmachten in Londen zouden blijven.

7986. De **Voorzitter:** Dat plan is ten slotte op de achtergrond geraakt?

A. Ja. Ook al, Mijnheer de Voorzitter, omdat alles met elkaar wel gevoeld werd, dat de bezwaren toch te groot waren om uit het centrum van de oorlogvoering weg te gaan. Dat was eigenlijk wel het belang, dat overwegend was, en dan kwam er nog dit bij, dat de andere Regeringen ook in Londen bleven.

7987. De **Voorzitter:** We hadden het daarstraks over die vredespogingen. Herinnert u zich ook iets van een vredespoging, die in Juli of Augustus 1940 gedaan zou zijn door de heer *Plesman,* de directeur van de K.L.M.? De heer *Plesman* schijnt toen naar Berlijn geweest te zijn, daar contacten gelegd te hebben en daarna naar Stockholm gegaan te zijn en vandaar uit schijnt weer contact opgenomen te zijn met Engeland. Wij weten dit alles nog niet precies, omdat wij de heer *Plesman* eerst de volgende week zullen horen, maar mijn vraag is deze: Is een en ander doorgedrongen tot het Nederlandse Kabinet in Londen en, zo ja, heeft men er zich daar ook mee beziggehouden?

A. Wat ik me van de heer *Plesman* herinner in dit verband, Mijnheer de President, was iets heel anders, nl. dat de heer *Plesman* gefusilleerd zou zijn. Dat gerucht ging toen rond.

De **Voorzitter:** Dat is hier ook gegaan, maar ik weet niet in welke periode.

A. Toch ook wel in 1940.

7988. De **Voorzitter:** In 1940?

A. Juist in een tijd, dat we erg slecht ingelicht waren. Pas na een maand of vier begonnen de inlichtingen meer geregeld te komen, maar de eerste maanden waren de inlichtingen zeer schaars.

7989. De **Voorzitter:** De berichten over deze vredespoging van de heer *Plesman* zijn dus niet tot u doorgedrongen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

7990. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog het volgende vragen. In het proces tegen de heer *de Geer* is een aantal feiten aangevoerd, die ten doel hadden om aannemelijk te maken, dat de heer *de Geer* in alle opzichten in een defaitistische stemming verkeerde, althans wilde komen tot een vergelijk met Duitsland. Er is een aantal van zulke feiten genoemd. In de eerste plaats de wijze van tot stand komen van het Regeringscommuniqué in de avond van 14 Mei 1940, waarover een uitvoerige discussie geweest schijnt te zijn en waarbij, volgens sommigen, de heer *de Geer* bezwaar zou hebben gehad tegen een communiqué, dat doorvechten o.a. in Zeeland duidelijk stelde, zodat dat er ook niet ingekomen zou zijn. Er is verder de geschiedenis van de totstandkoming van het besluit A I, waaromtrent sommigen zeggen, dat de heer *de Geer* dit ten slotte geweigerd heeft te tekenen, omdat hij de Duitsers niet onaangenaam wilde zijn, maar waaraan ik direct moet toevoegen, dat de meesten van zijn ambtgenoten verklaren, dat zij dit zo niet zien, maar dat zij de idee hebben, dat zijn houding ten deze veeleer voortvloeide uit zijn juridische inzichten. Daar is het geval van de maatregelen in verband met het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië, een belangrijk besluit, waarbij de heer *de Geer* in de Ministerraad afwezig zou zijn geweest, waarvan hij zelf weer zegt, dat hij misschien afwezig is geweest, maar dat hij niet weet waarom, dat het mogelijk is, dat hij toen ziek is geweest. Daar is het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill,* waarbij hij een toespeling zou hebben gemaakt op een vrede van Amiens. Daar is het verzet tegen de benoeming van de heer *van Blankestein* tot hoofdredacteur van „Vrij Nederland", enfin, zo zijn er enige van die punten. Ziet u deze dingen in het geheel ten opzichte van de heer *de Geer* als belangrijk en inderdaad als symptomen of beschouwt u ze meer als van ondergeschikte aard? Sommige zult u, dat bleek uit uw knikken zoëven al, wel helemaal wegcijferen. De quaestie van A I, dat begreep ik uit uw toestemmende knik, dat u dat ook beschouwde als.....

A. Ja. Men moet in iemands hart kijken, Mijnheer de President, en de heer *de Geer* kennende als iemand, die zeer formeel juridisch op een bepaald ogenblik kon redeneren.....
Het zat bij A I in die formule van de overdracht van die eigendommen. De eigendom ging over aan de Regering en dat was eigenlijk het strijdpunt. De heer *de Geer* kennende, kan ik wel begrijpen, dat dit voor hem een onoverkomelijke constructie was.

7991. De **Voorzitter:** U weet: een aantal van deze feiten is ook door prof. *Gerbrandy* in zijn memorandum als grieven tegen de heer *de Geer* later naar voren gebracht. Vindt u dit nu een beetje met de haren er bij gesleept of vindt u het wel degelijk symptomen, die ook van belang zijn?

A. Ik mag niet zeggen: met de haren er bij gesleept, maar op mij hebben toch de besprekingen in de Ministerraad wel de meeste indruk gemaakt. Het feit, dat hij enige malen kennelijk doelde op het zoeken van rechtstreeks contact met Duitsland, is voor mij eigenlijk het meest klare van alle symptomen geweest, die waren op te merken.

7992. De **Voorzitter:** En u vindt dus die andere feiten in hetzelfde kader liggen, misschien van lager orde, maar.....

A. Van lagere orde, maar gedeeltelijk zou ik zelfs niet durven zeggen, dat ze in hetzelfde kader lagen, al zouden ze er in kunnen worden geplaatst. Ik herinner me nog wel dat communiqué, dat u als een van de eerste punten noemde. Er waren geen regelmatige vergaderkamers e.d. Ik kwam een der kamers binnen van Grosvenor House, waar de heren *Pelt* en *Teixeira* met de heer *de Geer* in gesprek waren over een communiqué. Mijn indruk was, dat deze heren de grootste moeite hadden om *de Geer* zover te krijgen, dat het communiqué op tijd gereed kon zijn.

7993. De **Voorzitter:** Dan heeft men ook gehad de radiorede van de heer *de Geer* van 20 Mei 1940.

A. Ja, vreselijk.

7994. De **Voorzitter:** U zegt vreselijk?

A. Ja, dat de Nederlanders zich netjes moesten gedragen, daar kwam het op neer, dat was algemeen in Londen een schrik.

7995. De **Voorzitter:** Dus dat heeft een onaangename indruk gemaakt?

A. Ja, buitengewoon. Daar was iedereen ontdaan over, vooral die passage, ik weet niet meer precies hoe het was.....

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** .... dat de ambtenaren tot plicht hadden, zo goed zij konden, met de Duitsers samen te werken.

A. Ja, die zinsnede was het.

7996. De **Voorzitter:** En die radiorede had hij helemaal aldus zelfstandig opgesteld en hij had daar geen overleg over willen plegen met de anderen?

A. Inderdaad! De heer *de Geer* was iemand, die altijd gewend was, om helemaal zijn eigen gang te gaan en die heeft dat systeem van handelen in die tijd sterk doorgevoerd. Als een eenzame man heeft hij dat allemaal beleefd; hij zocht weinig of geen contact met de collega's en men wist dus eigenlijk nooit, waar men aan toe was.

7997. De **Voorzitter:** Dan hebben we nu nog als twee laatste punten het aftreden van de heer *de Geer* als Minister en de aan hem verstrekte opdracht voor een reis naar Nederlandsch-Indië. Nu kunnen we daar betrekkelijk kort over zijn, omdat met name dit laatste punt uitvoerig behandeld is in de strafzaak tegen de heer *de Geer* en daarover een rechterlijk gewijsde bestaat. Ik wil mij daarom beperken tot een paar punten, die meer betrekking hebben op het Regeringsbeleid. In de eerste plaats het ontslag van de heer *de Geer.* Wat was de reden tot het ontslag van de heer *de Geer?* Is u dat bekend?

A. Doordat zijn positie onhoudbaar was geworden. Als men een Minister-President heeft, die enige malen een zo essentieel voorstel in de Ministerraad doet, dat door geen van de collega's gesteund wordt, dan is daarmee toch wel uitgemaakt, dat het een onhoudbare toestand was.

7998. De **Voorzitter:** Er was, geloof ik, een onmiddellijke aanleiding. Een aanleiding, die beschouwd werd als de droppel, die de emmer deed overlopen. Ik doel nl. hier op zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan.

A. Ik moet u zeggen, dat ik me dat niet met zekerheid meer herinner. Maar dat was ook een onprettige geschiedenis. Er is lang en breed in de Ministerraad over gesproken. Het is niet zo geweest, dat de heer *de Geer* zei: ik wil met vacantie naar Zwitserland gaan en dat de andere Ministers toen zeiden: dat kan natuurlijk niet en dat daarmee de zaak van de baan was. De heer *de Geer* heeft op alle mogelijke manieren getracht aannemelijk te maken, dat het toch eigenlijk volkomen logisch was. Hij had last van te hoge bloeddruk en Zwitserland had hem in vroegere tijden altijd zoveel soulaas gebracht; als hij fris terugkwam — aldus zijn redenering —, kon hij zijn taak beter aan, enz. Daar werd natuurlijk tegenovergesteld in de eerste plaats, dat hij in zo'n tijd niet te missen was als Minister-President; in de tweede plaats de kans, dat hij er niet meer terug zou kunnen, want Zwitserland was niet zo goed gezind jegens ons land, en in de derde plaats, wat het Nederlandse volk wel moest denken van een Minister-President, die in zo'n tijd naar Zwitserland met vacantie gaat.

7999. De **Voorzitter:** Speelde toen al de gedachte, dat men bang was, dat hij misschien van uit Zwitserland naar Holland zou gaan, of dat toch niet?

A. Bij mij niet persoonlijk, Mijnheer de President. Ik heb nooit gedacht, dat de heer *de Geer* dit zou doen.

8000. De **Voorzitter:** Dus het is u erg tegengevallen?

A. Buitengewoon, omdat ik veronderstelde, dat de heer *de Geer* zich volkomen gebonden zou gevoelen, toen hij naar Portugal toeging.

8001. De **Voorzitter:** Na het aftreden van de heer *de Geer* is opgetreden het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Daarvan werd de heer *Gerbrandy* premier. Ik zou u willen vragen, werd de heer *Gerbrandy* toen in Londen al beschouwd als de aangewezen Minister-President?

A. Neen, daar was nog niet zo een vaste opinie over, want er waren er ook wel, die vonden, dat Minister *van Kleffens* meer de aangewezen persoon was geweest.

8002. De **Voorzitter:** Dus het was een verrassing, dat de heer *Gerbrandy* Minister-President werd?

A. Neen, een verrassing niet. Minister *Gerbrandy* had zich op allerlei terrein verdienstelijk gemaakt, b.v. op het gebied van de radio. Hij was toen al, zoals u misschien weet, in de Radioraad werkzaam en had daardoor veel connecties met de B.B.C. en met andere radio-autoriteiten. Hij toonde telkens actief op te kunnen treden.

8003. De **Voorzitter:** En dan Lissabon. De heer *de Geer* is begin November 1940 naar Lissabon gegaan en heeft daar ongeveer drie maanden vertoefd. Op een gegeven moment is in Londen gebleken, of is men in Londen gewaarschuwd, dat hij plannen had om naar Nederland te gaan. Wij hebben hier een lijst, waarop vermeld staat alle correspondentie, die gevoerd is in verband met het verblijf van de heer *de Geer* in Lissabon en zijn eventueel vertrek naar Nederland. Nu is de vraag, en dat is weer een zaak van Regeringsbeleid, heeft men nu eigenlijk wel alles gedaan, wat redelijkerwijze mogelijk was, om dit vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland te voorkomen? B.v. iets wat ons getroffen heeft, is, dat er een brief is van 7 Januari 1941 van de heer *de Geer* aan het Kabinet, waarin hij schrijft, dat hij er geen bezwaar in ziet, om naar Nederland te gaan, dat die brief eerst op 17 Januari in de Ministerraad is besproken, dat de Minister van Binnenlandse Zaken opdracht kreeg om een antwoord te concipiëren en dat dat antwoord op 4 Februari 1941, als de heer *de Geer* weggaat, nog niet in Lissabon is. Dat wijst nu niet bepaald op een erg vlotte behandeling van zo'n belangrijke zaak. Bovendien kan men de vraag stellen: is wel alles gedaan wat mogelijk was, heeft men bij voorbeeld nooit overwogen om nog eens een der Ministers naar Lissabon te sturen om met de heer *de Geer* te praten. Ik zou me zelfs voor kunnen stellen, dat in dit geval een interventie van de Koningin misschien te proberen ware geweest, om nog niet te spreken of men met behulp van de Engelse Secret Service nog niet iets had kunnen bereiken. Ik bedoel, het was een hoogst ernstige quaestie, het werd als een hoogst ernstige zaak opgevat en nu ja, men heeft een beetje geschreven en daar is het bij gebleven.

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik mag er misschien wel op wijzen, dat Minister *van Kleffens* naar het Foreign Office is gegaan om deze tocht van de heer *de Geer* naar Portugal mogelijk te maken, met de mededeling, dat het de bedoeling was, dat hij naar Nederlandsch-Indië zou gaan, enz., en dat de heer *de Geer* dat allemaal natuurlijk heel goed wist, en dat naar zijn mening daarmee de heer *de Geer* al volkomen gebonden was. U kunt misschien te recht verwijten, dat men zich in de eerlijkheid van de heer *de Geer* en zijn moreel standpunt heeft vergist. Maar de heer *de Geer* was nu eenmaal in Nederland een figuur, waar men algemeen zeer tegen op zag en wiens loyaliteit men zeker nooit in twijfel trok. En men heeft altijd gezegd, — zo heb ik voor mij het gereconstrueerd —, dat doet *de Geer* toch nooit.

8004. De **Voorzitter:** Maar al spoedig kwamen er allerlei berichten uit Lissabon, waarbij een nogal krasse brief van de heer *van Pallandt,* die is van 10 December, geloof ik, en in deze maand is nog eens gewaarschuwd en dan, de brief van 7 Januari was zeer ondubbelzinnig, de brief van *de Geer* zelf. Ik vraag mij toch af of men wel voldoende actief is geweest. Aan de andere kant geef ik u toe, dat het de vraag is, of welk ingrijpen dan ook, in staat zou zijn geweest om de heer *de Geer* van zijn plan af te brengen.

A. De quaestie is meermalen in de Ministerraad besproken en dan bleek, dat met name de heer *van Kleffens* actief was. Ik meen, dat hij het mogelijke heeft gedaan, ook via ons gezantschap daar, om Minister *de Geer* in Lissabon te houden. Ik moet het antwoord schuldig blijven op wat u mij opmerkte over die brief van 7 Januari, dat herinner ik mij niet, maar ik weet stellig, dat — al is dan misschien ook de formele correspondentie niet helemaal met die snelheid gevoerd, die gewenst was — de heer *van Kleffens* van zijn kant toch voortdurend bezig is geweest, o.a. ook nog gewaarschuwd door de heer *Ries,* die in 1940/41 in Lissabon vertoefde. Toen ik de heer *Ries* in New York ontmoette, heeft hij mij ook nog het verhaal gedaan, dat de heer *de Geer* hem op een zeker ogenblik vroeg hoe de heer *Ries* er over zou denken, wanneer hij naar Nederland terugging. In Lissabon heeft men ook van de zijde van het gezantschap getracht om de heer *de Geer* er van terug te houden. Misschien, dat u de heer *van Kleffens* nog eens zou kunnen vragen hoe hij zijn pogingen uitvoerde.

8005. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U gelooft toch niet, dat men bij het Foreign Office het vermoeden gehad heeft, dat hij naar Nederland zou gaan?

A. Neen, naar mijn mening niet, men kan Engeland niet verlaten, wanneer de noodzakelijkheid daarvan niet op een behoorlijke wijze aannemelijk werd gemaakt.

8006. De **Voorzitter:** Jawel, maar het Engelse exit permit werd natuurlijk gegeven op het advies van de Nederlanders en in laatste instantie berustte de zaak dus op het al dan niet hebben van vertrouwen in de heer *de Geer* door de Nederlandse autoriteiten.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, maar daar staat toch dit tegenover, dat de heer *de Geer* wist, dat de aanvrage voor een permit

gepaard zou gaan met de mededeling, dat hij alleen naar Lissabon ging, om zo spoedig mogelijk naar Indië door te reizen. De heer *de Geer* was dus, zeker ook moreel, volkomen gebonden door de stappen, die de heer *van Kleffens* had gedaan. Wat ik zo afkeur, is, dat de heer *de Geer* toen eigenlijk de heer *van Kleffens* min of meer voor leugenaar heeft laten staan.

8007. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe waren de reacties op het Foreign Office, toen het bekend werd, dat de heer *de Geer* weg was gegaan?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Er werd in Engeland één of twee dagen door het publiek nogal over gepraat, maar daarna ging dit feit weer onder in de vele gebeurtenissen. Er stonden heel onprettige „headlines" in de bladen. Bovendien was men toen ook nog van de gedachte, dat hij opgelicht zou zijn. Ik weet nog, dat in een van de bekende bladen stond: Dutch Prime Minister Kidnapped, met dikke zwarte letters. In die paar dagen is er in de kranten heel wat over te doen geweest en u begrijpt, dat, waar wij kwamen, over die quaestie werd gesproken, maar gelukkig is een en ander heel gauw vergeten.

8008. De **Voorzitter:** Nu heb ik nog één punt met u te bespreken, dat is de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra.* Weet u daar iets van? Het komt hier op neer, dat, nadat in Indië de Duitsers geïnterneerd waren, men van Duitse zijde in Nederland represailles heeft toegepast en verschillende Nederlanders gegijzeld zijn. Er werd voortdurend gedreigd met verder gaande represailles. Toen schijnen in overleg met de secretarissen-generaal en met toestemming van de Duitsers de heren *Jongejan* en *Boerstra,* via Moskou en Japan, in Shanghai geweest te zijn. Daar hebben zij de heer *Idenburg* ontmoet, die door de Gouverneur-Generaal was gezonden, en men heeft daar gesproken over de mogelijkheden. Dat schijnt uiteindelijk niet veel opgeleverd te hebben en daarna hebben de heren *Jongejan* en *Boerstra* nog eens een reis gemaakt naar Lissabon en hebben daar contact gehad met Minister *Welter.* Ook dat schijnt niet veel resultaat gehad te hebben. Nu is mijn vraag deze, is deze zaak van de Nederlandse gijzelaars, en alles, wat er mee samenhangt wel eens onderwerp van beraadslaging in het Kabinet geweest? En wat was het standpunt van het Kabinet ten opzichte van deze op zich zelf niet zo gemakkelijke quaestie, want er zaten natuurlijk verschillende volkenrechtelijke kanten aan. Kunt u zich deze zaak herinneren?

A. Ik herinner me, nu u de zaak verbindt met de quaestie van die interneringen in Nederlandsch-Indië, de quaestie beter. Deze is zeker een paar maal besproken. De zaak was, dat men van Duitse zijde beweerde, dat men Nederlanders moest interneren, omdat de Duitsers, die in Nederlandsch-Indië geïnterneerd waren, daar slecht zouden worden behandeld. Wij achtten de mogelijkheid niet helemaal uitgesloten, dat daar in Nederlandsch-Indië iets aan ontbrak en daarom is enige malen telegrafisch met de Gouverneur-Generaal over deze zaak contact gezocht, maar steeds waren de mededelingen zo — en dat werd met nadere gegevens geadstrueerd —, dat bleek, dat daar geen sprake van was. We waren misschien op dat ogenblik nog niet voldoende kwaaddenkend ten opzichte van de Duitsers, maar later hebben wij begrepen, dat men dat waarschijnlijk van Duitse zijde heeft gezegd om tegenover de Nederlandse bevolking het gijzelen aannemelijk te maken. Maar het standpunt is geweest, dat moest worden vermeden, dat over de behandeling van de Duitsers in Nederlandsch-Indië gerechtvaardigde klachten zouden kunnen rijzen, niet alleen, omdat wij meenden, dat zulks uit een algemeen volkenrechtelijk oogpunt ongewenst zou zijn, maar ook tegenover het Nederlandse volk, wanneer er enige honderden gijzelaars door zouden worden genomen.

8009. De **Voorzitter:** Is ook wel eens gedacht aan de mogelijkheid van uitwisselen?

A. Voor zover mij bekend is, niet, Mijnheer de Voorzitter.

8010. De **Voorzitter:** En het verband met de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra,* dat staat u niet voor de geest?

A. Ik herinner me wel vaag, dat deze quaestie ter sprake is geweest, maar dan ging het, dunkt mij, in verband met de quaestie, die ik u zoëven schetste.

8011. De **Voorzitter:** Mijnheer *van Rhijn,* ik ben thans aan het eind van wat ik u te vragen heb. Misschien hebt u zelf nog bepaalde punten, die....

A. Een enkel punt, Mijnheer de President, dat niet op uw lijstje staat, maar dat is de houding van het militair gezag. Ik zou het op prijs stellen, als ik de commissie in verband met het feit, dat ook de quaestie van het militair gezag op de agenda staat, zou mogen mededelen, dat ik een weinig gunstige indruk heb gehad in de maanden, dat ik in Zeeland, Brabant en Limburg als vertegenwoordiger van Minister *van den Tempel* de sociale aangelegenheden behandelde, van de wijze, waarop het militair gezag daar zijn taak verrichtte. In het kort komt mijn bezwaar hierop neer, dat men zonder noodzaak telkens de burgerlijke autoriteiten trachtte op zij te zetten.

De **Voorzitter:** Nu is dat een quaestie, die in de commissie en met name deze subcommissie later bij andere onderwerpen aan de orde komt. Wij behandelen op het ogenblik slechts de vier onderwerpen, die op uw oproeping vermeld staan. Later krijgen wij echter nog een onderwerp, dat heet: „de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, onder andere het militair gezag en de uitvoering daarvan". Wij stellen ons voor om daarbij ook het door u genoemde punt zeer uitvoerig te behandelen.

A. Ik zou me alleen kunnen indenken, Mijnheer de Voorzitter, dat u mij dan niet zou oproepen en al is het maar een paar minuten, kan ik misschien....

8012. De **Voorzitter:** U wilt zeggen, u maakte destijds geen deel meer uit van het Kabinet en nu acht u dus de kans niet uitgesloten, dat wij u dan over het hoofd zouden zien?

A. Inderdaad.

De **Voorzitter:** U bent echter, dat is mij bekend, in die tijd als vertegenwoordiger van de Minister van Sociale Zaken herhaalde malen in het bevrijde zuiden geweest.

A. Het meest heeft mij getroffen hoe het in Zuid-Nederland ging, toen men daar overbodig telkens de burgerlijke autoriteiten trachtte uit te schakelen. U heeft misschien het boek van Minister *van den Tempel* gelezen; hij heeft daarvan nog een aardig voorbeeld gegeven op pagina no. 221. Daar heeft hij afgedrukt een rapport, dat de betrokken chef van het militair gezag, die de sociale aangelegenheden behandelde, aan generaal *Kruls* heeft uitgebracht en waarin eigenlijk zeer in het kort het verschil van mening, dat ik op dit punt met hem gehad heb, wordt vermeld. Dat is misschien een aardig staaltje om te laten zien hoe de verhoudingen waren. Maar wanneer ik buiten de orde ben, dan is het alleen maar om er uw aandacht op te vestigen, omdat ik misschien op dat punt u nog enig materiaal zou kunnen verschaffen.

De **Voorzitter:** Wij zullen zonder enige twijfel hier nota van nemen en wanneer dit onderwerp aan de orde komt, u ook verzoeken om dan weer voor ons te willen verschijnen. Zijn er nog andere punten?

A. Dank u zeer.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Ik sluit het verhoor.

A. A. VAN RHIJN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,

oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-Minister van Koloniën.

Hij legt de eed af als getuige.

8013. De **Voorzitter:** Wij wilden graag met u spreken over de punten, die op uw oproepingsbrief vermeld staan, maar te voren zou ik nog even met u willen doorlopen enkele onderwerpen, die betrekking hebben op de tijd van vóór 10 Mei 1940. Ik voeg hier direct aan toe, dat, wanneer ik misschien ten aanzien van een bepaald punt, dat naar uw mening van belang is, geen vraag zou stellen, ik het op prijs zal stellen, wanneer u dan uit eigen beweging daar uw opmerkingen over zult maken. Het eerste onderwerp, waar ik het dan over wilde hebben, is de Kabinetsformatie van Augustus 1939. De vraag is deze: werd dit Kabinet tijdens zijn formatie door u en de andere heren al gezien als een eventueel oorlogskabinet?

A. Ja, door mij zeker.

8014. De **Voorzitter:** Is dat met zoveel woorden ook in de besprekingen naar voren gekomen? Of dat niet zo sterk?

A. Dat kan ik niet zeggen.

8015. De **Voorzitter:** U weet, dat de heer *de Geer* in het begin van zijn brochure „Verantwoording" zegt, dat hij twee doeleinden had bij deze Kabinetsformatie, en als eerste noemt hij dan de zo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in de nabijzijnde oorlog. Het is heel goed mogelijk, dat dit, zoals hij zegt, hem zelf scherp voor ogen stond, maar het is natuurlijk nog een andere quaestie of dat bij de Kabinetsformatie in den brede besproken is met de verschillende heren, met wie hij het Kabinet vormde. U hebt niet de indruk, dat dit gebeurd is?

A. Neen.

8016. De **Voorzitter:** Een volgende vraag is deze: is het juist, dat de heer *de Geer* direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie naar Duitsland is gegaan?

A. Ja.

8017. De **Voorzitter:** Dat was onmiddellijk daarna?

A. Onmiddellijk daarna.

8018. De **Voorzitter:** Vóórdat er nog een Ministerraad gehouden werd?

A. Ik geloof het wel, ja.

8019. De **Voorzitter:** Wat voor indruk maakte dat op u? Vond u het normaal of vond u het onder de huidige omstandigheden nog al vreemd, dat hij....

A. Laat ik zeggen, dat ik het niet normaal vond, natuurlijk.

8020. De **Voorzitter:** Het was toen toch al een vrij dreigende toestand, nietwaar? Het deed u niet prettig aan?

A. Neen.

8021. De **Voorzitter:** Een vraag, die hierbij aansluit, is de volgende: Hebt u er ook nog herinnering aan of het besluit tot het afkondigen van de mobilisatie al of niet in de presentie van de heer *de Geer* is genomen?

A. Dat is gebeurd eind Augustus 1939. Ik meen, dat de heer *de Geer* toen wel aanwezig was. Dat durf ik niet zeker te zeggen, maar ik meen van wel.

8022. De **Voorzitter:** Er zijn verschillende andere heren, die nl. zeggen, dat het niet het geval was.

A. Het kan zijn. Ik weet wel, dat ik toen telefonisch overlegd heb met *van Kleffens,* die mij mededeelde, dat er algemene mobilisatie zou komen, en dat ik mij toen gehaast heb dit aan de Indische Regering mede te delen. Maar ik durf niet met zekerheid te verklaren of *de Geer* er bij was of niet.

8023. De **Voorzitter:** U herinnert het zich dus niet?

A. Neen. Mijn indruk is van wel.

8024. De **Voorzitter:** Zoals u weet, is er enige keren geweest een aanbod van goede diensten aan de oorlogvoerende partijen. Er zijn verschillende van dergelijke stappen gedaan, maar ik wilde het alleen hebben over één van die stappen, nl. het telegram, dat op 7 November 1939 door *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* gezonden is aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Dat telegram, dat is hier van bepaalde zijde gezegd, zou verband kunnen houden met een Engelse démarche op 5 November, dus 2 dagen te voren. Het telegram hield natuurlijk verband met de dreigende toestand op dat ogenblik. Deze was dreigend: de dag daarna is nog gekomen de waarschuwing van majoor *Sas,* dat de 12de November het zou gaan gebeuren. Mijn vraag is echter deze: Weet u er iets van — maar misschien moeten wij hiertoe bij de Minister van Buitenlandse Zaken zijn om een afdoend antwoord te krijgen — of er een dergelijke Engelse stap heeft plaats gehad en, zo ja, of dat telegram met die Engelse stap verband hield?

A. Van een Engelse stap weet ik niets. Ik weet alleen, dat er dreiging was van oorlog, en mijn persoonlijke indruk was, dat het initiatief, dat de Koningin en de Nederlandse Regering genomen hadden, eigenlijk bedoeld was om die dreiging, zij het tijdelijk, af te wenden.

8025. De **Voorzitter:** Het door het Kabinet gevoerde beleid hield in, dat er een strikte neutraliteitspolitiek zou worden gevoerd. Hebt u de indruk, dat men, in het algemeen gesproken, zich daaraan gehouden heeft en daarin geslaagd is?

A. Zeer bepaald.

8026. De **Voorzitter:** Er is één geval, waarvan men misschien kan zeggen, dat het niet erg gelukkig is geweest, hoewel daar kennelijk de Regering zelf niet bij betrokken is geweest, dat is het bekende Venlo-incident, dat bovendien op een ontzaglijk ongelukkig moment plaats had, nl. juist in die periode van dreiging van November 1939.

A. Dit is buiten kennis van het Kabinet als zodanig gebeurd, dit kwam het pas te weten, nadat het gebeurd was.

8027. De **Voorzitter:** Heeft de Regering daarop toen gereageerd door de chef van de Inlichtingendienst, de generaal *van Oorschot,* te pensionneren?

A. Ja.

8028. De **Voorzitter:** Dan een ander punt, dat ook in dit kader ligt en dat al enige keren ter sprake is gekomen in de tweede subcommissie, die zich bezighoudt met de wisseling van het opperbevel. De Duitse gezant *Zech* heeft een bespreking gehad met de heer *Snouck Hurgronje* en een met Minister *van Kleffens,* waarbij deze gezant blijkbaar een proefballonnetje heeft opgelaten. Hij heeft nl. de zaak zo gesteld: „Zou het niet mogelijk zijn, dat, wanneer de Duitse troepen, door het zuiden van Nederland trokken, Nederland daar dan in berustte en dat daartegenover de rest van Nederland ongemoeid zou worden gelaten?" Nu is mijn vraag deze: Hebt u in de tijd, toen u Minister in Nederland was, dus ik bedoel in de periode van September 1939 tot 10 Mei 1940, ooit van deze Duitse stap gehoord?

A. Neen, daar heb ik nooit van gehoord.

8029. De **Voorzitter:** Hebt u daar later van gehoord?

A. Ook niet.

8030. De **Voorzitter:** U hoort het dus nu voor het eerst?

A. Ja.

8031. De **Voorzitter:** Dat dus, dit mag ik wel ter aanvulling zeggen, want dat zit hier ook nog achter, beslissingen door het Kabinet met betrekking tot de wisseling van het opperbevel genomen zouden zijn, mede onder invloed van deze Duitse stappen, kan voor uw persoon alvast nimmer gelden? Hebt u ook niet de indruk, dat dit voor de andere leden van het Kabinet zou kunnen gelden?

A. Neen, een zeer sterke indruk van niet.

8032. De **Voorzitter:** U herinnert zich waarschijnlijk nog, dat gedurende de mobilisatieperiode nogal eens een punt van discussie heeft uitgemaakt de al of niet invoering van de staat van beleg? De militairen hebben er altijd sterk op aangedrongen, maar het Kabinet wilde daar niet aan en de staat van beleg is voor het gehele land pas afgekondigd op de 19de April 1940; wel eerder voor bepaalde gedeelten, maar voor het gehele land op 19 April 1940. Nu is door verschillende van uw oud-collega's, die wij hierover gevraagd hebben, in het algemeen gezegd, dat zij vonden, dat de staat van beleg eigenlijk pas afgekondigd behoorde te worden, wanneer het niet anders meer kon, daar men meende, dat men de vrijheden en de bevoegdheden van het Nederlandse volk zo lang als dit maar enigszins mogelijk was, ongerept moest laten. Is naar uw oordeel daarmee, met deze weergave, duidelijk aangegeven, het standpunt, dat het Kabinet tegenover de militaire autoriteiten in dit opzicht innam, en hoe is uw eigen standpunt hiertegenover geweest?

A. Mijn eigen standpunt is hetzelfde. Ik meende, dat ingrijpen in de rechten van het volk tot het laatste moment moest worden uitgesteld.

8033. De **Voorzitter:** Een ander punt. Is het uw opvatting, dat Minister *de Geer,* in de periode van de mobilisatie, dus tot 10 Mei 1940, in het algemeen behoorlijk heeft medegewerkt aan alle financiële maatregelen, die nodig waren voor de defensie? Of misschien omgekeerd, hebt u nooit de indruk gehad van het tegendeel?

A. Zeker niet.

8034. De **Voorzitter:** U hebt wel de indruk, dat hij daar in het algemeen aan meegewerkt heeft?

A. Ja.

8035. De **Voorzitter:** U herinnert zich, dat er, nadat de staat van beleg is afgekondigd, 21 personen gearresteerd zijn. Een van uw oud-collega's heeft in het vóóronderzoek in de strafzaak-*de Geer,* waarvan wij hier het dossier hebben liggen, verklaard, dat de heer *de Geer* gewenst zou hebben, dat ook communisten daarbij zouden worden aangehouden, omdat het anders zo'n eenzijdige indruk in Duitsland zou maken. Hebt u daar ooit iets van gehoord?

A. Dat heb ik nooit gehoord.

8036. De **Voorzitter:** Dat hebt u nooit gehoord. Van die bespreking over de arrestatie van die 21 personen hebt u natuurlijk wel gehoord. Dat herinnert u zich wel?

A. O ja, zeer zeker.

8037. De **Voorzitter:** En zou ik dus mogen concluderen, dat, als een dergelijke opmerking gemaakt zou zijn, want die is op zich zelf nog al merkwaardig, deze wel aandacht getrokken zou hebben?

A. Ja; de arrestatie werd uitsluitend gedaan uit nationaal belang. Deze mensen werden gevaarlijk geoordeeld voor de rust en orde. Omdat de staat van beleg was afgekondigd, konden wij ze oppakken en dat hebben wij toen gedaan.

8038. De **Voorzitter:** U acht het dus vrij onwaarschijnlijk, dat de heer *de Geer* dit gezegd zou hebben?

A. Ja.

8039. De **Voorzitter:** De voorbereidingen, die getroffen zijn voor het geval het tot een Duitse overval zou komen, zijn in het algemeen nogal, afgezien dan van de militaire voorbereidingen, incidenteel geweest. Men vindt zo op verschillende terreinen van werkzaamheid van de Staat hier en daar een maatregel, die getroffen is, b.v. de „Aanwijzing" van 1937 aan de ambtenaren, de spreiding van de goudvoorraad in de tijd vóór 1940 en veel later b.v. de opdracht aan de gezant in Washington, dat was op 7 Mei, dat hij zo nodig als betaalmeester zou fungeren. Voorts heeft men in dit verband nog de wet in zake de zetelverplaatsing van N.V.'s en zo zijn er nog maatregelen geweest op het gebied van de dislocatie van Departementen en maatregelen ter voorkoming van het verlies van de handelsvloot. Nu wilde ik u vragen: zijn er ooit maatregelen voorbereid met het oog op de bescherming en de veiligheid van de Regering als zodanig, van de Koningin en van de leden van het Kabinet? Is te voren ook wel eens overwogen of de Regering misschien onder bepaalde omstandigheden het grondgebied van het Rijk in Europa zou moeten verlaten? Of is het zo, dat de maatregelen, die op deze gebieden getroffen zijn, eigenlijk alleen tot stand gekomen zijn onder de druk van de omstandigheden in de Meidagen?

A. Neen, daar was bepaaldelijk overwogen, dat de Regering bij een eventuele inval zich zou terugtrekken binnen de stelling van Amsterdam.

8040. De **Voorzitter:** Dat was de dislocatie, waar ik het over had. Maar ik bedoel nu het verplaatsen van de zetel van de Regering buiten het grondgebied van het Rijk in Europa. Daar is men pas onder de druk van de gebeurtenissen toe gekomen, dat is te voren niet overwogen?

A. Neen.

8041. De **Voorzitter:** Daar hebben wij inderdaad van verschillenden van uw collega's reeds mededelingen in dezelfde geest over gehad. Wat nu betreft de dislocatie van de Departementen, deze ging natuurlijk van de veronderstelling uit, dat de tegenstand in de vesting Holland veel en veel langer zou kunnen duren dan die werkelijk geduurd heeft.

A. Dat is in de war geraakt door het neerlaten van parachutisten, waardoor de verbindingen met de stelling Amsterdam onveilig waren geworden en waardoor het plan niet uitgevoerd is kunnen worden.

8042. De **Voorzitter:** Was het eigenlijk niet zo, dat er twee van die plannen waren, nl. een plan al van oudere datum van een vorig Kabinet, volgens hetwelk de Departementen zouden kunnen worden verplaatst naar de omgeving van den Haag, en voorts een plan, dat tijdens de mobilisatie uitgewerkt is, om, wanneer den Haag helemaal prijsgegeven moest worden, naar de stelling Amsterdam te vertrekken?

A. Ja. Er waren voorzieningen getroffen in de omgeving van den Haag om, als het nodig was, Departementen onder te brengen.

8043. De **Voorzitter:** Dan is mijn volgende onderwerp het verloop van de Meidagen zelf, maar daar zal ik u niet veel over kunnen vragen, want u hebt dat verloop hier in het land niet meegemaakt. Wellicht zoudt u nog iets kunnen vertellen over hetgeen er gebeurd is vanaf b.v. de 9de Mei tot uw vertrek.

A. Ik werd de 10de Mei 's ochtens wakker door.....

8044. De **Voorzitter:** U hebt de avond van de 9de Mei geen mededeling gekregen van de laatste waarschuwing van majoor *Sas* uit Berlijn, die, naar ik meen, om ongeveer 9 uur is binnengekomen?

A. Neen.

8045. De **Voorzitter:** Maar u wist wel, dat de toestand zeer dreigend was?

A. Ja. De 10de Mei 's ochtends werd ik wakker, doordat er bommen vielen op den Haag. Kort daarop kwam er een telefoon van *de Geer,* dat we Ministerraad hadden 's ochtends om 6 uur bij hem thuis. We zijn er toen allemaal heengegaan en we hebben toen overwogen wat er te doen stond. En toen werd, geloof ik, al beslist, dat *van Kleffens* en ik naar Londen zouden gaan.

8046. De **Voorzitter:** Er is een moment in die bijeenkomst geweest, waarop de heer *van Kleffens* de mededeling ontving, dat hij op Buitenlandse Zaken moest komen, omdat de Duitse gezant hem een belangrijke mededeling had te doen. Is het besluit over het vertrek van u en de heer *van Kleffens* genomen nadat de heer *van Kleffens* weer teruggekomen was?

A. Ja.

8047. De **Voorzitter:** Toen u positief wist, dat er oorlog was?

A. Ja, toen er oorlog was.
Dat moet ook wel hierom zijn, want wij zijn, naar mijn herinnering, 's ochtends al om 9 uur uit Scheveningen vertrokken, dus tussen de periode, dat wij Ministerraad hadden, en ons vertrek ligt maar drie uur.

8048. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* is, geloof ik, tegen 6 uur naar zijn Departement geroepen?

A. Ja.

8049. De **Voorzitter:** Toen heeft het onderhoud met *Zech* plaatsgehad?

A. Ja.

8050. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* zal toen wel onmiddellijk teruggekomen zijn?

A. Ja, en toen werd besloten, dat wij naar Engeland zouden gaan. Wij zijn toen direct daarop vertrokken. Ik ben even met een auto naar mijn huis gegaan om kleren te halen, afscheid te nemen en toen zijn wij per vliegtuig van Scheveningen vertrokken. Daar lagen 2 vliegtuigen, twee watervliegtuigen.
Het eerste vliegtuig, waarin *van Kleffens* en ik in zaten, is er goed doorgekomen: ik heb achteraf gehoord, dat het tweede vliegtuig met bemanning neergeschoten is. De bemanning is verdronken.

8051. De **Voorzitter:** Ging dat tweede vliegtuig tegelijkertijd mee?

A. Neen.

8052. De **Voorzitter:** O, dat bleef liggen. En wat was uw opdracht toen?

A. Onze opdracht was om hulp te vragen aan de geallieerden.

8053. De **Voorzitter:** Dus Engeland en Frankrijk?

A. Engeland en Frankrijk.

8054. De **Voorzitter:** De bedoeling was derhalve, dat u van Londen naar Parijs zou gaan.

A. Juist, dat hebben we ook gedaan.

8055. De **Voorzitter:** En was uw opdracht om contact te zoeken niet met de militaire autoriteiten, maar met de Regeringen?

A. Met de Regeringen.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Oorspronkelijk met de Regeringen. Wij hebben later ook contact gekregen met de militaire autoriteiten.

8056. De **Voorzitter:** Vermoedelijk als gevolg van het overleg met de Regeringen? Ik bedoel echter: Was uw missie een missie op Regeringsniveau?

A. Juist.

8057. De **Voorzitter:** En wie zijn er toen in dat vliegtuig vertrokken?

A. *Van Kleffens,* zijn vrouw en ik.

8058. De **Voorzitter:** Dus met zijn drieën. De heer *van Kleffens* had de conditie gesteld, had gezegd, dat hij er prijs op stelde dat zijn vrouw meeging, is het niet?

A. Ja. Geen conditie, dat is niet juist.

De **Voorzitter:** Neen, ik corrigeerde het zelf ook reeds.

A. Hij heeft mij gevraagd: heb je er bezwaar tegen, dat mijn vrouw meegaat?, waarop ik zei: Natuurlijk heb ik er geen bezwaar tegen.

8059. De **Voorzitter:** Dus wat er verder in Nederland gebeurd is tot de 14de Mei, daarvan weet u uit eigen wetenschap niets. Wanneer hebt u de overige leden van het Kabinet weer ontmoet?

A. Dat was, nadat ik terugkwam uit Parijs.

8060. De **Voorzitter:** U bent steeds met de heer *van Kleffens* gezamenlijk gegaan?

A. Ja. Dat zal de 14de of 15de Mei geweest zijn, in elk geval zij waren er toen al.

8061. De **Voorzitter:** Zij waren er dus al. U hebt ze in Grosvenor House Hotel gevonden?

A. Ja.

8062. De **Voorzitter:** Hebt u nog meegemaakt de discussie over het Regeringscommuniqué, dat de avond van de 14de, na de capitulatie, moest worden uitgegeven?

A. Neen.

8063. De **Voorzitter:** Er is toen namelijk een zeer uitvoerige discussie geweest, hoe de tekst van dat communiqué moest zijn.

A. Neen.

8064. De **Voorzitter:** Het is dus waarschijnlijk, dat u op de 15de pas bent gekomen?

A. Ja.

8065. De **Voorzitter:** Ik meen, dat op de 15de het Kabinet ontvangen is door de Koningin op Buckingham Palace. Bent u daar ook bij geweest?

A. Ik heb wel de Koningin afgehaald.

8066. De **Voorzitter:** Afgehaald?

A. Van het station, Paddington, geloof ik, één van de stations in Londen.

8067. De **Voorzitter:** De Koningin is toch al eerder aangekomen? De Koningin is weggegaan op Maandag, de 13de, 's middags, en het Kabinet is weggegaan later in de avond, tegen de nacht. Men zou dus zeggen, dat de Koningin eerder in Londen aangekomen is dan het Kabinet, en u hebt het Kabinet pas ontmoet, toen het al in Grosvenor House was. Hoe kan dit dan?

A. Ik begrijp het zelf ook niet, maar ik herinner mij heel levendig, dat ik de Koningin heb ontvangen aan Paddington, omdat ik me herinner een incident, dat ik meemaakte; men wilde haar fotograferen en Hare Majesteit was erg verreisd en toen heb ik aan de politie gezegd: Schei er mee uit, jaag die kerels weg, ik wil niet hebben, dat onze Koningin gefotografeerd wordt in deze toestand. Dat is wat ik mij herinner. Daaruit leid ik af, dat ik per se bij die ontvangst op dat station aanwezig was.

De **Voorzitter:** Enfin, u kunt op het ogenblik niet oplossen hoe de toedracht precies is.

8068. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan bent u waarschijnlijk direct daarna naar Frankrijk gegaan?

A. Dat is misschien mogelijk, dat ik daarna naar Frankrijk ben gegaan. Dat moet zo zijn, want *Dijxhoorn* was er bij. Wij zijn met ons drieën gegaan, *van Kleffens, Dijxhoorn* en ik.

8069. De **Voorzitter:** Dus u hebt vermoedelijk wel direct contact gehad met één lid van het Kabinet, te weten de heer *Dijxhoorn,* maar nog niet met het hele Kabinet? En toen u de heren in Grosvenor House hebt ontmoet, was het vermoedelijk weer enige dagen later?

A. Ja, toen ik uit Parijs terugkwam.

8070. De **Voorzitter:** Maar was u dan vóór de 14de Mei, waarop u de Koningin hebt afgehaald, reeds in Parijs geweest? Of had u in die tussentijd alleen Londen bezocht?

A. Ik had alleen Londen bezocht.

8071. De **Voorzitter:** Dus de reis naar Parijs moest nog plaats vinden?

A. Ja. Ik ben drie of vier dagen in Londen geweest en heb daar voortdurend besprekingen gehad.

8072. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets meedelen over de besprekingen, die u met de Engelse en met de Franse Regering hebt gehad? Hoe is dit verlopen en wat was uw indruk daarvan?

A. Ja zeker. Wij zijn 's ochtends aangekomen, de 10de, in Brighton en 's middags ontvangen door *Churchill,* die die dag was opgetreden als Prime-Minister, en toen hebben wij het eerste gesprek met hem gehad. Wij hebben hem gevraagd namens de Nederlandse Regering om drie divisies te zenden. Het antwoord daarop was, dat dit uitgesloten was. Toen vroegen we twee divisies. Uitgesloten. Eén divisie? Uitgesloten.

8073. De **Voorzitter:** Was dit bedoeld voor Zeeland of voor de vesting Holland?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. In het algemeen voor de plaats, waar het strategisch op dat ogenblik het meest aangewezen was. Ik herinner mij zijn woorden: „I cannot send territorials against Germans, that would be sheer murder." Ik heb niets, zei hij. Toen begrepen wij, ik herinner mij het nog heel levendig, omdat het een diepe indruk op mij maakte, dat Holland verloren was.

8074. De **Voorzitter:** En hebt u ook gevraagd om luchtstrijdkrachten?

A. Daar heb ik ook om gevraagd en hij zei: De enige, die u die kan geven, is *Gamelin;* de Fransen hebben luchtstrijdkrachten in Schotland; daar was nl. een expeditie klaargemaakt voor een invasie in Noorwegen. Daar waren ook Franse luchtstrijdkrachten bij. Maar *Churchill* beweerde en de oorlogsraad, waar we 's avonds geweest zijn in White Hall, bevestigde, dat ze daarover niet de beschikking hadden en dat de Fransen daarover te beschikken hadden. De hele situatie wees er op, dat Engeland volstrekt onmachtig was ons te helpen, om enige hulp, welke ook, te geven.

8075. De **Voorzitter:** Dus dat had u eigenlijk al geconstateerd in de loop van de 10de?

A. Ja, toen wist ik, dat Holland verloren was.

8076. De **Voorzitter:** En hebt u daarvan het Kabinet in den Haag op de hoogte gesteld, want u had nog telefonisch verbinding?

A. Ja, we mochten nog telefoneren.

8077. De **Voorzitter:** En wat hebt u de volgende dagen nog kunnen doen, de 11de, 12de en 13de?

A. We hebben voortdurend besprekingen gevoerd, precies staat het me allemaal niet meer bij.

8078. De **Voorzitter:** Dit waren eigenlijk de hoofdmomenten?

A. Ja.

8079. De **Voorzitter:** Er was toen geen aanleiding om bijv. de 11de al naar Parijs te gaan?

A. Neen. Onze eerste en voornaamste hulp moest van Engeland komen, ten minste daar hadden wij op gerekend.

8080. De **Voorzitter:** Ja, dat wil zeggen, generaal *Winkelman* had aan de Fransen gevraagd vier divisies over zee te brengen naar de vesting Holland, maar daar is ook niets van gekomen. Ik bedoel, ik kan mij voorstellen, dat het ook zin had gehad om dit verzoek op Regeringsniveau nog eens te ondersteunen.

A. Dat zullen we ook wel gedaan hebben, denk ik.

8081. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen, na de 14de Mei, toen u naar Parijs bent geweest?

A. In Parijs hebben we hetzelfde gevraagd. We zijn bij de President van de Republiek geweest, *Lebrun,* en we zijn bij *Reynaud* geweest. En *Reynaud* gaf ons de meest categorische afwijzing. *Reynaud,* ik herinner mij dit levendig, zei: Ik heb een grote strategische fout gemaakt om politieke redenen, door een divisie uit Sedan, in de bocht van Sedan, naar België te sturen. Dat was een fout, dat erken ik, en het is tegen mijn militaire adviseurs gedaan, maar ik moest het doen, om politieke redenen, ten opzichte van België. Ik kan het niet herhalen. Ik kan geen hulp meer geven, onmogelijk.

8082. De **Voorzitter:** Maar toen had generaal *Winkelman* toch al gecapituleerd?

A. Neen, nog niet. Er is pas de 14de gecapituleerd. Dan moeten wij vóór de 14de naar Parijs zijn gegaan. De 12de of de 13de kan het geweest zijn. Anders had het geen zin meer gehad om hulp te vragen.

8083. De **Voorzitter:** Ja, daarom vraag ik het juist, omdat wij eerst hadden gereconstrueerd, dat u nà de 14de naar Parijs zou zijn gegaan.

A. Neen, dan moet het daarvóór zijn geweest.

8084. De **Voorzitter:** Enfin, het is niet zo erg. De heer *van Kleffens* zal ons misschien de juiste data kunnen opgeven. Laten we constateren, dat u zich niet meer precies kunt herinneren op welk moment u in Parijs geweest bent, dan komt hier geen verwarring over. Wat u beleefd hebt en uw conclusies zijn natuurlijk belangrijker. Dus dat is, wat u te vertellen hebt omtrent uw reizen en pogingen?

A. Ja.

8085. De **Voorzitter:** Dan zijn we aldus reeds aangeland bij punt *c*: „De opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voorzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan." Ik mag misschien even zeggen, dat wij hierover reeds een aantal verklaringen hebben gehad, met name ook van vroegere collega's van u, en dat wij daarvan het beeld krijgen, dat men met betrekking tot de oorlogvoering en de doelstellingen van de oorlog moet onderscheiden tussen de periode vóór het najaar van 1940 en de periode daarna, in die zin, dat in de periode daarna over de doelstellingen van de oorlogvoering niet de minste twijfel meer bestond, nl. dat de enige doelstelling was: doorvechten tot het eind, tot de Duitsers overwonnen waren, terwijl in de periode vóór het najaar van 1940 men daar nog niet zo'n heldere kijk op had en zeer verschillende gedachten naar voren kwamen, wat tot op zekere hoogte natuurlijk ook zijn verklaring vond in het feit, dat de internationale en militaire toestand toen heel anders was dan in die latere periode. In de eerste periode had men pas gehad de val van Frankrijk, de nederlaag van Duinkerken, de a.s. luchtslag om Engeland en al dergelijke dingen meer, terwijl daarna de slag om Engeland gewonnen was en toen de feiten geleidelijk gunstiger werden, totdat uiteindelijk Rusland en Amerika ook in de oorlog kwamen. Dat is het beeld, dat wij op het ogenblik er van krijgen. Ik stel dit even, omdat wij daarmee misschien de zaak kunnen verkorten, wanneer u zegt: Daar ben ik het ook mee eens, met deze visie. Dan zijn we hier vlugger mee klaar. Mocht u er echter anders over denken, dan hebt u natuurlijk volle gelegenheid om er de correcties op aan te brengen, die u nodig acht.

A. Ja, over het algemeen is het wel juist. Ik wil er alleen aan toevoegen, dat voor mij persoonlijk het keerpunt was het intreden

van Rusland in de oorlog, omdat toen de loop van de wereldgeschiedenis een andere keer genomen had, die naar menselijke berekening niet meer was te ontgaan. Ik heb persoonlijk altijd het standpunt ingenomen, dat al onze pogingen in de oorlogvoering moesten worden gezien in één kader, dat is het kader van het nationaal belang, en dat beschouwde ik als te zijn het herstel van de onafhankelijkheid en de integriteit van het Koninkrijk en het welzijn van het Koninkrijk, met inbegrip van de overzeese gebiedsdelen. Ik heb mij altijd grote zorgen gemaakt over de positie van het Koninkrijk bij een voortzetting van de oorlog, omdat het Koninkrijk, naar mijn opvattingen, enigszins een archaische structuur geworden was. Een zeer klein moederland met 9 millioen mensen en ontzaglijk rijke overzeese gebiedsdelen, die, naar ik wist, zeer de jalouzie van andere machten in de wereld hadden opgewekt en die ons een positie in de wereld gegeven hadden, die geheel inadequaat was aan de betekenis van Nederland als zodanig alleen. Het was me altijd een heel grote zorg, die structuur van het Koninkrijk. Ik heb dikwijls gezegd, ook in de Ministerraad: ik zie het Koninkrijk der Nederlanden op het ogenblik als een pyramide op zijn top. Bij een voortgezette grote beweging in de wereld moet die omvallen. Daarom was het naar mijn mening een Nederlands belang van de eerste orde, dat die beweging òf niet komt, òf zo spoedig mogelijk tot rust wordt gebracht, anders voorzag ik een ineenstorting van het Koninkrijk. Een ander gezichtspunt, dat ik altijd verdedigd heb, is dit. Het komt er niet alleen op aan te zorgen, dat het Koninkrijk hersteld wordt en dat het welzijn van het Koninkrijk in het oog gehouden wordt, het komt er ook op aan te zorgen, dat een herhaling voorkomen wordt van agressie, hetzij door dezelfde, hetzij door een machtiger en misschien nog gevaarlijker tegenstander. Dit is mijn visie geweest, altijd door, op de oorlogvoering in het algemeen, waarbij ik er steeds aan toevoegde, dat zolang wij oorlogvoeren wij al onze krachten, geen uitgezonderd, moeten instellen ten bate van de geallieerden. Het was nodig, geloof ik, dat dit eens in de Ministerraad gezegd werd, want er bestond een zekere neiging, niet bij alle Ministers, maar bij sommigen, met name de heer *van Kleffens,* om zich te veel te oriënteren op Engeland, zonder dat men zich er rekenschap van gaf wat Engeland's oorlogsbedoelingen eigenlijk waren. Bij herhaling heb ik er in de Ministerraad op aangedrongen. Vraag Engeland: wat zijn uw oorlogsdoeleinden, wat wilt ge? Algemene phrasen, zoals: de Duitsers verslaan, overwinning, leverden natuurlijk geen criterium. Wij moeten weten: wat wil Engeland, wat is zijn doel? Is zijn doel totale vernietiging van Duitsland, dan rijzen dadelijk andere vragen. Is dit ook een Nederlands belang?

Is Nederland, dat door zijn ligging nu eenmaal economisch betrokken is met zijn achterland, Duitsland, gebaat met een totale vernietiging van dat achterland?

Moet men niet denken aan andere machten, die opkomen, aan de Russische macht, als Duitsland uitgeschakeld is? Is dit ook niet een groot Nederlands belang? Dergelijke vragen zijn nimmer met ernst behandeld. Voor zover het gebeurd is, is het antwoord daarop altijd ontwijkend geweest. Engeland heeft ons nooit, ten minste bij mijn weten, doen kennen, wat zijn oorlogsdoeleinden waren. Ik achtte deze vragen vooral van belang, omdat ik persoonlijk niet geloofde aan de onbaatzuchtige doeleinden van Engeland. De historie heeft geleerd, dat Engeland altijd eigen doeleinden nastreeft. De historie heeft ook geleerd, dat die doeleinden dikwijls niet parallel gingen met de Nederlandse. Er bestaat een zekere natuurlijke controverse tussen die twee machten, wederzijds van het Kanaal. Dat is in de 17de eeuw geweest, dat is in de 18de eeuw geweest, dat is in de 19de eeuw geweest, dat is nu onlangs in de 20ste eeuw weer gebleken. Dus ik voor mij had enig wantrouwen in de bedoelingen van Engeland. Ik had het gevoel, dat Engeland eigen doeleinden nastreefde, met name economische doeleinden, die gericht waren op de uitschakeling van de Duitse concurrentie op de wereldmarkt. In dit opzicht gingen onze belangen niet parallel met die van Engeland. En nu wisten wij heel goed natuurlijk, dat in de positie, waarin wij verkeerden, wij geen invloed daarop konden uitoefenen, maar ik meende, dat het minste toch wel was, dat de Nederlandse Regering behoorde te weten in welke richting de algemene oorlogspolitiek ging.

In dat opzicht bestond er ook in het Kabinet eigenlijk wel eenstemmigheid. Alleen, naar mijn persoonlijke mening, was de heer *van Kleffens* zeer op Engeland gericht. Te veel, naar ik meen. De omstandigheid, dat wij in Engeland woonden en verkeerden, bracht natuurlijk wel mee, dat wij erg onder de invloed kwamen van de Engelse sfeer, wat voor mij persoonlijk een van de redenen is geweest, waarom ik met de meeste aandrang heb gepropageerd om met de Regering naar Indië te gaan, juist om uit die Engelse sfeer te komen en weer te komen in een nationale sfeer, waarin ik het gevoel had, dat het nationale belang meer tot zijn recht zou komen, dan in die Engelse sfeer. Iedereen ondergaat natuurlijk de invloed van zijn omgeving, dat is niet te vermijden, en die Engelse omgeving was er natuurlijk op gericht ons helemaal te brengen in die Engelse sfeer, die, naar men zeide, gericht was op een totale vernietiging van Duitsland en op een oorlogvoering à outrance.

Ik persoonlijk ben tot Juni 1941 het standpunt toegedaan geweest, dat dit niet het Nederlands belang is, dat het Nederlands belang gediend was met een herstel van de onafhankelijkheid van het Koninkrijk en een waarborg tegen herhaling, maar niet met een totale vernietiging van ons economisch achterland.

8086. De **Voorzitter:** U zei: tot Juni 1941. Misschien kunt u nog even toelichten, waarom u het toen anders ging zien?

A. Toen kwam Rusland in de oorlog, toen had de wereldgeschiedenis een andere loop genomen. Daar was niets meer aan te veranderen. Toen kwam de ineenstorting van de westerse wereld, toen kwam, wat *Colijn* eens genoemd heeft, Armageddon en bleef ons niets anders over dan af te wachten wat uit den baaierd zou te voorschijn komen en te trachten er nog het beste van te maken.

8087. De **Voorzitter:** U wilt zeggen, dat vanaf dat moment de geijkte theorieën gingen falen? Dat bedoelt u?

A. Ja.

8088. De **Voorzitter:** U had het zoëven over de verplaatsing van de Nederlandse Regering van Londen naar Nederlandsch-Indië. Dat wordt ook vermeld in het boek van de heer *van den Tempel.* Daaruit blijkt, dat er een tijd is geweest, dat de Ministerraad er vóór was. Daar is later ook nog de Gouverneur-Generaal in gemoeid geweest, die ook zich daarvóór uitgesproken heeft, maar ten slotte is er toch niets van de zaak gekomen. De conjunctuur is verlopen, zou men kunnen zeggen. Kunt u daar nog iets naders van meedelen? Dit is op zich zelf natuurlijk een uitermate belangrijke zaak uit nationaal oogpunt. Maar tegenover die zijde van het vraagstuk, waar ik op zich zelf ook wel voor kan voelen, stond aan de andere kant natuurlijk wel, ook als men abstraheert van wat er in Nederlansch-Indië later is gebeurd, dat kon men toen natuurlijk niet helemaal voorzien, dat Londen toch ontegenzeglijk het centrum van de oorlogvoering was. Maar misschien kunt u nog nader toelichten, hoe het gegaan is.

A. Dat is uit en ter na overwogen in de Ministerraad en ten slotte is een beslissing genomen, ik geloof met een meerderheid van 8 tegen 3 stemmen, dat wij het voorstel zouden doen de Regering naar Indië te verplaatsen. Daar had de Koningin grote bezwaren tegen, met het oog op haar persoonlijke gezondheid. Zij kon de tropen niet verdragen. Toen is het verder blijven sluimeren.

8089. De **Voorzitter:** Er is dus een hele tijd over gepraat, er is overleg met Indië over gepleegd en uiteindelijk is de idee afgestorven. Thans wilde ik u iets vragen over het bekende compromis-voorstel van de heer *de Geer* in Juli 1940, dat ook te vinden is in het memorandum van Minister *Gerbrandy.* Daar staat het voorstel, zoals de letterlijke tekst luidt, in afgedrukt. Hoe stond u daartegenover? Had u de indruk, dat Minister *de Geer* op het standpunt stond, dat hij deze gedachte ook eventueel zou willen doorvoeren, zonder medewerking en medeweten van de Engelsen? Of bent u van mening, dat hij het wilde voorleggen aan de Engelsen, hetgeen natuurlijk heel iets anders is?

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter:** U dacht.....

A. .....dat hij dit wel wilde doen in overleg met de Engelsen.

8090. De **Voorzitter:** Het voorstel was in de wereld gekomen naar aanleiding van de redevoering, die *Hitler* had gehouden, ik meen op 19 Juli 1940. Enige dagen daarna heeft *Lord Halifax* gesproken. Die redevoering hebben wij hier ook. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik, wanneer ik die redevoering doorlees, nu niet bepaald kan zeggen, dat deze erg aanmoedigend was voor *Hitler.* Dat zal er waarschijnlijk ook toe bijgedragen hebben, dat het voorstel van de heer *de Geer* werd afgewezen, of was het op zich zelf al van de baan?

A. Het was onaanvaardbaar. Ik geloof, dat het niet goed doordacht is geweest van de heer *de Geer.*

8091. De **Voorzitter:** Kunt u daar uw visie over geven? De ontwikkeling van de gedachtengang van de Nederlandse Minister-President in Londen is op zich zelf natuurlijk wel een uitermate belangrijk

probleem. Het is ons volkomen duidelijk, dat daaraan vele facetten zitten, naast politieke ook van persoonlijke aard. Misschien kunt u uw visie er over geven, hoe u deze ontwikkeling gezien hebt, waarvan dit een van de saillante punten is geweest.

A. *De Geer* was, voor zover ik mij dit kan herinneren, evenzeer er van overtuigd als vele anderen, dat het belang van Nederland er toe meebracht, dat deze oorlog zo spoedig mogelijk een eind nam. Dat was eigenlijk een communis opinio in de Ministerraad. Maar *de Geer* ging in dit opzicht te ver naar mijn mening; niet alle middelen zijn ten slotte geoorloofd, ook als men een zeker doel voor ogen heeft. En het middel, dat hij heeft voorgesteld, dat is dus een eigen vliegtuig naar *Hitler* te zenden, enz., was naar mijn mening onmogelijk.

8092. De **Voorzitter:** Was dat een voorstel van hem om met een vliegtuig naar *Hitler* te gaan?

A. Dat wil zeggen, een afgezant te zenden.

De **Voorzitter:** O, juist.

A. De heer *de Geer,* voor wie ik, in vele opzichten, grote bewondering heb, is in internationaal politiek opzicht eigenlijk weinig geschoold en hij doorzag niet helemaal, dat dit onmogelijk was, eigenlijk kinderlijk was. Daar zat helemaal geen kwade trouw bij hem in, integendeel, hij meende, dat dit zeer sterk in het nationaal belang was.

8093. De **Voorzitter:** Neen, maar het was natuurlijk toch wel, afgezien van kwade trouw, een grote fout voor een politicus, die op deze post stond, nietwaar? Men behoort dergelijke dingen te kunnen doorzien.

A. Ja, maar dat kon de heer *de Geer* nu eenmaal niet. De heer *de Geer* was een zeer bekwame binnenlandse politicus, maar niet opgewassen tegen internationale moeilijkheden. En dat zal hij ook zelf wel toegeven. Vandaar zijn visie, dat men onzerzijds onderhandelingen zou aanknopen met *Hitler,* dat was niet reëel.

8094. De **Voorzitter:** Ik kom nu op de nota's van een aantal Ministers, die zijn ingediend naar aanleiding van een nota van Minister *van Kleffens.* Ik heb tijdens deze verhoren herhaaldelijk gezegd: Wij hebben al die nota's. Maar dat durf ik op het ogenblik niet met zekerheid meer te zeggen, want steeds komen er nieuwe ter tafel. Op het ogenblik hebben wij nota's van u, van de heer *Steenberghe,* van de heer *van den Tempel,* van de heer *Albarda* en van de heer *van Kleffens,* terwijl er nu pas weer een te voorschijn is gekomen van de heer *van Angeren.*
Deze nota's zijn, naar het mij voorkomt — alleen de laatste heb ik nog niet gelezen, omdat deze juist dezer dagen geproduceerd is —, toch ook wel een duidelijke weerslag van de tegenstelling tussen de periode vóór het najaar van 1940 en die van daarna, die ik in het begin van dit onderdeel van het verhoor maakte. Ik bedoel: in deze nota's wordt nog heel sterk rekening gehouden met de mogelijkheid van een vrede door overleg, van een andere situatie dan zoals het uiteindelijk gegaan is. Dat is wel juist, niet waar, deze nota's waren b.v. in 1943 en in 1944 niet meer denkbaar geweest?

A. Neen. Toen zouden zij ook doelloos zijn geweest.

8095. De **Voorzitter:** Dan is er in de strafzaak-*de Geer* nog een aantal feiten en omstandigheden vermeld van kleinere orde dan die we zojuist besproken hebben. Deze zijn verzameld in dat dossier — trouwens in het memorandum van Minister *Gerbrandy* zijn er ook enige genoemd — met de bedoeling om materiaal aan te dragen tegen de heer *de Geer.* Ik heb reeds genoemd het samenstellen van het Regeringscommuniqué op de avond van de 14de Mei 1940, waarbij nogal wat gehakketak is geweest over de tekst en waarbij de heer *de Geer* bezwaar zou hebben gehad, tegen de formulering, dat er b.v. in Zeeland doorgevochten zou worden, welke er blijkbaar dan ook niet ingekomen schijnt te zijn. Dan is er de quaestie van de radiorede, die hij gehouden heeft op 20 Mei, waarin hij de Nederlandse ambtenaren aanbeval om loyaal met de Duitsers samen te werken, welke radiorede, zoals sommigen zeggen, een zeer slechte indruk in Londen heeft gemaakt.

A. Ja.

8096. De **Voorzitter:** Onderschrijft u dit?

A. Ja.

8097. De **Voorzitter:** Waar bovendien nog bijkwam, dat hij die redevoering helemaal zelfstandig had opgesteld en geen enkel overleg te voren daarover had gepleegd. Dan krijgen wij de quaestie van het besluit-A 1, waar ook sommigen van zeggen, dat zijn weigering om te ondertekenen, voortvloeide uit de gedachte, om de Duitsers niet te ontstemmen, doch waartegenover vele anderen zeggen, dat dit volkomen verklaarbaar is, als men de juridische instelling van de heer *de Geer* kent.

A. Daar ben ik zeker van.

8098. De **Voorzitter:** Daar bent u ook zeker van. Voorts is er de quaestie van de maatregelen in verband met het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië, waarover beslist zou zijn in een Ministeraad, waar de heer *de Geer* niet bij was. Daar staat weer tegenover, dat de heer *de Geer* zegt: „Ik kan er misschien niet bij geweest zijn, maar dan zal ik wel ziek geweest zijn". Dan is er het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill,* waar hij een toespeling zou hebben gemaakt op de vrede van Amiëns. Dat schijnt in Londen binnen een minimum van tijd algemeen bekend te zijn geweest en ook niet zo'n prettige indruk te hebben gemaakt. Maar goed, al deze dingen bij elkaar, beschouwt u die als op zich zelf van belang of zegt u: dit zijn alleen maar symptomen van die algemene fout van de heer *de Geer,* die u zoëven hebt gesignaleerd? Hoet ziet u dit?

A. Zo zie ik het. *De Geer* was op internationaal gebied niet goed georiënteerd.

8099. De **Voorzitter:** Dus u komt tot de conclusie, dat hij te Londen op deze post absoluut niet de geschikte man was. Afgezien nu van die twee zaken, waarvoor hij nu door de rechter veroordeeld is, te weten: de terugkeer naar Nederland en de brochure „De Synthese in den oorlog", zegt u dan: deze verschillende feiten zie ik niet als te kwader trouw geschied, maar eenvoudig als te zijn voortgevloeid uit de mentaliteit van iemand, die niet op die post had moeten staan? Is dat uw visie?

A. Juist.

8100. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt; ik weet niet of u daar iets van weet, dat ook nog naar voren is gebracht, nl. dat er bezwaar zou zijn gemaakt van zijn kant, dat de heer *van Blankenstein* hoofdredacteur zou worden van „Vrij Nederland", omdat hij zo sterk anti-Duits was. Hebt u dat wel eens gehoord?

A. Neen. Eerder het tegendeel. Ik geloof, dat hij pro-*Blankenstein* was.

8101. De **Voorzitter:** Neen, dat bedoel ik niet. Het kan wel zijn, dat hij pro-*Blankenstein* was, maar ik bedoel, dat hij niet wou hebben, dat de heer *van Blankenstein* hoofdredacteur van „Vrij Nederland" werd, omdat deze zo fel anti-Duits was, omdat het een verkeerde en onaangename indruk — zo wordt het gesuggereerd — zou maken in Duitsland.

A. Neen, niet dat ik weet. Ik herinner mij niet, dat de heer *de Geer* ooit bezwaren tegen *Blankenstein* heeft aangevoerd. Ik heb integendeel tegen *Blankenstein* bezwaar gemaakt, omdat ik hem niet de geschikte man daarvoor vond.

8102. De **Voorzitter:** Uit welke overweging?

A. Omdat hij, dat was bekend, al vóór de oorlog in Engelse dienst was getreden. Hij stond — dat was bekend in Londen — in relatie met de Secret Service en op die grond vond ik hem niet de man, die de nationale Nederlandse zaak in een onafhankelijk orgaan zou moeten voorstaan.

8103. De **Voorzitter:** Dus als ik u goed begrijp, vloeide dat standpunt eerder voort uit de reserve, die u daarstraks ontwikkeld hebt ten opzichte van de Engelse politieke doelstellingen, dan uit de vrees, dat men ons dat in Duitsland kwalijk zou nemen?

A. Ja, dat laatste was ons volkomen onverschillig.

8104. De **Voorzitter:** Dit voert mij tot een andere vraag, waartoe ik aanleiding vind in een verklaring in de stukken van het dossier-*de Geer*. Die zelfde heer *van Blankenstein* heeft in het vooronderzoek van de zaak-*de Geer*, te uwen opzichte gezegd, dat u zou hebben uitgebracht een dronk op de grote Staatsman *Pétain*. Is dat juist?

A. Neen, dat is niet juist.

8105. De **Voorzitter:** Hij heeft dit, voor zover ik mij herinner, niet nader met datum en plaats geadstrueerd. Hij heeft het alleen als een verschijnsel gesignaleerd.

A. Dat is een van de vele roddelarijen, die zich altijd voordoen in emigrantenkolonies.

8106. De **Voorzitter:** Maar u ontkent positief, dat dit gebeurd is?

A. Ja.

8107. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U was geen bewonderaar van *Pétain?*

A. Neen. Dat wil zeggen, ik had er in zekere zin bewondering voor, dat hij probeerde van Frankrijk te maken wat er van te maken was.

8108. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Na de bezetting?

A. Na de bezetting. Hij stond zelf ook voor een chaos in dat land en hij probeerde te redden van het land, wat er te redden was. In dat opzicht had ik waardering voor hem. Uit, alweer, het nationaal Frans oogpunt.

8109. De **Voorzitter:** Wij hebben het zo straks gehad over die vredespoging van de heer *de Geer*. Nu is gebleken, dat er in Juli of Augustus 1940 ook nog bemiddelingspogingen zijn gedaan door de heer *Plesman*, directeur van de K.L.M. Hoe het precies zit, weten we nog niet, omdat we de heer *Plesman* nog niet gehoord hebben, dat zal waarschijnlijk volgende week gebeuren, maar hij schijnt daarvoor geweest te zijn in Berlijn, hij heeft daar contacten gehad en hij schijnt ook in Stockholm geweest te zijn. Wat mij nu in dit verband eigenlijk interesseert, is dit. Is een en ander tot de Nederlandse Regering in Londen doorgedrongen en, zo ja, is er ook wat mee gedaan, met deze berichten? Of kent u het hele feit misschien niet?

A. Jawel.

8110. De **Voorzitter:** O, toch wel? Maar ik bedoel toen niet. Misschien, dat u het achteraf gehoord hebt?

A. Neen, toen.

8111. De **Voorzitter:** Misschien wilt u dit even vertellen?

A. Zeker, Mijnheer de President. Er zijn, bij mijn weten, drie van zulke pogingen geweest. De eerste, die niet erg serieus was, ging uit van een groep Quakers in Amerika, die op grond van de bekende humanistische overwegingen probeerden een eind aan deze oorlog te maken. Dat heeft tot niets geleid. De tweede is geweest door de heer *Plesman*. De heer *Plesman* kwam met Duitse voorstellen via Stockholm en die voorstellen hebben wij gekregen. Ik heb ze niet gezien, maar ik meen me te herinneren, dat wij ze gekregen hebben.

8112. De **Voorzitter:** Op Buitenlandse Zaken?

A. Op Buitenlandse Zaken. Wij hebben toen die stukken aan Lord *Halifax* gegeven, die Minister van Buitenlandse Zaken was, en die heeft gezegd: „Ik zal ze ernstig overwegen". Na enige tijd kregen wij bericht, dat de Engelsen meenden, dat op de basis van die voorstellen een compromis niet mogelijk was. En een derde poging is gedaan door *von Papen* in Ankara, door tussenkomst van de gezant *Visser*.

8113. De **Voorzitter:** Dat is in October 1940 geweest?

A. Ja. Ook die derde poging is op niets uitgelopen.
Vermoedelijk gingen deze voorstellen te ver. De Duitsers zaten nog zeer hoog te paard en die zijn dus ook op niets uitgelopen. De meest serieuze zijn die geweest, die de heer *Plesman* naar Londen heeft laten zenden.

8114. De **Voorzitter:** O, dat toch wel?

A. Dat waren serieuze plannen. Uitgewerkte voorstellen waren het.

8115. De **Voorzitter:** Daar was *Göring* bij betrokken?

A. Ja.

8116. De **Voorzitter:** Er lijkt mij een vergissing te zijn ingeslopen. Ik noemde October 1940 als tijdstip van die pogingen over Ankara. Maar dat is iets anders geweest, dat is in October 1939 geweest.

A. Neen, later, tijdens de oorlog.

8117. De **Voorzitter:** Toen wij in oorlog waren? Wij hebben hier de gegevens van contacten, die er geweest zijn via *von Papen* met Minister *van Kleffens* en dat speelt in 1939. Echter blijkt niet, dat dit tot een contact met beide oorlogvoerende partijen heeft geleid. Het lijkt mij nogal oppervlakkig geweest te zijn. Maar u hebt het idee, dat het in 1940 nogeens opnieuw is gebeurd?

A. Ja, terwijl wij in oorlog waren.

8118. De **Voorzitter:** Dat was ons onbekend. Met betrekking tot de poging van *Plesman* nu is echter het merkwaardige, dat uw collega's, die wij er tot nog toe naar hebben gevraagd, de Minister van Buitenlandse Zaken hebben wij echter nog niet kunnen horen, omdat deze in de V.S. vertoeft, allemaal wel weten, dat er iets met *Plesman* geweest is op het gebied van bemiddelingspogingen, en zij zeggen ook wel, dat zij in die tijd daar wel iets van gehoord hebben, maar zij menen, dat de Nederlandse Regering daarbij niet betrokken is geweest. In zoverre gaat uw verklaring verder, want uit uw verklaring zou zijn af te leiden, dat de Nederlandse Regering in Londen er toch wel mee te maken heeft gehad. Is het nu misschien niet zo, dat het meer een persoonlijke informatie is geweest, die u misschien als Minister van Koloniën, hebt gehad van de Minister van Buitenlandse Zaken, zodat het dus tussen u tweeën is gebleven en het niet in het Kabinet is geweest? Is dat mogelijk?

A. Neen, het is zeer bepaald wel in het Kabinet geweest. We zaten allemaal in spanning of er iets uit komen zou, of het iets zou opleveren, maar na, ik geloof, dat het enige weken was, liet Lord *Halifax* weten, dat de voorstellen geen kans zouden opleveren voor vredesonderhandelingen.

8119. De **Voorzitter:** Dus het heeft de Nederlandse Regering wel degelijk gepasseerd.

A. O, ja. Ik heb ze zelf niet gezien, maar ik weet, dat het in de Ministerraad behandeld is.

8120. De **Voorzitter:** Herinnert u zich of de voorwaarden ook medegedeeld zijn?

A. Neen, die voorwaarden zijn niet medegedeeld.

8121. De **Voorzitter:** Er is dus alleen mededeling gedaan van het feit, dat die pogingen gaande waren?

A. Ja.

8122. De **Voorzitter:** Dan is het misschien ook mogelijk, dat de andere Ministers, die zich wel herinneren, dat er iets mee geweest is, juist omdat geen voorwaarden in discussie zijn geweest, het zich thans niet meer zo duidelijk voor de geest kunnen halen. Dat zou misschien mogelijk zijn. Ik bedoel, als er voorwaarden geweest waren en men had over het voor en tegen gediscussieerd, dan had men dit eerder onthouden, nietwaar?

A. Ja.

8123. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot de twee volgende punten, dat zijn *d* en *e*: het aftreden van de heer *de Geer* als Minister en de hem verstrekte opdract voor een reis naar Nederlandsch-Indië.
Nu behoeven wij daar niet zo uitvoerig op in te gaan, omdat ten opzichte van het laatste punt er een rechterlijk gewijsde bestaat. Dat heeft natuurlijk ook de Enquêtecommissie te aanvaarden. Die zaak is uitvoerig uitgezocht en er is geen reden voor ons om hier verder op in te gaan. Maar er zijn nog wel enige aspecten van algemeen

Regeringsbeleid, die hiermede verband houden en die wij nog wel graag even met u willen bespreken. In de eerste plaats nog iets over het ontslag van de heer *de Geer*. Wat was de reden van zijn ontslag?

A. Mag ik u eens vragen, waarom vraagt u dit mij?

De **Voorzitter:** Wel, ik heb het aan elk van uw collega's tot nog toe ook gevraagd. Dus het is niet, dat ik het u nu juist speciaal vraag. Het is alleen om een beeld er van te krijgen. Tot nog toe loopt het vrijwel parallel, wat men daarover zegt.

A. Dit raakt de persoonlijke verhouding van de heer *de Geer* tot de Koningin en ik zou er de voorkeur aan geven mij ten aanzien van deze vraag te verschonen.

8124. De **Voorzitter:** Het is zeker niet wenselijk of nodig, dat die persoonlijke verhouding in het geding komt. Ik mag het misschien zo formuleren. De indruk, die wij gekregen hebben uit de verklaringen, die zijn afgelegd, is ongeveer deze, dat het ontslag van de heer *de Geer* veroorzaakt is door zijn ongeschiktheid voor deze post en dat in laatste instantie mede doorslag heeft gegeven iets, dat misschien de druppel is, die de emmer heeft doen overlopen, te weten zijn voornemen om in Zwitserland met vacantie te gaan, hetgeen blijkbaar een heel onaangename indruk heeft gemaakt. Dat is het beeld, dat wij er van gekregen hebben, Het ligt, dunkt mij, voor de hand, dat wij trachten de juistheid van dat beeld zoveel mogelijk te verifiëren. Dat is de bedoeling van mijn vraag.

A. Ik heb het gevoel, dat ik hier kom op een terrein, waar ik beter buiten kan blijven en waarop ik ook niet verplicht ben te antwoorden. Daar wil ik mij hier op beroepen.

8125. **De Voorzitter:** Goed. Daarop is gevolgd het ontslag van de heer *de Geer* en de Kabinetsformatie, die leidde tot het optreden van een nieuw Kabinet, het Kabinet-*Gerbrandy*. Mag ik u in dit verband deze vraag stellen: Werd de heer *Gerbrandy* op dat moment reeds algemeen, of vrij algemeen, beschouwd als de aangewezen leider van een nieuw Kabinet? Was zijn positie reeds toen van die aard geworden?

A. Neen, dat kan ik niet zeggen, dat vond hij zelf ook niet.

8126. De **Voorzitter:** Dus het was misschien voor hem zelf ook een zekere verrassing?

A. Het heeft hem een grote strijd gekost, dit te aanvaarden. Hij heeft alle mogelijke moeite gedaan om zich er aan te onttrekken. Het was werkelijk een opoffering voor hem dit te doen. Hij zag er werkelijk erg tegen op en heeft dit ook ronduit gezegd tegen zijn collega's.

8127. De **Voorzitter:** Ik kom dan aan de Lissabonse affaire, de reis van de heer *de Geer* naar Lissabon met de bedoeling, dat was althans de bedoeling van de Regering, dat hij naar Indië zou gaan. Misschien kunt u eerst, voor ik kom op het punt, hetgeen ons in het bijzonder interesseert, vertellen, hoe het met die opdracht is gegaan?

A. Ik moet daarover herhalen, wat ik in het verhoor voor het bijzonder gerechtshof te Amsterdam heb gezegd. Ik wil er aan toevoegen, dat uit de brochure van de heer *de Geer*, waarin zijn verweer is opgenomen, valt op te maken, dat ik een periode zou hebben overgeslagen in mijn verhaal voor het bijzonder gerechtshof. Dat is mogelijk, dat wil ik niet ontkennen. Mijn herinnering is deze: Ik had erg te doen met *de Geer* en ik vond het erg zonde en jammer, dat deze uiterst bekwame man, vooral op financiëel gebied uiterst bekwaam en scherpzinnig, daar in Boxmoor, even buiten Londen, duimen zat te draaien. Toen ben ik naar hem toegegaan en heb gezegd: „*De Geer*, wil jij niet naar Indië met een opdracht? Voor een bespreking van financiële aangelegenheden met de Gouverneur-Generaal?" Er waren allerlei dingen aan de orde. En wij dachten, dat dit wel te motiveren was. Toen heeft *de Geer* dadelijk gezegd: „Dat is goed, dat wil ik wel doen." Deze opdracht, die aldus uitgelokt is, is, zoals dikwijls met zulke opdrachten gaat, ten dele een daad van vriendschap ten dele was het een noodzakelijkheid. Het was niet helemaal zakelijk, het was niet helemaal vriendschappelijk, het was een mengeling van beide. Daarna heb ik een machtiging van de Koningin uitgelokt en toen is een Koninklijk besluit geslagen, waarbij wij gemachtigd werden de heer *de Geer* naar Indië uit te zenden, en dat is toen gebeurd.

8128. De **Voorzitter:** Toen was hij al weg?

A. Neen, toen was hij nog in Londen. Nu zegt *de Geer*, dat er aan voorafgegaan is een andere opdracht.

De **Voorzitter:** Een bijdrage van Nederlandsch-Indië.....

A. De gedachte was, dat Indië ons zou financieren. Maar op een gegeven moment zei de Gouverneur-Generaal, daar kan niets van komen, want de financiële vooruitzichten zijn zo somber, dat wij dit niet kunnen doen. Toen was dit denkbeeld van de baan, maar niettemin heb ik toch aan *de Geer* die opdracht laten verstrekken, omdat er verschillende andere financiële aangelegenheden bespreking vereisten, en die heeft hij aanvaard. Dat is een vaststaand feit. Hij is met die opdracht in zijn zak naar Lissabon vertrokken. Van daaruit heeft hij mij herhaaldelijk geschreven. Hij schreef mij dikwijls, ook omdat ik degene was, die hem die opdracht verstrekt had, en toen kwam langzamerhand, dat merkte ik uit die brieven, het idee bij hem op, dat hij niet naar Indië zou gaan. Die brieven heb ik allemaal ter kennis gebracht van het Kabinet, dat daarop zeer krachtig heeft gereageerd, en hem zei: „Dat kunt gij niet doen, gij kunt uw opdracht niet in de steek laten en naar Holland gaan, dat is uitgesloten, dat moogt gij niet doen." Dat waren officiële brieven, ik heb mij in die tijd onthouden van correspondentie met hem. Ik vond het beter, dat dit officieel gebeurde.

8129. De **Voorzitter:** Eén keer hebt u hem een brief geschreven, toen u dacht, dat hij op zijn voornemen terugkwam, omdat u toen in positieve zin kon schrijven, nietwaar?

A. Ja, d.w.z., ik heb geschreven: *de Geer*, ik ben er blij om, dat gij besloten hebt naar Indië te gaan, ik geloof, dat dit de beste weg is. Het andere zou je honderden teleurstellingen hebben opgeleverd. Zo ligt de zaak nu. Hij heeft een opdracht, die hij vrijwillig had aanvaard, niet uitgevoerd. En het spijt mij.

8130. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was het een op schrift gestelde opdracht?

A. Ja, zeker.

8131. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was het bepaaldelijk omschreven ook?

A. Ja, zeker.

8132. De **Voorzitter:** Nu is het zo, dat hij drie maanden in Lissabon geweest is en dat eigenlijk al heel spoedig de berichten begonnen te komen, dat de kans bestond, dat men vermoedde, dat hij contact had gezocht om naar Holland te gaan. Wij hebben hier een volledige lijst van wat er allemaal van de kant der Regering gedaan is om hem daarvan af te houden, van alle contacten, die over en weer hebben plaats gehad. Wanneer ik deze lijst bezie, vraag ik mij af: heeft men eigenlijk wel voldoende gedaan? Want er zijn enkele merkwaardige dingen. Daar is b.v. een brief van de heer *de Geer* van 7 Januari 1941 aan het Kabinet, waarin hij zegt, dat hij niet kan inzien, dat hij verkeerd handelt, als hij naar Holland gaat. Dat is dan toch duidelijk. Die brief is op 17 Januari in de Ministerraad besproken, toen is aan de Minister van Binnenlandse Zaken opdracht gegeven om daar een antwoord op te concipiëren, maar dat antwoord was op 4 Februari, toen *de Geer* vertrok, nog niet in Lissabon. Ik vind dat een zekere traagheid bij een dergelijke belangrijke zaak, die toch verrassend is. Nu heeft verder Minister *Gerbrandy*, nadat de heer *de Geer* vertrokken was, een verklaring voor de radio laten afleggen, waarin gezegd werd, dat de heer *de Geer* weg is gegaan, na het Kabinet op de valreep daarvan mededeling te hebben gedaan. Dat schijnt te slaan op een brief, die de heer *de Geer* vermeldt in zijn brochure „Verantwoording", een brief van 1 Februari 1941, die hij geschreven heeft, zoals hij zegt, aan een oud-collega. Ik vermoed, dat u die oud-collega bent?

A. Ja.

8133. De **Voorzitter:** Van die brief hebt u natuurlijk ook mededeling gedaan in het Kabinet. Het lijkt echter niet juist, als de heer *Gerbrandy* in zijn verklaring voor de radio zegt, dat het Kabinet het op de valreep heeft gehoord, kennelijk doelende op die brief van 1 Februari, die u ontvangen hebt, terwijl er op 7 Januari al een brief aan de Ministerraad was, waarin de heer *de Geer* duidelijk uitsprak, dat hij er geen bezwaar in zag om naar Holland te gaan. Dit was nu

niet bepaald op de valreep. Daarom stellen wij de vraag: Heeft men wel voldoende gedaan, heeft men b.v. niet eens overwogen om alsnog een van de Ministers naar Lissabon te sturen om de heer *de Geer* zo mogelijk van standpunt te doen veranderen? Ik kan mij zelfs voorstellen, dat men had kunnen overwegen of een persoonlijke stap van de zijde van Hare Majesteit geen aanbeveling had verdiend. Het was toch een heel ernstige quaestie. Als men het verder had willen zoeken, had men de Engelse Secret Service er van op de hoogte kunnen stellen. Dat zijn allemaal vragen, die in dit verband opkomen, en waardoor men zich afvraagt, is er nu werkelijk wel voldoende gedaan van de kant van de Regering?

A. Mijn indruk is van wel. Wat u vertelt van die vertraging in de verzending van brieven, dat ging dikwijls buiten de schuld van de Regering. Wij waren in dat opzicht helemaal afhankelijk van de Engelsen. De Engelsen zonden elke dag een bag naar Lissabon met een vliegtuig, maar dan kon men er nog niet zeker van zijn, dat onze brieven dan meegingen. Bij gelegenheid, als zulks te pas kwam, namen zij onze brieven wel eens mee, maar niet altijd dadelijk. De Engelse bag ging voor en als die te zwaar was, dan bleven onze brieven liggen. Zij gingen ook wel per schip. Dus dat hadden wij niet in de hand. Het hele verkeer ging door tussenkomst van Engelse autoriteiten. Wij hadden daarin niets te vertellen; ik meen echter, dat er wel eens getelegrafeerd is naar de gezant te Lissabon over de heer *de Geer.*

De **Voorzitter:** Ja, maar dat was natuurlijk niet de beste methode, lijkt mij, in dit geval.

A. Ik weet, dat het Kabinet dit ernstig opgenomen heeft.

8134. De **Voorzitter:** Is er nooit overwogen om één der Ministers nog eens naar Lissabon te sturen? U had altijd nogal contact gehad met de heer *de Geer.* Het had misschien wel overweging verdiend om u er nog eens naar toe te sturen?

A. Misschien was dit nuttig geweest, maar het is niet gebeurd.

De **Voorzitter:** Ik laat daar of u wat bereikt had, maar men had dan toch gedaan, wat mogelijk was.

A. Ja zeker. Maar er is gedaan wat kon, want als u de brieven hebt, zult u zien, dat er sommige heel krasse brieven bij zijn; na lezing daarvan heeft hij zich stellig niet kunnen ontveinzen de betekenis van zijn stap. Dat heeft hij ook heel goed begrepen.

8135. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een zaak met u te bespreken. Dat is nl. de missie van de heren *Jongejan en Boerstra.* U herinnert zich, dat in verband met de internering van de Duitsers in Indië en de represailles, die de Duitsers in Holland hebben toegepast en nog dreigden toe te passen, de heren *Jongejan* en *Boerstra,* als wij goed zijn ingelicht, met medewerking van de Nederlandse secretarissen-generaal en uiteraard natuurlijk ook van de Duitsers, eerst zijn geweest via Tokio naar Shanghai, waar zij contact hebben gehad met de heer *Idenburg,* die vanwege de Gouverneur-Generaal daar was gekomen, en later in Lissabon met u. Misschien kunt u mededeling doen van de besprekingen, die u in Lissabon hebt gehad met die heren en ook van het standpunt van de Regering in deze quaestie, die toch wel belangrijk is, met name hoe de Regering tegenover deze pogingen stond en in het algemeen dit vraagstuk heeft behandeld. Het vraagstuk dus van de geïnterneerde Duitsers in Indië en de represailles in Nederland. Een vraagstuk, dat de mensen in Nederland sterk heeft beziggehouden. Ik vermoed, dat ik hiervoor bij u aan een goed adres ben, omdat dit ook wel gedeeltelijk uw Departement betrof. Vermoedelijk had de Minister van Buitenlandse Zaken er ook mee te maken.

A. Wat ik mij er van herinner is dit: wij hebben *Boerstra* en *Jongejan* in Lissabon ontmoet.

8136. De **Voorzitter:** Wie bedoelt u met wij?

A. *Van Kleffens* was toen reeds doorgegaan naar Amerika, ik ben gebleven.

8137. De **Voorzitter:** Maar u was daar nog met de heer *Peekema?*

A. Ja. De heer *Boerstra* en de heer *Jongejan* waren zeer onder de indruk van dreigementen van de zijde van de Duitsers, dat er heel ernstige represailles zouden worden genomen op Nederlanders, als wij niet besloten òf tot vrijlating van de Duitsers òf althans tot verzachting van de internering. Ik herinner mij, dat hij zei: „U moet niet vergeten, wij leven in een toestand, dat de waanzinnigste dingen kunnen gebeuren. Als morgen *Hitler* zegt: Pak honderdduizend Hollanders op en stuur die naar Polen, dan gebeurt dat". Hij zei: „Dat kun jij je niet indenken, maar zo is het op het ogenblik".

De **Voorzitter:** Het is zelfs gebeurd later.

A. Bekijk dit ernstig, dit is een heel serieuze zaak. Hier gaat het om het belang van onze mensen in Holland. Ik heb dat gerapporteerd naar Londen en aangedrongen inderdaad op verzachting van de internering van de Duitsers en ik meen ook, dat ik aangedrongen heb op ontslag van de vrouwen. Ik zei, dat men de mannen interneert, daar kan ik inkomen, maar is het noodzakelijk om de vrouwen te interneren? Is dat voor het oorlogsdoel gemotiveerd? Hoe het nu precies gelopen is, weet ik niet, ik weet alleen, dat op een gegeven moment is besloten, dat de vrouwen losgelaten zouden worden. Die vrouwen zijn toen op een schip naar Japan gestuurd. De vrouwen, die wilden, zijn ontslagen uit de internering en met een Japans schip naar Japan gestuurd. Dat is het resultaat geweest van de actie van de heren *Boerstra* en *Jongejan.*

8138. De **Voorzitter:** Er is nooit de mogelijkheid overwogen om die Duitsers te laten gaan?

A. Neen.

8139. De **Voorzitter:** Ik bedoel, loslaten was natuurlijk uitgesloten, want dan had men ze in Nederlandsch-Indië lopen. Dat spreekt van zelf. Maar de mogelijkheid om ze weg te krijgen?

A. Neen, de mannen niet, de vrouwen wel.

8140. De **Voorzitter:** Was daar een bepaald bezwaar tegen, om dat te doen?

A. Ja, de overweging was, dat deze mensen grote plaatselijke kennis hadden in Indië en dat in een conflict met Japan, wat toch altijd mogelijk was, in de toekomst, dat zij dan zouden beschikken over mensen, die grote plaatselijke ervaring hadden. Het zou daarom dus beter zijn, dat zij geïnterneerd bleven.
Bij het uitbreken van de oorlog met Japan is een belangrijk aantal Duitsers weggevoerd naar Australië en Brits-Indië.

8141. De **Voorzitter:** Wat voor indruk had u van deze zending, toen u met die heren sprak? Dat het een serieuze, bona fide zending was?

A. Ja. Ze kwamen met introductiebrieven van de Nederlandse secretarissen-generaal.

8142. De **Voorzitter:** Hadden ze die bij zich?

A. Ik meen, getekend door *Snouck.* Bovendien kende ik de heren persoonlijk. En ze hebben ons het geval voorgedragen, de nood van de Nederlandse bevolking, die verkeerde onder de dreiging van die krankzinnige représaillemaatregelen.

8143. De **Voorzitter:** Weet u ook iets van de behandeling van de Duitsers in Indië? Hoe die geweest is?

A. Ja. Die was inderdaad niet behoorlijk. Die was ver over de schreef heen van wat eigenlijk noodzakelijk was. Ik heb de Regering daar ook wel eens op gewezen. Ik heb geïnformeerd, hoe de Engelsen de Duitse geïnterneerden behandelden en die behandelden ze over het algemeen veel milder. Het schrijven b.v. was hun meer toegestaan dan bij ons, ook het ontvangen van pakketten en dergelijke dingen. Ik vond dat een beetje aan de strakke kant.

8144. De **Voorzitter:** En zou daar verbetering in gebracht worden?

A. Ja, daar is verandering in gebracht.

8145. De **Voorzitter:** Dat hield dus ook verband met de besprekingen, die hebben plaats gevonden? Helemaal zonder succes is die missie dus niet geweest?

A. Die is niet zonder succes geweest, met name die quaestie van de vrouwen; ik vond dit bepaald een succes. Ik moet voorzichtig

zijn in mijn uitlatingen, maar het is mogelijk, dat represailles zijn achterwege gebleven, omdat wij ten slotte die Duitse vrouwen hebben losgelaten.

8146. De **Voorzitter:** Misschien mag ik in aansluiting hierop nog een algemene vraag stellen. U had nu op deze manier door een toevallige omstandigheid contact met de heren *Jongejan* en *Boerstra*. Was nu de toestand in het voorjaar van 1941 nog zo, dat u dit als een waardevol contact in het algemeen beschouwde of kreeg men toen in Engeland al reeds zoveel inlichtingen over — de eerste maanden was dit natuurlijk niet het geval — de toestanden in Nederland, dat u ook zonder zulk een onderhoud in het algemeen behoorlijk geinformeerd was?

A. Ik persoonlijk vond dit een belangwekkend onderhoud.
Ik heb persoonlijk veel gehoord, over de toestand in Holland. Of men langs andere weg in Londen ook andere inlichtingen kreeg, weet ik niet, want die inlichtingen werden zeer geheimgehouden.

8147. De **Voorzitter:** Neen, maar ik bedoel meer dit. Men vormde zich in Londen een algemeen beeld van de toestand, zoals die in Holland was. Er waren natuurlijk bronnen, die men kon raadplegen, bijv. de Hollandse radio, dat spreekt vanzelf en ik denk, dat er op de duur ook meer brieven kwamen en couranten. Dat is allemaal geleidelijk gekomen, maar mijn vraag is eigenlijk of het in het voorjaar van 1941 al zo was, dat men in Londen al een behoorlijk beeld had van wat er in Nederland gebeurde dan wel of de toestand toen nog zo was, dat men, als men zoals u eens een paar heren uit Nederland ontmoette, zei: dat is een buitenkansje, nu horen wij eerst precies, hoe het in Holland is?

A. Voor mij was het althans zo. Wij hoorden, ten minste ik hoorde, maar te hooi of te gras iets over de toestand in Holland. Het is mogelijk, dat de Ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken, onder wie de geheime dienst ressorteerde, er meer van wisten, maar nogmaals, dat weet ik niet. Voor mij was de ontmoeting wel iets, dat mij inzicht gaf in de toestand in Nederland.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermee gekomen aan het einde van wat ik u wilde vragen. Wanneer u zelf nog iets hebt, waarvan u meent dat het in het kader van wat wij nu besproken hebben van belang is, dan wil ik u graag de gelegenheid geven om dat alsnog mede te delen.

A. Neen, op het ogenblik niet. Ik meen, dat ik u alles heb gezegd.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor uw inlichtingen en sluit ik hiermede het verhoor.

CH. J. I. M. WELTER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

PROF. MR. PIETER SJOERDS GERBRANDY,

oud 63 jaar, wonende te Scheveningen, voorzitter van de Raad voor het Rechtsherstel, oud-Minister-President.

Hij legt de eed af als getuige.

8148. De **Voorzitter:** Wij zouden vanavond met u willen spreken over de onderwerpen, die genoemd zijn in de oproeping, die u hebt ontvangen. Ik meen, dat dit voor een groot deel kan gebeuren in chronologische volgorde, maar ik hecht er aan reeds nu te zeggen, dat ik, wanneer er misschien bepaalde punten zouden zijn, die u zelf van belang acht en die ik misschien in mijn vragen niet zou aanraken, het op prijs zou stellen, indien u uit u zelf daaromtrent mededelingen zoudt willen doen.

Vóór ik dan overga tot het eerste punt, het vertrek van de Regering naar Londen, zou ik het nog even willen hebben over enkele zaken, die zich afgespeeld hebben vóór de 10de Mei 1940, en wel allereerst over de Kabinetsformatie in Augustus 1939. Mijn vraag met betrekking tot de Kabinetsformatie is deze: **Werd het toen geformeerde Kabinet door u en en eventueel de andere heren op dat moment al gezien als een mogelijk oorlogskabinet?**

Met andere woorden dus: Is er bij de besprekingen tijdens de formatie al de nadruk op gelegd, dat het Kabinet, gezien de ontwikkeling in Europa, eventueel zou worden een Nederlands oorlogskabinet?

A. Dat weet ik niet precies.

8149. De **Voorzitter:** U hebt dus niet de indruk, dat daarover met zoveel woorden gesproken is; anders zoudt u het zich waarschijnlijk wel herinneren.

U kent de brochure „Verantwoording" van de heer *de Geer*?

A. Jawel.

8150. De **Voorzitter:** In de inleiding daarvan heeft de heer *de Geer* het volgende geschreven:

> „Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor oogen stonden en waarvoor ik ondanks mijn reeds bijna 70-jarigen leeftijd gaarne mijn persoon wilde inzetten: 1°. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog; 2°. de openstelling van het Ministersambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef.....", enz.

De heer *de Geer* stelt het hier dus zo voor, dat hem voor ogen stond een doelstelling van het Kabinet, gericht op een zo krachtig mogelijke handhaving van de neutraliteit van ons land in de nabijzijnde oorlog. Het kan wel zijn, dat zijn persoonlijke indruk zo was, maar het is de vraag, of hij daarbij zover is gegaan, dat hij dat een punt van bespreking heeft doen uitmaken bij de Kabinetsformatie.

A. Dat klopt absoluut niet, met wat ik er van weet. Ik heb tegen de heer *de Geer* gezegd: Ik treed in uw Kabinet, omdat de oorlog gaat uitbreken naar mijn mening. Ik zie de toestand zeer dreigend in. Er komt wereldoorlog. Dit werd door hem min of meer ironisch ontvangen. Hij vond het heel aardig, dat het voor mij een reden was om in het Kabinet te komen, maar ik heb de indruk, dat de heer *de Geer* juist niet aan oorlog dacht, en later heeft hij wel eens spottend gezegd — het gebeurde ironisch vriendschappelijk —: mijnheer *Gerbrandy*, die al gezegd heeft, dat er oorlog zou uitbreken!

8151. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de heer *de Geer* direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie naar Duitsland is gegaan?

A. Dat is juist.

8152. De **Voorzitter:** Werd daaraan toen onder de Ministers aandacht geschonken? Vond men het vreemd of vrij vanzelfsprekend op dat moment.

A. Ik weet niet precies, wat er over gesproken is.

8153. De **Voorzitter:** Het wordt achteraf als een grief tegen hem aangevoerd, maar wij moeten altijd voorzichtig zijn met constructies achteraf. Het is veel belangrijker te weten, hoe men het op dat ogenblik aanvoelde.

A. Zo zou ik het niet kunnen zeggen. De heer *de Geer* had in lange tijd geen vacantie gehad, hij was vermoeid en deelde mede, dat hij naar het Schwarzwald zou gaan. Dit maakte een enigszins vreemde indruk, maar aan de andere kant werd het gebillijkt. Hij was een man op leeftijd en hij had hard gewerkt.

8154. De **Voorzitter:** U weet, dat hij is teruggekeerd in verband met de oorlogsdreiging en, zoals hij zelf verteld heeft, kon hij op dat moment, omdat hij vroeger terugkeerde dan de bedoeling was, niet in zijn eigen huis in den Haag terecht. Hij heeft tijdelijk zijn intrek genomen in hotel „Beekhuizen" bij Velp. Kunt u zich herinneren hoe het besluit tot mobilisatie tot stand is gekomen?

Er zijn verschillende lezingen over. De heer *de Geer* zegt, dat hij 's avonds is opgebeld, dat er de volgende dag een Ministerraad zou zijn over de mobilisatie en dat hij daar de volgende dag is geweest. Verschillenden van uw vroegere collega's zeggen: Zo is het niet geweest, er is 's ochtends een Kabinetsvergadering geweest, waar de heer *de Geer* aanwezig was, men is daar niet tot een besluit gekomen, maar kort na zijn vertrek — want hij ging weer naar zijn tijdelijk verblijf terug — zijn er enige nova geweest en toen hebben de andere Ministers het initiatief tot het bijeenroepen van de Ministerraad genomen. Er is toen een besluit genomen, zonder dat de heer *de Geer* tegenwoordig was, omdat hij direct na de bewuste ochtendzitting vertrokken was. Dit zijn twee visies, die tegenover elkaar staan. Kunt u zich herinneren welke de juiste is?

A. Wat ik mij herinner, is, dat in de vergadering 's avonds, waar het besluit is gevallen, wij hem in Beekhuizen hebben opgebeld.

8155. De **Voorzitter:** Dit klopt niet met de andere lezing. De andere lezing is, dat de vergadering 's middags heeft plaats gehad. U zegt nu 's avonds.

A. Het kan 's middags zijn geweest, later op de dag. In de vergadering, waarin de beslissing viel, hebben wij hem opgebeld in zijn hotel in Beekhuizen.

8156. De **Voorzitter:** Hij was dus niet aanwezig in de vergadering, waarin de beslissing viel?

A. Neen, per se niet.

8157. De **Voorzitter:** U herinnert zich, dat er in die maanden herhaaldelijk een aanbod van goede diensten is geweest aan de oorlogvoerende partijen. De verschillende phasen zal ik niet met u doorlopen, dit kan beter gebeuren met de Minister van Buitenlandse Zaken, maar er is een van die gevallen, waarover ik het even wil hebben, nl. het telegram, dat op 7 November 1939 door *Koningin*

Wilhelmina en *Koning Leopold* aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië is gezonden. Er is ons van bepaalde zijde gesuggereerd, dat er op 5 November een Engelse démarche zou hebben plaats gevonden en er is gezegd, dat het telegram, dat toen is verzonden, verband hield met deze Engelse stap. Wij hebben dit tot nu toe niet als juist kunnen verifiëren en zouden van u willen weten of u zich nog iets van deze zaak kunt herinneren.

A. Niets.

8158. De **Voorzitter:** U weet niet, dat er een dergelijke Engelse stap is geweest en dus van zelf niet, dat er een bepaald verband is geweest?

A. Neen.

8159. De **Voorzitter:** De politiek, die het Kabinet voerde, toen eenmaal in 1939 de oorlog een feit was, was een politiek van strikte neutraliteit. Hebt u voor u zelf de indruk, dat dit doel altijd in voldoende mate werd nagestreefd en dat men daarin ook is geslaagd?

A. Ik zou zeggen: ja.

8160. De **Voorzitter:** U weet, dat er een bepaald geval is geweest, waarachter men in dit verband een vraagteken zou kunnen zetten, nl. het bekende Venlo-incident. Aan de andere kant is uit verklaringen, die zijn afgelegd, niet gebleken, dat een en ander heeft plaats gehad met medeweten van de Regering als zodanig. Is dit ook uw visie?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

8161. De **Voorzitter:** Weet u ook of de generaal *van Oorschot,* die het hoofd van de Inlichtingendienst was, op grond van het gebeurde bij Venlo gepensionneerd is geworden?

A. Ja; ik meen van wel.

8162. De **Voorzitter:** Dat was dus een van de uitingen van het Kabinet, dat handelingen in strijd met de neutraliteitspolitiek het Kabinet onwelgevallig waren?

A. Zo kunt u het misschien zeggen, ja.

8163. De **Voorzitter:** Kan men het ook anders zien?

A. Ik beschouw het zo. Er moest te recht iemand aansprakelijk worden gesteld, want het was misgelopen; dat werd de generaal *van Oorschot,* zo heb ik het althans opgevat, aangerekend.

8164. De **Voorzitter:** Aangerekend?

A. Ja.

8165. De **Voorzitter:** U hebt ook de indruk, dat het Kabinet als zodanig van de gebeurtenissen, die aanleiding hebben gegeven tot dat incident bij Venlo, te voren volmaakt onkundig was?

A. Dat staat mij wel voor de geest. Justitie heeft wel eens gewaarschuwd: wees voorzichtig op dit gebied; er kunnen bij diensten echter altijd ongelukken gebeuren. Dit was een ongeluk in alle goede trouw om zo te zeggen; zó vat ik dit op.

8166. De **Voorzitter:** Een andere zaak, die, naar ik meen, ook met u in de tweede sub-commissie is besproken, betreft de quaestie van de wisseling in het opperbevel, waarbij in dit verband één punt aan de orde is geweest, dat ik wil verifiëren. Er zijn namelijk in het najaar van 1939 of begin 1940 stappen gedaan door de Duitse gezant *Zech,* eerst bij de heer *Snouck Hurgronje* en later bij de heer *van Kleffens,* die hierop neerkomen, dat de Duitse gezant een proefballontje heeft opgelaten, door te vragen, of het niet mogelijk was, dat de Duitse troepen door het zuiden van ons land zouden trekken, waarbij dan de rest van Nederland ongemoeid zou worden gelaten. Nu is mijn vraag deze: Hebt u als Minister in Nederland, dus in de tijd vóór 10 Mei, ooit van deze Duitse stappen gehoord?

A. Ik geloof het niet.

8167. De **Voorzitter:** Misschien kunt u dat nog nader motiveren als u zich kunt herinneren wanneer u er wel voor het eerst van gehoord hebt?

A. Dat weet ik niet.

8168. De **Voorzitter:** Wij hebben hier een oud-collega van u gehad, die op deze vraag antwoordde: Ik hoor er hier voor het eerst van.

A. Die indruk maakt het op mij ook.

8169. De **Voorzitter:** Dat u het dus na de oorlog pas gehoord hebt?

A. Ja; dit is mij in elk geval nieuw.

8170. De **Voorzitter:** U weet in welk verband het gesteld is? In dit verband nl., dat er misschien een correlatie zou bestaan tussen deze stap van de Duitse gezant en de wisseling in het opperbevel, die later plaats vond. Als dat waar zou zijn, zouden toch ten minste de leden van het Kabinet dit feit hebben moeten kennen; anders zou het niet gewerkt kunnen hebben.

A. Inderdaad. Daar durf ik wel op antwoorden: dat is bij de bespreking over het ontslag van de opperbevelhebber niet ter sprake geweest.

8171. De **Voorzitter:** Er is in de maanden vóór het uitbreken van de oorlog nogal discussie geweest tussen de militaire autoriteiten en de Regering over de afkondiging van de staat van beleg. Dat is uiteindelijk voor het gehele land gebeurd op 19 April 1940; het Kabinet voelde er weinig voor om daartoe over te gaan anders dan in uiterste noodzaak. Zoudt u misschien met enkele woorden even kunnen aangeven wat daarbij de hoofdmotivering van de Regering was?

A. Mij dunkt, dat ik daarvan dit moet zeggen: de staat van beleg keert om zo te zeggen de verhoudingen om, maakt de civiele autoriteiten ondergeschikt aan de militaire; men was er zich van bewust, dat dat een heet hangijzer was en heeft getracht het nuttig effect van de staat, die in de wet op de staat van oorlog en beleg is geregeld, te verkrijgen op een enigszins andere manier, dus het kwade weg en het goede overhouden en dat heeft geduurd tot het absoluut nodig werd in April.

8172. De **Voorzitter:** Speelde daarbij ook de gedachte, dat men niet dan in het uiterste geval de bevolking wilde stellen onder een regime, waarbij inbreuk werd gemaakt op een deel van haar normale grondwettelijke vrijheden en bevoegdheden?

A. Zo kunt u het, dunkt mij, wel zeggen.

8173. De **Voorzitter:** Dat was dus eigenlijk het politieke argument tegenover het technisch-militaire argument?

A. Ja; het is niet zuiver technisch-militair, want de staat van beleg brengt ook een aantal bevoegdheden mee, die niet zuiver op militair gebied liggen, maatregelen tegen spionnage, de persquaestie e.d., maar zoals u het zegt: het technische tegenover het politieke, ja, zo zou ik het wel willen zeggen.

8174. De **Voorzitter:** Is het uw mening, dat de heer *de Geer* in de periode van de mobilisatie in September 1939 tot Mei 1940 geen moeilijkheden heeft veroorzaakt met betrekking tot het doen van uitgaven, die nodig waren voor de defensie?

A. Zeer beslist niet.

8175. De **Voorzitter:** In dit verband kom ik op een ander punt, nl. de arrestatie van de 21 personen, welke arrestatie heeft plaats gehad, nadat de staat van beleg is afgekondigd. Wij hebben in het dossier-*de Geer* een verklaring gevonden, die door u is afgelegd voor de heren *Posthuma* en *Heijink* en daarin hebt u in dit verband gezegd, dat de heer *de Geer* eigenlijk gewenst zou hebben, dat er ook communisten zouden worden aangehouden in verband met de indruk, die het in Duitsland zou maken. Is dat juist?

A. Ja, dat is zo.

8176. De **Voorzitter:** Kunt u misschien vertellen hoe het is gegaan, want het merkwaardige is, dat de andere heren, die wij ook hiernaar gevraagd hebben, zich dit niet herinneren. Het is daarom zo merkwaardig, omdat, als er over arrestatie is gesproken en de heer *de Geer* heeft iets van dien aard gezegd, het bijna niet te begrijpen is, dat de andere heren het zich niet herinneren.

A. Of het in een Kabinetszitting is gezegd, weet ik niet. De quaestie van de arrestatie was door Justitie voorbereid en het

Departement wenste een arrestatie van veel grotere omvang. Ten slotte is het, toen de heer *Winkelman* de bevoegdheid tot arresteren kreeg door de verklaring van de staat van beleg, uitgelopen op een beperkte arrestatie. Nu u het zegt, herinner ik mij, dat er door de President op geattendeerd is, dat het daarom goed was ook communisten te arresteren, en ik meen, dat onder de 25, die geprojecteerd stonden, er ook communisten waren.

8177. De **Voorzitter:** Maar niet onder de 21? Ten slotte zijn het er immers 21 geworden?

A. Ja.

8178. De **Voorzitter:** De mogelijkheid bestaat dus, dat dit door de heer *de Geer* is geuit in kleinere kring. Dit zou de verklaring zijn, waarom de andere heren het zich niet herinneren.

A. Ja, want deze besprekingen over de arrestatie zijn in hoofdzaak buiten het Kabinet om behandeld.

8179. De **Voorzitter:** U herinnert zich positief, dat de heer *de Geer* een uiting in die geest heeft gedaan?

A. Ja.

8180. De **Voorzitter:** Hoe is men eigenlijk aan dat aantal van 21 gekomen? Aanvankelijk was het toch veel groter?

A. Justitie had een veel groter aantal. Wij hadden dit ondergebracht in bepaalde rubrieken en de rubriek, die allereerst voor arrestatie in aanmerking kwam, was veel groter. De generaal heeft natuurlijk die lijst gekregen. Hij werkte op onze gegevens. Generaal *Winkelman* heeft zich toen op het standpunt gesteld, dat hem dit uit rechtvaardigheidsoogpunt te ver ging. Hij zei: U wilt, dat mensen, van wie u vermoedt, dat zij een gevaar zullen opleveren, achter slot en grendel worden gezet, maar dan wil ik meer concrete gegevens hebben, zodat ik voor mij zelf de overtuiging heb, dat ik, zij het dan niet met misdadigers, dan toch met mensen heb te doen, die iets op hun kerfstok hebben. Door deze zeef werd het aantal veel geringer. Ik heb met kracht en klem verdedigd om er zoveel mogelijk op te pakken, want wij hadden dat zo voorbereid.

8181. De **Voorzitter:** Uw criteria waren waarschijnlijk meer gericht op de gezindheid van de betrokkenen, terwijl de generaal *Winkelman* misschien bepaalde positieve aanwijzingen tegen een concreet persoon wenste?

A. Zo kunt u het zeggen. Bij ons was het ook niet zuiver letten op de gezindheid alleen; er moest natuurlijk altijd een zeker element van een daad in liggen; dat behoefde niet per se misdaad te zijn.

8182. De **Voorzitter:** Ik wil het nu met u hebben over de voorbereiding van de verschillende maatregelen, die verband hielden met een eventuele overval, een eventuele oorlog. Het is zo, dat men, behoudens dan datgene wat op militair gebied is gebeurd, zo hier en daar incidentele voorbereidende maatregelen kan aantreffen. Een heel oude maatregel vindt men in de „Aanwijzingen", die in 1937 aan de ambtenaren zijn gegeven. Verder de spreiding van de goudvoorraad, die heeft plaats gehad; de opdracht op 7 Mei 1940 aan de gezant te Washington, dat hij, zo nodig, als betaalmeester zou fungeren; de wet op de zetelverplaatsing van de N.V.'s; de maatregelen ter voorkoming van het verlies van onze handelsvloot; maatregelen met het oog op dislocatie van de Departementen. Dit zijn zaken, die wij zo voor en na in de stukken hebben gevonden, maar een bepaald systeem zat daarin eigenlijk niet. Over twee dingen daarvan wil ik u iets vragen. In de eerste plaats de dislocatie van de Departementen. Dat was toch eigenlijk een maatregel, die, als ik het zo mag uitdrukken, was gebaseerd op een veronderstelling van de duur van de strijd in de vesting Holland, die bij lange na niet is verwezenlijkt.

A. Precies.

8183. De **Voorzitter:** Dat was dus een maatregel, die achteraf op zich zelf niet heel veel betekenis heeft gehad.

Dan is er ook nog het punt, en hiermede kom ik op uw terrein, van het Staatsnoodrecht. Het is ons opgevallen, dat er in de bijeenkomst van de Tweede Kamer van 10 Mei, die om 1 uur begon, niemand van de Regering aanwezig is geweest. Heeft het geen punt van overweging bij de Regering uitgemaakt om naar die bijeenkomst iemand van de Regering te sturen of daarbij als Regering in haar geheel aanwezig te zijn?

A. Wij waren op dat moment in zeer drukke besprekingen gewikkeld, besprekingen, die ook van zeer dringende aard waren. Wij hebben ook de mededeling gekregen, dat er in de Kamer geen quorum aanwezig kon zijn.

De **Voorzitter:** Er waren 38 leden.

A. Ik had naar de Tweede Kamer moeten gaan.

De **Voorzitter:** Ja, u was de vorige dag bezig met de behandeling van een wetsontwerp, dat nog niet was afgehandeld.

A. Inderdaad. Het was voor ons op dat moment, gezien de vele dringende besprekingen, niet mogelijk naar die vergadering te gaan; daarbij kregen wij de informatie, dat de Kamer niet in voldoende mate, wat het aantal leden betreft, bijeen kon komen.

8184. De **Voorzitter:** Het heeft een enigszins vreemde indruk gemaakt, dat in die bijeenkomst niemand van de Regering aanwezig is geweest. De Voorzitter van de Kamer heeft toen nog een korte redevoering gehouden.

Heeft verder bij de Regering geen rol gespeeld de overweging om eens te bezien of er geen termen aanwezig waren een zekere noodwetgeving tot stand te brengen? U weet vermoedelijk, dat dit in België op 10 Mei 1940 wel is gebeurd; dat daar, bij een wet, op die datum aangenomen, aan de secretarissen-generaal wetgevende bevoegdheid is verstrekt voor het geval de Regering moest vertrekken. Ook in Noorwegen is het mogelijk geweest met de medewerking van het Storting bepaalde wettelijke noodmaatregelen tot stand te brengen.

Heeft het ook niet een punt van overweging uitgemaakt om te trachten hierin nog te voorzien, want wij zijn nu in de positie geraakt, in het bijzonder met betrekking tot de overdracht van het Regeringsgezag aan de generaal *Winkelman,* dat het toch wel een uiterst sterke improvisatie is geworden?

A. Ja, alles was er op berekend, dat men achter de waterlinie enige tijd stand zou houden; niemand heeft vermoed, dat de periode van de strijd maar 5 dagen zou duren. Ik heb militairen gesproken, die mij te voren verzekerden: U kunt op ten minste 3 maanden rekenen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan had men toch met de luchtmacht van Duitsland niet gerekend!

De **Voorzitter:** En na de les van Noorwegen!

A. Dat was al zeer laat.

8185. De **Voorzitter:** Maar men heeft dus niet gedacht aan de mogelijkheid van maatregelen van noodwetgeving?

A. Ik meen van wel, maar daar zou ik de stukken op moeten nakijken. Ik meen, dat het besproken is — dat zou ik kunnen nagaan — tussen prof. *van den Bergh* als adviseur van het Departement van Justitie en nog iemand van de ambtenaren van het Departement, ik meen de heer *Hooykaas,* mij zelf en ik denk de heer *van Angeren,* maar dat weet ik niet zeker; in elk geval echter zijn daar geen concrete voorstellen uitgebroed.

8186. De **Voorzitter:** Wat ik nu bedoelde was, of men, toen eenmaal de aanval een feit was, nog in overweging heeft genomen om met de Staten-Generaal enige wettelijke maatregelen tot stand te brengen?

A. Dat was niet meer mogelijk.

8187. De **Voorzitter:** In België is het wèl gebeurd. Maar waar u zo juist op doelde, is geloof ik wel juist, want ik herinner mij, dat prof. *van den Bergh* nog zeer onlangs in een redevoering, die hij heeft gehouden en die ik heb bijgewoond, verteld heeft, dat hij in opdracht van het Ministerie van Justitie — maar dat was geruime tijd vóór 10 Mei 1940 — een eventuele regeling in zake Staatsnoodrecht aan het voorbereiden was.

A. Dat meen ik ook.

De **Voorzitter:** Dat heeft hij enige weken geleden verteld; dat heb ik zelf gehoord, maar dat is natuurlijk een andere quaestie.

A. U bedoelt waarom binnen die 5 dagen niet is gesproken over het bijeenroepen van het Parlement ter bespreking van de grondslagen van een....

De **Voorzitter:** Noodregeling met het oog op het vertrek van de Regering.

A. Ja, ik heb echter de voorstelling, dat dat onuitvoerbaar was zoals de toestand lag in den Haag en in het land, maar daarin kan ik mij natuurlijk vergissen. Er is ons echter uitdrukkelijk verzekerd: de leden van het Parlement kunnen de zitting niet bijwonen, slechts een klein gedeelte kan dat. Wij hadden natuurlijk door de plotselinge overval, gepaard gaande met de bezetting van de vliegvelden, snel maatregelen te nemen. Ik had dus de voorstelling: Onuitvoerbaar.

8188. De **Voorzitter:** Wat nu het vertrek van de Regering in het algemeen betreft, was de zaak eigenlijk ook niet anders; ik bedoel, dienaangaande was in de voorafgaande tijd ook niets voorbereid; wat er gebeurd is, is eigenlijk gegroeid uit de improvisatie van die dagen, waarin men bij elkaar zat en onder de nood van de feiten van toen; voorbereid was dus ook daaromtrent niets.

A. Neen.

8189. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de Meidagen, de dagen van 10 tot 13 Mei, tot het vertrek van de Regering. Zou het u mogelijk zijn een kort resumé te geven van uw voornaamste indrukken uit die tijd? Ik veronderstel, dat dit nog altijd in uw geheugen leeft. Het zijn dagen geweest, die men niet licht vergeet.

A. Ik heb indertijd aan de Kamer een Memorandum ter hand gesteld. Daarin heb ik medegedeeld alles, wat ik daarvan wist. Het is door de spitsroeden van mijn collega's gegaan en als relaas juist bevonden. Ik zou kortheidshalve daarnaar willen verwijzen.

8190. De **Voorzitter:** U bevestigt dus de inhoud daarvan?

A. Ja.

8191. De **Voorzitter:** Ik mag dan misschien een enkele vraag stellen. Het is de heer *de Geer* ook wel verweten, dat hij iedere dag 's nachts naar huis ging. Was hij de enige, die dat deed? Ik meen ook, dat een andere Minister dat heeft gedaan. De heer *Bolkestein* heeft verklaard, dat hij — hij woonde dichtbij — 's nachts naar huis was gegaan. Klopt dat met uw herinnering? Werd het de heer *de Geer* toen als een grief aangerekend?

A. Zondagavond wel.

8192. De **Voorzitter:** U bedoelt, toen de besprekingen een kritiek stadium begonnen te naderen?

A. Ja.

8193. De **Voorzitter:** U weet waarschijnlijk, dat op Zondag 12 Mei in den Haag een Duits vliegtuig is neergeschoten, waarin zat de adjudant van generaal *von Sponeck*. Dat vliegtuig had aan boord belangrijke documenten, waaruit een en ander viel af te leiden met betrekking tot de plannen van de Duitsers ten opzichte van den Haag, Regeringsgebouwen, Regeringspersonen, enz. Die documenten zijn, zoals vanzelf spreekt, op het algemeen hoofdkwartier gebracht. Generaal *Winkelman* heeft verklaard, dat hij ze heeft gezien, dat hij het belang van die documenten erkende en dat hij ze naar het Departement van Buitenlandse Zaken heeft laten brengen. Zijn die documenten misschien Zondagavond of Maandagmorgen ter kennis van het Kabinet gebracht? Hebt u er van geweten?

A. Op dat moment niet.

8194. De **Voorzitter:** Ik begin ook meer en meer de indruk te krijgen, dat het niet is gebeurd, want die documenten zijn door Buitenlandse Zaken na de capitulatie bij het Amerikaanse gezantschap gebracht. Daar heeft men ze naar Amerika meegenomen en na de oorlog zijn ze weer hier gekomen. Ik krijg de indruk, dat Buitenlandse Zaken het Kabinet daarvan niet op de hoogte heeft gesteld. Dit bevreemdt mij, omdat ik mij kan voorstellen, dat deze documenten met het oog op de plannen, die bij de Regering bezig waren te ontstaan ten aanzien van een vertrek naar Londen, voor haar niet zonder belang waren.
Wij zullen moeten uitzoeken waarom die documenten niet verder zijn gekomen, als dit inderdaad waar is, dan het Departement van Buitenlandse Zaken. U hebt niet de herinnering, dat u daarvan mededeling hebt gekregen?

A. Neen. U moet er rekening mede houden, dat het in die dagen voor alle Departementen moeilijk was om te handelen, zoals zij dat in gewone omstandigheden doen. Het verkeer in de stad was al moeilijk geworden. *Van Boeyen* heeft een keer over de afstand van zijn huis naar het Departement een uur of drie moeten doen.

8195. De **Voorzitter:** Men moet zich inderdaad bij al deze gebeurtenissen uit de oorlogstijd, wil men tot een redelijk oordeel komen, zoveel mogelijk verplaatsen in de omstandigheden van die dagen. Het is wel gemakkelijk dit alles van hieruit in 1948 te gaan bekijken, maar dat zou zonder het voorbehoud, dat ik zo juist maakte, niet redelijk en billijk zijn; dat spreek vanzelf.
Ik wil nog iets vragen over het vertrek van de leden van het Koninklijk Huis. Daarin zitten nog enige punten, die voor ons nog niet geheel opgehelderd zijn. Het schijnt zo te zijn, dat het Prinselijk gezin in de loop van Zondag vertrokken is en de Koningin Maandagmorgen vroeg is weggegaan. Wij hebben uit de mededelingen, die wij zo voor en na hebben gekregen, min of meer de indruk gekregen, dat Koninklijk Huis en Kabinet hier enigszins langs elkaar heen hebben gehandeld; dat dus het Kabinet op een gegeven ogenblik vernam, dat het Prinselijk gezin was vertrokken, en op een gegeven ogenblik vernam, dat de Koningin was vertrokken; wij hebben verder ook de indruk gekregen, dat er niet een duidelijk advies van het Kabinet naar de Koningin is gegaan.

A. Dat is niet juist. Mijn visie is, dat heb ik ook in mijn Memorandum geschreven en dat hebben alle Ministers toen gelezen, dat er zeer beslist een besluit van het Kabinet is geweest om de Koningin te adviseren — meer kan men niet doen, men kan niet besluiten, dat de Koningin zal vertrekken — het land te verlaten, d.w.z. den Haag te verlaten, want u moet er rekening mede houden, dat het gaan naar Zeeuwsch-Vlaanderen toen in de overwegingen nog een plaats had. Men wilde zolang mogelijk in het land blijven. Door het Kabinet als zodanig is wel degelijk besloten de Koningin te adviseren den Haag te verlaten.

8196. De **Voorzitter:** Dit is een wonderlijk punt. U schrijft in uw Memorandum:

> „Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

Het eigenaardige is, dat alle heren, die hierover mededelingen hebben gedaan, niet van de 11de Mei spreken, maar zeggen, dat dit gebeurd zou zijn op Maandagochtend, de 13de Mei, toen, zoals u zich zult herinneren, reeds in de vroegte de generaal *Winkelman* bij de Ministers is geweest om hun mededeling te doen van de critieke toestand. Dit is b.v. zeer uitvoerig verteld door Minister *Dijxhoorn* en dat wordt, ik mag wel zeggen, door alle Ministers, die wij tot nog toe gehoord hebben, bevestigd. Bij mij is de vraag gerezen of er misschien in uw Memorandum een vergissing is begaan.

A. Ik kan u dit, geloof ik, wel ophelderen.

De **Voorzitter:** Zeer gaarne.

A. Op Zaterdag is het besluit genomen de Koningin over Haar vertrek te adviseren. De Koningin wenste niet te vertrekken zonder ook het advies van de opperbevelhebber te hebben, hetgeen begrijpelijk is; de Koningin heeft dus niet dadelijk gevolg gegeven aan het advies van het Kabinet. Toen de heer *Winkelman* des morgens — dat was des nachts — in de vergadering kwam, heeft hij ons medegedeeld, dat hij nu ook het advies had gegeven, dat de Koningin zou vertrekken, want men drukte in het Kabinet zijn bezorgdheid uit, dat de Koningin, laat ik het zo zeggen: te lang wilde blijven; dat vond men verontrustend. Dat was niet anders dan een bevestiging van wat twee dagen te voren gebeurd was. Toen kwam in de loop van de bespreking de mededeling: de Koningin heeft het advies, dat twee dagen te voren door het Kabinet en daags te voren door de generaal gegeven was, opgevolgd.

8197. De **Voorzitter:** Dat diezelfde ochtend door de generaal gegeven was.

A. Dat was in de nacht waarschijnlijk.

8198. De **Voorzitter:** Des nachts was hij in het paleis geweest, zegt generaal *Winkelman*, als ik het mij goed herinner.

A. Ik herinner het mij te goed; ik heb het opgeschreven en al mijn collega's, met uitzondering van *van Mook*, die in Batavia zat, laten lezen en ik heb gevraagd: Heb ik het vertrek goed weergegeven?

8199. De **Voorzitter:** Dan blijft het toch merkwaardig, dat de heren, die wij hierover gehoord hebben, dit niet duidelijk naar voren hebben gehaald; de zaak komt in een heel ander licht te staan, zoals u het vertelt. Er zou volgens u positief een tijdig advies geweest zijn.

A. Daar ben ik zo zeker van als het maar kan.

8200. De **Voorzitter:** Het vertrek van het Prinselijk gezin is buiten het Kabinet omgegaan?

A. Ja.

8201. De **Voorzitter:** Heeft men op Zaterdag 11 Mei bij het advies ook niet inbegrepen het Prinselijk gezin?

A. Mij staat voor de geest, dat wij ons alleen bemoeiden met de Koningin, als ik het zo maar eens mag uitdrukken.

8202. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is het nooit bij het Kabinet opgekomen in de mobilisatiewinter om plannen te maken voor een eventueel vertrek van de Prinses met de kinderen. Het lijkt mij toch, dat dat een van eerste gedachten moet geweest zijn, ook op 10 Mei, dat het voor het behoud van de dynastie geboden was, dat de Prinses met de kinderen een andere verblijfplaats kreeg, gezien de précaire toestand in den Haag in verband met de parachutisten.

A. Men moet even rekening houden met de omstandigheid, dat men in die vijf dagen zich moest gewennen aan het feit, dat het snel afliep. Als ik even een voorbeeld mag noemen: toen wij op Maandag besloten weg te gaan, heb ik mij nog halsstarrig verzet, want ik zeide: het is nog niet zover. Men kwam als het ware iedere dag en ieder uur nader te staan voor de catastrophale gevolgen. Dat had niemand zich te voren gerealiseerd.

8203. De **Voorzitter:** Maar op Zaterdag de 11de adviseerde, volgens uw lezing het Kabinet desondanks aan de Koningin; het was dus denkbaar geweest, dat men toen ook zijn gedachten over het Prinselijk gezin had laten gaan.

A. Spreekt dat niet enigszins vanzelf? Men bemoeide zich uit de aard der zaak met de Koningin, maar als wij de Koningin adviseren om weg te gaan, dan — zo vat ik het ten minste op — .....

8204. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mijn bedoeling was te vragen of er ook in de mobilisatiewinter niet over gesproken was, want had men toen plannen gemaakt, dan meen ik, dat dan het eerste wat men moest doen was, tegen de Prinses zeggen: Nu is het het moment en dat moment had al op 9 Mei des avonds kunnen liggen; toen had men nog rustig met een boot of een vliegtuig naar Engeland kunnen gaan.
Toen men wist, dat de oorlog in een gevaarlijk stadium kwam, zou het toch zeer begrijpelijk zijn geweest, indien men gezegd zou hebben, dat het wenselijk was, dat de Prinses, die geen enkele functie vervulde, doch alleen dynastie-bewaarster was, met haar kinderen wegging. Daarover is blijkbaar nooit gesproken.

A. Ik zou dan moeten phantaseren, want daar weet ik niets van. Bij mij heeft altijd deze gedachte geleefd: laat de gedachte, dat je weg moet, zo laat mogelijk opkomen.

8205. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dit geldt voor al diegenen, die een bepaalde verantwoordelijkheid in het land hebben, maar de verantwoordelijkheid van de Prinses lag op een ander vlak.

A. Behalve de indruk, die het op het volk zou maken. Dat heeft in die tijd natuurlijk ook gewogen. Maar ik geef u toe, men kan daarover denken, maar mij staat niet voor de geest, dat daarover ooit gesproken is.

8206. De **Voorzitter:** Is de vice-president van de Raad van State met de Koningin meegegaan? Hij is niet met het gezelschap van de Ministers meegegaan?

A. Ik meen met de Koningin.

8207. De **Voorzitter:** Wanneer is men, naar uw oordeel, tot de visie gekomen, dat het vertrek van de Regering gemotiveerd moest worden door de noodzakelijkheid de strijd voor het Koninkrijk buiten het Rijk in Europa voort te zetten? Die visie heeft men, begrijpelijk, niet direct gehad. Er waren tal van overwegingen. Ten slotte heeft men de staatsrechtelijk juiste visie gevonden. Deze is echter pas geleidelijk ontstaan. Er zijn zelfs Ministers, die zeggen, dat het eigenlijk pas volkomen duidelijk is geworden in het fort van Hoek van Holland.

A. Zo kan men het misschien zeggen. Ik heb dit ook in mijn Memorandum medegedeeld. Het is formeel en volledig tot stand gekomen in Hoek van Holland.

8208. De **Voorzitter:** Achteraf spijt het u waarschijnlijk ook wel, dat men niet nog enige bekwame hoofdambtenaren heeft meegenomen. Dit is door het overhaaste gebeuren misschien wel wat over het hoofd gezien?

A. Inderdaad, ik heb gelukkig op de valreep de heer *van Angeren* nog gevraagd mee te gaan. Wij hadden dadelijk aan Justitie een ontzettend gebrek aan goede krachten, omdat wij kwamen te staan voor de quaestie van A 1 en A 6.

8209. De **Voorzitter:** Heeft bij uw verzoek aan hem om mee te gaan behalve de overweging, dat hij een bekwaam ambtenaar was, ook niet overwogen de gedachte, dat hij groot gevaar zou lopen?

A. Dit speelde mede een rol. Ik wenste het vertrek uit te stellen tot Dinsdag van wege de indruk op de bevolking. Minister *Dijxhoorn* verklaarde echter als militair, dat dit niet meer kon. Hij zei: *Gerbrandy*, je moet weg. Daar was de heer *van Angeren* niet bij, maar hij motiveerde het met het feit, dat wij achter de N.S.B.-ers hadden aangezeten.

8210. De **Voorzitter:** U en de heer *van Angeren?*

A. Ja, zodat wat voor mij gold, ook voor hem gold. Dit heeft inderdaad een rol gespeeld, maar ook het feit, dat hij aan Justitie mijn grootste steunpunt was.

8211. De **Voorzitter:** Feitelijk was het dus zo, dat alleen de heer *de Geer* en u een secretaris-generaal mede hadden; de overige Ministers hadden geen hoofdambtenaren bij zich. De heer *de Geer* had bovendien de heer *Mackay* bij zich van De Nederlandsche Bank. Ik geloof niet, dat iemand anders ....

A. Ik meen, dat er nog ambtenaren van het Departement van Koloniën mede overgekomen zijn.

8212. De **Voorzitter:** Zijn die niet later overgekomen, nadat zij uit Londen daartoe het verzoek hadden gekregen? De heren *Mühlefeld, Peekema* en *Hardeman* zijn die niet bij een latere gelegenheid overgekomen?

A. Dat weet ik niet meer; ik zou haast zeggen van niet. Met de heer *Peekema* heb ik direct overleg gepleegd over dat Koninklijk besluit.

8213. De **Voorzitter:** Ik bedoel: vrijwel onmiddellijk, een van de eerstvolgende dagen.

A. Dat kan zijn; het kan zijn, dat hij Dinsdag is gekomen.

De **Voorzitter:** Zo is het ons medegedeeld.

A. Dat kan.

8214. De **Voorzitter:** Is welbewust bij het vertrek het besluit genomen geen gezinsleden mede te nemen?

A. Ja, uit de overweging, dat dit een verkeerde indruk bij de bevolking zou maken, een indruk van: de Ministers stellen zich met hun gezinnen veilig.

8215. De **Voorzitter:** Ik zou het nu nog even willen hebben over de positie van hen, die op verantwoordelijke posten achtergebleven zijn. In de eerste plaats over de positie van de generaal *Winkelman*. Het beeld, dat wij uit de mededelingen, die ons hier zijn gedaan, hebben gekregen, komt hierop neer, dat er bij de besprekingen, die in de vroege ochtend van 13 Mei met de generaal *Winkelman* zijn gevoerd, aanvankelijk een verschil van gevoelen was tussen de generaal *Winkelman* en de Ministerraad. Dat verschil van gevoelen bestond dan in het bijzonder tussen de generaal en de heer *Dijxhoorn*, die dit uitvoerig heeft verteld, en dat hierop neerkomt, dat generaal *Winkel-*

man zei: Ik als militair wens door te vechten tot de laatste man en tot de laatste patroon, en dat Minister *Dijxhoorn* zei: als militair ben ik dit volkomen met u eens, maar de Regering heeft nog andere dingen in het oog te houden; de Regering staat op het standpunt, dat de strijd zolang mogelijk moet worden voortgezet, maar dat geen nodeloze offers moeten worden gebracht. Het resultaat van deze alleszins begrijpelijke bespreking is geweest, dat de generaal *Winkelman,* wat het militaire betreft, eigenlijk een blanco volmacht kreeg om naar eer en geweten te beslissen, wat er moest gebeuren, maar met deze richtlijn, dat hij in het oog moest houden, dat geen nodeloze offers gebracht zouden worden. De illustratie, die de Minister van Oorlog daarvan gaf, was deze, dat het ten slotte niet van belang is of men om 9 uur of om 12 uur capituleert, als daardoor een geweldige slachting zou worden voorkomen. Dat is het beeld, dat wij zo ongeveer van de opdracht van de generaal *Winkelman,* die hij, wat het militaire betreft, van de Regering heeft gekregen, hebben. Klopt dit ook met uw voorstelling van zaken?

A. Ja, dat klopt wel. Dat was een discussie, waaraan verschillende heren deelnamen. Of men het zo sterk kan zeggen: de Ministerraad hier en de opperbevelhebber daar ....., het was een uitwisseling van gedachten. Wat betreft de tegenstelling, die u maakt, ik hoor de heer *Dijxhoorn* nog zeggen: als krijgsman ben ik het volkomen met *Winkelman* eens: tot de laatste man; als bewindsman zeg ik: dat is niet vol te houden. Maar dit moet er aan toegevoegd worden: dat men daarna zich toch bewust is geweest, dat er een instructie bestond voor de opperbevelhebber betreffende de landsverdediging, en om alle misverstand af te snijden alsof het Kabinet zonder de Koningin de bevoegdheid zou hebben om daar in die ochtendbespreking een opdracht te geven, die ook maar enigszins afweek van de instructie, die mede door de Koningin was ondertekend, heeft men gezegd, nog daarna: Maar, generaal, u blijft gebonden aan uw instructie, de verdediging van, laat ik nu maar zeggen, Holland en Zeeland tot het uiterste.

8216. De **Voorzitter:** Maar de generaal heeft zelf gezegd, dat hij het resultaat van deze bespreking in de geest heeft opgevat, zoals ik het hier zeg.

A. Ja.

8217. De **Voorzitter:** En dat hij ook volkomen bereid was zich daarnaar te richten. Dat heeft hij trouwens ook gedaan.

A. Ja.

8218. De **Voorzitter:** Het treft mij alleen, dat u op het ogenblik zegt, dat men nog gewezen heeft op de instructie van de generaal *Winkelman,* want het was alles bij elkaar op die ochtend natuurlijk een wanhopig ongeregelde zaak. Dat blijkt ook, als men het verdere verloop ziet, zoals wij het nu gehoord hebben, met name ten aanzien van de overdracht van het Regeringsgezag aan de generaal *Winkelman* — dat was een heel andere zaak dan des morgens in het Kabinet was besproken, toen het alleen ging over de militaire bevoegdheden van de generaal *Winkelman* —, welke overdracht van het Regeringsgezag des middags door de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* plaats vond op het Departement van Sociale Zaken. Als men dat gaat bekijken aan de hand van bestaande regelingen, is daar ook heel wat op aan te merken, al kon dat natuurlijk niet anders op dat moment. Het was toch wel een heel merkwaardige toestand, dat de Koningin weg was, dat het Kabinet minus de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* in Hoek van Holland zat, dat de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* achtergebleven waren, omdat zij meenden, dat er toch niet volkomen een hiaat in het gezag in Nederland kon zijn, dat de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* met de heer *Snouck Hurgronje* zijn gaan beraadslagen, hoe dat hiaat moest worden opgevuld, dat zij toen tot de gedachte kwamen, dat de beste weg om het gezag continu te houden was, het op te dragen aan de man, die het meeste gezag had en in Nederland achterbleef, nl. de generaal *Winkelman,* zodat deze Ministers zonder opdracht van het hele Kabinet, laat staan van de Regering, besloten om het Regeringsgezag over te dragen aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Als men dit bekijkt naar grondwettelijke regelen, hokt en stokt het aan alle kanten. Aan de andere kant ben ik zeer gevoelig voor de redenering, dat men de omstandigheden in aanmerking heeft te nemen en dat in een noodtoestand nu eenmaal geroeid moet worden met de riemen, die er zijn. Maar ik zeg alleen: het valt mij, gezien deze omstandigheden, op, dat u spreekt van het wijzen op de instructie van de heer *Winkelman.*

A. Dat is gebeurd in Hoek van Holland.

8219. De **Voorzitter:** Het wijzen op zijn instructie? Toen had u toch geen contact meer?

A. Ja, wij hebben opgebeld.

De **Voorzitter:** Is er nog contact geweest?

A. Er is contact geweest over de overdracht van het gezag, een quaestie, waarover ik een enigszins andere opvatting heb dan u, maar ik kan het mij voorstellen. Wij hebben met de opperbevelhebber van land- en zeemacht een telefoongesprek gehad, hierop neerkomende: wij hebben vanmorgen gesproken over (u hebt het zo duidelijk uitgedrukt) de vraag wat de houding moest zijn, maar denk er om: wij hebben niet de bevoegdheid om de instructie te veranderen, de verantwoordelijkheid van u blijft bestaan. Ik had de voorstelling, maar ik kan daarin fout zijn, dat er geen vacuum was.

8220. De **Voorzitter:** Als ik het dus goed begrijp, is er in Hoek van Holland contact geweest, waarschijnlijk toen generaal *Winkelman* zich met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* op Sociale Zaken bevond. Is dat gesprek met generaal *Winkelman* door Minister *de Geer* gevoerd?

A. Dat durf ik niet zeggen.

8221. De **Voorzitter:** Ik heb reeds enigszins een weergave gegeven van het verloop van zaken, zoals het ons vanmiddag door oud-Minister *van Rhijn* is verteld. Het is op zich zelf een buitengewoon belangrijk en interessant punt, hoe de constructie ten slotte geworden is. Ik heb daarover nu enige voorlopige beschouwingen gegeven, waaraan ik zelf voor de toekomst niet eens gebonden wil zijn. Ik acht het van belang hierover uw oordeel te vernemen.

A. Mijn oordeel is, dat het gezag voor een groot deel bij de opperbevelhebber kwam te liggen, toen de Regering weg ging en dat is ook reeds tegen hem gezegd, voordat er een bespreking met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* heeft plaats gehad. Er is gezegd: u begrijpt wel, dat u door de Regering bent aangesteld, u hebt grote bevoegdheden, die bevoegdheid en die verantwoordelijkheid houdt u. Ik heb bij het weggaan tegen mijn ambtenaren gezegd: denk er om, uw Minister gaat weg, maar u bent verplicht om onder de bezetting alles te doen om de zaak behoorlijk te laten lopen, juist alsof ik er om zo te zeggen nog ware. Mijn voorstelling was deze: als je de Departementen achterlaat met de secretarissen-generaal, dan zijn ze wel is waar onthoofd, maar het gezag van de opperbevelhebber van land- en zeemacht blijft en eventueel het gezag van de secretarissen-generaal, die als het ware de Ministers moesten vervangen.

8222. De **Voorzitter:** Hoe zag u dan de verhouding tussen die secretarissen-generaal, waarnemende hoofden van de Departementen en de opperbevelhebber? In de constructie *Steenberghe—van Rhijn* was dat vrij duidelijk. Daar werden de secretarissen-generaal ondergeschikt gemaakt aan de opperbevelhebber. In uw gedachtengang had de opperbevelhebber zijn sector en de secretarissen-generaal hun sectoren. Wanneer u uw redenering doorzet en zegt: de secretarissen-generaal waren de plaatsvervangers van de Ministers, dan behoeft u maar een stap verder te gaan en u komt tot de conclusie, dat niet de opperbevelhebber chef was van de secretarissen-generaal, maar dat de secretarissen-generaal chefs waren van de opperbevelhebber.

A. Ik heb mij voorgesteld, dat zij naast elkaar stonden en dat zij het door onderling overleg moesten vinden, maar ik heb mij volkomen gevoegd, want mijnheer *van Angeren* heeft uw gedachtengang naar voren gebracht. Hij heeft gezegd: vindt u dit goed? Toen heb ik op dat ogenblik gezegd — het moest vlug gebeuren — goed, daar kan ik mij in vinden, maar mijn persoonlijke opvatting was: het was niet nodig geweest; men had het als secretaris-generaal juncto de opperbevelhebber, als ik het zo mag zeggen, maar moeten vinden.

8223. De **Voorzitter:** Dit argument demonstreert te meer, wat ik reeds zeide, dat het niet zo gek was geweest, indien het Kabinet in de ochtend van de 10de Mei nog eens had overwogen of met behulp van de Staten-Generaal nog niet een bepaald noodrecht tot stand had kunnen worden gebracht, waardoor misschien vele onduidelijkheden voorkomen hadden kunnen worden. Er is achteraf met de aanvaarding van de gekozen constructie, door het feitelijk en practisch aanvaarden van die constructie, daarop komt het toch neer, geleidelijk een bepaalde opvatting ontstaan, maar het gesprek, dat wij hier thans hebben, demonstreert wel wat een haken en ogen hieraan vastzitten.

A. Ongetwijfeld, Mijnheer de Voorzitter. Ik vind het ook zeer te betreuren, dat dit niet is gebeurd. Ik meen ook, dat ik dit in mijn memorandum heb geschreven. Hier staat het zo:

> „De Nederlandsche Regeering heeft niet kunnen doen, wat de Noorsche Regering wèl heeft kunnen volbrengen: nog gedurende den oorlog op eigen gebied het Parlement bijeenroepen en zich een vèrstrekkende machtiging doen verleenen. De bijeenkomst der Tweede Kamer, welke op 10 Mei 1940 plaats vond, telde slechts 40 aanwezige leden. Overleg tusschen de toenmalige Kamers en het Kabinet werd door den loop der feiten onmogelijk."

Wanneer ik mij echter de besprekingen, die wij van 's nachts ongeveer 3 uur af hebben gehad, in herinnering breng, dan meen ik, dat, gezien de dingen, die aan de orde waren, in de eerste plaats het vraagstuk: hoe moeten wij het land tot het laatst toe verdedigen, waarover een zeer uitgebreide gedachtenwisseling is geweest, er tegenstellingen waren, er geen kans was in de practijk nog een dergelijke Staatsnoodrechtregeling tot stand te brengen, hetgeen immers nog impliceerde een gedachtenwisseling over het vraagstuk of wij het Parlement daarvoor al dan niet bij elkaar moesten roepen. Als ik aan al die besprekingen terugdenk, dan zeg ik: neen, in de practijk was dat onmogelijk; ik zie daartoe geen kans. De leiding van de President was niet sterk, zelfs weifelend; bij al de vraagstukken, die toen aan de orde waren en een bespreking eisten, was dit onmogelijk.

8224. De **Voorzitter:** Is u van mening, dat in die dagen de leiding van de President te kort is geschoten?

A. Eerlijk gezegd: hij was met grote ernst bezield, maar ik vond zijn leiding niet krachtig genoeg.

8225. De **Voorzitter:** Niet voldoende de situatie beheersend?

A. De Minister-President had ook 's Zondagsavonds niet weg moeten gaan. Ik had nog getelefoneerd met Rotterdam om precies op de hoogte te zijn van de toestand en aan de leden van het Kabinet over de militaire toestand inlichtingen te kunnen verstrekken. Er werden mij zeer verontrustende mededelingen gedaan, die ik overbracht. Ik was 's avonds geweest naar de afdeling Politie van het Departement van Justitie, waar natuurlijk ook een aantal berichten binnenkwam. Wij waren dan ook zeer verbaasd, dat de Minister-President 's Zondagsavonds naar huis ging; ik meen, dat nog tegen hem is gezegd: ga toch niet naar huis. Ik weet niet, of men aanmerking heeft gemaakt op het feit, dat hij Zaterdagavond naar huis is gegaan; maar op de Zondagavond had hij dit zeker niet moeten doen.

8226. De **Voorzitter:** Om nu terug te komen op de overdracht van het Regeringsgezag aan de Opperbevelhebber, men zou dus wel kunnen zeggen, dat, aangezien de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn,* toen zij zich bij het gezelschap te Hoek van Holland voegden, onmiddellijk verslag hebben uitgebracht over hetgeen zij hadden gedaan, een en ander zonder dat er een formeel Kabinetsbesluit hierover is geweest, de algemene instemming van de Ministers had?

A. Ik meen zelfs, dat het vóóraf per telefoon is medegedeeld.

8227. De **Voorzitter:** Ik denk het niet, want de heer *van Rhijn* heeft medegedeeld, dat het telefoontje, dat zij toch medegaan moesten, kwam op het moment, toen de overdracht aan de Opperbevelhebber had plaats gevonden.

A. Dan heb ik waarschijnlijk de uitgebreide mededeling van de heer *van Angeren* gekregen.

8228. De **Voorzitter:** En die kwam mee met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn;* in Hoek van Holland is dat dus medegedeeld en het was zo, dat dit de algemene instemming had?

A. Ja.

8229. De **Voorzitter:** Nu heeft de heer *van Rhijn* verder medegedeeld, dat daarna in Londen Minister *Steenberghe* hiervan verslag heeft uitgebracht aan de Koningin .....

A. Dat weet ik niet.

8230. De **Voorzitter:** Dat zullen wij van de heer *Steenberghe* dan nog wel horen. En dat de Koningin hiermede Haar instemming heeft betuigd. Men zou dus tot een constructie kunnen komen — al is het dan niet in de formele vorm van een normale tijd —, dat hier toch een daad heeft plaats gevonden van overdracht van het Regeringsgezag, die uiteindelijk de goedkeuring van de Regering qua talis heeft gekregen. Dat is voor de constructie niet zonder belang.

A. Inderdaad.

De **Voorzitter:** Ik zou dan nu willen overgaan tot de punten *c, d* en *e,* maar zou willen vragen of het geen aanbeveling zou verdienen een minuut of 10 te pauzeren.

A. Ik laat dat geheel aan u over, Mijnheer de President. Ik zou wat die punten betreft echter willen opmerken, dat die dingen ook in mijn memorandum staan; is het niet het gemakkelijkst, dat ik daarnaar verwijs?

De **Voorzitter:** Inderdaad, maar wij hebben daarnaast nog wel een aantal vragen, die bij ons zijn opgekomen, zodat wij gaarne de verschillende onderwerpen nog eens met u zouden willen doorlopen. Het is wel gebleken, dat ons gesprek over wat in de Meidagen is gebeurd, nog wel enige perspectieven heeft opgeleverd, hoewel u zei, dat het in uw memorandum staat. Er zijn nog wel enige aspecten naar voren gekomen, die de moeite waard waren.

De zitting wordt voor tien minuten geschorst en daarna hervat.

8231. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan het punt, dat in het Enquêtebesluit als volgt omschreven staat:

> De opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan."

Ik geloof het beste te doen om even een algemene gedachte te ontwikkelen, die voortgekomen is uit de verschillende verklaringen, die hier zijn afgelegd, nl. deze, dat men ten opzichte van de oorlogvoering kan onderscheiden tussen twee perioden, waarbij de scheidingslijn ongeveer gekozen kan worden in het najaar van 1940. In de laatste periode stond de zaak zo, dat er eigenlijk over het oorlogsdoel weinig verschil van mening meer bestond. Het doel was het voortzetten van de oorlog totdat Duitsland de oorlog verloor, terwijl in de daaraan voorafgaande periode daarover lang niet die communis opinio bestond. Het verschil van opvatting — ik spreek nu niet alleen over het Kabinet, maar over de gehele Nederlandse kolonie, misschien gold het zelfs ook wel in zekere mate voor de Engelsen — vond zijn achtergrond hierin, dat men vóór het najaar van 1940 onder de indruk was van de val van Frankrijk, het a.s. offensief op Engeland, enz., terwijl daarna de zaak ten goede keerde: de luchtstrijd om Engeland was gewonnen en later kwamen ook Rusland en Amerika in de oorlog. Dit is het beeld, dat wij uit de verschillende verklaringen, die hier zijn afgelegd, voor ogen hebben gekregen. Klopt naar uw inzicht dit beeld ongeveer?

A. Ik geloof, dat u dit wel kunt volhouden, mits daarbij het volgende worde bedacht.

De scherpe tegenstelling — met vertrouwen doorzetten tot het bittere einde tegen een vijand, bij wie geen vrijheid en met wie geen compromis ooit mogelijk is aan de ene kant, tegenover een nagaan of er niet een kans is om tot vergelijk te komen in deze enorme risico's meebrengende oorlog aan de andere kant — werd in het Kabinet niet enkel door de loop der gebeurtenissen, maar mede door persoonlijke opvatting en ligging nopens het gehele probleem bepaald. Door de Kabinetswijziging in September 1940 triomfeerde de eerste zienswijze principieel, terwijl uiteraard zekere nawerking van de tweede conceptie niet met één slag, maar wel door de loop der gebeurtenissen uit de beraadslagingen verdween.

8232. De **Voorzitter:** Wij zien b.v. het merkwaardige — en dit houdt verband met dit onderwerp —, dat het in die eerste periode b.v. mogelijk is geweest — hetgeen in de volgende periode niet het geval was —, dat er bij de Regering tijdelijk de opvatting is geweest om de zetel van de Regering van Londen naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen, dat er een voorstel van de Nederlandse Minister-President is geweest om met *Hitler* over een compromis-vrede te gaan onderhandelen, dat er naar aanleiding van een nota van Minister *van Kleffens* over de toekomstige ontwikkeling een aantal nota's van andere Ministers zijn gekomen, die toch wel uitgaan van heel andere opvattingen omtrent de mogelijke beëindiging van de oorlog dan in een latere periode golden.

Het beeld, dat men uit deze nota's krijgt — wij hebben nota's van de heren *van Kleffens, Steenberghe, Welter, van den Tempel, Albarda* en vanmiddag hebben wij er nog een gekregen, welke ik uiteraard nog niet heb kunnen lezen —, is toch wel dit, dat men in zijn beschouwingen nog alle mogelijkheden betrekt. Wanneer ik deze drie symptomen neem: de wenselijkheid, die gedurende enige tijd werd gevoeld, om de zetel naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen, het compromis-voorstel van de heer *de Geer* en de nota's, dan kom ik tot de conclusie, dat in de boezem van de Nederlandse Regering het oorlogsdoel — ik wil niet beweren, dat men wilde capituleren —: de overwinning en anders niet, nog niet zo vast voor ogen stond. Is dit juist, zoals ik het hier in grove trekken aangeef?

A. Als u het zo zegt, Mijnheer de Voorzitter, het „houd vol tot het bittere einde" heeft zeker geboorteweeën gehad, ja; dan komt dit wel overeen met de wijze, waarop u het stelt.

8233. De **Voorzitter:** Dan zijn daarbij, als ik het goed zie, in de kring van het Nederlandse Kabinet nog enige extra-moeilijkheden veroorzaakt door het feit, dat de Minister-President wel erg gebukt ging onder het zich niet kunnen vinden van dit uiteindelijke doel.

A. Ja, dat was het ook.

8234. De **Voorzitter:** Het voorstel van *de Geer* is zo ongeveer van de tweede helft van Juli; u hebt dit opgenomen in uw memorandum. De directe aanleiding daartoe was de redevoering, die *Hitler* had gehouden op 19 Juli. Nu is kort daarop deze redevoering van *Hitler* beantwoord door een redevoering van Lord *Halifax,* die wij hier vóór ons hebben. Ik moet eerlijk zeggen, dat, als ik die redevoering van *Halifax* doorlees, ik daarin niet zo heel veel aanmoediging vind voor *Hitler* in de zin, dat de deur voor een compromis wordt opengelaten. Die redevoering was nogal afwijzend. Dit leidt mij tot de vraag: hoe zag de heer *de Geer* dit eigenlijk? Ging hij zelfs zover, dat hij dergelijke bemiddelingspogingen zou willen hebben doen zonder medewerking en zonder medeweten van de Engelsen? Dat zou natuurlijk een geheel ander licht op de zaak werpen.

A. In hoeverre de toenmalige Minister-President daaromtrent een klare voorstelling had, weet ik niet. Eén beeld blijft mij altijd bij, nl. dat de heer *de Geer* een vliegtuig wilde sturen en dat daarover in de Ministerraad bij enkelen nogal verontwaardiging over kwam, in het bijzonder bij diegenen, die van deze richting in het geheel niet waren gediend. Toen is plotseling aan dit gehele debat een einde gekomen is door de nuchtere opmerking van *van Kleffens:* dacht jij, *de Geer,* dat de Engelsen je dáárvoor een vliegtuig ter beschikking zouden stellen? Door die vraag was het uit en was de onzin van het voorstel gedemonstreerd. U moet dit meer zó zien: hij leefde inderdaad in de hoop, dat die oorlog door overleg beëindigd kon worden; dat was zijn eerlijke overtuiging en streven; dat kwam naar voren en vond zekere bijval.

8235. De **Voorzitter:** Er zijn in Juli of Augustus, geloof ik, nog bepaalde bemiddelingspogingen gedaan door de directeur van de K.L.M., de heer *Plesman,* die daarvoor naar Berlijn is geweest. Deze heeft daar bepaalde contacten gehad — wij weten niet helemaal precies met wie; wij zullen de heer *Plesman* zelf hierover moeten horen —, maar hij zou o.a. contact gehad hebben met *Goering* en is met voorstellen naar Stockholm gegaan.
Nu is mijn vraag deze: Zijn die pogingen doorgedrongen tot de Nederlandse Regering en heeft de Nederlandse Regering iets gedaan aan het doorzenden van die voorstellen of iets in die geest?

A. Het is wel tot ons doorgedrongen.

8236. De **Voorzitter:** In die tijd?

A. Ik weet niet meer precies wanneer, maar het zal toch niet veel later geweest zijn. Ik herinner mij echter niet, dat naar aanleiding daarvan iets gedaan is.

8237. De **Voorzitter:** Het komt dus niet hierop neer, dat men van de zijde der Nederlandse Regering een actieve medewerking aan deze zaak heeft verleend?

A. Dat is mij niet bekend.

8238. De **Voorzitter:** De mogelijkheid zou er kunnen zijn, dat misschien de voorstellen uit Stockholm terecht zijn gekomen op het Departement van Buitenlandse Zaken en doorgegeven zijn. Maar in het Kabinet zijn ze niet besproken? Die vorm heeft het niet gehad?

A. Voor zover ik mij herinner, niet.

De **Voorzitter:** Als het zo was, zoudt u het zich dan herinneren?

A. Ik denk het ook.

8239. De **Voorzitter:** En dan de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Indië. Daarmee is het eigenlijk zo geweest, dat er een tijdlang een nogal vrij sterk streven was in het Kabinet, maar dat het toch eigenlijk door de loop der omstandigheden weer van de kaart is geraakt. Hoe zag u dat vraagstuk? Er waren natuurlijk bepaalde argumenten voor, o.a. dat Indië eigen grondgebied was; er waren ook wel argumenten tegen om Londen, dat het centrum van de oorlogvoering was, te verlaten. Hoe zag u dat?

A. Ik weet natuurlijk nog wel, hoe ik het persoonlijk zag; mijn persoonlijke opvatting was: het moet nooit gebeuren; het centrum van de oorlogvoering is Londen en dat mag je niet verlaten. Voor het andere waren ook argumenten aan te voeren, o.a.: het is ons eigen territoir. Maar er was een bepaalde moeilijkheid, die ook ter sprake is geweest: Daar is de Gouverneur-Generaal en wat is de verhouding, wanneer men komt op het gebied van de Gouverneur-Generaal? Moet de Koningin dan b.v. in Bandoeng zitten? Hoe moet dat geregeld worden? Daar zit veel meer aan vast zodra men zich de executie van dat plan gaat indenken.

8240. De **Voorzitter:** Het is dus eigenlijk een idee geweest, dat enige tijd een zekere populariteit genoot en aanhang had, maar dat toch onder de kracht van de feiten onder de tafel is geraakt?

A. Ja, zo kunt u het zeggen.

8241. De **Voorzitter:** U zegt: zo kunt u het zeggen. Kan men het ook anders zeggen?

A. Ik kan niet meer zeggen.

8242. De **Voorzitter:** Nu is er nog een aantal punten van, laat ik zeggen, minder grote importantie dan ik hier zoëven heb genoemd, die een rol hebben gespeeld ook in het proces-*de Geer,* feiten, die tegen de heer *de Geer* mede aangevoerd zijn als illustratie van zijn houding in het algemeen. Ik noem b.v. de quaestie van het communiqué in de avond van 14 Mei, waar die hele discussie over geweest is in Grosvenor House en waarbij de heer *de Geer* bezwaar had daarin duidelijk te laten uitkomen, dat er o.a. in Zeeland doorgevochten zou worden. Dat is er ook niet ingekomen, meen ik.

A. Ja.

8243. De **Voorzitter:** Voorts is er de quaestie van de radiorede van 20 Mei, die ook geen prettige indruk heeft gemaakt, de rede, waarin hij heeft gezegd, dat de Nederlandse ambtenaren loyaal met de Duitsers moesten samenwerken. Over deze radiorede had hij geen overleg gepleegd. Die speech had hij angstvallig bij zich gehouden om haar niet aan anderen te tonen. Dan is er de quaestie van het besluit A 1, waaromtrent ik uit de verklaringen uit het dossier-*de Geer* de indruk heb gekregen, dat de meeste ambtgenoten van oordeel zijn, dat men in verband met dit besluit niet mag concluderen, dat de houding van de heer *de Geer* in de eerste plaats werd ingegeven om de Duitsers niet te prikkelen, doch dat deze houding meer verband hield met zijn juridische instelling.

A. Dat is juist. Hij zag daarin een te ver gaande aantasting van de eigendom. Er zat mede achter, dat economische oorlogvoering hem niet lag.

8244. De **Voorzitter:** Ja, dit was een stuk totalitaire oorlogvoering. Vervolgens was er de quaestie van het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië. De beslissingen, die in verband daarmede nodig waren, zijn genomen in een Ministerraad, waar de heer *de Geer* niet aanwezig was. Hij zegt zelf: ik kan wel ziek zijn geweest. Dat zal misschien niet zijn op te helderen. En dan het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill,* waarbij hij heeft gezinspeeld op een vrede van Amiëns, een quaestie, die in een ogenblik tijds in heel Londen bekend was. Tussen twee haakjes, was dat in Londen een algemene kwaal, dat de dingen al gauw overal bekend waren?

A. Een gedeelte wel. Er was een bepaald gedeelte, dat volkomen afgesloten was.

8245. De **Voorzitter:** Vindt u al deze feiten bij elkaar van zeer ernstige aard of vindt u het feiten, die passen in de algemene mentaliteit van de heer *de Geer,* waarvan u kunt zeggen: hij had eigenlijk geen Minister-President moeten zijn? Had u de indruk, dat deze feiten zodanig waren, dat men zou kunnen spreken van ontrouw aan de zaak van het Koninkrijk?

A. Dat zat bij die man zeker niet voor. Dat geloof ik niet. Het is een verkeerde ligging. Dat men het respect voor de heer *de Geer* verloor in deze zin, dat hij ontrouw was, geloof ik niet te kunnen zeggen.

8246. De **Voorzitter:** Ergens is ter sprake gekomen, dat hij er bezwaar tegen zou hebben gehad, dat de heer *van Blankenstein* hoofdredacteur van „Vrij Nederland" zou worden, omdat deze als fel anti-Duits bekend stond. Herinnert u zich daar iets van?

A. Ik heb de indruk, dat anderen daartegen ook bezwaar hadden, maar dit weet ik niet goed meer.

8247. De **Voorzitter:** Op die zelfde gronden?

A. Ik weet het niet meer. Er zijn tegen de heer *van Blankenstein* bezwaren ingebracht. Die kwamen niet van de heer *de Geer.* Precies weet ik het echter niet meer.

8248. De **Voorzitter:** Hij is ten slotte toch wel in de leiding van „Vrij Nederland" gekomen.

A. Ja; laat ik zeggen: niet zoals oorspronkelijk geheel de opzet was; een beetje aan banden gelegd.

8249. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij het punt van de oorlogvoering wel in grote trekken besproken hebben. Er blijven dan nog twee andere punten over: het aftreden van de heer *de Geer* en de opdracht voor zijn reis naar Nederlandsch-Indië. In het bijzonder op dit laatste punt behoeven wij niet zo diep in te gaan, aangezien dit is betrokken in de uitspraken van het Bijzonder Gerechtshof en de Bijzondere Raad van Cassatie. Er is uiteraard voor de Enquête-Commissie weinig aanleiding, daar hier een rechterlijk gewijsde is, daarop verder in te gaan. Daaraan zit echter wel een kant van de Regeringspolitiek, waarover ik zo dadelijk nog iets wil vragen, dus de pendant er van. Wat was eigenlijk de reden van het ontslag van *de Geer*?

A. Zijn verzoek om ontslag.

8250. De **Voorzitter:** Inderdaad, formeel is dit juist. Het verzoek, dat ik hier heb liggen en dat uit het dossier van de strafzaak-*de Geer* afkomstig is, houdt in, dat hij om gezondheidsredenen ontslag vraagt. Wij hebben echter zo'n vermoeden, dat dit toch wel de reden niet zal zijn. Ik mag het misschien zo uitdrukken, dat is ook weer het beeld, dat wij er van hebben gekregen, dat de reeks feiten, die zich tijdens zijn Minister-Presidentschap in Londen heeft voorgedaan, en zijn instelling, waarover u sprak, hem voor het Minister-Presidentschap in die tijd minder geschikt bleken te doen zijn, waarbij dan nog als factor bijkwam, en dat was meen ik de druppel, die de emmer deed overlopen — al was het op zich zelf niet eens zo'n belangrijk feit — zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan. Ben ik ver mis, als ik het zó stel?

A. Of dit precies de druppel was, die de emmer deed overlopen, is misschien wat sterk gezegd. Het ziekteproces kwam eindelijk tot een crisis; zo is het feitelijk.

8251. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zoudt toen hebgen gezegd: dan ga ik mede.

A. Minister *Bolkestein* heeft mij inderdaad gezegd: jij was zo benauwd, omdat je *de Geer* loslopend niet vertrouwde, dat je toen hebt gezegd: dan ga ik mede. Ik weet dit zelf niet meer, maar ik neem dit op gezag van de heer *Bolkestein* wel aan.

8252. De **Voorzitter:** Die hoofdreden ligt, naar uw opvatting, ook wel daar, waar ik haar zojuist aangaf?

A. Ja.

8253. De **Voorzitter:** Wie heeft eigenlijk het ontslag van *de Geer* gecontrasigneerd?

A. Ik, Mijnheer de Voorzitter.

8254. De **Voorzitter:** Dat vermoedde ik. Neemt u ook thans de verantwoordelijkheid daarvoor op u?

A. Absoluut.

8255. De **Voorzitter:** U onderschrijft dus, dat het zoëven besprokene de grond voor dit besluit was?

A. Ja.

8256. De **Voorzitter:** Na het ontslag van de heer *de Geer* is toen opgetreden het eerste Kabinet-*Gerbrandy,* waarvan u dus de premier was.

A. Ja.

8257. De **Voorzitter:** Was deze benoeming voor u zelf niet min of meer een verrassing, als ik het zo zeggen mag?
Er zijn hier heren geweest, die gezegd hebben, dat de indruk was, dat u aanvankelijk met die verrassing nog niet eens zo erg ingenomen was.

A. Ik had er natuurlijk niet over gemijmerd om Minister-President te worden; dus ben ik begonnen met te weigeren.

8258. De **Voorzitter:** Maar ten slotte hebt u gemeend.....

A. Na overleg; na pressie; na overleg met de collega's, die zeiden: Het moet.

8259. De **Voorzitter:** Maar nu is er een punt in deze zaak, dat mij niet helemaal duidelijk is, nl. dit. U zegt in het Memorandum (blz. 37—39), dat de heer *de Geer* zich gewend had tot H.M. de Koningin met het verzoek Minister van Financiën te mogen blijven, dat bovendien de heer *de Geer* u mondeling verzocht heeft hem als Minister van Financiën te aanvaarden en dat de Koningin de beslissing geheel in uw handen heeft gelaten. Dan geeft u de redenen aan tot het niet aanvaarden van de heer *de Geer* als Minister van Financiën. Nu is het punt, dat mij niet duidelijk is, hierin gelegen, dat de heer *de Geer* blijkbaar reeds bij de voorbereiding van zijn ontslag gevraagd heeft om met de portefeuille van Financiën belast te mogen blijven en dat dit geweigerd is. Dit ligt dus een phase eerder dan waarover u in het Memorandum schrijft. Of vergis ik mij daarin en is dat hetzelfde?

A. Ik had, wat hier staat, eerst anders opgeschreven. Toen heeft de heer *van Boeyen* — die het u helaas niet meer vertellen kan — mij een paar dingen gezegd, waardoor ik het moest aanvullen en toen is het geworden zoals het nu is.

8260. De **Voorzitter:** Wat is echter uw antwoord op mijn vraag?

A. De heer *van Boeyen* heeft er ook over gesproken, dat er eigenlijk twee phasen geweest zijn. Uit eigen wetenschap is mij daarvan evenwel niets bekend. Het verloop van zaken, voor zover ik er bij betrokken was, is als volgt.
Ik was de Kabinetsformateur; ik moest mijn Ministers voordragen aan de Koningin en ik moest de instemming hebben van de Ministers voor alle personen, die gevraagd werden; dat is bij een Kabinetsformatie zo. Uit de aard der zaak dus kwam daar aan de orde de vraag: Hoe met *de Geer*? Toen heb ik die vraag beantwoord op de wijze, als ik in het Memorandum heb beschreven.

8261. De **Voorzitter:** En werd u daarbij de vrije hand gelaten?

A. Ja.

8262. De **Voorzitter:** Ik kom thans nog even op de Lissabonse affaire. Daaromtrent is bij de commissie een vraag gerezen, nl. deze, of de Regering, toen zij eenmaal wist, wat er stond te gebeuren — en het was een ernstige zaak, hetgeen bleek uit de reacties — wel alles gedaan heeft wat op dit punt mogelijk was.
Het is ons b.v. opgevallen, dat er een brief is van de heer *de Geer* van 7 Januari 1941, waarin hij aan de Ministerraad te kennen geeft, dat hij het verkeerde van zijn gaan naar Nederland niet inziet. Die brief is op 17 Januari in de Ministerraad behandeld. Toen heeft de Minister van Binnenlandse Zaken de opdracht gekregen een antwoord te ontwerpen en dat antwoord was op 4 Februari, toen de heer *de Geer* uit Lissabon vertrok, aldaar nog niet aangekomen. Dit is toch wel een vrij langdurige procedure

in een dergelijke belangrijke zaak. De vraag is ook bij ons gerezen of men niet nog andere dingen had kunnen doen, of men b.v. niet één der Ministers naar Lissabon had kunnen sturen om met de heer *de Geer* te praten en deze van zijn voornemen trachten af te brengen. Ik laat daar, of deze Minister daarin geslaagd zou zijn, maar men had het kunnen proberen. Ik denk ook aan een persoonlijke stap van H.M. de Koningin. Dat was in dit geval niet eens zo af te wijzen geweest. Misschien had men, om in de sfeer van de romantiek af te dalen, de Secret Service in de arm kunnen nemen. Het is bepaald niet zo, zoals in uw verklaring van 6 Februari 1941 wordt gezegd, dat de heer *de Geer* naar Nederland is afgereisd zonder andere waarschuwing dan een op de valreep verzonden brief aan een der leden van het Kabinet, want in de brief van 7 Januari heeft hij het reeds duidelijk gezegd. Als u zegt: hij heeft het op de valreep gedaan, dan heeft u het over de brief, die hij aan de heer *Welter* heeft geschreven, welke brief is afgedrukt in de brochure „Verantwoording" van de heer *de Geer*. Die brief heeft u op het laatste ogenblik gekregen, maar daaraan was voorafgegaan de brief van 7 Januari 1941. Wij hebben ons afgevraagd: heeft men wel alles gedaan wat mogelijk was in dit geval?

A. Misschien achteraf gezien niet. Ik herinner mij die brief van 7 Januari niet.

(De bewuste brief wordt overhandigd.)

Trekt u hieruit de conclusie: nu staat het vast, dat hij wel weggaat? Als ik deze brief lees, dan is deze voor mij een verdediging van zijn standpunt: ik mag het wel doen, terwijl hij wist van de Nederlandse Regering en het gezantschap, dat men daar tot taak had er zoveel mogelijk aan vast te houden, dat het niet moest gebeuren. Ik geloof, dat u het zó moet zien, dat men in Londen toch eigenlijk, als puntje bij paaltje kwam, dacht: dan zal die man het niet doen.

8263. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt het uiteindelijk niet geloofd?

A. Ja, inderdaad. U zeide, Mijnheer de Voorzitter: kon u geen speciale maatregelen nemen om het tegen te gaan? Ik ben inderdaad in verbinding geweest met de Secret Service.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Daarover ging toentertijd een verhaal in Nederland.

A. Dat heb ik persoonlijk gedaan; dat was al tegen het laatst. Dat is om zo te zeggen gesmoord in: dat is een delicaat ding. Dat is eigenlijk de reden waarom het is gesmoord.

8264. De **Voorzitter:** U hebt zoëven een opmerking gemaakt over die brief van 7 Januari. Die staat echter niet op zich zelf. Er was de waarschuwing van de heer *van Pallandt,* die aan duidelijkheid niets te wensen overliet; er waren waarschuwingen van anderen uit Lissabon. Deze brief moet men toch in dit kader zien.

A. Inderdaad. De vrees was aanwezig, dat hij zou weggaan, maar of men op 12 of 14 Januari ongeveer, ik weet niet wanneer die brief aankwam, want het verkeer met Lissabon was niet zo erg vlug, zich realiseerde: hij gaat, dat is misschien iets te sterk gezegd.

8265. De **Voorzitter:** U had toch, geloof ik, reeds een hele tijd bedenkingen op dit punt, want u zegt zelf in uw Memorandum, dat u, toen de heer *de Geer* was vertrokken, een radiorede voor de dag hebt gehaald, die reeds te voren was opgesteld, m.a.w. u hield reeds geruime tijd met de mogelijkheid rekening. Daarnaast vinden wij in het dossier van de strafzaak-*de Geer* een verklaring van de heer *Pelt* — wij hebben deze daarover zelf niet kunnen horen, maar volgens de stukken heeft hij dat verteld —, dat, toen de heer *de Geer* uiteindelijk weg was, de heer *Kasteel,* uw secretaris, een radiorede voor de dag haalde, die, zo staat het er, reeds in November 1940 was opgesteld.

Dat is al heel vroeg; dat zullen wij echter moeten verifiëren. U zegt zelf, dat de radiorede al eerder was opgesteld, en de heer *Pelt* zegt, dat de heer *Kasteel* een rede produceerde, die al in November was opgesteld. Onder dagtekening van 26 November 1940 is er een brief van de heer *de Geer* gekomen aan de heer *Welter*; het is dus inderdaad helemaal niet uitgesloten, dat toen de zaak al gespeeld heeft en u toen al ernstige bedenkingen begon te krijgen.

A. U moet niet vergeten: hoe houdt men iemand vast? Ik heb er met de Secret Service zelf over gesproken, maar ..... een oud-Minister-President bij de kraag pakken! Men moest het ten slotte door overreding doen.

8266. De **Voorzitter:** Had het niet op de weg gelegen om de heer *Welter* in vredesnaam maar eens naar Lissabon te sturen om te trachten het gedaan te krijgen, eventueel gecombineerd met een brief van de Koningin? Het was toch een zaak, die men op dat niveau kon behandelen.

A. Dat kon. Misschien kon men achteraf zeggen: je kon nog wel wat meer gedaan hebben. Er blijft natuurlijk over: het blijft een heel ding, als men dat toch doet, ondanks brieven, enz.

8267. De **Voorzitter:** U hield er, blijkens hetgeen ik zojuist vermeld heb, toch rekening mee?

A. Inderdaad. Het komt mij wat lang voor, dat dat in November al gebeurd is, maar ik heb mijn bezorgdheid uitgedrukt. Daartegenover kreeg men van de andere kant: Dat doet hij niet.

8268. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik zou nog even willen terugkomen op die brief. U zei zoëven: Leest u uit die brief, dat de heer *de Geer* van plan was terug te gaan? Er staat hier in deze brief:

> „Waar het voor mij in laatste instantie op aankomt, is, dat mijn plaats thans in Nederland is, tenzij hogere belangen, als die ons in Mei naar Engeland deden gaan, ook nu nog aan terugkeer in den weg staan. Dit laatste kan ik op de bovengenoemde gronden niet inzien."

Dat is toch wel heel duidelijk.

A. Maar trekt u hieruit de conclusie: Ik heb gelijk en ik doe het, of: Ik debatteer met de Regering en geef zo scherp mogelijk mijn standpunt weer? Want de daad en de overweging zijn twee. Er blijft over, dat hij wist, dat er een Regering in Londen zat, die het niet wilde; het was zijn goed recht om op de meest krachtige gronden te verdedigen: Ik vind, dat ik het wel mag doen; maar zou hij de uitdrukkelijke wens en wil van het Kabinet trotseren?

8269. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Men kon toch van hem verwachten, dat hij iemand was, die gewend was te doen wat hij zelf kon verantwoorden en goed vond.

A. Maar hij had toch een opdracht naar Indië; hij had geld meegekregen; hij aanvaardt het geld; er wordt een brief gestuurd naar de Gouverneur-Generaal: De heer *de Geer* komt. Dat ligt allemaal in de richting: Natuurlijk gaat hij naar Indië. En zo is hij weggegaan. Misschien kan men achteraf zeggen: Jullie zijn dom geweest, dat je niet nog meer hebt gedaan, maar men moet toch verwachten, als men een opdracht heeft voor de Gouverneur-Generaal, als men gaat met geld van de Regering, als men een visum heeft, dat na ernstige voorbespreking is verleend, enz., dat men dan toch ook zal gaan.

8270. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het visum zou stellig niet gegeven zijn, als men geweten had, dat het zo zou worden gebruikt. Het is te voren besproken, want het is hem eerst geweigerd.

A. Ja.

8271. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus de Engelsen waren er blijkbaar ook niet zo gerust op.

A. Neen.

8272. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het weigeren stond natuurlijk ook weer in verband met de opvatting van de Regering.

A. Ja.

8273. De **Voorzitter:** In laatste instantie was toch beslissend het advies van de Nederlandse Regering. Als de Engelsen een exitpermit moesten verlenen, vroegen zij toch eerst advies en dat was beslissend. Maar ik geloof niet, dat u kunt zeggen, dat u de brief van 7 Januari mocht interpreteren als uitsluitend geschreven uit een behoefte om te discussiëren over een theoretische stelling, want er was al zoveel naar Londen in de voorafgaande maanden doorgedrongen, er waren positieve mededelingen gedaan, dat hij contact met de Duitse gezant in Lissabon had gezocht .....

A. Toch, Mijnheer de President, kwam het vertrek als een donderslag.

8274. De **Voorzitter:** Wij zullen van dit punt afstappen. Hebt u zich in Londen ook intensief bezig gehouden met het probleem van de Duitse geïnterneerden in Indië en de représailles, die de Duitsers in Holland daartegen hebben genomen en dreigden te nemen? U weet, dat dit probleem in het bezette gebied beroering heeft verwekt. In verband daarmede zijn in het begin van 1941 twee heren uit Nederland, de heren *Jongejan* en *Boerstra,* via Japan naar Sjanghai gegaan. Later zijn ze in Lissabon geweest en hebben met de Minister van Koloniën, de heer *Welter,* besprekingen gehad. Het resultaat is niet geheel afdoende geweest. Kent u de quaestie? Heeft zij de aandacht van de Regering gehad?

A. Zeker, maar als u mij vraagt: herinnert u het zich allemaal, dan moet ik helaas zeggen: neen. Ik herinner mij, dat deze zaak tot scherpe discussies in het Kabinet aanleiding heeft gegeven. Er is nogal wat over te doen geweest. Het is echter bij mij erg verflauwd. Wie daarover veel zal weten, is de heer *Furstner.*

8275. De **Voorzitter:** In welk verband had hij er mede te maken?

A. In verband met het feit of het gewenst was, dat de heren *Boerstra* en *Jongejan* zover als Batavia zouden gaan.

8276. De **Voorzitter:** Dit is toen niet wenselijk geoordeeld. Men had er overwegende bezwaren tegen en vandaar, dat het ontmoetingspunt Sjanghai is geworden. Aan de andere kant is dit een min of meer ondergeschikt punt ten opzichte van het vraagstuk. Het vraagstuk lag veel dieper, omdat daarbij ook volkenrechtelijke problemen en zelfs de voornemens van de Duitsers met Nederland aan de orde kwamen. Zou het misschien mogelijk zijn, dat de Minister van Buitenlandse Zaken ons daarover kan inlichten?

A. Daarover moeten inlichtingen kunnen geven — ik zou het feitelijk ook moeten, maar ik weet het eerlijk niet meer — de heren *van Kleffens, Welter* en ik en gedeeltelijk de heer *Furstner,* die toen nog geen Minister was, voor zover ik mij herinner. De bemoeiingen van *Furstner* liggen meer op het punt, dat ik u noemde.

8277. De **Voorzitter:** Misschien zouden wij de heer *Peekema* kunnen horen, die met de heer *Welter* deze zaak behandelde?

A. Ja, *Peekema* was met *Welter* mede op het ogenblik — dat was bijna toeval —, dat *Welter Jongejan* en *Boerstra* in Lissabon ontmoet heeft. Ik ben hierin wel gemoeid geweest, maar ik zou deze zaak geheel uit de documentatie moeten halen.

8278. De **Voorzitter:** U kon ook niet verwachten, dat ik daarover zou beginnen; dat geef ik gaarne toe.

Ik ben thans gekomen aan het einde van de vragen, die ik had te stellen. Ik grijp echter nog even terug op datgene, wat ik in de aanvang heb gezegd. Wanneer u zelf nog bepaalde punten hebt, ten aanzien waarvan u van oordeel bent, dat zij in het kader van het hedenavond besprokene naar voren moeten komen, dan wil ik u daartoe gaarne de gelegenheid geven. Of meent u, dat voor wat uw aandeel betreft, wij de zaak vrij uitputtend hebben behandeld?

A. Mij dunkt het wel, Mijnheer de Voorzitter. Er is natuurlijk nog een hele hoop meer te zeggen, maar ik geloof niet, dat het van belang is om dit op papier te zetten.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u aan de commissie hebt verstrekt.

Het verhoor wordt gesloten.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 15 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JHR. MR. DIRK JAN DE GEER,
oud 77 jaar, wonende te Soest, zonder beroep,
oud-Voorzitter van de Raad van Ministers.

Hij legt de eed af als getuige.

8441. De **Voorzitter:** Wij willen met u spreken over de punten, die vermeld staan in uw oproepingsbrief. Ik meen, dat dit grotendeels in chronologische volgorde kan gebeuren.
Ik hecht er aan u direct te zeggen, dat, wanneer ik op een bepaald punt geen vragen stel en het een punt is, dat u van belang acht, ik het op prijs zal stellen, indien u zelf van de gelegenheid gebruik maakt om daaromtrent mededelingen aan de commissie te doen.
In de eerste plaats wilde ik met u bespreken een paar onderwerpen, die nog liggen vóór de Meidagen van 1940, en wel om te beginnen de Kabinetsformatie in 1939.
Zag u dat Kabinet al min of meer als een eventueel oorlogskabinet, gezien de ontwikkeling van de internationale toestand op dat ogenblik?

A. U bedoelt: bij de formatie?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Bij de formatie heb ik hoogstwaarschijnlijk geacht, maar niet zeker, dat de Europese oorlog zou uitbreken, maar heb ik niet waarschijnlijk geacht, dat Nederland daarin zou worden betrokken.

8442. De **Voorzitter:** U schrijft in uw brochure „Verantwoording" (onderaan op blz. 5 en bovenaan op blz. 6) het volgende:

> „Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor ogen stonden en waarvoor ik, ondanks mijn reeds bijna 70-jarigen leeftijd, gaarne mijn persoon wilde inzetten:
>
> 1e. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog;
>
> 2e. de openstelling van het Ministerambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef, enz."

Daaruit blijkt, dat u persoonlijk rekening hield met het eventueel uitbreken van een oorlog. U spreekt van de handhaving van de neutraliteit. Wij hebben hierover ook gehoord verschillende van de heren, met wie u tijdens de Kabinetsformatie overleg hebt gepleegd en die tot het Kabinet zijn toegetreden, doch uit de hierover afgelegde verklaringen krijgen wij niet de indruk, dat de quaestie van de nabijzijnde oorlog, het formeren van een eventueel oorlogskabinet of de handhaving van de neutraliteit met zoveel woorden uitvoerig is besproken. Wel hebben sommige getuigen gezegd: het was eigenlijk sous-entendu.
Komt dit overeen met hetgeen u zich herinnert?

A. Ik achtte het waarschijnlijk, dat een Europese oorlog zou uitbreken, doch niet waarschijnlijk, dat wij er in zouden worden betrokken. Ik geloof niet, dat wij dit in het bijzonder besproken hebben. Ik wist niet meer dan ieder ander, nl. dat er groot gevaar dreigde.

8443. De **Voorzitter:** Bent u direct na de formatie van het Kabinet met vacantie naar Duitsland gegaan?

A. Ik ben op 14 Augustus naar Duitsland gegaan.

8444. De **Voorzitter:** Het Kabinet was, naar ik meen, de 10de Augustus geformeerd?

A. De 10de zijn wij beëdigd. Ik had tegen begin Augustus logies besproken in het Schwarzwald. Begin Augustus kreeg ik echter de opdracht tot Kabinetsformatie. Deze opdracht kwam buitengewoon onverwacht; omdat ik bij de stemming over de motie-*Deckers,* waardoor het Kabinet viel, tot de minderheid had behoord, scheen ik niet de eerstaangewezene om Kabinetsformateur te zijn. Ik heb het ten slotte aanvaard, mede omdat daarop aangedrongen werd door de meest competente adviseurs van H.M. de Koningin. De vice-president van de Raad van State en de president van de Tweede Kamer kwamen, voordat ik de opdracht kreeg, bij mij en zeiden: Mocht u een dergelijke opdracht krijgen, wil die dan vooral niet afwijzen.
Ik kon daaruit opmaken, dat hun adviezen in die richting waren gegaan. Dit gevoegd bij de redenen, die u hebt genoemd, heeft mij doen besluiten binnen de kortst mogelijke tijd op zo breed mogelijke basis een zo deugdelijk mogelijk Kabinet, wat mijn medewerkers betreft, te formeren. Echter begreep ik, dat wij in ieder geval, als een Europese oorlog uitbrak, een zware tijd zouden krijgen, en meende daarom, dat het goed was toch veertien dagen met vacantie te gaan. Wij wisten nog niet, dat het gevaar acuut was en het was zaak „in vorm" te blijven met het oog op de taak, die wachtte. Ik had een jaar zonder onderbreken hard gewerkt. Omdat de berichten in het buitenland ernstiger werden, ben ik echter reeds op 23 Augustus met de D-trein in Holland teruggekeerd.

8445. De **Voorzitter:** Het was, naar ik meen zo, dat u, omdat u niet te recht kon in uw huis in den Haag, voorlopig uw intrek hebt genomen in Beekhuizen bij Velp?

A. Op 23 Augustus des avonds ben ik naar Beekhuizen bij Velp gegaan, omdat er nog niemand in ons huis in den Haag was. Ik ben daar 's avonds om halftwaalf opgebeld door Minister *Welter* met de mededeling, dat men in Ministerraad bijeen was wegens ernstige berichten, waardoor het gewenst was, te mobiliseren. Gevraagd werd, of ik de volgende morgen wilde overkomen. De volgende dag vroeg ben ik toen naar den Haag gegaan en heb de zitting medegemaakt, waarin tot mobilisatie werd besloten. Ik heb vervolgens, nadat ik eerst nog naar Beekhuizen was teruggegaan, omdat ik daar vandaan à l'improviste was vertrokken, mijn intrek genomen in het toenmalige Parkhotel, op de Parkweg, in den Haag. Op 31 Augustus heb ik dit verlaten voor mijn woning aan de Prins Mauritslaan, waar inmiddels het personeel was teruggekeerd. Mijn vrouw kwam 4 September uit Beekhuizen.
Op die zelfde dag hadden wij de Kamerzitting, waarin de Regering een verklaring aflegde met het oog op de uitgebroken oorlog en de door ons te handhaven neutraliteit.

8446. De **Voorzitter:** U weet, dat verschillende van uw toenmalige ambtgenoten zeggen, dat op die ochtendvergadering, waarover u spreekt en waarbij u aanwezig bent geweest, het besluit tot mobilisatie niet is genomen. Zij zeggen, dat u wel aanwezig bent geweest, maar dat dit besluit toen niet is genomen en dat in de loop van de middag, toen u was teruggekeerd naar Beekhuizen, op grond van nova, die inmiddels waren bekend geworden, men weer opnieuw is bijeengekomen, in welke bijeenkomst toen het besluit tot mobilisatie is genomen. Dit is een verschil van mededeling van feiten, dat wij tot nog toe niet hebben kunnen oplossen.

A. Ik heb dit ook in een andere commissie gehoord. Ik schrijf dit hieraan toe, dat er des middags een uitvoeringsmaatregel is genomen. Een mobilisatie gaat in etappes. Ik weet absoluut zeker, dat wij die ochtend in de vroegte het besluit tot mobilisatie hebben

genomen. Het kan natuurlijk zijn, dat een tweede etappe door nieuwe berichten iets vlugger moest intreden dan wij die ochtend hadden gedacht. Ik herinner mij niet, dat men daarvoor 's middags weer bijeengekomen is. Ik acht dit echter wel mogelijk en alsdan ook zeer diligent van de waarnemende voorzitter. Ik was ten slotte formeel nog met verlof, zodat de waarnemend President van het Kabinet recht en reden had, als die berichten binnenkwamen, de Ministerraad weder bijeen te roepen. Ik weet echter zeker, dat des ochtends het besluit in principe is genomen. Ik schrijf zulke opmerkingen toe aan het feit, dat door mijn latere niet begrepen houding in zake de terugkeer ten slotte allerlei verhalen en roddelpraatjes rondom mij zijn opgekomen. Dit zijn dingen, die anders nooit zouden zijn naar voren gekomen. Men had trouwens acht maanden lang in de Kamer er schriftelijke vragen over kunnen stellen of er bij interpellatie of bij de begroting over kunnen spreken.

Deze hele enquête is ingevoerd, omdat de ministeriële verantwoordelijkheid heeft ontbroken tussen 10 Mei 1940 en 1945, maar hier is acht maanden lang de ministeriële verantwoordelijkheid in volle werking geweest.

De **Voorzitter:** Niet in volle werking.

A. Behalve natuurlijk ten opzichte van de dingen, waarover niet mocht worden gesproken. Ik noem b.v. de crisis in het opperbevelhebberschap, waarover toen schriftelijke vragen zijn gesteld, waarop ik heb geantwoord, dat ik in het belang van de Staat daarop niet mocht ingaan. Maar dit is natuurlijk geen zaak, die ik in het belang van de Staat zou geweigerd hebben uitvoerig te beantwoorden.

8447. De **Voorzitter:** Mag ik nog even terugkomen op de Kabinetsformatie zelf? Vloeide uw besluit, ook sociaal-democraten in het Kabinet op te nemen, mede voort uit uw visie op de ontwikkeling van de internationale toestand, of was dat uitsluitend gebaseerd op de binnenlandse verhoudingen?

A. Het was ook hierop gebaseerd, dat het gewenst was om, als er oorlog kwam, de basis zo breed mogelijk te hebben, dus het vertrouwen èn de medewerking van de bevolking zo vlot mogelijk te maken. Dat kwam er bij, maar het was primair gebaseerd op de binnenlandse verhoudingen. Dit heeft vooral hierin zijn oorsprong gevonden, dat wij kort te voren, zoals u zich misschien herinnert, vóór de val van het Kabinet-*Colijn* door de motie-*Deckers,* ook al een crisis hadden gehad, waarin de heer *Colijn* de verschillende fractievoorzitters bij zich had ontboden op het Departement van Algemene Zaken om te zien of er een oplossing kon komen in de zin van een zeer breed gevormd Kabinet. Toen dat mislukt is, heeft hij het Kabinet gevormd, dat door de motie-*Deckers* veroordeeld werd wegens de al te eenzijdige samenstelling. Maar in die vergadering op Algemene Zaken, waar ik als fractievoorzitter aanwezig was, had ik de indruk, dat de formatie op brede basis toen al had kunnen slagen, wanneer grotere vlotheid was betracht. De fouten waren er misschien van weerszijden; daar ga ik niet op in. Maar dat de toenmalige formateur en de aanwezige sociaal-democraten elkaar niet hadden gevonden, bevredigde mij niet en liet het gevoel na: het had anders kunnen aflopen. Dit heeft mij, toen ik later zelf de opdracht tot formatie kreeg, te meer bewogen, het nu dan toch te doen slagen, mede met het oog op de internationale toestand, welke in die conferentie van enige weken te voren ook reeds had meegesproken. Een en ander deed mij besluiten, alle krachten in te spannen om nu het begeerde resultaat te bereiken, wat mij overigens niet heel veel moeite gekost heeft.

8448. De **Voorzitter:** Bij de stukken van uw proces ligt een verklaring, die u hebt afgelegd tegenover de heren *Posthuma* en *Heijink,* waarin u zegt, dat u na de formatie van uw Kabinet alsnog aan de heer *Colijn* hebt aangeboden als premier van het geformeerde Kabinet op te treden.

Kunt u daarover iets zeggen?

A. U bedoelt na de formatie?

8449. De **Voorzitter:** Hebt u, toen u het Kabinet zelf klaar had — zo heb ik het begrepen, maar misschien heb ik het verkeerd begrepen —, met de heer *Colijn* gesproken om te trachten hem als premier voor het Kabinet te krijgen?

A. Ik heb dat zelfs in twee stadia gedaan; daarom vroeg ik u, wat u bedoelde. Ik zal beide meedelen.

Ik heb gedacht: wij moeten krijgen een Kabinet op brede basis; ik heb het voor elkaar, het loopt in de goede richting; het is eigenlijk gewenst, dat de heer Colijn er nu President van wordt. Dat vond ik ook hierom gewenst, omdat de enige voelbare tegenwerking, die ik bij de formatie had, kwam van de kant van de politieke vrienden van *Colijn,* op zeer begrijpelijke grond. De gedachtengang was: gij, die de motie-*Deckers* bestreden hebt — de heer *Oud* zegt in zijn werk „Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden" zelfs, dat ik de „sterkste bestrijding" gaf, hoewel hij het met mijn argumenten niet eens is — aanvaardt mede de verantwoordelijkheid van het votum, dat gij afkeurt, wanneer gij daar gaat zitten.

Ik vond dat niet juist. Men kon in dat tijdsgewricht nu eenmaal niet weken of maanden op een oplossing wachten. Ik had een herinnering aan 1925, toen het Kabinet-*Colijn* door de Vaticaan-crisis gevallen was en de crisis een kleine vier maanden geduurd heeft ten gevolge van soortgelijke tegenwerking. Thans vier maanden wachten ware een ramp. Ik zette dus door. Maar toen ik het zo ongeveer voor elkaar had, heb ik op 5 Augustus des avonds aan de heer *Colijn* gevraagd, of hij alsnog President wilde worden. Ik herinnerde hem aan de voorbeelden van voorheen, waarin een Kabinetsformateur niet zelf optrad, maar een ander als President-Minister zocht. De heer *Goeman Borgesius* was formateur, maar de heer *de Meester* werd President van het Kabinet. In 1918 was de heer *Nolens* Kabinetsformateur en werd de heer *Ruijs de Beerenbrouck* President van het Kabinet. Dit laatste voorbeeld ligt enigszins anders dan het vorige, omdat de heer *Ruijs de Beerenbrouck* formeel ten slotte ook Kabinetsformateur is geworden. Nadat de heer *Nolens* defungeerde, heeft H.M. de Koningin opdracht gegeven aan de heer *Ruijs de Beerenbrouck,* maar de heer *Nolens* had veel voorbereidend werk gedaan. De heer *Goeman Borgesius* koos echter zelf de Minister-President en kwam bij H.M. de Koningin met een voordracht, waarin de heer *de Meester* en anderen werden genoemd.

De heer *Colijn* scheen deze rol echter enigszins beneden zijn waardigheid te achten, wat te respecteren was. Waar hij mij echter op 5 Augustus gezegd had: wanneer de toestand nog ernstiger wordt, zal ik er over denken, heb ik hem op 5 September, nadat de oorlog uitgebroken was, andermaal gevraagd: wilt gij het nog overnemen? Toen heeft hij niet direct geweigerd, maar gezegd, dat hij het wilde overwegen. Een paar dagen later heeft hij mij een brief geschreven, waarin hij mededeelde, dat hij — blijkbaar na raadpleging van zijn vrienden — meende het niet te moeten doen, maar waarin hij mij de raad gaf: zoek spoedig een nieuwe Minister van Financiën, want het premierschap met Algemene Zaken plus Financiën gaat in de tegenwoordige toestand boven de menselijke kracht. Met dat advies was ik het eens. Ik had tijdens de formatie al gezocht naar een Minister van Financiën. Ik had begin Augustus o.a. met een bepaald persoon tot halftwee in de nacht geconfereerd. Hij excuseerde zich uit de sympathieke overweging, dat hij eigen kracht onderschatte. Het was iemand buiten het parlementaire leven; hij was m.i. zeer geschikt voor deze functie, maar een betrekkelijk jonge man.

Later, na het optreden van het Kabinet, heb ik o.a. gevraagd de heer *Wagenaar,* te voren hoofdambtenaar op de Generale Thesaurie en toenmaals lid van de Tweede Kamer, tijdens de oorlog helaas heengegaan. Hij heeft een ogenblik geweifeld, maar heeft het onder indruk van een advies van zijn geestverwanten niet gedaan. Toen is het zo gebleven. Ik heb naast de algemene leiding Financiën behouden.

8450. De **Voorzitter:** U hebt dus eigenlijk in de verdere tijd tot Mei de last van de combinatie van het werk, dat u toen hadt, wel gevoeld? Ik herinner mij, dat u in die periode heel wat wetgevend werk heb moeten verzetten, zooals de winstbelasting en meer van deze zaken. Het was dus onder deze omstandigheden wel buitengewoon zwaar?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Wij hadden in die tijd ook de liquidatie van het voormalige pondenverlies door De Nederlandsche Bank. Dat eiste ook een wetsontwerp. Ik heb die winter menige nacht op het Departement zitten werken, zó, dat, wanneer ik ten slotte om een auto belde, ik met dichte ogen naar huis reed om in een positie te geraken, waarin ik misschien straks de slaap zou kunnen vatten. Ik was soms zeer vermoeid. Toch meen ik niet, dat mijn werk daaronder, althans vóór 10 Mei, geleden heeft.

8451. De **Voorzitter:** U herinnert zich, dat aanbiedingen van goede diensten hebben plaats gevonden aan de Staatshoofden van de oorlogvoerende partijen? Er is zelfs reeds op 23 Augustus 1939 een oproep geweest van *Koning Leopold* namens de Staatshoofden van de Oslo-Staten. Er is een mededeling gedaan aan de gezanten namens *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* op 28 Augustus 1939 en verder is er ook geweest een telegram, dat op 7 November

1939 is gestuurd aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië door *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold*. U herinnert zich, dat dit een critieke periode was; immers, op 8 November is ook de bekende waarschuwing van majoor *Sas* binnengekomen, dat Nederland op 12 November in de oorlog zou worden betrokken. Nu is van bepaalde zijde gesuggereerd, dat op 5 November, dus twee dagen te voren, een Engelse démarche zou hebben plaats gevonden en dat dit telegram mogelijk een gevolg zou zijn geweest van die Engelse stap. Is dit juist? Is er 5 November een Engelse stap gedaan en is er verband tussen die stap en dat telegram?

A. Daarvan weet ik niets. Het is wel mogelijk. Het kan zijn geschied via het Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar dan zou het mij verwonderen, dat het niet in de Ministerraad ter sprake is geweest. Ik herinner mij wel zeer goed het aanbod van goede diensten. Ik kan mij echter niet een Engelse stap herinneren. Ik herinner mij ook niet, dat het in verband heeft gestaan met de waarschuwing, die wij hebben gekregen betreffende de voorgenomen inval door Duitsland op 12 November 1939.

8452. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: de boodschap van majoor *Sas* was van 8 November, maar er waren te voren andere berichten gekomen.

A. Wat de boodschap van majoor *Sas*, de militaire attaché in Berlijn, betreft, hij telefoneerde ons, dat hij wilde overkomen om belangrijke mededelingen te doen; dat was enige dagen vóór de 11de. Hij heeft toen in de Ministerraad uiteengezet, waarom hij als zeker aannam, dat de inval kwam. Daarop hebben wij alle verloven ingetrokken.

8453. De **Voorzitter:** Het zal waarschijnlijk zo zijn geweest, dat, ook afgezien van deze beweerde Engelse stap, het telegram was gestuurd in de sfeer van bedreiging, waarin men op dat ogenblik leefde. Dat lijkt mij vrij aannemelijk.

A. Dat kan zijn.

8454. De **Voorzitter:** Dat zullen wij nader vragen aan de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, die wij nog niet hebben kunnen verhoren, omdat hij in de Verenigde Staten vertoeft.
De politiek van het Kabinet was een politiek van strikte neutraliteit. Hebt u de overtuiging, dat deze politiek, in het algemeen gesproken, geslaagd kan worden genoemd en dat men zich daaraan inderdaad strikt heeft gehouden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

8455. De **Voorzitter:** Er is alleen een incident geweest, dat nogal betreurenwaardig was, het Venlose incident; dat viel een beetje uit de toon.

A. Voor zover ik het mij herinner — het is meer dan acht jaar geleden —, heb ik er toen geen ogenblik aan getwijfeld, of ook daarbij is door de Regering niet tegen de neutraliteit gezondigd. Ook de Minister van Buitenlandse Zaken, die deze zaak aan de Ministerraad voorlegde, was van die mening, al was een ogenblik de schijn tegen ons. Voorgewend werd, dat er in Duitsland een groep was, die tegen het Duitse bewind in over vrede wilde praten in ons land met personen van het Engelse gezantschap alhier. Op zich zelf was het geen schending van de neutraliteit, dat dit gebeurde. Ik heb trouwens nooit een ogenblik bij een collega, ook niet bij de Minister van Buitenlandse Zaken, enige neiging gezien, de neutraliteit niet volkomen consequent te willen toepassen. De eenstemmige zienswijze was steeds: Nu wij aangekondigd hebben, dat wij neutraal zijn, moeten wij de consequenties daarvan tegenover alle belligerenten eerlijk en volledig aanvaarden. Dat was ook altijd het standpunt van de Minister van Buitenlandse Zaken.

8456. De **Voorzitter:** Wij hebben ook de indruk, dat de onderhandelingen hebben plaats gehad zonder medeweten van het Kabinet. Het Kabinet heeft blijkbaar achteraf gehoord, dat zij gevoerd zijn. Het is zeer nadrukkelijk verklaard door generaal *Dijxhoorn*, die gezegd heeft: dat hebben wij achteraf vernomen. Maar goed, dan kan men nog zeggen: al ligt het dan buiten de directe verantwoordelijkheid van de Regering, is het wel een wenselijke toestand, dat, als een oorlog is uitgebroken en een land moet een neutraliteitspolitiek voeren, er een bepaalde vorm van samenwerking is met de inlichtingendienst van één van de oorlogvoerende Mogendheden? Is het wel voorzichtig geweest van de autoriteiten, die dat hebben gedaan? Ik heb de indruk, dat het Kabinet er helemaal buiten stond.

A. De Minister van Buitenlandse Zaken, die de zaak het eerst geweten heeft — want die heeft de zaak in het Kabinet uitvoerig behandeld —, meende, dat er niets in strijd met de neutraliteit was gebeurd. Ik weet niet meer, op welke gronden hij dit precies betoogde.

8457. De **Voorzitter:** Maar de reactie van de Regering is toch wel zo geweest, dat men hier redenen vond om maatregelen te nemen. Generaal *van Oorschot* is op grond van deze gebeurtenissen gepensionneerd.

A. Zodat het voortaan voorkomen is. Ik meen, dat de Regering en ook elk lid van het Kabinet, ook de Minister van Buitenlandse Zaken, op dit punt volkomen vrij uitgaat.

8458. De **Voorzitter:** Er is een stuk geproduceerd door generaal *Fabius*, waarin staat, dat de Minister-President de heer *de Geer*, na het incident aan GS III, de inlichtingendienst, bij brief verboden heeft voortaan rechtstreeks contact met buitenlandse agenten te onderhouden. Dat zou, naast het ontslag van generaal *van Oorschot*, een tweede maatregel geweest zijn.

A. Ik herinner het mij niet. De moeilijkheid bij zulk een verantwoording zovele jaren later is, dat men de dossiers en de ambtenaren niet meer heeft ter raadpleging en ter opscherping van het geheugen.

8459. De **Voorzitter:** Ten aanzien van de stappen van de Duitse gezant *Zech*, eerst bij de heer *Snouck Hurgronje*, later bij de Minister van Buitenlandse Zaken, die hierop neerkomen, dat de Duitse gezant een proefballonnetje heeft opgelaten en geïnformeerd heeft, of het mogelijk zou zijn, dat de Duitse troepen door het zuiden van het land zouden trekken en daartegenover de rest van Nederland ongemoeid zou worden gelaten, zou ik u in de eerste plaats willen vragen: hebt u van die stappen bij de heer *Snouck Hurgronje* en bij de heer *van Kleffens* iets vernomen in de periode, gedurende welke u als Minister in Nederland was, dus vóór 10 Mei 1940, of pas veel later?

A. Ik heb dat naderhand gehoord. Ik kan mij niet herinneren, dat ik het ook vóór 10 Mei gehoord heb. Zo ja, dan heeft het dus op mij geen grote indruk gemaakt, want datgene, wat indruk maakt, onthoudt men. Dat de Duitse gezant in den Haag een balletje opwerpt om iets dergelijks gedaan te krijgen via de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, acht ik evenzeer mogelijk als ik het vanzelfsprekend acht, dat men op zo iets niet ingaat. Daarom kan het best zijn, dat het in de Ministerraad door de heer *van Kleffens* is medegedeeld.

8460. De **Voorzitter:** Uw vroegere ambtgenoten hebben stuk voor stuk verklaard, dat zij het niet gehoord hebben in de Ministerraad. De meesten hebben het eerst gehoord na afloop van de oorlog. Een van hen zei zelfs, dat hij het aan deze tafel voor het eerst vernam.
Deze zaak is aan de orde gekomen, omdat van bepaalde zijde een verband geconstrueerd werd tussen deze stappen van de Duitse gezant en de daarna plaats gehad hebbende wisseling van het opperbevel. Wanneer het in de Ministerraad was medegedeeld en een rol zou hebben gespeeld bij de wisseling van het opperbevel, zoudt u het zich natuurlijk wel herinneren. Daarom zou ik willen vragen: heeft naar uw herinnering een dergelijk verband ooit bestaan?

A. Een verband tussen de vraag van de heer *Zech* aan de heer *Snouck Hurgronje* en de wisseling van het opperbevel?

8461. De **Voorzitter:** Ja. De suggestie is deze, dat door de Ministerraad of enkele Ministers — en daarbij worden met name genoemd de Minister-President, de Minister van Oorlog en de Minister van Buitenlandse Zaken — in verband met genoemde stappen een andere opstelling van de troepen werd gewenst — hierbij komt de quaestie van de Peel-Raamstelling aan de orde — en dat daarvoor generaal *Reynders* moest worden weggewerkt. Wat is daarvan waar?

A. Daar is niets van waar! Dat is in volstrekte zin de meest pure fantasie!

8462. De **Voorzitter:** U herinnert zich verder, dat er nogal gesproken is tussen de militaire autoriteiten en de Regering over de afkondiging van de staat van beleg, die op 19 April 1940 ten slotte

voor het gehele land heeft plaats gehad. De militaire autoriteiten wensten dit al veel vroeger en het is ook voor een gedeelte van het land eerder gebeurd, op grond van hun militaire overwegingen. Daartegenover stonden de overwegingen van het Kabinet, die meer van politieke aard waren.

Zoudt u misschien met een enkel woord kunnen zeggen wat de kern van die overwegingen van het Kabinet was om de staat van beleg eerst in het alleruiterste geval af te kondigen?

A. Dit was de algemene reden, dat men zo min mogelijk van de normale toestand moest afwijken en de burgerij moest behoeden tegen nodeloze spanningen. Wanneer de noodzaak er is, dit is een vraag, waarover men kan dubiëren. Daarom is meermalen in de Ministerraad, toen de staat van beleg nog niet was ingevoerd, er over gesproken, of het moment al daar was, en soms verschil van opinie gebleken. Heftig verschil van gevoelen is daarover nooit geweest, totdat de toestand zo was, dat men unaniem daartoe kwam.

De **Voorzitter:** Dat was 19 April 1940.

A. Ik heb dit toen in mijn radiorede toegelicht om verkeerde repercussies onder de bevolking te voorkomen.

8463. De **Voorzitter:** U hebt in het algemeen het standpunt ingenomen, dat u aan de uitgaven, die nodig waren voor de defensie in die periode, moest medewerken?

A. Juist, Mijnheer de Voorzitter.

8464. De **Voorzitter:** Betreffende de arrestatie van de 21 personen — dat is gebeurd tussen 19 April en 10 Mei 1940 — doet zich het volgende voor: uw vroegere ambtgenoot, de heer *Gerbrandy*, heeft verklaard — dat is een verklaring van hem alleen —, dat u bij de besprekingen over die arrestatie zoudt hebben gezegd, dat u het ook gewenst vond, dat er communisten zouden worden gearresteerd, omdat een eenzijdige arrestatie van N.S.B.-ers een onaangename indruk in Duitsland zou maken. Dit is, als ik het goed heb begrepen, volgens de heer *Gerbrandy* een bespreking in zeer kleine kring geweest, misschien zelfs onder vier ogen. De andere heren weten zich daarvan niets te herinneren. Kunt u daarover iets mededelen?

A. Ik kan alleen zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat dit een finale leugen is. Ik heb reeds in mijn rede voor het Bijzonder Gerechtshof daarover het mijne gezegd. In mijn brochure „Uit de Nevelen" kunt u dit vinden op blz. 13. Ik kan daaraan nog het volgende toevoegen. Generaal *Winkelman* kwam met zijn lijst van te interneren personen in de Ministerraad en deze is ongewijzigd geaccepteerd. Hij heeft wel verschillende opmerkingen moeten beantwoorden, zoals: waarom staat die en die er niet op? Een van de leden heeft gevraagd: waarom staat *Mussert* er niet op? Generaal *Winkelman* zeide: van *Rost van Tonningen* heb ik bewijzen, dat hij een verrader is, maar van *Mussert* niet.

8465. De **Voorzitter:** Hij stond op het standpunt, dat hij alleen die mensen moest laten arresteren, ten aanzien van wie bepaalde bewijzen voorhanden waren.

A. Generaal *Winkelman* heeft deze zaak zeer consciëntieus behandeld en gezegd: ik heb met geen partij gerekend. Het zijn grotendeels N.S.B.-ers, maar er zijn ook anderen bij. Voor allen geldt, dat ik ze slechts op de lijst heb gezet, als ik de bewijzen van hun verraad in handen heb. Dit standpunt werd eenstemmig aanvaard. Ik heb er helemaal niet op aangedrongen iemand er af te halen of er bij te voegen. Ik heb mij in dit opzicht onmiddellijk gesteld à la suite van generaal *Winkelman*, die de inlichtingen had over geheime bijeenkomsten van N.S.B.-ers, waarvan ook wij door onze inlichtingendienst op de hoogte waren; wij wisten, dat *Rost van Tonningen* had gesproken in een beslist landverraderlijke zin. Dat ik zou hebben gezegd: wij moeten er enige communisten bijnemen vanwege „de indruk in Duitsland", is een grievende omkering van mijn opvattingen, zoals in „Uit de Nevelen" wordt bewezen. Ik heb mij afgevraagd door welke hallucinaties dit in iemands hersens is kunnen opkomen, tenzij men in een bepaalde richting werd gedreven door haat of vooroordeel.

8466. De **Voorzitter:** Ik zou het nu willen hebben over verschillende maatregelen, die in verband met het eventueel betrokken worden van Nederland in de oorlog getroffen zijn.

Deze voorbereiding is, afgezien van de voorbereidingen op militair gebied, tamelijk incidenteel geweest. Er zijn vóór en na verschillende maatregelen genomen; er zijn betrekkelijk oude bij, zoals de „Aanwijzingen" van 1937 aan de ambtenaren. Van de overige noem ik b.v. de maatregelen, die genomen zijn met het oog op de spreiding van de goudvoorraad, een opdracht op 7 Mei 1940 aan de gezant te Washington om zo nodig als betaalmeester te fungeren, de wet op de zetelverplaatsing van de naamloze vennootschappen, maatregelen ter voorkoming van het verlies van de handelsvloot, een voorstel tot dislocatie van de Departementen van Algemeen Bestuur. Zo hebben wij er een aantal gevonden, die tamelijk incidenteel zijn.

In dit verband zou ik echter deze vraag willen stellen: Zijn er geen voorbereidingen getroffen ten opzichte van de bescherming van de Regering, van de Koningin en van de leden van het Kabinet, alsmede met het oog op een eventueel vertrek van de Regering? Is het zo, dat die maatregelen eigenlijk zijn tot stand gekomen onder de druk van de gebeurtenissen van de Meidagen zelf?

A. Voor zover ik het mij herinner, is er geen maatregel op dat gebied te voren genomen.

8467. De **Voorzitter:** Ook niet overwogen?

A. Neen.

8468. De **Voorzitter:** Men ging natuurlijk uit van een veel optimistischer veronderstelling ten opzichte van het standhouden van de vesting Holland dan in werkelijkheid het geval is geweest?

A. Het kan zijn, dat er, ook door een vorig Kabinet, wel eens maatregelen overwogen zijn betreffende een vertrek van de Koningin en Ministers. Maar ik herinner mij daarvan althans uit onze tijd niets. De maatregelen van andere aard, die u noemt, zijn voor een deel reeds genomen onder het Kabinet-*Colijn* van 1937. Zo zou het kunnen zijn, dat ook aangaande het vertrek toen iets voorgenomen is, maar ik geloof dit niet.

8469. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan de Meidagen zelf. U weet, dat op de 10de Mei, 's middags om 1 uur, heeft plaats gevonden een bijeenkomst van de Tweede Kamer. Er waren 38 Kamerleden aanwezig, terwijl de Voorzitter, de heer *van Schaik*, een korte redevoering heeft gehouden. Het is echter algemeen opgevallen, dat van de zijde van de Regering niemand aanwezig is geweest. Heeft dat een punt van overweging uitgemaakt? Het was bekend, dat de vergadering zou plaats hebben. Het was een vergadering uit een normale reeks van vergaderingen. De vorige middag had de Minister van Justitie een wetsontwerp te verdedigen, waarvan de behandeling niet ten einde was gekomen; de behandeling daarvan zou de volgende middag gewoon voortgezet worden. Heeft men in de morgen van de 10de Mei niet overwogen, of het gewenst was, dat de Regering daar aanwezig zou zijn?

A. Ik geloof, dat wij niet eens geweten hebben, dat de Kamer bijeenkwam. Ik herinner mij wel, dat ik, toen de heer *van Schaik* mij in de ochtend van de 10de Mei opbelde en vroeg of hij de Kamerzitting toch zou laten doorgaan, daarop niet beslist instemmend heb geantwoord. Hij verzocht mij niet, dat de Regering daar eventueel zou komen, en ik geloof niet, dat wij geweten hebben, dat die vergadering doorging. Ik heb de decisie van de heer *van Schaik* niet gehoord. In ieder geval hebben wij er niet over gesproken, of wij er naar toe zouden gaan.

8470. De **Voorzitter:** Is op die eerste dag ook niet overwogen of het wellicht aanbeveling zou verdienen nog bepaalde regelingen van noodwetgeving tot stand te brengen? U herinnert u, dat in België op de 10de Mei 1940 nog een noodwet tot stand is gekomen, waarbij aan de secretarissen-generaal in geval van vertrek van de Regering wetgevende bevoegdheid werd gegeven. Ook in Noorwegen is het mogelijk geweest nog wetgevende maatregelen met medewerking van het Storting tot stand te brengen. Heeft men dat hier niet overwogen?

A. Neen. Ik kan niet goed begrijpen hoe het mogelijk zou zijn geweest. Dan hadden wij de Raad van State en de Tweede en de Eerste Kamer moeten horen.

8471. De **Voorzitter:** Er is onder dergelijke omstandigheden, wanneer men onder grote druk moet werken, natuurlijk veel mogelijk. De wetgeving in 1939 met het oog op de mobilisatie is ook met fantastische snelheid tot stand gekomen; er is toen zelfs een reeks van wetten tot stand gebracht. Nu waren de omstandigheden veel ernstiger.

A. Maar daardoor moeilijker te hanteren. Toen konden wij vergaderen, wanneer wij wilden.

8472. De **Voorzitter:** Wat betreft de techniek, is er zeer veel mogelijk, wanneer men onder de druk der omstandigheden iets tot stand moet brengen. Ik zeg dit in verband met het feit, dat u spreekt over het horen van de Raad van State.

A. Ik zeg niet, dat juist dit laatste een argument is geweest om het niet te doen. Het is door ons niet overwogen.

8473. De **Voorzitter:** Ik wijs er op, dat de latere constructie van de overdracht van het Regeringsgezag aan de opperbevelhebber, die volkomen improvisatorisch tot stand is gekomen, toch wel bewijst, dat er een lacune was, die noodgedwongen op de een of andere manier moest worden aangevuld.

A. Ja, dat is zo.

8474. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, dat u verwijten zijn gemaakt op grond van het feit, dat u tijdens het bijeenzijn van de Ministers in het Departement van Sociale Zaken steeds 's nachts naar huis ging? Ik hecht er aan dit punt te behandelen, omdat ik u de volle gelegenheid wil geven ons uw visie op deze zaak kenbaar te maken.

A. U bedoelt in Econonomische Zaken op het Bezuidenhout?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Als ik mij wel herinner, ben ik het niet alleen geweest. Er waren enigen, die bleven slapen in de catacomben, zoals wij het noemden, onder het Departement; anderen gingen naar huis.

8475. De **Voorzitter:** Ik heb het ook gehoord van de heer *Bolkekestein.*

A. Ik meen, dat er meerderen zijn geweest, die naar huis gingen. Ik zag daartegen geen bezwaar. Ik ging met mijn secretaris-generaal, de heer *van Asch van Wijck,* iedere avond naar mijn huis. De gehele dag kwamen wij in het Departement van Economische Zaken bijeen. Des avonds kon men altijd telefoneren. Dit is echter niet nodig geweest, ook niet op Zondagavond.

De **Voorzitter:** Toen was de zaak tot een crisis toegespitst.

A. Wij hadden afgesproken Maandagochtend vroeg bijeen te komen. Dit is de dag, waarop wij vertrokken zijn. Ik ben toen heel in de vroegte alléén naar het Departement gegaan, de heer *van Asch van Wijck* is naderhand gekomen. Zondagmiddag vier uur was het critieke ogenblik. Generaal *Winkelman* heeft de heer *Dijxhoorn* en mij toen te spreken gevraagd. Om vier uur hadden wij met ons drieen op het Departement van Economische Zaken een belangrijke conferentie, waarin generaal *Winkelman* ons de militaire toestand uiteenzette en waarin hij ons zeide, dat, indien er geen hulp kwam van de geallieerden, wij binnen enkele dagen moesten capituleren. Uitvoerig beschreef hij, hoe door de overmacht in de lucht, niettegenstaande de dappere tegenstand van onze mannen, nagenoeg alle vliegtuigen neergeschoten waren en hoe wij ook door gebrek aan zware artillerie machteloos zouden staan. Wij hebben toen gezegd: „Wij zullen naar Londen telegrapheren en hulp vragen. Maandagochtend zijn wij bijeengekomen om daarop het antwoord te ontvangen en er over te beraadslagen. De heer *van Kleffens* was reeds in Londen, zodat de telegrammen via hem gingen. Des Maandagochtends bijeenkomende, konden wij nog niets beslissen, voordat het antwoord er was. Na het ongunstige antwoord hebben wij ongeveer tot 1 uur gedelibereerd over de quaestie, of wij moesten gaan of niet. Dit was een ochtend, waaraan ik een levendige herinnering bewaar, ook om de ontroering, waarmee èn de heer *Dijxhoorn* èn de heer *Winkelman* spraken over wat moest gebeuren. Ten slotte was beider advies om te gaan, daar bij gebreke van hulp der bondgenoten capitulatie onvermijdelijk was. Ik heb noch dien Zondagavond, noch een andere avond iets verzuimd. Men wist altijd waar ik was. Ik kon in de catacomben niet slapen en daarom was het beter, dat ik naar huis ging. Mijn secretaris-generaal ging met mij mede, zodat ik alles met hem bespreken kon. Hij heeft al die dagen bij mij gelogeerd, zodat ik assistentie in huis had. Ik geloof, dat dit ten slotte nooit opgerakeld zou zijn, indien er niet andere motieven waren.

8476. De **Voorzitter:** Mag ik even teruggrijpen op 11 Mei? Wij hebben in de stukken een telegram gevonden, dat op 11 Mei 1940 door de Koningin zou zijn gestuurd aan de Koning van Italië om te bewerkstelligen, dat de burgerbevolking voor oorlogscatastrophen zou worden behoed en dat de grondbeginselen van de menselijkheid door alle oorlogvoerende Staten zonder onderscheid zouden worden in acht genomen. Is u van dit telegram iets bekend?

A. Daarvan herinner ik mij niets. Italië was nog niet een oorlogvoerende Mogendheid.
Ik begrijp niet goed de betekenis van het telegram.

De **Voorzitter:** Bemiddeling!

A. Bemiddeling? Bij Duitsland?

De Voorzitter: Ja, bij de oorlogvoerenden.

A. Juist. Dat kan natuurlijk.

8477. De **Voorzitter:** Het is wel interessant te verifiëren hoe dit telegram in de wereld is gekomen. U herinnert het zich in ieder geval niet en de Minister van Buitenlandse Zaken was afwezig. Misschien kan de heer *Snouck Hurgronje* inlichtingen geven?

A. De Minister van Buitenlandse Zaken werd vervangen door de heer *Snouck Hurgronje,* die ook in de Ministerraad kwam, als het nodig was.

8478. De **Voorzitter:** Dan een ander punt. Zondag 12 Mei is 's ochtends in de Adelheidstraat in den Haag een vliegtuig neergeschoten, waarin zat de adjudant van generaal *von Sponeck* en waarin zich documenten bevonden, die licht verschaften over de plannen van de Duitsers met den Haag, de Regeringsgebouwen, de Regeringspersonen, dus uitermate belangrijke documenten. In de loop van die Zondag zijn ze ter hand gesteld aan de opperbevelhebber, die blijkbaar het belang van de documenten heeft ingezien en ze heeft laten brengen naar het Departement van Buitenlandse Zaken. Daarmede waren zij dus gekomen in de Regeringssfeer.
Zijn deze documenten nog overgelegd aan de Ministerraad of de Minister-President?
Ik kan mij voorstellen, dat deze documenten van invloed geweest hadden kunnen zijn op de beslissing van „al of niet vertrekken", waarvoor het Kabinet stond.
U weet misschien, hoe het verder met die documenten is gegaan. Zij zijn na de capitulatie door Buitenlandse Zaken gebracht naar het gezantschap van de Verenigde Staten, meegenomen naar Amerika en via Amerika na de oorlog hier weer teruggekomen.

A. Dat wist ik niet.

8479. De **Voorzitter:** De vraag is dus of deze documenten tijdig — dat zou gebeurd moeten zijn Zondagavond of Maandagmorgen vroeg, want toen zijn de beslissingen gevallen — ter kennis van het Kabinet zijn gebracht.

A. Ik geloof het niet. Is het vliegtuig neergeschoten op Zondag?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Ik herinner mij, dat ik in die dagen hoorde, dat er een opdracht gevonden was om de Koningin per transportvliegtuig naar Berlijn te brengen. Men dacht (volgens dat gevonden stuk), dat Nederland de eerste dag bezet zou zijn en men dan de Koningin in handen zou hebben. Zij zou dan per transportvliegtuig naar Berlijn moeten worden gebracht. Dat stuk was gevonden in de papieren van een neergeschoten generaal of een andere officier. Ik weet niet, of het daarop doelt.

8480. De **Voorzitter:** Ik denk het niet. Wat u voor de geest staat, zal wel een ander gerucht zijn. Deze voorstelling van zaken komt voor in het boek van de heer *van Kleffens* „The rape of the Netherlands", doch schijnt niet juist te zijn. Het is niet zo verwonderlijk, indien het niet juist is, omdat de heer *van Kleffens* hier niet aanwezig was; hij heeft het van horen zeggen. Ik vermoed dus, dat u wat u voor de geest staat later in Londen hebt vernomen.

A. Ik heb het, meen ik, in die dagen in den Haag gehoord. Ik zou het van de heer *Snouck Hurgronje* hebben kunnen horen. Ik kan mij daar echter in vergissen.

8481. De **Voorzitter:** De vraag, waarom het gaat, is, of de inhoud van de papieren, die ik bedoelde, in de loop van Zondagavond of Maandagochtend ter kennis van de Regering is gebracht.

A. Neen.

8482. De **Voorzitter:** Die hebben geen onderwerp van overweging uitgemaakt bij de beslissing, die men Maandag nam?

A. Neen.

8483. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u iets vragen over het vertrek van het Prinselijk gezin en van de Koningin. Hoe is dat eigenlijk gegaan naar uw voorstelling? Is het Kabinet daarbij betrokken geweest, of is het onafhankelijk van de Regering gebeurd?
Het Prinselijk gezin is vertrokken op Zondag 12 Mei, H. M. de Koningin de vroege ochtend van Maandag 13 Mei.

A. Het Kabinet is vertrokken na H.M. de Koningin, ook op 13 Mei. H.M. heeft het standpunt ingenomen, dat Zij op dit punt het advies van de opperbevelhebber moest volgen.

8484. De **Voorzitter:** Er is in dit verband een merkwaardige controverse. De heer *Dijxhoorn* vertelt, dat hij tijdens de besprekingen van Maandagmorgen gezegd heeft, dat het de hoogste tijd was, dat H.M. zou vertrekken, en dit ook heeft medegedeeld aan de adjudant van H.M. Tijdens die zelfde besprekingen is ook het bericht binnengekomen, waarschijnlijk enige tijd later, dat H.M. de Koningin 's morgens om negen uur vertrokken was. Nu zegt de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum — en hij heeft dit zeer nadrukkelijk hier bevestigd —:

> „Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

De controverse komt nu hierop neer, dat, naar de voorstelling, die de andere heren geven, eigenlijk eerst iets van het Kabinet, of beter gezegd van een van de leden van het Kabinet, is uitgegaan op de ochtend van de 13de Mei en dat inmiddels H.M. de Koningin zelfstandig maatregelen had genomen, op grond van hetzelfde advies, dat generaal *Winkelman* aan het Kabinet had uitgebracht, terwijl de heer *Gerbrandy* zegt, dat al op Zaterdag 11 Mei H.M. de Koningin geadviseerd is de Residentie te verlaten.

A. Ik herinner mij van hetgeen de heer *Gerbrandy* zegt niets.

8485. De **Voorzitter:** Aan de andere kant is het natuurlijk zo, dat het, wanneer het Kabinet dit pas op de ochtend van de 13de Mei zou hebben gedaan, eigenlijk wel laat was. Het Kabinet had er zich wel van te voren rekenschap van kunnen en behoren te geven, wat er met H.M. de Koningin moest gebeuren.

A. Het Kabinet wist, dat H.M. de Koningin op dit punt à la suite van generaal *Winkelman* was en dat Zij zijn advies zou volgen. Dit advies hadden wij de vorige middag al gehoord, zodat wij toen wel als sous-entendu konden aannemen, dat H.M. die dag zou vertrekken. Ik herinner mij overigens van het vertrek niet veel meer dan een telefoongesprek in Hoek van Holland. U weet, dat wij in Hoek van Holland enige uren moesten wachten. Toen was H.M. reeds vertrokken. Ik heb de heer *Snouck Hurgronje* daar over een andere zaak opgebeld en deze heeft toen zijnerzijds tot mij gezegd: wilt gij, zo enigszins mogelijk, bevorderen, dat H.M. naar Staats-Vlaanderen gaat en niet naar Engeland, want de reactie op Haar vertrek in den Haag is ongunstig. Dit was de bekende misvatting der eerste dagen. Overigens was H.M., toen Zij vertrok, ook zelf van plan zo mogelijk naar Staats-Vlaanderen te gaan, doch dat kon niet meer.

8486. De **Voorzitter:** Wat er gebeurde met de persoon van H.M. de Koningin is ook uit staatsrechtelijk oogpunt van dusdanig groot belang, dat er een volkomen coördinatie had behoren te bestaan tussen het Kabinet en de Koningin over het vertrek van H.M.; anders gezegd: het Kabinet had in voortdurend contact behoren te staan met de Koningin, ten einde Haar van advies te dienen, zodat H.M. tot een eventueel vertrek alleen had kunnen besluiten, wetende, hoe het Kabinet er over dacht. Dat lijkt mij de juiste verhouding.

A. Deze opvatting vind ik plausibel.

8487. De **Voorzitter:** Ik heb het gevoel alsof men naast elkaar heen gehandeld heeft. Alleen in de opvatting van Minister *Gerbrandy* zou er een positief advies van 11 Mei 1940 geweest zijn. De mening, zoals die staat in het Memorandum, heeft echter in de hier afgelegde verklaringen weinig of geen steun gevonden.

A. Die kan ik ook geen steun geven. Dat er een lacune is geweest, moet ik beamen.

8488. De **Voorzitter:** Het andere punt is het vertrek van het Prinselijk gezin. Indien ik goed ben ingelicht, is dit geheel buiten medeweten van het Kabinet gebeurd. Dat heeft men eenvoudig vernomen toen het gebeurd was.

A. Dit heeft geen staatsrechtelijke betekenis.

8489. De **Voorzitter:** Betrekkelijk. Men kan redeneren, dat met name de Prinses en Haar kinderen de voortzetting van de dynastie zijn.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

8490. De **Voorzitter:** In zoverre heeft het wel staatsrechtelijke betekenis.

A. Dit is toch een andere verhouding, omdat Zij geen actieve rol vervulde.

8491. De **Voorzitter:** Ongetwijfeld. Ik constateer alleen, dat ik ook hier meen te zien een gebrek aan coördinatie.

A. Ja, er zijn fouten gemaakt in de Meidagen.

8492. De **Voorzitter:** Bij het besluit om weg te gaan, is het wel gewenst geacht, dat er geen gezinsleden van de Ministers zouden meegaan, ten einde te voorkomen, dat de indruk werd gewekt, dat men vluchtte of zich veilig stelde?

A. Juist, Mijnheer de Voorzitter.

8493. De **Voorzitter:** Hebt u achteraf niet de indruk, dat het beter ware geweest, indien men nog enige hoge ambtenaren meer had meegenomen? Dit had toch kunnen gebeuren, zonder in ernstige mate de diensten te ontwrichten, en het zou de positie in Londen gemakkelijker hebben gemaakt.

A. Die indruk kan misschien zijn ontstaan in de latere jaren, toen ik er niet meer was. Ik heb nooit gedacht: Jammer, dat die en die hoge ambtenaar niet meegegaan is.

8494. De **Voorzitter:** U verkeerde persoonlijk in goede omstandigheden. U hadt uw secretaris-generaal en de heer *Mackay* bij u.

A. Dat is zo.

8495. De **Voorzitter:** De andere heren hebben later alle mogelijke krachten moeten aantrekken, die misschien niet die ambtelijke ervaring hadden, waarover de gewone ambtenaren beschikken.

A. De Minister van Economische Zaken had b.v. de heer *van Rhijn* bij zich, toenmaals Minister van Landbouw, maar kort te voren nog zijn secretaris-generaal, terwijl ook de Minister van Defensie enige heren bij zich had.

8496. De **Voorzitter:** De Minister van Defensie had zijn twee adjudanten bij zich en de marinestaf, die later is overgegaan.

A. Mij is nooit gezegd door mijn collega's, dat zij een gemis van ambtenaren gevoelden in die tijd.

8497. De **Voorzitter:** In de eerste tijd was de opzet van het apparaat zeer bescheiden.

A. Behalve de heren *van Asch van Wijck* en *Mackay* is later ook de heer *Beijen* gekomen, oudtijds verbonden aan de Generale Thesaurie. Hij was heel nuttig zowel voor Financiën als voor Economische Zaken. Hij kwam niet uit Holland.

8498. De **Voorzitter:** In de stukken is nog van een controverse gebleken, nl. tussen de heer *Gerbrandy* en de heer *van den Tempel*.
De heer *Gerbrandy* zegt op blz. 4 van zijn Memorandum:

> „Op mijn verzoek had op dien Zondagavond een bijeenkomst (niet officieel, want er was geen voorzitter) van de achterblijvende Ministers plaats, waarin ik den nadruk legde op de noodzakelijkheid te voorkomen, dat het Kabinet of leden der Regeering werden gevangengenomen,".

De heer *van den Tempel* zegt op blz. 14 van zijn boek in een noot: „De mededeelingen van prof. *Gerbrandy* op blz. 4 van „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen" zouden ten onrechte

den indruk kunnen wekken, alsof het vertrek der Regeering naar Engeland vrucht zou zijn geweest van zijn initiatief."

Ik vind dat nogal een merkwaardige controverse. Ik zou mij heel goed kunnen voorstellen, dat er ten opzichte van het vertrek van de Regering naar Engeland eigenlijk van een bepaald initiatief van een bepaald persoon niet zozeer sprake is geweest. Men heeft er uren en uren over gepraat, hoe het wel zou en hoe het niet zou. Ik vind het aan de andere kant niet zo heel belangrijk. Hebt u enig oordeel over deze controverse?

A. Ik geloof, dat de heer *van den Tempel* op dit punt juist is en dat het niet speciaal het initiatief van de heer *Gerbrandy* was.

8499. De **Voorzitter:** Alleen, in de bijeenkomst van Zondagavond was u niet aanwezig.

A. Maar toen wij Maandagochtend begonnen, stonden wij volkomen blanco. Er kan geen besluit genomen zijn op zijn initiatief. Onderhandse gesprekken zijn er zoveel geweest. Maandagochtend is de zaak urenlang besproken, terwijl ik mij in die discussie van Maandagochtend niet herinner een buitengewoon optreden van de heer *Gerbrandy*. Het waren voornamelijk de heren *Dijxhoorn* en *Winkelman,* die daar de motoren waren.

8500. De **Voorzitter:** Het volgende is een punt, dat wel van groot belang is. De bespreking, die Maandagochtend heeft plaats gehad, leidde er toe, dat aan het einde generaal *Winkelman* is vertrokken met een zekere volmacht, zou ik willen zeggen. De heer *Dijxhoorn* heeft het hier uitvoerig verteld, ongeveer zo, dat generaal *Winkelman* aanvankelijk van ander oordeel was, namelijk zeide: er moet worden doorgevochten tot de laatste man en de laatste patroon, terwijl de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd: als soldaat ben ik dat volkomen met u eens, maar ik meen, dat de Regering dat standpunt niet mag innemen, doch het standpunt moet innemen, dat geen nodeloze offers mogen worden gebracht, dus dat men de strijd zo lang mogelijk moest doorvoeren, maar geen nodeloze offers mocht eisen. En dan zegt hij: generaal *Winkelman* heeft ten slotte na de discussie volkomen met dat standpunt ingestemd.

Het beeld, dat wij er dus van krijgen, is, dat generaal *Winkelman* is weggegaan met een blanco volmacht ten opzichte van het militaire, die hij naar eer en geweten had uit te voeren, maar zich daarbij zeer welbewust was van de richtlijnen van het Kabinet, namelijk dat hij de strijd wel is waar zo lang mogelijk moest voortzetten, maar geen nodeloze offers mocht brengen. Zoals ik het op het ogenblik zeg, ziet generaal *Winkelman* het ook.

Komt het overeen met uw mening?

A. Het komt er geheel mee overeen. Hij is gemachtigd te capituleren op het ogenblik, dat hij meende, dat het gewenst was, d.w.z., dat het generlei nut meer voor het land zou hebben, wanneer hij doorvocht. Dat was de opdracht.

8501. De **Voorzitter:** Nu komt er een tweede punt bij. Op een gegeven moment zijn de Ministers naar Hoek van Holland gegaan; toen zijn de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* achtergebleven op grond van de motieven, die zij hadden om niet met de overige leden van het Kabinet mee te gaan. Nu was een van deze motieven, dat bij hen sterk voorzat (zo heeft de heer *van Rhijn* het ons gisteren verteld; de heer *Steenberghe* is niet in het land, van hem hebben wij er nog niets van gehoord), dat zij zich rekenschap gaven van het hiaat in de uitoefening van het hoogste gezag, dat hier zou kunnen ontstaan, waarom zij meenden, dat het gewenst was, dat althans een paar Ministers hier bleven. De overige leden van het Kabinet zijn toen naar Hoek van Holland gegaan en de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* bleven achter en hebben toen — ik zeg het nu allemaal volgens de mededelingen van de heer *van Rhijn* — een bespreking gehad met de heer *Snouck Hurgronje,* waarbij zij verder hebben overwogen hoe het moest met de opvulling van dit hiaat; tijdens die besprekingen zouden zij tot de conclusie zijn gekomen, dat de beste methode was het Regeringsgezag over te dragen aan de man, die op dat moment in Nederland de meeste autoriteit had, nl. de opperbevelhebber van land- en zeemacht; zij zouden toen direct gehandeld hebben, de secretarissen-generaal en generaal *Winkelman* hebben uitgenodigd en bij monde van de heer *Steenberghe* aan generaal *Winkelman* het Regeringsgezag hebben overgedragen.

Dit is een complement van de opdracht, die generaal *Winkelman* die morgen van de Ministerraad had gekregen. Deze laatste had alleen betrekking op het militaire; nu werd hem overgedragen het civiele gezag.

Voor ons was het zeer interessant deze gang van zaken te vernemen, omdat daarvan niet heel veel bekend is. Men heeft hier dus de figuur, dat de Ministerraad naar Hoek van Holland ging, dat H.M. de Koningin reeds in Engeland of op weg daarheen was en dat twee Ministers, die achtergebleven waren, zonder dat op dat moment de rest van de Ministers, laat staan H.M. de Koningin, het wisten, het Regeringsgezag — excusez un peu! — overdroegen aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Ik zeg dit niet met de bedoeling dit als afkeurenswaardig te qualificeren, doch het is buitengewoon merkwaardig en historisch van ontzaglijk groot belang. Ik begrijp heel goed, dat de omstandigheden moeilijk waren. Ik heb de heer *van Rhijn* gevraagd: Hoe is het verder gegaan? Is het op de een of andere manier gelegaliseerd? Hij heeft gezegd: „Het is alles zeer informeel gegaan. Al pratend kwamen tot wij deze oplossing."

Nadat het geschied was, hebben de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* de mededeling gekregen, dat zij met de andere Ministers mede naar Engeland moesten gaan. Dat was toen voor hen aanvaardbaar, want het voornaamste motief om achter te blijven, de voorziening in het hiaat in het hoogste gezag, was vervallen.

Zij zijn in Hoek van Holland gekomen en hebben aan de andere Ministers verteld wat zij verricht hadden; het werd algemeen goedgekeurd. Later is in Londen, bij monde van de heer *Steenberghe,* van deze gebeurtenissen mededeling gedaan aan H.M. de Koningin, die hieraan blijkbaar eveneens Haar goedkeuring heeft gehecht. Men zou de contructie kunnen volhouden, dat dit alles ten slotte gedekt wordt door een besluit van de Regering. Wat is uw mening hierover?

A. De feiten zijn volkomen juist. Men moet echter wel bedenken, dat het iedere minuut te laat kon zijn. Zondag dacht men al, dat het ieder ogenblik uit kon zijn en dat de Regering gevangen kon worden genomen. Er was een landing van parachutisten, die evenwel geen effect heeft gehad; er werd gevochten in het Haagse Bos. Er was haast bij. De heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zijn achtergebleven om dat te doen, maar ook, omdat zij twijfelden omtrent de vraag, of het wel gewenst was, dat de Regering vertrok.

8502. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, stond toen nog niet absoluut vast, dat men naar Engeland zou gaan en dat de doelstelling van het vertrek was te zorgen, dat de oorlogvoering van het Koninkrijk als geheel voorgezet kon worden.

A. Dit was inderdaad het doel.

8503. De **Voorzitter:** In de ochtend in den Haag al, of is het eerst tot perfectie gekomen bij de beraadslagingen in Hoek van Holland?

A. In den Haag werd besloten tot vertrek, opdat de oorlog voorgezet kon worden. Het gaan naar Engeland werd, zo ik mij wel herinner, eerst perfect bij de beraadslagingen in Hoek van Holland. Ik geloof, dat de feiten verder juist zijn. Zoals u zegt: „Het is historisch een buitengewoon merkwaardig iets". Dat is volkomen juist. U heeft er aan toegevoegd, dat het niet afkeurenswaardig is, hetgeen wordt gesteund door het feit, dat het een uitzonderlijke noodtoestand was. Het had best kunnen zijn, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* niet meer hadden kunnen terugkomen. Zij hebben goed werk gedaan door generaal *Winkelman* zijn opdracht te geven. Ik weet niet, of de goedkeuring van het Kabinet reeds uit Hoek van Holland is gekomen. Wel weet ik, dat ik daar met de heer *Steenberghe* heb getelefoneerd, voornamelijk om hem te bewegen met ons mee te gaan.

8504. De **Voorzitter:** Volgens de heer *van Rhijn* had de overdracht juist plaats gevonden toen u telefoneerde.

A. Hij kan dan toen reeds approbatie gevraagd hebben. Ik herinner mij, dat ik getelefoneerd heb, maar ik weet niet, of hierover is gesproken.

8505. De **Voorzitter:** Deze gang van zaken illustreert nog eens te meer, dat het wenselijk was geweest, dat het Kabinet in de ochtend van 10 Mei 1940 had overwogen, of misschien een bepaalde noodwetgeving nodig was geweest. Achteraf is het ten slotte nog redelijk gelopen en ik geloof, dat in het algemeen niemand zich kan beklagen over de keuze van de persoon, aan wie het Regeringsgezag is overgedragen. Het is allemaal redelijk verlopen. Ik zou mij echter hebben kunnen voorstellen, dat het Kabinet ampel overwogen had hetzelfde te doen als men in België heeft gedaan en een vorm had

gezocht en gevonden voor een noodregeling, die dan wettelijke goedkeuring had kunnen krijgen. Dit is niet overwogen?

A. Ik geloof het hierom niet, omdat de toestand anders was dan in België. De aanval was heel wat stringenter. Op 10 Mei 1940 waren er landingen op tal van plaatsen in Zuid-Holland, waarvan de heer *Dijxhoorn* zeide: „Ik had het als technicus niet mogelijk geacht, dat men reeds kon doen wat nu gebeurd is." Dit betrof de landingen van parachutisten in zeer grote aantallen met mitrailleurs en soortgelijke wapens. Het was de eerste keer, dat dit op die voet geschiedde.

8506. De **Voorzitter:** U weet niet meer op welk moment het besluit tot vertrek en de doelstelling, zoals die later algemeen bekend is geworden, tot stand zijn gekomen? Kan het zijn, dat het in Hoek van Holland perfect is geworden?

A. Het besluit tot vertrek is in den Haag genomen.

8507. De **Voorzitter:** Had u, toen u uit den Haag wegging, het idee: Wij zullen proberen naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan of had u toen al het idee: Engeland?

A. Dat weet ik niet zeker, maar ik meen, dat het besluit om naar Engeland te gaan eerst perfect werd in Hoek van Holland.

8508. De **Voorzitter:** En de overweging waarom men wegging? Ik kan mij voorstellen, dat in de eerste ogenblikken hoofdzakelijk de overweging gold: wij moeten zorgen, dat de Regering niet in handen van de Duitsers valt. Dit is de negatieve reden, maar de positieve reden is: de Regering moet niet alleen niet in handen van de Duitsers vallen, maar moet bovendien in het belang van het Koninkrijk blijven werken.

A. Dat is voor mij hetzelfde: „de Regering moet niet in handen van de Duitsers vallen" en „zij moet niet haar bewegingsvrijheid verliezen met het oog op haar taak ten behoeve van het Koninkrijk". Buiten die taak was het van hoegenaamd geen belang of zij in handen van de Duitsers viel. Maar omdat het bestuur van het Rijk en de oorlog moesten worden voortgezet en het contact met de koloniën moest worden bewaard, was het 's lands belang, dat zij niet in handen van de Duitsers viel of, als zij niet werd gevangengezet, niet haar bewegingsvrijheid verloor. Zij moest zelfstandig kunnen blijven handelen.

Dit alles was alleen belangrijk, omdat zij haar taak had.

8509. De **Voorzitter:** Heeft dit al direct gespeeld?

A. Dat staat voor mij vast. Dat was ook de reden, waarom wij zeiden: de dames gaan beter niet mee. Ook de schijn moest vermeden, dat het een uitwijken van emigranten was. De Regering had geheel andere motieven dan de émigré's.

De **Voorzitter:** Ik ben nu, wat mij betreft, door de bespreking van de Meidagen heen en kom aan de Londense periode.

De zitting wordt voor tien minuten geschorst en daarna hervat.

8510. De **Voorzitter:** Wij komen thans tot de punten *c, d* en *e,* vermeld in uw oproepingsbrief. Een deel van de problemen, die daarbij aan de orde komen, is ook behandeld in de uitspraken van het bijzonder gerechtshof en de bijzondere raad van cassatie. Hier heeft de Enquêtecommissie rekening te houden met het feit, dat daaromtrent een rechterlijk gewijsde bestaat. Aan de andere kant zijn er een aantal onderwerpen, die niet ten grondslag liggen aan deze uitspraken, doch die in de proces-stukken wel ter sprake zijn gekomen en die vermoedelijk aldaar ter sprake zijn gebracht om ze te plaatsen in het kader van het geheel. Ik geloof, dat het goed is deze onderwerpen met u door te nemen om u volledig de gelegenheid te verschaffen uw visie daarop te geven.

Op de avond van de 14de Mei, na de capitulatie, moest er uitgegeven worden een Regeringscommuniqué. Wij hebben uit de stukken gezien, dat over dat communiqué ampel gediscussieerd is in Grosvenor House. Daarbij waren tegenwoordig een aantal Ministers en als ambtenaren de heren *Pelt* en *Teixeira de Mattos.* Nu wordt er in de stukken gezegd, dat u bezwaar had tegen de oorspronkelijke formulering, althans tegen een formulering, die het doorvechten o.a. in Zeeland duidelijk op de voorgrond zou stellen. Ik zou u willen vragen of u daaromtrent uw opvatting zoudt kunnen en willen geven.

A. Ik heb dat gelezen in geen enkel ander stuk dan in het Memorandum.

8511. De **Voorzitter:** Er is in het dossier een brief van 22 December 1945, die geschreven is door de heer *Pelt* en gericht aan de heer *Gerbrandy.* Ik vermoed, dat dit inlichtingen zijn van de heer *Pelt* aan de heer *Gerbrandy* met het oog op de samenstelling van het Memorandum. In deze brief wordt een uiteenzetting gegeven van hetgeen is gebeurd in „Grosvenor House". Dit is derhalve de lezing van de heer *Pelt.* Hij is hier nog niet gehoord, dus heeft hij het nog niet kunnen bevestigen. In deze brief staat o.a.

> „Dit ontwerp gaf aanleiding tot een zeer langdurige discussie, waaraan met name werd deelgenomen door den Minister-President, prof. *Gerbrandy,* en den heer *van den Tempel.* De meeste aanwezige Ministers gingen in het algemeen, behoudens redactiewijzigingen van secondairen aard, accoord met den zin van het communiqué. De Minister-President formuleerde twee bezwaren:
>
> 1°. dat wij niet met absolute zekerheid wisten of de troepen in Zeeland den strijd voortzetten en of de schepen der Koninklijke Marine in staat zouden zijn de wijk te nemen naar Engelsche havens. Op deze gronden verzette de Minister-President zich tegen de passage in het communiqué volgens hetwelk de troepen in Zeeland en de Marinestrijdkrachten met name werden genoemd als zijnde uitgezonderd van de overgave.
>
> 2°. Dat de opperbevelhebber wel is waar had gehandeld op grond van algemeene hem door de Regeering verstrekte volmachten, maar dat diens beslissing tot overgave uitsluitend voor zijn eigen verantwoordelijkheid kwam en dat dit duidelijk in dit communiqué tot uitdrukking moest worden gebracht.
>
> Wat punt 1 betreft, werd hiertegen door andere Ministers, benevens door de heeren *van Bylandt, Teixeira* en mijzelf, ingebracht, dat wij wel is waar op dit oogenblik niet met zekerheid wisten wat de positie der troepen in Zeeland en van de schepen der Koninklijke Marine was, maar dat wij wel zeker waren van het feit van hun expresse uitzondering in de bepalingen der overgave, aangezien die zekerheid berustte op de rede van generaal *Winkelman,* bevestigd door telephonische mededeelingen uit den Haag.
>
> Jhr. *de Geer* hield echter hardnekkig vol, dat deze passage uit het communiqué diende te worden verwijderd, aangezien de vijand hierdoor slechts zou kunnen worden geprikkeld tot nieuwe wandaden zooals het bombardement van Rotterdam. De meeste andere aanwezigen waren van meening, dat deze passage juist wel gehandhaafd moest worden ter wille van ons prestige bij onze bondgenooten en tegenover de openbare meening in de Overzeesche Gebiedsdeelen en elders in de wereld.
>
> Ten opzichte van het tweede punt concentreerde de discussie zich rondom de vraag of de Regeering met haar communiqué den indruk moest wekken van den opperbevelhebber volledig te dekken in het besluit tot overgave, dat hij had genomen op grond van de hem verleende volmachten, of wel dat de Regeering zich ietwat van hem moest distantieeren door te laten uitkomen, dat het besluit der overgave voor verantwoordelijkheid kwam van den opperbevelhebber op grond van overwegingen, die hij alleen kon beoordeelen."

Ik geloof, dat met de voorlezing van dit stuk de samenvatting van het geval is gegeven.

A. Mijnheer de Voorzitter. Ik kan daaromtrent niets meer zeggen dan in de brochure „Verantwoording" staat, nl. dat ik mij van de bijzonderheden van dit geval niets herinner, maar vermoed, dat er een concept is geweest, waartegen enig bezwaar rees wat de vorm of de opportuniteit betrof, maar stellig niet een bezwaar als hier geïnsinueerd wordt. Bedenking tegen het stelling nemen van Nederland als doorvechtende natie heeft bij mij geen ogenblik bestaan. Dit spreekt trouwens vanzelf. Immers, dit stelling nemen was de grond van ons hele vertrek naar Engeland, waarvan ik mij in de Ministerraad van de ochtend van 13 Mei een warm voorstander betoonde, en werd door dat vertrek op de duidelijkst denkbare wijze aan de buitenwereld kenbaar gemaakt. Dit kan ik nu onder ede bevestigen. Ik weet er meer niet van, al wil ik aannemen dat de heer *Pelt* juist gerapporteerd heeft en de discussie na acht jaar niet meer in mijn herinnering leeft, juist doordat zij voor mij geen principiële betekenis had.

8512. De **Voorzitter:** Er is 15 Mei een radiorede door H.M. de Koningin gehouden van uit Buckingham Palace. Herinnert u zich dat?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

8513. De **Voorzitter:** Was die radiorede een uiting van de Koningin persoonlijk of een Regeringsuiting?

A. Dat was, voor zover ik het mij herinner, van de Koningin persoonlijk. Ik herinner mij niet, dat de rede in de Ministerraad is vastgesteld of door de Ministerraad is ontworpen. Het is een verschil met de proclamatie van de Koningin op de 10de Mei; die is door mij ontworpen, maar deze rede niet.

8514. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu op de radiorede van 20 Mei, die u zelf hebt gehouden. U herinnert u waarschijnlijk, dat daaromtrent ook het een en ander te doen is geweest. De bezwaren komen hierop neer, dat men vond, dat die radiorede niet scherp genoeg de positie stelde en dat u daarover te voren generlei overleg had gepleegd. Dat waren wel de twee hoofdpunten van bezwaar.

A. Ik moet mij ook daaromtrent geheel refereren aan wat ik heb geschreven — het is te lang om nu voor te lezen — op de bladzijden 14, 15 en 16 van de brochure „Verantwoording" onder het opschrift: „Verheimelijkte radiorede". Ook dat wil ik nu onder ede bevestigen. Er is geen letter in, die ik niet volkomen handhaaf.

8515. De **Voorzitter:** Een van de passages, waarop men het sterkst is aangevallen, vindt u nagenoeg aan het slot, waar u het hebt over de administratieve instanties in Nederland:

> „Terwijl de Regering van plan is haar plicht te doen, met bebetrekking tot deze onderwerpen, hoopt zij, dat andere administratieve instanties in Nederland haar plicht niet zullen verwaarlozen. Haar plicht is thans, om zo goed zij kunnen met de Duitse autoriteiten samen te werken, en daardoor de bevolking zoveel mogelijk te helpen."

A. Dat was conform, wat de Regering van 1937 reeds had vastgesteld en wat trouwens ook in een bezet land voor de hand lag. Als men het Landoorlogreglement volgt, is het doodgewoon, dat men zegt: laat de bevolking zo min mogelijk van de bezetting last hebben, doordat de ambtenaren hun werk normaal blijven doen. Dat was de situatie de eerste dagen, toen wij nog niet wisten, wat in strijd met het Landoorlogreglement zou gebeuren.

8516. De **Voorzitter:** Er is ook nog — dat is een detailpunt — een verklaring, dat u voor die radiorede bent gegaan naar de plaats, waar die werd uitgezonden, met de heer *Pelt,* en dat deze u heeft gevraagd of hij uw redevoering zou mogen zien en u toen hebt gezegd: „ik heb maar één tekst bij mij", terwijl later, toen u voor de microphoon kwam en aan u door de censor werd gevraagd of u een exemplaar voor hem had, u een tweede tekst produceerde.

A. Daarvan is mij niets bekend. Zoals ik ook op blz. 15 van „Verantwoording" heb uiteengezet, heeft mij het meest getroffen. dat al deze dingen nooit te voren mij zijn voorgebracht; dit had toen toch kunnen gebeuren.

> „Nooit is mij", zo schreef ik, „vóór de verschijning van het Memorandum, hetzij door den schrijver daarvan, hetzij door eenig lid van het Kabinet, eenig verwijt ter zake gedaan, ook niet in meer gekuischten vorm. Evenmin trouwens heeft de schrijver van het Memorandum mij ooit iets ongunstigs gezegd over de radiorede zelf. Het eenige lid van het Kabinet, van wien ik daarover enkele critische opmerkingen vernam, in den meest hoffelijken vorm en nadat ik zelf het onderwerp had aangeroerd, was de Minister van Buitenlandsche Zaken."

Het is alles vele jaren later in het Memorandum voor het eerst onder mijn aandacht gekomen. Dit is voor mij een reden te meer aan de gehele grief geen andere waarde te hechten dan posterieur bijeengezochte bezwaren.

8517. De **Voorzitter:** U weet verder, dat in de processtukken mede een punt van bespreking heeft uitgemaakt het besluit A 1. U hebt dit ten slotte niet willen ondertekenen. Uit verklaringen, daaromtrent afgelegd, is wel duidelijk gebleken, naar ik zeggen mag, dat nagenoeg geen van uw vroegere ambtgenoten de overtuiging heeft, dat, zoals wel gesuggereerd is, u dit besluit niet hebt willen ondertekenen in het kader van uw opvattingen over de voortzetting van de strijd. Zij hebben bijna algemeen verklaard, dat zij van mening zijn, dat uw bezwaren van juridische aard waren. Ik geloof, dat het op zich zelf niet nodig is hierop diep in te gaan. U hebt zelf ook gesteld, dat u vond, dat door dit besluit op zo sterke wijze in de eigendomsverhoudingen van de Nederlandse bevolking werd ingegrepen, dat u dit niet kon ondertekenen.

A. Op blz. 17, 18 en 19 van mijn brochure „Verantwoording" wordt datgene gezegd, wat u in het kort zeer juist resumeert.

8518. De **Voorzitter:** Gelooft u niet, dat, gezien in het gehele verloop van de oorlog, dit besluit op zich zelf toch zeer nuttig heeft gewerkt? Het was een zeer rigoureuze en ingrijpende maatregel, maar het was aan de andere kant een wilde tijd.

A. Gezien de wijze, waarop het besluit uitgevoerd en toegepast is, alsmede de gehele loop van zaken, geloof ik achteraf, dat het nuttig is geweest. Dat is een gevolg mede van de verstandige uitvoering daarvan.

8519. De **Voorzitter:** Er is voorts nog aangevoerd de quaestie van de maatregelen, die nodig waren i.v.m. het verbreken van de diplomatieke betrekkingen door Italië, tot welke maatregelen besloten zou zijn in een vergadering van de Ministerraad, waarin u niet aanwezig was. Ik heb ergens gelezen, dat u hebt gezegd: het is mogelijk, dat ik niet aanwezig geweest ben; ik kan toen wel ziek geweest zijn. U hebt in ieder geval daarmede tot uitdrukking willen brengen, dat u stellig niet, zoals degenen, die dit feit genoemd hebben, gedacht hebben, afwezig zoudt zijn geweest, omdat u liever aan een dergelijke bespreking uw medewerking niet zoudt verlenen?

A. U bedoelt de vergadering, waarin besloten werd met Italië oorlog te voeren? Toen Italië de oorlog verklaard had?

8520. De **Voorzitter:** Aan Engeland en Frankrijk; niet aan Nederland. Het ging er om, welke maatregelen de Nederlanders moesten nemen ten aanzien van de schepen en al dergelijke dingen meer.

A. Ik heb tijdens het vóóronderzoek van de heren *Posthuma* en *Heyink* voor het eerst hiervan gehoord. Zowel van mijn beweerde afwezigheid als van de verdenkingen, die men ook daaraan posterieur weer verbond. Ik herinner mij niet, dat ik in die vergadering afwezig was, maar wèl weet ik, dat ik mij absoluut verenigde met het standpunt, tegenover Italië ingenomen. Ook herinner ik mij, dat de heer *van Kleffens* op een gegeven ogenblik in de Ministerraad een gedachtenwisseling inleidde met de woorden: „Wij verkeren in een vreemde positie tegenover Italië". Als in die vergadering is besloten tot oorlog met Italië, dan was ik aanwezig.

8521. De **Voorzitter:** Kunt u iets zeggen over uw bezoek aan Minister *Churchill,* waarbij u heeft gezinspeeld op een soort vrede van Amiens?

A. Dit is, meen ik, niet behandeld in „Verantwoording". Dat heb ik uitvoerig behandeld in de redevoering, afgedrukt in „Uit de nevelen", blz. (15 en 16). Ik heb daar gewezen op het feit, dat het een vriendschappelijke bespreking was, waarbij wij meer hardop dachten dan voorstellen deden. In de loop van het gesprek zeide ik: Als de oorlog blijft voortduren, zou het dan niet goed zijn eens te denken aan een adempauze, zoals bij de vrede van Amiens tot stand kwam. Er is geen sprake van, dat die vrede voor Engeland oneervol was, zoals men het heeft willen doen voorkomen. Ten betoge daarvan heb ik in genoemde rede geciteerd hetgeen Thiers in zijn „Geschiedenis van het Consulaat en het Keizerrijk", vertelde, nl. hoe men in Engeland uitbundig heeft gejuicht over die vrede. De vrede van Amiens werd daar als een groot festijn gevierd. Het was bovendien mijnerzijds slechts een opmerking, die terloops in het gesprek werd gemaakt.

8522. De **Voorzitter:** En waarop geen bepaalde reactie is gekomen?

A. Daarvan heb ik niets bemerkt. In het Memorandum wordt gezegd, dat Churchill er buitengewoon ontstemd over is geweest. Hij heeft echter alleen gezegd: Dat moeten wij niet doen. Het is een zeer vriendschappelijk gesprek geweest.

8523. De **Voorzitter:** Is het juist, dat u bezwaar heeft gehad tegen de aanstelling van de heer *van Blankenstein* als hoofdredacteur van „Vrij Nederland"?

A. Ik heb persoonlijk geen bezwaar gemaakt. Wel enige andere collega's, o.a. naar ik meen de heer *Steenberghe.*

8524. De **Voorzitter:** Wat was dat voor probleem?

A. Men vreesde, dat hij dingen kon schrijven in „Vrij Nederland", die de Regering niet voor haar verantwoording kon nemen en die ten slotte een min of meer semi-authentiek karakter zouden schijnen te hebben. „Vrij Nederland" was geen Regeringsorgaan, maar men kon het zo opvatten, terwijl de heer *van Blankenstein* in „De Toestand" in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant", die ik altijd met veel smaak heb gelezen, zich voor die tijd te eenzijdig uitte. Nooit heb ik die critiek onderschreven. Ik was het met wat de heer *van Blankenstein* in „De Toestand" schreef over het nationaal-socialisme, steeds volkomen eens.

Ik bedoel nu de tijd vóór de oorlog, tussen 1933 en 1939. Ik heb mij destijds er zeer aan geërgerd, dat hij van de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" afscheid heeft moeten nemen, omdat er bij de redactie van dat blad van de zijde van de handelswereld in Rotterdam werd geklaagd, dat daardoor de betrekkingen met Duitsland werden geschaad; dat heb ik buitengewoon afgekeurd. Ik kan nooit een parti pris tegen hem hebben gehad, dat deed zeggen: die man moet men niet aan het hoofd van „Vrij Nederland" zetten.

8525. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer: voor zover er bezwaren zijn geweest, zijn die stellig niet van u gekomen, maar van anderen?

A. Ja, maar die bezwaren zijn ook niet doorgevoerd: hij is aan „Vrij Nederland" gekomen. Ik heb de bezwaren wel horen uiten; ik meen, dat zij kwamen van de heer *Steenberghe,* maar daaraan wil ik niet gehouden worden. Dat bezwaren zijn geuit, weet ik zeker.

8526. De **Voorzitter:** Even een zijsprong. Bij de processtukken ligt een verklaring van de heer *van Blankenstein,* waarin hij o.a., sprekende over de sfeer in Londen in die periode, zegt, dat daar bepaalde defaitistische stromingen en uitingen waren te constateren; als voorbeeld wijst hij op een van die uitingen, die wij nog niet hebben kunnen verifiëren, maar hierin zou hebben bestaan, dat de heer *Welter* bij een of andere gelegenheid een dronk zou hebben uitgebracht op „de grote Staatsman *Pétain*".

A. Daar herinner ik mij niets van. Dat is misschien na mijn vertrek geweest?

De **Voorzitter:** Neen, dat moet in uw tijd geweest zijn.

A. Heeft hij die dronk uitgebracht aan een diner?

De Voorzitter: Dat weet ik niet. Het schijnt een van de verhalen te zijn, die in Londen de ronde deden.

A. Dat het verhaal gegaan is, acht ik aannemelijk; er gingen veel verhalen. Maar ik dacht het hoogst onaannemelijk, dat de heer *Welter* dit zou hebben gedaan.

8527. De **Voorzitter:** U hebt geen enkele reden te veronderstellen, dat dit verhaal grond heeft?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Het is op zich zelf nuttig, dit vast te stellen.

A. Dat acht ik helemaal in strijd met de opvattingen van de heer *Welter.*

8528. De **Voorzitter:** Er is een tijdlang de opvatting geweest, dat het goed zou zijn — ik meen, dat het zelfs een besluit van het Kabinet is geweest —, de Regeringszetel te verplaatsen van Londen naar Nederlandsch-Indië.

A. Ja.

8529. De **Voorzitter:** Dat is in de latere tijd weer overgegaan. Kunt u iets mededelen over de gronden van dat besluit, van wat er eigenlijk vóór en tegen te zeggen was en hoe men er toe gekomen is?

A. Ja, hier komen wij op een punt, waarop ik u wel zou willen inlichten, maar wat ik eigenlijk, als het ten minste bestemd is authentiek te zijn, niet mag doen. Dat is de verhouding tot de Koningin.

8530. De **Voorzitter:** Inderdaad geloof ik, dat het niet mogelijk is, de verhouding tot de Koningin in discussie te brengen. Maar moet men het niet zo construeren, dat, hoe op een gegeven moment een Regeringsbesluit ook uitvalt en welke invloeden daarop ook hebben gewerkt, ten slotte Ministers daarvoor de verantwoordelijkheid dragen?

A. Juist.

8531. De **Voorzitter:** Zodat men het dus moet houden in de sfeer van de ministeriële verantwoordelijkheid?

A. Juist.

8532. De **Voorzitter:** Ik meen, dat eigenlijk geen andere mogelijkheid bestaat. Ik geef toe: de verhoudingen in Londen lagen natuurlijk anders dan in Nederland, omdat de ene kant van de verantwoordelijkheid (aan de Staten-Generaal) was weggevallen. De Ministers verkeerden aan de ene kant in een zeker luchtledig. Maar moet dit aanleiding zijn om te zeggen: nu is de positie Ministers—Koningin principieel veranderd in die zin, dat men in de discussie kan betrekken de verhouding Ministers—Koningin?

Ik meen, dat men er aan moet blijven vasthouden, ook in deze omstandigheden, dat, als een besluit (voor zover het besluiten zijn, die in een bepaalde vorm zijn genomen) het contraseign van een Minister draagt, hij, hoe dan ook, de verantwoordelijkheid draagt. Dit moet m.i. gelden voor het gehele beleid. Ik geloof, dat het niet anders mogelijk is dan de discussie op dit vlak te voeren.

A. Ik ben dit volkomen met u eens. Het gaat zelfs niet alleen om de verantwoordelijkheid voor het contraseign, dus voor de daad, maar ook voor het „laten". Het geldt ook het niet doen. De Regering bleef volkomen verantwoordelijk voor het niet naar Indië gaan. Wanneer u mij nu vraagt: Hoe komt het, dat het besluit om te gaan niet uitgevoerd is, dan kan ik daarop niet precies antwoorden, maar de Regering bleef verantwoordelijk voor het niet doen en zij nam die verantwoordelijkheid gaarne op zich.

8533. De **Voorzitter:** Dat niet uitvoeren hebt u toch niet medegemaakt?

A. Ja. Het is mogelijk, dat het later nog eens besloten is, maar deze aangelegenheid is in mijn tijd in eerste instantie volkomen afgewikkeld in die zin, dat wij niet zouden gaan.

8534. De **Voorzitter:** U weet, dat de heer *van den Tempel* in zijn boek vrij uitvoerig hierover schrijft en dat hij vertelt, dat er aanvankelijk een meerderheid in de Ministerraad was voor de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Indië, dat het ten slotte toch niet tot onmiddellijke uitvoering kwam en dat men het advies heeft gevraagd van de Gouverneur-Generaal, hetgeen waarschijnlijk enige tijd heeft moeten duren. Dan zegt hij (de Gouverneur-Generaal was er een warm voorstander van; de heer *van den Tempel* blijkbaar niet):

> „Nu scheen Leiden in last. Uiteraard zou ook de Koningin zich in Indië hebben moeten vestigen, een andere oplossing was, bij zetelverplaatsing, moeilijk denkbaar. Maar, naar verluidde, werd gevreesd voor den invloed van de verandering van klimaat op Haar uithoudings- en werkvermogen. Zoo raakte het onderwerp zonder verder gerucht van de agenda.
>
> Het kwam opnieuw aan de orde in Januari 1941, door een démarche van den Gouverneur-Generaal. Inmiddels was de stemming tegen zetelverplaatsing sterker geworden. Zoo nauw mogelijk contact met Indië werd algemeen wenschelijk geoordeeld. Het voornemen voor een reis van *Welter* en *van Kleffens* naar Indië in den naasten tijd kreeg toen vasten vorm."

Het heeft blijkbaar nog eens gespeeld?

A. Daar was ik niet bij. Wat betreft hetgeen u eerst voorlas, daar was ik wel bij. De heer *van den Tempel* laat daar uitkomen, dat het mede afgestuit is op vrees voor de physieke toestand van H.M. de Koningin.

8535. De **Voorzitter:** Voelde u voor de verplaatsing op zich zelf?

A. Ja.

8536. De **Voorzitter:** Op grond van de overweging, dat de Nederlandse Regering op eigen grondgebied was?

A. Ja.

8537. De **Voorzitter:** Er staat natuurlijk tegenover, dat Londen het centrum van de geallieerde oorlogvoering was. Dat men daarmede in nauw contact stond, was ook wel van belang, afgezien van de vraag of het verder wegtrekken van de Nederlandse Regering misschien in ons land een minder gewenste indruk zou kunnen maken.

A. Dat zou aan de indruk in het land in zover ten goede zijn gekomen, dat wij op eigen grondgebied waren.

8538. De **Voorzitter:** Ik vind het argument van het blijven in het centrum van de oorlogvoering toch ook wel belangrijk. Deze quaestie heeft natuurlijk verschillende kanten. Maar hebt u op dit punt verder niets mede te delen?

A. Neen.

8539. De **Voorzitter:** Vervolgens kom ik tot het nogal moeilijke punt van het z.g. compromis-voorstel, dat u in Juli 1940 zoudt hebben gedaan en dat, wat betreft de tekst, afgedrukt is in het

Memorandum van de heer *Gerbrandy*. Kunt u misschien met een enkel woord zeggen, hoe uw opvattingen in die tijd ten aanzien van deze dingen waren en in welk kader dit voorstel moet worden gezien?

A. Het was geen compromis-voorstel, maar een voorstel om te polsen, of een compromis mogelijk zou zijn. Het lag in dezelfde lijn als het aanbod van goede diensten, dat door H.M. de Koningin in November na het uitbreken van de oorlog was gedaan; in dezelfde lijn ook, waarin ik in de radiorede van 3 Januari 1940 had gesproken, nl. dat, indien het op deze wijze doorging, de oorlog tot een gemeenschappelijke ramp zou kunnen worden. Daarom heb ik gezegd: Laten wij zien, of wij met behoud van de volkomen vrijheid en onafhankelijkheid van de westerse democratieën tot overleg kunnen komen. Ik heb hier een uiting in de rede van 3 Januari 1940, welke is afgedrukt in „Verantwoording" (blz. 20) van deze inhoud:

> „Stel u voor twee sterke worstelaars, die op een smal pad aan den rand van een afgrond elkaar omklemd houden, in de volstrekte verzekerdheid bij elk van beiden, dat het gelukken zal den ander naar beneden te werpen. Voor den objectieven toeschouwer staat het vast, niet alleen, dat elk van beiden 50 pct. kans loopt zich te vergissen, maar ook, dat de grootste van alle kansen is, dat beiden zich vergissen en gemeenschappelijk het lot zullen ondergaan, hetwelk de een aan den ander had toegedacht. Aldus zie ik het beeld van wat dreigt, indien de huidige oorlog met de thans beschikbare vernielingsmiddelen tot het bittere einde wordt doorgezet."

Dit was een uitlating uit de tijd, dat wij nog neutraal waren. Maar zij werd gericht tot Mogendheden, die niet neutraal, doch belligerent waren, waaronder het reeds bezette Polen. Wanneer die opvatting oprecht gemeend was, had zij dus ook waarde in onze gewijzigde toestand. Ik heb toen gezegd: Laten wij polsen, of er misschien al genoeg leergeld is betaald om, op de basis van volledig vrijheidsherstel voor de westerse democratieën met kans op gunstig resultaat tot overleg te komen. Dit werd in de dagen van de zomer van 1940 ook gezegd door andere leden van het Kabinet. Ik heb in de brochure „Uit de Nevelen" (blz. 35 en 36) aangehaald hetgeen daarover door de heer *Welter* is gezegd tijdens het onderzoek in mijn zaak. Wat door de heer *Plesman* in Stockholm werd gedaan, lag in dezelfde lijn.

8540. De **Voorzitter:** Was u daarvan op de hoogte? De heer *Plesman* was in de zomer van 1940 in Duitsland en heeft contact gehad met *Göring*. Verder is hij nog in Stockholm geweest. Zijn die voorstellen van de heer *Plesman* doorgedrongen tot de Nederlandse Regering of misschien zelfs door bemiddeling van de Nederlandse Regering overgebracht?

A. Ik weet slechts, dat hij hiervoor is geweest in Stockholm. Toen de quaestie van eventueel overleg in de Ministerraad behandeld werd, heeft de heer *van Kleffens* medegedeeld, dat de heer *Plesman* reeds in die richting werkzaam was. Ook werden door mijn ambtgenoot in dit verband genoemd de pogingen van de gezant van een toen nog neutrale Staat in Londen en van een Quaker in Amerika. Dit werd in die dagen volstrekt niet als ongehoord beschouwd. Het lijkt nu zo anders, nu niet alleen het westen van Europa weer vrij is geworden, maar ook het nationaal-socialisme in Duitsland is ineengestort, waaraan niemand toen dacht. De vraag leefde toen: zal, als deze oorlog onbeperkt wordt doorgezet, dit niet de ondergang van de beschaafde wereld worden? Ik herinner mij, dat op verzoek van de Ministerraad de heer *van Kleffens* naar Lord *Halifax* is gegaan om de aangelegenheid met hem te bespreken. Dit was naar aanleiding van de rede van *Hitler* op 19 Juli. *Halifax* heeft toen geantwoord: Laat hij, als hij wil, met bepaalde voorstellen komen; laat hij ons dit niet over oceanen toeschreeuwen.

8541. De **Voorzitter:** De rede van *Halifax* (welke rede wij hier hebben) was toch in een zeer afwijzende toon gesteld.

A. Ik heb wel eens de indruk gehad, dat hij met zijn antwoord het streven naar overleg zoveel mogelijk ontzien wilde, terwijl hij toch innerlijk reeds overtuigd was, dat tot het bittere einde moest worden doorgezet. In zulk een stemming kan men er toe komen te zeggen: „laat hij met voorstellen komen", levende in het besef: dat doet hij toch niet.

In Nederlandse kringen was het toen volstrekt geen doodzonde aan overleg te denken. Dat heeft de heer *Welter* uitvoerig betoogd in het proces-verbaal in het reeds vermelde vóóronderzoek.

8542. De **Voorzitter:** Had u in uw gedachten, alleen met medeweten en medewerking van de Engelse Regering te trachten tot een compromis te komen, of had u het desnoods los van de Engelse Regering willen doen?

A. Mijn standpunt is geweest, dat wij nooit vrede konden sluiten of ernstig konden onderhandelen zonder medeweten van de Engelse Regering, maar dat wij wel konden polsen.

De grote moeilijkheid in een oorlog is altijd, dat, als een van beide partijen een stap tot samenspreking doet, er prestigeverlies dreigt; dan komt bij de andere de gedachte: „zij schijnt zwak te zijn, nu doorzetten of althans overvragen!" Dat is ook telkens zo geweest in de eerste wereldoorlog. Daarom huiverde men terug voor iedere schijn van te willen onderhandelen.

Daarom was er iets voor te zeggen, dat nu de eerste stap niet door een grote Mogendheid werd gedaan, maar dat door anderen gepolst werd, en dan nog niet rechtstreeks, maar via een gezant van een neutraal land.

8543. De **Voorzitter:** Men zou alleen de Engelsen er van op de hoogte hebben kunnen stellen, dat men wilde polsen. Het behoefde niet naar buiten te blijken, dat de Engelsen het wisten.

A. Dan konden wij ook niet namens de Engelsen spreken.

8544. De **Voorzitter:** Stellig niet. Maar ik bedoel: ging u zover, dat u eventueel zou willen laten polsen zonder de Engelsen te waarschuwen, dat u die pogingen zou willen doen op eigen gezag?

A. Ik weet niet meer precies, hoe ik mij dat dacht; ik trok nu slechts de algemene lijn; maar in bepaalde omstandigheden zou het waarschijnlijk in het belang van de grote geallieerden en van de gemeenschappelijke zaak geweest zijn, hen er in allereerste instantie buiten te laten. Immers, er dreigt altijd het gevaar, dat er iets van doorsijpelt van wie het komt.

8545. De **Voorzitter:** U hebt ten slotte (in September 1940) ontslag gekregen. Wat was de reden van dat ontslag?

A. Dat is formeel geweest de gezondheidstoestand. Op verzoek van de Koningin is het zo gepubliceerd. Maar verder is de gehele procedure iets, waarover ik niet kan spreken.

Die gezondheidsquaestie was ook zeer reëel; ik heb in die dagen hevige zenuwmaagpijnen gehad, evenals in vroeger tijd, maar de laatst voorafgegane 20 jaar niet.

8546. De **Voorzitter:** Maar in de stukken van uw proces hebt u gezegd, dat naar uw indruk ten slotte de reden van uw ontslag was uw voorstel om met vacantie naar Zwitserland te gaan.

A. Ook dit zie ik thans als formeel; meer aanleiding dan oorzaak.

8547. De **Voorzitter:** Was het eigenlijk niet zo (ik stel dit om tot een poging tot reconstructie te komen), dat, als men het verloop van zaken in Engeland ziet, men kan constateren, dat men op een gegeven moment — ongeveer in het najaar van 1940 — èn in Nederlandse kringen èn waarschijnlijk ook in Engelse kringen zeer sterk ging in de richting van de communis opinio, dat de oorlog maar op één manier kon worden beëindigd, nl. doorzetten tot het eind, totdat Duitsland vernietigd was, terwijl men in de periode daarvóór niet van een dergelijke communis opinio kan spreken, omdat in deze periode nog in discussie was de doelstelling van de oorlog en de wijze, waarop deze beëindigd zou kunnen worden? Dat ligt ook voor de hand, want vóór het tijdstip, dat ik noemde, had men gehad de ineenstorting van Frankrijk, Duinkerken en de dreiging van de aanval op Engeland, terwijl na het najaar van 1940 de slag om Engeland gewonnen was. Dit laatste gaf een geweldige opluchting. Toen zag men perspectief en dat is nadien steeds beter geworden. Later zijn bovendien andere grote Mogendheden, nl. Rusland en Amerika, in de oorlog gekomen. Moet het nu niet zo gezien worden, dat uw opvatting eigenlijk wel heel sterk behoorde bij die van de eerste periode, nl. de opvatting, dat het misschien beter was, dat de oorlog beëindigd werd door een bepaald compromis en dat men kan zeggen, dat, toen de overgang plaats vond en de opvatting van de oorlog tot het bittere einde de overhand kreeg, ook in Nederlandse kringen, er inderdaad geen plaats meer was voor een Minister-President, die nog heel sterk stond op de basis van de andere opvatting, zoals u deze zoëven uiteengezet hebt?

Dit is een poging om de achtergrond van het ontslag te schetsen. Ik zou daaromtrent gaarne uw visie willen horen. Is dit een mislukte of een geheel of ten dele gelukte poging?

A. Ik zou dit niet gaarne een mislukte poging willen noemen. Ik vind de poging zeer respectabel. Ik geloof echter, dat u een achtergrond ziet, die ten dele fictief is. Ik heb ontslag genomen in September 1940, terwijl u als nieuwe factor noemt het intreden van de grote Mogendheden in de oorlog. Als u rekent, dat pas op 22 Juni 1941 Rusland en eind 1941 Amerika in de oorlog kwam....

8548. De **Voorzitter:** Ik begon met als een van de eerste symptomen te noemen de mislukte aanval op Engeland in September 1940.

A. Hoewel ik afgetreden ben op 3 September, vraag ik mij, uw gedachtengang nagaande, af: is die constructie wel geheel reëel? Ik weet niet of zij volkomen juist is. De grote mislukking van de bombardementen was half September, toen ik al afgetreden was, en in Boxmoor iedere ochtend met genoegen zag de reusachtige aantallen Duitse vliegtuigen, die neergeschoten waren.

8549. De **Voorzitter:** Ik heb dit moment genomen om even duidelijk aan te geven, waarop men het doorzetten van de veranderde mening kon doen steunen. Ik zie het zo, dat de strijd om die mening gedurende de gehele zomer van 1940 al aan de gang was.

A. In zoverre kan het juist zijn.

8550. De **Voorzitter:** Dan zou men tot de conclusie moeten komen, dat, toen eenmaal de opvatting de overhand begon te krijgen, dat ook van Nederlandse zijde dit standpunt, nl. dat de oorlog tot het einde moest worden gevoerd, moest worden ingenomen, het dan ook juist was, dat de representant van een andere opvatting niet meer de leiding van het Kabinet had. Dat is op zich zelf reëel. Zo bedoelde ik mijn poging van zoëven.

A. Die reconstructie lijkt mij verdedigbaar.

8551. De **Voorzitter:** Ik bedoel dus: Is er inderdaad een zakelijke — ook in uw ogen zakelijke — achtergrond, die heeft geleid tot uw ontslag? Of meent u, dat andere invloeden daarop hebben gewerkt?

A. Wat u onderstelt, is best mogelijk. Ik kom er alleen tegen op, dat hetgeen u mijn opvatting noemt, iets te maken heeft gehad met, zoals het vaak wordt voorgesteld, een andere opvatting omtrent het Duitse regime. Dàt was het bij mij niet, maar de vrees voor een wereldcatastrophe.

De **Voorzitter:** Dat heb ik ook met geen enkel woord gezegd.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik waardeer volkomen wat u zegt.

8552. De **Voorzitter:** Thans zou ik het willen hebben over de Lissabonse periode en uw vertrek naar Nederland.

Het heeft natuurlijk weinig zin, daarop diep in te gaan, omdat deze zaak zo uitvoerig is behandeld in de brochure „Uit de nevelen", waarin is opgenomen uw rede voor het bijzonder gerechtshof. Staat u nog op het standpunt, dat u inderdaad in dezelfde positie verkeerde als iedere ambteloze Nederlander, die, wanneer hij in een plaats als Lissabon verkeerde, kon trachten naar Nederland terug te keren, zoals u dit standpunt in uw correspondentie met de Regering hebt uiteengezet en waarbij u te kennen heeft gegeven, dat u meende, dat daarvan geen enkel gevolg op de publieke opinie in Nederland zou zijn te duchten, of ziet u dit op het ogenblik anders? Dit is eigenlijk de enige vraag, die in dit verband bij mij opkomt.

A. Ik zie dit nog niet anders. Ik zie de zaak nog steeds aldus, zoals uitvoerig in „Uit de nevelen" en „Verantwoording" staat, dat ik eenvoudig als ieder particulier kon terugkeren naar mijn land. Mij is kwalijk genomen, dat ik als ambteloos burger de woonplaats hernam, die ik ambtelijk had verlaten. Ik heb hier toegepast: cessante causa cessat effectus (als de oorzaak ophoudt, houdt ook het gevolg op). In artikel 266 B.W., dat handelt over echtscheiding uit hoofde van kwaadwillige verlating, staat:

> „Wanneer de verwijdering een wettige oorzaak tot grond heeft gehad, zal de termijn van vijf jaar beginnen te lopen van het ogenblik af, waarop die oorzaak heeft opgehouden."

Daar wordt dus niet alleen het zonder wettige oorzaak verlaten gedisqualificeerd, maar ook het continueren van die verlating, nadat de oorzaak heeft opgehouden. Nu is er natuurlijk geen sprake van, dat dit artikel in casu effectieve betekenis zou hebben gekregen, maar wel wijst het er op, dat ook het Burgerlijk Wetboek meent, dat, wanneer de wettige oorzaak voor het verlaten van zijn gezin opgehouden heeft te bestaan, een nieuwe situatie is geschapen. Ik zal natuurlijk niet zeggen, dat dit artikel mijn terugkeer heeft beheerst. Ik zeg het alleen om duidelijk te maken, waarom naar mijn mening die terugkeer regelmatig was.

Ik kan overigens zeggen, dat ik het waarlijk niet deed uit gemakzucht. Ik kreeg brieven uit Indië, waar ik drie kinderen had, die het mij zeer aanlokkelijk maakten, daarheen te gaan; zij wisten nog niet, wat er in Indië ging gebeuren. Mijn dochter, die in Bandoeng zat, had mij geschreven: ik zit op het mooiste plekje van Java (u weet, het ligt 600 m hoog en heeft een Europees klimaat), ik geneer mij een beetje, dat er zo geleden wordt in de wereld en ons land, terwijl ik hier met een gelukkig gezin zit. Een zoon in Balikpapan schreef mij in gelijke geest.

Ik had het gevoel de keus te hebben tussen het rustige leven in Indië en het leed in Holland, waar ik een steun voor de mijnen kon zijn, maar waarover ik de donkerste berichten ontving. Zo sprak ik in Portugal een dame uit Holland, die op reis was naar Indië, maar de Duitsers had wijsgemaakt, dat zij naar Italië ging, omdat zij bestuurslid van de vereniging Nederland—Italië was. Zij zeide mij, dat er in Holland een terreur heerste.

Er is mij wel eens gevraagd: wanneer ge alles had kunnen voorzien, wanneer ge had kunnen voorzien, hoe die terugkeer, die niets anders was dan een zuiver particuliere daad van een gewezen Minister, misduid zou worden als een politieke daad, zoudt ge dan toch zijn teruggekeerd? Men weet nooit zeker, wat men gedaan zou hebben, als men iets voorzien had, maar ik geloof, dat ik het toch zou gedaan hebben, omdat ik het een morele plicht achtte.

8553. De **Voorzitter:** Op blz. 9 van „Verantwoording" zegt u:

> „Had ik het groote misverstand kunnen vermoeden, dat op deze wijze gewekt werd, dan was dit misschien op mijn besluit niet zonder invloed gebleven. Lucas 17 : 1 en 2 had daarbij richtsnoer kunnen zijn. Maar dit ware dan een concessie geweest, vreemd aan eigen inzicht."

A. Dat was dan een ander motief geweest dan eigen veiligstelling tegen misduiding en laster. Het motief van Lucas 17. Daar staat, dat men de kleinen niet moet ergeren. Beter is het — wordt daar gezegd — met een molensteen om den hals in de zee te worden geworpen dan de kleinen te ergeren.

De mensen, die mijn terugkeer verkeerd begrepen hebben, zijn dan hier gedacht als de kleinen.

Overigens is dit punt niet van doorslaand belang, want ik heb nooit ontkend, dat een andere mening verdedigbaar is. Ik eerbiedig volkomen de mening dergenen, die zeggen, dat ik ook als ambteloos burger niet vrij was te handelen en dat ik had moeten doorgaan in de lijn alsof ik nog Minister was. Er zijn verscheiden mensen in Holland, die mij volkomen hebben begrepen en bleven vertrouwen, doch die altijd gezegd hebben: en toch keur ik uw terugkeer af!

8554. De **Voorzitter:** Men kan deze zaak natuurlijk abstract-juridisch en in het bijzonder staatsrechtelijk, in het kader van de positie van Minister en gewezen Minister, trachten te beoordelen. Maar gedurende de oorlog is het geen normale tijd en spelen psychologische factoren een veel grotere rol dan anders. Als er eenmaal oorlog is, moeten alle burgers, ook wanneer zij ambteloos zijn, op alle mogelijke wijzen in het gareel van de oorlogvoering lopen, en dit vaak op een wijze, zoals men in normale tijden nooit had kunnen dromen. Dan moet men tal van dingen doen, die onder normale omstandigheden eenvoudig zouden worden afgewezen als de grootste inbreuk op de vrijheid. Men ziet, dat men zich in oorlogstijd moet schikken en dat de Regering sterke leiding geeft. Dit leidt tot de conclusie, dat men zich in oorlogstijd, ook al is men ambteloos burger, in het gareel moet plaatsen. Men wordt dan in sterke mate geleid door het centraal gezag, dat de Regering is. Op die grond is het dan in een bepaald geval beter, ook wanneer men haar inzicht in concreto niet deelt, zich toch te schikken naar het oordeel van de Regering. Dit is een redenering, waarvoor ook ruimte is.

A. Dit laatste ben ik geheel met u eens en heb ik erkend in mijn geschrift. Het is dan echter een verschil van opvatting. Mij heeft geërgerd, dat de betekenis van mijn terugkeer misduid is. In mijn geschrift „Uit de Nevelen" heb ik op blz. 22 gezegd:

> „Er is kortgeleden in zeker Kamerdebat gesproken — te recht of ten onrechte — van een phantoom Linggadjati en een werkelijk Linggadjati.
>
> Die terminologie kan hier overgenomen.
>
> Het phantoom van mijn terugkeer was: een knieval voor den vijand, een vergoelijking van den inval, een berusting in den bezettingstoestand, een daad van ontrouw aan mijn beginselen, een verloochening van mijn verleden, een begin van verraad.
>
> Mijn werkelijke terugkeer was: de onpolitieke repatrieering van een ambteloos burger, die na de nederlegging van zijn ambt zich weer gevoelde als gewoon mensch, omdat het ambt nooit

een hoogere heerlijkheid voor hem heeft gehad dan gelegen was in het dienstbetoon, waartoe het hem riep; omdat hij zich daaruit nooit een piëdestal heeft kunnen timmeren, dat hem blijvend boven anderen verhief."

U moet hierbij in aanmerking nemen, dat ik nooit behoefte heb gevoeld zeker uiterlijk vertoon aan mijn ambt te verbinden. Misschien ben ik daarin zelfs te kort geschoten. Ik zeg dit laatste dan ook minder om mijn houding te verdedigen dan om haar te verklaren.

De **Voorzitter:** Hetgeen u thans in dit verband gezegd hebt, is bedoeld als antwoord op de vraag, die ik heb gedaan. Wanneer u meent, dat u nog op een andere wijze hierop licht moet laten vallen, wil ik u gaarne daartoe de gelegenheid geven.

A. Wilt u niet spreken over de opdracht naar Indië? Ik dring er niet op aan, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Daarin blijft het element, dat sterk naar voren is gekomen, dat u een bepaalde opdracht had en dat u die in de steek liet. Misschien is het goed, dat u daarover iets zegt.

A. Ik heb reeds elders opgemerkt, dat die opdracht in het begin serieus was, maar vervallen is op een bepaalde dag, waarop de heer *Welter* mij bezocht, na een telegram van de Gouverneur-Generaal ontvangen te hebben.

8555. De **Voorzitter:** Dat was de opdracht om een onderzoek in te stellen naar de financiële bijdrage van Nederlandsch-Indië aan de Regering in Londen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. De Gouverneur-Generaal, die eerst voorgesteld had, dat Indië ons financieel zou helpen in de oorlogvoering door middel van heffing van opcenten op de Indische belastingen, moest in dat telegram tot zijn spijt melden, dat men die opcenten zelf nodig had voor de defensie in verband met de toenemende bedreiging van Indië. De heer *Welter* heeft mij toen bij dat bezoek op 20 October gezegd: De opdracht is hiermede vervallen, maar ik wil, als het u aangenaam is, ook voor een bezoek aan uw kinderen, er wel een andere opdracht voor in de plaats stellen. Immers, het is voor een particulier thans moeilijk, voldoende faciliteiten te verkrijgen om naar Indië te gaan. Die tweede opdracht was geen serieuze.

8556. De **Voorzitter:** Die laatste opdracht is toch ten slotte in een Koninklijke machtiging neergelegd, serieus of niet serieus.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat moest natuurlijk.

8557. De **Voorzitter:** Dit geeft daaraan toch een ander karakter. Op blz. 10 van het Memorandum vindt u de voordracht van de Minister van Koloniën, Minister van Financiën a.i., aan de Koningin, waarin machtiging wordt gevraagd voor een opdracht, die wordt omschreven als:

„de wenselijkheid door een daartoe bij uitstek bevoegden financieelen deskundige een plaatselijk onderzoek te doen instellen naar de ontwikkeling van den algemeenen financieelen toestand van Nederlandsch-Indië, in samenhang met dien van het Rijk in Europa, en naar de vraagstukken, welke dienaangaande gedurende en na den oorlog zich voordoen en zullen voordoen".

Op 12 November 1940 is daarop de machtiging van de Koningin verleend, blijkens een verklaring van de directeur van het Kabinet der Koningin van 16 November 1940.

Ik bedoel: Het is toch een formele opdracht.

A. Ik heb die opdracht nooit ontvangen.

8558. De **Voorzitter:** Maar wel mededeling er van.

A. Het is mij in een particulier schrijven van de heer *Welter* medegedeeld.

8559. De **Voorzitter:** Wat u eigenlijk betoogt, is, dat deze formele opdracht een causa mist.

A. Juist. Deze opdracht moest natuurlijk formeel worden vastgelegd, maar was gemaakt met de bedoeling, dat zij slechts zou zijn een faciliteit voor mij. Ik hoor het de heer *Welter* nog zeggen: „Ik wil er wel een andere opdracht voor in de plaats stellen, maar ik stel daarop geen prijs."

8560. De **Voorzitter:** De heer *Welter* heeft gisteren verklaard (ik herinner mij niet precies de woorden, die hij heeft gebruikt), dat deze opdracht een mengsel van zakelijke en persoonlijke aard is.

A. Hij zei mij uitdrukkelijk, dat hij daarop geen prijs stelde.

U begrijpt dit, als u de opdracht leest. Dat Indië ons financieel zou steunen tijdens de oorlog, was een reëel belang, waarover mondeling overleg ter zake van de uitvoering de moeite waard was, maar om over de verhouding van de Indische tot de Nederlandse financiën, een zaak, die reeds tientallen jaren aan de orde was, o.a. bij de verdeling van de vlootkosten, te gaan spreken op een ogenblik, waarop men noch van Indië, noch van Nederland wist, hoe zij uit de oorlog zouden komen, hoe de financiële toestand van beide landen er dan zou uitzien, was irreëel. Dat komt overeen met wat de heer *Welter* zei: ik stel er geen prijs op. Zoals ik reeds elders zeide: de opdracht werd gemaakt voor de reis, niet de reis voor de opdracht.

8561. De **Voorzitter:** De opdracht verschafte u toch de mogelijkheid, naar Lissabon te gaan. Wanneer u deze opdracht niet had aanvaard en u aanvankelijk niet had uitgesproken, dat u bereid was naar Indië te gaan, had u zonder enige twijfel geen permit gekregen.

A. Dat is een andere quaestie; dat heb ik reeds erkend in mijn geschriften. Maar dat is iets geheel anders dan dat ik een publiek belang zou verwaarloosd hebben.

8562. De **Voorzitter:** Ja, maar het is een feit, dat u een exit permit hebt gekregen in het kader van deze opdracht en dat, toen u van het exit permit had gebruik gemaakt, de opdracht, die gegeven was om u naar Indië te laten gaan, niet is uitgevoerd; het exit permit zou stellig zijn geweigerd, wanneer u had gezegd, dat u naar Holland zoudt gaan. Dat is ook een element!

A. U zult in „Verantwoording" hebben gelezen, dat ik voor dit element oog heb, maar dat is heel iets anders dan dat ik een taak in de steek gelaten zou hebben. Op blz. 33 van „Verantwoording" (ik heb het, zij het in andere woorden, ook op blz. 21 van „Uit de Nevelen" gezegd) staat:

„Men kan het standpunt innemen, dat, hoe mijn persoonlijk inzicht omtrent de beteekenis en de oirbaarheid van mijn terugkeer ook was, ik dit inzicht ondergeschikt had moeten maken aan dat van de verantwoordelijke mannen te Londen en ik dus zonder de instemming van de Regeering niet naar Nederland had moeten gaan. Ik wist, dat ik die instemming niet had. Ik wist ook, dat zij mij onthouden werd op gronden, waarvan ik de juistheid niet kon inzien. Maar ook zóó had ik tot het besluit kunnen komen, dat haar meening moest praevaleeren boven de mijne. Te meer daar ik zonder haar medewerking Engeland niet had kunnen verlaten."

Iets later schrijf ik:

„Daarom wil ik erkennen, dat ik op het laatstgenoemde punt begrip heb voor de critiek en deze tot zekere hoogte juist acht. Maar dit is dan ook het éénige punt in het heele Memorandum — voor zoover het over mijn persoon gaat —, waarvan ik zulks zeggen kan."

8563. De **Voorzitter:** Dan zou ik — als u van dit punt kunt afstappen — nog even iets willen vragen omtrent uw publicatie tijdens de bezetting en wat daaromheen gespeeld heeft.

Is het juist, dat er eigenlijk sprake is geweest van vijf brochures?

A. Dat lijkt mij te veel en kan ik niet thuisbrengen.

8564. De **Voorzitter:** Volgens mijn gegevens zoudt u eerst van plan zijn geweest een brochure te doen uitgeven onder de titel „Doelloze ballingschap" en onder het pseudoniem Emeritus. Dat is de brochure met het sprookje van Tranquilus, die na enige tijd, na zijn ambt te hebben neergelegd, in zijn land terugkeert, maar bij zijn terugkeer veel onbegrip ontmoet. U hebt daar blijkbaar gezocht naar de figuur van een publicatie onder pseudoniem.

A. Een pseudoniem, dat voor iedereen doorzichtig was.

8565. De **Voorzitter:** Natuurlijk. Dat is toen echter niet doorgegaan. Daarop is gevolgd de brochure „De Synthese in den oorlog", die uw algemene opvatting over de wereldstrijd inhield en waarin u in de inleiding een korte verantwoording gaf van uw terugkeer. Op 5 April 1942 is die brochure uitgekomen.

Vervolgens hebt u een nieuwe brochure geschreven onder de titel „Wachter, wat is er van den nacht?", waarvan het manuscript vernietigd is. De vierde brochure was die onder het pseudoniem „Kassandra". En ten slotte de brochure „Morgenrood", die u na de oorlog wilde uitgeven.

A. Maar was „Wachter, wat is er van den nacht?" niet door Kassandra geschreven? Ik herinner mij niet, wat Kassandra anders kan zijn.

8566. De **Voorzitter:** Nadat uw brochure „De Synthese in den oorlog" op 5 April 1942 was uitgekomen, hebt u op 14 November 1942 een brief geschreven aan *Goedewaagen,* waarin u mededeelde opnieuw een kort geschrift samengesteld te hebben.

A. Dat was „Wachter, wat is er van den nacht?"; dat is geschreven door Kassandra en waarschuwde ook tegen de dreigende wereldcatastrophe.

8567. De **Voorzitter:** U kreeg op 5 Februari 1943 van *de Ranitz* de mededeling, dat na overleg met de betrokken Duitse instantie gebleken was, dat het voorlopig minder gewenst was deze brochure uit te geven. U ontving uw brochure terug. Blijkens het procesverbaal hebt u verklaard, dat de brochure „Wachter, was is er van den nacht?", dezelfde strekking had als „De Synthese in den oorlog", en dat het manuscript vernietigd was. Op 3 Maart 1944 schrijft u aan de firma *van Sijn,* dat u nogmaals behoefte gevoelt te getuigen tegen de voortgaande afbraak der wereld en dat u meent, dat de bezettingsautoriteit het wel dulden zal, daar het geen partij kiest. U hadt daarvoor het pseudoniem „Kassandra" gekozen. Dat heeft deze firma niet willen doen en u zegt blijkens het proces-verbaal, dat die brochure dezelfde geest ademde als de vorige brochures. Daarvan zoudt u geen exemplaar meer hebben.

A. Hoe heette die brochure?

8568. De **Voorzitter:** Dat weet ik niet. Het merkwaardige is, dat ik van de derde brochure alleen maar de titel heb en van de vierde alleen maar het pseudoniem.

Het komt in ieder geval hierop neer, dat u verschillende malen behoefte hebt gevoeld om in een geschrift te getuigen van uw opvatting met betrekking tot de wereldoorlog en de wereld, zoals die na de oorlog zou moeten worden. Eén van deze brochures is uitgegeven, terwijl de andere door verschillende omstandigheden niet uitgegeven zijn.

A. Berhalve dan „Verantwoording" en „Uit de Nevelen". De brochure „Morgenrood" heb ik nog wel. Wilt u hiervan ook vijf exemplaren hebben?

8569. De **Voorzitter:** Er ligt er een bij de processtukken. Het is dus zó, dat wanneer u op de een of andere manier toestemming had gekregen, ook die brochures waren uitgegeven. De eerste brochure is nimmer uitgegeven; dit was die van „Emeritus". Daarvoor is in de plaats gekomen „De Synthese in den oorlog". De vraag is dus: Zoudt u de derde en vierde brochure, mogelijkerwijs is dit er één, eventueel nog tijdens de bezetting hebben uitgegeven, indien u daarvoor toestemming had gekregen? U hebt in deze geest verklaard.

A. Dat was in de geest van „De Synthese in den oorlog".

8570. De **Voorzitter:** Dat heb ik begrepen. Daarvan bestaat geen exemplaar meer. De vijfde — misschien de vierde — is „Morgenrood" en was bestemd om na de oorlog te worden uitgegeven.

A. „Morgenrood" is gedrukt.

8571. De **Voorzitter:** De twee andere brochures, de derde en de vierde of, als die samenvallen, de ene andere, zoudt u hebben uitgegeven, indien u toestemming had gekregen? Dit was een brochure in dezelfde geest als „De Synthese in den oorlog"?

A. Zij was in die geest.

8572. De **Voorzitter:** Dat blijkt ook uit de verklaring, die u in het vóóronderzoek hebt afgelegd. Naar aanleiding van een vraag over de brochure, waaromtrent u aan de heer *Goedewaagen* hebt geschreven, zegt u:

> „Ik kan u antwoorden, dat ik alleen nog weet, dat deze brochure dezelfde strekking had als mijn vorige „De Synthese in den oorlog", namelijk om tijdig op te roepen tot bezinning, opdat een catastrophale ondergang van Europa zou worden voorkomen."

A. Juist.

8573. De **Voorzitter:** Dus u bevestigt, wat u blijkens het procesverbaal in het vóóronderzoek hebt gezegd?

A. Juist.

8574. De **Voorzitter:** Verder hebt u verklaard:

> „Ik heb er geen exemplaar meer van in mijn bezit, daar ik het manuscript vernietigd heb. Ik herinner mij, dat hetzij als opschrift, hetzij als motto op deze brochure geschreven stond „Wachter, wat is er van den nacht?"

Ook staat in uw verklaring:

> „U vraagt mij verder, op welk vlugschrift mijn brief van 3 Maart 1944" (dus uw brief aan *van Sijn*) „betrekking had en of ik daarvan u een exemplaar kan overhandigen. Ik antwoord u, dat ik niet meer weet, welk vlugschrift dit betrof, maar ik ben overtuigd, dat het in dezelfde geest was als mijn brochure van 1942, namelijk in de geest van aandrang tot overleg. Ook het gekozen synoniem wijst dit onmiskenbaar uit. Ik heb er geen exemplaar meer van in mijn bezit."

Ook in deze verklaringen is niet duidelijk, of „Kassandra" gecombineerd moet worden met „Wachter, wat is er van den nacht?" Dat weet u op het ogenblik ook niet meer?

A. Dat weet ik zelf ook niet meer. Ik was mijn hele leven gewoon te schrijven over wat in mij leefde, maar ik bewaarde niet wat niet gedrukt werd.

8575. De **Voorzitter:** Dan ben ik gekomen aan het einde van wat ik met u wilde bespreken.

Hebt u zelf nog opmerkingen, waarvan u meent, dat zij in het kader van de onderwerpen, die vanmorgen aan de orde zijn geweest, van belang zijn?

A. Mag ik een opmerking maken? Dezer dagen sprak ik met een van mijn vrienden over het punt *e*:

> „de aan jhr. *de Geer* verstrekte opdracht voor een reis naar Nederlandsch-Indië en het falen daarin, alsmede de wijze, waarop hij naar Nederland heeft kunnen terugkeren."

Toen heb ik, omdat ik mij oriënteren wilde omtrent de vraag, met welke informatiën ik u kon dienen, tot mijn vriend de opmerking gemaakt: men wil mij horen over de wijze, waarop ik naar Nederland kon terugkeren. Dat schijnt mij een beetje vreemd; dat kan iets voor de rechter zijn; de Enquêtecommissie heeft eigenlijk alleen te maken met mijn handelingen, die ik als Minister heb gepleegd en niet met de handelingen, die ik als particulier persoon na mijn aftreden heb gepleegd.

Toen werd mij geantwoord: „Neen, het zal dit zijn: gij wordt als getuige gehoord; dus men zal hierbij willen informeren, of de Ministers in Londen, die de Regering vormden, u wel genoeg er van hebben willen terughouden.".

Dat punt hebt u niet aangesneden; het is niet uw bedoeling het te doen? Is het de bedoeling deze vraag aan andere getuigen te stellen?

8576. De **Voorzitter:** Inderdaad, zo is het. Het door u geciteerde is de formulering, zoals zij opgenomen is in het Enquêtebesluit. Heden waren daarvan aan de orde de punten *b, c, d* en *e*; er staan er 15 in; deze 4 behandelen wij tegelijkertijd.

De getuigen, die in dit verband opgeroepen zijn, hebben de mededeling gekregen, dat zij zullen worden gehoord over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

Nu is het inderdaad juist, dat wij een aantal getuigen vragen hebben gesteld over het punt, dat u aanroert, namelijk of de Regering, van haar kant gezien, alles heeft gedaan om u alsnog van het gaan naar Holland af te houden.

Er was voor ons niet veel aanleiding hierover aan u inlichtingen te vragen, omdat u om zo te zeggen aan de andere kant zat, maar aan verschillende leden van het Kabinet hebben wij wel vragen over dit punt gesteld.

Dat past volkomen in het kader van het onderzoek naar het Regeringsbeleid. Dit betreft de vraag, in hoeverre zij zich als leden van het Kabinet voldoende met deze zaak hebben ingelaten, voldoende maatregelen hebben genomen, enz. Misschien hebt u hieromtrent zelf nog iets op te merken?

A. Neen, dank u. Het was meer een, misschien onbescheiden, nieuwsgierigheidsvraag van mij.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

D. J. DE GEER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,

oud 69 jaar, wonende te Amsterdam, oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

8577. De **Voorzitter:** Wij zullen thans voortzetten het verhoor over de punten in uw oproepingsbrief, waarvan wij de behandeling vorige week niet beëindigd hebben. Ik kom nog even terug op de quaestie van de nota's, die in de loop van 1940 door verschillende Ministers bij de Ministerraad zijn ingediend. Dat waren nota's, die door een aantal Ministers zijn ingediend naar aanleiding van een nota, die, naar ik meen, omstreeks Juli 1940 Minister *van Kleffens* geschreven had over de toekomstige positie van Nederland. Zelf hebt u onder dagtekening van 7 Augustus 1940 ook een nota geschreven. Herinnert u zich de inhoud of de strekking van die nota nog?

A. Neen. Toen de heren *Posthuma* en *Heyink,* die belast waren met het onderzoek in de zaak-*de Geer,* bij mij kwamen, zeiden zij, dat er ook een nota van mij was. Ik was dit echter volmaakt vergeten. Ik heb nog moeite gedaan om haar op te zoeken.

8578. De **Voorzitter:** Wij hebben die nota inmiddels in ons bezit gekregen. Wanneer ik het goed zie, dan bepaalt u zich eigenlijk in deze nota tot het aangeven van een aantal punten, die van belang zouden zijn voor Engeland, indien Nederland zou worden geïncorporeerd in een Europees stelsel onder leiding van Duitsland. In dat verband hebt u een zestal punten aangevoerd. In het eerste punt spreekt u over het politiek-militaire argument van Engeland en daarvan zegt u: „Dit moge door de ontwikkeling van het luchtwapen misschien aan kracht hebben ingeboet; het blijft niettemin van groote beteekenis." Dit is dus een beschouwing over Engeland's opvatting, dat het groot belang heeft bij de landen over de Noordzee.

Tweede punt: „Engeland zou voor onafzienbaren tijd een medestander voor behoud en ontwikkeling van den democratischen levensvorm verliezen." Ik geef maar even de eerste zin van zo'n punt.

Derde punt: „Relatief — gerekend per hoofd der bevolking, in verhouding tot andere Europeesche landen — is het handelsverkeer van Engeland met Nederland aanzienlijk," en dat werkt u dan verder uitvoerig uit.

Vierde punt: „De Nederlandsche Noordzee-havens zullen, als Duitsche havens, of als havens onder Duitsch toezicht, aanmerkelijk inboeten aan beteekenis voor de Engelsche scheepvaart."

Vijfde punt: „Een groot nadeel en gevaar schuilt m.i. voor Engeland in de geheel veranderde positie van de Nederlandsche scheepvaart en van den buitenlandschen handel van Nederland bij een Duitsch régime", een punt, dat u ook nader uitwerkt.

Zesde punt: „Het Duitsche systeem van „dwangorganisatie" en regeling van bovenaf op elk terrein van leven en bedrijf zal ook voor het „Nederlandsche" gebied een gemakkelijke en snelle aanpassing mogelijk maken van de loonen en arbeidsvoorwaarden aan de eischen van een onverbiddelijken concurrentiestrijd, in het bijzonder met Engeland. Dat geldt voor de arbeidsvoorwaarden voor de zeelieden en de havenarbeiders, doch evenzeer voor de werknemers in industrie, visscherij en handel." Ook dit punt wordt verder door u uitgewerkt.

A. Wat is de directe aanleiding van het schrijven van mijn nota geweest?

8579. De **Voorzitter:** U zegt aan het slot, in de laatste zin het volgende: „De gevaren, welke voor Engeland en het Britsche Imperium besloten liggen in de vorming van een continentaal blok onder Duitsche hegemonie, worden door de al of niet formeele opname van Nederland in dat blok in buitengewone mate vergroot." De strekking van de nota herinnert u zich zeker nu weer?

A. Ja.

8580. De **Voorzitter:** Zoals ik u zei, was de aanleiding deze, dat men in de zomer van 1940 — als ik het zo mag uitdrukken — nog niet allerwege op het standpunt stond, dat maar één oplossing van de oorlog mogelijk was, nl. dat de oorlog zou worden gewonnen en dat men het dus doelmatig achtte om beschouwingen te geven over de positie, welke Nederland in verschillende mogelijkheden zou hebben. De nota van de heer *van Kleffens* is ingediend in Juli 1940, ongeveer terzelfder tijd, dat het bekende compromisvoorstel van de heer *de Geer* ter tafel kwam. Ik krijg de indruk, en ik zou ook graag de bevestiging daarvan van u willen verkrijgen, dat dit allemaal stamt uit hetzelfde tijdvak, toen men het nog niet helemaal eens was over het oorlogsdoel en de mogelijkheden, die in dit opzicht bestonden. Zo is het beeld, dat ik er van krijg. Acht u dit juist?

A. Ja, dat acht ik juist, President. Ik was juist zo blij, dat wij die stromingen, die toen in de Regering bestonden, objectief konden voorleggen door middel van de nota's, die ik de vorige keer meegebracht heb en die wèl in mijn bezit waren. De nota's van de heer *van Kleffens* en van mij zelf stonden mij echter niet meer duidelijk voor de geest; die zijn in de loop van de tijd op de achtergrond gedrongen en de eigenlijke discussie is ook later gevoerd. De eerste discussie is gevoerd over de nota-*Steenberghe.* Later is de nota-*Albarda* gekomen.

8581. De **Voorzitter:** Toen de laatste nota's binnenkwamen, was de heer *de Geer* al afgetreden als Minister-President.

A. Ja, zeker. De nota van *Steenberghe* is van 11 November en de nota van *Welter* is van 9 October. Daaraan is al voorafgegaan die spannende discussie in de Ministerraad over het voorstel om de zetel der Regering over te brengen naar Nederlandsch-Indië. Die discussies zijn scherp gevoerd. De eerste discussie moet in Augustus 1940 zijn geweest. De zaak werd in Januari opnieuw opgerakeld door een démarche van de Gouverneur-Generaal, doch toen was er een grotere tegenstand tegen het voorstel. Maar in Augustus 1940 is er een meerderheid in de Ministerraad geweest vóór het voorstel om de zetel te verplaatsen.

De **Voorzitter:** Dat hebt u de vorige keer verteld.

A. Wij hebben in Augustus langdurige en drukkende debatten gehad over het voorstel om de zetel naar Indië te verplaatsen, onder de indruk als men toen was, dat de positie van Engeland misschien onhoudbaar was geworden. Er werd wel gefluisterd over een vertrek van de Engelse Regering naar Canada en vanzelf kwam de vraag op: Gaan wij dan mee? Sommigen gingen er van uit: natuurlijk gaan wij dan mee of wij gaan naar de Verenigde Staten en zetten de oorlog voort; voor anderen was die mogelijkheid een reden te meer om naar Nederlandsch-Indië te gaan. Ik heb toen, wat het debat over de zetelverplaatsing betreft, mijn kracht mede gezocht in het argument, dat de beslissing toen, in Augustus 1940, niet opportuun was. Mijn betoog was: wacht in elk geval met beslissen tot September, want als in September de invasie van Duitsland op Engeland niet gelukt is, heeft *Hitler* een ander gezicht, staan wij er anders voor in de wereld. De omstandigheden waren voor ons natuurlijk moeilijk, want laat ik er dit bij zeggen, ieder onzer kon duidelijk waarnemen, dat Engeland niet geprepareerd was ten aanzien van een invasie. De verdedigingswerken in Engeland waren vaak zeer geïmproviseerd. Men had binnenwegen met betonnen gietsels gebarricadeerd, alsof dat de Duitsers kon

tegenhouden. Zij hadden mijlen en mijlen langs de kusten prikkeldraad gelegd, alsof dat de Duitsers zou kunnen tegenhouden, die dat prikkeldraad natuurlijk gemakkelijk doorgeknipt zouden hebben of zouden hebben opgeruimd. De eerste reactie van het Engelse volk was: wij verdedigen elk huis en elke weg. Al spoedig zag men op belangrijke punten net geschilderde huisjes verrijzen, gecamoufleerde stellingen voor afweergeschut en mitrailleurs. Dat was alles geïmproviseerd in een paar maanden tijd. De Engelsen zouden bij een invasie zeker verzet tot het uiterste geboden hebben. Toch kan men zich indenken, dat de mensen, die de wereld van een andere kant zagen, onder die omstandigheden een beetje gingen piekeren. Men moest fanatiek zijn om het gevaar ge onder het oog te zien. Dat was de verdienste ook van *Gerbrandy,* op wie ik overigens veel critiek heb; alleen heeft *Gerbrandy* mijns inziens geaarzeld in de zaak van het overbrengen van de zetel naar Indië; de grond van dat voorstel was toch het losser maken van de band met Engeland, ofschoon dat niet de bedoeling van *Gerbrandy* kan zijn geweest, *Albarda, Bolkestein,* misschien nog anderen en ik, zijn er fel tegen geweest. Wat mij zelf betreft: ik heb geen minuut getwijfeld aan de afloop van deze grote oorlog. Maar een andere opvatting kan niet afdoen aan het respect voor mannen, die de toekomst van ons klein landje op eigen wijze beoordeelden. Bij de discussie over de démarche van de Gouverneur-Generaal was de stemming reeds anders. Dat was niet alleen doordat de heer *de Geer* middelerwijl het Kabinet had verlaten, maar ook, omdat de zaak der geallieerden intussen veel sterker was komen te staan. Maand na maand ging men toen, wat de stemming betreft, vooruit, werd de stemming anders.

De **Voorzitter**: U hebt op deze manier nog eens de sfeer geschetst, waaruit deze dingen zijn voortgekomen.

A. Erg voorzichtig moet men echter zijn bij het oordelen over of beoordelen van afwijkende tendenzen. Als ik ervaringen van persoonlijke aard zou vertellen, wat ik natuurlijk niet zal doen, zouden daaruit conclusies kunnen worden getrokken, die ik zelf door en door fout zou vinden.

De **Voorzitter:** In ieder geval is het duidelijk, dat men om een bepaald feit of om bepaalde feiten te beoordelen, zich zoveel mogelijk moet trachten terug te schakelen in alle omstandigheden en in de sfeer van die tijd.

A. Dat is de eerste voorwaarde, President. Men kan anders niet oordelen. En dat heeft betrekking op het ganse beleid. Dat heeft ook betrekking op hetgeen ten aanzien van *de Geer* gebeurd is. Ik vind hem in vergelijking met anderen buitenmatig gestraft, ofschoon ik — en dat blijkt ook uit zijn eigen woorden —, wat onze inzichten betreft, mede het scherpste tegenover hem gestaan heb, maar als men, zoals hij, op hoge leeftijd, verplaatst wordt in zulke geheel andere omstandigheden en men gaat dan twijfelen aan de mogelijkheden van uitkomst, tja..... ik praat zijn houding niet goed; het spreekt vanzelf, dat zijn handelen verkeerd was en dat hij uit de Regering moest treden.

8582. De **Voorzitter:** Daar kom ik nu juist op. Ik wilde het nu hebben over het ontslag, het aftreden van de heer *de Geer* als Minister van Algemene Zaken en van Financiën en als Voorzitter van de Raad van Ministers.
U hebt het eigenlijk al even aangegeven in uw laatste woorden, maar kunt u misschien nog iets duidelijker uw visie daarop geven. Wat was eigenlijk de reden van het ontslag van de heer *de Geer?*

A. Ik kan dat in een paar woorden samenvatten. Natuurlijk was de reden, dat hij wankelmoedig was geworden, en vooral, dat hij die wankelmoedigheid uitte, in verband met zijn blijkbaar voornemen om het inleiden van onderhandelingen te bevorderen, desnoods buiten Engeland om.

8583. De **Voorzitter:** Heeft daar het laatste moment ook nog een rol bij gespeeld zijn voornemen om met vacantie naar Zwitserland te gaan?

A. Bij zijn ontslag? Neen. Hij wilde toch niet als Minister-President naar Zwitserland gaan?

8584. De **Voorzitter:** Ja, als Minister-President. Enige tijd vóórdat zijn ontslag een feit was geworden, schijnt hij het voornemen te kennen te hebben gegeven om met vacantie naar Zwitserland te gaan en het schijnt, dat dit nogal een onaangename indruk heeft gemaakt.

A. Dat is mogelijk; maar naar mijn mening vond zijn aftreden zijn grond in de houding, die hij toen begon aan te nemen.

8585. De **Voorzitter:** U beschouwt dit eigenlijk meer als een incident en het andere, dat hij eigenlijk niet meer paste als Minister-President in een Kabinet, waarvoor het meer en meer duidelijk werd, dat de oorlog tot het uiterste voortgezet moest worden, dat beschouwt u als de hoofdreden?

A. Ja. Dat is de hoofdreden. Het Kabinet zelf was ten aanzien van de houding, tegen *de Geer* aan te nemen, in den beginne niet uiterst consequent. Er werkten tegen-tendenzen. Hij aarzelde, hij was zwak, hij was tegen de situatie niet bestand; maar hij was de Minister-President, die het Kabinet gevormd had en die het vertrouwen van het Nederlandse volk had genoten. Er was nog een kans, dat hij — wij waren toen nog in een beginstadium — nog over die depressie zou heenkomen, zoals dat wel meer gebeurt met depressies. Er was dus de vraag: hoe zullen dan de verhoudingen worden, als het Kabinet wordt aangetast. Er zaten dus allerhande kanten aan het vraagstuk. Ook was een zekere neiging om hem te ontzien met het oog op zijn vroegere verdiensten en omdat hij in elk geval een bekwaam man was.
Dat alles werkte mee, dat men niet vanaf den beginne scherp optrad en hem dadelijk ter zijde stelde. Verre van dien. Maar er was een grens en toen bleek, dat het gevaar dreigde, dat hij via de Scandinavische landen besprekingen zou inleiden met Duitsland, was zijn aanblijven natuurlijk onmogelijk. Ik wil er dit nog bijvoegen, President, en ik herhaal daarbij, wat ik in mijn boek gezegd heb, dat hij in die tijd op mij, en naar ik meen ook op anderen, bepaald een ziekelijke indruk maakte. Hij was al naar buiten gegaan bij familie, hij kwam zeer ongeregeld op het Departement in Stratton House. Men had voor hem een plaats ingericht in de grote vergaderzaal, een zeer ongezellige zaal, daarnaast bevond zich de werkkamer voor de secretaris-generaal van Financiën, de heer *van Asch van Wijck.* De heer *de Geer* had eigenlijk bij wijze van spreken geen pied à terre meer in Londen. Hij trok zich steeds meer terug nu hij blijkbaar aannam, dat de oorlog slechts tot schade van allen kon worden voortgezet.

8586. De **Voorzitter:** Na het aftreden van de heer *de Geer is* tot stand gekomen het eerste Kabinet-*Gerbrandy* en daarvan werd de heer *Gerbrandy* Premier. Werd de heer *Gerbrandy* toen reeds gezien als de aangewezen Minister-President voor een Nederlands Kabinet, dat de oorlog verder had te voeren?

A. U bedoelt, werd hij toen al aangezien als de aangewezen man daartoe?

8587. De **Voorzitter:** Werd de heer Gerbrandy reeds in September 1940, na het aftreden van de heer *de Geer,* toen de nieuwe Kabinetsformatie aan de orde kwam, in Londen in Nederlandse kringen algemeen gezien als de aangewezen Minister-President voor een Kabinet, dat de oorlog verder had te voeren?

A. Daar is eigenlijk niet veel over gesproken. Laat ik er bij zeggen, dat, voor zover mij bekend, *Gerbrandy* benoemd is door de Kroon tot Minister-President buiten enig overleg, behalve misschien met de naaste kring om het Hoofd van de Staat, met anderen.

De **Voorzitter:** Daar spreek ik niet over. Het is ten slotte de taak van de drager van de Kroon om de Kabinetsformateur aan te wijzen.

A. Daar ben ik het maar betrekkelijk mee eens, President. Zeker, Het Hoofd van de Staat wijst in ons Staatsrecht de Kabinetsformateur aan, maar in ons constitutionele bestel wordt de keuze in feite al of niet bekrachtigd door het vertrouwen, dat de Volksvertegenwoordiging al of niet uitspreekt ten aanzien van de Regering. En de Volksvertegenwoordiging functionneerde niet.

8588. De **Voorzitter:** Goed, maar de aanwijzing van de Kabinetsformateur is een daad, die in ons Staatsrecht tot de uitsluitende bevoegdheid van de drager van de Kroon behoort. Voor het ontslag van de Ministers, die aftreden, en voor het optreden van de nieuwe Ministers daarentegen zijn verantwoordelijke bewindslieden aan te wijzen uit het contraseign van de desbetreffende besluiten. Ik treed dus niet in de vraag van de aanwijzing van de Kabinetsformateur, maar mijn vraag is: had de heer *Gerbrandy* in September 1940 reeds die positie, dat hij algemeen of vrij algemeen werd beschouwd als de aangewezen Minister-President, die het Nederlandse Kabinet in de oorlog verder zou moeten leiden?

A. Neen, President; het was voor ons natuurlijk ook een verrassing, dat hij benoemd werd. Het betreft hier zeker een teer punt, een moeilijk gebied, maar ik vraag toch verlof, omdat het van cardinaal belang is, hier een enkele opmerking te mogen maken omtrent de toen gevolgde wijze van handelen.

De **Voorzitter:** Natuurlijk.

A. Want het is een fictie er van uit te gaan, alsof ons constitutionele stelsel toen functionneerde.

De **Voorzitter:** Maar mag ik daartegenover even opmerken, dat de taak van een Parlementaire Enquêtecommissie niet is om historie te schrijven, maar dat deze taak is om politieke verantwoordelijkheden vast te stellen. En de daden en opvattingen van de draagster van de Kroon liggen buiten de sfeer van de politieke verantwoordelijkheden. Dat kan natuurlijk later voor de historie van belang worden .....

A. Dat is natuurlijk juist, maar u neemt het mij hopelijk niet kwalijk, dat ik het op deze plaats zeg; het is natuurlijk een volkomen fictie bij het ontbreken van een Volksvertegenwoordiging er van uit te gaan, alsof deze wel functionneerde. Het is een constitutioneel gebruik in ons land, dat bij het aanwijzen van een Kabinetsformateur de Kroon adviezen vraagt van verschillende zijden. Zij vraagt daarbij ook het advies van de oppositiepartijen. Waarom gebeurt dat? Een van de voornaamste redenen daartoe is, omdat het Hoofd van de Staat aldus het best in staat wordt gesteld iemand aan te wijzen, die het vertrouwen zal genieten van de meerderheid van de Staten-Generaal. Twee punten zijn hierbij in aanmerking te nemen, nl. de Koningin heeft de aanwezige politieke leiders niet gehoord, voor zover ik weet, ten minste niet van onze kant, en in de tweede plaats was voor die benoeming geen redres mogelijk. Het Parlement functionneerde niet en bij een en ander er van uit te gaan alsof het Parlement wel functionneerde, is niet bevorderlijk voor een juiste beoordeling van de gebeurtenissen in Londen, President.

8589. De **Voorzitter:** Ik geloof echter, dat u bij deze beschouwing te veel een andere kant uit het oog verliest, en wel deze, dat, wanneer op grond van de anders liggende omstandigheden in Londen, zoals u die aangegeven hebt, de persoon van de Koningin in het geding wordt gebracht, men dan groot onrecht tegenover de Koningin kan doen ontstaan, want daarop kan de Koningin zich niet verdedigen. Dat is mede een reden, waarom de Enquêtecommissie op het standpunt staat, dat deze elementen uit de discussies moeten blijven.

A. Zeker, President. Dat begrijp ik volkomen en dat zou tegenover de Koningin ook niet juist zijn. Ik heb in mijn boek dan ook wel getracht een vorm te vinden, die de Koningin als zodanig niet kon kwetsen en niet onaangenaam kon zijn en waarbij ik toch niet aan de waarheid te kort deed, want per slot van zaken is het van enorm belang, wat hier gebeurde. Want men kan zeggen: als men de verantwoordelijkheid niet wil aanvaarden in Holland, treedt dan af. Men behoeft niet aan te blijven tegen zijn zin. Maar zo stond het in Londen niet. Wij zaten daar niet alleen als leden ener Regering, die het vertrouwen had gekregen van het Nederlandse Parlement. Wij vertegenwoordigden daar mede een bepaald deel van het volk. Er was geen enkel teken, dat er op wees, dat wij dat vertrouwen naar de een of andere zijde verloren hadden. De verantwoordelijkheid in die zin opvatten, als in Holland te pas was, waar in laatste instantie het Parlement oordeelde en aldus de volkswil tot uiting kwam, was niet mogelijk; dat was juist hetgeen daar ontbrak. Dus, wanneer men zich op een gegeven ogenblik aan de verantwoordelijkheid onttrok, betekende dat, dat men waarschijnlijk tegen de volkswil in de zaken van het land overliet aan anderen en zijn beginselen niet meer op die voet kon doen gelden.

8590. De **Voorzitter:** Ja, toch heeft deze redenering maar betrekkelijke waarde, omdat verschillende Ministers in Londen ondanks datgene, wat u op het ogenblik naar voren brengt, niettemin de consequentie hebben getrokken, dat ze op een gegeven moment niet de verantwoordelijkheid van het een of het ander konden dragen.

A. Die consequentie is niet zo vaak getrokken door de Ministers. Ik heb die consequentie zelf getrokken. Ik heb daar in mijn boek maar een paar regels aan gewijd. Dat was in September 1943. Ik heb toen in een vorm, die de positie van de Kroon recht liet wedervaren, mijn bezwaren uiteengezet aan de Minister-President en aan de Ministerraad en vervolgens mijn verzoek om ontslag bij de Koningin ingediend, omdat ik vond, dat de verhouding tussen de Kroon en de Ministers niet was, zoals deze in ons constitutionele bestel werd vereist. De Koningin heeft mij toen ontvangen en het gevolg van een langdurig onderhoud, dat ik zeer heb gewaardeerd, is geweest, dat het ontslag niet is doorgegaan. In elk geval was zulk een aanvrage tot ontslag wel een uiterste maatregel.

8591. De **Voorzitter:** Maar uiteindelijk bleef de beslissing voor uw verantwoordelijkheid. Had u doorgezet en was u weggegaan, dan was die beslissing voor uw verantwoordelijkheid geweest en nu u gebleven bent, is zij uiteindelijk ook voor uw verantwoordelijkheid.

A. Ik stel nu de gang van zaken bij de aanwijzing van de Minister-President. Het is een zuiver formeel standpunt, dat aldus gehandeld werd overeenkomstig de zin van ons constitutionele bestel. Het Parlement was er niet en dat is de voorwaarde voor de werking van het constitutionele bestel.

8592. De **Voorzitter:** Er is ook niemand, die betwist, dat in de omstandigheden, zoals die in Londen waren, er van de werking van onze grondwettelijke instituten en verhoudingen weinig terechtkwam. Er is niemand, die dat zou betwisten. Het is een situatie van Staatsnoodrecht. Dat neemt echter niet weg, dat de Enquêtecommissie zich op het standpunt stelt, dat het element van de onschendbaarheid van de Kroon op grond van overwegingen, zoals ik er u nu reeds enkele heb genoemd, toch niet ter zijde gesteld mag worden. Later zal de historieschrijver — dat zal dan waarschijnlijk veel later zijn — misschien nog eens licht laten vallen op de persoonlijke werkzaamheid van de draagster van de Kroon, maar deze staat per se buiten de taak van de Enquêtecommissie, die alleen politieke verantwoordelijkheden heeft vast te stellen.

A. Ja, Mijnheer de President, ik reageer er ook niet op. Ik heb de discussie in de stukken gevolgd betreffende uw voorstel en het voorstel van de Regering, dus ik weet waartoe men gehouden is.

8593. De **Voorzitter:** Ik heb de gedachtenwisseling, die wij hier op het ogenblik voeren, daarom laten gaan, omdat ik het op zich zelf van waarde vind een uiting vast te leggen omtrent de moeilijkheden, die er op dit punt bestonden in Londen. Ik vind het wel van belang, dat dit even naar voren komt, omdat zonder enige twijfel iedereen kan erkennen, dat die moeilijkheden er waren, en wanneer enige algemene beschouwingen daarover uit de mond van een persoon komen, die dat zelf heeft meegemaakt, acht ik dat stellig niet zonder waarde.

A. Ik wil natuurlijk niet trachten op de vastgestelde gang van zaken inbreuk te maken; maar ik heb alleen een uitdrukkelijk voorbehoud gemaakt, dat men ten dele uitgaat van een fictie, als men bij het beoordelen van de verdere daden en gevolgen niet rekening houdt met het feit, dat er hier elementen in het onderzoek bedekt blijven en dat men aldus moeilijker tot juiste conclusies komt. De benoeming van de Minister-President — waarover u een vraag stelde — is voor het verder verloop van zaken wel degelijk van grote betekenis geweest.

8594. De **Voorzitter:** Vandaar ook, dat ik u de vraag stelde of de heer *Gerbrandy* toen reeds een zodanige positie had, dat men hem eigenlijk reeds als de aangewezen man beschouwde.

A. Ik denk niet, dat hij zelf die opinie had. De heer *Gerbrandy* heeft zich tegen mij ook in die geest uitgelaten. Er komen natuurlijk bij zulk een ingrijpende verandering vele opvattingen en meningen naar voren. Ik zal daarover niet uitweiden. Men komt er zo gemakkelijk toe, ten spijt van eigen bedoeling, een bepaald eenzijdig licht te werpen op bepaalde gebeurtenissen en personen. Ik heb ten aanzien van verschillende collega's grote bezwaren tegen hun opvattingen, maar allen beschouw ik, ik kan wel zeggen: zonder uitzondering, met al hun gebreken en tekortkomingen, die natuurlijk ieder onzer heeft, als hoogstaande mensen. Ik heb voor hen, ofschoon ik sommige handelingen van hen bepaald afkeur, achting. Ik zal natuurlijk in latere gevallen op, in mijn oog, bepaalde tekortkomingen van collega's moeten wijzen, maar ik doe dat — als ik die uitdrukking gebruiken mag — met een bloedend hart.
Het is moeilijk zich rekenschap te geven van de innerlijke motieven van een ander, men moet zich dus strikt houden aan de feiten en die geven ook niet altijd een juiste indruk. Het geval ligt natuurlijk anders, als men te maken zou hebben met iemand met slechte qualiteiten, met iemand, die iets bepaaldelijk zou hebben misdaan. Zo staat de zaak echter niet. Men spreekt vaak over Londen in denigrerende zin, maar na de jongste drie jaren de zaken van ons

land te hebben gevolgd, met alle duisterheden en moeilijkheden, schijnt mij daar toch geen reden toe.

Op nog één punt moet ik u opmerkzaam maken, President. Ik heb op een gegeven ogenblik op verzoek van *Gerbrandy* een nota geschreven betreffende benoeming en ontslag van Ministers in Londen. Ik zal u deze de volgende keer overleggen.

De **Voorzitter:** Kunt u ons dit stuk misschien toesturen?

A. Ik zou het u ook toe kunnen sturen, ik heb het in ieder geval bij mijn stukken.

8595. De **Voorzitter:** Uit welke periode dateert die nota?

A. Zij is gedateerd April 1943. Dat verzoek moet door *Gerbrandy* wel zijn gedaan om eigen positie nader te bepalen. Hij had natuurlijk ook moeilijkheden.

8596. De **Voorzitter:** Zijn er naar uw weten nog meer beschouwingen gegeven op dit punt, die voor de commissie van belang kunnen zijn?

A. Ik zou het haast niet denken.

De **Voorzitter:** Het is natuurlijk op zich zelf een uitermate belangwekkend en belangrijk vraagstuk.

A. Misschien mag ik er nog een enkel woord over zeggen. Ik stond steeds op het standpunt van de handhaving van de ministeriële verantwoordelijkheid en ben er altijd van uitgegaan, dat te zijner tijd verantwoording zou moeten worden gedaan aan het Parlement. Het bezwaar was echter, dat het ontbreken van een Parlement onvermijdelijk zijn terugslag moest hebben in de practijk op de positie van de Minister en op de mogelijkheden van zijn beleid.

U hebt ook nog gevraagd naar de indruk, die het geval-*de Geer* bij ons maakte. Het is moeilijk om zich dat nog zeer precies te herinneren. Zeer korte tijd heb ik aantekeningen gehouden betreffende verscheidene aangelegenheden. Ik wilde twee korte notities naar voren brengen, één van algemene aard en één, die betrekking heeft op het verblijf van *de Geer* in Lissabon.

8597. De **Voorzitter:** Op dit punt wilde ik juist komen. Misschien is het goed, dat u even vertelt, wat u uit die aantekeningen wilde mededelen?

A. Ik noteerde na de vergadering van 10 December 1940 's avonds in mijn hotel: „De persoonlijke verhouding tussen de Ministers is goed, al gaat ieder zo zijn eigen gang, maar de verschillende mentaliteit ten aanzien van de oorlog en de oorlogvoerende landen doet afbreuk aan de geest van eenheid". Toen zaten wij nog in de sfeer van de discussies, die wij hadden over de nota's en over de mogelijkheid van een verplaatsing van de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië.

Op 3 December 1940 had ik genoteerd: *De Geer* had een uitvoerig schrijven gezonden van uit Portugal aan *Welter,* waarin hij zijn voornemen verdedigde om niet — volgens afspraak met de Regering — naar Nederlandsch-Indië, maar toch maar naar Nederland te gaan. (Die brief heeft *Welter* dus — dat blijkt hieruit — in de Ministerraad gebracht.) Wijl er dadelijk moest worden gereageerd, hadden *Gerbrandy, van Kleffens* en *Welter* een telegram aan *de Geer* gezonden, waarin hij nadrukkelijk herinnerd werd aan de afspraak en aan de bezwaren der Regering tegen zijn terugkeer naar Nederland. Men was algemeen sceptisch over het verdere verloop. *De Geer* had zich blijkbaar voorgenomen naar Nederland te gaan. De sympathie voor hem is door deze houding ongetwijfeld niet versterkt. Gezegd wordt, dat *de Geer* aan aderverkalking lijdt en dat daardoor zowel zijn psyche als zijn physiek geschaad is. Het is een tragisch conflict tussen de onbedwingbare neiging van een oud, gedesillusionneerd man, die vóór zijn sterven zijn vrouw en land wenst terug te zien, en de plicht van een oud-Minister-President.

8598. De **Voorzitter:** Nu komen wij op de zaak, die voor de Enquêtecommissie nog van belang is. Het geval van het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland van uit Lissabon en het andere geval van het schrijven van die brochure in Nederland zijn in twee instanties berecht. Er is daarover nu eenmaal een rechterlijk gewijsde. Daar zal de Enquêtecommissie, naar het mij voorkomt, niet verder meer in moeten gaan roeren. Maar dan blijft er natuurlijk bij deze zaak van het vertrek toch altijd nog een kant, die ik zou willen noemen de Regeringskant en deze interesseert ons wèl. Wij hebben namelijk enige twijfel of de Regering eigenlijk wel alles gedaan heeft, wat mogelijk is om de heer *de Geer* van een terugkeer naar Nederland te weerhouden. Of men daarin, als men er meer aan gedaan had, geslaagd zou zijn, is een andere zaak en gezien het karakter van de heer *de Geer* zou dit zeker niet zo gemakkelijk geweest zijn. De twijfel of wel al het mogelijke gedaan is, is er toch min of meer. Als ik bijvoorbeeld zie, dat de heer *de Geer* op 7 Januari 1941 een brief heeft geschreven aan de Ministerraad, waarin hij zegt, dat hij in het naar Nederland gaan niet de bezwaren ziet, die het Kabinet daartegen heeft, dat die brief op 17 Januari in de Ministerraad besproken is, dat de Minister van Binnenlandse Zaken de opdracht krijgt om een antwoord te concipieren en dat dit antwoord op de 4de Februari, toen de heer *de Geer* vertrok, nog niet in Lissabon was, dan vind ik dit toch bij een zo uitermate belangrijk vraagstuk een wijze van behandeling, die niet helemaal in overeenstemming is met de ernst daarvan. Dit wordt nog duidelijker door hetgeen u zelf zoëven hebt medegedeeld, nl. dat de heer *de Geer* reeds in November 1940 een brief had geschreven aan de Minister van Koloniën, die op 3 December ter kennis was gebracht van u en de andere heren, waarin hij ook zegt, dat hij naar Nederland wil gaan. Men wist het dus reeds vanaf 3 December positief. Dat blijkt ook hieruit, dat, toen Minister *Gerbrandy* na het vertrek van de heer *de Geer* een verklaring voor de radio heeft laten afleggen, hij blijkens zijn memorandum daarvoor een redevoering heeft opgezocht, die hij reeds geruime tijd te voren had opgesteld of laten opstellen.

A. De rede, die in het Regeringsbeleid is afgedrukt en welke hij niet gehouden heeft?

8599. De **Voorzitter:** Er is in het dossier van de strafzaak-*de Geer* een verklaring van de heer *Pelt,* die wij zelf niet hebben kunnen horen, omdat hij niet hier te lande vertoeft, volgens welke deze medegedeeld heeft, dat de heer *Kasteel,* die de secretaris van Minister *Gerbrandy* was, bij het vertrek van de heer *de Geer* een rede produceerde, die reeds in November 1940 was opgesteld. Men was er dus al zeer lange tijd op voorbereid en ik vraag me daarom af: heeft men dan wel al het mogelijke gedaan? Had men misschien nog andere dingen kunnen doen? Ik herhaal, het is de vraag of het geholpen had. Maar had men bijvoorbeeld niet één der Ministers naar Lissabon kunnen sturen om nog eens met de heer *de Geer* te spreken? Was hier misschien geen plaats geweest voor een persoonlijk beroep op de heer *de Geer* door Hare Majesteit de Koningin? De zaak was er toch werkelijk ernstig genoeg voor. Had men de Engelse Secret Service niet in de arm kunnen nemen? Ik noem nu maar enkele mogelijkheden. Dit alles bij elkaar beschouwd, is er bij ons dus enige twijfel of men wel tijdig de ernst van de gevolgen heeft ingezien en of men wel alle maatregelen heeft genomen, die hadden kunnen worden genomen. Wat is uw visie daarop?

A. Mijnheer de President, ik kan er niet veel van zeggen, want de behandeling van deze aangelegenheid lag in handen van andere collega's. Ik verwonder mij er over, te horen, dat de Minister van Binnenlandse Zaken die brief geschreven zou hebben, dat zou dus Minister *van Boeyen* geweest moeten zijn. Ik moet dat nu aannemen. Ik verwonder mij hierover, omdat de zaak lag in handen speciaal van *Welter* en *Gerbrandy,* terwijl vanzelfsprekend Buitenlandse Zaken er in gemoeid was.

De **Voorzitter:** Dit is natuurlijk een detail.

A. De mogelijkheden zijn misschien wel met ons besproken, maar ik kan mij dat niet herinneren. Men hoort nu echter mogelijkheden opperen, waarvan men zich moet afvragen of zij de zaak niet erger gemaakt zouden hebben in plaats van beter. Neem de eventuele inmenging van de Secret Service; had deze de heer *de Geer* aangehouden, dan zou de gehele zaak een wijdere strekking hebben gekregen dan nu het geval was en meer kwaad hebben gedaan. Men had toch contact met Holland en men was gewaarschuwd omtrent het gebeurde. Ik vind het buitengewoon jammer, dat een en ander gebeurd is voor *de Geer* en voor het land, maar men heeft de gevolgen eerder overdreven dan dat men het effect in het verband van de tijdsomstandigheden heeft gezien. Ik heb niet de indruk gekregen in de tijd, die daarna verlopen is, dat de uitwerking van de misstap zo geweldig is geweest als zij misschien had kunnen zijn.

8600. De **Voorzitter:** Wat er in Holland gebeurd is, is ten slotte meegevallen, maar op dat moment kon men dat niet voorzien.

A. Ik heb met de behandeling van de aangelegenheid weinig te doen gehad. Ik weet voor mij zelf alleen, dat, toen *Welter* voorstelde hem een opdracht te geven in Indië en later om hem met een tegelijk min of meer gefingeerde opdracht te belasten, dat ik dat toegejuicht heb. Dat weet ik wel, het was de onschuldigste wijze voor hem en het land om het kwaad zoveel mogelijk te keren. Verder gingen mijn bemoeiingen niet. Op uw vraag zult u misschien van andere kanten een beter antwoord kunnen krijgen dan ik u geven kan.

De **Voorzitter:** Dat heb ik al geprobeerd.

A. Ik moge even opmerken, dat ik later nog een aantekening gemaakt heb over dit geval-*de Geer,* en dat is op de datum geweest van 12 Februari 1941. Toen was hij dus reeds vertrokken. Ik heb toen geschreven: Ter sprake kwam ook de radiorede over het vertrek van *de Geer* naar Holland. De rede is te voren alleen gezien door *Gerbrandy* (dat betreft niet de speech van *Gerbrandy*, dat is de speech, die gehouden is door Radio-Oranje. Zijn eigen speech is wel afgedrukt, maar niet uitgesproken.) De rede is te voren echter alleen gezien door *Gerbrandy* wegens gebrek aan tijd om de ministeriële radiocommissie te raadplegen.
Men was algemeen gereserveerd in de critiek ....

8601. De **Voorzitter:** De critiek, waarop?

A. Op die rede. Men was algemeen gereserveerd in de critiek, maar algehele instemming was er niet. Ik verklaarde wel in te stemmen met de tendenz der rede, doch dat ik, zo mij de gelegenheid ware geboden, zeker een drietal passages, die onnodig diep in eigen vlees sneden („deserteur!"), zou hebben geschrapt.
Overigens blijkt uit de stukken, die gepubliceerd zijn, dat door *Gerbrandy* bijvoorbeeld *de Geer* zwaar werd aangerekend het verzet van deze tegen het Koninklijk besluit, waarbij de Nederlandse depots in het buitenland werden ....

De **Voorzitter:** Ja, A 1.

A. Ik heb dienaangaande een andere opvatting. *De Geer* kon scherp zijn in zijn verzet, als hem de dingen niet aanstonden. Maar dat zijn bezwaren in dezen iets te maken hebben gehad met defaitistische gevoelens, geloof ik niet.

De **Voorzitter:** Dat is vrijwel de algemene opinie van de heren, die daarbij geweest zijn.

A. Dat was wel de opvatting van *Gerbrandy,* maar ik deelde deze niet. Daar was *de Geer* ook de man niet naar.

8602. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe was eigenlijk de houding van de heer *van Asch van Wijck* in die dagen? De heer *van Asch van Wijck* was de secretaris-generaal van Financiën en is in Londen gestorven. Heeft men er nooit aan gedacht om de heer *van Asch van Wijck* naar Lissabon te sturen, want de heer *de Geer* en de heer *van Asch van Wijck* waren, geloof ik, zeer goed met elkaar en voor zover ik de heer *van Asch van Wijck* gekend heb, was hij iemand, die een zeer bezonken oordeel had en die de dingen, geloof ik, wel goed zag. Ik heb hem, nadat hij hier weggegaan is, natuurlijk nooit meer gesproken en nooit meer iets van hem gehoord, maar heeft niemand daar ooit aan gedacht om hem invloed op de heer *de Geer* te laten uitoefenen?

A. Dit is een beetje moeilijk voor mij, omdat het persoonlijke waarderingen betreft. Ik wil de Commissie gaarne informeren, maar acht het toch een beetje onbescheiden om ze in een publiek stuk op te nemen. Ik wil u echter dit zeggen. De heer *van Asch van Wijck* was mij vóór de oorlog slechts oppervlakkig bekend. De heer *van Asch van Wijck* is meegegaan naar Engeland en aanvankelijk viel dit niet bij alle heren Ministers in goede aarde, al betrof dat niet zijn persoon. Hij was een conservatief en eenzelvig man. Hij is naar Londen gekomen en heeft daar hard gewerkt. Baron *Mackay* stond hem daarbij ter zijde, maar hij was de verantwoordelijke man onder de Minister. Ik heb ook zakelijk veel met hem te doen gehad en heb wel eens moeilijkheden gehad door de opvattingen van Financiën en de heer *van Asch van Wijck.* Dat zal later blijken, als de bezwaren behandeld worden ten aanzien van de steunverlening ...

8603. De **Voorzitter:** Welke steun bedoelt u?

A. De bijzondere steun voor de Joden, waarover in het rapport der commissie-*Vorrink* gesproken wordt. Ik bedoel, Sociale Zaken had ook wel eens zijn moeilijkheden aan die kant.
De heer *van Asch van Wijck* heeft echter altijd door hard gewerkt en langzamerhand groeide een toenemend respect voor hem. Ondanks al onze verschillen was er op het laatst tussen de heer *van Asch van Wijck* en mij bepaald een vriendschappelijke verhouding. En dat staat voor iedereen vast, dat hij een goed vaderlander en een onkreukbaar mens was. Hij is in Londen gestorven. Dat was bepaald een verlies.
Nu wat uw vraag betreft:
De heer *van Asch van Wijck* was buitengewoon goed met de heer *de Geer,* misschien wel het beste van allen, want hij had toen nog niet zoveel verbinding met de andere Ministers als hij later had. Hij had toen nog niet, bij wijze van spreken, die positie, die hij later gekregen heeft door zijn trouw en door zijn werkzaamheid, ofschoon hij een conservatief en formalistisch man bleef. Toch werd hij zeer gerespecteerd. Hij had zijn bureau naast de kamer welke bestemd was als werkkamer voor de heer *de Geer.* Zij spraken dus geregeld met elkaar en ik ben er dan ook van overtuigd, kennende de persoon van de heer *van Asch van Wijck,* dat hij geregeld geprobeerd heeft, *de Geer* op het goede pad te houden. Voor zover ik het kan beoordelen, men kan die dingen nooit pertinent zeggen, zou het geen zin hebben gehad de heer *van Asch van Wijck* naar Lissabon te zenden. Hij had daar zeker niet meer invloed kunnen uitoefenen dan hij in Londen getracht heeft te doen.

8604. De **Voorzitter:** Dan zijn wij nu, voor wat mij betreft, ook aan het eind van de behandeling van dit punt gekomen. Ik heb nog één vraag aan u te stellen, die eigenlijk helemaal buiten dit kader ligt. Dat is namlijk deze: Hebt u ook wel eens enige bemoeiing gehad of hebt u enig oordeel over het standpunt, dat de Nederlandse Regering heeft ingenomen met betrekking tot de Duitse geïnterneerden in Nederlandsch-Indië, en het vraagstuk van de represailles in Nederland? U weet, er zijn contacten geweest. Van uit Nederland zijn de heren *Jongejan* en *Boerstra* via Japan naar Sjanghai geweest, waar zij een conferentie hebben gehad met de heer *Idenburg* namens de Gouverneur-Generaal, en later zijn deze beide heren ook nog geweest in Lissabon, waar zij contact hebben gehad met Minister *Welter,* die, naar ik meen, vergezeld was van de heer *Peekema.* Van de zijde van de heren *Jongejan* en *Boerstra* zijn dusdanige maatregelen bepleit ten opzichte van de in Indië geïnterneerde Duitsers, dat het gevaar voor represailles in Nederland zou verminderen, terwijl zij bovendien ook nog hebben gezegd, dat verscherpen van de verhoudingen op dit punt niet anders zou zijn dan koren op de molen van die groep onder de Duitsers, die Nederland wilde annexeren en die zich niet bekommerde om een blijvende band tussen Nederland en Indië. Deze missie heeft in het algemeen niet zo heel veel resultaat opgeleverd, althans niet het resultaat, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* zich daarvan hadden voorgesteld, n.l. dat de Duitsers zouden worden losgelaten en weggezonden. Hebt u hier enige bemoeienis mee gehad en herinnert u zich nog het standpunt van de Regering in deze?

A. Ik heb er zeker van gehoord, maar ik moet zeer gereserveerd zijn in mijn wedergave, omdat dit niet direct tot mijn werkterrein behoorde en het reeds zo'n tijd geleden is.
Herinner ik mij echter goed, dan is de algemene tendenz van die besprekingen bij ons geweest: Wij kunnen geen onderhandse onderhandelingen of ongeschreven verbintenissen met de Duitsers aangaan, wij kunnen op hun wensen niet reageren, wij moeten ons vrijhouden, anders komen wij in een ongewenste situatie. Aan de andere kant is er zeker geen reden om moeilijkheden in bezet gebied als het ware uit te lokken.

8605. De **Voorzitter:** Vandaar, dat men besloten heeft om maatregelen te nemen op het gebied van de behandeling en het terugzenden van de vrouwen?

A. Ja. Dat lag natuurlijk op het werkterrein van de heer *Welter,* Minister van Koloniën. Als ik me niet al te sterk vergis, en dat geloof ik niet, was dit de quintessens van de hele zaak. Het was dus zo: We kunnen niets doen, wat lijkt op een concessie of tegemoetkoming aan de Duitsers, die moeten zelf maar weten wat zij doen, maar vergroten van de moeilijkheden in Nederland ligt zeker niet op onze weg. Wij moeten dus zorgen, dat er geen gerechte klachten zijn. Ik geloof, dat zo de algemene tendenz geweest is van onze besprekingen in deze zaak.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede gekomen aan het eind van wat ik u te vragen had over de onderwerpen, die op uw oproepingsbrief vermeld staan. Als er nog iets is, waarvan u meent, dat u dit naar voren moet brengen en dat ik verzuimd heb te vragen, dan wil ik u graag de gelegenheid geven dit alsnog te doen.

A. Ik wilde nog even terugkomen op de vraag, die u mij de vorige keer stelde, betreffende de twee gezichtspunten, aangeduid in de brochure van *de Geer,* die hem geleid hadden bij de Regeringsvorming.

Ik heb er toen in mijn antwoord de nadruk op gelegd, dat bij ons eerste onderhoud betreffende de Kabinetsvorming vooral het tweede gezichtspunt naar voren is gekomen. Het nalezen van het verslag van het verhoor brengt mij er toe, er nu op te wijzen, dat hier niet de minste tegenstelling is betreffende de betekenis, welke aan beide gezichtspunten werd toegekend. De dreigende moeilijkheden stonden toen op de achtergrond bij al ons handelen. Overigens is er gesproken in de geest, zoals ik het u de vorige keer verteld heb.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. VAN DEN TEMPEL.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I.

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Jhr. Mr. AARNOUT MARINUS SNOUCK HURGRONJE,
oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Permanente Hof van Arbitrage,
oud-secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

8606. De **Voorzitter:** In de loop van 1939 zijn er verschillende aanbiedingen gedaan van goede diensten, eerst aan de adspirant-oorlogvoerenden en later aan de oorlogvoerende partijen. Ik heb hier b.v. de oproep van *Koning Leopold* namens de Staatshoofden van de Oslo-staten van 23 Augustus 1939, een mededeling aan de gezanten namens *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* van 28 Augustus 1939 en vervolgens een telegram van *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* van 7 November 1939 aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Het kader, waarin die eerste aanbiedingen plaats vonden, is duidelijk — dat was op het moment, dat het conflict op uitbreken stond —, maar ik wilde speciaal iets vragen over het laatste aanbod van goede diensten.

A. Mag ik de datum nog eens weten?

De **Voorzitter:** 7 November 1939. Dat was dus op een moment, dat er een ernstige dreiging was. Ik meen, dat op 8 November 1939 nog de mededeling is gekomen van majoor *Sas,* dat de aanval op ons land op 12 November zou plaats vinden. Ik zou willen vragen of u ons kunt mededelen, hoe dit telegram in de wereld is gekomen en wat men daarmede beoogde.

A. De datum van de goede diensten van de *Koningin* en van *Koning Leopold,* is deze daaraan voorafgegaan?

De **Voorzitter:** Ja, dat was al veel eerder; dat was op 28 Augustus 1939. Dus dat was nog vóór het uitbreken van de oorlog.

A. Dus dat was een stap van de *Koningin* en van *Koning Leopold?*

De **Voorzitter:** Ja, maar daaraan is nog voorafgegaan op 23 Augustus 1939 een oproep van *Koning Leopold* namens de Staatshoofden van de Oslo-Staten.

A. Die herinner ik mij niet.

De **Voorzitter:** Het andere aanbod van 28 Augustus was een mededeling van *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* aan de gezanten van de vijf betrokken landen. Thans wil ik het echter speciaal hebben over dat derde geval, het telegram van *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* van 7 November 1939 aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië.

A. Ook een voorstel tot bemiddeling van goede diensten?

De **Voorzitter:** Juist. Een voorstel, dat voor ons van grote betekenis was, omdat het plaats vond op het moment, toen er een ernstige dreiging was. Daarom vraag ik u, kunt u ons er iets van mededelen, hoe dit voorstel in de wereld is gekomen en wat men er mee beoogde?

A. Ik zou menen, dat het aanbod van die goede diensten samenhing met het ogenblik van die dreiging.

8607. De **Voorzitter:** Op de 6de November heeft er onder leiding van H.M. de Koningin een bijeenkomst plaats gehad van een drietal Ministers met de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht. Op deze bijeenkomst is van sommige zijden nogal de aandacht gevestigd. Er wordt met name beweerd, dat aan die conferentie met de opperbevelhebber op 6 November, die dus ook in het kader van die dreiging plaats vond, vooraf was gegaan een Engelse stap, een Engelse waarschuwing.
Kunt u zich daar iets van herinneren?

A. Neen. Wij kregen zoveel waarschuwingen.

8608. De **Voorzitter:** Ja, maar dit zou wel een heel bijzondere waarschuwing geweest moeten zijn, omdat daar een werkelijk ernstige dreiging op gevolgd is, te weten, die van de blijkbaar tegen 12 November 1939 beraamde aanval.

A. Voor zover ik mij herinner, bestond die dreiging al vrij lang. Ongeveer bepaald met de datum, dat er iets zou gebeuren. Er waren troepen langs de grens. Maar een bijzonder indrukwekkende waarschuwing van Engeland is mij niet bekend.

8609. De **Voorzitter:** Dan mag ik het probleem misschien nog van een andere kant benaderen. U hebt voor de tweede sub-commissie mededeling gedaan van de stappen van de Duitse gezant *Zech* eerst bij u en later bij Minister *van Kleffens,* waarbij de Duitse gezant een proefballonnetje heeft opgelaten om te informeren of het mogelijk was, dat de Duitsers door het zuiden van het land zouden trekken, nl. door Limburg, waarbij dan eventueel de rest van het land ongemoeid zou worden gelaten. Het is van belang te weten, wanneer die Duitse stappen hebben plaats gehad!

A. Dat heb ik vergeefs geprobeerd mij in herinnering te brengen.

8610. De **Voorzitter:** Van bepaalde zijde wordt de zaak zo gesteld, als ik het ten minste goed begrijp, dat het van uitermate groot belang zou zijn te weten of de Duitse stap heeft plaats gevonden vóór de bijeenkomst met de Opperbevelhebber van 6 November. Deze bijeenkomst toch wordt geacht de eerste bespreking te zijn met de Opperbevelhebber, waaruit al de rest voortgevloeid is. Men redeneert daarbij aldus: wanneer die Duitse stap heeft plaats gehad vóór 6 November, dan is het verband tussen deze stap en wat daarop gevolgd is met de wisseling van het opperbevel zonder meer duidelijk. Heeft die Duitse stap daarna plaats gehad, dan is zulk een verband natuurlijk veel minder duidelijk. Maar bovendien wordt daarbij nog de mogelijkheid geopperd, dat, nu de heer *Reynders* mededeelt, dat hij op 5 November opgebeld is door de Minister van Buitenlandse Zaken voor een bespreking met een aantal Ministers en hem daarbij medegedeeld werd, dat er een Engelse waarschuwing was, deze Engelse waarschuwing misschien maar als camouflage gediend heeft voor de bewuste Duitse demarche, die heeft plaats gevonden. Ik hoop, dat ik het zo duidelijk heb uitgedrukt.

A. Het is mij helemaal duidelijk, maar ik herinner mij er niets van.

8611. De **Voorzitter:** Het zou dus van belang zijn te weten, of er inderdaad een Engelse waarschuwing is geweest. Vandaar mijn vraag, of er misschien aan het telegram van de *Koningin* en *Koning Leopold,* dat in die zelfde tijd verzonden is, een Engelse waarschuwing ten grondslag heeft gelegen.

A. Ik heb er nooit van gehoord. Misschien mag ik hieraan toevoegen, dat het mij hoogst onwaarschijnlijk lijkt, dat ongeveer in die tijd die stap van Graaf *Zech* plaats gehad heeft of daarvóór. Dan zou het op mij een veel grotere indruk gemaakt hebben, dan hij gemaakt had, want wij leefden onder die dreigingen, dan zou het eenvoudig een voorstel geweest zijn en daar was geen sprake van.

Die stappen van graaf *Zech* zijn gedaan in een tijd, die ik mij herinner als volkomen rustig. Ik heb nog geprobeerd naderhand uit te vinden of het mij mogelijk was te herinneren wanneer die stap heeft plaats gehad, maar dat is mij niet gelukt.

8612. De **Voorzitter:** Maar werd van belangrijke gebeurtenissen als deze geen aantekening gehouden? In een journaal of iets anders?

A. Maar alles is door ons vernietigd vóór de oorlog.

8613. De **Voorzitter:** Dus dat is niet meer na te speuren?

A. Neen, degene, die zich de datum misschien herinnert, is de heer *van Kleffens;* hij is voor zover ik weet de enige man, die het weten kan. Anders weet ik niemand op de wereld, die u die zou kunnen noemen.

8614. De **Voorzitter:** De papieren gegevens zijn dus weg. Staat dat vast?

A. Ik denk, dat er heel weinig papieren gegevens over zijn. Als ze er zijn. De heer *van Kleffens* had de gewoonte om in een dagboek aan te tekenen, wat er van belang gebeurde, iedere dag. Dit zou ik nooit opgeschreven hebben, omdat ik het van te vertrouwelijke aard vond.

8615. De **Voorzitter:** Dus de mogelijkheid bestaat nog, dat de heer *van Kleffens,* die, naar ik aanneem, zijn tot 10 Mei 1940 bijgehouden dagboek meegenomen heeft . . . .

A. Neen, dat is weg, dat heeft hij hier gelaten, voor zover ik mij herinner, ik meen zelfs, dat het in de handen van de Duitsers gevallen is. Hij heeft zijn bagage bij zijn vertrek naar Engeland verloren, maar dat kan hij u zelf beter vertellen.

8616. De **Voorzitter:** Wanneer heeft hij zijn bagage verloren?

A. Op die morgen, toen hij wegging naar Engeland.

8617. De **Voorzitter:** Op die morgen?

A. Ja. Het vliegtuig, waarin zijn bagage was, is onklaar geschoten. Maar dat zal de heer *van Kleffens* u beter zelf kunnen vertellen!

De **Voorzitter:** Dan zullen wij de heer *van Kleffens* dit nader vragen.

A. En misschien, dat hij zich die datum herinnert. Ik heb nooit iets van die passieve verdediging, of hoe u het wilt noemen, gehoord. En wanneer dit was gebeurd vlak voor een crisis, wij beschouwden die 11de November als een crisis, dan zou dit een heel andere indruk op me gemaakt hebben, ook de aard van de démarche zou dan heel anders geweest zijn.

8618. De **Voorzitter:** Het blijft een merkwaardig punt. Wij hebben ons zeer beijverd om hier iets meer van te weten te komen, doch uit de gegevens, die wij tot nog toe gekregen hebben, blijkt, dat geen van de Ministers, voor zover wij hen tot nog toe gehoord hebben, ooit mededeling heeft gehad van de heer *van Kleffens* over deze Duitse démarche.

A. Dat lijkt mij zeer waarschijnlijk.

8619. De **Voorzitter:** Dat komt dus hierop neer, dat de heer *van Kleffens* en u dit voor u gehouden hebt? Dat u het als het ware ingekapseld hebt?

A. Ik zeker. De heer *van Kleffens* kan het aan de heer *de Geer* hebben verteld of aan andere leden van het Kabinet. Ik houd het voor onwaarschijnlijk, omdat, zoals ik zeg, de politiek van de Regering voor mij al zo vaststond, dat het eenvoudig een bevestiging voor mij was.

8620. De **Voorzitter:** Men kan het ook van een andere kant bekijken. Men had natuurlijk ook kunnen redeneren: de politiek van de Regering staat ontwijfelbaar vast, maar dit is een zo merkwaardige démarche, dat het wenselijk is haar mede te delen aan het hele Kabinet of althans aan de Minister-President of enkele andere Ministers, die er meer bij betrokken zijn. Kunt u een aannemelijke reden opgeven om het geval inderdaad niet verder dan Buitenlandse Zaken te laten komen?

A. Ten eerste was het niet zeker of het van graaf *Zech* zelf kwam of van zijn Regering. Het was niet ondenkbaar, dat hij voor zich zelf kwam. Hij trachtte altijd wat te zoeken om ons te helpen. Dat zou dus als een persoonlijke démarche kunnen worden opgevat. Ik heb het eerst ook als een persoonlijke démarche opgevat. Ik ben gaan aarzelen, toen naar ik meen, u zegt het hier iets positiever dan ik het gezegd heb, hij het ook aan *van Kleffens* heeft gezegd. Dat is ook weer tweedehands kennis. Ik meen, dat hij het ook de heer *van Kleffens* heeft gezegd.

8621. De **Voorzitter:** De Regering, zoals u weet, voerde een politiek van strikte neutraliteit. Is u van oordeel, dat men in het algemeen in dat streven geslaagd is in de periode September 1939 tot 10 Mei 1940?

A. In algemene zin wel, ja, men heeft zijn uiterste best gedaan de neutraliteit te handhaven.

8622. De **Voorzitter:** Maar het Venlo-incident was toch eigenlijk wel een ongelukkig moment?

A. Ja, ik zou niet zover durven gaan door te zeggen, dat dit op onze neutraliteit inbreuk maakte. U weet bovendien, dat dit helemaal buiten de Regering om is gegaan. Het is een betreurenswaardig optreden van GS III geweest. Onverstandig, maar of het in strijd was met de neutraliteit? Het heetten bemiddelingspogingen.

8623. De **Voorzitter:** De heer *Stevens,* dat was één van de heren van de Britse inlichtingendienst, heeft zich, voordat hij zijn besprekingen met de Duitsers begon, gewend tot het hoofd van GS III. Wij hebben de generaal *van Oorschot* daarover nog niet kunnen horen, maar in ieder geval heeft hij ten slotte een luitenant van GS III meegekregen, dus moet hij zich tot deze dienst gewend hebben. Maar nu wordt ook beweerd, dat de heer *Stevens* zich te voren tot u zou hebben gewend.

A. Volkomen onwaar.

8624. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u voor het eerst van deze zaak gehoord?

A. Toen het gebeurd was.

8625. De **Voorzitter:** Hebt u ook gehoord, dat de generaal *van Oorschot* naar aanleiding van dit voorval gepensionneerd is geworden?

A. Inderdaad.

8626. De **Voorzitter:** Dat weet u, dat dit gebeurd is?

A. Voor zover men van zo iets zeker kan zijn; ik heb het de Minister warm aanbevolen.

8627. De **Voorzitter:** In een geschrift van de generaal *Fabius,* dat in het bezit van de commissie is, wordt gezegd, dat de Minister-President na dit incident aan GS III bij brief verboden heeft, voortaan rechtstreeks contact te onderhouden met buitenlandse agenten. De heer *de Geer,* hierover gehoord, zegt, dat hij zich dit niet kan herinneren. Weet u er misschien iets van of dit gebeurd is?

A. Neen, nooit van gehoord. Wij zouden trouwens geen instructies geven aan GS III.

8628. De **Voorzitter:** Neen, dat begrijp ik, maar u zou gehoord kunnen hebben, dat het gebeurd is?

A. Neen, ik heb het nooit gehoord.

8629. De **Voorzitter:** Dan is er een ander punt, waaromtrent ik u wilde vragen. Dat is het volgende: Is u er iets van bekend, of men van de kant van de Regering naast incidentele voorbereidingen met het oog op een Duitse inval, die er inderdaad verschillende zijn, te voren bepaalde maatregelen heeft beraamd ter bescherming van de Regering, van de persoon van de Koningin en van de leden van de Regering, en met betrekking tot een eventuele verplaatsing van de zetel der Regering? Of is het zo, dat de maatregelen, die in de Meidagen getroffen zijn, improvisatorisch onder de druk van de omstandigheden zijn tot stand gekomen?

A. U bedoelt het weggaan van de Regering?

De **Voorzitter:** Ja, en de bescherming van de Regering.

A. Er is iets heel anders voorbereid dan ooit gebeurd is. Er was nl. eerst een plan tot verplaatsing van de Ministeries binnen den Haag, waarbij mijn Ministerie ik meen naar Zorgvliet zou worden overgeplaatst, met het oog op bommen. Dat is toen veranderd en toen is er een fort ingericht.

8630. De **Voorzitter:** Dat was de z.g. dislocatie van de Departementen?

A. Dan zouden de Departementen naar dat fort van de stelling Amsterdam gaan. Dat is nooit gebeurd.

8631. De **Voorzitter:** Dat is ons bekend. Maar de maatregelen, waarvoor men in de Meidagen kwam te staan, o.a. in verband met het verplaatsen van de zetel van de Regering naar Londen, dat zijn maatregelen, die te voren blijkbaar niet overwogen zijn, die improvisatorisch tot stand zijn gebracht?

A. Zoals u weet, zat ik in het Kabinet gedurende de oorlogsdagen en ik heb het bijgewoond en dat is allemaal improvisatorisch gegaan. Zelfs met grote wisseling in de stemmingen.

8632. De **Voorzitter:** Wij zijn op deze wijze aangeland bij de Meidagen. Daar wilde ik u nog een paar dingen over vragen. In de eerste plaats het volgende: U weet, dat er op de 10de Mei 's middags om 1 uur nog een bijeenkomst is geweest van de Tweede Kamer, waar 38 leden tegenwoordig waren en waar de voorzitter, de heer *van Schaik,* nog een redevoering heeft gehouden. Het heeft de aandacht getrokken, dat daar niemand van de Regering aanwezig is geweest. Is het u ook bekend, of het nog een punt van overweging heeft uitgemaakt om de Regering bij die bijeenkomst aanwezig te doen zijn?

A. Dat is dus geweest op 10 Mei om 1 uur 's middags, toen zat ik waarschijnlijk nog niet in het Kabinet. 's Ochtends vroeg heeft de Duitse gezant het ultimatum gebracht. Nu herinner ik mij, dat ik de hele ochtend nog op het Ministerie heb gezeten, dat de heer *van Kleffens* mij ontving en dat ik tegen de middag in de vergadering ben gekomen.

8633. De **Voorzitter:** Dan een andere vraag. Heeft het in het Kabinet nog een punt van overweging uitgemaakt om in samenwerking met de Staten-Generaal in die dagen nog te komen tot een soort van noodwetgeving? Ik mag er u aan herinneren, dat men in België op de 10de Mei 1940 nog een noodwet heeft tot stand gebracht, waarbij aan de secretarissen-generaal, voor het geval de Regering moest uitwijken, wetgevende bevoegdheid werd verleend. En dat ook in Noorwegen het mogelijk is geweest om in samenwerking met het Storting nog bepaalde maatregelen van wetgevende aard tot stand te brengen. Is het u bekend, of dit een punt van overweging heeft uitgemaakt in die dagen?

A. Zover ik mij herinner, neen.

8634. De **Voorzitter:** Ik kom daar straks nog even op terug, omdat dit van belang is voor de constructie, die men uiteindelijk heeft gevonden met betrekking tot de overdracht van het Regeringsgezag aan de generaal *Winkelman.* U hebt ook geconstateerd, dat tijdens het bijeen zijn op het Ministerie van Economische Zaken aan het Bezuidenhout de Minister-President 's nachts steeds naar huis ging?

A. Ja, inderdaad.

8635. De **Voorzitter:** En wat maakte dat voor een indruk?

A. Een eigenaardige indruk. Gebrek aan leiding.

8636. De **Voorzitter:** Een ander punt — en nu hoop ik, dat ik bij u aan het goede adres ben — betreft de z.g. *Sponeck*-papieren.

A. Daar weet ik niets precies van. Ik heb er verhalen over gehoord.

8637. De **Voorzitter:** Dan moet u toch proberen ons op weg te helpen. De zaak is nl. deze, dat deze documenten, waaruit gegevens te construeren waren over de voornemens, die de Duitsers hadden met betrekking tot den Haag, Regeringsgebouwen en Regeringspersonen, zijn gevonden in een vliegtuig, dat op Zondag 12 Mei 's-morgens in de Adelheidstraat in den Haag is neergeschoten, een vliegtuig van de adjudant van de generaal *von Sponeck.* Deze papieren zijn gebracht op het algemeen hoofdkwartier en de opperbevelhebber heeft die papieren gezien. U begrijpt, dat dit belangrijke papieren waren, die zonder enige twijfel ook voor de beslissing, waarvoor de Regering stond, nl. al of niet weggaan, van belang waren. Nu zijn deze papieren volgens generaal *Winkelman* gebracht naar het Departement van Buitenlandse Zaken. Het verdere verloop van de zaak, zoals wij dit in de stukken hebben gevonden, is, dat het Departement ze na de capitulatie heeft gebracht bij het Amerikaanse gezantschap, dat het Amerikaanse gezantschap ze heeft meegenomen naar Amerika en dat ze na de oorlog uit Amerika zijn teruggekomen, zodat wij ze nu hier hebben. Maar nu is de vraag, waar het voor ons om gaat, deze: heeft men bij het Departement van Buitenlandse Zaken er aan gedacht of is dat onmogelijk geweest, met het oog op de tijd, want de Regering is op de 13de Mei vertrokken, om het Kabinet van de inhoud van de papieren in kennis te stellen?

A. Ik heb die papieren nooit in die vergaderingen gezien; ik heb er wel van gehoord. Ik heb er nooit anders dan bij geruchte over horen spreken.

8638. De **Voorzitter:** En u hebt ook geen mededeling gekregen van uw Departement, dat die papieren daar waren ontvangen?

A. Neen, zover als ik weet, ik niet. *Van Royen,* de tegenwoordige ambassadeur in Ottawa, was in die tijd het waarnemend hoofd van het Ministerie.

8639. De **Voorzitter:** Maar u bent na het vertrek der Regering hier gebleven. Is, toen na de capitulatie die papieren naar het Amerikaanse gezantschap zijn gebracht, dat buiten uw voorkennis gebeurd? Hebt u daarvan op dat moment ook niet gehoord?

A. Ik denk, dat dit onmiddellijk is gebeurd. Ik weet het niet, ik heb ze in ieder geval nooit gezien.

8640. De **Voorzitter:** Ik heb de indruk, dat het eerst na de capitulatie is gebeurd, toen men dus blijkbaar vond, dat men bepaalde papieren in veiligheid moest stellen. Maar het is in ieder geval niet met uw medeweten gebeurd?

A. Neen, ik heb ten minste de papieren nooit in handen gehad, bij mijn weten.

8641. De **Voorzitter:** En u hebt ook niet gehoord, dat ze weggebracht zijn?

A. Neen.

8642. De **Voorzitter:** Dus u vermoedt, dat het door de heer *van Royen* op eigen gezag is gebeurd?

A. Zeer zeker. Hij deed heel veel op eigen gezag. Dat moest hij doen nietwaar, o.a. juist op het gebied van opruimen van papieren. Hij heeft alle archieven moeten verbranden.

De **Voorzitter:** Dan zijn wij er nog niet precies achter.

A. U kunt het aan *van Royen* vragen, die komt binnenkort hier. Hij komt half Juni hier.

8643. De **Voorzitter:** Een andere vraag, die ik u wil stellen over hetgeen er die dagen is gebeurd, is de volgende: Is u iets bekend van een telegram van de Koningin aan de Italiaanse Koning, dat op 11 Mei zou zijn verzonden?

A. Neen.

8644. De **Voorzitter:** Mag ik u dan misschien deze tekst overhandigen?

A. Ik zie het voor het eerst.

8645. De **Voorzitter:** U ziet het voor het eerst?

A. Ja.

8646. De **Voorzitter:** Kunt u zeggen, hoe het verzonden is? Is dit door Buitenlandse Zaken gebeurd?

A. Het kan ook van de Koningin persoonlijk zijn.

De **Voorzitter:** Dat is nu juist, wat wij graag wilden weten.

A. Dat zal waarschijnlijk het Kabinet van de Koningin u kunnen zeggen als het rechtstreeks is verstuurd. De directeur is overleden, maar de secretaris, *Roëll* misschien? Ik heb het nooit gezien. Mag ik het nog even zien, want ik kan misschien aan de tekst zien..... In het Duits, dat is ook heel ongewoon. Weet u of dit een getrouwe copie is?

De **Voorzitter:** Ik kan u wel vertellen, hoe wij dit gegeven hebben ontvangen. Er is nl. .....

A. Ik zou zeggen, dit telegram is door de Koningin zelf verzonden, omdat links in de hoek „Haag" staat. Als wij het doorgegeven hadden, dan zouden wij het doorgegeven hebben aan onze gezant. De Koningin kan het altijd rechtstreeks doorgezonden hebben en dan hoort dit met kennisgeving van de Minister van Buitenlandse Zaken, maar ik kan me voorstellen, dat het in dit geval niet mogelijk was.

8647. De **Voorzitter:** Dit stuk is afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, dat het heeft uit stukken, die in Duitsland gevonden zijn. Wij hebben het gekregen in het kader van een aantal andere stukken, die betrekking hebben op wat men zou kunnen noemen het vredesoffensief van *von Weizsäcker.* Kan dat?

A. Ja zeker.

8648. De **Voorzitter:** Dat heeft gespeeld omstreeks October 1939. Dit telegram is echter van 11 Mei 1940. In October 1939 zijn er via *von Papen* in Ankara en onze gezant aldaar, de heer *Visser,* contacten geweest met Minister *van Kleffens.*

A. Bemiddelingspogingen van *von Papen?* Via *Visser?*

8649. De **Voorzitter:** Ja zeker, klopt dit?

A. Die zijn er geweest, ja.

8650. De **Voorzitter:** Dat moet geweest zijn in October 1939. Kan dit wel kloppen?

A. Dat was dus eigenlijk als het ware een bemiddeling tussen Engeland en Duitsland?

De **Voorzitter:** Ja. Verschillende van de daarop betrekking hebbende gegevens, b.v. ook een paar rapporten van graaf *Zech* over besprekingen, die hij heeft gehad met Minister *van Kleffens,* bevinden zich bij deze documenten en bij die documenten is verder dit telegram. Maar het is niet uit te maken, in welk kader dit nu precies thuishoort. In ieder geval was dit telegram bij deze papieren, die het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uit Duitsland heeft.

A. Ik kan mij geen reden voorstellen, waarom de Koningin in het Duits heeft getelegrafeerd. De Koningin gebruikte nooit Duits. En dan nog wel aan de Koning van Italië in het Duits. Dat vind ik zo'n merkwaardig geval. U kunt niet nagaan het telegraafkantoor, waar het is afgegeven? Het enige, wat me opvalt, is dat woord Haag. En dan de Duitse tekst.

8651. De **Voorzitter:** Maar als uw vermoeden nu juist is, waar zouden wij dan moeten informeren, of dit telegram verzonden is?

A. Bij het Kabinet van de Koningin; die technische verzending zal wel op het Kabinet zijn gebeurd. Het is niet te zeggen.

8652. De **Voorzitter:** Ik kan mij aan de andere kant ook niet voorstellen, of liever gezegd, niet direct voorstellen, laat ik mij voorzichtig uitdrukken, dat het een falsificatie van Duitse zijde zou zijn, want de inhoud van dit telegram is niet van die aard, dat het de moeite van een falsificatie waard zou zijn. Het komt eigenlijk hier op neer, dat de Koningin zich wendt tot de Italiaanse Koning met het verzoek, dat hij zijn persoonlijke invloed doet gelden, ten einde te bereiken, dat de burgerbevolking voor de oorlogscatastrophen behoed wordt en dat de grondbeginselen der menselijkheid door alle oorlogvoerende Staten zonder onderscheid in acht worden genomen. Dat staat er zakelijk in, nietwaar?

A. Ja, het is een volkomen onschuldig, onpolitiek telegram. Het heeft geen waarde. Maar het is misschien in het Duits vertaald. Dat zou mijn bezwaar oplossen. Het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie zal het waarschijnlijk in Duitsland gevonden hebben en dan neem ik aan, dat de Duitsers het telegram gevonden hebben in Rome en een vertaling naar huis hebben gestuurd. Maar dat is natuurlijk maar een veronderstelling. Het is denkbaar, dat het Kabinet van de Koningin het verstuurd heeft, het is denkbaar, dat de Koningin het rechtstreeks verstuurd heeft.

8653. De **Voorzitter:** In ieder geval kunt u verklaren, dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken hier buiten staat? Het is zeer onwaarschijnlijk, naar u meent, dat het Departement er bij betrokken is geweest?

A. Het is van na de oorlog?

De **Voorzitter:** Het is van 11 Mei 1940.

A. Dus na 10 Mei, toen was ik niet meer op Buitenlandse Zaken. Het Kabinet van Hare Majesteit zou aan Buitenlandse Zaken hebben kunnen vragen: is er bezwaar tegen, dat de Koningin dit telegram verstuurt? Dan zou het antwoord hoogstwaarschijnlijk hebben geluid: „Neen." En dan zouden zij het mij niet gevraagd hebben.

8654. De **Voorzitter:** U zegt: u was in het Kabinet, maar u had toch in de Meidagen ook nog de functie van secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken?

A. Ja en neen. Ik zat niet op het Departement. Ik zat op het Bezuidenhout.

8655. De **Voorzitter:** Jawel, maar als secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, bij afwezigheid van de Minister van Buitenlandse Zaken, heb ik altijd begrepen.

A. Dat is volkomen juist.

8656. De **Voorzitter:** Dus met andere woorden, u had deze functie als zodanig nog?

A. Ja zeker, maar ik neem aan, als ze aan Buitenlandse Zaken hadden gevraagd, is er bezwaar tegen het telegram, dat zij mij er niet in gekend hadden.

8657. De **Voorzitter:** Mag ik dan nog uw mening vernemen over het volgende: Op de 12de Mei is het Prinselijk gezin vertrokken en in de morgen van de 13de Mei is de Koningin vertrokken.

A. Dat was Maandag? Ja.

8658. De **Voorzitter:** Nu is het zo, dat het Kabinet blijkbaar van het vertrek van het Prinselijk gezin niets geweten heeft en, naar ik aanneem, daaromtrent ook geen advies heeft uitgebracht. Wat het vertrek van de Koningin betreft, is de zaak niet helemaal duidelijk. Men krijgt de indruk, dat coördinatie tussen Hare Majesteit en het Kabinet met betrekking tot dit punt niet in alle opzichten bestaan heeft. Hoe ziet u dit?

A. Ik geloof, dat ik mij dit vrij juist herinner, maar enkele omstandigheden niet weet. Over het Prinselijk gezin heb ik nooit gehoord, dit was al weg, voordat ik weg was.

8659. De **Voorzitter:** U zegt, voordat ik weg was? U bent toch op 10 Mei reeds naar het Departement op het Bezuidenhout gegaan?

A. Voordat ik in het Kabinet zat. Als ik niet op Buitenlandse Zaken ben, ben ik weg. Ten aanzien van de Koningin herinner ik het mij wel, maar ben ik niet volledig ingelicht. Ik neem aan, dat te voren met het Kabinet is besproken, wat er zou gebeuren ten aanzien van de Koningin, wanneer er een inval was. Ten minste tijdens mijn aanwezigheid daar is dit niet besproken. En ik herinner mij, dat de adjudant van de Koningin, majoor jhr. *de Jonge van Ellemeet,* binnenkwam en zei: „Ik kom mededelen, dat Hare Majesteit vertrokken is." Terwijl toen nog de heer *de Geer* voortdurend heeft geprobeerd om naar de Koningin toe te gaan.

8660. De **Voorzitter:** Dat was in de morgen van de 13de Mei?

A. Dat moet in de morgen zijn geweest, ja, de uren zijn helemaal vervaagd.

8661. De **Voorzitter:** Het was die morgen, nietwaar, dat Minister *Dijxhoorn* had gezegd, dat hij de Koningin had geadviseerd om te vertrekken.

A. Was hij dan bij de Koningin geweest op die morgen?

8662. De **Voorzitter:** Ik meen, dat hij dit gedaan heeft aan de adjudant van de Koningin, die op het Departement kwam. Generaal *Winkelman* was, naar het schijnt, 's morgens vroeg bij de Koningin geweest. Hoewel dit nog niet helemaal vaststaat, naar ik meen.

A. Ja, ik geloof, dat de generaal er wel geweest is. En ik meende, dat de Koningin vertrokken was op een aanwijzing van het hoofdkwartier, dat het nu tijd was.
Maar het Kabinet wist dat niet, want ik weet, dat de heer *de Geer* voortdurend probeerde contact te krijgen om naar de Koningin toe te gaan.

8663. De **Voorzitter:** U begrijpt wel, dat hier een vraagstuk van algemene betekenis aan de orde is. In tweeërlei opzicht. Ik bedoel dit: Het Kabinet moest er aan gelegen zijn om zijn opvattingen omtrent wat er gebeuren zou met de draagster van de Kroon aan de Koningin bekend te maken; aan de andere kant moest er Hare Majesteit aan gelegen zijn, hoe over een dergelijke zaak, die grote politieke consequenties heeft, het Kabinet dacht. Het is dus zo, dat wil het goed zijn, wil er een ideale samenwerking zijn, er een behoorlijke coördinatie op dit punt moet bestaan. En nu zeg ik nog eens, dat ik begrijp, dat de dagen van Zondag en Maandag, 12 en 13 Mei, nu niet bepaald ideaal waren om keurige coördinaties tot stand te brengen, maar het is toch goed om deze zaak even te stellen.

A. De toestand was zeer verward. Ik heb die dagen en nachten, dat ik daar gezeten heb, de directeur van het Kabinet nog zien rondlopen op het Bezuidenhout. Ik heb hem wel even gesproken, maar niet daarover, ik weet niet, of hij de heer *de Geer* misschien hierover gesproken heeft; dat zou de manier geweest zijn, waarop dit behandeld werd, maar in het Kabinet heb ik er niet van gehoord.

8664. De **Voorzitter:** Dan is er nog een controverse, nl. deze, dat volgens de meeste gegevens, die ons ten dienste staan, eigenlijk de mededeling van Minister *Dijxhoorn,* dat hij de Koningin geadviseerd heeft — ik laat nu daar op welke wijze — het eerste is geweest, wat er van het Kabinet op dit punt is uitgegaan, maar dat Minister *Gerbrandy* in zijn Memorandum het volgende schrijft: „Op Zaterdag 11 Mei 1940", — dus al op Zaterdag — „nam het Kabinet het besluit H. M. de Koningin te raden wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven." Nu is het merkwaardige, dat van het in deze passage medegedeelde, waaromtrent Minister *Gerbrandy* zegt, dat hij voor de juistheid er van instaat, de andere heren zich niets herinneren en dat verschillenden van hen veeleer overhellen naar het andere standpunt, dat het advies van Minister *Dijxhoorn* eigenlijk het eerste is, wat er van het Kabinet is uitgegaan op dit punt.

A. Ik heb van het Kabinet nooit anders begrepen; het Kabinet heeft de hele Zaterdagmorgen vergaderd, o.a. is besloten, dat de heer *van Kleffens* en de heer *Welter* naar Engeland zouden gaan.

8665. De **Voorzitter:** Neen, dat is Vrijdags gebeurd. Dat was Vrijdagochtend al. Want deze heren zijn Vrijdagochtend vroeg vertrokken, ik meen om 9 uur al. Er is in de nacht van Donderdag op Vrijdag een Kabinetsvergadering geweest bij Minister *de Geer* thuis, toen de oorlog was uitgebroken. Van daar uit is Minister *van Kleffens* naar het Departement geroepen om de Duitse gezant te ontvangen en toen is daarna in de Ministerraad besloten, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* zouden vertrekken, en dezen zijn, meen ik, om pl.m. 9 uur al vertrokken. Maar datgene, waar Minister *Gerbrandy* over spreekt, zou op Zaterdag hebben plaats gevonden.

A. Ik herinner het mij niet. Daar zou ik dus bij hebben kunnen zijn?

8666. De **Voorzitter:** Ja. Dit is nogal een opvallend punt nietwaar? De andere heren kunnen het zich in het algemeen ook niet herinneren. Minister *Gerbrandy* beweert het positief; dus dit is een puzzle. Hebt u de indruk, dat wij over dit punt enige gegevens zouden kunnen krijgen van de vice-president van de Raad van State?

A. Dat zou mij verbazen.

8667. De **Voorzitter:** Die is toch vertrokken met de Koningin?

A. Ja, maar dat is op verzoek van de Koningin gebeurd.

8668. De **Voorzitter:** Dus u vermoedt, dat het eerder zo is, dat de voorbereiding van het vertrek klaar was en dat toen Hare Majesteit verzocht heeft, dat de vice-president van de Raad van State met haar mee zou gaan, eerder dan omgekeerd, dat de vice-president van de Raad van State krachtens zijn eigen verantwoordelijkheid bepaalde stappen bij de Koningin heeft gedaan om haar te bewegen te vertrekken? U acht het eerste waarschijnlijker?

A. Ja. Want ik heb pas later gehoord, dat hij mee was. Maar ik zeg u, ik herinner mij een bezoek van de heer *van Tets* aan het Bezuidenhout in de nacht, toen heb ik hem wel even gesproken.
Ik heb in het Kabinet altijd in de veronderstelling geleefd, ofschoon het dikwijls verward was, met al die geruchten, dat de Koningin wegging en dat alleen onverwacht het bericht kwam, dat overgebracht werd door de *Jonge van Ellemeet,* dat Zij weg was.

8669. De **Voorzitter:** Dus u hebt ook het gevoel, dat er aan de coördinatie van dit geval wel iets ontbroken heeft? Ik bedoel coördinatie tussen de samenstellende delen van de Regering, nl. de leden van het Kabinet en de Koningin.

A. Ja, eerder wel, ik heb ook niet gehoord, dat de heren de Koningin gesproken hebben in die dagen.

8670. De **Voorzitter:** Dan blijft natuurlijk de controverse naar aanleiding van die mededeling van Minister *Gerbrandy.*
Nu de quaestie van het vertrek. Er is, dat begrijp ik, in de loop van die dagen natuurlijk veel gepraat over de vraag, wat het Kabinet moest doen, dat ligt voor de hand. Maar kunt u misschien uw visie geven op de wijze, waarop dit besluit is tot stand gekomen en het moment, waarop het is tot stand gekomen?

A. Naar mijn geheugen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb er natuurlijk wel eens met de heren over gesproken, die vroeger in het Kabinet gezeten hebben en die ik nog wel eens spreek, die herinneren het zich niet zo precies. Voor mij blijft vrij duidelijk, ik spreek onder ede, onder voorbehoud, dat ik zeg, wat ik denk dat de waarheid is, want ik weet het niet precies meer. Toen dat bericht kwam, dat de Koningin weg was, toen is natuurlijk concreet aan de orde gekomen, wat het Kabinet zou doen en toen was men eenstemmig van mening, dat de Premier mee moest gaan. Althans naar Hoek van Holland moest gaan. Toen dat vaststond, heeft de heer *de Geer* eerst gezegd: „Ik wil *van Asch van Wijck* mee hebben," dat is een vriend van hem, de secretaris-generaal van Financiën.

8671. De **Voorzitter:** U spreekt nu over Maandagochtend, 13 Mei?

A. Ja, het ogenblik, dat wij hoorden, dat moet dus in de loop van de ochtend zijn geweest, dat de Koningin weg was. Het bericht was gekomen van de heer *de Jonge van Ellemeet.*

8672. De **Voorzitter:** Toen men in den Haag sprak over het gaan van de Ministers naar Hoek van Holland, stond toen het vertrek naar Engeland al vast?

A. Neen, voor zover ik mij herinner niet. Toen is gezegd, wij vinden het in alle geval nodig, dat de Premier meegaat, en liet men dus de rest in het midden. Toen heeft, voor zover ik het me herinner, de heer *de Geer* eerst gezegd, ik wil de heer *van Asch van Wijck* mee hebben, maar dat was meer een particuliere zaak, vervolgens heeft hij gezegd, ik sta er op, dat de Minister van Justitie meegaat, want het is mogelijk, dat we op de Hoek staatsrechtelijke handelingen moeten verrichten, waarbij wij het advies van de Minister van Justitie nodig hebben. Ik heb begrepen, dat daarmee bedoeld werd, dat het voor de Koningin onmogelijk zou kunnen worden weg te gaan; de Koningin was nog niet in zee, voor zover wij wisten. En wat er dan moest gebeuren, ik noem, naar een gissing van me zelf, dat de Koningin b.v. afstand zou doen, zou nader bepaald moeten worden. Ik herinner mij de uitdrukking: staatsrechtelijke handelingen.

8673. De **Voorzitter:** Maar die is niet nader gedefinieerd?

A. Neen, voor zover ik mij herinner.

8674. De **Voorzitter:** Dat kon dus b.v. ook slaan op het probleem van artikel 21 van de Grondwet, dat bepaalt, dat de zetel van de Regering in geen geval buiten het Rijk kan worden verplaatst?

A. Ik herinner mij alleen de woorden — dus het is misschien beter om niet te zeggen de quaestie van het afstand doen, dat is zuiver een eigen idee, wat ik mij herinner is: staatsrechtelijke handelingen. Dus toen ging de heer *Gerbrandy* ook mee. En nu kan ik mij niet anders herinneren, dan dat de anderen toen ook meegingen, behalve de heer *Steenberghe* en de heer *van Rhijn*, en zeer aarzelend de heer *van den Tempel*.

8675. De **Voorzitter:** Dus met andere woorden het woord Engeland was toen nog niet genoemd?

A. Ja zeker, want er is zeer veel over gedebatteerd of men naar Engeland of naar Zeeuwsch-Vlaanderen zou gaan, maar dat punt was niet beslist. Ik vond het ook niet beslissend, want ik zei: „Het zal van de omstandigheden afhangen of u er kunt komen, maar als u in Engeland komt, kunt u altijd weer teruggaan naar Ostende en naar Sluis." Die plaatsen werden altijd genoemd als voorbeeld. Maar het was niet beslissend.

8676. De **Voorzitter:** Toen u de heren zag vertrekken, wist u derhalve nog niet definitief, waar zij heen zouden gaan?

A. Inderdaad. Maar ik had wel zeer sterk de indruk, dat zij weggingen. En toen op eens, als ik het zo mag uitdrukken, van een stemming die eerder blijverig was, is er een ommekeer gekomen door het zeggen van „de heer *Gerbrandy* zal mee gaan." Toen gingen er meer mee. Ik herinner mij, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* positief zeiden niet mee te gaan.

8677. De **Voorzitter:** De zaak was acuut geworden na de bespreking met de opperbevelhebber die morgen?

A. De opperbevelhebber was er toen ook bij, want het was toen de quaestie van de capitulatie, waartoe ik meen, dat de generaal werd gemachtigd. Ten slotte is aan de generaal gezegd: U is vrij om te capituleren, wanneer u wilt.

8678. De **Voorzitter:** Indien ik even mag samenvatten, wat de andere heren ten aanzien van dit punt hebben verklaard, dan wil ik dit gaarne ook door u eventueel bevestigd zien. Er is toen een discussie geweest of en hoelang men door moest vechten, waarbij de generaal *Winkelman* aanvankelijk op het standpunt stond tot de laatste man en tot de laatste patroon en waarbij Minister *Dijxhoorn* gezegd heeft: als soldaat ben ik dit volkomen met u eens, maar de Regering heeft een ander standpunt in te nemen. Toen is daar verder over gesproken en is men ten slotte tot de eenstemmige conclusie gekomen, dat de generaal *Winkelman* zelf behoorde uit te maken op welk moment hij moest capituleren, hoelang hij door kon vechten, dat hij dat dus naar eer en geweten zelf kon uitmaken, alleen met dien verstande, dat hij geen nodeloze, zo is het gezegd, offers behoorde te brengen. Stemt dit overeen met uw herinnering?

A. Inderdaad.

8679. De **Voorzitter:** Nu kom ik op een punt, dat van groot belang is. Bij dat onderhoud met de opperbevelhebber was op dat moment alleen sprake van zijn bevoegdheid als opperbevelhebber? Daarbij was nog geen sprake van een overdracht van het Regeringsgezag?

A. Volkomen juist.

8680. De **Voorzitter:** Dus dat wijst er op, dat aan de opperbevelhebber nog niet gezegd is — trouwens hij zegt zelf ook, dat hij dat toen nog niet wist —, dat de Regering weg zou gaan en waar zij naar toe zou gaan. Nu krijgen wij de merkwaardige constructie van de overdracht van het Regeringsgezag op die middag. Daar wilde ik graag eens met u over praten. Omstreeks het middaguur zijn dus de Ministers naar Hoek van Holland vertrokken en de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zijn achtergebleven. Nu hebben wij van de heer *van Rhijn* een uiteenzetting gehad omtrent hetgeen er toen verder gebeurd is op het Departement van Economische Zaken, maar van de heer *Steenberghe* nog niet, omdat deze op het ogenblik niet in het land vertoeft.

De heer *van Rhijn* heeft verklaard, dat u daarna met zijn drieën bent gaan praten, wat er nu verder moest gebeuren. De heer *van Rhijn* heeft er de nadruk op gelegd, dat voor hem en de heer *Steenberghe* het hoofdmotief om te blijven was, dat er toch in het hiaat in het gezag voorzien moest worden, dat zou ontstaan, wanneer de Regering weg was. De heer *van Rhijn* heeft verder als volgt verklaard: toen zijn wij met zijn drieën, met de heer *Snouck Hurgronje* er bij, aan het praten geraakt, wat er moest gebeuren als de Regering definitief wegging. Is dit juist, zoals de heer *van Rhijn* het gezegd heeft?

A. Ja, ik had de indruk, dat de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* toen van plan waren helemaal te blijven, maar ik heb er later met de heer *van Rhijn* over gesproken en daarbij ontkende hij dit.

8681. De **Voorzitter:** Vertelt u dan nu eens hoe, toen de Ministers weggegaan zijn, het gesprek met uw drieën is verlopen. Dat is natuurlijk een buitengewoon belangwekkend onderhoud geweest, want daar is ten slotte de opdracht aan de opperbevelhebber uit voortgevloeid.

A. Ja, dat zegt de heer *van Rhijn*, maar daar herinner ik mij niets van.

8682. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar wanneer dacht u dan, dat dat Regeringsgezag overgedragen is aan generaal *Winkelman*?

A. Ik verbeeldde mij, dat dit was gekomen uit de Hoek.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat heb ik ook altijd gedacht.

A. Maar de heer *van Rhijn* zegt, dat hij dit gedaan heeft, maar ik herinner mij dit niet meer. Dit wil zeggen, de heer *van Rhijn* en de heer *Steenberghe* samen. Ik herinner mij een ding, maar het kan wel zijn, dat ik het mij later ben gaan verbeelden, dat de heer *Steenberghe* tegen mij zei: „Laten wij *Winkelman* laten komen" en dat ik toen zei: . . . .

8683. De **Voorzitter:** Dat is dan toch in ieder geval gebeurd?

A. Ja zeker, maar ik zei: „Dan vraag ik mij af, of hij komt", omdat ik, maar dat is allemaal verward en niet zuiver in mijn geheugen, de indruk had, dat inmiddels al iets met de generaal gebeurd was, want daaruit zou volgen mijn opmerking aan *Steenberghe*: „Het is de vraag of hij komt, want hij is uw baas".

8684. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus dan was het Regeringsgezag al op hem overgegaan? Ten minste u dacht, dat dit al gebeurd was?

A. Ja, ik herinner het mij zeer vaag.

8685. De **Voorzitter:** Ja, maar dit sluit niet aan op hetgeen de andere heren verteld hebben, ook niet op hetgeen de heren, die in de Hoek waren, verteld hebben.

A. Die zullen het waarschijnlijk wel beter weten. Hebben die dus geen opdracht aan de generaal gegeven?

8686. De **Voorzitter:** Die hebben, laat ik mij voorzichtig uitdrukken, die hebben vernomen, wat er op het Departement van Economische Zaken gebeurd is.

A. En niet met de generaal gesproken. Ja, kijkt u eens, er zijn ogenblikken geweest, waar ik niet bij ben geweest, omdat de heren *van Rhijn en Steenberghe* ook de secretarissen-generaal wilden hebben en aangezien ik de oudste secretaris-generaal was, als de oudste fungerende, heb ik mij toen beziggehouden om de secretarissen-generaal bij elkaar te krijgen. Die zijn er inderdaad die middag geweest.

8687. De **Voorzitter:** Dit moet dan toch wel de verklaring zijn, want de heer *van Rhijn* heeft dit medegedeeld, zoals ik zoëven zei, en generaal *Winkelman* heeft ook bevestigd, dat door Minister *Steenberghe* in presentie van de secretarissen-generaal het Regeringsgezag aan hem is overgedragen.

8688. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat zou anders die samenkomst betekend hebben met de secretarissen-generaal? Waarom waren die anders op het Departement geroepen, als dit niet was om hen aan de opperbevelhebber als de drager van het Hoogste Gezag voor te stellen?

A. Dat is een zeer plausibele reden, maar een andere reden kan zijn, de Ministers gaan weg, maar de secretarissen-generaal worden, als de Ministers weg zijn, Hoofd van het Departement.

8689. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar dan hoefde generaal *Winkelman* er niet bij te zijn?

A. Neen, dat hoefde niet.

8690. De **Voorzitter:** En die was er bij. Dat herinnert u zich wel?

A. Neen, dat herinner ik mij nu juist niet.

8691. De **Voorzitter:** Hij heeft positief verklaard, dat hij er bij was.

A. Ik wil het helemaal niet ontkennen, maar ik herinner het me niet. Ik heb het altijd beschouwd, dat de heer *Winkelman* een quasi legale opdracht had om de civiele zaken waar te nemen. Iedereen heeft hem erkend, daardoor was het in feite gelegaliseerd. De secretarissen-generaal moesten ook beslissen of ze de generaal konden erkennen, want zij waren waarnemende hoofden van de Departementen, en wij hebben toen natuurlijk zeker gezegd, wij erkennen hem als legaal en hij is onze baas. Wij hebben, vóórdat wij onze functie aanvaardden, na het overnemen van het gezag door *Seyss Inquart,* ook gezegd: wij zijn in principe wel bereid, maar wij moeten toestemming hebben van de generaal. Hij was het hoofd. Maar ik neem aan, waar de generaal het zich herinnert en de heer *van Rhijn* het zich herinnert, dat het zo gebeurd is.

De **Voorzitter:** Dus als ik het misschien mag samenvatten, dan...

A. Ik heb de indruk gekregen, dat de heer *Steenberghe* en de heer *van Rhijn* zagen, dat hun positie als Minister onmogelijk was geworden, wanneer zij bleven, en dat zij daarom, zeer tegen hun zin, vertrokken zijn. Maar de heer *van Rhijn* stelt het anders voor en de opdracht zou dus gegeven zijn door de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* op eigen gezag.

8692. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, bent u het er mee eens, dat uiteindelijk vanaf die middag de generaal *Winkelman* ook door de secretarissen-generaal erkend werd als de drager van het Regeringsgezag. Daar zijn we het over eens?

A. Volkomen.

8693. De **Voorzitter:** En waar dus verschil van mening over bestaat, of laat ik liever zeggen, wat u zich niet meer precies herinnert, is, hoe die zaak gelopen is, casu quo voorbereid is tussen het vertrek van de Ministers naar Hoek van Holland, waarbij de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* achterbleven en het moment, dat de heer *Winkelman* door de secretarissen-generaal erkend werd als drager van het Regeringsgezag. Dat herinnert u zich niet precies meer, hoe dat in details gegaan is?

A. Niet precies, maar het was een opdracht van een Regering of Regeringspersonen. Het kan zijn, dat in mijn hoofd verwarring is gekomen, dat ik me verbeeld heb bijv., dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* het namens de Regering uit de Hoek deden. Dat er getelefoneerd was.

8694. De **Voorzitter:** De heer *van Rhijn* stelt het voor, dat het een initiatief is, dat voortvloeide uit een gesprek, dat met u en de heer *Steenberghe* en hem heeft plaats gehad, dat men daarbij alle mogelijkheden nog eens de revue heeft laten passeren en dat men ten slotte zei: dat twee Ministers hier blijven, dat kan ook niet.

A. Dat herinner ik mij wel.

8695. De **Voorzitter:** Het hiaat moet opgevuld worden; als de capitulatie komt, dan moet er wat zijn; de Regering gaat nu weg, er moet wat zijn en wij vinden, dat de generaal *Winkelman* eigenlijk de aangewezen man is. Daar zou u bij tegenwoordig geweest zijn, maar dat herinnert u zich niet helemaal meer. Nu is het natuurlijk ook mogelijk, dat u moest zorgen, dat het andere gedeelte van het apparaat, de secretarissen-generaal, daar ook verenigd was en dat u daardoor misschien meer mobiel is geweest dan die andere twee heren.

A. Zo verklaar ik het voor mij. Maar dat er van Regeringszijde aan de generaal een opdracht is gegeven, herinner ik me wel en dat dit algemeen erkend is, zowel door ons als door de Duitsers, herinner ik me ook.

8696. De **Voorzitter:** Ook door de Regering in Londen?

A. Die hebben het nooit tegengesproken.

8697. De **Voorzitter:** Dus een stilzwijgende erkenning. Dat is natuurlijk van belang. Vandaar, dat ik in het begin die vraag stelde: heeft de Regering in de Meidagen nimmer overwogen, of het niet mogelijk zou zijn om te komen tot een zekere vorm van noodwetgeving in samenwerking nog met het Parlement. Die vraag vindt mede haar grond in datgene, wat feitelijk gebeurd is en waarvan men kan zeggen, dat het materiaal misschien ten slotte redelijk uitgepakt is, maar waarop formeel, wat de totstandkoming betreft, heel wat te zeggen is.

A. Neen, het is inderdaad niet ordelijk gegaan. Alles zweefde en zoals ik in het begin zei, er was niet veel leiding. Er was eigenlijk een voortdurend gesprek van iedereen met elkaar. Tot de laatste dag is er gesproken.

8698. De **Voorzitter:** Wil men ten slotte komen tot een constructie van de bevoegdheid van generaal *Winkelman,* die bijv. aan de orde komt bij de vraag in hoeverre de besluiten van de opperbevelhebber van land- en zeemacht tot de komst van de Rijkscommissaris kracht van wet hadden of niet, dan moet men komen tot een constructie, die gebaseerd is op Staatsnoodrecht. Dan is er heel veel te zeggen voor deze constructie, dat de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht gedurende die tijd zijn gezag ontleende aan de Nederlandse Regering krachtens een daad van Staatsnoodrecht. Op die manier kan men beredeneren, dat de maatregelen, die hij in die autoriteit heeft getroffen, maatregelen van Nederlands recht waren.

A. Zo hebben wij het altijd opgevat. Ofschoon als iemand ..... De opdracht van de generaal is door ons altijd erkend geweest.
Men had zoveel te doen in die dagen, dat men daarom niet precies ging informeren: hoe is hij er eigenlijk aan gekomen. Dat hebben we nooit gevraagd. Maar er was een opdracht, dat wisten we, en die opdracht hebben we erkend.

8699. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was er nog iemand bij de generaal *Winkelman* toen hij daar opgeroepen is?

A. Toen hij over de capitulatie kwam spreken, was de generaal *van Voorst* er bij.

8700. De **Voorzitter:** Dat was op de morgen van de vergadering van het Kabinet?

A. Ja, 's middags geloof ik niet. Ik herinner mij de komst van de generaal 's middags niet zo goed. Zeer duidelijk 's ochtends.

8701. De **Voorzitter:** Daar was generaal *van Voorst tot Voorst* bij?

A. Ja. Ik herinner mij 's middags ten eerste de generaal niet heel duidelijk, maar ik herinner mij nog minder of hij *van Voorst* bij zich had of niet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De verwarring was blijkbaar zo toegenomen.....

A. Men was een beetje suf ook.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat begrijp ik.

8702. De **Voorzitter:** De capitulatie zelf hebt u waarschijnlijk vernomen, zoals iedere andere Nederlander?

A. Ja zeker, van de generaal ook.

8703. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar had de generaal *Winkelman* u niet, voordat hij de radiorede hield, gezegd, dat hij ging capituleren?

A. Neen, dat heeft hij niet gezegd, omdat, u weet dat is met Rotterdam toen heel raar gelopen. Ik weet niet heel precies hoe dit gelopen is; er zijn termijnen in, die niet helemaal te verklaren zijn.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, dat heeft de generaal ons ook wel verteld.

A. Bovendien was de generaal daar vrij in. Wij hadden daar niets mee te maken.

8704. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Neen, maar hij had dit als mededeling aan de waarnemende hoofden der Departementen kunnen doen. Dat heeft hij toen niet meer gedaan?

A. Neen.

8705. De **Voorzitter:** Nu kom ik tot een ander punt. U bent, na het vertrek van de Regering, opgetreden als voorzitter van het college van secretarissen-generaal. Bestond dat college eigenlijk wel?

A. Ja zeker, het college bestond wel; het is opgericht door *dr. Kuyper* bij ministeriële beschikking.

8706. De **Voorzitter:** Het college van secretarissen-generaal?

A. Ja zeker, ik wil niet zeggen, dat het een buitengewoon belangrijk college was, maar aan dat college werden dingen, die alle Departementen betroffen, onderworpen. Het was een bestaande instelling, die geregeld vergaderingen had over dienstvoorwaarden en verschillende andere dingen. Men noemde het wel wasvrouwencollege, omdat het eens advies is gevraagd over traktementen van wasvrouwen. Doorgaans had het echter belangrijker zaken te behartigen.

8707. De **Voorzitter:** Kunt u misschien ook vertellen, hoe de overgang of, laat ik het liever anders uitdrukken, hoe het wegvallen — want wij hebben hier hoofdzakelijk te maken met wat voor de Nederlandse kant van belang is — van de bevoegdheid van generaal *Winkelman* na de komst van *Seyss-Inquart* heeft plaats gevonden?

A. Generaal *von Falkenhausen* was eerst hier, die een heel andere man was dan *Seyss-Inquart.*

8708. De **Voorzitter:** Diens gezag was in overeenstemming met de volkenrechtelijke bepalingen?

A. Dat was het normale gezag. Die zocht altijd naar een legale opvolger van generaal *Winkelman.* Ik herinner mij, dat ik hem toen gezegd heb — wij vonden, dat de generaal het heel goed deed —: „Kan de generaal niet blijven?" Hij zei: „Dat kan niet; hij is krijgsgevangene; ik vind dat zijn positie zich daar niet toe leent." Ik heb hem maar eens gesproken. Als ik wat aan generaal *von Falkenhausen* wilde laten weten, ging dat altijd via zijn chef staf of door graaf *Zech,* die er toen nog was en die zijn ondergang tegemoet is gegaan, omdat hij geprobeerd heeft om *von Falkenhausen* te houden. Ook wel door de generaal en de chef staf van *von Falkenhausen,* waarvan ik de naam kwijt ben. Toen *Seyss-Inquart* aan het bewind is gekomen, heeft hij absoluut het militaire van het civiele gesplitst.

8709. De **Voorzitter:** Dat vloeide voort uit het decreet van *Hitler,* waarbij het Duitse burgerlijk gezag in het Nederlandse bezette gebied werd ingesteld.

A. Ja, de band, die wij gehouden hebben met de generaal, is er voor de laatste keer geweest, toen we *Seyss-Inquart* hebben gezegd: Ja, maar wij staan op het ogenblik legaal onder de generaal, we doen niets zonder de generaal het eerst te hebben gevraagd. Toen was het meteen uit, want toen is ons door *Seyss-Inquart* verboden om ons ook maar met iets militairs te bemoeien, dat was Wehrmacht. En wij hadden alleen te maken met het civiel bestuur. Toen was de generaal af, wat betrof het civiele bestuur.

8710. De **Voorzitter:** Dus dit was onmiddellijk na 29 Mei?

A. Dat was de dag zelf, dat *Seyss Inquart* in functie kwam, in de Ridderzaal.

8711. De **Voorzitter:** U weet, dat generaal *Winkelman* enige dagen later nog eens bepaalde maatregelen, die hij had getroffen, heeft moeten herroepen? Dat is toen via *Christiansen* gebeurd.

A. Hij heeft nog circulaires geschreven over de ware toedracht van zaken. Daar is hij onmiddellijk mee begonnen.

8712. De **Voorzitter:** Dat is wat anders. Generaal *Winkelman* heeft circulaires geschreven aan een aantal Nederlanders over de ware toedracht van het bombardement van Rotterdam en over de ware toedracht van het deponeren van de bekende enveloppe bij de gezanten in Brussel, in Parijs en in Londen.

A. Daar is mijn collega *Ringeling* op gevallen. Dat was de secretaris-generaal van Oorlog, of toen Defensie, want die heeft die stukken in ontelbare hoeveelheden, zonder dat hij het zelf wist, verspreid door het land, wat een voortreffelijke daad was.

8713. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u dat: zonder dat hij het zelf wist?

A. Ik weet niet of u de departementale routine kent, maar daar heeft men wat men noemt doorzendingen, en dat waren eindeloos veel doorzendingen, die hij ongelezen geparafeerd had. Ik ben nog bij *Seyss* hierover geweest, die hem op staande voet ontslagen had en nog verdere maatregelen tegen hem bleek te overwegen.

8714. De **Voorzitter:** Ik bedoelde zoëven echter iets anders. Na 29 Mei 1940 heeft de generaal *Winkelman* nog bepaalde maatregelen getroffen en voorschriften gegeven, die volgens de Duitsers niet zuiver in de militaire sector lagen, maar min of meer de civiele sector betroffen en toen heeft generaal *Winkelman,* in het begin van Juni geloof ik, een circulaire moeten schrijven, dat hij inderdaad die dingen ten onrechte had gedaan. Die circulaire is, meen ik, gepubliceerd of doorgezonden door bemiddeling van generaal *Christiansen.* Herinnert u zich, dat dit ook nog gebeurd is?

A. Neen, ik herinner het mij niet, maar ik weet wel, dat wij ons maar gedeeltelijk er aan gestoord hebben, want wij hebben een vertegenwoordiger van de generaal in ons college benoemd, kapitein *Schepers.*

8715. De **Voorzitter:** Wij hebben onlangs een brief gekregen van een zekere *van der Vaart Smit,* die op het ogenblik gedetineerd is in Westerbork. Kent u die mijnheer? Het is een N.S.B.er.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij was de leider van een Christelijk Persbureau; hij zat indertijd op de Koninginnegracht en het was al bekend, dat die man niet deugde, voordat de oorlog uitbrak.

A. Nu u dit zegt, schemert mij er iets van voor.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij was oorspronkelijk een gereformeerd predikant, die is toen, meen ik, afgezet, waarna hij toen dat Christelijk persbureau is begonnen, wat nogal verwarrend heeft gewerkt. De mensen hebben dit niet begrepen.

8716. De **Voorzitter:** De brief, die hij ons geschreven heeft, is niet helemaal duidelijk. Hij spreekt over de akte van 29 Mei 1940, dat is de overgangsdatum; een akte, inhoudende, dat de secretarissen-generaal, als waarnemende hoofden der Nederlandse Departementen, met de formele toestemming van generaal *Winkelman* als gevolmachtigde representant van het naar Londen uitgeweken Nederlandse bewind, hun volledige loyale medewerking aan de bezettingsautoriteiten beloofden. En dan zegt hij, dat hij zelf dat stuk in het Nederlands heeft moeten vertalen.

A. Dat kan.

8717. De **Voorzitter:** Bestaat dat stuk?

A. Niet bij ons, want het is een Duits stuk.

8718. De **Voorzitter:** Is dat dan een éénzijdige akte?

A. Ja, een éénzijdige akte, ik neem aan, dat het een protocol is, dat door de Duitsers is gemaakt na de bespreking met ons.

8719. De **Voorzitter:** Maar dat dus constateerde, zoals *van der Vaart Smit* zegt, de volledige loyale medewerking aan de bezettingsautoriteiten?

A. Het woord loyaal kwam er wel in voor, als ik mij wel herinner; loyaal betekent: niet bedriegen. De voet, waarop wij met *Seyss Inquart* in zee zijn gegaan was: Wij zullen blijven, zolang wij het met u kunnen doen, in die tijd zullen wij het loyaal doen. (Het woord „loyaal" heeft later een andere betekenis gekregen door de loyaliteitsverklaring.) Dat bedoelt hij. En dat is wel juist. Ik vermoed, dat het een Duits stuk is; wij hebben het nooit gezien.

8720. De **Voorzitter:** Nu beweert *van der Vaart Smit,* dat generaal *Winkelman* dit stuk zelfs ondertekend heeft, want hij spreekt in zijn brief van een handtekening van generaal *Winkelman.* Maar generaal *Winkelman* ontkent dat; hij zegt, dat dit positief onjuist is.

A. Ik heb het ook nooit gehoord. Ik heb het nooit gezien ook. Ik meen, dat de Duitsers het ook verteld hebben, dat ze het hebben geprotocolleerd. Ik neem aan, dat dit een soort van proces-verbaal is geweest, maar eenzijdig. Maar ik heb het nooit gezien, ik wist ook niet, dat het gemaakt was, later heb ik wel eens zo iets gehoord.

8721. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u hebt ook nooit iets getekend?

A. Neen. Ik herinner mij wel de geest van de bespreking, wij zijn bereid dit te doen op loyale wijze, waarmee wij bedoelden op eerlijke wijze, met het voorbehoud, dat, als wij het niet met hem eens waren, wij konden aftreden.

8722. De **Voorzitter:** Nu wilde ik u nog over een ander punt vragen, dat hier ook verband mee houdt. Zijn er na de capitulatie van Nederlandse zijde pogingen gedaan om tot een ander bewind te komen? We hadden dus na de capitulatie, wat ik maar zal noemen, het bewind van generaal *Winkelman,* gesecundeerd door de secretarissen-generaal. Dat was de eerste veertien dagen. Later heeft men dan gekregen het Duitse bewind, waarin de secretarissen-generaal weer een andere positie hadden. Zijn er nu, om te beginnen met die eerste periode, pogingen gedaan om te komen tot de constructie van een ander civiel bestuur?

A. Mij is bekend, dat de generaal *von Falkenhausen,* en vooral graaf *Zech,* een opvolger wou vinden voor *Winkelman,* of althans een figuur, die bleef zoals het was onder *Winkelman.* Iemand, die Nederlander was.....

8723. De **Voorzitter:** Maar waarom wilde hij een opvolger hebben voor generaal *Winkelman?*

A. Ik meen, dat het zo legaal bleef, zij vonden het geen gek systeem.

8724. De **Voorzitter:** Maar ze wilden generaal *Winkelman* blijkbaar niet?

A. Neen, omdat die krijgsgevangen was, dat heb ik u gezegd. Generaal *von Falkenhausen* zei: *Winkelman* kan het onmogelijk zijn, die is krijgsgevangene.

8725. De **Voorzitter:** Maar hij heeft het in feite gedaan tot 29 Mei.

A. Dat was een overgangstijd. Dat was zolang zij nog niemand anders hadden.

8726. De **Voorzitter:** Was toen nog niet het besluit bekend, dat de krijgsgevangenen vrijgelaten zouden worden?

A. Ik geloof het wel, maar hij zei: „Een vrijgelaten krijgsgevangene kan niet een soort hoofd van de Regering zijn." Zo positief heeft hij het eigenlijk niet gezegd. Hij zei: „Neen, dat gaat niet, dat geeft moeilijkheden", en zo.
Ik geloof, dat ze meer dachten aan een civiele figuur.

8727. De **Voorzitter:** Heeft dat meer concrete vorm gekregen?

A. Dat heeft maar heel kort geduurd.

7828. De **Voorzitter:** Ja, maar ik bedoel, is men tot het concretiseren van die plannen gekomen?

A. Neen, er is nooit iets gebeurd. Het was zoeken naar nieuwe dingen. Het ging allemaal vrij vlug, want hoelang heeft *von Falkenhausen* geregeerd?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar 14 dagen geloof ik.

A. Veertien dagen, u begrijpt, daar is niet veel in gebeurd.

8729. De **Voorzitter:** Die zelfde mijnheer *van der Vaart Smit* schrijft het volgende: „In de tweede plaats wilde ik uw aandacht vragen voor de poging, aan welke ik medegewerkt heb, om direct na 14 Mei 1940 hier te lande tot een waarnemende Nederlandsche burgerlijke Regeering, rondom en te zamen met generaal *Winkelman,* te komen, ten einde hier de komst van een Rijkscommissaris met al den nasleep van dien te voorkomen. Het overleg hiertoe begonnen wij op 15 Mei ten huize van *dr. H. Colijn* — die krachtig medehielp —, leidde tot *mr. J. B. Kan,* als formateur, kreeg de voorlopige medewerking via graaf *Zech von Burkersroda* van de Duitsche Rijksregeering en zou geslaagd zijn, indien generaal *Winkelman,* dien wij noodig hadden om Nederlandsche legaliteit te bezitten, niet eindeloos getalmd had, onzeker of zijn „volmacht" hem deze handeling veroorloofde.".

A. Ik weet wel, dat de generaal altijd een college van advies wilde hebben.

8730. De **Voorzitter:** Maar dat had hij in zekere zin in de secretarissen-generaal.

A. Ja. Hij dacht aan *mr. Kan, van Karnebeek* en een derde, wiens naam ik mij niet herinner. Hij wou iets hebben om hem nog apart te adviseren.
Hij wilde toen ook het college van secretarissen-generaal zoveel mogelijk proberen te versterken. Toen is *Trip* er in gekomen.
Hij heeft gezocht naar iemand voor Justitie en hij heeft gezocht naar iemand voor Binnenlandse Zaken, hij heeft *Hirschfeld* benoemd tot hoofd van Landbouw. *Hirschfeld* was waarnemend secretarisgeneraal van Handel, maar er was er geen voor Landbouw en toen heeft *Hirschfeld* ook Landbouw er bijgekregen. De enige, die hij ten slotte heeft benoemd, is *Trip* geweest.

8731. De **Voorzitter:** En *de Quay?*

A. Inderdaad, het was de bedoeling, dat die min of meer de plaats van *Scholtens* innam, want wij zagen, dat daar de gevaren kwamen.

8732. De **Voorzitter:** Dus de gedachte van de generaal was .....

A. Dat was toen anders dan het nu is. Nu spreekt men over een soort **Regering.....**

De **Voorzitter:** Dat zegt *van der Vaart Smit.*

A. Ik heb wel eens gehoord, dat de heren later een Regering hebben willen vormen.

8733. De **Voorzitter:** Dat was een veel latere periode. *Van der Vaart Smit* spreekt hier inderdaad van de periode tot 29 Mei, want hij zegt: „Om te voorkomen, dat er een Duitsch Civiel Bestuur zou komen."

A. Ik geloof, dat hij zich daarin vergist, want *Zech* heeft met mij gesproken over mogelijkheden, maar nooit van een Regering.

8734. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als u zegt: „De generaal wilde", bedoelt u dan generaal *von Falkenhausen?* Wilde die een adviescollege hebben?

A. Neen, als ik over de generaal spreek, dan spreek ik over generaal *Winkelman,* die een adviescollege wilde hebben. Wij zouden in dat geval niet precies meer weten waar wij stonden. Daarnaast, zoals ik zoëven al gezegd heb, zochten *Zech* en *von Falkenhausen* naar een persoon, die een soort opvolger van de generaal zou kunnen worden, die zelf, volgens *von Falkenhausen,* niet in aanmerking kwam.

8735. De **Voorzitter:** Maar daarbij zijn nooit namen tegenover u genoemd?

A. Neen. Er zijn wel eens namen genoemd, maar niet in dit verband.

8736. De **Voorzitter:** Dan is er iets heel anders, waarover u daarnet sprak, te weten, dat in een latere phase, dus toen *Seyss-Inquart* er al was, er van Nederlandse zijde wel pogingen zijn gedaan om tot een vorming van een bewind te komen. Is u daarvan iets bekend?

A. Ik meen het, maar ik ben er nooit bij betrokken geweest. Het verhaal ging. Ik dacht, dat de heer *Colijn* er ook bij was.

8737. De **Voorzitter:** Maar wat weet u daar uit eigen wetenschap van?

A. Niets. Maar u kunt het heel gemakkelijk informeren. In dit gebouw. Ik geloof, dat de heer *van Schaik* er meer van weet. Let wel, ik zeg niet, dat hij het moét weten, maar ik geloof, dat hij er bij is geweest. Ik durf het niet zeker te zeggen. Ik heb zijn naam gehoord. *Colijn* en *de Vos van Steenwijk* en de heer *van Schaik.* Maar ik zit hier nu geruchten te vertellen, geen positieve wetenschap. Dus ik noem liever geen namen. Ik wilde u alleen de weg wijzen, hoe u er meer over kunt horen. Ik heb de naam van uw President in dit verband gehoord, let wel, allerminst als iemand, die het wou.

8738. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij de periode van de Meidagen en hetgeen kort daarop is gevolgd, nu wel behandeld hebben. Over de gebeurtenissen in Londen weet u uit de aard der zaak natuurlijk niets uit eigen wetenschap, ik bedoel de gebeurtenissen in Londen tot aan het ontslag van de heer de Geer. Dan zijn er nog twee vragen, die ik u wilde stellen, waar u misschien wel wat van weet. In Juli en Augustus 1940 schijnen er door de directeur van de K.L.M., de heer *Plesman,* bemiddelingspogingen te zijn gedaan in het conflict. Hij zou daarvoor geweest zijn in Berlijn, contact hebben gehad met *Göring* en hij zou er ook voor geweest zijn in Stockholm. Het is ons gebleken, dat ook in Londen althans enige wetenschap over deze bemiddelingspogingen bestond. Kunt u dit geval nog iets nader belichten van de Nederlandse kant?

A. Ik ben door de heer *Plesman* volledig ingelicht. Ik heb er zelfs een volledig dossier over, trouwens *Plesman* zelf ook. Dat zult u van *Plesman* kunnen horen. *Plesman* heeft mij ingelicht. U weet, *Plesman* is iemand, die behalve aan de luchtvaart ook aan de grote politiek doet. Hij kende op de een of andere manier *Göring,* ik denk door de vliegerij en hij is op een ongelooflijk brutale manier bij *Göring* binnengekomen en heeft van *Göring,* meen ik, voor een bepaald stadium een zekere vergunning verkregen om te proberen te bemiddelen op een basis, die ik niet uit mijn hoofd weet, maar die zij samen besproken hadden. Er waren nog al fantastische onderdelen bij, ik geloof, dat op een bepaald ogenblik *Plesman* uit Engeland op Schiphol zou landen....

Ik meen, dat hij met *Göring* heel lang daarover gesproken heeft en *Göring* heeft er toen met *Hitler* over gesproken. Eerst had *Hitler* er wel oren naar, doch als ik mij goed herinner, heeft *Hitler* het later herroepen en heeft *Göring* het ook herroepen; toen is *Plesman* toch naar Zweden gegaan en heeft van Zweden uit, meen ik, getelegrafeerd naar de Engelsen. Toen is hij teruggekomen en heeft hij enige onaangenaamheden gehad met *Göring,* omdat hij buiten zijn boekje was gegaan, en later heeft hij er vrij grote onaangenaamheden door gehad, omdat zij in zijn huis die stukken gevonden hebben.

8739. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen natuurlijk van de zijde van een groep, die *Göring* niet goed gezind was.

A. Ja, toen heeft hij een tijd in het Oranje-hotel gezeten en later is hij naar het oosten gestuurd. Dat is het verhaal. Het is natuurlijk niet in details, maar de bijzonderheden zoudt u van *Plesman* zelf kunnen horen.

De **Voorzitter:** Dat zal hij ons dan zelf wel vertellen.

A. Maar wij hebben het dossier volledig op Buitenlandse Zaken.

8740. De **Voorzitter:** Ook toen al? Hebt u dat in die tijd reeds gekregen?

A. Dat heb ik altijd gehad. Ja, dat heeft hij mij gegeven om mij in te lichten. Hij heeft mij er van op de hoogte gehouden. Ik had er niet veel idee in, maar als daardoor de oorlog kon eindigen, had ik er geen bezwaar tegen.

8741. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt, waar u ons misschien over kunt inlichten. U herinnert zich de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra*? Misschien kunt u daar een en ander over vertellen? Wat was de zaak en wat was de achtergrond er van?

A. Daar zat de achtergrond eigenlijk in van Buchenwalde. De talrijke Indische lieden, die in Buchenwalde zaten en waar men toen veel meer opgewonden over was dan men later is geweest over die talrijke ongelukkigen, die daar naar veel ergere concentratiekampen waren gestuurd. Men vond dat toen een ongehoorde daad van de Duitsers en men vond, dat men alles moest doen om die heren vrij te krijgen. Toen hebben *Jongejan* en *Boerstra* en ik meen *Six, Trip, Hirschfeld* en ik daarover overleg gepleegd met *Wohltat,* de enige fatsoenlijke Duitser, die wij ooit gehad hebben, en een zekere dr. *Kreuter.* U kent wel het z.g. Kolen-crediet-verdrag, dat na de vorige oorlog is afgesloten, dat was het verdrag, waarbij wij ook bepaalde rechten kregen op de kolenmijn „Sophia" aan de Limburgse grens. Dat verdrag hield ook in z.g. „revolving credit", dat is dus een krediet, dat men geeft om grondstoffen te kopen en dat werd afbetaald met het eindproduct, vandaar het woord „revolving" In elk geval was daar een organisatie voor in Duitsland, het staat bekend onder de naam van het z.g. Tredefina-krediet. Het is altijd perfect gelopen en het was de beste manier om de Duitsers krediet te geven in die tijd na de oorlog, omdat zij daarmee geen stadhuizen en stadia konden bouwen, maar inderdaad hun zaken aan de gang konden houden. Daarvan was het hoofd de heer *Kreuter,* die daardoor nog betrekkingen met Nederland had. Hij heeft het niet alleen voor Nederland gehad, maar ook, voor veel grotere bedragen, voor Amerika en voor andere landen. Deze heer *Kreuter* was ons welgezind, het was eigenlijk een Keizerlijke Duitser, als u begrijpt, wat ik bedoel, een Duitser van de oude tijd. Die hebben zich toen voor de zaak zeer ingespannen en meteen belangstelling getoond voor de positie van de koloniën. Nu was de misère toen, dat de Duitsers die mensen hadden gevangen genomen wegens de behandeling van de Duitsers in Indië, die inderdaad niet zeer fraai was. Dus wanneer men die Duitsers in Indië een beetje beter kon behandelen, dan was er hoop, dat de Buchenwalders beter behandeld werden, respectievelijk vrijgelaten zouden worden; daar is echter nooit van gekomen. Daarnaast hebben de Duitsers, zoals ze altijd doen, er de politiek bijgehaald en dat is die missie geweest van *Jongejan* en *Boerstra,* die niets hoefden te vragen, maar alleen van de gelegenheid om over die Duitse geïnterneerden in Java te spreken moesten gebruik maken om bepaalde dingen ter kennis van *van Starkenborgh* te brengen; dat was, dat de Duitsers met grote zorg keken naar onze koloniën en zeer bevreesd waren, dat die in handen van Japan zouden vallen, en waarbij de heren moesten mededelen aan *van Starkenborgh,* dat Duitsland zou doen wat het kon om diplomatiek te beletten, dat die koloniën onder Japan kwamen of dat er daar iets met Japan zou gebeuren.

8742. De **Voorzitter:** Als u spreekt over de Duitsers, dan spreekt u, ten minste die indruk krijg ik uit de stukken, die wij van deze zaak hebben, over een bepaalde groep van Duitsers.

A. Dat was niet de uiterste nazi-groep.

8743. De **Voorzitter:** En ook niet de annexatie-groep, want die kon het minder schelen wat er met Indië gebeurde?

A. Heel weinig..... Ik weet, dat *Wohltat* bepaald pro-Nederlands was, die is samen met *Trip* weggegaan, toen de deviezengrens werd opgeheven. En met *Kreuter* was het precies hetzelfde. Die hebben zich in verbinding gesteld met groepen in Duitsland, die connecties hadden met het Ministerie van Buitenlandse Zaken geloof ik ook, maar die zaak was wel mede van hogerhand bevestigd. Ik bedoel deze Duitse politiek was een *Duitse* politiek, het was niet maar een voorstel van de heer *X,* een Duitser.

8744. De **Voorzitter:** Maar weer van een bepaalde Duitse hogerhand?

A. Ja, maar ik geloof, dat dit vrij hoog is geweest, dat zullen *Jongejan* en *Boerstra* u beter kunnen vertellen dan ik, maar ik meen, dat hun althans medegedeeld is, dat dit een bepaalde Duitse politiek was. En dat is de boodschap, waarmede de heren zijn uitgegaan.

8745. De **Voorzitter:** En daardoor, door de verschillende belangen, die daarbij naar voren kwamen, is ten slotte de medewerking van de Duitsers verkregen voor die reis, nietwaar?

A. Ja, het initiatief is ook van de Duitsers uitgegaan. Het is een wisselwerking eigenlijk, want de Duitsers hadden belang, dat de Duitse geïnterneerden in Indië beter behandeld werden, en wij hadden belang, dat de heren in Buchenwalde beter behandeld of vrijgelaten werden. Wij hadden belang, dat wij op die manier een zekere bevestiging kregen eigenlijk van anti-annexionisme; verder hadden we belang, dat de Indische Regering werd ingelicht over wat op dat ogenblik de Duitsers in Nederland deden.

8746. De **Voorzitter:** Nadat de conferentie in Shanghai met de heer *Idenburg* heeft plaats gehad, is er nog een nieuwe missie geweest naar Lissabon, waarbij de heren *Jongejan* en *Boerstra* een gesprek hebben gehad met de heren *Welter* en *Peekema,* meen ik.

A. Ik weet alleen de heer *Welter.* Hun reis was toegestaan om met *van Kleffens* en *Welter* te spreken.

8747. De **Voorzitter:** Was het de bedoeling om daar hetzelfde verhaal te doen?

A. Precies hetzelfde.

8748. De **Voorzitter:** Maar wat nu de geïnterneerden betreft, is het succes eigenlijk niet geweest, wat men zich er van voorstelde.

A. Neen, zeer zeker niet, want dit zou moeten beginnen in Indië, dat die geïnterneerden daar beter werden behandeld, dat zou zijn een teken van begrip...

8749. De **Voorzitter:** Als wij het goed begrepen hebben, zijn de Nederlandsch-Indische Regering en de Nederlandse Regering niet verder gekomen dan dat ze gezegd hebben: „We willen wel zorgen, dat de behandeling aan redelijke eisen voldoet." Daar was b.v. de quaestie van de bewaking door inlanders.

A. Ja, deze is toch zeer verbeterd.

8750. De **Voorzitter:** Men was ook bereid om te zorgen, dat eventueel de vrouwen werden teruggestuurd, maar men heeft pertinent geweigerd om de Duitsers weg te laten gaan. De Duitsers schijnen nog hoger gemikt te hebben, die zouden nog liever gezien hebben, dat de geïnterneerden vrijgelaten werden en dat ze hun maatschappelijke functie weer konden uitoefenen.

A. Ja.

8751. De **Voorzitter:** Dat was natuurlijk uitgesloten. Maar ook het wegsturen wilde de Nederlandse Regering niet?

A. De mensen, die dat helemaal precies weten, zijn aanwezig, *Peekema* is hier. Inderdaad moet *Peekema* er geweest zijn, want *Peekema* heeft een brief hierheen gezonden, door de censuur, waarin hij het verloop van de quaestie beschreef, een heel handige brief was dat.

8752. De **Voorzitter:** Men heeft blijkbaar niet willen treden in het idee van de Duitsers om de geïnterneerden vrij te laten en in Nederlandsch-Indië hun werk te laten doen en men heeft ook niet willen treden in het andere idee, dat ze, ik meen, door Japanse schepen zouden worden afgevoerd, omdat men de vrees had, dat wanneer de oorlog met Japan uitbrak, die Duitsers, die in Indië bekend waren en die voor een groot deel ook weerbare mannen waren, dan mee terug zouden komen.

A. Ze zijn afgevoerd naar Brits-Indië.

8753. De **Voorzitter:** Ja, maar dat was toen Japan in de oorlog kwam. Ik bedoel, dat men ze in 1941 had kunnen wegzenden, maar dat men dat niet heeft gewild, omdat men zei, dan komen ze eventueel met de Japanners mee terug. Wat de Duitsers zich hebben voorgesteld, is niet gebeurd, het is niet verder gekomen dan een betere behandeling en het afvoeren van de vrouwen. Maar had u van uw kant, die natuurlijk deze internationale moeilijkheden toch ook wel kent, veel verwachtingen, dat de Nederlandse Regering aan die uiterste eisen ten opzichte van de Duitse geïnterneerden ooit zou willen voldoen? U vermoedde het niet?

A. Neen, maar men vond het wel van belang, dat onze mensen contact kregen met het buitenland en dat deze dingen op een betrouwbare manier aan de Regering in Londen bekend werden gemaakt.

8754. De **Voorzitter:** Daarom vraag ik het u ook. Dus met andere woorden, de besprekingen over de geïnterneerden waren voor u eigenlijk niet de hoofdzaak? U zoudt het natuurlijk wel prettig gevonden hebben, als er wat bereikt kon worden, maar.....

A. Het was de aanleiding, maar wij vonden het andere belangrijker. De Regering in Londen heeft daaromtrent een beslissing genomen, maar dat zal de heer *Peekema* u beter kunnen vertellen en ook de heren *Welter* en *van Kleffens* en de heer *van Starkenborgh,* ik meen, dat die er vóór waren om wel iets te doen voor de Duitsers. Let wel: Zij waren in Indië, zowel *van Kleffens* als *Welter* waren toen in Indië, die zijn naar Indië gevlogen.

8755. De **Voorzitter:** Over welk moment spreekt u nu?

A. Nu spreek ik over het moment, dat die dingen in Indië overwogen werden en dat dus *Jongejan* en *Boerstra* zijn gegaan naar Portugal om de Ministers in te lichten. De juiste data kan ik u niet noemen.

8756. De **Voorzitter:** De heren *van Kleffens* en *Welter* waren toen op doorreis naar Indië?

A. Ja, die zijn toen in Indië aangekomen en hebben daar ook over die zaak gesproken.

8757. De **Voorzitter:** Mag ik het dan zo stellen, dat u over het feit, dat de Nederlandse Regering niet alles meende te kunnen doen, uiteindelijk niet zo ontdaan was? Ik vraag het daarom, omdat men in het Nederlandse volk, ik herinner me dit zelf ook nog levendig, over deze quaestie wel nogal ontdaan was, en dat men zei, waarom kan de Nederlandse Regering in Londen nu niet dit en dat doen, enz. Dus wordt de vraag: Heeft de Nederlandse Regering op dat moment een juiste beslissing genomen? Dat is een vraag, die het Regeringsbeleid betreft.

A. Mijn kennis steunt op de zoëven vermelde brief van de heer *Peekema,* waaruit wij de indruk kregen, dat *Welter* en *van Kleffens* enigermate onze kant uitgingen, doch dat de Regering te Londen negatief besliste.

8758. De **Voorzitter:** Maar u kon de afwijzende houding van de Regering wel begrijpen?

A. Ja.

8759. De **Voorzitter:** Want zo'n eenvoudige quaestie was het ook weer niet?

A. Neen. Wij wisten, ook door *Plesman,* niet waar, en door allerlei andere bemiddelingspogingen, die gedaan zijn, ook door een Zweed, die ook bemiddeld heeft, dat de Engelsen absoluut alles afwezen. Dus wij namen aan, dat dit ook wel op niets zou uitlopen.

8760. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u te vragen heb. Meent u zelf, dat er in het kader van wat wij thans behandeld hebben nog bepaalde punten zijn, die u van belang acht om ons mede te delen?

A. Neen, u hebt mij meer gevraagd dan ik kon beantwoorden, maar waar ik een antwoord kon geven, heb ik het naar mijn beste weten gedaan. Maar het is heel moeilijk zonder papieren 8 jaar later precies te antwoorden, zoals u het me precies vraagt. Mijn herinneringen zijn niet zo precies meer, zodat een beantwoording niet zo gemakkelijk is, wanneer men niets na kan kijken, wanneer men er niet eens over kan praten met mensen, die het meegemaakt hebben, waardoor alles weer gaat leven. Dus ik maak u mijn verontschuldigingen, dat ik hier en daar nogal vaag geweest ben.

De **Voorzitter:** Ik dank u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons verschaft hebt. Ik sluit hiermede het verhoor.

A. M. SNOUCK HURGRONJE.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d* en *e.*

Verhoor van

MR. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 53 jaar, wonende te Wassenaar, lid van de Raad van State, oud-Minister van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

8761. De **Voorzitter:** U was in de mobilisatiemaanden secretaris-generaal van het Departement van Justitie?

A. Ja.

8762. De **Voorzitter:** De politiek, die de Nederlandse Regering toen voerde, was een politiek van strikte neutraliteit. Is men, naar uw oordeel, in het algemeen gesproken geslaagd in het voeren van die politiek?

A. Zover ik het kon beoordelen wel, Mijnheer de President. Het was natuurlijk moeilijk om precies na te gaan in hoeverre Buitenlandse Zaken of wie dan ook daarvan afweek. Of militairen, die natuurlijk onderling contact konden houden. Maar zover als de secretaris-generaal van Justitie dat kon beoordelen, ja.

8763. De **Voorzitter:** U weet, dat er één geval is geweest, waarin waarschijnlijk minder gelukkig gemanoeuvreerd is, nl. het bekende Venlo-incident. Minder gelukkig gemanoeuvreerd, d.w.z. in lagere regionen, in de ambtelijke regionen. Bent u van het interne verloop van dat Venlo-incident op de hoogte?

A. Ik heb het destijds moeten onderzoeken, toen het afgelopen was. Ik ben zelfs in de Ministerraad geroepen om verslag te doen van hetgeen gebleken was bij de eerste arrestaties. Ik kan u wel vertellen, dat mij toevalligerwijze ter ore was gekomen, dat er zekere contacten waren. Wat het precies was, wist ik niet.

8764. De **Voorzitter:** Was u dat reeds vóór het incident ter ore gekomen?

A. Ja, vóór het geval bij Venlo. Toen is mij ter ore gekomen, dat men een bijeenkomst in Nijmegen zou houden en dat men met Duitse agenten zou spreken, die blijkbaar „goed" zouden zijn.

8765. De **Voorzitter:** De Engelse inlichtingendienst?

A. Neen, dat de Nederlandse mensen dat zouden doen. Meer wist ik toen niet. Nu was het wel zo, dat er, wat wel meer gebeurde, een contact was tussen de Engelse en Nederlandse inlichtingendiensten. Dat was mij niet helemaal onbekend. Maar het was zeer wel mogelijk, dat men ogenschijnlijk ook wel eens met een Duitser meewerkte. Ogenschijnlijk; hoe dat precies zat, dat zijn militaire zaken van de inlichtingendienst, die ik moeilijk kan beoordelen. Wel was men in Nijmegen bezig en toen heb ik laten zeggen, dat het uiterst dicht bij de grens was. Toen is men, heel merkwaardig, nog dichter bij de grens gegaan.

8766. De **Voorzitter:** Wat wilde u daarmee zeggen, dat het uiterst dicht bij de grens was?

A. Nu, dat, wanneer men eens een maatregel zou willen nemen van ontvoeren of wat dan ook, dat, wanneer met andere woorden die Duitse agenten niet betrouwbaar waren, het hele gezelschap over de grens kon worden gevoerd.

8767. De **Voorzitter:** Dat hebt u toen al als mogelijkheid voor ogen gehad?

A. Ja, President, ik ben erg goed op de hoogte van de praktijken van de Duitsers. Ik heb er van mijn studententijd af al studie van gemaakt. Het is mij altijd goed te pas gekomen, ook in de tijd, toen ik chef van de afdeling politie was en ook de recherche zo nu en dan in Duitsland liet grasduinen. Ik heb er zelf ook wel eens gegrasduind. Het was altijd goed te weten, welke methodes de heren er op nahielden en ik zou het helemaal niet gek vinden, dat, wanneer zij te dicht bij de grens kwamen, dit gebeuren zou. Heel merkwaardig zijn zij werkelijk naar de grens gelokt, zoals u wel weet. Het was zelfs zo, dat men zich afvroeg, of men nu iedere gedachte aan de mogelijkheid van verraad van zich af had gezet. Hoe heeft men dit kunnen doen?

8768. De **Voorzitter:** Dus u had er reeds te voren iets van vernomen?

A. Ja.

8769. De **Voorzitter:** Was u niet gevraagd om toestemming of zo iets dergelijks?

A. Neen, helemaal niet, ik had er niets mee te maken. Dit was kennelijk een zaak van de militairen, maar ik had het gevoel, dat er zich in Nijmegen iets afspeelde. Ik heb toen gezegd: „Dit wordt te gevaarlijk. Ook al zijn daar z.g., voor jullie dan, bruikbare Duitse agenten bij."

8770. De **Voorzitter:** U wist toen nog niet of de Engelsen en in welke mate de Engelsen er bij betrokken waren?

A. Neen, dat wist ik niet.

8771. De **Voorzitter:** Hoe vindt u in het algemeen — dat inlichtingendiensten in volle vredestijd contact met elkaar hebben, dat is te begrijpen, maar wij waren een neutraal land, nietwaar, en op dat moment was er oorlog — een dergelijk contact van inlichtingendiensten, zoals dat nu blijkbaar heeft plaats gehad? Vindt u dat verstandig?

A. Ik heb dit altijd beschouwd als een quaestie van gebrek aan geldmiddelen aan Nederlandse zijde. Men zou hier waarschijnlijk nooit toe zijn overgegaan, wanneer men niet de voordelen had van de middelen, waarover de Engelsen beschikten.

8772. De **Voorzitter:** Wij profiteerden van de Engelsen, bedoelt u?

A. Blijkbaar. Dat bleek ook bij het Venlose geval, dat die contacten zeer nauw waren. Dit is stellig niet hierdoor te verklaren, dat de Nederlanders zo veel slechter dan de Engelsen waren in het beluisteren van een Duitser. Het tegendeel bleek bij gewone politiezaken. Wanneer Scotland Yard een onderzoek in Duitsland had voor een opium-affaire, dan riepen zij mijn hulp in en dan gaf ik hun een rechercheur mee, omdat het gewoonlijk een internationale zaak was. En dan vroeg men vaak, of die rechercheur, ook al was de zaak van onze kant eigenlijk rond, mocht blijven, want hij kende natuurlijk veel beter Duits en hij viel daar helemaal niet op. Ik wil hiermee maar zeggen, dat ik mij niet kan voorstellen, dat wij het contact zochten, omdat wij minder geschikt voor het werk waren en toch heeft men kennelijk nogal eens een beroep op de Engelsen gedaan. Zo moet u dat verstaan. Heel nauwkeurig op de hoogte was ik niet. Ik wist deze quaestie niet in de finesses. Het was mijn zaak ook niet.

8773. De **Voorzitter:** Wij doen dus beter, dat te vragen aan de betrokken heren van de Inlichtingendienst?

A. Ja, dat zoudt u beter aan hen kunnen vragen.

8774. De **Voorzitter:** U weet, dat in het memorandum, dat op de 10de Mei 1940 door *von Ribbentrop* aangeboden is aan de Nederlandse gezant in Berlijn, een aantal klachten wordt geuit, dat Nederland op verschillende punten zijn neutrale verplichtingen niet zou zijn nagekomen. Voor dat memorandum zijn de feiten blijkbaar geput uit een rapport van *Frick* en *Himmler,* dat wij ook hier hebben. Daarin wordt o.a. ook het Venlo-incident breed uitgesponnen, maar bovendien wordt ook in het algemeen gezegd, dat de Engelse en de Nederlandse inlichtingendiensten nauw samenwerkten. Dat wordt dan beschouwd als een inbreuk op de neutraliteit.

A. Men zal ook wel kunnen aantonen zelfs, dat er met Duitsers wel gewerkt is. Evengoed zouden de Engelsen dat op een bepaald moment kunnen zeggen. Wij zitten nu met dat zeer sterk sprekende Venlo-incident. Maar er zijn omstandigheden, waarin onze inlichtingendienst gebruik maakt van een Duitse agent, hem probeert om te kopen en dat die Duitser later zegt, als hij thuiskomt en hij wordt gesnapt: „Ja, ik heb met die Hollanders gepraat en ik ga heel goed met hen om". Zo speelt hij zich thuis natuurlijk uit voor een goed Duits agent. En dan kan een Engelsman, wanneer hij daar achter komt, ons het verwijt maken: „Jullie hebben met de Duitsers gewerkt." Nu lag de zaak met de Engelsen waarschijnlijk anders. Een geheime dienst blijft altijd een werk op zich zelf, waarin men heel kwalijk de maatstaven kan aanleggen van neutraliteit, omdat de verhoudingen heel anders liggen. Ik zeg u nogmaals, ik ben geen expert van de militaire inlichtingendienst. Anders zoudt u mij als deskundige moeten horen en dat ben ik niet. Maar het is een heel moeilijke affaire. Ik geloof, dat men dat niet gelijk kan stellen met een optreden van de Minister van Buitenlandse Zaken of met het sluiten zelfs van geheime overeenkomsten.

8775. De **Voorzitter:** Maar hebt u ook de overtuiging, dat wat hier gebeurd is door de dienst op eigen houtje is gedaan? Ik bedoel, dat het dus buiten de Regering om is geschied.

A. Ik moet dat stellig aannemen, om de eenvoudige reden, dat de militaire inlichtingendienst uiteraard, zover het mij bekend was, een grote mate van vrijheid had. Hoe minder de Minister daarvan hoorde, hoe beter het was.

8776. De **Voorzitter:** Na afloop is er ook een reactie gevolgd van de kant van de Regering door het ontslaan van de generaal *van Oorschot.*

A. Dat is inderdaad juist, wat u zegt. Dat is door de Regering besproken. Ik ben ook de overtuiging toegedaan, dat de Regering op dat moment helemaal niet wist wat er gebeurd was. Ik geloof, als u mij toestaat, dat het ook juist zo is geweest, dat de Duitsers de Venlo-affaire hebben opgezet om dit later als voorwendsel te laten dienen.

8777. De **Voorzitter:** Ja, het is natuurlijk ook een element van het Venlo-incident, in hoeverre de voorafgaande besprekingen geprovoceerd zijn. Misschien dat wij daar nog achter kunnen komen. Het is ook heel merkwaardig, dat het Venlo-incident heeft plaats gehad op de 9de November, terwijl dat juist in een periode van dreiging was, want er waren waarschuwingen binnengekomen, dat de aanval op Nederland zou plaats vinden op 12 November. Wellicht dat ook daar verband tussen bestaat, in die zin, dat men van het incident, wanneer de aanval toen doorgegaan was, ook al gebruik had willen maken als een van de argumenten voor de rechtvaardiging van de aanval. Dat zal uitgezocht moeten worden.
Een ander punt, waarover ik u iets wilde vragen, betreft de arrestatie van die 21 personen. Dat is geweest na het afkondigen van de staat van beleg op 19 April 1940. Van de kant van Justitie was er een heel grote lijst. Ik meen van ongeveer 800 mensen?

A. Er waren eigenlijk twee lijsten. Dat was een urgentielijst, daarop stonden degenen, die in ieder geval terstond gearresteerd moesten worden, naargelang van de omstandigheden, en de minder gevaarlijken, waarvan het noodzakelijk was....

8778. De **Voorzitter:** Herinnert u zich de aantallen van die twee lijsten nog?

A. Neen.

8779. De **Voorzitter:** Maar om ons nu te beperken tot die urgentielijst, hoeveel schat u, dat er daarop stonden?

A. Over het hele land was het. Ik denk, dat er toch wel enige nonderden op hebben gestaan.

8780. De **Voorzitter:** Ik meen, dat de generaal *Winkelman* gesproken heeft van 800. Kan dat wel?

A. Ja, dat acht ik niet onmogelijk.

8781. De **Voorzitter:** Daarbij zal hij waarschijnlijk de eerste lijst wel op het oog hebben gehad, want die tweede heeft hij misschien helemaal niet gezien.

A. Ja, waarschijnlijk was dat de eerste lijst.

8782. De **Voorzitter:** Naar ons gebleken is, was er verschil van inzicht tussen de generaal *Winkelman* en Justitie, d.w.z. de generaal *Winkelman* stond op het standpunt, dat alleen die mensen gearresteerd moesten worden, waarvan men concrete aanwijzingen had, dat ze gevaarlijk waren. Men moest dus tastbare feiten tegen hen kunnen aanvoeren, terwijl Justitie blijkbaar, gezien ook het grotere aantal, van een ander beginsel uitging. Van welk beginsel ging Justitie eigenlijk uit op dat moment?

A. Van het beginsel, dat die mensen bij een inval een gevaar opleverden, doordat zij de vijand hulp zouden verlenen.

8783. De **Voorzitter:** Goed, maar de generaal *Winkelman* wenste daar een concreet criterium voor. Hij zei: „Ik moet een tastbaar bewijs daarvan hebben. Dat moet uit bepaalde feiten blijken. Hun algemene gezindheid acht ik niet voldoende. „Ging het standpunt van Justitie inderdaad zo ver, dat men reeds, omdat iemand N.S.B.-er was, hem wilde arresteren?

A. Vooraanstaande N.S.B.-er, een actieve N.S.B.-er. Wij zijn een klein land en de werkelijkheid heeft ook wel uitgewezen hoe het gelopen is. Niet om daar nu een beroep op te doen, President, maar u voelt wel wat ik bedoel. Als u nu eens rekent: van die door het militair gezag gearresteerde 21 man was slechts een aantal N.S.B.-er.

8784. De **Voorzitter:** Hoe zo? Wat waren het dan voor mensen?

A. Er waren verschillende soorten bij. Ik meen, dat er ook nog een anarchist bij was. Ik kan het mij niet meer herinneren, President, ik zou u de namen ook niet meer kunnen noemen.

8785. De **Voorzitter:** Hierbij doet zich nog het volgende voor. De heer *Gerbrandy* heeft gezegd in het vóóronderzoek van de strafzaak-*de Geer,* dat bij een bepaalde bespreking de heer *de Geer* gewenst zou hebben, dat ook communisten zouden worden aangehouden, omdat het anders zo'n onaangename indruk in Duitsland zou maken. De generaal *Winkelman* herinnert zich daarentegen niets daarvan. Weet u daar iets van?

A. Neen, daar kan ik u niets van zeggen.

8786. De **Voorzitter:** U kunt ook geen aanwijzingen geven, die ons iets verder zouden helpen? De heer *de Geer* ontkent ook positief, dat hij dat gezegd zou hebben.

A. Ten aanzien van *de Geer* kan ik u helemaal niets zeggen. Ik kan u alleen dit zeggen. Toen dan eindelijk de staat van beleg afkwam en deze arrestaties plaats vonden, waren er zowel bij de procureurs-generaal als bij ondergetekende, ik behoefde van de Minister, destijds de heer *Gerbrandy,* niet eens te spreken, grote teleurstellingen. Wij vonden, dat de moeiten, die wij genomen hadden om de hele boel bij elkaar te brengen en die voorbereidende maatregelen te treffen, eigenlijk tevergeefs waren geweest. Op het ogenblik, waarop de veiligheidsmaatregelen hadden moeten worden getroffen, werden zij niet getroffen.

8787. De **Voorzitter:** Hoe kwam het eigenlijk, dat deze zaak toen nog behandeld werd door Justitie? Toen eenmaal de staat van beleg afgekondigd was, kon het militaire apparaat gaan werken. Het was dus ook denkbaar geweest, dat deze hele zaak in de militaire sfeer was afgehandeld. Vóór die tijd was het zeer begrijpelijk, dat bij quaesties van spionnage, enz., zolang de staat van beleg niet afgekondigd was, de militairen moesten steunen op de werkzaamheden van Justitie. Dat lag voor de hand. Lag het misschien hierin, dat Justitie deze

zaak al vóór 19 April 1940 had voorbereid en dat men dus van dat apparaat gebruik bleef maken?

A. President, dat militair gezag had dan ook alleen maar de naam. Ik bedoel, men had daar verder ook geen organisatie gebouwd, zoals b.v. na de oorlog het militair gezag een instantie op zich zelf was.

8788. De **Voorzitter:** Ja, maar de militairen beweren, ten minste als ik het mij goed herinner uit de besprekingen die plaats hebben gehad in de tweede sub-commissie over de wisseling van het opperbevel, dat het zo onredelijk was van de Regering om de staat van beleg zolang op te schorten, aangezien er een uitvoerige voorbereiding had plaats gehad bij de militairen om daarvoor een militair apparaat te scheppen, waarin men ook juridische deskundigen had, zodat men onder deze omstandigheden de zaak gerust aan de militairen had kunnen overgeven. Dat is ten minste van die kant meerdere malen gezegd. U hebt dus de indruk, dat het met dat militaire apparaat nog niet zo . . . .

A. Zij zullen misschien heel wat bedacht hebben van te voren en zij zullen waarschijnlijk ook wel wat gereed gemaakt hebben. Maar ten slotte is die staat van beleg betrekkelijk laat afgekondigd en of zij toen nog al die plannen ten uitvoer zouden hebben kunnen leggen, dat geloof ik niet. Bovendien was het ook niet nodig. Zij hadden alle gegevens van Justitie en wij waren er zeer fel op om dat goed te doen. Het was een ordemaatregel, die wij zeker nodig hadden. Gerekend moest worden met verschillende mogelijkheden. Wij behoeven nu nog niet te denken aan een vijfde colonne, die directe medewerking aan de vijand zou geven, maar toch in zoverre aan medewerking, dat zij achter het front moeilijkheden konden veroorzaken. Er konden rails worden opgeblazen, waardoor het spoorwegverkeer zou worden verstoord. Er waren uit sabotage-oogpunt allerlei moeilijkheden te verwachten. Dus hoe eerder wij deze mensen vast hadden hoe beter. Nu had men juist de moeilijkheid, dat, terwijl wij zeiden: „Daar moet je niet te lang mee wachten", aan de andere kant het afkondigen van de staat van beleg steeds werd uitgesteld. Ik kan u wel zeggen, ik heb het er ook nog eens met de heer *Goseling* over gehad, dat ik de vraag heb gesteld, of er geen mogelijkheid was een soort van civiele staat van beleg af te kondigen, met medewerking van verschillende daarvoor in aanmerking komende burgers en het niet altijd van de militairen af te laten hangen.

8789. De **Voorzitter:** Had u de indruk, dat in de tijd, voordat de staat van beleg was afgekondigd en toen er van militaire zijde zo herhaalde malen op de invoering er van aangedrongen werd en de Regering op algemene politieke gronden meende daartoe niet al te spoedig te moeten overgaan, toen dus Justitie het apparaat was voor de problemen van spionnage, landverraad e.d., Justitie deze zaak aan kon?

A. President, u zei spionnage. Wij konden alleen spionnen proberen te ontdekken natuurlijk en nagaan. Wij deden wat practisch en menselijkerwijze mogelijk was en ik geloof inderdaad, dat wij veel hebben voorkomen. Voornamelijk door de Rijksrecherche is ontzettend veel gedaan. Wij hadden wel eens geluk. U kent de zaak *Butting*. Die kent u toch? Het in onze handen vallen van de stukken van de Duitser, die waarschijnlijk alle berichten klaar maakte, die door een geheime zender, die zeer vertrouwd werd en waar iedereen naar luisterde, werden uitgegeven. Dit bleek ten slotte een Duitse (onbetrouwbare) zender te zijn, die „geheime" berichten uit Duitsland doorgaf, z.g. ter voorlichting van de geallieerden. Een en ander werd hier door de heer *Butting* klaar gemaakt. De heer *Butting* zou eens een keer met zijn meisje naar de grens rijden, waar hij blijkbaar gewoon was de papieren over te geven ter verdere behandeling. Hij heeft die stukken laten vallen en deze zijn in handen van de politie gekomen. Merkwaardigerwijze, u zoudt het niet geloven, als gevonden voorwerp. De hoofdcommissaris heeft mij toen opgebeld en zei: Ik heb zo'n merkwaardig gevonden voorwerp. Het is een officieel Duits stuk. Toen zei ik: Ja, er kan wel een bom in zitten. Je moet altijd voorzichtig met die dingen zijn. Toen bleken de stukken van de heer *Butting* daarin te zitten. Dat waren geheime rapporten en voorlichting, waarbij wij als het ware moesten worden ingelicht omtrent de stand van de Duitse legers. Dat werd hier in Den Haag klaar gemaakt.

8790. De **Voorzitter:** Dat succes was intussen niet te danken aan het apparaat van Justitie.

A. Neen, maar ik ben begonnen te zeggen, dat wij ook wel eens een gelukje moesten hebben. Maar u zult ook wel moeten toegeven, dat wij daardoor weer door namen, die er in stonden, op het spoor kwamen van allerlei zaken. Je moet een gelukje er bij hebben, anders kom je niet op het spoor van zulke zaken. Ik wil niet zeggen, dat wij daarmee nu die zaak hebben opgerold, maar over het algemeen waren wij goed op de hoogte. Zowel van militaire zijde als van de civiele kant ontvingen wij veel inlichtingen. Dat ging heel goed. De samenwerking was over het algemeen uitstekend. Er was natuurlijk wel eens een wrijving, maar het ging heel goed. Ik geloof, dat men over het algemeen de politieke verhoudingen in de gedachte van die tijd zeer wel in de gaten had.

8791. De **Voorzitter:** Thans kom ik aan de Meidagen. Waar bent u in de Meidagen geweest?

A. Voor het grootste gedeelte op Koninginnegracht 45. Dat was de politie-afdeling. Ik was toen wel secretaris-generaal, maar er was nog geen hoofd benoemd van de afdeling politie en er was mij steeds gevraagd, die functie zolang mede te blijven waarnemen. Ik was dus ook hoofd van de afdeling Politie. Er was op het Plein, ik ging daar drie of vier keer per dag naar toe, niet zo veel te doen als op Koninginnegracht 45, dus daar was ik het meest.

8792. De **Voorzitter:** En wat waren daar uw voornaamste werkzaamheden?

A. Van daaruit hebben wij eigenlijk al die arrestaties gedirigeerd.

8793. De **Voorzitter:** Ja, dat begrijp ik, daarom vraag ik het ook. Kunt u daar nog iets over mededelen? Hoe is dat in zijn werk gegaan?

A. Het is moeilijk om u daar een heel beeld van te geven, wij waren constant in contact natuurlijk met degenen, die wij bereiken konden en de moeilijkheid was vaak ook, dat men twijfelde omtrent personen of onvindbaarheid van mensen en het onderbrengen van personen. Waar men zolang met al deze gearresteerden moest blijven. Er deden zich allerlei problemen voor.

8794. De **Voorzitter:** Laat ik het dan concreter vragen. Was er iets voorbereid van hetgeen er eventueel moest gebeuren of is deze hele zaak eigenlijk als een lawine komen opzetten, toen in de Meidagen berichten kwamen over schietpartijen, verraad en al dergelijke dingen?

A. Voorbereiden in die zin, dat wij alles gereed hadden, kon natuurlijk vóór de onderbrenging niet. Het was ook zo, dat de militairen veel gebouwen in beslag namen e.d., dus toen zijn er zelfs bioscopen gebruikt om tijdelijk mensen onder te brengen. Dat ging zeer gebrekkig en natuurlijk werd dat voor een deel, dat gold voor de grote gemeenten, aan de hoofden van de plaatselijke politie overgelaten.

8795. De **Voorzitter:** Maar waren er, bedoel ik, richtlijnen gegeven?

A. Dat zal zeker wel. Het is nu acht jaren geleden, ik zou u niet durven zeggen, hoe ze precies waren.
Deze zaak is helemaal besproken en voorbereid met de procureurs-generaal, fungerend directeuren van politie.

8796. De **Voorzitter:** Maar de zaak is toch wel wat uit handen gelopen, nietwaar?

A. Die zal hier en daar wel wat uit handen gelopen zijn.

8797. De **Voorzitter:** Ook door de nervositeit, die ontstaan is in die dagen. Hebt u er ook nog bemoeienissen mee gehad in de Meidagen zelf of toen niet zo zeer meer?

A. De hele dag kwam dat voor op Koninginnegracht 45, waar men mij allerlei dingen vroeg.

8798. De **Voorzitter:** Van uit verschillende plaatsen?

A. Ja, van uit verschillende plaatsen. Ik zal u zeggen, de mensen, die er waren — dat begon al vóór de inval van de Duitsers — bleven daar om de beurt 's nachts slapen. Gewoonlijk als ik daar 's nachts niet sliep, dan werd het toch wel een uur of elf, halftwaalf, en dan was ik 's morgens om 9 uur weer op het Plein. Dan hield men mij ook 's nachts op de hoogte, wanneer er bijzonderheden waren.

Op de 9de Mei, op mijn verjaardag, wilde de heer *Gerbrandy* hebben, dat ik 's avonds naar huis ging. Toen ben ik om halfelf naar huis gegaan en toen de volgende morgen, wat wij ook verwachtten, kwam de invasie. Toen ben ik verder geweest op de Koninginnegracht en dan weer op het Plein. Trouwens mijn vrouw klaagde, als ik 's nachts niet thuiskwam, dat thuis de telefoon ging en dan belde men van een gevangenis of van een huis van bewaring: „De Duitsers kunnen elk ogenblik hier binnenkomen. Kunt u mij misschien zeggen, wat ik met mijn gevangenen moet doen." U moet weten, ik zat natuurlijk alleen, de Ministers waren bij elkaar en dat kwam allemaal op het hoofd van die arme secretaris-generaal neer, die overal tegelijk moest zijn en er werd niet gevraagd of ik nu niet eens een ogenblik moest slapen. Dat ging aan een stuk door. Dat was ook helemaal niet erg. Maar u begrijpt wel, hoe geradbraakt ik was.

8799. De **Voorzitter:** Hebt u in die dagen nog contact gehad met uw Minister?

A. De Minister is één of twee keer bij mij geweest — ik heb er nog over nagedacht hoe dikwijls hij geweest is —, maar ik kan het u niet precies zeggen. De Ministers zijn bijna constant bij elkaar gebleven en telefonisch contact heb ik wel eens gezocht, maar het was heel moeilijk te verkrijgen, omdat de heren steeds in vergadering waren en het daar ook druk hadden.

8800. De **Voorzitter:** U had derhalve geen gelegenheid om uw eigen problemen met de Minister van Justitie te bespreken?
U was eigenlijk zo'n beetje aan u zelf overgelaten?

A. Het was soms buitengewoon moeilijk en ik begreep het ook van de heer *Gerbrandy*. Gelet op wat ik later gehoord heb van de moeilijkheden, die zich daar hebben voorgedaan, kan ik mij heel goed voorstellen, dat zij de handen vol hadden.

8801. De **Voorzitter:** Ja, zij zaten daar natuurlijk met het algemene probleem, dat begrijp ik.
Bent u bij de bijeenkomst op het Departement van Economische Zaken in de middaguren van Maandag 13 Mei geweest? Bent u geweest bij de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman?*

A. Ja, President.

8802. De **Voorzitter:** Bent u daarbij geweest?

A. Ja zeker.

8803. De **Voorzitter:** Misschien wilt u ons dan eens vertellen hoe u daarbij gekomen bent en hoe dat verlopen is?

A. Ik kreeg een telefoontje van de heer *Gerbrandy,* toen ik juist in conferentie was met de procureur-generaal uit den Haag, waarbij hij mededeelde, dat de Regering ging vertrekken.

8804. De **Voorzitter:** Dus dat was omstreeks het middaguur, want ik meen, dat zij ongeveer halfeen vertrokken zijn naar de Hoek van Holland.

A. Toen zei hij: „Nu, sterkte, zie maar wat je er van maakt." Toen heb ik hem gevraagd: „Luistert u eens even, kan ik misschien nog even bepaalde dingen met u bespreken." Ik kreeg geen antwoord, het gesprek was verbroken. Toen ben ik in de auto gestapt, omdat ik moeilijkheden had. Ik had de heer *Gerbrandy*, zoals ik straks gezegd heb, heel weinig gezien. Hoe stonden wij op het ogenblik tegenover elkaar? Wij secretarissen-generaal hadden geen Minister meer en wij hadden zelfstandig geen enkele bevoegdheid. Wie was onze chef, wat vormde het samenbindend geheel? Toen ben ik naar het Bezuidenhout gegaan en trof nog juist de heren, die van plan waren te vertrekken.

8805. De **Voorzitter:** U bedoelt de Ministers?

A. Ja, de Ministers. De auto's stonden klaar. U weet wel, het ging toen heel moeilijk, overal werd er gecontroleerd. Toen trof ik daar de Ministers, die van plan waren te vertrekken. Ik heb de heer *Gerbrandy* nog de hand kunnen schudden. Toen ben ik naar binnen gegaan om met de heer *Scholtens,* die voorzitter van .....

8806. De **Voorzitter:** Dus u hebt ook geen gelegenheid meer gehad om iets met hem te bespreken?

A. Neen. Toen ben ik naar binnen gegaan om de heer *Scholtens* te spreken. Het kostte mij enige moeite om binnen te komen. Die zaak was zeer goed bewapend. Eindelijk was ik dan binnen en toen werd mij verteld, dat er nog twee Ministers waren. Toen ik vroeg: „wie zijn die Ministers?", kreeg ik ten antwoord: „De heren *Steenberghe* en *van Rhijn.*" En toen dacht ik: Dan kan ik beter naar de heer *Steenberghe* gaan, die is hier blijkbaar nog om de een of andere zaak te regelen. Dan ben ik hier goed. Dus ik ben bij de heer *Steenberghe* binnengegaan.
Ik heb met hem gesproken en toen heb ik gevraagd, of wij ook instructies konden krijgen. Ik heb hem gezegd, dat het nuttig zou zijn ons instructies te geven, en dat ik daarom voorstelde, dat ik de secretarissen-generaal bijeen zou roepen of dat hij dat zou laten doen. Hij kon dan instructies geven of wel zorgen, dat, wanneer zij weggingen, de heer *Winkelman* de leider zou worden. Er moest toch een centraal punt zijn.

8807. De **Voorzitter:** Dus u hebt al direct de mogelijkheid geopperd, dat de generaal *Winkelman* de centrale leiding op zich zou nemen?

A. Ja, dat is een van de dingen, die ik heb voorgesteld. Niet hoe of het moest zijn, maar hij was ten slotte de enige man, die nog overbleef.

8808. De **Voorzitter:** Dus dat ging op dat moment niet van Minister *Steenberghe* uit?

A. Misschien heeft hij dezelfde gedachte gehad. Het is met een gesprek altijd moeilijk te zeggen, wie ten slotte precies het voorstel doet. Maar zoals ik u zeg, was het mij te doen om instructies te hebben en om onze verhouding vast te stellen, want ik voelde, en dat voelden de vertrekkende heren wellicht niet zo goed aan als de mensen, die blijven moesten, dat wij zonder instructies niet verder konden.

8809. De **Voorzitter:** Toen u eerst dat telefoontje van Minister *Gerbrandy* had gekregen en later toen u nog contact had, d.w.z. hem nog even de hand kon drukken, voordat hij wegging, is toen gezegd, waar de Ministers naar toe gingen?

A. Neen.

8810. De **Voorzitter:** Wat is er dan gezegd?

A. Toen ik er naar vroeg, kreeg ik ten antwoord: „Dat kan ik je niet meedelen."

8811. De **Voorzitter:** Dus er werd alleen gezegd: de Ministers vertrekken?

A. Ja en op mijn vraag: „Waar gaat u naar toe?", kreeg ik het antwoord: „Dat kan ik u niet meedelen."

8812. De **Voorzitter:** Wellicht hebben zij wel gezegd, dat zij voorlopig naar de Hoek van Holland gingen, of ook dat niet?

A. Neen, ook dat niet. Ik geloof, dat ik de aantekening nog heb van wat toen in dat telefoongesprek met de heer *Gerbrandy* is gezegd. Ik ben er niet zeker van. Neen, ik heb het niet bij mij. President, ik zal er graag naar zoeken, als ik het heb, zal ik het overleggen. Het is een potloodaantekening, die ik min of meer als curiositeit bewaard heb. Ik vond haar eens in mijn zak.

8813. De **Voorzitter:** Wij waren dus aangeland op het punt, dat u een gesprek voerde met Minister *Steenberghe* en dat in dat gesprek al naar voren kwam de mogelijkheid van een constructie, waarbij de generaal *Winkelman,* laat ik nu maar zeggen, aan het hoofd van de secretarissen-generaal zou worden gesteld.

A. Ja, dat kwam toen in dat gesprek voor. In ieder geval moest er een verhouding worden gevonden tussen het militair gezag, dat was de heer *Winkelman,* en het civiele gezag, waarvan alleen de secretarissen-generaal overbleven. Ik voel het daarom zo scherp, President, omdat wij . . . dat is steeds een moeilijkheid in een staat van beleg, het militair gezag aan de ene kant en het civiele gezag aan de andere kant. Nu heb ik niet direct gedacht aan een constructie van een Staatsbestel met de heer *Winkelman* aan het hoofd en dan de secretarissen-generaal daaronder, neen, mijn vraag was: hoe is de verhouding?

8814. De **Voorzitter:** Dus u hebt meer gesproken over de onderlinge verhouding?

A. Ja, over de onderlinge verhouding. Hoe moet die worden en wie zoekt dat uit?
Ook had gezegd kunnen worden: de leiding is bij de voorzitter van het College van Secretarissen-Generaal.

De **Voorzitter:** Zeker, dat is duidelijk.

A. Dus dat was voor ons een zekere instructie en dan hebben wij machtiging het een en ander te doen.

8815. De **Voorzitter:** En hoe is het toen verder na dat gesprek gelopen?

A. Toen heb ik met de heer *Steenberghe* nog het een en ander besproken, met name, als ik het heel open mag vertellen, dat ik het nogal bezwaarlijk vond, dat men op stap ging zonder iemand mee te nemen. Ik wist toen nog niet, dat het in de Ministerraad zo moeilijk was geweest om tot die beslissing te komen. En toen zei ik: „De heren hadden kunnen bedenken, dat zij niet weg konden gaan zonder iemand mee te nemen. Wat moet men zonder ambtenaren doen? Ministers zonder ambtenaren, wat moet dat worden?" En dat zij ook niet hadden gedacht aan de mensen, die grote gevaren liepen. Dat heb ik de heer *Steenberghe* gezegd. Ik zei: „Mensen, die grote gevaren lopen, die geëxponeerd zijn, de mensen, die men waarschijnlijk wel op een lijstje zou hebben staan om zo gauw mogelijk te laten verdwijnen. De Regering had er toch eigenlijk voor moeten zorgen, dat deze mensen veilig werden gesteld." Ik was nogal bewogen, toen ik dit zei. Ik voelde dat zeer aan en ik heb toen ook wel gedacht aan verschillende mensen, die ook nu niet meer hier zijn. Zeker aan mijn oud-chef *Goseling;* wanneer wij die en nog zoveel anderen in Londen hadden gehad, dan zouden wij daar met hun kennis en ervaring geweldig veel voordelen van gehad hebben.

De **Voorzitter:** Ja, ongetwijfeld.

A. Toen heb ik de collega's bij elkaar geroepen.

8816. De **Voorzitter:** Is dat eigenlijk van u uitgegaan?

A. Ik zou zeggen: ik heb toen verder gezorgd, dat die oproeping plaats had.

8817. De **Voorzitter:** Of hebt u dat gedaan in contact met de heer *Snouck Hurgronje?*

A. Neen, de heer *Snouck* was op dat moment wel in de kamer, maar het telefoneren van de collega's heb ik gedaan. Ik weet ook niet meer of hij bij dat hele gesprek is geweest. Maar dat gesprek was voornamelijk met de heer *Steenberghe.* Toen hebben wij de collega's opgeroepen. Ik heb het niet alleen gedaan; wij deden het met elkaar. Bel jij die eens op en bel jij die eens op, om hen zo gauw mogelijk bij elkaar te hebben. Het was toch al moeilijk met het afsluiten van het net. Toen zijn alle heren bij elkaar gekomen en heeft de heer *Steenberghe* een korte toespraak gehouden.

8818. De **Voorzitter:** Was de generaal *Winkelman* er toen ook?

A. Ja, die is toen gekomen.

8819. De **Voorzitter:** Alleen?

A. Ja, hij is toen alleen gekomen.

8820. De **Voorzitter:** Het gebeurde dus door Minister *Steenberghe,* die het Regeringsgezag overdroeg aan de generaal *Winkelman* in presentie van de secretarissen-generaal? Zo is het dus gebeurd?

A. Ja, zo is het ongeveer gebeurd.

8821. De **Voorzitter:** En dus was men op het moment, dat het gebeurde, met de constructie blijkbaar al verder gekomen dan u aanvankelijk voor de geest stond?

A. Ja.

8822. De **Voorzitter:** Weet u ook, hoe men met die constructie sedertdien verder is gekomen?

A. Neen, dat durf ik niet te zeggen.

8823. De **Voorzitter:** De heer *van Rhijn* heeft hier verteld, dat dat gegroeid is in een gesprek, dat hij en Minister *Steenberghe* met de heer *Snouck Hurgronje* hebben gehad. Maar het merkwaardige is — de heer *Steenberghe* hebben wij uiteraard nog niet kunnen horen, omdat hij niet in het land is —, dat de heer *Snouck Hurgronje* zich dit niet precies meer kan herinneren. Maar misschien was ook hier dezelfde situatie als bij de besprekingen van de Ministers onderling op het Departement gedurende al die dagen. Er waren alle mogelijke conferenties naast en door elkaar. Dat wil zeggen, zij spraken in groepen en in allerlei combinaties. Misschien is het op die middag ook wel zo geweest?

A. President, u moet het zo zien. Ik kwam daar als secretarisgeneraal. Daar waren twee Ministers en ik ben misschien al wel wat vrijer bij Minister *Steenberghe* binnengelopen dan te doen gebruikelijk was bij een Minister. Dus toen ik daar het een en ander gezegd had over dat niet meenemen van mensen en zo, toen zei de heer *Steenberghe:* „Daar voel ik wat voor. Nu zal ik met de heer *Winkelman* praten. Ziet u dan die secretarissen-generaal bij elkaar te krijgen". Toen ben ik weggegaan. Wat de heren toen verder besproken hebben, is mij niet bekend, maar dat is wel min of meer tot uitdrukking gekomen in een kleine toespraak van de heer *Steenberghe,* die uiteraard wat nerveus was, zoals iedereen op dat moment.

8824. De **Voorzitter:** Kunt u zich nog herinneren, wat de heer *Steenberghe* daar gezegd heeft? M.a.w. hoe hij het geformuleerd heeft, want dat is toch wel van belang.

A. Ja, ik heb daar vaak over nagedacht, voor mij zelf ook, los van deze enquête. Er is maar één ding, dat ik mij herinner. Hij heeft gezegd, dat wij onder de heer *Winkelman* stonden. En ik weet ook nog goed, dat een van mijn collega's, ik meen, dat het de secretarisgeneraal van Oorlog was, vroeg of dat nu wel kon. Hij dacht kennelijk ineens aan moeilijkheden van zijn Minister van Oorlog en een generaal. De heer *Steenberghe* antwoordde daarop, dat het nu zo maar moest, dat moesten wij maar zo zien te vinden.

8825. De **Voorzitter:** Kunt u zich herinneren, dat hij de woorden heeft gebruikt van: overdracht van het Regeringsgezag?

A. Neen, ik geloof niet, dat hij dat gezegd zal hebben.

8826. De **Voorzitter:** De heer *van Rhijn* dacht van wel. Hij dacht, dat deze woorden wel gebruikt waren.

A. Ik heb zojuist gezegd, dat ik mij dat niet meer precies herinner.

De **Voorzitter:** Dan wordt het van des te meer belang, de heer *Steenberghe* hierover te horen, die zelf de formulering uitgesproken heeft.

A. Ja.

8827. De **Voorzitter:** Al met al was natuurlijk de constructie van de nieuwe bevoegdheid van de generaal *Winkelman* in het civiele ressort van zeer improvisatorische aard. Daarbij komt steeds de vraag naar voren, of de Regering in deze dagen nooit overwogen heeft, of een bepaalde vorm van noodwetgeving nog tot stand had kunnen worden gebracht, zoals men b.v. in België op de 10de Mei 1940 nog heeft gedaan.

A. Een noodwetgeving in de formele zin van het woord?

8828. De **Voorzitter:** Ja. U weet, dat de Tweede Kamer op 10 Mei om 1 uur nog bijeen is geweest.

A. Waren er toen voldoende leden?

8829. De **Voorzitter:** Er waren er acht en dertig, dus dat was niet het quorum. Maar ik weet niet of dat niet te bereiken zou zijn geweest en bovendien, als men een noodwetgeving tot stand brengt met een Volksvertegenwoordiging, die niet het quorum heeft bereikt, dan vind ik dat toch een geringere leemte dan bij de wijze, waarop een en ander thans tot stand is gebracht.

A. Ja, inderdaad.

8830. De **Voorzitter:** Want nu is het eigenlijk zo, dat de overdracht van het Regeringsgezag aan de generaal *Winkelman* door twee Ministers is geschied, blijkbaar op dat moment zonder medeweten van de andere Ministers en zeker zonder medeweten van de Koningin.

A. Ja, dat geef ik u toe.

8831. De **Voorzitter:** Daar staat tegenover, dat de figuur, die gevonden is, dat kunnen wij geloof ik wel zeggen, hier te lande en in Londen aanvaard is. Die is stilzwijgend aanvaard en ik geloof dus, dat er ruimte is voor de stelling, dat de bevoegdheden van de generaal *Winkelman* gedurende die veertien dagen moeten worden beschouwd als Regeringsbevoegdheden in de ruimste zin van het woord, zowel op wetgevend als op uitvoerend gebied, krachtens Staatsnoodrecht tot stand gekomen en dus eigen Nederlandse bevoegdheden waren. Voor die redenering is ruimte, hoe gebrekkig het dan ook tot stand is gekomen. Weet u ook nog iets van het telefoongesprek, dat heeft plaats gevonden tussen, ik meen, Minister *Steenberghe* en de Hoek van Holland. Bent u bij dat telefoongesprek geweest? Hebt u het gehoord?

A. Neen, ik heb er mededeling van gekregen. De heer *van Rhijn* kwam mij meedelen, dat de Ministers weggingen.

8832. De **Voorzitter:** Dus met andere woorden: toen de overdracht plaats vond, hadden de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* nog niet tegen u gezegd, dat zij na die overdracht weg zouden gaan? Dat is eerst gebeurd, nadat dat telefoongesprek heeft plaats gevonden?

A. President, als ik dat even zeggen mag, het was iets anders. U zegt, dat zij nog niet weg zouden gaan. Zij hebben mij altijd de indruk gegeven, dat zij wel weg zouden gaan.

8833. De **Voorzitter:** Van het ogenblik af, dat u de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* daar aangetroffen hebt?

A. Wist ik niet beter of zij zouden de anderen volgen. Dit leek mij ook zeer logisch.

8834. De **Voorzitter:** Maar het is u niet met zoveel woorden gezegd, dat zij de andere zouden volgen?

A. Neen, maar dat lag zo in de lijn, dat men ook niet gezegd heeft: ja of neen. Ik heb het ook niet gevraagd.

8835. De **Voorzitter:** Ja, maar u weet, dat hun aanvankelijk standpunt was, dat zij in tegenstelling met de andere Ministers hier te lande zouden blijven.

A. Dat wist ik niet.

8836. De **Voorzitter:** Dat staat wel absoluut vast. De heren *Steenberghe* en *van Rhijn* stonden op het standpunt, dat zij niet met de Ministers meegingen en toen dus omstreeks het middaguur de Ministers vertrokken, zijn deze twee achtergebleven, omdat zij van mening waren — ze hadden daar verschillende gronden voor —, dat men hier geen vacuum kon laten bestaan. Dat was een van de gronden, zoals de heer *van Rhijn* dat hier medegedeeld heeft. Zij waren dus aanvankelijk van mening, dat zij hier zouden blijven en dan misschien na de capitulatie zouden defungeren of wat dan ook. Maar zij meenden, dat het hun plicht was om in het vacuum, dat er op het moment van de capitulatie zou ontstaan, te voorzien. Pas nadat er uit de Hoek van Holland een telefoontje is gekomen van de Minister-President, dat ook zij mee moesten, waarvoor een aantal nieuwe argumenten — waar ik hier nu verder niet in zal treden — werd aangevoerd, zijn zij daartoe overgegaan, terwijl, zoals de heer *van Rhijn* zei, de inmiddels gevonden oplossing voor de voorziening in het Regeringsgezag hun dat veel gemakkelijker maakte, want nu was door de overdracht van het Regeringsgezag aan de generaal *Winkelman* het eventuele hiaat opgevuld. Dus van die gang van zaken is u niets gebleken?

A. Neen, President, ik moest natuurlijk afgaan op indrukken, die ik kreeg, en mijn reactie is ook duidelijk. Ik wist niet beter of ze gingen weg en ik vroeg mij af: Wat moet er nu met de secretarissen-generaal? Toen ik wist, er blijven twee Ministers, toen dacht ik, die zullen dan tegen die tijd maatregelen nemen.

8837. De **Voorzitter:** Maar u hebt toch waarschijnlijk later in Londen nog wel eens gesprekken hierover gehad met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*?

A. Neen, dat niet. Ik dacht wel, dat men verschil van mening kon hebben en dat ze getwijfeld hadden, misschien door een uitlating, die zij gedaan hebben, maar op dat moment, en daar ging het ten slotte om, bestond bij mij alleen de gedachte: deze heren gaan ook weg. Zij hebben hier alleen nog het een en ander te doen.

8838. De **Voorzitter:** Ja, maar dat was een persoonlijke indruk van u?

A. Ja.

8839. De **Voorzitter:** Dat waren geen mededelingen van hen, waaruit u dat hebt afgeleid?

A. Neen, natuurlijk niet.

8840. De **Voorzitter:** Dus de andere voorstelling van zaken, zoals deze door de heer *van Rhijn* gegeven is, is toch mogelijk?

A. Ja, die is mogelijk.

8841. De heer **Koersen:** Hebt u toen ook vernomen of het de bedoeling van de beide Ministers was om naar Engeland te gaan of hebt u alleen gehoord, dat zij naar de Hoek zouden gaan? Hebt u daar iets over vernomen of had u alleen de indruk daarvan?

A. Toen ik daar kwam, werd mij door de heer *Steenberghe* meegedeeld, dat hij nog niet wist, of zij naar de Hoek zouden gaan en naar Engeland zouden oversteken, dan wel of zij waarschijnlijk naar Zeeland zouden gaan.

8842. De **Voorzitter:** Bij het contact, dat u te voren twee keer had gehad mét Minister *Gerbrandy*, eerst per telefoon en toen bij het afscheid op straat, waarbij u vroeg: Waar gaat u heen? werd u alleen gezegd: „Dat kunnen wij u niet mededelen", nietwaar?

A. Ja, dat is zo gegaan.

8843. De **Voorzitter:** Nu kom ik aan de Londense tijd, en wel de periode van 14 Mei 1940 tot ongeveer het ontslag van de heer *de Geer* als Minister-President en zijn vertrek naar Lissabon. In deze periode was u ook daar secretaris-generaal van het Departement van Justitie, nietwaar?

A. Ja, President.

8844. De **Voorzitter:** Van wat er nu allemaal gebeurd is in die periode rondom de positie van Minister *de Geer* is u waarschijnlijk uit eigen wetenschap weinig bekend?

A. Ja.

8845. De **Voorzitter:** Hebt u b.v. meegemaakt het geval, dat ook een rol heeft gespeeld in het proces-*de Geer,* van het opstellen van het communiqué in Grosvenor House in de avond van de 14de Mei na de capitulatie? Toen waren, als ik het goed begrepen heb, de Ministers en ambtenaren nog gezamenlijk in het hotel? Bent u er bij geweest of bent u er niet bij geweest?

A. Er was een aparte kamer, een grote, leegstaande slaapkamer, die als Ministerraad gebruikt werd. Daar was een tafel ingedragen en enige stoelen en daar zat ik dan overdag te werken, want ik was een van de weinige ambtenaren, want alleen de heer *van Asch van Wijck* en ik waren meegenomen. Daar moesten wij ons schrijfwerk doen en proberen papier, enz. te krijgen. Enfin, de eerste beginselen van een Departement. Telkens moesten wij de Kamer verlaten, want dan was er weer Ministerraad. Wat er dan besproken werd, weet ik niet.

8846. De **Voorzitter:** Dus dat hebt u niet meegemaakt?

A. Neen.

8847. De **Voorzitter:** Over de opvattingen van de heer *de Geer* over het besluit A 1, waarbij u natuurlijk wel nauw bij de voorbereiding betrokken bent geweest, kunt u ons vermoedelijk ook niet veel mededelen. U hebt alleen de mededeling gekregen, dat de heer *de Geer* niet wenste te contrasigneren, nietwaar?

A. Nu, iets eerder. Er kwamen telkens hinderlijke veranderingen. Had ik b.v. na veel moeite — ik had geen schrijfmachine, het moest allemaal geschreven worden — op die hotelpapiertjes weer een nieuw artikel ontworpen, menende, dat de heren daar tevreden mee zouden zijn, dan zei ik wel eens tegen de heer *Gerbrandy*: „Nu kan ik niet meer; ik kan daar verder geen verandering meer in aanbrengen. Ik heb nu aan verschillende verlangens voldaan." Dan zei hij: Ja, maar *de Geer* houdt niet op. Zo nu en dan drong aldus iets tot mij door. Of het juist was, kon ik niet beoordelen.

8848. De **Voorzitter:** Van welke aard waren die veranderingen, die de heer *de Geer* wenste?

A. Dat was heel verschillend, dikwijls ook gezocht. Of dat nu was om de zaak af te remmen, dat weet ik niet, dat kon ik niet beoordelen, want ik wist er verder niets van. Eens zei ik: „Is *de Geer* dan zo moeilijk?" Hij was als Minister van Financiën uiteraard bij een zaak als deze een belangrijk man. Dat is duidelijk. Wanneer hij wijzigingen wilde hebben, kwam dit steeds op mijn hoofd neer. De heer *van Asch van Wijck* was niet zo geverseerd in de wettenmakerij als ondergetekende, daarom werd het hem niet gevraagd. Ten slotte drong ik er op aan, dat men tot een eindbeslissing kwam. Het besluit moest zo gauw mogelijk vertaald worden en naar Amerika geseind. Het was een zeer belangrijk stuk, dat mag ik wel zeggen, President, waarbij ik er op wil wijzen, dat in deze enquête ook gedacht moet worden aan de goede dingen, die gedaan zijn.

De **Voorzitter:** Inderdaad, het besluit A 1 is uitermate belangrijk geweest.

A. Ik heb daar zoveel aan gehecht, dat dat gebeuren zou. Wat hebben wij toen niet een werk gehad om het gedrukt, toen nog vertaald te krijgen, en daarna is het telegrafisch overgeseind naar alle diplomatieke posten om te voorkomen, dat de Duitsers telegrafisch opdrachten gaven via de Amsterdamse Bank, of welke bank ook, om de saldi over te zetten.

8849. De **Voorzitter:** U bent waarschijnlijk aan de voorbereiding onmiddellijk begonnen? Het is op 24 Mei tot stand gekomen.

A. Ja, er is ook 's nachts aan gewerkt.

De **Voorzitter:** Ja, dat kan ik mij voorstellen, want het is geen eenvoudige materie.

A. U begrijpt, ik had heel weinig deskundigen. De heer *August Philips,* directeur van Blijdenstein, heeft mij daarbij veel hulp geboden wat betreft het technische gedeelte en de jonge *Snijders* heeft mij geholpen met het vertalen. De laatste is later mijn rechterhand geworden. Een zeer bekwame en actieve werkkracht. Wij hebben het nog betrekkelijk snel, ondanks de tegenwerking, klaargekregen. Het had nog sneller gekund.

8850. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was de gedachte om deze zaak te entameren van u afkomstig of kwam deze van Minister *Gerbrandy?* Wie heeft daartoe het initiatief genomen?

A. Het is eigenlijk naar voren gekomen in een gesprek, zoals dat meer gebeurt bij samenspraken: toen ging het voornamelijk over ons goud. Waar was dat? En bij deze gedachte kwam toen ook de andere gedachte. Wat moet er nu met de bezittingen in het buitenland van Nederlanders in bezet gebied? Toen hebben wij gezegd: Daar moeten wij wat aan doen. De moeilijkheid was nu, dat men, gerekend met Engels-Amerikaans recht, niet die bezittingen eenvoudig onder zich kan nemen; men moet voor een bescherming tegenover derden een volledige titel hebben. Wij moesten ze eerst onteigenen, zouden wij zeggen, anders kon geen enkel proces worden gevoerd in Amerika of in Engeland. Daarom zat er niets anders op dan in eigendom overnemen van die waarden en nu was het blijkbaar de heer *de Geer,* die zei: „Wat moet die *van Angeren* toch met zijn onteigening, dat is een aantasting van de rechten van Nederlanders", en daar heeft hij het later ook steeds op gegooid. Op sommige mensen maakte het ook die indruk, ze zeiden: Waarom kunnen wij het niet anders doen, waarom kunnen wij niet zeggen: wij komen voor die belangen op. Wij zijn lasthebbers, of wat dan ook. Toen heb ik gezegd: Ja, ik wil dat heel graag zo construeren, maar dan hebben wij immers geen voet aan de grond voor de Amerikaanse en Engelse rechter en dan betalen die banken maar uit, want zij weten, jullie zijn maar lasthebbers, ik heb niets met jullie te maken. Ik heb een telegram van de eigenaar, dus ik ga mijn gang. Amerika was niet in de oorlog. Vandaar dat wij dus moesten zorgen, dat die waarden aan de zeggenschap van de banken werden onttrokken. Zo is het dus tot die onteigening gekomen. Het goud heeft bepaalde voorlopige maatregelen meegebracht, ook als gevolg van een telegram, dat jhr. *Michiels* uit Amerika kreeg. Wij hebben daar 's avonds over gesproken en toen heb ik gezegd: „Nu moeten wij zo gauw mogelijk, koste wat kost, een besluit maken." Daarbij kwam dan de eerste maal de gedachte aan het Staatsnoodrecht naar voren. Na de drukte van de dag moest ik dan 's avonds daar ook nog aan werken, het was altijd nachtwerk, want overdag had ik daar natuurlijk niet heel veel tijd voor. Het was dan druk met de schippers en met de overdrachten van zetels van maatschappijen en dergelijke dingen meer. En daarna probeerde ik die ontwerpen zo gauw mogelijk te schrijven. Met de heer *Philips* heb ik langdurige gesprekken gevoerd om te zorgen, dat een en ander ook technisch in orde was.

8851. De **Voorzitter:** Het kwam dus eigenlijk hierop neer, dat men op grond van de Engelse en Amerikaanse wetgeving moest komen tot een nogal extreme oplossing, en dat juist het feit, dat men een dergelijke oplossing moest kiezen, waarschijnlijk het verzet van de heer *de Geer* in de hand heeft gewerkt?

A. Ik denk, dat hij het heel mooi vond om tegen zijn collega's te zeggen: Kijk, die man wil daar de eigendommen van de Nederlanders aantasten. Hoeveel milliard ligt er in Amerika? Waarom moet dat onteigend worden?

8852. De **Voorzitter:** De feiten hebben echter aangetoond, dat de maatregel zeer heilzaam is geweest. Nu dat andere, wat u daar even aangevoerd hebt. Dit was inderdaad het eerste wetsbesluit. U moest zich daarbij derhalve ook rekenschap geven van de constructie van de wetgeving in de naaste toekomst. Zijn daar ook nog gegevens over? Is er misschien een nota of iets anders over geweest? Het zou voor de commissie interessant kunnen zijn, deze te hebben. Of is dat ook allemaal in de besprekingen gegroeid?

A. Dat moest in besprekingen gebeuren, want ik had geen typemachine, ik had geen papier. Als u dat dossier ziet, van de totstandkoming van A 1 in het begin, dan vindt u daarin ook de blauwe correspondentiebriefjes van het hotel, Grosvenor House; het was wel niet de gewoonte, dat daarop wetsontwerpen werden gemaakt, daar was het papier niet voor gegeven. Maar dan vindt u van mijn hand de schetsen voor de bepalingen. Toen is er later een juffrouw gekomen, die wel telefoneren, maar niet typen kon. Die met één vinger zat te tikken. Eindelijk hebben wij dan mejuffrouw *Belinfante* gevonden, die mr. in de rechten was, doch zo vriendelijk is geweest het eerste typewerk te doen. Wij hebben dus inderdaad nog een getypte A 1 gehad. Dit was maar goed ook, want anders had ik het nooit gezet gekregen. Wij moesten naast de zetter gaan zitten om iedere letter voor te lezen en dan na te gaan of het goed was. Zoals u weet, breken de Engelsen aan het eind van de regel heel anders af dan wij. Ik miste ieder hulpmiddel. Ik had zelfs geen *Staatsblad* en geen *Staatscourant.* Een *Staatscourant* had de jonge van *Blankenstein* nog in zijn zak; hij was juist commies geworden aan Economische Zaken en een vriend van hem had hem voor de aardigheid nog de betrokken *Staatscourant* aangeboden. Van de kop van die *Staatscourant* kon ik een vignet laten maken, met het gevolg, dat een *Staatscourant* kon worden uitgegeven. Een *Staatsblad* kon ik nergens krijgen, want niemand had een *Staatsblad.* Totdat ik bemerkte, dat de reder, de heer *Valstar,* er een in zijn zak had. Maar toen was ik al bij de drukker geweest en had ik zelf al aangegeven wat ik hebben wilde en gelukkig klopte dat. De heer *Valstar* had nl. het wetje van de zeteloverdracht in April bij zich. Ik had niets bij mij. Ik ben gegaan zelfs zonder tandenborstel, maar verder ook zonder enig ander materiaal, ik was een soldaat zonder geweer en zonder munitie. Met niets ben ik overgekomen.

8853. De **Voorzitter:** Ja, dat is voor het maken van wetten funest. Is men ten slotte reeds bij de totstandkoming van A 1 doelbewust tot de constructie van de wetsbesluiten gekomen? Is deze constructie helemaal uitgesproken en doordacht?

A. Ik geloof, dat de heer *Gerbrandy* erg gevaren is op mijn inspraken, en hij heeft toen een en ander in de Ministerraad voorgedragen, d.w.z. dat neem ik aan. Ik heb er nooit moeilijkheden van vernomen.

8854. De **Voorzitter:** Maar was u toen al zo ver, hoewel dat op dat moment nog niet nodig was, dat u al voor de geest stond, wat er met deze wetsbesluiten zou moeten gebeuren na de terugkeer?

A. Neen.

8855. De **Voorzitter:** Hebt u daar toen nog niet over gedacht?

A. Dat zal ik u eerlijk zeggen, neen. Mijn aandacht was er alleen op gevestigd — want toen was de terugkeer nog helemaal niet aan de orde —: hoe verklaar ik voor de Engelse en Amerikaanse rechter, dat dit wet is. Hoe verklaar ik de onteigening, die volgens onze Grondwet bij een formele wet moet gebeuren?

8856. De **Voorzitter:** En hoe hebt u dat geconstrueerd?

A. Nu moet ik een lange verhandeling houden, President. Maar ik wil u wel zeggen, dat het heel makkelijk te vinden is. Die constructie is voor de dag gekomen. Er is niet geprocedeerd voorlopig over A 1, maar ik meen, dat het over A 5 was.

8857. De **Voorzitter:** Was het niet A 6?

A. Neen, dat is wat anders. A 5, waar ik nu over ga praten, gaat nl. over de quaestie van de dienstplicht. Op een goede dag wordt er een bloemenkoopman op Piccadilly ontdekt, die eigenlijk in het Nederlandse leger thuisbehoort. Hij was al bij het Nederlandse leger geweest, maar was er uitgelopen. Hij was ziek geworden en toen vond hij bloemenkoopman zijn op Piccadilly veel lucratiever dan het zijn van Nederlands soldaat. Wat moest er nu gebeuren? Men waarschuwde de Engelse militairen. De man werd gearresteerd, waarop hij een beroep deed op de bekende Habeas-Corpus act, bewerende, dat hij ten onrechte van zijn vrijheid was beroofd. Justitie wist eerst niets van deze zaak af. Ik was eigenlijk de enige jurist, die in die zaak toch eigenlijk had behoren te worden gekend. Op een zeker moment word ik opgebeld, 's morgens om half elf, of ik direct naar de ambassade wilde komen om aan de attorney-general inlichtingen te geven en uit te leggen wat een algemene maatregel van bestuur en een Koninklijk besluit was. Toen ik vroeg: waarvoor? werd mij geantwoord, dat een vertegenwoordiger van de Lord Chancelor graag precies wilde weten, wat dat was. Wat is een algemene maatregel, wat is een wet? Wat moet ik op de ambassade doen, vroeg ik, waar hebben de heren het over? Ja, dat proces begint deze morgen. Toen zei ik: Dat proces? Daar weet ik niets van. Ja, dat was dat proces over die mijnheer daar. Mijnheer *Amand* heette hij. Ik heb toen terstond uitstel van behandeling gevraagd en gekregen. Wij hebben goede advocaten genomen, want u voelt wel, dat, wanneer *Amand* weer bloemen mocht gaan verkopen, dan al onze deviezen weg geweest waren. Die mijnheer *Amand* kon mij niets schelen, maar het ging om die millioenen, die wij daar in het buitenland hadden. Daar moesten wij voor vechten. Dat waren de deviezen, waar ten slotte nu de eerste klap van de Nederlanders mee is opgevangen. Vandaar die procedure. Toen zijn wij begonnen eerst die advocaten in te lichten over Nederlands recht en over Nederlands Staatsrecht. Toen hebben wij geleidelijk de leidende advocaat, die zeer goed was, maar die eigenlijk van ons recht niets afwist, helemaal practisch college gegeven om hem een idee te geven, hoe de verhoudingen waren. De moeilijkheden werden groter, toen wij een gevaarlijke tegenstander kregen — die bereid was gevonden de deskundigenverklaring tegen ons standpunt af te leggen —, en wel de enige bekende Nederlandse advocaat te Londen, nl. de advocaat van de ambassade. Hij viel de Regering af en hij verklaarde zich deskundig om aan te tonen, dat wij niet gerechtigd waren een besluit af te kondigen.

8858. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie was dat?

A. De heer *Roosengaarde Bisschop.*

8859. De **Voorzitter:** En hoe is dat verder afgelopen?

A. Het standpunt in het algemeen was dit, dat de Grondwet niet gebruikt kon worden door de tegenpartij, wanneer Nederland en de Nederlandse zaak herwonnen moesten worden. Nu de Regering op het ogenblik noodgedwongen door een bezetter Nederland heeft moeten verlaten, moet er doorgeregeerd worden. Dit kan niet volgens de normale wetgeving gebeuren, zoals de Grondwet voorschrijft. De Grondwet voorziet echter niet in de onderhavige toestand en daarom wordt niet tegen, maar naast de Grondwet gehandeld.

8860. De **Voorzitter:** En dat betoog is door de Engelsen aanvaard?

A. Dat betoog was natuurlijk veel langer en is ook nog met voorbeelden toegelicht. Dat is eerst door de Engelse rechter erkend en later ook door de Amerikanen. Bij de Engelsen is tot The House of Lords door geprocedeerd. Het is in drie instanties gegaan.

8861. De **Voorzitter:** Kwam dat vóór het eind van de oorlog toch nog tot een beslissing?

A. Ja, gelukkig eerder, anders hadden wij die Amerikanen niet meegekregen. Neen, de Engelse rechter heeft daar tamelijk snel werk van gemaakt.

8862. De **Voorzitter:** Weet u ook, wanneer dat ongeveer vast kwam te staan in laatste instantie? In welke tijd ongeveer?

A. Dat zal nog in 1942 geweest zijn. Ja, ik geloof het wel.

8863. De **Voorzitter:** Er is nu nog een zaak, waarover ik u een vraag wil stellen. U weet, dat er in de loop van het jaar 1940 door een aantal Ministers nota's zijn ingediend over de toekomstige positie van Nederland. Dat is begonnen met een nota van Minister *van Kleffens* in Juli 1940. Naar aanleiding van deze nota's heeft een aantal Ministers zich bereid verklaard om ook hun beschouwingen te geven. Deze nota's hebben wij nu, voor zover ons bekend is, alle in ons bezit. Nu treft het ons, dat er bij deze nota's — de andere nota's zijn alle ondertekend door de Ministers — ook een nota is van 14 Augustus 1940 van het Ministerie van Justitie. Er is een begeleidend briefje bij aan de Minister van Landbouw en Visserij, ondertekend door de secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie. Herinnert u zich die nota nog?

A. Ja, is dat een briefje of een nota geweest?

8864. De **Voorzitter:** Er is een briefje bij, waarbij de nota gestuurd is aan de Minister van Landbouw en Visserij. Van deze hebben wij de nota uiteindelijk weer gekregen, nl. van de heer *van Rhijn.*

A. Maar de nota heb ik toch niet getekend?

8865. De **Voorzitter:** Neen. De nota hebt u niet getekend, maar deze nota wordt door sommige getuigen toch genoemd de nota van de heer *van Angeren.*
En het is ook merkwaardig, dat in dit briefje gesproken wordt, niet van de nota van de Minister van Justitie, maar van de nota van het Ministerie van Justitie.

A. Mag ik het misschien even inzien?

De **Voorzitter:** Ja zeker.

A. President, ik weet wel zeker, dat hij niet van mij is. Neen.

8866. De **Voorzitter:** Maar van wie kan de nota dan zijn? Zij had eigenlijk van de Minister van Justitie moeten zijn, omdat deze nota blijkbaar op hetzelfde niveau ligt als die andere nota's, die ingediend zijn en die van Ministers afkomstig zijn. Maar u ziet zelf in de brief, die u ondertekend hebt, dat daarin wordt gesproken van de nota van het Ministerie van Justitie. Dat is een uitdrukking, die toch waarschijnlijk niet onopzettelijk gebruikt is.

A. Het is mogelijk. Het is van 14 Augustus 1940. De vraag is of degene, die dat briefje geconcipieerd heeft, ik weet niet of ik het zelf gedaan heb, zich daar zo zeer rekenschap van gegeven heeft. Maar ik verzeker u, dit is geen stuk van mij. Ik had het, hoezeer ik mij er ook voor interesseer, toen te druk om nota's te gaan schrijven over het sociaal-economisch Nederland na de oorlog. Als u een idee had, President, hoe druk mijn bedoening was.

8867. De **Voorzitter:** Als u de slotconclusies van deze nota ziet, zoudt u dan kunnen zeggen, dat deze hadden kunnen zijn geschreven door Minister *Gerbrandy?* Met andere woorden, vindt u ideeën van hem daarin terug?

A. Dat zou ik niet durven zeggen, President. Over het algemeen laat hij zich zeer veel positiever, ook in zijn conclusies, uit dan hier het geval is.

8868. De **Voorzitter:** Wij hebben het hem zelf niet kunnen vragen, omdat wij deze nota pas gekregen hebben, nadat hij hier gehoord is.

A. Maar ik weet wel zeker, dat zij niet van mij is. Ik heb haar niet gelezen, President, en misschien is het een prachtstuk, dat ik aan mijn naam voorbij laat gaan. Maar ik durf niet te zeggen, dat ik het geschreven heb, ook niet als het goed is.

8869. De **Voorzitter:** Dan zullen wij te zijner tijd aan de heer *Gerbrandy* zelf nog eens vragen of hij misschien de auteur van dit stuk is. Mijnheer *van Angeren,* dan ben ik thans aan het eind gekomen van hetgeen ik u wilde vragen. Hebt u zelf nog iets, waarvan u meent, dat het in het kader van de onderwerpen, die wij op het ogenblik besproken hebben, voor de commissie nog van belang kan zijn? Dan zal ik het zeer op prijs stellen, dit alsnog van u te vernemen.

A. Ja, ik kan u natuurlijk nog veel vertellen, dat is hier straks al even ter sprake gekomen, over ons werk en de gebrekkige en moeilijke wijze, waarop wij begonnen zijn. Dat wij ook eigenlijk altijd bezig zijn gebleven met weinig mensen, die geweldig goede dingen hebben gedaan. Ik ben ze zeer erkentelijk, die jonge mensen, die mij daarbij geholpen hebben en ik zal het op prijs stellen, wanneer dit hier ook wordt aangetekend. Mijn team heeft hard gewerkt, dag en nacht, ondanks bombardementen en moeilijkheden.

8870. De **Voorzitter:** Ik kan u zeggen, dat de commissie zich voorstelt om naast de punten, die genoemd zijn in het enquêtevoorstel — dat zijn dan de meest saillante punten uiteraard, waaromtrent opheldering nodig werd geoordeeld —, de verschillende bewindslieden in Londen te verzoeken een korte samenvatting te verschaffen van het werk, dat hun respectievelijke Departementen hebben gedaan. Wij zijn tot de conclusie gekomen, dat dit een welkome aanvulling van de onderwerpen, die in het enquêtevoorstel genoemd zijn, zal worden. Daarbij zullen dus ook de problemen, die u zoëven hebt aangesneden, aan de orde kunnen komen.

A. Dat is een zeer sympathieke gedachte, zou ik zeggen, President, daarom ook, omdat het wel veel mensen, die niet naar Nederland terug konden keren, die daar zijn gebleven, een beetje hard is gevallen, dat men hier in Nederland de indruk zou kunnen krijgen, dat men in Londen maar rustig en prettig heeft gezeten en dat ze hier in Nederland alle narigheid hebben gehad. Dat zijn twee onvergelijkbare grootheden, President. Men kan Londen niet met Nederland en men kan Nederland niet met Londen vergelijken. Maar prettig was het er niet. Vele mensen hebben daar ontzettend veel narigheid en beroerdigheid gehad en vooral iemand, die in Londen wenste te blijven. Ik heb altijd geprobeerd zoveel mogelijk bij mijn team te blijven, omdat het niet aanging, dat iemand, die het beter kon doen, maar naar buiten ging. In die tijd was saamhorigheid een belangrijk ding. Dan was het dikwijls heel erg. Londen is een hel geweest. In het begin en ook een tijdlang door die V-1. Daarom vind ik het heel prettig, President, dat u van plan bent, dat te doen.

De **Voorzitter:** Wij zijn ook mede tot dit besluit gekomen, omdat, wanneer wij ons beperken tot de punten, welke in het enquêtebesluit zijn genoemd, er alleen gesproken wordt over zaken, waarover verschil is geweest, terwijl er anderzijds toch ook de gelegenheid moet zijn voor de bewindslieden om een overzicht te geven van al hun werkzaamheden.

Ik dank u ten zeerste voor uw inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I.

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. WILLEM GEORGE FREDERIK JONGEJAN,
oud 56 jaar, wonende te 's-Gravenhage, voorzitter van de Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië.

Hij legt de eed af als getuige.

8871. De **Voorzitter:** Mijnheer *Jongejan,* wij wilden graag met u spreken over de tocht, die u heeft gemaakt eerst naar Shanghai en later naar Lissabon in verband met enige problemen, welke in die tijd, dat was, meen ik, eind 1940 en begin 1941, in Nederland bestonden. Misschien is het maar het beste, dat ik u het woord geef en dat u uw eigen verhaal eerst doet. Dat geeft dan misschien weer aanleiding tot het stellen van nadere vragen.

A. Ik wil dat graag doen, maar zal mij zelf maar enige beperkingen opleggen en mij tot de hoofdzaken bepalen, waarbij ik nog moet zeggen, dat die reis nu ruim zeven jaar geleden geweest is en generaal *Boerstra* en ik geen enkele aantekening gemaakt hebben van die reis en ook dus niets hebben kunnen naslaan om ons geheugen op te frissen.

8872. De **Voorzitter:** U hebt ook later geen aantekeningen gemaakt?

A. Neen. Expres niet, omdat wij overtuigd waren, dat wij natuurlijk blootstonden aan alle mogelijke spionnage en het zeer gevaarlijk zou zijn als dergelijke stukken in verkeerde handen zouden raken. Dat is ook de reden, waarom enkele brieven of nota's, die in het begin van die reis hier nog geproduceerd zijn, allemaal vernietigd zijn geworden. Er bestaat geen enkel exemplaar meer van. Maar op sommige punten zal mijn memorie mij wel eens in de steek laten. Misschien dat de generaal het dan kan aanvullen.

De **Voorzitter:** Ik kan u mededelen, dat, al hebt u er dan geen enkel stuk meer van, wij hier o.a. de nota's hebben, die u geschreven hebt van uit Tokio.

A. Van uit Tokio naar de Gouverneur-Generaal?

De **Voorzitter:** Inderdaad, die hebben wij langs een andere weg gekregen.

A. Dat zal wel ja, maar die hebben wij niet.

De **Voorzitter:** U wilt zeggen, dat u in een enigszins minder voordelige positie verkeert dan wij.

A. Maar misschien, dat u mij naar aanleiding daarvan nog enige inlichtingen kunt vragen.

8873. De **Voorzitter:** Misschien, dat u ons eerst kunt vertellen wat de aanleiding tot uw reis geweest is?

A. Ik denk, dat het ongeveer in Augustus 1940 is geweest, toen deze idee het eerst is opgekomen. De eerste dag na de capitulatie ben ik in contact gekomen met enkele van degenen, die toen secretarisgeneraal zouden worden, met de heer *Hirschfeld,* de heer *Trip,* die het toen later is geworden, de heer *Snouck Hurgronje.* Ik kende ze alle drie, vooral de heer *Hirschfeld* en de heer *Trip,* daar was ik zeer bekend mee, en die eerste dagen hebben wij nogal eens overleg gepleegd met een klein gezelschap, wat wij nu eigenlijk moesten beginnen. De Regering was weg en de zaken moesten toch een beetje haar gang gaan en zo hebben wij over allerlei zaken veel overleg gepleegd. De secretarissen-generaal natuurlijk onderling ook. Omdat ik verschillende van de heren kende, werd ik ook nog wel eens in de besprekingen betrokken. In die tijd was de heer *Trip* al op de Kneuterdijk en toen zat daar — in welke functie weet ik niet precies, maar ik geloof, dat hij voorbestemd was eigenlijk om de positie te krijgen, die later *Fischböck* heeft gekregen — Staatsrat *Wohltat.* Deze was vroeger in het verre Oosten geweest, interesseerde zich zeer voor de koloniale problemen en had tegen de heer *Trip* gezegd, dat hij mij wel eens spreken wilde, omdat ik lang in Indië ben geweest en met de economische problemen op de hoogte was. Toen heb ik een gesprek met *Wohltat* gehad, zeer in algemene trekken. Daaruit bleek, aan de secretarissen-generaal en mij gebleken, dat hij behoorde tot die groep Duitsers, die wel groter bleek te zijn, hetgeen later gebleken is, die in de groot-Duitse gedachte het inschakelen ook van de overzeese gebieden van Nederland van zeer groot economisch belang achtte, en daar sprak hij dan over. Later is hier ook zeer vaak geweest een *dr. Kreuter, Alex Kreuter;* ik weet niet of die naam in de stukken voorkomt; die was de trustee over die honderd millioen lening, die in het begin van de twintiger jaren Nederland aan Duitsland had gegeven; het z.g. Tredefina-krediet, daar was hij de trustee van en zoals ik altijd hoorde, heeft hij dat heel behoorlijk gedaan. Het is later aan de secretarissen-generaal en mij gebleken, dat hij behoorde tot de mannen van het oude regime, hij heeft nog zeer grote moeilijkheden met het toenmalige bewind gehad. Ook hij koesterde dergelijke ideeën van inschakelen van ook andere gebieden dan Europa bij de herordening van de wereld. Daarnevens was hij iemand, die uitermate open sprak over het regime in Duitsland en over de verschillende personen. Naar onze mening was dat een van de zeer weinige mensen, in wie men vertrouwen kon hebben. Daarvan is het gevolg geweest, dat wij van hem heel veel te horen kregen, o.a. waarschuwingen, die maar al te juist zijn gebleken, over de dingen, waarmede wij later te doen hebben gekregen. Hij sprak ook wel eens met *Trip* en *Hirschfeld,* met wie hij ambtelijk veel te maken had in verband met dat grote krediet; daar is hij ook na de capitulatie van Duitsland voor hier in het land geweest. Uit die besprekingen, waar ik natuurlijk maar een zeer klein gedeelte van heb bijgewoond — daar is het hele complex van problemen, waar wij hier mee zaten, vooral op economisch gebied —, is een bespreking gekomen, zonder dat het eigenlijk op iets uitliep, want men kon op dat gebied natuurlijk niets doen. Ik ga er echter even op in, omdat het als achtergrond voor u enig nut kan hebben, omdat deze beide heren er ook later in betrokken zijn geworden met het regisseren van die reis. De directe aanleiding van die reis is geweest, dat er van Duitse zijde een geweldige zaak werd gemaakt van het feit, dat de Duitse geïnterneerden in Indië niet vrijgelaten werden. Ze hadden daar, meen ik, een geheel eigen redenering voor, dat dit eigenlijk niet mocht. Daar moest een einde aan komen. We konden dat van hier uit natuurlijk niet bewerken en toen zijn ze gekomen met het dreigement: als dat zo door blijft gaan, dan zouden er représailles worden genomen en dan zouden er enige honderden gijzelaars uit de hoogste intellectuele kringen genomen worden en wel in de eerste plaats uit de Indische hoge ambtelijke en particuliere kringen. Deze bedreiging werd door de secretarissen-generaal als ernstig opgevat, nl., dat dit niet alleen een loos dreigement was, maar dat zij dat ook zouden doen. Nu moeten wij wel er bij bedenken, dat wij verkeerden in de eerste maanden van de oorlog. Dit was het eerste geval eigenlijk van mogelijkheid van représailles; met dat instituut had men hier nog geen kennis gemaakt. Misschien dat men in latere jaren dit lichter had geteld, maar dit werd aan de Nederlandse zijde verbazend zwaar opgenomen, omdat men het niet onmogelijk achtte, dat, als men er eenmaal mee begonnen was, dit voor andere dingen ook wel zou gebeuren. Maar er kwamen nog andere dingen bij, die naar mijn gevoelen bij de secretarissen-generaal sterker hebben gewogen. U zoudt het mis-

schien van hen zelf nog kunnen horen. Er werd ons nog bericht, o.m. van de zijde van de heren die ik U genoemd heb, dat het feit van dat meningsverschil of conflict, hoe u dat noemen wilt, over het geïnterneerd zijn van de Duitsers in Indië, door bepaalde Duitse kringen, de hoogste partijkringen, gebezigd werd als een middel om te stoken tegen Nederland. Het zou me veel te ver voeren om alles te vertellen van die groeperingen, die men daar in Duitsland had, van het Auswärtige Amt en het Vier-Jahre-Plan, de partijen, de S.S. en een heleboel meer, maar de meest radicaal georiënteerde groepen oefenden druk uit in Duitsland op de hoogste instanties om met Holland korte metten te maken. Dat werd ons allemaal medegedeeld. Daarna weer, dat er twee stromingen waren; de ene zei, dat men maar gauw de N.S.B. hier aan het bewind moest brengen, en de andere stroming, dat Holland moest geannexeerd worden. Dan werd aan ons overgebriefd, dat door bepaalde mensen van de meest radicale beweging in Duitsland, door bepaalde partij-instanties, het „Ausland-Deutsche" vraagstuk gebezigd werd om een actie tegen Nederland te ontketenen en er werd van die zijde betoogd: doe al het mogelijke om deze betrekkelijk kleine quaestie uit de wereld te helpen, want jullie zullen er grote ellende van ondervinden. Dat kwam van een zijde, die naar de mening van de secretarissen-generaal geloof verdiende, en naar wat ik zo later heb gehoord, is dat wel juist geweest. Ik heb later gehoord, dat men inderdaad dat vraagstuk van de positie van de Duitsers in Indië gebruikt heeft als een middel om een zeer sterke druk op *Hitler* uit te oefenen om met Nederland korte metten te maken. Daar is nog een derde ding bijgekomen, als ik mij goed herinner zelfs een vierde ding, — die berichten kwamen voornamelijk van de zijde van het „Auswärtige Amt" —, dat deze zaak gebezigd werd als een middel om *Hitler* te bewegen om Japan aanstonds in de oorlog te betrekken. Dat werd zo voorgesteld, dat op dat ogenblik Duitsland eigenlijk nog niet wenste Japan in de oorlog te betrekken. Daar waren in het „Auswärtige Amt" stromingen, die er op hoopten, dat, als Duitsland de oorlog gewonnen zou hebben, op de een of andere manier de overzeese (zeer rijke) gebiedsdelen van Nederland in het nieuwe Europa mede betrokken zouden kunnen worden, en men vreesde, dat, als Japan in de oorlog mee zou doen, Japan voor zich zou opeisen de heerschappij over die Oost-Aziatische gebieden. Dat vond men een zeer gevaarlijke politiek. Om die reden waren er dan bepaalde stromingen in het „Auswärtige Amt", zo werd ons gezegd, die met zorg zagen, dat die zelfde partij-instanties ook weer dit vraagstuk bezigden om druk uit te oefenen om er toe mede te werken, dat Japan mee in de oorlog zou gaan. Ik heb later wel gehoord, dat er nog een geheel andere voorstelling van de zaken mogelijk is. Dat complex van moeilijkheden nu was voor de secretarissen-generaal aanleiding om te zeggen: kijk eens, wij kunnen dat niet allemaal beoordelen, maar van verschillende kanten horen we dat en wij vinden dat niet onplausibel en is het dan niet de moeite waard om eens contact te trachten te krijgen met de Gouverneur-Generaal om deze quaestie te bespreken en te zien of er niet een of andere oplossing te vinden is. Dat is eigenlijk de aanleiding en daarbij is natuurlijk gekomen, dat, als wij dat contact zouden kunnen leggen op de een of andere manier, wij dan tevens de gelegenheid hadden, veel beter dan door allerlei ondergrondse methoden, om precies te vertellen hoe de toestanden in Nederland waren. Want het was in de eerste maanden na de oorlog, dus het contact met de overkant was nog zeer gering en men had er zich aan de overkant nog heel weinig idee van gevormd hoe precies de toestanden hier waren. Dat hele complex is de eerste aanleiding tot de reis geweest. Nu kan ik u vertellen, dat we een tijdje in Berlijn zijn geweest en een tijdje in Moskou.

8874. De **Voorzitter:** Er was eerst, meen ik, in overweging, dat u naar Zwitserland zoudt gaan en daar telefonisch contact zoudt opnemen, is het niet? Dat heb ik ergens gelezen. Of is deze idee van zeer voorbijgaande aard geweest?

A. Het is mogelijk, ik herinner het mij niet.

8875. De **Voorzitter:** U hebt vermoedelijk de toestemming tot de reis, want u had natuurlijk toestemming en een aantal visa nodig, alleen kunnen krijgen met medewerking van de verschillende autoriteiten van de groep, waarover u het hebt gehad? Ik zal maar zeggen, de groep-*Wohltat.*

A. Ja, inderdaad. Dat was zeker merkwaardig, dit kon inderdaad alleen in volle overeenstemming; dat was natuurlijk het minder prettige of zeer onprettige daarvan, het kon natuurlijk het uiterlijk karakter krijgen, dat het een reis was, die opgelegd was door de Duitsers. Dat was echter niet het geval, want het is gebleken, dat de echte partij-instanties en ook *Seyss-Inquart* hier eigenlijk van die reis niets moesten hebben. En dat deze — dat heb ik allemaal later gehoord, — allerlei gedaan hebben om die reis te voorkomen. Ze vertrouwden het zaakje niet en daar hadden ze natuurlijk wel gelijk in. Maar het Auswärtige Amt, — daarom noemde ik het zojuist even —, dat zijn eigen visie op die hele zaak had, heeft het doorgezet.

8876. De **Voorzitter:** En wat woog nu bij de secretarissen-generaal het zwaarste, de mogelijkheid om contact te zoeken, ten einde te kunnen spreken over de algemene problemen, waarover u het hebt gehad, en over de toestand, zoals die in Nederland was geworden en die niet voldoende bekend was aan de overkant, of de concrete aanleiding van de gijzelaars?

A. Ik zou zeggen het hele complex. Misschien zou ik het zó kunnen zeggen, dat alleen de quaestie van het nemen van enige gijzelaars een rol gespeeld had en niet de veel verder reikende invloed van het blijven bestaan van dat conflict op de hele positie van Nederland, dat men dan zou gezegd hebben: nu ja, het is vervelend, maar ..... Dat is mogelijk. Aan de andere kant moet u niet vergeten, dat zo'n eerste nemen van gijzelaars natuurlijk grote indruk maakt, en men moet ook niet vergeten, dat in de eerste maanden Nederland nogal labiel was, dus dat kon ook een overweging zijn. Ik geloof, dat het meer het hele complex is geweest. Ik voor mij .....

De **Voorzitter:** Ik herinner mij nog levendig de indruk, die het nemen van gijzelaars hier te lande gemaakt heeft.

A. Ik voor mij heb altijd het hele complex zwaarder vinden wegen dan .....

8877. De **Voorzitter:** Heeft men nog bepaalde voorwaarden gesteld of getracht bepaalde waarborgen te krijgen, dat u zoudt terugkeren?

A. Neen, die heb ik alleen in Tokio gesteld. Ik geloof, dat wij een telegram aan de Gouverneur-Generaal hebben gezonden, dat wij waren aangekomen; wij logeerden toen bij generaal *Pabst.* Toen hebben wij gezegd, dat wij er waren en dat er opdracht was om te trachten contact te krijgen met hem, dat we bereid waren om naar Indië te komen en daarbij heb ik gezegd, dat wij aannamen, dat aan onze terugreis naar Nederland geen moeilijkheden in de weg zouden worden gelegd.

8878. De **Voorzitter:** Ja, dat was aan de Nederlandse kant, aan de Nederlandsch-Indische kant. Maar ik bedoel: zijn door de Duitse autoriteiten geen eisen gesteld; is er niet gezegd: als gij niet terugkeert, zal er dit of dat gebeuren?

A. Neen, niet in het geringste. Men was toen nog niet in die felle periode zoals later. Ik heb me altijd gerealiseerd, dat de kans, dat wij niet terugkeerden, groter was dan dat wij terugkeerden. Vandaar, dat wij onze hele garderobe hadden meegenomen, waar het grootste gedeelte tot voor zeer kort van weggeraakt is.

8879. De **Voorzitter:** Hebt u van die algemene vraagstukken, die, hier achter, verband hielden met het gijzelaarsvraagstuk en het représaille-vraagstuk, hebt u van die algemene gezichtspunten alleen kennis gekregen door middel van de secretarissen-generaal, of bent u daarover ook ingelicht door bepaalde Duitse instanties, met name bijv. in Berlijn, toen u daar was?

A. Ja.

8880. De **Voorzitter:** Dus u hebt met verschillende exponenten van die stroming in Berlijn ook nog contact gehad?

A. Ja, aan de ene kant, helaas. Het was een onpleizierig verblijf, ik heb daar enige weken gezeten, omdat de Japanners geen visum wilden geven. Toen hebben we nogal veel mensen gesproken van heel verschillende richtingen, o.a. de hoofdman van de „Ausland Deutsche-Stelle", de beruchte mijnheer *Bohle.* Die heeft toen met allerlei dreigementen gewerkt, als dit en dat niet gebeurde, dan zouden er drie duizend mensen over de kling gejaagd worden en dergelijke argumenten.

8881. De **Voorzitter:** Nam die mijnheer *Bohle* ook een standpunt in ten opzichte van het vraagstuk van de annexatie of niet?

A. Oh neen, het bleef alleen in zeer algemene termen. Die meer precieze informatie, die hadden we van mensen zoals *Kreuter* en *Wohltat.*

8882. De **Voorzitter:** Dus daarover hebt u in Berlijn met bepaalde exponenten van die opvatting geen contact meer gehad?

A. Over het feit, dat, als het niet in orde komt, dan wordt Holland geannexeerd, oh neen, bepaald niet. Alleen werd het in algemene termen gezegd, dit zou natuurlijk op de hele positie van Nederland een heel slechte invloed hebben en het zou de stemming van Duitsland ten aanzien van Nederland.....

8883. De **Voorzitter:** Als ik het echter goed begrepen heb, was er een groep, die op het standpunt stond, dat het op een annexatie moest uitlopen. Deze groep nu bekommerde zich eigenlijk om de overzeese gebiedsdelen niet zo heel veel, niet waar? Die vond annexatie belangrijker?

A. Daar kunt u die *Bohle* en de oude S.S.-mensen en de echte partijmensen toe rekenen.

8884. De **Voorzitter:** En nu was er ook die andere groep, waartoe *Wohltat* e.a. behoorden, die op het standpunt stond, dat bij elke nieuwe ordening in Europa men toch moest proberen om aan Nederland een dusdanige zelfstandigheid te laten, dat het verband met de overzeese gebiedsdelen niet verbroken werd. Hebben de exponenten van deze groep u nog eens, ook in Berlijn, in gesprekken op het hart gebonden om tegen de Gouverneur-Generaal te zeggen: maak niet te veel moeilijkheden met de Duitsers, die in Indië geïnterneerd zijn, want het gaat in wezen om veel groter problemen?

A. Ja, ik heb daar colleges van moeten aanhoren.

8885. De **Voorzitter:** Juist, dat is eigenlijk mijn vraag, dat hebt u niet uitsluitend gehoord van de secretarissen-generaal, maar dat hebt u ook van exponenten van die groep gehoord?

A. Ik heb het vaak gehoord van *Wohltat* en van *Kreuter,* die doorlopend heen en weer reisde en die ons eigenlijk van alles vertelde, dat bleek allemaal te kloppen. Maar in Berlijn, ja, ik weet niet meer de naam van die mijnheer op het Auswärtige Amt, het was een Oostenrijker, hij bekleedde een vrij hoge positie, die heeft toen heel lang gepraat over de economische positie van dat nieuwe grote Europa en dat de overzeese gebiedsdelen daar niet bij gemist konden worden en dat de grote „asset" van Nederland was, dat het in het nieuwe wereldbestel die overzeese gebiedsdelen inbracht en dat het verstoord zou kunnen worden, enz. Een ander, die dit betoogde, was Prinz *Reuss,* een van de *Reuss,* de zoveelste; die hoorde tot een van de zeer verarmde takken en werkte in een zeer matige positie op het Auswärtige Amt.

8886. De **Voorzitter:** U bent ten slotte in Tokio gekomen en toen bleek daar van moeilijkheden in verband met de doorreis naar Nederlandsch-Indië. Er was bij de Gouverneur-Generaal blijkbaar niet de geneigdheid om u door te laten reizen?

A. Bij de Gouverneur-Generaal, geloof ik, wel. Wij hebben, toen we in Tokio waren, geseind dat we er waren en toen hebben we een nota opgesteld, die is toen, geloof ik, met een kapitein van de K.P.M. naar, als ik het wel heb, Batavia vervoerd en daar hebben we een hele tijd niets meer van gehoord. Het verwonderde mij niet, want de kans, dat wij Batavia zouden bereiken, heb ik zelf nooit zo erg hoog aangeslagen.

8887. De **Voorzitter:** Waarom niet? Wat dacht u, dat het bezwaar zou zijn?

A. Dat is ook in een bespreking met de secretarissen-generaal, waarin die reis besloten werd, nog behandeld. Toen heb ik gezegd, dat ik het belang van die reis wel inzag, maar dat ik de kansen om werkelijk de Gouverneur-Generaal te bereiken, om in Indië toegelaten te worden, niet hoog aansloeg, omdat deze hele reis, die alleen tot stand kon komen door de Duitsers, natuurlijk opzien zou baren en dat het begrijpelijk zou zijn, wanneer men zich afvroeg: „Wat is dat voor iets raars, wat komen die mensen eigenlijk doen, zijn dat afgezanten van Duitsland?" en dat het ook voor onze geallieerden natuurlijk — de Nederlanders kenden onze namen, die konden het misschien nog begrijpen — nogal verwonderlijk zou zijn, terwijl ik mij zou kunnen voorstellen, dat in Indië, waar de gemoederen zeer verhit waren — ze zijn daar altijd een beetje heter dan hier —, men van besprekingen niet erg gediend zou zijn.

8888. De **Voorzitter:** Dus dat is waarschijnlijk ook de reden geweest, dat, naar ik in de stukken heb gezien, er nog over gesproken is, dat u naar Manilla zoudt gaan?

A. Ja, ja.

8889. De **Voorzitter:** En daarvoor hebt u geen visum gekregen van de Amerikanen, hoewel de Amerikanen niet zelf in de oorlog waren?

A. Dat idee van Manilla is, als ik mij niet vergis, uitgegaan van de Gouverneur-Generaal.

8890. De **Voorzitter:** Manilla had nog vóór, dat u zó dichtbij zat, dat degene die daar met u sprak, nog eens voor nader overleg naar Batavia terug kon gaan.

A. Dat heb ik later gehoord, toen ik de heer *Idenburg* en de heer *Ramaer* heb gesproken. Ik heb toen ook gehoord, dat de Gouverneur-Generaal nog van plan was om ons op zee te ontmoeten op een schip.

8891. De **Voorzitter:** Maar wat zou de Amerikanen bewogen hebben om een verblijf in Manilla niet toe te staan? De Amerikanen waren toen nog niet in de oorlog.

A. Neen, maar zij waren natuurlijk wel sterk anti-Duits gezind en ik vermoed, dat er pressie is uitgeoefend, dat weet ik wel bijna zeker, van Engelse zijde.

8892. De **Voorzitter:** Bij de stukken is een rapport, dat ondertekend is door een zekere mijnheer *Walsh.* Ik vermoed, dat dit iemand is van het Engelse consulaat-generaal te Batavia of van de Britse ambassade in Tokio; ik kan echter niet zien aan wie het is uitgebracht. Daarin wordt gesignaleerd een uitlating, die u zou hebben gedaan. Het zou mogelijk kunnen zijn, dat deze uitlating er toe heeft meegewerkt om de zaak .....

A. Als u het mij zegt, herinner ik het mij misschien wel.

8893. De **Voorzitter:** Er staat hier: „Mr. *Jongejan* in particular is outspoken in his *strong disapproval* of continuing the collaboration of the Dutch with the British in the war effort. He maintains that under *Hitler's* New Order in Europe Holland will flourish economically in a way that will never be possible when she is encircled by tariff barriers. Mr. *Jongejan* says that the leading Dutch people in Holland share these views — especially in business circles". Het slaat blijkbaar op een uiting van u, die gerapporteerd is.

A. Ja, er zal wel meer gerapporteerd zijn. Ik wil u wel zeggen: wij waren ons bewust, dat wij natuurlijk op die reis door alle mogelijke secret services van alle landen zouden bespionneerd worden. Daar hebben wij ons nooit iets van aangetrokken, maar een dergelijke uitlating als u aanhaalt uit het rapport van *Walsh,* heb ik nooit gedaan, het klopt helemaal niet met mijn opvattingen. Wie die mijnheer *Walsh* is, weet ik werkelijk niet.

8894. De **Voorzitter:** Maar in ieder geval is het wel duidelijk, dat waarschijnlijk zulke rapporten meegewerkt hebben om bijv. het plan om bijeen te komen in Manilla te torpederen.

A. Dat is best mogelijk.

8895. De **Voorzitter:** Het plan-Manilla ging dus op een gegeven moment niet door. Is toen ten slotte maar besloten dat u naar Shanghai zoudt gaan?

A. Toen hebben wij bericht gekregen, na een hele tijd van zwijgen, dat de chef van het Kabinet, de heer *Idenburg,* naar ons zou komen.

8896. De **Voorzitter:** U hebt vervolgens uitvoerige besprekingen gehad in Shanghai. Daarover hebben we ook een rapport, dat de heer *Idenburg* heeft uitgebracht aan de Gouverneur-Generaal. Daaruit is wel duidelijk, hoe het verloop van die besprekingen is geweest. U hebt daar enige dagen lang gesproken over de algemene toestand...

A. Ik heb een gedeelte van die besprekingen niet kunnen bijwonen, omdat ik toen ziek ben geworden.

8897. De **Voorzitter:** In ieder geval is alles zeer uitvoerig besproken en het blijkt ook wel, dat de heren uit Batavia dat contact op zich zelf op hoge prijs hebben gesteld, omdat het voor hen ook zeer verhelderend was met betrekking tot de toestand in Nederland. Maar nu is het punt, waar het voor ons om gaat, het volgende. Het probleem van de Duitse geïnterneerden en de represailles, die daarmee verband hielden, bleek niet zo eenvoudig te zijn. De Duitsers, als ik het goed begrepen heb, wilden eigenlijk het onderste uit de kan hebben, nl. dat de Duitse geïnterneerden zouden worden vrijgelaten en bovendien hun werk in Indië zouden kunnen hervatten. Dat was eigenlijk hun bedoeling, of is dat u niet bekend?

A. Neen. Ik heb altijd het idee gehad, dat, als die Duitsers vrijgelaten zouden worden en naar hun land terugkeerden, dat zij dan heel blij zouden zijn, maar het is natuurlijk mogelijk. Dat weet ik niet. Maar ja, met wie zouden de Duitsers contact hebben gehad, dat kan dan enkel door diplomatieke kanalen. Blijkt uit de stukken, dat het van Duitsland zou geweest zijn?

8898. De **Voorzitter:** Uit de stukken krijg ik de indruk, dat voor sommige Duitse kringen pas voldaan zou zijn aan alle wensen, wanneer de Duitsers in Indië weer helemaal in hun vroegere positie zouden kunnen terugkeren.

A. Het is natuurlijk mogelijk, dat sommigen gedacht hebben, dat het voor de Duitsers voordelig zou zijn, wanneer zij in dat gebied nog een paar honderd spionnen zouden hebben zitten. Maar ik vind het nogal naïef om te veronderstellen, dat dat ooit geaccepteerd zou zijn geworden.

8899. De **Voorzitter:** Precies, daar kom ik nu op. Er waren de volgende mogelijkheden: *a.* vrijlating met voortgezet verblijf in Indië; *b.* vrijlating en dan per schip afvoeren; *c.* de mogelijkheid om dat alleen te doen ten opzichte van de vrouwen, en *d.* het verbeteren zoveel mogelijk van het regime voor de geïnterneerden. Nu heb ik begrepen, dat het uiteindelijke resultaat beperkt is gebleven tot verbetering van het regime en het laten weggaan van de vrouwen, omdat men in Indië op het standpunt stond, dat het vrijlaten van de Duitsers met voortgezet verblijf in Indië een onmogelijkheid was en dat bij het wegvoeren naar bijv. Japan het gevaar zou bestaan, dat, als er oorlog met Japan zou uitbreken, zij met de Japanners weer zouden terugkeren om dezen te helpen, alle mogelijke inlichtingen te verschaffen, enz. Men heeft blijkbaar een en ander op die gronden niet gewild. De vraag, waar het nu om gaat, is deze: heeft de Nederlandse Regering, afwegende alle belangen, waarbij men dus ook rekening moest houden met de mogelijkheid van verder gaande représailles in Nederland, daar juist aan gehandeld, of niet? U hebt waarschijnlijk over het resultaat op dat moment niets vernomen?

A. Mag ik u even interrumperen? Wat er aan de andere zijde in Indië besproken werd en het contact, dat met Londen natuurlijk werd opgenomen en wat daaruit te voorschijn is gekomen, weet ik niet, maar daarna is onze reis naar Lissabon geweest, ten tijde van de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Indië, en toen is die zaak weer besproken.

8900. De **Voorzitter:** Maar hebt u, toen u die tweede reis naar Lissabon, die, naar ik begrijp een soortgelijke wijze van voorbereiding heeft gehad als de eerste naar Shanghai.....

A. Ja, maar dat ging hals over kop. Het was een idee, dat geboren werd tijdens ons verblijf in Japan. Als het niet „lukte", dan voelden wij aan, dat we in Holland natuurlijk een geweldig spectakel daarover zouden krijgen, omdat er „niets uit kwam rollen", en dan zouden die représailles doorgaan. Toen hebben wij bedacht, dat, hoe langer wij deze zaak rekten, hoe beter; je kunt toch nooit weten, wat er voor veranderingen komen. Dus wij waren er op uit om, toen het niet vlot liep, het zoveel mogelijk te rekken en toen is het idee geboren of er nog een mogelijkheid zou zijn, dat wij contact met de Regering in Londen kregen. Toen is er nog een ogenbik over gedacht om dat via Zweden of via Zwitserland te doen en toen is uiteindelijk gedacht, dat de beste plaats er voor Lissabon was. Toen er nog over gedacht werd, kregen wij bericht, dat door de Engelse radio, de Oranjezender, was omgeroepen, dat de heren *Welter* en *van Kleffens* naar Indië zouden gaan en dan in Lissabon zouden aankomen. Toen is de reis van ons hals over kop gegaan om te trachten die heren daar te zien en dat is met *Welter* ook gelukt.

8901. De **Voorzitter:** Is dat met medewerking van soortgelijke instanties gebeurd als de vorige keer?

A. Ja.

8902. De **Voorzitter:** Bent u per vliegtuig gegaan?

A. Per trein.

8903. De **Voorzitter:** Toen u in Lissabon aankwam, was de heer *van Kleffens* al weg en hebt u daar ontmoet de heren *Welter* en *Peekema*. Toen hebt u waarschijnlijk wel iets over de motieven van het standpunt der Regering vernomen, omdat de heer *Welter* u daar waarschijnlijk beter over in kon lichten dan de heer *Idenburg?*

A. De heer *Welter* was, zeer begrijpelijk, zeer terughoudend. Hij zei in zeer algemene bewoordingen, dat de Regering het erg moeilijk vond, o.m. wegens moeilijkheden met onze geallieerden en dergelijke dingen. Maar ik meende te begrijpen, dat eigenlijk de Gouverneur-Generaal alles er op wilde zetten om een oplossing te vinden.

De **Voorzitter:** Zegt u dat nog eens.

A. Dat de Gouverneur-Generaal er alles op wilde zetten om een oplossing te vinden, maar dat de grootste bezwaren eigenlijk bij de Regering in Londen lagen. Dat was mijn indruk. En toen hebben wij die paar dagen, dat wij de heer *Welter* gezien hebben, hem een exposé kunnen geven, dat wij de toestand in Holland nog eens hadden bezien en dat wij na besprekingen met de secretarissen-generaal nog steeds van mening waren, dat, als wij die twee dingen naast elkander legden, die betrekkelijk kleine zaak van het laten repatriëren van de Duitsers en de mogelijke repercussies op veel belangrijker gebied voor Nederland uit deze zaak, wij niet twijfelden, en dat wij deze zaak toch wel erg graag uit de wereld zouden zien geruimd.

8904. De **Voorzitter:** Dus u was eigenlijk over het aanvankelijke resultaat enigermate teleurgesteld?

A. Ja. Laat ik u zeggen, helemaal onverwacht kwam het niet, ik had mij er op geprepareerd. Nu heb ik nogal de naam van pessimist te zijn en op zijn zachtst „te zijn voorbereid", maar ik heb de bezwaren, die er mogelijk zouden zijn, wel gevoeld.

8905. De **Voorzitter:** Maar gelooft u aan de andere kant niet, dat de reis toch misschien wel enig resultaat heeft gehad? Er hebben in Nederland in verband met de maatregelen tegen de Duitsers in Indië interneringen plaats gehad in de zomer van 1940 en later in October 1940. Dat laatste was juist op het moment, dat u wegging. Er hebben nadien op deze grond geen nieuwe interneringen meer plaats gehad en verder is later ook toegestaan, dat de gijzelaars van Buchenwalde weer teruggebracht werden naar kampen in Nederland. Aan de andere kant staat ook vast, dat in het regime van de Duitsers, die geïnterneerd waren in Indië, bepaalde verbeteringen zijn aangebracht en dat men ook de vrouwen heeft toegestaan om te vertrekken. Het is natuurlijk op het ogenblik — nu wij nog niet alle getuigen gehoord hebben — nog niet mogelijk te zeggen, dat dit inderdaad de vrucht is van uw reis, maar er kan toch een verband hebben bestaan, en als dat waar is, dan is uw reis niet helemaal zonder resultaat geweest.

A. Kijkt u eens. De instanties, die het meest geporteerd waren voor de reis — laat ik mij maar bepalen tot het „Auswärtige Amt" —, hebben heel goed begrepen, dat wij behoorlijke pleitbezorgers zijn geweest en dat wij op het gebied van het hele regime van de Duitsers in Indië en van het repatriëren van de vrouwen inderdaad wel wat bereikt hadden. Wat ik het voornaamste eigenlijk vindt, is, dat men aan deze gijzelaars een zeker bijzonder regime heeft gegeven en zij tot het laatst eigenlijk altijd als een uitzonderlijk soort mensen zijn behandeld. Het is eigenlijk helemaal geen verdienste geweest, want men speculeerde er van Duitse zijde toch altijd nog op, dat, als het nog eens goed zou aflopen, Nederland zou worden ingeschakeld en dan zou Nederland er voor kunnen zorgen, dat die rijke overzeese gebiedsdelen mee „ingebracht" werden, dus zo'n klein beetje te vrind houden zal er zeker wel een rol bij gespeeld hebben.

8906. De **Voorzitter:** Wat die twee andere mogelijkheden betreft, te weten het vrijlaten zonder meer en het weg laten gaan van de mannen, daar hebt u dus van het begin af aan zelf wel een hard hoofd in gehad?

A. Ik heb er rekening mee gehouden. Ik had het verstandig gevonden, als men het wél gedaan had. Dat was toen mijn opinie en ik heb geen reden deze te veranderen, ofschoon ik best kan begrijpen, dat een Regering, vooral een Regering in Londen, die daar zat te midden van onze geallieerden, rekening had te houden met de stellingen en stromingen daar en ook, als zij het eigenlijk gewild

had, het moeilijk had kunnen doen. Dat kan ik begrijpen. Ik ken de motieven niet, want ik heb die besprekingen natuurlijk niet meegemaakt en wat het doorslaggevende eigenlijk is geweest, dat weet ik allemaal niet, maar dat het zo is uitgevallen, op die mogelijkheid had ik altijd gerekend.

8907. De **Voorzitter:** Hebt u in de latere jaren nog moeilijkheden hierover gehad?

A. Allerlei onaangenaamheden, maar daar had ik mij ook op geprepareerd. Ik heb natuurlijk tegenover niemand ooit rekenschap kunnen afleggen, waarom wij deze reis hebben ondernomen. Wij hebben dat beschouwd als een Staatsgeheim. Wij hebben dit gedaan in ons rapport aan de Gouverneur-Generaal, in de bespreking in Shanghai, in de bespreking met de heren *Welter* en *Peekema* en in de besprekingen met de secretaris-generaal. Ik heb deze reis ook aangevangen zonder dat mijn bestuur er iets van afwist en ik heb ook aan mijn mensen nooit enige rekenschap er van gegeven.

8908. De **Voorzitter:** Men wist waarschijnlijk ook niet waar u heen was? U was eenvoudig een tijd weg.

A. Ja. Toen wij eenmaal wisten de dag, dat wij uit Berlijn gingen, heb ik een bericht naar Holland gestuurd. Ik schreef: „Wij zijn op weg naar Indië".

8909. De **Voorzitter:** Dus bij uw terugkomst was hier in een bepaalde kring wel bekend, dat u naar Shanghai geweest was en later naar Lissabon?

A. Ja.

8910. De **Voorzitter:** En hebt u in het algemeen later hetzij van Nederlandse kant, hetzij van Duitse kant nog moeilijkheden gehad over die reis?

A. Neen, moeilijkheden, dat kan ik niet zeggen. In eigen kringen keken zij je er wel eens op aan. Vooral als je niet kon verklaren, hoe zo iets tot stand is gekomen, wat de diepere motieven er voor waren; dan hoorde je: „Hoe kan je een reis ondernemen door Duitsland met Duitse paspoorten en .....

8911. De **Voorzitter:** Maar u zei dan waarschijnlijk, dat het verband had gehouden met de gijzelaars?

A. Jawel, maar over die andere dingen sprak ik niet. Die gijzelaars, ja, dat was gemeen goed geworden, maar over al die andere achterliggende dingen, die diepere politiek e.d., werd altijd gezwegen.

8912. De **Voorzitter:** Hebt u, toen die andere groep van Duitsers, die vóór annexatie van ons land was, machtiger werd in Nederland, van die groep ook geen last gehad?

A. Neen. Dat kan ik niet zeggen. Ik heb wel eens gehoord, dat ik op de een of andere lijst gestaan heb om ook uit de weg geruimd te worden — maar dat weet ik niet —, omdat ik te veel wist. Dat moet die allerlaatste tijd geweest zijn. Maar wij werden bijv. door die echte partijmensen ook niet meer aangekeken. Vóórdat wij weggingen, moesten wij nog bij *Seyss-Inquart* komen, omdat hij van ons het een en ander wilde vernemen, maar na de terugkeer was dat afgelopen. Zeer tot ons genoegen.

8913. De **Voorzitter:** Mijnheer *Jongejan,* dan ben ik, wat mij betreft, aan het einde van wat ik u vragen wilde. Misschien hebt u zelf nog het een of ander, dat u nuttig vindt om mee te delen?

A. Eén ding stel ik wel op prijs. Er is toen wel gezegd hier, toen wij terug waren, dat wij waren uitgezonden om een afzonderlijke vrede van Nederland met Duitsland te bepleiten; dat was schandalig en wij hadden ons laten vinden om dat te gaan bepleiten. Maar daar is bepaald geen woord van waar. Dat idee is ook bij de secretarissen-generaal geen moment opgekomen.
Ik kan u verder natuurlijk nog wel een hoop bijzonderheden vertellen, maar dit is de essentie van de zaak.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

W. G. F. JONGEJAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

MURK BOERSTRA,

oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-commandant van het Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger.

Hij legt de eed af als getuige.

8914. De **Voorzitter:** Wij wilden graag spreken met u over de reis, die u met de heer *Jongejan* gemaakt heb in het najaar van 1940 naar Shanghai en later in het voorjaar van 1941 naar Lissabon. Nu heeft de heer *Jongejan* zo straks al vrij uitvoerig verteld, hoe deze zaak zich heeft toegedragen. Ik geloof daarom, dat u het wel zó kunt doen, dat u ons in het kort de hoofdmotieven voor en de hoofdmomenten van deze reis mededeelt. Dan mag ik wel af en toe er eens een enkele vraag ter verduidelijking tussen plaatsen.

A. De verschillende momenten precies en de data, die kan ik niet zo uit het hoofd meer mededelen.

8915. De **Voorzitter:** Dat is ook niet nodig, want wij hebben een aantal rapporten gekregen van het Departement van Overzeese Gebiedsdelen, die men daar over de zaak had. Het is er ons meer om te doen om bij u de hoofdzaken van hetgeen in deze rapporten vermeld wordt, te verifiëren.

A. Mij is, ik denk tegen het eind van September, verzocht te komen bij de drie secretarissen-generaal, jhr. *Six*, mr. *Trip* en jhr. *Snouck Hurgronje*. Ik heb aan dat verzoek gevolg gegeven en daarop werd mij door de heer *Snouck Hurgronje* ongeveer het volgende gezegd. In de bladen waren hier berichten verschenen over de minder juiste behandeling, die de Duitse geïnterneerden in Indië zouden ondergaan, er was gebleken, dat dat in Berlijn nogal hoog werd opgenomen, en men achtte het niet uitgesloten, dat ernstige représailles van de zijde van de nazis daarvan het gevolg zouden zijn.

8916. De **Voorzitter:** In September 1940 hadden reeds représailles plaats gehad nl.....

A. Een paar honderd Indische geïnterneerden werden al opgesloten, maar er werd gesproken over uitbreiding van het aantal tot enkele duizenden; of dat toen al gezegd is of enige dagen daarna bleek, dat laat ik in het midden op het ogenblik. Daar zat aan deze quaestie nog een andere zijde nl. deze, dat, waar het hier betrof de beweerde minder goede behandeling van de Duitsers in Indië, en zulks ten aanschouwe van de inheemsen, men daar buitengewoon gevoelig voor zou kunnen zijn en dat, de aard van *Hitler* kennende en wetende hoe onbekookt en onbeheerst hij kon reageren op dingen van die aard, het wel mogelijk was, dat niet alleen deze représailles zouden genomen kunnen worden, namelijk verhoging van het aantal geïnterneerden, maar er zouden ook représailles van andere aard kunnen zijn. Zijn verbitterde stemming tegenover Nederlandsch-Indië zou kunnen meebrengen, dat hij, voor het geval Japan zijn vingers naar het zuiden zou uitstrekken, zich daartegen niet zou willen verzetten. Daarbij kwam nu, dat volgens de secretarissen-generaal er een groep Duitsers was — laat ik het noemen een economische groep —, die er niet in het minst op gesteld was, dat Japan zich meester zou maken van Nederlandsch-Indië; die zowel om economische redenen — van Duits standpunt — als van strategisch standpunt bezien, het allerminst gewenst achtte, dat Japan zich zou vastzetten aan de poort van de Pacific. Nu was er voor ons als Nederlanders ook alles aan gelegen om die greep van Japan naar het zuiden tegen te werken, met al de middelen waarover wij beschikken; daarom zou het van grote betekenis kunnen blijken te zijn, wanneer de behandeling van de Duitsers in Indië, wanneer zij inderdaad te wensen overliet, beter zou worden of dat, hoe dan ook, de verzekering kon worden gegeven, dat die behandeling niet zo slecht was als men hier beweerde. Ik heb dat verhaal aangehoord en beaamd, dat het om een groot belang ging, want hoe men het ook bekeek, voor Nederland zou elke gewonnen maand — elke maand, dat het op Indië beluste Japan later zijn handen er naar zou uitstrekken — winst zijn bij de voorbereidingen, die men er ongetwijfeld maakte voor de verdediging. En wanneer men er in zou slagen, hoe dan ook, om Japan voorgoed van Indië af te houden, dan was dat prachtig. Dat was voor Nederland zelfs een quaestie, die niet hoog genoeg kon worden aangeslagen. Dus hier zat veel in. Een groot landsbelang. Maar, zo zei ik, er zit ook een kwalijke kant aan. Ik heb in de maanden, dat de oorlog heeft geduurd, hier met geen Duitser gesproken. Ik heb ze niet willen zien en nu zou ik met hen moeten praten; dat is erg. Ja, zei de heer *Snouck Hurgronje,* dat is zo, maar wij moeten dat iedere dag. Ik antwoordde: „Jawel, maar u zit er eenmaal in en ik ben niet in Gouvernementsdienst, ik ben ambteloos burger". Waarop de heer *Snouck Hurgronje* zeide: „Maar wij zouden het dan zo moeten zien en zo zoudt u het misschien ook kunnen zien, dat u uitgaat in missie, waardoor u dan treedt in de dienst van de secretarissen-generaal — verstaat u mij wel, niet in dienst van de Duitsers — en dat u met een Nederlands diplomatiek paspoort naar Indië gaat in missie, voorzien van credentials, van geloofsbrieven, op de wijze van een gezant.". Ik beloofde er over te zullen nadenken en met de heer *Jongejan* te spreken — want die was ingelicht —. Ik heb toen met deze speciaal ook over het economische gedeelte van de zaak gesproken; mij bleek daarbij, dat het economisch aspect al was bekeken en dat men van Duitse zijde overtuigd was van het grote economische belang dat er in gelegen zou zijn voor Europa—Afrika, wanneer Japan van Indië afbleef. De Duitsers bekeken dat van hun standpunt, wij van ons standpunt, de geallieerden inbegrepen. De Duitsers, en dat begrepen wij wel, rekenden op een Duitse overwinning en wij konden wel is waar niet met wiskundige zekerheid zeggen, dat deze zijde het zou winnen, maar wij vertrouwden er toch op. En in die richting werkten wij.

8917. De **Voorzitter:** Maar was het niet zo, dat het standpunt van Duitse zijde, waar u het over had, slechts het standpunt was van een bepaalde groep van Duitsers?

A. De economische groep.

8918. De **Voorzitter:** Ja, want de z.g. annexionisten kon deze zijde van het vraagstuk niet zo veel schelen.

A. Er was een economische groep, waarvan de heer *Wohltat* de representant was (die er hier later is uitgezet en door de heer *Fischböck* vervangen). Dat was voor een Duitser — ik heb hem kort daarop gesproken — een redelijk mens; hij was gewezen officier; dat gaf mij contact en ik voelde aan, daar zat een behoorlijke grond in die man. Hij had veel oog voor het strategisch aspect. Hij is later naar Japan gegaan, hetgeen ons, althans mij, toen sterkte in de mening, dat hij daar bij de ambassadeur in de gewenste richting zijn invloed zou aanwenden. Het was wel is waar een economische groep. Maar de zaak werd, en ook door de secretarissen-generaal, zo gezien, dat die groep toch in Berlijn wel een grote invloed had, al kan men niet zeggen dat zij daar een beslissende partij waren, dat natuurlijk geenszins. Maar het economische belang betekende voor Duitsland heel wat. Economie is in de oorlog een van de belangrijkste factoren, die meetellen. Enige dagen daarna heb ik mij bereid verklaard. Dat was het begin. Wij konden in Berlijn in die tijd natuurlijk niet alleen onze weg vinden. Nu bevond zich hier te lande een dr. *Kreuter,* een man, die in Nederland zeer bekend was als bestuurder van de lening aan Duitsland van na 1920. Deze Ne-

derlandse lening heeft hij altijd correct beheerd. Dat is de man, die ons in Berlijn zou opvangen en ons verder voeren; want om verder te kunnen reizen, had men natuurlijk weer de Duitsers nodig.

8919. De **Voorzitter:** Werd de reis gefinancierd door de Nederlandse secretarissen-generaal?

A. Ja, die is door de Nederlandse secretarissen-generaal gefinancierd. Men heeft van hier uit die quaestie geregeld, maar hoe die financiering technisch in zijn werk is gegaan . . . .

8920. De **Voorzitter:** De reis is in ieder geval niet door de Duitsers gefinancierd?

A. Niet door de Duitsers gefinancierd. Wij hebben wel in Berlijn onze dollars moeten ontvangen bij de Rijksbank. Maar een en ander is van hier uit gefinancierd, voor zover ik weet, door de secretarissen-generaal. Wij hebben ons altijd, en dat is wellicht ook enigszins de strekking van uw vraag, op het standpunt gesteld, dat wij uitgingen voor de secretarissen-generaal en niet voor de Duitsers en dat wij rapport zouden uitbrengen aan de secretarissen-generaal, al hebben wij niet nagelaten, waar het in onze kraam te pas kwam, ook op reis hier en daar het nodige te laten vallen, wat ons leek te zijn in het belang van de missie. Wij zijn toen naar Berlijn gegaan, ik geloof ongeveer de 8ste October; daar hebben wij een oponthoud gehad, omdat onze visa van Rusland, Mandsjoerije en Japan moesten worden afgewacht; die moesten aangevraagd worden van Berlijn uit.

8921. De **Voorzitter:** Waren er in Nederland, vóórdat u vertrok, juist niet weer nieuwe gijzelaars op deze grond geïnterneerd?

A. Ja, dat is iets wat ik niet meer precies weet.

De **Voorzitter:** Het is gebeurd op 6 of 7 October 1940, meen ik.

A. Misschien vlak daarvoor, dat is mogelijk. Maar ik kan mij nog wel herinneren, dat wij met de heer *Snouck* kort voor ons vertrek bij *Bene* zijn geweest, dat was de man van Buitenlandse Zaken. Deze, die zich zeer correct gedroeg, dat moet ik zeggen, liet zich een gegeven ogenblik toch ontvallen, dat, als daar geen verandering in kwam, er 3000 Duitsers zouden worden geïnterneerd.

8922. De **Voorzitter:** U bedoelt Nederlanders?

A. Uiteraard, in Nederland. Wij hebben een lijst van 3000 klaar, zei hij, van 3 maal 1000. Waarop ik opmerkte, dat wij uit vrije wil gingen, voor de secretarissen-generaal. En dat, als hij wilde, dat deze reis doorging, hij niet moest dreigen: „Keine Drohungen!" Toen veranderde *Bene* van toon; hij begreep, dat hij te ver was gegaan. Zo hebben wij ons steeds op dit standpunt gesteld. Wij hebben in Berlijn gewacht en hebben daar onze financiële zaken intussen in orde gemaakt. Wij hebben daar gesproken met *Bohle,* het hoofd van de buitenlandse organisatie der nazis, een man, die nogal enigszins Duits scherp was en deze zaak zeer ernstig inzag. Het is een kort bezoek geweest. Wij hebben verder gesproken met een van de heren van Buitenlandse Zaken, de naam ken ik niet meer, een „vortragender Rat", die speciaal belang stelde in de verhouding van Indië tot Nederland, staatsrechtelijk. We hebben hem uitgeduid hoe de verhouding was, hoe zij in de Grondwet vastgelegd was in artikel 1; dat Indië bij Nederland behoorde. Ik heb persoonlijk ook nog een bezoek gebracht aan een Tsjech, de heer *Czalkovsky,* een oude kennis van mij uit Tokio van 1920—1922, toen ik daar militair attaché was. Hij was daar bij de Tsjechische legatie. Nu was hij gezant van Tsjecho-Slowakije te Berlijn en getrouwd met een verre nicht van mijn vrouw. De heer *Czalkovsky* was ook van oordeel, dat *Hitler,* in gevallen als deze, er niet tegenop zou zien om een paar honderd duizend Nederlanders naar het oosten te verbannen. Hij zeide: „Van die man valt alles te verwachten."

Verder hebben wij ons wat verveeld in Berlijn, want de visa kwamen maar niet af en wij wilden verder. Eindelijk, op het einde van de maand, zijn achtereenvolgens visa afgekomen, ik meen het Russische het laatst. Tevens werd ons echter meegedeeld, dat de Trans Siberische treinen tot medio November waren volgeboekt en dat wij toch niet aansluitend door konden reizen. Niettemin hebben wij besloten te vertrekken, want wij wilden voort. De reis naar Moskou was er een met enige hindernissen, maar dat doet hier verder niet ter zake. Wij kwamen daar in een land, dat al aanstonds op ons de indruk maakte van een „Barbarije", zoals wij dat later uitdrukten. Wij mochten geen schrifturen meenemen. Eerst werden ons aan de grens door de Duitsers al onze Duitse kranten afgenomen. Op onze vraag, waarom, was het bescheid: „Ja, das wollen wir nicht", en aan de overzijde werden alle papieren afgenomen, zodat ik de grootste moeite had, die enkele stukken, die ik bij mij had — ik had brieven bij mij voor de Gouverneur-Generaal en voor de gezant in Tokio — te redden. Enfin, dat is dan gelukt. Wij hebben toen .....

8923. De **Voorzitter:** Hebt u uw geloofsbrief van 4 October 1940, ondertekend door de secretarissen-generaal *Snouck Hurgronje, Trip, Hirschfeld* en *Six,* gericht aan de Gouverneur-Generaal, van welke geloofsbrief ik hier een afschrift heb, wel mee kunnen krijgen?

A. Ja, die heb ik kunnen redden en ook die aan de gezant, beide; ik heb de eerste dan ook uit Tokio opgezonden aan de Gouverneur-Generaal en de andere aanstonds bij aankomst overhandigd aan generaal *Pabst.* Onze grote bagage is onderweg naar Moskou achtergebleven en zo konden wij inderdaad niet met de eerstvolgende Trans-Siberische trein verder. Zo hebben we dan een dag of vier in Moskou moeten doorbrengen. Men kan daar geen trein (drie enkele dagen) overblijven, tenzij men van het Ministerie van Buitenlandse Zaken een verblijfsvisum heeft, anders komt men niet in een hotel. De Duitsers hebben ons daaraan geholpen. De Duitse ambassade was de enige weg. De reis was ook verder en speciaal bij de grens van Mandsjoerije buitengewoon onaangenaam. Het zijn kleinigheden, maar om u het Russische optreden duidelijk te maken: Aan het grensstation werden we opgesloten met alle buitenlandse passagiers in een kamer zo groot als deze. Er waren ook vrouwen met kleine kinderen, die naar Mandsjoerije gingen; veel bagage er bij; de deur ging op slot en een Rus met de bajonet op vóór de deur op post. Het was in de nacht. Wij waren om twee uur gewekt, hoewel wij om vier uur pas aankwamen. De passen waren ons na Moskou afgenomen; die kregen wij bij aankomst op het grensstation pas terug. Wij zijn er urenlang opgesloten geweest in die zaal, die moeders waren met hun kinderen verlegen; toen na een uur of drie de kamer weer openging, zag het er dan ook vrij onzindelijk uit. Het was werkelijk barbaars. Ten slotte werden alle buitenlandse passagiers, die over de grens gingen, gezet in één derde klas wagen met alle bagage er bij. Na drie kwartier waren wij op Mandsjoerijs gebied. Dat was een andere omgeving, want de Japanse treinen zijn uitstekend in orde en de Japanse meisjes, die daarop dienst doen, zijn keurig; zo voelt men zich in een andere wereld geplaatst, al hebben wij nu ook, na al wat is gebeurd, niet veel met de Japanners op. Maar dat wij uit Rusland waren, daarover waren wij verheugd.

Wij zijn zo snel mogelijk doorgereisd naar Moekden en door Korea heen naar Shimenosaki, vanwaar ik een Japans telegram heb gezonden aan de generaal *Pabst* — ik kende nog wat Japans van een jaar of 20 geleden —, dat wij met zijn beiden op komst waren. Generaal *Pabst* haalde ons aan het station in Tokio af en nam ons mee naar de legatie; daar hebben wij gelogeerd gedurende ons gehele verblijf in Japan.

8924. De **Voorzitter:** En toen begonnen er, als ik het goed begrepen heb, nieuwe moeilijkheden, nl. in die zin, dat u niet het contact kon krijgen met de Gouverneur-Generaal, dat u gewenst had, omdat het niet mogelijk bleek, dat u doorreisde naar Batavia?

A. Aan de theetafel nog hebben wij een telegram aan de Gouverneur-Generaal opgesteld, dat onmiddellijk is doorgegaan. Na dagen wachten kwam, geloof ik, een telegram, dat wij nog wat geduld zouden moeten hebben; de Gouverneur-Generaal had blijkbaar contact met Londen opgenomen; daarna kwam bericht, dat het, wat hem betrof, goed was, dat wij in Manilla kwamen. Generaal *Pabst,* die uitstekend bevriend was met de Amerikaanse ambassadeur *Grew,* besprak de zaak met deze. Een telegram om ons toegang tot Manilla te verlenen, is naar Washington gegaan, maar daar werd afwijzend op beschikt, omdat wij uit bezet gebied kwamen. Iedereen uit bezet gebied, bijv. ook Noren, uit Noorwegen, die door wilden reizen naar Londen, naar hun Regering, kregen geen verlof om door de Verenigde Staten te gaan; zij moesten hun route via Canada nemen. Dat scheen een principieel standpunt te zijn, dat men in Washington innam.

8925. De **Voorzitter:** Dit standpunt werd dus door de Verenigde Staten ingenomen, hoewel zij nog niet in de oorlog betrokken waren?

A. Hoewel zij nog niet in de oorlog betrokken waren? Inderdaad, zij waren nog niet in de oorlog.

De **Voorzitter:** Ik bedoel, dat zij dit standpunt innamen, ondanks het feit, dat zij nog niet in oorlog waren.

A. Ja, en dat is wel typerend. Het viel dan ook wel tegen. Daarop hebben wij geseind om Shanghai als plaats van ontmoeting te nemen; het antwoord luidde: „Shanghai akkoord, maar liever Bangkok." Waarom Bangkok werd gekozen, is mij niet duidelijk; Bangkok was voor ons bijna niet te bereiken. Wij hebben in Tokio geprobeerd wat wij konden, maar het ging alleen via Japanse luchtlijnen en die waren niet al te betrouwbaar; bovendien, van de aansluiting was men ook niet zeker; en wij voelden er ook niets voor, op één van de Pacific-eilanden te stranden. Dus wij seinden, dat Bangkok niet mogelijk was en dat wij het op Shanghai hielden. Toen is het Shanghai geworden.

8926. De **Voorzitter:** Er is dus blijkbaar ook een zekere tegenwerking geweest om u door te laten reizen?

A. Van welke zijde?

8927. De **Voorzitter:** Ja, ik denk van verschillende zijden. Ik heb hier b.v. een rapport van de 26ste December 1940, dat geschreven is door een zekere mijnheer *Walsh.* Ik kan aan dat rapport niet zien aan wie het gericht is, maar ik vermoed, dat de ondertekenaar iemand is van het Britse consulaat-generaal in Batavia of van de Britse ambassade in Tokio en dat het rapport aan het Foreign Office gericht is.

A. Dat is mogelijk.

8928. De **Voorzitter:** En deze heer *Walsh* schrijft daarin verschillende verhalen over de missie van u en de heer *Jongejan.* Daar komt o.a. het volgende in voor: „Mr. *Jongejan* in particular is outspoken in his strong disapproval of continuing the collaboration of the Dutch with the British in the war effort. He maintains that under Hitler's New Order in Europe, Holland will flourish economically in a way that will never be possible when she is encircled by tariff barriers. Mr. *Jongejan* says that the leading Dutch people in Holland share these views — especially in business circles". Het is wel een typerend rapport, nietwaar?

A. Ik zeg u, wij hebben er wel van gehoord, toen wij later in Lissabon waren, dat speciaal uit Tokio een kwalijk rapport over ons was binnengekomen. Speciaal over de heer *Jongejan,* dat was bekend.

8929. De **Voorzitter:** Was er een bepaalde aanleiding, dat men over de heer *Jongejan* in deze geest sprak?

A. Welneen, ik heb de heer *Jongejan* altijd gekend, zoals ik hem gekend heb de hele reis door, maar hij is een even goed vaderlander als ik.

De **Voorzitter:** Maar ik bedoel, dat hij zich uitgelaten zou hebben in deze zin, is .....

A. Dat is nonsens.
Ik kan u nog zeggen, dat later onze Minister van Buitenlandse Zaken aan de Engelse gezant in Lissabon te kennen heeft gegeven, dergelijke gekheid achterwege te laten, want dat er niet de minste aanleiding toe was. Ik kende dit rapport natuurlijk niet, ik weet wel, zoals ik u zei, dat in kwalijke zin geschreven is en daar was, ik herhaal het, niet de minste aanleiding toe. Er is geen quaestie van, dat mr. *Jongejan* zich ooit in die zin zou hebben uitgelaten.

8930. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u die Engelsen ook gezien? Kwam de Engelse ambassadeur op de legatie? Hebt u hem wel ontmoet?

A. Neen, wij hebben niemand van de Engelsen ontmoet. Generaal *Pabst* ontving van tijd tot tijd bezoek, maar niet veel, wij hebben op de legatie niemand ontmoet dan hem en het legatiepersoneel.

8931. De **Voorzitter:** In oorlogsomstandigheden is men natuurlijk als oorlogvoerende partij altijd nogal wantrouwend. Het was op zich zelf voor een buitenstaander een nogal buitennissige reis. Dat er dergelijke verhalen omheen geborduurd zijn, is misschien toch niet zo verwonderlijk?

A. Ik vind het voor die tijd niet vreemd. Ik vind het zelfs niet vreemd, dat men ook in Londen zeer waarschijnlijk eerst enigszins wantrouwend hier tegenover heeft gestaan. Toen wij in Tokio aankwamen, lazen wij in Indische kranten verhalen en uitingen, die zodanig waren, dat ze ons beiden aan een oorlogspsychose deden denken. Maar degene, die toen in een Indisch blad schreef in deze zin: „wij hebben van de reis gehoord, maar daar willen wij niets van weten, die heren willen wij niet zien" enz. die zelfde man — die later Minister werd — kwam hier in Holland in 1945 met uitgestoken hand naar mij toe, en zei: „Generaal, wat ben ik blij u hier weer te zien".

8932. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Dat slaat dus op het feit, dat de kranten in Indië zo lelijk geschreven hadden en misschien ook op een bepaalde ongelukkige uitlating van de heer *Jonkman*?

A. Van de heer *Jonkman?* Oh. Een ongelukkige uitlating van de heer *Jonkman?* De heer *Jonkman* had zich in de Volksraad een mijns inziens ongelukkige uitdrukking laten ontvallen, als ik het wel heb.

8933. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Over de Duitse geïnterneerden of . . . .?

A. Neen. Dat was iets ..... dan moet ik even in mijn geheugen teruggrijpen.

8934. De **Voorzitter:** U hebt zelf daarover in een brief van 5 December 1940 aan de Gouverneur-Generaal geschreven. Die brief heb ik hier voor mij. In die brief hebt u het over de teleurstelling, dat u niet tot Nederlandsch-Indië werd toegelaten. „Wij spreken elders van de vrees, dat Nederland en Nederlandsch-Indië uit elkaar zullen drijven en, zo vragen wij, is het niet koren op de molen van hen, die zulks wensen, dat zij zullen kunnen zeggen: „Ziet, wat is er van de band, die Indië aan Nederland bindt. Zelfs een oud-legercommandant weigert men de toegang!" Gelijk zij ook zullen wijzen op de u ongetwijfeld bekende minder gelukkige uitlating van een man als mr. *Jonkman.*"

A. Ik kan mij die uitdrukking niet precies herinneren, maar hij liet zich uit over de Regering in Londen op een wijze, alsof hij wilde zeggen, ook zonder Londen zullen wij het wel doen. Enfin, dat klopt ook met hetgeen er aan vooraf gaat. Dat was mijns inziens een minder prettige uitlating, die ik in Tokio las en die mij zo trof, dat ik de Gouverneur-Generaal er over schreef.

8935. De **Voorzitter:** Dat was dus een uiting, die u in de kranten in Tokio gelezen had?

A. Uit de kranten had ik dat daar gelezen.

8936. De **Voorzitter:** Het is duidelijk. Toen is u dan ten slotte in Shanghai in contact gekomen met de heer *Idenburg.*

A. Met de beide heren, die er waren.

8937. De **Voorzitter:** Dat waren de heren *Idenburg* en *Ramaer.*

A. Ik heb (tussen twee haakjes) ook gemerkt, dat van Japanse zijde onze reis naar Shanghai niet erg welkom was. Men zei b.v., dat de boten volgeboekt waren naar Shanghai en toen wij in Nagasaki kwamen waren er van de 50 eerste klasse plaatsen slechts ongeveer 5 bezet. Men was wantrouwend. Men dacht waarschijnlijk, dat wat wij te zeggen hadden, niet precies naar de zin van Japan zou zijn. Bij onze aankomst in Shanghai was tot onze teleurstelling de heer *Idenburg* er nog niet. De heer *Idenburg* is pas later gekomen, ik meen een dag of tien later, op het laatst van de maand. Die tijd hebben wij wachtende doorgebracht in een hotel. Uit Indië was verzocht om aan onze komst zo weinig mogelijk ruchtbaarheid te geven naar buiten; dat was ook volkomen naar onze zin, want ik had ook aan de Gouverneur-Generaal geschreven, als ik me wel herinner, dat men moest voorkomen, dat de pers zich van deze dingen meester maakte; dat zou de zaak geen goed doen. Maar het gevolg van die aanwijzing was, dat wij door de consul-generaal buiten de eigenlijke Settlement in een hotel werden ondergebracht en dat ons verzocht werd, ons niet in het centrum van het Settlement te bewegen. Later, toen de heer *Idenburg* kwam, heb ik te kennen gegeven, dat het wel een weinig waardige ontvangst was voor ons en geen prettige positie, maar dat, omdat het hier een landsbelang betrof, wij dit hadden aanvaard; voorts, dat wij ook wel begrepen, dat de consul-generaal niet anders had kunnen doen. De heer *Idenburg* is de dag van of na zijn aankomst bij ons gekomen en wij hebben die zelfde middag nog geconfereerd. Ik heb daarbij het doel van de reis uiteengezet en

nadat ik een drie kwartier had gesproken zei de heer *Idenburg* tot de heer *Ramaer:* „Wij gaan met de eerstvolgende gelegenheid nog niet terug *Ramaer*". Blijkbaar was afgesproken, dat de heren, als zij iets niet in orde zouden bevinden, onmiddellijk keert zouden moeten maken.

8938. De **Voorzitter:** Het blijkt ook uit het rapport, dat ik hier ook heb en dat zij uitgebracht hebben aan de Gouverneur-Generaal, dat zij in het verloop van die beginbespreking aanleiding gevonden hebben om meer tijd te nemen voor deze aangelegenheid.

A. Ja, er was voor hen geen aanleiding om keert te maken, zoals de zaken lagen. Wij hadden ons wel voorbereid op een enigszins moeilijke situatie en daarom heeft het ons, en mij bijzonder, omdat ik de Gouverneur-Generaal ken, enige jaren onder hem heb mogen werken, weldadig aangedaan, ik meen de daaropvolgende avond, dat, toen wij gezamenlijk dineerden bij de consul-generaal, de heer *Idenburg* mij zei: „Ik heb juist een telegram ontvangen van de Gouverneur-Generaal om u de groeten te doen en „begrepen" ". Blijkbaar had de Gouverneur-Generaal rapport en brieven uit Tokio ontvangen. De Gouverneur-Generaal zag in hoe de kaarten lagen en heeft, zoals de heer *Idenburg* vertelde, ook geen ogenblik getwijfeld; hij had ons willen ontvangen in Indië òf op een onbewoond eiland òf op een oorlogsschip, enfin, buiten de bewoonde wereld; maar dat zou ten slotte toch niet belet hebben, dat aan een en ander ruchtbaarheid zou worden gegeven.

8939. De **Voorzitter:** Wat vreesde men eigenlijk van uw komst, welke moeilijkheden verwachtte men, wanneer uw komst in Indië bekend zou worden?

A. In de eerste plaats (dat zijn van mij veronderstellingen) is Indië een land van heftigheid, de pers is er heftig; dat bleek wel uit die artikelen, waarover ik reeds sprak; de pers zou zich niet rustig houden, er kabaal over maken wellicht, zonder dat zij nog wist waarover het eigenlijk ging. Zo was zij. En dat zou toch niet bevorderlijk zijn voor de zaak. Dat zou ook de geallieerden verontrusten, die toch wellicht al verontrust waren door het Engelse rapport uit Tokio. Ik vermoed, dat dit ook een reden is geweest, dat men de zaak zo kalm mogelijk wilde afhandelen. In Shanghai heeft men over deze zaken ook gezwegen; men heeft ze voor de Nederlanders daar geheim gehouden tot na een paar dagen de heren *Idenburg* en *Ramaer* voldoende ingelicht waren om voorzichtig en rustig te kunnen zeggen, dat wij er waren en wellicht ook waar het in het algemeen om ging, in ieder geval, dat men gerust kon zijn. Van dat moment af hebben wij ons ook meer vrij in Shanghai bewogen.

8940. De **Voorzitter:** U hebt dus volkomen de gelegenheid gehad om met de heren *Idenburg* en *Ramaer* alle aspecten van de zaken, die u ter harte gingen, te bespreken?

A. Volkomen. Dat was ook een zaak van belang. Ik zei u reeds, het scherpe doel van onze reis, voor de Duitsers en naar buiten, moest alleen zijn de regeling van de quaestie betreffende de geïnterneerden. Daar kwam bij, maar niet openlijk, de verhouding van Japan tot Nederlandsch-Indië. Vandaar ook, dat het onmogelijk was om ons een schriftelijke opdracht te verstrekken voor onze reis. Bovendien hebben wij volop de gelegenheid gehad te spreken over de omstandigheden hier in Nederland en de andere heren hebben ons mededelingen gedaan over de omstandigheden in Indië, voor zover dat .....

8941. De **Voorzitter:** De Regering in Londen stelde dat ook op prijs, want in telegrammen van de Minister van Koloniën aan de Gouverneur-Generaal, dat was dus in de dagen, dat u door het Verre Oosten zwierf, staat ook een aantal vragen, door de Minister van Koloniën opgesteld, met het doel om van u beiden inlichtingen te verkrijgen over de toestand in Nederland.

A. Die zijn ons niet voorgehouden, maar ik heb toch wel iets van die aard begrepen van die zijde en onze mededelingen werden gewaardeerd; het andere was zeer belangrijk, maar ik voor mij vond het ook zeer belangrijk, dat wij de heren, die zowel in Indië als in Engeland geen juist begrip hadden van de toestand in Nederland en dit ook niet konden hebben — dat is later ook nog wel gebleken —, nu eens objectief en als nuchtere mensen zeiden hoe het daar was. Ik weet b.v., dat in den beginne uit Nederland nog een radiobericht naar Indië doorgekomen is in die allereerste tijd, waarin dan werd gezegd aan Indië, dat men zich niet onnodig bezorgd moest maken over de familie hier, het was, meen ik, prof. *Weijer,* die zo sprak, vroeger lid van de Volksraad. Hij voelde hoe men daar zich zorgen zou maken over de mensen hier. Na de eerste dagen, nadat de eerste schrik achter de rug was, bleek, dat hier geen wreedheden geschiedden, zoals dat later op grote schaal het geval was. De toestand was vrij rustig, dus er was aanleiding Indië te kalmeren. Dat heeft ginds ook uitbarstingen van woede veroorzaakt. Men was toen zeer opgewonden en liet zich opzwepen.

8942. De **Voorzitter:** Maar de heer *Idenburg* kon u natuurlijk over wat er met die Duitse geïnterneerden in Indië zou gebeuren geen enkel uitsluitsel geven. U hebt daaromtrent geen enkel uitsluitsel mee naar huis genomen, nietwaar?

A. Ja, toch. De heer *Idenburg* heeft mij gezegd, dat over wat het resultaat van de besprekingen zou zijn, hij geen zekerheid kon geven, hij was niet de man, die besliste, dat was de Gouverneur-Generaal. Maar tevens, dat in het algemeen de behandeling van de Duitsers toen goed was; vandaar, dat steeds met overtuiging werd betoogd ook tegenover de Duitsers, die wij ontmoetten: „Wij kennen de Gouverneur-Generaal en onder een man als deze Gouverneur-Generaal gebeuren zulke dingen als hier worden gezegd, niet. Daar kan natuurlijk aan de periferie wel eens een enkele misgreep zijn geweest, maar dat de Gouverneur-Generaal dit als systeem zou dulden, daar is geen quaestie van." Dat hebben wij ook op de terugreis telkens weer herhaald. Nu was er in het begin met die geïnterneerden wel eens iets minder goed in orde geweest. Het was alles hals over kop gegaan en in een land als Indië heeft men voor zoveel geïnterneerden niet zo de gelegenheid ze onder te brengen, zoals dat hier het geval is. Daar was in mijn tijd wel enigszins gerekend op Japanners, die we zouden hebben te interneren — zoals dat later ook gebeurd is —, maar Duitsers, daar was toen nog niet aan gedacht. Zij zijn ondergebracht op het eiland Onrust, velen bij elkander en de situatie schijnt daar nu niet in alle opzichten voldoende te zijn geweest door de haast, waarmee dat moest gebeuren. De Gouverneur-Generaal is zelf toen met de legercommandant naar Onrust gegaan en heeft dit ook geconstateerd, dat verbetering nodig was. Hij heeft opdracht gegeven om een nieuw kamp elders te bouwen, al zou het ook veel geld moeten kosten. Aldus is dat Duitse kamp in Noord-Sumatra tot stand gekomen.

8943. De **Voorzitter:** Een speciale grief van de Duitsers was, nietwaar, dat de Duitse geïnterneerden bewaakt werden door inlandse soldaten?

A. Ja, maar daar werkte het rasgevoel. Die bewaking zou *Hitler* juist zo ergeren. Dit zijn dingen, die tot toekomstige gevolgen aanleiding zouden kunnen geven. Voor ons is dat natuurlijk belachelijk. Ik ken die inlandse soldaten, mensen als wij. Dat zijn beste kerels, maar *Hitler* zag het zo niet. De Gouverneur-Generaal heeft dan die bouw bevolen en dat bevel is met voortvarendheid uitgevoerd. Zo kon de heer *Idenburg* ons vertellen, hoe de legering van die Duitsers nu was, in alle opzichten uitstekend. Nu klaagden de Duitsers in Duitsland nog wel, dat daar malaria was, enz., enz., maar malaria kan men nagenoeg overal hebben in Indië. Zij hadden een behoorlijke geneeskundige behandeling, hun eten was uitstekend, ze mochten hun eigen kok hebben. Ook in dat opzicht kon men werkelijk zeggen, dat de verzorging niet te wensen overliet. Dat heeft de heer *Idenburg* ons verzekerd. Aan zijn woord valt niet te twijfelen en zo hebben wij teruggaande er voor gezorgd, dat die getuigenis behoorlijk bij de Duitsers werd gedeponeerd. Samenvattend was dus ons standpunt: de Gouverneur-Generaal is boven de dingen, die zijn ten laste gelegd, verheven, onder hem gebeurt dat niet, zeker niet als systeem; er moge al eens iets aan de behandeling ontbroken hebben, maar nu hebben wij toch de zekerheid, dat alles volkomen in orde is.

8944. De **Voorzitter:** Wat was dan de aanleiding, en dan kom ik dus nu aan het tweede deel van uw excursies, dat u in het voorjaar van 1941 weer een tocht naar Lissabon hebt gemaakt? U zegt, u kwam met berichten uit het Verre Oosten, dat de verzorging van de Duitsers aan redelijke eisen voldeed. Waarom was het toen nodig, dat u nog eens met de Ministers *Welter* en *van Kleffens,* van wie u ten slotte alleen de heer *Welter* heeft getroffen, weer opnieuw ging praten?

A. Dat zal ik u zeggen. Deze dingen waren wel geruststellend, maar, in Berlijn terugkomende, merkten wij toch nog, dat daar twijfel was en dat men zich daar niet in alle opzichten gerust toonde. Ik heb later gehoord ook, dat de ambassadeur, generaal *Ott,* een zeer goed rapport had uitgebracht over de toestand van de geïnterneerden. In Berlijn hebben wij dit ook wel gezegd, maar men was er daar nog niet zo zeker van. Ik kan u dat toelichten met een enkel incident.

Daar was *Helferich,* Geheimrat, en we zaten aan tafel met hem en met dezelfde Rat van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, waarover ik het al eerder had bij de heenreis. *Helferich* sprak ook weer over de slechte behandeling van de Duitsers daar en de gevolgen, die dat zou kunnen hebben; hij schoot als een echte Duitser uit zijn slof en riep uit: Als dat niet in orde komt, als daar geen verbetering in komt, „da wird es Blut und Tränen geben". Toen heb ik met mijn vuist op de tafel geslagen en gezegd, dat voor dergelijke dreigementen geen Regering in Nederlandsch-Indië en geen Regering in Londen zou zwichten, ook niet al zou men nog eens bommen laten vallen op Rotterdam en op Utrecht en op Amsterdam, dat we de zaak behandeld hadden in Shanghai en dat het daarmee uit was.

Ik heb, en dat is nu een punt, waar ik het met mij zelf niet geheel en al over eens ben, op de reis terug naar Nederland de indruk meegenomen, dat in Shanghai ons was te kennen gegeven, dat, wanneer in het Westen een ontmoeting met de Regering in Londen zou kunnen plaats hebben, dat welkom zou zijn. Ik heb dit punt later nog eens met de heer *Jongejan* besproken, die daar toch niet zeker van was. Ik heb die indruk toch meegenomen. Het lag ook enigszins in de rede. Uit Shanghai kon, zoals u zelf zegt, geen beslissing meegenomen worden over de geïnterneerde Duitsers. Die beslissing moest ten slotte in Londen vallen.

8945. De **Voorzitter:** Maar wat heeft dan ten slotte de doorslag gegeven, dat u weer naar Lissabon bent gegaan?

A. De doorslag? Dat is aan de orde gekomen door een radiobericht, dat opgevangen is, dat de Ministers *van Kleffens* en *Welter* naar Indië gingen en Lissabon zouden passeren. Een bericht, dat ik niet heb gehoord, maar dat hier toch bekend was geworden. Ik meen, dat de heer *Snouck Hurgronje* van dat bericht op de hoogte was.

8946. De **Voorzitter:** Dus het was niet zo, dat hier in Nederland weer nieuwe représailles in het vooruitzicht waren gesteld? Dat was niet het geval?

A. Niet direct. Maar het was wel zo, meen ik, dat dergelijke dingen ons toch nog boven het hoofd hingen, ook toen nog.

De **Voorzitter:** Dus het was .....

A. Het is niet gebeurd, maar m.i. ook al, omdat wij betoogden, dat deze zaak in Indië in behandeling was en met Londen werd opgenomen, zodat er nog geen beslissing over gevallen kon zijn, maar dat onze indruk was, uit Shanghai, dat de zaken er niet ongunstig voor stonden.

8947. De **Voorzitter:** Dus het was eigenlijk zo, dat het plan om naar Lissabon te gaan, voortvloeide uit de gedachte, dat men daarmede een gelegenheid zou kunnen scheppen om de zaak op het hoogste niveau te bespreken?

A. Op het hoogste niveau, aan de top. En waarom? Omdat de Ministers naar Indië gingen en de quaestie daar zelf met de Gouverneur-Generaal konden opnemen, na rechtstreeks met ons gesproken te hebben. Dus het is precies dezelfde zaak, welke ons naar het Oosten voerde, die toen nog eens in Lissabon behandeld moest worden. Deze gelegenheid deed zich plotseling en op zijn alleronverwachtst voor. Na snelle regeling van de reis zijn wij op weg gegaan en hebben van de Spaanse grens af geseind naar Lissabon. Dat telegram is tijdig aangekomen, zodat Minister *Welter* nog juist zijn passage naar een volgend vliegtuig kon verleggen.

8948. De **Voorzitter:** In Lissabon hebt u toen gesproken met Minister *Welter* en de heer *Peekema?*

A. Ja. Ook hebben wij de gezant en de heer *Harinxma* gesproken.

8949. De **Voorzitter:** Daar heeft dus eigenlijk dezelfde uitwisseling van gedachten plaats gehad ....

A. Precies dezelfde uitwisseling van gedachten.

8950. De **Voorzitter:** En ook daar kreeg u geen definitief uitsluitsel, omdat de Minister ook geen definitief uitsluitsel gaf?

A. Die gaf ook geen definitief uitsluitsel. Wel zei de Minister, dat ons rapport intussen in Londen was aangekomen.

Ik heb later vernomen van mijn oud-adjudant, die toen militair attaché was in Washington, dat, vóórdat het in Londen aangekomen was, het al in Washington, in het Engels vertaald, op de tafel van onze ambassadeur lag. Ik had nadrukkelijk aan de Gouverneur-Generaal verzocht om te willen voorkomen, dat het bij de geallieerden terechtkwam, omdat er allerlei dingen in zouden kunnen staan, die de Duitsers niet welgevallig waren; het zou ook in Japan voor ons gevaar kunnen opleveren, wanneer daar iets uitlekte. Daarom had ik gevraagd, het geheim te houden tegenover de geallieerden. Maar u ziet, het schijnt van Shanghai uit, want het moet van Shanghai uit gebeurd zijn, rechtstreeks naar Amerika te zijn verhuisd en zo kwam het bij onze ambassadeur te Washington.

Minister *Welter* zeide, dat het rapport door de Ministers gunstig ontvangen was, maar dat hij het verder, samen met de Minister van Buitenlandse Zaken, met de Gouverneur-Generaal zou bespreken. In Nederland teruggekeerd, hebben wij hier ook weer gezegd, dat de Minister gunstig over de quaestie dacht, dat hij ter plaatse, dus in Indië, een bespreking wilde hebben met de Gouverneur-Generaal en wij hiervan wel goede verwachtingen koesterden. Zo hebben wij deze zaak gaande gehouden. Al die tijd zijn er geen interneringen geweest en toen Minister *Welter* uit Indië terugkwam, brak weldra de oorlog met Rusland uit, waarna de Duitsers geen interesse meer voor het vraagstuk schenen te hebben. Daar kunnen verschillende redenen voor zijn geweest. Zo konden b.v. de in Indië geïnterneerden toch niet meer in Duitsland komen. Ook is het mogelijk, dat men er voordeel in zag, dat er Duitsers in Indië bleven voor het geval de Japanners het zouden bezetten, dan hadden zij daar een „finger in the pie". Dit zijn slechts onderstellingen, maar hoe dat zij, de interneringsquaestie is blijven rusten; dat gevaar is overgedreven.

8951. De **Voorzitter:** Hebt u voor u zelf de indruk, dat met betrekking tot de door de Duitsers aangekondigde représaillemaatregelen, de reis van u en de heer *Jongejan* toch wel enig effect heeft gehad?

A. Ja, ik heb voor mij, al valt niets te bewijzen (die dingen waren dikwijls van zulke nukken afhankelijk bij de Duitsers), toch wel de idee, dat door de berichten, die wij telkens hebben gegeven tot en met Lissabon en tot onze terugkomst voorgoed in Nederland toe, wij deze zaak slepend hebben gehouden en dat de resultaten, die wij rapporteerden — hoewel deze geen beslissing inhielden —, en de goede verwachtingen, die wij uitspraken, toch wel aanleiding hebben kunnen geven aan verschillende Duitse instanties om te adviseren niet tot verdere interneringen over te gaan.

8952. De **Voorzitter:** Nu waren er verschillende mogelijkheden, waaraan men kon denken. Als ik naga, wat er in de rapporten op dit punt te berde is gebracht, dan zou ik kunnen noemen: *a.* een verbetering in het regime van de Duitsers in Indië; *b.* de mogelijkheid om de vrouwen terug te sturen; *c.* de mogelijkheid om ook de mannen vrij te laten en weg te sturen, en *d.* de verst gaande mogelijkheid, waar sommige Duitsers hier aan gedacht hebben, nl. dat men de mannen zou vrijlaten en weer in hun oude functies in Indië zou herstellen. In werkelijkheid zijn alleen de eerste twee maatregelen tot stand gekomen. Er hebben verbeteringen in het regime plaats gehad en er is ook een aantal vrouwen afgevoerd. Tot de laatste twee maatregelen is het nimmer gekomen. Men heeft noch de Duitse mannen afgevoerd, noch ze vrijgelaten en weer in hun werk hersteld in Indië. Maar had u voor u zelf nu een ogenblik de overtuiging, dat die laatste twee maatregelen, die nooit zijn toegepast, tot de reële mogelijkheden behoorden?

A. Ja, het terugzenden van de Duitsers wel. Dat waren lieden, die bovendien beslag legden op een deel van onze zwakke krachten; zij vormden een grote lastpost voor Indië.

8953. De **Voorzitter:** Ja, maar daar stond tegenover, dat men van de kant van de Regering, ten minste die indruk krijg ik uit de stukken, het bezwaar had, dat, als deze mannen afgevoerd zouden worden, dit waarschijnlijk zou geschieden naar Japan en dat, als er een conflict met Japan uitbrak, ze dan met de oprukkende Japanners mee terug zouden komen om hun hand- en spandiensten te verlenen. Wat natuurlijk zeer goed mogelijk was, omdat zij van de toestand in Indië behoorlijk op de hoogte waren.

A. Inderdaad.

8954. De **Voorzitter:** Dat was een overweging, die gespeeld heeft en die u misschien ook wel kunt begrijpen.

A. Daar kan ik bij. Aan de andere kant kan ik zeggen, dat, wanneer dat inderdaad was gebeurd en die Duitsers met de Japanners

waren teruggekeerd, het er met Indië wellicht niet zo slecht voor had gestaan als nu de Japanners het op hun manier zelf hebben „opgeknapt". Want er waren onder de Duitsers in Indië verscheidenen, die met Indië vergroeid waren, die er hun grote belangen hadden en ook wel voelden voor dat land. Met hen zou het nooit zo kwalijk zijn toegegaan als onder de Japanners alleen. Dat is allerschandelijkst geweest.

8955. De **Voorzitter:** U bent dus van oordeel, dat misschien de Regering zonder hogere belangen te schaden toch wel ernstig de mogelijkheid in overweging had kunnen nemen om ook de Duitse mannen af te voeren?

A. Ja. Die mening ben ik toegedaan. Na de Indië-reis van de Ministers vernam ik, dat zowel zij beiden als de Gouverneur-Generaal ook gunstig er tegenover stonden. Ik weet niet precies wanneer dit was en ook niet hoever men wenste te gaan, maar in algemene zin was men er gunstig voor gestemd. Mede vernam ik, dat Londen het heeft tegengehouden. Wellicht was een van de beweegredenen daarvan het vermoeden, dat de geallieerden bedenkingen zouden opperen. Ik kan niet zeggen, dat het door u genoemde bezwaar van de zijde van de Londense Regering zo'n gek argument was, maar ik voelde het anders en ik blijf het ook nu nog anders voelen.

8956. De **Voorzitter:** Nu zaten wij als Nederlanders in het bezette gebied. Wij voelden derhalve onze eigen moeilijkheden sterker aan dan die van Indië.

A. Het is moeilijk om in dingen als deze, en zolang achteraf, een absoluut juist oordeel te vellen, maar ik blijf toch bij mijn overtuiging.

8957. De **Voorzitter:** Die eerste twee maatregelen, die ik noemde, zijn inderdaad toegepast. Het regime is verbeterd en men heeft de vrouwen de gelegenheid gegeven om weg te gaan. Dat is gebeurd en dat is natuurlijk bij de Duitsers hier te lande bekend geworden. Voorts hebben er in Nederland, nadat u deze reizen hebt gemaakt, geen nieuwe représailles meer plaats gevonden, op dit punt ten minste. Zelfs hebben de Duitsers er in de loop van 1941 in toegestemd, dat de z.g. Indische gijzelaars uit Duitsland teruggevoerd werden naar Nederland en dat zij daar steeds onder een speciaal regime, dat gunstiger was dan van de andere gijzelaars, zijn blijven staan. Men zou hieruit misschien de voorlopige conclusie kunnen trekken, dat inderdaad de reis toch wel enig gevolg heeft gehad.

A. Dit zou ik nog willen zeggen. U weet wellicht, dat in Duitsland van die tweehonderd en tachtig gijzelaars er twintig gesneuveld zijn?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Als er drieduizend waren geweest, als het daartoe was gekomen, dan had u dat aantal kunnen vermenigvuldigen met tien. Wat ik nu van u verneem, namelijk dat de vrouwen uit Java weggezonden zijn, enz., was mij nog niet bekend. Maar hoe de zaken, achteraf gezien, ook zijn verlopen, men moet oog hebben voor ons standpunt onder de omstandigheden van toen. Achteraf valt wellicht uit een rekensommetje op te maken of een onderneming voordeel of nadeel heeft opgeleverd, maar deze poging was waard, dat zij werd gedaan. De kans, die daar voor ons lag, moesten wij grijpen. Voor theoretiseren blijft er uiteraard altijd ruimte te over.

8958. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar u hebt vermoedelijk dan toch nog meer succes gehad dan u zelf waarschijnlijk weet.

A. Dan ik zelf weet? Ik wist inderdaad wel weinig van de resultaten, had daarover geen enkele zekerheid. Maar ik heb wel vaak het gevoel gehad, en heb dit ook in mijn kring gezegd, dat onze reis er toe geleid heeft, dat de interneringen niet vertienvoudigd zijn. Om dit te bevorderen, hebben wij stelselmatig onze goede verwachtingen naar voren geschoven. Later is de wind ook misschien wat gunstiger gaan waaien, om welke ons onbekende reden dan ook. Dat kan er bij zijn gekomen, maar het gevoel blijft mij bij, dat wij tot de goede afloop hebben bijgedragen.

8559. De **Voorzitter:** Hebt u zelf later nog moeilijkheden over deze reis gehad?

A. Neen, behalve dat er wel eens een artikel in een krant is verschenen, waarin b.v. werd gezegd, dat wij „op last van onze Duitse meesters", enz.; maar ik heb er nooit moeilijkheden van ondervonden.

8960. De **Voorzitter:** Hebt u ook van de Duitsers geen last gehad? Er waren natuurlijk onder de Duitsers ook groepen, die deze reis nu niet met zo vreugdevolle blikken zagen, nietwaar? En deze groepen werden later juist machtiger.

A. Ja, maar daar weet ik niet van. Ik heb geen last van de Duitsers gehad, niet in de zin dan als u bedoelt. Ze hebben het mij niet lastig hierover gemaakt. Overigens, dat aan deze reis op verschillende manieren risico's verbonden waren, dat hebben wij ons van meet af aan goed voor ogen gesteld. Maar wij hebben gemeend, dat wij moesten gaan. Er is nog een punt, waarover ik iets zou willen zeggen. Met dit alles is nog geen antwoord gegeven op de vraag of en in hoever de reis heeft geleid tot een „zachtzinniger" instelling van *Hitler* jegens Indië, dat hij Japan niet de vrijheid heeft gelaten. Dat is nog veel moeilijker te beoordelen achteraf, maar het is toch wel zo, dat hiervoor mogelijkheden hebben bestaan. Wij hebben in het Oosten de indruk gekregen, dat men wist, dat Engeland in Zuid-Oost-Azië zeer zwak was. Die indruk kreeg ik bij het bezoek, dat wij met het oog op onze terugreis — zonder Duitse hulp bij de Japanners en bij de Russen kwam men er eenvoudig niet door — bij generaal *Ott* brachten. Hij was bevriend met generaal *Pabst* — in vredestijd; zij hebben elkaar in oorlogstijd uiteraard niet meer gezien — en zeer correct jegens ons. *Ott* was voorzichtig, ook in zijn gesprek met ons. Toch heb ik daaruit begrepen, dat, wanneer het eenmaal zou komen tot een conflict met Amerika, tot een conflict Japan-Amerika, men niet de illusie kon koesteren, dat Indië er buiten zou blijven. Ik heb uit Tokio dan ook nog geschreven, ik meen aan de heer *Idenburg*, dat men er wel rekening mee moest houden, dat, wanneer het eenmaal tot een uitbarsting in de Pacific kwam, Japan geen moment zou aarzelen om zijn strategisch front in de Nanyö — waartoe Nederlandsch-Indië wordt gerekend — af te ronden. Geen moment, hoewel er toch bij de Japanners in 1941/42 even een aarzeling is geweest, want zij hebben Malakka en de Philippijnen — ook Hong Kong — aangevallen, maar Indië aanvankelijk niet. Dat zou hun op de duur als een rijpe vrucht in de schoot zijn gevallen. Die mogelijkheid werd al eerder voorzien. Als legercommandant heb ik met de Gouverneur-Generaal reeds aldus gesproken, dat, wanneer er een conflict zou komen in Zuid-Oost-Azië, wij niet met zekerheid zouden kunnen zeggen, dat Japan, hoezeer het Indië ook begeerde, daarop direct zijn aanval zou richten, maar dat het zeer wel mogelijk was, dat het Nederlandsch-Indië zou omspelen, er op rekenend, dat het er ten slotte toch en onder dan gunstiger omstandigheden, de hand op zou kunnen leggen.

8961. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij hiermee komen op een punt, dat t.z.t. deel zal uitmaken van een ander onderwerp van onderzoek voor de Enquêtecommissie, t.w. het Regeringsbeleid met betrekking tot Nederlandsch-Indië. Het is niet uitgesloten, dat wij dan nog eens een beroep op u zullen doen om deze zaken nog eens met ons te bespreken. Dat komt zonder enige twijfel echter eerst over enige maanden aan de orde. Het wil mij voorkomen, dat, voor zover het betreft het onderwerp, waar het vanavond over gaat, te weten de reizen, die u met de heer *Jongejan* hebt gemaakt naar Shanghai en Lissabon, de motieven, die daartoe geleid hebben en de gevolgen, die daaraan verbonden zijn geweest, wij dit nu wel afgehandeld hebben, tenzij u met betrekking tot dit onderwerp van vanavond nog bepaalde mededelingen aan de commissie hebt te doen.

A. Neen. Er zijn wellicht een paar punten van economische aard, die daarvoor besproken zijn of behandeld, maar dat lijkt mij meer het terrein van de heer *Jongejan*. Ik meen dan ook, dat ik hiermee wel in grote lijnen en zelfs hier en daar in details heb weergegeven, wat ik over deze aangelegenheid te zeggen heb.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en sluit ik het verhoor.

M. BOERSTRA.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

FLORIS JOHANNES HEERIS,

oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage, militair raadsheer in de Bijzondere Raad van Cassatie, vice-admiraal b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

8962. De **Voorzitter:** Wij zouden gaarne ingelicht worden over het vertrek van de vloot uit Nederland in de Meidagen van 1940. Kunt u een verslag geven van de wijze, waarop dat geschied is?

A. Gedurende de oorlogsdagen heeft de admiraal *Furstner,* die daar dus de verantwoordelijkheid voor draagt, de „Sumatra", dat was dus de kruiser die in dienst was, en enige onderzeeboten, die voor verdediging van Nederland bestemd waren, naar Engeland gezonden. Verder zijn van de in aanbouw zijnde schepen, die dus nog geen oorlogsschip waren....

8963. De **Voorzitter:** Op welke dagen is dit gebeurd? Het betrof, meen ik, de „Sumatra" en de „Heemskerck", de torpedobootjager „Isaac Sweers" en een aantal onderzeeboten.

A. De „Heemskerck" was geen oorlogsschip. De „Heemskerck" was in aanbouw op de werf in Amsterdam. Deze was klaar voor zijn proeftochten en had een proeftochtbemanning aan boord gekregen om te gaan proefstomen, hetgeen in de Ierse zee zou gebeuren, maar was dus nog geen oorlogsschip. Ook de vier onderzeeboten, die gedeeltelijk in Vlissingen en gedeeltelijk in Rotterdam in aanbouw waren, waren nog niet door de marine overgenomen. Deze hadden haar proeftochten gedaan en moesten dus daar nog afgetimmerd worden en zouden dan pas oorlogsschip worden.

De „Isaac Sweers" bestond helemaal niet. Dat was de romp van een torpedobootjager, die later de naam „Isaac Sweers" zou krijgen en die met een sleepboot naar Engeland gesleept is, omdat deze romp zich zelf helemaal niet verplaatsen kon. Dus dat zijn allemaal schepen, die niet stonden onder de bevelhebber van de zeestrijdkrachten, de admiraal *Furstner.* De voorbereidingen voor het wegbrengen van die schepen waren alle gebeurd door de chef van de afdeling Materieel Marine van het Departement van Defensie, de schout bij nacht *Doorman,* de tegenwoordige vice-admiraal *Doorman.* Dus van de eigenlijke oorlogsvloot waren toen alleen weggestuurd de „Sumatra", die kon hier, omdat er geen aanval op het zeefront volgde, niets doen en liep alleen de risico door de luchtaanvallen ernstig beschadigd te worden en de drie kleine onderzeeboten, die hier voor de verdediging van Nederland nog waren. Dat zijn de enige oorlogsschepen, die gedurende de oorlogsdagen vóór 14 Mei 1940 weggestuurd zijn.

8964. De **Voorzitter:** Ik heb hier de vijfde aflevering van het u waarschijnlijk bekende verzamelwerk „Onderdrukking en Verzet"....

A. Professor *Verzijl* heeft mij hierover....

De **Voorzitter:** Daarin staat op de blz. 259 e.v. een artikel van admiraal *Furstner,* getiteld „De Koninklijke Marine in de oorlogsdagen van Mei 1940", op de blz. 264 e.v. gevolgd door een artikel van prof. *Verzijl* met de titel „De Capitulatie". Nu heeft het onze aandacht getrokken — maar daar kom ik dadelijk wel op terug —, dat er een nuanceverschil bestaat tussen de voorstelling van zaken van prof. *Verzijl* en die van admiraal *Furstner.* Doch eerst wens ik uw zo juist gedane mededeling even te toetsen aan het artikel van admiraal *Furstner.* Deze toch zegt: „Inmiddels werd het de chef van de marinestaf" — dat is admiraal *Furstner* zelf nietwaar? — „duidelijk, dat de bedreiging onzer havens van de landzijde zo ernstig kon worden, dat een evacuatie door de marine noodzakelijk zou worden, ten einde de strijd tegen de Duitsers van uit Britse bases te kunnen voortzetten. Op 11 Mei had een bespreking plaats van de chef marinestaf met de vlagofficier, chef van het materieel" — dat is dus schout bij nacht *Doorman* — „onder meer, ten einde aan de te evacueren officieren van de staf ook de nodige officieren van de afdeling materieel toe te voegen om in Londen een klein, doch volledig beheerslichaam te vormen. Op 11, 12 en 13 Mei werden de oorlogsschepen, die vanwege hun diepgang of om bijzondere reden en eigenschappen (onderzeeboten), niet aan de steunverlening van ons leger konden deelnemen, reeds naar Engeland gedirigeerd. Zo verlieten Hr. Ms. kruisers „Sumatra" en „Heemskerck", de torpedobootjager „Isaac Sweers" en de onderzeeboten O 9, O 10, O 13, O 21, O 22, O 23 en O 24 de vaderlandse wateren". Tot zover admiraal *Furstner.* En nu is dus de correctie, die u hierin aanbrengt, deze, dat niet juist is de indruk, die ik ook aanvankelijk had, dat dit allemaal onderdelen waren van de marine, maar dat dit eigenlijk uiteenvalt in tweeën, t.w. oorlogsschepen en schepen in aanbouw?

A. Het waren schepen, die in aanbouw waren en schepen, die oorlogsschip waren. De „Heemskerck" was geen oorlogsschip; die moest als hij zijn proeftocht gedaan had, nog pl.m. een half jaar aftimmeren, voordat hij oorlogsschip kon zijn. De „Isaac Sweers" was de romp van een torpedobootjager, die door een sleepboot naar Engeland moest worden gesleept en dus helemaal niet in het kader oorlogsschepen past. Van de onderzeeboten waren de boten met de lage nummers, dus dat zijn de O 9, O 11 en O 13, dit waren de kleine boten, in Nederland in dienst. Maar de grote met de hoge nummers, O 21, O 22, O 23 en O 24, waren boten, die in aanbouw waren en nog niet gereed waren voor de dienst.

8965. De **Voorzitter:** Is in het artikel van admiraal *Furstner* overigens de feitelijke toedracht van hetgeen er gebeurd is op 11, 12 en 13 Mei juist weergegeven?

A. Dat is juist. Ik weet natuurlijk niet meer precies of dat op 11 of 12 Mei gebeurd is.

8966. De **Voorzitter:** Nu volgt daarop nog een verhaal, dat aanvankelijk een mijnversperring gelegd zou worden, maar dat daar niets van terecht is gekomen, doch dat doet aan de essentie natuurlijk niets af. Verder schrijft admiraal *Furstner:* „Op 14 Mei werd de toestand zo kritiek, dat de chef van de marinestaf besloot, met veertien officieren der verschillende dienstvakken het Europese grondgebied van het Koninkrijk te verlaten. Hij embarqueerde te 14.30 uur op de Scheveningse botter „Johanna" van schipper Hoefnagel en had de gelegenheid een tweetal Franse generaals mee te nemen, die in den Haag waren gekomen om het contact met het Nederlandse hoofdkwartier voor de samenwerking met de Franse gemotoriseerde divisie in Noordbrabant op te nemen". De vraag, die daarbij in mij opkomt is deze: Professor *Verzijl* zegt, dat nog verschillende schepen op 14 Mei zijn weggestuurd, zelfs na de capitulatie. Waarom moest dan de chef van de marinestaf het land verlaten op een botter?

A. Dat kan ik u uitleggen. Wij hebben Maandag, dus dat is de dag, dat Hare Majesteit weggegaan is, 's avonds een bespreking gehad op het marinehoofdkwartier. Daar waren bij tegenwoordig de admiraal *Furstner,* de kapitein ter zee *van Tijen,* die chef van de operatieafdeling was, en ik als plaatsvervanger van *Furstner.* Toen is daar besproken, en daar is speciaal door *van Tijen* sterk de nadruk opgelegd, dat de chef van de marinestaf, die tevens bevelhebber van de zeestrijdkrachten was, dus in die functie de vloot commandeerde, weg moest gaan om in Engeland aan het Nederlandse materieel leiding te geven en te zorgen, dat de nog niet voor

de dienst gereed zijnde schepen werden afgebouwd. Daar hebben wij een gesprek over gehad. De admiraal *Furstner,* die toen zeer vermoeid was en zeer onder de indruk van de gebeurtenissen, zeide er niet zo heel veel voor te voelen. Ik zelf aarzelde. De figuur, dat iedereen het land verliet op dat ogenblik en de rest hier liet zitten, stuitte mij in zekere zin tegen de borst. Wij zijn toen uit elkaar gegaan zonder dat er een bepaalde beslissing genomen is. Toen heb ik daarna *van Tijen* gevraagd om nog eens bij mij te komen, nadat ik enkele dingen op mijn bureau afgedaan had, en met *van Tijen* nog een gesprek gehad en tegen hem gezegd: „Ik ben het helemaal met je eens, ik zal het nu met admiraal *Furstner* nog eens bespreken." Ik ben toen naar admiraal *Furstner* toe gegaan en heb een gesprek met hem gehad. Toen heeft deze o.a. tegen mij gezegd: „Ja maar *Heeris,* ik ben zo verschrikkelijk moe". Toen heb ik gezegd — en na zijn terugkeer in Nederland in 1945, heb ik dit gesprek in het geheugen van admiraal *Furstner* teruggeroepen —: „Ja, kijk eens, dat doet er nu niets aan toe. Als je 24 uur geslapen hebt, ben je weer fris en dan ben je weer in staat om die zaak op je te nemen. Er moet iemand naar de overkant toe om op een goed ogenblik de zaak in handen te hebben". Toen is *Furstner* 's avonds, dat zal geweest zijn om een uur of halfelf, naar de opperbevelhebber toegegaan. Hij heeft met de opperbevelhebber de zaak besproken en de opperbevelhebber voelde er ook niet veel voor. Die heeft gezegd: „De generaal *van Voorst* gaat ook niet weg; ik kan u natuurlijk niet tegenhouden, ik kan u niet bij uw jasje vasthouden, maar ik ben het er toch niet mee eens." Toen is *Furstner* op het bureau teruggekomen en heeft gezegd: „Ik ga weg". En de volgende ochtend, dus dat is die Dinsdagochtend, de dag van de capitulatie, is admiraal *Furstner* weggegaan. De oorlogsschepen, die nog in Nederland waren, lagen, hetzij in Nieuwediep, hetzij in Hoek van Holland en ook in Terschelling waren er nog. Toen is admiraal *Furstner* op de voormiddag van 14 Mei weggegaan. Hij is nog even bij mij op mijn kamer geweest, daar hebben wij nog even particulier gesproken. Hij heeft mij toen nog enkele woorden gezegd, nl. dat een groot gedeelte van het werk, dat door de marinestaf in die tijd gedaan was, mijn werk was geweest. Hij toch had het die tijd erg druk gehad met de plannen voor de aanbouw van twee nieuwe slagkruisers. Ik deed eigenlijk gezegd een groot gedeelte van het werk op het bureau. Zo is hij weggegaan. Hij heeft géén orders achtergelaten, ook niet over het wegsturen van de oorlogsschepen.

8967. De **Voorzitter:** Ja, daar komen wij dadelijk op terug. U zegt dus, dat de admiraal *Furstner* weg is gegaan of heeft besloten weg te gaan na een conferentie met de opperbevelhebber van land- en zeemacht, waarbij deze laatste te kennen had gegeven, dat hij het niet wenselijk achtte, dat de bevelhebber der zeestrijdkrachten wegging. Hoe beoordeelt u dat uit een oogpunt van militaire verhoudingen?

A. Ja, kijkt u eens, ik acht dit een dusdanig ernstig geval, waarin men volkomen verantwoord is en ook de verantwoordelijkheid moet kunnen dragen om toch van hier weg te gaan. Ik vond dat belang overwegend. Er was geen één vlagofficier in Engeland, nietwaar, er was niemand anders dan de commandant van de „Sumatra", een kapitein ter zee, er was niemand eigenlijk gezegd om daar de leiding te nemen. Dus één moest er naar toe gaan.

8968. De **Voorzitter:** Maar er waren toch in Indië ettelijke vlagofficieren?

A. In Indië, maar voordat die uit Indië in Engeland waren, nietwaar, dat zou een hele tijd duren. Dus ik moet u eerlijk zeggen, ik heb het volkomen logisch gevonden. Laat ik zover gaan, als ik in zulk een geval verkeerd had en de opperbevelhebber had tegen mij gezegd, u gaat niet, dan was ik toch gegaan. Dit is één der zeldzame gevallen, waarin men met alle risico's voor zich zelf geroepen is op een ogenblik niet te gehoorzamen.

8969. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik meen, dat op deze manier ook enkele zeeofficieren uit Terschelling zijn weggegaan.

A. Kijkt u eens. Ik ben 's middags om 2 uur bij de opperbevelhebber gekomen. Daar heb ik . . .

8970. De **Voorzitter:** Mag ik misschien voor de goede orde eerst nog iets anders vragen, want anders halen wij de dingen, vrees ik, door elkaar. U opent hier op het ogenblik een perspectief, dat ons volkomen nieuw is. U zou dus ook de consequentie trekken, dat, wanneer de opperbevelhebber een bepaalde order geeft aan b.v. de commandant veldleger, dat die commandant veldleger daarvan dan, indien hij van een andere mening is, afwijkt? Het is nog wat anders als men later aan de hand van nieuwe omstandigheden, die men niet meer met de opperbevelhebber heeft kunnen bespreken, van een bevel afwijkt. Maar hier was de figuur zo, dat het besproken werd met de opperbevelhebber, dat deze zijn mening te kennen gaf en dat desondanks de bevelhebber der zeestrijdkrachten zei, dat hij het toch anders zou doen. Terwijl er geen tussentijds novum was afgekomen. Is dát in overeenstemming met de militaire verhoudingen?

A. Kijkt u eens. Er zijn omstandigheden, waarin ik van een order moet durven en kunnen afwijken. En ik vond dit een dusdanig dominerend geval, dat je op een ogenblik zegt, ja nu moet ik die verantwoordelijkheid met alle risico daarvoor.....

8971. De **Voorzitter:** Maar lag het geval hier misschien in feite niet enigszins anders? Wij hebben het over een order van de opperbevelhebber, maar ik kan mij ook voorstellen, dat het gesprek zo gelopen is, dat de opperbevelhebber heeft gezegd, dat hij er eigenlijk niet veel voor voelde, maar dat hij desondanks niet een positieve order heeft gegeven?

A. Neen, want zo meen ik, dat ik het ook aan u gezegd heb: De opperbevelhebber zei: „Ja, ik voel er niet veel voor, maar ik kan u niet bij uw jasje vasthouden", nietwaar. Dat waren de woorden.

8972. De **Voorzitter:** Dan heeft de opperbevelhebber dus ook niet gezegd: „Ik gelast u om hier te blijven?".

A. Neen, positief niet.

8973. De **Voorzitter:** Maar heeft hier nu misschien ook niet een beetje een rol gespeeld de gedachte, dat een opperbevelhebber van land- en zeemacht, die behoort tot de landmacht, eigenlijk niet kan beoordelen wat door de leiding van de zeemacht beslissend geacht wordt?

A. Ik zou hierbij willen vooropstellen, dat deze gedachte bij ons nooit een rol gespeeld heeft. De opperbevelhebber is opperbevelhebber, nietwaar, en die commandeert alles. Daar kwam bovendien bij, voor mij persoonlijk, dat ik de generaal *Winkelman* heel goed kende, want de vorige mobilisatie was ik chef van de marinestaf in Zeeland, en toen was de generaal *Winkelman* daar kapitein van de generale staf. Dus wij kenden elkaar heel goed en *Furstner* stond ook met de opperbevelhebber op heel goede voet. Die gedachte heeft dus per sé nooit een rol gespeeld.

8974. De **Voorzitter:** En hebt u niet de indruk, dat de opperbevelhebber het admiraal *Furstner* en u later kwalijk heeft genomen, dat het zo gelopen is?

A. Neen, helemaal niet. Ik zal u straks vertellen, als u mij toestaat, wat er verder gebeurd is die middag.

De **Voorzitter:** Ja, daar kom ik dadelijk op. Deze zaak komt hier zo ineens ter tafel, dat ik het uitvoerig wil bespreken.

A. Is uw idee, dat dit als het ware zou zijn .....

De **Voorzitter:** Insubordinatie.

A. Neen, absoluut niet. Het zou nooit in onze hersens zijn opgekomen.

8975. De **Voorzitter:** Dat leidt u af uit het karakter van het gesprek?

A. Ja. De opperbevelhebber zag het alleen anders dan *Furstner.* Maar hij gaf hem, door geen positieve order te geven, een zekere mate van vrijheid om te beslissen zoals hij wou.

8976. De **Voorzitter:** Dus dan ligt het toch iets anders dan zoals u het aanvankelijk stelde, toen u zei: „Men moet onder bepaalde omstandigheden van een order durven en kunnen afwijken". Die figuur heeft hier eigenlijk niet gelegen.

A. Heeft hier niet gelegen, neen. Dit is, laat ik zeggen, mijn opvatting in het algemeen. In een dergelijk geval, wanneer men voor een dergelijke grote beslissing staat, ja, dan zou ik een geval kunnen construeren, waarin je op een ogenblik zegt, ik doe het, met alle

risico's, dat je later voor de krijgsraad komt, dan heb je de gevolgen daarvan te dragen.

8977. De **Voorzitter:** Juist. Het is nu wel duidelijk. Maar nu nog die ene vraag, die nog niet beantwoord is. Waarom moest nu de chef van de marinestaf uitgerekend in een botter de zee op?

A. Ik heb eerst later gehoord met welk vaartuig admiraal *Furstner* vertrokken is. Ik neem aan, dat hij van uit Scheveningen is weggegaan, omdat dat natuurlijk het gemakkelijkste punt was, waar hij op dat ogenblik embarqueren kon. Anders moest hij met een auto ergens naar toe gaan. Dan was het de vraag nog of hij daar een schip zou vinden om weg te gaan. Dat kan ik mij dus levendig voorstellen.

8978. De **Voorzitter:** U vindt dat derhalve onder de gegeven omstandigheden niet vreemd, omdat hij daar een scheepsgelegenheid had en hij dat ergens anders nog maar moest afwachten. Ik kom nu weer terug op het artikel van admiraal *Furstner.* Nadat hij dus medegedeeld heeft wat er geëvacueerd is op 11, 12 en 13 Mei en nadat hij verteld heeft, dat hij op 14 Mei zelf scheep is gegaan naar Engeland, gaat hij als volgt door: „Enkele uren vóór de onvermijdelijke capitulatie van het Nederlandse leger van kracht werd, verlieten ook de kleine marinevaartuigen, die tot het laatst aan het leger steun waren blijven verlenen, de vaderlandse wateren".

Men zou hieruit de indruk kunnen krijgen, dat deze vaartuigen uit eigen initiatief de Nederlandse wateren verlieten. Dan zegt hij verderop, nadat hij het eerst nog over de gebeurtenissen in Zeeland heeft gehad: „Door een op het juiste ogenblik door de wd. chef van de marinestaf" — dat bent u blijkbaar — „verzonden telegram, kon nog een gedeelte der in opleiding zijnde marinemannen uit Nieuwediep over zee en op last van de commandant van Zeeland de opleiding lichtmatrozen van Vlissingen over land via België worden geëvacueerd". En dan komt even verder: „Zo kon worden gezegd, dat de evacuatie der marine, op 11 Mei begonnen, op 19 Mei was voltooid". Dit alles lijkt op een suggestie alsof hier een volledig te voren opgemaakt plan op 19 Mei voltooid was.

A. U geeft het precies weer, zoals ook mijn indruk van deze zaak is.

8979. De **Voorzitter:** In het artikel van prof. *Verzijl* lees ik daarentegen het volgende: „Zodra dit hem bekend was geworden, heeft schout bij nacht — thans gepensionneerd vice-admiraal — *Heeris,* die de vice-admiraal *Furstner,* na diens vertrek naar Engeland in de morgen van 14 Mei als hoofd van de afdeling zeemacht en chef van de marinestaf was opgevolgd, na bespreking met de opperbevelhebber aan de commandanten te Hoek van Holland, IJmuiden en Den Helder order gegeven, alle vaarklare oorlogsschepen onmiddellijk te doen vertrekken, met bestemming naar Engeland; het nodige personeel voor bewaking en handhaving van de orde moest worden achtergelaten, maar overigens moest zoveel mogelijk personeel worden afgevoerd; in het bijzonder het technische personeel moest met de vaarklare schepen worden medegestuurd. Hieraan is onmiddellijk voldaan, met het resultaat, dat geen enkel tot varen in staat zijnd oorlogsschip in handen van de vijand is gevallen". Met andere woorden, hier wordt ten tonele gevoerd een initiatief, dat in het voorgaande artikel niet vermeld is.

Misschien kunt u daar nog een nadere toelichting op geven.

A. Ik ben 's middags om twee uur, dus dat is die Dinsdagmiddag, naar de opperbevelhebber gegaan. Ik heb toen aan de generaal gerapporteerd, dat de admiraal *Furstner* vertrokken was en dat ik de dienst van admiraal *Furstner* overgenomen had. Nu heb ik achteraf gehoord, daar heb ik in die dagen zelf niets van geweten, dat om ongeveer halfdrie 's middags op het hoofdkwartier bij de opperbevelhebber een bijeenkomst geweest is, waar o.a. alle opperofficieren, die bereikbaar waren, geweest zijn, en waar hun oordeel gevraagd is over de noodzakelijkheid van een capitulatie. Daar is de marine niet in gekend. Ik ben er niet geweest. 's Middags om 3 uur ongeveer, kwam de kapitein ter zee *van Tijen* bij mij en zei: „Nu moet u toch eens even horen, de president van het hoog militair gerechtshof de heer *Jellinghaus* is net bij mij geweest en die heeft mij gezegd, dat hij van de procureur-generaal gehoord had, dat de Duitsers Rotterdam al voorbij waren en al in de buurt van Delft waren. Toen belde ik de generaal *van Voorst* mijn collega van de afdeling landmacht op en die zei, ja, ik kan je door de telefoon geen inlichtingen geven. Toen ben ik onmiddellijk met mijn auto naar het hoofdkwartier aan het Voorhout gereden en daar ben ik bij *van Voorst* gekomen en toen stelde ik hem deze vraag en toen wees hij naar de deur — zijn kamer was naast de kamer van de generaal *Winkelman* en die deur stond open — en daar kwam de generaal *Winkelman* te voorschijn en toen zei ik tegen de generaal: „Maar generaal, hoe staan de zaken eigenlijk?" En toen hoorde ik van de generaal, dat hij bezig was te capituleren. Toen heb ik tegen de generaal gezegd: „Maar God generaal, dan stuur ik de marine toch nog weg". En zo ben ik uit het bureau van de generaal weggegaan en in mijn auto gestapt, naar de Badhuisweg gereden, waar ik mijn hoofdkwartier had en daar heb ik de order opgesteld voor de verschillende ondercommando's en die per telex doen verzenden. *Furstner* heeft toen hij wegging aan mij daarover geen enkele order of aanwijzing achtergelaten. De admiraal *Furstner* heeft dit later verklaard met te zeggen: „Ja, dat was helemaal niet nodig, want ik was er zeker van, dat *Heeris* de zaken zou doen, zoals ik dat zelf gedaan zou hebben", maar ik breng alleen naar voren, dat mij geen enkele order gegeven is. Zo heb ik op deze manier de marine weggestuurd. En ik ben daarmee doorgegaan 's avonds tot ongeveer 9 uur, toen zijn bij mij de laatste adelborsten en laatste telegrafisten, die ik nog op het hoofdkwartier op de Badhuisweg had, van uit Scheveningen vertrokken. En 's nachts om één uur kreeg ik de twee Duitse marineattachés, die hier in den Haag waren, die toen dus vrijgelaten waren en opgeborgen waren geweest in het Hotel des Indes. Zij waren natuurlijk buitengewoon in hun wiek geschoten, dat de marine weg was. Toen heb ik hun gezegd, dat ik daar niet verder over behoefde te praten en toen zij mij zeiden: „Dan stel ik u er verantwoordelijk voor", heb ik geantwoord: „Dat is best, dat moet u doen". Ik heb er verder ook nooit meer iets van gehoord.

8980. De **Voorzitter:** Hebt u toen ook niet overwogen om zelf weg te gaan?

A. Neen, dat kon ik niet. Kijkt u eens even, er moest iemand hier zijn, die ten slotte de capitulatie verder, voor wat de marine betreft, regelde en die voor de zaken zorgde.

En wanneer ik hier al het personeel op een goed ogenblik achterliet en alle leidende officieren weggegaan waren, dat kon niet. Ik heb die nacht van 13 op 14 Mei ook uitdrukkelijk met *Furstner* besproken, dat de kapitein ter zee *van Tijen* tot mijn beschikking zou blijven. Die zou hier in Holland blijven om met mij de zaken van de marine hier in Holland te behandelen.

8981. De **Voorzitter:** Toen u dit gedaan hebt, hebt u waarschijnlijk bij u zelf wel overwogen, dat dit muisje nog wel een staartje kon hebben?

A. Zeker, ik heb geen ogenblik verwacht, dat het geen staartje zou hebben.

8982. De **Voorzitter:** Aan de andere kant stond het natuurlijk zo, dat de capitulatievoorwaarden op dat moment nog niet waren getekend.

A. Neen, maar laat ik zo zeggen, wanneer je zegt, ik leg de wapens neer, ik schei er mee uit en je stuurt de hele marine nog weg, dan ontstaat natuurlijk een figuur, die geen symphatie wekt bij de andere partij.

8983. De **Voorzitter:** Er staat in de capitulatievoorwaarden, in artikel 8, tweede lid, dat voor de marine van Duitse zijde met het oog op de capitulatie aangewezen is de kapitein ter zee *Hain.* Dat is dus de man, waarmede u waarschijnlijk wel spoedig contact hebt gekregen?

A. De volgende ochtend is de generaal *Winkelman* naar Rijsoord gegaan, daarheen ben ik ook niet mee geweest. Toen de generaal terugkwam, ben ik bij de generaal geroepen, die heeft tegen mij gezegd, je moet naar het Hotel des Indes gaan, daar zal je waarschijnlijk vinden die kapitein ter zee *Hain* en daar is een apart protocol voor de capitulatie van de marine en dat moet jij met hem behandelen en tekenen. Toen ben ik naar het Hotel des Indes gegaan, daar was geen kapitein ter zee *Hain,* dus ben ik toen teruggegaan naar mijn bureau. Ik werd toen om één uur of halfeen opgebeld, of ik wilde komen op het bureau van de Duitse marine-attaché om daar die zaken te bespreken. Daar trof ik toen die kapitein ter zee *Hain* en daar heb ik toen met de admiraal *Hintzmann,* dat was de eerste Duitse marine-attaché, en *Hain* de zaak besproken.

8984. De **Voorzitter:** Is daar het wegsturen van de rest van de vloot niet behandeld?

A. O, neen, dat is er niet in voorgekomen.
Zij vroegen mij wel een lijst van de oorlogsschepen, ik zei, die is kort, want er is niets. Zij waren toen zeer verontwaardigd en zeiden, als wij dat punt nu laten rusten, dan hoort u er later nog wel van. Ik zei, dat is best, daarna zijn wij toen over die andere punten gaan praten. Maar ik heb er verder nooit meer iets van gehoord.

8985. De **Voorzitter:** Thans zou ik u het volgende willen vragen. Kan men, naar uw oordeel, met betrekking tot de evacuatie van de marine eigenlijk niet zeggen, dat er van te voren een plan is vastgesteld?

A. Of er een plan in het hoofd van admiraal *Furstner* bestaan heeft, dat kan ik niet beoordelen. Van dat plan was mij niets bekend en er is mij ook geen enkele mededeling gedaan. Als ik zelf in dit geval geweest was, dan had ik, al vertrouwde ik iemand nog zo, toch tegen hem gezegd, zeg, denk er om, de schepen weg hoor, vóórdat er gecapituleerd wordt of iets dergelijks. Maar in ieder geval, er is aan mij geen woord gezegd ....

8986. De **Voorzitter:** Dat was dus op het ogenblik, toen de admiraal Furstner wegging, waar u nu over spreekt. Maar ik bedoel of er vóór de Meidagen van 1940 een plan voorbereid was.

A. Van dit plan was mij absoluut niets bekend en ik heb er ook nooit iets van gehoord.

8987. De **Voorzitter:** Dus, laat ik zeggen, naar uw mening berust dat wegzenden van schepen op 11, 12 en 13 Mei telkens op incidentele beslissingen?

A. Dat zijn naar mijn mening incidentele beslissingen geweest, dat waren schepen, die hier niet meer nodig waren.

8988. De **Voorzitter:** Dat is dus waarschijnlijk in overleg met u gebeurd?

A. Neen, dat heb ik later gehoord, admiraal *Furstner* heeft het niet met mij vooraf besproken.

8989. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat — afgezien van hetgeen schout bij nacht *Doorman* in dezen verricht heeft — admiraal *Furstner* de beslissingen in zake het wegzenden van schepen vóór 14 Mei zelf genomen heeft, naar het hem in de loop van die dagen noodzakelijk voorkwam. Hij is daarop weggegaan, maar heeft geen opdracht nagelaten, wat er met de achterblijvende schepen moest gebeuren. Hij heeft toch wel aan u zijn bevoegdheden overgedragen?

A. Ook niet. Laten wij het zo zeggen. (Ik heb een buitengewoon goed geheugen voor deze dingen.) *Furstner* kwam mijn kamer binnen. Wij zaten beiden op ons bureau aan de Badhuisweg. Hij zeide: *„Heeris,* ik ga weg. Doe mij geen uitgeleide naar de auto, want dat trekt zo de aandacht, dus blijf hier rustig op je kamer en laat ik je nog eens bedanken voor alles, wat je gedaan hebt in die tijd en je hebt hier werkelijk het leeuwendeel van het werk gedaan". Ik vond het een enigszins zonderlinge figuur, omdat ik in 1932 al gepensionneerd was. In 1937 heb ik het verzoek gekregen — ik was toen bezig met te studeren en had nooit gedacht om ooit weer marinediensten te doen — , of ik mij beschikbaar wilde stellen. Er moesten toen nieuwe organisaties gemaakt worden, in verband ook met de gespannen toestand, en toen heeft men mij het verzoek gedaan of ik dit op mij wou nemen. En toen in September 1939 ben ik bij Koninklijk Besluit weer in activiteit hersteld en tevens bevorderd tot schout bij nacht.

8990. De **Voorzitter:** Juist. Het is dus zo, dat de overdracht van *Furstner's* bevoegdheden op u eigenlijk automatisch plaats vond?

A. Ja, *Furstner* en ik deden vanaf September tot de oorlog samen de wachtdienst. Elke avond was er een van ons tweeën altijd op het bureau aanwezig, de ene ging eten en dan bleef de ander, en als die weg was, bleef de ander tot half 12, 12 uur.

8991. De **Voorzitter:** En dat u op 14 Mei bevel gaf tot het wegzenden van de resterende schepen, vloeide dus automatisch uit uw nieuwe functie voort? Men kan het niet — ten minste, zo ziet u het — aldus opvatten, dat dit eigenlijk de laatste uitvoeringshandeling is geweest van een plan, dat men als een geheel moet zien? Om het precies te zeggen, komt het volgens u hierop neer, dat, wat er gebeurd is vóór 14 Mei, is geschied door admiraal *Furstner* en dat, wat er gebeurd is vanaf het vertrek van admiraal *Furstner,* is verricht op initiatief van de schout-bij-nacht *Heeris.* Zo is het eigenlijk naar uw mening?

A. Ja. En laat ik het zo zeggen, die gewrongen voorstelling in het begin, die u voorgelezen hebt, waar o.a. genoemd wordt de torpedojager „Isaac Sweers" en ook alle andere schepen, nietwaar, dat past in dit kader, er wordt dus als het ware vermeld een grote serie oorlogsschepen, die al weggezonden waren, en dan worden ten slotte nog een paar, die nog overgebleven waren, achteraan weggezonden, dit is echter onjuist, want die schepen, die opgesomd worden, waren voor het grootste deel geen oorlogsschepen. Het waren schepen, die in aanbouw waren.

8992. De **Voorzitter:** Juist. Maar wat nu weg is gegaan op uw last, wat was dat nu? Prof. *Verzijl* zegt: „Het aantal destijds vertrokken schepen bedroeg ongeveer twintig". Wat waren dat voor schepen?

A. Dat waren o.a. mijnenleggers, mijnenvegers, torpedoboten, Hr. Ms. „Johan Maurits van Nassau", die 's morgens bij de Afsluitdijk gevochten had en op haar reis naar Engeland bij Callantsoog door de Duitsers met bommen uit vliegtuigen vernietigd is.
Het waren ongeveer een 20 schepen. Er zijn ongeveer met die schepen meegegaan een 2500 man.

8993. De **Voorzitter:** Dus het betekent, dat het alle schepen waren, die nog op enigerlei wijze bij de oorlogvoering hier betrokken waren?

A. Alles, wat er toen nog hier was, dat aan de oorlog deel had genomen, is toen weggestuurd.

8994. De **Voorzitter:** Wat was de totale tonnage van die schepen?

A. Dat zou ik u niet durven zeggen, maar dat zal misschien geweest zijn, het waren betrekkelijk allemaal kleine schepen, nu laat ik zeggen misschien een 8000 ton of iets dergelijks.

De **Voorzitter:** Juist.

A. 5000 misschien, ik zou het niet durven schatten op het ogenblik.

8995. De **Voorzitter:** En u zegt, daar is meegegaan hoeveel man?

A. Ongeveer 2500 man.

8996. De **Voorzitter:** 2500 man? Prof. *Verzijl* zegt, dat ongeveer de helft van het totale in Nederland aanwezige marinepersoneel op deze wijze aan gevangenneming is ontkomen. Waar is dan de andere helft gebleven?

A. Die is hier in Holland gebleven. Die konden wij niet meer weg krijgen.

8997. De **Voorzitter:** Waren die niet meer te bereiken? Of konden die niet meer op die schepen?

A. Zij konden op deze schepen niet meer, want dan waren die natuurlijk zo verschrikkelijk overbelast — het waren allemaal maar kleine schepen —, ook met nog uit IJmuiden vertrekkende koopvaardijschepen is nog ingevolge mijn order personeel meegegaan. Er zat een groot contingent in Amsterdam, dat wij op dat ogenblik niet meer weg konden krijgen. Ik heb er alle mogelijke moeite voor gedaan, maar het was mij verder onmogelijk.

8998. De **Voorzitter:** Is ook juist de volgende zin in het artikel van prof. *Verzijl:* „De op het IJsselmeer aanwezige Nederlandse oorlogsschepen zijn door de bemanningen tot zinken gebracht"?

A. Ja.

8999. De **Voorzitter:** Hoeveel waren er dat ?

A. Dat was één van de pantserboten. Dat waren die pantserboten uit de oude tijd, dus dat waren scheepjes van 800 ton, en nog een mijnenveger, die dienst deed als bewakingsvaartuig. Dus laat ik zeggen twee scheepjes.

9000. De **Voorzitter:** Onder wiens bevel stonden deze?

A. Die stonden onder bevel van schout-bij-nacht *Vreede*.

9001. De **Voorzitter:** Heeft deze last gegeven tot het tot zinken brengen?

A. Dat was automatisch. Die schepen konden niet meer weg, dus toen de order van de opperbevelhebber kwam om te capituleren, hebben de bemanningen zelf die schepen laten zinken.

9002. De **Voorzitter:** Dat is dus niet op last gebeurd?

A. Neen. De commandant in Den Helder heeft nog aan de opperbevelhebber gevraagd om ook Den Helder uit te sluiten van de capitulatie net als Zeeland, omdat er ten slotte in Den Helder nog niets gebeurd was. De Duitsers toch hadden de afsluitdijk niet over kunnen komen, maar daar is de opperbevelhebber niet op ingegaan.
Mijn houding in deze is door de Regering ook gebillijkt. De vlagofficieren hebben allemaal, nadat de Regering in Nederland terugkwam, van de Minister een order gekregen om een verslag te maken van wat wij in de oorlogstijd gedaan hadden en ook daarna. Het gevolg daarvan is geweest, dat de Minister mij medegedeeld heeft, dat de Minister zeer tevreden was over mijn gevoerd beleid en daarom heeft men mij weer gevraagd om weer een functie in Londen te aanvaarden. Toen ben ik directeur van de luchtstrijdkrachten geworden.

9003. De **Voorzitter:** Na de oorlog?

A. Ja. Daar ben ik gebleven tot Maart 1946. Toen heb ik gevraagd om afgelost te worden, ik was toen 64 jaar. Het werd nu langzamerhand tijd om afgelost te worden.

9004. De **Voorzitter:** Toen u dat artikel van de heer *Furstner* las, vond u dat een zekere teleurstelling?

A. Kijkt u eens. Mag ik eens eerlijk tegen u spreken? Ik heb het gevoel gehad, dat is misschien kinderlijk, maar de gehele oorlogstijd heb ik het gevoel gehad, als de Regering in Nederland terugkomt, dan zal je zeker een mededeling krijgen, dat men dit toch wel zeer geapprecieerd heeft, die quaestie van de schepen. Dit is niet gebeurd. Toen de Regering hier terugkwam, zijn wij behandeld, laat ik zo maar zeggen, alsof wij allemaal in staat van beschuldiging stonden. Ik heb mij ten slotte met de grootste moeite aan de admiraal *Furstner* moeten opdringen om aan hem en aan de Minister van Marine een nota te geven over de quaestie van het gegeven erewoord, omdat ik daarvoor, wat het gehele personeel betrof, de morele verantwoordelijkheid wenste te dragen. Maar verder nam niemand enige notitie van ons.
Admiraal *Furstner* heeft ook nooit enige notitie van mij genomen. Daarom heb ik mij op een goed ogenblik tot de admiraal *Furstner* gewend en heb over deze zaak gesproken. Daarop heeft de admiraal *Furstner* een radiorede gehouden, waarin hij een zin gebruikt heeft met dat mooie woord van „de trouwe medewerker, die op het juiste ogenblik de schepen weggestuurd had", doch verder is hij altijd doorgegaan zijn lezing te geven, zoals hij tijdens de oorlog gedaan heeft. In Londen is een boek verschenen „Nederlands zeemacht in oorlogstijd" van de hand van de heer *Kroese* met een voorwoord van *Furstner* en daarin staat met zoveel woorden, dat de admiraal *Furstner* vóór zijn vertrek uit Holland het vertrek van de oorlogsschepen geregeld had. En dat heeft mij, laat ik het u eerlijk zeggen, verschrikkelijk hoog gezeten. En dat zit het nog.

De **Voorzitter:** Zegt u dit laatste nog eens. Dat staat in een boek, dat....

A. Dat ik hier bij mij heb. Dit boek heeft voor het eerst een officier, die uit Engeland kwam, mij uit belangstelling ter hand gesteld. Ik geef u eerst even de titel op „Neêrlands zeemacht in oorlog", geschreven door kapitein-luitenant ter zee *Kroese* met een voorwoord van de luitenant-admiraal *Furstner,* Minister van Marine. Daar staat in: „Toen het hem duidelijk werd, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht het moeilijke besluit tot capituleren zou moeten nemen, trof de bevelhebber der zeestrijdkrachten vice-admiraal *J. Th. Furstner* maatregelen om te voorkomen, dat de overgebleven schepen en vliegtuigen van de Koninklijke Marine in deze val werden mede gesleept". Dat wil dus zeggen, dat hij gezorgd heeft, dat de vloot wegkwam, zo leest iedereen het, nietwaar, dit boek heeft iedereen gelezen. En daar wordt met geen stom woord over gerept, dat iemand anders na zijn vertrek het gedaan heeft.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat wordt dan nu openbaar door deze enquête.

A. Ik hoop het. Ik moet u eerlijk zeggen, het heeft mij verschrikkelijk hoog gezeten.

9005. De **Voorzitter:** Voor het wegzenden van de rest van de schepen had u natuurlijk ook tegenover de Duitsers de verantwoordelijkheid te dragen. Het is nu allemaal wel heel aardig afgelopen, maar....

A. Ik had de verantwoordelijkheid en niemand anders. Laat ik het u zo zeggen. Ik heb zo dikwijls gezegd: stel je voor, dat ik het niet gedaan had; wat was er dan met mij gebeurd als de Regering teruggekomen was? Dan zat ik nu in de gevangenis. En nu ik het wèl gedaan heb, nu heeft een ander het gedaan. Het was mijn plicht om dit te doen. En als ik het niet gedaan had, dan had ik voor het bijzonder gerechtshof gestaan of voor de raad van cassatie of wat ook en dan was ik veroordeeld wegens schandelijk plichtsverzuim. Maar nu heb ik het niet gedaan.

De **Voorzitter:** Ik ben voor wat mij betreft, aan het einde van de behandeling van dit punt. Indien u zelf nog iets hebt, wat u meent, dat in dit verband naar voren moet worden gebracht, dan wil ik u daartoe gaarne de gelegenheid geven.

A. In dit verband heb ik niets meer te zeggen.

9006. De **Voorzitter:** U acht het zo duidelijk genoeg?

A. Ik geloof, dat het volkomen duidelijk is.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor uw inlichtingen.

A. Mag ik misschien nog een ander punt aanroeren, dat niet hiermede verband houdt, maar misschien wel voor u van belang is? Dat is nl. de quaestie over het vertrek van de Koningin, ik weet niet of u bekend is, wat ik u nader zal vertellen, nl, dat, toen H.M. het land verliet — en dat heeft mij altijd zo gefrappeerd, omdat het een soort van tegenstelling is geweest tussen het vertrek van de Ministers en H.M. —, dat H.M. niet voornemens was naar Engeland te gaan. Ik ben die Maandagochtend om ongeveer 12 uur opgebeld door de commandant van de positie Hoek van Holland. Dat was toen kapitein-luitenant ter zee *van Leeuwen,* later kapitein ter zee *van Leeuwen,* tegenwoordig havenmeester in Rotterdam. Die heeft mij opgebeld en tegen mij gezegd: „Schout-bij-nacht, er is hier een zeer hoge persoonlijkheid op het ogenblik te Hoek van Holland en die wenst naar Breskens te gaan. Kunt u de veiligste route hiervoor opgeven?" De eigenlijke functie, die ik had, was chef van de Marine-Inlichtingendienst en chef van het hoofdbureau zeeverkeer, dat bij de marine bestond en waarin wij aan de koopvaardij alle aanwijzingen gaven. Ik was dus degene, die op de hoogte was van waar alle mijnenvelden lagen en wat de veiligste route moest worden geacht. Ik heb toen aan hem opgegeven wat de veiligste route was en ik heb aan het loodswezen in Vlissingen de order gegeven om twee loodsboten naar de „Wielingen" te zenden om dat vaartuig, als het eventueel kwam, op te vangen.
Dat was Maandagmorgen omstreeks half 12, 12 uur, dat het telefoongesprek plaats had. En daardoor stond het voor mij vast, dat H.M. naar Breskens wou en niet naar Engeland. En daarom was ik zeer verbaasd, toen ik 's avonds hoorde, dat de Koningin in Engeland was.

9007. De **Voorzitter:** Kan dat verzoek uit Hoek van Holland geen betrekking gehad hebben op de Ministers?

A. Neen, de Ministers zijn later vertrokken.

9008. De **Voorzitter:** Als ik goed ingelicht ben, is de Koningin om 9 uur uit den Haag naar Hoek van Holland vertrokken en de Ministers omstreeks het middaguur.

A. Neen, dit sloeg op de Koningin. Er werd gezegd een hoge persoonlijkheid. Daaruit begreep ik onmiddellijk, dat dit H.M. moest zijn. Dus, na vertrek uit Hoek van Holland, is H.M. van gedachte veranderd. In elk geval stond voor mij vast, dat H.M. in Nederland wilde blijven en naar Breskens gaan.

9009. De **Voorzitter:** Er waren voor de Koningin en voor de Ministers Engelse destroyers aangevraagd. Was dit naar uw indruk ook juist? Ik bedoel, beschikten wij op dat moment niet over schepen, om eventueel die overtocht te kunnen volvoeren?

A. Neen, er was hier practisch niets meer. Wij waren in deze mobilisatie, wat de marine betreft, veel slechter uit dan in de oorlog van 1914/18. Als u rekent, waarover wij toen nog in Nederland beschikten, dan was dat oneindig meer dan wat wij nu hadden. Het was nu eenvoudig bijna een onmogelijkheid om de dienst te laten marcheren. Een dienst, die verschrikkelijk veel materieel vergde, was bv. het volgende. De Duitsers hadden ter ontlasting van hun spoorwegverkeer de aardigheid om telkens schepen, dat was bijna dagelijks, uit de Duitse Bocht te sturen naar Hoek van Holland. De lading ging dan verder de rivier op en dan waren zij van hun spoorwegvervoer af, dat natuurlijk al zwaar belast was. En ter voorkoming van incidenten, zoals dat van Bergen, van de vorige oorlog, wilden wij dus altijd een Nederlands oorlogschip daarbij hebben ter voorkoming, dat van de Engelse kant niet het een of ander gebeurde. Dus dat was met het weinige, dat wij hadden, bijna niet vol te houden. Er is zelfs een kanonneerboot, Hr. Ms. „Flores", uit Indië teruggeroepen, terwijl zij deze daar toch ook broodnodig hadden, om hier aan de kust maar iets meer te hebben. Er was verder zo weinig. De vorige mobilisatie hadden wij zoiets van 25 torpedoboten op de kust, thans enkele volkomen verouderde.

9010. De **Voorzitter:** Is het u ook bekend met welke scheepsgelegenheid het Prinselijk gezin op Zondag 12 Mei uit IJmuiden vertrokken is?

A. Dat is ook met een Engelse destroyer vertrokken.

9011. De **Voorzitter:** Hebt u daar mededeling van gekregen? Ik bedoel, weet u dat uit eigen wetenschap?

A. Dat weet ik positief zeker.

9012. De **Voorzitter:** Was deze destroyer er speciaal voor aangevraagd?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Dat was buiten mij om gegaan.

9013. De **Voorzitter:** Die zal wel niet toevallig in IJmuiden gelegen hebben, nietwaar?

A. Neen, geen sprake van. Eén ding weet ik positief zeker, dat misschien ook voor u van belang is, dat wij vóór de oorlog onze marine-attaché uit Londen hebben laten overkomen en die heeft allerlei aanwijzingen gekregen wat er gebeuren moest, als de Duitsers hier binnenvielen. Daar was o.a. bij om te zijner tijd Engelse convoyering te krijgen van de schepen, die bij een eventuele inval het goud van de Nederlandse Bank moesten overbrengen. Dientengevolge was dus die Vrijdagavond, toen dat schip met het goud van de Nederlandse Bank wegging, die Engelse flottille, die haar begeleid heeft, voor IJmuiden. En daarmede is de „Heemskerck", die zich toen in aanbouw bevond, ook weggegaan.

9014. De **Voorzitter:** Het goud van De Nederlandsche Bank is, meen ik, met 2 schepen van de K.N.S.M. weggevoerd.

A. En van te voren was daar destroyer-geleide voor aangewezen.

9015. De **Voorzitter:** Ja, maar dat waren dus andere destroyers.

A. Neen.

9016. De **Voorzitter:** Er is uitdrukkelijk gevraagd om enige destroyers naar de Hoek van Holland te zenden?

A. Ik ben er zelf niet bij geweest, ik kan het u dus niet onder ede zeggen.

9017. De **Voorzitter:** Hebt u nog een ander punt, dat u meent, dat van belang is en dat met het vertrek van de Regering samenhangt?

A. Ja. Maar dat is hetgeen ik toen mee heb gemaakt op die Maandagochtend en dat ik u reeds medegedeeld heb.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor uw inlichtingen en sluit ik hiermede het verhoor.

F. J. HEERIS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, Griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JOHANNES THEODORUS FURSTNER,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Marine.

Hij legt de eed af als getuige.

9063. De **Voorzitter:** Wij hebben uit de stukken gezien, dat u op de 14de Mei in de middaguren, meen ik, vertrokken is naar Engeland. Kunt u mededelen, hoe zich dat toegedragen heeft, wat de aanleiding er toe is geweest en wat de onmiddellijk daaraan voorafgaande gebeurtenissen zijn geweest?

A. Gedurende die oorlogsdagen zaten wij op het Stafkwartier in de Scheveningse Bosjes aan de Badhuisweg. Wij werden over het algemeen heel slecht op de hoogte gehouden van de gang van zaken op het hoofdkwartier, daar was natuurlijk ook een reden voor, nl. de onbetrouwbaarheid van de telefoon. Iedereen was bang voor afluisteren in die dagen. Bovendien was het gaan naar het hoofdkwartier enigszins lastig, dan werd men 13, 14 keer aangehouden op straat.

9064. De **Voorzitter:** Had u te klagen over de coördinatie?

A. Ja, heel erg.

9065. De **Voorzitter:** Er waren verschillende onderdelen van de zeestrijdkrachten, die aan de krijgsverrichtingen deelnamen. Er moest dus een zekere coördinatie met het algemeen hoofdkwartier bestaan om die strijdkrachten op de goede plaats te kunnen zetten?

A. Die zijn toegevoegd aan de plaatselijke commandanten. Aan de commandant te Willemsoord en de commandanten IJmuiden, Hoek van Holland en de commandant Zeeland en die commandanten stonden rechtstreeks onder de opperbevelhebber ook en die kregen van de opperbevelhebber rechtstreeks bevelen.

9066. De **Voorzitter:** Dus met andere woorden, nadat ze toegevoegd waren, had u daar niet direct mee te maken?

A. Nu, niet direct mee te maken, is wat sterk gezegd, maar ik zal maar zeggen, ze werkten operationeel op eigen houtje, daar kwam het zo'n beetje op neer. Alleen bij noodzaak, zoals toen Rotterdam plots gevechtsterrein werd, greep ik in.

9067. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom: de positie van de bevelhebber der zeestrijdkrachten, wat u ook was, was dus eigenlijk een beetje geïsoleerd geworden, als ik het goed begrijp?

A. Ik had een tweeledige functie. Ik was chef van de Marinestaf en als zodanig hoofd van de afdeling marine van het generale hoofdkwartier. Toen is in 1938 onder Minister *van Dijk* afgekomen een Koninklijk besluit, waarbij ingesteld werd een bevelhebberschap der zeestrijdkrachten, dat was naar aanleiding van het feit, dat de generaal *Reynders* opperbevelhebber zou worden, dus bij de eerste mobilisatiemaatregelen ongeveer. Ik ben toen naar de heer *van Dijk* toe gegaan en heb gezegd, het is toch wel een beetje vreemd, dat b.v. de „Sumatra", die met jong volk in de Noordzee vaart en de „Kinsbergen", die met onderzeeboten op weg gaat naar het Panamakanaal, dat die schepen allemaal komen onder generaal *Reynders*. Bovendien was er een principiële wijziging gekomen in de doelstelling van de marine, omdat de heer *van Dijk*, na een oefening op de kaart op de krijgsschool bijgewoond te hebben, tot de overtuiging was gekomen, dat behalve dan het in Holland deelnemen aan de verdediging te land, wat voordien eigenlijk onze enige doelstelling was, — ik spreek nu van 10 jaar geleden —, er nu bij kwam de noodzakelijkheid van de bescherming van de koopvaardij, dus beveiliging van de verbindingswegen ter zee, althans tussen het Kanaal en Nederland. Ik heb, als chef marinestaf, een nota geschreven, die later nog door de Duitsers gepubliceerd is in 1941, betogende, dat bij de situatie, zoals zij lag, Nederland waarschijnlijk aan de zijde van Engeland in een eventuele oorlog zou staan, dat dus de Engelse zeemacht ongetwijfeld zou zorgen voor het oceaanverkeer, maar dat voor de instandhouding van de zeeverbindingen met Nederland zelf het noodzakelijk zou zijn een deel van de verdediging ter zee, dus van de handelsverbindingen, te doen uitvoeren door de Nederlandse zeemacht. Dat heeft de heer *van Dijk* toen goedgevonden, die heeft het ook vastgelegd en daar is uit geboren dat Koninklijk besluit, waarbij aan, met name genoemd, de vice-admiraal *Furstner* werd opgedragen het bevelhebberschap van de zeestrijdkrachten, waarbij hij als zodanig rechtstreeks ondergeschikt was aan de Regering in haar geheel, dus dezelfde terminologie werd gebruikt als bij de opperbevelhebber ten aanzien van diens verantwoordelijkheid. Ik had dus nu een dubbele functie, zowel chef van de marinestaf, hoofd van de afdeling zeemacht van het algemeen hoofdkwartier en daarnaast, in dezelfde persoon verenigd, bevelhebber der zeestrijdkrachten, voor alle zeestrijdkrachten, die niet, zo stond het in het Koninklijk besluit, ter beschikking gesteld werden van de opperbevelhebber van land- en zeemacht voor de verdediging te land. De opperbevelhebber van land- en zeemacht kreeg de weinig diepgaande schepen, die daarvoor geschikt waren, kanonneerboten en dergelijke, maar de kruisers, jagers en onderzeeboten, vooral de onderzeeboten, — wat moesten onderzeeboten per slot van rekening op de binnenwateren doen — die schepen werden onmiddellijk door mij alleen gedirigeerd.

9068. De **Voorzitter:** Maar, dan vraag ik mij af, in hoeverre de terminologie opperbevelhebber van land- en zeemacht nog betekenis had?

A. Zo was toen natuurlijk ook in het begin de redenering van de heer *van Dijk*. Hij zei: „Het is nu eenmaal zo in Nederland, de marine staat nu eenmaal onder het leger en we hebben nu eenmaal die opperbevelhebber van land- en zeemacht." M.i. impliceerde dat helemaal niet, dat er niet een gedeelte voor werk buitengaats werd afgezonderd. De opperbevelhebber van land- en zeemacht had dus een gedeelte van de zeemacht onder zich, dat waren kleinere scheepjes, met minder diepgang, voor de bewaking van de Scheldemonden en b.v. de „Johan Maurits", die zo goed werk gedaan heeft op het IJsselmeer, of eigenlijk aan de buitenkant van de dijk; die scheepjes voor plaatselijke verdediging stonden dus allemaal onder de commandanten in de plaatselijke stellingen. De commandant van de stelling Den Helder b.v., dat was ten slotte een zeeofficier, stond ook als commandant van de stelling Den Helder rechtstreeks onder het grote hoofdkwartier landmacht. Maar verder opereerde deze vlagofficier met deze oorlogsschepen natuurlijk op eigen gelegenheid, daar ging de opperbevelhebber van land- en zeemacht ook nooit op in. Dat liep niet zo gek, van ons standpunt gezien, maar een heel andere quaestie was, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht mij veel beter op de hoogte had kunnen houden van de tegenslagen, die er waren aan de kant van de landmacht. Dat is heel slecht geweest. Het lag natuurlijk ook aan de moeilijkheden van de verwarde situatie, men heeft het daar natuurlijk ook buitengewoon zwaar gehad in die dagen, maar ik ben er eens heen geweest, dat ik alleen ontvangen kon worden door de heer *van Voorst*, de chef staf, omdat de generaal er niet was of niet te spreken was. Verder hadden we telefonische verbinding, maar de telefoon was in die dagen ook onbetrouwbaar.

Men moest oppassen, dat men niet afgeluisterd werd. Bij de marine hadden we van te voren gezorgd, reeds in 1939, voor telex-verbindingen onder de grond naar Nieuwediep, naar IJmuiden, naar Hoek van Holland en naar Vlissingen. Die verbindingen waren safe. Er waren vele dingen, waarin wij safer waren dan de rest, want we hadden ook een machinaal geheimschrift, terwijl Buitenlandse Zaken nog met een rekencode werkte. Maar, in ieder geval, ik had dus verbinding met de „outlying-posts" van de marine en weinig verbinding met de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

9069. De **Voorzitter:** Maar vóór uw vertrek hebt u, als ik goed ben ingelicht, wel een bespreking met de opperbevelhebber gehad?

A. Ja, een zeer onbevredigende bespreking.

9070. De **Voorzitter:** Wilt u daar iets meer over vertellen?

A. Het was de avond vóór het vertrek, dat was dus de 13de 's avonds. Eigenlijk ben ik toen eerst gewaarschuwd, dat er werkelijk ernstige zaken aan de hand waren. We hadden natuurlijk over de radio gehoord van de Moerdijk, we hadden van parachutisten gehoord, maar daar werd toen nogal optimistisch over gesproken vanwege het 1ste legerkorps, dat in Holland stond. Die jonge soldaten deden uitstekend werk. Per slot van rekening was de stemming in het stafkwartier van de marine eigenlijk niet zo pessimistisch, omdat wij berichten kregen over de telex van Den Helder en van IJmuiden en van Vlissingen, maar vooral Den Helder....

De **Voorzitter:** Omdat daar niets gebeurd is.

A. Jawel, daar is een heleboel gebeurd.

De **Voorzitter:** Ik bedoel, daar zijn de Duitsers niet gekomen.

A. De stelling Den Helder omvatte ook de Afsluitdijk, dus er waren heftige gevechten aan de kant van Wons, zo heette de stelling, die daarvóór lag. En Kornwerderzand was bezet door mensen van de marine, daar waren gewone stokers bij, die nauwelijks konden schieten, en er waren wat landmachttroepen, zoveelste rangs landmachttroepen. Maar de berichten van de strijd daar waren allemaal buitengewoon gunstig, daar werden de Duitsers volkomen teruggeslagen, daar heeft de „Johan Maurits" toen op 18 000 m de Duitse batterijen weggeblazen van de dijk, waar zij opgesteld werden om Kornwerderzand te gaan bombarderen; in ieder geval men was in het noorden optimistisch. Uit Vlissingen kwamen de berichten van het passeren van het legerkorps Giraud, dat was het gemotoriseerde Franse leger, dat daar overgezet is en al op weg was naar Brabant en daar ook tot bij Breda is opgerukt. In ieder geval, er waren practisch geen slechte berichten, totdat er eigenlijk voor het eerst een grote waarschuwing binnenkwam van onze eigen watervliegkampen. Wij hadden nl. de marineluchtvaartdienst al vóór 1939 verspreid over de verschillende meren, binnen de vesting Holland. Wij konden natuurlijk makkelijker geheime hulpvliegkampen inrichten dan de landmacht, omdat wij watervliegtuigen hadden, maar aan de andere kant was dit ook bij ons goed voorbereid. Wij hadden onder andere een hulpvliegkamp op de Loosdrechtse plassen en daar kreeg ik 's avonds het eerste telefoontje van: „Admiraal wat is er loos? Wij zien hier allemaal Nederlandse soldaten koers-west, met weggegooide geweren, enz. enz."

9071. De **Voorzitter:** Dat was blijkbaar het begin van de terugtocht van de Grebbelinie.

A. Waarschijnlijk wel, ja. Hoewel dat vliegkamp natuurlijk een beetje noordelijker ligt. Ik kreeg het gevoel, dat het een beetje een algemene débâcle was. Toen ben ik naar generaal *Winkelman* gegaan, dat was dus 's Maandags, de avond van de 13de. Toen heb ik een gesprek gehad met generaal *Winkelman,* maar wij spraken verschillende talen, misschien is het het beste om het zo uit te drukken. De generaal had het in de eerste plaats over de sterkte van de Duitsers, over de „Kampfsturzflugzeuge" en de enorme hoeveelheid tanks en de onoverwinnelijkheid van Duitsland. Toen, op een gegeven moment, kwam dit: „Als het ergste komt" — iets in die geest, de juiste woorden ben ik vergeten, het is zoveel jaren geleden, maar de quintessens heb ik toen heel goed begrepen, want het was nogal een klap voor mij —: „Als het ergste komt, zal ik aanvragen een integrale capitulatie". Ik zei: „Dat is een mooi woord, maar wat bedoelt u daarmee generaal?" „Ja, als het ergste komt, veronderstellenderwijs gesproken, dan capituleren, ik als opperbevelhebber, het leger onder generaal *van Voorst,* de legercommandant, en de marine met u als hoofd". Ik zei: „Ik begrijp helemaal niet, waar dat voor nodig is en wat de bedoeling daarvan is, want per slot van rekening, als dit stukje van het Koninkrijk verloren gaat, dan is dat natuurlijk ontzettend beroerd, maar per slot van rekening is daarmee de oorlog niet afgelopen; wij hebben toch nog Indië en West-Indië, wij hebben de koopvaardij, wij hebben het grootste deel van de marine al in Engeland zitten". Ik moet hier even zeggen, dat meteen van de eerste dag van Vrijdag af wij al begonnen waren met het evacueren van de „Sumatra", de „Heemskerck", de „Isaac Sweers" en de onderzeeboten en dan nog de grote mijnenlegger „van der Zaan", enfin, alles wat niet dadelijk kon dienen voor hulp aan de landmacht aan de oostzijde van de vesting Holland, hadden wij toen al weggestuurd. Er viel aan het standpunt van de generaal niet te tornen, hij zag dit zo, hij zag eigenlijk de nederlaag en de capitulatie. Ik zei: Generaal, dan geloof ik niet, dat ik mij bij deze opvatting kan neerleggen en ik ben van plan naar Engeland te gaan. Toen is het zo afgelopen, dat hij mij naar de deur bracht — het ging overigens zeer vriendschappelijk — en zei: „Ja, admiraal, ik kan u niet bij uw arm blijven vasthouden, als u weg wilt".

Op het stafkwartier was het een zeer moeilijke beslissing, die ik die nacht had te nemen, per slot van rekening ben je ook nog militair en het was niet zo makkelijk tegen de opvatting van de opperbevelhebber van land- en zeemacht in te gaan. Aan de andere kant was hierbij een steun, kan ik gerust zeggen, dat ik een dubbele functie had, dus dat ik ook als bevelhebber zeestrijdkrachten rechtstreeks onder de Regering stond en als zodanig had ik morele verplichtingen om de marine verder te „managen" en die marine was voor een groot gedeelte al over in Engeland. Toen heb ik dat besproken op het hoofdkwartier, met kolonel *van Tijen,* de sous-chef marinestaf. Ja, dat moet ik ook nog even vertellen, hoe of dat zat. Wij hadden vóór de oorlog een marinestaf met twee sous-chefs, één voor de operationele kant en één voor de materiële kant. De operationele kant had ik meegenomen naar de Badhuisweg en verder had ik meegenomen de schout-bij-nacht *Heeris. Heeris* heb ik in 1938 — hij was toen sinds zes jaar als kolonel gepensionneerd — weer in dienst genomen als „dug-out" — zo noemen ze in Engeland de ambtelijk overledenen, die weer opgegraven worden onder oorlogsomstandigheden —. *Heeris* had ik doen benoemen tot chef van het „Bureau Zeeverkeer". Naar aanleiding van de verandering in de doelstelling der marine van dr. *van Dijk* moest er natuurlijk nu een apart bureau met eigen competentie zijn, dat het zeeverkeer regelde. Het grote voordeel was, ten eerste, dat *Heeris* een zeer bekwaam officier was, maar ook, dat hij de broer was van de secretaris van de Redersvereniging en dus heel makkelijk contact met de scheepvaartkringen had. *Heeris* was dus chef van het Bureau Zeeverkeer op het marinehoofdkwartier. Na de allereerste nacht van de overval rapporteerde *Heeris* mij, dat hij zijn vrouw 's nachts niet alleen kon laten in verband met de hoogst nerveuze toestand bij hem thuis. In de nacht van 13 op 14 Mei was daarom alleen de kolonel *van Tijen,* die sous-chef marinestaf was voor operaties, op het hoofdkwartier. Toen hebben wij de zaak overwogen. De eerste impuls bij mij was: als een hoogste chef zegt: blijf maar, dan is er in normale tijden niet zo erg veel meer te praten, maar aan de andere kant, de tijden waren niet normaal en er was de verplichting van het bevelhebberschap der zeestrijdkrachten en van het werkelijke landsbelang, zoals ik het zag.

9072. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, is het onderhoud met de generaal *Winkelman* niet zo verlopen, dat hij een positief bevel gegeven heeft?

A. O, neen.

9073. De **Voorzitter:** U zegt het is een gesprek geweest, waarbij hij ten slotte heeft gezegd: „Ik kan u niet blijven vasthouden, als u weg wilt?"

A. Ja. Maar zo eenvoudig was de verhouding ook weer niet. Ik heb in vele opzichten respect voor generaal *Winkelman,* ik geloof, dat hij in vele opzichten een flinke man was. Zijn opvatting was maar niet als quantité négligeable op zij te zetten. Ik heb het gevoel — later heb ik dit, vooral bij die overtocht naar Engeland, toen ik dit voortdurend in mijn hersens omdraaide, overdacht —, dat zijn voornaamste argument was een soort van ouderwetse opvatting van het eervol strekken van de wapens en verder niets doen, wat de tegenpartij ons later kan kwalijk nemen, kan uitleggen als niet eerlijk en openhartig de zaak overgegeven te hebben. Ik geloof, dat dit bij hem voorzat.

9074. De **Voorzitter:** U hebt dus uw positie, dat begon u juist te vertellen, wel degelijk goed overwogen op dat moment?

A. O ja. Het was wel een zeer delicaat geval. Je wist niet of je deserteur was, dan wel het landsbelang goed zag, het was helemaal niet zo eenvoudig! Kolonel *van Tijen,* die een zeer rustige en nuchtere man was, die ik ook al jaren kende van de krijgsschool, legde er vooral de nadruk op, dat de mensen in Engeland toch een opperste chef moesten hebben, er moest toch een bevelsapparaat zijn, want — en nu moet ik weer even teruggaan — dat bevelsapparaat hadden wij al voorbereid op de Zaterdag na de invasie. Op 11 Mei heb ik gevraagd te komen op de Badhuisweg schout-bij-nacht *Doorman,* L.C.A.M., dat is de chef materieel, en toen heb ik hem gevraagd: Kijk eens even, wij moeten alles overwegen. Wij dachten toen — dat moet ik er bij zeggen —, dat wij het zouden kunnen houden; wij hadden zoveel gehoord van de Hollandse waterlinie, als wij nu maar tijd krijgen om de inundaties onder water te zetten, dan komt er wel hulp van de geallieerden; dat werd ook enigszins bevestigd door die berichten omtrent generaal *Giraud,* die al langs Vlissingen was komen rollen, en het werd ook bevorderd door de hulp van de Britse Admiralty bij onze verdedigingsmaatregelen op het IJsselmeer. Toen nl. de Duitsers hun hoofd stootten voor het Kornwerderzand, hebben zij geprobeerd om troepen te laden in alle mogelijke vaartuigen aan de Overijsselse wal om over te steken naar Noordholland. Toen kreeg ik natuurlijk een noodkreet van het hoofdkwartier van de landmacht. Wij hadden helemaal geen troepen meer in Noordholland, het zou een débâcle worden, als de Duitsers over het IJsselmeer kwamen, dus moest de marine dit onder alle omstandigheden beletten. Nu hadden wij daar enige scheepjes, de z.g. Zuiderzee-flotille, oude kanonneerboten natuurlijk. Toen heb ik aan de Engelsen gevraagd om zo snel mogelijk kleine scheepjes te zenden en die hebben motor-gunboats gestuurd. Die zijn ook nog op het IJsselmeer gekomen via het Noordzeekanaal, dat werd allemaal zeer vlot afgewerkt. Wij hadden dus het gevoel: als wij het hier nu maar een paar dagen houden, dan redden wij het wel, dan krijgen wij vliegtuigen van Royal-Air-Force en dan zullen wij wel verder kijken. Maar toen op 13 Mei 's avonds kwam eigenlijk de slag op het hoofd, dat de generaal *Winkelman* zei: „Nu ja, de zaak lijkt hopeloos!" Toen heb ik generaal *Winkelman* op 14 Mei 's morgens nog opgebeld. De bedoeling was, dat wij zo lang mogelijk alles van de marinestrijdkrachten, wat aan generaal *Winkelman* was toegevoegd voor de verdediging te land, in Holland zouden laten, zodat hij niet te klagen zou hebben, dat de marine was weggelopen. Alles echter wat niet of niet meer kon deelnemen aan die verdediging te land moest zo gauw mogelijk naar de Engelse havens worden gedirigeerd. Ik belde hem 's morgens om een uur of acht op, omdat dat de tijd was, dat de nachtberichten binnen konden zijn. Ik kreeg hem toen zelf aan de telefoon en het eerste wat hij zei, zo'n beetje met een sneer, was: „O, admiraal, ik dacht, dat u al weggelopen was". Ik antwoordde: „Generaal, laten wij daar nu niet weer over gaan praten, wij worden het hier toch niet over eens, ik wilde alleen weten, hoe is de toestand sedert gisteravond, want ik wil absoluut zeker zijn, dat het hopeloos is". Ik had het gevoel, als wij weggaan en wij blijken later het landfront te houden, dan zegt iedereen: de marine heeft het afgelegd. De generaal antwoordde: „Ja, de toestand is heel, heel slecht". Toen zei ik: „Nu generaal, dan zal dit wel het laatste zijn wat u van mij hoort, denk ik". Ik heb toen order gegeven om de Z 5 vóór Scheveningen te laten komen, over de telex. De Z 5 is niet gekomen, daar was blijkbaar ook bij de marine in Den Helder een kink in de kabel. O ja, zoëven was ik nog bezig aan de voorbereiding van de evacuatie. Nu moet ik dat even duidelijk maken. Op Zaterdagavond 11 Mei heb ik de schout-bij-nacht *Doorman* laten komen om te overleggen, wat ons te doen stond, als het mis zou lopen. De conclusie was: natuurlijk, dan moeten wij weg. Ik zeide hem iets in deze geest: „Ik ga en het zou goed zijn als jij voor materieel meeging". Hij weigerde. Nu was dit mogelijk door de indeling der bevoegdheden, hij was schout-bij-nacht en ik was vice-admiraal, maar de organisatie op het Departement van Marine was zo, dat de afdeling materieel volkomen gelijkwaardig naast de marinestaf stond, rechtstreeks onder de Minister. Dus ik zal maar zeggen de commando-bevoegdheid over de schepen in aanbouw b.v. was uitsluitend voorbehouden aan de chef materieel, daar had de chef marinestaf in zoverre niets over te zeggen. Dat was juist een van de vele wrijvingspunten, die er vóór 1940 altijd waren. In die periode van 1937 en 1938 wilde ik „speed up", ik wilde voortmaken met het opbouwwerk en dan had ik nogal eens ruzie met de chef materieel, die er zelfs bezwaar tegen maakte, dat de chef marinestaf naar de werven van aanbouw ging om de stand van het werk te bekijken. Hoe het ook zij, schout-bij-nacht *Doorman* wilde niet mee. Hij gaf op, dat hij nog zoveel af te wikkelen had, dat hij moest zorgen voor alle mogelijke supplies en zo, die nog door gingen, maar dat hij wel bereid was om vast aan te wijzen de officieren van materieel, die mee zouden gaan om in Engeland een compleet, zij het klein, bestuursapparaat te vormen. Wij waren vóór 1940 alleen marinestaf, dus ik moest van *Doorman* hebben mensen, die b.v. op het gebied van brandstoffen op de hoogte waren, en mensen van de machinekant. Die materieel-officieren zijn Zaterdag 11 Mei al aangewezen. Dus die stonden klaar, toen ik per slot van rekening op die laatste dag 14 Mei om 8 uur 's morgens de beslissing nam. Ik dacht toen met voldoende zekerheid te kunnen voorzien, dat het aan de landkant zou mislopen. Toen zijn al de aangewezen mensen bij ons op de Badhuisweg gekomen en zijn wij geëmbarqueerd in Scheveningen. Doordat de Z 5 niet kwam....

9075. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat was de Z-5?

A. De Z-5 is een torpedoboot. De torpedoboot, die ook in Rotterdam gevochten heeft met de „van Galen" en met de „51", maar die moest van Rotterdam terug om weer munitie te halen in Nieuwediep, dus die lag in Nieuwediep. Wij zijn geëmbarqueerd op de „Scheveningen 1", dat was een botter met motorvermogen, geheten de „Johanna" van schipper Hoefnagel, die gevorderd werd door het landstormkorps vaartuigendienst. Ik ben daar aan boord gegaan met een veertiental officieren van de marinestaf en van de afdeling materieel, en met vijf of zes Franse officieren, met hun commandant, de generaal *Mittelhauser.*

9076. De **Voorzitter:** Heeft die overtocht verder geen moeilijkheden meer opgeleverd?

A. Neen. Wij zijn naar Duinkerken gegaan om de generaal af te zetten. Waarom kijkt u zo verwonderd?

9077. De **Voorzitter:** Omdat ik in mijn gedachten had, dat u regelrecht naar Engeland was gegaan.

A. Neen, wij zijn op een mijl of 15 afstand langs de kust gegaan, eerst naar Duinkerken om van daar met een Franse torpedojager overgezet te worden. Dit was practischer, vooral ook om die Fransen weer kwijt te raken. De général d'armée *Mittelhauser* was bestemd geweest voor de liaison tussen Nederland en Frankrijk, in verband met het gemotoriseerde leger, onder *Giraud,* dat in Brabant opereerde.

9078. De **Voorzitter:** Ja, de indruk, die wij er van gekregen hebben, is, dat, toen hij hier gekomen was, hij het gauw bekeken had. Toen zei hij: „Ik moet hier weg."

A. Ze kwamen bij mij, en zeiden: „We kunnen de generaal *Mittelhauser* niet door de Duitsers gevangen laten nemen, hij is Membre du Conseil supérieur de Guerre, wij moeten nu weg, anders komen wij niet meer terug." Toen zei ik: „Ik laat mij ook niet gevangen nemen, onder geen voorwaarde, dus blijf hier of kom morgen om 9 uur terug, dan zullen wij wel zien....." Deze Franse generaal was in zekere zin zeer nuttig toen wij in Duinkerken kwamen. Wij kwamen van een verboden richting, dwars over het mijnenveld, wat nu niet direct zo gevaarlijk was, want het scheepje had haast geen diepgang, het was van hout, dus de magnetische mijnen deden ons niets, alleen acoustische mijnen zouden misschien gevaarlijk kunnen zijn, maar wij werden wel natuurlijk van alle kanten bestormd door Franse motorboten met machineguns. Toen zei ik tegen de generaal: „Zet nu de rode kepi op", zodat hij van verre kenbaar was. De Franse patrouilleboten zagen hun bloedeigen generaal aan boord staan, dus toen werden wij zonder langdurige explicaties binnengeloodst.

9079. De **Voorzitter:** Ik heb hier in „Onderdrukking en Verzet" het artikel, dat u hebt geschreven over de evacuatie van de schepen van de marine naar Engeland. Daarin noemt u de schepen, die u hier al even de revue hebt laten passeren. Maar nu heeft de vice-admiraal *Heeris* hier gisteravond deze aanvulling op gegeven, dat deze schepen nog in twee categorieën moeten worden onderscheiden, d.w.z. de ene categorie waren schepen, die reeds behoorden tot de marine, de andere categorie bestond echter uit schepen, die nog niet overgedragen waren aan de marine, die in aanbouw waren, waarvan de aanbouw nog niet volledig voltooid was. Hij heeft als zodanig genoemd de „Heemskerck", de „Isaac Sweers" en de onderzeeërs met de hoge nummers.

A. Ja.

9080. De **Voorzitter:** Dat is juist?

A. Ja zeker. De onderzeeboten heb ik zelfs nog met mensen van het stafkwartier weg laten brengen, omdat zij nog niet bemand waren.

De luitenant ter zee 1ste klasse *Koudijs* o.a., dienende bij mij op het stafkwartier, heb ik toen naar Rotterdam gestuurd om van de O 21 of O 22 het commando te nemen met aanvulling van de mensen, die er al waren en die oorspronkelijk stonden onder schout-bij-nacht *Doorman*. Juist door die bespreking van Zaterdag ging dit allemaal vlot en *Koudijs* heeft daar het commando op zich genomen en die boot uitgebracht uit de Waterweg. Ik herinner me nog goed: die nacht, ik denk om een uur of één, werd ik opgebeld uit ik denk Vlaardingen of Schiedam, toen was *Koudijs* aan de telefoon en die zei: „Het ligt hier vol met magnetische mijnen, dat weet u toch?" Ik zei: „Ja, dat weet ik." „Mag ik u alleen vragen, moet die boot er uit coûte que coûte of naar inzicht van de betrokken commandant?" Toen zei ik: „Coûte que coûte, dat is het antwoord en zo gauw mogelijk, zorg, dat je wegkomt." En hij is er toen uitgekomen. Het was niet leuk. De loodsboot, die er vlak voorging, is gekelderd met het goud, maar dat is later weer teruggevonden.

9081. De **Voorzitter:** Ja, dat was in die zelfde tijd. Dat was dat goud, dat in Rotterdam lag. Hebt u, toen u wegging, uw commando overgedragen aan vice-admiraal *Heeris*?

A. Ja. Hij was de tweede vlag-officier, dus in zoverre was hij de meestaangewezen persoon. Kolonel *van Tijen* was eigenlijk meer mijn operationele man.

9082. De **Voorziter:** Is kolonel *van Tijen* niet meegegaan?

A. Neen. U moet het werkelijk zien in het licht van de periode, waarin dit gebeurt; er waren een heleboel mensen, die natuurlijk niet wisten, hoe die Duitsers zouden optreden en ook helemaal niet dachten, dat de Duitsers zouden optreden als zij gedaan hebben. Men had het gevoel: nu ja, enfin, als het dan niet langer kan, dan leggen wij de wapens neer. De Duitsers zijn geen barbaren. Wij hebben niets gedaan, dat onwaardig of slecht is. Zij zullen mij gevangen nemen. Dan vallen wij onder de bepalingen van het Internationale Recht. Dat gevoel was er bij velen. Dat wordt wel eens vergeten in later tijd, maar het was helemaal niet zo, dat iedereen inzag, dat het was, zoals het later bleek te zijn.

9083. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u het commando overgedragen? Des ochtends? Of is dat al de vorige avond gebeurd?

A. Neen, in de ochtend, na dat telefoongesprek van 8 uur met generaal *Winkelman*, om negen uur, of neen, wat later nog, want ik kwam om ongeveer 11 uur in de Scheveningse vissershaven. Toen hebben wij gewacht op de Z 5, die uit Nieuwediep moest komen. Die motorbotter is, toen het water laag werd, er eerst uitgegaan, omdat wij bang waren, dat hij anders vast zou blijven zitten. Om halftwee ben ik met de reddingboot in zee geëmbarqueerd op die botter.

9084. De **Voorzitter:** Hoe is die overdracht precies gegaan? Hebt u daar nog bepaalde instructies bij gegeven? Of is dat vrij informeel gegaan?

A. Neen, u moet zich even de situatie indenken op een zo betrekkelijk klein stafkwartier. Wij hadden er al zoveel dagen over gepraat, dat, als het misliep, wij weg zouden gaan, en verder waren er al zoveel schepen weggestuurd, dat iedereen wist wat er gebeurde. Uw vraag slaat natuurlijk op de idee-fixe van schout-bij-nacht *Heeris*. Die heeft zich al die jaren, dat hij onder de Duitsers zat, het idee door zijn hoofd gedraaid: ik heb de marine weggestuurd, zo iets in die geest.

De **Voorzitter:** Daar kom ik nu op. Dat is die controverse.....

A. Het deel van de schout-bij-nacht *Heeris* aan het wegsturen van de marine is geweest, per slot van rekening, het verzenden van het telegram van evacuatie der laatste scheepjes op het juiste moment. Dit apprecieer ik zeer, maar aan de andere kant, als hij het niet gedaan had, had zeker de kolonel *van Tijen* het gedaan of een van de stafofficieren; zelfs zegt de luitenant ter zee *Nuboer*, die een ondergeschikte positie had — hij was luitenant ter zee eerste klasse op de operatieafdeling —, dat hij de overtuiging had, dat dat telegram al klaarlag vóór wij weggingen. Ik weet helemaal niet of ik aan *Heeris* pertinent, zal ik maar zeggen, order gegeven heb: je stuurt de rest weg, die je nog weg kunt sturen. Het was zo natuurlijk, dat was zo vanzelfsprekend, dat ik gaarne wil aannemen, dat ik geen pertinente order gegeven heb.

9085. De **Voorzitter:** Dat was sous-entendu?

A. Daar was al sinds Zaterdagavond lang en breed over gesproken.

9086. De **Voorzitter:** Vice-admiraal *Heeris* zegt, dat is u waarschijnlijk ook al bekend uit de publicatie van prof. *Verzijl* in „Onderdrukking en Verzet" en uit hetgeen u er over hebt gehoord, dat uw publicatie eigenlijk de indruk wekt, alsof de evacuatie van de marine vóór en na de capitulatie het gevolg is van één plan, uitgaande van admiraal *Furstner*, terwijl de stelling van vice-admiraal *Heeris* deze is, dat hij zegt: de evacuatie vóór die tijd is natuurlijk gelast door admiraal *Furstner* als bevelhebber der zeestrijdkrachten, maar de beslissing en het initiatief van wat daar gebeurd is, na de capitulatie, dat is gebeurd door mij na een onderhoud met generaal *Winkelman*.

A. Na de capitulatie is niets meer weggegaan, zover ik weet. Het gaat om die periode van halftwee, toen ik aan boord stapte, tot vijf uur, de capitulatie.

9087. De **Voorzitter:** Dat moet een misverstand zijn. Ik heb met admiraal *Heeris* gisteren doorgenomen het artikel van prof. *Verzijl*, getiteld „De capitulatie". Prof. *Verzijl* schrijft het volgende: „In zijn oorspronkelijke hoedanigheid van opperste militaire bevelhebber moest generaal *Winkelman* reeds in de loop van de 14de Mei het bittere besluit nemen de capitulatie der Nederlandse strijdkrachten in het niet meer te redden gebied aan de overweldiger aan te bieden. Zodra hem dit bekend was geworden" — dus met andere woorden, toen bekend was geworden, dat generaal *Winkelman* het besluit had genomen, dat hij ging capituleren —, „heeft schout-bij-nacht — thans gepensionneerd vice-admiraal — *Heeris*, die de vice-admiraal *Furstner* na diens vertrek naar Engeland in de morgen van 14 Mei als hoofd van de afdeling Zeemacht en chef van de Marinestaf was opgevolgd, na bespreking met de opperbevelhebber, aan de commandanten te Hoek van Holland, IJmuiden en Den Helder order gegeven alle vaarklare oorlogsschepen onmiddellijk te doen vertrekken, met bestemming naar Engeland". Dit heeft admiraal *Heeris* gisteren bevestigd. Ik heb dit doorgenomen met hem en hij zegt: zo is het gegaan.

A. Daarmee ben ik het roerend eens. Maar waar het om gaat: de capitulatie ging om vijf uur in. Het besluit tot capituleren heeft nog enige uren getraineerd, ook al, omdat ze in Rotterdam geen contact konden krijgen of iets dergelijks, maar in ieder geval, *Heeris* heeft zeer te recht, zodra hij wist, dat generaal *Winkelman* ging capituleren, alles nog gedaan, wat nodig was. Maar alles is weggestuurd — dat is juist onze kracht — vóór vijf uur.

9088. De **Voorzitter:** Nu moet er geen misverstand bestaan, wat wij onder capitulatie verstaan. Onder de capitulatie verstaat men in de wandeling het besluit, dat generaal *Winkelman* in de loop van de middag van veertien Mei nam, terwijl men natuurlijk ook, formeel gesproken, kan zeggen, dat de capitulatie de ondertekening is van de capitulatievoorwaarden op de ochtend van de 15de Mei in Rijsoord.

A. Het uur, waarop gezegd wordt: de capitulatie gaat in, dat is, als ik het wel heb, vijf uur geweest.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ongeveer vijf uur.

A. Ik bedoel maar, in zekere zin, wanneer men na de capitulatie die schepen weggestuurd had, was dat illegaal.

9089. De **Voorzitter:** Ik heb de indruk, dat dit op zekere hoogte inderdaad het geval geweest is, omdat aan de uitvoering van dit bevel nog volop gewerkt is na de capitulatie in de zin, zoals wij zojuist bespraken.

A. Ik heb dat ook wel eens gehoord, o.a. van de kolonel *Hellingman*, die in die periode in IJmuiden commandeerde. Hij is toen later bij mij geweest in Londen, een jaar na dit hele geval, omdat hij zich bezwaard voelde nog, dat hij, ik geloof, „de Coen" had laten zinken vóór de haveningang, na vijf uur 's middags. Toen heb ik hem gezegd: „Mijn waarde Heer, er is „a war on", wij zullen ons geen moeilijkheden maken of het er een beetje vóór of een beetje er na gebeurd is, maar dat uur — vijf uur — is voor ons in zekere zin wel een belangrijk tijdstip.

9090. De **Voorzitter:** De grief van de heer *Heeris* is eigenlijk deze, dat hij zegt: Ik heb op dat moment dat besluit moeten nemen, ik heb daar de verantwoordelijkheid van moeten dragen ook tegenover de Duitsers, dat is ten slotte wel losgelopen, maar het had ook anders kunnen zijn, want men had mij daarover misschien ernstige moeilijkheden kunnen veroorzaken, en nu heb ik de verantwoordelijkheid van dit besluit op mij genomen, had ik eventueel de gevolgen daarvan moeten dragen, en toch wordt het thans door admiraal *Furstner* zo

voorgesteld of dit besluit nog een uitvloeisel is van de maatregelen, die hij, admiraal *Furstner*, heeft genomen. Daar komt het eigenlijk op neer. Hij drukte het gisteren, geloof ik, zo uit: „Als ik het niet gedaan had, dan was ik voor de krijgsraad gekomen, en nu ik het wel gedaan heb, heeft een ander het gedaan." Zo drukte hij het uit.

A. Ja, maar als je je plicht doet en uitvoert wat van je verlangd wordt, is dat altijd wel een beetje het geval, per slot van rekening. Zoals de zaak gelopen is, was het je kunt wel zeggen van Vrijdagavond al, want toen is de „Sumatra" al weggestuurd, maar zeker van Zaterdagavond, één doorgezette handeling van het wegsturen.

Ten aanzien van de grote mijnenlegger „van der Zaan" ook, die uitgegaan is op de 13de 's morgens, was dat allemaal zeer duidelijk één doorgezette handeling en iedereen wist het. Ik vind het zielig, *Heeris* heeft mij ook, na mijn terugkomst, zijn visie gegeven. Ik heb nog nooit een man van 60 jaar zien huilen, maar toen was hij zo ontzaglijk geëmotionneerd! Ik kan het mij ook wel een beetje voorstellen en ik geef hem ook alle eer — ik heb het ook geprobeerd in dat stukje —, alle eer voor het kiezen van het ogenblik van wegzenden van het telegram. *Heeris*' verdienste komt er eigenlijk op neer, dat hij bij de uitvoering er om gedacht heeft om het jonge personeel, dat nog losliep, met de kleine scheepjes weg te sturen; daar moet hij, bij wijze van spreken, alle eer voor hebben, maar als hij het niet gedaan had, dan was hij voor de krijgsraad gekomen. Zo duidelijk was het voor iedereen wat gebeuren moest. Zo lag de situatie.

9091. De **Voorzitter:** In uw artikel vertelt u op blz. 260 wat ik zoëven heb aangehaald van die schepen, die op de 11de, 12de en de 13de Mei zijn weggestuurd; dan zegt u verder, dat u op de 14de Mei zelf vertrokken bent en dan gaat u even verder als volgt door: „Enkele uren vóór de onvermijdelijke capitulatie van het Nederlandse leger van kracht werd, verlieten ook de kleinere marinevaartuigen, die tot het laatst aan het leger steun waren blijven verlenen, de vaderlandse wateren". Nu is, als ik het goed aanvoel, de grief van admiraal *Heeris,* dat hier niet gememoreerd is, dat de verantwoordelijkheid voor het vertrek van de schepen na de capitulatie berust heeft bij hem. In uw artikel staat het eigenlijk vermeld als een voortzetting van wat er te voren reeds was gebeurd en verder staat daarin: „Enkele uren vóór de onvermijdelijke capitulatie", wat ook nog uitgelegd zou kunnen worden in deze zin, dat de schepen al op weg waren vóór het besluit van de generaal *Winkelman,* en dat is positief niet juist, nietwaar?

A. Dat wilde ik ook helemaal niet; het is precies gegaan, zoals ik het wou; ik was juist bang, dat de schepen, die hulp gaven aan de landmacht, te gauw weggestuurd zouden worden.

9092. De **Voorzitter:** Neen, maar dat staat hier niet. Hier staat: „Enkele uren vóór de onvermijdelijke capitulatie van het Nederlandse leger van kracht werd, verlieten ook de kleinere marinevaartuigen, die tot het laatst aan het leger steun waren blijven verlenen, de vaderlandse wateren". Als dit zo uitgelegd moet worden, dat u daarmee bedoelt, enkele uren vóór de ondertekening te Rijsoord, dan is het natuurlijk juist, maar als u er mee bedoelt: het besluit tot capitulatie, dan is het niet juist, want het is gebeurd na het besluit tot capitulatie.

A. Neen. Maar wat ik bedoeld heb, is ook niet Rijsoord, want ik wist niet wanneer Rijsoord precies geweest is, ik heb bedoeld het tijdstip van vijf uur, en misschien zijn er enkele handelingen gebeurd tien minuten over vijf of kwart over vijf of iets dergelijks, maar in het algemeen zijn vóór vijf uur, vóór het ingaan van de capitulatie — het enige uur, waarmee wij te maken hebben —, de schepen weggeweest. Dus was het volkomen rechtmatig, dat zij de oorlog voortzetten en het was uitgesloten, dat er tegen families en achterblijvenden van de opvarenden maatregelen genomen zouden kunnen worden, tenzij natuurlijk volkomen in strijd met alle oorlogsrecht. Dat was de bedoeling. Wachten tot het werkelijk absoluut mis is en dan weg vóórdat de capitulatie ingaat.

9093. De **Voorzitter:** Een andere zaak, waar admiraal *Heeris* bezwaar tegen heeft, is de vermelding in het boek „Neerlands zeemacht in oorlogstijd" van de luitenant ter zee 1ste klasse *A. Kroese,* die op blz. 22 zegt: „Op 14 Mei 1940 maakte de ongunstige militaire toestand op het landfront capitulatie onvermijdelijk. Toen het hem duidelijk werd, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht het moeilijke besluit tot capituleren zou moeten nemen, trof de bevelhebber der zeestrijdkrachten, vice-admiraal *J. Th. Furstner,* maatregelen om te voorkomen, dat de overgebleven schepen en vliegtuigen van de Koninklijke Marine in deze val werden meegesleept" Admiraal *Heeris* zegt hiertegenover: „Deze maatregelen heb ik getroffen". U bent natuurlijk niet verantwoordelijk voor wat de heer *Kroese* geschreven heeft in zijn in 1941 in Londen verschenen boek.

A. Heb ik daar niet een voorwoord in geschreven?

De **Voorzitter:** Inderdaad hebt u er een voorwoord in geschreven.

A. Het is misschien wat summier uitgedrukt, maar het geeft de gang van zaken wel weer. Men gaat toch niet allerlei uitvoeringsdetails naar voren brengen in een dergelijk boek, dat in London is uitgekomen.

9094. De **Voorzitter:** Toch kan ik mij wel enigszins verplaatsen in de gedachtengang van admiraal *Heeris.* Deze heeft natuurlijk op dat moment de verantwoordelijkheid van dit besluit zwaar gevoeld en vermoedelijk ook voor zich zelf duidelijk overwogen, wat de consequenties er van konden zijn, en in dat licht kan ik mij voorstellen, dat de voorstelling van zaken, die hier gegeven is, hem min of meer gegriefd heeft.

A. Nu heb ik dit met hem uitgepraat, of ik dacht, dat het uitgepraat was. Dit raakt hij echter niet meer kwijt, natuurlijk, als dat zo ronddraait in je hersens, en dan na vijf of zes jaar! Ik kan mij dat levendig voorstellen, zoals ik zeg, de man huilde tranen met tuiten, toen ik op een gegeven moment zei: „Maar *Heeris,* wees nu toch redelijk, we waren er toch allang mee begonnen". „Ja, maar....."

9095. De **Voorzitter:** Thans zou ik u nog het volgende willen vragen: In het artikel van prof. *Verzijl* over de capitulatie komt ook nog deze zin voor: „De op het IJsselmeer aanwezige Nederlandse oorlogsschepen zijn door de bemanningen tot zinken gebracht." Dat is juist wat hier staat, maar u hebt zo straks gesproken van Engelse motor-gunboats, die ook op het IJsselmeer waren gekomen. Wat is daarmee gebeurd?

A. Die zijn weggekomen, die lopen 36 mijl als het moet.

9096. De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat ik van dit punt kan afstappen en wilde ik u nog een andere vraag stellen. Hebt u nog bemoeienis gehad met het verschaffen van scheepsgelegenheid voor de Koningin en de leden van het Kabinet, of is dit volkomen buiten u omgegaan?

A. Dat is buiten mij omgegaan. Alles werd ontzaglijk geheim behandeld. Ook ons weggaan. Iedereen dacht: er was Duitse luchtpatrouillering langs de kust, die vliegtuigen kwamen steeds over, als het bekend wordt, is de kans verkeken.

9097. De **Voorzitter:** U weet ook niet, wie daarvoor gezorgd heeft?

A. Het militaire huis, natuurlijk, dunkt mij. Was het niet *van Tonningen*? En in IJmuiden lagen ieder ogenblik Engelse jagers, nietwaar. Wij hadden contact met de Admiralty vanaf 10 Mei, dat hadden wij wèl van te voren voorbereid, een rechtstreekse zender, aan onze marine-attaché te Londen, een zeer bepaalde golflengte met een bepaalde code. Maar of in Londen over die zender het verzoek is gekomen om een Engelse jager te zenden, ik geloof het niet. Of dat het mij niet verteld is, dat kan ook wel, onder die omstandigheden.

De **Voorzitter:** Er is wel contact geweest, heb ik gehoord, over het zenden van destroyers ter begeleiding van de twee schepen, die het goud uit Amsterdam weggevoerd hebben. Dat waren twee schepen van de K.N.S.M. Maar hoe het met de scheepsgelegenheid voor de Koninklijke familie precies is gegaan, is ons nog niet helemaal duidelijk.

9098. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maakte het eerst niet een wonderlijke indruk, dat de Koninklijke familie, zowel de Koningin als de Prinses en de kinderen, met Engelse destroyers van hieruit is vertrokken, omdat er toen geen schepen van ons beschikbaar waren?

A. Ja.

9099. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus wanneer de Engelsen niet gekomen waren, hadden zij niet kunnen vertrekken?

A. Maar er waren telkens Engelse schepen hier, ieder ogenblik. Er waren Engelse mariniers geland in Hoek van Holland. Wij hadden toch doorlopend contact met de Engelsen. Ik geloof, dat u dit zo niet kunt stellen. In die omstandigheden was de prestigequaestie, naar mijn gevoel, volkomen ondergeschikt aan de efficiency, waarmee het gedaan kon worden. Ook uit een oogpunt van reddingsmiddelen. Sommige van onze schepen waren gedegaussed — met antimagnetische mijn-kabels voorzien —, maar lang niet alle. De Engelsen waren natuurlijk op volle voet van oorlog, toen al sinds 1939, dus in het algemeen, dat die Engelse schepen de Koninklijke familie gehaald hebben, was de meest practische oplossing, ik zou zelfs zeggen, zoals de situatie toen was, was het beter, dat de Hollandse schepen, die er nog waren, zoveel mogelijk nog deden, wat ze konden. En ze hebben niet van te voren gewaarschuwd. De „Sumatra" hadden zij natuurlijk kunnen nemen op Vrijdagavond, als het vertrek toen al zeker was, maar à la minute wordt zo iets beslist.

9100. De **Voorzitter:** Op de 13de waren er vijf Engelse destroyers in Hoek van Holland. Die hebben de Koningin meegenomen en later het Kabinet. Is het uw indruk, dat er in die dagen nog veel meer Engelse oorlogsschepen hier geweest zijn?

A. Nu, mijn indruk is dat wel.

9101. De **Voorzitter:** Dus die zullen waarschijnlijk wel de mariniers aan boord gehad hebben, waarover u zoëven sprak?

A. Ja, ik denk het wel.

9102. De **Voorzitter:** U zegt nu, dat er elk ogenblik Engelse schepen hier waren. Maar het was toch niet van die aard, dat u op Dinsdagmorgen kans zag om op een Engels schip te komen?

A. Daar had ik helemaal geen neiging toe om een Engels schip te laten komen.

De **Voorzitter:** Neen, ik zei, het was niet zo druk met Engelse schepen, dat u op die ochtend de mogelijkheid zag om op een Engels schip te komen.

A. Neen, maar je kunt niet om 2 uur een schip op een bepaald punt laten komen.

De **Voorzitter:** U begrijpt mij verkeerd. U zegt, er waren voortdurend Engelse schepen hier, en als illustratie noemt u het feit, dat de Engelse mariniers in de Hoek van Holland waren. Ik beweerde niet, dat u geen kans zag om een Engels schip te *laten komen,* ik zei, dat u geen kans zag om op een Engels schip te *komen,* dat er was, dat bedoel ik.

A. Dat heb ik niet geprobeerd. Dan had ik over de Hoek van Holland of over IJmuiden moeten gaan. Dat begint met een autotocht, zoals de situatie toen was, met al de risico's van dien, bovendien, ik zou de Z 5 krijgen, dat was afgesproken 's morgens door de telex. Die order was uitgegaan en er was tot een uur of twaalf geen reden om aan te nemen, dat dit schip niet zou komen, nietwaar.

9103. De **Voorzitter:** En toen dat niet kwam, hebt u de meest voor de hand liggende, of liever de meest dichtbijzijnde weg gekozen?

A. Ja. Ik heb er niet over gedacht om nog een Engelsman uit Hoek van Holland te laten komen in die periode. Zoals de omstandigheden later lagen, zou ik het misschien wel gedaan hebben, toen was er ook weer meer contact met de Engelsen en hadden wij een meer volkomen samenwerking op allerlei gebied, dan besprak je een Engels vliegtuig, als je het nodig had, dat ging toen allemaal best.

9104. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermee gekomen aan het eind van wat ik vanmorgen met u wilde bespreken. Hebt u misschien zelf in het kader van wat wij nu behandeld hebben nog bepaalde punten, die u meent van belang te zijn, om mee te delen? Dan kan dit nu nog gebeuren.

A. Ik ben niet zeker, ziet u, dat de schout-bij-nacht *Heeris* ook al door die moeilijkheden met zijn vrouw — zodanig in het geheel zat als b.v. kolonel *van Tijen* en als de andere officieren van het stafkwartier. Er was b.v. ook een operatie helemaal voorbereid van mijnenleggers uit Den Helder, waar ze per slot van rekening niet veel meer te doen hadden, omdat de mijnversperringen waren gelegd. Alles was afgesloten en de schepen hadden weer nieuwe mijnen geladen. Toen is er dus een operatie uitgewerkt op de staf (bij ons dus), waaraan ik ook zelf meegedaan heb, om een grote mijnversperring te leggen met onze laatste mijnen tussen het lichtschip „Haaks" en de vaste wal, ten einde te beletten, dat daar op een gegeven moment Duitse oorlogsschepen, die wij verwachtten, voor onze kust zouden komen. Dat is toen niet doorgegaan, maar in de operatiebevelen van die mijnenoperatie stond o.a. ook, dat al die mijnenleggers onmiddellijk na het gooien van de mijnen in zee, bij het lichtschip „Haaks", zouden oversteken naar Engeland. Het was zo algemeen bekend, dat wij verder uit Engeland gingen opereren, dat het, enfin, een tikkeltje vreemd aandoet, dat er nu ernstig wordt betwijfeld, door schout-bij-nacht *Heeris* of door wie dan ook, dat dit één doorlopende handeling was.

9105. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus het wegzenden der laatste schepen was naar uw mening eigenlijk de uitvoering van een bevel, dat gegeven was?

De **Voorzitter:** Van een plan, dat er was.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Neen, van een bevel. U had toch bevel gegeven, dat de vloot weg moest gaan wanneer het mis ging. Een gedeelte daarvan, vooral de schepen, die nog niet tot de oorlogsvloot waren overgegaan, zijn toen al eerder gegaan en het gevolg daarvan was, dat, toen u vertrok en men wist, dat er gecapituleerd zou worden, deze order verder werd uitgevoerd en dus die schepen moesten vertrekken.

A. Natuurlijk.

9106. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Volgens u is dit volmaakt vanzelfsprekend.

A. Volmaakt vanzelfsprekend.

9107. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat deze schepen u volgden naar Engeland?

A. Natuurlijk.

9108. De **Voorzitter:** Er zit toch nog een nuance in, en wel deze. U hebt niet een algemeen bevel gegeven, dat de vloot vertrekken moest. U hebt op de 11de, 12de en 13de Mei een aantal incidentele bevelen gegeven, nietwaar?

A. Ja.

9109. De **Voorzitter:** Op een gegeven moment hebt u gezegd: nu moet de „Sumatra" weg en op een volgend moment.....

A. Mag ik even interrumperen. In die omstandigheden zou het natuurlijk wat het moreel betreft helemaal niet goed geweest zijn om een algemene evacuatie te bevelen, dus dat bleef binnenskamers. Dat is de hele quaestie.

9110. De **Voorzitter:** Dus er was geen algemeen bevel gegeven...

A. Neen. Formeel mag men zeggen, de man is weggelopen, zonder formeel bevel achter te laten; maar met zuiver formalisme is geen teamwork mogelijk. En zonder teamwork is geen staf te drijven. Zo was ook de verhouding ten opzichte van Zeeland; ik ben helemaal geen bewonderaar van wat er in Zeeland gebeurd is, maar daar zijn ook schepen weggestuurd en is ook jong personeel van de matrozenopleiding van de „Noord-Brabant" over België weggekomen. Vanzelfsprekend natuurlijk, na al wat voorafging. Ik zou er geen ogenblik over getwijfeld hebben, dat deze voor de hand liggende uitvoering achterwege zou kunnen blijven.

9111. De heer **Koersen:** En de schepen, die nog in aanbouw waren, die nog niet waren afgeleverd, die stonden toch onder bevel van de schout-bij-nacht *Doorman*?

A. Ja.

9112. De heer **Koersen:** Kon hij ook zelf die schepen laten gaan of heeft u daar ook opdracht toe gegeven om die schepen te laten gaan?

A. Dat is na die bespreking van Zaterdag gebeurd. Hij zal de opdracht gegeven hebben; hij zal een telegram gestuurd hebben, denk ik.

9113. De heer **Koersen:** Ja, want ik had toch goed begrepen van u, dat deze schepen niet onder uw zeggenschap vielen?

A. Neen, die vielen niet onder mijn rechtstreeks commando. Het was wel zo gesteld, dat als ik *Koudijs* stuurde van het stafkwartier om die onderzeeboten over te nemen als commandant, dan was dat in deze omstandigheden natuurlijk goed. *Doorman* was het er volkomen mee eens, dat dit zou gebeuren, alleen, hij ging zelf niet mee naar Engeland, wat ik heel jammer vond, want dat was ongetwijfeld een van de allerbekwaamste materieelmensen. En het materieel is zo'n geweldig moeilijke taak geworden in Engeland, omdat hier de materieelpolitiek altijd is geweest: goed en goedkoop, wat heel begrijpelijk is natuurlijk, maar wat betekent, dat onze schepen Zweedse ankerspillen hadden met Zwitserse motoren en Duitse vuurleiding. Allerlei verschillende dingen, waar de Engelsen van zeiden: Ja, hoor eens hier, wij kunnen onze oorlogsindustrie niet om gaan zetten om de Nederlandse marine te helpen aan een enkel van dat bepaalde soort dingen. Verder de olie b.v. Wij gebruikten verschillende soorten brandstofolie en smeerolie. Bepaalde mechanische inrichtingen hadden speciale soorten smeerolie nodig. Dat was allemaal in vredestijd best en onze schepen waren inderdaad uitstekend — dat wil ik hierbij op de voorgrond stellen — en het personeel, dat er mee opgeleid is en dat er mee gewerkt heeft, was in Engeland, bekend goed. Onze torpedomakers waren bepaald beter dan de Engelse torpedomakers. Een beetje „perfectionnisme" zal er vermoedelijk ook wel bij geweest zijn. Maar in ieder geval, de grote moeilijkheid was om onze organisatie zich aan te doen passen aan deze oorlogvoering van, ja, zoals men toen dacht, van misschien een paar weken. Ook de Engelsen zagen toen natuurlijk zeer ernstig de kans op invasie. Een feit, dat ze werkelijk ook van de Engelse kant altijd gereleveerd hebben en hogelijk gewaardeerd hebben, was, dat, terwijl wij de 15de zijn aangekomen, de 22ste de „Flores" en de „Gruno" in de bewakingsgordel van de Thames estuary optraden. De eerste Juni heeft onze marineluchtvaartdienst met onze Fokker-vliegtuigen van de R.A.F. de bewaking overgenomen van de Bristol-Channel, en de Ierse Zee tegen onderzeeboten en de 12de Juni gingen onze eerste onderzeeboten naar de Noorse kust voor het onderscheppen van het ertsvervoer van Narvik naar Emden, wat natuurlijk ook zeer belangrijk was voor de oorlogsindustrie. Wij zijn dus buitengewoon snel gereorganiseerd.

9114. De **Voorzitter:** Mag ik u dan misschien nog een vraag stellen? U bent weggegaan in de middag van de 14de Mei na het onderhoud met generaal *Winkelman*. Toen wist u natuurlijk nog niet, dat de capitulatie op die dag zou komen, want dat besluit van generaal *Winkelman* is door het ultimatum met betrekking tot Rotterdam versneld. Het is in ieder geval eerst later op die dag genomen. Nu was uw overweging om te vertrekken, als ik het goed begrepen heb, dat een deel van de vloot in Engeland lag en dat het nodig was, dat daar een apparaat voor kwam om aan de oorlog deel te nemen. Aan de andere kant lag er nog een gedeelte hier, zij het een niet heel groot gedeelte, want dat bestond uit een twintigtal betrekkelijk kleine vaartuigen. Had u het een en het andere doel niet kunnen bereiken door het zo te arrangeren, dat u op het moment van de capitulatie, die, naar u toch kon begrijpen, binnen zeer korte tijd moest komen, al kon u niet weten, dat dit die zelfde dag reeds het geval zou zijn, vertrokken was met die laatste 20 schepen om het nu zo eens te zeggen. Behoorde dat tot het terrein van de mogelijkheden?

A. Nu, dat geloof ik niet. Wat zou u het voordeel daarvan gevonden hebben?

9115. De **Voorzitter:** Dat u zelf met de laatste schepen was vertrokken, nietwaar, dus dat u bij wijze van spreken tot het laatst.....

A. Die kapitein op de brug?

De **Voorzitter:** Ja.

A. C'est beau mais ce n'est pas la guerre! Er was werk te doen in Engeland.

9116. De **Voorzitter:** U hebt het niet overwogen of althans geen practische mogelijkheid daartoe gezien?

A. Neen, de Z-5, die zou ik gebruikt hebben om vervoerd te worden, maar uitsluitend als vervoermiddel. Maar helemaal geen vlaghijserij en de admiraal gaat met de laatste schepen weg. Er moest gereorganiseerd worden, geen „show" opgevoerd.

9117. De **Voorzitter:** Bovendien, de schepen lagen natuurlijk zeer verspreid, nietwaar?

A. We wisten helemaal niet wáár op een bepaald ogenblik, en je moet zo min mogelijk en alleen bij strikte noodzaak ingrijpen in de operaties van plaatselijke bevelhebbers natuurlijk. U moet niet vergeten, dat het voor *Jolles* een enorme klap was, toen het bericht kwam van wegsturen naar Engeland. Hij had het natuurlijk ook wel een klein beetje kunnen voelen aankomen, doordat de „van der Zaan" de vorige dag al weggestuurd was, met de „Medusa", geloof ik. In ieder geval twee mijnenleggers waren al weg en hij zal het wel een beetje hebben voelen aankomen, dat meer zouden volgen, maar hij was toen, ik mag gerust zeggen, in een soort van overwinningsstemming. Het ging daar best, zij hadden verliezen en zij werden zwaar gebombardeerd, maar men nàm het. Want dat is ook altijd een punt, nietwaar, hoe neemt de bevolking het en hoe neemt het leger het. Ook, hoe nemen de matrozen het, maar dat was allemaal in zekeren zin best. Dus het was eigenlijk een grote desillusie voor hem, toen het bericht kwam, dat het mis zou lopen.

9118. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waar was de heer *Jolles* commandant?

A. In Willemsoord. En schout-bij-nacht *van der Stad* in Zeeland.

9119. De **Voorzitter:** Deze laatste is nog een ogenblik bevelhebber van de troepen in Zeeland geweest?

A. Ja.

9120. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets, wat u meent in dit kader naar voren te moeten brengen?

A. Ja. Eén ding, alleen voor de quaestie van de achtergrond. Ik heb het in de andere commissie al verteld. Het geval van de G-13, waar een gedeelte van de bemanning zich onttrokken heeft van het naar Engeland gaan. Ik heb het toen verteld voor de economische en financiële commissie vooral om even de background van wat er allemaal de laatste dagen gebeurde te laten zien. Over dit geval zult u alles precies kunnen vragen aan *Wessels*, de luitenant ter zee 1ste klasse *Wessels*, die toen commandant was van de G-13. Het geval lag zo, dat toen het per slot van rekening dan om de evacuatie van de laatste schepen ging, de „Johan Maurits", die had liggen schieten bij de Afsluitdijk, door bommen getroffen, gekapseisd en gezonken is. Toen lagen een aantal drenkelingen te water, die opgepikt zijn door de andere scheepjes, die er bij waren. Nu was de G-13 uit Den Helder weggestuurd met een vrij groot aantal (de G-13 is een van het kleinste type torpedoboten, van 150 ton ongeveer) jonge torpedomakers, althans mensen van een of andere opleiding in Nieuwediep. Die reddingspogingen duurden natuurlijk vrij lang en het was middernacht, toen de „Dorus Rijkers", de reddingboot van de Noord-Zuid-Hollandse in het Schulpegat kwam om die drenkelingen over te nemen en naar Nieuwediep te brengen. Toen het scheepje langszij van de G-13 kwam, zijn een aantal van de mensen, die meegenomen waren, juist om te evacueren en die wij zo goed in Engeland hadden kunnen gebruiken, overgesprongen om terug te gaan naar Nieuwediep. Ik bedoel maar, wij moeten ons zeer goed voor ogen houden, dat het helemaal niet allemaal helden waren, die op een gegeven moment nu eens flink gingen vechten aan de overkant. Er heerste veel meer een stemming van: nu ja, enfin, die Duitsers, misschien kun je er wel mee praten! De Engelsen zijn ook niet alles! Dat was ook in de eerste periode in Engeland duidelijk bemerkbaar. Ik hoop, dat u hierop later nog eens terugkomt, want in die eerste tijd was het zeer nodig om de mensen over dat punt heen te helpen, over dat gezichtspunt, waarbij zij eigenlijk vonden, enfin, dat ze „er ingelopen waren".

9121. De **Voorzitter:** Is er later nog iets gebeurd met die mensen, die toen.....

A. Ja, dat hebben we toen onderzocht. *Wessels* kon er betrekkelijk weinig aan doen; de mensen zelf waren weg, die waren bij moeder de vrouw terug, dus daar konden we toen helemaal niet aankomen; of dit na de oorlog nog gebeurd is, weet ik niet. *Wessels* was, naar onze eerste indruk, niet voldoende flink opgetreden. Maar het was stikdonkere nacht, alles black-out, natuurlijk ook die schepen, en pik dan maar eens uit, dat het geen drenkelingen zijn, die op de langszij liggende boot overspringen. Dat was niet zo eenvoudig. Er is wel een proces-verbaal van opgemaakt, in de Londense tijd, waarin dat uitgeplozen wordt. Het ging toen voornamelijk om het vaststellen van schuld eventueel bij *Wessels*. Maar ik heb ten slotte gezegd: dit is geen ding wat je iemand kunt verwijten.

Ik moet ook nog even zeggen, dat we van het begin af aan in Engeland alle radio-uitzendingen mochten en konden opvangen.

D.w.z. *Blokzijl* werd altijd beluisterd en daarna hebben we nog zenders gehad, maar dat was veel later, van de Duitse Wehrmacht in het Nederlands, speciaal dan bestemd voor de Nederlandse landmacht en de marine, die in Engeland voor de Engelsen vochten, op die manier werd het voorgesteld.

9122. De **Voorzitter:** U wilt daarmee zeggen, dat dat een zekere invloed uitoefende, waar u moeilijkheden mee hebt gehad?

A. Neen. Moeilijkheden niet, maar waar je voorzichtig mee moest zijn. Men kan gerust zeggen, wat dat betreft, zijn we „lucky" geweest in vele opzichten. De Grieken hebben een volledige muiterij gehad. De Engelsen hebben met de „Queen Elisabeth" in Ceylon grote personeelsmoeilijkheden gehad. Dat schip heeft men moeten wegsturen. Altijd komen personeelsmoeilijkheden in die omstandigheden, dat is een historisch verschijnsel, dat ik vroeger al bestudeerd had, daar hoeft men helemaal niet van te schrikken, want dat is nu eenmaal zo; langdurige zeeoorlogen eisen ontzaglijk veel van het personeel en „dull"werk per slot van rekening. De zeeoorlog betekent helemaal niet voortdurend vechten, maar het is maanden varen, onderzeeboot-afweerpatrouille en convoyeren, in deze oorlog in het Kanaal mijnenlegoperaties en zo. Maanden, dat er practisch niets gebeurd en ineens een aanval, dan is het er op of er onder! Zo'n toestand vreet natuurlijk aan het moreel van de mensen. Dat kan niet anders. De Engelse admiraals hebben dit zeer juist gezien en die hebben ons in alle opzichten ook geholpen. Dit betekent voortdurend zorgen voor de bevelhebber.

9123. De **Voorzitter:** Maar u hebt nooit bepaalde incidenten gehad?

A. Neen.
Wat daarbij ook nog een rol gespeeld heeft, ten minste het lijkt niet onmogelijk: wij hebben van het begin af aan de marine laten sparen onder het motto; er zijn gezinnen achtergebleven, die natuurlijk worden geholpen, als ze niet door de Regering worden geholpen, dan worden ze door vrienden en kennissen of familie geholpen, die toch ook terugbetaald moeten worden, dus mensen: denk er om, je moet sparen. Maar je kunt die mensen niet laten sparen, zonder dat je er enige druk achter zet. Van het begin af aan hebben wij een betrekkelijk groot gedeelte van de eigenlijke inkomsten, behalve dan de toelagen, ingehouden. Dus daar kwam hoe langer hoe meer spaargeld natuurlijk, het werden bezittertjes, die er helemaal niet op gebrand waren om op een gegeven moment door eigen toedoen alles kwijt te raken. Een typisch voorbeeld, het zijn grapjes, maar voor het merendeel waren het grapjes, die z.g. kankerpartijtjes van de jongelui. Toen op een gegeven moment de heer *de Geer* naar Nederland ging, toen werd er op de vloot gezegd: „Nu zie je wel waar onze spaarduiten blijven, de Minister van Financien is er van door!"

9124. De **Voorzitter:** Heeft het vertrek van de heer *de Geer* nog bepaalde gevolgen met betrekking tot de algemene stemming gehad?

A. Ja. Men vond dit eenvoudig afzichtelijk. Dit is inderdaad een klap voor het moreel geweest op het moment zelf.

9125. De **Voorzitter:** Er zijn verschillende uitingen, waaruit blijkt, dat men er ook onder de andere zeelieden nogal over sprak, maar tot bepaalde gevolgen heeft het eigenlijk niet geleid.

A. Neen.

9126. De **Voorzitter:** Maar daarom kan het op zich zelf nog wel ernstig genoeg zijn, dat is natuurlijk weer een andere zaak.

A. Alles komt bij elkaar.

9127. De **Voorzitter:** Maar u had de indruk, dat het speciaal op de zeelieden een onaangename indruk maakte?

A. Ja, naar mijn gevoel, ongetwijfeld.

9128. De **Voorzitter:** Die waren dan ook op een vooruitgeschoven post gesteld en dan is het niet prettig, als men ziet, dat de hoogste chef.....

A. Het heeft een zeer slechte invloed gehad, die gelukkig betrekkelijk gauw weer tot het verleden behoorde, omdat onze positie ten opzichte van de Engelsen niet aangetast bleek, althans ten opzichte van de oorlogvoering b.v.

9129. De **Voorzitter:** Na het vertrek van de heer *de Geer* is er spoedig een keer gekomen in de oorlog en dus ook in de algemene mentaliteit, nietwaar? In September 1940 is de luchtslag om Engeland gewonnen en dat heeft toch in het algemeen wel bijgedragen tot het ophevelen van de mentaliteit?

A. Ja, ongetwijfeld, maar naar mijn overtuiging, is eigenlijk het keerpunt pas gekomen eind 1941, na de „battle of the Atlantic"; in de meer leidende Britse kringen werd de onderzeebootoorlog buitengewoon gevaarlijk ingezien. Vooral in die eerste periode, toen het nog „cash carry" was, toen men dus in Amerika wel oorlogsmaterieel kon krijgen, alleen echter als men het zelf haalde en contant betaalde. In die omstandigheden 300 000 ton scheepsruimte per maand verlies, dat houdt men niet vol.

9130. De **Voorzitter:** Maar toen in September 1940 de grote dreiging voor Engeland voorbij was, raakte toch de gedachte, dat de catastrophe onmiddellijk voor de deur stond, een beetje op de achtergrond?

A. Ja.

9131. De **Voorzitter:** Dat heeft dus waarschijnlijk wel bijgedragen tot....

A. Ja, het invasiegevaar was weg, een gevaar, dat iedereen kon zien. De Home-Guard heb ik zien excerceren met uitgezaagde stukken hout, in plaats van een geweer, om maar vast handgrepen te leren voor de wapens, die later zouden komen. Maar het was eenvoudig treurig, wat die Engelsen van die improvisatie gemaakt hadden, zelfs kinderlijk soms. Voor afsluiting tegen tanks had men dan een boom, aan één eind voorzien van een wiel, en dan sjouwden zij die 's avonds dwars over de weg om de tanks tegen te houden! Voor iedereen, die het zien wou en die het zien kon, was het soms eenvoudig belachelijk.

9132. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus als de invasie een feit geworden was, was het onherroepelijk een nederlaag geworden?

A. Dat wil zeggen, dan hadden ze ergens in Schotland verder doorgevochten, zij hadden het niet opgegeven. Dat is typisch het Engelse volk, nietwaar? Er is geen quaestie geweest van ook maar een enkel ogenblik, dat men het wilde opgeven. Er bleef altijd dat idee van „we must muddle trough" en dan met een enorme inslag van humor, wat ook een ontzaglijke kracht van het Engelse volk is.

De **Voorzitter:** Het komt mij voor, dat wij over deze dingen bij andere onderwerpen, die later aan de orde komen, nog wel eens zullen kunnen spreken, ook over hetgeen de marine nadien nog gedaan heeft. Dit verhoor heeft hoofdzakelijk betrekking op het vertrek van de Regering en de eerste periode in Londen tot en met het ontslag van de heer *de Geer* en zijn vertrek uit Lissabon. Op die andere onderwerpen komen wij waarschijnlijk later nog wel terug. Mag ik u thans dank zeggen voor de inlichtingen, die u ons deze keer verstrekt hebt?

Het verhoor wordt gesloten.

J. TH. FURSTNER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Jhr. ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE,
oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage, civiel ingenieur,
oud-Minister van Oorlog en van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

9133. De **Voorzitter:** Waar was u tijdens de Meidagen 1940?

A. In Indië.

9134. De **Voorzitter:** Wanneer bent u in Londen gekomen?

A. Einde Mei 1940. Ik had al een terugreis besproken naar Nederland, maar toen ging het hier zo snel, dat ik dat toen niet meer halen kon en toen ben ik met een vliegtuig van Java naar Engeland gegaan.

9135. De **Voorzitter:** Bent u teruggegaan, omdat u in Indië met de werkzaamheden, die u daar had, klaar was?

A. Ja.

9136. De **Voorzitter:** Dus u was toch teruggekomen?

A. Ja.

9137. De **Voorzitter:** En u vond geen aanleiding om in Indië te blijven? U dacht wellicht: Ik ga zo dicht mogelijk naar huis terug?

A. Ik had nog altijd hoop, misschien kom ik nog in Nederland terecht. En ik had in Indië eigenlijk niets bijzonders meer te verrichten, ik was er drie maanden geweest. Ik heb daaromtrent met de toenmalige Gouverneur-Generaal overleg gepleegd, die ook meende, dat het nuttiger kon zijn, indien ik naar Europa, resp. Londen, terugkeerde.

9138. De **Voorzitter:** Dus daar bent u gebleven tot het einde van de oorlog?

A. Ja.

9139. De **Voorzitter:** Op het ogenblik behandelen wij de eerste periode. Daartoe behoort het vertrek van de Regering naar Londen, waarover u dus, dat blijkt uit uw zojuist gedane mededelingen, niets uit eigen wetenschap kunt verklaren, en verder de eerste tijd in Londen, die voor ons voor een groot gedeelte neerkomt op een onderzoek naar de gebeurtenissen om de toenmalige Minister-President en de algemene sfeer, die toen te Londen heerste. Ik heb u eigenlijk geen concrete vragen te doen, maar wij stellen het op prijs om van enige vooraanstaande Nederlanders, die deze periode in Londen hebben meegemaakt, te horen, of zij iets kunnen vertellen, dat van belang is uit een oogpunt van algemene indrukken, of andere feiten, die zij door bepaalde omstandigheden zijn te weten gekomen. Is het u misschien mogelijk, na deze uiteenzetting van de doelstelling van dit verhoor, mededelingen te doen, waarvan u meent dat deze voor de commissie van belang zijn?

A. De punten, vermeld in de oproep, zijn van tweeërlei aard. Het gaat in de eerste plaats om de opvattingen ten aanzien van de oorlogsvoorziening en de deelneming daarin, waarmede ik uiteraard wel op de hoogte ben; van de tweede vraag, betreffende *de Geer,* ben ik niet op de hoogte. Daar kan ik u althans niet veel accurate inlichtingen over geven, omdat ik pas ben opgetreden na het vertrek van *de Geer,* nl. op 15 September 1942. Dus toen was dat drama al afgelopen. Ik heb natuurlijk wel van horen zeggen al die verhalen gehoord, die u ook gehoord hebt en die we allemaal wel gehoord hebben, maar eigenlijk concrete dingen, hoe nu precies die vork in de steel zit, dat weet ik niet.

9140. De **Voorzitter:** Kunt u misschien in het algemeen de indruk aangeven, die deze geschiedenis gemaakt heeft in Londen?

A. Een allerbedenkelijkste.

9141. De **Voorzitter:** Is het misschien toch een betrekkelijk spoedig voorbijgaande indruk geweest? Er gebeurde toen zo veel in die oorlogsdagen.

A. Dat was het wel; men denkt wel eens, misschien, dat de Britse Regering niets anders te doen had dan zich druk te maken over de houding van de Nederlanders. Zo was het natuurlijk niet. Wij waren maar een klein pionnetje op het schaakbord. En toen na *de Geer Gerbrandy* kwam, is de slechte indruk van de houding van *de Geer* vrij spoedig opgehouden, omdat *Gerbrandy* flink van zich afbeet en natuurlijk een heel andere opvatting had dan *de Geer* die huldigde. Dus het optreden van *Gerbrandy* heeft wel de vervelende indruk van *de Geer* in betrekkelijk korte tijd weggenomen.

9142. De **Voorzitter:** Wij hebben de indruk, dat zo omstreeks het einde van 1940 er ook een keer kwam in de algemene opvattingen, niet alleen bij de Nederlanders, maar ook misschien wel bij de Engelsen, over de doelstellingen en de mogelijkheden van de oorlog. Ik bedoel dit: in die eerste zomer leefde men onder de indruk van de grote nederlagen. Men kreeg toen de capitulatie van Frankrijk, Duinkerken en vervolgens het dreigende luchtoffensief op Engeland en de mogelijkheid van een invasie. Toen dat eenmaal achter de rug was, begon zich meer en meer te kristalliseren de opvatting, dat de oorlog moest doorgezet worden tot het uiterste, terwijl in die eerste periode men veel meer van gedachten wisselde over de vraag: zal de oorlog aflopen met een overwinning of eventueel met een compromis? In die sfeer, meen ik, dat men het geval *de Geer* ook kan zien. Toen dus de opvattingen gingen veranderen, was natuurlijk de zaak-*de Geer* volkomen geliquideerd. Zo zien wij het op het ogenblik en ik vraag u nu, is dat ongeveer juist?

A. Ja, dat is tot zekere hoogte wel juist, maar men moet niet vergeten, dat ook in die eerste periode er al, vooral ook onder de Nederlanders daar, niettegenstaande grote spanning, groot vertrouwen in de uiteindelijke overwinning bestond en de houding van *de Geer* toen al zeer onpleizierig werd gevonden.

9143. De **Voorzitter:** Men had natuurlijk in die eerste periode ook Nederlanders, die toen reeds op het standpunt stonden, dat de oorlog tot het uiterste moest doorgezet worden, maar er waren anderen, die meer twijfelmoedig waren, en die groep is later geheel teruggedrongen. Was het m.a.w. in die eerste tijd niet zo, dat, waar Nederlanders bij elkaar kwamen en waarschijnlijk ook waar Ministers bij elkaar kwamen, men onderwerpen van gedachtenwisseling had, waar men later eenvoudig niet meer over dacht?

A. Volkomen juist. Men kan gerust zeggen, dat, naarmate de oorlog een gunstiger verloop nam, het niet zo moeilijk meer was om het standpunt in te nemen: Wij moeten tot elke prijs doorzetten, terwijl in het begin er nog vele factoren waren, die *de Geer* en anderen weifelachtig maakten.

De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat u mededelingen kon doen over het punt, dat betrekking heeft op de oorlogvoering. Ik wil u graag de gelegenheid geven om daar een uiteenzetting over te geven.

A. Toen ik die vraag kreeg, heb ik mij beraden, welke punten van betekenis konden zijn, waar u inlichtingen vraagt omtrent de opvattingen, die daarover door de Kabinetten en derzelver leden werden gehuldigd.

De **Voorzitter:** Dat is de omschrijving van het Enquêtebesluit, zoals u weet; dat is geen omschrijving van ons, maar dat is de tekst van het door de Kamer aangenomen besluit.

A. In elk geval heb ik enige punten, die ik u zo dadelijk zal geven, als aide-mémoire opgeschreven, waarvan ik meende, dat ze wel van belang konden zijn, waarbij ik al dadelijk de restrictie moet maken, dat dit alleen slaat op de periode van 15 September 1942, toen ik optrad, tot 23 Februari 1945, toen ik aftrad. Wat er vóór die tijd gebeurd is, dus vóór 15 September 1942, weet ik niet, d.w.z., anders dan „hearsay", want toen was ik nog voorzitter van het London Committee en had dus met deze zaken niet te maken en kende ze dus ook niet. En dan zijn er 4 punten, die ik hier heb aangetekend, die misschien uw belangstelling hebben. Dat gaat in de eerste plaats over: Wat hebben wij gedaan met de „Prinses Irene"-brigade, een vorm van deelneming aan de oorlog, in de tweede plaats, wat is er gebeurd met het stopzetten van het spoorverkeer hier, in de derde plaats, wat is de geschiedenis van het ontstaan van de bijzondere staat van beleg en het daaruit voortvloeiende Militair Gezag en in de vierde plaats, wat is er gedaan voor de deelneming aan de oorlog in het verre Oosten.

De **Voorzitter:** Dan moeten wij ons op het ogenblik even beraden over de wijze, waarop dit het beste behandeld kan worden. Ik zei u zoëven, dat wij thans bezig zijn met de eerste periode, al reikt het punt van de oorlogvoering, naar zijn omschrijving, verder. Met betrekking tot enige van de punten, die u genoemd hebt, moet ik u doen opmerken, dat die vallen onder speciale in het Enquêtebesluit genoemde onderwerpen. Zo is b.v. het beleid betreffende de overzeese gebiedsdelen een afzonderlijk onderwerp en past hetgeen u daarover hebt mede te delen, denk ik, beter in dat kader. Het onderwerp, dat u daarvóór noemde, dat was uw derde onderwerp, het ontstaan van de bijzondere staat van beleg en het militair gezag is een punt, waar deze sub-commissie, nadat de onderwerpen, die zij nu behandelt, zijn afgehandeld, aan toe komt, nl. de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militair Gezag en de uitvoering daarvan. Dat komt dus op zich zelf als een onderwerp apart. Dan, wat uw tweede punt, de spoorwegstaking, aangaat, dat lijkt mij ook een zaak, die thans niet behandeld kan worden. Maar het eerste punt, daarover zoudt u in het kader van de onderwerpen van het verhoor van vandaag wel mededelingen kunnen doen, want dat houdt verband met de vraag, wat men, toen men eenmaal in Engeland was, gedaan heeft om zoveel mogelijk bij te dragen aan de gemeenschappelijke oorlogvoering. Als u het goed vindt, zou ik het deze keer willen beperken tot dit onderdeel.

A. Uitstekend. Misschien is het gemakkelijk, — ik heb het heel kort neergeschreven —, indien ik dit geschrift even voorlees, dan krijgt u vanzelf een indruk van wat er nog aan dient te worden toegevoegd.

„Het werd wenselijk geoordeeld, dat de Nederlandse dienstplichtigen, die buiten 's lands grenzen vertoefden, aan de bevrijding van ons Vaderland zouden deelnemen, als zelfstandige eenheid onder Nederlandse vlag, zij het onder geallieerd oppercommando. Krachtens overeenkomst met de Britse Regering van Mei 1941, was opgericht de Prinses Irene Brigade, waarvoor een kamp te Wolverhampton werd beschikbaar gesteld, terwijl de Britse Legerautoriteiten zouden zorg dragen voor de uitrusting en bewapening. De opleiding geschiedde door Nederlandse officieren, in overleg met een Britse Liaison-officier. In de aanvang liet de bewapening te wensen over, hetgeen te wijten was aan het tekort aan materiaal, waaronder ook het Engelse Leger te lijden had. In overleg met de Britse legerautoriteiten werd door mij een grondige reorganisatie met moderne bewapening tot stand gebracht. Dat was dus na 1942. De Brigade, feitelijk slechts een bataljon, wat getalsterkte betreft, was bestemd voor deelneming aan de invasie van het continent, van welke taak zij zich voortreffelijk gekweten heeft."

9144. De **Voorzitter:** Kunt u ook iets mededelen omtrent de wijze, waarop de brigade gevormd is, want, als ik het goed begrepen heb, dan moest men daarvoor bij elkaar zien te brengen Nederlanders uit ongeveer de hele wereld?

A. Ja.

9145. De **Voorzitter:** En dat heeft waarschijnlijk nogal voeten in de aarde gehad?

A. Heel wat voeten in de aarde gehad, want er was een besluit, ook al weer vóór mijn tijd, waarbij alle Nederlanders buitenslands, tussen zekere leeftijdsgrenzen, als dienstplichtigen werden beschouwd en werden opgecommandeerd. Daaronder bevonden zich lieden uit Canada, uit Zuid-Afrika, uit Noord- en Zuid-Amerika en van elders, maar het grootste aantal kwam uit de vorengenoemde landen.

Naar Canada, Noord-Amerika en Zuid-Afrika werden missies uitgezonden voor de recrutering. Deze is in het algemeen wel goed verlopen, hoewel het een zwaar gelag was voor de mensen, die daar gevestigd waren, daar een baantje hadden en hun gezin. Zij moesten alles in de steek laten en maar op de boot gaan zitten om naar Londen te komen.

9146. De **Voorzitter:** Hadden die missies behoorlijke medewerking van de autoriteiten van het betrokken land?

A. Ja. Van Canada volledige medewerking en van Zuid-Afrika ook, maar in Amerika was het moeilijker.

De **Voorzitter:** Dat meen ik wel eens gehoord te hebben.

A. Dat zat hierin, dat in Amerika een bepaling bestond, dat de jongelui naar keuze òf in het Amerikaanse leger òf in het Nederlandse leger konden dienst nemen. En dan kozen zij veelal dienstneming in het Amerikaanse leger, omdat zij, daar woonachtig, Amerikaans voelden, en omdat dit voor hen aantrekkelijker was, want dan konden zij voorlopig nog daar blijven. De oogst van dienstplichtigen uit Noord-Amerika is dan ook niet zo heel groot geweest, voornamelijk om deze redenen.

9147. De **Voorzitter:** Het was vermoedelijk niet alleen de quaestie, dat die jongelui dat liever wilden, maar waarschijnlijk ook, dat de autoriteiten in Noord-Amerika, wanneer de jongelui eenmaal de keuze hadden gedaan, er weinig voor voelden om er aan mede te werken, ze alsnog af te staan aan het Nederlandse leger?

A. Dat deden zij niet.

9148. De **Voorzitter:** En dus is relatief de oogst uit de Verenigde Staten gering geweest?

A. Ja.

9149. De **Voorzitter:** De meesten zijn derhalve uit Canada en uit Zuid-Afrika gekomen?

A. Ja, en natuurlijk de jongelui, dit uit Nederland doorkwamen en in Engeland terechtkwamen.

9150. De **Voorzitter:** Maar een gedeelte van deze Nederlanders ging natuurlijk naar de zeemacht?

A. Ja, er ging een gedeelte naar de zeemacht, een gedeelte naar de luchtmacht en een gedeelte naar de brigade. En nu was de neiging van de jongelui veelal, dat zij de voorkeur gaven aan de zeemacht en aan de luchtmacht, omdat deze actief aan de oorlogvoering deelnamen. Zij konden dus onmiddellijk optreden, meedoen, terwijl degenen in het kamp, dat in de eerste tijd een oefeningskamp was, moesten wachten tot het ogenblik, waarop zij konden worden ingeschakeld voor een invasie van het vasteland, hetgeen geruime tijd duurde, hetgeen uiteraard ging vervelen.

9151. De **Voorzitter:** Het heeft enige jaren geduurd, nietwaar?

A. Ja. Wij hebben er alles op verzonnen om hen te laten deelnemen aan manoeuvres en dergelijke, waarbij zij een uitstekend figuur sloegen, maar ja, als zij dan weer terug waren, dan kankerden zij, totdat zij dan eindelijk werden uitgezonden en toen waren zij voortreffelijk.

9152. De **Voorzitter:** Dus de zeemacht had waarschijnlijk een zekere prioriteit? Die kreeg waarschijnlijk wat zij nodig had?

A. Ja.

9153. De **Voorzitter:** En wat er dus overschoot.....

A. Ja, maar zo moet u dit toch niet stellen, er werd ook rekening gehouden met de wensen der mensen zelf. En dan werd dat zo goed mogelijk verdeeld, maar om te zeggen, dat de zeemacht een bepaalde prioriteit had, zo was het toch niet en dat kon het ook zo moeilijk zijn, omdat wij op ons genomen hadden tegenover de Engelse legerautoriteiten om deze eenheid te vormen. En zij drongen er op aan deze zo goed mogelijk op peil te brengen.

9154. De **Voorzitter:** Hoeveel man heeft de Irenebrigade op zijn hoogst gehad?

A. In het begin, meen ik, dat daar ongeveer 1800 man waren. Later is dat aantal ingekrompen, omdat toen een aantal, dat wegens lichaamsgebreken of wegens andere redenen niet als volwaardig kon worden beschouwd, werd uitgeschoten, zodat een kern van ongeveer 1200 tot 1400 bleef, die tijdens de invasie nog enige uitbreiding onderging.

9155. De **Voorzitter:** En daarmee heeft men de invasie.....

A. Dezen hebben aan de invasie deelgenomen. Men wist in die dagen nog niet precies, wat hun taak zou zijn. Wij wilden hen het liefst natuurlijk aan de bevrijding van Nederland doen deelnemen, doch zij hebben ook reeds op Frans grondgebied dapper meegestreden. Men had hen ook kunnen indelen bij een Engelse eenheid, doch dan waren ze in de massa verdwenen, dus wij hebben er steeds op gestaan, dat de brigade een Nederlandse eenheid bleef. In 1942—1943, toen dan ten slotte Engeland ook beter in zijn „spullen" zat en toen wij moderne tanks konden krijgen en verdere moderne bewapening, is de reorganisatie, waar ik u juist van sprak, tot stand gebracht. Toen werd de brigade, die eigenlijk, wat getalsterkte betreft, geen brigade was, in drie eenheden verdeeld. Elke eenheid kon op zich zelf optreden, dat was b.v. gedacht als hier eens een stad moest worden bezet of iets dergelijks. Zij konden ook met zijn drieën gezamenlijk optreden, of wel zij konden deel uitmaken van een grotere Engelse legermacht. Toen de reorganisatie tot stand gebracht was en zij behoorlijk bewapend waren, was de stemming veel beter.

9156. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op het recruteren van die mensen. Stel voor, dat een Nederlander, die dienstplichtig was, weigerde, wat gebeurde er dan? B.v. in Zuid-Afrika of in Canada? Wat voor middelen had men dan? Hoe ging dat?

A. Ik geloof niet, zover ik mij kan herinneren, dat er vele gevallen van bepaalde weigering zijn geweest. Er waren wel eens moeilijkheden, vooral in Zuid-Afrika, van mensen, die er niet veel zin in hadden, maar er was een militaire commissie aldaar, zij werden daar gerecruteerd en als zij het niet wilden.....

9157. De **Voorzitter:** .....kon men hun paspoort inhouden of iets dergelijks?

A. Ik denk, dat men dusdanige maatregelen nam, want bevoegdheid had men niet.

9158. De **Voorzitter:** Neen, maar was het dan zo, dat die andere Staten, dus in dit geval Zuid-Afrika en Canada, in zo'n geval hun eigen apparaat gebruikten om.....

A. Ja. Die werkten wel mee.

9159. De **Voorzitter:** Ook eventueel met de sterke arm?

A. Ja, maar ik herinner mij niet, dat dit is voorgekomen.

9160. De **Voorzitter:** Er waren toch wel jongelui bij, wier banden met Nederland door de jaren vrij gering waren geworden, die misschien in den vreemde geboren waren?

A. Ja, die waren er wel, maar zij hadden in elk geval nog een Nederlands paspoort. Natuurlijk was de oproeping wel heel bezwaarlijk en soms heel naar voor hen, en dat werd ook wel beseft, en er werd ook somtijds vrijstelling gegeven, als het geval dan zeer sprekend was.

9161. De **Voorzitter:** Wanneer zij eenmaal in Engeland waren en in het kamp, hebt u daar dan niet zoveel moeilijkheden mee gehad?

A. Wel in het begin. Toen was het bepaald zo, dat men zei, die jongens, die in het kamp zijn, zitten te mopperen, maar toen dan in 1942 de betere uitrusting kwam en zij voor vol werden aangezien, toen kregen zij zelfvertrouwen en animo, maar er bleef toch steeds het gevoel, we kunnen niets doen, we zitten hier maar te wachten.

9162. De **Voorzitter:** De brigade stond onder leiding van.....

A. Een Nederlandse commandant.

9163. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Er zijn verschillende commandanten geweest, de laatste was *de Ruiter van Steveninck.*

9164. De **Voorzitter:** Er zijn dus te voren anderen geweest?

A. Ja, *Phaff, van Voorst Evekink* en ten slotte *de Ruiter van Steveninck* vanaf 1942. Daarnaast stond een Engelse Liaison-officier met wie geregeld overleg werd gepleegd en die in het kamp woonde.

9165. De **Voorzitter:** Uw indruk is derhalve, dat de samenwerking met de Engelse militaire autoriteiten bevredigend is geweest?

A. Ja.

9166. De **Voorzitter:** Men heeft alle mogelijke faciliteiten verleend en ook materiaal verschaft en.....

A. Ja, maar pas later. In het begin was immers de grief, men laat ons enigszins in de steek, hoewel zij wel goedgevonden hadden om een Nederlandse brigade te vormen, en daarvoor een overeenkomst hadden gesloten, doch ons geen materieel verschaften.

9167. De **Voorzitter:** Maar staat dit ook niet in verband met het feit, dat de Engelse productie inderdaad nog niet op volle toeren draaide?

A. Die draaide inderdaad op halve toeren.

9168. De **Voorzitter:** Voor zover de mogelijkheden bestonden, hebt u derhalve de indruk, dat de medewerking volledig is geweest?

A. Ja, en zeer in het bijzonder na 1942.

9169. De **Voorzitter:** Hebt u ook persoonlijke bemoeiingen gehad met het contact met de Engelse Regering op dit punt?

A. Ja, heel veel. Toen ik daar kwam en hoorde van het gemopper en de slechte uitrusting, heb ik voortdurend contact gehad met de Engelse autoriteiten om daarin verbetering te brengen.

9170. De **Voorzitter:** Dus de verbetering van de uitrusting is eerst tot stand gekomen in uw periode?

A. Ja, dat is begin 1943 ongeveer. Nu zeg ik niet, dat dit mijn verdienste was. De hoofdzaak was, dat er toen wel materieel beschikbaar was en vóór die tijd niet.

De **Voorzitter:** Dan lijkt het mij, dat wij op het ogenblik van dit punt af kunnen stappen. We zullen gaarne bij een volgende gelegenheid met u spreken over de andere punten. Het wil mij voorkomen, dat in het werkschema van de commissie het beter is de behandeling van die punten uit te stellen totdat de andere onderwerpen aan de orde komen.

Mag ik u dan dank zeggen voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt? Ik sluit het verhoor.

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. GERARD ADOLF BOON,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
advocaat, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

9171. De **Voorzitter:** Waar was u ten tijde van het uitbreken van de oorlog?

A. In den Haag.

9172. De **Voorzitter:** Wat is er toen verder met u gebeurd? Bent u vrij spoedig in Londen terechtgekomen?

A. Ik had Zondag een waarschuwing gekregen van een vriend op de Engelse legatie, die wegging en zeide, dat ik niet bepaald vriendelijk behandeld zou worden. Ik was in de „Essener Zeitung" speciaal gesignaleerd. Toen ben ik, toen de Duitsers vlak bij den Haag waren, weggegaan en is het mij nog gelukt met een pont over te gaan naar Rozenburg en Hellevoetsluis en daar heb ik 's nachts een bootje kunnen krijgen om over te steken. Ik ben dus in de nacht van Dinsdag overgegaan.

9173. De **Voorzitter:** Bent u alleen of met uw gezin gegaan?

A. Neen, mijn vrouw en zoon waren mee. Die zouden me alleen maar brengen met de auto en terugkeren, maar we waren beschoten door in het veld liggende parachutisten, daarom drong ik er op aan, dat zij mede zouden gaan naar de overkant.

9174. De **Voorzitter:** Dus in de avond van de 14de bent u al scheep gegaan?

A. Ja, nu ja „al", het was toen al Dinsdagavond.

9175. De **Voorzitter:** Ja, maar u bent Dinsdagmiddag uit den Haag weggegaan?

A. Ja, na de overgave.

9176. De **Voorzitter:** Met dat „al" bedoel ik, dat het u gelukt is om nog dezelfde avond scheep te gaan.

A. Ja.

9177. De **Voorzitter:** En wanneer bent u in Londen aangekomen?

A. Ongeveer een dag of 4 later, dus ongeveer de 19de Mei.

9178. De **Voorzitter:** De commissie heeft u eigenlijk geen speciale vragen te stellen. Wij hebben het echter op prijs gesteld om u en nog enige andere heren — u in verband met het feit, dat u Kamerlid bent geweest en dus de verhoudingen op politiek terrein beoordelen kunt — te vragen naar uw algemene indruk uit de eerste tijd in Londen. Indien u bepaalde feiten uit eigen wetenschap weet, dan zou dat natuurlijk zoveel te beter zijn. Kortom, de vraag is dus, of u van het milieu aldaar iets zou kunnen mededelen.

A. Ja, daartoe ben ik bereid.

9179. De **Voorzitter:** U bent, meen ik, later weer doorgereisd. Wanneer was dat?

A. Ik heb gesproken 31 Augustus 1940 in Lissabon, dus ben ik weggegaan ongeveer 26 of 27 Augustus uit Londen.

9180. De **Voorzitter:** Dus u bent maar enkele maanden in Londen geweest?

A. Ja.

9181. De **Voorzitter:** Kunt u iets over die periode mededelen?

A. Ja. Er zou mij speciaal gevraagd worden naar de punten *b, c, d, e,* vermeld in mijn oproepingsbrief, over de opdracht van Minister *de Geer* en dergelijke dingen, maar daar kan ik slechts vage antwoorden op geven. Ik kan u alleen mijn indrukken mededelen. Toen ik in Londen kwam, is eind Mei 1940 opgericht een bureau van de financiële adviseur van de Nederlandse Regering, mr. *Beyen.* Ik was daar rechtskundig adviseur, de heer *ten Have* werd accountant en de heer *Groeneveld* adjunct-accountant. Wij moesten o.a. voor de deblokkeringen zorgen, er kwamen allerlei telegrammen, b.v. uit Amerika en Zweden, omtrent vennootschappen in moeilijkheden en er waren tal van Nederlanders in Londen met bezittingen, die niet onmiddellijk konden aantonen, dat het daarmede in orde was. Op deze manier hebben wij toen een aantal mensen kunnen helpen, vooral omdat *Beyen* meer persoonlijke relaties had met de Engelse Treasury.

Als Financiën of Minister *de Geer* of wie ook met de Treasury correspondeerde, dan kreeg men eerst na geruimen tijd antwoord, maar als mr. *Beyen* de verzoeken 's ochtends tekende, dan hadden wij de volgende dag reeds de toestemming, maar van mr. *Beyen's* bijzondere positie werd heel weinig gebruik gemaakt en daarom heeft deze toen een hem aangeboden positie als Member of the Board van Lever Brothers & Unilever Ltd. aangenomen. De heer *ten Have,* die van de aanvang af met het Kamerlid *Schaepman* het plan had om naar Nederland te gaan, slaagde er in toestemming van de Regering te krijgen om naar Nederland te gaan en hij verdween dus ook van het bureau.

9182. De **Voorzitter:** Dat is in Augustus geweest, niet waar?

A. Ja. Zij gingen ongeveer half Augustus weg. Ik zat er toen alleen en bovendien kwam er een andere quaestie bij: De heer *ten Have* had de eerste begroting opgezet en daarin werd naast salaris, kinderbijslagen, enz. der Ministers ook een verblijfsvergoeding van £ 4½ per dag voor de Ministers opgenomen. Wij hebben toen een nota opgesteld, om er op te wijzen, dat het een heel slechte indruk zou maken, want dat we een arm land waren geworden. Toen is die verblijfsvergoeding verminderd, ik meen tot £ 2½ per dag, maar heel vriendelijk werd het niet opgenomen. De heer *Schaepman* kwam voortdurend bij mij en klaagde, dat hij dagelijks enige Ministers bezocht, omdat hij zijn schadeloosstelling als Kamerlid wilde hebben, want hij kon niet rondkomen en ik heb hem toen gezegd, ga maar eens naar de Ministerraad toe en vertel, dat zij zelf zeer voldoende gehonoreerd worden, dus dat het billijk is, dat jij ook je schadeloosstelling krijgt om van te leven. Een der Ministers heeft toen geantwoord, dat de ambtenaar, die dat gezegd had — dat was ik — moest oppassen, dat hij zulke mededelingen omtrent inkomsten der Ministers deed aan *Schaepman,* want anders zou hij ontslagen worden. Toen had ik bij andere ergernissen er genoeg van. Ik had bij voorbeeld een radiorede klaargemaakt, die nogal fel was, maar die moest eerst in een „Ausschusz" van de Ministerraad behandeld worden en zij is toen weken en weken opgehouden; ik geloof niet, dat zij ooit is uitgezonden.

9183. De **Voorzitter:** Voor wie was die radiorede bestemd?

A. Voor Nederland.

9184. De **Voorzitter:** Voor welke autoriteit was die bedoeld om uitgesproken te worden?

A. Door Radio Oranje.

9185. De **Voorzitter:** Dus niet door een bepaald Regeringspersoon?

A. Neen, door mij zelf, ik zal u even in het kort de inhoud vertellen: Zij ging over de treffende overeenkomst tussen Koningin *Louise* en wat zij gedaan heeft in de Napoleontische tijd, toen zij naar Tilsit is uitgeweken en naar Rusland wilde gaan. In de Duitse geschiedboeken is dit moment genoemd als het schoonste dat ooit een vorstin gedaan had. Omdat natuurlijk hier in Nederland een zeker misverstand was in het begin, naar aanleiding van het vertrek van de Koninklijke familie, vond ik het wenselijk, dat aan de Nederlanders te vertellen en te zeggen hoe voortreffelijk het geweest is, dat thans de Koningin en de Koninklijke familie, evenals vroeger de Pruisische Koningin, uitweek, maar uiteraard was het een nogal felle redevoering en men was op dat moment nog niet zo erg op zeer felle dingen gesteld in Londen.

9186. De **Voorzitter:** Wie heeft toen die radiorede niet door laten gaan?

A. Dat is een commissie geweest uit de Ministerraad. Er waren drie Ministers, o.a. Minister *van Boeyen*, maar ik herinner mij niet precies meer wie de beide anderen waren. Nu vroeg u mij straks de geest in Londen. De stemming in Londen was toen in verschillende kringen vrij gedeprimeerd. Minister *Gerbrandy*, met wie ik het geenszins altijd eens ben geweest, was echter iemand, die van de aanvang af een „diehard" is geweest en die altijd tot het bittere einde door wilde gaan, een overtuiging, die volkomen paste bij de Engelsen, die eveneens door wilden gaan tot het einde, en zo waren er meerdere Ministers, maar overigens was er vaak, vooral na de val van Frankrijk, een gedeprimeerde stemming en geen onverzettelijke verzetsgeest. Het feit, dat ik geen werkzame functie meer had na het vertrek van de heren *ten Have* en *Beyen* en dat het werk door Financiën werd overgenomen, deed mij besluiten, toen vrienden in Toronto mij dat vroegen, om naar Canada te gaan en mij daar te vestigen als advocaat en verder lezingen te houden en artikelen te schrijven in Canada, hetgeen ik heb gedaan. Ik heb de heer *de Geer* natuurlijk meegemaakt in Londen. U zult zeker weten, de heer *de Geer* verlangde naar huis. Hij was zeer gedeprimeerd en paste volstrekt niet in het Engelse milieu; wanneer men hem zag, dan voelde men, dat hij daar misplaatst was en om nu over te gaan op het drama van Lissabon, daarover zou mr. *Ries* in New York u alle inlichtingen kunnen geven, omdat deze met hem gelijkertijd daar is geweest. Minister *de Geer* heeft hem toen, aldus vertelde mr. *Ries* in New York, meermalen gezegd, dat hij naar Nederland zou gaan, hetgeen mr. *Ries* sterk heeft afgeraden, omdat het zo'n slechte indruk zou maken. Minister *de Geer* zou toen gezegd hebben, ik heb eigenlijk geen serieuze opdracht voor Indië en ik ga als privé persoon naar Nederland, dus vind ik, dat het helemaal geen slechte indruk zal maken. Dat is wat ik weet uit de mond van mr. *Ries*, maar deze weet de hele geschiedenis precies. Van Lissabon ben ik naar Toronto gegaan. In functie voor de Regering ben ik daar alleen honorair voorzitter van de commissie Kostwinnersvergoeding van het Nederlandse legioen geworden en mijn vrouw honorair secretaresse. Wel heb ik enige radioredevoeringen gehouden voor het Informatie Bureau te New York en voorts door de radio gesproken met een aantal vertegenwoordigers van geallieerde naties, maar ik heb verder geen bemoeiingen gehad voor de Regering.

9187. De **Voorzitter:** Hebt u iets gemerkt van de recrutering in Canada van de Nederlanders, die opgeroepen werden om in dienst te treden?

A. Ja, zonder twijfel.

9188. De **Voorzitter:** Hoe is dat gelopen? Waren daar moeilijkheden mee? Was dat goed georganiseerd?

A. Voor de organisatie had ik geen grote bewondering. In Amerika waren enkele mensen, die rondreisden. Ik herinner mij, dat er twee sergeants waren met een zeer typerende naam voor de niet joodse Nederlanders, Jansen, en voor de joodse Nederlanders, Cohen, dezen reisden rond om mensen te trachten te werven. Maar evenals bij alles, is ook dit veel te duur geweest. Die weinige soldaten van ons hebben ontzettend veel gekost. Men nam vaak mensen aan, die eigenlijk volkomen incapabel waren en waarvan men kon zien, dat zij als militair onvolwaardig zouden blijken.

9189. De **Voorzitter:** Voor dat apparaat bedoelt u?

A. Neen, voor het legioen in Canada, dat eerst in Stratford en later in Guelph was gevestigd met een aantal officieren, eerst onder de overste *Sas* en later onder de kapitein, later majoor *Carp*. Er werden mensen aangenomen, die voor het leger geen cent waard waren, van een jaar of 38, die de hoogste kostwinnersvergoeding kregen, maar ik herinner mij b.v. een landbouwer, een man met 8 kinderen, iemand, die nooit iets aan sport had gedaan; men kon op zijn vingers natellen, dat men niets aan die man had, maar om grote aantallen te krijgen, werden die mensen eigenlijk geprest om in het legioen dienst te nemen, met het gevolg, dat er in Canada al sommigen afvloeiden, en toen de mensen naar Engeland in Wolverhampton gingen, kwam er later weer een aantal terug naar Canada en zelfs naar Zuid-Amerika, waar zij vandaan waren gekomen om dienst te nemen bij het legioen. De hele opzet was te duur, zoals mij dat geërgerd heeft met bijna alles in New York, b.v. met het Information Bureau. U heeft misschien het artikel van de heer *Greshof* daarover gelezen, die lang op dit bureau heeft gewerkt. Alles werd er, zoals b.v. het Purchasing Bureau, ingericht, op de duurste plaatsen, zoals Rockefellerplaza in tegenstelling met b.v. de Belgen en Noren, die eenvoudiger en zuiniger waren.

9190. De **Voorzitter:** De heer *van Stolk* zat, meen ik, goedkoper?

A. Dat is mogelijk. De heer *van Stolk* had, meen ik, zijn privékantoor.

9191. De **Voorzitter:** Neen, dat was het kantoor van het inkoopbureau, maar dat was niet in Rockefeller-center.

A. Dit zijn ten slotte impressies van mij, maar waar ik direct alleen mee te maken heb gehad, dat is het legioen. Ook weer geldt hier hetzelfde gebrek aan zuinigheid, het vele reizen, het gaan van Canada naar Amerika, logeren in het duurste hotel, het Waldorf Astoria-hotel, officieren, die een reisje naar Californië gingen maken om eens te kijken hoe het daar liep met de recrutering. Als u dit vergelijkt met België en Noorwegen, dan hebben wij gemeend onze waardigheid op te moeten houden met duurte, terwijl het goedkoper en efficienter had gekund.

9192. De **Voorzitter:** Had u daar vergelijkingsobjecten voor?

A. Neen, geen cijfers in détail, maar het bleek ook uit gesprekken met Noren en Belgen. Men zag het trouwens in Londen al, dat zij veel eenvoudiger waren gehuisvest. Als men zo met de Belgen en Noren praatte, kreeg men de indruk, dat zij oneindig veel goedkoper administreerden. Neem b.v. het Belgisch Informatiebureau, onder de heer *Goris*, dat zeker niet minder efficiënt is geweest en zeer veel goedkoper. De heer *Greshof*, die dat precies weet, want hij is enige jaren daaraan verbonden geweest, en die ook met de Belgen omging, kan daarover vergelijkingsmateriaal geven.

9193. De **Voorzitter:** Hebt u ook iets meegemaakt van de eerste opzet van het apparaat in Londen? Dat is toch zeker met enkele moeilijkheden gepaard gegaan?

A. Moeilijkheden waren er natuurlijk in Londen. Men had meegenomen enkele ambtenaren en allerlei nieuwe moesten geassumeerd worden, mensen, die in Londen woonden of die toevallig waren komen aandrijven of opzettelijk weg waren gegaan, of die uit Frankrijk kwamen, dus men had natuurlijk een beperkte keuze en daardoor werd er ook veel gebruik gemaakt van employé's van o.a. Unilever, die voor alle verschillende afdelingen en Departementen mensen afstond.

9194. De **Voorzitter:** Hebt u in het kader van hetgeen wij op het ogenblik behandelen nog andere aspecten, die van belang zouden kunnen zijn?

A. Neen, ik heb alleen voor de curiositeit gisteravond nog het een en ander opgezocht. Ik heb nl. enkele artikelen geschreven, die ik u zal geven, het is over de strijd, die er gevoerd is over het al of niet samenkomen van het Parlement dadelijk na de bevrijding, waar ik altijd fel voor gestreden en gepolemiseerd heb. Voorts maakten in Amerika wel een zeer vreemde indruk de discussies van Ministers tegen elkaar. Ik heb hier, als ik u even voor mag lezen, een artikel over de verandering van de positie van de Minister-President. De oud-Ministers *Welter* en *Steenberghe* hebben op 29 Mei een verklaring gepubliceerd, „dat zij niettegenstaande gebrek aan vertrouwen in de voorzitter van de Raad van Ministers toch meer dan een jaar

lang hebben gemeend in het Kabinet te moeten blijven zitten, gezien de moeilijke tijdsomstandigheden, maar dat zij toen hebben gemeend de verantwoordelijkheid niet langer te mogen en te kunnen dragen, gezien een principieel punt van de eerste orde nl. de constitutionele positie van de voorzitter van de Raad van Ministers en de verantwoordelijkheid van de andere Ministers". Dat werd in Amerikaanse bladen gepubliceerd. Het maakte natuurlijk een zodanige indruk, dat een paar Ministers schreven: „Wij hebben al een jaar lang geen vertrouwen gehad in onzen Minister-President, maar nu loopt het de spuigaten uit, nu komt de constitutionele verantwoordelijkheid te veel in het spel, daarom hebben wij moeten bedanken." Ik weet niet of u er prijs op stelt, als ik u deze artikelen geef?

9195. De **Voorzitter:** Gaarne. U zei: de Amerikaanse pers; stond het niet alleen in dit blad?

A. Neen, ik heb het uit dit blad aangehaald, maar ik heb het evenzeer gelezen in Amerikaanse bladen. Maar ook dit blad wordt grotendeels in het Engels geschreven en het werd altijd nauwkeurig gelezen op het State Department in Washington.

Wat mij voorts hinderde, was, dat onvoldoende beseft werd, dat de Joden in extra gevaar waren in Nederland en er zijn daaromtrent verschillende verzoeken gericht aan de Regering o.a. uit Curaçao. Er zaten op Bonaire een aantal Duitsers en er is toen voorgesteld om die Duitsers uit te wisselen tegen Joden.

9196. De **Voorzitter:** Duitsers, die geïnterneerd waren?

A. Ja, alle Duitsers werden onmiddellijk geselecteerd en de nazi's en verschillende verkeerde elementen er uitgelicht.

9197. De **Voorzitter:** Zoals het ook in Nederlandsch-Indië was gebeurd?

A. Ja, zij werden geïnterneerd op Bonaire. Ik was kort daarvoor in Curaçao. Er is toen voorgesteld, het waren mensen, waar de Duitsers overigens niets aan hadden, deze uit te wisselen tegen Joden in Nederland. Er zijn meer verzoeken gedaan. Maar er werd nooit op ingegaan. Ik herinner mij o.a. een voorstel van mr. *Broches* in New York. Er werd door de Regering geantwoord, dat Joden niet anders behandeld konden worden dan andere Nederlanders, die in dezelfde positie waren, zodat er onvoldoende werd ingezien, dat de Joden, dat kon ten slotte een kind begrijpen, al voorzag niemand, dat het zó erg zou lopen, in een uitzonderlijk ellendige positie waren. En een ander punt, waar unaniem klachten over waren, is dit. Wij hebben een aantal jonge mensen gehad in het legioen, die met groot gevaar uit Nederland kwamen over Frankrijk, over Spanje, soms zelfs over Helsinki-Tokio, om in het legioen dienst te nemen en die kwamen alle week-ends uit Guelph en Stratford bij ons in Toronto, iedere week een stuk of vier. Ik geloof, dat er een rapport is over de manier, waarop zij door Frankrijk en Spanje zijn gekomen, en de hulp is wel heel droevig geweest. De manier, waarop zij herhaaldelijk door de Nederlandse representanten zijn ontvangen, waarbij er soms gezegd werd, wat komen jullie eigenlijk doen, was maar liever in Holland gebleven, was nu niet bepaald opwekkend voor mensen, die hun leven voor hun land gewaagd hebben, maar dat zal u nog wel blijken uit een rapport, want ik heb gehoord van een paar van die jongelui, dat er een rapport daarover is samengesteld.

9198. De **Voorzitter:** Dit is ook een speciaal onderwerp, dat door de commissie apart behandeld wordt. U hebt dus een aantal van deze mensen zelf gesproken?

A. Ja, tientallen.

9199. De **Voorzitter:** Heeft u ook wel eens jongelui gesproken, die vonden, dat zij behoorlijk behandeld waren? Goed voortgeholpen waren?

A. Door enkelen, b.v. de heer *Jacquet,* Nederlands consul, door de bekende *Sally Noach,* die later door H.M. de Koningin is ontvangen. Ook deze heeft tal van mensen geholpen.

9200. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als hoedanig was deze laatste daar?

A. Die zat er op eigen initiatief, maar hij wierp zich zelf op als vice-consul of iets dergelijks, hij scheen een grote débrouillard te zijn. Men heeft hem later verweten nonchalant met geld te hebben omgesprongen, dat zal wel en dat moest wel om Fransen om te kopen, maar hij heeft in ieder geval veel mensen geholpen, evenals Jacquet in Toulouse. En er waren ook vluchtelingen, die zeer te spreken waren over de heer *Kolkman,* vice-consul daar. Deze was een oud-journalist, of hij werkelijk consul was, weet ik niet.

9201. De **Voorzitter:** In welke plaats was dat?

A. Ik meen Perpignan, maar in ieder geval, over het geheel waren alle mensen, niet alleen degenen bij het legioen, maar ook de anderen, vol klachten over de slechte steun van de Nederlandse vertegenwoordigers, bij doortocht door Frankrijk en Spanje. Daar werd men veelal in het bekende kamp Miranda bij Madrid gebracht en een aantal is er uit gered door Engelse autoriteiten, maar onze vertegenwoordigers in Spanje schijnen ontzettend weinig gedaan te hebben.

9202. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En in Portugal ook, zegt men.

A. Ik ben op mijn doorreis een dag of tien in Portugal geweest, maar ik kan niet zeggen, dat de toon van onze gezant bepaald opwekkend was. Ik heb toen op de verjaardag van de Koningin een felle redevoering gehouden en die wilde hij van te voren inzien en matigen. Ik heb gezegd, dan houd ik die rede niet, ik wil ze houden zoals ik ze heb opgesteld.

9203. De **Voorzitter:** Waar heeft u die rede gehouden?

A. In Lissabon, in de Engelse kerk. Baron *van Boetzelaer,* de tegenwoordige Minister van Buitenlandse Zaken, die juist naar New York ging, was o.a. aanwezig.

9204. De **Voorzitter:** Het was dus ter gelegenheid van een bijeenkomst van Nederlanders aldaar?

A. Ja, ik schat een 4 tot 500 Nederlanders, die daar waren, en over het algemeen in een enorme angststemming waren.

9205. De **Voorzitter:** Daar waren dus ook een aantal aangespoelden onder?

A. Ja, bijna allemaal, er zaten op dat moment, dat was het tragische, vooral in Estoril bij Lissabon honderden Nederlanders, grotendeels Joden natuurlijk, die iedere dag gingen naar het Panamaconsulaat, naar het Cuba-consulaat, dan naar dat van Honduras, de hemel weet waar, om maar weg te kunnen komen, omdat ieder moment ook daar de inval dreigde. We kunnen het ons nu niet meer zo voorstellen, maar toen scheen nabij, dat de Duitsers door Spanje zouden gaan en het leger van Portugal zouden zij natuurlijk zo overhoop lopen en dan waren die mensen allemaal in de val, dus trachtten zij, waarheen dan ook, weg te komen. Ik heb in Londen nog voorgesteld om een boot te charteren om die mensen te brengen naar een van onze overzeese gebiedsdelen, omdat zij daar in groot gevaar waren. Maar er is niets van gekomen, omdat het zo grote kosten met zich bracht en grote moeite om een boot te charteren. Het is ten slotte prachtig afgelopen, want Portugal is er buiten gebleven. 11 September ben ik doorgegaan naar Canada. Ik ben in November 1944 in Londen teruggekomen. Ik meende, dat de bevrijding van ons land eerder zou komen. Toen heeft de Minister van Sociale Zaken mij gevraagd om de repatriëring op mij te nemen van Nederlanders in de door de Russen bezette gebieden, wat natuurlijk met grote moeilijkheden gepaard ging, omdat de Russen nu niet bepaald meewerkten om ons door te laten en te helpen. Ik ben toen verder doorgegaan naar Praag, Boedapest, Breslau, Krakau, enz. en mijn missie was eind 1946 beëindigd, maar dat heeft hier niets mee uit te staan.

De **Voorzitter:** Wel, Mijnheer *Boon,* als u aan het eind van uw relaas bent gekomen, dank ik u voor de inlichtingen, die u ons wel hebt willen verstrekken.

A. Het spijt mij, dat ik u niet meer heb kunnen inlichten, maar ik heb slechts een klein gedeelte van nabij meegemaakt.

Het verhoor wordt gesloten.

G. A. BOON.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

THEODOOR FRANÇOIS MARIE SCHAEPMAN,
oud 69 jaar, wonende te Best,
oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

9206. De **Voorzitter:** Waar bevond u zich bij het uitbreken van de oorlog?

A. Op zee.

9207. De **Voorzitter:** Waar precies?

A. Tussen Zuid-Amerika en Portugal.

9208. De **Voorzitter:** Op de terugreis?

A. Ja. Ik was in Zuid-Amerika, in Brazilië, in de stad São Paulo het laatst. Ik heb helemaal geen gegevens meer. Al mijn aantekeningen zijn verloren gegaan bij het bombardement. Ik ben toen alles kwijtgeraakt wat ik had.

9209. De **Voorzitter:** Bij welk bombardement?

A. In het Bezuidenhout op 3 Maart. Toen is mijn hele archief, mijn hele bibliotheek verbrand. Er is niets meer uitgekomen. De oorspronkelijke notities heb ik niet meer. Ik heb ze destijds wel eens aan anderen ter lezing gegeven. Ik kwam op 10 Mei 1940 in Lissabon aan.

9210. De **Voorzitter:** Dus op de dag van de inval?

A. Ja. Toen heb ik getracht naar het noorden te komen. Ik ben tot Parijs gekomen. Daar ben ik verder doorgedrongen en toen heb ik mij in verbinding gesteld met de Nederlandse Regering. Ik heb daar op het Nederlandse gezantschap meegedeeld wat ik allemaal gezien had. Toen ben ik met *Beyen* en *ten Have* weggegaan uit Parijs; wij hebben eerst per trein en later per auto gereisd. Toen ik terug kwam in het gezantschap, dat zal ongeveer geweest zijn 13 of 14 Mei, werd mij gezegd, dat ik moest proberen om in Londen te komen om daar verslag uit te gaan brengen.

Toen heb ik gezegd: „Ja, dat wil ik wel doen, maar onder één voorwaarde, dat ik daar niet behoef te blijven, want ik ben niet van plan om op het ogenblik, zo zonder meer, te vluchten." Daarvoor heeft de Regering mij toen een visum gegeven voor aller et retour. Een diplomatiek visum kreeg ik. Maar de 15de Mei was er geen verbinding meer met Engeland en toen werd mij gezegd: „Dan moet u over Le Hâvre of over Bordeaux gaan." Toen ben ik naar Bordeaux gegaan en daar ben ik op een Engels troepenschip gestapt en zo ben ik in Engeland gekomen, over Glasgow om Ierland heen. Ik ben toen van Glasgow naar Londen gereisd en heb de Regering verteld wat ze weten wilde.

9211. De **Voorzitter:** Wanneer kwam u in Londen aan, ongeveer?

A. Die reis heeft ongeveer 5 à 6 dagen geduurd, van Bordeaux naar Glasgow.

9212. De **Voorzitter:** Dus u kwam daar ongeveer eind Mei aan?

A. Ja, dat moet ongeveer eind Mei geweest zijn.

9213. De **Voorzitter:** En tot wanneer bent u in Londen gebleven?

A. Tot Augustus.

9214. De **Voorzitter:** Over deze periode wilde ik nu met u spreken. Ik heb eigenlijk geen concrete vragen aan u te stellen, maar wij vonden het toch van belang u te horen. Wij hebben ook een verklaring van u gevonden in het dossier van de strafzaak-*de Geer*. Wij wilden u nl. horen over uw indrukken uit Londen in die periode. Kunt u ons daar iets van vertellen? Dat geeft mij dan misschien weer aanleiding om u over bepaalde punten vragen te stellen.

A. Ja. De indruk, die ik kreeg, was, dat de Regering eigenlijk niet wist wat te doen. Ik had van *de Geer* en ook van anderen de indruk, dat zij eigenlijk dachten: de oorlog is afgelopen; wat wil je?

9215. De **Voorzitter:** Met name na de nederlaag in Frankrijk? En na Duinkerken?

A. Ja. Ik heb de heren toen aangeboden ze te helpen. Ik heb ze gezegd: Ik weet nu hoe de toestand daar is, ik heb dat persoonlijk gezien, want ik ben er doorheen gereden. Ik heb de Nederlanders, die op jullie last opgejaagd zijn uit Breda — want daar is op last van de Regering geëvacueerd — gezien en de toestand, waarin zij verkeren. Die mensen hebben alles achtergelaten, zij hebben niets. De Belgen organiseren zich allemaal; de Kamerleden, die weggegaan zijn, hebben een comité in Bordeaux en in verschillende andere plaatsen. Ik bied jullie mijn hulp bij deze zaak aan. De Regering heeft toen *van Lidth de Jeude* daarmee belast. Hij is daar blijven zitten en heeft contacten gezocht. Zelf is hij er niet heengegaan. Mijn voorstel was echter, dat ik er naar toe zou gaan. Dat heeft de Regering niet willen doen. De heren vergaderden iedere middag. Er liepen daar geruchten, dat men zeer defaitistisch was.

9216. De **Voorzitter:** Kunt u daar uit eigen wetenschap concrete feiten van meedelen?

A. Ik heb gezegd: ik wil hier niet blijven. Ik ben als vrij man gekomen. Ik ben hier door jullie geroepen, uit vrije wil zou ik niet gekomen zijn, want ik zou ook in Nederland niet gevlucht zijn. Ik ben het enige Kamerlid hier, ik voel daar niets voor. Bovendien had ik ook geen zin om op dat ogenblik met die heren samen te werken. *Gerbrandy* bood mij aan om ambtenaar te worden aan het Ministerie van Justitie en dat ik een eed af zou leggen. Ik heb hem gezegd: Waar praat u over, dat is waanzin. Ik ben Kamerlid, ik heb een eed afgelegd. Ik ben officier en daarvoor heb ik een eed afgelegd. Ik ben aan beide eden gebonden. Waarom zou ik nu nog weer een eed afleggen? Bovendien als ik hier ambtenaar word, vervalt mijn Kamerlidmaatschap en dat doe ik niet. Ik blijf op dit moment Kamerlid. Ik heb ook meermalen met *de Geer* daarover gesproken. Als Kamerlid wilden zij mij niet erkennen. Toen heb ik gezegd: Heren, ik ben hier op het ogenblik op jullie verzoek gekomen. Willen jullie mij betalen? Toen bood *de Geer* mij een rijksdaalder per dag aan. Nu, toen heb ik bij monde van de heer *van Boeyen,* die mij dat aanbood, gevraagd, wat ik daar eigenlijk mee moest doen. Het was gelukkig niet nodig, want ik had een bank-conto in Londen. *De Geer* wilde alleen niets geven, hij zat helemaal op het geld. Alleen aan zich zelf hadden zij die hoge verblijfkosten toegekend, maar daar mocht niet over gepraat worden. Toen ik met *de Geer* eens praatte, heb ik hem ook gezegd, dat de mensen ontevreden waren. Toen zei ik: U moet goed begrijpen, Excellentie, hoe de toestand op het ogenblik is. Ik spreek hier met allerlei vluchtelingen, die hier zijn gekomen. Er zijn mensen bij, die ook uit het zuiden van het land komen en die van Ostende af zijn overgezet. Daarenboven zijn er andere mensen, die in Londen wonen, zoals *Rijkens* en *Knottenbelt,* die honderdduizenden guldens geven op het ogenblik voor steun aan vluchtelingen en voor Nederland om met alles te helpen. En zij zien maar niets, kunt u nu niet eens wat doen in die zaak? Neen, dat kon niet. Ik zei: Ja, maar als de Koningin nu b.v. eens die heren ontvangt en haar erkentelijkheid betuigt voor al hetgeen zij nu in deze twee maanden voor al die mensen hebben gedaan. Neen, daar hoef ik niet mee aan te komen, want de Koningin heeft vanmorgen nog tegen mij gezegd, dat Zij mij zelfs niet wil zien en hoe minder Zij mij en de andere heren ziet, hoe liever het Haar is. Dat heeft de heer *de Geer* precies zo, met dezelfde woorden, tegen mij gezegd.

9217. De **Voorzitter:** Dus u had de indruk, dat u daar niet erg welkom was?

A. Ik er niet welkom? Ik had de indruk, dat er grote tegenstelling was tussen de Koningin en enkele anderen. De heren hadden omtrent de stand van zaken en de oorlog een hele andere opvatting, dat botste dan natuurlijk. *De Geer* zei ook tegen mij: Mijnheer, ik begrijp niet, wat u wilt. U wilt nu teruggaan, maar waar maakt u zich druk over? Als u over Portugal teruggaat, dan maak ik mij sterk, dat ik u van het station afhaal. Dat ik eerder in Nederland ben.

9218. De **Voorzitter:** Lichtte hij dat nog nader toe? Hij zei, zegt u: „Ik ben eerder in Nederland". Hoe stelde hij zich dat voor?

A. Ja, hij zei: Ik haal u af aan het station van het Staatsspoor. Hij stelde zich voor, dat er een soort vrede getekend zou worden of zo, dat hij dan hier was teruggekomen.

9219. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was hij toen nog Minister-President?

A. Ja.

9220. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus de terugkeer zat hem toen toch ook al in het hoofd?

A. Ja, van het begin af aan en de indruk daar was.....

9221. De **Voorzitter:** Maar wat voor een vrede had hij dan voor de geest? Toch niet een Engelse overwinning, want dat was toen onmogelijk.

A. Neen, hij dacht: voor Nederland is het afgelopen. De indruk, die wij hadden, was, dat hij voor ons land zelfstandig een vrede wilde sluiten met Duitsland. Het was nu afgelopen, Nederland moest maar zelfstandig vrede sluiten met Duitsland.

9222. De **Voorzitter:** Heeft hij dat met zoveel woorden tegen u gezegd?

A. Wel, dat hij terug zou zijn en dat het afgelopen was. Hij heeft niet gezegd: Nu ga ik vrede sluiten. Dat woord heeft hij niet gebruikt, maar wel heeft hij gezegd: Het is afgelopen en ik haal u af aan het station van het Staatsspoor. Als u die reis om maakt, dan doet u er veel langer over.

9223. De **Voorzitter:** U had het over een defaitistische stemming bij leden van het Kabinet. Maar was er eigenlijk niet een soort wisselwerking? De Nederlanders in Londen zullen in het algemeen in die periode, welke eigenlijk de zwakste periode was, toch ook nog wel niet de opvatting hebben gehad, dat de oorlog moest worden doorgevoerd tot het bittere einde. Zo is de stemming later wél algemeen geworden. Het was toch niet zo, dat, wat u uit Regeringskringen merkte, in schrille tegenstelling stond met de opvatting van de Nederlanders in Londen in het algemeen? Bij deze laatsten was waarschijnlijk toch ook wel enige twijfelmoedigheid?

A. Ja, maar er waren toch genoeg mensen, die meenden, de Duitsers winnen het niet. Op den duur winnen wij het wel. Niet dat men enig idee had over de duur van de oorlog.
Ik heb steeds gezegd: Heren, je zit hier jaren. Maar dat wilden zij ook niet geloven. Ik zal niet zeggen, dat men daar nu dagelijks over sprak. Dat mocht niet. Ze dorsten in Engeland met geen mogelijkheid te zeggen, dat wij het zouden verliezen. Dat kon men daar niet vertellen. Er waren Ministers, die als een zak daar zaten. Het was afgelopen.

9224. De **Voorzitter:** Maar dat gold toch ook weer niet voor alle Ministers, nietwaar? Er waren ook wel Ministers, die.....

A. Ja, er waren ook anderen. B.v. de Minister van Defensie zei: Ja, het is afgelopen. Het is verschrikkelijk geweest. Ik zei hem: Maar, Excellentie, je hebt hier toch weer je mensen, die hier overgekomen zijn en die naar het zuiden uitgeweken zijn. Daaronder was de stemming zeer slecht, want daar werd heel weinig aan gedaan. Hij dacht niet aan het opnieuw vormen van een leger. De mensen werden daar ontwapend.

9225. De **Voorzitter:** In de periode, dat u er geweest bent, hebt u dus eerst met de Ministers contact gehad om mededeling te doen van hetgeen u in Frankrijk en zo gezien en meegemaakt had en daarna hebt u ze, naar ik begrijp, toevallig nog wel eens af en toe ontmoet, want u had eigenlijk geen enkele officiële functie?

A. Ja, ik had geen enkele officiële functie.

9226. De **Voorzitter:** Dus het contact, dat u na het uitbrengen van uw verslag hebt gehad, was eigenlijk van min of meer toevallige aard?.

A. Ja, dagelijks kwam ik wel in Stratton House. Ik zat met *Beyen* of met *ten Have* en ook officieren zoals *van der Plassche* en *van Oorschot*. Die sprak ik ook nog wel elders. 's Avonds ontmoette je ze ook wel eens, als je ergens ging eten. Mijn indruk was eigenlijk, dat de Regering op dat ogenblik helemaal geleid werd door de Unilever, die eerste twee maanden. De heren *Rijkens* en *Polak* e.a., die deden de zaak.

9227. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hadden die eigenlijk de touwtjes in handen?

A. Ja, die hadden de touwtjes in handen.
Als men b.v. een handtekening moest hebben voor de een of andere aangelegenheid, bleek het. Zo moest ik naar de Bank of England, want ik had nog wat geld meegebracht en dat moest ik in laten schrijven en als dan de handtekening van *Beyen* er onder stond, was het all right. Als er b.v. de handtekening onder stond van *de Geer*, dan werd er gezegd: Neen, *Beyen* moet er onder staan.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** *De Geer* kenden zij blijkbaar niet.

9228. De **Voorzitter:** Misschien kunt u ons nu eens vertellen hoe uw terugtocht precies is verlopen. Hoe u dat hebt kunnen regelen in Londen en hoe het verder gegaan is.

A. Dat is niet zo eenvoudig geweest. Ik heb gevraagd om terug te kunnen gaan en ik heb heel uitvoerig met de heren daarover gesproken. Ik heb gezegd, dat ik bereid was een opdracht te aanvaarden.

9229. De **Voorzitter:** Met wie hebt u er over gesproken?

A. Met *Gerbrandy* en met *de Geer* en met *Dijxhoorn*. Ik was overtuigd, ook omdat ik zelf hier bij de inlichtingendienst gezeten had, dat er geen enkele verbinding met Nederland was. Men had in Nederland niets voorbereid daaromtrent. Toen zij weg waren was alle contact verbroken. Er was niets meer. Toen heb ik gezegd: Ja, ik ben bereid om codes mee te nemen of boodschappen of wat dan ook, opdat jullie weer contact krijgen met Nederland. Voor het overige heb ik gezegd: Ik ben als vrij man gekomen, op jullie verzoek, en ik heb als voorwaarde gesteld op het gezantschap, dat ik vrij zou zijn om terug te gaan, dus ik wil nu op het ogenblik teruggaan, onder welke omstandigheden ook. De Belgen kunnen gaan, de Fransen kunnen gaan. Welk bezwaar is er, dat ook Nederlanders gaan? De Engelsen in de eerste plaats hebben er geen bezwaar tegen. Toen heb ik het antwoord gekregen, dat het kon. Ik heb dikwijls met *van Lidth de Jeude* gesproken en ook met *Gerbrandy* een hele tijd. Hij zou de zaak opnemen met het Foreign Office of eventueel door middel van de Inlichtingendienst, The Secret Service. Als ik er naar vroeg, dan antwoordde hij: Het is bijna klaar, nog één ding en dan kunt u gaan. Dan kunt u uw visum krijgen.

9230. De **Voorzitter:** Had de heer *de Geer* ook bezwaar tegen uw terugkeer naar Nederland?

A. Neen, ik geloof mijnheer *de Geer* niet. Toen heb ik daar uitvoerig een brief over geschreven. Het spijt mij, dat ik die brief niet meer heb. *Aalberse* heeft hem gelezen, *Deckers* heeft hem gelezen. Ik heb die heren die brief, die ik toen aan de Ministerraad geschreven heb en waarin ik alles had vastgelegd, laten lezen. Ik heb er nooit antwoord op gekregen. Er werd mij steeds gezegd; Ja de zaak komt in orde. Toen zei ik: Nu, dan zal ik u eens wat zeggen. Ik heb hier nu vier, vijf weken met u gesproken en u hebt steeds maar gezegd: „Het komt in orde". Ik heb zoveel geleerd, ook in de politiek, dat ik ongeacht toezegging het zelf gedaan heb. Ik kan u zeggen, dat ik vanmiddag aan het Foreign Office mijn visum kan halen met prioriteit voor vliegtuigen, kortom met alles, wat de Engelse Regering mij maar geven kan. Ik krijg een diplomatiek visum, ik krijg prioriteit op een vliegtuig, ik krijg alles. Ik vind het eerlijk, u dat even te zeggen, want ik wil niet weglopen zonder dat u het weet.

9231. De **Voorzitter:** Had u dat inmiddels op eigen initiatief in orde gemaakt?

A. Ja, omdat ik ook verschillende Parlementsleden kende in Londen, waar ik ook contact mee had. Ik had ze vroeger op interparlementaire conferenties wel eens ontmoet, en verder twee waar ik in zakelijke relatie mee stond. Nadat ik hem dat had meegedeeld, is de volgende dag een Engels generaal met mijn paspoort naar het Foreign Office gegaan en toen lag er bij het Foreign Office een brief

van de Netherlands Government, waarbij verzocht werd, mij onder geen voorwaarde een visum te geven. Die brief was ondertekend door de heer *Gerbrandy*. Ik ben toen heel erg boos daarover geworden. Ik ben toen misschien wel enigszins onbehoorlijk daarover te keer gegaan, dat dit geen manier van doen was. Ja, zei hij, hij dorst de verantwoordelijkheid niet op zich te nemen, dat ik terug zou gaan en zou nooit mijn dood op zijn geweten willen hebben. Toen zei ik: Ja, maar dan doet u niet dergelijke dingen, dan kunt u wel op andere wijze praten. Maar om achter mijn rug, als ik u eerlijk meedeel hoe de zaak staat, een dergelijke brief te schrijven, dat vind ik geen manier van doen. Toen heb ik weer een brief aan de Ministerraad geschreven, waarin ik geëist heb, dat de Ministerraad het besluit zou nemen of ik vrij was, ja dan neen. Ik heb toen een brief van de Ministerraad teruggekregen, the Netherlands Government, waarin ongeveer het volgende stond: Mr. *Schaepman,* is member of the Dutch Parliament, but he is not member of the Dutch Government and the Netherlands Government has no objection, that he is going out of the Empire. For the Netherlands Government, enz. Dat besluit is met meerderheid van stemmen genomen. Dat weet ik wel, want *Gerbrandy* was daar tegen, maar anderen, zoals *Welter, Albarda,* dat zijn mij bekende voorstemmers, hebben dit besluit tot stand gebracht. Een uur daarna, kreeg ik van het Foreign Office het zelfde visum, ook doordat ik in Engeland bekend was, omdat ik hier aan de Inlichtingendienst en meermalen op het Engelse gezantschap in die tijd, de officieren van the Secret Service ontmoette. Ik werkte in Nederland aan de Generale Staf en ontmoette dus de militaire attaché's, wanneer zij daar kwamen. Ik kende die heren. Zij hadden er geen bezwaar tegen, dat ik terugging. Zij zeiden, dat is volkomen veilig. Op deze wijze ben ik weggegaan. De heer *Gerbrandy* wilde mij met alle geweld daar houden. Onder deze omstandigheden voelde ik er heel weinig voor, daar te blijven.

9232. De **Voorzitter:** Toen had u dus alleen nog maar een exitpermit en meer niet. U kon uit Engeland, maar daarmee was uw terugkeer in Nederland natuurlijk nog niet verzekerd?

A. Ja, ik kon uit Engeland. Ik moest nog hebben een visum voor Portugal, maar dat kon ik in Londen krijgen. Toen ik de papieren daarvoor had, kreeg ik met behulp van een paar Parlementsleden in Engeland ook het Spaanse visum. Toen ben ik in Lissabon gekomen met *ten Have*. Daar heb ik eerst afgewacht wat er gebeurde, hoe dat daar ging. Je kon zo weg uit Portugal. Er waren daar allemaal S.D.-ers en mensen van de contra-spionnage, van de Duitse contraspionnage, die precies wisten wie er aan kwamen met vliegtuigen of met schepen. Verschillende mensen werden daar opgevangen en als ze dan een verklaring af wilden leggen, betaalden de Duitsers vanaf de dag van hun aankomst voor die mensen hun hotel, eten, enz. Daartoe moesten zij een verklaring tekenen, dat zij voor Nederland wilden varen of iets dergelijks. Ik heb dat bij het Duitse consulaat gezien. Toen heb ik mij, na een dag of vijf, gewend tot de Duitse gezant, die een familielid was van de vroegere Duitse gezant hier.

9233. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Dat was *Hoyningen Huene*, die in Portugal was, en hij was een familielid van graaf *Zech*. Ik heb hem gezegd: Ik ben Kamerlid, ik ben Nederlander, ik kom uit Zuid-Amerika, via Engeland. Ik wil nu naar Nederland terug, is dat mogelijk, alleen onder voorwaarde, dat ik geen enkele verklaring teken, dat ik terugga als vrij man. Dat ik geen enkele verplichting aanvaard, niets, ik wens niet verhoord te worden. Toen zei hij: Ja, dat kan, maar dan zult u lang moeten wachten. Nu, dat kan mij niet schelen. Na een week of zes heeft hij mij in mijn hotel opgebeld en toen deelde hij mij mede, uw visum is er. De quarantaine-tijd is voorbij. Wat u nu nog aan nieuws weet, ist alte Geschichte, das ist ohne Interesse für uns. Nu kunt u gerust gaan, want wij hebben er nu geen enkel bezwaar meer tegen. Niemand zal u verhoren. U bent vrij om te gaan. U kunt over Rome gaan, van Lissabon per vliegtuig naar Rome en dan per trein naar Nederland of u kunt vliegen van Lissabon naar Berlijn en dan naar Nederland. De laatste route, over Berlijn, heb ik gekozen. Mijn indruk is geweest, dat, wanneer men in twee of drie dagen naar Nederland door wilde reizen, men dan allerlei verplichtingen op zich moest nemen. Dat is ook gebeurd door een van die officieren, die daar was. Hij is later gefusilleerd, hij spionneerde hier te lande toen aan beide kanten. Hij was vroeger ook bij die Inlichtingendienst. Zijn naam weet ik nu niet meer. Maar hij was daar en hij heeft daar op een gegeven ogenblik ook die verklaring afgelegd en hij kon na twee, drie dagen, vertrekken. Daarom heeft het mij altijd bevreemd, dat *de Geer* zo ineens weg kon gaan.

9234. De **Voorzitter:** Hij is er toch ook drie maanden geweest?

A. Ja, maar hij heeft zich er, naar ik meen, nooit mee in contact gesteld. Hij is er, geloof ik, geen drie maanden geweest.

9235. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Jawel, maar hij is toch dadelijk na aankomst naar de Duitse gezant gegaan?

A. O, dat weet ik niet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, dat geloof ik wel.

9236. De **Voorzitter:** In uw gezelschap bevond zich ook de heer *ten Have?*

A. Ja.

9237. De **Voorzitter:** En heeft hij ongeveer ook dezelfde procedure meegemaakt?

A. Ja.

9238. De **Voorzitter:** Hij heeft, meen ik, iets eerder zijn visum gekregen?

A. Ja, hij is naar het consulaat gegaan.

9239. De **Voorzitter:** U bent niet gezamenlijk teruggereisd? Hij was al eerder weg?

A. Ja, hij was al iets eerder weg.

9240. De **Voorzitter:** Hebt u, toen u over Berlijn gereisd bent, daar nog contacten gehad? U weet, dat b.v. de heer *de Geer,* toen hij via Berlijn naar Holland kwam, van uit Berlijn afgehaald is.

A. Neen. Ik heb, van Lissabon gaande, getelegrafeerd naar de gezanten van Brazilië en Uruguay in Berlijn. Ik kwam uit Brazilië, waar ik geweest was, ik had de gezanten van die landen te 's-Gravenhage ontmoet. Zij waren vroeger in Nederland en ik ontmoette hen ook weer in Lissabon. Ik sprak die heren daar nogal eens en zij hebben naar hun gezantschap getelegrafeerd, dat ik in Berlijn kwam en of zij mij af wilden halen en maatregelen wilden nemen, indien mogelijk, dat ik onder bescherming van een van die beide legaties zou staan. Deze heren zijn allebei naar het vliegveld gekomen en toen werd er omgeroepen, dat er „ein diplomatischer Wagen" stond en dat ik dadelijk met „Gepäck" bij de douane moest komen. Ik ben toen met die heren naar het gezantschap gereden en daar hebben wij zitten praten. Ik heb met ze gegeten en 's avonds ben ik naar de trein gegaan en niemand heeft mij iets gevraagd of gedaan.

9241. De **Voorzitter:** En later in Nederland ook niet meer?

A. Nooit meer. Alleen toen ik hier in Scheveningen zat, toen bij het verhoor.....

9242. De **Voorzitter:** Bent u gearresteerd geweest?

A. Ja.

9243. De **Voorzitter:** Hoe lang?

A. Zes weken heb ik hier gezeten.

9244. De **Voorzitter:** In welke periode was dat?

A. *Joekes* zat daar, *Verschuur* en *Ringers* en toen hebben zij mij ook zes weken daar neergezet. Ik was toen beschuldigd van een van de leiders te zijn van „Je maintiendrai", wat niet het geval was. Toen heeft de Sachbearbeiter bij het verhoor, dat een dag geduurd heeft, mij uit de gevangenis ontslagen en ook mijn beide zoons, die zij tegelijkertijd meegenomen hadden. Wij hebben daar al die weken in Einzelhaft gezeten. Ik had die Sachbearbeiter verteld, dat moest ik opgeven, wat ik allemaal was. Kamerlid, officier en commissaris van een schoenfabriek. Het enige, dat ik er later nog van gehoord heb, is, dat, toen ik veertien dagen thuis was, ik werd opgebeld en die Sachbearbeiter mij vroeg of hij 's avonds eens mocht komen na Sperrtijd, dat niemand het zag. Toen ik hem vroeg, waarvoor, antwoordde hij: Hij had mij maar een vraag te stellen. Toen is hij bij mij gekomen en heeft mij gevraagd of ik hem, zijn vrouw en zijn kinderen, die in Hamburg zaten, niet aan schoenen kon helpen. Wij hadden op last van *Fischböck* daar in die fabriek een Duitse directeur. Ik zei hem: Ja, daar heb ik niets over te zeggen, maar als die Duitse directeur u schoenen wil geven, dan moet die Duitse directeur dat weten. Hij heeft toen schoenen gekregen en toen zei hij: Nu moet ik u nog iets vertellen. Nadat ik u ontslagen heb, zijn er nogal enige brieven gekomen en ook een brief, waaruit blijkt, dat u uit Engeland bent gekomen. Ik zei: Ja men heeft mij daar niet naar gevraagd en uit mij zelf hoefde ik het niet te vertellen. Neen, zei hij, dat is ook niet nodig, en ik heb nu die dingen verscheurd. Dat is het enige, dat ik er ooit van gehoord heb.

9245. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was dat de dank voor de schoenen?

A. Ja, dat denk ik. Later is gebleken, dat schijnt in een van die getuigenverklaringen te staan, dat het geval nog eens ter sprake is gekomen. Toen zat ik in het zuiden na September 1944 en toen heeft de S.D-er *Kaptein* mij opnieuw gezocht en die heeft een hele getuigenverklaring opgesteld, dat, als hij mij te pakken gekregen had, ik dan niet meer terug zou zijn gekomen. Dat is dezelfde *Kaptein*, waartegen van de week de doodstraf is geëist.

9246. De **Voorzitter:** Werd er bij de bezwaren, die er waren tegen uw terugkeer naar Nederland, die dus b.v. kwamen van de heer *Gerbrandy* en ook nog van een paar andere heren, zoals ik begrepen heb, ...

A. Van *Gerbrandy* is dat zeer positief. Welke andere Ministers nu aan de kant van *Gerbrandy* stonden, weet ik niet.

9247. De **Voorzitter:** Heeft daar ook nog een rol bij gespeeld het feit, dat u Kamerlid was, of was het, zoals u daarnet zei, dat zij de verantwoordelijkheid voor uw terugkeer niet op zich wilden nemen?

A. Dat is het motief, wat de heer *Gerbrandy* tegen mij zei: Wij willen de verantwoordelijkheid niet dragen voor uw vertrek.

9248. De **Voorzitter:** Uw functie is daarbij niet in het geding gebracht?

A. Mijn functie niet, maar wel de mogelijkheid, dat zij mij een of andere opdracht wilden geven. Ik zei: Nu, ik vraag nu om een opdracht en die geeft u mij nu bij dezen. Neen, die geven wij u niet. Maar wij willen u graag hebben en dan moet u beginnen met hier ambtenaar te worden. Dus hier aan het Departement en dan willen wij u t.z.t. opdrachten geven. Ik zei: Ja, maar dat kan jaren en jaren duren. Ik ben nooit ambtenaar bij u geweest en om dat te doen, moet ik toch enige zekerheid hebben. U vraagt mij nu vrijwillig dit werk te doen, dat doe ik niet zonder dat ik enige zekerheid heb.

9249. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heeft men u, toen u ten slotte wel toestemming kreeg naar Holland te gaan, ook geen opdrachten meegegeven?

A. Neen, niets. Alleen heb ik een eed moeten afleggen bij de heer *Gerbrandy* en bij van *Angeren*, dat ik geen andere opdrachten had. Noch, omdat ik nogal eens in contact was met *Benesj*, van dezen, noch van de Engelsen. Ik zei: — ik heb met die heren wel besprekingen gehad —, als dit nu uw bezwaar is, dan zeg ik bij dezen, dat ik geen enkele andere opdracht daarnaast heb en dat ik gaarne bereid ben, geen woord meer met die heren te spreken en geen enkele opdracht te aanvaarden.

9250. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Men had misschien van de gelegenheid gebruik kunnen maken om hier met de ondergrondse, die toen in wording was, verbindingen tot stand te brengen.

A. Ja, ik heb het aangeboden, maar zij hebben het geweigerd.

9251. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Men heeft dus van deze gelegenheid geen gebruik gemaakt?

A. Neen.

9252. De **Voorzitter:** Dan is er nog een punt, dat vermeld staat in het proces-verbaal van het verhoor, dat de heren *Posthuma* en *Heijink* u op 13 Juli 1946 hebben afgenomen. Dat waren die twee politie-ambtenaren, die de zaak-*de Geer* onderzocht hebben. Daarin komt nl. een uiting van u voor, die op zich zelf zeer merkwaardig is, maar die in wat wij tot nog toe hebben gehoord, geen enkele steun heeft gevonden. Integendeel. Er staat nl. in dat proces-verbaal het volgende: „Het is mij voorts bekend, dat in den tijd, dat ik te Londen verbleef, de Ministerraad bij meerderheid aan den Minister *Bolkestein* heeft opgedragen, zich te oriënteeren over de mogelijkheid of de salarissen der Ministers in plaats van in Engelse ponden in Amerikaanse dollars konden worden uitbetaald." Wat daarover tot nog toe is verklaard, is een besliste ontkenning hiervan. De vraag is nu: Hebt u dit gehoord als een van de vele verhalen, die in Londen de ronde deden, of weet u hiervan iets uit eigen wetenschap?

A. Ja. Ik ben niet in de Ministerraad geweest. Maar, zoals het met heel veel van die dingen ging, je hoorde er wat van en je sprak er over. Maar dit kwam nu van financiële zijde. *Ten Have*, die de begrotingen maakte en die als accountant de administratie op moest zetten, heeft mij dit verteld. Wij aten 's avonds dikwijls met zijn tweeën in Londen. Van die zijde heb ik een dergelijk verhaal gehoord. B.v. dat al de Departementen een begroting in moesten dienen. *Bolkestein* had er niets op gezet. Toen heeft men gezegd: Ja, u moet toch uw eigen salaris er op zetten. Maar verder wilde hij er ook niets op hebben, want dat had hij niet nodig.

9253. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was dat Ministerie dan helemaal niets, behalve mijnheer *Bolkestein?*

A. Ja, *Bolkestein* zei tegen mij: Kom 's middags in Godsnaam eens een beetje praten. Ik kan net mijn morgen vullen met zo eens een paar briefjes te beantwoorden. De anderen namen nl. een hoop ambtenaren om zich heen en die kregen weer een bode op het gangetje, die koffie zette, enz. Maar *Bolkestein* was daarop een uitzondering. Hij deed dat niet. Zo is dat verhaal. Zoals ik zeide: Ik ben niet bij dat besluit van de Ministerraad geweest, waar de Ministerraad hem dit had opgedragen. Ik geloof echter, dat *ten Have* dit op schrift heeft.

9254. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waar is de heer *ten Have* nu?

A. Nu is hij in Berlijn. Hij zit daar bij de Nederlandse missie. Hoe de zaak is, ik zou niet onder ede kunnen verklaren, dat het zo is.

9255. De heer **Koersen:** U sprak in het begin over de defaitistische houding van de Ministers in Londen. Heeft u dat toen ook bij de heer *Gerbrandy* opgemerkt of niet?

A. Neen. Hij was altijd een beetje afzijdig. Hij deed het anders dan anderen. Zij woonden in grote hotels en daar bleven ze zitten, maar *Gerbrandy* woonde in zo'n college, in een soort seminarie. Dat deed heel vreemd aan. Hij woonde met *Kasteel, Veraart* en *van Angeren*. Met zijn vieren zaten zij daar bij paters en ze hadden daar ieder een celletje. Zij woonden heel sober. Zij deden het een beetje helemaal buiten de lijn.

9256. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In ieder geval een goedkoper verblijf dan in de hotels?

A. Ja. Ik wil niet zeggen, dat hij een buitenbeentje was.

9257. De **Voorzitter:** Voor wat mij betreft, ben ik aan het einde van wat ik u te vragen heb. Misschien dat u zelf nog iets hebt, waarvan u meent, dat het in dit kader van belang is, dan zullen wij dit natuurlijk gaarne van u horen.

A. De eerste dagen, dat de heren in Londen waren, hebben zij heel weinig gedaan. *De Geer* maakte zich klaar om naar den Haag te gaan. Hij had zijn redevoering, waarmee hij dacht hier in een rijtuig met twee paarden van het strand te worden afgehaald en dan direct in de Tweede Kamer met zijn verklaring te beginnen. Ik geloof, dat de rede, die hij had, veel overeenstemde met de brochure, die hij later voor een groot deel gepubliceerd heeft

9258. De **Voorzitter:** Hoe weet u dat van die rede?

A. Hij heeft zich eerst 8 dagen lang opgesloten en aan één stuk door maar zitten schrijven, zoals *de Geer* zijn memories van antwoord maakte. Zo heeft hij ook die rede zitten schrijven. Dat was zo daar de indruk.

9259. De **Voorzitter:** Dat werd verteld?

A. Ja.

9260. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er werd wel heel veel in Londen verteld?

A. Heel veel, maar, wat hij mij daar vertelde van: ik begrijp het niet, ik ben veel eerder daar dan u ....

9261. De **Voorzitter:** Dat hebt u zelf meegemaakt.

A. Ja, dat zijn dingen, die ik positief zelf heb meegemaakt.

9262. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar dat verhaal van het rijtuig met die paarden hebt u toch niet zelf van hem gehoord?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Mijnheer *Schaepman*, dan dank ik u zeer voor de inlichtingen. Ik sluit hiermee het verhoor.

Th. F. M. SCHAEPMAN

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JAKOB CORNELIS ROELOFSEN,

oud 66 jaar, wonende te Wassenaar, oud-Raadadviseur van het Departement van Financiën en generaal-majoor b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

9263. De **Voorzitter:** Generaal, u bent werkzaam geweest bij G.S. III, als ik het goed heb. Van wanneer tot wanneer was dat het geval?

A. In 1918 ben ik er gekomen als kapitein. Toen ben ik in 1919—1920 voor één jaar weg geweest, maar als je eenmaal bij de inlichtingendienst werkt, dan blijf je contactpunt, en aangezien ik in Delft en in Waalsdorp dat jaar was geplaatst, kwam ik steeds, niet dagelijks, maar toch 3 of 4 keer per week, op dat bureau. Een inlichtingendienst moet het hebben van de mensen, die overal zitten. Dus als je daar eenmaal bij was, dan bleef je daarbij. Een van de oprichters zei: „Je kunt hier nooit mensen hebben, waarmee wij ruzie krijgen, want wij moeten altijd bevriend blijven, en als je je eenmaal aan die zaak gegeven hebt, dan moet je die ook blijven dienen." Als zodanig ben ik er eigenlijk nooit weggegaan. Toen ik in 1922 de actieve militaire dienst verliet, omdat ik bij het Departement van Financiën werd benoemd, ben ik er toch, niet dagelijks, maar om de paar dagen steeds gekomen, omdat ik ook profiteerde van hun gegevens. De inlichtingendienst bestudeerde vreemde legers en de inlichtingendienst bestudeerde allerlei andere dingen, waar ik ook interesse voor had, ook voor mijn werk op het Departement van Financiën. Overigens was ik adviseur van de inlichtingendienst gebleven en ook verscheidene malen weer opgekomen voor herhalingsoefeningen bij de inlichtingendienst en als zodanig werd ik ook in het laatst van Augustus 1939 gemobiliseerd en direct daar geplaatst.

9264. De **Voorzitter:** Weer bij de inlichtingendienst?

A. Ja. Toen kreeg ik een functie rechtstreeks onder de generaal *van Oorschot.* De inlichtingendienst bestond toen eigenlijk uit vier onderdelen. Het ene was buitenlandse inlichtingendienst, het andere binnenlandse inlichtingendienst, vervolgens de code- en de persdienst. Dat waren vier afzonderlijke delen. Ik stond rechtstreeks in contact met de generaal *van Oorschot.* Ik zat trouwens ook bij hem op de kamer en was belast met het toezicht op de inlichtingendiensten bij de grote onderdelen: Commando-veldleger, vesting Holland, Peeldivisie, legerkorpsen, territoriale bevelhebbers in Groningen, Apeldoorn, den Bosch en Maastricht, zodanig, dat het een centraal geheel werd.

9265. De **Voorzitter:** Dus uw werk was niet speciaal beperkt tot een van de afdelingen?

A. Neen, ik had met alle afdelingen te maken en ik organiseerde bij de grote onderdelen die inlichtingendiensten, stimuleren was het meer. Ik begaf mij naar de chefs van staven dier onderdelen en vroeg: Wie hebt u de eerste dagen aangewezen als hoofd? Na de voorlopige waarschuwing was ik er al; in de nacht, nadat ik opkwam tot de volgende nacht, had ik al vier van die stafbureaux gehad. Ik stelde de vragen: Wie heb je hier voor de inlichtingendienst naar buiten, wie heb je voor het binnenland en wat doe je voor de pers, enz., enz.? Dus ik stimuleerde de vorming van de inlichtingendiensten bij de grote onderdelen en bevorderde een goede werkwijze.

De noodzakelijkheid van het hebben van inlichtingendiensten was in de voorschriften vastgelegd. Voortdurend ging ik naar die diensten toe om te zien of zij het toch goed begrepen, want er waren mensen bij, die daar vroeger nooit aan gedaan hadden. Geregeld kwam ik op het hoofdbureau en zo nu en dan verzamelde ik de leiders bij elkaar en probeerde hun goede richtlijnen te geven. Een van de belangrijkste opdrachten kreeg ik in het laatst van October 1939, nl. om naar Zwitserland te gaan en daar verband op te nemen met de inlichtingendienst aldaar. De kolonel, die in Zwitserland met de inlichtingendienst was belast, was de kolonel *Masson.* Hem kende ik wel van vroeger. Aangezien hij een totaal ander systeem had — men moet, om het geval-Venlo te kunnen begrijpen, het systeem, dat wij volgden, goed kennen —, ben ik naar Zwitserland gegaan, om mij te oriënteren betreffende de Zwitserse werkwijze, maar tevens had ik de opdracht om, voor zover het mogelijk was, met hen open kaart te spelen omtrent het strategisch beleid. Aangezien ik een half Zwitserse vrouw heb en veel relaties in Zwitserland, hadden de Ministers *Dijxhoorn* en *van Kleffens* samen met de opperbevelhebber en de generaal *van Oorschot* afgesproken, mij voor enkele dagen naar Zwitserland te zenden. Om u nu het geval-Venlo goed te doen begrijpen, is het goed, dat u even iets hoort van de werkwijze van de inlichtingendienst en het verschil met de Zwitserse opvattingen.

Toen ik in 1918 bij de inlichtingendienst kwam, werd ik aanvankelijk belast met het opstellen van een politiek maandoverzicht, de kans, die wij hadden om in de oorlog betrokken te worden, enz., enz. Toen kwam ik al heel gauw in aanraking met dingen, waarvan ik het bestaan nooit had kunnen vermoeden, b.v. de politie in de havens van Rotterdam had al in 1914—1915 ontdekt, dat er een formele Duitse inlichtingendienst in Rotterdam was. Later begreep ik ook, dat er een volledige Franse inlichtingendienst en een volledige Engelse inlichtingendienst in Nederland waren en dat de agenten dier diensten faciliteiten van ons kregen, waarmede ik in botsing kwam, aangezien ik op het standpunt van volstrekte neutraliteit stond en mijn chefs vroeg: „Hoe kunnen jullie aan die vreemde spionnen faciliteiten geven?" Ja, was het antwoord, dan moet je eerst die hele zaak goed begrijpen. Ik ga dit allemaal vertellen, omdat ik mij tot op zekere hoogte medeverantwoordelijk voel, ook voor de fouten, die er gemaakt zijn, want dat is merkwaardig, wij wisten toen al, dat de kans van het maken van fouten groot was. Wij zeiden: Je kunt het zo doen en als het dan misloopt krijg je op je kop en als je het zus doet en het loopt mis, krijg je ook op je kop. Je kunt net doen wat je wilt, maar op een zeker ogenblik ben je er bij. Dan kun je wel zeggen: „voor dat werk deug ik niet", maar dan had je de plaatsing bij die dienst maar niet moeten aannemen. Het is een feit: Je kon doen wat je wilde, tenzij je doodsbenauwd was om je aan koud water te branden, maar je liep altijd gevaar grote fouten te maken.

Om u een voorbeeld te noemen, dan zult u er direct in zitten, toen in October 1918 de geallieerden — de Belgen — en de Duitsers tegenover ons stonden met de noordelijke vleugel aangeleund tegen Zeeuwsch-Vlaanderen, ter hoogte van Aardenburg, ontdekte ik, dat daar ± 150 Duitse geïnterneerden — krijgsgevangenen waren het niet, zij waren naar ons gebied uitgeweken — waren, en die werden ondervraagd. Ik vroeg aan de commandant ter plaatse: „Wie ondervraagt die krijgsgevangenen?" Ik zag daar een burger bij staan en vroeg wie dat was. Toen zei die commandant: Dat is iemand van G.S. III. Ik vroeg verbaasd: „Is dat iemand van G.S. III?", omdat ik hem niet kende. Nu zei dat niet veel, want wij hadden natuurlijk wel agenten, die ik niet kende. Maar ik dacht: Wat is dat voor een man? Ik sprak een paar woorden met hem en ontdekte, dat het een Duitser was. Het geval kwam mij verdacht voor. Even daarna merkte ik, dat het een Engelse agent was. Maar zoals ik zeide, het was een Duitser, die Duits sprak en die Duitse geïnterneerden verhoorde. Wat die mannen vertelden, had die agent genoteerd. Ik zei: Geef mij je papieren eens, en die waren gestempeld door de marechaussee uit Zeeland. Ik zei: Die man moet onmiddellijk hier uit dit gebied. Ik telefoneerde naar den Haag en ik meldde: Er is een agent hier. Hoe moet dat? Het is een Duitser, hij is in Engelse dienst. Ik had trouwens aan zijn schrift ook al gezien, dat het een Duitser was. Nu, stuur hem maar uit het grensgebied, was het antwoord. Een paar marechaussees namen hem mee. De Duitse troepen trokken terug en kwamen achter het Kanaal van Sas van Gent en ik volgde die beweging daar. Ik was daar om te zien of onze neutraliteit geschonden werd en ik kwam achter het Kanaal van Sas van Gent en daar was die Engelse agent weer. Toen ben ik mij in deze materie grondig gaan

inwerken en heb mij afgevraagd: Hoe zit dat? Nu komen de fouten van het systeem voor de dag. Er waren hier vreemde inlichtingendiensten en nu kon je zeggen: ik verbied alles, of je kon zeggen, ik aanvaard het systeem, hetwelk de generaal *Snijders* heeft geaccepteerd, waartegen de generaal *Reynders* zich niet verzet heeft en dat alle chefs van staven, die volgden op de generaal *Snijders* en voorafgingen aan de generaal *Reynders,* hebben geaccepteerd. Dit systeem betekende: Laat die lui hun gang gaan, totdat zij in strijd komen met de Nederlandse wetten. Je profiteert van hun gegevens. Arresteert men deze agenten, dan komt er zo weer een ander en dan weten wij niets van hen. Nu was de generaal *van Oorschot,* toenmaals, als kapitein van de infanterie belast met het steeds contact houden met de Britse militaire attaché — dat hoorde ook bij het systeem. Hij was toen geen hoofd van de inlichtingendienst.

9266. De **Voorzitter:** Over welke tijd spreekt u nu?

A. Over '14—'18. Nu kom ik op de toenmalige kapitein *van Oorschot.* Er werd hem toen gezegd: Jij houdt contact met die Britse militaire attaché. Aan een ander officier, *Gijsberti Hoodenpijl,* werd de opdracht gegeven contact te houden met de Duitse militaire attaché. Dat waren mensen, die voor 100 pct. het vertrouwen hadden van die vreemde officieren. De generaal *van Oorschot* is mijn vriend vanaf 1919. Hij zou nooit iets doen, dat in strijd was met het Nederlandse belang, maar hij hoopte van harte, dat de Engelsen de oorlog zouden winnen. Bij dat systeem is van absolute neutraliteit van bepaalde agenten geen sprake. Je mag al blij zijn, als ze niet naar twee kanten werken, want dat is het voordeligste en het veiligste. Ik heb het wel meegemaakt, dat ze naar drie kanten werkten. Zij deden het voor ons, voor de Engelsen en voor de Fransen en kregen natuurlijk van iedere partij geld. Dit alles moet men weten om het geval-Venlo te kunnen begrijpen. Wij hadden dus buitenlandse diensten op ons grondgebied. Nu heeft men in Zwitserland, in de vorige oorlog, couranten gehad, welke verre van neutraal waren. Hier had men de „Telegraaf" en een paar andere bladen. Maar over het algemeen waren de bladen hier lang niet zo fel als de Frans-Zwitserse bladen waren, want de mentaliteit was in Zwitserland zo, dat, als Frankrijk in de knoei gekomen was en de Fransen hadden het Zwitserse grondgebied willen schenden, de Frans-Zwitserse troepen niet tegen de Fransen zouden willen vechten, vermoedelijk. De Frans-Zwitsers waren zo fel anti-Duits, dat zij Duits-Zwitserse troepen wel eens uitscholden. *Egli* en *de Wattevylle* waren twee officieren van de Zwitserse generale staf, die, evenals bij ons, ook contact hadden met de vreemde militaire attaché's. Dit gaf grote moeilijkheden en de Zwitserse militaire autoriteiten zeiden: „Schlusz damit". Wij blijven ook op dit gebied volkomen neutraal, wij verbieden alle vreemde inlichtingendiensten op ons gebied.

9267. **De Voorzitter:** Was dat na de oorlog '14—'18?

A. Neen, tijdens de oorlog '14—'18. Zij gingen tijdens die oorlog totaal overstag. Maar gedurende de oorlog 1939—1945 zeide de kolonel *Masson* tegen mij: „Wij verbieden alles, maar wij zitten straks vol met vreemde agenten, waarvan wij niets weten; jullie hebt een veel beter systeem. Jullie verbiedt het niet en dan heb je kans, dat je van beide partijen profiteert, zonder hen te hinderen. De Duitsers waren in de eerste oorlog ook zeer coulant op dat gebied. De heer *van 't Sant* was een van die mensen, die contact met hen hield. Hij was toen inspecteur bij de havenpolitie in Rotterdam. Hij was een van de eerste mensen, die ontdekte, dat de Duitsers de geallieerde schepen signaleerden, als zij uitvoeren om ze dan buitengaats te doen torpederen. Hij was zowel bevriend met de heer *Tinsley* als met de heer *Körner. Tinsley* was een Engelsman en *Körner* een Duitser. Nu is het merkwaardig, dat in 1919 de generaal *van Oorschot* hoofd van de inlichtingendienst werd. Duitsland lag tegen de grond en dat land had aanvankelijk niets in te brengen. Als Duitsland nog een machtige Staat was geweest, had men onmiddellijk bezwaar gemaakt tegen de benoeming van *van Oorschot.* Nu waren er Duitsers, die dikker bevriend waren met Entente-mensen dan met hun landgenoten. Niemand maakte enig bezwaar tegen de benoeming van *van Oorschot.* De generaal *van Oorschot* is iemand, die reusachtig pro-geallieerd is, doch wanneer het zijn eigen land betreft, is hij de beste Hollander. Hoge Duitsers kon hij ook zeer goed te woord staan. Hij begon met lof te spreken over *Frits Reuter* b.v. Dat meende hij voor 100 pct. Hij draagt stukken voor van die schrijver, waaruit men ziet, dat hij de historie van Duitsland precies begrijpt. Die Duitsers komen er van onder de indruk. Hij somt de sterke kanten van Duitsland op, hij noemt eerlijk de zwakke kanten van Engeland en die lui gaan weg, denkend: „Er is geen objectiever man dan *van Oorschot".* En tot op zekere hoogte is dat ook waar. Die man heeft buitengewone qualiteiten. Hij krijgt drie ridderordes, maar hij vraagt voor geen van drieën afzonderlijk toestemming om ze te mogen dragen, totdat hij ze alle drie heeft (een Engelse, Franse en Duitse), en draagt ze op een bepaalde avond alle drie tegelijk. Ze zijn alle drie ook verdiend. Die man heeft werkelijk op dat gebied een bijzondere mentaliteit, maar ook een gave, die sterk afwijkt van die van ieder andere Hollandse generaal. Geen enkele magistraat heeft, naar mij bekend, die eigenaardige qualiteiten, waar ook nog bijkomt een zekere gemakkelijkheid van: Nu ja, dat loopt wel, hoor. Roekeloosheid is het woord niet, maar al is het water al vrij aardig warm, dan is hij nog niet bang om zich te branden. Nu komt deze oorlog. Ik ben in Zwitserland en in de ochtendbladen lees ik het geval-Venlo; kolonel *Masson* was 's morgens net aangekomen in Bern. (Er heerste daar een grote geheimzinnigheid. Ik mocht niet weten, dat het hoofdkwartier in Spiez was). Toen ik vroeg de kolonel *Masson* te spreken, kreeg ik direct *Masson.* Niet eerst een telefoniste of zo. Zelfs de juffrouw in een Zwitsers hotel laat zich, bij wijze van spreken, nog liever villen dan dat ze tegen iemand zegt: Ja, ik zal even met *Spiez* telefoneren. Geen sprake van. Zij spreken hun mond niet voorbij. Ik was er drie dagen en toen wist ik nog niet waar zij zaten. Ik ging er ook niet naar toe om te spionneren, maar toen ik *Masson* vroeg: „Waar komt u vandaan?", antwoordde hij: „Ja, u weet, wij doen geheimzinnig. Het is wel allemaal gekheid, want de Duitsers weten het toch wel. Zij weten precies, waar wij verblijf houden. Dat kon ook niet anders."

Ik kwam mij 's morgens vroeg melden op onze legatie en daar werd mij gevraagd: Ben je al bij de politie geweest? Neen. Ga er dan gauw naar toe, want als je er niet onmiddellijk bent, dan ben je er bij. In het hotel hadden ze het mij ook al gezegd. Het toezicht op de vreemdelingen was geweldig. Toen vroeg ik de heer *Masson:* Welk standpunt nemen jullie in? Neutraliteit naar alle kanten? Wel neen, zei hij, geen sprake van. Dat zal ik je wel vertellen. Aan de Franse kant doen wij practisch niets. Alleen een beetje vertoning. Wij staan tegenover Italië sterk. Hij speelde volkomen open kaart tegen mij. Toen vroeg ik: Wat ga je nu doen op het gebied van de inlichtingendienst? Nauwelijks had ik dat gezegd of daar komt het krantenuitknipsel en toen zei hij: „Venlo. Dat is mij ook wat. Wat is daar gebeurd? Wat is dat daar?" Ik zei: Wij zullen den Haag eens even aanvragen, en ik belde generaal *van Oorschot* op. Ik kreeg de generaal *van Oorschot* onmiddellijk en ik vroeg hem: Wat is daar gebeurd? Ja, ik kan het je door de telefoon niet zeggen. Je komt toch gauw terug, dan zal ik het je wel vertellen. Dat muisje zal wel een staart hebben. Nu besprak de generaal *van Oorschot* alles met mij, terwijl hij toch een gesloten man was, maar tot op zekere hoogte. Op een gegeven ogenblik dacht hij: Kijk eens, nu geeft hij mij een advies, waar ik het niet mee eens ben, en ik moet voor die gedragslijn toch een andere richting uit, dus dan betrek ik hem er maar niet in. Bovendien, ik haal er misschien mensen bij, waar hij *(Roelofsen)* helemaal geen vertrouwen in heeft. Ik stond nl. altijd op het standpunt: je kunt beter met geen vent te doen hebben, dan met een onbetrouwbare vent. Als de inlichtingendienst, vooral aan de top, in handen komt van min of meer dubieuze figuren, dan schuilt hierin een groot gevaar. Ten aanzien van agenten is dit, tot op zekere hoogte, hetzelfde. Een onbetrouwbare agent — ze zeggen wel, met dieven kun je dieven vangen — besteelt je en je krijgt niets goeds uit zijn handen. Ik kan hier een geval noemen, ik noem geen namen, het is allang vóór de oorlog gebeurd, dat er iemand kwam, die zei: Als ik f 4 000 heb, kan ik inzicht krijgen in de plannen van Rusland en Duitsland onderling (dit deed zich voor nog vóór het Ruhroproer in 1920), dan kan ik u precies vertellen, wat er in Duitsland gaat gebeuren, maar dat kost f 4 000. Ja, f 4 000 op f 40 000 geheime fondsen, 't was een heel bedrag. Het gold hier een man, die ons grote diensten bewezen had. Als u de naam hoorde, dan zou u zeggen: Ja, ik kan het mij begrijpen. Hij kreeg die f 4 000; tekenen behoefde hij er niet voor, maar ik was de getuige. Hij was de deur nauwelijks uit en wij zeiden allebei: „Hij besteelt ons". Wij waren er vast van overtuigd, dat het mis was, maar wij konden het in geen enkel opzicht bewijzen. Het bewijs, dat hij ons bestolen had, of eigenlijk te bewijzen is het nooit geweest, maar het bewijs dat onze gedachte juist was geweest, kwam pas veel later. Het terrein is zo ontzettend moeilijk en gevaarlijk. Dus nu horen wij, doelende op Venlo, er is iets geks gebeurd. Wat was dat gekke? Nu was ik wel eens bij *van Oorschot* in de kamer gekomen en toen keek ik tegen de rug van iemand aan, die ik niet kende. Als *van Oorschot* nu hier bij dit onderhoud zou zitten, zou ik precies eender praten, want ik heb diepe bewondering voor hem, maar hij heeft een tactiek van handelen, die ik niet altijd precies zo zou volgen. Maar misschien dat hij veel en veel meer succes er bij had dan dat ik er bij gehad zou hebben. Dus hij heeft daar met mensen gesproken, die in geallieerde dienst waren en die helemaal vastzaten aan die geallieerde dienst en die in Duitsland connecties hadden, hetzij dat het eerlijke connecties waren of dat ze al aan een

of ander „Spiel" meededen, waar ik ook altijd als de dood zo bang voor was, en zo zaten daar een paar heren. Ik zag o.a. de heer *van Blankenstein* daar eens zitten. Die kende ik toevallig. Kort daarvoor had *van Oorschot* met mij over die heer gesproken. Die *van Blankenstein* hoopte natuurlijk, dat de Duitsers op een zeker moment gekraakt zouden worden en dat het absoluut mis zou gaan. Dan zeiden wij altijd: Hij kijkt door een bepaald gekleurd brilletje en de wens is de vader van de gedachte, en wij kregen daardoor vertroebelde berichten. Nu weet ik niet in hoeverre dat nu precies van *van Blankenstein* kwam. Maar ik herinner mij, dat *van Oorschot* eens een keer tegen mij zei: „Ze durven in Berlijn geen luchtalarm meer te houden." Ik zei: „Waarom niet?" „Als het goed duister is, dan komt het publiek, dat tijdens het luchtalarm op straat was, thuis en dan is er met kleine lettertjes op hun rug geplakt: „Weg met Hitler, enz." En dat gaat met duizenden en duizenden door de stad. Het kookt daar. Berichten, dat de soldaten allemaal even loom en zonder enthusiasme naar het front waren vertrokken. Niet het minste enthusiasme voor de oorlog, enz., enz. Dat bericht kregen wij dan uit een zekere hoek. Wanneer ik *van Oorschot* dan zei: Ik geloof het niet dat het zo erg is, dan zei hij: Ik geloof het ook niet. Maar zo had hij dus met enkele mensen te doen, die ik niet kende. Ik had van die kapitein *Klop* wel eens gehoord, van iemand, die voor ons ook in het grensgebied zat, maar meer wist ik niet van hem. Dus behalve aan contraspionnage, deden wij ook wel eens iets in de richting van eigen spionnage. Je kunt je toch niet laten slachten.

Die kapitein kwam ook met allerlei berichten thuis, die, naar mijn mening, de Duitsers in zijn handen gespeeld hadden, want dat was ook zo merkwaardig. Op een gegeven ogenblik zegt *van Oorschot* met een geniale kijk: „De Inlichtingendienst heeft geen waarde meer." Toen zei ik: Ik begrijp u. U bedoelt dit, als mevrouw A. een advertentie in de krant zet, dat haar man is overleden en de begrafenis over vier dagen zal plaats hebben, geen bloemen en geen ontvangst en er wordt een kist uitgedragen en de hele familie gaat mee, dan is er van de niet-ingewijden geen mens, die niet gelooft, dat mijnheer A. niet dood is. Maar die kist is met stenen weggebracht en slechts een paar mensen, die in het complot zitten, weten daarvan. Als je dit nu allemaal gelezen hebt, je bent in het sterfhuis geweest, je hebt de begrafenis bijgewoond, dan weet je een heleboel dingen, maar één dingetje weet je niet. Dan ben je dus veel slechter ingelicht dan iemand, die niets weet. Zo kregen wij b.v. in 1914—1918 van onze kondschappers — onze inlichtingendienst aan de grens was in handen van de marechaussee — een bericht, dat er 80 000 man bij Visé stonden, 80 000 man, verdeeld over 8 marswegen, dat is 10 000 op iedere marsweg. Dus, dat was een onzinbericht. Zulke berichten kregen wij toen. Zo kregen wij berichten van eenvoudige lieden: Het 34ste legerkorps is aangekomen in de driehoek Wezel—Gogh—Raasveld, de staf van het legerkorps staat daar, staf van dat en dat daar, korpsartillerie daar en als je het liet contrôleren, dan kwam het allemaal ook uit. Dat bericht hadden de Duitsers ons in handen gespeeld. Daar hadden ze zelf geen enkel nadeel bij. Zo kregen wij telkens zulke dingen in handen. Dat terrein was natuurlijk ontzettend ingewikkeld.

Ik kom nu weer terug op het geval-Venlo. Ze wilden elkaar aan onze grens ontmoeten en dat hield verband met vredesbeweging en Putsch in Duitsland en daar wilde ik mijn handen in hebben, aldus *van Oorschot*. Ik wilde per se weten wat er gebeurde. Toen vroeg ik: „Was dat nu wel nodig, dat je zulke besprekingen toeliet?" Dat paste bij ons systeem, was het antwoord. Er gebeurde niets in strijd met onze wetten. Het was feitelijk in strijd met onze neutraliteit, maar daar waren wij toch al lang overheen, want wij hadden het begrip, nietwaar, in die zin, dat de inlichtingendienst op Duitsland moest worden ingesteld. Engeland of Frankrijk zouden ons niet overvallen. Wij gingen wel na, welke kansen er waren, dat wij van uit het zuiden of westen zouden worden overvallen, maar onze actie was natuurlijk, gezien de beperkte middelen, veel meer op het oosten gericht dan op het zuiden en westen. Dat hoorde bij het systeem. Het systeem was: wanneer je zo iets te horen kreeg, dan bemoei je je er mee.

Als ik waarnemend hoofd was geweest, zou ik gezegd hebben (natuurlijk ook weer achteraf): nooit vlak aan de grens. Dan had ik gezegd: Laat ze maar in Eindhoven komen. Geef ze faciliteiten in Eindhoven en zet er dan een officier van ons bij om te zien, wat er gebeurt. Je kon van alles verwachten. Je kon verwachten van iemand, die je kwam vertellen, dat er een inval zou plaats hebben, dat deze man een spion was. Dus voorzichtig. Toen kwam dit geval. Ik kwam uit Zwitserland net nadat het gebeurd was en toen zei *van Oorschot:* „Ja, het is een beroerd geval. Ik heb gemeend het te moeten toelaten en de generaal *Reynders* zal mij er niet voor disqualificeren, maar die kan het ook niet voor mij opnemen. Dat moet de Regering voelen, dat zulks kan plaats hebben. Maar de heren Ministers wisten niets af van dit systeem.

Zij schrokken allemaal, toen zij er kennis van droegen. Vlak daarna ontdekten wij ook iets. *Van Oorschot* zei tegen mij: „Ik moet voor de rechtbank in Leeuwarden komen." Ik vroeg: Waarvoor is dat? Ja, op een van de eilanden hebben de Engelsen een station weten te bouwen (toen was *van Oorschot* al ontslagen) en die seinen daarmee als er vliegtuigen van Duitsland komen, enz. Ik zei: Wisten wij dat? Ik schrok er van. Toen zei hij: Ja, wacht even, dat wisten wij, nadat wij er een van de Duittsers ontdekt hadden, die het stiekem hadden opgericht. Die hadden bij Schiedam, of daar in de buurt, in het geheim zulk een station gebouwd en de Engelsen kwamen vragen, of zij het ook mochten doen, want zij wisten, dat de Duitsers het al gedaan hadden door die agenten, die ze hier hadden, om ze te waarschuwen. Toen hebben wij gezegd: „Ogen dicht en bouw maar raak en geef ons alle berichten en waarschuw ons." Daar kwam hij mee voor de rechter. Of dat in strijd was met de Nederlandse wetten, enz. Die heren van de rechtbank in Leeuwarden begrepen van dat hele geval ook niets en zij keken *van Oorschot* aan alsof hij de oorzaak van de toekomstige oorlog was, terwijl de Duitsers stiekem de nodige vuile zaakjes uitvoerden. Wat die allemaal niet hadden gedaan! Maar nu was het ongeluk, zij kwamen gedurende deze oorlog niet om ons wat mee te delen of te vragen. Absoluut niet. Zij zeiden niets. Maar zij deden dat allemaal zeer intensief. De anderen kwamen eens even horen, wanneer zij iets van plan waren, in hoeverre dat in strijd met onze neutraliteit was. Zij, de geallieerden, waren dit en dat van plan. De Duitsers doen dat en dat. Zo'n man als *van Oorschot,* die nooit bang was om zich aan koud water te branden, zei natuurlijk niet: „Ik verbied het jullie", trouwens, dan hadden zij het op die stiekeme manier van de Duitsers moeten gaan doen. Er was een hoogst eigenaardige verhouding gekomen op dit gebied. Mijn mening is dus deze: De historie en de werkwijze van de inlichtingendienst tonen aan, dat anders handelen haast niet mogelijk is. De generaal *Snijders,* die zo pro-Duits was als *van Oorschot* pro-Engels..... (*Snijders* stond met zijn sympathieën aan de Duitse kant), handhaafde de neutraliteit streng en hij kende dit systeem. Hij zei: Ik wil met dergelijke zaken niets te maken hebben, dit is een afdeling, waarvoor ik de verantwoordelijkheid draag, als het er op aan komt, maar zonder dat ik het weet, en als er iets verkeerds gebeurt, gaat ge voor de wolven. Dat accepteerde de generaal *van Oorschot* ook vlot, als het hem op een beetje elegante manier en ter zake kundig aan zijn verstand was gebracht. Maar de Ministers keken hem aan, toen hij door de Ministerraad werd gehoord, of hij een soort misdadiger was. Zij waren in dodelijke angst. Minister *de Geer* was er later nog vast van overtuigd, dat de generaal *van Oorschot* de schuld van de oorlog was; dat het zijn schuld was, dat de Duitsers hier binnenkwamen. Daar ben ik zeer sterk van overtuigd, dat hij dat een ogenblik gedacht heeft. Met zulke ogen werd *van Oorschot* aangekeken. Die plaats „Venlo" zou ik niet hebben gekozen. Het was vlak bij de grens. Nu moet u ook weten, dat *van Oorschot* niet tegen *Klop* gezegd heeft: Je moet het daar en daar doen. Neen, hij heeft hem daarin een zekere vrijheid gelaten. Hij was ook in zodanige verhouding met *Klop,* dat, wanneer *Klop* rare dingen zou doen, hij hem ook voor de wolven zou moeten smijten.

9268. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Voor de wolven, betekent dat de Ministerraad?

A. Neen, voor de wolven gooien is een uitdrukking, die *van Oorschot* zelf ook nogal eens gebruikte. Er gaan paarden met mensen er op, die vluchten, in Rusland en dan komen er wolven aan, nietwaar, en op een zeker ogenblik gooit men iets voor de wolven. Dan snijden zij een pakpaard los en dat valt, dat gaat dan voor de wolven.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, ik begrijp de beeldspraak wel, maar ik wilde alleen vragen of voor de wolven gaan ontslag was of iets dergelijks.

A. Neen, zij bedoelden doodeenvoudig: ik dek dat niet met mijn verantwoording.

De **Voorzitter:** U hebt een interessante uiteenzetting gegeven van de eigenaardige moeilijkheden van dit vak, als ik het zo noemen mag.

A. Ja, ik heb u dit verteld om u een beeld te geven, welke rare kunsten men op een gegeven ogenblik uit kan halen.

9269. De **Voorzitter:** Nu is er op de 10de Mei, ik weet niet of u dat bekend is, door Minister *von Ribbentrop* een memorandum overhandigd aan de Nederlandse gezant te Berlijn. In dat memorandum wordt een aantal grieven tegen Nederland geuit, nl. dat Nederland op verschillende punten niet neutraal zou zijn geweest. Uit stukken, die wij hebben ontvangen van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, welk instituut ze weer uit Duitsland gekregen heeft, is ons gebleken, dat dit memorandum van *von Ribbentrop*

twee bronnen heeft. De ene is een rapport van *Frick* en *Himmler* en de andere is een rapport van *Keitel.* Het rapport *Keitel* is meer op het militaire gericht. Het rapport van *Frick* en *Himmler,* dat ik hier voor mij heb, behandelt juist deze zaken van de inlichtingendienst en is ook voor een groot deel gewijd aan de Venlose zaak. Maar het behandelt ook de inlichtingendienst in het algemeen. Wij zijn ons volkomen er van bewust, dat men met rapporten van de heren *Frick* en *Himmler* de nodige voorzichtigheid in acht moet nemen, vooral, wanneer zij voor een doel als het onderhavige worden gebruikt. In dit rapport dan wordt het een en ander gezegd over de wijze, waarop de Nederlandse inlichtingendienst werkte, waarbij er in het bijzonder de nadruk op wordt gelegd, dat onze dienst innig samenwerkte met de inlichtingendiensten van Engeland en Frankrijk, en dat wordt dan in dit rapport beschouwd als een ernstige tekortkoming met betrekking tot de handhaving van de neutraliteit. Deze zaak wordt al van heel vroeg opgehaald. Het begint met beschouwingen over de vorige wereldoorlog, waar u zelf ook al over gesproken hebt. Er wordt gezegd, dat ook in de vorige wereldoorlog de Engelse inlichtingendienst met ons samenwerkte.

A. Maar de Duitsers werkten ook met ons samen.

De **Voorzitter:** Daar spreken zij hier natuurlijk niet over.

A. Ja, onthoudt u de naam *Körner* maar.

9270. De **Voorzitter:** In dit verband worden uit die tijd b.v. ververmeld de namen van commissaris *van der Pol* in Rotterdam en van commissaris *van 't Sant,* welke laatste u zelf ook hebt genoemd. Maar dan gaat het rapport, sprekende over de tijd van 1939—1940, verder. „Ähnlich dem selbstverständlichen Nachrichtenaustausch zwischen *Stevens* und seinem französischen Kollegen in Holland Major *Trutat*" — is die naam u bekend?

A. Ja, die zat daar bij de attaché, maar ik ken hem niet persoonlijk.

De **Voorzitter:** — „über alle militärischen und politischen Nachrichten aus Deutschland (*Stevens* war vor Dienstantritt in den Haag zur Information in Paris, im deuxième Bureau bei Oberst *Rivet* und Oberst *Slesser*) hatten auch *Stevens* und *Trutat* mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte einen gleichen Austausch mit dem inzwischen aus seinem Dienst entlassenen Chef des holländischen Informationsdienstes im niederländischen Generalstab Generalmajor *van Oorschot,* vereinbart."

A. Dus, toen was *van Oorschot* al ontslagen.

9271. De **Voorzitter:** Neen, dit gaat over de periode, dat *van Oorschot* er nog is. Er staat hier, dat *Stevens* en *Trutat,* de laatste is dus de Fransman, in een bepaald opzicht samenwerkten „mit dem inzwischen aus seinem Dienst entlassenen Chef des holländischen Informationsdienstes". Het Duitse rapport, dat de grondslag vormt voor het memorandum van *von Ribbentrop* van 10 Mei, is van 29 Maart 1940. Het spreekt derhalve over de tijd, toen de generaal *van Oorschot* er nog was en zegt, dat hij met deze twee heren de uitwisseling van gegevens overeengekomen was, en wel „mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land und Seestreitkräfte?"

A. Ja, ik heb u dus gezegd, dat zowel de generaal *Snijders* als de chefs van staven — in gewone tijden is er geen opperbevelhebber —, die er tussen in geweest zijn, wel afwisten van die eigenaardige verhoudingen. Zowel de generaals *Snijders* en *Reynders* als *Winkelman* waren op de hoogte. Wanneer men in ons land een kijk wil krijgen op wat er in Duitsland gebeurt, dan is dat met de Hollandse middelen, in een land, dat niet in oorlog is, dat in 1914—1918 niet in oorlog geweest was en dat van September 1939 tot 10 Mei 1940 ook niet in oorlog was, niet goed mogelijk.

De beschikbare middelen waren dan ook niet zodanig, dat men met succes kon spionneren in Duitschland om op de hoogte te komen van de kansen, die er zijn om overvallen te worden. Bovendien deden wij feitelijk niet aan spionnage, maar wij profiteerden van de spionnage van anderen. Wij lieten die vreemde inlichtingendiensten hier toe. Maar daar hebben de Duitsers ook van geprofiteerd gedurende de vorige oorlog en wanneer je het niet doet, wanneer je het verbiedt, dan zit je toch vol met spionnen en zeker van de Duitsers.

9272. De **Voorzitter:** U bedoelt: dan zit men vol en weet men niets?

A. *Masson* is in Zwitserland op het laatst ook nog even gedisqualificeerd, door de generaal *Guisan* hoogverheven, maar de Zwitserse Regering heeft hem even laten schieten. *Masson* zei in 1946: „Wij zaten vol met Duitse diensten en er zijn gedurende de oorlog een aantal Zwitsers doodgeschoten — ik weet niet hoeveel hij zei —, die in dienst waren van die Duitse diensten. Dus terwijl de Zwitsers het hadden verboden, zaten zij er dik in. Wij verboden dat niet, tenzij ze iets deden in het nadeel van Nederland of iets deden, dat in strijd was met Nederlandse wetten. Wij konden in dit stadium niet volkomen neutraal meer zijn, omdat de Duitsers er in ons land een 5de colonne op na hielden, hetgeen de geallieerden niet deden. Als de Duitsers precies hetzelfde hadden willen doen als de Engelsen en Fransen, als zij gezegd hadden: Wij zijn nu aan het nagaan, welke kans jullie maken om van Frankrijk uit door België genomen te worden, daar komen wij eens even voor waarschuwen, dan hadden wij hiervan gaarne geprofiteerd. Op die manier werkten de Duitsers in 1914—1918. De vorige oorlog kwamen de Duitsers melden: „Wij krijgen vliegtuigen over België, die komen over jullie land. Daar krijgen jullie straks moeilijkheden mee, daar moet je op schieten, doe je dat niet, dan breng je je neutraliteit in gevaar". Verder waarschuwden zij: „Er is een grote kans, dat er vandaag of morgen een inval komt in Zeeland, versterk de Schelde-mond, versterk Walcheren" e.d. verhalen kwamen zij ons doen. Toen hadden zij belang bij onze neutraliteit. Nu deden zij openlijk niets met ons dan ons zenuwachtig maken. Maar zij deden dit alles stiekem, op de meest geraffineerde wijze, want zij hadden nu de mensen, die hen konden helpen. De 5de colonne, die misschien van ons bureau ook wel haar nodige gegevens kreeg, dat weten wij niet. In ieder geval namen de Duitsers een totaal andere houding aan tegenover de Nederlandse inlichtingendienst dan de andere partijen, die geregeld op ons bureau kwamen. De Engelsen en Fransen wisten wat er stond vlak bij onze grens. Wij kregen zelf ook van de Duitsers, die het ons in de hand speelden, gegevens.

9273. De **Voorzitter:** Eigenlijk zegt u het zo. Ik formuleer het nu even anders. U moet maar zeggen, als het fout is.

Wanneer *von Ribbentrop* het doet voorkomen, alsof het systeem, dat Nederland in de practijk van vóór 10 Mei 1940 volgde, een schending van de neutraliteit opleverde, omdat het zich tegen Duitsland richtte, dan zegt u daartegenover: Men moet dieper graven, want het systeem op zich zelf hoefde zich niet per se tegen Duitsland te richten; dat systeem heeft zich alleen in feite tegen Duitsland gericht, omdat de Duitsers afzijdig bleven van het spel en het feit, dat zij afzijdig zijn gebleven, komt omdat ze boze plannen hadden en omdat ze door anderen hier te lande, de z.g. 5de colonne, geholpen werden.

A. Juist, zo is het. Ik kan u illustreren hoe neutraal wij zelfs in het begin nog geweest zijn ten aanzien van het verzamelen van gegevens. Ik kwam in September 1939 bij de territoriale bevelhebber in 's-Hertogenbosch, later de commandant van de Peeldivisie *Schmidt,* en die had een chef van de staf, genaamd *Griethuysen.* Ik vroeg hem: „Hebt u al een inlichtingendienst georganiseerd?" Dat was op 1 of 2 September 1939, waarop hij zijn plannen uiteenzette. Vervolgens vroeg ik: „Hebt u al een zeker idee hoe het gaan zal, hoe de actie zal verlopen?" „Nu", zei hij, „ik heb het idee, dat de neutraliteit geschonden wordt aan de zuidkant. Als je het strategisch goed bekijkt, dan doen de Engelsen en Fransen straks met de Belgen een stoot in Duitsland en de Siegfriedlijn is nog niet doorgetrokken. Wij krijgen het gevaar van die kant en op een zeker moment wordt onze neutraliteit dus geschonden." Ik was het er niet mee eens, maar ik ging er helemaal niet tegen in. Ik vroeg alleen, welke contacten hij had. Vertrouw je de Belgen niet, vertrouw je de Fransen niet? Neen, zei hij. Wat moeten wij dan doen? Heb je al iets gemerkt van Duitsers, die daarop loeren? Merk je al wat van Duitse of Engelse agenten, die waren gedurende de vorige oorlog zo ontzettend actief. Niets, was het antwoord. Er worden van de Duitse kant dus hier geen gegevens verzameld? Neen. Absoluut niet, ten minste, dat geloof ik niet. Ik heb er bij onze politie ook niets van gemerkt. Ik vroeg: Heb je van de andere kant wel wat gemerkt? Ja, van de andere kant heb ik wel eens wat vernomen en wat gezien. Verwacht je niet, dat de N.S.B.-ers eens een kijkje zullen gaan nemen in België? Verwacht u geen actie van de Vlaamse vrienden der Duitsers, of iets dergelijks? Ik begon die hele politiek nog eens met hem te behandelen. Neen, was zijn antwoord. De kolonel *Schmidt* heeft mij verteld, *veertien dagen geleden,* dat hij die *Griethuysen* nooit uit het hoofd heeft kunnen praten, dat het gevaar uit het zuiden dreigde. De heer *Griethuysen* heeft hiermede altijd nog rekening willen houden bij de groepering van onze strijdkrachten, nl. dat het gevaar ook van uit het zuiden kon komen, terwijl onze strategische opzet van de Peel-Raamstelling al helemaal op het oosten was gericht. De Duitsers hadden helemaal geen belang bij het onderkennen van een gevaar van neutraliteitsschennis van uit het zuiden, omdat zulks niet in het voornemen der geallieerden lag.

9274. De **Voorzitter:** D.w.z. de Duitsers hadden geen enkele behoefte om van een eventueel plan tot schending van de neutraliteit van Nederland uit het zuiden, dus vanuit België en Frankrijk op de hoogte te komen, want zij hadden de overtuiging, dat dit toch niet gebeuren zou?

A. Neen, zij hadden wel belangstelling voor hetgeen er in onze territoriale wateren gebeurde. U weet wel, dat langs de kust varen, hetgeen bij Noorwegen zo'n belangrijk geschilpunt werd. Maar om u nog eens een voorbeeld te noemen, hoe die agenten de vorige oorlog werkten en wat Duitsland toen heel gewoon vond. De Engelsen stuurden agenten België in en die agenten kwam aan met het bericht, dat er b.v. tussen de 8ste October en de 15de October een grote aanval zou komen van Duitse kant op een bepaald gedeelte van het front, dat het verhoogde spoorwegvervoer zo en zo laat en op die en die dag zou beginnen. Nu konden wij dat verhoogde spoorwegvervoer waarnemen vanaf de heuvels in Limburg. Daar kon je duidelijk zien. Er komen in een bepaald tijdsverloop zoveel meer treinen dan gewoonlijk en dat vervoer splitst zich zo en zo, en in die tijd waren wij zo actief geworden, dat wij gemerkt hadden, dat er Entente-agenten waren, die op die heuvels zaten en die op die heuvels de treinen noteerden. Het eerste wat je dacht was, die lui weg te jagen. Ze hadden een briefje met getallen er op, verder niets. Later kreeg men in de gaten wat die heren hier eigenlijk deden. Zou men die nu uit het bezette gebied zetten, dan was er morgen op een andere heuvel een andere agent, die je niet kende, terwijl je nu wist, waar die kerel woonde en wat hij deed. De Duitsers lieten heel kalm Engelse agenten in België binnenkomen, zelfs onder het prikkeldraad door, hetwelk de grenzen afsloot; stopten hun gegevens in de hand, die voor de Engelsen bestemd waren. Het verhoogde spoorwegvervoer begon werkelijk op de juiste tijd. Een klein schijnaanvalletje had er plaats daar, waar natuurlijk de Entente in de stellingen zat en op de aanval rekende. De aanvallende Duitsers vielen als ratten in de val, maar de Duitse hoofdaanval kwam ergens anders. Dus m.a.w., die Duitsers hadden geprofiteerd van die agenten, ze niet opgeknoopt. Al die methoden kenden wij. Als men dit hier nu in de hogere regionen goed bestudeerd had, dan had Minister *Dijxhoorn* natuurlijk ook nooit zo vreemd tegenover het geval-Venlo gestaan en dan had men later het geval-*van der Waals* ook tijdig onderkend. Ik bedoel, dat Engeland-spiel met die dubbel-spionnen, enz. Al die methoden zijn in wezen allemaal bekend geweest. Maar daar hoor je eerst *nu* heel veel van, van dit naar twee kanten werken. Wat moesten wij doen? Zullen wij alles verbieden of zullen wij straks blind rondlopen, omdat wij nergens van weten. Het was een heel moeilijk terrein. Dus om het nogmaals te zeggen, de plaats van Venlo is natuurlijk helemaal verkeerd geweest.

De **Voorzitter:** Daar komen wij dadelijk op.

A. Of *Klop* voorzichtig is geweest, weet ik niet. De methode, die ik niet mooi vind — maar ik weet er geen betere voor in de plaats te stellen —, leidt er toe, dat wanneer men met allemaal even dik bevriend is, zij er allemaal voordeel van hebben, maar ook allemaal nadeel natuurlijk; verbied je het, dan komen zij toch allemaal met hun agenten en dan weet je niet welke voordelen en nadelen zij er van hebben. Maar als er zich één onttrekt met verkeerde bedoelingen, dan ben je niet onzijdig! Duitsland werd niet gedwongen zich aan de samenwerking te onttrekken, het heeft zich vrijwillig onttrokken.

9275. De **Voorzitter:** Uit alles, wat u vertelt, blijkt wel de eigenaardige plaats, die zo'n inlichtingendienst in het Staatsbestel inneemt. Hebt u de overtuiging, dat ook in de periode van September 1939 tot Mei 1940 de Nederlandse Regering als zodanig van deze zaken niet op de hoogte was?

A. Hoe bedoelt u, dat de Nederlandse Regering niet wist.....

9276. De **Voorzitter:** Ik kom hierop, omdat in het memorandum van *Frick* en *Himmler* wordt gezegd: „mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land-und Seestreitkräfte". Ik wil dus nu nagaan, hoe hoog....

A. Dat is dus de opperbevelhebber.

De **Voorzitter:** Ja, hoe hoog dringt de kennis van deze methoden van de dienst door?

A. Generaal *Snijders* is daar indertijd verantwoordelijk voor geweest en die is daarmee wel eens in botsing gekomen natuurlijk.
Hij heeft er ook voordeel van gehad. Wij hebben dat zo vaak verteld, als er stafofficieren bij elkaar waren, om hun er een idee van te geven. Dit heeft *Reynders* zeker als kapitein al gehoord. Ik ben met *Reynders* bevriend geweest en nog bevriend; toen ik kapitein van de generale staf was en hij ook, heb ik hem wel eens wat van die inlichtingendienst verteld. Dat die manier van doen bestond, wisten zij allemaal.

9277. De **Voorzitter:** Dat wisten dus ook de opperbevelhebbers, die wij gehad hebben?

A. Ja, die wisten dat en de generaals, die chef van de generale staf waren van 1919—1939, wisten dat ook.

9278. De **Voorzitter:** Dat is echter iets anders dan hier staat, nl. dat er speciale goedkeuring van bepaalde contacten was door de opperbevelhebber. Zo was het dus niet?

A. Het was niet verboden, zou je kunnen zeggen.

9279. De **Voorzitter:** Was het dan zo, dat de opperbevelhebbers wisten, dat deze diensten werkten en ongeveer een idee hadden, hoe zij werkten, maar dat die diensten verder een grote mate van zelfstandigheid hadden? Kwam het daar eigenlijk op neer?

A. Natuurlijk. Ik wil er als opperbevelhebber niets mee te maken hebben; zodra ik er enige last van heb, dan ga je voor de wolven. Dat was het idee, met andere woorden, als ik er enige last mee krijg, dan ken ik je niet.

9280. De **Voorzitter:** Er werd niets bevolen of verboden; men moest het zelf maar uitzoeken.

A. Ja, en de hoogste chefs wisten er niet voldoende van ook. Zij hadden bovendien onvoldoende interesse op dit gebied. Die dingen gaan alleen leven, wanneer er werkelijk iets aan de hand is. Dus van 1918 tot 1939 heeft het nooit een rol in de hoofden van de heren gespeeld. Er kwamen geen stukken van op tafel. Weet u wanneer het weer een ogenblik geleefd heeft? Toen die quaestie aan de orde was van die geheime documenten van België. Toen was er weer eens eventjes leven. Men vroeg zich af: Wij hebben geheime fondsen, wat is er mee gedaan? Weten wij hier hier iets van? Er zijn toch geen geheime fondsen voor gebruikt, om die snertdingen te kopen. Dat het je reinste bedrog was, enz. U weet het nog wel, nietwaar?

9281. De **Voorzitter:** Ja zeker. Dat er dus van de kant van de Regering bepaalde opdrachten uitgingen, was vrijwel uitgesloten?

A. Behalve, dat ik reserve-officier van de generale staf was, had ik een hoofdambtenaarsfunctie bij Financiën en als ik de heer *de Geer* verteld had, hoe dat in zijn werk ging, dan weet ik zeker, dat hij het — om het plat uit te drukken — in zijn broek had gedaan. Dan had hij onmiddellijk gezegd: Deze hele zaak moet worden opgedoekt. Daar ben ik vast van overtuigd. De Minister-President stond er zeker buiten. De heer *Dijxhoorn* heeft nooit ofte nimmer grote interesse voor de inlichtingendienst aan de dag gelegd, zo dat hij die kneepjes en die rare situaties zou hebben gekend.

9282. De **Voorzitter:** Is het zelfs zo, dat u de indruk hebt, dat de bemoeienis van de opperbevelhebbers, die wij gehad hebben, met name van de twee opperbevelhebbers in deze oorlog, met deze dienst ook maar zeer summier is geweest?

A. Ja, natuurlijk. Ten eerste hebben zij er geen verstand van gehad en zij wilden er geen verantwoording voor dragen. Zij konden op dit gebied ook geen verantwoording dragen. Nu kan ik mij voorstellen, dat u zegt: Ik wil een inlichtingendienst hebben, waar de opperbevelhebber volkomen de verantwoording voor draagt, dat kan hij echter niet. Hij kan het voor het spoorwegvervoer niet hebben, maar voor dit kan hij het zeker niet dragen. Maar zodra er iets gebeurt, dat in strijd is met zijn richtlijnen, zult u zich afvragen. Ik heb nooit van richtlijnen op dit gebied iets gehoord of gezien. Er staat iets in de instructie voor de chef van de generale staf. Hij bestudeert de verhoudingen en de kansen van oorlog. Wat zegt dat: hij bestudeert? Dat *laat* hij bestuderen natuurlijk.

9283. De **Voorzitter:** Naar aanleiding van het gebeurde bij Venlo is de generaal *van Oorschot* dan ook gepensionneerd geworden. Er is verder in een nota van generaal *Fabius* de mededeling, dat Minister *de Geer* na het incident-Venlo aan G.S. III bij brief verboden zou hebben, voortaan rechtstreeks contact te onderhouden met buitenlandse agenten. De juistheid van deze mededeling hebben wij echter nog niet kunnen verifiëren.

A. *Fabius* heeft misschien dat verbod uitgevaardigd.

De **Voorzitter:** Neen, zo zegt hij het niet.

A. Ik heb ook onder *Fabius* gediend. Hij ging met dit systeem gewoon door.

9284. De **Voorzitter:** De heer *Fabius* heeft in zijn nota gezegd, dat na het incident-Venlo Minister *de Geer* een brief zou hebben geschreven aan G.S. III, waarbij hij — het lijkt mij een enigszins wonderlijke figuur, dat de Minister-President zich rechtstreeks tot een onderdeel van de generale staf zou gericht hebben — verboden zou hebben om voortaan rechtstreeks contact te onderhouden met buitenlandse agenten.

A. Die brief heb ik nooit gezien. Het lijkt mij vreemd, dat Minister *de Geer,* die zo formeel is, aan G.S. III zou schrijven.
Ik kan mij voorstellen, dat *van Asch van Wijck* als secretaris-generaal, die een neef was van de generaal *Fabius,* mondeling iets met *Fabius* behandeld heeft, maar de generaal *Fabius* heeft zich er niet aan gehouden en is gewoon met het systeem doorgegaan. Om dat nu te bewijzen: U weet, in begin November 1939 hebben wij gedurende één nacht de alarmstellingen betrokken.

9285. De **Voorzitter:** Ja, maar het incident-Venlo had toen ook plaats; dat was op 9 November. Dat was dus precies in dezelfde periode.

A. Ja, het incident-Venlo is iets eerder.

De **Voorzitter:** Dat vond op 9 November plaats.

A. Dan is het doodschieten en de nacht niet op dezelfde dag.

9286. De **Voorzitter:** Welke nacht bedoelt u?

A. Ja, het ene gebeurde op Zaterdagavond en het andere.... Ik was in Zwitserland, ik weet het zeker.

De **Voorzitter:** Welke nacht bedoelt u?

A. Toen onze troepen de alarmstellingen betrokken. Herinnert u zich niet, dat er bericht was gekomen van *Sas,* dat de Duitsers zouden komen?

De **Voorzitter:** Ja zeker, dat was op 8 November. Majoor *Sas* kondigde daarbij aan, dat wij tegen 12 November een inval moesten verwachten.

A. Ja. Toen het betrekken van die alarmstellingen had plaats gehad — *van Oorschot* was toen nog in zijn functie — ik denk, dat het in December geweest is, ging ik naar de territoriale bevelhebber in Maastricht en aldaar kwam ik tot de ontdekking, dat bepaalde burgertelefoonnummers in een uitzonderingspositie waren geplaatst. Het was geschied in die nacht van het betrekken dier alarmstellingen. Dat vrijgeven van het verbod tot het verlenen van telefoonaansluiting was gebeurd op verzoek van een gewezen kapitein, die vroeger ook bij de inlichtingendienst geweest was, *Schoemakers.* En die *Schoemakers* had dus orders gegeven, dat er met die telefoonnummers iets niet mocht gebeuren of iets wel moest plaats hebben. Mij schoot onmiddellijk die naam *Schoemakers* te binnen. Ik vroeg: Waar zit die *Schoemakers?* Die zit daar en daar. Toen zei de territoriale bevelhebber: Ik ben niet gesteld op die *Schoemakers.* Hij is in Belgische dienst. Hij had ook veel Belgische relaties.
Toen ging ik eens naar de commissaris van politie, omdat deze natuurlijk het toezicht had op de contra-spionnage. Ik voelde: de commandant klaagt over die *Schoemakers,* dus dat is weer zo'n Belgische agent of een Franse agent. *Schoemakers* kende zelfs *Clemenceau* vroeger persoonlijk. Hij had heel veel Franse en Belgische relaties. Ik zei: Ik voel er niets voor, dat die *Schoemakers* hier weer een of andere rol speelt. Vervolgens merkte ik tegenover die commissaris van politie, waarvan ik later hoorde, dat hij nogal aan de Duitse kant was — er zat bij mij ook iets camouflage bij — op: Laat die mijnheer *Schoemakers* direct hier komen. Toen hij aankwam, zei ik: u kent mij nog wel van vroeger, van G.S. III, van de vorige oorlog. Ja. Vervolgens merkte ik op: Vertelt u mij eens, op wiens last hebt u die en die orders betreffende de bedoelde telefoonnummers gegeven? Hierop antwoordde hij: „Dat wil ik u wel onder vier ogen zeggen". Toen vertelde hij mij, dat hij dit op last van den Haag had gedaan. Dus èn die territoriale bevelhebber èn die commissaris van politie meenden allebei, dat het een Belgische agent was, maar hij had die order betreffende die telefoonnummers op last van den Haag gegeven.

9287. De **Voorzitter:** Bleek dat achteraf inderdaad juist te zijn?

A. Ja, dat bleek juist te zijn, maar hij gehoorzaamde niet alleen onze bevelen, hij was ook gehoorzaam aan andere lastgevers. Wij hadden groot voordeel van deze wijze van werken. Als wij met die man niets te maken hadden willen hebben, dan hadden wij ook niet geprofiteerd van zijn gegevens. Het bleef niettemin een gevaarlijk terrein; dat onderschrijf ik ten volle. Maar de Duitsers moeten hier geen critiek op hebben, want zij hebben dat systeem van 1914—1918 benut, ze wisten dit heel goed, maar ze hebben er in 1939—1940 met opzet niet van geprofiteerd, omdat het niet in hun kraam te pas kwam. Maar om het geval-Venlo te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk een kijk te hebben op de geschiedenis van de inlichtingendienst. Ik kan mij voorstellen, dat u er critiek op hebt, ik heb er ook critiek op gehad en ik heb met de Zwitsers doorgesproken, doch ik kom tot de conclusie, dat èn *Snijders* èn daaronder *Fabius* in de vorige oorlog, èn *Reynders* met *van Oorschot* en *Fabius* nu, gelijk hebben gehad met het systeem. Maar het hangt van de toepassing af. De grootste voorzichtigheid moet men in acht nemen en per slot van rekening toch altijd zo neutraal mogelijk blijven, dus naar alle kanten. Ik was boos op dat moment, toen ik daar die *Schoemakers* weer ontdekte. Toen ik daar 's middags mee aankwam op het hoofdkwartier, zei de heer *van der Plassche,* die die zaak behandeld had, tegen mij: „Kolonel, u moet mij niet in de wielen rijden, want u zou die *Schoemakers* kopschuw maken." Hierop antwoordde ik: „Ik zou die *Schoemakers* kopschuw maken? Die *Schoemakers* moet weten, dat wij nog neutraal zijn. Dus hij moet niet de indruk maken, als hij in jullie dienst werkt, dat hij ook in dienst van de anderen is." In hoeverre nu profiteren van iets hetzelfde is als in dienst zijn, dat blijft nog een vraag.

9288. De **Voorzitter:** Ik wil nu nog een paar concrete vragen stellen over het Venlo-incident. In de eerste plaats, toen *Stevens* toestemming kreeg voor zijn besprekingen en luitenant *Klop* meekreeg bij die excursies, was dat nadat hij het aan generaal *van Oorschot* had gevraagd?

A. Ik denk, dat hij dat alleen gevraagd zou hebben, als hij ergens passeren moest, waar nauwkeurige contrôle op vreemdelingen werd uitgeoefend.

9289. De **Voorzitter:** Neen, maar ik bedoel dat hele geval, dat contact op Nederlands grondgebied is natuurlijk gebeurd met medeweten van de generaal *van Oorschot?* Dat is toch vrij waarschijnlijk?

A. Ja, want deze heeft gezegd: Ik wil zelf een vinger in de brei hebben.

9290. De **Voorzitter:** Mijn volgende vraag is deze: Is er bij uw weten te voren ook over gesproken met de opperbevelhebber? Heeft deze geweten, dat de besprekingen zouden gaan plaats vinden?

A. Nu, *van Oorschot* kennend, uitgesloten, want hij heeft er zelfs niet met mij over gesproken. Uitgesloten, naar mijn mening.

9291. De **Voorzitter:** In het begin van uw betoog, toen u over het geval-Venlo sprak, gebruikte u een uitdrukking, die ik onthouden heb, omdat ik daar op terug wilde komen. Dat is nl. deze, dat er besprekingen op Nederlands grondgebied zouden gaan plaats vinden, omdat er een contact was over mogelijke vredespogingen en eventuele omwentelingspogingen in Duitsland. U hebt die twee naast elkaar genoemd. Ik weet niet, of u dat opzettelijk gedaan hebt. De zaak is echter zo, dat, als men dit geval leest in de stukken van Nederlandse kant — er is ook een uiteenzetting van Nederlandse kant over deze gebeurtenissen — er alleen wordt gesproken van vredespogingen. Wanneer u het leest van Duitse kant, uit de Duitse stukken, dan wordt er alleen gesproken over omwentelingspogingen in Duitsland. Dat ligt voor de hand. Maar nu hebt u die twee dingen, toen u het zei, gecombineerd.

A. Ja, nu zal ik u zeggen, positief heeft *van Oorschot* nooit anders tegen mij gesproken dan over vredespogingen, wanneer hij het over dit incident had. Maar over omwentelingspogingen had ik te voren al herhaaldelijk gehoord in de zin van: er dreigt een omwenteling en er is kans op een omwenteling. Toen ik dus van deze besprekingen hoorde, dacht ik: daar hebben ze gepraat, zowel over het een als over het andere.

9292. De **Voorzitter:** Maar heeft generaal *van Oorschot* tegen u alleen dat ene genoemd?

A. Ja, ik kan mij niet anders herinneren, dan dat hij alleen dat ene heeft gezegd.

9293. **De Voorzitter:** Als men echter tot een beoordeling moet komen van hetgeen G.S. III hier gedaan heeft, maakt het naar mijn gevoel een groot verschil, of de besprekingen zouden lopen over mogelijke vredesonderhandelingen dan wel over omwentelingspogingen.

A. Ik had niet bij omwentelingspogingen willen zitten als officieel persoon van een neutraal land.

9294. De **Voorzitter:** Had u dan de grens van de neutraliteit eigenlijk overschreden geacht?

A. Ja, in dat geval wel; ik had gezegd: Een bevriende Mogendheid, terwijl de Koningin net nog een telegram gestuurd had, nietwaar.....

De **Voorzitter:** Ja, dat was op 7 November gebeurd.
Maar de besprekingen waren al eerder aan de gang.

A. Ja, die waren al eerder geweest, maar waar je die houding moest aannemen, dan had ik gezegd: Dat kan niet. Dat zo'n agent het doet, nou ja.

9295. De **Voorzitter:** Neen, maar er was toestemming gevraagd aan de generaal *van Oorschot,* dus dat maakt nog wel enig verschil. Wat een agent doet, laat ik daar, maar of de generaal *van Oorschot* toestemming geeft om bij onderhandelingen te zijn over vredespogingen of dat hij toestemming geeft om te zijn bij besprekingen om een omwenteling in Duitsland tot stand te brengen, vind ik twee nogal verschillende dingen.

A. Ja, maar ik zou dat nooit kunnen zeggen. Hij was op zo'n punt gesloten, niet angstig om zich aan koud water te branden, hoopte misschien wel natuurlijk, dat er eventueel een verandering zou komen, zuiver in het belang van ons land ook. Dat hij het geloofd heeft, geloof ik geen ogenblik, want hij was vast overtuigd, dat zij sterk in het zadel zaten en dat hij het aan iemand gezegd heeft, dat kan ik haast niet begrijpen. Zo onvoorzichtig is hij, geloof ik, niet geweest. Maar dat *Klop* en *Stevens* dat in hun hoofd hebben gehad — die waren natuurlijk ook niet voor 100 pct. openhartig tegen de generaal *van Oorschot* op dat terrein —, dat ontken ik niet.

9296. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook, dat in het geval-Venlo een rol heeft gespeeld of zou hebben gespeeld een zekere *dr. Franz Fischer?*

A. Neen. Het kan heel goed mogelijk zijn, maar ik herinner mij die naam niet.

9297. De **Voorzitter:** Goed, u weet er niets van, dus dan heeft het weinig zin u verdere vragen daaromtrent te stellen. Maar dan kom ik op een andere vraag. Hebt u enig idee of de officieren, die van de Duitse kant aan de besprekingen deelnamen, provocateurs waren?

A. Dat geloof ik zeker. Het is echter heel moeilijk om dat bij zulk een systeem uit te maken.

9298. De **Voorzitter:** Dat zal nu misschien dadelijk blijken, want wij horen hierna nog de chauffeur *Lemmens.* Er heeft in de courant een verhaal gestaan — en daarom hebben wij hem ook laten komen —, dat hij voor het gerechtshof in Neurenberg de Duitser, die die overval leidde, zou hebben herkend. Nu is het de vraag, of dat dezelfde is geweest, die ook deel heeft genomen aan de voorafgaande besprekingen. Als dat vast komt te staan, dan is het zonder enige twijfel provocatie. Dat weten wij echter op het ogenblik nog niet.

A. Ik geloof het zeker.

9299. De **Voorzitter:** Dan komt de zaak natuurlijk wel in een bijzonder licht te staan, als men de data vergelijkt, want dan doet zich het merkwaardige feit voor, dat er plannen hebben bestaan om op de 12de November de inval in Nederland te doen. Het is nu achteraf wel duidelijk gebleken, dat de berichtgever van majoor *Sas* goed geïnformeerd was. Majoor *Sas* heeft op grond van die berichtgeving gewaarschuwd voor de datum van 12 November. Dat is om bepaalde redenen niet doorgegaan. Wij weten niet precies om welke redenen, maar bij de Duitsers, vooral ook gezien de figuur van *Hitler,* is het zeer wel mogelijk, dat dergelijke dingen ineens weer overgaan. Bovendien had ook vlak te voren, op de 8ste November, de aanslag op *Hitler* plaats gehad in München. Ik bedoel, dat is allemaal heel goed mogelijk. Maar nu is het eigenaardige, dat, nadat enige tijd besprekingen waren gehouden, juist een paar dagen vóór de voorgenomen inval het Venlo-incident plaats had.

A. Dus dat is ook in elkaar gezet, wilt u zeggen?

De **Voorzitter:** Ik weet het niet, maar men zou zich voor kunnen stellen, dat men, indien de inval op de 12de November was geschied, ook zou zijn gekomen met een lijst van neutraliteitsschendingen van Nederland om de inval te rechtvaardigen. Per saldo heeft men in het memorandum van *von Ribbentrop* van 10 Mei dit geval ook nog aangegrepen als een van de voorbeelden van de neutraliteitsschendingen door Nederland en dat had men dus op de 12de November ook kunnen doen. Dit is allemaal nog niet duidelijk.

A. Je zou kunnen zeggen, waarom hebben zij dan de 10de Mei ook niet zo iets in elkaar gezet?

9300. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u dat? Toen hadden zij dit geval toch ook. Dat lag er.

A. Jawel, maar om dan zolang te wachten.....

De **Voorzitter:** Ja, maar het eigenaardige is, dat komt er ook nog bij, dat de Duitsers op de vertogen van de Nederlandse Regering (de Nederlandse Regering heeft tot de Duitse Regering verschillende vertogen gericht in dit verband) stelselmatig niet geantwoord hebben, m.a.w. men heeft dus dit geval tot Mei 1940 willen conserveren. Ten minste, dat is de indruk, die men daarvan krijgen kan.

A. Nu is natuurlijk ook helemaal niet bewezen, of dat geval van 12 November ook niet..... De terreinen waren op dat ogenblik voor een inval in Frankrijk en België zo abominabel slecht. Het was het meest slechte tijdstip om Vlaanderen te bezetten. Ik geloof dat niet. Ik geloof veel meer, dat ze met alles de indruk wilden maken, dat de troepen, die komen zouden, ook dat idee hadden, om onze posities te doen verraden; begrijpt u wel, dat wij alles zouden bezetten, zodat zij precies wisten waar wij zaten; in December hebben ze hetzelfde grapje weer eens herhaald. Toen is gezegd, dat er weer een inval zou komen.

De **Voorzitter:** In Januari, geloof ik.

A. Ja, in December hebben wij weer eens iets gehad, maar niet zodanig, dat er enige maatregelen zijn genomen. Dat is toen weer geluwd. Dat geval van dat vliegtuig in België, dat was in Januari, zo hebben wij steeds van die gevallen gehad. Ik kreeg iedere keer het idee er van. Ze roepen elke keer: de wolf komt, de wolf komt, en op een gegeven ogenblik gelooft men het niet meer en daar waren ze al aardig aan toe. Dus je kunt nooit met zekerheid vaststellen, wat eigenlijk hun plannen geweest zijn in November. Maar de redenering, zoals u zegt, dat men dat in elkaar gezet heeft om een zekere reden te hebben om ons neutraliteitsschending te verwijten, lijkt mij helemaal niet onlogisch.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermee gekomen aan het einde, van wat ik u te vragen had.

A. Ik hoop niet, dat ik de indruk gemaakt heb, dat ik geen groot respect voor de generaal *van Oorschot* heb.

De **Voorzitter:** Neen, integendeel.

A. Maar ik zou willen zeggen, dat ik mij, behalve de plaats en waar het precies om ging, medeverantwoordelijk voel voor de gang van zaken bij de inlichtingendienst, want wij hebben het allemaal zo geaccepteerd. De kritiek daarop heb ik in Zwitserland gehoord. *Masson,* die een ander systeem volgde, heeft mij gezegd: „Wij stikten er in", nl. in de Duitse agenten.

De **Voorzitter:** Het is ongetwijfeld zeer verhelderend geweest, wat u verteld hebt. Ik dank u zeer.

J. C. ROELOFSEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JAN FREDERIK LEMMENS,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage, garagehouder.

Hij legt de belofte af als getuige.

9301. De **Voorzitter:** Wij wilden u enkele vragen stellen over het z.g. Venlo-incident. U zult daar wel meer over gehoord zijn. U bent de chauffeur geweest, die met die twee Engelse heren en luitenant *Klop* enige malen naar die conferenties met Duitsers geweest is.

A. In Venlo.

9302. De **Voorzitter:** Bent u naar de daaraan voorafgaande conferenties niet ook als chauffeur mee geweest? Er hebben toch enige besprekingen te voren plaats gehad?

A. Ja, drie keer in Venlo.

9303. De **Voorzitter:** Drie keer in Venlo, maar daarvóór hebben toch ook nog besprekingen plaats gehad? O.a. moet dat geschied zijn in Arnhem. Bent u daarheen ook als chauffeur mee geweest?

A. In Arnhem ben ik wel geweest, maar niet bij een bespreking.

9304. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u, wel geweest?

A. Ja, met luitenant *Klop.*

9305. De **Voorzitter:** Waren de Engelse heren daar niet bij?

A. Neen.

9306. De **Voorzitter:** Alleen met luitenant *Klop*? Wat was toen het doel dan van de tocht?

A. Ik weet het natuurlijk niet. Moet ik er alles van vertellen? Dan kan ik dat beter van het begin af aan doen.

De **Voorzitter:** Vertelt u dan maar, hoe dat alles gegaan is. Dat lijkt mij ook wel beter.

A. In 1925 ben ik in contact gekomen met de heer *Best,* die was cliënt bij de firma Stapel in de Billitonstraat; ik ben daar chef geweest. Toen kwam hij bij mij stallen; hij woonde in het Lange Voorhout 90. Ik ben wel een paar maal met hem naar Rotterdam geweest, maar indirect wist ik niet wat hij verder deed. Hij had ook nog een zaakje op de Nieuwe Uitleg. Nu zullen wij beginnen bij het Venlo-incident. In October 1939 ben ik met luitenant *Klop* ....

9307. De **Voorzitter:** Hoe kwam u daaraan?

A. Ik ben in 1932 een garage voor mij zelf begonnen en kapitein *Best* stalde toen bij mij; verscheidene keren heb ik toen diensten voor hem verricht, natuurlijk met autorijden, chauffeursdiensten. Ik ben naar de Nieuwe Uitleg geroepen en moest toen met de luitenant *Klop* ....

9308. De **Voorzitter:** Die was daar en die hebt u daar voor het eerst ontmoet?

A. Die kende ik, doordat ik een brief heb gebracht voor kapitein *Best* naar de Bankastraat; daar woonde luitenant *Klop* en zodoende heb ik hem leren kennen. Ik ben met hem in October 1939 naar Dinxperlo gereden en daar zag ik voor het eerst die Duitsers.

9309. De **Voorzitter:** Hoeveel?

A. Drie, en die zijn toen meegegaan, want die waren eerst door de marechaussee gevangengenomen, en die heeft luitenant *Klop* losgekregen. Zij zijn toen meegegaan naar den Haag, naar de Nieuwe Uitleg.

9310. De **Voorzitter:** Naar de zaak van mijnheer *Best?*

A. Ja, deze had ook nog twee compagnons, een mijnheer *van Heuf* en mijnheer *van der Willik,* die ook cliënten van mij waren. Naar de Nieuwe Uitleg heb ik ze gebracht en toen kon ik weggaan. 's Nachts hebben die Duitsers bij mijnheer *van der Willik* in Voorburg gelogeerd en daar heb ik ze de volgende morgen weggehaald en weer teruggebracht naar het kantoor. En toen is luitenant *Klop* weer meegegaan en wij hebben ze weer teruggebracht naar Dinxperlo en op die zelfde dag moesten wij toen naar Arnhem, met luitenant *Klop.*

9311. De **Voorzitter:** Zonder of met de Duitsers?

A. Neen, die waren weer naar Duitsland toe.

9312. De **Voorzitter:** Toen bent u dus gegaan met luitenant *Klop* naar Arnhem. Wat gebeurde daar?

A. Ik heb toen ongeveer 1½ tot 2 uur staan wachten bij de marechausseekazerne. Daarna gingen wij terug naar den Haag. De 7de November is dan dat Venlo-incident begonnen. Toen zijn wij met zijn vieren naar hotel „Wilhelmina" geweest.

9313. De **Voorzitter:** Waren daar de Duitsers al?

A. Neen, kapitein *Best, Stevens* en luitenant *Klop* zijn toen met een andere auto naar die Duitsers gegaan, hebben dezen toen mee teruggebracht en naderhand weer weggebracht en daarop zijn wij weer naar den Haag gegaan.

9314. De **Voorzitter:** Waren het weer dezelfde drie Duitsers?

A. Ja.

9315. De **Voorzitter:** Hoelang hebben zij daar geconfereerd?

A. Ongeveer een 2 uur.

9316. De **Voorzitter:** Dus zij hebben hen ergens gehaald en naar hotel „Wilhelmina" gebracht?

A. Ja.

9317. De **Voorzitter:** U weet niet van waar zij gehaald werden?

A. Neen.

9318. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was het een Hollandse auto?

A. Ja, een Hollandse auto uit Venlo.

9319. De **Voorzitter:** Dus dat was de 7de November?

A. En de 8ste November zijn wij naar *Backus* gegaan.

9320. De **Voorzitter:** Toen ook al naar *Backus?*

A. Ja.

9321. De **Voorzitter:** Dus dan bent u twee keer naar *Backus* geweest? De 8ste November bent u daar ook al geweest? Hoe is het toen gegaan?

A. Toen heb ik daar geluncht en zaten de heren te confereren in de spreekkamer met die Duitsers.

9322. De **Voorzitter:** Waren die over de grens komen wandelen?

A. Ja.

9323. De **Voorzitter:** Die zaten er dus al, toen u kwam? Zij hebben daar weer enige uren gepraat?

A. Ja, en toen zijn wij weer teruggegaan.

9324. De **Voorzitter:** Dus toen bent u naar den Haag teruggegaan en de volgende dag weer naar Venlo?

A. De volgende dag om 11 uur wist ik nog niet, dat ik zou gaan, want ik zou met mevrouw *Leeuwenburg* naar Hilversum gaan, dat was ook een cliënt van mij, en toen vertelde zij, dat het bij nader inzien niet doorging, want dat zij met de trein ging, en zij vroeg mij haar om 6 uur te komen halen. Mijnheer *Best* belde om halfelf op en vroeg of ik direct even naar de Uitleg wilde komen, want wij moesten weer naar Venlo. Dus toen heb ik een taxi naar het station Hollandse Spoor gestuurd om mevrouw *Leeuwenburg* af te halen en ik ben toen weer met mijnheer *Best, Stevens* en *Klop* naar Venlo gegaan. Toen gebeurde het. Wij zijn eerst naar de marechausseekazerne gegaan, want zij zouden versterking mee krijgen, dat wist ik, en die hadden gezegd: Ga maar vast vooruit, wij komen direct. Dat is echter niet gebeurd. Toen waren wij daar om kwart over drie en om 4 uur zou de bespreking plaats hebben. Toen viel de klap dicht.

9325. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Vertel eens, hoe dat toen gegaan is. Schoten dezelfde Duitsers toen vooruit?

A. Het is zo gegaan. Wij kwamen bij de Hollandse militaire grenswacht — die waren daar om grensincidenten te voorkomen een paar honderd meter van de grens — en toen heeft de wachtcommandant met luitenant *Klop* gesproken, die daarop uitstapte, en die heeft toen het een en ander gezegd, maar luitenant *Klop* zei: „Dat komt wel goed". Wij zijn toen doorgereden en hebben gestopt, omdat de Hollandse douanen naar ons toekwamen. Dezen hebben een tijdje met luitenant *Klop* gesproken. Kapitein *Best* zat toen achter het stuur en ik achterin en ik heb toen alles op mijn gemak kunnen overzien, want ja, je voelde zo wel, dat er iets broeide. Toen wij dan op de hoogte van *Backus* waren, reden wij voor het hotel; het stond aan de linkerkant van de weg, hier stonden de Hollandse douanen en toen kwam luitenant *Klop* zo en toen kwamen wij hier en toen stond die *Schemmel,* alias *Schellenberg* . . .

De **Voorzitter:** Neen, daar komen wij dadelijk op . . . .

A. . . . op het bordes van *Backus* en die maakte een teken, waarna wij geheel omringd waren door Duitsers, burgers en militairen. En al schietende komt er van de Duitse grens een auto aanrijden met een mitrailleur er op, dus wij konden niets meer doen, en *Schemmel* kwam hard lopende naar de wagen van ons toe en toen was het gebeurd. Luitenant *Klop* trok zijn revolver en schoot op de wagen met mitrailleurs twee kogelgaatjes door de voorruit en toen werd hij neergeknald. Maar wie dat gedaan had, is moeilijk te zeggen, want ja, er waren er zoveel.

9326. De **Voorzitter:** Toen bent u met zijn allen gebracht naar . . .

A. *Schemmel* zei toen tegen kapitein *Best:* „Sie sind etwas zu früh" — maar wij zijn op tijd. Daarna werd ons bevolen uit te stappen en in de overvalwagen te gaan, het was een luxe-wagen met een mitrailleur er op; wij moesten instappen en direct de grens over, het grensgebouwtje in bij de Duitsers en daar moesten wij met onze handen in de lucht staan en werden wij geboeid. Luitenant *Klop* werd toen gewond binnengebracht en zij legden hem op de grond achter mijn voeten. Ik keek nog om en kreeg te horen, dat ik niet om mocht kijken. Toen werden wij hurry up naar Düsseldorf gebracht.

9327. De **Voorzitter:** Luitenant *Klop* was aan het hoofd gewond, is het niet?

A. Ja.

9328. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was hij toen bewusteloos?

A. Ja, hij was nog niet dood.

9329. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebben zij nog iets aan hem gedaan of lieten ze hem zo maar liggen?

A. Zij hebben hem meegenomen; luitenant *Klop,* dat heb ik van mevrouw *Backus* gehoord, heeft nog geprobeerd in een kreupelbosje te vluchten en daar hebben ze hem vandaan gehaald, want we waren al helemaal omsingeld, dus dat gaf toch niets. Bloedend en wel hebben ze hem toen over de grond meegesleept naar het douanekantoor en daar gooiden ze hem achter onze voeten neer. Naderhand hebben ze, ik weet niet of u daar prijs op stelt, mij nog in Neurenberg ontboden.....

9330. De **Voorzitter:** Ja, daar kom ik dadelijk nog op. U heeft dus luitenant *Klop* nadien niet meer gezien?

A. Neen.

9331. De **Voorzitter:** En u bent toen zelf naar . . . .

A. Düsseldorf gebracht met zijn drieën. De volgende morgen zijn we met een grote escorte van 8 à 9 wagens zwaar bewapende mannen, geboeid aan handen en voeten, naar Berlijn gebracht.

De **Voorzitter:** Hebt u de heren *Stevens* en *Best* niet meer kunnen spreken?

A. Neen.

9332. De **Voorzitter:** En daar bent u gescheiden?

A. In Berlijn ben ik in een kelder gestopt, en waar zij gebleven zijn, weet ik niet. Een maand later, 10 December 1939, ben ik naar Oranienburg gebracht.

9333. De **Voorzitter:** Tot wanneer heeft u daar gezeten?

A. Tot 2 October 1940.

9334. De **Voorzitter:** En toen hebben zij u laten gaan?

A. Ja, toen hebben zij mij thuisgebracht; 3 October was ik thuis.

9335. De **Voorzitter:** Later hebt u geen moeite gehad?

A. Ik werd op die voorwaarde vrijgelaten, dat ik voor de Duitsers zou gaan werken. Mijn vrouw heeft de 10de Mei de zaak gesloten, want die wilde niet voor de Duitsers werken en ik natuurlijk ook niet. Ze hadden gezegd, dat mijn zaak toch niets meer was, daar Holland gecapituleerd had. Maar toen ik thuiskwam, was alles er nog. Eerst heb ik zoveel mogelijk niets gedaan om een beetje bij te komen en later zoveel mogelijk wagens gedemonteerd, die er nog stonden, o.a. de wagen van baron *van Lynden,* en toen konden we niet verder, want we hadden geen geld meer. Alle drie de wagens, die ik zelf had vóór de oorlog, had mijn vrouw moeten verkopen, omdat ze geen inkomsten had natuurlijk. Ik ben toen door baron *van Wijnbergen,* dat is de burgemeester van Wassenaar, aangesteld hier aan de gemeentereiniging in de werkplaats, maar daar heb ik niet veel plezier van gehad, want een maand of drie, vier later werd ik door de S.D. weer weggehaald, omdat ik was vrijgelaten op voorwaarde, dat ik voor hen zou werken. Ik dacht: als ik hier maar uit ben, anders kom ik hier nooit uit, dus zei ik: „Nu, dat is goed", en toen lieten ze me vrij. Ik kwam echter thuis, ik werd door een Gestapoman thuisgebracht en zag toen, dat alles er nog was, dus dacht ik: ik ga niet naar Ypenburg. Er was nl. gezegd, dat ik op Ypenburg moest gaan werken. Hij zei: „Als je niet wilt, moet je dat zelf weten", maar ja, er was niets te verdienen, want alles lag stil en zodoende ben ik dus bij die gemeentereiniging gekomen. Ik moest echter na enkele maanden bij de S.D. komen op het Binnenhof en toen zeiden ze: „Je hoort op Ypenburg thuis en niet bij de gemeentereiniging". Ik ben dus maar naar Ypenburg gegaan, maar ze hebben er weinig plezier van

gehad, want ik heb daar ongeveer anderhalf jaar gesaboteerd en toen werd ik er uitgetrapt. Ik ben toen te werk gesteld aan een Duitse dienstpost in de Hoge Nieuwstraat. Daar was het helemaal mooi, want in die tijd stond ik in verbinding met de Packardgroep en toen heb ik alle mogelijke dingen meegenomen om de Packardgroep van dienst te zijn. Vier maanden, vóórdat de capitulatie kwam, moest ik de benen nemen, want het werd te warm onder mijn voeten daar bij de Duitse dienstpost, en toen heeft de Feldgendarmerie en de Gestapo achter mij aangezeten. Toen zat ik in de school van de Beetsstraat en ik had een huis voor mijn vrouw en kinderen, want toen was het bombardement van het Bezuidenhout gekomen, een huis in de Rederijkersstraat, waar zij hebben gewoond, en ieder op z'n beurt moesten wij voorzichtig even naar de zaak, want ik moest natuurlijk zorgen, dat er niets gestolen kon worden. Dan sliepen wij bij de buren. Na de bevrijding hebben wij direct een wagen in orde gemaakt van de wagens, die er nog stonden, een wagen van een Israëliet, en die heb ik toen direct ter beschikking gesteld van B.I. hier op het Buitenhof. Ik heb toen voor mijnheer *Fock* en overste *Somer* en mijnheer *Treebeek* dienst gedaan tot December van het vorige jaar, waarna ik weer verder mijn zaak gedreven heb.

9336. De **Voorzitter:** Vertelt u nu eens over hetgeen u daarnet al even heeft aangeroerd, nl. Neurenberg, hoe dat aan de gang is gekomen en wat daar gebeurd is.

A. Hoe dat eigenlijk aan de gang gegaan is, weet ik niet, maar indertijd is er iemand bij me geweest, die van de documentatiedienst was en mij vroeg of ik zo het een en ander wilde vertellen voor Neurenberg en of ik *Schellenberg* kende. Ik zei, dat ik die niet kende, want ik wist alleen de naam *Schemmel*. Met een typiste heeft hij bij mij op een Zaterdagmiddag een verslag opgemaakt van wat ik nu verteld heb.

9337. De **Voorzitter:** Heette die mijnheer *Ras?*

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dat verbaal heb ik hier.

A. Verder heb ik niets meer gehoord, want hij zei, dat hij naar Neurenberg moest. Ik kreeg toen Donderdagavond een telegram, waarin stond, dat ik moest zorgen, dat ik 16 Februari in Neurenberg was.

9338. De **Voorzitter:** 16 Februari van dit jaar?

A. Ja, maar dat ging zo snel niet, want ik had geen pas natuurlijk. Ik moest mij melden bij de Amerikaanse ambassade en daar vertelden ze mij, dat het niet ging. Toen ben ik naar Buitenlandse Zaken gegaan, omdat ik daar goed bekend ben, en trachtte daar een pas te krijgen, maar dat ging ook niet. Zij zeiden, dat ik langs de gewone weg een pas moest krijgen. Vroeger had ik ook wel eens een diplomatieke pas gekregen, toen ik chauffeur was bij de Argentijnse Minister, dat was in 1929; ik moest toen ook onmiddellijk naar België en kreeg toen zulk een pas door bemiddeling van de Argentijnse Minister ook van Buitenlandse Zaken. Dus ik dacht: dit is ook wel een buitengewoon geval; ik zal het nu ook wel krijgen. Maar dat ging niet. Ik ben toen naar het Bevolkingsregister gegaan en heb daar direct de pas gekregen, maar verder was er nog een heleboel soesa. Zaterdags heb ik toen het visum gekregen voor Neurenberg. Ik heb alles zelf moeten betalen. Ik zou $ 7 per dag krijgen voor de reisdagen, hadden ze gezegd, en dan $ 5 per dag, wanneer ik daar verbleef. Ongeveer $ 52 heb ik gekregen. Ik was Vrijdags weer terug.

9339. De **Voorzitter:** Bent u daarmee uitgekomen?

A. De dollars, die ik over had, moest ik bewaren. Die heb ik aan kapitein *Witlox* opgegeven en daar heb ik hier Hollands geld voor teruggekregen.

9340. De **Voorzitter:** En wat is daar toen in Neurenberg gebeurd?

A. 's Maandags kwam ik daar aan en heb toen niets gedaan. Dinsdag zou de zitting zijn, doch is er ook niets gebeurd. 's Woendagsmorgens was er zitting en toen moest ik voorkomen en die hele geschiedenis weer herhalen voor de Amerikaanse aanklagers en toen moest ik ook die *Schellenberg* aanwijzen.

9341. De **Voorzitter:** Uit een aantal personen?

A. Ja, al die beklaagden zaten daar. Ik moest hem toen er uithalen en herkende hem direct.

9342. De **Voorzitter:** Dat is wat ons nu interesseert. Was *Schellenberg* dezelfde persoon als *Schemmel?*

A. Ja, *Schemmel* was zijn deknaam. Als u er interesse voor heeft, dan kan ik u het hele verslag brengen van de rechtszitting.

9343. De **Voorzitter:** Wat is dat voor een verslag?

A. Ik zal het u vertellen. Dat is zo gegaan. Er was geen Hollandse verslaggever bij, alleen buitenlandse. Maar nu wilde het toeval, dat Dinsdag er vier studenten uit Delft en uit Rotterdam kwamen. Dezen hadden zo'n konvooi begeleid van tabak naar Tsjechoslowakije en naar Warschau. Hoe die daar nu in het gerechtsgebouw binnengekomen waren, begrijp ik nog niet, maar die wilden daar eventjes een paar photo's maken voor de aardigheid, maar dat ging natuurlijk niet. Mijnheer *Zwart,* die bij kapitein *Witlox* zat, heeft toen even het gebouw laten zien en toen zei die dan ook, dat ik er voor dat grensincident was. De jongens vonden dat interessant en zij wilden nog een dagje blijven en die hebben dat hele verslag opgenomen in de getuigenbank.

9344. De **Voorzitter:** Het is dus een privé verslag van hen?

A. Ja, maar dat wordt mijn eigendom.

9345. De **Voorzitter:** Neen, maar ik bedoel: het is niet door de een of andere officiële instantie opgemaakt?

A. Alleen de buitenlanders....

9346. De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel: dat verslag, dat u nu heeft, is door die studenten en niet door een ambtelijke instantie opgemaakt?

A. Neen.

9347. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wel waarheidsgetrouw volgens u?

9348. De **Voorzitter:** Ze hebben het misschien slecht opgenomen?

A. Neen. Ze kenden geen stenographie, maar elk woord, dat ik zei in het Hollands, werd onmiddellijk vertaald in alle mogelijke talen. In ieder geval de een heeft dit en de ander dat opgenomen; het is heus betrouwbaar.

9349. De **Voorzitter:** Dus volgens u geeft het wel ongeveer weer wat er gebeurd is?

A. Absoluut. Dan is er ook nog de getuigeverklaring van die *Grothe,* die mij thuisgebracht heeft op 3 October 1940. Die is ook na mij daar verhoord en die heeft ook bekend, dat *Schemmel* een deknaam was voor *Schellenberg.* Deze was zijn baas vroeger. En dan krijgt u ook nog een verslag van die dr. *Behrends,* die daarna nog gekomen is.

9350. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Dr. *Behrends* is diegene, die luitenant *Klop* verpleegd heeft.

9351. De **Voorzitter:** Die heeft dus verteld, wat er met luitenant *Klop* verder gebeurd is?

A. Ja, *Schellenberg* wilde echter niet vertellen, waar het lijk van luitenant *Klop* is.

9352. De **Voorzitter:** Wat voor motief gaf hij daarvoor op?

A. Dat weet ik niet, maar het is zo. Dr. *Behrends* heeft de doodsakte getekend van luitenant *Klop* en die heeft ook het lijk laten balsemen. Waarvoor dat nodig is geweest, weet ik ook niet. Toen is het lijk tijdelijk gebleven in het ziekenhuis te Düsseldorf. Later is *Schemmel* gekomen; dr. *Behrends* was in militaire dienst gegaan en werd bij *Schemmel* ontboden in Berlijn en die heeft toen met hem samengereisd naar Düsseldorf en heeft de tweede doodsakte — want dr. *Behrends* had nog een tweede akte in de kast liggen — opgevraagd en meteen het lijk in beslag genomen.

9353. De **Voorzitter:** U spreekt nu van een tweede doodsakte. Waarvoor was dat?

A. Geen idee, maar twee had hij er van gemaakt.

9354. De **Voorzitter:** Ik begrijp, dat ze gelijkluidend waren.

A. Die tweede doodsakte had hij in zijn kast liggen; de andere had *Schellenberg* meegenomen en naderhand heeft *Schellenberg* het lijk en die tweede doodsakte meegenomen.

9355. De **Voorzitter:** En is dat alles, wat er in Neurenberg in uw tegenwoordigheid over deze zaak gezegd is?

A. Ja, anders is er niets gezegd.

De **Voorzitter:** Als u het verslag, dat u heeft, aan ons op wilt sturen, krijgt u het later weer van ons terug.

A. Dat is goed.

9356. De **Voorzitter:** Is er bij de herkenning van *Schellenberg*, die de leiding bij de overval had, als dezelfde persoon als die *Schimmel* van dat groepje van drie geen ogenblik twijfel bij u geweest? Was dat zeer duidelijk?

A. Ja, de verdediger wilde nog een paar strikvragen aan mij doen, maar daar ben ik natuurlijk niet op ingegaan. Dat geval van Dinxperlo heb ik helemaal niet besproken daar, hoofdzakelijk ging het over die drie dagen van het grensincident. Zo bijv. van die versterking van de marechaussee heb ik daar ook niet gezegd.

9357. De **Voorzitter:** En die twee andere Duitsers, zijn die niet in Neurenberg voor de dag gekomen? Er waren er immers drie bij de vorige bespreking, nietwaar? Waren die twee andere niet in *Bachus* aanwezig op de 9de November?

A. Neen, dat waren blijkbaar ondergeschikten. *Schellenberg* was de hoofdpersoon.

9358. De **Voorzitter:** Ja, ik laat echter daar, in welke verhouding zij tot elkaar stonden. Maar was *Schellenberg* op 9 November daar alleen of waren toen die twee anderen, die u de vorige keer in zijn gezelschap had gezien, ook aanwezig?

A. Er waren er zoveel, dat durf ik heus niet te zeggen.

9359. De **Voorzitter:** U hebt ze in ieder geval niet gezien?

A. Op dat moment niet.

9360. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En in Neurenberg zijn zij ook niet opgedoken, u werd dus alleen geconfronteerd met die *Schemmel,* of te wel *Schellenberg.*

A. Ja, alleen met die.

9361. De **Voorzitter:** *Schellenberg* was inmiddels een hoge meneer geworden, is het niet?

A. Ja, want de verdediger zei toen: „Hoe kunt u dat nu zeggen, want mijnheer *Schellenberg* is toch gefouilleerd en toen had hij geen wapens bij zich?". Ik heb toen gezegd: „Ja, dat was toen een heel ander geval; dat was niet op die dag". Verder heb ik mij er niet over uitgelaten.

9362. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus er is geschoten van uit die andere auto? *Schellenberg* heeft dus *Klop* niet doodgeschoten of weet u dat niet?

A. Dat weet ik niet. Er waren er zoveel. Ongeveer 20 man en iedereen was gewapend.

9363. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bent natuurlijk erg geschrokken in die auto, toen u merkte, dat u gevangen werd genomen?

A. Nu, geschrokken, neen, ik had zo een gevoel, dat er ieder ogenblik iets kon gebeuren.

De **Voorzitter:** Het wil mij voorkomen, dat wij hiermede aan het eind van het verhoor zijn gekomen. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. F. LEMMENS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. PETRUS JOHANNES ABRAHAM IDENBURG,

oud 52 jaar, wonende te 's-Gravenhage, directeur-generaal van het departement van Algemene Zaken in Indonesië.

Hij legt de eed af als getuige.

9364. De **Voorzitter:** Het onderwerp, waarover wij met u wilden spreken, is de missie eind 1940, begin 1941, van de heren *Jongejan* en *Boerstra,* die u toen ontmoet hebt in Shanghai. In de eerste plaats wilde ik u vragen: wat waren de motieven destijds, dat men het minder gewenst achtte, dat deze beide heren doorkwamen naar Batavia?

A. U zou hierover beter de Gouverneur-Generaal *Starkenborgh* kunnen horen. Dit vooropstellende, meen ik, omdat de Gouverneur-Generaal niet aanwezig is, enkele opmerkingen te mogen maken. De situatie na de inval van Duitsland in Holland was zodanig, dat wij iedereen, die uit Europa kwam, ook uit Holland, wantrouwden. Men was bij voorbaat gewantrouwd, omdat niet bekend was in hoever de uit Europa komende stond onder de invloed van de Duitsers. Deze atmosfeer was zo sterk, dat de Gouverneur-Generaal het onwenselijk achtte om mensen, die door een Hollandse Regering of halve Regering — hoe men dat noemen wil — naar Indië toe gestuurd waren om daar besprekingen te voeren, zelf te ontvangen in Nederlandsch-Indië, omdat men dat bij voorbaat zou bestempelen als Duits gezind, althans verdacht. Men heeft daarom dus gezocht naar een vorm van een informele ontmoeting.

9365. De **Voorzitter:** Men vreesde dus blijkbaar ook voor reacties in die zin in de Indische pers?

A. Niet alleen in de Indische pers, maar in de hele Indische maatschappij. Men heeft in dit geval besproken, hoe wij, zonder opzien te baren, deze mensen zouden kunnen ontmoeten. Men heeft de mogelijkheid onder de ogen gezien hen met een watervliegtuig te doen aanvoeren. Dan waren er echter scheepjes nodig om hen naar de wal te brengen. Deze scheepjes zouden echter bemand zijn met personeel van de marine. Zodra deze laatsten idee zouden hebben, welke mensen zij aan de wal voerden — en dit was wel niet te vermijden —, dan zou het spel reeds verloren zijn; dan zou het verhaal spoedig door heel Indië gaan. Dus men zag in Indië op dat ogenblik geen mogelijkheid om deze mensen aan wal te voeren en hen een gesprek te laten voeren met de Gouverneur-Generaal, zonder dat dit door de hele wereld bekend werd.

9366. De **Voorzitter:** Toen is, als ik goed ben ingelicht uit de stukken, een ogenblik ter sprake gekomen de gedachte om de conferentie te doen plaats vinden in Manilla. Dat had, meen ik, mede de bedoeling, dat dan eventueel nog gemakkelijk ruggespraak met de Gouverneur-Generaal kon plaats vinden. Nu heb ik uit de stukken gezien, dat die conferentie in Manilla geen doorgang kon vinden, omdat de Amerikaanse Regering, de Regering van de Verenigde Staten, de toestemming daartoe geweigerd heeft.

A. Neen.

9367. De **Voorzitter:** Is dat niet zo?

A. Neen, dat geloof ik niet.

9368. De **Voorzitter:** Hoe dacht u, dat het dan was?

A. Mijn persoonlijke indruk is, dat de consul-generaal van Manilla: gezegd heeft: „Sorry, u kunt hier wel komen praten, maar er is niets verborgen te houden". Dus u kunt hier geen gesprek voeren, dat, om zo te zeggen, aan de rest van de buitenwereld onbekend is.

9369. De **Voorzitter:** Dus tot op zekere hoogte dezelfde bezwaren als tegen het onderhoud in Batavia?

A. Ja.

9370. De **Voorzitter:** Daarna is dan ten slotte de oplossing gevonden om naar Shanghai te gaan?

A. Toen wij in Shanghai aankwamen....

9371. De **Voorzitter:** Wij, dat waren u en de heer *Ramaer?*

A. Destijds heb ik, omdat ik dit gesprek niet alleen wenste te voeren, gevraagd om één van de hoofdambtenaren van Indië met mij mee te sturen. Het oorspronkelijke idee was, dat ik alleen met mijn vrouw zou gaan bij wijze van een verlofreisje. Maar ten slotte meende ik er op aan te moeten dringen iemand mee te zenden, die alle gesprekken, die ik zou moeten voeren, meemaakte om eventueel critiek te kunnen uitoefenen op het gezegde en aangehoorde. Ik herhaal, dat wij in Indië op dat ogenblik meer dan gewoon wantrouwend waren: zelfs ieder telefoongesprek, dat uit Holland werd aangevraagd, beschouwden wij als min of meer geïnspireerd door de Duitsers. Vandaar deze voorzorg. De keuze viel op *Ramaer,* omdat deze als 1ste gouvernementssecretaris een langdurige ervaring had gehad in de behandeling van vertrouwelijke politieke zaken.

9372. De **Voorzitter:** Toen hebt u daar dan de heren *Jongejan* en *Boerstra* aangetroffen. Wij hebben van het Departement van Overzeese Gebiedsdelen de rapporten gekregen, die over deze zaak bestaan. Daaruit heb ik gezien, dat u al spoedig gebleken is, dat het wenselijk was, dat u de bespreking in zo ruim mogelijke zin opvatte. U bent er blijkbaar zeer gereserveerd naar toe gegaan, met de gedachte, dat het misschien wel heel spoedig afgelopen kon zijn met dat onderhoud, wanneer u zou merken, dat de zaak niet goed lag. Maar die vrees is niet bewaarheid, heb ik begrepen.

A. Die vrees is niet bewaarheid, maar de consequenties daarvan zijn ook niet bewaarheid.

9373. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u dat?

A. Wat men wenste voort te brengen, nl. een grotere bewegingsvrijheid voor de Duitsers, is op geen enkele manier verwezenlijkt.

9374. De **Voorzitter:** Daar kom ik dadelijk op. De heren *Jongejan* en *Boerstra,* die wij gisteren hier ook al over gehoord hebben, hadden ook het vooropgezette doel om van deze gelegenheid gebruik te maken om het Bestuur in Indië zoveel mogelijk in te lichten over de toestanden in Nederland. Van die gelegenheid hebt u blijkbaar uitvoerig gebruik gemaakt?

A. Ik heb gehoord, dat u er mijn rapporten over gekregen hebt. Ik wist niet, dat mijn rapporten nog bestonden.

9375. De **Voorzitter:** Het is ten slotte een vrij uitvoerige gedachtenwisseling geworden. Ik kom dan nu op het punt, dat ons eigenlijk in de eerste plaats interesseert, te weten de beslissingen, die ten slotte gevallen zijn met betrekking tot de Duitsers. U hebt uit de aard der zaak de heren generlei uitsluitsel kunnen geven. U hebt eenvoudig het standpunt ingenomen: ik zal aan de Gouverneur-Generaal

rapporteren wat ik gehoord heb en die zal dan beslissen, met inachtneming van alle omstandigheden. U herinnert zich, dat weet u ook natuurlijk, dat later de heren *Jongejan* en *Boerstra* nog eens een keer naar Lissabon geweest zijn en daar met Minister *Welter* en de heer *Peekema* gesproken hebben. Daar hebben zij ook geen uitsluitsel gehad.

A. Zeer speciaal met de heer *Welter*.

9376. De **Voorzitter:** Nu blijkt mij uit de stukken, dat er verschillende mogelijkheden bestonden, die dan ook waarschijnlijk onder het oog zijn gezien. Ik noem er daar enige van. In de eerste plaats, dat het regime voor de in Indië geïnterneerde Duitsers zoveel mogelijk verbeterd zou worden. In de tweede plaats, dat de vrouwen zouden worden afgevoerd. Er waren nog verdergaande mogelijkheden, nl. dat men ook de mannen zou afvoeren, en dan als meest ver gaande, wat blijkbaar de Duitsers voor de geest heeft gestaan, dat de mannen zouden worden vrijgelaten en dat zij hun functies in het leven in Indië weer zouden kunnen hervatten. De heer *Welter* heeft hier verklaard, dat aan die eerste twee mogelijkheden wel het een en ander gebeurd is, doordat het regime in de loop van de tijd beter is geworden dan het aanvankelijk was en doordat ook de gelegenheid is geschapen voor de vrouwen, ik meen voor allen, maar dat weet ik niet zeker, om afgevoerd te worden.

A. De Duitse vrouwen zijn weggevoerd, voor zover zij dat wensten.

9377. De **Voorzitter:** Juist. Nu is mijn vraag in de eerste plaats: zijn de besprekingen met de heren *Jongejan* en *Boerstra* daarop mee van invloed geweest? En in de tweede plaats: wat zijn de overwegingen geweest om die andere mogelijkheden buiten beschouwing te laten?

A. Laat ik vooropstellen, dat bij besprekingen, die later gevoerd zijn over de door de heren *Boerstra* en *Jongejan* naar voren gebrachte desiderata, aan onze kant het gevoel bestond, dat deze wensen logisch waren, logisch nl. bezien in het kader van de situatie in Holland. Maar wij konden een vrijlating van of vergunning van meer bewegingsvrijheid aan de Duitsers niet in overweging nemen.

Dat was onmogelijk. Wij stonden op dat ogenblik op het standpunt, dat alles, wat van Duitse kant kwam, uiterst gevaarlijk was. Wij wachtten overigens onze instructies uit Londen af. Ik voeg hieraan toe, dat ik persoonlijk de rol van *Boerstra* en *Jongejan* volkomen heb begrepen en daarvoor respect heb. Ik had de indruk, dat deze mensen met ons kwamen spreken uit een overtuiging, die hun niet nabijlag, die hun was aangebracht en waarvan hun is gezegd, dat zij bij uitstek de geschikte personen waren om deze aan Indië te kunnen vertolken.

9378. De **Voorzitter:** Voornamelijk op aandrang van de secretarissen-generaal in Nederland.

A. Juist. De keuze van deze personen is ongetwijfeld ingegeven door de situatie in Indië, waarvan men zich moeilijk kan voorstellen hoe gespannen deze was. Vanaf het ogenblik, dat Nederland bezet was, beschouwde men heel Nederland als een stem van Duitsland. Dus iedere stem, die uit Nederland kwam, hoe dan ook, beschouwde men als een Duitse stem, die men wantrouwde. Dat is ook de reden geweest, waarom men overigens zeer eerbiedwaardige mensen als *Boerstra* ten slotte niet in Indië heeft toegelaten. U moet niet vergeten, dat *Boerstra* voor ons in Indië een eerbiedwaardig man was. *Boerstra* is een van de beste legercommandanten geweest, die wij in Indië ooit gehad hebben, die misschien de moeilijkste tijd heeft meegemaakt, die een legercommandant ooit heeft moeten meemaken, omdat hij zijn leger door bezuiniging moest afbreken. *Boerstra* heeft dit efficiënt gedaan in die zin, dat hij een gezonde kernorganisatie wist te behouden. Daarom heb ik voor *Boerstra* altijd bepaald eerbied. Voor wat hij in het hier besproken geval voor Nederland gedaan heeft, heb ik eveneens eerbied. Dat men later in Indië gezegd heeft, dat deze man een N.S.B.-er is geweest, is mijns inziens een schande. Men heeft destijds in Holland *Boerstra* uitgezocht en *Jongejan* ook, als particulier — maar daar kan ik minder over zeggen, want die ken ik minder —, om een moeilijk relaas namens een Nederlandse Regering, namens de Nederlandse secretarissen-generaal, tot de Indische Regering te richten. Dat heeft hij gedaan met een volkomen trouwheid en openhartigheid. Naar mijn overtuiging stonden wij op dat ogenblik te Shanghai tegenover een zeer goede Nederlander, die deze zaak naar mijn overtuiging als Nederlander volkomen goed opvatte. Ik heb zijn relaas neergelegd in het rapport, dat u inmiddels gekregen heeft. Ik heb toch goed gehoord, dat u het gekregen heeft?

De **Voorzitter:** Inderdaad.

A. Ik heb daarin slechts een gedeelte geschreven van wat de heer *Boerstra* heeft verteld. Naast zijn officiële boodschap deelde de heer *Boerstra* nog een aantal feiten mede, die niet in mijn rapport zijn vermeld. Ik had de overtuiging, dat ik hier stond tegenover een volkomen loyaal Nederlander. Nu vraagt u mij wat de reactie er op geweest is in Indië. Wij konden in Indië op geen enkele voorwaarde Duitsers of alles wat er mee samenhing in een positie stellen, die iets meer vrijheid van beweging inhield. Wij konden hen wegvoeren naar het buitenland, maar wij konden hen niet in Indië zelf het gemakkelijk maken. De mentaliteit in Indië was zo sterk anti-Duits — en alles wat men daarmee kan verbinden, bijv. anti-N.S.B. —, dat het totaal onmogelijk was om een maatregel te nemen, die enigermate in het voordeel was van deze geïnterneerde mensen. Over deze zaak is verder niet meer door ons gepraat, omdat op het moment, dat wij oorlog met Japan kregen, de grootste vraag was, hoe wij deze mensen uit Indië weg moesten krijgen. Daar hebben wij nog veel ellende van gehad. Wij hebben de Duitsers weggevoerd met schepen naar Brits-Indië. Wij zijn begonnen met de gevaarlijkste Duitsers, en het laatste schip, waarop wij wegvoerden, was gevuld met de politiek twijfelachtige Duitsers; dat schip is door de Japanners gebombardeerd en verloren gegaan. De gevaarlijkste Duitsers zijn dus in Brits-Indië gekomen en de minder gevaarlijke zijn met het ongeluk ten onder gegaan, behoudens een zeventigtal, dat geland is op Nias. Dit eiland is nog door hen bezet, een zeer onaangenaam incident. Omdat deze bezetting plaats greep nog vóór de Japanse bezetting. Was dit u bekend? Nias is bezet door de Duitsers voordat de Japanners het bezetten, weet u dat?

9379. De **Voorzitter:** Neen. Hoe is dat gebeurd? U bedoelt hiermede te schilderen het gevaar, dat deze mensen voor de Indische samenleving opleverden?

A. Ik geef u alleen een beeld, zoals het was op dat ogenblik. Wij hadden een voorstel gehad van de Duitsers, laten wij het zo maar zeggen, via de generaals *Boerstra* en *Jongejan*, om deze mensen een andere „living" te geven. Daarna had een gesprek in Batavia plaats, waarin men sprak over een mogelijkheid om deze mensen over te voeren naar Chili of elders. Dit is allemaal niet gebeurd. Toen is de Japanse oorlog gekomen. In die tussentijd is dit gebeurd, wat ik u net vertelde.

9380. De **Voorzitter:** Dit is duidelijk. Ik moet een kleine correctie maken op wat ik zoëven gezegd heb, nl. dat wij bij de stukken uw rapport hebben. Wij hebben bij de stukken het rapport van 4 Maart 1941, dat uitgebracht is door de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën, waarin verwezen wordt naar uw rapport en waarbij als bijlagen gevoegd zijn enige gedeelten van uw rapport, b.v. een bijlage, luidende: „Het hoofdpunt der besprekingen"; de interneringen en een andere bijlage, met het opschrift: „Relaas van mr. *Jongejan* over de economische en financiële toestand in Nederland". Dus verschillende uittreksels uit uw rapport, die zijn overgelegd bij de missive van de Gouverneur-Generaal aan de Minister van Koloniën. Nu is hetgeen ons voornamelijk interesseert het volgende. Aan de ene kant waren daar de moeilijkheden in Indië, die u op het ogenblik zeer duidelijk geschetst hebt, en aan de andere kant waren er de moeilijkheden in Nederland, die voorgedragen zijn door de heren *Jongejan* en *Boerstra*, nl. dat men vreesde, dat de internering van de Duitsers in Indië aanleiding kon zijn voor de Duitsers om tot zeer ver gaande represailles in Nederland over te gaan. Er waren nu eenmaal bepaalde dingen, die op de Duitse mentaliteit nogal erg inwerkten en waarvan men bang was, dat deze ook bij *Hitler* grote invloed zouden kunnen hebben, zoals b.v. het feit, dat de Duitsers bewaakt werden door inlandse soldaten. Dat herinnert u zich wel. Hetgeen ons nu in hoofdzaak interesseert, is de vraag, hoe men deze belangen uiteindelijk tegen elkaar afgewogen heeft. Dit was een quaestie voor de Regering in Londen, waarbij men èn rekening moest houden met de belangen van Indië èn toch ook rekening moest houden met datgene, wat mogelijkerwijze in Nederland zou kunnen gebeuren. Minister *Welter* zegt: Wij konden wel gaan in de richting van het redelijk maken van het regime van de geïnterneerde Duitsers en wij konden er ook toe overgegaan om de vrouwen weg te laten gaan, maar meer konden wij niet doen. Dat was blijkbaar ook de mening van de Gouverneur-Generaal, omdat de Gouverneur-Generaal in zijn brief

aan de Minister van Koloniën b.v. schrijft: „Het is Uwer Excellentie bekend, dat de vraag of tot wegzenden van de Duitse geïnterneerden zou kunnen worden overgegaan hier te lande reeds in Juli 1940 aan de orde was. Overwogen werd, wie daarvoor in aanmerking zouden komen, waarheen zij zouden moeten worden geëvacueerd en of reciprociteit zou moeten worden verlangd. Ten gevolge van de z.g. Duitse represailles moest deze quaestie echter blijven rusten, aangezien het niet wenselijk werd geacht onder druk te handelen of de schijn daarvan te wekken. Bovendien zou toegeven op dit punt niet onwaarschijnlijk leiden tot nieuwe druk, ten einde ook andere concessies te verkrijgen. Thans verzet zich nog een nieuwe omstandigheid tegen terugzending" — dat is dus op 4 Maart 1941 — „aangezien verwacht kan worden, dat bij een eventuele Japanse inval de exgeïnterneerde Duitsers met hun Japanse vrienden zouden terugkeren, ten einde met hen tegen ons zo militair als op het burgerfront te te ageren".

A. Dat laatste is achteraf verkeerd gezien: de Japanners waren haast nog meer anti-Duits dan wij. Zij vertrouwden de Duitsers in Indië in 't geheel niet. Wij hebben echter wel met de Ministers *Welter* en van *Kleffens* gesproken over een mogelijke overbrenging van deze mensen naar Chili, dat men toen op dat ogenblik als het enige land beschouwde, dat misschien bereid zou zijn om deze neutrale positie in te nemen. Dit is niet gelukt. Daarom zijn wij dus in een positie gekomen, zoals die later is uitgewerkt, toen de Japanners binnenvielen. Toen voerden wij de Duitsers weg, evenals onze Japanse geïnterneerden. Van het laatste hebben wij de grootste ellende gehad, want dezen zijn door de geallieerden weer teruggezonden; ik weet niet of u dat weet.

9381. De **Voorzitter:** Wie zijn door de geallieerden teruggezonden, zegt u?

A. Door de geallieerden zijn teruggezonden de Japanners, die wij uit Indonesië naar Australië hebben afgevoerd als gevaarlijke mensen. Deze mensen zijn na een paar maanden weer teruggezonden door de geallieerden in ruil voor hun mensen. Daarom hebben wij als Hollanders in Indië de grootste ellende ondervonden, omdat deze Japanners bijzonder gebeten waren op ons Nederlanders, omdat zij op deze manier waren afgevoerd. Zij hebben aanleiding gegeven tot Japanse maatregelen een paar maanden na de bezetting, welke de situatie voor onze vrouwen — ons gevoeligste punt intussen — bijzonder onaangenaam maakte.

9382. De **Voorzitter:** Maar om nu nog even terug te komen op die andere quaestie, het is dus zo, dat de Gouverneur-Generaal meende, dat hij in deze zaak zelf geen beslissing kon nemen en dat de beslissing uiteindelijk in Londen is genomen?

A. Ja.

9383. De **Voorzitter:** Dus die is ook niet genomen door de heren *Welter* en *van Kleffens* toen zij ter plaatse waren?

A. Neen.

9384. De **Voorzitter:** Dus de definitieve beslissing is eerst later genomen?

A. Ook niet. Maar op het ogenblik stond naar mijn idee vast, dat deze beslissing in negatieve richting zou worden genomen.

9385. De **Voorzitter:** Mij is nog niet duidelijk geworden, hoe het precies gegaan is met het regime van de Duitsers en de afvoer van de vrouwen. Wanneer heeft dat plaats gevonden?

A. Hoe bedoelt u dat met het regime van de Duitsers?

De **Voorzitter:** De verbeteringen, die daarin zijn aangebracht.

A. De Regering heeft van de aanvang af gewild, dat dit hele regime zou worden gevoerd naar Nederlandse principes van fatsoen. Dit bleek in het begin in de practijk niet geheel het geval te zijn. Ruim een maand na de oorlog in Nederland is de Gouverneur-Generaal persoonlijk naar Onrust gegaan, waar al deze Duitsers geïnterneerd waren. Daar ben ik bij geweest. De conclusie van de Gouverneur-Generaal was, dat het regime aldaar niet voldeed aan de normen van behoorlijke West-Europese Mogendheden.

De Gouverneur-Generaal heeft dus de opdracht gegeven, dat men voor deze mensen een behoorlijk kamp zou bouwen, waar deze normen wel konden worden vervuld. Dat is gebeurd. In een vrij korte termijn, in Atjeh, in de Alas-vallei. Daar is een uitstekend kamp gebouwd. Een jaar later ben ik daar persoonlijk nog eens gaan inspecteren. Ik kan slechts verklaren, dat dit kamp uitstekend was. De manier, waarop de Duitsers daar behandeld werden, was goed naar iedere maatstaf van een democratische Mogendheid.

9386. De **Voorzitter:** En hoe was daar de bewaking?

A. De bewaking mijns inziens was overdreven zwaar. Men had om het kamp heen een aantal gebouwen en prikkeldraadversperring. Gebouwen is eigenlijk het verkeerde woord, omdat het allemaal van heel licht materiaal was.

De **Voorzitter:** Uitkijktorens misschien?

A. Uitkijktorens! Hele linies van uitkijktorens met mitrailleurs, enz. enz., die iedere kans op ontsnappen uitsloten.

9387. De **Voorzitter:** Ik bedoelde echter iets anders. Van de Duitse kant werd zo'n bezwaar gemaakt tegen de bewaking door inlandse soldaten.

A. Dat is zo, maar daar hadden de Duitsers niets mee te maken.

9388. De **Voorzitter:** Voor ons Hollanders, die de verhoudingen in Indië beter kennen dan de Duitsers, spreekt dat natuurlijk niet zo....

A. Zij hadden er niets mee te maken.

9389. De **Voorzitter:** Is het wel zo gebleven?

A. Natuurlijk, die militairen zaten buiten het prikkeldraad achter mitrailleurs. Maar zij kwamen niet binnen het kamp. De mensen, die het kamp binnenkwamen, waren in de eerste plaats een zeer behoorlijke commandant, die de geïnterneerden werkelijk bijzonder menselijk behandeld heeft. Deze commandant, een majoor naar ik meen, was een Hollander; hij kwam het kamp binnen en hij praatte met de geïnterneerden. Ook andere Hollandse officieren praatten met hen, maar de Indonesiërs bleven buiten het kamp, achter hun mitrailleurs. De geïnterneerden hebben met deze Indonesiërs niets te maken gehad.

9390. De **Voorzitter:** Dus was dat nieuwe kamp na enige maanden al in gebruik?

A. Inderdaad.

9391. De **Voorzitter:** Maar het is dus waarschijnlijk pas betrokken, nadat hier te lande de eerste interneringen hebben plaats gevonden. De z.g. Indische gijzelaars zijn hier geïnterneerd in Juli en October 1940.

A. Ja, inderdaad. Dat is pas in October, November betrokken.

9392. De **Voorzitter:** Wanneer heeft het wegvoeren van de vrouwen ongeveer plaats gevonden, denkt u?

A. Dat is later gebeurd; ruwweg geschat een jaar na de inval in Holland.

9393. De **Voorzitter:** Werden zij toen vrijgelaten in Indië of moesten zij direct scheep?

A. Direct scheep uit Indië.

9394. De **Voorzitter:** Ik zeg dit daarom, omdat ik de indruk heb, dat deze maatregelen, die genomen zijn in Indië en waarop toch misschien de inlichtingen, die u gekregen heb van de heren *Jongejan* en *Boerstra*, ook wel mee van invloed zijn geweest, dat deze maatregelen (wij weten het natuurlijk nooit zeker, wat voor overwegingen bij de Duitsers gespeeld hebben) toch wel meegewerkt kunnen hebben om hier te lande van verdere represailles af te zien. U weet na de internering in October.....

A. Ik had de angst, ik zal het u eerlijk zeggen, ik zal u het tegenovergestelde zeggen van hetgeen u op het ogenblik zegt, nl. dat de maatregelen, die wij genomen hebben, misschien juist meegewerkt hebben aan représailles, omdat wij niet gedaan hebben wat de Duitsers wensten.

9395. De **Voorzitter:** Hier heeft men speciale represailles genomen ten opzichte van z.g. Indische gijzelaars, dat was een aparte groep, die ook een aparte positie had.

A. Daar is het mee begonnen.

9396. De **Voorzitter:** Dat is de eerste keer gebeurd in Juli 1940, terwijl de tweede groep begin October geïnterneerd is. Maar daarna is het niet meer gebeurd en in 1941 zijn die Indische gijzelaars, die in Buchenwald zaten — en waaronder in de winter vrij veel sterfte was geweest —, teruggebracht naar Holland, waar zij onder een speciaal regime gebleven zijn. Nu vraag ik mij af: is er nu een zeker verband....

A. Op dat ogenblik hoopte men wellicht nog op een reactie van Indië, wat betreft de Duitsers, een reactie, die niet gekomen is.

9397. De **Voorzitter:** De eerste in Indië getroffen maatregelen tot verbetering zijn natuurlijk in Holland bekend geworden.

A. De eerste maatregelen waren natuurlijk naar Duitse maatstaf slecht. N.S.B.-ers, Duitsers werden met hele grote groepen gevangen genomen, op Onrust gesteld met een bewaking in Atjehse stijl, d.w.z. een bewaking, waarbij rekening wordt gehouden met een onmiddellijke physieke en psychische gevaarlijkheid van de bewaakte. Dat was op Onrust. Hieraan is, zoals gezegd, door de Gouverneur-Generaal een eind gemaakt door de opdracht tot oprichting van een nieuw kamp.

9398. De **Voorzitter:** Deze beslissing van de Gouverneur-Generaal was dus al lang genomen vóórdat de berichten kwamen van de heren *Jongejan* en *Boerstra?*

A. Lang vóór die tijd.

9399. De **Voorzitter:** Maar aan de andere kant moet u niet uit het oog verliezen, dat de uitwerking vermoedelijk eerst nadien in Nederland bekend werd.

A. Het is mogelijk, maar de berichten van *Jongejan* en *Boerstra* hebben de Gouverneur-Generaal niet geleid tot nadere beslissingen. Wel is daarover nog gesproken met de Ministers *Welter* en *van Kleffens,* waarbij een algemene oplossing van deze zaak is overwogen.

9400. De **Voorzitter:** U doelt nu weer op die Chileense mogelijkheid?

A. Ja, maar deze bespreking had op de behandeling van de geinterneerden in Indië zelf geen betrekking.

9401. De **Voorzitter:** Maar is het afvoeren van de vrouwen misschien nog beïnvloed door de berichten, die uit Holland....

A. Naar mijn mening niet. Ik zie hierin veeleer een consequentie van het feit, dat het aanhouden van zoveel geïnterneerden in toenemende mate als een last werd gevoeld. De afvoering van de vrouwen is m.i. eenvoudig een uitvloeisel van de wens, om niet geïnterneerd te houden, wat men op andere wijze kwijt kon.

9402. De **Voorzitter:** U wilt dus zeggen: tot die beslissing zou men in Indië ook wel gekomen zijn zonder....

A. Mijns inziens is men tot deze beslissing gekomen zonder de hier besproken quaestie.

9403. De **Voorzitter:** Met de heren *Welter* en *van Kleffens* is toen nog besproken een andere mogelijkheid, de Chileense mogelijkheid. Is dat dus afgestuit, omdat Chili niet mee wilde werken?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Ik dacht, dat u dat zoëven bedoelde.

A. Ik weet alleen maar, dat het is afgestuit.

De **Voorzitter:** En naar Japan konden zij niet gaan, omdat men bang was, dat zij eventueel met de Japanners terug zouden komen, een redenering, waaromtrent u zoëven gezegd hebt, dat men dat toen verkeerd gezien heeft, omdat de Japanners daar niet zo maar gebruik van zouden hebben gemaakt.

A. Dan ben ik misschien iets te ver gegaan. Wij hebben er nooit over gedacht om hen naar Japan af te voeren. Laat ik er bijvoegen, dat wij eveneens vreesden, dat afvoering van deze mensen naar bepaalde andere gebieden tot ongewenste gevolgen zou leiden, inzonderheid de gebieden, waar de Japanners op dat ogenblik reeds de heerschappij hadden. Ik moet hier echter aan toevoegen, dat onze vrees in dit opzicht m.i. volkomen ongemotiveerd geweest is, omdat de Japanners deze mensen nl. niet wensten te gebruiken. De Japanners hadden hun eigen intelligence, waarvan ik in het midden laat of zij goed of niet goed was, maar zij wensten de Duitsers niet te gebruiken; dezen beschouwden zij als „vriendschappelijke vijanden"; dat was de uitdrukking, die zij daarvoor bezigden.

9404. De **Voorzitter:** Is de mogelijkheid van het wegvoeren der mannen naar Chili ter sprake gekomen in de conferenties, die hebben plaats gehad met de heren *Welter* en *van Kleffens?*

A. Die is met de Gouverneur-Generaal ter sprake gebracht. Maar ik heb er verder nooit meer iets van gehoord.

9405. De **Voorzitter:** Hebben de heren *Welter* en *van Kleffens* ruggespraak gehouden met Londen?

A. Dat moet ik aannemen. Maar daar weet ik verder niets van.

9406. De **Voorzitter:** Maar u hebt toch de indruk, dat het Kabinet achter hetgeen er gebeurd is stond?

A. Het oordeel van de Hollandse Regering kwam m. i. neer op: „Wij kunnen hier verder niets aan doen. Als jij in Indië er nog iets aan kunt doen, dan is dat goed". Toen is dus de Chileense quaestie ter sprake gekomen, waar wij in Indië formeel niets mee te maken hadden.

9407. De **Voorzitter:** Is dat behandeld vanuit Londen?

A. Het is besproken in Indië.

9408. De **Voorzitter:** Ik bedoel: Van wie is de stap uitgegaan? Van de Gouverneur-Generaal of van de Regering in Londen?

A. Er is geen enkele stap uitgegaan; dit hele geval is als het ware toevallig besproken in de bespreking tussen de Gouverneur-Generaal en Minister *van Kleffens,* enz.

9409. De **Voorzitter:** Dan begrijpt u mij nu verkeerd. Ik bedoel: Er is ten slotte gebleken, dat Chili niet bereid was. Dan moet Chili benaderd zijn geweest.

A. Dat weet ik niet. Ik weet alleen iets van de voorbespreking. Ik weet alleen, dat deze mogelijkheid gesteld is, omdat men zich afvroeg of wij niet van deze Duitsers af konden. De bespreking heb ik meegemaakt. Daarbij is op een gegeven moment geopperd — ik weet niet van welke zijde — de mogelijkheid van afvoer naar Chili. Dit is alles, wat ik er van afweet. Later bleek mij, dat deze oplossing niet mogelijk was, maar ik weet niet hoe dit gebeurd is.

9410. De **Voorzitter:** Het is toch vrij waarschijnlijk, dat dat vanuit Londen is gebeurd, want dan zal de Chileense Regering wel benaderd hebben moeten zijn.

A. Ik kan alleen zeggen: misschien.

9411. De **Voorzitter:** Dan wil ik u nog een detail vragen. Bij de stukken, die wij hebben gekregen, ligt een rapport van een zekere heer *Walsh.* Ik weet niet, waar dat vandaan komt en ik kan ook niet zien, aan wie dat gericht is.

A. Dat kan ik u zeggen. Ik vind het knap, dat u het rapport van *Walsh* hier hebt, want dat wijst op een goede administratie van onze kant.

9412. De **Voorzitter:** Wie was de heer *Walsh?*

A. De heer *Walsh* was de consul-generaal in Indië van de Engelsen.

9413. De **Voorzitter:** Aan wie heeft die gerapporteerd?

A. Aan zijn eigen Engelse Regering. Ik kan dit verhaal vertellen. Ik heb aan de Gouverneur-Generaal gevraagd, toen ik in Shanghai geweest was, of hij mij toestond, dat ik dit verhaal in zeer oppervlakkige vorm zou mededelen aan onze Amerikaanse en onze Engelse

vertegenwoordigers. Daartoe gaf de Gouverneur-Generaal toestemming. Ik heb dus aan deze heer *Walsh* het verhaal van onze wederwaardigheden in Shanghai medegedeeld. Deze quaestie heeft echter een bijna ongelooflijk vervolg. Toen ik in Indië terugkwam (ik had dus de reis gemaakt in opdracht van de Gouverneur-Generaal met toestemming van de Nederlandse Regering), lag er een brief bij de Gouverneur-Generaal van de procureur-generaal *Blok*, waarin aan de Gouverneur-Generaal werd gevraagd of hij wel wist, dat de directeur van het Kabinet met zijn vrouw en met een zekere heer *Ramaer* naar Shanghai geweest was en daar contact had gehad met de „bekende N.S.B.-er" *Boerstra*, enz. Deze zelfde bron, die de Gouverneur-Generaal deze brief schreef, waarover Zijne Excellentie zeer gebelgd is geweest, had contact met de Engelse consul-generaal; ik weet ook door wie dit contact werd onderhouden, nl. de inspecteur *Julianus*. Dit was dus iemand van het hoofdparket van de Nederlandsch-Indische Regering, die tegen ieder bevelen en buiten ieder bevelen van de Nederlandsch-Indische Regering om berichten doorgaf aan de Engelsen. Ik heb dus in opdracht van de Gouverneur-Generaal en met medeweten van de Gouverneur-Generaal aan de Engelse consul-generaal medegedeeld mijn ervaringen in Shanghai. Deze ervaringen zijn door de Engelse consul-generaal geseind naar Engeland. Daarna is daar tussen gekomen een mededeling van het hoofdparket, inzonderheid de inspecteur *Julianus*, naar ik later gehoord heb, die gemeend heeft aan de Engelsen te moeten zeggen, dat in de eerste plaats de Gouverneur-Generaal uitermate defaitistisch stond tegenover de hele oorlogvoering, en in de tweede plaats, dat het verhaal, dat ik aan de heer *Walsh*, de toenmalige consul-generaal, heb medegedeeld, niet juist was. De heer *Walsh* heeft daarop gereageerd met een telegram aan de Engelse Regering, waarin in de eerste plaats de politiek van de Gouverneur-Generaal *van Starkenborgh* als geallieerde politiek in twijfel werd getrokken. Men heeft zelfs in dit telegram de dwaasheid gezegd, dat het bezoek van een zeer oude Engelse luchtmachtgeneraal, waarvan ik de naam niet precies meer weet, die op dit ogenblik de commandant was van de geallieerde strijdkrachten in Singapore, een verandering zou hebben gebracht in de politiek van de Gouverneur-Generaal. Verder heeft men gezegd, dat mijn verhaal over de ontmoeting in Shanghai, zoals ik dit aan de Engelse consul-generaal heb doorgegeven, onjuist zou zijn. Immers, de Gouverneur-Generaal en zijn medewerkers zouden op dit ogenblik geheel defaitistisch gestemd zijn tegenover de geallieerde oorlogvoering. De mededeling hierover hebben wij gekregen uit een Engels gedecodeerd telegram, dat, misschien ten onrechte, is medegedeeld aan onze Liaison-Officer in Singapore. De Gouverneur-Generaal heeft daarop aan mij de opdracht gegeven uit te zoeken, wie deze inlichtingen aan de Engelse consul-generaal zou kunnen hebben verstrekt. Pas 2 dagen vóór de capitulatie heb ik ondekt, dat deze inlichtingen afkomstig waren van het hoofdparket in Nederlandsch-Indië.

9414. De **Voorzitter:** Dus daar is verder geen gevolg meer aan kunnen worden gegeven?

A. Neen.

9415. De **Voorzitter:** En is dat na de oorlog nog gebeurd?

A. Neen.

9416. De **Voorzitter:** Waarom niet?

A. Omdat toen de situatie dusdanig anders was, dat wij al deze dingen bijna vergeten waren. Ik persoonlijk niet, de Gouverneur-Generaal *van Starkenborgh* ook niet, maar er werd geen gevolg aan gegeven.

9417. De **Voorzitter:** En die bewuste mijnheer, is die er nog? Is hij nog in functie?

A. Die is er nog en deze mijnheer is op het ogenblik in functie bij het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen.

9418. De **Voorzitter:** Hier in Den Haag?

A. Ja.

9419. De **Voorzitter:** Ik mag opmerken, dat het rapport van de heer *Walsh*, dat wij hier hebben, een rapport is van de 26ste December 1940, dus dat is nog vóórdat u in Shanghai geweest ben. Daarin vertelt hij verschillende verhalen over de heren *Jongejan* en *Boerstra*.

A. Dan kunt u ongeveer weten, uit welke bron hij dat heeft.

9420. De **Voorzitter:** Juist. Hierin wordt dan o. m. gezegd, dat de heer *Jongejan* in het bijzonder zijn sterke afkeuring heeft uitgesproken over het voortzetten van de samenwerking van de Hollanders met de Engelsen in de oorlog, dat hij vindt, dat onder de nieuwe orde van *Hitler* in Europa Holland economisch zal vooruitgaan op een wijze, die anders nooit mogelijk zal zijn, en dat de leidende figuren in Holland deze mening delen speciaal in zakenkringen. Wij konden echter uit het stuk niet afleiden vanwaar en aan wie dat gerapporteerd was. Dus dat is vanuit Batavia naar Engeland. Men heeft derhalve aldus stemming gemaakt tegen deze missie.

A. Inderdaad.

De **Voorzitter:** Daar sluit uw verhaal dan ook precies op aan.

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik hier verbitterd over was, want ik heb de heer *Walsh*, die ik overigens uit persoonlijke contacten goed kende, volkomen eerlijk ingelicht. Hij heeft mij in eerste instantie geloofd. Daarna is hij met dit onzinnige verhaal gekomen.

De **Voorzitter:** Mijnheer *Idenburg*, ik geloof, dat wij deze zaak thans uitvoerig genoeg behandeld hebben. Het is ons duidelijk geworden hoe dit probleem in Indië in die tijd bekeken is geworden.

A. Mag ik nog één ding zeggen. Ik heb er wel niets mede te maken, maar ik heb destijds van *Boerstra* en *Jongejan* verhalen gehoord, die op mij een grote indruk hebben gemaakt. Ik weet niet of u die mensen heeft gehoord, die ten slotte de originators van deze verhalen waren.

De **Voorzitter:** De heren *Boerstra* en *Jongejan?* Ja, die hebben wij gisteren gehoord.

A. Dan is er nog iemand, die meer van al deze dingen afweet, dat is de heer *Snouck Hurgronje*, die op dat ogenblik secretaris-generaal was en daarna gebleven is, van Buitenlandse Zaken. Die zou u misschien iets kunnen mededelen wat ik op het ogenblik u niet mag en kan mededelen over de op dat ogenblik Eerste-Minister van Nederland.

9421. De **Voorzitter:** In verband met deze quaestie?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Nu stelt u ons voor een moeilijke zaak.

A. Ik zeg u op het ogenblik, ik kan er niet verder over praten.

De **Voorzitter:** U weet, dat de regeling van de Enquêtewet dusdanig is, dat iedere Nederlander verplicht is om voor de Enquêtecommissie te verklaren en dat er in hoofdzaak maar één grond is, waarop men kan weigeren te verklaren, dat is een beroep op het Staatsbelang.

A. Dan zal ik u mijn kennis mededelen. De Eerste-Minister, op dat ogenblik de heer *de Geer*, heeft de heer *Snouck Hurgronje* een briefje in de hand gestopt, waarin hij hem op dat ogenblik, toen hij wegging naar Engeland, heeft opgedragen om een capitulatie te verrichten, niet namens de militairen, maar namens de Nederlandse Regering.

9422. De **Voorzitter:** Kunt u de bron van die wetenschap aangeven? Want u bent er vanzelfsprekend niet bij geweest.

A. Daar ben ik niet bij geweest, maar dit is het verhaal, dat *Boerstra* mij verteld heeft. Ik mocht dat niet van hem doorvertellen, maar als u het mij op deze manier als vaderlander voorzet, dan moet ik u dat mededelen. Dat is nl. het verhaal, dat ik gehoord heb en waar ik nog altijd ontzet over ben.

9423. De **Voorzitter:** De heer *Boerstra* kan het natuurlijk ook niet uit eigen wetenschap weten, want die is daar ook niet bij geweest.

A. Neen, die heeft het van de heer *Snouck Hurgronje* gehoord. En als het niet waar is, dan lieg ik in commissie. Maar het is één van die dingen, die mij het meeste dwars gezeten heeft in deze hele zaak.

De **Voorzitter:** Het belang van een enquête kan ook zijn, dat men van dingen, die verteld worden, aan kan tonen, dat zij niet waar zijn.

A. Ik kan hier verder niets van zeggen. Het is mij verteld door *Boerstra* met de grootste verbittering, toen hij in Shanghai kwam.

Ik heb dit niet doorgegeven. Er zijn ook andere dingen, die *Boerstra* mij verteld heeft, die ik niet in het rapport heb geschreven, maar persoonlijk aan de Gouverneur-Generaal doorgegeven. Er waren verschillende dingen betreffende de toenmalige Nederlandse Regering, waar de heren *Boerstra* en *Jongejan* verbitterd over waren, maar inzonderheid over het feit, dat ik u nu net vertelde.

9424. De **Voorzitter:** Meent u, dat er nog andere punten zijn, die in het kader van onze besprekingen van belang zijn? Dan kunt u die op het ogenblik mededelen.

A. Ik weet het niet, maar u heeft mij niet gevraagd wat mijn persoonlijke indruk van *Boerstra* en *Jongejan* was, maar dan kan ik alleen maar zeggen, dat dit de meest aangename was.

9425. De **Voorzitter:** U hebt zoëven reeds gezegd, dat u de overtuiging had, dat het zeer goede Nederlanders waren. Ik meen ten minste, dat u die uitdrukking hebt gebruikt.

A. Volkomen. En van *Boerstra* èn van *Jongejan*. *Jongejan* was zwak en ziek in die tijd, *Boerstra* was sterk, maar ik kan niet anders zeggen, dan dat ik met het grootste genoegen op dat ogenblik, toen wij het grootste wantrouwen hadden tegen alles, wat uit Nederland kwam en wat niet officieel was, met deze mensen contact heb gehad.

De **Voorzitter:** Mijnheer *Idenburg,* dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

Ik sluit het verhoor.

P. J. A. IDENBURG.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

DR. MARCUS VAN BLANKENSTEIN,
oud 67 jaar, wonende te Wassenaar, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

9426. De **Voorzitter:** Mijnheer *van Blankenstein,* ik verkeer in zoverre in een enigszins eigenaardige positie, dat ik u om mee te beginnen eigenlijk geen concrete vragen heb te stellen. Misschien komen die nog wel. De zaak is nl. deze, dat wij in het dossier van de strafzaak-de Geer hebben aangetroffen een proces-verbaal omtrent verklaringen, die u hebt afgelegd voor de heren *Posthuma* en *Heijink* en waarbij u verschillende beschouwingen hebt gegeven met name over het vertrek der Regering uit Holland en de eerste tijd in Londen. Nu hebben de onderwerpen, die de commissie op het ogenblik behandelt, juist daarop betrekking. Het komt mij daarom het beste voor, dat u in de trant van hetgeen u aan de heren *Posthuma* en *Heijink* hebt verteld ook eens aan de commissie mededelingen doet van uw indrukken, alsmede van de feiten, die u uit eigen wetenschap kent. Dat geeft mij dan vermoedelijk weer gelegenheid om bepaalde dingen te vragen. Misschien, dat wij zo op gang kunnen komen.

A. Dan is natuurlijk ook de moeilijkheid, dat ik nergens zelf bij geweest ben, maar natuurlijk alle personen wel voortdurend gesproken heb.

9427. De **Voorzitter:** U wilt misschien eerst wel eens iets over uw vertrek uit Nederland, hoe dat gegaan is, vertellen?

A. Dat is zo gegaan. De Engelsen hadden mij indertijd gezegd: Als er gevaar komt, dat de Duitsers hier komen, dan moet u weg zijn, dus denk er om, u kunt altijd bij ons terecht. Toen dacht ik, dat was de 13de Mei, ik ga toch eens met de Engelsen praten, ik wil wel eens een pas-visum hebben. Ik wist niet, dat het gevaar zo onmiddellijk dreigend was. Ik ging naar het Engelse gezantschap en daar zeiden zij mij: „Bent u er nog, u wordt gezocht, u moet weg". Toen vertelden zij mij, dat ik stond boven op dat lijstje van *von Sponeck.*

9428. De **Voorzitter:** Nu kom ik al direct op een concrete vraag. Op welk moment is het precies geweest, dat u dat medegedeeld is op het Engelse gezantschap?

A. Dat is geweest 's morgens om een uur of 10—10.30. Op Maandag de 13de.

9429. De **Voorzitter:** Dat is merkwaardig. Die *Sponeck*-documenten zijn gekomen uit een vliegtuig, dat Zondagmorgen neergeschoten is in de Adelheidstraat en waarin de adjudant van generaal *von Sponeck* zat. Deze papieren zijn, naar ons is gebleken, in de loop van de Zondag terechtgekomen op het algemeen hoofdkwartier. Ook de opperbevelhebber heeft daar kennis van genomen. De opperbevelhebber heeft de papieren laten brengen naar Buitenlandse Zaken. Hier breekt echter de draad af. Wij weten wel, dat later, na de capitulatie, Buitenlandse Zaken die papieren heeft gebracht bij het Amerikaanse gezantschap en dat het Amerikaanse gezantschap ze meegenomen heeft naar Amerika en dat ze zo later hier weer terug zijn gekomen, maar wat Buitenlandse Zaken er mede gedaan heeft tussen de 12de en de datum, dat het ze afgegeven heeft aan het Amerikaanse gezantschap, hebben wij niet kunnen ontdekken. Met name hebben wij niet kunnen ontdekken, of het Departement de documenten ter kennis heeft gebracht van het Kabinet. In dit verband is het merkwaardig, dat ik van u hoor, dat Maandagmorgen het Engelse gezantschap van de inhoud van de documenten op de hoogte was. Daaruit volgt, dat Buitenlandse Zaken ze in ieder geval vóór Maandagochtend halfelf wel ter kennis heeft gebracht van het Engelse gezantschap.

A. Ik kan u nog meer zeggen. Ik ontmoette daar op het Engelse gezantschap de toenmalige majoor *van der Plassche,* die toen chef van een afdeling van de militaire geheime dienst was, met de toenmalige kapitein *Olifiers.* Die hadden toen, ook op grond van hetzelfde document, last gekregen direct weg te gaan.

9430. De **Voorzitter:** Dat was begrijpelijk, want toen Zondagmiddag die papieren op het algemeen hoofdkwartier zijn gekomen, zijn zij in handen van de heer *van der Plassche* als hoofd van een der afdelingen van de inlichtingendienst gekomen en vandaar naar de opperbevelhebber en van de opperbevelhebber naar Buitenlandse Zaken gegaan. De heer *van der Plassche* kende de documenten dus reeds Zondagmiddag. Dat is volkomen begrijpelijk.

A. Maar dan is het andere ook begrijpelijk. Ik trof de heer *van der Plassche* daar en de heer *Olifiers.* De heer *Olifiers* begreep er niets van. De heer *Olifiers* kwam naar mij toe en bood mij een revolver aan. Ik zei: „Wat moet ik hiermede doen, daar kun je geen 50 meter mee komen, want dan word je aangehouden. Want je wordt overal op wapens doorzocht". Waarom hij mij een revolver aanbood, begreep ik niet. Toen vertelde mij de heer *Hollman* — dat was de Engelse legatieraad —: „Ja, u moet weg, en direct, om die reden". Toen zei ik, dat ik mijn vrouw ging halen uit Wassenaar. Toen kwam er iemand naar mij toe, die ik voor een Hollandse rechercheur hield, die mij zei: „Neen, u mag niet mee terug naar Wassenaar, dat risico kunnen wij niet dragen. Wij moeten zien, dat wij op een andere manier uw vrouw wegkrijgen. U kunt niet meer terug, u moet naar de Hoek van Holland." Later is mij uitgelegd, dat dit was uit vrees, dat ik in handen van de Duitsers zou vallen. En de Duitsers wilden van mij weten, en dat zouden zij wel uit mij krijgen, welke betrekkingen hadden bestaan tussen onze G.S. III en de Engelse militaire autoriteiten. Daar wist ik heel veel van. Dat moet de bedoeling geweest zijn, daarom wilde men mij weg hebben. Maar wie nu precies, dat weet ik nu nog niet, maar ik nam altijd aan G.S. III. Toen ik in de Hoek van Holland last kreeg met onze marechaussees, die het geval helemaal niet vertrouwden, zei ik: „Bel dan G.S. III op". Toen was het ook direct in orde. Ik vermoedde, dat deze mededeling kwam van het Engelse gezantschap en zo kwam het bij G.S. III. Het had niet de weg over de Regering gelopen en niet over Buitenlandse Zaken. De heren *van der Plassche* en *Olifiers* waren daar.

9431. De **Voorzitter:** Dat is ook begrijpelijk, want zij moesten vertrekken met een Engels schip en hebben dus waarschijnlijk bij het Engelse gezantschap geïnformeerd, hoe het daarmede zat.

A. Ik heb toen ook nog een pas-visum gekregen, wat later van groot nut bleek, omdat je dan geen vluchteling was. Dan had je een betere positie in Engeland.

9432. De **Voorzitter:** M.a.w. het Engelse gezantschap behoeft een en ander niet geweten te hebben van Buitenlandse Zaken?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dat betekent, dat de draad voor ons afgebroken blijft bij Buitenlandse Zaken. Daar komen wij dus niet verder mee.

A. Toen heb ik gevraagd: „Hoe kom ik naar de Hoek?". Ik was met een fiets. Zij zeiden mij: „Dan gaat u het beste met de fiets en

niet met de auto, want als u de Duitsers tegen komt onderweg en u bent in een auto, dan onderzoeken zij deze ook, en dan kijken zij uw papieren na. Terwijl, indien u met de fiets langs de weg staat, zij geen belangstelling voor u zullen hebben. Dus ik ben met de fiets naar de Hoek van Holland gegaan. Daar heb ik enige moeite gehad om er door te komen. De mariniers vingen mij op en brachten mij naar een overste. Die was daar commandant en die begreep er niets van. De Engelsen hadden mij gezegd: „Vraag naar de Engelse commandant in Hoek van Holland", die er niet was trouwens. Vraag hem, indien u moeite hebt, op te bellen, want u moet mee met de destroyer. De destroyer, dat is dan waarschijnlijk de destroyer geweest, die de Koningin heeft overgebracht en waarmede ook de twee heren *van der Plassche* en *Olfiers* zijn vertrokken. Die waren met een auto, en hebben hem blijkbaar dus nog gehaald. Ik werd daar opgevangen en naar de commandant gebracht, een overste. Hij liet mij naar de marechaussee brengen. Deze marechaussees wisten helemaal niet wat met mij te beginnen. Toen zei ik: „Bel dan G.S. III op". De oude wachtmeester zei: „Dat mag ik niet, mijnheer". Ik zei: „Nu mag u het wel". Hij wist niet wat te doen. Ten slotte kreeg ik hem er toe. Toen kwamen er twee korporaals binnen. Die zeiden: „Wat is dat hier?". Een nam mijn pas op, keek er in en zei: „Dat wilde u wel, maar dat bent u niet". Ik zei: „Het portret is toch in orde". Hij zei: „Ja, dat kan wel, het is een koud kunstje om portretten te veranderen. Deze mijnheer hebben de Duitsers al gepakt en doodgeschoten en u komt met zijn pas". Ik vroeg: „Hoe komt u er bij?" „Ja", zei één van de twee: „Wij lezen het „Utrechtse Nieuwsblad" en daarom weet ik te goed, hoe de Duitsers tegenover u staan". Ik zei: „Als u dan het „Utrechts Nieuwsblad" leest, dan kunt u mij misschien ondervragen over artikelen, die daarin gestaan hebben". En dat deed hij werkelijk met grote schranderheid. Niet direct, maar langs omwegen; hij deed het heel goed. Toen kwam de wachtmeester terug en die zei: „Het is in orde". Toen zeiden zij: „Dat weten wij al". Toen hebben zij mij gebracht naar de kade van de Harwich-lijn, daar was die destroyer al weg, met de Koningin. Dat had daar diepe indruk in de Hoek van Holland gemaakt, ten minste bij de militairen. Er lag een andere destroyer en ik ging met de commandant praten. Die zei: „Ik ga patrouilleren, ik ga niet naar Engeland. Maar er komen vandaag nog wel destroyers". Ik liep daar rond en zag, dat het juist was, want er stond een hele rij met keurige koffertjes, met de namen er op van de Ministers *de Geer, Albarda* en zo. Toen wist ik, dat er nog wel een destroyer kwam. Intussen kwam mijn vrouw, die met een taxi naar de Hoek van Holland was gebracht, met mijn schoondochter en 2 kleinkinderen. Zij zag mij daar staan tot haar grote vreugde. Zij had ook al gedacht, dat ik niet meer bestond. Daar hebben wij de dag doorgebracht. 's Avonds werden wij gewaarschuwd door de hulp van die marechaussees, dat er een destroyer ging. Toen lagen er drie, in één daarvan kwamen wij en daar zat de Nederlandse Regering toen op.

9433. De **Voorzitter:** U hebt de overtocht dus met hen medegemaakt?

A. Ja, en veel met de heren gesproken toen. Enkelen van die heren waren in een zeer gedeprimeerde stemming, anderen minder. *De Geer* stond op het dek en vertelde van de verschrikkelijke verliezen, die het Nederlandse leger de Duitsers had toegebracht, en het ontzaglijk getal vliegtuigen, dat wij hadden neergeschoten. *Gerbrandy* liep heel energiek rond. Het was heel merkwaardig om de Minister van Defensie te zien, *Dijxhoorn*. Voor hem was het een normale toestand, nietwaar, als militair, als je verslagen bent, dan ga je weg. En hij leek heel wat minder optimistisch dan op dat moment de heer *de Geer* leek; maar hij was heel zakelijk. Een der meest neergeslagenen was zeker de heer *Albarda*. Die was zeer diep onder de indruk. Er liepen er twee naar mijn indruk zeer parmantig rond, één was *Gerbrandy* en de andere was *Bolkestein*. Je kreeg wel een indruk van grote depressie daar, wat natuurlijk heel begrijpelijk was; wij kwamen in Londen aan, en men zag elkaar daar natuurlijk veel. Ik had de indruk, dat de heren zich zeer gedeplaceerd voelden. Verschillenden van de heren voelden zich, dat is ook helemaal niet kwalijk te nemen, evident niet thuis daar. Ik heb toen weleens de opmerking gemaakt, dat het leek of er een stelletje dorpsburgemeesters overgekomen waren, die daar nu in een vreemde grote stad waren. Dat sloeg ook niet op allemaal natuurlijk. Het was heel moeilijk. Zij zaten daar altijd in de lobby van hotel Grosvenorhouse, daar bespraken zij de zaken en zo. Het was een hoogst ongelukkige toestand in het hotel. De lijnen begonnen zich meer af te tekenen. Toen kwamen er wel heel erge verschijnselen van defaitisme. Wij noemden dat toen neutralisme. Bij wie zich het sterkst het verschijnsel van defaitisme vertoonde, is de heer *Welter* geweest.

9434. De **Voorzitter:** Had u daar bepaalde feiten voor om dat te denken of was dat uw indruk maar?

A. Het was niet maar een indruk, maar ook volgens hetgeen de andere Ministers — zij waren daar allemaal gemeenschappelijk, nietwaar — zeiden. Ik hoorde altijd de klacht, dat *Welter* alles dwars zat. Ik herinner mij, toen bestond „Vrij Nederland" al, dat ik eens een artikel heb geschreven, waarin ik betoogde, dat wij nu besluiten moesten hebben over de bestraffing van oorlogsmisdadigers, omdat wij anders gevaar liepen, dat het volk het gevoel kreeg: „Er gebeurt niets" en zelf het recht in handen nam. In Londen hoorden wij vreselijke verhalen over een beraamde bijltjesdag. Wij moesten daar wel aan geloven. Als er zo iets gebeurde, dan zou het een groot ongeluk zijn en het recht zeker niet ten goede komen. Mijn zoon, die toen chef van de juridische sectie van Economische Zaken was, vertelde mij: Wij stonden er in de gang over te praten. Toen zei *Peekema* — dat was de grote raadsman van *Welter* —: „Maar deze emigrantenregering kan geen besluiten nemen, die Nederland betreffen". Zo was de opvatting. Ik herinner mij, dat ik eens een gesprek heb gehad met *Steenberghe*; het was over de belasting. Ik weet zelf niet meer wat ik hem vroeg, maar het was iets zeer voor de hand liggend. Hij zei: „Die hierboven, die beroerde kerel, zit alles in de weg". Ik zei: „Wat betekent dat? Is dat blasphemie of slaat dat op uw collega *Welter*?" — die zat daar juist boven —. „Dat slaat op mijn collega *Welter*" antwoordde de Minister. In het algemeen hoorde je voortdurend de klacht in het Kabinet: *Welter,* die zit alles dwars. Ik heb dat later ook gehoord b.v. van onze gezant te Praag. Hij vertelde mij — hij was in New Delhi consul-generaal, toen *Welter* daar een tijd geweest is —: „Ik kon heel goed met hem opschieten, maar enige keren heb ik hem gevraagd om dergelijke dingen niet te zeggen in mijn huis", zó defaitistisch sprak hij. Generaal *Huender,* die nu in Berlijn zit, had mij iets dergelijks al in Londen verteld. Hij kreeg Minister *Welter* op zijn doorreis als Minister op bezoek in Manilla. Hij zelf was consul-generaal in Manilla. Hij heeft de Regering gewaarschuwd voor de onverantwoordelijke praat, die deze Minister overal om zich heen strooide. Precies die zelfde indruk heeft hij ook te Batavia gemaakt, waar hij vroeger zeer populair was geweest. Hij had een zeer slechte indruk gemaakt. Wij moesten toen een gezant hebben in Australië en *van Aerssen van Voshol* was daar benoemd, wat mij geen grote figuur leek. Toen vroeg ik de heer *Beelaerts van Blokland,* die het natuurlijk weten kon — hij was vice-president van de Raad van State —: „Waarom heeft men *Welter* niet gestuurd, dan was men hem hier kwijt geweest en voor dit werk is hij waarschijnlijk zeer geschikt". Toen zei *Beelaerts van Blokland:* „Daar heb ik ook aan gedacht, en de naam is genoemd, maar *van Starkenborgh,* de Gouverneur-Generaal, heeft daar zijn veto over uitgesproken."

Er is bij het proces-*de Geer* een opmerking ter sprake gekomen van mij, die ook in het dossier staat. „Vrij Nederland" werd einde Juli 1940 opgericht 2 Augustus 1940 is het eerste nummer verschenen. Toen men mij voorstelde als hoofdredacteur — en men had werkelijk ook niemand anders en ik weet zeker, dat niemand persoonlijke animositeit tegen mij koesterde —, kwamen er bezwaren van Regeringskant, dat ik hoofdredacteur zou worden. De morele steun van de Regering bij de Engelsen was nodig. Men zei: Hij kan de leiding hebben, hij kan hoofdartikelen schrijven, maar wij kunnen hem niet naar voren schuiven, omdat de Duitsers zich zo over hem beklaagd hebben. Dat is einde Juli van 1940 geweest.

9435. De **Voorzitter:** Is u dat persoonlijk gezegd door een van de leden van het Kabinet?

A. Ja, heel evident. Het werd mij overgebracht door de heer *Pelt,* die in de Kabinetsraad was geweest en mij dat als een zeer kras staaltje vertelde. Ik werd toen ontboden bij de heer *de Geer.* Deze heeft mij gezegd: „Kijk eens, u moet niet denken, dat dit animositeit van mijn kant is, want ik ben u zeer welgezind en in uw conflict met de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" heb ik zelf de Rotterdammer een brief geschreven, waarin ik te kennen gaf, dat zij in het ongelijk waren."

9436. De **Voorzitter:** U bedoelt het conflict in 1936?

A. Ja. Dat was overigens zeer interessant als verschijnsel. *De Geer* zei: „U hebt zeer veel kwaad aangericht met het geval-Venlo". Ik verzekerde met het geval-Venlo niets te maken te hebben gehad. Het enige, dat ik er mee te doen gehad heb, is, dat men mij gevraagd heeft naar de Duitser, die daar achter zat, het was een zekere dr. *Franz Fischer.* Ik heb gezegd: „Ik weet niets van die man, ik ken hem niet, maar naar hetgeen men mij verteld heeft te oordelen, komt

die uit een slecht nest". Daarna heb ik er nooit meer van gehoord. Ik heb Minister *de Geer* uitgelegd wat daar gebeurd was. Wij hebben toen die dag een lang en zeer vriendschappelijk gesprek gehad en nu komt het interessante van het geval. De volgende morgen zouden wij dat gesprek voortzetten en toen begon *de Geer* precies over hetzelfde onderwerp, over Venlo, en herinnerde hij zich geen woord van hetgeen ik hem de vorige dag zo uitvoerig uiteengezet had. Hij nam dit zeer vriendschappelijk aan. Later in zijn eigen proces heeft hij gezegd, dat sommige Ministers persoonlijke bezwaren hadden, maar het was niet om de Duitsers. Dat is een vergissing van de heer *de Geer*, dat kan ik heel eenvoudig bewijzen, omdat ik dat geval besproken heb met de heer *Albarda*. Wij zijn oude buren en zo; wij kennen elkaar heel goed. Toen heb ik gezegd, dat dit een onwaardige dwaasheid was. „Als jullie iets tegen mij hadden, dan is het iets anders, maar uit vrees voor de Duitsers!" Toen zei *Albarda:* wij dragen de verantwoordelijkheid, als wij u hier hoofdredacteur hadden gemaakt, dan zouden zij in Holland gezegd hebben: „Zie je wel, die man, waarvan de Duitsers zeggen, dat hij niet neutraal is geweest, schuiven zij daar naar voren". Dat heeft de heer *Albarda* toen ter verdediging van zijn stem gezegd. Aan de andere kant: daar waren leden van het Kabinet, dat heeft *Pelt,* die er bij geweest was, ook later bevestigd, die van de hele discussie niets gemerkt hadden. Ik ben ook nog bij *van Kleffens* geweest. *Pelt* zei: Praat er met *van Kleffens* ook eens over. Die heeft mij toen een vreemde vraag gesteld — ik ben met *van Kleffens* altijd heel goed geweest —. Hij vroeg mij: „Was u Engels agent?" Ik bestreed verontwaardigd, dat ik een salaris van de Engelsen betrokken had. Neen, neen, zei hij, dat weet ik wel. Ik zei toen, dat ik alles, wat ik gedaan had, had gedaan op verzoek van onze G.S. III, helemaal op hun initiatief. En telkens heb ik geen stap gedaan zonder die er in te kennen. O, dan is het goed, zei hij, ik wilde eigenlijk alleen maar even enige vastheid hebben tegenover die praatjes.

9437. De **Voorzitter:** Hoe is die figuur toen geworden? Ik bedoel, welke positie kreeg u toen bij „Vrij Nederland"?

A. Niets. Ik was de feitelijke leider en ik moest, juist omdat ik het formele gezag niet had, mijn gezag veel sterker laten gelden. Dat was onpleizierig. *Gerbrandy* was stomverbaasd toen hij daarvan hoorde nadat hij Minister-President was geworden, en hij heeft toen geprobeerd dit in orde te krijgen, maar toen waren er quaesties gekomen in het bestuur van „Vrij Nederland" zelf, d.w.z. de heer *Kessler* van de Shell, die was commissaris, en in Engeland hebben commissarissen veel meer te zeggen in een onderneming dan in Nederland. Dus had ik geregeld besprekingen met de commissaris; de heer *Kessler* deed erg uit de hoogte, alwetend. Eens zei ik hem: „Mijnheer *Kessler* u spreekt hier over dingen, waarvan u geen verstand hebt." Dat heeft hij mij toen verschrikkelijk kwalijk genomen, maar het heeft nooit ernstige gevolgen voor het blad gehad. Niemand heeft dit trouwens ooit geweten, dat ik een tijdlang niet officieel hoofdredacteur was. Alleen stond er geen naam op de krant, maar daar was ik zelf ook erg voor, om verschillende zakelijke redenen.

9438. De **Voorzitter:** Is dat later wèl gebeurd, of ook niet?

A. Heel veel later, maar mijn hoofdredacteurschap, dat was al veel vroeger, dat is misschien een jaar later of zo iets in orde gekomen. Maar dat was geen zaak meer van belang, alleen een quaestie van intern belang voor de krant. Maar politieke betekenis heeft het niet meer gehad. Ook *de Geer* zelf heeft mij herhaaldelijk aangesproken en gezegd: „Ik maak u mijn compliment over de manier, waarop u die krant leidt." Hij wist zelf niet meer, dat hij dat eerst niet goed gevonden had, dat leiden. Voor hij wegging, heeft hij mij een heel eigenaardig briefje geschreven. Ik heb dit gegeven aan de heer *Postuma,* dat ligt in de stukken. Het is helemaal niet scabreus, maar het was politiek interessant. Toen *de Geer* afgetreden was, kreeg ik dat briefje van hem. Hij vroeg daarin: „Wilt u mij in „Vrij Nederland" niet als een dode beschouwen, zoals mijn vrienden hebben gedaan?" — Hij bedoelde de radiorede tot afscheid, die *van Boeyen* gehouden had —. „Want ik hoop nog groot werk te doen voor het Vaderland." Dat was het afscheidsbriefje van *de Geer.*

9439. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u dat briefje?

A. Dat briefje is in het dossier. Ik heb toen zeer sterk de indruk gehad, dat *de Geer* niet helemaal meer bij was, hij maakte een vermoeide indruk, zoals gezegd, en hij maakte verschrikkelijke geheugenfouten. Hoe het toeging, daarvan is dit wel een klassiek voorbeeld. In die zelfde dagen, dat „Vrij Nederland" ontstond, begon ook Radio-Oranje. *Pelt* vroeg mij: „Wil jij de eerste rede schrijven voor Radio-Oranje, want daar moet eens goed en duidelijk uiteen worden gezet, waarom de Regering weggegaan is. Want men liep in Londen altijd met een slecht geweten rond; nog heel lang nadat men weggegaan was. Men dacht: het Nederlandse Volk neemt het ons kwalijk.

Toen heb ik die rede geschreven en aan *Pelt* gebracht. Maar *Pelt* zei: „Het is jammer, dat ik je dat gevraagd heb, want *Gerbrandy* heeft *van Kleffens* al er om gevraagd en die heeft die rede ook geschreven." Ik zei: „Dat is niet zo erg, houd jij dat ding, ik heb er toch niets aan", en ik ging weg.

De eerste avond sprak de Koningin. De volgende avond dan zou de rede gehouden worden, die de uiteenzetting gaf, waarom men weggegaan was. Ik stond te luisteren bij de radio en hoorde toen tot mijn stomme verbazing mijn eigen speech. Ik begreep er niets van. Toen was *Gerbrandy* baas van de radio. Een paar dagen later ging ik naar *Gerbrandy* toe en vroeg, hoe dat mogelijk was. *Gerbrandy* begon te lachen en zei: dat zal ik u zeggen. Ik heb *de Geer* de rede voorgelegd van *van Kleffens;* die vond hij niet neutraal genoeg. Hij wilde geen anti-Duitse rede hebben en heeft de rede niet doorgelaten. Ik heb dat niet van hem los kunnen krijgen. Toen heb ik gewacht tot twee uur vóór het zou beginnen en heb hem toen opgebeld. Ik heb hem gezegd: *de Geer,* nu moet ik die rede van *van Kleffens* hebben, anders kunnen wij niet beginnen. Toen zei *de Geer,* neen, die rede vind ik niet goed, die laat ik niet door. Heb je geen andere, zei *Gerbrandy,* ik heb er hier nog een van *van Blankenstein* liggen. Toen zei *de Geer:* stuur mij die dan direct. *Gerbrandy* zei: Daarom had ik nu juist gewacht tot het laatste moment. Ik heb hem geantwoord: neen, daar heb ik geen tijd meer voor, maar ik wil je haar wel even voorlezen, want ik wist, dat, als ik die hem door de telefoon voorlas, hij haar toch niet zou begrijpen. Zo is het gegaan, hij heeft die rede, zoals die reilde en zeilde, goedgekeurd.

9440. De **Voorzitter:** Op welke datum was dat?

A. Ik weet het niet precies meer. Het is na de eerste keer geweest, dat de Koningin in Radio Oranje gesproken heeft. Einde Juli of begin Augustus. Mijn rede was natuurlijk anoniem, maar door *de Geer* doorgelaten, omdat hij hem niet begrepen had volgens *Gerbrandy.*

Over het weggaan der Regering heeft *Gerbrandy* mij iets verteld, maar of het waar is, weet ik niet. *Gerbrandy* kon soms zo onnauwkeurig zijn, dat ik niet weet, of het helemaal juist is. *Gerbrandy* heeft mij herhaaldelijk verteld: „Dat de Regering weggegaan is, dat is mijn werk geweest, want in de Regering wilde eigenlijk niemand. *De Geer* was gelukkig niet in die Kabinetsbesprekingen, die had andere dingen te doen en was weg. Toen heb ik van de gelegenheid gebruik gemaakt om allen mee te slepen."

De **Voorzitter:** Dat zegt hij ook op pagina 4 van zijn Memorandum en dat wordt prompt door de heer *van de Tempel* in zijn boek tegengesproken.

A. In ieder geval, *Gerbrandy's* houding is hem toen heel hoog aangerekend. Ik heb dat ook met de heer *Beelaerts van Blokland* besproken, die dat niet tegengesproken heeft. *Gerbrandy* heeft daarbij in ieder geval een voortreffelijke en grote rol gespeeld en dat is dan de reden geweest, waarom hij Minister-President geworden is. Het Kabinet wilde *van Kleffens.* Wij hebben daar toen wel over gediscussieerd. Ik heb toen gezegd: het lijkt mij verkeerd, want *van Kleffens* is veel meer een voortreffelijk ambtenaar dan een Minister-President. Aan *Gerbrandy* is het toen driemaal gevraagd, dat heeft *Gerbrandy* mij zelf verteld. Hij zeide: „De eerste keer, dat de Koningin mij vroeg, was ik heel verschrikt en mijn onmiddellijke reactie was: neen, dat kan ik niet". Dit verhaal is juist, volgens de heer *Beelaerts van Blokland.* Deze zei: „Zo is het gegaan, inderdaad heeft hij driemaal geweigerd". *Gerbrandy* heeft zich ook zeer lange tijd onzeker gevoeld. Later voelde hij zich heel erg zeker; dat wil zeggen, in 1944. Ik heb altijd heel plezierig met *Gerbrandy* samengewerkt en had erg zijn vertrouwen. Ik heb hem menigmaal, vooral in quaesties tegenover Buitenlandse Zaken, kunnen adviseren, de betrekkingen waren heel goed. Toen ik echter indertijd mijn artikelen schreef in de „Stem van Nederland" over Londense herinneringen, over *Gerbrandy,* was er een duiveltje in mij, dat mij er een citaat boven wilde laten zetten. Maar zo onmenselijk ben ik niet geweest. Het citaat was uit de Reynaert en luidde „Arm man en is geen grave". Een arm man is nu eenmaal geen graaf. Zo heeft *Gerbrandy* zich een hele tijd lang gevoeld.

Gerbrandy kon het soms niet aan. Daarom, hij moest meedoen en doen alsof hij leidde in dingen, die ook hem zelf in werkelijkheid niet aanstonden. Ik heb hem in zeer benauwde momenten aangetroffen, tegenover dingen, die hij helemaal niet plezierig vond. Maar hij

zei: „Ik kan er niets aan doen". Dan ontweek *Gerbrandy* de feiten, dan ontweek hij ook rechtstreekse mededeling, ik bedoel mededeling, waar je je aan vast kan houden.

Dat echter heb ik telkens weer gezegd: onze Regering in Londen stak in alle phasen huizenhoog uit boven alle andere emigranten-Regeringen. Daar is nooit een ogenblik twijfel aan geweest. De Engelsen beschouwden het ook zo. U weet dat ongelukkige incident, toen *de Geer* in gezelschap van *Michiels van Verduynen* bij *Churchill* kwam, dat was niet erg mooi. Men heeft hier ook wel eens dingen overdreven. Men heeft gezegd, ja, die *Churchill* was zo verschrikkelijk op *Gerbrandy* gesteld. Dat was overdreven, hij vond hem een aardig kittig ventje en om zijn snor en zijn kale hoofd noemde hij hem „Le petit Clémenceau". Hij had plezier, als hij hem zag. In het begin heb ik al die dingen wel tragischer genomen; dat defaitisme of neutralisme, die ontmoediging en dat hoofd laten hangen en zo. Al was het niet bij allemaal, het was er bij velen. Dat was heel onplezierig. Maar ik moet toch zeggen, als totaal heeft onze Regering geen slecht figuur gemaakt.

9441. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat onze Regering ver boven andere emigranten-Regeringen uitstak. Kunt u dit misschien nader adstrueren?

A. Neemt u eerst de Belgen. *Spaak* heeft eerst geprobeerd een akkoord met de Duitsers te sluiten. *Spaak* heeft gedacht Minister-President te worden onder Koning *Leopold*. *Spaak* heeft niet de Duitsers geweigerd, maar de Duitsers hebben *Spaak* geweigerd. Hij had zijn vrouw al naar Brussel gestuurd. Deze Ministers hebben toen lang rondgezworven alvorens zij in Londen aankwamen. Anders dan mensen als *Julius Hoste*. Deze is nooit een sterke figuur geweest, maar tijdens de oorlog is hij van de eerste dag af aan goed geweest. Hij pakte zijn krant in wagens, wilde er mee naar Frankrijk gaan, en uit Frankrijk ging hij door naar Londen. Hij is daar ook in het Kabinet gekomen; hij was daar toen Minister zonder de titel, want daar konden geen Ministers benoemd worden, aangezien de Koning er niet was. Hij was daar practisch Minister van Onderwijs. Hij voelde zich niet helemaal gelukkig met de vier mensen, die ten slotte overgekomen waren. Toen kwamen er later nog drie over, na jaren, tegelijk. Hij had daar geen vertrouwen in. Dat alles maakte ook op de Engelsen een heel onplezierige indruk. Ons contact met de Engelse Regering ging veel door *van Kleffens* en *Michiels van Verduynen*, die beiden natuurlijk heel stevig op hun benen stonden en die wisten hoe je met een Engelsman praat. Daar hadden de Engelsen voortdurend mee te doen en heel weinig met de anderen. Er zijn enkele dingen geweest, die de Engelsen geërgerd hebben. B.v. de eerste tijd, toen ons leger en onze vloot niets konden doen. Die eerste tijd is een onverkwikkelijk chapiter geweest, maar dat kon ook niet anders, want wij kregen geen wapens. Ik heb oefeningen daar medegemaakt. Sommige dingen liepen de spuigaten uit, eenvoudig omdat zij geen wapens hadden. De officieren gingen dan veel in Londen uit. Zaten in de nachtlokalen en werden overbetaald. Als zij in Wolverhampton waren, dan werden zij echter niet royaal betaald, maar de Londense verblijftoelage voor de officieren was te hoog, zodat Engelse vrienden bij mij gekomen zijn en gezegd hebben, dat er in hun kringen veel over gesproken werd, dat die Hollandse officieren, die toch niets deden, overal kwamen en met geld gooiden en veel meer geld hadden dan de Engelse militairen. Maar over het geheel is onze positie daar altijd goed geweest. *Van Kleffens* heeft een heel ongelukkig ding gedaan met dat boekje „The Rape of the Netherlands". Dat heeft een heel slechte indruk gemaakt. Niet om de onjuistheden, die er in stonden, want dat wisten de Engelsen toen ook niet, over de dertigduizend doden van Rotterdam en de 100 000 man verliezen van ons leger. Niet daarom was het, maar om het hoofdstuk ter verdediging van onze neutraliteit. Dat was nog het oude standpunt, dat ook *van Kleffens* later radicaal opgegeven heeft. In dat boekje verdedigt hij het nog.

9442. De **Voorzitter:** Dat heeft de heer *de Geer* in verschillende uitingen ook gedaan?

A. Ja, hij heeft het ook gedaan. Maar van *de Geer* wist men dat. Met het weggaan van *de Geer* heb ik even te maken gehad. Wat mij nog niet duidelijk is en mij vooral niet duidelijker is geworden door het memorandum van *Gerbrandy* is dit: Op een goede dag komt bij mij major *Loewe*, die was vóór en na major *Stevens*, die bij Venlo ontvoerd is, hoofd van de Hollandse sectie van die geheime dienst. Hij hield met ons contact en kwam dikwijls om advies vragen en zo. Hij zocht mij op een goede dag op en zei: „U kunt ons een genoegen doen. Wij hebben gehoord, dat *de Geer*, die in Lissabon zit, van plan is naar Holland te gaan. En als wij dat nu de Nederlandse Regering moeten mededelen, dan moeten wij dit over ons Departement van Buitenlandse Zaken doen en dan gaat het weer over uw Departement, dat is veel te langzaam. Wij hebben geen andere weg. Ik vertel het u, kunt u het dan aan *Gerbrandy* vertellen? Dat is de kortste weg". Toen ging ik naar *Gerbrandy* toe en vertelde hem dat. Er waren anderen ook bij. Er was een bijeenkomst van de Raad van Advies van Radio Oranje. *Gerbrandy* keek heel verlegen, toen ik hem dat vertelde en zei: „Ja, dat hebben wij ook gehoord, en wij hebben hem een telegram gestuurd om hem te vragen, hoe het er mee zit. Wij hebben net vanmorgen bericht gekregen, dat wij er op kunnen rekenen, dat hij zich aan zijn woord houdt en naar Indië gaat". En toen, na een paar dagen, hoorde ik tot grote verontwaardiging, dat *de Geer* naar Holland gegaan was. Natuurlijk heb ik gedacht, dat is wel heel erg, nadat hij dat telegram gestuurd heeft. Van deze telegramwisseling vindt men niets in het memorandum. Dit geeft een heel andere voorstelling van zaken. De Nederlandse Regering was wel degelijk op de hoogte. Men kon er alleen niets aan doen. Dit is voor mij een geval, dat nog nooit is opgehelderd, waarom *Gerbrandy* dat toen heeft gezegd. Ik heb er niet aan getwijfeld, tot ik in het memorandum een andere samenhang vond.

9443. De **Voorzitter:** Ik begrijp uw bedoeling niet precies. Waarin bestaat, volgens u, tegenstrijdigheid?

A. Als u dat memorandum leest, dan ziet u een langzame ontwikkeling in de koppigheid van *de Geer*, die zich niet overtuigen laat en per se naar Nederland wil, en een Regering, die zich daarover zorgen maakt. Maar *Gerbrandy* heeft mij verteld: „Wij hebben vanmorgen (dus dat is waarschijnlijk één of twee dagen, voordat hij wegging) nog een telegram van hem gekregen, waarin hij belooft, dat hij niet naar Nederland, maar naar Indië zou gaan."

9444. De **Voorzitter:** Dit zou dus eind Januari gebeurd zijn?

A. Ja. Ik heb het *Gerbrandy* eigenlijk nooit gevraagd. Ik heb *Gerbrandy* vele dingen niet gevraagd. Ik dacht, dat zal hij zeer onaangenaam vinden, omdat hij er niet uitkomt.

9445. De **Voorzitter:** Mag ik nog even teruggrijpen op iets anders. U hebt het gehad over de heer *Welter*. Ik vind nl. in het procesverbaal van uw verhoor in de strafzaak-*de Geer* de volgende mededeling uwerzijds: het was Minister *Welter*, die aan tafel op de gezondheid dronk van de grote Staatsman *Pétain*.

A. O juist, dat is een geval geweest, dat ik u precies kan vertellen, hoe dat zit. De Nederlandse Regering had dat kasteel daar buiten gekregen, „Croom Court". Daarheen zou zij uitgeweken zijn, als Londen niet langer te houden was geweest. Toen dat niet gebeurde, was het zo'n soort van week-end verblijf, waar Regeringsambtenaren en ook wel anderen kwamen. Ik ben meer dan eens er ook met mijn vrouw geweest en daar heeft *Welter* eens een dinertje aangeboden aan zijn naaste omgeving van Koloniën. Daarbij was de later gestorven mr. *Hart*. Die heeft in het kort tegenover mijn zoon gezegd: „Ja, dit is toch te kras. *Welter* heeft gedronken op de gezondheid van de grote Staatsman *Pétain*". Wij wisten, dat hij voor hem een bewondering had. Mijn zoon vertelde mij dat. Toen meende ik te begrijpen, waarom *Hart* juist hem dat verteld had. Ik ben naar *Gerbrandy* gegaan en ik heb hem gezegd: kijk eens, dat kan toch niet. *Gerbrandy* zat altijd over *Welter* te jammeren Iedereen jammerde over *Welter*. Toen vertelde *Gerbrandy* mij enige dagen later: ik heb *Welter* ter verantwoording geroepen, maar hij zei: „dat was een grapje".

9446. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat ik zo voor en na de heren, die hier geweest zijn, gevraagd heb of hun dat feit bekend was, doch dat zij het niet wisten. Ik heb het ook aan de heer *Welter* zelf gevraagd, die het ook ontkent.

A. *Gerbrandy* heeft mij toen verzekerd, dat hij heeft gezegd „het was een grapje". Overigens werkte *Hart* met *Welter* zeer goed samen; die groep was erg onderling verbonden, die Indische groep. Maar dit was hem blijkbaar te kras geweest.

9447. **Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u ook, wie er nog meer bij dat diner waren?

A. Dat weet ik niet. Ik kan mijn zoon eens vragen of die zich dat nog herinnert.

9448. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was uw zoon er bij?

A. Neen, die was er niet bij, die had het van *Hart*. *Hart* was helemaal de man niet om zoiets lichtvaardig te vertellen. *Hart* was in ieder geval zeer serieus. Misschien wel te serieus. Die was ook absoluut niet tegen *Welter* vooringenomen. Over het weggaan van *Welter* en *Steenberghe* heeft *Gerbrandy* mij ook gezegd: wij zouden *Steenberghe* niet graag losgelaten hebben. En dat heeft mij *Beelaerts van Blokland* ook gezegd. Maar *Steenberghe* had het ongeluk, dat, doordat een ultimatum niet aangenomen werd, het Kabinet van *Welter* bevrijd werd. Daar is *Steenberghe* ook in meegesleept. *Steenberghe* wou dat niet, *Steenberghe* heeft het nooit zo bedoeld. Hij heeft het zich altijd zeer aangetrokken, dat hij Minister-af was. Het was, omdat men *Welter* kwijt wilde. *Welter* was, ik kan wel zeggen, de klacht van alle Ministers. Eigenlijk gold dat voor niemand anders. Zoals ik hier al zei, vooral de eerste tijd was *Albarda* werkelijk als een treurwilg om te zien, maar die kwam later heel goed op zijn benen terecht. Die is later in vele quaesties heel flink geweest.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De een liet ook meer achter dan de ander, denk ik.

A. Dat hebben velen als een fout beschouwd. Die Ministers hebben iets heroïsch willen doen en hebben hun families achtergelaten. Dat was verkeerd. Met die feitelijke gijzelaars is het nog goed afgelopen. Maar men liet gijzelaars aan de Duitsers achter. En vervolgens leefde men onder de druk er van. Niet b.v. *Gerbrandy*, hoewel hij een zeer goed echtgenoot is. Dit effect heeft heel lang geduurd. Dat is de oorzaak geweest van een van de quaesties van „Vrij Nederland" met de Regering. *Albarda* werd telkens gevraagd eens voor Radio-Oranje te spreken, want hij had hier een groot gezag, bij vakverenigingen en zo. Hij heeft heel lang geweigerd, uit bezorgdheid voor zijn betrekkingen. Toen heb ik daar een artikel over geschreven, waarin ik hem niet heb genoemd. Daarin zei ik: wie de Regeringsverantwoordelijkheid op zich neemt, moet ook alles ter zijde schuiven. Wat er gedaan moet worden, moet gedaan worden. Ik gaf twee voorbeelden: *Gerbrandy*, wiens zoon in het concentratiekamp zat, die dapper sprak en *Bolkestein*, die ook een zoon in het concentratiekamp had en eveneens niet schroomde, in de radio het woord te voeren. Toen is daar een heel spektakeltje over in de Kabinetsraad geweest. *Gerbrandy* moest een brief aan het bestuur van „Vrij Nederland" schrijven, dat het niet te pas kwam en zo. En hij kon zich daaraan niet onttrekken, juist omdat hij zelf in het artikel geprezen was.

Bij sommige Ministers ging dat gevoel van Minister zijn, juist in die afgeslotenheid, heel sterk werken. Ik bedoel b.v. bij *van den Tempel*, voor wie ik het grootste respect heb en die altijd heel flink geweest is. Die had dat gevoel bijzonder sterk. Ik herinner mij, ik had eens een artikel geschreven over de heel merkwaardige houding van onze Regering, (of liever gezegd: het was *van Kleffens*) tegenover Rusland. Dit begon de Engelsen te ergeren. Wij vochten wel met de Russen samen, maar wij erkenden ze niet. Dat maakte werkelijk een heel gekke indruk en daarop heb ik gewezen. Ik trof, juist toen het blad verschenen was, *van den Tempel* op de bus. Hij had de krant in zijn hand en had het artikel net gelezen. Hij zei: „Ieder woord, dat daar staat, kan ik beamen, maar zoiets zeg je toch niet tegen een Regering". Hoeveel sprookjes van gezag komen er ook weer in de „Minnebrieven" voor? Ook dat heeft in Hollandse kringen veel geklets veroorzaakt en ook critiek, die ten slotte erg klein was, omdat men zo dicht op elkaar zat. Daar was *van Boeyen*, die in den beginne zijn typistes erg onderbetaalde. Zei men tegen hem: waarom betaal je die meisjes niet beter?, dan zei *van Boeyen:* „Ik kan het niet verantwoorden, meisjes met zoveel geld in hun zak de wereldstad in te sturen." Toen heeft men hem proberen duidelijk te maken, dat meisjes met te weinig geld in hun zak nog veel gevaarlijker waren. Dat was allemaal heel beminnelijk; het kreeg daar echter allemaal een reliëf, dat het niet verdiende.

9449. De **Voorzitter:** Ik zou thans nog iets willen vragen over de mentaliteit in de eerste periode, dus dat is de periode van, laten wij zeggen, de zomer 1940, waar zoveel over te doen is geweest, ook in het proces-*de Geer*. Daarover hebben wij verschillende verklaringen gehoord en veel lectuur gehad. Nu heeft zich daarvan bij ons het volgende beeld gevestigd, dat ik ook wel eens aan uw mening wil toetsen. Men zou eigenlijk in de Londense tijd twee perioden kunnen onderscheiden. De ene periode is die van de latere jaren, waarbij eigenlijk over het doel van de oorlog geen verschil van mening meer bestond. Toen was iedereen het er over eens, dat de oorlog alleen eindigen kon met een nederlaag van Duitsland. Dat was toen geen onderwerp van discussie meer. Daartegenover kan gesteld worden de periode van de zomer 1940 met al die twijfelmoedigheid, enz., waarin men redeneert over de verschillende aspecten, die er zijn, en de verschillende mogelijkheden, die zich zouden kunnen opdoen. Het lijkt mij, dat men de grens ongeveer moet trekken in het najaar 1940, dat toen eigenlijk de omslag is gekomen. Het is misschien helemaal onjuist, maar ik leg het ter toetsing aan u voor. Die eerste periode is de tijd van de nederlaag in Frankrijk, de tijd van Duinkerken, van de luchtslag om Engeland. Daarna is die luchtslag om Engeland tot een goed einde gebracht. Dat heeft weer een groot zelfvertrouwen gegeven. Enfin, toen is dat doorgegaan. Later zijn Rusland en Amerika in oorlog gekomen. Alles werd geleidelijk anders. De „battle of the Atlantic" is in een ander stadium gekomen en al die dingen meer. Is het nu niet zo, dat die discussies, die uit de stukken en ook uit wat wij hier gehoord hebben, zo duidelijk naar voren komen in die eerste periode, dat die tegen deze achtergrond een verklaring vinden? Dat het misschien toch wel een beetje te sterk is om te spreken van defaitisme of iets anders? Is het misschien ook niet zo, dat wat men hier nu van het Kabinet zegt men ook kon waarnemen in de gehele Hollandse gemeenschap in Londen en misschien zelfs wel in het Engelse volk? Dat het, toen eenmaal de periode van September 1940 voorbij was, ook in bredere lagen anders begon te liggen?

A. Kijk eens, ik kan u een datum noemen en die is al merkwaardig vroeg. Ik herinner mij de 31ste Augustus 1940. Toen was er een groot concert en feest van de Hollanders overdag in Queens Hall, die later ook verwoest is. Dat was voor het eerst, dat men zich overdag weer veilig kon voelen voor bombardementen. Toen stond het al vast, dat de Duitsers overdag niet meer durfden terugkomen. „Zover hebben wij het al gebracht." Het heeft mij getroffen, in die Hall waren misschien 2000 Nederlanders, dat daar een opgewekte stemming was. En een opgewekt man vond ik daar *de Geer* zelfs. *De Geer* was toen van een opgewektheid, die ik nooit te voren in Londen bij hem gezien had.

9450. De **Voorzitter:** Op de 31ste Augustus stond zijn ontslag vermoedelijk al vast.

A. Iedereen was in een plezierige stemming. Ik heb toen ook in „Vrij Nederland" geschreven over dat feest, juist in die zin. Men had het gevoel: wij zijn al over het ergste heen, ofschoon de luchtoorlog toen nog helemaal niet afgelopen was. Toen begon de gedrukte stemming te wijken. Defaitisme. De Engelsen hadden het niet. Daarover kon je altijd heel plezierig met de Engelsen praten. Het drong niet tot hun phantasie door. Zoveel phantasie hebben wij niet, dat wij ons kunnen voorstellen, dat wij een oorlog zouden kunnen verliezen.

Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Een enorme kracht!

A. Een enorme kracht, ja. Dat hebben de Duitsers ook altijd van de Engelsen gezegd. Het is volkomen juist. De Engelsen zeiden het zelf ook. Neen, een gevoel van defaitisme merkte men niet. Ik heb dit in die dagen opgemerkt, toen reeds de eerste bombardementen kwamen. Wij woonden in de stad en gingen Zondags naar het S. James Park of het Green Park of zo. Daar liepen de burgers en de soldaten precies te wandelen alsof er geen vuiltje aan de lucht was. In het algemeen kun je zeggen, dat in de Nederlandse gemeenschap degenen, die defaitisten waren, die toen het ergste geloofden, er op werden aangekeken. Het waren er niet veel. Het was onder de onzen niet algemeen verspreid. De Nederlandse gemeenschap was daar sterk met het Engelse optimisme geïnfecteerd. In de Regeringskringen was dat anders. Maar de positie was daar anders. De Minister van Defensie *Dijxhoorn* heeft in het Kabinet betoogd en glashelder aangetoond, dat deze oorlog voor de geallieerden verloren was. Je kunt dat hem niet kwalijk nemen. Ik heb dat van verschillende Ministers gehoord en ook van zijn eigen mensen. Hij had dit deskundig uitgerekend. Hij was daarom niet minder blijmoedig. Zoals ik u zei, hij was ook in opgewektheid, als een man, die weet, dat men in de oorlog winnen en verliezen kan, naar Engeland gegaan. Toen Frankrijk viel, toen was er in zijn ogen niets meer aan te doen. Dit was het realisme van de vakman. Ik zelf heb toen twee jaar lang iedere Vrijdagavond de overzichten voor Radio-Oranje geschreven. Als ik ze begon te schrijven, dan was ik volkomen te goeder trouw en redeneerde ik met volle overtuiging. Ik ging dan voor mij zelf de zaak bekijken en ontdekte dan, dat het helemaal zo gek niet was als het er uit scheen te zien. Mijn beschouwingen, die, naar men mij zeide, vele mensen getroost hebben, begonnen met mij zelf te troosten, ofschoon ik van nature een optimist ben, wat ik bleef,

omdat ik doodeenvoudig nooit het feit van een nederlaag heb willen aanvaarden. Maar de technici en vooral onze Hollandse militaire technici, met niet veel phantasie begaafd als zij waren, rekenden volgens hun leerboeken en dan was de oorlog absoluut verloren. Dat kon je zo uitrekenen. De Engelsen maakten maar zoveel vliegtuigen per maand en de Duitsers maakten zoveel vliegtuigen meer...

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En de duikboten .....

A. Dat was toen nog niet zo erg. Dan liep je daar in de stad, dan ging je b.v. naar het Ministry of Information, dat een vesting was met prikkeldraad en zo, en daar stonden dan de Home Guards met helmen op voor de ingang, gewapend met een jachtgeweer. Er waren geen wapens in Engeland en vooral geen geweren. Wie dat wist, had reden tot bedruktheid. Ik moet u eerlijk zeggen, ik heb toen niet geweten, dat het er zó bedroevend voor gestaan heeft. Want moest een generaal, van wie een feitelijke prognose gevraagd werd, anders betogen tegenover zijn Regering dan: Wij moeten er rekening mede houden, dat deze oorlog verloren wordt. En het is duidelijk, dat *Gerbrandy* en *Bolkestein,* dat zeer bedenkelijk vonden. Wij hebben gelachen, maar ook gehuild om de stemming, waarin deze dingen sommige Ministers brachten. Zo iemand was in een vreemde omgeving, gescheiden van zijn familie, onder zeer deprimerende omstandigheden. Hij voelde zich volkomen onwennig en ongelukkig. Iemand als *de Geer* voelde zich toch al in Duitsland oneindig veel meer op zijn gemak dan onder die gekke Engelsen, die hem geestelijk zo vreemd waren. Neem nu iemand als *van Boeyen.* Ik zeg niet, dat *van Boeyen* defaitist is geweest, maar die man stond daar vreemd. *Albarda* stond daar natuurlijk veel minder vreemd, maar was impressionabel. De hele zaak was in scheve positie. De enige troost, die men had, dat was te zien, dat er bij de anderen nog minder lijn was. Bij de Noren was dit zo. De Denen bestonden niet. Over de Belgen heb ik gesproken, daar was veel onderling wantrouwen, veel onderling verwijt. Vooral verwijt tegen de Regering om hetgeen zij gedaan had in de eerste maanden na de capitulatie. En dan de Tsjechen, die hadden het, met uitzondering van de leiding van Benesj, ook zeer moeilijk. De Polen waren phantastisch, die hadden altijd ruzie onder elkaar. Er verschenen, geloof ik, 7 Poolse bladen. De Engelsen wilden geen ruzie hebben, die gaven papier, maar alleen als er geen ruzie onderling zou zijn, dat was de enige voorwaarde; de enige beperking van onze persvrijheid. Maar bij de Polen moesten zij ruzie toestaan. De Polen konden zonder dat niet bestaan. Er bestonden dus blaadjes, die de Regering uitscholden, ik bedoel de Poolse Regering, dat het een lieve lust was.

9451. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat konden toch weinig mensen begrijpen buiten de Polen. Die taal verstond men toch niet.

A. Maar er waren natuurlijk Engelsen, die die hele literatuur volgden en zo wist weldra iedereen, hoezeer men in emigrantenkringen op elkaar zat te schelden. De indruk op de buitenwereld van onze Regering, waar ik nu juist in de Engelse kringen veel van gezien heb, was waardig.

9452. **De Voorzitter:** Hoe is de indruk geweest, die het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland heeft gemaakt?

A. Dat heeft een grote indruk gemaakt.

9453. De **Voorzitter:** Dat heeft natuurlijk op de Nederlandse kolonie in Engeland een enorme indruk gemaakt. Er is ook gezegd, dat het bij de Engelsen een hoogst onaangename indruk heeft gemaakt en vooral ook bij onze eigen zeelieden. Kunt u daaromtrent ook iets mededelen? De Engelsen zullen het waarschijnlijk wel heel gauw vergeten hebben?

A. Dat is volkomen juist. Men maakt zich hier te veel de vrees of illusie, dat de Engelsen daarmee opstonden en mee naar bed gingen. Dat is helemaal niet waar. Dan was er eens twee dagen lang een onaangename stemming. Dat is heel onpleizierig. Maar die Engelse vrienden, die je trof, die zeiden niet: wat zijn jullie een beroerde kerels, maar condoleerden je met het ongelukje, dat wij gehad hadden met onze Minister-President. En heel kort daarna was het vergeten. Al deze klachten over de Regering, ik heb er zelf wel eens van zeer nabij mede te maken gehad, moest ik altijd denken: Personne n'est un héros devant son valet de chambre, en wij waren allemaal valets de chambre voor elkaar. Wij zagen, dat het hier niet deugde en daar niet deugde, b.v. in Wolverhampton niet. Maar dat zag men heus niet internationaal; wij hebben daar geen slechte indruk gemaakt.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is bijna niet te verstaan. Wilt u wat harder spreken?

9454. De **Voorzitter:** Er hebben onderlinge gedachtenwisselingen in het Kabinet plaats gevonden, die natuurlijk hier in Nederland ook voortdurend plaats vinden. Hier dringen die echter minder ver door dan ze daar doordrongen. Dit is natuurlijk ook een factor.

A. Daar was op de duur heel wat ergernis, natuurlijk, onder de Ministers onderling. Er was iemand, die een heel goede invloed daarop heeft gehad. Het was helemaal geen sterke figuur; het was de Javaan *Soejono.* Met zijn Oosters breed zien speelde hij daar een heel goede rol als verbindingsman. Er waren natuurlijk kringen in Engeland, die onze zwakke plekken zeer wel wisten. Ik zal u een enigszins medisant verhaal vertellen. Ik vertelde u daarstraks van major *Loewe,* die mij bezocht in zake *de Geer.* De laatste keer, dat hij bij mij was, voor hij weggestuurd werd op een andere post, vroeg hij mij: Kunt u niet eens iets voor ons doen? Kunt u niet eens met uw Regering praten? Ik vroeg waarover. „Over mevrouw Peekema", was zijn antwoord. Zij was een zeer berucht type geweest in Indië en hier had zij tijdens de oorlog een zeer slechte reputatie met betrekking tot *Seyss Inquart.* Zij was toen in Lissabon. Zij vroeg een pas-visum om naar haar man te komen in Engeland, die daar zeker niet meer op gesteld was. De Engelsen wilden haar per se dat visum geven. De Nederlandse Regering weigerde echter het goed te keuren. „Wij willen haar hier hebben", zei hij. Men wilde haar doodeenvoudig naar Engeland over laten komen, om haar bij de kraag te nemen. Wij hadden dat schandaal niet nodig. Daar had de Nederlandse Regering volkomen gelijk in. Er waren zekere intieme Engelse kringen, die precies wisten wat er in Nederlandse kring gebeurde, die wisten wat er in Nederland gebeurde. Zo goed en zo kwaad als het ging. En b.v. dat geval King-Kong; dat werd zelfs druk besproken. Trouwens, het kwam in de Engelse pers. Daar kon de Regering in Londen niets meer aan doen.

9455. De **Voorzitter:** Dat was in het voorjaar van 1945?

A. Toen de Prins in Brussel zat. Die hele periode is zeer onverkwikkelijk geweest. Toen was alles moe en toen was alles tegen alles. Ik weet nog, *Gerbrandy,* die kwam terug van zijn eerste bezoek naar Nederland. Hij kwam uit het zuiden. Eerst was de Regering niet toegelaten. Die kerels hebben hier niets te doen, werd er gezegd. Het Militaire Gezag was de Regering helemaal uit de hand gegleden. Toen is *Gerbrandy* daar geweest en hij kwam zeer verbitterd terug. Hij heeft heel veel verteld; wij hebben die dag samen geluncht en gegeten. Een van de dingen, die ik mij herinner uit zijn opmerkingen, is: de mensen in het zuiden zeggen, nu zijn wij bevrijd van de terreur van *Hitler* en nu wordt het een andere terreur. Dat komt door de B.S., die daar allerlei verkeerde dingen doet. De Prins zag de moeilijkheden wel. Eens heeft hij in Londen zeven mensen bij elkaar geroepen, t.w. *Beelaerts van Blokland, van Kleffens, Michiels van Verduynen, van Royen, van Tets, Paul Rijkens* en ik, en daar een zeer uitvoerige uiteenzetting van wel twee uur gegeven over de dingen, die minder goed gegaan waren, zoals b.v. met de arrestaties. Het is wel heel typisch geweest, dat de Regering tegen dat recht tot arrestatie machteloos is geweest. De Regering moest echter wel eens meer iets slikken, wat zij niet goedvond.

9456. De **Voorzitter:** In welk opzicht?

A. Daar kan ik u een voorbeeld van geven. Mijns inziens heeft de Regering aanvankelijk niet gewild, dat de Prins opperbevelhebber zou worden. *Van Lidth de Jeude* heeft het besluit gecontrasigneerd.

De **Voorzitter:** Daarmee is de zaak staatsrechtelijk rond.

A. Ja, daarmee is de zaak staatsrechtelijk rond, maar het Kabinet wist nooit wat het aan *van Lidth de Jeude* had.

9457. De **Voorzitter:** De heer *van Lidth de Jeude* was op dat ogenblik de verantwoordelijke man.

A. Op de Minister van Oorlog kon men niet rekenen, maar ook op *Gerbrandy* niet. Ik herinner mij b.v., dat, toen *Burger* naar Londen kwam, hij een brochure meebracht. Ik schrok mij een ongeluk, toen ik die brochure las, die hij zelf had geschreven, een heel korte brochure.

Later heeft hij zich heel flink gehouden en ik heb later respect voor hem gekregen, maar die brochure was helemaal mis. Hij had het over de beperking van de persvrijheid, beperking van het kiesrecht, dingen, die toen in zekere kringen in de mode waren. En

de Joden zouden niet op dezelfde voet schadeloos kunnen worden gesteld als de rest van de bevolking, enz. enz. Hij was Minister geworden. Ik vroeg *Gerbrandy* hoe dat kon. Hebt u die brochure gelezen? Ja, zei *Gerbrandy,* met een half oogje.

Ik zei, dan wordt het tijd, dat u die met een heel oogje leest. Ik heb haar bij mij, ik zal ze u voorlezen. *Gerbrandy* sloeg zijn handen bij het aanhoren in de lucht. „Maar dat is afgrijselijk", zei hij. Het was ook afgrijselijk, alleen heeft *Burger* later het zelf helemaal vergeten, geloof ik.

Ook *van Heuven Goedhart* heeft ten slotte grote bezwaren tegen *Gerbrandy* gekregen. Die voelde zich toen uiteindelijk vreselijk geschokt.

Hij woonde met *Gerbrandy* samen en dacht, dat hij rotsvast op hem rekenen kon. *Van Heuven Goedhart* heeft lange tijd nodig gehad om daar overheen te komen.

9458. De **Voorzitter:** Was dat toen hij in 1945 uit het Kabinet trad?

A. Ja, toen hij in 1945 uit het Kabinet trad en toen zijn schrijftafel was opengebroken. Daar is later een onschuldige uitleg aan gegeven, maar het was een heel gekke geschiedenis.

9459. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Van wie was die schrijftafel?

A. Van *van Heuven Goedhart* als Minister, hier in Brabant, in Bosch en Ven bij Oisterwijk. Dat was helemaal hoogst onverkwikkelijk. Toen kreeg je een gevoel, een groot gevoel van malaise, maar ook toen weer, zoals de malaise in het begin te begrijpen was geweest, was ook deze psychologisch te begrijpen. Men was meer dan vermoeid. Het raakte uitgewerkt, het apparaat. En dan is er nog iets geweest. De Prins is toen in een omgeving vol intriges terechtgekomen. Hij kreeg toen *van Houten* in de omgeving, die later naar Indië is gegaan en die zeer avontuurlijk was en die er zelfs van droomde, dat de Prins Koning van Nederland zou worden en niet Prins-gemaal.

9460. De **Voorzitter:** Werden daar dergelijke theorieën verkondigd?

A. Het is de moeite waard om het eens na te gaan. Het eerste werd het mij verteld door een Engelse vice-admiraal, die heel goed de Nederlandse dingen kende en zelf goed Nederlands sprak, en toen is het mij bevestigd door generaal *van Voorst Evekink.*

Dat had de omgeving van hem uitgedacht.

9461. De **Voorzitter:** Nu zijn er in die tijd op het staatsrechtelijk gebied wel meer wonderlijke theorieën verkondigd.

A. Veel, ja, maar dat is iets anders. Ik zou kunnen zeggen, dit is een soort roes geweest. De Koningin trachtte in Londen midden in het volk te staan. Dat uitte zich hierin, dat de Koningin b.v. al die Engelandvaarders ontving. De eerste serieuze Engelandvaarder, die overkwam, dat is, geloof ik, *Burger* geweest. Het waren allemachtig aardige jongens, maar die 10 jaar te voren, als zij droog achter de oren waren geweest, achter *Mussert* zouden hebben aangelopen, omdat zij dynamisch van aard en simplistisch van gemoed waren. Die kwamen bij de Koningin en vertelden haar over de stemming thuis: „Zij willen dat Parlement niet meer en de partijen vooral willen ze niet meer. Ze willen U alleen terughebben, enz."

9462. De **Voorzitter:** Het is mij bekend, dat er op dit punt veel gezegd en geschreven is. Maar, als men ziet hoe het na de bevrijding ook in het constitutionele is gegaan, dan vinden die theorieën in de feiten geen bevestiging.

A. Ik herinner mij een gesprek met *Beel,* toen hij net Minister was geworden. Ook hij had in het eerst enigszins zonderlinge theorieën verkondigd. In dat gesprek verdedigde hij zich tegen de verdenking, dat hij niet goed constitutioneel zou zijn. Ik zou professor in het Staatsrecht in Nijmegen geworden zijn, zo zei hij. Ik heb de Koningin op Haar eerste tocht naar Nederland vergezeld en ik heb gezorgd, dat ik vóór Haar aankomst over de grens was en in mijn begroeting van de Koningin heb ik er vooral de nadruk op gelegd, hoezeer wij het moesten waarderen, dat zij met een begeleiding van de Minister, zoals de Nederlandse constitutie dat eist, in Nederland terugkwam. Die Minister was ik zelf. Met *Beel* is het dus helemaal terechtgekomen. Allerlei men... zijn toen tijdelijk afgedwaald, zoals ook *Burger* afgedwaald is geweest en zij zijn weer goed op hun benen terechtgekomen. Het was een tijd om je benen eens even te verliezen.

9463. De **Voorzitter:** Dergelijke theorieën zijn op alle mogelijke gebied niet alleen in Londen verkondigd, maar ook in het bevrijde zuiden, zelfs in contact met elkaar, niet waar?

A. Ja, ja, ik weet het. En daarin heeft *Beel* ook een zekere rol gespeeld. Later was *Beel* weer helemaal goed. Maar toen hij met zijn gezelschap voor het eerst naar Londen kwam, toen was men daar niet verrukt over. En *Gerbrandy* zelf heeft te Londen aan het twee-partijenstelsel voor Nederland geloofd. De man, die het eerst voor het herstel van het Parlement gesproken heeft, dat weet ik heel secuur, dat is, geloof ik, in het tweede jaar van de oorlog of iets vroeger geweest, was *Albarda.* „We moeten de Tweede Kamer weer bij elkaar roepen na een zuivering", zo betoogde hij. „Wij hebben niets anders." Professor *van Embden* heeft ook daarvoor geschreven, maar *Albarda* is er voor in het Kabinet opgetreden. Hij vertelde mij in die eerste dagen: „Ik vind in het Kabinet bij niemand steun". Ik heb er toen ook met *Gerbrandy* herhaaldelijk over gesproken. *Gerbrandy* zei: „Neen, dat gaat allemaal niet meer, want het Nederlandse volk wil dat niet meer en wij kunnen een twee-partijenstelsel hebben. Hoogstens twee partijen", zo zei hij. „Ja, hoogstens twee partijen". Ik heb er met *van Boeyen* al over gesproken en ik heb *van Boeyen* gezegd, leg jij mij nu eens uit, waarom zijn antirevolutionnairen en Christelijk-historischen verschillend? En hij voegde er aan toe: „Wij hebben er heel veel over gesproken, maar nooit heeft hij mij dat duidelijk kunnen maken."

Zolang men niets ernstigers te doen had, politiek ten minste niet ernstiger, phantaseerde men. Toen is er iets heel ongelukkigs gebeurd. Dit is nogal een punt van belang geweest. Dat heb ik zelf van heel nabij gezien. De Raad van Advies in Londen hield onder de diepste geheimhouding zijn vergaderingen. Er mocht niet eens bekend zijn, wanneer die vergaderingen gehouden werden. Toen is daar een voorstel gedaan voor een voorlopig Parlement. U kent dat plan waarschijnlijk wel. Dat stuk is door de een of ander in omloop gebracht. Toen is er een vergadering geweest, daar was o.a. prof. *Veraart.* Die is blijkbaar geschrokken van het gezelschap. Daar was *Welter. Welter* zat in *iedere* oppositionele beweging in Londen. Daar was *den Doolaard,* daar was mijnheer *Gans.*

Het was toen in Londen een gevaarlijke sfeer. Die sfeer was phantastisch en die werd steeds phantastischer.

9464. De **Voorzitter:** U bedoelt dus te zeggen, dat er een sfeer was ontstaan, waarin de Nederlandse traditie eigenlijk doorbroken werd?

A. Absoluut, die was vergeten. Net als die mannen, die vergaten, dat ze thuis nog vrouwen en een huisgezin hadden. Men leefde in een andere, een vreemde wereld. Het was heel merkwaardig om aan te zien. Ik was altijd in de buitenwereld geweest, dus ik was gewend de zaak van buitenaf te bekijken. Ik leefde voor mijn doen heel normaal en rustig. Ik had mijn vrouw daar en voor mij was dat allemaal niet vreemd. Maar daarom was het voor mij heel merkwaardig om te aanschouwen. Ik vind echter, men moet daar begrip voor hebben.

9465. De **Voorzitter:** Ik vind het heel belangwekkend, dat u op het ogenblik hier een uiteenzetting over geeft. Ik heb uw verhoor vanavond meer als een milieuschildering beschouwd. Ten slotte zullen wij echter feiten moeten vaststellen. Dat neemt niet weg, dat zulk een milieuschildering op zich zelf toch ook wel zeer instructief kan zijn. Eigenlijk hadden wij ons vanavond alleen bezig moeten houden met die eerste periode, maar u hebt het geheel geschilderd, ook de latere tijd, alsmede de terugkeer naar Nederland en al wat daaraan vast heeft gezeten aan voorbereiding, de maatregelen met betrekking tot de nieuwe vormen van het bestuur, het Militair Gezag, enz. Dat alles is echter een onderwerp apart, dat door de Enquêtecommissie afzonderlijk behandeld zal worden. Daarop zullen wij dus vermoedelijk later nader terugkomen. Ik zou dus nu willen vragen — het is betrekkelijk laat geworden —: hebt u, wat die eerste periode betreft, nog bepaalde mededelingen te doen, die u van belang acht?

A. Heel de atmosfeer, en ook allerlei feiten, die men vergeet, kwamen in die dagen zeer sterk subjectief tot uitdrukking; zelfs in poëzie. Daar was b.v. die poging tot een a-b-c van *Huizinga,* van *Jimmy Huizinga.*

9466. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Zou u dat niet schriftelijk kunnen reproduceren?

A. Neen, freule. Ik geloof nooit, dat dat helemaal compleet is geworden, maar ik kan *Jimmy Huizinga* eens vragen of hij het nog heeft. Er is iets heel pijnlijks mee gebeurd. De Koningin had er van gehoord en die had er veel pleizier in en die heeft het ook opgevraagd. Dat kon echter niet, want ook de Koningin had een letter. Maar het gaf toen absoluut de sfeer weer. G. is *de Geer*, die is er al niet meer. M. zijn Ministers, dat zijn shivering sisters. N. is neutraal, dat zijn ze allemaal, enz.

9467. De **Voorzitter:** Zijn er niet verschillende versies van geweest?

A. Neen, dit is wel de oorspronkelijke versie geweest. Een jaar later zijn er allerlei en veel meer persoonlijke gemaakt. B. is *van Boeyen,* dat is ook een goeie.

Dat gaf werkelijk een milieuschildering om niet meer te vergeten, nietwaar.

Hoe verder je er echter van afkomt, hoe meer gevoel je de betrekkelijkheid. Hoe minder je misschien waard wordt als getuige, des te nader kom je wellicht bij de rechtvaardigheid. Maar uit die eerste tijd, neen, ik zou niets meer kunnen zeggen. Mijn zoon, heeft u die gevraagd? Mijn zoon heeft er veel meer met zijn neus opgezeten. Die heeft het Strattonhouse ingericht.

9468. De **Voorzitter:** Welke functie had uw zoon?

A. Mijn zoon was overgestuurd op het laatste moment met *Speekenbrink* voor Economische Zaken.

9469. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Dat was de 14de. Hij is toen met de „Tesselstroom" overgekomen met *Speekenbrink* nog. Hij is toen eerst belast met de inrichting van het Strattonhouse en was toen later hoofd van de Juridische en Centrale Sectie van Economische Zaken. Dus die zat er altijd precies midden in.

9470. De **Voorzitter:** Kunnen wij dan op het ogenblik het verhoor beëindigen?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons hebt willen verschaffen.

M. VAN BLANKENSTEIN.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

MR. WIBO GODFRIED PEEKEMA,

oude 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage, juridisch-adviseur van de Standard-Vacuum Petroleum-Maatschappij, oud-hoofd van de 1ste Afdeling van het Ministerie van Koloniën.

Hij legt de eed af als getuige.

9471. De **Voorzitter:** U bent indertijd ook naar Londen gegaan. Wanneer was dat?

A. Dat was 14 Mei 1940.

9472. De **Voorzitter:** Na de capitulatie?

A. Dezelfde dag.

9473. De **Voorzitter:** Bent u toen op eigen gelegenheid gegaan of had u van de Minister van Koloniën een opdracht? U was toen, meen ik, werkzaam op het Departement van Koloniën?

A. Ik was hoofd van de 1ste Afdeling van het Ministerie van Koloniën.

9474. De **Voorzitter:** Had u van de Minister mededeling gekregen, dat het gewenst was, dat u naar Londen ging?

A. Ja, de avond te voren ben ik en nog drie collega's van het Ministerie opgebeld om zo mogelijk naar Londen te komen.

9475. De **Voorzitter:** Van Londen uit?

A. Ja.

9476. De **Voorzitter:** En wie waren die collega's?

A. Dat waren de heren *Hardeman* van de financiële afdeling, *Hart* van de economische afdeling en *Muhlenfeld* van de West-Indische afdeling.

9477. De **Voorzitter:** En hoe bent u daarin geslaagd?

A. Wij zijn toen die dag uit den Haag vertrokken met een gerequireerde auto met marechausseebegeleiding naar IJmuiden. Daar lag toevallig een Engelse destroyer „Havoc" in de haven. Wij zijn aan boord gekomen en die heeft ons meegenomen.

9478. De **Voorzitter:** U bent in het voorjaar van 1941 met de Minister van Koloniën in Lissabon geweest?

A. En met de Minister van Buitenlandse Zaken.

9479. De **Voorzitter:** Ja. Maar waar ik over wilde spreken, is het onderhoud, dat toen heeft plaats gevonden met de heren *Jongejan* en *Boerstra,* en daarbij was de Minister van Buitenlandse Zaken, meen ik, niet tegenwoordig?

A. Neen, die was even te voren naar Amerika vertrokken, maar hij was wel er van op de hoogte en hij heeft zijn ambtgenoot verzocht die bespreking ook namens hem te voeren.

9480. De **Voorzitter:** U was op weg naar Indië?

A. Ja.

9481. De **Voorzitter:** Was het zo, dat u op het laatste ogenblik nog bericht kreeg, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* in Lissabon zouden komen?

A. Ja, het wachten op ons vervoer naar Amerika was toen ongeveer beëindigd en toen kwam er, een van de allerlaatste dagen, van het gezantschap bericht, dat deze twee heren zich gemeld hadden. Toen hebben de beide Ministers overlegd of een onderhoud met deze heren gewenst was en zij besloten, dat een onderhoud moest plaats hebben. Dezelfde dag is, meen ik, de heer *van Kleffens* al vooruit vertrokken.

9482. De **Voorzitter:** Wat ons nu interesseert, is het volgende. Wij hebben van de heren *Jongejan* en *Boerstra* reeds een uitvoerige uiteenzetting gekregen over hun reis, eerst naar Shanghai, waar zij gesproken hebben met de heer *Idenburg* en de heer *Ramaer*, en later naar Lissabon. Het doel daarvan is ons eigenlijk wel bekend, maar wat ons in het bijzonder interesseert, is, wat de overwegingen geweest zijn van de Regering om met betrekking tot de door de heren *Jongejan* en *Boerstra* voorgedragen zaak te besluiten, zoals zij ten slotte besloten heeft. U weet, er waren verschillende mogelijkheden. In Indië was een aantal Duitsers geïnterneerd en dat werd door de Duitsers, zowel in Nederland als in Duitsland, hoog opgevat. Er waren represailles genomen en zij dreigden nog met andere represailles, en nu was het streven van de heren *Jongejan* en *Boerstra* er op gericht om deze zaak van de geïnterneerde Duitsers in Indië wat gemakkelijker te krijgen om te voorkomen, dat er in Nederland meer ongelukken zouden gebeuren. Daarbij zijn blijkbaar, wij hebben de stukken hiervan gekregen, verschillende mogelijkheden aan de orde geweest. Ik noem b.v. het verbeteren van het regime van de Duitsers in Indië, de mogelijkheid om de vrouwen af te voeren, de mogelijkheid om ook de mannen af te voeren, terwijl in de hoofden van de Duitsers in Nederland zelfs nog het idee schijnt bestaan te hebben, dat de mannen zouden worden vrijgelaten en hun werkkring in Indië weer gewoon zouden kunnen opnemen. Als ik het nu goed begrijp, zijn — in de loop van de tijd — alleen twee dingen gebeurd, t.w.: in het regime zijn een aantal verbeteringen aangebracht en uiteindelijk zijn de vrouwen afgevoerd, doch de mannen zijn gebleven. Dat betekent dus, dat de laatste twee mogelijkheden misschien wel gewogen, maar in ieder geval te licht bevonden zijn. Nu wilden wij graag weten, wat de overwegingen van het besluit, zoals het dan uiteindelijk gevallen is, geweest zijn, hoe men de belangen tegen elkaar heeft afgewogen en hoe men tot deze oplossing is gekomen.

A. Ik vrees, dat ik u dit niet kan vertellen, want dat besluit is in Londen genomen en van de beweegredenen heb ik geen kennis genomen. Het besluit dus om de mannen niet af te voeren.

9483. De **Voorzitter:** Dat is door de Regering in Londen genomen?

A. Ja.

9484. De **Voorzitter:** De gang van zaken is derhalve blijkbaar als volgt geweest. De heer *Idenburg* heeft in Shanghai de heren *Jongejan* en *Boerstra* aangehoord en hun uiteraard niets kunnen mededelen. Hij heeft een en ander doorgegeven aan de Gouverneur-Generaal. Uit de stukken blijkt, dat de Gouverneur-Generaal zich in verbinding heeft gesteld met het Departement van Koloniën in Londen. Daarna heeft het onderhoud te Lissabon plaats gehad met Minister *Welter.* Ook bij dat onderhoud heeft men waarschijnlijk geen toezeggingen gedaan. Daarbij heeft men eveneens slechts aangehoord, wat de moeilijkheden waren. Daarna is de Minister met u naar Indië

doorgegaan en ik mag aannemen, dat de zaak daar met de Gouverneur-Generaal weer ampel besproken is. Daar zijn echter ook geen beslissingen gevallen?

A. Neen, daar konden geen beslissingen genomen worden, omdat internering een quaestie is van buitenlands beleid, waar natuurlijk alleen het Opperbestuur een beslissing in kan nemen.

9485. De **Voorzitter:** Ja, maar de Minister van Buitenlandse Zaken was ook in Indië aanwezig toen. Bij de besprekingen met de Gouverneur-Generaal zal hij zich daar toch ook wel in gemengd hebben?

A. Ja zeker.

9486. De **Voorzitter:** Maar desniettemin zijn toen in Indië ook geen beslissingen gevallen?

A. Neen. Men is toen in Indië, als ik mij dat goed herinner, tot deze conclusie gekomen. „Wat die mannen betreft", zei de Gouverneur-Generaal, „die zijn hier toch maar tot een last. ik heb niets aan die mensen. Maar kunnen wij er niet iets op verzinnen, dat deze mensen worden gebruikt in een uitruilovereenkomst? Kunnen wij met deze mensen als inzet de Indische specialisten, die in grote getale in Nederland zaten opgesloten, met name ook de gijzelaars-geïnterneerden, uitruilen? Misschien zit daar iets in." Daar hebben toen de drie heren, de Gouverneur-Generaal, de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Koloniën, over gediscussieerd. Zij vonden dat, zo mogelijk, wel een wenselijke oplossing. Dat kon althans overwogen worden. Dat is toen naar de Regering in Londen doorgegeven, maar zij heeft dat niet aanvaard.

9487. De **Voorzitter:** Dus daar is uiteindelijk de beslissing gevallen?

A. Ja, maar om welke reden de Regering het niet aanvaard heeft, kan ik u niet mededelen. Daar heb ik nooit kennis van genomen.

9488. De **Voorzitter:** Berustten de eerste twee maatregelen, waar ik over sprak, t.w. de verbetering van het regime — de Duitse geïnterneerden zijn toen overgebracht van Onrust naar een kamp in Atjeh, meen ik — en het afvoeren van de vrouwen, ook op een beslissing van Londen of zijn deze in Indië genomen?

A. Dat is ook in Londen eerst gevraagd, of men het daarmee eens was. Als ik mij wel herinner, heeft men toen gezegd, dat men het daarmee eens was.

9489. De **Voorzitter:** Dan heeft de heer *Idenburg* nog gesproken over een mogelijkheid, die ook onder het oog is gezien, nl. om de mannen eventueel naar Chili af te voeren. Is u daar iets van bekend?

A. Daar heb ik nooit iets van gehoord. Er staat mij iets voor de geest, dat het idee zou zijn, als dat uitwisselingsvoorstel doorgegaan was, de mannen naar Japan te transporteren, maar dat weet ik niet precies meer. Chili heb ik echter nooit gehoord.

9490. De **Voorzitter:** De mogelijkheid bestaat, dat de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken hier nog wel nadere mededelingen over zal kunnen doen. Die is er, naar uw gevoel, toch ook vrij intensief bij betrokken geweest?

A. Ja, zelfs in hoofdzaak. Internering is een quaestie van internationale aard, internationaal recht, en als zodanig worden zulke zaken nooit beslist dan op voordracht en in overeenstemming met de Minister van Buitenlandse Zaken. Het is geen Indische interne zaak.

9491. De **Voorzitter:** Neen, maar het is een zaak met een belangrijk Indisch aspect natuurlijk, nietwaar?

A. Ja, natuurlijk. De uiteenzetting van de redenen, waarom die mensen daar tot overlast waren, en de redenen, waarom men daar eventueel een groot nationaal voordeel mee kon behalen, door ze uit te wisselen, dat is natuurlijk een zaak, die door de Indische Regering moet worden bepleit, maar een beslissing kon nooit door de Gouverneur-Generaal worden genomen.

9492. De **Voorzitter:** Uit de verklaring van de heer *Idenburg* gisteren kreeg ik de indruk, dat hij eigenlijk van mening was, dat die twee eerstgenoemde maatregelen, t.w. het overplaatsen naar een beter kamp en ook het afvoeren van de vrouwen, tot stand gekomen zijn los van de pogingen van de heren *Jongejan* en *Boerstra,* m.a.w., dat men daar uit zich zelf toe gekomen is. Hebt u die indruk ook of hebt u de indruk, dat toch de besprekingen met de heren *Jongejan* en *Boerstra* wel van invloed zijn geweest? Zij hebben natuurlijk de moeilijkheden, die op dat moment in Nederland bestonden, duidelijk belicht.

A. Voor zover er enige sprake zou kunnen zijn van vrees voor Duitse représailles, geloof ik, dat die zonder invloed zijn geweest, want de Gouverneur-Generaal *van Starkenborgh Stachouwer* is niet iemand, die voor zulke argumenten ooit zou zwichten.
Het was zuiver een quaestie van internationale behoorlijkheid en Nederlandse standaarden van fatsoen. Inderdaad zijn er bij het oppakken van die mensen, overal over de Archipel in Mei 1940, hier en daar wel eens dingen gebeurd, die naar onze maatstaven niet prettig zijn, en de stemming van het publiek in Indië was ook zodanig tot het uiterste geladen, dat er ook wel eens onaangename incidenten hebben plaats gehad.

9493. De **Voorzitter:** En de eerste legering was ook niet ideaal?

A. Neen, niet ideaal. De Gouverneur-Generaal is toen zelf gaan kijken op „Onrust". Hij heeft dat geconstateerd. In zo'n geval maken wij daar naar onze fatsoensnormen natuurlijk een eind aan.

9494. De **Voorzitter:** Ja, want de heer *Idenburg* heeft er sterk de nadruk op gelegd, dat het besluit van de Gouverneur-Generaal, om dat nieuwe kamp in te richten, gevallen is betrekkelijk kort na de internering op „Onrust", maar in ieder geval vóórdat het contact met de heren *Jongejan* en *Boerstra* tot stand was gekomen.

A. Ja, dat is mogelijk, maar ik kan dat niet meer zo uit mijn hoofd nagaan.

9495. De **Voorzitter:** Dat zou in die richting wijzen, nietwaar?

A. Ja. Dan het tweede punt wat u noemt, die quaestie betreffende die Duitse vrouwen. Het interneren van vrouwen haalt niet veel uit. Bovendien was het eigenlijk geen internering. Het was meer als bescherming bedoeld. De mannen, die kwaad konden doen, waren geïnterneerd. De vrouwen waren daardoor stromeloos geworden. Waar moesten zij blijven? Toen heeft men die vrouwen te zamen gebracht. Daarbij is er, geloof ik, nooit enige sprake van geweest, dat het regime niet behoorlijk was.

9496. De **Voorzitter:** Zijn de vrouwen afzonderlijk samengebracht? Op een andere plaats?

A. Ja, ik geloof van wel, maar ik weet het niet zeker. Ik meen, dat zij afzonderlijk ondergebracht waren, maar ik herinner mij het niet precies meer. Het was meer, in de eigenlijke zin van het woord, een beschermingskamp. Ik geloof, dat de Indische Regering toen van mening was, dat het het beste was, die vrouwen de gelegenheid te geven, niet onder dwang, maar, voor zover zij er prijs op stelden, naar Japan te worden geëvacueerd en als ik het wel heb, hebben zij ook Duitsland nog bereikt. Zij zijn weer naar hun vaderland teruggekeerd.

9497. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was men niet bang in Indië voor spionnage? Die vrouwen stonden er eigenlijk buiten, zegt u, maar de mannen werden geïnterneerd, omdat zij Duitsers waren, dat waren de vrouwen toch ook? Ik geloof, dat u de zaak iets te onschuldig ziet. Als men de Duitsers interneert, dan interneert men mannen en vrouwen. Het terugzenden van vrouwen naar Duitsland kon even gevaarlijk zijn als het terugzenden van mannen. Als er mededelingen moeten worden overgebracht, dan kunnen vrouwen dat evengoed als mannen. Of bent u daar niet van overtuigd?

A. Er was niets in Indië, dat zij en de wereld niet mochten weten, dus in dat opzicht konden zij geen kwaad doen.

9498. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, maar waarom heeft men dan die mannen opgepakt?

A. Dat was, omdat zij gevaarlijk konden worden voor de openbare rust en orde. Zij konden zich verenigen en sabotage plegen. Dat zou mogelijk zijn geweest.

9499. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Spionnage was natuurlijk ook niet uitgesloten. Er waren toch militaire werken en voorbereidingen voor een eventuele inval van Japan?

A. Ja, maar in Indië is het heel moeilijk voor een Europeaan om iets van die aard te ondernemen, dat niet onmiddellijk ontdekt wordt. Ten aanzien van de mannen, als die vrij konden rondlopen in hun werk, zou dat misschien nog mogelijk zijn geweest. Bij vrouwen is dat volkomen uitgesloten. Die konden daar werkelijk geen kwaad. Maar men wilde ze niet vrij laten rondlopen, omdat zij dan gemolesteerd zouden worden door het publiek. Dat was toen zodanig in opwinding, dat, om een voorbeeld te noemen, de legercommandant, onder wie de internering ressorteerde, de broodleveranties van dat kamp op Onrust, dat eerste kamp, had aanbesteed bij een bakker in Batavia en deze bakker werd door het publiek geboycot, omdat hij „moffen voederde". Hiermee geef ik die mentaliteit enigszins weer. Daar kon men die vrouwen niet aan blootstellen. Dan zouden wij moeilijkheden gekregen hebben, die naar onze begrippen niet aangenaam zouden zijn geweest.

9500. De **Voorzitter:** Heeft bij de besprekingen, die hebben plaats gehad en waarbij u aanwezig was, de positie van de mensen in Nederland ook nog in belangrijke mate een rol gespeeld of heeft men de zaak uitsluitend bekeken van de Indische kant?

A. Dat is zo geweest. De Duitsers in Nederland hadden, ik meen, aan het college van secretarissen-generaal meegedeeld, dat zij begonnen waren met Indische verlofgangers, ik geloof, dat het er ruim 200 waren, en andere personen, wier namen in Indië enige indruk zullen maken, te interneren. „Dat was nog maar een begin", hadden zij gezegd, „maar wij zullen die schroef hoe langer hoe meer aanzetten en wij zullen in groten getale, in stijgend aantal, prominente Nederlanders in hechtenis nemen, interneren, eventueel naar Duitsland brengen". Dat was een zaak, die op ons, die het aanhoorden, niet naliet indruk te maken, want wij dachten: zo worden de kopstukken van het Nederlandse volk op die manier koud gesteld en hoe moet het dan met de geestkracht en de inwendige organisatie van de natie gaan onder de bezetting?

9501. De **Voorzitter:** Heeft men die mededeling zonder meer voor kennisgeving aangenomen of heeft men toch het belang van deze mededeling wel mee laten wegen?

A. Vermoedelijk wel. Ik kan natuurlijk niet nagaan, hoe het in eens anders brein gaat, maar men zal het ongetwijfeld ook in aanmerking genomen hebben bij de oordeelvelling. Maar niet in die zin, dat het een quaestie was van intimidatie, dat men zo zonder meer zou zeggen: voor dwang moeten wij zwichten.

De **Voorzitter:** Neen, dat zou natuurlijk iets heel anders zijn.

A. Dat zou heel wat anders zijn geweest. Maar vermoedelijk zal het Nederlands belang bij alle Ministers en bij de Gouverneur-Generaal, die dit vraagstuk ter beoordeling kregen, bij hun beslissing hebben meegewogen.

9502. De **Voorzitter:** U hebt dus niet de indruk, dat men die kant van de zaak eenvoudig buiten beschouwing heeft gelaten?

A. Neen, die kant van de zaak niet. Het intimidatie-element heeft geen enkele rol gespeeld, maar het belang van hetgeen hier in Nederland gebeuren zou, heeft vermoedelijk wel meegeteld.

9503. De **Voorzitter:** Ik ben aan het eind gekomen, mijnheer *Peekema,* van hetgeen ik u wilde vragen. Misschien hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik het verhoor.

W. G. PEEKEMA.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,

oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage, zonder beroep, oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de belofte af als getuige.

9504. De **Voorzitter:** Generaal, er zijn twee punten, waarover ik u enkele vragen zou willen stellen. Het eerste punt is al enigermate met u besproken in Sub-Commissie II. Dat betreft de bewuste Duitse stappen, die gedaan zouden zijn bij de heren *Snouck Hurgronje* en *van Kleffens*. U begrijpt wat ik bedoel?

A. Ja zeker.

9505. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner, was het zo, dat u in de andere sub-commissie verklaard hebt, dat u van deze stappen tijdens uw opperbevelhebberschap geen kennis hebt gedragen.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb er geen kennis van gehad.

9506. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u er voor het eerst van gehoord?

A. Dat heb ik het eerst gehoord na de bezettingstijd, kort na de oorlog, geloof ik, van de heer *Snouck Hurgronje* in een gesprek, dat ik met hem had. Als ik het mij goed herinner, ging het er toen eigenlijk om, of op de 12de November inderdaad een oorlog dreigende was geweest. Ik ben steeds overtuigd geweest, dat het een proefballon was van Duitse zijde. Anderen zeggen: Neen, zij zijn zeer beslist van plan geweest om ons aan te vallen. Daarover sprekende, liet de heer *Snouck* zich ontvallen: „Nu, maar wij hadden wel de nodige aanwijzingen, want ons was gevraagd of wij de Duitsers door zouden laten, wanneer zij zich bepaalden tot een aanval ten zuiden van Venlo." Dat was dus een gewoon particulier gesprek, maar daar heb ik mij nooit over uitgelaten, omdat ik dat ongewenst vond.

9507. De **Voorzitter:** Heeft de heer *Snouck* toen met zoveel woorden tegen u gezegd, dat die Duitse stap had plaats gehad vóór 12 November?

A. Neen, niet met zoveel woorden. Maar ik moet het daaruit afleiden, omdat hij daardoor de indruk had, dat het inderdaad de bedoeling was geweest om ons aan te vallen. Daardoor heb ik dus de indruk gekregen, dat het vóór die tijd geweest is.

9508. De **Voorzitter:** Deze conclusie behoeft er niet per se uit te volgen.

A. Misschien niet. Maar ik heb eigenlijk pas de zekerheid gekregen omtrent die verklaringen uit de behandeling van de zaak *de Geer*. Toen kwam het voor in het pleidooi van de procureur-fiscaal en toen was het dus publiek.

9509. De **Voorzitter:** U schrijft in uw brochure, dat u op Zaterdag, de 5de November, 's avonds opgebeld werd door de Minister van Buitenlandse Zaken, die u verzocht zo spoedig mogelijk in zijn ambtswoning te komen, waar u ook aantrof de Minister van Defensie. Dan zegt u verder: „De Minister van Buitenlandse Zaken deelde mee, zeer betrouwbare berichten te hebben gekregen aangaande een spoedig te verwachten overval van Duitse zijde en verzocht mij te willen overwegen welke maatregelen in verband hiermede dienden te worden getroffen." Heeft de Minister van Buitenlandse Zaken toen iets gezegd over het karakter van die berichten?

A. Dat zij gekomen waren van Engelse zijde, van de Engelse gezant.

9510. De **Voorzitter:** Heeft hij dat duidelijk gezegd?

A. Ja, dat het kwam van de Engelse gezant.

9511. De **Voorzitter:** Acht u juist de lezing, die in de brochure staat van de heer *Groeninx van Zoelen* en die als volgt luidt — dat is dan zoals de heer *Groeninx van Zoelen* het vertelt —: „De 5de November, een Zaterdagavond, werd de opperbevelhebber opgebeld door de Minister van Buitenlandse Zaken met het verzoek zich naar diens ambtswoning op het Lange Voorhout 38 te begeven, ten einde daar aan een dringende bespreking met de Minister-President en de Minister van Defensie deel te nemen. Daar aangekomen...."

A. Mag ik u misschien even in de rede vallen? De Minister-President is bij die bespreking niet aanwezig geweest.

De **Voorzitter:** Inderdaad, in uw brochure noemt u alleen de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie.

„Daar aangekomen, vond hij de heren zojuist bijeen en de heer *van Kleffens* leidde de bespreking in met de mededeling, dat hij een zeer ernstige waarschuwing van officiële Engelse zijde had ontvangen omtrent een op handen zijnde Duitse inval in ons grondgebied."

A. Ja, dat is juist.

9512. De **Voorzitter:** Heeft de heer *Groeninx van Zoelen* dit van u vernomen?

A. Dat is wel mogelijk. Met de heer *Groeninx van Zoelen* is het zo. Ik kende de heer *Groeninx van Zoelen* niet. Maar hij is op een gegeven ogenblik in de bezettingstijd bij mij geïntroduceerd door een reserve-kolonel *Klein*, met wie hij had samengewerkt in de een of andere aangelegenheid. Ik weet niet precies wat het was. Die kwam mij vragen of ik de heer *Groeninx van Zoelen* eens zou willen ontvangen, omdat hij er prijs op stelde het een en ander van mij te horen over mijn verhouding als opperbevelhebber tot de Regering, omdat hij bezig was een werk te schrijven op staatsrechtelijk gebied, waarin hij die verhouding wilde behandelen. Dat hij van de verhouding tussen de generaal *Snijders* indertijd tot de toenmalige Regering alles wist en dat hij die al verwerkt had in bedoeld werk en dat hij van mij nu graag gegevens wilde hebben over de tijd, dat ik opperbevelhebber was. Hij werd mij aangeduid als een zeer betrouwbaar en fatsoenlijk man en zodoende had ik er geen bezwaar tegen daar met hem over te spreken. Die gesprekken zijn nogal geregeld gevoerd. Hij kwam vaak. Ik vond het prettig, dat hij kwam. Ik vond het een aangename man, het was althans een zeer ontwikkelde man en in de bezettingstijd sprak men niet met zoveel mensen voor zijn genoegen. Ik heb toen dus nogal veel met hem over die dingen gesproken. Maar ik heb van het begin af aan gezegd, en dat wil ik even naar voren brengen: „U moet mij beloven, dat van hetgeen ik hier met u bespreek u nimmer iets zult publiceren zonder mijn voorkennis en zonder mijn goedkeuring." Dat heeft hij mij toegezegd. Naar aanleiding van die gesprekken met mij, die nogal vrij ver gingen — ik had toen mijn brochure al klaar gemaakt en opgeborgen, opdat ze niet in Duitse handen zou vallen —, is hij met zijn brochure op een gegeven moment bij mij gekomen om ze mij te laten lezen en mijn mening daarover te vernemen. Toen heb ik gezegd: Niet alles is juist. Uit de gesprekken krijgt men nooit een geheel juist inzicht natuurlijk. Ik moet u wel herinneren aan mijn voorwaarde, dat u daar niets over zult publiceren, want dat is niet mijn bedoeling van

de gesprekken met u. Dat is om eens met u te spreken over de dingen, die ik beleefd heb en omdat het u interesseert. Hij heeft die brochure toen ook niet uitgegeven, maar hij heeft er eigenlijk wel een beetje mee geleurd. Hij heeft zijn woord, dat hij het niet zou publiceren, niet gebroken, maar hij heeft haar, geloof ik, wel aan veel mensen laten lezen.

9513. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets naders mededelen over hetgeen de Minister van Buitenlandse Zaken gezegd heeft omtrent die ernstige waarschuwing van officiële Engelse zijde?

A. Geen bijzonderheden. Hij zei alleen, dat hij die waarschuwing bepaald gekregen had. De volgende dag zou er een bespreking zijn over die zaak onder leiding van Hare Majesteit en hij vroeg mij, alvast te overwegen wat ik wilde doen om dat die volgende dag, die Zondag, naar voren te brengen.

9514. De **Voorzitter:** Dus het karakter van die stap en de inhoud van die mededeling zijn u niet bekend?

A. De juiste inhoud van de stap niet, maar zij betrof een op handen zijnde aanval van Duitsland.

9515. De **Voorzitter:** Daarna hebt u dan de bespreking gehad, waarbij de verschillende maatregelen onder het oog zijn gezien?

A. Ja, die maatregelen betroffen dan het stellen van een inundatie voor de Grebbestelling. De commandant van het veldleger hield zich daar zeer grondig mee bezig. Die heb ik toen dadelijk laten komen, ik heb hem opgebeld. Hij is toen Zondagochtend bij me gekomen en toen heb ik precies met hem overlegd wat of er nu zou moeten gebeuren om de weerstand van die Grebbestelling groter te maken, zodat zij het langer zou kunnen houden.
Dat heb ik toen in een vrij uitgebreide voordracht, zal ik het maar noemen, voorgedragen op die middag, en dat is na enige discussie ook goedgekeurd.

9516. De **Voorzitter:** U herinnert zich misschien, dat toen op 7 November nog een telegram is gestuurd door *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië, waarin een aanbod van goede diensten werd gedaan.

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter.

9517. De **Voorzitter:** Men zou de vraag kunnen stellen of er tussen dat telegram en die beweerde Engelse stap ook enig verband heeft bestaan.

A. Dat is zeker niet onmogelijk, zou ik zeggen.

9518. De **Voorzitter:** Maar is er in de bespreking met u ook nog gesproken over de wenselijkheid, dat een dergelijk aanbod van goede diensten zou plaats vinden of is dat helemaal buiten u om gegaan?

A. Dat durf ik niet met zekerheid te zeggen. Ik heb er wel van geweten, maar wanneer ik er van gehoord heb, weet ik niet precies. Ik herinner mij wel, dat de heer *van Kleffens* er met mij over gesproken heeft. Ik herinner mij dat juist, omdat hij dat zo'n beetje deed op een toon van: Het wordt tijd, dat er aan die spanning eens een einde komt. Maar in ieder geval ben ik er niet bij betrokken geweest, dat kan ik wel met zekerheid zeggen.

9519. De **Voorzitter:** De waarschuwing van majoor *Sas* is, als ik mij goed herinner, nog iets later gekomen?

A. Ja, dat geloof ik wel. Dinsdag of Woensdag. Ik denk, Woensdag.

9520. De **Voorzitter:** Ik dacht de 8ste. Deze waarschuwing was in ieder geval bij de bespreking met de Ministers nog niet bekend?

A. Neen, die was nog niet bekend bij die conferentie.

9521. De **Voorzitter:** Dat was wat ik u hierover wilde vragen. Dan is er nog een ander punt, dat betreft onze neutraliteitspolitiek. U weet, de Regering stond op het standpunt, dat haar politiek moest zijn een politiek van strikte neutraliteit. Is naar uw mening, voor zover u het kunt beoordelen, de Regering daarin geslaagd en heeft zij in het algemeen daaraan vastgehouden?

A. Het lijkt mij wel, ja, absoluut.

9522. De **Voorzitter:** Nu heeft zich daarbij een feit voorgedaan, dat enige moeilijkheden heeft opgeleverd, nl. het Venlo-incident. Wij hebben gisteren een uitvoerig verhoor gehad van de generaal-majoor b.d. *Roelofsen,* die ons een uiteenzetting heeft gegeven van de werkwijze, ik mag wel zeggen, de eigenaardige werkwijze van een dienst als die van G.S. III. Daar hebben wij dus op deze manier enig inzicht in gekregen. De generaal *Roelofsen* heeft daarbij de nadruk hierop gelegd, dat men twee standpunten in kan nemen, nl. dat men contact houdt, ook als neutraal land, met buitenlandse inlichtingendiensten en dan van de gegevens zoveel mogelijk profiteert of dat men het principieel niet doet, maar dat heeft ook weer nadelen, volgens hem althans. Het laatste standpunt innemen betekent, dat de anderen het toch doen op ons grondgebied en dat men dan niets weet. Dat was zo ongeveer zijn redenering. Hij vond daarvoor steun in hetgeen hij destijds gehoord had van Zwitserse kant, waar men een tijdlang dat andere standpunt heeft ingenomen en waar men hem heeft gezegd: het zit hier toch vol met Duitse spionnen en dat geeft ook weer zijn eigenaardige moeilijkheden, als men geen contact heeft met de buitenlandse inlichtingendiensten. Ik laat daar, wat juist is in deze beschouwingen, maar nu kom ik op het feit, dat er hier contacten met buitenlandse inlichtingendiensten waren. Dat is ook wel gebleken uit het Venlo-incident.

A. Ja, dat is wel zeker. Dat spreekt vanzelf, in zekere zin; de attaché's zijn er altijd. De militaire attaché's van de verschillende landen en wat daar omheen zweeft, en zij zijn om zo te zeggen als kind in huis bij G.S. III en het zou heel wonderlijk zijn als daar nooit eens iets onder elkaar besproken werd, maar bovendien ik herinner mij heel goed, dat ik bij de Tsjechoslowakije-quaestie, toen dat land bedreigd werd, iemand naar Praag gestuurd heb om eens te horen hoe men daar tegenover de zaak stond.

9523. De **Voorzitter:** Maar van de wijze van werken van G.S. III zal de Regering op zich zelf wel weinig wetenschap gehad hebben?

A. Ik, zelfs als chef van de generale staf en later als opperbevelhebber, wist er betrekkelijk ook weinig van af, omdat zij in de eerste plaats nooit hun contacten bekendmaken, omdat die contacten dan onmiddellijk wegvallen. Zij willen niet hebben, dat er over gepraat wordt en het blijft natuurlijk altijd een beetje eigenaardig werk, die inlichtingendienst, zodat in het algemeen, geloof ik, wel het standpunt wordt ingenomen: men moet ze grote vrijheid laten; men moet ze laten tobben. Als zij ongelukken maken, dan worden zij gedesavoueerd.

9524. De **Voorzitter:** Men distantieert zich er eigenlijk bij voorbaat opzettelijk al min of meer van. Dat bedoelt u?

A. Ja, dat bedoel ik een beetje.

9525. De **Voorzitter:** Dus van hetgeen daar nu dagelijks omging en van moeilijke problemen werd aan u als opperbevelhebber practisch niets voorgelegd?

A. Neen.

9526. De **Voorzitter:** Nu heb ik ergens gelezen, meen ik, of gehoord, dat u met name in het Venlose geval gezegd zoudt hebben, dat u geen bezwaar had tegen de besprekingen op Nederlands grondgebied. Is dat juist, of hebt u er pas van gehoord, toen het gebeurd was?

A. Toen het gebeurd was. Beslist, pas toen het gebeurd was. Ik heb het gehoord van de overste *van der Plassche.* Toen hij op een gegeven ogenblik eens op mijn bureau was voor een bespreking, waarbij over de dreigende toestand werd gesproken, zei hij: Er is nog altijd een kansje op vredesonderhandelingen. Er worden hier in ons land op het ogenblik officieuze onderhandelingen gevoerd tussen Engelsen en Duitsers. Niet officieel vanwege de Duitse Regering, maar ondershands. Ik heb toen ook niet geweten, dat het eigenlijk een bepaalde Duitse oppositie was, waar men mee in contact zou zijn. Het waren meer hoog-geplaatste officieren, die hoopten, dat zij nog wat konden bereiken en dat er een grondslag kon worden gevonden voor de vrede. Zo is het ook door de Regering voorgesteld in de

publicaties, die daarvoor uitgegeven zijn, en in het werk van Minister *van Kleffens,* dat hij in Engeland geschreven heeft. Toen ik hem vroeg: „Is dat nu geen spionnage, kan dat nu geen kwaad?", gaf hij ten antwoord: „Neen, er is een officier van ons, luitenant *Klop*" — die ik wel kende —, „die volgt die onderhandelingen, opdat er geen uitwisseling van gegevens plaats vindt, enz." Het zou natuurlijk kunnen zijn, dat het geen bespreking was tussen Engelsen en Duitsers, maar tussen Engelsen en Engelsen, die spionnagewerk in Duitsland deden of dergelijke dingen. Juist om onze neutraliteit was luitenant *Klop* daarbij gezet. Die onderhandelingen hadden toen alleen nog maar plaats gehad in Arnhem. De bespreking bij Venlo heeft later, op verzoek van de Duitsers, plaats gehad. Al heel spoedig daarna kwam *van der Plassche* met een bleek gezicht bij mij en zei: „*Klop* is doodgeschoten". Ik heb er dus geen toestemming voor gegeven en het pas later gehoord.

9527. De **Voorzitter:** Dat de Nederlandse Regering dit te voren geweten zou hebben, acht u onwaarschijnlijk?

A. Later heb ik gehoord, dat de Regering er niets van geweten heeft. Maar op het ogenblik, dat het mij verteld werd, had ik eigenlijk de indruk, dat de Regering er wel van af wist. Ik moet echter toch aannemen, dat de Regering er niet van af wist, want later is de Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn,* bij mij thuisgekomen op een avond en toen zei hij: „Dat incident bij Venlo is heel onaangenaam. *Van Oorschot* heeft dat nu eenmaal gedaan. Hij is niet te handhaven. Wij moeten tegenover de Duitsers *van Oorschot* wel desavoueren."

9528. De **Voorzitter:** Uit dat gesprek met de Minister kreeg u niet de indruk, dat hem er te voren kennis van was gegeven?

A. Neen, want dan was het wel heel erg, als hij dat met toestemming van de Regering gedaan had. Maar ik geloof het ook niet, d.w.z. ik weet het niet. De Regering schijnt te zeggen, dat zij er niet van wist, want ik herinner mij, dat ik over deze Venlo-quaestie al eens gehoord ben voor een militaire commissie, een maand of wat geleden. Ik kende leden van de commissie, ik heb hun gevraagd te willen nagaan of de Regering er nu eigenlijk van af geweten heeft. Daarop is mij gezegd, dat de Regering van deze quaestie niets heeft geweten.

9529. De **Voorzitter:** Wie had dat onderzoek in handen?

A. Het ging uit van de Minister van Oorlog, naar ik meen.

9530. De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel, met wie hebt u toen gesproken? Wie waren die commissieleden?

A. Ja, daar zaten in de generaal *Sillevis,* de generaal *de Jongh* en een admiraal. Het doel was argumenten te verzamelen tegen de Duitse beweringen, dat wij niet neutraal zouden zijn geweest.

9531. De **Voorzitter:** Wie van deze drie heren was de voorzitter van die commissie?

A. Generaal *Sillevis.*

9532. De **Voorzitter:** Generaal, dat is wat ik u te vragen had. Hebt u misschien in dit kader zelf nog iets op te merken?

A. Neen, ik geloof van niet, Mijnheer de Voorzitter. Bij die Venlo-quaestie ben ik heel weinig betrokken geweest; ik ben er vrijwel buiten gebleven.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

I. H. REYNDERS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 27 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. PETRUS ALBERTUS KASTEEL,
oud 46 jaar, wonende te Willemstad (Curaçao),
Gouverneur van Curaçao.

Hij legt de eed af als getuige.

9928. De **Voorzitter:** Waar was u bij het uitbreken van de oorlog?

A. In Nederland, in den Haag.

9929. De **Voorzitter:** U bent in of na de Meidagen naar Engeland gegaan? Wanneer is dat geweest?

A. De dag nadat de Regering ging, ik meen 13 Mei.

9930. De **Voorzitter:** De Regering is de 13de gegaan.

A. Dan ben ik de 14de gegaan.

9931. De **Voorzitter:** De dag van de capitulatie?

A. Inderdaad.

9932. De **Voorzitter:** Hoe bent u daarin geslaagd?

A. Dat was heel merkwaardig; op het strand te Scheveningen vertelde mij een Indo-Europees heer, een officier, die mij kende, dat er nog een boot ging, een kleine vissersschuit; daarmee ben ik overgestoken van Scheveningen uit.

9933. De **Voorzitter:** Wanneer bent u in Londen aangekomen?

A. Twee dagen daarna, des middags om een uur of drie; de eerste nachten hebben wij gevaren.

9934. De **Voorzitter:** U hebt dus een voorspoedige reis gehad?

A. Het was een zeer moeilijke en gevaarlijke reis, maar wij zijn er gekomen.

9935. De **Voorzitter:** Een moeilijke reis?

A. Inderdaad, in verband met duikboten en vliegtuigen.

9936. De **Voorzitter:** U bent dus de 15de Mei in Engeland aangekomen?

A. Juist.

9937. De **Voorzitter:** Als ik goed ben ingelicht, bent u daar in een ambtelijke functie gekozen?

A. Dat is te zeggen, ik was van plan om niets te doen, maar toen ik bij de ambassadeur kwam, zei men mij, dat ik ambtenaar zou worden en toen meende ik mij niet te mogen onttrekken. Zij wilden mij eerst hebben bij de voorlichtingsdienst op Gloucester Place.

9938. De **Voorzitter:** Een associatie met uw vroegere functie?

A. Inderdaad; men dacht vermoedelijk, dat ik daar iets van wist; ik heb daar ook eerst gezeten, maar spoedig vroeg de heer *Gerbrandy* mij op het Departement van Justitie te komen.

9939. De **Voorzitter:** Wanneer ongeveer?

A. Ongeveer 14 dagen of een dag of 10 daarna. De heer *Gerbrandy* zeide: de heer *van Kleffens* vindt het goed; wij hebben iemand nodig voor Staatsrecht, wilt u bij Justitie komen? En zo ben ik daar gekomen.

9940. De **Voorzitter:** In welke functie?

A. In die van referendaris in tijdelijke dienst, eerst belast met geheime stukken en dergelijke zaken.

9941. De **Voorzitter:** En toen bent u later geworden chef van het kabinet van de Minister-President?

A. Dat zou voor mij veel te hoog geweest zijn, Mijnheer de President. Ik bleef referendaris, maar werd secretaris van Minister *Gerbrandy*. Ik moet er nog even bij zeggen: ik was eerst hoofdcommies en werd daarop referendaris.

9942. De **Voorzitter:** Wanneer ging die laatste functie in?

A. Een paar dagen nadat de heer *de Geer* aftrad en ik secretaris van de heer *Gerbrandy* werd.

9943. De **Voorzitter:** En hoelang is u dat geweest?

A. Ik ben benoemd tot Gouverneur in Juni 1942; het zal dus ongeveer tot Mei van dat jaar geweest zijn; ik ben bijna tot het eind gebleven om de heer *Gerbrandy* te helpen.

9944. De **Voorzitter:** Was er een vacature in Curaçao en werd u toen benoemd?

A. Ja, de heer *Wouters* had ontslag gevraagd.

9945. De **Voorzitter:** U hebt dus medegemaakt de Londense periode van 1940 tot 1942?

A. Inderdaad.

9946. De **Voorzitter:** U hebt met name medegemaakt de eerste periode, waarmede deze sub-commissie zich op het ogenblik bezighoudt, van Mei tot September 1940. Nu hebben wij van verschillende heren reeds mededelingen over deze tijd gekregen, waaruit duidelijk wordt, dat er een groot verschil is tussen de periode tot het najaar van 1940 en de latere tijd, met name ten opzichte van de doelstelling van de oorlog. Na het najaar van 1940 kwam men algemeen tot de conclusie, dat de oorlog eigenlijk maar op één manier gevoerd en tot een eind gebracht kon worden, nl. in die zin, dat hij met alle middelen tot het bittere einde gevoerd moest worden. Ten aanzien van de eerste periode, dus tot het najaar van 1940, hebben wij kunnen constateren, dat er op dit punt lang geen communis opinio bestond en dat er met name veel verschil van mening was omtrent de mogelijkheden van de voortzetting van de oorlog en dientengevolge ook over de doelstelling. Klopt dat beeld met uw eigen waarneming uit die tijd?

A. Het is voor mij zeer moeilijk daarover te spreken. Ik word hier geplaatst voor een dilemma, dat zeer moeilijk is. Over veel dingen zal ik meer weten dan vele anderen. Ik beschouw dit echter als secretum naturale of zelfs secretum commissum.

De **Voorzitter:** U weet, dat de regeling van de Enquêtewet zodanig is, dat iedere Nederlander verplicht is voor de commissie te getuigen en dat er in hoofdzaak maar één reden is, waarop men zich kan beroepen om niet te getuigen, nl. het Staatsbelang.

A. Ik ben van mening, dat boven al die formele regelen het geweten zou kunnen gaan.

De **Voorzitter:** Ik geloof aan de andere kant, dat u het misschien wat te diep zoekt. Ik spreek op het ogenblik slechts over de algemene sfeer in de periode tot het najaar van 1940 in tegenstelling tot de sfeer van later. Daaromtrent zijn voor de commissie reeds talrijke verklaringen afgelegd, zowel door Ministers als door personen, die geen Minister waren.

A. Ik kan dat goed begrijpen, maar Ministers hadden een eigen verantwoordelijkheid; die verantwoordelijkheid had ik niet.

De **Voorzitter:** Er zijn tal van personen, die geen Minister waren en die wel verklaringen daarover hebben afgelegd.

A. Dat is hun zaak, maar zij verkeerden in een andere positie dan ik. Ik verkeerde in de merkwaardige positie, dat ik allerlei geheimen hoorde, die anderen nooit hoorden of zullen horen. Wij weten allen, dat het mogelijk kan zijn, dat ook Staatslieden, die groot zijn in de ogen van de mensen, zo nu en dan hun pantser willen ontgespen en vertrouwelijk willen spreken. Daar zat ik dan meermalen bij.

De **Voorzitter:** Ik vraag niet naar vertrouwelijke besprekingen. Ik vraag alleen iets over de algemene gesteldheid in een bepaalde periode.

A. Daarover zou ik in algemene bewoordingen zo niet durven oordelen. Dat lijkt mij zeer superficieel. Het spreekt vanzelf, dat er in het begin van de oorlog, toen men in Londen kwam, personen waren, die enigszins variabel waren in hun gedachten en dat de val van Frankrijk enige indruk op verschillende personen maakte. Men kan zeggen, dat dit enige variatie in de gemoederen teweegbracht, maar men kan niet volgens een eenvoudig schema zeggen: toen was het zus en toen was het zo!

Er waren ook allerlei persoonlijke dingen. Ik zou bijna zeggen, dat er ook was tussen sommige verantwoordelijke personen een incomptabilité d'humeur, die daartoe medewerkte. Ook deze kan van grote invloed zijn, zelfs in zulke gewichtige omstandigheden. Kort samenvattend, zou ik dit willen zeggen: Toen het Kabinet pas in Engeland aankwam, waren er, die gedacht hebben aan de mogelijkheid om tot overeenstemming te komen. Ik vermoed, dat er in het Kabinet leden waren, die van mening waren, dat een oorlog à outrance grote gevaren opleverde — zulks was niet alleen in Nederland, maar ook bij zeer verantwoordelijke mensen buiten Nederland het geval —, en er waren anderen, die zeiden: Neen, doorgaan tot het bittere einde. Hiertussen waren nog zekere variaties in de opvattingen.

9947. De **Voorzitter:** Hebt u die variaties nog geconstateerd na 1940 of was er toen overeenstemming? Waren er na 1940 nog verantwoordelijke bewindslieden, die op het standpunt stonden: wij moeten zien, dat wij de oorlog door overleg beëindigen?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Officieel is mij daarvan niets bekend.

9948. De **Voorzitter:** U weet, dat in de zomer van 1940 juist in verband met de doelstelling van de oorlog door verschillende Ministers nota's zijn samengesteld. Het is begonnen met een nota van de Minister van Buitenlandse Zaken van Juli 1940 en naar aanleiding daarvan hebben verschillende andere Ministers eveneens hun visie op dit probleem gegeven. Die nota's zijn in ons bezit. Er is echter één nota bij, die wij zeer onlangs hebben gekregen, die ik niet precies kan thuisbrengen, doch waarover u echter wellicht inlichtingen kunt geven. De andere nota's zijn in het algemeen ondertekend door de Ministers, die het aangaat. Bij deze nota echter, die niet is ondertekend en die gaat over de sociaal-economische toestand van Nederland na de oorlog, bevindt zich een begeleidend briefje, gericht aan Zijne Excellentie de Minister van Landbouw en Visserij, luidende:

Londen, 14 Augustus 1940.

Hierbij doe ik U toekomen afschrift van de Nota, die het Ministerie van Justitie aan den Minister van Buitenlandsche Zaken deed toekomen.

De Secretaris-Generaal van het
Ministerie van Justitie,
w.g. van Angeren.

(De Voorzitter overhandigt het stuk aan getuige.)

A. Ik zou zeggen, dat het is een nota, die geschreven is door prof. *J. A. Veraart.*

9949. De **Voorzitter:** Hoort deze nota in het kader van de verschillende nota's van de Ministers?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Mijn indruk is, dat deze nota, die op verzoek van de heer *Gerbrandy* zal zijn samengesteld, is gevoegd bij de andere nota's.

9950. De **Voorzitter:** Wat kan dan de reden geweest zijn, dat de Minister van Justitie de heer *Veraart* daarom had gevraagd? Kwam dat door zijn functie?

A. Misschien omdat hij als sociaal-politicus aangewezen geacht werd daarover te schrijven.

9951. De **Voorzitter:** Maar dat had dan toch meer op de weg gelegen van b.v. de Minister van Economische Zaken? Welke functie had de heer *Veraart*?

A. De heer *Veraart* was referendaris bij het Departement van Justitie.

9952. De **Voorzitter:** Dat kan dus de verklaring zijn?

A. Inderdaad.

9953. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* is in November 1940 naar Lissabon gegaan en 4 Februari 1941 is hij vandaar vertrokken naar Nederland. Wij hebben hier een hele lijst — ik vermoed een volledige — van de correspondentie, die in die tijd gevoerd is tussen de heer *de Geer* en Londen, hetzij de Ministerraad, hetzij Minister *Welter,* kortom, de gehele correspondentie, naar ik vermoed. Nu is bij ons de vraag opgekomen, of van de kant der Regering onder de gegeven omstandigheden in die drie maanden eigenlijk wel alles is gedaan wat zij had moeten doen. Ik geef toe, dat het niet gemakkelijk was, want het karakter van de heer *de Geer* is voldoende bekend. Het is best mogelijk, dat, als men bepaalde andere dingen geprobeerd had, het ook niet geholpen had, maar toch is bij ons de vraag gerezen, of men misschien niet nog eens één van de Ministers naar Lissabon had kunnen sturen, b.v. de heer *Welter,* dan wel of men niet een persoonlijke stap van de Koningin in dezen had kunnen uitlokken. Minister *Gerbrandy* heeft gezegd, dat hij wel eens gepolst heeft of hij iets kon bereiken met de Secret Service. Hoe dit echter zij, de vraag is bij ons gerezen, of men wel al het mogelijke heeft gedaan. Wij komen daarop, omdat er b.v. een brief is van de heer *de Geer* van 7 Januari 1941, waarin hij duidelijk uiteenzet, dat hij er niets verkeerds in zag, dat hij naar Nederland ging. Die brief is 17 Januari in de Ministerraad behandeld; toen heeft de Minister van Binnenlandse Zaken opdracht gekregen een antwoord te concipiëren en dat was op 4 Februari nog niet in Lissabon. Het is ons gebleken, dat er ook eerder vrij duidelijke aanwijzingen waren; eind November heeft de heer *de Geer* een brief geschreven aan Minister *Welter,* die ook al duidelijk was. Dat alles geeft ons de indruk, dat men toch al vrij gauw had kunnen weten, dat het mis ging met de heer *de Geer* in Lissabon, en daarom doet het ons wel wat vreemd aan, dat sommige Ministers zeggen, dat het nog als een donderslag uit een heldere hemel kwam.

Er is nog een punt, dat deze probleemstelling verscherpt. Minister *Gerbrandy* zegt in zijn Memorandum:

> „Al spoedig kwamen berichten uit Lissabon, die twijfel deden rijzen of de Heer *de Geer* zijn woord zou houden. Met het oog hierop heb ik, ongerust geworden, reeds vrij spoedig een ontwerp-radioredevoering gereedgemaakt, welke zou kunnen dienen, indien de Heer *de Geer* zijn woord zou breken, afzwenken naar Zwitserland of erger nog naar Nederland en aldus zijn vroegere ambtgenooten in den steek zou laten, eerlijk gezegd bedriegen."

In het dossier van de strafzaak-*de Geer* ligt voorts een schrijven van de heer *Pelt* aan de heer *Gerbrandy* van 22 December 1945, waarin hij een aantal quaesties de revue laat passeren, vermoedelijk ter inlichting van de heer Gerbrandy voor het schrijven van zijn Memorandum. In dat schrijven lees ik het volgende:

> „U kon mij niet onmiddellijk ontvangen, aangezien U op dat oogenblik druk bezet waart, maar verzocht mij overleg te plegen met Uwen toenmaligen Kabinetchef, den Heer *P. Kasteel.* Ik begaf mij onmiddellijk naar het bureau van den Heer *Kasteel* en deelde hem het nieuws inzake Jhr. *de Geer* mede. Tevens deed ik hem mededeling van mijn mening, dat wij nog dienzelfden avond een Regeeringsverklaring moesten uitzenden in boven aangegeven zin. De Heer *Kasteel* antwoordde hierop, dat hij in

overleg met U zelf reeds in November van het vorige jaar aan de mogelijkheid had gedacht van wat nu werkelijkheid was geworden, en dat hij met het oog daarop toenmaals reeds een ontwerp-verklaring had opgesteld. Hij trok een lade van zijn bureau open en haalde dit ontwerp te voorschijn. Ik las het door en was van mening, dat het in hoofdzaak aan het doel beantwoordde. Ik heb slechts eenige wijzigingen van minder belang voorgesteld en een nieuwe inleiding geschreven. Kort daarop had ik een onderhoud met U, waarin U zich accoord verklaarde met den voorgestelden tekst, behoudens eenige kleine wijzigingen. Deze tekst, waarvan een exemplaar nog aanwezig is in de archieven van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, is denzelfden avond door mijzelf als chef van den Regeeringsvoorlichtingsdienst voor de microfoon opgelezen."

Is datgene, wat de heer *Pelt* mededeelt, juist?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Het is best mogelijk; het zou er echter op lijken, dat ik een profetische blik heb gehad en dat wordt te sterk. Ik kende de heer *de Geer* van vroeger. Ik heb hem ontmoet in Londen en ik heb gezegd: daar moet men voorzichtig mede zijn.

Dit betekent niet, dat ik de heer *de Geer* enige verraderlijke neigingen zou willen toeschrijven, dat zij verre van mij. Ik geloof echter wel, dat hij door een merkwaardige geestestournure — hij ging altijd naar de preken van prof. *Heering* en de oude *Lohman* zeide reeds: *De Geer,* daar moet je voorzichtig mede zijn t.a.v. de defensie — enigszins anders was dan anderen. Ik heb de heer *de Geer* enkele malen ontmoet. Voor hem was dit alles het toppunt van dwaasheid, om niet te spreken van geldverkwisting. Physiek en psychisch leed hij ook nog en ik zag heel goed, dat er iets niet in orde was. Het is dus best mogelijk — het is echter al zo lang geleden —, dat ik iets klaargemaakt heb, wanneer een geval van die aard zich mocht voordoen. Ik heb er geen ogenblik aan getwijfeld, of de heer *de Geer* was iets anders dan de anderen. Daarmede wil ik echter niets ten nadele van de heer *de Geer* zeggen.

9954. De **Voorzitter:** Ik heb in het memorandum van prof. *Gerbrandy* een radioverklaring gevonden, waarboven staat: „Mijn verklaring, door den Regeeringsvoorlichtingsdienst per radio afgelegd en aan de pers verstrekt, luidt als volgt: ....." Misschien doet uw herinnering u wat te binnen schieten, als u deze verklaring ziet.

A. Ik zou niet durven zeggen, dat ik daaraan onschuldig was.

9955. De **Voorzitter:** Het is vrij waarschijnlijk, dat dit het ontwerp is, dat u van te voren hebt klaargemaakt.

A. Ongetwijfeld. Ik durf echter niet zeggen, dat het zo lang van te voren is klaargemaakt. Dat is niet mijn gewoonte; ik schrijf meestal heet van de naald.

9956. De **Voorzitter:** Dat is dan misschien gebeurd na het eerste bericht.

A. Dat is mogelijk.

9957. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In de avond van de dag van de terugkeer van de heer *de Geer* naar Nederland had de radio-uitzending plaats. Dat zou er ook op kunnen wijzen, dat de rede reeds klaar was.

A. Ja. En 's morgens stond het bericht al in de ochtendbladen. Het werd natuurlijk direct gepubliceerd en er kwam een mededeling over de radio. De Engelsen hebben deze quaestie over het algemeen op een behoorlijke manier behandeld. Het was voor de Nederlanders heel erg: een man van die functie, die zo iets deed!

9958. De **Voorzitter:** Behalve de passage, die ik daar straks uit het Memorandum heb voorgelezen, komt daar nog het volgende in voor (het staat op blz. 13 van het Memorandum):

„In Februari 1941 kwam plotseling de Boston-zender in Amerika met het voor de Regeering in Londen afschuwelijke nieuws, dat de heer *de Geer,* oud-Minister-President, naar Nederland was teruggekeerd. Gewaarschuwd door den heer *Pelt,* leider van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, heb ik terstond mijn November-ontwerp-radiorede met dezen besproken en na overleg met enkele terstond bereikbare ambtgenooten den heer *Pelt* gemachtigd dit ontwerp, voor zoover noodig gewijzigd, voor de microfoon als Regeeringsverklaring te doen uitgaan."

Ook de heer *Gerbrandy* schrijft derhalve in zijn Memorandum over een „November-ontwerp-radiorede".

A. Ik heb er geen ogenblik aan getwijfeld, dat hij zulks zou doen, niet uit landsverraderlijke oogmerken, maar omdat hij dacht: als het kindermeisje van mijnheer X en mijnheer *Schaepman* gaan, waarom ik dan niet?

9959. De **Voorzitter:** Waarom het mij gaat, is, dat men dus blijkbaar reeds in November 1940 op een dusdanige wijze met de mogelijkheid van een vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland rekening hield, dat toen reeds een ontwerp van een eventuele verklaring voor de radio werd opgesteld.

A. Ik heb die verklaring zelf opgesteld. Ik denk niet, dat andere Ministers hiervan wisten.

De **Voorzitter:** Dat beweer ik ook niet.

A. Ik heb o.a. de heer *Gerbrandy* gewaarschuwd. Ik heb gezegd: wees voorzichtig, deze man is ten aanzien van de oorlogvoering een andere mening toegedaan dan de Nederlanders in Nederland en dan wij hier moeten hebben, waarbij ik nogmaals nadrukkelijk wil vastleggen, dat ik niets aan het karakter wil afdoen. Dit paste bij zijn structuur, zoals ik de man jarenlang heb gevolgd, gezien en gekend.

9960. De **Voorzitter:** In ieder geval is hieruit toch wel duidelijk, dat men in November 1940 op zeer verantwoordelijke posten rekening hield met de mogelijkheid, dat de heer *de Geer* een dergelijke zo hoogst ongewenste stap zou kunnen doen.

A. Deze conclusie is latius hos. Ik geloof werkelijk niet, dat de andere Ministers het zo zagen. Ik geloof zelfs niet, dat de heer *de Geer* het zelf heeft gedacht. Voor zover ik durf oordelen, zou ik zeggen, dat op het ogenblik, dat de heer *de Geer* de opdracht aannam, hij niet gedacht heeft — daarvoor zie ik hem niet aan —: nu ga ik naar Nederland.

9961. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Uw gedachte is dus, dat hij, in Lissabon gekomen en wachtende op een clipper, eerst tot de conclusie is gekomen naar Nederland te gaan?

A. Inderdaad; toen hij die opdracht voor Indië kreeg, dacht ik wel, dat hij zou doorgaan; hij had daar kinderen, de opdracht was eervol; het was niet zo vreemd, dat hij het zou doen. Ik heb wel altijd gedacht, dat hij een man was, met wie men voorzichtig moest zijn ten aanzien van de oorlogvoering, maar ik heb hem nooit gezien als een man, die bewust het land kwaad zou willen doen. Dat zou ik niet van hem durven zeggen, maar hij was inderdaad zo'n man: als hij eenmaal een denkbeeld in zijn hoofd had, dan was er met hem niet veel meer te praten.

9962. De **Voorzitter:** Kan het misschien zijn, dat de brief, die de heer *de Geer* 26 November 1940 schreef aan Minister *Welter* en waarin hij meedeelde gaarne naar Nederland te willen terugkeren, welke brief eind November of begin December in Londen moet zijn aangekomen, aanleiding is geweest voor deze preparatoire maatregel?

A. Dat durf ik niet meer zeggen, maar het is mogelijk. Ik wil echter vastleggen, dat ik, de man kennende, voor zover ik hem ken, niet gedacht had, dat hij, eenmaal die boodschap naar Indië aannemende, zo zou handelen.

9963. De **Voorzitter:** Maar dat is tegenstrijdig. U zegt: U had niet verwacht, dat hij het zou doen. Nu is het een feit, dat uit deze stukken en ook uit uw verklaring blijkt, dat er in November een radiorede is voorbereid, waarbij men rekening hield met de mogelijkheid, dat hij naar Nederland zou gaan.

A. Dat is niet zo gecompliceerd. Als u bedenkt, dat b.v. een Kamerlid, de heer *Schaepman,* die ook in Londen was, op regelmatige wijze terugging naar Nederland — ik heb nooit gedacht, dat de heer *de Geer* niet begreep, dat hij dat niet kon doen —, maar als de heer *Schaepman* of wie ook het kon doen, heb ik er niet aan getwijfeld, dat hij dan op een gegeven ogenblik zou zeggen: dat doe ik; maar dat is wat anders dan een opdracht aannemen van de Regering om naar Indië te gaan en dan daaraan niet voldoen, maar naar bezet gebied vertrekken.

9964. De **Voorzitter:** U zegt dus, dat u, toen de heer *de Geer* eenmaal naar Lissabon was gegaan met een Regeringsopdracht, niet vermoedde, dat hij toch naar Nederland zou gaan?

A. Neen.

9965. De **Voorzitter:** Maar daartegenover staat het feit, dat er in November een radiorede is klaargemaakt voor het geval, dat hij het toch zou doen. Dat zijn twee dingen, die niet met elkaar kloppen.

A. Ik zou eventueel moeten nagaan of een en ander van November dateert.

9966. De **Voorzitter:** Er zijn twee sterke aanwijzingen voor: in de eerste plaats de verklaring van de heer *Pelt*, waarin staat, dat u hem gezegd hebt reeds in November 1940 in overleg met Minister *Gerbrandy* een ontwerp-verklaring te hebben opgesteld, en verder de verklaring van de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum, waarin hij zegt (blz. 12), dat hij reeds vrij spoedig een ontwerp-radioredevoering had gereedgemaakt, hetgeen hij op blz. 13 nader preciseert door te zeggen:

> „In Februari 1941 kwam plotseling de Boston-zender in Amerika met het voor de Regeering in Londen afschuwelijke nieuws, dat de heer *de Geer*, oud-Minister-President, naar Nederland was teruggekeerd. Gewaarschuwd door den heer *Pelt*, leider van den Regeeringsvoorlichtingsdienst, heb ik terstond mijn November-radiorede met dezen besproken....., enz."

A. Dat kan niet. Ik kan u verzekeren, dat ik meestal heet van de naald schrijf. Ik herinner mij zeer goed, dat ik dat ontwerp heb gemaakt, doch heet van de naald. Dat kan ik nooit uit mijn lade gehaald hebben. Er moet hier sprake zijn van een vergissing. Er moet een lapsus zijn in de memorie van de mensen.

9967. De **Voorzitter:** Hebt u het Memorandum gelezen?

A. Ja.

9968. De **Voorzitter:** Het lijkt mij het beste, dat ik het verhoor voor een ogenblik schors en u de gelgenheid geef nog eens rustig blz. 12 en 13 van het Memorandum door te lezen, alsmede de verklaring, die voor de radio is afgelegd — te vinden op de blz. 14, 15 en 16 —, terwijl u dan verder ook eens moet bezien de bijlage IV op blz. 33 en volgende, zijnde een niet uitgesproken ontwerp-radiorede van prof. *Gerbrandy* naar aanleiding van de publicatie van de brochure „De Synthese in de oorlog" van de heer *de Geer*.

Het verhoor wordt gedurende enige ogenblikken geschorst en daarna hervat.

A. Ik vermoed, dat uw suggestie de juiste is. Ik denk, dat in November, toen de heer *de Geer* naar Zwitserland wilde gaan....

De **Voorzitter:** Neen, dat was in Augustus 1940, dat was vóór zijn aftreden. Zijn voornemen om naar Zwitserland te gaan, is mede van invloed geweest op zijn ontslag.

A. Goed; de beide teksten zijn in ieder geval van mij, zou ik zeggen. Ik herinner mij zeker, dat ik deze tekst heet van de naald heb geschreven.

9969. De **Voorzitter:** Die van bijlage IV?

A. Ja.

9970. De **Voorzitter:** Die is niet uitgesproken?

A. Neen.

De **Voorzitter:** De tekst, die na het vertrek van de heer *de Geer* uit Lissabon voorgelezen is, vindt u op blz. 14 e.v.

A. Het zonderlinge is, dat ik ook die gemaakt heb. In Londen maakte men Koninklijke besluiten en redevoeringen door elkaar heen. Men moest de Grondwet uit het hoofd opzeggen, want er was niets. Er was in de eerste dagen zelfs geen „Fruintje". Ik geloof, dat men pas de derde dag na aankomst een „Fruintje" van mijnheer *Philipse* (Londen) ter beschikking kreeg, een verouderd exemplaar. Men moet zich wel goed voorstellen in welke situatie men verkeerde. Ik herinner mij, dat ik mij moest inspannen om mij de artikelen uit de Grondwet te herinneren. Dat was niet eenvoudig. Men sprak elke dag van de vroege morgen tot soms de late avond. Men ontving en verzond telegrammen. Naast de officiële correspondentie was er particuliere correspondentie met de heer *Welter* b.v. Die werd in de Ministerraad besproken. Later hoorde men daarop de reactie. Het is mogelijk, dat de heer *Gerbrandy* gezegd heeft: denk er om, dit en dat is er, en dat ik daarna heb geschreven.

9971. De heer **Koersen:** Hadt u ook zitting in de commissie voor de radio?

A. Ik heb een ogenblik in die commissie gezeten, maar niet lang, want het werd mij veel te druk. Ik was naar Engeland gegaan om niets te doen en dan is het wel merkwaardig als men opeens veel moet doen op nieuw terrein.

9972. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U spreekt steeds over uw plan om „niets" te doen in Londen. Wat had u zich dàn voorgesteld in Engeland te doen?

A. Ik kon er toch niet op rekenen, dat ik zo maar in Regeringsdienst zou komen. Als ik op een boot had moeten werken, b.v. als stoker, dan zou ik dit hebben gedaan, en als ik in het leger had moeten komen, dan zou ik dit ook hebben gedaan.

9973. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U was dus wèl van plan te gaan werken.

A. U denkt aan rentenieren? Neen, met niets doen bedoel ik, met uw welnemen, niet in Regeringsdienst zijn.

9974. De **Voorzitter:** Het punt, waarom het gaat, is dus dit: is het juist, dat in November 1940, derhalve kort nadat de heer *de Geer* naar Lissabon was gegaan, gezien alle gegevens, die ter tafel liggen, reeds een ontwerp voor een radioredevoering is gemaakt, dat zou moeten dienen, wanneer hij onverhoopt naar Nederland zou gaan?

A. Daarop zou ik geen positief antwoord kunnen geven.

9975. De **Voorzitter:** Gezien echter dit alles: de verklaring van de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum, waarin hij spreekt van een November-ontwerp-radiorede, de verklaring van de heer *Pelt*, dat hij in Februari na het vertrek van de heer *de Geer* bij u is gekomen, waarbij u gezegd hebt, dat u in overleg met de heer *Gerbrandy* in November 1940 aan de mogelijkheid had gedacht van hetgeen werkelijkheid is geworden, en dat u met het oog daarop reeds toen een ontwerp-verklaring had opgesteld, komt de voorstelling van zaken, die u geeft, ons onwaarschijnlijk voor.

A. Het kan natuurlijk in heel ander verband besproken zijn, b.v. in verband hiermee, dat de heer *de Geer* een akkoord wilde met de vijand.

9976. De **Voorzitter:** Daar heeft Minister *Gerbrandy* het niet over op deze plaats; hij heeft het duidelijk over zijn November-ontwerp-radiorede, die sloeg op het geval, dat de heer *de Geer* van uit Lissabon naar Nederland zou vertrekken.

A. Dat zou ik zo niet durven zeggen, maar ik wil u wel beloven: ik zal het nakijken; misschien dat ik er thuis iets over vind. Is dat het geval, dan wil ik het u gaarne schriftelijk melden. Het is dus uw bedoeling, te weten, of er in November....

De **Voorzitter:**.... zodanige ernstige aanwijzingen waren voor de mogelijkheid, dat de heer *de Geer* van Lissabon uit naar Nederland zou gaan, dat men toen reeds een ontwerp-verklaring voor de radio heeft klaargemaakt, die zou worden uitgezonden, wanneer dat geval zich inderdaad zou voordoen.

A. Ik zou daarop niet dadelijk durven antwoorden, maar ik zal het nazien.

9977. De **Voorzitter:** Hebt u die gegevens hier in Nederland of in Curaçao?

A. In Curaçao.

9978. De **Voorzitter:** U kunt het ons dus schriftelijk doen toekomen?

A. Ik zal dat met veel genoegen doen, als ik iets vind, dat de commissie van dienst zou kunnen zijn.

9979. De **Voorzitter:** Het Memorandum staat tot uw beschikking? Het is wellicht nodig ook dat met uw gegevens te vergelijken.

A. Dat is in mijn bezit.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermee gekomen aan het einde van wat ik te vragen had en dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

P. A. KASTEEL.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN,
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 5 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN DAM BACKER,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-kolonel der genie.

Hij legt de eed af als getuige.

10733. De **Voorzitter:** Welke functie heeft u gehad in de mobilisatietijd en in de oorlogdagen?

A. Ik ben in de mobilisatietijd geweest hoofd van de Dienst van de magazijnen en werkplaatsen van het depot genietroepen, standplaats Rotterdam. Op de derde mobilisatiedag ben ik daarheen gegaan van uit Utrecht. Tot het einde van de oorlog heb ik deze functie behouden.

10734. De **Voorzitter:** Op het ogenblik is u?

A. Chef van het Kabinet van de kwartiermeester-generaal.

10735. De **Voorzitter:** Dus u heeft de gehele strijd in Rotterdam meegemaakt?

A. Ja.

10736. De **Voorzitter:** Heeft u er naderhand misschien studies over gemaakt?

A. Ja. Ik heb natuurlijk medegewerkt aan het verslag, dat uitgebracht is over Rotterdam door de commandant van Rotterdam. Ik heb later in krijgsgevangenschap lezingen gehouden over de gehele strijd bij Rotterdam, ter afleiding van mijn mede-krijgsgevangenen.

10737. De **Voorzitter:** Het is misschien goed, als u begint met een uiteenzetting te geven over het belang van Rotterdam in die Meidagen. Het beste is allereerst mede te delen, wat er aan militaire verdedigingsmiddelen aanwezig was.

A. Wij zijn na de derde mobilisatiedag met het gehele depot naar Rotterdam vertrokken, omdat men vond, dat wij in Utrecht niet erg veilig zaten; men had het idee, dat wij in Rotterdam op een veilige plaats zouden zitten. Wij zijn dus daarheen gegaan, wat de genie betreft met depot-troepen, d.w.z. troepen, die eigenlijk niet gevechtsklaar zijn, maar die nog in opleiding zijn. Behalve de genietroepen zat er nog een depot van de luchtstrijdkrachten, ook dus mensen, die weer verder geoefend werden. Daarnaast zat er nog een afdeling mariniers.

Bij die mariniers was een klein gedeelte, dat u kunt beschouwen als combattanten, en een ander gedeelte, dat u ook als depottroepen kunt beschouwen. Verder zaten er in Rotterdam verschillende verzorgingseenheden van het leger; van de intendance zaten er intendancetroepen vlak bij Rotterdam; in Hillegersberg was gelegerd een afdeling 10 veld, die tot het eerste legerkorps behoorde, dat onder de kust lag. Het hoorde in het geheel niet thuis in Rotterdam, maar was er tijdelijk gelegerd. Bij het uitbreken van de oorlog was die afdeling daar aanwezig. Verder zat er nog een bewakingsbataljon. Ik geloof, dat dit het derde bataljon 39 R.I. was. Dat bataljon bestond uit troepen van de oude lichting en deed uitsluitend bewakingsdiensten in Rotterdam voor de vele magazijnen, die er waren. Gedeeltelijk lag dat bataljon noord van de Maas en gedeeltelijk zuid van de Maas. Het gedeelte zuid van de Maas zorgde met een compagnie voor de bewaking van de magazijnen en met een compagnie voor de bewaking van de Petroleumhaven in Pernis. Bij elkaar waren er in Rotterdam naar schatting 6000 man, waarvan er ongeveer 600 man combattanten, mensen, die de strijd konden voeren, waren. Met de luchtverdediging rondom Rotterdam hadden wij eigenlijk niets te maken. De luchtverdediging was in ons land verdeeld in drie luchtverdedigingskringen. De luchtverdedigingskring den Haag—Rotterdam stond onder commando van generaal-majoor *Nauta Pieter.* De commandopost was in Rotterdam. Enige batterijen waren in Rotterdam opgesteld, o.a. bij Waalhaven. Op de Lloydkade bij de haven stonden luchtdoelmitrailleurs.

Verder lag er nog een gedeelte van het vaartuigendepot onder bevel van reserve-luitenant-kolonel *Dijxhoorn.* Dat lag in de Jobshaven. Dit waren ongeveer de troepen, die in Rotterdam aanwezig waren. Zoals ik zeg, waren het bijna uitsluitend depottroepen. Er waren eigenlijk geen orders om een verdediging te voeren tegen een buitenlandse vijand. De bewaking, die werd uitgevoerd door III 39 R.I. was uitsluitend tegen diefstal e.d. De luchtverdediging stond eigenlijk buiten de kantonnementscommandant in mobilisatietijd. Voor de bewaking van het vliegveld Waalhaven beschikte men over een bataljon jagers. Garnizoenscommandant — kantonnementscommandant, zoals hij toen genoemd werd — was kolonel *Scharroo.*

Rotterdam was, zoals men het toen zag, een zeer voorname plaats met het oog op de ravitaillering van het leger. Het gehele abattoir was b.v. ingeschakeld voor de vleesvoorziening; voor de vleesvoorziening van het leger werden daar 10 000 koeien per week geslacht. Er lagen ook vrij grote voorraden intendance-materieel; er lagen in Rotterdam enorme voorraden, die de Regering daar eigenlijk verzameld had om, als er wat gebeurde, de strijd lang uit te kunnen houden. Die voorraden lagen daar eigenlijk nog in Rotterdam als gevolg van de winter, die wij achter de rug hadden, toen eigenlijk het binnenscheepvaartverkeer volledig stilgelegen had. Het gevolg van de strenge winter 1939-1940 was geweest, dat er natuurlijk in de afvoer van al die goederen voor de burgermaatschappij een belangrijke stagnatie en vertraging ontstaan was, zodat men daar dit eigenaardige kon zien, dat katoen en tabak in balen buiten lagen, omdat er geen opslagruimte was. Ik heb magazijnen gezien (ik heb practisch alle loodsen bezocht, omdat ik magazijnruimte zocht) met grote voorraden suiker. Er lagen dus enorme voorraden in Rotterdam.

Militair gesproken, ben ik nu niet de juiste man om de waarde van Rotterdam te beoordelen; wij zijn opgeleid als genie-officier en niet als tacticus en als strateeg; wij denken meer in zoeklichten en radio-toestellen en pioniersmaterieel dan in oorlogvoeren, daarop is onze gehele opleiding niet gericht, wij zijn eigenlijk meer opgeleid voor civielingenieur, hoewel wij in ons hart wel soldaat zijn. Wij zijn niet opgeleid voor het gevecht. In dit opzicht ben ik niet de juiste man om een juist oordeel over de waarde van Rotterdam te geven; ik kan alleen mijn zienswijze geven. Men kan daar die grote stad zien liggen, die met haar enorme voorraden een enorm groot belang vertegenwoordigde voor de gehele landmacht, maar ik kan wel zeggen, dat wij vóór de oorlogsdagen in Mei 1940 er nooit bij stilgestaan hebben, dat wij een parachutistenaanval zouden moeten verwachten op strategische punten. Wij hadden in April 1940 meegemaakt de bezetting van en de overval op Noorwegen van ver af. Dat zijn eigenlijk tactische manoeuvres geweest; dat is eigenlijk geweest het met kleine plukken bezetten van enkele punten, speciaal van vliegvelden; vandaar, dat men hier te lande ook wel overal de vliegvelden van een bewaking had voorzien; op Waalhaven b.v. lag een bataljon jagers. Maar het optreden van parachutisten op strategische schaal, op zodanige grootte, dat men ook in staat is het gebied, dat men heeft, langdurig te consolideren, hadden wij nog nooit in de gehele wereldgeschiedenis meegemaakt; dat is naar mijn mening eigenlijk het grote drama, dat in het land hier gebeurd is. Men heeft in het westen van het land twee divisies neergegooid, 20 000 man. Een dergelijk optreden had te voren nog nooit plaats gehad. Onze inlichtingendienst was zeer goed op de

hoogte, welke sterkte aan divisies aan de oostgrens stond en wist zelfs de nummers daarvan, maar men wist absoluut niet hoeveel parachutisten in opleiding waren.

10738. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit voldoende is toegelicht. Voor iedereen is het vanzelfsprekend duidelijk, dat, toen eenmaal de Moerdijkbruggen en de bruggen bij Dordrecht en Rotterdam in handen van de Duitsers waren, Rotterdam de invalspoort werd voor het hart van het land. Ik geloof, dat wij hiervan kunnen afstappen.
U zeide: Er was geen coördinatie tussen de troepen, die aanwezig waren.

A. Vóór de Meidagen niet. Er was daar een commandant luchtverdediging, die ressorteerde onder generaal *Best,* het toenmalige hoofd van de luchtverdediging in ons land. Het vaartuigendepot had een andere commandant. Ik weet niet, waaronder het ressorteerde. De mariniers stonden onder de marine. De bewakingstroepen ressorteerden onder de kantonnementscommandant. Deze had zijn eigen commando als commandant van het depot en verder de regeling van de garnizoensdienst. Die was precies hetzelfde als in vredestijd. De garnizoenscommandant gaf algemene regelen voor het garnizoen, maar commandeerde geen bepaald regiment, leidde niet de oefeningen van het regiment.

10739. De **Voorzitter:** Men heeft niet voorzien, dat Rotterdam in het centrum van de strijd zou komen te liggen, en heeft er niet aan gedacht. Vermoedelijk was dus de militaire paraatheid niet erg groot.

A. U kunt uit het oogpunt van verdediging niet van paraatheid spreken. Ik versta onder paraatheid, dat de troepen eigenlijk in gevechtsopstellingen zitten en uitgerust zijn met een tas patronen en dat men uitkijkt.

10740. De **Voorzitter:** Daar was dus niets van. Het was dus een op-wacht-staan, zoals b.v. in April. Iets anders was het op Waalhaven!

A. Op Waalhaven moest een zekere paraatheid zijn.

10741. De **Voorzitter:** Dat was ook het geval. Wij hebben echter in de stukken gelezen, dat er op de avond vóór de inval een feestje zou zijn geweest van O. en O. en dat van het vliegveld een aantal personen een diner heeft gehad. Is daar iets van waar?

A. Daarover kan ik niets zeggen wat andere onderdelen betreft. Van mijn eigen onderdeel natuurlijk wel. Inderdaad is er die avond een feestje geweest; het was niets buitensporigs. Ik kan dit toelichten. Ik ben de Zondag, vóórdat de oorlog begon, naar Berlijn geweest, omdat ik daar radioposten voor ons leger moest keuren. Het was voor de dienst van Magazijnen en Werkplaatsen. Het was de verstrekkingsdienst van dat materieel. Ik heb in Berlijn de heer *Sas* gesproken en die zei mij: het is twijfelachtig of je de Zaterdag nog haalt. Ik ben Maandagmiddag bij hem geweest. Dinsdagnacht om 1 uur kreeg ik een codebericht uit Rotterdam, dat ik moest terugkomen. Naar aanleiding van een telefoonbericht in die zelfde nacht ben ik Woensdagmorgen naar de heer *Sas* geweest, die mij zeide: Morgen gaat het er op los. Ik ben toen Woensdagmiddag 13.00 uur uit Berlijn vertrokken en kwam 's avonds halftwaalf in Utrecht. Daar was mijn vrouw aan de trein. Ik zeide haar: moet ik nu nog naar Rotterdam? Neen, zeide zij, ik heb een telefonische mededeling van je bureau uit Rotterdam, dat je niet naar Rotterdam behoeft door te reizen, de spanning is weer gezakt, zegt men daar, dus je kunt vannacht rustig hier blijven.

10742. De **Voorzitter:** Heeft u op die reis iets gemerkt?

A. Neen. Bij Rheine gingen de gordijnen dicht en kwamen er soldaten in, maar dat was niets afwijkends; dat was al maandenlang zo; men passeerde deze strook altijd op deze wijze, maar dat was al een half jaar lang zo, eigenlijk al langer, al vanaf September 1939. Ik ben toen des nachts in Utrecht gebleven en de volgende morgen doorgegaan naar Rotterdam. De oorlog brak die dag nog niet uit! Op Donderdagavond hebben wij toen een gezellig eterijtje gehad op onze terugkeer; onze gezinnen zaten niet in Rotterdam; wij leefden buitenshuis; wij hebben misschien iets extra's gegeten, maar verder niets bijzonders; wij zijn die avond in Rotterdam gebleven.

10743. De **Voorzitter:** De officieren van de genie?

A. Niet eens van de genie, alleen van mijn dienst, om te horen wat ik in Berlijn meegemaakt had.

10744. De **Voorzitter:** Er is dus van het vliegveld niemand bij geweest?

A. Neen. Dat lag zover van ons vandaan; daarvan weet ik niets. Tijdens de oorlogsdagen heb ik er iets van gemerkt; maar vóór de oorlogsdagen niet.

10745. De **Voorzitter:** Toen is Vrijdagmorgen de oorlog begonnen.

A. Ja. Des Vrijdags, in de morgen, is de oorlog begonnen. Die begon met een bombardement op Waalhaven om vijf minuten voor vier, met vele vliegtuigen. Toen men tot de conclusie kwam, dat er oorlog was, kleedde men zich aan en ging men naar zijn bureau, de een iets vlugger, de ander wat later. Dat wil zeggen: bij de depottroepen in Rotterdam allemaal. Ik heb mij laten vertellen, dat de troepen op Waalhaven inderdaad van twee uur af in hun stellingen gezeten hebben.

De **Voorzitter:** Dat klopt ongeveer met onze inlichtingen.

A. De een was iets eerder op het bureau dan de ander. Een van de eersten, die er waren, was de toenmalige kapitein *Duhoux;* die was het eerst op het bureau. Deze vond daar al een stapel berichten: Duitsers daar en daar gezien. Ieder, die daar kwam binnengelopen, gaf hij een opdracht, officieren en onderofficieren. Hij gaf verschillende opdrachten. De sindsdien overleden overste *Gaillard* was étappe-commandant; die had veel te maken met dat bewakingsbataljon; deze heeft kapitein *van Rhijn* van de mitrailleur-compagnie een opdracht gegeven om naar de Maas te gaan. Overste *Koppert* van de luchtstrijdkrachten gaf orders aan zijn onderdeel, aan de hand van berichten, die hij gekregen had, om er wat tegen te doen. Ik ben zelf naar mijn eigen bureau gegaan in Blijdorp, in het noorden van Rotterdam; toen ik daar even zat, kreeg ik een telefoontje van kolonel *Scharroo* om zijn staf te versterken. Kolonel *Scharroo* beschikte over een kapitein plaatselijk adjudant en een reserve-tweede-luitenant, meester in de rechten; dat was zijn staf. Toen ben ik daar gekomen; als oudste kapitein heb ik mij daar eigenlijk aangemeten de functie van chef van de staf. Wij zijn toen gaan improviseren met onze kennis, die wij hadden van de oorlogvoering en aan de hand van wat wij zo aan berichten binnenkregen; dat waren natuurlijk de gekste berichten; wij hadden een hele stapel berichten gekregen.
In het begin hebben wij op alle berichten gereageerd en hebben wij getracht, daarop maatregelen te nemen. Er zijn opdrachten gegeven, welke later bleken onuitvoerbaar te zijn. Een officier kreeg b.v. opdracht om met een groep van 20 man naar een bepaalde straat te gaan en dan bleek, dat de bruggen bezet waren en dat hij er niet kon komen.
Wij hebben 's morgens vroeg een bombardement gehad en even daarna landingen van watervliegtuigen op de Maas ten oosten en ten westen van de Willemsbrug. Ik schat, dat het ongeveer 12 watervliegtuigen zijn geweest, die daar zijn geland. Van daaruit zijn die stormtroepen met rubberbootjes gedeeltelijk naar het Noordereiland gevaren, dat midden in de Maas ligt, en gedeeltelijk naar de noordelijke Maasoever. Toen dit bekend werd, heeft overste *Gaillard,* de commandant van III 39 R.I. opdracht gekregen met zijn mitrailleurs naar de Maas te gaan en verdere landingen met vuur te beletten. Die compagnie is zeer snel ter plaatse geweest, ondanks het feit, dat zij niet paraat was. De kapitein van die compagnie was op het bureau van de overste en heeft toen telefonisch bevel gegeven, patronen te laten uitreiken. Zij hadden zware mitrailleurs. Toevallig hadden zij een man van de wapenkamer bij de hand, zodat hij bij de patronen kon. Toen hij terugkwam, stond de compagnie volledig bepakt klaar en kon hij direct met hen naar de Maas gaan. Het is hem gelukt de laatste bootjes uit die watervliegtuigen in de grond te boren.

10746. De **Voorzitter:** Hoeveel Duitsers zijn er op die manier gearriveerd?

A. Waarschijnlijk zijn er door deze watervliegtuigen ongeveer 250 man neergezet. Verder zijn er nog 250 man, gedeeltelijk van Waalhaven afkomstig, neergezet, zodat het bruggencomplex bezet werd, zoals wij later wisten, door 500 man.

10747. De **Voorzitter:** Is er iets waar van het gerucht, dat één of twee dagen vóór 10 Mei er een schip onder Zweedse vlag in de haven lag, waaruit op die morgen Duitsers kwamen?

A. Dat is beslist niet waar. Dat verhaal hebben wij ook gehoord. Maar het moet op een misverstand berusten. Een gedeelte van die parachutisten is naar het Noordereiland gevaren, waarlangs schepen

lagen. Over die schepen heen zijn zij naar de wal gegaan. Misschien heeft dit de indruk gewekt, alsof zij uit de schepen kwamen. Een verhaal, waarvan mij verzekerd is, dat het absoluut waar is — en dit kan ik beter aannemen —, is, dat de Duitsers bepaalde goederen als transitoverkeer naar Rotterdam hebben gezonden en dat die goederen in de douaneloods van de Rea opgeslagen zijn, Dit is een verhaal, dat mij veel waarschijnlijker lijkt; die parachutisten hadden daar dan het adres, waar zij hun aanvullingen konden vinden; zij zijn dan direct naar dat gebouw gelopen en hebben daar voorraadjes gevonden, die daar z.g. als transitogoederen lagen. Dat heeft men mij verzekerd; ik heb het niet zelf kunnen constateren. Ik acht het zeer onwaarschijnlijk, dat men enige dagen te voren een schip onder Zweedse vlag daarheen zendt. Bij een dergelijke onderneming, die zozeer verrassend moet zijn, gaat men het niet risqueren om enige dagen te voren een schip te zenden met de kans op ontdekking door de douane of anderszins; dat is de Duitse methode niet.

De **Voorzitter:** Vooral als men het zo kon doen als de Duitsers gedaan hebben.

A. Ja.

10748. De **Voorzitter:** Het is het eenvoudigst deze zaak verder systematisch te behandelen aan de hand van het „Beknopt Overzicht" van de krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht.

A. Dat zou heel prettig zijn. Ik moet het alles uit mijn geheugen doen.

De **Voorzitter:** Het eerste hoofdstuk was de betekenis van Rotterdam. Die hebt u uiteengezet.
Dan volgt de overmeestering van het vliegveld Waalhaven. Dat hebben wij al gehoord van andere zijde.

A. Dat is niet best geweest.

10749. De **Voorzitter:** Mede als gevolg van het feit, dat leiding ontbroken heeft?

A. In de eerste plaats vond ik de gehele opstelling van de onderdelen rondom dit vliegveld buitengewoon zonderling. U kent Waalhaven met die schutting er om heen? Er was in het geheel geen contact tussen de troepen buiten en die binnen de schutting. De troepen buiten de schutting wisten in het geheel niet, wat er op het vliegveld gebeurde. Bovendien is daar een compagnie naar het noorden afgemarcheerd, waardoor er ook een hiaat in de verdediging kwam. Heeft u daarvan niets gehoord?

10750. De **Voorzitter:** Neen. Het is misschien beter geen namen te noemen; dan moeten wij al die getuigen ook nog oproepen om hen te horen. Deze compagnie is afgetrokken in een soort paniek?

A. Absoluut. De commandant heeft geen schot gelost. Hij heeft alleen op de schrik van het bombardement zijn compagnie achter zich aangenomen. Het valt echter niet mee, als men plotseling een bombardement op zijn hoofd krijgt en als men zoiets nooit heeft meegemaakt. Het is achteraf verschrikkelijk gemakkelijk, daarvan iets te zeggen, maar paniek ontstaat overal, zelfs bij de beste troepen, als zij voor het eerst onder vuur komen. Alleen moet, wanneer het een beroepsofficier is, zijn plichtsbetrachting groter zijn dan zijn angst. Angst hebben wij bijna allemaal.

De **Voorzitter:** Als men geen kans heeft om weg te komen, schijnt men harder te vechten!

A. Dan is het later eenvoudiger om te zeggen: mijn plichtsbetrachting overwon hierbij.

10751. De **Voorzitter:** Op Waalhaven is nogal gestreden. Er zijn daar 51 gesneuvelden geweest.

A. Dat is altijd bij dergelijke gevallen. Dit is nooit te generaliseren. Er lagen verscheidene door het bombardement gesneuvelden, 's nachts kwart over vier al. Dat bombardement lag vrij aardig op een deel van de troepen; daarna is geschoten op de troepen, die niet weggegaan zijn; sommige gedeelten van de troepen, die weggegaan zijn, hebben nog getracht Dordrecht te bereiken; die zijn opgevangen. Er is toen een straatgevecht geweest in de Oranjeboomstraat; daar zijn verscheidenen gesneuveld. De overigen zijn gevangengenomen en een gedeelte is ontkomen. Die zijn rustig met het Kralingse veer overgegaan, want dat bleef werken, daar ieder ritje 5 cent opbracht. Het heeft nog dagen doorgewerkt.

10752. De **Voorzitter:** Zijn er ook troepen op het vliegveld van achteren aangevallen? Daardoor is natuurlijk ook mogelijk, dat het resultaat minder fraai is.

A. Zij lagen om het vliegveld heen. Een gedeelte van de parachutisten was buiten en in een hoek van het vliegveld neergegooid, zodat zij van voren en van achteren lagen. Die troepen hebben het zeer zwaar gehad.

10753. De **Voorzitter:** Hebt u nog critiek op de commandant van het vliegpark?

A. U bedoelt de commandant van het bataljon of van het vliegveld?

De **Voorzitter:** Eventueel beiden.

A. Ik heb er wel verhalen over gehoord, doch ze niet meegemaakt. Ik heb iemand gesproken, die de commandant van het bataljon heeft meegemaakt. Die commandant was een beetje bang. Hij heeft zich opgeborgen bij een bewakingscompagnie. Hij is onder de trap gekropen. Voor wat betreft de commandant van het vliegveld, heb ik gehoord, dat hij doodgeschoten is, terwijl hij, op een pantserwagen gezeten, gedwongen werd, naar de opstellingen van de Nederlandse troepen te rijden.

10754. De **Voorzitter:** Dat schijnt officieel vast te staan.
Kunt u nog bijzonderheden geven over de tegenmaatregelen, die zijn genomen met het oog op de bezetting van de bruggen?

A. Die zijn de eerste uren uitsluitend verdedigend genomen, dat wil zeggen, men heeft overal troepen ingeschoven langs de Maas en iets daarachter in de straten om een bruggenhoofd te vormen. Daarna is men begonnen in de Leuvehaven de mitrailleurcompagnie van kapitein *van Rhijn* neer te zetten. Er is ook aan een troep opgedragen, zich naar het Beursstation te begeven. Een andere troep heeft opdracht gekregen, zich te begeven naar het Witte Huis. Weer een andere troep moest een opstelling zoeken bij de Scheepmakershaven en zien door te dringen naar de Boompjes. Men heeft getracht, hier het geval af te sluiten om de brug heen. Het betrof hier dus allerlei verbanden. Het waren opdrachten van ons bureau, van de luchtstrijdkrachten en opdrachten, die van overste *Gaillard* zijn uitgegaan.

10755. De **Voorzitter:** Heeft men niet getracht een werkelijke eenheid van commando te krijgen?

A. Enige uren daarna is dat zaakje opgelost en ook de bevelvoering gevormd. Men kreeg, hoewel men moeilijk kon opbellen, van alle kanten zenuwachtige berichten. Het was een hele toer om de telefoondienst zo ver te krijgen, dat men behoorlijke berichten kon opvangen. Het bruggenhoofd is later uitgebreid met opstellingen langs de Nieuwe Haven en het Haringvliet.
Bij de stadstimmerwerf, achter het Maasstation, hebben mariniers gezorgd voor de bewaking van de bruggen hier. Er was besloten nu alleen troepen in te zetten, die drie maanden onder de wapenen waren; wij durfden het niet aan, jongeren in te zetten. Er zijn troepen ingezet, die nog nimmer hadden geschoten; zij moesten het die dag dan maar voor het eerst doen. Deze mitrailleurcompagnie van 39 R.I., van kapitein *van Rhijn* heeft buitengewoon goed werk gedaan. Ten westen van de bruggen hebben groepen soldaten gezeten, die ook buitengewoon goed werk gedaan hebben hier.

10756. De **Voorzitter:** Hoe dekten deze mensen zich?

A. Deze groepen hebben bootjes genomen, zijn de Scheepmakershaven overgegaan, zijn een huis aan de Boompjes binnengegaan aan de achterzijde, hebben zich naar boven gevochten in dat huis; toen zij boven waren, zijn zij op het dak gegaan, hebben zich vervolgens in het volgende huis naar beneden gevochten — zij hadden alleen karabijnen bij zich, geen handgranaten — en zijn aldus doorgedrongen tot aan het Maashotel, toen konden zij niet verder; daar was een kleine ruimte tussen. Zij hebben hier aan de Duitsers grote verliezen veroorzaakt; verschillende Duitsers zijn de Boompjes opgelopen, waar zij een dankbare prooi waren voor die mitrailleurcompagnie, die daar stond. De groepen hebben zich aan de Boompjes

genesteld totdat er een plukje mariniers, onder leiding van een sergeant van de mariniers, bijgekomen was. Zij hebben toen geprobeerd het Maashotel binnen te dringen; zij zijn daar binnengedrongen, maar zijn toen gestuit op het grote gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank. Van deze actie was het gevolg, dat het gebouw van De Nationale, dat rechtstreeks tegenover de Willemsbrug staat, en de huizen aan het Bolwerk bezet bleven door de Duitsers. Er is nog een heel gevecht geweest om het hotel Weimar en, eveneens door een sectie onder een vaandrig, om het Witte Huis. In elk geval waren na enige uren de Duitsers teruggedrongen tot recht tegenover de brug en tegenover het Bolwerk. Ondertussen hadden wij hulp gevraagd; men kon die troepen niet ten eeuwigen dage in de voorste lijn laten zitten; wij hebben hulp gevraagd en in de loop van de dag de toezegging gekregen, dat er troepen naar Rotterdam zouden worden gedirigeerd; die zijn druppelsgewijze aangekomen. Des avonds om half tien b.v. kwam IV-10 R.I. onder commando van majoor *Arends*.

10757. De **Voorzitter:** Hier staat het op blz. 139 van het Overzicht van de Landmacht:

„Het eerste in den avond van 10 Mei aangekomen bataljon, IV-10 R.I., kreeg opdracht het Maasfront te bezetten...

A. Het eerst is dus gekomen IV-10 R.I. Deze heeft uitbreiding gegeven aan de verdediging tussen Nieuwe Haven, Haringvliet en het complex Leuvehaven—Scheepmakershaven en zodoende een versterking van dat bruggenhoofd gevormd.

Dat was des avonds half tien. Des nachts om 1 of 2 uur kwam overste *Reeser*, commandant 11 R.I., die bij zich had het eerste bataljon 11 R.I., een verbindingsafdeling en een paar stukjes P.A.G. Dat bataljon is ingezet ten westen van de brug, waarbij de troepen van de verschillende onderdelen, die hier lagen, onder het commando van de bataljonscommandant zijn geplaatst. Hierdoor kreeg men een betere verhouding en een betere vakindeling. Het bataljon IV-15 R.I. verscheen de gehele nacht niet. Des ochtends 5 uur kwam er een telefoontje uit Gouda van generaal *Fruijt van Hertog*, dat de bataljonscommandant zich daar had gemeld en dat hij zonder auto's stond. Dat bataljon was uit de Grebbelinie gekomen en had auto's gekregen. In Gouda aangekomen, had de commandant gezegd: wij gaan rusten; wij zullen de generaal niet wekken, want hij zal wel op bed liggen. De commandant van de autocolonne moest weer terug naar Wageningen. Generaal *Fruijt* heeft toen opnieuw auto's gevorderd en het bataljon doorgezonden naar Rotterdam. Het bataljon kwam Zaterdagmorgen half elf in Rotterdam aan, juist toen er de wildste geruchten over parachutisten in de stad de ronde deden. Zelfs de burgemeester had parachutisten om zijn stadhuis zien lopen. Bij het postkantoor, het telegraafkantoor, het stadhuis, het station Hofplein en het Beursstation hadden wij bewakingstroepen neergezet. Er liepen de wildste geruchten, dat overal parachutisten waren gezien. Uit die geruchten konden wij zien, dat het gevaar in deze strook lag. Aan commandant IV-15 R.I. is toen opdracht gegeven om deze strook te zuiveren en telefonisch te berichten, welke resultaten werden bereikt. Toen de beide compagnieën een half uur op weg waren, kregen wij nog geen bericht. Wij hebben er toen in het vak een officier achteraan gestuurd om poolshoogte te nemen. Wij kregen toen al gauw een telefoontje van die officier, dat hij de bataljonscommandant had ontdekt, die zijn commandopost inrichtte.

De troep zelf heeft hij ontdekt aan de stoplijn; zij hadden niets gezien. Die berichten waren dus uit de lucht gegrepen. In dit gehele gebied waren geen parachutisten.

Wij hebben toen het bataljon laten verzamelen en opdracht gegeven, omdat er berichten kwamen uit Gouda, dat er vijandelijke troepen aankwamen, een afsluiting te vormen bij de Kralingse plassen. In de loop van de morgen was een batterij van 10 veld in stelling gebracht. Deze heeft met veel succes vuur gegeven op Waalhaven.

10758. De **Voorzitter:** Is dat werkelijk nodig geweest, achteraf bezien, om maatregelen te nemen tegen een uit het oosten opdringende vijand?

A. Helemaal niet, maar wij hebben zoveel moeten doen, wat niet nodig was, omdat men in het begin zeer moeilijk in staat is de berichten te schiften in wat waar is en wat niet. Bovendien hebben de Duitsers dat zeer systematisch gedaan, hoorde ik later. Ik heb later nog hele gesprekken gehad met de commandant, die onze tegenstander geweest is; deze vroeg mij op een gegeven ogenblik: wat hebt u toch gedaan met al die telefonische berichten, die u gekregen hebt van de politiepost Sandelingenplein? Daarover hadden wij met geen woord gesproken. Ik dacht toen: hoe weet die man dat? Toen heb ik gezegd: eerst hebben wij daarop gereageerd en zuiveringsacties laten houden, maar later kwamen wij tot de conclusie, dat die berichten allemaal vals waren. Toen zeide hij: dat is een middel uit de moderne oorlogvoering, dat ons, Duitsers, niet erg ligt! Zij hebben ons vele valse berichten gegeven, waarvoor zij handlangers gehad hebben; het waren zuiver Nederlandse stemmen. Alleen zijn zij het gaan overdrijven; zij hebben die berichten ook gestuurd aan de burgemeester; toen werden wij achterdochtig; toen kregen wij van het stadhuis precies dezelfde berichten even later. Wij hebben aanvankelijk op alle berichten gereageerd.

Wij hebben in de loop van de tijd nog meer troepen er bij gekregen. Het slot was, dat na enige tijd op Zaterdag 11 Mei 1940 een ring rondom Rotterdam heen gevormd was, met enige hiaten. Ten gevolge van alle berichten, die wij kregen, ook uit de polder, heeft men ons eigenlijk uit elkaar getrokken; het slot was, dat wij ten slotte, het Maasfront inbegrepen, een frontlengte hadden van in totaal 30 km, als gevolg van de valse berichtgeving.

10759. De **Voorzitter:** Bovendien waren nog maatregelen nodig tegen de vijfde colonne? In hoeverre heeft die bestaan? U hebt zelf zojuist al gezegd, dat blijkbaar Nederlandse stemmen meegedaan hebben aan die berichtenoorlog. Er schijnt dus wel een vijfde colonne geweest te zijn! Is dat ook gebleken uit schietpartijen?

A. Ja, maar het gekke is: wij hebben nooit iemand te pakken gekregen. Wij hadden aparte ploegjes, die overal invallen deden. Wij hebben nooit iemand te pakken kunnen krijgen, ook niet een wapen, waarmee geschoten zou kunnen zijn. Men heeft natuurlijk hulp gehad; dat kan niet anders, maar of deze hulp ook geweest is in de vorm van schieten op onze mensen, weet ik niet. Het is in een stad ontstellend moeilijk om te weten waar een projectiel vandaan komt; men krijgt alle mogelijke ricochetten; men krijgt heel veel moeilijkheden om te bepalen waar de projectielen vandaan komen.

10760. De **Voorzitter:** Zelfs op de laatste dag, toen reeds gecapituleerd was, is er nog een schietpartij geweest!

A. Dat is verklaard. Dat is geheel iets anders. Daar ben ik toevallig achter gekomen door mijn lezingen in krijgsgevangenschap; toen heb ik in al die verschillende kamertjes die voordrachten gehouden en toen ben ik er achter gekomen.

10761. De **Voorzitter:** Toen is generaal *Student* zwaar gewond?

A. Dat is dus geweest na de capitulatie. Toen zijn de Duitsers Rotterdam binnengekomen en zijn gaan rusten op de Statenweg in Rotterdam. Men heeft in Blijdorp de Statenweg; die breidt zich uit tot een plein en daarop komen allerlei straten uit. De Duitsers zijn gaan liggen op dat gehele plein. De commandopost was op de eerste verdieping van een der huizen aan het plein. Wij stonden op het bureau met de generaal *Student*. Wij hoorden toen in de verte een schot. Dat was afkomstig van een ploeg manschappen in een autoherstelplaats bij de Nenijto-hal. Zij waren vergeten en wisten niet van de order „staakt het vuren". Zij zagen een stel Duitsers en dezen dachten, dat zij in een hinderlaag waren gelokt, waarna zij begonnen te schieten. Dit schieten had tot gevolg, dat de ± 800 Duitse soldaten, welke op het plein te rusten lagen, ook naar hun wapens grepen en begonnen te vuren, onder meer op de omringende huizen. Een van de kogels heeft de generaal *Student* in het hoofd getroffen. Ik ben er toen goed afgekomen. Ik bukte mij net iets eerder dan hij. Ik lag op de grond en hij lag op een afstand met twee gaten in zijn hoofd. Wij zaten achter een dun muurtje, want het was een gewoon woonhuis. Wij hebben hem over de grond gesleept en in een klein gangetje gebracht. Daarna werden alle Nederlanders uit de huizen gehaald en op het trottoir opgesteld. De Duitsers zijn toen 50 minuten met ons bezig geweest. Wij moesten met onze handen omhoog staan, terwijl een vuurpeloton er tegenover werd opgesteld. Gelukkig werd nog geen order tot vuren gegeven.

10762. De **Voorzitter:** Wij komen nu terug op de vijfde colonne.

A. Die vijfde colonne heeft hulp verleend, vooral natuurlijk in de omtrek van Rotterdam en in het zuiden van Rotterdam. Bij de parachutisten, die wij krijgsgevangen hebben gemaakt, vonden wij schetsjes. Die mensen hadden schetsjes van een gebied van 200 bij 200 meter, waarin zij moesten opereren. Daarin stonden bepaalde merktekenen, waar zij zich moesten melden. Ik geloof, dat zij in die vorm hulp hebben gehad. Speciaal van de Duitsers, die in Rotterdam woonden. De Duitse kolonie was daar toen 5000 man sterk.

De **Voorzitter:** Misbruik van genoten gastvrijheid!

A. Of men werkelijk geschoten heeft, kan ik niet aantonen. Wij hebben niemand gevonden, die met een geweer of revolver te pakken kon worden genomen.

10763. De **Voorzitter:** Is er ook van onze kant door burgers aan de gevechten deelgenomen? Het is mij opgevallen, dat een onderdeel van het mobiele vendel van de Rotterdamse burgerwacht heeft medegeholpen.
Is dat volkenrechtelijk juist?

A. Wij hebben na de capitulatie inderdaad een of ander artikel gevonden, waar wij dat onder konden brengen; wij hadden hen gemilitariseerd; zij hadden uniformen; zij hebben bewaakt de drinkwaterleiding in de Oude Plantage. Er zijn inderdaad burgers, die meegevochten hebben. Bij de Blaak heeft zelfs een dame meegevochten, de vrouw van een reserve-officier; die was niet weg te krijgen uit die opstelling.

10764. De **Voorzitter:** U sprak zoëven over de batterij 10 veld, die verdienstelijk schoot op Waalhaven. In het Overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke landmacht staat, dat zij helaas niet op het Noordereiland heeft gevuurd.

A. Dat is fout in dat Overzicht. Zij hebben vanaf het ogenblik, dat ze in stelling kwamen, dat was Vrijdag 10 uur 's morgens, vuur afgegeven op Waalhaven. Bij de aanvallen, die gedaan zijn om zich meester te maken van dat bruggenhoofd — toen stond er meer dan één batterij; toen stonden er twee batterijen in die stelling — hebben wij inderdaad vuur laten leggen op de toegangen tot de bruggen. Deze doelen waren moeilijk bereikbaar, omdat de batterijen slechts 3 km er vandaan stonden; het waren batterijen, die 18 km konden halen; het was zeer moeilijk op die afstand van 3 km te schieten, aangezien de stad er tussen lag. Zij konden geen vuur geven op het noordelijk landhoofd van de Willemsbrug; daar zaten Duitsers, maar daar konden wij met geen mogelijkheid vuur op krijgen. Die aanval is eerst door dienstplichtigen uitgevoerd (Zondagmorgen); de tweede keer door de mariniers (Maandagmorgen). Nu krijgt men in het algemeen de indruk, dat de mariniers Rotterdam verdedigd hebben; die hebben braaf meegevochten, maar bij de infanterie waren toch ook 120 doden; bij de genie 80 en bij de mariniers maar 28. Dat is werkelijk een gezamenlijke strijd geweest van alle troepen, die daar zaten.

10765. De **Voorzitter:** U heeft zoëven gezegd, dat er 6000 man troepen in Rotterdam waren. Was dat toen ook het geval, dus zonder de versterkingen, die gekomen zijn?

A. Ja.

10766. De **Voorzitter:** Die versterkingen zijn er later bijgekomen. Volgens de gepubliceerde gegevens schatte men de sterkte van de Duitsers in Rotterdam en omgeving op 4000 man.

A. Dat kan wel uitkomen. Wanneer het echter een open vlakte is, zegt een sterktevergelijking meer dan hier, waar er een grote rivier tussen was.

10767. De **Voorzitter:** De Duitsers waren ook veel sterker bewapend.

A. Wij hadden ook geen luchtafweer en geen steun van vliegtuigen. De Duitsers hadden een apart Brückenkopf-kommando. Die mannen zijn begin November opgesloten in een speciaal parachutistenkamp; zij zijn uitgesloten van alle contact met personen buiten het kamp, zij mochten er niet uit en waren volkomen getraind op dit object. Van een luitenant, die de oorlogsdagen overleefd heeft, heb ik gehoord, dat van de 19 officieren er nog 5 in leven waren; de rest was gesneuveld, een zeer hoog percentage.

10768. De **Voorzitter:** Zijn er veel Duitsers gesneuveld?

A. Naar verhouding wel. Van de 19 officieren waren er nog 5, de rest was weg.

10769. De **Voorzitter:** Dit waren elite-troepen?

A. Ja. Door dit isolement in dit parachutistenkamp is ook te verklaren, dat onze inlichtingendienst in het geheel niet wist, hoeveel parachutisten er waren. Het is ontstellend geheim gehouden.

10770. De **Voorzitter:** Hoe was het moreel van de troepen?

A. Ik kan zeggen, dat, naar ik heb medegemaakt, het moreel in Rotterdam uitstekend was. Er is van alle troepen, die er zaten, één compagnie geweest, die het even benauwd kreeg aan de Maas, terugging en opgevangen werd door overste *Reeser*. Tien minuten later zaten zij er weer. Er is ook een sectie geweest, die het heel benauwd heeft gehad bij het Maasstation. Die sectie is verdwenen en opgevangen door mariniers. Verder heb ik geen narigheid meegemaakt.

10771. De **Voorzitter:** De officieren hebben zich dus ook behoorlijk gedragen. Er is dus geen verschil tussen reserve-officieren en beroepsofficieren te maken? Iedereen heeft zijn best gedaan?

A. Ja.

10772. De **Voorzitter:** Dat nieuwgevormde regiment en dat vierde bataljon infanterie zijn zeer waardevolle versterkingen geweest?

A. Inderdaad, als zij fris waren geweest.

10773. De **Voorzitter:** Wanneer is men tot het besluit gekomen, de bruggen te heroveren? De tweede dag of later, in verband met de dreiging van pantserdivisies over de Moerdijk?

A. De eerste keer was op Zondagmorgen. Die aanval is mislukt. Toen is het plan gemaakt om het Maandagmorgen met behulp van de mariniers te herhalen. Er zou een vers bataljon tegelijkertijd worden overgezet van de andere kant om de aanval in te zetten. Dit bataljon is niet verschenen.

10774. De **Voorzitter:** Dat is opgehouden. Waren dat geen jagers?

A. Ja, onder majoor *van Wijk*. Zij zijn onderweg in het Westland opgehouden, waardoor er vertraging is ontstaan. Het had in Hoek van Holland gelegen. Daarna had het een mars gemaakt met telkens gevechten tegen parachutisten. Zij kwamen doodop aan. Ik ben er naar toegestuurd om de toestand van het bataljon op te nemen. De soldaten zaten met een bord eten in hun hand te slapen, omdat zij doodop waren. Zo was het ook met de troepen uit de Grebbe. Zij hadden in verhoogde paraatheid gezeten vanaf het moment, dat de spanning begon. Het was de tactiek van de Duitsers om onrust te zaaien, en de troepen reeds vóór de overval te vermoeien.

10775. De **Voorzitter:** Wanneer heeft men positief getracht, de bruggen te heroveren?

A. Zondagmorgen en Maandag is de aanval doorgezet. Dat was de tweede keer. Dit is ook mislukt. Als u daarover het gevechtsrapport van de mariniers leest, ziet u, dat de troepen niet voldoende geschikt waren om tegen zwaar mitrailleurvuur in te stormen. Het zou een geweldig bloedverlies hebben gegeven. Het was daar bij het Bolwerk een open straat. Daar kunt u een linie naar toesturen, die wordt doodgeschoten, en een tweede er achteraan, die ook doodgeschoten wordt. Dat zou grote offers gekost hebben.

10776. De **Voorzitter:** Men had zwaar artillerievuur moeten geven.

A. Daar konden wij niet bijkomen, zelfs niet met mortieren. Wij hebben er nog op geschoten met mortieren van 8, maar die zijn niet zwaar genoeg om een gebouw als De Nationale in elkaar te schieten.

10777. De **Voorzitter:** Er zijn nog een aantal grotere eenheden naar Rotterdam gedirigeerd. De lichte divisie b.v. is opgehouden bij de brug van Alblasserdam. En het derde grensbataljon is bij de Moerdijk overgezet.

A. Dat is over de Hoeksche Waard gegaan.

10778. De **Voorzitter:** Dit heeft het tot de zuidelijke rand van de stad gebracht, niet verder.

A. Ik heb het nooit gezien.

10779. De **Voorzitter:** Waaraan hebben de mariniers speciaal te danken, dat hun optreden zozeer geroemd wordt? Waarschijnlijk is de reden daarvan gelegen in die aanval op de brug. Op de brug hebben zij ook een ogenblik houvast gehad, meen ik.

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dat staat in het Verslag.

A. Wat verstaat men onder „houvast"?

10780. De **Voorzitter:** Niet voldoende om de springlading aan te brengen.

A. Deze hebben zij niet kunnen aanbrengen.

10781. De **Voorzitter:** Er staat toch wel in vermeld, dat zij op de brug gekomen zijn.

A. Zij zijn zelfs onder de brug gekomen; een vijftal mariniers heeft daar een paar dagen gezeten.

10782. De **Voorzitter:** Door het krachtige vijandelijke vuur uit het gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank moesten deze resultaten weer voor een gedeelte worden prijsgegeven.

A. Het is niet zo optimistisch als het er staat. Er zijn ten slotte vijf man op de brug gekomen; die hebben de luiken opgelicht en zijn op de pijlers geklommen; die hebben onder de brug gezeten; pas na de capitulatie kwamen zij te voorschijn. Maar die aanval is in het geheel niet zo best opgetuigd geweest.
De mariniers hebben uitstekend gevochten, maar u moet niet geloven de verhalen, dat zij met een mes tussen de tanden vochten en in het water sprongen en dergelijke meer. De Rotterdammers hebben nooit een ander garnizoen gekend dan de mariniers; het is dus vanzelfsprekend, dat de mariniers Rotterdam verdedigd hebben voor de Rotterdammers. Bovendien strijden zij in blauwe pakken; daardoor steken zij af bij en vallen zij op tussen de andere troepen, die aan de Maas gezeten hebben en die de aanval van 12 Mei 's morgens gedaan hebben. Die aanval was ook goed gedaan; de mariniers hebben het ook goed gedaan.

10783. De heer **Algera:** Welk vak hadden de mariniers?

A. Die hadden niet een speciaal vak. Zij hebben van het begin af aan patrouille gelopen; verder hebben zij gezeten bij hotel Weimar en langs de Scheepmakershaven en Blaak; voorts hebben zij gehad de bewaking van de brug bij het Stadstimmerhuis, achter het Maasstation, waar feitelijk niets gebeurd is; een gedeelte van de mariniers was aangewezen voor de bewaking van het Kralingseveer aan de noordkant; een ander gedeelte heeft gezeten op het Marconiplein, aan de kant van Schiedam.

10784. De **Voorzitter:** Nu iets over het varende gedeelte van de Marine. Drie grotere schepen zijn in actie geweest, de torpedobootjager „van Galen", de torpedoboot Z 5 en H.M.'s torpedomotorboot TM 51.

A. Dat heb ik later pas gehoord; ik wist echter, dat de Z 5 en de „van Galen" daar geweest zijn: de „van Galen" is daar ondergegaan; na de 37-ste bomaanval is zij gekapseisd in de Merwehaven; die heeft wel geschoten, maar niet meer op Waalhaven. De Z 5 heeft zijn voorraad munitie verschoten en is toen weer snel weggevaren.

10785. De **Voorzitter:** Dit is dus een waardevolle steun geweest in het begin?

A. Ja.
Er lagen ook een paar mijnenvegers in Rotterdam. Die hebben niet veel gedaan. Eén van de officieren is opgetreden als waarnemer voor de batterij, die bij de Kralingse Plas stond. De batterijcommandant had een plattegrond van Rotterdam gekocht en met behulp van die kaart hebben zij vuur afgegeven. Aan de overkant is de marineofficier in een kraan bij de „Baloeran" geklommen en kon van daaruit Waalhaven zien. Wat hij van de uitwerking van het vuur zag, riep hij naar beneden en van daaruit belden zij naar een kroegje in de nabijheid van de batterij, vanwaar het bericht per ordonnans naar de batterij werd gebracht. Dat was in het begin hun waarneming. Later gebeurde het vanaf het Tunnelgebouw.

10786. De **Voorzitter:** Is het juist, dat om het Beursstation gevochten is?

A. Ja.

10787. De **Voorzitter:** Welke onderdelen waren dat?

A. Dat is een sectie geweest van het depotbataljon verlichtingstroepen plus een paar mariniers. Naderhand is de verdediging van het Beursstation overgenomen door 10 R.I. Het is begonnen met mensen van de verlichtingstroepen. Dezen ontmoetten toevallig daar een paar mariniers, die patrouille hadden gelopen op de spoorbaan. Zij waren zeer dankbaar daar die mariniers te ontmoeten, want die hadden een lichte mitrailleur.

10788. De heer **Algera:** Dat maakte toch geen onderdeel uit van het bruggenhoofd? Was dat een afzonderlijke actie?

A. Het was een actie om het opdringen van troepen over de spoorbrug tegen te gaan. Dat gevaar bestond ook. Dit vormde dus een deel van het bruggenhoofd.

10789. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van de gevechtshandelingen kunnen afstappen, tenzij u zelf nog iets hebt mede te delen. Thans zijn er nog een paar grotere punten, zoals het bombardement en de overgave. In verband met het bombardement is het goed even te spreken over de verplaatsing van de luchtdoelbatterijen naar den Haag. Dit is toch wel jammer geweest.

A. Voor zover ik weet, is dit uitsluitend de lichte luchtdoelartillerie geweest, die in landsverband verzameld was. Het was niet de eigenlijke luchtverdedigingskring. Dit waren die 2 t.l. Hoe precies de verhoudingen waren, weet ik niet.

10790. De **Voorzitter:** De luchtafweerbatterijen van 2 t.l. waren 's morgens vertrokken; de rest dus niet.

A. Neen, maar de rest was zo weinig. Een batterij van 7 t.l. heeft gestaan in de richting naar IJsselmonde. Die batterij heeft zich tegen de vijand op de grond goed verdedigd. Eén batterij stond op Waalhaven en heeft zich overgegeven zonder een schot te lossen. Verder stond er niets aan zwaar luchtdoelgeschut.

10791. De **Voorzitter:** Kunt u verklaren, waarom de 2 t.l.-batterijen zijn vertrokken?

A. Dat kan generaal *Nauta Pieter* of generaal-majoor *Droste* misschien wel verklaren.

10792. De **Voorzitter:** Ik wil eerst nog iets vragen over het bombardement van des 's morgens 10 Mei.
Was er de vorige dag bij het kantonnement in het geheel geen waarschuwing ingekomen?

A. Neen.

10793. De **Voorzitter:** Ook niet een telegram, dat aan verschillende eenheden is gestuurd?

A. Neen.

10794. De **Voorzitter:** Dat is dus niet doorgegeven.

A. Men rekende er niet op. Het is wel bij de commandant van de vesting Holland gekomen, maar die heeft het niet doorgegeven aan de kantonnementscommandant in Rotterdam.

10795. De **Voorzitter:** Dan nog het bombardement en de overgave. Vóórdat een officieel ultimatum is gesteld, zijn er toch ook al pogingen geweest om de zaak te beëindigen. Kunt u daarvan iets mededelen? Op 13 Mei om vijf uur zou er al een delegatie gekomen zijn.

A. Maandagmiddag kregen wij bericht, dat er met een witte vlag gezwaaid werd op de brug; toen hebben wij de parlementair, die wij verwachtten, laten afhalen in een auto en naar de commandopost laten brengen. Dit bleken te zijn een geestelijke en een burger. De commandant wilde deze mensen niet te woord staan; hij wilde alleen officiële vertegenwoordigers te woord staan, maar hij vroeg mij aan te horen wat zij wilden. Toen ben ik met hen in een aparte kamer gaan praten en toen deelden zij mede, dat men op het Noorder-Eiland en op het Stieltjesplein zoveel schade leed door ons vuur. Daaruit blijkt, dat op de brug wel gevuurd is. Bij de beide aanvallen hebben wij vuur gelegd op de toegang tot de brug; daardoor werden Nederlandse huizen getroffen. Toen is die geestelijke naar de Duitse commandant gegaan en heeft hem gevraagd: mag ik niet even naar de overkant om te vragen of men daar niet wil ophouden met dat

schieten. Deze commandant heeft dat goedgevonden en heeft hun een vrijgeleide over de brug meegegeven: neem maar een witte vlag en ga vertellen, dat, als zij niet ophouden, wij strenge maatregelen zullen nemen. Ik vroeg toen: wat ligt er aan de overkant aan Duitsers? Het antwoord was: o, er zijn zo ontzettend veel. Ik wist niet wat ik daarvan moest geloven; dit was misschien om kracht bij te zetten aan hun verlangen, dat wij zouden ophouden, misschien was het ook werkelijk zo.

10796. De **Voorzitter:** Maakte hij een betrouwbare indruk? Was hij inderdaad een geestelijke?

A. Absoluut. Ik heb getracht hem zoveel mogelijk uit te horen om gegevens te krijgen, maar ik heb dat opgegeven, omdat ik toch niet wist wat waar en wat onwaar was, wat overdreven was en wat niet overdreven; dat kon ik niet meer scheiden. Toen vroeg ik hun, of zij wilden blijven of teruggaan; zij besloten toen tot teruggaan. Zij zijn over de brug gegaan en zijn weer bij de Duitse commandant geweest. Zij hebben toen gezegd, dat de commandant hen niet wilde ontvangen en dat zij geen succes hadden gehad.

De volgende dag is er toen een Duitse luitenant gekomen met een ultimatum; dat was dat ultimatum, waarvan de burgemeester nog een afschrift heeft, zonder kop, zonder staart, zonder ondertekening en zonder voorwaarden. Daarover heeft de commandant van Rotterdam getelefoneerd met generaal *Winkelman* en de O.L.Z. heeft opdracht gegeven te antwoorden, dat niet ingegaan kon worden op een ultimatum, waaronder geen handtekening stond en waarin geen voorwaarden stonden vermeld. Generaal *Winkelman* heeft de commandant van Rotterdam tevens opgedragen een nieuw ultimatum te vragen. Dat is toen gebeurd.

10797. De **Voorzitter:** Heeft het veel tijd genomen?

A. Dat bericht was om 10 minuten vóór de afgesproken tijd op het Noordereiland met het antwoord. Ik werd ontvangen door een Duitse overste, die het heeft doorgebeld naar achteren. Wij hebben 20 minuten bij de brug over de Koningshaven gewacht. Er kwamen een paar auto's met drie generaals en een paar stafofficieren. Ik heb hun toen de enveloppe overgereikt met de mededeling, dat het ultimatum niet aanvaard kon worden, omdat het niet ondertekend was. De oudste generaal vroeg, of het soms uitstel van executie was. Hij heeft dat stuk papier genomen en het met Duitse letters volgekrabbeld; hij had nog net ruimte om te tekenen. Hij heeft het geschrevene eerst voorgelezen en toen heb ik het zelf gelezen. Het viel niet mee. Hij zat op een kist in een ijssalon en heeft daar dat papier volgeschreven. Om halftwee kon ik vertrekken, nadat was overeengekomen, dat wij vóór halfvijf zouden antwoorden.

10798. De **Voorzitter:** Het is wel van belang vast te stellen, hoe het verder is verlopen met die lichtkogels. Is het uw indruk, dat de Duitsers in Rotterdam het bombardement niet bedoeld hebben?

A. Het is mijn absolute overtuiging, dat zij hun bommen wel wilden laten gooien en het bombardement niet wilden voorkomen. De Duitsers hadden, behalve lichtkogels, lappen op de grond liggen voor de vliegtuigen, z.g. seinlappen. Bovendien was er radioverbinding. Een Duits generaal op het Dordtse eiland heeft het eskader uit Duitsland laten komen en zo had hij het ook weer kunnen laten stoppen. Zij hadden wel betere middelen dan die lichtkogels. Ik ben er van overtuigd, dat, als zij gewild hadden, zij in staat waren geweest, het bombardement te voorkomen.

10799. De **Voorzitter.** Dit is een belangrijke mededeling. Als men dit boek — het meergenoemde Beknopt Overzicht — leest, krijgt men de indruk, dat zij het hebben willen voorkomen.

A. Het is mijn vaste overtuiging. De Duitse overste, waarmede ik veel te maken heb gehad, zeide: Der General bedauert das Bombardement sehr. Hij heeft niet gezegd: Zij hebben onze lichtkogels niet gezien. Dat is pas ter sprake gekomen na de rede van *Seyss-Inquart.* Ik heb veel met die mensen gesproken. Ondanks het feit, dat de Duitsers onze tegenstanders waren, apprecieerde ik die overste toch. Ten slotte had ik het gevoel, dat ik mijn leven aan die man had te danken, toen ik met mijn handen omhoog stond.

Dat was een man, die zeide: Jullie vinden het nu beroerd, maar wacht maar eens tot de partij komt; dan wordt het pas klagen. Die heeft het heel goed voorzien, maar die heeft nooit iets tegen mij gezegd van: Jammer dat zij die lichtkogels niet gezien hebben; wij hebben ons best gedaan om het tegen te gaan. Dan zou hij dat zeker wel gezegd hebben.

10800. De **Voorzitter:** Het is een rampzalig iets geweest. Er zijn toen veel slachtoffers gevallen. Ik lees hier: 981 burgers; dat is toch grotendeels door die fout?

A. Dat is in hoofdzaak het bombardement. U kunt gerust 750 van dezen als gevolg van het bombardement rekenen. Daarbij zijn de volkrijkste gedeelten getroffen, bij de Oudendijk en de Lusthofstraat.

10801. De **Voorzitter:** Toen het afgegeven was, was ook de telefonische verbinding met den Haag verbroken. Dus toen heeft kolonel *Scharroo* alleen een beslissing moeten nemen en heeft hij gecapituleerd?

A. Wij hebben met zijn allen er bij gezeten om dit te bepraten.

10802. De **Voorzitter:** Hoe laat is dat besloten? Om tien minuten vóór vier is hij op het Noorder-Eiland verschenen om de capitulatie-aan te bieden.

A. Het bombardement heeft geduurd van halftwee tot kwart vóór drie. Ik denk, dat deze beslissing is genomen, om kwart over drie à halfvier. Wij zijn direct nadat de beslissing gevallen was, naar de overkant gegaan; wij zijn toen met de auto naar de Coolsingel gegaan tot aan de Binnenweg; daarna moesten wij verder lopen. Dat nam misschien 20 of 25 minuten.

10803. De **Voorzitter:** Eén van de voorwaarden van die capitulatie was, dat alle troepen plaatselijk zich zouden overgeven.

A. De wapens moesten ter plaatse nedergelegd worden in depots, onderdeelsgewijze, en moesten bewaakt worden, terwijl de troepen, afgevoerd moesten worden naar het zuiden van Rotterdam vóór 7 uur. Geen denken aan, dat dat ons gelukt is.

10804. De **Voorzitter:** Vervolgens is na enkele uren de grote capitulatie gevolgd. Daarvan heeft u niets bemerkt?

A. Neen.

10805. De **Voorzitter:** Heeft u in het algemeen nog een aanvullende mededeling te doen, die van belang kan zijn?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Ik dank u dan zeer voor uw inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

J. D. BACKER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 12 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Korthals en Schmal, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Koloniën.

Hij legt de eed af als getuige.

11190. De **Voorzitter:** Wij zouden het op prijs stellen een aantal punten met u door te nemen, die betrekking hebben op de wisseling van het opperbevel vóór de oorlog. Allereerst zou ik u willen vragen of u iets zoudt kunnen mededelen over de benoeming van generaal *Reynders,* of men daar een unanieme opvatting over had.

A. Wat ik mij daarvan herinner, is, dat deze geen aanleiding heeft gegeven tot controverses in de Regering. Wij meenden, dat generaal *Reynders* de aangewezen man was, en dienovereenkomstig is hij benoemd.

11191. De **Voorzitter:** Dus er waren geen bezwaren?

A. Neen, niet dat ik mij kan herinneren.

11192. De **Voorzitter:** Speelden naast zakelijke verschillen tussen de Regering en de opperbevelhebber ook persoonlijke tegenstellingen een rol?

A. Neen. Misschien mag ik hierover eens iets zeggen. Ik weet van deze zaak eigenlijk niet veel af. De uitvoering van het opperbevel was een zeer technische zaak. Ik bemoeide mij eigenlijk met de techniek hiervan niet zo heel erg. Het was bovendien een zeer ingewikkelde zaak.
Ik voor mij vond, dat voor dergelijke technische zaken mijn oordeel niet zoveel waarde had. Ik was gaarne geneigd en bereid om het oordeel van deskundigen tot het mijne te maken, mits dan vaststond, dat die deskundigen een oordeel hadden, een vaststaand oordeel. Ik zeg niet gaarne iets ongunstigs of ten nadele van generaal *Reynders,* maar mijn indruk, die overgebleven is uit de gehele controverse tussen hem en de Minister van Oorlog, is, dat generaal *Reynders* geen sterke, krachtige leider was, die precies wist, wat hij wilde en zich daaraan hield. Dat was mijn indruk van het geval.

11193. De **Voorzitter:** Gaarne zou ik dit nog in bijzonderheden toegelicht zien. Was hij dit van huis uit? Of zou de oorzaak, dat hij geen vaste logische lijn volgde, mogelijk hierin liggen, dat Minister *Dijxhoorn* nog al wat critiek op hem had en hem tot compromissen bracht?

A. Ik geloof, dat het in de persoon zelf lag. Naar ik mij herinner, waren de meeste Ministers ondeskundig op dit gebied, net als ik, en dus ook geneigd om het oordeel van de in deze zaak verantwoordelijke militaire bevelhebber te volgen, mits zij de indruk hadden, dat hij een sterke overtuiging had, en de indruk bij ons was, dat dit ontbrak.

11194. De **Voorzitter:** Heeft u later dat inzicht gekregen of is dit door de conflicten . . . .?

A. Neen, het is steeds uit besprekingen met de bevelhebber gebleken, dat hij eigenlijk zelf niet wist, welke kant hij uit moest gaan, wat er moest gebeuren.

11195. De **Voorzitter:** Is hij dus in 1939 al meerdere malen in de Ministerraad geweest?

A. Meerdere malen, ik denk een keer of twee, drie. Dit was in 1939 en begin 1940. De zaken van de defensie werden behandeld door de heer *de Geer,* de heer *Dijxhoorn* en de heer *van Kleffens,* dat was een commissie, maar bij verschillende gelegenheden heeft generaal *Reynders* uiteenzettingen gegeven in de Ministerraad en die gaven mij persoonlijk de indruk — het spijt mij, dat ik het zeggen moet —, dat er geen vast beleid aan de dag werd gelegd. En dat gaf de Minister van Oorlog dan weer aanleiding om zijnerzijds opvattingen naar voren te brengen. Dat was ten enemale uitgesloten geweest, wanneer de opperbevelhebber had gezegd: zo is het en zo wil ik hebben, dat het gebeurt. Hij was nu eenmaal onze vertrouwensman en de verantwoordelijke man voor het militaire bevel.

11196. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat het niet aan de Minister van Defensie lag, dat hij ten aanzien van strategische quaesties zijn mening wilde opdringen?

A. Naar mijn persoonlijke opvatting zeker niet, dit was in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber.

11197. De **Voorzitter:** Om nu op een heel ander punt te komen, is er in 1939 of misschien begin 1940 een stap gedaan door de Duitse gezant bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en naderhand bij Minister *van Kleffens?* Is u daarvan op dat moment iets medegedeeld; misschien heeft u er naderhand iets van gelezen?

A. Ik weet er niets van. Bij mijn vorige verschijning voor de Enquêtecommissie is mij die vraag ook gesteld en ik zei toen eveneens, dat ik er niets van wist. Ik heb er nooit eerder van gehoord dan voor uw commissie.

11198. De **Voorzitter:** Bij deze stappen van de Duitse gezant zou zijn aangeboden, dat wij buiten de oorlog zouden blijven, indien wij zouden toestaan, dat er een doortocht door Brabant en Limburg zou plaats hebben, zonder ingrijpen onzerzijds.

A. Daar is mij destijds niets over medegedeeld.

11199. De **Voorzitter:** Dan wil ik u vragen of het uw indruk was, dat generaal *Reynders* met zijn hele opzet en gedachtengang misschien nog scherper de landsverdediging wilde behartigen en een consequenter zelfstandigheidspolitiek wilde voeren dan het Kabinet?

A. Mijn indruk is van niet. Wat mij bijgebleven is en wat ik u al gezegd heb, is, dat de opperbevelhebber in de omstandigheden van toen eigenlijk had gedaan kunnen krijgen van de Regering, wat hij wilde, als hij zelf precies geweten had, wat hij wilde.

11200. De **Voorzitter:** Ik duid hier speciaal op de quaestie van Brabant. Hij heeft in Brabant scherper en langer weerstand willen bieden dan in de gedachtengang van Minister *Dijxhoorn* waarschijnlijk was. Hieruit is volgens sommigen toch wel gebleken, dat de laatstgenoemde geen krachtige politiek voorstond.

A. Neen, wat mij hiervan is bijgebleven, is dit — het is natuurlijk wel wat jaren geleden — en dat was ook de opvatting van velen van mijn ambtgenoten, dat generaal *Reynders* zelf weifelde, niet wist welke kant hij op zou gaan en met name in de controverse tussen hem en de Minister van Oorlog niet voldoende krachtig voor zijn standpunt optrad. Dat is toen ook aanleiding geweest om een verandering in het opperbevel te overwegen.

11201. De **Voorzitter:** Dus de hoofdreden van het laten weggaan van de generaal is geweest, dat men geen vertrouwen had in de vastheid van zijn politiek en waarschijnlijk met name met betrekking tot strategische quaesties.

Ik kom nu tot een geheel ander onderwerp, nl. de quaestie van de afkondiging van de staat van oorlog en de staat van beleg. Kunt u ons mededelen, waarom de laatste eerst in April voor het gehele land werd afgekondigd?

A. Neen, het enige motief was, dat wij de inbreuk op de rechten van het volk, die het gevolg zou zijn van de staat van beleg, zo lang mogelijk wilden uitstellen.

11202. De **Voorzitter:** Dus u was het er wel mee eens?

A. Ja, ik was het er mee eens.

11203. De **Voorzitter:** Had dat geen bezwaren met het oog op de weerbaarheid, landverraad, enz.?

A. Ja, inderdaad. Maar er stond tegenover, dat wij in die tijd nog erg doordrongen waren van de rechten des volks, en die wilden handhaven tot het laatste moment, wanneer het niet anders meer kon. Dat was nu eenmaal de Nederlandse opvatting in die tijd en het is vanzelfsprekend, dat men op deze rechten van het volk niet eerder inbreuk maakte dan dringend noodzakelijk was.

11204. De **Voorzitter:** Maar was dat dan niet een gevaar voor de landsverdediging?

A. Ja, wij meenden echter, dat dit nog wel met elkander verenigbaar was.

11205. De **Voorzitter:** Nu nog iets over de staat van oorlog, welke werd afgekondigd in September. Men heeft daar ook nog beperkingen bij gemaakt en de opperbevelhebber een agreement opgedrongen. Hebt u daar nog iets over te zeggen?

A. Neen, daar kan ik u eerlijk niets over zeggen.

11206. De **Voorzitter:** De quaestie van de mobilisatieclubs heeft ook nog een rol gespeeld in het hele conflict, maar dat was misschien ook nu niet bepaald uw terrein?

A. Neen.

11207. De **Voorzitter:** Tot slot zou ik met u willen behandelen de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering. Geeft die nog aanleiding om eventueel opmerkingen te maken? De instructie, zoals ze destijds door het voorafgaande Kabinet in Mei 1939 is samengesteld, was blijkbaar in grote lijn op een komende oorlog ingesteld?

A. Ja zeker, en die bevatte zeer ver gaande bevoegdheden voor de opperbevelhebber.

11208. De **Voorzitter:** Er was één bepaling in, die later ook aanleiding heeft gegeven tot meningsverschillen. In de Instructie voor den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 6 Mei 1939 No. 4, stond in artikel 2, lid 3, het navolgende:

> „Wij behouden ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

Nu is de stelling van generaal *Reynders,* dat men in mobilisatietijd veel verder is gegaan dan hier vermeld staat, daar niet alleen met betrekking tot de opstelling van de weermacht, maar ook met betrekking tot het voorgenomen krijgsbeleid opdrachten zijn gegeven.

A. Ja.

11209. De **Voorzitter:** Acht u dan, achteraf bezien, de houding van het Kabinet toch wel verdedigbaar of is deze inderdaad niet consequent in het stelsel van de algemene instructie?

A. Mijn algemene indruk is samengevat in wat ik zoëven zeide. Als de Regering te doen had gehad met een opperbevelhebber, die met een ijzeren wil de plannen, die hij had, doorzette, dan had hij zonder enige twijfel bij de Regering succes gehad. De gehele Ministerraad — hier noem ik niet de Minister van Oorlog, want die was ook deskundig — was ondeskundig en zou maar al te gaarne bereid zijn om aan een militaire bevelhebber, die zijn willen had getoond, in deze omstandigheden alles over te laten. Dat is mijn sterke indruk. Daar ontbrak het echter aan en dat is de reden, dat er controverses ontstonden tussen de Minister en hem. Er werd gedebatteerd, gepraat en toegegeven, terwijl naar mijn gevoelens een opperbevelhebber in deze omstandigheden had moeten zeggen: zo gebeurt het en als je dat niet wilt, ga ik weg; dan had hij het per se gewonnen.

11210. De **Voorzitter:** Was het niet juister geweest, wanneer men gezegd had: wij kunnen u niet meer gebruiken? Was het nu wel helemaal consequent, bij een dergelijke opzet, voortdurend naar compromissen te zoeken?

A. U meent, dat de Regering hem eerder had moeten laten gaan. Dat ben ik met u eens. Men vreesde, dat dit echter een ongunstige indruk zou maken, daarom is dit niet gebeurd. Aan de andere kant bewijst het echter, hoe sterk de positie van een opperbevelhebber is, dat de Regering zo lang moest weifelen, voordat zij het verband met hem brak. Dat maakte juist zijn kracht uit. Hij wist, dat de Regering er tegen op zag hem te vervangen en het dus in zijn macht had om haar te dwingen. Natuurlijk binnen zekere, uiterste grenzen, maar daarvan heeft hij geen gebruik gemaakt. Ik kan mij nog herinneren, dat ik meerdere malen dacht, dat dit toch eigenlijk niet langer meer zo kon. Er moet toch iemand zijn, die ter zake bevoegd is en aan wie wij dan ons vertrouwen konden geven. Dat was de reden, dat ik heb aangedrongen op de benoeming van een jonge generaal. Ik wilde b.v. de chef van de generale staf, generaal *van Voorst tot Voorst,* die een zeer goede reputatie had, jong en energiek was. Dat kon echter niet om religieuze redenen.

11211. De **Voorzitter:** Wat waren die religieuze redenen?

A. De reden was, dat generaal *van Voorst tot Voorst* Katholiek was en de commandant van het veldleger was ook Katholiek. Men zag er blijkbaar tegen op 2 Katholieken aan het hoofd van het leger te zien. Een overweging, die voor mij niet gold, ook niet als het 2 Joden of 2 Protestanten waren geweest.

11212. De **Voorzitter:** Bovendien waren het twee broers. Men zou dan bijna de indruk hebben kunnen krijgen van een familieregering! U bent het er dus wel mee eens, dat men de opperbevelhebber een zeer grote vrijheid had moeten geven en dat de Regering wel het doel behoort aan te geven, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en ter bereiking daarvan de benodigde middelen beschikbaar moet stellen, maar dat de wijze, waarop dit doel wordt bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber zelf moet worden bepaald?

A. Zeer positief.

11213. De **Voorzitter:** En al is er nog zo een deskundig Minister van Defensie, deze moet zich daar niet mee bemoeien?

A. Ik ben het geheel eens met u en ik ben er zeker van overtuigd, dat de meerderheid van de Ministers zich maar al te gaarne had willen schikken naar de opperbevelhebber, indien deze met kracht en zelfbewustzijn de weg aangaf, die hij meende te moeten gaan.

11214. De **Voorzitter:** Heeft u zelf nog iets naar voren te brengen?

A. Neen, alleen het algemeen voorbehoud, dat ik spreek over dingen, die 8 jaar geleden gebeurd zijn en waarbij ik niet rechtstreeks betrokken was, omdat zij van militair-technische aard waren. Ik persoonlijk was maar al te gaarne bereid om mij te schikken naar een welbewust en een gefundeerd oordeel van de mensen, die verantwoordelijk waren, maar naar mijn gevoelen ontbrak dit. Dit is de reden, dat op een gegeven moment de Regering zei: „En nu moet er iemand anders komen".

11215. De **Voorzitter:** Toch wel min of meer onder druk van de Minister van Defensie, want deze heeft toch ook gezegd, dat, wanneer de opperbevelhebber niet ging, hij zelf zou vertrekken?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Ik geloof niet, dat het zo ver gekomen is, ten minste, dat herinner ik mij niet.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

CH. J. I. M. WELTER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
KORTHALS.
SCHMAL.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 18 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JHR. WILLEM CORNELIS MARY
DE JONGE VAN ELLEMEET,

oud 69 jaar, wonende te Warnsveld,
gepensionneerd generaal-majoor der cavalerie,
oud-adjudant van H.M. de Koningin.

Hij legt de eed af als getuige.

11525. De **Voorzitter:** Wij wilden u enige inlichtingen vragen over het vertrek van het Prinselijk gezin en van H.M. de Koningin, resp. op 12 en 13 Mei 1940. Zijn we daarvoor bij u aan het goede adres?

A. Ja, d.w.z., ik kan u alleen vertellen, dat ik dat gezien heb en het vertrek van de Koningin heb meegemaakt, omdat ik met H.M. in de auto vertrokken ben.

11526. De **Voorzitter:** Zullen wij dan beginnen met het vertrek van het Prinselijk gezin?

A. Ja, graag. Het is op Zondagavond geweest.

11527. De **Voorzitter:** Kunt u vertellen, hoe dat gegaan is?

A. Zondagavond was er dan bekendgemaakt, dat het Prinselijk gezin wegging.

11528. De **Voorzitter:** Waar vertoefden toen de Prinses en de Prins?

A. Zij waren allemaal op het paleis Noordeinde. Dat wil zeggen, het Vorstelijk gezin was in de schuilkelder, die daar gebouwd was; de anderen, de adjudanten, woonden in de benedenverdieping van de bibliotheek van het Koninklijk huisarchief (in het sousterrain). Er is toen een auto gekomen van De Nederlandsche Bank, het was een merkwaardige auto, het was een gepantserde, het leek mij vrij benauwd om er in te gaan en daar is toen het Prinselijk gezin mede vertrokken naar IJmuiden en is daar aan boord van een Engelse torpedojager gegaan.

11529. De **Voorzitter:** Was er een escorte bij die auto?

A. Dat weet ik niet. Naar ik mij herinner, waren er bij: de Prins en Prinses, de kinderen, mevrouw *Röell* (de vrouw van de later vermoorde houtvester) met haar dochtertje, de kapitein-luitenant ter zee jhr. *van Holthe* en de gepensionneerde schout-bij-nacht baron *de Vos van Steenwijk* met zijn vrouw.

11530. De **Voorzitter:** Dus die zijn ook vanuit IJmuiden vertrokken en overgestoken naar Engeland?

A. Die gingen allemaal in die auto. Naderhand heb ik horen vertellen, dat zij nog beschoten zijn en dat er nog bommen gegooid zijn in IJmuiden zelf, maar zij zijn gelukkig heelhuids daar aangekomen.

11531. De **Voorzitter:** Een vraag, die ons hierbij wel interesseert, is deze, of het kabinet, ik bedoel dus de Ministerraad, enige bemoeienis hiermee heeft gehad. De inlichtingen, die wij tot nog toe gehad hebben, wijzen niet in die richting.

A. Dat heb ik ook op uw convocatiebiljet gelezen. Toen heb ik dadelijk bij mij zelf gedacht, dat u dan bij mij helemaal verkeerd was, omdat ik daar allemaal niets mee te maken heb gehad, maar dan ook helemaal niets. Dat wij de volgende ochtend zouden weggaan, heb ik, ik weet al niet meer op welk uur dat was, ik geloof, dat het heel vroeg was, zes of zeven uur, gehoord. De opperbevelhebber was nog geweest met kolonel baron *van Voorst,* chef van zijn staf, ik denk, dat het ongeveer een uur of zes was.

11532. De **Voorzitter:** Is hij in het Paleis Noordeinde geweest?

A. Ja. Hij kwam en er is toen een bespreking gehouden vóór die kelder. Ik heb toen voor het eerst gehoord, dat wij weggingen. Het zou aanvankelijk zijn om 10 uur, maar het is iets later geworden. Ik denk, dat het ongeveer om 11 uur zal zijn geweest, maar het was toen zo'n raar leven.

11533. De **Voorzitter:** Volgens sommige berichten zou H.M. vertrokken zijn om 9 uur. We hebben o.a. een mededeling gekregen, die heel precies was, nl. dat om 9.05 uur bij de Ministerraad het bericht binnenkwam, dat H.M. om 9 uur vertrokken was. Is misschien om 11 uur de destroyer uit Hoek van Holland vertrokken?

A. Daar heb ik geen hoogte van, hoe laat dat was. Die hele nacht was zo roezemoezig, maar toen ik het convocatiebiljet las, dacht ik bij mij zelf: wanneer dat hetgeen is, waarover u mij wilt horen, dan kunt u van mij niets horen. Maar dan wil ik u wel zeggen, dat de persoon, die er wel veel meer van weet, is generaal *Phaff.* Deze was, net als ik, adjudant van de Koningin, maar bij de mobilisatie waren de meeste officieren van het militaire huis gezonden naar de verschillende afdelingen van het leger, naar het hoofdkwartier. Toen waren eigenlijk overgebleven de generaal *Phaff,* de ordonnans-officier jhr. *van Lawick van Pabst* en ik. Wij drieën zijn dan ook meegegaan. Maar de generaal *Phaff,* die de hele tijd van de mobilisatie eigenlijk de rechterhand is geweest van *Prins Bernhard,* ging altijd met *Prins Bernhard* naar alle militaire inspecties en tochten en die was ook de persoon, die door de Koningin altijd uitgezonden werd voor conferenties met de Ministers en met het hoofdkwartier. Die wist naar mijn idee, d.w.z., die was ook tegenover mij gebonden tot geheimhouding, maar die wist dunkt mij van het vertrek. Die was helemaal niet verbaasd, ik was wel verbaasd, dat we gingen.

11534. De **Voorzitter:** Dat is inderdaad het punt, dat ons het meeste interesseert, nl. in hoeverre er met betrekking tot het vertrek van de leden van het Koninklijk huis contact heeft bestaan met de leden van het Kabinet of met de Ministerraad als zodanig.

A. Op het moment, waarop wij vertrokken, was al op het Paleis aangekomen jonkheer *Beelaerts* en jonkheer *van Tets,* die nu gestorven is, directeur van het Kabinet der Koningin.

11535. De **Voorzitter:** Wie heeft die gewaarschuwd, denkt u?

A. Dat weet ik niet. Maar in elk geval, die waren er toen en die waren ook in het Huisarchief in het sousterrain. Wij hoorden toen, dat hoorde ik ten minste, voor wie het allemaal nieuw was, dat wij straks zouden gaan.

11536. De **Voorzitter:** Was dat de eerste keer, dat de heer *Beelaerts van Blokland* daar kwam in die dagen?

A. Ja, dat ik gezien heb, begrijpt u. Er zijn misschien al meer conferenties geweest of wat ook.

11537. De **Voorzitter:** Dan zullen wij proberen of wij een en ander bij generaal *Phaff* nader kunnen informeren. Misschien kunt u nog iets vertellen van het feitelijk verloop van het vertrek van H.M.?

A. Ja, wij zijn toen per auto vertrokken. Dat was een stoet van enige auto's. In de eerste auto zat H.M., daarnaast zat ik en op de twee strapontins zaten generaal *Phaff* en de ordonnansofficier jonkheer *van Lawick van Pabst.* Wij hadden alle drie ons pistool geladen en in de hand om, als er iets zou gebeuren, de Koningin te beschermen. De ruiten waren neer, omdat het gevaar niet onmogelijk werd geacht, dat die parachutisten, die daar vielen, zouden zijn onder en tussen de mensen, die daar samengestroomd waren, die hoorden en merkten, wat er gebeurde. Ik kan u verzekeren, dat die uittocht iets is, wat ik van mijn leven niet zal vergeten. Wij waren een week van te voren daar nog met de Koningin geweest, ik ging altijd met de Koningin op militaire inspecties naar de verschillende stellingen en onderdelen van het leger. Een week van te voren waren wij ook nog in Loosduinen geweest voor een inspectie van de grenadiers, die daar waren, of de jagers, geloof ik, en toen was de bevolking heel enthousiast, zij hadden de Koningin toegejuicht en nù stonden, terwijl wij daar wegreden, die mensen, en dat zal ik mijn leven niet vergeten, met hun handen in de hoogte. Er was een escorte vooruit en er volgde ook een vrachtauto met een anti-luchtvaartmitrailleur, omdat er de mogelijkheid was, dat vijandelijke vliegers ons zouden bombarderen.

11538. De **Voorzitter:** Geschiedde dat op last van de commandant van het escorte?

A. Die mensen stonden op last van de commandant van dat escorte met hun handen in de hoogte. Het was een afschuwelijk gezicht.

11539. De **Voorzitter:** Wie had dat militaire escorte geregeld?

A. Het was generaal *van Andel,* commandant van de vesting Holland.

11540. De **Voorzitter:** Hebt u dat met generaal *van Andel* opgenomen?

A. Neen, niets.

11541. De **Voorzitter:** Was het militaire escorte er al, toen u bericht kreeg, dat u ging vertrekken?

A. Ja, dat wil zeggen, dat zou komen. Dat zou komen over 10 minuten en dat werd toen veel later en voor mijn gevoel gingen wij pas laat in de ochtend weg en niet, zoals u zegt, om 9 uur. Het kan best, hoor, ik ben practisch die hele nacht niet in bed geweest, dus hoe laat wij zijn vertrokken, weet ik niet. Wij zijn aangekomen in Hoek van Holland tussen 11 en 12 uur, denk ik.

11542. De **Voorzitter:** Hebben zich gedurende de tocht naar Hoek van Holland geen incidenten voorgedaan?

A. Neen, ik geloof wel, dat wij een keer de oorspronkelijke route gewijzigd hebben. U begrijpt, dat wij in plaats van zo te gaan, nog een omweg gemaakt hebben. Maar in elk geval, wij kwamen aan in Hoek van Holland. Toen lag die torpedojager daar en daar stonden wij allemaal op de kade tegen een loods te wachten. Te wachten, d.w.z. er moesten nog allerlei maatregelen genomen worden, de ligging van het mijnenveld moest nog overkomen, enz., en terwijl wij daar stonden, kwamen Duitse vliegers over en die hebben toen een bom gegooid, naar mijn idee niet op de Koningin, want ik denk niet, dat zij die herkend zullen hebben — misschien hebben zij het ook wel geweten en was het een poging —, maar het lijkt mij waarschijnlijk, dat zij probeerden om de torpedojagers te raken, die daar lagen, het was in elk geval de eerste bom, die wij meegemaakt hebben, en die viel aan de achterkant van die loods, het gaf een verschrikkelijke klap, het liep allemaal goed af. Op hetzelfde moment kwam er een bataljon Guards aan, met een of ander Engels transportschip. Zij trokken toen de polder in, het was onze eerste kennismaking met het Engelse leger en dit was, naar ons idee, vrij eigenaardig om te zien. Ik geloof ook niet, dat heel veel van die mensen teruggekomen zijn.

11543. De **Voorzitter:** Toen bent u dus ten slotte gaan varen. Heeft de reis verder nog moeilijkheden opgeleverd?

A. Ik geloof, maar daar ben ik zelf niet bij geweest, dat er toen een bespreking aan boord geweest is, waar wij naar toe zouden gaan.

11544. De **Voorzitter:** Ik bedoelde: heeft de tocht zelf nog moeilijkheden opgeleverd uit een oogpunt van gevaar?

A. Ja, het was zeer gevaarlijk. We gingen door het mijnenveld, waarvan de positie niet bekend was in Hoek van Holland. Een officier van de marinereserve heeft toen het commando gekregen van de Engelse jager. Die stond op de brug en die gaf aan. Zij hadden telefonisch hier van de marinestaf de ligging van het mijnenveld opgekregen en toen zijn wij full speed door het mijnenveld gevlogen, ja het had natuurlijk ook vergissingen op kunnen leveren met de gevolgen daarvan.

11545. De **Voorzitter:** Maar er is niet meer gebombardeerd, er zijn geen vliegtuigen meer geweest?

A. Ik heb er geen meer gezien. Toen zijn wij aangekomen in Harwich.

11546. De **Voorzitter:** Tegen de avond?

A. Ik denk, dat het in de middag was. Toen is de Koningin even ontvangen door de Engelse admiraal, die daar het commando had, Er stond een extra-trein klaar en daarna zijn wij, met allemaal bewaking in de trein, naar Londen gegaan.

11547. De **Voorzitter:** Waren aan het station de Ministers *van Kleffens* en *Welter* aanwezig?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Maar in elk geval de Engelse Koning was er en ik meen, ook de Koningin, dat weet ik, eerlijk gezegd, niet meer, maar de Koning was er en natuurlijk onze gezant en de staf van het gezantschap. Toen is de Koningin gekomen op Buckingham Palace als gast van de Engelse Koning en Koningin. Op dat perron waren toen ook *Prins Bernard* en *Prinses Juliana* met één of twee kinderen. Ik weet wel: een van de kinderen was nog zo klein, dat ze een speciale kinderwagen had, die ingericht was tegen gasaanvallen. Zij logeerden niet op Buckingham Palace, maar de Koningin heeft daar toen gelogeerd met mej. *van Rhijn van Alkemade,* die lectrice was, en met mij. De anderen gingen allemaal in een hotel, dat was van te voren afgesproken door de legatie. De Koningin heeft daar zowat drie weken gewoond en toen zijn we naar een eigen voor H.M. gehuurd huis in Eaton Square getrokken.

11548. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft de Koningin daar gewoond? Zij is later toch naar Maidenhead gegaan?

A. Wij hebben eerst gewoond in Eaton Square, betrekkelijk vlak achter Buckingham Palace. Het was een heel groot mooi huis en we hebben daar gewoond tot het bombardement begon, dat was 31 Augustus of 1 September. Wij hebben nachten meegemaakt, dat H.M. ook 's avonds in de schuilkelder was en wij ook en dat de bommen daar regenden. Na enige tijd was het voor de Koningin ook te onveilig en meende zij, dat in het Claridgehotel, waar een aparte speciaal gebouwde shelter was, het veiliger zou zijn. De Koningin ging naar dat hotel, 's avonds ten minste, wanneer het begon. Het begon op de klok, d.w.z. het begon om 6 uur 's avonds en het hield op om 5 of 6 uur 's morgens, maar verder ging het aan één stuk door. De Koningin heeft dat nog enige tijd gedaan en is toen gaan wonen in een klein huis in Roehampton, een van de voorsteden aan de buitenkant van Londen, in een heel klein huisje. Zij was daar alleen met mej. *van Rhijn* en met een Engelse detective, die aan haar toegevoegd was. In die tussentijd heeft mijnheer *Gerbrandy* dat huis gehuurd in Maidenhead. De Koningin is daar later naar toe vertrokken. Intussen werd het huis in Eaton Square, omdat het eigenlijk te groot was voor die weinige mensen, die nog over waren, verlaten en is er een ander huis gehuurd, Chester Square, en werd dit eigenlijk het bureau van de Koningin gedurende de oorlog. De Koningin kwam als regel 's morgens naar de stad en ging, vóór het bombardement begon, weer terug omstreeks een uur of 5. Later kregen wij toen die V 1 en V 2. Tegen die V 2 was natuurlijk niets te doen, die V 1's kwamen toen ook al in de morgen.

11549. De **Voorzitter:** De Koningin is niet tot het laatste in Maidenhead gebleven?

A. Dat huis heeft de Koningin altijd nog aangehouden, dat was gelegen in een buiten en dat gebruikte de Koningin als representatief huis, wanneer bijv. decoraties moesten worden uitgereikt, gezanten ontvangen, zulke dingen gebeurden daar. De Koningin heeft intussen weer een ander huis gehuurd in het noorden van Londen, is

daar toen vreselijk getroffen door een bom, op het huis zelf. Wonder boven wonder is de Koningin zelf ontsnapt. Zij heeft nog een huis gehad in Mortimer bij Reading, maar wanneer er officiële dingen waren, dan gebeurden die eigenlijk altijd op Stubbings House bij Maidenhead.

11550. De **Voorzitter:** Als ik nu nog even terug mag grijpen op de tocht, die u gemaakt hebt, zou ik u het volgende willen vragen. Hebt u, toen u vertrok uit den Haag, niets vernomen over het doel van de tocht, waar het naar toe ging?

A. Neen, want dat stond nog helemaal niet vast. Dat zou toen zijn, dachten wij, naar Zeeuwsch Vlaanderen. Toen is er een soort Kroonraad gehouden, want ik herinner mij nog, dat die Engelse commandant naar de Koningin toe kwam, hij meldde zich en zeide: „Madame, ik heb de opdracht u te brengen, waar u wilt. Wilt u naar Engeland, wilt u naar Zeeland, wilt u naar Frankrijk?" Toen heeft de Koningin gezegd, naar ik begrepen heb: naar Zeeland. Onderweg is dat weer veranderd in Engeland.

11551. De **Voorzitter:** Op grond van de practische moeilijkheden?

A. Ja, ik denk, dat het toen eigenlijk in Zeeland al wat te ver was.

11552. De **Voorzitter:** U bedoelt, dat de toestand daar al te ver was?

A. Ja. Het had eigenlijk geen zin meer, dat de Koningin daar nog kwam.

11553. De **Voorzitter:** Dus niet op grond van het feit, dat het uit een oogpunt van varen b.v. gevaarlijk was, met het oog op mijnen of bombardementen?

A. Een Engelse zee-officier beschouwt het als een ereplicht en die brengt de Koningin waar zij naar toe wil gaan. Deze man kwam zo uit Narvik.

11554. De **Voorzitter:** Bent u bij die bespreking geweest?

A. Neen, daar ben ik niet bij geweest. Daar is generaal *Phaff* wel bij geweest.

11555. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat u nog één persoon vergeten hebt in die gepantserde auto, die de Prinses en de kinderen wegbracht. Dat was zuster *Feith*. Die zat er toch ook in?

A. Ja, daar hebt u gelijk aan, dat is zo.

11556. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets toe te voegen in het kader van hetgeen wij op het ogenblik besproken hebben of meent u, dat u alles, wat u uit eigen wetenschap kunt weten, wel ongeveer meegedeeld hebt?

A. Neen, van de dingen, die ik weet, is hetgeen u mij nu gevraagd heeft eigenlijk wel het voornaamste. Ik heb natuurlijk zeer zeker indrukken van allerlei dingen, die ik daar meegemaakt en gezien heb. Daarom dacht ik eigenlijk, dat u mij een vraag zou stellen over een bepaald iemand.

11557. De **Voorzitter:** Met name?

A. *van 't Sant.*

11558. De **Voorzitter:** Die was ook bij het gezelschap?

A. Ja.

11559. De **Voorzitter:** Hoe kwam hij bij het gezelschap?

A. Dat weet ik niet; ik had *van 't Sant* zelf nooit gesproken, ik had hem wel eens gezien, maar, als mij bijzonder rakend, heeft, ik meen, de Koningin mij gezegd, dat *van 't Sant* tijdelijk woonde in een van die huizen in de Koningspoort, naast het Paleis. Daar hebt u in dat poortje nog een paar kleine huizen, daar was mijnheer *van 't Sant* en daar moest ik maar eens naar toe gaan. Dat was de eerste keer, dat ik *van 't Sant* zag. *Van 't Sant* is toen meegegaan. Hij zat in de laatste auto en wat hij verder gedaan heeft en wat hij van te voren gedaan heeft, ja, dat weet ik niet. Maar het is een man, die, naar mijn idee, een, laat ik zeggen, zeer merkwaardige invloed heeft gehad op het gebeuren, op veel dingen in Engeland, dat geloof ik zeker en niet ten goede.

11560. De **Voorzitter:** Kunt u dit nader preciseren?

A. Dat kan ik in zover niet, omdat ik het eigenlijk niet kan bewijzen. Ik ben onder ede, dus wat ik verklaar.... het zijn allemaal persoonlijke indrukken. Ik ben er van overtuigd, dat, als u eventueel generaal *Phaff* zou horen, hij volkomen zou delen in wat ik u zou vertellen.

11561. De **Voorzitter:** Maar kunt u terreinen aangeven, waarover de invloed van de heer *van 't Sant* zich uitstrekte? Het is ons b.v. bekend, dat hij in de eerste tijd zich ook heeft beziggehouden met de Inlichtingendienst, om nu maar eens een voorbeeld te noemen.

A. Dat was zijn vak. Maar, hetgeen ik weet, daar denkt *Phaff* net eender over. *Phaff* kende hem nog wel, die had hem nog wel vroeger ontmoet, ik had hem nooit ontmoet, maar ik heb dadelijk met hem gepraat de eerste dag, dat wij in Engeland waren. Toen heeft *van 't Sant,* naar mijn idee, gedacht, dit is het ogenblik — wat hij van zijn leven eigenlijk nooit gedroomd had —, waarop hij, wanneer hij ons maar weg kreeg, een soort indirecte, zeer sterke invloed op de Koningin zou kunnen krijgen en daar zijn wij beiden van overtuigd, dat hij dat gedaan heeft. Hij heeft ons toen uit de directe omgeving van de Koningin weggewerkt, langzaam, want hij doet al die dingen langzaam; hij heeft alles heel goed overdacht, hij heeft bewerkt, dat wij apart gingen wonen en dat de Koningin ons zo min mogelijk zag. Maar hij was de man, die bij de Koningin voor haar persoonlijke veiligheid bleef, dus alle maaltijden met de Koningin gebruikte en op deze wijze was het heel gemakkelijk om, als de Koningin zich uit zou laten over, laat ik zeggen, iets, wat Haar tegen is gevallen, of wat ook, van een bepaalde persoon, er dadelijk op in te gaan om dit nog een beetje aan te dikken. Daardoor werd langzamerhand, naar mijn idee, de invloed van die man zo groot, dat het een gevaar werd. In het begin hebben wij dat eigenlijk geen van allen beseft, maar hij kreeg de post van de Koningin mee. In normale omstandigheden komt de mijnheer van het Kabinet, die de dienst heeft, bij de Koningin; zij behandelt de stukken, doet ze in een tas, die tas gaat op slot, Kabinet neemt een en ander mee en distribueert het aan de verschillende Departementen. Maar *van 't Sant* kreeg de stukken mee in open enveloppen. Dat weet ik, want ik heb heel dikwijls gezien, dat hij 's morgens met al die stukken open voor zich zat en dat hij die aandachtig zat te bestuderen, zodat hij dus — maar dat is natuurlijk mijn persoonlijke overtuiging — de gelegenheid had om die dingen uit en door te geven aan het Engelse Gouvernement. Ik heb naderhand mensen van de Engelse inlichtingendienst gesproken en die hebben mij verteld, dat zij van ons alles af wisten, werkelijk alles, wat er bij ons gebeurde.

11562. De **Voorzitter:** U bedoelt dus, dat in Engeland ook nog zijn blijven doorbestaan de verbindingen, die de heer *van 't Sant,* naar gezegd wordt, vroeger reeds heeft gehad met de Engelse inlichtingendienst?

A. Ja, vast en zeker. De mensen van de Engelse inlichtingendienst, van de afdeling M.I. 5, dat is eigenlijk een militaire inlichtingendienst, die mensen waren er elke dag over de vloer.

11563. De **Voorzitter:** Weet u, dat het in dat vak, als ik het zo mag noemen, nogal gebruikelijk is, dat men contact heeft met de inlichtingendienst van een andere Mogendheid en dat die dan misschien wel eens profiteert van de inlichtingen, die hij krijgt van de Nederlandse kant, maar dat de man, die aan de Nederlandse kant zit, ook wel weer als tegenprestatie daartegenover inlichtingen kan krijgen van de andere kant?

A. Ja, maar dat is bovendien het gevaarlijke in de persoon van *van 't Sant,* dat hij zeer mededeelzaam was. Hij heeft ons van allerlei dingen verteld, dingen waar ik nog nooit van gehoord had, zodat in het begin hij mij ook trachtte te interesseren voor die inlichtingendienst, maar ik moest er niets van hebben. Maar nu is het volgende gebeurd op een gegeven ogenblik. Ik woonde bij Engelse kennissen, een Engelse familie, waar ik 3½ jaar gewoond heb, en die vertelden mij, dat zij kenden een Engelse mevrouw, die van geboorte Hollandse was. Dat was een dochter van mijnheer *van Oss* van de „Haagsche Post". Zij was getrouwd geweest met generaal *Temperley*. Die generaal *Temperley* was in de vorige oorlog militair attaché hier aan het Engelse gezantschap en toen heeft mej. *van Oss* hem leren kennen

en is met hem gehuwd. Helaas was die, toen ik het voor het eerst hoorde, hoe zij zich daarover uitliet, enige maanden te voren gestorven, dus ik heb hem nooit meer gezien, maar die mevrouw, die was zo geïndigneerd over de positie, die *van 't Sant* innam en zoals men daarover sprak in Londen, dat zij had gezegd: „Als mijn man dit wist, dat die *van 't Sant* daar zo'n positie had, dan had hij zich in zijn graf omgekeerd." Ik heb eerst, omdat ik geen zin had om mij daarin te steken, er niets aan gedaan en er eigenlijk mee rondgelopen, maar allerlei dingen, waar ik vroeger eigenlijk nooit op gelet had, vielen mij zo op, het was zo merkwaardig, wat er allemaal gebeurde. Toen heb ik daar met *Phaff* over gesproken en hij vond, dat wij er dadelijk werk van moesten maken. Hij vond, dat wij dat contact met mevrouw *Temperley* moesten opnemen. Toen heb ik mevrouw *Temperley* er over geschreven en gevraagd of ze bij ons wilde komen in Londen en toen hebben we daar een conferentie gehad. In die tijd waren overgekomen uit Indië de heer *Lovink* en de heer *Warners*. Zij waren zeer bevriend met de generaal *Phaff* en deze had dit ook aan hen verteld. Zij waren er erg gespitst op en wilden er ook wel eens achter komen en wilden er ook wel graag bij de conferentie zijn. Toen was de heer *Lovink* er niet bij, maar de heer *Warners* is bij de conferentie geweest. We hebben toen twee conferenties gehad met haar. Zij deed precies hetzelfde verhaal en zei: „Ik doe er een eed op, dat mijn man, o.a. nog in Genève, toen wij daar eens waren bij een of andere conferentie en *van 't Sant* daar ook was, om welke mysterieuze reden ook, tegen mij heeft gezegd: zie je die man, dat is *van 't Sant,* dat is een man, die betalen wij, hij was bij de inlichtingendienst, die betalen wij, maar ieder ander, die hem meer betaalt, daar doet hij het ook voor." Vervolgens zei ze: „Dat diè man deze positie bij de Koningin heeft, dat is ongehoord, maar ik ken al die mensen nog van de Britse inlichtingendienst, dus ik ga daar naar toe en dan zullen zij u het dossier van *van 't Sant* laten zien, want er ligt zo'n dossier over hem." Generaal *Phaff* zei toen: „Mevrouw, ik denk, dat zij dat niet zullen doen." Zij is daarheen gegaan en kwam ontdaan terug. In de eerste plaats had zij een soort van uitbrander gekregen, dat zij het ons nooit had mogen vertellen, maar er was bovendien geen quaestie van, dat wij daar iets van te zien kregen, omdat het de Engelsen van veel te veel belang was, dat zij die man daar hadden. Die vonden het prachtig, dat hij daar zat. Zij kregen zo alle mogelijke inlichtingen. Nu was het gevaarlijke, doordat hij indirect en langzaam werkte, dat hij mensen, om zo te zeggen, kon afmaken, terwijl zij niet de minste kans hadden om zich zelf te verdedigen. Eigenlijk, naar mijn idee, waren de Ministers allemaal doodsbang van hem. Toen hebben *Warners* en *Lovink* een rapport er over opgesteld, want intussen was de heer *Gerbrandy* er ook van op de hoogte. De toestand met de heer *Gerbrandy* was ook zo, dat in het begin mijnheer *van 't Sant* wel elke morgen een uur in het hotel bij de heer *Gerbrandy* aan het ontbijt zat om alles te vertellen en te bepraten. Nu kan hij wel bijzondere capaciteiten en merites hebben op politioneel gebied, maar politiek, dat was natuurlijk helemaal zijn vak niet. In elk geval, Minister *Gerbrandy* moest ook niets meer van hem hebben en die wilde hem helemaal niet meer ontvangen zelfs, maar intussen was het rapport gemaakt en toen heeft de heer *Gerbrandy* het rapport bij de Koningin ingediend.

11564. De **Voorzitter:** U vertelde zoëven, dat de heer *Temperley* eens in Genève, meen ik, had gezegd: „*Van 't Sant* werkt voor ons, maar wanneer hij door een ander beter betaald wordt, dan doet hij het ook voor die ander." Nu is de concrete vraag, die natuurlijk van uitermate groot belang is, deze: zijn er aanwijzingen, dat dit geval zich inderdaad voorgedaan heeft? Het zou natuurlijk een buitengewoon ernstig feit zijn, indien de heer *van 't Sant* bijv. aan de Duitsers ook inlichtingen zou hebben gegeven. Is daar enige aanwijzing voor?

A. Neen, dat ik weet, niet. Dat kan ik ook niet zeggen. Maar naar mijn idee weet de heer *Gerbrandy* daar toch wel meer van, want dat rapport is getekend door *Gerbrandy,* door *van Lidth de Jeude* en *van Haersma de With,* die daarna gezant in Parijs geworden is, die nu gestorven is. Hij was eigenlijk aan het Kabinet van de algemene oorlogvoering onder *Gerbrandy* en jhr. *van Haersma de With* heeft mij zelf gezegd, dat, naar zijn persoonlijk idee, het een gevaar was voor de Koningin en voor de dynastie.

11565. De **Voorzitter:** Mijnheer *van 't Sant* is, meen ik, tot het laatste toe in die functie gebleven, is het niet?

A. Ja.

11566. De **Voorzitter:** Hij is echter niet mee teruggekomen naar Nederland?

A. Neen. Ik heb gehoord, dat hij daarna nog eens hier geweest is, maar hij woont in Engeland, hij woont in Mortimer bij Reading (Berks). Op een gegeven ogenblik heb ik, toen ik bij de Koningin weggegaan ben, tegen H.M. gezegd,.....

11567. De **Voorzitter:** Welke datum was dat?

A. Dat is geweest op 27 November 1942; toen heb ik tegen de Koningin gezegd, dat de oorzaak van alles, van alle moeilijkheden en van alle dingen *van 't Sant* was en dat *van 't Sant* de man was, die haar dynastie ten val bracht, door de positie, die hij innam. Dat was de opinie van tal van goede Nederlanders in Engeland, maar ook van mensen in Indië en Amerika.

De **Voorzitter:** Zo ver is het in ieder geval niet gekomen.

A. Neen.

11568. De **Voorzitter:** Concrete feiten kunt u niet opgeven?

A. Dat heb ik vooropgesteld, nietwaar?

De **Voorzitter:** Wij zullen generaal *Phaff* hier ook nog eens naar vragen.

A. Ja, dat zou ik u aanraden.

11569. De **Voorzitter:** Mag ik u vragen of u in dit kader nog andere opmerkingen hebt, die u van belang acht om aan de commissie mede te delen?

A. Neen, ik zou zeggen van niet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

W. C. M. DE JONGE VAN ELLEMEET.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 18 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

GERARDUS JOHANNES COENRADUS JOSEPHUS EISSENS,
oud 40 jaar, wonende te Venlo,
commissaris van politie te Venlo.

Hij legt de eed af als getuige.

11570. De **Voorzitter:** Is het juist, dat u op het ogenblik bezig bent met een onderzoek naar het z.g. Venlo-incident?

A. Inderdaad. In opdracht van de procureur-fiscaal de heer *van Voorst tot Voorst.*

11571. De **Voorzitter:** Waarom is deze zaak in handen van de procureur-fiscaal?

A. De quaestie is deze. Deze zaak heeft nog niet haar juridisch einde gevonden; toen ik dan in begin October 1946 weer bij de politie in Venlo kwam, kreeg ik een paar draden in handen in zake het grensincident. Ik heb toen contact opgenomen met de officier van justitie te Roermond en het was toen een competentievraag of dit ressorteerde onder de normale justitie dan wel onder de bijzondere rechtspleging. De procureur-fiscaal was van mening, dat, aangezien hier de gebeurtenissen hadden plaats gevonden op een moment, dat de oorlog dreigende was, hier dus de bijzondere bepalingen van de bijzondere rechtspleging van toepassing waren. Daarbij heeft de heer *Wilbrenninck,* de officier van justitie te Roermond, zich neergelegd en nu vindt het onderzoek plaats met medeweten van deze officier van justitie en min of meer in gemeenschappelijk overleg.

11572. De **Voorzitter:** Is het juist, dat u in 1939, toen het Venlo-incident plaats gevonden had, ook enige bemoeienis hiermede hebt gehad?

A. Ja, in die tijd ook. Ik was inspecteur van politie in Venlo, toen het incident plaats greep, en ik heb met andere heren, ook van de Rijksrecherche, met de toenmalige commissaris, mijn ambtsvoorganger, een onderzoek ingesteld, dat niet tot het resultaat heeft geleid, dat de betrokkenen voor de rechtbank konden worden gebracht.

11573. De **Voorzitter:** Hebt u dat onderzoek uit u zelf ingesteld of op last van hogerhand?

A. Dat is op last van hogerhand ingesteld door de toenmalige commissaris van politie, waarbij ik dan geassisteerd heb. Ik heb dus diverse verhoren mede afgenomen, processen-verbaal mede ondertekend en opgemaakt.

11574. De **Voorzitter:** Is dat onderzoek toen niet om de een of andere reden gestaakt?

A. Ja, dat blijkt uit de stukken, die ik op het ogenblik in handen heb gekregen. Het is op het ogenblik de bedoeling, dat al hetgene, wat op juridisch terrein is te zamen gebracht en nog te brengen is, in mijn handen terechtkomt. Bij deze stukken zijn documenten, waaruit blijkt, dat indertijd het onderzoek min of meer is gestaakt, of althans niet verder is voortgezet, op last van hogerhand. Dat is mede de zienswijze van de toenmalige officier van justitie te Roermond, de heer *Rieter,* die dat in een verklaring, voor het nu opgeheven bureau nationale veiligheid afgelegd, heeft meegedeeld.

11575. De **Voorzitter:** Heeft de Rijksrecherche hier ook iets aan gedaan indertijd?

A. Indertijd wel.

11576. De **Voorzitter:** Naast uw onderzoek?

A. Neen, dat is te zamen gebeurd, in gemeenschappelijk overleg.

11577. De **Voorzitter:** Dus dat is toen gebeurd onmiddellijk na 9 November 1939?

A. Inderdaad, vlak daarop.

11578. De **Voorzitter:** Wie heeft toen de opdracht gegeven om de zaak te staken?

A. Uit de stukken, die in mijn bezit zijn, blijkt, dat hier eigenlijk sprake is van een opdracht, uit den Haag komende, in de stukken genoemd het Departement van Justitie, maar ik neem aan, dat het het Departement van Oorlog geweest is.

11579. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: het kan misschien wel uitgegaan zijn van het Departement van Oorlog, maar de opdracht tot staking van het onderzoek aan de justitiële autoriteiten moest natuurlijk gegeven worden door het Departement van Justitie.

A. Uit de verklaring van de heer *Rieter* blijkt, dat deze zich heeft beklaagd bij de procureur-generaal de heer *Speyart van Woerden,* omdat hij een telefoontje had gehad op een bepaalde avond namens de Minister — hij noemde in zijn stuk de Minister van Justitie, maar dat neem ik niet aan —, dat het onderzoek niet verder behoefde te worden voortgezet.

De **Voorzitter:** Dat lijkt mij toch wel logisch.

A. Ja, maar hij werd opgebeld door een kapitein namens de Minister, en dat wijst op het Ministerie van Oorlog; een kapitein belde op en heeft gezegd: het onderzoek, waar u mee bezig is, moet u laten rusten. Daarop heeft hij geantwoord, althans volgens de stukken: ik heb opdracht van de procureur-generaal gekregen en dus moet deze ook opdracht geven om te staken; ik wens de Minister aan de telefoon. De mededeling kwam toen terug: De Minister heeft geen gelegenheid aan de telefoon te komen. De kapitein deelde dan wederom mede namens de Minister, dat hij het onderzoek moest staken. Dit heeft de toenmalige officier van justitie in zijn stukken vastgelegd.

11580. De **Voorzitter:** En hij heeft het onderzoek ook gestaakt?

A. Voor zover mij bekend, wel.

11581. De **Voorzitter:** Was dat kort na 9 November?

A. Het was betrekkelijk kort na 9 November.

11582. De **Voorzitter:** Enkele dagen?

A. Enkele weken zal het geweest zijn, hoogstens. Ik vermoed zelfs de eerste week.

11583. De **Voorzitter:** Dus u bent nu weer begonnen aan deze zaak in opdracht van de procureur-fiscaal. Is uw opdracht bepaald omschreven? Ik bedoel: heeft zij bepaalde grenzen of bent u vrij om zo diep in de zaak te graven als u zelf wilt?

A. Mijn opdracht is eigenlijk om bij mijn onderzoek buiten de politieke achtergrond te blijven. Het feit als zodanig, dus de gebeur-

tenissen aan de grens in Venlo, zijnde geschied in mijn territoir, moet ik trachten te achterhalen, dus de mensen, die de mensenroof c.q. vrijheidsberoving hebben gepleegd, de doodslag, de moord of het zwaar lichamelijk letsel hebben toegebracht e.d. Secundair moet ik ook trachten te achterhalen, waar thans het lijk van luitenant *Klop* is, dat nog steeds niet is gevonden.

11584. De **Voorzitter:** Is u uitdrukkelijk gezegd buiten de politieke achtergrond te blijven?

A. Niet uitdrukkelijk in die zin, dat ik aan de politieke achtergrond geen aandacht moet schenken, maar niet meer dan voor mijn politie-onderzoek ten aanzien van de gebeurtenissen aan de grens nodig zou blijken.

11585. De **Voorzitter:** Dat is te zeggen: stel u voor, dat u morgen in contact komt met een van de bedrijvers van de overval, dan lijkt het mij, dat het u toch wel zal interesseren, wat de beweegredenen van deze man geweest zijn. En dan zit u natuurlijk midden in de politieke achtergrond.

A. Dat natuurlijk wel. Maar mijn accent ligt elders. Ik heb meer aan de man, die het moordende schot heeft gelost, dan aan degene, die het politieke spel heeft gespeeld. Maar het hangt natuurlijk samen, dat ben ik met u eens.

11586. De **Voorzitter:** Ik bedoel: als u een van die drie Duitsers, b.v. *Christensen,* zoudt kunnen benaderen, dan zoudt u waarschijnlijk toch wel naar zijn motieven vragen?

A. Inderdaad. Vanzelfsprekend. Maar dat is niet mijn hoofddoel natuurlijk.

De **Voorzitter:** Neen, dat begrijp ik.

A. Maar wij zijn ook met de heer *Schuijt,* uw griffier, overeengekomen om bij eventuele achterhaling van feiten, die voor uw commissie van belang zijn, deze aan u door te geven.

De **Voorzitter:** U begrijpt wel, dat juist die andere kant ons het meest interesseert.

A. Ja, dat is mij natuurlijk bekend.

11587. De **Voorzitter:** Thans wil ik met u nog even de feiten doornemen. Is inderdaad komen vast te staan, dat luitenant *Klop,* voordat hij zich begaf naar het café *Backus,* eerst de marechaussee gewaarschuwd heeft en gevraagd heeft of er een paar marechaussees die kant uit zouden gaan om die zaak in de gaten te houden?

A. Ja, dat staat positief vast. Dat heeft *Curfs,* de toenmalige opperwachtmeester, uitdrukkelijk verklaard.

11588. De **Voorzitter:** Maar zij zijn niet tijdig ter plaatse gekomen?

A. Neen. De heer *Klop* bezat een wagen en hij was sneller ter plaatse dan de marechaussees; toen die per rijwiel aankwamen, of althans naderden, was het hele incident reeds gebeurd.

11589. De **Voorzitter:** Het lijkt er wel op, dat luitenant *Klop* toen toch al het gevoel had, dat het daar een risquante affaire kon worden.

A. Die indruk heb ik wel. Het schijnt, dat hij voelde, dat hij daar aan de grens een beetje uit moest kijken.

11590. De **Voorzitter:** Een ander punt, dat mij nog niet duidelijk is, is, dat enkele dagen na 9 November een zekere heer *Paul Koster* in Venlo ten tonele verschenen is.

A. Ja, dat is een beetje raadselachtig geweest; het viel eigenlijk uit de hemel op een Zondagmorgen.

11591. De **Voorzitter:** Hebt u dat zelf meegemaakt? Is dat uw eigen wetenschap?

A. Ja, dat is mijn eigen wetenschap.

De **Voorzitter:** Juist, dan wil ik dat graag van u horen.

A. De situatie was deze. De getuigen, die deze overval hadden meegemaakt, waren ten politieburele gehoord en omdat het een zeer geheimzinnige affaire was — wij hadden wel bloed, patronen en pistolen, maar geen slachtoffers —, waren die mensen geïnstrueerd om, wanneer zij iets wisten of iets hoorden, ons onmiddellijk daarvan in kennis te stellen. Toen bleek het op een Zondagmorgen, ik meen de eerste Zondag na 9 November, dat een paar van die getuigen waren ontboden door een onbekende in een hotel te Venlo om daar alsnog eens hun verhaal op te dissen omtrent hetgene, wat hun overkomen was.

11592. De **Voorzitter:** Dat moet dus een kleine week later geweest zijn.

A. De juiste datum kan ik u zeggen, want de stukken heb ik bij mij.

11593. De **Voorzitter:** Zes November was een Zondag, dus 13 November was ook een Zondag. U zei, dat het op een Zondag plaats vond. Het moet derhalve 4 dagen later geweest zijn, dat u dat bericht kreeg.

A. Op die bewuste Zondag dus is een getuige ons komen vertellen, dat hij ontboden was in hotel Americain in Venlo. Wij hebben dat omsingeld en toen werd ter plaatse aangetroffen die bewuste mijnheer *Koster,* in gezelschap van een Nederlander, althans een mijnheer uit Maastricht, die twee pistolen bij zich had en zeer gewichtig deed en voorgaf de bewaker van deze mijnheer *Koster* te zijn.

11594. De **Voorzitter:** Dat was *Straatmans*?

A. Dat was inderdaad *Straatmans.* De heer *Koster* deelde toen mede, dat hij in Venlo een onderzoek wilde instellen in overleg met de heer *Furstner,* de heer *Snouck Hurgronje* en ik meen ook met de heer *van Oorschot,* de chef van G.S. III. Dezen zouden hem gezegd hebben, dat, wanneer hij moeilijkheden of onaangenaamheden met de politie kreeg, hij deze maar naar hen moest verwijzen. Dan was de zaak meteen opgelost.

11595. De **Voorzitter:** Trad die agent *Straatmans* op ten dienste van *Koster*?

A. Deze trad ten dienste van *Koster* op. Hij vergezelde deze.

De **Voorzitter:** Juist, hij vergezelde *Koster.*

A. Toen bij fouilleren op hem twee pistolen werden gevonden en hem werd gevraagd, wat voor doel het had om met twee pistolen rond te lopen, gaf hij te kennen, dat *Koster* een zeer belangrijke figuur was in de contraspionnage en dat deze zo vlak bij de grens misschien gevaar liep om door de Duitsers gekidnapt te worden. Vandaar dat hij de voorschriften maar overtrad en de pistolen bij zich droeg.

11596. De **Voorzitter:** Vandaar, dat hij dus als lijfwacht optrad?

A. Inderdaad, hij trad als lijfwacht op.

11597. De **Voorzitter:** Dat verhaal is blijkbaar geverifieerd in den Haag. Is dat door u gebeurd?

A. Ja, dit is mede door mij gebeurd. Ik heb toen zelf opgebeld ik meen de heer *Snouck Hurgronje.* Voor zover ik mij herinner, heeft de Rijksrechercheur de heer *van Oorschot* opgebeld. Het bleek ons toen, dat inderdaad bij deze heren iets bekend was omtrent het doen en laten van de heer *Koster,* maar niet, dat eigenlijk een opdracht was uitgegaan. *Koster* had blijkbaar te kennen gegeven, te willen nagaan, wat er precies gebeurd was. Toen was gezegd: goed, ga je gang maar en houdt ons ook op de hoogte. Dat was de lezing, die uit den Haag kwam. De sanctie, die *Koster* gekregen zou hebben om bij mocilijkheden te kunnen zeggen: „Bel ons even op, dan is het in orde", werd door de heren ontkend. Zij hadden dus geen beschermende hand over hem uitgestoken, alleen maar gezegd: „Als je iets weet in Venlo of iets hoort, stel ons daarvan in kennis". *Koster* en *Straatmans* zijn ook voorgeleid; de heer *Koster* is het bewakingsgebied ontzegd als zijnde gevaarlijk voor de openbare orde en rust.

11598. De **Voorzitter:** Waarom? Wat voor reden was daarvoor?

A. Dit was een motief van grensbewaking. Het instellen van een onderzoek op een punt, dat reeds de politie in behandeling had, het zich doen vergezellen door een mijnheer als lijfwacht met twee pistolen bij zich, het zijn van een man, die mogelijk door de Duitsers

zou kunnen worden gekidnapt, heeft de Rijksvreemdelingendienst of de procureur-generaal naar mijn mening er toe bewogen de voorschriften grensbewaking op hem toe te passen en hem het bewakingsgebied te ontzeggen.

11599. De **Voorzitter:** Hij is dus niet uit Nederland gezet, maar alleen uit het bewakingsgebied?

A. Het is op deze wijze gebeurd: *Koster* woonde in Frankrijk, in Parijs. Hij wilde ook graag naar Parijs toe. Ik heb hem de ontzegging van het bewakingsgebied betekend op het moment, dat hij Nederland verliet. Op deze wijze was de binnenkomst in Nederland voor hem ook een puzzle geworden. Op deze wijze is de heer *Koster* eigenlijk uit de werkingssfeer verdwenen.

11600. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft hij vastgezeten?

A. Enkele dagen. Als verdacht van een strafbaar feit is hij behandeld, omdat hij, het juiste artikel kan ik op het ogenblik niet noemen, verdacht werd handelingen te verrichten, waardoor de veiligheid van het land of de neutraliteit in gevaar kon worden gebracht. Er bleek nog meer achter te zitten natuurlijk. Er waren ook andere heren, die voor de geallieerden werkten. Dit is uitgedijd tot een betrekkelijk aardig onderzoek.

11601. De **Voorzitter:** Hoezo? Welke heren kwamen daar verder bij in het geding?

A. Er zijn nog meer mensen gearresteerd; hier uit den Haag ook iemand, in verband met het opstellen van Engelse zenders, althans korte-golfzenders, door deze instanties.

11602. De **Voorzitter:** Bedoelt u hiermede o.a. *August Fremery*?

A. *Fremery*, ja, die ook. Het bleek nl., dat een van de heren reçu's van postwissels bij zich had, die van hem afkomstig waren.

11603. De **Voorzitter:** Had u dat gehoord van de heer *Koster*? Was u door de heer *Koster* op dat spoor gekomen?

A. Neen, maar de heren zijn natuurlijk grondig nagegaan en gefouilleerd en toen werden diverse bescheiden op hen gevonden, die aanknopingen gaven voor andere onderzoeken. Zo kwam men eigenlijk, zonder dat ze één woord wilden zeggen of wilden loslaten, op het spoor van de heer *Fremery*.

11604. De **Voorzitter:** Kunt u die mijnheer *Koster* classificeren? Ik bedoel: hebt u nu een beeld van wat die mijnheer *Koster* geweest is en wat hij er mee te maken had?

A. Mijnheer *Koster* heb ik nadien nimmer gesproken. De gegevens, die wij over hem hebben gekregen, hielden eigenlijk in, dat hij een oud zee-officier was, die in Parijs woonde.

11605. De **Voorzitter:** Een Nederlander?

A. Ja. Een voormalig zee-officier, die voor, breeduit gezegd, de geallieerde dienst spionnagewerkzaamheden verrichtte of althans inlichtingen inwon. De zaak-Venlo had hem bevreemd en hij had nu ter plaatse zelf op willen nemen, wat zich eigenlijk afgespeeld had. Niet als man, die actief wilde gaan deelnemen, maar als belangstellend persoon, die eens wilde nagaan, wat er gebeurd was.

11606. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar die mijnheer *Koster* had toen vermoedelijk geen voor ons land schadelijke bedoelingen?

A. Neen, hij vond het toen ook zeer ondankbaar, dat hij eigenlijk uit Nederland verbannen werd.

11607. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, maar zijn handelwijze kon toen waarschijnlijk, met het oog op de neutraliteitspolitiek, niet toegelaten worden. Dat was erg vervelend.

A. Dat was het vervelende eigenlijk.

11608. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u later nog wel eens iets van de heer *Koster* gemerkt?

A. Nimmer iets van gemerkt. Alleen is mij wel uit de stukken, die mij later bij dit onderzoek in handen zijn gevallen, gebleken, dat ook de Duitse instanties van het bestaan van *Koster* op de hoogte waren. Dit blijkt ook uit het resumé, dat zij hebben gegeven omtrent de spionnage en contra-spionnage van deze zijde.

11609. De **Voorzitter:** Hij wordt in de bij het memorandum van *von Ribbentrop* van 10 Mei 1940 behorende stukken genoemd.

A. Inderdaad. Daar vond ik het eerst de naam *Koster*, ik dacht, dat het een schuilnaam was, maar toen bleek mij, dat het zijn eigen naam was.

11610. De **Voorzitter:** Dat zijn dus waarschijnlijk wel de hoofdpunten van hetgeen u toen zo ervaren hebt in die dagen. Want u bent toen toch niet zo ver gekomen, dat u de namen van de leiders van de overval gevonden hebt? Daar bent u zeker niet eens aan toegekomen?

A. Zover ik mij herinner, zijn wij niet eens aan de slachtoffers toegekomen. Wij wisten, dat er iets gebeurd was, van ooggetuigen, die verklaard hadden, wat zij gezien hadden en meegemaakt. Maar op welke mensen geschoten was en welke mensen het betrof, daar was de eerste dag niets van bekend. Later kwamen de gegevens door en bleek, dat het de thans bekende heren waren. Toen zijn wij ook via het Ministerie uit den Haag in het bezit gesteld van hun foto's, om deze te kunnen verifiëren met de ooggetuigen. Toen bleek ons inderdaad, dat deze heren de genoemden waren en dat zeer waarschijnlijk, hoewel dit niet onomstotelijk bleek, de heer *Klop* de getroffen man was. Het was wel bekend, dat er iemand aangeschoten was, zelfs dood zou zijn, maar.....

11611. De **Voorzitter:** Waren er veel getuigen, die het gezien hadden?

A. Zeer veel.

11612. De **Voorzitter:** Zeer veel. Hoe kwam dat?

A. Het moment, waarop *Klop* c.s. kwam, was niet precies bepaald. De komst vond plaats op een tamelijk mooie Novemberdag, toen aan de grens de Duitsers bezig waren met prikkeldraadversperringen, wat de belangstelling van vele wandelaars trok.

11613. De **Voorzitter:** Het incident vond plaats 's middags om kwart over drie, is het niet?

A. Ja. Zo zijn toch een man of negen of tien getuige geweest van deze overval.

11614. De **Voorzitter:** En kloppen de getuigenverklaringen over de feitelijke toedracht van de overval behoorlijk met elkaar? Is daar niet veel verschil in?

A. Daar is niet veel verschil in. Maar dit heeft zich, zoals de Duitsers ook zeggen, „blitzartig" afgespeeld, zodat het natuurlijk niet precies te verifiëren is, maar in grote trekken komen de getuigenverklaringen toch overeen.

11615. De **Voorzitter:** Dus over het feitelijke verloop kreeg u destijds al een alleszins bevredigend beeld?

A. Ja. De verklaringen werden in handen gesteld van de officier van justitie *Rieter*. Deze heeft uit deze stukken een kort resumé gemaakt en kwam tot dezelfde conclusie. Hij toetste de verklaringen aan elkaar en kwam precies tot datgene, wat wij op het ogenblik weten.

11616. De **Voorzitter:** Wat wilt u nu te weten komen? Waar streeft u op het ogenblik bij uw onderzoek naar?

A. Ik streef er op het ogenblik naar, in opdracht van de procureur-fiscaal, te achterhalen het Sonder-kommando, dat hier over de grens deze neutraliteitsschennis heeft gepleegd, hier de heren heeft gearresteerd, hen wederrechtelijk van hun vrijheid heeft beroofd, op Hollands gebied is geweest en op Nederlands gebied een Nederlands officier zwaar heeft verwond en uiteindelijk dan vast te stellen, waar het lijk van *Klop* gebleven is.

11617. De **Voorzitter:** U weet thans, dat *Schellenberg*, *Knochen* en *Christensen* de leiders van de zaak waren en dat *Schellenberg* aan het hoofd stond van die groep?

A. Dat is mij bekend op het ogenblik.

11618. De **Voorzitter:** Die twee anderen waren er op 9 November 1939 niet bij, is het wel?

A. Ik heb daarover gehoord een zekere *Müller,* die op het ogenblik in Scheveningen zit; hij beweert, dat *Christensen* en *Knochen* ook daarbij geweest zijn. Positief staat dat nog niet vast.

11619. De **Voorzitter:** U hebt derhalve nog niet de volledige lijst van de mensen, die er bij geweest zijn?

A. Neen, ik heb van de feitelijke daders er drie kunnen verifiëren op het ogenblik, nl. een zekere *Naujoks, Best* (gelijknamig met *Best* uit Engeland) en een zekere *Dinkheller.*

11620. De **Voorzitter:** Maar er waren er meer?

A. Ja, maar deze drie heb ik, wat de namen betreft, kunnen achterhalen.

11621. De **Voorzitter:** Hoe groot was het gezelschap, dat aan de overkant van de grens was?

A. Ik vermoed 6 of 7 man. De heer *Lemmens,* die verhoord is te Neurenberg, verklaart, dat er meer geweest zijn, maar naast getuigenverklaringen, die ik hier reeds heb, heb ik een paar mensen gehoord, die hierover nog niet door de Engelse instanties ondervraagd zijn, o.a. de toenmalige Zollinspector *Loens.* Deze heeft mede de zaak voorbereid. Verder hoorde ik nog een man van de grenspolitie in Duitsland. Dit waren eigenlijk mede de mensen, die het gebeurde aan de grens hebben voorbereid. Die leggen verklaringen af, waaruit blijkt, dat er niet zoveel mensen zijn geweest als door *Lemmens* verklaard is.

11622. De **Voorzitter:** *Lemmens* heeft ons hier verklaard, dat hij de leider *Schellenberg* herkend heeft.

A. Ja, onder een andere naam. Hij had toen de naam *Schemmel.*

11623. De **Voorzitter:** *Schellenberg* is in de loop van de oorlog, naar ik meen, een „hoge meneer" geworden.

A. Die is opgeklommen, blijkbaar.

11624. De **Voorzitter:** Ik heb hier een paar processen-verbaal. In de eerste plaats een Duits verbaal, dat, als het echt is, zou inhouden het verhoor van de stervende luitenant *Klop.* Kent u dit verbaal?

A. Dat ken ik.

11625. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het een verbaal is, dat men voorlopig met de nodige reserve moet bekijken.

A. Ja, u bedoelt het verbaal, waarin dr. *Behrends* genoemd wordt Dr. *Behrends* is een chirurg, die bij het sterven van *Klop* geweest is. Ik heb deze weer getroffen in hetzelfde hospitaal, waar *Klop* overleden is. Ik had de stukken, die u bedoelt, toen nog niet. Met toestemming van de Engelse instanties heb ik daar een onderzoek kunnen instellen. In de administratie van het hospitaal was niets bekend omtrent een overleden Nederlander op de betrokken datum. Ik ben toen terechtgekomen bij dr. *Behrends,* die nog praktizeerde en die mij zijn belevenissen verteld heeft. Zijn verhaal heb ik later geverifieerd met de verklaringen in het door u bedoelde proces-verbaal. Hierdoor wordt het daarin voorkomende min of meer ontzenuwd.
Hij zegt dit: „Ik werd ontboden bij een binnengebrachte patiënt. Ik kwam beneden. Er lag toen iemand met een jas over zich heen. Heren in burger waren er bij. Die man reageerde niet. Ik heb door roepen en schreeuwen en knijpen getracht een reactie op te wekken. Dat lukte mij niet. Hij stierf binnen vijf of tien minuten." Dit verhaal vertelde hij mij, los van dat proces-verbaal.

11626. De **Voorzitter:** Is het uitgesloten, dat, vóórdat dr. *Behrends* kwam, luitenant *Klop* toch nog een korte tijd verhoord zou zijn?

A. Het is niet onmogelijk, maar in de slotzin van dat verbaal staat, dat *Klop* zelf aan dr. *Behrends* gevraagd heeft om het verhoor stop te zetten, omdat hij het niet meer volgen kon. Op dat punt wijkt het af van de spontane mededeling van dr. *Behrends.*

11627. De **Voorzitter:** „Der im Zimmer befindliche Arzt unterstützt diese Bitte", staat er bij.

A. Daar heeft hij mij helemaal niet over gesproken. Hij zei: ik wist nergens van. Ik had niet in de gaten, dat het een belangrijke aangelegenheid was. Dit bleek me pas, toen een van de portiers binnenkwam om de naam van de dode te noteren. Er werd toen door een van de heren gezegd: „Dat is niet nodig, want wij nemen hem wel mee".
Later heeft *Behrends* de notities, die hij had gemaakt, in moeten leveren. Toen bleek hem pas, dat hij hier te maken had met het incident-Venlo. Dus van het verhoor heeft hij helemaal niet geweten.

11628. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat maakte die dokter voor een indruk, betrouwbaar?

A. Betrouwbaar. Het viel mij later tegen, toen ik hoorde, dat hij bij de S.S. geweest was.

11629. De **Voorzitter:** Die dr. *Hasselbacher,* heeft u die kunnen opsporen?

A. Neen. Dat was de „Polizei-president" uit Düsseldorf. Deze is inmiddels overleden of geliquideerd. Dat is niet een medisch arts, doch een politiechef.....

11630. De **Voorzitter:** Ja, dat blijkt uit het afschrift van het verbaal, dat wij hier hebben. Hebt u het originele verbaal gezien?

A. Neen, dat heb ik niet gezien. Aan mij werden die stukken alleen toegezonden in afschrift.

11631. De **Voorzitter:** Maar dan zou het wel van belang zijn, als u het originele eens te zien vroeg, tenzij men uit Duitsland alleen copieën heeft gekregen, dat is natuurlijk ook mogelijk. Maar het is ook denkbaar, dat men het originele stuk heeft. Het zou toch wel van belang zijn, de handtekening van *Klop* of de beweerde handtekening van *Klop* eens te laten zien aan zijn nabestaanden, die dan kunnen zeggen of die handtekening goed is of niet, want het is de vraag of bij de Duitsers de handtekening van *Klop* bekend was. Of misschien van zijn paspoort?

A. Zijn pas had hij waarschijnlijk bij zich. Naast zijn pas had hij tevens een legitimatiebewijs, dat hij officier van de generale staf was.

11632. De **Voorzitter:** Zijn handtekening zouden ze dus hebben gezien uit de pas?

A. Een handtekening van mij zou, wanneer deze in Duitse handen zou geraken, geen enkele waarde hebben. Ik bedoel, dat de Duitsers tot alles in staat zijn. Het zou voor mij geen positief bewijs zijn.

11633. De **Voorzitter:** Neen, maar men moet de handtekening gekend hebben om haar na te laten maken.

A. Ja, maar de heer *Schellenberg* had alreeds herhaaldelijk contact met hem gehad. Wat dat betreft bestaat de mogelijkheid, dat de handtekening hem bekend was. Ik heb het genoteerd, het is iets, dat ik mogelijk zal kunnen achterhalen, hoewel dit een specifiek geval is, wat natuurlijk op uw terrein van groot belang is; op mijn terrein echter van zeer ondergeschikt belang.

11634. De **Voorzitter:** Ook achter de inhoud van de beweerde verklaring van luitenant *Klop* zet ik voorlopig de nodige vraagtekens. Hij spreekt hier bijv. ook over besprekingen, die tussen de Nederlandse en Engelse generale staven zouden hebben plaats gevonden. Daar hebben wij nog geen enkele bevestiging van gevonden. Het is dus een stuk, waar men zeer gereserveerd tegenover moet staan.

A. Inderdaad.

11635. De **Voorzitter:** Maar die dr. *Hasselbacher,* dat is toch de man, die het verhoor heeft geleid?

A. Ja, inderdaad. Daarom ben ik op het ogenblik bezig om zijn toenmalige secretaresse, een zekere Fräulein *Baehr,* te trachten te achterhalen, om te horen wat zij er van weet.

11636. De **Voorzitter:** Hebt u enig idee gekregen, wat dit voor een man was?

A. Ja, het is de politiepresident uit Düsseldorf.

11637. De **Voorzitter:** Ik bedoel, wat zijn instelling betreft.

A. Hij was een nazi. Door één van de mensen, die ik gehoord heb, is hij genoemd — in ieder geval een betiteling, die in het vocabulaire van de nazi's te pas komt — Hauptsturmführer of zo iets dergelijks.

11638. De **Voorzitter:** Dus een man, waarvan het waarschijnlijk is, dat hij zijn medewerking heeft verleend aan dit geval van het z.g. verhoor van *Klop*?

A. Ja. Het staat voor mij vast, dat hij de gehele organisatie mee geleid heeft. Later is mij ook gebleken, dat een zekere dr. *Nockemann*, een naam, die nu het eerst genoemd wordt, die een hoge functie bij de S.D. bekleedde, de voorbereiding omtrent de overval mede heeft geleid, de avond van te voren.

11639. De **Voorzitter:** Dan heb ik hier een paar Engelse stukken, inhoudende verklaringen van *Ditges* en *Dinkheller*. Waar komen die stukken vandaan? Komen die van de Engelse bezetting uit Duitsland?

A. Voor zover mij bekend, wel, ja. De Security heeft toen diverse mensen gehoord. Die verklaringen zijn blijkbaar via de geallieerde weg in handen gekomen van onze dienst en toen weer naar mij afgezakt. Ik heb ze ook in mijn bezit, er staan aardige dingen in, die wij willen verifiëren en die weer terugslaan op het incident aan de grens.
Hieruit blijkt bijv., dat *Dinkheller* in 1945 aan de Field-Security heeft verklaard, dat hij zich mijn naam nog herinnerde en dat ik in 's Hertogenbosch zat. Dat was in 1945. Die *Dinkheller* is voor mij een kroongetuige, omdat hij bij de overval geweest is, hij zit zeer waarschijnlijk in Recklinghausen. Ik ben bezig te trachten die *Dinkheller* te benaderen.

11640. De **Voorzitter:** Is hij niet op vrije voeten?

A. Neen, hij zit in Recklinghausen op het ogenblik.

11641. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In een kamp?

A. In het kamp Recklinghausen, ja, waar de nazi's nog zitten, maar het is niet zo eenvoudig om daar binnen te komen.

11642. De **Voorzitter:** Dan hebben wij verder twee verklaringen van *Müller*. De ene is van December 1945, die komt nog van het Bureau Nationale Veiligheid, en de andere is van 13 Mei 1947 en komt van de P.R.A. in den Haag. Een van de twee personen, die het verhoor hebben afgenomen, is in beide gevallen de heer *Luyendijk*. De verklaring van *Müller* is uit het oogpunt van de politieke achtergrond wel zeer interessant. Maar wat is er van waar? *Müller* beweert, dat de eerste besprekingen, die gehouden zijn op Nederlands gebied, met een werkelijke oppositiegroep hebben plaats gevonden, met Duitse officieren, die de bedoeling hadden om contacten te zoeken, die bevorderlijk zouden kunnen zijn aan het omverwerpen van het gezag in Duitsland. Volgens het verhaal van *Müller* zouden die officieren gearresteerd zijn en mededeling hebben gedaan aan de Gestapo van wat zij gedaan hadden en toen zou de Gestapo, onder leiding van *Schellenberg*, de zaak overgenomen hebben, zodat de volgende conferenties zouden hebben plaats gevonden met provocateurs van de Gestapo. Dat is een buitengewoon interessante visie, maar hoe kunnen wij de verklaring van *Müller* op haar juiste waarde taxeren?

A. Ik heb *Müller* om die reden zelf ook verhoord.

11643. De **Voorzitter:** Nog onlangs?

A. In dit onderzoek, een half jaar geleden ongeveer. Toen bleek mij, dat hij betrekkelijk aperte verklaringen van dit incident had afgelegd, dat hij er echter niet bij geweest was, doch zijdelings, bij dienstbesprekingen, daarvan iets gehoord had.

11644. De **Voorzitter:** Het lijkt mij, dat b.v. dat tweede verbaal, dat ik hier noemde, voor zover *Müller* mededelingen doet over het feitelijke verloop van zaken bij het café *Backus* en wat daarmee verband houdt, wemelt van onjuistheden.

A. Inderdaad, dat is mij ook opgevallen.

11645. De **Voorzitter:** Als tijd van de overval noemt hij b.v. 's morgens 11 uur. Hij vertelt, om een ander voorbeeld te noemen, dat de chauffeur *Lemmens* nog vóór de oorlog in Nederland is teruggekomen. Enfin, zo zijn er verschillende punten, waarvan men zegt: dat klopt niet. Maar daar staat aan de andere kant tegenover — en *Müller* zegt dat zelf ook —, dat hij deze dingen in zijn functie door inlichtingen van anderen vernomen heeft. Maar, wat dat andere punt, de politieke achtergrond, betreft, is het niet helemaal duidelijk, hoe hij daar aan komt.

A. Neen, ik heb wel het gevoel, dat hij op dat punt zeer zeker op de hoogte is of kan zijn. Daaromtrent kunnen alleen licht verschaffen de mensen, die indertijd deze zaak hebben voorbereid. Degenen, die later in dienst zijn gekomen, kunnen nooit volledig verklaren, wat er mee bedoeld werd. De toenmalige heren, die de zending aan *Klop* hebben opgedragen, zullen natuurlijk daaromtrent wel iets meer weten. En ook uit de stukken....

11646. De **Voorzitter:** U bedoelt degenen, die de opdracht aan *Klop* gaven?

A. Ja, *Klop* is met de heren meegestuurd; niet uit zich zelf meegegaan. Dat blijkt uit de stukken.

11647. De **Voorzitter:** Die wisten dit ook niet.

A. Neen, maar zij zullen vermoed hebben, dat zij te maken hadden met werkelijke leden der oppositiegroep.

11648. De **Voorzitter:** Natuurlijk. *Stevens* en *Best* en *Klop* zullen wel niet geweten hebben, dat dit provocateurs van de Gestapo waren.

A. Ik bedoel dit, je kunt natuurlijk doorgeven of in de personen, met wie men contact heeft gehad, wijziging gekomen is. Is er geen wijziging in gekomen, dan is het van het begin af aan mis geweest. Hebben zij eerst contact gehad met andere personen en nadien met dezen, dan blijkt er uit, dat de zaak aanvankelijk goed was.

11649. De **Voorzitter:** Dat zouden wij alleen te weten kunnen komen van de heren *Stevens* en *Best*.

A. Eigenlijk wel, ja.

11650. De **Voorzitter:** Want *Lemmens* weet dat ook niet.

A. Neen, misschien, dat hij van die drie officieren zelf iets meer weet, maar *Stevens* en *Best* zijn de mensen, die iets kunnen vertellen.

11651. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u die al te pakken gekregen?

A. Neen, dat is buitengewoon moeilijk, omdat ook uit de dossiers, die ik uit Neurenberg heb gekregen, blijkt, dat deze heren angstvallig — om het woord te gebruiken — buiten deze aangelegenheid zijn gehouden, hoewel zij toch in feite kroongetuigen waren. Zij zijn in Neurenberg niet verhoord. Noch *Stevens,* noch *Best* is verhoord. Ik heb van alle instanties stukken toegezonden gekregen, maar de verklaringen van deze heren vind ik nergens. En ook bij het onderzoek, dat in Neurenberg heeft plaats gevonden en dat ingesteld was tegen de heer *von Weiszäcker,* werden wel *Lemmens* en dr. *Behrends* verhoord, doch de heren *Stevens* en *Best* niet. De procureur-fiscaal stelt zich ook voor dezen eventueel te doen horen, maar....

11652. De **Voorzitter:** U kent de adressen van de heren niet?

A. Neen, ik weet alleen uit een passagebericht, dat doorgekomen is, dat de heer *Stevens* of *Best,* althans één van de twee, via Hoek van Holland het land weer verlaten heeft. Zij zijn natuurlijk te achterhalen, als men maar wil medewerken. De procureur-fiscaal stelt zich wel op het standpunt hen zo mogelijk een verklaring betreffende de gebeurtenissen aan de grens te doen afleggen. Hij verzocht mij eventueel u voor te stellen dit misschien in combinatie met u te doen. Op een wijze dus, waardoor zowel uw zaak als de mijne gediend worden. Het interesseert mij — zij zijn kroongetuigen geweest van het incident aan de grens — te vernemen of zij weten, wie er geschoten hebben. Contact tussen *Best* en ons land bestaat. In een krant te Venlo, waarin indertijd iets opgenomen was omtrent het grensincident, verscheen een publicatie van de heer *Best* uit Engeland, waarin

hij luitenant *Klop* huldigde als een man, die de mooie traditie van het Nederlandse leger volledig hoog had gehouden. Op het moment van de overval had hij niet de benen genomen, maar zijn pistool getrokken en getracht de heren, die aan zijn hoede waren toevertrouwd, te verdedigen.

11653. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U weet waarschijnlijk, dat *Best* een Hollandse vrouw heeft?

A. Ja, dat is mij bekend.

11654. De **Voorzitter:** Maar om nu terug te komen op het verhaal van *Müller*. U hebt dus op het ogenblik geen enkel gegeven om het waarheidsgehalte van zijn verklaring op dit punt te testen.

A. Neen, maar, gezien andere mededelingen van *Müller*, komt het mij wel voor, dat hij op dat punt ter zake kundig kan zijn en dat hij niet opzettelijk de zaak onjuist voorstelt. Ik geloof wel, dat hij op dat punt te goeder trouw is en dat het ook inderdaad geweest kan zijn, zoals hij zegt.

11655. De **Voorzitter:** Waarom gelooft u dat?

A. Omdat andere punten, die ik moest verifiëren, b.v. verklaringen van andere Duitsers, goed klopten. Hij verstrekte juiste gegegevens, die wij direct hebben kunnen verifiëren.

11656. De **Voorzitter:** Die andere gegevens, althans die over het feitelijk verloop van de overval, kloppen helemaal niet.

A. Neen, maar van horen zeggen heeft hij getracht het zo goed mogelijk weer te geven, maar het is abusievelijk in het begin zo opgevat, als zou hij ook getuige van de overval zijn geweest.
Als er in die verklaring opgenomen was: „er is mij verteld, dat het zich zo heeft toegedragen", dan was het normaal gebleken. De mensen, die hem verhoord hebben, waren echter zelf niet voldoende op de hoogte. Zij hebben gedacht — en dat blijkt uit meer stukken — niet een man te hebben, die van horen zeggen iets wist, doch een belangrijke getuige. Zij hebben hem zijn verhaal laten afdraaien, terwijl hij eigenlijk uit eigen waarneming niets kon vertellen.

11657. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk ook jammer, dat de rapporten, die luitenant *Klop* heeft uitgebracht, in de Meidagen van 1940 vernietigd zijn. Het hele archief van G.S. III is verbrand. Dan kom ik nog op een ander duister punt in deze duistere zaak. Dat is het optreden van *dr. Franz Fischer*. Weet u daar iets van?

A. Uit mijn eigen onderzoek heb ik omtrent hem niets ervaren, alleen heb ik wel in de stukken iets gevonden, dat er betrekking op heeft. Voor zover ik weet, werd mij een stuk van „Het Parool" toegestuurd, waarin zijn naam genoemd is, maar persoonlijk ben ik hem niet tegenkomen.

11658. De **Voorzitter:** Hebt u dat artikel, dat dr. *van Blankenstein* hierover geschreven heeft in „Het Parool", gelezen?

A. Ik meen van wel.

11659. De **Voorzitter:** Het staat in „Het Parool" van Zaterdag 8 Maart 1947. Als ik het goed begrepen heb, komt het volgens mededeling van dr. *van Blankenstein* hierop neer, dat dr. *Franz Fischer* de zaak aan de gang gebracht zou hebben, dat deze de eerste contactpersoon geweest is.

A. Ik zou het u niet zo kunnen mededelen, ik zal even mijn stukken nazien. Dit gaat eigenlijk iets verder dan mijn opdracht. Eigen ervaring heb ik op dat punt niet, alleen heb ik de stukken eventueel.

11660. De **Voorzitter:** Het merkwaardige, of liever het raadselachtige in deze zaak is dit, dat *dr. Franz Fischer* vermeld staat op de zogenaamde „Fahndungsliste", die gevonden is in een op 12 Mei in den Haag neergeschoten vliegtuig. Hij staat op deze Fahndungsliste als een van de personen, die onmiddellijk gearresteerd moesten worden, terwijl blijkens een bericht van de allerlaatste tijd er van uit Rotterdam een brief is gestuurd met het artikel van dr. *van Blankenstein* in „Het Parool" aan het adres van dr. *Franz Fischer* in Stuttgart. Dat is u bekend, geloof ik.

A. Ik meen, dat ik deze stukken eens in handen heb gekregen.

11661. De **Voorzitter:** U hebt daar nog geen nader onderzoek naar kunnen instellen?

A. Het is wel gebleken, dat dit ook de aandacht heeft getrokken van de censuurafdeling.

11662. De **Voorzitter:** Dat is dus de Britse censuur?

A. Ja. Deze heeft het doorgegeven om het na te gaan. Er is toen achterhaald, dat het adres van de afzender gefingeerd was; niet bestaande.

11663. De **Voorzitter:** Maar het adres van de geadresseerde?

A. Daar kon natuurlijk dezerzijds geen contact mee worden opgenomen, omdat het in de Britse zone lag.

11664. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat hetgeen wij thans besproken hebben, wel de belangrijkste aspecten zijn van de zaak, zover wij die op het ogenblik kennen.

A. Ja, inderdaad. Recapitulerend is het zo, dat ik op het ogenblik meer een onderzoek instel naar de bij de overval aanwezige personen. Hierdoor krijgt men een juist beeld van wat zich aan de grens afgespeeld heeft. Feiten, die de commissie interesseren, behoeven door mij voor mijn onderzoek niet te worden achterhaald. Het adres van *Fischer* in Stuttgart is b.v. voor u van grote betekenis, maar voor mij, onderzoekende de feitelijke gebeurtenissen, natuurlijk niet. Waar ik beschik over gelegenheid om in Duitsland een onderzoek in te stellen — althans ik heb een visum voor Duitsland — stel ik mij gaarne ter beschikking als ik de commissie eventueel van dienst kan zijn.

11665. De **Voorzitter:** Maar u probeert in ieder geval wel om contact met *Christensen* te krijgen? Want die is natuurlijk ook voor u wel belangrijk.

A. Inderdaad. Ik heb alleen van hem gegevens, dat hij in de buurt van Bentheim ergens zou wonen met zijn vrouw. Betrekkelijk vaag dus. Vlak bij de grens ergens.

11666. De **Voorzitter:** Hoe lang bent u nu met het onderzoek bezig?

A. Ruim een half jaar ongeveer. Eind 1947.

11667. De **Voorzitter:** Bent u hier uitsluitend mee bezig of naast uw gewone werk?

A. Naast mijn gewone werk, dus het is incidenteel, dat ik er mee bezig kan zijn. Als er weer gegevens binnenkomen, tracht ik die te verifiëren.

11668. De **Voorzitter:** Kunt u mij nog vertellen wat dat voor een verslag is van een bespreking van *Hitler* met zijn generale staf, waarin het Venlo-incident een belangrijke rol gespeeld heeft? Wat is dat voor een.....

A. Uit de stukken, die in Neurenberg opgemaakt zijn, en ook uit bescheiden, die in mijn dossier liggen, blijkt, dat indertijd, vóórdat het officieel werd uitgebuit, dit incident een onderwerp heeft uitgemaakt van een bespreking van *Hitler* met zijn generale staf. Hij heeft toen ook het Venlo-incident als een van de mogelijkheden genoemd om de bezetting te rechtvaardigen. Ook in het proces wordt van geallieerde zijde op dit geval gewezen.

11669. De **Voorzitter:** Op welke datum had die bespreking van *Hitler* met de generale staf plaats? Hebt u die datum?

A. Dat moet wel hieruit blijken. Ik meen, dat het in December 1939 geweest is. Dit is het authentieke afschrift van een stenographisch verslag van Neurenberg. De datum van de conferentie is 23 December 1939, 12 uur 's middags.
Hier wordt door de jury in Neurenberg ook dit feit aangehaald en dit geeft aan, dat deze bespreking heeft plaats gevonden op 23 December 1939 om 12 uur 's middags.

11670. De **Voorzitter:** Waarom is dat Venlo-incident eigenlijk behandeld in Neurenberg?

A. Dit is behandeld contra *Ernst von Weiszäcker,* dat is de man, die blijkbaar de leider is geweest van het Reichs Sicherheits Hauptamt, dus die eigenlijk verantwoordelijk wordt gesteld voor het hele doen en laten van de.....

11671. De **Voorzitter:** Hij was Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, van het „Auswärtige Amt", meen ik?

A. Dat is de man, die eigenlijk hier dus degene is, op wie alles wordt gecumuleerd. Het beleid, dat zijn ondergeschikten hebben gevoerd, al dan niet juist, wordt op zijn hoofd als het ware afgewenteld.

11672. De **Voorzitter:** Maar is *Schellenberg* ook verdachte? Of alleen getuige?

A. Hij is hier eigenlijk getuige. Ik zou zeggen: ten opzichte van *Lemmens* was hij natuurlijk verdachte, maar bij het hele proces krijg je de indruk, dat hij meer getuige is.

11673. De **Voorzitter:** Wat is dat voor een stuk, dat u hier heeft?

A. Dat is het „Official Transcript of American Military Tribunal in the matter of the United States of America, against *Ernst von Weiszäcker",* dat is dus het verslag, dat opgemaakt is van de behandeling van deze zaak contra *Ernst von Weiszäcker.*

11674. De **Voorzitter:** Is dat het verslag van de behandeling voor het tribunaal in Neurenberg of is dat het vooronderzoek?

A. Voor het tribunaal.

11675. De **Voorzitter:** Maar die zaak is nog steeds niet afgelopen?

A. Neen, nog niet afgelopen.

11676. De **Voorzitter:** Van welke datum is dit nu? Ik bedoel: krijgt u geregeld van die verslagen?

A. Dat is het eerste wat ik gekregen heb, waarin eigenlijk het hele Venlo-incident wordt behandeld. Dit is van de zitting van 18 Februari 1948.

11677. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u dat gekregen?

A. Op 23 Maart 1948.

11678. De **Voorzitter:** Dus een goede maand later?

A. Ja. Ik heb het eerst ingezien. Ik wist, dat het inkwam bij het directoraat-generaal voor Bijzondere Rechtspleging. Ik heb het toen onmiddellijk via de heer *van Voorst tot Voorst,* de procureur-fiscaal, in mijn bezit gekregen.

11679. De **Voorzitter:** En verschaft hetgeen er over het Venlo-incident gezegd wordt enige nieuwe gezichtspunten buiten wat wij op het ogenblik besproken hebben?

A. Nieuwe gezichtspunten niet. Alleen gaan zij natuurlijk dieper in op de houding van *Schellenberg* enz., maar nieuwe gezichtspunten practisch niet.

11680. De **Voorzitter:** En met name niet ten opzichte van die zijde van de zaak, die ons voornamelijk interesseert?

A. Neen, betrekkelijk weinig nieuws. Alleen blijkt hier wel uit, dat is mijn visie althans, ook uit de verklaring van *Schellenberg,* dat zij het aanvankelijk wilden doen voorkomen of de overval ook plaats vond om de Duitse heren te arresteren. Het schijnt de bedoeling te zijn geweest het hele complot te arresteren om de Duitse heren de kans te geven zo lang mogelijk hun rol te kunnen blijven spelen.
Toen *Klop* begon te schieten, moesten zij natuurlijk hun masker laten vallen, gaven zij bloot aan welke kant zij stonden. *Schellenberg* geeft aan, dat hij bijna die avond doodgeschoten was, toen zij aan het schieten waren geraakt, ook op hem.

11681. De **Voorzitter:** Er is echter nog een ander punt, dat ook van belang is. Het Venlo-incident heeft plaats gevonden op 9 November. Nu bevonden wij ons toen in dagen van dreiging. Er waren nl. zeer ernstige berichten binnengekomen, dat er op 12 November een inval van de Duitsers in Nederland zou plaats vinden. De vraag, die zich daarom voordoet, is deze: Heeft men het Venlo-incident op 9 November geforceerd om bij de hand te hebben een grief tegen Nederland — zoals die later dan ook op 10 Mei is gebruikt — met het doel om die te gebruiken als rechtvaardiging van een eventueel op 12 November plaats vindende inval?

A. Ik moet u zeggen, dat het laatste mij niet onmogelijk schijnt. De verklaringen van twee getuigen, die ik het laatst gehoord heb en die in het hele proces niet genoemd zijn, wijzen in die richting. Ik hoorde de man, die als waarnemend grenscommissaris in Kaldekerken gewoond heeft. Deze verklaart, dat hij op de 8ste November, meen ik, plotseling 's morgens om 7 uur ontboden werd om onmiddellijk te komen in Kempen om daar omtrent de situatie aan de grens uitleg te geven. Tevens moest hij aangeven, waar een hotel of een café was, vlak bij de grenspalen. Hij was hier niet op voorbereid. Verder moest hij onmiddellijk contact opnemen met Zollinspektor *Loens* aan de grens. Hij werd toen 's avonds weer naar Düsseldorf voor een bespreking ontboden. Dit gebeurde allemaal die zelfde dag.
De dag daarop vond het incident plaats. Men heeft nog overwogen mensen in het betrokken grenskantoor onder te brengen, buiten de douaneposten om. Uit alles krijg ik wel de indruk, dat het betrekkelijk snel en haastig moest geschieden. Het vorengemelde is mij gebleken zowel uit de verklaring van *Loens,* als uit de verklaring van *Vehres,* die er beiden bij betrokken waren. Men moest zeer geforceerd die zaak in elkaar zetten.

11682. De **Voorzitter:** Is het waar, dat het lijk van luitenant *Klop* nog een tijdlang gebalsemd is bewaard gebleven?

A. Ja, het is zó geweest. Ik heb de heer *Behrends* gevraagd, waar het lijk naar toe gebracht was. Hij wist het niet, alleen had hij iets gehoord van het Pathologisch Instituut. Ik ben daar toen geweest bij een zekere dr. *Hübschmann,* die mij verklaarde, dat hij inderdaad een lijk had gebalsemd in opdracht van de S.D. Hij hoefde geen lijkschouwing te verrichten. Ik heb hem de foto van luitenant *Klop* laten zien. Hij zei: „Ik kan hem niet meer herkennen, maar hij kan het best geweest zijn, dat is echter te lang geleden." Hij meende zich ook te herinneren, dat het lijk een schotwond vertoonde aan het hoofd of de schouders. Hij wist zich ook te herinneren de tijd, dat dit ongeveer gebeurde. Toen heeft hij, nadat het lijk een maand of drie opgebaard heeft gelegen, gevraagd aan de Gestapo in Düsseldorf om het op te halen. Het lijk is toen in een gewone houten kist, dus geen lijkkist, daar afgehaald. Volgens verklaringen zou het lijk zijn vervoerd naar het Gestapogebouw. Ik ben bezig te trachten mensen op te sporen, die indertijd daar bij de Gestapo waren, om zo de vindplaats van het lijk op te sporen. Ten behoeve der balseming zijn er stoffen toegevoegd, die het voor verbranding minder geschikt maakten. Dr. *Hübschmann* acht het dus niet onwaarschijnlijk, dat het lijk begraven is. Dr. *Hübschmann* verklaart dus naar aanleiding van het onderzoek, dat een lijk door hem gebalsemd is op een tijdstip, dat per se overeenkomt met de datum van het incident te Venlo. Ik neem dus aan, dat het het lijk van *Klop* is geweest.

11683. De **Voorzitter:** En hoe lang is het lijk gebalsemd bewaard?

A. Enkele maanden nog, volgens dr. *Hübschmann.*

11684. De **Voorzitter:** Wat is uw verklaring daarvoor? Het is geen alledaagse zaak, dat men een lijk balsemt.

A. Neen. Het is zo, dat ik de indruk heb gekregen, dat het van Duits standpunt bezien eigenlijk jammer was, dat *Klop* gedood was. Met hem kon natuurlijk het uiteindelijk complot ten tonele worden gevoerd, nl. dat de Engelsen met een Nederlandse officier op Hollands gebied waren gearresteerd, terwijl zij in samenwerking met Duitsers beoogden om *Hitler* ten val te brengen. Men wilde mijns inziens een bewijs in handen houden, dat inderdaad bij het complot een Nederlands stafofficier betrokken geweest was. Hierom hebben ze, naar mijn mening, het lijk gebalsemd, om getuigen met hem als Nederlands officier te kunnen confronteren. Dat moet wel de bedoeling geweest zijn.

11685. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u wel eens geïnformeerd, of in de administratie van de kerkhoven zijn naam voorkomt? Er wordt bij die kerkhoven toch genoteerd, wie daar begraven zijn?

A. Dat is niet gedaan, omdat gebleken is, dat de Gestapo deze zaak volkomen uit burgerhanden wilde houden. Zij hebben zelfs die

Behrends uit Berlijn naar Düsseldorf gestuurd, om de kleine notitiën, die hij had gemaakt over dit geval, weg te nemen. Er mocht niets van bekend zijn naar buiten. Bovendien is het lijk opgehaald door de Gestapo in een gewone houten kist, het mocht blijkbaar geen lijkkist zijn. Ik heb in Düsseldorf bij de administratie niets kunnen vinden omtrent de gebeurtenissen in het hospitaal 's avonds, dus ik neem aan dat dit ook bij de kerkhoven niet het geval zal zijn.

11686. De **Voorzitter:** Het wil mij voorkomen, dat wij hiermee aan het einde van dit verhoor zijn gekomen. U hebt hier gehoord welke aspecten van de zaak ons met name interesseren. Ik zou u daarom willen vragen of u, wanneer u bij uw verder onderzoek mocht stuiten op gegevens, die u meent, dat voor ons van belang kunnen zijn, deze dan te onzer kennis zoudt willen brengen.

A. Ik kan u zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik dit onderwerp ook besproken heb met de procureur-fiscaal, die ook gaarne aan uw verzoek gevolg zal geven. Hij heeft mij opgedragen u volkomen op de hoogte te houden van datgene, wat u op dit punt interesseerde, maar daartegenover heeft hij gevraagd, als u iets vond in uw onderzoek, dat voor mij van belang kan zijn, de nodige gegevens wederzijds te willen uitwisselen.

11687. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets, dat u meent in dit verband aan de commissie te kunnen mededelen?

A. Dat niet direct. Alleen heeft uw griffier, de heer *Schuijt,* mij destijds gevraagd om afschriften van enige stukken, die ik u hierbij dan zal overhandigen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

G. J. C. J. EISSENS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 18 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

DR. HENDRIK WILLEM VAN DER VAART SMIT,
oud 60 jaar, gedetineerd in het kamp Westerbork,
journalist, vroeger predikant.

Hij legt de eed af als getuige.

11688. De **Voorzitter:** Wij hebben van u een brief gekregen van 25 Maart 1948, waarin u een tweetal mededelingen doet. Wij zouden daarover van u nadere inlichtingen willen hebben. Maar ik moet u er van te voren op wijzen, dat bij verhoren, die al hebben plaats gehad, reeds verklaringen zijn afgelegd, die mede betrekking hebben op deze materie, en dat deze verklaringen niet overeenstemmen met hetgeen u in deze brief hebt geschreven. Ik zeg u dit van te voren, opdat u bij de verklaring, die u thans onder ede aflegt, rekening houdt met het gewicht van de eed.
U spreekt in uw brief over wat u noemt de acte van 29 Mei 1940 en daarvan zegt u, dat Seyss-Inquart, zodra hij hier gekomen was, met zijn juridische medewerkers in overleg is getreden, hoe op de eenvoudigste wijze afdoende te voorzien was in het feit, dat de capitulatievoorwaarden van 14 Mei de oorlogstoestand niet beëindigden. Voorts schrijft u over het resultaat van dit overleg, waarvan u, als toenmalig hoofd van het Haagse A.N.P., toevallig hoorde. Die functie hebt u waarschijnlijk gekregen na de capitulatie?

A. Ja, dat is tegelijkertijd geweest. Ik denk, dat ik op dezelfde dag ongeveer op het A.N.P. gezeten heb. De heer *v. d. Pol,* directeur van het A.N.P., heeft mij toen daartoe uitgenodigd en ik heb de functie direct aanvaard.

11689. De **Voorzitter:** Juist. Dus u hoorde toen daarvan als hoofd van het Haagse A.N.P. en u zegt, dat het resultaat was een acte van 29 Mei, die inhield, zoals u letterlijk schrijft tussen aanhalingstekens, dat „de secretarissen-generaal als waarnemende hoofden der Nederlandse departementen met de formele toestemming van generaal *Winkelman* als gevolmachtigd representant van het naar Londen uitgeweken Nederlandse bewind hun volledige loyale medewerking aan de bezettingsautoriteiten beloofden". En dan zegt u verder, dat u dit stuk in het Nederlands hebt moeten vertalen. U hebt het dus blijkbaar gekregen in het Duits; ik neem aan, dat u het gekregen hebt van het bureau van Seyss-Inquart?

A. Ja.

11690. De **Voorzitter:** U kreeg de opdracht om het stuk zonder de handtekeningen en met verbod tot discussie aan de Nederlandse pers door te geven. En verder zegt u in deze brief nog, dat de Duitse juristen hun grote voldoening over dit resultaat uitspraken en dat zij inzonderheid blij waren met de geheel vrijwillige handtekening van generaal *Winkelman,* die zij moeilijk hadden kunnen dwingen, véél moeilijker dan van de secretarissen-generaal, en dat zij u ook zeiden, welk een bof zij het achtten, dat het stuk op deze wijze een volkomen Nederlands-Londense legaliteit kreeg en dat zij deze aanvulling op de capitulatievoorwaarden in feite achtten te zijn de legale Staatsrechtelijke beëindiging van de oorlogstoestand en de overgang van het ganse Koninkrijk, zelfs mede met de Overzeese Gebiedsdelen, tot de toestand van gecapituleerd hebbend en bezet land onder het desbetreffende Geneefse reglement. Nu is het punt, dat ons interesseert, hetgeen u zegt over deze handtekeningen. Ik wil u er op wijzen, dat zowel generaal *Winkelman* als de heer *Snouck Hurgronje,* die, zoals u weet, voorzitter was van het college van secretarissen-generaal, ontkennen, dat door hen een dergelijk stuk is getekend.

A. Dat is ook mogelijk, want de handtekeningen gezien heb ik niet.

De **Voorzitter:** Oh.

A. Ik heb alleen de opdracht gekregen: denkt u er om, het stuk moet zonder handtekeningen in de pers gepubliceerd worden. Dus daaruit kon ik afleiden, dat er handtekeningen waren, maar gezien heb ik ze niet.

11691. De **Voorzitter:** Dus dat betekent, dat het Duitse stuk, dat u gekregen hebt en dat u voor de Nederlandse pers moest vertalen...

A. .....zonder handtekeningen was, dat dit Duitse stuk geen handtekeningen bevatte en ook geen acte was; het was een afschrift.

11692. De **Voorzitter:** Ja, ja, precies. Dan is dit opgehelderd. Uit uw brief is echter af te leiden, dat dit een oorspronkelijk Duits stuk was, dat zowel door generaal *Winkelman* als door de secretarissen-generaal ondertekend zou zijn. Dit is uit uw brief af te leiden.

A. Dat was een veronderstelling, die ik had, maar die staat er niet bij. Ik heb alleen mijn opdracht weergegeven; de Duitsers zeiden mij: Denk er om, zonder handtekeningen publiceren.

11693. De **Voorzitter:** Dus het kan ook zo zijn, dat het stuk geen handtekeningen bevatte, maar dat de Duitsers dit voor alle zekerheid gezegd hebben om te voorkomen, dat u het stuk bij de vertaling en de publicatie mooier zou maken dan het was en er handtekeningen onder zou zetten.

A. Althans die voorzorg namen zij daardoor.

11694. De **Voorzitter:** Precies, dus dat is mogelijk.

A. Ik zou overigens uit mij zelf geen handtekening er onder gezet hebben.

11695. De **Voorzitter:** Neen, dat bedoel ik niet. In de krant zet men ook niet de handtekening zelf, maar zet men die er alleen gedrukt onder. Ik bedoel dus, dat het zo kan zijn, dat de opdracht, die u van de Duitsers kreeg, uit voorzorg, dat dit laatste niet zou geschieden, gegeven is.

A. Ja, dat is heel goed mogelijk.

11696. De **Voorzitter:** Derhalve gegeven is om te voorkomen, dat men er in de krant gedrukte namen onder zou zetten.

A. Wij zouden het als journalisten niet gedaan hebben uit ons zelf, maar ik kan mij voorstellen, dat zij de veronderstelling hadden: misschien doen zij het uit zich zelf bij het A.N.P., dus die last hebben zij toen gegeven; die heb ik letterlijk in mijn brief opgegeven als de ontvangen opdracht. Of daar uit voortvloeit, dat er werkelijk een getekend stuk bestaat ja of neen, dat behoort tot het rijk van de onderstellingen, dat weet ik niet.

11697. De **Voorzitter:** En hoe luidde eigenlijk dat krantenbericht?

A. Dat heb ik hier!

11698. De **Voorzitter:** In het ochtendblad van de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" van Donderdag 30 Mei 1940, dat u mij hier overhandigt, luidt het als volgt:

> „Met ingang van gisteren is het hoogste gezag in civiele zaken in het bezette gebied van Nederland uitsluitend op de Rijkscommissaris overgegaan. In verband hiermede werden de secretarissen-generaal der Departementen gisteren door de Rijkscommissaris, Rijksminister *Seyss-Inquart,* in zijn ambtsgebouw ontvangen. De Rijkscommissaris zette hun uiteen, welke opdracht hij van de Führer heeft ontvangen en verzocht hun medewerking. De secretarissen-generaal hebben met toestemming van de Nederlandse opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal *Winkelman,* hun medewerking toegezegd."

Hier is het mee afgelopen. Er staat zelfs niet eens in, hetgeen u in uw brief vermeldt, nl. dat de secretarissen-generaal volledige, loyale medewerking hebben toegezegd. Zo schrijft u het in uw brief, maar dat hebt u misschien in uw brief ...

A. Dat weet ik; het is vrij wat jaartjes geleden op het ogenblik; ik weet wel heel goed de inhoud van dat stuk, maar ik zou het niet letterlijk natuurlijk kunnen reproduceren; daar zie ik geen kans toe.

11699. De **Voorzitter:** Maar wat u thans vertelt, betekent ook, dat, wanneer dit stuk geen acte is, die ondertekend is door generaal *Winkelman* en door de secretarissen-generaal, de hele veronderstelling, die u in uw brief oppert omtrent de betekenis van het stuk, vervalt.

A. Althans verzwakt; maar wanneer het werkelijk beloofd is onder mannen van eer, dan zou ik toch zeggen, is het even bindend als wanneer het zwart op wit gezet is.

11700. De **Voorzitter:** Wat bindend?

A. Wat zij beloven. Als zij die medewerking beloven in die zin. Althans, ik heb de opvatting, en ook door Duitse juristen de opvatting horen verkondigen, dat zij dit beschouwden als een afdoende aanvulling van de capitulatievoorwaarden. U las mij een verklaring voor uit de courant. Is er niet daarna nog, op 30 Mei, een iets anders luidende verklaring geweest? Het moet één van die dagen, 29 of 30 Mei, geweest zijn. Als het later is, behoeft u niet meer te zoeken.

11701. De **Voorzitter:** Neen, want uit het stuk, dat ik hier voor mij heb, blijkt, dat het geplaatst is in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" van Donderdag 30 Mei 1940, en daarin staat, dat hetzelfde bericht eensluidend in andere couranten voorkomt. Dus het is duidelijk, dat dit afkomstig is van het A.N.P. Ik kan met de beste wil van de wereld in deze formulering niets vinden van aanvulling van de capitulatievoorwaarden en de consequenties daarvan voor het bestuur door de secretarissen-generaal, van een legalisering van het bestuur van de secretarissen-generaal. Want dat bedoelt u, nietwaar?

A. Ja.

11702. De **Voorzitter:** Wanneer nu èn generaal *Winkelman* èn de heer *Snouck Hurgronje* van een dergelijke acte niets bekend is en dus van een handtekening van hen geen sprake is, vervalt deze constructie toch wel. Dan is het dus niets anders dan dat de secretarissen-generaal bij *Seyss-Inquart* geweest zijn, dat hij hun gevraagd heeft, of zij in hun functie medewerking aan de Rijkscommissaris wilden verlenen en dat de secretarissen-generaal hebben gemeend, mede op grond van de Aanwijzingen van 1937 aan de ambtenaren, nl. dat de ambtenaren, zolang dat met hun eer en geweten strookte, hun taak normaal hebben voort te zetten, die medewerking te moeten verlenen. De consequenties, die u hier in zoekt, kunnen er dus niet uit getrokken worden.

A. Ik zal u niet durven weerspreken, want ik ben geen jurist. Dit behoort tot de feiten, die buiten mijn competentie gaan; ik heb alleen getracht deze zaak onder uw aandacht te brengen, voor zover het nog niet geschied zou zijn.

11703. De **Voorzitter:** In ieder geval komt het hierop neer, dat u aan ons verklaart, dat u wel is waar een Duits stuk hebt gezien, maar dat het stuk, dat u gezien hebt, niet droeg de handtekeningen van generaal *Winkelman* en van de secretarissen-generaal.

Dan het tweede punt, dat u hebt aangeroerd in uw brief. Daar spreekt u van een poging, waaraan u zelf meegewerkt zou hebben, direct na 14 Mei 1940, om tot een waarnemende Nederlandse burgerlijke regering rondom en te zamen met generaal *Winkelman* te komen, ten einde hier de komst van een Rijkscommissaris met al de nasleep van dien te voorkomen. Daarvan zegt u in uw brief: „Het overleg hiertoe begonnen wij op 15 Mei ten huize van dr. *H. Colijn,* die krachtig medehielp, leidde tot mr. *J. B. Kan* als formateur, kreeg de voorlopige medewerking via graaf *Zech von Burkersroda* van de Duitse Rijksregering en zou geslaagd zijn, indien generaal *Winkelman,* die wij nodig hadden om Nederlandse legaliteit te bezitten, niet eindeloos getalmd had, onzeker of zijn „volmacht" hem deze handeling veroorloofde".

Misschien kunt u hierover iets naders verklaren. Wat hier staat, bevestigt u dat?

A. Ja.

11704. De **Voorzitter:** Alleen is het weer een punt, waarvan generaal *Winkelman* niets weet.

A. Dat is zeer merkwaardig. Ik kan van deze geschiedenis zeggen, dat direct na de capitulatie ik mr. *Westerman* heb opgebeld, die ik van de universiteit nog kende; hem heb ik voorgesteld om te trachten te voorkomen, dat hier een burgerlijk Duits bewind kwam.

11705. De **Voorzitter:** Wist u toen al, dat het Regeringsgezag op gedragen was aan generaal *Winkelman?*

A. Ja, dat wist ik al. Dat was mij bekend, ook door de radio. *Westerman* voelde er veel voor en is direct naar mij toegekomen.

11706. De **Voorzitter:** Hoe kwam u toen op de gedachte, dat er een Duits burgerlijk bestuur zou komen? Volkenrechtelijk gesproken was er alleen plaats voor een militair bestuur.

A. Ik leidde het af — ik hoop, dat u dit geen juridische onnozelheid zult vinden — uit het vertrek van de Nederlandse Regering; dan zou er natuurlijk een burgerlijk Duits bewind komen; ik meen, dat het voorbeeld van Noorwegen er ook aan vooraf is gegaan en ons in dit zelfde opzicht enigszins onderwezen heeft. Wij verwachtten dan ook, dat er een Rijkscommissaris benoemd zou worden, wanneer wij niet zouden trachten het anders te doen. Met die gedachte zijn we samen naar dr. *Colijn* gegaan hier in den Haag.

11707. De **Voorzitter:** *Westerman* en u?

A. *Westerman* en ik zijn er samen geweest en hebben een heel lang gesprek gehad èn over het vertrek van de Koningin en de Regering, waar de heer *Colijn* en wij ons oordeel over gaven, èn over de toestand, die hierdoor ontstaan was, èn over de mogelijkheden om wat te beginnen in de richting, die we voorstelden.

De heer *Colijn* was zeer ontdaan over het vertrek van de Regering. De zin, die hij uitsprak, ligt mij nog zeer precies in het geheugen. Misschien interesseert u die zin ook.

De **Voorzitter:** U mag hem zeggen, wanneer u daar prijs op stelt.

A. Hij zei toen letterlijk: „Ik zou liever een schurftige hond met mijn tong van voren naar achteren en van achteren naar voren aflikken, eer ik die kerels, die dit de Koningin aangeraden hebben, ooit van mijn leven weer een hand zal geven." Dit gezegde van *Colijn* is heel sterk in mijn geheugen gebleven.

Toen was zijn opvatting aldus, gelijk hij die uitdrukte in die zin, die veel indruk op mij maakte en blijvend in mijn geheugen is gegrifd.

11708. De **Voorzitter:** Weet u dat heel precies?

A. Dat weet ik heel precies.

11709. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U moet goed begrijpen, dat de heer en mevrouw *Colijn* geen van beiden meer leven.

A. Dat weet ik.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik wil u er alleen maar op wijzen.

A. Ik denk, dat ook de heer *Westerman,* als hij het zich zelf niet meer herinnert, deze zin dadelijk herkennen zal, want ook hij heeft hem zeer goed en zeer duidelijk gehoord.

Het is mij ook bekend, dat de heer *Colijn* later andere inzichten gekregen heeft.

En wat de besprekingen betreft: we vroegen de heer *Colijn* natuurlijk in de eerste plaats of hij er zelf voor voelde formateur van het ministerie te zijn. Hij verklaarde, dat hij zich zelf, als meer Engels gekleurd, voor de Duitsers minder persona grata achtte en ried ons aan Staatsraad *Kan,* die voor de Duitse Keizer zorg gedragen had, in Duitse militaire kringen heel wat vrienden had en naar zijn mening daar zeer gezien zou zijn. Toen zijn *Westerman* en ik samen, direct daarna, naar de Cornelis Jolstraat gegaan in Scheveningen, waar dr. *Kan* woonde, die ook overleden is; het is helaas niet anders.

We hebben de heer *Kan* overgebracht wat we met de heer *Colijn* besproken hadden, met het advies van de heer *Colijn,* en gevraagd of hij de leiding van een dergelijk ministerie op zich zou willen nemen. Dat heeft de heer *Kan* aanvaard; hij voelde veel voor onze argumenten; hij was er 100 pct. vóór, dat het gebeuren zou, en wierp alleen de gedachte op, of hij, die niet helemaal naar de arische wetten zuiver is, wèl persona grata zou zijn. We hebben toen een boodschap geformuleerd met ons drieën, namelijk dat we zouden vragen aan de Duitse autoriteiten of tegen de persoon van Staatsraad *Kan* — in verband met het Duitse arische standpunt — geen bezwaar bestond als formateur van een waarnemend Nederlands bewind.

11710. De **Voorzitter:** Aan welke Duitse autoriteiten wilde u dat vragen?

A. Aan de Duitse Rijksregering.

11711. De **Voorzitter:** Hoe wilde u daarmee in contact komen?

A. Door middel van de gezant.

De **Voorzitter:** Oh juist.

A. *Westerman* is toen daarheen alleen gegaan; daarheen ben ik niet mee geweest, nl. naar graaf *Zech von Burkersroda,* die met zeer veel animo zijn medewerking toezegde, naar het verslag, dat *Westerman* mij daarvan gegeven heeft. Hij voelde er veel voor; hij was ook trouwens niet, wat men noemt, nationaal socialistisch sterk geïnteresseerd. In elk geval, hij beloofde ons hartelijk medewerking en zegde ons toe, dat hij op de kortst mogelijke termijn ons het antwoord van de Rijksregering zou laten toekomen. Dat antwoord hebben wij ook anderhalf of twee dagen daarna ontvangen aan het adres van mr. *Westerman.*

11712. De **Voorzitter:** Welke datum was het toen ongeveer?

A. Ik zou dat niet zeker durven zeggen, maar het moet de 16de, 17de of 18de geweest zijn.

11713. De **Voorzitter:** En dat antwoord, heeft mr. *Westerman* dat mondeling of schriftelijk gehad?

A. Dat weet ik niet. Hij heeft antwoord gehad, het kan mondeling, het kan best ook schriftelijk geweest zijn, dat weet ik niet. Dat zal *Westerman* zelf beter kunnen zeggen.

11714. De **Voorzitter:** Wat heeft hij u dan medegedeeld als zijnde het antwoord?

A. Hij heeft mij medegedeeld, dat de Duitse Rijksregering geen bezwaar had tegen de persoon van de heer *Kan* als formateur van een voorlopig Nederlands bewind.

11715. De **Voorzitter:** Dat is dan wel heel vreemd, want die zelfde Duitse Rijksregering was op dat moment druk bezig met het voorbereiden van het civiele Duitse bestuur in Nederland.

A. Dat is mij bekend, dat is het decreet van *Hitler* van 18 Mei.

De **Voorzitter:** Van 18 Mei, ja.

A. Dat is mij bekend. Wij hebben ook gezien, dat hier de benoeming van een Rijkscommissaris in gezet werd, maar de naam niet ingevuld was en hiervoor alleen puntjes stonden. Wij hebben daar onze vermoedens over gehad; wij wisten dat dus en hebben gezegd: hé. Vermoedelijk was *Hitler* van plan om *Seyss-Inquart* te benoemen, maar heeft van graaf *Zech von Burkersroda* over ons voornemen gehoord en toen de naam niet ingevuld om eventueel de mogelijkheid open te laten Staatsraad *Kan* er toe te benoemen.

De **Voorzitter:** Uw veronderstelling lijkt mij nogal naïef.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U was nogal goed van vertrouwen.

A. Dat ben ik altijd geweest.

De **Voorzitter:** In het licht van hetgeen er gebeurd is, is dit inderdaad nogal naïef.

A. In elk geval het decreet was er; en wij hadden de toestemming.

11716. De **Voorzitter:** Ja, maar u weet natuurlijk ook niet precies van wie, nietwaar? Dat kan wel van de een of andere meneer geweest zijn daar in Berlijn, terwijl het instellen van het civiele bestuur werd voorbereid in het hoofdkwartier van de Führer.

A. Ik geloof niet, dat graaf *Zech* een zo naïeve weg gevolgd zou hebben, want dat zou toch ook naïef geweest zijn.

De **Voorzitter:** Ik weet niet, of graaf *Zech* wel zo'n entrée had bij *Hitler.*

11717. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was het u niet bekend, dat graaf *Zech* helemaal geen bevoegdheid meer had na de capitulatie?

A. Hij heeft onze boodschap overgebracht; dus die bevoegdheid heeft hij genomen en hij zal deze dus ook wel gehad hebben. Hij heeft beloofd onze boodschap over te brengen en ook het anwoord overgebracht. Dit zijn in elk geval daden, die de gezant gedaan heeft.

11718. De **Voorzitter:** Maar in ieder geval, toen u en de heer *Westerman* dat antwoord gekregen hadden, was het reeds vlak tegen de publicatie van het decreet van *Hitler* aan.

A. Ik vermoed, dat het samengevallen is.

11719. De **Voorzitter:** Hoe kan dat mogelijk zijn?

A. Wij hebben van de 15de tot wel de 18de werk gehad. Eerst *Colijn,* dan *Kan,* dan naar de gezant toe, en de gezant moet het dan nog overbrengen. Dat kan hij met zijn Hellapparaat gedaan hebben, maar het kost toch alles enige tijd. Mij dunkt, het moet haast samengevallen zijn.

11720. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u er nog meer mensen ingemengd?

A. Ja.

11721. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie wisten er nog meer van?

A. Ik zal direct hiermee voortgaan. Nadat *Westerman* mij het antwoord van graaf *Zech* meegedeeld had, hebben wij weer met elkaar gesproken en met de heer *Kan,* bij wie wij toen voor de tweede keer geweest zijn, nl. over de vraag: Wat moesten wij nu doen? Ons oordeel, van de heer *Kan, Westerman* en mij, die met ons drieën op dat moment in de aangelegenheid betrokken waren, was: zonder de heer *Winkelman* kan het niet, want dan missen wij de Nederlandse legaliteit. Dus wij doen het alleen, indien generaal *Winkelman* meedoet en doet hij niet mee, dan staken wij. Dit is daar de afspraak geweest. Wij hebben ons toen afgevraagd: hoe bereiken wij met de meest mogelijke kans op succes, dat generaal *Winkelman,* van wie dus alles afhangt, niet ten slotte neen zegt. Toen zijn wij gegaan naar de heer *de Monchy,* de burgemeester van den Haag, als vriend van generaal *Winkelman.*

11722. De **Voorzitter:** Wie zijn daar naar toe gegaan?

A. *Westerman* deelde mij mede, dat hij wist, dat die twee heren met elkaar in zeer vriendschappelijke relatie stonden. *Westerman* en ik zijn toen samen naar mr. *de Monchy* gegaan, hebben hem gezegd hoever wij waren, wat we gedaan hadden, en hem gevraagd of, wanneer de heer *Kan* Binnenlandse Zaken nam, *Westerman* Justitie en ik Onderwijs, hij als Minister van Financiën mee wilde werken.

11723. De **Voorzitter:** De heer *de Monchy*?

A. Ja, de heer *de Monchy.* Dit heeft de heer *de Monchy* van harte aangenomen; hij heeft er zijn volle sympathie aan gegeven, ook

beloofd, op ons verzoek, dat hij er met generaal *Winkelman* over spreken zou en zijn uiterste best zou doen om de heer *Winkelman* te overtuigen, dat hij het aannemen moest. Daarna zijn wij gegaan naar de heer dr. *N. J. A. N. Patijn,* oud-Minister van Buitenlandse Zaken, in de Schimmelpenningcklaan. De heer *Patijn* zegde zijn sympathie toe; hij vond het heel sympathiek wat wij ondernamen, maar zei, dat hij zich zelf zeer oud voelde, te oud voor iets dergelijks, zodat hij ons verzocht hem er verder buiten te laten. Dat is het antwoord van de heer *Patijn* geweest. Sympathie zegde hij ten volle toe; alleen was zijn leeftijd een verontschuldiging; wij verstonden er uit, dat wij, als het moest, hem ook er bij zouden kunnen krijgen.

11724. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Welke portefeuille had u de heer *Patijn* toegedacht?

A. Buitenlandse Zaken.

11725. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Buitenlandse Zaken?

A. De aangewezen man, dacht ik. Toen zijn wij gegaan naar de heer *Winkelman* en hebben daar heel, heel lang gepraat.

11726. De **Voorzitter:** Vond u toen op dat moment dat, wij zullen maar zeggen, Kabinet groot genoeg? Vijf man sterk?

A. Nog niet. Het zou minstens 10 man sterk moeten zijn, maar toen vonden wij het toch tijd de heer *Winkelman* te vragen. Hier moet ik nog iets tussenschakelen. Ik ben eerst gegaan naar ir. *Mussert,* in Utrecht, heb de heer *Mussert* gezegd, dat wij van plan waren een Nederlands waarnemend ministerie bij elkaar te brengen, heb hem medegedeeld hoe ver wij waren en hem gezegd, dat wij van plan waren, een tiental mannen er in op te nemen, terwijl met de anderen was afgesproken, dat er niet meer dan twee in zitting zouden hebben, die als nationaal-socialistische vertegenwoordigers aangemerkt zouden kunnen worden.

11727. De **Voorzitter:** En dat zouden zijn?

A. *Westerman* en ik; en ook niet minder dan twee. Wij achtten dit vereist in elk geval.

11728. De **Voorzitter:** Was u beiden toen lid van de N.S.B.?

A. Neen, wij waren geen van beiden zelfs lid. *Westerman* was het niet en is het ook nooit geworden, en ik was het nog niet, maar heb bij die bespreking gezegd: „Ik treed als lid toe, wanneer deze bespreking slaagt; dan wil ik als vertegenwoordiger van de N.S.B. in het Ministerie officieel plaats nemen." Met de toezegging van *Mussert's* kant: „Dan wordt u natuurlijk lid van het hoofdkwartier." Daarop heb ik gezegd: „Dat is goed, dat kan allemaal voor elkaar komen." Ik heb *Mussert* dus gevraagd: „Wilt u dan aan het plan uw goedkeuring geven en beloven, dat de Beweging ons geen spaak in het wiel steekt, dat u uw steun dus ons geeft." *Mussert* heeft dit van harte aanvaard en gezegd: „U kunt daarop rekenen." Met die boodschap ben ik teruggegaan naar den Haag. Toen zijn wij naar generaal *Winkelman* gegaan.

11729. De **Voorzitter:** Wie?

A. *Westerman* en ik weer. Mijnheer *de Monchy* was er niet bij, maar hij heeft ongetwijfeld met mijnheer *Winkelman* hierover gesproken, althans hij had het beloofd, dus zal het ook zeker wel gedaan hebben. Alzo: *Westerman* en ik zijn samen naar hem toe gegaan. Wij hebben bij de heer *Winkelman* heel lang met elkaar gesproken. Het zou wel een wonder zijn, als hij zich die gesprekken niet zou herinneren. Het heeft zelfs buitengewoon lang geduurd.

11730. De **Voorzitter:** Wat noemt u buitengewoon lang?

A. Als ik mij wel herinner een hele middag en een hele avond. Hoe laat precies en tot welk uur, ja, dat weet ik niet precies meer. En dat gesprek heeft zich bewogen in de eerste plaats om de volmacht, die hij van Koningin en Regering had. De heer *Winkelman* zeide ons, dat hij in twijfel trok of zijn volmacht een dergelijke stap toeliet. Hierop hebben wij onzerzijds aangedrongen die volmacht dan toch zo te interpreteren, als zij vermoedelijk wel gegeven is, nl. dat hij de volledige volmacht had om hier te handelen naar wat in het Nederlands belang noodzakelijk zou zijn. Dat stemde hij ook wel toe. Hij zei, dat hij voldoende volmacht had om hier zelfstandig te handelen naar wat in Nederlands belang noodzakelijk was, maar hij zei: „Ik weet toch niet of ik het recht tot de bedoelde stap uit deze volmacht afleiden mag en afleiden kan." Daarop hebben wij met alle mogelijke argumenten, die wij bijeen slepen konden — ik zou ze niet meer kunnen herhalen, maar ik weet wel, dat het uren en uren geduurd heeft en wij beiden onze uiterste welsprekendheid hebben ingespannen —, geprobeerd hem te overtuigen, dat dit noodzakelijk was, dat dit een prachtige kans was om een Duits burgerlijk bestuur weg te houden, terwijl het van hem alleen afhing en het zonder hem ook zonder meer mislukken zou. Wij zijn niet verder gekomen dan dat hij zei: „Ik wil er over denken, ik weet niet zeker wat ik doen moet, misschien kan ik na een vrij lange bedenktijd toestemming geven." Als bedenktijd noemde hij toen 14 dagen. Ik weet nog goed het gevoel van wanhopigheid, dat ons toen bekroop, want wij dachten: 14 dagen is natuurlijk te lang, dan is de zaak mislukt. Wij hebben de vesting toen opnieuw gebombardeerd met de maximale kracht van redevoeringen, die wij af konden steken, ten einde er een stuk af te krijgen. Daar zijn wij in het late uur ten slotte zover mee gevorderd, dat hij zei: „Nu goed, maar een week bedenktijd moet ik dan toch hebben."

Met dat resultaat zijn wij ten slotte dan maar weggegaan, omdat wij voelden, dat er niets meer te bereiken was. Dat moet generaal *Winkelman* zich natuurlijk herinneren; een dergelijk lang gesprek met dergelijke conclusies en moeilijkheden kan hem niet ontgaan zijn, althans dat lijkt mij niet mogelijk. Wij hebben het vermoeden gehad — het is maar een vermoeden —, dat hij zich eigenlijk voorstelde in die tijd contact met Londen te kunnen opnemen om op die wijze enigszins gemachtigd te zijn. Het is natuurlijk maar een vermoeden, dat wij alleen uit die termijn afleiden; uit zijn dralen en uit zijn telkens omkijken: wat zal Londen er van zeggen. Wij zeiden tegen elkaar ook: wanneer hij bedoelt Londen te bereiken, dan is dat toch in 14 dagen niet mogelijk, zeker niet in een week, maar dan zal hij minstens een paar maanden werk hebben, want het is zo eenvoudig niet om met Londen werkelijk contact op te nemen en hieruit een conclusie te kunnen trekken. Wij zijn na een week naar generaal *Winkelman* teruggekeerd om zijn besluit te oogsten, hebben toen weer op het hoofdkwartier een zeer lang gesprek gehad met generaal *Winkelman* en hem gevraagd: „Kunt u nu besluiten?" Hij zei: „Neen, ik zal nog een week bedenktijd moeten hebben, want ik ben nog niet klaar met mijn conclusie."

11731. De **Voorzitter:** Hoe kan dat? Want een week later was het dus reeds geworden de vijf en twintigste.

A. Neen, het was nog niet de vijf en twintigste, het was er wel dicht op aan.

11732. De **Voorzitter:** De vijf en twintigste was de benoeming van *Seyss-Inquart* hier reeds bekend.

A. Die zou de acht en twintigste benoemd worden, als ik het wel heb.

11733. De **Voorzitter:** Neen, hij heeft de negen en twintigste zijn functie aanvaard in de Ridderzaal. Zijn benoeming was echter de vijf en twintigste reeds hier bekend.

A. Dat weet ik niet.

11734. De **Voorzitter:** Ik bedoel, dat, als u een week later bij generaal *Winkelman* kwam, deze toen van de benoeming van *Seyss-Inquart* al op de hoogte was.

A. Hij was nog niet benoemd na die week.

De **Voorzitter:** Goed, gaat u door.

A. Dat weet ik goed, want anders hadden wij ons de moeite kunnen besparen natuurlijk. Wanneer het precies geweest is, is wellicht na te gaan: als wij op 15, 16 of 17 Mei de bespreking hadden, die ik u eerst noemde, dan zijn wij misschien 18 of 19 Mei bij generaal *Winkelman* geweest. Dan wordt het toch wel net krap aan, maar het zal wel net krap aan geweest zijn. Toen wij de tweede keer bij hem waren, precies na een week — wij hebben er geen gras over laten groeien en zijn precies na een week bij hem teruggekeerd —, was *Seyss-Inquart* nog niet benoemd, althans het was ons nog niet bekend. Wij hebben toen die tweede bespreking bij generaal *Winkelman* gehad; hierin eiste hij nog een week bedenktijd. Dat was voor ons het eind van de zaak, want toen voelden wij wel: het is te laat. En nà die 14 dagen, terwijl hij nù nog niet beslist, zal hij het waarschijnlijk ook wel niet doen; wij komen toch niet verder. In elk geval hebben wij toen de benoeming van *Seyss-Inquart* vernomen en de zaak als begraven beschouwd.

11735. De **Voorzitter:** Hebt u in die week nog contact gehad met andere mensen om dat z.g. kabinet voltallig te maken?

A. Neen, wij hebben de moeite gespaard. Toen met generaal *Winkelman* de zaak niet klaar kwam, achtten wij verdere moeite overbodig. Wij zakten in onze stemming onder het vriespunt en beschouwden de zaak als afgedaan.

11736. De **Voorzitter:** Van de nu nog levenden hebt u dit dus alleen besproken met de heren *de Monchy* en *Patijn*?

A. *Westerman, de Monchy, Patijn* en *Winkelman* en *Mussert,* maar die is nu ook dood.

11737. De **Voorzitter:** De nu nog levenden zijn dus buiten u tweeën *de Monchy, Patijn* en *Winkelman.*

A. Dat is de geschiedenis; daarna hebben wij er nooit meer over gesproken. Wij hebben ook niet meer met de heer *Kan* er over geconfereerd. Ik meen, dat *Westerman* dat wel eens gedaan heeft, maar dat valt buiten mijn kennis. Ik heb er althans verder niet veel aandacht meer aan geschonken, want de zaak was van de baan. Het heeft ons zeer leed gedaan, want ik had het voorgenomene dolgraag bereikt en stelde mij daar veel van voor.

11738. De **Voorzitter:** Waarom?

A. Wanneer wij hier dezelfde toestand als in België hadden kunnen krijgen met een Nederlands burgerlijk bestuur, dan geloof ik, dat de hele geschiedenis een ander verloop had gehad. De misère, die nu ontstaan is, zou in belangrijke mate vermeden zijn en althans een heel ander verloop gehad hebben, dunkt mij. Wij hadden er ten minste toen zeer grote verwachtingen van, indien ons plan gelukt zou zijn.

11739. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe kwam u in contact met de heer *Westerman?*

A. Die kende ik uit mijn Leidse studententijd. Ik ben ook een tijd lang student in Leiden geweest en ging toen met *Westerman* om; heb toen o.a. samen met hem in Noordwijk gewoond; wij tutoyeerden elkander.

11740. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u hebt de kennismaking aangehouden, want overigens is natuurlijk de studententijd lang geleden op uw leeftijd.

A. Ik ben zestig jaar.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, daarom.

A. Ik heb die kennismaking altijd aangehouden, met hiaten er tussen natuurlijk.

16741. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus het was de politieke vriendschap, die u weer te zamen gebracht heeft?

A. Ja, want zijn houding in Nationaal Herstel met generaal *Snijders* had mijn hartelijke sympathie, al zocht ik een andere weg. Ik ben in Zuid-Duitsland, in Würtemberg, in Beieren, in de achtentwintig- en negenentwintiger jaren tot de Christelijk nationaal-socialistische gedachte gekomen. Die vond ik mooi en die vind ik eerlijk gezegd nog mooi. Dat was in het algemeen de stroming, dat er tegenover het oude „ni Dieu ni maître" als grondslag van 1789 nu kon en moest komen een stroming: Dieu et Maître, of, zoals men het hier in Holland vertolkt heeft: God, Gezag, Gezin. De drie G's. Dat was mijn drijfkracht in Duitsland. Ik ben later Reichsvermittler geweest in de kerkstrijd, heb mijn uiterste best gedaan om daar goede resultaten te bereiken en voor een Christelijk nationaal-socialisme op de bres te staan. Dit heb ik ook in de oorlog zoveel mogelijk volgehouden. Met het Duitse nazi-regime ben ik het nooit eens geweest, maar Christelijk nationaal-socialistisch ben ik altijd geweest. Ik hoop, dat u me wilt toestaan te stellen, dat deze twee als Noord- en Zuidpool van elkander verwijderd zijn.

11742. De **Voorzitter:** Beschouwt u Christelijk nationaal-socialisme niet als een contradictio in terminis?

A. Inderdaad niet, neen. Het bestond metterdaad; in Zuid-Duitsland waren zeer grote kringen beslist Christelijk nationaal-socialistisch in die geest, zoals ik dat met die drie G's tracht aan te duiden en dit voel ik eerlijk gezegd nog steeds als mooi.

11743. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat het voor de meeste Christenen in Nederland zo geweest is, zowel voor Protestanten als voor Katholieken, dat het nationaal-socialisme en het Christendom elkaar volkomen uitsloten.

A. Dat standpunt heb ik heel vaak horen verdedigen, maar ik deel het niet.

11744. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En ik sta zeer sterk op het standpunt, misschien anderen ook, dat, wanneer men God in de eerste plaats in zijn leven stelt, het leiderschap daarmee in flagrante strijd is.

A. Dat hoeft niet, want de Katholieke Kerk heeft het leidersprincipe in de Paus van Rome op de meest volmaakte wijze met een prachtig adviseurscollege toegepast; daaruit blijkt, dat men God en Gezag op die wijze verenigen kan, op de meest mooie manier, die mogelijk is zelfs. Of het staatkundig ook toegepast kan worden, is een tweede; in elk geval, het blijkt duidelijk toegepast te kunnen worden.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat ben ik niet met u eens.

11745. De **Voorzitter:** Enfin, dat is dan uw standpunt geweest, maar dat wordt dan in ieder geval door anderen niet gedeeld. Het lijkt mij niet nodig om hier verder op in te gaan. Het gaat hier om de twee concrete punten, die u in uw brief hebt genoemd. Ik zou u dus willen vragen: heeft u met betrekking tot deze twee punten nog iets op te merken, dat naar uw mening van belang is?

A. Ik meen van wel. Ik heb getracht, op weg naar deze vergadering, enkele punten op te schrijven, die mijns inziens min of meer met uw wensen in verband konden staan en die ik u graag zou willen voorlezen om te zien of daar punten bij zijn, die u interesseren.

De **Voorzitter:** Geeft u ze puntsgewijze even aan, dan kunnen wij zien.

A. Generaal *Winkelman's* beroep op de Duitsers in zake zijn onderhoud met drie afgevaardigden van de N.S.B. over sporen van landverraad van de zijde der N.S.B. De publicaties hierover. De geheime circulaires. Het verloop hiervan tot generaal *Winkelman's* internering. Dat heb ik als A.N.P.-hoofd van A tot Z meegemaakt.

11746. De **Voorzitter:** Ja, maar de vraag is, of dat bij ons enquêtewerk behoort. Wij houden een enquête naar het Londense Regeringsbeleid. Een quaestie als de door u bedoelde vorming ener Regering is een verlengstuk van de overdracht van het gezag aan generaal *Winkelman.* Dat houdt hiermede verband, maar deze punten vallen buiten het terrein van onze enquête.

A. Misschien tot aan de internering van generaal *Winkelman*? Ik weet het natuurlijk niet. Ik heb het alleen opgeschreven als iets, waarmede ik op de hoogte ben en waarover ik u dus antwoorden kan.

11747. De **Voorzitter:** Noemt u verder uw punten.

A. De houding van jhr. *de Geer* te Berlijn en Duitse uitlatingen daarover.

11748. De **Voorzitter:** Welke Duitse uitlatingen hebt u daarvan?

A. Daar kan ik u dit van zeggen. Mag ik de hele geschiedenis even vertellen, dat is het makkelijkste. Toen de heer *de Geer* in Lissabon was en met de Duitse gezant contact had, daarna naar Berlijn gekomen is en via Berlijn ten slotte den Haag bereikt heeft, heb ik mij geïnteresseerd voor deze vraag. *Mussert* en *Rost van Tonningen* hadden, als ik het eenvoudig mag uitdrukken, een appeltje met hem te schillen over de internering in de Meidagen, waarbij 7 doden waren gevallen, en waren dit ongetwijfeld ook van plan. Ik heb toen als journalist geïnformeerd bij *Schmidt,* bij *Mussert* en bij *Rost van Tonningen:* hoe verloopt dat, want daar voelde ik mij min of meer partij in. Ik ben zelf niet geïnterneerd geweest, maar ik heb mij daar wel tamelijk over opgewonden. Ik vond het erg en ook onverdiend. Toen ervoer ik eerst van *Schmidt* hier, dat de Duitse Rijksregering beloofd had aan jhr. *de Geer,* dat zij hier een vervolging van de zijde van *Mussert* en *Rost van Tonningen,* hoe sympathiek zij in principe ook daar tegenover stonden, niet zouden toelaten, ingevolge de besprekingen, die zij met mijnheer *de Geer* in Berlijn hadden gehad. Inderdaad heb ik ook daarna aan *Mussert* en *Rost van Tonningen* gevraagd: is dat zo, lukt het u inderdaad niet; ik kreeg dit van hen beiden toen ook bevestigd.

11749. De **Voorzitter:** Zover ik weet, heeft de heer *de Geer* in Berlijn helemaal geen besprekingen gehad.

A. Volgens mijn inlichtingen heeft hij besprekingen gehad. Ik zou iets meer daarvan kunnen zeggen; in Parijs in 1942 heb ik een oude vriend gesproken. Dat was dr. *Herbert Wissmann,* die hier ook nog legatiesecretaris is geweest en in 1942 legatiesecretaris was bij de gezant *Abetz* in Parijs. Met hem ben ik zeer goed en hij wist er meer van. Hem heb ik er naar gevraagd, het gesprek kwam er op, en hij zeide, dat hij zich geërgerd had in Berlijn over dat contact. Hij vond, dat — ik hoop niet, dat u mij dat kwalijk neemt, maar ik moet zeggen, zoals ik dat toen hoorde, en ik vond het trouwens zelf ook zo —, de heer *de Geer* daar geen mooie rol gespeeld heeft. Toen informeerde ik bij hem: Ja, wat versta je daaronder, en wat bedoel je daarmee? Nu ja, zei hij, wij hebben daar zoveel gehoord uit de notulen van de Ministerraad in Londen, dat ik voor mij als legatiesecretaris een minder prettige indruk kreeg, hoewel ik het als Duitser op prijs stelde, dat wij het wisten. Ik vroeg: Wat wist je dan? Nu ja, antwoordde hij, de finesses kan ik je niet vertellen.

11750. De **Voorzitter:** Wanneer was dat onderhoud?

A. In de zomer van 1942.

11751. De **Voorzitter:** Wat wist die meneer van de notulen van de Ministerraad in Londen?

A. Hij had het over notulen van de Ministerraad te Londen, die in Berlijn ter tafel zouden zijn gekomen, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk.

11752. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u, hoe men aan die mededelingen gekomen is? Hoe kwamen die notulen daar?

A. Die had de heer *de Geer* in zijn bezit en die heeft hij nog in zijn bezit.

11753. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U staat onder ede, weet u dat?

A. Ja. Ik ben ook aan het vertellen, wat men mij gezegd heeft.

11754. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, maar van wie weet u dit dan?

A. Die heb ik reeds genoemd.

11755. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En hoe weet u, dat de heer *de Geer* deze notulen nog in zijn bezit heeft?

A. Dat zal ik u direct vertellen. Ik vroeg toen wat dan eigenlijk de onaangename dingen waren, die hij over de Ministerraad gehoord had. Daar kreeg ik toen vrij wazige aanduidingen over, maar die dan toch de inhoud hadden, dat de Koningin in Londen meermalen in de put gezeten had, angstig geweest was en daarna weer meer het standpunt-*Gerbrandy* innam. Zo ongeveer in die geest. Hij vond het zelf min of meer compromitterend, dat deze mededelingen op die wijze ter kennis van de Duitsers gekomen waren. Als Duitser vond hij dit zelfs niet prettig. De heer *Wissmann* is dan ook een zeer nobel mens. Behalve dat over de houding van de Koningin, duidde hij aan, ik zeg alleen maar aanduiden, het een en ander over ruzies in het Kabinet. Langs die weg was hij daar ook vrijwel over georiënteerd. Precies wat hij daarover verteld heeft, zou ik niet meer kunnen herhalen, want dat weet ik niet goed genoeg meer.

11756. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Leeft die mijnheer nog?

A. Dat vermoed ik wel. Ik heb hem na die tijd niet meer ontmoet. Hij is van Parijs naar Vichy gegaan en toen het onbezette Frankrijk bezet werd, heb ik hem uit het oog verloren. Ik weet niet wat er van hem terechtgekomen is. Misschien leeft hij nog, wat zijn leeftijd betreft, kan het vrij makkelijk, want hij was nog jong.

11757. De **Voorzitter:** Het hele verhaal komt dus hier op neer, dat de heer *de Geer* van zijn verblijf in Berlijn gebruik zou hebben gemaakt om bepaalde gegevens ter kennis van Duitse instanties te brengen?

A. Die indruk heb ik zeer sterk gekregen. De mededelingen, waarop ik die indruk baseerde, heb ik u hier genoemd, u kunt dus zelf nagaan in hoeverre die indruk gegrond is.

11758. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat uw verhaal geen grond heeft, want wij hebben de beschikking over het hele proces-dossier in de strafzaak tegen de heer *de Geer*.....

A. .....daar komt het, geloof ik, niet in voor.....

De **Voorzitter:** .....en daar blijkt van contacten, die de heer *de Geer* in Berlijn zou hebben gehad, niets. In het proces van de heer *de Geer* komt echter wel een verklaring voor van een bepaalde persoon, die een soortgelijk verhaal als u nu doet, heeft gepubliceerd en die dat verhaal bij de verdere onderzoekingen, die hebben plaats gehad, niet heeft kunnen volhouden. Ik geloof dus, dat het het beste is, dat wij op het ogenblik hiervan afstappen, want de zaak-*de Geer* is zeer uitvoerig onderzocht.

A. Dat heb ik gezien.

De **Voorzitter:** In ieder geval is er, gezien wat de commissie hiervan weet, geen aanleiding om hier verder op in te gaan.

A. Dan misschien op de vraag, waar de notulen op het ogenblik zich bevinden? Het is mij langs andere weg bekend, dat er van die notulen twee exemplaren hier in het land zijn, de heer *de Geer* bezit er één en de heer *Voorhoeve* bezit er één.

11759. De **Voorzitter:** En hoe komt mijnheer *Voorhoeve* daaraan?

A. Het is een afschrift van de notulen van de heer *de Geer* en dat weet ik door de mededeling van de heer *Voorhoeve,* die samen gedetineerd zat met mr. *Wolthuis.* Hij heeft het aan mr. *Wolthuis* medegedeeld en ik weet het weer van mr. *Wolthuis.*

11760. De **Voorzitter:** Wat u nu op het ogenblik vertelt, herleidt de zaak tot dezelfde bronnen, die in de strafzaak-*de Geer* opgespoord zijn. Nu u deze namen noemt, is het ineens volkomen duidelijk.

A. Dit weet ik van mr. *Wolthuis.*

De **Voorzitter:** Ja. Het is ons nu volkomen duidelijk, waar deze verhalen van afkomstig zijn. Die verhalen zijn in den brede onderzocht in het vóóronderzoek van de strafzaak-*de Geer.* Ik geloof, dat wij dus hiervan af kunnen stappen.

A. Ik kan het alleen mededelen.

11761. De **Voorzitter:** Dat waren de mededelingen, die u had? Ik kan u nog wel zeggen — het is misschien goed, dat u het weet, opdat u het niet verder blijft vertellen —, dat in het vóóronderzoek geen aanwijzingen zijn gevonden voor de juistheid van deze verhalen. Integendeel. Terwijl gezegd kan worden, dat in de strafzaak-*de Geer* in het algemeen alle punten zeer nauwkeurig zijn onderzocht.

A. Die mededeling heb ik gehad van degene, die ik u noemde. Wat zij waard is, weet ik natuurlijk niet, ik kan alleen zeggen, wat ik meegemaakt heb. Dan heb ik aangetekend als punt het Oranjeconflict tussen *Rauter* en *Mussert,* dat zal misschien buiten uw interessegebied vallen?

11762. De **Voorzitter:** Duidt u het iets nader aan. Wat verstaat u onder het Oranjeconflict?

A. Dat is geweest, dat *Rauter* aan *Mussert* schreef, dat het oranje verdwijnen moest uit de vlag, uit de muts van de Jeugdstorm en uit het insigne. Waarop *Mussert* geantwoord heeft: de N.S.B. weigert, het oranje blijft. Hierop heeft *Rauter* geantwoord: binnen tweemaal 24 uur, anders wordt het afgedwongen. Hierop heeft *Mussert* drie man van het hoofdkwartier naar *Rauter* gestuurd om te zeggen, dat de N.S.B. het in geen geval deed. *Rauter* heeft deze drie man opgesloten, waarop *Mussert* er naar toe is gegaan en geëist heeft: vanavond die drie man thuis en ik en anders is de N.S.B. automatisch ontbonden en moet gij Duitsers het verder maar alleen doen. Daarop heeft *Rauter* gezegd: dan moet de Führer maar beslissen, want die consequenties vond hij wat vèr gaan. *Mussert* heeft dit goedgevonden met de mededeling er bij, dat de N.S.B. ook dan in elk geval weigerde. De zaak is toen met een sisser afgelopen, want *Hitler* heeft gezegd: *Mussert* heeft gelijk.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit buiten het terrein van onze commissie valt. Hier is het verband met het Londense Regeringsbeleid wel zeer ver te zoeken.

A. Dan heb ik aangetekend *Rauter's* wraak op de N.S.B. in zake wapens aan de W.A. en haar denaturering tot hulppolitie; dat valt zeker ook buiten uw interessegebied?

11763. De **Voorzitter:** Ja, dat zijn allemaal interne quaesties, die er geweest zijn tussen de Duitsers en de N.S.B. en wat dies meer zij. Dat heeft op het ogenblik met ons onderzoek niets te maken. Ik zou u alleen zelf nog een vraag willen stellen. Hebt u met mijnheer *Westerman* nog het een of andere initiatief genomen in zake een manifest?

A. Ja. Doch dat weet ik niet goed meer. Wij hebben eens iets opgesteld, dat wij aan verschillende mensen rondgestuurd hebben. Het staat mij niet goed meer voor de geest wat wij rondgestuurd hebben, maar er is iets van die aard gebeurd.

11764. De **Voorzitter:** Werd daarin ook niet gesproken over het nemen van gijzelaars in verband met de internering van Duitsers in Indië?

A. Ik geloof het niet, ik zou het moeten zien om het weer te weten. Dit punt herinner ik mij niet meer. Wij hebben iets op touw gezet, dat wij aan verschillende mensen hebben toegestuurd, o.a. aan mijnheer *Zuiderhof* van de Rekenkamer, die er een hele correspondentie met ons over voerde, maar ik weet niet meer goed, waar dat over gegaan is. Het is in elk geval op papier gezet; het zal heel makkelijk nagegaan kunnen worden. In mijn archief ligt het en *Westerman* zal het ook wel in zijn archief hebben. Wij hadden het gestencild in verschillende exemplaren. Zodoende zal het gemakkelijk gevonden kunnen worden.

De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat wij op het ogenblik het verhoor kunnen sluiten. De punten, die u nu noemt, liggen inderdaad buiten ons terrein.

A. Bespreking met *Wimmer* en zijn staf op het secretaris-generaalschap van Onderwijs valt zeker ook buiten het terrein? Subsidie van de Duitsers aan de N.S.B.? Vermoedelijk ook?

De **Voorzitter:** Neen, dat zijn allemaal dingen, die òf bij de Bijzondere Rechtspleging thuis behoren of, voor zover ze van historisch belang zijn, bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Het verhoor wordt gesloten.

H. W. VAN DER VAART SMIT.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 18 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaal van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

Mr. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,
oud 53 jaar, wonende te Washington, D.C.,
Hr. Ms. ambassadeur in de Verenigde Staten, oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

11916. De **Voorzitter:** Wij stellen het op hoge prijs, dat u bereid is en in staat bent geweest op zo korte termijn na uw aankomst in ons land hier te komen.
De punten, waarover de commissie vanmiddag met u wil praten, hebt u gevonden in uw oproepingsbrief. Daaraan voorafgaande, zou ik het eerst even willen hebben over enige onderwerpen, die nog liggen vóór de Meidagen van 1940; in de eerste plaats de Kabinetsformatie van Augustus 1939. Ik zou u willen vragen, of dat Kabinet door de heren, die er aan hebben deelgenomen, reeds werd gezien als een eventueel oorlogskabinet.

A. Niemand, die ogen had om te zien, kon voorbijzien of niet zien, dat er al in die dagen oorlogsdreiging was. Het was, geloof ik, plm. 5 Augustus, dat de heer *de Geer* mij ontbood en vroeg of ik Minister van Buitenlandse Zaken zou willen worden. Dat wij dat Kabinet gezien hebben als oorlogskabinet, wil ik niet zeggen, want u weet zelf wel, dat in die tijd, vlak vóór en ook nà het uitbreken van de oorlog, van de kant van de Nederlandse Regering met alle kracht is gewerkt en niets nagelaten, dat nog enigszins zou kunnen bijdragen tot het voorkomen van het uitbreken van een conflict en tot het bijleggen daarvan, toen het eenmaal uitgebroken was.

11917. De **Voorzitter:** Ik stelde u deze vraag, omdat de heer *de Geer* in zijn brochure „Verantwoording" in de inleiding het volgende heeft geschreven:

> „Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor oogen stonden en waarvoor ik, ondanks mijn reeds bijna 70-jarigen leeftijd, gaarne mijn persoon wilde inzetten:
>
> 1°. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog;
>
> 2°. de openstelling van het Ministersambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef ..." enz.

Deze voorstelling van zaken wekt de indruk, dat de heer *de Geer* tijdens de formatie reeds aan een toekomstige oorlog heeft gedacht en dat hij zelf de uitgesproken bedoeling had het Kabinet tot taak te geven de zo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit. Daaruit komt vanzelf de vraag voort: Is dat een intentie geweest, die hij achteraf heeft gereconstrueerd of heeft hij daaraan reeds met zoveel woorden uiting gegeven bij de formatie van het Kabinet in de gesprekken, die hij met verschillende collega's heeft gevoerd?
Ik krijg uit uw mededeling de indruk, dat het eigenlijk niet met zoveel woorden is besproken.

A. Neen. Ik geloof, dat u de objectiviteit het best kunt benaderen, wanneer u zegt, dat in het begin van Augustus geen sterveling dat wist. Het monsterverbond van *Hitler* met Moskou was nog niet gesloten. Ik wist door mijn vorige werkkring heel goed, dat er door Engeland en Frankrijk nog met de Sovjet-Unie werd onderhandeld om te proberen tot een akkoord te komen. Als dat gelukt was — en dat het niet onmogelijk was, dat dit zou gelukken, blijkt heel duidelijk uit de nu reeds gepubliceerde gedeelten van de memoires van *Churchill* —, had de zaak heel anders gestaan. Men kon dus niet met enige zekerheid zeggen, dat er oorlog zou komen. Maar aan de andere kant zou het natuurlijk evenmin verantwoord zijn geweest om, gezien de toestand, zoals die toen lag, en, gezien de houding van de Duitsers, die al maar verder om zich heen grepen, niet ernstig rekening te houden met de mogelijkheid, dat het tot een oorlog zou komen. Verder zou ik niet willen gaan en zou het ook niet verantwoord zijn te gaan.

11918. De **Voorzitter:** Dus de mededeling van de heer *de Geer* in deze brochure maakt op u ook enigermate de indruk, dat, wat dit punt betreft, die intentie min of meer achteraf is geconstrueerd? Hij noemt het hier als een van de twee doelstellingen van het Kabinet. Als dat inderdaad het geval was geweest, zou men daar toch zeer uitvoerig over hebben gesproken?

A. Dat is bepaald niet gebeurd. Ik weet niet, of de heer *de Geer* dat achteraf heeft geconstrueerd of niet — daarvoor zou ik in zijn binnenste moeten kijken —, maar ik vind het een onverantwoord krasse uitlating. De zaak, zoals zij op dat moment was, liet die conclusie niet toe.

11919. De **Voorzitter:** Is de heer *de Geer,* nadat het Kabinet beëdigd was, onmiddellijk met vacantie naar Duitsland gegaan?

A. Ik zou hier een algemene opmerking willen maken. Dit zijn allemaal gebeurtenissen, die nu negen jaar achter ons liggen, en in die tijd is er, zoals u wel weet, bijzonder veel gebeurd. Ik heb in die gehele neutraliteitsperiode, van het begin van mijn optreden als Minister, over wat ik de moeite waard vond om er enige bijzondere aandacht aan te geven, een dagboek gehouden, maar dat dagboek is helaas verloren gegaan.

11920. De **Voorzitter:** In de ochtend van de 10de Mei?

A. Het zat in een tasje, dat ik niet heb meegenomen en dat mij ook niet achterna is gebracht. Dat hebben de Duitsers gevonden. De heer *de Jong* van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie is in het bezit van een proces-verbaal van een gezelschap ambtenaren van het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken, die het Departement hier hebben bezocht, zodra zij er bij konden. Zij hebben toen ijverig naar alle dingen gezocht en hebben een aantal stukken meegenomen. Zij hebben toen ook dat tasje gevonden, dat men, dom genoeg, daar had laten staan. Er zaten allerlei dingen van mij in, die ik had willen meenemen, en ook dat dagboek. Nu is het merkwaardig, dat de Duitsers daar nooit mee hebben gewerkt. Dat is niet merkwaardig, omdat zij er iets uit zouden hebben kunnen halen, want het enige, wat dat dagboek bewees, was onze volstrekte, scrupuleuze onzijdigheidspolitiek, een politiek, die toen in overeenstemming met de mening van de overgrote meerderheid van de Nederlandse natie werd gevolgd, zie b.v. de behandeling van de begroting voor 1940 in de Tweede Kamer en ook in de Eerste Kamer. Dat is ook dáárom merkwaardig, omdat wij allen wel wijlen *Göbbels* kennen. Ik had verwacht, dat hij dit wel zou gaan vervalsen. Misschien was dat wel een zeer lelijke gedachte van mij, maar hij heeft zoveel vervalst. Ik dacht, dat hij het in dit geval ook wel zou doen, maar hij heeft het blijkbaar nooit gedaan. Of de zaak in Berlijn is verloren gegaan, weet ik niet; er is in ieder geval niets van teruggevonden, hetgeen overigens geen verwondering behoeft te wekken, want er is zoveel in Berlijn kapotgebombardeerd en in as opgegaan.
U moet mij dus ten goede houden, President, indien ik af en toe eerlijk zal zeggen: ik weet het niet meer.

Het is overigens merkwaardig, dat, als u zo een opmerking maakt en ik zit er even over na te denken, dan herinner ik mij inderdaad, dat de heer *de Geer* een paar dagen op reis is gegaan; waarheen, dat kan ik niet zeggen. Ik heb niet in mijn herinnering, dat hij buiten het land is geweest; het kan wel het geval zijn. Nu ik er dieper over nadenk, geloof ik, dat hij zelfs wel eens meer is weg geweest gedurende een paar dagen en dat hij dan telefonisch was te bereiken.

11921. De **Voorzitter:** Voor zover onze inlichtingen strekken, is hij direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie naar Duitsland gegaan, en is hij, toen de dreiging sterker werd, teruggekomen naar ons land. Hij heeft toen enige tijd in hotel „Beekhuizen" bij Velp vertoefd; dit was echter, nadat hij uit Duitsland was teruggekeerd.

Een tweede punt, waarover ik u in dit verband iets zou willen vragen — dit is ook in het proces-*de Geer* behandeld, wij hebben hier het dossier liggen —, betreft het feit, dat de heer *de Geer* ook niet aanwezig zou zijn geweest, toen in de Ministerraad het besluit tot afkondiging van de mobilisatie is genomen. Verschillende van uw oud-collega's hebben ons dit hier medegedeeld.

A. Dat kan wel zo zijn; ik herinner het mij niet. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik ook nogal eens weg ben geweest. Ik ben b.v. naar België gestuurd om te proberen met de Belgen en de andere toen nog neutralen, Denen, Noren, Finnen, Zweden, het conflict te doen beëindigen.

11922. De **Voorzitter:** Dat was in verband met de oproep van *Koning Leopold,* namens de Staatshoofden van de Oslo-Staten op 23 Augustus 1939?

A. Ja.

11923. De **Voorzitter:** Ik kom hiermede vanzelf op de aanbiedingen van goede diensten, die zijn gedaan. Men heeft in de eerste plaats de oproep van *Koning Leopold* namens de Oslo-Staten op 23 Augustus 1939. Daarop is gevolgd de mededeling namens *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* aan de gezanten van vijf Mogendheden, nl. Duitsland, Italië, Groot-Brittannië, Frankrijk en Polen op 28 Augustus 1939. Daarna is er — en daarover wilde ik het speciaal met u hebben — op 7 November 1939, ook weer namens *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold,* een telegram gestuurd aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Dat was in de dagen, dat er een sterke dreiging voor ons land was. Er waren nl. berichten binnengekomen, dat de Duitsers op 12 November ons land zouden binnenvallen. Dat is op 8 November bevestigd door een mededeling van onze militaire attaché in Berlijn, majoor *Sas.* In verband hiermede wil ik u het volgende vragen. In de brochure, die de generaal *Reynders* heeft geschreven over de wisseling in het opperbevel, zegt hij het volgende:

> „Op Zaterdag 5 November werd ik des avonds opgebeld door den Minister van Buitenlandsche Zaken, die mij verzocht zoo spoedig mogelijk in zijn ambtswoning te komen. Ik trof daar tevens den Minister van Defensie aan.
>
> De Minister van Buitenlandsche Zaken deelde mede, zeer betrouwbare berichten te hebben gekregen aangaande een spoedig te verwachten aanval van Duitsche zijde en verzocht mij te willen overwegen, welke maatregelen in verband hiermede dienden te worden getroffen."

Nu moet ik u direct zeggen, dat de materie, waarmee ik hier bezig ben, in deze enquête nogal stof heeft doen opwaaien, want er is van bepaalde zijde een verband gelegd, dat nogal van belang is. Generaal *Reynders* heeft meegedeeld, dat u hem in de avond van Zaterdag 5 November hebt gezegd, dat de waarschuwing, die u had gekregen, van Engelse zijde kwam. Ik zou u dus in de eerste plaats willen vragen: Is dat juist?

A. Ik moet eerlijk zeggen: de Engelse gezant is, als ik mij goed herinner, tweemaal bij mij geweest, met lange tussenpozen, en die zeide: ze hadden een bericht, het was heel ernstig. Ik kan mij niet veroorloven een dergelijke mededeling naast mij neer te leggen; de Britse Regering, later ook de Amerikaanse, was uitstekend ingelicht en wist veel, en: un homme averti en vaut deux. Ik achtte het mijn plicht het ter kennis te brengen van degenen, die het behoorden te weten, en aangezien ik geen direct contact had met generaal *Reynders,* heb ik de Minister van Defensie gevraagd bij mij te komen en hem er van in kennis gesteld, en die zeide: dat moet worden bekeken. Ik neem aan, dat de conclusie was, dat generaal *Reynders,* die vlak bij was, gevraagd zou worden even langs te komen.

11924. De **Voorzitter:** Ook dit heeft hierbij een rol gespeeld. Het is dus toevallig geweest, dat u generaal *Reynders* hebt opgebeld, want de Minister van Defensie was al bij u. Het had anders meer voor de hand gelegen, dat de Minister van Defensie generaal *Reynders* had opgebeld.

A. Ik was daar de heer des huizes; in zoverre is het niet gek. In elk geval vestig ik er de aandacht op, dat ik eerst de heer *Dijxhoorn* heb gevraagd te komen en dat wij toen samen tot die conclusie zijn gekomen.

11925. De **Voorzitter:** Herinnert u zich het verband op die 5de November tussen het opbellen van de opperbevelhebber en die Engelse waarschuwing?

A. Neen, maar het kan heel goed zijn; het is wel eens meer gebeurd.

11926. De **Voorzitter:** Een andere quaestie. De heer *Snouck Hurgronje* heeft ons meegedeeld, dat op een bepaald tijdstip, dat hij niet precies wist aan te geven, de Duitse gezant bij hem was gekomen en hem gevraagd had, of de mogelijkheid bestond, dat de Duitse troepen door het zuiden van ons land zouden trekken, waartegenover de rest van Nederland ongemoeid zou worden gelaten. Toen heeft, volgens de heer *Snouck Hurgronje,* deze terstond gezegd, zonder u te raadplegen, omdat hij vond, dat de suppositie een onmogelijkheid was bij onze neutraliteitspolitiek: Daar behoeft u verder niet over te praten. En zegt hij, ik heb dat later meegedeeld aan Minister *van Kleffens.* en die was het er direct mee eens.

Verder schijnt de Duitse gezant nog eens een dergelijke poging bij u zelf gedaan te hebben. Kunt u zich dat nog herinneren?

A. Die was bepaald veel vager. De Duitse gezant heeft mij eens zo langs zijn neus gezegd: Als wij nu eens operaties zouden moeten beginnen, zou er dan niets aan te doen zijn? Dat is absoluut niet gepreciseerd in de vorm, zoals het tegenover de heer *Snouck Hurgronje* is gezegd, waarbij gesproken werd over het zuiden en de rest ongemoeid zou worden gelaten. Zover ging hij niet. Ik denk, dat de heer *Snouck Hurgronje* hem in zoverre heeft ontmoedigd, dat hij zich niet weer aan een échec wilde blootstellen. Ik neem aan, dat hij dat niet uit de duim heeft gezogen. Hij zal wel een opdracht hebben gehad en hij zal hebben gedacht: Ik zal nog eens heel voorzichtig proberen of er nog iets te bereiken is. Het is overigens heel moeilijk voor ons geweest om te zeggen, in hoeverre hij nu eigenlijk in opdracht handelde. Ik ben in gemoede overtuigd, dat hij niets van de bijzonderheden wist en dat hij met name niet wist, dat wij op de 10de Mei zouden worden aangevallen. Een bewijs daarvoor is, dat hij onmiddellijk na afloop aan de kant is gezet. Hij had zijn rol gespeeld van de welwillende man, die met iedereen probeerde goed te zijn, met de Duitse Regering, met de nazipartij, met Nederland, enz., een soort eierdans, die, toen de omstandigheden zich eenmaal hadden geopenbaard, in een mislukking moest eindigen. Hij is, geloof ik, op de 18de Mei, naar Berlijn geroepen en ik heb gehoord, dat hem toen is gezegd: Het is beter voor uw gezondheid, als u naar uw buiten in Saksen gaat en daar niet vandaan komt.

11927. De **Voorzitter:** Kunt u zich herinneren, wanneer deze stappen van de Duitse gezant hebben plaats gevonden? Was dat vóór of na de dreiging van de 12de November of, beter gezegd: vóór of na de 5de November, toen u de opperbevelhebber opbelde?

A. Dat van de heer *Snouck Hurgronje* weet ik niet, maar dat probeerseltje bij mij — het heeft misschien een halve minuut geduurd — was bepaald later.

11928. De **Voorzitter:** Weet u dat zeker?

A. Zeer zeker.

11929. De **Voorzitter:** Kunt u het tijdstip aangeven?

A. Na 1 Januari.

11930. De **Voorzitter:** Dat is uitermate belangrijk. Ik weet niet, of u er van op de hoogte bent, welke quaestie hierbij speelt. De zaak is namelijk, dat van een bepaalde zijde — ik kan die zijde ook wel noemen —, van de kant van prof. *Gerretson,* aan de commissie is voorgelegd, dat sommige goed ingelichte kringen van oordeel waren, dat de gehele wisseling van het opperbevel eigenlijk geen ander doel

had dan om met onze militaire politiek te komen tot wat men noemt het Deense standpunt. Daarbij wordt dan deze gedachte ontwikkeld, dat dit in het bijzonder gebeurd zou zijn door drie mannen, te weten de Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie, en dat de bespreking van de 6de November, die dus werd ingeleid door uw telefonische oproep aan de opperbevelhebber van 5 November, de eerste was van een reeks van besprekingen met de opperbevelheber, die ten slotte tot zijn aftreden hebben geleid. Daarbij wordt de mogelijkheid geopperd, dat deze Ministers, na vóór de 5de November dat aanbod van de Duitse gezant te hebben gekregen, begonnen zijn met de opperbevelhebber te praten tot hij op 6 Februari verdween. Er wordt zelfs bij gezegd, dat de Engelse waarschuwing, waarover de opperbevelhebber sprak en waarvan u mededeling had gedaan op de 6de November, mogelijk een camouflage was van de stappen van de Duitse gezant, waarover wij zoëven hebben gesproken.

Dit is de constructie, die ons is voorgelegd. Misschien is het interessant, wanneer u hierop uw visie geeft.

A. Die visie som ik op in één woord: onzin, hetgeen ik met de grootste stelligheid en nadruk uitspreek. Dit is van a tot z de meest onverdunde onzin, die ik in jaren heb gehoord; daarvan is niets, maar dan ook niets waar; nul! Dat wij zouden gaan naar het Deense standpunt, of zelfs ook maar één pas in die richting ooit zouden hebben gezet, dat is, ik herhaal het, onzin. Die hele constructie raakt kant noch wal. Men heeft van die dingen, waarvan men kan zeggen: daarin zit nog een elementje van waarheid, maar dit is van a tot z onzin; ik zeg dit zonder reserve en zonder enig voorbehoud.

11931. De **Voorzitter:** Wij hebben hierover vragen gesteld aan verschillende van uw vroegere collega's. Nu is het merkwaardige, dat geen van deze oud-ambtgenoten van u ook maar ooit in die tijd gehoord heeft van dat gesprek, dat de Duitse gezant met de heer *Snouck Hurgronje* en met u heeft gehad. Er zijn zelfs heren geweest, die hebben gezegd: ik hoor hierover thans pas voor het eerst aan deze tafel; anderen hadden er wel eerder van gehoord, doch niet vóór Mei 1940. Wat was de reden, dat u hiervan geen mededeling hebt gedaan aan de leden van het Kabinet, want blijkbaar is dit niet gebeurd; niemand kan zich daarvan iets herinneren.

A. Ik weet niet of ik hierover niet met deze of gene heb gesproken; ik denk van wel; ik meen uit uw woorden althans te kunnen opmaken, dat er heren waren, die hiervan wel wisten.

11932. De **Voorzitter:** Van deze stappen hebben zij vóór Mei 1940 niets vernomen.

A. Men moet deze zaak bekijken in het raam van de omstandigheden, waarin deze dingen gebeuren. Van beide kanten gebeurden deze dingen wel eens. Dat is de routine van het contact met het corps diplomatique. De Duitse gezant heeft gekscherend tegen mij gezegd: als wij bij jullie nu eens binnenkwamen, schieten jullie dan werkelijk? Dat is als het ware het dagelijkse werk. Men moet dit niet als een zware mededeling opvatten. Die Duitse gezant kwam eens proberen om te zien of wij neutraal waren. Daarover was maar één opvatting: wij zijn neutraal; wij schieten op degeen, die hier binnenkomt. Dat ging niet zo, dat de kamerbewaarder met een plechtig gezicht de Duitse gezant aankondigde en ik dan zei: gaat u zitten, mijnheer de gezant, wat kan ik voor u doen? En dan de Duitse gezant: ik moet u een zeer bijzondere vraag stellen: schiet u als wij hier binnenkomen? Zó ging dat niet. Ik herinner mij, dat ik een gesprek met hem had, ik geloof gedurende ongeveer een kwartier, waarin hij dit zo langs zijn neus weg vroeg. Dat was echter in het geheel niet een plechtige démarche. Dat probeerde men ook van de andere kant om te zien of wij nog zuiver op de graat waren voor wat onze neutraliteit betreft. En wij waren zuiver op de graat, zoals de gebeurtenissen van de 10de Mei wel hebben aangetoond. Zó moet u deze zaak zien.

11933. De **Voorzitter:** Eigenlijk is dus de reden, dat u het niet aan uw ambtgenoten hebt medegedeeld, hierin gelegen, dat u het, in de vorm, waarin het gebeurde, niet belangrijk vond?

A. Ja, inderdaad. U moet het verder ook zo zien: als er toevallig die dag Ministerraad was geweest, dan had ik vermoedelijk gezegd tegen mijn medeleden: er is weer zo'n opmerking gemaakt om mij even te sonderen. Ik heb daarop het vanzelfsprekende antwoord gegeven. Daarover was in de Ministerraad geen twijfel. Wij waren neutraal en van plan die neutraliteit op de beste wijze, gewapenderhand zo nodig, te verdedigen. Daarmede afgelopen.

11934. De **Voorzitter:** De opperbevelhebber heeft in dit verband ook genoemd een uitdrukking, die door de Minister-President is gebruikt in een van de gesprekken, die hebben plaats gehad over de Peel-Raamstelling. Daarbij gebruikte de Minister-President de uitdrukking: een symbolische verdediging. Als ik mij goed herinner, heeft de Minister van Defensie verklaard, dat dit een term was, die hij direct heeft verbeterd, nl. dat in Brabant vertragende gevechten zouden worden geleverd.

Hij corrigeerde die militair-ondeskundige opmerking van de Minister-President door deze andere er voor in de plaats te stellen, maar generaal *Reynders* scheen er nogal waarde aan te hechten en het te beschouwen als een uiting, die in dezelfde richting wees als waarop ik zoëven doelde. Herinnert u zich toevallig nog die woorden?

A. De heer *de Geer* had natuurlijk veel bekwaamheden, maar ik kan niet zeggen, dat hij op het gebied van de buitenlandse politiek of van de militaire aangelegenheden uitmuntte door een deskundig gebruik van termen. Ik moet eerlijk zeggen: ik herinner mij deze episode niet, maar kan mij precies voorstellen hoe dat ging. Ik kan mij in zoverre — dat wil niet zeggen, dat ik het met die voorstelling eens ben — indenken, dat een leek dat zegt. Wij hebben altijd geprobeerd de Belgen te bewegen hun verdediging te doen aanleunen bij onze zuidgrens, en dat wilden zij niet; de Peel-Raamstelling hing dus in de lucht, was boven wel verankerd, maar beneden niet; er kwam dus een gat. Dat de Peel-Raamstelling op de duur te houden zou zijn, heeft niemand verwacht. De Duitsers zijn direct de eerste dag bij Maastricht over de Maas gegaan en hebben het fort Eben Emael gepakt, klaarblijkelijk met de bedoeling om door dat gat te komen. Dat zou ik ook gedaan hebben. Als de heer *de Geer* gesproken heeft van een symbolische verdediging, bedoelde hij vermoedelijk, dat niemand zal gedacht hebben, dat het daar op de duur te houden zou zijn. Zo zou ik een dergelijke uitdrukking hebben begrepen in die tijd. Later heb ik wel eens gedacht of hij andere dingen bedoelde.

11935. De **Voorzitter:** Dus om te resumeren, uw oordeel is, dat het hele Kabinet op het standpunt heeft gestaan: wij zullen onze neutraliteit verdedigen zoals dat te goeder trouw behoort te gebeuren? Met het voorbehoud, dat u zo juist hebt gemaakt.

A. Precies. Ik maak ook geen voorbehoud, want dat „te goeder trouw" en „zo goed mogelijk" gold ook voor de Peel-Raamstelling; alleen was daar een zwak punt, waar men haar kon omgaan uit het zuiden, maar ook daar: eerlijke neutraliteit. Anders had u mij zien aftreden; als het geen eerlijke neutraliteitspolitiek was — die betekende: wij zullen doen wat wij zeggen —, moet u niet verwachten, dat ik blijf.

11936. De **Voorzitter:** Dan mag ik in verband met de vredespogingen nog iets vragen. Ongeveer October 1939 meen ik zijn er nog pogingen gedaan contacten te leggen tussen de oorlogvoerenden, waarbij u betrokken bent geweest, met name een poging via Ankara. Herinnert u zich dat nog?

A. Neen, Ankara verbaast mij. De Turk was toch al niet het meest geschikte medium, die stond onder zware Duitse druk. Maar dat kunt u vragen aan de heer *Visser,* die daar toen gezant was.

11937. De **Voorzitter:** Ik heb hier bepaalde stukken, Duitse stukken, afkomstig van het Bureau voor Oorlogsdocumentatie.

A. Wacht eens, nu weet ik wat u bedoelt, maar dat ging niet van mij uit.

11938. De **Voorzitter:** Neen, het was een poging van Duitse kant via Ankara, waarbij u betrokken bent geworden.

A. *Visser* had Duitse relaties. Ik weet niet precies meer, wie dat was. Het ging ten slotte over *von Papen.* Ik herinner mij, dat *Visser* op een keer gekomen is en heeft gezegd: „Ik weet niet precies, wat *von Papen* heeft gezegd. maar hij zou wel eens iets willen proberen." Die mededeling klonk enigszins fantastisch en dus was ik niet van plan daarachter te gaan staan.

11939. De **Voorzitter:** Het schijnt, dat *von Weiszäcker* daarin een rol heeft gespeeld.

A. Ja, want er liep een lijntje van *von Weiszäcker* naar *von Papen.* Zij waren beiden van het oude regime en zij verstonden elkaar. Die twee waren eigenlijk geen nazi's. Toen heb ik gezegd: , *Visser.* ik vind het allemaal een beetje vreemd, ik moet het nog zien gebeuren; dat

kan ik niet toetsen op zijn innerlijke waarde en dat kan jij ook niet, maar ik wil je de gelegenheid geven, niet namens mij te spreken, maar in Londen te gaan vertellen wat je weet. Dan moet je maar zien hoever je komt."

Toen heeft hij — als hij ooit eens hier is, zou het de moeite waard zijn hem daarnaar te vragen — o.a. *Halifax* gesproken. Ik meen ook nog iemand anders, maar zeker *Halifax*.

11940. De **Voorzitter:** Er is blijkbaar ook door de Duitse gezant *Zech* over gesproken, want wij hebben hier twee telegrammen van 7 October 1939, die hij vlak achter elkaar naar Berlijn heeft gezonden. In het eerste telegram zegt hij, dat hij met u hierover een gesprek heeft gehad. U hebt toen blijkbaar enige critische opmerkingen gemaakt.

A. Dat kan wel, want, zoals ik zei, het klonk allemaal een beetje fantastisch.

11941. De **Voorzitter:** In het laatste telegram zegt hij, dat men hier in den Haag van mening was — het blijkt niet, of dat ook uw mening was —, dat zelfs wanneer *Chamberlain* er helemaal niet voor zou voelen vredesbesprekingen te beginnen, eventueel nog volgende concrete voorstellen hem zouden dwingen daarop in te gaan, omdat anders de wereldopinie, in het bijzonder die in de neutrale Staten, hem voor het voortduren van de oorlog verantwoordelijk zou stellen.

Ik kom nu op een ander punt, dat ook verband houdt met onze neutraliteitspolitiek. U hebt zoëven gezegd, dat de Nederlandse Regering de neutraliteitspolitiek in de meest strikte zin wilde doorvoeren. Dat is juist, nietwaar?

A. Volkomen juist. Ik mag misschien er bij zeggen: en steeds. Er is van het uitbreken van de oorlog af tot de inval geen tijdelijke afwijking daarvan geweest.

11942. De **Voorzitter:** Nu is op de 10de Mei 1940 door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken *von Ribbentrop* een memorandum overhandigd aan de Nederlandse gezant in Berlijn. Daarin kwam een aantal beschuldigingen voor aan het adres van Nederland, met name, dat Nederland door verschillende handelingen niet neutraal zou zijn geweest. Nu is ons uit rapporten, die wij ook weer hebben gekregen via het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, gebleken, dat de stof, die in dit memorandum is verwerkt, afkomstig is uit twee rapporten, één van *Frick* en *Himmler* en één van *Keitel*.

A. Wijlen de heer *van Haersma de With* heeft in die morgen het memorandum van *von Ribbentrop* in ontvangst genomen; daarbij waren als bijlagen gevoegd dat rapport van *Frick* en *Himmler* en het rapport van *Keitel*.

De **Voorzitter:** Nu komt de beschuldiging in het rapport van *Frick* en *Himmler* in hoofdzaak hierop neer, dat er samenwerking zou hebben bestaan tussen de geheime diensten van Engeland en Frankrijk enerzijds en de inlichtingendienst van Nederland anderzijds. Het rapport van *Keitel* heeft behalve een aantal opmerkingen over de opstelling van de troepen ook nog andere feiten vermeld, nl. besprekingen van stafofficieren van Nederland, die op verschillende tijdstippen zouden hebben plaats gehad met stafofficieren van de latere geallieerden. Er zou b.v. een bespreking zijn geweest in Brussel in hotel Savoy en een bespreking in Breda. Het is misschien goed, en mijns inziens voor de historie van belang, indien u met betrekking tot deze concrete beschuldigingen toch nog eens uw visie geeft.

A. Ik heb dit publiekelijk op schrift gedaan in 1940. Dat memorandum van *von Ribbentrop* heb ik o.a. besproken in dat boekje, dat ik toen heb geschreven om het Nederlandse standpunt voor het oog van de wereld recht te doen wedervaren. Men moet niet vergeten, dat men in Engeland zei: wat zijn die Nederlanders eigenlijk voor mensen?, en daarbij kwam wel als voornaamste punt, dat wij ons in vijf dagen hadden overgegeven. Men vroeg zich af hoe dat mogelijk was. Wij voelden wel, dat hieraan iets moest worden gedaan. Mijn collega's hebben gezegd: publiceert u een Oranjeboek. Ik heb echter verscheidene malen in mijn leven een Oranjeboek gepubliceerd en ik heb daarvan een niet al te gunstige ervaring. Als ik na de publicatie daarvan eens bij de Staatsdrukkerij informeerde hoeveel exemplaren er waren verkocht, dan bleek, dat de verkoop deplorabel was. De Kamer drong voortdurend aan op het publiceren van dergelijke Oranjeboeken, maar zij bereikten het volk toch niet. Ik heb daarom toen dat boekje gepubliceerd en, wetende van hoe groot belang het was, dat het Nederlandse standpunt in de wereld bekend werd, liet ik het vertalen. Het is b.v. in het Spaans vertaald en zelfs in het Duits voor de Zwitsers. Ik heb het voor de Amerikanen in een speciale vorm laten omwerken, die geschikt was voor de Amerikaanse smaak. Dat boekje is in verschillende landen verschenen. Ik heb gemeend, daarvan een goed leesbaar verhaal te moeten maken. Daarin komt ook een critische beschouwing voor over die rapporten. Ik meen niet beter te kunnen doen dan daarnaar te verwijzen. In het kort komt het hierop neer: alles wat in die rapporten staat, is duidelijk een stok om de hond te slaan. Het rapport van *Keitel* was reeds oud; ik meen mij te herinneren, dat het van 1 Maart was.

De **Voorzitter:** Het is van 4 Mei 1940.

A. Dan is dat andere rapport van Maart; daarin zijn oude dingen verwerkt. Ik heb het oorspronkelijke stuk gehad, want de heer *van Haersma de With* had het uit Duitsland medegenomen. U kunt hiervoor het best dat boekje nalezen, dat ik heb geschreven; dat was op het authentieke stuk gebaseerd.

11943. De **Voorzitter:** Voor het verband hier is het toch wel goed, wanneer u met een enkel woord het standpunt weergeeft, dat u inneemt tegenover die beschuldigingen van het voeren van besprekingen tussen stafofficieren en de samenwerking van de geheime diensten.

A. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik van besprekingen tussen stafofficieren van Nederland enerzijds en Engeland en Frankrijk anderzijds nooit iets heb gehoord. Ik heb, meen ik, de heer *Dijxhoorn* gevraagd of ik in dat boekje kon zegggen, dat het onzin was; hij wist het ook niet en had er ook nog nooit van gehoord.

Wat dat andere betreft, die samenwerking met de diensten, dat is nu één van die dingen, die u zo moet zien. Er is altijd contact tussen de diensten en niet naar de ene kant alleen. Die agenten vormen als het ware een onderwereld op zich zelf. Als u dat in carricatuur wilde zien, moest u eens kijken naar hotel Bellevue in Bern; daar zaten de geallieerden aan de ene kant van de eetzaal en de Duitsers aan de andere kant. De heer *Allen Dulles,* die daar voor de Amerikanen zat, kende iedereen, maar dat er aanraking was in de zin van vertrouwelijke samenwerking naar één kant, daarvan heb ik nooit iets gemerkt.

11944. De **Voorzitter:** Het is hier door generaal *Roelofsen,* van de afd. G.S. III van de generale staf, zo gesteld: òf men aanvaardt het feit, dat de geheime diensten hier werken, men houdt er contact mee en dan weet men wat zij doen en profiteert men zelf van de gegevens, òf men aanvaardt het niet, maar dan is het resultaat, dat zij het toch doen en dat men de gegevens niet kent. Hij heeft dit geïllustreerd door een feit, dat hij zelf had vernomen van de chef van de inlichtingendienst in Zwitserland, nl., dat men daar een tijdlang het laatste standpunt heeft ingenomen en later heeft moeten zeggen: De bezwaren zijn te groot, omdat men helemaal van niets weet.

A. Met alle eerbied voor de heer *Roelofsen,* maar die beide vragen gaan aan deze zaak voorbij. Het was alleen de vraag: Was er een onbehoorlijk contact naar de ene of de andere kant. Antwoord: Neen. Natuurlijk wil men weten wat de spionnen uitvoeren; praat men nooit met hen, dan komt men er niet achter. Een zeker contact zal er dus wel geweest zijn; er zal wel eens gepraat zijn met agenten van de Engelsen of Duitsers, hetgeen niet zegt, dat wij iemand bevoordelen, behalve ons zelf.

11945. De **Voorzitter:** Maar in zoverre snijdt de opmerking van de heer *Roelofsen* wel hout, dat, wanneer men zich bevindt tussen twee oorlogvoerende partijen, ook geografisch, overwogen had kunnen worden of misschien de tweede methode, met al haar nadelen, toch niet de voorkeur zou hebben verdiend.

A. Dat kan zijn. Maar wat hebben de Duitsers *Ribbentrop* en *Keitel* en al die andere opgehangen lieden ons verweten? Dat wij onneutraal waren geweest ook in dit opzicht. Welnu, of men nu het ene dan wel het andere systeem volgt, in beide gevallen kan men volkomen neutraal blijven: het gaat er niet om die mensen lekkere beetjes te geven, maar wij wilden weten wat zij hier deden. Dit is echter mijn vak niet; ik heb het van horen zeggen. Ik wens met alle duidelijkheid genotuleerd te zien — de geheime dienst ressorteerde niet onder mij —, dat dit de indruk is, die ik zeer positief heb gekregen en dat incident van Venlo heeft mij daarin niet geschokt.

11946. De **Voorzitter:** Van dat Venlo-incident hebben de leden van het Kabinet als zodanig — dat is ons gebleken uit verschillende verklaringen — te voren niets geweten, nl. dat dergelijke besprekingen hebben plaats gevonden. Is het u ook pas bekend geworden nadat de ontvoering in Venlo had plaats gehad?

A. Ik had er nooit iets van gehoord; ook de namen van de betrokkenen kende ik niet. Ik wist zelfs niet van het bestaan van luitenant *Klop*.

11947. De **Voorzitter:** Maar hebt u niet de indruk, dat men, in het verband van de geheime diensten, toch bij die Venlo-geschiedenis wel vrij ver is gegaan? Er hadden besprekingen plaats op Nederlands gebied. Het is niet duidelijk, wat de voorstelling van zaken door de heren *Stevens* en *Best* is geweest. Het kan zijn, dat zij besprekingen wilden voeren over pogingen om tot vrede te komen, het kan ook zijn, dat zij besprekingen wilden voeren over pogingen om tot een omwenteling in Duitsland te komen. Dat is ons nog niet geheel duidelijk geworden. Maar ging het feit, dat wij ons daarin gemengd hebben, eigenlijk niet een beetje ver?

A. Ik zou de uitdrukking, dat wij ons er in gemengd hebben, niet willen overnemen. Als ik het goed heb begrepen, was de generaal *van Oorschot* er bij betrokken.

De **Voorzitter:** Dat was de chef van de inlichtingendienst.

A. Degenen, die dat werk moeten doen, en die ik niet benijd, bewegen zich voortdurend op een grensgebied tussen geoorloofd en ongeoorloofd doen en laten. Dat is een moeilijke taak. Nu waren die *Stevens* en *Best* hier en daarvan had men gehoord. Toen heeft generaal *van Oorschot* gezegd: Het is beter, dat ik daar een mannetje bijzet, dan weet ik ten minste, wat er gebeurt. Nu kan men deze dingen min of meer handig doen. Het was waarschijnlijk mogelijk geweest het handiger te doen. Als je gepakt wordt, betekent dat toch, dat er ergens een fout zit. Dit zijn hoogst netelige zaken. Men moet, geloof ik, een speciaal zintuig hebben voor wat lukt en wat niet lukt en ook voor wat toelaatbaar is voor een neutraal land en wat niet. Wij hebben nooit van de Duitsers of van een andere kant het verwijt gekregen: Jullie hebben iets gedaan, dat onneutraal was.

De **Voorzitter:** Behalve achteraf, op de 10de Mei.

A. Dan zeg ik weer: daar hebt u de stok om de hond te slaan. Dit was lang vóór die tijd. Als het een eerlijke zaak was geweest, zouden de Duitsers de volgende dag *Zech* naar mij hebben gestuurd met de mededeling: Hier met jullie; dat was onneutraal.

11948. De **Voorzitter:** De Regering heeft in dit feit toch aanleiding gevonden de generaal *van Oorschot* te pensionneren.

A. Ja. Als er doden bij vallen in zijn eigen dienst, is hij misschien een beetje te ver gegaan. Dat betreft de techniek van het optreden, maar ik kan niet zeggen, dat de neutraliteit door die man was geschonden. Wanneer dat het geval was geweest, zouden de Duitsers natuurlijk de volgende dag bij ons zijn gekomen. Wij hebben zelf een onderzoek of arbitrage voorgesteld.

11949. De **Voorzitter:** Daarop hebt u geen antwoord gekregen?

A. Neen.

11950. De **Voorzitter:** Er is een aantal vraagpunten in deze quaestie. Dat de Duitse officieren, die bij de latere besprekingen aanwezig waren, provocateurs waren, is glashelder, maar het is niet duidelijk, of degenen, met wie de eerste besprekingen hebben plaats gehad, niet geheel andere mensen waren.

A. U kent natuurlijk de Duitse versie, die door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Duitsland is ontdekt. Het Departement heeft mij dat niet heel lang geleden in Washington toegestuurd.

11951. De **Voorzitter:** Ja, in het rapport van *Frick* en *Himmler* staat daarover een heel verhaal.

A. Neen. Wat ik bedoel, is de ware waarheid, niet de opgekookte historie van *Frick* en *Himmler*. *Hitler* is er verschrikkelijk kwaad over geworden, toen hij het hoorde. Hebt u dat niet gekregen?

De **Voorzitter:** Neen.

A. Dan moet ik u zeer aanmoedigen u dat te laten verschaffen.

11952. De **Voorzitter:** Wilt u even precies zeggen wat het is?

A. Het is een Duits relaas van wat er gebeurd is.

11953. De **Voorzitter:** Waar is dat gepubliceerd?

A. Het is waarschijnlijk in het geheel niet gepubliceerd, maar ik heb het gezien. Het is een afschrift van het oorspronkelijke rapport, dat door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Duitsland is gevonden. [1])

11954. De **Voorzitter:** Waar hebt u dat gezien?

A. In Washington. Het is mij toegezonden uit den Haag.

11955. De **Voorzitter:** U hebt het dus van Nederlandse zijde?

A. Ja, zeer bepaald.
Zulke gepatenteerde leugenaars als *Himmler* en *Frick* en dergelijken kunnen wel zoveel zeggen. Maar met hetgeen ik nu bedoel, kijkt men als het ware in de keuken. Als de heer *de Jong* dit heeft gehad, en dat neem ik aan, dan moet hij u dit kunnen verschaffen. Hebt u er nooit van gehoord?

11956. De **Voorzitter:** Neen. Een volgend punt, dat ik met u zou willen bespreken, en dat min of meer een gevolg was van onze neutraliteitspolitiek, en dat de kans, dat wij in oorlog zouden geraken, waarschijnlijk groter maakte, betreft de omstandigheid, dat er in de maanden, die aan de 10de Mei 1940 voorafgingen, grote bevoorradingen in Nederland hebben plaats gehad. U schrijft in uw memorandum, dat u aan de commissie hebt gezonden, dat u, desnodig, daarover nadere inlichtingen kan geven.

A. Dit betreft niet zozeer het punt van de bevoorradingen op zich zelf; ik heb opgesomd hetgeen er in die maanden is gebeurd.

11957. De **Voorzitter:** In ieder geval hebt u er zelf toch bemoeienis mede gehad? Of viel dit meer op het terrein van uw ambtgenoot van Economische Zaken?

A. Ja.

11958. De **Voorzitter:** Men is op dit punt wel van een veel optimistischer voorstelling van de duur van de oorlog uitgegaan dan in feite het geval is geweest. Het eindresultaat van een en ander is geweest, dat de Duitsers een zeer grote hoeveelheid waardevolle goederen bij ons hebben gevonden en die voor zich zelf hebben gebruikt.

A. Inderdaad. Ik denk, dat dit is gebeurd, omdat men er te recht van uitging, dat in elke oorlog een blokkade op de duur alleen maar scherper wordt. Wilde men er van verzekerd zijn, dat, indien onze staat van neutraliteit lang zou voortduren, ons volk een behoorlijk en redelijk bestaan zou hebben, dan moest men dit risico aanvaarden. Men kan de koek nu eenmaal niet bewaren en tegelijk opeten.

---

[1]) De commissie tekent hierbij aan, dat zij als gevolg van een nader op dit punt door haar ingesteld onderzoek het volgende schrijven heeft ontvangen.

RIJKSUNIVERSITEIT VOOR OORLOGSDOCUMENTATIE

LB

Amsterdam, 4 September 1948
Tel. 36062.

Parlementaire Enquête-Commissie
Regeringsbeleid 1940—1945
Binnenhof, Gravenhage.
t.a.v. dr W. J. Schuyt.

Ik deel U hierbij mede, dat bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie geen andere Duitse stukken met bijzonderheden over het Venlo-incident bekend zijn dan het door Frick en Himmler ondertekende rapport, dat op 10 Mei 1940 aan Hr. Ms. gezant in Berlijn overhandigd werd. Een fotocopie van dit rapport is, na ingesteld onderzoek, aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken toegezonden. Andere soortgelijke stukken omtrent het Venlo-incident heeft het Ministerie van Buitenlandse Zaken niet van het Rijksinstituut ontvangen.
Ik moet dus wel aannemen, dat oud-Minister Van Kleffens in zijn mededeling over een hem toegezonden rapport door het Ministerie van Buitenlandse Zaken over het Venlo-incident, het rapport Frick-Himmler bedoelt.

(w.g.) L. de Jong.

Drs. L. de Jong,
Chef van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

11959. De **Voorzitter:** Herinnert u zich wat de reden is geweest voor het Kabinet om, in strijd met de wens van militaire zijde, eerst op 19 April 1940 voor het gehele land over te gaan tot de afkondiging van de staat van beleg?

A. De staat van beleg is iets, dat zeer diep insnijdt in het gehele leven van de Staatsburger. Het leggen van een exorbitante macht en bevoegdheid in handen van de militaire autoriteiten met het uitschakelen van allerlei garanties, die te recht tot onze dierbare verkregenheden behoren, is een heel ding. Hier was de heer *de Geer* de grootste rem, dat staat wel vast. Uw eigen partijgenoten, Mijnheer de President, waren er ook voor om daarmede zolang mogelijk te wachten, en dat kan ik zeer goed begrijpen, want dit is een standpunt, dat zich zeer goed laat verdedigen. De militairen ging dit daarentegen veel te langzaam, hetgeen van hun kant ook zeer begrijpelijk is; zij wilden gaarne het gehele apparaat stevig in handen hebben. Men moest nu zien een compromis te bereiken, dat aan de ene kant recht deed wedervaren aan de eis van de gespannen toestand en aan de andere kant het normale leven niet meer besnoeide en inperkte dan verantwoord was.

11960. De **Voorzitter:** Als ik de zaak goed heb begrepen uit de schrifturen over de wisseling van het opperbevel, nl. de schrifturen van de heren *Reymers* en *Dijxhoorn,* dan was eigenlijk het gehele Kabinet deze mening toegedaan, behalve de Minister van Defensie, die meer voor het standpunt van de militairen voelde, maar daarin toch ook geen aanleiding heeft gevonden om hiervan een portefeuillequaestie te maken.

A. Inderdaad; ik heb ook gezegd wie het meest het standpunt innamen van: wacht nog maar eventjes.

11961. De **Voorzitter:** U hebt zelf dit standpunt ook aanvaard?

A. Absoluut.

11962. De **Voorzitter:** Een andere vraag. Hebt u ook de indruk, dat de heer *de Geer* gedurende de periode tot 10 Mei 1940 in alle opzichten behoorlijk zijn medewerking heeft verleend bij het doen van uitgaven, nodig voor de defensie?

A. Daarover heb ik nooit twijfel gehoord.

11963. De **Voorzitter:** Dan nog een ander punt. Minister *Gerbrandy* heeft verklaard, dat bij gelegenheid van een bespreking, vermoedelijk in kleine kring, over de arrestatie van die 21 personen in Mei 1940 de heer *de Geer* gezegd zou hebben, dat hij het wenselijk achtte, dat daarbij ook communisten zouden worden aangehouden, omdat het anders zo'n onaangename indruk op Duitsland zou maken. De heer *Gerbrandy* houdt positief vol, dat dit gezegd is, maar de heer *de Geer* ontkent het. De andere Ministers herinneren zich niets. Nu is u de laatste, aan wie wij het kunnen vragen, daar het mogelijk is, dat die besprekingen in uw tegenwoordigheid hebben plaats gehad.

A. Neen, ik kan mij dat niet herinneren, waarmee ik niet wil zeggen, dat het niet mogelijk is, dat hij het gezegd heeft.

11964. De **Voorzitter:** Er zijn in de maanden vóór de oorlog één of meer gevallen van uniformsmokkelarij geweest. Herinnert u zich daarvan iets?

A. Ja, dat werd beweerd; of men er ooit werkelijk de hand op heeft kunnen leggen, weet ik niet.

11965. De **Voorzitter:** U kent dienaangaande geen gegevens uit eigen wetenschap, die voor ons van belang zouden kunnen zijn?

A. Neen.

11966. De **Voorzitter:** Het kan van belang zijn in verband met bepaalde gebeurtenissen in de Meidagen, zoals de overval op de brug van Gennep.

A. Inderdaad, maar dit werd herhaaldelijk beweerd; ik herinner het mij heel goed, dat het ter sprake kwam; ik meen, dat het ook in de kranten en in de publieke opinie beweerd werd.

11967. De **Voorzitter:** Er zijn in de loop der maanden vóór Mei 1940 verschillende maatregelen getroffen, die rekening hielden met de naderende oorlog, maatregelen, die — behalve dan de militaire, die in bepaald verband genomen zijn — weinig samenhang met elkaar vertonen. Er zijn er een aantal bij, waarmee u zonder enige twijfel geen speciale bemoeienis hebt gehad, bijv. „Aanwijzingen" aan de ambtenaren van 1937.

A. En al eerder, nl. in 1923—1924; ik kan dat nauwkeurig aangeven, omdat ik daarmede te maken heb gehad; ik was toen souschef bij de juridische afdeling van Buitenlandse Zaken. Toen werden er aanwijzingen voorbereid, bijv. voor de gemeentebesturen, hoe zich te gedragen als er oorlog kwam.

11968. De **Voorzitter:** Door het Departement van Buitenlandse Zaken?

A. Neen, dat werd in interdepartementaal verband voorbereid; hierbij speelden allerlei volkenrechtelijke quaesties een rol, bijv. de juiste uitleg van het landoorlogreglement, en zo kwam het ook bij ons.

11969. De **Voorzitter:** Zijn die richtlijnen later ook uitgegeven?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen, want dat was bij Binnenlandse Zaken.

11970. De **Voorzitter:** Ik bedoelde echter zoëven de bekende „Aanwijzingen" voor de ambtenaren van 1937..

A. Daarmee hebben wij aan Buitenlandse Zaken, voor zover ik mij kan herinneren, geen bemoeienis gehad.

11971. De **Voorzitter:** Dan hebben wij gehad de wet in zake de verplaatsing van de zetels van naamloze vennootschappen. Dat was vlak vóór de oorlog. Er zijn voorts verschillende maatregelen getroffen in zake de dislocatie van de Departementen. Die herinnert u zich waarschijnlijk nog?

A. Zeker.

11972. De **Voorzitter:** Die laatste maatregelen zijn in het licht van de feiten, die werkelijk hebben plaats gevonden, weinig doelmatig geweest. Maar daarover behoeven wij verder niet te spreken. Er zijn enkele dingen, waar u meer bij betrokken bent geweest, in de eerste plaats de spreiding van de goudvoorraad, die heeft plaats gevonden. Daarmee hebt u wel bemoeienis gehad?

A. Zeker.

11973. De **Voorzitter:** Dat is systematisch gebeurd, nietwaar?

A. Ja. Men heeft zeer opzettelijk het risico verdeeld en maatregelen genomen om heel veel goud uit het land te sturen.

11974. De **Voorzitter:** Er is ten slotte maar voor 228 millioen achtergebleven.

A. Het grootste deel was weg.

11975. De **Voorzitter:** Ik zou u nu iets willen vragen over de brieven van de generaal *Winkelman* voor de gezanten te Brussel, Londen en Parijs.

A. Mag ik nog even iets opmerken over het vorige punt? Ik meen, dat het niet geheel de belichting heeft gehad, die het verdient. Er zijn zaken, die voor een oorlogvoerend land, vooral als het eenmaal onder overheersing komt, van het allergrootste belang zijn. Er waren allerlei dingen, die ons enorm hebben geholpen, bijv. dat er een Prijzenreglement was gemaakt. Dat heeft het Departement van Buitenlandse Zaken nog afgekregen. De Prijzenwet heeft de Kamer niet meer kunnen behandelen. Wij hebben haar eenvoudig als een oorlogsmaatregel uitgevaardigd. Dit was eigenlijk de grondslag van het gehele optreden van onze marine tegenover vijandelijke schepen, met name tegenover koopvaardijschepen.

In de tweede plaats — en dit is misschien het belangrijkste van alles — was er een zeer goede regeling voor de koopvaardij gemaakt. Toen ik op de 10de Mei in Engeland aankwam, zeide de Engelse Minister van Scheepvaart *Ronald Cross* tegen mij: Kunnen wij u ook helpen met onze voorschriften betreffende de „trading with the enemy?" Toen heb ik gezegd: Die heb ik al bij mij; dat is allemaal voorbereid. Hij zeide toen: Mag ik die even zien, want wij moeten die zoveel mogelijk in elkaar doen passen, zodat niet de een een heel andere regeling toepast dan de ander. Hij heeft zich twee dagen daarna met mij in verbinding gesteld — ik weet niet meer, hoe — en gezegd: Ik kan alleen zeggen: hulde voor jullie werk, want het is veel beter dan het onze. Ik heb toen gezegd: Neem het dan maar over.

Zo was er meer. Wij hebben ook rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de Regering op een gegeven ogenblik gepakt zou worden. Wanneer dat gebeurde, moest Nederland toch naar buiten als een souvereine Staat blijven verschijnen. Wij wilden niet uitgeblust worden. Daartoe moesten de middelen aanwezig zijn. Ik heb toen met medewerking van de heer *de Geer* gedaan gekregen, dat, mocht die eventualiteit zich ooit voordoen, de gezant in Washington werd aangesteld als ontvanger-uitgever, vooral uitgever waarschijnlijk. Hij zou zekere volmachten krijgen, waardoor het Nederlandse buitenlandse diplomatieke apparaat kon blijven werken, zodat Nederland niet uit de samenleving zou verdwijnen.

Zo was er misschien nog wel meer. Ik wil geen aanspraak op volledigheid maken. Dit is dus, wat er gebeurd is. Er was onvolledigheid ten aanzien van wat men het liefst had moeten doen. Daarin is zo goed mogelijk voorzien door het al spoedig uitgevaardigde Besluit A 1 ter bescherming van het Nederlandse volksvermogen in het buitenland, dat een zeer zegenrijke werking heeft gehad. Vooral toen Amerika neutraal was en de Duitsers daar aasden op Nederlands vermogen, heeft dat enorme diensten bewezen. Merkwaardig is, dat de heer *de Geer* heeft medegewerkt aan de totstandkoming, maar heeft geweigerd het te ondertekenen.

11976. De **Voorzitter:** De meesten van uw vroegere ambtgenoten hebben verklaard, dat dit niet, zoals wel eens beweerd werd, voortvloeide uit de overweging, dat men de Duitsers niet te veel dwars moest zitten, maar meer een gevolg was van zijn juridische en economische inzichten.

A. Ik heb een andere voorstelling. Mijn gevestigde overtuiging in dit geval is, dat de heer *de Geer* dacht: hiermede kan ik later enorm veel last krijgen, omdat men zegt: U hebt beslag gelegd op ons vermogen; er moet een hele procedure komen om dit opgeheven te krijgen.

11977. De **Voorzitter:** Last van Nederlandse kant?

A. Ja.

11978. De **Voorzitter:** U onderschrijft dus ook niet de opvatting, dat de heer *de Geer* dit besluit niet heeft getekend — een opvatting, die in het proces-*de Geer* naar voren is gekomen —, omdat hij het de Duitsers niet lastig wilde maken?

A. Neen, die opvatting onderschrijf ik inderdaad niet.

11979. De **Voorzitter:** Er waren hier dus andere aspecten, aspecten, die hier genoemd zijn als zijn juridische en economische opvattingen?

A. Ja, en het aspect van de binnenlandse politiek vooral.

11980. De **Voorzitter:** Blijkens verschillende gegevens hield u rekening met hetgeen ten slotte in Mei 1940 gebeurd is. Wij hebben hier een rapport van de heer *Pelt,* die verklaart, dat u reeds in April 1940 met hem had afgesproken, dat hij uit Genève naar Londen moest komen, als de oorlog mocht uitbreken voor ons land.

A. Nu niet bepaald naar Londen.

11981. De **Voorzitter:** Inderdaad; hij zegt alleen, dat hij zich ter beschikking moest stellen.

A. Ja. Ik dacht de heer *Pelt* zit daar goed in Genève; hij heeft een grote ervaring op het gebied van propaganda. Ik heb tegen hem gezegd: als het land in gevaar komt, dan ligt er voor u een taak. Over Londen is nooit gesproken.

11982. De **Voorzitter:** Volgens zijn rapport hebt u inderdaad gezegd, dat hij zich ter beschikking moest stellen. De heer *Pelt* schrijft:

> „Op 14 Mei 1940 was ik des namiddags omstreeks 4 uur uit Genève via Parijs te Londen aangekomen, ten einde mij ingevolge een in April met de heer *van Kleffens* gemaakte afspraak ter beschikking der Regering te stellen."

Kunt u ook iets zeggen over de maatregelen, die zijn genomen om het verlies van onze handelsvloot te voorkomen — dus het tijdig waarschuwen van de schepen —, of lagen die maatregelen geheel op het terrein van de Minister van Economische Zaken?

A. Ja, die had de scheepvaart onder zich. Er moesten allerlei technische maatregelen worden genomen; de schepen moesten o.a. radioseinen krijgen.

11983. De **Voorzitter:** Wat wel is opgevallen, is het feit, dat bij alle maatregelen, waaraan men heeft gedacht, er eigenlijk geen maatregelen zijn genomen ter bescherming van de Koninklijke familie en de leden van het Kabinet; ook zijn er geen maatregelen genomen met het oog op een eventuele evacuatie van de Regering naar het buitenland.

A. Dit is niet geheel juist. De Koningin had een grote bunker in de tuin van het Paleis aan het Noordeinde en een tweede bunker in Huis Den Bosch. Ten aanzien van de Regering zijn ook maatregelen genomen, die hieruit bestonden, dat voor haar onderdak allerlei ongebruikte forten bij de Haarlemmermeer werden vrijgehouden.

11984. De **Voorzitter:** U bedoelt de dislocatie van de Departementen. Er waren daarbij blijkbaar twee tempi; eerst voor wat betreft de onderbrenging in den Haag en omgeving; later onderbrenging in forten in de stelling-Amsterdam?

A. Ja.

11985. De **Voorzitter:** Hetgeen u zegt, is inderdaad juist, maar er zijn toch geen maatregelen genomen in dit opzicht, die ook maar enigermate berekend waren op datgene, wat er in werkelijkheid is gebeurd. Uit de inhoud van de bekende „Sponeck-papieren" is wel duidelijk geworden, dat het wel degelijk in de bedoeling der Duitsers lag om het Regeringscentrum den Haag zo snel mogelijk in handen te krijgen en eventueel ook de persoon van de Koningin en de leden van het Kabinet. Daartegen waren de genomen maatregelen niet afdoende; daartegen hielpen die bunkers en forten niet. Het vertrek van de leden van het Koninklijk Huis en de Regering is verder een improvisatie geweest, hetgeen wel duidelijk aantoont, dat men bij de genomen maatregelen toen aan die mogelijkheid niet heeft gedacht.

A. Ik geloof, dat wel niemand deze strijdwijze, zo zal ik het maar noemen, heeft voorzien.

11986. De **Voorzitter:** Dat is juist de grote vraag hier.

Men kan natuurlijk zo redeneren: In Polen is het pantserwapen op grote schaal gebruikt, doch is niet op grote schaal van parachutisten gebruik gemaakt. In Noorwegen zijn wel parachutisten gebruikt; ik meen, dat er in Oslo op het vliegveld plm. 3000 parachutisten zijn neergekomen, maar in Nederland zijn er voor het eerst speciaal opgeleide divisies ingezet. Toch is het de vraag of men, in het licht van wat men kon weten van Polen en Noorwegen, zich op deze dingen na 9 April 1940 niet beter had moeten voorbereiden. Aan de andere kant wordt gezegd, dat de opleiding van de parachutistentroepen in Duitsland met grote geheimzinnigheid is gebeurd in afgesloten kampen, zodat het niet naar buiten uitlekte. Hoe dat ook zij, de feiten, die ik noemde, waren er toch.

A. Maar u moet toch hetgeen er gebeurd is niet onvermeld laten. Bijv.: Ik ben zelf in een gesprek met de heer *Ringers,* toen directeur-generaal van de Rijkswaterstaat, degene geweest, die gezegd heeft: Kunnen wij hieraan niets doen? Die mooie wegen van ons zien er zeer geschikt uit voor het landen van vliegtuigen. Hij heeft er toen voor gezorgd en wij hebben later een telegram van de Duitsers onderschept, waarin zij zeiden, dat dat een kleine tegenvaller was. Plotseling verschenen er nl. op de wegen allerlei obstakels.

11987. De **Voorzitter:** Er zijn meer Ministers, die het vaderschap van deze gedachte voor zich opeisen.

A. Ik herinner mij dat gesprek met de heer *Ringers* heel goed; het was op een Zondagmorgen te zijnen huize. Het in staat van tegenweer brengen van het land was mijn terrein niet.

Wat betreft de evacuatie was de moeilijkheid deze: Wij konden niet, neutraal als wij waren — en dat was in sommige opzichten buitengewoon onpleizierig —, met Engeland gaan praten: hoe doen wij dat? Ik kan hier niet alles zeggen, want dan raak ik mijn verhouding tot de Koningin. Ik moet het dus tot mijn spijt hierbij laten.

11988. De **Voorzitter:** Misschien mag ik nog iets vragen over de brieven, die gedeponeerd zijn bij de gezanten. Dat is in elk geval beperkt gebleven tot Brussel, Parijs en Londen?

A. Inderdaad.

11989. De **Voorzitter:** Men heeft geen aanleiding gevonden om een dergelijke brief te deponeren in Berlijn?

A. Inderdaad. Wij hadden daar een uitstekende militaire attaché.

11990. De **Voorzitter:** Tweemaal is er iets dergelijks gebeurd, eerst door generaal *Reynders* en later door generaal *Winkelman.*

A. Juist.

11991. De **Voorzitter:** Alleen schijnt er de eerste keer een lek geweest te zijn, d.w.z. de militaire attaché in Parijs schijnt de inhoud gekend te hebben. Is u dat niet bekend?

A. Ik heb het zelf niet gezien.

11992. De **Voorzitter:** Uw Departement heeft wel voor de doorzending gezorgd, maar speciale maatregelen om dat te voorkomen hebt u niet genomen?

A. Neen. Ik was ook degene, die het code-telegram moest zenden, als het zover kwam.

11993. De **Voorzitter:** Dat is op de vroege ochtend van 10 Mei gebeurd?

A. Ja.

11994. De **Voorzitter:** Wij zijn nu gekomen aan de Meidagen. Omdat u al zo spoedig bent vertrokken, zijn er niet zo heel veel gebeurtenissen, waarover u inlichtingen kunt geven. In de nanacht zijn de Ministers bijeengekomen ten huize van de Minister-President.

A. Ja, toen was het al begonnen. De vorige avond om 8 uur hebben wij dat bericht uit Berlijn gekregen. Daar weet u natuurlijk van.

11995. De **Voorzitter:** Dat was, meen ik, omstreeks negen uur.

A. De bijeenkomst was, geloof ik, om halftien begonnen. Toen zijn bij mij thuis in het Voorhout de heer *Dijxhoorn,* de directeur van het Kabinet van de Koningin, de generaal *H. F. van Voorst tot Voorst,* die toen chef staf was, en de heer *Snouck Hurgronje* gekomen om te zien, of er nog iets te doen viel. Ik dacht, dat toen de Duitse gezant wel met de een of andere eis, met een ultimatum of wat ook zou komen, als het waar was. Hij kwam echter niet. Het gezelschap is bijeengebleven tot ongeveer kwart over één, halftwee en is toen uiteengegaan, omdat er niets gebeurde. Om ongeveer halfvier zijn toen de eerste Duitse vliegtuigen overgekomen en het eerste, dat ik van de oorlog hoorde, was, dat het vliegveld bij Bergen in Noordholland werd gebombardeerd. Dat werd mij telefonisch medegedeeld. Heel kort daarna kreeg ik de gezant in Brussel aan de telefoon, die zeide: Schaerbeek wordt op het ogenblik gebombardeerd. Meteen hoorde men hier luide knallen. Het bleek later, dat men toen de nieuwe kazernes aan de Waalpsdorperweg bombardeerde. Toen heb ik de heer *de Geer* opgebeld en gezegd: Het lijkt mij tijd dat telegram te verzenden. Hij was daar nog niet aan toe. Ik zeide: Dat kan niet wachten; als het, nu zij ons met bommen om de oren gooien, nog niet de tijd is, kunnen wij het net zo goed laten; ik verzend het telegram. Dat vond hij toen goed. Wij zijn toen overeengekomen, dat het Kabinet onmiddellijk bij hem thuis zou bijeenkomen. Ik ben in een auto gestapt en naar zijn huis gereden. Dat was misschien om vijf uur, in ieder geval heel vroeg. Dat is die bijeenkomst, waarop u doelde.

11996. De **Voorzitter:** In die bijeenkomst hebt u tegen zes uur het bericht gekregen, dat de Duitse gezant op uw Departement zou komen.

A. Ja.

11997. De **Voorzitter:** Daar bent u toen naar toe gegaan?

A. Ja, met enige moeite. Er was in die tijd een heel bewakingssysteem in werking gesteld. Op de Mauritskade tegenover het gebouw van de P.T.T. wilde men mij niet doorlaten. Terwijl ik stond te onderhandelen, werd ik beschoten door vliegtuigen, die over het paleis waren gekomen. Toen heb ik het hoofdkwartier opgebeld en gezegd: Laat mij door, de Duitse gezant wil mij zien en ik moet die man ontvangen. Het heeft, meen ik, ongeveer 20 minuten geduurd voordat de zaak opgehelderd was. Ik ben toen doorgegaan naar het Departement en heb daar *Zech* ontvangen. Hij werd door twee officieren binnengebracht, want hij was onder toezicht gesteld. Toen werden ook oranjeblaadjes uitgegooid, waarin, in bijzonder slecht Nederlands gesteld, werd gezegd, dat wij ons moesten overgeven. Het Koninklijk Huis zou, geloof ik, in ere worden gehouden. Ik weet het niet meer precies. *Zech* had een heel kort briefje bij zich. Hij kon niet praten; hij zat maar te huilen. Hij kon het briefje niet eens voorlezen. Ik zeide: Geef het mij maar. U hebt waarschijnlijk de tekst er van.

11998. De **Voorzitter:** Ja, maar misschien wilt u met een paar woorden de inhoud er van mededelen.

A. Daarin werd gezegd, dat Nederland werd aangevallen door „gewaltige Streitkräfte". Dat woord „gewaltige" herinner ik mij. Die tekst is welbekend. „U moet u maar snel overgeven en in verbinding stellen met de Duitse legerleiding." Zo iets stond daarin. Ik heb toen gezegd: „U zult wel begrijpen, dat dit, gezien onze opvattingen, niet kan; wij moeten ons beschouwen als zijnde in oorlog met Duitsland."

11999. De **Voorzitter:** Dat hebt u toen schriftelijk geformuleerd?

A. Ik heb het met blauw potlood op een stukje papier gezet. Ik heb het ook overgeschreven, dit moet misschien nog ergens te vinden zijn, in het Duits, omdat ik niet wilde, dat er ooit enige twijfel over de betekenis van de woorden zou kunnen zijn. „Mit Entrüstung" wees ik de aanval van de hand. Dat stuk moet er zijn; die woorden kunt u wel ergens vinden. Dat gehele onderhoud duurde misschien zes à zeven minuten. Er viel trouwens niet met de Duitse gezant te praten. Hij snikte maar voortdurend en is toen door twee officieren teruggebracht.

12000. De **Voorzitter:** Bij dat afscheid is er iets gebeurd, waarover u later nogal lastig bent gevallen; u zoudt hem nl. een hand hebben gegeven?

A. Ja, dat heb ik zeer opzettelijk gedaan. Ik beschouwde hem persoonlijk als onschuldig hieraan en ik geloof, dat de gebeurtenissen mij in het gelijk hebben gesteld. Hij was hier gedurende ongeveer 17 jaar geweest en ik geloof, dat de man de aanval zelf veroordeelde. Dat ik daarover echter ooit lastig zou zijn gevallen, heb ik nooit gevoeld.

12001. De **Voorzitter:** Ik heb in de stukken gevonden, dat hierop een aanmerking zou zijn gemaakt in „The Times" in de eerste tijd, toen u in Londen was.

A. Het is voor het eerst, dat ik dit hoor. Ik heb het zelf in het boekje, dat ik u heb genoemd, vermeld, omdat ik het wilde vermelden.

12002. De **Voorzitter:** Ik heb hier een verklaring, die is afgelegd in het proces-*de Geer* door de heer *van Sluys,* een man van „Vrij Nederland", en daarin staat het volgende:

> „Ik herinner mij nog goed, dat de „Times" de Minister van Buitenlandse Zaken *van Kleffens* meer heeft aangevallen dan *de Geer. Van Kleffens* had nl. in Augustus 1940 een brochure „The rape of the Netherlands" uitgegeven, waarin zeer typische feiten vermeld stonden, o.a. dat hij de Duitse Gezant in den Haag, toen deze hem op 10 Mei 1940 het Memorandum overhandigde, de hand gegeven had. In dit blad werd hem o.a. voor de voeten geworpen: „Als je nou uit je land gevlucht bent en hier onderdak geniet, zeg dan niet, dat je van achteraf bezien toch nog de neutraliteitspolitiek van Nederland verdedigt."

A. Het is werkelijk een verzinsel. „The Times" heeft daarvan een zeer goede beoordeling geschreven; misschien heb ik die nog. Ik ken „The Times" zeer goed; ik had zeer vriendschappelijke betrekkingen met de oude mijnheer *Astor,* de hoofredacteur. Ik ging af en toe met hem dejeuneren en dat zou hij niet hebben gedaan — en ik ook niet —, als hij zulke gekke dingen van mij had geschreven. Wij hebben in oorlogstijd in Engeland van twee couranten zeer veel steun gehad; in de eerste plaats van „The Daily Telegraph", omdat lord *Camrose* een persoonlijke vriend van mij was, en in de tweede plaats van „The Times".

12003. De **Voorzitter:** U vindt dit nogal verrassend?

A. Dit is puur verzinsel. Ik zou kunnen proberen, als dit mogelijk is, een exemplaar van „The Times" te krijgen, waarin in de „Bookreview" mijn boekje wordt behandeld. Ik kan u echter bij voorbaat wel verzekeren, dat daarin zo iets niet staat.

12004. De **Voorzitter:** Is het u ook bekend, of er enige voorbereidingen getroffen zijn van de kant van het Kabinet met betrekking tot het vertrek van het Prinselijk gezin?

A. Neen.

12005. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik zou u dit willen vragen: Is er in het Kabinet in 1939—1940 nooit over gesproken, dat men om de dynastie te beschermen iets moest doen om de Prinses en de kinderen veilig te stellen?

A. Of dat in het Kabinet ooit ter sprake is gekomen, herinner ik mij niet. Wij hebben het wel eens gehad over de bunkers, die er waren. Overigens moet ik mij ook hier weer verschonen; het is „off the record", zoals men het in Amerika noemt. Ik zou willen vragen: wat ik gezegd heb ten aanzien van de Koningin, geldt dat ook ten aanzien van het Prinselijk gezin?

12006. De **Voorzitter:** Ik meen van niet. Ten slotte is de enige bepaling, waarmede de Enquêtecommissie ten deze rekening heeft te houden, artikel 55 van de Grondwet: De Koning is onschendbaar.

A. Ik heb met de Prins hierover zeer uitvoerige besprekingen gehad, niet eens, maar meermalen, maar ik geloof, dat ik het in verband met de discretie hierbij maar liever zou laten. Mocht de Prins vrijheid vinden hierover nadere dingen te vertellen of mij te vragen het zelf te doen, dan zal ik dat met pleizier doen.

12007. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat het goed is, dat de commissie vastlegt, dat er niet alleen door het Koninklijk Huis zelf voor gezorgd is, maar dat er ook overleg is geweest met de Minister van Buitenlandse Zaken.

A. Volkomen juist.

12008. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat wij tot nu toe gehoord hebben, heeft mij de indruk gegeven, dat er door het Kabinet zelf nooit over gedacht is. Het vertrek van Regering en Kabinet is heel iets anders dan het van te voren veilig stellen van de Prinses en de kinderen met het oog op de dynastie. Het is voor mij altijd nog de vraag of het niet verstandig was geweest, dat de Prinses en de kinderen alvast de avond van de 9de Mei waren weggegaan; misschien was dan de overtocht minder moeilijk geweest.

A. Er blijkt uit hoe niemand aan deze ontwikkeling gedacht heeft. De voorgenomen uittocht leidde niet naar Engeland. Ik kan er nog dit bij zeggen: dat volslagen geheimhouding hier eerste vereiste was; als de Duitsers ooit hoorden, dat er een weg was voorbereid en waarheen, dan begrijpt u wel wat er gebeurd was. Ik geloof, dat ik de enige ben, die hiervan weet, juist omdat de Prins mij gezegd heeft: Dat mag niet verder komen dan hier, anders zijn wij in gevaar. Dat vond ik volkomen juist.

12009. De **Voorzitter:** Dan is er nog het volgende: Op de 11de Mei schijnt er een telegram gestuurd te zijn door de Koningin aan de Koning van Italië.

A. Dat is zo. Er is ook antwoord op gekomen.

12010. De **Voorzitter:** Dat is ons niet bekend. Van dat telegram hadden wij aanvankelijk kennis gekregen uit de papieren, die wij gekregen hebben van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie; daar wordt dit telegram vermeld in de Duitse tekst, die ik hier heb.

Nadien is ons gebleken, dat wij het ook dichterbij hadden kunnen vinden. In „Het Vaderland" van 11 Mei staat het telegram aan de Koning van Italië ook volledig afgedrukt. Maar de vraag is: hoe is dat telegram in de wereld gekomen? Dat is enigszins onzeker. De heer *Snouck Hurgronje* zegt, dat hem daarvan niets bekend is en dat hij uit wat hier staat tot de conclusie moet komen, dat het niet via Buitenlandse Zaken is gegaan, omdat Buitenlandse Zaken zich zou hebben gewend tot de gezant in Rome. Het telegram is in het Duits gesteld. Het is dus waarschijnlijk via Rome in Duitse archieven gekomen en zo weer hier.

A. Het zal wel vertaald zijn.

12011. De **Voorzitter:** In elk geval staat den Haag als plaats van afzending vermeld. Moeten wij dit telegram beschouwen als een Regeringsdaad of als een persoonlijke stap van de Koningin?

A. De Koningin was door de omstandigheden niet in staat mij te raadplegen. Of Zij iemand van mijn collega's heeft geraadpleegd, zou ik u niet kunnen zeggen. Wel heb ik, onmiddellijk nadat de Koningin in Engeland was aangekomen, gehoord, dat het gebeurd was, en vond ik het ook uitstekend.

12012. De **Voorzitter:** Dus het is vermoedelijk via het Kabinet van de Koningin verzonden.

A. Dat kan ik u niet zeggen.

12013. De **Voorzitter:** Maar u zeide, dat er een antwoord op was gekomen.

A. Ik meen, dat de Koningin mij heeft gezegd, dat er een nietszeggend antwoord op was gekomen.

12014. De **Voorzitter:** De Paus had uit eigen beweging getelegrafeerd?

A. Op de 10de Mei. Nu stond de Paus niet op al te beste voet met *Hitler,* zodat hij niet heel veel hulp kon brengen. Het was alleen zijn morele gezag, dat hier zwaar meetelde. Maar de Koning van Italië kon misschien wel nader contact met *Hitler* opnemen. Ik heb het vermoeden, dat dat de gedachte is geweest.

12015. De **Voorzitter:** Na het onderhoud met de Duitse gezant bent u teruggegaan naar de Ministerraad, die in het Departement van Sociale Zaken werd voortgezet, en daar is binnen zeer korte tijd het besluit gevallen, dat u en de heer *Welter* naar Engeland zouden gaan. Misschien kunt u mededelen, welke overwegingen daarvoor hebben gegolden en wat er verder is gebeurd.

A. Door onze neutrale positie hadden wij natuurlijk geen voorbereidingen kunnen treffen voor een dergelijke eventualiteit, want dan waren wij meteen opgehouden neutraal te zijn. Het was natuurlijk van het grootste belang, vooral gezien de wijze, waarop die Duitse overval werd ingezet, voor spoedige hulp te zorgen en verder al datgene te doen, wat nodig was om een zo krachtig mogelijke integratie van het Nederlandse apparaat in de geallieerde oorlogvoering te krijgen. Dat kon natuurlijk nooit gebeuren door de gezanten, die daar al maanden zaten en die de besprekingen in de kring van de Regering niet tot het laatste ogenblik hadden meegemaakt. Wij kwamen dus al heel gauw tot de conclusie, dat ik in ieder geval moest zien naar Engeland en Frankrijk te komen. Frankrijk vocht nog mee en er was op dat ogenblik zelfs nog geen deuk. Die is eerst enige dagen later ontstaan bij Sedan, op hetzelfde ogenblik, waarop ik in de kamer van *Paul Reynaud* zat. Bovendien werd overwogen, dat, nu de overzeese gebieden meer dan ooit van groot belang zouden zijn, b.v. met het oog op de petroleum, voor de geallieerde oorlogvoering van het allergrootste belang, en hun strategische ligging — u weet, dat wij toen al aan zware druk van Japan, ook een land van de As, blootstonden —, het gewenst was, dat ook de heer *Welter* zou weggaan.

Dat het goed is, dat het is gebeurd — het is, geloof ik, nooit gepubliceerd, maar ik wil het hier wel mededelen —, blijkt wel hieruit, dat, toen ik 's middags bij *Halifax* kwam — ik ben zo van het station, waar ik aankwam, naar *Halifax* toegegaan —, deze in het gesprek, dat ik toen met hem had, zeide: U vindt zeker wel goed, dat wij de olieraffinaderijen van Curaçao bezetten, want daarover loopt de gehele Engelse oorlogvoering; dit is voor ons een levensbelang. Dat vond ik een absoluut ontoelaatbare figuur. Ik heb toen gezegd, dat ik die figuur in geen omstandigheden kon aanvaarden, maar verklaarde toen direct, dat ik begreep, dat dit ook onze oorlog was geworden; dat de oorlogvoering van Engeland moest kunnen doorgaan en niet het slachtoffer mocht kunnen worden van gemakkelijk uit te voeren daden van sabotage aan de olieraffinaderijen. Ik zal u dus een tegenvoorstel doen, zeide ik; u stelt zoveel troepen ter beschikking als u op Curaçao in de vorm van een bezetting had willen doen landen, maar zij zullen worden geplaatst onder het bevel van de gouverneur van Curaçao, en dan kunt u komen; dat neem ik op mij. *Halifax* zei toen: dat is goed. Maar het maakte in de ogen van de wereld een groot verschil of men, zonder ons iets te vragen, ging landen en op Curaçao de lakens ging uitdelen of dat hier een figuur werd gekozen, waarbij men ons prestige recht deed wedervaren, terwijl bovendien die figuur staatsrechtelijk, zogoed als onder de gegeven omstandigheden te verwerklijken was, verantwoord was.

12016. De **Voorzitter:** Van Suriname was toen nog geen sprake?

A. Suriname is later door de Amerikanen bezet, eerst nadat het voor de Amerikaanse oorlogvoering van belang was in verband met de bauxietexploitatie. In 1940 speelde dit nog geen rol.

12017. De **Voorzitter:** Ook voor de Engelsen niet?

A. Neen, Suriname is toen met geen woord genoemd.

12018. De **Voorzitter:** U bent om 9 uur vertrokken?

A. Zo iets zal het geweest zijn.

12019. De **Voorzitter:** De heer *Welter* en uw vrouw zijn medegegaan?

A. Ja, dat mijn vrouw is medegegaan, is puur toeval geweest. Het Departement van Buitenlandse Zaken zou nl. worden geëvacueerd naar het gebouw van de Hollandse Beton Maatschappij aan de Groot Hertoginnelaan. Ik woonde in het Voorhout. Ik vond de afstand van het Voorhout naar de Groot Hertoginnelaan te groot. Ik wilde in de buurt zijn van mijn Departement en had met het oog op de eventualiteit van de verplaatsing van het Departement het huis van de toenmalige zaakgelastigde in Egypte, de heer *Bentinck,* als verblijfplaats uitgekozen. Het huis was leeg en ligt tussen Zorgvliet en de Stadhouderslaan. Ik reed naar het strand toe. Ik zou de heer *Welter* van zijn huis afhalen. Ik heb hem opgepikt. Mijn vrouw was juist naar dat bewuste huis gegaan en ik zag haar toen ik daar voorbijkwam.

Ik zei tegen haar, dat ik op weg was naar Engeland en vroeg: wil je mee; ik weet niet of het vliegtuig je mee kan nemen, maar dat denk ik wel. Zij weegt niet veel en zij kon inderdaad mee. Zij is zo medegedaan en heeft niets mede kunnen nemen. Zij zat vóór in het vliegtuig, tussen een machinegeweer en een radiotoestel in; de heer *Welter* en ik zaten achterin.

12020. De **Voorzitter:** Het is wel goed, dat u ons dit even vertelt, omdat later, toen de andere Ministers naar Engeland zijn vertrokken, blijkbaar het uitdrukkelijk besluit is genomen geen gezinsleden mede te nemen. Dat was, toen u vertrok, nog niet bepaald?

A. Ik had van mijn vrouw als het ware al lang afstand gedaan. Hoe had ik haar moeten vinden? Telefoongesprekken kon men niet voeren; alleen officiële gesprekken werden bediend. Ik had al gedacht, dat ik geen afscheid van haar kon nemen. Als ik een minuut later voorbij was gekomen, was zij weg geweest, want zij ging terug naar het Voorhout om iets te halen.

Wij zijn toen met enige moeite weggekomen. Het toestel was lek geschoten; het kwam van de Brasemermeer. Men moet niet vergeten, dat ik in deze zaak zeer snel moest denken, nl: hoe kom ik uit Nederland vandaan? Het was wel gemakkelijk om te zeggen: U moet naar Engeland gaan om contact met de bondgenoten op te nemen, maar hoe kwam ik weg? In IJmuiden en Hoek van Holland lag het bezaaid met magnetische mijnen in de havens; er waren voortdurend bombardementsvliegtuigen in de lucht; ik heb toen *Furstner* nog opgebeld. Ik heb nogal veel gezeild en wist, dat er een paar kleine vliegtuigen waren op de Brasemermeer en ik heb gevraagd: kunt ge die dingetjes niet naar zee sturen, dan komen wij misschien weg, en toen ik aan het strand kwam, lagen er twee van die kleine vliegtuigjes; een er van kon niet meer vliegen, dat was beschoten door een parachutist en was geheel buiten gevecht; het andere was ook geraakt, door een van de drijvers geschoten, zodat daar water in was. Een jong luitenant-terzee zei: Als we vaart krijgen, loopt het water wel uit de drijver en kom ik wel los. Het was daar een enorm lawaai, er waren batterijen bij de vuurtoren en op de boulevard; de Duitsers werden door onze batterijen ook opgehouden. Zo zijn wij ten slotte met natte voeten aan boord gekomen; toen wilde de rechter motor niet; de moffen zaten er boven, alles werd geprobeerd en na een hele tijd heeft dat ding het gedaan en toen zijn wij weggekomen. De Duitsers hadden blijkbaar orders, dat ze niet over de kustlijn mochten komen. Toen wij weg waren, ging het toestel recht liggen. Gelukkig, dat de zee vlak was, anders was ik er nooit uitgekomen. De officier vroeg mij: waar wilt u heen? Naar Engeland, zei ik; is er niet een vliegtuigbasis? Ja, op het eiland Wight, zei hij, maar dat haal ik niet. Nu ken ik de zuidkust bijzonder goed en ik heb toen gezegd: Dan zal ik het wel zeggen. Wij zijn toen door het Nauw van Calais gevlogen. Ik heb gezegd: Straks krijgen wij de pier van Brighton in zicht, dan daal je drie mijl uit de kust (ik wilde ook niet op het laatste ogenblik neergeschoten worden door een Engelsman). Dat heeft hij gedaan; de drijver liep toen weer vol water; we kwamen bij het strand van Brighton en zijn uitgestapt; wij werden direct door een politieman ingerekend, die zeide: Een eigenaardige manier om in Engeland aan te komen. Hij heeft ons meegenomen naar de chief-constable van Brighton, die hoogst hulpvaardig was; we rammelden van de honger en hij heeft ons een kop koffie gegeven en de burgemeester gewaarschuwd. Ik wilde naar Brighton, omdat daar ieder uur een trein gaat; ik had er niets aan in Dover twee uur te zitten wachten. Die man heeft ons vriendelijk naar Londen gebracht en ik ben van het station naar *Halifax* gegaan; ik had uit Brighton de gezant te Londen opgebeld en die kwam mij halen. Zo is het mij gelukt in een minimum van tijd deze missie uit te voeren. U zult wel hebben begrepen hoeveel kansen er waren, dat het niet zou gelukken.

12021. De **Voorzitter:** Zoudt u ons iets kunnen vertellen over uw reis naar Londen en Parijs met het doel om hulp te krijgen voor het aangevallen Nederland en over de ervaringen, die u daar hebt opgedaan?

A. Ik ben dus begonnen met naar lord *Halifax* te gaan. Ik heb u als illustratie, dat het maar goed was, dat wij daar waren, het voorval in zake Curaçao verteld. Overigens heeft dat gesprek zich op de algemene lijn bewogen. Ik heb gezegd: wij zijn nu geallieerden, wij zijn natuurlijk van plan ons daarvoor in te zetten; wij hebben onze overzeese gebiedsdelen en wij hebben onze vloot; in de eerste plaats moeten wij hulp hebben, onmiddellijk, om zo te zeggen: over vijf minuten. Het gevolg is geweest, dat ik toen in de gelegenheid ben gesteld 's avonds naar de War Room te gaan. Dat is een hoogst merkwaardige localiteit onder de grond — als ik mij goed herinner drie verdiepingen onder de grond — in Whitehall. Daar waren generaals, luchtmaarschalken en dergelijken en ik heb tot hen gezegd: Wat kunt u doen? Wat hebt u al gedaan? Ik wilde beginnen met hen in gebreke te stellen, als zij niets gedaan hadden. Er waren Irish Guards naar Hoek van Holland. Hebt u geen vliegtuigen ingezet om te helpen? Ja, maar die vliegtuigen moesten begeleid worden door jagers en die jagers hadden niet de nodige radius, zodat zij, voordat de bommenwerpers waren aangekomen op de plaatsen, waar zij de Duitsers moesten bestoken, terug moesten, waardoor de bommenwerpers kwetsbaar waren. Ik begreep, dat het niet veel bijzonders zou worden.

12022. De **Voorzitter:** Was de bedoeling, van de Engelsen in hoofdzaak hulp uit de lucht te krijgen?

A. Op zo'n ogenblik is men verplicht veeleisend te zijn. Ik heb gezegd: U bent verplicht te doen, wat u kunt. Dat heeft tot in de nacht geduurd. Ik ben die nacht om kwart over twee thuisgekomen. Ik was vrijwel uitgeput, want de vorige nacht hadden wij maar een uur rust gehad.

Ik heb die zelfde avond ook nog een rede voor de radio gehouden, waarin ik heb gezegd, dat wij alles zouden proberen te doen. Ik heb de enveloppe nog, waarop ik in het vliegtuig die rede heb geschreven.

12023. De **Voorzitter:** Had u die besprekingen samen met de heer *Welter*?

A. Ik weet niet, of de heer *Welter* bij die besprekingen met het oorlogskabinet is geweest. Hij is wel bij lord *Halifax* geweest. De volgende dag ben ik door de Engelse Koning ontvangen. Ik heb hem 's middags onder vier ogen nog eens de zaak uiteengezet. Hij zeide: Wij zullen doen, wat wij kunnen; het is ons eigen belang. Intussen was mij uit berichten uit den Haag gebleken, dat de toestand heel slecht was. De telefonische verbinding werkte Zaterdags nog.

12024. De **Voorzitter:** Die heeft in ieder geval nog gewerkt tot de avond van de 14de.

A. Dat ging via New York en Batavia. Maar toen luisterde de vijand mee; dat was dus niet safe. Toen eenmaal de kabel was doorgeknipt, moesten wij veel voorzichtiger zijn in wat wij zeiden. Dat werd er ook bij gezegd.

De Engelse dienst waarschuwde voortdurend, dat een ieder, die dezelfde golf had, mede kon luisteren.

Ik ben nog eens een keer in the War Room geweest toen de Duitsers de Moerdijkbrug te pakken kregen.

12025. De **Voorzitter:** Die hadden zij reeds de eerste dag.

A. Ja. Zodra wij dit wisten, het kan misschien de tweede dag geweest zijn, nadat zij de brug hadden, hebben wij gezegd: gooi daar toch bommen op! Maar de Engelsen durfden dat niet te doen met het oog op the Battle of Britain. Zij hadden daarvoor wel de bommenwerpers, maar niet genoeg jagers, die de bommenwerpers moesten beschermen; op de jagers moesten zij zuinig zijn. Zij zeiden dat wel niet, maar kwamen met allerlei verhalen: dat de grote hoogte zo'n bezwaar was; dat de brug uit de lucht slechts een smal streepje was, zodat het onbegonnen werk was de brug te bombarderen. Ik herinner mij nog zeer goed wie dat toen tegen mij zei, want hij heeft later een grote rol gespeeld. Nu waren inderdaad de richtmiddelen in het begin van de oorlog verre van geperfectionneerd en in elk geval veel minder goed dan zulks aan het einde van de oorlog het geval was.

Ik heb verder ook contact gehad met *Churchill,* toen First Lord of the Admiralty, Minister van Marine. Ik ben herhaaldelijk bij hem geweest en heb met hem gesproken over de verdediging. Ik zeide b.v. tegen hem: U moet monitors sturen ten noorden van de Afsluitdijk.

Wij hadden, zoals u wel zult weten, een stelling bij Wons en de Duitsers zouden natuurlijk proberen om via deze stelling en de Afsluitdijk het noorden van Nederland binnen te vallen. *Churchill* was een en al bereidwilligheid. Hij drukte op een knop, de deur ging open en er kwam een klein persoon, een admiraal, binnen. Het was *Tom Philips,* die later met „The Duke of York" is ondergegaan. *Churchill* zeide tegen hem: „Send three destroyers to that causeway and take risk."

Verder vroegen wij voortdurend aan de Engelsen om troepen te zenden. Wij hoorden, dat er Franse troepen in Brabant waren; dat was ten minste iets. De Engelsen hebben niets anders gestuurd dan wat Irish Guards naar Hoek van Holland, en die zijn, ik meen na anderhalve dag, weer verdwenen. Het was duidelijk, dat wij op korte termijn niet veel van de Engelsen hadden te verwachten. Wij zijn toen naar Frankrijk gegaan. Ik moet er nog bij zeggen, dat ook, al konden wij op korte termijn niet veel bij de Engelsen bereiken, het bezoek toch voor de gehele politieke opzet van groot belang is geweest.

12026. De **Voorzitter:** U zegt, dat u toen naar Parijs bent gegaan. Er is een onduidelijkheid geweest in het verhoor van de heer *Welter.* Wij zijn tot de conclusie gekomen — de heer *Welter* wist het zich niet precies meer te herinneren —, dat het zo moet zijn geweest, dat u pas na de aankomst van het Kabinet in Londen, op de 14de Mei, naar Parijs bent gegaan, want Minister *Dijxhoorn* is medegegaan naar Parijs. Is het dus inderdaad zo, dat u tot de 14de Mei in Engeland bent geweest en pas na de 14de Mei in Parijs?

A. De Koningin is in de avond van de 13de Mei in Engeland aangekomen.

12027. De **Voorzitter:** Zij is weggegaan in de loop van de ochtend, vermoedelijk omstreeks 11 uur, op de 13de Mei.

A. Zij is in ieder geval op 13 Mei in Londen aangekomen. Toen waren de heer *Welter* en ik, na het contact met de Engelsen op gang te hebben gebracht en de gezant de nodige aanwijzingen te hebben gegeven, op weg gegaan om de tweede helft van onze missie uit te voeren, nl. om naar Parijs te gaan en contact op te nemen met de Fransen, die ons al goed hielpen, want zij hadden troepen onder bevel van generaal *George* naar Brabant gestuurd. Ons vliegtuig vertrok uit Heston; wij waren reeds op het vliegveld, toen er een boodschap kwam van het gezantschap, dat wij onmiddellijk moesten terugkomen.

Hij kon ons geen reden opgeven. Als je zo'n boodschap krijgt van een man met zin voor verantwoordelijkheid, dan doe je dat. Wij kwamen op het gezantschap en daar kwam het bericht: De Koningin komt. Ze was in Harwich geland en op weg naar Londen. Toen hebben wij ons vertrek uitgesteld en zijn naar Liverpoolstreetstation gegaan, waar de Koning en Koningin van Engeland ook gekomen waren. Toen kwam de trein met de Koningin, de heer *de Jonge van Ellemeet* en een klein contingent Nederlandse soldaten en toen heeft de Koningin tegen mij gezegd: „Kunt u straks naar Buckingham Palace komen, ik wil met u praten." Dat is die zelfde avond gebeurd. De volgende morgen is het Kabinet gekomen, dat was de 14de Mei. Nu weet ik niet zeker of wij de 14de des avonds zijn gegaan.

12028. De **Voorzitter:** U hebt het gehele Kabinet ontmoet?

A. Even.

12029. De **Voorzitter:** Was dat in Grosvenor House?

A. Sommigen in Grosvenor House, anderen op het gezantschap. De eersten zag ik door het raam van een kamer in het gezantschap. Ik meen, dat wij toen de 14de naar Frankrijk zijn gegaan. Dat moet ook wel, als ik bedenk, dat ik ook nog een persconferentie heb gehouden.

12030. De **Voorzitter:** Maar toen was er toch eigenlijk in Frankrijk niet heel veel meer te doen. Toen u naar Frankrijk ging, moet de capitulatie er al geweest zijn.

A. Ik geloof niet, dat dat ons bekend was. In Parijs was er van alles te doen. De capitulatie had geen betrekking op Zeeland en daar waren Franse troepen. Ik weet niet of ze toen al uit Brabant weg waren, maar er was alle reden de heren aan te manen om dat zo mogelijk te houden.

12031. De **Voorzitter:** Maar in die brief van de opperbevelhebber, die was gedeponeerd in Parijs, werd gevraagd om vier divisies over zee aan te voeren naar de vesting Holland, wat volkomen begrijpelijk was. Was u de inhoud van die brief op 10 Mei bekend?

A. Neen, die was zuiver militair.

12032. De **Voorzitter:** Is het niet enigszins wonderlijk, dat u deze technisch verantwoorde verzoeken niet kende of was het zo, dat u zeide: wat in die brief staat, is datgene, wat behandeld wordt op militair niveau, en wij behandelen het op Regeringsniveau, wij hebben met de technische uitwerking niet direct te maken?

A. Ieder had min of meer zijn eigen taak; ik ben niet bij de militairen geweest. Minister *Dijxhoorn* wel.

12033. De **Voorzitter:** Maar toen u in Londen kwam op 10 Mei, kwam u daar als twee Ministers. Was dat uitsluitend een missie op Regeringsniveau? Ik kan mij indenken, dat men dacht: de militairen komen naderhand wel, maar aan de andere kant zou ik kunnen begrijpen, dat u, weggaande op 10 Mei, een copie van die verzoeken bij u had in verband met de richting, waarin de deskundigen het wilden zoeken.

A. Dat zou prachtig zijn geweest. Maar deze zaak ging enorm snel. Dat is ook maar goed geweest, want ik geloof, dat, als wij nog een halve dag hadden gewacht, wij er niet meer uitgekomen waren.

12034. De **Voorzitter:** Ik zeg dit, omdat het mij ook enigszins verwondert, dat u pas de vierde dag naar Parijs bent gegaan. Ik had mij kunnen voorstellen, dat u getracht had in twee dagen in Engeland klaar te komen om dan samen naar Parijs te gaan of dat u eventueel gezegd had: Er is heel veel werk; nu neemt de een Londen en de ander Parijs voor zijn rekening. Dat ligt nog meer voor de hand, als men bedenkt, dat de opperbevelhebber aan de Fransen had gevraagd een aantal divisies over zee naar de vesting Holland te vervoeren. Er was dus alles aan gelegen, dat er zo snel mogelijk een Minister naar Parijs was gegaan om dit verzoek te ondersteunen. Maar u kende de inhoud van dat verzoek niet?

A. Neen. Maar ik kom nu terug op wat ik u vertelde. Wij waren na twee dagen bezig naar Frankrijk te gaan. Dat is niet doorgegaan, omdat de Koningin verscheen.

12035. De **Voorzitter:** Dat was na vier dagen.

A. Neen.

12036. De **Voorzitter:** Ja, want de Koningin kwam Maandagavond in Londen.

A. Het Kabinet is toch niet na de capitulatie gekomen?

De **Voorzitter:** Neen, het Kabinet is Maandagsavonds omstreeks 9 uur uit de Hoek van Holland vertrokken en Dinsdagsmorgens in Londen aangekomen. De capitulatie heeft Dinsdagsmorgens plaats gevonden.

A. In ieder geval hebben wij in Londen zoveel mogelijk voortgemaakt. Wij konden er niets aan doen, dat het vertrek naar Frankrijk een dag is uitgesteld. Het was heel begrijpelijk, dat de Koningin vooral mij — dat zeg ik niet, omdat ik mij zelf belangrijker vond dan de heer *Welter,* maar hij was voor de overzeese gebiedsdelen, die toen nog in rust waren — wilde spreken over alle mogelijke dingen, zoals over het contact met de Britse Regering. Daardoor is een dag vertraging ontstaan.

12037. De **Voorzitter:** Nadat er al vier dagen verlopen waren. Ik had mij toch kunnen voorstellen, omdat er hulp van twee kanten moest komen, dat er reeds Zaterdag iemand naar Parijs was gegaan om daar de zaak warm te houden.

A. Ik kan u verzekeren, dat wij daar meer dan genoeg te doen hadden. Ik heb zelden in een paar dagen zoveel werk verzet als toen in Londen. Wij zouden dus op de avond van de derde dag naar Parijs gaan. In die tijd heb ik, geloof ik, nuttig werk gedaan. Wij hadden bovendien telefonisch contact met Parijs en wij hadden de indruk: het loopt wel; die troepen zijn al in Brabant, enz.

12038. De **Voorzitter:** Dat is misschien een factor, die uw beslissing in dit opzicht heeft kunnen beïnvloeden.

A. Ik heb het nooit betreurd, dat wij zo lang in Londen zijn geweest. Integendeel. Daarop moest de uiterste druk worden gezet. Frankrijk liep wel een stapje harder, want dat had het zelf te pakken, maar het waren de Engelsen. Er was niets in orde. Men had geen

obstakels op de wegen, zoals wij ze hadden neergezet om luchtlandingen te voorkomen. Ik heb zelf Zondagavond aan een aantal Engelsen, waarbij generaal *Paddick,* die voor die dingen had te zorgen, en Sir *Findlater Stewart* van het Ministry of Civil Defence de feiten gegeven, maar ik vond daar de uiterste ongelovigheid. Er moest zich daar nog een mentaal proces voltrekken. Ik heb in die dagen dus hard moeten werken. De Fransen liepen wel. Generaal *George* was er onmiddellijk. Hij was er helaas ook onmiddellijk weer uit.

12039. De **Voorzitter:** Toen u in Parijs kwam — dat moet dus geweest zijn op de avond van de 14de —,.....

A. Wij zijn bij daglicht in Parijs aangekomen.

12040. De **Voorzitter:** .....was waarschijnlijk de stemming in Parijs reeds aan het dalen?

A. Toen nog niet. De volgende dag ben ik bij *Paul Reynaud* geweest. Toen ik bij hem zat — het was wel zeer merkwaardig, dat dit op dat moment gebeurde —, kwam er een mijnheer met een telegram het vertrek binnen, waarschijnlijk was het een ambtenaar van het Ministerie *(Paul Reynaud* was Président du Conseil) van Buitenlandse Zaken, en overhandigde het telegram aan *Reynaud.* Deze las het telegram en zijn gezicht stond ernstig. „Est-ce quê vous avez de fâcheuses nouvelles?", vroeg ik „C'est une petite hernie", antwoordde hij, een kleine breuk, een doorbraak. Ik vroeg: waar is die breuk, die doorbraak? Hij wees op de kaart: Sedan! Een zekere generaal *Korap* commandeerde daar de troepen; die naam is mij altijd bijgebleven; ik had nog nooit van hem gehoord. Dat moet in de avond van de 15de Mei zijn geweest.

12041. De **Voorzitter:** Is dat nieuws, dat op dat moment binnenkwam, van invloed geweest op de houding van *Reynaud,* in die zin, dat hij zei: ik kan niets meer voor u doen?

A. Neen, ik heb ook de volgende dag nog met hem gesproken en wij hebben gedejeuneerd. Men kon wel merken, dat de Fransen niet in een beste stemming waren. Mijn idee was altijd: laten wij diegenen, die het het langste kunnen volhouden, zoveel mogelijk stimuleren; laten wij beginnen met er voor te zorgen, dat zij een draai krijgen in hun instelling en zeggen: met die Nederlanders kunnen wij werken. In Frankrijk geloofde men echter in niets; het ging maar zo'n beetje.

12042. De **Voorzitter:** U hebt daar in Parijs dus niet veel meer kunnen bereiken?

A. Neen, behalve voor wat Zeeland betreft. In Zeeland ging de strijd nog voort; die is, meen ik, de 17de afgelopen.

12043. De **Voorzitter:** Maar u hebt toch niet de toezegging gekregen, dat daar nieuwe troepen heengingen of iets van die aard?

A. Dat weet ik niet meer; ik zou het u niet kunnen zeggen; de militaire zaken werden door de heer *Dijxhoorn* behandeld. Ik heb wel bij *Reynaud* gewerkt op het politieke plan: volhouden en dergelijke dingen meer; een ieder kan zich overgeven, dat is gemakkelijk genoeg.

12044. De **Voorzitter:** U bent de 17de weer naar Londen gegaan?

A. Dat kan zijn.

12045. De **Voorzitter:** In ieder geval korte tijd daarna?

A. Ja, kort daarna. Toen was mijn plaats daar, waar het Regeringscentrum de facto was gevormd.

12046. De **Voorzitter:** Wat was uw indruk van uw eerste bezoek aan Engeland? Was die indruk niet erg best en kreeg u de indruk, dat de Engelsen er moeilijk toe te bewegen waren iets voor ons te doen? Was dit ongeveer uw indruk?

A. Ja.

12047. De **Voorzitter:** Wat was uw indruk, toen u uit Frankrijk terugkwam?

A. Dat de geest in Engeland goed afstak vergeleken bij de geest in Frankrijk. Ik ben met de laatste boot met de heer *Dijxhoorn* uit Le Hâvre vertrokken. Om daar te komen, moest men ook nog enige risico nemen. De vrouw van onze gezantschapssecretaris heeft ons er heengereden. Ik heb toen de verdedigingsmaatregelen op de Franse wegen gezien; die waren eenvoudig kinderlijk. Men noemde dat „passages en chicane". Men had een ploeg dwars op de as van de weg gezet; die was overdekt met takken, ongeveer zó hoog; een eindje verder zag men weer zo'n overdekte ploeg staan; daar moest het verkeer zich dan omheen slingeren. Zij geloofden blijkbaar, dat ze met die dingen de Duitse tanks konden tegenhouden.

Ik kreeg daarvan een allertreurigste indruk.

12048. De **Voorzitter:** Maar was uw contact met de Regeringskringen zo, dat u het gevoel had: Het zal met Frankrijk niet te best gaan?

A. Neen, zover was het nog niet. Toen wij naar Le Hâvre gingen, zag men de eerste vluchtelingen over de wegen gaan; die kwamen uit België of Noord-Frankrijk, maar nog sporadisch.

12049. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog iets anders vragen. Ik kom nu dus meer aan de Londense periode.

Het was, als ik het goed begrijp, zo, dat in de eerste tijd de verbinding met Nederland moeilijk was, d.w.z. om werkelijk te weten wat er gaande was. U hoorde natuurlijk radio Hilversum, maar dat was het formele Duitse nieuws. Is het echter juist, dat het wel enige maanden geduurd heeft eer er geleidelijk kanalen zijn ontstaan, waardoor men contact kon krijgen met Holland?

A. Dit hoorde niet tot het terrein van mijn werkzaamheid, maar ik hoorde er wel eens wat van, niet veel echter, nooit namen bijv.; dat was eis van voorzichtigheid. Maar ik heb ook de indruk, dat het een hele tijd geduurd heeft voor er behoorlijk contact was.

12050. De **Voorzitter:** Zijn er wel eens mededelingen in Londen gekomen op grond van serieuze contacten over pogingen, die hier werden gedaan om een bewind in de een of andere vorm te vestigen, ik bedoel een bewind van Nederlanders?

A. Bewind van Nederlanders? Neen, wel..... heette dat niet de Nationale Unie? Daar kregen wij al vrij gauw berichten over; wij hoorden vrij gauw, dat er besprekingen gaande waren, ook namen van mensen, die er zich voorgespannen hadden.

12051. De **Voorzitter:** Dat hoorde u niet over de radio, maar door bijzondere contacten, bijv. over Zwitserland of Portugal?

A. Er was geen behoorlijke verbinding, maar er waren mensen, die toen al kans zagen naar Zwitserland te komen. Wij hebben spoedig gehad de verplichte uitwijzing van het diplomatieke korps; die mensen kwamen bij onze posten en vertelden van alles.

12052. De **Voorzitter:** Wanneer was dat ongeveer?

A. Ik meen eind Juni. Daar waren hoogst merkwaardige dingen bij. Ik herinner mij, dat de heer *Zwanenberg* kans had gezien om zich te laten aannemen, als gezantschapssecretaris van Uruguay. Zulke mensen, die de Nederlandse toestanden kenden, wisten beter de zaken in haar onderlinge verhoudingen weer te geven dan een diplomaat, die ten slotte een vreemdeling is. Die man, waarover ik het had, is door de Duitsers met alle eer in een slaapwagen naar Zwitserland gereden.

12053. De **Voorzitter:** Dan wil ik het nu hebben over het tweede punt, genoemd in uw oproepingsbrief, de voortzetting van de oorlog en de opvattingen, die daarover bestaan hebben. Dit onderwerp is al uitvoerig onderzocht in het proces-*de Geer.* Er zijn een aantal symptomen in de dossierstukken te vinden over de opvattingen uit de eerste tijd.

Wij hebben uit de verschillende verklaringen, die voor onze commissie zijn afgelegd, de indruk, dat ten opzichte van dit punt twee perioden kunnen worden onderscheiden, nl. de periode vóór het najaar van 1940 en de periode daarna, en dat er in die tweede periode een communis opinio bestond, dat de oorlog slechts op één manier kon worden beëindigd, en wel door de nederlaag van Duitsland, terwijl er daarvóór nogal wat verschil van mening was over de doelstelling van de oorlog, welk verschil van mening op verscheidene ogenblikken tot uiting is gekomen. De oorzaken daarvan zijn natuurlijk duidelijk. Vóór het najaar van 1940 had men de nederlaag van Frankrijk gehad en verwachtte men de aanval op Engeland, kortom, de internationale toestand werd steeds somberder. Daarna veranderde

de internationale toestand geleidelijk. De slag om Engeland werd door de Duitsers verloren en later kwamen Rusland en Amerika in de oorlog. Het werd steeds duidelijker, welke kant het uitging. Wat het Nederlandse milieu betreft, kwam daar nog bij, dat ook persoonlijke factoren niet medewerkten. Daaronder behoorde in het bijzonder het feit, dat het Nederlandse Kabinet onder leiding stond van een Minister-President, die niet tegen de feiten was opgewassen en die niet de juiste ligging had om in deze omstandigheden als Minister-President op te treden.

Dat is dus het beleid, dat wij ons gevormd hebben en dat door verschillende getuigen als juist is erkend. Ik wilde gaarne uw oordeel daarover horen.

A. Ik zou niet willen zeggen, dat er bepaald twee groepen waren.

12054. De **Voorzitter:** Wat bedoelt u met twee groepen?

A. Een groep, die à outrance de oorlog wilde voortzetten, en een groep, die aarzelde.

12055. De **Voorzitter:** Ik maak deze tegenstelling, dat men na het najaar van 1940 geleidelijk aan geen verschil van mening meer had over het oorlogsdoel en dat men vóór die tijd daarvan nog geen heldere voorstelling had, zodat toen alle mogelijke uitingen, voornemens en plannen naar voren kwamen, die later eenvoudig ondenkbaar zouden zijn geweest.

A. Ik heb zelf die aarzeling niet gevoeld. Ik heb altijd gevonden, dat het Kabinet, toen het er in geslaagd was buiten Nederland te komen, tot taak had de oorlog voort te zetten. Ik heb dat herhaaldelijk gezegd, o.a. in het ontwerp, dat ik heb gemaakt voor de proclamatie van de Koningin van, naar ik meen, 15 Mei. Daarvan heb ik nog het kladje op papier van Buckingham Palace.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat is een historisch document.

A. Inderdaad. Ik zou niet willen zeggen, dat de heer *de Geer* de indruk maakte, dat hij er niet tegen opgewassen was. Hij begreep het echter niet. Hij kon zich niet verplaatsen in de mentaliteit, die nodig is voor iemand, die in oorlog is. Dat was hij nooit geweest. Hij was op dat gebied niet erg helder. Dat snapte hij niet. De Duitsers waren altijd vrienden geweest. Daarvan kon hij zich niet goed losmaken. Daarbij kwam, dat hij nagenoeg geen Engels kende. Hij voelde zich daar volkomen vreemd, hij verzorgde zijn uiterlijk niet meer op de gewone manier; hij zag er raar en verwilderd uit en zijn ogen stonden vreemd. Hij was zijn wereld kwijtgeraakt; hij was in een wereld, die hij niet overzag, en vooral de stromingen, die daar fel tegenover elkaar stonden, die van de geallieerden en die van de anderen, begreep hij niet. „De betrekkingen met de buitenlandse Mogendheden zijn van vriendschappelijke aard", dat zinnetje uit de vroegere Troonredes was voor hem, geloof ik, een soort obsessie, daarvan kon hij zich niet losmaken. Wij waren vrienden met iedereen.

12056. De **Voorzitter:** Ik kom nu eerst op wat u reeds aanroerde, nl. de radiorede van de Koningin op 15 Mei van uit Buckingham Palace.

A. Was dat niet op de 14de Mei? Het was, meen ik, de morgen na de aankomst van de koningin op 13 Mei.

De **Voorzitter:** Ik vermoed, dat het na de capitulatie is geweest.

A. Dan zou het inderdaad op de 15de Mei zijn geweest; ik weet het niet precies meer.

De **Voorzitter:** Hebt u misschien de tekst van die rede; wij hebben deze niet.

A. Ik kan die tekst misschien wel voor u vinden, alhoewel ik u niet kan garanderen in dat geval, dat die tekst ook zo precies is overgenomen. Maar die rede is toch gepubliceerd?

De **Voorzitter:** Tot op heden hebben wij de nauwkeurige tekst niet kunnen ontdekken.

A. Maar dat moet toch te vinden zijn. Kan de heer *de Jong* u daaraan niet helpen? Als ik het stuk ooit tegenkom, krijgt u het.

12057. De **Voorzitter:** Uit hetgeen u mededeelt, is ons iets duidelijk geworden, wat ons tot nu toe niet duidelijk was, nl. dat de rede van de Koningin niet een persoonlijke daad van Haar was, maar dat deze moet worden beschouwd als een Regeringsdaad. Immers, het ontwerp van die redevoering is in overleg met u opgesteld?

A. Ja.

12058. De **Voorzitter:** Dat was toch de rede, waarvan verschillende getuigen hebben verklaard, dat daarin duidelijk de doelstellingen van de Regering werden aangegeven met betrekking tot de voortzetting van de oorlog op vreemd grondgebied?

A. Ja. Het was in algemene zin een rede van: „Wij moeten doorgaan"; „doet Gij uw plicht, ik doe de Mijne", zei de Koningin, als ik het mij goed herinner.

12059. De **Voorzitter:** In die tijd zijn verschillende zaken aan de orde geweest, die geheel en al passen in het kader van hetgeen ik zoëven reeds zeide, nl. dat zij na het verstrijken van het jaar 1940 eenvoudig niet meer aan de orde zouden hebben kunnen komen. Wanneer ik de belangrijkste van die zaken hier noem, dan is dat in de eerste plaats het besluit om de zetel van de Regering naar Indië te verplaatsen, in de tweede plaats het z.g. compromisvoorstel van de heer *de Geer* en in de derde plaats de nota's, die een aantal Ministers hebben geschreven over de positie van Nederland in het toekomstige Europa. Ik bedoel, dat dit eigenlijk drie dingen zijn, die in 1941 waarschijnlijk in die vorm eenvoudig niet meer aan de orde hadden kunnen komen, omdat de algemene opvattingen toen toch wel een heel stuk waren veranderd.

A. Dat kan zijn. In ieder geval, toen de heer *de Geer* eenmaal weg was, was eigenlijk die geest, die toch een zeker effect had — zo'n geluid moet nu eenmaal in die tijd in de Ministerraad niet klinken —, weg.

12060. De **Voorzitter:** Wat de nota's betreft, is het begonnen met uw nota van 18 Juli 1940; dat was in dezelfde tijd van het voorstel van de heer *de Geer,* dat naar aanleiding van de rede van *Hitler* was te berde gebracht. Daarop zijn gevolgd de nota's van een aantal andere Ministers, die op die zaak ook hun visie hebben gegeven. Ik wil niet zeggen, dat er in die nota's iets verkeerd staat, maar het zijn toch nota's, die rekening hielden met twee mogelijkheden.

A. Dat is volkomen juist.

12061. De **Voorzitter:** Zo'n nota zou b.v. in 1943 eenvoudig onmogelijk zijn geweest.

A. Ja, maar om een andere reden dan u, geloof ik, denkt. Ik zou in dit verband even willen teruggrijpen naar hetgeen men mij dienaangaande heeft gevraagd in het proces-*de Geer.* Men moet zich wel zeer goed voorstellen hoe de omstandigheden toen waren. Die nota's, waarover u spreekt, zijn geschreven in een tijd, toen *Hitler* op het volstrekte toppunt van zijn macht stond. Daar was die rede van 18 Juli. Het was een open vraag of Engeland het zou houden, ja dan neen, dat wisten de Engelsen zelf ook niet.

Zij zouden het proberen, evengoed als verreweg de meeste leden van het Nederlandse Kabinet; of het zou lukken, was wat anders. Een generale staf en een Ministerie van Buitenlandse Zaken moeten, willen zij niet achter de gebeurtenissen aanlopen, plannen maken en een gedragslijn hebben voor alle eventualiteiten, omdat men dan alleen kan hopen de gebeurtenissen zoveel mogelijk te beïnvloeden. In die gedachtengang zijn die nota's geschreven: het kan ook anders aflopen en wat doen wij dan, met de bedoeling om dan de Nederlandse zaak in die omstandigheden zo goed mogelijk te dienen. Ieder hoopte natuurlijk, dat dat nooit het geval zou zijn, maar het zou plichtsverzaking zijn geweest, als men zich daarvan geen rekenschap had gegeven. Dat was nog vóór the battle of Britain.

12062. De **Voorzitter:** Enkele nota's zijn van na die tijd.

A. Maar de grote bombardementen op Londen zijn pas begonnen op 6 September. De Engelsen hadden eigenlijk niets. Wat er aan tanks in Engeland was, was bijna nul.

Zonder te zeggen, dat wij maar met Duitsland moesten aanpappen — daartegen heb ik mij altijd heftig verzet in de Ministerraad —, heb ik het toch mijn plicht geacht te bedenken: als het eens misloopt, wat dan?

Ik zou u even willen voorlezen, Mijnheer de President, wat ik heb gezegd aan de heer *Bakhoven,* advocaat-fiscaal in het proces-*de Geer:*

„De nota die door mij in Juli 1940 is samengesteld (zie bijlage 107) bevat als het ware een voorstudie, die haar oorsprong vond in destijds verschijnende berichten in de pers met betrekking tot de plannen die Duitsland had ten aanzien van het vasteland van Europa en waarin beschouwingen werden gegeven over de positie van de kleine staten, in dat geval.

Het was een zich verdiepen in het Duitse standpunt, waarover toen ook „The Times" geschreven had in de zin van twijfel aan de bestaansmogelijkheid van kleine staten, indien in Europa een eenheid zou ontstaan onder Duitse leiding."

„The Times" ging toen op eigen kracht ook vrij ver in de richting van: De kleine staten hebben afgedaan.

„Als een dergelijke toestand zou ontstaan, dan was het zaak van elke regering, zich tijdig met de gevolgen van een dergelijke mogelijkheid bezig te houden. Ook in Engeland deed men dit.

Er is geen enkele aanwijzing om deze nota te kunnen of te willen zien als een aanwijzing, dat ik uitging van de gedachte, dat Duitsland de oorlog wel zou winnen.

Als er collega's van het toenmalige Kabinet, om deze reden zelf over dit onderwerp geen nota met hun beschouwingen wilden geven, dan had ik mogen verwachten, dat ze dat *toen* gezegd hadden. Het duidelijkst blijkt mijn opvatting in die tijd, uit het eveneens in Juli 1940 gereedgekomen boek, dat ik u al noemde, nl. „The Rape of the Netherlands".

Als men dat leest, behoeft niemand in twijfel te verkeren over mijn zienswijze. Men moet zo'n nota meer vergelijken met een plan van de generale staf om op alle eventualiteiten voorbereid te zijn."

12063. De **Voorzitter:** Maar nu het besluit van de Ministerraad om de zetel van de Regering te verplaatsen naar Nederlandsch-Indië. Hoe zag u dat? Liet u het zwaarst wegen de gedachte, dat het toch wel wenselijk was, dat de Regering zich op eigen grondgebied bevond en vond u dat een belangrijker aspect van de zaak dan dat de Regering in Londen in het centrum van de oorlogvoering bleef?

A. Hier kom ik even op de Enquêtewet. Dit zijn beraadslagingen in de Ministerraad.

12064. De **Voorzitter:** Ja, maar naar ons is medegedeeld, is er een besluit van de Ministerraad, bij meerderheid van stemmen genomen, dat men de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië zou verplaatsen. Wij mogen volgens de Enquêtewet vragen naar besluiten en naar de gronden, waarop die besluiten rustten.

A. Inderdaad, maar niet naar individuele meningsuitingen.

12065. De **Voorzitter:** Neen, inderdaad, voor zover die in de Ministerraad zijn gedaan.

A. Daar houd ik mij natuurlijk ook aan. Ik zou dan het volgende willen opmerken.

Er waren indertijd in hoofdzaak twee argumenten, die pleitten voor een zetelverplaatsing naar Nederlands-Indië. Het ene was, dat het altijd een groot verschil maakt, of men als souvereine Regering op eigen grondgebied zetelt met een eigen apparaat en, met name in die tijd, een eigen weermacht of dat men gastvrijheid geniet van een ander, die ons, moet ik zeggen, op de meest ruime en minst hinderlijke manier daar heeft ontvangen en die ons jarenlang de gelegenheid heeft gegeven onze taak in volkomen vrijheid voort te zetten. Maar dit zijn toch twee verschillende sferen.

De andere overweging was, dat er een misverstand bestond tussen de gemeenschap in Nederlands-Indië met name — met de West hebben wij niet veel moeilijkheden gehad — en het Londense milieu, een verschil, dat ten slotte, toen die zetelverplaatsing niet is doorgegaan, heeft geleid tot de reis van mijn collega *Welter* en mij naar Nederlands-Indië. Daar bleek mij al dadelijk, dat dit verschil zeer diep ging en dat het, zoals het in Indië vaak gebeurt, hoog oplaaide. Ik herinner mij, dat ik door een ambtenaar namens de gouverneur-generaal in Manilla werd afgehaald en dat hij zeide: U weet zeker wel, dat u het zwarte beest bent in Indië. Ik zeide: Ik wist het niet, maar ik hoor het met belangstelling; waarom is dat? Hij antwoordde: Men verwijt u, dat u niet hebt gezorgd voor een aanvallend en verdedigend verbond met Engeland en Amerika. Ik zeide: Dat is een heel moeilijk geval. Het was namelijk zo, dat wij dikwijls aan Engeland en Amerika hadden voorgesteld een soort van regeling te maken voor een betere defensie van Indië. U begrijpt, dat dat vooral voor Amerika heel moeilijk was. Wij konden er nauwelijks hardop over praten. Engeland was niet neutraal en Japan was een As-Mogendheid. Engeland stond op het standpunt: Wij kunnen niets, want wij hebben daar niets; wij willen niet de indruk maken, dat wij jullie hulp kunnen geven, wanneer wij dat niet waar kunnen maken. Wij zijn er steeds op teruggekomen. Wij zagen het zwerk in het Oosten betrekken en wij wilden niets nalaten om een zo goed mogelijke internationale samenwerking op het gebied van de defensie te bewerken. Hoe ter wereld moest ik dat in Indië duidelijk maken, toen men zonder meer aannam, dat het aan de Nederlandse Regering lag? Men kon niet hardop spreken. Ik heb daar dit expediënt op gevonden, dat waarschijnlijk met alle Staatsrecht strijdt — ik was er echter om resultaten te bereiken —: ik heb alle Rotary-presidenten op Java opgeroepen; van hen mocht ik aannemen, dat zij fatsoenlijke mensen waren. Zij zijn allemaal naar Batavia gekomen en daar heb ik een avond met hen gesproken. Ik heb tot hen gezegd: Ik stel er prijs op u in vertrouwen te nemen; ik wil, dat u weet, hoe de vork in de steel zit, want dat geeft onrust in een tijd, waarin onrust uit den boze is.

Wij hebben last van de Japanners — de Japanse delegatie zat toen te onderhandelen —; wij moeten vooral naar buiten niet de indruk wekken van verdeeldheid en van verschil van mening, vooral niet, wanneer die indruk in werkelijkheid niet gerechtvaardigd is. Toen heb ik daar gezegd: Zó is het.

12066. De **Voorzitter:** Die reis was waarschijnlijk ook een gevolg van het feit, dat het plan om de zetel van de Regering naar Indië te verplaatsen van de baan was geraakt?

A. Toen dat plan niet bleek door te gaan, heeft men gezegd: dan moeten jullie tweeën maar naar Indië toe.

12067. De **Voorzitter:** De Gouverneur-Generaal was, als ik het goed heb begrepen, in het beginstadium — en misschien is hij het ook later wel geweest — een voorstander van de overkomst van de Regering naar Indië. Dat heb ik ergens gelezen. Ik meen, dat de heer *van den Tempel* in zijn boek schrijft, dat de Gouverneur-Generaal over deze quaestie advies is gevraagd en dat hij gunstig adviseerde.

A. Of hij erg enthusiast was, weet ik niet. Hij wilde zich daar tegen niet verzetten; hij kon dat trouwens ook niet.

12068. De **Voorzitter:** Dit zou toch onmiddellijk eigenaardige moeilijkheden hebben gegeven in verband met de verhouding van het opperbestuur en het algemeen bestuur in hetzelfde land.

A. Maar dat is wel te ondervangen. Mijn aanwezigheid in Londen, naast de gezant, de heer *Michiels van Verduynen,* was ook eigenaardig, maar wij hebben toch nooit moeilijkheden gehad.

12069. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze quaestie moeilijker ligt; zij ligt in een ander vlak.

A. U hebt hier dus de tweede reden, waarom wij bewogen werden naar Indië te gaan, nl. de tegenstelling, die er was gerezen; men dreef wat uiteen. De Gouverneur-Generaal heeft dit ook zeer gevoeld. Ik herinner mij zeer goed een telegrafisch advies, waarin hij daarop wees en waarin hij ook zei: „Ik vind het wenselijk, dat er een paar leden van het Kabinet naar Indië overkomen."

12070. De **Voorzitter:** Wat nu het beroemde voorstel van de heer *de Geer* betreft om tot een compromis met *Hitler* te komen, ziet u deze zaak zo, dat de heer *de Geer* dit zelfs had willen doen zonder medewerking of medeweten van de Engelsen?

A. Ja; positief. Dan beriep hij zich op de quaestie van de souvereiniteit, alsof dit er iets mee te maken had. Dat wij souverein waren, was in confesso, maar het feit, dat hem ontging, was, dat wij bondgenoten waren en dat, als men eerlijk tegenover elkaar is als bondgenoten, men niet een dergelijke stap doet, zonder er eerst met de bondgenoot over te hebben gepraat.

12071. De **Voorzitter:** U geeft dit niet als een indruk van u, maar u meent dit dus regelrecht te kunnen afleiden uit concrete uitlatingen van de heer *de Geer?*

A. Ja.

12072. De **Voorzitter:** En dacht hij ook, dat de Engelsen daartoe desnoods een vliegtuig voor hem ter beschikking zouden stellen?

A. Ja. Dat was misschien wel het meest frappante staaltje van zijn totaal niet-begrijpen van de situatie. Misschien dacht hij in zijn gedachte van souvereiniteit, dat hij met een toestel van de K.L.M. voor dat doel uit Engeland kon komen. Het was merkwaardig en tegelijk ontstellend. Dit was ook dáárom zo'n moeilijke positie voor ons — ik wil dit hierbij nog even vermelden —, omdat men ons in Engeland niet kende. Men zei daar: wat is dat voor een gezelschap uit Nederland, dat hier aankomt? Kunnen wij daarmede werken? Zij hebben een groot overzees gebied; zij kunnen in de strijd van groot nut zijn; maar valt er op hen te bouwen? Men heeft het bezoek gehad van de heer *de Geer* aan *Churchill,* toen door de heer *de Geer* op de Vrede van Amiens is gezinspeeld, hetgeen een bijzonder akelige indruk maakte. U kunt dit ook vinden in mijn verklaring aan de heer *Bakhoven* in het proces-*de Geer.*

12073. De **Voorzitter:** U hebt dit inderdaad in de strafzaak-*de Geer* verklaard; wij behoeven daarop op het ogenblik dus niet verder in te gaan. Het maakte in ieder geval een allerongelukkigste indruk, dat is wel zeker?

A. Ja. Wij moesten demonstreren, dat men iets aan ons had. Terwijl aan de ene kant de heer *de Geer* een disruptief element was in het Kabinet, was aan de andere kant de noodzakelijkheid groot, dat wij er voor moesten zorgen, dat er geen onenigheid op grote schaal naar buiten trad. Als dat gebeurd was, had men direct gezegd: Die Hollanders zijn niets, ze zijn half goed en half niet goed, enz. Ik heb altijd geprobeerd, zolang het ging, de zaak overeind te houden en, zolang wij de heer *de Geer* konden beletten al die dwaasheden uit te voeren, hem liever voorlopig nog te laten zitten, om naar buiten te demonstreren, dat wij waren vóór voortzetting van de oorlog.

12074. De **Voorzitter:** Het was dus op zich zelf een wonderlijk geval, dat waarschijnlijk het vertrouwen in de heer *de Geer* wel heeft ondermijnd.

A. Ja.

12075. De **Voorzitter:** Maar nu een ander punt, dat vrij moeilijk is. Een van uw oud-collega's, de heer *Albarda,* heeft hier gezegd, dat er Ministers — of één Minister, dat weet ik niet — waren, die in die tijd in hun hoofd hadden om ons aansluiting te laten zoeken bij de Vichy-Regering. Is u daarvan iets bekend?

A. Neen, aansluiting bij de Vichy-Regering niet. Er was bij één van de Ministers een grote bewondering voor de figuur van *Pétain;* hij vond, dat die dat hele spel met een diabolische slimheid speelde, terwijl hij niet anders was dan een oud man, die door de Duitsers werd gemanipuleerd. Maar aansluiting bij Vichy? Neen, geen quaestie van. Vichy heeft trouwens al heel gauw de betrekkingen met ons verbroken.

12076. De **Voorzitter:** Het moet natuurlijk vóór die tijd geweest zijn.

A. Dat was maar een soort van bewondering, die wel meer mensen hadden.

12077. De **Voorzitter:** Van die Minister, die u op het oog hebt, gaat ook het verhaal — dat is verteld door de heer *van Blankenstein* —, dat hij bij een openbare gelegenheid een dronk zou hebben uitgebracht op de grote Staatsman *Pétain.* Het is echter gebleken, dat de heer *van Blankenstein* er niet zelf bij is geweest; hij had het uit de tweede hand.

A. Ik heb dat nooit gehoord.

12078. De **Voorzitter:** Wel over het feit van die persoonlijke bewondering?

A. Inderdaad. Die leuze: travail, famille, patrie, vond hij mooi.

12079. De **Voorzitter:** Maar was het niet zo, dat hij, afgezien van die leuze, vond, dat dit de manier was om het tegenspel tegen *Hitler* te spelen? Want dan komt het in de sfeer van de practische politiek.

A. Het heeft nooit een practische rol gespeeld in het Kabinet.

12080. De **Voorzitter:** Dan is er nog een aantal kleinere feiten, die in het proces-*de Geer* uitgesponnen zijn, waarop ik niet verder inga. Alleen is uw naam nog genoemd in verband met de radiorede van de heer *de Geer* van 20 Mei 1940.

A. De beroemde radiorede, die hij buiten mij om voorgedragen heeft. Zie mijn verklaring aan de heer *Bakhoven.*

12081. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat u een concept gemaakt had en dat hij dat niet heeft willen gebruiken, maar een eigen concept heeft gemaakt.

A. Dat is wat ik bedoel op blz. 3 van mijn uitgave:

> „Voor die radiorede" — van 20 Mei 1940 — „had ik een tekst gemaakt, die *de Geer* mij vroeg in te zien. Den tekst, zooals ik dien opgemaakt had, heb ik niet meer, doch ze was aanmerkelijk scherper gesteld dan de rede, die *de Geer* toen heeft uitgesproken. Over de houding van de ambtenaren tegenover den bezetter had ik in mijn ontwerp bij mijn weten niet gesproken."

12082. De **Voorzitter:** De grote grief tegen deze rede van de heer *de Geer* betrof juist wat hij gezegd had tegen de ambtenaren.

A. Ja.

> „Ik heb mijn tekst aan *de Geer* gegeven, die mij hierover verder niets zeide, doch blijkbaar zelf een anderen tekst had gemaakt, dien hij zonder mij daarin te kennen, heeft uitgesproken voor de radio. Later heb ik hem daarover gesproken en het kan best zijn, dat *de Geer,* die dit wel voelde aankomen, het onderwerp zelf aansneed. Ik herinner mij wel, dat hij mij toen iets zeide over tijdnood, waardoor hij er toe gekomen was. Hij heeft dus ongetwijfeld geweten, dat hij een tekst gemaakt had, die zeer afweek van hetgeen ik mij daarvan had voorgesteld.
> De indruk, dien deze rede in Engeland maakte, was niet best."

De heer *de Geer* heeft daartegen bezwaar gemaakt bij de heer *Bakhoven* en deze heeft mij toen op 22 Maart 1947 geschreven:

> „Naar aanleiding van de bekende radiorede van jhr. *de Geer,* welke rede destijds in Engeland zo'n slechten indruk heeft gemaakt, heeft jhr. *de Geer* verklaard, dat hij er zich absoluut niets van kon herinneren, dat u voor deze radiorede een tekst zou hebben ontworpen. In „De Stem van Nederland" van 25 Mei 1946 komt een bijdrage voor van dr. *M. van Blankenstein,* waarin vermeld staat, dat u een tekst zou hebben ontworpen voor een radiorede, welke jhr. *de Geer* voor Radio Oranje zou houden, toen deze zender zijn uitzendingen zou aanvangen (een afschrift van het artikel van *van Blankenstein* gaat hierbij). De eerste uitzending van Radio Oranje heeft plaats gehad op 28 Juli 1940. Bestaat de mogelijkheid, dat u deze beide uitzendingen in uw tegenover mij afgelegde verklaring van 11 Februari 1947 hebt verwisseld en dat u niet voor de radiorede van 20 Mei 1940, maar alleen voor de radiorede van eind Juli 1940 een ontwerp hebt gemaakt?"

Van uit New York, waar ik toen mijn standplaats had als vertegenwoordiger van Nederland in de Veiligheidsraad, heb ik op 3 April 1947 het volgende geantwoord:

> „Ik meen mij bepaald te herinneren, dat de radio-rede, waarvoor ik een text had ontworpen, reeds in Mei (en niet eerst in Juli) is gehouden. Dat ik voor de eerste uitzending van Radio Oranje eenig ontwerp zou hebben gemaakt, herinner ik mij niet, en is onwaarschijnlijk, omdat anderen in Radio Oranje de leiding hadden, die volkomen in staat waren zelf de texten voor de uitzendingen gereed te maken; zij hadden mij daarvoor in het geheel niet noodig. Ik vraag mij dus af, of niet rekening gehouden moet worden met de mogelijkheid, dat dr. *van Blankenstein* zich, in zijn artikel in „De Stem van Nederland" van zes jaren later, vergist heeft in den datum. Overigens komt de vraag van den juisten datum mij voor te zijn van ondergeschikt belang; waar het op aan komt lijkt mij veeleer het feit, dat in den loop van de periode, waarom het gaat, jhr. *de Geer* een text, die wel pittig zal zijn geweest, maar waarin waarlijk geen buitensporigheden met betrekking tot Duitschland zullen hebben gestaan, verving door een andere, die hem voorkwam, zijn streven naar een vergelijk met Duitschland minder te bemoeilijken."

Daar blijf ik bij.

12083. De **Voorzitter:** U hebt een lange ervaring met Kabinetten. Vindt u niet, dat de inhoud van zulk een redevoering eigenlijk eerst door alle leden van het Kabinet moet zijn goedgekeurd?

A. Ja, eigenlijk wel. Ik verwachtte ook, dat de heer *de Geer* dat zou doen. Hij zeide: Dank u wel; ging naar huis en sprak zijn rede uit.

12084. De **Voorzitter:** Had de heer *Gerbrandy* ook niet de gewoonte radioredevoeringen op eigen houtje te houden?

A. Dat is enkele keren gebeurd. Sommigen hebben daaraan ook heftig aanstoot genomen. Ik vond het ook als regel juist, dat een dergelijke rede in het Kabinet kwam, maar er zijn wel eens ogenblikken geweest, dat de practijk en de drang van de feitelijke noodzaak de regel opzij moesten zetten. Er waren wel eens een beetje juridisch aangelegde heren, die de juristerij wilden laten gaan vóór de eisen van de practijk en die in hun wiek waren geschoten. Dat ging, naar mijn mening, te ver.

12085. De **Voorzitter:** Uit de stukken is ons gebleken, dat er moeilijkheden zijn geweest over de aanstelling van dr. *van Blankenstein* tot hoofdredacteur van „Vrij Nederland". Er is met name ook gezegd, dat het weer de heer *de Geer* was, die daartegen bezwaar heeft gemaakt, omdat het aanstellen van de heer *van Blankenstein* in die functie een onaangename indruk zou maken in Duitsland. De heer *de Geer* heeft betwist, dat dat zo was.

A. Ik herinner mij dit niet; het was niet iets, waarmede ik zelf veel te maken had.

12086. De **Voorzitter:** Wij hebben het gehad over dat voorstel van de heer *de Geer* om contact met *Hitler* te zoeken en te peilen of er een compromis mogelijk was. Nu is er in de zomer van 1940 een soortgelijke poging ondernomen door de directeur van de K.L.M. de heer *Plesman*. Die is in Berlijn geweest, heeft daar contacten gehad met *Göring* en is later in verband met deze zaak naar Stockholm gegaan. Wij hopen deze week dat alles van de heer *Plesman* zelf haarfijn te horen, maar ik wilde u toch ook iets hierover vragen. Zijn die pogingen doorgedrongen tot de Nederlandse Regering in Londen en heeft zij daarmede nog enige bemoeienis gehad?

A. Van Berlijn weet ik niets af; wel van Stockholm. Ik heb op een goede dag bericht gekregen, dat de heer *Plesman* in Stockholm was en dat hij aan de gezant aldaar daarvan mededeling had gedaan. Nu was de heer *Plesman* reeds lang op vredespogingen uit. Ik herinner mij, dat ik nog maar nauwelijks het Departement van Buitenlandse Zaken beheerde en hij toen bij mij kwam en zeide: er komt oorlog. Toen had hij ook al vredesplannen. Hij heeft nóg vredesplannen, zoals u wel zult weten. Dat loopt als een rode draad door zijn vliegende bestaan. Mijn persoonlijke opvatting was destijds, dat hij iets irreëels najoeg. Ik kreeg niet de indruk, dat er met zijn plannen — ik spreek thans over Stockholm — iets te doen was; wat er verder mede is gebeurd, weet ik niet.

12087. De **Voorzitter:** Het is dus niet zo, dat een of ander voorstel, waarvan de heer *Plesman* de overbrenger was, via Stockholm naar ons Ministerie van Buitenlandse Zaken is gekomen en dat onze Regering het b.v. verder heeft doorgezonden naar de Engelse Regering. Onze Regering als zodanig heeft hierin dus geen rol gespeeld?

A. Neen, daarvan is niets gekomen.

12088. De **Voorzitter:** Heeft onze Regering daarin geen rol gespeeld?

A. Neen, daarvan kan ik mij niets herinneren.

12089. De **Voorzitter:** Zoals u het op het ogenblik voorstelt, hebt u alleen gehoord, dat de heer *Plesman* in Stockholm met iets bezig was.

A. Ik herinner mij, dat ik hierover op een ontzettend warme dag een telegram heb gehad; het was in Augustus; ik meen, dat de heer *de Geer* toen reeds weg was.

De **Voorzitter:** Neen, de heer *de Geer* is 3 September weggegaan.

A. Afgezien daarvan, die *Plesman*-poging heeft in elk geval geen erg diepe indruk op mij gemaakt.

12090. De **Voorzitter:** Er kwam dus een bericht van de gezant te Stockholm binnen, waarin verteld werd, dat de heer *Plesman* met deze zaak bezig was?

A. Ja, de heer *Plesman* had iets van zijn plannen verteld.

12091. De **Voorzitter:** Het werd u alleen medegedeeld als iets bijzonders?

A. De gezant deed slechts zijn plicht met dat mede te delen; hij moest dat rapporteren.

12092. De **Voorzitter:** Er werd niet gevraagd om die plannen aan de Engelse Regering door te sturen?

A. De heer *Plesman* wilde misschien wel, dat ik dit deed, maar ik heb de plannen niet aan de Engelse Regering doorgezonden, omdat ik dit niet wilde.

12093. De **Voorzitter:** U hebt er geen directe bemoeienissen mede gehad?

A. Neen. Het kan wel zijn, dat ik aan Lord *Halifax* heb gezegd: dat is er. Wij hadden een zeer goed contact met elkaar — dat was later ook met *Eden* het geval — en als er zoiets was, dan vertelden wij dat aan elkaar als bondgenoten.

12094. De **Voorzitter:** Dat bericht uit Stockholm, was dat alleen een mededeling, dat de heer *Plesman* zich met deze zaak bezighield, of hield dat concrete voorstellen in?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Ik kan u onmogelijk vertellen, wat dat bericht precies inhield.
Dat moet te achterhalen zijn. Ik zou u willen vragen stukken uit het archief te zoeken. Dat telegram is er. Ik ben hier met een zeer goed archief aangekomen. Mijn geheugen laat mij op dit punt in de steek, maar hier spreken de stukken. Misschien ligt er nog een aantekening bij of ik het aan *Halifax* heb gezegd, maar ik stel er prijs op te verklaren, dat ik mij er nooit achter heb gesteld om zo iets aan te bevelen of iets dergelijks. Wil men goede bondgenoten zijn, dan moet men dergelijke dingen overbrengen; het zou voor de Engelsen iets kunnen zijn, als er, tegen mijn verwachting, iets serieus in zat, dat *Hitler* wilde praten.

12095. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij hiervan wel afstappen. Alleen nog dit. Een van uw vroegere ambgenoten — ik herinner mij niet precies wie het was — heeft in dit verband gesproken over een vredespoging in het najaar van 1940, die zou hebben plaats gevonden langs de weg van Ankara. Toen heb ik gezegd: Dat zal zijn wat er in October 1939 is gebeurd — waarover wij het met u zoëven reeds hebben gehad —, waarop het antwoord was: Neen, positief niet; er is ook in October 1940 zo iets geweest. Ik heb toen opgemerkt: Dan zullen wij dat aan de Minister van Buitenlandse Zaken zelf vragen als die hier is. Kan dat, zo zou ik u willen vragen, ergens op steunen?

A. Ik kan mij niet anders herinneren dan dat de heer *Visser* mij wel eens schreef: *Von Papen* zoekt mij wel eens een boodschap te geven. Dat waren nogal vrienden en die konden elkaar niet beter zien dan in hun resp. qualiteit van gezant van Nederland en ambassadeur van Duitsland, maar dat er dergelijke pogingen zijn gedaan, daarvan herinner ik mij niets.

12096. De **Voorzitter:** En wat de heer *Visser* heeft geschreven, onderscheidt u dat ook van wat er in October 1939 is gebeurd?

A. Ja, bepaald.

12097. De **Voorzitter:** Dan het ontslag van de heer *de Geer*. Wat was de reden van dat ontslag?

A. Hij zei: Ik schei er mee uit. Hij kon er zich niet mee verenigen. Hij heeft nog geprobeerd te blijven als Minister van Financiën. Hij wilde van de algemene verantwoordelijkheid af, die hem drukte.

12098. De **Voorzitter:** Waar spreekt u nu over?

A. Over het ontslag van de heer *de Geer*.

12099. De **Voorzitter:** Spreekt u nu over een fase, die ligt vóór hij officieel zijn ontslag heeft gekregen, of over een, die valt tijdens de formatie van het Kabinet-*Gerbrandy*?

A. Neen, vóórdien. Ik kan mij niet herinneren, dat hij *Gerbrandy* zou hebben gevraagd: Wil je mij hebben als Minister van Financiën?

De **Voorzitter:** Dat staat in het Memorandum van de heer *Gerbrandy*.

A. Dat verwondert mij, maar dat heb ik al weer een hele tijd geleden gelezen. Hij heeft echter op een ogenblik een poging gedaan om te blijven als Minister van Financiën.

12100. De **Voorzitter:** U weet dus positief, dat dat gebeurd is vóór zijn ontslag?

A. Ik meen mij te herinneren, dat, toen eenmaal vaststond, dat hij zou worden ontslagen, hij toen gezegd heeft: Kan ik eigenlijk niet blijven? Nu u dat zegt..... ja, aan wie zou hij het ook anders kunnen vragen dan aan *Gerbrandy*? Die moest het nieuwe Kabinet vormen; er was niemand anders om het aan te vragen, maar hij heeft het bepaald geprobeerd.

12101. De **Voorzitter:** Wij kennen allen de reden van zijn aftreden, maar wij willen die gaarne nog eens uit uw mond horen. Was de reden van zijn aftreden, dat hij niet de geschikte man was om onder die omstandigheden het Nederlandse Kabinet te leiden?

A. Dat was het, naar mijn gevoelen, wel. Ik heb het tot het uiterste willen proberen om de redenen, die ik zoëven heb genoemd, voor zover dat van mij afhing; en ik was één uit verscheidenen. Ik vond, dat het Kabinet tot het uiterste bij elkaar gehouden moest worden, vooral in dat beginstadium. Toen bleek echter, dat het toch eigenlijk een te wankele figuur was. Er waren allerlei dingen, die mij langzamerhand in die overtuiging waren gaan sterken. Er moest b.v. een verdragje met Engeland over een monetaire quaestie worden getekend en hij verloor onderweg niet alleen het verdragje, maar de gehele portefeuille, waarin o.a. stond, waar hij wezen moest. Toen is hij overal in Whitehall gaan navragen: Ik moet een verdragje tekenen; weet u, waar ik moet zijn? Toen dacht men: Die man is niet helemaal compos mentis. Dit was nu niet een belangrijk feit, maar het kon de druppel zijn, die de emmer deed overlopen.
Het feit, dat hij met vacantie naar Zwitserland wilde gaan, vonden wij allemaal heel bedenkelijk en vertrouwden wij niet helemaal.

12102. De **Voorzitter:** In welk opzicht? Dacht u: hij is daar niet vertrouwd, in die zin, dat hij het slachtoffer zou kunnen worden van alle mogelijke verdachte elementen, of had u al de gedachte, dat hij misschien naar Nederland zou gaan?

A. Ik heb natuurlijk later gemerkt, dat dat misschien wel de bedoeling zal zijn geweest, maar daar hield ik hem toen in mijn onschuld niet voor in staat.

12103. De **Voorzitter:** Dat speelde toen nog geen rol?

A. Ik dacht, dat hij daar groot gevaar liep, met zijn onnozelheid op het gebied van buitenlandse aangelegenheden, met allerlei agenten van de Duitsers in contact te komen, die al of niet uit Nederland gezonden zouden zijn. Dat vertrouwde ik hem eenvoudig niet toe op grond van al die vertoningen, die hij wilde uithalen, zoals het gaan met een vliegtuig naar Nederland om met *Hitler* te onderhandelen.

12104. De **Voorzitter:** Na het ontslag van de heer *de Geer* is een Kabinet opgetreden, waarvan de heer *Gerbrandy* de formateur was. Werd in die periode de heer *Gerbrandy* al gezien als de man, die als leider van het Nederlandse Kabinet moest optreden?

A. Dat kan ik niet zeggen. Dat is een zaak, die de Koningin regardeert.

12105. De **Voorzitter:** Wanneer deze vraag alleen de Koningin als zodanig betrof, zou ik haar niet stellen, maar ik bedoel het in het algemeen.

A. Men vond het de meest geschikte oplossing.

12106. De **Voorzitter:** Verschillende van uw oud-ambtgenoten hebben gezegd, dat het tot op zekere hoogte een verrassing was, dat het gebeurde, en dat zij de indruk hebben, dat het ook voor de heer *Gerbrandy* een verrassing was.

A. Die indruk heb ik ook van hem gekregen. Hij heeft toen gezegd: Goed, dan zal ik het doen.

12107. De **Voorzitter:** Zijn positie was toen dus nog niet van die aard, dat het een communis opinio was, dat hij de aangewezen leider van het Kabinet zou zijn?

A. Ik kan u dat wel vertellen. De heer *Gerbrandy* is nog eens bij mij geweest en heeft toen gezegd: mij wordt dat gevraagd, maar wil jij het niet zijn? Ik heb toen gezegd: neen, zeker niet; ik heb mij nooit op het terrein van de binnenlandse politiek bewogen; ik wil mij niet gaan bewegen op een terrein, dat het mijne niet is; ik heb genoeg aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken alleen, met anderhalve ambtenaar, die daar op het ogenblik is en die ik nog moet opleiden ook; laat mij maar hier; de binnenlandse politiek is niet mijn sfeer.

12108. De **Voorzitter:** Over het vertrek van de heer *de Geer* naar Lissabon en zijn later gaan naar Nederland heb ik u niet zo heel veel te vragen, omdat dit in de strafzaak-*de Geer* uitvoerig is behandeld en daarover een rechterlijk gewijsde is. Er zit hieraan echter nog één kant, waarover ik u wel wat wil vragen, nl. een kant, die regelrecht verband houdt met het Regeringsbeleid. Wij hebben, eerlijk gezegd, de indruk, dat de Regering in deze zaak nogal slap heeft gehandeld. De heer *de Geer* is begin November naar Lissabon gegaan en op 4 Februari 1941 naar Nederland vertrokken. Nu ziet men, dat hij op 7 Januari 1941 een brief aan de Ministerraad schrijft, waarin hij zegt, dat hij er geen bezwaar in ziet naar Nederland te gaan. Deze brief wordt op 17 Januari in de Ministerraad besproken en de Minister van Binnenlandse Zaken krijgt de opdracht een antwoord te concipiëren. Op 31 Januari is die brief gereed en als de heer *de Geer* op 4 Februari is vertrokken, is die brief nog niet in Lissabon. Het komt mij voor, dat dit toch een tamelijk langzame wijze van handelen is.

A. Als het zó gegaan was, ja, maar zó is het niet gegaan. Hebt u de correspondentie *van Boeyen-de Geer* volledig? Er zijn meer brieven.

12109. De **Voorzitter:** Ja, ik geloof wel, dat ik die correspondentie volledig heb. Ik was ook nog maar aan het begin. Ik noemde deze brieven als voorbeelden van de laatste phase. Er is inderdaad meer. Op 26 November heeft de heer *de Geer* reeds in dezelfde geest geschreven aan de heer *Welter*. Die brief is blijkbaar op 30 November aangekomen in Londen en toen is er op 30 November door de heer *Gerbrandy* een telegram gestuurd aan de heer *de Geer*, een telegram, waaruit toch wel blijkt, dat men begreep hoe de zaak zat. Dat telegram luidt als volgt:

> „Uw brief 26 November aan *Welter* stop kan uw opvatting en plan slechts betreuren aangezien gelijk met u gevoerde correspondentie heeft vastgelegd positieve medewerking Nederlandse Regering aan uw uitreisvisum uitsluitend verleend voor doorreis Nederlandsch-Indië en aangezien duidelijk is tegen uw gaan naar door u genoemd land a fortiori dezelfde bezwaren doch in versterkte mate bestaan als destijds tegen uw gaan naar Zwitserland."

A. Welk land was dat?

De **Voorzitter:** Naar Nederland.

A. Is dat wel zo? Was er nog niet een ander land, waaromtrent de heer *de Geer* overwoog heen te gaan?

12110. De **Voorzitter:** In de brief van 26 November heeft de heer *de Geer* aan de heer *Welter* geschreven, dat hij naar Nederland wilde gaan. Op 30 November is dat telegram als antwoord daarop verstuurd. Bovendien is gebleken, dat, toen het feit eenmaal in Februari 1941 was gebeurd — dat staat met zoveel woorden in het memorandum van prof. *Gerbrandy* —, de heer *Gerbrandy* zijn „November-ontwerp-radiorede" voor de dag haalde om te kijken of hij die voor dit geval kon gebruiken. Uit de mededelingen van de heer *Kasteel*, secretaris in die tijd van de heer *Gerbrandy*, is ons ook gebleken, dat hij sedert November die ontwerp-radiorede in zijn bureau had liggen. Wanneer dan ook later in de naar aanleiding van het vertrek van de heer *de Geer* uitgesproken Regeringsverklaring wordt gezegd — die ontwerp-radiorede is als zodanig niet uitgesproken, maar de Regeringsverklaring is daaruit gedistilleerd — dat de heer *de Geer* op de valreep zijn collega's heeft gewaarschuwd, dan klopt dat niet erg. Men kan integendeel zeggen, dat hij lang te voren heeft gewaarschuwd wat hij zou gaan doen. Wanneer men dit alles beziet, komt toch wel de vraag naar voren of men deze zaak niet te slap heeft behandeld; had men niet, nu men van te voren wist wat er dreigde, andere maatregelen kunnen nemen om te voorkomen, dat de heer *de Geer* zijn plan tot uitvoering bracht?

Waarom heeft men b.v. niet besloten nog eens een van de Ministers naar Lissabon te sturen, b.v. de heer *Welter?* Waarom heeft men er niet aan gedacht een persoonlijke stap van de Koningin uit te lokken? Daar was de zaak belangrijk genoeg voor. Waarom heeft men er niet over gedacht de Secret Service in de arm te nemen? Dat zijn allemaal ideeën, die opkomen, als men dit beziet. Wij zouden daarover gaarne uw oordeel horen.

A. U moet u niet te zeer onder de indruk laten brengen van de data en u goed voor ogen houden hoe het b.v. was met het verkeer met Lissabon met een paar K.L.M.-toestellen, waarvan er twee verloren gingen. Wanneer er 10 dagen tussen lagen, was dat niets vreemds in die tijd.

12111. De **Voorzitter:** Dat was in die tijd? Later is het verkeer met Lissabon toch veel beter geworden.

A. Inderdaad; ik heb van *Hopkins* een paar toestellen losgekregen.
Later was de verbinding inderdaad vrij goed, maar toen nog niet. Van de 5 toestellen waren wij een paar kwijtgeraakt door slechte verzorging van de Engelsen en door een orkaan zijn die weggeraakt.
De Koningin zou ik in dit opzicht willen écarteren; men kan de Koningin niet vragen een persoonlijk beroep te doen op zo iemand. Iets anders was, dat men tot een collega zegt: Ga er eens naar toe. Nu was het zo, dat degene, die hem in geestelijke zin het naast stond, de heer *van Boeijen* was; die schreef die brieven; die scheen een soort van stijl te hebben, die geacht werd op de heer *de Geer* de meeste indruk te maken. Als dat niet lukte, zei men, lukt er niets. Het was een uiterst koppige man. Ik geloof ook nu nog, dat het niet het geringste effect zou hebben gehad, als er iemand naar toe was gegaan. Nu kunt u zeggen: Had dan toch een poging gedaan. Misschien was dat voor de verantwoordelijkheid au fond beter geweest, maar men had ook andere zorgen daar. Hier moet overwogen worden: iemand als *Bolkestein* of *Albarda* er heen te sturen, die geestelijk weinig overeenstemming met hem hadden, dat had — hoewel zij niet veel te doen hadden — niet de minste zin. Wat *van Boeijen* betreft, dat had wel zin, maar die was de hele dag bezig.

12112. De **Voorzitter:** Maar aan de andere kant was het een heel belangrijke aangelegenheid.

A. Inderdaad, maar ik geloof niet, dat het practisch enig verschil had gemaakt. Die brieven van *de Geer* tonen een halsstarrigheid.....

12113. De **Voorzitter:** Maar het was ook duidelijk, dat het ernst was. De brief van de heer *van Pallandt* van 10 December is ook vrij duidelijk.

A. Die heeft inderdaad vrij duidelijke taal gesproken; de heer *Ries* eveneens en de oude mevrouw *Ries,* 80 jaar oud, ook.

12114. De **Voorzitter:** Hebt u gezegd, toen het gebeurd was: Ik begrijp het niet, ik had het niet verwacht?

A. Het bedrog — want zo noem ik het — is gepleegd, toen hij op zich had genomen naar Indië te gaan en op grond daarvan een uitreisvisum had gekregen. Als men met iemand te maken heeft, die te kwader trouw is, helpt niets meer. Men kan hoogstens aan het Kabinet verwijten: U had *de Geer* beter moeten kennen; u had moeten bedenken: hij belooft alles, wat u wilt, als hij maar naar Lissabon komt. Zo ergdenkend zijn wij niet geweest. Wil men ons dat verwijten, uitstekend, maar daarna was de positie reddeloos verloren.

12115. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus dan had alleen een ontvoering door de Secret Service deze zaak kunnen redden?

A. Dat de Secret Service zó dom is, dat zij een oud-premier ontvoert, moet u haar niet toedichten.

12116. De **Voorzitter:** Hoe was de reactie in Londen, toen het gebeurd was?

A. Die viel erg mee. Ik was heel bang, dat het een schandaal eerste klas zou worden, maar hierin heeft de speech van de heer *Gerbrandy* ook heel goed gewerkt.

12117. De **Voorzitter:** Die verklaring, die voor de radio is voorgelezen?

A. Ja. Ik heb u indertijd medegedeeld, dat onze positie gaandeweg duidelijker werd en dat bleek, dat wij betrouwbare bondgenoten waren. Een man als *Churchill* vergat de heer *de Geer* nooit van zijn leven. „Wat is dat voor een rare vent; daar kun je alles van verwachten". Daardoor neutraliseerde het eigenlijk zich zelf. Het heeft ons niet geschaad. Dat verwonderde mij eigenlijk, want ik had verwacht, dat het wel een zekere golfslag zou geven.

12118. De **Voorzitter:** Via het proces-*de Geer* zijn verschillende feiten naar voren gekomen uit de periode van Mei tot September, toen de heer *de Geer* Minister-President was. Een aantal daarvan hebben wij nu besproken. Als men die dingen stuk voor stuk ziet, is het soms wel wonderlijk. U bent veel met Engelse instanties in aanraking gekomen. Hebt u in die periode moeilijkheden met de Engelsen gehad, doordat men zei: uw positie is niet duidelijk, want uw Minister-President is een man, die niet past in deze omstandigheden?

A. Nooit een woord.

12119. De **Voorzitter:** Nooit een woord zelfs?

A. Neen. Er is mij nooit gezegd: Is dat wel de man? Met geen enkel woord.

De **Voorzitter:** Dat is toch merkwaardig.

A. Het speelde bijna geen rol. Die mensen hadden heel andere zorgen. Wij waren er en de Noren en weet ik wie. De Belgen zaten bepaald in spanning en vonden dat een onwaardige vertoning. De Belgen hebben een poging gedaan uit La Rochelle te vertrekken. Toen kwam er luchtalarm en toen zijn zij in hun paniek begonnen dossiers in het water te gooien. De Fransen dachten, dat de een of andere aanslag werd gepleegd en die zijn toen op dat schip gegaan. Dat was romantiek voor de kleinere journalisten; dat vonden zij merkwaardig.

12120. De **Voorzitter:** Wij moesten het vertrouwen winnen, men moest de gedachte krijgen, dat de Nederlandse Regering een waardevol en oprecht bondgenoot was?

A. Inderdaad. Ik geloof, dat wij achteraf mogen zeggen, dat wij dat spelletje niet slecht gespeeld hebben, niettegenstaande de heer *de Geer.* Ik heb nooit één woord, van wie ook, daarover gehad.

12121. De **Voorzitter:** Toen de heer *de Geer* de brochure „Synthese in den Oorlog" in het begin van 1942 had geschreven, was deze, meen ik, vrij spoedig in Londen bekend?

A. Er was een handelsman naar Madrid gekomen. Ik weet niet meer hoe hij heet. Dat moet in de stukken te vinden zijn.
Die man heeft toen, naar ik meen, aan het gezantschap te Madrid gezegd: hier hebt u de brochure, die de heer *de Geer* gaat uitgeven. Hoe hij daaraan kwam, weet ik niet. De verbinding met Madrid was moeilijk. Dat ging per telegraaf.

12122. De **Voorzitter:** Dat was vóórdat de brochure was gedrukt?

A. Ja, hij wilde, dat de Koningin Haar sanctie zou verlenen.

12123. De **Voorzitter:** Het is niet zonder belang, dat u dit zegt, want de heer *de Geer* heeft hier verteld, dat hij deze brochure, vóórdat zij was gedrukt, althans uitgegeven zou worden, naar Engeland heeft willen sturen en dat hij daarvoor ook een gelegenheid had gevonden om haar al of niet goedgekeurd te krijgen. Naar hem achteraf is gebleken, was het niemand minder dan de persoon van *van der Waals,* die zich ook bij hem had ingedrongen en tegen hem gezegd heeft: ik weet wel een manier om die brochure naar Engeland te krijgen; ik sta borg, dat zij er komt. Dat verhaal heeft de heer *de Geer* hier gedaan en dat vindt zijn bevestiging in hetgeen u thans mededeelt.

A. Ik heb van *van der Waals* nooit gehoord in die tijd; pas na de bevrijding heb ik die naam gehoord.

12124. De **Voorzitter:** Hij had zich onder een van zijn vele valse namen bij de heer *de Geer* ingedrongen.

A. Ik meen toch, dat het een andere man is geweest.

12125. De **Voorzitter:** *Van der Waals* heeft de brochure zelf niet overgebracht, maar hij heeft tegen de heer *de Geer* gezegd: ik weet wel een weg om die brochure naar Engeland te krijgen. De heer *de Geer* wilde dus eerst de sanctie van de Koningin hebben?

A. De Koningin....., bij nader inzien kan ik hierover niet verder spreken, Mijnheer de President.

12126. De **Voorzitter:** Er is nu nog een slotpunt, dat ik met u zou willen behandelen, nl. de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra,* die einde 1940 en begin 1941 resp. in Shanghai en Lissabon besprekingen hebben gehad, eerst met de heer *Idenburg* namens de Gouverneur-Generaal en in Lissabon met de heer *Welter.* Dat liep, zoals u zult weten, over de zaak van de Duitse geïnterneerden in Indië en de represailles, die de Duitsers daartegen in Nederland hadden genomen en nog dreigden te nemen. Daarbij kwam bovendien, dat, volgens de mededelingen, die wij hierover hebben gekregen, eigenlijk ook de grote politiek in deze zaak nog een rol speelde. Men had nl. in Duitsland ook een groep mensen, die niet veel voelden voor een annexatie van Nederland door Duitsland, mensen, die oog hadden voor de waarde van de overzeese gebiedsdelen van Nederland en die zeiden: als Duitsland de oorlog wint, dan moet Nederland in dat nieuwe Europa toch een zekere zelfstandige positie hebben, want dat is de enige mogelijkheid om de band met de overzeese gebiedsdelen te bewaren. Nu was juist dié groep bezorgd over het conflict, dat was ontstaan over de Duitse geïnterneerden in Indië, omdat de voorstanders van de annexatiegedachte daaruit voordeel konden trekken, wanneer *Hitler* over de behandeling van die geïnterneerde Duitsers in Indië zou vallen, waardoor zij hem in hun richting zouden kunnen krijgen; hoe sterker dat conflict werd, zo redeneerden zij, des te meer koren was dit op de molen van de voorstanders van de annexatiegedachte. Al die aspecten hebben de secretarissen-generaal in Nederland, in het bijzonder de heer *Snouck Hurgronje,* bewogen medewerking te verlenen aan de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra.* Wij hebben daarover uitvoerige mededelingen gehad van deze heren zelf, van de heer *Welter* en van de heer *Idenburg* en nu zou ik hierover ook uw oordeel willen horen.
Er waren verschillende mogelijkheden. In de eerste plaats kon men het regime van de Duitsers in de kampen in Indië zoveel mogelijk verbeteren. In de tweede plaats kon men de vrouwen laten weggaan. In de derde plaats kon men ook de mannen laten weggaan. En in de vierde plaats kon men de mannen vrijlaten en ze in Indië weer hun werk laten doen, een mogelijkheid, die blijkbaar de Duitsers zeer sterk voor ogen stond.
Nu is alleen van de eerste twee wat gekomen. De verbetering van de behandeling heeft al plaats gehad vóórdat de heren *Jongejan* en *Boerstra* zijn gekomen. Het weg laten gaan van de vrouwen heeft ook nog plaats gevonden, maar van de andere twee maatregelen is nooit iets gekomen. Wat de vierde, door mij genoemde maatregel betreft, kan ik mij dat zeer goed voorstellen, want als men de heren weer in Indië liet rondscharrelen, had dat ook zijn bezwaren uit verschillend oogpunt.

A. Er waren toen nog heel wat N.S.B.-ers ook.

12127. De **Voorzitter:** Maar die derde mogelijkheid, daarover twijfel ik; als men gelegenheid had gevonden om de Duitsers uit Indië weg te laten gaan, misschien had men daarmee rekening moeten houden. Er kan bijkomen, dat ik dat misschien zwaarder aanvoel, omdat ik het van deze kant heb meegemaakt en wij hier te lande toenmaals zeer onder de indruk waren van de représailles. Ons is inmiddels gebleken, dat de uiteindelijke beslissing bij de Regering heeft gelegen, dat er in Indië interne besprekingen hebben plaats gehad, ook met u en de heer *Welter,* maar dat ten slotte de beslissing in Londen is gevallen. Wij zouden thans gaarne vernemen, wat de motivering van de Regering is geweest om de beslissing te laten luiden zoals die geworden is.

A. Dat is voor mij erg moeilijk, want ik was toen niet in Londen, maar op weg van Batavia via Australië, waar de Regering met ons wilde praten over de Japanse dreiging, via de Verenigde Staten, waar ik ook nog een poosje ben gebleven. Dat was de reden, waarom ik de heren *Jongejan* en *Boerstra* niet heb ontmoet. Wij hadden passage voor een vliegtuig; dat ging maar een enkele keer; ik was er op gesteld met de Amerikaanse Regering te spreken, met name ook met het oog op de algemene toestand in de Stille Oceaan. Amerika was wel neutraal, maar hielp toch op verschillende manieren. Ik wilde graag met Roosevelt spreken, wat later zeer nuttig bleek. Zo heb ik toen nog een poosje in Washington vertoefd en ben niet aanwezig geweest bij de beslissing.

12128. De **Voorzitter:** Hebt u geen advies uitgebracht?

A. Van Indië uit met de Gouverneur-Generaal.

12129. De **Voorzitter:** Is de beslissing van de Regering in overeenstemming geweest met uw advies?

A. Ik moet u eerlijk zeggen: ik weet dat niet meer precies. Er is uit en ter na over gepraat, het voordeel afgewogen tegen de nadelen. Met name herinner ik mij de overweging: Kunnen wij tegenover onze bondgenoten verantwoorden, dat wij een aantal gevaarlijke lieden eenvoudig weer terug laten gaan? Dat was nog nooit vertoond, dat iemand Duitsers in handen had, waaronder bedenkelijke, en dat men die gelegenheid gaf terug te gaan.

12130. De **Voorzitter:** Maar daartegenover stond, dat de Duitsers hier een aantal goede Nederlanders gevangen hielden, die dan misschien door een uitwisselingssysteem vrijgelaten hadden kunnen worden, zodat enkele voortreffelijke Nederlanders, die thans in Buchenwalde de dood hebben gevonden, dat lot niet zouden hebben ondergaan.

A. Ik heb hiervan geen aantekeningen meer bij mij; het zou misschien de moeite waard zijn, dat u het de Gouverneur-Generaal *van Starkenborgh* liet vragen.

12131. De **Voorzitter:** Ik vroeg alleen naar uw advies om langs die weg te komen tot een reconstructie van het besluit van de Regering en van de gronden, die daarvoor gegolden hebben.

A. De heer *van Starkenborgh* was er ook niet.

12132. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat de Ministers, die in Londen waren, het ons niet kunnen vertellen. Zij hebben verklaard: Dat zal de heer *Van Kleffens* wel weten, want die had er het meest mee te maken.

A. Ik had er helemaal niet mee te maken, behalve, dat ik als Minister in Indië was.

12133. De **Voorzitter:** Er kwamen toch belangrijke bondgenootschappelijke en volkenrechtelijke aspecten bij aan de orde?

A. Bondgenootschappelijke wel, volkenrechtelijke niet.

12134. De **Voorzitter:** De quaestie van de gijzelaars speelde toch ook een belangrijke rol. In zoverre was uw advies van belang.

A. Wij hebben er heel veel aandacht aan besteed.

12135. De **Voorzitter:** Denkt u, dat hierover gegevens in de archieven zijn te vinden?

A. Ongetwijfeld.

12136. De **Voorzitter:** Over de beslissing en over de gronden van die beslissing?

A. De notulen van de Ministerraad zijn dikwijls maar pover geweest. Ik weet niet, of de heer *Bolkestein* of de heer *Albarda* ze toen bijhield. Zij waren niet heel best.

De **Voorzitter:** De heer *Bolkestein* heeft ze later gemaakt.

A. Daar moet toch wel iets in te vinden zijn.

De **Voorzitter:** Die notulen zijn zeer globaal. Het interesseert het Nederlandse volk, hoe men daarover gedacht heeft.

A. Dat begrijp ik levendig.

12137. De **Voorzitter:** Zijn er op de een of andere manier geen stukken van te vinden? Is er geen brief aan de Gouverneur-Generaal of een besluit, waarin staat, dat het volgens het oordeel van de Regering zo en zo moet gebeuren?

A. Dat is heel goed mogelijk.

De **Voorzitter:** Wij zouden aan het Departement van Overzeese Gebiedsdelen de correspondentie, die hierover van uit Londen met Indië is gevoerd, kunnen opvragen.

A. Ik kan met de grootste stelligheid verklaren, dat deze zaak in Indië — van Londen weet ik het niet, want daar was ik niet — met grote zorg is bekeken.

12138. De **Voorzitter:** Ook met afweging van de moeilijkheden in het bezette gebied?

A. Geducht. De reis van *Boerstra* en *Jongejan* heeft haar nut gedaan, omdat men daardoor wist, wat er in Nederland aan de hand was.

12139. De **Voorzitter:** U hebt de indruk, dat die reis mede invloed op de beslissing heeft gehad?

A. Ja zeker.

12140. De **Voorzitter:** Men is spoedig tot de conclusie gekomen, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* betrouwbare Nederlanders waren, maar eerst stond men er in Indië zeer gereserveerd tegenover. Dat is ons gebleken uit de verklaringen van de heer *Idenburg*.

A. Wij hebben nooit gedacht: dat zijn verkeerde elementen, die gebruikt worden.

12141. De **Voorzitter:** Door de heer *Idenburg* is verklaard, dat er een ogenblik aan is gedacht de Duitsers te laten gaan en in verband daarmee werd Chili als land van bestemming genoemd. Dat zou — om welke reden, is mij niet duidelijk geworden — een mogelijkheid zijn geweest. De heer *Idenburg* kon ons niet anders mededelen dan dat die gedachte geopperd is. Hij wist met name niet, of het afgesprongen was, omdat men er ten slotte geen heil in zag, dan wel, omdat Chili, nadat het was benaderd, had gezegd: Wij doen niet mee.

A. Daarvan heb ik nooit gehoord.

12142. De **Voorzitter:** Hoort u het nu misschien voor net eerst?

A. Chili hoor ik in dit verband voor het eerst. Ik ben uiterst verbaasd over Chili. Misschien is het op de algemene secretarie overwogen. Dat was het bureau van de Gouverneur-Generaal, waarvan de heer *Idenburg,* meen ik, het hoofd was. Het lijkt mij echter onwaarschijnlijk. Een bootverbinding met Chili was er niet. De afstand van Batavia naar Chili is enorm. Er zou een heel schip voor beschikbaar moeten zijn gesteld en wij hadden in die tijd elk schip zelf nodig.

12143. De **Voorzitter:** Zou het kunnen zijn, dat de politieke ligging van Chili van invloed is geweest?

A. Die was veel minder duidelijk dan die van Argentinië. Zij stonden echter rechtstreeks met elkaar in verbinding; zij hadden een gemeenschappelijke grens.

12144. De **Voorzitter:** Het is dus zo, dat u in de eerste plaats nimmer van dat idee hebt gehoord en in de tweede plaats, nu u het hoort, er geen aannemelijke constructie voor kunt vinden?

A. Waarom Chili, niet Peru of Ecuador?

12145. De **Voorzitter:** Ik ben thans aan het einde gekomen van hetgeen ik u te vragen had. Ik zou u naar aanleiding van het Memorandum, dat u ons hebt toegestuurd over de werkzaamheden van het Departement van Buitenlandse Zaken, willen vragen of u ter toelichting daarvan nog iets hebt te zeggen. U hebt daarvoor thans de gelegenheid. Ik zou daarbij dan willen uitschakelen de speciale onderwerpen, die in de derde sub-commissie aan de orde komen, n.l. de punten, die betrekking hebben op de vertegenwoordiging van Nederland in het buitenland en de behartiging van de Nederlandse belangen aldaar. Het gaat dus meer om die delen van uw taak, die betrekking hebben op de algemene oorlogvoering en de daarmede verband houdende algemene politiek. Misschien dat u daarover nog een uiteenzetting zoudt willen geven, of meent u, dat u een en ander in uw Memorandum voldoende hebt toegelicht?

A. Ik hoop het; ik zou veiligheidshalve iets kunnen zeggen. Ten einde onze wil om de oorlog voort te zetten, totdat Nederland zou zijn bevrijd, duidelijk te doen uitkomen, heb ik mij persoonlijk niet alleen gewend tot de Britse regering, maar ook tot de Amerikaanse regering. Dit had nog een tweede doel, nl. dat ik er op gesteld was te demonstreren, dat, al waren wij goede bondgenoten, wij toch niet een soort van volgbootje waren, dat eenvoudig aan dat Engelse fregat gebonden was en daar maar achteraan zeilde, maar dat wij als bondgenoot onze vrijheid van oordelen behielden, evengoed als de Engelsen dit tegenover de Amerikanen behielden. De Engelsen en Amerikanen waren het ook niet altijd met elkaar eens; wij waren het ook weleens oneens met één van de twee, soms weleens met beide, maar dat werkte zeer goed. Men apprecieerde dat in het bijzonder in Amerika. Ik ben in Amerika geweest in 1941, tweemaal in 1942, in 1943 en gedurende betrekkelijk lange tijd in 1945. Ik heb altijd gezegd: Dit is het doel: Wij zijn een land met grondgebied in drie werelddelen en met belangen in alle werelddelen; wij willen als zodanig worden erkend; daarom kom ik hier bij de Amerikanen. Dit maakte op de Amerikanen een aangename indruk, omdat zij werden erkend als belangrijke bondgenoot. Zo werkte ik aan twee kanten.

12146. De **Voorzitter:** Misschien mag ik u even onderbreken; er schiet mij juist iets te binnen. Toen er in Suriname ten slotte Amerikaanse troepen kwamen, is toen dezelfde constructie aanvaard als ten aanzien van de bezetting van Curaçao door Britse troepen, nl. dat die Amerikaanse troepen onder commando kwamen te staan van de Gouverneur van Suriname? Of is dit niet gelukt?

A. In naam wel, maar zij waren minder volgzaam dan de Engelsen. Op Curaçao was dat trouwens ook het geval, toen de Engelse troepen op een bepaald moment door Amerikaanse werden vervangen. Het is ten slotte wel goed gegaan, maar de bereidheid om van harte die figuur in de practijk uit te voeren, was aan Amerikaanse zijde geringer.

12147. De **Voorzitter:** Formeel hebt u dus die figuur wel doorgevoerd gekregen?

A. Ook niet precies in dezelfde woorden, maar het kwam er wel op neer; het was iets minder bevredigend, ook wat de woordenkeus betreft.

In ieder geval — ik zal mijn verhaal weer voortzetten —, dat was dus een demonstratie van onze wil om de oorlog voort te zetten en om te demonstreren, dat wij ons zelf waren en wilden blijven.

Verder heb ik hieraan eigenlijk niet veel toe te voegen. Ik heb gemeend de commissie niet in papieren te moeten verdrinken. Het materiaal is in overvloed aanwezig. Ik vlei mij niet met de hoop, dat het in allen dele zo duidelijk is geweest als misschien wenselijk is, maar als er minder duidelijke passages zijn, ben ik tot uw beschikking.

12148. De **Voorzitter:** Het is misschien maar een detailpunt; maar als u in uw Memorandum spreekt over de erkenning van de Sovjet-Unie, heeft u het over de vertraging van de uitvoering van de overeenkomst bij het zenden van de wederzijdse diplomatieke vertegenwoordigers.

A. Met name wat de onze in Rusland betreft. Het was een eigenaardige zaak. Het korps diplomaten is in de tijd van de grootste Duitse dreiging uit Moskou verwijderd en gestuurd naar een plaats, honderden mijlen ver, aan de Wolga, nl. Koejbisjef, ik meen in de oude tijd Samara geheten. Nu had men daar zo wat niets en toen wij de diplomatieke betrekkingen hadden aangeknoopt, heb ik de Sovjet-gezant gevraagd bij ons te komen en hem gevraagd: „Kunt u ons helpen aan een inventaris van de meest eenvoudige soort, een paar stoelen, een tafel, wat kasten, een ledikant, dekens. enz.? Het antwoord was: „Neen, wel een paar stoelen misschien (dat was misschien om de goede wil niet helemaal uit te schakelen), maar verder niets." Toen hebben wij een inventaris gekocht van de meest eenvoudige soort en dat was nog een heel gedoe. Wij hadden een gezant, secretaris, kanselier en een tikdame met een tolk er bij. Dat hele zaakje is gestopt in een schip, dat naar Moermansk moest; het was de enige manier. De schepen gingen slechts zelden, ze moesten de blokkade breken. Bedoeld schip is uitgevaren en na tien dagen teruggekomen en niet weer uitgevaren. Toen heb ik overwogen: Ik wil, dat dit goed vastligt, opdat men later niet kan zeggen: Jullie treuzelt. Wij hebben gedaan, wat wij konden. Ik heb een brief gestuurd aan de Sovjet-ambassadeur en gezegd: Dat is de volgorde van de gebeurtenissen; ik stuur u dus deze uiteenzetting. Daarop heeft hij nooit gereageerd; ook heeft hij het nooit ontkend, want het was de ware waarheid. Toen hebben wij gedacht: Dan zullen wij het proberen via Egypte, Irak, Perzië en zo door de achterdeur. Dat was geen kleinigheid, want het landvervoer was zeer bezwaarlijk. Zij zeiden: Wij kunnen u niet helpen, wij hebben geen stoelen, geen bedden of tafels. Wat ik bv. gehoord heb van een man als Sir *Walter Citrine* toont wel aan, dat het daar in de meest ontzettende mate

primitief was. Hij was daar in Koejbisjef in een soort van hotelletje en wilde zich gaan scheren, waarop er drie dikke Mongoolse vrouwspersonen binnenkwamen; die gooiden hem de gang in en deden de deur op slot.

Dat was dus in de hoogste mate primitief. *Van Breugel* heeft toen in arren moede in Egypte moeten wachten, omdat men zeide: Eerst kanonnen en tanks naar Rusland.

12149. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat zich een legende heeft gevormd?

A. Men heeft later van zekere zijde gezegd, dat het aan ons lag. Het ligt altijd aan ons. De brieven daarover moeten er nog zijn.

12150. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets op te merken naar aanleiding van de bijlagen van uw Memorandum?

A. Ik heb gedacht, dat het voor u interessant zou zijn twee willekeurige maanden uit mijn oorlogsdagboek te hebben. Ik ben dat pas begonnen in Mei van het jaar 1942. Ik had daar in het begin geen tijd voor. Ik had maar twee armen en één hoofd en dat was niet genoeg met het zwakke equipe, dat ik had en dat ik zelf grotendeels moest trainen. Het zijn maanden uit twee verschillende jaren, waarin de omstandigheden en stemmingen heel anders waren. Ik geef mij rekenschap van de onvolkomenheid daarvan. Het is niet veel meer dan wat er gebeurd is, maar u ziet, dat er het een en ander gebeurd is.

De **Voorzitter:** In bijlage III hebt u een verslag over die twee maanden gegeven.

A. Bijlage II gaat over de periode van Mei 1940 tot medio 1943. Die heb ik gemaakt voor de Raad van Advies.

De **Voorzitter:** Het is jammer, dat de tijd van medio 1943 tot en met 1945 ontbreekt.

A. Dat ben ik met u eens.

De **Voorzitter:** Is dat niet te verhelpen?

A. Dat kan ik niet meer reconstrueren. Ik kan er wel een tijd aan gaan zitten, maar dan moet ik mijn werk in Washington in de steek laten.

De **Voorzitter:** U ziet ook geen mogelijkheid een korte nota in aansluiting hieraan te maken, die deze laatste periode nog ietwat verduidelijkt?

A. Er is hoe langer hoe meer bijgekomen. Dat is ook de reden, waarom ik heb gezegd: ik maak die nota's niet verder; ik heb wel wat anders te doen en mijn medewerkers ook. Ik verzeker u, dat zij hard hebben gewerkt. Het ergert mij daarom, dat over die mensen op een schandalige manier de staf is gebroken. Er werd gezegd, dat de oorlog door sommige mensen werd gevierd en niet gevoerd. Dat werd gegeneraliseerd.

12151. De **Voorzitter:** Werd dat speciaal in verband met uw Departement gezegd?

A. Neen, over het Londense gezelschap. Dat hebben de mensen, die onder mij hebben gewerkt, niet verdiend. Ik wil, dat u dat weet.

12152. De **Voorzitter:** Als ik het goed heb begrepen, hebt u er geen bezwaar tegen, dat uw rapport en ook de bijlagen geheel of gedeeltelijk in de publicatie worden opgenomen?

A. U kunt publiceren, wat u maar wilt. Deze zaken kunnen het daglicht zien; hoe meer daglicht, hoe aangenamer het mij zal zijn, want dat hebben die mensen verdiend.

12153. De **Voorzitter:** Ik ben hiermede aan het einde van mijn vragen gekomen. Hebt u zelf nog punten, die u van belang acht om aan de commissie mede te delen? Het is mogelijk, dat ik bij mijn vragen bepaalde aspecten, die u van belang lijken, niet heb aangeroerd.

A. Men kan hier natuurlijk dagen en weken over doorpraten. Er is zoveel gebeurd in die tijd, ook dingen, die niet alleen anecdotisch zijn, maar die ook wel degelijk historische betekenis hebben, b.v. de manier, waarop het contact met de Engelse Regering werd onderhouden, de verhouding Buitenlandse Zaken-gezantschap, hoe dat werkte en heel goed werkte.

12154. De **Voorzitter:** Misschien kunt u dat met een enkel woord aanduiden, want dat was toch wel een merkwaardige figuur.

A. Dat was het ook.

12155. De **Voorzitter:** U zat daar als Minister van Buitenlandse Zaken en de gezant was daar ook. Nu was het zaak om de gezant niet helemaal voorbij te lopen.

A. Helemaal niet voorbij te lopen.

Ik heb tegen de heer *Michiels van Verduynen* gezegd — hij is een oude vriend van mij, dus dat ging gemakkelijk, maar ook in Washington heb ik precies hetzelfde gedaan, ik logeerde daar bij de gezant thuis —: in Londen ben ik den Haag; Stratton House staat in den Haag. Met andere woorden het contact voor de normale dingen werd precies zo met de Engelse Regering onderhouden als het geval zou zijn geweest, wanneer wij gewoon in den Haag hadden gezeten. Het was alleen in de uitzonderingsgevallen, die, wanneer wij in den Haag hadden gezeten, tot een reis van mij naar Londen aanleiding zouden hebben gegeven, dat ik ten tonele verscheen, met dien verstande, dat ik geregeld—ongeregeld, niet op vaste tijden, maar toch herhaaldelijk ging praten eerst met *Halifax,* later met *Eden.* Dan nam ik de heer *Michiels* echter altijd mede; die kreeg het volle pond. Ik wilde natuurlijk nooit de vertegenwoordiger van de Koningin in statuur naar beneden halen, laat staan schaden. Dit systeem heeft uitstekend gewerkt; er heerste de allerbeste verstandhouding. Ik heb daar uitnemende herinneringen aan bewaard. In Washington, waar ik veelvuldig en gedurende vrij lange tijd vaak was, ging het precies zo; daar heb ik altijd de heer *Loudon* medegenomen. Het kwam weleens voor, dat men zei: wij willen u alleen spreken; de President deed dit nogal eens en ook *Sumner Welles;* dat lag echter niet aan mij.

Het is misschien wel goed, Mijnheer de President, wanneer ik hier nog eens naar voren breng, dat wij aan één man zeer veel verschuldigd zijn. Ik meen, dat wij altijd de rechtvaardigheid moeten betrachten en dat, wanneer iemand iets heeft gedaan, dat goed is, men hem daarvoor moet eren. Die man was President *Roosevelt.* Het contact, dat wij met hem hebben gehad, het contact dus met een Staatshoofd van een land, dat zó belangrijk is en dat in een oorlog is gewikkeld, die zoveel betekenis heeft, en in die oorlog een rol speelt, die van zoveel betekenis is, is van de meest denkbare hartelijke aard geweest. „Come at the time you like", zei hij, en hij zat daar dan in zijn hemdsmouwen 's zomers en had het vreselijk warm. „We Dutch", zei hij dan altijd. Dat was een hartelijk, begrijpend, heilzaam contact. In Februari 1942, toen Indië werd aangevallen en onze strijdmiddelen nog een niet onaanzienlijk belang vertegenwoordigden, wat de oorlogvoering betreft, in die streken, is men overgegaan tot de oprichting van the Combined Chief of Staff. Ik ben naar Roosevelt gegaan — het was een Engels-Amerikaans orgaan — en heb gezegd: ik wil, dat wij daarin kunnen medepraten. Dat is een heel debat geworden. Hij zei: „you will be consulted". Ik zei: maar dat is niet genoeg. Hij antwoordde: jullie zijn altijd zo veeleisend, „offering too little and asking too much". Ik zeide: wij zijn niet veeleisend in dit geval; wij willen hier geen „consultation", maar „participation", deling. „Have it", zei *Roosevelt,* met het gevolg, dat wij nu nog, in tegenstelling met wie ook, Frankrijk niet uitgezonderd, ons pied-à-terre hebben in the Combined Chief of Staff; dat hebben wij aan *Roosevelt* te danken. In dit Engels-Amerikaanse orgaan zit, behalve wij, niemand. Dat dit heden ten dage voor ons nog steeds van het grootste nut is, zult u wel begrijpen. Ik dank u zeer voor de gelegenheid, die u mij hebt gegeven, dit hier even te zeggen, Mijnheer de President. Ik wil nog wel meer vertellen, als u nog meer wilt horen. Ik weet alleen niet waar ik moet beginnen en als ik eenmaal ben begonnen, weet ik helemaal niet waar ik moet eindigen.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het voor vandaag wel genoeg is geweest. Wij zijn nu gedurende 4½ uur bezig geweest en hebben, ook van u, wel het uiterste gevergd.

Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

E. N. VAN KLEFFENS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 19 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. MAXIMILIEN PAUL LEON STEENBERGHE,
oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Economische Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

12156. De **Voorzitter:** Ik zou in de eerste plaats met u willen behandelen de Kabinetsformatie van Augustus 1939. Herinnert u zich nog of het Kabinet, dat toen gevormd werd, bij de besprekingen met de formateur en de andere heren al gezien werd als een eventueel oorlogs-Kabinet?

A. Formeel zeker niet, maar wij wisten natuurlijk, dat het gevaar wel in zeer sterke mate bestond.

12157. De **Voorzitter:** U wilt daarmede dus zeggen, dat er niet uitdrukkelijk over gesproken is? Ik vraag dit, omdat de heer *de Geer* in zijn brochure *Verantwoording* in de inleiding het volgende zegt:

> „Toen in Augustus 1939 de opdracht tot Kabinetsformatie tot mij kwam, waren er twee zaken, die mij scherp voor oogen stonden en waarvoor ik, ondanks mijn reeds bijna 70-jarigen leeftijd, gaarne mijn persoon wilde inzetten:
>
> 1°. de zoo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in den nabijzijnden oorlog;
>
> 2°. de openstelling van het Ministersambt voor een partij, voor welke dit tot dusver steeds gesloten bleef, door eigen of door anderer toedoen, maar in elk geval tot schade van 's lands belang, immers van een normaal functionneeren van ons parlementaire stelsel."

De heer *de Geer* stelde het hier dus zo, dat moet men ten minste uit deze tekst afleiden, dat hem van het begin af aan, dus ook bij de Kabinetsformatie, als eerste doel een zo krachtig mogelijke handhaving van onze neutraliteit in de nabijzijnde oorlog voor de geest heeft gestaan. Vandaar de vraag, die ik u stelde.

A. Ik zou de stukken hierover nog eens moeten nazien, maar er is ongetwijfeld bij de paragraaf over de buitenlandse politiek zeker gesproken over de handhaving van de neutraliteit. Maar dat is naar mijn mening nog iets anders dan de vraag of men de gehele Kabinetsformatie moet zien als betrekking hebbende op een oorlogs-Kabinet.

12158. De **Voorzitter:** Die indruk wordt echter gesuggereerd door de tekst, die ik voorlas.

A. Ja. Ik zou niet zo ver willen gaan als de heer *de Geer*. Reeds vóór de Kabinetsformatie hielden wij ernstig rekening met een oorlog. De gehele voorbereiding op mijn Departement b.v. voor de voorziening in oorlogstijd, juist uitgaande van het standpunt, dat wij neutraal zouden zijn, is practisch begonnen bij mijn optreden in 1937.

12159. De **Voorzitter:** Bedoelt u in het bijzonder de bevoorrading?

A. Dit geeft ook aan, dat men op de „technische" Departementen al twee jaren geleden rekening hield met het uitbreken van een oorlog.

12160. De **Voorzitter:** Maar het is niet zo, dat de handhaving der neutraliteit het centrale punt is geweest of één van de centrale punten is geweest bij de besprekingen over de Kabinetsformatie?

A. Het is ongetwijfeld naar voren gekomen bij de bespreking van de buitenlandse politiek, maar ik herinner mij niet, dat het tot moeilijkheden aanleiding heeft gegeven. Ieder was toen overtuigd van de wenselijkheid van de neutraliteitspolitiek.

12161. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de heer *de Geer* direct na de beëdiging van het Kabinet met vacantie naar Duitsland is gegaan?

A. Ja.

12162. De **Voorzitter:** Heeft dit nogal de aandacht getrokken van de Ministers?

A. Wij vonden het wel eigenaardig, maar het werd gemotiveerd met het feit van zijn hoge leeftijd en de inspanning, die een geheel parlementair jaar met de daaropvolgende moeilijke Kabinetsformatie van hem had geëist. Hij zeide: ik doe beter met nu, vóórdat het zware werk begint, nog even met verlof te gaan.

12163. De **Voorzitter:** U bedoelt dus, dat u het wel eigenaardig vond, in verband met de toestand, zoals die zich liet aanzien?

A. Ja. Ik moet er aan toevoegen, dat ik zelf min of meer in dezelfde positie verkeerde. Ik ben ook een week met verlof gegaan in Nederland; de heer *de Geer* is echter naar Duitsland gegaan.

12164. De **Voorzitter:** Herinnert u zich het besluit tot mobilisatie? Er wordt nl. door een aantal van uw vroegere ambtgenoten gezegd, dat in de Ministerraad, waarin dit besluit genomen is, de heer *de Geer* niet aanwezig was.

A. Dat herinner ik mij. Ik ben hierover ook gehoord in de subcommissie II onder leiding van de heer *Ruijs de Beerenbrouck*. Daardoor is de zaak weer bij mij opgekomen, met name de details. Ik wist heel goed, dat de heer *de Geer* er niet bij aanwezig was, maar ik was even vergeten, dat het een voortzetting van de vergadering van 's morgens betrof.

12165. De **Voorzitter:** Hij is dus in de ochtendvergadering wel aanwezig geweest?

A. Ja, hij logeerde in Velp.

12166. De **Voorzitter:** In de ochtendvergadering, waarin het besluit niet gevallen is, was hij dus aanwezig en 's middags is er een nieuwe Kabinetsvergadering geweest, waarin het besluit genomen is? Toen was hij inmiddels weer naar Velp teruggegaan?

A. Inderdaad.

12167. De **Voorzitter:** U herinnert zich waarschijnlijk ook, dat er in die tijd van Nederlandse zijde meermalen is medegewerkt aan een aanbod van goede diensten aan de oorlogvoerende landen of aan de landen, die op het punt stonden in oorlog te komen. Het eerste is geweest op 23 Augustus 1939, nl. de oproep van *Koning Leopold,* uit naam van de Staatshoofden der z.g. Oslo-staten. Het tweede was de mededeling van *Koningin Wilhelmina* en *Koning Leopold* op 28 Augustus aan de gezanten van Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en Polen.

Daarop is gevolgd op 7 November 1939 het telegram van H. M. de Koningin en Z.M. de Koning der Belgen aan de Staatshoofden van Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië.

A. Inderdaad.

12168. De **Voorzitter:** Het laatste was dus op 7 November. Dat was in een periode van dreiging, want men verwachtte, dat op 12 November de Duitsers een inval in Nederland zouden doen. Op 8 November is er een belangrijke waarschuwing gekomen van majoor *Sas* uit Berlijn, die dit bevestigde. Nu zegt de opperbevelhebber, generaal *Reynders,* in zijn brochure, dat hij in de avond van de vijfde November opgebeld werd door de Minister van Buitenlandse Zaken met het verzoek bij hem en de Minister van Defensie te komen om de bespreking van 6 November in verband met de toestand voor te bereiden. Daarbij zou de Minister van Buitenlandse Zaken gezegd hebben, dat hij hem opbelde, omdat hij een Engelse waarschuwing had gekregen. Is u daarvan iets bekend?

A. Neen. Het is mogelijk, dat ik er toen niet van gehoord heb. Ik herinner het mij in ieder geval niet.

12169. De **Voorzitter:** In dit verband mag ik misschien even vermelden de Duitse stappen, die gedaan zijn eerst bij de heer *Snouck Hurgronje* en later bij de heer *van Kleffens,* waarbij door de Duitse gezant getracht werd te weten te komen, of het mogelijk zou zijn, dat de Duitse troepen door het zuiden van het land zouden trekken, waartegenover dan de rest van het land ongemoeid zou worden gelaten.
Hebt u in de tijd, waarin u als Minister in Nederland aanwezig was, ooit van deze stappen gehoord?

A. Nooit. Dat zou ik mij zeker herinneren. Ik heb het pas vernomen tijdens het verhoor in de tweede sub-commissie.

12170. De **Voorzitter:** De politiek, die de Regering zich had voorgesteld te volgen, was een politiek van strikte neutraliteit. Meent u, dat de Regering daarin in het algemeen is geslaagd?

A. Ik meen van wel.

12171. De **Voorzitter:** U weet, dat in het bekende Memorandum van *von Ribbentrop,* dat op 10 Mei 1940 aan onze gezant te Berlijn is aangeboden, tegen Nederland een aantal beschuldigingen zijn geuit. Die beschuldigingen waren in hoofdzaak van tweeërlei aard: beschuldigingen, die men had geput uit een rapport van *Frick* en *Himmler,* een rapport, dat zich bezighield met geheime diensten en het verband, dat er zou hebbben bestaan tussen tussen de Nederlandse geheime dienst en de geheime diensten van Engeland en Frankrijk, en uit het rapport van *Keitel,* dat een aantal grieven bevatte, o.a. in verband met de opstelling van de troepen, maar waarin ook sprake was van besprekingen, die hadden plaats gevonden tussen stafofficieren van Nederland, België, Frankrijk en Engeland. De vraag is deze: is de Regering in die tijd — ik laat buiten beschouwing of die beschuldigingen al dan niet waar zijn — van zulk soort van dingen op de hoogte geweest?

A. Wij zijn alleen op de hoogte geweest van het incident te Venlo.

12172. De **Voorzitter:** Op welk moment bent u daarvan op de hoogte geweest?

A. Toen het zich afspeelde.

12173. De **Voorzitter:** U weet, dat aan het incident is voorafgegaan een aantal besprekingen. Wist het Kabinet daarvan niets?

A. Neen, het is pas tot ons gekomen in de dramatische vorm van de schiet- en moordpartij aan de grens. Het Kabinet heeft toen als eis gesteld, dat het hoofd van de geheime dienst van Defensie zou worden ontslagen.

12174. De **Voorzitter:** Het Kabinet had dus de indruk, dat het buiten de schreef ging.

A. Ja. Natuurlijk niet zodanig, dat dit aanleiding zou kunnen zijn om de Regering te beschuldigen van afwijking van de neutraliteitspolitiek. Dit was zeker geen reden voor een invasie.

12175. De **Voorzitter:** Uit hetgeen wij hebben gehoord, blijkt in ieder geval, dat, wat er ook moge gebeurd zijn, dit naar uw mening volkomen buiten het medeweten van de Regering is geschied, en dat is de vraag, waarom het gaat.

A. Ja.

12176. De **Voorzitter:** De staat van beleg is voor het gehele land pas afgekondigd op 9 April 1940. Kunt u misschien in het kort aangeven, welke de motieven van de Regering waren om tegenover de aandrang van de militairen, die van het begin af dateerde, de staat van beleg pas af te kondigen op een moment, toen het beslist noodzakelijk was in verband met de steeds ongunstiger wordende toestand?

A. Ik heb dit zelfde ook verklaard voor de tweede sub-commissie. De redenen zijn geweest, dat wij het economisch leven in Nederland en de vrijheden van de burger niet eerder wilden aantasten dan strikt noodzakelijk was en wij er van overtuigd waren, dat men tot die tijd kon volstaan met de staat van oorlog, met enige uitzonderingen daarop. Ongetwijfeld is ook een overweging geweest, dat men er niet zo zeker van was, dat de toenmalige opperbevelhebber al die bevoegdheden juist zou hanteren.

12177. De **Voorzitter:** Is het ook uw indruk, dat de heer *de Geer* in de periode tot 10 Mei 1940 steeds behoorlijk heeft medegewerkt aan alle uitgaven, die voor de defensie nodig waren?

A. Ja, ook zelfs voor de economische verdedigingsvoorbereiding, waarover ik zelf kan oordelen.
Ik stel er wel prijs op dit nog te verklaren, omdat, zoals u waarschijnlijk ook wel weet, van de heer *de Geer* als Minister van Financiën bekend was, dat hij niet tot de gemakkelijksten behoorde, wanneer men om geld kwam. Ik zat zelf als Minister van Economische Zaken voor de moeilijkheid, dat de voorbereiding van de economische verdediging, waaronder de bevoorrading ressorteerde — men moest zich toch instellen op een neutraal tijdperk —, zo enorm veel geld kostte, terwijl de Tweede Kamer uitdrukkelijk had uitgezonderd, dat ik daarvoor zou gebruik maken van het Landbouw-crisisfonds, zodat ik aparte middelen zou moeten krijgen om dit te kunnen financieren.
Dit is een conferentie geweest van drie kwartier, waar ik vandaan ging met de bevoegdheid om over 400 millioen te beschikken. Ik kan dus niet anders zeggen dan dat hij, ook ten aanzien van de economische verdediging, wanneer de noodzaak eenmaal werd aangetoond en hij ook het vertrouwen had, dat dit behoorlijk zou worden uitgevoerd, daarin zeer vlot is geweest. Hetzelfde heb ik ook altijd van mijn collega van Defensie gehoord, in tegenstelling tot hetgeen in het vierde Kabinet-*Colijn,* waarin ik ook zitting heb gehad, is gebeurd, toen veel te weinig gelden gevoteerd zijn voor de defensie.

12178. De **Voorzitter:** Minister *Gerbrandy* heeft verklaard — het merkwaardige is, dat hij de enige is, die dit verklaard heeft —, dat de heer *de Geer* begin Mei 1940, toen die bewuste 21 personen zijn gearresteerd, de opmerking gemaakt zou hebben, dat het wenselijk zou zijn, dat ook communisten werden gearresteerd, omdat het anders zo'n onaangename indruk in Duitsland zou maken. Nu zegt de heer *Gerbrandy,* dat dit in kleine kring is gezegd, maar wij hebben nog niemand kunnen vinden, die bij dat onderhoud tegenwoordig is geweest. De heer *de Geer* ontkent ook pertinent, dat het gebeurd is, zodat hier twee verklaringen tegenover elkaar staan. Nu stel ik u als laatste van de Ministers ook de vraag, of u daarvan ook iets gehoord hebt.

A. Neen, bij mijn weten nooit. Bij mijn weten is nooit over communisten gesproken in die tijd.

12179. De **Voorzitter:** Die opmerking is in zover van belang, dat, als er in kleinere kring over een toch zo opvallend feit gesproken zou zijn, de kans, dat dit gesprek nog eens herhaald zou zijn of dat daarover nabeschouwingen gehouden zouden zijn in brede kring, toch vrij groot geweest is.

A. Ja, maar ik herinner mij daarvan niets.

12180. De **Voorzitter:** Thans nog iets over de verschillende voorbereidende maatregelen, die genomen zijn, daarbij buiten beschouwing gelaten wat op militair gebied ligt, de mobilisatie en alles, wat daarmede samenhangt. Er is een aantal van die maatregelen te vinden, vrij incidenteel; deze vormen geen systeem; er zijn verscheidene maatregelen van reeds vrij oude datum, b.v. de „Aanwijzingen" aan de ambtenaren van 1937 en, van later tijd, b.v. de opdracht aan de gezant te Washington om eventueel als betaalmeester te fungeren, de Wet op de zetelverplaatsing van de naamloze vennootschappen, de dislocatie van de Departementen. In de eerste phase zouden de Departementen verplaatst worden in de omgeving van den Haag, later naar forten in de stelling Amsterdam, een maatregel, die wel uitging van een veronderstelling omtrent de duur van de oorlog, die in tegenstelling is geweest met de werkelijke feiten, maar dat zelfde kan van andere maatregelen ook gezegd worden. Er is echter voorts een

aantal maatregelen geweest, meer speciaal op uw gebied liggende, b.v. de spreiding van de goudvoorraad vóór 1940. Dat is systematisch en doelbewust gebeurd?

A. Ja.
U zult zich misschien herinneren, dat daartegen in de Kamer door de heer *Rost van Tonningen* geopponeerd is. Het was onder het Kabinet-*Colijn*. Ik meen, dat de heer *de Wilde* toen Minister van Financiën was. Ik herinner het mij heel goed, omdat de heer *Colijn* er mij bijgevraagd had. De heer *Rost van Tonningen* heeft toen een interpellatie gehouden over de vraag, waarom er geen goud in Berlijn werd geplaatst.

12181. De **Voorzitter:** Ik zou u thans nog iets willen vragen over twee zaken, die op uw terrein lagen: 1°. de politiek van de bevoorrading, de wijze, waarop die volvoerd is, en welke de doelstellingen waren; 2°. de maatregelen, die getroffen zijn om te voorkomen, dat onze handelsvloot in handen van de vijand zou vallen.

A. Wat de bevoorrading betreft het volgende. Toen ik in 1937 voor de tweede maal als Minister van Economische Zaken optrad, heb ik aan het Departement order gegeven een nauwgezette studie te maken ten aanzien van de maatregelen op het gebied van de bevoorrading, die gedurende de eerste wereldoorlog waren genomen. Daarover heeft men ongeveer een jaar gedaan. Het was uiteraard mijn bedoeling de fouten, in de eerste wereldoorlog gemaakt, indien dit enigszins mogelijk was, in de eventuele tweede wereldoorlog te voorkomen. Tot het midden van 1939 hebben wij, de heer *van Rhijn*, voorzitter van het college van Regeringscommissarissen, de heer *Louwes*, Regeringscommissaris, en ik, er ons op toegelegd de zekerheid te scheppen, dat er niet op een gegeven moment zeer weinig graan in Nederland aanwezig zou zijn. Ik herinner mij, dat wij in 1938, op het moment, dat er van internationale spanning sprake was, voor drie dagen broodgraan hadden, hetgeen in normale tijd heel goed kan voorkomen, doordat er toevallig minder verschepingen zijn aangekomen. Toen de oorlog verklaard was, zijn wij met de bevoorrading begonnen. Ik heb al verteld van die 400 millioen, die ik van de heer *de Geer* heb gekregen.

12182. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. In September. Het Kabinet, en ik mag wel zeggen het Nederlandse volk, in ieder geval de Staten-Generaal, waren het er over eens, dat in de oorlog een neutrale positie moest worden ingenomen. Het lag voor de hand, dat die zelfde autoriteiten van de Minister van Economische Zaken mochten verwachten, dat hij alles zou doen om te zorgen, dat er in Nederland geen gebrek zou worden geleden. Daar kwam bij, dat wij in de loop van het najaar van 1939 wel konden voorzien, dat de blokkadepolitiek scherper zou worden naarmate de oorlog verder ging. Ik heb persoonlijk berekend, dat alles, wat in Mei en Juni 1940 zou binnenkomen, winst zou zijn. Vandaar, dat wij met een vrij grote voorraad hebben gezeten, in tegenstelling met België. Als ik over België spreek en het wordt straks gepubliceerd, kan het misschien als minder vriendelijk worden beschouwd, Mijnheer de Voorzitter, maar ik kan hieromtrent feiten mededelen.

De **Voorzitter:** Dat kan geen bezwaar zijn, het is al zo lang geleden.

A. Maar van de Ministers, die er toen waren, is er één nog Minister-President van België, hoewel hij het wel goed inzag. Wij hebben in Maart of April 1940 een conferentie gehad met onze Belgische collega's — daarbij was de heer *Spaak* als Minister van Buitenlandse Zaken tegenwoordig — in verband met de bevoorrading. Men maakte zich in België buitengewoon bezorgd; men had nog voor twee maanden graan, terwijl wij het zó hadden geregeld — dit betreft allemaal het voedsel, met inbegrip van veevoeder —, dat wij er te zamen met de binnenlandse productie drie of vier jaren behoorlijk van hadden kunnen komen, b.v. op een basis als op dit ogenblik. Geen overvloed, maar stukken beter dan u het al in de eerste jaren van de bezetting heeft meegemaakt. Op het industriële gebied is het aan het particuliere bedrijfsleven zelf overgelaten. Daar heeft van Regeringswege geen voorraadvorming plaats gehad. Ik heb bij het begin van de oorlog de Rijksbureaux ingesteld, die tot taak hadden toe te zien of er voldoende voorraden waren. Was dat niet het geval, zoals in het begin met de wol, dan werd de wol gevorderd, maar vóór de invasie waren wij met de voorraadvorming daarvan al zo ver, dat de wolvordering kon worden afgeschaft. Wat betreft de andere grondstoffen voor de industrie werd nagegaan in hoeverre het bedrijfsleven daarvoor zelf voldoende zorgde.

12183. De **Voorzitter:** Was de bevoorrading van Regeringswege uitsluitend beperkt tot het voedsel?

A. Ik had de verantwoordelijkheid voor alles.

12184. De **Voorzitter:** Maar de bevoorrading op industrieel gebied ging langs een andere weg?

A. Ja, de rechtstreekse bevoorrading heeft alleen plaats gehad op het gebied van het voedsel.

12185. De **Voorzitter:** Het uitgangspunt was dus, dat men rekening hield met een toestand, gelijkende op die van de vorige oorlog?

A. Ja, daarvan moesten wij wel uitgaan. Laat ik er bij zeggen, waarom ik hierop insisteer. Toen ik in Londen was, heb ik het dwaze bezwaar gehoord, dat men vond, dat ik te grote voorraden had gemaakt, die toen in Duitse handen zijn gevallen. Hierop is mijn antwoord geweest: Nederland stelde zich op het standpunt van de neutraliteitspolitiek. Gesteld, dat de neutraliteit was gerespecteerd, zoals ten aanzien van Zweden en Zwitserland, dan had het Nederlandse volk, met inbegrip van alle autoriteiten, gelijk gehad met mij aan de hoogste boom op te hangen, wanneer na een half jaar zou blijken, dat er geen voedsel en geen kleding was. Er is mij verzekerd — later heeft het natuurlijk niet meer geholpen —, dat het in de eerste maanden van de bezetting in Nederland beter was dan in België. Naderhand werd alles weggesleept, maar daaraan kon ik ook niets doen. Dit was overigens maar een deel van de voorbereidende maatregelen. Vóórdat de oorlog begon, is ook voorbereid het distributiesysteem, met inbegrip b.v. van de textieldistributie met het puntenstelsel, dat later in Engeland is overgenomen. Voorts de gehele mechanische behandeling van de distributie. De distributie is in de vorige oorlog zo moeilijk geweest, omdat zij niet mechanisch was. Bovendien was men toen voor een half of een heel jaar gebonden aan één leverancier. In de tweede wereldoorlog kon het systeem worden doorgevoerd, dat men overal zijn bonnen kon inwisselen, wat zowel voor de detailhandel als voor de consument voordelen had. Vóór de bezetting hebben wij gehad de inwerkingstelling van de distributie van suiker, erwten en bonen. De inwerkingstelling daarvan is niet alleen geschied, omdat wij een beetje krap begonnen te zitten, maar ook om de proef te nemen of het systeem werkte. Ik beschouw dit ook als te behoren tot de voorbereidingen, die de Regering op economisch gebied heeft getroffen.

12186. De **Voorzitter:** U zoudt er aan kunnen toevoegen, dat in samenwerking met de Staten-Generaal in zeer korte tijd een hele reeks van wettelijke maatregelen, die dit alles mogelijk maakte, tot stand is gekomen.

A. Dat is volkomen juist, o.a. ook de Schepenvorderingswet en de Wet vordering scheepsruimte.

12187. De **Voorzitter:** Ik zou nu gaarne iets willen horen over de maatregelen, genomen op 10 Mei 1940, dus op het ogenblik, dat Duitsland Nederland aanviel, om te verhoeden, dat de handelsvloot naar onveilige plaatsen ging.

A. Dat zijn maatregelen geweest, die genomen zijn door mijn Departement, in samenwerking met de marine; die vormde toen een onderdeel van het Departement van Defensie. Direct op het ogenblik van de invasie is aan de gehele handelsvloot door de Marine Radio Dienst, in elk geval door één van de diensten van de marine, namens mij medegedeeld, dat de schepen naar geallieerde havens toe moesten, en anders naar neutrale havens, in afwachting van nadere bevelen, zodat ze niet in handen van de vijand zouden vallen.

12188. De **Voorzitter:** Wanneer heeft de voorbereiding daartoe plaats gevonden?

A. Vrij kort na het uitbreken van de wereldoorlog.

12189. De **Voorzitter:** De schepen waren dus gewaarschuwd?

A. Ja. Vóór de oorlog; in elk geval geruime tijd vóór Mei 1940.

12190. De **Voorzitter:** Heeft die maatregel effectief gewerkt?

A. Ja, voor zover ik weet hebben alle schepen daaraan voldaan. In de tweede plaats heb ik direct, die zelfde ochtend, onze gezant

in Londen laten telefoneren om hem, voor het geval de verbindingen verbroken zouden worden, te machtigen de Schepenvorderingswet en de Wet vordering scheepsruimte toe te passen, onder nader voorbehoud van goedkeuring door de Staten-Generaal; tegelijk heb ik hem verzocht in Engeland een commissie te benoemen, die hem zou kunnen helpen bij de uitvoering van deze wetten, waarop ik het bericht kreeg, dat de gezant uit eigen beweging tot het vormen van die commissie was overgegaan en dat de heren juist op het gezantschap aanwezig waren. Dat waren de reders, die toen in Engeland waren, in verband met de aangehouden ladingen. Ik heb dat bericht gekregen in de loop van 10 Mei 1940; ik heb uiteraard die bevoegdheid weer teruggenomen, toen ik zelf in Londen was.

12191. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* zegt in zijn boek, dat hij in de middag van 9 Mei 1940 van u — u verkeerde beiden op hetzelfde Departement, in hetzelfde gebouw — een waarschuwing had gehad, dat het mis zou gaan. Was dat een waarschuwing, die uit de algemene berichten voortvloeide, of had die waarschuwing een concrete aanleiding? Ik vraag het hierom, omdat de belangrijke laatste waarschuwing van majoor *Sas* uit Berlijn des avonds omstreeks negen uur is gekomen. Het is daarom merkwaardig, dat de heer *van den Tempel* in zijn boek schreef, dat hij des middags van u al wist, dat het de volgende dag mis zou gaan.

A. Ik heb het boek van de heer *van den Tempel* niet gelezen, maar ik herinner mij daarvan niets. Het is natuurlijk zeer goed mogelijk, dat wij des middags een gesprek hebben gehad en dat ik gezegd heb: ik heb de indruk, dat het op het ogenblik zeer ernstig is.

12192. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* heeft hier verteld, dat u hem uit een vergadering had geroepen. Er moest dus wel een speciale aanleiding zijn.

A. Ik kan het mij niet herinneren. Die mededeling zal wel juist zijn. Ik herinner mij alleen, dat ik des avonds een diner op de Wittebrug had en dat ik daar om tien uur of om halfelf opgebeld ben door de heer *de Geer*, dat de waarschuwing van de heer *Sas* gekomen was. Ik ben toen onmiddellijk naar huis gegaan en heb daar verdere berichten afgewacht. Het is zeer goed mogelijk, maar ik kan het mij niet herinneren.

Ik had in verband met mijn eigen werk op internationaal gebied veel te maken zowel met de heer *van Kleffens* als met de heer *Dijxhoorn*. Wij hebben gevallen gehad van uitvoer van producten naar Duitsland of Engeland, waarbij overleg moest worden gepleegd met Defensie en Buitenlandse Zaken. Het is mogelijk, dat wij wederom zulk een geval gehad hebben en dat ik toen de mededeling heb gekregen, die mij aanleiding gaf de heer *van den Tempel* te waarschuwen.

12193. De **Voorzitter:** De heren zijn toen in de nanacht van 9 op 10 Mei bijeengekomen ten huize van de heer *de Geer*. Toen is na enige tijd de Minister van Buitenlandse Zaken weggeroepen, omdat de Duitse gezant zich aan het Departement wenste te vervoegen. Daarna is de vergadering voortgezet op het Departement van Sociale Zaken en van Economische Zaken, later in de ochtend.

A. Toen waren de heren *van Kleffens* en *Welter* al weg.

12194. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat de vergadering, waarin besloten werd, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* zouden weggaan, reeds op het Departement plaats vond.

A. Neen, ook bij de heer *de Geer*. Ik weet het zeer positief, omdat ik het zelf heb voorgesteld en omdat ik van mening was, dat er na het bericht van de Duitse gezant voor de Minister van Buitenlandse Zaken en voor de Minister van Koloniën in den Haag niets meer te doen was. Ik meen, dat zij 's morgens om half tien zijn vertrokken.

12195. De **Voorzitter:** U weet, dat er op 10 Mei 's middags een bijeenkomst van de Tweede Kamer is geweest, waarin de voorzitter, de heer *van Schaik* een korte rede heeft gehouden. Daar is niemand van de Regering bij tegenwoordig geweest. Heeft men daaraan niet gedacht? Heeft men niet overwogen iemand van de zijde van de Regering of de gehele Regering in die bijeenkomst tegenwoordig te doen zijn?

A. Ik herinner mij, dat er over gesproken is. In verband met de berichten, die wij gekregen hadden, betwijfelden wij in de eerste plaats of de Kamer zou kunnen bijeenkomen. In de tweede plaats hadden wij elk zoveel dingen te regelen, dat wij zeiden: het is onmogelijk er op het ogenblik uit te breken. Achteraf geloof ik, dat het verstandiger was geweest, als wij er wel heengegaan waren.

12196. De **Voorzitter:** Heeft men in die dagen ook nooit overwogen of het wenselijk zou zijn in samenwerking met het Parlement nog een zekere noodwetgeving tot stand te brengen? In België is dat op de 10de Mei nog gebeurd, toen men aan de secretarissen-generaal bij wet de bevoegdheid heeft gegeven algemeen bindende voorschriften uit te vaardigen, ingeval de Regering moest uitwijken. Ook in Noorwegen heeft men nog wetgevende maatregelen in samenwerking met het Storting tot stand weten te brengen. Heeft men dat in die dagen hier niet overwogen?

A. Voor zover ik mij herinner, niet. U moet niet vergeten, dat de eerste dag al gebleken was, dat het quorum in de Kamer niet gehaald kon worden.

De bezwaren, die wij ondervonden hebben, zijn alleen van juridische aard geweest en die zouden hierdoor niet zijn opgeheven. Ik wil niet beweren op de eerste dag, maar op de tweede en derde dag is het feit, dat de Kamers niet bij elkaar konden komen, wel besproken.

12197. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de Minister-President in die dagen steeds 's nachts naar huis ging en dat dit geen prettige indruk maakte?

A. Ja.

12198. De **Voorzitter:** Op de leiding van de heer *de Geer* in die dagen is in het algemeen nogal veel critiek. Onderschrijft u deze?

A. Ja.

12199. De **Voorzitter:** Op 12 Mei is in de Adelheidstraat in den Haag een vliegtuig neergeschoten, waarin de adjudant van generaal *von Sponeck* zat. Deze had papieren bij zich, waaruit het een en ander bleek over de plannen met betrekking tot het Regeringscentrum, de Regeringsgebouwen, de Koningin en de leden van het Kabinet. Die papieren zijn op het algemeen hoofdkwartier terechtgekomen; de opperbevelhebber heeft ze laten brengen naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar nergens is ons gebleken, dat het Kabinet, dat op het Bezuidenhout bijeen was, van de inhoud van deze papieren heeft kennis gekregen, een inhoud, die toch niet zonder belang was met het oog op de plannen van het Kabinet en de voornemens van vertrek. Heeft men hiervan Zondag of Maandagochtend kennis gekregen?

A. Voor zover ik mij herinner, heb ik hiervan voor het eerst gehoord, toen ik al enige tijd in Londen was.

12200. De **Voorzitter:** Het schijnt, dat ze niet verder zijn gekomen dan het Departement van Buitenlandse Zaken en dat men ze van dat Departement later heeft gebracht naar het Amerikaanse gezantschap. Daar vandaan zijn ze naar Amerika gegaan en na de oorlog hier weer teruggekomen.

A. Dat zou kloppen, omdat ik er voor het eerst in Londen van heb gehoord.

12201. De **Voorzitter:** U weet, dat het Prinselijk gezin vertrokken is op Zondag 12 Mei. Is dat gebeurd met medeweten of op advies van het Kabinet of heeft u het vernomen, toen het gebeurd was?

A. Ik meen op advies van het Kabinet, of liever, want dit is te veel gezegd, op advies van de Ministers van Defensie en van Buitenlandse Zaken. Ik kan mij echter vergissen. Ik herinner mij niet, dat ik hierover verwonderd ben geweest.

12202. De **Voorzitter:** Dat kan natuurlijk ook geweest zijn op grond van de toestand, zoals die was geworden.

A. Ja, dat is ook mogelijk.

12203. De **Voorzitter:** Kunt u zich concreet herinneren, dat het Kabinet of de leden van het Kabinet dit vertrek mede hebben voorbereid?

A. Dat kan ik mij wel positief herinneren van het vertrek van de Koningin, maar niet van het Prinselijk gezin.

12204. De **Voorzitter:** Misschien is het dan goed, dat u in aansluiting hieraan iets vertelt over de bemoeiingen van het Kabinet met het vertrek van de Koningin, want dit punt is lang niet duidelijk. De ideale toestand, voor zover die toen mogelijk was, zou zijn geweest, dat er een behoorlijke coördinatie op dit punt had bestaan tussen H.M. de Koningin en het Kabinet, een coördinatie, die van weerskanten werd bevorderd.
Wij hebben nog niet duidelijk de indruk gekregen, dat die coördinatie bestaan heeft. Wat herinnert u zich daarvan?

A. Ik herinner mij daarvan alleen, dat er een voortdurend overleg heeft plaats gehad van enerzijds een van de adjudanten van de Koningin, generaal *Phaff*. Ik geloof, dat in een enkel geval de heer *Beelaerts van Blokland* er bij geweest is. Ik herinner mij wel, dat ik de heer *de Geer* daar gezien heb.

12205. De **Voorzitter:** Herinnert u zich of de heer *Beelaerts van Blokland* in de vergadering van het Kabinet op de vroege ochtend van 13 Mei aanwezig geweest is met de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst?*

A. Ik herinner mij wel, dat de heren *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* daar geweest zijn, maar ik herinner mij niet of de heer *Beelaerts van Blokland* aanwezig geweest is. Ik weet echter wel, dat er in elk geval tussen deze generaals en misschien de heer *Beelaerts van Blokland* en de Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn*, geregeld overleg is geweest de laatste dagen, op Zondag, en dat er op Zondagavond nog een bespreking is geweest, waarbij is medegedeeld, dat de Koningin niet wilde vertrekken, maar dat de generaals de heer *Dijxhoorn* adviseerden, dat Zij wel zou vertrekken de volgende dag. Ik meen, dat toen als criterium gesteld is, dat, als Dordrecht zou vallen, de Koningin dan zou vertrekken. Dat was het criterium of het advies, naar ik mij meen te herinneren.

12206. De **Voorzitter:** Dat komt niet geheel overeen met hetgeen ook door Minister *Dijxhoorn* is verteld. Minister *Dijxhoorn* heeft verteld, dat hij dit positieve advies heeft gegeven in de morgen van Maandag 13 Mei 1940, toen de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* hadden medegedeeld, hoe de toestand was.

A. Dat kan zeer vroeg in de morgen geweest zijn, om twee of drie uur.

12207. De **Voorzitter:** Ja zeker, dat is ook mijn bedoeling. Er is toen toch zeer vroeg een vergadering gehouden?

A. Wij waren zeer vroeg, halfvijf, al aan het vergaderen. Ik herinner mij, dat de heer *Dijxhoorn* in de vergadering van halfvijf des ochtends mededelingen heeft gedaan, maar het is mogelijk, dat ik dat door elkaar haal.

12208. De **Voorzitter:** Over een ander punt bestaat positief verschil van mening. Minister *Dijxhoorn* zegt dan, dat hij des Maandags in de zeer vroege morgen, toen de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* aanwezig waren, gezegd heeft: nu kan het niet langer, en dit door generaal *Phaff* aan de Koningin heeft laten mededelen. Nu zegt de heer *Gerbrandy* echter in zijn memorandum, dat het Kabinet reeds des Zaterdags een advies in deze geest aan de Koningin heeft gegeven; dit nu wordt in het algemeen door zijn vroegere ambtgenoten niet bevestigd; althans, zij weten het niet. De heer *Gerbrandy*, die hiernaar gevraagd is, houdt dit echter zeer positief vol.

A. Ik herinner mij hiervan niets. Ik herinner mij niet, dat op 11 Mei 1940 al geadviseerd zou zijn aan de Koningin om te vertrekken.

12209. De **Voorzitter:** De heer *Gerbrandy* schrijft in het Memorandum het volgende:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven. Voorbereidingen in dezen zin waren getroffen, dat voor de Koninklijke familie een Engelsch torpedojager te Hoek van Holland gereedlag, welke voor het vervoer van Hare Majesteit de Koningin en Haar omgeving kon zorg dragen."

Dat zou volgens de heer *Gerbrandy* een besluit van het Kabinet geweest zijn.

A. Ik herinner mij niets van een dergelijk besluit.

12210. De **Voorzitter:** Het is ook moeilijk het tegendeel te verklaren?

A. Ja, dat durf ik ook niet te doen.

12211. De **Voorzitter:** Wij spraken zoëven over de bewogen vergadering van de Ministerraad in de zeer vroege ochtend van 13 Mei, waarin de heren *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* kwamen vertellen, dat de toestand hoogst ernstig was. Uit verschillende verklaringen is gebleken, dat er aanvankelijk een verschil van mening bestond tussen de Minister van Defensie en generaal *Winkelman*, in die zin, dat generaal *Winkelman* zeide: doorvechten tot de laatste man en de laatste patroon, en dat Minister *Dijkshoorn* zeide: ik kan als soldaat deze opvatting delen, maar de Regering moet zich door andere motieven laten leiden.

A. Dat herinner ik mij heel goed.

12212. De **Voorzitter:** De conclusie van die bespreking zou geweest zijn, dat generaal *Winkelman* een soort van blanco volmacht heeft gekregen, dat hij moest handelen naar eer en geweten, met dien verstande, dat hem als richtlijn werd medegegeven, dat hij geen onnodige offers behoorde te brengen.
Formuleer ik het zo goed?

A. Ja.

12213. De **Voorzitter:** Dat is de opdracht, waarmede generaal *Winkelman* wegging, een opdracht, die strikt beperkt was tot het militaire. Van het andere, van een overdracht van het Regeringsgezag, was toen nog geen sprake?

A. Neen. Ik meen, dat het was: weerstand bieden, zolang het weerstand bieden zin had.

12214. De **Voorzitter:** Daarna, toen de generaals vertrokken waren, is er verder doorgepraat over de vraag, wat te doen stond. Toen is het Kabinet om halféén vertrokken. Wat niet geheel duidelijk is, is het volgende. Toen het Kabinet om halféén vertrok, had men toen al voor ogen, waar men heen zou gaan en met welk doel men zou gaan, of is dat denkbeeld pas in het fort Hoek van Holland ontstaan? U bent in het fort niet aanwezig geweest, maar u kunt misschien wel vertellen, hoever men was, toen men vertrok?

A. Deze zaak is mij meer bijgebleven in verband met het feit, dat de heer *van Rhijn* en ik een afwijkend standpunt hebben ingenomen. Er is noch omtrent de quaestie, waarheen men zou gaan, noch omtrent de quaestie, wat men zou gaan doen, op die vergadering vóór halféén een beslissing genomen.

12215. De **Voorzitter:** Later, toen men van Hoek van Holland wegging, stond vast, dat men de zetel van de Regering naar het buitenland wenste te verplaatsen en dat men het deed met het doel op die manier de oorlogvoering van het Koninkrijk te verzekeren. Die formulering heeft dus naar uw mening om twaalf uur dertig nog niet vastgestaan?

A. Neen, want één van de redenen, waarom ik niet ben weggegaan, is, dat in het geheel niet duidelijk was, wat men ging doen.

12216. De **Voorzitter:** Er bestond dus geen concreet doel?

A. Neen.

12217. De **Voorzitter:** Wat was dan het motief, waarom men toen weggegaan is?

A. Om niet als Regering in handen van de vijand te vallen.

12218. De **Voorzitter:** Dus eigenlijk een negatieve doelstelling?

A. Ja.

12219. De **Voorzitter:** Er is nog een ander punt, waarover u misschien iets kunt verklaren. De heer *Gerbrandy* zegt in zijn Memorandum:

> „Op mijn verzoek had op dien Zondagavond een bijeenkomst (niet officieel, want er was geen voorzitter) van de achterblijvende Ministers plaats, waarin ik den nadruk legde op de noodzakelijkheid te voorkomen, dat het Kabinet of leden der Regeering werden gevangengenomen, en om zorg te dragen, dat, indien het tot een bezetting van geheel Nederland kwam, de Regeering, d.w.z. de Koningin en al de Ministers te zamen, het opperbestuur over de overzeesche gebiedsdeelen zouden kunnen blijven voeren, den strijd tegen den vijand konden voortzetten, leiding geven aan het volk in bezet gebied."

De heer *van den Tempel* bespreekt dit in een noot op pagina 14 van zijn boek, waar hij zegt:

> „De mededeelingen van Prof. *Gerbrandy* op blz. 4 van „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen" (in den vervolge aan te duiden als „Regeeringsbeleid"), zouden ten onrechte den indruk kunnen wekken, alsof het vertrek der Regeering naar Engeland vrucht zou zijn geweest van zijn initiatief".

Dit is dus een zeer duidelijke tegenspraak. De heer *Gerbrandy* gaat zelfs zóver, dat hij hier zegt, dat hij reeds op die Zondagavond de doelstelling heeft aangegeven.

A. Daar is geen sprake van. In de eerste plaats herinner ik mij niets van het initiatief, maar ik herinner mij ook niet, dat toen al over deze doelstelling zou zijn gesproken.

12220. De **Voorzitter:** Bent u er bij geweest, dat men het besluit heeft genomen, dat men met opzet geen gezinsleden zou medenemen?

A. Ja.

12221. De **Voorzitter:** Dat gebeurde om er het karakter aan te ontnemen van het zich zelf in veiligheid brengen?

A. Ja. Dit punt is al heel vroeg, zelfs in het vorige Kabinet, ter sprake geweest. Wanneer een Regering ooit zou moeten uitwijken, zou men er voor moeten zorgen, vooral waar Nederland in meer dan honderd jaar op dit gebied geen ervaring had gehad, dat men niet de indruk zou wekken, dat het een vlucht was, zich manifesterende in het al of niet in veiligheid brengen van de gezinnen.

12222. De **Voorzitter:** U weet, dat Minister *van Kleffens* zijn vrouw heeft meegenomen.

A. Ja, dat heb ik later gehoord. Ik ben er niet bij geweest.

12223. De **Voorzitter:** Thans een algemene vraag. De heren zijn in die dagen voortdurend bij elkaar geweest in het gebouw op het Bezuidenhout. Ik begrijp, dat men de toestand op de voet volgde en voortdurend sprak over de ontwikkeling daarvan. Zijn er in die periode nog concrete beslissingen door het Kabinet genomen of is de toestand zo, dat men moet zeggen: in die dagen was het woord aan de militairen en voor het Kabinet schoot er niet veel anders over dan de ontwikkeling van de toestand te volgen en eventueel te bepalen, wat er met de Regering moest gebeuren?

A. Het militaire gedeelte heeft men natuurlijk aan de opperbevelhebber moeten overlaten. Ik herinner mij ook niet alles van die dagen. Het waren afschuwelijke dagen. Ik herinner mij echter wel enige besluiten, die ik zelf heb genomen en die vrucht hebben gedragen. Dat is in de eerste plaats het contact, dat met onze gezant op 10 Mei heeft plaats gevonden ten opzichte van de handelsvloot en de Scheepvaart- en Handelscommissie. In de tweede plaats heb ik, in de gedachte — dit is op 10 Mei gebeurd —, dat wij eventueel de stelling Amsterdam op de duur nog zouden kunnen verdedigen, opdracht gegeven aan enigen van mijn ambtenaren om naar Engeland te gaan. Dit was allereerst de heer *D. M. de Smit,* die werkzaam was op het bureau van de heer *Louwes,* om te zorgen voor de graanvoorziening van de stelling Amsterdam (wij moesten aannemen, dat wij afgesloten waren van de rest van het land), en voorts de heer *Speekenbrink,* referendaris op de afdeling Nijverheid van mijn Departement, die uitgezonden is geweest door de heer *Hirschfeld,* directeur-generaal, in overleg met mij, om speciaal te spreken over de toevoer van brandstoffen, steenkolen (wij zouden van de mijnen afgesloten zijn geweest) en van kleding en textielproducten en waarschijnlijk ook andere industriële producten. Dat zijn de dingen, die ik mij herinner; dat is ook doorgegaan. Zij zijn er ook uitgekomen, voor een groot deel op eigen initiatief. Ik heb hen later in Engeland aangetroffen, waar zij mij geholpen hebben bij het opzetten van mijn Departement. Dat weet ik positief. Ik durf niet zeggen welke andere maatregelen genomen zijn; van tijd tot tijd ben ik uit de gezamenlijke vergadering weggegaan naar mijn eigen kamer om besprekingen te houden met verschillende hoofdambtenaren, met de heren *Hirschfeld, Louwes* en *Roebroek.*

12224. De **Voorzitter:** Wat is er verder gebeurd na het vertrek van de Ministers om halféén? Dit is een buitengewoon belangwekkend gebeuren, waarvan de heer *van Rhijn* ons een en ander heeft verteld, hetgeen wij thans gaarne door u aangevuld zouden willen zien, een gebeuren, dat ook van bijzonder grote historische betekenis is en ten aanzien waarvan het dus ook van belang is, dat nauwkeurig wordt vastgesteld, hoe het gegaan is. Welke waren de motieven van u en van de heer *van Rhijn* om niet met de Ministers mee te gaan?

A. Ons motief was in hoofdzaak tweeërlei. Enerzijds, dat ons in het geheel niet duidelijk was, wat dit Kabinet buiten Nederland ging doen; er is wel eens even gesproken over bepaalde taken, die daar zouden zijn, maar ik herinner mij, dat ik daartegen geopponeerd heb, dat er toch tal van Ministers zouden zijn, die in het buitenland in het geheel geen taak zouden hebben. Ik heb in dit verband genoemd Onderwijs, Sociale Zaken, Binnenlandse Zaken. Dit heeft zich echter in het geheel niet gekristalliseerd; dat was dus in het geheel niet duidelijk. Anderzijds was er niets geregeld, hoe het verder met het gezag in Nederland zou gaan, als wij weggingen. Dit laatste is een zeer zwaar wegende reden geweest, zowel voor de heer *van Rhijn* als voor mij.

12225. De **Voorzitter:** Dat is het argument geweest van het vacuum, dat zou ontstaan. De heer *van Rhijn* heeft nog een ander motief naar voren gebracht, nl. dat het een slechte indruk zou maken bij de bevolking, wanneer de Regering zou vertrekken.

A. Ik ben er zelf een sterk voorstander van geweest, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* naar het buitenland zouden vertrekken en in elk geval er uit zouden komen. Voor hen zag ik geen enkele taak hier meer, toen al, bij het begin van de invasie, en een grote en belangrijke taak in het buitenland. Ik herinner mij ook, dat ik ook het standpunt heb ingenomen, dat, wanneer de Koningin bereikbaar was geweest, wellicht overwogen had kunnen worden, de Ministers, die niet in het buitenland nodig waren, alsnog te ontslaan, waardoor — nog duidelijker dan door het achterlaten van de gezinnen — aangetoond zou zijn, dat zij, wanneer zij niet voor hun plicht naar het buitenland toe hadden gemoeten, het lot van de bevolking hadden kunnen delen.

12226. De **Voorzitter:** Wanneer u ontslag had gekregen op het ogenblik, dat de andere Ministers vertrokken, had u het vacuum niet kunnen opvullen.

A. Dat ben ik met u eens, maar ik geef weer de motieven, die de ochtend gespeeld hebben, waarbij wij die punten naar voren hebben gebracht.

U moet er rekening mede houden: dat was de discussie om tien uur of halfelf. Als men tot dat besluit had kunnen komen, dan had men toch gelegenheid gehad het vacuum op te vullen en te doen, wat de heer *van Rhijn* en ik later gedaan hebben. Toen eenmaal de tijd drong en het besluit genomen werd, was er over de opvulling van het vacuum niet gesproken. Toen hebben de heer *van Rhijn* en ik in de Ministerraad zeer nadrukkelijk het standpunt ingenomen: er is een reden, waarom wij per se niet kunen gaan, nl. dat het gezag in Nederland niet geregeld is.

12227. De **Voorzitter:** Toen zijn de andere leden van het Kabinet vertrokken. Als ik het goed begrijp, had u op dat moment, om halféén, nog geen duidelijke voorstelling, wat u in verband met het vacuum moest doen. De heer *van Rhijn* heeft verklaard, dat u met elkander bent gaan overleggen. Hij heeft gezegd, dat de heer *Snouck Hurgonje* daarbij tegenwoordig geweest is. De heer *Snouck Hurgonje* herinnert zich daarvan niet veel, maar de heer *van Rhijn* zegt positief, dat de heer *Snouck Hurgonje* aan de beraadslaging heeft deelgenomen.

A. Zeker.

12228. De **Voorzitter:** De heer *Snouck Hurgronje* zegt: het kan zijn, maar ik herinner het mij niet; men werd wel een beetje suf.

Bovendien heeft hij bemoeienis gehad met het laten komen van de secretarissen-generaal en is hij misschien wel af en toe weg geweest.

A. Dat kan kloppen, maar bij de hoofdbespreking is hij tegenwoordig geweest. Toen de andere Ministers vertrokken waren, is de heer *Snouck Hurgonje* met de heer *van Rhijn* en mij naar mijn kamer gegaan. Toen hebben wij de heer *Hirschfeld* laten komen. Wij hebben onze eerste bespreking met zijn vieren gehad.

12229. De **Voorzitter:** Heeft de heer *Hirschfeld* de bespreking tot aan de conclusie medegemaakt?

A. Dat durf ik niet met zekerheid te zeggen. In die tijd zijn de secretarissen-generaal gekomen. Nu weet ik niet of de heer *Snouck Hurgonje* het gedaan heeft of de heer *Hirschfeld* of beiden.

12230. De **Voorzitter:** Hoe laat was het op het moment van de overdracht?

A. Dat zal om een uur of drie geweest zijn.

12231. De **Voorzitter:** De heer *van Rhijn* dacht om twee uur.

A. De secretarissen-generaal moesten ook nog komen. Om half-één zijn de Ministers weggegaan. Toen waren wij een beetje over onze toeren heen. Ik had de kamerbewaarder gevraagd de heer *Hirschfeld* te waarschuwen en zeide: waarmede moeten wij beginnen, waarop de heer *Snouck Hurgonje* antwoordde: met *van der Straaten* (de kamerbewaarder) binnen te roepen en te zorgen, dat wij boterhammen met gebakken eieren en ham krijgen, want wij hebben sinds vanmorgen vier uur niets gegeten en kunnen zo geen behoorlijke beslissingen nemen. Het heeft natuurlijk even geduurd, voordat het eten binnengekomen is en voordat wij het verorberd hadden. Dat is dus om één uur of halftwee geweest. Toen is er gesproken over de gedragslijn, die gevolgd zou moeten worden. Vervolgens moesten de secretarissen-generaal en de heren *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* nog worden gewaarschuwd.

12232. De **Voorzitter:** Is de heer *van Voorst tot Voorst* er ook bij geweest?

A. Ja; niet bij de bespreking, maar bij de overdracht. Bij elkaar moet ik aannemen, dat het halfdrie of rond drie uur is geweest. Ik geloof, dat wij pas om halfvijf zijn weggegaan.

12233. De **Voorzitter:** Uw conclusie is dus deze geweest, dat het aanbeveling verdiende het Regeringsgezag over te dragen aan de man, die daarvoor onder de gegeven omstandigheden het meest aangewezen was, de opperbevelhebber van land- en zeemacht?

A. Ja.

12234. De **Voorzitter:** Hebt u nog andere mogelijkheden de revue laten passeren?

A. Wij zijn vrij snel tot deze conclusie gekomen, gepaard aan de figuur, dat de secretarissen-generaal gevraagd zou worden, totdat een andere autoriteit het zou overnemen, de zaken van de betrokken Departementen te behartigen, met dien verstande, dat zij zich te allen tijde zouden moeten richten naar de instructies van de opperbevelhebber, aan wie de macht van Kroon en Kabinet werd overgedragen.

12235. De **Voorzitter:** U zeide zoëven: totdat een andere autoriteit het zou overnemen. Waaraan denkt u daarbij?

A. Wij wisten wel, dat het niet zo heel lang zou kunnen duren en dat er een situatie zou ontstaan, waarbij het landoorlogsreglement zou gelden, waardoor er dus heel andere verhoudingen zouden komen. De heer *van Rhijn* en mij was het vooral te doen om het vacuum te overbruggen, dat zou bestaan, wanneer de Regering zonder meer wegging, terwijl de strijd nog aan de gang was en men dus allerlei ellende zou kunnen krijgen, doordat er geen gezag aanwezig was. Het leek ons toen na enige discussie al vrij vlug de meest voor de hand liggende weg om het centrale gezag te leggen bij de opperbevelhebber, in wiens handen de hele oorlogvoering lag, en het gedecentraliseerde gezag bij degenen, die van juridisch oogpunt uit de plaatsvervangers van de Ministers waren, de secretarissen-generaal. Wij hebben nog enige maatregelen moeten nemen, omdat wij besloten hadden de heer *van Angeren,* de secretaris-generaal van Justitie, mee te nemen en die heeft de nodige instructies aan de heer *Tenkink* gegeven.

12236. De **Voorzitter:** Hebt *u* besloten de heer *van Angeren* mee te nemen?

A. Dit is vóór de overdracht geschied. De heer *van Angeren* was de eerste secretaris-generaal, die binnenkwam. Toen wij zaten te praten in afwachting van de komst van de anderen, zei hij tegen mij: als u de opperbevelhebber ziet, zou ik het op prijs stellen, wanneer u hem op de bijzonder moeilijke positie zou willen wijzen, waarin ik verkeer, want het is zeer waarschijnlijk, dat, waar ik de man ben, die in tweede instantie de verantwoordelijkheid draag voor het besluit ten aanzien van de 21 N.S.B.-ers, mijn leven niet zo heel veel waard is. Ik heb toen gezegd: waarom zou u hier blijven; u kunt hier niets meer doen. Toen de heer *de Geer* opbelde, heb ik gezegd, nadat wij over principiële punten hadden gesproken: ik heb nog iets; de heer *van Angeren* wist niet, dat zijn Minister weg was. Kan de Minister van Justitie, de heer *Gerbrandy,* goedvinden, dat ik de heer *van Angeren* meebreng? De heer *de Geer* zei daarop: uitstekend. De heer *van Angeren* is toen meegegaan.

12237. De **Voorzitter:** Was dit gesprek met de heer *de Geer* vóór of na de overdracht?
Dit is natuurlijk uitermate belangrijk. U zegt, dat men met de heer *de Geer* eerst de principiële zaak besproken heeft.

A. U bedoelt in dat zelfde telefoongesprek?

12238. De **Voorzitter:** Was dat telefoongesprek vóór of na de overdracht?

A. Na de overdracht.

12239. De **Voorzitter:** Om het even precies te zeggen: het gesprek met de heer *van Angeren* was dus vóór de overdracht, maar het telefoongesprek, dat ten slotte het lot van de heer *van Angeren* heeft bezegeld, was na de overdracht.

A. Wel heel spoedig er na.

12240. De **Voorzitter:** Vóór de overdracht is dus tussen u en generaal *Winkelman* enerzijds en de Hoek van Holland anderzijds geen contact geweest?

A. Voor zover ik mij kan herinneren, niet; ik weet niet of generaal *Winkelman* contact gehad heeft, maar dat is onwaarschijnlijk, want dan zou hij dit ons zeker medegedeeld hebben.

12241. De **Voorzitter:** Dit betekent dus, dat u dit op eigen gezag gedaan heeft?

A. Ja, dat is zo. Dat is in het geheel niet besproken.

12242. De **Voorzitter:** Dat heeft de heer *van Rhijn* ook gezegd, maar er zijn andere verhalen, die dat doorkruisen. Het is om het even vast te leggen. Uw eerstvolgende contact met de Ministers, die om 12.30 uur vertrokken waren, viel op een ogenblik, toen u de taak van de overdracht van het gezag aan de generaal *Winkelman* vervuld had?

A. Voor zover ik mij herinneren kan, ja. Ik herinner mij zeer goed, dat ik, toen wij in Hoek van Holland aankwamen, gezegd heb: dat is het, wat wij gedaan hebben.

12243. De **Voorzitter:** Dat moet u al gezegd hebben in het telefoongesprek. U hebt toch zoëven gezegd: ik heb het geval-*van Angeren* aangesneden, toen ik met de heer *de Geer* de principiële dingen besproken had.

A. Neen, met „principiële" dingen bedoelde ik de vraag of wij weg zouden gaan.

12244. De **Voorzitter:** Dan is het duidelijk. Nu de overdracht zelf. U was derhalve na een gesprek met zijn vieren — ik laat daar of de heren *Hirschfeld* en/of *Snouck Hurgronje* daar de gehele tijd bij geweest zijn — tot de conclusie gekomen, dat de enige weg was, het Regeringsgezag over te dragen aan de opperbevelhebber.

A. Daar is de heer *Snouck Hurgronje* zeker bij geweest. Ik herinner mij, dat hij heeft gezegd, dat wij dat wel konden besluiten, maar dat het de vraag was, of generaal *Winkelman* zou komen, daar deze ten slotte geen instructies had af te wachten. Ik heb toen gezegd: ik zal het proberen, en hij is ten slotte ook gekomen.

12245. De **Voorzitter:** De overdracht heeft toen in uw kamer plaats gevonden?

A. Ja.

12246. De **Voorzitter:** De heer *van Rhijn* heeft gezegd, dat het niet zo gebeurd is, dat u allen gezeten waart, maar dat het staande gebeurd is.

A. Dat meen ik ook te weten. Ik stond in elk geval.

12247. De **Voorzitter:** U heeft toen de formulering uitgesproken. Daarom is het van belang thans te horen, hoe u dit precies geformuleerd heeft.

A. Ik kan de precieze bewoordingen niet meer weergeven. Ik heb deze niet te voren opgeschreven en ze daarna ook niet genoteerd, en het is acht jaren geleden.

De **Voorzitter:** Maar ze zijn uitermate belangrijk.

A. Ik herinner mij wel, dat het helemaal niet lang geweest is; het heeft maar enkele minuten geduurd. Ik heb de opperbevelhebber en de secretarissen-generaal medegedeeld, dat ik dat gehele gezelschap verzocht heb bij mij te komen in verband met het feit, dat de oorlogstoestand buitengewoon ernstig was, zo ernstig, dat wij elk ogenblik moesten verwachten, dat het einde van de vijandelijkheden zou aanbreken, dat in verband daarmede in de eerste plaats de Koningin en in de tweede plaats het Kabinet besloten hadden uit te wijken, dat het, wanneer het gehele Kabinet was uitgeweken, nodig zou zijn, dat er een gezag bleef in de tijd tussen het weggaan van de Regering en het optreden van een ander gezag, vermoedelijk dat van de bezettingsautoriteiten, en dat ik uit naam van de Koningin en van het Kabinet voor dat gezag aanwees de opperbevelhebber, met het verzoek aan de secretarissen-generaal zich in alle opzichten naar de aanwijzingen van de opperbevelhebber te gedragen en voor de rest de zaken van hun respectieve Departementen in de tussentijd zo goed mogelijk te behartigen. Ik heb daarbij nog iets gezegd over de ernst van het ogenblik.

12248. De **Voorzitter:** Hebt u met name genoemd de overdracht van de bevoegdheden van Kroon en Kabinet?

A. Ja, van Kroon en Kabinet, dus van de Nederlandse Regering.

De **Voorzitter:** Dus het Regeringsgezag.

12249. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het was zeker wel een dramatisch moment?

A. Ja, het was op het eind heel moeilijk zich goed te houden.

12250. De **Voorzitter:** U hebt gebruikt de woorden: uit naam van Koningin en Kabinet. Dat was op dat moment veel gezegd!

A. Ja, maar dat moest. Ik heb er voor gezorgd, dat ik achteraf de nodige goedkeuring heb gekregen. Ik ben op het ogenblik gedechargeerd.

12251. De **Voorzitter:** U hebt in ieder geval die woorden gebruikt?

A. Ja.

12252. De **Voorzitter:** Toen heeft generaal *Winkelman* daarop heel kort geantwoord. Hebben de secretarissen-generaal ook van hun reactie doen blijken?

A. Ik herinner mij niet, dat dit officieel het geval is geweest. In ieder geval heeft iedereen op de een of andere manier doen blijken, dat men de door de heer *van Rhijn* en mij gegeven aanwijzingen zou opvolgen.

12253. De **Voorzitter:** Het was echter een volkomen ongeregelde toestand, waarbij ook wel andere constructies denkbaar waren. De secretarissen-generaal waren na het vertrek van de Ministers waarnemende hoofden van de Departementen. De figuur zou niet ongerijmd zijn geweest, wanneer zij gedacht hadden aan een constructie, waarin de heer *Winkelman* ondergeschikt zou zijn aan de waarnemende hoofden van de Departementen. Daarom is het wel van belang, dat van hun kant bleek, dat zij zich met deze omgekeerde figuur konden verenigen.

A. Ik geloof, dat deze usurpatie van macht wel enige invloed heeft gehad. Er kwam bij, dat men niet rustig om een tafel zat te construeren. Ik kreeg de indruk, dat iedereen blij was, dat er een regeling was getroffen.

12254. De **Voorzitter:** Toen zijn de heren weggegaan. Onmiddellijk daarna?

A. Ja.

12255. De **Voorzitter:** Kort daarop is gevolgd het telefoongesprek uit Hoek van Holland.

A. Ik meen mij te herinneren, dat het daarvóór is geweest.

12256. De **Voorzitter:** De heer *van Rhijn* heeft gezegd: het was gebeurd en wij zaten elkaar aan te kijken met een gezicht van: wat nu; toen kwam het telefoongesprek.

A. Het feit, dat het vlak daarvóór moet zijn geweest, leid ik uit het volgende af: het verdere gesprek met Hoek van Holland, waaruit gevolgd is, dat wij ook zijn gegaan, is oorzaak geweest, dat men van Hoek van Holland uit maatregelen heeft moeten nemen om ons te komen halen. Dat heeft ook enige tijd geduurd. Bovendien vraag ik mij af: zou ik zo positief gesproken hebben over het weggaan van de Koningin en het Kabinet, als ik op het moment van de overdracht niet geweten had, dat ik ook zou gaan, hetgeen ik om halféén nog niet wist.
Ik acht het niet uitgesloten, dat het telefoongesprek heeft plaats gehad tussen het nemen van het besluit om de generaals en de secretarissen-generaal te laten komen en de werkelijke bijeenkomst van de overdracht.

12257. De **Voorzitter:** U bedoelt: tussen het besluit en de uitvoering daarvan?

A. Ja, precies.

12258. De **Voorzitter:** Het is misschien nog duidelijker te reconstrueren. Wat is voor u de reden geweest, toen het telefoongesprek uit Hoek van Holland kwam, om vrijwel direct te zeggen: „wij komen", een standpunt, dat volmaakt afweek van het standpunt, dat u om halféén had ingenomen? Er moeten dus bepaalde belangrijke dingen zijn gebeurd.

A. Daar zijn twee punten geweest. Nu twijfel ik toch weer op het ene punt, nl., dat in het vacuum was voorzien of dat ik wist: in het vacuum zal nu voorzien worden, doordat besloten was de heren te laten komen. Ik wist wel direct, dat de generaal kwam. Ik geloof zelfs, dat ik zelf met de generaal heb gesproken. In de tweede plaats, omdat de heer *de Geer* — wat voor mij nieuw was — mij uit Hoek van Holland berichtte, dat het Kabinet nader had beraadslaagd en dat men tot de conclusie was gekomen, primo, dat er een grote taak voor het Kabinet lag, waar dan ook, nl. de behartiging van de belangen van de overzeese gebiedsdelen, de koopvaardijvloot, kortom, deze doeleinden zijn opgenomen in het stuk, dat de heer *van Rhijn* en ik, kort nadat wij in Engeland waren, hebben gemaakt. Ik meen, dat het ook in uw bezit is. Ik heb het trouwens bij mij.

(Het betreffende stuk wordt aan de Voorzitter overhandigd.)

12259. De **Voorzitter:** De punten in het door u getoonde stuk zijn ook te vinden in een „Kort overzicht van enige gebeurtenissen van 10 tot 13 Mei" van de hand van de heer *Bolkestein*.

A. Ja, maar het is niet letterlijk hetzelfde. De punten wel, maar het begin niet. De punten heeft de heer *Bolkestein* van ons overgenomen.

12260. De **Voorzitter:** Dit is dus een weergave van de gebeurtenissen, waarover wij zoëven spraken.

A. De heer *Bolkestein* had opdracht gekregen over die oorlogsdagen een soort verslag te maken. Hij heeft ons toen gevraagd op te geven wat er bij ons was gebeurd, want daarbij was hij niet tegenwoordig geweest. Op deze wijze is het stuk tot stand gekomen. Het is, geloof ik, in Juni 1940 gemaakt.

12261. De **Voorzitter:** Voor het proces-verbaal is het misschien wel goed, dat ik het even voorlees:

„Terwijl de andere Ministers naar Hoek van Holland vertrokken, meenden de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en de Minister van Landbouw en Visscherij, dat zij moesten blijven. Zij achtten een vertrek onjuist, wanneer niet de noodige maatregelen waren getroffen om het gezag over te dragen, teneinde opstootjes te voorkomen. Voorts meenden zij in zulke oogenblikken het Nederlandsche volk niet alleen te mogen laten. Na het vertrek der andere Ministers hebben zij den Opperbevelhebber bij zich ontboden om hem met het gezag te belasten tot op het oogenblik, dat de Duitsche Overheid zou komen.

Voorts hebben zij den Opperbevelhebber in contact gebracht met de Secretarissen-Generaal der Departementen en aan deze hoofdambtenaren er mededeeling van gedaan, dat de Opperbevelhebber het hoogste gezag uitoefende.

Intusschen was door den Voorzitter van den Ministerraad van uit Hoek van Holland een communiqué getelephoneerd, inhoudende, dat de Regeering het wenschelijk oordeelde haar verblijf naar elders over te brengen, teneinde de Nederlandsche belangen van daaruit te kunnen behartigen.

De Ministers van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij hebben zich daarop op het standpunt gesteld, dat het tot een splitsing in de Regeering zou leiden, indien zij bij hun standpunt volhardden.

Er is aanleiding voor de veronderstelling, dat de Duitsche Regeering den indruk zou trachten te wekken, dat bepaalde beslissingen waren genomen met instemming der in Nederland achtergebleven Ministers, teneinde deze beslissingen voor de bevolking meer aannemelijk te maken. Dit gevaar had kunnen worden afgewend, indien de Ministers ontslag van de Koningin hadden verkregen, maar dit ontslag was in verband met het gebleken vertrek van de Koningin niet mogelijk.

Voorts overwogen voornoemde Ministers, dat de Regeering in Londen nuttig werk zou kunnen doen:

1. doordat de Koloniën niet aan Duitschland zouden worden overgedragen;

2. doordat de Nederlandsche oorlogsvloot naar Engeland zou kunnen oversteken, om van daaruit den strijd vol te houden, terwijl een Nederlandsch legioen zou kunnen worden gevormd;

3. doordat de koopvaardijvloot grootendeels uit Duitsche handen zou blijven;

4. doordat de vorderingen op het buitenland zouden kunnen worden bewaakt, ter voorkoming van incasseering door Duitschland;

5. doordat er bij het sluiten van den vrede een Regeering zou zijn om de Nederlandsche belangen waar te nemen. Een en ander heeft tot het vertrek doen besluiten."

Dus op het ogenblik, dat u dat telefoontje van de heer *de Geer* uit Hoek van Holland kreeg, waren er twee nova opgekomen, die u noopten, uw standpunt van halfféén te herzien. Het ene novum was, dat u een weg had weten te vinden om te voorzien in het vacuum, het andere was, dat het Kabinet inmiddels zijn weg had gevonden met betrekking tot het vertrek en de doelstelling daarvan. U hebt toen waarschijnlijk niet lang meer geaarzeld? Toen u dat wist, hebt u een besluit genomen?

A. Wij hebben overwogen, dat wij eventueel, wanneer wij niet nodig waren geweest voor dat werk in het buitenland en de Koningin was er nog geweest, dan ontslag hadden kunnen aanvragen en op die wijze als een deel van het Kabinet kunnen manifesteren, dat het, als het niet nodig was geweest weg te gaan, het lot van de Nederlandse bevolking wilde delen, maar dat dit, waar dit niet mogelijk was en waar te verwachten zou zijn, dat de Duitsers ons uitgespeeld zouden hebben (wat ik nu nog geloof), het in Nederland blijven een onjuiste beslissing zou zijn. Verder heeft men er mij op gewezen, wat hier onder 3 staat, nl. dat de koopvaardijvloot onder mijn verantwoordelijkheid zou staan. Ik was dus daar wel degelijk nodig.

12262. De **Voorzitter:** Uw eerste argument is niet in alle opzichten steekhoudend. U had misschien geen ontslag kunnen vragen, maar men had u wel ontslag kunnen geven. Dat zou mogelijk geweest zijn. Zodra de Koningin in Engeland vertoefde met enige Ministers, was het mogelijk een gecontrasigneerd ontslagbesluit te verkrijgen.

A. Ik was bang, dat dit eenvoudig niet zou doorkomen tot het Nederlandse volk, dat de Duitsers zouden doen alsof wij nog Ministers waren en dat men het zou doen voorkomen, alsof wij daden verrichtten, die wij in het geheel niet verrichtten, om verwarring te veroorzaken.

12263. De **Voorzitter:** Heeft de heer *de Geer* in dit telefonisch gesprek u gewezen op de mogelijkheid, dat Ministers, die hier zouden blijven, door de Duitsers zouden kunnen worden misbruikt in die zin, dat men hun bepaalde woorden in de mond zou leggen?

A. Ik meen van wel. Het is echter buitengewoon moeilijk dit na acht jaren te reconstrueren. Wij hebben wel iets op schrift gesteld, maar niet veel. Het is buitengewoon moeilijk om na acht jaren na te gaan bij zo'n beslissing of wij dat argument van het misbruikt worden door de Duitsers van de heer *de Geer* telefonisch gehoord hebben dan wel of wij zelf op dat idee gekomen zijn.

12264. De **Voorzitter:** Hebt u in dat telefoongesprek, dat plaats vond, hetzij voordat de overdracht geschiedde, hetzij daarna, aan de heer *de Geer* medegedeeld, dat u beiden het Regeringsgezag zou overdragen of had overgedragen aan generaal *Winkelman?*

A. Zeer zeker. Ik wil niet zeggen: uitvoerig, maar ik heb in ieder geval, toen wij op het punt stonden het Regeringsgezag over te dragen of juist die overdracht hadden doen plaats hebben, gezegd, dat dat een van de redenen was, waarom wij ons met het genomen besluit konden verenigen.

12265. De **Voorzitter:** U had, toen de heer *de Geer* met het nieuwe standpunt van het Kabinet naar voren kwam, daarop van uw kant niet veel te zeggen, omdat u het standpunt aanvaardbaar achtte? Had de heer *de Geer* van zijn kant, toen hij hoorde, wat u zou doen of had gedaan, ook geen critiek, omdat hij dit ook aanvaardbaar achtte?

A. Voor zover ik mij herinner, achtte hij dit aanvaardbaar. Er is in ieder geval geen bezwaar tegen gemaakt. Toen wij later in Hoek van Holland zijn gekomen, hebben wij het zeer uitvoerig aan het gezamenlijke Kabinet medegedeeld. Ik kreeg de indruk, dat men buitengewoon opgelucht was. Er is in ieder geval geen woord van critiek geweest.

12266. De **Voorzitter:** Thans kom ik tot het zoveel mogelijk regulariseren van het geval. De Regering was op drie plaatsen verspreid; de Koningin vertoefde in Engeland, het grootste gedeelte van het Kabinet in Hoek van Holland en twee Ministers op het Bezuidenhout. Die twee Ministers hebben zonder Koningin en zonder Kabinet op een gegeven moment een bepaalde daad verricht, die u daar wel hebt voorgesteld als te geschieden uit naam van Kroon en Kabinet, maar dat was toch een tamelijk stoutmoedige bewering. Het was dus van het allergrootste belang, dat deze quaestie zoveel mogelijk geregulariseerd werd. Ik wil er aan de andere kant aan toevoegen, dat u de oplossing, in verband met de uitwerking, die u er aan gegeven hebt, en de personen, die u daarvoor hebt kunnen vinden, in het algemeen tot een door iedereen aanvaarde oplossing hebt gemaakt. Het had echter ook anders kunnen lopen. Het Kabinet was het met de oplossing geheel eens, maar toen moest het nog door de Koningin worden goedgekeurd.

A. Ik heb de noodzaak van regularisatie zo sterk gevoeld, dat ik met het vragen van goedkeuring aan de Koningin niet gewacht heb, totdat ik door H.M. in audiëntie kon worden ontvangen. Toen het Kabinet daags na de aankomst door de Koningin werd voorgesteld aan de Engelse Koning en Koningin op Buckingham Palace, heb ik na de voorstelling, toen de Koningin zich even met elk van de Ministers onderhield, daar ter plaatse tegen H.M. gezegd: „Majesteit, ik moet U in de eerste plaats mededelen, dat ik dat en dat gedaan heb. Er was een vacuum, als het Kabinet was weggegaan.

Ik heb daarvoor bij elkaar geroepen de opperbevelhebber en de secretarissen-generaal en heb uit naam, niet alleen van het Kabinet, maar ook van Uwe Majesteit de macht op de opperbevelhebber overgedragen en daarvoor zou ik gaarne uw goedkeuring hebben."

De Koningin heeft toen gezegd: dat vind ik uitstekend.

12267. De **Voorzitter:** Op dat moment is, zij het op informele wijze, de voor een Regeringsdaad vereiste wilsovereenstemming perfect geworden? Ik geloof, dat ik het zo kan formuleren.

A. Ja.

12268. De **Voorzitter:** Er blijft nog over de vraag of men er over gedacht heeft, die aldus perfect geworden Regeringsdaad in een bepaalde vorm te gieten en te bevestigen in een Koninklijk besluit.

A. Daaraan is niet gedacht en vermoedelijk ook om deze reden, dat in feite de zaak al was afgelopen, omdat intussen de bezetting was voltrokken.

12269. De **Voorzitter:** Dat ben ik niet met u eens. In ieder geval heeft generaal *Winkelman* van 14 Mei tot 29 Mei (het optreden van *Seyss Inquart)* in Nederland wetgevende bevoegdheid gehad, welke erkend is door de Duitsers en welke door de Nederlandse wetgever is erkend bij het Besluit Bezettingsmaatregelen, waarbij bepaalde regelingen van de opperbevelhebber voorlopig gehandhaafd of buiten werking zijn gesteld. De opperbevelhebber heeft gedurende die periode wetgevende bevoegdheid gehad, die ik niet anders kan construeren dan als een op Staatsnoodrecht gegronde bevoegdheid, afgeleid uit het hem overgedragen Regeringsgezag. Alleen daarom al zou het op zich zelf wenselijk geweest kunnen zijn het besluit van de Regering tot die overdracht nog in een of andere vorm te bevestigen, want het was niet zo, dat op 15 Mei, toen u het onderhoud met de Koningin had, de zaak was afgelopen.

A. Ik heb daaraan niet gedacht. Het eerste Koninklijk besluit, waarmede wij zijn begonnen, is geweest A 1 van 24 Mei 1940.

12270. De **Voorzitter:** Ik vind het ook niet zo bijzonder belangrijk. Bovendien is het een handeling, die algemeen is aanvaard. Maar wanneer wij de zaak tot de bodem bespreken, is het goed alle aspecten te bezien.

A. Ik ben het met u eens. Ik moet toegeven, dat wij er niet aan hebben gedacht.

12271. De **Voorzitter:** Er is nog een ander punt, dat ons niet helder is geworden. Er schijnt nl. nog een gesprek te hebben plaats gehad van uit Hoek van Holland met de opperbevelhebber.

A. Dat is geschied, toen wij er niet waren. Is dat niet geweest over een nadere instructie betreffende de eventuele capitulatie?

12272. De **Voorzitter:** Ja. Het is eigenlijk zo gegaan, dat op het ogenblik, dat wij de belangrijkste getuigen hierover hebben gehoord, te weten de heren *de Geer* en *Winkelman,* dit nog niet tot ons was doorgedrongen. Later zijn er opmerkingen gemaakt, die er op wezen, dat er nog een gesprek had plaats gehad met generaal *Winkelman,* waarbij, zoals het uitgedrukt werd, zijn instructie nog eens bevestigd is. Dit zullen wij dus nu nog moeten vragen in een tweede ronde, waarin wij deze heren nog eens horen. Ik stel deze vraag echter hier, omdat ik gaarne zou willen weten of, indien die z.g. bevestiging van de instructie heeft plaats gevonden, deze alleen betrekking heeft gehad op het militaire, m.a.w. op de opdracht, die generaal *Winkelman* des ochtends had gekregen, dan wel ook op de overdracht van het Regeringsgezag.

A. Ik neem aan van niet; dan zou ongetwijfeld de heer *Winkelman* mij daarover iets gezegd hebben. Dan zou hij gezegd hebben: dat heeft de heer *de Geer* mij al gezegd. Maar, u heeft gelijk, u moet degene horen, die dat werkelijk gedaan heeft. Maar naar hetgeen wij, die er niet bij zijn geweest, er van gehoord hebben, betrof het alleen het militaire.

12273. De **Voorzitter:** Het is in elk geval u niet bekend, dat uw handeling op civiel gebied doorkruist of gevolgd is door een soortgelijke handeling van de heer *de Geer* van uit Hoek van Holland.

A. Neen.

12274. De **Voorzitter:** Meer kunt u over de overdracht van het Regeringsgezag niet verklaren?

A. Ik meen mij wel te herinneren, dat ik, om de gehele zaak af te maken, in het voltallig Kabinet ook nog mededeling heb gedaan van de goedkeuring van de Koningin. Dat heb ik dus later ook in het Kabinet gerapporteerd, in de eerstvolgende vergadering van het Kabinet na het bezoek aan Buckingham Palace.

12275. De **Voorzitter:** Uit de verschillende verklaringen, die wij gekregen hebben, hebben wij de indruk gekregen, dat met betrekking tot de voortzetting van de oorlog onderscheid gemaakt kan worden tussen twee perioden, de periode van vóór het najaar 1940 en die van de latere jaren, dat men later een communis opinio had over de doelstelling van de oorlog, te weten de oorlog door te voeren tot het bittere einde, totdat Duitsland verslagen was, maar dat in de beginperiode die doelstelling nog lang niet duidelijk was, dat toen verschillende opvattingen mogelijk waren en verschillende doelstellingen verkondigd werden in en buiten het Kabinet. Komt dat overeen met uw opvatting?

A. Ja.

12276. De **Voorzitter:** Wij hebben, ter voltooiing van het beeld, daar nog deze opvatting bij, dat dit mede in eerste instantie veroorzaakt werd door de internationale toestand, die vóór het einde van 1940 onder invloed stond van de gebeurtenissen in Frankrijk, de nederlaag van Frankrijk, de gebeurtenissen bij Duinkerken, de luchtslag om Groot-Brittannië, de dreigende invasie, terwijl daarna, na de bekende September-gebeurtenissen, dit allengs veel beter is geworden en op de duur zelfs zeer goed, toen Rusland en Amerika in de oorlog kwamen, en dat daarbij in het Nederlandse milieu nog een sterke invloed uitoefende een persoonlijke factor, nl. dat het Nederlandse Kabinet stond onder leiding van een Minister-President, wie deze positie onder de gegeven omstandigheden niet lag, laat ik het zo maar uitdrukken.
Klopt dat ook met uw opvatting?

A. Ja.

12277. De **Voorzitter:** Er is een aantal punten, vooral in het strafproces-*de Geer,* die dit illustreren. De voorvallen, daar genoemd, zijn in twee groepen te rangschikken, in de eerste plaats voorvallen van toch wel zeer belangrijke aard, in de tweede plaats voorvallen van meer incidentele aard. Onder de belangrijke voorvallen zou ik in de eerste plaats willen noemen het besluit om de zetel van de Regering te verplaatsen naar Nederlandsch-Indië; in de tweede plaats de bekende poging van de heer *de Geer* tot het sluiten van een compromisvrede; in de derde plaats de Nota's, door een aantal Ministers geschreven, in verband met de toekomstige positie van Nederland.
Kunt u zeggen, welke de motieven waren voor het besluit de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen?

A. Dat heeft met die opvatting ten opzichte van de oorlog niets te maken gehad. Er waren drie Ministers tegen. Het betrof in het geheel niet de quaestie van een langdurige of een korte oorlog, maar het tot uitdrukking brengen van de zelfstandigheid van de Nederlandse Regering door zich op eigen grondgebied te vestigen. Er waren verschillende redenen om dit voor een deel van het Kabinet een punt van ernstige overweging te doen zijn. In de eerste plaats het feit, dat wij hoe langer hoe meer zagen aankomen, dat wij als Regering van een klein land wel een beetje als een soort quantité négligeable zouden worden beschouwd. In de tweede plaats hadden wij de overtuiging, dat bv. op het gebied van de vertegenwoordiging van buitenlandse Mogendheden bij het Nederlandse Hof een heel ander standpunt zou moeten worden ingenomen, wanneer wij op eigen terrein waren dan wanneer wij in Engeland zaten. Verschillende landen namen, omdat zij onder Duitse pressie stonden, het standpunt in: wij sturen geen vertegenwoordiging naar het Nederlandse Hof, wanneer het zich niet op Nederlands grondgebied bevindt.
Er was toen van een luchtoffensief tegen Engeland nog geen sprake, doch er was wel sprake van een groot gevaar op zee, nl. het gevaar van torpedering. Ik herinner mij, dat de tegenstanders van het besluit zeer ernstig op dit punt hebben gewezen.

12278. De **Voorzitter:** U zeide, dat dit geen verband hield met de oorlogvoering. Ik dacht echter, dat het daarmede wel verband hield, in zoverre, dat als belangrijk tegen-argument kan worden aangevoerd, dat men het centrum van de oorlogvoering zou verlaten. Als tweede argument er tegen kan worden aangevoerd, dat het ook in Nederland zelf wel een heel ongelukkige indruk zou hebben gemaakt, als de Regering in die kritieke toestand Engeland verlaten had. Dat zou in Nederland de indruk hebben gemaakt van: daar loopt de zaak mis, men verlaat het zinkende schip.

A. Wij hebben het van die kant helemaal niet bekeken, maar dat kunt u beter beoordelen, omdat u hier was. Wij dachten, dat het in Nederland een goede indruk zou maken, dat wij er blijk van gaven op eigen territoir te willen zijn. U moet niet vergeten, dat dit zich afspeelde in de tijd, toen er door de geallieerden op werd aangedrongen, dat de Franse Regering niet zou blijven zitten in het onbezette gedeelte van Frankrijk, maar zich in Noord-Afrika zou vestigen en à l'instar daarvan dachten wij aan ons eigen grondgebied, nl. aan Nederlandsch-Indië. Wij meenden, dat het in Nederland een goede indruk zou maken, wanneer wij op eigen grondgebied waren en dus als volwaardige partij in combinatie met de geallieerden zouden optreden.

12279. De **Voorzitter:** Ik heb toch het gevoel, dat het goed is, dat het niet gebeurd is.

A. Ik kan mij dat voorstellen. Er was in het Kabinet ook verschil van mening over, maar ik geloof niet, dat u dit in verband moet zien met de mate van oorlogvoering. Het is werkelijk bij ons in die paar weken een vraagstuk op zich geweest.

12280. De **Voorzitter:** De Gouverneur-Generaal was er ook voorstander van, meen ik?

A. Hij was er sterk voor.

12281. De **Voorzitter:** Ten slotte is deze zaak toch niet doorgegaan?

A. Later heeft het, meen ik, nog een onderwerp van bespreking uitgemaakt. Ik herinner mij dit niet, want ik ben in 1941 afgetreden.

12282. De **Voorzitter:** Thans het voorstel van de heer *de Geer* in Juli 1940 om contact te zoeken met *Hitler* en te trachten tot een compromis te komen. Had de heer *de Geer* volgens uw idee de bedoeling om die gedachte te verwezenlijken, ook eventueel zonder medewerking en zonder medeweten van de Engelsen?

A. Het klinkt erg raar, maar ik kan het mij niet goed herinneren. Ik wil daarvan wel een verklaring geven. In die periode vóór zijn aftreden hadden wij herhaaldelijk van dit soort gevallen. Ik heb dit ook bij mijn verhoor in het strafproces tegen de heer *de Geer* verklaard. Van de heer *de Geer* krijgt men sterk de indruk: hij begreep de gehele situatie niet. Ik durf deze vraag niet positief beantwoorden.

12283. De **Voorzitter:** Er is wel van zijn kant de gedachte geopperd om eventueel met een vliegtuig contact te zoeken. Dus zover ging hij wel?

A. Ja. Maar in dit punt heeft hij toch geen enkele medestander gehad.

12284. De **Voorzitter:** Nu is het merkwaardige, dat één van uw vroegere ambtgenoten, de heer *Albarda,* een uitlating heeft gedaan in deze geest, dat er ook personen waren, die de gedachte voorstonden in die periode om contact te zoeken — ik meen zelfs, dat de heer *Albarda* gebruikt heeft de woorden „aansluiting te zoeken" — bij de Vichy-Regering van *Pétain.*

A. Daarvan heb ik nooit gehoord. Ik heb wel gehoord — misschien is dit belangrijk om de gehele achtergrond van deze periode te hebben; ik meen dat de heer *van Kleffens* mij daarover wel eens mededelingen gedaan heeft —, dat er op dat ogenblik ook in het Engelse Kabinet personen waren, niet die dit voorstel van de heer *de Geer* ondersteunden of aansluiting bij *Pétain* zochten, maar wel, die dachten over een eventuele overeenkomst, mits dan voldoende waarborgen tegen nieuwe agressie zouden worden verkregen. Als ik mij niet vergis, is in dit verband nog wel eens genoemd de naam van Lord *Beaverbrook.* Dit speelde zowat in die tijd van de heer *Plesman,*

12285. De **Voorzitter:** Heeft u in Londen iets vernomen van die poging van de heer *Plesman?*

A. In het Kabinet. Ik herinner mij: ik geloof, dat het de heer *van Kleffens* is geweest, die mededeling heeft gedaan, dat de heer *Plesman* contact met *Goering* had gehad en dat hij bepaalde voorstellen had overgebracht; voorts, dat de heer *van Kleffens* zich voorstelde om al deze inlichtingen door te geven aan de Engelse Regering, waarmede het Kabinet het natuurlijk geheel eens was. Ik herinner mij niet, dat ik dat voorstel ooit zelf gezien heb.

12286. De **Voorzitter:** Wij zullen de heer *Plesman* morgen horen. De vraag, die voor ons van belang is, is of de heer *Plesman* van uit Stockholm, waar hij geweest is, bepaalde geformuleerde voorstellen heeft laten doorzenden en of het Nederlandse Kabinet bij het doorgeven van die voorstellen een bepaalde rol heeft gespeeld. De heer *van Kleffens* heeft echter hier verklaard, dat dit laatste bepaaldelijk niet het geval is geweest.

A. Dat herinner ik mij ook niet. Het is medegedeeld in het Kabinet. Er is ook medegedeeld, dat het aan de Engelsen zou worden doorgegeven, wat alleen al uit een oogpunt van informatie juist was.

12287. De **Voorzitter:** De Nota's, die geschreven zijn door de verschillende Ministers, zijn in de wereld gekomen naar aanleiding van een Nota van de heer *van Kleffens* van midden Juli 1940. Toen hebben verschillende Ministers daarover hun beschouwingen gegeven. Die Nota's hebben wij, naar ik meen alle, hoewel er tijdens de verhoren nog geproduceerd zijn, die wij niet kenden. Zo heb ik hier ook een Nota, die afkomstig is van u, van de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, zonder datum, waarin u ook een beschouwing geeft omtrent de positie van Nederland en waarbij ook rekening wordt gehouden met de mogelijkheid, dat Engeland niet als overwinnaar uit de strijd komt.

A. Ik herinner mij, dat de heer *van Kleffens* ons naar aanleiding van een nota zijnerzijds heeft uitgenodigd onze beschouwingen, voor zover zij onze Departementen betroffen, te geven en dat dit van mij op economisch gebied werd verwacht. Ik heb echter geen exemplaar meer, noch van mijn eigen Nota, noch van de Nota van de heer *van Kleffens.*

De **Voorzitter:** Misschien gaat u enig licht op, wanneer u de Nota even inziet.

(De Voorzitter overhandigt de getuige het stuk.)

A. Dit is zeker een nota van mij.

12288. De **Voorzitter:** Deze nota's zijn in zoverre typerend voor de tijd, waarin men leefde, dat er toen ruimte was voor speculatieve beschouwingen over de afloop van de oorlog, die later niet meer mogelijk zouden zijn geweest.

A. Ja.

12289. De **Voorzitter:** Dan is er nog een aantal kleinere punten, die in verband met de zaak-*de Geer* in de processtukken naar voren zijn gekomen. In de eerste plaats de vaststelling van het Regeringscommuniqué van 14 Mei 1940. Bent u daarbij tegenwoordig geweest?

A. Bij het slot. Ik herinner mij nog heel goed, dat de heer *de Geer* helemaal niets wou loslaten. Het was op zijn eigen kamer in Grosvenor House en de heer *van Vredenburch* was er ook. Die heeft mij er bijgehaald. Ik heb dit ook voor een van de andere commissies verklaard en ook in het verhoor van het strafproces van de heer *de Geer.* Ik ben in de eerste dagen niet bij alles aanwezig geweest en dit is hieruit te verklaren, dat ik mijn handen vol had om zo spoedig mogelijk de koopvaardijvloot in de geallieerde oorlogvoering in te schakelen. Toen ik naar Amerika ging, heb ik van de Engelse Regering daarover een compliment gehad. Ik ben daarmede veertien dagen bezig geweest en in die veertien dagen zijn alle moeilijkheden betreffende lading, enz. uit de weg geruimd. Vandaar ook, dat ik mij herinner, dat de heer *van Vredenburch* mij is komen halen, want op dat moment waren de heren *van Kleffens* en *Dijxhoorn* in Frankrijk. De heer *van Vredenburch* zei mij: wij hebben iemand nodig, die stevig tot de heer *de Geer* kan spreken, want het communiqué *moet* uit. Ik heb toen op verzoek van de heer *van Vredenburch* gezegd, dat er geen verder uitstel mocht zijn en dat het communiqué moest worden verstrekt. Voor zover ik mij herinner, zijn wij toen zover gekomen omstreeks halftwaalf. Ik meen, dat het voor een bepaalde uitzending van de B.B.C. gereed moest zijn.

12290. De **Voorzitter:** De heren *Pelt* en *Teixeira* stonden te springen.

A. Ja. Ik herinner mij de heer *Teixeira,* want die plaatste wel eens ongekuiste opmerkingen.

12291. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, dat één van de geschilpunten was, dat de heer *de Geer* er bezwaar tegen maakte, dat in het communiqué zou staan, dat de strijd zou worden voortgezet in Zeeland en in andere delen van de wereld?

A. Dat herinner ik mij, maar wat ik mij niet herinner, is hoe het communiqué er ten slotte heeft uitgezien.

De **Voorzitter:** Het heeft er niet in gestaan.

A. Wij hebben er alles op gezet, dat er althans *iets* werd gezegd.

12292. De **Voorzitter:** Daarna komt de radiorede van 20 Mei.

A. Daar ben ik niet bij geweest.

12293. De **Voorzitter:** Bij A 1 bent u wel betrokken geweest?

A. Ja, daarvoor ben ik een keer speciaal naar de heer *Michiels van Verduynen* gegaan, want toen was de heer *van Kleffens* niet

aanwezig. Ik kom telkens op de heer *van Kleffens,* omdat hij behalve Minister van Buitenlandse Zaken ook ondervoorzitter van de Ministerraad was. Bij de gezant zat de heer *Beelaerts.* Ik heb toen op de heer *Beelaerts* een beroep gedaan, gezien zijn persoonlijke verhouding tot de heer *de Geer,* om de heer *de Geer* te bewegen dit besluit te doen uitgaan.

12294. De **Voorzitter:** Maar het geschilpunt, dat er was, wordt toch door de meesten van uw vroegere ambtgenoten niet gezien in die zin, dat de heer *de Geer* het besluit niet heeft willen tekenen, omdat hij de Duitsers niet onaangenaam wilde stemmen, maar meer omdat het voortvloeide uit zijn juridische en economische instelling.

A. Daarmede ben ik het volkomen eens.
Hij had het er voortdurend over, dat wij ons de beschikking aanmatigden over eigendommen van derden. Het is hetzelfde punt, dat ons moeilijkheden heeft gegeven met het goud van de Nederlandsche Bank. Ook daar nam de heer *de Geer* het standpunt in, dat wij niet mochten beschikken over het goud van de Nederlandsche Bank, en ik ben nog altijd overtuigd, dat het feit, dat er niemand van de Nederlandsche Bank met ons meegegaan is.....

12295. De **Voorzitter:** De heer *Mackay* is toch meegegaan?

A. Die had geen enkele machtiging. Dat het de heer *Mackay* is geweest, is juist te wijten aan het feit, dat er door de heer *de Geer,* die niet alleen Minister-President, maar ook Minister van Financiën was, onvoldoende druk is uitgeoefend — laat ik het voorzichtig uitdrukken — op de Nederlandsche Bank, dat er ten minste één directeur zou meekomen, waarop het Kabinet ook heeft aangedrongen. Ik zie hierin echter in geen enkel opzicht pro-Duitse mentaliteit of iets dergelijks. Maar, zoals zijn collega's in de Kamer hem ook wel gekend hebben, hij kwam er niet overheen, dat wij over het goud of over effecten gingen beschikken, terwijl hij onvoldoende inzag, dat dit in het belang was van het gehele volk en de eigenaren.

12296. De **Voorzitter:** Het was een symptoom er van, dat de gewone mogelijkheden van de binnenlandse politiek op dat ogenblik niet toereikend waren.
Is u ook van oordeel, dat, wanneer u het nog eens zou moeten overdoen, u meer ambtenaren zou meenemen?

A. Ja, zeker!

12297. De **Voorzitter:** Dat is wel een handicap geweest?

A. Een geweldige handicap.

12298. De **Voorzitter:** Men kon hier niet alle voornaamste ambtenaren weghalen, maar het was toch wel gewenst geweest er meer mee te nemen?

A. Ja.

12299. De **Voorzitter:** Wat betreft de verbreking van de diplomatieke betrekkingen door Italië en de vraag, wat men moest doen, als men op zee schepen van Italiaanse nationaliteit tegenkwam, wordt door een aantal van uw collega's gezegd, dat de heer *de Geer* bij de behandeling van deze quaestie niet in de Ministerraad aanwezig was. De heer *de Geer* zegt zelf, dat hij misschien ziek is geweest op die dag. Dat is dus niet zeer belangrijk meer.

A. Daarvan herinner ik mij niets.

12300. De **Voorzitter:** Weet u iets van de indruk, die het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill* heeft gemaakt? Die was zeker slecht?

A. Daarvan weet ik maar al te veel. De heer *van Kleffens* zei: Goddank sprak hij zo slecht Engels, dat *Churchill* hem waarschijnlijk niet verstaan heeft. Het rapport, dat wij hierover van de heer *van Kleffens* gekregen hebben, was inderdaad zeer ongunstig.

12301. De **Voorzitter:** U hadt ook vrij veel contact met Engelse kringen. Nu hebben deze dingen, voor zover zij toen bekend werden, de Nederlandse gemeenschap nogal beroerd. Hoe was de reactie daarop in Engelse kringen?

A. Ik moet daarbij dit voorbehoud maken. Mijn relaties in Engelse kringen waren in het begin niet zo groot, alweer om die zelfde reden, nl. deze: ik moest intern die gehele zaak van de scheepvaart regelen en intussen behandelde het Scheepvaart-Comité met de heer *Speekenbrink* als mijn gemachtigde, die voor mij in die commissie zat, deze punten met de Engelsen. Ik werkte op dat ogenblik intern. Ik ben meer met de Engelsen gaan spreken in Augustus en September 1940; ik heb hen daarvóór wel gesproken, maar dan toch op de ministeriële basis, nl. met de heer *Dalton,* Minister of Economic Warfare, en met de heer *Cross,* Minister of Shipping, officieel bij bezoeken en bij een lunch, en dan spreekt het vanzelf, dat zij dat punt, dat voor ons niet zo aangenaam was, niet aanroerden. Men zou pas een goede indruk krijgen van de reacties in Engelse kringen, wanneer men reeds vóór de oorlog relaties in die kringen had gehad.

12302. De **Voorzitter:** Dus u kunt over die reacties niet veel mededelen?

A. Ik heb er wel over gehoord; eigenlijk kwamen de meeste berichten uit de Hollandse kolonie, die vóór de oorlog reeds haar vaste attaches met de Engelse kringen had. Ik heb het echter alleen van horen zeggen.

12303. De **Voorzitter:** Weet u iets van de oprichting van „Vrij Nederland" en de quaestie, die er geweest is met betrekking tot de vraag, of de heer *van Blankenstein* hoofdredacteur moest worden, ja dan neen?

A. Ik behoorde tot diegenen, die groot respect hadden voor de kundigheden van de heer *van Blankenstein* en die zich gelukkig zouden prijzen, als hij aan het blad zou medewerken, doch ik heb mij positief verzet tegen het hoofdredacteurschap, omdat bij ons, en naar ik meen ook in Nederland, in vrij brede kring bekend was, dat hij in dienst van de Engelsen stond. Dat vond ik voor een hoofdredacteur van het enige Nederlandse weekblad in het buitenland ongewenst. Ik wijs er op, dat ik in dit verband geen critiek wil uitspreken.

12304. De **Voorzitter:** Dat standpunt werd dus niet ingegeven door vrees voor reacties van Duitse kant?

A. Neen, ik heb daarover nooit iets gehoord.

12305. De **Voorzitter:** Er wordt beweerd, dat de heer *de Geer* zich daartegen verzet zou hebben, omdat hij vond, dat een dergelijke hoofdredacteur in Duitse kringen een onaangename indruk zou maken.

A. Het is mogelijk, maar ik herinner het mij niet.

12306. De **Voorzitter:** Uw motivering werd daardoor echter in genen dele bepaald? Naar uw mening moest een hoofdredacteur onafhankelijk van elke vreemde natie staan?

A. Ja. Als hij in onze dienst had gestaan, zou ik het iets anders gevonden hebben, maar het was nog mooier, wanneer het een volkomen onafhankelijk persoon was geweest.

12307. De **Voorzitter:** Er hebben in Londen in de Nederlandse kolonie vele verhalen de ronde gedaan. Het was een kleine gemeenschap en een van uw vroegere collega's heeft gezegd: men wist in Londen zelfs dingen uit de Ministerraad, die niet gebeurd waren.
Zo is er ook een verhaal, dat afkomstig is van de heer *van Blankenstein,* nl. dat Minister *Welter* op een gegeven moment ergens een dronk zou hebben uitgebracht op de grote Staatsman *Pétain.* Kent u dat verhaal?

A. Ik heb dat verhaal gehoord; ik ben er echter niet bij geweest en de heer *Welter* heeft het altijd ontkend. Dat alles was een van de redenen, waarom ik blij was, dat ik naar Amerika kon gaan om daar opbouwend werk te doen. Ik heb mij, door de ervaring geleerd, in New York verre gehouden van de Nederlandse kolonie. Ik ging er wel mee om, maar niet in de zin als dat in Engeland het geval was.

12308. De **Voorzitter:** Thans kom ik tot het ontslag van de heer *de Geer,* de opdracht om naar Nederlandsch-Indië te gaan en het daarop gevolgde vertrek naar Nederland. Het laatste is één van de punten, waarop het tegen de heer *de Geer* uitgesproken vonnis berust. Daaromtrent bestaat dus een rechterlijk gewijsde en wij behoeven hierop niet verder in te gaan.
Welke was de reden van het ontslag van de heer *de Geer?*

A. De officiële reden, die wij vernomen hebben, was de mededeling van de Koningin — en ik geloof, dat dat ook constitutioneel was —, dat zij geen vertrouwen meer in het beleid van de Minister-President had.

12309. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat de heer *de Geer* absoluut de juiste ligging miste voor de dingen, die toen aan de orde waren, hetgeen het onmogelijk maakte, dat een man van zijn instelling leider kon zijn van een Regering, die de oorlog verder had voort te zetten. Kan ik het zo formuleren?

A. Ja.

12310. De **Voorzitter:** Heeft hier als laatste druppel, die de emmer deed overlopen, nog meegespeeld het feit, dat hij het plan had opgevat zijn vacantie in Zwitserland te gaan doorbrengen?

A. Ik dacht, dat dat later speelde.

De **Voorzitter:** Neen, want dan zou het geen rol hebben gespeeld.

A. Als het juist was, zou dat ook mijn antwoord zijn. Er is daaromtrent nog correspondentie. Ik heb bij mij een brief van de heer *Gerbrandy* van 24 September 1940. Wanneer is de heer *de Geer* afgetreden?

De **Voorzitter:** Begin September 1940.

A. En hier wordt gesproken van een visum voor Zwitserland. Het is een brief van de heer *Gerbrandy* aan de heer *de Geer* te Boxmoor, luidende:

> „Het zij mij vergund, aan uwe Excellentie mede te delen, dat uw verzoek tot het verkrijgen van een visum voor Portugal door tusschenkomst van het Nederlandsche Gezantschap te Londen in handen van de Regeering werd gesteld....."

De **Voorzitter:** Die brief staat ook in het Memorandum van de heer *Gerbrandy*.

A. Daarop is een antwoord van 26 September en vervolgens weer een brief van de heer *Gerbrandy* van 8 October.

12311. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Heeft de heer *de Geer* er nooit over gesproken, toen hij nog Minister was, dat hij zijn vacantie in Zwitserland wilde doorbrengen?

A. Het is mogelijk, maar dat herinner ik mij niet.

12312. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De heer *Gerbrandy* zou gezegd hebben: dan ga ik met hem mee.

A. Het is mogelijk.

12313. De **Voorzitter:** Dan ontvalt daarmede de grondslag aan mijn vraag, die deze was, of dat feit volgens uw herinnering een rol heeft gespeeld. Dat kunt u zich niet herinneren?

A. Neen.

12314. De **Voorzitter:** Na het aftreden van de heer *de Geer* trad het eerste Kabinet-*Gerbrandy* op. Werd de heer *Gerbrandy* toen in Londen reeds algemeen gezien als de aangewezen premier voor het nieuwe Kabinet?

A. Neen.

12315. De **Voorzitter:** Zijn benoeming was dus tot op zekere hoogte een verrassing?

A. Ja, ten minste voor mij wel. Ik kan moeilijk anders dan voor mij zelf spreken.

12316. De **Voorzitter:** De Lissabon-affaire is een kant van het Regeringsbeleid, die ons nog steeds intrigeert. Wij hebben ons wel afgevraagd, of de Regering wel alles gedaan heeft, wat op dat moment mogelijk was. Er zit een aantal wonderlijke elementen in. Allereerst dit, dat de zaak niet zeer vlot behandeld werd. Er is een brief van de heer *de Geer* van 7 Januari 1941 aan de Ministerraad; die is op 17 Januari 1941 in de Ministerraad behandeld. Toen kreeg de Minister van Binnenlandse Zaken de opdracht deze brief te beantwoorden en dat antwoord was nog niet in Lissabon op 4 Februari 1941, toen de heer *de Geer* vertrokken is. Dit wijst niet op een vlotte behandeling. Er is echter meer. In zijn brief van 7 Januari gaf de heer *de Geer* te kennen, dat hij er geen bezwaar in zag naar Nederland te gaan, maar dat had hij op 26 November 1940 al geschreven aan de heer *Welter*, met wie hij privé nogal eens correspondeerde. Die brief aan de heer *Welter* is direct in het Kabinet gekomen en wij hebben hier de tekst van een telegram, dat de heer *Gerbrandy* op 30 November 1940 gestuurd heeft aan de heer *de Geer* in Lissabon, waarin de heer *Gerbrandy* duidelijk uitspreekt, dat vertrekken naar Nederland niet wenselijk werd geacht. Bovendien zegt de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum, dat, toen eindelijk het bericht van het vertrek van de heer *de Geer* kwam, hij zijn „November-ontwerp-radiorede" voor de dag heeft gehaald; daarvan is dan toen een bewerking gemaakt; dat is een Regeringsverklaring geworden, die voor de radio is voorgelezen en dus gebaseerd was op de inhoud van de November-radiorede. Het is ook bevestigd door de heer *Kasteel*, dat hij in die tijd zo'n radiorede ontworpen heeft. Dat wijst er dus op, dat het toch niet zo'n verrassend iets was, maar dat men het al een hele tijd zag aankomen. En als men dan ziet, hoe zo'n brief van 7 Januari 1941 behandeld is, dan vraagt men zich af, of wel alles gedaan is wat mogelijk was. Ik geef natuurlijk toe, dat het, gezien het karakter van de heer *de Geer*, de vraag was of het resultaat zou hebben opgeleverd, maar waarom heeft men niet overwogen een van de Ministers nog eens naar Lissabon te sturen om hem van die stap te weerhouden? Ik kan mij zelfs voorstellen, dat men in verband met zijn voornemen een stap van Hare Majesteit de Koningin zou hebben uitgelokt. Ik zeg niet, dat het geholpen zou hebben, maar men had toch mogen verwachten, dat de Regering, die deze zaak toch ook zeer belangrijk vond, alles zou hebben gedaan wat mogelijk was. Die indruk krijgt men niet.

A. Die brief, die ik persoonlijk nog had, heb ik toevallig gevonden, maar mij persoonlijk staat niet bij welke correspondentie daarover gevoerd is. Er is meer correspondentie geweest dan alleen die brief van 7 Januari. Aan de gezant is bovendien opdracht gegeven hem te bezoeken en hem met klem duidelijk te maken hoe wij daarover dachten, met verwijzing naar de briefwisseling, die gevoerd was. Wanneer men die correspondentie ziet en de brief, die de heer *Gerbrandy* gestuurd heeft, dan heeft de Regering toch ook geen blad voor de mond genomen; zij heeft toch duidelijk gezegd: wij zijn daartegen en wij laten je zelfs een figuur slaan bij de Engelsen, gezien het daartoe ingediende verzoek. Dat klopt ook met wat ik mij herinner. In de Ministerraad is wel de opmerking gemaakt, dat de heer *van Boeijen* niet opschoot met zijn brief, maar overigens geloof ik niet, dat het iets geholpen zou hebben. Maar in de tweede plaats hadden wij toch de overtuiging, dat wij gedaan hadden wat wij konden en dat men niet kon doorgaan met telkens dezelfde brieven te sturen.

12317. De **Voorzitter:** Maar één van de Ministers had naar Lissabon kunnen worden gezonden.

A. Ik durf niet zeker te zeggen of dat niet overwogen is. Ik meen mij er wel iets van te herinneren, dat wij ons op dat moment misschien zouden hebben blootgesteld aan een weigering van de zijde van de Engelse Regering.
De Engelsen waren ook met de gehele situatie op de hoogte.

12318. De **Voorzitter:** Aan de andere kant zou men kunnen zeggen, dat, als zulk een poging gedaan werd, de Engelsen dit zouden hebben begrepen.

12319. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe konden de Engelsen dat weten? Hielden de Ministers de Engelsen op de hoogte van de gesties van de Nederlandse Regering?

A. Ik geloof niet, dat er een telegram uitging, of de Engelsen wisten, wat er in stond.

12320. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was de service zo goed?

A. Die telegrammen zullen wel in code zijn geweest. Ik ben er van overtuigd, dat de Engelsen die telegrammen, zeker in het begin, konden dechiffreren.

12321. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hadden de Engelsen een levendige belangstelling voor alles, wat de Nederlandse Regering deed?

A. Wij moesten het in ieder geval veronderstellen. In verband met het aftreden van de heer *de Geer* moesten wij aannemen, dat de heer *de Geer* van Engelse zijde wel enige belangstelling genoot.

12322. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat het wel zeker is, dat zij nooit een pas voor Lissabon zouden hebben gegeven, als zij dit hadden vermoed.

A. Dat neem ik ook aan.

12323. De **Voorzitter:** Hebt u van de indruk, die het feit, dat de heer *de Geer* naar Nederland was vertrokken, op de Engelsen heeft gemaakt, iets gemerkt?

A. Ik heb gemerkt, dat de radiorede, in Engeland gehouden, goed gewerkt had.

12324. De **Voorzitter:** Aan de andere kant gebeurde er zoveel, dat aan de lotgevallen van de Nederlandse ex-Minister-President niet zoveel aandacht geschonken werd.

A. Vooral, omdat datgene, wat hier gebeurde, meeviel. De manier, waarop het Nederlandse volk deze quaestie heeft opgenomen, is oorzaak geweest, dat de kritiek verder zweeg.

12325. De **Voorzitter:** Ten slotte de quaestie van de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra,* die eind 1940, begin 1941 eerst in Shanghai zijn geweest, waar zij gesproken hebben met de heer *Idenburg,* die gekomen was vanwege de gouverneur-generaal, en die later, in Maart 1941, in Lissabon zijn geweest en een onderhoud hebben gehad met de heer *Welter.* Het ging over de internering van de Duitsers in Indië en de represailles, die de Duitsers hier hadden genomen en die zij nog dreigden te nemen. Dat was de kern van de zaak. De quaestie had echter nog een politieke achtergrond, nl. deze, dat er onder de Duitsers verschillende stromingen waren met betrekking tot de vraag, wat er met Nederland moest gebeuren. Er waren personen, die vóór annexatie zonder meer waren en die zich van de overzeese gebiedsdelen weinig aantrokken.

Er waren er echter anderen, die de situatie zodanig zagen, dat Nederland in het Groot-Duitse Rijk zou worden ingeschakeld, doch in die zin, dat men de band met de overzeese gebiedsdelen kon behouden. Nu werd gevreesd, dat de z.g. voorstanders van annexatie dit geval zouden uitbuiten om op die manier bij *Hitler* een stemming te kweken, in die zin, dat hij de annexatie zou doorvoeren. Hierbij speelden verschillende gevoelsargumenten een rol, b.v. het feit, dat de Duitsers in Indië bewaakt werden door Inlandse soldaten.

De missie heeft bovendien van de gelegenheid gebruik gemaakt om de Indische Regering en de Nederlandse Regering in te lichten over de toestand in Holland.

Dat kwam er allemaal bij. Weet u nu ook iets van de motieven voor de beslissing van de Nederlandse Regering om de Duitsers niet uit Indië te laten weggaan? Men heeft wel het regime verbeterd, men heeft ook de vrouwen vergund weg te gaan, maar het is nimmer zover gekomen, dat de Duitse mannen ook weg konden gaan, hoewel toch misschien de mogelijkheid aanwezig was daarvoor een uitwisselingsschema of iets anders op te stellen. Men heeft het niet willen doen en uit de inlichtingen, die wij hebben gekregen, is gebleken, dat deze beslissing in Londen is gevallen. Men heeft er in Batavia zwaar over gedokterd en de heren *van Kleffens* en *Welter* hebben er over gesproken, toen zij er waren, maar de beslissing is buiten presentie van de heer *van Kleffens* in Londen gevallen. Het is nog steeds niet duidelijk geworden, welke precies de motieven van de Regering in Londen op dit punt zijn geweest.

A. Wat betreft het buiten presentie van de heer *van Kleffens* nemen van een besluit, meen ik mij te herinneren, dat in de tijd, toen de heer *van Kleffens* in Indië was, de gezant, de heer *Michiels,* in verband met de speciale deskundigheid op het buitenlandse politiek terrein, de vergaderingen van de Ministerraad heeft bijgewoond. De heer *Michiels* was uitstekend op de hoogte van de Indische quaestie. Ik herinner mij niet, dat hij een tegengesteld advies heeft gegeven. Wat ik er mij van herinner, is, dat de overweging is geweest, dat het zeker niet uitgesloten was, dat Nederlandsch-Indië ook nog in oorlog zou komen en dat er met name velen van deze Duitsers waren, die een dermate grote locale kennis hadden, dat het uitermate gevaarlijk zou zijn hen vrij te laten, daar zij eventueel door Duitsland aan Japan zouden kunnen worden uitgeleend. Dit was ongeveer de motivering. Wat de uitwisseling betreft, meen ik mij te herinneren, dat, voor zover het een extra-argument had kunnen zijn om wel tot uitwisseling over te gaan, wij toen al tot de conclusie waren gekomen, dat de Duitsers een maand na de uitwisseling toch wel hun schade konden inhalen door andere autoriteiten op te pikken. In de eerste plaats was er dus het gevaar om ze los te laten en in de tweede plaats zou het voordeel zeer problematisch zijn.

12326. De **Voorzitter:** U begrijpt, dat deze quaestie de mensen in Nederland zeer sterk heeft beziggehouden en daarom is het van belang hier duidelijk vast te stellen, welke eigenlijk de motieven zijn geweest. Er moet natuurlijk van Londen uit, toen de beslissing was gevallen, een bericht naar de Gouverneur-Generaal zijn gestuurd. Misschien is dat in het archief na te speuren. Daarin zullen de motieven wel staan.

Ik ben hiermede gekomen aan het einde van mijn vragen. Hebt u zelf nog punten, die van belang zijn om aan de commissie te worden medegedeeld?

A. Ja, er is een punt, nl. over het Koninklijk besluit A 1. Daarvan is mij ter ore gekomen — ik meen in het verhoor van de strafzaak van de heer *de Geer* —, dat met name door de heer *van Blankenstein* zou zijn medegedeeld, dat ik behoorde tot hen, die principiële bezwaren hadden tegen dit Koninklijk besluit A 1, en dat dit bewezen werd door het feit, dat dit Koninklijk besluit door mij niet was ondertekend.

12327. De heer **Koersen:** In het boekje „Nederland in bezettingstijd" staat, dat de heren *de Geer* en *Steenberghe* dit Koninklijk besluit A 1 niet ondertekend hebben, in verband met het feit, dat zij de verantwoordelijkheid niet op zich wilden nemen.

A. Daarvan is geen sprake. Ik achtte deze zaak zo belangrijk, dat ik speciaal naar het gezanstchap gegaan ben om te trachten gedaan te krijgen, dat de heer *Michiels* en de heer *Beelaerts van Blokland,* die daar ook aanwezig was, hun invloed zouden aanwenden om de heer *de Geer* tot andere gedachten te brengen. Ik heb dit Koninklijk besluit niet getekend om een geheel andere reden. Toen de heer *de Geer* eenmaal zover gebracht was, dat hij zich niet zou verzetten tegen de uitvaardiging van het Koninklijk besluit, heeft hij daaraan de voorwaarde verbonden, dat hij zelf het besluit niet zou tekenen. Toen heb ik in die Ministerraad medegedeeld, dat ik uiteraard volkomen bereid bleef dit Koninklijk besluit te tekenen, maar dat ik aan het oordeel van de Ministerraad wilde onderwerpen de vraag, of het wel gewenst was — ik meen zelfs, dat het ook van andere zijde in de Ministerraad naar voren is gebracht —, dat, wanneer de Minister van Financiën niet ondertekende, de Minister van Economische Zaken het wèl zou ondertekenen, omdat het, wanneer de ondertekening beperkt bleef tot de Minister van Justitie, die het initiatief had genomen, de Minister van Buitenlandse Zaken met het oog op de werking van dit Koninklijk besluit in het buitenland en de Minister van Koloniën met het oog op de werking in de overzeese gebiedsdelen, dan minder zou opvallen, dat de Minister van Financiën niet ondertekend had dan wanneer ook de Minister van Economische Zaken daarbij stond. Ik heb hierbij toen de voorwaarde gesteld, dat, wanneer ik niet ondertekende, dit niet betekende, dat mijn Departement in dezen geen zeggenschap zou hebben. Ik wist niet, dat de door mij bedoelde onjuiste mededeling in een boek gepubliceerd is; ik had alleen gehoord, dat een verklaring hierover was afgelegd. Wanneer men nu deze verklaring stelt tegenover die van de heer *van Blankenstein,* dan moet men bedenken: ik zat wel in de Ministerraad en de heer *van Blankenstein* niet.

12328. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In de stukken van de strafzaak-*de Geer* staat wel, dat u niet getekend had, omdat de heer *de Geer* niet tekende.

De **Voorzitter:** Op grond van de motivering, die u nu gegeven heeft.

A. De commissaris, de heer *Posthuma,* die mij toen gehoord heeft, heeft mij vooruit gezegd, te recht: wij onderzoeken het strafproces-*de Geer* en niet de goede of slechte daden van het Kabinet, maar toen zeide hij vervolgens: ik wil even hiervan in zoverre afwijken, door u mede te delen, dat dit verklaard is door de heer *van Blankenstein.* Toen heb ik verklaard: dan is dat onjuist. Ik hoor nu, dat de onjuiste verklaring is opgenomen in het proces-verbaal en mijn tegenspraak niet.

12329. De heer **Koersen:** Hetgeen ik zo juist vermeldde, is van de hand van de heer *de Jager,* werkzaam bij het Departement van Justitie: Deze schrijft:

> „Het eerste ontwerp wijst de Ministers van Financiën en van Handel en Scheepvaart aan. Geen van beide bewindslieden was blijkbaar bereid de verantwoordelijkheid op zich te nemen."

A. Dat is de verklaring hiervan.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dit is thans rechtgezet.

De **Voorzitter:** Ik dank u ten zeerste voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

M. P. L. STEENBERGHE.

DONKER, voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 19 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,
oud 53 jaar, wonende te Washington (D.C.),
Hr. Ms. ambassadeur in de Verenigde Staten, oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

12330. De **Voorzitter:** De commissie heeft het op prijs gesteld ook u te horen, in verband met de wisseling in het opperbevel. In de eerste plaats zou ik met u willen doornemen de quaestie van de benoeming van generaal *Reynders*. Kunt u ons daarover iets mededelen?

A. Ik geloof, dat, hoewel zich dit eigenlijk projecteert in de tijd, dat ik nog geen Minister was, er een soort conventie bestond, die wilde, dat de chef van de generale staf als het ware de designatus was voor de functie van opperbevelhebber, voor het geval er oorlog kwam. Toen de oorlog is uitgebroken, is het ook zo gegaan. Daar is geen quaestie over geweest. Het was feitelijk een van te voren vaststaande zaak.

12331. De **Voorzitter:** Is er geen twijfel geweest over de persoon?

A. Neen, dat kan ik mij ten minste niet herinneren.

12332. De **Voorzitter:** Welke is uw persoonlijke indruk over generaal *Reynders* geweest in die maanden?

A. Die is niet altijd even goed geweest. Ik ben geen militair, dat moet ik er bij zeggen. Maar wat mij, als leek, frappeerde, was de voortdurende ingebrekestelling van generaal *Reynders* door de Minister van Oorlog, luitenant-kolonel *Dijxhoorn*. U moet hierbij echter niet vergeten, dat er 9 jaren achter ons liggen, in welke jaren zo wel het een en ander is gebeurd.

Die veelheid van gebeurtenissen heeft bij mij — dat is bij de een sterker dan bij de ander — enigszins vervlakt, dat, wat enige jaren geleden sterker bij mij zou hebben geleefd. Dit geldt met name voor de oorlogsgebeurtenissen. Ik herinner mij wel als de dag van gisteren, dat aan generaal *Reynders* herhaaldelijk is gevraagd: Waarom laat u niet graven? Er werd in de stellingen van ik weet niet welke linie niet gewerkt. De heer *Dijxhoorn* ging daar wel eens naar toe en dan was dit een altijd terugkerende klacht. U weet wel, dat er besprekingen hebben plaats gehad, niet vele, maar toch wel enkele met H.M. de Koningin. Ik weet niet, of dit een terrein is, dat de betrekkingen raakt tussen het Kabinet en de Kroon. Ik vraag u, Mijnheer de Voorzitter: Mag ik daarover spreken?

De **Voorzitter:** Het is niet de bedoeling, Hare Majesteit zelf in het debat te betrekken, of Haar opvattingen en uitspraken. Dit kan natuurlijk niet de bedoeling zijn.

A. Op mij persoonlijk — ik spreek hier voor mij zelf — maakte generaal *Reynders* een weinig overtuigende indruk.

12333. De **Voorzitter:** Niet resoluut genoeg?

A. Dat wil ik niet zeggen. Ik vond hem wel resoluut, maar in een richting, die voor mij niet overtuigend was. Hij was volstrekt niet een wankele figuur, die niet wist wat hij wilde. Hij had wel degelijk ideeën, maar ik vond die soms vreemd.

12334. De **Voorzitter:** Ging dat over strategische problemen? Als leek ging u af op het oordeel van de Minister van Defensie.

A. De Minister-President zat er ook bij. Hoe groot ook de meningsverschillen mogen zijn, die mij ook toen van de heer *de Geer* verdeeld hielden, de indruk, die wij beiden van de betogen van generaal *Reynders* hadden, leken als wij waren, liep niet zo ver uiteen.

12335. De **Voorzitter:** U zegt, dat generaal *Reynders* wel resoluut was. Hier is de voorstelling gewekt, alsof de Minister van Defensie van mening was: Wij weten niet genoeg wat deze man wil. Sommige getuigen hebben gezegd: De Minister van Defensie heeft niet willen beïnvloeden, maar hij was van mening, dat er geen consequente lijn was en dat men niet wist wat de opperbevelhebber wilde.

A. Ik geloof, dat hij op bepaalde punten iets juist niet wilde doen, b.v. niet laten graven in de stellingen, die bij zekere eventualiteiten betrokken moesten worden. Dit deed hij niet, hoewel hij er herhaaldelijk toe werd aangezet. Dit wil niet zeggen, dat hij in elk opzicht positief was; hij scheen een soort van zelfverzekerdheid te hebben, dat hij ook in het negatieve juist handelde.

12336. De **Voorzitter:** De grote vraag is: Tot wiens competentie hoorde het om er over te oordelen, als het strategische vraagstukken betrof? Straks wordt de staatsrechtelijke kant behandeld. Het wordt hier wel zo gesteld door verschillende deskundigen: De Regering moet de middelen beschikbaar stellen en het doel uitstippelen, maar de opperbevelhebber moet met zijn bevoegdheden en op zijn terrein uitmaken, hoe hij dit wil verwezenlijken.

A. Ik wil mij bescheidenlijk houden aan mijn lekenrol als militair; ik zou waarlijk niet weten, wat ik als militair met een compagnie soldaten zou moeten doen, maar niettemin maakt niemand mij wijs, dat dit een soort geheime wetenschap zou zijn. Het is net als bij de buitenlandse politiek; als er verschillende punten tegenover elkaar staan en je gebruikt je gezonde verstand, dan voel je onwillekeurig: dit is juist en dat is niet juist, en bij generaal *Reynders* had ik het gevoel, dat het niet juist was.

12337. De **Voorzitter:** Dan zullen wij van dit punt afstappen. U zeide zojuist, dat generaal *Reynders* niet voldoende liet graven. Ik meen, dat u zelf het initiatief hebt genomen of althans enigermate betrokken bent geweest bij het besluit om *ir. Ringers* als een soort hulp aan het opperbevel toe te voegen.

A. Dat betrof de aanleg van de Peel-Raamstelling.

12338. De **Voorzitter:** Ja, maar ook andere zaken in de rest van het land. Practisch gesproken, was hij technisch adviseur voor inundaties en dergelijke militaire aangelegenheden.

A. Dat het ook andere delen van het land betrof, behalve het zuiden, is mij niet bekend.

12339. De **Voorzitter:** Hij heeft zich b.v. positief beziggehouden met een gemaal voor de Grebbestelling.

A. Dat kan natuurlijk zijn, u moet wel begrijpen, dat ik niet dagelijks contact met dergelijke zaken had.

12340. De **Voorzitter:** Hij stond toch met het Departement van Buitenlandse Zaken in contact. Van u had hij toch bepaalde opdrachten in verband met internationale aangelegenheden. Dat deelde hij ons mede.

A. Ir. *Ringers* was oorspronkelijk directeur-uitvoerder van de Maatschappij Uitvoering Zuiderzeewerken. Daarna is hij directeur-generaal van de Rijkswaterstaat geworden en in die hoedanigheid heb ik jarenlang nauw contact met hem gehad; ik was toen chef van de

Politieke Afdeling van het Departement van Buitenlandse Zaken. Aan mij was toebedeeld de behandeling van het contact met België. U zult zich wel herinneren, dat er jarenlang onderhandelingen zijn gevoerd, die ten slotte tot niets geleid hebben. Dat bewoog zich voor een groot gedeelte op waterstaatkundig terrein en in die jaren heb ik altijd een zeer nauw en, ik moet zeggen, zeer aangenaam contact met ir. *Ringers* gehad. Wij hebben dat nog. Het is een soort vriendschap geworden. Dat was eigenlijk de basis, waarop ik tegenover hem stond, maar sinds mijn optreden als Minister van Buitenlandse Zaken herinner ik mij niet, dat er ooit aanleiding is geweest om ir. *Ringers* te raadplegen behalve in dit soort quaesties; dat geschiedde echter in meer algemeen verband. Dat is de achtergrond.

12341. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet, dat hij voor het Departement van Buitenlandse Zaken bepaalde opdrachten had, in verband met de Rijnvaartovereenkomst?

A. Niet voor Buitenlandse Zaken, misschien voor Oorlog; dat weet ik niet.

12342. De **Voorzitter:** In verband met de Rijnvaartakte en waterafta ppingsquaesties met België?

A. Dat was vóór die tijd, in 1933.

12343. De **Voorzitter:** Ir. *Ringers* heeft ons medegedeeld, dat hij in een bepaalde verhouding stond tot Buitenlandse Zaken op internationaal gebied.

A. Niet op algemeen internationaal gebied. Voor de Rijnvaartzaken had men de Centrale Commissie voor de Rijnvaart; daarin hadden zitting *Kröller* voor Waterstaat, *Schlingemann*, hoofdingenieur-directeur van de Rijkswaterstaat in Rotterdam, en nog een derde, wiens naam mij niet te binnen wil schieten, maar ir. *Ringers* zat er niet in.

Als er ooit iets was gekomen, dat België betrof, dan had ik ongetwijfeld de heer *Ringers* aangetrokken.

12344. De **Voorzitter:** Hij is dus min of meer op uw voorstel, of door andere Ministers, of door het Kabinet in deze zaak gehaald?

A. Dat ik daarvan een voorstel zou hebben gemaakt: neen. Het kan zijn, dat er in de loop van een onderhoud is gezegd: Wij hebben het advies van een waterstaatdeskundige nodig en wie is de beste man daarvoor? en dat ik heb gezegd: Ik heb goede herinneringen aan de heer *Ringers*. Ik geloof niet, dat iemand dit in die tijd zou hebben bestreden.

12345. De **Voorzitter:** Ik kan u het beste voorlezen, wat hij heeft verklaard:

> „Dat moet waarschijnlijk geweest zijn even vóór de 20ste September; de datum precies weet ik niet. Sinds 1930 was ik — zoals u misschien weet — adviseur van Buitenlandse Zaken en las in de courant, dat men moeilijkheden had met het vullen van de Zuid-Willemsvaart, er kwam te weinig water uit België. Dit gaf mij aanleiding om de Minister van Buitenlandse Zaken de heer *van Kleffens,* met wie ik vroeger altijd had samengewerkt, te vragen, wat er eigenlijk gebeurd was. Hij kon mij er niet precies over inlichten, maar kaatste de bal terug en zei: „Zoek dat zelf even uit, dat ligt wel in je lijn." En toen ik hem verteld had, dat de Belgen bezig waren water te gebruiken voor andere doeleinden dan om onze kanalen te vullen, toen volgde daaruit, dat hij zei: „Ik had toch wel graag, dat je iets voor ons deed."
>
> Uit mijn aantekeningen lees ik hier: „Deze overwegingen gaven mij aanleiding een en ander met den Minister van Buitenlandse Zaken mr. *van Kleffens* te bespreken, met wien ik overeenkwam eerst inlichtingen bij den opperbevelhebber in te winnen om daarna een voorstel te doen voor een volgende actie." Dus dat is gebeurd vóór de 20ste September."

A. U ziet, dat het initiatief van de heer *Ringers* kwam, waartegen ik niets had. Toen hij iets zeide over te weinig water in de Zuid-Willemsvaart, prikte ik mijn oren op, want het was water, dat moest dienen voor inundaties. Het kan best zo zijn en het zal ook wel zo zijn. Het is een vanzelfsprekende plicht om met een dergelijke mededeling voordeel te doen. Ik was adviseur voor die Belgische zaak.

12346. De **Voorzitter:** De heer *Ringers* zegt:

> „Ik heb nooit een officiële defensie-opdracht gehad, maar ik heb me die zelf geassumeerd op de duur. Ik was vanaf 1930 adviseur van Buitenlandse Zaken met een kleine tussensprong, doordat ik, in Indië zijnde, door de heer *van Buuren* ontslagen was (ik stond nog op de rol van Waterstaat). Waarom dat eigenlijk gebeurd is? Dat zou te ver terugvoeren. Toen het Kabinet, waarin *van Buuren* zat (ik meen het was het 4de Kabinet-*Colijn),* afgetreden was, werd mij de volgende dag gevraagd of ik weer terugkwam bij Buitenlandse Zaken. Ik werd weer op de rol gezet van Waterstaat."

Het is overigens niet zo verschrikkelijk belangrijk.

A. In 1930 was de heer *Ringers* directeur-generaal van Waterstaat. In die qualiteit werkte hij jaren lang met mij samen. Hij was niet tegelijk adviseur van Buitenlandse Zaken voor militaire zaken. Hij adviseerde mij wel.

12347. De **Voorzitter:** Het contact tussen hem en generaal *Reynders* is niet zo vlot verlopen. Het is voor ons interessant te vernemen, waaraan dat lag. Of de Minister van Defensie, òf een van de andere Ministers, òf het Kabinet heeft deze zeer bekwame adviseur misschien op formeel niet juiste wijze aan de opperbevelhebber opgedrongen, waardoor te verklaren zou zijn, dat het contact niet gelukkig is geweest. U kunt daarover niets naders mededelen?

A. Dat moet u zó zien: de heer *Ringers* is een zakelijke man. Er waren sommige dingen, die hem niet bevielen. Dan zeide hij dit. Het is geen man om zich te formaliseren.

12348. De **Voorzitter:** U noemde zo straks besprekingen, die hebben plaats gehad onder leiding van Hare Majesteit. De eerste heeft plaats gehad op 9 September, of beter gezegd, enige dagen daarvóór. Daaruit is geresulteerd de opdracht van 9 September.

Kunt u zich herinneren of deze opdracht in grote lijnen klopte met de conclusies van die besprekingen? U is waarschijnlijk niet opgevallen, dat er een tegenstelling was?

A. Ik kan hierover tot mijn spijt niets zeggen. Ik moet afgaan op mijn geheugen en dat laat mij op dit punt helaas in de steek.

Ik heb vanaf de eerste dag, dat ik optrad als Minister van Buitenlandse Zaken, 10 Augustus, een soort dagboek bijgehouden. Ik heb getracht dat dagboek mee te nemen naar Engeland, toen ik het land moest verlaten in opdracht van mijn collega's op 10 Mei 1940, maar door enige misverstanden is dat tasje met dat dagboek niet meer aan mij bezorgd. Het is teruggezonden aan het Departement van Buitenlandse Zaken door een secretaris, die het bij zich had, en daar is het gevonden door de Duitsers, zoals u kunt lezen in de stukken van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Nu heeft men tot mijn vreugde een rapport gevonden van een paar Duitse ambtenaren van het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken, die naar hier waren gezonden om eens te zien of er materiaal was, dat hun te pas kon komen. Dat kon overigens geen kwaad. Uit die aantekeningen kon men maar één conclusie trekken: een stipte en eerlijke neutraliteitspolitiek onzerzijds naar alle kanten. Waar ik wel rekening mee heb gehouden, afgaande op de aard der heren, was, dat zij het een en ander zouden vervalsen. *Goebbels* heeft wel meer zo het een en ander vervalst! Men zou het dan laten voorkomen of het zo, in vervalste vorm, in het dagboek stond. Dat hebben zij echter niet gedaan. Het dagboek is weg. Niemand heeft het helaas gevonden; ik zou het graag terughebben. Had ik het hier, dan zou ik u ook een antwoord kunnen geven, maar nu kan ik u onmogelijk iets er over zeggen. U moet niet vergeten, dat ik daar niet als militair zat, maar als de man, die Buitenlandse Zaken voor zijn rekening had. Daarom zat ik er bij; ik heb natuurlijk wel geluisterd, zoals ook mijn taak was, en ik heb ook wel een zekere indruk gekregen, naar mijn aanwezigheid berustte alleen op de overweging, dat hier ook onze buitenlandse verhoudingen in het spel waren, en dat was mijn natuurlijk arbeidsveld als Minister van Buitenlandse Zaken.

De **Voorzitter:** Dan is het ook vruchteloos verder in détails te gaan met betrekking tot de besprekingen, die het Kabinet met de opperbevelhebber heeft gevoerd. U kunt daarover toch niet veel mededelen.

A. Neen, niet veel. Als u mij bepaalde dingen vraagt, is het natuurlijk mogelijk, dat deze iets in mij wakker roepen. Ik weet wel, dat iemand een rapport moest maken, *Reynders* of de *Geer*; waarover het ging, weet ik niet meer; dat is aan mijn geheugen ontsnapt.

12349. De **Voorzitter:** Een ander punt, waarover ik u iets wilde vragen, is met u waarschijnlijk al door een andere sub-commissie behandeld, nl. een zekere stap van een buitenlandse Mogendheid. Kunt u daar iets over zeggen? Wanneer is die stap gedaan?

A. Er zijn twee dingen geweest. Op een zekere dag, ik meen in begin November, heeft de Duitse gezant iets gezegd aan *Snouck Hurgronje*.

Zo iets van: „Als wij het noorden ongemoeid laten, kunnen jullie ons dan niet doorlaten in het zuiden," of woorden van die strekking. Nu is daar, gelijk ik gisteren reeds heb opgemerkt, een zekere betekenis aan gehecht, die wel wat te groot is. U moet u voorstellen, dat die buitenlandse gezanten visten — daarvoor is een gezant gezant — en probeerden te weten te komen, hoe het land naar alle kanten lag. Ik heb ook wel eens de Engelse gezant bij mij gehad en die zeide: als wij hier binnenkwamen, schieten jullie dan op ons?, waarop ik zeide: Natuurlijk, op iedereen, die hier binnenkomt. De Duitsers waren net als de Engelsen: Zijn die lui neutraal of wat zijn zij? Dat was hun natuurlijke taak als gezant van aangrenzende belligerenten. De heer *Snouck Hurgronje* moet gezegd hebben: Natuurlijk is daarvan geen sprake, dat zulk een doortocht mogelijk is. Als wij neutraal zijn, dan bedoelen wij ook neutraliteit en een eerlijke neutraliteit. Daarop is gevolgd een verdunde uitgave van de zijde van de Duitse gezant tegen mij. Hij heeft gezegd: Is daar werkelijk niets aan te doen? Ik heb toen gezegd: Je kent ons toch wel?

U moet dit niet beschouwen als een schokkende gebeurtenis. Dat is de routine van diplomaten in oorlogstijd. Hij moest peilen: Zijn zij nog zo hard in hun neutraliteitsverklaringen als zij beweren? Meer is hiervan niet te zeggen.

12350. De **Voorzitter:** Het was dus een consequente neutraliteitspolitiek?

A. Absoluut, Mijnheer de Voorzitter.

12351. De heer **Algera:** Heeft u van hetgeen de Duitse gezant heeft gezegd, mededeling gedaan aan één of meer van uw collega's?

A. Dat kan zijn. Het was geen opzienwekkende gebeurtenis. Het kwam meer voor. Als er dezelfde dag Ministerraad was geweest, had ik het misschien verteld. Het was een vanzelfsprekend iets. De gehele Ministerraad was het er over eens: wij zijn neutraal in de volle zin des woords, zoals ik in die tijd ook bij de verdediging van de begroting van Buitenlandse Zaken heb uiteengezet. Dat wisten zij ook wel. Ik kan mij niet herinneren, dat er speciaal gewag van gemaakt is.

12352. De **Voorzitter:** De andere heren zeggen, dat zij er niets van hebben vernomen.

A. Dat kan zijn.

12353. De **Voorzitter:** U heeft medegedeeld, dat u niet erg tevreden was over de activiteit van de opperbevelhebber. In dit verband zou ik het volgende punt met u willen bespreken. Wij hebben als getuige gehoord de commandant van de luchtverdediging, luitenant-generaal *Best*. Het ging over de quaestie van het beletten van vliegen door buitenlandse vliegtuigen over ons grondgebied. Hij zegt daarvan:

> „En zo heb ik o.a. veel last gehad met Buitenlandse Zaken op het gebied van het tegengaan van luchtschendingen, want ik had opdracht gegeven aan onze vliegers, wanneer je de gelegenheid krijgt boven ons grondgebied, of het nu een Engelsman is of een Duitser: je schiet. En een enkele keer hebben wij het geluk gehad een Duitser naar beneden te schieten, waarop dan een vreselijk stampei kwam van Duitse zijde en dan stond direct de luchtvaartattaché, generaal Wenniger, bij mij op de mat en hij moest dan het naadje van de kous weten. Daarna kwamen er meestal scherpe Duitse nota's met verdachtmakingen en dergelijke dingen meer. Toen wilde Buitenlandse Zaken dat schieten afschaffen en bepaald zien, dat met een lichtpistool lichtseinen zouden worden afgegeven, opdat de schendende vliegers goed wisten, dat ze boven vijandelijk gebied waren, en daar heb ik nooit iets voor gevoeld, dat heb ik altijd hardnekkig geweigerd. De Belgen hebben dat wel eens gedaan."

Hebt u daarover nog iets te zeggen?

A. Het klinkt mij vreemd. Wat volkomen juist is, is, dat de geallieerden en de Duitsers het niet prettig vonden, wanneer een van hun vliegtuigen werd neergeschoten, maar dat is het risico van het bedrijf. Ik heb zelf nooit enig bezwaar gemaakt tegen schieten. Generaal *Best* heb ik wel eens ontmoet. Ik herinner mij nog goed de eerste nacht van de oorlog, 1 September. Toen kwamen er zeer veel vliegtuigen over. Wij hebben toen in het huis, waar ik verblijfhield, een nachtelijke conferentie gehad, omdat niemand feitelijk begreep, wat er aan de hand was. Waren het Duitsers, die Engeland aanvielen, of was het omgekeerd? Generaal *Best* heb ik verder maar een enkele maal gezien. Misschien was het de afdeling, die de protesten behandelde, die zeide, dat het lastig was, maar ik vond, dat het niet aanging wel te schieten op iemand, die bij ons over de grens stapte en niet als men er overheen vloog. In het algemeen moet ik dit zeggen, dat ik, wat de Duitsers betrof, tegenover mijn collega's altijd dit standpunt innam: De Duitsers zullen ons aanvallen of ze zullen ons niet aanvallen, maar zullen nooit ons niet aanvallen, omdat wij hun kleine pleziertjes doen. Zij hadden altijd allerlei wensen; zeurden om dit of dat. Ik heb altijd gezegd: Neen, het kan niet. Waarom niet schieten? Het lijkt mij werkelijk een vreemd verhaal.

12354. De **Voorzitter:** Als ik het goed heb begrepen, is het Kabinet of een gedeelte van het Kabinet bij het conflict met de opperbevelhebber geenszins beïnvloed door buitenlandse factoren?

A. Absoluut niet. Met de meeste stelligheid zeg ik: in geen enkel opzicht.

12355. De **Voorzitter:** Moet er naar uw mening verschil worden gemaakt tussen de hele instelling van het opperbevel enerzijds en het Kabinet anderzijds over de vraag, of in de strijd tegen de overweldiger grote offers moesten worden gebracht? Dat ontkent u waarschijnlijk; u had ook de opvatting, dat het land zo scherp mogelijk verdedigd moest worden?

A. Precies.

12356. De **Voorzitter:** Het was een verschil van visie dus.

A. Het ging over een paar dingen, de visie van het opperbevel over de wijze, waarop moest worden opgetreden; en verder was er ook de beroemde quaestie van de mobilisatieclubs. Die speelde ook een rol.

12357. De **Voorzitter:** Maar toch een nevenrol, nietwaar?

A. Zeker, accessoire.

12358. De **Voorzitter:** De hoofdreden voor het laten weggaan van generaal *Reynders* lag dus in het meningsverschil over de strategie?

A. Zeker, ik heb dat gevoel altijd behouden. Ik stel hierbij weer voorop, dat ik maar een leek ben op militair terrein, maar ik heb met niet minder gezond verstand dan anderen na hoor en wederhoor en na alles zo goed mogelijk in mij te hebben laten omgaan, gemeend, dat geen Kabinet een andere beslissing zou hebben genomen. Ik vond het een evidente noodzakelijkheid.

12359. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat bij die wisseling van het opperbevel in een of andere vorm invloed is uitgeoefend door de leiding van het Philipsconcern in die zin, dat zij meenden, dat generaal *Winkelman*, die daar vroeger goed werk had verricht in verband met het verplaatsen van de Philipsfabrieken naar het hart van het land, een betere figuur voor die post zou zijn?

A. Ik acht het hoogst onwaarschijnlijk. Ik herinner mij de sfeer, waarin de candidatuur van *Winkelman* naar voren kwam. Het is voor het eerst, dat ik van een aanraking van *Winkelman* met het Philipsconcern hoor. Ik heb nooit iets gehoord van een zachte drang of suggestie van die zijde, daargelaten, of daarnaar zou zijn geluisterd.

12360. De **Voorzitter:** Dan zou ik vervolgens, voor zover dat nodig is, willen spreken over de quaestie van de afkondiging van de staat van oorlog, eventueel de staat van beleg.

A. Mijnheer de Voorzitter, daarover ben ik gisteren ook ondervraagd. Ik wil het echter gaarne opnieuw vertellen.

12361. De **Voorzitter:** Vindt u het, achteraf gezien, na alles wat u hebt medegemaakt, niet te betreuren, dat de staat van beleg niet eerder is afgekondigd, of zoudt u het nu nog zo over doen zoals het is gebeurd?

A. Dat wil ik niet zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Het was een Kabinetszaak en elk lid van het Kabinet had zijn eigen temperament en neigingen. Als ik daarvoor alleen had gestaan, had ik het misschien eerder gedaan. Men moest hier tot een soort compromis komen. De een was er meer voor geporteerd dan de ander. Sommigen waren er zeer weinig voor geporteerd, waaronder de heer *de Geer*. Als u mij

vraagt: zou er iets veranderd zijn wat de uiteindelijke uitslag betreft, indien de staat van beleg wel was afgekondigd, dan zeg ik: neen. Neemt u maar wat u wilt. Het militaire resultaat is er niet door beïnvloed. De Duitsers zouden hier net zo goed met parachutisten zijn gekomen en dat zij dan meer effectief zouden kunnen zijn bestreden, geloof ik niet. De N.S.B.-ers, die nog op tijd waren opgepakt en weggebracht in de richting van Calais, zouden net zo goed opgepakt en weggebracht zijn geworden als wanneer de staat van beleg eerder was uitgebroken. Ik geloof niet, dat dit er iets toe gedaan heeft.

12362. De **Voorzitter:** Zou spionnage en het verkennen van de stellingen door de vijand e.d. er niet meer door zijn tegengegaan?

A. Ik geloof er niets van, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb daarvoor mijn redenen. Op een donkere avond in Maart vond een Nederlands burger in Zorgvliet een enveloppe, geadresseerd aan een of ander bureau in Berlijn. Deze burger bracht die enveloppe naar de politie. De politie belde mij op en zeide: Mogen wij die enveloppe openmaken? Het is altijd goed, indien men een stevige juridische basis voor zijn optreden heeft. Toen zijn wij gaan redeneren: Dit is een gevonden voorwerp, misschien bestemd om ter post te worden bezorgd; het is echter niet ter post bezorgd, maak het dus maar open. Het briefgeheim is hier niet van toepassing. Zij hebben het opengemaakt en er bleek toen in te zitten een serie Duitse spionnagerapporten, waaruit voorts bleek, dat die Duitse spionnage een eenhoofdige leiding had, welke in die stukken werd aangediend als „Jonathan". En „Jonathan", die wij nooit hebben kunnen vatten en van wie wij nooit hebben geweten, wie het was, stond onder een man, die aan de Duitse legatie werkte en diplomatieke voorrechten had, welke hij dus op de schandaligste manier misbruikte. De volgende dag heb ik de Duitse gezant laten komen en ik heb tegen hem gezegd: Ik geef die meneer 2 uur om het land te verlaten, omdat hij diplomatieke immuniteit geniet. Als hij dan niet over de grens is, wordt hij gepakt. Meer kunt u niet van ons verlangen. Die meneer heeft toen de benen genomen en is de grens over gegaan, maar — en nu komt het eigenlijke punt betreffende de spionnage, waarop u doelt — dat was een spion, waarvan men eenvoudig geen flauw idee had. Dat is gebeurd, terwijl er nog geen quaestie van staat van beleg was en ik geloof ook niet, dat dat er veel toe doet. Hier moet een goede inlichtingendienst en af en toe een beetje geluk helpen. Dat hebben wij toen gehad; bij andere gelegenheden weer niet. Ons is alleen van spionnage gebleken, waarvoor de staat van beleg niet nodig was.

12363. De **Voorzitter:** De staat van oorlog is wel afgekondigd op 1 September, maar toen heeft zich het merkwaardige feit voorgedaan, dat men toen direct de opperbevelhebber een soort gentlemen's agreement heeft opgedrongen, dat hij maar een bepaald deel van zijn bevoegdheden zou mogen gebruiken. Vindt u dat achteraf niet een merkwaardige constructie, dat men, als er eenmaal een bepaalde rechtstoestand is, een functionaris, die bepaalde bevoegdheden heeft, dwong om van die bevoegdheden geen volledig gebruik te maken.

A. Ik weet niet of ik het woord „opgedrongen" wel voor mijn rekening zou kunnen nemen. Die opperbevelhebber was een volwassen mens en hij was opperbevelhebber. Een van tweëen, of hij meende, dat dit, al vond hij het wellicht niet erg plezierig, voor hem te aanvaarden was, of hij zou hebben moeten aftreden.

12364. De **Voorzitter:** U vergeet, dat wij midden in de mobilisatie zaten met al haar moeilijkheden en vraagstukken.

A. Als u opperbevelhebber was en de Regering maakte het u onmogelijk uw taak naar behoren uit te voeren, dan zou u ook aftreden; dat zou ik ten minste wel doen. Ik laat nu daar de staatsrechtelijke constructie of het ooit de bedoeling van de wetgever is geweest, dat de staat van oorlog of de staat van beleg of beide gehanteerd zouden kunnen worden in die zin, dat er een soort convenant gesloten zou worden met de opperbevelhebber, krachtens hetwelk hij niet de volheid van zijn bevoegdheden onder die staat van oorlog, staat van beleg of beide zou uitoefenen. Dat is een tweede. U zult ook wel begrijpen, dat ik er overigens geen portefeuillequaestie van heb gemaakt.

12365. De **Voorzitter:** Zeker, maar u bent het dus wel met ons eens, dat het niet het meest voor de hand liggende was.

A. Inderdaad.

12366. De **Voorzitter:** Dan de quaestie van de Oorlogswet. Herinnert u zich, dat men in die tijd de oorlogswet heeft willen wijzigen, blijkbaar tegen de wens en de bedoeling van de Minister van Defensie, in overeenstemming met de mening van de meerderheid van het Kabinet, die er anders over dacht? Herinnert u zich, dat dit over Justitie heeft gelopen en dat het is voorgesteld aan de Raad van State en dat het toen is afgekraakt door dat College? Herinnert u zich wellicht bijzonderheden?

A. Neen, dat viel buiten mijn gezichtskring; daarover kan ik u tot mijn spijt niets zeggen.

12367. De **Voorzitter:** U noemde de mobilisatieclubs; dat is blijkbaar ook niet een terrein, waarvoor u zich bijzonder interesseerde?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, het was een storend element. Er ontstonden telkens woordenwisselingen in alle vriendschap, maar toch met een principiële inslag.

12368. De **Voorzitter:** Het heeft waarschijnlijk de verhoudingen onderling, met name die tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber, niet erg gunstig beïnvloed.

A. Dat is inderdaad juist.

12369. De **Voorzitter:** Ik zou nog willen ingaan op een paar punten met betrekking tot het voorgenomen krijgsbeleid. U ontkent zeer beslist, dat in het bestaande meningsverschil met betrekking tot de verdediging van Brabant, dat daarin zou moeten worden gezien, dat het Kabinet de plicht tot bescherming van de neutraliteit minder sterk aanvoelde dan de opperbevelhebber?

A. Wat dat betreft, was de mening van het Kabinet absoluut eenvormig, wat de gehele uitgestrektheid van onze grenzen betreft zowel aan de zee- als aan de landzijde. Dit wat betreft de bedoeling. Waar het Kabinet zich natuurlijk rekenschap van moest geven, waar geen mens kon nalaten zich rekenschap van te geven, die van de feitelijkheden wist, was, dat de uiterste zuidelijke punt van de verdediging in het oosten in de lucht hing. Er is telkens geprobeerd, de Belgen te bewegen, hun linies, die meer oost/west liepen, terwijl de onze noord/zuid liepen, te doen aansluiten. Dat wilden de Belgen niet. Er was een gat, dat zich uitstrekte van Maastricht tot Weert. U herinnert zich wel, dat dit een van de plekken was, waar de Duitsers het eerst de grens overgingen, nl. bij Maastricht. Zij hebben met buitengewone handigheid en doorzettingsvermogen het fort Eben Emael gekregen. Zij zijn net door dat gat gegaan, waardoor onze linies onmiddellijk aan de achterkant werden bedreigd. Wij waren er allemaal van overtuigd, dat wij moesten doen wat wij konden, maar wij waren ons er van bewust, dat daar de zwakke stee in ons verdedigingssysteem was.

12370. De **Voorzitter:** Bij een van die besprekingen schijnt door de heer *de Geer* de uitlating te zijn gebezigd van: een symbolische verdediging.

A. Daarnaar is mij gisteren ook gevraagd.
Dit was wel de meest onjuiste uitdrukking, die hij had kunnen kiezen, want die is geschikt om twijfel te wekken aan de bedoeling om de neutraliteit zo krachtig als maar enigszins mogelijk is te verdedigen. Wat hij er eigenlijk precies mede heeft bedoeld, weet ik niet, maar het was zonder twijfel een ongelukkige uitdrukking. Misschien heeft hij gedacht aan het in de lucht hangen van de uiterste rechtervleugel.

12371. De **Voorzitter:** Een punt, dat hiermede samenhangt, is het volgende. Generaal *Reynders* stelde zich op het standpunt, dat een meer intensieve verdediging van onze Peel-Raamstelling per se eis was voor de goede vervulling van onze neutraliteitspolitiek. Een andere richting zegt, dat, als eenmaal de oorlog was uitgebroken, het er niet meer toe deed, of men lang standhield, ja of neen. Men was dan automatisch in het bondgenootschappelijk kader opgenomen. Of men daar krachtig strijd voerde of elders, hing niet meer samen met de neutraliteitspolitiek. Ik geloof, dat deze laatste opvatting juist is.

A. Ik ben het met u eens. Als je eenmaal bent aangevallen, dan is er oorlog. Als in een gezelschap iemand ruzie wil maken, dan komt er ruzie. Wij werden aangevallen; dus was er oorlog. Maar dan gaat men zich toch zo goed mogelijk teweerstellen en trekt men niet terug, als het niet noodzakelijk is! Ik heb gezegd: die Peel-Raamstelling eindigt in het Zuiden onaangeleund. Zo gek was het ook niet: Waar niemand te voren aan heeft gedacht, was de mogelijkheid het fort Eben Emael zo gauw te pakken te krijgen. Zolang dat fort op de

Duitse flank zat, was het voor hen een voortdurende bedreiging, maar dat is met de bekende Duitse listigheid opgelost en dat had niemand verwacht. U weet, hoe het gegaan is. In Duitsland zijn modellen van dat fort gemaakt en daarop zijn oefeningen gehouden; later is dat gebleken. Toen het fort gevallen was, werd de zaak natuurlijk bedenkelijk. Niettemin houdt men toch zo lang mogelijk stand, ook al weet men, dat men eens terug moet.

12372. De **Voorzitter:** Dan de quaestie, in hoeverre de neutraliteitspolitiek met betrekking tot het Zuiden voldoende militaire bescherming vond; was dat wel iets, dat ter beoordeling van de opperbevelhebber stond? Lag dat niet meer op het terrein van het Kabinet?

A. Hier geldt in alle delen: A l'impossible nul n'est tenu. Het was onmogelijk het op de duur te houden en niemand heeft ons daar ooit een verwijt van gemaakt. Er is een verhaal geweest, dat de Fransen zich daarover gevoelig zouden hebben getoond, maar dat is volkomen een verzinsel. Van die gevoeligheid is mij nooit iets gebleken en steeds, de gehele oorlog door, heb ik met *de Vitrolles,* die naar Londen was gekomen, en later ook met *de Gaulle* de meest hartelijke, vriendschappelijke verhouding gehad, welke nooit door iets is gestoord.

12373. De **Voorzitter:** Er is ons een uitlating van Franse zijde medegedeeld.

A. Er kunnen natuurlijk bepaalde individuele uitlatingen zijn geweest, maar ik ben na 10 Mei bij *Reynaud* geweest en heb verder met alle mogelijke Ministers en militairen en ook met de President van de Republiek gepraat. Later heb ik in Londen steeds contact gehad met Franse hoge militairen, maar ik heb er nooit een woord van gehoord.

12374. De **Voorzitter:** Het is mogelijk, dat niet de hogere legerleiding er ons een grief van maakte. Als onze inlichtingen juist zijn, stelde deze er strategisch geen prijs op een zover naar voren gelegen verdedigingslinie te hebben, maar de commandanten van de eenheden, die in Brabant zijn geweest, hadden wellicht meer kunnen bereiken bij een langduriger verdediging van de Peel en hebben daar mogelijk enigermate op gerekend.
Ik zou nu willen overgaan naar de quaestie van de verdediging in het noorden, de Grebbestelling en het oostelijk front van de vesting Holland. Er is één punt, waarbij generaal *Reynders* op het eerste gezicht het gelijk toch wel aan zijn kant heeft; misschien kunt u er iets over zeggen. Generaal *Reynders* had opdracht gekregen bij een overmachtige aanval op het hart van het land terug te trekken binnen de vesting Holland en slechts achterhoedegevechten te leveren in de Grebbestelling. Zijn redenering was: als dat gebeurt, heb ik niet genoeg tijd om de inundatie en de evacuatie bij de Waterlinie te stellen. Zijn bedoeling was, met twee legerkorpsen in de Grebbestelling een aantal dagen stand te houden en dan zou het in zijn visie gelukt zijn. Bij deze opdracht was hij van mening, dat practisch genomen ook de laatste stelling niet meer voor elkaar zou kunnen komen.

A. Zeker niet, als hij haar niet in gereedheid liet brengen. Dit was een van de verwijten van de heer *Dijxhoorn:* Waarom laat u niet graven? Dat begon pas buitengewoon laat. Dat het te laat is geweest, kan ik niet vertellen. Naderhand zijn zij met beton gaan werken. Ook hier moet ik met mijn geheugen voorzichtig zijn. Er waren bepaalde veranderingen van sfeer en tempo.

12375. De **Voorzitter:** Later is men van systeem veranderd. Er is in November een belangrijk rapport geweest van de militaire attaché in Parijs. Daarover zou in een kleinere Kabinetsbespreking van een paar Ministers met de opperbevelhebber gesproken zijn. Kunt u daar bijzonderheden over meedelen?

A. Waarover ging het?

De **Voorzitter:** Dit is geweest in verband met de gehele verdediging van de Peel-Raamstelling. Er is ons medegedeeld, dat die bespreking op 9 December heeft plaats gehad naar aanleiding van het rapport van de militaire attaché van 25 November. Toen is er ook een gevaarlijke dreiging geweest.

A. Ik weet niet of ik daarbij ben geweest. Dit moet dan geweest zijn een rapport aan de Minister van Defensie.

12376. De **Voorzitter:** Of aan de opperbevelhebber. Vermoedelijk aan de laatste. Eind Januari is de zaak op de spits gelopen en is er een grote bijeenkomst geweest van het Kabinet met de opperbevelhebber, waarin nog verschillende quaesties zijn doorgenomen. Men heeft toen blijkbaar getracht de zaak te overbruggen.

A. Men is werkelijk wel tot het uiterste gegaan van redelijkheid en overleg om te proberen, of er niet een uitweg was. Deze bleek ten slotte niet aanwezig.

12377. De **Voorzitter:** Zou men achteraf niet kunnen zeggen, dat het niet gelukkig is geweest, dat men zo lang heeft geprobeerd een tussenweg te vinden? Hoe langer men de beslissing van het ontslag uitstelde, hoe dichter men bij de oorlog kwam, stel, dat deze uitbrak!

A. Is het feit, dat ik hier zit, Mijnheer de Voorzitter, en u mij vragen stelt — en ook aan anderen — over deze dingen, niet het bewijs er van, wat voor een belangrijke beslissing dit is geweest, een beslissing, die zeker een schok moest geven, al was het alleen maar, omdat het land de conclusie daaruit trok, dat er onenigheid in de boezem van de hoogste kring van autoriteiten was in deze gevaarlijke periode? Was het niet onze plicht alles te proberen, wat maar enigszins mogelijk was om dit aan het land te besparen? Ook tegenover het buitenland was het niet erg geschikt om het vertrouwen in onze weermacht te vergroten, omdat hier bleek van een diepgaand meningsverschil in eigen boezem. Als u mij de vraag stelt, zoals u deed, antwoord ik: Op zich zelf zou het misschien beter geweest zijn, wanneer men de knoop spoediger had doorgehakt, maar hier stonden verschillende dingen tegenover elkaar. Het ingrijpende van de maatregel, zodat men zeer verantwoord moest zijn, voordat men er toe overging, en alleen maar het belang van snel tot zaken komen. Ik geloof, dat men in zulk een geval zeer ernstig te rade moet gaan, voordat men zo'n stap doet. In de eerste wereldoorlog is het ook zo gegaan. Ook toen ging men niet over één nacht ijs, hoewel het voor de gehele oorlogvoering beter was geweest, wanneer men sneller had gehandeld. Maar militaire overwegingen en politieke overwegingen stonden hier tegenover elkaar en beide waren respectabele overwegingen.

12378. De **Voorzitter:** Principieel acht u het dus juist, dat men heeft getracht hem enigermate tot een compromis te bewegen? Als ik het goed heb begrepen, komt het daarop neer.

A. Zolang het aannemelijk was, ja.

12379. De **Voorzitter:** Men probeerde zijn opvatting om te buigen in een bepaalde richting. Heb ik het zo goed begrepen?

A. Inderdaad. Men probeerde, of hij bepaalde dingen nog wilde aanvaarden. Maar hoe gaat het; men kan nooit het volle pond hebben en als men dan met drie kwart van dat volle pond ook komt, waar men wezen wil, dan sluit men een compromis.

12380. De **Voorzitter:** Het is interessant voor ons, omdat verschillende deskundigen, die wij hebben gehoord, zich op het standpunt stellen, dat juist dat beleid, het militair-technische beleid, helemaal zijn terrein was. Men stond daarom op het standpunt: Men moet de opperbevelhebber vertrouwen geven en hem zijn gang laten gaan. Blijkt op een gegeven ogenblik, dat hij het in hem gestelde vertrouwen niet waard is, dan moet je niet proberen tot een compromis te komen, maar dan moet je iemand anders nemen. Acht u dat niet juist?

A. Neen. Ik geloof, dat er in de menselijke verhoudingen maar één verhouding is, waarin men iemand carte blanche geeft, nl. het huwelijk. Maar wanneer het gaat over een verantwoordelijk Kabinet en een opperbevelhebber, een Kabinet, dat ook verantwoordelijk is voor de opperbevelhebber, dan geloof ik, dat het te veel gevraagd is om te zeggen: wij hebben hem nu eenmaal genomen; laten wij nu maar afwachten of het goed afloopt. Dat kan men zeker niet verlangen van een Minister van Oorlog. Die verhouding is heel moeilijk.

12381. De **Voorzitter:** Krijg je dan niet het gevaar van twee kapiteins op één schip?

A. Daar komt het wel op neer. Dat is een euvel, maar een euvel, dat niet te vermijden is. Denk maar eens aan de verhouding met maarschalk *Haig* in Engeland gedurende de eerste wereldoorlog in een parlementair geregeerd land. Daar is nu eenmaal niets aan te doen. Dat is een van die euvelen, die men met het goede der democratie op de koop toe moet nemen. Je kunt niet zeggen: wij hebben hem benoemd, dus zullen wij hem zijn gang maar laten gaan; dan zou men een opperbevelhebber moeten hebben, die verantwoordelijk zou zijn tegenover de Staten-Generaal of wie ook. Dan zou het Kabinet van alles gedisculpeerd moeten zijn.

12382. De **Voorzitter:** Om een vergelijking te maken, die hier ook naar voren is gebracht: als je een kapelmeester een concert laat dirigeren, moet je hem niet aan zijn jas trekken, terwijl hij bezig is; een bekwaam chirurg moet men zijn gang laten gaan, als hij aan het opereren is.

A. De chirurg is verantwoordelijk, niet de toeschouwer. Het Kabinet is geen toeschouwer, het Kabinet is verantwoordelijk aan de Staten-Generaal. Voor al die vergelijkingen ben ik buitengewoon bang. Zij gaan bijna altijd mank. Als u denkt — u hebt het misschien bewust medegeleefd — aan generaal *Snijders* in de eerste wereldoorlog en wat zich om hem heeft afgespeeld met de Minister van Oorlog, de heer *Bosboom,* krijgt u dezelfde soort van puzzles, waarvan ik de eerste ben om toe te geven, dat het jammer is, dat zij ontstaan, maar het zit in de natuur van de verhoudingen. Ik geloof niet, dat er iets aan te doen is. Alleen een totalitair land kan dit.

12383. De **Voorzitter:** U maakt verschil tussen een totalitair geregeerd land en een parlementair geregeerd land. Men zou kunnen opmerken, dat in de periode, voorafgaande aan 10 Mei 1940, het Parlement aan de Regering op dit punt carte blanche heeft gegeven. Men heeft de Regering laten begaan. In zoverre is er dus geen verschil.

A. Ik vind het een enorm verschil. Het is iets anders, wanneer het Parlement zegt: Wij zullen vertrouwen hebben, en de Regering zegt: Zij vallen ons niet lastig, wij kunnen onze gang gaan. Het was een Kabinet van ernstige mannen, die hebben gewikt en gewogen wat hun te doen stond en die na rijp beraad tot de conclusie zijn gekomen, dat, al maakten de Staten-Generaal het de Regering gemakkelijk, zij misschien juist daarom verplicht waren, niettemin dat te doen, wat hun geweten hun voorschreef.

12384. De **Voorzitter:** Wat hun geweten voorschreef, maar dan toch volledig aan de hand van het oordeel van deskundigen. De waardering van de critiek is, dat die deskundige de opperbevelhebber was en dat men daaraan meer waarde had moeten hechten. Als men dit niet deed, dan had men een ander moeten nemen.

A. Op de gronden, die ik naar mijn mening voldoende heb toegelicht, wijs ik die mening af.

12385. De **Voorzitter:** Thans kom ik tot de quaestie van de verzegelde enveloppes, die zijn gezonden aan de gezantschappen. In een van de betreffende hoofdsteden schijnt een van die enveloppes, bij vergissing, te vroeg geopend te zijn.

A. Ik herinner mij niet, dat die te vroeg geopend zou zijn. In een andere sub-commissie is mij medegedeeld, dat er ergens een lek zou zijn geweest. Of het naar binnen of naar buiten heeft gelekt, weet ik niet. Ik weet wel, dat de tweede enveloppe, uit de periode van generaal *Winkelman,* op de juiste dag en het juiste uur is opengemaakt.

12386. De **Voorzitter:** Bij deze enveloppengeschiedenis kwamen ook de militaire attaché's meer speciaal naar voren. Kunt u een oordeel geven over de toenmalige militaire attaché in Berlijn, in verband met zijn waarschuwingen in November en later?

A. Dat kan ik. Hij is thans mijn militaire attaché in Washington, nu generaal-majoor *Sas.* Het is het privilege van de militaire attaché — en van de diplomaat in het algemeen —, dat hij zijn bron niet hoeft te noemen. Anders krijgt men kans op grote ongelukken.

Generaal *Sas* had in die tijd contact met iemand, die men, bezien van uit het standpunt der toenmalige nationaal-socialistische Duitse Regering, alleen maar een verrader kon noemen, een Duitser, die met hart en ziel gekant was tegen alles, wat maar zweemde naar nationaal-socialisme. Hij was van mening, dat zijn land te gronde ging, en hij wilde alles doen om de nazi's dwars te zitten. Hij heeft *Sas* inderdaad gewaarschuwd. Nu moet men met dergelijke berichten erg voorzichtig zijn, maar zijn positie was van die aard, dat daaraan de grootste waarde moest worden gehecht. Vandaar, dat *Sas* met grote stelligheid daarover sprak; het was een eerste klasse inlichtingenbron.

12387. De **Voorzitter:** Een zeer goed geïnformeerde inlichtingenbron, zoals later is gebleken!

Met betrekking tot het militaire gedeelte van de affaire zou ik u nog twee dingen willen vragen. De Regering heeft, waarschijnlijk uit financiële overwegingen, geweigerd om een aantal opruimingen voor de stellingen, o.a. voor de Grebbestelling, te laten verrichten. Herinnert u zich daarvan iets?

A. Neen, het kan zijn, dat het in de Ministerraad besproken is, maar het is een punt, dat, naar ik meen, tussen Financiën en Oorlog zal zijn afgedaan.

12388. De **Voorzitter:** Dan de quaestie van de afkondiging van de mobilisatie. Er is verschil van mening bij de getuigen, die wij hebben gehoord, met betrekking tot de vraag, of de Minister-President bij de belangrijkste beslissing zelf aanwezig is geweest of niet. Zelf meent hij van wel, maar andere collega's hebben de indruk, dat dit niet het geval was.

A. Ik weet wel, dat hij gauw met verlof is gegaan na de beëdiging van het Kabinet. Of hij aanwezig was bij de uitvaardiging van de mobilisatie, zou ik niet kunnen zeggen, maar hij zal daarover zeker geraadpleegd zijn.

12389. De **Voorzitter:** Er zijn trouwens verschillende beslissingen geweest; het ging feitelijk in étappes; het kan natuurlijk zijn, dat hij bij de ene wel en bij de andere niet aanwezig is geweest.

12390. De heer **Algera:** Men heeft het wel zo voorgesteld, dat hij bij een morgenvergadering wel aanwezig was en dat hij daarna is vertrokken. Na die morgenvergadering zouden de Ministers op initiatief van u en de Minister van Defensie des middags opnieuw bijeengeroepen zijn. Daar zou op grond van nieuwbinnengekomen gegevens de beslissing zijn gevallen, waarbij *de Geer* niet tegenwoordig was.

A. Dat kan wel zijn. Ik kan het mij niet precies herinneren, maar het zal wel zo zijn geweest, dat er bepaalde berichten waren binnengekomen, en het spreekt wel van zelf, dat het feit, dat de Minister-President verkiest zich te absenteren, voor ons nooit een reden kon zijn om niet die beslissingen te nemen, die door de omstandigheden geboden waren. Ik neem aan, dat er klemmende redenen aanwezig geweest zijn.

12391. De **Voorzitter:** Hebt u zelf verder nog iets op te merken?

A. Over dit punt niet. Het voornaamste, dat ik mij herinner, was hetgeen ik in het kader van deze vragen en antwoorden heb gezegd, nl., dat ik, toen de beslissing viel, het gevoel had: dit is nodig en dit zou iedereen doen, die gehoord heeft wat ter tafel is gekomen. Wat toen is gebeurd, beschouw ik als het enig juiste.

12392. De **Voorzitter:** Kunt u nog mededelen, of er bij de benoeming van generaal *Winkelman* voorwaarden zijn gesteld?

A. Voorwaarden niet, maar ik meen mij te herinneren, dat de Minister van Defensie inleidende besprekingen heeft gevoerd met de heer *Winkelman* om te vernemen, hoe deze er over dacht, met de bedoeling natuurlijk om geen doublure te maken van generaal *Reynders.* Dit had geen zin. Men heeft generaal *Winkelman* niet in een bepaalde richting gedwongen. Toen bleek, dat zijn inzichten verenigbaar waren of dekten de inzichten, die het Kabinet zich langzamerhand over de zaak had gevormd, en men meer vertrouwen in hem had en de verantwoordelijkheid voor zijn beleid aandurfde, heeft men hem benoemd. Dat er een overeenkomst is geweest, dat hij dit zou doen en dat nalaten, is niet waar.

12393. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* heeft naar voren gebracht, dat hij een betrekkelijk kort onderhoud met de heer *Winkelman* heeft gehad.

A. Er is toch gesproken. De heer *Dijxhoorn* heeft enige moeite gehad om hem te vinden.

12394. De **Voorzitter:** Was dit wel de aangewezen opvolging?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb voor de heer *Winkelman* en zijn toewijding de meeste waardering. Er kwam een geheel andere sfeer.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

E. N. VAN KLEFFENS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
HACKE.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 20 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

jhr. mr. FRANS BEELAERTS VAN BLOKLAND,
oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
vice-president van de Raad van State.

Hij legt de eed af als getuige.

12703. De **Voorzitter:** Wij zouden gaarne enkele inlichtingen aan u willen vragen over het vertrek in de Meidagen van 1940 van het Prinselijk gezin en van H.M. de Koningin. Is u van het verloop van zaken op de hoogte? Hebt u bemoeienis daarmede gehad? Het laatste uiteraard, want u bent met de Koningin vertrokken naar Engeland.

A. Ja. De Koningin en de Prins telefoneerden geregeld die dagen met mij, dus ik was wel op de hoogte hoe het er mede ging. De Prinses is toen met de kinderen vertrokken. Dat vertrek werd uitgesteld door moeilijkheden, omdat het onveilig was langs de weg. Zij zijn toen Zondag vertrokken naar IJmuiden.

12704. De **Voorzitter:** Was het aanvankelijk de bedoeling, dat zij op een eerdere dag zouden vertrekken?

A. Ja, ik meen wel Zaterdagochtend; toen is het Zaterdagmiddag geworden. Na acht jaar weet ik dit niet zo precies meer, maar het is in ieder geval uitgesteld geweest. Zondagavond kreeg ik nog bericht, dat zij gelukkig behouden in IJmuiden waren aangekomen.

12705. De **Voorzitter:** Zover onze inlichtingen strekken, zijn zij toen met een pantserauto van De Nederlandsche Bank van den Haag naar IJmuiden gegaan. Is u dat ook bekend?

A. Dat heb ik niet gezien, dus in zoverre kan ik dat niet zeggen, maar ik heb het wel gehoord.

12706. De **Voorzitter:** Het vertrek van de Koningin heeft, volgens onze inlichtingen, plaats gehad Maandagmorgen om 9 uur, althans omstreeks 9 uur.

A. Het is iets later geworden dan 9 uur.

12707. De **Voorzitter:** Nu interesseert ons inzonderheid verder, in hoeverre er een zekere coördinatie heeft bestaan tussen het Koninklijk Huis enerzijds en het Kabinet anderzijds met betrekking tot het vertrek èn van het Prinselijk gezin èn van H.M. de Koningin. Met name het vertrek van de Koningin was ook een belangrijke aangelegenheid uit staatsrechtelijk oogpunt en het ligt dus voor de hand, dat daarover een redelijk contact tussen het Kabinet en de Koningin heeft plaats gehad, althans dat het wenselijk zou geweest zijn, dat zulk een contact had plaats gevonden.

Blijkens de mededelingen, die wij zo voor en na van verschillende getuigen hebben gekregen, bestaat er op dit punt nogal onzekerheid. Er is hierover een verklaring van Minister *Gerbrandy,* welke vermeld staat in het Memorandum, dat hij heeft geschreven (Enige hoofdpunten van het Regeringsbeleid in Londen); daarin zegt hij op bladzijde 3:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

Nu is het eigenaardige, dat deze mededeling, waarin dus met zovele woorden staat, dat het Kabinet reeds Zaterdag 11 Mei aan de Koningin het advies zou hebben gegeven te vertrekken, bij de vroegere ambtgenoten van de heer *Gerbrandy* weinig bevestiging vindt; ik mag wel zeggen: bijna al zijn ambtgenoten weten zich hiervan niets te herinneren en betwijfelen het ook sterk, dat in het Kabinet zo'n besluit is genomen.

Een feit, dat wel schijnt vast te staan, is dit: dat op Maandagmorgen, 13 Mei, heel vroeg — ik meen omstreeks 6 uur al — een Ministerraad heeft plaats gehad, waarin ook generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst* zijn geweest, en dat de voorbesprekingen hiervan met generaal *Winkelman* Minister *Dijxhoorn* aanleiding hebben gegeven, majoor *Phaff* aan de Koningin te laten mededelen, dat hij het niet meer verantwoord achtte, dat de Koningin langer in den Haag bleef. Maar van adviezen, uitgaande van het Kabinet, de Regering, is, behalve deze merkwaardigerwijze zeer positieve mededeling van Minister *Gerbrandy,* eigenlijk weinig gebleken.

Nu is de vraag, die wij aan u wilden stellen: weet u iets van het contact op dit punt tussen Hare Majesteit en het Kabinet?

A. Neen, dat zou ik niet kunnen zeggen. Ik weet wel dit: misschien Zaterdag en anders Zondag is mij wel per telefoon te kennen gegeven, dat Hare Majesteit advies had gekregen om maar te vertrekken, doch dat zij er niet over dacht, dat zij het niet van plan was. Maandagmorgen om kwart over zeven — ik was net uit mijn bad — kwam de ordonnansofficier *van Pabst* bij mij met de boodschap van Hare Majesteit, dat generaal *Winkelman* had gezegd: Het was niet verantwoord, dat de Koningin langer in den Haag bleef en dat de Koningin nu wilde vertrekken en of ik zo spoedig mogelijk wilde komen. Zoals ik zeg: Dat was de mededeling, dat generaal *Winkelman* het had gezegd; een Minister is er niet bij genoemd, wat niet wil zeggen, dat niet een Minister bij die boodschap betrokken was.

12708. De **Voorzitter:** U zeide zoëven, dat u wel had vernomen, dat de Koningin in de voorafgaande dagen advies had gekregen om weg te gaan, maar dat Zij dat toen nog niet wilde; u hebt er echter niet bij gezegd, van wie Zij dat advies heeft gekregen. Dat hebt u misschien ook niet geweten?

A. Dat wist ik niet. „Er was gezegd"; meer weet ik er ook niet van. Het liet mij verder ook koud; ik heb er dan ook niet verder naar gevraagd. Het was al in April, dat de Koningin mij als Haar wens had te kennen gegeven, dat, wanneer de omstandigheden zó zouden worden, dat Zij moest weggaan (het idee was: naar een of ander fort te gaan)...

12709. De **Voorzitter:** Dat was het aanvankelijke plan: om naar een fort binnen de stelling Amsterdam te gaan.

A. Ja ....., dat ik dan met haar zou meegaan.

12710. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is er toen nooit aan gedacht, dat het Engeland zou kunnen worden? Wanneer is het plan om naar Engeland te gaan, opgekomen volgens uw visie?

A. Dat kan ik u wel zeggen, in zoverre, dat, toen ik die Maandagochtend, de 13de, gesproken had met kapitein *van Pabst,* ik tot mijn vrouw gezegd heb: Het is niet onmogelijk, dat wij naar Engeland zullen gaan. Mijn vrouw had al een tijd lang een koffertje klaarstaan — met het idee, dat wij naar een fort zouden gaan —, met een dikke jas en wat men verder in een fort nodig zou hebben. Mijn vrouw zei toen: Als het Engeland wordt, maak ik er een tweede koffertje bij.

12711. De **Voorzitter:** Maar u had er op dat ogenblik nog geen positieve mededeling van gekregen?

A. Neen.

12712. De **Voorzitter:** Dat is door u vermoedelijk afgeleid uit de ontwikkeling van de situatie?

A. Ja. Er is misschien wel iets van gezegd. De Prinses en Prins waren met de kinderen de vorige avond naar Engeland vertrokken, dus het lag wel enigszins voor de hand, dat wij ook naar Engeland zouden gaan. Vroeger was ook wel eens gesproken over de mogelijkheid, dat wij naar Frankrijk zouden gaan.

12713. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, heeft het eerste contact, dat u over het vertrek hebt gehad met de Koningin, eigenlijk eerst plaats gehad op Maandagmorgen.

A. Ja, het eerste persoonlijke contact heeft op Maandagmorgen plaats gehad.

12714. De **Voorzitter:** Dat betekent dus, dat de besprekingen, die vóór die tijd van de kant van het Koninklijk Huis mogelijkerwijze hebben plaats gehad, hetzij met het Algemeen Hoofdkwartier, hetzij met de leden van het Kabinet, u uit eigen wetenschap niet bekend zijn?

A. Die zijn mij inderdaad niet bekend. Zoals ik zeide, hield *Prins Bernhard* mij telefonisch wel enigszins op de hoogte van hetgeen er gebeurde en van het laatste nieuws, maar niet speciaal van het politiek contact met de Ministers.

12715. De **Voorzitter:** Dus de controverse, die er bestaat tussen de mededeling van prof. *Gerbrandy* in het memorandum en de verklaringen, welke door andere Ministers zijn afgelegd, kunt u ook niet oplossen?

A. Neen, ik kan het noch bevestigen, noch tegenspreken.

12716. De **Voorzitter:** Bent u op die Maandagochtend nog op het Departement op het Bezuidenhout geweest?

A. Neen, daar ben ik nooit geweest.

12717. De **Voorzitter:** Dat is merkwaardig. Volgens een hier afgelegde verklaring zouden daar in de vroege ochtend een ogenblik zijn geweest niet alleen de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst,* maar ook de vice-president van de Raad van State en, naar ik mij meen te herinneren, ook de Directeur van het Kabinet der Koningin, maar dat laatste weet ik niet zeker meer. Dat is dus niet juist?

A. Dat is positief niet juist en ik ben er bijna zeker van, al zou ik er geen eed op durven doen, dat de Directeur van het Kabinet der Koningin er ook niet is geweest, want deze is toen met mij meegegaan.

12718. De **Voorzitter:** Bent u er in de voorafgaande dagen ook niet geweest?

A. Neen.

12719. De **Voorzitter:** U bent er dus al die dagen niet geweest?

A. Neen, helemaal niet. Die heren zaten daar altijd in de kelder, naar er verteld werd.

12720. De **Voorzitter:** Hebt u wel telefonisch contact gehad met de Minister-President, of ook niet?

A. Neen, helemaal niet. Ik had alleen contact met het paleis.

12721. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot het vertrek zelf. U bent dus in de vroege morgen met de Koningin en Haar gezelschap naar Hoek van Holland vertrokken.

A. Ja.

12722. De **Voorzitter:** Er was toen een behoorlijk gewapend escorte aanwezig?

A. Ja. Ik weet niet meer, waaruit dat bestond, maar er was in ieder geval een gewapend escorte. Aan het paleis moest nog een tijd worden gewacht, want die mensen kwamen maar niet.

12723. De **Voorzitter:** U weet niet, wie daarvoor heeft gezorgd?

A. Neen.

12724. De **Voorzitter:** Was het in ieder geval voldoende? Zijn er geen moeilijkheden geweest onderweg?

A. Wij hebben onderweg wat omtoeren moeten maken en hebben er veel langer over gereden dan in normale omstandigheden nodig zou zijn geweest. Er kwam dan weer bericht, dat wij een omtoer moesten maken.

12725. De **Voorzitter:** Maar er zijn geen moeilijkheden geweest?

A. Neen.

12726. De **Voorzitter:** Daarop is men ten slotte aan boord gegaan van een Engelse destroyer?

A. Ja.

12727. De **Voorzitter:** Nu heeft de generaal *de Jonge van Ellemeet* hier verklaard, dat, toen men eenmaal buitengaats was, er een beraadslaging heeft plaats gevonden — waar hij niet bij is geweest — over de vraag, waar men uiteindelijk heen zou gaan. Is dat juist?

A. Ja; in zoverre juist, dat het volgende is gebeurd: wij waren op weg naar Vlissingen.....

12728. De **Voorzitter:** Het was uitgesproken, dat dat de bedoeling was?

A. Ja, want wij zouden naar Breskens gaan, maar om daar te komen, moesten wij eerst naar Vlissingen om een loods aan boord te nemen met het oog op de mijnen, die in de Schelde lagen. De Engelsen konden dat niet. Wij moesten dus eerst naar Vlissingen om een loods te krijgen en dan oversteken naar Breskens. Wij waren al een eind op zee, toen een radiobericht kwam, dat Breskens blijkbaar toen al door de Duitsers was uitgekozen om er bommen neer te gooien. Toen heeft de Koningin dat met mij besproken en toen heb ik ook gezegd: dan vind ik het dwaasheid; het is toch al een bedenkelijk iets om eerst naar Vlissingen te gaan, want daar gaat te veel tijd mee heen, en dan over te steken; het is beter dit maar op te geven en gaat U dan naar Engeland.

12729. De **Voorzitter:** Dus vóór dat moment was het woord „Engeland" nog niet als doel van de tocht uitgesproken!

A. Neen, volstrekt niet. Ik kan ter adstructie daarvan nog dit mededelen: de grote blijdschap van de bemanning van die jager. Die mensen waren uit Noorwegen gekomen en er was toen grote blijdschap: nu gaan wij naar Engeland! Zij dachten eerst: wij moeten naar Zeeuwsch-Vlaanderen, en het gaf toen dus grote blijdschap. Wij waren toen al een eind op zee; halfweg Vlissingen.

12730. De **Voorzitter:** Heeft die tocht zelf nog moeilijkheden opgeleverd? Is men nog gebombardeerd?

A. Neen.

12731. De **Voorzitter:** Is het gezelschap in de avond van de dertiende in Londen aangekomen?

A. Ja, in de late namiddag.

12732. De **Voorzitter:** En daar ontvangen door de Engelse Koning?

A. Ja.

12733. De **Voorzitter:** Waren daarbij de Ministers *van Kleffens* en *Welter* ook aanwezig?

A. Ja, die waren aan het station.

12734. De **Voorzitter:** De Koningin is toen de gast geweest op Buckingham Palace?

A. Ja.

12735. De **Voorzitter:** Van daar uit heeft Zij toen op de dag van de vijftiende een radiorede uitgesproken of herinnert u zich dat niet meer?

A. Ja, wel van die radiorede, maar of het de vijftiende Mei was, durf ik niet te zeggen, maar het is toen in ieder geval heel spoedig gebeurd.

12736. De **Voorzitter:** Dan mag ik misschien nog even een paar andere punten aanroeren. U was dus in Londen aangekomen en u was de vice-president van de Raad van State. Maar u was daar zonder het college, waaraan u leiding placht te geven.

A. Inderdaad.

12737. De **Voorzitter**: Hoe is toen verder uw positie in Londen geweest, ik bedoel: bent u in die periode officieel de vice-president van de Raad van State gebleven, die mogelijkerwijze toch nog, zij het dan zonder college, de taak van het college uitoefende, of was dat niet zo?

A. Ja, dat was het enigszins wel.

12738. De **Voorzitter:** Laat ik het zo zeggen. Een van de taken van de Raad van State is het adviseren aan de Regering over wetsontwerpen. Hoe gebeurde dat in Londen? Werden wetsbesluiten, die in voorbereiding waren, nog aan u ter advies gegeven?

A. Neen.

12739. De **Voorzitter:** Dat gebeurde niet!

A. Och, uit de aard der zaak had ik vele besprekingen met de Ministers, althans met verschillenden van de Ministers, dat wel, maar er werden mij geen stukken voorgelegd; er werd zelfs geen machtiging van Hare Majesteit gevraagd om die aan mij voor te leggen.

12740. De **Voorzitter:** Hoe werd het, toen ten slotte de Buitengewone Raad van Advies er kwam? Had dat ook nog invloed op uw positie?

A. Ja, toen werd je officieel ingesteld door die Buitengewone Raad van Advies.

12741. De **Voorzitter:** Daarvan was u de voorzitter?

A. Ja.

12742. De **Voorzitter:** Hoe moet men dat dan zien? Ik bedoel: was die Buitengewone Raad van Advies eigenlijk een college, dat men zich gedacht had ongeveer op dezelfde wijze als de Raad van State, maar dan meer uitgebreid? Of zag men er meer in een soort van adviserend, vertegenwoordigend lichaam, als ik dat woord mag gebruiken?

A. Neen, het was het meest georiënteerd op de functie van de Raad van State. Ik had juist weleens — ik mag het hier wel zeggen — moeilijkheden met de leden, dat ik zei: mijne heren, laten wij niet vergeten, dat wij hier niet zitten als volksvertegenwoordiging, wij zijn allen benoemd door de Regering. U begrijpt, dat er dikwijls een neiging was om zich te bemoeien met dingen, waarvan ik zei: dat ligt niet op onze weg.

12743. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat men zich in dat college onwillekeurig zou gaan richten op wat men zou kunnen noemen: de controlerende taak van het Parlement. Daaraan dacht u waarschijnlijk?

A. Ja.

12744. De **Voorzitter:** En dat zou natuurlijk niet een taak van een soort van Raad van State zijn geweest.

A. Neen.

12745. De **Voorzitter:** Dus naar uw oordeel is de beste typering van de Buitengewone Raad van Advies: een meer uitgebreide Raad van State?

A. Ja. Het was niet een Raad van State. Ik heb de leden ook dikwijls gezegd: Mijne heren, laten wij nu niet vergeten, wij zijn hier geen Tweede Kamer en ook geen Raad van State, maar het lijkt toch het meest op het laatste.

12746. De **Voorzitter:** Een college sui generis, met het accent naar de Raad van State?

A. Ja, dat was de bedoeling.

12747. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een ander punt, dat van nogal delicate aard is, maar ik meen toch, dat ik er u althans een vraag over moet stellen, nu het hier door een van de andere getuigen in het geding is gebracht. Het betreft het volgende.
Een dezer dagen heeft een getuige, die door de commissie gehoord is, de mogelijkheid geopperd, dat de heer *van 't Sant,* die een vertrouwenspositie had bij H.M. de Koningin, een vertrouwenspositie, welke hem de gelegenheid gaf inzage te nemen van alle Staatsstukken, die vertrouwenspositie zou hebben misbruikt door een vreemde Mogendheid of vreemde Mogendheden in te lichten over de inhoud van die vertrouwelijke stukken. U voelt wel, dat, wanneer dat eenmaal hier gezegd is, het natuurlijk mijn plicht is daarnaar nader te vragen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik mag misschien even opmerken, dat dit door de getuige zelf te berde is gebracht en dat er door ons niet naar gevraagd is. Dit stond niet op ons programma. Het is misschien goed, dit ter verduidelijking even vast te leggen.

De **Voorzitter:** Nu zou ik u de vraag willen stellen: zijn u feiten of aanwijzingen bekend, welke aan deze suppositie steun verlenen?

A. Ik acht dat volmaakt uitgesloten. Dat waren helemaal niet de bemoeiingen van de heer *van 't Sant* en hij had er ook niet mede te maken. Neen, ik acht dat absoluut uitgesloten.

12748. De **Voorzitter:** Het werd hier nl. zo gezegd, dat de heer *van 't Sant,* die, naar ik geloof, al die jaren in de onmiddellijke omgeving van de Koningin vertoefde, de gehele post van de Koningin behandelde en dus uit de aard der zaak van alle stukken, welke binnenkwamen en uitgingen, kennis kreeg. Dat werd dan in verband gebracht met het feit, dat de heer *van 't Sant* betrekkingen zou hebben gehad en — zo werd, als ik het goed begrepen heb, gesuggereerd — nog betrekking had met de Engelse Inlichtingendienst, en men veronderstelde dus, dat hij daarvan kennis gaf aan de Engelse Inlichtingendienst. Het werd nog onaangenamer voorgesteld, doordat er aan toegevoegd werd, dat de mogelijkheid ook niet uitgesloten was, dat hij, wanneer hij daar bepaalde voordelen in zag, dat ook ter kennis zou hebben gebracht van een andere Mogendheid. Het is geen kleinigheid, wat hier gezegd is!

A. Ik acht het absoluut uitgesloten.

12749. De **Voorzitter:** Kunt u misschien uw oordeel nog met feiten en omstandigheden adstrueren? Dat zou het misschien nog iets duidelijker maken.

A. De heer *van 't Sant* had van ouds betrekkingen met Scotland Yard, nog uit de vorige oorlog, en in het begin zou hij zich ook met inlichtingendiensten bezighouden, maar.....

12750. De **Voorzitter:** U zegt: „met Scotland Yard", maar als ik de geuite beschuldiging goed begrepen heb, zou hij ook wel betrekkingen met de Engelse Inlichtingendienst hebben gehad. Dat is wat anders dan Scotland Yard.

A. Voor zover ik weet, had hij geen betrekkingen met de Engelse Inlichtingendienst, maar uitsluitend met Scotland Yard. In het begin zou hij, met Scotland Yard, op dit terrein ook werkzaam zijn. Militairen hadden echter die zaak in handen en zij vonden dat natuurlijk niet goed. Toen is hij daarvoor uitgeschakeld. Dat vond hij als vakman natuurlijk onpleizierig, wat te begrijpen is.
Ik vond het ook beter, want waar hij in de naaste omgeving van de Koningin was, leek het mij beter, dat hij zich niet met die dingen bemoeide. Daar was hij ook mede tevreden. Hij kende van die mensen van Scotland Yard, maar daar bleef het ook bij. Ik heb nooit de minste aanleiding gehad om te geloven, dat hij nog andere relaties had of zich met dingen bemoeide van Staatszaken. Daar bemoeide hij zich niet mee.

12751. De **Voorzitter:** Dus u gelooft niet wat hier is gezegd, dat hij, practisch gesproken, de gehele post van de Koningin behandelde, dat hij daardoor ook volledig op de hoogte was van de Staatsstukken, die aan Hare Majesteit werden toegezonden? Dat dacht u niet? U dacht, dat dit op het Kabinet van de Koningin bleef?

A. Ja, absoluut, want de heer *van Tets* was er altijd en als deze weg was of ziek, nam ik het waar.

12752. De **Voorzitter:** Maar ik stel het mij zó voor: het Kabinet van de Koningin was in Londen en er zal dus waarschijnlijk een regelmatige verzending hebben plaats gevonden van stukken van het Kabinet naar bij voorbeeld Maidenhead, waar de Koningin een tijd heeft gewoond. Dus op een gegeven moment kwamen die stukken daar toch.

A. Ja, maar de Koningin behandelde dat allemaal direct zelf. Dat weet ik positief, ook daardoor, omdat de Koningin mij daarover dikwijls daarna telefoneerde, en dan merkte ik, dat zij de brieven direct had gekregen en zo. Trouwens, ik ging er ook dikwijls voor een weekend naar toe en dan ken je die atmosfeer daar ook en je weet: Wat doet die en wat doet die.

12753. De **Voorzitter:** Wat u daarvan gezien hebt, geeft u dus geen aanleiding om te zeggen, dat op dit gebied voor de heer *van 't Sant* grote mogelijkheden zouden hebben bestaan?

A. Neen.

12754. De **Voorzitter:** Ik begrijp uit uw verklaring, dat u verder gaat en eigenlijk als uw overtuiging uitspreekt, dat een dergelijke beschuldiging geen grond heeft?

A. Ja, geen grond.

12755. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u die veronderstelling in Engeland wel eens horen uiten?

A. Neen; er waren wel bezwaren tegen de heer *van 't Sant.*

12756. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Persoonlijke bezwaren bedoelt u?

A. Ja, maar die bezwaren gingen nooit op dit terrein.

12757. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus er is nooit uit de omgeving van de Koningin tegenover u bij voorbeeld hierover een veronderstelling geuit of een klacht ingekomen?

A. Neen.

12758. De **Voorzitter:** Dan is er nog een andere aangelegenheid, welke ook niet van zo prettige aard is geweest, maar op een ander niveau ligt, dat is de positie van de heer *de Geer* in Londen. Ik geloof, dat het niet nodig is, na de vele verklaringen, welke wij hierover hebben gehad van personen, die nauw met hem hebben samengewerkt, dat wij hierop thans nog diep ingaan. Ik wil alleen dit vragen: Was het ook uw oordeel, dat de heer *de Geer,* bij alle qualiteiten, welke hij had, en de verdiensten, welke hij heeft gehad in het Nederlandse politieke leven, niet de juiste instelling, de juiste capaciteiten, de juiste gaven had om van een oorlogskabinet in het buitenland de leider te zijn?

A. Dat was inderdaad mijn overtuiging. De heer *de Geer* heeft, bij al zijn capaciteiten, van buitenlandse politiek en militaire zaken nooit begrip gehad. Ik mag het zo wel zeggen.

De **Voorzitter:** Het is ook door verschillende getuigen zo gezegd, inderdaad.

A. Het is altijd mijn ervaring met hem geweest: daar had hij geen begrip van, dat gevoelde hij niet.

12759. De **Voorzitter:** Dat liep natuurlijk hopeloos mis, toen hij in een sfeer kwam, waarin deze dingen juist van uitermate groot belang werden.

A. Ja.

12760. De **Voorzitter:** Het heeft weinig zin, op de details verder in te gaan; wij hebben het reeds vele malen met verschillende getuigen besproken.

Misschien mag ik u nog het volgende vragen: hebt u enige opvatting over de indruk, die de moeilijkheden met de heer *de Geer* in de periode tot September 1940 naar buiten hebben gemaakt, in de eerste plaats op de Nederlandse kolonie, en in de tweede plaats op de Engelsen? Hebt u daarvan wel eens het een of ander bemerkt?

A. Ja, dat is na zo'n lange tijd niet gemakkelijk te zeggen. Het omgaan met buitenlanders lag hem ook niet. Hij zou *Churchill* een bezoek brengen en toen hij bij hem kwam was het eerste, dat hij zei: Good-bye mr. *Churchill.* Dat maakt dadelijk een zonderlinge indruk. Maar hij zag de mensen ook heel weinig, juist doordat hij de taal niet kende.

12761. De **Voorzitter:** Ik bedoel eigenlijk meer, of u de indruk hebt, dat de moeilijkheden, die er in het Kabinet met de heer *de Geer* zijn geweest en die vooral ook in een omgeving als de Londense niet binnen de muren van het Kabinet beperkt konden blijven, ernstige moeilijkheden voor ons hebben opgeleverd met betrekking tot onze positie naar buiten, dus onze positie tegenover de Engelsen. Of is het ten slotte nogal meegevallen?

A. Ja, dat zou ik niet durven zeggen.

12762. De **Voorzitter:** U zijn althans geen gegevens daarvan bekend?

A. Neen. Het is al zo lang geleden. Hij was niet een geziene persoon bij de Engelsen; dat laat zich horen. Men zag hem ook weinig.

12763. De **Voorzitter:** Er is hier door verschillende getuigen gezegd, dat die moeilijkheden ook wel doordrongen tot de Engelsen en dat in het bijzonder zijn vertrek van Lissabon naar Nederland op de Engelsen een onaangename indruk maakte, maar dat aan de andere kant de Engelsen zoveel aan hun hoofd hadden, dat het vrij spoedig weer overging, zodat er geen blijvend nadeel is geweest.

A. Ik dacht, dat u bedoelde: in de tijd, dat hij nog Minister was.

De **Voorzitter:** Ik bedoelde mede in die tijd.

A. Dat is tot September geweest. Maar dat vertrek heeft toen wel een onpleizierige indruk gemaakt; ook op de Engelsen.

12764. De **Voorzitter:** Dat hebt u zelf ook wel ervaren?

A. Ja. Nietwaar, hij zou nooit permissie hebben gekregen, uit Engeland te gaan, als hij niet de missie naar Nederlandsch-Indië had gekregen.

12765. De **Voorzitter:** Men had het gevoel, dat hierin een element van misleiding heeft gezeten?

A. Ja.

12766. De **Voorzitter:** Dan ben ik, voor wat mij betreft, gekomen aan het einde van wat ik u te vragen heb. Hebt u er zelf in dit kader iets aan toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt.

A. Het spijt mij, dat ik u niet meer heb gegeven, maar men kan niet meer geven dan men weet.

De **Voorzitter** verklaart het verhoor voor gesloten.

F. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 20 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENDRIK ANTON CORNELIS FABIUS,
oud 69 jaar, wonende te Baarn, luitenant-generaal b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

12767. De **Voorzitter:** U bent, als ik goed ben ingelicht, na de pensionnering van generaal *van Oorschot* hoofd van G.S. III geworden. Is dat juist?

A. Ja.

12768. De **Voorzitter:** Dat was, naar ik meen, ongeveer begin December 1939.

A. „Na de pensionnering van generaal *van Oorschot*" is niet geheel juist, want na het geval-Venlo is generaal *van Oorschot* eigenlijk te kennen gegeven, dat hij weg moest gaan. Men heeft hem eerst met verlof gestuurd en mij gevraagd of ik hem wilde opvolgen.

12769. De **Voorzitter:** U had vroeger al die functie bekleed?

A. Ik ben eigenlijk de geestelijke vader van die gehele dienst. Ik ben in de vorige wereldoorlog altijd hoofd van die dienst geweest, de gehele oorlog door.

12770. De **Voorzitter:** Dan kunt u ons misschien wel inlichten over een paar punten, die van belang zijn, in het bijzonder over het volgende. U zult zich wel herinneren, dat op 10 Mei 1940 de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken *von Ribbentrop* een memorandum heeft overhandigd aan de Nederlandse gezant te Berlijn, een memorandum, dat een aantal grieven en beschuldigingen inhield tegen Nederland, met name, dat Nederland niet de neutraliteit had in acht genomen, die volgens Duitse inzichten in acht genomen had moeten worden. Nu liggen aan dat memorandum ten grondslag twee rapporten, één van *Frick* en *Himmler* en één van *Keitel.* In dat eerste rapport worden de inlichtingendiensten onder de loupe genomen.

A. Ik heb het officiële rapport nooit gezien. Natuurlijk heb ik deze beschuldigingen wel gelezen, o.m. in het „Hamburger Fremdenblatt" van Vrijdag 10 Mei, „Abend Ausgabe", idem van Zaterdag 11 Mei. Hier ging indertijd het gerucht, dat de Nederlandse gezant zich het zou hebben laten welgevallen, dat hem een lijvig rapport werd voorgelezen.

12771. De **Voorzitter:** In het rapport van *Keitel* worden andere militaire aangelegenheden behandeld, de opstelling van de troepen en wat dies meer zij, maar bovendien is daarin sprake van besprekingen van officieren van de Nederlandse generale staf met stafofficieren van andere landen.

Laat ik nu eerst dat laatste punt behandelen. Dat is waarschijnlijk een punt, waarmede wij eerder klaar zijn.

In dat rapport van *Keitel,* dat van 4 Mei 1940 is, wordt met betrekking tot dit punt een aantal feiten genoemd, b.v. dat op 15 Februari 1940 officieren van de Nederlandse generale staf in civiel naar Brussel zijn geweest, dat zij daar gelogeerd hebben in het „Palace-hotel", dat op 16 Februari een groot diner met Belgische officieren in „Savoy" plaats vond en dat op 17 Februari een bespreking op het Ministerie van Oorlog is gehouden.

Een ander voorbeeld is, dat op 12 Januari in Breda besprekingen plaats vonden tussen Nederlandse, Belgische, Engelse en Franse stafofficieren.

En weer een ander voorbeeld: dat op 13 April in hotel „Weimar" te Rotterdam hoge Engelse officieren aankwamen, waaronder een generaal-majoor, met de bedoeling besprekingen te houden met de Hollandse autoriteiten. Nu is mijn vraag deze: is van die feiten iets waar, bij uw weten?

A. Ik heb hier persoonlijk nooit iets van gehoord.

12772. De **Voorzitter:** Zelfs niet eens gehoord?

A. Ja, het heeft in die Duitse kranten gestaan.

12773. De **Voorzitter:** Maar in de tijd, dat het zou moeten zijn gebeurd?

A. Neen, toen niet. Wat ik mij er van herinner, is, dat officieren van een neutraal land, dus niet van een oorlogvoerend land, een bezoek hebben gebracht aan onze Waterlinie en dat daar geen geallieerden of wat ook bij zijn geweest. Maar ik weet hier persoonlijk niets van.

12774. De **Voorzitter:** U acht het dus in hoge mate onwaarschijnlijk?

A. Ja, zeer onwaarschijnlijk. Wat die quaestie in Brussel betreft, zou u het kunnen vragen aan generaal *Doorman;* deze was militair attaché in Brussel, dus als er besprekingen zijn geweest, moet die het beter kunnen weten.

12775. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan de inlichtingendienst. Daar worden in dit rapport uitvoerige beschouwingen aan gewijd. De voorstelling van zaken komt hierop neer, dat er een nauwe samenwerking zou zijn geweest tussen de Engelse en ook de Franse inlichtingendiensten enerzijds en de Nederlandse aan de andere kant. Dat culmineert dan natuurlijk, zoals begrijpelijk, in het geval-Venlo, maar hierover wil ik liever straks afzonderlijk spreken. Eerst even de algemene positie. Wij hebben hier al een uiteenzetting gehad van de generaal *Roelofsen* en deze zegt: men kan wel de eis stellen, dat in een periode als toen de Nederlandse inlichtingendienst generlei contact en generlei bemoeienis heeft met de werkzaamheden van de inlichtingendiensten van andere landen, maar dan is het resultaat daarvan, dat die heren toch blijven opereren en dat je niet weet wat zij doen, hetgeen in zijn ogen nog veel grotere moeilijkheden kan opleveren. Hoe is uw visie hierop?

A. Mijn visie hierop is, dat, toen ik in December 1939 weer terugkwam, de algemene beginselen, die ik in de vorige wereldoorlog had gevolgd, eigenlijk nog bestonden. Die algemene beginselen berustten daarop, dat ik in de vorige wereldoorlog, toen ik bij de generale staf zat, bemerkte, dat de bestaande methodes ons geen voldoende inlichtingen gaven. Toen heb ik een vergadering bij elkaar geroepen van alle politie .....

12776. De **Voorzitter:** Over welke tijd spreekt u?

A. Uit de tijd van de vorige wereldoorlog. Toen heb ik in die vergadering in beginsel vastgesteld, dat overal de politie moest controleren de buitenlandse spionnage. Dat heeft de practische betekenis, dat degenen, die je welwillend gezind zijn, je niet veel moeilijkheden in de weg leggen en dat degenen, die je kwaad willen, je op een of andere manier trachten onwaarheid voor te houden. Dat beginsel werd nog wel gehuldigd en daarvan is Venlo een uitvloeisel, dat Nederland als souvereine Staat het recht heeft binnen zijn eigen grenzen te controleren wat anderen doen.

12777. De **Voorzitter:** Nu spreekt u van controleren, maar waar het hier om gaat, is, dat er ook samenwerking, dat er ook contact zou hebben bestaan met het doel om de wederzijdse wetenschap uit te wisselen, voor zover dat opportuun werd geacht.

A. Daar kan ik verder niet over praten; dat is aan ieder persoonlijk overgedragen. Officieel kan men nooit zeggen, dat het mag. Ik zeg het uit de vorige wereldoorlog, om u een indruk te geven. Ik heb in de vorige oorlog een mijnheer bij mij gehad — ik ontving bijna nooit die mensen, maar toevallig kwam die man bij mij —, die tegen mij zei, dat hij ons alle mogelijke gegevens kon verschaffen over de Duitse bewegingen en de Duitse treinen ten zuiden van Limburg. Dat was naar aanleiding van het sluiten van de grens door de Duitsers voor een tram, die van Hasselt naar Maastricht reed. In de wanden van de wagens stopten zij de berichten.

Ik heb mij altijd op het standpunt gesteld: Wij helpen de buitenlandse inlichtingendiensten niet en controleren ze alleen. Als er iemand komt, van wie wij weten, dat het een Engelse of Franse agent is, zeggen wij: „Wat voor papieren heb je, laat ze zien, speel open kaart met ons." Men kan nooit gelasten, dat je zelf mededelingen doet; dat is ook nooit gelast. Ieder draagt de persoonlijke verantwoordelijkheid. Ik heb indertijd tegen generaal *Snijders* gezegd: „Generaal, als er iets gebeurt, als er politieke moeilijkheden komen, verloochent u mij maar." U hebt in Zwitserland het geval van de z.g. affaire der kolonels *Egli* en *de Watteville* gehad, die gegevens aan de Duitse militaire attaché hadden uitgeleverd. Maar ik heb in deze oorlog ook wel eens met een militaire attaché gepraat; van wat je praat, kun je geen verantwoording afleggen. Maar om te zeggen, dat zij een georganiseerde samenwerking hebben gehad, dat geloof ik niet. Maar met generaal *van Oorschot* hebben zij gedaan, wat ik indertijd aan generaal *Snijders* heb gezegd: als er moeilijkheden komen, verloochent u mij maar; er moet altijd een zwart schaap zijn.

Het systeem, dat generaal *Roelofsen* (die een veel beter geheugen heeft dan ik) en ik hebben gehad, was deugdelijk en eerlijk en berustte eenvoudig op het feit, dat je met je eigen politie tegen iemand zegt: Ik wil weten, wat je uitvoert. De Duitsers waren hard en probeerden je op de een of andere manier een rad voor de ogen te draaien; de Engelsen en Fransen waren veel soepeler; daarvan hebben wij natuurlijk gebruik gemaakt. Maar ik herinner mij, dat wij in de vorige wereldoorlog tot een Duitse consul, die aan spionnage deed, hebben gezegd: Kijk, die man spionneert voor je, die moet de grens over, die moet weg en als hij niet weggaat, zullen wij je blameren, zullen wij er een zaakje van maken.

Het is niet zo'n gemakkelijk vak!

12778. De **Voorzitter:** Ik heb zo zoetjes aan wel begrepen, dat er enige moeilijkheden en zelfs enige risico's aan verbonden zijn.

A. De verloochening van generaal *van Oorschot* is eigenlijk het feit, dat er iets gebeurd was: het geval-Venlo, waarvan men kan zeggen: zij zijn te ver gegaan of ze zijn dom geweest.

12779. De **Voorzitter:** Is u dus van oordeel, dat bij het geval-Venlo ongeveer de grens was bereikt?

A. Luitenant *Klop* was blijkbaar een jong, avontuurlijk man. Die zei tegen generaal *van Oorschot:* Laat mij het doen. *Van Oorschot* had na de eerste tegenslagen er weinig vertrouwen in (heeft hij mij gezegd). U moet bij de inlichtingendienst altijd uitgaan van de veronderstelling — ik hoop niet, dat u het tegenover mij doet—, dat een ander onwaarheid spreekt.

12780. De **Voorzitter:** Dat is een van de eerste vereisten?

A. Dat is het allereerste vereiste van het vak. Als ze wat zeggen, moet je je afvragen: wat is de achtergrond van die gedachten? Dat is niet zo gemakkelijk. Daar is generaal *van Oorschot* ingevlogen, omdat de Engelse Regering te goeder trouw was. Maar wij hadden nu eenmaal het gevoel — toenmaals hadden wij het zeer zeker —, dat de Engelse „secret service" schitterend werkte. De mensen zijn met een telegram uit Londen — ik heb het alleen van horen zeggen, ik was er toen niet — bij generaal *van Oorschot* gekomen. Deze beweerde, dat het Duitsers waren, die voeling wilden nemen met de Engelsen, omdat er een heel grote partij ontevredenen in Duitsland was.

12781. De **Voorzitter:** Daarover zijn verschillende lezingen, zoals u weet. Het is nog niet helemaal duidelijk geworden, wat de Engelsen gezegd hebben. De mogelijkheden zijn: *a.* dat het onderhandelingen waren met een groep, die tegen het bewind in Duitsland wilde ageren; *b.* dat het een groep was, welke voorgaf pogingen te doen tot bemiddeling in het conflict. Dat is natuurlijk wel een verschil.

A. Ik geloof, dat generaal *van Oorschot* mij vertelde, dat het dat laatste was. Onze gezant in Canada, mr. *van Royen,* heeft een goed geheugen en weet hier misschien ook nog wel iets van. Er zijn bij Buitenlandse Zaken rapporten geweest, vermoedelijk op 10 Mei 1940 vernietigd.

12782. De **Voorzitter:** Een poging tot bemiddeling dus?

A. Neen, nog niet zo ver gaande, maar in deze geest, dat gezegd zou zijn: Er is in Duitsland een grote stroming van mensen, die gaarne de vrede wil en het bestaande regime niet wenst, daarmede moeten wij voeling houden. Daarop zou dan gereageerd zijn met de mededeling: Wij willen die besprekingen gaarne laten houden. Bij de uitvoering houdt mijn „inlichtingenverstand" op. Ik begrijp niet, dat je dat dan op die manier doet.

12783. De **Voorzitter:** Waarop doelt u, als u zegt: op die manier?

A. Dat zij naar Venlo zijn gegaan. Zij hebben eerst geprobeerd die besprekingen te doen houden bij particulieren in de buurt van Arnhem en toen hebben de Duitsers voorgesteld, het aan de grens te doen. Dat was m.i. zeer verdacht. Ik heb het echter alleen van horen zeggen.

12784. De **Voorzitter:** U hebt, toen u als hoofd van G.S. III optrad, misschien wel uit stukken of mededelingen een en ander vernomen over het geval-Venlo. Een punt, dat ons met name intrigeert, is het volgende. Het is natuurlijk duidelijk, dat de heren, die in Venlo hebben geopereerd, provocateurs van de Gestapo waren. Dat is zo duidelijk als iets, maar de vraag, welke rijst, wanneer men alle stukken hierover leest, is deze: zijn die heren steeds in het spel geweest of is er eerst nog contact geweest met een andere groep, m.a.w. is er inderdaad contact geweest met een Duitse groep, welke ontevreden was met de toestand in Duitsland en wilde pogen in contact te komen met de Engelsen? Er zijn nl. verklaringen, volgens welke het zo zou zijn gegaan, dat de officieren van de groep, die het eerst contact heeft gehad, later zijn gearresteerd door de Gestapo, dat deze toen achter het plan is gekomen en het spel heeft voortgezet.

A. Daarvan heb ik nooit iets vernomen.

12785. De **Voorzitter:** Dit is een punt van twijfel voor ons. Er zit nog iets anders aan vast. Het incident bij Venlo had plaats op 9 November en 12 November was aangekondigd als de fatale datum, waarop de Duitsers een inval in Nederland zouden doen. Men zou de vraag kunnen stellen, of deze zaak niet geforceerd is op de 9de om materiaal te hebben voor een latere rechtvaardiging tegenover de publieke opinie voor een inval, welke op 12 November „geplanned" was. Het is een veronderstelling, welke nog niet voldoende steun vindt in de gegevens, die wij hebben. Kunt u ons aanwijzingen geven, die ten deze van belang zijn?

A. Neen, helaas niet. Ik ben in den Haag gekomen en ben dadelijk naar Minister *van Kleffens* gegaan. De Regering zat er erg mee in. Ik heb tegen Minister *van Kleffens* gezegd — in dat Oranjeboek staat eigenlijk alles, wat hij heeft gedaan —: het enige, wat u rest, is Duitsland de oorlog te verklaren; er is geen ander middel; dit houden zij achter, om ons dit bij een eventuele oorlog te verwijten.

12786. De **Voorzitter:** Men heeft hier dus wel begrepen, dat dit een van de bedenkelijke dingen van deze zaak was?

A. Dat heb ik in het gesprek met de heer *van Kleffens* goed begrepen, maar verder kon ik er ook niets aan doen.

12787. De **Voorzitter:** Nu kom ik op een punt, dat u hebt aangeroerd en dat ook onze aandacht heeft getrokken bij de lezing van de stukken. U hebt nl. in één van de memories, welke u hebt overgelegd aan de tweede sub-commissie van deze Enquêtecommissie, medegedeeld, dat Minister *de Geer* aan G.S. III zou hebben verboden, bij brief nog wel, dat er voortaan contact zou worden gehouden met buitenlandse inlichtingendiensten. Nu frappeert het ons, dat uw mededeling hieromtrent de enige is. Wij hebben daar tot nog toe geen bevestiging van kunnen vinden. De heer *de Geer* zegt zelf, dat hij er zich niets van herinnert. Bovendien doet deze vraag zich voor: hoe is

het mogelijk, dat de Minister-President, zij het dan ook namens het gehele Kabinet, een regelrechte opdracht geeft aan de afdeling G.S. III?

A. Ik weet zeker, dat er een brief van de Minister-President is geweest, maar kan niet positief zeggen aan wie. Ik heb het idee: aan de opperbevelhebber, maar hebt u dit al aan generaal *Roelofsen* gevraagd? Deze weet veel meer dan ik en heeft een veel beter geheugen. U kunt het hem misschien nog wel eens op schrift vragen. Ik heb het hem zelf ook wel eens gevraagd. Ik weet, dat ik die brief in mijn bureau had, en daarin stond, dat het voortaan aan de militaire inlichtingendienst verboden was om rechtstreeks contact op te nemen met buitenlandse agenten. Dat behoorde tot de strijd om het militair gezag.

12788. De **Voorzitter:** In deze constructie kan het dus naar mijn gevoelen alleen een brief zijn geweest van de Minister-President namens het Kabinet, aan de opperbevelhebber. Dit is een figuur, welke denkbaar is. Anders moest het een brief van de Minister van Oorlog zijn geweest.

A. Het kan ook een brief zijn, die via de Minister van Oorlog is gezonden; dat weet ik niet.

12789. De **Voorzitter:** Is die brief gekomen in de tijd, toen u er al was?

A. Ja; het was eigenlijk de afdoening van het geval-Venlo; het berustte naar mijn mening op artikel 100 van het Wetboek van Strafrecht. De heer *de Geer* was doodsbang, dat wij iets zouden doen, dat principieel in strijd was met een bepaalde neutraliteit.

12790. De **Voorzitter:** Dus u weet positief, dat die brief er is geweest?

A. Ja.

12791. De **Voorzitter:** En van een inhoud, zoals u aangeeft?

A. Ik herinner mij, dat ik die brief naast mij heb neergelegd en heb gezegd: dan kunnen wij wel naar huis gaan, als je bij een Duitser of een Engelsman, die je niet vertrouwt, geen agent mag hebben. U zou het misschien ook kunnen vragen aan de heer *Rozeboom;* die weet daar zeker iets van.

12792. De **Voorzitter:** De chef van een onderafdeling?

A. Chef van G.S. III b. Ter verduidelijking meen ik nog te moeten opmerken, dat ik de stipte uitvoering van die brief in strijd achtte met het belang van het land, en daarom is het mogelijk, dat voor de eventuele niet-naleving ik geen anderen verantwoordelijk heb willen stellen, de brief dus zo min mogelijk bekendheid heb gegeven.

Er was altijd enige wrijving tussen het Ministerie van Justitie en de heer *Rozeboom* of omgekeerd. De heer *Rozeboom* had jarenlang alle gegevens verzameld over verdachte elementen en wij hadden ook op grond van de wet op de staat van oorlog en beleg de bevoegdheid, zelf een soort van geheime politie op te richten. Ik heb het altijd via de politie gedaan, maar met de wettelijke grondslag, dat, wanneer de wet op de staat van oorlog en beleg in werking was, het militair gezag de bevoegdheid had inlichtingen in te winnen en te zeggen, dat het op die manier georganiseerd moest worden.

Het is een raar vak, maar je moet daarbij op de een of andere wijze ten slotte met mindere agenten werken, die ook een valse rol moeten spelen, anders kom je niets te weten en tast je volkomen in den blinde rond. Men moet dieven met dieven vangen.

12793. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat u het altijd heeft gedaan met de medewerking van Justitie.

A. Er was wrijving, toen ik kwam, en ik dacht: dat moet uit zijn.

12794. De **Voorzitter:** Jawel, maar had u reden om niet volledig tevreden te zijn over de medewerking van Justitie?

A. Ja.

12795. De **Voorzitter:** En stond u daarom op het standpunt, dat de bevoegdheid voortaan moest berusten op de Oorlogswet?

A. Ja.

12796. De **Voorzitter:** Of was u over de samenwerking met Justitie wel tevreden en dacht u: zo kan het ook?

A. Neen. Er waren moeilijkheden met verscheidene Ministers. Ik heb het ook in de zitting van de andere sub-commissie gezegd. De meeste Ministers hadden naar mijn gevoel een heel eigenaardige indruk van de betekenis van militair gezag. Het wijzigingsontwerp Oorlogswet was door alle Ministers getekend.

Ik ben zelf naar de procureurs-generaal gegaan en heb tot hen gezegd: welke wetten zij ook willen maken, laten wij asjeblieft de handen ineenslaan. Want militair gezag is niets anders dan een overkoepelend gezag, waarbij alles normaal en gewoon met elkaar samenwerkt, terwijl ik bij de Ministers de indruk kreeg, dat zij hun bevoegdheden niet wilden afstaan. Ik heb bij vele Ministers zitten praten. Toen hebt u de wet gehad, die ze nu weer voorstellen, om artikel 195 van de Grondwet te veranderen. De wijzigingswet op de staat van oorlog en beleg hebben ze willen doorzetten om het militair gezag zo laat mogelijk in te stellen. Toen zei de Minister van Justitie tegen mij: alles, wat buiten de grens is, is voor u, maar wat binnen de grens is, is voor mij. Ik heb toen geantwoord: maar als er morgen moeilijkheden komen, zegt u: „Nu de opperbevelhebber!", maar dan is het te laat en loopt de gehele boel spaak.

Ik ben na het geval-Venlo naar Minister *van Kleffens* gegaan; hij zei tegen mij: ga zoveel mogelijk naar Minister *Gerbrandy*. Toen ben ik naar de opperbevelhebber gegaan en heb hem gezegd: „Ik ben gepensionneerd, ik heb mijn carrière gemaakt, het kan mij niet schelen, met iedereen kan ik praten." Toen ben ik naar Minister *Gerbrandy* gegaan, die ik verschillende malen heb gesproken. Op een gegeven ogenblik is het zover gekomen, dat er moeilijkheden waren tussen Minister *Gerbrandy* en de opperbevelhebber over de wijziging van de wet op de staat van oorlog en beleg. Minister *Gerbrandy* had gezegd: „Ik wil overleg met u plegen", want de opperbevelhebber zei: „De wet is onaannemelijk, want dan loopt de gehele boel spaak". Toen ben ik naar Minister *Gerbrandy* gegaan en heb gezegd: „U hebt gezegd overleg te zullen plegen", en Minister *Gerbrandy* zei: „Als er geen overeenstemming is, moet ik toch de knoop doorhakken". Daarop heb ik geantwoord: „Je kunt best tot overeenstemming komen, als het land in nood is". Dat is de oorspronkelijke positie geweest. Er was wrijving; het liep niet met elkaar. Toen heb ik gezegd: het kan best, en ik heb aan Minister *Gerbrandy* gevraagd: „Geef mij toestemming om met al uw ambtenaren te spreken, dan komt het in orde, ik maak geen ruzie."

12797. De **Voorzitter:** Dat contact hebt u gehad?

A. Ik heb het contact gehad. Met de Vijfde Afdeling van Justitie en de procureurs-generaal heb ik heel goed kunnen samenwerken. Toch heb ik enige stugheid van de heer *Rozeboom* moeten overwinnen. Hij was ook enigszins in zijn wiek geschoten. Ik heb verschillende procureurs-generaal bezocht — twee maanden lang heb ik daarvoor gereisd; dat heb ik de vorige maal ook verteld voor de andere sub-commissie — om hen te bewegen tot samenwerking. Ik zei: Als ik met een verstandig man spreek, kunnen wij elkander helpen, of het militair is of niet, als het ten slotte maar gebeurt. Ik heb mr. *de Visser* in Arnhem gevraagd: help mij, opdat ik dat onderwerp van het gevaar voor het land, dat hierin ligt, kan behandelen in een vergadering met de procureurs-generaal. Dat is toen gebeurd op 19 April.

12798. De **Voorzitter:** Dat was de dag van de afkondiging van de staat van beleg voor het gehele land.

A. Dat was toevallig. Prof. *Gerbrandy* was ziek geweest en het bezoek werd daarom uitgesteld.

12799. De **Voorzitter:** U hebt de resultaten van die bespreking over samenwerking niet meer geconstateerd, want toen was het afgelopen?

A. Toen was het 19 April en trad het militair gezag op. Toen konden wij die samenwerking toepassen, maar wij hadden geen tijd meer om alles in orde te maken. Minister *Gerbrandy* ging toen geheel met mijn voorstellen akkoord.

12800. De **Voorzitter:** Daarom zeg ik: U hebt de uitwerking van die vrijwillige samenwerking, waarvoor u op 19 April de basis hebt gelegd, niet kunnen constateren, omdat een andere toestand was ingetreden.

A. Inderdaad.

12801. De **Voorzitter:** Nu nog een vraag in verband met het punt, dat wij straks behandelden. U weet dus positief, dat er een schrijven is geweest van de Minister-President, dat inhield, dat de inlichtingendienst voortaan met buitenlandse agenten geen contact mocht onderhouden?

A. Alleen via Justitie. Daarom ging het. Justitie zei: Wij hebben onze eigen agenten en als u van een agent iets weten wilt, moet u het aan ons vragen. Ik heb die brief toen naast mij neergelegd. Verder kon ik ook niets doen. Je kunt zoiets niet in eens veranderen.

12802. De **Voorzitter:** Ik ben aan het einde van hetgeen ik te vragen had in verband met de onderwerpen, welke deze sub-commissie behandelt. Hebt u aan hetgeen u medegedeeld hebt nog iets toe te voegen?

A. Ik zou niet weten wat.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

H. A. C. FABIUS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 20 MEI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. ALBERT PLESMAN,
oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
President-Directeur van de K.L.M.

Hij legt de eed af als getuige.

12803. De **Voorzitter:** De Enquêtecommissie heeft vernomen, dat u in de zomer van 1940, ik meen, dat het in Juli en Augustus was, betrokken bent geweest bij een bemiddelingspoging tussen de oorlogvoerende partijen. Is dat juist?

A. Ja.

12804. De **Voorzitter:** Zoudt u een uiteenzetting willen geven van de aanleiding daartoe en van het verdere verloop van deze zaak?

A. Jawel, de zaak is als volgt: Bij de K.L.M. diende een Zweedse piloot, *Gustav von Rosen,* hij was een neef van veldmaarschalk *Göring.* Met *von Rosen* heb ik besproken, of het niet mogelijk zou zijn, om door bemiddeling van *Göring* zodanige voorstellen tussen de partijen te laten wisselen, dat er een eind aan de vijandelijkheden zou komen.

12805. De **Voorzitter:** Was deze gedachte van u uitgegaan?

A. Ja, en ten einde mijn eigen gedachten te verifiëren, heb ik dat dus opgenomen met de heer *Snouck Hurgronje,* de secretarisgeneraal van Buitenlandse Zaken, met de heer *Ridder van Rappard,* oud-gezant in Kopenhagen, en de heer *Kröller,* commissaris van de K.L.M. Ik ben toen 19 Juli 1940 naar Berlijn gegaan en na enig wachten heb ik veldmaarschalk *Göring* gesproken en hem mijn ideeën uiteengezet.....

12806. De **Voorzitter:** Hoe had u die introductie voor *Göring* gekregen? Het was natuurlijk niet zo makkelijk om *Göring* te bereiken?

A. Door *von Rosen,* de neef van *Göring.* Ik heb met *Göring* over deze zaak gesproken en hij zou dit opnemen met *Hitler.* Mijn voorstel was, dat een vliegtuig van Nederland naar Engeland zou gaan, met zodanige duidelijke aanwijzingen van Duitse zijde, dat men er wel iets voor zou gaan voelen om aan de vijandelijkheden een einde te maken. Dit is dus langdurig besproken op het buitenhuis van *Göring,* waar hij mij toen zei, dat ik hierover bericht van hem zou ontvangen, en de volgende dag werd ik dan ook opgebeld van uit de Kanselarij, waar mij werd gezegd, dat ik mijn gang kon gaan.

12807. De **Voorzitter:** Dus het viel eigenlijk bij *Göring* wel direct in goede aarde?

A. Althans hij heeft mij verzekerd, dat hij genegen was om op een gegeven moment gelegenheid te geven, dat een vliegtuig van Nederland naar Engeland zou vliegen en dat men ons dus van te voren op de hoogte zou stellen of dat vliegtuig in Engeland welkom zou zijn. Na die mededeling heb ik mij direct naar de heer *Millenaar* begeven, die op het Zweedse gezantschap zat, dus de Nederlandse belangen daar waarnam. Daarna heb ik gesproken met de heer *von Post,* de Zweedse zaakgelastigde. Deze heeft toen, vóórdat hij handelde, zich met het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Berlijn in verbinding gesteld en daarop is de zaak gestrand.

12808. De **Voorzitter:** Daar wilde men er niets van weten?

A. Inderdaad. De volgende morgen ben ik dus weer naar de Kanselarij van *Göring* geweest, waar ik dr. *Boettger* en kolonel *Schmidt* gesproken heb, die ik aanvankelijk, vóórdat ik *Göring* gesproken had, het een en ander over deze zaak had moeten uitleggen en die mij toen dat mededeelden en mij aanboden om persoonlijk naar Portugal te gaan en van daaruit de zaak te bewerken. Ik heb hiervoor bedankt en heb gezegd: „Neen, ik kom niet als een agent, die een beetje rondloopt, maar ik kom met iets vasts in handen van jullie kant en als jullie dat niet kunnen geven, dan is de zaak daarmee afgelopen.

12809. De **Voorzitter:** Was er toen op dat moment, derhalve in het stadium waar u nu van spreekt, reeds een bepaalde formulering van een voorstel of was het toen nog niet zover?

A. Natuurlijk kan men niet zeggen: „Zullen wij niet eens even dit of dat", maar men moet natuurlijk met een formulering komen.

12810. De **Voorzitter:** Was die er toen al op dat moment?

A. Een formulering, die ik mij heb voorgesteld om als basis te hebben van een overeenkomst?

12811. De **Voorzitter:** Ja, die u zich had voorgesteld! Maar kende men van Duitse kant uw voorstel en ging men met die formulering daarvan akkoord of waren daar nog geen besprekingen over gevoerd?

A. Daar waren in het geheel nog geen besprekingen over geweest. Die formuleringen zijn pas daarna gebeurd. Ik ben toen ook onmiddellijk teruggegaan en heb gezegd: „Je wordt bedankt! Ik zit hier niet te leuren met een ding en kom niet om uitgestuurd te worden naar Portugal, ik bedoel, dan heb ik geen vertrouwen. Ik kom met iets van u in mijn handen en anders kan ik niet gaan."
In Augustus ben ik toen naar Stockholm gegaan en heb het van daaruit opnieuw geprobeerd. Ik heb die ideeën doorgegeven aan Londen, waarop wij van Londen een telegram kregen, waarin zij de ontvangst bevestigden en waarin men zei: „Het is te weinig wat daar wordt aangeboden op het ogenblik, om daar verder op in te gaan."

12812. De **Voorzitter:** Wat bedoelt u, als u over Londen spreekt? Het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken of het Engelse?

A. Het Nederlandse Ministerie.

12813. De **Voorzitter:** Met wie had u daar contact?

A. Contact? De zaak werd behandeld op het gezantschap in Stockholm en dat zorgde per koerier, dat deze stukken in handen van de heer *van Kleffens* kwamen. Dat telegram kwam ook van de heer *van Kleffens.* Daarna heb ik mijn laatste bespreking gehad met *Göring,* in Berlijn, maar toen was de zaak alweer in een zoveel verder stadium. Niettemin beloofde hij mij, dat hij opnieuw zou proberen zich voor deze zaak in te zetten, maar u weet, er waren daar grote tegenstellingen; *Von Ribbentrop* had natuurlijk zijn beleid, enfin, dat is precies hetzelfde als in iedere andere Regering, iedereen heeft zijn beleid en niemand heeft een gemeenschappelijk beleid.

12814. De **Voorzitter:** Wilt u zeggen, dat met dat laatste contact met *Göring* de zaak eigenlijk afgelopen was, dat er toen niet mee.....

A. In zoverre, *Göring* was toen, 6 September, in Nederland en die zou ik hier spreken. Men weet, hoe het met die heren is, dan ontmoeten zij weer vriendjes en zijn weer volop bezet. Ik heb alleen kolonel *Schmidt* gesproken. Kolonel *Schmidt* was voor enige tijd in Engelse krijgsgevangenschap. Hij heeft mij nog een paar maanden

geleden geschreven, maar omdat deze zaak geen actualiteit meer heeft, heb ik hem een vrij summier antwoord teruggezonden om niet langer meer in het verleden te zitten.

12815. De **Voorzitter:** Ik kom nog eens terug op mijn vorige vraag: Heeft deze zaak een dusdanig concrete vorm gekregen, dat u uit handen van een bepaalde Duitse instantie een bepaalde formulering hebt losgekregen?

A. Neen, daar was geen bepaalde formulering. De eerste bespreking hield alleen in, dat de opening gemaakt zou worden, dat ik zou gaan. Maar als ik zou gaan en men dus via bijv. de Zweedse gezant aan Londen zou laten weten, dat van dan tot dan die baan vrijgehouden moest worden, want dan zou er een vliegtuig komen, dan was dat een teken, dat er een stap werd gedaan door de Duitsers zelf.

12816. De **Voorzitter:** Dat wil dus zeggen: Een stap, waarbij u de gelegenheid kreeg.

A. Het is niet eenvoudig, wanneer je eenmaal ergens aan bezig bent, om dan iets te veranderen.

12817. De **Voorzitter:** Neen, maar ik bedoel: Een stap, die slechts betekende, dat u de gelegenheid kreeg om naar Londen te gaan om alleen de vraag aan de orde te stellen of men tot praten bereid was. Meer was het nog niet?

A. Dat zou het tweede geweest zijn. Men moet eerst toch weten of er een mogelijkheid was. Stel, dat iemand zegt: „Ik wil je komen bezoeken" en een ander zegt: „Ik wens je bezoek niet af te wachten", dan behoef je niet eens meer te denken wat of je daarna zal gaan zeggen, dus pas wanneer een bezoek wordt afgewacht..... Het is altijd met deze zaken zo, dat degene, die het eerst spreekt, z.g. zwak is. In mijn eigen practijk trek ik mij er nooit iets van aan, maar wanneer van Duitse zijde toestemming wordt verleend om een toestel naar Engeland te laten gaan, is dat een teken van zwakheid. Men zit dus altijd van beide zijden te vissen, wie het eerste de stap zal doen. Degene, die dus het meest fatsoenlijk is en de eerste stap doet, wordt altijd als de zwakste gedoodverfd. In ieder geval wilde *Göring* dus zijn medewerking verlenen door het hele apparaat zoveel uren stop te zetten. Er zou dan een corridor zijn, waardoor een vliegtuig naar Engeland zou gaan, daar was hij volkomen toe bereid.

12818. De **Voorzitter:** En u zou met dat vliegtuig gaan?

A. Ja, ik had natuurlijk makkelijk van Zweden naar de overkant kunnen gaan, maar als je je nu eenmaal op een standpunt stelt, dat je wilt bemiddelen, dan kun je niet anders meer doen dan volgens de grootste „label" werken. Stel, dat ik in Zweden weg was gegaan, dan was het gewoon een klein schokje geweest.

12819. De **Voorzitter:** In ieder geval had u dan uw contact niet meer op kunnen vatten met de andere kant. Dat was dan onmogelijk geweest.

A. Ik kan alleen maar zeggen: Wanneer men intermédiaire is, dan moet men het vertrouwen hebben van beide zijden.

12820. De **Voorzitter:** Nu zou ik nog graag willen weten, wat het antwoord van de heer *van Kleffens* inhield.

A. Dat telegram is heel eenvoudig. Ik vind het in deze zaak — niet voor mij persoonlijk — zeer onaangenaam, dat er zoveel tijd aan dingen wordt besteed, die toch niet meer van belang zijn!

12821. De **Voorzitter:** Dan begrijp ik, dat u ons wel zeer beklaagt. Wij verdiepen ons reeds geruime tijd in deze affaire.

A. Jazeker.
Het telegram luidde: „De aangelegenheid is alhier" — dus in Londen — „met belangstelling bestudeerd. De goede bedoeling van het initiatief wordt volkomen begrepen. Ik kan echter de betekenis van het gerapporteerde niet hoog aanslaan, mede gezien de intrekking van het verlof tot het verzenden van het telegram op 25 Juli en het tijdsverloop sindsdien." Dus op 25 Juli zou er een telegram gegaan zijn, dat *von Post*, de Zweedse zaakgelastigde, had moeten verzorgen. Dat telegram werd dus door het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken stilgelegd en daar wordt hier dus naar gerefereerd. Was dat telegram op die 25ste Juli ineens doorgegaan, dan was er dus een directe opbouwende lijn in geweest, maar doordat dit stopgezet werd, had men ineens wel kunnen zeggen: „Nu houden we er maar mee op", maar men heeft dus toch nog die dunne draad willen volgen. Dit is dus door *van Kleffens* geseind. Ik heb dit telegram toen aan *Göring* laten zien en gezegd: „Dit is teruggekomen. Dit is black, omdat jullie ook zo black zijn. Jullie zullen iets moeten doen!"

12822. De **Voorzitter:** Van welke datum was dit telegram?

A. Ik vermoed van 27 Augustus.

12823. De **Voorzitter:** En is dat het enige bericht geweest, dat u van Minister *van Kleffens* ontvangen hebt?

A. Ja.

12824. De **Voorzitter:** Dit is dus het enige contact geweest, dat u met de Nederlandse Regering in Londen hebt gehad over deze zaak?

A. Ja. Men kon natuurlijk niet veel doen, niet blijven aandringen, maar dit telegram is dus betrekkelijk laat gekomen.

12825. De **Voorzitter:** Is het dossier over deze zaak, dat u hier voor u heeft, van die aard, dat u bereid zou zijn om het ons een paar dagen ter inzage te verschaffen?

A. Ik houd er niet van om met mijn stukken rond te zwaaien.

De **Voorzitter:** Dat is de bedoeling van mijn vraag niet.

A. Neen, nogmaals. Ik heb eerst gevraagd, of dit verhoor wel noodzakelijk was en als dit een liefhebberij van de heren was, zou ik zeggen: „Dag heren, ik heb wel iets anders te doen". Ik vind het zo ontzaglijk onpractisch en van zo ontzaglijk weinig waarde, dat ik er niets voor gevoel. Bovendien zit men in een verleden te kijken, dat niet meer bestaat.

De **Voorzitter:** Toch is het zo, dat het verleden nog wel eens een keer een les geeft voor de toekomst.

A. In ieder geval heb ik u dat telegram medegedeeld.

12826. De **Voorzitter:** Mag ik u dan nog iets vragen? In dit verband heb ik eens ergens de naam *Stoppelaar* gelezen. Wie kan dat geweest zijn?

A. Niet in dit verband. Er is bij de K.L.M. een *Stoppelaar* in dienst geweest. Hij is door de Duitsers gefusilleerd.

12827. De **Voorzitter:** Dus het houdt geen verband hiermee?

A. Neen.

12828. De **Voorzitter:** De aanduiding was ook zeer vaag; ik vraag het slechts volledigheidshalve. Hebt u nadien hier nog moeilijkheden over deze zaak gehad? Ik meen van wel.

A. Ja. De quaestie is deze: Van iedere stap, die ik deed, hield ik *Snouck, Ridder van Rappard* en *Kröller* op de hoogte. Op een gegeven ogenblik heb ik ook de heer *Colijn* van deze zaak op de hoogte gebracht. De heer *Colijn* heeft toen op een gegeven moment de brieven, die ik hem liet lezen, naar mijn huis gebracht, op zijn gebruikelijke wandelingetje en die zijn helaas in mijn huis blijven liggen. Ik kwam thuis en kreeg van mijn vrouw die brief, welke ik zolang in mijn kast legde. Een paar dagen later was ik in Amsterdam en toen werd er bij mij voor een andere gelegenheid een huiszoeking verricht en vond men deze stukken. Eerst werd ik opgepakt, omdat men vermoedde, dat ik achter de vlucht van enige mensen stond. Toen men deze stukken vond, vond men het toch maar beter mij vast te houden.

12829. De **Voorzitter:** Dit heeft geruime tijd geduurd, naar ik meen?

A. 11 maanden heb ik in Scheveningen gezeten, 2 dagen ben ik toen naar Haaren gegaan en ben daarna in vrijheid gesteld, met het verzoek hier uit het westen van het land te verdwijnen en naar het oosten van het land te gaan.

12830. De **Voorzitter:** Deze arrestatie werpt weer een duidelijk licht op het feit, dat er onder de Duitsers, ondanks het eenhoofdig bewind, verschillende stromingen zich lieten gelden. Uit de bij u gevonden correspondentie bleek, dat u contact had gehad met *Göring* en dat *Göring* uw poging goedgevonden had. De heren, die uw arrestatie bevorderd hebben, zaten echter kennelijk niet op één stoel met *Göring*.

A. Dit staat natuurlijk als een paal boven water, dat je nooit een eenheid kunt forceren, misschien wel naar buiten, maar die eenheid kan nooit bestaan. Integendeel, men werkt wel elkander in het geheim tegen. Vraagt u maar eens aan de Amerikaanse Intelligence Service, hoe men in Duitsland elkaar tegenwerkt.

12831. De **Voorzitter**: Hebt u hiermee, naar uw oordeel, een volledig overzicht van de bewuste gebeurtenissen gegeven?

A. Ja, ik kan hier wel een lang verhaal vertellen, maar ik heb dit summier genomen, u heeft de feiten: 19 Juli ben ik in Berlijn gekomen, heb direct daarna, ongeveer twee dagen later, een bespreking gehad met *Göring,* na eerst *Boettger* en *Schmidt* deze zaak goed te hebben voorgelegd. Het was ten slotte niet zo prettig om hun te vertellen „je krijgt toch een pak slaag".

12832. De **Voorzitter:** Dus u heeft wel gezegd, wat uw mening daaromtrent was?

A. Vooral toen ik terugkwam uit Zweden en een beetje drang achter deze zaak moest zetten, zei ik tegen Göring, dat hij er toch van overtuigd was, dat Amerika in deze oorlog zou komen en, wanneer dat gebeurde, de Duitsers aan stukjes zouden worden geslagen.

12833. De **Voorzitter:** Reageerde hij daarop?

A. Ja. Hij zei: „Was ist Amerika, die verdammten Juden". Maar men moet zulke dingen zeggen, wanneer men daar een ingeving voor heeft. Wanneer dat telegram niet langs *von Post* had gelopen, had deze zaak misschien een goede opvolging gehad. Het contact was er en het is allemaal langs een zodanige weg geleid, dat ík het initiatief nam, ík de boel deed en mij niet uit mijn baan liet drukken en zei „nee zo, en anders niet".

12834. De **Voorzitter:** Dat heeft u reeds gezegd. Op zich zelf is het allemaal zeer interessant, maar per saldo is er nimmer een bepaalde formulering geweest. Het zou belangwekkend geweest zijn om te weten, wat de Duitsers op dat moment voor ideeën hadden omtrent de voorwaarden van een eventuele vrede.

A. Ja. Ik geloof niet, dat dat ooit bekend kan zijn, want als men gaat praten, breit men er toch altijd weer een stukje aan vast.

12835. De **Voorzitter:** Ja, en het ligt ook voor de hand, dat men tegenover u ook de nodige reserve in acht nam.

A. De hoofdzaak was, of zij van hun kant — terwijl ze er dus op dat moment goed voorstonden — door invloed van iemand, die dus betrouwbaar zou moeten zijn, zouden willen laten zeggen: „Wij willen wel praten"

12836. De **Voorzitter:** U weet, dat omstreeks die tijd, nl. op de 19de Juli, er een rede van *Hitler* geweest was, die de onmiddellijke aanleiding is geweest, dat Minister *de Geer* in het Londense kabinet ook de gedachte gelanceerd heeft om stappen te doen, ten einde contact te leggen. Hij wilde ook pogingen doen om te onderzoeken of niet een compromisvrede mogelijk was. Heeft die rede van *Hitler* nog enige rol gespeeld bij uw poging?

A. Neen, want ik zat toen in Berlijn en die rede heb ik zelf aangehoord. Neen, toen was ik reeds daar om het voorstel te doen. U begrijpt wel, dat, als men zo iets wil, het dan wel eens hokt. Het heeft dan ook ongeveer 10 dagen geduurd, voor ik naar Berlijn kon gaan.

12837. De **Voorzitter:** Op de rede van *Hitler* is, ik meen op 22 Juli, een rede van lord *Halifax* gevolgd, die nogal afwijzend was?

A. Ja, maar men moet het alleen zo zien, dat er gezegd zou worden: „Deze partij, die er nu goed voorstaat, zou kunnen zeggen: ik ben toch bereid om te praten". Voor mij zat er natuurlijk heel iets anders achter, want nu heeft men de ene krokodil afgeslacht om daarmede de andere te voeden! Er zit natuurlijk veel meer achter; wanneer er een verbintenis was geweest Amerika—Engeland aan de ene zijde met Duitsland en Rusland aan de andere zijde, dan zouden de kaarten toch bijna altijd zo gelegen hebben, dat zo goed als zeker de drie westelijke Mogendheden het samen eens zouden zijn geworden.

De **Voorzitter:** Juist, ja.

A. Maar in ieder geval is het nu zoals het is, en ik geloof niet, dat het zin heeft om..... Misschien is het nog wel verkeerd geweest, dat men dat per telegram deed, want er was een vliegdienst tussen Berlijn en Stockholm en later heb ik van die dienst nog gebruik gemaakt om een brief over te krijgen, maar omdat men in het begin in de drang zat, geen minuut wilde verliezen, ging het toen via de Zweedse legatie, die dit telegram naar Stockholm moest versturen en van daar naar Engeland. Daar is eigenlijk de eerste draad doorgeknipt, omdat het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken er tegen was.

12838. De **Voorzitter:** Ik geloof, mijnheer *Plesman,* dat wij hiermede een voldoende uiteenzetting hebben gehad over uw pogingen in de zomer van 1940. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen, dank u.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

A. PLESMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 1 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e.*

Verhoor van

GEORGE ADRIAAN EDUARD GLEICHMAN,
oud 51 jaar, wonende te Wassenaar,
Directeur N.V. Amerikaanse Smeerolie Mij.

Hij legt de eed af als getuige.

14091. De **Voorzitter:** U woonde in de Meidagen van 1940 naast de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal *Winkelman?*

A. Ja zeker.

14092. De **Voorzitter:** Kunt u ons vertellen, wat er toen in de nacht van 9 op 10 Mei 1940 gebeurd is?

A. Ik werd wakker ongeveer 5 minuten vóór halfvier. Ik hoorde veel vliegerij en ben toen opgestaan. Mijn familie was in het buitenland. Ik ben eens gaan kijken en, afgaande op het geluid van de motoren, hoorde ik, omdat ik zelf vliegenier ben, dat het Messerschmidts waren.

14093. De **Voorzitter:** U zegt: zelf vliegenier. Was u dat in het Nederlandse leger geweest?

A. Ik ben in dienst geweest in de vorige oorlog. Deze oorlog niet.

14094. De **Voorzitter:** In ons leger?

A. Ja, ik ben een geboren Hollander.
Ik heb mij zelf overtuigd, dat het Messerschmidts waren. Ik ben verder rond gaan kijken in de tuin, heb de garage geopend en mijn wagen gestart. Toen ben ik gaan kijken wat er naast mij gebeurde, waar de generaal woonde, en daar ik geen activiteit daarnaast zag, achtte ik mij verplicht om de generaal te waarschuwen. Ik belde aan en werd opengedaan door de dochter en ik heb de generaal gesproken en zei: „Generaal, wil ik u vervoeren naar den Haag, want ik heb vreemde vliegtuigen gezien?" En hij, mij kennende als buurman, vertrouwde op mijn woorden, dat ik inderdaad Messerschmidts gezien had. Dus heb ik de generaal verzocht of ik hem van dienst kon zijn om hem naar den Haag te brengen, naar het hoofdkwartier. Ik wist zelf niet, waar het hoofdkwartier was. De generaal heeft toen mijn verzoek ingewilligd en is met mij medegereden naar den Haag. Onderweg zijn wij een paar maal opgehouden door Nederlandse soldaten; men werd onderzocht op het Lange Voorhout. Op het Lange Voorhout heb ik zelf persoonlijk gebeld. Wij werden opengedaan. De generaal heb ik uit de wagen geholpen. Toen ik de generaal had binnengebracht, heb ik hem aangeboden om te blijven op het hoofdkwartier, zodat hij over mij en mijn auto op alle momenten kon beschikken. Ik vroeg de generaal of, wanneer hij dacht, dat ik weg kon gaan, hij mij dan misschien een boodschap kon geven, dat ik dan kon verdwijnen. De boodschap was, dat ik niet meer nodig was, en daarna ben ik verdwenen.

14095. De **Voorzitter:** U hebt in 1940 hierover verklaringen afgelegd voor de officier-commissaris mr. *Hamer?*

A. Ja, dat kan zijn. Ik weet alleen nog, dat dat plaats vond op de Laan Copes van Cattenburch. Is dat juist, dat adres?

14096. De **Voorzitter:** Dat is mogelijk. Maar ik zou u willen vragen: hoe bent u daar terechtgekomen? Bent u daarvoor opgeroepen? Hebt u zich daarvoor gemeld? Hoe is dat eigenlijk gegaan?

A. Ik heb daar een schriftelijke oproeping voor bij mij thuisgekregen. Indien ik niet verscheen, dat ik dan strafbaar was of vervolgd zou worden. Ik ben daar verhoord geworden door Nederlandse officieren, die ik niet kende en waarvan ik nooit gehoord had.

14097. De **Voorzitter:** Dat is waarschijnlijk dan geweest door de officier-commissaris, hetgeen hij destijds was, mr. *Hamer,* die later in de Duitse tijd hoofdcommissaris van politie in den Haag is geworden.

A. Dat weet ik niet.

14098. De **Voorzitter:** Dat is u dus niet bekend?

A. Neen.

14099. De **Voorzitter:** Ik heb hier de verklaring, die u hebt afgelegd voor mr. *Hamer.* In die verklaring komen nog twee punten voor, waarvan u thans geen mededeling gedaan hebt. In de eerste plaats komt hierin het volgende voor: „De generaal stelde mij dadelijk de vraag: „Wat zijn dat voor vliegtuigen?", welke vraag ik in bovenstaande zin beantwoordde. Toen ik de generaal dus zeide, dat het Duitse vliegtuigen waren, vroeg hij mij of ik dat wel zeker wist, hetgeen ik op grond van vorenvermelde waarneming kon bevestigen. Ik voegde hieraan toe, dat die vliegtuigen met vijandelijke bedoelingen waren gekomen, omdat ik had gezien, dat daaruit mitrailleurs naar de grond gericht waren." En verder staat er aan het slot van die verklaring: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval."
Dit wekt de indruk, alsof generaal *Winkelman* eigenlijk niet in staat was om te beoordelen of het Duitse vliegtuigen waren of niet.

A. Die indruk heb ik gekregen, omdat die vraag mij werd gesteld. De generaal vroeg mij, of ik werkelijk gezien had, dat het Duitse vliegtuigen waren, en toen heb ik het beantwoord met te zeggen: „Ja zeker, want ik heb het met mijn eigen blote ogen gezien."

14100. De **Voorzitter:** Wat voor indruk kreeg u daar nu eigenlijk uit? Dat begrijp ik niet goed.

A. Wilt u mij die vraag nog eens stellen s.v.p.?

14101. De **Voorzitter:** Hoe kreeg u daar nu de indruk uit, zoals die hier in uw verklaring vermeld staat: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval"? Ik begrijp niet, hoe dat volgen kan uit dat gesprek over die vliegtuigen. En uit uw verklaring zou ik toch moeten afleiden, dat dit het geval is, ten minste, zoals die verklaring hier ligt.

A. Ja, ik wil hier eigenlijk mede zeggen, dat ik verbaasd was, dat de generaal niet de inval verwacht had, althans dat het mogelijk zou zijn. Ik ben opgestaan en ik heb gezegd: „Generaal, er zijn vijandelijke vliegtuigen boven ons hoofd". Iedereen wist, dat de toestanden de laatste dagen vóór de 10de Mei nu niet zo erg kalm waren in Nederland, men kon het aan alles merken, nietwaar? Ik was zelf verbaasd, dat die vliegtuigen boven ons hoofd kwamen zo snel in die nacht. Toen de generaal mij vroeg: „Weet je zeker, dat het Duitse vliegtuigen zijn?", heb ik gezegd: „Ja, zeer zeker, want ik heb het met mijn blote oog zelf gezien, generaal." Toen zei hij: „Ja, u bent vlieger en daar kan ik op vertrouwen. Ik zei: „Ja zeker, dat heb ik gezien. En daarom kom ik u mijn hulp aanbieden; hulp is het niet direct, ik bedoel: ik kom u helpen om u naar den Haag te brengen of waar u naar toe wilt." Op dat moment was er geen auto thuis.

14102. De **Voorzitter:** Maar zag generaal *Winkelman* die vliegtuigen zelf ook?

A. Verder hebben wij ze samen onderweg gezien naar den Haag.

14103. De **Voorzitter:** En wat zei generaal *Winkelman* toen?

A. Niets. Wij hebben heel weinig woorden gewisseld in de wagen. Wij werden een paar maal opgehouden, o.a. zijn wij opgehouden bij het begin van het Benoordenhout en wij zijn opgehouden op de brug bij het „Wachtje", dat is een zeer speciale naam, ik weet niet of u dit kent.

14104. De **Voorzitter:** Ik vraag het hierom, omdat generaal *Winkelman* zelf zegt, dat hij de indruk heeft, dat u hebt willen suggereren, dat hij niet wist wat de onderscheidingstekens van Duitse vliegtuigen waren. Daartegenover zegt generaal *Winkelman:* dat wist ik natuurlijk wel, want ik was commandant van een luchtverdedigingskring geweest, u kunt dus wel aannemen, dat ik hiervan op de hoogte was. Maar, zegt hij, toen wij in die auto reden, zei de heer *Gleichman:* hoort u ze, ziet u ze? Toen heb ik geantwoord, aldus generaal *Winkelman:* ik kan ze niet onderscheiden, uw ogen zijn blijkbaar beter dan de mijne. Is dat juist?

A. Dat is juist.

14105. De **Voorzitter:** Ja, maar daaruit is natuurlijk niet af te leiden, dat generaal *Winkelman* niet op de hoogte zou zijn van de onderscheidingstekens en dat hij geen Duitse inval verwachtte. Dat kan uit een dergelijk feit niet afgeleid worden. Daarom begrijp ik nog steeds niet, wat uw verklaring voor de officier-commissaris mr. *Hamer* betekent, in het bijzonder de woorden: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval". Het is mij niet duidelijk, waar u dat uit hebt afgeleid.

A. Dat had waarschijnlijk betrekking op de onverwachte overval; ik bedoel, ik stond zelf ook versteld, dat dit zo snel gebeurde.

De **Voorzitter:** Men kon gerust aannemen, dat de opperbevelhebber daarvan op de hoogte was, dat hij er meer van wist.

A. Ja, allicht wel.

14106. De **Voorzitter:** Kijk eens, dat vind ik juist het ernstige in deze zaak. Hier is tijdens de oorlog een onderzoek ingesteld van een zijde, die nu niet voor 100 pct. goed was. Ik heb u al verteld, dat die mijnheer *Hamer* later, als N.S.B.-er, hoofdcommissaris van politie is geworden in den Haag. Het is u waarschijnlijk ook bekend, dat deze gegevens, die *Hamer* verzameld heeft — dat betreft niet alleen het verhoor van u, maar ook van een aantal anderen over de toestanden op het algemeen hoofdkwartier —, zijn gerapporteerd aan *van Genechten,* die toen procureur-generaal was, en dat *van Genechten* daarvan misbruik heeft gemaakt. D.w.z., hij heeft op een bepaald moment hierover dingen in het openbaar gezegd, naar ik meen ook geschreven, waarbij hij de indruk wilde vestigen, dat de toestanden op het algemeen hoofdkwartier in de Meidagen niet waren zoals zij behoorden te zijn. Nu is het bedenkelijke in deze zaak, dat een dergelijk pogen, dat kennelijk van nationaal-socialistische zijde is opgezet, steun vindt in een getuigeverklaring als de uwe, waarin u aan het slot zo maar een mening geeft over het al of niet op de hoogte zijn van generaal *Winkelman,* een mening, die u eigenlijk, zover ik het kan zien, niet uit de feiten, zoals u die verteld hebt, kon afleiden. Een mening, die u op het ogenblik ook niet kunt motiveren.

A. Ik heb ook beweerd in die verklaring, dat er geen auto thuis was om de generaal naar het algemeen hoofdkwartier te brengen.

14107. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft hier verklaard, dat hij op de avond van de 9de Mei, omstreeks middernacht, toen alle voorbereidingen getroffen waren — want hij was volkomen op de hoogte van hetgeen er die nacht zou gebeuren —, gezegd heeft: „Nu begin ik met eerst even te gaan slapen, want in de komende dagen zal daar niet veel van komen." Daar had hij, naar mijn mening, gelijk aan. Toen is hij naar huis gegaan en heeft daar, toen hij 's morgens gewekt werd, onmiddellijk zijn chauffeur opgebeld. Toen hij aangekleed was en zijn auto nog niet voor de deur zag staan, is hij alvast naar buiten gegaan en heeft toen met u dat gesprek gehad. M.a.w.: de chauffeur had elk ogenblik kunnen komen, u was daar echter aanwezig en kon hem dus eerder wegrijden dan de chauffeur, maar die had er misschien een paar minuten later ook kunnen zijn. Alleen treft mij hierin nog een verschil tussen uw lezing en die van generaal *Winkelman,* nl. dat generaal *Winkelman* zegt, dat hij, toen hij zich aangekleed had en naar buiten ging, u daar zag staan, terwijl u het volgens uw verklaring, als ik het goed begrepen heb, doet voorkomen of u bij generaal *Winkelman* hebt aangebeld en hem hebt medegedeeld, dat er wat aan de hand was. Dat is nog een verschil, nietwaar?

A. Inderdaad, dat maakt dat.

14108. De **Voorzitter:** Was de generaal toen nog niet buiten?

A. Neen.

14109. De **Voorzitter:** Maar was hij wel aangekleed?

A. Ik meen wel, dat hij aangekleed was. Hij stond zo buiten; dat bewijst toch, dat hij aangekleed was.

14110. De **Voorzitter:** En wat die vliegtuigen betreft, herinnert u zich, dat de generaal tegen u gezegd heeft, dat hij de onderscheidingstekenen niet kon zien?

A. Dat was ook zeer moeilijk te zien. Wanneer men in een auto zit en de toestellen bewogen zich op verschillende hoogten en met grote snelheden, dan kon men dit niet zo gauw zien. Ik heb verklaard, dat het Messerschmidts waren.

14111. De **Voorzitter:** Dus u hebt niet de indruk gehad en ook niet de indruk willen vestigen, dat generaal *Winkelman* eigenlijk de onderscheidingstekens van Duitse vliegtuigen niet kende?

A. Neen, integendeel. De generaal was daarmee volkomen op de hoogte.

14112. De **Voorzitter:** Dan blijf ik ernstig bezwaar maken tegen het slot van uw verklaring, waarin u zegt de overtuiging gehad te hebben, dat de generaal niet op de hoogte was van een Duitse inval. Dat hebt u dan eigenlijk volkomen lichtvaardig verklaard. Want uit de feiten, die u hebt medegedeeld, is dat niet af te leiden.

A. Het is 8 jaar geleden.

14113. De **Voorzitter:** Vindt u, wanneer u de zaak thans acht jaar later bekijkt, dat uit de feiten, die u nu hebt medegedeeld en die in grote trekken tamelijk overeenkomen met hetgeen u in uw verklaring voor de officier-commissaris destijds hebt gezegd, vindt u, dat uit deze feiten de gevolgtrekking gemaakt kan worden: „De generaal was niet op de hoogte van de Duitse inval"? Ik vind het niet.

A. De generaal zal het beter geweten hebben dan iemand anders.

14114. De **Voorzitter:** Precies. Men mag toch aannemen, dat, toen generaal *Winkelman* te middernacht van het hoofdkwartier wegging, nadat alles van te voren in gereedheid was gebracht, hij drommels goed wist wat er zou komen.

A. Wij waren de eerste. Hij was no. 1 op de generale staf.

14115. De **Voorzitter:** Dat is niet juist. Er was wel iemand. De sous-chef van de generale staf had de nacht doorgebracht op het algemeen hoofdkwartier. Dit is een illustratie te meer, dat men met dergelijke gevolgtrekkingen ontzaglijk voorzichtig moet zijn, nietwaar?

A. Ja.

14116. De **Voorzitter:** Het vervelende van deze zaak is juist, dat die verklaring — anders was er helemaal geen aanleiding geweest om u hier te horen — destijds in 1940 zo is afgelegd voor autoriteiten, die kennelijk geen goede bedoelingen hadden, want de voor hen afgelegde verklaringen zijn later misbruikt. Daarom vind ik het een ernstige zaak, dat u een gevolgtrekking hebt gemaakt, zoals die hier staat en die deze uitwerking heeft gehad. U begrijpt, wat ik bedoel?

A. Ja.

14117. De **Voorzitter:** Wat vindt u er zelf van?

A. Ja, het is moeilijk, het is acht jaar geleden en dan de toestand, die daar heerste en een hoop militairen om mij heen, enz., enz. Het is helemaal niet mijn bedoeling geweest ooit valse verklaringen af te leggen, daar ben ik zakenman voor en op de tweede plaats ben ik goed Nederlander. Ik zal nooit een verklaring afleggen, die geen waarheid betreft. Ik verleende in plaats van tegenwerking mijn medewerking in eerste instantie. Ik heb mijn hulp aan het vaderland aangeboden om de generaal weg te brengen. Met de beste bedoelingen voor het vaderland. Mijn gedragslijn gedurende de oorlog kunt u ook bekijken.

14118. De **Voorzitter:** Wat bedoelt u?

A. Dat ik goed Nederlander gebleven ben en nog ben.

14119. De **Voorzitter:** Dat wil ik graag aannemen, maar u zult mij moeten toegeven — trouwens de feiten hebben het bewezen —, dat deze gevolgtrekking in handen van iemand als *van Genechten* maar al te gretig kon worden gebruikt.

A. Maar, Mijnheer de Voorzitter, men kan er bij hebben geschreven wat men heeft willen verzinnen.

14120. De **Voorzitter:** Ja, maar het is een ondertekende verklaring. Het is een proces-verbaal, dat u zelf ondertekend hebt. U bent daar gehoord.

A. Ondertekend?

De **Voorzitter:** Ja, inderdaad.

A. Heb ik dat getekend?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Staat mijn handtekening er onder?

De **Voorzitter:** Ik heb er hier een afschrift van, maar....

A. Ik herinner mij niet, dat ik iets getekend heb. Hebt u het originele stuk?

14121. De **Voorzitter:** Het lijkt mij in ieder geval wel zeker, dat u deze verklaring inderdaad ondertekend hebt. Van dergelijke verhoren worden altijd verklaringen opgemaakt, die men door de getuigen laat tekenen. Ik heb hier de ter griffie gemaakte copieën van een aantal verklaringen in dit vóóronderzoek, waaronder ook de uwe. Onder die kopie staat: de getuige (was getekend:) *G. A. E. Gleichman.* Dat wijst er wel op, dat u die verklaring hebt ondertekend. Intussen zullen wij het op het origineel nog even nagaan, of inderdaad daar uw handtekening onder staat. Het lijkt mij, dat wij voor het ogenblik dit als juist moeten aannemen. En dan kom ik weer terug op hetgeen ik zoëven heb gezegd, nl. dat het laatste deel van uw verklaring, luidende: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval", naar het mij voorkomt, ook op grond van hetgeen u thans verklaard hebt, lichtvaardig is afgelegd, hetgeen ernstige gevolgen heeft gehad, omdat deze verklaring in handen is gekomen van heren, die er misbruik van hebben gemaakt. U kunt dus ook op het ogenblik niet nader adstrueren, dat de overtuiging, waarover u hier spreekt, inderdaad op de feiten gegrond is? Op dusdanige feiten gegrond is, dat het voor een ieder duidelijk is?

A. Het is acht jaar geleden, dus het is niet zo gemakkelijk.

14122. De **Voorzitter:** Ik heb nu met u de inhoud van uw verklaring doorgelopen. Wij hebben besproken, wat u daar verklaard hebt, en wij hebben het getoetst aan de verklaring, die generaal *Winkelman* hier heeft afgelegd. En op grond daarvan zeg ik: ik vind de feiten niet van die aard, dat zij de door u destijds getrokken conclusie rechtvaardigen. Vindt u dat zelf eigenlijk ook niet?

A. Ja.

14123. De **Voorzitter:** U vindt ook, dat de feiten die conclusie niet rechtvaardigen?

A. Ja.

14124. De **Voorzitter:** Ik kom dus tot de slotsom, dat het te betreuren is, dat u deze verklaring aldus hebt afgelegd. Want daar is een heleboel narigheid over ontstaan.

A. Het is jammer.

14125. De **Voorzitter:** U kunt ook geen andere feiten noemen, die wij hier niet besproken hebben en die naar uw mening wel uw destijds getrokken conclusie wettigen?

A. Neen, ik heb alleen het feit ontdekt, dat de generaal thuis was, dat ik hem naar den Haag heb gebracht, naar het hoofdkwartier, verder niets meer. Dat ik de indruk kreeg, dat het daar doodrustig was; het maakte zo een indruk op mij, dat er niets aan de hand was.

De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat het duidelijk is. Ik dank u voor de inlichtingen en sluit ik het verhoor.

G. A. E. GLEICHMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 1 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Prof. Dr. JOANNES ANTONIUS VERAART,
oud 62 jaar, wonende te Wassenaar,
hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft.

Hij legt de eed af als getuige.

14126. De **Voorzitter:** Professor, u hebt, als ik goed ben ingelicht, de tijd van de bezetting in Londen doorgebracht. Wanneer bent u daarheen gegaan?

A. Op 14 Mei. In de avond om halfacht.

14127. De **Voorzitter:** Hoe heeft zich dat toegedragen?

A. Laat ik u dit even in het kort vertellen. De morgen van de 14de hadden wij het radiobericht, dat natuurlijk nog wel algemeen bekend is, van monseigneur *Noordman*. Ik lag daar naar te luisteren. Ik was vier dagen te voren, op de dag van het uitbreken van de oorlog, uit Breda naar den Haag gekomen. Ik was daarvan nog zeer onder de indruk.

Ik had voordrachten gehouden in de Hogeschool van Tilburg. Ik werd Vrijdag 10 Mei, 's morgens heel vroeg, in mijn hotel in Breda verrast door de oorlog en ben over de Moerdijkbrug, enz. teruggegaan, voor het grootste gedeelte te voet, in het geheel 13 uur, naar den Haag. Ik kwam 's avonds klokslag negen uur thuis en heb de Pinksterdagen daar doorgebracht. Maar de 14de Mei 's morgens lag ik te luisteren naar het bericht van de hoofdaalmoezenier. Toen kwam mijn oudste dochter beneden en zei (het was al bekend, dat de Regering naar Londen was): U moet zorgen, dat u zo gauw mogelijk wegkomt. Dat zei zij ook in verband met iets, dat vooraf gegaan was. Ik had in mijn qualiteit van rectormagnificus der Technische Hogeschool een paar dagen vóór de invasie een invitatie van de Duitse gezant gekregen om bij hem te komen lunchen, tegelijk met de president-curator, de heer *de Vogel*. De president-curator is daar naar toegegaan. Ik ben daar niet naar toegegaan. Ik zal u dat even toelichten.

Mijn oudste zoon, die ook later met mijn oudste dochter mij ten sterkste aanried naar Londen te gaan, ontraadde mij stellig, de uitnodiging van de Duitse gezant Graf *Zech von Burkersroda* aan te nemen. Hij deed dat in verband met mijn optreden reeds geruime tijd in het openbaar, waardoor ik al enige malen voor de rechter was gehaald wegens het zogenaamd beledigen van *Hitler*. Details zal ik u maar besparen, daar het misschien te ver zou voeren. De invitatie gold voor de 6de Mei of de 8ste, dat weet ik niet meer. Ik heb die invitatie verscheurd op het bootje, waarmee ik naar Londen ben gegaan, want ik dacht: verbeeld je, dat zij die kaart in mijn zak vinden in Engeland, een invitatie van de Duitse gezant! Dan kom ik hier met de beste bedoelingen, maar ben ik nog niet gelukkig! Maar het ging nog overboord, toen wij al in de Downs waren met dat scheepje. De hierbedoelde oudste zoon, mr. *J. J. M. Veraart*, op het ogenblik secretaris van de Stichting van de Arbeid, liet zich bij zijn advies leiden door de berichten, uit Oslo bekend. Ik antwoordde: ik moet een beetje oppassen. Ik ben rectormagnificus en ik heb al zoveel moeilijkheden gehad; ik ben al tweemaal voor de rechter gebracht zogenaamd wegens majesteitsschennis van *Hitler*, in mijn artikelen en mijn optreden. Voor rechtbank en gerechtshof van Amsterdam heeft zich dat afgespeeld. Dat was, omdat ik het heb opgenomen in het „Centraal Israëlietisch Weekblad" tegen het Jodenpogrom. Ik had namelijk van de opperrabbijn van Amsterdam een verzoek gekregen om daar een protest tegen te schrijven. Ik moet eerlijk zeggen: het was gloeiend uitgevallen. Maar het was toch zo, dat ik zorgvuldig de naam *Hitler* had vermeden. Ik ben verdedigd door mr. *Marchant* en ben ten slotte vrijgesproken. Ik had bovendien nog een delegatie van Duitsers op visite gehad, op mijn spreekuur als rectormagnificus. Die waren bij mij gekomen in Delft, in mijn kabinet, en vroegen of ik het gaan van studenten wilde bevorderen naar de Leipziger Messe. Ik heb die heren gezegd, dat het laatste, dat ik doen zou — dat was allemaal in Maart of in April van dat jaar —, was het bevorderen van bezoek van Nederlandse studenten aan Duitsland. Daarop zijn de heren, die vreselijk opgewonden waren geweest, dat herinner ik mij goed, naar de gezant gestapt, die daarop naar de toenmalige Minister *Goseling* was gegaan met de klacht, dat de rectormagnificus der Technische Hogeschool het bevriende Duitse volk beledigde en zich dermate tegen het *Hitler*-regime verklaarde; dat was wel heel erg. Ik had ook nog een paar Kabinetbrieven gehad, zijdelings van Minister *van Kleffens*, waarin geklaagd werd, dat het de aandacht trok, dat ik zo weinig neutraal was. Misschien herinnert u zich ook, dat in de Eerste Kamer de heer *de Savornin Lohman* en de heer *Briët* daarover hebben gesproken. De heer *de Savornin Lohman* zei, dat hij weinig bewondering had voor de weinig neutrale houding, die ik tegenover het *Hitler*-regime aannam.

Uit een en ander begrijpt u dus wel, dat ik nogal wat boter op het hoofd had vanwege het Hitlerisme. Die ochtend dus, dat ik die invitatie kreeg om bij de Duitse gezant te komen lunchen, zei mijn zoon: „U gaat er niet naar toe. Daar kunnen dingen gebeuren als in Oslo heten gebeurd te zijn." (Ik kom er nog even op terug, omdat ik net eergisteren de heer *de Vogel* weer eens in Valkenburg heb ontmoet en die mij toen nog zei: Wat hebt u gelijk gehad, dat u niet gegaan bent!) Ik antwoordde mijn zoon: Dat kan ik niet op eigen houtje doen, ik moet eerst mijnheer *de Vogel* opbellen. Ik belde hem op en vroeg: Moet ik naar die gezant gaan? Hij zei: Natuurlijk gaat u daar naar toe. U kunt niets meer velen in uw qualiteit van rectormagnificus; de hogeschool mag niet erger gecompromitteerd worden. Het is zo'n keurige man, hij speelt zo goed golf, enfin, al dergelijke dingen meer, en u hoort daar naar toe te gaan. Ik dacht: ja, daar schiet ik niets mee op. Toen heb ik Minister *Bolkesteyn* opgebeld, en die vroeg mij: Gaat u wel eens om met die mijnheer? Ik zei: in het geheel niet. Ik ken hier twee gezanten in den Haag, de Poolse en Franse, maar geen andere. De Minister zei: Als ik u was, dan belde ik Buitenlandse Zaken op. Dat heb ik gedaan. Ik heb daar aan de telefoon gekregen — ik sta er niet voor in, dat de naam juist is — mr. *Visser*, die was toen, maar dat is na te kijken, het hoofd van het Protocol. Die vroeg mij: Bent u gewend met hem om te gaan?, en ik heb er op geantwoord: Neen. Dit antwoord kwam: „Dan moet ik u ten sterkste afraden daarheen te gaan." Het was dus niet alleen vrij duidelijk, dat ik natuurlijk die lunch moest mislopen, maar het gaf mij ook enigszins een koud ruggetje, want ik dacht: het is toch wel sterk, dat zij mij hier op Buitenlandse Zaken regelrecht aanraden daar niet heen te gaan.

Om nu terug te keren tot die ochtend van de 14de, toen zeiden dus mijn vrouw en mijn kinderen: „U moet weggaan. Ik antwoordde: hoe kan ik nu wegkomen hier? Ik beschik helemaal niet over middelen. Hoe kan ik dan een boot kopen? En bovendien: Wie zou mij willen varen? Ik heb hoegenaamd geen idee; jullie advies heeft volstrekt geen zin. Laten wij eenvoudig afwachten en de zaak aan Gods handen overlaten. Daar gingen zij niet op in. Er moest een taxi komen en een poging moest gewaagd. Ik bespaar u het verhaal van die tocht. Totdat wij bij monseigneur *Noordman* kwamen, een goede vriend van ons, de hoofdaalmoezenier van leger en vloot, en die zei (mijn vrouw was nog niet geheel overtuigd, dat ik weg moest; ik was er volkomen neutraal in, gelijk mijn zoon en dochter kunnen bevestigen): „Als er voor hem een kans is om weg te komen, moet hij weg!" Toen ben ik in Scheveningen gekomen en heb daar een kapitein *Hubenet* ontmoet, die mij kende uit een van mijn spreekbeurten,

waarbij hij onder mijn gehoor was geweest, en die zei: „Als u het stilhoudt, er gaat vanavond nog een bootje naar Londen."

14128. De **Voorzitter:** Van uit Scheveningen?

A. Ja. De heer *Hubenet* herhaalde: „U moogt er met geen mens over spreken. Probeert u dan maar." Ik kwam daar 's avonds terug. Ik vermeld terloops, dat ik intussen in mijn gezelschap de heer *Piet Kasteel* had gekregen, die weg wilde en die zich maar bij mij aansloot. Ik kende de man nauwelijks, maar in ieder geval, zo ging het. Die is op die manier ook meegekomen. Toen ik in het scheepvaarthuisje kwam, vond ik daar de heer *de Booy* (de latere Minister) bezig, dat scheepje te laden. Er kwamen geblindeerde auto's met het geheime archief van Buitenlandse Zaken en het geheime archief van de Bataafse Petroleum Maatschappij. Toen wij veilig in Engeland waren, is dat radiobericht gekomen: „Carel met een C is goed aangekomen". Dat radiobericht was op de 16de al in Holland.

14129. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen? Weet u wel zeker, dat daar een archief van Buitenlandse Zaken bij was?

A. Ja.

14130. De **Voorzitter:** Het was ons bekend, dat men op Buitenlandse Zaken de geheime dossiers verbrand heeft, behoudens enkele stukken, die bij het Amerikaanse gezantschap zijn ondergebracht, maar dat men nog stukken naar Londen heeft weten over te brengen, hoor ik nu voor het eerst.

A. Ja, daar was een zekere mr. *van der Schrieck* voor het transport van het geheim archief van Buitenlandse Zaken. Wat er bij geweest zal zijn, dat weet ik natuurlijk niet, maar er waren twee archieven, zoals ik dat èn uit de mond van de heer *de Booy* èn uit de mond van mr. *van der Schrieck* heb gehoord. Ik zei dan tot de heer *de Booy:* U weet, dat ik iemand ben, die nogal een auteur is op het gebied van de Hitlerbestrijding; men acht het beter, dat ik weg zal gaan. Mag ik met u mee? Toen vroeg hij: kan ik informaties inwinnen? Ja, zei ik, belt u, als u het nummer nog kunt bereiken, maar op. Het was al na de capitulatie eigenlijk — wij zijn om 7.30 uur weggevaren en als ik het mij goed herinner is hier om 6 uur gecapituleerd.

De **Voorzitter:** Omstreeks vijf uur.

A. Goed. Ik herinner mij, dat wij bang waren elk ogenblik iets te zullen horen daarboven, dat ons zou beletten, weg te varen. Toen heeft de heer *de Booy* opgebeld en kwam uit de telefoonafdeling en zei: U kunt mee. Toen vroeg ik: mag die mijnheer dan ook mee? Ik wees op de heer *Kasteel.* Toen antwoordde de heer *de Booy:* „Dus met u tweeën. En u, mijnheer *van der Schrieck,* zorg dat die heren op de rol komen." En toen, in een logger met ruimte binnen voor 6 vissers, zijn wij met 33 mensen ongeveer, o.a. de familie *de Booy,* naar Londen vertrokken. Het was stralend weer toen, dat hoef ik u niet te zeggen. Zo ben ik in Londen gekomen. In Engeland zijn wij heel makkelijk ontvangen, de autoriteiten zijn allerbeminnelijkst geweest, ofschoon ik niet eens een goed paspoort bij mij had. Ik had een paspoort voor het vasteland en dit accepteerden zij zo. Wij hebben maar eenvoudig gezegd, dat wij nog nagekomen ambtenaren van de Nederlandse Regering waren. Van mij was dat niet helemaal onwaar, als hoogleraar, maar van de heer *Kasteel* was het natuurlijk door en door onwaar, want die was reporter van „de Maasbode" toen, parlementair redacteur. Wij zijn toen doorgelaten naar Londen. In Londen was er dadelijk een baantje voor de heer *Kasteel;* die kon bij de Voorlichtings- en Persdienst komen, waar zij hem toen dadelijk aan de telefoon gezet hebben, hetgeen niet het prettigste werk is, als je nog nooit in het Engels hebt gesproken. Ik heb enige dagen rondgezworven in Grosvenor House, waar toen de Regering bijeen was en de Ministers verloren rondliepen, van hall naar kamers, enz. Een onbeschrijfelijke chaos. Ik had maar f 160 Nederlands geld bij me. Na enige dagen kon dat geld ingewisseld worden. Toen was ik £ 16 à 18 rijk; dat was mijn hele bezit. Ik dacht, wat moet ik hier doen? Hoe kan ik hier fatsoenlijk rondkomen, als die mensen niets voor mij wensen te doen? Ik werd niet heel vriendelijk aangekeken door dit gezelschap. Ik had de indruk, dat men zei: „Goede Hemel, nu hebben wij die man weer hier". De heer *van Angeren* liep daar ook rond; de secretaris-generaal van Justitie. Ik wendde mij tot hem. Ja, er was misschien wel een kansje. De zaak werd, laat ik dat zeggen, uitermate gewichtig behandeld. Ik zou u daarmede niet lastig vallen, voor zover u mij er niet over vraagt, maar ik heb dit als herinnering, dat de behandeling van het eerste moment af eigenlijk (op enige uitzonderingen na) door de Nederlandse groep beneden mijn standing als hoogleraar en rector magnificus was. Men heeft mij na enige dagen gezegd, toen ik inderdaad ernstig bezorgd ging worden (er ging natuurlijk elke dag, hoe zuinig je ook leefde, van mijn geld ongeveer een pond af), dat ik wel een baantje kon krijgen aan het te vormen Ministerie van Justitie. Dat Ministerie bestond dan uit de heer *Gerbrandy,* Minister van Justitie toen nog, en de heer *van Angeren,* secretaris-generaal, en verder niemand. Er moest toen een *Staatscourant* gemaakt worden, dat kwam al heel gauw, daaraan zou ik wel iets kunnen doen. Ik kon dan employé worden, men zou dan later wel zien wat men mij daarvoor zou geven. Ik was al heel blij; ik dacht: dan ben ik ten minste even geholpen. Het zal misschien wel verder komen. In het algemeen kan ik u wel zeggen, dat het een miserabele weg is geweest. Van het begin tot het eind. Ik ben begonnen daarover te publiceren in het „Katholiek Cultureel Tijdschrift", enige tijd geleden, maar toen die publicaties een beetje te raak begonnen te worden — publicaties, die ik natuurlijk op grond van mijn dagboek heb gedaan —, vond de redactie het toch maar beter dat niet voort te zetten; toen is dat stopgezet.

Twee jaar later heb ik heel aardig internationaal werk in Londen gekregen, heel mooi werk zelfs.

14131. De **Voorzitter:** Wilt u misschien eens vertellen, wat u in Londen hebt gedaan? U bent dus gekomen bij het.....

A. Ministerie van Justitie en daar kreeg ik vier opdrachten. Ik kreeg die natuurlijk in de loop van de tijd. De eerste opdracht was dan te zorgen voor de *Staatscourant,* waarvan ik de drukproeven corrigeerde en de plaatsing van de stukken regelde. De tweede functie was: het toezicht op de gedetineerden, de Nederlandse gedetineerden wel te verstaan. U begrijpt, dat er zo langzamerhand ook in Engeland Nederlanders kwamen, die minder te vertrouwen waren, die ook maar weggelopen waren, omdat zij zeiden: in Londen zullen ze misschien zo nauw niet kijken. De Engelsen zijn zo langzamerhand het toezicht gaan verscherpen. Wij zijn er nog doorheengelopen, door die eerste drukte van 14 Mei, maar langzamerhand, dat weet u, werden de mensen een tijdlang opgesloten en bekeken.

14132. De **Voorzitter:** Over welke tijd spreekt u nu? Wanneer begon die zorg voor Nederlandse gedetineerden?

A. Ik meen zo ongeveer van September af.

14133. De **Voorzitter:** Tot hoelang hebt u hiermede bemoeienis gehad?

A. Ik ben twee jaar geweest aan het Departement van Justitie. Daarna ben ik economisch adviseur aan het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering geworden.

14134. De **Voorzitter:** Dus weer bij de heer *Gerbrandy?*

A. Ja, toen ben ik weer bij de heer *Gerbrandy* terechtgekomen. Twee jaren heb ik daar als economisch adviseur gezeten. Het laatste jaar ben ik „werkloos" geweest. U weet, dat ik er uitgesmeten ben wegens mijn misdrijven in verband met de parlementaire democratie. Daar heb ik de stukken voor meegebracht.

14135. De **Voorzitter:** Daar komen wij dadelijk op. Ik zou graag eerst nog iets willen vernemen over dat toezicht op de Nederlandse gedetineerden.

A. Mijn opperste chef was, tot mijn verbazing, de heer *van 't Sant.* Die zat niet op Stratton House, maar op Euston Square. Die had een soort van oppertoezicht, zodat, als ik meende, gewoonlijk uit zeer zwakke gegevens, dat een man, die bij mij liet pleiten voor zijn belangen, toch eigenlijk onschuldig vastzat, lichtvaardig gepakt en vastgezet was en vrij moest, ik altijd, voordat ik daarover iets mocht adviseren aan de Minister, naar mijnheer *van 't Sant* toe moest, die tot mijn verbazing generaal *van 't Sant* was geworden. Hij werd nooit anders aangesproken dan als generaal. Hoe hij die titel had gekregen? Ik herinnerde mij nog iets van een hoofdcommissaris *van 't Sant.* Maar dat was één van die vele dingen, die mij in Londen voortdurend hebben verwonderd.

14136. De **Voorzitter:** Hij was, meen ik, reeds in de eerste tijd hoofd van een inlichtingendienst geworden?

A. Ja, daar stond ik helemaal buiten, er was mij alleen gezegd: Je let er op, doet niets zonder mijnheer *van 't Sant*. Ik herinner mij nog, dat het eens ging over een mijnheer *van Buuren*. Mr. *van Buuren*, die, meen ik, uit Leiden kwam en die, beweerde men, rare dingen met de N.S.B.-ers aan de hand had gehad, enz. Toen ik daar eens over kwam spreken, zei de heer *van 't Sant:* „Bemoeit u zich daar niet mee, laat u dat maar aan mij over."

14137. De **Voorzitter:** Dus als ik het goed begrijp, bedoelde u, toen u sprak over Nederlandse gedetineerden, daarmede Nederlanders, die aangehouden waren en als ongewenst werden beschouwd?

A. Ja, ongewenst, in ieder geval.

14138. De **Voorzitter:** Maar de Engelsen hielden die mensen toch vast?

A. De Engelsen hielden die mensen vast.

14139. De **Voorzitter:** Was er in die tijd al de z.g. Patriotic School?

A. Toen nog niet, die is iets later gekomen.

14140. De **Voorzitter:** Wanneer is dat begonnen?

A. Ik zou zeggen, dat dat in 1941 is begonnen.

14141. De **Voorzitter:** Daar kwamen alle mensen, die van buiten Engeland kwamen, in en werden daar getest?

A. Mijn schoonzuster, mevrouw *Bierman*, komende uit Portugal, is daar getest.

14142. De **Voorzitter:** Hebt u in uw functie dat instituut ook nog zien werken?

A. Ja, maar daar heb ik geen contact mee gehad. Ik heb ook met die mensen persoonlijk geen contact gehad. Ik heb alleen rapporten daarover gekregen. Nu en dan kwam er iemand, o.a. de broer van een van de tegenwoordige secretarissen van de Katholieke Werkgevers, hier, een zekere *Hammerstein*. Zijn vader was opgepakt, want die zou gevaren hebben tussen Antwerpen en Amsterdam onder verdachte omstandigheden. In zulke gevallen kwam in het algemeen wel eens iemand bij mij pleiten. Nu zit mijn broer of nu zit mijn neef hier al zolang, kunt u niet eens zorgen, dat hij wegkomt? Dan stapte ik naar de heer *van 't Sant* toe en vroeg te mogen weten, wat voor bezwaar er tegen die of die man was, en die maakte het dan uit, en ik adviseerde daarop aan de Minister.

14143. De **Voorzitter:** Het is ons gebleken — ik weet echter niet of dat ook van de latere tijd is —, dat er ook ongewenste Nederlanders werden vastgezet op het eiland Man. Is u daar iets van bekend?

A. Vaag schemert mij iets daarvan, maar ik zou het niet kunnen zeggen. Daar zou ik u geen bijzonderheden over kunnen vertellen. Ik weet, dat er, als u het getal wilt weten, ten hoogste in de buurt van honderd door mij behandelde gedetineerden zijn geweest. Hoger is dat getal nooit geweest.

14144. De **Voorzitter:** In de loop van uw tijd?

A. In de loop van die anderhalf jaar heb ik ongeveer een honderdtal van die gevallen gehad en daar schijnen er al tijdig heel wat van opgelost te zijn.

14145. De **Voorzitter:** Dat zal later natuurlijk wel meer geworden zijn, want er kwamen er op de duur steeds meer.

A. Ik weet wel, dat ik later in gezelschap van Nederlanders de heer *van Buuren*, die toen vrij was gekomen, heb ontmoet en dat hij regelmatig het schuim op de mond kreeg als hij het had over de manier, waarop hij was behandeld. Hij zou wel eens, als hij in Nederland kwam, er twee bij hun nek pakken. Ik heb die man nooit meer gezien en ik weet niet of dit intussen is doorgegaan. Die man was ongelooflijk geladen en noemde dan ook met name met wie hij wel een potje zou gaan boksen, zo gauw hij ze in het vaderland op straat tegenkwam.

14146. De **Voorzitter:** Nu heb ik u intussen — dat is mijn schuld — helemaal op een zijpad geleid. U was bezig met op te sommen, dat u vier functies had.

A. Mijn eerste functie was dus de *Staatscourant*; 2de functie was: de detentiegevallen; 3de functie was (schrikt u daarvan niet): Comptabiliteit. En ten slotte het *Staatsblad,* die A. B, C, D, E-*Staatsbladen*. Daar behoefde ik betrekkelijk weinig aan te doen, want dat was een heel automatisch werk en dat zat je dikwijls maar dom over te schrijven. Dat was gewoon klerkenwerk, wat je daaraan verrichtte. Maar op zekere dag ontdekte ik — er was mij nooit iets gezegd —, dat ik ook de afdeling comptabiliteit van het Departement had. Ik moet u eerlijk zeggen, ik hoop, dat ik in mijn huiselijke boekhouding goed ben, maar van comptabiliteit van een Departement had ik en heb ik nog niet het minste verstand.

14147. De **Voorzitter:** Maar de comptabiliteit van het Londense Ministerie van Justitie zal wel niet zo omvangrijk geweest zijn?

A. Neen, het was eigenlijk een allerzotst iets, en het is nooit helemaal tot mij doorgedrongen, waarom men mij die opdracht gaf. Ik weet nog, dat op een zekere ochtend de heer *van Angeren* mij kwam vertellen: de Minister heeft £ 100 nodig. Daar moest dan een stuk voor gemaakt worden. Ook herinner ik mij, dat ik later eens ontboden ben in de City, in dat huis, waar het Ministerie van Financiën was. Daar was ook de heer *van Asch van Wijck,* die in Londen overleden is, en die zei mij toen: „Kijk eens, u spreekt er wel eens over, dat u hier zo'n laag salaris heeft. (Ik had toen £ 14 in de week, en dat was ongeveer de helft van wat een 2de-luitenant kreeg, of zoiets, enfin, u kent die salarissen beter dan ik op het ogenblik waarschijnlijk). Als u op verhoging blijft aandringen, dan zou u toch wel eerst eens iets mogen weten van comptabiliteit vóórdat u daarmee komt." Ik had er inderdaad bezwaar tegen, dat ik nog altijd het salaris had, gelijk aan dat van een adjudant-onderofficier. De heer *van Asch van Wijk* zei mij: „Ja, kijkt u eens, die zaak is natuurlijk helemaal buiten uw bevoegdheid, u weet wel wij hebben de adjudant-onderofficieren altijd een heel bijzonder hart toegedragen."

14148. De **Voorzitter:** Dat was dus uw derde functie. En uw vierde?

A. Ik meen, dat ik reeds zei, dat de vierde was het *Staatsblad.*

14149. De **Voorzitter:** Vervolgens bent u in 1942...

A.... economisch adviseur geworden van de Minister van Algemene Oorlogvoering en heb ik mij gewijd aan vele economische adviezen. Het was zo: Men was van mening, dat de Minister-President, de Prime-Minister, zoals op zijn kaartje stond, niet met genoeg luister was omringd. Dat het te gek was, dat, wanneer men hem telefoneerde, hij maar eenvoudig antwoordde: *Gerbrandy*. Er moest eerst een bode zijn en dan moest er weer iemand anders zijn en dan moest je hem practisch niet kunnen bereiken. Zo kwam men er ook toe, dat hij een aantal adviseurs moest hebben: dus een financieel adviseur, een militair adviseur, een marine-adviseur en ik werd dan de economisch adviseur. In die tijd heb ik geschreven een lange lijst van geschriften, die ik misschien wel hier mag achterlaten, als u daar belang in stelt. Wat ik zoal gepubliceerd heb in Londen, tot 1945 toe, zijn een paar honderd geschriften in het Engels, Frans en Nederlands, die ik voor een groot gedeelte dan eerst als advies aan de Minister gaf. Gewoonlijk hield ik maar kopie, want ik kreeg ze dikwijls niet terug. Ik zorgde er voor, dat ze ergens gepubliceerd konden worden.

14150. De **Voorzitter:** Werden zij dan allemaal gepubliceerd?

A. Er werd van gepubliceerd, waarvan de Minister vond, dat wel gepubliceerd kon worden. Ik had ook volkomen vrijheid tot publicatie. Op deze lijst van eigen geschriften in Londen vindt u o.a. „How to do with Germany after the war"; een boek, dat ik over Holland geschreven heb, dat u misschien wel eens ergens in een boekhandel hebt zien liggen, en dan verder heel veel, dat ik geschreven heb over de parlementaire democratie, die mij zozeer aan het hart ging. Hoe men daar in Londen afraakte van de parlementaire democratie, daar zouden natuurlijk heel interessante dingen over te vertellen zijn. Het boek van de heer *van den Tempel*...

De **Voorzitter:** Daar komen wij straks nog op.

A. Dat was dus mijn functie: economische adviezen schrijven, en die zijn mij misschien maar tweemaal *gevraagd* in de loop van die

twee jaar, dat ik daar gezeten heb. Maar ik moest mijn tijd vullen. Ik had bovendien toen heel ander werk gekregen. Heel mooi werk. Ik was rechter geworden in the Maritime Courts. Ik was ook kantonrechter geworden in Londen en ik was president of vice-president van vijf internationales daar. Zo langzamerhand raakte ik van de Hollandse kolonie af en kreeg ik een heel interessante en prettige sfeer, waarin ik met het grootste genoegen heb gewerkt.

14151. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat u op een gegeven moment ontslagen bent. Wanneer was dat?

A. Dat is geweest in September 1944. Dolle Woensdag in Londen. Na Dolle Dinsdag in Holland hebben wij Dolle Woensdag in Londen gehad.

14152. De **Voorzitter:** Waartoe strekte dat ontslag zich uit? Alleen tot uw functie aan het Departement of ook tot uw rechterlijke functie?

A. Dat wil ik u juist even toelichten, want dat is wel hoogst pikant geweest. Ik had een artikel geschreven in het Londens „Vrij Nederland": „Het constitutioneel vraagstuk", in het nummer — ik heb het hier vóór mij — van 26 Augustus 1944. Nu weet u, dat men in Engeland zeer veel hoop gesteld had op de slag bij Arnhem. Woensdag (na de Dolle Dinsdag hier) kreeg men in Londen het bericht van „Amsterdam is vrij, Utrecht is vrij", enfin, dat werd geschreeuwd over Piccadilly en door het Arlington House en het Stratton House, dat was een gejubel van geweld. Op dat moment waren op mijn werkkamer bij mij de heren *da Costa Gomez* en *van Haastert,* beiden Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies. Zij hadden mij voor die dag gevraagd om hun gast te willen zijn aan een lunch, die zij mij wilden aanbieden. Dat was uit erkentelijkheid, omdat ik hen in hun qualiteit geholpen had aan een stuk Staatsnoodrecht, dat hier in Nederland zou kunnen gelden na de bevrijding. U kent waarschijnlijk wel mijn „Inleiding tot de Nederlandse Constitutie", verzamelde artikelen van mij over de parlementaire democratie, en daar staat dan ook die noodwetgeving in. Men had in die Buitengewone Raad van Advies een overwinning behaald met 10 tegen 5 stemmen en gedaan gekregen, dat werd afgewezen het voorstel van de Regering om in bevrijd Nederland met andere instituten dan een Parlement te beginnen. De minderheid had toen gezegd: „Doen jullie dan iets anders aan de hand". Toen hadden zij mij in de arm genomen. Dat stond natuurlijk in verband met alles, wat ik in „Vrij Nederland" had gepubliceerd. Terloops wijs ik er op, dat behalve de vier Katholieke leden van de Buitengewone Raad van Advies ook het antirevolutionnaire lid *de Wit* en de socialistische leden, onder wie de heer *Sluyser,* aan de strijd tegen de Regering deelnamen. Ook die heren hadden con amore meegewerkt aan deze zaak en dat had toen tot een overwinning geleid. Het gevolg was, zoals u misschien ook allang weet, dat enkele dagen later dat college ontbonden werd. De Buitengewone Raad van Advies heeft die overwinning maar een paar dagen overleefd.

Terwijl ik dus toen die heren ontving in mijn kamer — ik had mijn kamer onmiddellijk beneden de kamer van de heer *Gerbrandy* —, kwam de marechaussee, die de kamer van de heer *Gerbrandy* bewaakte, beneden en zei: „U moet dadelijk bij de Prime Minister komen". Ik ging naar boven. De heer *Gerbrandy* zat daar te midden van een menigte koffers en zat mij aan te staren van achter zijn bureau en begon mij eindelijk toe te spreken. U moet weten, dat hij mij altijd „hoogleraar" noemde, waarom, weet ik niet; wij hadden elkaar in Nederland altijd getutoyeerd, de korte tijd, dat ik hem in den Haag als Minister van Justitie had gekend. Maar de verhouding was dan geworden Excellentie-hoogleraar. Dit artikel, dat ik hier vóór mij heb, dat had ik toen juist geschreven. Toen zei hij (de woorden zijn mij zeer nauwkeurig bijgebleven, ik hecht er zeer aan, u dat te zeggen): „U, hoogleraar, heeft hier in Londen het genadebrood gegeten van de Nederlandse Regering, u heeft dat beloond met ons voortdurend in de benen te bijten. Telkens als wij iets voorhadden, dan hebt u het altijd beter geweten en u hebt op die manier onze positie beschadigd. U hebt nu weer geschreven dit artikel: „Het constitutioneel vraagstuk". In dat artikel had ik voor de zoveelste keer betoogd, dat het een schandaal zou zijn, indien niet in Nederland onverwijld teruggegrepen werd naar onze aloude democratie en gezegd, dat ik verwachtte, dat het Parlement weer zou optreden, onmiddellijk, gelijk met de Koningin, enz., enz. „Dat artikel raakt eenvoudig kant noch wal en omdat u op deze wijze maar door blijft gaan, ontsla ik u op staande voet."

Ik heb niets geantwoord. Ik moet wel zeggen, dat ik een ogenblik de zeer boosaardige neiging heb gehad, nu wel niet om tot manslag over te gaan, maar toch in ieder geval tot het toedienen van een ernstige tuchtiging. Ik heb dat niet gedaan. Ik heb dit feit aan de vaderlandse geschiedenis onthouden. Ik wil u wel zeggen, dat, toen ik naar beneden ging, ik mij niet lekker voelde. Hij voegde er ook nog bij — dat moet ik noodzakelijk nog zeggen —: „En als wij nu naar Nederland teruggaan, hebt u op geen enkele faciliteit van onze kant te rekenen, geen enkele faciliteit, denkt u daar wel om; wij zullen niet in het minst meewerken, dat u weer naar Nederland terugkeert."

14153. De **Voorzitter:** En uit welke functie werd u nu ontslagen?

A. Dat is juist het aardige. Ik kwam naar beneden en zei tot mijn vrienden: Dat is wat moois, ik ben op staande voet ontslagen. Ik heb altijd het gevoel gehad: je moet hier in Engeland oppassen. De Engelsen werden in die tijd bovendien ook een beetje gevoeliger ten opzichte van andere nationaliteiten en ik dacht: er moet maar eens iemand van onze Regeringsheren draven naar de Engelse politieautoriteit met de mededeling „wij hebben een ernstig geval in onze Nederlandse kolonie. Het zal goed zijn hem op te sluiten." Je weet het maar niet. Je bent, wat dat betreft, in Engeland natuurlijk in het algemeen wel erg veilig eer zij iets tegen je doen, nietwaar, met hun opvattingen van de Habeas Corpus Act en al dergelijke dingen meer, maar je kon toch maar nooit weten en dan zit ik hier verloren en eenzaam, met de gedachte, dat de anderen allemaal naar Nederland gaan. De heer *van Haastert* zei mij: „Wil je eens even luisteren? Hoe kan die man je ontslaan? Je bent hoogleraar, benoemd bij Koninklijk besluit. Je bent hier rechter in de rechtbank, benoemd bij Koninklijk besluit. Je bent hier kantonrechter, benoemd bij Koninklijk besluit. Hoe kan die man je nu ontslaan?" Ik antwoordde: Nee, daar zit de moeilijkheid niet. Je zult zien, dat, als ik a.s. Vrijdag in de queue sta bij de betaalmeester, de heer *Bonthuis,* en ik ga daar mijn salaris halen, dan zegt hij eenvoudig weg: U staat niet meer op mijn lijst. Zo gaat dat. Och, dat bestaat niet, riepen mijn vrienden, dat is idioot, ben je mal, zo dwaas doen ze niet. Ik zei weer: je zult het zien. En het gebeurde. De Vrijdag daarop kwam ik bij de betaalmeester, *Bonthuis,* en die zei: „U staat er niet op." „Dat zal een misverstand zijn", antwoordde ik — ik kon tegenover die man geen scène maken — „informeert u eens". Ik wist natuurlijk wel anders.

Ja, dat is heel ernstig geweest. Ik moest weg van mijn kamer in Arlington House. Toen heb ik dit aardige gehad, dat ik — ik was president van de Internationale Hooglerarenvereniging — het bureau van die vereniging op Belgrave Square in het Belgian Institute als werkkamer tot Juni 1945 ter beschikking kreeg.

Maar nu het geld. Toen heb ik mij gered, in de maanden, die verlopen zijn van September 1944 tot Juni 1945 (de 8ste Juni 1945, toen ik naar Nederland ben gekomen), met schrijven, publiceren, allereerst in „Vrij Nederland". Ik ben daar door de heer *van Blankenstein* meer dan keurig behandeld. Hij zei: „Je kunt iedere week een artikel schrijven. Ik betaal je het hoogste honorarium". En verder kreeg ik na enige tijd ondersteuning van de consul-generaal als oorlogsslachtoffer of als armlastige Nederlander. Dat geld kreeg ik 9½ maand op schuldbekentenis. Ja, ik ben daar wel smadelijk behandeld.

14154. De **Voorzitter:** Het is dus duidelijk uitgesproken, dat dit ontslag u gegeven werd naar aanleiding van het artikel, dat u op 26 Augustus 1944 had gepubliceerd?

A. Op 26 Augustus 1944. „In Vrij Nederland". „Het constitutioneel vraagstuk." Dat is duidelijk gezegd.

14155. De **Voorzitter:** Hebt u nog een nadere mededeling van het u door Minister *Gerbrandy* gegeven ontslag gehad? Hebt u nog een ontslagbesluit gekregen?

A. Ik heb geen enkel besluit gekregen. Ik heb niets gezien. Ik heb na die tijd gezegd: ik ben blij rechter te zijn. Ik ben blij, dat ik kantonrechter kan zijn. Ik bleef die functies trouw vervullen. Ik ben herbenoemd, zelfs na dit ontslag, door de heer *van den Tempel,* als voorzitter van het Scheidsgerecht voor de Zee-Ongevallenwet.

14156. De **Voorzitter:** Kreeg u toen als rechter een vergoeding?

A. Daarvoor kreeg ik niets.

14157. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan hebt u nog een vordering op de Staat.

A. Ja, laat ik er nog bijvoegen, dat ik heb geschreven aan Minister *van Heuven Goedhart* en andere Ministers, maar steeds nul op het request heb gekregen.

14158. De **Voorzitter:** Kreeg u voor dat rechterschap te voren ook niets uitgekeerd?

A. Neen, dat was toen duidelijk gezegd. Dat moet u goed begrijpen. Ik had een slecht betaalde functie, vergeleken bij al die anderen om mij heen. Maar er werd gezegd — en dit leek mij in het algemeen zeer juist —: al die mensen, die nu rechter zijn, hebben andere behoorlijk betaalde functies. De ene is bij dit, de andere bij dat Ministerie en de derde in het vrije bedrijfsleven. Het is maar gekheid, daarop weer ander geld te gaan stapelen. Die mensen moeten hun hele Maandag — om de zoveel weken — geven voor het rechterschap en ik had dan nog iedere Woensdag voor mijn kantonrechterschap. Het aardige is natuurlijk, dat ik beide functies ben blijven voortzetten al die negen maanden na mijn ontslag op staande voet.

14159. De **Voorzitter:** Dus u bent alleen ontslagen uit de functie van economisch adviseur van het Departement van Algemene Oorlogvoering?

A. Zo is het. Zonder enige schriftelijke bevestiging. Zoals ik zei, heb ik mij nog tot de heer *van Heuven Goedhart* gewend. Die was *van Angeren* als Minister opgevolgd. Op mijn verzoek: wilt u mij als rechter een toelage toekennen, heb ik 2 regels als antwoord teruggekregen. „Op uw verzoek kan ingevolge het besluit van de Ministerraad niet worden ingegaan." Geschreven heb ik aan de heer *van den Tempel.* De heer *van den Tempel* antwoordde: „U krijgt £ 1 per keer, dat u zitting houdt voor het Scheidsgerecht voor de Zee-Ongevallenwet. Ik betreur dit, maar meer kan ik niet voor u doen." Zo is dat gegaan. Ik ben van het kastje naar de muur gestuurd. Ik heb nog de heer *da Costa Gomez* in de arm genomen. Die zei: Dat wordt toch te gek! Hij heeft dadelijk stappen gedaan. Anderen konden mij niet helpen. De heer *v. d. Schueren,* bij het Militair Gezag, ging weg naar het vasteland. Die kon dus niet meer helpen. *Van Haastert* verdween naar Portugal. Ik raakte mijn vrienden kwijt. Ik zat helemaal geïsoleerd, ik had alleen maar internationale vrienden over. Maar ik had verder practisch niemand. *Da Costa* kwam na zijn stap bij mij terug en heeft verslag uitgebracht en zei: Man, houd je zo stil mogelijk, zij zijn tot alles in staat! Wees dodelijk voorzichtig, pas op met wat je doet. Ik dacht aan Militair Gezag en dergelijke arbitraire dingen meer. Ik ben evenwel blijven publiceren. U zult mijn geschriften kunnen vinden, die allemaal op de u verstrekte lijst staan.

14160. De **Voorzitter:** Dan hebt u het straks gehad over een advies, dat uitgebracht was door de Buitengewone Raad van Advies in verband met een ontwerp-besluit in zake de Staten-Generaal. En toen zei u: Dat advies is uitgebracht op een dag, meen ik, in September 1944 en prompt twee dagen later werd de Buitengewone Raad van Advies ontbonden.

A. Ja.

14161. De **Voorzitter:** Bedoelde u daarmee alleen aan te geven een opeenvolging in de tijd of bedoelde u daar ook mee aan te geven een causaal verband?

A. O ja, naar de mening van het antirevolutionnaire lid *de Wit,* de heer *Sluyser* en de vier Katholieke heren, die ik noemde, was dat zonder enige quaestie naar aanleiding van het feit, dat zij toen met 10 tegen 5 stemmen verklaard hadden de plannen van de Regering niet te aanvaarden.

14162. De **Voorzitter:** Zijn er uitingen van officiële aard, waarop u die mening kunt baseren?

A. Neen. Dit college was geheim.

14163. De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel: Zijn er uitingen van officiële aard, waarop u de mening kunt baseren, dat de ontbinding van de Buitengewone Raad van Advies verband hield met het bewuste advies van de Raad over het ontwerp in zake de Staten-Generaal?

A. Ik meen, dat in de tijd van de ontbinding, ik heb die stukken niet meer kunnen nakijken, ik zou het ook niet zo gemakkelijk meer kunnen vinden, maar ik meen, dat er zeer uitvoerig in „Vrij Nederland" over is geschreven. „Vrij Nederland" (*van Blankenstein*) heeft er, meen ik, een groot artikel aan gewijd. Die heeft, meen ik, zich daarin bitter beklaagd, dat wij toch al zo iets zwaks hadden als een Raad van Advies, dat wij die nog hadden als geheim werkend college, want er mocht niets van bekend zijn in het openbaar, en dat die nu nog ontbonden was.

14164. De **Voorzitter:** Herinnert u zich de officiële motivering, die van de ontbinding gegeven is? Er zal toch wel een officiële motivering voor zijn geweest?

A. Ik heb er zelf nooit ingezeten.

14165. De **Voorzitter:** Die motivering behoeft niet uit de raad gekomen te zijn. Er moet toch een Koninklijk besluit over de ontbinding zijn?

A. Ik weet waarlijk niet, hoe het gegaan is. Ik meen, dat mijn vrienden mij gezegd hebben: Wij zijn ontbonden, omdat wij hebben laten zien, dat wij deze anti-parlementaire kant niet uit willen.

14166. De **Voorzitter:** Ik meen — maar daar ben ik niet helemaal zeker van —, dat ontbinding van de Buitengewone Raad van Advies is gemotiveerd met de a.s. bevrijding van Nederland. Men dacht toen nog, dat Nederland binnen enkele dagen bevrijd zou zijn.

A. Iedereen, die ik gesproken heb, had de indruk, dat het de straf was voor een ondeugende daad.

14167. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu weer terug willen gaan naar Mei 1940. U hebt op uw oproepingsbrief de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit vermeld gevonden. Van het vertrek van de Regering, dat is punt *b,* hebt u zelf niets meegemaakt. Blijven dus nog de punten *c, d* en *e.* Kunt u daar iets van meedelen, dat voor ons van belang kan zijn en dat op eigen wetenschap uwerzijds berust?

A. Dat zal heel weinig zijn. Ik kan alleen dit er van zeggen. Toen wij in Londen kwamen, hebben wij dan eerst, de heer *Kasteel* en ik, 14 dagen gelogeerd in een hotel in Oxford Street. Daarna zijn wij opgenomen met z'n vijven in het Bedford College for Women, het college in Regent Park, dat ontruimd was omdat de Londense universiteit was geëvacueerd. Daar had men nog vijf plaatsen voor Nederlanders over. Daar hebben dus bij elkaar gewoond: mijnheer *Gerbrandy,* mijnheer *van Boeyen,* mijnheer *van Angeren,* mijnheer *Kasteel* en ik.

De **Voorzitter:** Bien étonnés de se trouver ensemble!

A. Ja, dat is een van de zuurste perioden geweest van mijn 62-jarig leven. Het klinkt misschien een beetje kleingeestig, maar — u hebt het zelf al uitgesproken — ik ben daar, ik moet u eerlijk zeggen, ik ben daar voortdurend smadelijk behandeld. Mannengezelschap, alleen mannen onder elkaar is al een verschrikkelijk iets, als je in een kleine ruimte op elkaar aangewezen bent. Ik heb het ook als kantonrechter kunnen waarnemen bij de zeemacht, door de verhalen uit onze handelsmarine, wat het betekent, opgesloten te zijn in een kleine ruimte en wat daaruit kan ontstaan aan conflicten en moeilijkheden. Wij waren hier voorlopig nog vrijwel geïsoleerd, doordat niemand zich kon uitdrukken in vlot Engels. Dat ging ook heel langzaam. Pas na een jaar werd dat een beetje redelijk en na twee jaar was het pas goed.

Je was dus op elkaar aangewezen. U moet zich dan voorstellen, dat wij met zijn vijven een „common room" hadden, zeer bescheiden, zoiets als dit vertrek, waar we 's avonds naar de radio zaten te luisteren, redevoeringen van *Churchill* en wat we konden opvangen uit Nederland, enz. Wij hebben dus die hele mooie zomertijd, Juni, Juli en Augustus — tot de bombardementen begonnen; dat is pas eind Augustus het geval geweest —, daar gezeten, elke avond bij elkaar. We hebben daar dus ook gepraat over al die inwendige politieke zaken, die, waar men over kon praten, ook soms niet kon praten, maar dan was natuurlijk de secretaris-generaal er bij om een beetje de domper op het gesprek te zetten, en zo hebben wij uiteraard het een en ander gehoord. Maar dat is inderdaad over deze zaken wel heel weinig geweest. Ik vertel dit alleen om even de sfeer te tekenen, waarin wij toen geleefd hebben.

Het was practisch elke avond hetzelfde, we hadden volstrekt geen plezier, het was in Londen te duister om ergens naar toe te gaan. We waren 's morgens om 10 uur op het Stratton House, 's middags om 6 uur trokken wij daar vandaan, we lunchten natuurlijk, zoals iedereen dat doet, in Piccadilly, Stewart's of ergens anders en kwamen dan 's avonds thuis, aten daar het gemeenschappelijk eten telkens gezamenlijk met al die Engelse employé's, alle mogelijke mensen, hoogleraren

en zo, die naar Londen waren gehaald om te helpen bij het oorlogswerk. Daarna gingen we naar onze „common room". Daar werd natuurlijk over de politieke zaken wel gepraat. Nu heb ik altijd over de wijze, waarop in de Ministerraad het besluit tot het overbrengen van de zetel der Regering naar het buitenland is tot stand gekomen, deze indruk gehad, en die is nooit bij mij weggenomen, dat aan die hele zaak later een karakter is gegeven, dat zij in het begin niet had. Achteraf ging men modelleren en idealiseren, wat men eigenlijk in die laatste Ministerraden had gedaan, terwijl mijn voortdurende indruk is geweest, van die laatste vergaderingen in Nederland, in die vijf dagen, die vreselijke dagen van 10 tot 14 Mei: dat dat een volstrekte chaos is geweest. Achteraf heeft men — naar mijn voortdurende indruk — er van gemaakt: toen hebben we besloten het verzet in het buitenland te gaan voortzetten. Ik heb dan in die besprekingen o.a. gehoord, dat de heer *Dijxhoorn,* toen hij van *Winkelman* de kritieke toestand van die dagen vernam, een huilbui had gekregen in de volle Ministerraad en dat hij daar eenvoudigweg radeloos was geweest; dat hij op een ander moment geschreeuwd had: wij moeten hier weg, wij moeten hier weg, en daarbij *Gerbrandy* had beetgepakt en gezegd: jij moet het eerste hier weg. Enfin, zo in dat genre was het allemaal. Men kreeg de indruk van een uitermate chaotische geschiedenis, die men achteraf gemodelleerd heeft als hèt plan. Daar heb ik natuuurlijk geen enkel document voor, ik heb er niets van meegemaakt, de heren spraken er natuurlijk ook niet volledig open over, maar als je avond aan avond samenzit, dan komt zo het een en ander te voorschijn. Naar mijn overtuiging is het zeker nooit zo geweest, dat de heren allen of ook maar het grootste gedeelte duidelijk voor ogen gestaan heeft: wij zijn een empire, wij zijn een grote macht en alleen het Europese deel is nu weg, nu ja, wat let ons om de zaak voort te zetten in andere delen van ons empire en daarvoor kiezen wij voorlopig als gemakkelijkst te bereiken gebied Engeland maar als centrum. Ik heb later herhaaldelijk horen zeggen: jullie horen in Indië te zitten, Bandoeng, daar hoort de Nederlandse Regering naar toe te gaan. Later werd er ook wel gezegd: neen, naar Willemstad hoort ze te gaan, maar dat zijn allemaal dingen van veel later. Maar dat zoiets ook maar even heeft voorgezeten in die Ministerraden, die in Nederland in die vijf oorlogsdagen hieraan zijn voorafgegaan, die indruk heb ik nooit gekregen. Integendeel, ik heb de indruk altijd gehad van een uitermate chaotische beweging, ook bij het weggaan van de mensen, wie er weg zouden gaan, onwil van sommigen om weg te gaan, van anderen om te blijven, het trekken naar Hoek van Holland toe, het elkaar niet vinden daar, het niet weten hoe het een en ander geregeld was, enfin, een complete chaos was het naar mijn stellige overtuiging.

14168. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat men in Londen er over gedacht heeft om de zetel van de Regering naar Indië te verplaatsen. Het is ons wel bekend, dat daar plannen voor geweest zijn. Maar ik hoorde u in dit verband ook de naam Willemstad uitspreken. Dat is iets nieuws; dat hebben wij tot nog toe niet gehoord.

A. Dat is toch wel geopperd, al heb ik geen enkel bewijs. Dat werd in de kringen van Stratton House gevraagd: Waar zouden wij nu het beste zitten? Wij zitten hier eigenlijk helemaal verkeerd. Ook door sommige notabelen werd gezegd: Wij zitten hier helemaal verkeerd, wij moeten hier niet zitten. Wij moeten naar ons eigen Rijk — toen was Indië immers nog niet in de oorlog betrokken —, Bandoeng is de plaats. Het werd zelfs op de kaart aangewezen; daar horen wij te zitten. Maar dat er ook maar iets van die aard geweest zou zijn, in die tijd van het overbrengen van de zetel van de Regering naar het buitenland, dat kan ik niet geloven.

14169. De **Voorzitter:** Ik zou u nog iets willen vragen over punt *c*: „De opvattingen, waardoor deze Kabinetten en hun leden zich hebben laten leiden ten aanzien van de voortzetting van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan".

Dit punt *c* heeft voor een belangrijk gedeelte betrekking op de eerste tijd in Londen, nl. de periode tot het najaar van 1940, ten aanzien van welke periode men wel mag zeggen, dat men de doelstellingen van de oorlog nog niet voldoende duidelijk voor ogen had, de periode, waarin men nog allerlei mogelijkheden besprak en factoren in zijn overwegingen betrok, die men er later niet meer in betrok. Kunt u daar nog iets over zeggen, in het bijzonder hoe de algemene opvattingen in de Nederlandse kolonie waren? Wij hebben mede met het oog hierop, behalve personen, die direct bij het Regeringsbeleid betrokken zijn geweest, ook enige vooraanstaande Nederlanders willen horen om een idee te krijgen, wat er leefde in de Nederlandse gemeenschap in Londen.

A. Ja, daar heb ik zeker indrukken van gekregen. Ik weet heel goed, dat wij een gesprek hebben gehad in de tijd van de capitulatie in Frankrijk. U begrijpt die dagen, iedere keer dat luisteren naar de radio, hoe de Engelse troepen zich zouden houden en het Belgische leger en toen kwam het bericht van de capitulatie van Frankrijk. Velen in mijn naaste omgeving zeiden toen: de zaak is afgelopen, nu is het uit, zodat men sprak over koffers pakken, het is afgelopen. Toen was er zeker het idee: wat wil je nu nog verder? Wij kunnen hier nu wel blijven zitten, maar wat heeft het voor zin? Dat toen helemaal niet het gevoel bestond: liever allemaal dood dan onder *Hitler,* er zijn geen waarden meer, als het die kant uitgaat, dan heeft het leven geen betekenis meer. Deze opvatting: wij zullen concessies moeten doen, je zult niet meer zijn wat je vroeger geweest bent, maar de zaak is afgelopen. Men verwachtte, dat men nu tot een compromis zou komen. Er zou nu wel een compromis-vrede gesloten worden. Engeland heeft men nog niet aangetast, maar Duitsland heeft Frankrijk tot de kust bezet. Wat mij altijd zo getroffen heeft — ik heb er ook in enige artikelen over geschreven, dus dat is na te kijken —, dat je eigenlijk drie trappen had van vaderlandsliefde. Allemaal vonden zij het verschrikkelijk en schandelijk, dat die Duitsers ons overvallen hadden. Maar die ideologie, waarmee zij tot ons gekomen waren, daar waren zeer veel mensen, die deze ideologie helemaal niet zo verschrikkelijk vonden. En die in mij met name een „diehard" zagen, als ik dat Hitlerisme de ondergang vond van alles, wat er aan ethische waarde in de samenleving bestond. Op dat niveau van denken heb ik practisch geen mens ontmoet, zeker niet in de Hollandse kolonie, die dat zo zagen, dat wij tot de dood moesten vechten, tot het eind vechten, zolang als wij kunnen vechten, om dit weer uit Nederland weg te krijgen, en die dat helemaal het ergste niet vonden .....

14170. De **Voorzitter:** Dat is later toch wel anders geworden?

A. Ik moet u eerlijk zeggen: Van juiste ideologie tegenover het Hitlerisme heb ik nooit iets gemerkt. Want dan was nooit mogelijk geweest de houding, die men tegenover de parlementaire democratie heeft aangenomen.

14171. De **Voorzitter:** Maar het was later wel zo, dat er toen een communis opinio bestond, dat de oorlog alleen beëindigd kon worden door de nederlaag van Duitsland?

A. Ja, dat was al in 1943—1944. Maar dat men het begrip had: wij vechten voor het behoud van de ontwikkeling, die wij bereikt hebben door onze parlementaire democratie, dat is mij niet gebleken. Integendeel. Tegenover dit alles stond men vijandig. Vandaar, dat ik voortdurend heb gesproken en ik spreek er nog van: Het half-fascisme van Londen. Het half-fascisme, dat daar voortdurend is geweest. Laat ik hier nog bijvoegen: Er heerste ook in Regeringskringen, ik weet niet of het Kabinet zich daardoor heeft laten leiden, de mening: Het is uit, als Frankrijk capituleert.

14172. De **Voorzitter:** Hierover is wel een en ander gebleken uit het proces-*de Geer.* Er zijn verschillende moeilijkheden geweest met de Minister-President, die in het dossier-*de Geer* uitvoerig zijn behandeld. Daarbij is o.a. sprake van een z.g. compromis-voorstel van *de Geer,* waarbij hij voorstelde, met Duitsland tot een compromis te komen. Dit heeft gespeeld in Juli 1940. Drong zulk een feit nu ook door in de hele Londense gemeenschap of bleef dat beperkt tot bepaalde kringen?

A. Daar heb ik nooit iets van gehoord vóór dit proces; daar zou ik mij niets van kunnen herinneren. Dat drong helemaal niet door. Wel werd er gesproken tussen de twee Ministers over *de Geer* met zijn kunstige dialectiek en *de Geer* met zijn spitsvondige opvattingen, maar er werd nooit aangeduid, waarover dat ging.

14173. De **Voorzitter:** Dus was het zo, dat vóór het ontslag van de heer *de Geer* de Nederlandse kolonie in Londen niet in de gaten had, dat de Minister-President niet de aangewezen leider was om de oorlog voort te zetten?

A. Terwijl ik toch zo dicht bij de heren zat, is het als een donderslag uit heldere hemel voor mij geweest, ik begreep er niets van, helemaal niets.

14174. De **Voorzitter:** Toen kwam het dus eerst los?

A. Ja, toen kwam het los en toen begrepen we. Minister *van Boeyen* riep: dat vergeeft het Huis van Oranje *de Geer* nooit, nooit! Hij doelde op het feit, dat hij toen weggegaan is, enfin die hele geschiedenis in Lissabon en wat daarna is.

14175. De **Voorzitter:** Dat maakte waarschijnlijk toch wel zeer veel indruk?

A. Ja, dat was vreselijk, dat maakte, dat wij tegenover de Engelsen een ellendige figuur sloegen, tegenover onze vrienden, die wij langzamerhand gekregen hadden.

14176. De **Voorzitter:** Had u op dat moment, dus in Februari 1941, al een dusdanig contact met de Engelsen, dat u ook kunt aangeven, hoe de Engelsen reageerden op het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland?

A. Ik woonde toen bij een Nederlandse familie, waar ik ruim vier jaar geweest ben. De Engelsen, die ik daar sprak, die daar op avondjes kwamen en waar ik aan huis kwam, die hebben zich altijd zeer beleefd gedragen en zeiden: jullie bent een „brave people" en jullie zult tot het einde met ons doorvechten. Ze zeiden dan in verband met het vertrek van *de Geer*: één zwaluw maakt geen zomer, zal ik maar zeggen, daar komt het op neer. Je kon daar niets uit afleiden en zij gaven hun lofspraak op: „Your Queen".

14177. De **Voorzitter:** Maar het vertrek van de heer *de Geer* heeft, naar ik meen, niet lang en niet ernstig onze positie geschaad.

A. O neen, naar mijn mening heeft het helemaal geen invloed uitgeoefend.

14178. De **Voorzitter:** Maar dat neemt niet weg, dat het op zich zelf een vervelend iets was.

A. Ja, het was ontzettend natuurlijk.

14179. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog het volgende vragen. In de eerste periode vóór eind 1940, waarover wij het zo juist gehad hebben, is er in het Kabinet geweest een notawisseling, of liever gezegd, een aantal Ministers heeft nota's ingediend over de toekomstige positie van Nederland. Een aantal van die nota's hebben wij hier. Nu is er één nota ter tafel gekomen, die wij niet direct thuis konden brengen, die aanvankelijk genoemd werd de nota-*van Angeren*. Maar de heer *van Angeren* heeft hier verklaard, dat hij daar onschuldig aan was, al verzuimde hij misschien om op die manier een voortreffelijk stuk op zijn naam te krijgen. Deze nota had geen ondertekening, in tegenstelling met de andere nota's, die door de Ministers ondertekend waren. Alleen hebben wij hier een begeleidend briefje, waarbij ze toegezonden werd aan de Minister van Landbouw en Visscherij en waarin zij betiteld werd als de nota van het Ministerie van Justitie, dus niet van de Minister van Justitie, terwijl de nota toch blijkbaar op hetzelfde niveau lag als de nota's van de andere Ministers. Ten slotte heeft de heer *Kasteel* hier deze nota weten thuis te brengen. Hij heeft gezegd: Dat is een nota, die zonder enige twijfel geschreven is door prof. *Veraart*. Ik heb die nota hier voor mij en nu lijkt mij het beste, dat ik u haar laat zien.

A. Heet ze: Economisch rapport over Nederland?

De **Voorzitter:** „Sociaal-economisch Nederland na de oorlog".

A. Ja, dat is ze. Dat is het vierde deel. Ze hadden mij gevraagd een economisch rapport over Nederland uit te brengen. Dat heb ik hier gedateerd in 1942.

De **Voorzitter:** Maar deze nota is van 1940.

A. Een advies aan de Minister van Buitenlandse Zaken betreffende sociaal-economisch Nederland na de oorlog? Dat is geschreven naar aanleiding van een artikel in „The Times" van 18 Juli 1940.

De **Voorzitter:** Dat is het.

A. Dat is mijn rapport September 1940.

14180. De **Voorzitter:** Dus deze nota is van u. De nota houdt evenals de andere nota's rekening met de verschillende mogelijkheden.

A. Ik heb haar zeer slecht voor de geest. Ik heb er geen kopie meer van. Er werd toen een uiteenzetting gevraagd door de Minister van Buitenlandse Zaken, *van Kleffens*. Het gaat over bedrijfsorganisatie, nationaal-economisch plan. U kent dat natuurlijk allemaal al. Had u daar nog iets over willen vragen?

De **Voorzitter:** Neen, wij hebben de nota even willen thuisbrengen; verder spreekt zij voor zich zelf en past naar ons oordeel in de gedachtesfeer van die tijd.

A. Ja, dat is mijn stijl. Ik heb geen moeite deze te herkennen. Ik zie hem voor het eerst sinds die tijd terug.

14181. De **Voorzitter:** Over de onderwerpen *b, c, d* en *e*, waarover dit verhoor eigenlijk loopt, kunt u uit eigen wetenschap verder blijkbaar niets meer mededelen. Als ik het goed begrepen heb, is uw voornaamste punt met betrekking tot het Londense beleid de houding, die men heeft aangenomen tegenover de parlementaire democratie.

A. Inderdaad. Daarover vindt u in het boek van *van den Tempel* één zin, die hij daaraan gewijd heeft: „De heer *Veraart* verdedigde tot het laatst de parlementaire democratie", iets dergelijks schrijft hij. Dat staat in: „Nederland in Londen".

14182. De **Voorzitter:** Nu heeft het Enquêtebesluit ook nog een punt *j*, dat heet „de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding, o.a. het Militaire Gezag en de uitvoering daarvan". Dat punt behandelen wij later afzonderlijk. Het is dus waarschijnlijk beter, dat wij dat vanavond niet doen, anders halen wij de zaak door elkaar. Wij hebben echter met betrekking tot dit punt en een ander punt, dat er verband mee houdt, nl. punt *o*, „de moeilijkheden, welke zich in deze Kabinetten hebben voorgedaan, voor zover van invloed op de Regeringspolitiek, in het bijzonder de aan de leden van die Kabinetten verleende ontslagen", aan de betrokken bewindslieden medegedeeld, dat zij over deze twee punten, die in combinatie behandeld worden, gehoord zullen worden, maar dat wij het met het oog op de voorbereiding op prijs zouden stellen, wanneer zij ons van te voren zouden toezenden eventuele stukken, die zij hierover hebben. Misschien is het goed, dat ik bij deze dit verzoek ook tot u richt. Zoudt u dus willen nagaan, of u stukken hebt, die de essentie van deze materie raken en, zo ja, zoudt u ons die van te voren willen doen toekomen? Dat maakt de voorbereiding gemakkelijker.

A. Kan het ook zijn een nota van mij, waarbij ik het hele relaas van het ontslag vertel?

14183. De **Voorzitter:** Van welk ontslag bedoelt u?

A. U hebt het toch ook over het ontslag van ambtenaren?

De **Voorzitter:** Neen, het gaat bij dit onderwerp om de ontslagen, welke verleend zijn aan de Ministers.

A. Welke nota wilt u dan van mij hebben?

De **Voorzitter:** Over punt *j*: „De voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding".

A. O ja, dat punt. Zeker, dat is voor mij hèt punt.

De **Voorzitter:** Wij zouden daarover met u gaarne nog eens willen praten, maar wij zouden, als het mogelijk is, voordat wij aan de verhoren over dit punt beginnen, kennis nemen van de stukken, want men kan over het algemeen geen verhoren beginnen, als men de zaak niet behoorlijk voorbereid heeft en het materiaal niet overziet. Mijn verzoek is dus, of u aan ons zoudt willen toesturen de in uw bezit zijnde stukken, die naar uw oordeel voor deze zaak van belang zijn.

A. Ja zeker, dat kan heel goed. Dat wil ik heel graag doen. Wanneer zoudt u denken, dat u het nodig hebt?

De **Voorzitter:** Ik had wel graag, dat u ons de stukken, die u daarvan hebt en die u voor ons van belang acht, zo spoedig mogelijk stuurde, want wij hebben dit verzoek reeds enige tijd geleden aan de andere betrokkenen gericht.

A. Juist, ja. Op het ogenblik zit ik in het examineren van 12 man per dag, dus ik ben nu druk bezet, maar na de 10de Juni kan ik u onmiddellijk de bewuste stukken doen toekomen. Mag ik dit stuk, waarin de punten van het Enquêtebesluit vermeld staan, hebben?

De **Voorzitter:** Zeker, als u daarbij nog iets hebt mede te delen over uw ontslag, waar u zoëven over sprak, dan kunt u dat ook in uw nota opnemen.

A. Ik zal er eens een aparte nota over opmaken. Ik vind het wel aardig, dat u dat eens helemaal krijgt te zien, niet omdat het mij betreft, maar wel als specimen van mentaliteit en behandeling.

De **Voorzitter:** Het houdt, althans zoals u het hier aan ons heeft medegedeeld, onmiddellijk verband met punt *j*.

A. Ja zeker, daar houdt het zonder enige twijfel ook onmiddellijk verband mee. U herinnert zich mischien ook, dat ik in Londen heb gewerkt aan de oprichting van een Katholiek Staatkundige Groep ter verdediging van de parlementaire democratie, in verband met de International Christian Democratic Union, die nu weer bestaat en die onlangs een congres heeft gehad in Luxemburg en in Montreux — de naam is thans „Equipes nouvelles" —. Die oprichting in Londen heeft een storm van verontwaardiging gewekt, zoals u misschien wel weet. Dat men waagde het woord democratie nog te gaan uitspreken in Londen! Daar heeft „Vrij Nederland" — het is alweer gelukkig, dat wij daar gedrukte stukken van hebben — vol van gestaan. Over de mensen, die dachten, dat wij in Nederland dat spelletje weer terugkregen van partijen en dergelijke dingen meer. Daarop heb ik toen gereageerd met mijn rede „Koningschap en parlementaire democratie". U kunt dat stuk vinden als bijlage in mijn „Inleiding tot de Nederlandse constitutie", die reeds ter sprake kwam.

14184. De **Voorzitter:** Dus het is wel zo, dat in „Vrij Nederland" de beide meningen werden toegelaten?

A. Dat blad heeft in het begin de beide meningen toegelaten en heeft in een latere periode, omstreeks 1944, zeer duidelijk de zijde van de parlementaire democratie gekozen. Maar in de eerste tijd was het zo, dat ze wat namen van het een en wat van het ander. Wat wel enigszins begrijpelijk was, omdat het blad juist van de kringen, waarin men fel anti-democraat was, afhankelijk was. In die zelfde kringen had men ook studiecommissies tot bestudering van allerlei vraagstukken na de oorlog. Ik weet niet, of u mij capabel acht om in een studiecommissie te zitten voor dergelijke zaken, maar in ieder geval: daar heeft men mij altijd met de uiterste zorg buiten gehouden.

14185. De **Voorzitter:** Nu moeten wij natuurlijk twee dingen goed onderscheiden, ook bij de behandeling van de twee volgende onderwerpen. Ik begrijp, dat het Nederlandse gezelschap, dat in Londen vertoefde, een zeer heterogeen gezelschap was, en het is dus op zich zelf voor de hand liggend, dat zich daaronder in die tijd ook lieden bevonden, die over de democratie niet de meest juiste opvattingen hadden. Ook in Nederland zijn in die tijd vele van zulke ideeën verkondigd. Het is ook begrijpelijk, dat onder de mensen, die uit Nederland overkwamen, er heel wat representanten van die opvattingen waren. Maar dat men in Londen op niet verantwoordelijke posities mensen met dergelijke opvattingen had, is wel interessant om te vernemen, doch dit houdt toch maar zijdelings verband met het onderwerp van onze enquête. Waar het voor onze enquête om gaat, dat is het Regeringsbeleid, dus de vraag, in hoeverre de Regering .....

A. Dat is natuurlijk ver uit het voornaamste!

14186. De **Voorzitter:** De vraag, waar het om gaat, is: In hoeverre van de kant van de Regering inderdaad plannen zijn voorbereid in die richting.

A. Ja zeker, die zijn er geweest. Zonder enige quaestie. Ik heb o.a. gehad dat debat met *Albarda* in the Netherlands House, toen honderden aanwezig waren, een debat, waar toen niets van is terechtgekomen.

14187. De **Voorzitter:** Dat was toch veel vroeger?

A. Neen, dat is geweest in 1944. Dat is heel interessant geweest. De heer *Bolkestein* presideerde die vergadering; wij mochten niet langer dan tot halfnegen vergaderen. Welnu, mijnheer *Albarda* eindigde vijf minuten vóór halfnegen. Toen heb ik alleen maar een paar kreten kunnen uitstoten. Maar na afloop heeft mr. *Schürman* als president van de Londense Juristenvereniging gezegd: ik nodig de heren uit voor een in mijn vereniging te houden „pro en contra". Ik aanvaardde die uitnodiging terstond, de heer *Albarda* sloeg haar af. Voor mij is het hoogst interessante juist de positie, die de heer *Albarda* in deze quaestie innam, en voor mij is ook hoogst interessant de mededeling, die de heer *van den Tempel* mij onmiddellijk na de vergadering in the Netherlands House gedaan heeft: „Ja, waarde *Veraart*, als wij konden doen zoals jij het wilde, dan was het prachtig, hè, maar dat krijg je hier niet gedaan". Dit is natuurlijk wel het heel pikante uit deze geschiedenis. Een symptoom is het ontslag aan mij, maar het culminatiepunt is de voordracht in the Netherlands House geweest, waaruit bleek, dat *Albarda* en *van Boeyen* verdedigen moesten in die Raad van Advies een volkomen antiparlementair systeem. Nietwaar, benoemd Parlement of adviesraden en al dergelijke dingen meer. Waarvan ik juist telkens en telkens weer gezegd heb: dat is van nul en gener waarde. Het Nederlandse Parlement bestaat en het komt terstond weer bijeen. Het zuivert zich zelf. Het komt net zo terug, mag ik het eens heel kras zeggen, als de Koningin terugkomt. Het Parlement en de Koningin komen op gelijkwaardige wijze en op hetzelfde tijdstip terug en niemand mag het bestaande Parlement zijn samenkomen beletten. Iedereen moet — dat staat ook in het Noodrecht van mij —, iedere autoriteit moet bijstand verlenen aan de leden van het Parlement, wanneer het bij elkaar komt. Wat ik ook had verwacht. Ik moet u eerlijk zeggen: ik had verwacht, dat, toen het noorden van ons land bevrijd werd, als het ware de dag daarna op het Binnenhof het Parlement bijeen zou zijn geweest.

In Londen werd nog gezegd, dat is ook zo mooi, toen wij het allang beter konden weten, dat het Parlement wemelde van collaborateurs, het wemelde van mensen, die niet te vertrouwen waren. U weet hoe het gelopen is; men had geen enkele aanwijzing om dit te zeggen. Het is in dit verband ook heel interessant, dat ik door Militair Gezag uitgenodigd ben tot het houden van voordrachten, maar ik weet niet of u van dat punt iets wilt weten?

14188. De **Voorzitter:** Vertelt u het maar even.

A. Ik gaf voor de toekomstige liaison-officieren cursussen in Nederlands Staatsrecht. Toen dat een tijd geduurd had, kreeg ik een uitnodiging van *Kruls* om dat ook te komen doen voor het hele apparaat van het Militair Gezag. Of ik dus een uiteenzetting wilde geven van verschillende Nederlandse Staatsrechtelijke quaesties. Mijnheer *Kruls* liet mij mededelen, dat die eerste voordracht anderhalf uur zou duren voor de omstreeks honderd van die a.s. kolonels en generaals, daar aanwezig. Ik heb toen het standpunt, dat u nu zo langzamerhand al van mij kent, in verband met andere te behandelen onderwerpen uiteengezet. Er zou dan een kwartier pauze zijn en daarna zou de discussie beginnen. De heer *Kruls*, die onder de hele voordracht naast mij gezeten heeft, is terstond na mijn voordracht opgestaan en heeft gezegd: Mijne heren, het is helemaal niet de bedoeling, dat wij op deze manier voorlichting zouden krijgen. Wij danken mijnheer *Veraart* en er zal geen debat zijn. Ik zal het volgende uur een uiteenzetting geven, hoe de zaak in elkaar zit. Ik wist dus, dat ik kon gaan.

14189. De **Voorzitter:** Werd dat nader gemotiveerd?

A. Neen, ik had gesproken over de enorme voorzichtigheid, die deze lieden in acht zouden moeten nemen als zij in Nederland kwamen, gezien de gevoeligheid van de Nederlanders op het gebied van hun rechten. Op grond van drie Noodbesluiten mochten de heren van het Militair Gezag allerlei dingen doen, notariële akten opmaken en uiterste wilsbeschikkingen, kortom, zij kregen enorme bevoegdheden. Dus ik zei — daar komt het kort op neer —: wees voorzichtig, dat u niet raakt aan de Nederlandse vrijheden; uw taak is hoogst moeilijk. Ik benijd u uw taak helemaal niet. Zorgt, dat u niet raakt aan de vrijheden van de Nederlandse democratie. Waar u ook maar een gemeenteraad vindt, waar u Provinciale Staten vindt, naarmate de opmars in Nederland zal zijn, respecteert daar de democratie! Dat was dus onmiddellijk voordat het Militair Gezag overstak.

14190. De **Voorzitter:** In de zomer van 1944?

A. Zomer 1944 moet dat geweest zijn. Dat punt ligt mij natuurlijk zwaar. Toen ik uw oproep kreeg, dacht ik: dat is het punt, waar ik het liefst met u over praten zou. Maar dat komt dan nog.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het beter is, dat een volgende keer te behandelen. Als u dan van te voren even wilt nagaan, welke stukken u daarover hebt en welke artikelen u daarover eventueel hebt geschreven, die van belang zouden kunnen zijn, dan zullen wij toezending daarvan zeer op prijs stellen.

A. Heel graag, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

J. A. VERAART.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 1 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. SALOMON JEAN RENÉ DE MONCHY,

oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage.
Voorzitter Afdeling Beheer van de Raad voor het Rechtsherstel, oud-burgemeester van 's-Gravenhage.

Hij legt de belofte af als getuige.

14191. De **Voorzitter:** Wij zouden gaarne met u willen spreken over pogingen, die er na de capitulatie zouden zijn gedaan om in ons land te komen tot de vorming van een soort bewind. Pogingen, waarbij u ook betrokken zoudt zijn geweest. Ik druk het voorzichtig uit. Ik wilde graag van u horen, wat daarvan geweest is.

A. Mag ik in de eerste plaats verwijzen naar de bladzijden 234 en volgende van mijn boek „Twee ambtsketens"? Daar heb ik vermeld, dat op de morgen van de 14de Mei, Dinsdag, onmiddellijk na het vertrek van de Regering, bij mij de vrees rees, dat het met het bestuur van Nederland niet goed zou gaan, wanneer dat in handen zou zijn van de opperbevelhebber, gesecundeerd alleen door een 12-tal secretarissen-generaal, geen politieke personen, geen bestuurders, maar hoofdambtenaren. Ik ben op die morgen naar generaal *Winkelman* gegaan en heb hem gesproken, in het bijzijn van generaal *van Voorst.*

14192. De **Voorzitter:** Was dat nog vóór de capitulatie?

A. Vóór de capitulatie, op de morgen van de 14de. Ik heb hem toen een kladje voorgelegd, een schetsje in potlood, van de instelling van een raad van advies voor de burgerlijke diensten. Mijn redenering was: er moet in deze tijd niet zijn een college van 12 mensen, van 12 hoofdambtenaren, er moet zijn een klein college van personen, die eigenlijk permanent bijeen zijn en die generaal *Winkelman* zullen adviseren in burgerlijke zaken. Natuurlijk valt al wat militaire zaken is daarbuiten. Ik had daar ook al enige namen voor in mijn hoofd, die ik nu niet allemaal meer weet, maar daar waren zeker bij de heer *Kan,* de heer *Ligthart,* de heer *Beyen,* die men toen nog gezocht heeft, maar die was voor de Unilever naar Oostenrijk of Duitsland, ik weet niet waar precies; als ik mij niet zeer vergis, was ook prof. *Lieftinck* er bij. Ik had een lijstje van een 10—11 namen. Ik heb de vrijheid genomen om dat voor te stellen, omdat ik er bij kon zeggen, dat ik in elk geval in dat opzicht zelf generlei ambitie had, noch kon hebben. Het sprak voor mij vanzelf, dat de burgemeester van den Haag op zijn post moest blijven en dat men hier moest zoeken naar mensen, die een zekere vrijheid van beweging hadden, leden van de Raad van State b.v. Dat denkbeeld is toen ernstig overwogen door generaal *Winkelman* en ik hoorde, dat men enkele dagen daarna gekomen was tot een drietal, dat men ook gevraagd heeft, t.w. de heren *Kan, van der Mandele* en *Donner.*

14193. De **Voorzitter:** U zegt, dat men daartoe gekomen was. U bedoelt waarschijnlijk generaal *Winkelman?*

A. Ja, generaal *Winkelman.* Hij heeft daarvoor die personen uitgenodigd. Ik geloof ook wel, dat zij zich bereid hebben verklaard. Ik heb er maar sporadisch verder toevalligerwijze iets van gehoord. Toen was al gauw aangekondigd, dat *Seyss-Inquart* hier komen zou, en men meende, dat men hem niet voor een fait accompli kon stellen, en daardoor is er van die zaak niets gekomen. Daarna, d.w.z. misschien vóór die mislukking er was, dat weet ik niet, ben ik benaderd door de heren *Westerman* en *van der Vaart Smit,* die naar mij toegestuurd waren, omdat zij gehoord hadden, dat ik een dergelijk voorstel gedaan had, en die ook wilden, dat er hier kwam een soort van — of zij het een Regering noemden, dat weet ik niet — orgaan, dat de Duitsers zou kunnen vertellen, wat er leefde in het volk, zo ongeveer dus de gedachte, welke later door het bekende driemanschap van de Unie opgenomen is. Wat daarbij toen precies mijn antwoord geweest is, weet ik niet; ik heb er geen aantekening over, maar ik weet wel, dat ik de heren met grote reserve heb ontvangen, omdat ik de heer *Westerman* kende als een politieke windhaan, die nog kort geleden, in 1938 meen ik, lid van de N.S.B. geworden was, daarna, als ik mij niet zeer vergis, vóór de inval, weer uit de N.S.B. getreden was en die zich nu plotseling opwierp als een tussenpersoon om het Nederlandse volk dan in connectie te brengen met de bezetter. Intussen was natuurlijk de capitulatie daar. Wat de heer *van der Vaart Smit* betreft, herinner ik mij niet of ik op dat ogenblik al iets van hem wist; later is mij wel gebleken, dat hij politiek wel een ietwat dubieuze figuur was; laat mij het zo mogen zeggen. Maar het feit, dat hij met de heer *Westerman* kwam, was voor mij voldoende om zeer voorzichtig te zijn. Ik weet ook niet of zij mij hebben gevraagd aan zulk een bemiddeling eventueel deel te nemen. Zo ja, dan heb ik dit zonder enige twijfel afgewezen, omdat het van die kant kwam in de eerste plaats en in de tweede plaats, omdat ik te voren al gezegd had, dat *ik* dat in ieder geval niet zou kunnen doen.

14194. De **Voorzitter:** Hetgeen u thans meedeelt, is zeer belangrijk. De zaak is nl. deze, dat *van der Vaart Smit,* die op het ogenblik nog gedetineerd is te Westerbork, ons daarover een brief heeft geschreven en wij hem daarop hebben verhoord. Nu kwam de voorstelling van zaken, die *van der Vaart Smit* hier heeft gegeven, direct al in strijd met iets, dat generaal *Winkelman* had verteld. *Van der Vaart Smit* heeft verklaard, dat hij en de heer *Westerman* dat plan opgevat hadden en dat zij zich met verschillende personen in verbinding hadden gesteld. Van de personen, met wie zij zich in verbinding hadden gesteld, noemde hij de heer *Kan,* de heer *Patijn* en u. Hij zei: toen wij dus deze vijf namen hadden — en hij deed het voorkomen, alsof zij van de drie anderen toezeggingen hadden gekregen —, zijn wij naar generaal *Winkelman* gegaan en met deze hebben wij heel lang gepraat. Generaal *Winkelman* zou gezegd hebben: ik moet dat eens overdenken. Toen is *van der Vaart Smit* naar *Mussert* gegaan. Hij vertelde daar nog bij, dat hij toen nog geen lid van de N.S.B. was, maar dat hij het op dat moment is geworden, omdat hij Minister van Onderwijs zou worden in die combinatie. De heer *Patijn* had hij de portefeuille van Buitenlandse Zaken toegedacht en u die van Financiën. Wij hadden de brief van *van der Vaart Smit* al, toen generaal *Winkelman* hier gehoord is, en ik heb hem gevraagd: weet u hier iets van? Het antwoord van generaal *Winkelman* luidde: ik heb de naam van *van der Vaart Smit* misschien wel eens gehoord, maar verder, neen. Toen vertelde ik hem, wat er in die brief stond, en zei hij: ik moet dat voorshands naar het rijk der fabelen verwijzen.

Nu blijkt, dat u op een essentieel punt ten opzichte van de verklaring van *van der Vaart Smit* hetzelfde doet, nl. waar hij het heeft voorgesteld, alsof hij pas verdere stappen is gaan doen bij generaal *Winkelman,* nadat hij van u een bevredigende toezegging had gekregen. En dat ontkent u?

A. Ja, d.w.z., ik kan natuurlijk wel gezegd hebben, dat de gedachte zelf van een dergelijk instituut mij sympathiek was, want dat had ik zelf getracht te bevorderen.

14195. De **Voorzitter:** *Westerman* en *van der Vaart Smit* hadden niet voor ogen een raad van advies voor de opperbevelhebber, zij wilden een vervanging van de opperbevelhebber door een Regering, door een bewind, als ik hem goed begrepen heb. En wel door een gemengd bewind, gemengd in die zin, dat het zou bestaan uit N.S.B.-ers en anderen. Dus dat was een heel andere opzet.

A. Ja.

14196. De **Voorzitter:** Ik zal u even voorlezen, wat hij ten opzichte van u heeft gezegd. Ik moet alleen het voorbehoud maken, dat dit een nog ongecorrigeerd stenogram is.

„Wij hebben ons toen afgevraagd: hoe bereiken wij met de meest mogelijke kans op succes, dat generaal *Winkelman,* van wie dus alles afhangt, niet ten slotte „neen" zegt. Toen zijn wij gegaan naar de heer *de Monchy,* de burgemeester van den Haag, als vriend van generaal *Winkelman".* Daarop heb ik gevraagd: „Wie zijn daar naar toegegaan?". Hij gaat dan voort: „*Westerman* deelde mij mede, dat hij wist, dat die twee heren met elkaar in zeer vriendschappelijke relatie stonden. *Westerman* en ik zijn toen samen naar de heer *de Monchy* gegaan, hebben hem gezegd hoe ver wij waren, wat wij gedaan hadden en hem gevraagd of, wanneer de heer *Kan* Binnenlandse Zaken nam, *Westerman* Justitie en ik Onderwijs, hij als Minister van Financiën wilde medewerken". De Voorzitter: „De heer *de Monchy*"? Antwoord: „Ja, de heer *de Monchy.* Dat heeft de heer de *Monchy* van harte aangenomen; hij heeft er zijn volle sympathie aan gegeven, ook beloofd, op ons verzoek, dat hij er met generaal *Winkelman* over spreken zou en zijn uiterste best zou doen om de heer *Winkelman* te overtuigen, dat hij aannemen moest. Daarna zijn wij gegaan naar de heer dr. *J. A. N. Patijn."*

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Het is zoals ik gezegd heb. Zij zijn bij mij gekomen, omdat zij mijn naam hadden gehoord in verband met dit plan. Of zij naar mij verwezen zijn door generaal *Winkelman,* generaal *van Voorst* of door de heer *Kan,* dat weet ik niet.

14197. De **Voorzitter:** De heer *Kan* was de gemeenschappelijke figuur in de beide projecten. Dus dat zou misschien mogelijk kunnen zijn?

A. Ja, ik meen, dat mij gezegd is: *Kan* is gevraagd. Enfin, zij kwamen bij mij met de wetenschap, die ik overigens voor mij zelf gehouden heb, dat ik een dergelijke stap bij generaal *Winkelman* gedaan had. Dat was hun aanleiding bij mij te komen. Ik heb zeker niet gezegd een functie te zullen aanvaarden; dat men mij Minister van Financiën wilde maken, daar herinner ik mij niets van, en dat zou ik met alle beslistheid, die men na 8 jaar hebben kan, moeten ontkennen. Het is een gesprek geweest, waarvan ik mij niet precies de uitslag herinner, zoals ik u zeg, ik heb nog getracht of ik aantekeningen kon vinden, maar die waren er niet. Dat ik zeer gereserveerd geweest ben tegen de figuur, in het bijzonder van *Westerman,* daar sta ik voor in. Van *van der Vaart Smit* weet ik niet of mij toen al bekend was, dat het een dubieuze figuur was. Ik vond het uiterlijk een wonderlijke man, die mij geen vertrouwen inboezemde. In ieder geval: dat hij door *Westerman* geïntroduceerd werd, met wie ik in de raad politieke debatten heb gehad — bij de begroting 1939 hebben wij eigenlijk democratie tegen fascisme staan te bepleiten —, terwijl ik wist, dat *Westerman* bij de N.S.B. geweest was en er betrekkelijk vlug weer uitgelopen was, was geen aanbeveling. Met zulke figuren zou ik zeker niet in een combinatie gaan zitten. Dat durf ik met de meeste beslistheid te ontkennen. Dat ik enige moeite zou doen dit plan met generaal *Winkelman* te bespreken, is uitgesloten. Ik was met generaal *Winkelman* op een behoorlijke voet, maar volstrekt niet bevriend. Ik heb enige malen in de Meidagen met generaal *Winkelman* contact gehad, als burgemeester van den Haag met de opperbevelhebber. Daarmee uit.

14198. De **Voorzitter:** Dit is duidelijk.

A. Ik verwees u al naar blz. 234 van mijn boek; daar vindt u de voorgeschiedenis van de quaestie-*van der Vaart Smit.*

14199. De **Voorzitter:** Hebt u verder nog wel eens bemoeienissen op dit gebied gehad? Er zijn later, meen ik, ook nog wel eens plannen geweest om enigermate te voorzien in het hiaat in het Nederlands centrale bestuur.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Het enige is dit, dat ik op een gegeven ogenblik bezoek heb gehad van de oud-Minister *van Dijk*; ik woonde toen nog in den Haag, dat moet dus geweest zijn in 1942. Dr. *van Dijk* kwam mij vertellen, dat er was een combinatie van heren, die te zijner tijd het voorlopig bewind zouden willen vormen, wanneer de bevrijding daar was, dus niet in de Duitse tijd. Dat is natuurlijk geweest de groep-*Verschuer, Vorrink,* enz. Dat heb ik later wel begrepen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het Vaderlands Comité heette dat, geloof ik.

A. Er is geen naam genoemd. Ik heb ook niet anders dan de heer *van Dijk* gesproken. Die zei: Kijk eens, daar is een groep van personen, u vertel ik de andere namen niet, ik kom u alleen vragen: als de bevrijding daar is, kunnen wij er dan op rekenen, dat u, als burgemeeser van den Haag, onmiddellijk op uw post bent? Ik zei: „Ja". Hij heeft mij verder niets meegedeeld van de plannen of van de personen, die er in zaten. Ik heb natuurlijk wel in de latere jaren allerlei bemoeienis gehad met de eventuele bevrijding van den Haag, maar dat interesseert u niet. Met het landsbestuur heb ik betrekkelijk verder niets te maken gehad.

14200. De **Voorzitter:** Dan nog iets geheel anders. Ik heb hier uit uw boek nog een ander citaat, luidende: „Uit papieren, die op gedode officieren zijn gevonden, is af te leiden, dat men zich te gelijk ook van het „Regierungsviertel" van den Haag meester had willen maken." Hebt u dit neergeschreven als algemene kennis, die velen hadden, of hebt u hiervan ook meer gedetailleerde kennis gehad?

A. Ik heb die papieren niet gezien, dus die wetenschap, hoe ik die gekregen heb? Ik zou haast zeggen: van het hoofdkwartier. Ik had toen nogal contact met generaal *van Voorst,* enz.

14201. De **Voorzitter:** Maar die wetenschap hebt u waarschijnlijk later pas gekregen, na de Meidagen?

A. Neen, ik denk in de Meidagen. De allereerste dag de beste is die generaal verongelukt.

14202. De **Voorzitter:** Met dat vliegtuig?

A. Ja.

14203. De **Voorzitter:** Dat was de adjudant van generaal *von Sponeck.* Die zou neergeschoten zijn, ten minste volgens onze inlichtingen, op Zondagmorgen 12 Mei. In zijn vliegtuig bevonden zich inderdaad belangrijke papieren, waaruit men conclusies kon trekken met betrekking tot de plannen, die de Duitsers hadden. Dat zou gebeurd zijn op Zondagmorgen in de Adelheidstraat.

A. Neen, neen, neen, dat bedoel ik niet.

14204. De **Voorzitter:** Volgens onze gegevens is het vliegtuig, waarin zich de bekende *Sponeck*-papieren bevonden, neergeschoten Zondagmorgen in de Adelheidstraat in den Haag.

A. Vrijdag al.

14205. De **Voorzitter:** Dat is merkwaardig; daar schijnt een bepaald gerucht over te zijn, want in het boek van Minister *van Kleffens* wordt ook gesproken over een vliegtuig, dat Vrijdagmorgen is neergeschoten. Maar dat kon de heer *van Kleffens* natuurlijk niet uit eigen wetenschap weten, omdat hij Vrijdagmorgen direct naar Engeland is gegaan. Dat moet hij dus langs andere kanalen in Londen hebben vernomen. Daarom is dus een vergissing van de heer *van Kleffens* in die twee data zeer begrijpelijk. Maar nu wordt het wel zeer merkwaardig, nu u ook een ernstig gezicht begint te zetten en het blijkbaar onwaarschijnlijk acht, dat het op Zondagmorgen is geweest.

A. Nu weet ik niet of daar die papieren bij gevonden zijn, dat verband kan ik niet leggen. Ik zou haast zeker willen zeggen, dat dat vliegtuig in de Adelheidstraat — ik ben ter plaatse geweest, ik heb daar 16 lijken zien liggen — op Vrijdag is neergeschoten.

14206. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is er Zondag nog een vliegtuig neergeschoten?

A. Het is Zondag in militair opzicht een heel rustige dag geweest.

14207. De **Voorzitter:** Kunt u mij een weg wijzen om nadere gegevens hieromtrent te krijgen? Is er, zover u bekend is, nog iets aangetekend in gemeentelijke registers, b.v. bij de politie? Bij de militairen, op het algemeen hoofdkwartier, is natuurlijk niets te vinden, omdat men op het algemeen hoofdkwartier alles verbrand heeft.

A. Heeft u generaal *Fabius* verhoord?

14208. De **Voorzitter:** Ja. Wij hebben dit echter niet met hem doorgenomen. Maar is het niet mogelijk, dat bij de politie in den

Haag een aantekening is gemaakt, b.v. in het politiebureau, waaronder de Adelheidstraat ressorteerde? Dan bestaat er de kans, dat zo een notitie niet weggemaakt is, omdat bij de politie waarschijnlijk niet alles vernietigd zal zijn.

A. Ik heb in mijn dagboek ook enige aantekeningen, die heb ik helaas niet medegenomen, omdat die niet over *van der Vaart Smit* gingen.

14209. De **Voorzitter:** Het staat ook niet in uw boek?

A. Over het geval in de Adelheidstraat heb ik natuurlijk ook geschreven. Naar mijn vaste herinnering is dat vliegtuig, dat in de Adelheidstraat neergeschoten is, verongelukt op Vrijdag. Ik ben zelf ter plaatse geweest en herinner mij, dat ik vandaar in de auto gegaan ben, naar een schuilplaats in het begin van het bos, op mijn toer van die Vrijdag. Ik heb geen herinnering, dat op de 1ste Pinksterdag nog vliegtuigen zijn neergeschoten. De 1ste Pinksterdag was een dag van grote verwarring in de straten, maar niet een dag van militair gebeuren.

14210. De **Voorzitter:** Hebt u indertijd al gehoord van een verband tussen het neerschieten van dat vliegtuig en het vinden van belangrijke documenten?

A. Ik zou menen van ja, maar daaromtrent is mijn geheugen niet positief.

14211. De **Voorzitter:** Het is misschien mogelijk, dat dit verband ook bij u later is opgekomen door het boek van Minister *van Kleffens*, die merkwaardigerwijze hetzelfde vertelt als u hier heeft gezegd, nl. dat het vliegtuig op de 10de Mei is neergeschoten. Aan de andere kant kan de heer *van Kleffens* dat niet uit eigen wetenschap weten, want hij is al in de ochtend van de 10de Mei vertrokken en moet het dus van anderen gehoord hebben.

A. Neen, mijn herinnering is, dat ik van anderen gehoord heb, dat de papieren gevonden zijn op iemand, die bij dat vliegongeluk om het leven kwam.

14212. De **Voorzitter:** Bestaat er voor u nog een mogelijkheid om de datum te verifiëren? Dacht u, dat misschien bij een politiepost daar in de buurt in een of ander register nog iets te vinden zou zijn?

A. Maar natuurlijk, niet alleen bij de politie, maar in het gewone politierapport, daar vindt u het zo. Als u het dagrapport vraagt van de Vrijdag, dan vindt u zo, dat er bericht wordt, dat er een vliegtuig in de Adelheidstraat is neergeschoten.

14213. De **Voorzitter:** Dat is er zonder enige twijfel nog?

A. Natuurlijk.

De **Voorzitter:** U weet, dat op het algemeen hoofdkwartier alle papieren vernietigd zijn.

A. De politie had geen reden om dit te verdonkeremanen, neem ik aan; ik weet het niet, maar ik neem het toch aan. Het zijn gewoon rapporten, waarin alles is vervat, wat binnenkomt.

14214. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Herinnert u zich ook het uur, waarop het vliegtuig is neergeschoten, want dan kan de mededeling van Minister *van Kleffens* natuurlijk in een ander licht komen te staan. De heer *van Kleffens* is ongeveer 9 à 10 uur vertrokken. Volgens mijn herinnering gebeurde het nogal erg vroeg. Ik dacht om een uur of acht.

A. Zo vroeg ben ik zeker niet ter plaatse geweest. Toen ik ter plaatse kwam, was het enige uren al afgelopen. Ik heb ook de lijken netjes zien liggen, helemaal toegedekt, zodat alleen de laarzen er uitstaken. Wel een bewijs, dat de politie er al bezig was geweest. De straat was afgezet, dus dat is uren nadien. Of ik nu in de morgen of in de middag geweest ben, dat zou ik u niet kunnen zeggen.

14215. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan kan dat misschien ook uit de politierapporten blijken.

A. Zonder enige twijfel, als die bewaard zijn. Het is natuurlijk altijd mogelijk, dat zij, om welke reden dan ook, die rapporten verscheurd hebben. Maar als het er is, een centraal rapport, dan kunt u het zo vinden.

14216. De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat wij van dit punt kunnen afstappen. Ik ben hiermede aan het einde gekomen van hetgeen ik u te vragen had. Hebt u misschien in het kader van wat wij vanavond besproken hebben nog iets, dat van belang is voor de commissie?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor Uw inlichtingen.

S. J. R. DE MONCHY.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 3 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Prof. Mr. JOOST ADRIAAN VAN HAMEL,
oud 67 jaar, wonende te Baarn,
voorzitter van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam.

Hij legt de eed af als getuige.

14217. De **Voorzitter:** Professor, wij wilden u over het volgende iets vragen.

Er schijnen in de dagen na de capitulatie van Mei 1940 verschillende pogingen te zijn gedaan om in Nederland tot de vorming van een soort bewind te komen. Voor zover wij op het ogenblik weten, heeft men in de dagen onmiddellijk na de capitulatie van een bepaalde zijde getracht een soort adviesinstantie voor generaal *Winkelman* te scheppen. Daarnaast schijnen nog andere pogingen te zijn gedaan, die van verder strekkende aard waren. Kunt u ons over die eerste pogingen, in de periode, waarin generaal *Winkelman* nog het Regeringsgezag uitoefende, iets mededelen? Wij zijn in dit verband op uw naam gekomen, omdat generaal *Winkelman* u genoemd heeft.

A. Ik moet, om te beginnen, mededelen, dat enige directe deelneming mijnerzijds aan een zodanige groepering niet heeft plaats gehad. Wel heb ik aanstonds na de capitulatie zeer sterk de wenselijkheid gevoeld, dat er hier te lande, in de eerste plaats voor het gevoel van het volk en in de tweede plaats tegenover de vijand, een hoogste centrale instantie van binnenlands bestuur zou zijn. Aangezien de Koningin en het Kabinet niet meer in het land waren — waarvan ik de staatkundige betekenis geheel kan beseffen —, ben ik, van die zoëven genoemde gedachte vervuld, op een van de eerste dagen na de capitulatie — ik geloof, dat het de dag was, waarop de Staatsraad *Limburg,* die een einde aan zijn leven had gemaakt, begraven werd — naar generaal *Winkelman* in Wassenaar gegaan en heb hem gezegd: Generaal, u bent m.i. op het ogenblik nog de hoogste Nederlandse gemachtigde in het land en nu ben ik van mening, dat het zeer nodig zal zijn het volk het gevoel te geven, dat er, zij het niet een verantwoordelijke Regering, dan toch een bestuurlijke hoogste instantie is. Naar mijn bescheiden oordeel is constitutioneel de Raad van State daarvoor het aangewezen orgaan, daar dit toch ook door de Grondwet aangewezen is om het Koninklijk Gezag waar te nemen. Dat geval doet zich op het ogenblik niet strikt voor, maar de analogie is toch sterk. Ik zou u dus dit denkbeeld, dat bij mij als Staatsrechtjurist is gerezen — u denkt daar als generaal misschien niet zo aan —, in overweging willen geven. Het zou wenselijk zijn, dat u met de Raad van State verbinding zocht. Die had geen levensteken gegeven. Wanneer u advies nodig zoudt hebben, ben ik als vaderlander geheel tot uw dienst. Ik heb toen even met hem doorgesproken en toen heeft hij gezegd: Ik ben een krijgsgevangen generaal en in die qualiteit kan ik mij er niet mee bemoeien. Toen ik in den Haag terugkeerde, wel een beetje geladen over wat ik de te apathische houding van de Raad van State vond, kwam ik toen een lid van de Raad van State tegen — hij is overigens niet meer in leven; misschien behoef ik zijn naam niet te noemen — en ik heb hem mijn mening kenbaar gemaakt. Wat doen jullie? vroeg ik. Mijn hemel, antwoordde hij, dat is wel het laatste, waaraan wij zouden beginnen. Laat ik nu verder maar geen citaten geven, maar in ieder geval: het viel helemaal niet in goede aarde. Ik heb ook nog de secretaris van de Raad van State *de Beaufort* gesproken, maar dat was alles uiterst particulier wat ik deed. Ik heb hem ook te kennen gegeven, wat mijn mening was, dat wij hoofdeloos waren en wat er m.i. gedaan moest worden, maar ook bij hem bestond daartoe geen neiging. Daarna, ik meen op de begrafenis van *Limburg,* hoorde ik, dat men een college van secretarissen-generaal had gevormd. Ik heb toen gezegd, dat ik dat geen gelijkwaardige voorziening achtte. Ik meende, dat er een hoogste instantie moest zijn, die de verantwoordelijkheid op zich wist te nemen voor de binnenlandse zaken; eventueel zou men het misschien met de Duitsers niet kunnen bolwerken, maar dat zou dan later weer wat anders zijn.

14218. De **Voorzitter:** Maar hoe dacht u hierover in verband met de bevoegdheden van generaal *Winkelman?* De heer *de Monchy,* oud-burgemeester van den Haag, heeft ons hier verteld, dat hij generaal *Winkelman* ook een dergelijke gedachte heeft gesuggereerd, doch meer in deze zin, dat hij er van uitging, dat het hoogste gezag aan generaal *Winkelman* was overgedragen, dat de secretarissen-generaal aan hem ondergeschikt waren, maar dat hij het wenselijk vond, dat generaal *Winkelman* een adviescollege zou hebben, b.v. van drie personen, dat hem zou kunnen bijstaan in zijn taak. In de gedachte van de heer *de Monchy* bleef de opdracht, waarbij het Regeringsgezag in handen van generaal *Winkelman* was gelegd, volkomen intact, maar hij meende, dat, gegeven dit feit, er nog een aanvulling denkbaar was in de vorm van een adviescollege. Was uw opvatting met betrekking tot de Raad van State dezelfde of ging u verder en wilde u inderdaad het hoogste gezag van generaal *Winkelman* over doen gaan naar de Raad van State?

A. Dat was inderdaad mijn idee. Ik voorzag, dat de positie van een militaire chef niet duurzaam zou zijn en ik vond, dat wij eigenlijk het best in onze eigen, natuurlijke constructie voortgingen, wanneer de Raad van State uit eigen initiatief in overleg met generaal *Winkelman* had gezegd: Zij, die van ons zijn overgebleven — de Vice-President was er, zoals u weet, niet meer —, nemen de taak op zich, welke de Grondwet analogice hun toekent. Dat zou natuurlijk niet zijn geweest een verantwoordelijke Staatsregering, die met de Duitsers zou moeten onderhandelen over het lot van Nederland; daarom was de Koningin juist weggegaan, maar het zou zijn een hoogste binnenlandse bestuurlijke instantie. Ik ben nòg van mening, dat op die wijze veel teleurstelling en onzekerheid, bij de lagere organen vooral, zou zijn vermeden. U weet toch, dat al die tijd de burgemeesters b.v. ieder voor zich niet hebben geweten, wat zij doen en laten moesten, hoever zij moesten gaan; en dan was er het gebied van collaboratie, enz.

14219. De **Voorzitter:** U hebt dus feitelijk gedacht aan een analoge toepassing van artikel 46 van de Grondwet, volgens welke bepaling onder bepaalde omstandigheden de Raad van State het Koninklijk Gezag waarneemt.

A. Ja.

14220. De **Voorzitter:** En die gedachte is door generaal *Winkelman* afgewezen?

A. Afgewezen wil ik niet zeggen. Hij zeide: Ik ben een krijgsgevangen generaal en kan in deze geen beslissing meer nemen. Ik heb toen getracht deze idee te ventileren bij de heren van de Raad van State, maar ik heb dadelijk gemerkt, dat men daar mijlen ver vanaf stond. Ik heb zelfs van één lid 's avonds nog een briefje gekregen: „Amice, het staat toch goed vast, dat ik je alleen op straat heb ontmoet en dat ons gesprek geen officiële strekking heeft gehad?"

Ik meen, dat de heer *Aalberse* de oudste was, maar die heb ik niet benaderd. Toen ik merkte hoe de wind waaide, ben ik naar huis gegaan.

14221. De **Voorzitter:** U hebt ook met de heer *de Monchy* geen contact gehad?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Het zou kunnen zijn, dat ik hem op de begrafenis van de heer *Limburg* heb ontmoet.

Ik merkte reeds op, dat generaal *Winkelman* zei: Ik ben een krijgsgevangen generaal. Ik geloof, dat het wel juist door hem gevoeld was. Hij zat met de macht van de Regering. Deze had alles aan hem overgedragen.

14222. De **Voorzitter:** De gedachte, die u hierbij leidde, had ook een onderwerp van overweging kunnen uitmaken bij de Ministerraad. Men heeft uiteindelijk de constructie gevonden, dat men het civiele gezag heeft opgedragen aan generaal *Winkelman*. Het andere was ook een mogelijkheid geweest.

A. Ja.

14223. De **Voorzitter:** Uw constructie was echter na 13 Mei 1940 moeilijker te verwezenlijken, omdat het gezag nu eenmaal door de Regering reeds was overgedragen aan generaal *Winkelman*.

A. Ik had gemeend, dat generaal *Winkelman* ook aan de Duitsers zou mededelen: Mijn taak is afgelopen, maar dit is wat de constitutie meebrengt. Het college van de secretarissen-generaal kon daar nu niet voor in de plaats komen; ook niet wat zijn kracht naar binnen en buiten betreft. Het is trouwens — dat heb ik in de stukken van *Seyss-Inquart* gevonden — meer een trouvaille van *Seyss-Inquart* geweest.

14224. De **Voorzitter:** Nu spreekt u over de secretarissen-generaal nadat *Seyss-Inquart* was opgetreden. Op 13 Mei werd het gezag opgedragen aan generaal *Winkelman* en waren de secretarissen-generaal aan hem ondergeschikt. Toen hebben wij 29 Mei een geheel andere figuur gekregen. Toen is generaal *Winkelman* verdwenen en hebben de secretarissen-generaal een functie gekregen, die men naar mijn oordeel moet qualificeren als een functie, die onder het bezettingsrecht behoort, terwijl de functie van 13 tot 29 Mei zonder enige twijfel een functie was krachtens Nederlands Staatsrecht, zij het Staatsnoodrecht.

Is dit de enige bemoeienis, die u op dit punt hebt gehad?

A. Iets later ben ik nog eens gegaan naar prof. *François,* met wie ik zat in de Commissie van Advies voor de volkenrechtelijke vraagstukken van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Van die commissie was de heer *Limburg* voorzitter geweest. Toen heb ik prof. *François* gezegd: Mijns inziens rijzen er binnenkort, eigenlijk nù al, allerlei vragen van volkenrechtelijk belang; ik geef u in overweging, dat u die commissie laat convoceren — prof. *François* vertegenwoordigde daarin het Ministerie van Buitenlandse Zaken — of dat het door de heer *Snouck Hurgronje* geschiedt. Toen ontmoette ik — hoewel ik hem zeer apprecieerde — dezelfde onthoudende stemming: „Neen! Die commissie? Dat heeft geen betekenis meer." Achteraf bezien, in verband b.v. met al die collaboratiequaesties en alle mogelijke regelingen daaromtrent, dienstverrichting, enz., ware het m.i. wel goed geweest, als men een instantie als deze, die was samengesteld uit deskundigen, had volgehouden. In die commissie zaten de heren *Visser,* van de Hoge Raad, *Telders, Kosters, Verzijl, Rutgers* en anderen. Wij hadden op die manier de Duitsers dan nog wat meer front kunnen bieden. Dat had om te beginnen niet vijandelijk behoeven te zijn; men zou hebben laten zien, dat er een instantie was. Ik heb dat altijd betreurd. Dat is helemaal afgepoeierd; daarvan is niets gekomen. Ik heb nogal ervaring met de Duitsers, en die is, dat zij het beste tot matiging te brengen zijn, naarmate men minder de indruk geeft terug te deinzen.

Als ik mag doorgaan met mijn persoonlijke herinneringen en u niet verveel, zou ik u nog het volgende willen vertellen.

Ongeveer anderhalf jaar later — de vraag van de zo zelfstandig mogelijke voortzetting van het eigen gezag in den lande hield mij voortdurend bezig; ik zag hoe de zaak zich ontwikkelde — was ik eens bij de heer *van der Houven van Oordt,* de oud-vice-president van de Raad van Indië, die zeide: „Hebt u gelezen, dat de Rotterdammer gisteravond heeft geschreven, dat, als vooraanstaande Nederlanders nu niet de leiding in handen nemen, de leiding in handen van de N.S.B. zal komen? Dat moet worden voorkomen. Ik vind het vreselijk, dat er niets wordt gedaan."

Toen ben ik maar eens gegaan naar de heer *Fentener van Vlissingen,* die wel niet een politiek geestverwant van mij is, maar die de Duitsers goed kende en wiens oordeel ik ten zeerste waardeer. Ik heb hem gezegd: „Dit en dit zegt de heer *van der Houven van Oordt,* ook niet de eerste de beste; u kent de Duitsers ook, vindt u, dat er een reden is om nog iets te beginnen?" Toen zeide hij: „Daar moeten wij niet aan beginnen. Ik ken de Duitsers precies; zij zullen zich toch met alles willen bemoeien. Als zij willen, dat ik een grijze pothoed draag en ik draag een bruine, dan kunnen zij dat niet uitstaan". Dat is een heel verstandige opmerking geweest.

Ik heb liever, dat de namen, die ik heb genoemd, niet in het verslag komen. Ik heb niets onaangenaams gezegd, maar de mensen in Holland vinden het nooit prettig, wanneer hun naam genoemd wordt. Ik laat dit echter aan u over.

14225. De **Voorzitter:** Is u ook bekend, dat van de mededelingen, die generaal *Winkelman* heeft gedaan over het werken voor de vijand, misbruik is gemaakt? Generaal *Winkelman* heeft zich geroepen gevoeld kenbaar te maken, dat hij het niet had gezegd, zoals het toen werd geïnterpreteerd.

A. Dat heb ik in mijn qualiteit van voorzitter van het bijzonder gerechtshof ondervonden. In de zaak van de gebroeders *de Vilder,* die ik niet heb gepresideerd, is, meen ik, dit punt door de *de Vilders* zelf naar voren gebracht. Toen ik later generaal *Winkelman* hierover sprak, zeide hij: „Mijn standpunt is altijd geweest, dat wij ons strikt moesten houden aan het Oorlogsreglement en alleen moesten medewerken aan de voorziening in de behoeften van het bezettingsleger als bezettende macht." Hij maakte dus een onderscheid met de oorlogvoerende functie der legers. Dat is een scheiding, die practisch natuurlijk uiterst moeilijk volgehouden kan worden. Men had beter gedaan, zoals ik reeds zeide, als men de commissie, die er was, had bijeengeroepen; dan hadden wij allemaal de verantwoordelijkheid moeten nemen.

14226. De **Voorzitter:** Ik ben hiermede aan het einde gekomen van hetgeen ik u te vragen heb. Hebt u zelf in dit verband nog iets mede te delen?

A. Niet zover ik weet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor uw inlichtingen.

J. A. VAN HAMEL.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 3 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

WILLEM FREDERIK SILLEVIS,

oud 68 jaar, wonende te Bennekom, generaal-majoor b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

14227. De **Voorzitter:** U bent, als ik goed ben ingelicht, vorig jaar voorzitter geweest van een commissie, die een onderzoek heeft ingesteld naar de beschuldigingen, die met betrekking tot de neutraliteitshandhaving te vinden zijn in het bekende memorandum van *von Ribbentrop* van 10 Mei 1940. Kunt u vertellen, hoe deze commissie in werking is gekomen en wie er de leden van waren?

A. Dit memorandum wenste de Regering vorig jaar publiek te maken, maar de Minister van Buitenlandse Zaken had er bezwaar tegen om dat zo maar te doen, omdat er allerlei dingen in stonden, die bij de Nederlanders, die niet van deze zaken op de hoogte waren, aanleiding zouden kunnen geven tot scheve voorstellingen, zoals de Duitsers de zaak scheef hadden voorgesteld. Daarom is een commissie ingesteld, die de Minister van Buitenlandse Zaken als het ware aan de hand zou doen, welke punten bepaald fout waren.

14228. De **Voorzitter:** Wie heeft deze commissie ingesteld?

A. De Minister van Oorlog.

14229. De **Voorzitter:** Wie waren lid van deze commissie?

A. Ik zelf was voorzitter. Verder zaten er in de vice-admiraal b.d. *G. W. Stöve* en de gepensionneerde generaal-majoor *H. de Iongh.* Mr. *A. Telders* was secretaris.

14230. De **Voorzitter:** Nu heb ik hier vóór mij het rapport van deze commissie, d.w.z. een photo-kopie er van, van 4 Juli 1947 en ik heb daarnaast een bijlage, behorende bij de brief aan het Ministerie van Oorlog van 7 Juli 1947. Deze bijlage is — zo staat aan het hoofd er van — een toelichting bij het memorandum, overhandigd aan Hr. Ms. gezant te Berlijn op 10 Mei 1940, voor zover betreft de opstelling van de Nederlandse troepen in de periode 1939—1940. Kunt u zeggen, hoe deze twee stukken zich tot elkaar verhouden? Het laatste stuk maakt geen deel van het rapport uit?

A. Het Duitse memorandum onderscheidde in zijn beschuldigingen aan het adres van de Nederlandse Regering twee aparte dingen; in de eerste plaats de opstelling van het Nederlandse leger en de verplaatsing van de hoofdonderdelen van dat leger van 1 September 1939 af (het begin van de mobilisatie), daarmede willende bewijzen, dat het Nederlandse leger zich in zijn strategische opstelling naar het Oosten gericht had en het Westen openliet.
Daarnaast bevatte het als een geheel andere aangelegenheid de quaestie van de werking van de militaire inlichtingendienst, die zich dan volgens de Duitsers nauw verbonden zou hebben met die van de latere geallieerden.

14231. De **Voorzitter:** Dat systeem is begrijpelijk, als men in ogenschouw neemt, dat aan het memorandum ten grondslag lagen twee rapporten, een van *Frick* en *Himmler* en het andere van *Keitel.* Ik heb het toch bij het juiste eind, als ik denk, dat die toelichting op het memorandum, dat afzonderlijke stuk, ook van uw commissie afkomstig is?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft deze zaak in tweeën gesplitst en heeft de generale staf opdracht verstrekt over de quaestie van de troepenopstelling een afzonderlijk rapport in te dienen, terwijl mijn commissie de last heeft gekregen alleen maar een onderzoek in te stellen naar de handelingen van de Nederlandse inlichtingendienst.

14232. De **Voorzitter:** U vermeldt echter in uw rapport ook de luchtverdediging en de Koninklijke marine.

A. Er kwamen in dat rapport ook enkele dingen voor, die niet rechtstreeks de opstelling van de troepen golden. Er werd bijv. in aangegeven, dat er in ons land Engelse vliegtuigen waren geland, dat er Hollandse officieren in Brussel waren geweest en dat er meer dergelijke bijeenkomsten met geallieerde officieren hadden plaats gehad. Toen heeft onze commissie gemeend deze zaken ook te moeten onderzoeken. Ik weet niet of u de aanbiedingsbrief van de commissie heeft. Daarin hebben wij o.m. vermeld, dat wij onze aandacht ook zouden uitstrekken tot de zoëven genoemde dingen, dus tot al datgene, wat niet met de opstelling en de verplaatsing van de Nederlandse troepen — dat was generale-stafwerk — verband hield.

14233. De **Voorzitter:** Kunt u misschien die aanbiedingsbrief aan ons overleggen? Dat is voor de duidelijkheid wel gewenst. Daaruit blijkt het systeem, de opzet.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14234. De **Voorzitter:** Over het gedeelte van het memorandum van 10 Mei 1940, dat betrekking heeft op de opstelling van de troepen, is de voorlichting derhalve gegeven door de generale staf in dit tweede stuk?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14235. De **Voorzitter:** Dat gaat buiten het werk van uw commissie om?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14236. De **Voorzitter:** U onderschrijft ook hier nog de juistheid van het rapport der commissie? Dat aanvaardt u nog volkomen als juist?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14237. De **Voorzitter:** Dan mag ik misschien eerst even bespreken de punten, die hier ter sprake zijn gekomen op het gebied van de luchtverdediging en de Koninklijke marine, zodat wij de hoofdschotel, de quaestie van de inlichtingendienst, later kunnen behandelen.
Eén zin in het rapport heeft mij daarbij getroffen. Ik lees nl. in de derde alinea van blz. 3:

> „Vermelding verdient het feit, dat het enige militaire vliegtuig, dat is neergeschoten, een Engels vliegtuig was."

Nu heeft voor de sub-commissie II van de Enquêtecommissie generaal baron *van Voorst tot Voorst,* de oud-commandant van het veldleger, in een algemeen betoog o.a. over de moeilijkheden van het overvliegen e.d. verklaard:

> „Veel succes hebben wij niet tegen overvliegende vliegtuigen tijdens de mobilisatie gehad, geheel anders dan in de eerste oorlogsdagen. Ik herinner mij uit de mobilisatietijd, dat een

schildwacht een laag vliegend vliegtuig neerschoot bij Venlo. En toen was het eigenlijk heel erg, dat hij dat gedaan had, want de vlieger is opgebaard en met militaire eer en zelfs met treurmuziek aan de Duitsers overgegeven aan het grensstation Vlodrop, maar de schildwacht ontving geen bewijs van waardering."

Dat zou er op wijzen, dat er in de mobilisatietijd in ieder geval nog een Duits vliegtuig is neergeschoten.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14238. De **Voorzitter:** Maar dat betekent, dat die zin in uw rapport niet geheel juist is.

A. Ja. Niet één van de getuigen, die wij hebben gehoord, heeft dit feit naar voren gebracht.

14239. De **Voorzitter:** Herinnert u zich nu misschien het geval?

A. Ja. Ik stond in de eerste tijd van de mobilisatie als commandant van het Tweede Legerkorps rechtstreeks onder de generaal *van Voorst tot Voorst*. Nu u dit hebt voorgelezen, herinner ik mij flauwtjes, dat er iets van die aard is gebeurd. Ik weet niets van de bijzonderheden, maar ik geloof nu wel, dat ik toenmaals een verhaal heb gehoord over een heel laag vliegend vliegtuig.

14240. De **Voorzitter:** Welke methode heeft uw commissie gevolgd voor het opstellen van haar rapport? Heeft zij vrij uitvoerig getuigen gehoord of heeft zich dat beperkt tot enkele legerchefs?

A. Wij hebben niet vrij uitvoerig getuigen gehoord. Het zal u zijn opgevallen, dat het rapport summier is. Dat kwam, doordat men van de zijde van de generale staf onze commissie had gezegd, dat het de bedoeling was op vrij korte termijn de Minister van Buitenlandse Zaken inlichtingen te verschaffen, welke hij bij het openbaarmaken van het rapport zou kunnen overleggen. Vandaar, dat het geen uitgebreid rapport aan de Minister is geweest. U ziet er ook maar heel weinig motiveringen in. Bij die aanbiedingsbrief met rapport hebben wij tevens de verschillende getuigenverklaringen overgelegd. Onze commissie heeft tien getuigen gehoord: de beide opperbevelhebbers, de admiraal *Furstner,* oud-Minister *Dijxhoorn,* de heer *Snouck Hurgronje,* de generaal *van Oorschot,* de generaal *van de Plassche,* de generaal *Droste,* de chef van de staf van de luchtverdediging, de luitenant-kolonel *Rooseboom* en de luitenant-kolonel *Olifiers.*

14241. De **Voorzitter:** Ik wil nu overgaan tot de quaestie van de inlichtingendienst.
U zegt in de aanhef van het rapport:

„Alvorens op de geuite beschuldigingen meer in bijzonderheden in te gaan, is het nodig twee feiten vast te stellen:".

En dan zegt u onder II:

„Onweerlegbaar is, onder meer tijdens het proces te Neurenberg, bekend geworden, dat Duitsland reeds in begin November 1939 voornemens was Nederland met zijn krijgsmacht binnen te vallen."

Daaraan verbindt u de zeer begrijpelijke conclusie:

„Het wekt dan ook hogelijk bevreemding, dat dit zelfde Rijk het in Mei 1940 doet voorkomen, alsof nu de schending van de neutraliteit het noodzaakt voor de veiligheid van eigen bodem tot het offensief tegen Nederland over te gaan."

U spreekt daar over het proces te Neurenberg. Over welke inlichtingen hebt u daarvoor beschikt?

A. Alleen over de courantenberichten. Wij hebben geen bijzondere inlichtingen ontvangen.

14242. De **Voorzitter:** Hebt u b.v. geen inlichtingen gekregen van de heer *van Tuyll van Serooskerken?*

A. Neen.

14243. De **Voorzitter:** U hebt de publicaties, die er geweest zijn, geraadpleegd?

A. Ja, o.m. hebben wij daarbij het boek „Bis zum bittern Ende" van *Gisevius* geraadpleegd.

14244. De **Voorzitter:** Wat de inlichtingendienst betreft, zegt u het volgende:

„Als het memorandum dan ook nadrukkelijk melding maakt van goede betrekkingen met militaire vertegenwoordigers van (latere) geallieerde Mogendheden, rijst gerechte twijfel of hier niet met opzet is vermeden mede te delen, dat de relaties met de Duitse militaire autoriteiten zeker even innig en sterk waren, waarvoor tal van bewijzen zijn te leveren."

Hebt u daar nog concrete gegevens voor gekregen, dat het contact met de Duitse militaire autoriteiten even innig was? Ik vraag dat hierom, omdat generaal *Roelofsen,* sous-chef van de inlichtingendienst, heeft verklaard, dat het systeem van de dienst zo was, dat men in beginsel met beide partijen gelijk contact mogelijk maakte, maar dat de Duitsers zich in die periode veel meer onthielden.

A. De getuigen, die onze commissie heeft gehoord, hebben dat niet verklaard. Men heeft ons verteld o.m., dat, als de vrouw van de Duitse militaire attaché *von Geijer* op Scheveningen kwam logeren, men zorgde voor bloemen op haar kamer. Dat staat in een van de getuigenverklaringen. Verder stond de tegenwoordige generaal-majoor *van de Plassche,* die hoofd was van het bureau buitenland G.S. III A, min of meer voortdurend in connectie met de verschillende militaire attaché's van andere landen. Op dat bureau buitenland waren werkzaam 3 officieren; één was belast met de bestudering van het Duitse leger; één met de bestudering van het Franse en Belgische en de derde met de bestudering van het Engelse leger.
De tegenwoordige luitenant-kolonel *Olifiers,* die het Duitse leger voor zijn rekening had, heeft gezegd, dat hij regelmatig in contact kwam met de Duitse militairen. Wij hebben hem gevraagd of er een bepaald verschil bestond met de andere contacten, maar hij heeft ronduit verklaard: Er werd geen verschil gemaakt.

14245. De **Voorzitter:** Dat heeft generaal *Roelofsen* ook gezegd: Er werd principieel geen verschil gemaakt. Maar in feite was er bij de Duitsers een zekere terughoudendheid. In uw rapport staat verder, dat generaal *van Oorschot,* chef van de inlichtingendienst, in 1939 begiftigd werd met een Duitse orde. Was dat vóór of na de mobilisatie?

A. Ik weet niet of het vóór of na September 1939 is geweest. Hij heeft 3 onderscheidingen ontvangen, het Legioen van Eer van Frankrijk; hij is benoemd tot Commander of the most excellent Order of the British Empire en ten slotte heeft hij nog een Duitse orde gekregen, ik meen de Orde van de Duitse Adelaar. Hem is bij hetzelfde Koninklijk besluit toestemming verleend deze ordetekenen te dragen; de datum weet ik niet.

14246. De **Voorzitter:** Daarbij is het evenwicht dus nauwkeurig betracht!

A. Zeker.

14247. De **Voorzitter:** Verder lees ik in uw rapport:

„Het is ten enenmale onjuist, dat generaal-majoor *van Oorschot* de journalist *van Blankenstein* in verbinding zou hebben gebracht met de Engelsman *Stevens*".

Dat hebt u zeker gebaseerd op een mededeling van generaal *van Oorschot?* Wij hebben hem nl. nog niet kunnen horen, omdat hij in Engeland vertoefde. Hebt u over dit punt een passage in uw stukken? Dan zoudt u die misschien kunnen voorlezen.

A. Daarover heb ik de volgende passage uit het verhoor-*van Oorschot:*

„Dr. *van Blankenstein* is niet door mij bij de Engelsen geïntroduceerd. Deze kon dat zelf wel behandelen. Hij was geen G.S. III-agent."

De generaal *van Oorschot* heeft dus uitdrukkelijk verklaard, dat daarvan geen sprake was en dat *van Blankenstein* in generlei contact met de G.S. III-inlichtingendienst stond.

14248. De **Voorzitter:** Hebt u misschien ook een passage, die betrekking heeft op de oud-Nederlands marine-officier *Paul Koster?* U zegt:

„Evenzo is het in strijd met de waarheid, dat de toenmalige vice-admiraal *Th. J. Furstner,* chef marinestaf, ingegaan is op de

voorstellen van de in Frankrijk wonende oud-Nederlands marine-officier *Paul Koster*. Dit spreekt wel overtuigend uit het feit, dat één der medewerkers van *Koster* wegens spionnage door de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden tot een jaar gevangenisstraf is veroordeeld."

Daarover hebt u waarschijnlijk ook vice-admiraal *Furstner* gehoord?

A. Vice-admiraal *Furstner* heeft de commissie daarover gehoord. Wij hebben daarna de secretaris van onze commissie naar Leeuwarden gezonden om te onderzoeken of over deze quaestie nog iets te vinden was bij de arrondissementsrechtbank aldaar.
Een passage uit het verhoor van vice-admiraal *Furstner* luidt als volgt:

„Betreffende *Koster* deelde hij" — vice-admiraal *Furstner* — „mede, dat dit een enigszins onbetrouwbaar heer was, die in November 1939 bij hem is geweest in verband met een op te richten organisatie van een agentennet over het gehele land, als het leger" — het Duitse — „het land zou ontruimen. Er bestond een kaart met daarop aangebrachte kringen.
Hij heeft destijds geantwoord, dat Nederland neutraal was en geen medewerking verleende aan oorlogvoerende landen. Misschien heeft *Koster* dit bezoek uitgespeeld tegenover de agenten. Een dezer agenten, *de Fremery*, is veroordeeld door de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden. *Koster* zou door de Gestapo in Grenoble zijn gefusilleerd."

Vice-admiraal *Furstner* heeft o.m. in Parijs gestudeerd en daar *Koster*, die hij reeds van de marine kende, wel eens ontmoet.

14249. De **Voorzitter:** Deze was een oud-Nederlands marine-officier?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14250. De **Voorzitter:** Hebt u de getuigen onder ede gehoord?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!
Ook heb ik nog doen informeren, hoe dat geval van *de Fremery* zich had toegedragen, als gevolg waarvan ik van de substituut-officier bij de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden ter zake bericht heb ontvangen. Ik weet niet of uw commissie dat interesseert.

14251. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat het voor ons van belang is.
Ik kom vervolgens aan het incident-Venlo. Daarvan zegt u:

„In October 1939 kwamen de Engelsen *Stevens* en *Payne Best* bij het hoofd van de inlichtingendienst" — dat was generaal *van Oorschot* — „met de mededeling, dat er een aanbod van Duitse militaire zijde was om vredesonderhandelingen aan te knopen met de Engelse Regering."

Hier hebben wij een punt, dat ons nog niet duidelijk is geworden. Wat voor motief is toen opgegeven? Daarvan zijn verschillende lezingen. Het ene motief, dat u hier dan ook vermeldt, zou zijn, dat men tegen generaal *van Oorschot* heeft gezegd, dat er een mogelijkheid was om de vredesonderhandelingen te bevorderen. Maar ook is wel gezegd, dat hier contact werd gezocht met een groep ontevreden Duitse officieren, die waarschijnlijk plannen hadden tot een omverwerping van het bewind in Duitsland. Dit zijn twee geheel verschillende motieven en het is dus wel van belang te weten, wat aan de generaal *van Oorschot* is medegedeeld. Hebt u met hem over dit punt gesproken?

A. Alle heren van de inlichtingendienst, die onze commissie er mogelijk iets van konden vertellen, hebben wij hiernaar gevraagd, want dit was een van de voornaamste opdrachten van onze commissie. Eigenlijk waren er twee opdrachten: 1°. Wist de Nederlandse Regering en ook de inlichtingendienst, dat zij met die Duitse opposantenpartij in aanraking waren gekomen? 2°. Het geval-Venlo. De generaal *van Oorschot* heeft tot drie keer toe uitdrukkelijk gezegd, dat hem alleen bekend was, dat het ging om vredespogingen en niet om pogingen om het *Hitler*-regime of de opbouw van de Staat, zoals die toen bestond, te hinderen. Steeds zijn wij op dit punt teruggekomen en hebben iedere getuige gevraagd of er ook niet een andere lezing was. Ik moet eerlijk verklaren, dat de commissie enigszins sceptisch stond tegenover de eenvoudige verklaring van vredespogingen. Vooral — in verband met het verloop van het Venlo-incident — vroeg onze commissie zich af: zit er niet iets anders achter, verbergt men niet iets voor ons of is men, zacht uitgedrukt, enigszins lichtvaardig geweest? Het resultaat van dit alles is geweest —, dat is dan ook in het rapport neergelegd —, dat onze commissie niet één aanwijzing heeft gekregen, dat iets anders dan vredesonderhandelingen de bedoeling is geweest.

14252. De **Voorzitter:** Dus generaal *van Oorschot* zou naar uw oordeel te goeder trouw gemeend hebben, dat het hier ging om een contact met het oog op vredesonderhandelingen?

A. Ja.

14253. De **Voorzitter:** Verder zegt de commissie in haar rapport:

„Toen de generaal-majoor *van Oorschot* uit de van de luitenant *Klop* verkregen rapporten de indruk kreeg, dat de onderhandelingen geen voortgang toonden, heeft hij *Stevens* aangeraden de bijeenkomsten op Nederlandse bodem te staken, van welk advies *Klop* op de hoogte werd gebracht.
Eerst na het gebeurde op 9 November 1939 aan de Duitse grens bij Venlo kwam tot zijn grote verwondering ter kennis van het hoofd inlichtingendienst, dat tegen zijn advies en in tegenwoordigheid van *Klop* nog enkele bijeenkomsten waren gehouden vlak bij de Duitse grens, hetgeen hij, indien hij hiervan had kennis gedragen, zeker zou hebben verboden."

Komt dat hierop neer, dat de generaal *van Oorschot* verklaard heeft: Die verdere stappen heeft *Klop* op eigen gezag gedaan?

A. Ja.

14254. De **Voorzitter:** Is het ook niet zo, dat er nog een andere instantie geweest is, waarmee *Klop* op dit punt overleg heeft gepleegd?

A. Neen, want onze commissie heeft uitdrukkelijk aan de generaal gevraagd: Het is toch onmogelijk, dat dergelijke dingen buiten u als chef om gebeurden?

14255. De **Voorzitter:** Bij voorbeeld, nadat de generaal *Klop* had aangeraden niet te gaan?

A. Aangeraden. Dat is niet een militair bevel of een militaire last geweest. Het heeft op onze commissie de indruk gemaakt, dat die zaak niet met de nodige klem is behandeld. Men kende *Stevens* van het begin af als een sportieve Engelsman, men heeft de ernst van de zaak niet voldoende ingezien en men is geschrokken van het incident-Venlo.
Wij hebben na het bekende onderhoud met *Klop* aan de generaal gevraagd: Wat is er gerapporteerd? Is dat zwart op wit geschied? Er was echter niets zwart op wit vastgelegd. *Klop* is na afloop van een onderhoud teruggekomen en heeft gezegd: Dat en dat is er behandeld; de onderhandelingen schoten niet op; het was maar praten over vredesonderhandelingen. Er is niets, noch na de eerste, noch na de tweede keer, vastgelegd.

14256. De **Voorzitter:** Heeft *Klop* ook niet gerapporteerd, dat er besprekingen gehouden werden met het oog op het ten val brengen van het regime in Duitsland? Ging het alleen over vredesonderhandelingen?

A. Er is niet aan generaal *van Oorschot* gerapporteerd, dat iets anders ter sprake gekomen was dan vredesonderhandelingen.

14257. De **Voorzitter:** Men zou dus de indruk moeten krijgen, dat *Klop*, ondanks het advies van zijn chef, waarschijnlijk omdat hij er nu eenmaal in zat en het interessant vond, op eigen gelegenheid verder is gegaan.

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter! *Stevens* wilde klaarblijkelijk nog verder gaan, maar op geen enkel moment is van Nederlandse zijde uitdrukkelijk tegen *Klop* gezegd: Nu is het uit; nu blijf je hier. Vandaar, dat de drie bijeenkomsten nabij Venlo op 7, 8 en 9 November 1939 buiten de chef van *Klop* om hebben plaats gehad. Wanneer de commissie goed is ingelicht, is er zelfs in 's-Gravenhage bij de Regering niemand geweest, die iets wist van die samenkomsten.

14258. De **Voorzitter:** Nu is er nog een ander punt. Er is een getuige, een Duitser, *Walther Müller* geheten, die op het ogenblik hier gevangen zit en die een functie had bij de S.D. in een van de grote steden in Duitsland, dicht bij de grens. Deze zegt uit dien

hoofde op de hoogte te zijn van het geval. Hij stelt de zaak zo voor, dat de eerste keren de besprekingen inderdaad plaats hebben gehad met Duitsers, die niet zo erg tevreden waren met het Duitse regime — laat ik het zo maar uitdrukken —, en dat die Duitsers betrapt zijn en gevangen genomen. Zij hebben toen aan de Gestapo verteld, wat zij gedaan hadden. De Gestapo zou daarop het spel verder gespeeld hebben. Naar ik meen, heeft de heer *van Blankenstein* geschreven, dat die Duitsers volgens zijn inlichtingen gefusilleerd waren, maar of dit juist is, weet ik niet. Hierin zit de mogelijkheid, dat de provocateurs, de mensen dus, die naar Venlo kwamen, niet van het begin af aan in die zaak hebben gezeten, maar pas in een later stadium zijn opgetreden. Hebt u daar iets van gehoord?

A. Neen, daar heb ik niets van gehoord, maar ik kan u wel zeggen, dat onze commissie dezelfde indruk heeft gehad.

Onze eerste vraag aan generaal *van Oorschot* was dan ook: Toen *Payne Best* bij u kwam, wist u toen ook de namen van de Duitse onderhandelaars? Neen, was het antwoord, die ben ik vergeten. Een andere getuige heeft gezegd, dat zich bij de onderhandelaars o.m. bevond de generaal *von Wittersheim,* chef operatiën generale staf; die getuige was generaal *van de Plassche.* Door het verloop van de onderhandelingen en de verplaatsing er van van de grote steden in ons land naar Venlo heeft ook de commissie sterk de indruk gekregen — „zekerheid" kan men natuurlijk niet zeggen —, dat inderdaad op een gegeven ogenblik de Gestapo de onderhandelingen overgenomen heeft en het spel heeft doorgespeeld onder het mom van vredespogingen om daaraan op een bepaald ogenblik, zoals ook inderdaad gebeurd is, een einde te maken. Maar wij hebben verder niet één inlichting, die daaromtrent enige vastheid geeft.

14259. De **Voorzitter:** Ik weet niet of die getuige *Müller* nu wel zo goed op de hoogte kan zijn. Wij zullen overwegen of wij hem nog zullen horen. Dit zou eigenlijk moeten komen uit de mond van *Schellenberg.* De stukken, betreffende hetgeen in Neurenberg is behandeld, hebt u echter nog niet in extenso gehad?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben er nog over gedacht de Engelsen *Payne Best* en *Stevens* te horen. *Stevens* is weer in Engeland en heeft ten enenmale geweigerd zich weer met deze zaak verder te bemoeien. *Payne Best* is in den Haag gesignaleerd. Hij is met een Hollandse vrouw getrouwd en het verhaal ging, dat iemand hem verleden jaar eens gezien had. Wij konden ons niet voorstellen, dat deze beide heren niet gemerkt zouden hebben, dat er bij de samenkomsten andere Duitsers kwamen. Dat kon alleen geconstateerd worden door hen, die zelf onderhandelden. Het is ons echter niet gelukt hen te horen: *Stevens* niet, omdat hij weigerde, *Payne Best* niet, omdat zijn woonplaats niet bekend was.

14260. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wist men op de Britse ambassade ook niet waar *Payne Best* was? Hebt u dat niet gevraagd?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

14261. De **Voorzitter:** In uw conclusies met betrekking tot de Nederlandse Regering zegt u:

> „De Nederlandse Regering heeft eerst van het feit, dat er besprekingen gehouden werden, kennis genomen, nadat het incident te Venlo had plaats gehad."

Dit is een zeer belangrijk punt. Hoe hoog is nl. de medewerking aan die onderhandelingen geweest? Is die medewerking niet hoger geweest dan bij generaal *van Oorschot,* de chef van de inlichtingendienst? Generaal *Reynders* heeft, naar ik meen, hier verklaard, dat hij er wel eens iets van gehoord had.

A. Generaal *Reynders* is de enige, die hierover een verklaring heeft afgelegd. Hij heeft aan onze commissie verklaard, dat hij persoonlijk de indruk had, dat de Nederlandse Regering van deze pogingen op de hoogte is geweest. Hij heeft gezegd: Het is mij medegedeeld door de toenmalige majoor *van de Plassche,* die er bijvoegde, dat er van geallieerde zijde pogingen in het werk werden gesteld om met het Duitse volk tot een vergelijk te komen. Zoals de generaal *Reynders* mededeelde, heeft *van de Plassche* tegen hem gezegd: De kans, dat de oorlog niet uitbreekt, is nog niet helemaal uitgesloten, want momenteel worden er pogingen gedaan van geallieerde zijde om met de Duitsers tot een vergelijk te komen.

14262. De **Voorzitter:** Zo heeft generaal *Reynders* het hier ook verklaard, nl. dat hij er niet in gekend is, maar dat hij er toevallig een mededeling over gekregen heeft.

A. Generaal *van Oorschot* zegt het wat duidelijker, nl.: Ik heb deze quaestie met generaal *Reynders* besproken. Toen heb ik gevraagd: Vóór of na uw beslissing? Zijn antwoord luidde: Neen, absoluut er na. Generaal *van Oorschot* heeft alleen een mededeling omtrent de onderhandelingen gedaan, zodat degene, die de beslissing heeft genomen, welke tot de onderhandelingen tussen Engelsen en Duitsers onder Nederlands toezicht heeft geleid, generaal *van Oorschot* is geweest.

14263. De **Voorzitter:** Heeft hij met generaal *Reynders* er over gesproken nadat hij beslist had om te onderhandelen of nadat het Venlo-incident had plaats gevonden?

A. Vóór het Venlo-incident. Het was eenvoudig een mededeling, zoals *van de Plassche* reeds gedaan had.

14264. De **Voorzitter:** Dus dat betekent, dat generaal *Reynders* er wel van op de hoogte was, dat er iets gaande was.

A. Ja, maar hij heeft ontkend, dat hij wist, welke onderwerpen in het bijzonder werden besproken en dat luitenant *Klop* was toegevoegd. Het was eenvoudig een mededeling. Wij hebben onze bevreemding over deze quaestie uitgesproken, waarop generaal *Reynders* zeide: De chef van de afdeling Inlichtingendienst staat in een heel andere verhouding tot de opperbevelhebber van land- en zeemacht dan die der andere afdelingen. Hij toch moet een grotere vrijheid van handelen hebben, ook al omdat hij rechtstreeks met Buitenlandse Zaken in verbinding staat. Hij kan niet al te veel met de opperbevelhebber van land- en zeemacht bespreken, want anders zou ik bij al mijn werk nog de hoogste inlichtingenofficier worden.

De hoofden der andere afdelingen kwamen regelmatig op het rapport, maar daarvan was de chef Inlichtingendienst vrijgesteld. Hij stond in dit opzicht veel zelfstandiger, ook in mobilisatietijd.

14265. De **Voorzitter:** Men moest er zich eventueel van kunnen distantiëren?

A. Ja, maar men moest aan de andere kant ook beseffen, dat er dingen zijn, die gerapporteerd moesten worden. Generaal *van Oorschot* heeft voor onze commissie verklaard:

> „Buitenlandse Zaken heeft er niets van geweten; het was niet belangrijk genoeg."

Hij heeft dus het Ministerie van Buitenlandse Zaken er te voren niet van verwittigd, dat zijn zijn persoonlijke woorden in een door hem getekende verklaring.

14266. De **Voorzitter:** Wij krijgen dus dit beeld: In de Venlo-zaak neemt als hoogste instantie generaal *van Oorschot* de verantwoordelijkheid op zich, voor zover het heeft plaats gehad vóór het ogenblik, dat luitenant *Klop* zelfstandig ging experimenteren.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14267. De **Voorzitter:** Als wij nu een instantie hoger gaan, komen wij bij de opperbevelhebber, die zegt: Ik heb er wel eens wat van gehoord, maar ik heb mij er niet uitdrukkelijk mee bemoeid.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14268. De **Voorzitter:** Als wij dan nog een instantie hoger gaan, komen wij bij de Regering. Voor zover onze inlichtingen gegaan zijn, heeft geen enkel lid van de Regering iets van de hele zaak geweten vóórdat het incident-Venlo plaats vond. Klopt dat met de indruk van uw commissie?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Wij hebben de verklaringen van de toenmalige Minister van Defensie en van de heer *Snouck Hurgronje,* die bij afwezigheid van de Minister van Buitenlandse Zaken voor onze commissie is verschenen. De Minister van Defensie heeft verklaard:

> „Ik vernam voor het eerst van onderhandelingen tussen Engelse en Duitse bemiddelaars na het incident-Venlo."

De heer *van Oorschot* is de ochtend na het voorval te Venlo bij de Minister van Oorlog ontboden; ook is hij daarna in de Ministerraad geweest.

De heer *Snouck Hurgronje* verklaarde:

> „Het Ministerie van Buitenlandse Zaken vernam voor het eerst van de onderhandelingen na het incident-Venlo."

Verder heeft de heer *Snouck Hurgronje* verklaard:

„Ook na het onderzoek is alleen komen vast te staan bij ons Ministerie, dat deze besprekingen vredesonderhandelingen beoogden."

14269. De **Voorzitter:** Ik wil nu een punt bespreken, dat ons nogal geïntrigeerd heeft. Het Venlo-incident heeft op 9 November plaats gevonden, in een periode van grote dreiging. Er waren verschillende berichten, dat de Duitsers van plan waren de 12de November Nederland binnen te vallen. Toen op 10 Mei de inval plaats vond, hebben de Duitsers het in Venlo gebeurde prompt gebruikt als één van de grieven tegen ons. De vraag zou kunnen rijzen: is dit Venlo-incident niet uitgelokt of doorgezet op 9 November met de bedoeling om, als de aanval op 12 November kwam, onmiddellijk een grief bij de hand te hebben? Verschillende getuigen hebben gezegd, dat zij dat er niet direct in zagen.
Aan de andere kant acht ik toch de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de datum 9 November, de dag, waarop het gebeurd is, inderdaad in onverbrekelijk verband moet worden gezien met het voorgenomen plan om op 12 November ons land binnen te vallen. Hebt u daarover een indruk?

A. Neen. Hetzelfde, dat u naar voren brengt, heeft onze commissie ook besproken. Wij dachten ook, dat dit mogelijk zou kunnen zijn. De commissie kon de toenmalige Nederlandse militaire attaché te Berlijn majoor *Sas* niet horen, maar wel is bekend, dat deze militaire attaché de Nederlandse Regering heeft gewaarschuwd.

14270. De **Voorzitter:** Hij zal hiervan niet hebben geweten, want zijn waarschuwing was van 8 November. Trouwens, van begin November af is van verschillende kanten gewaarschuwd. Majoor *Sas* waarschuwde op 8 November en uit het boek van *Gisevius* blijkt, dat men op 12 November van plan was ons land binnen te vallen. De vraag is echter: heeft men het Venlo-incident op 9 November doorgezet in verband met de plannen voor 12 November. Daarover hebt u geen gegevens?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

14271. De **Voorzitter:** Dan lees ik verder aan het slot van uw beschouwingen over het Venlo-incident het volgende:

„De verklaring van de zwaar gewonde Nederlandse officier *Klop,* zoals die in het memorandum op blz. 11 is opgenomen, kan uiteraard niet op haar juistheid worden gecontroleerd, doch wel kan worden geconstateerd, dat de verklaring van *Klop* over zijn aanwezigheid op een stafbespreking te Brussel niet in die vorm kan zijn afgelegd, aangezien hij daarvoor niet is aangewezen."

Ik heb een streep gezet onder het woord „aangewezen".
Wat bedoelt u daarmede?

A. Met „aangewezen" is bedoeld: gecommandeerd. Een dergelijke opdracht heeft hij niet ontvangen.

14272. De **Voorzitter:** Betekent dat hier dus, dat *Klop* niet als de aangewezen man werd beschouwd om over dergelijke dingen verklaringen af te leggen?

A. Ja, dat is de reden. Luitenant *Klop* was werkzaam op het Inlichtingenbureau; hij was geen generale-stafofficier en dus niet bestemd voor deelneming aan stafbesprekingen. Hij is dan ook bepaaldelijk niet in Brussel geweest. Hij kan het m.i. dan ook niet hebben verklaard. Luitenant *Klop* was 5 jaar in Canada geweest, sprak vlot Engels en daarom is hij voor de Engels-Duitse onderhandelingen aangewezen.

14273. De **Voorzitter:** Volgens de verklaring, die *Klop* zou hebben afgelegd, zou hij zelf bij een stafbespreking met de Engelsen en de Belgen in Brussel aanwezig zijn geweest. Maar nu staat er in uw rapport: „aangezien hij daarvoor niet is aangewezen". Zijn er dan anderen aangewezen?

A. Dat weet ik niet. Ik weet alleen, dat hij bepaaldelijk niet is aangewezen.

14274. De **Voorzitter:** Men zou nl. a contrario kunnen redeneren: hij is er niet voor aangewezen; dus zal er wel een ander voor aangewezen zijn.

A. Ja, het woord is wellicht niet erg duidelijk. Bedoeld is, dat hij daarvoor niet gecommandeerd is, zeer zeker niet.

14275. De **Voorzitter:** Maar dan blijft de mogelijkheid, dat een ander gecommandeerd is.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14276. De **Voorzitter:** Hebt u naar dat punt van die stafbesprekingen, dat vermeld staat in het rapport van *Keitel,* nog een onderzoek ingesteld?

A. Daarover heb ik een verklaring van majoor *van de Plassche,* waaruit blijkt het volgende:

„De in het memorandum genoemde besprekingen te Brussel, Breda en Rotterdam noemde hij „waanzin". De ten laste gelegde aanwezigheid van Engelse, Franse en Belgische officieren in burgerkleding in de provincie Utrecht is met de overige insinuaties als een geheel van aperte leugens te betitelen."

14277. De **Voorzitter:** Dan mag ik misschien nog even de conclusies van uw rapport doorlopen. Conclusie I luidt:

„Uit de verklaringen van de beide opperbevelhebbers van land- en zeemacht is met grote beslistheid komen vast te staan, dat nooit ofte nimmer de Nederlandse generale staf overleg gepleegd en (of) samengewerkt heeft met de generale staven van Engeland, Frankrijk en België voor het voorbereiden of het uitvoeren van oorlogshandelingen tegen Duitsland."

Dat heeft dus betrekking op het punt, dat wij zojuist hebben behandeld en waarover u een zeer pertinente verklaring van majoor *van de Plassche* hebt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14278. De **Voorzitter:** Hebben de andere heren, *Rooseboom* en *Olifiers,* want generaal *van Oorschot* was toen al weg, ook iets over stafbesprekingen verklaard?

A. De eerstgenoemde was werkzaam op het bureau „Binnenland" en heeft wel enige verklaringen afgelegd. Hij heeft daarbij uitdrukkelijk uiteengezet, dat er geen sprake is geweest van het bevoorrechten van de geallieerden boven de As-Mogendheden. Dat heeft *Olifiers* ook gezegd. De ander, *Rooseboom,* heeft alleen, omdat hij stond aan het hoofd van de afdeling Binnenland van G.S. III, over *Stevens* gesproken. *Olifiers* heeft gezegd, dat *Stevens* luchthartig was en die onderhandelingen niet ernstig genoeg opnam. Over die stafbesprekingen heeft geen der officieren echter gesproken.

14279. De **Voorzitter:** Wat was de functie van *Olifiers*?

A. Hij was werkzaam op het bureau van *van de Plassche* en belast met het verzamelen van gegevens over het Duitse leger.

14280. De **Voorzitter:** *Olifiers* zat dus helemaal apart?

A. Hij had met de onderhandelingen niets te maken. Hij ontmoette *Stevens* nu en dan. Vooral toen de Europese toestand meer gespannen werd, had *Stevens* meer met de marechaussee te maken in verband met het ontdekken van spionnage in de grensprovinciën. Dat ging buiten de generale staf en het bureau „buitenland" om.

14281. De **Voorzitter:** *Stevens* opereerde dus wel druk in Nederland?

A. Het was bekend, dat *Stevens'* paspoortenbureau tevens vermoedelijk een spionnagebureau was, maar volgens de verklaringen van de Nederlandse Inlichtingendienst ging het erg stuntelig: *Stevens* was een vlotte, sportieve Engelsman, doch daarbij luchthartig. Dit was de indruk, die men van hem had, zo luidde o.m. de mening van *Rooseboom.*

14282. De **Voorzitter:** Was de heer *Stevens* niet aan het Engelse gezantschap verbonden?

A. Neen, ambtelijk zeer zeker niet. Ik weet echter niet in hoeverre hij er ondergronds mee verbonden was.

14283. De **Voorzitter:** Conclusie II van uw rapport luidt:

„De Nederlandse Inlichtingendienst heeft nimmer op enigerlei wijze samengewerkt met de Engelse Secret Intelligence Service of met dergelijke diensten van Frankrijk en België."

Hoe moeten wij dat woord „samengewerkt" lezen? Er was natuurlijk wel een zeker contact met de militaire attaché's en er werd, lijkt mij, toch ook een zekere contrôle op de werkzaamheden uitgeoefend.

A. Er is geen sprake van, dat met de Secret Service of met andere dergelijke diensten is samengewerkt De Inlichtingendienst werkte alleen samen met de Nederlandse militaire attaché's, met gepensionneerde Nederlandse officieren, die in Duitsland, Engeland of Frankrijk woonden, en ook met heren, die uit het buitenland terugkwamen. Men heeft zich streng gehouden buiten alles, wat enigszins verband hield met *Stevens* en dergelijke mensen.

14284. De **Voorzitter:** U bedoelt hiermede, dat er geen organisatorisch verband is geweest?

A. Geen ambtelijk en geen organisatorisch verband.

14285. De **Voorzitter:** Er kan wel enig persoonlijk contact tussen verschillende mensen zijn geweest?

A. Ja. Onze commissie heeft in haar rapport o.m. gezet, dat *Stevens* heeft deelgenomen aan het maatschappelijk verkeer in de residentie en dan ook Nederlandse officieren kon ontmoeten. Hij was daar echter niet ambtelijk.

14286. De **Voorzitter:** De derde conclusie van uw rapport vangt als volgt aan:

> „III. De handelingen van de Nederlandse Inlichtingendienst, die geleid hebben tot het geval-Venlo, zijn — voor wat de beweegredenen en de uitvoering betreft — bedriegelijk voorgesteld, al kan worden erkend, dat in een dergelijke belangrijke aangelegenheid meer voorzichtigheid op haar plaats ware geweest."

Als u er van spreekt, dat „meer voorzichtigheid op haar plaats ware geweest", tegen wie richt zich dan naar het gevoelen van uw commissie in hoofdzaak het verwijt?

A. Tegen generaal *van Oorschot*. Er waren leden in onze commissie, die deze uitdrukking niet sterk genoeg vonden en die het iets krachtiger wilden uitdrukken, maar ten slotte is met aller toestemming de uitdrukking uit de bus gekomen, dat de voorzichtigheid niet voldoende was betracht. Dat is naar mijn opinie heel kalm uitgedrukt.

14287. De **Voorzitter:** Als complement wordt aan deze derde conclusie nog toegevoegd:

> „Ten sterkste moet worden ontkend, dat de Nederlandse Regering enig aandeel zou hebben gehad in pogingen om *Hitler* en het *Hitler*-regime omver te werpen."

Wij zouden nog verder kunnen gaan en zeggen, dat de Nederlandse Regering geen aandeel heeft gehad in de gehele affaire van de onderhandelingen, aangezien zij in deze zaak niet is gekend.

A. Absoluut.

14288. De **Voorzitter:** Dan komen er nog drie conclusies, te weten:

> „IV. De Nederlandse luchtverdediging heeft nooit de door de Regering uitgevaardigde neutraliteitsproclamatie geschonden.
>
> V. De Koninklijke Marine heeft nimmer handelingen verricht, die in strijd waren met haar neutraliteitsplicht.
>
> VI. Het memorandum met de bijlagen is een stuk, waarin onjuistheden, verdraaiing van de feiten en misleiding van de aan handelingen ten grondslag liggende beweegredenen zodanig zijn dooreengeweven, dat een toelichtende verklaring bij het aan de openbaarheid prijsgeven van dit memorandum een Nederlands belang van de eerste orde moet worden geacht."

Ziet u het dus zo, dat het rapport van uw commissie en daarnaast het stuk van de generale staf, dat op de troepenopstelling betrekking heeft, zou kunnen dienen als een bijlage bij de publicatie van het memorandum?

A. Ja, dat is de gehele geest van het rapport. Als het eenvoudig een rapport aan de Minister was, had onze commissie het veel uitgebreider moeten en kunnen maken. Wij hebben van het begin af in het oog gevat, dat het een stuk was, dat kon worden overgelegd bij het memorandum, wanneer dat aan de openbaarheid werd prijsgegeven.

14289. De **Voorzitter:** Dat memorandum is nog steeds niet gepubliceerd?

A. Neen.

14290. De **Voorzitter:** Maar het heeft in de Meidagen vrij uitvoerig in de Duitse kranten gestaan.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14291. De **Voorzitter:** Ook in de Nederlandse kranten?

A. Neen, daar heb ik nooit van gehoord. Men zeide midden 1947, dat de Belgische Regering het een dezer dagen — het was toen April of Mei — openbaar zou maken. De Nederlandse Regering wilde dan niet achterblijven. De commissie is daarom enigszins vlug bij elkaar geroepen; het rapport moest op korte termijn worden ingediend.

14292. De **Voorzitter:** Hoelang hebben de werkzaamheden van de commissie geduurd? Het rapport is van 4 Juli.

A. Wij hebben de opdracht gekregen op 16 April. De eerste vergadering heeft plaats gehad op 18 April. Het onderzoek heeft vrij lang geduurd, omdat enkele getuigen in Engeland waren. Zo heeft de commissie bijna 4 weken moeten wachten eer generaal *van Oorschot* kon worden gehoord. Generaal *van de Plassche* was werkzaam in Engeland en werd door ambtsbezigheden opgehouden. Vandaar de ongewenste vertraging.

14293. De **Voorzitter:** Mag ik vragen, of u in het kader van hetgeen wij thans besproken hebben zelf nog bepaalde punten naar voren zoudt willen brengen, die u voor de commissie van belang acht?

A. Neen. Ik heb naar voren menen te moeten brengen, dat als hier van schuld zou mogen worden gesproken, m.a.w. als er iemand te laken zou zijn, dit de generaal *van Oorschot* is. Dat is ook de indruk van de commissie, dus niet alleen mijn persoonlijke mening.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de ons verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

W. F. SILLEVIS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 3 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENDRIK JOHAN PHAFF,
oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor b.d., oud-adjudant van H.M. de Koningin.

Hij legt de eed af als getuige.

14294. De **Voorzitter:** Wij zouden graag van u enige inlichtingen ontvangen over het vertrek van het Prinselijk gezin en H.M. de Koningin, resp. op 12 en 13 Mei 1940. Wilt u hiervan de feitelijke toedracht vertellen? Dat geeft mij waarschijnlijk wel weer aanleiding tot het stellen van vragen.

A. Het Prinselijk gezin is vertrokken Zondagavond, 12 Mei 1940, in een gepantserde auto van de Nederlandsche Bank.
Verder weet ik er eigenlijk niets van. Meegegaan zijn de gepensionneerde vice-admiraal *C. Baron de Vos van Steenwijk* en zijn vrouw, die allang waren aangezocht om, wanneer het nodig was, de Prinses te vergezellen, mevrouw *Röell* met haar dochtertje en — ik meen — de toenmalige kapitein-luitenant ter zee jhr. *van Holthe,* de tegenwoordige chef marinestaf. Dat is geweest 's avonds vrij laat, want het heeft lang geduurd vóórdat die auto kwam — het was nog licht; het was in Mei en dan zomertijd —, een uur of negen of zo iets.

14295. De **Voorzitter:** Is er te voren al niet een poging gedaan? Ik meen, dat hier medegedeeld is, dat òf de vorige òf dezelfde dag nog een poging is gedaan, maar dat het toen niet is gelukt.

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

14296. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is verklaard, dat het de bedoeling was om op Vrijdag te gaan, maar dat het vertrek steeds is uitgesteld.

A. Dat is mogelijk. Er was geen schip òf men kon niet gaan.
H.M. is Maandagochtend ongeveer 10 uur van het paleis Noordeinde vertrokken.

14297. De **Voorzitter:** Weet u de tijd zeker? Er is hier, naar ik meen van de kant van oud-Minister *Dijxhoorn,* gezegd: om 9.05 uur was telefonisch het bericht binnengekomen, dat H.M. om 9 uur vertrokken was.

A. Dat geloof ik niet. Het is later geweest, nl. ongeveer 10 uur.

14298. De **Voorzitter:** Die tocht hebt u meegemaakt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14299. De **Voorzitter:** Wij hebben een verslag over deze reis gekregen van de heer *de Jonge van Ellemeet.*
Er zijn geen bijzondere incidenten geweest?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! De tocht ging door de stad en daarna door het Westland en heeft erg geslingerd. Als er een bericht kwam: „parachutisten!", moest er een omweg gemaakt worden.

14300. De **Voorzitter:** Had u een behoorlijk escorte?

A. Ja, een escorte van militaire politie op open vrachtauto's met mitrailleurs en motorrijders.

14301. De **Voorzitter:** Wie heeft daarvoor gezorgd?

A. Luitenant-generaal *van Andel,* commandant van de vesting Holland.

14302. De **Voorzitter:** Had u dat gevraagd?

A. Ja.

14303. De **Voorzitter:** Toen bent u in Hoek van Holland gekomen en bent ten slotte aan boord gegaan van....

A. Een Engelse destroyer.

14304. De **Voorzitter:** Het is toch zó geweest, dat, toen die destroyer vertrok, Hare Majesteit nog het plan had naar Zeeland te gaan?

A. Ja.

14305. De **Voorzitter:** Pas toen men op zee was...

A. Is dat plan veranderd en is men naar Engeland gegaan.

14306. De **Voorzitter:** Er waren berichten binnengekomen, dat het heel moeilijk was naar Zeeland te gaan?

A. Ja, wij werden door Duitse vliegtuigen gevolgd. Het was niet veilig naar Zeeland te gaan.

14307. De **Voorzitter:** Het staat dus positief vast, dat, toen de Koningin uit Nederland vertrok, zij nog niet het plan had naar Engeland te gaan?

A. Ja.

14308. De **Voorzitter.** En nu een ander punt, dat deze commissie bijzonder interesseert. Het ligt voor de hand, dat het vertrek van de Koningin een belangrijke aangelegenheid was, ook uit staatsrechtelijk oogpunt. Het spreekt dus vanzelf, dat, voordat een dergelijke daad plaats vond, daarover een behoorlijk contact tussen Hare Majesteit en de leden van het Kabinet moest bestaan. Nu hebben wij er nog steeds geen duidelijk beeld van gekregen of dit contact er wel in voldoende mate is geweest.

A. Op Zaterdag de 11de Mei heb ik om ongeveer halftwee van Minister *Dijxhoorn* een telefoontje gekregen, dat hij een belangrijke mededeling voor Hare Majesteit had. Hij wilde die door de telefoon geven. Ik heb gezegd: Neen, dat is te gevaarlijk, want de telefoon kan afgeluisterd worden; ik kom wel. Ik ben toen naar het Ministerie op het Bezuidenhout gegaan en ben daar ontvangen door het Kabinet, dat in de kelder zat. Daar is mij medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en dat men Hare Majesteit in overweging gaf het land te verlaten. Toen heb ik die boodschap aan de Koningin overgebracht.

14309. De **Voorzitter:** Bij monde van welke Minister is u dat medegedeeld?

A. Door Minister *de Geer.* Er waren ook andere Ministers bij; althans was Minister *Dijxhoorn* er bij. Zij zaten allemaal bij elkaar.

14310. De **Voorzitter:** Dus u had de indruk, dat het de vollledige Ministerraad was?

A. Ja zeker.

14311. De **Voorzitter:** Wat u nu gezegd hebt, is heel belangrijk. In het memorandum van de heer *Gerbrandy* staat op blz. 3:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de Residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

Wij hebben alle Ministers hierover gehoord en nu is het merkwaardig, dat niemand, behalve natuurlijk de heer *Gerbrandy*, die dit zelf heeft neergeschreven, zich dat besluit van Zaterdag 11 Mei weet te herinneren. Wat u nu hebt medegedeeld, is echter een volkomen bevestiging van hetgeen in het memorandum is neergeschreven. Dat hebt u zelf meegemaakt?

A. Ja.

14312. De **Voorzitter:** Is toen al besproken, wat er zou moeten gebeuren? Hoe heeft men het gezegd? Kunt u het misschien met uw eigen woorden vertellen?

A. Dat men voor de veiligheid van Hare Majesteit niet meer kon instaan en daarom Hare Majesteit in overweging gaf te vertrekken. Of men daarbij de Koningin heeft aangeraden naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan, weet ik niet meer. Eigenlijk dacht ik: het land te verlaten. Ik heb dit aan de Koningin overgebracht en toen heeft Zij mij opgedragen naar de opperbevelhebber te gaan en diens mening te vragen. Deze was het daar nog niet mee eens; hij vond het op dat ogenblik nog niet nodig. De Koningin had gezegd, dat zij in geen geval het land zou verlaten zonder de instemming van de opperbevelhebber. Toen heeft de generaal *Winkelman* gezegd, dat, wanneer hij meende niet meer verantwoordelijk te kunnen zijn voor de veiligheid van H.M. de Koningin, hij mij zou waarschuwen. Dat heb ik aan de Koningin overgebracht.

14313. De **Voorzitter:** Ik zou nog even willen terugkomen op die bespreking op Zaterdag. Heeft men u nog een bepaalde reden genoemd, waarom men op die Zaterdag zich niet meer verantwoord achtte, wanneer de Koningin in den Haag zou blijven?

A. Het oprukken van de Duitse troepen door Brabant.

14314. De **Voorzitter:** Is er niet sprake van geweest, dat men kennis had gekregen van bepaalde papieren?

A. Neen, dat heb ik niet in die Ministerraad gehoord; wel op het algemeen hoofdkwartier; dat had betrekking op generaal *von Sponeck*.

14315. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u dat gehoord?

A. In die dagen; precies weet ik het niet. Het bevatte die lijst van personen, die gevangengenomen zouden worden; de Koningin zou verzocht worden zich over te geven; Zij zou dan in Haar paleis mogen blijven, met een Duitse erewacht er voor. Wanneer Zij dat niet deed, moest Zij per vliegtuig naar Berlijn worden overgebracht.

14316. De **Voorzitter:** Is u dat medegedeeld door generaal *Winkelman*?

A. Niet door hem persoonlijk. Ik kwam steeds op het hoofdkwartier en daar zijn mij die papieren getoond. Ik heb dat toen gelezen; het was een hele bundel. Natuurlijk heb ik niet alles gelezen, maar ik heb o.a. vluchtig die lijst van personen, die gevangengenomen zouden worden, gezien.

14317. De **Voorzitter:** Dus het is wel mogelijk, dat hetgeen de heer *Gerbrandy* schrijft, nl. dat het Kabinet het besluit nam H.M. de Koningin te raden de Residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of eventueel naar Engeland te begeven, inderdaad zo geformuleerd is?

A. Zeker.

14318. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet, dat het anders was?

A. Neen.

14319. De **Voorzitter:** Uit deze verklaring volgt, dat het Kabinet zich wel degelijk op Zaterdag 11 Mei rekenschap heeft gegeven van de positie van de Koningin en gevaren, die Haar bedreigden. Men kan dus niet zeggen, dat het daarin nalatig is geweest.

A. Neen, zeker niet.

14320. De **Voorzitter:** De Koningin heeft het toen zo opgevat, dat Zij zeide: Ik ben erkentelijk voor deze raad, maar ik zou graag willen weten, wat de opperbevelhebber hiervan denkt.

A. Ja. Ik ben toen naar de opperbevelhebber gegaan op het hoofdkwartier aan het Voorhout.

14321. De **Voorzitter:** Daarop was dus het wachten?

A. Ja. Maandagmorgen vroeg ben ik weer opgebeld namens de Ministerraad, ik meen door Minister *Dijxhoorn*. Ik ben toen om 8 uur weer in de Ministerraad geweest, weer op het Bezuidenhout. Daar was toen ook de opperbevelhebber aanwezig. Mij werd medegedeeld, dat het gevaar nu inderdaad dreigend was, en de opperbevelhebber gaf mij te kennen, dat hij niet langer meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin. De pantserdivisies waren al bij de Moerdijkbrug. Dat had hij Zaterdag ook al gezegd: Wanneer de troepen bij de Moerdijkbrug zijn, zal ik u waarschuwen. Nu was het zo ver en men raadde mij aan de Koningin op de hoogte te brengen van de situatie. Dat heb ik gedaan en toen is het besluit genomen weg te gaan. De bedoeling was toen naar Zeeuwsch-Vlaanderen, Breskens, te gaan.

14322. De **Voorzitter:** Herinnert u zich van dat gesprek op Maandag, dat Minister *Dijxhoorn* daarin een bepaalde rol heeft gespeeld? Hij zegt nl., dat hij u nadrukkelijk toen de mededeling heeft gedaan, dat langer wachten absoluut onverantwoord was.

A. Dat hij mij dat gezegd heeft, kan ik mij niet herinneren. De opperbevelhebber heeft het mij wel uitdrukkelijk gezegd.

14323. De **Voorzitter:** Het is dus ook niet uitgesloten?

A. Neen, zeker niet. Heeft hij ook verklaard, dat hij mij toen tot aan de deur heeft gebracht?

De **Voorzitter:** Dat kan *ik* mij weer niet herinneren.

A. Hij is in Engeland bij mij geweest en heeft mij gevraagd of ik mij kon herinneren wat hij gezegd had en dat hij mij tot de deur gebracht had. Dat kon ik mij niet herinneren.

14324. De **Voorzitter:** Er is ook nog sprake van geweest, dat vóór die vergadering van de Ministerraad generaal *Winkelman* persoonlijk bij de Koningin zou zijn geweest.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, generaal *Winkelman* is geweest Donderdag de negende, 's avonds.

14325. De **Voorzitter:** Ik bedoel vóór de vergadering van de Ministerraad, die gehouden werd in de ochtend van Maandag de dertiende. Iemand heeft — meen ik — hier verklaard, dat, toen generaal *Winkelman* daar kwam, hij al in het paleis was geweest om te zeggen, dat het ogenblik van vertrek nu gekomen was.

A. Generaal *Winkelman* is toen bij de Koningin geweest — dat herinner ik mij wel —, maar ik ben er niet bij geweest en weet dus niet wat er besproken is.

14326. De **Voorzitter:** U bedoelt: in de nacht.

A. 's Morgens heel vroeg, bij de schuilkelder.

14327. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer: Generaal *Winkelman* heeft reeds in die nacht de Koningin medegedeeld, dat zij moest vertrekken.

A. Ik kan u alleen zeggen: generaal *Winkelman* heeft de Koningin daar gesproken, maar wat er besproken is, weet ik niet.

14328. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik, maar het is waarschijnlijk, dat hij dat heeft gezegd en daarna de mededeling aan het Kabinet heeft gedaan.
Heeft het Kabinet toen nog op dezelfde manier als op Zaterdag aan u gezegd, hoe het in zijn geheel hierover dacht? Of werd het vertrek van de Koningin als vanzelfsprekend beschouwd?

A. De Minister-President heeft mij gezegd, dat de toestand nu zo dreigend was, dat het gevaar zeer ernstig was en men niet voor de veiligheid van de Koningin kon instaan en in overweging gaf te vertrekken. Toen heb ik de generaal gevraagd: Wat denkt u er van? Hij zei: Nu is het zover en kan ik ook niet meer voor de veiligheid van de Koningin instaan.

14329. De **Voorzitter:** Om het samen te vatten: Is uw oordeel, dat op de bemoeienis van het Kabinet als zodanig met een eventueel vertrek van de Koningin geen critiek kan worden uitgeoefend? Men heeft zich tijdig van de zaak rekenschap gegeven en medegedeeld, hoe men er over dacht?

A. Absoluut, Mijnheer de Voorzitter!

14330. De **Voorzitter:** De Koningin is in de avond van de 13de al te Londen aangekomen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14331. De **Voorzitter:** Er heeft zich gedurende de reis geen incident voorgedaan?

A. Bij het vertrek zijn wij gebombardeerd; verder is er niets gebeurd.

14332. De **Voorzitter:** Toen is Hare Majesteit daar ontvangen door de Engelse Koning en Koningin. Er waren ook twee van onze Ministers aanwezig, nl. de heren *van Kleffens* en *Welter*. Hare Majesteit heeft toen haar intrek genomen in Buckingham Palace?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14333. De **Voorzitter:** Van daaruit heeft Hare Majesteit op 15 Mei 1940 voor de radio gesproken?

A. Dat durf ik u niet te zeggen, maar wel heel kort daarna. Een paar dagen na aankomst heeft Zij voor de radio gesproken en dat zal wel van Buckingham Palace uit zijn geweest.

14334. De **Voorzitter:** Wie maakten deel uit van het gezelschap, dat met de Koningin naar Engeland ging?

A. Generaal-majoor jhr. *de Jonge van Ellemeet,* de ordonnansofficier kapitein jhr. *van Lawick van Pabst* en ik, juffrouw *van Rijn van Alkemade* en verder jhr. mr. *F. Beelaerts van Blokland,* vicepresident van de Raad van State, jhr. *G. W. van Tets van Goudriaan,* directeur van het Kabinet der Koning, en de heer *van 't Sant.* In de eerste auto zat de Koningin met generaal-majoor jhr. *de Jonge van Ellemeet,* kapitein jhr. *van Lawick van Pabst* en ik, in de tweede auto juffrouw *van Rijn van Alkemade* en de heren jhr. *Beelaerts van Blokland,* jhr. *van Tets* en *van 't Sant.*

14335. De **Voorzitter:** De heer *de Jonge van Ellemeet* heeft hier een punt ter sprake gebracht, dat ik, nu het eenmaal ter sprake is gebracht, toch ook met u moet bespreken. Dit heeft juist betrekking op de heer *van 't Sant.* De heer *de Jonge van Ellemeet* heeft zich, als ik het mag samenvatten, aldus uitgelaten, dat, nadat de Koningin enige tijd in Engeland was, de situatie zo was geworden, dat de heer *van 't Sant* zich voortdurend in de onmiddellijke omgeving van de Koningin bevond. Dat zou op zich zelf niet zo bijzonder zijn, maar hij heeft daaraan toegevoegd, dat hij de indruk had, dat de heer *van 't Sant* op die manier de gelegenheid had kennis te nemen van alle belangrijke Staatsstukken. Dat zou ook nog daar aan toe zijn, want Hare Majesteit is natuurlijk volkomen bevoegd de personen uit te kiezen, die zij in haar onmiddellijke omgeving heeft en die zij met bepaalde werkzaamheden wil belasten, maar de heer *de Jonge van Ellemeet* voegde er ook aan toe, dat hij de mogelijkheid aanwezig achtte, dat de heer *van 't Sant* die taak zo vervuld zou hebben, dat hij van de kennis, die hij uit dien hoofde verwierf, mededeling had gedaan aan een andere Mogendheid — dat doelde met name op Engeland —, maar — en nu wordt het nog iets erger —, hij liet doorschemeren, dat hij ook de mogelijkheid aanwezig achtte, dat de heer *van 't Sant,* indien hij daar bepaalde voordelen in zag, die kennis ook nog aan een andere Mogendheid zou hebben medegedeeld. Dat is geen kleinigheid. Ik wil dat bij u verifiëren.

A. Gezien de persoon van de heer *van 't Sant* acht ik de mogelijkheid aanwezig, dat hij van die gelegenheid een dergelijk gebruik heeft gemaakt. Ik weet er natuurlijk niets van. Als ik er iets van wist, zou ik het wel zeggen.

14336. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was er geen enkele aanwijzing van deze vermoedens?

A. Neen.

14337. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De heer *van 't Sant* was een inlichtingenman — dat wist iedereen —, maar men moest toch wel enige aanwijzing hebben, waarop die vermoedens gegrond waren.

A. Het gehele optreden van de heer *van 't Sant* heeft naar mijn gevoelen ontzaglijk veel tweespalt gezaaid onder de Regeringskringen en de hogere ambtenaren in Engeland. Al die pogingen in het begin om contact met Nederland te krijgen, mislukten steeds en die werden door hem verzorgd.

14338. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij was toen het hoofd van de Centrale Inlichtingendienst?

A. Ja. De heren *Hazelhoff Roelfzema* en *Krediet* zijn tien keer met een motortorpedoboot naar de Nederlandse kust geweest om contact te krijgen, maar het is nooit gelukt. Dat vond ik heel vreemd.

14339. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was de heer *van 't Sant* er van op de hoogte, dat zij daarheen gingen?

A. Ja. De heer *van 't Sant* had de leiding daarvan. Het is nooit gelukt en dat heb ik niet kunnen begrijpen.

14340. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u daarover wel eens met het Kabinet in Londen gesproken?

A. Ja. Ik heb wel eens tegen Minister *Gerbrandy* gezegd, dat ik *van 't Sant* helemaal niet vertrouwde en dat ik vond, dat hij een funeste rol speelde.

14341. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De heer *de Jonge van Ellemeet* heeft in dit verband over een rapport gesproken.

A. Door de heer *Warners* en de heer *Lovink,* de tegenwoordige secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, is een groot rapport over *van 't Sant* geschreven. En dat heeft de Regering. Dat stuk zou al direct op de eerste regel beginnen met de mededeling, dat ik *van 't Sant* zo'n grote schurk vond, maar ik heb gezegd: laat dat er maar uit.

14342. De **Voorzitter:** De heer *de Jonge van Ellemeet* heeft anders verklaard. Hij zeide, dat een nota was opgesteld aan de Koningin door de heren *Gerbrandy, van Lidth de Jeude* en *van Haersma de With.*

A. Daar heb ik wel van gehoord, maar was dat niet hetzelfde rapport als dat van *Lovink* en *Warners*?

14343. De **Voorzitter:** Vermoedt u, dat het hetzelfde is?

A. Ja.

14344. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is dus aan het Kabinet aangeboden en dit zou het hebben doorgegeven aan de Koningin?

A. Inderdaad.

14345. De **Voorzitter:** De heer *van 't Sant* is dus meegegaan uitdrukkelijk in opdracht van H.M. de Koningin?

A. Ja. Hij was er de vorige dag al. Hij heeft overnacht in het huis, dat, wanneer u de Koningspoort doorgaat, even naar voren uitsteekt. Hij had daar zijn intrek genomen. Wij wisten nergens van, maar toen de Koningin vertrok, moest *van 't Sant* mee. Ik kende hem maar weinig, had hem wel eens gesproken, toen hij hoofdcommissaris van politie was. Toen wij naar Engeland gingen, heb ik gezegd: wij hebben allen de plicht Hare Majesteit zo goed mogelijk te dienen. Er was trouwens geen reden tot wantrouwen tegen hem. Wel was er die quaestie-*van Vredenburch* geweest. Ik was toen werkzaam op de secretarie van de Koningin als ordonnance-officier. Ik heb toen gezegd, dat die praatjes me niet interesseerden. Wel heb ik de particulier secretaris van de Koningin, *van Geen,* gevraagd, wat *van 't Sant* eigenlijk voor iemand was, een behoorlijk man of niet. Hij gaf uitdrukkelijk te kennen, dat hij een van de beste vaderlanders was, en daarmede was voor mij de zaak afgelopen. Toen hij dan ook meeging, dacht ik bij mij zelf: dat en dat heb ik gehoord, dus die man is volkomen goed. Waarom niet!

14346. De **Voorzitter:** Wat was de aanleiding voor uw wantrouwen in Londen?

A. Hij speelde de mensen tegen elkaar uit. Hij trachtte steeds tweespalt te brengen tussen *van Ellemeet, van Pabst* en mij op een zo geraffineerde manier, dat ik er zelf een ogenblik ingelopen ben. Die mensen doen niet, wat zij behoren te doen, zei hij tegen mij. Totdat mij de ogen opengingen en ik merkte, in een gesprek met de anderen, dat hij van mij tegen de anderen hetzelfde zeide. Mejuffrouw *van Rijn* zei op een gegeven ogenblik, dat *van 't Sant* had gezegd: Och ja, nu zijn de heren vriendelijk voor u, maar als wij in den Haag terug zijn, kijken zij u niet meer aan. Dat was bepaald onbehoorlijk.

14347. De **Voorzitter:** De heer *de Jonge van Ellemeet* heeft nog gezegd, dat vooral later, toen de Koningin haar intrek nam in Maidenhead, er eigenlijk in haar omgeving niemand meer aanwezig was dan de heer *van 't Sant* en mevrouw *Verbrugge*. Hij heeft voorts er de nadruk op gelegd, dat de heer *van 't Sant* de post verzorgde, enz.
Nu hebben wij van de heer *Beelaerts van Blokland* gehoord, dat hij meende uit de gang van zaken, die hij heeft geconstateerd, te kunnen afleiden, dat de heer *van 't Sant* die gelegenheid niet had, maar hij had die volgens de heer *de Jonge van Ellemeet* wel degelijk.

A. Hij nam de stukken mee en die kreeg hij open. Dat heb ik meermalen gezien.

14348. De **Voorzitter:** De Staatsstukken komen om te beginnen bij het Kabinet van de Koningin. Waarschijnlijk was er dan een koeriersdienst van Londen naar Maidenhead?

A. Zij gingen van de Koningin en ook wel rechtstreeks van de Departementen naar het huis, waar de heer *van 't Sant* zat, Chester Square, en die ze meebracht naar Maidenhead. Dat was de gewone dagelijkse gang van zaken.

14349. De **Voorzitter:** De heer *van 't Sant* kreeg ze waarschijnlijk verzegeld?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Er waren er wel in enveloppe, maar ook open. Verzegeld of niet, dat is voor de heer *van 't Sant* hetzelfde. Dat zei hij ook. Wij hebben wijze lessen van hem gehad over die inlichtingendienst. Men begint daar met het leren openen en weer dichtmaken van een brief, ook met een zegel er op, en dan moest er een haar op en moest men controleren of het dezelfde haar was, die er in zat. Of men de heer *van 't Sant* verzegelde stukken gaf, dat betekende niets.

De **Voorzitter:** Het is een moeilijke quaestie.

A. Men kan er natuurlijk niets zekers van zeggen, behalve dan, dat hij alle mensen tegen elkaar trachtte op te zetten.

14350. De **Voorzitter:** Als er in de omgeving van de Koningin iemand geweest zou zijn, die van de mogelijkheden daar gebruik maakte om de positie van ons land tegenover andere Mogendheden te benadelen, is dat een hoogst ernstig feit, dat voor ons van belang is.

A. Ik vrees, dat dat het geval is geweest.

14351. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kent u ook mensen, die ons daarover nog iets meer zouden kunnen zeggen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

14352. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat is de reden geweest van het vertrek van juffrouw *van Rijn van Alkemade?* Had dat iets te maken met de heer *van 't Sant* en de verhouding van de heer *van 't Sant* tot mevrouw *Verbrugge?* Is die altijd goed geweest?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

14353. De **Voorzitter:** U kunt ons dus ook niet op weg helpen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, anders had ik het allang gedaan.

14354. De **Voorzitter:** Is het niet zo, dat uw wantrouwen is aangewakkerd door moeilijkheden, die u met de heer *van 't Sant* persoonlijk hebt gehad?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, die zijn er heel weinig geweest, alleen op het laatst, want toen heb ik hem in zijn gezicht de waarheid gezegd.

14355. De **Voorzitter:** U baseert het op de kennis, die u in de loop van de tijd over zijn persoon en karakter hebt verworven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Het betreft volstrekt geen persoonlijke spijt. Ik ben als generaal-majoor de dienst uitgegaan. Dat is dus goed genoeg. Hij heeft mij bovendien persoonlijk eigenlijk niet veel nadeel berokkend. Hij zal ook wel enigszins van mij gestookt hebben.

14356. De heer **Koersen:** Weet u ook, wanneer ongeveer dat rapport over de heer *van 't Sant* naar de Regering is gezonden?

A. Dat zal geweest zijn in 1941 of 1942. Ik weet niet, wanneer de heren *Lovink* en *Warners,* die uit Indië kwamen, precies in Engeland zijn aangekomen.

14357. De **Voorzitter:** De inhoud heeft u niet gekend?

A. Ik heb er heel vluchtig van kennis genomen.

14358. De **Voorzitter:** Had dat rapport ook betrekking op deze zaak? Ik kan mij voorstellen, dat er een heel relaas in heeft gestaan over wat de heer *van 't Sant* heeft gedaan met die inlichtingendienst. Is het punt, waarover wij het thans hebben gehad, echter ook in het rapport aangeroerd?

A. Dat weet ik niet, Mijnheer de Voorzitter! Het was een vrij dik rapport en dat heb ik eventjes mogen inzien. Ik heb het alleen maar doorgebladerd.

14359. De **Voorzitter:** Hebben de heren *Warners* en *Lovink* u er over gehoord, voordat zij het rapport schreven?

A. Ja. Wij hebben er over gesproken. De aanleiding daartoe was een brief, die de generaal *de Jonge van Ellemeet* van mevrouw *Temperley— van Oss* had ontvangen en waarin zij schreef, dat zij tot haar ontsteltenis had gehoord, dat de heer *van 't Sant* in de onmiddellijke nabijheid van de Koningin was en dat haar man, de toenmalige generaal *Temperley,* die militair attaché was geweest, haar in Genève de heer *van 't Sant* had aangewezen en had gezegd: Die man werkt voor onze inlichtingendienst — dat deed hij al in de oorlog van 1914 tot 1918 en daarna —, maar wij verdenken hem er van, dat hij ook voor de Duitsers werkt, en daarom moet hij bijzonder in de gaten worden gehouden. Hij was bijzonder duur. Ik geloof, dat hij eens £ 12 000 voor het een en ander had ontvangen. Het was in ieder geval heel veel. Zij kon dat wel bewijzen. Toen heb ik haar gezegd: Dat moet u bepaald doen. Zij had een bijzonder goede connectie bij het War Office, M.I. 5 (Military Intelligence), en daar lagen de rapporten. Ik zeide: Die moet u zeker zien te krijgen, maar ik voorspel u, dat u niets krijgt. Het is precies zo uitgekomen, want bij de tweede bespreking was zij verschrikkelijk zenuwachtig. Toen zat zij er mee, want zij had niets gekregen.
Toen is ons verzocht de heer *van 't Sant* met de Engelsen na te gaan, maar toen hebben wij gezegd: Wij denken er niet aan de betrekkingen van de Koningin met behulp van de Engelsen na te gaan, nog afgezien van de vraag of dat enig resultaat zal hebben, want de heer *van 't Sant* is zeer slim.

14360. De **Voorzitter:** Ik ben thans aan het einde gekomen van hetgeen ik u wilde vragen. Hebt u zelf nog iets mede te delen, dat u in dit verband van belang acht?

A. Neen.

De Voorzitter: Dan dank ik u voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt, en sluit ik het verhoor.

H. J. PHAFF.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 16 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzittter, Algera en Korthals, leden, en Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *f*.

Verhoor van

Dr. JAN MARGIRUS SOMER,
oud 48 jaar, wonende te Wassenaar,
kolonel der infanterie K.N.I.L.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 14752 t/m 14943 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

14944. De **Voorzitter:** Dan willen wij uw oordeel horen over een figuur, die straks ook is genoemd en die wel voor nadere toelichting vatbaar is. Generaal *van 't Sant* is een jaar en een maand belast geweest met de leiding van dat voorafgaande bureau. Wat voor rol heeft hij verder nog gespeeld in Engeland?

A. Voor zover ik weet, is hij particulier secretaris van Hare Majesteit geweest.

14945. De **Voorzitter:** In het begin toch niet?

A. Dat was hij al toen ik in Londen kwam.

14946. De **Voorzitter:** En is hij dat gebleven tot het einde?

A. Voor zover ik weet wel.

14947. De **Voorzitter:** Maar hij is na de bevrijding niet naar Nederland gekomen. Is hij in Engelse dienst gegaan?

A. Neen. Hij heeft de bezittingen van de Koningin beheerd.

14948. De heer **Algera:** Acht u hem een betrouwbaar figuur?

A. Wat noemt u een betrouwbaar figuur?

De heer **Algera:** Begrenst u het zelf maar.

A. Wat betreft brieven?

De heer **Algera:** Misschien in politicis.

A. Ik vind hem een buitengewone intrigant.

14949. De heer **Algera:** Maar in de verhouding Nederland—Duitsland?

A. Daaraan is geen twijfel mogelijk. In Nederland is heel erg tegen hem gewaarschuwd, omdat men in hem de man zag, die verraad pleegde. Dat is volkomen uitgesloten. Ik mag grote bezwaren hebben tegen de heer *van 't Sant* als mens en als politieke figuur, maar als Nederlander en als getrouw aanhanger van de Koningin staat hij boven alle verdenking verheven. Daarvoor sta ik borg, absoluut. Hij deugde alleen niet voor dit werk. Dat heeft er niets mee te maken. Maar wat men hem in de tijd van de bezetting in de schoenen schoof, is niet juist, daarvoor steek ik mijn hand in het vuur.

14950. De heer **Algera:** Waarop heeft het intrigeren dan betrekking?

A. Als u met de heer *van 't Sant* bezig bent, zal hij rustig met u praten en bent u een prachtmens. En dan komt de heer *Ruijs de Beerenbrouck* bij hem en zegt de heer *van 't Sant* even later tegen hem: *Algera* is hier geweest; vindt u dat geen rotvent? Even later komt de heer *Korthals* bij de heer *van 't Sant* en gaan de heren *Ruijs de Beerenbrouck* en *Algera* beiden over de tong bij de heer *van 't Sant*. Daardoor heeft hij altijd een sfeer van intrigues om zich. Hij speelt altijd de een tegen de ander uit. Met wat voor bedoeling hij dit doet, weet ik niet. Hij heeft in Londen zeker ook in bepaalde kringen een zeer ongunstige invloed gehad.

14951. De heer **Algera:** Acht u hem in staat, Nederlandse gegevens aan de Engelsen te verstrekken?

A. Ja.

14952. De heer **Algera:** Acht u het ook waarschijnlijk, dat dit gebeurd is?

A. Ja.

14953. De **Voorzitter:** Ook vóór de oorlog?

A. Ik moet erg voorzichtig zijn, maar ik heb het vermoeden van wel.

14954. De **Voorzitter:** U heeft gezegd, dat hij niet geschikt was voor dit werk.

A. U moet dit zeer strikt scheiden in twee dingen: het verzamelen van inlichtingen en het uitzenden van agenten, die behoorlijk geïnstrueerd moesten zijn, en daarnaast de contra-spionnage — zeg maar: het werk van *Schreieder* —. Voor dit laatste was hij bijzonder geschikt; hiervoor kan hij wel op 100 pct. gesteld worden, maar voor het andere werk niet meer dan 20 pct. Hij is een politieman.

14955. De heer **Algera:** In een subcommisie zijn beschuldigingen tegen hem ingebracht.

A. U wilt weten, of ik hem tot zo iets in staat acht?

14956. De heer **Algera:** Mijn vraag is: Is het gebeurd?

A. Hij wordt door de Engelsen beschermd op alle mogelijke manieren. Er moest verleden jaar iemand bij hem komen en deze vroeg bij de locale politie het adres, maar deze antwoordde: dan zullen wij u er wel brengen, want u mag er zo maar niet heen. Hij wordt bepaaldelijk beschermd.

14957. De heer **Algera:** Tegen wie?

A. Tegen zich zelf.

14958. De **Voorzitter:** Is dit in uw visie wel een belangrijke getuige om te horen?

A. Hij zal niet veel vertellen.
Ik vind dit een griezelig onderwerp om aan te snijden. Ik wil er graag een boekje van 40 bladzijden over schrijven en er een zegel op doen; dan mag u het lezen, als ik dood ben. Ik vind dit een zeer glibberig onderwerp.

14959. De **Voorzitter:** Heeft u veel contact met hem gehad?

A. In het begin vrij veel. Ik heb altijd het principe gehad: geen vreemde in een inlichtingendienst, en daarop is het heel erg bekoeld. *Gerbrandy* heeft ook nogal de nodige moeite gehad met *van 't Sant*. Toen de telegrammen over hem inkwamen, moesten deze naar de Koningin en dit was niet zo prettig voor hem. Toen is aan prof. *Gerbrandy* het bewijs opgelegd, dat niet geleverd kon worden.

De nos. 14960 t/m 14969 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

J. M. SOMER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e,* en *j* en *o.*

Verhoor van

Dr. HANS MAX HIRSCHFELD,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage,

Regeringscommissaris in algemene dienst, oud-Secretaris-Generaal van Economische Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

14970. De **Voorzitter:** Mag ik u om te beginnen iets vragen over een bepaald gedeelte van de voorbereidingen, die getroffen zijn vóór Mei 1940, en wel over de bevoorrading van Nederland? Dat is — geloof ik — een terrein, dat het uwe nogal nauw heeft geraakt en waarover u waarschijnlijk iets kunt vertellen.

A. Gaarne zou ik er in het algemeen iets over vertellen.

De **Voorzitter:** Misschien geeft het mij dan weer aanleiding om vragen te stellen.

A. De bevoorradingsquaesties zijn als volgt ontstaan. In de loop van het jaar 1939 zijn aan het Ministerie van Economische Zaken, zoals het toen nog heette, voorbereidende maatregelen genomen, de economische verdedigingsvoorbereiding, zoals men het noemde. Daar is in den beginne zuiver theoretisch werk verricht, maar toen de spanningen zeer groot werden en in 1939 de oorlog tussen Engeland, Frankrijk en Duitsland uitbrak, is in de eerste plaats speciaal bevoorradingswerk op voedselgebied verricht. Daarbij ben ik wel in algemene zin betrokken geweest, maar dat is toch zeer speciaal het werk van de heer *Louwes* geweest, onder verantwoordelijkheid van Minister *van Steenberghe.* Daar heeft men inderdaad het standpunt ingenomen: wij lopen nu het risico, dat de Engelsen en Fransen in het bijzonder de bevoorrading van Nederland misschien eens moeilijk zouden kunnen maken in verband met de doorvoer van goederen naar Duitsland of belemmeringen ten aanzien van Duitsland zouden willen toepassen in verband met het weder uitvoeren van goederen, die wij van overzee hadden betrokken, hetgeen wij op zich zelf begrijpelijk vonden. Men heeft toen het standpunt ingenomen: dan zullen wij zorgen, dat wij hier zo groot mogelijke voorraden hebben, want op een gegeven ogenblik kan de zaak zich zo ontwikkelen, hetzij door de duikbotenoorlog of andere oorzaken, dat wij van de algemene aanvoer worden afgesneden.

14971. De **Voorzitter:** Men had zich blijkbaar gespiegeld aan hetgeen gebeurd is in de jaren 1914—1918?

A. Ja, de aankopen van levensmiddelen zijn voor een groot gedeelte, eigenlijk overwegend, door Regeringsinstanties geschied. Wat de industriële producten betreft, zijn zij daarentegen aan het bedrijfsleven overgelaten. Er is contact geweest met het bedrijfsleven om te komen tot bepaalde minimum voorraden, die wij nodig achtten, bijv. van — om een belangrijk product te noemen — aardolie. Er zijn besprekingen rechtstreeks met de Koninklijke geweest om te bereiken, dat de directie van de Koninklijke zich er toe zou verbinden, dat er altijd een minimum voorraad van dit product in Nederland aanwezig zou zijn — voor zover ik het mij op het ogenblik herinner, was het een voorraad van 6 à 8 maanden verbruik —, zodat er een zekere elasticiteit zou zijn. Met de textielindustrie is gesproken over een goede bevoorrading van katoen en wol.

14972. De **Voorzitter:** Daarbij zijn de Rijksbureaux ingeschakeld?

A. De Rijksbureaux waren vóór het uitbreken van de oorlog aanwezig als zogenaamde kernbureaux. Het waren zeer voorlopige instituten, waarbij verschillende organen van het bedrijfsleven waren ingeschakeld — wij hadden eigenlijk toen al de hoofdpersonen, die wij als toekomstige directeuren van de Rijksbureaux op het oog hadden, aangetrokken —, welke instituten dat als bepaalde kernbureaux hadden voor te bereiden. Toen de oorlog eenmaal uitbrak, hebben wij die Rijksbureaux op korte termijn ingericht. Zij hebben in sterke mate leiding gegeven bij de bevoorrading, die nodig werd geacht. Dat werd intussen natuurlijk steeds moeilijker, omdat de Engelsen ons aanboden betrekkelijk kort na het uitbreken van de oorlog tussen Duitsland en Engeland — zo zal ik het gemakshalve maar noemen — een ontwerpverdrag voor de contrôle op de aanvoer in Nederland van grondstoffen, levensmiddelen e.d., en zij bepaalde toezeggingen van ons verlangden om bepaalde van die goederen niet naar Duitsland door te voeren.

14973. De **Voorzitter:** In welk opzicht werd het toen moeilijker?

A. Omdat wij toen eigenlijk aan de Engelsen min of meer onze gehele aanvoerprogramma's moesten gaan voorleggen. Wij hebben geprobeerd om, toen de Regering in volle overtuiging een strikte neutraliteitspolitiek voerde, ons zoveel mogelijk aan Engelse dwang te onttrekken. De practijk was nu eenmaal zo, dat op een gegeven moment onze schepen in de Downs werden aangehouden en wij in toenemende mate met de Engelsen — het waren voornamelijk de Engelsen — moesten gaan praten in de eerste plaats over de vraag, welke goederen wij in Nederland zouden invoeren, in de tweede plaats over de vraag, welke goederen niet weder naar Duitsland zouden mogen worden uitgevoerd, en vervolgens over bepaalde lijsten van goederen, waaromtrent de Engelsen poogden met ons overleg te plegen over een zeker minimum, dat wij naar Duitsland zouden uitvoeren, omdat men van Engelse zijde zeer wel begreep, dat de Nederlandse Regering niet zonder meer op dat moment de totale uitvoer naar Duitsland zou kunnen stopzetten. Wij hadden twee lijsten; de ene lijst bevatte de absolute verboden en de andere lijst bevatte quantiteiten, die beperkt zouden zijn of, wat wij toen wilden, dat wij dit in zekere evenredigheid naar alle landen zouden beperken, ook theoretisch naar Engeland. Dit had natuurlijk geen practische betekenis, want deze onderhandelingen met Engeland noopten de Regering om steeds meer er op te letten, dat wij, wat bepaalde goederen betreft, over behoorlijke voorraden beschikten. Men kon immers niet weten wat er zou gebeuren. Ik denk bij voorbeeld in dit verband aan een actie van de Duitsers in de Downs, met het gevolg, dat onze aanvoer stopgezet zou worden. Dit is naar mijn mening de gedachtengang, die er toen geweest is. Daartegenover stond, dat men van Duitse zijde ook onmiddellijk stelling ging nemen, want een paar dagen na het uitbreken van de oorlog kwam een speciale ambassadeur uit Berlijn, *Ritter,* naar den Haag, om aan de Nederlandse Regering mededeling te doen omtrent opvattingen, die van Duitse zijde bestonden over wat zij noemden de economische neutraliteit. De heer *Ritter* is toen ontvangen bij Minister *de Geer;* hij is ook geweest bij Minister *van Kleffens.* De Duitsers probeerden het standpunt in te nemen, dat Nederland zich helemaal niet tegenover andere oorlogvoerende partijen mocht binden t.a.v. wat naar Duitsland geleverd mocht worden of niet. In de tweede plaats werd er daarbij zeer sterk de nadruk op gelegd, dat men van Nederland verwachtte, dat het van de Geallieerden zou eisen, dat zij zich van iedere contrôle zouden onthouden, en wij ons niet zouden mogen verbinden tegenover de Geallieerden onze eigen nationale goederen uit de overzeese gebiedsdelen — niet onbeperkt eventueel — naar Duitsland te voeren. Dit was een punt, dat later met de Engelsen besproken werd, maar de feitelijke machtsverhoudingen lagen natuurlijk zo, dat de Engelsen ook de aanvoer van goederen uit Nederlandsch-Indië controleerden. Daartegenover stond, dat er bepaalde goederen waren, die wij van uit Duitsland moesten betrekken, en wij konden dus destijds niet zonder meer het standpunt innemen: nu ja, de Engelsen hebben de macht ter

zee en dat zullen de Duitsers te accepteren hebben, willen zij dat niet, dan moeten zij die macht maar breken. Zoals ik reeds gezegd heb, hadden wij ook goederen uit Duitsland nodig en daar deed zich een tweede probleem voor, nl., dat alle goederen, die van de Oostzeelanden kwamen, zich aan een zeker systeem van contrôle van de zijde der Duitsers moesten onderwerpen. Wij hebben dat ondervonden bij de leveranties van hout uit Finland, Zweden en Rusland, die via de Oostzee naar Nederland moesten worden gebracht. Wij moesten nu op precies dezelfde wijze met de Duitsers onderhandelen om die schepen los te krijgen. Een ander voorbeeld waren de steenkoolleveranties van Duitsland, die vóór de oorlog altijd een quantum van vier millioen ton hebben bedragen. Hier konden de Duitsers het standpunt innemen: indien gij kolen uit Duitsland importeert, moet gij die in Sluiskil laten vercokesen, wij willen niet, zoals dat vroeger altijd gebeurde, dat die cokes naar Frankrijk gaat. Wij moesten, wat de bevoorradingsproblemen betrof, naar twee kanten kijken, onze houtvoorraad opvoeren, onze kolenvoorraad opvoeren en door onze bevoorrading overzee, die toch altijd nog de belangrijkste bleef, zodanig op te voeren, zorgen, dat, indien het internationale verkeer gedurende de oorlog geheel gestremd zou worden, Nederland goed bevoorraad zou zijn.

14974. De **Voorzitter:** Kunt u nu ongeveer aangeven de grootte der extra-bevoorrading, die er op 10 Mei 1940 in Nederland was? Het is misschien erg moeilijk. Het zou ons toch interesseren enig idee er van te krijgen.

A. Eerlijk gezegd heb ik mij niet geprepareerd op die vraag. Ik kan er niets concreets van zeggen, maar ik moet het uit mijn geheugen doen en dan moet u niet vergeten: het is 8 jaar geleden. De bevoorrading op het gebied van granen was zeer aanzienlijk. Ik durf het quantum niet te noemen, maar het beliep toch in elk geval vele honderdduizenden tonnen.

De heer *Louwes* zou dat nauwkeurig kunnen zeggen. Op het gebied van industriële grondstoffen, zoals wol en katoen, was de bevoorrading zeker hoger dan normaal op het moment, dat de Duitse invasie plaats vond. Ook op steenkolengebied was de bevoorrading aanzienlijk meer dan normaal. Van artikelen, zoals tin en rubber, geloof ik, dat de bevoorrading ook groter was dan normaal. De bevoorrading van aardolieproducten was voor 6 à 8 maanden royaal berekend.

14975. De **Voorzitter:** Er wordt wel eens beweerd, dat deze extra-bevoorrading voor de Duitsers nog een attractie te meer vormde om Nederland binnen te vallen, omdat die inval hun de gelegenheid verschafte zeer aanzienlijke hoeveelheden voedsel en materiaal voor de industrie naar Duitsland te brengen.

A. Ik persoonlijk — en nu kom ik op feeling — geloof niet, dat dit de overwegingen van de Duitsers zijn geweest en dat dit een extra-attractie voor hen heeft gevormd. Wij hebben aan die zaak wel degelijk gedacht, want wij kunnen niet zeggen, dat tussen 9 September 1939 en 10 Mei 1940 nooit aan de mogelijkheid van een Duitse invasie, in Regeringskringen, is gedacht. In die tijd heb ik voor de Regering onderhandelingen met de Duitse Regering moeten voeren over vraagstukken, die verband hielden met de oorlogseconomie. Bij die besprekingen heb ik niet zonder opzet en niet zonder medeweten van de Regering, de Duitsers meer dan eens laten voelen, dat Nederland eigenlijk in een oorlog een last zou zijn en niet een voordeel, omdat de Nederlandse economie in zo sterke mate afhangt van aanvoeren van grondstoffen en dergelijke van overzee, en dat men zich niet moest voorstellen, dat Nederland, indien het een land zou zijn, dat onder volledige blokkade zou leven, netto-opbrengsten zou kunnen leveren. Ik geloof, dat de Duitse instanties, die daarvan verstand hadden, dit ook wel begrepen. Mijn indruk is altijd geweest, dat de quaestie, of Duitsland een invasie in Nederland zou plegen, stellig door geheel andere motieven werd ingegeven. Zij beklaagden zich vaak over de druk, waaraan wij van Engelse zijde onderhevig waren. Ik heb de heren toen geantwoord: Ik zou daarover maar niet veel zeggen. Zolang wij als neutraal gebied aan de Noordzee liggen, zult gij altijd goederen van Nederland krijgen. Indien gij er te veel spectakel over maakt, dan loopt gij het risico, dat het geheel en al wordt afgesloten.

14976. De **Voorzitter:** Er is toch direct, in de eerste maanden na de capitulatie, veel door de Duitsers weggevoerd?

A. Eigenlijk direct na de capitulatie zijn hier bepaalde eenheden van het Duitse leger gekomen, die zich toen Wirtschaftstruppen noemden en het Nederlandse bedrijfsleven afgingen om de voorraden op te nemen en te kijken, wat van hun gading was.

Van alle graanvoorraden en extra-graanvoorraden, die in Nederland lagen, is bij mijn weten (ik heb het destijds nauwkeurig gevolgd) niets naar Duitsland gegaan.

Van de voorraad oliehoudende zaden is een vrij belangrijk percentage naar Duitsland gegaan. Ik weet het percentage niet uit mijn hoofd, maar wij hebben er op Economische Zaken en op Landbouw zeker gegevens uit die tijd over.

Verder is er een aanslag gepleegd op de katoen, de wol, het tin en de rubber. Die quanta zijn ook alle bekend. Ik zou bijna zeggen: Indien u mij van te voren had gezegd, dat u mij dit zou vragen, had ik de cijfers kunnen medebrengen.

14977. De **Voorzitter:** Is datgene, waarover u nu spreekt, allemaal in 1940 gebeurd?

A. Het is in 1940 gebeurd. Het is niet alles onmiddellijk weggevoerd en dat is voor een deel te danken aan alle mogelijke pogingen, die toen van Nederlandse zijde zijn aangewend om het in Nederland te houden.

Ik kan daarentegen ook het volgende zeggen. Neem de aardolieproducten; daarvan was tijdens de oorlogsdagen verloren gegaan door het bombardement van Pernis en ook doordat vóór de overgave opslagplaatsen in Amsterdam in brand zijn gestoken. Maar het quantum, dat verloren was gegaan — ik herinner het mij heel goed — was niet meer dan 20 procent. De Duitsers hebben van de aardolieproducten, die in Amsterdam en Rotterdam lagen, een deel het binnenland ingebracht, omdat zij vreesden, dat de Geallieerden Amsterdam en Rotterdam zouden bombarderen; voor een deel hebben zij ze naar Duitsland gebracht. Volgens de statistieken, die wij gedurende de bezettingstijd hebben opgemaakt over het gebruik van aardolieproducten en benzine in Nederland voor civiele doeleinden tijdens de bezetting, heeft Duitsland aanzienlijk meer naar Nederland moeten terugleveren dan het aanvankelijk heeft kunnen wegvoeren.

Het is met verschillende andere grondstoffen evenzo gebeurd. Ik probeer de zaak zo nuchter mogelijk te bekijken.

Nemen wij ijzer en staal als voorbeeld. Door wat aan contingenten ijzer en staal voor de Nederlandse spoorwegen, de Nederlandse mijnen en — ook omdat de Duitsers er belang bij hadden — voor het herstel van bruggen beschikbaar werd gesteld, was Duitsland gedurende de bezetting altijd een netto-leverancier van ijzer en staal ten behoeve van vitale onderdelen van de Nederlandse economie.

14978. De **Voorzitter:** Als ik u goed begrijp, is uw totale indruk, dat van de extra-bevoorrading, die door de Regering, mede in samenwerking met het bedrijfsleven, vóór 1940 heeft plaats gehad, lang niet alles is weggegaan?

A. Lang niet alles is weggegaan. Nu zie ik even af van wat in de tweede helft van de bezettingstijd en vooral in de laatste phase van de bezettingstijd is gebeurd.

14979. De **Voorzitter:** Toen waren het heel andere omstandigheden; toen heeft men de zaak tot een minimum teruggeschroefd, waaraan in 1940 nog niet gedacht werd.

A. Ik kan u misschien een vrij interessant document verschaffen.

Vlak na de bezetting van Nederland is er een vrij hooggeplaatst Duits officier bij de heer *Louwes* en mij gekomen en die heeft ons ondervraagd over de toestand op dat moment in Nederland en over verschillende maatregelen, die genomen werden, want hij had opdracht rapport uit te brengen aan de legergroep, die Nederland bezet had. Wij hebben toen met die man gepraat; hij was in zijn soort zeer verstandig en wij hebben hem aan zijn verstand trachten te brengen, dat er zo min mogelijk goederen uit Nederland weggehaald moesten worden. Hij heeft toen een rapport opgemaakt en vóórdat hij wegging uit Nederland, vóór de komst van *Seyss-Inquart* — hij was een behoorlijk, correct officier — heeft hij mij gezegd: ik geef u persoonlijk het rapport, dat ik naar mijn commandant gestuurd heb om u er een indruk van te geven, hoe ik gerapporteerd heb, misschien kunt u daarmee uw voordeel doen, als de nieuwe heren komen. Dat rapport heb ik nog en daaruit kunt u zien, dat de mensen van het Duitse leger, die hier aanvankelijk gekomen zijn — dit speelt vóór 29 Mei 1940 — blijkbaar nog vrij soepele instructies hadden. De grootste moeilijkheden zijn eigenlijk gekomen na het optreden van *Seyss-Inquart,* die in het bijzonder zijn vriend *Fischböck* meebracht, die geprobeerd heeft zoveel mogelijk uit ons land te krijgen om bij de machthebbers in Berlijn in een goed blaadje te komen.

14980. De **Voorzitter:** Wanneer is *Fischböck* in functie getreden?

A. 29 Mei 1940.

14981. De **Voorzitter**: Dus direct met *Seyss-Inquart?*

A. Ja. Ik herinner het mij zo goed, omdat ik deze heren toen op mijn verjaardag ontmoet heb.

14982. De **Voorzitter:** U hebt dus aan hetgeen *Fischböck* nastreefde niet de prettigste herinneringen?

A. Bepaald niet. Ik kan niet helemaal beoordelen, in hoeverre men hem van de gewone oorlogsmisdrijven, dus wreedheden, enz., kan beschuldigen; daar stond hij grotendeels buiten, maar wanneer het gaat om geraffineerd plunderen, daarin was hij een meester.

14983. De **Voorzitter:** U hebt thans uw algemene indruk gegeven over de bevoorrading en over de aanslag, die de Duitsers daarop hebben gedaan in 1940. Is het u mogelijk daaromtrent enige globale cijfers over te leggen?

A. Als u daar prijs op stelt, ben ik gaarne bereid daarover een notaatje voor u te maken op grond van de documentatie, die ik thuis heb of op het departement kan laten opsporen, om u daarvan een indruk te geven.

De **Voorzitter:** Het behoeft niet in details af te dalen; het gaat er om, dat de indruk, die u in het algemeen gegeven hebt, met enige cijfers gestaafd wordt.

A. Dat wil ik met genoegen doen.

14984. De **Voorzitter:** Gaarne. Dan kom ik nu aan het volgende punt. U was, als ik het wel heb, op 8 Mei 1940 door de splitsing van het Ministerie van Economische Zaken geworden secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart?

A. Jawel.

14985. De **Voorzitter:** En in die qualiteit bent u aanwezig geweest — want uw Departement was het Departement, waar de Ministers in die dagen vertoefden — bij de gebeurtenissen in de middag van 13 Mei 1940, de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman?*

A. Ja.

14986. De **Voorzitter:** Eerst nog een voorafgaande vraag: Hebt u in die dagen van de werkzaamheden van het Kabinet of van de leden van het Kabinet nog iets bemerkt of ging dit voor een groot deel buiten uw gezichtskring om?

A. Misschien staat u mij toe, met de laatste vraag te beginnen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb natuurlijk in die dagen van de werkzaamheden wel een en ander gemerkt. Wij zaten allemaal in hetzelfde gebouw. Ik heb wel niet alle vergaderingen van het Kabinet medegemaakt, maar daar ik met de meeste leden van het Kabinet op zeer bevriende voet stond, heeft men mij gevraagd enkele vergaderingen bij te wonen. Ik heb wel van zeer nabij medegemaakt hetgeen zich van des ochtends 10 Mei tot aan het vertrek van de Regering uit het gebouw Bezuidenhout 30 heeft afgespeeld.

14987. De **Voorzitter:** Was het zó, dat in die vier dagen, waarin door het Kabinet eigenlijk weinig besluiten en beslissingen zijn genomen, men zich meer bezig hield met het volgen van de oorlogsgebeurtenissen door middel van de berichten uit het algemeen hoofdkwartier, aan de hand van welke berichten men bekeek, hoe de algemene situatie was en wat in een later stadium de Regering zou moeten doen, met name: waar de Regering zou moeten blijven? Ik zeg het, omdat het beeld, dat wij hebben gekregen, is, dat er in die dagen niet veel is gedaan aan concrete besluiten, maar dat het meer was een volgen van de algemene situatie. De zaak was kennelijk zó, dat het woord vrijwel uitsluitend aan de militairen was.

A. Het was inderdaad zó, dat de heren naar mijn gevoelen enigszins geïsoleerd op het Bezuidenhout 30 zaten.

Een van de belangrijkste contactbronnen was de heer *Snouck Hurgronje,* die destijds ook op het Bezuidenhout 30 zat, en regelmatig contact had met onze gezant in Londen. Dit is een belangrijke contactbron geweest voor het Kabinet om zich een oordeel te vormen over de positie. Verder kreeg de Minister van Defensie zijn inlichtingen uit het algemeen hoofdkwartier en via zijn adjudanten, die op het Plein in het Ministerie van Defensie zaten. Zij hielden hem mondeling of telefonisch op de hoogte van de toestand. Verder was de algemene nieuwsvoorziening miserabel. Aan de enige oplossing, die wij toen hebben gevonden, heb ik zelf medegedaan. Ik heb het eerst gebruik gemaakt van het Vorderingsbesluit en heb enige radio's gevorderd. Er is toen een radioluisterdienst ingesteld, die naar de Engelse, Franse en Duitse berichten moest luisteren voor het internationale nieuws. Dat nieuws werd uitgetikt en aan de leden van het Kabinet gegeven. Dit was de enige manier, waarop het Kabinet op de hoogte werd gebracht van hetgeen in de wereld voorviel, buiten het nieuws, dat men van de ambassades hoorde. Verder was er nog enig contact met het Engelse gezantschap in den Haag. Intensief was het niet, maar met de andere diplomatieke diensten was er zeer weinig contact in die dagen. Op die wijze kon het Kabinet zich in het algemeen op de hoogte houden van hetgeen er gebeurde. Er werd ook wel getelefoneerd met burgemeesters van verschillende steden, voor zover dit mogelijk was.

Ik herinner mij nog, dat ik getuige was van een telefoongesprek tussen Minister *Dijxhoorn* en de burgemeester van Breda in verband met de evacuatie van Breda. Verder zijn er, wat de Regering t.a.v. het eigenlijke binnenlandse beleid nog zou kunnen doen, niet erg veel zaken in die dagen gedaan. Ik heb met Minister *Steenberghe* nog contact gehad over de vraag, wat wij zouden kunnen doen voor de eventuele bevoorrading van de vesting Holland, indien wij voor langere tijd zouden worden ingesloten, en of het mogelijk was, kolen uit Engeland te krijgen en wat er met de voorraden zou moeten worden gedaan. Het is natuurlijk alles een betrekkelijk oppervlakkig contact geweest; het heeft aanleiding gegeven tot enig werk voor ambtenaren, maar heeft in feite niet veel kunnen betekenen.

Belangrijker was misschien, dat wij maatregelen op het gebied van de scheepvaart hebben genomen. Het Rijksbureau voor de Scheepvaart heeft, ook in overleg met Minister *Steenberghe* en de marinestaf, er aan medegewerkt, dat de schepen zoveel mogelijk uit Nederland weggingen.

14988. De **Voorzitter:** U bedoelt nu ook de koopvaardijschepen?

A. Ja, speciaal de koopvaardijschepen.

14989. De **Voorzitter:** Voor de koopvaardijschepen, die varende waren, waren maatregelen genomen, waardoor de 10de Mei onmiddellijk een order kon uitgaan, dat zij niet naar onveilige plaatsen moesten gaan.

A. Het ging om wat nog in Nederland was; men moest proberen er uit te komen. Verder was het nodig voor de molestverzekering en de Schepenvorderingswet een volmacht naar Londen te brengen. De gezant *Michiels van Verduynen* heeft telefonisch en telegrafisch een volmacht gekregen om namens de Nederlandse Regering op te treden; op zich zelf is dat een belangrijk besluit geweest.

14990. De **Voorzitter:** Kunt u nog nagaan, wat er aan koopvaardijschepen is weggegaan?

A. Ja, stellig.

14991. De **Voorzitter:** Was het nog een belangrijke tonnage?

A. Zeker via IJmuiden! Langs de Nieuwe Waterweg was het al veel moeilijker geworden, omdat er mijnen lagen.

Wij hebben in die tijd ook geprobeerd — ik heb er met de heer *Trip* overleg over gepleegd — iets van ons goud weg te brengen, speciaal dat, wat in de bijbank van Rotterdam lag. Dat schip is op een mijn gelopen, zoals u weet.

Dan was de heer *Lamping* destijds met zijn delegatie in Parijs voor het voeren van onderhandelingen over een overeenkomst met Frankrijk. Toen is nog beslist, dat deze heren naar Londen zouden gaan (en dus niet naar Nederland zouden terugkeren) om eventueel het gezantschap en het toekomstige Regeringsapparaat in Londen te kunnen versterken.

Er is nog aan de orde geweest de vraag, of wij voorraden moesten gaan vernietigen in verband met de Duitse inval. Dat is ook nog in het Departement besproken en daar zijn wij toen tot deze conclusie gekomen: als er voorraden moeten worden vernietigd, moet daartoe door de militaire instanties worden besloten en dat gaan wij niet als civiele instanties doen. Dat besluit herinner ik mij ook nog heel duidelijk.

Dat was — als ik even afzie van de elementen, die verband hielden met het eventueel overbrengen van het Regeringsapparaat naar Londen — eigenlijk het betrekkelijk weinige, dat men kon doen.
Er heerste in die tijd natuurlijk een enorme verwarring. Voor ieder wissewasje gingen de sirenes; men was er natuurlijk nog niet op ingesteld; dan verdween het gehele Kabinet, als men boven aan het vergaderen was, in de schuilkelder; ook het personeel verdween naar de schuilkelder. De mensen waren zenuwachtig. U herinnert u de geruchten, die er in die dagen waren. Het Haagse Bosch achter het Departementsgebouw werd afgezocht naar parachutisten. Privé had ik 100 sigaretten met mijn monogram er op aan de wacht cadeau gedaan. Een paar uur later kwamen er sigaretten terug en kwam het gerucht: er zijn vergiftigde sigaretten. Toen heb ik gezegd: die wil ik weleens zien. Toen werden mij sigaretten met mijn eigen monogram gebracht!
U kunt zich voorstellen, hoe de geestesgesteldheid op dat moment in dat gebouw en omgeving was.

14992. De **Voorzitter:** U schrijft dat dus meer toe aan de geestesgesteldheid dan aan de qualiteit van de sigaretten?

A. Ik heb er over gedacht, dat ze te zwaar waren! Men mag toch genoemde factoren m.i. niet onderschatten; er waren in die dagen ontzettend veel geruchten. Als er 10 cm-veldgeschut voor het gebouw gezet wordt en er wordt op de vraag, waarom dat nodig is, gezegd: de Duitse parachutisten hebben een Nederlandse tank veroverd en die zal straks het kruispunt Bezuidenhout—Laan van Nieuw-Oost Indië passeren en dan zal het kanon gaan schieten — men heeft ook geschoten, maar de tank is nooit komen opdagen! —, dan zijn dat toch dingen, die het rustige werken in het Departement niet bevorderen.

14993. De **Voorzitter:** Het Kabinet — behalve de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* — is Maandag om halféén weggegaan. Dat vertrek hebt u gezien?

A. Ja.

14994. De **Voorzitter:** En wat was uw indruk? Dat de heren toen nog niet precies wisten waarheen zij gingen en wat zij zouden gaan doen of dat de plannen al vaststonden, nl. dat men de zetel der Regering zou verplaatsen naar Engeland?

A. Ik heb die ochtendvergadering, waarin het besluit genomen werd, niet zelf meegemaakt, maar wel een vergadering daarvóór, en wel op Zaterdagavond 11 Mei; dat herinner ik mij zeer goed. In die vergadering heeft de heer *Dijxhoorn* een uiteenzetting gegeven van de strategische positie; die uiteenzetting was pessimistisch en wel zo, dat de toestand niet meer houdbaar zou zijn.

14995. De **Voorzitter:** Weet u zeker, dat het de 11de Mei was? Kan het niet Zondag 12 Mei geweest zijn?

A. Neen, zeer positief was het Zaterdag. Op die Zaterdagavond zijn er verschillende kleine incidentjes geweest, waardoor mij dat goed voor de geest gebleven is. Op die Zaterdagavond heeft de heer *Dijxhoorn* een uiteenzetting gegeven van de situatie, zeer somber en pessimistisch. Daarop heeft de heer *de Geer* gezegd: Als de situatie zó is, zullen wij moeten overwegen of wij de zetel der Regering niet moeten verplaatsen en ik zou gaarne hieromtrent het advies willen hebben van de Minister van Justitie, de heer *Gerbrandy*, die dat misschien aan de hand van de Grondwet eens zou kunnen bekijken. De heer Gerbrandy heeft in de Grondwet zitten bladeren en is op dat bekende artikel over de zetel der Regering gestoten. Men is toen tot de conclusie gekomen: Een officiële zetelverplaatsing kan formeel blijkbaar niet, maar wij mogen de Grondwet toch nooit zó interpreteren, dat daaruit voortspruit alles in handen van de vijand te laten vallen; de Regering zal dus eventueel naar het buitenland moeten vertrekken om niet in handen van de vijand te vallen met alle consequenties, die daaraan zijn verbonden. Men heeft toen ook het Deense voorbeeld voor ogen gehad. In Denemarken was het een maand te voren gebeurd, dat de Regering wel gebleven was en dat wilde men hier zeer positief niet. Daarbij is dat debat toen gebleven. Men heeft toen die mogelijkheid als een zeer nabije zaak voor ogen gezien. Des Zondags is er bij mijn weten heel weinig gebeurd. De meeste Ministers zijn naar de kerk gegaan; de heer *de Geer* is thuis geweest; kortom, die Zondag is een vrij kalme dag geweest, omdat men eigenlijk niet veel kon doen. Ik herinner mij zeer goed, dat wij in de nacht van Zondag op Maandag in schuilkelders sliepen en vroeg in de ochtend werden gewekt, omdat de heer *Dijxhoorn* naar boven werd geroepen, omdat *Winkelman* boven was. Ik ben toen mee naar boven gewandeld en heb al gauw begrepen, dat op dat moment het besluit genomen was, dat Hare Majesteit de Koningin zou vertrekken. De Ministers zijn toen bijeengeroepen. Hierbij ben ik niet tegenwoordig geweest. Ik heb wel de afloop daarvan gezien en die maakte een enigszins verwarde indruk. Het besluit van de heren was gevallen om naar Engeland te gaan en wel eerst naar Hoek van Holland. Dit is een vrij verwarde vertoning geweest.

14996. De **Voorzitter:** U zegt in één adem: Naar Engeland en naar Hoek van Holland. Nu is er wel enig verschil van mening, ook onder de Ministers, wanneer het besluit om naar Engeland te gaan, gevallen is. Er zijn heren, die de stelling verkondigen, dat, toen het Kabinet om halféén vertrok, hun allen voor de geest stond, naar Engeland te gaan. Andere heren zeggen, dat in het fort Hoek van Holland de gedachte eerst goed duidelijk is geworden, wat men zou gaan doen. Er is dus verschil van mening over. Welke indruk had u, toen de heren weggingen?

A. Toen zij weggingen, heb ik de heer *Steenberghe* gesproken. Zoals u weet, zijn de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* niet onmiddellijk weggegaan.

14997. De **Voorzitter:** De heren *Steenberghe* en *van Rhijn* hebben positief de indruk, dat toen de andere leden van het Kabinet nog niet duidelijk voor ogen stond, dat men de zetel van de Regering naar Engeland ging verplaatsen.

A. Mijn herinnering is, dat het zeker vaststond, dat, toen de heren Ministers in optocht vertrokken, zij via Hoek van Holland naar Engeland wilden gaan.

14998. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt zoëven gezegd: er waren ambtenaren bezig met het voorbereiden van het overbrengen van de Regeringsapparatuur. Dan zou men dus eerder het besluit hebben genomen, naar Engeland te gaan.

A. U denkt misschien aan de opmerking, die ik heb gemaakt in verband met de telefoon voor de heer *Lamping* en de zijnen?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja.

A. Stellig is toen gedacht aan deze mogelijkheid. Reeds lang vóór 10 Mei is over de mogelijkheid van een zetelverplaatsing gesproken. Ik herinner mij duidelijk besprekingen met de heer *Steenberghe,* die mij vóór 10 Mei heeft verteld, dat deze zaak aan de orde was geweest, dat men inderdaad aan een zetelverplaatsing heeft gedacht en dat het reeds vaststond, dat men de gezinnen niet zou medenemen. Vóór de oorlog had men reeds onder ogen gezien: wij nemen geen gezinnen mede, omdat men daarmede een verkeerde indruk bij het Nederlandse volk wekt. Mijn persoonlijke herinnering is, dat na deze Ministerraad de heren naar Engeland gingen. Uit het gesprek, dat ik daarna met de heer *Steenberghe,* in het bijzijn van de heren *Snouck Hurgronje* en *van Rhijn,* heb gehad, is mij gebleken, dat men over Engeland had gesproken. Dat er ook sprake van is geweest, dat men niet naar Engeland zou gaan en dat de opvatting werd gehuldigd: Wij moeten ons van het Nederlandse grondgebied laten afdringen via Zeeland naar België en Frankrijk, opdat wij niet de indruk wekken, te vluchten, geloof ik niet. De indruk was, dat, toen de heren waren vertrokken, zij eerst naar Hoek van Holland zouden gaan en dan naar Engeland. Eigenlijk zijn de heren vertrokken zonder enige instructie over hetgeen moest gebeuren achter te laten.

14999. De **Voorzitter:** Dat was een van de belangrijke punten voor de heren *Steenberghe* en *van Rhijn,* die zeer tegen het vacuum, dat eventueel bij een capitulatie zou ontstaan, aankeken. Ten minste: zo hebben zij het ons verteld.

A. Ja, dat is ook een van de punten. Ik heb ook het gevoel gehad, dat, toen die Ministerraad bijeen was geweest, het geen fraaie vertoning was. Het doet naar mijn mening voor de geschiedenis niet zoveel ter zake. Het gaat er ten slotte alleen om of het, achteraf bekeken, juist is geweest; als het juist is geweest, is de vraag, hoe het is gegaan, niet in debat.
Wanneer men de vraag zou stellen: waren de heren toen allen erg fit, waren er misschien heren bij, die zich door persoonlijke vrees hebben laten leiden, dan is het antwoord: men heeft stellig toen die indruk gemaakt.

15000. De **Voorzitter:** De vraag is ook, of er een krachtige leiding was.

A. Ja, ook dat! De heer *de Geer* zat er als een geslagen man bij. Er was veel personeel; ik herinner het mij heel goed. Toen de heren vertrokken waren, ook de heren *Steenberghe* en *van Rhijn,* heb ik het personeel, dat in het gebouw er bij geweest was, bijeengeroepen en heb ik gezegd: „Over wat u nu hebt gezien, moogt u nooit meer spreken, ook met het oog hierop, dat de vijand kan komen." Het vertrek van de heren met hun koffertjes heeft het lagere personeel natuurlijk ook gezien. Ik heb dat personeel op het hart gebonden: „Daarover moogt gij niet praten; dat mag eigenlijk niemand weten." Ik geloof, dat ik het vandaag mag vertellen, omdat het nu in een andere kring is.

Dat heeft inderdaad een droevige indruk gemaakt en daaraan hebben de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zich zeer gestoten. Zoals de heer *de Geer* was en zoals hij zei: „Och, kom nou mee, *van Asch van Wijck*" (het was de secretaris-generaal, die hij meenam), was eigenlijk meer dan droevig. Eigenlijk moest dit in het geheel niet worden geboekstaafd, maar dat waren de feitelijke omstandigheden.

Toen hebben de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* (het initiatief in dezen was voornamelijk bij de heer *Steenberghe*; de heer *van Rhijn* handelde in solidariteit tegenover de heer *Steenberghe*) gezegd: „Zo ga ik niet weg, ik wil wel op een andere manier weggaan."

15001. De **Voorzitter:** U komt dus nu weer op het gesprek, dat u na het vertrek hebt gehad met de twee Ministers en de heer *Snouck Hurgronje.*

A. Ik wil niet zeggen, dat wij allen doodkalm waren; zo was het ook niet, maar men reageerde blijkbaar iets anders. De heer *Snouck Hurgronje* zei tegen de heer *Steenberghe*: „Ik wil, vóórdat wij gaan praten, eten!"

De **Voorzitter**: Toen zijn de gebakken eieren gekomen!

A. Ja. Onder het eten van de gebakken eieren kwamen de zenuwen wat meer tot bedaren en is een van de belangrijke onderwerpen geweest: Het gaat niet, dat de heren weggaan en dat er geen enkele maatregel genomen is. Wij hebben toen met z'n vieren zitten praten over de vraag, welke maatregelen men eventueel zou moeten nemen.

Toen is ook — als ik mij goed herinner — ter sprake gekomen het vraagstuk van de positie van de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Ik herinner mij, dat ik daarna in de gang ben gaan wandelen en daar de heer *van Angeren,* de Secretaris-Generaal van Justitie, tegen het lijf liep en hij mij vroeg: „Waar is de heer *Gerbrandy*?" Ik heb geantwoord: „Ga naar Hoek van Holland, daar zul je de heer *Gerbrandy* wel vinden." Hij vroeg mij daarop: „Wat gaat hij daar doen, wat is er aan de hand?" Hij werd zeer zenuwachtig. Ik zei: „Het Kabinet is vertrokken en gaat naar Londen en je kunt de heer *Gerbrandy* in Hoek van Holland vinden." Daarop werd de heer *van Angeren* bijna, ik zou zeggen onwel, en zei hij: „Wat is dat? Nu vertrekt mijn Minister, zonder mij ook maar één woord te zeggen, terwijl ik de man ben geweest, die in opdracht van de Minister de arrestaties van Duitsers en N.S.B.-ers heb moeten doorvoeren en daaraan leiding heb moeten geven! Nu gaat hij weg, zonder mij enige waarschuwing te geven!" Daarover was de heer *van Angeren* zeer ontdaan, m.i. te recht. Ik heb toen gezegd: „Laten wij naar de heer *Steenberghe* gaan, die is er nog met de heer *van Rhijn,* en de situatie met hem bespreken". De heer *Gerbrandy* heeft het in zijn nota doen voorkomen alsof hij het initiatief genomen heeft om zijn Secretaris-Generaal mee naar Engeland te nemen. Ik kan u onder ede verklaren, dat dat niet waar is. Ik geef het u alleen maar als voorbeeld, dat de heren, die vertrokken zijn, niet hebben bedacht, welke maatregelen zij op hun Departementen zouden nemen. Alleen de heer *de Geer* heeft de heer *van Asch van Wijck* meegenomen; hij voelde zich een oud man en de heer *van Asch van Wijck* had hem altijd geassisteerd.

15002. De **Voorzitter:** In het algemeen was het ook wenselijk geweest, dat men meer hoofdambtenaren had medegenomen. Dat heeft zich in Londen gewroken.

A. De dag, nadat de Ministers vertrokken waren, is het mij ook duidelijk geworden en toen heb ik opdracht gegeven aan de heer *Speekenbrink* en ook aan de heer *van Blankenstein* om zich naar Londen te begeven.

15003. De **Voorzitter:** Ook van het Departement van Koloniën zijn nog enkele ambtenaren weggegaan, t.w. de heren *Mühlenfeld* en *Peekema* en *Hardeman.*

A. Inderdaad. Op dat moment heeft men daar te weinig aan gedacht. De heren, die om halféén — of omstreeks 12 uur — vertrokken zijn, hebben er zeker niet aan gedacht om enige maatregel te nemen. Mogelijk zijn zij in Hoek van Holland meer tot bezinning gekomen.

15004. De **Voorzitter:** Om nu terug te komen op dat gesprek, dat u gehad hebt, al spoedig kwam daarbij de positie van de opperbevelhebber ter sprake?

A. Ja.

15005. De **Voorzitter:** Is men daarbij reeds betrekkelijk spoedig tot de constructie, die men uiteindelijk gevonden heeft, gekomen, nl. dat het Regeringsgezag zou worden overgedragen aan de opperbevelhebber en dat dus de secretarissen-generaal aan hem ondergeschikt zouden zijn?

A. Dat heeft zich afgespeeld binnen een paar uur.

15006. De **Voorzitter:** De heer *Steenberghe* stelt de overdracht op plm. 3 uur en de heer *van Rhijn* dacht, dat het plm. 2 uur was. Dat verschil in tijdopgave is echter begrijpelijk.

A. Men kende bijna geen tijd toen.

15007. De **Voorzitter:** U kunt ook niet positief een tijd aangeven?

A. Neen. Ik beschouw het als enige tijd na de koffie. Wat er toen eigenlijk gebeurd is, is, dat generaal *Winkelman* door de heer *Steenberghe* uitgenodigd werd.

15008. De **Voorzitter:** Toen was men al tot een conclusie gekomen?

A. Ja. Men is, vóórdat generaal *Winkelman* gekomen is, tot de zeer positieve conclusie gekomen, dat de opperbevelhebber alleen het hoogste gezag in Nederland zou vertegenwoordigen; de secretarissen-generaal, die achter zouden moeten blijven, zouden ondergeschikt gemaakt worden aan de opperbevelhebber; de positieve bedoeling daarvan was, dat in de tijd, dat de Regering vertrokken zou zijn en de tegenstand tegen de vijand nog zou worden voortgezet, er geen Regeringsvacuum zou mogen zijn.

15009. De **Voorzitter**: De opvulling van dat vacuum heeft zelfs gewerkt tot 29 Mei.

A. Ik heb na de bevrijding met de heer *Steenberghe* wel eens gesproken om te trachten deze zaak te reconstrueren. Er is n.l. een punt geweest, waaromtrent er tussen de heer *Steenberghe* en mij een klein verschil van inzicht was. De heer *Steenberghe* zegt: Hij had toen de mening, dat dat vacuum opgevuld moest worden en dat het niet verder ging dan het vacuum tot de capitulatie. Mijn herinnering is, dat inderdaad dat vacuum moest worden opgevuld, maar dat men niet precies voor ogen had: als die capitulatie plaats vindt, komt er een streep onder, want dan zijn de Duitsers er.

Generaal *Winkelman* heeft het opgevat: Ik blijf het gezag uitoefenen, zolang men het mij niet verhindert. Ik had aanstonds het gevoel, dat dit de bedoeling was: er moet dus een Nederlands bestuursapparaat zijn, dat intact kan blijven, zolang de vijand het niet verhindert.

15010. De **Voorzitter:** Volkenrechtelijk gesproken, zou er na de capitulatie een militair bestuur komen. Dat militaire bestuur kon het civiele bestuur, hetzij de Regering, hetzij de secretarissen-generaal, hetzij generaal *Winkelman,* met een zekere mate van vrijheid laten werken.

A. Deze gedachte is toen door de heren *Steenberghe, Snouck Hurgronje, van Rhijn* en mij ontwikkeld. De heer *Steenberghe* voelde zich daarvoor verantwoordelijk. De heer *van Angeren* wilde mee naar Engeland. Ik weet niet, of het de heer *Steenberghe* is geweest of ik, die heeft gezegd: *van Angeren,* ga maar mee, want als je deze opdracht hebt gehad, komen er moeilijkheden van na de capitulatie en dan zal jij, als secretaris-generaal, worden „opgehangen".

Van Angeren heeft toen op het Departement van Justitie maatregelen genomen en de heer *Tenkink* aangewezen als vervanger en de heer *Meyes* instructies gegeven in verband met politionele maatregelen. *Van Angeren* heeft dat correct gedaan. Hij wilde niet tegenover zijn mensen in de verhouding komen als waarin hij tot *Gerbrandy* had gestaan. Tegen *Meyes* heeft hij gezegd: „Wees nu even voorzichtig met nieuwe arrestaties."

15011. De **Voorzitter:** Nu nog even het verloop van zaken. Op een gegeven moment zijn dus de heer *Winkelman* en de secretarissen-generaal uitgenodigd om op het Departement te komen en toen heeft dus de overdracht van het Regeringsgezag plaats gevonden bij monde van de heer *Steenberghe*. Er is ons medegedeeld, dat dit staande is gebeurd en kort heeft geduurd. Kunt u zich herinneren, hoe Minister *Steenberghe* dat ongeveer omschreven heeft?

A. Wij hebben in de antichambre van de kamer van de heer *Steenberghe* gestaan. De heren *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* zijn vrij vlot gekomen.

15012. De **Voorzitter:** Volgens uw herinnering was dus de chef van de generale staf, de heer *van Voorst tot Voorst,* er ook bij aanwezig?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!
De heer *Steenberghe* heeft toen eerst gezegd, dat de Regering naar het buitenland zou vertrekken om de belangen van het land ook buiten Nederland te blijven behartigen. Hij moet toen gezegd hebben, dat het hoogste Regeringsgezag, en wel het gezag, dat zowel door de Kroon als door het Kabinet en door de Staten-Generaal werd uitgeoefend, in handen zou liggen van generaal *Winkelman.*

15013. De **Voorzitter:** De heer *Steenberghe* heeft verklaard, dat hij de woorden: de Kroon en het Kabinet wèl heeft gezegd, maar niet: de Staten-Generaal.

A. Het kan zijn. Hij zal het zich misschien scherper kunnen herinneren. Hij heeft toen tot de secretarissen-generaal gezegd: „U ziet in de opperbevelhebber uw hoogste chef, waaraan u ondergeschikt bent en naar wiens bevelen u zult moeten handelen." Daarmede was die ceromonie afgelopen.

15014. De **Voorzitter:** Heeft de heer *Winkelman* misschien met een enkel woord gereageerd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Hij heeft dat aanvaard.

15015. De **Voorzitter:** Was bij de secretarissen-generaal het gevoel: dit is een bevredigende oplossing?

A. Ja, wij waren er persoonlijk eigenlijk blij om, dat deze oplossing zou worden getroffen. Wij hadden het anders onderling misschien op de een of andere wijze moeten zien te regelen.

15016. De **Voorzitter:** Er was een geheel andere constructie mogelijk geweest. De secretarissen-generaal waren waarnemend hoofd van hun Departement en daarop doorredenerend zou men tot de omgekeerde constructie kunnen komen, namelijk, dat generaal *Winkelman* ondergeschikt aan de secretarissen-generaal zou zijn.

A. Daaraan heeft niemand een seconde gedacht. Wij hebben de volgende ochtend onmiddellijk een vergadering van secretarissen-generaal belegd en daarin hebben wij vrij uitvoerig de positie, waarin wij verkeerden, besproken, alsook de vraag, hoe de verhouding tot de opperbevelhebber zou zijn en hoe bepaalde besluiten zouden moeten tot stand komen. Men heeft zitten redigeren aan nieuwe vormen van besluiten, die zouden uitgaan van de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Wij hebben allen contact gehad met generaal *Winkelman,* die gezegd heeft: „Jullie moet het werk doen; belangrijke vraagstukken leg je aan mij voor; ik wil geen lange nota's hebben; wie van de secretarissen-generaal mij wil spreken is welkom; ik zal bij voorkeur mondeling mijn besluiten nemen; die moeten door de secretarissen-generaal worden bevestigd of zij moeten mij een besluit ter tekening voorleggen."
Ik moet zeggen, dat in de korte tijd van aanraking met generaal *Winkelman* wij allen, zonder uitzondering, een bijzonder voortreffelijke indruk van hem als bewindsman hebben gekregen. Wij waren dankbaar, dat wij op dat moment over de generaal beschikten.

15017. De **Voorzitter:** Het feit, dat de secretarissen-generaal het direct hebben aanvaard, zonder over andere oplossingen te denken, getuigt van het gezag, dat generaal *Winkelman* door zijn persoon reeds had.

A. Ja.

15018. De **Voorzitter:** Het bewijst ook, dat de constructie, waarin u met z'n vieren in het voorafgaande gesprek waart gekomen, juist was.

A. Ja.

15019. De **Voorzitter:** Er is nog een ander punt, waarover verschil van mening bestaat, namelijk het volgende.
De heer *van Rhijn* heeft verteld, dat de overdracht reeds had plaats gevonden, toen er een telefoontje uit Hoek van Holland kwam.
De heer *Steenberghe* zegt: dat is mogelijk, maar het is ook mogelijk, dat het telefoontje uit Hoek van Holland kwam vlak vóór de overdracht.
Maar ook de heer *Steenberghe* zegt, dat het telefoontje in ieder geval is gekomen na het nemen van het besluit tot de overdracht.
U gevoelt, waarvoor het van belang is.

A. Ja, ik gevoel het. Naar wat ik er mij van herinner, is het telefoontje gekomen vóór de overdracht. Ik herinner het mij ook daarom, omdat ik zat te spreken met de heren *Snouck Hurgronje, van Angeren* en *Steenberghe*, toen het telefoontje kwam. Gezien de enigszins zenuwachtige toestand, waarin de heer *van Angeren* verkeerde, zeide de heer *Snouck Hurgronje* tegen mij: kom, laten wij even met *van Angeren* weggaan. Wij zijn toen even de kamer uitgegaan en hebben de heer *Steenberghe* alleen met Hoek van Holland laten spreken.

15020. De **Voorzitter:** Dat was, nadat het besluit was genomen?

A. Ja.

15021. De **Voorzitter:** Dat bent u met de heer *Steenberghe* eens?

A. Ja, maar het gesprek heeft plaats gevonden vóór de overdracht.

15022. De **Voorzitter:** En dat gesprek heeft u niet gehoord?

A. Dat gesprek heb ik niet gehoord, behalve, dat de heer *Steenberghe* mij na het gesprek er wel van verteld heeft.

15023. De **Voorzitter:** Wat heeft de heer *Steenberghe* er van verteld?

A. Na het gesprek heb ik de indruk van hem gekregen, dat men besloten had, naar Londen te gaan, dat er een ietwat duidelijker beeld van de situatie was, dunkt mij, waarover wij trouwens al onderling gesproken hadden, dat het Kabinet dus niet alleen zou weggaan om niet in handen van de vijand te vallen, maar ook zou weggaan in verband met de vele belangen overzee, die nog te behartigen zouden zijn.
Ik meen mij ook te herinneren, dat een uitwijking naar Zeeland niet meer mogelijk was. Dat was een van de overwegingen van de heer *Steenberghe* geweest: dat hij naar Zeeland wilde en dat dit niet mogelijk was.

15024. De **Voorzitter:** Maar wat u nu zegt, bewijst, dat de heer *Steenberghe* en ook de heer *van Rhijn* — zoals zij ook zelf hebben meegedeeld — van het vertrek van de Ministers een ietwat andere indruk hadden dan u daarvan hebt, want uw indruk is, dat zij naar Engeland zouden gaan en de indruk van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* was, dat dit nog niet vaststond. Toen de heer *de Geer* telefoneerde uit Hoek van Holland, was het duidelijk, dat aldaar de Regering definitief het besluit had genomen de zetel der Regering naar Engeland te verplaatsen. Daarmede waren de belangrijkste bezwaren van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* weggevallen; het doel van de Regering was duidelijk geworden en bovendien was er door hen een oplossing gevonden voor de opvulling van het vacuum. Nadat dat gebeurd was, waren dus hun bezwaren grotendeels weggevallen en toen zeiden zij: Nu gaan wij ook. U voelt wel, wat u zojuist hebt meegedeeld over dat gesprek met de heer *Steenberghe,* bevestigt hun visie, want in dat gesprek zou zijn gezegd: Zeeland was

van de baan en nu had het niet meer het karakter van een zich in veiligheid stellen; het was duidelijk geworden, dat men naar Engeland zou gaan. Daaruit volgt toch wel, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* bij het vertrek een andere indruk hadden dan u.

A. Ik heb enkele van deze dingen uit de tweede hand. De heer *Steenberghe* heeft zelf dat gesprek met Hoek van Holland gevoerd. In mijn herinnering waren de Ministers van de aanvang af besloten naar Engeland te gaan, terwijl de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* het daarmee niet eens waren, maar een andere weg wilden zoeken, via het zuiden.

15025. **De Voorzitter:** Dat klopt hiermee niet, want eerst uit Hoek van Holland kregen zij volgens hen het bericht: Wij gaan naar Engeland.

A. Ik heb het zo opgevat, dat zij uit Hoek van Holland bericht kregen: Wij gaan naar Engeland, wij vinden dat nodig en dat idee van jullie om naar Zeeland te gaan is militair niet uitvoerbaar. De Koningin heeft blijkbaar ook nog even gedacht over Zeeland en heeft dat ook niet kunnen uitvoeren. Maar voor de algemene tendenz maakt dat niet veel verschil of vindt u van wel?

15026. **De Voorzitter:** Dat wil zeggen.... het is blijkbaar zo, dat de heren zelf, dat de verschillende Ministers zelf van het vertrek naar de Hoek een verschillende voorstelling hadden; het is dus verklaarbaar, dat u — misschien ten gevolge van een toevallig gesprek met een van de heren, kort te voren gevoerd — meer het accent legt op het voornemen om naar Engeland te gaan.

A. Inderdaad.

15027. **De Voorzitter:** Wij hebben hier gehad een zekere mijnheer *van der Vaart Smit,* thans gedetineerd in het kamp te Westerbork, en die mijnheer heeft ons eerst proberen te suggereren — maar hij is tijdens het verhoor daarop teruggekomen —, dat er op 29 Mei na het optreden van *Seyss-Inquart* zou zijn opgemaakt een akte, ondertekend door de secretarissen-generaal en generaal *Winkelman,* waarbij deze laatste had goedgevonden het gezag weer over te dragen aan de secretarissen-generaal. De bedoeling van dit betoog was, dat de secretarissen-generaal na 29 Mei niet gezien moeten worden als orgaan van de bezettende macht, maar als orgaan van het legale Nederlandse bestuur.

Uit het verhoor is wel gebleken, dat *van der Vaart Smit* lichtvaardig conclusies heeft getrokken. Hij was werkzaam bij het A.N.P. Hij heeft een mededeling gekregen over de wijze, waarop de secretarissen-generaal na het optreden van *Seyss-Inquart* zouden werken. Onder dat in het Duits opgestelde stuk echter, dat hij had gekregen, bleken geen handtekeningen te staan. Uit hetgeen hij heeft gezegd, is duidelijk geworden, dat het een eenzijdige mededeling van Duitse kant was, hetgeen heel wat anders is. Is u iets bekend van deze geschiedenis?

A. Ik weet wel, hoe deze zaak behandeld werd. Op 29 Mei is van generaal *von Falkenhausen* het militaire bestuur overgenomen en is toen civiel bestuur geworden. Dit heeft plaats gevonden in de Ridderzaal. De dag te voren waren de secretarissen-generaal uitgenodigd voor het bijwonen van deze overdracht en voor het deelnemen aan een lunch bij *Seyss-Inquart* op kasteel Oud-Wassenaar. Er is eerst gedelibereerd over hetgeen men zou moeten doen. Er is toen contact geweest met generaal *Winkelman.* De conclusie is geweest: De lunch kunnen wij niet aannemen, doch naar de Ridderzaal kunnen wij wel gaan. Wij nemen echter aan, dat *Seyss-Inquart* geen dingen zal zeggen, die wij niet kunnen aanhoren; dat is hem ook medegedeeld. Wij zijn er toen geweest. Na de overdracht is *Seyss-Inquart* naar de secretarissen-generaal gegaan en heeft gevraagd: Wilt gij vanmiddag bij mij op het Plein komen? Dat hebben wij gedaan. *Seyss-Inquart* heeft daar een toespraak gehouden, waarin hij heeft verteld, dat hij het hoogste gezag in handen had genomen. Hij wilde ons de vraag voorleggen, of wij als secretarissen-generaal onder zijn hoogste gezag onze taak wilden blijven vervullen. Hij heeft toen een toelichting gegeven en gezegd: Ik verwacht, dat u als goede Nederlanders — zoals *Seyss-Inquart* spreken kon — in de eerste plaats uw taak als Nederlander blijft vervullen. Ik sta er voor om de Duitse belangen te behartigen. Daarover kunnen meningsverschillen ontstaan. Als u het echter niet met mij eens bent, verwacht ik, dat u dit zegt en eventueel uw ontslag neemt. Ik kan het niet aanvaarden, dat u het niet met mij eens bent en gaat saboteren. Ik verwacht, dat u dit duidelijk uitspreekt. Indien u ontslag neemt in een dergelijke situatie, zult u van mij geen last meer ondervinden. Hij probeerde het op een vriendelijke manier.

Het antwoord van *Snouck Hurgronje* is geweest: Hierop kunnen wij u geen positief antwoord geven. Dit kunnen wij pas geven, nadat wij met de opperbevelhebber van het Nederlandse leger hebben gesproken, want dat is onze hoogste chef. Daarop heeft *Seyss-Inquart* geantwoord: Ik wil er geen bezwaar tegen maken, indien u eerst met de opperbevelhebber van uw leger wilt spreken. Ik kan echter uw opperbevelhebber niet als civiel gezagsdrager in Nederland erkennen. Van af dit ogenblik oefen ik het hoogste gezag uit. Daarop heeft hij ons toegestaan, ons naar *Winkelman* te begeven, waar verslag is uitgebracht. *Winkelman* heeft toen zonder er bij te aarzelen — de heer *van Voorst tot Voorst* was er ook bij — gezegd: Jullie moet op je post blijven. Daarbij hebben wij ons neergelegd en zijn naar *Seyss-Inquart* toegegaan en hebben hem dit medegedeeld. De heer *Snouck Hurgronje* heeft er aan toegevoegd: Maar denk er om: wij bevestigen u dit, maar wij hebben ons daarbij niet laten leiden door de overweging, dat, wanneer wij eens ontslag vragen, ons niets zal gebeuren.

Dat heeft de heer *Snouck Hurgronje* er met nadruk bij verklaard.

Daarmede is eigenlijk de positie geregeld geweest, dat wij het standpunt innamen als secretarissen-generaal. Wij hebben deze beslissing genomen met goedkeuring van de opperbevelhebber. Daarvan is geen schriftelijk proces-verbaal opgemaakt. Ik ben wel in het bezit van enige kladjes, die tijdens de besprekingen zijn gemaakt.

15028. **De Voorzitter:** Ook van een eenzijdig Duits protocol is u niets bekend?

A. Het is zeer wel mogelijk, dat daarover door de Duitsers een protocol is opgemaakt, dat met commentaar naar Berlijn is gezonden; dat heb ik nooit gezien of te zien gekregen.

15029. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is niets aan de secretarissen-generaal ter tekening voorgelegd?

A. Neen.

15030. **De Voorzitter:** Het verhaal is daarmede gereduceerd tot de mededeling, die in de bladen van 30 Mei 1940 heeft gestaan en als volgt luidt:

> „Met ingang van gisteren is het hoogste gezag in civiele zaken in het bezette gebied van Nederland uitsluitend op de Rijkscommissaris overgegaan.
>
> In verband hiermede werden de Secretarissen-Generaal der Departementen gisteren door den Rijkscommissaris *Seyss-Inquart* in zijn ambtsgebouw ontvangen.
>
> De Rijkscommissaris zette hun uiteen, welke opdracht hij van den Führer heeft ontvangen en verzocht hun medewerking.
>
> De Secretarissen-Generaal hebben met toestemming van den Nederlandschen Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, Generaal *Winkelman,* hun medewerking toegezegd."

A. Het komt vrij redelijk overeen met de werkelijkheid. Ik heb in verband met een zuiveringsonderzoek, waaraan ik mij heb moeten onderwerpen, een nota gemaakt betreffende de positie van de secretarissen-generaal bij het vertrek van de Regering op 13 Mei 1940 en de vraag van het contact van de secretarissen-generaal met de Regering na haar vertrek. Daarin heb ik juist daaromtrent iets geschreven.

(Getuige legt de nota over.)

15031. **De Voorzitter:** Ik wilde u nog een andere vraag stellen, die ook betrekking heeft op die tijd.

Er hebben vlak na de capitulatie hier en daar besprekingen plaats gevonden over de vraag, in hoeverre er vooraanstaande Nederlanders in het bestuur zouden kunnen worden ingeschakeld. Generaal *Winkelman* heeft ons medegedeeld, dat hij wel heeft gedacht aan het vormen van een college van advies voor hem, bestaande uit drie personen. *Van der Vaart Smit* heeft daarnaast medegedeeld, dat hij met enige andere personen, o.a. mr. *Westerman,* pogingen heeft gedaan om, wat hij noemde, een regering te vormen.

Is u van dit soort van dingen iets bekend?

A. Het geval, dat u mij noemt, ken ik niet, maar er zijn in die dagen, vermoed ik, ook wel enige fantasten aan het werk geweest.

Er is wel een andere zaak geweest, die mij bekend is en een serieuze achtergrond had, maar tot niets heeft geleid. Na de capitulatie van het Nederlandse leger was in den Haag nog aanwezig de Duitse gezant *J. Zech von Burkersroda,* naar mijn mening een

fatsoenlijk man. *Zech* was zeer onder de indruk van het gebeurde en heeft na de capitulatie van het Nederlandse leger geprobeerd, een bemiddelende rol te vervullen. Hij heeft daartoe een poging aangewend door een bespreking te houden, waarbij ik niet tegenwoordig ben geweest, maar waarbij wel tegenwoordig zijn geweest de heren *Snouck Hurgronje* en *Fentener van Vlissingen,* over de vraag of, indien er een Duits militair bestuur zou blijven, het dan niet gewenst zou zijn, dat een vooraanstaand Nederlander als tussenpersoon tussen het college van secretarissen-generaal en de Duitse militaire bevelhebber zou optreden.

15032. **De Voorzitter:** Dat ging dus ook al uit van de gedachte, dat generaal *Winkelman* als krijgsgevangen militair dat niet zou kunnen doen. Dat was ook het standpunt van *von Falkenhausen.*

A. Inderdaad. Daarvoor wilde men een vooraanstaand persoon en daarvoor had *Zech* op het oog de heer *Fentener van Vlissingen.* (Wij spraken toen gekscherend van stadhouder *Frederik Hendrik;* zijn voorletters waren nl. F. H.). Daarover is inderdaad een gesprek met de heer *Fentener van Vlissingen* gevoerd, een serieus gesprek. *Zech* en *Snouck* waren er van op de hoogte en waarschijnlijk is *von Falkenhausen* er bij betrokken geweest, maar toen het bericht afkwam, dat *Seyss-Inquart* hier zou komen, is het direct van de kaart gegaan. Men heeft het *Zech* zeer kwalijk genomen, nl. van Duitse zijde, en men heeft het van die zijde ook de heer *Fentener van Vlissingen* kwalijk genomen; het was een van de redenen waarom *Seyss-Inquart* ook nogal afwijzend stond tegenover *Fentener van Vlissingen.*

15033. **De Voorzitter:** Ik mag hieraan misschien deze vraag vastknopen: Ook de heer *Fentener van Vlissingen* heeft waarschijnlijk op het standpunt gestaan, dat dit eerst aan de orde zou komen, wanneer de positie van generaal *Winkelman* absoluut onmogelijk zou zijn? Hij heeft toch niet de gedachte gehad een positie te zullen krijgen min of meer in concurrentie met generaal *Winkelman,* want deze had nu eenmaal vanwege de Nederlandse Regering — al was het op nogal informele wijze geschied — het Regeringsgezag overgedragen gekregen? Ik kan mij niet voorstellen, dat een serieus Nederlander daaraan zou tornen en het lijkt mij, dat de heer *Fentener van Vlissingen* dit alleen zou hebben willen doen, indien het generaal *Winkelman* absoluut onmogelijk gemaakt was om zijn functie te blijven uitoefenen.

A. Ik wil geen enkel ogenblik de suggestie wekken, alsof *Fentener van Vlissingen* hier iets tegen *Winkelman* heeft willen ondernemen.

15034. **De Voorzitter:** Dat onderschrijft u dus volkomen?

A. Volkomen.

De nos. 15035 t/m 15055 hebben betrekking op de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit.

H. M. HIRSCHFELD.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

Dr. JAN HERMAN VAN ROYEN,
oud 43 jaar, wonende te Ottawa, Canada.
Hr. Ms. ambassadeur te Ottawa, Canada,
oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

15056. De **Voorzitter:** Dit verhoor loopt eigenlijk slechts over één concreet punt. In de Meidagen van 1940 was u, als ik goed ben ingelicht, waarnemend hoofd van het Departement van Buitenlandse Zaken. De Minister was in Engeland en de secretaris-generaal, de heer *Snouck Hurgronje,* bevond zich doorlopend op het Departement van Sociale Zaken aan het Bezuidenhout Hij maakte daar ook de vergaderingen van het Kabinet mede ter vervanging van de heer *van Kleffens.* U was toen in die dagen, naar ik meen, belast met de dagelijkse leiding van het Departement van Buitenlandse Zaken. Is dit juist?

A. Daarop kwam het practisch wel neer. Ik ben daartoe niet uitdrukkelijk aangewezen, want er waren oudere afdelingschefs dan ik. Practisch, doordat ik onmiddellijk contact had met buitenlandse diplomaten, werd ik op dat ogenblik beschouwd als zeggenschap uit te oefenen op het Departement van Buitenlandse Zaken.

15057. De **Voorzitter:** Wat wij nu graag wilden weten, is het lot van de *Sponeck*-papieren, voor zover Buitenlandse Zaken daarbij betrokken is geweest.

A. Toen ik de oproeping kreeg, waarin het onderwerp was aangegeven, waarover dit verhoor zou lopen, heb ik natuurlijk mijn geheugen geraadpleegd. Als ik het mij goed herinner — maar ik zeg het onder enig voorbehoud, omdat er in die dagen zoveel is gebeurd —, zijn die papieren mij gebracht door iemand van de staf van het algemeen hoofdkwartier en heb ik mij toen afgevraagd, hoe ik die documenten het best in veiligheid zou kunnen brengen.

15058. De **Voorzitter:** Weet u ook, op welke dag dat is gebeurd?

A. Neen, dat durf ik u niet zeggen. Ik neem aan, dat het de tweede of derde dag is geweest.

15059. De **Voorzitter:** Er is namelijk een verschil van mening, dat wij met behulp van andere vandaag opgeroepen getuigen hopen op te lossen. Die papieren kwamen nl., naar ons is medegedeeld, uit een neergeschoten vliegtuig, waarin de adjudant van generaal *von Sponeck* had gezeten. Nu is er verschil van mening over de vraag, of het Vrijdagmorgen of Zondagmorgen is neergeschoten. Dit meningsverschil kunt u aan de hand van het feit, dat u op een gegeven ogenblik de papieren hebt gekregen, niet oplossen?

A. Neen, dat durf ik helemaal niet zeggen.

15060. De **Voorzitter:** U hebt de papieren gekregen van iemand van het algemeen hoofdkwartier. U vond ze wel belangrijk?

A. Er werd mij gezegd, dat zij uiterst belangrijk waren. Voor zover ik het mij herinner, had ik toen geen tijd ze zelf te bekijken. Ik weet inderdaad niet precies, wat er in heeft gestaan, behalve dan wat mij in algemene bewoordingen er van is verteld. Er werd aan toegevoegd: het is van het uiterste belang, dat deze dingen in het buitenland komen en ze de Duitsers hier niet weer in handen vallen.

15061. De **Voorzitter:** Dat heeft men u direct gezegd?

A. Ja. Toen heb ik, wanneer ik mij niet zeer vergis, de stukken gegeven aan de Zwitserse gezant *de Pury* met het verzoek te zorgen, dat zij in Zwitserland kwamen en daar aan de vertegenwoordiger van onze Regering werden ter hand gesteld. Ik had natuurlijk geen garantie, dat het zou gebeuren.

15062. De **Voorzitter:** Wij hebben tot nog toe altijd gehoord, dat deze documenten zijn gebracht bij de Amerikaanse legatie en dat zij via Amerika na de oorlog weer hier zijn gekomen. U noemt nu ineens de Zwitserse gezant. Dat is voor ons een novum.

A. Ik meen, dat het via Zwitserland is gegaan, maar ik zei u reeds in het begin: ik moet een voorbehoud maken. Wel heb ik enige maanden later andere stukken aan de Amerikaanse gezant gegeven, stukken, die betrekking hadden op de activiteit van N.S.B.-ers hier te lande.

15063. De **Voorzitter:** Waren de Amerikanen toen nog hier?

A. Die waren hier tot, naar ik meen, Juli 1940, toen het gehele corps diplomatique verhuisd is.

15064. De **Voorzitter:** U zegt: Het Zwitserse gezantschap. Herinnert u zich dat positief of zou het ook het Amerikaanse gezantschap kunnen zijn geweest?

A. Ik zou mij nu zeer sterk moeten vergissen, indien het het Amerikaanse gezantschap is geweest.

15065. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U weet niet meer, wie u dat heeft gezegd?

A. Wie van de staf van het algemeen hoofdkwartier? Neen.

15066. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Neen, ik bedoel: op het Departement van Buitenlandse Zaken. Wie heeft deze zaak daar toen behandeld?

A. Ik vermoed, dat het de heer *van Vredenburch* moet zijn geweest.

15067. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dezelfde, die nu in Indië is?

A. Ja. Hij was in die dagen mijn onmiddellijke medewerker.

15068. De **Voorzitter:** Ik heb hier vóór mij het verslag van een telefonisch onderhoud van de heer *Visser,* chef van het Protocol van Buitenlandse Zaken, met een van onze ambtenaren. In dit verslag komt een mededeling van de heer *Visser* voor, die hij vandaag eventueel moet bevestigen. Hierin staat genoteerd (ik herhaal: het is onder alle voorbehoud, het is niet onder ede verklaard; het is slechts een telefoongesprek geweest): „De bewuste papieren zijn waarschijnlijk door de heer *van Royen* overhandigd aan mr. *Gordon* van de Amerikaanse Ambassade".
Zegt die naam u misschien iets?

A. Die naam zegt mij veel. Het is de naam van de gezant, met wie ik in die tijd veel te maken had.

15069. De **Voorzitter:** Kunt u, nu deze naam ter tafel wordt gebracht, niet zeggen of u aan hem deze papieren hebt gegeven?

A. Voor zover ik het mij herinner heb ik het niet gedaan, maar, zoals ik reeds zei, ik moet een voorbehoud maken, want het kan zijn, dat ik andere belangrijke papieren aan de heer *de Pury* heb gegeven, maar ik geloof het niet.

15070. De **Voorzitter:** U hebt de documenten dus niet ingezien?

A. Ik heb ze niet ingezien.

15071. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar ze zijn u wel ter hand gesteld?

A. Inderdaad. Toen heb ik ze via de heer *van Vredenburch* of misschien via de heer *Visser* aan de Zwitserse gezant ter hand gesteld met het verzoek ze te zijner tijd weer aan onze autoriteiten te overhandigen.

15072. De **Voorzitter:** Dus met de bedoeling om ze uit het land te brengen?

A. Inderdaad.

15073. De **Voorzitter:** Het komt dus in elk geval hierop neer: u hebt deze papieren gekregen van het algemeen hoofdkwartier met de bedoeling, dat ze bij een buitenlandse legatie kwamen, dat ze uit het land gebracht zouden kunnen worden.

A. Dat kan ik zonder voorbehoud bevestigen.

15074. De **Voorzitter:** Die papieren zijn dus bij u gebracht met dat verzoek. Nu is het merkwaardig, dat deze papieren, die blijkbaar verschillende gegevens bevatten over de plannen van de Duitsers ten aanzien van het Regeringscentrum, de persoon van de Koningin en de leden van het Kabinet, in de Meidagen niet ter kennis zijn gebracht van het Kabinet. Dit doet nogal vreemd aan, want het Kabinet zat er over te beraadslagen of de Regering weg zou gaan. U hebt ook niet overwogen om het Kabinet van de inhoud van die papieren in kennis te stellen?

A. Ik heb die inhoud zelf niet gezien. Er is mij gezegd: Het zijn uiterst gewichtige papieren, die in veiligheid moeten worden gebracht.

15075. De **Voorzitter:** U hebt ook niet gedacht: Laat ik de heer *Snouck Hurgronje* de papieren eerst even tonen?

A. Neen, dat heb ik niet overwogen; ik heb niet gedacht, dat dat van belang kon zijn voor de bespreking, die op dat ogenblik plaats vond.

15076. De **Voorzitter:** U wist dus zelf niet, dat deze papieren gegevens bevatten met betrekking tot de plannen van de Duitsers ten aanzien van het Regeringscentrum?

A. Het is mogelijk, dat mij dat gezegd is toen mij de papieren overhandigd zijn, maar ik wist niet of er geen afschrift of uittreksel van gemaakt was. Ik had de indruk alleen maar het instrument te zijn om deze papieren in veiligheid te brengen.

15077. De **Voorzitter:** Als dus de papieren die inhoud hadden en men kende die inhoud aan het algemeen hoofdkwartier, had men, naar uw mening, daar moeten overwegen deze ter kennis te brengen van de Minister van Defensie of van de Minister-President?

A. Dat lijkt mij zo. Als zodanig had Buitenlandse Zaken niet direct met de papieren te maken, wel met het in veiligheid brengen.

15078. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik. U hadt het zoëven over andere papieren, die door u ter hand zijn gesteld aan de Amerikaanse gezant. Is op deze manier nog een belangrijk deel van het archief gered?

A. Neen; dat waren geen stukken, die in het archief van Buitenlandse Zaken behoorden; het waren stukken, die — op zeer dilettantistische wijze — verzameld zijn door de heer *Visser* en door mij zelf, ik meen over het z.g. verraad van de N.S.B.-ers in die dagen. Achteraf beschouwd, was het een nogal naïeve bezigheid, maar in die dagen waren wij nog niet doorkneed in het vak.

15079. De **Voorzitter:** Waarschijnlijk is een groot deel van het archief van Buitenlandse Zaken vernietgd?

A. Inderdaad, een groot deel is vernietigd; daartoe heb ik, in de qualiteit, die ik u uiteenzette, het bevel gegeven.

Kort na de bezetting door de Duitsers kreeg ik bezoek van drie Duitse officieren in mijn huis. Zij vroegen, of ik inderdaad verantwoordelijk was voor het verbranden van die documenten en dossiers. Daarop heb ik met ja geantwoord, daarbij denkende, dat dit misschien mijn deportatie ten gevolge zou hebben. Zij vroegen mij daarna, waarom ik dit gedaan had. Daarop was mijn antwoord, dat de kapitein van een schip, dat wordt geënterd, ook tracht zijn geheime stukken te vernietigen. Zij begrepen dat en vroegen mij hun een lijst te geven van de stukken, die waren verbrand. Daarin heb ik toegestemd, aangezien ik van plan was, hun een lijst van onderwerpen te geven, waaruit zij geen inlichtingen konden putten. Ik heb gezegd, dat het politieke rapporten uit Parijs, Londen en Washington waren en dossiers betreffende de activiteit van Duitse nationaal-socialisten hier te lande. Het betrof dossiers, waarvan zij wisten, dat deze bestonden.

15080. De **Voorzitter:** U zeide, dat een groot deel van het archief was verbrand. Zijn er nog stukken overgebleven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, de niet geheime stukken. De verbrande waren Kabinetstukken.

15081. De **Voorzitter:** Wat de geheime stukken betreft, is derhalve alles verdwenen, behoudens dan de enkele stukken, die u naar enige buitenlandse gezantschappen hebt kunnen brengen?

A. Daarop komt het neer. Een aantal stukken is in afschrift overgebleven, vermoedelijk bij het Departement van Koloniën. Dit kreeg nl. afschriften van geheime rapporten uit Japan.

15082. De **Voorzitter:** Waar is het dagboek van de heer *van Kleffens* gevonden?

A. Ik weet niet of het gevonden is.

15083. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* heeft medegedeeld, dat het in Duitse handen is gevallen.

A. Naar wij aannemen, is het toen vernietigd. Ik wist van het bestaan van het dagboek van de heer *van Kleffens* toen hij vertrok. Ik heb nooit anders aangenomen dan dat de heer *van Kleffens* het dagboek in zijn aktentas had medegenomen. Het bleek, dat hij het in zijn valies had gedaan. Zijn valiezen zijn echter achtergebleven in het stukgeschoten vliegtuig. Zij zijn eerst overgebracht naar de marinestaf en van daaruit, op de dag van de capitulatie van Nederland, naar het Departement van Buitenlandse Zaken. Het betrof de bagage van de heren *van Kleffens* en *Welter,* die tegelijkertijd is overgestoken. Achteraf bleek, dat zich daaronder ook nog een valies van een Franse generaal bevond, die tijdelijk in den Haag had vertoefd. Later hebben de Duitsers op die koffers beslag gelegd. Nadat zij ze zelf hadden onderzocht, hebben zij een ambtenaar en mij gevraagd naar het Departement te komen, ten einde een aantal weinig waardevolle juwelen van mevrouw *van Kleffens* in ontvangst te nemen. Wij hebben alle geopende valiezen gezien, maar hebben niet gedacht aan het dagboek. Pas later vernamen wij, dat de heer *van Kleffens* zijn dagboek niet had medegenomen. Wij hebben ons toen afgevraagd: Hoe komt het, dat de Duitsers er verder geen gif uitgezogen hebben? Met enige verdraaiing van feiten hadden zij het dagboek goed kunnen uitspelen. Dat hebben zij echter nooit gedaan. Een paar maanden na de bevrijding van ons land ben ik met majoor *Driebeek* naar de gevangenis in Scheveningen gegaan om daar de Duitse gezant *Bene,* die hier vertegenwoordiger was van het Duitse Departement van Buitenlandse Zaken bij *Seyss-Inquart,* te vragen naar het dagboek van de heer *van Kleffens.* Dat heeft evenwel niets opgeleverd, want *Bene* heeft ontkend iets van het dagboek af te weten.

15084. De **Voorzitter:** Dus dit is eigenlijk een volkomen raadsel?

A. Mij is dit een volkomen raadsel.

15085. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is er niets geëvacueerd van Buitenlandse Zaken naar Engeland? Is er niet een kist met papieren medegegeven met een bode?

A. Ik herinner mij alleen, dat, toen de heer *van der Schriek,* die de cijferaar op Buitenlandse Zaken, het hoofd van de codedienst was, een van de laatste dagen vertrok in een vissersboot, te zamen met de latere Minister *de Booij,* die toen bij de Koninklijke was, hij de codes of een aantal codes heeft medegenomen. Ik meen vrij zeker te weten, dat hij geen andere stukken bij zich had; er was niet aan te beginnen.

15086. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is hier door een getuige gezegd, dat, toen hij aan boord van het vissersbootje ging, er een kist met documenten van Buitenlandse Zaken was. Die kist was dicht. Hij kon niet van buiten zien wat voor documenten het waren. Dat zijn waarschijnlijk de codes geweest, die de heer *van der Schriek* heeft meegenomen?

A. Ik geloof, dat met vrij grote stelligheid te kunnen zeggen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat het dan wel opgelost is.

15087. **De Voorzitter:** Het was in ieder geval het schip, dat door de heer *de Booij* was uitgerust?

A. Ja.

15088. **De Voorzitter:** Hebt u, vóórdat het bekende Venlose incident plaats vond, geweten, dat er onderhandelingen op ons grondgebied werden gevoerd?

A. Neen.

15089. **De Voorzitter:** U hebt het ook pas gehoord, toen de overval in Venlo had plaats gevonden?

A. Ja. Dat weet ik wel beslist, omdat het mij heeft verbaasd, dat die onderhandelingen buiten kennis, niet van mij zelf, maar van de Minister of de secretaris-generaal hadden plaats gevonden.

De Voorzitter: Dit is hetgeen wij u wilden vragen. Ik dank u zeer voor de door u verstrekte inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

J. H. VAN ROYEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*
Verhoor van

CORNELIUS MARTINUS OLIFIERS,
oud 54 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-kolonel bij de infanterie.

Hij legt de eed af als getuige.

15090. De **Voorzitter:** Ik wilde u enige vragen stellen over de z.g. *Sponeck*-papieren. Wanneer zijn deze op het algemeen hoofdkwartier gekomen?

A. Die zijn kwart voor twee, tien minuten voor twee, op Zondag de 12de Mei 1940 op het algemeen hoofdkwartier gekomen.

15091. De **Voorzitter:** En die zijn afkomstig uit...?

A. Die zijn afkomstig van Ockenburg.

De **Voorzitter:** Vertelt u dat eens.

A. Er kwam bij mij de reserve-eerste-luitenant van de grenadiers *van der Putten;* die kwam bij mij, op dat uur, dat ik u net vertelde, en deelde mij mede, dat zij een portefeuille, ongeveer van deze dikte, uit een half verbrand vliegtuig op Ockenburg hadden gehaald, ik meen op Zondagmorgen.

15092. De **Voorzitter:** Dus die zelfde morgen?

A. Die zelfde morgen.

15093. De **Voorzitter:** Er is derhalve aan u niet medegedeeld, dat deze papieren gekomen zijn uit een vliegtuig, dat neergeschoten was in de Adelheidstraat?

A. Neen.

15094. De **Voorzitter:** Dan is dat de opheldering van het misverstand. Er was ons nl. indertijd medegedeeld van de zijde van de krijgsgeschiedkundige sectie van de generale staf, dat die papieren afkomstig waren uit een vliegtuig, dat Zondagmorgen was neergeschoten in de Adelheidstraat in den Haag.
Wij hebben voortdurend in de veronderstelling verkeerd, dat dit inderdaad zo was, tot wij hier op een gegeven moment oud-burgemeester *de Monchy* gehoord hebben, die zei: „In de Adelheidstraat is op Zondagmorgen geen vliegtuig neergeschoten; dat is Vrijdagmorgen gebeurd". Dat ging dus in dezelfde richting als Minister *van Kleffens* in zijn bekende boek „the Rape of the Netherlands", die ook gesproken had over de *Sponeck*-papieren, die gekomen waren uit een vliegtuig, dat in de Adelheidstraat op Vrijdagmorgen was neergeschoten, dus op de eerste morgen van de oorlog. Het was een grote verwarring. Nu komt u dus met dit nieuwe feit, dat de *Sponeck*-papieren helemaal niet gekomen zijn uit een vliegtuig, dat in de Adelheidstraat is neergestort?

A. Het beste zou u *van der Putten,* de eerste-luitenant van de grenadiers, kunnen horen. Die kwam bij mij en zei: „Het vliegveld Ockenburg is weer heroverd" — dat is toen gebeurd op Vrijdag de 10de — „we hebben dat nagekeken". Op die Zondagmorgen zou het vliegtuig nagekeken zijn en toen bleken die papieren er niet in te zitten. Hij is toen bij mij gekomen en heeft me gezegd: „Ik doe dit buiten mijn kapitein om" — dat was de kapitein *van Outeren* — „ik doe dit buiten hem om, dus als er later nog eens moeilijkheden mee komen, wilt u mij daar dan mee dekken". Toen heb ik gezegd: „Geeft u mij die papieren maar onmiddellijk hier, ik dek u van alle kanten."

15095. De **Voorzitter:** Maar dan begrijp ik het volgende niet. Die papieren worden altijd de *Sponeck*-papieren genoemd, omdat er een verband gelegd wordt met de adjudant van generaal *von Sponeck,* die met dat vliegtuig zou zijn neergeschoten. U vertelt nu echter, dat deze papieren gekomen zijn uit een vliegtuig, dat niet neergeschoten was, doch dat misschien al 2 dagen gestaan had op het vliegveld Ockenburg.

A. Ten minste, dat heb ik begrepen uit dat verhaal van die luitenant *van der Putten.*

15096. De **Voorzitter:** Maar hoe is dan de naam „*Sponeck*-papieren" in de wereld gekomen?

A. Omdat er papieren in zaten, o.a. een bevel, dat ondertekend was door generaal *von Sponeck.* In de haast van dat ogenblik kwam er naar voren, dat dat de bundel was van generaal *von Sponeck;* hoe dat nu precies in elkaar zat, wist ik op dat moment ook niet.

15097. De **Voorzitter:** Dus in uw voorstelling van zaken heeft de adjudant van generaal *von Sponeck* hierin nooit een rol gespeeld?

A. In mijn voorstelling niet.

15098. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Had u de indruk, dat die generaal *von Sponeck* zelf in dat vliegtuig heeft gezeten?

A. Kijk, ik heb die papieren vluchtig doorgewerkt en toen ben ik tot de conclusie gekomen, dat die generaal op Ypenburg had moeten landen volgens de bevelen, die daarin zaten, en toen is hij waarschijnlijk, omdat er op die Vrijdagmorgen daar te veel werd geschoten, zodat hij daar niet meer landen kon, door de Nederlandse artillerie o.a., doorgevlogen naar Ockenburg en daar terechtgekomen. Maar het is ook mogelijk, dat hij daar op Ypenburg eerst is geland, daarna dat vliegtuig is opgestegen en het vliegtuig naar Ockenburg moest om daar te landen.

15099. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ockenburg was, meen ik, een geheim vliegveld?

A. In zoverre, het was eigenlijk meer een sportterrein, dat gebruikt werd als hulpvliegterrein.

15100. De **Voorzitter:** Hebt u toen maar één dossier gekregen, nl. het dossier, dat gekomen was uit het vliegtuig op het vliegveld Ockenburg, of hebt u misschien ook nog andere papieren gehad, die uit een vliegtuig, dat in de Adelheidstraat is neergeschoten, gekomen zijn?

A. Neen, die heb ik nooit gehad.

15101. De **Voorzitter:** U hebt alleen dat dossier gehad?

A. Alleen dit dossier gekregen van de luitenant *van der Putten.*

15102. De **Voorzitter:** En dat heeft u gekregen op Zondagmiddag?

A. Dit kreeg ik Zondagmiddag om tien minuten voor twee.

15103. De **Voorzitter:** Dat dossier vond u natuurlijk zeer belangwekkend?

A. Ja, het was zeer interessant.

15104. De **Voorzitter:** U weet, dat het dossier via Amerika weer naar Nederland is teruggekomen? Ik heb hier de photokopieën er van.

A. Door Duitsland en Italië is het gegaan.

15105. De **Voorzitter:** Goed, daar kom ik dadelijk nog even op terug. Bevonden zich in dat dossier ook bevelen om de Koningin en de leden van het Kabinet gevangen te nemen?

A. Dat herinner ik mij niet helemaal precies meer.

15106. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dacht u, dat het er wel in stond?

A. Ik weet het niet precies. Wel staat er meen ik iets in van de Nederlandse Regering.

15107. De **Voorzitter:** Het bevatte o.a. ook gegevens over de Regeringsgebouwen. Ik heb hier een foto van het paleis Noordeinde. Voorts de opmarsweg van Ockenburg naar het paleis.

A. Ja, dat was er wel bij.

15108. De **Voorzitter:** U begreep dus, dat deze papieren van groot belang waren. Heeft u er ook de opperbevelhebber van in kennis gesteld?

A. Ik was toegevoegd aan de buitenlandse inlichtingendienst en ik behandelde Duitsland. Ik heb deze papieren dus vluchtig even doorgenomen en heb mijn chef, de tegenwoordige generaal-majoor *van de Plassche,* onmiddellijk laten zien, dat die papieren er waren, en die is er mee naar de opperbevelhebber gegaan.

15109. De **Voorzitter:** Heeft u ze daarna weer teruggekregen?

A. Later zijn zij weer teruggekomen.

15110. De **Voorzitter:** Met een boodschap? U heeft er immers wat mee gedaan, dus moet er toch een boodschap bij geweest zijn?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

15111. De **Voorzitter:** En zij zijn naar Buitenlandse Zaken gegaan?

A. Ja, zij zijn bij mij gebleven en toen zijn zij naar Buitenlandse Zaken gegaan. Ik meen, dat de tegenwoordige generaal-majoor *van de Plassche* dat gedaan heeft. Ik heb die papieren niet persoonlijk aan Buitenlandse Zaken gegeven.

15112. De **Voorzitter:** Oh, u heeft ze niet zelf aan Buitenlandse Zaken gegeven.

A. Ik heb ze niet persoonlijk aan Buitenlandse Zaken gegeven, maar er is wel gezegd: „Laten wij ze aan Buitenlandse Zaken geven.", want doordat wij natuurlijk wisten, dat de toestand nu niet zo rooskleurig was die Zondagmiddag, waren wij van mening, dat zij ze b.v. aan het Amerikaanse gezantschap zouden kunnen geven.

15113. De **Voorzitter:** Juist. U zei zoëven, dat zij via Duitsland en Italië weggegaan zijn.

A. Ja, want toen op 15 Juli 1940 alle gezantschappen opgeheven werden, die hier niet rechtstreeks behoefden te zijn, is ook het Amerikaanse gezantschap teruggegaan en is via Duitsland en Italië naar Amerika teruggekeerd.

15114. De **Voorzitter:** U weet derhalve niet uit eigen wetenschap of zij inderdaad door Buitenlandse Zaken naar het Amerikaanse gezantschap zijn gebracht?

A. Dat weet ik niet, dat zou misschien de heer *Visser* van het Protocol weten. Dat weet ik zelf niet, maar weet ik alleen van horen zeggen.

15115. De **Voorzitter:** U hebt alleen gehoord, dat zij via Duitsland en Italië gegaan zijn en dat zij later ook weer teruggekomen zijn.

A. In Engeland heb ik dat gehoord.

15116. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waar is die luitenant *van der Putten* gebleven?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

15117. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Die bent u uit het oog verloren?

A. Ja.

15118. De **Voorzitter:** Dan nog een ander punt. Is, toen die papieren op het algemeen hoofdkwartier kwamen, niet de wenselijkheid ter sprake gekomen, dat het Kabinet, dat het Departement aan het Bezuidenhout verblijf hield, van de inhoud van deze papieren op de hoogte zou worden gesteld?

A. Ik dacht van niet.

15119. De **Voorzitter:** Dus daar heeft men niet aan gedacht?

A. Dat weet ik niet. Ik weet niet in hoeverre mijn chef via generaal *Winkelman* er aan gedacht heeft.

15120. De **Voorzitter:** U gevoelt wel, dat deze papieren voor het Kabinet toch wel van belang waren, omdat ze ook betrekking hadden op het eventuele lot van de Koningin en van de leden van het Kabinet. Bovendien beraadslaagde het Kabinet in die dagen ook over hetgeen er verder gebeuren moest, met name over een eventueel vertrek van de Regering. Voor het Kabinet was het dan zonder enige twijfel van belang geweest om te weten, wat voor plannen de Duitsers hadden. Daar is dus blijkbaar niet over gesproken met u en is ook door u zelf niet over gesproken. Zelf heeft u ook niet de gedachte geopperd, dat het wenselijk zou zijn om de inhoud van die papieren ook ter kennis van het Kabinet te brengen?

A. Dat herinner ik mij niet precies meer. Maar om nu precies uit die bundel bevelen te halen wat er in zat — en dan waren er veel dingen bij, die heel moeilijk te lezen waren..... —, was heel moeilijk op dat ogenblik. Maar, zover ik weet niet.

15121. De **Voorzitter:** U weet dus niet wie de papieren naar Buitenlandse Zaken heeft gebracht?

A. Neen, dat weet ik ook niet.

15122. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En u weet ook niet wanneer ze doorgegaan zijn? U hebt ze dus gegeven aan de heer *van de Plassche?*

A. Ja.

15123. De **Voorzitter:** U hebt zoëven verklaard, dat de heer *van de Plassche* ze bracht bij de opperbevelhebber en dat ze later weer bij u teruggekomen zijn.

A. Ja, later zijn zij weer bij mij teruggekomen.

15124. De **Voorzitter:** Dat was in de loop van dezelfde middag heeft u gezegd.

A. Ja, in de loop van dezelfde middag.

15125. De **Voorzitter:** Zijn zij toen die zelfde dag ook naar Buitenlandse Zaken gegaan?

A. Dat durf ik u niet te zeggen. Ik meen, dat dat pas de volgende morgen gebeurd is, maar dat durf ik u ook niet meer met zekerheid te zeggen.

15126. De **Voorzitter:** Bij deze papieren bevond zich ook een z.g. „Fahndungsliste", waar u ook zelf op stond. Heeft u dat die zelfde middag geconstateerd?

A. Ja, dat heb ik die zelfde middag ook geconstateerd.

15127. De **Voorzitter:** Daar stond ook de heer *van de Plassche* op, naar ik meen.

A. Ja, die stond er ook op.

15128. De **Voorzitter:** Heeft de opperbevelhebber toen uit eigen beweging tegen u beiden gezegd, dat u in verband met die vermelding op de Fahndungsliste moest zien weg te komen, of hebt u beiden het initiatief er toe genomen?

A. De tegenwoordige generaal *van de Plassche* heeft dat met de opperbevelhebber besproken, maar op welke wijze hij dat besproken heeft, dat weet ik niet.

15129. De **Voorzitter:** Wanneer kreeg u de mededeling, dat u weg moest?

A. De mededeling, dat ik mij begeven moest naar de militaire missie in Londen, kreeg ik Maandagmorgen omstreeks halfacht, acht uur.

15130. De **Voorzitter:** De heer *van Blankenstein* heeft verklaard, dat hij u en de heer *van de Plassche* op Maandag nog ontmoet heeft op het Engelse gezantschap.

A. Dat kan omstreeks een uur of tien geweest zijn.

15131. De **Voorzitter:** Daar was u waarschijnlijk om te informeren, welke vervoergelegenheid u kon hebben?

A. Neen, dat heb ik niet geïnformeerd, want er werd mij medegedeeld, dat ik om negen uur op het gezantschap moest zijn en dat daar dan reeds vervoergelegenheid was.

15132. De **Voorzitter:** En was dat ook zo?

A. Dat was ook zo.

15133. De **Voorzitter:** Men heeft u van daar dus vervoerd naar...?

A. Naar Hoek van Holland.

15134. De **Voorzitter:** En toen bent u met dezelfde torpedojager, waar ook de Koningin mee vertrokken is, naar Engeland gegaan?

A. Met dezelfde torpedojager ben ik naar Engeland gegaan. En die dag omstreeks twaalf uur is die daar vertrokken.

15135. De **Voorzitter:** Welke functie heeft u daarna in Londen vervuld?

A. In Londen ben ik eerst op het Departement van Oorlog werkzaam geweest en nadat ik daar enige maanden werkzaam ben geweest, werd ik overgeplaatst naar het Departement van Binnenlandse Zaken. Daar kreeg ik de afdeling Oorlogsdocumentatie, waar ik een kaartsysteem maakte van alle verdachte Nederlanders, voorzover dat dan na te gaan was, uit N.S.B.-bladen e.d.

15136. De **Voorzitter:** Van de verdachte Nederlanders in Nederland?

A. Ja, de verdachte Nederlanders in Nederland.

15137. De **Voorzitter:** En wat heeft u verder in Londen gedaan? Bent u daar gebleven of heeft u nog een andere functie gehad?

A. Ik was tevens in Londen secretaris van de Commissie Militaire Onderscheidingen en daarna ben ik nog tijdelijk president van de krijgsraad geweest. Tijdelijk was dit, tot '45.

15138. De **Voorzitter:** Ik vraag het u hierom, omdat de heer *van de Plassche* en u, alsmede generaal *van Oorschot,* die ook in Londen waren, toch eigenlijk beroepsmensen waren op het gebied van de inlichtingendienst?

A. Ja.

15139. De **Voorzitter:** Maar met de Londense inlichtingendienst heeft u nooit iets te maken gehad?

A. Neen, daar heb ik nooit mee te maken gehad.

15140. De **Voorzitter:** Hebt u daar een verklaring voor?

A. De verklaring daarvoor is: Er is daar toen onmiddellijk een Koninklijk besluit afgekondigd, waarbij de C.I.D., de inlichtingendienst, werd opgericht, en deze kwam onder de heer *van 't Sant.*

15141. De **Voorzitter:** Ja, en later onder de heer *Derksema* en daarna onder de heer *de Bruyne.* U drieën, die toch van huis uit vakmensen waren, hebt nooit bemoeienis gehad met de Londense inlichtingendiensten?

A. Neen.

15142. De **Voorzitter:** En nu vraag ik u, wat is daarvoor de verklaring?

A. De verklaring is, dat mijnheer *van 't Sant* het wel kon doen.

15143. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar die had toch medewerkers nodig? Hij deed toch niet alles alleen?

A. Mij is nooit gevraagd om mede te werken.

15144. De **Voorzitter:** Hebt u met de heer *van de Plassche* en de heer *van Oorschot* in Londen nog contact gehad?

A. Ja, daar heb ik wel contact mee gehad.

15145. De **Voorzitter:** Hebben de heren onder elkaar het daar dan nooit over gehad?

A. Wij hebben wel onder elkaar gezegd, dat wij het heel vreemd vonden, dat er op deze manier ineens een einde aan was gemaakt. Maar generaal *van Oorschot* was hier al geen hoofd inlichtingendienst meer.

De **Voorzitter:** Neen, dat weet ik wel.

A. Maar de heer *van de Plassche* en ik hebben wel eens gezegd, dat het vreemd was, dat wij dat niet meer konden doen. Ik weet niet in hoeverre generaal *van de Plassche* daar nog over gesproken heeft, maar omdat het Koninklijk besluit er was, geloof ik niet.....

15146. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat de verklaring hierin was gelegen, dat de heer *van 't Sant* het liever zelf wilde doen. Echter na een jaar is de heer *van 't Sant* als chef van de C.I.D. afgetreden en is de heer *Derksema* hoofd geworden en daarna kolonel *de Bruyne.* Waren dat dan ook allemaal mensen, die het liever zelf wilden doen? Of was er misschien nog een andere reden, dat men u drieën liever buiten het spel hield? Heeft u daar nooit iets van gemerkt?

A. Daar heb ik verder nooit iets van gemerkt.

15147. De **Voorzitter:** U heeft het alleen maar vreemd gevonden?

A. Ja, vreemd gevonden, in zoverre, ik meen, dat generaal *van de Plassche* nog wel eens nader geïnformeerd heeft, maar verder heb ik er nooit meer iets van gehoord.

15148. De **Voorzitter:** Vond u het teleurstellend?

A. Ja, ik vond het in zoverre zeer teleurstellend.

15149. De **Voorzitter:** En toen later, speciaal bij de dienst van kolonel *de Bruyne,* de zaak misliep met al die gearresteerde „gedropte" parachutisten, enz., werd daar dan geen critiek op uitgeoefend?

A. Dat wisten wij niet.

15150. De **Voorzitter:** Maar drong dat niet geleidelijk door?

A. Ik heb in Engeland nooit gehoord, dat dat het geval geweest is.

15151. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wist u niet, dat al die parachutisten gevangen genomen werden?

A. Neen.

15152. De **Voorzitter:** Ook niet later, toen de dienst van kolonel *de Bruyne* geheel van de kaart ging?

A. Dat heb ik nooit geweten. In Engeland heb ik dat nooit gehoord, dat al die parachutisten hier gevangengenomen werden. Ik had er ten slotte niets mee te maken.

15153. De **Voorzitter:** Die mislukking is dus zuiver intern gebleven? Een buitenstaander in Londen heeft daar dus niets van gemerkt?

A. Neen, ten minste die indruk heb ik wel.

15154. De **Voorzitter:** Dan nog een ander punt. Hebt u enige bemoeienis gehad met het Venlo-incident, vóór dat het gebeurd is?

A. Ik weet wel, dat ik daar oorspronkelijk voor aangewezen zou worden.

15155. De **Voorzitter:** In plaats van luitenant *Klop?*

A. Ja, maar luitenant *Klop* was vijf jaar in Canada geweest en die sprak natuurlijk zijn Engels beter dan ik, en toen is hij daarvoor aangewezen.

15156. De **Voorzitter:** Uit hetgeen u zegt, blijkt, dat u wist, dat er dergelijke besprekingen waren.

A. Ja, zijdelings wist ik, dat er dergelijke besprekingen waren, maar wat het precies omvatte, wist ik niet.

15157. De **Voorzitter:** Dat ging dus buiten u om?

A. Ik wist het niet precies. Ik hoorde natuurlijk wel iets daarvan, maar wat het precies geweest is, weet ik niet.

15158. De **Voorzitter:** Hebt u er nog een herinnering van, hoe het doel van die besprekingen omschreven werd? Met andere woorden: Waarom wensten *Stevens* en *Best* te praten met die Duitse officieren?

A. Ik meen om nader tot een oplossing te komen voor een eventuele vrede.

15159. De **Voorzitter:** U meent, dat dat het motief geweest zou zijn?

A. Ja, ik meen, dat dat het motief was om te trachten datgene te doen om de vrede te verkrijgen.

15160. De **Voorzitter:** U hebt in die tijd het niet horen omschrijven als het peilen, of er eventueel omwentelingspogingen in Duitsland mogelijk waren?

A. Neen, dat heb ik niet gehoord.

15161. De **Voorzitter:** Dit is dus buiten u om gegaan?

A. Dit is buiten mij om gegaan, omdat ik er verder niets mee te maken had en luitenant *Klop* deze opdracht rechtstreeks kreeg van generaal *van Oorschot* of van generaal *van de Plassche.*

15162. De **Voorzitter:** Dan nog de laatste vraag: Is het u persoonlijk ook bekend, dat generaal *Reynders* wel eens de opdracht heeft gegeven om bepaalde inlichtingen niet te verstrekken aan de Koningin en de Minister van Defensie?

A. Neen, dat is mij niet bekend.

15163. De **Voorzitter:** U heeft er ook nooit over gehoord?

A. Neen, ik heb er ook nooit over gehoord.

15164. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede aan het eind gekomen van hetgeen ik u te vragen had. Hebt u zelf nog iets in dit kader, waarvan u meent, dat u het moet mededelen?

A. Dat geloof ik niet, President.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

A. Tot uw dienst.

C. M. OLIFIERS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

DOE HANS,
oud 34 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
hoofdinspecteur van politie.

Hij legt de eed af als getuige.

15165. **De Voorzitter:** Wij zouden gaarne enkele inlichtingen van u willen hebben over het in de Meidagen van 1940 in de Adelheidstraat neergeschoten vliegtuig. Kunt u ons mededelen, wanneer dat neerschieten precies heeft plaats gevonden?

A. Voor zover ik heb kunnen nagaan, is het in ieder geval gebeurd op de eerste oorlogsdag, op de 10de Mei in de ochtenduren. Het precieze tijdstip is niet meer na te gaan.

15166. **De Voorzitter:** Het is dus niet gebeurd op Zondag de 12de Mei?

A. Neen.

15167. **De Voorzitter:** En op Zondag 12 Mei is er niet een ander vliegtuig in de Adelheidstraat neergeschoten?

A. Neen. Op Zondag 12 Mei is er in den Haag geen vliegtuig neergeschoten.

15168. **De Voorzitter:** U hebt er, naar ik meen, geen persoonlijke bemoeienis mede gehad? U hebt het nagegaan in de gegevens, die bij de politie berusten?

A. Ja.

15169. **De Voorzitter:** Welke gegevens zijn daaromtrent bekend? Is dat vliegtuig nader geïdentificeerd? Wie zaten er in?

A. Uiteraard was dit geheel een militaire zaak, maar ik weet van de wachtcommandant, die ik hierover gesproken heb, van het betrokken sectiebureau in de Louise Henriëttestraat, dat er in ieder geval een brandend vliegtuig is neergekomen. Van het vliegtuig is b.v. de motor terechtgekomen in de omgeving van de Wilhelminakerk. Het vliegtuig zelf is neergekomen op huizen in de Adelheidstraat. Ik zeg dit even wat nauwkeuriger om u te doen blijken, dat het vliegtuig waarschijnlijk volkomen in brand stond, toen het neerkwam. De militairen zijn er direct bij geweest, zodat uiteraard de politie er niets mede te maken had. De brandweer is er ook bij geweest. Ik heb dit even laten informeren bij de brandmeester, die indertijd dienst had. Deze man heeft gezien, dat het vliegtuig volkomen in brand stond en zich vanzelfsprekend beperkt tot blussing van de woningen in de omgeving. Hij heeft met betrekking tot dit vliegtuig nimmer iets over papieren gehoord.

Ik heb één rapportenboek gevonden, het enige rapportenboek uit die tijd, dat nog bij de politie aanwezig is. Alle overige rapportenboeken zijn direct na de capitulatie aan alle politiebureaux verbrand.

15170. **De Voorzitter:** Waarmede hield dat verband? Geschiedde dat in verband met arrestaties?

A. Vermoedelijk wel. Ik kan het echter moeilijk zeggen, omdat ik destijds niet bij de politie aanwezig was, aangezien ik gemobiliseerd was. Ik vermoed, dat het een gevolg is van de chaotische toestand na de capitulatie en dat men dacht, dat het beter was een en ander te verbranden dan dat er iets zou blijken met betrekking tot de arrestatie van N.S.B.-ers.

Uit dit rapportenboek blijkt, dat op de betrokken Vrijdag omstreeks twee uur bij de Burgerlijke Stand in den Haag aangifte is gedaan door een rechercheur van politie van het overlijden van zeventien Duitse militairen. Die waren afkomstig van het vliegtuig, dat neergestort was in de Adelheidstraat. Dat hebben wij op papier kunnen vastleggen. Alle bezittingen van de militairen zijn indertijd in beslag genomen door de politie en overgebracht naar de recherche.

15171. **De Voorzitter:** Niet door de militairen?

A. De lijken zijn overgebracht naar de algemene begraafplaats en moesten, voor zover mogelijk, worden geïdentificeerd. De politie heeft alle bezittingen in beslag genomen. Dat is niet ter plaatse tijdens de brand gebeurd. Die bezittingen zijn overgebracht naar een bureau van de recherche; naderhand zijn ze aan het Rode Kruis overgegeven. Bij het Rode Kruis hebben we dezer dagen in verband met deze vragen navraag gedaan, waar men ons mededeelde, dat ongeveer veertien dagen na de capitulatie alle bezittingen van militairen en andere voorwerpen aan de bezetter moesten worden overgegeven. Ik heb hieromtrent nog een rechercheur laten horen, die toen dienst had en die alle bezittingen heeft gezien. Deze verklaart zich absoluut niet te herinneren, dat daar papieren bij waren. Wanneer er papieren bij waren geweest, zouden deze zeker zijn belangstelling hebben gehad. Het is een nauwkeurig man, wiens aandacht daarop zeker zou zijn gevallen.

15172. **De Voorzitter:** Dus de enige mogelijkheid, dat er uit het vliegtuig papieren zijn gekomen, zou hierin gelegen zijn, dat de militaire autoriteiten, die ook ter plaatse zijn geweest en waarschijnlijk wel eerder dan de politie, uit het vliegtuig bepaalde documenten hebben gehaald?

A. Gezien het feit, dat het vliegtuig waarschijnlijk in de lucht in brand stond en dat elders de motor terechtkwam, wordt betwijfeld, dat daaruit papieren zijn te voorschijn gekomen.

Het is misschien van belang te weten, dat op die zelfde dag een vliegtuig in het Haagse Bos bij de Boslaan is neergekomen. Daarvan is alleen bekend, dat er een Duitse militair is gearresteerd, die als krijgsgevangene naar Engeland is vervoerd.

15173. **De Voorzitter:** Hebt u ook in de notities nergens de naam *von Sponeck* aangetroffen?

A. Neen, wij kennen bij de politie de naam wel, ook al uit de verhalen, die omtrent deze quaestie gaan. Wij zijn met ons onderzoek nog iets verder gegaan. Wij hebben gehoord de man van de inlichtingendienst, de ambtenaar, die de administratie van de inlichtingendienst bij de Haagse politie voert. Dit is de dienst, die eventueel gegevens op politiek gebied heeft. Deze wist niets van papieren, die gevonden zouden zijn. Ik kan u wel verklaren, dat, als er papieren in handen van de politie zouden zijn gekomen, hij het geweten zou hebben, want hij zou die papieren onherroepelijk hebben gekregen ter doorzending aan de betrokken autoriteiten. Ik weet niet of u alle gegevens heeft, maar ik heb nog wel bij de politie in een bibliotheekboek een heel verhaal over de papieren gevonden. Het is getiteld: „Dodenwacht bij onze gevallenen" en het is geschreven door *G. H. Hoek*. Daarin vindt u allerlei opdrachten omschreven, die de generaal had en die uit de papieren bekend zouden zijn. Het boek is na de bevrijding verschenen en het is uitgegeven in samenwerking met de Koninklijke Nederlandse Vereniging „Ons Leger". Ik kan toch niet aannemen, dat dit alles zonder meer uit de duim is gezogen.

15174. **De Voorzitter:** Heeft de schrijver het ook over de *Sponeck*-papieren? Noemt hij ook het vliegtuig, dat in de Adelheidstraat is neergeschoten?

A. Hij zegt, dat generaal *von Sponeck* commandant van de luchtvaarttroepen was. Zijn orders luidden, dat allerlei maatregelen moesten worden genomen. Het was o.a. de bedoeling de Koningin naar Duitsland over te brengen, indien het zover zou komen, dat Nederland zich zou verzetten. Er staat ook: „Op het uur, dat volgens de Duitse berekening den Haag in hun handen moest vallen, lag generaal *von Sponeck* dood. De parade-uniform, die hij alvast had meegebracht, zou geen dienst meer doen. Zelfs het paard, waarop hij van plan was geweest een triomfantelijken intocht in den Haag te doen, had het lot van zijn meester gedeeld.....".

15175. De **Voorzitter:** Zegt de schrijver niets over de herkomst van de papieren?

A. In zoverre — en dat is het raadselachtige in deze hele zaak —, dat er staat:

> „Op dezen 10den Mei werd in de nabijheid van Rotterdam een groot Duits vliegtuig neergeschoten, waarin zich een Duitse generaal bevond, die gedood werd (dat is dus generaal *von Sponeck).*
>
> Omdat het een belangrijke functionaris was, werden de op hem gevonden papieren naar het algemeen hoofdkwartier doorgezonden."

Ik ben de vorige week even in Rotterdam op het hoofdbureau van politie geweest en heb daar met enige politie-ambtenaren, die altijd in Rotterdam zijn geweest, gesproken. Zij hebben mij verklaard, dat er in Rotterdam geen vliegtuig is neergeschoten, ook niet in de nabijheid. Als er dus in het boek staat: in de nabijheid van Rotterdam, dan is dit niet juist.

15176. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie is de uitgever?

A. Degene, die het boek geschreven heeft, is waarschijnlijk een zekere mijnheer *G. H. Hoek,* wonende te Hilversum, Burgemeester Gülcherlaan 43. Dat is iemand, die werkzaam is bij de N.C.R.V. Hij zou misschien kunnen verklaren, hoe hij aan de gegevens komt.

15177. De heer **Koersen:** Er blijkt ook niet uit het boek, wanneer het vliegtuig neergeschoten is?

A. Ja, op 10 Mei.

De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat wij hiermede aan het eind van dit verhoor zijn gekomen. De zaak is voor ons nog niet geheel opgehelderd, maar voor zover het betreft de gegevens, die u kon verschaffen, hebt u ze inderdaad in extenso geleverd. Wij zijn u daarvoor ten zeerste erkentelijk.

Het verhoor wordt gesloten.

D. HANS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

DIRK ARIE VAN HILTEN,
oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
hoofd van sectie krijgsgeschiedenis van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige.

15178. De **Voorzitter:** Wij hebben u eigenlijk alleen te vragen omtrent één punt, dat geleidelijk aan in hoge mate onduidelijk is geworden, nl. de oorsprong van de *Sponeck*-documenten. Het is nl. zo gegaan, dat wij aanvankelijk zijn afgegaan op de gegevens, die wij mede hadden gekregen van de krijgsgeschiedkundige sectie van de generale staf. Wij hadden derhalve voor ogen, dat die documenten waren gekomen uit een vliegtuig, waarin de adjudant van generaal *von Sponeck* zat, een vliegtuig, dat zou zijn neergeschoten Zondagmorgen, 12 Mei 1940, in de Adelheidstraat in den Haag. Dat beeld is toen plotseling verstoord, doordat, toen wij de oud-burgemeester van den Haag, de heer *de Monchy,* hier hoorden over een geheel andere zaak, dit terloops ter sprake kwam en deze de opmerking maakte, dat bij zijn weten op Zondag in de Adelheidstraat geen vliegtuig was neergeschoten, doch wel op Vrijdag 10 Mei. Wij hebben dit nader laten uitzoeken en zojuist hebben wij van een Haagse inspecteur van politie, die het een en ander precies heeft nagegaan, vernomen, dat in de Adelheidstraat op Zondag geen vliegtuig is neergeschoten, doch dat dit inderdaad is gebeurd op Vrijdag 10 Mei en dat uit dit vliegtuig, voor zover de politie bekend, geen papieren zijn gekomen. De mogelijkheid bestaat echter, dat militairen er eerder bij zijn geweest en dat zij de papieren hebben gevonden. Verder hebben wij hier gehoord de heer *Olifiers,* die verklaard heeft, dat hij de z.g. *Sponeck*-papieren heeft ontvangen op Zondag en dat ze hem zijn overhandigd door luitenant *van der Putten,* die ze meebracht van het vliegveld Ockenburg, waar ze in een vliegtuig waren gevonden. Nu wilden wij toch even verifiëren, wat u hierover kunt mededelen, want de zaak is ons nog helemaal niet helder.

A. Dan zou ik in de eerste plaats willen zeggen, dat het begrip *Sponeck*-papieren een verzamelbegrip is. Datgene, wat wij uit Washington gekregen hebben, bestaat uit twee door elkaar geraakte dossiers. Een dossier is gekomen uit het vliegtuig van de staf van generaal *von Sponeck* en een ander dossier heeft betrekking op het tweede bataljon van het 62ste regiment, is dus van een bataljonscommandant. Die beide dossiers zijn door elkaar geraakt en in Washington aldus bekeken. Wij hebben ze hier weer uit elkaar gehaald en er twee van gemaakt. Zeer waarschijnlijk ontbreken er aan beide dossiers ettelijke stukken. Er zijn behalve deze dossiers uit verschillende vliegtuigen nog andere stukken gekomen. Zodra gestrande vliegtuigen binnen bereik kwamen, was het in de eerste plaats zaak te kijken, wat er in zat. Het is van de Duitsers een grote fout geweest, dat ze betrekkelijk belangrijke stukken — operatieve bevelen — in de vliegtuigen hebben medegenomen. Ik heb deze quaestie destijds met generaal *Student* behandeld en hij was het volkomen met mij eens. Hij heeft het achteraf ook *von Sponeck* kwalijk genomen, dat dergelijke belangrijke stukken waren medegenomen. Dat had nooit mogen gebeuren.

Deze stukken — wanneer wij van de *Sponeck*-papieren spreken, gaat het dus ook over het dossier, dat betrekking heeft op de genoemde bataljonsstaf — zijn zeer waarschijnlijk gedeeltelijk te voorschijn gekomen uit een van de vliegtuigen, welke deze bataljonsstaf vervoerd heeft. Generaal *von Sponeck* zou aanvankelijk persoonlijk op Ypenburg landen. Dat is echter niet doorgegaan. De reden, waarom dat niet gebeurd is, is niet bekend, maar verondersteld kan worden, dat dit veld, toen daar stevig gevochten werd, niet de gunstigste plaats was om te landen. Hij heeft toen getracht op Ockenburg te dalen, doch ook dat is niet gelukt. Hij is neergekomen — ik heb dit vernomen uit de mond van een Duits officier, die in hetzelfde vliegtuig zat — op het strand bij Kijkduin. Zeer waarschijnlijk zijn de stukken niet uit dit vliegtuig, dat bij Kijkduin geland is, gekomen. De divisiestaf werd natuurlijk in verschillende vliegtuigen vervoerd, zodat deze belangrijke stukken uit een van die toestellen moeten zijn gekomen, een vliegtuig, dat op Ockenburg is geland. Het is bekend, dat het gros van de vliegtuigen, die daar gedaald zijn, in vlammen is opgegaan of wel gedeeltelijk verbrandde. Behalve de stukken, waarover wij beschikken, zijn er nog meer stukken geweest. Alle stukken werden, zodra zij verzameld waren, vluchtig ingezien en gingen dan langs verschillende etappes, doch alle werden gedirigeerd in de richting van G.S. III. Het blijkt ook uit een verslag, dat wij nog kort geleden hebben gekregen van een van de personen van G.S. III, die belast was met het photographeren van Duitse stukken, die binnengebracht waren, en waarin gezegd wordt, dat er meerdere stukken zijn geweest. Dat is een mededeling van de sergeant-majoor *Pricker.* Wij hebben hem gehoord op 21 Januari 1948.

In dit verslag staat:

> „Sergeant-majoor *Pricker* was gedurende de oorlogsdagen in Mei 1940 werkzaam bij de secretarie van het A.H.K. Hij was onder meer belast met het vervaardigen van fotocopieën van bescheiden, die uit neergeschoten Duitse vliegtuigen afkomstig waren, en bij het A.H.K. werden ingediend. Voor dit werk was aan hem toegevoegd dpl. korporaal *Mooyman.*
>
> Luitenant *Fikken* bracht hem Duitse bescheiden. Wanneer kan hij zich niet meer precies herinneren, doch zeker vóór 12 Mei. Sergeant-majoor *Pricker* maakte in het bijzijn van luitenant *Fikken* van deze bescheiden fotocopieën. Luitenant *Fikken* nam daarna èn de Duitse bescheiden èn de fotocopieën mede. Mogelijk kan kapitein *J. B. G. Sivré* hierover nog nadere inlichtingen verstrekken.
>
> Volgens sergeant-majoor *Pricker* waren de hierboven vermelde bescheiden andere dan die hem thans bij sectie G 8 werden getoond."

15179. De **Voorzitter:** Daaruit blijkt dus, dat er wel degelijk nog andere papieren zijn geweest.

A. „Bij de door hem gecopieerde bescheiden bevonden zich o.a. een schets van het vliegveld Ypenburg, waarbij was vermeld, dat de daarop vermelde gegevens waren verstrekt door een Nederlandse sergeant, zomede een lijst met uitspraakregels van de Nederlandse plaatsen ten behoeve van Duitse militairen. De bescheiden waren, naar hij zich meent te herinneren, ook veel meer door het vuur aangetast dan de hem thans getoonde. Andere dan de door luitenant *Fikken* gebrachte Duitse bescheiden zijn door hem gedurende de oorlogsdagen in Mei 1940 niet gefotocopieerd."

15180. De **Voorzitter:** Hoe kan dat dan? Dan zou hij de *Sponeck*-papieren niet gephotocopieerd hebben.

A. Hij zegt andere. Deze heeft hij niet gephotocopiëerd. Die zijn, zoals ze binnengekomen zijn, overgegeven aan het Amerikaanse gezantschap en pas in Amerika gephotographeerd.

15181. De **Voorzitter:** Het staat dus wel vast, dat het vliegtuig in de Adelheidstraat ten deze moet worden uitgeschakeld?

A. Dat weet ik niet. Wij hebben de veronderstelling gemaakt, dat de stukken betreffende het tweede bataljon uit de Adelheidstraat zijn gekomen en dat de andere stukken, die van de divisiestaf, uit de buurt van Ockenburg zijn gekomen.

15182. De **Voorzitter:** Dat zou ondersteund worden door de opmerking van de heer *Olifiers,* dat de man, die ze heeft gebracht, gezegd heeft, dat ze van Ockenburg kwamen.

A. Dat betreft een gedeelte van de papieren. Deze zijn van Ockenburg gekomen. Het zijn papieren van de divisiestaf. De voornaamste vliegtuigen daarvan zijn neergekomen bij Kijkduin of op Ockenburg.

15183. De **Voorzitter:** Deze zaak moet dus helemaal los worden gezien van de personen van generaal *von Sponeck* of van zijn adjudant. In die richting zijn derhalve geen aanwijzingen. Men zou het zo kunnen omschrijven: het zijn papieren, die behoorden tot de divisie, waarvan *von Sponeck* commandant was. Of de papieren gekomen zijn uit een vliegtuig, waarin de generaal heeft gezeten, of een vliegtuig, waarin zijn adjudant heeft gezeten, daarvan weten wij niets.

A. Zeer waarschijnlijk hebben ze in een vliegtuig gezeten, waarin vervoerd werd wat de Duitsers noemden, Bureau I C.

15184. De **Voorzitter:** Maar er is geen enkele aanwijzing om te zeggen, dat er een bepaald vliegtuig is neergeschoten, waarin òf generaal *von Sponeck* òf zijn adjudant heeft gezeten? Dat weten wij niet?

A. Ik weet wel, dat het vliegtuig van de divisiecommandant niet neergeschoten is. *Von Sponeck* is geland bij Kijkduin.

15185. De **Voorzitter:** Denkt u dan, dat zij daaruit gekomen zijn?

A. Neen. Zeer waarschijnlijk is dat vliegtuig weer opgestegen en vertrokken.

15186. De **Voorzitter:** Dan rest er nog een ander punt. Op welke dag is het vliegtuig of zijn de vliegtuigen, waaruit de papieren gekomen zijn, neergeschoten? Op Vrijdag of op Zondag?

A. Zeer waarschijnlijk — wat de belangrijkste stukken betreft — op Vrijdag, de eerste dag.

15187. De **Voorzitter:** Dan blijft het alleen wonderlijk, dat, aannemende, dat deze papieren voor het grootste gedeelte zijn gekomen uit een vliegtuig, dat op Ockenburg is gedaald, zij eerst Zondag omstreeks twee uur bij de heer *Olifiers* zijn ingeleverd.

A. Ockenburg was 's avonds reeds in het bezit van de Nederlandse troepen. Na de middag is er geen vliegtuig neergekomen. Er stonden vliegtuigen, gedeeltelijk in brand geschoten. Men kan in de loop van de eerste dag de stukken er uit gehaald hebben.
Waar het oponthoud echter heeft plaats gehad, weet ik niet; het liep natuurlijk wel over enige schijven.

15188. De **Voorzitter:** Het is ook mogelijk, dat men pas op Zondag de vliegtuigen, die op Ockenburg stonden, grondig heeft nagekeken.

A. Ja. U wilt hoogst waarschijnlijk een positieve opdracht van generaal *von Sponeck* uit de stukken halen.

15189. De **Voorzitter:** Ik zou er op willen wijzen, dat er nog een aanwijzing is, dat deze papieren waarschijnlijk van Vrijdag dateren, omdat alle documenten betrekking hebben op de eerste handelingen, die, van Duitse kant gezien, moesten gebeuren. Zij hadden betrekking op de aanval op den Haag. Die aanval is in de ochtend van de 10de Mei met alle kracht ingezet. Het is hoogst waarschijnlijk, dat de papieren aanwezig waren in de vliegtuigen, die op de 10de Mei zijn neergekomen.

A. Zeer waarschijnlijk is dat het geval. Er zitten ook bevelen in. In het bataljonsbevel komt de opdracht voor, die de bataljonscommandant aan de compagnieën moest geven en welke direct moest worden uitgevoerd op het moment, waarop men voet aan grond zette. Er zitten in al deze stukken bevelen en aanwijzingen voor de troepen, maar van een opdracht, die verstrekt zou zijn aan *von Sponeck* voor zijn optreden in den Haag en de wijze hoe hij deze moest uitvoeren, vindt men hierin niets. Er is slechts één aanwijzing, die voorkomt in het bevel van de commandant van het tweede bataljon. In punt twee van dat bevel staat: de 22ste divisie maakt zich meester van de hoofdstad den Haag en zal daartoe landen op de vliegvelden, gemerkt I, II en III.

15190. De **Voorzitter:** U bedoelt te zeggen, dat het verhaal, dat g ɑt, dat er in stond de opdracht de Koningin en de Ministers zo nodig naar Berlijn te voeren, niet juist is?

A. Ja.

15191. De **Voorzitter:** Aan de andere kant staat er wel in (ik heb hier een bepaald stuk), dat de woonplaats van de opperbevelhebber, generaal *Winkelman,* niet vastgesteld is kunnen worden. Er staat verder in, dat het Prinselijk Paar geen eigen paleis in den Haag heeft, maar, wanneer het in den Haag verblijft, de paleizen van de Koningin, nl. Noordeinde en Huis ten Bosch, medebewoont, en dat het zelf in de regel het van de Koningin-Moeder Emma overgenomen paleis Soestdijk bewoont en ik vind hier verder b.v. een luchtphoto van het paleis Noordeinde. Het gaat toch wel in die richting.

A. Bij deze stukken zijn gevoegd de laatste gegevens van de vijand en van de situatie in het vijandelijk land. Nog twee dagen te voren waren berichten binnengekomen in Berlijn van de Duitse militaire attaché's. Deze zijn in orgineel doorgezonden aan de commandanten, die met de overval waren belast. Iets anders is wat mij persoonlijk werd medegedeeld.

15192. De **Voorzitter:** Wat is u persoonlijk medegedeeld?

A. Wat zij eigenlijk kwamen doen. Dat staat niet in deze stukken.

15193. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: Dat Duitse generaals u dat na afloop van de oorlog hebben medegedeeld?

A. Ja. Generaal *Student.* U weet, er waren twee divisies. Eén valschermdivisie voor het gebied zuid en noord van Rotterdam was te weinig voor de overval, daarom was er een infanteriedivisie aangewezen, welke een opleiding had gekregen om als luchtlandingsdivisie hierbij in functie te komen. Ten noorden van Rotterdam ageerde de 22ste divisie, min een regiment infanterie, waaraan echter was toegevoegd een bataljon springers — de Duitsers spreken van „Springer", vandaar dat ik dit woord gebruik —, dat tot taak had zich meester te maken van het Regeringscentrum en het opperbevel uit te schakelen; ten zuiden van Rotterdam opereerde de rest van de springers, waaraan infanterie was toegevoegd. Hun taak was de verbindingsas Brabant—Rotterdam open te houden voor de troepen uit Brabant. Generaal *Student* is bij Rotterdam gewond geraakt en heeft een week of acht in een ziekenhuis gelegen. Toen hij beter werd en zijn nieuwe commando zou volgen, heeft hij aan generaal *Carstens* gevraagd — generaal *Carstens* was de commandant van het eerste legerkorps, dat gelegerd was in Holland en waarvan onderdelen de gevechten hebben medegemaakt — of deze bereid was met hem van gedachten te wisselen over hetgeen er van Nederlandse kant was gebeurd. Hij was dan bereid te vertellen wat er van Duitse zijde was geschied. Die bespreking heeft plaats gehad op het Lange Voorhout. Tijdens die bespreking vertelde een toegevoegd officier, een Hauptmann: ja generaal, het stond er niet zo erg mooi voor met u, want als het ons gelukt was, dan was u met uw hoofdkwartier een van de eersten geweest, die wij zouden hebben gevangen genomen, want het was de bedoeling met motorrijwielen, die vervoerd werden in vliegtuigen, welke op Ockenburg zijn geland, te zamen met een stoottroep den Haag binnen te rukken en bepaalde punten, o.a. het algemeen hoofdkwartier en zeker het hoofdkwartier van het eerste legerkorps, te overvallen. Ik stond er ook bij en vroeg aan die Duitser: Waar moesten jullie dan zijn om het hoofdkwartier van het eerste legerkorps te overvallen?
Toen zeide hij: op het Smidswater, in het gebouw van de Hogere Krijgsschool.
Ik antwoordde daarop: dat was dan mis geweest, want drie dagen van te voren waren wij er uit en is het stafkwartier overgebracht naar de Willem Lodewijklaan.
Daaruit blijkt, hoe goed zij op de hoogte waren. Hieruit blijkt ook de positieve opdracht den Haag binnen te rijden en voordat de regelmatige troepen kwamen in de eerste plaats beslag te leggen op de legerleiding en deze uit te schakelen.

15194. De **Voorzitter:** Zijn in dat verband ook genoemd de persoon van de Koningin, de leden van het Koninklijk Huis en de leden van het Kabinet?

A. Bij die bespreking niet.

15195. De **Voorzitter:** Bij een latere bespreking wel?

A. Ook niet direct.
In de algemene strekking lag het wel opgesloten.

15196. De **Voorzitter:** Bovendien komt er in voor een lijst van seintekens voor de radiodienst met betrekking tot een aantal met name genoemde gebouwen, waarbij ook de paleizen Noordeinde en Huis ten Bosch eigen oproeptekens kregen, alsmede de mededelingen, die ik zoëven voorgelezen heb.

A. Het is indirect uit alle stukken te halen.

15197. De **Voorzitter:** Kon degene, die deze papieren op Zondag 12 Mei bij G.S. III heeft gezien, datgene, wat wij thans bespreken, er op dat moment heel goed uithalen?

A. Ik zou zeggen, dat het toch wel reeds op de 10de Mei duidelijk was, wat de bedoeling van de Duitsers was. Van het moment af, waarop de drie vliegvelden rondom den Haag werden aangevallen, heeft er voor ons nooit enige twijfel bestaan. Het werd in een door Duitse vliegtuigen uitgeworpen biljet bovendien nog vermeld: reeds door het in bezit nemen van drie vliegvelden was den Haag omsingeld.

Onze eerste maatregel is dan ook geweest om bij de Vliet de toegang tot de stad af te sluiten met het oog op het binnenrukken van den Haag door Duitse troepen. Zo was dat ook in Wassenaar het geval. Van drie zijden bedreigden de gelande Duitsers de stad den Haag.

15198. De **Voorzitter:** Het was dus hoogstens het achteraf geleverde schriftelijke bewijs?

A. Ja. Het was formeel zeer duidelijk.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

Het verhoor wordt gesloten.

D. A. VAN HILTEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. Dr. WILLIAM MARTEN WESTERMAN,
oud 55 jaar, wonende te 's-Gravenhage, advocaat.

Hij legt de eed af als getuige.

15199. De **Voorzitter:** Wat is u bekend van pogingen, die kort na de capitulatie in 1940 zijn gedaan door enkele personen om te komen tot de vorming van een soort van bewind?

A. Vrij spoedig na het binnentrekken van de Duitse troepen op Dinsdag 14 Mei 1940 heb ik — ik kan mij niet meer precies herinneren of het nu de daaropvolgende dag dan wel Donderdag is geweest — contact gehad met achtereenvolgens oud-Minister *Colijn,* Staatsraad *Kan* en met burgemeester *de Monchy,* in verband met de mogelijkheid om, nu de Regering haar zetel naar Engeland had verplaatst, een voorlopige Regering in Nederland te vormen, in de overtuiging, dat het college van secretarissen-generaal niet de aangewezen instantie was om met de Duitse autoriteiten de toestand onder de ogen te zien.

15200. De **Voorzitter:** Maar u wist toch, dat het Regeringsgezag was opgedragen aan generaal *Winkelman*?

A. De instructie aan generaal *Winkelman* was niet bekend.

15201. De **Voorzitter:** Ik bedoel de opdracht van het civiele Regeringsgezag op 13 Mei. Daarvan is publicatie gedaan in alle kranten.

A. Ik acht het niet uitgesloten, dat ik daarvan op de hoogte was, want de daaropvolgende stap is in overeenstemming geweest met die instructie aan generaal *Winkelman.* Wij hebben nl. een bezoek aan generaal *Winkelman* gebracht om hem deze plannen voor te leggen. Dat bezoek zal gebracht zijn op Vrijdag. Generaal *Winkelman* stelde zich op het standpunt, dat de vorming van een dergelijk voorlopig bewind niet in overeenstemming was met de instructie, die hij van H.M. de Koningin had ontvangen.

15202. De **Voorzitter:** Dus generaal *Winkelman* heeft het afgewezen?

A. Ja.

15203. De **Voorzitter:** Direct?

A. Ja. Ik ben er geweest met ds *van der Vaart Smit.*

15204. De **Voorzitter:** Met wie had u, vóórdat u naar generaal *Winkelman* ging, over deze plannen gesproken?
U hebt genoemd de heren *Colijn, Kan* en *de Monchy.*

A. Meer niet.

15205. De **Voorzitter:** Hebt u er ook niet over gesproken met de heer *Patijn*?

A. Het is mogelijk, dat ik met hem ook contact heb gehad. Ik herinner mij niet, dat ik hem een bezoek heb gebracht. Het is echter mogelijk, dat ik met hem getelefoneerd heb. Wanneer dit inderdaad het geval is geweest, is het contact in ieder geval zeer oppervlakkig geweest.

15206. De **Voorzitter:** Had u, toen u naar generaal *Winkelman* ging, een aantal namen van mensen, die het bewind zouden voeren, in uw hoofd?

A. Hoegenaamd niet.

15207. De **Voorzitter:** Was het de bedoeling, dat de mensen, met wie u gesproken had, zouden deelnemen aan het te vormen bewind of is met hen de zaak alleen in haar algemeenheid besproken?

A. Zeer in het algemeen. Er was hoegenaamd geen lijst van personen, die daarvoor eventueel in aanmerking zouden komen, opgemaakt.

15208. De **Voorzitter:** Dan was de heer *van der Vaart Smit* een heel eind verder dan u. Hij heeft zich zelf gezien als Minister van Onderwijs, u als Minister van Justitie, de heer *de Monchy* als Minister van Financiën, de heer *Patijn* als Minister van Buitenlandse Zaken en de heer *Kan* als premier.

A. Dan moet ik dat geheel voor rekening van de heer *van der Vaart Smit* laten. Zover ben ik in mijn stoutste gedachten niet gegaan. Het was wat mij betreft een zeer voorlopige suggestie. Mijn idee was het te bespreken met enkele personen, die daarvoor in aanmerking kwamen, maar niet om direct een functie in het Kabinet te aanvaarden.

15209. De **Voorzitter:** M.a.w.: U hebt niet aan generaal *Winkelman* voorgelegd een gehele of gedeeltelijke lijst van Ministers?

A. Neen.

15210. De **Voorzitter:** Er is volgens u niets anders gebeurd dan dat u met generaal *Winkelman* zeer in het algemeen besproken hebt de vraag, of het niet wenselijk was een bewind te vormen?

A. Generaal *Winkelman* stond er van het eerste ogenblik af zó afwijzend tegenover, dat het gesprek niet lang geduurd heeft. Ik schat, dat het niet langer dan een half uur heeft in beslag genomen.

15211. De **Voorzitter:** *Van der Vaart Smit* heeft verteld, dat het een middag en een avond heeft geduurd.

A. Daarvan is geen sprake.

15212. De **Voorzitter:** Hij heeft verder verteld, dat bij het eerste gesprek generaal *Winkelman* een week bedenktijd heeft gevraagd, dat u later na een week weer bij hem gekomen bent en dat hij toen weer een week bedenktijd heeft gevraagd.

A. Er staat mij, nu ik mij de zaak nog eens tracht te herinneren, wel voor de geest, dat generaal *Winkelman* begon met het af te wijzen, dat hij in de loop van het gesprek echter iets weifelender is geworden en dat hij iets van : ik wil de zaak wel in beraad houden, gezegd heeft. Dat is niet uitgesloten. Uit zijn gehele houding heb ik echter begrepen, dat hij mijn suggestie op grond van de instructie, waarvan de details mij niet bekend waren, verwierp.

15213. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat dat gesprek omstreeks Vrijdag moet hebben plaats gehad.

A. Vrijdag of Zaterdag, in ieder geval tegen het eind van de eerste week.

15214. De **Voorzitter:** Was u toen al bekend de benoeming van *Seyss-Inquart* tot Rijkscommissaris?

A. Dat is m.i. veel later geweest.

15215. De **Voorzitter:** Neen, het decreet van *Hitler* betreffende de benoeming van *Seyss-Inquart* tot Rijkscommissaris is van 18 Mei. Dat is waarschijnlijk niet op 18 Mei hier bekend geweest, maar ik heb toevallig dezer dagen een courant van 21 Mei in handen gehad, waarin er als van een bekend feit over geschreven wordt, dat *Seyss-Inquart* Rijkscommissaris zou worden. Dat moet dus bekend geworden zijn vóór 21 Mei.

A. Ik geloof niet, dat iemand, tenzij hij van te voren nauwe relaties heeft kunnen onderhouden met Berlijn, in Nederland in de tweede helft van de eerste week daarvan op de hoogte kan zijn geweest. Ik in ieder geval niet!

15216. De **Voorzitter:** Hebt u een tweede onderhoud met generaal *Winkelman* gehad?

A. Neen, ik heb slechts één onderhoud gehad.

15217. De **Voorzitter:** Na dit eerste onderhoud was, hoewel generaal *Winkelman* zich misschien gedurende het verdere gesprek even op de vlakte heeft gehouden, voor u de zaak af?

A. Ik had de overtuiging, dat er niets van kwam.

15218. De **Voorzitter:** U hebt geen nader contact meer met generaal *Winkelman* gehad?

A. Neen.

Ik had de volle overtuiging, dat generaal *Winkelman* voor het denkbeeld niets voelde.

15219. De heer **Koersen:** Is het initiatief van u of van *van der Vaart Smit* uitgegaan?

A. Dat is na acht jaren moeilijk precies te reconstrueren. Ik kende hem slechts oppervlakkig.

15220. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe was u met hem in contact gekomen? Uit welke hoofde kende u hem?

A. Ik heb daarover ook mijn gedachten laten gaan. Ik kan u daarop geen positief antwoord geven. Ik meen, dat ik hem lang geleden in onze gymnasiumtijd voor het eerst ontmoette. Daarna heb ik hem misschien in den Haag nog eens gesproken, maar onze belangen en onze sfeer liepen zover uit elkaar, dat van enig contact in de loop van mijn verdere leven geen sprake is geweest, ook niet tijdens mijn politieke werkzaamheid in de gemeenteraad of in de Kamer. Hoe precies het contact is gelegd, herinner ik mij niet. Wij zijn met elkaar in aanraking gekomen. Blijkbaar hadden wij beiden dezelfde gedachten onmiddellijk na de bezetting: er moet iets gebeuren. Het kan zijn, dat mijn eerste gesprek met Colijn onafhankelijk van *van der Vaart Smit* heeft plaats gehad. Wat ik mij herinner, is, dat het gesprek, zowel met de heer *Kan* als met de heer *de Monchy*, wel in overleg met hem heeft plaats gehad. Ik kende deze beide heren goed. De politieke inzichten van de heer *van der Vaart Smit* waren mij niet in details bekend. Ik wist niet, dat hij zeer nauw gelieerd was met de N.S.B. Dat is pas later gebleken. Ik geloof ook, dat hij later toegetreden is. Ik stond hier in ieder geval buiten. Wel wist ik, dat hij een autoritaire Regeringsvorm voorstond, maar op dat punt waren er tal van nuances. Wat onze algemene denkbeelden betreft, waren wij toentertijd niet ver van elkaar verwijderd.

15221. De **Voorzitter:** Hij heeft gezegd, dat hij lid van de N.S.B. is geworden bij die gelegenheid. Hij heeft gezegd, dat hij bij *Mussert* is geweest om deze op de hoogte te stellen van de plannen. Dat bewind zou moeten bestaan uit een tiental mannen, onder wie twee, die meer als nationaal-socialistische vertegenwoordigers zouden kunnen worden aangemerkt, te weten de heer *Westerman* en hij. Hij is daarover gaan praten met *Mussert* en heeft gezegd: ik treed toe als lid, wanneer deze bespreking slaagt. Ik wil dan als vertegenwoordiger van de N.S.B. officieel in het Ministerie plaats nemen.

A. Ik kan slechts herhalen, dat de heer *van der Vaart Smit* dit alles voor eigen rekening moet nemen. Daarvan ben ik niet op de hoogte.

15222. De heer **Koersen:** Als u *van der Vaart Smit* oppervlakkig kende en niet wist hoe zijn instelling was, dan begrijp ik niet, dat u hem uitzocht om naar generaal *Winkelman* te gaan.

A. Het is niet bepaald een keuze geweest. Men spreekt in zo'n geval met iemand en zegt: er moet iets gebeuren, want wij staan voor een blanco situatie en in de een of andere vorm moet er toch een vertegenwoordiging van het Nederlandse volk komen. Hoe gaat het dan. De een beïnvloedt de ander en men zegt: laten wij er eens over praten. Vervolgens hebben wij een paar personen genoemd met wie daarover moest worden overlegd. Ik heb toen direct genoemd de heren *Kan* en *de Monchy*. Generaal *Winkelman* moest er natuurlijk ook in worden gekend. Ik zou een paar van die mensen bezoeken. Ik wilde het juist niet in een nationaal-socialistische richting drijven. Van mij is niet de suggestie gekomen om een nationaal-socialist in het Kabinet op te nemen of met deze richting overleg te plegen. *Van der Vaart Smit* zal iets meer in die richting georiënteerd zijn geweest en betere relaties hebben gehad en wellicht heeft hij geredeneerd: in de gegeven omstandigheden is het om het vertrouwen te winnen en de onderhandelingen met de Duitse autoriteiten te vergemakkelijken aanbevelenswaardig uit die groep een of twee figuren aan te trekken.

15223. De **Voorzitter:** U zei, dat u een bespreking had gehad met de heer *Colijn*. Nu zegt *van der Vaart Smit,* dat u beiden toen de heer *Colijn* gevraagd hebt of hij formateur van het Ministerie zou willen zijn. Is u daarvan iets bekend?

A. In die vorm is het m.i. niet gebeurd. Er zal wel gezegd zijn: als er iemand in aanmerking komt zich aan het hoofd van een dergelijk bewind te stellen, dan is u (de heer *Colijn*) het.
Ik acht het dus niet uitgesloten, dat ik mij in die geest heb uitgelaten.

15224. De **Voorzitter:** Maar de heer *Colijn* heeft er voor gepast?

A. Hij heeft de gedachte niet zonder meer verworpen. Hij verkeerde in een zeer verbitterde gemoedstoestand. Hij was zeer gebelgd over het heengaan van de Regering en achtte dat een politieke fout van de eerste grootte. Hij ging veel verder in zijn qualificaties en beoordeling van de situatie dan ik, zodat het moeilijk was met hem dit gesprek te voeren. Nog eens: een positieve vraag om als formateur van een Kabinet op te treden is bij mijn weten niet tot de heer *Colijn* gericht. Het bleef bij een meer algemeen voeling nemen.

15225. De **Voorzitter:** Dat is wel mogelijk, maar het is de vraag, hoe de heer *Colijn* daarop gereageerd heeft.

A. Hij heeft het niet zonder meer afgewezen. Hij was het in principe met mij eens en zeide o.m.: ik voer op het ogenblik besprekingen met tal van lieden.
De telefoon stond ook inderdaad niet stil. Hij was in die dagen zeer actief.

15226. De **Voorzitter:** Heeft hij in dit verband de naam van Staatsraad *Kan* genoemd?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Het is heel goed mogelijk, dat ik de naam genoemd heb en gezegd heb: het ligt ook in mijn bedoeling naar de heer *Kan* te gaan en zijn oordeel in te winnen.

15227. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat *van der Vaart Smit* met nadruk heeft gezegd, dat de heer *Colijn* meende, dat hij voor de leiding van een dergelijk bewind niet in aanmerking kwam, omdat hij, als nogal Engels gekleurd zijnde, voor de Duitsers minder persona grata zou zijn, en dat hij de naam van Staatsraad *Kan* heeft genoemd, die voor de Duitse keizer zorg had gedragen en die naar zijn mening bij de Duitsers zeer gezien zou zijn. „Toen zijn *Westerman* en ik samen direct daarna naar de Cornelis Jolstraat gegaan in Scheveningen, waar mr. *Kan* woonde." Het is de suggestie van de heer *Colijn*, dat de heer *Kan* premier moest worden. Aldus heeft *van der Vaart Smit* hier verklaard.

A. Zo diep zijn wij, als ik mij goed herinner, niet in de materie doorgedrongen. Naar mijn overtuiging was de heer *Colijn* de aangewezen man. Er staat mij wel voor de geest, dat hij dit even in beraad heeft gehouden.

15228. De **Voorzitter:** U bent dus niet bij de heer *Kan* geweest om hem te vragen leider van een dergelijk Ministerie te worden en de heer Kan heeft het ook niet geaccepteerd?

A. Voor zover ik mij kan herinneren, hebben wij alleen de heer *Kan* gevraagd een belangrijke rol te spelen.

15229. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik dacht, dat u begon met te zeggen, dat u de bedoeling had de heer *Kan* als formateur te vragen?

A. Neen, ik heb alleen enkele namen genoemd, waaronder ook die van de heer *Kan*. Ik heb gezegd: wij zijn bij drie figuren geweest, die alle drie het principe toejuichten, maar die met betrekking tot een eventuele benoeming alle voorbehoud hebben gemaakt.

15230. De **Voorzitter:** Over de rolverdeling is niet gesproken?

A. Neen.

15231. De **Voorzitter:** Hebt u hierover contact gehad met de Duitsers?

A. Nooit.

15232. De **Voorzitter:** Bent u hierover niet gaan praten met de Duitse gezant *Zech*?

A. Neen. Ik heb hem in mijn leven één keer ontmoet, een paar jaar vóór de oorlog. De vroegere Duitse gezant *von Lucius* heb ik enkele malen ontmoet.

15233. De **Voorzitter:** Dan moet ik u voorlezen de hier afgelegde verklaring van *van der Vaart Smit,* die het volgende zegt:

> „Wij hebben toen een boodschap geformuleerd met ons drieën, nl. dat wij zouden vragen aan de Duitse autoriteiten of tegen de persoon van Staatsraad *Kan* — in verband met het Duitse Arische standpunt — geen bezwaar bestond als formateur van een waarnemend Nederlands bewind."

Ik heb toen gevraagd: „Aan welke Duitse autoriteiten wilde u dat vragen?"
Het antwoord was: „Aan de Duitse Rijksregering."
Hierop vroeg ik: „Hoe wilde u daarmede in contact komen?" Het antwoord was: „Door middel van de gezant. *Westerman* is toen daarheen alleen gegaan; daarheen ben ik niet mee geweest, nl. naar graaf *Zech von Burkersroda,* die met zeer veel animo zijn medewerking toezegde naar het verslag, dat *Westerman* mij daarvan gegeven heeft."
Wij hebben dit daarop verder besproken, waarbij *van der Vaart Smit* mededeelde, dat aan u twee dagen daarna het toestemmend antwoord van de Duitse Regering is medegedeeld. Ik maakte toen de opmerking, dat ik dit onbegrijpelijk vond, „want die zelfde Duitse Regering was op dat moment druk bezig met het voorbereiden van het civiele Duitse bestuur in Nederland".
Hierop antwoordde hij: „Dat is mij bekend, dat is het decreet van *Hitler* van 18 Mei."
Ik heb toen nogmaals gezegd, dat ik het erg vreemd vond. Hoe dit echter zij, dit is ten slotte de lezing van *van der Vaart Smit.*

A. Ik moet deze gehele voorstelling van zaken tegenspreken. Door mij is nooit een bezoek aan *Zech* gebracht. Ik denk, dat hij het uit zijn vruchtbare duim heeft gezogen.

15234. De **Voorzitter:** U ontkent dus, dat er van uw kant enig contact zou zijn geweest met Duitse autoriteiten, laat staan met de Duitse Rijksregering?

A. Dat was volkomen zinloos, want toen generaal *Winkelman* zich afzijdig hield .....

15235. De **Voorzitter:** Maar zijn lezing is, dat men zich eerst vergewist heeft van de toestemming van de Duitse Regering en dat pas daarna het onderhoud met generaal *Winkelman* heeft plaats gehad.

A. Dat kan toch niet kloppen. Als ik mij goed herinner, is graaf *Zech* enkele dagen vastgehouden, met het legatiepersoneel, in hotel Des Indes.

15236. De **Voorzitter:** Die is natuurlijk onmiddellijk vrijgelaten op de dag van de capitulatie. Dat spreekt vanzelf.

A. U heeft gelijk. Dat is tijdens de oorlogsdagen geweest. Daarna zou hij dus weer zijn intrek op de Lange Vijverberg hebben genomen. Ik ben evenwel nooit bij graaf *Zech* geweest.

15237. De **Voorzitter:** En heeft u ook geen contact met andere Duitse instanties gehad?

A. Met geen enkele. In die dagen was het niet mogelijk om met enige geaccrediteerde Duitse autoriteit te spreken. De enige, die in aanmerking kwam, was inderdaad de Duitse gezant. Uit eigen beweging zou graaf *Zech* zich nooit hebben uitgelaten. Hij zou dus hierover contact hebben moeten zoeken met Berlijn en daarna zou men dus van Berlijn de mededeling hebben gekregen, dat men het gaarne zou zien. Het is een aardige constructie, maar zij komt niet overeen met de waarheid.

15238. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heeft de heer *Colijn* u alleen ontvangen of was daar iemand bij?

A. Ik meen, dat de heer *van der Vaart Smit* er bij was.

15239. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, maar was er een vierde persoon bij?

A. Neen. Mevrouw *Colijn* heeft ons alleen beneden uitgeleide gedaan. De heer *Colijn* ging tot aan de deur mede en liet zich zeer onaangenaam uit over een van zijn vroegere collega's, die in Londen zat. Dat frappeerde mij. Ik had hem alleen leren kennen als bezadigd Minister-President en bij die gelegenheid gebruikte hij een uitdrukking, die ik uit zijn mond niet had verwacht. Daarop heeft mevrouw *Colijn* ons uitgeleide gedaan.

15240. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Zij is dus niet bij het onderhoud tegenwoordig geweest. Die indruk had ik gekregen van de heer *van der Vaart Smit.*

A. Neen.

15241. De **Voorzitter:** Ik heb hier een manifest van 4 Juli 1940 in het Duits. Het is blijkbaar afkomstig uit het archief van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.
Herkent u dit manifest?
(De Voorzitter overhandigt de getuige het stuk.)

A. Ik herinner mij de Nederlandse versie. Of het juist vertaald is in het Duits, kan ik niet beoordelen.
In deze geest is er een manifest in concept opgesteld.

15242. De **Voorzitter:** Van de zijde van u en *van der Vaart Smit?*

A. Ik geloof, dat ik het concept in hoofdzaak gemaakt heb. Het geschiedde naar aanleiding van de voortdurende bombardementen, die op verschillende Nederlandse steden plaats vonden. Dit concept is aan enkele mensen ter mede-ondertekening rondgezonden.

15243. De **Voorzitter:** Er staat hier, dat het verspreid is.

A. Het is aan een aantal mensen — laten wij zeggen: dertig of veertig — rondgezonden, belangrijke figuren, van wie men kon aannemen, dat zij geen lid van de N.S.B. waren of in sterke mate sympathiserend. Het was de bedoeling een kreet van afschuw uit te lokken over de voortdurende bombardementen op de burgerbevolking.

15244. De **Voorzitter:** Het is blijkbaar prompt in handen van de Duitsers gekomen!

A. Er was natuurlijk niets, dat op de duur aan de Duitsers onbekend bleef.

15245. De **Voorzitter:** Was dit een voortgezette actie van u met *van der Vaart Smit*?

A. Het had niets te maken met de vorming van een Regering.

15246. De **Voorzitter:** Ik zeg dit, omdat u hierbij beiden weer betrokken waart. Blijkbaar hebt u het contact met hem voortgezet.

A. Ik ben inderdaad in dat verband nog met hem in contact geweest. Ik meen te weten, dat dit de laatste keer is geweest.

15247. De **Voorzitter:** Wat was uw bedoeling met het manifest?

A. De bedoeling was, dat er onder de bevolking een actie zou ontstaan en dat men zou zeggen: wij hebben een Regering in Londen, die niet kan verhinderen, dat er bomaanslagen op de Nederlandse bevolking worden gepleegd. Als men daarover altijd blijft zwijgen, is het precies of het Nederlandse volk dit als logisch beschouwt. U moet niet vergeten, dat het manifest van acht jaar geleden dateert, in een periode, toen men het optreden van de Duitsers anders beoordeelde dan later. Een dergelijk manifest zou ik drie jaar later zeker niet voor mijn rekening hebben genomen.

15248. De **Voorzitter:** Het manifest is tegenover de Regering in een smadelijke toon gesteld.

A. Ja, tegenover de Londense Regering is het niet vriendelijk geformuleerd.

15249. De **Voorzitter:** Er wordt gesproken over het gevluchte Kabinet.

A. Ik ben niet verantwoordelijk voor iedere zinswending. De bedoeling was, dat het Londen zou bereiken. Het regardeerde de Duitsers niet, want die kon het hele geval niets schelen. Wij wilden, dat men in Londen zou zien, dat in Nederland de bevolking grote bezwaren had tegen deze wijze van oorlogvoering. Ik geloof, dat toen juist een wijk in Rotterdam in puin was gelegd, waarbij een paar honderd doden vielen. Het was toch onverantwoord, dat men een dergelijke oorlog voerde en met de belangen van de Nederlandse bevolking als geallieerde geen enkele rekening hield.

15250. De **Voorzitter:** De bombardementen hebben later op veel grotere schaal plaats gevonden.

A. Toen waren alle maatstaven langzamerhand vervluchtigd. Als men het vergelijkt met wat later is gebeurd, dan is het natuurlijk kinderspel geweest. Het is rondgezonden aan een aantal belangrijke personen: enige hoogleraren, oud-politici, enz. Daarop is een betrekkelijk slappe reactie gekomen. Ik denk, dat alles bij elkaar een vijftiental personen zich bereid verklaarden mede te gaan.

15251. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u dat?

A. Wij vroegen sympathie te betuigen met het manifest, opdat het later zou kunnen worden gepubliceerd.

15252. De **Voorzitter:** O, was het een manifest, dat rondgestuurd is om handtekeningen er op te verkrijgen?

A. Ja. Daarop heeft, zoals gezegd, ongeveer de helft gunstig gereageerd en de anderen zeiden: er zit wel iets in, maar wij vinden het toch niet opportuun.

15253. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat u het had rondgestuurd naar personen, die geen N.S.B.-er waren. Er staat onder — het is blijkbaar een Duitse aantekening —, dat de belangrijkste persoonlijkheid, die tot nog toe instemming heeft betuigd, generaal *Seyffardt* was.

A. Die was toen geen lid van de N.S.B. Hij is pas veel later toegetreden.

15254. De **Voorzitter:** Ik denk, dat hij er dichtbij is geweest, toen hij zijn instemming betuigde.

A. Ik meen, dat hij eerst bij de oprichting van het Legioen is toegetreden, hetgeen hij bovendien ook deed uit een anti-Sovjet gezindheid. Als het concept gestuurd was aan leden van de N.S.B., zou de reactie heel wat gunstiger zijn geweest. Ik heb echter toen de zaak nog eens overlegd en heb gezegd: bij nader inzien vind ik het niet verstandig het te publiceren, zelfs al is de verontwaardiging over deze bombardementen volkomen gerechtvaardigd. Het is dus in portefeuille gebleven.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

W. M. WESTERMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

Prof. Dr. DAVID VAN EMBDEN,
oud 72 jaar, wonende te Amsterdam, oud-hoogleraar.

Hij legt de eed af als getuige.

15255. De **Voorzitter:** Wij hebben een aantal vooraanstaande Nederlanders, die gedurende de oorlog in Londen zijn geweest, uitgenodigd ons hier hun indrukken uit die periode te geven. Dat betekent dus, dat wij niet concrete vragen aan die getuigen te stellen hebben, althans niet in eerste instantie, maar dat wij gaarne van hen enig inzicht in het milieu en alles, wat daarmede samenhangt, zouden willen krijgen. U was lid van de Eerste Kamer en dat is dan ook de reden, waarom wij ons in dit verband tot u gewend hebben. U zoudt misschien eerst even kunnen vertellen hoe u in Londen bent gekomen.

A. Ik ben in de nacht van 13 op 14 Mei 1940 met mijn vrouw en twee vrienden gevlucht naar IJmuiden. Door groot toeval hebben wij een vissersschip gevonden en allerlei andere toevalligheden hebben ons verder geholpen. Wij zijn in de avond van de 14de Mei uitgevaren en hebben tijdens de reis 50 uur op een kist op het dek gezeten. Na 20 uur aangekomen voor Dover, zijn wij na 50 uur in Folkestone geland. Vervolgens werden wij, na enige ondervraging, per trein doorgezonden naar Londen, waar wij op Donderdag 16 Mei 's avonds laat arriveerden en tegen half twaalf in een hotel onze intrek namen. De volgende dag heb ik mij bij de Nederlandse Regering gemeld. De Regering was toen zelf nog zwervende; ik trof een aantal harer leden aan, min of meer „rondhangend" in Grosvenorhouse, in een soort dancing-hall, een zeer wereldse atmosfeer, voor werken geheel ongeschikt; bureaux scheen de Regering niet te hebben. Een of meer Ministers zeiden mij aanstonds: het is maar goed, dat u gekomen bent, want u stond op de zwarte lijst der Duitsers — een feit, waaromtrent ik een sterk vermoeden had gehad, maar overigens door de Regering nooit gewaarschuwd was geworden. Ik zeide, dat ik mij ter beschikking van de Regering stelde, maar men antwoordde mij: wij hebben nog geen taken; wij dienen eerst zelf een kantoor te zoeken; wij zullen wel eens overwegen. Mijn aanbod heb ik enige malen herhaald bij toevallige bezoeken aan Londen. Nooit evenwel heeft men mij enige taak opgedragen. Ik bezat toen nog een behoorlijke werkkracht en dacht, dat er mij toch wel iets viel op te dragen. Ik kreeg meer en meer de indruk in de loop van de jaren, dat de Regering om de een of andere reden niet erg op mij gesteld was.

15256. De **Voorzitter:** Hebt u in die jaren niet in Londen vertoefd?

A. Neen; toen ik na een paar dagen ervoer, dat er voorlopig voor mij niets te doen was, heeft een Nederlands vriend te Londen, een medicus, mij met klem geadviseerd, wegens mijn leeftijd liever naar een stiller verblijfplaats te vertrekken. Dienovereenkomstig zijn wij al zeer spoedig eerst in Wales en later in Shropshire gaan wonen. De laatste vier jaren hebben wij in Cambridge gewoond. Wij kwamen vrijwel niet meer in Londen en stonden dus ook buiten de Londense sfeer. Ik vrees, dat ik de commissie hieromtrent niets belangrijks kan vertellen. Ik heb in Januari de commissie een brief geschreven, waarin ik een paar dingen heb vermeld en o.a. heb medegedeeld, dat ik een vrij uitvoerige nota bij de Regering heb ingediend.

15257. De **Voorzitter:** Was u in de tijd, dat u in Engeland aanwezig was, in staat u zelf financieel te helpen? Ik vraag dit hierom, omdat, als dit niet het geval was, het feit, dat de Regering van uw arbeid geen gebruik wenste te maken, in nog een ander daglicht komt te staan.

A. Ik kon mij zelf helpen. Ik weet niet, of ik dat aan de Regering heb medegedeeld. Wel heb ik haar gevraagd om ten minste mijn achterstallig salaris uit te betalen, hetwelk dan later met de gemeente Amsterdam kon worden verrekend. Dit verzoek werd eerst geweigerd, maar na veel moeite hebben zij 2/3 van één kwartaal salaris uitbetaald; verder niets. Het was inderdaad niet royaal. Ik heb niet gezegd, dat ik noodlijdend zou zijn. Immers, wij hadden een deel van ons bescheiden vermogen tijdig naar het buitenland gebracht en daarvan kreeg ik de opbrengst. Ik heb mijn diensten aangeboden aan de Ministers *de Geer, Steenberghe* en *van Boeyen,* maar ik kreeg telkens een vaag ontwijkend antwoord.

15258. De **Voorzitter:** Dus met name omtrent de eerste tijd in Londen tot en met het aftreden van Minister *de Geer* weet u eigenlijk heel weinig uit eigen wetenschap?

A. Wij hebben vijf dagen in Londen doorgebracht. Ik had toen nauwelijks contact gehad. Wel later met sommige Ministers. In Cambridge hebben wij bezoek gehad van de heren *Bolkestein, van den Tempel* en later *Burger.* Ik voerde enige malen correspondentie met Minister *Albarda.* Bij die bezoeken vertelden zij mij natuurlijk wel allerlei dingen.

15259. De **Voorzitter:** Waren er in Cambridge veel Nederlanders?

A. Neen, wij waren eigenlijk de enigen. Wij hadden ons daarom bij de militaire autoriteiten opgegeven om Nederlandse jongens te onzent te ontvangen en die kwamen dan ook vrij veel bij ons.

15260. De **Voorzitter:** Dan mag ik u misschien iets vragen over de behandeling van de andere punten van het Enquêtebesluit aan de commissie. U bespreekt daar 3 punten: in de eerste plaats de positie van de Volksvertegenwoordiging na de bevrijding, in de tweede plaats de erkenning van Rusland en in de derde plaats de Buitengewone Raad van Advies.

Nu is het wel zo, dat dit eigenlijk onderwerpen zijn, die bij de behandeling van de andere punten van het Enquête-besluit aan de orde komen, maar het is misschien goed, dat u in het kort hierover uw opinie geeft. Het is dan vermoedelijk niet nodig, dat u daarvoor later nog eens komt. Wij hebben ook kennis genomen van de stukken, die u ons hebt toegezonden; uw brief aan de Raad van Ministers van 21 September 1943, met enige bijlagen, waaronder zich ook bevindt het artikel van dr. *van den Tempel* in „Vrij Nederland" over de Staten-Generaal, een artikel van 7 April 1945, dat wij al kenden en waarin de zaak scherp wordt gesteld. Mag ik u misschien het woord geven om zelf nog eens te vertellen, hoe u deze quaestie hebt gezien?

Hoe bent u met het betrekkelijk geringe contact, dat u had, aan de wetenschap gekomen, die de grondslag kon zijn voor uw Nota aan de Raad van Ministers?

A. Ik was van mening, dat de Regering van meet af had moeten instellen een soort buitengewoon parlement met adviserende bevoegdheid, samengesteld uit de Nederlanders, die er waren en kwamen. Toen uit de feiten en symptomen bleek, dat men onwillig was dit te doen, heb ik om te beginnen een artikel geschreven in „Vrij Nederland", waarin ik mijn inzicht bepleitte.

15261. De **Voorzitter:** De instelling van een buitengewone raad van advies voldeed waarschijnlijk niet aan uw ideeën op dit punt?

A. Ik vond het beter dan helemaal niets, maar toch zeer pover. Het feit, dat bij die raad alles in het geheim ging, dat zelfs de onderwerpen nimmer bekend werden gemaakt en dat hij aan de Regering geen ongevraagd advies mocht geven, vond ik heel bar en het laatste zelfs positief ongrondwettig, immers in strijd met het recht van petitie, en dit volkomen nodeloos. Ik weet overigens van de raad van advies heel weinig af. Ik herinner me uit een gesprek of briefwisseling met dr. *van Blankenstein,* dat deze de raad „een onding" noemde. De Regering heeft mij niet uitgenodigd lid te worden. Ik had inmiddels een ernstig ongeval gehad met mijn ogen, die ten gevolge van een bomontploffing zeer hebben geleden, zodat lezen toen en nu mij nog slechts met veel moeite mogelijk is. Ik lees evenwel veel door middel van brailleschrift. Ik heb de indruk, dat het niet alleen nu die reden was, dat men mij niet gevraagd had. Eens, tijdens een bezoek aan ons te Cambridge van Minister *Bolkestein,* zeide deze, dat de staat van mijn gezichtsvermogen de reden was van het voorbijgaan. Dit kwam er echter aarzelend uit, zodat ik er het mijne bij dacht; waarschijnlijk hadden zij geen ambitie, bij voorbeeld, omdat ik, laat ik zeggen, ietwat critisch pleeg te zijn.

De raad schijnt overigens een obscuur lichaam te zijn geworden zonder veel belang en zonder belangstelling te trekken. Allengs begreep ik bovendien uit artikelen en polemieken in „Vrij Nederland", dat de Regering sterke voorkeur voor de autoritaire kant had gekregen.

Er bevond zich te Londen eigenlijk een wonderlijke kolonie met een reactionnaire inslag, waarbij velen meenden, dat er voor Nederland een nieuwe tijd zou aanbreken, in die zin, dat het Parlement had afgedaan. En dit, terwijl wij in oorlog waren met autoritaire Staten! Niettemin, dat was voor velen het nieuwe licht, dat zou opgaan, en ik meen, dat ook de Ministers, die ons persoonlijk bezochten, de aanwezigheid van die reactionnaire stroming erkenden. Ik heb dan die Nota gestuurd, doch daarop nooit enig taal of teken ontvangen, zelfs geen bericht van ontvangst.

15262. De **Voorzitter:** U meent reden te hebben te veronderstellen, dat uw Nota toch wel een onderwerp van gedachtenwisseling heeft uitgemaakt?

A. Ja, dat is mij verzekerd door de heer *Albarda* en, naar ik meen, ook door de heer *van den Tempel.* De nota is in de Ministerraad besproken. Aan de heer *Gerbrandy* werd opgedragen mij te antwoorden en te motiveren, waarom de Ministerraad het pleidooi niet wilde opvolgen. Er is, toen elk antwoord uitbleef, mij ook verzekerd, na nog een jaar wachten, dat de heer *Albarda* heeft gevraagd: heeft hij antwoord gekregen? Toen heb ik het grootste deel van mijn Nota gepubliceerd in „Vrij Nederland" en daarbij een klein stekeligheidje gevoegd, ongeveer van deze inhoud, dat het uitblijven van elk antwoord, behalve op andere eigenschappen, toch ook aantoont, dat de Regering voor herstel der Volksvertegenwoordiging weinig belangstelling had. Dit heeft de heer *Albarda* in de Ministerraad boze woorden doen spreken: dat had ons bespaard kunnen blijven. Waarom heeft hij geen antwoord gekregen? Een vraag, waarop de voorzitter, de heer *Gerbrandy,* een bescheid gaf: dat komt, omdat ik nog steeds nieuwe argumenten heb en er aan toe wil voegen. Het antwoord, dat ik zal geven, wordt steeds beter, het wordt nog altijd vervolmaakt.

Ik heb deze bijzonderheden van Minister *Burger* ontvangen. *Albarda* had nog gewezen op de verstrekte opdracht tot antwoorden en op de eisen der elementaire beleefdheid. Minister *Gerbrandy* beloofde het opnieuw. Het gaf alles de indruk van onwil en onverschilligheid.

15263. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat steeds vervolmaakte antwoord hebt u zeker nooit gekregen?

A. Neen.

15264. De **Voorzitter:** Als tweede punt hebt u aangehaald de late erkenning van Rusland. Die erkenning heeft plaats gevonden op 10 Juni 1942.

A. Ik heb einde 1941 aan Minister *Bolkestein* een brief geschreven, waarin ik betoogde, dat, en waarom het blijven negeren van de Russische Regering niet langer toelaatbaar was. Ik machtigde de heer *Bolkestein* die brief aan de heer *Gerbrandy* te geven en in de Ministerraad te brengen. De brief is daar vrij uitvoerig besproken, naar mij is medegedeeld.

15265. De **Voorzitter:** Op 10 Juni 1942 is de overeenkomst nopens aanknoping van diplomatieke betrekkingen tusssen beide landen getekend. Bij Koninklijk besluit van 17 September 1942 is de Nederlandse gezant, de heer *van Breugel* benoemd, maar die is, nadat hij in het voorjaar van 1943 is vertrokken, door allerlei omstandigheden, onafhankelijk van de wil van de Nederlandse Regering, eerst begin September 1943 in Rusland aangekomen. Die omstandigheden waren inderdaad nog al moeilijk. Daarover heeft Minister *van Kleffens* ons een verhaal gedaan, te weten over de avonturen, die deze gezant op die reis heeft ondervonden. Ik geloof, dat dat hem niet zo erg kwalijk is te nemen. Men kan alleen discussiëren over de vraag, of, toen eenmaal in Juni 1941 Rusland met Duitsland in oorlog was gekomen, het wel wenselijk was, dat het ongeveer twaalf maanden duurde eer de erkenning plaats vond. Dat is, meen ik, uw bedoeling?

A. Ja, toen werd het inderdaad zeer urgent, maar ik vond het al vele jaren lang een absurde toestand. Ik heb in mijn brief aangevoerd, dat men volgens het volkenrechtelijk beginsel een Regering, die door revolutie aan het bewind is gekomen, moet erkennen, wanneer blijkt, dat die Regering stabiel gevestigd is en door de eigen bevolking wordt erkend. In het geding komt niet of die Regering ons al dan niet sympathiek is. De Sovjet-Regering nu was sedert 1917 aan het bewind, dus het begon tijd te worden, dat nu eindelijk ook Nederland de stap deed, waarin andere volken ons sinds lang waren voorgegaan. Ik heb er ook nog bij gezegd, dat ik wist, dat de meerderheid van de Tweede Kamer er laatstelijk tegen was geweest, maar dat ik aannam, dat onder de bijzondere omstandigheden, waaronder wij toen leefden, niemand het de Regering zou kwalijk nemen, wanneer het nu wèl gebeurde.

15266. De **Voorzitter:** Dat heeft zij ten slotte ook gedaan. Trouwens, ook met het gezantschap bij het Vaticaan is afgeweken van het standpunt, dat vóór 1940 door de Staten-Generaal werd ingenomen.

A. Ja.

15267. De **Voorzitter:** Het laatste punt betreft de Buitengewone Raad van Advies. Daaromtrent heeft u eigenlijk al gezegd welke uw bezwaren tegen dat college waren. Inderdaad krijgt men de indruk, dat die raad een soort mengvorm was tussen een Raad van State en een soort vertegenwoordigend lichaam met het accent op de Raad van State. Is dat ook ongeveer uw opvatting?

A. Ja, ik zou het ook denken.

15268. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk, dat men in de Londense verhoudingen was gekomen tot een andere constructie?

A. Ik acht het heel goed mogelijk, dat er geen bevredigende samenstelling zou zijn te vinden geweest, doordat niet de nodige geschikte personen voor het lidmaatschap beschikbaar waren.

15269. De **Voorzitter:** De Nederlandse gemeenschap was natuurlijk wel beperkt en een groot gedeelte van die gemeenschap was betrokken in het werk van de Regering, in ambtelijke of half-ambtelijke vorm. Het vinden van onafhankelijke personen, hetgeen van groot belang is voor een vertegenwoordigend lichaam, zou natuurlijk heel moeilijk geworden zijn.

A. Dat denk ik ook.

15270. De **Voorzitter:** U bedoelt eigenlijk, dat de beperking van de bevoegdheden, het niet ongevraagd zelf advies kunnen geven en de sterke geheimhouding dingen waren, die anders hadden kunnen zijn?

A. Ja.

15271. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede aan het einde van het verhoor gekomen. Hebt u wellicht zelf nog iets op te merken?

A. Ja, nog een klein punt, omdat op de agenda, die mij is toegezonden, iets vermeld staat over het aftreden van de heer *de Geer.* Daaromtrent is mij maar een zeer ondergeschikt punt bekend. Wij woonden niet meer in Londen, toen het gebeurde. Het is u wellicht bekend, dat op de dag van het aftreden Minister *van Boeyen* 's avonds een afscheidsrede heeft uitgesproken, die niets dan lofspraak bevatte en waarin de heer *van Boeyen* zijn droefheid uitsprak over het feit,

dat de gezondheid van *de Geer* het aftreden nodig had gemaakt, hetwelk een groot verlies was. Het was een redevoering vol van warme sympathie. Dientengevolge heb ik in mijn onschuld geloofd, dat aldus inderdaad de stand van zaken zo was.

15272. De **Voorzitter:** Dat was waarschijnlijk ook de bedoeling van die redevoering.

A. Maar of men op die manier moet voorlichten, betwijfel ik. Ik heb *de Geer* toen een brief geschreven, waarin ik uitsprak, dat zijn aftreden ook mij speet en dat ik hoopte, dat hij weer in het openbare leven zou terugkeren. Ik heb die brief begrijpelijkerwijze later berouwd. Ik vond het echter geen fraaie voorlichting van de kant van de heer *van Boeyen*.

De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft er zelfs nog een hoge onderscheiding bij gekregen!

Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

D. VAN EMBDEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

MR. JAN VISSER,

oud 44 jaar, wonende te 's-Gravenhage, buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister.

Hij legt de eed af als getuige.

15273. De **Voorzitter:** Wij wilden het met u hebben over de quaestie van de *Sponeck*-papieren. Daarmede hebt u ook iets te maken gehad?

A. Ik geloof achteraf, dat dat een grote vergissing is. Ik heb nl. de heer *van Royen* gesproken. Ik wist niet of uw commissie er mee op de hoogte was, dat hij in het land was; ik had u willen voorstellen, hem ook over die quaestie te horen. Hij heeft mij echter verteld, dat hij hedenochtend hier geweest is. Ik heb hem gevraagd hoe dit precies was, omdat ik niet precies wist — wat ik ook telefonisch aan uw griffier, dr. *Schuijt,* heb verklaard — of de *Sponeck*-papieren misschien een onderdeel vormden van de gegevens, die ik na Mei 1940 verzameld heb, die ik heb laten photographeren en die toen aan de Amerikaan *Gordon* zijn gegeven. De heer *van Royen* achtte dat direct onmogelijk, want hij zeide direct tegen mij: Je hebt de *Sponeck*-papieren nooit in handen gehad, want toen ik ze gekregen heb van de generale staf, heb ik ze, naar ik meen — dat wist hij niet precies meer; hij is door mij op een dwaalspoor gebracht —, gegeven aan *de Pury* als doyen van het corps diplomatique. De heer *van Royen* zeide: Je kunt ze nooit gehad hebben. Dat geloof ik ook. Ik ben enigszins in de war gebracht in het telefoongesprek met dr. *Schuijt* door het feit, dat ik er wel iets van gehoord heb, en omdat ik in de bezetting het boek van *van Kleffens* heb gelezen; daarin wordt er ook over gesproken. Bovendien wordt over *von Sponeck* gesproken in het boek „Onze Oorlog", die militaire verslagen. Ik weet niet door wie die verzameld zijn. Dit is in elk geval een officiële uitgave, waarin van troepenonderdelen alle krijgsverrichtingen zijn verzameld. Dat herinner ik mij. Daarin komt voor, dat *von Sponeck* in het Westland verwond is geraakt.

15274. De **Voorzitter:** Dus u vermoedt, dat de papieren, waarmee u bemoeienis hebt gehad, niet de *Sponeck*-papieren waren?

A. Ik vermoed van niet.

15275. De **Voorzitter:** Op grond waarvan vermoedt u van niet? Op grond van het feit, dat deze papieren in handen van de heer *van Royen* geweest zijn?

A. Dat denk ik sinds vanochtend pas. Ik heb het, meen ik, tegen de heer *Schuijt* gezegd, waarmede ik mij speciaal met medeweten van de heer *van Royen,* heb bemoeid; het ging hier eigenlijk om volkenrechtelijke inbreuken op militair gebied, die door de Duitsers waren gepleegd. Die dingen heb ik verzameld met de toenmalige kapitein *Schepers* van de generale staf. Wij hebben allerlei mensen daarover gehoord; die mensen hebben verklaringen afgelegd; die verklaringen zijn ook ondertekend en die hebben wij laten photographeren.

15276. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u die mensen gehoord?

A. Na de capitulatie.

15277. De **Voorzitter:** Maar dat heeft er niets mede te maken. Deze *Sponeck*-papieren zijn reeds in de eerste dagen van de oorlog, in de loop van Zondag 12 Mei 1940, op het Departement van Buitenlandse Zaken gebracht. Zij zijn uit een vliegtuig gekomen — het is nog niet geheel duidelijk uit welk vliegtuig — en ze zijn des Zondags omstreeks 2 uur bij G.S. III binnengekomen, bij de overste *van de Plassche*; deze heeft de papieren aan de opperbevelhebber laten zien en deze laatste heeft gezegd: Breng die papieren naar Buitenlandse Zaken; dan moet men daar maar zorgen, dat ze wegkomen. Het gaat dus om een bundel papieren, die in de loop van die Zondag van het algemeen hoofdkwartier naar Buitenlandse Zaken is gebracht en die — wij dachten eerst via het Amerikaanse gezantschap, maar volgens de verklaring van de heer *van Royen* kan het ook via het Zwitserse gezantschap zijn gebeurd — later in Amerika is aangekomen. De papieren zijn in elk geval na de oorlog uit Amerika teruggekomen en daarom vind ik de verklaring van de heer *van Royen,* dat zij via het Zwitserse gezantschap zijn weggezonden, niet zo voor de hand liggend, tenzij het Zwitserse gezantschap in dezen intermediair is geweest om ze naar Amerika te zenden. Die papieren bevatten allerlei gegevens over de aanval op het Regeringscentrum, gegevens over de troepen, die zich daarmede moesten bezighouden, opdrachten aan die troepen, welke gebouwen er moesten worden bezet, informaties over het Prinselijk gezin, luchtphoto's van het paleis in het Noordeinde en ook een „Fahndungsliste" van personen, die onmiddellijk moesten worden gearresteerd, waaronder officieren van G.S. III. Dàt zijn de z.g. „*Sponeck*-papieren".

A. *Die* papieren heb ik zeker niet gekregen; zelfs niet in handen gehad in die dagen. Eerlijk gezegd, meende ik uit het telephoongesprek te moeten opmaken, dat het om geheel andere dingen ging, gegevens, die hier na de oorlog voor het een of ander doel zijn verzameld en waarmede ook ik mij heb bemoeid. Die *Sponeck*-papieren heb ik nooit gehad; ik heb er ook nooit iets mede te maken gehad. Ik ben gedurende de oorlogsdagen in Mei maar één keer op het algemeen hoofdkwartier geweest, dat was voor het telephoongesprek tussen generaal *Winkelman* en generaal *Gamelin.* Ik had toen een Engels officier bij mij, wiens toestel vóór de aanval op Nederland bij Spijkenisse was neergeschoten; hij was op de 10de Mei in vrijheid gesteld en was naar het Departement van Buitenlandse Zaken gekomen. Met hem ben ik naar het algemeen hoofdkwartier gegaan; verder ben ik daar nooit geweest.

15278. De **Voorzitter:** De papieren zijn eerst naar het algemeen hoofdkwartier gebracht en van daar naar Buitenlandse Zaken.

A. Dan zijn ze niet aan mij afgegeven.

15279. De **Voorzitter:** U hebt dus geen bemoeienis gehad met deze papieren?

A. Neen. Wanneer ik deze papieren aan de heer *van Royen* zou hebben overhandigd, zou ik mij dit stellig wel herinneren. Wèl heb ik aan de Zwitserse gezant, dat heb ik de heer *van Royen* ook in zijn herinnering gebracht, iets meegegeven, maar dat waren ook geen *Sponeck*-papieren; dat was naar aanleiding van de overval-Johan de Wittlaan 4, die de heer *van Vredenburch* en ik hebben geleid, waar die Duitsers zich verschanst hadden en waar ook een zender is gevonden. Maar dat heeft met deze zaak niets te maken; dat was ook tijdens de oorlogsdagen.

15280. De **Voorzitter:** Heeft u enige bemiddeling verleend voor het in gereedheid brengen van scheepsgelegenheid voor de Koningin?

A. Ja. In de nacht van Zondag op Maandag heeft de heer *van Tets* — ik geloof om twee of drie uur, daar wil ik af zijn — Buitenlandse Zaken opgebeld; er waren geen telefonisten meer op Buitenlandse Zaken; wij hadden zes telefoonlijnen en op elke lijn was permanent iemand aanwezig om gesprekken in ontvangst te

nemen; ik had de lijn van de secretaris-generaal, de heer *Snouck Hurgronje,* die er niet was die nacht. Op die lijn heeft de heer *van Tets* opgebeld en gevraagd — of hij direct admiraal *Heeris* genoemd heeft of dat ik dat zelf gedaan heb, weet ik niet meer — om verbinding met Marine op te nemen en voor te bereiden het vertrek van H. M. de Koningin van Hoek van Holland naar Zeeuwsch-Vlaanderen.

15281. De **Voorzitter:** Had dit betrekking op veiligheidsmaatregelen, die toen genomen moesten worden, of ook op het zich in verbinding stellen met de Engelsen om destroyers te sturen?

A. Neen, met de Engelsen bepaald niet. Daarmee heb ik in het geheel geen bemoeienis gehad; dat was speciaal om het van Nederlandse kant te organiseren. Ik herinner het mij, omdat admiraal *Heeris* mij heeft teruggebeld; uit zekerheidsoverwegingen werd teruggebeld om te zien of het niet verkeerd was. Toen heeft hij gezegd — dat herinner ik mij precies —, dat een dubbel stel loodsen aanwezig was, voor het geval een stel zou worden afgeschoten.

15282. De **Voorzitter:** Dit had derhalve betrekking op de veiligheidsmaatregelen voor mijnenvelden en dergelijke?

A. Niet op de Engelsen.

15283. De **Voorzitter:** Het beschikbaar stellen van Engelse destroyers is buiten u om gegaan?

A. Niet in dat telefoongesprek. Dat heb ik wel geweten, omdat ik mij later heb bemoeid met het convooi van de diplomaten, die op Maandag van het Engelse gezantschap, van de Laan, van de achterzijde van het gezantschap af, zijn vertrokken naar Hoek van Holland, in al die taxi's. Die zijn Maandag vertrokken.

15284. De **Voorzitter:** Hoe laat zijn zij vertrokken?

A. Maandagmiddag, om een uur of vier.

15285. De **Voorzitter:** Zijn zij ook via Hoek van Holland gegaan?

A. Dat waren de mensen van het corps diplomatique.

15286. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: Alleen de vertegenwoordigers van de met Duitsland in oorlog zijnde landen waarschijnlijk. De anderen zijn nog gebleven.

A. Ik bedoel speciaal de Fransen en Engelsen. Daarbij was ook mevrouw *Rey,* de vrouw van de directeur van het Hotel des Indes; die is toen in die taxi doodgeschoten door een Nederlandse schildwacht. Met twee pantserwagens is het convooi naar Hoek van Holland gereden. De Engelsen zijn toen gegaan met autobussen en taxi's; er heerste toen nogal verwarring bij het Engelse gezantschap; men was zeer bang. Op straat, aan de achterzijde van het Engelse gezantschap, is beraadslaagd of het niet gewenst was het convooi uit te stellen, daar men bevreesd was, dat ongewenste elementen er bij zouden komen. Ik weet niet meer, wie de Hollandse officier was, die dat leidde; die is toen geheel op zijde gezet door de Engelse officier, die dat van hem overgenomen heeft.

15287. De **Voorzitter:** Heeft u zelf nog iets, dat u wilt mededelen?

A. Ik geloof het niet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u verstrekt heeft.

Ik sluit het verhoor.

J. VISSER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

PROF. DR. GEORGE VAN DEN BERGH,
oud 58 jaar, wonende te Amsterdam,
hoogleraar.

Hij legt de eed af als getuige en als deskundige.

15937. De **Voorzitter:** U was, als wij goed zijn ingelicht, vóór 10 Mei 1940 raadadviseur in buitengewone dienst van het Departement van Justitie?

A. Jawel.

15938. De **Voorzitter:** Als zodanig heeft u in de winter 1939/1940 twee opdrachten gehad van de Minister van Justitie, één, die betrekking had op de wijziging van de Oorlogswet, en één, die betrekking had op hetgeen wij tegenwoordig plegen te noemen het Staatsnoodrecht. Het eerste punt is naar ik vermoed met u al besproken in sub-commissie II?

A. Inderdaad. Ten minste ten dele.

15939. De **Voorzitter:** Vermoedelijk behoeven wij daarop dus niet meer in te gaan. Het gaat ons in hoofdzaak om de opdracht, die betrekking had op het Staatsnoodrecht. Nu heeft u ons enige stukken doen toekomen; daaronder bevindt er zich ook een, dat betrekking heeft op dit onderwerp. Het is een ontwerp van wet tot voorziening in een mogelijke noodtoestand van de Staat, een Staatsnoodwet. Wanneer ik het goed zie, is het systeem daarvan, dat onder bepaalde omstandigheden door de Regering de noodtoestand kan worden afgekondigd, dat dan moet volgen een voorstel van wet aan de Staten-Generaal tot bekrachtiging daarvan en dat in die aldus ontstane positie de Regering noodverordeningen kan uitvaardigen, die niet alleen kunnen afwijken van de bestaande wetten, maar ook van sommige met name genoemde artikelen van de Grondwet. Dat is in grote trekken het systeem van uw ontwerp.

A. De zaak is al begonnen toen de heer *Goseling* nog Minister van Justitie was. Ik herinner mij dat eigenlijk niet geheel precies meer; ik wist wel in mijn herinnering, dat ik met de heer *Goseling* hierover herhaaldelijk gesproken had, maar dat was in hoofdzaak na zijn aftreden. Toen was hij als juridisch adviseur verbonden aan het Departement van Oorlog en heb ik herhaaldelijk met hem daarover geconfereerd. Het stond mij echter niet meer voor de geest, dat ik er al met hem over gesproken had, toen hij Minister van Justitie was. Tot mijn verrassing bleek, toen ik de stukken voor de dag haalde, dat die besprekingen al begonnen waren, toen hij Minister van Justitie was. Dat staat dus vast.

Mijn advies werd gevraagd over de Oorlogswet en de wijziging daarvan. Die wijzigingen liepen over twee dingen. De ene gedachte was, of mogelijkerwijs die Oorlogswet als het ware in etappes in werking zou kunnen worden gesteld, zodat niet per se al die bevoegdheden onmiddellijk zouden moeten ingaan. De andere gedachte was, of ook bijzondere bevoegdheden aan het burgerlijk gezag gegeven konden worden. Het was de vraag, in hoeverre dat op de grondslag van artikel 195 van de Grondwet mogelijk was. Ik was van mening — en die mening ben ik nog steeds toegedaan —, dat dit wel mogelijk is, maar wij krijgen er nu artikel 195*a* bij en daarmede is deze vraag uit de wereld. Mijnerzijds is toen de gedachte ter sprake gebracht, dat de toestand zich zo zou kunnen ontwikkelen, dat men verder zou moeten gaan.

15940. De **Voorzitter:** Mag ik u even onderbreken? U zeide zoëven, dat u van mening bent, dat een dergelijke wijziging van de Oorlogswet grondwettelijk mogelijk was. U zult weten, dat, naar ik meen op 19 Maart 1940, de Raad van State een advies heeft uitgebracht, dat een dergelijk systeem ongrondwettig oordeelde. Bent u het daarmede dus niet eens?

A. Neen. Ik meen, dat met een enigszins welwillende interpretatie van de Grondwet het zeer wel mogelijk is. Men kan natuurlijk historische argumenten aanvoeren, dat men het oorspronkelijk niet heeft bedoeld, maar zoals het artikel nu luidt — men mag toch aannemen, dat de Grondwetsartikelen evolueren met de tijd —, zie ik niets, noch naar de letter, noch naar de geest, dat met een dergelijke regeling in strijd zou zijn.

15941. De **Voorzitter:** Dat was ook de mening van de heer *Hooykaas,* die voor de tweede subcommissie over de wijziging van de Oorlogswet een zeer uitvoerige verklaring heeft afgelegd. Dit probleem regardeert echter meer onze tweede subcommissie. Ik zou u daarom willen verzoeken verder te gaan met het geven van uw zienswijze over het Staatsnoodrecht.

A. Mijnerzijds is toen de gedachte naar voren gebracht, dat die wijziging van de Oorlogswet heel belangrijk was, maar dat er nog veel erger dingen zouden kunnen gebeuren. Ik weet niet, in welk stadium van de besprekingen dit punt door mij naar voren is gebracht, maar het was in ieder geval vrij spoedig, waarschijnlijk vlak na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, begin September 1939. Toen werd dit acuut.

15942. De **Voorzitter:** Heb ik goed begrepen, dat u hebt gezegd, dat u dit zelf ter sprake hebt gebracht? Het was op dit punt dus niet een opdracht van de Minister van Justitie of van de Regering?

A. Voor zover ik het mij herinner, is het door mij ter sprake gebracht, maar men kan ook wel zeggen, dat het uit de besprekingen naar voren is gekomen. De onderwerpen staan niet geheel los van elkaar. Wij discussieerden over de wijziging van de Oorlogswet, hoever men daarin zou kunnen gaan, ook met betrekking tot de bevoegdheden, die men zou kunnen toekennen aan het burgerlijk gezag. Toen is, naar ik meen, door mij het eerst nadrukkelijk naar voren gebracht: er moet nog een ander ontwerp komen, en dat heb ik ook zelf gemaakt, althans het eerste voorontwerp. Voor de andere quaestie de wijziging van de Oorlogswet, was er een ontwerp. Dat heb ik ter bestudering meegekregen, maar het andere voorontwerp heb ik zelf gemaakt. Ik heb het langzaam opgebouwd en ten slotte heeft het in mijn gedachten vaste vorm aangenomen. Toen ik dit denkbeeld opperde, heeft men het onmiddellijk met beide handen geaccepteerd. Men voelde er direct voor. Vandaar dat ik de opdracht kreeg het nader uit te werken.

15943. De **Voorzitter:** Ging u bij dit ontwerp uit van een toestand, waarbij de Staten-Generaal nog konden functionneren?

A. Dat wil zeggen, verondersteld werd, dat het nog mogelijk zou zijn het ontwerp aan de Staten-Generaal te doen toekomen, maar de grondgedachte was juist om te voorzien in een noodtoestand, als de Staten-Generaal niet meer konden functionneren. Aanvankelijk stond er „bij algemeenen maatregel van bestuur", zodat de Raad van State altijd nog moest worden gehoord, maar later is het aldus geworden, dat de Raad van State zo mogelijk zou worden gehoord, zodat men zelfs zo ver ging te veronderstellen, dat ook de Raad van State niet meer gehoord kon worden, laat staan de Staten-Generaal. Het was inderdaad de gedachte, dat er een Koninklijk besluit zou worden genomen, verklarende, dat de noodtoestand van de Staat — dat zou

een nieuwe rechtsfiguur zijn — zou zijn ingetreden. Dat zou alleen mogelijk zijn — als ik het mij wel herinner — ingeval de staat van oorlog of de staat van beleg al voor het gehele land was afgekondigd.

15944. De **Voorzitter:** En enig deel van het grondgebied door vijandelijke troepen zou zijn bezet.

A. Inderdaad.

15945. De **Voorzitter:** Artikel 1 van het door u overgelegde ontwerp van wet tot voorziening in een mogelijken noodtoestand van den Staat (Staatsnoodwet) luidt:

> „Indien het geheele grondgebied van het Rijk in Europa hetzij in staat van oorlog, hetzij in staat van beleg verkeert en eenig deel van dat grondgebied door vijandelijke troepen wordt bezet, kunnen Wij bij besluit verklaren, dat de noodtoestand voor den Staat is ingetreden."

A. Er moest dus een zeer ernstige toestand zijn: of de staat van oorlog of van beleg voor het gehele land, en enig deel van het land door de vijand bezet. Dan zou die verklaring kunnen worden gegeven. Wanneer de Staten-Generaal konden bijeenkomen, moest die verklaring worden bekrachtigd.

15946. De **Voorzitter:** In artikel 2 van deze schets van een Staatsnoodwet staat het niet zo voorwaardelijk uitgedrukt. Daarin staat:

> „Binnen acht dagen na de opneming van het besluit in het *Staatsblad* wordt een voorstel aan de Staten-Generaal gedaan om de verklaring, in dat besluit vervat, bij de wet te bekrachtigen."

A. Indien het voorstel wordt verworpen, vervalt de verklaring, maar als de Staten-Generaal niet bijeen kunnen komen en het voorstel dus niet verworpen kan worden, duurt de toestand voort.

Het 3de lid van artikel 2 luidt:

> „Indien het voorstel wordt ingetrokken of indien een van de beide Kamers der Staten-Generaal tot niet-aanneming daarvan besluit, vervalt de verklaring van rechtswege."

Dus dit impliceert: als de Staten-Generaal niet meer bijeen kunnen worden geroepen, duurt de toestand voort.

15947. De **Voorzitter:** Dus die mogelijkheid hebt u duidelijk onder het oog gezien?

A. Dat was het wezen van de zaak. Dat was de hoofdbedoeling. Er werden twee mogelijkheden bij verondersteld, òf dat de Regering het land had verlaten, òf dat een zodanige noodtoestand in het land heerste door bezetting van enig deel van het land, dat van een regelmatig bijeenkomen van de Staten-Generaal geen sprake meer kon zijn.

15948. De **Voorzitter:** Maar stelt u voor, dat de Regering het land heeft verlaten — de casuspositie, die u op het ogenblik ook aanroert —, hoe kan de Regering dan nog een bekrachtigingsvoorstel bij de Staten-Generaal indienen, hetgeen als voorwaarde wordt gesteld voor het blijven werken van het in artikel 1 bedoelde besluit?

A. Het was zo gedacht: ten eerste, dat dit wetsontwerp nog gewoon in betrekkelijk normale tijd tot stand gebracht zou worden en dus wet zou worden en in het *Staatsblad* zou staan. Stel, dat vervolgens inderdaad een deel van het land bezet werd en de toestand dus zeer ernstig werd, dan zou het Noodtoestandbesluit kunnen worden afgekondigd en onmiddellijk daarop zou men dan bij de Staten-Generaal het ontwerp tot bekrachtiging hebben kunnen indienen, zelfs al konden die Staten-Generaal niet meer bijeenkomen. Men kon van te voren niet weten of de Staten-Generaal nog zouden bijeenkomen en de bekrachtiging zouden verlenen. Men wist niet, hoe snel de toestand zou verergeren. Wel degelijk is onder het oog gezien, dat de bekrachtiging wellicht niet meer mogelijk zou zijn. Immers, de indiening zou in formele zin toch altijd mogelijk zijn geweest.

15949. De **Voorzitter:** Stelt u eens voor, dat deze regeling op 14 Mei 1940, toen de Regering in Londen zat, wet was geweest; de Staten-Generaal zijn niet meer bijeen geweest, behalve de Tweede Kamer op 10 Mei 1940. Ook heeft de Regering niet aan de Staten-Generaal gevraagd bijeen te komen. Wanneer nu de Regering, die dus in Londen was, het toch wel wenselijk had geoordeeld, dat van deze wet gebruik zou worden gemaakt in de vorm van afkondiging van de noodtoestand, dan zou niet meer voldaan kunnen zijn aan de voorwaarde, dat binnen acht dagen een voorstel tot bekrachtiging bij de Staten-Generaal moest worden ingediend.

A. Het zou toch stellig anders gegaan zijn. Wanneer deze wet in het *Staatsblad* gestaan had, zou op 10 of 11 Mei de noodtoestand afgekondigd zijn en zou op die zelfde dag, b.v. één uur na de afkondiging van dat besluit, het wetsontwerp tot bekrachtiging officieel zijn ingediend; dat zou dan wel niet meer in behandeling zijn gekomen, maar dat zou niet gehinderd hebben, omdat dat besluit dan toch van kracht bleef.

15950. De **Voorzitter:** Men vraagt zich, gezien het verloop van zaken in 1940, alleen af, of in dit ontwerp ook niet had moeten staan een bepaling, dat de noodtoestand blijft voortduren, indien het door de feitelijke omstandigheden niet mogelijk is een bekrachtigingsontwerp bij de Staten-Generaal in te dienen.

A. Ik meen van niet. Ik zou geen bezwaar hebben een dergelijk amendement te aanvaarden — om het aldus uit te drukken —, maar ik geloof toch, dat dat overbodig is, omdat het indienen altijd nog wel mogelijk is. Er staat niet, dat het besluit tot afkondiging van de noodtoestand vervalt, als het niet wordt bekrachtigd, maar er staat, dat het vervalt, wanneer het bekrachtigingsvoorstel wordt ingetrokken of verworpen.

15951. De **Voorzitter:** Wanneer het geval zich zou hebben voorgedaan, dat de Kamers niet met het vereiste quorum konden bijeenkomen, zou men de zelfde casuspositie hebben gehad.

A. Ja.

15952. De **Voorzitter:** Nu heeft de heer *Hooykaas* nog gezegd, dat hij later, toen dit ontwerp bij het Departement was ingekomen, er toch wel enig bezwaar tegen had, nl. een politiek bezwaar; hij meende nl., dat door de indiening van dat wetsontwerp het moreel van ons volk geschokt zou kunnen worden, zoals hij het uitdrukte. Is dat ook besproken in die tijd, voor zover u weet?

A. Dat kan ik mij niet herinneren. Ik kan in het algemeen alleen dit zeggen (de algemene indruk blijft het beste achter), dat het zeer voorspoedig is gegaan met dit wetsontwerp. Ik heb het later ook met Minister *Gerbrandy* besproken en toen met oud-Minister *Goseling*, die een levendig aandeel in die besprekingen had. De heer *Hooykaas* was ook in de besprekingen betrokken; het liep allemaal zeer goed. Er zijn toen bij die besprekingen blijkbaar veranderingen aangebracht, die met potlood in dit ontwerp zijn genoteerd; er zijn enkele artikelen geschrapt. Het eindresultaat was, dat het in April 1940 heel ver was; ik was toen weer uitgenodigd op het Ministerie van Justitie te komen; daar was de Ministerraad bijeen; toen deze formeel geëindigd was, ben ik binnengeroepen en heb ik met verscheidene Ministers, o.a. met de heer *Dijxhoorn*, over beide ontwerpen gesproken. De moeilijkheden liepen echter over dat andere ontwerp. Het Ministerie van Defensie (of liever gezegd: de militaire autoriteiten) maakte wel bezwaar tegen de gedachte, dat die bijzondere bevoegdheden zouden komen aan de burgerlijke autoriteiten. Zij zagen in dit streven — ten dele was dat wel juist — een beperking van haar macht en haar betekenis en daartegen waren nogal bezwaren. Dit leek mij echter niet van onoverkomelijke aard; in elk geval had ik de indruk van de besprekingen in de niet formele Ministerraad, dat de zaak in kannen en kruiken was en dat binnen enkele weken het wetsontwerp zou uitgaan. Aldus leeft het ten minste in mijn herinnering voort.

15953. De **Voorzitter:** Nu heb ik nog een vraag, die naar mijn mening van vrij groot belang is. Wij hebben op dit punt het een en ander beleefd. Wanneer u er nu weer voor zou staan, zou u dan een dergelijk ontwerp nog steeds prefereren, of zou u aan de toestand, zoals die van 1940 tot 1945 is geweest, waarbij men dus gewerkt heeft met ongeschreven staatsnoodrecht, de voorkeur geven? Ik mag misschien in dit verband nog even opmerken, dat in uw ontwerp de mogelijkheid van afwijken van de Grondwet beperkt was tot een aantal met name genoemde artikelen.

A. U begrijpt hoe deze constructie juridisch in elkaar zat. Ik heb de Noodtoestand alleen dan mogelijk gemaakt, wanneer in het gehele land de staat van oorlog of de staat van beleg gold, d.w.z. dat ook de toestand van artikel 195 was ingetreden, en dat maakte dus afwijking van de 4 bekende artikelen van de Grondwet uitdrukkelijk mogelijk. Die artikelen zijn dan ook met name genoemd, opdat men volledig in overeenstemming met de Grondwet bleef, althans formeel. In wezen was deze wet natuurlijk toch in strijd met de geest, waar-

mede in normale tijden de Grondwet moet worden gelezen, omdat zij een algemene machtigingswet was, maar een zo ver gaande machtigingswet is niet in strijd met de letter van de Grondwet; ik ben van mening, dat men hier voor buitengewone omstandigheden grondwettelijk bleef. Nu is hier een „listige kunstgreep" toegepast door artikel 4, lid 6. Ik herinner mij nog, dat ik erg dankbaar was, dat ik deze vondst had gedaan: het bepaalde in artikel 124, lid 2, van de Grondwet vindt ten aanzien van deze besluiten dienovereenkomstige toepassing, d.w.z. de wetten zijn onschendbaar en dat werd op al die besluiten toegepast. Die zelf onschendbare wetsbepaling straalde haar onschendbaarheid over die besluiten uit. Nu vraagt u mij, of ik achteraf de voorkeur gegeven zou hebben aan dit geschreven Staatsnoodrecht boven het ongeschrevene, zoals zich dat heeft ontwikkeld.

Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat heeft ook twee kanten. Aan de ene kant zouden alle mogelijke twijfelpunten uitgeschakeld zijn geweest. Het toetsingsrecht van de rechter zou bepaaldelijk niet hebben bestaan ten gevolge van deze bepaling. Van te voren werd dus voorzien, dat het toetsingsvraagstuk een van de hoofdvraagstukken zou zijn, en dat werd hier met één klap weggenomen.

15954. De **Voorzitter:** Dat is in feite met de Londense wetsbesluiten ook het geval.

A. Aan de ene kant zou ik het als hoogleraar in het Staatsrecht betreurd hebben, wanneer al die mooie vragen over het ongeschreven Staatsnoodrecht niet aan de orde zouden zijn gekomen; dat zou een gemis geweest zijn! Maar daar staat tegenover, dat dit ontwerp rechtszekerheid zou hebben gebracht.

Ik geef toe, dat na het standaardarrest van de Hoge Raad wel in hoofdzaak rechtszekerheid is ontstaan. Maar wanneer u mij vraagt, gezien het verloop, of, wanneer ik weer eens voor dezelfde situatie zou staan, ik zou menen, dat een dergelijk ontwerp toch wel van nut zou kunnen zijn, dan geloof ik toch wel te moeten antwoorden, dat ik de voordelen groter acht dan de nadelen. Er is zo weinig tegen.

15955. De **Voorzitter:** Met dien verstande, dat de noodverordeningen, die ook buiten de vier door u genoemde artikelen afwijkingen van de Grondwet zouden hebben ingehouden in sterke mate het odium van ongrondwettig te zijn zouden hebben gehad, ook al mocht de rechter ze niet toetsen.

A. Dat is de dubbele kant, die altijd vastzit aan artikel 124, lid 2. De wetgever kan ongrondwettige wetten maken en toch zijn ze verbindend.

Ook op andere punten had tegen de Grondwet ingegaan kunnen worden; dat is ook van te voren onder het oog gezien. Al deze bepalingen zouden dan met volstrekte zekerheid onschendbaar, d.w.z. verbindend geweest zijn.

15956. De **Voorzitter:** Maar doordat men ging buiten de 4 uitzonderingen, zou men een veel sterkere presumptie van de ongrondwettigheid hebben gekregen dan thans met het ongeschreven Staatsnoodrecht.

A. Dat is altijd nog de vraag. Allereerst is de ongrondwettigheid heel vaak een quaestie van interpretatie. Maar laten wij daar van afzien en een geval stellen, waarin niemand er aan kan twijfelen, dat er strijd is met de Grondwet. Dan zou men hebben kunnen zeggen, dat naast het geschreven Staatsnoodrecht, evenals in Noorwegen, ook het ongeschreven Staatsnoodrecht gold. Zo zou men het ook hier hebben kunnen construeren en mijns inziens ook mogen construeren. Ik geloof, dat men naast dit stuk zeer ver gaand geschreven Staatsnoodrecht ook het ongeschreven Staatsnoodrecht als grondslag zou hebben gehad. Maar de rechter zou met het ongeschreven Staatsnoodrecht niets te maken hebben gehad. *De rechter zou alleen te maken hebben gehad met de onschendbaarheid.* Principieel verandert er ten aanzien van het ongeschreven Staatsnoodrecht niets met de omvang van het geschreven Staatsnoodrecht. Wij hebben ook geschreven Staatsnoodrecht, alleen is de omvang niet zo groot. Met mijn ontwerp zou men het enorm vergroot hebben, maar principieel verandert er aan het vraagstuk niets, behalve dan, dat de rechter niet onverbindend kan verklaren.

15957. De **Voorzitter:** Staat u op het standpunt, dat het wenselijk is, dat bij een eventuele Grondwetsherziening bepalingen in onze hoogste Staatswet worden opgenomen, die in dergelijke situaties toepassing kunnen vinden?

A. Daarvoor voel ik niets. Daarvan ben ik zeer beslist tegenstander.

15958. De **Voorzitter:** U wilt dat misschien nog wel even motiveren?

A. Ik moge het even met een voorbeeld illustreren. U weet, dat in de vorige wereldoorlog dezelfde situatie zich in België heeft voorgedaan en dat de constitutionele Koning — de Koning plus de Ministers — besluiten, de z.g. „besluitwetten", heeft uitgevaardigd, die kracht van wet hadden en die ook door de Belgische jurisprudentie als zodanig zijn aanvaard. Nu had men daarna de Belgische Grondwet kunnen aanvullen met een bepaling, op een dergelijke wijze geformuleerd: Als het Belgische Parlement door buitengewone omstandigheden, bezetting van het land, of hoe men het dan ook wil formuleren, niet kan bijeenkomen, is de constitutionele Koning bevoegd om alle maatregelen te nemen, die anders alleen bij de wet tot stand kunnen komen. Dan was men er nu veel slechter aan toe geweest, want slechts een deel van de Ministers zat in Londen, de Koning was er zelf niet bij, en dan had men het argumentum a contrario kunnen gebruiken en kunnen zeggen: „Nu staat er uitdrukkelijk in de Grondwet, dat de Koning plus de Ministers het wel kunnen; dus de Ministers alleen kunnen het niet". Men kan wel een dergelijke omschrijving in de Grondwet min of meer geslaagd gaan geven, mits men er altijd aan denkt, dat er zich nog andere situaties kunnen voordoen, zodat het Staatsnoodrecht daar toch niet in opgaat en het bezwaar juist zou zijn, dat men een dergelijk argument a contrario zou krijgen. De Grondwet zegt: Tot zo ver mag het Staatsnoodrecht gaan en verder niet. Men zou er niets mee bereiken, maar er verder mee van huis geraken. Ik vind het dus principieel onjuist alle Staatsnoodrecht grondwettelijk te gaan vastleggen. Een ieder aanvaard ten slotte: er zijn buitengewone omstandigheden, waarvoor de Grondwet niet geschreven is en niet geschreven kan zijn, en dan moet de Staat toch bestuurd worden. Dan wordt de Staat bestuurd volgens ongeschreven recht, volgens algemene rechtsbeginselen.

15959. De **Voorzitter:** Wanneer ik u goed begrijp, wilt u dus zeggen, dat, als men een regeling in de Grondwet opneemt, een verdergaande afwijking, die misschien door de omstandigheden noodzakelijk zou zijn, direct in strijd komt met de Grondwet zelf, een bezwaar, dat niet kan gelden tegen het ontwerp, dat u hebt gemaakt. Dat is ten slotte een regeling op wettelijk niveau. Is dat het verschil tussen die beide gevallen?

A. Ja.

15960. De **Voorzitter:** En dan redeneert u blijkbaar zo, dat uw ontwerp geeft een regeling op wettelijk niveau van een gedeelte van het noodrecht, dat te overzien is, maar dat dit in het geheel niet behoeft te betekenen, dat daarmede een beperking wordt aangelegd ten aanzien van het noodrecht, dat niet te overzien is.

A. Dat is zo door de natuur der dingen. Men kan het desgewenst op het „natuurrecht" baseren. Er kan altijd een ogenblik komen, waarop de geschreven bepalingen geen uitkomst meer bieden en waarop men grijpt, datgene, wat gegrepen kan worden en waarnaar gegrepen moet worden; dat is m.i. de eenvoudigste manier om het uit te drukken.

Het is ook zo verkeerd, dat men het Staatsnoodrecht heeft geconstrueerd op deze wijze — lagere rechterlijke colleges hebben zich daaraan bezondigd —, dat men zegt: de wetgevende macht wordt uitgeoefend door Staten-Generaal en Koningin; de Staten-Generaal zijn weggevallen, dan blijft alleen de Koningin over. Dat is een buitengewoon verkeerde constructie. Wanneer het noodlot had gewild, dat de Koningin Engeland niet had bereikt, en ook Prinses Juliana niet, maar het Ministerie wel, dan zou zonder twijfel het Ministerie precies hetzelfde gedaan hebben. En dat zou zonder enige twijfel ook geaccepteerd zijn.

De **Voorzitter:** De Belgische situatie!

A. En wanneer een nog groter noodlot had gewild, dat de schepen, die de Kroon en de Ministers naar Engeland vervoerden, zouden zijn getorpedeerd, of op een mijn gelopen, of vergaan, en dus niemand, noch de Koningin, noch de Ministers, noch de Raad van State, in Engeland zou zijn aangekomen, dan zouden zich de meest gerede mannen, de meest geziene mannen ergens, hetzij in Londen, hetzij in Batavia, hebben opgeworpen en dan zouden dezen gezegd hebben: wij zijn de Regering van Nederland en wij zetten het bestuur voort, en als dat in ons land was geaccepteerd, dan zou dat ook de Regering zijn geweest. Dat is de bron van het Staatsnoodrecht. Dat is het ook wat men in Frankrijk bij *de Gaulle* gezien heeft; deze had in formeel-juridische zin geen enkel recht; toch zijn de verordeningen, die hij in zijn eentje in Londen gemaakt heeft, na de bevrijding in Frankrijk toegepast.

15961. De **Voorzitter:** Een belangrijke factor daarbij is of een dergelijk persoon, die zich opwerpt als de Regering van het land, al dan niet volkenrechtelijk erkenning ondervindt; zulk een erkenning maakt zijn positie veel sterker.

A. Ja zeker, maar ik geloof, dat de juridische grondslag is of zijn gezag in het land zelf aanvaard wordt. Zodra dat gebeurt, is het rechtmatig.

De geldigheid van de besluiten, in Londen genomen, wordt beheerst door de philosophische gronden van de gelding van het Staatsrecht in het algemeen. Het was een zeer gelukkige omstandigheid, dat men in Londen had: de Kroon plus de Ministers. Maar wanneer er een ander lichaam was geweest, waarvan het Nederlandse volk het gezag had aanvaard, dan zou dit op die grondslag inderdaad de wettige Regering geweest zijn. Dat is ook de enige grondslag voor de gelding van het Staatsnoodrecht.

15962. De **Voorzitter:** Mag ik even, terugkerende tot het ontwerp, vragen: wat is in uw gedachtengang het nut en de betekenis van deze regeling op dit beperkte terrein, juist in verband met de algemene theorie, die u op het ogenblik ontwikkeld hebt?

A. Ik wil wel bekennen, dat op dat ogenblik deze algemene theorie mij nog niet voor de geest stond. Ik geloof, dat in het algemeen alle beoefenaars van het Staatsrecht wel kunnen zeggen, dat het Staatsnoodrecht op ongelooflijke wijze verwaarloosd was, daarom op ongelooflijke wijze, omdat dit zich toch in België had voorgedaan. Maar desondanks werd er hier niet over geschreven of gedacht, behalve dan in die oude dissertatie van *Prins,* maar deze gaat niet in de eerste plaats over het ongeschreven Staatsnoodrecht, maar hoofdzakelijk over de oorlogswet.

15963. De **Voorzitter:** Acht u onder de huidige omstandigheden, met de kennis en de opvattingen, die wij nu van het Staatsnoodrecht en de toepassing daarvan hebben, het nut van een dergelijke regeling nog van die aard, dat u meent, dat het aanbeveling zou verdienen zoiets in de wet op te nemen?

A. Dat is inderdaad een moeilijke vraag. Het is nu ten slotte heel goed gelopen, meen ik, met de positie, die de rechter tegenover het Staatsnoodrecht heeft ingenomen. Maar de Bijzondere Raad van Cassatie heeft een arrest gewezen — en dat is ook het standpunt van prof. *Kranenburg,* die toen trouwens nog deel uitmaakte van de Bijzondere Raad van Cassatie —, dat t.a.v. het Staatsnoodrecht een standpunt huldigt, dat ik eenvoudig verderfelijk vind en een groot deel van het Staatsnoodrecht op losse schroeven stelt. Wanneer immers de rechter bevoegd is te beoordelen, of de materie, die geregeld werd, van die aard was, dat er t.a.v. die materie een noodtoestand bestond, dan gaat de rechter t.a.v. die prealabele vraag zitten op de stoel van de Regering, en dat na zoveel jaren. Dat zou een zeer grote rechtsonzekerheid scheppen en toch heeft de Bijzondere Raad van Cassatie dit standpunt aanvaard. De Hoge Raad gaat gelukkig veel minder ver, hoewel wij het wonderlijke verschijnsel zien, dat een zeer bevoegd beoordelaar als mr. *Veegens* in het „Nederlands Juristenblad" de twee arresten ongeveer gelijk heeft gesteld, hetgeen volkomen onjuist is en bij de Staatsrechtbeoefenaars dan ook een grote mate van verbazing heeft verwekt. Er blijft altijd een punt van rechtsonzekerheid in zitten. U kent de formule: tenzij de gebodenheid niet zou hebben kunnen bestaan.

Dat is een poging tot objectivering van subjectief inzicht. Ik meen, dat deze „veiligheidsclausule" wel nimmer gebruikt zal worden. Maar anderen denken daar anders over en dan komt de rechtsonzekerheid weer te voorschijn en krijgt men na zoveel jaren onverbindendverklaring van regelingen, die jarenlang gewerkt hebben, met alle ellende van dien. Er blijft dus altijd rechtsonzekerheid bestaan, als men niet een ontwerp, als het bedoelde, brengt. De ervaring, die wij hebben gekregen — er is veel over geschreven —, heeft ten gevolge gehad, dat er veel meer helderheid is gekomen, maar toch, voor de absolute 100 % is er nog geen helderheid, zodat er nog noodbesluiten zijn, waarvan wij niet zeker weten of zij door de Hoge Raad niet onverbindend zullen worden verklaard in verband met de „veiligheidsclausule".

15964. De **Voorzitter:** U wilt zeggen: Als men een terrein heeft, dat te overzien is, dan is het niet a priori af te wijzen daar een regeling voor te treffen. Dat kan een steentje bijdragen tot het verkrijgen van rechtszekerheid. Is dat uw bedoeling?

A. Inderdaad en dan zit er nog dit punt in, dat dit ontwerp, als het wet zou zijn geworden, wel is waar nog het ongrondwettige besluit kende — nl. bij afwijking van andere Grondwetsartikelen, waarvan niet mocht worden afgeweken —, maar dat men, als men dat zou doen, die afwijking naar zijn geweten zou kunnen funderen op het ongeschreven Staatsnoodrecht, terwijl men dan tegenover de rechter altijd gedekt was door de wetenschap: hier staat de onschendbaarheid. Dus ik geloof, dat de Regering in Londen, als dit wet zou zijn geweest, nooit meer schroom dan thans zou behoeven te hebben gehad om inderdaad op een ander punt van de Grondwet af te wijken, want zij zou hebben kunnen zeggen: ik maak materieel gebruik van het ongeschreven Staatsnoodrecht en kleed het formeel in de vorm van een noodverordening. Dat had het buitengewoon gunstige gevolg, dat de toetsing per se uitgesloten zou zijn geweest.

15965. De **Voorzitter:** Toch kan ik mij voorstellen, dat de Regering enig bezwaar zou hebben gehad bij wege van noodverordening, zoals het in uw ontwerp genoemd werd, voorschriften uit te vaardigen, die ook in strijd waren met andere bepalingen van de Grondwet dan de uitdrukkelijk genoemde. Het zou b.v. denkbaar zijn geweest, dat men, had die wet in 1940 bestaan, afwijkingen van de daarin genoemde artikelen had gekleed in de vorm van noodverordeningen en andere afwijkingen van de Grondwet dan toch weer had gekleed in de vorm van wetsbesluiten.

A. Dat is inderdaad mogelijk. Ik heb, toen ik dit ontwerp in elkaar heb gezet — dit zijn punten, waarover ik toen toch wel erg heb gepiekerd —, iedere afwijking, die nog in overeenstemming met de Grondwet was te brengen via de 4 artikelen van de staat van beleg, er in gezet. Verder heb ik ook de onteigening er in gezet. Alles, wat denkbaar was om zo ver gaande bevoegdheden mogelijk te maken als binnen het raam van de Grondwet mogelijk was, heb ik er in gezet. Ik heb mij afgevraagd: zou er nog meer nodig zijn? En toen heb ik gedacht: dan zal het toch gebeuren. Zoveel gevoel voor de noodzaak van het Staatsnoodrecht had ik wel, dat ik tegen mij zelf zeide: als het gebeuren moet, dan zal het gebeuren.

15966. De **Voorzitter:** Bij de besprekingen, die u hebt gehad met Minister *Gerbrandy,* is het dus in hoofdzaak hierover gegaan. Is toen ook ter sprake gekomen met name van de zijde van de Minister de casuspositie, dat de Regering het land zou moeten verlaten?

A. Zeer incidenteel, als ik het mij goed herinner. U moet niet vergeten, dat de laatste besprekingen zijn gehouden in April 1940. Ik heb het altijd zo gesteld: De Staten-Generaal kunnen niet meer bijeenkomen. Waarom niet? Omdat een deel van het land is bezet, een deel van de Kamerleden achter de vijandelijke linies zit en ook overigens de treinen misschien niet meer rijden. Wilt u nog pessimistischer zijn, dan kunt u ook uitgaan van de gedachte, dat het gehele land is bezet en de Regering het land heeft verlaten. Daarop behoefden wij echter niet in te gaan, want het ontwerp had ook zijn waarde zonder deze extreme mogelijkheid.

15967. De **Voorzitter:** Het komt ook overeen met de verklaringen, die wij van anderen hebben gekregen, nl. dat de Regering zich van deze mogelijkheid pas goed rekenschap is gaan geven in de Meidagen zelf.

A. De „mogelijkheid van de mogelijkheid" was toch duidelijk. Wij hadden immers het voorbeeld van België voor ogen, waar de Regering 4 jaar in Le Hâvre heeft gezeten. Dat was toch iets, dat betrekkelijk voor de hand lag.

15968. De **Voorzitter:** De besprekingen, die u hierover met de Minister hebt gehad, hebben u ook niet de indruk gegeven, dat in die tijd het eventuele vertrek van de Regering naar het buitenland was voorbereid?

A. Volstrekt niet. Geenszins. Wij hebben alleen de theoretische mogelijkheid van dit geval incidenteel ter sprake gebracht.

15969. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede aan het eind van wat ik te vragen had.

Heeft u zelf misschien nog iets te zeggen, dat in dit verband van belang is.

A. Het spijt mij, dat ik mij verschillende bijzonderheden niet nauwkeuriger herinneren kan. Ik heb de laatste dagen nog gepoogd mij een preciezer herinneringsbeeld te vormen. Maar dat is niet gelukt. Het is bijna tien jaren geleden!

De **Voorzitter:** Dat is volkomen begrijpelijk. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

G. VAN DEN BERGH.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

MR. JACOB ADRIAAN NICOLAAS PATIJN,
oud 75 jaren, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

15970. De **Voorzitter:** Wij hebben enige tijd geleden hier gehad een zekere heer *van der Vaart Smit,* die ons een verhaal gedaan heeft over pogingen, die door hem en de heer *Westerman* gedaan zouden zijn, onmiddellijk na de capitulatie van 14 Mei 1940, om hier te lande te komen tot de vorming van een soort bewind. Hij heeft ons verteld, dat de heer *Westerman* en hij zich met nog drie andere personen in verbinding hadden gesteld, nl. met de heren *Kan* en *de Monchy* en u, en dat zij zich daarna hadden gewend tot generaal *Winkelman* om de zaak met hem te bespreken, waarna zij, als dat wat opleverde, zich voorstelden dat Ministerie, als ik het zo noemen mag, verder te voltooien. De heer *van der Vaart Smit* heeft voorts verklaard, dat hij in die dagen ook contact heeft gezocht met *Mussert* om de zegen van de „Leider" hierop te krijgen. Ten opzichte van u heeft hij het volgende gezegd:

> „Daarna zijn wij gegaan naar de heer *J. A. N. Patijn,* oud-Minister van Buitenlandse Zaken. De heer *Patijn* zegde zijn sympathie toe; hij vond heel sympathiek wat wij ondernamen, maar hij zeide, dat hij zich zelf zeer oud voelde, te oud voor iets dergelijks, zodat hij ons verzocht hem er verder buiten te laten. Dat is het antwoord van de heer *Patijn* geweest. Sympathie zegde hij ten volle toe; alleen was zijn leeftijd een verontschuldiging. Wij verstonden er uit, dat wij, als het moest, hem ook er bij zouden kunnen krijgen."

Dan heeft deze getuige verder nog verklaard, dat men u de portefeuille van Buitenlandse Zaken had toegedacht. Ik zou u willen vragen, wat er van dit verhaal waar is.

A. Ik herinner mij noch van deze meneer *van der Vaart Smit,* noch van het onderhoud iets. Wat ik mij wel herinner, is, dat *Westerman* in het begin van de oorlog eens met iemand bij mij is geweest en dat men mij iets gevraagd heeft, dat ik onmiddellijk afgepoeierd heb. Het was wel zo iets in die richting, maar ik herinner mij geen bijzonderheden. Ik weet wel, dat ik er niets mee te maken wilde hebben.

15971. De **Voorzitter:** *Van der Vaart Smit* zegt: „Daarna zijn *wij* gegaan."

A. *Westerman* is inderdaad met iemand bij mij geweest; dat kan hij wel geweest zijn; de naam van de ander weet ik niet.

15972. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat er inderdaad twee heren bij u zijn geweest, en het zal wel over iets van die aard geweest zijn, maar u hebt onmiddellijk gezegd, dat u er niets mede te maken wilde hebben?

A. Juist.

15973. De **Voorzitter:** Kunt u ook zeggen op welke overwegingen?

A. Ik herinner mij geen enkele bijzonderheid. Ik heb in die dagen wel meer bezoek gehad van mensen, die ik heb afgewimpeld.

15974. De **Voorzitter:** Dit was eigenlijk het enige, dat wij u hierover te vragen hadden. Wij vonden het nogal een curieus verhaal en moesten het natuurlijk verifiëren. Is u van verdere pogingen van deze aard, om hier dus tot een soort Nederlands bewind te komen, iets bekend?

A. Ik heb wel bezoek gehad van de heer *de Monchy;* dat herinner ik mij nog wel. Ik heb dat toen niet onmiddellijk afgewezen. De heer *de Monchy* vroeg mij of ik kans zag enige mensen te verzamelen, die eventueel, wanneer de Duitsers weg zouden zijn, tijdelijk de leiding op zich zouden kunnen nemen. Althans, zo iets was het; dus enigszins een voorbereiding van hetgeen er bij de bevrijding te doen stond. Daar heb ik, meen ik, over gesproken met wijlen mr. *Koolen,* vroeger lid van de Tweede Kamer. Hij heeft het in beraad gehouden, maar voelde er wel wat voor, maar hij heeft het ten slotte afgewezen op grond van het feit, dat er nog maar 3 leden van de Raad van State waren. Wanneer hij gearresteerd zou worden, zou de Raad van State niet meer kunnen vergaderen. Daarna is de zaak besproken met de heer *van Dijk,* maar toen bleek, dat reeds verschillende mensen — ik herinner mij *Trip en Neher* —, mensen, die ik volkomen geschikt achtte voor deze taak, met hetzelfde werk bezig waren, en toen heb ik mij teruggetrokken.

15975. De **Voorzitter:** Heeft dat plaats gevonden in de zomer van 1940?

A. Dat zou ik u niet precies kunnen zeggen; in ieder geval was het in het begin van de oorlog.

15976. De **Voorzitter:** Is dit alles, wat betreft uw persoonlijke aanraking met dit soort pogingen?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik dit verhoor.

J. A. N. PATIJN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

ANTONIUS HERMANUS JOHANNES LOVINK
oud 46 jaar, wonende te Wassenaar,
buitengewoon gevolmachtigd ambassadeur en secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

15977. De **Voorzitter:** U hebt uit uw oproepingsbrief gezien, dat wij u willen horen over de heer *van 't Sant.*

A. Inderdaad.

15978. De **Voorzitter:** U hebt naar aanleiding daarvan mij een brief geschreven onder dagtekening van 25 Juni jl., waarin u te kennen geeft, dat het u niet mogelijk zal zijn in een verhoor voor de commissie de persoon van een zuiver particulier dienaar van H.M. te bespreken.

A. Inderdaad.

15979. De **Voorzitter:** Nu heb ik de indruk, dat deze brief ietwat praematuur is geweest, omdat u niet precies wist en ook niet kon weten in welke casuspositie wij bij de verschillende verhoren beland zijn. Ik zal u dat even mededelen. De zaak is deze, dat door twee getuigen, nl. de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff,* dingen zijn verklaard over de heer *van 't Sant,* die het ons toch moeilijk maken om deze zaak te negeren. Wat zij verklaard hebben, komt hierop neer. De heer *van 't Sant* had in zijn positie bij H.M. toegang tot practisch alle Staatsstukken. Dat zou op zich zelf helemaal niets bijzonders zijn, want H.M. is natuurlijk volkomen vrij om zich de medewerking te verzekeren van die personen, die Zij daarvoor geschikt acht. Maar deze heren hebben nog iets meer verteld. Zij hebben nl. gezegd, dat naar hun overtuiging de heer *van 't Sant* die taak zo vervuld zou hebben, dat hij van de kennis, die hij uit dien hoofde verwierf, mededeling had gedaan aan een andere Mogendheid. Dat doelde dan met name op Engeland. Maar wat zij verklaard hebben, gaat nog verder, want zij hebben gezegd, dat zij ook de mogelijkheid aanwezig achten, dat de heer *van 't Sant,* indien hij daar bepaald voordeel in zag, die wetenschap ook nog aan een andere Mogendheid zou hebben medegedeeld. U voelt wel, dat dat heel ernstig is.

A. Inderdaad.

15980. De **Voorzitter:** Daarbij komt nog, dat deze verklaring van genoemde twee heren voor een deel bevestigd is door nog een andere getuige, te weten de kolonel *Somer.*

U gevoelt wel: dit is een situatie, die wij als Enquête-commissie niet uit de weg kunnen gaan, want hier gaat het niet om daden en verrichtingen van de particuliere secretaris van Hare Majesteit, maar om de vraag of een bepaald persoon, welke nu ook zijn functie is, handelingen zou hebben verricht, die uitermate schadelijk voor de Nederlandse Staat zouden zijn. Dat is een zaak, die wij niet uit de weg kunnen gaan. Nu is verder door de beide eerstgenoemde heren verteld, dat u en de heer *Warners* van deze aangelegenheid op de hoogte zouden zijn en dat u beiden, die toen, naar ik meen, resp. secretaris-generaal en raadadviseur waart van het Departement van Algemene Oorlogvoering — het moet in 1942 geweest zijn —, een rapport hierover zoudt hebben opgesteld. Zodoende zijn wij dus bij u terechtgekomen en nu zouden wij gaarne van u willen weten wat hiervan is.

A. De persoon van de heer *van 't Sant* heb ik ambtelijk gekend, toen ik secretaris-generaal van het Ministerie van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van de Minister-President in Londen was. Toentertijd bekleedde de heer *van 't Sant* de functie van particulier secretaris van Hare Majesteit de Koningin. Wat de heer *van 't Sant* in die functie aan Hare Majesteit mededeelde, wat de heer *van 't Sant* deed in die functie, is zuiver een particuliere aangelegenheid, waarmede ik ambtelijk niets te maken heb gehad en waarmee niemand ambtelijk als zodanig iets te maken heeft gehad. Ik heb de heer *van 't Sant* zuiver gekend, in mijn officiële functie, als particulier secretaris van Hare Majesteit.

15981. De **Voorzitter:** Ik ben volkomen met u eens, dat hetgeen de heer *van 't Sant* met Hare Majesteit besproken heeft niet ter zake dienende is; daarin zal de Enquête-commissie zich ook in geen enkel opzicht willen begeven. Maar de vraag is deze: heeft de beschuldiging van landverraad — laat ik het nu maar precies zeggen — grond of heeft die geen grond. Dat is de vraag waarom het gaat en dat is de vraag, ten aanzien waarvan ik moet persisteren een antwoord te krijgen, voor zover u daarvan iets weet.

A. Ik kan op deze vraag, die u mij stelt, of de particuliere secretaris van Hare Majesteit landverraad heeft gepleegd, alleen dit zeggen, dat ik, afgezien van het feit of ik er zelfs over zou willen spreken, toch dat woord niet kan gebruiken ten aanzien van de persoon van de particuliere secretaris van Hare Majesteit....

15982. De **Voorzitter:** Ik vraag u of er naar uw weten grond is voor de beschuldiging, dat de heer *van 't Sant,* afgezien van de positie, welke hij heeft bekleed, zich schuldig heeft gemaakt aan landverraad, aan verraad tegenover zijn vaderland. Wat de heer *van 't Sant* was, secretaris van Hare Majesteit of chef van de Inlichtingendienst of particulier, dat laat ik er volkomen buiten. Ik wil alleen weten of deze beschuldiging waar is, nl. dat hij zich zou hebben schuldig gemaakt aan gedragingen, die niet anders kunnen gequalificeerd worden dan als landverraad.

A. Daarop kan ik u geen antwoord geven. Wanneer ik u zeg: neen, dan zou ik al beginnen aan een discussie, en een particulier secretaris van Hare Majesteit wil ik niet in verbinding brengen met het begrip „landverraad". Dus dit onderwerp is voor mij niet te bespreken.

15983. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze gedachtengang onjuist is. U moet zich de situatie eens even goed indenken. Er is een Enquête-commissie; die commissie steunt op de wet; ieder Nederlander is verplicht om voor deze commissie onder ede getuigenis af te leggen.

De grond, waarop men zich bij een weigering zou kunnen beroepen, zou het Staatsbelang kunnen zijn. De Enquête-commissie volgt bovendien nog de gedragslijn, dat zij zich niet bezighoudt met de daden, verrichtingen en uitingen van Hare Majesteit de Koningin als Regeringspersoon, omdat wij in ons land nu eenmaal de ministeriële verantwoordelijkheid kennen en wij alleen te maken hebben met de daden, die de Ministers gesteld hebben. Maar goed, op dit vlak ligt deze quaestie niet. Zij heeft niets te maken met de wilsvorming in de Regering en het aandeel, dat H.M. de Koningin en de Ministers daarin zouden hebben gehad. Blijft dus over de vraag van het Staatsbelang. Men kan dit van verschillende kanten bekijken. Het is zonder twijfel een Staatsbelang, dat blijkt of iemand zich al dan niet aan dergelijke gedragingen heeft schuldig gemaakt. Het wil mij voorkomen, dat een beroep op het Staatsbelang om het omgekeerde te betogen, nl. dat het niet wenselijk is, dat duidelijkheid in deze zaak komt, toch wel voor enige discussie vatbaar is.

A. Het is toch, als u mij dit wilt veroorloven, wel een zeer vreemde vraag om zo maar ineens te stellen aan iemand, die hier binnenkomt, afgezien nog van het feit, over wie men spreekt. Als men de vraag stelt: heeft A landverraad gepleegd of niet, dan kan men daar geen antwoord op verwachten. Als ik spreek over een bepaald persoon, zijn gedragingen of zijn gedachten, dan kan onmogelijk de vraag gesteld worden: vindt u, dat hij landverraad gepleegd heeft? Het woord als zodanig kan ik zelfs niet in verband brengen met welke persoon dan ook, tenzij deze inderdaad landverraad gepleegd heeft of er van beschuldigd wordt. U kunt in deze geest niet vragen of een persoon landverraad heeft gepleegd of niet.

15984. De **Voorzitter:** Maar de beschuldiging ligt er!

A. Dat is geen beschuldiging. Dat is een losse aantijging van iemand, die beweert: die man heeft landverraad gepleegd. Maar u kunt die vraag niet aan mij stellen. Ik ben niet bereid de persoon in quaestie ook maar enigszins in verband te brengen met dit afschuwelijke woord, het meest ellendige woord, dat men zich denken kan.

15985. De **Voorzitter:** Het verband met u is toch niet zo los. De beide getuigen toch hebben ook verklaard, dat u en de heer *Warners* — zo hebben zij het althans verklaard; ik weet niet, wat er van waar is, maar dat moeten wij nu juist uitzoeken — een rapport hebben opgesteld over de beschuldiging, dat de heer *van 't Sant* mededelingen gedaan zou hebben over wetenschap, die hij uit de Staatsstukken putte, aan een bevriende Mogendheid.

A. Wat noemt u een bevriende Mogendheid in die tijd?

15986. De **Voorzitter:** Men heeft met name Engeland genoemd. Maar de getuigen voegden daaraan toe, dat zij de overtuiging hadden, dat, wanneer bedoelde heer daarvoor betaald werd, hij ook bereid zou zijn geweest om dergelijke mededelingen te doen aan andere Mogendheden, waarbij ik vermoed, dat zij gedacht hebben aan Duitsland.

A. Dat zijn maar zeer losse opmerkingen.

15987. De **Voorzitter:** Dat geef ik toe, maar u moet niet vergeten, dat wij herhaaldelijk in betrekkelijk losse opmerkingen, die geuit worden, aanknopingspunten vinden, die ons in de gelegenheid stellen een bepaalde zaak op te helderen, die nog niet opgehelderd is. Ik zou dit willen zeggen: Wanneer u kunt zeggen: uit eigen wetenschap is mij bekend, dat dit alles volkomen onjuist is, dan is de zaak uit de wereld. U maakt de zaak veel moeilijker dan zij is.

A. U vraagt mij een positief antwoord op de vraag of de heer *van 't Sant* in deze functie landverraad heeft gepleegd of niet.

15988. De **Voorzitter:** Ik vraag of u feiten bekend zijn en in de tweede plaats of u deze in een rapport hebt verwerkt, die in overeenstemming zijn met of steun geven aan de beschuldigingen, die door deze twee met name genoemde heren zijn geuit, nl. dat de heer *van 't Sant* van de wetenschap, die hij heeft geput uit de Staatsstukken, die voor hem toegankelijk waren, mededeling heeft gedaan aan een vreemde Mogendheid.

A. Ik zal u deze vraag dan beantwoorden. Als de heer *van 't Sant* over bepaalde dingen uit stukken, die te zijner beschikking stonden, zijnde particulier secretaris van H.M., heeft gesproken met — ik noem — de Engelsen, dan zou dit in vele gevallen helemaal geen bezwaar behoeven te zijn. Stelt u zich eens voor: aan de Nederlandse Regering in Londen, aan wie het dan ook mogen zijn — waar gezamenlijk een oorlog wordt gevoerd tegen Duitsland en Japan — wordt de vraag gesteld: heeft iemand dingen uit bepaalde stukken besproken met Engelse militaire of civiele autoriteiten? Dan kan dit natuurlijk het geval zijn. Dit ligt in de aard der zaak. Men voert dezelfde oorlog en dan is dit onderwerp van beschuldiging geen punt van bespreking.

15989. De **Voorzitter:** Dat is nog de vraag. Vindt u niet, dat, als Staatszaken moeten worden besproken met een bevriende Mogendheid, dat in de eerste plaats op de weg ligt van de betrokken leden van het Kabinet en niet van derden?

A. Welke opdracht Hare Majesteit aan Haar particulier secretaris geeft, zijn zaken, die mij niet aangaan. Als men samen een oorlog voert in Engeland, noemt u dan Engeland een vreemde Mogendheid? Dat is toch een heel andere zaak. Als u bedoelt: Duitsland, dan zou ik u het antwoord geven: daarvan is mij totaliter niets bekend.

15990. De **Voorzitter:** Mag ik het dan nog zó vragen: Hebben u en de heer *Warners* een rapport opgesteld, waarin zaken, als genoemd zijn in de beschuldigingen van de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff,* ter sprake zijn gebracht?

A. Daarin is gesproken over vele geruchten, die in tijden van oorlog altijd de ronde doen. Er is inderdaad een algemene weergave gemaakt van geruchten, die te dien aanzien bestonden. Inderdaad, als u dat een rapport wilt noemen, doch — ik gebruik hier het woord, omdat u mij er toe dwingt — het woord „landverraad" komt daarbij niet te pas.

15991. De **Voorzitter:** Ik vind het heel prettig, dat u dit kunt zeggen. Ik constateer inmiddels, dat in 1942 in Londen geruchten hierover liepen.

A. Waarover?

15992. De **Voorzitter:** Geruchten, die parallel liepen met de beschuldigingen van deze heren. De rest interesseert ons op het ogenblik niet. Ons interesseren alleen de beschuldigingen, die door deze heren geuit zijn. Het enige, dat voor ons van belang is, is of deze beschuldigingen gegrond zijn of niet. Wanneer zou blijken, dat zij niet gegrond zijn, zou het mij zo lief zijn als maar mogelijk is. Dat is het enige, dat ons interesseert. Ik constateer dus, dat in 1942 in Londen geruchten van die aard liepen.

A. Niet dergelijke geruchten. U brengt het steeds in verband met landverraad. Daarmede ben ik het niet eens. Als u „landverraad" bedoelt, ben ik verplicht u te vragen het woord „landverraad" volkomen buiten de discussie te houden, anders kan ik er niet over spreken.

15993. De **Voorzitter:** Dan zijn wij al een heel eind verder, want ik heb gezegd, dat de beschuldigingen van deze twee heren tweeledig waren. Die beschuldigingen hielden allereerst in het doen van mededelingen uit de voor hem toegankelijke Staatsstukken aan een bevriende Mogendheid.

A. Daar weet ik ook niets van.

15994. De **Voorzitter:** Ik zeg: die beschuldiging was tweeledig: allereerst het doen van mededelingen uit de voor hem toegankelijke Staatsstukken aan een bevriende Mogendheid en daarenboven eventueel het doen van mededelingen aan een andere, niet bevriende Mogendheid. Dus als uiterste consequentie hielden die beschuldigingen landverraad in. U is toch met mij eens, dat het doen van dergelijke mededelingen aan een niet bevriende Mogendheid betiteld kan worden als landverraad? U zegt thans: daarvan verklaar ik positief, dat mij daarvan niets gebleken is?

A. Inderdaad.

15995. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij dus die qualificatie van landverraad op het ogenblik uit de discussie elimineren.

A. Gaarne.

15996. De **Voorzitter:** Ik heb het nog even duidelijk gesteld om aan te tonen, dat het begrijpelijk was, dat ik, de tweeledige beschuldiging van die heren besprekende, het woord „landverraad" als uiterste consequentie gebruikte.

A. Ja, in dat verband was dat inderdaad de consequentie.

15997. De **Voorzitter:** Dan zijn wij dus zover, dat u van dat tweede element, dat verder gaande element, positief zegt, dat u in uw functie indertijd daaromtrent niets gebleken is?

A. Inderdaad.

15998. De **Voorzitter:** Blijft dus alleen het eerste en ten aanzien daarvan constateerde ik, dat u geruchten van die aard, die in Londen blijkbaar in die tijd liepen, in een rapport verwerkt hebt.

A. Wat bedoelt u met „geruchten van die aard"?

De **Voorzitter:** Geruchten, die betrekking hebben op het eerste gedeelte van de beschuldiging, nl. dat de heer *van 't Sant* van zijn wetenschap zou hebben gebruik gemaakt om feiten ter kennis te brengen ....

A. ... van een bevriende Regering, die deze bevriende Regering niet mocht weten? Daarvan is mij ook niets bekend. Er is natuurlijk geen bezwaar tegen het doen van mededelingen aan een bevriende Regering.

15999. De **Voorzitter:** Dat weet ik niet. Er zijn verschillende gradaties. Ik kan mij voorstellen, dat men het in een bepaald stadium, waarin een zaak verkeert, wenselijk acht, dat deze nog in eigen kring blijft, ook tegenover een bevriende Regering, en dat dan de eigen Regering moet bepalen, op welk ogenblik men ten aanzien van zulk een zaak in contact moet treden met die bevriende Mogendheid. Dat is volkomen logisch en dan zou een ontijdige publicatie of een ontijdige mededeling daarvan inderdaad ongewenst geacht moeten worden.

A. Wanneer u zo de zaak stelt, zuiver hypothetisch, afgezien van de personen, kan ik met u meegaan. Maar mag ik u vragen: de functie, die de heer *van 't Sant* bekleedde, toen ik in Londen was, was de functie, die ik in mijn brief heb neergelegd; wat de heer *van 't Sant* in deze functie heeft verricht, is mij niet bekend. Maar wat betreft zijn gedragingen, toen ik nog niet in Londen was, toen had de heer *van 't Sant* een functie, waarin hij contact had met personen van bepaalde diensten, die in Engeland hun werk verrichtten.

16000. De **Voorzitter:** U bedoelt de Centrale Inlichtingendienst?

A. Natuurlijk. Het lag in de aard van de zaak, dat hij toen die contacten wel had. Welke contacten hij had, toen hij de functie van particulier secretaris bij Hare Majesteit de Koningin bekleedde en niet meer bij de Inlichtingendienst was, weet ik niet.

16001. De **Voorzitter:** Laat ik het dan anders formuleren; ik hoop het dan zo scherp mogelijk geformuleerd te hebben. U spreekt voortdurend van wat de heer *van 't Sant* deed in zijn functie van particulier secretaris van Hare Majesteit de Koningin. Die formulering lijkt mij niet juist. Ik meen, dat, wanneer de heer *van 't Sant* zich schuldig zou hebben gemaakt aan indiscreties — daar komt het op neer, nietwaar? — hij dat dan niet gedaan heeft in zijn functie van particulier secretaris van H.M., maar als particulier persoon, want men moet aannemen, dat binnen de formele kring van zijn functie als particulier secretaris van H.M. de Koningin alleen dusdanige mededelingen en contacten vallen, die verantwoord zijn. Zodra men die grens overschrijdt, handelt men niet meer in zijn functie.

A. Het oordeel daarover is niet aan mij.

16002. De **Voorzitter:** U beroept zich steeds op de formulering: wat de heer *van 't Sant* als particulier secretaris van H.M. de Koningin heeft gedaan, valt buiten mijn beoordeling, zo zegt u. Dan zeg ik: daar ga ik mede akkoord, maar wanneer de heer *van 't Sant* zich aan indiscreties heeft schuldig gemaakt, heeft hij niet gehandeld als particulier secretaris van H.M. de Koningin, maar heeft hij een onrechtmatige daad verricht, om het in juridische vorm uit te drukken. Dan handelt hij buiten de formele kring van zijn bevoegdheden.

A. Dat is waar. Voor zover mij bekend, kan men in dit verband niet spreken van indiscreties. Ik herhaal: voor zover mij bekend.

16003. De **Voorzitter:** Natuurlijk, wat u niet bekend is, kunnen wij u niet vragen. Wij komen echter weer een stapje verder. U zegt dus, dat u een rapport hebt opgemaakt.

A. Neen, ik heb geen rapport opgemaakt.

16004. De **Voorzitter:** De heer *Warners* dan?

A. Er is wel een rapport opgemaakt.

16005. De **Voorzitter:** Wie heeft dat dan opgemaakt?

A. Het is opgemaakt voor het Ministerie van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk.

16006. De **Voorzitter:** Door wie? Door de heer *Warners?*

A. Inderdaad, door *Warners.*

16007. De **Voorzitter:** Er wordt gezegd, dat het rapport van u beiden is.

A. Neen.

16008. De **Voorzitter:** U hebt toch zelf ook wel rapporten opgemaakt?

A. Zeker, over allerlei onderwerpen.

16009. De **Voorzitter:** Ik heb ten minste een rapport van u over de centrale inlichtingendienst. Maar dit rapport is dus alleen van de heer *Warners?*

A. Ja, hij heeft de gegevens, die verzameld zijn door de inlichtingendienst, gegevens van allerlei aard, ter voorlichting van de Minister-President in een rapport verwerkt.

16010. De **Voorzitter:** Kent u dat rapport?

A. Ja.

16011. De **Voorzitter:** Nu zegt u: Dat rapport bespreekt de geruchten, die in Londen liepen over de heer *van 't Sant.* Zo begrijp ik het ten minste. Maar blijkbaar niet alleen geruchten over de heer *van 't Sant,* als man van de Inlichtingendienst, maar ook geruchten, die op hetzelfde niveau liggen als het eerste deel van de door mij vermelde beschuldiging, misschien zelfs geruchten over beide delen van de beschuldiging. U hebt reeds positief gezegd: van de gegrondheid van het tweede gedeelte van deze beschuldiging is mij niets gebleken. Nu is mijn vraag deze: Is u, ten aanzien van het eerste deel van de beschuldiging, nl. dat de heer *van 't Sant* — ik gebruik nu maar het woord indiscreties — indiscreties begaan zou hebben, dat hij wellicht aan de Engelsen te veel zou hebben gezegd over bepaalde zaken op een ogenblik, waarop de Regering dit nog niet opportuun achtte, ook gebleken of die beschuldiging waar is of niet waar?

A. Neen, mij is niets daarvan gebleken. U specificeert het nu: of hij een indiscretie zou hebben begaan door bepaalde documenten, waarvan de Engelse Regering geen kennis mocht hebben, aan die Regering bekend te maken. Daarvan is mij niets bekend.

16012. De **Voorzitter:** Dan wordt het langzamerhand een raadsel, waarover dat rapport dan wel gelopen heeft!

A. Er is mij werkelijk niets van bekend.

16013. De **Voorzitter:** Maar het is u toch wel bekend, waarover dit rapport gaat?

A. Zeker.

16014. De **Voorzitter:** Op welk niveau ligt dat dan?

A. Daar ben ik niet bereid over te spreken. Over de persoon van *van 't Sant* als particulier secretaris van H.M. de Koningin kan ik u geen inlichtingen geven; daar kan ik niet over praten.

16015. De **Voorzitter:** Dus dat betekent, dat u het zo formuleert, dat de zaken, die in dit rapport behandeld zijn — en nu kom ik weer op mijn omschrijving van zoëven terug —, betrekking hadden op de werkzaamheden van de heer *van 't Sant* binnen de formele kring van zijn bevoegdheden en dat u dus zegt: omdat die werkzaamheden binnen de formele kring van zijn bevoegdheden liggen, meen ik, dat ik hierover om begrijpelijke redenen geen inlichtingen kan geven?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, zo is het naar mijn bescheiden mening niet geheel juist gesteld. U hebt mij eerst een tweeledige vraag gesteld, waarop ik antwoord moest geven, op de eerste en op de tweede vraag. Verder hebt U geen vragen gesteld.

16016. De **Voorzitter:** Ik heb een conclusie getrokken, die misschien iets voorbarig is geweest.

A. U hebt mij twee vragen gesteld, die ik u positief heb beantwoord.

16017. De **Voorzitter:** Dan vraag ik u dit: Had datgene, wat in het rapport behandeld is — ik gebruik weer de onderscheiding, die ik zoëven heb gebruikt —, betrekking op de werkzaamheden van de heer *van 't Sant* binnen de formele kring van zijn bevoegdheden als particulier secretaris van Hare Majesteit of op de handelingen, die buiten de formele kring van zijn bevoegdheden vielen, m.a.w. daden, die men zou kunnen qualificeren als onrechtmatig?

A. Dit rapport had geen betrekking op de vraag, die u mij in eerste instantie hebt gesteld en die ik u positief heb beantwoord.

16018. De **Voorzitter:** Wanneer dit rapport betrekking heeft op gedragingen van de heer *van 't Sant* binnen de formele kring van zijn bevoegdheden, dan begrijp ik uw antwoord, wanneer u zegt: het lijkt mij wenselijk, dat hierover door mij niet verklaard wordt. Maar zodra de heer *van 't Sant* dingen heeft gedaan, die niet juist zijn en die vallen buiten de formele kring van zijn bevoegdheden, dan kan ik geen reden zien, waarom enerzijds de Enquêtecommissie daarnaar niet zou mogen vragen en anderzijds een getuige zou kunnen zeggen: daarop antwoord ik niet.

A. Dan zou dit mij er toe leiden dit rapport te bespreken, maar dat kan ik niet doen.

16019. De **Voorzitter:** Wanneer het rapport zaken behandelt, die buiten de formele kring van zijn bevoegdheden vallen, dan zie ik dat niet in.

A. Daar moet u mij niet over vragen. Dan zoudt u het beste doen — ik weet niet, of u het al gedaan hebt — door daar degene, die destijds de functie van Minister-President bekleedde, over te vragen, maar niet mij.

16020. De **Voorzitter:** Dat is betrekkelijk. Wij verkeren hier niet in de positie, dat wij alleen, zoals de Tweede Kamer, met de verantwoordelijke Minister te maken hebben. De Enquêtecommissie kan iedere Nederlander horen, staat er in de wet, en wij zijn ten slotte geroepen de wet te handhaven en uit te voeren.

A. Ik heb u een zeer positief antwoord gegeven op de eerste twee vragen, die u mij stelde. Nu vraagt u mij over dat rapport te spreken.

16021. De **Voorzitter:** Ik heb u gezegd: Wanneer dat rapport handelt over de heer *van 't Sant* als particulier secretaris van Hare Majesteit, dan vraag ik u verder niet meer. Dan is er voor de commissie verder geen reden daarop in te gaan. Maar wanneer het handelt over tekortkomingen of andere onwenselijke handelingen van de heer *van 't Sant* buiten de formele kring van zijn bevoegdheden, dan is het een andere zaak en kan het voor ons wel van belang zijn.

A. U zult mij ten goede houden: Dit rapport is een rapport aan de Minister-President; dat handelt over de persoon in quaestie. Nu vraagt u mij over zaken, welke zich voorgedaan hebben tijdens mijn verblijf in Londen. In mijn functie van secretaris-generaal van het Departement van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk was mijn verhouding tot de heer *van 't Sant* zuiver en en alleen een verhouding tot hem als particulier secretaris van Hare Majesteit. Wat in dit rapport staat is een bespreking van de persoon van de heer *van 't Sant,* doch over deze bespreking kan ik mij niet uitlaten.

16022. De **Voorzitter:** De bespreking van die persoon interesseert ons maar zeer weinig. Wij weten allen, dat de heer *van 't Sant* een veel omstreden figuur is; het is best mogelijk, dat bepaalde rapporten zijn opgesteld pro of contra de heer *van 't Sant.* Ik wil u wel zeggen: dat laat de commissie siberisch. Maar waar het ons wel om gaat is dit: zijn er in Londen door de heer *van 't Sant* bepaalde dingen verricht, die het belang van ons land geschaad hebben? Daaromtrent zijn twee concrete beschuldigingen geuit, die ik u heb voorgelegd. U hebt verklaard: van de gegrondheid van die beschuldigingen is mij niets gebleken.

A. Inderdaad.

16023. De **Voorzitter:** Daarmede zijn deze beschuldigingen, voor zover wij u daarnaar kunnen vragen, van de baan; daarop heeft u een categorisch antwoord gegeven. Nu rest ons, omdat het rapport nu eenmaal ter sprake is gekomen, alleen deze vraag: zijn er nu naast de hier geuite beschuldigingen misschien andere tekortkomingen of handelingen van de heer *van 't Sant,* die ons land geschaad hebben? Ik wil u wel zeggen, dat de beschuldigingen, die geuit zijn door de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff,* niet door ons uitgelokt zijn. De heer *de Jonge van Ellemeet* was de eerste van deze twee getuigen, die gehoord werden; zij werden gehoord over het vertrek van Hare Majesteit. Ik stond op het punt het verhoor te sluiten, toen de heer *de Jonge van Ellemeet* zelf over deze quaestie is begonnen. Wanneer de zaken zo lopen, dan mag men dat niet negeren.

A. Neen, dat ben ik volmaakt met u eens.

16024. De **Voorzitter:** Nu zitten wij op het ogenblik in een soortgelijke casuspositie, doordat wij, voor zover uw wetenschap daarover gaat, een categorisch antwoord hebben gekregen over de twee concrete beschuldigingen, doch tegelijkertijd in onze besprekingen naar voren is gekomen, dat er inderdaad een rapport is geweest van de heer *Warners* over de heer *van 't Sant.* En nu meen ik, om verantwoord te zijn, deze vraag te moeten stellen: werd in dat rapport melding gemaakt van andere tekortkomingen of gedragingen van de heer *van 't Sant,* die ons land zouden hebben kunnen schaden? Ik zeg u nogmaals: wat de heer *van 't Sant* heeft gedaan als particulier secretaris van Hare Majesteit, daar blijf ik buiten, of in dat rapport beschouwingen pro of contra de heer *van 't Sant* worden gegeven, dat kan mij ook niet schelen (ik kan mij levendig voorstellen hoe die beschouwingen zijn, zowel pro als contra; daarvan hebben wij al zoveel gehoord; dat interesseert ons verder niets), maar wat de enquêtecommissie wel interesseert, is deze vraag: zijn in dat rapport handelingen of tekortkomingen van de heer *van 't Sant* ter sprake gekomen, die geacht kunnen worden niet te zijn in het landsbelang?

A. Ik zal u daarop antwoord geven. U heeft het zelf reeds gedaan. Dit rapport bevat een weergave van alles, wat u waarschijnlijk ook al weet, nl. de geruchten waarom en hoe de heer *van 't Sant,* deze veelomstreden figuur, gehandeld heeft. Het is een combinatie van alles wat op dit terrein over de heer *van 't Sant* gezegd is en wat u dus niet interesseert.

16025. De **Voorzitter:** Inderdaad, dat interesseert mij ook niet. Maar wat mij wel interesseert, is dit. Zijn er naast de doopceel van de heer *van 't Sant,* die in het rapport-*Warners* is gelicht en naast die feiten uit het verleden, die wij allen, de een meer de ander minder, kennen, nieuwe feiten uit de Londense tijd genoemd, waaruit geconcludeerd kan worden, dat de heer *van 't Sant* het landsbelang zou hebben geschaad?

A. Wanneer het rapport mij aanleiding zou geven tot een andere conclusie te komen, zou ik nooit op de eerste twee vragen, die u stelde, het antwoord hebben kunnen geven, dat ik u gaf.

16026. De **Voorzitter:** Hier geldt niet: Tertium non datur. Er kan wel degelijk een derde mogelijkheid zijn.

A. Nu spreekt u over het rapport, het rapport, waarin over deze figuur wordt gesproken. Er is voor mij natuurlijk geen aanleiding om in verband met dit rapport na de eerste twee vragen, die ik in eerste instantie heb beantwoord, nu in een andere vorm te antwoorden.

16027. De **Voorzitter:** U hebt inderdaad verklaard, dat het rapport geen materiaal bevat, dat steun geeft aan de twee beschuldigingen van de door ons gehoorde getuigen. Het zou echter mogelijk kunnen zijn, dat het ander materiaal zou bevatten, dat ook zou wijzen in de richting van schade doen aan het landsbelang tijdens de oorlogvoering. Ik zou u toch in allen gemoede dit willen zeggen: als een enquêtecommissie ergens nodig voor is, dan is het toch wel om uit te zoeken, of bepaalde personen al dan niet het landsbelang in oorlogstijd hebben geschaad.

A. Misschien mag ik in goeden moede dit antwoord geven. Schaden van het landsbelang is een zaak, die op dit ogenblik in wezen eigenlijk niet beoordeeld kan worden, wanneer het niet gaat om vaststaande feiten, zwart op wit. U kunt de atmosfeer, de stemming en de gevoelens van de mensen onder die omstandigheden wellicht niet aanvoelen. Dagelijks werd er gebombardeerd; men leefde onder absoluut abnormale omstandigheden; het gedachtenleven was volkomen „upset" door onrust, angst en vrees. U kunt allerlei problemen, die er in een rustige tijd niet zijn, allerlei gegevens, geruchten en personen als zodanig niet beoordelen naar de maatstaven, die men nu moet aanleggen, nu u rustig hier in den Haag om een tafel zit, zonder bombardement, zonder vrees en angst voor uw familieleden. Die gedachtensfeer kunt u niet meer beoordelen op dit ogenblik.

16028. De **Voorzitter:** Daar is natuurlijk veel van waar en ik zal dus de zaak nog iets meer preciseren. Het zou mogelijk kunnen zijn, dat er in dat rapport, afgezien van al die oude geschiedenissen, feiten en omstandigheden genoemd werden uit de Londense tijd, waarvan men destijds beweerde, dat het landsbelang er door geschaad werd, terwijl zulks inderdaad niet het geval was. Dat zou mogelijk kunnen zijn, maar ook dat kan mij niet veel schelen; het interesseert mij niet wat men gezegd en beweerd heeft. Laat ik mijn vraag nauwkeuriger

formuleren. Bevatte het rapport, met betrekking tot dat derde terrein — dus buiten de twee genoemde beschuldigingen —, waarop de heer *van 't Sant* het landsbelang zou kunnen hebben geschaad, mededelingen van concrete feiten en omstandigheden, die de geruchten schraagden?

A. Wanneer men over geruchten spreekt en u spreekt over een veelomstreden figuur, dan heeft men in zijn gedachten alleen psychologische factoren en als u alleen psychologische factoren in uw gedachten heeft, waarover een rapport geschreven wordt in die tijd over een veelomstreden figuur, dan krijgt u de materie, die....

16029. De **Voorzitter:** Volkomen juist, maar wat betreft die andere twee punten, die hier ter sprake zijn gekomen, hebt u toch positief kunnen verklaren, dat u geen feiten en omstandigheden bekend zijn.

A. Inderdaad.

16030. De **Voorzitter:** En toch kan men zeggen, dat die twee beschuldigingen vallen in het kader van de geruchten omtrent deze persoon in de Londense tijd.

A. Inderdaad.

16031. De **Voorzitter:** En nu spreken wij over de derde categorie van die geruchten, die buiten die twee eerstgenoemde categorieën valt, ook uit de Londense tijd. Ten aanzien daarvan is nu mijn vraag: zijn er feiten en omstandigheden boven water gekomen, die deze geruchten schraagden, ja dan neen?

A. Laat ik u dit antwoord geven. Uit de aard van de zaak schaden degenen, die geruchten verspreiden zonder daarvoor de bewijzen te hebben, ook het landsbelang.

16032. De **Voorzitter:** Dat is geen antwoord op mijn vraag. De heer *Warners* verzamelde deze geruchten en nu kan ik mij twee dingen voorstellen: òf de heer *Warners* heeft.....

A. Mag ik u even onderbreken. Ik distancieer mij helemaal niet van dit rapport. Het is alleen door de heer *Warners* getekend. Uit de aard der zaak ken ik het volkomen.

16033. De **Voorzitter:** U beiden hebt dus een beschrijving voor uw rekening genomen van de geruchten, die er waren, en van de verhalen uit het verleden. Zulk een rapport kan op twee manieren eindigen. Men kan zeggen: deze geruchten — nu heb ik het over de geruchten uit de Londense tijd — vinden in geen objectieve feiten en omstandigheden steun, of: de geruchten vinden in die of die feiten en omstandigheden wèl steun. Gradaties zijn niet denkbaar of het moest een „non liquet" zijn.

A. Dit rapport komt uiteraard tot geen conclusie, aangezien het niet tot een conclusie kan komen, omdat het geen antwoord geeft op de eerste twee vragen en daaraan moest ik toch voldoen.

16034. De **Voorzitter:** Ja, ten opzichte van die eerste twee vragen wel, maar u hebt duidelijk laten doorschemeren, dat er, wanneer men die twee beschuldigingen buiten beschouwing laat, verschillende andere zaken aan de orde zijn geweest, waarvan de meeste ons stellig niet interesseren. Ons interesseren alleen eventuele handelingen of gedragingen van de heer *van 't Sant,* waardoor in de Londense tijd de landsbelangen konden worden geschaad.

A. Ik zal er een positief antwoord op geven. Het rapport kennende, er aan meegewerkt hebbende, kan ik zeggen: het is een rapport om de Minister-President — wat uit de aard der zaak mijn plicht ook was — een résumé, een samenvatting van al deze geruchten over een omstreden persoon te geven. De twee vragen, die u mij heeft gesteld, heb ik positief beantwoord. Als dit anders was, dus stelt u zich voor, dat deze twee vragen erkennend moesten worden beantwoord, zoudt u dan denken, dat daarop niets was gebeurd?

De **Voorzitter:** Neen. Wanneer u de derde vraag in dezelfde geest beantwoordt als de eerste twee....

A. U hebt mij helemaal geen derde vraag gesteld.

De **Voorzitter:** Ik heb u die vraag bij herhaling gesteld.

A. Die derde vraag is eenvoudig een onderdeel van de tweede vraag. U hebt mij twee vragen gesteld en de derde vraag is volmaakt een onderdeel van de tweede vraag. Er kunnen ook maar twee vragen zijn, die u mij gesteld heeft; er kunnen geen andere zijn; dan komt u op geruchten en omstreden personen, die u niet interesseren.

16035. De **Voorzitter:** Dan zal ik de zaak nog even recapituleren. Er zijn twee beschuldigingen geuit: de ene, de verst gaande beschuldiging luidt: mededelingen doen uit Nederlandse Staatsstukken en van wetenschap, die men uit Staatsstukken krijgt aan een vijandelijke Mogendheid. De tweede beschuldiging is: mededelingen doen uit Nederlandse Staatsstukken en uit de wetenschap, die men daaruit put, aan een bevriende Mogendheid, op tijdstippen en onder omstandigheden, dat dit door de Nederlandse Regering niet of nog niet wenselijk zou zijn geoordeeld. Ten aanzien van beide beschuldigingen heeft u gezegd: daarvoor hebben wij geen gegevens ontdekt.

A. Daarover zijn *mij* geen gegevens bekend.

16036. De **Voorzitter:** Zegt u „mij" of „ons"?

A. Ik kan alleen voor mijn persoon spreken.

16037. De **Voorzitter:** U heeft het samen besproken.

A. Dat is een geheel andere zaak. *Ik* word hier verhoord.

16038. De **Voorzitter:** Ik kan uw bezwaren begrijpen om ook voor de heer *Warners* te spreken.

Dus u zijn geen gegevens gebleken, die daaraan enigermate steun geven. Naast deze twee beschuldigingen, die hier geuit zijn, zou nu nog mogelijk zijn een derde geval, nl. dat de heer *van 't Sant* op andere wijze dan op de twee, die wij nu afgedaan hebben, in de Londense tijd — ik laat het verleden geheel buiten beschouwing — het landsbelang geschaad zou kunnen hebben. Dat is een derde categorie, die theoretisch overblijft. Nu is mijn vraag dus deze: was die derde categorie aanwezig of waren er slechts verhalen over die derde categorie van dezelfde aard als ten aanzien van de beschuldigingen, die wij reeds behandeld hebben?

A. Neen, als u over een derde categorie spreekt, dan zou ik daarover niet kunnen praten, want dat is een geheel andere materie, die op het psychologisch terrein ligt. U zou de stelling kunnen verdedigen: is het wenselijk of niet wenselijk, dat iemand, die besproken is, in 's lands dienst blijft of niet, maar daar gaat het niet om. Ik houd mij aan deze twee punten en dan zeg ik: het rapport als zodanig geeft ten aanzien van deze bepaalde punten geen enkele grond om dit te kunnen zeggen. Dat is het antwoord, dat ik u kan geven.

U heeft mij een eed laten zweren, dus wat ik zeg, is volgens mijn geweten de waarheid. Als u mij die derde vraag stelt, dan moet ik naar geweten het onderwerp in beschouwing nemen. Ik moet echter weigeren dit te doen, omdat dit een psychologisch karakter zou dragen. Daarom zou de persoon zelf in het gesprek moeten worden gebracht.

16039. De **Voorzitter:** Ik heb niet gevraagd naar psychologische zaken; ik heb eenvoudig gevraagd — er komt dus in het geheel geen psychologie bij te pas — of er handelingen of uitingen zijn van de heer *van 't Sant* in de Londense periode, waardoor buiten die twee besproken gevallen het landsbelang in ernstige mate geschaad is; dat interesseert ons. Het gaat ons niet om kleinigheden.

A. Daarop kan ik dit antwoord geven (en dat is heel logisch en begrijpelijk), dat ik het betreur, dat in die tijd een persoon als die, waarover wij spreken, zoveel over de tong gegaan is; dat acht ik niet in het belang van het land. Dat is alles, wat ik er van kan zeggen, maar meer niet.

16040. De **Voorzitter:** Ik ben het met u eens, dat dat niet in het belang van het land is. Maar het gaat er om of die persoon in die tijd gedaan heeft wat ik nu als derde categorie betitel.

A. Dat ligt op een volmaakt ander terrein. U stelt mij twee vragen, die ik beantwoordde. Zodra ik daarvan afstap, ga ik de persoon bespreken.

16041. De **Voorzitter:** Dat wil ik ook niet. Die twee beschuldigingen liepen over daden en nu is mijn nuchtere vraag alleen, nadat

u op die twee eerste vragen een duidelijk antwoord hebt gegeven: zijn er buiten die twee gevallen andere daden, die het landsbelang geschaad kunnen hebben?

A. Daar gaf ik u een positief antwoord op. Ik heb u al gezegd, dat ik meen, dat het feit, dat iemand in die functie besproken wordt, zoals u ook bekend is, niet ten voordele van het land is. In dat hele complex van vraagstukken kan ik het alleen maar betreuren, dat het gebeurd is.

16042. De **Voorzitter:** Maar dat is geen daad van de persoon zelf; daarnaar vraag ik.

A. Dat gaat over handelingen van de persoon; dat ligt op een ander terrein. Hoe die persoon zich heeft geuit, wat hij gezegd heeft, weet ik niet.

16043. De **Voorzitter:** Ik vraag u alleen — het is toch dood simpel — of u bij het opstellen van het rapport buiten de twee beschuldigingen, die wij hebben afgedaan, er bewijzen voor hebt gevonden, dat gedragingen, handelingen of uitingen van de heer *van 't Sant* het landsbelang in ernstige mate hebben geschaad. Het gaat dus om concrete gedragingen, handelingen of uitingen, waardoor hij het landsbelang in oorlogstijd geschaad kan hebben. Dat is toch een vraag, die een enquêtecommissie mag stellen. Ten opzichte van iedere Nederlander mag zij dat onderzoeken.

A. Daar zou ik dit op willen antwoorden. Als u die vraag stelt, komt u tot een subjectieve beoordeling van mij zelf en dat heeft met de zaak als zodanig niets te maken. Of ik hetgeen de persoon *van 't Sant* zegt of doet, wenselijk of niet wenselijk acht, in het belang of niet in het belang van het land, is een subjectief oordeel.

16044. De **Voorzitter:** Dan zal ik het nog anders zeggen. Wij spreken nu over die derde categorie. Zijn u gedragingen, handelingen of uitingen van de heer *van 't Sant* bekend, die van zodanig gewicht geacht moeten worden, dat zij hem met de strafrechter in aanraking zouden brengen?

A. Nu hebt u het gequalificeerd, zoals ik het gaarne wilde, en nu is mijn antwoord: Bepaald niet. Ik antwoord hierop dus op de zelfde wijze als op punt 2: Neen.

De **Voorzitter:** Nu, dan zijn wij er toch gekomen. Het heeft alleen wat moeite gekost.

A. U begrijpt waarom.

De **Voorzitter:** Ik heb u toch zo duidelijk mogelijk gemaakt, dat datgene, wat voor u een reden is om terughoudend te zijn in uw antwoord, een aangelegenheid is, waarin de enquêtecommissie zich niet wenst te begeven.

16045. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U begrijpt toch, dat, wanneer zo'n zaak is aangebracht, wij daar doodeenvoudig niet omheen kunnen gaan. Dan zou ons verweten kunnen worden wat tegenwoordig in de kranten iedere keer wordt verweten, dat zulke zaken in de doofpot gaan. De geruchten in Londen zijn niet tot Londen beperkt gebleven. Ik weet niet of u bekend is hoe die geruchten ook in Nederland liepen. Door de heren de *Jonge van Ellemeet* en *Phaff* is natuurlijk weer voedsel gegeven aan die geruchten. Het zou voor alle partijen het beste zijn, wanneer die geruchten nu maar eens radicaal de wereld uit waren. Daarvoor is uw medewerking nodig. Nu zegt u: over de persoon kan ik geen oordeel geven, maar het is toch blijkbaar zo geweest, dat de Regering in Londen, die geruchten ook gehoord hebbende, het nodig heeft gevonden aan één of twee heren op te dragen daarnaar een onderzoek in te stellen. En dat is natuurlijk, toen dat ons hier bekend is geworden, voor ons een reden geweest het nu te trekken in de sfeer van het Regeringsbeleid. Dat is het eerste contact, dat wij er mee hebben en waarom wij u dit moeten vragen.

A. Het is mij volmaakt duidelijk, waarom u mij deze vragen hebt gesteld, maar ik hoop, dat u het mij niet kwalijk neemt, dat ik, aangezien het mij ook volmaakt duidelijk is, waarom u buiten deze vragen de zaak ook niet wenst te bespreken, alleen die vragen heb beantwoord, waarop ik een positief antwoord kon geven.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

A. H. J. LOVINK.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

Mr. PIETER JACOBUS OUD,
oud 61 jaar, wonende te Rotterdam,
burgemeester van Rotterdam.

Hij legt de eed af als getuige.

16046. De **Voorzitter:** Wij zouden gaarne van u een uiteenzetting willen hebben over de toedracht van zaken bij het bombardement van Rotterdam. De aanleiding daartoe is, dat u, naar wij menen te weten, op die gebeurtenis een enigszins andere visie heeft dan met name door generaal *Winkelman* in de bekende brief, die hij na de rede van *Seyss-Inquart* in 1941 aan verschillende personen heeft rondgestuurd, gegeven wordt.

A. Ik zal de gebeurtenissen van 14 Mei 1940 maar even in het kort weergeven van het begin af aan. Dit is begonnen des morgens omstreeks tien uur. Ik was met het gehele college van burgemeester en wethouders op het stadhuis in Rotterdam en ben toen opgebeld door iemand, wiens naam ik niet meer zou kunnen noemen; die is mij ontschoten; ik herinner mij echter, dat hij woonde in de buurt van de Maas, waar gevochten werd, aan de Hertenkade. Deze deelde toen mede, dat er drie Duitse officieren met een witte vlag stonden en dat de Nederlandse militairen hen in het tumult niet opgemerkt hadden. Die officieren hadden geroepen: „Holland in Ehren, wir haben parlementaire Briefe für den Bürgermeister". Ik heb toen de commandant van Rotterdam, de kolonel van de genie *Scharroo,* die zijn bureau had aan de Statenweg tegenover de kerk, opgebeld en deze zeide: ja, maar u heeft niets te zeggen. Ik antwoordde: dat weet ik ook wel, maar ik deel het u mede; het lijkt mij toch wel goed, dat u ze even laat ophalen. Kolonel *Scharroo* zeide toen: komt u dan naar mijn hoofdkwartier toe. Ik ben toen even later naar zijn hoofdkwartier gegaan; toen was juist een Duitse officier gearriveerd, die ik zelf niet gezien heb. Kolonel *Scharroo* heeft deze toen alleen ontvangen, omdat het, zoals hij mij zeide, een militaire zaak was; ik heb hem daarop geantwoord, dat hij daarin volkomen gelijk had: hij is toen met die Duitse officier in een ander vertrek gegaan; hij kwam na een tijdje daaruit met twee gele couverts, één gericht aan de militaire commandant, dus hem zelf, de ander in een raar taaltje, half Duits, half Nederlands, met het opschrift: Aan die Autoritäten van de Staat in Rotterdam. Wij hebben die couverts opengemaakt; daar kwam een ultimatum uit. De ultimatums voor de militaire en de burgerlijke autoriteiten waren volkomen gelijkluidend. Ik zou u het stuk nog kunnen verschaffen, maar ik ben gisteravond pas laat in de stad gekomen; ik heb geen gelegenheid gehad het op te zoeken.

De **Voorzitter:** Misschien kunt u het ons alsnog doen toekomen.

A. Dat kan zeker. Het begon aldus: Het open stad Rotterdam wordt verdedigd. Daarop volgde: de stad moest zich binnen twee uren overgeven; wanneer dat niet geschiedde, zou de Duitse commandant genoodzaakt zijn de doelmatige maatregelen te nemen. Hij deed een beroep op ons als mensen, die verantwoordelijkheidsgevoel bezaten, dat de stad niet zulke grote verliezen zou moeten lijden.

16047. De **Voorzitter:** Binnen welke tijd moest daaraan voldaan worden? Twee uren?

A. Binnen twee uur, maar er stond in het stuk zelf geen tijdstip van uitreiking.

Het was echter omstreeks 10.30 uur uitgereikt door de Duitse officier en wij hadden er rekening mede te houden, dat die termijn van twee uur om 12.30 uur verstreken was. Het was een ongetekend stuk; er stond alleen onder: „De commandant der Duitse troepen", zonder meer, geen rangsaanduiding, geen aanduiding van de troep, waarmede men te doen had. Toen heeft kolonel *Scharroo* in mijn tegenwoordigheid de opperbevelhebber generaal *Winkelman* opgebeld en hem verteld, dat hij het bewuste ultimatum had ontvangen. Hij vroeg hieromtrent aan de opperbevelhebber instructies. Ik heb toen tegen kolonel *Scharroo* gezegd aan generaal *Winkelman* te vragen of ik hem ook even zou kunnen spreken. Uit het gesprek begreep ik, dat generaal *Winkelman* door de telefoon tegen de kolonel zeide, dat hij dat niet nodig vond. Daarmede was het gesprek afgelopen. Toen heb ik van uit hetzelfde militaire hoofdkwartier van kolonel *Scharroo* de Commissaris van de Koningin de heer *van Karnebeek* opgebeld. Ik vertelde hem van het ontvangen van het ultimatum en ik zei: ik begrijp natuurlijk wel, dat, wanneer het in verband met het algemeen strategische belang of in een ander belang van het land nodig is, dat Rotterdam met de grond gelijk wordt gemaakt — die woorden gebruikte ik toen —, het dit zal moeten ondergaan. Maar als de zaak nu toch hopeloos staat en het bombardement toch tot niets meer kan dienen, dan dring ik er op aan, dat de stad gespaard zal worden.

16048. De **Voorzitter:** U wist toen reeds, dat de Koningin en de leden van het Kabinet vertrokken waren?

A. Ja, dat bericht was de vorige dag door de radio doorgekomen. Ik had niet de overtuiging, dat de zaak erg gunstig voor ons stond. De heer *van Karnebeek* was het volkomen met mij eens. Hij zei tegen mij: ik ga zelf naar de opperbevelhebber toe, maar belt u zelf de opperbevelhebber ook nog eens op. Toen heb ik van uit het militaire bureau van kolonel *Scharroo* de opperbevelhebber opgebeld. Ik werd verbonden met de chef staf, generaal *van Voorst tot Voorst,* die mij afpoeieren wilde. Ik heb echter tegen hem gezegd: ik stel er in ieder geval prijs op generaal *Winkelman* te spreken; ik vind de zaak van dusdanig belang, dat de burgemeester van Rotterdam daarover met de opperbevelhebber een paar woorden mag wisselen. Tegen generaal *Winkelman* heb ik daarna ongeveer hetzelfde gezegd wat ik tegen de heer *van Karnebeek* had gezegd. Ik begon echter met te zeggen, dat ik volledig overtuigd was van de ontzaglijke verantwoordelijkheid, die hij als opperbevelhebber droeg, maar dat ik als burgemeester van Rotterdam verplicht meende te zijn mijn kijk op de zaak te geven. Generaal *Winkelman* antwoordde, dat hij alles zou overwegen en op tijd zijn beslissing kenbaar zou maken. Ik ben daarna naar het stadhuis gegaan. Daar waren de wethouders bijeen en ik heb hun medegedeeld wat er aan de hand was. Wij hebben overwogen of wij iets konden doen. Onze conclusie was, dat wij niets zouden kunnen doen. Wanneer wij b.v. aan de burgers een waarschuwing zouden geven, dat de stad hoogstwaarschijnlijk binnen twee uur zou worden gebombardeerd, dan zou dit een ontzaglijke paniek veroorzaken. De Duitsers zaten rondom de stad; behoudens een enkel punt kon men de stad niet meer uit. Het zou een veel grotere catastrophe veroorzaken, wanneer wij de burgerij een dergelijke waarschuwing zouden geven dan wanneer het bombardement werd uitgevoerd en een ieder op zijn gewone plaats zou zijn.

16049. De **Voorzitter:** Op dat ogenblik kende u het antwoord, dat generaal *Winkelman* op het eerste ultimatum had gegeven, niet?

A. Daarvan wist ik niets. Het enige, dat ik wist, was, dat men op het Rotterdamse hoofdkwartier had gezegd, dat men, zodra het antwoord van generaal *Winkelman* er was, mij zou inlichten. Toen het 12.30 uur was geworden en de termijn van het ultimatum om was, heb ik weer het militaire hoofdkwartier van kolonel *Scharroo* opgebeld. Ik kreeg niet kolonel *Scharroo* zelf aan de telefoon, maar de toenmalige kolonel der mariniers, *von Freytag Drabbe,* die later generaal is geworden en onlangs is afgetreden. Ik vroeg hem: „Wat

is het antwoord van generaal *Winkelman* geweest?", waarop hij zeide, dat er nog geen definitief antwoord was. Ik heb toen gevraagd: Zodra er een definitief antwoord is, krijg ik dan nader bericht? Hierop was zijn antwoord: Ja. Omstreeks een half uur daarna, om 1 uur, is het bombardement begonnen. Op het stadhuis zijn wij natuurlijk in de schuilkelders gegaan. Dit bombardement heeft drie kwartier geduurd. Na het bombardement ben ik weer gegaan — ik zal allerlei bijzonderheden overslaan — naar het militaire hoofdkwartier van kolonel *Scharroo*. Daar heb ik vernomen, dat het antwoord, dat in opdracht van generaal *Winkelman* was gegeven, luidde, dat wij geen beslissingen konden nemen op een ongetekend ultimatum. Verder vroeg de generaal ook de voorwaarden, die voor de overgave werden gesteld.

16050. De **Voorzitter:** Ging dat ultimatum alleen over de overgave van de stad Rotterdam?

A. Over niets anders. Ik heb het stuk, waarop het antwoord van generaal *Winkelman* stond, zien liggen. Aan de achterzijde van het stuk stonden de voorwaarden, die door de Duitse generaal er op waren gesteld. Ik weet, dat de ondertekening luidde: *Schmidt.*

16051. De **Voorzitter:** Over welk stuk spreekt u nu?

A. Over een stuk, dat ik na het bombardement op het hoofdkwartier zag liggen. Generaal *Winkelman* had door een Nederlandse officier — dat is geweest de toenmalige kapitein der genie *Backer,* die omstreeks halféén met een witte vlag naar de Maasbrug is gegaan — aan de Duitsers laten overhandigen een schriftelijk antwoord, waarin stond: Ik kan geen beslissing nemen op een ongetekend stuk en ik zou graag willen vernemen, welke de voorwaarden voor de capitulatie van de stad Rotterdam zijn. Op de achterkant van dat papier heeft die Duitse generaal *Schmidt* de voorwaarden gezet.

16052. De **Voorzitter:** Dat was dus eigenlijk het tweede ultimatum?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

16053. De **Voorzitter:** En dit was wel ondertekend?

A. Dat was ondertekend met: *Schmidt.*

16054. De **Voorzitter:** Was daarin ook een termijn gesteld?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Dit stuk schijnt weg te zijn. Het is blijkbaar in alle verwarring verdwenen. Hoe het daarmede zit, zou natuurlijk kolonel *Scharroo* u kunnen vertellen. Ik herinner mij, dat ik het daar heb zien liggen met de naam *Schmidt* er onder. Nu is de lezing van kapitein *Backer* geweest: Men had toen dus een nieuwe termijn gegeven, ik meen een termijn tot halfvier. Inmiddels waren de vliegtuigen onderweg. Men zou toen het bombardement hebben afgelast met het oplaten van lichtkogels. Deze zouden niet zijn gezien. Daarna is het bombardement begonnen. Nu is het verschil in opinie tussen generaal *Winkelman* en mij, dat generaal *Winkelman* zegt: Ik kon geen beslissing nemen op een ongetekend stuk. Naar mijn mening was dat niet juist. Ik heb daarover na de capitulatie, een week of zes daarna, op het algemeen hoofdkwartier gesproken. Toen was generaal *Winkelman* er zelf niet; deze bezocht gewonden te Leiden. Toen heb ik een gesprek gehad met generaal *van Voorst tot Voorst,* die zeide: Wij konden op dat ongetekende stuk geen beslissing nemen; dat kon een mystificatie zijn. Ik stond op het standpunt, dat dit laatste niet mogelijk was, aangezien het een stuk was, overgebracht door een Duits officier met witte vlag, overeenkomstig krijgsgebruik geblinddoekt; deze man had deze boodschap ook mondeling kunnen overbrengen; er was dus geen sprake van, dat dit een mystificatie kon zijn. Ik heb toen gezegd: ik zou het kunnen begrijpen, wanneer u tegen mij gezegd had: er waren allerlei redenen, b.v. strategische redenen; of: ik dacht, dat ik nog hulp kon verwachten, dus ik moest proberen te rekken, er was een groot belang bij om te rekken, al was het maar enkele uren; ik vond dat een ongetekend ultimatum een geschikt voorwendsel was om de zaak te rekken. Dat zou ik hebben kunnen begrijpen. Maar ik heb gezegd: als u maar goed begrijpt, dat u Rotterdam daarmede het risico liet lopen van het bombardement.

Mijn mening was inderdaad, dat, wanneer de zaak inderdaad hopeloos stond, wat ik overigens niet kan beoordelen, u de stad Rotterdam dat bombardement had moeten besparen. Ik vond dus de argumentatie van dat ongetekende ultimatum zwak. Ik heb dat in die tijd nooit willen zeggen, want dan speelde ik de Duitsers in de kaart, maar ik vond de brief van generaal *Winkelman* zwak, omdat ik nl. van opinie was, dat de Duitsers hadden gezegd: wij willen vóór halféén antwoord hebben, wij willen capitulatie vóór halféén. Men wist dus, dat, wanneer er dan niet gecapituleerd was, er dan 90 % kans op een bombardement was, gezien de mentaliteit van de Duitsers. Daarom was mijn mening, dat men, wanneer het toch een verloren zaak was, dan Rotterdam niet meer had moeten laten bombarderen. Dat is het geschil tussen generaal *Winkelman* en mij op dit punt.

16055. De **Voorzitter:** Heeft u nog gelegenheid gehad dit met generaal *Winkelman* te bespreken?

A. Neen. Ik heb dit met generaal *van Voorst tot Voorst* besproken; generaal *Winkelman* is kort daarna in krijgsgevangenschap gegaan. De brief van generaal *Winkelman* werd mij gestuurd met het verzoek deze onder de raadsleden te distribueren. Daartegen had ik bezwaar, omdat ik dan de indruk zou vestigen, dat ik het er mee eens was. Ik heb toen tegen generaal *van Voorst tot Voorst* gezegd: ik heb geen enkel bezwaar, wanneer de heer *Winkelman* iets ter kennis van de raadsleden wil brengen, maar ik heb wel bezwaar om op het ogenblik deze brief door te zenden; dan heb ik het gevoel, dat ik mijn eigen lezing er bij moet doen voor de raadsleden, en dat wil ik niet, want dan speel ik in de kaart van de Duitsers; dan zouden de Duitsers zeggen: zie je wel, dat wij gelijk hadden; *Seyss-Inquart* had gezegd, dat het bombardement van Rotterdam een gevolg was van het gebrek aan besluitvaardigheid van de Nederlandse autoriteiten.

16056. De **Voorzitter:** „omdat ten gevolge van de afwezigheid van de leiding de besluitvaardigheid van deze bevelhebbers zou zijn geremd", heeft hij gezegd.

A. Als ik mijn visie er bij gegeven had, zouden de Duitsers gezegd hebben: zie je wel, de burgemeester van Rotterdam zegt ook, dat het de schuld van generaal *Winkelman* is. Het lag niet op mijn weg enige blaam te leggen op de Nederlandse autoriteiten. Ik heb gezegd tegen generaal *van Voorst tot Voorst:* op het ogenblik moet ik mijn mond houden, maar na de oorlog zal het misschien wel uitgezocht worden, maar daarom heb ik liever, wanneer u er op staat, dat deze brief verzonden wordt, dat u deze zelf verzendt. Generaal *Winkelman* was er toen niet; ik herinner mij, dat hij gewonden in Leiden bezocht.

Toen heb ik ten slotte met generaal *van Voorst tot Voorst* deze regeling getroffen. Hij bleef van opinie, dat het door generaal *Winkelman* ingenomen standpunt juist was en dat die brief toch verzonden moest worden. Ik heb gezegd: ik kan en zal generaal *Winkelman* niet beletten iets ter kennis van de raadsleden van Rotterdam te brengen, als hij van mening is, dat dit moet gebeuren. Toen heb ik de adressen der raadsleden verschaft en heeft generaal *Winkelman* die brief rechtstreeks aan de raadsleden gezonden; u zult zich dit nog wel herinneren, Mijnheer de Voorzitter.

16057. De **Voorzitter:** Het is misschien wel goed even voor te lezen, wat over deze quaestie bij het verhoor voor de commissie is gezegd, toen generaal *Winkelman* zelf daarover verklaringen heeft afgelegd. Ik vroeg aan generaal *Winkelman:*

> „Wanneer de Duitsers, hetgeen thans, door welke omstandigheden dan ook, een misverstand of misschien opzet, niet het geval is geweest, het bombardement niet hadden laten doorgaan, dus wanneer zij dat bombardement hadden opgehouden tot de termijn van het tweede ultimatum was verstreken, had u dan gecapituleerd vóór het bombardement van Rotterdam?"

Daarop antwoordde generaal *Winkelman:*

> „Ja, zeker."

Vervolgens vroeg ik:

> „Dat betekent dus, dat, indien de Duitsers de vliegtuigen hadden opgehouden tot de termijn van het tweede ultimatum was verstreken, Rotterdam niet was gebombardeerd?"

Hierop antwoordde generaal *Winkelman:*

> „Dan was Rotterdam niet gebombardeerd. De Duitsers hebben bij de nadering van de eerste échelon vliegtuigen op het laatste ogenblik nog geprobeerd door het afvuren van rode seinpatronen het bombardement te voorkomen, maar dat systeem heeft niet gewerkt."

A. Dat begrijp ik ook niet helemaal. Ik heb op dit punt nog een merkwaardige ervaring opgedaan, die ik u niet wil onthouden. Na

de capitulatie van Rotterdam had ik de boodschap gekregen om samen met kolonel *Scharroo* de overgave van de stad te regelen. De Duitsers wensten, dat de burgemeester daarbij aanwezig was. Ten gevolge van een misverstand was kolonel *Scharroo* daarbij niet aanwezig. Ik kwam op zijn hoofdkwartier en toen was hij reeds weg.

Ik ben toen met die zelfde kapitein *Backer* in een auto gegaan om naar de Duitsers te rijden. Onze auto moest stoppen aan de hoek van de Mauritsweg en de Nieuwe Binnenweg. Uit de Nieuwe Binnenweg kwam een Nederlandse militaire auto aanrijden, de witte vlag in top; de Duitse troepen kwamen daarachter binnen. Wij konden niet verder. Op de hoek stond de Duitse generaal, naar wie wij toe moesten; het was niet *Schmidt,* maar *Student.* Met die *Student* zijn wij gegaan naar het hoofdkwartier aan de Statenweg. Terwijl wij daar op de bovenverdieping zaten, marcheerden beneden ons de Duitse troepen zingend binnen. Wij zaten boven, allemaal Nederlandse officieren, aan de kant van het raam. *Student* met een paar Duitse officieren, zat meer naar binnen. Ik zelf was de enige burger. Op een gegeven moment dachten de Duitsers buiten blijkbaar, dat er op hen werd geschoten, want plotseling omsingelden zij het blok huizen en begonnen zij met mitrailleurs en dergelijke te schieten, zodat ons de kogels om de oren vlogen.

Wij zijn snel weggedoken en toen is *Student* zwaar gewond geraakt. Ik heb daarmede nog ontzaglijke moeilijkheden gehad, die nu met deze zaak geen verband houden. *Student* heeft er echter het leven van afgebracht. Het was September 1940 geworden, toen ik op een goede dag een telefoontje kreeg en mij werd medegedeeld, dat het hoofdkwartier van de Wehrmacht, dat mij nooit opbelde, voor mij aan de telefoon was. Dat deelde mij mede, dat generaal *Student* mij wilde opzoeken. 's Middags is hij inderdaad gekomen en ik kreeg van hem een verhaal te horen, dat hij voor herstel van gezondheid naar Scheveningen was gestuurd. Zelfs *Göring* had zich er mede bemoeid en gezegd: ga maar eens flink uitblazen in Scheveningen. *Student* wilde Rotterdam nog eens zien. Het merkwaardige was, dat die *Student* niet helemaal fit was; hij maakte op mij de indruk — de directeur van het Bergwegziekenhuis, waar men de kogel uit zijn hoofd had gehaald, bevestigde mij dit — van iemand, die een attaque heeft gehad en die nog niet behoorlijk kan praten. *Student* kwam toen bij mij binnen. Hij was erg onder de indruk, want hij had al die verwoestingen nu voor het eerst gezien. Door zijn verwonding had hij er in Mei nog niets van gezien. Hij zeide toen tegen mij, dat hij het verschrikkelijk vond, wat hij de stad had moeten aandoen. Het was echter zijn plicht geweest. Hij dacht, dat de Engelsen in den Haag zaten. Ik dacht toen: Ik moet weten, hoe het met het afgelasten van het bombardement zit. Ik vroeg hem toen: Hoe zit dat toch? Dat bombardement zou toch worden afgelast? Hij zeide toen: Neen, ik heb geen bombardement afgelast. U vergist zich. U zult het tweede bombardement bedoelen. Ik wist echter van geen tweede bombardement iets af. Ja, de stad zou opnieuw gebombardeerd worden om 7 uur, maar de stad had zich toen reeds overgegeven. Hij zeide: „Und es wäre ja unmenschlich gewesen, wenn man nochmals bombardiert hätte."

Ik heb toen maar niet mijn opinie over menselijkheid gegeven. Ik begreep er toen echter helemaal niets meer van.

16058. De **Voorzitter:** In welke verhouding stond *Student* tot *Schmidt*?

A. Ik weet hiervan niets. Ik heb van *Schmidt* nooit iets gezien. Ik heb alleen zijn handtekening gezien. Ik weet, dat onder het tweede ultimatum niet stond *Student,* maar *Schmidt.*

16059. De **Voorzitter:** *Student* kwam toch van de linker Maasoever?

A. *Student* kwam van de linker Maasoever; hij was juist begonnen met een inleidende bespreking, toen hij die kogel kreeg. Hij stelde zich even voor als: Generalmajor der Fallschirmjägerdivision, en zeide aangewezen te zijn als commandant van de Moerdijk tot Hoek van Holland. Op dat moment stopte de zaak en begon de schietpartij. In September was hij bij mij en wilde — het was als met een misdadiger, die naar de plek van de misdaad wil — naar de plek, waar hij gewond was. Wij zijn er toen heen geweest. Aan de bewoners, die het flatje inmiddels hadden betrokken, heb ik gevraagd of wij naar boven mochten. Wij zijn toen in de kamer geweest, waar het gebeurde. *Student* zeide, dat het zijn bedoeling was geweest, zijn soldaten zijn uniform te laten zien, opdat zij zouden ophouden met schieten. Op dat moment had hij de klap van de kogel gekregen. Dit heeft met de zaak geen verband. Het heeft echter veel opwinding veroorzaakt. Wij moesten met onze handen omhoog naar buiten en de soldaten moesten in de kerk, die daar in de buurt is, als voorlopige gevangenis. Ik zeide de overste *von Choltitz,* die na *Student* de hoogste in rang was, dat wij geen verantwoording droegen voor de schietpartij na de capitulatie. Dat wilde hij ten slotte wel aannemen. De dag na die schietpartij hebben de Duitsers een krijgsraadonderzoek gehouden. Daarbij is gebleken, dat er allemaal Duitse kogels in de muren zaten. Daarmede is die zaak vrij goed afgelopen. De eerste dagen zijn de Duitsers mij meegevallen. Ik dacht, toen de generaal voor dood tegen de grond lag, dat het met ons afgelopen was en wij tegen de muur gingen. In dat opzicht hebben de militairen zich in de eerste dagen fatsoenlijker getoond dan in later tijden.

16060. De **Voorzitter:** Uit hetgeen ik heb voorgelezen uit het verhoor van generaal *Winkelman* blijkt, dat, wanneer het tweede ultimatum in goede vorm was binnengekomen en het bombardement inmiddels niet had plaats gevonden, hij op het tweede ultimatum had gecapituleerd voor Rotterdam. Daaruit blijkt wel, dat generaal *Winkelman* de toestand zo beoordeelde, dat hij meende, dat het geen zin had, dat Rotterdam werd opgeofferd.

A. Daarom begrijp ik het ook niet: De Duitsers hadden toch kunnen bombarderen zonder ultimatum. De misdaad van de Duitsers zit, naar mijn inzicht, niet in een ultimatum of in een geschonden ultimatum, in het geheel niet, maar in het feit, dat zij hier binnengevallen zijn en alles gedaan hebben, wat zij gedaan hebben. In normale oorlogvoering evenwel, wanneer b.v. Nederland Duitsland de oorlog had verklaard en onze troepen waren teruggeslagen en de Duitsers lagen nu voor Rotterdam, dan waren zij toch in het geheel niet verplicht geweest een ultimatum te sturen!

De **Voorzitter:** Dat is een punt, dat door volkenrechtdeskundigen moet worden beoordeeld.

A. Een andere vraag is of het bombardement van een open stad volkenrechtelijk geoorloofd is of niet. Maar welk verschil maakt het nu? Wij hebben des Zondags het bombardement van de mariniers-kazerne gehad; zij bombardeerden dus geregeld; alleen waren het kleine bombardementen, hier en daar; des Zaterdagsnachts had ook een bombardement op de Schietbaanlaan plaats gehad; zij bombardeerden regelmatig zonder ultimatum. Daarom vind ik de quaestie van het ultimatum een zwakke zaak. Ik moet er echter dadelijk bij zeggen: ik begrijp zeer goed, dat men deze dingen veel gemakkelijker kan zeggen, wanneer men in Juni 1948 hier rustig zit dan wanneer men in Mei 1940 zat, zoals generaal *Winkelman* op het Voorhout zat; mijn bedoeling is niet generaal *Winkelman* al te hard te vallen; ik heb toen zelf tegen hem gezegd: Generaal, u draagt een ontzaglijke verantwoordelijkheid bij deze beslissing, maar niettemin heb ik voor mij zelf het gevoel, als u het mij eerlijk vraagt, dat generaal *Winkelman* ons eigenlijk het bombardement had moeten besparen. Ik ben daarin versterkt, toen ik las het memorandum van de heer *Gerbrandy,* waarin duidelijk stond, dat reeds op 13 Mei 1940 de opperbevelhebber had gezegd, dat de zaak hopeloos was.

16061. De **Voorzitter:** De opdracht, die de opperbevelhebber op 13 Mei 1940 van het Kabinet gekregen heeft, is deze, dat hij een soort blanco volmacht kreeg om te handelen zoals hem naar eer en geweten het beste voorkwam, maar, zo werd er bij gezegd, hij moest geen nodeloze offers brengen. Zo leidde ongeveer de afscheidsopdracht van het Kabinet aan de generaal *Winkelman.* Uw gedachtengang is natuurlijk deze, dat, waar die quaestie over het ultimatum niet de minste militaire betekenis heeft gehad, het zeer te betreuren is, dat dit gevolgen heeft gehad, waardoor stad en land jaren met de misère zitten?

A. Zo is het. Ik wil niet zeggen, dat ik er altijd aan denk, maar als men ziet hoe de stad er bij ligt, dan denk ik toch dikwijls — dat kan ik niet helpen —: dat had niet behoeven te gebeuren. Ik vind, dat een cardinale fout van de opperbevelhebber. Maar men moet op zo'n ogenblik erg snel beslissen; ik weet hoe het gegaan is, ik heb het gedurende al die Meidagen meegemaakt, wij ook; wij moeten ineens een beslissing nemen; het is niet zo eenvoudig; men kan er niet een paar dagen rustig over denken.

16062. De **Voorzitter:** U zeide: Het bombardement begon omstreeks één uur. In de brief van generaal *Winkelman* staat, dat het tweede ultimatum aan kapitein *Backer* om 13.20 uur is overhandigd; daarbij werd een termijn van drie uur gesteld; toen is op last van de Duitse luitenant-generaal *Schmidt* om 13.22 uur bij de nadering van een Duits vliegtuigeskader een rode seinpatroon afgeschoten; dit werd om 13.25 uur herhaald bij het zuidelijk bruggehoofd van de Willemsbrug in opdracht van de beide Duitsers, die kapitein *Backer* op zijn terug-

tocht vergezelden. Desniettemin is het bombardement om 13.30 uur toch begonnen. Ik neem aan, dat de tijden, die generaal *Winkelman* opgeeft, de goede tijden zijn?

A. Ja, dat zijn de goede tijden. Ik zeg het hier allemaal zo uit mijn hoofd. Op het hoofdkwartier van kolonel *Scharroo* heeft men geregeld daarvan notities gemaakt. Ik meen, dat ik op het Stadhuis nog een dagboek moet hebben van kolonel *Scharroo,* waarin alles punt voor punt is aangegeven van hetgeen zich in die Meidagen van 1940 heeft afgespeeld. Ik zeg: zo ongeveer kwart over één, het kan ook 1.30 uur geweest zijn. Ik weet alleen, dat ik voor de termijn van het aflopen van het eerste ultimatum altijd 12.30 uur in mijn hoofd heb gehad.

16063. De **Voorzitter:** Het eerste ultimatum kwam om 10.30 uur binnen; de tijdsduur daarvan was twee uur; het antwoord moest dus om uiterlijk 12.30 uur gegeven zijn.

16064. De heer **Koersen:** Uit het feit, dat de Duitsers het tweede ultimatum hebben gezonden, waarvan de geldigheidsduur op 3 uren was gesteld, blijkt, dat het standpunt van generaal *Winkelman* toch ook wel enigszins door de Duitse opvattingen wordt gedeeld; daarop duidt ook het uitzenden door de Duitsers van lichtkogels. Dit zou iets meer het standpunt van generaal *Winkelman* kunnen verklaren.

A. Men zou er dit inderdaad uit kunnen afleiden, ja.

16065. De heer **Koersen:** Anders had het geen zin, die lichtkogels uit te zenden, ten einde het bombardement te voorkomen.

A. Hebt u kapitein *Backer* ook gehoord over deze zaak?

De **Voorzitter:** Die is voor de tweede subcommissie gehoord over de oorlogvoering in Rotterdam in het algemeen.

A. Ik heb de heer *Backer* na de oorlog gesproken; hij was toen majoor of overste, dat weet ik niet precies meer. Ik had het gevoel, dat hij over die lichtkogels een enigszins afwijkende lezing had. U moet natuurlijk al zoveel getuigen horen, maar het zou misschien wel van belang kunnen zijn, als u hem daarover eens hoorde.

16066. De **Voorzitter:** Het stenogram van het verhoor van de heer *Backer* voor de andere subcommissie is nog niet gedrukt; wij moeten dat nog ontvangen. Hij heeft een uiteenzetting gegeven van het gehele oorlogsgebeuren in Rotterdam. Het is mogelijk, dat hij ook deze quaestie heeft besproken.
Meent u met een en ander een volledige uiteenzetting omtrent deze zaak te hebben gegeven of zijn er nog punten, die u in dit verband van belang acht?

A. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat ik, voor wat dit punt betreft, wel zo ongeveer alles heb gezegd, wat ik te zeggen had. Er is natuurlijk nog ontzaglijk veel meer in die dagen gebeurd, maar dit houdt geen direct verband met deze zaak.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit ik het verhoor.

P. J. OUD.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van:

LOUIS DE JONG,

oud 34 jaar, wonende te Amsterdam,
chef van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Hij legt de belofte af als getuige en als deskundige.

16067. De **Voorzitter:** Wij hebben enige getuigen gehoord over de Londense periode, die niet in de eerste plaats zijn opgeroepen om mededeling te doen van feiten, waarbij zij zelf onmiddellijk betrokken zijn geweest, maar om de commissie voor te lichten over het milieu, dat in Londen bestond, en over de belangrijkste gebeurtenissen, zoals zij die hebben waargenomen, zoals die door het publiek, in engere zin en in ruimere zin opgevat, werden waargenomen. Wij hebben gemeend daarvoor ook op u een beroep te moeten doen.

Waar was u op de dag van het uitbreken van de oorlog?

A. Ik was op 10 Mei 1940 te Amsterdam. Ik was werkzaam bij het weekblad „De Groene Amsterdammer". Ik had geen enkel plan Nederland te verlaten, maar in de loop van 13 en 14 Mei werd bij mij op grond van de ongunstige oorlogsberichten de overtuiging gevestigd, dat het om verschillende redenen gewenst was, dat ik probeerde naar Engeland te ontkomen. Allereerst op grond van mijn werkzaamheden, „De Groene Amsterdammer" was niet gekenmerkt door een pro-nationaal-socialistische of pro-Duitse strekking, en voorts op grond van mijn Joodse afkomst. Ik ben na allerlei wederwaardigheden in de avond van 14 Mei 1940 er in geslaagd te zamen met mijn vrouw een plaatsje te vinden op de laatste boot, die IJmuiden in die avond verliet, en ben op 16 Mei 1940 in Zuid-Engeland gearriveerd. Ik ben daar eerst gedurende een dag of zeven om veiligheidsredenen geïnterneerd geweest in enkele kampen.

16068. De **Voorzitter:** Bestond toen de z.g. „patriotic school" nog niet?

A. Neen, nog niet. De Engelsen hadden, dat bleek duidelijk, het Duitse offensief in Europa zien aankomen en hadden zien aankomen, dat zij aanzienlijke hoeveelheden vluchtelingen uit België en Frankrijk zouden krijgen; zij hadden in het zuiden en in het oosten van Engeland verscheidene kampen in gereedheid gebracht. Dat waren vrij uitgebreide kampen; de kans bestond, dat de Duitsers of andere elementen zouden proberen spionnen naar Engeland te smokkelen; daarvoor werden deze zuiveringskampen gebruikt. Ik had als bewijs van politieke betrouwbaarheid de laatste nummers van „De Groene Amsterdammer" meegenomen plus brieven aan enkele Engelse relaties, die hebben bewerkstelligd, dat ik na zeven dagen op vrije voeten kwam. Ik ben toen naar Londen gegaan en heb getracht daar werk te vinden, wat ook om persoonlijke redenen noodzakelijk was. Ik had niet meer bij mij dan een tandenborstel en de somma van f 50 op dat ogenblik. Bovendien was mijn vrouw toen in verwachting van een baby, die twee maanden later geboren werd, zodat het wel gewenst was, dat ik enige inkomsten kreeg. Dit gelukte na een dag of veertien, omdat bleek, dat in Londen in opdracht van de Regering — die opdracht was hem verstrekt vóór de invasie — de heer *Pelt* vertoefde, die tot taak had daar een voorlichtingsdienst over Nederland te organiseren. Voor deze organisatie had hij een aanzienlijk aantal medewerkers, journalisten, nodig; een aantal van hen bevond zich reeds in Londen, nl. de correspondenten van de bladen in Nederland, die in Londen waren en die met het wegvallen van de verbinding met Nederland ook hun inkomen verloren hadden. Dezen hadden een ruim inkomen gehad, zodat door de heer *Pelt* besloten werd, alle journalisten tegen een uniform tarief in dienst te nemen; dat werd toen bepaald op £ 10 per week plus hun rekeningen voor representatieve verplichtingen.

16069. De **Voorzitter:** Was u daarmede opgenomen in de formatie van een bepaald Departement?

A. Ik was medewerker geworden van de Regeringsvoorlichtingsdienst, die toen nog heette Regeringspersdienst.

16070. De **Voorzitter:** Waaronder ressorteerde deze dienst toen?

A. Waaronder die precies ressorteerde, is, meen ik, pas later vastgesteld. Ik meen, dat de Regeringsvoorlichtingsdienst later ressorteerde, voor wat het beleid betreft, onder de Minister-President, administratief onder het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Dat laatste weet ik echter niet zeker. Omdat ik min of meer voor niets anders deugde, ben ik toen te werk gesteld bij Radio Oranje.

16071. De **Voorzitter:** Dat was zeker weer iets later?

A. Dat is vrijwel onmiddellijk begonnen. De eerste uitzending van Radio Oranje had plaats op 28 Juli 1940. De voorbereidingen zijn begonnen einde Juni; daartussen zijn niet meer dan enkele weken verlopen. Ik meen, dat ik mijn eerste salaris omstreeks 1 Juli kreeg. In de daaraan voorafgaande weken heb ik een onderzoek ingesteld in verschillende Amerikaanse bladen. Daarin waren artikelen verschenen over de toestand in bezet Nederland. Het zal u misschien bekend zijn, dat einde Mei, begin Juni, een gezelschap journalisten door de Duitsers in Nederland werd rondgeleid. Daaronder bevond zich een aantal vertegenwoordigers van Amerikaanse bladen, die daarover artikelen aan hun bladen hadden gezonden. Die heb ik in een Londense bibliotheek bij elkaar gezocht ten behoeve van de Nederlandse Regering. Dat was mijn eerste werk. Mijn werkzaamheden lagen verder bij Radio Oranje, waar ik werkte onder de heer *J. W. Lebon,* voormalig secretaris-penningmeester van de V.A.R.A.; die werkzaamheden waren van uitgebreide, tijdrovende aard.

16072. De **Voorzitter:** Wanneer het instituut van Radio Oranje u in het algemeen aanleiding geeft tot het maken van enkele opmerkingen, zoudt u dit thans kunnen doen. Dan grijpen wij dadelijk wel weer terug naar de tijd van de zomer-1940.

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter, tenzij er nog bepaalde punten zouden zijn, waarover u informaties wenst. Ik denk wel, dat enkele punten daarvan in de loop van het verdere verhoor ter sprake zullen komen, maar in het algemeen meen ik, dat er weinig over is mede te delen, misschien ten hoogste dit: dat de medewerkers van Radio Oranje, en ook ik persoonlijk, niet altijd erg voldaan zijn geweest over de mate van aandacht voor ons werk, die wij bij de leden van de Ministerraad vonden. Niet dat wij ons persoonlijk zó belangrijk vonden, maar wél omdat wij ons werk van zo eminent belang achtten. Ons oordeel was, dat het prestige van de Regering in Engeland onvermijdelijk bij het Nederlandse volk mede bepaald zou worden door het peil en de qualiteit van de uitzendingen van Radio Oranje. Wij meenden daarom, dat, als het de Regering er om te doen was die uitzendingen effectief te maken, in die zin, dat zij bij het Nederlandse volk een behoorlijke indruk wekten en achterlieten, er grote aandacht aan die uitzendingen moest worden gegeven. Daaraan heeft het veel ontbroken. Een uitzondering moet ik in dit opzicht maken voor de tweede Minister-President, prof. *Gerbrandy,* die vóór 1940 in ons land reeds met het radiowerk en de radiowereld bekend was. Hij is voor ons in tal van opzichten een grote steun geweest, een toeverlaat en advieskracht van grote betekenis voor de redactie van Radio Oranje.

16073. De **Voorzitter:** U zegt, dat er te weinig belangstelling was voor het werk van Radio Oranje bij de Ministerraad. Hoe bedoelt u dat? Ik stel mij voor, dat Radio Oranje een zekere zelfstandigheid had onder eigen leiding; dat men ten aanzien van het interne beleid, dat men wilde voeren, tot op zekere hoogte vrij was, behalve dan, dat de Minister-President verantwoordelijk was voor het gehele beleid. Maar dan had men toch eigenlijk met de andere Ministers niet direct zo heel veel te maken? En als men hen op de een of andere wijze bij het werk wilde betrekken, stond het toch aan de leiding van Radio Oranje volkomen vrij om zich tot hen te wenden?

Waarin waren dan die tekortkomingen gelegen?

A. In de eerste plaats in het laatste, d.w.z. dat, wanneer Radio Oranje tot sommige Ministers het verzoek richtte om door middel van toespraken bemoedigend te werken op de bevolking van Nederland, wij, vaak om redenen, die ons ontgingen, van de Ministers niet die medewerking ontvingen, die wij vanzelfsprekend achtten.

In de tweede plaats ontbrak het aan algemene belangstelling voor die uitzendingen. De copieën, de gestencilde verslagen, van Radio Oranje werden aan de Ministers toegezonden. Ik heb de indruk gekregen, dat niet alleen deze verslagen niet door vele Ministers werden gelezen, maar dat het ook regelmatig voorkwam, dat de uitzendingen van Radio Oranje niet door de Ministers werden gevolgd, zodat aan het levende contact tussen Radio Oranje en de Ministers, dat moest bestaan, vaak te veel ontbroken heeft. Overigens kan ik nog vermelden, dat Radio Oranje zijn bestaan te danken heeft gehad aan het initiatief van prof. *Gerbrandy*. Deze heeft bij zijn collega's van de Ministerraad het voorstel ingediend om een instituut als Radio Oranje te scheppen en de heer *Pelt* en hij zelf zijn in samenwerking met de B.B.C. er in geslaagd, dit instituut na korte tijd tot stand te brengen. Het is geen geheim, dat prof. *Gerbrandy* binnen de Ministerraad een oppositie had te overwinnen, een oppositie, die o.a. uitging van jhr. *de Geer,* omdat deze, die een uitgesproken défaitist was in die maanden, meende, dat er een vrede door vergelijk moest komen, een „vrede van Amiens" tussen Duitsland en Engeland. Er moest dus ook over de positie van Nederland worden beschikt. Die positie moest niet ongunstig worden beïnvloed door het feit, dat onder verantwoording van de Nederlandse Regering een aantal voor de Duitsers hinderlijke uitzendingen door de lucht waren gegaan.

16074. De **Voorzitter:** Hebt u dit standpunt van de heer *de Geer* ten opzichte van Radio Oranje ook vernomen van hem zelf of alleen van Minister *Gerbrandy?* Of is het slechts een verhaal, dat men over zijn standpunt hieromtrent vertelde?

A. Dit was in Londen algemeen bekend, zeker in de kringen van de Regeringsvoorlichtingsdienst. Ik zal hiervan bewijzen geven. Om te voorkomen, dat er ongelukken gebeurden, doordat de Duitsers meer dan volgens de heer *de Geer* nodig was, werden geprikkeld, werd de maatregel getroffen, dat iedere uitzending van Radio Oranje tekstueel goedgekeurd moest zijn door vier Ministers. Dat waren, meen ik, *de Geer* zelf, de heer *van Kleffens,* de heer *Albarda* en de heer *Gerbrandy*. De gang van zaken was, dat een uitzending twee dagen van te voren moest worden gereedgemaakt en in afschrift aan de vier Ministers werd toegezonden. Dan werden de copieën door Radio Oranje terugontvangen en werd de nieuwe tekst samengesteld, die aan de Engelse censuur moest worden voorgelegd. Die copieën met de aantekeningen zijn niet bewaard. Ik heb ze niet bewaard en ze ook niet aangetroffen in de archieven van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Ik herinner mij echter positief, dat het herhaaldelijk voorkwam, dat door de heer *de Geer* aantekeningen op de tekst werden geplaatst van een karakter, die de grootste ergernis wekten bij de redacteuren van Radio Oranje. Die aantekeningen waren van die aard, dat men rondliep met gezegden als: „Moet je nu eens zien wat hij er onder heeft geschreven." Ik herinner mij een geval. Er was, meen ik, door de toenmalige redacteur *Boas,* redacteur van „De Maasbode", een tekst geschreven, die eindigde met woorden van de strekking: „Nederland moet volhouden, want eens komt toch de dag, waarop na de overwinning het Nederlandse volk zijn vrijheid herkrijgt". Daar was door de heer *de Geer* eigenhandig bijgeschreven — de woordelijke tekst weet ik niet, maar de strekking kan ik wel weergeven — „dat dit pure rhetoriek was; zoals collega *Dijxhoorn* in de Ministerraad heeft verklaard, is er geen schijn van kans, dat Duitsland nog een nederlaag zal lijden." Persoonlijk wil ik deze mensen om deze uitlating niet hard vallen; zo was in brede kringen de stemming; zij waren de enigen niet, die zo dachten. Het was voor ons echter om begrijpelijke redenen niet doenlijk op een behoorlijke wijze het werk voort te zetten; wij gevoelden deze wijze als een belediging, ons zelf aangedaan, dat men tot Nederland niet eens mocht zeggen, dat het de strijd zou winnen en dat Duitsland zou verliezen. Er was ook een strikt verbod om het woord „moffen" te gebruiken.

16075. De **Voorzitter:** Dat is in latere jaren wel enigszins veranderd!

A. Daaraan is later inderdaad niet altijd de hand gehouden. De correctie door vier Ministers is een jaar lang gehandhaafd, maar het spreekt vanzelf, dat na de wisseling van regime een veel frisser wind is gaan waaien; met de heer *Gerbrandy* als Minister-President, is dat ook veranderd. Van de andere corrigerende Ministers herinner ik mij geen enkele correctie in de geest als ik van de heer *de Geer* gesignaleerd heb. Het spreekt vanzelf, dat de correcties van groot belang waren en dat daarmede rekening gehouden moest worden, al was dat gehele systeem niet verenigbaar met een afdoende, betere berichtgeving.

Na een jaar is dat veranderd; toen kreeg de heer *Pelt* de verantwoordelijkheid voor de uitzendingen; hij moest ze dus zelf zien. Dit leidde niet tot enige moeilijkheid, totdat in de herfst van 1942, toen Radio Oranje ingrijpend gewijzigd werd en de heer *Lebon* als chef van de uitzendingen werd vervangen door de heer *van der Broek,* de toenmalige omroepleider van de Brandaris, het gelukkige besluit genomen is, Radio Oranje te verplaatsen van Stratton House, de zetel van de Regering, naar een ander gebouw, zodat wij uit de sfeer van de Regering weg waren. Toen kregen wij een ander beleid; er kwam een commissie, die de lijnen van het beleid samenstelde; de redacteuren konden echter toch op eigen gezag, binnen die lijnen, hun programma samenstellen. Wanneer zij echter konden vermoeden, dat er misschien bezwaren zouden rijzen tegen een uitzending, werd verwacht, dat zij te voren de beslissing van de Ministers zouden inroepen.

16076. De **Voorzitter:** Dit was geen ministeriële commissie?

A. Dit was een commissie, die wel onder voorzitterschap van de Minister-President stond, maar die toch niet een ministeriële commissie was; daarin hadden o.a. zitting vertegenwoordigers van de Ministers van Sociale Zaken en van Scheepvaart, de aalmoezenier, enz.

16077. De **Voorzitter:** Het was dus een grote commissie, die toezicht hield in het algemeen en zich niet met de concrete dagelijkse zaken bezighield?

A. Ja.

16078. De **Voorzitter:** Voor de uitzendingen van Radio Oranje was natuurlijk medewerking van de Engelse Regering nodig. Is die vlot gegeven? Heeft dat geen moeilijkheden gegeven?

A. Daarvoor heb ik niets dan lof.

16079. De **Voorzitter:** Ging dat direct?

A. Ja, dat ging meteen; dat mag uit het resultaat worden afgeleid. Ik acht het een uitstekend initiatief van de Nederlandse Regering. Radio Oranje is wel van meet af aan uitgezonden via de zenders van de British Broadcasting Company (B.B.C.), die feitelijk Overheidszenders waren, maar in feite werd uitgezonden op verantwoordelijkheid van de Nederlandse Regering. Dat was dus geen Engelse, maar een Nederlandse uitzending. Het was natuurlijk een quaestie van geven en nemen. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat wij in onze uitzendingen geen beleid konden volgen, dat in strijd was met het Engelse beleid. Er waren allerlei vormen van samenwerking met de B.B.C. en het Political Intelligence Department van het Foreign Office. Wij kregen ook de instructies en adviezen van die afdelingen toegezonden. Het waren voor ons echter geen imperatieve voorschriften; wij konden er naar goeddunken gebruik van maken. Die samenwerking is harmonisch geweest. Ik herinner mij uit die jaren geen enkel groot conflict, noch met de B.B.C., noch met het Foreign Office.

16080. De **Voorzitter:** Hadden andere te Londen gevestigde buitenlandse Regeringen in die tijd ook reeds zendtijd gekregen of is dit eerst later gekomen?

A. Ik meen mij te herinneren, dat dit iets later is gebeurd. De Belgen hebben in ieder geval eerst veel later, in 1942 of 1943,

de beschikking over een eigen uitzending gekregen. De bekende Belgische uitzending in het Nederlands van *Jan Moedwil* was een uitzending van de B.B.C. en niet van de Belgische Regering. Generaal *de Gaulle* heeft ook de beschikking gehad over zijn eigen zendtijd, hetgeen vaak tot conflicten aanleiding gaf. Ik meen, dat Polen, Noorwegen en Tsjecho-Slowakije ook de beschikking hadden over een eigen kwartier of halfuur zendtijd per dag.

16081. De **Voorzitter:** Zijn er intern nog conflicten of moeilijkheden geweest over de radio? U vertelde, dat er met de Engelsen nooit moeilijkheden waren; er zullen natuurlijk wel eens kleinigheden geweest zijn, maar blijkbaar nooit een conflict van groot politiek belang. Maar hoe was dit intern?

A. Neen, die hebben zich niet voorgedaan. Er zijn fouten, soms zelfs ernstige fouten gemaakt in de uitzendingen. Het zal u wel bekend zijn, dat althans één uitzending aanleiding is geworden tot het aftreden van enkele Ministers.

16082. De **Voorzitter:** Dat was in 1941?

A. Ja, maar daar was de uitzending alleen maar aanleiding en niet oorzaak.

16083. De **Voorzitter:** Het betrof het feit, dat een redevoering van de Minister-President niet te voren door andere Ministers was gezien?

A. Ja. Verder hebben zich geen conflicten of moeilijkheden voorgedaan, die, geloof ik, binnen het kader van uw commissie vallen. Overigens hebben de uitzendingen van Radio Oranje gedurende de eerste twee jaren zeer veel te wensen overgelaten.

16084. De **Voorzitter:** In welk opzicht?

A. Het peil, de qualiteit, van de uitzendingen was niet zoals dit behoorde te zijn.

16085. De **Voorzitter:** Waaraan schrijft u dit toe?

A. In de eerste plaats aan onervarenheid van de personen, die medewerkten. In de tweede plaats aan het feit, dat de groep in Engeland, waaruit de Nederlandse medewerkers moesten worden gerecruteerd, zeer klein was. Er waren maar heel weinig mensen, die geschikt konden zijn voor de radio, waarbij dan nog komt, dat die geschiktheid toevallig ook een vrij zeldzame factor is. In de derde plaats liet de verbinding met Nederland vrijwel alles te wensen over. Als tastbaar teken daarvan noem ik het feit, dat het tot Augustus 1942 duurde, voordat de eerste exemplaren van de ondergrondse bladen Engeland bereikten. Het gevolg hiervan was, dat het levende contact met het Nederlandse volk, dat de mogelijkheid zou scheppen tot het onmiddellijk reageren op de stemming, die op een bepaald ogenblik in Nederland heerste, op de meest pijnlijke wijze ontbrak. Wilde men iets aan de uitzendingen hebben, dan moest men als het ware 's avonds met de mensen kunnen spreken over de dingen, die pas waren gebeurd. Ik wijs er op, dat er zich in Amsterdam, in Februari 1941, een staking voordeed; het duurde tien dagen voordat Radio Oranje er iets over zeide. De vierde factor is als het ware het menselijke conservatisme en wel in die zin, dat verschillende medewerkers, die er in de jaren 1940 en 1941 bij waren gekomen en die m.i. hadden getoond, dat zij, welke andere qualiteiten zij ook mochten hebben, voor het radiowerk niet deugden, weigerden plaats te maken voor andere figuren, die er wel geschikt voor waren; maar dat zijn zo de gewone moeilijkheden, die zich in ieder bedrijf voordoen.

16086. De **Voorzitter:** U had het over de verbindingen met Nederland. Is het juist wat u zegt, dat pas in Augustus 1942 voor het eerst regelmatig de illegale bladen in Londen kwamen? Ik weet, dat inderdaad de regelmatige berichtgeving van later tijd is, toen de verbindingen door het Bureau Inlichtingen in het leven zijn geroepen. Maar er bestond toch ook de verbinding over Zwitserland?

A. Het is mij niet precies bekend, wanneer die verbinding over Zwitserland is begonnen, maar u hebt, naar ik vertrouw, voldoende middelen om dat uit te vinden. Ik heb gezegd Augustus 1942, maar laat ik zeggen: in de zomer van 1942 brak de dag aan, waarop ik bij de heer *Pelt* werd geroepen, die mij onder strikte geheimhouding de eerste exemplaren toonde van de Nederlandse illegale bladen, die in Londen waren ontvangen. Waarom dat moest worden geheimgehouden, onttrok zich aan mijn waarneming. Het werd dwaas gevonden. De heer *Pelt* verontschuldigde zich met te zeggen, dat personen in Nederland in gevaar zouden worden gebracht, wanneer zou blijken, dat illegale bladen in Londen aankwamen. Deze bladen werden mij toen getoond. Mij viel het voorrecht te beurt een artikel ten behoeve van de Amerikaanse pers te schrijven, dat in de „New York Times" is geplaatst. Het was het eerste nummer van „Vrij Nederland" en de nummers van April en Mei 1942 van het blad „De Oranjekrant".

16087. De **Voorzitter:** Wat was uw werk tot 1942? U werkte regelmatig mede aan de uitzendingen van Radio Oranje. Wat waren toen uw bronnen voor hetgeen er in Nederland gebeurde? In de eerste plaats natuurlijk Radio Hilversum?

A. In de eerste plaats Radio Hilversum. Dat was een vergiftigde bron. Men kon deze natuurlijk zuiveren en hield dan over wat van belang was. *Max Blokzijl* is zeer informatief geweest.

In de tweede plaats moet ik de Nederlandse legale bladen noemen, die Londen wisten te bereiken na een verloop van 10 dagen. Wij kregen 10 dagen later altijd die bladen, b.v. „Het Handelsblad" en „Volk en Vaderland". Deze kwamen over Zwitserland, Portugal en Zweden.

In de derde plaats waren er natuurlijk de mededelingen van de Engelandvaarders, waarvan er per jaar vele tientallen Engeland wisten te bereiken, waar zij uitvoerig over de toestanden werden gehoord.

In de vierde plaats werd door het Engelse Ministry of Information een dagelijks bulletin samengesteld, de New Digest, dat uittreksels bevatte uit de voornaamste kranten van Europa. Dit waren uittreksels, die hoogstens 48 uur ten achter waren bij de kranten zelf.

Dit zijn de belangrijkste bronnen geweest. Voordat het Bureau Inlichtingen, voor welks werkzaamheden ik grote bewondering heb, zijn werkzaamheden begon, was het voeren van een effectieve radioberichtgeving onmogelijk.

16088. De **Voorzitter:** U zegt het Bureau Inlichtingen. De informaties van het Bureau Inlichtingen kreeg u toch niet allemaal? Die zullen toch wel geselecteerd zijn geweest? Ik begrijp, dat de inlichtingen van Bureau Inlichtingen bij de Regering binnenkwamen; daaruit zal toch wel een en ander uitgeschoten zijn. Kreeg u daarvan vrij veel?

A. Wij kregen van het Bureau Inlichtingen niet de militaire informaties, die waren uiteraard niet voor ons bestemd; wij kregen wel over dat bureau in de eerste plaats photo-copieën, gestencilde copieën of doorslagen van de gehele Nederlandse illegale pers van uiterst links tot uiterst rechts, plus photocopieën en doorslagen van alle rapporten, die door bemiddeling van het Bureau Inlichtingen Londen wisten te bereiken. In 1944 waren dit er vele honderden; het kostte veel tijd al die rapporten door te lezen. Het Bureau Inlichtingen maakte, juist omdat het zoveel materiaal rond zond, althans in 1943 en 1944, ook een maandelijkse samenvatting van de verzonden berichten gereed; daaruit sprak soms een vrij reactionnaire O.D. (Ordedienst) geest. De personen, die daar spraken, konden zich niet van hun persoon en hun opvattingen losmaken; daarbij was, meen ik, de latere sous-chef van de staf van de Prins, mr. *van Houten* uit den Haag.

16089. De **Voorzitter:** Vond u dat dit positief bleek uit de wijze van samenstelling?

A. Ik wil niet zeggen, dat het eenzijdige voorlichting was, hoewel de sympathieën van hem er voldoende uit spraken. Ieder kon dat voldoende zien, maar van enig achterhouden door het Bureau Inlichtingen van het materiaal is mij nooit iets gebleken. Het was maar een gedeelte van het materiaal, dat Radio-Oranje elke dag toegezonden kreeg. De voorlichting was zo objectief en zo openlijk als maar enigszins gemotiveerd was.

16090. De **Voorzitter:** Ik heb korte tijd geleden in verschillende bladen een verklaring gelezen over de berichtgeving van Radio-Oranje in verband met het England-Spiel. Die verklaring kwam hierop neer, dat men Radio Oranje in dit opzicht nimmer enig verwijt mag maken, omdat dit slechts instrument in dezen is geweest en nooit heeft geweten van de strekking en betekenis van bepaalde omgeroepen mededelingen. Ik wil dit gaarne ook uit uw mond horen, dan kunnen wij vastleggen hoe dat geweest is.

A. Dat is inderdaad zo. Wij kregen die opdrachten van een dienst, die ons onbekend was, waarvan wij ook niet wisten, waar hij

gevestigd was. Wij hebben ons dikwijls aan deze uitzendingen geergerd, vooral, wanneer zij radio-technisch onjuist waren; zo hebben wij er ons zeer aan geërgerd, dat een tijdlang de uitzendingen van Radio Oranje moesten aanvangen met het eerste couplet van het Wilhelmus. Wij hebben ons evenzeer geërgerd aan de culinaire code-berichten, die wij moesten uitzenden in de hongerwinter. Alle betekenis daarvan is ons ontgaan; de betekenis daarvan was ons onbekend. De term England-Spiel heb ik voor het eerst gehoord in 1946; hoewel ik persoonlijk reeds zien kon in 1942 en 1943, dat aan de verbindingen veel haperde, was het mij volstrekt onbekend, dat daarbij zovele slachtoffers vielen.

16091. De **Voorzitter:** Maar u begreep toch wel, dat de uitzending van die zinnen en uitdrukkingen betrekking had op de verbinding met de in Nederland aanwezige agenten?

A. Ja.

16092. De **Voorzitter:** U zeide, dat u die berichten van een bepaalde dienst kreeg. Wist u niet van welke dienst?

A. Neen, wij wisten niet van welke dienst dit binnenkwam.

16093. De **Voorzitter:** Waar kwam het dan vandaan? Het moest toch binnenkomen!

A. Het kwam via de British Broadcasting Company (B.B.C.). Wanneer er om 8.15 uur een uitzending was, kreeg onze verbindingsman bij de B.B.C., de heer *van Stuwe,* een berichtje, dat wij zo en zoveel tijd moesten openlaten voor code-berichten. Dan kregen wij die code-berichten 10 minuten van te voren binnen.

16094. De **Voorzitter:** Van wie?

A. Van de B.B.C. Laat ik het zó zeggen: Die berichten kregen wij van een bureau, een functie, een persoon bij de B.B.C., die als verbindingsman fungeerde tussen de diverse bureaux en instanties. Wie die instanties waren, was mij onbekend.

16095. De **Voorzitter:** Uw instructie was om de berichten van die mijnheer, die u aangeduid was als verbindingsman, onvoorwaardelijk uit te zenden? Als die mijnheer die berichten opgaf, moest u die uitzenden?

A. Ja.

16096. De **Voorzitter:** Is die man nooit door een ander opgevolgd?

A. Ik heb daarmede nooit contact gehad. Het waren militaire geheimen; daarin had men zich niet te verdiepen. Er moest een code-bericht worden uitgezonden; dat bereikte ons op de normale wijze en dan werd het uitgezonden.

16097. De **Voorzitter:** U moest berichten van een bepaalde mijnheer uitzenden. Is dit tegen u gezegd in de vorm van: in het vervolg zendt u uit de code-berichten, die u worden opgegeven door de vertegenwoordiger van die en die dienst, of is tegen u gezegd: in het vervolg zendt u uit de codeberichten, opgegeven door mijnheer X? Ik zou nl. graag willen weten waar die berichten vandaan kwamen.

A. Ik kan u daarover werkelijk geen informaties geven; ik weet het niet.

16098. De **Voorzitter:** Maar hoe is het tegen u gezegd?

A. Het is mij niet gezegd. Ik neem aan, dat het eveneens noch aan de heer *Lebon,* noch aan de heer *van der Broek* is gezegd. Wij kregen die berichten van de heer *van Stuwe,* die eenvoudig als postbode, naar ik meen, fungeerde. Ik neem aan, dat de heer *van Stuwe,* die thans in New York zit — ik ken zijn adres —, u misschien zal kunnen inlichten van wie hij die berichten van de B.B.C. kreeg. De zaak was in 1943, '44 en '45 goed georganiseerd. Jammer, dat, naar ik althans moet aannemen, in de periode 1941—1942, die juist voor het England-Spiel van zoveel belang is, de organisatie te wensen overgelaten moet hebben. Ik heb reeds gezegd, dat wij de uitzending een week lang met een couplet van het Wilhelmus moesten beginnen, wat één van de codezinnen was, waarbij ook *van der Waals* was betrokken in zijn verbinding met de groep-*Vorrink,* wat ik toen natuurlijk niet wist. Ik zou mij echter met geen mogelijkheid kunnen herinneren wie ons die opdracht heeft gegeven en hoe ons die opdracht heeft bereikt. Ik meen, dat het buiten de Regeringsvoorlichtingsdienst omging en dat wij het kregen van Nederlandse instanties in Londen, in samenwerking met de Engelsen.

16099. De **Voorzitter:** U hebt dus wel de indruk, dat het van een Nederlandse instantie kwam?

A. Die indruk had ik toen. Het was echter een vage indruk, dus van weinig waarde. Hoewel ik mij daarmede niet erg heb bemoeid, komt het mij voor, dat het aanknopen van verbindingen met Nederland vaak op een wijze werd aangepakt, die erg dilettantisch was en zeker de eerste jaren niet vrij was van vermijdbare risico's. Het was mij b.v. bekend, dat identiteitspapieren, die werden medegenomen door personen, die in Nederland als agent werden „gedropt", door één van de medewerkers van Radio Oranje werden geschreven, omdat hij zo'n fraai schools handschrift had. Ik laat nu in het midden of het te recht was, dat die betrokken persoon die opdracht kreeg, maar het feit, dat die kennis mij ter ore kwam, duidt er toch wel op, dat men bij deze dingen niet de juiste en de vereiste security in acht nam. Er zouden ook door andere getuigen nog vele van die voorbeelden te noemen zijn.

Mij is ook in die jaren medegedeeld, dat er grote moeilijkheden ontstonden als gevolg van het feit, dat door Nederlandse officieren, die bij de uitzendingen waren betrokken, openlijk, met naam en toenaam over de gewone telefoon over de uit te zenden agenten werd gesproken. Dat ging alles in een amateuristische, dilettantische geest, waarmede zich allerlei figuren afgaven en ophielden en probeerden mede te werken, die er niets mede te maken hadden en er hun mond over hadden moeten houden.

16100. De **Voorzitter:** Is dat later beter geworden?

A. Dat is later aanzienlijk verbeterd. Ons volk heeft aan de toenmalige kolonel *Somer,* met wie ik het overigens op verschillende punten politiek oneens ben, buitengewoon veel te danken.

16101. De **Voorzitter:** Weet u ook, waarom in het begin officieren, die overgekomen waren en die toch eigenlijk als vakmensen eerder daarvoor in aanmerking zouden moeten komen, zoals generaal *van Oorschot* en de heren *van de Plassche* en *Olifiers,* zo volmaakt daarbuiten zijn gehouden?

A. Dat is mij niet bekend. Het is mij ook wel opgevallen, maar er was zoveel strijd, jalouzie en ruzie in alle regionen, dat men zich niet verbaasde over dergelijke verschijnselen. Ik zou u overigens willen verwijzen naar de bijlage van het memorandum, dat aan de Nederlandse gezant in Berlijn is overhandigd op 10 Mei 1940. Het zal u bekend zijn, welke mededelingen daarin zijn vermeld over de door u genoemde personen. De Nederlandse autoriteiten waren misschien huiverig om deze personen in te schakelen, op wie onder bepaalde omstandigheden morele pressie zou kunnen worden uitgeoefend door de Engelsen.

16102. De **Voorzitter:** Aan de andere kant is men volop begonnen, mensen in te schakelen, die misschien goed wilden, maar nooit met dit werk te maken hadden gehad, behalve dan misschien de heer *van 't Sant.*

A. Deze was moreel geen onbesproken mens.

16103. De **Voorzitter:** Wat bedoelt u daarmede?

A. Ik geloof niet, dat ik mij duidelijker behoef uit te drukken. Ik wil alleen verwijzen naar de bijlage, die ik heb aangeduid.

16104. De **Voorzitter:** U wilt vermoedelijk verwijzen naar verbindingen van de heer *van 't Sant* met de Engelse Inlichtingendienst? Wij kunnen nu misschien afstappen van Radio Oranje en van het England-Spiel. Of meent u, dat u nog andere dingen hierover in het midden kunt brengen, die van belang zijn?

A. Neen.

16105. De **Voorzitter:** Ik zou dan terug willen gaan naar de periode van na Mei 1940 en u eerst willen vragen, wat u als buitenstaander, als toeschouwer, hebt medegemaakt of gezien van het beleid van de Regering in die periode tot aan het aftreden van de heer *de Geer.*

A. Dit is een moeilijke vraag om antwoord op te geven. Naar ik meen, was een zekere angst bij de leden van de toenmalige Regering onmiskenbaar. Om billijk te zijn, moet ik vermelden, dat ik persoonlijk in die tijd ook niet vrij van die angst was. Het is zo. Men heeft voor de Duitsers moeten vluchten uit Nederland, uiteraard onder minder aangename omstandigheden. Wanneer men eenmaal gevlucht is, heeft men de neiging verder te vluchten. De vooruitzichten in Engeland in de zomer van 1940 waren slecht; men wist in Engeland met zekerheid, dat bombardementen zouden volgen, met misschien een invasie; bij hen, die om politieke of andere redenen uit Nederland gevlucht waren, bestond dus als het ware vanzelf de neiging om nog verder te vluchten. Als ik persoonlijk de kans gehad had, uit Engeland naar de Verenigde Staten te gaan, zou ik het misschien ook gedaan hebben; ik had de kans niet, dus ik stond niet voor de vraag, maar het is onzeker of ik dan verder mijn vaderland in Londen had willen dienen. Ik was ook bang voor wat komen ging. En ik had in vergelijking met de Ministers nog een groot voorrecht, nl. dat ik niet mijn vrouw en familie in de steek had moeten laten. Het was alleen maar menselijk om aan te nemen, dat velen der Ministers zich over werkelijke en vermeende gevaren — de vermeende gevaren waren meestal veel groter dan de werkelijke —, die hun gezinnen boven het hoofd zouden hangen, ernstig bezorgd maakten, hetgeen slopend werkte op hun energie en hun doorzettingsvermogen. De eerste indruk, die ik gekregen heb van het Nederlandse Kabinet, gezeten in grote fauteuils in Grosvenor House, was niet zeer gunstig; er heerste een sfeer van ernstige gedeprimeerdheid. Men vertrouwde elkaar de angstdromen toe, die men in de afgelopen nacht had doorstaan. Er waren enkele uitzonderingen. In de eerste bewogen weken en maanden zijn dr. *Gerbrandy* en dr. *van den Tempel* de enige figuren geweest, over wie ik nooit enige klacht heb vernomen. Toen de krijgskans keerde en men toch nog mogelijkheid op behoud zag, toen men zich gedragen gevoelde door de voorbeeldige rust en het voorbeeldige zelfvertrouwen van het Engelse volk, veranderde men vanzelf. Het keerpunt is gelegen in de luchtslag om Engeland; toen keerde alles ten goede en toen zag men, dat het best meeviel; er sneuvelden wel wat mensen, maar men had een behoorlijke kans er doorheen te komen, hoewel een groot aantal Ministers en ambtenaren tijdens de Londense „Blitz" buiten Londen ging wonen, iets, dat ik ook graag gedaan zou hebben, maar wat niet mogelijk was, omdat ik in verband met de uitzendingen van Radio Oranje in het hartje van Londen moest blijven wonen.

16106. De **Voorzitter:** Heeft u ook kennis genomen van de verschillende incidenten en gebeurtenissen tijdens het bewind van de heer *de Geer*? Dit is in het proces-*de Geer* zeer uitvoerig uitgesponnen en u heeft daarvan alle détails kunnen lezen. Maar drong in die maanden tot October 1940 veel daarvan door naar buiten? Of wist men dit aardig binnen de kring van de Ministerraad en van de Regering te houden?

A. Uit de aantekeningen van de heer *de Geer* op de radio-uitzendingen was ons direct duidelijk, dat er een ernstig conflict was. Bovendien herinner ik mij positief, dat het eerste hoofdartikel van de heer *van Blankestein* in het orgaan „Vrij Nederland", in Augustus 1940 uitgekomen, voor iedere lezer een zeer duidelijke veroordeling van het beleid van de heer *de Geer* bevatte. Of deze ongunstige toestand ook bij het Engelse publiek bekend was? Ik zou zeggen van niet. Uiteraard wel in de kring van de Engelse Regering, ook als gevolg van de stappen, die de heer *de Geer* daar persoonlijk meende te moeten ondernemen.

16107. De **Voorzitter:** Zulke gebeurtenissen als in de procedure uitvoerig zijn uitgesponnen (de quaestie van de radiorede van 20 Mei 1940, het besluit A 1, het bezoek van de heer *de Geer* aan *Churchill*, het compromisvoorstel van de heer *de Geer* in de zomer 1940), wist men daar als Nederlands buitenstaander te Londen op een zeker ogenblik iets van, zij het dan, dat men het wist door middel van geruchten? Of hield men dergelijke dingen in enge kring geheim?

A. Ik wist daarvan niets. Het is zelfs zó sterk geweest, dat het bericht van het aftreden van de heer *de Geer* mij volkomen heeft verrast. Ik wist niet, dat hij zou aftreden. Toen hij eenmaal was afgetreden, was het mij volkomen duidelijk, waarom hij was afgetreden. Daarvóór was mij echter van zo diepgaande tegenstellingen en spanningen niets gebleken. Het enige, dat ik van die tegenstellingen en spanningen wist, was de kennis, die ik aan aantekeningen van de heer *de Geer* ontleende.

16108. De **Voorzitter:** Hebben de verschillende tegenstellingen in de boezem der Regering met betrekking tot de verwachtingen, die men had over het beëindigen van de oorlog, hebben die tegenstellingen, die toen aan de dag traden, zich precies zo afgespeeld in de Nederlandse kolonie in Engeland? Had men daaronder ook mensen, die twijfelden, en mensen, die van het begin af slechts één einddoel voor ogen hadden, nl. de overwinning? Het ligt voor de hand, dat dit het geval was. Ik zou u voorts willen vragen of het ook uw indruk is, dat er na het najaar van 1940 veel minder reden voor dat verschil van opinie bestond, omdat het toen steeds duidelijker werd, dat er nog maar één doel kon zijn: Duitsland te overwinnen. Later werd dat doel nog duidelijker, nl. toen Rusland en Amerika in de oorlog traden.

A. Er zijn in de eerste helft van de oorlog, toen de nederlagen elkaar in successie opvolgden, al werd toen de kracht voor de overwinning opgebouwd, defaitistische stemmen in het Londense kamp vernomen.

16109. De **Voorzitter:** De verhouding tussen defaitisten en doorzetters werd natuurlijk steeds gunstiger voor de doorzetters?

A. Ja. Het sprak min of meer vanzelf, dat die oorlog gewonnen zou worden, dàt werd de instelling. De invloed van de geestelijke kracht van het Engelse volk was onmiskenbaar in dit opzicht. Later traden er alleen tegenstellingen aan de dag op basis van de overwinningsgedachte tussen de groep, die elk jaar zei: „met Kerstmis is het afgelopen" en de andere groep, die zei: „het kan nog wel langer duren."

16110. De **Voorzitter:** Hebt u deze tegenstelling in de zomer van 1940 bij het Engelse volk, zij het misschien in mindere mate, ook waargenomen?

A. Niet in mindere mate, die tegenstelling wàs er niet bij het Engelse volk, ook al kan er misschien wel eens een incidenteel geval zijn geweest. Zo herinner ik mij een gesprek met de hoofdredacteur van de „New Statesman and Nation", die nogal een somber gezicht trok, omdat het wel eens verkeerd zou kunnen aflopen. Maar dat was ook de enige, die ik aldus aantrof. Voor de doorsnee Engelsman sprak het vanzelf, dat die oorlog gewonnen zou worden, maar als men hem dan vroeg, *hoe* die oorlog gewonnen moest worden, dan wist hij dat niet.

16111. De **Voorzitter:** Zij zagen toch heel veel primitief gedoe in die dagen?

A. Ja, inderdaad. De Engelsman zelf wist niet wat hem te wachten stond. Die had nog nooit een Duitse tank gezien en tegen de Duitse vliegtuigen zou de R.A.F. het wel klaarspelen. Engeland had altijd de oorlog gewonnen, zo redeneerde men, waarom zou dit thans niet het geval zijn?

16112. De **Voorzitter:** Zij hadden een vast vertrouwen in de Home Guard?

A. Ja, en de Navy was er. Daarbij kwam, dat de Engelsman weinig vooruitkeek; hij heeft weinig fantasie, en het kan soms voor een volk voordelig en ook gelukkig zijn, wanneer het weinig fantasie heeft.

16113. De **Voorzitter:** Hebt u in de zomer van 1940 wel eens gehoord van plannen, die er bestonden, om de zetel van onze Regering naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen?

A. Niet om de zetel naar Indië te verplaatsen, wel naar Canada of de Verenigde Staten. Mij werd zelfs bij geruchte verteld, dat een Nederlands schip voortdurend als het ware stoomklaar lag te Southampton, waarop de Regering scheep zou gaan, wanneer het uur van de invasie zou komen. Het was een gerucht, maar ik nam aan, dat het waar was. Ik voelde mij teleurgesteld, dat ik op dat uur het schip niet zou kunnen bereiken.

16114. De **Voorzitter:** Waarom? Dat uur was toch niet bekend?

A. Het zou, dacht ik, wel middernacht zijn en dan moest ik uit Hampstead komen. Ik zou het dan niet meer kunnen halen.

16115. De **Voorzitter:** Over de moeilijkheden met de heer *de Geer* na zijn ontslag, toen hij in Lissabon vertoefde, heeft u waarschijnlijk pas gehoord, toen u vernam, dat hij naar Nederland was vertrokken? Of heeft u dat reeds eerder zien aankomen?

A. Dit herinner ik mij niet, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof, dat er een vage onrust was.

16116. De **Voorzitter:** De eerste indruk gaf toch wel een schok? Hoe was die indruk bij de Engelsen? Er zijn getuigen, die zeggen, dat de Engelsen wel bedenkelijk keken, toen het gebeurde, maar dat zij zoveel aan hun hoofd hadden, dat de lotgevallen van de afgetreden Nederlandse Minister-President spoedig weer waren vergeten.

A. Ja, de grootste overwinning is in de oorlog gauw vergeten. De zaak was zo, dat Nederland in 1940 en 1941 niet zo'n beste naam in Engeland had. Ten slotte waren wij in vijf dagen verslagen. De berichten over de N.S.B.-ers waren zo talrijk, dat men het heel raar vond, dat Nederland zoveel verraders in eigen rijen had gehad. Die kwade indruk vervaagde in de loop van 1940, doordat er andere zorgen waren en ook omdat Indië op tal van gebieden medewerking verleende en de Nederlandse Regering zich behoorlijk gedroeg. Toen echter de heer *de Geer* deserteerde, werden al die oude snaren aan het tokkelen gebracht. Ik zou de morele invloed hiervan op het Engelse publiek zeer ernstig willen noemen. Ik weet het uit Engelse kringen, waarmede ik contact had.

16117. De **Voorzitter:** Was het voor de Nederlandse kolonie een verrassing, dat in September 1940 de heer *Gerbrandy* als premier uit de bus kwam?

A. U spreekt van „de Nederlandse kolonie'. In georganiseerde vorm is die nooit aanwezig geweest. Er waren los samenhangende groepen Nederlanders. Daarbij komt, dat ik het zo druk had, dat ik geen contact met de kolonie had. Ik kan daarover geen opinie geven. Bij de reeds in Londen aanwezige Nederlanders was de belangstelling voor de Nederlandse Regering niet overmatig groot. Men had daar vóór de oorlog een rustig bestaan geleid in de diepe fauteuils van de Dutch Club. Als lastige indringers verschenen toen de honderden vluchtelingen met de Regering. Het duurde een tijd, voordat men er genoegen mede nam, dat men niet meer de eerste viool speelde op het concert te Londen.

16118. De **Voorzitter:** Strikt genomen zijn wij op het ogenblik klaar met de punten, die in uw oproepingsbrief vermeld staan, omdat dit verhoor loopt over de eerste periode tot aan het vertrek van de heer *de Geer* uit Lissabon. Wanneer u echter nog bepaalde onderwerpen hebt, die van belang zijn, lijkt het mij wel goed, dat u daarvan enige aanduiding geeft. Misschien kunnen wij die dan nu ook bespreken. Wellicht kan die aanduiding er ook toe leiden, dat wij hierop bij andere, later nog afzonderlijk te behandelen onderwerpen terugkomen.

A. Ik sta natuurlijk altijd, ook voor later, ter beschikking. Ik heb echter enkele aantekeningen gemaakt betreffende bepaalde punten, die ik onder uw aandacht wilde brengen.

Dit betreft allereerst deze algemene kant. Ik heb op verschillende punten melding gemaakt van minder aangename verschijnselen binnen de Nederlandse groep te Londen. Die verschijnselen hebben mij persoonlijk eigenlijk niet verrast. Ik heb, toen ik in Amsterdam geschiedenis studeerde, veel studie gemaakt van de lotgevallen van de emigranten in Londen, vooral in studies over het leven van *Karl Marx*. Het is dan merkwaardig hoe buitengewoon slecht mensen, die te zamen voor een bepaalde zaak strijden en lijden, met elkaar kunnen opschieten en hoevele interne tegenstellingen en twisten optreden, zodra die mensen naar een vreemd milieu worden overgeplaatst.

Hetzelfde heeft men ervaren in het milieu van de Duitse emigranten na 1933. Toen ik dus in een milieu van Nederlandse emigranten te Londen kwam, verwachtte ik niet anders dan dat dezelfde psychologische moeilijkheden zich zouden voordoen; die verwachting is ook uitgekomen. Die groep Nederlanders in Londen was zeer onharmonisch samengesteld; zij bestond uit ambtenaren, met een overwicht van hoge ambtenaren, middenstanders, zakenlieden, jonge mannen, die spoedig weer verdwenen naar de strijdkrachten, zeelieden, naar wie eigenlijk niemand omkeek, die alleen maar een eigen hotel hadden in het centrum van Londen. Het was dus niet een harmonisch samengestelde groepen en velen, die tot die groep behoorden, verkeerden ook door het feit van de scheiding van hun vaderland en van hun familie, door de ernstige zorgen daarvoor, bewust of onbewust, in emotionele conflicten en moeilijkheden; men was zeer gespannen, overdreven gespannen en geïrriteerd tegenover elkaar. Er was een sterke neiging om allerlei achterklap als waarheid te accepteren en met een grote ijver en snelheid door te geven. In verschillende opzichten was het een moreel ongezonde, althans niet gezonde atmosfeer. Dit was een atmosfeer, die men ook aantrof in de kringen van de Noren, de Belgen, Tsjechen, enz. in Londen. Dit is de psychologische achtergrond, tegen welke men al die Regeringen moet zien. De Ministers waren ook mensen. Hier zit een factor in, die degene, die een oordeel over dat beleid wil vellen, naar mijn mening niet uit het oog mag verliezen. Een tweede factor is deze, dat de selectie, die er toe geleid had, dat dit Kabinet zich in Londen bevond, niet een selectie was geweest, die het oog had gehad op de oorlogsomstandigheden. Wanneer het Nederlandse volk een Kabinet had moeten samenstellen met als voornaamste doel het voeren en winnen van een oorlog, dan zou het waarschijnlijk een geheel ander Ministerie hebben samengesteld dan het Kabinet, dat zich in de Meidagen van 1940 overhaast naar Londen begaf, zodat daarin verscheidene figuren zitting hadden, die in andere, in gewone tijden prachtig werk hadden kunnen doen, maar die niet opgewassen waren tegen de eisen, die aan dit oorlogs-Kabinet gesteld werden, en tegen de omstandigheden, waarin dit oorlogs-Kabinet verkeerde. In elk oorlogs-Kabinet in elk land is een sterke oorlogsslijtage, er is ook geen enkel land, dat de oorlog uitgekomen is met hetzelfde Kabinet, waarmede het de oorlog ingegaan is.

Het is zeer nadelig geweest, dat deze mogelijkheid in Londen niet in voldoende mate bestond, behalve dan dat staartje van het tweede Kabinet-*Gerbrandy*, dat in 1945 is gevormd onder vrij duistere omstandigheden. Zo hadden verschillende Ministers niet de innerlijke kracht, niet de persoonlijke kracht, die onder alle omstandigheden gewenst was. Het was voor de constitutionele verhoudingen zeer ongunstig, hoewel in andere opzichten natuurlijk een zegen, dat de Koningin deze geestelijke kracht wèl had. Voor zover mij althans bekend is, is er bij Haar nooit enig spoor van defaitisme opgetreden, zodat Zij maar al te vaak een overwicht had over de personen en opvattingen der Ministers, dat leidde tot constitutioneel uitermate ongewenste verhoudingen. Het is mij natuurlijk bekend, Mijnheer de Voorzitter, dat de persoon van de Koningin buiten deze enquête valt. Ik vraag mij daarom af, of het wel gewenst is, dat ik dienaangaande in verdere bijzonderheden treed. Ik laat dit vanzelfsprekend aan uw oordeel over.

16119. De **Voorzitter:** Ik geloof inderdaad, dat het beter is, dit punt verder te laten rusten, voor zover althans de persoon van H.M. de Koningin hierbij is betrokken. Ten slotte blijven de Ministers verantwoordelijk voor hetgeen zij wel of niet gedaan hebben.

A. Ja, maar dan kan de situatie optreden, dat de Ministers verantwoordelijk worden gesteld voor zaken, waarvoor zij zeer bepaaldelijk niet verantwoordelijk zijn.

16120. De **Voorzitter:** Zij hadden toch kunnen weggaan.

A. Zij hadden inderdaad weg kunnen gaan. Deze mening is juist, maar ook weer in normale omstandigheden. Ik kan mij de gewetensstrijd van deze Ministers wel indenken. Zij zullen zich toch hebben afgevraagd of het verantwoord was, uit constitutioneel oogpunt hun ambt neer te leggen, terwijl dat neerleggen van hun ambt op de publieke opinie in elk oorlogvoerend land en in het bezette vaderland een zeer slechte indruk zou hebben gemaakt. Ik heb mij in Londen vooral vaak afgevraagd, of de Regering in de grote moeilijkheden, gelegen in het feit, dat zij niet op normale democratische wijze regeren kon, ook onder die omstandigheden niet enige verbetering kon brengen en daardoor haar eigen positie had kunnen verstevigen. U weet, dat in 1942 de Buitengewone Raad van Advies is ingesteld. Ik wil u wel zeggen, dat het mij persoonlijk en ook vele anderen in Londen destijds buitengewoon heeft geërgerd, dat de instelling en de werkzaamheid van die Buitengewone Raad van Advies met een ondoordringbaar waas van geheimzinnigheid is omgeven. Dat deze Raad bijeenkwam en de zittingen dan niet alle publiek waren, is in de toenmalige oorlogsomstandigheden natuurlijk vanzelfsprekend te achten; men kan nu eenmaal niet alles in het publiek bespreken; maar dat er zelfs geen verslag werd opgemaakt, of althans werd opgegeven welke punten in discussie waren geweest, vind ik een punt, waarop de Regering-*Gerbrandy* bepaaldelijk in gebreke is gebleven, daar zij het op deze wijze beslist zo moeilijk mogelijk heeft gemaakt om het beetje democratie, dat in Londen onder de gegeven omstandigheden nog mogelijk was, te stimuleren. Zij heeft zich in een soort hooghartige houding teruggetrokken: „Wij zijn de Regering, die in Mei 1940 Nederland heeft verlaten; wij maken zelf alle dingen

uit; de rest heeft daarmede in het geheel niets te maken; punt; basta." Ik ben van mening, dat de opvatting: alles moet zo geheim mogelijk worden gehouden, schadelijk was voor het lands belang.

16121. De **Voorzitter:** In het wetsbesluit nopens de instelling van die Buitengewone Raad van Advies is de leden over alles geheimhouding opgelegd?

A. Ja.

16122. De **Voorzitter:** Heeft de Regering die Buitengewone Raad van Advies wel gezien als een soort surrogaat Parlement? Daarover twijfelt men wel. Er zit nl. ook een element van de Raad van State in.

A. Daarover zouden de leden van de toenmalige Regering u moeten inlichten. Wat ik wilde betogen in dit verband, is dit. Men kan in theorie wel zeggen, dat in normale omstandigheden een land en een volk door zijn Regering worden geregeerd, maar in werkelijkheid is het zo, dat die Regering geschiedt èn door de Regering, èn door de Volksvertegenwoordiging, èn door de publieke opinie.

Het is de Regering, die vorm geeft aan de krachten, die uit die andere sectoren naar voren komen. De Volksvertegenwoordiging was in Londen weggevallen en de publieke opinie ontbrak ook, behalve in de vorm van een weekblad en de illegale bladen, die men uit Nederland kreeg. Nu was de Raad van Advies met meer openbaarheid een steun voor de Regering geweest.

16123. De **Voorzitter:** Moet men de Buitengewone Raad van Advies zien als een poging om hem te doen optreden als vervanger van de Volksvertegenwoordiging of heeft die bedoeling niet voorgezeten en heeft men de Buitengewone Raad van Advies ingesteld als vervanger van de Raad van State?

A. Ik kan geen antwoord geven op de vraag naar de bedoeling van de Regering.

16124. De **Voorzitter:** Is dat niet uitgesproken bij de installatie door de Minister-President?

A. Ik moet u verwijzen naar het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Bij de installatie van de Raad van Advies is een toespraak gehouden door prof. *Gerbrandy* en ook een met bedekte critiek door de voorzitter van de Raad jhr. *Beelaerts van Blokland.* Het was duidelijk, dat de heer *Beelaerts van Blokland* het niets eens was met de beperkte bevoegdheden van de Raad. De tekst van deze beide toespraken kunt u van de zoëven door mij genoemde instelling krijgen.

De **Voorzitter:** Gaarne.

A. Een tweede punt, waar dat gebrek aan democratisch besef, dat ik niet verder kan omschrijven, maar dat voor mijn gevoel sprekend gebleken is, heeft zich voorgedaan bij de zeer trage voorbereiding van de na-oorlogse verkiezingen. Het spreekt vanzelf, dat het een moeilijk te beoordelen punt was, of men na de oorlog de oude vertegenwoordigende lichamen moest laten terugkomen of niet. Was er op dit voorname chapiter in Nederland in de ondergrondse organen van publieke opinie, één bepaalde opinie naar voren gekomen, dan had de Regering zich daarbij kunnen aansluiten. Dit zou zij ook wel hebben gedaan. Maar het is natuurlijk bekend, dat ook in Nederland door ondergronds levende en werkende figuren op dit punt verschillend gedacht werd, zodat het voor de Regering in Londen niet gemakkelijk was een vaste lijn te volgen. Intussen heeft het in 1943 en vooral in 1944 verschillende personen in Londen buitengewoon verbaasd, dat door de Regering op dit vitale punt zo weinig concrete maatregelen van te voren werden aangekondigd. Die ontevredenheid nam toe en leidde er zelfs toe, dat er een soort min of meer georganiseerde oppositie ontstond. Ik heb er zelf aanvankelijk een werkzaam aandeel in gehad, in die vorm, dat ik het initiatief heb genomen tot een bijeenkomst, waarop vrij veel figuren aanwezig zijn geweest o.a. de heren *Veraart* en *van Blankenstein.* Op deze bijeenkomst hebben wij ons gemeenschappelijk beraden, welke stappen men moest nemen om de Regering door zachte aandrang te nopen tot een duidelijker bepalen van eigen positie in deze materie.

16125. De **Voorzitter:** Wanneer zal dat zijn geweest?

A. In April of in Mei 1944. Die poging liep op niets uit, want de verdeeldheid, die zich in Londen voordeed, brak ook in de boezem van het comité uit.

De jongere en meer linkse figuren wilden met verscheidene ouderen niet in zee gaan; die werden door sommigen als te oud beschouwd, zodat zich toen een splitsing voordeed en een soort rompcomité overbleef, waarvan o.a. deel uitmaakten de artist *Jacques Gans,* de heer *H. A. Gomperts,* die werkzaam was op het Ministerie van Koloniën, mijn collega *den Doolaard* en de heer *Tas,* een andere collega van mij van Radio Oranje, dan prof. *de Sturler* en de heer mr. *Wiessing.* Op een zeker ogenblik is door de heer *Gans,* die u bepaald op dit punt moet horen, een zeer scherp manifest opgesteld, waarin de Regering van verraad aan de democratie werd beschuldigd. Ik ben bij de samenstelling daarvan niet betrokken geweest. Er werd mij op een bepaalde dag, een half uur voordat ik met vacantie ging, gevraagd het te ondertekenen. Ik weet niet meer of ik het geheel gelezen heb; ik was het zozeer eens met de gehele strekking, dat ik gezegd heb: „Zet mijn naam er maar onder." De bedoeling was, dat er naar buiten geen ruchtbaarheid aan gegeven zou worden, omdat het niet onze bedoeling was de zaak van de Nederlandse Regering bij de geallieerde opinie te schaden. Toen ik terugkwam, bleek mij echter, dat dit manifest op vrij ruime schaal toch publiek was gemaakt. Dit heeft toen tot grote verontwaardiging bij de Regering aanleiding gegeven. Ik ben toen met nog twee andere initiatiefnemers bij de Minister-President geroepen, die ons uiteenzette hoe onjuist hij het achtte, hoe schadelijk voor Nederland en voor de Nederlandse naam te meer, omdat hij enkele dagen vóór de uitgave had bekendgemaakt, dat natuurlijk zo spoedig mogelijk na de bevrijding de openbare lichamen zouden terugkeren, hoe ook samengesteld. Prof. *Gerbrandy* zou het eigenlijk billijk hebben gevonden, wanneer de auteurs van dat manifest ter plaatse gefusilleerd werden. Wel is waar in scherts bedoeld, duidde dit toch de graad van zijn verontwaardiging aan.

16126. De **Voorzitter:** Dat klopt wel. De heer *Veraart* heeft hier verteld, dat hij in Augustus 1944 over deze quaestie een critisch artikel in „Vrij Nederland" heeft geschreven en dat hij op die grond prompt ontslagen is door de Minister-President. Is dat juist?

A. Dat neem ik zonder meer aan. Trouwens, de tegenstelling tussen de heren *Veraart* en *Gerbrandy* ging nog verder terug.

16127. De **Voorzitter:** Is dit manifest, dat ik hier heb, die beginselverklaring van het comité tegen het neo-fascisme en is daaraan verbonden een resolutie?

A. Dat is zo. Dit is een beginselverklaring van dat comité; die is opgesteld eind Mei 1944 en verspreid medio Juni 1944; daarop is gevolgd een „open brief" van de heer *Gans* begin Juli 1944.

16128. De **Voorzitter:** Kunt u de open brief van de heer *Gans,* die ik u hier heb laten zien, ook thuisbrengen?

A. Zeker, die heb ik gelezen in die tijd; die is geschreven met veel verve door de heer *Gans,* die ook nog verschillende andere open brieven heeft geschreven en doen stencillen, met niet minder verve. Deze brief is in het begin van Juli 1944 rondgegeven bij vrienden, bekenden en ook vijanden.

16129. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zeide, dat het geschrift, dat u hebt opgesteld, zeer geheim was en dat dit nà uw vacantie plotseling bekend was gemaakt. Hebt u er enig idee van hoe dit rondgegeven is en door wie?

A. De onuitgesproken bedoeling van de ondertekenaren van het manifest was — de ondertekenaren zijn, als ik het mij goed herinner niet één keer bijeen geweest, of misschien wel één keer, terwijl ik zelf verhinderd was, dat weet ik niet precies — dit stuk op te stellen en toe te sturen aan de leden van de Regering, aan de redactie van „Vrij Nederland" en aan de voorzitter en de leden van de Buitengewone Raad van Advies. Er deed zich toen plotseling een situatie voor, waarin het stuk opeens werd gestencild en er door de heer *Gans* op aanzienlijke schaal in Londen mede werd gecolporteerd, omdat hij dit verantwoord achtte. Het kwam toen o.a. in handen van een vertegenwoordiger van de Office Strategic Services, de O.S.S., de meest bekende Amerikaanse informatie- en spionnagedienst in de oorlogsjaren. Ik heb de mededeling van Minister *van Kleffens* gekregen, dat de Nederlandse gezant te Washington, de heer *Loudon,* op het State Department werd geroepen en met dit stuk werd geconfronteerd, terwijl er tegen hem werd gezegd: „Hier hebt u een stuk, waarin staat, dat de Nederlandse Regering in Londen een aanslag op de democratie in de zin heeft". Men kan zich wel voorstellen, dat ik dit hiermede niet had bedoeld. Ik vond bepaalde passages,

waarvoor ik, omdat mijn naam onder het stuk stond, moest boeten, dermate ondoordacht, dat ik verplicht meende te moeten zijn, mij daarvan los te maken. Ik heb dit dan ook gedaan. Op verzoek van de Minister-President en de heer *van Heuven Goedhart,* die toen Minister van Justitie was, heb ik geprobeerd mijn mede-ondertekenaren te bewegen tot het intrekken van de meest beledigende uitlatingen, in het stuk gesteld. U zult kunnen begrijpen, dat ik dit verre van aangenaam vond, omdat ik tegenover de personen, met wie ik aanvankelijk met zoveel vuur de strijd had aangebonden, zacht gezegd, nu niet bepaald een erg verheffend figuur sloeg. Ik meende echter van mening te zijn dit te moeten doen, omdat ik toen een ander oordeel had over deze zaak. Zij hebben mij niet gevolgd. Ik heb mij alleen uit de groep losgemaakt, een groep, die verder niets heeft gepresteerd, ook niet in het openbaar is opgetreden. Ik heb toen geprobeerd door een objectief, zij het critisch gesteld artikel, in „The Times" de achtergrond van deze geschiedenis te schetsen. Het is altijd mijn overtuiging geweest, dat, wanneer dit gemeenschappelijke stuk met meer beleid was opgesteld, men een gunstiger resultaat had kunnen bereiken dan er bereikt is, omdat men nu de Regering, doordat zij haar aanvallen kon richten op bepaalde passages in dit stuk, die bepaald onverantwoord en onredelijk waren, de gelegenheid gaf, de juiste critiek en de juiste bedoelingen, die aan dit stuk ten grondslag lagen, naast zich neer te leggen.

16130. De **Voorzitter:** Kunt u met een paar woorden aangeven, wat de visie van de ondertekenaars was ten aanzien van de verkiezingen voor de Staten-Generaal?

A. Daarover liepen de meningen uiteen. Wij meenden, dat er zo spoedig mogelijk een Volksvertegenwoordiging moest komen. Ook in dit stuk wordt verwezen naar het „Souverein Noodbesluit", dat in die tijd Londen had bereikt, waarin werd voorgesteld, de oude Staten-Generaal te doen terugkeren.

Dit was overigens in het geheel niet de opvatting van de leden van het comité. Ik persoonlijk wees er op in de brief, die ik aan de mede-ondertekenaars heb gericht, dat de recente stemmen uit bezet Nederland hadden aangetoond, dat men ondergronds niet gecharmeerd was van de gedachte, dat de oude Staten-Geneaal zouden terugkeren, zodat dit bijvoorbeeld een punt was, waarop dit stuk onvoldoende was doordacht.

16131. De **Voorzitter:** De ondertekenaars waren het dus wel eens over de gedachte, dat de Regering in Londen op dit punt reeds een beslissing had moeten nemen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. En dat zij deze beslissing had moeten mededelen.

16132. De **Voorzitter:** Dit is niet gebeurd.

U weet, dat er besluiten zijn genomen met betrekking tot de Provinciale Staten en van de gemeenteraden, maar niet met betrekking tot de Staten-Generaal. Vlak voor de bevrijding is er nog een wijziging gekomen met betrekking tot de Provinciale Staten en gemeenteraden, maar aan de Staten-Generaal is niets gebeurd. U meent, dat de Regering een wetsbesluit had moeten tot stand brengen, waarbij de zaak ten opzichte van de Staten-Generaal geregeld werd, zodat zo spoedig mogelijk na de bevrijding dit instituut weer kon gaan werken?

A. Dat is positief mijn mening. Ik voeg hieraan toe, dat voor de opstelling van het gemeenschappelijk stuk gebruik was gemaakt van geheime, althans vertrouwelijke stukken, die door een van de ondertekenaars waren bemachtigd. Die geheime en vertrouwelijke stukken, waarbij zich bevonden verslagen van gesprekken in de Ministerraad en ik meen ook verslagen van de Buitengewone Raad van Advies, waren op gelijke wijze gestencild en in een niet onaanzienlijke oplage verspreid. Er kwamen veel bedenkelijke uitlatingen in voor van verschillende Ministers, waarvan men echter niet zeker was, dat zij op behoorlijke wijze in het verslag waren weergegeven, zodat dit uiteraard een van de punten was, waarover de Regering in het algemeen, en de heer *Gerbrandy* in het bijzonder, zeer ontstemd was. Dit geheel ligt natuurlijk in een verkeerde sfeer, maar het komt mij voor, dat de Regering niet van schuld is vrij te pleiten in deze zaak, omdat, wanneer zij in 1942 en 1943 gelegenheid had gegeven, dergelijke problemen en tegenstellingen zo goed mogelijk door vervangende, surrogaatorganen te laten bespreken, zich dergelijke acties, die met een waas van ondergrondse romantiek waren omgeven, niet hadden voorgedaan.

Hiermede is verbonden het probleem van het militair gezag. Ik heb tot dat militair gezag niet willen toetreden (ik had er alle gelegenheid toe), omdat ik er bewuste en onbewuste principiële bezwaren tegen had. Ik had zo zeer medegeleefd, door het werk bij Radio Oranje en door de boeken, die ik in Londen heb geschreven over de bezetting, met bezet Nederland, dat ik mij bewust niet heb willen afgeven met een figuur, waarbij Nederland eerst bestuurd zou worden door een groep personen, die, met de beste bedoelingen overigens, uit Londen kwam. Dat zou tot de grootste moeilijkheden aanleiding geven en tot op heden is het mij niet duidelijk geworden, waarom de Nederlandse Regering dat instituut geschapen heeft. Nu worden de belangrijkste motieven en beweegredenen in de geschiedenis niet op schrift gesteld. Ik vermoed, dat de angst voor het communisme, angst voor revolutionnair ingrijpen en angst voor het doorvoeren van ingrijpende sociale hervormingen sommige van de voornaamste, misschien wel de voornaamste factoren zijn geweest, die tot oprichting van dit verderflijk instituut aanleiding gegeven hebben. Er zijn geen goede memoires over geschreven.

De **Voorzitter:** Wel een dik boek.

A. Die zijn ook niet in Londen geschreven. Deze dingen worden op een achtermiddag afgedaan. Het zijn van die dingen, die op een Zondagmiddag worden afgedaan onder een van die voortreffelijke grote borrels, die de Minister-President toentertijd schonk. Het is dan wel aardig mee te doen met dat uniformgedoe en dan burgemeester of misschien zelfs wel Commissaris van de provincie te worden. Het was mogelijk, dat het in de eerste tijd voor het contact tussen Nederland en de geallieerden nodig was. Het is zo, dat de „handhaving van orde en rust" — termen, die mij altijd onsympathiek zijn geweest — de voornaamste factor is geweest, die tot oprichting van het militair gezag heeft geleid — die term is het etiket, dat men er op geplakt heeft —, maar mijn visie daarop is, dat men ook de mogelijkheid van woelingen in Nederland volkomen wilde afsnijden. Ik ben in het geheel geen voorstander van woelingen „an sich", maar het ging niet om het tegengaan van eventuele demonstraties en acties, maar meer om het voorkomen van de daaruit voortvloeiende resultaten, nl. dat diep ingrijpende maatregelen werden doorgevoerd, die een ander Nederland na de bevrijding zouden doen ontstaan. Dat zijn geen feiten; dat is mijn visie daarop, maar ik stel er prijs op hier aan die visie uiting te geven.

16133. De **Voorzitter:** Zijn er niet bepaalde uitingen uit die tijd in Londen van bepaalde persoonlijkheden, die aan die visie voedsel geven?

A. Het verschuilt zich alles achter „het handhaven van rust en orde". Daartegen kan men moeilijk bezwaar maken; men kan moeilijk voorstander zijn van wanorde en onrust. Dat moet dan dienen als achtergrond en daartegen kan niemand zich verzetten. Het was ten slotte ook bekend, dat in Nederland in bepaalde kringen gecoqueteerd werd met de gedachte van een semi-militaire dictatuur na de bevrijding, al dan niet met steun van het Oranjehuis. Dat in die richting gedacht werd, was volkomen duidelijk geworden uit verschillende rapporten en uit tonen, die sommigen in de ondergrondse pers lieten horen, zoals: „Geen 54 partijen meer bij de verkiezingen." U kent die terminologie wel!

Het was ons bekend, dat er in de Nederlandse kringen in Londen figuren aanwezig waren, ook op gezaghebbende posten, die er net zo over dachten. Ik noem het Bureau Inlichtingen. Door verschillende personen en ook door mij werd de vrees gekoesterd, dat dergelijke figuren vaak al te veel invloed uitoefenden op de persoon van de toenmalige bevelhebber der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, maar alweer, feiten hieromtrent zijn mij niet bekend; het is meer een indruk.

Mijnheer de Voorzitter! Dat is, geloof ik, wel zo ongeveer alles, wat ik u in eerste instantie zou willen mededelen. Als u echter nog vragen mocht hebben, dan wil ik daarop natuurlijk met het meeste genoegen en naar beste weten antwoorden.

16134. De **Voorzitter:** Hebt u ook een visie op het gebeuren van de spoorwegstaking? Hoe is deze aan de gang gekomen? Ik bedoel nu natuurlijk de „Londense kant" van de spoorwegstaking. Hebt u daar misschien direct of indirect mede te maken gehad?

A. Ik heb er meer direct mede te maken gehad. Ik had eigenlijk uit mij zelf iets over dit punt willen zeggen, maar ik heb het vergeten. Het is eigenlijk wel een beetje een moeilijk punt voor mij, omdat ik voor mij zelf niet geheel weet hoe ver ik met mijn mededelingen hieromtrent kan gaan, want ik stond toentertijd onder ambtseed, ook al betreft het hier nu weer niet zulke verstrekkende geheimen.

Dat er een spoorwegstaking werd voorbereid in Nederland was ons onbekend, dat wisten wij niet. Wij konden natuurlijk wel begrijpen, dat er in die spannende dagen van September 1944 allerlei grote dingen op komst waren. Het is misschien wel goed, dat ik voor u nog een ander voorval in dit verband aanhaal, dat wel tekenend is voor de zeer merkwaardige wijze, waarop de belangrijkste beslissingen in Londen werden genomen, ik laat in het midden of dit noodzakelijk was of niet. Op de Zondagavond, de 3de September 1944, toen Brussel bevrijd was en het algemeen gevoelen in Londen en Washington was, dat Nederland binnen enkele dagen eveneens bevrijd zou zijn — u weet, dat die bevrijding nogal wat later is gekomen, maar het waren die dagen van „Dolle Dinsdag" —, verscheen, kort vóór de uitzending van Radio Oranje, Prins *Bernhard* in de studio, vergezeld van mr. *van Heuven Goedhart,* en toen kregen wij opeens een verklaring voorgelegd, waarin de mededeling stond, dat Prins *Bernhard* was benoemd tot bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Maar dan was er tevens het communiqué van het geallieerde hoofdkwartier, waarin heel iets anders stond; daarin stond nl., dat Prins *Bernhard* was benoemd tot bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, ce qui était tout autre chose. Het verschil tussen de ene en de andere verklaring viel ons dermate op, dat wij, naar ik meen, de heer *Gerbrandy* hebben opgebeld om te vragen of het wel juist was. Er is gezegd: „Neen, dit moet zo worden uitgezonden". Dit heeft op ons, *den Doolaard* en mij, een vreemde indruk gemaakt. Wij kregen de indruk, alsof hier met instemming van betrokkenen pogingen werden ondernomen, terwijl goedkeuring verkregen was om Prins *Bernhard* te benoemen tot opperbevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, hem met één slag opperbevelhebber te maken van de Nederlandse strijdkrachten tout court. Ik geef dit punt onder voorbehoud weer, omdat ik op mijn geheugen moet afgaan.

De spoorwegstaking kwam twee weken later. Onze indruk was, dat deze was uitgevaardigd op verzoek van de Nederlandsche Spoorwegen, de directie en de Nederlandse personeelsraad in overleg met het geallieerde hoofdkwartier. Het besluit er toe werd, naar ons bleek, genomen op Zaterdag 16 September door Minister *Gerbrandy* en de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude.* Mijn collega, *den Doolaard,* werd uit zijn huis gehaald om een communiqué op te stellen, dat hij naar de B.B.C. moest brengen, om het voor te lezen. Die zelfde avond was de Minister-President in de studio aanwezig. Wij lazen die oproep tot de staking voor. Ik zeide na afloop tot hem, dat ik de indruk had, dat de Regering een gewaagd besluit had genomen. Ik vroeg hem of de Regering alle consequenties had overwogen. Als dat offensief mislukte — er was geen reden voor gemakkelijk optimisme, zoals in begin September —, wat moest er dan gebeuren? Hierop zeide de Minister-President: „Maakt u zich niet ongerust; wij zijn Vrijdag in Amsterdam." Hij heeft helaas niet gelijk gekregen. Ik had voor *Gerbrandy* om zijn kloekheid en zijn durf om gewichtige beslissingen te nemen grote waardering. Het is misschien een zegen geweest voor Nederland, dat een dergelijke figuur voorzitter van de Ministerraad was. Ik moet er echter bij zeggen, dat hij zich niet altijd door de juiste adviseurs heeft weten te omgeven. Met name zijn militaire adviseur was iemand, die bepaaldelijk behoorde tot de groep, die zeide, dat wij met Kerstmis thuis zouden zijn. Ik vrees, dat dit hem vaak een te optimistische kijk heeft gegeven op het oorlogsgebeuren, een kijk, waardoor hij gesuggereerd is tot het nemen van risico's, hetgeen in een enkel geval verkeerd is afgelopen. Men moet echter het een tegen het ander afwegen. Het besluit was genomen door twee van de Ministers, voor zover mij bekend, zonder vóórkennis van de andere leden van de Minsterraad. Korte tijd later is mij ter ore gekomen, dat op de Maandag nadien er in de Ministerraad buitengewoon hevig over is gediscussieerd. Vooral de Minister van Waterstaat, onder wie de spoorwegen ressorteerden en die de aankondiging van de spoorwegstaking uit de radio had vernomen, beklaagde zich erg over dit besluit, waarbij de heer *Gerbrandy* zijn argumenten pareerde met de opmerking, dat hij van ieder lid van de Ministerraad zich kon indenken, dat zij tegen de spoorwegstaking waren, maar niet van de heer *Albarda,* die immers sinds 1903 een voorstander was van spoorwegstakingen. In de algemene hilariteit ging natuurlijk de critiek verloren. De heer *Gerbrandy* was een groot tacticus in het kleine. Ik moet hierbij vertellen, dat het in theorie niet was uitgesloten, dat, wanneer de voormalige Regering over het al of niet doorgaan van de spoorwegstaking had moeten besluiten, zij in Mei 1945 nog aan het besluiten was geweest.

Dit kan dus weer prof. *Gerbrandy's* woorden rechtvaardigen in zekere zin; het gevolg was dus, dat, hoewel de leden van de Ministerraad en bloc de verantwoordelijkheid voor de spoorwegstaking droegen, omdat het nu eenmaal een staking was van de Nederlandse Regering, verschillende leden van de Ministerraad die verantwoordelijkheid onmogelijk konden dragen, zodat, toen het er naar uit zag, dat die spoorwegstaking, zonder veel tastbare militaire resultaten, zeer ernstige gevolgen zou hebben voor de voorziening van de Nederlandse bevolking, door verscheidene leden van de Raad van Ministers pogingen ondernomen waren om een oplossing te zoeken door het afbreken van de staking. De botsing tussen deze twee stromingen — de ene, die wilde doorzetten, de andere, die wilde afbreken — leidde er toe, dat er niets meer over gezegd werd. Dat leidde helemaal tot verkeerde toestanden; de redacteuren van Radio Oranje begrepen, dat de millioenen in Nederland, die door de spoorwegstaking in moeilijkheden verkeerden, van de Regering verwachtten en mochten verwachten, dat zij zich duidelijk zou uitlaten hierover. *Den Doolaard* en ik hebben er sterk bij de heer *Gerbrandy* op aangedrongen, dat de Regering zich zou uiten daarover, omdat anders de radio-uitzendingen maar liever stopgezet moesten worden. Dit had tot gevolg, dat in October 1944 een radiotoespraak daarover van de Nederlandse Regering is uitgegaan, die door *den Doolaard* is opgesteld.

Het lijkt mij moeilijk voor uw commissie om een billijk oordeel te vellen, omdat het vanzelf spreekt, dat hetgeen u te horen krijgt in hoofdzaak bestaat uit klachten. De commissie is ingesteld om de publieke ongerustheid op vele punten weg te nemen. Dit is een buitengewoon nuttige en noodzakelijke functie van uw commissie, maar er is een lofwaardige daad van de Regering, waarvan ik in het bijzonder melding wil maken, nl. dat het naar mijn stellige overtuiging aan de buitengewone energie van verscheidene leden van de Raad van Ministers, in het bijzonder aan de heren *Gerbrandy* en *van Kleffens,* te danken is geweest, dat ondanks vrij aanzienlijke, aanvankelijke tegenwerking van de geallieerden de bevoorrading van westelijk Nederland op voorbeeldige wijze is georganiseerd. De heer *van Kleffens* heeft mij daarover vele belangrijke bijzonderheden medegedeeld, hoe hij strijden moest tegen de onwil aan de kant van de geallieerde militairen om het probleem ernstig in te zien. Het feit, dat de bevoorrading van deze uitgehongerde provinciën zo snel en zo effectief is verlopen, is één van de daden ten goede van de Regering geweest, een daad, waarop te weinig wordt gelet en die ik dus speciaal onder uw aandacht wil brengen.

16135. De **Voorzitter:** Heeft u over de spoorwegstaking bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie ook materiaal?

A. Dat is een delicate vraag. Sinds September 1947 wordt een zeer uitgebreid onderzoek naar de spoorwegstaking ingesteld in opdracht van directie en personeelsraad van de Nederlandsche Spoorwegen door prof. *Rüter,* hoogleraar in de vaderlandse geschiedenis te Leiden. Het is deze gebleken, dat deze spoorwegstaking in vele opzichten een zeer gecompliceerd en zelfs delicaat onderwerp vormt. Prof. *Rüter* is op het ogenblik vrij ver gevorderd met zijn onderzoek, maar is nog niet gereed en er is ook nog geen beslissing genomen over de vraag of en in hoeverre alle resultaten van zijn onderzoek nu reeds publiek kunnen worden gemaakt. Het materiaal, dat door onze instelling verzameld is, bevindt zich vrijwel geheel bij hem; wanneer het voor u van belang is, dan zou ik u willen adviseren om prof. *Rüter* als getuige-deskundige op te roepen, omdat het dan aan zijn persoonlijke beoordeling overgelaten is wat hij van zijn bevindingen al of niet aan u wil mededelen.

16136. De **Voorzitter:** Hebt u het materiaal, dat u had en dat dus thans in handen is van prof. *Rüter,* onafhankelijk van de Nederlandsche Spoorwegen verzameld?

A. Ja. Het materiaal, dat wij hebben, staat te uwer beschikking.

16137. De **Voorzitter:** Was dat materiaal van behoorlijke omvang?

A. Het is relatief van weinig belang, b.v. de teksten van de radio-uitzending, die ik u noemde. Die kunt u krijgen. Er spelen veel belangrijker dingen mede, maar die zijn pas juist in dat onderzoek, dat ik noemde, aan de dag getreden.

16138. De **Voorzitter:** Hebt u idee, nu even abstraherend van het onderzoek van prof. *Rüter,* dat wij het een en ander van de Nederlandsche Spoorwegen zullen kunnen krijgen?

A. De zaak valt in tweeën uiteen. Wat men in Londen heeft beslist over de Nederlandse spoorwegstaking valt buiten deze kant, want daarvan weten de Nederlandsche Spoorwegen niets af.

16139. De **Voorzitter:** Maar ook over de „Londense kant" van de spoorwegstaking moeten er toch stukken aanwezig zijn, b.v. in het archief van het Departement van Waterstaat?

A. Veel zal er aanwezig zijn in het geheugen van prof. *Gerbrandy,* een wat moeilijke bron, naar ik vrees, op sommige punten.

16140. De **Voorzitter:** Er zullen toch stukken over zijn?

A. Ja. Er is veel over gediscussieerd, week na week, beter gezegd: dag na dag, in de Raad van Ministers te Londen. Daar moeten de heren *Albarda, Gerbrandy* en *Bolkestein* u inlichtingen over kunnen geven.

16141. De **Voorzitter:** Er zijn dus, wanneer ik het goed zie, drie bronnen, waaruit men voor de spoorwegstaking zou kunnen putten: 1°.) verklaringen van de leden van het Londense Kabinet, alsmede de Londense stukken; 2°.) en dat zou een zeer belangrijke bron kunnen zijn, het archief van de Nederlandsche Spoorwegen, en 3°.) het niet al te omvangrijke materiaal, dat het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie heeft.

A. U zou als verzamelpunt prof. *Rüter* als getuige-deskundige eventueel kunnen horen, omdat hij alle opsporingen op dit terrein heeft verricht. Overigens is het natuurlijk de vraag of alle punten binnen het kader van uw enquête zullen vallen, sommige misschien wel. Als het u zelf geheel duidelijk zal zijn welke punten van de spoorwegstaking u opgehelderd wenst te zien, dan zou ik u willen adviseren aan prof. *Rüter* de vraag voor te leggen, welke punten hij geschikt acht om daarover als getuige-deskundige te worden gehoord.

Voor ik het vergeet, wil ik nog even onder uw aandacht brengen, dat ik gisteren heb gesproken dr. *Visser 't Hooft* uit Genève. Hij heeft vandaag Nederland weer verlaten. Hij heeft mij gezegd, dat hij het op bijzondere prijs zou stellen als getuige te worden gehoord in verband met de verbinding van Londen en bezet Nederland, ten aanzien waarvan hij een voorname rol heeft gespeeld.

16142. De **Voorzitter:** De z.g. Zwitserse weg?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

L. DE JONG.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 30 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

WALTHER MÜLLER,

oud 40 jaar, verblijf houdende in de cellenbarakken te Scheveningen, ingenieur.

Hij legt de eed af als getuige.

Tolk:

HERMAN FLAUMENHAFT,

oud 56 jaar, directeur N.V. Babylon Vertaalbureau, wonende te 's-Gravenhage.

Hij legt de eed af als tolk.

16143. De **Voorzitter:** Wat was u in de oorlogsjaren hier in Nederland?

A. Ik was van 1 September 1940 tot 31 December 1943 Referent en Hauptsturmführer bij de B.D.S. in den Haag.

16144. De **Voorzitter:** En daarna?

A. Daarna ben ik in particuliere betrekking gegaan bij de B.P.M. en op 17 September 1944 ben ik weer teruggeroepen naar de staf van de B.D.S.

16145. De **Voorzitter:** Tot het einde van de oorlog?

A. Ja.

16146. De **Voorzitter:** Ik heb hier voor mij een proces-verbaal van een verhoor, dat u op 13 Mei 1947 is afgenomen over het Venlo-incident door ambtenaren van de P.R.A.

A. Mag ik de datum nog eens horen?

16147. De **Voorzitter:** 13 Mei 1947. Bovendien heb ik hier ook nog een proces-verbaal van een verhoor van oudere datum, van December 1945, dat u afgenomen is door opsporingsambtenaren van het Bureau Nationale Veiligheid. Maar dat is van veel oudere datum en dat is veel beknopter dan het verhoor, waar ik het zoëven over had.
U herinnert zich dus dat verhoor van 13 Mei 1947?

A. Niet precies meer.

16148. De **Voorzitter:** Maar u herinnert zich toch wel, dat het plaats heeft gevonden?

A. Ja.

16149. De **Voorzitter:** U hebt daarin uitvoerige verklaringen afgelegd over het z.g. Venlo-incident. In de periode, waarin dit plaats vond, dus in de laatste maanden van 1939, was u in functie in Keulen, niet waar?

A. Ja.

16150. De **Voorzitter:** Daar was u hoofd — zoals ik hier lees, tenminste — van de afdeling VI bij de S.D. Abschnitt Keulen. Klopt dat?

A. Ja.

16151. De **Voorzitter:** En die functie had u sedert 1 September 1939?

A. Ja.

16152. De **Voorzitter:** Datgene, wat u bij dat verhoor verteld hebt, zou ik willen splitsen in twee gedeelten, nl. wat u medegedeeld hebt over de gebeurtenissen, die hebben plaats gevonden in Venlo, en over de achtergrond er van. Nu is uit uw verklaring, welke ik hier heb, duidelijk, dat u het relaas, dat u geeft over de gebeurtenissen in Venlo zelf, alleen hebt kunnen doen op grond van mededelingen, welke u van anderen hebt gekregen.

A. Ja, dat heb ik daarbij toen ook aangegeven.

16153. De **Voorzitter:** Dat blijkt trouwens ook duidelijk, omdat in uw weergave van het relaas hier en daar nogal afwijkingen voorkomen ten opzichte van wat er, naar ons oordeel, aan de hand van de verschillende verklaringen, welke wij hierover hebben gekregen, in werkelijkheid is gebeurd. Maar dat kan ik begrijpen, omdat u deze gebeurtenissen ten slotte niet zelf hebt meegemaakt. U hebt daar mededelingen over gekregen, dus kan ik mij indenken, dat uw relaas over de feitelijke gebeurtenissen in Venlo hier en daar van de werkelijkheid afwijkt. Dat neem ik u helemaal niet kwalijk.

A. Mag ik nog iets daarvan zeggen? Ten eerste, daardoor. Ten tweede ben ik over het incident in Venlo zo vaak gehoord door alle mogelijke mensen en instanties, dat het wel eens kan gebeuren, dat ik niet meer weet hoe het precies gegaan is. Die mensen hebben mij dan gevraagd, was het misschien niet zo of zo, zodat het voor mij naderhand moeilijk werd te onderscheiden hoe is het in werkelijkheid geweest of hoe is het mij inderdaad in 1940 en 1941 verteld.

16154. De **Voorzitter:** Dat zou natuurlijk anders zijn geweest, wanneer u het zelf meegemaakt had, want dan had u de lijn natuurlijk wel kunnen bewaren.

A. Ja, maar er is ook door mij aangegeven, dat ik het slechts weet van horen zeggen, inderdaad door bevoegde mensen, dus betrokkenen.

16155. De **Voorzitter:** Waar ik het nu echter in het bijzonder met u over zou willen hebben, is datgene, wat u verder medegedeeld hebt, nl. de achtergrond van dit incident. Dat hebt u tot op zekere hoogte ook van horen zeggen?

A. Ja. Ik ben in October 1939 door een zekere dr. *Knochen* van het Reichs Sicherheits Hauptamt van het Amt VI voorgelicht over dat „Spiel", dat hier in Holland gaande was. Dus dr. *Knochen* was een van de betrokkenen bij deze geschiedenis. Hij heeft mij dat inderdaad toen, voor het eerst in October 1939, in Keulen medegedeeld.

16156. De **Voorzitter:** Laten wij dit nu even vasthouden. Wat was dr. *Knochen*?

A. Dr. *Knochen* was Referent bij het Amt VI in Berlijn. Dat was dus de Auslandsnachrichtendienst van de S.D.

16157. De **Voorzitter:** Kwam hij alleen in Keulen en bij u in verband met deze zaak?

A. Neen, dr. *Knochen* was uit Keulen. Hij was een kennis van mij. Wij hebben indertijd samen gestudeerd. Hij had veel te maken in het westen. De centrale plaats voor de leiding van het Spiel, als ik het zo mag noemen, in Holland was Düsseldorf.

16158. De **Voorzitter:** Voor dit Spiel?

A. Ja, en daardoor was dr. *Knochen* vaak in Düsseldorf, maar ook in Keulen. In mijn functie als leider van afdeling VI van de S.D. Abschnitt Keulen kwam hij mij dit mededelen met de opmerking, dat het kòn zijn, dat de Dienststelle in Keulen zou moeten worden ingeschakeld in hetgeen op het ogenblik in Holland gebeurde. Daardoor achtte de toenmalige leider van Amt VI, dat was toen Brigade-Führer *Jost*, het nodig, dat ik op de hoogte werd gesteld van wat er plaats vond.

16159. De **Voorzitter:** Ressorteerde Düsseldorf dan ook onder Keulen?

A. Neen. U moet onderscheiden — Düsseldorf, de Dienststelle, waar de leiding van dit Spiel zat, was Gestapo. Gestapo ressorteerde onder Amt IV van het Reichs Sicherheits Hauptamt in Berlijn, wat Gestapo was. Amt VI was S.D., zuiver S.D., had niets te maken met Amt IV. Zodoende had de S.D. Abschnitt in Keulen niets te maken met de Gestapo Stelle Düsseldorf.

16160. De **Voorzitter:** Maar wat was dan de reden, dat men ten opzichte van dit Spiel, dat dus ressorteerde onder de Gestapo in Düsseldorf, toch wenste in te schakelen S.D. Abschnitt Keulen?

A. Dat is een vergissing, Mijnheer de Voorzitter. De leiding lag in Düsseldorf alleen voor zover het betreft het technische gedeelte. Het Spiel op zich zelf werd door de S.D. gespeeld, met uitzondering van de toenmalige Hauptsturmführer *Schellenberg*, de latere leider van het Amt VI, die toen nog bij Amt IV zat. *Heidrich*, de toenmalige leider van het Reichs Sicherheits Hauptambt, had bepaald, dat dit Spiel in handen zou blijven van de S.D. Dat is practisch ook gebeurd, tot op het laatste na dan, tot de arrestatie toe.

16161. De **Voorzitter:** Dan begrijp ik het toch nog niet. Had de S.D. dan ook geen Abschnitt in Düsseldorf?

A. Ja.

16162. De **Voorzitter:** Waarom, en nu kom ik dus weer terug op de vraag, die ik U zoëven stelde, wendde dr. *Knochen* zich dan tot u en waarom wendde hij zich niet tot de leider van de S.D. Abschnitt Düsseldorf? Dat zou meer voor de hand gelegen hebben.

A. Dat zal hij gedaan hebben, Mijnheer de Voorzitter.

16163. De **Voorzitter:** Dat zal hij ook gedaan hebben?

A. Ja, natuurlijk.

16164. De **Voorzitter:** Maar waarom kwam hij bij u? Alleen uit persoonlijke relatie, omdat hij u kende van vroeger?

A. Ten eerste, dat. Hij had in Berlijn gezegd: „Het zou wel eens kunnen zijn, dat wij ook in Keulen een steun nodig hebben, dat in Keulen iemand is, die weet, wat er gaande is." Toen heeft hij voorgesteld, ook in Keulen, waar ik de aangewezen persoon was, in zoverre ik de vertegenwoordiger van het Amt VI was, het nodige te vertellen.

16165. De **Voorzitter:** Dus, m.a.w., hij had enige S.D. Abschnitte ingeschakeld, nl. Düsseldorf, Keulen en misschien nog wel een ander?

A. Dat kan ik niet zeggen, want hij heeft mij zeer zeker niet medegedeeld, dat hij ook de Referent van Amt VI in Düsseldorf voorgelicht had.

16166. De **Voorzitter:** Maar het lijkt u toch wel waarschijnlijk, dat hij dat gedaan heeft?

A. Ja.

16167. De **Voorzitter:** En zo kan hij het misschien op nog wel een andere plaats ook gedaan hebben?

A. Dat zal Aken ook wel geweest zijn. Maar dat weet ik niet.

16168. De **Voorzitter:** En was nu uw positie en uw verhouding met dr. *Knochen* dusdanig, dat hij u openhartig meedeelde hoe de zaak in elkaar zat?

A. Ik geloof niet, dat hij mij alles verteld heeft. Waarschijnlijk alleen maar voor zoveel hij zelf nodig achtte, dat ik op de hoogte werd gesteld.

16169. De **Voorzitter:** En dat is u meegedeeld vóór het Venlo-incident? Of hebt u nadien ook nog wel eens met hem er over gesproken?

A. Met *Knochen* niet meer. Wel met *Christensen* en *Schellenberg*, dat waren die twee anderen.

16170. De **Voorzitter:** Die hebt u later nog gesproken?

A. Ja.

16171. De **Voorzitter:** Kort daarna of veel later?

A. Veel later.

16172. De **Voorzitter:** Dus door toevallige omstandigheden, dat u ze ontmoet hebt?

A. Ja.

16173. De **Voorzitter:** In welke tijd was dat?

A. *Christensen* in 1940, hier in den Haag, en *Schellenberg* in 1941 in Berlijn.

16174. De **Voorzitter:** Wat u toen dus met hen besproken hebt, kan men dus betitelen als „nabeschouwingen"?

A. Ja.

16175. De **Voorzitter:** Terwijl, wat u van dr. *Knochen* gehoord hebt, was in de periode, toen de zaak opgezet werd, niet waar?

A. Ja.

16176. De **Voorzitter:** Ik kom daar dadelijk nader op terug. De mededelingen, welke u van dr. *Knochen* hebt gekregen, en die, welke *Christensen* en *Schellenberg* u later deden, pasten die in het algemeen wel in elkaar? Ik bedoel, verstoorden ze onderling het beeld niet, dat u er van kreeg? Anders zouden wij dat nog moeten gaan uitzoeken. Als u zegt, ze pasten wel in elkaar, dan wordt het iets eenvoudiger.

A. Als ik u goed begrepen heb, vraagt u, of dat, wat de heer *Knochen* heeft verteld, overeenkwam met dat, wat de heren *Christensen* en *Schellenberg* hebben verteld?

De **Voorzitter:** Ja, en omgekeerd.

A. Dat was zo.

16177. De **Voorzitter:** Dus dat was wel één geheel?

A. Ja.

16178. De **Voorzitter:** Het is dus niet nodig om u afzonderlijk te vragen, eerst wat *Knochen* u heeft medegedeeld en daarna wat *Christensen* en *Schellenberg* u gezegd hebben? U kunt wel het gehele beeld geven op grond van die drie verklaringen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

16179. De **Voorzitter:** Dus *Schellenberg* en *Christensen* hebt u vóór het Venlo-incident niet gezien?

A. Neen, alleen maar *Knochen.*

16180. De **Voorzitter:** Als ik het nu goed begrepen heb, hebben *Schellenberg, Knochen* en *Christensen* alle drie deelgenomen aan besprekingen op Nederlands grondgebied, vóór de 9de November 1939.

A. Ja.

16181. De **Voorzitter:** Zij waren, ten minste in de laatste tijd, de drie Duitse officieren, die aan de besprekingen deelnamen?

A. Ja.

16182. De **Voorzitter:** Dat is positief juist?

A. Ja, precies.

16183. De **Voorzitter:** Dus *Schellenberg, Knochen* en *Christensen* waren er bij. Maar waren er bij die besprekingen nog meer Duitse officieren tegenwoordig of waren het er maar drie?

A. Voor zover ik weet, waren het alleen maar die drie. Er is misschien verwarring ontstaan. Op 9 November 1939 zou in Düsseldorf een bespreking plaats hebben met een z.g. generaal van die z.g. Verzetsgroep en daarbij zouden dan ook nog andere officieren betrokken zijn geweest, maar dat is niet doorgegaan, door het incident.

16184. De **Voorzitter:** Nu hebt u blijkens dit verbaal destijds gezegd — dat klopt dus niet helemaal —: „Omstreeks October van het jaar 1939 kwam ik in contact met drie leden van het Reichs Sicherheits Hauptamt, nl. *Schellenberg, dr. Knochen* en *Christensen,* met als leider van deze drie *Schellenberg.*"

A. Neen, dat klopt zeer zeker niet.

16185. De **Voorzitter:** Dat klopt niet, omdat u zegt, dat u *Schellenberg* en *Christensen* vóór die tijd niet gezien hebt.

A. Wat daar staat, is niet juist.

16186. De **Voorzitter:** Vervolgens hebt u toen verklaard:

> „Van deze personen hoorde ik" — dat moet dus zijn van dr. *Knochen* hoorde ik — „ , dat zij een onderzoek hadden ingesteld naar de gedragingen van een bepaalde groep Duitse officieren, die in verbinding stonden met enkele leden van de British Intelligence Service, die in Nederland vertoefde. De Duitse officieren stonden onder leiding van een overste en hadden contact met Captain *Best* en Major *Stevens.*"

A. Als daar staat, dat zij een onderzoek hadden ingesteld naar de gedragingen van een groep Duitse officieren, dan is dat in zoverre niet juist, dat zij dat niet gedaan hebben, doch leden van het Amt IV in Berlijn. Dat is een zuivere politionele quaestie geweest, die arrestatie van de bewuste Oberst met zijn ondergeschikte officieren. Ingeschakeld is de S.D., dus het Amt VI met *Knochen, Schellenberg* en *Christensen* pas daarna.

16187. De **Voorzitter:** Wat hier staat, heeft *Knochen* u medegedeeld vóór het Venlo-incident?

A. Ja.

16188. De **Voorzitter:** Volgens deze lezing, die u dus van dr. *Knochen* hebt, komt het dus hierop neer, dat *Stevens* en *Best* blijkbaar eerst besprekingen hebben gehad met Duitse officieren, die inderdaad met bepaalde bedoelingen beoogden contact te zoeken met de Engelsen?

A. Juist, daardoor was het Spiel mogelijk.
Die Duitse officieren — ik weet het dan van die overste — hadden verbinding gezocht met het buitenland, d.w.z. met een buitenlandse inlichtingendienst.

16189. De **Voorzitter:** Wie was die overste?

A. Die naam weet ik niet, die kan ik mij niet meer herinneren.

16190. De **Voorzitter:** Is die naam u wel gezegd?

A. Dat weet ik ook niet meer, of die naam mij gezegd is. Dat is hem gelukt via een zekere dr. *Fischer* uit Frankfort, die heeft hem in contact gebracht met, zover ik weet, *Best. Best* zat hier in Holland.

16191. De **Voorzitter:** Dat was dr. *Franz Fischer?*

A. Dr. *Fischer,* ik weet niet eens of het de juiste naam is.

16192. De **Voorzitter:** Uw lezing is derhalve, dat de bewuste overste, die het eerste contact was van *Best* en *Stevens,* dat contact, met name met *Best,* heeft gekregen via dr. *Fischer.* Maar wie was die dr. *Fischer?* Wat deed die er bij?

A. Dat is mij niet bekend. Daarover kan ik u niets zeggen.

16193. De **Voorzitter:** U weet helemaal niet wie het was?

A. Neen. Toentertijd is mij door *Knochen* medegedeeld, en later door *Christensen* bevestigd, dat de contact-persoon, deze dr. *Fischer* uit Frankfort geweest was.

16194. De **Voorzitter**: Behoorde die dr. *Fischer* dan tot de groep van deze overste?

A. Zover ik weet, niet. Dr. *Fischer* was een man met internationale relaties, die ook relaties met Holland en Engeland onderhield, en op deze manier moet het voor elkaar gekomen zijn.

16195. De **Voorzitter:** Maar is het dan mogelijk, dat de S.D., die in elk geval later in deze zaak is gekomen, reeds in een veel eerder stadium — in de persoon van dr. *Fischer* — er al in heeft gezeten?

A. Dat is niet uitgesloten, maar ik durf niet te zeggen, dat het zo geweest zal zijn.

16196. De **Voorzitter:** Ten slotte is het zó geweest, dat die bewuste overste gesnapt is, niet waar?

A. Ja.

16197. De **Voorzitter:** En dat hij gearresteerd is, enz. Het zou echter heel goed mogelijk kunnen zijn, dat men ook met die overste al een Spiel heeft gespeeld, doordat men hem dat contact met *Best* heeft laten opnemen via iemand, die ook annex was met de S.D., nl. *Fischer.* Dat zou heel goed mogelijk kunnen zijn.

A. Zo goed mogelijk toch niet, Mijnheer de Voorzitter! Ik zou mij dat niet kunnen voorstellen. Het is mij bekend, dat die overste toen vrijwillig heeft aangeboden de Duitse Nachrichtendienststelle in staat te stellen een Spiel te construeren.

16198. De **Voorzitter:** Toen die overste gearresteerd werd, was u toen al in functie? Was dat na 1 September 1939?

A. Dat is mij niet bekend.

16199. De **Voorzitter:** U hebt die overste ook nooit gezien?

A. Neen, dat is in Berlijn geweest. Hij heeft toen in zijn verhoren aangeboden of voorgesteld zich in zoverre te rehabiliteren, omdat hij in zijn contact met de Intelligence Service te ver was gegaan en inderdaad belangrijk inlichtingenmateriaal, dus spionnagemateriaal, uit handen had gegeven.

16200. De **Voorzitter:** Volgens dit verbaal zou u gezegd hebben: „De Duitse officieren waren, naar ik mij herinner, reeds eind September 1939 door de Gestapo gearresteerd (Amt IV)".

A. Ja, Amt IV, dat klopt. Ik kan mij niet herinneren, dat ik dat toen gezegd heb.

16201. De **Voorzitter:** Hij was — ten minste volgens uw verhaal van toen — gearresteerd door de Gestapo, die ook de eerste verhoren had afgenomen, doch Gruppenführer *Heidrich,* chef van de S.D., had bepaald, dat het onderzoek verder moest worden verricht door leden van Amt VI.

A. Dat klopt niet, Amt VI kon geen officieel onderzoek instellen, want de leden van Amt VI waren noch politie-ambtenaren, noch vakkundigen op politioneel gebied. Dus dat is zeer zeker niet juist.

16202. De **Voorzitter:** Wat waren de leden van Amt VI dan?

A. S.D.

16203. De **Voorzitter:** Ja, maar hoe omschrijft u dan hun taak? Verrichten zij helemaal geen politiewerkzaamheden?

A. Neen. Een S.D.-man had nooit politiebevoegdheden of -taak. Die verwarring is daardoor ontstaan — mag ik dat misschien even zeggen —, omdat hier in Holland die inrichting S.D. werd genoemd, wat in werkelijkheid Gestapo was. Een S.D.-man had, noch vóór de oorlog, noch gedurende de oorlog, bevoegdheden om arrestaties of verhoren of welke politionele actie dan ook uit te voeren.

16204. De **Voorzitter:** Wat was dan met name zijn taak?

A. Het verzamelen van inlichtingen. De S.D. en het Reichs Sicherheits Hauptamt splitst zich in tweeën, Amt III, binnenlandse inlichtingendienst en Amt VI, buitenlandse spionnage- en inlichtingendienst. Dus het verzamelen van inlichtingen uit het buitenland, uit het neutrale en het vijandelijke buitenland op politiek en economisch gebied. Het verzamelen van militaire inlichtingen was niet de taak van de S.D., maar uitsluitend van de Wehrmacht, dus van de Abwehr.

16205. De **Voorzitter:** Dus u meent, dat deze passage berust op een verkeerd begrip?

A. Ja.

16206. De **Voorzitter:** De verhoren zijn dus, naar het u voorkomt, door de Gestapo afgenomen?

A. Ja.

16207. De **Voorzitter:** Maar wat was dan de taak in dit Venlo-incident van de S.D.? Kunt u dat precies omschrijven?

A. Om dat door die Oberst voorgestelde Spiel te spelen.

16208. De **Voorzitter:** Dat was toch geen overste alleen? Hij had waarschijnlijk ook nog enkele officieren om zich heen?

A. Ja, het was een groep. Hij was de leider van een verzetsgroep.

16209. De **Voorzitter:** Dus hun bedoeling was contact te zoeken met de Engelsen om steun te vinden voor hun verzetsgroep, laten wij het zo uitdrukken.

A. Ja.

16210. De **Voorzitter:** Toen hij gearresteerd is, heeft hij dus gezegd, dat hij dat gedaan had en dat hij nu mee wilde spelen aan het Spiel, dat in het vervolg door Amt VI....

A. Dat wist hij niet.

16211. De **Voorzitter:** Neen, maar dat in het vervolg door Amt VI gespeeld zou worden.

A. Juist.

16212. De **Voorzitter:** Nu kom ik op de overschakeling, want het was in deze voorstelling van zaken dus blijkbaar zo, dat *Stevens* en *Best* eerst contact hadden gehad met die overste en waarschijnlijk nog enige andere officieren en nu moesten die uitgerangeerde heren vervangen worden door drie nieuwe onderhandelaars, met name dus *Schellenberg, Knochen* en *Christensen,* die daarvoor in de plaats kwamen. Hoe zou dat nu gebeurd zijn, zodat het aannemelijk werd voor *Stevens* en *Best?*

A. Zoals mij toen is verklaard, heeft die overste op zijn eigen voorstel een brief geschreven aan zijn Engelse vrienden hier in Holland, dat hij ziek was en voor de komende tijd die besprekingen niet zelf kon waarnemen, maar dat hij drie jonge officieren uitgezocht had uit zijn kring, die volkomen betrouwbaar waren en die in zijn plaats, zolang hij ziek was, die besprekingen in de toekomst zouden voortzetten.

16213. De **Voorzitter:** Nu is alleen het merkwaardige, dat, zoals u het aanvankelijk verklaard had, die Duitse officieren eind September 1939 gearresteerd zouden zijn. Dat herinnert u zich op het ogenblik niet precies, niet waar?

A. Ik acht het bijna onmogelijk, dat ik toen de datum van September genoemd zou hebben, want het is mij nooit bekend geweest.

16214. De **Voorzitter:** Maar dr. *Knochen* moet u dit dus hebben medegedeeld in September of in October?

A. October is het geweest.

16215. De **Voorzitter:** Weet u wel, dat hij u dat toen heeft medegedeeld?

A. Ik heb al verklaard, dat ik in October twee besprekingen met dr. *Knochen* heb gehad.

16216. De **Voorzitter:** Dus toen heeft hij u dat meegedeeld?

A. Ja.

16217. De **Voorzitter:** En toen had dus die arrestatie al plaats gevonden, want toen werd dit Spiel al gespeeld?

A. Ja.

16218. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat in het rapport van *Frick* en *Himmler* gezegd wordt, dat er vijf besprekingen hebben plaats gehad, op 21 October in Zutphen en Arnhem, op 30 October in den Haag en op 7, 8 en 9 November in het café Backus bij Venlo. Dit moeten dan alle besprekingen zijn geweest, die met de groep *Schellenberg* zijn gehouden?

A. Ja, toen ik daarvan kennis kreeg, hadden al besprekingen plaats gehad.

16219. De **Voorzitter:** Maar hebt u ook gehoord van de besprekingen, die hier genoemd worden, 21 October Zutphen en Arnhem en 30 October den Haag? Hebt u daar in die tijd nog iets van gehoord?

A. In die tijd niet. Later hebben *Christensen* en *Schellenberg* mij hier verteld, dat er nog meer besprekingen in Holland geweest waren, onder meer in den Haag.

16220. De **Voorzitter:** Vóór 7 November dus? Vóór 7, 8 en 9 November, vóór die drie besprekingen in Venlo?

A. Ja, zijn hier besprekingen, onder meer in den Haag, geweest.

16221. De **Voorzitter:** Dat hebben zij u zelf gezegd?

A. Ja.

16222. De **Voorzitter:** Dan moeten dus de besprekingen, die eventueel met die bewuste overste hebben plaats gehad, in een vroeger stadium liggen?

A. Zeker.

16223. De **Voorzitter:** U verklaart hier — handhaaft u dat ook? —, dat de onderhandelingen niet alleen gewoon voortgezet werden, maar dat de twee Engelsen inderdaad meenden, dat zij ook in die nieuwe comparanten mensen tegenover zich hadden van Duitse verzetsgroepen en dat zij hen zelfs zo vertrouwden, dat zij hun een seintoestel hebben verstrekt met de bedoeling, dat deze Duitse officieren contact zouden opnemen met de British Intelligence Service. Is u dat ook allemaal bekend?

A. Ja.

16224. De **Voorzitter:** Dat seintoestel bevond zich in....

A. Düsseldorf.

16225. De **Voorzitter:** In Düsseldorf? U zegt in dit verbaal: Reichs Sicherheits Hauptamt te Berlijn.

A. Dat heb ik niet gezegd. In Düsseldorf.

16226. De **Voorzitter:** Weet u ook wat er behandeld is in dat verkeer per radio?

A. Ja zeker. Dat is zeer belangrijk. Daar is Spiel-materiaal doorgegeven, uitsluitend Spiel-materiaal. Dus opzettelijk fout Nachrichtenmateriaal.

16227. De **Voorzitter:** D.w.z. militair materiaal?

A. Ja.

Het Spiel was afgelopen, daar in begin November geen goed Spiel-materiaal meer geleverd kon worden. Het was toen zo. Die Engelse agenten, vooral *Stevens*, waren geen kleine lui. Zij dachten, dat zij in verbinding stonden met actieve officieren, die inderdaad in staat waren, zeer goed spionnage-materiaal te leveren. Dat is gebeurd. Maar dit spionnage-materiaal was in werkelijkheid Spiel-materiaal. Spiel-materiaal kon alleen maar samengesteld worden door het O.K.W. in Berlijn. Er was maar één Dienststelle in Duitsland, die daartoe bevoegd was. Dat waren geen kleine, onbelangrijke meldingen, die naar Engeland werden doorgegeven. Die moesten natuurlijk steeds toenemen in qualiteit en belangrijkheid. Totdat dat op het laatste moment niet meer mogelijk was. Er is een grens bij het doorgeven van Spiel-materiaal. Dan komt men aan de grens te staan, waar de volgende stap landverraad is. Zo is gekomen, dat — dat O.K.W. stelde steeds meer materiaal samen —, die drie z.g. officieren het doorgaven, en later is komen vast te staan, dat inderdaad door dat Spiel-materiaal Engelse defensiemaatregelen zijn moeten worden gewijzigd, nadat bekend werd, dat het maar een Spiel geweest was.

16228. De **Voorzitter:** Hebt u dit ook al vóór 9 November van dr. *Knochen* gehoord of hebt u dat later gehoord?

A. Dat heb ik later gehoord gedurende de oorlog hier.

16229. De **Voorzitter:** Van *Schellenberg* en *Christensen?*

A. Ja.

16230. De **Voorzitter:** Op een gegeven moment moest dus dat Spiel beëindigd worden?

A. Ja.

16231. De **Voorzitter:** Nu had men twee dingen kunnen doen. Men had eenvoudig het Spiel kunnen beëindigen en daarmee was de zaak uit geweest. Men had dus de verbinding eenvoudig kunnen verbreken. Maar nu is men overgegaan tot iets heel anders, nl. tot de arrestatie van deze Engelsen. Wat is daar de bedoeling van geweest?

A. Wanneer dat Spiel hier verbroken zou zijn geworden, dan was het uit geweest, maar nu moest de contra-spionnage er aan te pas komen. Vandaar, dat die Engelse agenten gearresteerd werden en nu eens zouden vertellen, wat er bij hen zoal aan de hand was. Wie is jullie opdrachtgever? Hoe is dat en dat, enz.? Dat zou men daardoor bereiken, dat die twee op Duits gebied zouden worden gearresteerd. Wat ook inderdaad het plan was op 9 November.

16232. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk nog de vraag, wat die heren geweten hebben. Zij werkten in den Haag en zullen misschien heel weinig geweten hebben omtrent werkelijk belangrijk Engels materiaal.

A. Dat was bij *Best* het geval. *Stevens* wist wel iets meer, want hij werkte niet alleen in Holland, maar in heel West-Europa.

16233. De **Voorzitter:** Het werd althans verondersteld, dat hij met belangrijk materiaal bekend zou zijn?

A. Ja.

16234. De **Voorzitter:** Dus u schrijft de overval eigenlijk hieraan toe, dat, toen het spel eenmaal afgebroken moest worden, men besloot tot arrestatie over te gaan onder het motief: hier zijn een paar Engelse agenten, die wij onder dit voorwendsel te pakken kunnen krijgen, laten wij daar dus gebruik van maken?

A. Ja, zo moet het geweest zijn.

16235. De **Voorzitter:** Is u ook door *Schellenberg* en *Christensen* bevestigd, dat dit de opzet was of niet?

A. Het is mij bevestigd als hun mening. Zij waren daarvoor echter te klein om een beslissend woord daarin te kunnen zeggen.

16236. De **Voorzitter:** Zij hebben het dus weergegeven als hun indruk van de bedoeling?

A. Ja, zij hebben natuurlijk besprekingen gehad met leidende functionarissen van dat Amt in Berlijn, ook met *Heidrich* zelf, en daardoor hebben zij die indruk gekregen.

16237. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk ook mogelijk — en dat is iets heel anders —, dat men tot deze overval is overgegaan om hem te gebruiken, zoals hij gebruikt is op 10 Mei 1940, als een van de grieven tegen een beweerd niet nakomen van de neutraliteit door Nederland. Dat is ook een mogelijkheid, waarom men het gedaan zou kunnen hebben. U weet, dat op 10 Mei 1940 in een Nota van *von Ribbentrop* een aantal grieven naar voren zijn gebracht, welke z.g. de inval in Nederland moesten rechtvaardigen, grieven, die gegrond waren op beweerde neutraliteitsschending van Nederland, en als voorbeeld daarvan werd genoemd het Venlo-incident. Het is dus ook mogelijk, dat men op 9 November deze zaak geënsceneerd heeft om zich dit materiaal te verschaffen. Daar komt bovendien nog bij, dat er plannen zijn geweest om Nederland op 12 November binnen te vallen. Daarvoor zou het incident ook hebben kunnen dienen.

A. Als ik daarop een antwoord geef, dan zou dat eigen mening zijn.

16238. De **Voorzitter:** Dus het is zo, dat *Schellenberg* en *Christensen* ook alleen maar hun indruk, die zij hebben gekregen uit besprekingen met hogere autoriteiten, weergaven? Zij wisten ook niet positief, wat die hogere autoriteiten in laatste instantie bewogen heeft?

A. Positief niet.

16239. De **Voorzitter:** Om hierover uitsluitsel te krijgen, zouden wij derhalve moeten zijn bij figuren als *Heidrich?* Deze is echter niet meer in leven.

A. Ja. De enige, die daar meer van geweten heeft of weet, zou *Schellenberg* zelf zijn, want hij is inderdaad van deze groep van drie de leider geweest. *Schellenberg* was dan ook een protégé van *Heidrich.*

16240. De **Voorzitter:** Dan is het natuurlijk nog de vraag, hoe de onderlinge verhouding was en of *Schellenberg* toch ook weer niet tot op zekere hoogte gebruikt werd door *Heidrich,* niet waar? Dat is ook mogelijk?

A. Ja.

16241. De **Voorzitter:** *Heidrich* was zijn chef en hij hoefde hem dus ook niet het ware motief te zeggen.

A. Natuurlijk niet. *Jost* leeft nog; hij was toen de leider van Amt VI. Hij zou er misschien ook meer van kunnen vertellen.

16242. De **Voorzitter:** U weet niet, waar hij zich bevindt?

A. Hij is een tijd geleden veroordeeld tot 15 jaar, voor zover ik weet. In Neurenberg.

16243. De **Voorzitter:** Om nu nog even op deze achtergrond terug te komen. Het is dus zo, dat èn de mededelingen van dr. *Knochen,* destijds vóór het Venlo-incident aan u gedaan, èn de mededelingen, welke u later van *Schellenberg* en *Christensen* hebt gekregen, alle in dezelfde richting wijzen, nl. dat er door twee groepen aan het overleg met *Stevens* en *Best* is deelgenomen? Na elkaar. Daar twijfelt u voor u zelf dus niet aan?

A. Ja, daar twijfel ik niet aan.

16244. De **Voorzitter:** En dat dus in tweede instantie de groep *Schellenberg* het overgenomen heeft van een overste met zijn kring, die inderdaad het verzet wilde bevorderen?

A. Ja, zo is mij gerapporteerd en ik heb ook nooit anders geweten.

16245. De **Voorzitter:** Dat is u van drie kanten gezegd?

A. Ja.
Mag ik nog even iets zeggen? Ik heb mij op deze voorgeschiedenis van het incident bij Venlo niet voorbereid. Ik ben mij bewust, hoe beslissend mijn antwoorden op uw vragen hier kunnen zijn. Is het mogelijk, dat u mij vragen stelt, die ik schriftelijk kan beantwoorden? Een andere keer dus. Het is per slot van rekening acht à negen jaar geleden en het is mij te gevaarlijk hier zo maar vragen te beantwoorden.

16246. De **Voorzitter:** Hetgeen u hier onder ede verklaard hebt als antwoord op mijn vragen, hebt u zeer gedecideerd gezegd.

A. Zeer zeker. Maar ik wil mij zelf niet het verwijt kunnen maken, dat ik dingen verzwijg, en dat zou hier inderdaad kunnen gebeuren.

16247. De **Voorzitter:** U wilt zeggen, dat u eventueel nog aanvullingen uit uw geheugen zoudt kunnen opdiepen?

A. Ja, inderdaad.

16248. De **Voorzitter:** Maar u staat er wel voor in, dat, wat u tot nog toe, onder ede, hier verklaard hebt, juist is?

A. Ja, voor 100 % juist.

16249. De **Voorzitter:** Dat herinnert u zich positief?

A. Ja, dat weet ik zeker.

16250. De **Voorzitter:** Als u naar aanleiding hiervan nog een of andere schriftuur wilt indienen, waarbij u eventuele aanvullingen geeft, welke u bij gezette overweging nog te binnen schieten, dan is dat mogelijk.
Dan zijn er nog een paar andere punten, betrekking hebbende op hetgeen u medegedeeld is uit Düsseldorf. U hebt bij uw vroeger verhoor verklaard, dat het niet mogelijk geweest is om luitenant *Klop* — u weet wel, dat is die gewonde Nederlandse officier — nog een verhoor af te nemen. Maar er is een verbaal van een verhoor. Ik laat nu daar, of hij werkelijk nog gehoord is kunnen worden. Maar er is een verbaal.

A. Ik herinner mij niet, verklaard te hebben, dat het niet mogelijk geweest zou zijn luitenant *Klop* een verhoor af te nemen.

16251. De **Voorzitter:** In het proces-verbaal van uw verhoor op 13 Mei 1947, dat ik hier voor mij heb, staat: „De Nederlandse luitenant *Klop* werd opgenomen in een ziekenhuis te Düsseldorf, waar de Duitse doktoren alles in het werk stelden om het leven van *Klop* te redden, omdat hij een belangrijke getuige was. Dit mocht echter niet baten, want zonder dat het mogelijk is geweest om *Klop* een verhoor af te nemen, is hij in de daarop volgende nacht overleden".

A. Dat kàn ik niet verklaard hebben, want dat heb ik inderdaad niet geweten. Maar over deze dingen heb ik mij heel precies uitgelaten in een verhoor, dat mij is afgenomen door een zekere mijnheer *Ras,* twee of drie maanden geleden, die zei, van het Ministerie van Justitie te komen. Dat is het uitvoerigste verhoor over de zaak Venlo, dat ik tot nog toe heb ondergaan. Samen met een onderzoek van de commissaris van politie van Venlo, die ook twee, drie maanden geleden, meermalen bij mij geweest is. Ik dacht, dat het geval wat u daar hebt, het verbaal was van het verhoor door de heer *Ras.*

De **Voorzitter:** Neen.

A. Maar dat moet heel oud zijn.

De **Voorzitter:** Dit is van 1947.

A. De heer *Ras* heeft ellenlange verklaringen opgenomen.

16252. De **Voorzitter:** Er is ons medegedeeld, en dat staat, geloof ik, wel vast, dat het lijk van luitenant *Klop* later gebalsemd is. Hebben *Schellenberg* en *Christensen* u dat ook verteld?

A. Dat is mij niet bekend. Dat hebben zij mij niet medegedeeld.

16253. De **Voorzitter:** Is u dat niet medegedeeld?

A. Neen, daar heb ik nooit van gehoord.

16254. De **Voorzitter:** Dan heeft het ook geen zin u te vragen, wat de reden daarvan is geweest. Of kunt u een verklaring daarvoor geven, als het gebeurd is?

A. Ik geloof u te moeten zeggen, dat het zeer zeker niet waar is. Daar heb ik nooit van gehoord, dat zoiets is gedaan. En ik kan mij ook niet voorstellen waarom.

16255. De **Voorzitter:** Ja, maar er zijn zoveel inlichtingen over, dat ik moet aannemen, dat het wel gebeurd is. Er zijn zeer veel verklaringen over en u voelt wel, dat brengt het ook veel meer in de sfeer van....

A. Geheimzinnigheid.

16256. De **Voorzitter:** ..... het geheimzinnige en van het verband met het memorandum van 10 Mei 1940.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat wil er bij mij niet in, dat het lijk van luitenant *Klop* zou zijn gebalsemd. Waarom? Ik kan er geen verklaring voor vinden.

16257. De **Voorzitter:** U weet, dat in het strafrecht ook nog zoiets bestaat als het corpus delicti. Dat men bewaart als stuk van overtuiging.

A. Ja, maar dat hadden zij toen toch niet nodig of zij dachten, dat zij het niet nodig hadden.

16258. De **Voorzitter:** Dat weet ik nog niet. Dit houdt natuurlijk onmiddellijk verband met het werkelijke motief van de overval. In uw voorstelling van zaken, dat de overval geen enkel ander doel had dan *Stevens* en *Best* in handen te krijgen om militaire inlichtingen van hen los te krijgen, ben ik het volkomen met u eens, dat het balsemen er niet gemakkelijk in thuis is te brengen. Maar in het andere geval kan het wel betekenis hebben.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Bovendien, als het gebeurd zou zijn, dan is dat ook voor een Duits ziekenhuis een attractie. Dus het zou makkelijk na te gaan zijn in het Fürstenwall-ziekenhuis in Düsseldorf.

16259. De **Voorzitter:** Dat is nu juist het merkwaardige, dat in de administratie van dat ziekenhuis over luitenant *Klop* niets is te vinden. Dat bewijst ook al weer, dat dit geval met een buitengewone geheimzinnigheid en kennelijk op inspiratie van hogerhand behandeld is.

A. Over deze quaestie heeft genoemde heer *Ras* met mij gesproken. Hij is blijkbaar in Düsseldorf geweest. Toen bleek het, dat hij in het verkeerde ziekenhuis geweest was. Het lijk is geweest in het Evangelische Krankenhaus Fürstenwall in Düsseldorf.

16260. De **Voorzitter:** Is het lijk daar geweest?

A. Ja, daar is hij overleden.

16261. De **Voorzitter:** En waar is de heer *Ras* geweest?

A. In het Hindenburg Ziekenhuis, geloof ik. Hij kwam mij vertellen, ik ben in dat en dat ziekenhuis geweest en toen hebben ze hem geantwoord: „Ja, maar dat is het verkeerde".

16262. De **Voorzitter:** Uit dat allereerste verhoor van u, van December 1945, dat zeer beknopt is, is af te leiden, dat u een verband zoudt hebben gelegd tussen het optreden van die bewuste overste en de samenzwering van 20 Juli 1944, dat is dus de aanslag op *Hitler.* Hebt u dat inderdaad zo gezegd? Of hebt u misschien bedoeld te zeggen, dat die overste uit hetzelfde milieu kwam, waaruit later de verzetsgroep van 1944 is voortgekomen?

A. Ik heb waarschijnlijk die ambtenaren duidelijk willen maken, wat een officiers-verzetsgroep was. Zo zal het gekomen zijn.

16263. De **Voorzitter:** Van een direct verband met die groep, dat was de groep *Staufenberg,* is u niets bekend?

A. Dat is mij niet bekend. Dat acht ik ook onmogelijk, dat het die groep is.

16264. De **Voorzitter:** Waarom acht u het onmogelijk?

A. Omdat ik de voorgeschiedenis van 20 Juli ken.

16265. De **Voorzitter:** Van 20 Juli 1944?

A. Ja.

16266. De **Voorzitter:** Wat wilt u daarmee zeggen? Waarom onmogelijk? Bestond die groep in die periode van 1939 nog niet of was zij toen nog niet zo ver?

A. Ja, de groepen *Staufenberg* en *von Zeitlitz* en hoe zij allemaal heten, waren toen, dus vóór 1940, helemaal niet vatbaar voor zulke plannen, integendeel, zij zijn in de loop van de oorlog, in 1942, 1943 pas tot dit verzet gekomen. Die groep van die overste was zo klein, de overste was trouwens de leider daarvan, dat zij helemaal geen voortbestaan heeft gehad. Zij is ook volledig gearresteerd in 1939.

16267. De **Voorzitter:** Wat is er met hen gebeurd?

A. Dat is mij niet bekend.

16268. De **Voorzitter:** Weet u niet of zij gefusilleerd zijn?

A. Mij niet bekend. Toen is mij meegedeeld, dat die overste inderdaad gelegenheid zou krijgen zich te rehabiliteren, zoals hij voorgesteld had.

16269. De **Voorzitter:** Door zijn medewerking aan het Spiel?

A. Ja.

16270. De **Voorzitter:** En hebt u ook van *Schellenberg* niet gehoord, wat er met hem gebeurd is?

A. Neen.

16271. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u te vragen had. Ik zou zeggen, als u in aanvulling van hetgeen u hier verklaard hebt nog op bepaalde feiten en omstandigheden komt, kunt u daarvan mededeling doen aan de griffier van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Ik mag er intussen wel op rekenen, dat, wat u eventueel nader mededeelt, geen afwijking zal inhouden van hetgeen u nu hebt verklaard? Op sommige van mijn vragen hebt u geantwoord: dat weet ik op het ogenblik niet of niet precies meer. Maar wat u hier wèl hebt verklaard, daar staat u voor in?

A. In elk geval.

De **Voorzitter:** Dan sluit ik hiermede het verhoor.

W. MÜLLER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, Griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Koloniën.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter!

17631. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft ons bij zijn verhoor medegedeeld, dat hij destijds een gedachtenwisseling heeft gehad — ik weet niet waar en wanneer het zich precies heeft afgespeeld — met de Minister van Defensie over de vraag van verdediging van de Grebbelinie of van de Hollandse waterlinie. Het verloop van dit verhoor is als volgt geweest (vraag no. 57):

„Ik" — dit is generaal *Reynders* — „heb toen nog gezegd: dan moet ik voor de verdediging van de Waal van de algemene reserves van het 1ste legerkorps een deel afnemen om de Waalstelling te verdedigen.
Toen zei Minister *Welter:* Zoudt u dat willen doen met troepen uit Holland, niet uit Brabant? Ik antwoordde: De troepen uit Brabant hoop ik daarvoor beschikbaar te krijgen. Dus u houdt vast aan de verdediging van Brabant, vroeg hij. Ja, antwoordde ik, dat is eenmaal vastgesteld, daarop kom ik niet meer terug. Toen zei Minister *Welter:* Dan weet ik genoeg."

Kan dat kloppen? U herinnert het zich misschien niet.

A. Neen, dat herinner ik mij niet.

17632. De **Voorzitter:** U heeft er in elk geval geen bepaalde bedoeling mee gehad? U acht het niet van grote betekenis?

A. Wanneer de heer *Reynders* dit gezegd heeft, neem ik gaarne aan, dat het juist is.

17633. De **Voorzitter:** De heer *Reynders* heeft er nog aan toegevoegd:

> „Naar aanleiding van mijn betoog, dat met het vallen van de Grebbelinie feitelijk de zaak afgelopen zou zijn, omdat wij geen of althans niet voldoende troepen over zouden hebben voor de verdediging van de vesting Holland, is de opdracht gekomen: Beide stellingen verdedigen en de hoeveelheid troepen voor ieder van de stellingen bepalen. Ik moest de vaste bezetting voor de beide stellingen bepalen en als het ware alles vastmetselen."

Dan heb ik nog een puntje — het is ook niet van zeer groot belang — over de quaestie van de afkondiging van de mobilisatie. Toen heeft u de heer *de Geer* opgebeld in „Beekhuizen". Kan dat kloppen?

A. Dat herinner ik mij niet.

17634. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft hier in antwoord op vraag no. 1165 verklaard:

> „Neen, Mijnheer de President, dat is niet juist. Het besluit is genomen op een morgen, dat ik er aanwezig was, nadat ik de vorige avond getelefoneerd was om te komen. De zaak is als volgt, Mijnheer de President. Ik was op 14 Augustus, enige dagen na de beëdiging, voor een dag of veertien naar het buitenland gegaan. Toen ik daar berichten kreeg, dat het gevaar acuter werd, keerde ik vroeger terug dan het plan was. In plaats van de 28ste kwam ik terug ongeveer de 23ste. Toen ik 's avonds laat in Arnhem kwam, ben ik naar Beekhuizen gegaan om daar met mijn vrouw te overnachten. Te kwart voor twaalf werd ik daar opgebeld door de heer *Welter,* die van mijn verblijf op de hoogte was, en zeide: We zitten hier vanavond bijeen, want de nieuwste berichten maken het noodzakelijk, dat er gemobiliseerd wordt. Kunt u morgenochtend vroeg komen? Mijn antwoord luidde bevestigend. Toen ben ik de volgende morgen vroeg naar den Haag gereisd en is daar het besluit tot mobilisatie genomen."

A. Als de heer *de Geer* dit zegt, dan geldt hetzelfde als ten aanzien van de heer *Reynders.* Ik wil het niet tegenspreken. Het is acht jaar geleden en er is sedertdien zo verschrikkelijk veel gebeurd. De details zijn mij ontgaan. Het is natuurlijk zeer goed mogelijk, dat ik dat gedaan heb.

17635. De **Voorzitter:** Het spijt mij, dat wij u voor deze details nog even hebben moeten laten komen. Er is anders niet zo heel veel te behandelen.
Is u nog gemoeid geweest in of hebt u iets vernomen over de quaestie van het blokkeren van de wegen, twee of drie dagen vóór de inval? U heeft het wellicht in de verte meegemaakt. Er is nu meningsverschil over de vraag, van wie dat zou zijn uitgegaan, d.w.z. of de militairen het zelf hebben bedacht of dat een van de Ministers — *Albarda* of *van Kleffens* — daartoe de stoot heeft gegeven.

A. Ik herinner mij wel, dat gesproken is over het versperren van de wegen door er voertuigen op te zetten, ten einde het landen van vliegtuigen op die wegen tegen te gaan.
Het is door *van Kleffens* geopperd, herinner ik mij nu. Ik meen, dat deze er op gewezen heeft, dat het een zeer afdoend middel is om het landen van vliegtuigen op wegen onmogelijk te maken.

17636. De **Voorzitter:** Dit is dus niet van het opperbevel uitgegaan?

A. Neen, ik meen, dat het van *van Kleffens* kwam.

De **Voorzitter:** Het spijt mij, dat wij u niet nog meer dingen te vragen hebben.

A. Ik moet u nog mijn excuses maken. Ik heb de notulen van het vorige verhoor te lang gehouden — ik was zelf erg in beslag genomen —, maar ik heb ze vanmiddag teruggezonden en morgen heeft u ze in uw bezit. Het spijt mij, dat ik ze twee maanden heb gehouden.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor uw inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

CH. J. I. M. WELTER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,

oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter!

17637. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft enkele mededelingen gedaan over iets, dat u gezegd zou hebben. Hij heeft in antwoord op vraag no. 1199 het volgende naar voren gebracht:

> „Ik had de indruk, dat het inderdaad de bedoeling was volledig op te treden. Alleen in de laatste zitting van de Ministers in het Kabinet op de 13de Mei, toen was de stemming, meer in het bijzonder bij de Ministers van de sociaal-democraten, om te eindigen. In die zitting is voorgelezen een brief uit Engeland, waarbij gezegd werd, dat aan onze herhaalde vragen om steun ten slotte niet meer kon worden voldaan, dat Engeland al zoveel had gedaan, had gedaan wat het kon doen, en dat het nu niet verder kon. En toen hebben enigen van de Ministers, die ik u noemde, gezegd: is het nu niet tijd om er mee uit te scheiden in verband ook met de ongunstige gang van zaken. Ik heb mij hiermede niet kunnen verenigen, ik heb mij hiertegen verzet en toen is mij de opdracht verstrekt om dan — na enige discussie — de verdediging voort te zetten, maar niet nodeloos offers te brengen, en dat is mijn laatste opdracht geweest.'"

Nu zie ik zo juist, dat dit betreft een Kabinetszitting, terwijl de tekst van de nieuwe Enquêtewet luidt: (artikel 20, eerste alinea):

> „Met betrekking tot de behandeling van zaken ter vergadering van de Raad van Ministers en de deswege plaats gehad hebbende beraadslagingen mogen Ministers en gewezen Ministers slechts worden ondervraagd over in die Raad gevallen beslissingen en de gronden, waarop dezelve rusten."

U begrijpt, dat ik mij aan de wet wil houden en ik zal u dus geen enkele vraag stellen; ik laat geheel aan u over of u er over wilt spreken.

A. Dat is niet alleen een moeilijkheid voor uw commissie, Mijnheer de Voorzitter, ook voor mij en voor andere oud-Ministers, die gehoord worden. Uiteraard hebben wij ook wel eens een en ander te vertellen en moeten wij ons rekenschap geven: dat behoren wij eigenlijk niet te vertellen. Daarom kunnen wij dikwijls niet in elk opzicht voldoen aan de letter van de afgelegde eed, dat wij de gehele waarheid zullen vertellen; wij moeten dikwijls iets van de waarheid verborgen houden, waartoe de Grondwet en de wet ons dwingen.

Wanneer ik het goed begrijp, is het volgens generaal *Winkelman* op 13 Mei in een conferentie van hem met de Ministers op het Departement van Sociale Zaken geweest, dat de sociaal-democratische Ministers enigszins het initiatief of de leiding zouden hebben genomen om te zeggen: houdt nu met de strijd maar op. Waar er eenmaal over dit onderhoud gesproken is, noopt mij dit eigenlijk, gevoel ik mij verplicht daarvan ook iets te zeggen, in het midden latende of dit geheel overeenkomstig de letter van de Enquêtewet is. Naar mijn herinnering en naar mijn overtuiging is die mededeling van generaal *Winkelman* niet geheel juist. Ik geloof niet, dat de sociaal-democratische Ministers in dezen de leiding of het initiatief hebben genomen. Ik geloof, dat in dezen de socialistische Ministers, zoals anderen, zich geschaard hebben onder de leiding van de toenmalige Minister van Defensie, Minister *Dijxhoorn*. Uiteraard konden wij de militaire situatie niet zelfstandig beoordelen; alles, wat wij over de militaire situatie vernamen, hoorden wij van de heer *Dijxhoorn*, die zijn inlichtingen kreeg van de generale staf.

De heer *Dijxhoorn* — ik bedoel helemaal niet hem daarvan een verwijt te maken, want ik heb het grootste respect voor de zeer ernstige houding, welke hij in die dagen heeft aangenomen, waarmee hij een groot bewijs van verantwoordelijkheidsgevoel heeft gegeven en getoond heeft niet onbesuisd te zijn — beschouwde de positie als hopeloos. Hij meende dus: er is niets anders te doen dan te capituleren; wij moeten dit doen op een wijze, die het minst de eer en het belang van ons land schaadt, maar het is onvermijdelijk, want voortzetting van de strijd is onmogelijk. De heer *van den Tempel* en ik — maar naar mijn mening wij niet alleen en wij volstrekt niet met meer nadruk dan anderen — hebben ons met die mening van Minister *Dijxhoorn* verenigd en ons bij zijn leiding aangesloten. Ik geloof, ook achteraf gezien, dat die mening juist is geweest. Wanneer wij ons rekenschap geven van hetgeen met Rotterdam is gebeurd en van de zekerheid, dat met Utrecht en andere steden iets soortgelijks zou zijn gebeurd, dat vreselijk zware verliezen zouden zijn geleden en offers zouden zijn gebracht, die aan de uitslag toch niets zouden hebben veranderd, dan meen ik, dat men op zo'n ogenblik moet zeggen: zulke offers mogen niet worden gebracht. Men moet tot het brengen van offers bereid zijn, bijna mateloos bereid zijn, wanneer zij een goed effect kunnen opleveren; maar met het brengen van offers ten koste van een volk, die het volk niet kunnen baten, moet men wel zeer voorzichtig zijn. Nutteloze offers zijn nooit goed. Men kan zich zelf offeren, maar men mag geen andere mensen offeren. Het ging niet om ons persoonlijk, maar om het Nederlandse volk.

Ik ontken volstrekt niet — ik wil alleen voor mij zelf spreken; de heer *van den Tempel* zal wel voor zich spreken, als het moet; ik heb niet het recht namens hem te spreken, maar ik meen, dat hij van dezelfde mening was —, dat ik toen op gezag van de heer *Dijxhoorn* — omtrent wiens oordeel ik ook op het ogenblik niet twijfel — aannam, dat er niets anders te doen was dan te besluiten tot een capitulatie. Dit is toen, ook met mijn instemming, aan generaal *Winkelman* opgedragen.

Ik begrijp zeer goed, dat voor een militaire bevelhebber andere beoordelingen gelden. Ik heb de grootste eerbied opgevat voor de houding van de heer *Winkelman* en was diep onder de indruk van zijn respectabele houding, toen hij zeide: ik ben een soldaat; mijn plicht is, te sterven op de bres. Hiervoor heb ik de grootste eerbied, maar ik geloof, dat men als verantwoordelijk regeerder een ander oordeel kan hebben dan een opperbevelhebber. Hier gaat het niet alleen om de militaire plicht en de militaire eer, maar om het welzijn van het volk.

17638. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit punt hiermee voldoende is behandeld.

Onder dezelfde restrictie, die ik zoëven al heb gemaakt, wil ik, nu u toch over de quaestie van het brengen van offers heeft gesproken, u een andere uitspraak voorleggen, ditmaal van de vorige opperbevelhebber, generaal *Reynders*. In het allereerste verhoor werd gesproken over de terugtocht, de quaestie van Brabant, enz. De heer *Reynders* heeft toen in antwoord op vraag no. 222 („Dat was de terugtocht?") geantwoord: „Ja. Ik deed een voorstel, dat niet veel wijziging bracht, doch waardoor men, als men een oplossing wilde, een aangrijpingspunt had. Toen is bovendien ter sprake gekomen de quaestie van Brabant.

Om enigszins te schetsen de manier, waarop het ging, de bespreking liep heel rustig; op een gegeven ogenblik ging het over de quaestie van Brabant en betoogde ik, dat wij aan onze internationale plichten hadden te voldoen, waarop een van de Ministers zei: generaal, wilt u daarvoor onze jongens opofferen?"

Geeft dit u aanleiding tot commentaar, of kunnen wij zonder meer daarvan afstappen?

A. Ik herinner mij wel, dat die woorden gesproken zijn — zij zijn ook in mijn herinnering blijven hangen —, maar ik meen, dat die woorden gebruikt werden met het oog op de slechte toestand van de verdedigingslinies in Brabant en dat het er om ging, of men zulke slechte linies zou moeten en zou kunnen verdedigen en of het verantwoord was, ze tot het uiterste te verdedigen, wanneer ze niet geschikt waren om verdedigd te worden.

17639. De **Voorzitter:** Terwijl bovendien degenen, die deze opmerking maakten, het vermoedelijk niet noodzakelijk achtten uit een oogpunt van neutraliteitshandhaving deze linies te verdedigen! De betrokkenen stelden zich waarschijnlijk op het standpunt: als wij ons in de oorlog begeven, handhaven wij de neutraliteit, en of wij die linies nu verdedigen of andere, is eigenlijk niet van bijzondere betekenis. Daarover was meningsverschil met generaal *Reynders,* die zeide: door de Peellinie te verdedigen, tonen wij onze wil tot neutraliteitshandhaving zeer scherp. De anderen zagen dit enigszins anders.

A. Dat heb ik wel wat anders gezien. Wij zouden aan onze neutraliteit verplicht kunnen zijn, ook de Peellinie tot het uiterste te verdedigen, wanneer het de kans gaf de toegang tot België voor de Duitse troepen te beletten. De Peellinie sloot echter niet aan bij de Belgische verdedigingslinie; dus al stierven onze jongens aan de Peellinie bij duizenden, dan hadden wij daarmede nog in het geheel niet verhinderd, dat België overweldigd werd. Ik meen dus, dat niemand ter wereld ons een verwijt zal kunnen maken er van, wanneer wij die Peellinie niet tot het uiterste verdedigden, omdat wij België er toch niet mee hadden gered en het er ten slotte ook om ging om onze eigen zelfstandigheid te verdedigen en te handhaven. Wij waren toch, zodra de invasie had plaats gehad, niet meer neutraal. Op dat ogenblik waren wij niet meer strijdende voor de neutraliteit; wij waren strijdende voor onze eigen onafhankelijkheid en ter zelfverdediging. En wanneer die zelfverdediging aan de Peellinie niet mogelijk was, moest ze geconcentreerd worden in de vesting Holland, achter de grote rivieren en eventueel achter de waterlinie, en moesten wij daar onze krachten concentreren tot het ogenblik, waarop Engelsen en Fransen ons te hulp zouden komen om onze zaak te redden.

17640. De **Voorzitter:** Dan zijn er nog enkele andere punten, waarbij u ook genoemd is. Vooreerst de quaestie van de mobilisatieclubs. De heer *Vorrink* heeft daarover het volgende gezegd (antwoord op vraag no. 3132):

> „Daarover zijn allerlei besprekingen gevoerd.
> Ik mag herinneren aan het bewind van het Kabinet *de Geer,* waarin ook enige sociaal-democratische heren zitting hadden, *Albarda* en *van den Tempel.* Met hen heb ik toen ook, als voorzitter van de oude S.D.A.P., overleg gepleegd. Ik achtte de betreffende aangelegenheid een enorm groot belang.
> Of het nu door hun bemiddeling is geweest, dat weet ik niet precies, maar over deze zaak heb ik een tweetal besprekingen gehad met de heer *Winkelman,* die toen opperbevelhebber was van het leger."

Herinnert u zich daarvan nog iets?

A. Ik meen, dat de heer *Vorrink* door onze bemiddeling — misschien door de mijne, misschien door bemiddeling van de heer *van den Tempel,* maar dan onafhankelijk van elkaar; ik heb in elk geval ook stappen daartoe gedaan — een onderhoud heeft gehad met Minister *Dijxhoorn;* dat was niet in de dagen van generaal *Winkelman;* toen was er nog generaal *Reynders.*

Van een bespreking in de dagen van het opperbevelhebberschap van generaal *Winkelman* herinner ik mij niets. Ik wil hiermee niet zeggen, dat het onwaar is, maar alleen, dat ik er mij niets van herinner. Het is meer dan acht jaar geleden.

17641. De **Voorzitter:** U is in het begin wel intermediair geweest om over de quaestie van de mobilisatieclubs contact te krijgen?

A. Zoals ik u ook de eerste maal heb verteld, herinner ik mij wel, dat ik mijn bemiddeling heb verleend om de heer *Vorrink* — ik meen, dat daarbij ook de heren *Woudenberg* en *Kupers* waren, maar dit weet ik niet precies meer — in contact te brengen met de Minister van Defensie. Ik heb toen verder die zaak laten lopen en aan de besprekingen niet deelgenomen. Wat hieromtrent tijdens het bevelhebberschap van generaal *Winkelman* is gebeurd, herinner ik mij niet, maar ik wil hiermede niet zeggen, dat er niets gebeurd zou zijn.

17642. De **Voorzitter:** Dan wil ik nog even terugkomen op de quaestie van het blokkeren van de wegen, twee of drie dagen vóór de inval. Daarvan heeft u ons een uitvoerig relaas gegeven, maar het opvallende is, dat blijkbaar een paar andere in deze zaak betrokkenen zich het geval enigszins anders herinneren. Het gaat namelijk over de vraag van wie de suggestie is gekomen, te weten of zij van u is gekomen, dan wel of Minister *van Kleffens* haar naar voren heeft gebracht.

A. Dit heb ik ook verteld. Ik heb aan uw commissie bij het eerste verhoor medegedeeld, dat ik op een Zondagavond om twaalf uur werd opgebeld door de heer *van Kleffens,* die te zijnen huize de gehele avond of de gehele dag een bespreking had gehad met de heer *Dijxhoorn.* Hij zeide: wij maken ons ongerust, dat er in Nederland iets soortgelijks zal gebeuren als in Noorwegen, nl. dat de Duitsers in de omgeving van den Haag zullen landen op de grote wegen. Kun je daar niets tegen doen, vroeg hij.

17643. De **Voorzitter:** Dan komt deze gedachte dus uit het Kabinet, althans uit ministeriële kring?

A. Ja, van de heren *Dijxhoorn* en van *van Kleffens.*

17644. De **Voorzitter:** Generaal *Best* meende, dat zij er van hun kant ook iets aan gedaan hebben, maar het is misschien mogelijk, dat dit niet precies dezelfde aangelegenheid betreft.

A. Zij hebben er, voor zover mij bekend is geworden, niets aan gedaan. Wat gedaan is, is gebeurd op Dinsdag 7 Mei en in de daarop volgende nacht, na de conferentie, die ik op Dinsdagmiddag op het Departement van Waterstaat, Binnenhof 20, heb gehouden, waarbij de heer *Ringers* tegenwoordig is geweest en nog een paar ingenieurs van de Waterstaat — de directeur-generaal *Wentholt* was op dat ogenblik op een inspectietocht in de Wieringermeer. Ik had gevraagd, ook vertegenwoordigers van de generale staf er bij te mogen hebben en die kwamen eerst 's middags om halfzes; het waren kolonel *van Heijst* van de luchtmacht en — naar ik zeker meen te weten — de tegenwoordige kolonel *Schepers,* die, meen ik, adjudant van de kolonel was — het was een lange, toen nog jonge man, een eerste luitenant, geloof ik. Toen zij bij mij kwamen, zei ik: mijne heren, het is heel prettig, dat u bent gekomen, maar wij zijn klaar; ik heb alleen nog maar de autobussen te vorderen om de wegen te bezetten; wij hebben helemaal uitgerekend hoe het moet; als u de heren ingenieurs wilt meenemen naar de generale staf om daar de mededelingen te doen, dan zal dit mij zeer aangenaam zijn, maar de conferentie heeft haar werk volbracht; ik ben de hele nacht beschikbaar — u kunt mij opbellen — voor het vorderen van de bussen, waarvoor ik het oog heb op het Westland. Ik had op grond van een bepaald wetje daartoe de bevoegdheid. Toen zijn die ingenieurs met kolonel *van Heijst* en de heer *Schepers* gegaan naar de generale staf en toen heeft de generale staf gezegd: dan kunnen wij wel militaire auto's geven, wat natuurlijk een veel betere oplossing was..... Toen ik de volgende ochtend met ir. *Wentholt* de grote wegen inspecteerde, was het precies in orde, zoals wij het de vorige avond hadden ontworpen; het waren echter militaire auto's; op elke auto stonden twee soldaten met het geweer in de hand.

17645. De **Voorzitter:** Er is dus een samenwerking geweest!

A. Een samenwerking ter elfder ure. Toen de heren *van Kleffens* en *Dijxhoorn* mijn medewerking hadden gevraagd, heb ik onmiddellijk ir. *Wentholt* laten komen en toen is de voorbereiding ter hand genomen. Maar Minister *Dijxhoorn* zeide: gij moet wachten op de goedkeuring van de generale staf, want die moet de zaak in orde maken. Ir. *Wentholt* heeft al die weken zitten wachten op bericht van de generale staf: die heeft Waterstaat nooit iets van zich laten horen; er is nooit door de generale staf enige stap gedaan, behalve dan die Dinsdagmiddag, nadat wij het telefonische bericht uit Berlijn hadden gekregen van de tegenwoordige generaal *Sas,* dat de aanval die week zou komen; de heer *Sas* gaf altijd uitmuntende informaties. Toen heb ik gezegd tot de heer *Dijxhoorn:* nu kan het niet meer wachten, nu ga ik mijn gang; ik acht het niet meer verantwoord om het verder te laten lopen. De heer *Dijxhoorn*

heeft mij toen telefonisch bericht: er zouden een paar officieren komen op die conferentie; die kwamen eerst om half zes, toen de conferentie afgelopen was. Dat alles staat zo muurvast in mijn herinnering, dat daaraan geen twijfel mogelijk is. U kunt daarnaar informeren bij ir. *Ringers;* deze heeft, naar ik meen, ook over deze zaak aantekeningen gehouden en hij kan dus uit zijn aantekeningen deze zaak reconstrueren.

17646. De **Voorzitter:** Het volgende punt houdt ook verband met de vraag, in hoeverre men in die tijd erg scheutig is geweest met geld voor de mobilisatie.

In antwoord op vraag no. 5173 heeft generaal *Vaillant* het volgende gezegd:

> „Ik herinner me heel goed, en dat was naar ik meen in November 1939, dat overste *Wilson* op mijn bureau kwam en mij mededeelde, dat er voor een veel intensiever verdediging meer werken van duurzame aard moesten worden gebouwd. Toen is er een begroting van naar ik meen 90 millioen gemaakt, waarvan — generaal *Winkelman* was er toen al — 40 millioen is toegestaan. De oud-Minister, generaal *Dijxhoorn,* zou u dat kunnen vertellen. Ten einde deze zeer grote bedragen te kunnen verwerken, zouden alle minder urgente bouwwerken in Nederland moeten worden stopgezet, zodat onder leiding van de inspecteur-generaal van de Rijkswaterstaat, daarbij mede geadviseerd door ondergetekende en generaal *van de Kasteele,* besprekingen waren ingeleid met alle diensten, welke grote bouwwerken deden uitvoeren of bouwvakarbeiders e.d. te werk stelden. Het is zover echter niet meer gekomen, want begin Mei kwam de inval. Ik wilde slechts zeggen, dat de opperbevelhebber *Reynders* — er zijn er waarschijnlijk wel meerderen geweest, die dat wilden — nog grote noden zag. Ik begrijp heel goed, hoe het in die tijd was, het was heel moeilijk om aan geld te komen."

A. Ik herinner mij niet, dat ooit geld voor de versterking van de stellingen geweigerd is of dat daarop beknibbeld is. Ik meen, dat ook de heer *de Geer* vlotweg alles heeft beschikbaar gesteld, wat de heer *Dijxhoorn* daarvoor vroeg.

De heer *Dijxhoorn* is daarbij, naar mijn mening, nooit ook maar op de geringste tegenstand in het Kabinet gestuit.

17647. De **Voorzitter:** Iets anders, nu u het er toch over heeft: is het mogelijk, dat Minister *Dijxhoorn* zelf misschien niet al te scheutig is geweest?

A. Dat weet ik niet.

17648. De **Voorzitter:** Of misschien alleen erg royaal voor zaken, waarvoor hij zich persoonlijk bijzonder interesseerde?

A. Dat weet ik niet; daarnaar zoudt u de heer *Dijxhoorn* zelf moeten vragen. Ik kan daarover niet met zekerheid oordelen. In ieder geval is, wat de heer *Dijxhoorn* heeft gevraagd, altijd toegestaan. Men kan in dit opzicht de toenmalige Minister van Financiën, de heer *de Geer,* geen enkel verwijt maken.

Wat betreft de beschikbaarstelling van bouwvakarbeiders, aannemers, ingenieurs en materialen van Waterstaat voor de verdedigingswerken, kan ik niet anders dan herhalen, wat ik bij mijn vorige verhoor heb verklaard, nl. dat ik eigener beweging en in overleg met de heer *Dijxhoorn* heb gezegd: Ik stel alles ter beschikking voor het gereedmaken van de stellingen. Dit is een gentlemen's agreement geweest; er is geen schriftelijk besluit voor gemaakt. Ik verklaarde, dat ik de aannemers, die hun aangenomen werk moesten stopzetten en daardoor de termijnen voor het werk zouden overschrijden, bij voorbaat wilde verzekeren, dat hun geen boete zou worden opgelegd, wanneer zij alle arbeidskrachten, machines en materiaal ter beschikking stelden van de defensie.

Wat Waterstaat zelf betreft, heb ik toen medegewerkt om de heer *Ringers* — die adviseur was voor waterstaatwerken — geheel ter beschikking te stellen voor defensiewerken. Ik heb b.v. — zoals u ook kunt controleren, als u het wenst — de Waterstaat in Maastricht gelegenheid gegeven, alles te doen voor de versterking van de stellingen daar. De heer *Witteveen,* de oud-hoofdingenieur-directeur van de Rijkswaterstaat, heeft inderdaad een inundatieplan uitgewerkt voor het zuidelijk deel van de Peel-Raamstelling, dat daar openlag. Men kon niet verder komen dan de Nederlandse grens en geen aansluiting krijgen met de Belgische linies, maar voor dat zuidelijkste stuk heeft de Rijkswaterstaat gewerkt. Ik heb de volle vrijheid gegeven alle mogelijke hulp te verlenen voor het voltooien van de stellingen.

Dit zijn dingen, die ik mij met grote zekerheid herinner en waarbij ik dus ten aanzien van mijn geheugen geen voorbehoud behoef te maken.

17649. De **Voorzitter:** Het is prettig, dat u gelegenheid heeft gehad, bij dit punt een en ander nader te verduidelijken.

Wilt u nog andere inlichtingen hieraan toevoegen?

A. Ik dank u.

Het verhoor wordt gesloten.

J. W. ALBARDA.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,

oud 69 jaar, wonende te Amsterdam,
oud-Minister van Sociale Zaken.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde belofte als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

17712. De **Voorzitter:** Ik heb maar een paar kleine punten met u te behandelen. Om te beginnen, zou ik u iets willen mededelen. U moet dan zelf weten of u daarin aanleiding vindt er iets over te zeggen. Het gaat over hetgeen generaal *Winkelman* in antwoord op vraag 1199 heeft gezegd, nl.:

> „Ik had de indruk, dat het inderdaad de bedoeling was volledig op te treden. Alleen in de laatste zitting van de Ministers in het Kabinet op de 13de Mei, toen was de stemming van de Ministers van de sociaal-democraten, om te eindigen. In de zitting is voorgelezen een brief uit Engeland, waarbij gezegd werd, dat aan onze herhaalde vragen om steun ten slotte niet meer kon worden voldaan, dat Engeland al zoveel had gedaan, had gedaan wat het kon doen en dat het nu niet verder kon. En toen hebben enigen van de Ministers, die ik u noemde, gezegd: Is het nu niet tijd om er mee uit te scheiden, in verband ook met de ongunstige gang van zaken. Ik heb mij hiermede niet kunnen verenigen, ik heb mij hiertegen verzet en toen is mij de opdracht verstrekt om dan — na enige discussie — de verdediging voort te zetten, maar niet nodeloos offers te brengen, en dat is mijn laatste opdracht geweest."

Dat heeft generaal *Winkelman* ons aldus medegedeeld. Ik onderstreep hierbij nog even, dat ook in de nieuwe tekst van de enquêtewet een bepaling staat over het horen van Ministers. Deze bepaling maakt, dat ik niet de bedoeling kan hebben hieromtrent positieve vragen te stellen.
Nu dat echter eenmaal hier ter tafel is gebracht, hebt u bij deze de gelegenheid er nog iets over te zeggen, als u dat nodig vindt.

A. Ik wil dat heel graag doen, want het is een volkomen onjuiste bewering van generaal *Winkelman,* ten minste ten aanzien van mijn persoon. Wat de heer *Albarda* betreft, deze moet dit zelf beantwoorden.

De **Voorzitter:** Die heeft gisteravond hierover het een en ander medegedeeld.

A. Wat mij betreft, is het volstrekt onjuist. Ik herinner mij, dat er bij de onderlinge discussies van de Ministers — ik wil geen namen noemen — is gezegd: Mogen wij, als het misloopt, die grote offers vragen? Ik herinner mij levendig — ik heb dit ook in een andere zitting van de enquêtecommissie verklaard —, dat ik het standpunt heb ingenomen: dat moeten wij aan de opperbevelhebber overlaten, want wij moeten wel bedenken, dat elke dag, dat wij langer volhouden, van betekenis is voor de internationale positie van Nederland, nu en later; wij hebben ook rekening te houden met onze overzeese gewesten, enz. Dat is van het begin af aan mijn standpunt geweest. Dat heb ik bij verschillende gelegenheden ook medegedeeld en daar is geen twijfel aan mogelijk.
Ik ben heel blij, dat u mij de gelegenheid geeft dit te weerspreken. Dit moet een misverstand zijn bij generaal *Winkelman.* Hij kan de Ministers door elkaar halen. Hij kan hebben gedacht: Ik hoor de een en daarmede ook de ander. Ik heb van het begin af aan het standpunt ingenomen, dat een krachtige verdediging moest worden gevoerd, geheel in overeenstemming met de houding, die ik nadien voortdurend in Londen heb aangenomen.

17713. De **Voorzitter:** Wij meenden uit een oogpunt van correctheid u althans in de gelegenheid te moeten stellen hierover iets te zeggen. De nieuwe tekst van de enquêtewet zegt, dat alleen ondervraagd mag worden over de in de Raad gevallen beslissingen en de gronden, waarop dezelve berusten. Daarom heb ik gesteld: Ik vraag niets; ik deel alleen mede, wat hier gezegd is.

A. Ik ben blij, dat u mij de gelegenheid hebt gegeven. Wat zou er van het onderzoek terechtkomen, wanneer op een zo onjuiste inlichting niet kon worden geantwoord? Ik heb in de Ministerraad een extreem ander standpunt ingenomen dan uit de woorden van generaal *Winkelman* is af te leiden.

17714. De **Voorzitter:** Er is iets van tot ons doorgedrongen — ik meen, dat u het in een andere commissie hebt medegedeeld, of dat het in een of ander rapport staat —, dat er een avond van te voren een waarschuwing is geweest, dat de inval inderdaad de 10de Mei zou plaats hebben. Is dat waar en, zo ja, door wie is die waarschuwing gegeven?

A. Ik heb dat verklaard voor een andere subcommissie van de enquêtecommissie. Ik had Donderdagmiddag een reeks conferenties op mijn kamer en toen kreeg ik het verzoek of ik even bij de heer *Steenberghe* wilde komen. Ik heb diens naam ook voor de andere subcommissie genoemd. Hij zei: Ik kon u niet opzoeken, omdat u in een vergadering zat, maar ik wil u toch even mededelen, dat het er naar uitziet, dat het mis is; ik wil niet langer wachten met u in te lichten. Toen ben ik teruggegaan en heb die conferentie zo spoedig mogelijk laten aflopen. Wij zaten in hetzelfde gebouw. Hij had zijn Departement in het ene deel en ik in het andere. De omgang was heel kameraadschappelijk. Wij werkten veel samen. Ik heb hem niet gevraagd, hoe hij aan zijn bijzondere informatie kwam. Hij heeft het een of andere bericht opgevangen en gedacht: Ik waarschuw *van den Tempel* even.

17715. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een vraag over de mobilisatieclubs. Het is maar een kleinigheid.

De heer *Vorrink* heeft het volgende medegedeeld:

> „Ik mag herinneren aan het bewind van het Kabinet-*de Geer,* waarin ook enige sociaal-democratische heren zitting hadden, *Albarda* en *van den Tempel.* Met hen heb ik toen ook, als voorzitter van de oude S.D.A.P., overleg gepleegd. Ik achtte de betreffende aangelegenheid een enorm groot belang. Of het nu door hun bemiddeling is geweest, dat weet ik niet precies, maar over deze zaak heb ik een tweetal besprekingen gehad met de heer *Winkelman,* die toen opperbevelhebber was van het leger."

Geeft dit u nog aanleiding om iets mede te delen?

A. Die positie tegenover de mobilisatieclubs is al bepaald onder de voorganger van generaal *Winkelman.* Ik heb, voor zover ik mij kan herinneren, met *Vorrink* persoonlijk hierover geen contact gehad. Ik herinner mij wel, dat *Albarda* en ik in volkomen overeenstemming gehandeld hebben. Er is ook geen moeilijkheid geweest, want de toenmalige Minister van Oorlog nam een zeer coulante houding aan. Ik juichte van mijn standpunt zeer toe, dat men — in tegenstelling tot

hetgeen in de vorige oorlog was gebeurd — een goed contact had naar alle zijden en kon rekenen op aller medewerking.

Om nog even terug te komen op de verklaring van generaal *Winkelman*. Het heeft mij bijzonder getroffen, dat *Winkelman* zich hierover heeft uitgelaten, zoals hij heeft gedaan; dit kan alleen het gevolg zijn van verwarde herinneringen. Is het mogelijk, mijn pertinente tegenspraak tot zijn kennis te brengen en te vragen of hij zijn verklaring wil herzien; dat vind ik wel zeer belangrijk. Hij is oud-opperbevelhebber en in deze hoedanigheid heeft hij hier een volkomen onjuiste verklaring te mijnen aanzien gegeven. Ik zou er wel prijs op stellen, dat hij die verklaring alsnog zou kunnen corrigeren.

De **Voorzitter:** De commissie dankt u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Ik sluit hiermee het verhoor.

J. VAN DEN TEMPEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 JULI 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, Voorzitter, de heren Ruijs de Beerenbrouck en Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e* en *f*.

Verhoor van

JACOBUS GEORGE MARIE VAN DE PLASSCHE,
oud 60 jaar, generaal-majoor, militair attaché,
wonende te Praag.

Hij legt de eed af als getuige.

18310. De **Voorzitter:** Ik wilde u om te beginnen nog een paar vragen stellen in verband met de verklaring, door u op 16 Maart jl. afgelegd voor Sub-Commissie II. De eerste heeft betrekking op het feit, dat u indertijd opdracht gekregen hebt om de berichten, zoals ze bij G.S. III binnenkwamen, niet in die vorm aan de Koningin door te zenden. Mijn vraag is deze: Wie heeft u die opdracht gegeven? Had u die opdracht van generaal *Fabius* of van generaal *Reynders* gekregen?

A. Ik denk wel van beiden, maar het is zo lang geleden. Dat ik die opdracht gekregen heb, is heel zeker; dat herinner ik mij, omdat ik toen een officier heb aangewezen om de berichten korter te maken.

18311. De **Voorzitter:** Welke officier hebt u daarvoor aangewezen?

A. De kapitein van de generale staf *Römer*.

18312. De **Voorzitter:** U vermoedt, dat u de opdracht hebt gehad zowel van generaal *Reynders* als van generaal *Fabius?*

A. Dat laatste herinner ik mij niet meer zo scherp. Generaal *Fabius* had bezwaren tegen het doorgeven van alle inlichtingen.

18313. De **Voorzitter:** Maar van generaal *Reynders* herinnert u het zich positief?

A. Ja. Generaal *Reynders* heeft tegen mij gezegd: *Van de Plassche,* die berichten moeten niet zo naar de Koningin. Toen werden de berichten bewerkt door de kapitein van de staf (kapitein *Römer)* en werd er alleen uitgenomen, wat niet belangrijk was en niet in tendentieuze zin zou kunnen luiden.

18314. De **Voorzitter:** Maar daarmede ging ook het objectieve van de berichtgeving verloren.

A. Ik heb het de generaal afgeraden en hem gezegd: U zult zien, dat u er moeilijkheden mee krijgt; straks komt de Minister van Buitenlandse Zaken bij de Koningin en wordt er gesproken over wat er gebeurd is; dan zal Hare Majesteit u vragen: Generaal, hebt u dat ook gehoord?, en dan blijkt het niet in die berichten te staan. Zó is het op een gegeven moment gebeurd.

18315. De **Voorzitter:** En de berichtgeving aan de Minister ondervond, meen ik, ook enige correctie?

A. Ja.

18316. De **Voorzitter:** Was dat dezelfde opdracht of was het weer bij een andere gelegenheid?

A. Neen, het was een aparte gelegenheid. Ik weet niet meer of het er vóór of er na was.

18317. De **Voorzitter:** Wat voor correctie werd daarin aangebracht?

A. De Minister van Oorlog zou die berichten niet meer krijgen; die waren voor de chef van de staf of de opperbevelhebber bestemd. Ik weet niet of hij toen chef van de generale staf of opperbevelhebber was. Generaal *Reynders* was chef van de staf en werd daarna opperbevelhebber.

18318. De **Voorzitter:** Maar het eerste lag vóór de mobilisatie, dus vóór September 1939.

A. Toen waren ze er allebei al, ongeveer in dezelfde functie.

18319. De **Voorzitter:** Maar het lijkt mij, dat het niet waarschijnlijk is, dat er, toen er nog vrede was, veel aanleiding was voor censuur op de berichten aan de Minister van Oorlog. Toen was het conflict tussen deze twee heren er nog niet. Dat is eerst opgekomen in de maanden na de mobilisatie.

A. Ik meen, dat het na de mobilisatie was. Maar vóór de mobilisatie waren de berichten al van vrij ernstige aard. Die hebben wij scherp bekeken — dat heeft wrijving tot gevolg gehad — en aan een nadere beschouwing onderworpen. Het ogenblik, waarop de generaal heeft gezegd: „De Minister moet al die berichten zo niet hebben" lag vermoedelijk na de mobilisatie.

18320. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat generaal *Reynders* u de opdracht in deze geest heeft gegeven zowel met betrekking tot de berichtgeving aan de Koningin als met betrekking tot die aan de Minister van Oorlog?

A. Waarschijnlijk om heel verschillende redenen. Ik vermoedde, dat het gebeurde met betrekking tot de berichtgeving aan de Koningin, omdat hij de Koningin wilde besparen, dat zij zich zou enerveren over al die berichten, die niet bepaald noodzakelijk naar de Koningin behoefden te gaan, en met betrekking tot de berichtgeving aan de Minister, omdat hij waarschijnlijk moeilijkheden kreeg bij de uitleg van de betekenis en de te nemen maatregelen. Dat zijn mijn vermoedens.

18321. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog twee dingen vragen met betrekking tot de berichtgeving van majoor *Sas.* Deze heeft hier verklaard, dat hij de indruk had gekregen, dat generaal *Reynders* hem niet geheel au sérieux nam en dat hij toen naar den Haag is gekomen — dat speelde in November 1939 — om zich te oriënteren of hij inderdaad au sérieux genomen werd. Toen zou men hem verzekerd hebben, dat dat wel het geval was, maar daarna kwam hij bij kapitein *Kruls,* de adjudant van de Minister van Oorlog, en die zei: Wat, jou au sérieux nemen? Kijk maar eens wat hier staat! Hij liet hem toen zien een bulletin van de inlichtingendienst, waarin berichten van *Sas* gecommentarieerd en geridiculiseerd werden, van uitroeptekens voorzien, enz. Toen dacht hij: Dan is het beter, dat ik wegga.

U hebt de vorige keer verklaard en gemotiveerd, dat u de berichtgeving van majoor *Sas* op dat moment wel van dien aard vond, dat u dacht: Hoe is het eigenlijk mogelijk, dat hij zulke berichten kan hebben, want die zouden uit Duitse bron moeten komen, terwijl u het min of meer onwaarschijnlijk achtte, dat zulk een bron dergelijke berichten zou spuiten. Maar thans wilde ik het alleen hebben over de vraag of die berichten inderdaad door u op deze wijze gecommentarieerd en geridiculiseerd werden en van uitroeptekens voorzien, enz.

A. Het kan zeer goed zijn, dat er uitroeptekens bij hebben gestaan, maar geridiculiseerd werden ze zeker niet. Ik weet niet hoe iemand een bericht leest, maar mijn ervaring is altijd geweest, dat berichten van *Sas* werden doorgegeven en zijn brieven volledig; die kwamen eerst bij de Minister van Buitenlandse Zaken, dan bij de Minister van Oorlog en daarna kwamen ze pas bij ons; alle afzonderlijke berichten, ook de brieven van de militaire attaché's,

werden in de berichten van de inlichtingendienst opgenomen. Merkwaardig was, dat die berichten klopten met de berichten van de inlichtingendienst; die kwamen ook uit Duitsland en werden bij ons zeer in de gaten gehouden. Het enige, waardoor de berichten van *Sas* misschien wel eens de lachlust opwekten — hetgeen niet wil zeggen, dat ze niet au sérieux werden genomen —, was zijn mededeling over de betrouwbare en bekende relatie; die vonden wij in elke brief weer. Zijn berichten waren altijd in zeer alarmerende zin, maar het trok steeds de aandacht, dat hij het had over zijn betrouwbare relatie. Het schijnt een officier geweest te zijn van de Duitse generale staf.

De **Voorzitter:** Generaal *Oster*.

A. Dat is nu, na de oorlog bekeken, misschien meer verklaarbaar dan toen. Vóór de oorlog moest men dat critisch bekijken en dat was ook het enige, dat wij deden. Het enige, dat vervelend was en de lachlust opwekte, was altijd die „betrouwbare relatie", zonder andere berichtgevers. Maar in de bewering, dat die niet geloofd zou zijn — hetgeen *Sas* altijd heeft beweerd —, is *Sas* volmaakt mis. Ik heb de berichten niet meer, want ik heb alles verbrand toen de oorlog uitbrak, maar ik heb ze allemaal doorgegeven. *Sas* kwam bij ons en vergeleek de berichten met de onze. Ik herinner mij nog, dat *Sas* zei: Kijk, daar staat het ook. De berichten van *Sas* waren vollediger, want Sas had in de berichten van 's avonds het tijdstip er bij en dat heb ik niet gekregen.

18322. De **Voorzitter:** Waarover spreekt u nu, over de plannen van de Duitsers tegen 12 November of over de aanval op 10 Mei?

A. Over de aanval op 10 Mei.

18323. De **Voorzitter:** Waarover *Sas* het hier heeft, betreft de periode October—November 1939, waarin hij dat onderhoud met kapitein *Kruls* zou hebben gehad.

A. Toen dachten wij vast, dat het beginnen zou. De berichten van *Sas* waren in die tijd ook zeer ernstig. Toen is hij in die kritieke dagen overgekomen. Dat vond ik persoonlijk heel onplezierig. Door middel van hem kwamen de berichten uit Berlijn hier. Ik had hem daar liever gehouden, omdat nu op die manier de inlichtingenbron werd afgesloten.

18324. De **Voorzitter:** Van hem is het te begrijpen, omdat hij de inlichtingenbron kende en er rotsvast van overtuigd was, dat zijn berichten juist waren. Aldus bezien, spreekt het vanzelf, dat hij naar den Haag kwam om het nog te versterken.

A. Dat kan ik van zijn kant begrijpen. Ik herinner mij — die dingen komen weer scherp naar voren —, dat ik het vervelend vond, dat hij er niet bleef. Wij zaten in spanning. Het was 9 November. Toen kreeg ik de eerste berichten, dat die aanval niet zou doorgaan. Toen was *Sas* hier.

18325. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wist u toen al, dat de aanval niet zou doorgaan?

A. In de avond van 9 November, toen zij van plan waren op ons land los te slaan.

18326. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het plan was: Tegen 12 November, en de belangrijke waarschuwing, die majoor *Sas* heeft gestuurd, moet geweest zijn van 8 November.

A. Het is mogelijk. Wij hadden verschillende van die waarschuwingen en verkeerden tot 9 November in de heilige overtuiging, dat de aanval zou doorgaan.

18327. De **Voorzitter:** Hebt u in die dagen wel eens gehoord van een Engelse waarschuwing ongeveer van 5 November of daaromtrent?

A. Ik herinner het mij niet meer. Ik herinner mij zeer goed, dat wij tot 9 November in spanning zaten, want wij hadden berichten over Duitse troepenopstellingen, allerlei berichten, die betrekking hadden op het marsvaardig maken van de troepen, munitie inladen, enz.

18328. De **Voorzitter:** En welk bericht kreeg u op 9 November, waardoor u het in twijfel ging trekken?

A. Ik heb bericht gekregen, dat de troepen terugtrokken. Dat was het eerste goede bericht.

18329. De **Voorzitter:** Dan is er nog een andere zaak, waarover de heer *Sas* het heeft gehad. Hij is — van zijn standpunt is dat zeer begrijpelijk — niet erg te spreken over het telefoongesprek van uit den Haag in de avond van de 9de Mei 1940. Hij had eerst met de heer *Post Uiterweer* getelefoneerd. Dat had hij gedaan volgens een afgesproken code, waarin het getal 210 voorkwam: 200 plus de datum. Op die manier had hij via de telefoon gewaarschuwd. Toen hebt u hem nog eens opgebeld en heeft het bekende gesprek plaats gehad over de toestand van mevrouw *Sas*. Nu hebt u reeds verklaard, dat het inderdaad het risico met zich bracht, dat het lek daardoor bekend zou kunnen worden bij de Duitsers, en dat zou risico's hebben kunnen opleveren voor de berichtgever en *Sas* zelf, maar u hebt gezegd: Dat was voor mij van bijkomstige aard; het ging voor mij om de zaak. Ook wanneer men het echter bekijkt met betrekking tot de zaak zelf, zat er dit gevaar in het telefoongesprek, dat de Duitsers op dat ogenblik zouden merken, dat men in Nederland wist, dat de inval in de komende nacht zou plaats vinden.

A. Ik zie dat gevaar helemaal niet.

18330. De **Voorzitter:** U wilt zeggen: Het gebeurde toch!

A. De Duitsers hebben ons nooit anders gevoed dan met berichten, dat zij zouden komen; dat was een opgezet spel. *Sas* was bang, dat de generaal gevangen zou worden genomen. Ik wilde weten hoe de Duitsers zouden reageren op dat telefoongesprek. De afspraak met de heer *Post Uiterweer* kende ik niet. Het was voor mij betrekkelijk vreemd. Uit een belangrijk bericht, dat binnenkwam, trachtte ik te halen wat ik kon. Het was interessant te zien hoe mooi de Duitsers dat spelletje speelden en dat gesprek lieten doorgaan alsof er niets gaande was.

18331. De **Voorzitter:** Met andere woorden: Wanneer u de afspraak tussen *Sas* en *Post Uiterweer* gekend had, had u misschien geen aanleiding gevonden om op te bellen?

A. Misschien niet, maar wanneer je staat aan de vooravond van een dergelijke belangrijke gebeurtenis voor het gehele land, rust ik niet vóórdat ik alles heb geprobeerd. Je probeert de hoogste zekerheid te krijgen.

18332. De **Voorzitter:** Nu is er echter nog een ander punt, dat van groter belang is. Generaal *Fabius* heeft hier verteld, dat, toen generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was, er een bericht is binnengekomen over een pantserdivisie, die opgesteld was in de omgeving van Osnabrück. Dat was ook een bericht, dat van majoor *Sas* kwam. Hebt u daarvan iets gehoord? Ik spreek nu over de tijd, toen generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was. Kunt u zich van dat bericht, dus van vóór 6 Februari 1940, iets herinneren?

A. Neen, daarvan kan ik mij niets herinneren. Ik had berichten over de opstelling van alle Duitse troepen aan de grens uit verschillende bronnen, waarbij telkens pantserdivisies werden genoemd; ook werd er gezegd, dat die Nederlandse kentekenen hadden. Wij hadden een kaart, die door *Somer* werd bijgehouden en waarop alle Duitse troepen nabij de grens nauwkeurig stonden vermeld. Ik herinner mij niet, dat *Sas* een dergelijk bericht heeft gestuurd. Dat zou dan een van de vele geweest zijn over Duitse troepen, die wij hebben gekregen.

18333. De **Voorzitter:** Het belang van de zaak zal u direct duidelijk zijn, als u denkt aan de pantserdivisie, die door de Langstraat naar de Moerdijk is getrokken. Nu staat het met deze zaak verder zó: Dat bericht, heeft generaal *Fabius* gezegd, is binnengekomen; hij zou het meegedeeld hebben aan generaal *Reynders* en het zou terechtgekomen zijn in de brandkast, althans op een veilige plaats op het hoofdkwartier, maar het is aan generaal *Winkelman* niet meegedeeld, dat dat bericht er was; die weet hier niets van. Daarom vraag ik het u hier dus. Deze zaak heeft een vervolg, nl. dit, dat majoor *Sas* nog eens een bericht heeft gestuurd over een pantserdivisie, ook opgesteld in het rayon Rheine-Münster-Osnabrück. Dat moet geweest zijn kort vóór de inval in Nederland en dat bericht is binnengekomen bij G.S. III en niet meegedeeld aan generaal *Winkelman*, want die weet er niets van, terwijl er officieren zijn van G.S. III, die weten, dat het binnengekomen is.

Generaal *Winkelman* ontkent het bericht te hebben ontvangen. U kunt zich het eerste bericht niet voldoende herinneren, maar weet u van het tweede bericht iets af?

A. Dat was kort vóór de oorlogsdagen?

De **Voorzitter:** Ja. Ik weet het tijdstip niet precies, maar laten wij om onze gedachten te bepalen zeggen, dat het enige dagen vóór de 10de Mei is geweest.

A. Alle berichten werden doorgegeven en de Duitse troepenopstellingen stonden op kaart. De opperbevelhebber kwam er ook wel eens naar kijken. Het is volgens mij uitgesloten, dat berichten, binnengekomen bij G.S. III, niet zijn doorgegeven. Het was eenvoudig het systeem, dat alle berichten werden gedrukt en doorgegeven. Meestal gingen berichten van bijzondere waarde direct naar *Wilson*, toen de eerste afdeling.

18334. De **Voorzitter:** Dit bericht is natuurlijk achteraf gebleken van bijzonder belang te zijn, omdat blijkbaar deze pantserdivisie door Noordbrabant is gestoten. Daaruit zou men misschien kunnen concluderen, dat het belang van de opstelling van die pantserdivisie daar op dat moment niet zo gezien werd, maar aan de andere kant is het wel merkwaardig, dat deze twee officieren zich nu nog herinneren, dat het bericht is binnengekomen, en dat zou er dus op wijzen, dat het bericht niet als zo onbelangrijk werd beschouwd.

A. Dan is het bericht mechanisch naar de opperbevelhebber gegaan. Als het zo niet was, was het fout. Voor ons was het bericht niet zo belangrijk, omdat wij zeer veel van dergelijke berichten hebben gekregen en de berichten altijd doorgaven, terwijl de gegevens op kaart werden gezet en de gehele Duitse troepenopstelling bekend was.

18335. De **Voorzitter:** Dit bericht is van uitzonderlijk belang geworden, omdat de Duitsers er de eerste ochtend van de oorlog in geslaagd zijn de Moerdijkbrug te bezetten en tevens door het terugtrekken van het IIIde legerkorps naar het noorden de weg door de Langstraat naar de Moerdijkbrug kwam bloot te liggen en toen deze pantserdivisie is doorgestoten naar de Moerdijkbrug. In zoverre is dus het opstellen van deze pantserdivisie in die sector daar kennelijk van het allergrootste belang geweest.

A. Ik vind het niet zo belangrijk, want wanneer de opperbevelhebber weet welke Duitse troepen tegenover hem liggen, kan hij dat verwachten. Ik kan niet treden in een veroordeling van het beleid van de opperbevelhebber en zeggen of er nu meer of minder troepen in Noordbrabant moesten zijn en of de bruggen in het zuiden verdedigd moesten worden — dat werden zij —, maar welke maatregelen er verder genomen moesten worden, was niet te mijner beoordeling. Een pantserdivisie stond daar echter te wachten; zij kon elk ogenblik van richting veranderen. Wanneer de maatregelen er niet op gebaseerd waren, moet het erg vreemd lijken. Ik geloof niet, dat het enige wijziging in de besluiten van de opperbevelhebber zou hebben gebracht, als hij het bericht kreeg, dat er nog een pantserdivisie — *die al lang gemeld was* — bij Osnabrück stond. Ik geloof niet, dat het van invloed kon zijn op zijn maatregelen. Die maatregelen moesten zodanig zijn, dat zij de Duitse aanval zo lang mogelijk konden tegenhouden.

18336. De **Voorzitter:** Dan wil ik hiervan afstappen en u nog een andere vraag stellen. U herinnert zich, dat op 19 Januari 1940 een vliegtuig in België is neergeschoten, waarin zich aanvalsplannen van de Duitsers bevonden.

A. Dat herinner ik mij.

18337. De **Voorzitter:** Nu vindt men in de mémoires van *Churchill* dat feit ook vermeld. *Churchill* zegt daarin ongeveer het volgende, nl. dat de geallieerden van dat moment af heel duidelijk wisten wat de plannen van de Duitsers waren, omdat, wat men in dat vliegtuig gevonden had, aan duidelijkheid niets te wensen overliet.
Nu is mijn vraag deze: Zijn de Nederlanders kort na 19 Januari 1940 daarvan ook op de hoogte geweest of heeft men van geallieerde zijde deze wetenschap voor zich zelf gehouden? Het is ook mogelijk, dat langs Belgische kant daaromtrent berichten bij ons zijn binnengekomen. Kunt u zich daarvan iets herinneren?

A. De documenten in het vliegtuig zijn verbrand op het laatste moment, misschien niet allemaal, maar de Duitse officier heeft daartoe een poging gedaan. Toen heb ik een poging gedaan om die papieren of wat het was te krijgen.

18338. De **Voorzitter:** U hebt dus direct al vernomen, dat er iets van die aard was in dat vliegtuig?

A. Zeker. Ik heb direct geprobeerd die papieren te krijgen of afschriften er van.

18339. De **Voorzitter:** Bij de Belgen of bij de Engelsen?

A. Bij de Belgen. Dat verliep echter niet zo vlot als ik mij had voorgesteld. Het was heel moeilijk na te gaan wat de bedoeling was van dat vliegtuig, of het een deel van de zenuwenoorlog dan wel inderdaad een ongeluk was.

18340. De **Voorzitter:** *Churchill* nam het wel ernstig, blijkens zijn mémoires.

A. Ik heb steeds op het standpunt gestaan: men moet altijd die dingen ernstig nemen, dan loopt men het minste risico. Of men berichten gelooft of niet, heeft voor de inlichtingendienst geen reden ze achter te houden; men moet ze ernstig nemen en doorgeven.

18341. De **Voorzitter:** Maar was het zo, dat u, toen u eindelijk dat bericht kreeg van de Belgische kant, wist dat het ging om papieren, waaruit bleek, dat de Duitsers een aanval in het Westen voorbereiden?

A. Ja, maar de juiste papieren heb ik nooit gekregen. Ik heb er een kopie van gezien en dat heb ik niet mogen behouden. Het werd mij getoond door een vriend.

18342. De **Voorzitter:** Was dat kort na 19 Januari of eerst tegen 10 Mei?

A. Neen, het was betrekkelijk kort na 19 Januari. Ik wist niet en weet nog niet wat de Regering deed. Ik was hoofd van de buitenlandse inlichtingendienst, maar de Regering kon ook inlichtingen vragen langs andere weg. Of dat gebeurd is, weet ik niet, en of zij het getracht heeft, weet ik niet.

18343. De **Voorzitter:** U hebt dus langs uw eigen kanalen enige wetenschap van die documenten gekregen?

A. Ik heb iets gezien, een kopie van papier, waarvan een deel verbrand was en waar juist een paar woorden uit waren, die nogal van belang hadden kunnen zijn. Ik vond het heel eigenaardig, dat ik niet alle papieren kreeg. Men was echter in België een beetje erg voorzichtig; ik werkte altijd langs ondergrondse lijnen; het was geen oorlog; wij waren neutraal. Contact met België kon ik officieel niet hebben.

18344. De **Voorzitter:** En die wetenschap, die u gekregen hebt, zal toch zeker wel doorgerapporteerd zijn aan de Regering?

A. Zeker, dat staat zo vast als een huis.

18345. De **Voorzitter:** Dan nog iets over het Venlo-incident. Wij hebben daarover heel wat verhoren gehad en zijn ook wel een en ander te weten gekomen. Het begint voor ons min of meer waarschijnlijk te worden — het blijkt ook uit getuigenissen van Duitse kant —, dat men bij de aan het incident voorafgaande onderhandelingen twee phasen moet onderscheiden; de eerste phase, waarin de Duitse contactpersonen van *Stevens* en *Best* werkelijke verzetslieden waren; dat zou een Duitse overste met enige officieren geweest zijn, die op een gegeven moment gearresteerd zijn en vermoedelijk om hun hachje te redden de zaak hebben medegedeeld en er aan hebben meegewerkt, dat er een „Spiel" gespeeld zou worden met *Stevens* en *Best*, zodat de latere besprekingen, die in October in den Haag en Arnhem, alsmede ± driemaal, te weten op 7, 8 en 9 November in Venlo, hebben plaats gevonden, in werkelijkheid geschiedden met *Schellenberg, Knochen* en *Christensen*, lieden van de Gestapo.
Hebt u die indruk ook wel eens gekregen, dat inderdaad die twee phasen bestonden?

A. De indruk, dat zij eerst goed waren en later niet meer, heb ik ook wel eens gekregen, maar pas later, maar ik heb nooit geweten — hetgeen u blijkbaar weet —, dat de eerste heren het zouden hebben verraden en medegewerkt zouden hebben het tweede spel te spelen.

18346. De **Voorzitter:** Er waren verschillende aanwijzingen voor en toen hebben wij gehoord een zekere *Walther Müller*, gedetineerd in de cellenbarakken, die leider was van de S.D.-instantie te den Haag en destijds van de S.D.-instantie te Keulen en uit dien hoofde dit zou kunnen weten. Hij heeft inderdaad verteld, dat dit eerste drietal officieren daaraan heeft medegewerkt en dat hun chef een brief heeft gezonden aan de Engelsen, *Stevens* en *Payne Best*, waarin zij schreven, dat zij door bepaalde omstandigheden niet meer konden komen, maar dat de besprekingen konden worden voortgezet met andere heren, die ook betrouwbaar waren; men is zelfs zover ge-

gaan, dat men een radioverbinding heeft tot stand gebracht, die van Düsseldorf uit werd bediend, waardoor het contact tussen *Stevens* en *Payne Best* enerzijds en de Duitsers anderzijds werd onderhouden, en de Duitsers een tijd lang aldus materiaal van militaire aard aan *Stevens* en *Best* hebben verschaft. Op een gegeven moment — het is nog altijd *Walther Müller,* die het vertelt — kon het niet meer, ging het verkeerd. Toen moest men het „Spiel" afbreken en hebben zij gezegd: Laten wij thans proberen van hen wat te weten te komen. Zij dachten namelijk, dat *Stevens* heel wat wist van Engelse geheimen. Dat is de voorstelling van zaken, zoals zij is gegeven door *Walther Müller.*

A. Ik heb altijd gedacht, dat de eerste heren goed waren, in de gaten gelopen zijn — wat er met hen gebeurd is, weet ik niet; ik ken hun namen ook niet — en eenvoudig door anderen zijn vervangen door de Gestapo, de Sicherheitspolizei, maar niet, dat de eerste heren het hebben verraden aan de anderen.

18347. De **Voorzitter:** Zij zouden zijn gearresteerd, bekend hebben en om het vege lijf te redden er in toegestemd hebben deze brief te schrijven.

A. Dat klopt met mijn idee, maar dat is niet op feiten gebaseerd.

18348. De **Voorzitter:** Ik vraag u het daarom, omdat u de vorige keer tijdens uw verhoor hebt gezegd:

> „Ja, daar is mij zelfs veel van bekend, van wat ik er later van gehoord heb, ik heb zelfs een van de Engelse officieren later nog in Londen gesproken, maar ik weet niet of het interessant voor u is."

A. Ja, de heer *Stevens.*

18349. De **Voorzitter:** Daarom wilde ik er even op ingaan. U voelt wat de moeilijkheid is. Wij zullen de heer *Stevens* niet gemakkelijk als getuige voor de commissie kunnen horen, omdat hij Engelsman is en de Engelsen er weinig behoefte aan zullen hebben hun agenten toe te staan om voor ons verklaringen af te leggen. Daarom is het wel van belang te weten, wat *Stevens* aan u verteld heeft.

A. Daarover heeft *Stevens* in Engeland heel weinig verteld. Ik heb hem één keer ontmoet. Hij vond het erg prettig, dat hij mij zag. Ik dacht, dat hij dood was. Hij heeft mij verteld, dat hij in een concentratiekamp is gestopt door de Duitsers. Dat verhaal interesseert u echter misschien niet. Dat lag hem nogal zwaar op de maag. Over het spel zelf heeft hij het echter niet gehad.

18350. De **Voorzitter:** U zei, dat u later de indruk had gekregen, dat het zich zo toegedragen moet hebben, als u het zojuist hebt verteld. Dat u die indruk hebt gekregen, moet u toch ook ergens op hebben gebaseerd.

A. Ik geloof niet, dat dat gebaseerd is op mededelingen van *Stevens.* Ik denk, dat het was, omdat ik wist of het vermoeden had, dat die zaak vrij goed was opgezet. Toen later ontdekt werd, dat hopen Duitse officieren niet met *Hitler* meegingen, moet ik die conclusie hebben getrokken, meen ik.

18351. De **Voorzitter:** Dat hebt u positief niet uit verklaringen, noch van *Stevens,* noch van een ander?

A. Neen, ik geloof het niet. *Stevens* praatte weinig over het geval. Hij was er ingelopen; hij had het meer over zijn verblijf in de kampen, dat hij de Duitsers haatte, enz.

18352. De **Voorzitter:** Ik zou mij ook kunnen voorstellen, dat, toen u *Stevens* na de oorlog ontmoette, u samen eens gereconstrueerd hebt hoe dat geval zich had toegedragen.

A. Het was een beetje pijnlijk voor *Stevens,* vond ik altijd; hij is er ten slotte ingelopen op een vrij domme manier. Ik heb het altijd als een grote fout gezien om buiten de grenzen te gaan.

18353. De **Voorzitter:** U verwijt ook aan luitenant *Klop,* dat hij er aan meegewerkt heeft?

A. Die heren waren zeer avontuurlijk, maar dat *Stevens* het gedaan heeft, begrijp ik het minst; dat was een oude rot van de Engelse inlichtingendienst. Ik ontmoette *Stevens* in een club, waar hij zijn vrienden heeft en ik mijn vrienden heb. Je sprak er met elkaar, b.v. dat je elkaar de volgende week nog eens zou zien. Hij heeft meer met generaal *van Oorschot* gesproken, die kende hem beter.

18354. De **Voorzitter:** Hebt u later met *Best* nog wel gesproken?

A. Neen, die heb ik nooit ontmoet.

18355. De **Voorzitter:** Op welke wijze is dat contact tussen *Stevens* en *Best* en de anderen tot stand gekomen?

A. Dat heb ik de vorige keer verklaard, meen ik. Generaal *van Oorschot* vroeg mij bij de onderhandelingen tegenwoordig te zijn. Toen heb ik gezegd: Het spijt mij, maar dat kan ik niet doen. Toen zei de generaal: *Olifiers* dan? Toen heb ik gezegd: Die kan ook niet. En toen heeft hij gezegd: Dan moet ik *Klop* hebben. Eerst had hij al gezegd: Hier is een belangrijke mijnheer, die kent u wel; die is hier met een telegram van *Halifax.* Wij zijn de enigen, die het kunnen doen. Dit is een taak voor de inlichtingendienst en daar wil ik jullie mee belasten.

18356. De **Voorzitter:** Is daarvan aan generaal *Reynders* ook mededeling gedaan?

A. Neen.

18357. De **Voorzitter:** Door u niet?

A. Neen.

18358. De **Voorzitter:** Hebt u niet eens generaal *Reynders* in een gesprek medegedeeld, dat dergelijke onderhandelingen aan de gang waren?

A. Dat is niet uitgesloten. Ik vertelde generaal *Reynders* nogal eens wat details, maar bepaalde officiële mededelingen waren het niet, want het was een zaak van generaal *van Oorschot,* maar er vond wel eens een gesprek plaats, dat niet direct uitsluitend een dienstgesprek was, wanneer ik iets moest komen melden.

18359. De **Voorzitter:** Is u er ook iets van bekend, dat die Duitse officieren — ik vermoed, dat het de eerste groep is geweest — eens een keer vóór zo'n bespreking in het oosten van ons land zouden zijn gearresteerd?

A. Neen. Dat herinner ik mij althans niet.

18360. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt. De heer *van Blankenstein* heeft over deze zaak geschreven en heeft daarbij genoemd de naam van een zekere dr. *Franz Fischer.* Als ik het goed heb begrepen, was het de gedachte van de heer *van Blankenstein,* dat deze dr. *Franz Fischer* contactpersoon is geweest, die de partijen voor het eerst bij elkaar heeft gebracht.

A. Dat heb ik ook eens ergens gelezen. Ik denk in een artikel in „De Stem".

18361. De **Voorzitter:** U weet het niet?

A. Neen. Die naam *Fischer* is door de heer *van Blankenstein* wel eens meer genoemd.

18362. De **Voorzitter:** Weet u wie het is?

A. Neen. Ik dacht, dat het iemand was, die er een inlichtingen groep op nahield.

18363. De **Voorzitter:** Duitsers?

A. Duitsers of Tsjechen. Ik heb dr. *Franz Fischer* nooit gezien. Misschien kwam hij in het kaartsysteem voor. Ik heb hem echter nooit ontmoet. Ik meen mij wel te herinneren, dat de heer *van Blankenstein* de naam *Fischer* ook wel heeft genoemd vóórdat wij in Londen waren en later te Londen nog wel eens meer heeft genoemd. De heer *van Blankenstein* had waarschijnlijk nog een heleboel relaties op dit gebied. Een journalist ontmoet een heleboel van die mensen. Hij zei dan de namen er dikwijls bij en ik meen, dat de naam *Fischer* er ook bij was.

18364. De **Voorzitter:** Merkwaardig is, dat, nadat de heer *van Blankenstein* het heeft geschreven, dat artikel in een brief van uit Rotterdam is gestuurd naar dr. *Franz Fischer,* wonende te Stuttgart, terwijl bij nader onderzoek is gebleken, dat het adres van waar het verstuurd is, gefingeerd was. Dat heeft gespeeld in 1947; deze brief is door de Britse censuur onderschept. Dat bewijst, dat dr. *Franz Fischer* nog steeds op de vlakte is.

A. Ja.

18365. De **Voorzitter:** Maar u kunt hem ook niet nader aanduiden of thuisbrengen?

A. Neen. Er zijn meer van die namen, die indertijd in omloop waren. Ik heb verscheidene van die personen nooit gezien. Zij stonden bij ons wel aangetekend met de waarde als berichtgever er bij, maar ik geloof niet, dat *Fischer* behoorde tot de mensen, die bij ons goed stonden aangeschreven. Misschien zal hij beter bekend geweest zijn bij de afdeling van de heer *Roosenboom*. Die deed werk, dat men contra-spionnage zou kunnen noemen.

18366. De **Voorzitter**: U had het zoëven over een telegram van *Halifax*. Heb ik het goed begrepen, dan stond in het telegram, dat *Stevens* van *Halifax* heeft gekregen, dat hij dat contact moest aanknopen.

A. Zo iets moet het zijn.
Generaal *van Oorschot* heeft gezegd: hier hebt u *Stevens,* hij heeft een telegram van *Halifax.*
Toen is mij medegedeeld, wat de opdracht was. Ik kon het toen niet doen. Toen is bij mij daarop meer de nadruk gekomen dan op de gehele zaak. Toen is *Olifiers* aangewezen. Hij kon het ook niet doen. Ik vond het vreemd van de generaal. Blijkbaar vond hij deze onderhandelingen zeer belangrijk. Hij zou echter bij ons de zaak hebben stilgezet, als nl. ik of *Olifiers* waren aangewezen, want ik had weinig officieren.

18367. De **Voorzitter:** Een vreemd element is, dat de overval te Venlo heeft plaats gevonden op 9 November, terwijl de Duitsers kennelijk van plan zijn geweest op 12 November ons land binnen te vallen. Nu geeft *Walther Müller* deze verklaring, dat dit niets met elkaar te maken heeft, maar dat men aan het einde van het „Spiel" was gekomen en zocht naar een mogelijkheid om *Stevens* en *Payne Best* in te rekenen en van hen zoveel mogelijk te weten te komen. Er is nog een andere theorie mogelijk, nl. dat men de overval op 9 November te Venlo heeft doen geschieden om, wanneer de inval in ons land op 12 November zou plaats hebben, dit incident op dezelfde wijze te gebruiken als zogenaamde rechtvaardigingsgrond, gelijk op 10 Mei 1940 is geschied in het memorandum van *von Ribbentrop.*

A. Het zou een beetje kinderlijk of te geraffineerd zijn om te menen, dat dit bedoeld was voor de aanval op Nederland.

18368. De **Voorzitter:** Ik bedoel dit, dat men het op 9 November geënsceneerd heeft, omdat men van plan was op 12 November Nederland binnen te vallen. Het lijkt mij, dat, als men dat plan uitgevoerd had, er ook een memorandum van *von Ribbentrop* gekomen was met verschillende grieven tegen Nederland, en dan had men dit op dat moment reeds kunnen gebruiken.

A. Het is niet onmogelijk, als u ziet, dat later dat Venlo-geval er bijgehaald is.

18369. De **Voorzitter:** Het is maar een vermoeden; ik heb nog geen voldoende aanknopingspunten daarvoor kunnen vinden, ook van *Walther Müller* niet. Maar u hebt er na dien geen aanwijzingen voor gekregen?

A. De aanslag in de Bierkeller?

18370. De **Voorzitter:** Op de avond van de 8ste?

A. Ergens in een of andere Duitse krant heb ik een combinatie gelezen van de aanslag op *Hitler* en de gebeurtenis in Venlo.

18371. De **Voorzitter:** Dan de quaestie van de *Sponeck*papieren. Uit verschillende verklaringen is gebleken, dat die papieren Zondagmiddag pl.m. 2 uur zijn binnengekomen bij het Algemeen Hoofdkwartier. Nu heeft door een nogal merkwaardige vergissing (het gegeven werd ons verstrekt door de Krijgsgeschiedkundige Sectie van de generale staf) de gedachte bij ons geleefd, dat die papieren zouden zijn gekomen uit een vliegtuig, waarin de adjudant van generaal *von Sponeck* zat en dat op Zondag 12 Mei 1940 zou zijn neergeschoten in de Adelheidstraat in Den Haag. Op de daarvoor genoemde dag is er echter aldaar geen vliegtuig neergeschoten en verder is uit informaties min of meer duidelijk komen vast te staan, dat de papieren op 12 Mei zijn gevonden in een vliegtuig, dat reeds op 10 Mei op Ockenburg is terechtgekomen.

A. Ze zijn ons gebracht uit Ockenburg door een officier, die met de inlichtingendienst in verbinding stond, ik geloof van de Jagers; ze zijn snel naar de opperbevelhebber doorgegeven, bestudeerd en daaruit hebben wij alle gegevens over de aanval geput.

18372. De **Voorzitter:** U zegt: snel gebracht. Dat bevestigt, dat ze pas later gevonden zijn, want dat vliegtuig is op Ockenburg geland in de ochtend van de 10de Mei. Het kan zijn, dat ze in dat vliegtuig gezeten hebben en dat men ze pas Zondag ontdekt heeft.

A. Ik herinner mij niet, op welke datum ze in het hoofdkwartier zijn aangekomen.

18373. De **Voorzitter:** Maar u herinnert zich wel positief, dat ze van Ockenburg zijn gekomen?

A. Ik heb nooit een ander idee gehad.

18374. De **Voorzitter:** Kunt u nog even aangeven, wat die documenten ongeveer inhielden?

A. Zij hielden in het gehele plan van de aanval op het centrum van het land, op den Haag, de parachutistenaanval met uitgebreide schetsen en gegevens, waar de mensen woonden, de opdrachten voor elk onderdeel en bovendien nog de bekende lijst van personen, die zo gauw mogelijk moesten worden gevangen genomen. Ik herinner mij, dat er ook een brief in zat, ondertekend door *Otzen,* die hier militair attaché was, waarin hij o.a. meldde — ik vond het gek, dat die brief er in zat —, dat hij het adres van de opperbevelhebber niet had kunnen vinden.

18375. De **Voorzitter:** U stond ook op die Fahndungsliste, die lijst van personen, die gearresteerdd moesten worden?

A. Ja, en de heer *Olifiers* ook.

18376. De **Voorzitter:** Van de wetenschap, uit die papieren geput, hebt u aan de opperbevelhebber mededeling gedaan?

A. Ja, en daarop zijn door de opperbevelhebber de nodige maatregelen genomen om die parachutisten te bestrijden.

18377. De **Voorzitter:** Dat was al twee dagen lang gebeurd. Het was Zondag 12 Mei. Dat is zeer vreemd. Toen was de aanval op den Haag in feite als mislukt.

A. Ik kan mij niet herinneren of het op Zondag was of niet.

18378. De **Voorzitter:** Dat is door de heer *Olifiers* nadrukkelijk verklaard. Wij hebben wel heel veel misverstand gehad over het vliegtuig, waaruit de papieren gekomen zouden zijn, maar over het tijdstip, waarop zij op het algemeen hoofdkwartier zijn gekomen, is geen verschil van mening.

A. *Olifiers* heeft een zeer goed geheugen. Als hij het zegt, kunt u er van op aan.

18379. De **Voorzitter:** U hebt ze dus ter kennis van de opperbevelhebber gebracht. En wat is er toen verder mee gebeurd?

A. Die bundel papieren is bestudeerd en doorgegeven door kapitein ***Römer.***

18380. De **Voorzitter:** Heeft iemand u ook gezegd, dat de *Sponeck*-papieren eigenlijk uit twee vliegtuigen zouden zijn gekomen, dat het een samenvatting van twee bundels zou zijn? Dat heeft generaal *van Hilten* hier gereconstrueerd.

A. Het is mij niet bekend.

18381. De **Voorzitter:** Volgens u is het één bundel uit het vliegtuig, dat bij Ockenburg is neergekomen?

A. Wij hebben één pak gekregen.

18382. De **Voorzitter:** Er waren ook instructies voor bataljonscommandanten bij. Generaal *van Hilten* vermoedde, dat deze uit een ander vliegtuig waren gekomen. Nu kan het misverstand hierin zitten: Zij zijn teruggekomen uit Amerika en nu kan het zijn, dat bij de verzending de twee pakken door elkaar zijn geraakt.

A. Ik heb de *Sponeck*-papieren maar heel kort gezien. Ik heb ze gegeven aan kapitein *Römer* en heb onmiddellijk aan de opperbevelhebber verteld, dat wij ze hadden. Generaal *Wilson* is komen kijken. Kapitein *Römer* heeft ze bewerkt. Pas later kwam de bijlage met de namen van de mensen, die gevangen genomen moesten worden.

18383. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, of in deze papieren ook sprake was van de Regeringspersonen, de Koningin en de Ministers, en of met hen iets gedaan moest worden?

A. Ik meen mij te herinneren, dat zij zo snel mogelijk moesten worden gevangen genomen. Wie dat precies weet, is kapitein *Römer,* die de papieren heeft bewerkt. Hij heeft de bundel in zijn vingers gehad.

18384. De **Voorzitter:** Weet u ook nog, waar ze naar toe zijn gebracht?

A. Die *Sponeck*-papieren zijn in handen gekomen van de Amerikanen — ik meen via Buitenlandse Zaken — en zijn dus veilig en wel in Washington aangekomen. Daarvan heeft later de Regering te Londen een afschrift gevraagd.

18385. De **Voorzitter:** Merkwaardig is, dat deze papieren, die belangrijk waren, niet ter kennis van het Kabinet zijn gebracht. Men heeft ze wel gebracht bij Buitenlandse Zaken, kennelijk met de opdracht ze niet in handen van de vijand te laten vallen, maar ze zijn niet ter kennis van het Kabinet gebracht.

A. Ik weet niet, of het belangrijk was. Het waren operatiepapieren. Die komen op het hoofdkwartier bij de opperbevelhebber. Zij hebben geen enkele invloed op de politiek, op de gang van zaken.

18386. De **Voorzitter:** In zoverre, dat de Regering voor de beslissing stond, of zij in den Haag moest blijven, en daarvoor waren die papieren wel van belang.

A. Zou van die papieren afhangen, of de Regering in den Haag zou blijven?

18387. De **Voorzitter:** Niet in eerste instantie, dat ben ik wel met u eens.
Maar ik kan mij toch voorstellen, dat, toen de Regering die Zondag er over beraadslaagde wat men moest doen, het toch niet zonder belang was, dat papieren, waarin stond, dat de Koningin en de Ministers gevangen moesten worden genomen, ter kennis van het Kabinet zouden worden gebracht.

A. Ik herinner mij niet precies, dat Koningin en Regering gevangen zouden worden genomen, maar het was iets dergelijks. Ik kan mij echter indenken, dat de opperbevelhebber dat papier niet ter kennis van de Regering heeft gebracht, omdat het eenvoudig een operatiestuk was, een aanvalsplan van de vijand.

18388. De **Voorzitter:** Een plan, waarin gesproken wordt van een aanval op de zetel der Regering, waar zich de Koningin en de Ministers bevinden en waarin verder besproken wordt wat er met die Regeringspersonen moet gebeuren, is niet een zuiver militaire, maar ook een politieke zaak.

A. Dat ben ik niet met u eens. Ik zie het zo: toen wij de aanval hadden op den Haag, was het voor de Regering zaak om weg te gaan.

18389. De **Voorzitter:** Als dit zich op Zondagmiddag heeft afgespeeld en men toen die papieren op het algemeen hoofdkwartier heeft gekregen, dan kunnen die papieren toch wel van belang zijn, ook indien ze meer als illustratie van de gebeurtenissen van de voorafgaande dagen zouden zijn te beschouwen.

A. Het kan, maar de opperbevelhebber, die de vijand moest bestrijden, zal toch wel met de Regering in contact hebben gestaan over de vraag: moeten wij hier blijven of niet; daarop hadden die papieren geen invloed; ze kwamen toch om de Regering gevangen te nemen.

18390. De **Voorzitter:** Het ligt voor de hand, dat de Regering onder alle omstandigheden zoveel mogelijk wordt ingelicht, maar dat is hier niet gebeurd, want geen van de leden van het Kabinet heeft ooit kennis gedragen van de inhoud van die papieren.

A. Ik vind dat helemaal niet erg en ik ben enigszins verwonderd, dat u mij dit vraagt, omdat die papieren toch nooit invloed kunnen hebben op de vraag of de Regering moet blijven of niet. Het voornaame punt was: blijven of weggaan. Ik weet niet precies, wat er in die papieren stond, maar de Regering moest in elk geval weg.

18391. De **Voorzitter:** Het zou van groter belang zijn geweest, als het zich had afgespeeld op de ochtend van 10 Mei; dan had men van die feiten toen al kennis kunnen nemen, maar ik vind er toch dit element in zitten, dat de Regering niet alle inlichtingen heeft gehad, waarop ze recht had.

A. Het is een zaak van de opperbevelhebber.

18392. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan het voornaamste onderwerp, dat ik met u wilde bespreken: de quaestie van de Londense inlichtingendiensten. In de eerste plaats deze vraag: Is er bij G.S. III vóór de oorlog enige voorbereiding geweest met betrekking tot de inlichtingendienst en wat dies meer zij voor het geval, dat men het land moest verlaten? Heeft men de vraag wel eens onder ogen gezien, hoe men eventueel elders een inlichtingendienst zou opbouwen?
Heeft men overwogen om officieren van de inlichtingendienst het land tijdig te doen verlaten, eventueel met de Regering, met het restant van het leger, om in den vreemde een inlichtingendienst op te bouwen, die ook de verbindingen met het bezette Nederland zou kunnen onderhouden?

A. Zeker niet. Het enige, waarop ik heb aangedrongen, is het hebben van een militaire attaché te Londen.

18393. De **Voorzitter:** Mag ik u in dit verband vragen, wie het initiatief heeft genomen, dat u en kapitein *Olifiers,* die op de Fahndungsliste stonden, naar Engeland gingen? U bent met de torpedobootjager, waarop de Koningin was, naar Engeland gegaan?

A. Ja.

18394. De **Voorzitter:** De heer *van Blankenstein* heeft verklaard, dat hij u in de ochtend heeft ontmoet op het Engelse gezantschap. Heeft de opperbevelhebber het u gezegd, heeft u het gevraagd aan de opperbevelhebber of is het op een andere wijze aan de gang gekomen?

A. Voor zover ik mij herinner, heeft de opperbevelhebber tegen mij gezegd: U moet weg en ik zou u aanraden uw vrouw mee te nemen. Toen heb ik de opperbevelhebber gevraagd: Kunt u daarvan een schriftelijke lastgeving verstrekken. Toen keek hij vreemd op en zei: Natuurlijk! Toen heb ik die zelf geschreven en werd zij ondertekend door generaal *Winkelman.* Kapitein *Schooneberg* heeft tegen mij gezegd: Ik sta wel niet op die lijst, maar heb toch ook veel op mijn geweten; ik geloof, dat, als ik wegging, ik daar meer zou kunnen doen dan hier. En aangezien hij niet zo heel goed bij de Duitsers bekendstond, heb ik voorgesteld hem mee te nemen.

18395. De **Voorzitter:** U bent met uw vrouw gegaan?

A. Ja, en voor *Olifiers* heb ik aan de opperbevelhebber gevraagd, of hij zijn vrouw en dochter mocht meenemen. Zijn dochter was 16 jaar en die achter te laten, was niet prettig.

18396. De **Voorzitter:** U bent beiden daartoe geautoriseerd door de opperbevelhebber?

A. Wij hebben schriftelijk opdracht gekregen ons te begeven naar de militaire missie te Londen.

De nos 18397 t/m 18443 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

J. G. M. VAN DE PLASSCHE.

DONKER, *Voorzitter.*
RUIJS DE BEERENBROUCK.
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,

oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige en tevens als deskundige.

De nos. 18981 t/m 19083 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

19084. De **Voorzitter:** Deze zaak is wel zo van alle kanten behandeld door de verschillende getuigen, dat wij over die opdrachten, die aan de heer *Sas* gegeven zouden zijn en aan de andere heren, dat wij daar niet in bijzonderheden meer op behoeven in te gaan.
Dan kom ik nu tot de getuigenissen van de heer *Gerretson.* Het geval van die Duitse stappen is, meen ik, al ten dele met u behandeld. Maar het is toch goed om het nu nog eens in bijzonderheden met u door te nemen. Hij stelt o.a.:

> „Zonder dat er enige Duitse démarche geschied was, kon Buitenlandse Zaken weten, dat het grootste gevaar dreigde van schending van onze neutraliteit ten noorden van Maastricht."

Hij noemt de ervaring van de vorige oorlog en literatuur daarover enz.:

> „Dat wist ook iedere militair en historicus, die deze zaken kende, en men mocht verwachten, dat ook Buitenlandse Zaken dat wist. Ergo, indien men deze doortocht met alle macht had willen beletten, had het zwaartepunt van de defensie moeten liggen ten zuiden van de grote rivieren."

Daar zult u waarschijnlijk tegenover stellen, dat de Regering een andere politieke doelstelling had!

A. Ja, militair doel.

19085. De **Voorzitter:** Het geeft u geen aanleiding .....

A. ..... op een dergelijke ondeskundige uitlating in te gaan.
Men moet de zaak van de grond af bekijken en bestuderen, maar om op een enkel argument te gaan concluderen: „We moeten ten zuiden van de grote rivieren de grootste weerstand hebben, omdat ze daar misschien kunnen komen", dat kan men zo maar niet zeggen.

19086. De **Voorzitter:** Het geeft u geen motief tot het houden van een bepaald tegenbetoog?
U heeft ons de vorige keer medegedeeld, dat u destijds niets is medegedeeld van die Duitse démarches.

A. Van het bezoek van *Zech* bij *Snouck Hurgronje* is mij niets medegedeeld.

19087. De **Voorzitter:** Dus het is ook zeer lastig om met u te behandelen de vraag, in hoeverre het tijdstip van de démarche van betekenis zou kunnen zijn geweest en betrekking zou kunnen hebben gehad op de beslissingen ten aanzien van de Peel-Raamstelling?

A. Omdat ik van de hele démarche niets wist, kan het natuurlijk nooit van invloed geweest zijn op mijn beleid.

19088. De **Voorzitter:** Maar u kunt misschien wel iets mededelen over het feit, dat gesteld wordt in de brochure-*Groeninx van Zoelen*, die wel is waar niet gedrukt, maar aan verschillende personen is toegestuurd, dat de oproep aan generaal *Reynders* tot de bedoelde eerste bijeenkomst in de maand November is uitgegaan van Buitenlandse Zaken. De heer *Gerretson* zegt daarvan:

> „Wanneer het in deze bijeenkomst alleen om nationaal-strategische vragen gegaan zou zijn, is het niet aannemelijk, dat het initiatief daartoe zou zijn gekomen van het Plein."

Hij bedoelt daarmede Plein no. zoveel, te weten Buitenlandse Zaken. Hij zegt dan:

> „Dat is een zeer sterke aanwijzing. Wanneer er uit nationaal-strategisch oogpunt zou moeten worden gesproken over de opstelling van de troepen, dan zou dat moeten zijn gebeurd op initiatief van de Minister van Defensie, ten Departemente of ten huize van die Minister, maar wanneer het Plein generaal *Reynders* oproept voor een urgente bespreking, dan staat dat zeer waarschijnlijk in verband met een op het Plein ontvangen bericht."

A. President, ik zal hier maar niet op antwoorden, maar er was natuurlijk in de Regering besproken, dat er een bijeenkomst zou zijn. En nu heeft blijkbaar *van Kleffens* opgebeld, maar om daar een diepzinnige conclusie aan te verbinden .....

19089. De **Voorzitter:** U had al die maanden veel en diepgaand contact met uw ambtgenoot van Buitenlandse Zaken; het is dus zeer begrijpelijk, dat eventueel een dergelijke afspraak tussen u beiden telefonisch door hem is doorgegeven.

A. Maar dat het met een bedoeling was, omdat er dit of dat onderwerp op de voorgrond zou treden, dat is absoluut niet waar.

19090. De **Voorzitter:** De heer *Gerretson* is nogal achterdochtig?

A. Geweldig.

19091. De **Voorzitter:** Hij spreekt er van, dat het reeds op zich zelf abnormaal is, maar u ziet daar dus helemaal niets in?

A. Ik geloof, dat de heer *Gerretson* een beetje het mannetje in de maan heeft gezien.

19092. De **Voorzitter:** Hij deelt dan mede, dat op 5 November die bijeenkomst heeft plaats gehad, en dan komt ter sprake — en daarover hebben wij u nog niet kunnen ondervragen — een zg. Engelse waarschuwing. U heeft dus de vorige keer ontkend, destijds, van de Duitse démarches op de hoogte te zijn geweest, maar nu zouden wij u dan de volgende vraag willen voorleggen. Of u iets is medegedeeld over Engelse waarschuwingen of démarches aan het adres van uw ambtgenoot.

A. Mij niet bekend, President.

19093. De **Voorzitter:** Dus dat ontkent u ook vierkant?

A. Ja, President.

19094. De **Voorzitter:** Hij zeide nl. nog het volgende:

> „En dan dient, ten derde, de mogelijkheid onderzocht, gegeven de mentaliteit van het Plein",

daar bedoelt hij, zoals gezegd, Buitenlandse Zaken mede, want Oorlog is ook op het Plein,

> „waar men ambtshalve niet altijd de waarheid spreekt",

dat is niet bij u maar bij Buitenlandse Zaken,

„of men generaal *Reynders* 5 November soms heeft gesproken over een Engelse démarche, omdat men verbergen wilde, dat er een Duitse démarche heeft plaats gehad? Dit moet worden vastgesteld."

Enfin, voor wat u betreft, hebben wij het hierbij consciëntieus gedaan en inderdaad geconstateerd, dat u daar evenmin iets van bekend is als van de Duitse démarche.

A. Het is wel erg ingewikkeld geconstrueerd.

19095. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* zou toch ook van een Engelse waarschuwing hebben vernomen. Hij heeft ten minste in zijn uitvoerig antwoord op vraag 129 op een bepaalde plaats gezegd:

„Die opvatting van mij was juist. Op 5 November, toen de Engelse gezant kwam met de mededeling, dat de oorlog aanstaande was, is er een bijeenkomst geweest in de ambtswoning van de Minister van Buitenlandse Zaken. Toen ik daar 's avonds kwam, zeide de Minister van Buitenlandse Zaken tot mij: Morgen is er een bespreking onder leiding van H.M. de Koningin en dan willen wij gaarne weten, welke voorstellen u hebt met het oog op de te verwachten aanval." Hebt u daar nog iets over?

A. Dat herinner ik mij niet meer, President.

De **Voorzitter:** Het is ook al weer acht jaar geleden, niet waar? Of zelfs bijna negen jaar.

A. Over hetgeen u daar voorlas, President, heeft generaal *Reynders* in zijn eerste brochure niets verteld, ook niet van die Engelse démarche. Ik zou u daar geen verdere inlichtingen over kunnen geven. Van deze Engelse démarche herinner ik mij niets.

19096. De **Voorzitter:** Prof. *Gerretson* wijst dan nog op het volgende, in antwoord op vraag 4632:

„Er kunnen geldige motieven zijn voor dit beleid. Daarom heb ik ook gezegd: er behoeft geen sprake te zijn van een misdrijf tegen de veiligheid van de Staat. Maar waarom het hier gaat — en dat is het uitgangspunt van mijn brief geweest —, was de tegenstelling tussen de publieke belofte „wij zullen onze plicht doen en ons tot het uiterste verdedigen" en het practisch zonder verweer opgeven van stellingen, die met veel kosten in staat van verdediging zijn gebracht. Dit beleid heeft geleid tot een geweldige depressie van onze natie, die er niets van begrepen heeft. De motieven, zowel politieke als militaire, van dit beleid moeten grondig worden opgehelderd."

A. President, ik geloof, dat dat allemaal behandeld is. Mijn bezwaar, en dat heb ik bij het vorige verhoor uitvoerig naar voren gebracht, tegen het verdedigen van die enorme lange lijn van Grave tot aan Weert met practisch gesproken een handje vol troepen was naar mijn smaak het onnodig opofferen van mensen met practisch, wat weerstand bieden betreft, geen enkel resultaat. Het wordt wel eens gesteld, dat, als het IIIde legerkorps er was blijven zitten, wij in Brabant zoveel langer weerstand hadden kunnen bieden. Dit is natuurlijk bepaaldelijk onwaar, want wij konden met het handjevol troepen, die wij daar hadden, ook al zat het IIIde legerkorps daar, geen weerstand van enige betekenis bieden. Die stelling van ± 70 km lengte zou zijn doorbroken en de hele zaak zou zijn opgerold, er zouden dan een hoop mensen zijn gesneuveld, gevangengenomen, enz., maar het resultaat was practisch hetzelfde gebleven. Of men de vijand daar nu een uur langer of korter ophoudt, want veel langer zou het zeker niet geweest zijn, is van weinig belang. Men doorbreekt die stelling en dan is het afgelopen. Dus het was naar mijn smaak zeer juist gezien van generaal *Winkelman* om daar die troepen niet aan op te offeren, maar dan liever die troepen te gebruiken voor de verdediging van het hart van het land.

19097. De **Voorzitter:** Maar hoe kan men dan komen tot de aanstelling van een opperbevelhebber, die blijkbaar dergelijke plannen heeft voor concentratie enz., want die waren u toch wel bekend?

A. Neen, President, want ik wist alleen uit de concentratie, dat hij daar een legerkorps had, maar wat hij daar mee ging doen, dat wist ik helemaal niet. De plannen, die de vorige chef van de generale staf, en misschien ook wel generaal *Reynders,* heeft ingediend bij Minister *Colijn* en Minister *van Dijk* (waar ik natuurlijk van op de hoogte was), betroffen alleen de concentratie. En zo zou er dus een legerkorps in Brabant staan. Maar om het scherp te stellen: of hij met het legerkorps ging marcheren naar het oosten, naar het zuiden, naar het westen of er ergens een stelling mee ging inrichten, dat is bij het indienen van die plannen nooit ter sprake gekomen. Daar kan men mee goochelen en die concentratie was ook altijd het uitgangspunt van de z.g. stafoefeningreizen, waar u ongetwijfeld van heeft gehoord. Dan begon men met een bepaalde concentratie, vervolgens kwam de leider der oefening (de chef van de generale staf) met een hele omschrijving van de toestand in Europa, wat de Duitsers en de Fransen en de Engelsen deden, en dan werd er gevraagd: wat doet men nu? En dan kwam pas aan de orde wat men met het legerkorps in Brabant wenste te doen. Vandaar die stafreizen. Als het de bedoeling was, dat men er niets mede deed en er tevreden mede was, dat het legerkorps zich ter plaatse zou gaan verdedigen, dan had men geen stafreizen behoeven te houden, want dan was het al heel eenvoudig. Het antwoord op de gestelde vraag was echter afhankelijk van de omstandigheden en van die omstandigheden hangt het af wat men met het legerkorps gaat doen. De Regering noch ik konden het weten, vandaar dat wij het gevraagd hebben.

19098. De **Voorzitter:** Dan krijgt u hetzelfde, wat wij straks al besproken hebben, of het niet verstandig was geweest het van te voren te bespreken. Maar ja, daar kan men over van mening verschillen. U spreekt daar weer over het gaan marcheren. Dat heb ik straks niet met u willen bespreken, maar ik kan het nu hier even aanhaken. Het bezwaar, dat u, wat het noorden betreft, had tegen de in uw gedachtengang bestaande bedoeling van generaal *Reynders,* om met twee legerkorpsen te gaan marcheren, zou men toch ook kunnen maken tegen wat generaal *Winkelman* naderhand in werkelijkheid gedaan heeft met het IIIde legerkorps!

A. Dat had ik ook wel, maar dat was lang niet zo gevaarlijk. Generaal *Winkelman* draaide met het IIIde legerkorps, dat in Brabant stond, achter de grote rivieren. Zoals u weet, zat hij in het noorden bij Grave aan de Maas en daar draaide hij als het ware om, zodat hij direct gedekt zat achter de grote rivier. En omdat hij het zelf ook wel wat gevaarlijk vond, heeft hij op een gegeven moment een grote manoeuvre op touw gezet om te kijken of het wel mogelijk was. Herinnert u zich dit? Misschien heeft generaal *Winkelman* in zijn verhoor wel aangevoerd, dat hij, vóór hij het definitieve besluit nam, een generale repetitie heeft gehouden. Ik had, dat moet ik u eerlijk zeggen, dit legerkorps liever bij voorbaat weggenomen voor de verdediging van de vesting Holland. Ik meen, dat ik dit al eens gezegd heb, maar ik wil het nog wel eens herhalen. Generaal *Winkelman* wilde het echter op politieke gronden liever daar houden en daar was inderdaad iets voor te zeggen.

De nos. 19099 t/m 19250 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

A. Q. H. DIJXHOORN.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,

oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de belofte af als getuige en tevens als deskundige.

De nos. 19251 t/m 19319 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

19320. De **Voorzitter:** Dan kan ik, geloof ik, nu wel van deze hele zaak afstappen.
Ik zal dan nu overgaan tot mededelingen van prof. *Gerretson.* Deze getuige staat, zoals bekend is, zeer sceptisch tegenover de Ministers, die hier een rol gespeeld hebben. Maar nu is wel gebleken uit tal van verklaringen, dat die Duitse démarche niet alleen niet aan u is medegedeeld, maar ook niet aan de andere Ministers. Dat heeft Buitenlandse Zaken voor zich gehouden.

A. Ja, dat schijnt zo.

19321. De **Voorzitter:** Daardoor komt de zaak in een heel ander licht te staan.

A. Het komt voor mij natuurlijk niet in een ander licht te staan. Ik blijf op het standpunt staan, dat het mij wel medegedeeld had moeten worden. Natuurlijk ook aan de Regering, dat spreekt vanzelf. Want dit is een onder zich houden van uitermate belangrijke zaken. De opperbevelhebber heeft ook het recht die te weten. Het gaat toch niet aan, als men dergelijke berichten krijgt, dat men de opperbevelhebber daarvan niet in kennis stelt.

19322. De **Voorzitter:** Ja, maar u kunt de zaak natuurlijk ook zo zien, dat deze démarche is een sonderen van het terrein. Als het dan vlakweg geweigerd wordt, heeft het geen gevolgen.

A. U moet zich verplaatsen in de tijd, die wij toen hadden. Het ging er om: „Krijgen wij oorlog, krijgen wij geen oorlog". „Komen ze, wanneer er oorlog is, door ons land, of komen ze niet door ons land". Het was toch wel een zeer sterke aanwijzing, dat de Duitsers zouden aanvallen en door ons land zouden komen.

19323. De **Voorzitter:** In deze zaak speelt de heer *Groeninx van Zoelen* ook een rol.

A. Ja.

19324. De **Voorzitter:** En nu zou ik willen beginnen met een pertinente vraag te stellen. Is het waar, dat de heer *Groeninx* u behulpzaam is geweest bij het samenstellen van uw brochure?

A. Neen, beslist niet; ik kan u zelfs dit zeggen. De heer *Groeninx van Zoelen* is bij mij geïntroduceerd, omdat hij graag iets wilde weten over de verhouding tussen de Regering en het opperbevel, omdat hij, volgens hem, bezig was aan een staatsrechtelijk werk, waarin hij ook de verhouding tussen de Regering en het opperbevel bij de vorige oorlog behandelde, dus het was zuiver technisch. En toen heb ik hem gezegd: „Ik wil u wel het een en ander mededelen, alleen onder deze voorwaarde, dat u niets publiceert zonder mijn toestemming."

De **Voorzitter:** Ja, dat heb ik gehoord.

A. Ik heb hem toen, om hem op de hoogte te stellen, de brochure van mij, die toen al gereed was (ik heb het geschrift opgesteld vlak na de capitulatie), meegegeven en gezegd: „U kunt dit een middag meenemen om door te lezen, als u het mij morgenochtend maar terugbrengt."

19325. De **Voorzitter:** Dus uw eerste brochure stamt al uit die tijd?

A. Die is uit die tijd. Zoals ik in de brochure mededeelde, waren het aantekeningen, die ik zelf gemaakt had, ik wilde die zaak vastleggen. Het is blijkbaar dezelfde reden, waarom *Carstens* het gedaan heeft; het kon later te pas komen. Toen ik het ontwerp klaar had, heb ik een exemplaar om het niet verloren te laten gaan en omdat ik het niet in huis wilde hebben bij een huiszoeking en omdat het van belang kon zijn, dat er van mijn kant een verklaring was, opgeborgen in het archief van de advocaat mr. *A. E. J. Nysingh,* in de kelders van de Twentsche Bank. Hij heeft het voor mij opgeborgen in één van zijn mappen. Hij is een neef van mij en dus ken ik hem goed. Ik wilde het bewaard hebben en dus ben ik naar hem toegegaan om het zo goed mogelijk geborgen te hebben. Want ik rekende er vast op, dat die zaak later onderzocht zou worden en dat het dan van belang kon zijn, dat er van mijn kant een verklaring was. Dus er is eenvoudig geen quaestie van, dat de heer *Groeninx* mij behulpzaam is geweest; ik had hem toen nog nimmer ontmoet.

De **Voorzitter: Juist.**

A. En naar aanleiding daarvan is de heer *Groeninx van Zoelen* later met zijn geschrift bij mij gekomen en heeft het mij laten lezen. Ik heb het ook met hem besproken en hem gewezen op de verschillende onjuistheden die er in waren, die er ook wel in moesten zitten, omdat hij mijn aantekeningen maar even gehad had. En ik heb hem er nog eens op gewezen, dat ik hem geen toestemming wenste te geven om het te publiceren.

19326. De **Voorzitter:** Dus hij heeft er kennis van genomen, maar het is dus zeer beslist niet waar, wat hier door de heer *Snouck Hurgronje* als een positieve veronderstelling naar voren is gebracht, dat hij een deel van uw brochure .....

A. Zijn geschrift was gegrond op hetgeen hij van mij gehoord had en .....

19327. De **Voorzitter:** Maar uw eigen brochure was helemaal van u zelf afkomstig?

A. Volkomen van mij afkomstig, want...

19328. De **Voorzitter:** Dus niet door hem bewerkt, zal ik maar zeggen, in een populaire vorm?

A. Neen, absoluut totaal uitgesloten.

19329. De **Voorzitter:** Juist. In die brochure, die hij zelf heeft uitgegeven, die niet gedrukt is, maar wel rondgezonden is aan een aantal mensen, schijnt hij iets gezegd te hebben, dat u voor de bijeenkomst, die begin November heeft plaats gehad, een oproep gehad zou hebben, niet van de Minister van Defensie, maar van de Minister van Buitenlandse Zaken. Is dat waar?

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter:** Daar hechtte hij een bepaalde betekenis aan.

A. Van November?

De **Voorzitter:** Ja, 5 November.

A. Op 5 November is het zo gegaan en dat heb ik ook vastgelegd in mijn boekje. Op een gegeven ogenblik ben ik opgebeld door

de Minister van Buitenlandse Zaken om te vragen of ik in zijn ambtswoning wilde komen. Daar trof ik ook aan de Minister van Oorlog en daar werd mij medegedeeld, dat H.M. voornemens was om de volgende dag een bijeenkomst te houden met de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Defensie, de Minister-President en mij. En mij werd gevraagd te overwegen welke maatregelen ik nodig achtte in verband met de berichten, die van Engelse zijde gekomen waren.

19330. De **Voorzitter:** Van Engelse zijde? Is dat positief op die bijeenkomst gezegd? Want Minister *Dijxhoorn* heeft hier vandaag medegedeeld, dat hij daarvan niet op de hoogte was.

A. Het was Sir *Neville Bland,* dat is mij toen op die bijeenkomst medegedeeld.

19331. De **Voorzitter:** Herinnert u zich niet of het in presentie van de heer *Dijxhoorn* is medegedeeld?

A. Het moet in de presentie van de heer *Dijxhoorn* gebeurd zijn. Nu is het mogelijk, dat *Dijxhoorn* wat later is gekomen, dat ik er een beetje eerder was. Maar volgens mij staat het absoluut vast.

19332. De **Voorzitter:** Volgens hem is hij niet in kennis gesteld van de Duitse démarche en was hij ook niet op de hoogte van de Engelse.

A. Ik kan met zekerheid zeggen, dat juist toen bij die gelegenheid mij is gevraagd te overwegen, wat er moest gebeuren. En er is mij toen medegedeeld, dat van de zijde van de Engelse gezant die mededelingen waren gekomen.

19333. De **Voorzitter:** Om er nu nog iets anders over te vragen, het feit, dat u opgebeld bent van de kant van Buitenlandse Zaken, behoeft toch niet ongunstig te worden uitgelegd? Prof. *Gerretson* is geneigd daar ook een zekere conclusie aan vast te knopen, maar ik zou willen zeggen: deze twee Ministers waren erg bevriend.....

A. Het heeft op mij niet de minste indruk gemaakt; ik heb het heel gewoon gevonden, dat Minister *van Kleffens* mij even opbelde.

19334. De **Voorzitter:** De Ministers hadden onderling veel contact?

A. Zij hadden onderling veel contact, zij zagen elkaar privé. Het is niet aan te nemen, dat *Dijxhoorn* dat niet geweten heeft.

19335. De **Voorzitter:** Prof. *Gerretson* houdt hele beschouwingen over de vraag of die Duitse démarches vóór of na 5 November zijn gekomen. Maar daar kunt u ons ook geen uitsluitsel over geven, want u is er niet van in kennis gesteld.

A. Neen, ik heb toch wel aanleiding om aan te nemen, dat het vóór die tijd was.

19336. De **Voorzitter:** De uitlatingen van de heren, die ons daarover mededelingen hebben gedaan, gaan toch niet in die richting. Het staat wel niet absoluut vast.

A. Ja, ik dacht het wel, want ik heb toen met *Snouck Hurgronje* er later eens over gesproken of de Duitsers inderdaad op de 12de November van plan waren geweest ons aan te vallen, ja of neen. Toen meen ik, dat hij in dat verband gezegd heeft: „Die aanval verwachtten wij vast, ook al op grond van die démarches." Maar ik durf hier geen positieve verklaring over af te leggen.

19337. De **Voorzitter:** Ik heb hier een uitlating van de heer *van Kleffens.* Het is jammer, dat wij die vanmiddag niet hebben voorgelegd aan uw voorganger, de heer *Dijxhoorn,* maar dit verhoor, gedateerd 18 Mei, is nu pas gedrukt en rondgedeeld.

In het antwoord op vraag 11923 tijdens het verhoor van 18 Mei — wij zijn onderwijl al weer een heel eind verder — schijnt de heer *van Kleffens* gezegd te hebben, dat inderdaad de Engelse gezant mededelingen had gedaan en dat hij, *van Kleffens,* die ook heeft voorgelegd aan de heer *Dijxhoorn.*

A. Het is absoluut zo, dat durf ik wel met zekerheid te zeggen. Toen *Dijxhoorn* het ontkende, dan ga je even twijfelen, niet waar, maar nu ik dit nog even hoor van *van Kleffens* zelf, is het duidelijk.

19338. De **Voorzitter:** Dit zal zo nodig nog aan de heer *Dijxhoorn* moeten worden voorgelegd. Uit hetgeen de heer *Snouck Hurgronje* heeft gezegd over die datum, blijkt eveneens, dat het niet helemaal vaststaat. Jhr. *Snouck Hurgronje* heeft in antwoord op mijn vraag 3484 gezegd:

> „Als ik het me goed herinner, is het na die dreiging in November geweest, want ik heb veel met hem daarover gesproken. Hij zei, dat hij er niets van wist. Op dat ogenblik zou hij het onmogelijk gedaan kunnen hebben, dan was het eenvoudig een voorstel geweest. Dan was het niet dubieus geweest, dat het een voorstel was."

Toen heb ik nog gevraagd:

> „Daar is ook niets aan voorafgegaan in October of zo? Dan moet het practisch genomen dus wel December, Januari of Februari geweest zijn."

Waarop hij antwoordde:

> „Neen, in October is daar niets aan voorafgegaan. Want die eerste mogelijkheid van die aanval is, meen ik, 11 November geweest. Ik neem aan, dat het tussen 11 November en Mei was, maar dat is geheugen, want ik heb geen aantekeningen."

A. Dat durf ik ook niet met zekerheid te zeggen.

19339. De **Voorzitter:** De heer *Snouck Hurgronje* heeft ook medegedeeld, dat de eerste keer, dat hij hoorde, dat er verband werd gelegd tussen de Duitse démarche en de wisseling van het opperbevel, was, toen hij het van u hoorde.
Dat is dus blijkbaar later geweest!

A. Dit begrijp ik niet helemaal, Mijnheer de Voorzitter! Er is toch nooit verband gelegd tussen die démarche en mijn ontslag.

19340. De **Voorzitter:** Dat verband is gelegd door prof. *Gerretson*; niet, dat u het gezegd hebt, maar.....

A. O, nu ja, daar kan ik mij moeilijk voor verantwoordelijk stellen.

19341. De **Voorzitter:** U heeft toch nergens gesteld, dat de heer *Snouck* u in bezettingstijd zou hebben medegedeeld, wanneer de stappen zijn gedaan?

A. Neen, niet wanneer de stappen zouden zijn gedaan.

19342. De **Voorzitter:** Niet wanneer? U heeft hier wel in een verhoor de eerste keer er over gesproken, dat u in een particulier gesprek het heeft gehad over deze zaken, dat zei u straks trouwens ook.

A. Ja, dat weet ik.

19343. De **Voorzitter:** Maar niet over de datum.

A. Dat geloof ik niet. Ik heb er toen uit afgeleid, dat het was vóór de 12de November.

19344. De **Voorzitter:** Dat staat dus niet vast.
Nu heb ik over dit punt nog een opmerking te maken en dat is over de heer *Otten,* president-commissaris van het Philips-concern. Deze heeft naar aanleiding van hetgeen wij hem vroegen over de stappen, die in hoge Regeringskringen zouden zijn gedaan, ons mededeling gedaan van stappen, die bij hem zijn gedaan.

A. Wie was dat, zegt u?

De **Voorzitter:** De heer *Otten.*

A. O, *Otten,* ja, ja.

19345. De **Voorzitter:** Van het Philipsbedrijf. Hij heeft die toen geverifieerd bij de Minister en daar trekt hij ook de conclusie uit, dat de Minister helemaal op het standpunt stond, dat, als er dergelijke suggesties waren, die vierkant moesten worden afgewezen.

A. Natuurlijk.

19346. De **Voorzitter:** Dat is toch ook niet strijdig met uw ervaringen?

A. Neen, dat is niet van mij afkomstig, deze...

De **Voorzitter:** Deze suggesties...

A. Deze suggesties zijn afkomstig van, ik zou haast zeggen, de combinatie *Gerretson-Groeninx.*

19347. De **Voorzitter:** Maar u heeft daar dus geen aanleiding toe gegeven? Zij kunnen zich dus niet op uw autoriteit beroepen, als zij met dergelijke verhalen komen?

A. Dus ik begrijp uw vraag goed, dat men ze dus eigenlijk toch wel had door willen laten.

19348. De **Voorzitter:** De quaestie van de Deense politiek zal ik het nu maar noemen!

A. Op dit punt heb ik steeds met *Groeninx* van mening verschild. *Groeninx* heeft bij die brochure, die hij toen gemaakt heeft, nog een paar geheime bijlagen, waar hij altijd min of meer geheimzinnig over praatte, en daar ging dat over. Ik heb altijd op het standpunt gestaan en gezegd: „Neen, hierin ga ik niet met u mee."

19349. De **Voorzitter:** Dus men kan de heer *van Kleffens* niet verdenken van het hebben willen voeren van de z.g. Deense politiek? Dat is bij u niet opgekomen?

A. Dat is niet bij mij opgekomen.

19350. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan het ontslag zelf. De heer *Röell* heeft ons daar iets over medegedeeld, nl. dat er pressie zou zijn uitgeoefend om een andere opperbevelhebber te krijgen en met name degene, die het per slot van zaken geworden is, de heer *Winkelman*. Dat zou dan van die zelfde hoek, uit het Philipsconcern afkomstig zijn geweest. Heeft u daar ooit iets van gehoord?

A. Ja, daar heb ik iets van gehoord. Vóór de oorlog was *Winkelman* werkzaam bij Philips; het zou dus misschien niet geheel onmogelijk zijn.

19351. De **Voorzitter:** Ik wil u even, vóór wij verder gaan, mededelen, dat de heer *Otten* daarover in de eerste plaats verhoord is en dat hij het vierkant ontkend heeft!

A. Ik heb geen enkele aanleiding om te zeggen, dat het wèl zo is. Ik had het ook wel eens horen fluisteren, maar ik heb geen enkele persoonlijke aanwijzing daarvoor.

De nos. 19352 t/m 19437 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

19438. De **Voorzitter:** Ik zou nog een quaestie willen bespreken over de voorgeschiedenis van de oorlog. Ik weet niet, of u er nog bij betrokken bent geweest, maar in het voorjaar heeft een Duits vliegtuig in België moeten landen en toen zijn er papieren in beslag genomen. Is dat nog tijdens uw periode geweest?

A. Ja.

19439. De **Voorzitter:** Is u dat toen direct medegedeeld? Kunt u er nog iets van vertellen?

A. Toen op die avond ben ik ontboden op het Departement van Buitenlandse Zaken, waar ook de Minister van Defensie was. En daar hebben wij eigenlijk in afwachting gezeten van de berichten, die komen zouden naar aanleiding van dat vliegtuig. Toen waren de berichten juist binnengekomen, dat dat vliegtuig geland was, en wij zaten toen in afwachting of het gevolgen zou hebben, het was toen een beetje spannend. Wij hebben daar vrij laat gezeten, maar er kwamen geen nadere berichten, dus zijn wij weer weggegaan.

19440. De heer **Korthals:** Zijn er toen ook nog officiële mededelingen gedaan?

A. Neen, wij wisten eigenlijk niet wat het was. Wij begrepen niet, dat daar zomaar een vliegtuig landde, waar zich het hele Duitse operatieplan in bevond, het leek een beetje moeilijk te aanvaarden. Of het misschien weer één of andere slimmigheid was, men wist niet wat er achter zat, men begreep het niet erg. Later is er in „Züricher Zeitung" door de luitenant-generaal *H. J. Rieckhoff* een interessant artikel over verschenen, ik weet niet of u daar iets van gehoord heeft. En daaruit blijkt, dat die officieren inderdaad het plan bij zich hadden, maar dat zij niet naar België hadden moeten vliegen, maar het bericht hadden moeten overbrengen van het ene gedeelte van Duitsland naar het andere. Inderdaad had men de indruk, dat de Belgen vermoedlijk in het bezit waren van een gedeelte van het officiële operatieplan en dat is toen daarna gewijzigd. [1])

19441. De heer **Korthals:** Maar er is verder toch geen officiële wijziging ter kennis van de Regering gebracht?

A. Neen, maar de berichten kwamen toen binnen, waardoor wij enigszins in spanning zaten.

De nos. 19442 t/m 19451 hebben betrekking op punt *a* van het Enquêtebesluit.

I. H. REYNDERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

---

[1]) Noot van de heer *Reynders:*

Hierbij een uittreksel uit het artikel van luitenant-generaal *H. J. Rieckhoff*, „Triumpf oder Bluff".

Na te hebben medegedeeld, dat de opmarsch van leger en luchtmacht in het westen des Rijks in de late herfst van 1939 begon, gaat de schrijver voort:

„Einige Wochen später flog ein Offizier der Fallschirmjäger des Generals *Student* mit sämtlichen Aufmarsch- und Angriffsplänen des Heeres und der Luftwaffe in der Tasche versehentlich über die belgische Grenze. Er versuchte vergeblich die umfangreichen Akten zu vernichten. Ein Teil fiel in die Hände der Belgier. Man muszte damit rechnen, dasz wesentliche Gesichtspunkte des Operationsplans verraten waren. Heeres- und Luftwaffenaufmarsch wurden sofort geändert, die Ziele der Fallschirmjäger und Luftlandetruppen, die bis dahin entweder bei Gent oder bei Dinant eingesetzt werden sollten, in den holländischen Raum verlegt."

ZITTING VAN VRIJDAG 23 JULI 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Ruijs de Beerenbrouck, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *f*.

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN.

oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, lid van het Hoog Militair Gerechtshof, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 19981 t/m 20048 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

20049. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Twee dingen zou ik u gaarne nog willen voorleggen in verband met het verhoor, dat gisteren gehouden is; het betreft punt *a* van het Enquêtebesluit, maar dit zou misschien thans het best nog even kunnen plaats vinden.

Het eerste punt betreft het feit, dat u gisteren hebt medegedeeld, dat u van een Engelse démarche in begin November 1939 absoluut niets bekend was. Nu is gisteren juist in druk verschenen het op 18 Mei 1948 gehouden verhoor van de heer *van Kleffens,* die tegenover Sub-Commissie I het volgende verklaard heeft:

> „Ik moet eerlijk zeggen: de Engelse gezant is, als ik mij goed herinner, tweemaal bij mij geweest, met lange tussenpozen, en die zeide: ze hadden een bericht, het was heel ernstig. Ik kan mij niet veroorloven een dergelijke mededeling naast mij neer te leggen; de Britse Regering, later ook de Amerikaanse, was uitstekend ingelicht en wist veel, en: un homme averti en vaut deux. Ik achtte het mijn plicht het ter kennis te brengen van degenen, die het behoorden te weten, en aangezien ik geen direct contact had met generaal *Reynders,* heb ik de Minister van Defensie gevraagd bij mij te komen en hem er van in kennis gesteld, en die zeide: dat moet worden bekeken. Ik neem aan, dat de conclusie was, dat generaal *Reynders,* die vlak bij was, gevraagd zou worden even langs te komen."

Verder heeft de heer *van Kleffens* in verband met het opbellen van generaal *Reynders* nog gezegd:

> „Ik was daar de heer des huizes; in zoverre is het niet gek. In elk geval vestig ik er de aandacht op, dat ik eerst de heer *Dijxhoorn* heb gevraagd te komen en dat wij toen samen tot die conclusie zijn gekomen."

A. Dat zit zo: er kwamen tientallen inlichtingen per dag binnen en zo heb ik dit bericht ook beschouwd als een van de gewone inlichtingen. De internuntius gaf inlichtingen, de militaire attaché's, de gezanten, enz. Ik heb het onderhavige bericht niet opgevat als een speciale démarche. Zoals gezegd, beschouwde ik dit als een van de vele inlichtingen. Ik was herhaaldelijk bij de heer *van Kleffens* voor het ontvangen van inlichtingen. Dat dit een démarche van de Engelsen geweest zou zijn, als zodanig, heb ik het niet opgevat. Wij kregen zoveel van die inlichtingen. Vele gezanten gaven ze. Dit noemde ik geen démarche. Ik heb het wel opgevat als een ernstige zaak, als een waarschuwing, dat er dringend en eminent gevaar was, maar niet als een démarche. Een démarche noem ik een stap, als gedaan door *Zech,* toen hij naar de heer *Snouck Hurgronje* is gegaan om te vragen, of wij bereid waren een Duitse doortocht door het zuiden van Nederland vrij te laten. Maar een gewone inlichting, zoals wij die ook van andere gezanten kregen en van ieder, die wat hoorde, noem ik geen démarche. Dan heb ik u verkeerd begrepen. Ontegenzeglijk is het juist, zoals de heer *van Kleffens* het zegt, dat wij die inlichting inderdaad gekregen hebben.

20050. De heer **Ruijs de Beerenbrouck:** Dan is dat ook verduidelijkt. Het andere punt gaat u niet rechtstreeks aan, maar u kunt daaromtrent uw getuigenis geven. Wij hebben gisteren generaal *Reynders* voorgelezen hetgeen oud-Minister *Meijnen* voor de Enquêtecommissie verklaard heeft, wat hij u aanvankelijk ook schriftelijk had medegedeeld. Nu had ik u willen vragen, of het gehele onderhoud, dat de heer *Meijnen* toen met generaal *Reynders* heeft gehad, naar uw mening sloeg en alleen kon slaan op het publiceren van de eerste brochure-*Reynders,* dan wel of het mogelijk is, dat het heeft geslagen op de tweede brochure-*Reynders.* Heeft de heer *Meijnen* zich in die richting uitgelaten?

A. Het moet op de eerste brochure geslagen hebben, want ik wil, nu dit ter sprake komt, er wel bij zeggen, dat generaal *Reynders* het niet alleen tegen de heer *Meijnen* heeft gezegd, maar ook tegen de Prins. Dat is geweest toen de Prins zijn hoofdkwartier had in Apeldoorn, kort na de bevrijding. Toen was er van publicatie van de eerste brochure nog geen sprake. Zij moest nog gedrukt worden. Toen heeft generaal *Reynders* reeds gezegd, dat hij tot publicatie zou overgaan, omdat hij geen Koninklijke onderscheiding had gekregen of lid was geworden van de Raad van State, althans heeft hij woorden met die strekking gebezigd. Naderhand, toen dit gesprek blijkbaar geen resultaat heeft gehad, is de brochurequaestie met de heer *Meijnen* besproken. De uitlatingen van generaal *Reynders* slaan dus in ieder geval zowel op de eerste als op de tweede brochure.

20051. De **Voorzitter:** De heer *Reynders* heeft uitdrukkelijk verklaard, dat het onderhoud met oud-Minister *Meijnen* alleen betrekking heeft gehad op het publiceren van de tweede brochure.

A. Voor zover ik weet: per se niet! Doch al was dit zo, dan heeft, afgescheiden hiervan, het gesprek met Zijne Koninklijke Hoogheid plaats gehad vóór het publiceren van de eerste brochure.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. Q. H. DIJXHOORN.

DONKER, *Voorzitter.*
RUIJS DE BEERENBROUCK.
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
HOOGCARSPEL.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN ZATERDAG 24 JULI 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig: de heren Donker, voorzitter, Ruijs de Beerenbrouck en Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals, Hoogcarspel en Bruins Slot, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *f*.

Verhoor van

PIETER BRIJNEN, gezegd VAN HOUTEN,
oud 40 jaar, wonende te Wassenaar, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

21028. De **Voorzitter:** Wij willen u gaarne het een en ander vragen over het probleem van de inlichtingendiensten, maar voordat wij daartoe overgaan, zouden wij even een ander onderwerp met u willen bespreken, nl. het bekende Venlo-incident. Ik meen, dat u daar ook het een en ander van weet. Het is misschien het beste, dat u vertelt hetgeen u daarover hebt te zeggen. Intussen heb ik dan wel de gelegenheid vragen te stellen, wanneer dat nodig mocht blijken.

A. Ik had in de jaren 1932 tot 1938 een apparaat opgebouwd van een groot aantal mensen, die belangeloos medewerkten in een inlichtingendienst tegen de nationaal-socialisten, die gecamoufleerd was ten dele achter de persdienst van „Eenheid door Democratie", ten dele achter „Het Filter" en ten dele achter alle mogelijke andere instanties. In 1938 had ik daarbij ook nog verschillende agenten (in tegenstelling tot, laten wij zeggen, de particulieren, die inlichtingen gaven uit hun eigen kringen, zoals verpleegsters over wat in ziekenhuizen gebeurde), Duitse emigranten en Duitse officieren, die ik ergens onderbracht en die inlichtingen verstrekten.

Ik was, ik meen in Augustus 1938 — ik heb dit werk 14 jaar gedaan en ik kan mij soms best een jaar of meer vergissen —, in Brussel bij mijn agent en toen kreeg ik bericht, dat een paar heren van de Duitse generale staf mij dringend wilden spreken. Die heren waren — althans zij verklaarden dat te zijn — dr. *Franz Fischer* en majoor dr. *Solms*, een naam, waarbij een verbinding werd gelegd met *Amalia van Solms* (vandaar zijn sympathie voor Nederland!). De zaak, waarover zij mij wilden spreken, betrof een dringende aangelegenheid, waarvan oorlog of vrede afhing. Ik werd uitgenodigd met deze heren te komen confereren in Venlo.

21029. De **Voorzitter:** Ook in café Backus?

A. Ik meen van wel. Maar dat was toen niet relevant. Ik heb de heren laten weten, dat ik naar Parijs moest voor een belangrijke bespreking, waarvan óók oorlog of vrede afhing, en dat ik dus verhinderd was. Ik ben toen naar Parijs gegaan, maar zij bleven aandringen, zeggende, dat het zo'n belangrijke zaak was en toen heb ik ten slotte geantwoord: „Laten de heren dan maar naar Amsterdam komen; dan zal ik u door twee van mijn mensen te woord laten staan". Zij zijn naar Amsterdam gekomen en in het café van hotel „Parkzicht" hebben zij met die beide medewerkers van mij een onderhoud gehad, op de dag van de erepromotie van H.M. Koningin Wilhelmina aan de gemeentelijke universiteit. Zelf ben ik er natuurlijk niet bij geweest, maar majoor dr. *Solms* was een dikke, nerveuze man met een kaal hoofd, hij zag er meer uit als de chef-verkoper van een herenkledingmagazijn dan als een majoor. Toen kwam het volgende verhaal voor de dag. De Führer was van plan een inval in Nederland te doen, in groter verband natuurlijk. Hij wilde een oorlog beginnen. De Duitse generale staf was van mening, dat Duitsland dat toen niet aankon en niet gereed was voor een oorlog. Men wenste de Führer er van te overtuigen, dat hij vooral op de arbeidersmassa's geen staat kon maken. Daarom werd ik uitgenodigd strooibiljetten te laten drukken. Deze zouden dan per vliegtuig van een bekende industrieel uit Nederland worden afgehaald. Die bekende industrieel was *Thyssen*, u weet wel van „I paid *Hitler*". De strooibiljetten zouden worden afgeworpen boven het Ruhrgebied. De arbeiders zouden door de inhoud van de strooibiljetten onrustig worden en de Duitse generale staf zou dan op grond daarvan de Führer kunnen overtuigen, dat Duitsland op dat ogenblik niet rijp was voor een oorlog; dat de politieke stabiliteit onvoldoende was om een oorlog te beginnen. Die twee medewerkers van mij, die het onderhoud met de Duitsers hadden, waren mr. dr. *W. Verkade*, die u welt zult kennen, en *J. A. Lodewijk*, vertegenwoordiger van P. Proost en Zn. Papierhandel, thans wonende F. v. Alkemadelaan 15, Amstelveen, die in de zaak van „Vrij Nederland" gevangen genomen is. Deze lieden bespraken zelf niet meer dan de details, die zij hoorden. Zij wisten niets van het grotere verband. Zij hadden alleen opdracht de Duitsers aan te horen en mij te vertellen, wat zij gezegd hadden. Ik moet hieraan nog toevoegen, dat mij vanwege de Duitse heren werd medegedeeld, dat ik mij over de financiële zijde van de zaak geen zorgen behoefde te maken; er zouden mij grote fondsen ter beschikking worden gesteld, en dat, om alle verdenkingen, dat er Duitse invloeden werkzaam waren, te vermijden, men maatregelen had getroffen, waardoor de kredieten mij in ponden sterling ter beschikking zouden worden gesteld. Ik heb daar gezeten en dacht: het enige, dat er eigenlijk aan ontbreekt, is, dat er „Printed in Holland" onder de pamfletten moet staan.

Franz Fischer had in Parijs vertoefd als emigrant en had daar in zo'n emigrantenblaadje meegedaan aan het verspreiden van de beroemde mededeling over de bordpapieren tanks, waarmee de Duitsers een show hielden.

21030. De **Voorzitter:** Wist u dat?

A. Ik wist aanvankelijk niets van hem af, maar als je een stuk papier en een naam krijgt, begin je met alles aan te dreggen wat er van hem bekend is. Daardoor was het voor mij ook al evident, dat het fout was. Maar afgezien daarvan: het verhaal was toch wel erg naïef. Voor Duitsers was het misschien wel aannemelijk, maar ik had 6 jaar in het vak gezeten en trapte er niet in.

Ik heb mijn collega's van het Deuxième Bureau in de Rue de l'Université, de Belgen en de vertegenwoordiger van de Heilige Stoel te Parijs — de vertegenwoordiger op dit gebied — gewaarschuwd. Ik heb ook in den Haag de luitenant-kolonel *T. S. Rooseboom* gewaarschuwd en ben naar majoor *Stevens* gegaan, een van de weinige keren, dat ik het durfde risqueren mij te begeven naar het Passport Control Office aan de Nieuwe Parklaan, te Scheveningen. Ik durfde daar in het algemeen niet te komen, omdat men aan de Duitse kant naar mijn mening te wel geïnformeerd was omtrent hetgeen zich daar afspeelde. Ik kwam er dus slechts bij hoge uitzondering. Dr. *M. van Blankenstein* bijv. kwam daar geregeld en alle mogelijke lieden, die schreven, kwamen daar. Ik schreef zelf ook wel, maar het leek mij te gevaarlijk er heen te gaan. Maar ik ben toen gegaan, heb met *Stevens* — document humain — een klaartje gedronken en heb hem de zaak verteld. De opmerking, die ik zojuist maakte over dat „Printed in Holland", heb ik ook tegenover *Stevens* gemaakt en wij hebben er over gegrinnikt.

Toen heb ik overwogen, wat ik zou doen. Ik moest natuurlijk zo spoedig mogelijk met de heren in Venlo in overleg treden. Ik ben nog weer gegaan naar de overste *T. S. Rooseboom*, met wie ik in contact was via de luitenant-kolonel *W. J. M. Linden*, de radio-censor, die in de loop van de oorlog overleden is. Ik heb de overste *Rooseboom* voorgesteld, dat ik naar Venlo zou gaan als „geit aan een paaltje", plotseling enige „ijzers" uit mijn zak zou produceren, met anderen te zamen de Duitsers zou arresteren, opdat ze vervolgens triomfantelijk konden worden uitgeleverd aan Duitsland, „aangezien zij kwamen conspireren tegen de veiligheid van een bevriende Mogendheid"! Dat vond men echter een zeer revolutionnaire gedachte, waaraan men geen uitvoering wilde geven. Ik heb er sterk op aangedrongen om dat te mogen doen en heb intussen de Duitsers aan het lijntje gehouden, maar ik kon het niet gedaan krijgen. Op welke

dag ik bij de overste *Rooseboom* was, weet ik niet precies, maar dat is nog wel na te gaan, want het was op een Zondag, nadat ze in de Wittebrug hadden uitgegeten de chef van de generale staf, die aftrad. Ik heb er ten huize van de overste *T. S. Rooseboom* nogmaals op aangedrongen, maar men vond het blijkbaar wilde ideeën van een jeugdige knaap, die rovertje wilde spelen, en heeft het niet goedgevonden. Ik heb toen de majoor, dr. *Solms,* beleefd laten weten, dat ik er erg veel voor voelde en natuurlijk gaarne een oorlog wilde voorkomen, maar mij als Nederlander niet permitteren kon te intrigueren op het grondgebeid van een bevriende Mogendheid, dat hij dat, naar ik hoopte, zou begrijpen en dat hij zelf de biljetten maar moest laten maken, dat ik daarbij tot mijn spijt mijn bemiddeling niet kon verlenen. Daarna is dat Venlo-incident geweest en de beroemde ontvoering van majoor *Stevens* en van die andere heer *Best.* Ik heb hier ook het een en ander van meegemaakt, omdat ik toevallig iemand kende, die werkte in de firma van *Payne Best,* en omdat ik ook een goede relatie had op het bureau van *Stevens.* Ik heb de ontwikkeling in deze richting stap voor stap kunnen volgen. Ik heb niet nagelaten de Engelsen bij herhaling en met nadruk te waarschuwen voor wat zij deden, in het algemeen ook, omdat daar naar mijn smaak zeer amateuristisch te werk werd gegaan en men alle mogelijke dingen geloofde, waarvan ik mij niet kon voorstellen, dat men ze geloofde. Ik heb de heer *A. J. J. Vrinten* bij mij uitgenodigd en hem precies gezegd, welke onderwerpen in het diepste geheim door het Passport Control Office werden behandeld. Daarbij heb ik gezegd: Ik heb niet in jullie safe gekeken, maar ik heb mijn oor te luisteren doen leggen in den Haag, waar jullie vrienden tot in „Royal" en al dergelijke instellingen onder gezellige kout deze dingen ter kennis van Hongaarse, Duitse en andere oberkellners zitten te brengen. Het was eenvoudig verschrikkelijk. Toen is dat Venlo-incident gebeurd.

De heer *van Blankenstein* zal u daarover ook het nodige hebben verteld of kunnen vertellen, want hij was daarbij betrokken. Hij schijnt ook bezoldigd te zijn geweest door het British Passport Control. Ik ben er geweest, toen hij een achterstallig bedrag bij hen opnam. Dus hij was daarbij betrokken.

Toen dat incident was gebeurd, is de heer *Gerbrandy,* die toen Minister van Justitie was, de zaak gaan onderzoeken en kreeg ik het verzoek of ik kon mededelen, wat mij over deze dingen bekend was. Ik heb toen gezegd: Ik ben in deze zaak betrokken via het Ministerie van Oorlog; het lijkt mij niet juist inlichtingen te geven buiten Oorlog om; wanneer u dus inlichtingen wilt hebben, zendt u iedere vraag, die u beantwoord wilt hebben, naar Oorlog, dan zal ik u daarop via Oorlog antwoorden. Ik heb de heer *Schermerhorn,* die ik goed kende, omdat hij toentertijd voorzitter van „Eenheid door Democratie" was, verzocht met de heer *Gerbrandy* daarover te praten en die heeft dat gedaan. De heren van Justitie — ik weet niet, of de ambtenaren van de heer *Gerbrandy* buiten hem om handelden, dat kan ik niet beoordelen — zijn dat onderzoek begonnen en hebben b.v. *Lodewijk* (de rijksrechercheur *Wooving* deed dat) en ik meen ook *Verkade* gehoord over hun aandeel in de „Venlo-zaak", terwijl zij er natuurlijk geen flauw idee van hadden, dat zij daarbij betrokken waren. Zij hadden indertijd alleen bepaalde onderdelen voor mij besproken. Het erge is, dat *Lodewijk* later vier jaar in Duitse gevangenissen heeft gezeten. Het is duidelijk, dat hij al die tijd in doodsangst was, dat men hem over deze zaak zou vragen. Ik heb de heer *Schermerhorn* toen opnieuw verzocht naar de heer *Gerbrandy* te gaan en te zeggen: Haal alsjeblieft geen zaken overhoop en laat niet aan mensen dingen vertellen, die zij niet begrijpen en niet weten moeten; als u iets wilt weten, vraag het dan langs de normale weg. Dat laatste heeft men echter niet gedaan.

21031. De **Voorzitter:** Wat u nu vertelt, betreft dus een zaak uit het allereerste begin, waarvan het mogelijk is, dat zij in 1938 heeft gespeeld?

A. Zij speelde zonder twijfel in 1938.

21032. De **Voorzitter:** Maar nu het Venlo-incident zelf.

A. Daarvan kan ik u deze indruk geven. *Stevens* was een romanticus, die graag optrad als amateurtoneelspeler, die zijn haar wit poederde, met een auto naar Schiphol reed, zich zelf het restaurant binnensmokkelde en dan acteerde als de mijnheer, die juist met een vliegtuig was aangekomen en die met de een of andere agent praatte, die dan zijn haar weer afpoederde, met een andere auto wegreed en dacht, dat hij iets heel slims had gedaan. Met de S.D. gaat dat niet zo best, want die wordt niet geïmponeerd door de kleur van iemands haar. Hij had met *Allenby* in Palestina gewerkt. Dat was een heerlijk romantische tijd, zoiets van inlichtingendienst met gesluierde haremvrouwen, wat heel iets anders is dan met de S.D.

Daarna was hij gedetacheerd in Simla. Dat was betrekkelijk een gemakkelijke post voor een Engelse inlichtingenofficier en hij heeft daar nogal een romantisch leven geleid. Hij was hier gekomen met de gedachte op korte termijn grote dingen te doen, iets wat in de inlichtingendienst nu eenmaal niet gaat. Daar werkt men met een nauwkeurig kloppend kaartsysteem. Hij had het idee, dat je iets aan de grens deed; je praatte wat en je wendde een oorlog af. In de vorige oorlog was *Payne Best* bij de intelligenceservice geweest. Later fabriceerde hij hier in den Haag babyzalf, maar hij voelde er meer voor om zo snel mogelijk weer een belangrijke plaats in te nemen. Hij bezat een grote mate van brutaliteit.

Capt. *L. Löwe* of *Loewe* of *Lane* was „Number Two" in die dienst. Hij stotterde en was werkelijk een amateur. Ik herinner mij nog goed, dat ik op een zekere dag eens te Ede moest spreken voor „Eenheid door Democratie" of de Christelijk-Historische Unie. De voorzitter kwam toen opgewonden naar mij toe en zeide mij, dat er in het Engels opgebeld was en dat ik dadelijk aan de telefoon moest komen. Er was toen een stotterende heer aan de telefoon. Stel u voor, bij de inlichtingendienst iemand, die stottert; dat is natuurlijk iets onmogelijks; je weet dan direct, als je hem hoort: dat is die man. Hij vertelde door de telefoon, dat hij met twee Duitse agenten zat, voor wie hij bang was; hij had ze mijn adres opgegeven in de Stationsstraat 16 te Utrecht; of ik ze maar wilde wegwerken. Hij wist er geen raad meer mee. Ik was, naar buiten, een onschuldige kunstschilder, die van spionnage niet af wist. Ik kon toen niet eens protesteren door de telefoon en moest zo gauw mogelijk afbreken. Een van die agenten was een gevaarlijk man, hij noemde zich *Karl August John;* de Duitsers zelf wisten ook niet, waar zij met hem aan toe waren. Hij stond, zoals ik later hoorde, op de lijst van hen, die eventueel dadelijk zonder vorm van proces doodgeschoten moesten worden. Beide partijen wisten niet waar zij aan toe waren. Captain *L. Loewe* kwam mij daarna zelf de zaak uitleggen. Hij verscheen in een auto van de Britse ambassade en vroeg mij het gebeurde hem maar niet kwalijk te nemen; (de kosten zou hij voor zijn rekening nemen!). Ik heb toen tegen hem gezegd: ik rijd met u mee naar den Haag; (denkende dan zijn wij in ieder geval op de buitenweg!) In den Haag reden wij door de Korte Poten en kwamen voorbij dat winkeltje met Wener koeken, met dat hoge opstandje. Kijk, zei hij, dat is een nieuw briefadres van mij. Toen dacht ik bij mij zelf: met jou wil ik niets te maken hebben. Iemand, die zo maar ongevraagd mij vertelt, waar een briefadres is! Dat doet men natuurlijk niet. Hij wist immers niet, welk spel ik speelde of spelen zou. Zo iets is levensgevaarlijk. Die meneer uit dat koekwinkeltje is door de Duitsers dan ook prompt in een kamp gestopt. Zo was *Loewe,* „Number Two".

Stevens heb ik persoonlijk gewaarschuwd, dat *Fischer* en *Solms* een valstrik opzetten, met de bedoeling een incident uit te lokken. Dat bericht is ook wel naar Londen doorgegaan en vermoedelijk is dat de aanleiding geweest voor de Engelsen om mij later in handen van de Nederlandse Regering te lenen voor andere zaken. Het bericht schijnt evenwel niet voldoende geholpen te hebben om hen er een volgende keer van te weerhouden om, met een schone premie in het vooruitzicht, te geloven aan de voorspiegelingen van de heren *Solms* en *Fischer.*

21033. De **Voorzitter:** U zegt, dat *Franz Fischer* een van de twee heren was, die in 1938 contact met u zochten, en dat zij de bedoeling hadden een valstrik te spannen. Er zijn ook verhalen, die hier op neerkomen, dat *Franz Fischer* in 1939 het eerste contact gelegd heeft tussen *Stevens* en *Best* enerzijds en enige Duitse officieren anderzijds, die wel degelijk tot een bepaalde verzetsgroep behoorden, doch die ten slotte zijn gearresteerd door de Gestapo, waarna de Gestapo de zaak overgenomen heeft en een z.g. Spiel met *Stevens* en *Best* is gaan spelen.

A. Dat is mogelijk. Dat kan ik niet beoordelen. Ik kan alleen vaststellen, dat men met mij contact gezocht heeft en dat ik dat contact beschouwde als phoney. *Franz Fischer* heeft in Parijs ook een rol gespeeld, die ik bepaald een Gestapo-rol achtte en niet reëel illegaal. Van dat verhaal over die bordpapieren tanks weten wij toch allen, dat het niet helemaal juist was. Het was onwaarschijnlijk, dat hij zo naïef was, dat hij dat verhaal in ernst vertelde, tenzij hij toen al zo handelde uit angst voor de S.D. Dat is mogelijk, maar midden in de oorlog vroegen de Engelsen middels sealed lines inlichtingen over die zelfde mijnheer *Fischer.* Dat was vóór December 1942. Ik heb toen die inlichtingen en het oordeel, dat ik mij over hem gevormd had, aan het Engelse bureau doorgegeven.

21034. De **Voorzitter:** Het is niet helemaal duidelijk, wat *Fischer* eigenlijk was. Het wonderlijkste is, dat hij ook stond op de Fahn-

dungsliste, die gevonden is in een vliegtuig, dat hier in de Meidagen van 1940 is neergekomen. Hij stond met alle mogelijke mensen, die de Duitsers niet vriendelijk gezind waren, op één lijst. Dat kan natuurlijk ook camouflage zijn geweest.

A. Niet alleen camouflage, maar ook een verkeerd inzicht. De eerder genoemde heer, die door *Loewe* telefonisch in mijn handen werd gespeeld, *Karl August John,* sprak vlot Grieks en was ongelooflijk bij. Hij had verstand van springstoffen, was Duits marine-officier geweest en had intelligencewerk in de Elzas gedaan. Ik kreeg nolens volens van captain *Loewe* die heer op mijn dak. Ik heb hem bijna 2 jaren lang van kleren en onderdak voorzien, hem van hier naar daar gesmokkeld en heb zelfs zijn kiezen laten uittrekken als het nodig was. U zoudt hem in zekere zin kunnen beschouwen als een agent van mij. Maar als u mij toen gevraagd had: „Vertrouwt u hem", zou ik gezegd hebben: „Ik weet het niet." Ik speelde er mee rond net zolang tot ik het gevoel had: Nu weet ik waar ik sta. De gehele principiële fout is geweest, dat men zo laat contact met dergelijke lieden opnam. Men kan in één jaar niet weten of iemand voor dat werk bruikbaar is.

21035. De **Voorzitter:** Hebt u later nog wel eens iets van *Fischer* gehoord? Hij schijnt nog te bestaan.

A. Neen, ik heb niets meer van hem gehoord.

21036. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u in Engeland nog kunnen uitvissen, waar hij zat en wat hij deed?

A. Neen. Toen ik in Engeland kwam, werd ik belast met contrawerk. Ik ben herhaaldelijk bij prof. *Gerbrandy* geweest en heb gevraagd: „Is het niet wenselijk, dat ik in Nederlandse dienst kom en mij met dat werk bemoei?" Hij heeft mij zwart op wit doen weten, dat aan mensen met een zekere training op dit gebied geen behoefte bestond. Blijkbaar had men andere lieden, die ik niet kende en die het Engeland-Spel dan ook met veel succes hebben gevoerd!

21037. De **Voorzitter:** Hebt u na de oorlog *Stevens* of *Payne Best* nog gesproken?

A. Ik heb hen niet gesproken. Ik had de gelegenheid wel, maar ik heb het niet gedaan, want ik had er geen aanleiding toe.

21038. De **Voorzitter:** Dat is jammer, want het zou interessant zijn hun visie op de zaak te horen. U hebt geen vermoeden, waarom die overval in November 1939 in Venlo plaats vond?

A. Naar mijn mening — dat was in mijn geval óók evident — was hier de opzet een incident te scheppen, waardoor Nederland zou worden gecompromitteerd en dat te zijner tijd zou kunnen worden gebruikt. Vandaar mijn opmerking, dat er „Printed in Holland" op de strooibiljetten had moeten staan. Wanneer men had kunnen bewijzen, dat ik de Duitse arbeiders wilde opruien, zou Nederland gecompromitteerd zijn en dat was voldoende „rechtvaardiging" om onze neutraliteit aan te tasten. Daarvoor was naar mijn mening deze tweede zaak ook opgezet. Men kon mij niet krijgen en toen heeft men deze andere lieden voor dat karretje gespannen. Ondanks het feit, dat ik hen nadrukkelijk heb gewaarschuwd, zwart op wit, en alles mondeling toegelicht, hebben zij het toch gedaan.

21039. De **Voorzitter:** Dus u zoudt iets gevoelen voor de theorie, die ook is ontwikkeld, dat het geen toeval is, dat het Venlo-incident op 9 November heeft plaats gevonden, aangezien toen het plan bestond op 12 November Nederland binnen te vallen?

A. Zonder twijfel heeft men haast gemaakt om mij daar naartoe te krijgen, maar aangezien ik begreep, dat zij iets van mij moesten, had ik geen haast. Dus dat kon toen niet.

21040. De heer **Hoogcarspel:** Uw mening is, dat de Engelsen er in getrapt zijn?

A. Volkomen. Uit eerzucht van *Payne Best.* Laat ik zeggen, dat hij een toenemende invloed op *Stevens* heeft gekregen en tokkelde op de romantische snaren van *Stevens,* die meende de geschokte wereld weder in haar voegen te kunnen plaatsen. Dat was volkomen irreëel. Ten minste, dat was mijn gevoelen. Ik heb niets anders gedaan dan telkens seintjes sturen: „Mensen, doet toch niet zo gek". Maar ten slotte was het mijn zaak niet. Ik kon mij niet voorstellen, dat de Nederlandse instantie van generaal *van Oorschot,* terwijl men de stukken van mij had liggen met de namen er in, er wéér op inging en de arme mijnheer *Klop,* die er vermoedelijk niets van afwist, nog meegaf ook.

21041. De **Voorzitter:** Dat kon generaal *van Oorschot* via overste *T. S. Rooseboom* weten?

A. Ja, dat behoorde hij te weten.

De nos. 21042 t/m 21085 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

P. BRIJNEN.

DONKER, *Voorzitter.*
RUIJS DE BEERENBROUCK.
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
HOOGCARSPEL.
BRUINS SLOT.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 29 JULI 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, de heer Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e* en *f*.

Verhoor van

JOHAN WILLEM VAN OORSCHOT,
oud 73 jaar, wonende te Farnham, Surrey,
gepensionneerd generaal-majoor,
oud-hoofd Inlichtingendienst en B.B.O.

Hij legt de eed af als getuige.

22324. De **Voorzitter:** Ik zou in de eerste plaats met u willen spreken over de tijd vóór 10 Mei 1940, dus over de mobilisatieperiode. Daarover zou ik u enige vragen willen stellen.
Er is bij de verschillende verhoren, die wij over die periode hebben gehouden, ter sprake gekomen, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal *Reynders,* op een gegeven ogenblik aan G.S. III opdracht zou hebben gegeven de binnenkomende inlichtingen niet of althans niet in de vorm, zoals zij tot dan toe werden verstrekt, aan H.M. de Koningin en de Minister van Defensie te geven. Is dat in uw periode geweest en kunt u daarvan iets mededelen of is dat na uw tijd geweest?

A. Ik herinner mij niet, dat die order is gegeven. Het kan zijn, dat ik dat vergeten ben, maar dat zou toch niet aannemelijk zijn, want dat zou ik wel hebben onthouden.

22325. De **Voorzitter:** Door de Duitse gezant, Graf *Zech,* zijn stappen gedaan, eerst bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, de heer *Snouck Hurgronje,* en later bij Minister *van Kleffens,* waarbij hij informeerde of de mogelijkheid zou bestaan, dat, wanneer de Duitse troepen door het zuiden van ons land zouden trekken, wij dat zouden toelaten en dat daartegenover de rest van Nederland ongemoeid zou worden gelaten. Hebt u daarvan wel eens iets gehoord in de tijd, dat u bij G.S. III aanwezig was?

A. Voor zover ik mij herinner, heb ik daarvan nooit iets gehoord. Ik weet niet of het gebeurd is, maar dan ben ik er buiten gelaten.

22326. De **Voorzitter:** Voor u is dit nieuw?

A. Ja, geheel nieuw.

22327. De **Voorzitter:** Maar wat u zich waarschijnlijk nog wel herinnert, want dat is gebeurd in de tijd, toen u bij G.S. III was, zijn de gebeurtenissen, die zich hebben afgespeeld in November 1939, kort vóór 12 November 1939, toen de Duitsers aanvankelijk het plan hadden Nederland binnen te vallen. Er zijn toen verschillende waarschuwingen gekomen, dat het op 12 November gebeuren zou, waarbij met name een waarschuwing was van onze militaire attaché in Berlijn, de toenmalige majoor *Sas.* Misschien kunt u vertellen hoe zich dat heeft toegedragen, in het bijzonder wat er gebeurd is, toen majoor *Sas* in die dagen zelf overgekomen is.

A. *Sas* kwam nu en dan over en bezocht dan ook ons bureau. Hij vertelde herhaaldelijk, dat hij informaties had van een insider, die goed op de hoogte was, dat Nederland door Duitsland aangevallen zou worden. Herhaalde malen is dat voorgekomen en dan gebeurde er niets. De laatste keer, dat hij gekomen is en gewaarschuwd heeft, was kort vóór het uitbreken van de oorlog; hij zei toen, dat het een van de volgende dagen zou gebeuren. Hij kwam, laat ik maar eens zeggen, op Zaterdag en dan zou het b.v. op Dinsdag gebeuren.

22328. De **Voorzitter:** Over welke maand spreekt u nu?

A. Dat moet geweest zijn April 1940.

22329. De **Voorzitter:** Maar toen was u niet meer bij G.S. III.?

A. Inderdaad, ik ben in de war; dat moet November 1939 geweest zijn.

22330. De **Voorzitter:** Ja, ik zei al, dat de Duitsers het plan hadden ons land op 12 November binnen te vallen. U hebt dus de waarschuwing van *Sas* vóór de 12de November 1939 meegemaakt?

A. Ja. Ik weet, dat hij bij die gelegenheid zeer zenuwachtig was en buitengewoon ontstemd, dat niemand naar hem wilde luisteren. Men wilde hem wel aanhoren, maar men trok een gezicht van: dat hebben wij al zo vaak gehoord. Het is de oude geschiedenis van de wolf in het bos. De kinderen roepen: daar komt de wolf; dan gebeurt er niets, maar als hij dan later werkelijk komt, is het te laat. Zo werd *Sas* behandeld. Hij wilde zelfs naar *Colijn* gaan en ook naar de Koningin. Ons bureau zei: wij kunnen niets doen; wij zijn klaar. Het Nederlandse leger was gemobiliseerd en stond aan de grens. Als het gebeurde, dan gebeurde het.

22331. De **Voorzitter:** De vraag, die zich in die dagen kon voordoen en zich ook voorgedaan heeft, was of niet extra-maatregelen genomen moesten worden, b.v. het intrekken van de verloven.

A. Ja, dat gebeurde niet en daarover was *Sas* ontstemd. De Inlichtingendienst, waarvan ik hoofd was, kon niets meer doen. Wij geloofden het graag, maar moesten eerst nog zien, wat er zou gebeuren. Wij waren al zo vaak gewaarschuwd en het was toch nooit gebeurd.

22332. De **Voorzitter:** Had *Sas* vóór die 12de November al meer gewaarschuwd? Wij hebben de indruk gekregen, dat zijn eerste belangrijke waarschuwing plaats vond op 8 November 1939, toen hij nauwkeurig omschreven heeft gezegd: het gaat dan en dan gebeuren.

A. Ik meen mij te herinneren, dat hij verschillende malen gewaarschuwd heeft, maar ik weet zeker, dat hij het de eerste keer heeft gedaan, toen hij zo zenuwachtig was en hij naar *Colijn* en de Koningin wilde gaan.

22333. De **Voorzitter:** Ik meen, dat de Duitsers op 12 November voor het eerst serieuze plannen hadden ons land binnen te vallen. Dat blijkt ook uit verschillende andere gegevens, o.a. uit het boek van *Gisevius; Sas* had dus wel gelijk. U zeide: hij heeft verschillende keren gewaarschuwd. Misschien denkt u daarbij aan de keren, waarvan u later wel eens hebt gehoord?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

22334. De **Voorzitter:** Laten wij ons dan bepalen tot de waarschuwing van kort vóór 12 November 1939. Hoe stond u daar tegenover? Vond u hetgeen hij had mede te delen toch maar twijfelachtig?

A. Ik geloofde het zeker. Hij kon zeggen: Ze komen om drie uur, maar het kon ook zijn, dat zij om twaalf uur of acht uur kwamen. Ik geloofde zeker, dat zij zouden komen.

De **Voorzitter:** U hebt hem dus wel au serieux genomen?

A. Hij was wel opgewonden.

22335. De **Voorzitter:** De heer *Sas* heeft verklaard — dat staat in het stenogram van zijn verklaring, dat nog niet door hem is gecorrigeerd, omdat hij ziek is —:

> „Ik ben 's middags, toen ik de heer *Colijn* gesproken had, teruggegaan naar het algemeen hoofdkwartier en heb eerst generaal *van Oorschot* bezocht, tegen wie ik enige harde woorden heb gezegd. Ik ben weggewandeld en heb de deur achter mij dichtgeslagen, terwijl ik riep: „Nu ga ik naar de Koningin.""

Als hij harde woorden tegen u heeft gezegd, zou men daaruit kunnen afleiden, dat hij dacht, dat u niet veel waarde aan zijn woorden hechtte.

A. Ik herinner mij de harde woorden niet meer. Hij sprak wel in een opgewonden toestand. Hij was niet met mij alleen in mijn kamer. Ik had boven een kamer afzonderlijk, maar hij kwam op bezoek op een afdeling beneden, waar ook *van de Plassche* en andere officieren zaten. Toen ik hoorde, dat hij er was, ben ik naar beneden gegaan. Wij bevonden ons daar met een man of vijf. Hij is toen weggelopen. Hij was zeer opgewonden. Van die harde woorden herinner ik mij niets.

22336. De **Voorzitter:** Tegen wie richtte zich zijn critiek? Het was duidelijk, dat hij opgewonden was, omdat hij het gevoelen had, dat men de ernst van zijn woorden niet inzag. Richtte zijn critiek zich b.v. tegen de opperbevelhebber, omdat deze zijn woorden niet geloofde, of tegen *van de Plassche* of andere autoriteiten?

A. Hij kreeg de indruk, dat niemand, tot wie hij zich wendde, behoorlijk handelde naar hetgeen hij geloofde. Het kon waar zijn, maar het kon ook niet waar zijn. Ik hechtte echter wel veel waarde aan zijn woorden, hoewel ik hem dit misschien niet heb gezegd.

22337. De **Voorzitter:** Hij had dus de indruk kunnen krijgen, dat u geen waarde er aan hechtte?

A. Dat kan wel zijn. Het is wel mogelijk, dat die indruk zich bij hem heeft gevestigd, doch ik hechtte er wel veel waarde aan. Ik was er van overtuigd, dat de Duitsers zouden komen, en waarom dan niet op het uur, dat *Sas* noemde? Aan de andere kant wist ik, dat de Duitsers dikwijls inlichtingen aan mensen verstrekten om hen te bedriegen. Het is altijd de quaestie: Kunnen wij er op af gaan of niet?

23338. De **Voorzitter:** U had geen enkele aanwijzing, dat de bron van majoor *Sas,* zijn zegsman, een zo goed geïnformeerd iemand was als later is gebleken?

A. Neen, dat heeft hij mij niet verteld. Hij heeft mij zijn zegsman niet genoemd.

22339. De **Voorzitter:** Dat was toch begrijpelijk?

A. Ja, dat was begrijpelijk en dat respecteerde ik ook.

22340. De **Voorzitter:** U hebt later vernomen, wie het was?

A. Ik meen, dat ik het heb vernomen.

22341. De **Voorzitter:** Het was generaal *Oster,* die onder admiraal *Canaris* werkte.

A. Dat heb ik echter toen niet geweten.

22342. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt geweest, dat echter heeft gespeeld nadat u was vertrokken, nl. dat de heer *Sas* concrete aanduidingen heeft gegeven over troepenopstellingen van de Duitsers en met name de aandacht er op heeft gevestigd, dat een pantserdivisie was opgesteld in de omgeving van Osnabrück. Dat schijnt hij zelfs twee keer te hebben medegedeeld, één keer vóór het aftreden van generaal *Reynders* en één keer kort vóór het uitbreken van de oorlog. Deze zaak is van belang, omdat die pantserdivisie een rol in de oorlog heeft gespeeld, daar zij blijkbaar, toen de verdediging van de Peel-Raamstelling niet doorging, door de Langstraat naar de Moerdijk is opgerukt. Achteraf was dat een belangrijke aanwijzing. Is iets van die aard door majoor *Sas* ook in uw periode wel eens medegedeeld?

A. Neen, daarvan heb ik nooit iets gehoord. Het is mij nooit medegedeeld. Hij kan het hebben medegedeeld aan een van mijn ondergeschikten, die het mij niet heeft medegedeeld.

22343. De **Voorzitter:** Voor zover wij weten, hebben de twee gevallen inderdaad gespeeld na uw optreden. Ik vraag alleen of u vóór die tijd iets dergelijks gehoord hebt.

A. Neen, vóór die tijd heb ik het nooit gehoord.

22344. De **Voorzitter:** Er is ons uit de verschillende verhoren gebleken, dat er een zekere animositeit bestond tussen majoor *van de Plassche* en de toenmalige kapitein *Somer.* Hebt u daarvan ook wel eens iets gemerkt in uw periode?

A. Daarvan heb ik in mijn periode nooit iets gemerkt.

22345. De **Voorzitter:** Toen was de heer *Somer* er toch wel?

A. Ja, hij was leraar aan de Militaire Academie. Toen de mobilisatie kwam, moest men iets voor hem vinden. Gewoonlijk werden dergelijke mensen bij de Inlichtingendienst geplaatst. Dat was de methode om iemand, met wie men geen raad wist, gemakkelijk onder te brengen. De heer *Somer* was een man met capaciteiten, die daar op zijn plaats was. Hij heeft zeker goed werk gedaan.

22346. De **Voorzitter:** U was tevreden over hem?

A. Ja, hoewel ik, als ik hem zo sprak — ik was op dat gebied zeer veeleisend —, hem niet anti-Duits genoeg vond.

De **Voorzitter:** O ja?

A. U kijkt min of meer verwonderd, Mijnheer de Voorzitter. Ik was altijd anti-Duits, maar in het Nederlandse leger waren de mensen grotendeels pro-Duits. Ik geloof, dat 90 pct. van de Nederlandse officieren pro-Duits was.

22347. De **Voorzitter:** Ook in de tijd van 1939/1940?

A. Tot in 1939 wel, totdat de Duitsers ons land aanvielen. Daarna zijn heel veel mensen anti-Duits geworden. De oud-opperbevelhebber, generaal *Snijders,* was b.v. zeer pro-Duits.

22348. De **Voorzitter:** Ja, maar dat was in 1914/1918.

A. Goed, maar dat is zo doorgegaan en dat is zo gebleven tot 1939. En men was nog sterker anti-Engels, wat trouwens, naar mijn mening, hier in Nederland in het algemeen een karaktertrek is.

22349. De **Voorzitter:** Hebt u er ondervinding van, dat dat in zijn werk tot uitdrukking kwam?

A. Neen, niet in zijn werk. Het enige, dat ik van hem kan zeggen, is, dat hij pro-Duits was. Daarbij was hij echter niet zo'n grote uitzondering op de anderen. Hij uitte zich misschien meer dan de anderen.

22350. De **Voorzitter:** Wat is uw oordeel over de heer *van de Plassche?*

A. Dat is in het algemeen zeer gunstig. Hij is een zeer bekwaam man en zeer vlot en handig. Hij was uitstekend geschikt voor de Inlichtingendienst.

22351. De **Voorzitter:** Hij was eigenlijk de derde man, als ik het goed heb begrepen.

A. Hij was de tweede man onder mij. *Roelofsen* hoorde niet bij het bureau; hij was een outsider en was burgerbezuinigingsinspecteur.

22352. De **Voorzitter:** Jawel, maar hij was in 1939 weer gemobiliseerd.

A. Na de mobilisatie is hij weer bij de Inlichtingendienst gekomen, maar hij deed buitenwerk, niet op het bureau.

22353. De **Voorzitter:** Was *van de Plassche* op het bureau uw plaatsvervanger?

A. Ja, hij was de tweede man in commando.

22354. De **Voorzitter:** Acht u *van de Plassche* een bekwaam man?

A. Ik acht hem een zeer bekwaam man en ook de chef van de generale staf, generaal *Reynders,* achtte hem bekwaam. Toen zijn

voorganger wegging — hij werd gepromoveerd en ging naar het leger —, vroeg ik of hij niet blijven kon. Toen zei generaal *Reynders:* ik zal je *van de Plassche* geven, het neusje van de zalm.

22355. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Ongeveer twee jaar vóór de mobilisatie. Hij was volkomen ingewerkt en deed alles op vlotte wijze. Ik was zeer tevreden over hem.

22356. De **Voorzitter:** Dan zou ik graag met u willen doornemen het bekende Venlo-incident. Misschien kunt u eerst vertellen, hoe deze zaak aan de gang is gekomen.

A. Dat is een ingewikkelde geschiedenis. Laat ik beginnen met te zeggen, dat ik connecties had met enige bijzondere buitenlandse diensten, de Duitse, de Engelse en de Franse. De Engelse dienst — de Duitse laat ik maar even ter zijde — hoorde onder de Britse legatie, het paspoortenbureau; de Franse dienst werd uitgeoefend door niemand minder dan de militaire attaché zelf, *Fonsegrive.* Zolang zij hier geweest zijn, hebben zij die dienst in handen gehad. De Engelse dienst kende ik en ik wist, wat zij deden. Op een goede dag kreeg ik bezoek van het hoofd van die Engelse dienst. Hij zeide: ik heb een uitnodiging gekregen van enige Duitse heren, een kongsi; zij willen met mij besprekingen voeren; in het algemeen gaat het over de mogelijkheid om tot vredesonderhandelingen te komen.

22357. De **Voorzitter:** Dat moet dus na 1 September 1939 geweest zijn, toen de oorlog uitbrak?

A. Ja, de oorlog was al uitgebroken.

22358. De **Voorzitter:** Het was dus positief nà 1 September 1939, toen hij voor het eerst bij u kwam?

A. Zeker; wij waren gemobiliseerd. Hij moest mijn hulp hebben, afgezien van het feit, dat hij er mij graag in wilde kennen, om die Duitsers binnen te laten komen en ongestoord een bijeenkomst te kunnen organiseren. Toen heb ik gezegd: dat kunt u wel doen, maar onder één conditie: er moet een vertegenwoordiger van mij bij zijn en die moet verslag uit kunnen brengen van hetgeen daar verteld wordt. Daarmede ging hij akkoord. Ik heb toen luitenant *Klop* aangewezen om naar *Stevens* te gaan en die vergadering bij te wonen, maar ik heb hem de instructie gegeven, dat hij zich nergens mee moest bemoeien, alleen maar moest luisteren. Het hele geval kwam mij een beetje zo zo voor; ik gebruikte het woord „Spielerei"; ik vertrouwde het niet erg. Ik dacht: òf die mensen hebben geen gezag en dan is het niet de moeite waard, òf zij komen van de Duitse kant en dan vertrouw ik het niet erg. Wees voorzichtig er mede. Vertel mij maar wat er aan de hand is. De samenkomst zou plaats hebben in Arnhem. Deze heeft daar ook plaats gevonden. Zij zijn daarheen gegaan en hebben een samenkomst gehad. *Klop* is teruggekomen en heeft een en ander verteld. Hoofdzakelijk heeft hij dat aan *van de Plassche* verteld. Er waren enige Duitse heren, die kwamen spreken over vredesonderhandelingen. Het waren officieren of gewezen officieren. Hij vertelde, dat er een gewezen generaal bij aanwezig was. De namen ben ik vergeten. In het algemeen werd er over vredesonderhandelingen gesproken. Er was een vaste voorwaarde aan verbonden, nl. dat aan de figuur van *Hitler* niet mocht worden geraakt. Dat was het rapport van *Klop.*

22359. De **Voorzitter:** Er zijn verschillende lezingen over de manier, waarop die besprekingen zijn geïntroduceerd. Sommigen zeggen, dat als doel is opgegeven: eventuele vredespogingen, maar er wordt ook wel gezegd, dat het doel was, hulp te verkrijgen voor de voorbereiding van een omwentelingspoging in Duitsland.

A. Van dat laatste heb ik nooit gehoord.

22360. De **Voorzitter:** Kunt u dat positief verklaren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Onder ede.

22361. De **Voorzitter:** U kunt dus onder ede verklaren, dat u als doel van de besprekingen alleen bekend was: eventuele vredespogingen?

A. Alleen vredespogingen, anders had ik gezegd: Dat wil ik niet hebben. Vredesonderhandelingen vormen altijd een goed doel.

22362. De **Voorzitter:** U begrijpt, dat voor de sfeer van de gehele zaak dit een uitermate belangrijke verklaring is?

A. Ik geef u de verzekering, dat ik nooit heb gehoord, dat er iets anders was dan vredesonderhandelingen.

22363. De **Voorzitter:** Ook niet van *Klop?*

A. Neen. Hij kwam van Arnhem terug en toen hij dat vertelde, zeide ik hem — ik begreep wel, dat het Spielerei was —: Ik geloof, dat zij je voor de gek houden. Zeg maar tegen *Stevens,* dat zij moeten ophouden. Hij zeide toen: Ja, generaal, het is hoogst moeilijk. Wij zouden er nog een keer heengaan. De datum is vastgesteld. Ik zeide: Vooruit dan maar, maar zeg *Stevens,* dat het Spielerei is en dat je er niet meer bij mag zijn.

22364. De **Voorzitter:** Wat was de plaats van bijeenkomst?

A. Arnhem. Ik heb hem dit aan de deur gezegd. Ik werd geroepen bij de chef staf en terwijl ik de deur uitging, zag ik *Klop.* Ik heb hem toen toegestaan, dat hij nog één keer ging. Hij is toen weggegaan en het volgende, dat ik van hem heb vernomen, was, dat hij bij Venlo gewond of gedood is.

22365. De **Voorzitter:** Zij hebben daar bijeenkomsten gehad op 7, 8 en 9 November.

A. Daarvan heb ik nooit iets gehoord. Alleen toen hij dood was. Toen ik dit hoorde, zeide ik: Venlo? Zij zaten toch in Arnhem. *Klop* zal daar wel niet bij zijn. Het was toen echter te laat. Ik heb er niets van geweten.

22366. De **Voorzitter:** Er is ook gezegd, dat bij de besprekingen, die voorafgingen aan de drie besprekingen in Venlo op 7, 8 en 9 November, er één geweest is, die heeft plaats gevonden in den Haag. Arnhem is genoemd, maar ook den Haag.

A. Ik weet alleen van Arnhem. Van den Haag heb ik nooit iets gehoord.

Ik heb later *Stevens* in Engeland gesproken. Hij heeft aan een ketting in de cel gelegen. Zij hebben hem uitgehoord en toen hebben zij ook gesproken over die omwentelingspogingen. Ik heb hem herhaalde malen gesproken. Ik kan hem elke Donderdag spreken, want dan heeft hij zijn vaste club in Londen, waar hij luncht. Daar kan ik hem bezoeken. Ik heb hem gevraagd, toen ik hem de eerste maal zag: *Stevens,* hoe was die quaestie van Venlo, wat zat daarachter? Toen heeft hij mij gezegd: De Duitsers hadden dat in verband willen brengen met de aanslag in München op mijnheer *Hitler.* Dat hadden zij geënsceneerd en toen hadden zij willen zeggen, dat de Engelse inlichtingendienst een omwenteling in Duitsland wilde beginnen en *Hitler* wilde vermoorden. Zij hebben alle mogelijke moeite gedaan door uit te horen, te plagen, te sarren, enfin, zoals de Duitsers dat gewoon zijn, uit ons te krijgen, dat de inlichtingendienst de hand had in die aanslag van München en dat wij van plan waren een omwenteling te bevorderen.

22367. De **Voorzitter:** Dus om goed te preciseren: *Stevens* heeft u niet gezegd, dat hij, zonder dat u het wist, besprekingen had gevoerd over omwentelingspogingen?

A. Neen. Hij heeft gezegd: Zij hebben geprobeerd dat gedaan te krijgen; dat is geënsceneerd door de Duitsers.

22368. De **Voorzitter:** Dat de Duitsers achteraf hebben geprobeerd dat cachet er op te drukken?

A. Daarvoor zijn zij de hele zaak begonnen, zegt hij. Zij hebben gezegd: Wij gaan in München een aanslag plegen en nu moeten wij zorgen, dat de Engelsen daarvan de schuld krijgen.

22369. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik niet. Wie gingen in München een aanslag plegen?

A. Dat de agenten van de Engelse Inlichtingendienst daarvoor gezorgd hadden.

22370. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik wel. De groep, die in München de aanslag pleegde, was de een of andere opposante groep. Of is die aanslag gepleegd door nationaal-socialistische Duitsers?

A. Die aanslag is gepleegd door de nationaal-socialisten. Het is een kleine comedievoorstelling, een opgezet zaakje geweest.

22371. De **Voorzitter:** Staat dat vast?

A. Dat zegt *Stevens* en dat heb ik, voordat ik *Stevens* had gesproken, ook geloofd.

22372. De **Voorzitter:** De aanslag in München was op 8 November, niet waar?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Het zal omstreeks die tijd geweest zijn. De aanslag van Venlo had 9 November plaats.

22373. De **Voorzitter:** De theorie, die u van *Stevens* hebt gehoord, zou zijn, dat er in München in wezen geen aanslag heeft plaats gevonden, maar dat het een gefingeerde aanslag is geweest .....

A. Ja, zij hebben er een paar mensen aan opgeofferd, maar dat kon de Duitsers niets schelen.

22374. De **Voorzitter:** ..... en dat men bij die gefingeerde aanslag Engelsen wilde betrekken en compromitteren?

A. Daarom hebben zij mensen gevangengenomen en gedacht: Wij zullen door hen uit te horen wel er uit krijgen, dat zij dat hebben aangesticht; dan zullen wij waar maken, dat de Engelsen het hebben gedaan.

22375. De **Voorzitter:** Maar zij hebben hen later gearresteerd, pas de volgende dag.

A. Ja, maar dat konden zij toch heel goed proberen.

22376. De **Voorzitter:** Maar als men bedenkt, dat zij op 7 en 3 November ook in Venlo zijn geweest, dan zou men kunnen zeggen: Zij hadden ook kunnen redeneren: zeker is zeker; laten wij hen vóór de aanslag gevangennemen.

A. Zij moesten hem lokken. Zij zijn toch ook in Arnhem geweest?

22377. De **Voorzitter:** Arnhem was eerder, maar op 7, 8 en 9 November, drie dagen achter elkaar, is *Klop* met *Stevens* en *Best* in Venlo geweest.

A. Weet u dat zeker?

22378. De **Voorzitter:** Ja. Door de chauffeur *Lemmens* is positief verklaard, dat zij daar drie dagen achter elkaar geweest zijn. Dat is ook verklaard door *Walther Müller*, die op het ogenblik in de cellenbarakken is gedetineerd en die toen leider was van de S.D. in Keulen.

A. Dan zal het zo zijn, maar ik heb het nooit geweten. Niemand heeft het mij ooit medegedeeld.

22379. De **Voorzitter:** Dan zoudt u u kunnen voorstellen, dat zij, als dat de bedoeling was, probeerden hem in te rekenen vóórdat de aanslag plaats vond.

A. Zij konden het ook doen na de aanslag.

22380. De **Voorzitter:** Vóór de aanslag lijkt mij logischer.

A. Maar misschien waren de omstandigheden niet zo gunstig. Dit is hetgeen *Stevens* gezegd heeft. Ik ben er op gekomen, omdat u mij vraagt: Hebt u wel eens gehoord van omwentelingspogingen?

22381. De **Voorzitter:** In ieder geval is u daarvan niets bekend?

A. Neen.

22382. De **Voorzitter:** Uw gesprek met *Stevens* wijst er ook niet op, dat *Stevens* het op eigen houtje heeft gedaan? Houdt *Stevens* nu nog vol, dat het gesprek, dat hij had, alleen over vredespogingen liep?

A. Zeker.

22383. De **Voorzitter:** Dat is natuurlijk ook weer betrekkelijk. Als men het met Duitse officieren over vredespogingen heeft en zij hebben de macht niet in handen, dan kan dat wel leiden tot omwentelingspogingen.

A. Zeker, men kan er omwentelingspogingen uit machineren.

22384. De **Voorzitter:** Dan zou ik u dit willen vragen: Wat was hiervan in die tijd — het zal October 1939 geweest zijn, toen u dat hoorde — aan generaal *Reynders* bekend?

A. Voor zover ik weet, had *van de Plassche* het hem mededeeld; zelf heb ik het hem niet gezegd. Ik zou het hem wel medegedeeld hebben, wanneer ik het niet als een bagatel beschouwde, die niet de moeite waard was. Ik had tegen *Klop* al gezegd: Schei er maar mee uit; ik was er van overtuigd, dat het afgelopen was, toen ik hoorde, dat er een ongeluk gebeurd was. Toen schrok ik natuurlijk erg. Wij werden opgebeld door de marechaussee te Venlo.

22385. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk, dat de Ministers van die besprekingen niet op de hoogte waren?

A. Ik geloof, dat zij niet op de hoogte waren. *Van de Plassche* heeft het medegedeeld aan generaal Reynders; deze kan het natuurlijk aan de Regering medegedeeld hebben; dat weet ik niet.

22386. De **Voorzitter:** Maar uwerzijds is dat niet gebeurd?

A. Neen.

22387. De **Voorzitter:** Weet u ook hoe *Stevens* en *Best* in contact zijn gekomen met die Duitsers?

A. Neen, ik denk, dat zij een boodschap gekregen hebben van een agent, die zij in Duitsland hadden, maar dat is mij nooit medegedeeld.

22388. De **Voorzitter:** Hier is meermalen genoemd de naam dr. *Franz Fischer.*

A. Die naam ken ik niet. Ik kende de namen van de agenten maar heel slecht; met opzet, om later te kunnen zeggen: Ik weet nergens van. Als men hoofd van de inlichtingendienst is, is het beter, die namen van de agenten niet te kennen. Als iemand vraagt: Kent u *Franz Fischer,* dan moet je kunnen zeggen: Nooit van gehoord.

De **Voorzitter:** Op het ogenblik moet u dat natuurlijk niet zeggen, wanneer u iets van hem weet!

A. Neen, dat begrijp ik; ik betreur het zeer, dat ik u niet kan inlichten, maar als hoofd van de inlichtingendienst was dat beter. Ik ken hem niet. Misschien heb ik de naam wel gehoord, maar heb ik hem vergeten.

22389. De **Voorzitter:** Er doen omtrent die *Franz Fischer* wonderlijke verhalen de ronde. Er is gezegd, dat hij op de avond van het Venlo-incident zelfmoord zou hebben gepleegd in een hotel aan de Warmoesstraat te Amsterdam, terwijl ons op het ogenblik bepaalde gegevens hebben bereikt, dat hij nog in leven is en dat b.v. verleden jaar van een, achteraf gefingeerd gebleken, adres in Rotterdam een artikel van dr. *van Blankenstein* over het Venlo-incident gestuurd is aan het adres van de heer *Fischer* in Stuttgart. Dit wijst er op, dat deze man een rol heeft gespeeld.

A. Dat zal ook wel. Velen hebben zo'n rol gespeeld.

22390. De **Voorzitter:** U weet niet, hoe *Stevens* contact heeft gekregen?

A. Ik zou het hem kunnen vragen.

22391. De **Voorzitter:** Is het mogelijk van de heer *Stevens* inlichtingen te verkrijgen? Is de heer *Stevens* nog verbonden aan de Engelse Inlichtingendienst?

A. Neen, hij is onafhankelijk. Als u mij inlichtingen stuurt, kan ik hem wel vragen stellen.

22392. De **Voorzitter:** Zou hij daartoe bereid zijn?

A. Misschien niet. Misschien zegt hij: Ik wil er niets meer mede te maken hebben. Hij heeft voor de radio lezingen gehouden over de tijd, dat hij in de gevangenis heeft gezeten. Hij heeft voor de B.B.C., voor de Home Service, lezingen gehouden over zijn verblijf in Duitse gevangenschap. Andere mensen hebben dat ook wel gedaan. Hij doet het nog wel. Het kan best zijn, dat hij mij schrijft: Waarde heer — wij zijn heel goed met elkaar —, ik heb zoveel ellende er mede gehad, dat ik er niet meer over praat. In ieder geval kan men het proberen.

22393. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig, dat bij de behandeling van deze zaak in Neurenberg de heer *Stevens* ook niet is gehoord. Het Venlo-incident is in Neurenberg ter sprake gekomen en daar is hij niet als getuige geweest. Men zou toch zeggen, dat dit een belangrijke getuige is.

A. Neen, hij is daar niet gevraagd. Wat de reden daarvan is, weet ik niet.

22394. De **Voorzitter:** Waar is de heer *Best* op het ogenblik?

A. In Engeland.

22395. De **Voorzitter:** Weet u hem ook te vinden?

A. Ja. Ik zou hem door *Stevens* kunnen vinden. De laatste keer, dat ik *Stevens* zag, vroeg ik hem: Wat is er van *Best* geworden? Hij vertelde mij toen: Hij is op sterven na dood door die gevangenschap; hij deugt nergens meer voor. Er is niet meer met hem te praten.
Bovendien heb ik *Best* nooit vertrouwd.

22396. De **Voorzitter:** In welk opzicht?

A. Dat kan ik niet zeggen, maar ik vertrouw hem niet. Ik was door mijn voorganger sterk voor hem gewaarschuwd; ook door anderen.

22397. De **Voorzitter:** In die zin, dat hij dubbel spel met de Duitsers speelde?

A. Dat zou heel goed gekund hebben. Ik acht hem er niet te goed voor. Misschien is het fout, dat ik dit zeg, maar ik vertrouw hem niet. Ik zou geen inlichtingen van hem willen hebben.

22398. De **Voorzitter:** U vertrouwde *Stevens* wel?

A. Dat is een eerlijke kerel, maar *Best* is een rare figuur. In het algemeen heeft hij een slechte pers. *Stevens* had echter veel met hem op. *Stevens* was door hem geheel ingemaakt. *Stevens* vond hem prachtig. Zijn vrouw kende ik heel goed. Dat was een dochter van de gewezen Hollandse marine-officier *van Rees*. Die woonde ook in Engeland. De inlichtingen van *Payne Best* hebben voor mij geen waarde, omdat ik hem niet vertrouw. Misschien ten onrechte, maar het is altijd beter de veiligheid in acht te nemen.

22399. De **Voorzitter:** *Stevens* is dus blijkbaar mededeelzaam over wat hij in Duitse gevangenschap heeft meegemaakt. Dat is op zich zelf wel belangwekkend, maar voor ons is natuurlijk van meer belang wat er daarvóór precies gebeurd is, en daar zijn wij nog lang niet achter. Daarbij doen zich nog verschillende aspecten voor. In de eerste plaats zijn er aanwijzingen, dat *Stevens* niet steeds met dezelfde Duitse officieren heeft onderhandeld.

A. Dat kan wel, maar dat weet ik niet. Ik heb maar één keer die mijnheer *Klop* gesproken en toen waren het dezelfden.

22400. De **Voorzitter:** *Klop* heeft u dus maar verslag gedaan van één onderhoud. Van groot belang is natuurlijk de lezing, die van Duitse kant wordt gegeven. De lezing van *Walther Müller,* die hier gedetineerd is, is de volgende. *Stevens* en *Best* zijn in contact gekomen met een drietal Duitse officieren, die tot een oppositiegroep behoorden en het dus wel degelijk op het Duitse regime hadden voorzien. Na één of twee besprekingen zijn die Duitse officieren gearresteerd. Zij hebben toen verteld, wat zij hadden gedaan en, om het vege lijf te redden, hebben zij er in toegestemd er hun medewerking aan te verlenen, dat er een Spiel zou worden gespeeld; zij hebben m.a.w. een brief geschreven aan *Stevens* en gezegd: Wij kunnen op het ogenblik door die en die omstandigheden niet komen, maar in onze plaats komen drie andere heren, die gij ook volkomen kunt vertrouwen. Die drie laatsten, die bij het Venlo-incident betrokken waren, *Schellenberg, Knochen* en *Christensen,* waren mensen van de Duitse Gestapo en die hebben dan ook de overval gepleegd.
Nu zou het voor ons belangrijk zijn te kunnen verifiëren of *Stevens* inderdaad alleen contact heeft gehad met dezelfde drie Duitse officieren, dan wel met eerst drie officieren en later met drie anderen. Die Duitse getuige gaat zelfs zover, dat hij zegt, dat de Duitsers toen dat spel zo gespeeld hebben, dat zij een radioverbinding hebben gekregen tussen die z.g. Duitse verzetsgroep en de Engelsen en dat zij enige tijd door middel van die radioverbinding belangrijk militair materiaal hebben uitgeleverd, totdat dat niet meer kon en zij toen hebben gezegd: Wij kunnen dat spel niet meer voortzetten, want dan leveren wij te belangrijke gegevens uit; laten wij nu het omgekeerde proberen en die heren in onze macht zien te krijgen, zodat wij van hen kunnen horen of zij Engelse militaire geheimen kennen. Zij dachten, dat *Stevens* een belangrijk man was.

A. Ik weet het niet. Daarover kan natuurlijk alleen *Stevens* uitsluitsel geven. Maar ik acht het juist, wat u zegt. Dat lijkt mij de oplossing. Het zou mij niet verwonderen, dat, wanneer ik het aan *Stevens* zou vragen, hij zou zeggen: Dat is inderdaad het geval.

22401. De **Voorzitter:** U voelt, dat het zeer belangrijk is *Stevens* te horen. Wij zijn bereid *Stevens* hierheen te laten komen, maar zou hij het doen?

A. Dat zou aan hem gevraagd kunnen worden. Ik kan het hem ook wel vragen, als u dat wenst. De griffier zou een brief kunnen schrijven, die ik zou kunnen vertalen en hem zenden met een begeleidend schrijven van mij er bij. Ik kan u natuurlijk niet zeggen, wat hij zal antwoorden en of hij daartoe bereid is.

22402. De **Voorzitter:** Ik begrijp alleen dit niet. U zegt, dat u *Stevens* herhaaldelijk nadien hebt ontmoet.

A. Misschien driemaal.

22403. De **Voorzitter:** Dit is een heel belangrijke affaire, die veel stof heeft doen opwaaien en waarmede u zelf ook moeilijkheden hebt gehad. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat u, toen u met hem sprak, haarfijn wilde weten, hoe de zaak in elkaar zat.

A. Als men er met hem over sprak, kreeg men de indruk, dat het voor hem een beetje pijnlijk was en dat hij er niet graag over sprak.

22404. De **Voorzitter:** Omdat hij er ingelopen was?

A. In ieder geval heeft hij er veel ellende van gehad.

22405. De **Voorzitter:** Maar aan de andere kant houdt hij radiolezingen over zijn ervaringen in de gevangenschap.

A. Zeker; het is vreemd, maar hij was niet erg spraakzaam.

22406. De **Voorzitter:** Maar blijkbaar toch wel voor de radio?

A. Over zijn gevangenschap. Dat is iets anders dan het geval-Venlo. Daarover heeft hij nooit een woord gezegd.

22407. De **Voorzitter:** Hebt u wel geprobeerd het uit hem te krijgen?

A. Jawel, maar ik sprak hem nooit alleen. Dat ging meer in de club. Wij klampten hem wel eens aan, maar dan moest hij soms plotseling weg, een trein halen of iets dergelijks. Het is natuurlijk te proberen om meer details van hem te weten te komen.

22408. De **Voorzitter:** Kent u zijn adres?

A. Neen, maar als u aan die club schrijft, komt het terecht.

22409. De **Voorzitter:** Wat doet hij tegenwoordig?

A. Hij is gepensionneerd en woont in de buurt van Londen.

22410. De **Voorzitter:** Is het Venlo-incident de reden geweest, dat u de dienst hebt verlaten?

A. Ja, ik heb toen ontslag gekregen. Ik ben herhaalde malen door de Regering gehoord; ik heb alles uitgelegd, maar ten slotte zei de Minister van Oorlog: Je moet er maar uit. Ik ben toen onmiddellijk naar huis gegaan en op 1 Februari 1940 gepensionneerd; ik was toen 65 jaar. Maar ik kreeg meteen de opdracht mij gereed te houden om, als er oorlog zou uitbreken, dadelijk naar Engeland te gaan om een militaire missie op te richten.

22411. De **Voorzitter:** Wanneer kreeg u die opdracht? In de Novemberdagen?

A. Dat moet geweest zijn na 1 Februari.

22412. De **Voorzitter:** U zei: ik kreeg „meteen" de opdracht.

A. Toen ik gepensionneerd was; ik moest een uniform kopen en mij gereedhouden, zodat ik dadelijk, wanneer de oorlog zou uitbreken, naar Engeland zou kunnen vertrekken.

22413. De **Voorzitter:** De datum is wel van belang, want toen rekende men blijkbaar reeds op een eventuele inval van de Duitsers.

A. Maar anderen hadden die zelfde opdracht voor Brussel, Parijs en ook Berlijn. Zij hadden voor elk geval voorzorgsmaatregelen genomen. De heren zijn vertrokken en ik ben naar Londen gegaan.

22414. De **Voorzitter:** Wanneer?

A. Ik ben 12 Mei in Londen gekomen. Op 10 Mei zou er een vliegtuig zijn in Scheveningen, dat mij naar Londen zou overbrengen. Dat vliegtuig is mij afgepakt door *van Kleffens*. Die zeide: Ga jij maar terug, wij gaan.

22415. De **Voorzitter:** Hoe bent u toen gegaan?

A. Ik ben naar de opperbevelhebber gegaan en hem heb ik gezegd: De Ministers hebben mijn vliegtuig afgepakt en ik ben maar teruggegaan. Ik had 's morgens eerst naar de Kaag moeten gaan. Ik kon er niet doordringen, want er waren parachutisten tussen mij en de Kaag. Ik ben teruggegaan naar de chef marinestaf, *Furstner*, die draadloos bericht gaf, dat er twee watervliegtuigen naar Scheveningen kwamen. Toen de twee vliegtuigen daar aankwamen, arriveerden ook de twee Ministers, die er mede vertrokken. Het andere vliegtuig was vernietigd. Het was een ontzaglijk gewaagde onderneming om te midden van een zee van vijandelijke vliegtuigen naar Engeland te vliegen. Er waren zeker vijftig vliegtuigen in de lucht, die links en rechts schoten. Wij zaten toe te kijken, hoe de Ministers rustig met dat vliegtuig naar Engeland vlogen. Men doet zoiets alleen op de eerste dag van de oorlog; dan heeft men de soort heldenmoed, die op onwetendheid berust. Het vliegtuig deed het heel goed, want het vloog twee meter bover de zeespiegel, waardoor het voor andere vliegtuigen moeilijk te zien was. Het andere vliegtuig, dat bij de Pier lag, werd met de mensen, die zich er in bevonden, aan stukken geschoten. Ik ben toen teruggegaan naar de chef staf en vroeg hem, wat ik nu moest doen. Hij zou toen de Minister van Defensie opbellen; hij vroeg hem hoe het in elkaar zat en vertelde hem, dat de Ministers het vliegtuig genomen hadden. De heer *Dijxhoorn* zeide daarop, dat dit volkomen juist van hen was. Toen ik dat hoorde, vroeg ik de chef staf: Wat moet ik nu doen? Hoe moet ik naar Engeland komen? Hij wist het toen ook niet meer. Daarna ben ik gegaan naar de haven en heb een visserman gevraagd of er niet aan een bom te komen was om naar de overkant te gaan. Deze zeide: dat moet u aan hem — hij wees iemand aan — vragen, maar niet aan die en die, want dat zijn nazi's. De mij aangewezen man kon mij geen logger geven, want er stond maar een duim water in de haven en ik moest maar wachten tot de vloed. Hij zeide: de vliegtuigen komen overdag en bombarderen mijn scheepje. Hij zeide: Als u naar Hoek van Holland wilt gaan, dan zal ik zorgen, dat daar een logger is. Deze zal u medenemen naar de Belgische kust en daar zal wel gelegenheid bestaan naar Engeland te komen. Ik ben toen naar Hoek van Holland gegaan, hetgeen een reis is geweest van drie uur. Ik werd onderweg opgehouden door parachutisten en eigen soldaten, die voortdurend met geweren voor ons hoofd stonden. Het was een van de meest gevaarlijke tochten, die ik ooit heb gemaakt. Zij trokken aan de trekker, voordat iemand het wist. Zij dachten, dat ik een verklede Duitser was. Heel gelukkig was het, dat, wanneer zij mij bij hun commandant brachten, deze mij kende. Deze zeide dan: God, generaal, hoe gaat het met u? Ik was bang van die soldaten, want als ik niet gauw genoeg mijn handen opstak, zouden zij mij hebben neergeschoten.

Ik ben ten slotte na ongeveer drie uur in Hoek van Holland gekomen en daar trof ik twee Engelse destroyers aan. Ik ben naar de commandant gegaan en heb hem gevraagd: Wilt u mij meenemen naar Engeland? Dat wil ik gaarne, zei hij, maar ik ga voorlopig nog niet; ik moet eerst order hebben van de admiraliteit; ik moet eerst naar Rotterdam. Toen heb ik in het fort in Hoek van Holland overnacht en daar kwam om 12 uur die visserman met zijn blauwe trui. Dat was een prachtig moment. Hij zeide: Ik heb hier mijn logger liggen, mijnheer. Het bracht mij haast de tranen in de ogen, moet ik u zeggen. Toen heb ik hem bedankt en hem het geld gegeven voor die overtocht. Ik dacht: daarop heeft hij recht. Ik heb hem te midden van al die soldaten, die er omheen stonden, hartelijk bedankt voor zijn vaderlandsliefde en mensenliefde. Ik heb hem hartelijk de hand gedrukt en hem nooit meer gezien. Pinksterzondag ben ik met die Engelse destroyer overgegaan.

22416. De **Voorzitter:** Bestond die missie alleen uit u zelf of uit nog andere officieren?

A. Uit mij en de overste *Zegers*. Er waren nog twee zee-officieren, maar die behoorden niet bij mij, die moesten naar de marine-attaché in Londen.

22417. De **Voorzitter:** Dus die missie bestond uit u en de overste *Zegers?*

A. Ja.

De nos. 22418 t/m 22428 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

22429. De **Voorzitter:** Mag ik nog even teruggrijpen op de tijd in Nederland? We zijn ongemerkt al in de Londense tijd gekomen. U hebt bevestigd, dat u, naar aanleiding van de gebeurtenissen op 9 November bij Venlo, op nonactiviteit gesteld bent?

A. Dat ik geen werk meer mocht verrichten, in afwachting van mijn pensionnering.

22430. De **Voorzitter:** Hoe vond u op dat ogenblik de reactie van de Regering te uwen opzichte?

A. Daarover kan ik moeilijk een oordeel geven. Ik was slachtoffer. Ik vond de houding van de Regering mis; ik vond het een lamme houding. Zij deden niets tegen de werkelijke kerels, die de fout hadden gemaakt. De foute kerels waren zij, die over de grens kwamen, dat Duitse geboefte, dat hier mensen weghaalde. Ik zou een grote bek tegen de Duitsers opgezet hebben; zijn jullie van God verlaten om zo maar even over de grens te komen en mensen weg te halen? Ik wil die mensen terug! In plaats daarvan begonnen zij bang te worden. *De Geer* zei in Engeland: als wij dat geval-Venlo niet hadden gehad, hadden wij geen oorlog met *Hitler* gekregen! Ik ben overigens blijmoedig weggegaan. Wanneer men chef is, moet men de gunstige en ongunstige gevolgen nemen. Ik had dikwijls een pluim gehad voor iets, waarvoor ik het niet verdiende. Als je dan eens pech hebt, moet je dat ook op de koop toe nemen.

22431. De **Voorzitter:** U beschouwde dat dus als het risico van uw functie?

A. Dat hoorde er bij. Men weet dat van te voren. In het leger noemt men dat: iemand voor de wolven gooien.

22432. De **Voorzitter:** Dan wilde ik met u nog spreken over de neutraliteitspolitiek, die gevoerd is. U weet waarschijnlijk, dat op 10 Mei 1940 door *von Ribbentrop* aan onze gezant een memorandum is aangeboden met een aantal grieven. Aan dit memorandum liggen ten grondslag 2 rapporten, één van *Frick* en *Himmler* en één van *Keitel*. Het laatste betreft meer het militaire gedeelte. In dat memorandum wordt o.m. gesproken van stafbesprekingen, die plaats zouden hebben gehad tussen Nederlandse officieren en officieren van de latere geallieerden. Hebt u daarvan iets gehoord? Dat zou dus moeten zijn geweest tijdens de mobilisatieperiode.

A. Daar herinner ik mij niets van.

22433. De **Voorzitter:** Bijv. in Brussel, op 15 Februari 1940; dat is dus van na uw tijd. In Breda, op 12 Januari 1940; op 13 April 1940 in Hotel „Stadt Weimar" in Rotterdam. Toen was u al weg, maar als waar was wat *Keitel* neerschreef.....

A. ...dan had ik dat zeker vernomen! Dat durf ik beslist tegenspreken. Dat had met medeweten van de Minister van Oorlog moeten gebeuren of van de chef van de generale staf. Dezen waren fel op de neutraliteit. Dat was uitgesloten.

22434. De **Voorzitter:** Ik neem graag aan, dat hetgeen *Keitel* neerschreef fantasie is, maar het is toch wel prettig als dat bevestigd wordt.

A. Ik acht het uitgesloten. Dat is haast niet denkbaar.

22435. De **Voorzitter:** Dan waren er nog andere grieven. De samenwerking b.v., die er was met de geheime diensten van Engeland en Frankrijk. Daarover wordt ook een boekje opengedaan en er worden verschillende namen bij genoemd. Wat is daarvan waar?

A. Dat was samenwerking tussen de Inlichtingendienst van Nederland met alle andere inlichtingendiensten, zoals Duitse, Zwitserse, Noorse en Deense, Zweedse en Belgische. Ook de Italiaanse was er bij. Dat was flauw. Verder ging het niet. Er bestond contact tussen de inlichtingendiensten van de verschillende landen. Het waren geen inlichtingendiensten, die, zoals men zou denken, iets met spionnage hebben te maken. Men ging uit van het standpunt: Als er een gegevens wil weten, vraag het dan. Zanik niet met spionnen, maar vraag het. Zo kregen wij wel inlichtingen, die van belang waren. Als men bijzondere inlichtingen wil weten, dan moet men het niet aan de Inlichtingendienst vragen, dan gaat men niet zeggen: er komt een spion van mij.

Met Zwitserland hebben wij er veel plezier van gehad. Als de Regering wilde weten, hoe het in Zwitserland was, dan vroegen wij dat aan de generale staf. Wij vroegen, of zij dat wilden laten weten en dan deden zij dat.

22436. De **Voorzitter:** Dat was dus eigenlijk normaal?

A. Dat was een fatsoenlijke manier om inlichtingen te krijgen.

22437. De **Voorzitter:** Viel in die sfeer ook het contact met *Stevens?*

A. Dat had er niets mede te maken. Dat was eigenlijk een uitwendige inlichtingendienst. Daarvan wist *Stevens* niets.

Verder was er een inlichtingendienst, die de stromingen in het volk bestudeerde.

22438. De **Voorzitter:** Wij hebben over deze zaak een soort theorie gehad van generaal *Roelofsen,* die twee stellingen heeft verdedigd. De eerste was, dat men een zekere samenwerking, maar dan natuurlijk als neutraal land, met andere inlichtingendiensten moet hebben, want als men dat niet doet, is het gevolg niet, dat men hen van zijn grondgebied weert, maar dat zij het eenvoudig achter je rug om doen. In Zwitserland, waar men een tijd lang het andere stelsel heeft gehad, had de chef van de Inlichtingendienst gezegd: Dit is niet de juiste weg. Het zit hier stikvol met spionnen en nu weet ik niets meer.

A. Ik onderschrijf deze stelling. Bovendien was dat stelsel vastgesteld.

22439. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u?

A. Men heeft het ene stelsel en het andere, waarbij men het verbiedt. De Regering moet uitmaken, welk stelsel wordt gevolgd, en had uitgemaakt, dat het eerste stelsel gevolgd zou worden.

22440. De **Voorzitter:** Op welke wijze is dat uitgemaakt?

A. Van mijn voorganger had ik vernomen: Zo en zo wenst de opperbevelhebber, dat het gebeurt. Ik vond het het beste. Als de Regering had gezegd: Die diensten moeten worden verboden, dan had ik dat gedaan.

Hoe zij een militaire attaché wilden verbieden, begreep ik niet, en hoe zij die *Stevens* hadden willen verbieden, weet ik niet, maar dat was mijn zaak niet.

22441. De **Voorzitter:** De tweede stelling van generaal *Roelofsen* is: Wij deden dat met alle mogelijke landen, maar het was een feit, dat in de periode van 1939/1940 de Duitsers daarvan niet op dezelfde manier gebruik maakten als in de periode van 1914 tot 1918 en dat zij dus in dat opzicht min of meer afzijdig stonden. De verklaring daarvoor van generaal *Roelofsen* was deze — zo had hij het gereconstrueerd —, dat de Duitsers dat op dat ogenblik niet nodig hadden, omdat zij in verband met de N.S.B. wel andere contactpunten hadden, die zij waarschijnlijk wel gebruikten.

A. Dat onderschrijf ik ook. De Duitsers hebben ons heel weinig gebruikt. De deur stond altijd open en de militaire attaché kwam een enkele keer. De gelegenheid was er, maar zij konden ons missen. Zij hadden voldoende inlichtingen van hun mensen. Het land was overstroomd van Duitsers, die allemaal opdrachten hadden. Daarop gingen zij af.

22442. De **Voorzitter:** Aan het rapport van *von Ribbentrop* ligt ten grondslag het rapport van *Keitel* over de militaire aangelegenheden, waarvan ik u die stafbesprekingen noemde, en het rapport van *Frick* en *Himmler,* waarin de Inlichtingendienst op de korrel wordt genomen. In dit laatste worden verschillende personen besproken, o.a. *van 't Sant,* van wie wordt verteld, dat hij reeds in de vorige oorlog voor de Engelsen had gewerkt.

A. Ja, dat heb ik ook wel eens gehoord.

22443. De **Voorzitter:** Maar dan staat er op een andere plaats:

> „Ähnlich dem selbstverständlichen Nachrichtenaustausch zwischen *Stevens* und seinen französischen Kollegen in Holland Major *Trutat* über alle militärischen und politischen Nachrichten aus Deutschland ..... hatten auch *Stevens* und *Trutat* mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte einen gleichen Austausch mit dem inzwischen aus seinem Dienst entlassenen Chef des holländischen Informationdienstes in niederländischen Generalstab Generalmajor *van Oorschot* vereinbart."

Dat zou dus tussen u en *Stevens* en *Trutat* zijn overeengekomen.

A. Neen, dat stellen zij verkeerd voor. Ik had natuurlijk wel contact met *Trutat.* Ik was belast met de militaire attaché's. Hij was hier in den Haag met een bureau en kwam geregeld bij mij. Als ik te vragen had, vroeg ik het aan hem en als hij te vragen had, vroeg hij het aan mij. Verder had ik geen contact met hem. Dat contact was innig genoeg. Dat had ik ook met de Duitse attaché.

22444. De **Voorzitter:** Die overeenkomst, die u zou hebben gehad met *Stevens* en *Trutat,* zou zijn tot stand gekomen „mit Genehmigung des Oberkommandos der holländischen Land- und Seestreitkräfte".

A. Dat is zo.

22445. De **Voorzitter:** Het scheve in deze voorstelling van zaken is dus volgens u, dat, wilden zij een volledig beeld geven, zij hadden moeten zeggen: Die mogelijkheid bestond voor de Duitsers ook?

A. Daarvan werd ook wel gebruik gemaakt. De Duitse militaire attaché is eens bij mij geweest. Hij wilde een voorschrift hebben.

Dat kon hij niet gedaan krijgen bij Buitenlandse Zaken. Toen heb ik gevraagd: hoe wilt u het hebben?; ik ben naar *Snouck Hurgronje* gegaan en heb hem verzocht, dat in orde te maken. Daar was hij dolblij mee. Ik kreeg een prachtige decoratie van *Hitler.*

22446. De **Voorzitter:** U hebt er, geloof ik, drie in ongeveer dezelfde tijd gekregen, niet waar?

A. Ik had al een Engelse en een Franse onderscheiding, maar ik had nog geen verlof gevraagd deze te mogen dragen. Toen ik die Duitse onderscheiding kreeg, dacht ik: het is wel aardig om aan de Koningin voor alle drie verlof tot dragen te vragen. Dat is een mooi bewijs van neutraliteit. In de krant stond, dat bij Koninklijk besluit van de zoveelste H.M. de Koningin aan mij verlof had verleend tot het dragen van die drie onderscheidingen: commandeur van het Legioen van Eer, commandeur van het British Empire en dat Duitse „Kreuz"; ik weet niet meer hoe het precies heet. Ik heb er 32 hakenkruisen op geteld en nog een ster op mijn milt.

22447. De **Voorzitter:** Nu zegt u, dat u deze militaire attaché had geholpen met een wetsartikel en dat hij daar erg blij mee was, maar ik stel mij zo voor, dat die inlichtingendiensten zich nog wel met iets anders bezighielden dan met elkaar over wetsartikelen in te lichten.

A. Toch niet zo heel veel anders. Het waren meer voor de hand liggende inlichtingen.

22448. De **Voorzitter:** Ik bedoel: ze zaten daar toch ook voor andere dingen?

A. Ja, natuurlijk. Ik zal u nog een ander voorbeeld geven. Ik ging eenmaal per jaar 14 dagen naar Parijs. Ik was daar de gast van de Franse generale staf. Het was zeer vermoeiend; de Fransen laten je geen minuut met rust. Dat begon des morgens om 9 uur en het eindigde des avonds om 12 uur. De laatste keer moest ik bij generaal *Gamelin* op zijn bureau komen. Generaal, zei hij, ik heb gevraagd u te spreken. Ik wilde graag de man zien, die de enige was, die niet geloofde aan de echtheid van de Utrechtse documenten. Ik was de enige, die gezegd had: dat zijn falsificaties. De Franse attaché was blij, dat ik er zo over dacht. Hebt u dat gezien, vroeg hij. Ja, zei ik, die dingen zijn vals. Verder dacht ieder, dat zij echt waren. Generaal *Snijders* heeft er nog een artikel over geschreven om het mooie er van te bewijzen. Generaal *Gamelin* zei: ik zal u verder de kroon op uw werk laten zien; daarvoor nodig ik u uit om morgenochtend om 9 uur met de trein naar Lille te gaan. Een kolonel, wiens naam ik vergeten ben, werd mij toegevoegd. De volgende dag kwam die kolonel mij met een auto halen en wij gingen per trein naar Lille. Wij kwamen in de oude vesting van Vauban. De generaal, die het commando voerde, zeide: het doet mij genoegen, dat u gekomen bent; ik weet

van uw komst af. Hij nam mij mee naar grote hangars en zei: ziet u die auto's? Het waren er honderden.
Die zijn geladen, voor zover zij geladen kunnen worden, met munitie en wij hebben er net zoveel gereedstaan voor de mensen. Zodra wij een telefoontje krijgen van de militaire attaché in Nederland om jullie te ondersteunen, komen zij.

22449. De **Voorzitter:** Dat is later wel wat tegengevallen.

A. Dat heb ik toch medegemaakt. Die verzekering had ik van de Duitsers ook gaarne gehad, nl. dat er wagens gereedstonden, wanneer de Engelsen ons aanvielen. Zij deden er echter niet aan mede. Zij kwamen hier zelf binnenvallen. De Engelsen hebben mij gevraagd — en ik heb er antwoord op gegeven —: Neem eens aan, dat de Duitsers jullie land aanvallen, wat hebben jullie dan nodig? Waaraan heb je dan behoefte? Ik heb met medewerking van het bureau generale staf een grote memorie gemaakt. Dit bureau wist niet, dat mij die vraag was gesteld. Ik heb die lijsten een half jaar vóór het uitbreken van de oorlog, dus 1939, verstuurd. Zij wisten dus wat wij nodig hadden, maar toen de oorlog uitbrak, hadden zij niets. Daarvoor waren die contacten wel goed.

22450. De **Voorzitter:** Ik heb de indruk, dat uw dienst toch ook wel andere dingen deed dan de enkele dingen, die u heeft genoemd. Er was toch ook wel werk van lagere orde, van min of meer alledaagse aard?

A. Niet zoveel als u denkt, Mijnheer de Voorzitter. Wij hadden daarvoor geen geld. Dat kostte handen vol geld. Er wordt veel over die spionnerij gesproken. Wat is nu een spion? Ik ben eens bij de toenmalige Minister van Oorlog de heer *Lambooy* geroepen en hij zeide: Is die inlichtingendienst van jou nog wat? Heb je nu b.v. tegenover elke kazerne in Brussel — toen hadden wij ruzie met België — een spion wonen? Wat zou ik echter daaraan in Gods naam hebben. Die kan mij hoogstens zeggen: de troep is uitgerukt en de troep is binnengekomen. Wat kost dat niet een geld om daar overal spionnen te hebben wonen!

22451. De **Voorzitter:** Duitse spionnen in Nederland waren er toch veelvuldig?

A. Ja, elke Duitser was een spion.

22452. De **Voorzitter:** Het was daarom toch van belang, te weten wat de Duitsers aan de grens voorbereidden?

A. Wij deden ons best, maar de Regering maakte het ons niet gemakkelijk. De meeste mensen geloven, wat zij graag hebben.

22453. De **Voorzitter:** U is dus van oordeel, dat in het kader, waarin men de werkzaamheden van GS III uitvoerde, deze uit het oogpunt van de neutraliteitspolitiek, die op dat moment de officiële politiek was, de toets der critiek konden doorstaan?

A. Ja.

22454. De **Voorzitter:** Wat zegt u in dit verband van het Venlo-incident?

A. Dat heb ik als betrekkelijk onschuldig aangezien. Ik wist niet, dat er machinaties van de Duitsers achter zaten. Ik vertrouwde het niet: Of Spielerei of gevaarlijke aardigheid.
Daarom heb ik ook gezegd: Scheid er mee uit.

22455. De **Voorzitter:** U ontkent positief, dat zou zijn medegedeeld, dat de besprekingen ten doel hadden omwentelingspogingen te bevorderen?

A. Dat ontken ik pertinent.

22456. De **Voorzitter:** Stel, dat dat het geval zou zijn geweest, zou u dan de grens overschreden geacht hebben?

A. Ja, dan had ik de grens overschreden geacht. Daaraan kon ik niet medewerken. Het was te gevaarlijk hier in Nederland mee te gaan met een kongsi, die probeerde *Hitler* beentje te lichten. Ik had het wel prettig gevonden, maar dat laat ik op het ogenblik in het midden. Daaraan werk ik niet mee, dat durf ik niet. Ik ben anders niet bang. Bovendien zou ik de Regering er mee gecompromitteerd hebben.

De **Voorzitter:** Natuurlijk, dat is de zaak.

A. Als het gaat om vredesonderhandelingen, kan ik nooit iemand compromitteren.

De nos. 22457 t/m 22458 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

22459. De **Voorzitter:** Ik wil u nog iets vragen in verband met het Venlo-incident. Misschien wilt u daarover uw oordeel geven.
U weet, dat het Venlo-incident op 9 November heeft plaats gehad. Ik heb u verteld, dat wel vaststaat, dat de Duitsers toen van plan waren op 12 November Nederland binnen te vallen. Dat is door bepaalde omstandigheden niet doorgegaan. U weet, dat op 10 Mei 1940 in het memorandum van *Ribbentrop* het Venlo-incident wordt gebruikt als een van de redenen, waarom de Duitsers meenden, dat Nederland zijn neutraliteit niet in acht had genomen. Dat was één van de grieven. Nu zou men kunnen redeneren, dat de aanslag op 9 November is gepleegd met het doel dit incident te gebruiken als een rechtvaardigingsgrond of een van de rechtvaardigingsgronden voor de inval in Nederland, welke, naar men meende, op 12 November zou plaats vinden. Acht u het mogelijk, dat dit het doel van het incident is geweest?

A. Dat is natuurlijk wel mogelijk, maar niet waarschijnlijk.

22460. De **Voorzitter:** Waarom niet? Op 10 Mei 1940 is het ten slotte wel gebruikt. Het is dan toch niet uitgesloten, dat zij het geënsceneerd hebben om het op 12 November te gebruiken.

A. Ja, het is natuurlijk wel mogelijk.

22461. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat, toen het niet doorgegaan is op 12 November, zij het lijk van luitenant *Klop* maanden lang gebalsemd hebben laten staan.

A. Dat weet ik niet. Ik heb wel het laatste verhoor van *Klop* gezien.

22462. De **Voorzitter:** Dat zou ook een bewijs van voorbedachten rade zijn geweest, het bewaren van de bewijsstukken.

A. Zij hebben aanvankelijk niet geweten, dat zij een Hollander bij de hand hadden.

22463. De **Voorzitter:** Waarom niet?

A. Dat meen ik uit de stukken te moeten opmaken. Dat blijkt uit het proces-verbaal duidelijk.

22464. De **Voorzitter:** Dat proces-verbaal over het verhoor van *Klop* zegt mij weinig. Het is de vraag, of dat verhoor ooit heeft plaats gehad. Ik acht het mogelijk, dat het nooit heeft plaats gehad. Bij dergelijke dingen is alles mogelijk. Er staat ook in, dat hij gezegd heeft, dat er besprekingen tussen de stafofficieren plaats gehad hebben en dat hij dat wist, omdat hij zelf als officier van de Hollandse inlichtingendienst bij een bespreking met Engelse en Belgische officieren tegenwoordig was geweest.

A. Dat is uitgesloten. Dat kan hij niet gezegd hebben.

22465. De **Voorzitter:** U onderschrijft dus, dat dit een argument is tegen de authenticiteit van dit verbaal?

A. Dat is er klaarblijkelijk aan toegevoegd of het is uit zijn mond gepeuterd. Het is totaal onjuist.

De **Voorzitter:** Dan heb ik hiermede de punten, die vóór de Engelse tijd liggen, afgehandeld. Ik zou nu graag met u willen spreken over de inlichtingendienst in Engeland, maar stel u voor tot 8 uur te pauzeren.

De nos. 22466 t/m 22601 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

J. W. VAN OORSCHOT.

DONKER, *Voorzitter.*
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,
oud 54 jaar, wonende te Wassenaar,
lid van de Raad van State, Oud-Minister van Justitie.

25095. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne nog een paar aanvullende vragen willen stellen in verband met uw verhoor over de punten *b, c, d, e* van het Enquêtebesluit, dat heeft plaats gevonden op 20 April jl. Uw antwoorden worden beschouwd als te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

U hebt destijds verteld — dit is betrekkelijk een detailpunt — over het vertrek van het Kabinet omstreeks het middaguur van de 13de Mei en hebt toen gezegd, dat u een telefoontje kreeg van de heer *Gerbrandy*, dat naar uw herinnering — die herinnering vond later nog bevestiging in een potloodnotitie, die u er van hebt gemaakt — eigenlijk hierop neerkwam, dat de heer *Gerbrandy* zei: „Nu, sterkte, zie maar wat je er van maakt." Van uw kant bekeken, kwam het in ieder geval hierop neer, dat u geen gelegenheid meer kreeg om met hem nog bepaalde dingen te bespreken, die u gaarne had willen bespreken. Zo hebt u het de vorige keer medegedeeld. Nu heeft de heer *Gerbrandy*, in verband met het weggaan van de Regering, verklaard: „Ik heb bij het weggaan tegen mijn ambtenaren gezegd: Denkt er om, uw Minister gaat weg, maar u bent verplicht onder de bezetting alles te doen om de zaak behoorlijk te laten lopen, juist of ik er om zo te zeggen nog ware." Wij voelen hier aanvankelijk enige tegenspraak in met de door u afgelegde verklaring en zouden dus gaarne van u willen horen, wat u meent over deze verklaring van de heer *Gerbrandy* te moeten opmerken.

A. Als ik het wel gehoord heb, zei u, dat de heer *Gerbrandy* tot zijn ambtenaren zou hebben gesproken. Het is mij niet bekend, of hij zich nog met andere ambtenaren in verbinding heeft gesteld, maar als ik dan de verpersoonlijking van alle ambtenaren van Justitie ben, zou hij het misschien tegen mij hebben gezegd. Ik wil verklaren, dat ik mij zeker herinner, dat hij het mij niet heeft gezegd. Dit vindt zijn verklaring hierin: als dat zou zijn gezegd, zou de mededeling enige inhoud hebben gehad, maar juist het feit, dat zij geen inhoud had, gaf mij aanleiding om in een auto te springen en naar het Bezuidenhout te gaan.

25096. De **Voorzitter:** Met even weinig succes.

A. Inderdaad. De heren zaten in een auto en waren op het punt te vertrekken. De heer *Gerbrandy* stak zijn hand nog door het raampje en heeft mij nog even de hand geschud, maar ik had geen gelegenheid om hem nog iets te vragen. Toen ben ik naar binnen gegaan met de gedachte: Misschien weet de heer *Scholtens* meer. Toen bleek mij, dat er nog twee Ministers waren en met hen heb ik gesproken. Ik weet mij echter zeker te herinneren, dat ik zo'n lange toespraak van de heer *Gerbrandy* niet heb gehad.

25097. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot het weggaan van u zelf. Het is ons ook nog niet helemaal duidelijk geworden, hoe dit is gebeurd. U heeft zelf verklaard, dat u, toen u op het Departement aan het Bezuidenhout kwam, gelegenheid heeft gevonden de heer *Steenberghe* er op te wijzen, dat het toch niet wenselijk was, dat het Kabinet zonder ambtenaren zou weggaan. U heeft er zelfs, volgens het stenogram, de zeer wijze woorden aan toegevoegd: „Ministers zonder ambtenaren, wat moet dat worden?" Tevens heeft u gezegd: er zijn hier ook mensen, die aan grote gevaren blootstaan; daaraan had men toch ook wel kunnen denken.

Nu wilde ik u vragen: wat is ten slotte beslissend geweest voor uw weggaan? Was het, dat de heer *Steenberghe* dit laatste als juist heeft erkend en gezegd heeft: ga met ons mee? Of is in dit verband ook nog een mededeling gekomen uit Hoek van Holland, nl. van de heer *Gerbrandy* zelf?

A. Toen ik dat mededeelde, had ik niet de bedoeling, zelf te gaan. Bij die beschouwing over het heengaan zonder ambtenaren en het achterlaten van mensen, die gevaar liepen, dacht ik aan andere ambtenaren, die zouden kunnen worden meegenomen.

Het verwijt gold niet *Steenberghe*, maar in het algemeen het feit, dat men geen maatregelen had genomen en dus ongeorganiseerd vertrok, zonder enige hulp. Dit begreep ik niet, doordat ik niet wist, hoeveel moeilijkheden zich in het Kabinet hadden voorgedaan omtrent het heengaan zelf. Op dat moment kon ik alleen constateren: het Kabinet heeft besloten te vertrekken. Toen kwam bij mij de gedachte op: wat is dat nu voor een beslissing, dat men wil vertrekken zonder mensen mee te nemen? Ministers zijn over het algemeen mensen, die het werk laten doen, maar het niet zelf kunnen doen.

Wij zijn later bij elkaar gekomen en toen kregen wij de mededeling, dat wij waren overgedragen aan de heer *Winkelman*. Daarop is de telefonische mededeling van *Gerbrandy* gekomen, dat ik mee moest.

25098. De **Voorzitter:** Er is dus positief een bericht gekomen uit Hoek van Holland van de heer *Gerbrandy* — dat misschien uit zijn eigen initiatief is voortgesproten —, om u mee te doen gaan?

A. Ik had de indruk — maar ik heb het verder nooit onderzocht —, dat de heer *Steenberghe* in telefonisch contact stond met Hoek van Holland ook over de overdracht aan *Winkelman*. Zo begreep ik het althans. Toen *Winkelman* kwam, veronderstelde ik: U, *Steenberghe*, bent in contact geweest met Hoek van Holland en daarbij heeft *Gerbrandy* gezegd — al of niet op instigatie van *Steenberghe* —: *van Angeren* moet mee. Ik was er helemaal niet op voorbereid, omdat ik dacht, dat er instructies zouden komen. Als ik het vermoeden had gehad, dat ik mee zou gaan, dan had ik iets meegenomen, niet alleen papieren, maar ook kleding. Ik ging dus in mijn oude pak, waarmee ik op de grond had geslapen.

25099. De **Voorzitter:** U heeft twee dingen tot de heer *Steenberghe* gezegd: In de eerste plaats, dat het u bevreemd had, dat de Ministers zonder ambtenaren waren weggegaan, maar u heeft ook op een ander punt gewezen. In uw eerste verhoor heeft u gezegd:

> „De Regering had er toch eigenlijk voor moeten zorgen, dat deze mensen veilig werden gesteld. Ik was nogal bewogen, toen ik dit zei. Ik voelde dat zeer aan en ik heb toen ook wel gedacht aan verschillende mensen, die ook nu niet meer hier zijn. Zeker aan mijn oud-chef *Goseling*.".

U heeft dus de aandacht van Minister *Steenberghe* ook hierop gevestigd.

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter.

25100. De **Voorzitter:** Wat u natuurlijk niet kunt weten, is of de heer *Gerbrandy* tegelijkertijd door deze gedachte is bewogen geworden met betrekking tot uw persoon of dat uw meegaan het gevolg is geweest van een gesprek, dat de heer *Steenberghe* heeft gehad met de heer *Gerbrandy*. Is dat u niet bekend?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

25101. De **Voorzitter:** Is u iets bekend van de besprekingen, die hebben plaats gehad tussen de Regering in Londen en de Gouverneur-

Generaal over de quaestie van de in Indië geïnterneerde Duitsers en de represailles, die van Duitse zijde in Nederland werden genomen? Of is dat buiten u omgegaan?

A. Daar ben ik geheel buiten gebleven.

25102. De **Voorzitter:** Ik heb nog een laatste punt, dat nogal delicaat is. Bij de verschillende verhoren, die wij hebben gehad, zijn — en dat kwam meestal van de getuigen zelf —, meer dan eens ter sprake gekomen de persoon en de gedragingen van de heer *van 't Sant.* Nu wilde ik u in dit verband vragen of u ons dienaangaande ook mededelingen kunt doen? Ik zal u zeggen, hoe deze zaak ongeveer staat. Er zijn hier tegenover de heer *van 't Sant* nogal ernstige beschuldigingen geuit, hoewel ik er aan moet toevoegen, dat de bewijzen daarvoor niet geheel evenredig zijn aan de ernst van die beschuldigingen.

Er is met name hier betoogd door twee officieren van het Militaire Huis van de Koningin, dat de heer *van 't Sant* door zijn functie bij de Koningin toegang had tot practisch alle Staatsstukken. Hoewel zij het niet konden bewijzen, vermoedden zij, dat hij een andere Mogendheid van de inhoud van die stukken op de hoogte stelde. Dat is geen kleinigheid.

Dan zijn er nog andere zaken, die eigenlijk niet strikt verband houden met de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, maar die ter sprake zijn gekomen bij het punt *f,* waartoe o.m. het England-Spiel behoort en waarbij vanzelf aan de orde is gekomen de organisatie van de Centrale Inlichtingendienst en de rol, die de heer *van 't Sant* daarbij heeft gespeeld. Ook bij de verhoren daarover is herhaalde malen de naam van de heer *van 't Sant* door de getuigen in het geding gebracht. Ik kan begrijpen, dat het eerste punt van beschuldiging, dat ik noemde, eerder buiten uw gezichtskring is gevallen dan het tweede. Met het tweede heeft u zonder twijfel te maken gehad, omdat de Centrale Inlichtingendienst aanvankelijk onder Justitie ressorteerde. Ik heb thans enkele dingen, die door getuigen ter sprake zijn gebracht, enigermate geconcretiseerd en zou het op prijs stellen van uw kant een oordeel hierover te vernemen, zo mogelijk vergezeld van eventuele feiten, die u bekend zijn.

A. U stelt hier een buitengewoon moeilijke vraag. Moeilijk, omdat het onderwerp *van 't Sant* vele facetten heeft. Men kan dat van verschillende kanten benaderen. Laat ik beginnen met de quaestie van het England-Spiel: de Centrale Inlichtingendienst. U krijgt dan misschien een indruk van de ervaringen, die ik met deze mijnheer heb opgedaan.

Het is moeilijk te bewijzen, vooral wanneer alles zich binnenskamers heeft afgespeeld, welke invloed hij heeft gehad, maar ik neem stellig aan, dat die invloed aanwezig was.

Wat de Inlichtingendienst betreft, kan ik u het volgende vertellen. Toen wij nog niet lang in Engeland waren, woonden de heer *Gerbrandy,* ondergetekende en nog enkele andere heren in Bedfordcollege; eerst zaten wij in Grosvenor House, daarna zijn wij voor de goedkoopte naar Bedfordcollege gegaan. Daar waren bedjes, bestemd voor jongedames, waarin de heer *Gerbrandy* wel plaats vond, maar die voor mij veel te klein waren. Het was er niet heel best, maar wij zaten er rustig en konden er goed werken. Er waren verschillende besprekingen gevoerd tussen enige Ministers, maar ik hoorde er niets van. De heer *Gerbrandy* was tegenover mij, toen hij Minister was, in het algemeen zeer openhartig. Hij vergat echter ditmaal mij het besprokene mede te delen; ik hoorde er niet van. Toen kwam plotseling het geheim voor de dag: Er moest een inlichtingendienst opgericht worden, voornamelijk voor het opnemen van contact met Nederland. Men moest contact met Nederland zoeken en daarmede mocht de ondergetekende zich niet bemoeien. Ondergetekende moest er absoluut buiten blijven. Ik heb gevraagd, waarom dit zo was en of het lag in wantrouwen in mijn persoon. Neen, het was geen persoonlijk wantrouwen; verder had ik daarmede niets te maken en moest er volkomen buiten blijven. De heren *Gerbrandy* en *Kasteel* zouden het met de heer *van 't Sant* zelf regelen. Ik heb dat vreemd gevonden, niet zozeer omdat ik mij niet met die zaak mocht bemoeien, maar omdat ik het een blijk van wantrouwen bleef vinden, dat zij mij dit niet toevertrouwden. Ik heb het laten rusten. De heren *Gerbrandy* en *Kasteel* zijn met de heer *van 't Sant* in zee gegaan en ik heb mij, toen mij dat gezegd was, volkomen van enige bemoeiing onthouden. Zo nu en dan druppelde echter wel iets door tot mij, door een briefje, dat uitging of omdat men mij nodig had. Zo moest er ook een Koninklijk besluit gemaakt worden. Ik weet niet of u er een idee van hebt.

De **Voorzitter:** Inderdaad.

A. Dat Koninklijk besluit kon niemand maken. Ondergetekende, die van de zaak niets mocht weten, heeft het moeten maken, d.w.z. ik mocht niet de inhoud bepalen, daar stond ik buiten; ik moest het in de juiste vorm gieten. Ik heb dus in het geheim een ontwerp moeten maken van de zaak, waarvan ik niets af mocht weten. Met de geheime dienst als zodanig heb ik derhalve niets te maken gehad. Later heeft de heer *van Boeyen* nog die dienst onder zich gehad. Toen is de heer *van 't Sant* er uitgegaan. Ik heb toen wel gehoord, dat men met die zogenaamde Politie-Buitendienst moeilijkheden had, wat betreft internering, moeilijkheden, waarover met u ook wel gesproken zal zijn. Ik noem de quaestie-*van Buuren,* een zeer mysterieuze zaak.

25103. De **Voorzitter:** Hier is ook de quaestie van overste *Zegers* ter sprake gebracht.

A. Ook die quaestie. Wij zaten daar in het nauw met die zaak en vroegen ons af: Wat doen wij er mee? Zo ging het. Ik stond er volkomen buiten. Wat betreft contact met de Engelsen op dit gebied, ook daar stond ik volkomen buiten. Ik kan u dus daaromtrent geen enkele inlichting geven.

25104. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waarom ressorteerde de Centrale Inlichtingendienst onder Justitie?

A. De Inlichtingendienst was een eigenaardig soort spionnagedienst. Het werk was verweven met militaire spionnage; het werd ook door de Engelse militairen gedaan.

25105. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waarom ressorteerde deze dienst dan niet onder Defensie?

A. Daar hoorde het ook onder.

25106. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar waarom kwam hij dan onder Justitie?

A. De heer *van 't Sant* was de autoriteit op dit gebied.

25107. De **Voorzitter:** Door uw mededeling wordt de zaak nog merkwaardiger. Het heeft ons wel bevreemd, dat men de Centrale Inlichtingendienst niet van de aanvang af heeft gebracht onder Oorlog, te meer, omdat toch enige deskundige leidende figuren van het vroegere G.S.-III in Londen aanwezig waren, waaronder generaal *van Oorschot,* op wie men in 1944 wel een beroep heeft moeten doen bij de oprichting van het B.B.O. Ik begrijp ook wel, dat hun werk bij G.S.-III hen vóór de oorlog niet reeds in aanraking heeft gebracht met de eigenaardige problemen, zoals die zich in de oorlog met de droppings, enz. voordeden, maar zij wisten toch iets af van de sfeer, die bij zo'n geheime dienst behoort, en de moeilijkheden, die zich daarbij kunnen voordoen.

Hieraan kan men nu toevoegen, dat ook een andere deskundige, nl. u zelf niet aan bod is kunnen komen. U had, zoals u ons de vorige keer heeft verteld, vóór de oorlog met quaesties van spionnage en contra-spionnage en alles, wat daarmee samenhangt, nogal wat te maken gehad.

A. Inderdaad.

25108. De **Voorzitter:** Ook dit deskundige element is er derhalve buiten gehouden. Dit is de conclusie van uw betoog.

A. Het is ook de verklaring, die ik voor mij zelf er van heb gemaakt; ik kan dat ook al weer niet bewijzen.

Waarom heeft *van 't Sant* het zo gewild? Deze zie ik er nl. achter met de gedachte: wij moeten van *Angeren* er buiten houden. Hij wilde alleen baas blijven en daarom kon hij geen deskundige, die hoger in rang was, naast zich hebben. Hij wilde het zaakje volkomen in de hand hebben.

25109. De **Voorzitter:** U had het zoëven over de quaestie-*van Buuren.* Kunt U daarover nog iets naders mededelen?

A. *Van Buuren* was ingesloten. Enige dagen te voren had ik contact met een zekere *Hooper,* een Engelsman, die uitnemend Nederlands sprak, zonder enig accent; hij was kennelijk een zeer goede relatie van de heer *van 't Sant.* Pogingen mijnerzijds gedurende de eerste dagen om in Grosvenor House in contact te komen met Scotland Yard mislukten. Ik zou u een heel verhaal moeten vertellen om te laten zien, van welke aard de moeilijkheden waren.

Wij zaten in een hotel en wisten niet, wat om ons heen zat. Wij waren nog niet zo ver met onze contrôle om te weten of wij met onze stukken wel veilig waren. Er was geen la om iets in op te bergen. Er kon van alles om ons heen gebeuren. Ik trachtte dus in contact te komen met Scotland Yard, maar dit is niet gelukt. Toen kwam op zekere avond *Hooper* mededelen, dat *van 't Sant* voor alles had gezorgd. Ik kon dit zo accepteren. Wij zaten wat te praten en op een bepaald moment vroeg *Hooper* of ik wel wist, hoe het met *Rost van Tonningen* was afgelopen. (In die tijd werd er nog gevochten in België en Zeeland). *Hooper* zei: ze zijn gevlucht naar Frankrijk u zult ze wel nooit terugzien, want ze worden een kopje kleiner gemaakt. Ik antwoordde: dat is ten minste iets.

Plotseling vroeg *Hooper:* Ziet u, wie daar zit? Kent u die donkere mijnheer? Dat is mijnheer van *Buuren;* hij zit met *Kruls* en iemand anders te praten, maar zijn dagen zijn geteld. Ik vroeg: wat betekent dat? Hij antwoordde: het deugt met *van Buuren* niet.

25110. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In welke hoedanigheid was *van Buuren* in Engeland?

A. Hij was directeur van de Montan Export, een soort van naamlooze vennootschap. Hij werkte samen met een Pool, ten minste iemand met een Poolse naam. Zij hadden een fabriek in Engeland, waar zij kleine pompen maakten, die werden gebruikt bij het starten van vliegmachines voor de extra druk van de benzine. Bij gewone vliegtuigen wordt dit met de hand gedaan en daarvoor werden dan deze pompjes gebruikt. Wanneer die vliegtuigen in ijlere luchtlagen waren, begonnen die pompjes te werken. Deze waren natuurlijk voor de oorlogvoering van belang.

25111. De **Voorzitter:** De heer *van Buuren* was dus reeds vóór 10 Mei in Engeland?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik kende hem wel van gezicht, maar niet goed.

25112. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was hij oud-officier?

A. Ik geloof het niet, freule.

25113. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zei, dat hij te zamen met de heer *Kruls* was.

A. Dat is zo, maar ik geloof, dat ook de heer *Steenberghe* hem goed kende. Hij was een aangenaam mens om mee om te gaan. Hij was joyeus. Wij zaten natuurlijk gedeprimeerd te kijken; wij hadden onze families achtergelaten en wij wisten niet, wat de Duitsers gingen doen. Als de heer *van Buuren* er was, knapte ik aardig op. Het was voor mij een genot, die man te horen en daardoor er bovenuit te komen. Hij is met mij boodschappen gaan doen. Hij zei: Je kan toch niet in zo'n oud pak blijven rondlopen. Verder ken ik hem echter niet. *Hooper* had de geschiedenis van zijn aanhouding voorspeld en toen begon ik het mijne er van te denken. Ik vond het merkwaardig. Op een dag kwam de heer *Gerbrandy* bij mij en zei: U krijgt de grootste moeilijkheden; u hebt wat moois gedaan, u hebt die mensen losgelaten. Ik zei: Wat? In Frankrijk mensen losgelaten? De heer *Gerbrandy* zei: Ja, dat hebt u ook aan andere heren medegedeeld. U was bang voor represailles in Nederland, indien die mensen werden doodgeschoten. Ik antwoordde hem: Ik hoorde eerst van *Hooper,* dat zij in Frankrijk waren. Dacht u, dat ik instructies zou geven voor het vrijlaten van die mensen, zonder u er in te kennen? Later bleek, dat het een vergissing van de ambassade zou zijn geweest. Iemand zou daar een half antwoord hebben gegeven en daarom werden zij losgelaten.

Ik dacht toen: Is hier een actie gaande? Willen zij mij iets doen? Waarschijnlijk was *Hooper* uitgezonden om mij te horen zeggen: Worden die mensen doodgeschoten? Wat erg. Hij was een handlanger van deze mijnheer. Daarvan werd ik griezelig. Ik vond dat erg naar. Er is een jong officier bij mij gekomen — ik wil zijn naam niet noemen, ik heb daarvan ook geen aantekening gemaakt —, die mij zeide: Denk er om, dat er een bom zal barsten, en degene, die er achter zit, is *van 't Sant.* U bent één van de slachtoffers. Kort hierna kwam de organisatie van de Inlichtingendienst. Daarmede mocht ik geen bemoeienis hebben. Justitie organiseerde die dienst en er was maar één ambtenaar en dat was de secretaris-generaal. Die mocht er echter niets van weten. Naar mijn mening mocht daar geen Koninklijk besluit voor worden gemaakt; de Kroon mocht daarbij niet worden betrokken. Er moest echter toch een Koninklijk besluit worden gemaakt. Ik heb het stuk later niet meer gezien, maar ik geloof, dat hij de titel van generaal kreeg of daarmede werd gelijkgesteld. Ik heb bij de vaststelling van de tekst het lichtelijk gesaboteerd.

25114. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe kwam u in contact met de heer *Hooper*? Kwam hij ineens in Grosvenor House en zei: Ik ben *Hooper* van de Inlichtingendienst? Kende u die man van vroeger?

A. Neen. Hij kwam ineens binnen. Er kwam een kellner, portier of chasseur naar mij toe en zei: Er is iemand om u te spreken. Het stond mij vaag voor de geest, dat ik van hem had gehoord. Ik begon in het Engels tegen hem en hij antwoordde in vloeiend Nederlands en zei, dat hij in Nederland was geweest en vertegenwoordiger van de Engelse politiedienst was. Ik heb gezegd: Het is goed, dat u komt; ik heb geprobeerd contact op te nemen met Scotland Yard, maar er gebeurt niets. Moeten er geen veiligheidsmaatregelen worden opgenomen? Hij antwoordde: Dat is reeds allemaal gebeurd.

25115. De **Voorzitter:** Bent u in een bepaalde phase nog in de zaak-*van Buuren* betrokken geworden? Of heb ik dat verkeerd begrepen?

A. Men heeft er mij over gesproken, o.a. de heer *Dijxhoorn.* Deze was er vreselijk over begaan en vroeg mij: Kunt u er niets aan doen? Ik antwoordde hem: Ik mag mij met deze zaak niet bemoeien; het wordt voor mij verschrikkelijk moeilijk. Er kwamen meer mensen klagen over personen, die vastzaten. Er waren ook enige ambtenaren ingesloten. Het erge was, dat je, als de Engelsen eenmaal dachten, dat je verkeerd was, werd vastgehouden. Als het een kwade Nederlander was, werd hij veel slechter behandeld dan de Duitsers. Die gingen naar het eiland Man; de Nederlanders gingen naar de Pentonville-gevangenis, waar de ter dood veroordeelden op de galg wachtten. De mensen kwamen er met baardschurft en volkomen ondervoed uit. Vandaar, dat het verblijf er iets verschrikkelijks was. Men heeft wel eens een beroep op mij gedaan, maar ik kon niet tegenover iedereen uit de doeken doen, dat ik niet tussenbeide mocht komen, hoewel ik secretaris-generaal was.

25116. De **Voorzitter:** De heer *Veraart* heeft hier verteld, dat hij vier functies aan het Departement had — hij heeft het zeer nauwkeurig ontleed —: het *Staatsblad,* de *Staatscourant,* de Comptabiliteit — die hij volgens de heer *van Asch van Wijck* niet goed kende en beter moest leren —, terwijl hij in de eerste tijd ook nogal eens een rapport moest uitbrengen over gevallen van mensen, die waren gearresteerd.

A. De heer *Veraart* is een apart nummer op het program en niet het prettigste nummer. Ik heb u de vorige keer mogen spreken over het team, waarop ik zo trots was. Ik heb de heer *Veraart* niet genoemd. Hij was de uitzondering, die de regel bevestigt.

25117. De **Voorzitter:** In welk opzicht?

A. Het was een hoogleraar, die jarenlang les in het recht heeft gegeven en die voor mij niets heeft gedaan, en dat met al mijn moeilijkheden, met het zoeken naar juristen, terwijl ik nooit enig stuk werk van belang uit zijn handen kreeg. Hij was veel te lui en had alleen in zijn hoofd om Minister te worden, en dat hij geen Minister is geworden, moet men nu altijd nog horen. Hij deed heel weinig en is als professor en rector magnificus veroordeeld moeten worden tot het samenstellen en corrigeren van het Staatsblad. Minder kun je het niet doen. En dan deed hij het begrotingswerk van Justitie. Ook dat kon hij niet. De heer *van Asch van Wijck* heeft verzocht om het een ander te laten doen.

25118. De **Voorzitter:** Aan de andere kant moet ik zeggen, dat ik mij kan voorstellen, dat, wanneer aan een hoogleraar zulk een functie wordt opgedragen, hij daar niet zoveel lust in heeft. Ik zou er ook niet veel lust in hebben gehad.

A. Hij kreeg het uiteraard niet opgedragen: het was het enige, wat overbleef om het hem te laten doen. Als de heer *Veraart* een actieve vent was geweest, was ik wat blij met hem geweest. Het was een smeken om juristen: geef mij een jurist; al moet ik hem opvoeden, dan maak ik er wel wat van.

Hij heeft zich met alle mogelijke internationale vergaderingen bemoeid en hij ging naar alle mogelijke andere vergaderingen. Iedereen was echter blij, toen hij later overging naar Algemene Oorlogvoering als economisch adviseur van de heer *Gerbrandy*.

25119. De **Voorzitter:** U wilde dus zeggen, dat bepaalde personen, die zich voor *van Buuren* interesseerden, zich tot u hebben gewend, maar dat u helaas niets voor hem kon doen op grond van de omstandigheden, die u hebt geschetst.
U heeft dus niet daadwerkelijk kunnen ingrijpen?

A. Ik heb er wel met *Gerbrandy* over gesproken. Helemaal geheimhouden kon men deze zaak toch niet. Wat *Gerbrandy* hierover met *Dijxhoorn* en anderen besprak, kon ik niet volgen.

25120. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij van de zaak-*van Buuren* afstappen. Ik wilde u nog iets vragen, naar aanleiding van een interessante opmerking, die u zoëven hebt gemaakt.
U hebt het gehad over het vrijlaten van die 21 personen en hoe blijkbaar een poging werd gedaan om de verantwoordelijkheid daarvoor op u te schuiven. U zei: ik stond daar buiten; die 21 personen schijnen vrijgelaten te zijn door een verkeerd antwoord van de ambassade. Weet u nog, hoe dit in zijn werk is gegaan?

A. Neen, hoe het precies in zijn werk is gegaan, weet ik niet.

25121. De **Voorzitter:** Wat bedoelde u met ambassade?

A. Het Nederlandse gezantschap in Engeland. De personen, die in Frankrijk verantwoordelijk waren voor het vasthouden van die mensen, hebben gevraagd: Wat moet ik met hen doen? Deze groep zat onder bewaking van burgers; de directeur van de strafgevangenis in Scheveningen, de heer *Molenaar,* had daarvan de leiding. Deze heeft getelegrafeerd naar Londen en toen schijnt daarop geantwoord te zijn, maar ik weet niet, in welke zin.

25122. De **Voorzitter:** U heeft dus niet de indruk, dat de Regering als zodanig daarin is gekend?

A. Neen.

25123. De **Voorzitter:** Dit moet zijn geweest in de eerste dagen na 14 Mei. Als wij dit nader zouden willen verifiëren, zouden wij dus waarschijnlijk bij de heer *Michiels van Verduynen* moeten zijn?

A. Misschien weet ook *Gerbrandy* er wel iets van.

25124. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat is er met de heer *Molenaar* gebeurd?

A. Ik meen, dat hij gepensionneerd is.

25125. De **Voorzitter:** Ik zou thans willen terugkeren tot de heer *van 't Sant.*
U hebt gezegd, dat u wilde beginnen met een uiteenzetting van de wijze, waarop de heer *van 't Sant* hoofd is geworden van de Centrale Inlichtingendienst, omdat dit wel enig inzicht zou kunnen verschaffen in de persoon van de heer *van 't Sant.* Ik heb u verschillende punten genoemd, die voor de commissie ter sprake zijn gebracht. Kunt u nu buiten het terrein, dat wij thans vrij uitvoerig hebben besproken, in het algemeen iets hieraan toevoegen, dat het inzicht in deze o.i. buitengewoon moeilijke en delicate materie kan verhelderen?
Ik voeg er met nadruk aan toe: Wat over de heer *van 't Sant* gezegd en geschreven is vóór Mei 1940, daarmede heeft de Enquêtecommissie geen bemoeienis. Het gaat voor ons om de vraag — en dat is een vraag, die stellig tot onze competentie behoort —, hoe een bepaalde autoriteit in Londen zich gedragen heeft en in het bijzonder hoe hij zich tegenover het vaderland heeft gedragen.

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik kan dus over de quaestie, of het droppen van mensen eerlijk is gegaan, niets mededelen. Ik kan mededelen, dat zijn positie bij hogerhand inderdaad zeer gewichtig en belangrijk was. Aanvankelijk had de Koningin bij zich de lectrice mejuffrouw *van Rijn van Alkemade.* Deze verdween. Oorspronkelijk was het Militaire Huis van de Koningin in grote getale aanwezig. Dat verdween. Bleef niemand anders over dan de heer *van 't Sant* en mevrouw *Verbrugge,* die tijdens de oorlog als hofdame is aangenomen. Ik geloof niet, dat zij vóór die tijd een dergelijke functie heeft gehad. Wie haar heeft gevonden, is mij onbekend.

Alle stukken, die van de Ministers naar de Koningin gingen, werden door *van 't Sant* behandeld, niet door mevrouw *Verbrugge.*
De enige, die practisch alles deed, was de heer *van 't Sant.* Wel is waar passeerde alles de Directeur van het Kabinet, de heer *van Tets,* maar deze was niet ter plaatse aanwezig. Hij had ook een kantoortje in Stratton House en later in Arlington House. Ter plaatse, waar de zaken werden afgehandeld, was de heer *van 't Sant* practisch alleen.

25126. De **Voorzitter:** Dat weet u uit eigen wetenschap?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Dat kon iedereen constateren. Er was geen andere secretaris.

25127. De **Voorzitter:** Later, toen de Koningin woonde in Maidenhead, gingen de stukken van Londen naar Maidenhead. Bepaalde getuigen hebben gezegd, dat de heer *van 't Sant* die stukken herhaalde malen meebracht. Deze heren beweren, dat zij hebben geconstateerd, dat de heer *van 't Sant* toegang had tot deze stukken en ze niet uitsluitend in verzegelde enveloppen meekreeg.

A. Hij was secretaris. Ik zie niet in, dat men, wanneer men secretaris zou zijn, geen stukken in handen kreeg. Als een dame secretaresse is van een Minister of van de Koningin, dan betekent dit, dat de stukken via die secretaresse (secretaris) lopen.

25128. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat de heer *Beelaerts van Blokland* heeft verteld, dat het niet zijn indruk was, dat de heer *van 't Sant* inzage kreeg van de stukken.

A. Ik kan anders niet de positie van secretaris verklaren.

25129. De **Voorzitter:** Op zich zelf is dat niets bijzonders.

A. Het is het constateren van een feit.

25130. De **Voorzitter:** Het gaat er om of de beschuldiging, dat hij van die positie misbruik zou hebben gemaakt, waar is.

A. Juist, daar gaat het om, Mijnheer de Voorzitter.

25131. De **Voorzitter:** Is u daarvan iets bekend?

A. Neen. Zeker niet in de zin, dat hij die stukken aan anderen in handen zou hebben gespeeld. Dat is toch een ernstige beschuldiging, die eerst enig bewijs behoeft.

25132. De **Voorzitter:** Natuurlijk. Ik zei zoëven reeds, dat het bewijs hiervan op het ogenblik niet bovenmatig is. Aan de andere kant echter, indien die beschuldiging wordt geuit door twee officieren van het Militaire Huis van de Koningin, dan kunnen wij deze niet passeren en moeten wij hierover zo veel mogelijk licht zien te verkrijgen. Als het niet waar is, heeft de heer *van 't Sant* bovendien het volste recht, dat dit duidelijk wordt gemaakt.
Dan zou ik u tot slot nog het volgende willen vragen. Zijn u, met betrekking tot dit onderwerp, nl. de persoon en de gedragingen van de heer *van 't Sant,* in het algemeen gesproken nog feiten bekend, waarvan u meent, nu u gehoord hebt welk materiaal hier voor de commissie is gekomen, dat het voor ons nog van belang kan zijn om die te weten?

A. Ik kan u alleen nog zeggen — waarschijnlijk zult u mij later nog eens horen over mijn heengaan als Minister —, dat mijn heengaan als Minister samenhangt met de eis, die mij is gesteld, dat wij in Nederland zouden terugkeren met de heer *van 't Sant* als hoofd van de politie.

25133. De **Voorzitter:** U wilt dus zeggen, dat het een begeerte was van de heer *van 't Sant* om die functie te krijgen?

A. Hij was bezeten van de rehabilitatiegedachte en kwam daarop steeds weer terug, als ik hem sprak.

25134. De **Voorzitter:** In verband met het verleden?

A. Ja, en die rehabilitatie kon natuurlijk nooit mooier zijn dan wanneer hij hoofd van de politie zou worden. Daarom werd mij dit steeds als eis gesteld. Er kon geen regeling voor de Nederlandse politie tot stand komen of deze eis werd gesteld.

25135. De **Voorzitter:** De heer *van 't Sant* ambieerde dus niet alleen die functie, maar wilde dit ook reeds vastgelegd zien? In welk jaar zal dat geweest zijn?

A. In 1942. Ik meen, dat hij er achter zat.

25136. De **Voorzitter:** Dat heeft hij u persoonlijk ter kennis gebracht?

A. Hij heeft het duidelijk laten merken.

25137. De **Voorzitter:** De heer *van 't Sant* heeft duidelijk laten merken, dat hij die functie ambieerde?

A. Zeker. Later, toen de Inlichtingendienst — men heeft eerst gehad (u zult mij wel onderbreken, als ik het niet juist zeg) de phase-*van 't Sant* en toen de periode van *de Bruyne* — .....

25138. De **Voorzitter:** Nadat de heer *van 't Sant* ontslag had gekregen, stond de Inlichtingendienst eerst nog onder de heer *Derksema.*

A. De Politie-Buitendienst.

25139. De **Voorzitter:** De C.I.D. heeft korte tijd onder de heer *Derksema* gestaan.

A. Dat was, toen de C.I.D. tijdelijk nog ressorteerde onder Minister *van Boeyen.* Toen ik Minister werd, heb ik dat direct beëindigd en heb tegen de heer *Derksema* gezegd, dat hij buiten mijn weten niets mocht doen, omdat dit werk in andere handen was gekomen. Dit behoorde in militaire handen te zijn en militairen moeten met militairen omgaan. Dat was de juiste verhouding, ook tot de Engelsen.

25140. De **Voorzitter:** Maar dan in juiste militair-deskundige handen.

A. Ik zou hiermede gaan praten over dingen, waarvan ik niets af weet. Ik zeg u alleen iets over de periode, waarvan ik iets af weet. Na de periode-*de Bruyne* kwam eerst de heer *Broekman* en daarna de heer *Somer.* Daarvóór is er sterke aandrang op mij uitgeoefend door de heer *van 't Sant* en andere heren, dat ik toch vooral die Inlichtingendienst met de heer *van 't Sant* zou beginnen. Ik heb dat geweigerd, wel wetende, dat daardoor de moeilijkheden hoe langer hoe groter zouden worden.

25141. De **Voorzitter:** Waarom? U mocht u er in de eerste periode niet mee bemoeien. Had u desondanks dingen geconstateerd, waaruit u meende te mogen afleiden, dat de moeilijkheden groter zouden worden?

A. Ik bedoel niet de moeilijkheden met de dienst. Na mijn weigering om de heer *van 't Sant* voor een andere functie te aanvaarden, begreep ik, dat — zo ik hem voor de Inlichtingendienst accepteerde — de moeilijkheden nog groter zouden worden.

De **Voorzitter:** Dan heb ik u verkeerd begrepen.

A. U voelt wel hoe moeilijk het is over mijn tijd te spreken zonder punten aan te raken, waaraan de commissie moeilijk kan beginnen. Dat staat in nauw verband met mijn heengaan als Minister.

25142. De heer **Korthals:** Kunt u ook nog nader verklaren, waarom u de heer *van 't Sant* niet meer wenste in de Inlichtingendienst?

A. In de eerste plaats om de ervaring, die ik zelf niet heb meegemaakt, maar waarom men hem die functie had afgenomen. Ook in de Ministerraad waren zeer grote bezwaren tegen hem. Als ik met een voorstel daartoe was gekomen, dan had ik niet één Minister meegekregen.

25143. De heer **Korthals:** Was dat alleen gebaseerd op de slechte ervaring met hem als leider van de Inlichtingendienst?

A. Ja, en de quaestie-*van Buuren* en al die dingen met elkaar.

25144. De **Voorzitter:** Heeft u er ook wel eens iets van gehoord, dat in het jaar 1942, naar ik meen, de geruchten om de heer *van 't Sant* een dusdanige omvang hadden aangenomen, dat vanwege het Departement van Algemene Oorlogvoering een onderzoek daarnaar is ingesteld?

A. Dat is mij verteld. Ik heb gehoord, dat *Lovink* en *Warners* — vooral de laatste — op onderzoek zijn uitgegaan. Ik heb gezegd: Ik vind dat niet zo heel mooi, want formeel ressorteert hij zo'n beetje onder mij.

25145. De **Voorzitter:** Waarom?

A. Toen wij in Londen kwamen, wisten wij, dat *van 't Sant* er was aangekomen met leden van het Koninklijk Huis. *De Geer* is toen bij *Gerbrandy* gekomen en heeft gezegd: dit moet financieel geregeld worden; het is een politieman, laat hij maar bij jou komen. *Gerbrandy* zei daarop tegen mij: je krijgt er een nieuwe ambtenaar bij. Ik antwoordde: als het een goede is, graag! Toen hij de naam *van 't Sant* noemde, zei ik: dat is een gepensionneerd politieman uit den Haag. *Gerbrandy* zei: je moet geen moeilijkheden maken.

25146. De **Voorzitter:** Bleef de heer *van 't Sant* raadadviseur, nadat hij zijn werkzaamheden bij de Centrale Inlichtingendienst had beëindigd?

A. Ja.

25147. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij is dus niet raadadviseur geworden, omdat hij de Inlichtingendienst onder zich had?

A. Neen.

25148. De **Voorzitter:** Heeft de heer *van 't Sant,* behalve als hoofd van de Centrale Inlichtingendienst, niet veel werkzaamheden in zijn hoedanigheid van raadadviseur verricht?

A. Ik heb toevallig een gesprek tussen *Gerbrandy* en *de Bruyne* meegemaakt, waarbij deze klaagde, dat *van 't Sant* en *Rabagliatti* steeds bezig waren, zich door te zetten. Dit was geen verhouding, omdat zij aan twee kanten aan die zaak zaten te trekken. Dit was ongeveer de klacht van kolonel *de Bruyne.*

25149. De **Voorzitter:** U heeft in uw functie van secretaris-generaal van het Departement en als Minister van Justitie van de heer *van 't Sant* geen werkzaamheden als raadadviseur in de Londense periode te zien gekregen?

A. Neen.

25150. De **Voorzitter:** U bent die gehele tijd bij het Departement geweest?

A. Ja.

25151. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heeft u dat rapport van de heren *Lovink* en *Warners* gelezen?

A. Dat heb ik nooit gekregen.

25152. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Aan wie is het uitgebracht?

A. Aan *Gerbrandy.*

25153. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u, waar het is?

A. Neen. Ik heb wel de uitwerking op *van 't Sant* gezien; hij is ziek geworden en heeft een flauwte gekregen.

25154. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u dat gezien?

A. Ik heb de gevolgen meegemaakt. De heer *van 't Sant* was op Maidenhead. Een eindje daar vandaan was een cottage, een villa, die bestemd was voor logé's. Daarheen is toen de heer *van 't Sant* vertrokken. Hij verbleef toen niet meer op Maidenhead.

25155. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Naar aanleiding van het rapport?

A. Ja.

25156. De **Voorzitter:** Is u mededeling gedaan van dat rapport? Het had toch betrekking op iemand, die een van uw ambtenaren was?

A. Ik had bezwaren, omdat ik het gehele rapport niet kreeg.

25157. De **Voorzitter:** Is u de conclusie van het rapport ook niet meegedeeld?

A. Ook niet, Mijnheer de Voorzitter.

25158. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Uw indruk was, dat het niet gunstig was voor de heer *van 't Sant?*

A. Mijn indruk was, dat het heel erg tegen de heer *van 't Sant* was. Ik heb het zo beschouwd, dat de heer *van 't Sant* formeel onder Justitie stond, maar om iets hiertegen te beginnen, zoals de zaken toen lagen, was het vragen om moeilijkheden. Ik had moeilijkheden genoeg.

25159. De **Voorzitter:** Zijn dit de mededelingen, die u ons in dit verband kunt doen?

A. Ik was niet voorbereid op deze vragen over *van 't Sant.* Misschien had ik anders een lijstje gemaakt van de punten, die ik zou kunnen mededelen.

25160. De **Voorzitter:** Mag ik dan met u afspreken, dat, wanneer u uw gedachten hierover laat gaan en u meent, dat u nog iets van belang hebt, u ons dit dan schriftelijk doet toekomen? Dan kunnen wij zien of het aanleiding geeft tot een nader verhoor.

A. Heel graag, Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof niet, dat er sprake is van contact met de vijand van de zijde van de heer *van 't Sant.* Ik geloof, dat het moet worden teruggevoerd tot de vraag: Welke positie kan ik veroveren, ten einde gerehabiliteerd naar Nederland terug te komen? Dat hij niet kieskeurig in zijn middelen was, is mijn indruk ook. Ik heb die gehele procedure in zake *van 't Sant* vóór de oorlog meegemaakt, dus hij wist, wie bezwaren zou kunnen hebben tegen het zijn van Directeur-Generaal van Politie en zijn rehabilitatie. Hij was niet bepaald een klant, die ik graag naar Londen zag komen. Ik meen, dat de heer *Dijxhoorn* heeft verteld, dat hij direct bij hem is gekomen om inlichtingen over enkele heren, die z.g. niet vertrouwd werden door de Engelsen. Ik heb gehoord, dat hij Scotland Yard had bewerkt. Hij probeerde het waarschijnlijk maar.

De **Voorzitter:** Mocht u dus nog nadere gegevens ontdekken, die u van belang acht, dan krijgen we die van u om te beginnen schriftelijk. Dan kunnen wij zien of er voor ons aanleiding is daarop terug te komen.
Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons heeft verstrekt, en sluit het verhoor.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JAN DAM BACKER,
oud 50 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-kolonel der Genie.

Hij legt de eed af als getuige.

25161. De **Voorzitter:** Het gaat ons ditmaal eigenlijk maar om één punt, dat betrekking heeft op de capitulatie van Rotterdam. Wij hebben voor deze subcommissie uitvoerig met generaal *Winkelman* besproken hoe het met de capitulatie in het algemeen, met die van Rotterdam in het bijzonder, is gegaan. Nu heeft ons op één punt een merkwaardige tegenspraak getroffen tussen hetgeen u hebt verklaard en hetgeen generaal *Winkelman* heeft gezegd. U hebt nl. bij uw verhoor op 5 Mei jl. voor Sub-Commissie II het volgende verklaard.

De Voorzitter zei:

„Het is een rampzalig iets geweest. Er zijn toen veel slachtoffers gevallen. Ik lees hier: 981 burgers; dat is toch grotendeels door die fout?"

Hij doelde daarbij op het zonder resultaat door de Duitsers afschieten van lichtkogels. U antwoordde toen:

„Dat is in hoofdzaak het bombardement. U kunt gerust 750 van dezen als gevolg van het bombardement rekenen. Daarbij zijn de volkrijkste gedeelten getroffen, bij de Oude-Dijk en de Lusthofstraat."

Hierna zei de Voorzitter:

„Toen het afgegeven was, was ook de telefonische verbinding met den Haag verbroken. Dus toen heeft kolonel *Scharroo* alleen een beslissing moeten nemen en heeft hij gecapituleerd?".

Uw antwoord daarop luidde:

„Wij hebben met zijn allen er bij gezeten om dit te bepraten."

Nu had generaal *Winkelman* op 14 April 1948 voor de Sub-Commissie I het volgende verklaard. Nadat hij verteld had hoe het met het eerste ultimatum gegaan is, zei hij:

„Daarop is het tweede ultimatum gevolgd, dat ook twee uur was."

Hierop heb ik gezegd:

„U bedoelt, dat er een termijn van twee uur in gesteld was?"

Ik moet hier even onderbreken. Dat was niet juist. Hierin vergiste generaal *Winkelman* zich. De termijn van het tweede ultimatum was, in tegenstelling met die van het eerste, een uur langer.

A. Inderdaad. Dit stond ook niet in het ultimatum; dat is mondeling gebeurd.

25162. De **Voorzitter:** Is die termijn aan u opgegeven?

A. Ja. De luitenant-generaal *Schmidt* heeft gevraagd: Hoeveel tijd heeft u nodig om dat antwoord te brengen? Ik heb het hem voorgerekend en gezegd: Tot halfvijf. Daarop heeft hij gezegd: Goed! Het staat niet in het ultimatum.

25163. De **Voorzitter:** In ieder geval staat dus vast, dat generaal *Winkelman* zich heeft vergist, toen hij zei, dat voor het tweede ultimatum ook een termijn van twee uur gesteld was. Echter heeft de generaal verder met betrekking tot het tweede ultimatum verklaard, dat hij dat toen heeft overwogen en dat hij daarop vrij gauw heeft bericht aan de commandant in Rotterdam. Hierin ligt, dunkt mij, een tegenspraak met hetgeen u heeft verklaard.

Voor de tweede subcommissie heeft u toch op de vraag van de Voorzitter, of kolonel *Scharroo* toen alleen een beslissing heeft moeten nemen, gezegd: „Wij hebben met zijn allen er bij gezeten om dit te bepraten." In verband met het verbreken van de telefonische verbinding met den Haag zou men tot de conclusie moeten komen, dat de kolonel *Scharroo* zijn beslissing zonder overleg met generaal *Winkelman* heeft genomen, terwijl generaal *Winkelman* zegt: Ik heb vrij gauw op het tweede ultimatum gereageerd.

A. Beide verklaringen kloppen. Het ultimatum heb ik teruggebracht, toen ik om halftwee het Noorder-Eiland verliet. Ik schat, dat ik er drie kwartier over heb gedaan, vóórdat ik terug was op de commandopost in Blijdorp aan de Statenweg. Toen is dus die bespreking begonnen bij kolonel *Scharroo;* deze heeft misschien een halfuur of drie kwartier geduurd, vóórdat de beslissing is genomen. Op dat moment was de toenmalige overste van de generale staf *Wilson* er nog bij aanwezig; deze heeft toen aan kolonel *Scharroo* verlof gevraagd om met zijn officieren terug te keren naar den Haag. Hij is daarop met zijn pantserwagens teruggereden naar den Haag en heeft, weggaande, tegen mij gezegd: Ik zal nog trachten, een bevestiging van de goedkeuring van de capitulatie van de opperbevelhebber naar Rotterdam te zenden.

25164. De **Voorzitter:** Toen zal het dus ongeveer drie uur zijn geweest?

A. Ja. Het was drie uur of kwart over drie, toen hij wegging. De beslissing was toen al genomen door kolonel *Scharroo.* Ik heb kolonel *Scharroo* voorgesteld, maar direct op stap te gaan naar het Noorder-Eiland, en dit is ook gebeurd.

Toen ik was teruggekeerd op de commandopost, heb ik gehoord, dat overste *Wilson* goed was aangekomen bij generaal *Winkelman,* diens goedkeuring had gekregen en kapitein *Paters* teruggestuurd naar Rotterdam, om van die goedkeuring het bericht over te brengen.

Dat generaal *Winkelman* heeft gezegd: Ik heb hierop vrij snel gereageerd, is dus juist; hij hoorde het van luitenant-kolonel *Wilson.* De officier, die direct daarna uit den Haag naar Rotterdam was gezonden, kwam aan, toen kolonel *Scharroo* en ik al bezig waren de capitulatie aan te bieden op het Noorder-Eiland. Het bericht van die goedkeuring heeft de kolonel te voren dus niet meer bereikt.

25165. De **Voorzitter:** Dus het moment, waarop generaal *Winkelman* kon hebben gehoord, dat kolonel *Scharroo* besloten had voor Rotterdam te capituleren, moet tegen vier uur zijn geweest?

A. Dat moet ongeveer tussen kwart vóór vier en vier uur zijn geweest. Toen heeft generaal *Winkelman* kapitein *Paters* van de generale staf — die zit nu bij Philips — teruggestuurd. Dit zou echter de tegenwoordige luitenant-generaal *Wilson* u precies kunnen zeggen.

25166. De **Voorzitter:** Het is dus zo, dat er geen tegenspraak tussen beide verklaringen bestaat. Op het moment, dat kolonel *Scharroo* met zijn officieren hierover sprak, was de telefonische verbinding met den Haag verbroken en moest hij zelfstandig een beslissing nemen. Aan de andere kant heeft generaal *Winkelman,* zodra hij van

het tweede ultimatum had kennis genomen, gezegd: Ik ga er mede akkoord.

A. Hij heeft dit gehoord van een van de officieren, die aanwezig waren bij de bespreking bij kolonel *Scharroo,* nadat de beslissing was genomen.

25167. De **Voorzitter:** Wij zullen dus aan generaal *Winkelman* nog moeten vragen of hij nog een afzonderlijke beslissing heeft genomen ten opzichte van Rotterdam dan wel of hij op dat moment reeds besloten had tot algehele capitulatie, hetgeen ook mogelijk is. Als het ongeveer 4 uur is geweest, toen hij dit van overste *Wilson* vernam, bestaat de mogelijkheid, dat de beslissing over de gehele capitulatie, die generaal *Winkelman* ook omstreeks 4 uur heeft genomen, ook reeds gevallen was, althans, dat hij de informaties, die hij daarvoor heeft ingewonnen, reeds binnen had. De mogelijkheid bestaat derhalve, dat hij ten opzichte van Rotterdam niet een afzonderlijke beslissing heeft genomen.

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij dus ter voltooiing van het beeld .....

A. U kunt het aan luitenant-generaal *Wilson* vragen, die is de overbrenger geweest.

25168. De **Voorzitter:** Die weet natuurlijk niet wat generaal *Winkelman* te voren heeft beslist.

A. Die heeft het natuurlijk wel gehoord, want hij was chef afdeling Operatiën.

25169. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is de heer *Wilson* niet in Indië?

A. Hij is weer terug.

De **Voorzitter:** Dit was het enige onderwerp, waaromtrent wij u iets hadden te vragen, omdat wij verschillen in de hierover afgelegde verklaringen meenden te ontdekken. Ik begrijp nu, hoe het in elkaar zit.

Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons heeft verstrekt, en sluit het verhoor.

J. D. BACKER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. MARCUS VAN BLANKENSTEIN,
oud 68 jaar, wonende te Wassenaar, journalist.

25170. De **Voorzitter:** De commissie zou nog gaarne enkele aanvullende vragen aan u willen stellen in verband met uw verhoor over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, dat voor deze subcommissie heeft plaats gehad op 21 April jl. Uw antwoorden worden geacht te zijn afgelegd onder het verband van de toentertijd door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

In de eerste plaats zou ik u iets willen vragen naar aanleiding van hetgeen u destijds hebt medegedeeld over het bezwaar, dat er bestond in de Ministerraad tegen het door u aanvaarden van het hoofdredacteurschap van „Vrij Nederland". Wanneer ik nalees, wat u hebt gezegd, krijg ik de indruk, dat u in de overtuiging leeft, dat zodanig bezwaar ook bij de heer *de Geer* heeft bestaan. Nu is dat niet helemaal zeker. Er is wel gebleken, dat enkele andere Ministers bezwaren hadden, maar de heer *de Geer* ontkende dit, voor zover het hem zelf betreft. Naar ik meen, heeft slechts één enkele andere Minister verklaard, dat er ook bezwaar van de kant van de heer *de Geer* kwam.

Het zou natuurlijk een andere quaestie zijn, wanneer u een onderhoud heeft gehad met de heer *de Geer* zelf en deze het daarbij zou hebben toegegeven. Dan zou het wel duidelijk zijn, maar het volgt niet met zoveel woorden uit hetgeen u heeft verklaard.

A. Ik kan het heel stellig zeggen. Ik twijfel geen ogenblik aan de goede trouw van de heer *de Geer,* want de hele zaak is zeer vriendelijk behandeld.

De heer *de Geer* heeft mij door de heer *Pelt* laten mededelen, dat hij mij wilde spreken. Hij begon met mij uit te leggen, waarom hij bezwaar had gemaakt tegen mij. Hij zei uitdrukkelijk: Het is geen persoonlijk bezwaar, want in uw conflict met de Rotterdammer heb ik u een brief geschreven, waarin ik heb gezegd, dat hij ongelijk en u gelijk had. Het is dus geen persoonlijke animositeit, maar het bezwaar is de geschiedenis van Venlo. Toen heb ik hem uitgelegd, dat ik hiermee niets te maken had. Het gesprek heeft zolang geduurd, dat het de volgende dag moest worden hervat. *De Geer* heeft toen zijn bezwaren aangedikt en gezegd: U bent niet neutraal geweest, u bent tussenman geweest tussen onze G.S.-III en de Engelse geheime dienst. Hierop heb ik geantwoord: ja, maar op verzoek van de generaal *van Oorschot;* deze had het mij uitdrukkelijk gevraagd. *De Geer* zei: Hij heeft nooit mijn toestemming daarvoor gevraagd. Ik antwoordde: Dat was al lang voordat u Minister-President was en bovendien houdt G.S. III deze zaken gewoonlijk onder zich. Toen zei hij: Dat zou generaal *Fabius* nooit hebben gedaan. Hierop heb ik hem gezegd: Dan vergist u zich, want toen *van Oorschot* weg was en *Fabius* weer chef van de dienst, heeft deze mij bij zich laten komen en gevraagd, of ik hem evenzo van dienst wilde zijn als zijn voorganger.

25171. De **Voorzitter:** Wanneer ik uw verklaring van de vorige keer doorlees, is er ruimte voor de opvatting, dat u met de heer *de Geer* heeft gesproken en dat hij heeft gezegd: In het Kabinet heeft men bezwaren, zonder te zeggen, dat hij zelf bezwaren had. De aanvulling, die u op het ogenblik geeft, is nu, dat hij heeft gezegd, dat hij zelf ook positief die bezwaren deelde.

A. De heer *de Geer* heeft mij laten komen, niet om mij een besluit van het Kabinet uit te leggen, maar om zijn eigen houding tegenover mij te rechtvaardigen en tegelijkertijd nader ingelicht te worden.

25172. De **Voorzitter:** Dit is een positieve verduidelijking.

Het tweede punt betreft uw mededelingen over een radiorede. U hebt mededelingen gedaan over een radiorede, die zou zijn gehouden daags nadat Radio-Oranje begon te werken. De eerste avond heeft de Koningin gesproken en de tweede avond werd een rede uitgezonden, die achteraf bleek volgens uw concept te zijn. Nu is daarbij enige verwarring. U weet, dat er ook quaestie is geweest over een andere radiorede, nl. die van 20 Mei, ten aanzien waarvan men de heer *de Geer* verwijt, dat hij in het bijzonder de Nederlandse ambtenaren op het hart had gedrukt om samen te werken met de Duitsers.

A. Ja.

25173. De **Voorzitter:** U herinnert u wellicht, dat bij die radiorede van 20 Mei de quaestie was, dat de heer *van Kleffens* een ontwerp had gemaakt en dat de heer *de Geer* toen een andere redevoering heeft uitgesproken. De heer *van Kleffens* heeft daarover in het proces-*de Geer* een verklaring afgelegd. De heer *de Geer* heeft tegen deze verklaring bezwaar gemaakt bij de advocaat-fiscaal, de heer *Bakhoven,* en deze heeft zich daarop schriftelijk gewend tot de heer *van Kleffens* en hem gevraagd: Vergist u zich niet, want de heer *van Blankenstein* heeft verklaringen afgelegd over een radiorede, die de heer *de Geer* voor Radio-Oranje heeft gehouden in een latere periode, waarbij ook een ontwerp van u door een ander ontwerp werd vervangen. Toen heeft de heer *van Kleffens* daarover uit New York het volgende teruggeschreven:

> „Ik meen mij bepaald te herinneren, dat de radiorede, waarvoor ik een text had ontworpen, reeds in Mei (en niet eerst in Juli) is gehouden.
>
> Dat ik voor de eerste uitzending van Radio Oranje eenig ontwerp zou hebben gemaakt, herinner ik mij niet, en is onwaarschijnlijk, omdat anderen in Radio Oranje de leiding hadden, die volkomen in staat waren zelf de texten voor de uitzendingen gereed te maken; zij hadden mij daarvoor in het geheel niet noodig. Ik vraag mij dus af, of niet rekening gehouden moet worden met de mogelijkheid, dat dr. *Blankenstein* zich in zijn artikel in „De Stem van Nederland" van zes jaren later, vergist heeft in den datum. Overigens komt de vraag van den juisten datum mij voor te zijn van ondergeschikt belang; waar het op aan komt lijkt mij veeleer het feit, dat in den loop van de periode, waarom het gaat, jhr. *de Geer* een text, die wel pittig zal zijn geweest, maar waarin waarlijk geen buitensporigheden met betrekking tot Duitsland zullen hebben gestaan, verving door een andere, die hem voorkwam, zijn streven naar een vergelijk met Duitsland minder te bemoeilijken."

U ziet de verwarring.

A. De feiten, die ik heb medegemaakt, zijn deze: De heer *Pelt* vroeg mij: Wil jij een rede schrijven, waarin het vertrek van de Regering gerechtvaardigd wordt? Dat lag in zoverre voor de hand om mij dat te vragen, omdat, toen wij pas in Engeland waren, men het noodzakelijk vond een rechtvaardiging te zenden aan de Amerikaanse pers, en om dit er in te krijgen, moest dat zijn in de vorm van een interview onder naam, d.w.z. zij moesten niet alleen de naam van de geïnterviewde — dat moest de Koningin zijn; dat zou natuurlijk trekken in Amerika —, maar ook van degene, die interviewde, kennen. Toen is mij gevraagd: Wil je dat schrijven? Dat heb ik gedaan. *Huizinga* heeft het in het Engels vertaald. De Koningin heeft het goedgekeurd en toen ben ik het gaan halen. De heer *Pelt* heeft mij toen gevraagd of ik de eerste radiorede ook wilde schrijven. Het Nederlandse volk begreep nl. niet, waarom de Regering was weggegaan.

Toen ik die rede aan de heer *Pelt* bracht, zei hij: Het spijt mij, dat ik je die moeite veroorzaakt heb, want er is al een rede van de heer *van Kleffens* en die gaat natuurlijk voor. Dat lag natuurlijk ook voor de hand. Het was geen formele rede; het was een rede, waarop het aankwam. Ik zei: „Je houdt dat ding maar hier; het komt er niet er op aan." Toen ik echter de avond van de uitzending bij de radio luisterde, hoorde ik tot mijn stomme verbazing mijn eigen rede. Toen ben ik niet naar de heer *Pelt,* maar naar de heer *Gerbrandy* gegaan en heb hem gevraagd: „Hoe zit dat?" De heer *Gerbrandy* vertelde mij daarop met veel animo — hij had er zeer veel plezier in —, hoe hij de heer *de Geer* beet had genomen. De heer *de Geer* wilde die rede van de heer *van Kleffens* nl. niet hebben. Toen heeft de heer *Gerbrandy* niets gedaan; hij heeft gewacht tot twee uur vóór het tijdstip, waarop de rede moest worden uitgesproken, en heeft toen aan de heer *de Geer* gevraagd: *„De Geer,* krijg ik de rede van *van Kleffens?"* Daarop antwoordde de heer *de Geer:* „Neen, die laat ik niet door." Toen zei de heer *Gerbrandy:* „Dan zit ik er mee." *De Geer* vroeg: „Heb je dan niets anders?" „Ik heb hier nog een rede van *van Blankenstein* liggen," was het antwoord. Daarop zei de heer *de Geer:* „Stuur mij die dan direct." De heer *Gerbrandy* zei mij: „Om geen tweede verrassing te beleven, heb ik juist tot zo kort vóór het uitspreken van de rede gewacht." De heer *Gerbrandy* heeft de heer *de Geer* toen geantwoord: „Neen, daar heb ik geen tijd meer voor, maar ik wil je haar wel even voorlezen." Toen heeft de heer *Gerbrandy* de rede door de telefoon voorgelezen. De heer *de Geer* heeft het niet allemaal begrepen, want tegen die rede had hij geen bezwaar.

Dat is het verhaal van de heer *Gerbrandy.* Er is heel weinig kans, dat ik mij vergis, omdat het over zoveel schijven loopt en zoveel contrôlepunten heeft, o.a. dat gesprek met de heer *Gerbrandy.*

25174. De **Voorzitter:** Het is een feit, dat in de voorstelling van zaken over de radiorede van 20 Mei de heer *Gerbrandy* geen rol speelt.

A. Daarmee heb ik niets te maken gehad.

25175. De **Voorzitter:** Kunt u zich daarin niet vergissen?

A. Ik niet.

21576. De **Voorzitter:** U bent er heel positief in?

A. Ik ben er positief zeker van. Die rede van 20 Mei heb ik niet eens gehoord. Het eerste, wat ik hoorde, was, dat toen ik op het Ministerie kwam om informatie, er alles op zijn achterste benen stond over die rede. Ik heb die rede ook nooit gezien. De rede van de heer *van Kleffens* heb ik ook niet gezien. Ik kan dus niet getuigen, dat die rede bestond; de heer *Pelt* kon zich vergist hebben. Toen ben ik naar de heer *Gerbrandy* gegaan en mij bleek, dat de rede, waarbij onder de tekst de naam van de heer *van Kleffens* voorkwam, de rede was, die de heer *van Kleffens* had geschreven voor de eerste uitzending van Radio-Oranje.

25177. De **Voorzitter:** Dan is dus de slotsom hiervan, dat zich twee keer iets van die aard bij een radiorede van de heer *de Geer* heeft voorgedaan en dat het enige, dat hierin niet helemaal klopt, is, dat de heer *van Kleffens* zegt: Dat ik voor de eerste uitzending van Radio-Oranje enig ontwerp zou hebben gemaakt, herinner ik mij niet.

A. Dat is heel goed mogelijk. Ik zal niet zeggen, dat mijn geheugen beter is dan dat van de heer *van Kleffens,* maar de heer *van Kleffens* heeft aanleiding zich te vergissen; bovendien heeft deze hele geschiedenis zich voor mij zo breed afgespeeld. De rede was van belang en zij lag op de weg van *van Kleffens,* omdat een zeer speciaal onderwerp, dat de Regering zeer zwaar op het hart lag, er in behandeld moest worden.

25178. De **Voorzitter:** Een volgend punt, dat ik gaarne nog met u wilde behandelen, betreft uw relatie met de Engelse geheime dienst en met het Venlo-incident. Over beide heeft u het bij uw vorig verhoor even gehad. Ook bij andere verhoren zijn deze punten nog als eens ter sprake gekomen en het is dus misschien wel goed, dat u ze zelf eens uit de doeken doet, opdat wij deze zaken in haar juiste proporties leren kennen.

A. Mijn relaties met onze geheime dienst zijn al van uit de eerste wereldoorlog, toen ik in Berlijn zat als correspondent van „De Nieuwe Rotterdammer" en op verzoek van ritmeester *Fabius* telkens rapporten schreef over nieuwe wapens, die ik had gezien, doordat ik veel aan het front kwam, en over stellingbouw. Dit schreef ik niet uit Berlijn, maar altijd, als ik hier kwam. Toen is een relatie ontstaan met — de latere overste — *Rooseboom* in verband met het communistische gevaar na de eerste wereldoorlog. Ik ben toen herhaaldelijk om inlichtingen gevraagd èn door onze militaire attaché *Müller Massis* èn door *Roseboom.* Die relatie was later doodgelopen; er was alleen een persoonlijke kennis overgebleven. Hoe ik precies met generaal *van Oorschot,* die ik ook wel kende, in relatie ben gekomen, weet ik niet meer, maar op een goede dag zocht ik hem op en toen zei hij: Er is hier een Engelse officier aangekomen, die ik te lunchen heb gevraagd, en ik wilde graag, dat u daar bij was. Dit was enige jaren vóór de oorlog. De kapitein *Loewe* was toen overgestuurd. *Van Oorschot* zei: Het is heel nuttig, dat jullie elkaar kennen.

Hier is voorlopig verder niets van gekomen. Op een dag zei de heer *Erban,* die secretaris was aan de Tsjechische legatie — het is zeer nauwkeurig te dateren; het moet in de vóórwinter van 1938 zijn geweest —: „Ik heb hier een geheime dienst opgezet tegenover de nazi's, die heel goed is en voornamelijk met vrijwilligers werkt. Mijn Regering heeft er geen belangstelling meer voor en niet de nodige f 400 per maand er voor over. Heeft u geen vrienden, die dit willen overnemen?" Ik heb toen aan generaal *van Oorschot* gezegd: Dit heb ik gehoord van *Erban*; wilt u het overnemen? Hierop zei *van Oorschot.* Wij hebben er de middelen niet voor, maar wij willen het graag op gang houden. Wilt u het de Engelsen niet aanbieden, maar op voorwaarde, dat zij u van ieder rapport een afschrift geven? Dit heb ik gedaan.

Het werd steeds drukker. Major *Stevens,* een nieuwe chef, kwam wel eens om raad vragen, vooral wanneer het Duitse dingen betrof; dan hadden zij ook wel bijeenkomsten bij mij aan huis met de leider van de technische inlichtingendienst.

Maar dit heette bij mij aan huis noodzakelijk, wel in hoofdzaak, omdat ik een voortreffelijke Armagnac '65 had. *Stevens* placht dus te zeggen: „Laten wij die bijeenkomst bij u aan huis houden, dat is aangenamer." Het werd wel wat druk. Ik kreeg allerlei dingen van de Engelsen, die ik doorgaf, en ik kreeg van G.S.-III dingen, die zij niet rechtstreeks aan de Engelsen konden geven, maar die zij de Engelsen graag wilden laten weten. Was er een Duitse spion, waaraan wij onze handen niet wilden branden, dan vroeg ik aan de Engelsen of zij hem wilden schaduwen. Zij hadden mensen, die zij van onze politie hadden betrokken. Dezen zijn later bij onze politie teruggekomen, nadat zij waren aanbevolen door G.S.-III. Dit waren betrekkingen, die niet op tafel konden worden gelegd.

25179. De **Voorzitter:** Nu de quaestie van het Venlo-incident. U hebt daarover een artikel geschreven in „Het Parool" van 8 Maart 1947. Daarin beschrijft u een aantal dingen, die ons zoetjes aan ook uit andere bronnen bekend zijn geworden. Alleen spreekt u hier nogal met nadruk over die geheimzinnige mijnheer *Franz Fischer.* Deze hebben wij nog niet precies kunnen thuisbrengen. Weet u daarvan iets meer?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben telkens weer door politie-ambtenaren daarover ondervraagd en zij weten van die *Franz Fischer* af. *Franz Fischer* was zijn naam niet. Ik heb die man niet zelf gezien. Voor het eerst heb ik van hem gehoord, toen *Stevens* mij naar twee mensen vroeg, van wie er nu nog een goed is en lid is van de Duitse Regering in Frankfort. Dat was een Katholiek, die ik uit vroegere jaren kende. Bij die gelegenheid vroeg *Stevens:* Hebt u van dr. *Franz Fischer* gehoord? Ik vroeg: Wie is dat? Het was dan iemand uit de kring van *von Schleicher.* Pas dan op, zei ik hem, want in die kring zitten geen fatsoenlijke mensen. Met *von Schleicher* zelf kon men wel praten, maar hij was buitengewoon oncritisch geweest in de keuze van zijn werktuigen. Daarin zat veel spionnage. Dit heb ik *Stevens* verteld. Hij heeft verder nooit meer over deze zaak gesproken. Ik heb de indruk gekregen, dat het *Franz Fischer* is, die zich met *Payne Best* in verbinding heeft gesteld.

25180. De **Voorzitter:** Heeft u wel eens bevestigd gekregen, dat *Fischer* zich met *Payne Best* in betrekking heeft gesteld? Weet u dat uit eigen wetenschap of heeft iemand u dit wel eens verteld? Het gaat hier om de vraag: Is door dr. *Franz Fischer* de Venlo-zaak aan de gang gekomen?

A. Dat is door een combinatie geweest, die mij later door de Haagse recherche is bevestigd. Deze vroeg mij: „Hoe wist u dat?" Ik had daarvan zoveel gemerkt, dat het een voor de hand liggende combinatie was. Meer weet ik daarvan ook niet. Ik wist, dat *Franz Fischer* bestond. Ik heb toen gehoord, hetgeen ook juist is gebleken, dat hij 9 November uit ons land is verdwenen, terwijl hij liet mededelen aan zijn hospita in den Haag, dat hij zelfmoord had gepleegd. Dat was een telefoontje, dat zij kreeg. Dat was mevrouw *Schreiber.*

Het was een Beierse schildersfamilie in de Obrechtstraat. Ik heb dit ook gehoord van een dame, die door de Duitsers ook is vermoord. Zij is zo mishandeld, dat zij tijdens een verhoor is gestorven. *Selma Meijer* — zij is dood — en een vriendin van haar, *Johanna Weitz*, wisten er heel veel van. *Johanna Weitz* is ook gearresteerd. Zij leeft nog; zij is vreselijk mishandeld en is nu een wrak. Zij is gepakt, doordat major *Stevens* over haar gesproken had.

25181. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat het een combinatie was, die u zelf had gemaakt, maar dat u dat later door de Haagse politie was bevestigd. Door wie?

A. Ik heb toen gesproken met een rechercheur *Verhoef* of *Verhoeven*. Die zei mij toen: Ja, dat is allemaal heel juist; wij weten nu heel veel meer, omdat wij de kerels van de andere kant gepakt hebben.

25182. De **Voorzitter:** Weet u zeker, dat het *Verhoef* of *Verhoeven* geweest is? Kan het niet *Luijendijk* geweest zijn?

A. Ik meen, dat ik met *Luijendijk* er ook over heb gesproken; ik meen echter, dat dit *Verhoef* of *Verhoeven* was.

25183. De **Voorzitter:** Die vond dus de combinatie, dat *Fischer* de partijen bij elkaar had gebracht, wel aannemelijk?

A. Ja.

25184. De **Voorzitter:** Kunt u zich nog voor de geest halen, wanneer dat zou zijn gebeurd? Ik zal u zeggen, waarom ik dit vraag. Het staat vast, dat *Stevens* en *Best* in het gezelschap van luitenant *Klop* vijf conferenties hebben gehad, waarvan twee in October te den Haag en Arnhem en drie op 7, 8 en 9 November te Venlo. Er is door ons voorts verhoord een zekere *Walther Müller*, een S.D.-man, die hier in de cellenbarakkken vertoeft, in 1939 S.D.-chef was in Düsseldorf en er wel een en ander van weet. Deze heeft verteld, dat op die conferenties zijn geweest *Schellenberg*, *Knochen* en *Cristensen*, de drie Duitse officieren, die dat spel hebben gespeeld, maar, zegt hij, te voren hadden *Stevens* en *Best* contact met een werkelijke verzetsgroep van Duitse officieren, doch dezen zijn gearresteerd en zo is de zaak in handen van de Gestapo en van *Schellenberg* gekomen. Nu is de vraag wel van belang, wanneer *Franz Fischer* dat contact heeft gelegd. Indien hij het contact ver vóór October 1940 heeft gelegd, zou *Franz Fischer* waarschijnlijk niet verkeerd geweest zijn, want dan zou hij het contact hebben gelegd tussen *Stevens* en *Best* en de eerste groep Duitse officieren, die inderdaad tot een verzetsgroep behoorden.

A. Dat is nu juist de vraag. Het is lang te voren geweest voor ik voor het eerst van de zaak hoorde. Het was nadat de toenmalige majoor *van de Plassche* van G.S.-III mij op de avond van de 11de November vertelde: *Stevens* is dood. Toen heeft hij mij van die overval verteld. Ik had nog niets van dat hele geval gehoord. Het had heel lang gelopen. Het eerste, dat ik hoorde was, dat *Stevens* mij vroeg: „Kent u *Fischer*?" Ik ried hem toen dringend aan met die man niet in zee te gaan — ofschoon ik hem niet kende — op grond van de beschrijving, die *Stevens* van hem gaf. *Stevens* heeft toen met mij daarover niet meer gesproken, want hij wilde dit tot iedere prijs doorzetten. Iedereen was er tegen, o.a. de Engelse gezant en zijn eigen chef van de geheime dienst. *Stevens* heeft zich ten slotte tot lord *Halifax* gewend. Het is het Foreign Office geweest, dat hem toestemming heeft verleend. *Stevens* wilde niet gestoord worden. Hij was zeer ambitieus en hoopte — lord *Chichester* vertelde mij dit — een titel te krijgen, als hij deze zaak tot een goed einde bracht. Hij wilde dus niet gestoord worden. Het is heel lang geweest, vele maanden. Nu is natuurlijk de vraag deze: Als *Franz Fischer* verkeerd was, konden de officieren van het eerste contact wel goed zijn. *Fischer* was dan agent-provocateur. Het is altijd mijn indruk geweest, dat die officieren goed waren.

25185. De **Voorzitter:** Niet die van de laatste groep, want daarbij is *Schellenberg* geweest.

A. Neen, maar de mensen, waarmee het contact aangeknoopt was.

25186. De **Voorzitter:** U huldigt dus ook de theorie, dat er twee groepen officieren in successie zijn geweest?

A. Het was mijn indruk, dat *Franz Fischer* van twee walletjes at en dat hij eerst de boel aan de gang heeft gebracht om later verraad te plegen.

25187. De **Voorzitter:** Daar staat tegenover, dat op de bekende Fahndungsliste van de *Sponeck*-papieren ook *Fischer* voorkomt.

A. Dat wist ik niet.

De **Voorzitter:** Dit is weer iets in zijn voordeel.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is de vraag of dit dezelfde was.

25188. De **Voorzitter:** Het staat ook vast, dat uw artikel van 8 Maart 1947 van Rotterdam uit is gestuurd naar dr. *Franz Fischer*, wonende aan dat en dat adres te Stuttgart, terwijl achteraf is gebleken, dat het adres van afzending in Rotterdam niet bestaat. De vraag is dus: wat betekent dit?

A. Er zat hier nog een andere merkwaardige figuur: *Mörtz*. Dit was een Duitse politie-officier, nl. een Offizier-Anwärter van de politie in Hamburg. Deze was blijkbaar anti-*Hitler;* hij had socialisten moeten gevangennemen voor de nazi's, maar ze laten ontsnappen. Daarop is hij zelf gevangengezet. Hij was een uitermate gehaaid man. Hij is ziek geworden, omdat hij uit het ziekenhuis gemakkelijker kon ontsnappen; daarop is hij naar Tsjecho-Slowakije gegaan en daar in de geheime dienst getreden van de nazi-agenten. Dit was lang vóór „München". Leden van de Tsjechische staf hebben mij dit zelf verteld. Ik zei: Ik geloof niet, dat hij goed is, want hij had heel gekke contacten. Men zei: Hij is wel goed, want hij heeft enige nazi-agenten bij ons op de grens doodgeschoten.

Men heeft heel veel prijs op hem gesteld. Er zijn elf heren van de geheime dienst met goud in een vliegtuig naar Engeland ontsnapt en die zeiden: Als wij *Mörtz* hadden kunnen vinden, hadden wij hem meegenomen. *Mörtz* zat toen in Praag, maar hij is ontsnapt en hij heeft een rapport ingediend, dat mij hoogst onwaarschijnlijk lijkt, omdat er allemaal hiaten in zaten. Hij is toen in functie getreden bij de geheime dienst van de Wehrmacht, die hem moest redden uit de handen van de Gestapo. Daarop is hij van Zwitserland naar Nederland gekomen en mij op het dak geschoven. Ik heb mij hierover herhaaldelijk bij G.S.-III beklaagd en gevraagd: Waarom is hij niet het land uitgestuurd? Men wist immers, dat hij in dienst van de Reichswehr was. Zijn taak was heel duidelijk, nl. om bij mij een oogje te houden op mijn contacten. Tegelijkertijd wilde hij echter overgaan naar de Engelse Intelligence Service. De Intelligence Service heeft er voor gevoeld hem te accepteren, doch de Tsjechen zeiden: Hij moet een bekentenis afleggen van hetgeen hij heeft gedaan, toen hij bij ons ontsnapte. De Engelsen hebben dat toen niet gedaan. Hij is er op blijven aandringen en heeft ook nog zijn diensten aangeboden om uit te vissen, waar *Stevens* zat. Volgens hem leefde *Stevens* nog, hetgeen ook juist is gebleken. De Engelsen wilden, dat ik hem de (betaalde) opdracht gaf, maar ik zeide: Ik kan die kerel niet op mijn dak hebben. Hij heeft toen een rapport over *Stevens* gegeven, dat in hoofdzaak juist is geweest.

Hij kon ons in contact brengen met *Stevens* en had daarop een onschuldig middeltje bedacht. Hij kende één van de cipiers van *Stevens*, welke altijd in geldnood zat. Hij wilde hem door zijn vrouw een bedrag laten lenen en hem doen vragen: Nu moet jij in het eten van *Stevens* deze capsule doen. Daarin zou zitten een groet van mevrouw *Stevens*. Het zou voor hem een morele steun zijn, als hij zag, dat men hem toch in de gevangenis zou kunnen bereiken. De Engelsen wilden er niet aan. *Mörtz* zei mij toen: Wees voorzichtig, want *Stevens* heeft zich steeds goedgehouden, maar nu gaat hij praten. Dat is ook weer juist gebleken. *Stevens* heeft vóór 10 Mei gepraat, want in het memorandum, waarin de Duitsers zeggen, dat ik door *van Oorschot* met *Stevens* in betrekking ben gebracht, staat deze fout, nl. dat het niet *Stevens* was, maar *Loewe*. Die fout kon hij alleen begaan, dus begreep ik toen reeds, dat hij gepraat had. *Mörtz* vertelde — hij wist weinig van die zaak-Venlo af —: In die zaak-Venlo zijn twee Duitse officieren ter dood gebracht.

25189. De **Voorzitter:** Dat ontkent *Walther Müller*, die wij hebben gehoord. Deze heeft verklaard, dat op een gegeven moment de oorspronkelijk aan de besprekingen deelgenomen hebbende officieren zijn gearresteerd. Wij moeten dus inderdaad rekening houden met de mogelijkheid, dat *Franz Fischer* verraad heeft gepleegd. Die officieren zijn gearresteerd en hebben alles aan de Gestapo bekend; de Gestapo heeft het contact aldus kunnen overnemen. De toezegging moet toen zijn gevolgd, dat zij niet veroordeeld of niet ter dood gebracht zouden worden.

Müller heeft de overtuiging, dat zij inderdaad niet ter dood zijn gebracht.

A. *Mörtz* heb ik met een Engelse pas gekend als *Collins* en met een Tsjechische pas als *Noack*. Onze politie kende 10 namen van hem. Hij was door onze Rijksrecherche verhoord en hij had zich zeer verwonderd, want, zoals hij zeide: Ze kenden tien namen van hem, die hij zich zelfs niet meer herinnerde. Ik zal u een staaltje van zijn handigheid geven. Op een goede dag had ik gehoord van mevrouw *Erban,* dat er een vriend van *Mörtz* in den Haag was. Ik moest weten, wie die vriend was, en daarom vroeg ik de Engelsen hem te schaduwen. Dat schaduwen is mislukt, doordat hij wist wie hem schaduwde. Hij bood degene, die hem schaduwde, zijn portret en de portretten van zijn twee vrienden aan, want hij had hen drieën gefotografeerd, terwijl zij hem schaduwden. Hij heeft mij het fototoestelletje gebracht, waarmee hij het gedaan had, om dat aan de Engelse Intelligence Service, die zich er voor zou interesseren, te laten zien. Hij is waarschijnlijk wel goed geweest, want op de dag van de capitulatie was hij er 's morgens al met drie wagens met soldaten om mijn huis te bezetten. Ik had twee secretaressen. De ene was mejuffrouw *Broekman,* thans mevrouw *Luc. Willink,* een juriste, en de andere een dochter van prof. *van Bemmelen,* doctoranda in de Franse letteren, een zeer intelligent meisje. Zij waren beiden zeer bekwaam en hebben nooit een fout begaan. Hij wist, dat het eerste klas meisjes waren. Hij heeft haar niet meegenomen, maar haar verhoord en geconstateerd, dat zij imbeciel waren. Hij heeft het met zoveel kracht verklaard, dat de Gestapo het heeft geaccepteerd. Hij heeft verder in mijn huis een onderzoek ingesteld naar verboden boeken, heeft in mijn tuin een brandstapel gemaakt van alle verboden boeken, die hij vond, en daarbij alle correspondentie verbrand. Hij heeft mij ook financieel zeer geraffineerd gered. Mijn geld was geheel in levensverzekeringen. Mijn vrouw had de polissen niet meegenomen. Toen dacht ik: ik ben alles kwijt, als zij door de Duitsers worden gevonden. De Duitsers hebben wel twee kleine polissen gekregen; zij hebben daarom niet verder gezocht naar polissen in de boeken van de levensverzekeringsmaatschappijen, zoals dat in gevallen als het mijne gebruikelijk was. Hij heeft het met heel veel slimheid gedaan. Er is een Engels boek verschenen, waarin hij genoemd wordt als de beste spion van de Duitsers. Daarin wordt ook gezegd, dat hij zich in Engeland zou hebben doodgeschoten. Maar hij was hier.

25190. De **Voorzitter:** U heeft hem niet meer ontmoet?

A. Neen. Hij zal wel door de Gestapo doodgeschoten zijn. Maar toen de Engelsen dachten, dat hij zich doodgeschoten had, zat hij in mijn huis. Hij wist van *Franz Fischer* niets. Hij wist alleen, dat de Duitse officieren, die te goeder trouw waren, doodgeschoten waren. Zodra hij hoorde, dat zij daarvoor gepakt waren, heeft hij waarschijnlijk de voor de hand liggende conclusie getrokken: Zij zijn er aan.

Deze week is mij gevraagd door de politie van Amsterdam of ik *Walther Müller* kende. Toen heb ik een ogenblik gedacht aan mijn vriend *Mörtz,* wiens ware naam *Mikkelsen* was. Maar deze was het niet.

25191. De **Voorzitter:** Waarop baseert u nu, dat *Franz Fischer* de persoon is geweest, die het contact heeft gelegd? Het is natuurlijk belangrijk in hoeverre dat bewijsbaar is.

A. Ik had deze conclusie alleen getrokken, omdat *Stevens* mij in deze gehele quaestie zeker gekend zou hebben — hij zou mij zeker gevraagd hebben, toen hij tegenstand vond tegen zijn plan, het aan te bevelen aan het Engelse gezantschap, omdat ik daar invloed had —, ware het niet, dat hij om het feit, dat ik *Franz Fischer* absoluut verworpen had — ik had hem immers gezegd: Begin er niet mee —, mij nooit meer over *Franz Fischer* gesproken had. Er moest een reden zijn voor het feit, dat hij niet met mij over Venlo heeft gesproken.

25192. De **Voorzitter:** Hij heeft ook nooit gesproken over het contact te Venlo?

A. Neen. Hij sprak mij nooit over „dit contact".

25193. De **Voorzitter:** En ook nooit over Venlo?

A. Over Venlo heb ik voor het eerst gehoord op de avond, waarop de ontspanning kwam, dus op de avond van de 11de November. Die avond kwam ik op het bureau van de staf en liep op bij de tegenwoordige generaal-majoor *van de Plassche* om hem te vragen, hoe het met de crisis op de grens stond. Hij zei mij toen: „Goddank, het is voorbij!", en vroeg mij: „Weet u ook, dat *Stevens* dood is?"

25194. De **Voorzitter:** Toen *Stevens* u geruime tijd te voren vroeg naar de persoon van *Franz Fischer,* hebt u toen zijn vraag een ogenblik in verband gebracht met zijn contact met Duitse officieren?

A. Neen, helemaal niet.

25195. De **Voorzitter:** Hij heeft dus gewoon inlichtingen gevraagd?

A. Hij heeft gezegd: Twee Duitsers bieden inlichtingen aan. De ene was dr. *Spieker,* een katholiek, die goed was, maar zeker niets met deze zaak te maken had.

25196. De **Voorzitter: Hij heeft gezegd: Onafhankelijk van elkaar** of met elkaar?

A. Onafhankelijk.

25197. De **Voorzitter:** Hij heeft dus niet gezegd, voor welke dienst?

A. Neen.

25198. De **Voorzitter:** Dan blijft voor uw veronderstelling alleen over het feit, dat *Stevens* nimmer over Venlo heeft gesproken nadat u ongunstig over *Fischer* hebt geadviseerd.

A. Mejuffrouw *Selma Meijer* vertelde mij later, toen zij bij mij kwam: *Franz Fischer* is op de dag van Venlo verdwenen. Er is uit het Eden-hotel te Amsterdam nog getelefoneerd aan de familie *Schreiber,* dat hij zelfmoord gepleegd had. Ik vroeg: Zijn die *Schreibers* uitgeweken joden?, waarop zij antwoordde: Neen, hij is een Beiers schilder, die rust wilde hebben. Zij bracht ook onmiddellijk — wat voor de hand lag — *Franz Fischer* met Venlo in verband als verrader.

25199. De **Voorzitter:** Heeft u na de oorlog *Stevens* en *Best* nog gesproken?

A. *Best* ken ik niet. *Stevens* wordt weggehouden. Niemand van ons — ook generaal *van Oorschot* niet — heeft *Stevens* gezien.

25200. De **Voorzitter:** Generaal *van Oorschot* heeft verklaard, dat hij *Stevens* wel heeft gezien in een club in Londen.

A. Dan moet dit later zijn geweest. Ik heb *Stevens* nog geschreven en deze heeft mij heel vriendelijk teruggeschreven. Hij zei, dat hij mij zou komen opzoeken, wat hij echter nooit heeft gedaan. Ik heb wel anderen gesproken, zoals major *Loewe. Stevens* is onmiddellijk bevorderd tot luitenant-kolonel, maar uit de dienst gegaan.

Nog dit jaar heb ik er over gesproken met kolonel *Christopher Rhodes,* één van die aristocraten, die met het oog op de romantiek in de geheime dienst gingen. Hij was leider van de Britse Intelligence in Duitsland. *Rhodes* had *Stevens* eens gezien. Ik zei: Het is met *Stevens* niet plezierig; hij heeft te veel gepraat. Hij antwoordde: I am afraid it is so, en als een Engelsman dit zegt, is het heel sterk. Hij zei ook: Het verbaast mij niets, dat *Stevens* niet gemakkelijk te bereiken is.

Ik heb in München gesproken met de vice-premier dr. *Joseph Müller,* de leider van de Christlich-demokratische Union. Deze heeft met *Stevens* en *Payne Best* gevangengezeten. Hij zei: Ik heb de indruk, dat *Stevens* veel meer heeft gepraat dan nodig was.

25201. De **Voorzitter:** U heeft ook nimmer ergens gegevens gevonden of iets gehoord, dat u tot een conclusie zou voeren, waarom de Duitsers dit nu hebben gedaan? Er zijn veel theorieën over de vraag, waarom zij het geval in Venlo hebben geënsceneerd.

A. Neen. Het lijkt mij heel duidelijk, dat zij een provocatie tegen Nederland in voorraad wilden hebben.

25202. De **Voorzitter:** Dat is één van de theorieën. Er zijn nog verschillende andere, maar voor deze valt veel te zeggen.

A. Dan is het altijd nog voor dat soort van Duitsers — Gestapo en S.D. — een liefhebberij om zich slim te betonen en er anderen in te laten lopen, ten einde aan te tonen wat zij kunnen. Er bestaat een zeker beroepsgenoegen in het werk van de agent-provocateur.

25203. De **Voorzitter:** Ten slotte heb ik nog een een ietwat moeilijk punt, waarover ik met u zou willen spreken.

Er is voor de commissie enige malen ter sprake gebracht de persoon en de gedragingen in Londen van de heer *van 't Sant.* Nu is dit een zaak, die in zoverre met enig beleid moet worden behandeld, omdat er een bepaalde positie van de heer *van 't Sant* is, die hier niet in het geding behoort te komen. Het gaat er om of de heer *van 't Sant* zich in Londen heeft gedragen, zoals men van een goed vaderlander mag verwachten. Dit is dus een vraag, die men ten opzichte van iedere Nederlander mag stellen. Is u hieromtrent iets bekend?

A. Ik geloof het wel, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb *van 't Sant* in Londen vrij veel gezien. Eerst is hij gereserveerd geweest, maar later vond hij, dat het nuttiger was, goed, zelfs zéér goed, met mij te zijn. In zijn verhalen is hij zeer ver gegaan. Vele intieme dingen, die ik weet, heb ik van de heer *van 't Sant,* daar hij deze heeft verteld, waarschijnlijk om mij voor zich te winnen. Ik maakte mij geen illussies over hem. Ik weet dingen, die hij in zijn strijd tegen de mensen van G.S.-III heeft gedaan, die niet in de haak zijn. Dat hij iets gedaan zou hebben ten nadele van het vaderland, geloof ik positief niet.

25204. De **Voorzitter:** Ik mag misschien even concretiseren? Er is hier de beschuldiging geuit, dat de heer *van 't Sant* wetenschap, die hij kon hebben uit de Staatsstukken, heeft doorgegeven aan een andere Mogendheid. Dat behoeft dus nog niet te zijn een vijandelijke Mogendheid, doch het kan ook een bevriende Mogendheid zijn. Ook dat is, indien het buiten de wil van de Regering is geschied, niet correct.

A. Dat hij niet correct is geweest, neem ik aan. Daarvoor heb ik enige reden. Ik heb hier reeds opgemerkt, dat *van 't Sant,* als hij iemand nodig had of kon gebruiken, zeer ver ging in het bewijzen van vriendelijkheden, niet incorrecte vriendelijkheden, maar zulke, die men gewoonlijk niet bewijst. Hij kon zeer mededeelzaam zijn. In Londen ontstond die tegenstelling tussen *van 't Sant* en onze G.S.-III en de Engelse M.I.-5. Ik zat er midden tussenin. Toen heb ik *Laming* eens gevraagd: Wat hebben jullie tegen *van 't Sant?* Waarop hij antwoordde: Wij vertrouwen hem niet. Waarom niet? vroeg ik. Daarop antwoordde hij: In de vorige oorlog heeft hij, Nederlands ambtenaar zijnde, ons diensten bewezen, waarvoor wij hem na de oorlog £ 25 000 hebben betaald.

25205. De **Voorzitter:** Heeft de heer *Laming* u dat persoonlijk verteld?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dat verhaal is ons verscheidene malen gedaan.

A. Iemand, die dat doet, vertrouwen wij niet meer, zei hij. Ik herinner mij heel positief, hoe *Laming* het mij vertelde. Toen heb ik gezegd: Het bedrag van £ 25 000 is overdreven. Het was een zeer aanzienlijk bedrag, maar niet zo groot. Dat is mij op het Foreign Office door anderen, die ik daarnaar gevraagd heb, gezegd. De Engelsen koesterden wantrouwen tegen hem en waren hem eigenlijk veelal zeer vijandig gezind. Maar niet Scotland Yard.

Generaal *van Oorschot* vertelde mij het volgende verhaal — dit is wel heel typisch —, dat ging over een zekere mijnheer *van Buuren* en een briefje betreffende vrijlating.

De **Voorzitter:** Generaal *van Oorschot* heeft dat hier zeer uitvoerig verteld.

A. Toen ontstond er dus een grote vijandschap tussen deze twee groepen.

25206. De **Voorzitter:** Behalve de zaak-*van Buuren* was er ook een zakelijke tegenstelling tussen deze twee groepen. Men kan zeggen: de mensen van G.S. III waren deskundig op het gebied van de Inlichtingendienst, althans meer deskundig dan de heer *van 't Sant.*

A. Zij beweerden van elkaar, dat zij alleen het vak kenden. Dat ging er heel fel toe. Ik heb deze zaak wel eens besproken met de heer *Beelaerts van Blokland,* die toen volmaakt vertrouwen in de heer *van 't Sant* had. Ik vermoed, dat beide strijdende groepen elkaar wel fouten in de schoenen geschoven hebben. Toen kwam B.I., van de latere kolonel *Somer.* Dat had ook weer veel vijanden, naar alle kanten vijanden. Ook de heer *van 't Sant* stond daar fel tegenover en heeft toen in dit verband de vriendschap van de G.S.-III-groep gezocht. Het volgende is gebeurd. De heer *van 't Sant* heeft mij op een goede dag gezegd: Kapitein *Somer* heeft een geheim rapport aan de Koningin geschreven. Hierin ging het over generaal *Winkelman* en de toestand op het algemeen hoofdkwartier gedurende de invasienacht en werd ook *van de Plassche* door *Somer* zeer zwart gemaakt. De heer *van 't Sant* zei mij: „Dat moet *van de Plassche* eigenlijk weten." Dit rapport was zeer geheim. *Somer* had het voor de Koningin geschreven en de heer *van 't Sant* had het, als secretaris van de Koningin, gezien. Toen heeft de heer *van 't Sant* gezegd: *Van de Plassche* moet gewaarschuwd worden. En omdat er zoveel ruzie onder de Nederlanders was, heb ik geprobeerd iets te doen. Ik heb gezegd: Ik wil u beiden te lunchen vragen.

25207. De **Voorzitter:** De heren *van 't Sant* en *van de Plassche?*

A. Ja. Toen heeft de heer *van 't Sant* dat verteld aan *van de Plassche* en hem gezegd: Ik geef u deze raad: schrijf al uw ervaringen nu op, want dan kunt u, als deze beschuldigingen tegen u worden geuit, zeggen: „Dit is geschied; dit heb ik nu niet geschreven", maar als u een verweer op dat rapport gaat schrijven, is het een verweer ad hoc en heeft het niet zoveel waarde.

Hij gaf daarbij te verstaan, dat het heel nuttig zou zijn, hem daarvan een afschrift te geven. *Van de Plassche* hield dat zo een beetje in het midden en hij heeft later gezegd: Ik heb het niet gedaan, want ik vertrouw hem niet, zelfs als hij mij wil helpen.

25208. De **Voorzitter:** Dat was in 1943?

A. Het zal wel later zijn geweest; in 1943 of 1944. *Van 't Sant* was in Londen zeer bang voor het verzet. Er kwamen jongens in de Patriotic School, die vroegen: „*van 't Sant* is toch doodgeschoten?" Als zij hoorden, dat dit niet het geval was, zeiden zij: „Dan zullen wij dat herstellen." Hij heeft er nooit een geheim van gemaakt, dat het zijn voornemen was, zo lang mogelijk in Engeland te blijven. Hij zei: De Koningin heeft een grote bacillenvrees en zij zal de kinderen niet direct naar Holland willen hebben; dan blijf ik hier." Hij komt niet hier uit vrees. Ik heb *van 't Sant* van al zijn zwakke kanten gezien, in zijn trouweloosheid, in zijn slimheid en ik weet niet wat al. Ik heb positief nooit iets gemerkt, waarvan ik zou zeggen, dat het tegenover het vaderland fout was. Maar *van 't Sant* was tot veel bereid, als hij er voordeel in zag. Ik wil niet zeggen: financieel voordeel. *Van 't Sant* heeft mij veel dingen verteld, die hij beter niet zou hebben verteld. Maar hij was naderhand ook zeer verbitterd.

25209. De **Voorzitter:** Heeft u iets gemerkt van de pogingen van de heer *van 't Sant,* om hoofd te worden van de Centrale Inlichtingendienst, met terzijdestelling van de officieren van G.S.-III?

A. Ja. *Van 't Sant* meende, dat hij, als politieman, er verstand van had. Het bewerkte het uitschakelen van sommige G.S.-III-mensen; dezen zijn een tijd lang in absolute ongenade geweest.

25210. De **Voorzitter:** Was het daarom of had men andere grieven tegen hen?

A. Neen, het ging vooral om het conflict met *van 't Sant.*

25211. De **Voorzitter:** Dus niet om het Venlo-incident?

A. Neen, het was de strijd met *van 't Sant.*

25212. De **Voorzitter.** Die strijd heeft *van 't Sant* toen gewonnen.

A. Het is naar mijn mening een heel grote vergissing te menen, dat *van 't Sant* het hoofd van de geheime dienst is geworden.

25213. De **Voorzitter:** Er staat in het Koninklijk besluit zeer duidelijk, dat *van 't Sant* het hoofd was.

A. Dit kan wel zijn. Ik herinner mij een enigszins komiek incident. Kolonel *de Bruyne* van de mariniers werd hoofd van het Bureau Bijzondere Opdrachten.

De **Voorzitter:** Neen, van het B.V.T., het Bureau Voorbereiding Terugkeer.

A. Het was een tak van de geheime dienst. Ik stuurde hem wel eens brieven door, die het een en ander lieten merken; deze stuurde

ik door naar de geheime dienst en de vriendelijke betrekkingen bepaalden zich tot telefoonverkeer.

Op een zekere dag zei ik: Ik wilde u wel eens spreken, waarop hij antwoordde: Dat wil ik ook graag. Toen kwam ik op zijn kamer; hij gaf zijn adjudant een opdracht om lang weg te blijven en zei: Nu kunnen wij praten. Ik weet niet, waar ik sta. Ik zit te midden van een draaikolk van intriges. Hij keek toen naar de deur en deed deze op slot. Het duurde niet lang, of er werd aan de deur gerammeld en toen riep *de Bruyne:* Wat is dat voor gedonder? Het hield niet op en hij ging driftig naar de deur. Hij gooide deze open, en daar stond de Prins, die binnenkwam.

25214. De **Voorzitter:** Dat is toch geen bewijs?

A. De Prins ging over veel. Wij hebben toen gezegd: Dat is een onwenselijke figuur. Ik denk, dat de heer *Gerbrandy* het zich ook nog wel herinnert. Het mag formeel misschien niet zo geweest zijn, maar practisch werd het niet anders opgevat, ook niet door de heer *Gerbrandy*.

25215. De **Voorzitter:** U weet, dat over het England-Spiel en alles, wat daarmee samenhangt, heel wat is geschreven. Een van de figuren, die met name door de heer *den Doolaard* becritiseerd zijn, is *Bingham*.

A. Die ken ik wel. Toen kapitein *Loewe* wegging, heeft *Bingham* de Hollandse afdeling van M.I. 5 vertegenwoordigd. Hij is een paar malen om inlichtingen bij mij geweest. Hij had een Hollandse moeder gehad. Hij maakte niet een bijzonder prettige indruk. Er was geen reden om hem te wantrouwen.

25216. De **Voorzitter:** Ik doelde in het bijzonder op de vraag of er naast de Engelse tijdens de oorlog ook een Hollandse *Bingham* is geweest.

A. Daarvan weet ik niets. Ik kende alleen een *Bingham* bij de Engelse geheime dienst, die Hollands sprak.

25217. De **Voorzitter:** Dit zijn de punten, die ik nog met u had willen bespreken. Is er nog iets, dat u in dit verband kunt opmerken?

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons heeft verstrekt, en sluit het verhoor.

M. VAN BLANKENSTEIN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Prof. Mr. Dr. JEAN PIERRE ADRIENNE FRANÇOIS,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
raadadviseur aan het Departement van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als deskundige.

25218. De **Voorzitter:** Er is bij de verhoren voor deze subcommissie van een controverse gebleken tussen generaal *Winkelman* en de burgemeester van Rotterdam, mr. *Oud*. Deze controverse heeft betrekking op het ultimatum, dat in de ochtend van de 14de Mei 1940 is aangeboden aan de commandant van Rotterdam. U kent waarschijnlijk de geschiedenis en weet, hoe het gegaan is. Er is eerst omstreeks halfelf een ultimatum met een termijn van 2 uur aangeboden. Dat ultimatum was niet ondertekend.

A. Ik heb het facsimile gevonden in „Onderdrukking en Verzet".

25219. De **Voorzitter:** Inderdaad. Toen heeft generaal *Winkelman*, nadat kolonel *Scharroo* zijn oordeel daarover had gevraagd, gezegd: Dat ultimatum is niet ondertekend; ik kan dat niet accepteren. Dit is daarop door enige parlementairs, die naar het Noordereiland zijn gegaan, aan de Duitsers medegedeeld. Daar zijn Duitse generaals gekomen en toen heeft generaal *Schmidt* een ultimatum geschreven en daaronder zijn handtekening gezet. U weet, dat het met dat tweede ultimatum verkeerd is gelopen. Hier is het bombardement tussendoor gekomen, doordat de Duitse vliegtuigen de pogingen om het bombardement op te schorten niet hebben begrepen of wel doordat deze pogingen niet serieus zijn geweest.

Nu heeft de heer *Oud* tegen de gang van zaken, zoals deze is geweest, bezwaar, hetgeen ik van de kant van de burgemeester van Rotterdam, die nog dagelijks met de ellende zit, wel kan begrijpen. Hij vraagt: Was het standpunt van generaal *Winkelman* wel juist; is het wel nodig, dat een ultimatum ondertekend is? Het moet natuurlijk voldoende aanwijzingen inhouden, dat het inderdaad uitgaat van de bevoegde autoriteit. Dit is i.c. achteraf wel heel duidelijk gebleken, inderdaad het geval geweest te zijn. Mr. *Oud* is echter van mening, dat dit ook vooraf wel duidelijk was.

In verband met deze controverse hebben wij gemeend niet beter te kunnen doen dan een deskundige te horen, die daarover zijn mening geeft, want dit is ten slotte een quaestie van oorlogsrecht. Misschien kunt u ons zeggen, wat naar uw mening de juiste opvatting is.

A. Men moet het dus zo formuleren: In hoeverre behoort, naar volkenrechtelijke opvattingen, een ultimatum al dan niet ondertekend te zijn?

Er is geen enkele regel in het volkenrecht, die eist, dat een ultimatum ondertekend moet zijn. Een dergelijk voorschrift bestaat niet.

Hieraan kan ik toevoegen, dat in het algemeen in het diplomatiek verkeer vrij veel met ongetekende stukken wordt gewerkt, veel meer dan in het civiele verkeer. De note verbale is niet ondertekend. Dikwijls heeft een briefwisseling met gezantschappen plaats in de onpersoonlijke vorm: Le Ministre....., of l'Ambassadeur de..... a l'honneur; dit wordt dan niet getekend, hoogstens komt er een stempel onder.

Er is mij geen enkel voorschrift bekend, dat eist, dat een ultimatum moet zijn getekend. Het enige is, dat de authenticiteit van het stuk moet vaststaan, zodat er geen enkele twijfel over bestaat, dat het afkomstig is van degene, waarvan wordt gepretendeerd, dat het afkomstig is.

25220. De **Voorzitter:** De vraag wordt dus in concreto of het ultimatum onder de omstandigheden van dat ogenblik voldeed aan de eisen, die men mocht stellen om het als echt te beschouwen.

U kent het ultimatum? Het is met nog al wat fouten geschreven.

A. Ik heb het gezien met de fouten, zoals het is gefotografeerd. Ik weet niet of dit volledig is. Er zit geen kop aan. Was het een papiertje met een kop?

25221. De **Voorzitter:** Wij hebben van burgemeester *Oud* een letterlijke kopie gekregen. In Rotterdam heeft men de oorspronkelijke nog, geloof ik.

A. Er staat ook geen stempel onder. Het eindigt met: „De Kommandant van de Duitse troepen".

25222. De **Voorzitter:** Er staat wel een geadresseerde boven, t.w.: „Aan de Kommandant van Rotterdam. Aan Burgemeester en Wethouders en die Autoriteiten van den Staat in Rotterdam."

A. Ook de autoriteit, van wie het afkomstig is?

25223. De **Voorzitter:** Neen, er staat alleen onder: De Kommandant van de Duitse troepen. Het is overigens een gewoon stuk wit papier.

A. Dit vind ik wel een zonderling geschrift en ik kan volkomen begrijpen, dat de verantwoordelijke man aarzelde over de vraag, of hij dit als een authentiek geschrift van de bevelhebber van de troepen moest beschouwen.

Achteraf beschouwd, is het natuurlijk te betreuren, dat hij hieraan geen geloof heeft gehecht. Het lijkt mij echter, dat hij gerechtvaardigd is geweest, wanneer hij een dergelijk stuk kreeg, dat hij zich eerst zekerheid er van verschafte of dit een authentiek stuk was.

Veronderstel, dat het dat niet was en dat het een Köpenickiade was, dan zou het achteraf een ontzaglijke verantwoordelijkheid zijn geweest. In die opvatting word ik versterkt, doordat de Duitsers het niet gek hebben gevonden, dat hij teruggekomen is. Zij hebben een nieuw papier gegeven en een nieuwe termijn gesteld. Daarin ligt de erkenning van de fout van het eerste, ongetekende stuk. Dat rechtvaardigt de houding van generaal *Winkelman*. Ik zou niet durven beweren, dat onder die omstandigheden vereist is geweest, dat de opperbevelhebber het deed. Ik geloof echter, dat hij volkomen gerechtvaardigd is geweest in zijn houding, dat hij eerst zekerheid wilde hebben of het stuk authentiek was.

25224. De **Voorzitter:** Er staat in het boek van de Sectie „Krijgsgeschiedenis" van de generale staf „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht" op blz. 141:

> „Den volgenden morgen, Dinsdag 14 Mei, een noodlottige dag, dien de Rotterdammers wel nimmer zullen vergeten, kwam omstreeks 10.30 een Duitsche parlementair op den commandopost van den kantonnementscommandant met een ultimatum, vervat in de volgende bewoordingen, enz.".

Deze commandopost van de kantonnementscommandant was op de rechter Maasoever, dus de Duitse parlementair is blijkbaar met een witte vlag over de bruggen gekomen en heeft zich daar toen aangemeld, waarna hij is geleid naar de kantonnementscommandant. Spelen deze omstandigheden, naar uw oordeel, een rol bij de beoordeling van de betekenis van een dergelijk ultimatum? De Duitsers hadden toch iemand als zodanig laten gaan met een witte vlag?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, maar dat sluit niet uit, dat het een opzet zou kunnen zijn geweest van lagere officieren, die dachten: misschien lopen zij er in.

Er staat in het artikel van generaal *van Voorst tot Voorst* in „Onderdrukking en Verzet" het volgende:

> „De Opperbevelhebber overweegt echter of het wel verantwoord is dit ultimatum voetstoots te aanvaarden. Is het wellicht niet een loos dreigement? Warschau is toch ook niet dadelijk gebombardeerd. En verder: is hier wellicht niet behalve van een poging tot intimidatie ook van een poging tot mystificatie sprake?"

Dergelijke overwegingen lijken mij gemotiveerd. Het ultimatum was immers niet getekend.

> „Het ultimatum was toch niet getekend. Het vermeldde bovendien als qualiteit van de afzender slechts: „de commandant van de troepen voor Rotterdam". Stel, dat de Opperbevelhebber zou ingaan op het dreigement van een ondergeschikte commandant! Alle vergoten bloed, alle energie door de Rotterdamse troepen en bevolking ten toon gespreid zouden tot niets hebben gediend en in één ogenblik van zwakte zijn verspeeld. En dat, terwijl het hier betrof het behoud of het verlies van het sleutelpunt van de landsverdediging."

Ik vind dit zeer deugdelijke motieven, Mijnheer de Voorzitter.

25225. De **Voorzitter:** Het is dus zo, dat bij gebrek aan algemeen erkende regels, men alleen van geval tot geval kan oordelen. Stel, dat hetzelfde was gebeurd, terwijl twee vijandelijke legers in het veld tegenover elkander stonden en dat bij die gelegenheid de gevechtshandelingen werden gestaakt. Dan zou de beoordeling weer anders zijn geweest. De omstandigheden, waaronder het geschiedt, spelen een belangrijke rol.

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter. Er is evenwel een punt, dat voor mij twijfelachtig is. Was het nodig geweest zolang te wachten, totdat dit standpunt is overgebracht, want vijf minuten over halfelf heeft de opperbevelhebber het bericht van dit ongetekende ultimatum gekregen. Om kwart voor 12 kwam het bericht, dat er niet op kon worden ingegaan. Dat is dus bijna vijf kwartier om tot de conclusie te komen, dat op een ongetekend document niet kon worden ingegaan. Ik vraag mij af of dit, waar toch zoveel op het spel stond, niet heel lang is geweest. Om tot die conclusie te komen, heeft men toch geen vijf kwartier nodig. Het ultimatum liep in 2 uur af, zodat elke minuut waarde had. Hierover zou ik nadere gegevens moeten hebben om te kunnen beoordelen of het tijdstip, waarop de beslissing is genomen, niet wat laat is geweest.

25226. De **Voorzitter:** Wij kunnen aan generaal *Winkelman* vragen op welke wijze zich dit heeft toegedragen. Hij zou kunnen toelichten wat er in die vijf kwartier op het algemeen hoofdkwartier is gebeurd.

A. Om een goed beeld over het geheel te krijgen, lijkt het mij nuttig om dit te weten.

25227. De **Voorzitter:** U had het over stukken in het diplomatieke verkeer, die volgens u veel minder worden ondertekend dan in het civiele verkeer gebruikelijk is. Is er nog een argument te putten uit het feit, dat requisities wel ondertekend moeten zijn?

A. Dat deze ondertekend moeten zijn, staat uitdrukkelijk in het Landoorlogreglement.

25228. De **Voorzitter:** Requisities zijn natuurlijk minder belangrijke zaken dan een bombardement als dat van Rotterdam. Vindt u, dat deze dingen te ver van elkaar afstaan, te ongelijksoortig zijn om aan het ene een argument voor het andere te ontlenen?

A. Het is inderdaad iets geheel anders.

25229. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, mag ik uw conclusie zo samenvatten, dat u, gezien de omstandigheden, en gezien de inhoud van het stuk, toch wel kunt begrijpen, dat generaal *Winkelman* hier een gerechtvaardigde twijfel koesterde en zeer ernstig heeft overwogen de tegenkant, die aan de zaak zat, nl. dat men ook hoge belangen had geschaad, als men er — en ten onrechte — op was ingegaan. Dat is eigenlijk uw conclusie?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan mag ik u wel dank zeggen voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt.

Het verhoor wordt gesloten.

J. P. A. FRANÇOIS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

MURK BOERSTRA,

oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-commandant van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch leger.

25230. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne nog enige vragen willen stellen in aansluiting op uw verhoor, dat heeft plaats gehad op 20 April jl. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd door u afgelegde eed, zodat een hernieuwde eedsaflegging niet behoeft plaats te vinden.

Ik wilde u in de eerste plaats het volgende vragen.

Bij uw verhoor van 20 April jl. hebt u het gehad over uw verblijf in Tokio. U las toen in de Indische kranten uitingen, welke van die aard waren, dat zij u sterk aan een oorlogspsychose deden denken. Daaromtrent hebt u o.m. verklaard:

> „Maar degene, die toen in een Indisch blad schreef in deze zin: „wij hebben van de reis gehoord, maar daar willen wij niets van weten, die heren willen wij niet zien", enz., die zelfde man — die later Minister werd — kwam hier in Holland in 1945 met uitgestoken hand naar mij toe en zei: Generaal, wat ben ik blij u hier weer te zien."

Ik ben daarop toen niet verder ingegaan, omdat ik meende, dat duidelijk was, wie u daarmee bedoelde. Bij later doorlezen van het stenogram ben ik echter gaan twijfelen en daarom stel ik u dus thans de vraag, wie u hiermee bedoelde.

A. Dat was de heer *Kerstens.*

25231. De **Voorzitter:** Ik had aannvankelijk de indruk, dat u een ander bedoelde en daarom is het goed, dat ik het nu heb gevraagd.

A. Ik vond het toen niet nodig, het te zeggen.

25232. De **Voorzitter:** En ik vond het niet nodig, het te vragen.

Het tweede onderwerp, waarover ik u nog iets wilde vragen, is het volgende:

Wij hebben hier gehoord de heer *Idenburg* en deze heeft — nadat wij uitvoerig met hem hadden gesproken over de kwestie van de Duitse geïnterneerden, waarover het bij uw verhoor en bij het zijne ging — gezegd, dat hij nog iets anders op het hart had en dat was het volgende: Hij deelde mede, dat hij had vernomen en dat dit hem erg hoog zat, dat de Eerste-Minister — dat was op dat ogenblik de heer *de Geer* — (de heer Idenburg sprak over het vertrek van de Regering uit Nederland op 13 Mei 1940) aan de heer *Snouck Hurgronje* een briefje in de hand heeft gestopt, waarin hij hem, toen hij wegging naar Engeland, heeft opgedragen om een capitulatie te verrichten niet namens de militairen, maar namens de Nederlandse Regering. Ik heb de heer *Idenburg* toen gevraagd:

> „Kunt u de bron van die wetenschap aangeven? Want u bent er vanzelfsprekend niet bij geweest."

Hierop zei hij:

> „Daar ben ik niet bij geweest, maar dit is het verhaal, dat *Boerstra* mij verteld heeft. Ik mocht dat niet van hem doorvertellen, maar als u het mij op deze manier als vaderlander voorzet, dan moet ik u dat mededelen. Dat is n.l. het verhaal, dat ik gehoord heb en waar ik nog altijd ontzet over ben."

Ik heb daaraan toegevoegd:

> „De heer *Boerstra* kan het natuurlijk ook niet uit eigen wetenschap weten, want die is daar ook niet bij geweest."

Daarop antwoordde hij:

> „Neen, die heeft het van de heer *Snouck Hurgronje* gehoord."

Is dit verhaal juist?

A. Het ligt misschien in de woorden, waarin het daar staat, niet volkomen. Hoe precies over deze zaak is gesproken, kan ik mij niet herinneren, maar naar de strekking is het juist. Ik heb toen gezegd, dat er niet meer over moest worden gesproken, omdat ik het niet in het belang van het land achtte, dat dit bekend zou zijn. Dit zou aan de capitulatie een ander aspect geven, want dan zou het niet zijn een zuiver militaire capitulatie. Wanneer dit op de een of andere wijze bekend werd, dan zou dit worden een capitulatie, door de Regering gesuggereerd. En het was van het hoogste belang, dat die capitulatie, vooral in de oorlogstijd, het strikte karakter bleef dragen van een militaire capitulatie.

25233. De **Voorzitter:** Is deze tegenstelling door de heer *Snouck Hurgronje* bij die mededeling aan u op duidelijke wijze gemaakt?

A. Deze tegenstelling heb ik onmiddellijk begrepen en ook begrepen, dat er hier een tegenstelling van belang in zat.

25234. De **Voorzitter:** Indien er iets van die aard gebeurd zou zijn, zou het een tegenstelling van belang zijn.

A. Vandaar dat ik heb gezegd: dat mag niet bekend worden.

25235. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Had u de heer *Idenburg* het zwijgen opgelegd?

A. Ik weet niet in welke woorden ik de heer *Idenburg* dat heb gezegd. Daar staat, meen ik: spreek er niet over. Dat heb ik dan gezegd op de zoëven door mij genoemde gronden.

25236. *De* **Voorzitter:** Er is echter niet gecapituleerd door de heer *Snouck Hurgronje,* maar er is gecapituleerd door generaal *Winkelman.* In deze vorm is het dus zeker niet gebeurd, want in de hier gegeven formulering zou de heer *de Geer* bij zijn vertrek de heer *Snouck Hurgronje* een briefje in de hand hebben gestopt, waarin hij hem had opgedragen een capitulatie te verrichten niet namens de militairen, maar namens de Regering. Zo zou de opdracht aan de heer *Snouck Hurgronje* volgens de hier gedane mededeling hebben geluid.

A. Dat die formulering zo juist zou zijn, zou ik op dit ogenblik niet willen zeggen, maar wel, dat de heer *Snouck Hurgronje* een briefje heeft gekregen, waarin aan generaal *Winkelman* in overweging werd gegeven om te capituleren. „In de hand gestopt" (door de heer *de Geer*) heb ik zeker niet gezegd.

25237. De **Voorzitter:** Dat is een belangrijk verschil, want hier staat — zo heeft de heer *Idenburg* het geformuleerd —: „hem" — dat was de heer *Snouck Hurgronje* — „heeft opgedragen".

A. Neen. De bedoeling was, dat via de heer *Snouck Hurgronje* dat aan de opperbevelhebber zou worden doorgegeven.

25238. **De Voorzitter:** Wij zullen het nog eens aan de heer *Snouck Hurgronje* vragen. Ik vrees echter, dat hier een misverstand in het spel is, want dit verhaal hebben wij van geen enkele andere zijde gehoord. De gang van zaken is deze geweest, dat er vóór het vertrek van de Regering op 13 Mei in de vroege ochtend een bijeenkomst van de Ministerraad heeft plaats gehad, waarbij generaal *Winkelman* aanwezig is geweest, en dat aan het einde van die bijeenkomst van de Ministerraad aan generaal *Winkelman* is medegedeeld, dat de beslissing aan hem werd overgelaten, dat hij

dus had uit te maken, op welk moment hij zou capituleren, terwijl de enige richtlijn, die hem daarbij is gegeven, deze was, dat hij geen nodeloze offers moest brengen. Nu is er daarna nog iets gebeurd, dat misschien de oorsprong van het door u gedane verhaal kan zijn geweest. Er schijnt nl. daarna, toen de Ministers al in het fort te Hoek van Holland waren, nog een telefoongesprek te hebben plaats gehad met generaal *Winkelman* van uit Hoek van Holland, waarbij op de een of andere manier een verband is gelegd tussen de opdracht, die men hem 's morgens had gegeven, en zijn eigenlijke, hem vroeger gegeven instructie, of waarbij de opdracht van 's morgens nog eens nauwkeurig geformuleerd is. Hoe zich dit precies toegedragen heeft, is ons nog niet bekend. Dat zullen we juist dezer dagen moeten onderzoeken.

A. Het woord Hoek van Holland is mij door de heer *Snouck Hurgronje* ook genoemd.

25239. De **Voorzitter:** Dan heeft de mededeling van de heer *Snouck Hurgronje* kennelijk betrekking op het telefoongesprek, dat gevoerd is door de heer *de Geer,* nog van Hoek van Holland uit, met generaal *Winkelman.* Dat feit heeft wel plaats gevonden.

A. Of dat briefje — dat in handen zou zijn geweest van de heer *Snouck Hurgronje* — ook door de heer *Snouck Hurgronje* aan generaal *Winkelman* is overgedragen, is er — voor zover ik mij herinner — niet bij gezegd. Het feit echter, dat er een mededeling is gekomen uit Hoek van Holland, welke ik heb opgevat op de wijze, als ik nog eens heb verteld, vervulde mij met zorg en daarom heb ik gezegd: zwijg.

25240. De **Voorzitter:** Maar ik denk wel, dat hier een aantal misverstanden een rol heeft gespeeld. Ik vermoed, dat het als volgt is gegaan. De Ministerraad heeft gesproken met generaal *Winkelman;* de Ministers hebben de generaal laten weggaan met een opdracht, ongeveer van de inhoud als ik zo juist vermeldde; toen schijnen zij in Hoek van Holland nog bedacht te hebben, dat de generaal een instructie van de Regering had, en hebben zij hem nog even duidelijk willen maken, dat hetgeen die morgen in de Ministerraad was besproken niets afdeed aan de instructie, die hij destijds van de Regering had ontvangen, of zij hebben de opdracht van die morgen nog eens nauwkeurig willen formuleren. Dat is de voorstelling van zaken, zoals wij die op het ogenblik van dit telefoongesprek hebben; wij moeten echter juist deze week nog met de meest betrokkene, nl. generaal *Winkelman,* bespreken hoe het precies gegaan is. Maar wij vonden het in ieder geval gewenst, nu de heer *Idenburg* eenmaal deze verklaring heeft afgelegd, te onderzoeken of hiermede iets anders werd bedoeld dan wel misschien dit zelfde telefoongesprek.

A. Dan wil ik het met de heer *Snouck Hurgronje* bespreken, opdat dit goed komt vast te staan.

25241. De **Voorzitter:** Ten opzichte van de formulering zegt u, dat in elk geval in de formulering van de heer *Idenburg* onjuist is, dat de heer *de Geer* aan de heer *Snouck Hurgronje* zou hebben opgedragen om te capituleren niet namens de militairen, maar namens de Nederlandse Regering.

Volgens uw voorstelling zou hij het intermediair van de heer *Snouck Hurgronje* hebben ingeroepen om dat aan generaal *Winkelman* te verzoeken?

A. In mijn herinnering ligt het in de vorm van een briefje, dat uit Hoek van Holland zou zijn gezonden en dat in handen van de heer *Snouck Hurgronje* is geweest.

25242. De **Voorzitter:** Voor zover ons bekend, is er alleen een telefoongesprek geweest en wel met de opperbevelhebber rechtstreeks. Wij zullen dit met de betrokkenen nog eens bespreken. Als er een poging in de door u bedoelde richting zou zijn gedaan, zou dit niet geheel zonder belang zijn. Bij de verdediging van Duitse oorlogsmisdadigers en landverraders b.v. probeert men nog wel eens de mening ingang te doen vinden, dat het niet was een capitulatie van de militairen, maar van de Nederlandse Regering.

A. Generaal *Winkelman* vertegenwoordigde het Regeringsgezag, maar een capitulatie is altijd een militaire capitulatie. Zo moet het worden gezien en zo moet men het ook blijven zien.

De **Voorzitter:** Deze quaestie wordt van de kant van verschillende vroegere N.S.B.-ers naar voren gebracht om te trachten hiermee het Duitse gezag tot een legaal gezag bestempeld te krijgen.

Dit waren de twee onderwerpen, waarover wij u nog iets wilden vragen. Intussen kan ik u mededelen — het zal u interesseren —, dat wij over de reis van u en de heer *Jongejan* nog een aantal stukken hebben gekregen van het Departement van Overzeese Gebiedsdelen, o.a. de telegramwisseling tussen de Gouverneur-Generaal en Londen, zodat geleidelijk hierover meer klaarheid gaat komen.

Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons ook thans weer heeft verstrekt, en sluit hiermede het verhoor.

M. BOERSTRA.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENDRIK ANTON CORNELIS FABIUS,
oud 69 jaar, wonende te Baarn,
luitenant-generaal b.d.

25243. De **Voorzitter:** De commissie wilde u nog graag een enkele aanvullende vraag stellen naar aanleiding van uw verhoor, dat heeft plaats gehad op 20 Mei jl. voor deze subcommissie.
Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat niet opnieuw een eedsaflegging behoeft plaats te vinden.
Wat is u bekend van de gang van zaken met de *Sponeck*-papieren?

A. Daarvan weet ik heel weinig. Er is mij het volgende bekend. U bedoelt die portefeuille, die vermoedelijk uit dat vliegtuig afkomstig is?

25244. De **Voorzitter:** Ja, en die op Zondag 12 Mei op het Algemeen Hoofdkwartier zou zijn gekomen.

A. Heel veel herinner ik mij er niet van. Mij werd in mijn positie die portefeuille op een gegeven ogenblik getoond. Het was een vrij dik ding. Ik heb toen een officier gezegd: lees die papieren maar goed door en vertel mij dan, welke belangrijke dingen er in staan. Ik heb het zelf daarna vluchtig doorgekeken.

25245. De **Voorzitter:** Hebt u dat gezegd tot *van de Plassche* of *Olifiers?*

A. Die zijn het, geloof ik, geweest. Zij hebben na verloop van enige tijd verteld, wat er ongeveer in stond en wat ik mij er van herinner — en dat is lang niet alles — is, dat de datum van 12 Maart er op stond. Wij hebben daaruit de conclusie getrokken, dat de definitieve aanval op Nederland aanvankelijk op 12 Maart zou plaats hebben. Verder stond er, meen ik, in, dat de aanval op het centrum van de stad Den Haag in de namiddag moest zijn voltooid. Er was een kaart bij met gekleurde dingen, waarvan wij niet hebben kunnen nagaan, wat die eigenlijk betekenden. Wij hebben eerst gedacht, dat het huizen waren, waar Duitsbevriende mensen woonden: spionnen of verraders. Het was een kaart van Den Haag met gekleurde punten er op.

25246. De **Voorzitter:** Herinnert u zich niet, dat b.v. ook de Koninklijke Paleizen er op waren aangeduid?

A. Ja, die waren aangeduid.

25247. De **Voorzitter:** En de Regeringsgebouwen?

A. Ja, dat herinner ik mij nu ook. Het was het „Regierungs-Centrum", dat 's Zaterdags 5 uur in handen van de Duitsers moest zijn. Verder stonden er nog namen op van mensen, die moesten worden gearresteerd.

25248. De **Voorzitter:** Was er ook een aparte Fahndungsliste bij?

A. Daarop stonden o.a. *van de Plassche* en *Olifiers.*

25249. De **Voorzitter:** Is dat de reden geweest, dat deze heren op 13 Mei zijn weggegaan naar Engeland?

A. Ja, dat heeft de opperbevelhebber gedaan. Daarmede was ik het niet eens.

25250. De **Voorzitter:** Het punt, waarom het eigenlijk gaat, is het volgende: Bedoelde papieren gaven vrij duidelijk aan, dat de Duitse aanval zeer sterk gericht was op het Regeringscentrum en ten doel had dat centrum zo spoedig mogelijk uit te schakelen. Daaruit bleek, naar ik meen, ook, dat de Duitsers niet onverschillig stonden ten opzichte van de persoon van de Koningin en de leden van de Regering.

A. Daarvan heb ik niets gelezen. Van het woord „Koningin" heb ik niets gezien. Ik geloof niet, dat het er in stond.

25251. De **Voorzitter:** Is nu echter hetgeen er met deze papieren verder gebeurd is buiten uw bemoeienis om gegaan?
De papieren zijn, nadat zij op het Algemeen Hoofdkwartier waren bekeken, gebracht naar het Departement van Buitenlandse Zaken en niet naar het Departement van Economische Zaken aan het Bezuidenhout, waar het Kabinet aanwezig was. Is die beslissing buiten u omgegaan?

A. Ja. Ik ben niet overal in gekend.

25252. De **Voorzitter:** De moeilijkheid voor ons is dikwijls om te weten te komen wie op een gegeven moment iets heeft gedaan en dan moeten wij er achter zien te komen door de verschillende mogelijkheden te onderzoeken.

A. Dat is volkomen buiten mij omgegaan. Is het bekend, waar die papieren zijn gebleven?

De **Voorzitter:** Ja, dat is bekend. Zij zijn door Buitenlandse Zaken na de capitulatie naar het Amerikaanse gezantschap gebracht en dit heeft ze.....

A. Dat wist ik ook, dit heeft *van de Plassche* mij verteld. Maar ik wist niet, of ik dat kon vertellen.

De **Voorzitter:** .....meegenomen naar Amerika. Wij hebben ze hier op tafel gehad.

A. Wij hebben ontzettend naar de betekenis van al die kleuren zitten vissen. Ik heb de opmerking gemaakt: Laten wij eens aan de politie vragen, of zij weet wat het betekent. Ik weet het nu nog niet.
Dat is eigenlijk alles, wat ik er van weet.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermee gekomen aan het einde van hetgeen ik u te vragen had. Ik had hoop, dat u zelf hiermee bemoeienis zoudt hebben gehad en ons daarover zoudt kunnen inlichten.
Intussen dank ik u voor de inlichtingen, die u ons hebt kunnen verstrekken en sluit het verhoor.

H. A. C. FABIUS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 13 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

FLORIS JOHANNES HEERIS,

oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
militair raadsheer in de Bijzondere Raad van Cassatie,
gepensionneerd vice-admiraal.

25253. De **Voorzitter:** De commissie zou gaarne nog enige aanvullingen ontvangen op uw verhoor, dat heeft plaats gevonden op 20 April jl. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

In de eerste plaats is ons nog niet helemaal duidelijk geworden — het is betrekkelijk een detailpunt — de quaestie van het aanvragen van de destroyers, waarmee de Koningin is vertrokken. Hierover is nogal wat onderlinge tegenspraak.

De heer *Dijxhoorn* heeft medegedeeld, dat hij in de nacht van Zondag op Maandag, dus van 12 op 13 Mei, een gesprek heeft gehad met vice-admiraal *Furstner* en dat zij daarbij zijn overeengekomen, dat de heer *Furstner* aan admiraal *Dickens,* de Engelse naval-attaché, zou vragen, of de Britsche admiraliteit enige destroyers zou willen beschikbaar stellen.

Hij zegt: „Te ongeveer 7.00 uur ontving ik van de vice-admiraal *Furstner* het bericht, dat de Engelsen er voor zouden zorgen, dat van 10 uur af 5 destroyers in en nabij de Hoek van Holland zouden liggen. Eén binnengaats."

Nu is het merkwaardig, dat de heer *Furstner,* nadat ik hem gevraagd had, of hij nog bemoeienis had gehad met het verschaffen van scheepsgelegenheid voor de Koningin, geantwoord heeft: „Dat is volkomen buiten mij om gegaan".

Generaal *Winkelman* verklaarde in verband met deze quaestie — nadat ik hem had gevraagd: „Heeft u maatregelen genomen voor de beveiliging, voor het escorte naar Hoek van Holland?" —: „Dat heb ik niet persoonlijk geregeld. Waarschijnlijk heeft de commandant van den Haag dit gedaan. De verdere tocht is geregeld door de marine."

Generaal *Winkelman* gaat dus ook uit van de veronderstelling, dat de marine hiervoor heeft gezorgd.

Kunt u ons hier uit helpen?

A. Tot mijn spijt niet. De admiraal heeft het blijkbaar zelf gedaan, want ik heb hiervan nooit gehoord. Het enige, dat ik zeker weet, is het tijdig aanvragen van het escorte voor het goud. Van de verdere aanvragen heb ik nooit iets gehoord.

25254. De **Voorzitter:** Ik wilde deze vraag nog eens uitdrukkelijk aan u voorleggen, omdat er op dit punt zoveel tegenstrijdige verklaringen zijn gekomen.

A. Het enige, dat ik van een telefoongesprek tussen Minister *Dijxhoorn* en de admiraal *Furstner* op Maandagochtend om zeven uur weet, is het volgende. Ik was toen op de kamer van de admiraal *Furstner.* Hij werd opgebeld door de Minister van Defensie. Admiraal *Furstner* zei toen tegen mij, mee te luisteren (hij had een tweede luísterapparaat).

Dat gesprek ging er toen over — het heeft mij buitengewoon bevreemd —, dat de heer *Dijxhoorn* zei, dat de Regering van oordeel was, dat het ogenblik gekomen was voor de Koningin om weg te gaan, en of de admiraal dit wilde mededelen aan de Koningin. De admiraal zei toen: „Dat verdom ik". Dit waren de woorden, die de admiraal sprak. Ik herinner het mij zo goed, omdat de admiraal nooit zulke krachttermen gebruikte. Hij zei verder: als de Regering dit vindt, moet zij dit zelf aan de Koningin mededelen, maar dat is niet het werk van de chef van de Marinestaf. Dat is het telefoongesprek, dat ik Maandagochtend medegehoord heb. Dit heb ik in een gesprek, dat ik met de heer *Furstner* in 1945 heb gehad, in zijn herinnering teruggebracht. Hij wist het zelf ook niet meer. Hij zei: nu je het mij zegt, schemert het mij. Mij echter is het goed bijgebleven. Dat is het enige, dat ik over het vertrek weet.

25255. De **Voorzitter:** Werd er niet gesproken over destroyers?

A. Neen, daarover is geen woord gesproken.

25256. De **Voorzitter:** Dan kom ik thans aan een punt, dat wij de vorige keer niet hebben behandeld, nl. hetgeen er is gebeurd na de ondertekening van de capitulatie-overeenkomst in Rijsoord. Ik denk daarbij met name aan de besprekingen, die hebben plaats gehad over het „Zusatzprotokoll", dat betrekking had op de marine.

Misschien mag ik eerst nog even teruggrijpen op de quaestie, die wij zojuist hebben behandeld. Er is een verklaring afgelegd door de heer *Visser* van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, waarin deze zegt: — dit naar aanleiding van mijn vraag, of hij enige bemiddeling had verleend voor het in gereedheid brengen van scheepsgelegenheid voor de Koningin —:

> „Ja. In de nacht van Zondag op Maandag heeft de heer *van Tets* — ik geloof om twee of drie uur, daar wil ik af zijn — Buitenlandse Zaken opgebeld; er waren geen telefonisten meer op Buitenlandse Zaken; wij hadden zes telefoonlijnen en op elke lijn was permanent iemand aanwezig om gesprekken in ontvangst te nemen; ik had de lijn van de secretaris-generaal, de heer *Snouck Hurgronje,* die er niet was die nacht. Op die lijn heeft de heer *van Tets* opgebeld en gevraagd — of hij direct admiraal *Heeris* genoemd heeft of dat ik dat zelf gedaan heb, weet ik niet meer — om verbinding met Marine op te nemen en voor te bereiden het vertrek van H.M. de Koningin van Hoek van Holland naar Zeeuwsch-Vlaanderen."

A. Ik heb u de vorige keer gezegd, hoe ik wist, dat de Koningin naar Zeeuwsch-Vlaanderen wilde. Ik ben over de zaak, waarover het hier gaat, nooit opgebeld.

25257. De **Voorzitter:** De heer *Visser* heeft verklaard, dat hij is opgebeld door de directeur van het Kabinet der Koningin, de heer *van Tets,* die heeft gevraagd om verbinding met de marine op te nemen en voor te bereiden het vertrek van H.M. de Koningin van Hoek van Holland naar Zeeuwsch-Vlaanderen. De heer *Visser* zei: „of hij direct admiraal *Heeris* genoemd heeft of dat ik dat zelf gedaan heb, weet ik niet meer". In dat gesprek is dus uw naam genoemd.

A. Dat is mogelijk. Er is echter niet met mij over gesproken. Ik heb voor die dagen een zeer goed geheugen. Dan wist ik het positief zeker.

25258. De **Voorzitter:** U hebt er in elk geval geen bemoeienis mee gehad?

A. Ik heb er geen enkele bemoeienis mee gehad.

25259. De **Voorzitter:** Ik kom dus nu tot de quaestie van het Zusatzprotokoll, dat een van de aanvullende stukken is, die bij de capitulatievoorwaarden van 15 Mei 1940, welke door generaal *Winkelman* getekend zijn, behoorden. Ook hier komen wij direct bij een controverse, nl. tussen hetgeen u op een bepaald punt bij uw verhoor

op 20 April 1948 hebt verklaard en hetgeen generaal *Winkelman* heeft gezegd. U hebt nl. verklaard:

> „De volgende ochtend is generaal *Winkelman* naar Rijsoord gegaan, daarheen ben ik ook niet mee geweest. Toen de generaal terugkwam, ben ik bij de generaal geroepen, die heeft tegen mij gezegd, je moet naar het Hotel des Indes gaan, daar zal je waarschijnlijk vinden de kapitein ter zee *Hain* en daar is een apart protokol voor de capitulatie van de marine en dat moet jij met hem behandelen en tekenen."

Nu heeft generaal *Winkelman,* toen wij gesproken hebben over de capitulatievoorwaarden, gezegd, dat hij alleen de capitulatievoorwaarden heeft getekend en dus niet de twee aanvullende stukken: de Verhandlungspunkte en het Zusatzprotokoll, en verder, dat de Verhandlungspunkte de grondslag zijn geweest voor het nadere overleg tussen de Nederlandse autoriteiten van de landmacht en de Duitsers, terwijl het Zusatzprotokoll betrekking had op de marine. Dat klopt allemaal. Ik heb hem toen gevraagd: „Wanneer hebt u deze twee aanvullende stukken het eerst gezien?". Daarop heeft generaal *Winkelman* geantwoord:

> „Wat betreft die „Verhandlungspunkte", weet ik het niet precies. Het was een dag of drie, vier na de capitulatie, toen ik met schout bij nacht *Heeris* sprak, dat ik van het „Zusatzprotokoll" hoorde. Naar aanleiding van mijn verwondering over enkele punten van dat protocol antwoordde hij: ik dacht, dat u dat aanvaard had."

Hierin zit dit verschil. U zegt: Generaal *Winkelman* heeft, toen hij terugkwam, mij bij zich geroepen en gezegd: Ga naar Hôtel des Indes; daar vind je kapitein-ter-zee *Hain,* daar is een apart protocol voor de capitulatie van de marine en dat moet je verder met hem behandelen en tekenen. Generaal *Winkelman* zegt, dat hij van het Zusatzprotokoll pas heeft gehoord een dag of vier na de capitulatie, toen hij met u sprak. Dit is een volmaakt verschillende lezing.

A. Ik weet alleen, dat ik op de 15de Mei, toen hij terug was, bij generaal *Winkelman* ben geroepen. Toen heeft hij mij die opdracht gegeven. Ik ben toen naar Des Indes gegaan en vond *Hain* niet. Ik heb bij mij zelf gezegd: ik blijf hier niet antichambreren, en ben weggegaan en 's middags ontboden op het bureau van konteradmiraal *Hintzmann.* Toen vond ik aldaar ook *Hain* en heb ik deze zaak behandeld. Dit is met zeer hoog lopende woorden gebeurd.

25260. De **Voorzitter:** U ontkent dus positief de voorstelling van zaken, die generaal *Winkelman* hier heeft gegeven?

A. Waarvoor zou ik anders naar Hôtel des Indes hebben moeten gaan, als ik er niets behandelen moest? Waarom moest ik dingen met kapitein-ter-zee *Hain* bespreken, als er niets te bespreken was? Ik kreeg die opdracht van generaal *Winkelman* en daarvoor alleen ben ik naar Hôtel des Indes gegaan. Daar had ik anders niets te maken.

Ik ga niet op mijn eigen houtje met een Duitse instantie onderhandelen, als ik geen opdracht krijg. Ik vond het toch al beroerd genoeg, dat mijn naam er onder zou komen te staan. Ik was daar niet dol op.

25261. De **Voorzitter:** Er zitten hier dus al direct twee controversen in. In de eerste plaats, dat generaal *Winkelman* zegt, dat hij pas een dag of drie later gehoord heeft van het bestaan van het Zusatzprotokoll, en dat u zegt, dat generaal *Winkelman* reeds op 15 Mei tegenover u over een protocol heeft gesproken.

A. Hij heeft mij order gegeven het te behandelen en te tekenen.

25262. De **Voorzitter:** De tweede controverse is, dat volgens uw voorstelling generaal *Winkelman* u op 15 Mei een bepaalde opdracht heeft gegeven, terwijl generaal *Winkelman* van deze opdracht geen melding maakt.

Dit is een zeer merkwaardige tegenspraak. Weet u er een verklaring voor?

A. Het is allemaal zo verschrikkelijk lang geleden.

25263. De **Voorzitter:** Hoe is het verloop van zaken geweest bij de besprekingen met *Hain* over dat Zusatzprotokoll? U ging er van uit, dat het Zusatzprotokoll aan generaal *Winkelman* bekend was en dat u zich dus eenvoudig aan de inhoud er van had te conformeren, terwijl generaal *Winkelman* het zo voorstelt, dat hij zegt: ik kende de inhoud daarvan niet en het is dus alleen door een misverstand, dat admiraal *Heeris* het eenvoudig heeft aanvaard.

Er zijn later nog enige gevolgen hieruit voortgevloeid, die weer ongedaan gemaakt moesten worden.

Misschien kunt u hieromtrent iets mededelen?

A. Ik kwam daar en waar de generaal mij had gezegd: dit moet je behandelen en tekenen, ging ik van de veronderstelling uit, dat hij wist, wat er in stond. Hij heeft mij geen enkele aanwijzing gegeven omtrent wat in het capitulatieverdrag, dat hij zelf getekend heeft, stond. Ik kwam daar en heb het mij voorgelegde stuk met *Hain* besproken. Hij legde het mij voor en in dit stuk stond, dat de werven aan het werk moesten blijven. Ik dacht, dat dit goed was. Ik heb uitdrukkelijk gezegd: Denkt u er goed aan, dat ik met particuliere werven en met particuliere en gemeentelijke havenwerken niets, maar dan ook niets heb te maken. Hij antwoordde: Wat denkt u wel, dat de Duitse marine met iedereen afzonderlijk onderhandelt en orders geeft? Ik stel u er voor verantwoordelijk. Ik antwoordde, dat ik er niets mee te maken had en mij er niets van aantrok.

25264. De **Voorzitter:** Welke bepaling was dat?

A. Ik meen, dat het punt vijf was.

25265. De **Voorzitter:** Daar wordt gesproken van „Privatbetriebe".

A. Juist, ik stelde mij op het standpunt, dat ik daarmede als officier in Nederland niets te maken had.

25266. De **Voorzitter:** Dit was een militaire capitulatie.

A. Ja, dat heb ik hem gezegd en ik heb hem ook gezegd, dat hij niet zo behoefde te schreeuwen, want dat ik het zo ook wel verstond.

25267. De **Voorzitter:** Hebt u het Zusatzprotokoll ongewijzigd ondertekend?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben later geen enkele order, hierop berustende, gekregen. Als er verdere orders waren gegeven, dan hadden deze via de marine moeten komen. Er is echter geen enkele order gekomen. Het was een nonsensclausule.

25268. De **Voorzitter:** Ik weet niet, of het u bekend is, maar er is een uiteenzetting van mr. *Schepers* over hetgeen er bij de capitulatie is gebeurd.

A. Daarvan heb ik kennis genomen in het dossier-*Rauter.* Ik heb de heer *Schepers* geschreven, dat de door hem gegeven voorstelling van zaken niet geheel juist was.

25269. De **Voorzitter:** De gang van zaken is volgens de heer *Schepers* — nadat dus gesproken was over de algemene capitulatievoorwaarden en generaal *Winkelman* daarin een paar kleine wijzigingen had gekregen — als volgt:

> „Daarna vroegen de verschillende aangewezen Duitse autoriteiten met wie zij verder moesten onderhandelen.
>
> Generaal *Winkelman* verwees generaal-majoor *Schlieper* voor de overname van het materieel naar generaal-majoor *Hasselman;* Kapitän-Leutnant zur See *Hain* werd naar Schout bij Nacht *Heeris* verwezen."

A. Het was geen Kapitän-Leutnant zur See, dat is een luitenant-ter zee eerste klasse. Het was een Kapitän zur See.

25270. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kende mr. *Schepers* de marine niet?

A. Blijkbaar niet.

25271. De **Voorzitter:** De heer *Schepers* vervolgt dan:

> „In de middag van 15 Mei hebben deze conferenties plaats gehad. Generaal-majoor *Hasselman* heeft het door generaal-majoor *Schlieper* voorgelezen stuk aanvaard; Schout bij Nacht *Heeris* werd het Zusatz-protocoll ter tekening voorgelegd.
>
> Schout bij Nacht *Heeris* verkeerde in de mening, dat dit alles in Rijsoord was besproken — hetgeen niet het geval is geweest — zodat hij er niet over onderhandelde, maar het aanvaardde."

A. Ik heb na kennisneming aan de heer *Schepers* geschreven, dat zijn weergave onjuist is. Ik weet niet, hoe hij er aan komt. Ik heb er wel degelijk over onderhandeld. Ik heb o.a. tegen dat punt mijn bezwaren geuit en er mijn opmerkingen over gemaakt. Ik heb er niet klakkeloos mijn handtekening onder gezet. Wij zijn er uren over bezig geweest.

25272. De **Voorzitter:** Had het dan niet in de lijn gelegen, dat *Hain* verklaard had, dat hij er mee akkoord ging? Of ging hij er niet mee akkoord?

A. Ten slotte is hij er niet verder op ingegaan, nadat ik die dingen heb gezegd. Toen heb ik gedacht: dat is een zin, die er in staat en die vanzelf na verloop van enige dagen, als hij tot de conclusie komt, dat wij als marine er niets mee te maken hebben, wordt vergeten; dus dat laat ik over mijn kant gaan.

25273. De **Voorzitter:** Als hij het met u eens was geweest, was het wellicht mogelijk geweest om die zin te schrappen of reserves te maken. Dus u bent .....

A. Wij zijn er niet verder op ingegaan na deze onverkwikkelijke woorden.

25274. De **Voorzitter:** De heer Schepers zegt, dat dit allemaal niet in Rijsoord is besproken. Dat is dus in zoverre een bevestiging van de lezing van generaal *Winkelman*. Deze zegt: Ik heb het Zusatzprotokoll daar niet gezien. De heer *Schepers* zegt — wij moeten hem er nog over horen —, dat het niet is besproken.

A. Dat is best mogelijk. Ik ben niet mee geweest naar Rijsoord. Ik voor mij vind het nog altijd logisch, dat ik meegegaan zou zijn naar Rijsoord als vertegenwoordiger van de marine. Generaal *Winkelman* nam generaal *van Voorst tot Voorst*, de chef van de staf van de landmacht, mede, maar van de marine niemand. Bij die bespreking 's middags, de dag te voren, heeft de generaal met verschillende officieren gesproken over de noodzaak der capitulatie en daarin is de marine ook niet gekend.

25275. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De oude controverse landmacht-zeemacht!

A. Ik geloof niet, dat u het zo moet zien. Het is hier precies als het in de Deutsche Wehrmacht is: de marine telt niet mee. In het Duitse leger telde de marine ook niet mee; en als men rekent, hoeveel landmachtofficieren er zijn, tegenover de zeeofficieren, dan worden dezen vergeten. Het is niet het idee: Wij houden hem er buiten.

25276. De **Voorzitter:** Wat mij in uw voorstelling van zaken nog niet duidelijk is, is, dat generaal *Winkelman* tegen u zou hebben gezegd: Behandelen en tekenen.

A. Dit waren precies de woorden van de generaal *Winkelman*. Er bestond dus iets voor generaal *Winkelman;* waarom stuurde hij mij anders naar Hotel des Indes?

25277. De **Voorzitter:** Dat kan toch niet hebben betekend: Behandelen en automatisch tekenen, want als men het moet behandelen, bestaat ook de mogelijkheid van het maken van reserves vóór het tekenen. Zo hebt u het ook opgevat?

A. Zo heb ik het ook opgevat.

25278. De **Voorzitter:** Nu staat er verder in het stuk van de heer *Schepers* nog het volgende. De heer *Schepers* zegt eerst, dat schoutbij-nacht *Heeris* niet over het Zusatzprotokoll onderhandelde, maar het aanvaardde, omdat hij meende, dat alles in Rijsoord was besproken. Dan vervolgt hij: „Tengevolge van dit misverstand kreeg generaal *Winkelman* eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatzprotokoll", toen bleek, dat het militaire personeel van de marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd."

A. Daarin zit direct een misverstand, want op de marinewerf te Willemsoord was geen militair personeel. Daar was burgerpersoneel. Op de werf te Den Helder werkte geen marinepersoneel, behalve dan enkele mensen in het torpedo-atelier. Er werken in het torpedo-atelier ook militaire torpedomakers en in de geschutmakerij werken ook militaire geschutmakers, maar verder is het overgrote deel van het personeel van de werf te Nieuwediep burgerpersoneel.

25279. De **Voorzitter:** Juist, maar met welke bepaling in het protocol houdt dit dan verband?

A. Omdat ook hersteld moest worden, wat al was vernield, zie punt 5. Wanneer men dit eist, dan geldt een dergelijke bepaling natuurlijk evenzeer voor de landmacht als voor de zeemacht. Ik heb aangenomen — ik vind, dat ik het volkomen mocht aannemen —, dat, wanneer generaal *Winkelman* die bepaling had aanvaard voor de landmacht, zij ook voor de marine was aanvaard. Ik mocht ook aannemen, dat generaal *Winkelman,* als hij hiertegen bezwaren had voor wat de landmacht betrof, dit tegen mij zou hebben gezegd, voordat ik ingevolge zijn opdracht naar Hotel des Indes ging.

25280. De **Voorzitter:** Men heeft bij de besprekingen van Rijsoord slechts geconstateerd, dat er nog een en ander nader behandeld zou moeten worden.

A. De behandeling in Rijsoord betrof de overgave van de militaire goederen.

25281. De **Voorzitter:** Het Zusatzprotokoll gaf de uitwerking voor de marine en stond dus op hetzelfde niveau als het andere stuk voor de landmacht.

A. De dingen, die generaal *Hasselman* heeft getekend, betroffen o.m. de wijze, waarop het buitgemaakte materiaal van de landmacht overgegeven moest worden aan de Duitse instanties. Het is echter een andere vraag, of het de gehele capitulatie betrof. Wanneer het de gehele capitulatie betrof, zal in het landmachtprotocol, dat generaal *Winkelman* zelf in Rijsoord heeft getekend, ook behandeld zijn, wat er hersteld moest worden. Als het om herstellingen door militair personeel ging, heb ik mij wel degelijk verzet. Het volgende voorbeeld moge daartoe dienen.
In Juli 1940 kwam bij mij de chef van de militaire kustwacht, de toenmalige kapitein-luitenant, thans de schout-bij-nacht *Hetterschei.* Deze vertelde mij: wij hebben verschrikkelijke moeilijkheden, want wij hebben de kustwachtposten moeten verlaten, die zijn sedertdien beschadigd, en nu vragen de Duitsers van ons alle schade, die in die tijd in de kustwachtposten is aangericht, te herstellen. Ik zei: daarop terstond: daar is geen sprake van; zeg maar gerust, dat ik het niet wil hebben.

25282. De heer **Korthals:** Na de bespreking met de Duitsers heeft u geen verslag uitgebracht aan generaal *Winkelman?*

A. Neen. Ik had er order voor gekregen. Misschien heb ik het gezegd, maar ik durf het niet onder ede te verklaren.

25283. De **Voorzitter:** Zag u op dat moment tegen het tekenen van het protocol geen bezwaar voor het personeel van de werven?

A. Neen. Het ging om het lichten van een oude torpedoboot.

25284. De **Voorzitter:** Kunt u in het protocol aangeven om welke bepaling het hierbij ging?

A. Het was deze bepaling:

> „Die Kommandeure und Kommandanten sind zu verpflichten, jede Sabotage zu verhindern und bereits verübte Beschädigungen bis zur Übernahme durch die deutsche Wehrmacht wieder auszubessern."

25285. De **Voorzitter:** Deze bepaling is dus eigenlijk volkenrechtelijk niet juist?

A. Wanneer het door militairen zou gebeuren, wel; het ging echter niet om militairen, want dit werk werd gedaan door het burgerpersoneel van de werf.
Ik ging uit van de veronderstelling, dat het ook sloeg op vernielingen aan funderingen van batterijen, enz. Ik kon dit stuk gerust ondertekenen, omdat ik aannam, dat dit werk toch niet zo eenvoudig zou kunnen gebeuren.

25286. De heer **Korthals:** Zou u het stuk niet hebben getekend, als u niet die onderstelling had gemaakt?

A. Neen, dan zou ik het niet hebben getekend.
De werf te Willemsoord werkt niet met militair personeel, dat is burgerpersoneel. Het gehele personeel is burgerpersoneel.

25287. De **Voorzitter:** Dat zijn dus uw overwegingen geweest om deze bepaling te aanvaarden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25288. De **Voorzitter:** Nu de heer *Schepers* later desondanks constateerde, dat het militaire personeel.....

A. Daarin vergist de heer *Schepers* zich, het waren geen militairen.

25289. De **Voorzitter:** Hij heeft in zijn verslag geschreven:

„Ten gevolge van dit misverstand kreeg generaal *Winkelman* eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatzprotokoll" toen bleek, dat het militaire personeel van de marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd."

U zegt dus, dat het geen krijgsgevangenen waren.

A. Het waren burgers.

25290. De **Voorzitter:** Waren er geen militairen bij?

A. Op een hoogst enkele plaats, b.v. in het torpedo-atelier en in de geschutswerkplaatsen. Het werfpersoneel als geheel beschouwd was burgerpersoneel.

25291. De heer **Korthals:** Maar de leiding en de verantwoordelijkheid berusten bij militairen?

A. Neen, bij burgers. De directeur was een burger.

25292. De **Voorzitter:** De conclusie van dit geval moet dus zijn, dat hier voorshands een aantal onderlinge tegenspraken is. Daarin zou natuurlijk enige opheldering kunnen worden verkregen, wanneer men aan generaal-majoor *Hasselman* zou kunnen vragen, hoe hij is gevaren. Als ik goed ben ingelicht, is hij echter niet meer in leven. Hebt u er zelf wel eens met hem over gesproken?

A. Daarvoor was geen reden. Ik kende hem goed, maar wij hebben er nooit over gesproken. De Duitsers hadden zelf ook de overtuiging: ik was daarvoor aangewezen, n.l. om dit te behandelen en daarvoor kwam ik daar.

25293. De **Voorzitter:** Ik vraag mij af, hoe wij meer licht in deze zaak kunnen verkrijgen. Wij kunnen het generaal *Winkelman* nog eens voorleggen aan de hand van hetgeen u thans hebt verklaard. Ik heb hier het rapport van 19 Augustus 1940 van de heer Schepers, hetwelk u kent. Dit gaat veel sterker in de richting van de lezing van generaal *Winkelman* dan in de richting van de uwe. De heer *Schepers* moeten wij nog horen. De vraag is echter: Zijn er nog andere mensen hierbij betrokken geweest, die hierover enige opheldering zouden kunnen verschaffen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Ik zie er ook geen.

A. Ik heb in de oorlogsdagen en daarna de heer *Schepers* nooit gesproken. Generaal *Winkelman* heeft hem waarschijnlijk dagelijks gesproken. Vermoedelijk zal die het dus meer met hem dan met mij hebben besproken.

De **Voorzitter:** Hiermede ben ik gekomen aan het einde van hetgeen ik u in tweede instantie te vragen heb. Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

F. J. HEERIS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HERMAN FRANCISCUS MARIA BARON VAN VOORST TOT VOORST,

oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal,
oud-chef van de staf van de Koninklijke landmacht.

Hij legt de eed af als getuige.

25294. De **Voorzitter:** Er zijn enige punten, die ook deze subcommissie, die op het ogenblik de onderwerpen *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit behandelt, gaarne met u zou willen bespreken. In de eerste plaats een punt, dat misschien meer op het militaire terrein ligt, maar waarover ik, nu het eenmaal ter sprake is gebracht, toch gaarne uw oordeel zou willen vernemen.
Admiraal *Furstner* heeft er zich min of meer over beklaagd, dat in de Meidagen, toen hij zijn hoofdkwartier had op de Badhuisweg in Scheveningen, de coördinatie tussen zijn stafkwartier en het algemeen hoofdkwartier heel veel te wensen overliet. Hij heeft verteld, dat men daar heel slecht van de gang van zaken op de hoogte werd gehouden en dat het uiteraard zeer moeilijk was naar het algemeen hoofdkwartier te gaan, omdat men voortdurend werd aangehouden. Kortom, toen ik hem na dat verhaal vroeg: „Had u te klagen over de coördinatie?", antwoordde hij met drie woorden: „Ja, heel erg". Misschien zoudt u daarover iets willen zeggen.

A. Het gebrek aan coördinatie heeft al de aandacht gehad voordat de oorlog uitbrak. Het had zijn oorzaak in het feit, dat de organisatie van het algemeen hoofdkwartier na de mobilisatie van 1914—1918 is veranderd. Toen stond de opperbevelhebber mèt zijn chef van de staf boven alle onderdelen van de land- en zeemacht. Tussen de twee oorlogen is die organisatie veranderd en was de chef van de staf niet meer de chef van de staf van alle onderdelen, maar alleen de chef van de staf van de landmacht. Die ongunstige toestand heb ik nader onder ogen gezien — generaal *Winkelman* trouwens ook — en er zijn voorstellen uitgewerkt om de oude positie van de chef staf te herstellen.

25295. De **Voorzitter:** Over welke tijd spreekt u nu?

A. Over de tijd tussen 6 Februari 1940 en het begin van de oorlog. Het voorstel werd door het Departement gunstig ontvangen — generaal *Winkelman* stond er geheel achter —, maar door het uitbreken van de oorlog is er niets van gekomen. Dat is ook de oorzaak, dat verschillende zaken, niet alleen marinezaken, maar ook personeelszaken, buiten mij zijn omgegaan en ik er soms eerst achteraf van heb gehoord. Om te kunnen samenwerken, moet men met z'n tweeën zijn. Indien men aan de ene kant zeer sterk bezet is, moet men natuurlijk ook trachten verband te zoeken met de andere kant, maar omgekeerd moet ook de eis gesteld worden, dat van de andere kant gezocht wordt naar samenwerking met de ene kant.

25296. De **Voorzitter:** Ik heb wel begrepen, dat het een zeer ingewikkelde situatie was. De heer *Furstner* had bovendien twee functies: chef van de marinestaf — en als zodanig was hij gesubordineerd aan de opperbevelhebber — en bevelhebber van de zeestrijdkrachten. Voor zover het betrekking had op de eenheden, die niet aan de krijgsverrichtingen hier te lande deelnamen, had hij een zelfstandige positie.

A. Voor zover het de eenheden betrof, die niet in de territoriale wateren in Europa waren, was hij zelfstandig.

25297. De **Voorzitter:** De zo juist door mij gesignaleerde klacht komt enige malen naar voren. Bij voorbeeld de toenmalige schout-bijnacht *Heeris* beklaagt zich over iets soortgelijks. Toen generaal *Winkelman* voor het besluit tot capitulatie stond, heeft hij enkele opperofficieren geraadpleegd. Generaal *Winkelman* noemt de commandant veldleger en de commandant van de vesting Holland. De heer *Heeris* zegt, dat hij omstreeks die tijd daar aankwam en dat hij hoorde, dat verschillende officieren geraadpleegd waren. Hij noemt hen niet met name, maar, zegt hij, de zeemacht is daaromtrent niet geraadpleegd.

A. Ik weet niet, of generaal *Winkelman* dat niet gedaan heeft. Hij heeft ook de commandant luchtmacht, generaal *Best* — meen ik —, niet geraadpleegd.

25298. De **Voorzitter:** Van de zijde van de zeemacht is er niemand over gehoord. Ook dat werd min of meer als een grief aangerekend.

A. Ik geloof niet, dat het invloed zal hebben gehad.

25299. De **Voorzitter:** Dat ben ik met u eens, maar daarom gaat het niet. U is ook niet bekend, dat door de commandant van Den Helder verzocht zou zijn Den Helder buiten de capitulatie te houden? Dat is hier ook verklaard.

A. Neen, dat heb ik niet gehoord.

25300. De **Voorzitter:** Er zou zijn voorgesteld dit op dezelfde wijze als ten aanzien van Zeeland te doen geschieden.

A. Den Helder verkeerde in zoverre in een andere omstandigheid — indien het tot mij doorgedrongen was, zou ik hebben geadviseerd het niet op dezelfde voet als Zeeland te behandelen —, dat wij in Zeeland in eng verband met de Fransen werkten en dat wij hen niet aan hun lot konden overlaten. Dat zou de indruk van verraad gemaakt hebben. Den Helder werd rechtstreeks aangevallen, zij het op grote afstand, bij Kornwerderzand, maar ook uit de lucht. Daar was het gevaar even acuut als in de overige delen van het land. De commandant van de stelling Den Helder stond rechtstreeks onder de opperbevelhebber. De stelling behoorde tot de landmacht.

25301. De **Voorzitter:** Als dit gebeurd was, zou u het toch hebben moeten weten?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25302. De **Voorzitter:** In verband met de klacht over de geringe coördinatie tussen het stafkwartier aan de Badhuisweg in de Scheveningse Bosjes en het hoofdkwartier is door de heer *Furstner* nog opgemerkt, dat de verbindingen uitermate gebrekkig waren, omdat men over niets anders beschikte dan de gewone telefonische verbinding in tegenstelling tot de marine, die in 1939 telex-verbindingen onder de grond had met Nieuwediep, IJmuiden, Vlissingen enz., verbindingen, die natuurlijk uit de aard der zaak safe waren.

A. Ik weet niet hoe de verbindingen bij de marine waren; ik weet wel, dat wij van telex-verbindingen op ruime schaal gebruik hebben gemaakt.

25303. De **Voorzitter:** Het komt er allemaal op neer, dat de heren uiting hebben gegeven aan een gevoel, dat zij er enigszins bijgehangen hebben.

A. De marine ressorteerde rechtstreeks onder de opperbevelhebber, zodat het van de marine zelf had moeten uitgaan, indien men dat noodzakelijk vond, om meer naar voren te komen. De marine is ingezet in Rotterdam, op het IJsselmeer en bij de Afsluitdijk.

25304. De **Voorzitter:** Als ik de zaak goed heb begrepen, heeft de chef van de marinestaf met dat inzetten van de marine hier te lande weing bemoeienis gehad, hetgeen alweer verband schijnt te houden met de enigszins excentrische positie, die de marinestaf had in Scheveningen. Wanneer bepaalde marine-onderdelen hier te lande werden ingezet, berustte in laatste instantie de beslissing daarover bij de opperbevelhebber, zulks in tegenstelling tot de marine-onderdelen, die buiten de territoriale wateren opereerden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Dit neemt echter niet weg, dat, wanneer bepaalde onderdelen van de marine op de een of andere wijze worden gebruikt, het waardevol kan zijn het advies en de samenwerking te hebben van de chef van de marinestaf, die de eerstaangewezen deskundige is; in elk geval moet de aanwijzing van een deskundige van de marine door zijn tussenkomst geschieden.

25305. De **Voorzitter:** De heer *Furstner* is er niet erg over te spreken. De heer *Heeris* is voorts enigermate gepiqueerd over het feit, dat, toen hij, ik geloof zelfs min of meer toevallig, op het hoofdkwartier van de opperbevelhebber kwam, hij vernam, dat verschillende leiding gevende militairen door de opperbevelhebber over het besluit tot capitulatie waren gehoord, terwijl dit met de marine niet het geval was geweest.

A. Ik geloof, dat dit inderdaad juist is. Men had misschien van te voren daarin moeten voorzien. Er waren echter ontzettend veel vraagstukken, waarin toen moest worden voorzien. Er is inderdaad geen officier van de marine aan het hoofdkwartier verbonden geweest; dat is niet gebeurd. Echter, nu dit niet geschied was, had het op de weg van de marine gelegen er voor te zorgen, dat dit wel gebeurde. Ik zeg dit niet om de bal terug te kaatsen. Maar het is een eerste militaire stelregel, dat een ondercommandant er zoveel mogelijk zelf voor moet zorgen, dat hij op de hoogte is en dat hij verbinding heeft met de commandant en het hoofdkwartier. De opperbevelhebber zat op het Lange Voorhout; de marine zat op de Badhuisweg in Scheveningen; zij hadden bij ons één of meer officieren moeten detacheren, die hen onder alle omstandigheden op de hoogte hielden van hetgeen er op het hoofdkwartier gebeurde.

25306. De **Voorzitter:** Ik wil nu van dit onderwerp afstappen en op een aantal punten komen, die meer rechtstreeks deze sub-commissie raken. In de eerste plaats: hebt u op Zondag 12 Mei 1940 nog enige bemoeienis gehad met de z.g. *Sponeck*-papieren? Dat zijn dus de papieren, die men op Zondagochtend blijkbaar op het vliegveld Ockenburg heeft gevonden in een vliegtuig, dat daar is geland, papieren, die allerlei gegevens bevatten, behorende bij de staf van generaal *von Sponeck,* in verband met de aanval op den Haag.

A. Ik meen, dat ik reeds op Vrijdag die bundel papieren heb gekregen.

25307. De **Voorzitter:** Wij moeten hier wel zeer voorzichtig zijn, want hierover is bij de verschillende verhoren vreselijk veel misverstand geweest.

A. Van *Sponeck*-papieren heb ik nooit gehoord; wel heb ik van papieren gehoord, die, meen ik, uit een vliegtuig kwamen, dat was neergeschoten in de Adelheidstraat. Grote stukken waren verbrand. Daarin stond ook, dat de Regering moest worden opgelicht, daarin stond het adres van allerlei autoriteiten, enz. Het was de bedoeling in de eerste dagen den Haag te vermeesteren.

De **Voorzitter:** Nu gaat u het ons heel moeilijk maken.

A. Dat is niet mijn schuld en ook niet mijn bedoeling.

25308. De **Voorzitter:** De zaak is namelijk, dat over het tijdstip van het vinden van de *Sponeck*-papieren alle mogelijke misverstanden hebben bestaan. Op grond van informatie, die wij hadden ontvangen van de Krijgsgeschiedkundige Sectie van de generale staf, hadden wij aanvankelijk de indruk, dat die papieren afkomstig waren uit een vliegtuig, dat op Zondagmorgen in de Adelheidstraat was neergestort. In die veronderstelling hebben wij zeer lang geleefd, totdat wij hier de heer *de Monchy,* de oud-burgemeester van den Haag, hoorden, die zeide: Daarvan is geen sprake; er is op Vrijdagmorgen een vliegtuig in de Adelheidstraat neergestort en niet op Zondag. Dat hebben wij onderzocht en toen bleek, dat dit inderdaad op Vrijdagmorgen was gebeurd. Toen wij verder gingen informeren, bleek ons, dat de beroemde bundel papieren wel degelijk op Zondagmiddag op het algemeen hoofdkwartier is binnengekomen. De heer *Olifiers* b.v. heeft hier het tijdstip zelfs op de minuut af genoemd. Ik meen, dat het tien minuten voor twee was. De zaak bleek zo te zijn, dat die papieren afkomstig waren uit een vliegtuig, dat reeds Vrijdag in Ockenburg was terechtgekomen, maar waarin men, blijkbaar bij een hernieuwd onderzoek, die papieren eerst op Zondagmorgen heeft gevonden. Die papieren zijn toen onmiddellijk naar het algemeen hoofdkwartier overgebracht. Toen wij dit van verschillende getuigen hadden gehoord, dachten wij: Nu weten wij het. Maar nu begint u die zekerheid weer onderstboven te kegelen door te zeggen: Die papieren zijn gekomen uit het vliegtuig, dat in de Adelheidstraat is neergestort.

A. Ik heb altijd in die overtuiging geleefd.

25309. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is van belang te weten, op welk tijdstip u die papieren in handen hebt gehad. Als u die papieren Vrijdag of Zaterdag hebt ontvangen, moeten wij daaruit opmaken, dat er twee soorten papieren zijn geweest.

A. Ik meen: Vrijdag, maar ik kan mij vergissen.

25310. De **Voorzitter:** U hebt ze gezien?

A. Ja. Zij waren gebrand aan de ene kant. Zij waren uit een brandend vliegtuig gekomen.

25311. De **Voorzitter:** Weet u globaal, wat er in die papieren stond?

A. Speciaal, dat het de bedoeling was op de eerste dag den Haag te bezetten en de Regering gevangen te nemen. Verder stonden er allerlei adressen in. Ik meen, dat zij van het 65ste regiment waren.

25312. De **Voorzitter:** Stond daarin ook de Koningin met name vermeld of alleen de Regering? Stond daarin, dat de Koningin eventueel naar Berlijn zou worden gevoerd?

A. Dat heb ik daarin niet gelezen; wel de plaats van het paleis en dergelijke zaken.

25313. De **Voorzitter:** Uw mededeling is hoogst verrassend. Ik kan mij voorstellen, dat u zich het tijdstip, waarop u die papieren hebt gekregen, na zoveel jaren niet meer precies kunt herinneren, maar hoe is in uw geheugen dat verband gelegd tussen de papieren, die u op een gegeven ogenblik hebt gekregen, en het vliegtuig, dat in de Adelheidstraat is neergestort?

A. Voor zover ik mij herinner — als het niet juist is, vraag ik u vergiffenis —, is in de middag van Vrijdag iemand bij mij gekomen, die heeft gezegd: Hier hebt u de papieren uit het vliegtuig in de Adelheidstraat. Ik heb ze met belangstelling bekeken en ik heb gezegd: Zoek de dingen, die van waarde zijn voor de verdediging, er maar uit.

25314. De **Voorzitter:** Weet u, wie ze bij u heeft gebracht?

A. Ik meen majoor *van de Plassche,* maar ik geef mijn mening voor beter, want ik zeg het alleen uit mijn geheugen.
Mij staan voor ogen de papieren met de verbrande rand. Ik heb nooit anders gedacht dan dat zij uit de Adelheidstraat afkomstig waren.

25315. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De naam *von Sponeck* hebt u in dit verband blijkbaar niet gehoord?

A. Ik zou het niet durven zeggen.

25316. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het zou een adjudant van *von Sponeck* zijn geweest, die in het vliegtuig had gezeten. De naam *von Sponeck* houdt meer verband met Ockenburg dan met de Adelheidstraat. Dan zouden er twee bundels papieren kunnen zijn geweest.

A. Ik weet wel, dat het 65ste regiment infanterie genoemd werd.

25317. De **Voorzitter:** Kan het niet zijn het 62ste?
Ik vraag dit, omdat generaal *van Hilten* heeft gezegd:

„Dan zou ik in de eerste plaats willen zeggen, dat het begrip *Sponeck*-papieren een verzamelbegrip is. Datgene, wat wij uit Washington gekregen hebben, bestaat uit twee door elkaar geraakte dossiers. Een dossier is gekomen uit het vliegtuig van de staf van generaal *von Sponeck* en een ander dossier heeft betrekking op het tweede bataljon van het 62ste regiment, is dus van een bataljonscommandant. Die beide dossiers zijn door elkaar geraakt en in Washington aldus bekeken. Wij hebben ze hier weer uit elkaar gehaald en er twee van gemaakt. Zeer waarschijnlijk ontbreken er aan beide dossiers ettelijke stukken. Er zijn, behalve deze dossiers uit verschillende vliegtuigen, nog andere stukken gekomen".

Wij zullen dit nog eens rustig moeten bekijken. Voorshands geloof ik, dat uw stelling steun geeft aan de weergave van generaal *van Hilten,* dat er inderdaad sprake is van twee dossiers. De verklaringen van de heren *Olifiers* en *van de Plassche,* dat op Zondag de z.g. *Sponeck-papieren* zijn gekomen, zijn toch wel zeer pertinent. Het is wel vrij duidelijk, dat die afkomstig zijn uit het vliegtuig, dat op Ockenburg is geland. Aan de andere kant heeft generaal *van Hilten* gezegd, dat er twee dossiers zijn, waarvan het andere betrekking heeft op het tweede bataljon van het 62ste regiment. Dat gaat in de richting van datgene, wat u voor de geest staat. Er moeten dus blijkbaar twee dossiers zijn geweest, die geleidelijk samengebracht zijn onder het verzamelbegrip *Sponeck*-papieren.

A. Was dat dossier van Ockenburg ook half verbrand?

De **Voorzitter:** Dat durf ik niet te zeggen; het zal wel het geval zijn, want generaal *van Hilten* zegt hiervan:

„De divisiestaf werd natuurlijk in verschillende vliegtuigen vervoerd, zodat deze belangrijke stukken uit een van die toestellen moeten zijn gekomen, een vliegtuig, dat op Ockenburg is geland. Het is bekend, dat het gros van de vliegtuigen, die daar gedaald zijn, in vlammen is opgegaan of wel gedeeltelijk verbrandde. Behalve de stukken, waarover wij beschikken, zijn er nog meer stukken geweest."

Dat geeft wel een aanwijzing in die richting. In het verhoor van generaal *van Hilten* is verder nog sprake van een verklaring van sergeant-majoor *Pricker,* die in de oorlogsdagen van Mei 1940 was belast met het vervaardigen van photocopieën op het algemeen hoofdkwartier.

„Bij de door hem gecopieerde bescheiden bevonden zich o.a. een schets van het vliegveld Ypenburg, waarbij was vermeld, dat de daarop vermelde gegevens waren verstrekt door een Nederlandse sergeant, zomede een lijst met uitspraakregels van de Nederlandse plaatsen ten behoeve van Duitse militairen. De bescheiden waren, naar hij zich meent te herinneren, ook veel meer door het vuur aangetast dan de hem thans getoonde."

25318. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is wel merkwaardig, dat eigenlijk niemand beide dossiers in handen schijnt gehad te hebben. Achteraf construeert men, dat er twee bundels papieren geweest moeten zijn, maar hier heeft nog nooit iemand verklaard, dat hij die twee bundels heeft gekregen. Zou dat het geval geweest zijn, dan zou vaststaan, dat tweemaal een dergelijke bundel papieren naar het algemeen hoofdkwartier is gebracht. Er schijnt echter maar éénmaal een bundel papieren bij u te zijn gebracht. Dat is toch positief?

A. Ja, positief maar één keer. Ik weet niet wat het eerste legerkorps er mede heeft gedaan.

De **Voorzitter:** Indien wij aannemen, dat er twee bundels papieren zijn, dan zijn beide op het algemeen hoofdkwartier gekomen. U zegt, dat u een bundel van het tweede bataljon van het 62ste regiment hebt gekregen en, gezien de verklaring, dat er 's Zondags een bundel is geweest, die men in het bijzonder de *Sponeck*-papieren noemt, staat het wel vast, dat er twee bundels papieren zijn geweest. Het is alleen merkwaardig, dat die twee bundels niet bij dezelfde persoon zijn gekomen. Ik heb de indruk, dat de bundel papieren van Zondag bij de opperbevelhebber is terechtgekomen. Hebt u de papieren, die u hebt gekregen, niet doorgegeven aan de opperbevelhebber?

A. Dat weet ik niet. Ik vermoed, dat ik ze de opperbevelhebber eerst heb laten zien. De opperbevelhebber kwam voortdurend in mijn kamer. Hij zal dan gezegd hebben: Wij hebben zoveel belangrijke dingen te doen; de afdeling, die daarmede is belast, moet maar uitzoeken in hoeverre wij hieraan iets hebben.

25319. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Hebt u ze doorgegeven?

A. Ik heb ze teruggegeven.

25320. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Aan wie?

A. Aan degene, die ze mij gebracht heeft. Ik meen aan majoor *van de Plassche* zelf.

25321. De **Voorzitter:** Dus van papieren van Zondag is u niets bekend?

A. Ik heb maar één keer zo'n dossier gezien.

25322. De **Voorzitter:** Het dossier, dat u hebt gezien, had dus betrekking op de plannen van de Duitsers om zo snel mogelijk de Regeringszetel in handen te krijgen en om, als ik u goed heb beluisterd, zich van de Regering zelf meester te maken.

A. Het Regeringscentrum. Dat woord herinner ik mij.

25323. De **Voorzitter:** Hebt u toen geen aanleiding gevonden die papieren, waaruit dat bleek, ter kennis te brengen van het Kabinet, dat op het Bezuidenhout bijeen was? U weet, dat de heren daar dagen hebben zitten discussiëren over de vraag, wat de Regering moest doen, weggaan of niet weggaan en al dergelijke dingen meer. Ik kan mij voorstellen, dat deze papieren, van die kant bekeken, niet alleen militaire, maar ook politieke waarde hadden. U hebt dus in dit verband niet overwogen of het niet wenselijk zou zijn die papieren ook ter kennis van het Kabinet te brengen?

A. Ik heb ze alleen uit militair oogpunt bekeken. Wij moesten de Regering zoveel mogelijk beschermen.

25324. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik. Deze documenten hadden echter toch ook een politieke betekenis.

A. Het vertrek van de Regering was nog niet aan de orde.

25325. De **Voorzitter:** Op de eerste dagen was dat nog niet zo duidelijk, maar de omstandigheden hebben zich toch sterk in die richting ontwikkeld. Zo bezien, kan het van betekenis zijn, dat het Kabinet deze papieren kende en het dus de bedoelingen van de Duitsers op dit punt kon verifiëren. Ik geef toe, dat uit de aanval, zoals die plaats vond, ook min of meer was af te leiden, wat de Duitsers van plan waren. U hebt u in ieder geval op het standpunt gesteld: Het zijn militaire papieren; ik moet er aan medewerken, dat de zetel van de Regering niet in handen van de vijand valt. Deze papieren zijn toen dus in de militaire sfeer gebleven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25326. De **Voorzitter:** U bent, meen ik, tegenwoordig geweest in de vergadering van de Ministerraad in de vroege ochtend van 13 Mei en u hebt een deel van de besprekingen meegemaakt, waarin ter sprake kwam, wat er verder op militair gebied moest gebeuren.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25327. De **Voorzitter:** Wij hebben daarover van verschillende kanten verklaringen gekregen, welke in het algemeen wel tot dezelfde conclusie leiden. Ik mag u misschien deze conclusie voorleggen en vragen of u het daarmede eens bent. Deze conclusie was de volgende: Toen generaal *Winkelman* uit de vergadering wegging, was het aan hem overgelaten te beslissen, op welk ogenblik hij zou capituleren; als gevolg van de discussie, die had plaats gevonden, was hem alleen deze ene richtlijn meegegeven, dat hij in ieder geval geen nodeloze offers moest brengen.

A. Strijd tot het uiterste met vermijding van onnodige offers. Dat is na vrij lange discussie uit de bus gekomen.

25328. De **Voorzitter:** Kunt u ons nog iets mededelen over uw indrukken van het verloop van die natuurlijk uitermate belangrijke bespreking?

A. Ik heb de indruk gekregen, dat het heel moeilijk was een goede formulering te vinden. Men voelde er voor, de strijd voort te zetten, maar men wist niet, hoe dat tot uitdrukking te brengen. Ik herinner mij, dat Minister *Albarda* bezwaar maakte tegen de strijd tot het uiterste en dat daarop toen gevonden is de formulering „Zonder onnodige offers".

25329. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* heeft gezegd, dat hij dat standpunt volkomen deelde. Hij heeft het zó geformuleerd, dat generaal *Winkelman* aanvankelijk op het standpunt stond: doorvechten tot de laatste man en de laatste patroon, en dat hij — Minister *Dijxhoorn* — gezegd heeft: Als militair ben ik dat volkomen met de opperbevelhebber eens, maar de Regering kan dit standpunt niet innemen. Daaruit volgt, dat ook Minister *Dijxhoorn* ten slotte op het standpunt stond, dat doorvechten tot de laatste man en de laatste patroon niet zijn zienswijze was.

A. Dat is juist. Toen was echter nog niet bekend, waartoe een zodanige toestand zou kunnen voeren, gezien in het licht van het optreden van *Hitler* in 1945. Dat zou nooit de bedoeling van generaal *Winkelman* zijn geweest.

25330. De **Voorzitter:** U bedoelt: Men moet uit de opmerking van generaal *Winkelman:* Doorvechten tot de laatste man en de laatste patroon, niet afleiden, dat hij de consequentie van de totale vernieling van het westen van het land zou hebben willen aanvaarden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Voor mij persoonlijk zou dat op dat moment betekend hebben: Zolang de strijdkrachten kunnen vechten.
Indien de strijdkrachten echter vechten met de wetenschap, dat het gehele land met vernietiging bedreigd wordt zonder enige mogelijkheid van ontsnapping, dan is het een zinloos iets; precies zó, als *Hitler* Berlijn verdedigd heeft. Daarom is er aan toegevoegd: Met vermijding van onnodige offers.

25331. De **Voorzitter:** Men zou het misschien zo kunnen formuleren: Wanneer men tijdens de discussie voor ogen had kunnen hebben datgene, wat de volgende dag in Rotterdam is gebeurd, zou de discussie niet hebben plaats gehad en zou men het er allen over eens zijn geweest.

A. Men wist ook, dat de Fransen terugtrokken. Dat was ook een punt bij de beoordeling van de vraag, in hoeverre men gerechtigd was de strijd te staken.

25332. De **Voorzitter:** Nu is er nog een punt, dat in de loop van de verhoren naar voren is gekomen en waaromtrent wij de twee voornaamste getuigen de eerste keer niet hebben kunnen horen, nl. het feit, dat van Hoek van Holland uit een telefoongesprek moet hebben plaats gehad tussen de heer *de Geer* en generaal *Winkelman,* dat verband hield met de verdere handelingen op militair gebied van generaal *Winkelman.* Voor zover ik begrepen heb, schijnt daarbij in een of ander verband ter sprake gebracht te zijn de instructie van generaal *Winkelman.* Het zou kunnen zijn, dat u dit punt precies kent.

A. Daaromtrent zou ik geen verklaring kunnen afleggen. Ik weet wel, dat er een telefoongesprek heeft plaats gehad, doch generaal *Winkelman* heeft geen bijzondere opmerking gemaakt.

25333. De **Voorzitter:** Kunt u zich herinneren, waar het heeft plaats gehad? Generaal *Winkelman* is die middag op het Departement aan het Bezuidenhout geweest voor de overdracht van het Regeringsgezag. Heeft generaal *Winkelman* het telefoongesprek gevoerd, toen hij op het algemeen hoofdkwartier was of toen hij op het Departement aan het Bezuidenhout was?

A. Ik meen op het algemeen hoofdkwartier.

25334. De **Voorzitter:** Nadat de Regeringsoverdracht had plaats gevonden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25335. De **Voorzitter:** Ik kom dan aan de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman.* Daar bent u ook bij geweest?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25336. De **Voorzitter:** Kunt u vertellen, wat u daar hebt medegemaakt?

A. Generaal *Winkelman* werd ontboden door Minister *Steenberghe.* Hij vond op het Departement alle secretarissen-generaal en de Ministers *van Rhijn* en *Steenberghe.* De heer *Steenberghe* zei, dat dit het zwaarste moment van zijn leven was; dat hij in een telefoongesprek met Hoek van Holland van zijn collega's de opdracht had gekregen om zich met de heer *van Rhijn* bij de andere Ministers te voegen en het land te verlaten; dat generaal *Winkelman* op grond van het feit, dat hij opperbevelhebber was en de staat van beleg was afgekondigd, door de Regering werd belast met de uitvoering van het burgerlijke en militaire gezag en kon beschikken over de secretarissen-generaal.

25337. De **Voorzitter:** Dat het Regeringsgezag dus aan hem was overgedragen? Daarop heeft generaal *Winkelman* met een kort woord geantwoord?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25338. De **Voorzitter:** Daarmede was de zaak afgelopen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25339. De **Voorzitter:** U hebt zojuist iets gezegd, dat van zeer groot belang is. Misschien wilt u nog eens nagaan of u zich dit precies herinnert. U zei namelijk, dat de heer *Steenberghe* bij die overdracht zou hebben gezegd, dat hij toen reeds contact gehad had met Hoek van Holland en dat uit dat contact blijkbaar was voortgevloeid, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* weggingen.

A. Ja, positief.

25340. De **Voorzitter:** Er is namelijk enige twijfel of dat telefoongesprek met Hoek van Holland heeft plaats gehad vóór of nà de overdracht van het Regeringsgezag.

A. Positief daarvóór. Op grond van dat telefoongesprek werd de opdracht aan generaal *Winkelman* gegeven.

25341. De **Voorzitter:** Dát is een ander punt. Het gaat hier om zeer subtiele quaesties, die wij zeer voorzichtig moeten behandelen. U hebt gezegd, dat Minister *Steenberghe* in het begin van zijn rede, waarbij hij dan het Regeringsgezag overdroeg, zeide, dat nu ook hij en Minister *van Rhijn* zouden weggaan ingevolge een telefoongesprek, dat met Hoek van Holland had plaats gehad. Nu is het zó, dat de heer *van Rhijn* meent, vrij positief zelfs, dat het telefoongesprek met Hoek van Holland heeft plaats gehad nà de Regeringsoverdracht. U zult wel voelen van hoeveel belang dit is, want het gaat hier om de vraag of de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* de overdracht aan generaal *Winkelman* zelfstandig hebben gedaan dan wel of zij zulks hebben gedaan in overleg met het Kabinet. De heer *Steenberghe* heeft gezegd, dat hij er aan twijfelde of het telefoongesprek vóór of nà de overdracht heeft plaats gehad, maar dat hij in ieder geval weet, dat het telefoongesprek heeft plaats gehad nadat het besluit door hem en de heer *van Rhijn* was genomen om het Regeringsgezag aan de opperbevelhebber over te dragen. M.a.w., uit de verklaringen van beide heren blijkt, dat zij het besluit om het Regeringsgezag over te dragen, hebben genomen onafhankelijk van hun collega's in Hoek van Holland en dat het telefoongesprek, dat de heer *Steenberghe* met Hoek van Holland zou hebben gevoerd — ook dat blijkt uit hun verklaringen —, uitsluitend zou hebben gelopen over de quaestie, dat het niet verantwoord was, dat, nu de Regering in Hoek van Holland eenmaal het besluit had genomen naar Engeland te gaan, er twee Ministers van het Kabinet zouden achterblijven. U hebt verklaard, dat de heer *Steenberghe* heeft gezegd, dat er een telefoongesprek met Hoek van Holland is geweest, dat inhield, dat de heer *van Rhijn* en hij ook weg moesten gaan naar Engeland. Deze lezing is op geen enkel punt in strijd met hetgeen wij hierover tot nu toe hebben gehoord, behoudens dan de op dit punt alleenstaande verklaring van de heer *van Rhijn.* Echter, als Minister *Steenberghe* ook zou hebben gezegd, volgens u: De Regeringsoverdracht, die ik op dit ogenblik verricht, doe ik in overleg met het Kabinet in Hoek van Holland, ingevolge een opdracht, die mij is gegeven bij dat zelfde telefoongesprek, dan zou dit een volmaakt novum zijn.

A. Ik heb het toen gezien als iets, dat ons werd medegedeeld. Ik had de indruk, dat de mededeling als het ware doorliep. Of de heer *Steenberghe* toen heeft gezegd: Ik doe de Regeringsoverdracht in

opdracht of in overleg met de overige Ministers in Hoek van Holland, dàt zou ik op het ogenblik niet positief durven zeggen.

De teneur was: Ik heb een telefoongesprek gehad met Hoek van Holland; dientengevolge gaan *van Rhijn* en ik weg en wordt het Regeringsgezag in uw handen gelegd. Ik kan niet positief zeggen of het een besluit van hem zelf was dan wel van de Regering. In ieder geval is niet uitgekomen, dat het een besluit van hem was.

25342. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk uitermate moeilijk, zo iets na acht jaar precies te zeggen, want er spelen op zo'n ogenblik verschillende dingen bij degene, die het waarneemt. Hij neemt bepaalde feiten en uitdrukkingen waar, maar tegelijk verwerkt hij bepaalde indrukken. Ik begrijp, dat het na acht jaar moeilijk is precies te onderscheiden tussen hetgeen men waarneemt en eventuele indrukken. Dat kan op een gegeven ogenblik door elkaar gaan lopen. De formulering, zoals u die gaf, verleent steun aan de twijfel van de heer *Steenberghe* of het telefoongesprek met Hoek van Holland vóór of nà de overdracht heeft plaats gehad, in tegenstelling met hetgeen de heer *van Rhijn* verklaart. Zoals u het uitgedrukt hebt, behoeft daaruit echter in geen enkel opzicht voort te vloeien, dat zij de overdracht hebben doen geschieden ingevolge een met Hoek van Holland daarover gepleegd overleg. Daar bent u later opgekomen, toen u doorpraatte.

A. Ja, dat geef ik toe.

25343. De **Voorzitter:** Dit is natuurlijk van groot belang. Daarom moet u precies nagaan, wat u op dit punt meent te kunnen verantwoorden. Mag ik het misschien zo zeggen, dat u hetgeen u over de rede van de heer *Steenberghe* gezegd hebt, volkomen kunt handhaven, maar dat u t.a.v. het overleg met Hoek van Holland zegt: Dat kan ook uit mijn eigen gevolgtrekking zijn voortgekomen?

A. Ik handhaaf positief, dat Minister *Steenberghe* gezegd heeft, dat hij een telefoongesprek had gehad met Hoek van Holland.

25344. De **Voorzitter:** Heeft hij daarbij ook gezegd, dat zij moesten vertrekken?

A. Dat zij dientengevolge moesten vertrekken en dat het Regeringsgezag werd overgedragen aan de generaal *Winkelman*. Ik zou echter niet onder ede durven verklaren of hij daarbij gezegd heeft: In overleg met of in opdracht van de gehele Regering.

25345. De **Voorzitter:** Dat zou een novum zijn. Wij moeten proberen het objectief vast te stellen. Tot nu toe hebben wij hiervan het beeld gekregen, dat het besluit is tot stand gekomen in het gesprek, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* na het vertrek van de Ministers met de heren *Snouck Hurgronje* en *Hirschfeld* hebben gehad en dat zo de gedachte is gegroeid, dat dit het best kon gebeuren door het Regeringsgezag aan de generaal *Winkelman* op te dragen. Zij zijn, volgens de gegevens, die wij tot nu toe hebben ontvangen, op dat besluit gekomen onafhankelijk van de Ministers in Hoek van Holland.

A. Het is de eerste keer, dat ik het hoor. Het is nooit tot mij doorgedrongen, dat het besluit van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* was.

25346. De **Voorzitter:** Hun voorstelling van zaken is bovendien deze: zij wensten aanvankelijk niet mee te gaan, omdat voor hen zelf niet vaststond, waar de Regering naar toe zou gaan en wat zij van plan was. Zij meenden, dat het onder die omstandigheden niet verantwoord was het Nederlandse volk aan zijn lot over te laten. Bovendien hadden zij zorg over het gezagsvacuum, dat zou kunnen ontstaan. Nu waren er twee dingen gebeurd, die het hun mogelijk maakten weg te gaan. In de eerste plaats hadden zij zelf een oplossing gevonden voor de opvulling van het gezagsvacuum. Toen zij dat gedaan hadden, kwam het telefoongesprek uit Hoek van Holland, waarin gezegd werd: Wij weten nu, wat wij gaan doen; wij gaan als Regering naar de overkant om de strijd voort te zetten en in dat standpunt past het niet, dat Ministers achterblijven. Toen zeiden de heren *Steenberghe* en *van Rhijn:* Nu dit alles eenmaal gebeurd is, is voor ons de reden om achter te blijven vervallen.

A. Ik had toen — ik weet niet, wat generaal *Winkelman* zal verklaren — positief de indruk, dat het een besluit van de Regering was, maar of dat met even zovele woorden er bij gezegd is, weet ik niet meer. Dat zal wel niet het geval zijn geweest.

25347. De **Voorzitter:** De gevolgtrekking, die u gemaakt hebt, is vrij voor de hand liggend. Wij moeten echter scherp onderscheid maken tussen gevolgtrekkingen en datgene, wat werkelijk gezegd is.

Toen generaal *Winkelman* bezig was zich te vergewissen omtrent de vraag, of hij moest capituleren, ja dan neen, heeft hij de commandant veldleger en de commandant van de vesting Holland geraadpleegd. Heeft hij ook u geraadpleegd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25348. De **Voorzitter:** Nu is er met betrekking tot de capitulatie van Rotterdam een merkwaardig punt. U kent waarschijnlijk de geschiedenis van de twee ultimata, die er zijn geweest. De heer *Backer,* destijds toegevoegd aan de Rotterdamse commandant *Scharroo,* heeft medegedeeld, dat, toen het tweede ultimatum gekomen is, zij er met elkander over gepraat hebben op het kwartier van de commandant. De telefonische verbinding met den Haag was toen ten gevolge van het bombardement verbroken. Om halftwee was de heer *Backer* van het Noorder-Eiland, waar hij het tweede ultimatum in ontvangst had genomen, vertrokken. Hij moest eerst van daar naar de commandopost. Men heeft een tijd gepraat. Daarbij was ook aanwezig overste *Wilson,* die ten slotte, toen men tot de conclusie was gekomen, dat gecapituleerd moest worden, met zijn pantserwagen naar den Haag is afgetrokken. Overste *Wilson* zou het aan de opperbevelhebber mededelen en vragen, of het goed was. Generaal *Winkelman* heeft verklaard, dat, toen het tweede ultimatum was gekomen, hij „gauw" zijn goedkeuring heeft gehecht aan de capitulatie van Rotterdam. Wij zagen aanvankelijk een tegenspraak, omdat de heer *Backer* had verteld, dat zij het te Rotterdam onderling besproken hadden en de telefonische verbinding met den Haag verbroken was. Het is echter mogelijk, dat het eerst onderling besproken is zonder overleg met den Haag en dat generaal *Winkelman* pas zijn fiat heeft gegeven, nadat overste *Wilson* bij hem is gekomen en de mededeling heeft gedaan.

A. Het voorstel werd overgebracht door overste *Wilson.* Deze heeft gezegd: Ik adviseer u dit voorstel goed te keuren.

25349. De **Voorzitter:** Als men de tijdrekenkunde toepast, moet het moment, waarop generaal *Winkelman* het goedgekeurd heeft, omstreeks vier uur zijn geweest.

A. Neen, het was eerder.

25350. De **Voorzitter:** De heer *Backer* meende, dat overste *Wilson* om drie uur of kwart over drie weggegaan is. Dat concludeert hij uit het feit, dat hij zelf eerst is moeten terugkomen van het Noorder-Eiland en dat zij daarna een tijd hebben gepraat. Hij schat, dat overste *Wilson* om drie uur of kwart over drie is weggegaan. Dan moet hij tegen vier uur in den Haag zijn geweest.

A. Ik heb hier staan: Tegen drie uur.

25351. De **Voorzitter:** De vraag moet nu gesteld worden: Is er door generaal *Winkelman* wel een afzonderlijk fiat gegeven voor de capitulatie van Rotterdam? Was het niet zover, dat het besluit tot algehele capitulatie toen reeds een fait accompli was? Dat moet ook omstreeks vier uur genomen zijn.

A. Dat was later, vier uur tot halfvijf.

25352. De **Voorzitter:** U herinnert u positief, dat het twee gescheiden handelingen zijn geweest?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25353. De **Voorzitter:** Had het raadplegen van de opperofficieren over de capitulatie toen reeds plaats gehad?

A. Toen nog niet; dat is pas gebeurd, toen het ultimatum betreffende een bombardement op Utrecht kwam. Dat was vlak nadat overste *Wilson* terug was gekomen, ongeveer halfvier, vier uur.

25354. De **Voorzitter:** U denkt dus, dat de volgorde zo is geweest, dat generaal *Winkelman* eerst toegestemd heeft in de capitulatie van Rotterdam, waarvoor volgens de heer *Backer* de kapitein *Peters* naar Rotterdam is teruggestuurd, dat toen door hem de opperofficieren zijn geraadpleegd en dat vervolgens tot de algehele capitulatie is besloten.

A. Daar tussendoor speelde nog het ultimatum omtrent Utrecht; dat heeft de deur dichtgedaan. Op grond van de capitulatie van Rotterdam alleen zou generaal *Winkelman* niet hebben gecapituleerd. Er waren orders gegeven nieuwe fronten en weerstandslijnen te vormen.

25355. De **Voorzitter:** Dit alles was dus in een zeer kort tijdsbestek samengedrongen. Indien overste *Wilson* tussen drie en vier uur is teruggekomen en het besluit tot de algehele capitulatie tussen vier en vijf uur is genomen, dan heeft zich in de tussenliggende tijd dit alles afgespeeld.

A. Ik heb het hier neergeschreven op pagina 203 en 204 van „Onderdrukking en Verzet":

> „De opperbevelhebber heeft daarop de garnizoenscommandant te Rotterdam gemachtigd dit ultimatum aan te nemen .....
> De hierdoor ontstane nieuwe situatie werd door de Opperbevelhebber bestudeerd, toen het bericht kwam, dat nabij het werk Griftestein, tussen de stad Utrecht en de Bilt, een Duits parlementair was verschenen, die een gesloten couvert had overhandigd, waarop binnen twee uren antwoord werd verwacht. De ter plaatse aanwezige commandant had — volkomen terecht — geweigerd de enveloppe te openen en had haar ongeopend terug doen geven. De parlementair had intussen aan de officier, die hem te woord stond, medegedeeld, dat het hier een bombardement van Utrecht gold. Tevens waren pamfletten in Utrecht geworpen, waarin met drastische maatregelen werd gedreigd.
> Gezien de ondervinding te Rotterdam opgedaan mocht als vaststaand worden aangenomen, dat Utrecht een gelijk lot wachtte, indien de verdediging hier niet zou worden opgegeven.
> De Fransen hadden ons grondgebied — behalve Zeeland — verlaten. Wij waren aan ons lot overgelaten, daar de oorlog op Frans en Belgisch gebied in al zijn felheid woedde. De vijand voerde de strijd nu in de eerste plaats tegen de burgerbevolking: vier millioen mensen op een nauwe ruimte samenwonende. Achter ons de zee. Afvoer van de bevolking was onmogelijk. Na overleg met de commandant van het veldleger en in overeenstemming met diens zienswijze besloot de opperbevelhebber tot het gewichtigste besluit van zijn leven: de wapens te doen nederleggen, behalve door de troepen in Zeeland."

25356. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook of op dat ogenblik de schout-bij-nacht *Heeris* is komen opdagen op het hoofdkwartier en of hij, toen hij hoorde, dat de opperbevelhebber zou capituleren, gezegd heeft: dan zal ik het restant van de vloot wegsturen?

A. Dat herinner ik mij niet. De marine had een onmiddellijk acces bij de opperbevelhebber.

25357. De **Voorzitter:** U kent de controverse tussen de heren *Furstner* en *Heeris,* die hierover bestaat?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

25358. De **Voorzitter:** Admiraal *Furstner* staat op het standpunt, dat het wegsturen van de toen nog aanwezige schepen van de vloot een voortzetting is van de handelingen, die hij in de voorafgaande dagen heeft verricht, waarbij gedeelten van de vloot reeds zijn weggestuurd. Uit een artikel van professor *Verzijl* in „Onderdrukking en Verzet" blijkt, dat de heer *Heeris* zegt, dat hij voor dat wegsturen van het restant der vloot geen opdracht van admiraal *Furstner,* bij diens vertrek, heeft gekregen, maar dat hij dit geheel op eigen gezag heeft gedaan; dat hij, toen hij hoorde, dat de opperbevelhebber ging capituleren, de rest van de vloot heeft weggestuurd en er voor heeft gezorgd, dat er zoveel mogelijk marinemannen met die schepen medegingen. De heer *Heeris* beklaagt zich er nu over, dat admiraal *Furstner* het voorstelt, alsof dit een voortgezet beleid van de laatste zou zijn, terwijl deze reeds naar Engeland was weggegaan. Nu heeft de heer *Furstner* in „Vijftig jaren" een lezing van de zaak gegeven, die inderdaad meer in overeenstemming is met de door de heer *Heeris* weergegeven opvatting. Deze laatste zegt ook: Ik ben met dat wegsturen nog na de capitulatie bezig geweest en als dit misgelopen was, dan zou ik tegenover de Duitsers de verantwoordelijke man zijn geweest. Dit is u dus persoonlijk niet bekend?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

25359. De **Voorzitter:** U hebt wel de ondertekening van de capitulatie in Rijsoord meegemaakt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25360. De **Voorzitter:** Daarover zijn ook verschillen. Misschien wilt u vertellen, hoe het naar uw eigen herinnering is gegaan.

A. Dat is eigenlijk precies gegaan, zoals ik het in „Onderdrukking en Verzet" heb neergeschreven. 's Avonds is het bericht gekomen, dat de generaal de volgende morgen, ik meen om zeven uur, moest klaar staan om te worden afgehaald voor het tekenen van de capitulatie. Hij werd afgehaald door een Duitse officier. Wij zijn toen met kapitein *Schepers* en luitenant-ter-zee *van Doornik* naar Rijsoord gereden. In de hal van de school werden wij door generaal *von Küchler* ontvangen en aangediend. Wij kwamen daarna in een schoollokaal, waar hij met zijn officieren aan een tafel plaats nam. De opperbevelhebber moest met zijn officieren aan afzonderlijke tafeltjes daartegenover plaats nemen. *Von Küchler* zei: „Ihre Truppen haben, tapfer gefochten". Generaal *Winkelman* zei: „Ich danke". *Von Küchler* verwachtte misschien nog meer, maar de generaal hield zich stijf. Toen werden de papieren voor de dag gehaald, waarop de capitulatievoorwaarden stonden. Deze zijn alle door generaal *Winkelman* bestudeerd. Er was één punt, dat niet toelaatbaar was en dat door de heer *Verzijl* niet goed in zijn verslag is opgenomen. Er werd, zoals ik het hier heb gezegd, geëist, dat generaal *Winkelman* de vliegers, die over waren, zou terugroepen. Indien zij hieraan niet voldeden en in de loop van de oorlog aan de oorlogshandelingen zouden deelnemen, zouden zij als franc-tireurs worden behandeld. Dat kon de generaal niet tolereren.

25361. De **Voorzitter:** Wat is toen met dat punt gebeurd? Is het geschrapt of heeft men gezegd: Wij zullen er geen gevolg aan geven?

A. Het is geschrapt. Generaal *von Küchler* wilde dat niet, maar toen zag ik op een gegeven ogenblik zijn chef van de staf met hem fluisteren en toen maakte hij een beweging van: Schwamm darüber.

25362. De **Voorzitter:** Dus alleen de quaestie van het franctireurschap is er uit gegaan, maar het terugroepen is gebleven.

A. Het terugroepen is gebleven.

25363. De **Voorzitter:** Even een detailpunt. Generaal *Winkelman* heeft hier verteld, dat hij bij die gelegenheid heeft bedongen, dat de gepensionneerde luitenant-generaal *Schuurman* niet als krijgsgevangene zou worden beschouwd.

A. Ik weet, dat dat is besproken en dat het is goedgevonden. Ik herinner mij niet of dit in Rijsoord is geschied.

25364. De **Voorzitter:** Toen heeft dus generaal *Winkelman* de capitulatievoorwaarden getekend?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25365. De **Voorzitter:** En nu komt het punt, waar het op aankomt: heeft generaal *Winkelman* alleen de capitulatievoorwaarden ondertekend en niet de Unterhandlungspunkte en het Zusatzprotokoll?

A. Ja, alleen de capitulatievoorwaarden.

25366. De **Voorzitter:** Zijn die twee andere documenten daar niet ter sprake gekomen?

A. Neen. Ik heb hier een doordruk, die ik voor persoonlijk gebruik had gekregen. Daarop heb ik, toen ik terug was, aangegeven, wie de verschillende punten moest behandelen. Toen ik terug was, is het besproken met de Duitse militaire attaché *Otzen.* Toen was *Schlieper* al bij de generaal *Hasselman.* Dat is juist het eigenaardige. Wij hebben onmiddellijk de indruk gekregen, dat de Duitsers zeer weinig georganiseerd te werk gingen, misschien om het ons moeilijk te maken dan wel omdat hun organisatie niet perfect was.
De Verhandlungspunkte zijn buiten medeweten van ons tot stand gekomen en werden door generaal *Hasselman* besproken, terwijl wij in Rijsoord waren.

25367. De **Voorzitter:** Ook getekend?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25368. De **Voorzitter:** Toen u uit Rijsoord kwam, hoorde u, dat de heer *Hasselman* dit gedaan had?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25369. De **Voorzitter:** In punt 8 van de capitulatievoorwaarden staat, wie de autoriteiten waren, die de onderhandelingen over speciale punten moesten voeren. Dat was voor de marine kapitein-ter-zee *Hain* en voor de landmacht generaal-majoor *Schlieper.*

A. Het is merkwaardig, dat het met generaal *Hasselman* besproken is. Ik heb hier de aantekening: de Hoofd-Intendant, de D. E. V. en de D. M. L.

De onderhandelingspunten zijn echter alleen getekend door *Hasselman*. Daaruit blijkt, dat de Duitsers maar raak deden en de boel bij ons in de war stuurden.

25370. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is: Generaal *Hasselman* heeft de Verhandlungspunkte mede-ondertekend en had daarvoor geen enkele opdracht van de opperbevelhebber. Is dat niet wonderlijk?

A. Dat is heel wonderlijk. De heer *Schlieper* is misschien bij generaal *Hasselman* gekomen — het is te betreuren, dat deze niet meer leeft — en heeft gezegd: „Ik heb opdracht het materieel te registreren; wat heb je?"

Daarop heeft generaal *Hasselman* misschien gezegd: Dat moet de opperbevelhebber goedvinden, waarop de heer *Schlieper* geantwoord heeft: Ik heb met de opperbevelhebber niets te maken, geef het materieel.

25371. De **Voorzitter:** In de Verhandlungspunkte stonden ook dingen, die met het materieel niet veel te maken hadden.

A. Ja, o.a. de quaestie van de postduiven.

25372. De **Voorzitter:** De quaestie van het geldverkeer, de prijsopdrijving, enz., dat had met het materieel heel weinig te maken.

A. Ik herinner mij, dat ik om kwart over twee een telefoontje van generaal *Hasselman* heb gekregen, waarin hij zeide, dat de maatregelen ten aanzien van het doden van postduiven en het geld moesten doorgaan. Ik heb hier staan: Generaal *Hasselman* deelt mede, dat de Nederlandsche Bank en de banken hedenmiddag maatregelen moeten nemen, opdat het geld naar de buitenprovincies teruggaat en dat de Reichskreditkassenscheine een koers van f 1 is gelijk 1,50 Mark hebben.

25373. De **Voorzitter:** Het is dus positief zo, dat, toen u in de school in Rijsoord was, die twee aanvullende stukken niet ter tafel zijn geweest?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

25374. De **Voorzitter:** Zijn de namen genoemd?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

25375. De **Voorzitter:** Hoe zijn die namen in de wereld gekomen?

A. Tijdens de bespreking met generaal *Hasselman* zijn zij blijkbaar genoemd.

25376. De **Voorzitter:** Er is wel gezegd, met wie voor de uitvoering onderhandeld moest worden. Ik kan mij voorstellen, dat nog gezegd is: de regeling voor de landmacht zal als „Verhandlungspunkt" en de regeling voor de marine zal in de vorm van een „Zusatzprotokoll" aan de Nederlandse autoriteiten worden voorgelegd.

A. Dit is niet gebeurd.

25377. De **Voorzitter:** U verkeerde op dat ogenblik in de veronderstelling, dat met de ondertekening van de capitulatievoorwaarden alleen de zaak af was?

A. Ik niet. De grote moeilijkheid was, dat allerlei Duitse instanties tegen elkaar inwerkten. Ik heb daarvan allerlei voorbeelden gezien. Door allerlei lagere instanties werden bevelen gegeven, die door hogere instanties niet werden gedekt.

25378. De **Voorzitter:** Ik lees hier in de capitulatievoorwaarden:

> „Voor de bijzondere overgave van de militaire luchtvaart: de generaal-majoor van het luchtwapen *von Kotze*. Voor de marine voorlopig ter vervanging van de door de marineleiding aan te wijzen bevelhebber: Kapitein-ter-zee *Hain*. Voor de onderhandelingen over de verzorging van de krijgsmacht en het bestuur van het land wijs ik aan generaal-majoor *Schlieper*.".

Die Duitse autoriteiten waren dus aangewezen; in zoverre handelden zij in de lijn van hetgeen *von Küchler* wilde, alleen de ene, nl. generaal-majoor *Schlieper*, heeft het heet van de naald gedaan. Evengoed als die Duitse autoriteiten werden genoemd in de capitulatievoorwaarden, kan ik mij voorstellen, dat er bij was gezegd: Hetgeen die autoriteiten zullen regelen, zal in de „Verhandlungspunkte" en het „Zusatzprotokoll" worden geregeld.

A. Dat is toen in Rijsoord niet besproken. Wel bemerkte ik, dat zij toen in Hollandse bevoegdheden aan het grasduinen waren.

25379. De **Voorzitter:** Voor de bijzondere overgave van de militaire luchtmacht was de generaal-majoor van het luchtwapen *von Kotze* aangewezen. Voor de luchtmacht is er geen apart protocol opgemaakt en daarmede zijn geen moeilijkheden geweest?

A. Wij hadden gecapituleerd; het materiaal was krijgsbuit.

25380. De **Voorzitter:** Het is dus zó, dat voor de luchtmacht geen aanvullend document is gekomen. Voor de landmacht hebben wij de mededeling, dat generaal *Hasselman* reeds tijdens of vlak na de capitulatie in Rijsoord besprekingen heeft gehad met generaal-majoor *Schlieper* en dat een daarvan opgemaakt stuk, de „Verhandlungspunkte", ondertekend is door generaal *Hasselman*. Wij hebben dan voorts voor de marine het „Zusatzprotokoll". Wij hebben daarbij de controverse, dat generaal *Winkelman* heeft verklaard, hetgeen door u is bevestigd, dat hij die „Verhandlungspunkte" en het „Zusatzprotokoll" eerst na de capitulatie, dus enige dagen later, heeft gezien, terwijl schout-bij-nacht *Heeris* hierover een gans andere lezing geeft, een lezing, die hij, ondanks de verklaring van generaal *Winkelman*, hier gisteren nog positief heeft bevestigd. Hij zegt nl.:

> „De volgende ochtend is generaal *Winkelman* naar Rijsoord gegaan, daarheen ben ik ook niet mee geweest."

Dat woord „ook" heeft waarschijnlijk enige betekenis in verband met de grieven van de marine, die wij daar straks hebben besproken.

> „Toen de generaal terugkwam, ben ik bij de generaal geroepen, die heeft tegen mij gezegd: je moet naar het Hotel des Indes gaan, daar zal je waarschijnlijk vinden die kapitein ter zee *Hain* en daar is een apart protocol voor de capitulatie van de marine en dat moet jij met hem behandelen en tekenen."

Dat is lijnrecht met elkaar in strijd.

A. Ik heb heel veel met admiraal *Heeris* besproken, maar dat herinner ik mij niet. Dat is rechtstreeks door generaal *Winkelman* met hem besproken. Dat Zusatzprotokoll had alleen op de marine betrekking.

25381. De **Voorzitter:** Admiraal *Heeris* heeft gezegd, dat hij onmiddellijk de opperbevelhebber heeft gesproken en dat deze tot hem heeft gezegd: Er is een apart protocol voor de capitulatie van de marine, terwijl generaal *Winkelman* heeft verklaard: Ik heb van dat Zusatzprotokoll pas enige dagen later gemerkt, toen admiraal *Heeris* mij mededeelde, dat hij het had getekend; precies zoals u, volgens uw lezing, van generaal *Hasselman* hebt gehoord, dat hij de Verhandlungspunkte had getekend. Ik kan mij voorstellen, dat generaal *Winkelman* heeft gezegd: Ga naar Hotel des Indes; daar ziet u *Hain* en daar kunt u de nadere capitulatievoorwaarden voor de marine horen. Hij zal niet gezegd hebben: Daar is een apart protocol, want dat is in strijd met zijn verklaring, dat hij daarvan pas hoorde, toen admiraal *Heeris* getekend had.

A. Het lijkt mij onwaarschijnlijk, dat hij het gezegd heeft. Hij zal gezegd hebben: Daar zit *Hain* en daar zal een protocol moeten worden opgemaakt.

25382. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij zal gezegd hebben: De marinezaken moet u met hem behandelen.

A. Ja, freule.

25383. De **Voorzitter:** U hebt niet zelf meegemaakt, dat over dat protocol moeilijkheden zijn ontstaan?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

25384. De **Voorzitter:** U hebt wel alles van generaal *Hasselman* gehoord?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25385. De **Voorzitter:** Hebben zich bij de bespreking van de Verhandlungspunkte moeilijkheden voorgedaan?

A. Ik weet niet of de besprekingen moeilijk zijn verlopen. Ik weet wel, dat er daarna verschillende controversen zijn geweest. Naar aanleiding van de bepaling van het doden van al die duiven, die door de Duitsers ineens werd genoemd, heb ik zelf getelefoneerd. Wij waren verontwaardigd, dat de waardevolle postduiven moesten worden gedood. Die bepaling is toen ingetrokken. Veel van dergelijke bepalingen werden later na bespreking ingetrokken.

25386. De heer **Korthals:** Had generaal *Hasselman* al contact met u opgenomen voordat hij getekend had?

A. Neen.

25387. De **Voorzitter:** Wij zullen de quaestie van admiraal *Heeris* en de moeilijkheden, die later bij de onderhandelingen zijn ontstaan, met generaal *Winkelman* bespreken, daar blijkt, dat u dit niet zelf hebt meegemaakt en er ook geen bemoeienis mee hebt gehad.
Wat was uw indruk, toen u na de bespreking in de Ministerraad op 13 Mei wegging, over het vertrek? Had u de indruk, dat men daarover al een gevestigde opinie had dan wel, dat dat op dat moment nog lang niet tot klaarheid was gebracht?

A. Ik had de indruk, dat de heren weggingen, behalve de twee genoemden.

25388. De **Voorzitter:** Dat de heren weggingen, was duidelijk, omdat men een militaire opdracht aan generaal *Winkelman* had gegeven. Had u de indruk, dat men toen al wist, wat men ging doen, waar men naar toe ging en met welk doel men wegging? Later is de voorstelling van zaken geworden: wij gaan naar Londen om de strijd voort te zetten voor het overblijvende deel van het Koninkrijk. Bestond deze voorstelling op dat moment al, of was het zo, dat men de idee had naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan?

A. Ik geloof niet, dat er over gesproken is. Het doel lag voor mij voor de hand, nl. de strijd voortzetten, niet alleen in verband met de andere gebiedsdelen, maar ook in verband met de bondgenoten.

25389. De **Voorzitter:** Wij komen weer op hetzelfde punt als zoëven. De indruk en het feit, dat het met zoveel woorden gezegd is, zijn twee verschillende dingen.

A. Ik herinner mij niet, dat daarover is gesproken. H. M. was op het punt te vertrekken.

25390. De **Voorzitter:** Maar H. M. was van plan naar Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25391. De **Voorzitter:** Daaraan kan men dus geen argument ontlenen om te zeggen, dat de Regering reeds besloten had naar Londen te gaan?

A. Ik herinner mij niet, dat de Regering gezegd heeft: wij gaan naar Zeeuwsch-Vlaanderen.

25392. De **Voorzitter:** Naar uw herinnering is het zo, dat men wel over het vertrek heeft gesproken, maar dat het waarheen en het waarom niet met zoveel woorden is besproken?

A. Als ik het achteraf tracht te reconstrueren, moet ik zeggen, dat mijn indruk was: het vertrek naar Engeland. Meer kan ik niet zeggen. Ik zou geen woorden kunnen vinden, waaruit zou blijken, dat dat naar voren is gekomen, terwijl H. M. positief naar Zeeland wilde, ten einde zo lang mogelijk op Nederlandse bodem te blijven.

25393. De **Voorzitter:** Er is in de avond van de 13de Mei enig verschil van mening geweest tussen generaal *Winkelman* en admiraal *Furstner* over de vraag of admiraal *Furstner* zou vertrekken.

A. Daar ben ik niet bij geweest. Ik heb hierover in de Eerste Kamer gesproken, omdat Minister *Schagen van Leeuwen* deze kwestie, het vertrek en het wegbrengen van de schepen als een zelfstandige daad van de marine, aanhaalde min of meer als een verwijt aan de opperbevelhebber. Ik heb daartegen stelling genomen en gezegd, dat de verantwoordelijkheid voor het besluit tot het wegvoeren van de schepen niet lag bij de marine, maar bij de opperbevelhebber.

25394. De **Voorzitter:** Over welke schepen spreekt u?

A. Over alles, wat naar Engeland weggevoerd is, alle oorlogsvaartuigen. Zij stonden onder bevel van de opperbevelhebber. Minister *Schagen van Leeuwen* deed het voorkomen, alsof het de verdienste van de marine zou zijn, dat die schepen weggegaan zijn. Zij heeft het initiatief genomen tot het wegsturen van de schepen, maar de verantwoordelijkheid blijft voor de opperbevelhebber. De stelling: wij hebben het wegzenden der schepen voorgesteld, dus wij hebben dit gedaan, is niet juist. Degene, die het besluit neemt, is daarvoor verantwoordelijk.

25395. De **Voorzitter:** De vraag is of er een concreet besluit dienaangaande door de opperbevelhebber is genomen. Wij hebben admiraal *Furstner* hierover uitvoerig gehoord. Ook indien ik een en ander in verband breng met de klacht over de slechte coördinatie tussen zijn stafkwartier en het algemeen hoofdkwartier, krijg ik uit het verhoor geen andere indruk dan dat de heer *Furstner* zegt: dat wegsturen van die schepen vloeide voort uit de diverse besluiten, die ik op 10 Mei, 11 Mei, enz. heb genomen, behalve dan de schepen, die in aanbouw waren, want die stonden onder de bevoegdheid van de chef materieel schout-bij-nacht *Doorman*. Wat dan die schepen betreft, die op 14 Mei zijn weggestuurd, daarover bestaat dus verschil van mening tussen de twee heren van de marine *Furstner* en *Heeris*. Nu zegt u, eigenlijk als een soort van novum: die twee heren kunnen daarover onderling wel kibbelen; zij kunnen wel twisten over de vraag wie van hen nu eigenlijk de eer van deze besluiten toekomt, maar in wezen zijn het besluiten van de opperbevelhebber.

A. Ja, ik ga zelfs nog verder en ben van mening, dat, indien admiraal *Furstner* belangrijke schepen aan de landsdefensie heeft onttrokken door deze vóór de 14de Mei weg te sturen, zonder dat de opperbevelhebber dit wist, hij daarmede dan buiten zijn bevoegdheden zou zijn gegaan.

25396. De **Voorzitter:** Het waren schepen, die òf niet geheel waren afgebouwd òf niet aan de defensie hier te lande konden deelnemen, zoals b.v. „de Sumatra" en onderzeeboten; alleen die zijn in die eerste dagen weggestuurd.

A. In elk geval mocht de admiraal van de schepen, die onder het bevel stonden van de opperbevelhebber, geen schepen wegsturen.

25397. De **Voorzitter:** Voor zover bekend is, heeft hij daarvan geen schepen weggestuurd. Toen admiraal *Heeris* om omstreeks 4 uur de 14de Mei op het algemeen hoofdkwartier kwam en daar vernam, dat generaal *Winkelman* ging capituleren, heeft hij gezegd: Dan stuur ik het restant van de vloot nog weg; hij is weggerend, heeft telegrammen gestuurd en wat dies meer zij; hij is daarmede tot 's avonds 9 uur bezig geweest.

A. Heeft hij dat buiten de opperbevelhebber om gedaan?

25398. De **Voorzitter:** *Heeris* heeft gezegd: Als u gaat capituleren, dan stuur ik de vloot weg. Of de opperbevelhebber dit heeft goedgekeurd, blijkt niet.

A. Er worden in bijzondere omstandigheden wel eens initiatieven genomen, die tegen alle regelen ingaan, maar die in bepaalde gevallen heel goed zijn. Het blijft natuurlijk gevaarlijk dat te doen. De verantwoordelijkheid blijft voor degene, die het doet, maar ook de verdienste.

25399. De **Voorzitter:** Men zou kunnen concluderen, dat, voor wat het wegzenden van het resterende deel van de vloot betreft, het misschien juister en in elk geval beter zou zijn geweest, indien er geen beslissing van de opperbevelhebber is geweest?

A. Inderdaad, omdat het na de capitulatie gebeurde.

25400. De **Voorzitter:** Wat de vóór de capitulatie weggezonden schepen betreft, geloof ik, dat daarvoor de toestemming van de opperbevelhebber niet gevraagd behoefde te worden, omdat het daarbij alleen ging om schepen, die òf niet waren afgebouwd òf niet aan de defensie hier te landen konden deelnemen, schepen,

die dus niet waren toegevoegd aan de plaatselijke commandanten en dus ook niet onder het bevel van de opperbevelhebber waren komen te staan, terwijl de daad van schout-bij-nacht *Heeris* op 14 Mei wél betrekking had op schepen, die onder bevel van de opperbevelhebber stonden. Het wegzenden van die schepen is, voor zover wij het op dit ogenblik kunnen beoordelen, een daad van schout-bij-nacht *Heeris*. Van een uitdrukkelijk bevel of goedkeuring in dezen van de opperbevelhebber is niet gebleken.

De andere controverse, nl. dat de heer *Furstner* in tegenstelling tot de heer *Heeris* aanvankelijk gezegd heeft, het vloeide vanzelf uit mijn vroegere besluiten voort, is van ondergeschikt belang geworden na de laatste publicatie van admiraal *Furstner*.

Het vertrek van admiraal *Furstner* hebben wij uitvoerig met hem besproken, omdat de opperbevelhebber daar aanvankelijk enig bezwaar tegen had. Ik geloof niet, dat hij tegen de heer *Furstner* heeft gezegd: Ik wil niet, dat u gaat. Volgens de verklaringen, die hier zijn afgelegd, zou de opperbevelhebber hebben gezegd: Als u per se wilt gaan, kan ik u niet bij de arm vasthouden. Nu zegt de heer *Furstner:* Als puntje bij paaltje kwam, kon de opperbevelhebber mij op dit punt niets gelasten, want ik was wel is waar als chef van de marinestaf ondergeschikt aan de opperbevelhebber, maar krachtens een Koninklijk besluit van 1938 was ik tevens bevelhebber van de zeestrijdkrachten en uit dien hoofde niet ondergeschikt aan de opperbevelhebber; als zodanig ben ik dan ook naar Engeland gegaan. Wat is uw mening daaromtrent?

A. De opperbevelhebber was met het Regeringsgezag belast.

25401. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat de besprekingen op dat niveau hebben gestaan. Dat zou weer een novum zijn. De besprekingen op dit punt hebben naar mijn indruk plaats gevonden tussen twee militaire autoriteiten. Anders had generaal *Winkelman* in ieder geval er bij moeten zeggen: Ik doe dat in mijn qualiteit van drager van het Regeringsgezag. Dat is niet gebeurd. Mijn vraag is dus, of u het, wanneer het in het militaire vlak ligt, eens bent met de stelling van de heer *Furstner* over de positie van de bevelhebber der zeestrijdkrachten.

A. Die acht ik juist. Ik zou geadviseerd hebben hem te laten gaan.

25402. De **Voorzitter:** U bedoelt dus, dat hij het niet alleen op grond van zijn formele bevoegdheden kon doen, maar dat u het ook materieel een juist besluit vond? Ik meen, dat generaal *Winkelman* het ten slotte ook niet meer heeft bestreden.

A. Hij heeft er zich ten slotte niet tegen verzet. Hij zal het misschien achteraf ook een juist besluit vinden.

De **Voorzitter:** Ik dank u ten zeerste voor de inlichtingen, die u verstrekt hebt.

H. F. M. VAN VOORST TOT VOORST.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENRI GERARD WINKELMAN,

oud 72 jaar, wonende te Soesterberg,
oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

25403. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne enkele aanvullende vragen willen stellen in verband met uw verhoor over punt *b* van het Enquêtebesluit, dat heeft plaats gehad op 14 April jl.

Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Wij hebben hier gehoord de admiraal *Furstner.* Deze was niet erg te spreken over de coördinatie, die in de oorlogsdagen heeft bestaan tussen zijn staf, gevestigd aan de Badhuisweg te Scheveningen, en het Algemeen Hoofdkwartier. Het kwam hierop neer, dat hij te kennen gaf, dat hij een beetje buiten de zaak had gestaan.

A. Hoe die samenwerking tussen de twee stafkwartieren was, ging natuurlijk buiten mij om, maar met de chef van de staf zeemacht en de chef van de staf landmacht had ik persoonlijk contact. Ik heb iedere dag met admiraal *Furstner* een bespreking gehad en indien er dus bezwaren waren, dan had ik die toen moeten vernemen. Het is mogelijk, dat in de oorlogsdagen van 10 tot 14 Mei dit geregeld contact met admiraal *Furstner* er niet is geweest.

25404. De **Voorzitter:** Admiraal *Furstner* zegt het volgende:

> „Gedurende die oorlogsdagen zaten wij op het stafkwartier in de Scheveningse Bosjes aan de Badhuisweg. Wij werden over het algemeen heel slecht op de hoogte gehouden van de gang van zaken op het hoofdkwartier, daar was natuurlijk ook een reden voor, nl. de onbetrouwbaarheid van de telefoon. Iedereen was bang voor afluisteren in die dagen. Bovendien was het gaan naar het hoofdkwartier enigszins lastig, dan werd men 13, 14 keer aangehouden op straat."

Ik had daarop gevraagd: „Had u te klagen over de coördinatie?" Het antwoord was: „Ja, heel erg."

A. Indien dat het geval was geweest, had de chef staf zeemacht evengoed als die der landmacht niet alleen de bevoegdheid, maar de plicht uit zich zelf bij mij te komen. Hij behoefde waarlijk niet te wachten, totdat ik hem opcommandeerde. Een verwijt nu achteraf van admiraal *Furstner,* dat ik hem onvoldoende met de feiten in kennis heb gesteld, kan ik niet aanvaarden. Ik had op dat moment meer aan mijn hoofd dan iedere dag te denken: Heb ik die gesproken of heb ik die gesproken?

Die twee heren waren volkomen bevoegd ieder uur van de dag en de nacht bij mij te komen, ook zonder belet te vragen, dan wel telefonisch contact op te nemen. Ik heb nooit enig blijk gegeven, dat mij dit onwelgevallig zou zijn. Een dergelijke klacht kan ik achteraf niet aanvaarden.

25405. De **Voorzitter:** Er blijkt van de zijde van de marineautoriteiten wel meer een gevoel van een zekere onbevredigdheid en achterstelling te bestaan. B.v. een ander punt. U hebt verklaard, dat u, vóórdat u tot algehele capitulatie besloot, geraadpleegd hebt de commandant van het veldleger en de commandant van de vesting Holland.

Misschien nog wel meer heren, waarschijnlijk ook de chef staf der landmacht. Schout-bij-nacht *Heeris* zegt nu: Ik ben daarin niet geraadpleegd. Ik was min of meer toevallig op het hoofdkwartier gekomen en hoorde daar, dat generaal *Winkelman* bezig was te capituleren. Toen heb ik uit mij zelf gezegd: Dan stuur ik het restant van de vloot nog weg. Hij is daarop direct naar zijn stafkwartier gegaan en tot 9 uur 's avonds bezig geweest om de nog aanwezige schepen te bemannen en weg te sturen. Hij zegt, dat hij over de capitulatie te voren niet is geraadpleegd.

A. Dat is volkomen logisch. De beslissing, die moest worden genomen, hing af van de toestand bij de landmacht en hing niet af van de toestand van de vloot. De quaestie van het wegsturen van de vloot is een zaak, die pas aan de orde komt, nadat de beslissing omtrent de capitulatie is gevallen. Wanneer ik de beslissing neem om te capituleren, dan behoef ik die beslissing niet persoonlijk mede te delen, maar dan wordt dit van mijn hoofdkwartier aan het Lange Voorhout uit medegedeeld aan het stafkwartier van de marine in Scheveningen en dan begint men daar de verschillende maatregelen in verband met die mededeling te treffen. Voor de beslissing of ik al dan niet zou capituleren, had ik de marine niet nodig.

25406. De **Voorzitter:** Ik herinner het mij niet precies meer, maar door een van de heren is de opmerking gemaakt, dat de commandant van Den Helder gewenst zou hebben, en misschien heeft hij die wens aan u kenbaar gemaakt, dat Den Helder, net als Zeeland, buiten de capitulatievoorwaarden zou worden gehouden.

A. Daarvan is mij niets bekend, ook achteraf niet. Ik heb de commandant van Den Helder gesproken en hij heeft mij daarover geen woord gezegd.

25407. De **Voorzitter:** Ook op de 14de Mei niet?

A. Per se niet; daarover heb ik niets gehoord.

25408. De **Voorzitter:** Ik mag u misschien opheldering vragen over iets, waarop wij zijn gestuit bij nalezing van het verhoor van de heer *Dijxhoorn.* Deze heeft ons een opsomming gegeven hoe alles zich, volgens hem, heeft toegedragen. Hij vertelt dan, dat luitenant-kolonel *Wilson* en kapitein *Calmeijer* naar Rotterdam waren gezonden om de commandant te Rotterdam bij te staan. En dan zegt hij verder — dit gebeurde op de 12de Mei, op Zondag dus —:

> „'s Avonds werd mij gemeld, dat beide heren weer in den Haag waren teruggekomen, omdat de strijd aldaar gunstiger verliep. Van dit bericht heb ik nooit iets begrepen."

A. Dat bericht is mij niet bekend. Ik heb integendeel kolonel *Wilson* niet uit Rotterdam laten terugkomen.

25409. De **Voorzitter:** Op de 12de Mei?

A. Het is mij niet bekend, dat kolonel *Wilson* zou zijn teruggekomen en zou hebben gezegd, dat de toestand beter was. Van het ogenblik af, dat ik hem ter beschikking van de commandant van Rotterdam heb gesteld, is hij daar gebleven.

25410. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* zegt: 's Avonds werd mij dit medegedeeld.

A. Het is niet mogelijk, dat de kolonel *Wilson,* die hoofd was van Operatiën, een bezoek aan Rotterdam heeft gebracht om poolshoogte te nemen en dat hij, toen hij op zijn bureau was teruggekeerd, heeft gezegd: De toestand is bevredigend.

25411. De **Voorzitter:** Ik begrijp de opmerking van de heer *Dijxhoorn* zo, dat hij zegt: Van dat bericht heb ik nooit iets begrepen. Dan zou het hierop slaan, dat hij niet heeft begrepen, waarop

de opinie van die heren berustte, dat de strijd in Rotterdam gunstiger verliep.

A. Dat begrijp ik ook niet.

25412. De **Voorzitter:** Het is een detail, waarop ik gestuit ben, maar het is niet zo belangrijk.
U zult zich misschien herinneren, dat wij, toen u de vorige keer hier was, even twijfel hebben gehad, omdat u zich niet precies herinnerde, wanneer de vergadering van de Ministerraad op de 13de Mei begonnen was. U dacht, dat zij 's morgens om 10 uur begonnen was, maar er zijn tal van getuigen, die verklaard hebben, dat zij 's morgens om 6 uur begonnen is. Het kan zijn, dat uw geheugen u daarbij parten heeft gespeeld.

A. Ik ben om 6 uur in het Ministerie geweest en toen was er geen Ministerraad.

25413. De **Voorzitter:** U bent er nog eerder geweest.

A. Ik ben er om 4 uur geweest.

25414. De **Voorzitter:** Het staat wel vast, dat de Ministerraad om 6 uur is begonnen. Ik meen ook, dat u bij een vorig verhoor hebt gezegd: Het kan wel zijn, dat het zo vroeg is geweest.
U bent in die nacht nog in het Paleis aan het Noordeinde geweest. Naar wat ik begrepen heb, met name uit hetgeen de heren *de Jonge van Ellemeet* en *Phaff* hebben verteld, moet dat zeer vroeg in de nacht zijn geweest.

A. Ik meen om 4 uur.

25415. De **Voorzitter:** Dus vermoedelijk voordat u naar het Ministerie bent gegaan om met de heer *Dijxhoorn* te spreken?

A. Dat geloof ik wel.

25416. De **Voorzitter:** Dat hield dus waarschijnlijk hiermee verband, dat de Koningin, die blijkbaar van het Kabinet het advies had gekregen om te vertrekken, had gezegd: Ik vertrek niet, voordat ik weet, dat ook de opperbevelhebber hiermee akkoord gaat.

A. Dat is mogelijk. Dat weet ik niet.

25417. De **Voorzitter:** U bent daar naar toe gegaan om te zeggen, dat u het ook uwerzijds niet meer verantwoord achtte, dat de Koningin bleef?

A. Na de bespreking op het Bezuidenhout heeft de heer *Phaff* mij nog gevraagd: Wat mag ik als uw advies aan de Koningin mededelen? Toen heb ik dat nog eens gezegd.

25418. De **Voorzitter:** Na de eerste bespreking?

A. Na afloop van de bespreking met Minister *Dijxhoorn.*

25419. De **Voorzitter:** Dus de heer *Phaff* heeft die mededeling niet gekregen na de grote bespreking met de Ministerraad, maar na de kleine bespreking.

A. Ik meen na de kleine bespreking.

25420. De **Voorzitter:** Dat kan inderdaad kloppen.
Ik zou u nu nog iets willen vragen in verband met hetgeen u een vorige keer hebt gezegd over die bekende discussie, waarbij het ging over de vraag of men tot het uiterste zou doorvechten of niet. U stond aanvankelijk op het standpunt: tot het uiterste doorvechten. U hebt een vorige keer gezegd: Ik had bezwaar de strijd te staken en daarop is de heer *Dijxhoorn* mij bijgevallen. Dat laatste is mij niet helemaal duidelijk, want de lezing, die wij van alle kanten hebben gekregen, is deze, dat de heer *Dijxhoorn* heeft gezegd: Als militair ben ik het met de opperbevelhebber eens, maar de Regering moet zich ook door andere dingen laten leiden. Hieruit is ten slotte de opdracht voortgevloeid, dat u zelf had te beoordelen hoe lang u moest doorvechten, maar dat u geen nodeloze offers mocht brengen. Als u zegt: Daarop is de heer *Dijxhoorn* mij bijgevallen, bedoelt u waarschijnlijk die aanloop van Minister *Dijxhoorn:* Als militair ben ik het met de opperbevelhebber eens. In wezen was de heer *Dijxhoorn* het eens met de mening van het Kabinet, dat geen nodeloze offers zouden mogen worden gebracht, waarmee u het uiteindelijk ook eens bent geweest.

A. Ja, maar of hij dat zo apodictisch heeft gezegd, kan ik mij niet herinneren. Ik spreek het echter niet tegen. Ik herinner mij, dat hij opstond en zeide: Ik kan de houding van generaal *Winkelman* volkomen begrijpen.
Of hij daarbij echter heeft gezegd: „Maar wij moeten het ook anders bekijken", kan ik mij op het ogenblik niet herinneren. Daarop doelde ik!

25421. De **Voorzitter:** Dan kom ik thans tot een belangrijk punt. De belangrijkheid hiervan is ons pas voldoende duidelijk geworden nadat u de vorige keer gehoord was. Ons is gebleken, dat, toen het Kabinet al in Hoek van Holland was, er een telefoongesprek heeft plaats gehad tussen de heer *de Geer* en u, dat ook betrekking had op uw militaire taak.

A. Ik weet niet of het de heer *de Geer* was of de heer *Dijxhoorn,* maar er is een telefoontje geweest, dat niets anders inhield dan hetgeen Minister *Steenberghe* reeds had medegedeeld, nl. dat de Regering naar Engeland ging en dat ik werd belast met het Regeringsgezag zonder verdere aanwijzing.

25422. De **Voorzitter:** Dat klopt nog niet. Er is van de kant van de Ministers — ik meen ook door de heer *Dijxhoorn* — gezegd: Wij hebben 's morgens met generaal *Winkelman* gesproken over zijn militaire positie, in die zin, dat hij een soort blanco volmacht had om naar beste weten verder te handelen, met dien verstande, dat hij geen nodeloze offers zou brengen.
In Hoek van Holland hebben de heren gezegd: Wij hebben het wel besproken, maar generaal *Winkelman* heeft een instructie, die bij Koninklijk besluit is vastgesteld. Wij waren daar op die ochtend als Ministerraad, maar wij willen generaal *Winkelman* toch nog even duidelijk maken, dat wij als Ministerraad uiteraard die instructie niet konden wijzigen. Dat moeten wij hem nog even mededelen.
Dat is de voorstelling, die ik er van gekregen heb.

A. Ik herinner mij niet, dat er over die instructie nog eens gesproken is.

25423. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* zegt het volgende:

> „Voorts moest er nog een andere quaestie geregeld worden. De opperbevelhebber wist wel van ons vertrek en van de bedoelingen van de Regering ten aanzien van de duur van de te bieden weerstand, doch generaal *Winkelman* had niets zwart op wit ontvangen.
> Daarom heeft op mijn voorstel jhr. *de Geer* in de fortkamer een en ander onder woorden gebracht en de opdracht persoonlijk door de telefoon aan generaal *Winkelman* medegedeeld. Jhr. *de Geer* heeft de minuut behouden. Ik kan dus niet mededelen, hoe de instructie precies luidde, maar het komt hierop neer, dat de opperbevelhebber gemachtigd was de strijd te staken, wanneer verder weerstand bieden doelloos en nutteloos was."

Hier spreekt de heer *Dijxhoorn* dus niet van een vroegere instructie, maar daarover is wel door een andere Minister gesproken. Deze zegt, dat de instructie is herhaald door de heer *de Geer* en dat dit in een formulering is gebeurd, die de heer *de Geer* heeft vastgesteld. De heer *Gerbrandy* nl. zegt:

> „Wij hebben met de opperbevelhebber van land- en zeemacht een telefoongesprek gehad, hierop neerkomende: wij hebben vanmorgen gesproken over (u hebt het zo duidelijk uitgedrukt) de vraag, wat de houding moest zijn, maar denk er om: wij hebben niet de bevoegdheid om de instructie te veranderen, de verantwoordelijkheid van u blijft bestaan."

Hierin ligt weer een andere nuance dan in hetgeen de heer *Dijxhoorn* zegt. Beide verklaringen komen hierop neer, dat er nog een telefoongesprek heeft plaats gehad van de heer *de Geer* met u, waarbij in de een of andere vorm nog eens ter sprake zijn gekomen de richtlijnen, die u 's morgens met betrekking tot het verder te voeren militaire beleid zijn gegeven.

A. Dat heb ik zoëven ook verklaard. Ik zeide: Van de Hoek van Holland heeft mij nog een telefoongesprek bereikt — ik weet niet meer of ik met de heer *de Geer* of met de heer *Dijxhoorn* heb gesproken —, waarbij hetzelfde werd herhaald, dat mij reeds was medegedeeld, zonder verdere aanwijzingen, in de Ministerraad. Dat klopt volkomen.

25424. De **Voorzitter:** Ik had begrepen, dat u zoëven zei, dat het telefoongesprek betrekking had op de overdracht van het Regeringsgezag. Dat zou een nieuw punt zijn, dat ons tot nu toe nog niet was gebleken. Uit de verklaringen omtrent dat telefoongesprek, dat met u heeft plaats gehad, is ons tot dusverre niet anders gebleken dan dat dit betrekking had op de militaire opdracht.

A. Ik dacht, dat het beide insloot en een herhaling van beide was; dat de Regering weg was en ik was belast met het Regeringsgezag.

25425. De **Voorzitter:** Weet u waar en wanneer dat gesprek heeft plaats gehad?

A. Ik was op het hoofdkwartier.

25426. De **Voorzitter:** Is het gebeurd vóór of ná de overdracht van het Regeringsgezag op het Departement aan het Bezuidenhout? Indien het vóór die overdracht zou zijn geweest, dan is het vrij onwaarschijnlijk, dat men in de Hoek van Holland daarover heeft kunnen spreken, want dat wist men daar niet.

A. Ik meen, dat het daarna is geweest. Ik kan dit echter niet onder ede verklaren. Ik heb de indruk, dat het gebeurde vlak vóór het vertrek van de Ministers uit Hoek van Holland.

25427. De **Voorzitter:** Dat vertrek is pas 's avonds om 7 uur geweest.

A. Dan is het vroeger geweest; het is in de middag geweest; het is niet 's avonds geweest.

25428. De **Voorzitter:** In ieder geval heeft de overdracht van het Regeringsgezag op het Departement 's middags om 2 of 3 uur plaats gevonden.

A. Om halftwee.

25429. De **Voorzitter:** Over dit punt zijn verschillende meningen, maar later dan 3 uur is het stellig niet geweest. U acht het mogelijk, dat het telefoongesprek na 3 uur heeft plaats gevonden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik moge hieraan toevoegen, dat bedoeld telefoongesprek op mij niet een blijvende indruk heeft gemaakt, omdat ik van dat ogenblik af zelf de bevoegdheid had mijn instructie te veranderen, wanneer de omstandigheden dat nodig zouden maken. Ik heb haar natuurlijk zo lang mogelijk gehandhaafd, maar als het op een gegeven ogenblik nodig zou zijn geweest, had ik daarvan in mijn tweeërlei functie kunnen afwijken, omdat ik behalve opperbevelhebber tevens met het Regeringsgezag was belast. Dat telefoongesprek is daarom voor mij niet van zó groot belang geweest.

25430. De **Voorzitter:** Is het misschien ook zo, dat u de betekenis van dat telefoongesprek hetzij niet goed hebt begrepen, hetzij niet hoog hebt aangeslagen?

A. Ik heb het niet hoog aangeslagen.

25431. De **Voorzitter:** U vondt het een vrij onnodige herhaling?

A. Absoluut onnodig. Ik meen mij te herinneren, dat ik na afloop van de Ministerraad nog even met Minister *Dijxhoorn* heb gesproken, en toen ben teruggekomen op het voor mij moeilijk aanneembare om niet tot het uiterste door te zetten. Ik meen, dat de Minister mij toen heeft gezegd: Ik zal er onderweg nog wel met Minister *de Geer* over spreken en uit Hoek van Holland bel ik u nog wel even op. Ik meen eigenlijk, dat dit de aanleiding is geweest tot het telefoongesprek.

25432. De **Voorzitter:** Dan is het ook begrijpelijk. Dus u was na afloop van de Ministerraad nog niet geheel tevreden met de beslissing, die gevallen was?

A. Neen, op dat ogenblik niet. Ik voelde wel een beetje de noodzaak en ik zag, dat het slecht ging, maar ik kon nog niet goed tot het besluit komen: nu geven wij op.

25433. De **Voorzitter:** De heer *van Voorst tot Voorst* heeft, geloof ik, ten opzichte van dit punt een heel verstandige opmerking gemaakt. Deze kwam op het volgende neer: als de heren op de ochtend van de 13de Mei hadden kunnen weten, waartoe de Duitsers op de 14de Mei in staat waren, was er waarschijnlijk helemaal geen verschil geweest over dat begrip „nodeloze offers".

A. Dat is heel goed mogelijk.

25434. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat er iets in die opmerking zit, want men realiseerde zich op dat ogenblik niet, dat Rotterdam, Utrecht en andere steden zouden worden gebombardeerd.

A. Daarom was het voor mij zo moeilijk het te aanvaarden. Ik ben pas later van de onvermijdelijkheid overtuigd geworden.

25435. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik.
In de avond van de 13de Mei hebt u met admiraal *Furstner* een gesprek gehad over zijn weggaan.

A. Dat is de ochtend van de 14de geweest.

25436. De **Voorzitter:** Juist. Ik heb begrepen, dat u aanvankelijk bezwaar daartegen had, maar dat hebt u niet positief willen tegengaan.

A. Ik had er bezwaar tegen, dat de chef van de marine zou weggaan op een moment, waarop hier misschien nog veel geregeld moest worden. Hij heeft mij toen de verzekering gegeven, dat schout-bij-nacht *Heeris* volkomen in staat was hem te vervangen. Daarop heb ik mijn toestemming gegeven.

25437. De **Voorzitter:** Er schijnt een Koninklijk besluit van 1938 te zijn, waarbij de chef van de marinestaf, die als zodanig ressorteert onder de opperbevelhebber, ook de functie van bevelhebber van de zeestrijdkrachten kreeg.

A. Dat is het tweede motief, waarmede hij mijn aanvankelijke tegenstand heeft overwonnen.

25438. De **Voorzitter:** U onderschrijft de stelling, dat hij gerechtigd was als bevelhebber der zeestrijdkrachten naar Engeland te gaan?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25439. De **Voorzitter:** U vindt ook waarschijnlijk achteraf zijn besluit wel juist?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

25440. De **Voorzitter:** Wat de capitulatie van Rotterdam betreft, merk ik op, dat door ons is gehoord de tegenwoordige overste *Backer,* destijds in Rotterdam toegevoegd aan de commandant. De heer *Backer* heeft verteld, dat, toen hij met het tweede ultimatum op het bureau van kolonel *Scharroo* gearriveerd was, zij er onderling over gesproken hebben, maar dat men geen verbinding met den Haag kon krijgen, omdat de telefoon niet meer werkte. In die bespreking kwam men tot het besluit, dat Rotterdam moest capituleren. Ik vond dit merkwaardig, omdat u op 14 April 1948 voor Sub-Commissie I verklaard hebt, dat, toen het tweede ultimatum binnenkwam, u de zaak overwogen hebt en vrij gauw daarop bericht hebt gezonden aan de commandant te Rotterdam. Dat is ogenschijnlijk met elkaar in strijd. De heer *Backer* heeft echter later medegedeeld, dat het, toen zij na bedoelde bespreking tot een conclusie waren gekomen, drie uur, kwart over drie was en dat overste *Wilson* daarop met zijn pantserwagens naar den Haag is gegaan om het u mede te delen, waarna kapitein *Paters* met uw fiat naar Rotterdam is gestuurd. U zoudt er dus pas van gehoord hebben, doordat overste *Wilson* het op het Algemeen Hoofdkwartier kwam mededelen.

A. Ik geloof het niet. De telefonische verbinding zal pas verbroken zijn bij of na het bombardement.

25441. De **Voorzitter:** Het tweede ultimatum is pas om over twee uur bij kolonel *Scharroo* gekomen. De heer *Backer* is daarmede tegen halftwee van het Noorder-eiland vertrokken. Vlak daarop begon het bombardement. Later in de middag, na de onderlinge bespreking bij kolonel *Scharroo,* is overste *Wilson* naar den Haag gegaan. Zo moet u het gehoord hebben, iets, dat de heer *van Voorst tot Voorst* juist acht. Zo zou er ook geen tegenstrijdigheid zijn. In uw gedachtengang van zoëven zou er een ander middel moeten zijn geweest, waar-

door het u bekend is geworden, en een ander middel om uw goedkeuring aan Rotterdam mede te delen.

A. Hoe het bericht tot mij is gekomen, weet ik niet meer. Ik was in mijn kamer en waarschijnlijk heeft generaal *van Voorst* mij dat bericht daar gebracht. Hoe dat bericht bij het hoofdkwartier is gekomen, of overste *Wilson* dat zelf heeft gebracht, kan ik niet verklaren.

25442. De **Voorzitter:** In het „Beknopt Overzicht" staat:

> „De kantonnementscommandant stond voor het nemen van een beslissing van zeer wijde strekking, te meer daar, als gevolg van het bombardement, dat tot ongeveer 14.45 uur heeft geduurd, de telefoonverbinding met Den Haag was verbroken, zodat overleg met de opperbevelhebber land- en zeemacht was uitgesloten."

A. Dat heb ik later gelezen, maar op het moment, waarop ik de beslissing nam, wist ik dat niet en wist ik niet, dat kolonel *Scharroo* zelfstandig zou hebben gecapituleerd met de Duitse bevelhebber. Dat heb ik achteraf gelezen.

25443. De **Voorzitter:** U hebt voor deze commissie verklaard, dat u de commandant van Rotterdam „gauw" bericht hebt. Dat is geweest „gauw" nadat u het gehoord hebt?

A. Dat moet u cum grano salis opvatten. Voordat ik die beslissing nam, heb ik waarschijnlijk nog getelefoneerd met de commandant veldleger in Zeist en de commandant van de vesting Holland.

25444. De **Voorzitter:** Ik heb altijd begrepen, dat uw overleg met deze autoriteiten aan de algehele capitulatie is voorafgegaan. Wij moeten goed onderscheiden de capitulatie van Rotterdam en de algehele capitulatie. De capitulatie van Rotterdam op zich zelf zou voor u geen reden behoeven te zijn geweest om met de gehele krijgsmacht te capituleren. Generaal *van Voorst tot Voorst* dacht, dat de volgorde als volgt geweest was. Dat u tussen 3 en 4 uur bericht hebt gekregen, dat Rotterdam zou moeten capituleren; dat u in overeenstemming daarmee beslist hebt; dat daarna binnen is gekomen het bericht betreffende het ultimatum voor het bombardement van Utrecht; dat u vervolgens hebt gebeld met de commandant van de vesting Holland — zo staat het ook in het artikel van generaal *van Voorst* in „Onderdrukking en Verzet" — en dat u tussen 4 en 5 uur het besluit tot de algehele capitulatie hebt genomen. Ware dit niet het geval, dan zou uw afzonderlijk goedvinden van de capitulatie van Rotterdam geen zin meer hebben gehad, want u zou dan reeds aan de algehele capitulatie toe zijn geweest. Immers, ware u om 4 uur reeds aan het besluit van de algehele capitulatie toe geweest, dan zou het geen zin meer hebben gehad aan Rotterdam te berichten, dat Rotterdam kon capituleren; dat zou dan opgesloten zijn geweest in de algehele capitulatie.

A. De commandant in Rotterdam moest voor zich toch een antwoord hebben; dat bericht moest uit. Volgens mijn herinnering heb ik niet van overste *Wilson* de mededeling ontvangen: kolonel *Scharroo* heeft gecapituleerd.

25445. De **Voorzitter:** Overste *Wilson* zal misschien gezegd hebben: „Kolonel *Scharroo* meent, dat er moet worden gecapituleerd." Volgens de heer *Backer* zou echter de capitulatie van Rotterdam reeds zijn aangeboden, voordat men uw antwoord had ontvangen.

A. Dat kan overste *Wilson* zeker hebben gezegd, maar toen mijn beslissing binnenskamers werd genomen, was mij de capitulatie door kolonel *Scharroo* niet bekend.

25446. De **Voorzitter:** Uw beslissing over de algehele capitulatie?

A. Neen, over de capitulatie van Rotterdam. Toen dat behoorlijk getekende stuk binnenkwam, was ik van oordeel, dat in Rotterdam moest worden gecapituleerd.

25447. De **Voorzitter:** Maar dat kunt u alleen maar door bemiddeling van overste *Wilson* hebben vernomen, eerder kon u het niet weten. Ik zal u de lezing laten horen, zoals deze in het „Beknopt Overzicht" voorkomt:

> „Op dit ultimatum," — dat is dus het tweede, getekende — „dat om 13.20 uur werd overhandigd, moest binnen 3 uur, dus vóór 16.20 uur worden geantwoord. Om 13.20 uur vertrok de Nederlandse parlementair met het nieuwe ultimatum, onder geleide van twee Duitse officieren."

Daarna heeft men dan dat vergeefse seinen met lichtsignalen gekregen, terwijl het bombardement is begonnen om 13.30 uur.

Op het ogenblik, dat het bombardement begon, was de heer *Backer* nog niet met het ultimatum bij kolonel *Scharroo,* want het is een grote tocht van het Noorder-eiland naar Blijdorp, waar de kantonnements-commandant zat. De heer *Backer* is dus tijdens het bombardement daar naar toe gegaan. Ten gevolge van het bombardement werden de telefonische verbindingen verbroken. Ik zie niet in, hoe u een ander bericht hebt kunnen krijgen dan het bericht, dat de overste *Wilson* heeft overgebracht, die naar den Haag is getrokken nadat zij met elkaar in Rotterdam hadden zitten dokteren over de vraag, wat er moest gebeuren en zij tot de conclusie waren gekomen, dat Rotterdam moest capituleren. Daarop hebt u toen uw fiat gegeven.

A. Dat is zeer wel mogelijk; mijn beslissing: „Nu mag u capituleren", heb ik niet persoonlijk overgebracht, maar heb ik waarschijnlijk medegedeeld aan generaal *van Voorst tot Voorst.* Of deze getracht heeft die nog telefonisch over te brengen of dat hij onmiddellijk luitenant-kolonel *Wilson* heeft teruggezonden dan wel een ander heeft gestuurd, weet ik niet.

25448. De **Voorzitter:** Generaal *van Voorst tot Voorst* acht de lezing van de heer *Backer* zeer aannemelijk en hij acht het ook mogelijk, dat overste *Wilson* tussen drie en vier uur in den Haag is aangekomen. Hij is tevens van mening, dat u op dat ogenblik nog niet het besluit tot algehele capitulatie had genomen, dus dat u een afzonderlijke beslissing over Rotterdam hebt genomen, dat daarna omstreeks vier uur het bericht over Utrecht is binnengekomen en dat u daarop na overleg met de commandant veldleger en de commandant vesting Holland het besluit van de algehele capitulatie hebt genomen.

A. Deze voorstelling van zaken acht ik zeer waarschijnlijk.

25449. De **Voorzitter:** Ik kan mij levendig voorstellen, dat u na die vier dagen niet van minuut tot minuut een duidelijke voorstelling kunt hebben, hoe alles is gebeurd.

A. Ik heb ook geen enkele aantekening.

25450. De **Voorzitter:** Het was een uiterst spannend ogenblik na een ontzaglijk inspannende dag. Dat is volkomen begrijpelijk. Wij kunnen slechts proberen het in redelijkheid te reconstrueren.

A. Deze voorstelling lijkt mij zeer redelijk.

25451. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt, dat is opgekomen naar aanleiding van het verhoor van de burgemeester van Rotterdam. Deze heeft de vraag opgeworpen, of het standpunt van de opperbevelhebber, dat hij niet capituleerde op een ongetekend ultimatum, wel juist was. Ik kan begrijpen, dat deze vraag de burgemeester van Rotterdam, die elke dag nog te midden van de narigheid zit, na aan het hart ligt. Toen hebben wij gezegd: Wij weten daarvoor geen oplossing; wij zullen daarover een deskundige op het gebied van het oorlogsrecht horen. Wij hebben prof. *François* die vraag voorgelegd en deze heeft gezegd: Er zijn geen voorschriften op dit punt; men moet dit naar de omstandigheden in concreto beoordelen; als ik alle omstandigheden bekijk, kan ik het standpunt van de opperbevelhebber wel billijken. In bepaalde omstandigheden, heeft prof. *François* gezegd, kan een ongetekend en zelfs een mondeling ultimatum voldoende zijn, maar onder de gegeven omstandigheden — de strijd was gedurende het aanbieden van het ultimatum niet gestaakt; dat kwam er nog bij — helde hij toch over tot de opvatting, dat de opperbevelhebber een ander standpunt kon innemen. Maar deze deskundige wierp zelf een andere vraag op, die uit de weergave van de feiten in het „Beknopt Overzicht" voortkwam. U weet, dat het eerste ultimatum 's morgens om 10.35 is gekomen. U hebt daarop geantwoord om 11.45, dus bijna vijf kwartier later. Waar zit dat in? Dat heeft natuurlijk wel tijdnood veroorzaakt.

25452. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u misschien in die tijd besprekingen daarover gevoerd? Kunt u zich dat misschien herinneren?

A. Met andere autoriteiten niet.

25453. De **Voorzitter:** Ik lees hier op blz. 142 van het „Beknopt Overzicht":

> „In het verslag van den chef van den staf van de afdeling landmacht van het algemeen hoofdkwartier is daaromtrent het volgende opgenomen:
> „Opnieuw wordt de ernstige — maar nog niet hopelooze — toestand van alle zijden bezien, als gelijk een donderslag te 10.35 uur het bericht binnenkomt, dat van Duitse zijde aan den garnizoenscommandant te Rotterdam een ultimatum is gesteld van twee uren om de stad over te geven." "

Dan komen de overwegingen, of het verantwoord is dit ultimatum voetstoots te aanvaarden.

> „De opperbevelhebber van land- en zeemacht overweegt echter, of hij wel verantwoord is om dit ultimatum voetstoots te aanvaarden. Is het wellicht niet een loos dreigement? Warschau is toch ook niet dadelijk gebombardeerd! En verder: is hier niet — behalve van een poging tot intimidatie — de mogelijkheid van een poging tot mystificatie aanwezig? Het ultimatum toch was niet geteekend."
> „Op dit ultimatum mocht dan ook niet worden ingegaan. Te 11.45 uur wordt aan den garnizoenscommandant te Rotterdam getelefoneerd, dat hij op het ultimatum moet antwoorden, dat slechts een behoorlijk onderteekend geschrift, dat bovendien de qualiteit van den afzender vermeldt, in verdere overweging kan worden genomen."

Ik geef toe: er staat hier een groot aantal overwegingen, die een rol gespeeld hebben, en dat kan tijd gekost hebben.

A. Ik heb de tijd gebezigd, die ik had, om er over te denken. Heb ik misschien naar sommiger oordeel wat traag gedacht, daar staat tegenover, dat ik het redelijk vind, dat men zich over een dergelijke belangrijke vraag de nodige tijd gunt voor rijpe overweging. Bepaalde besprekingen heb ik niet gevoerd. Alleen generaal *van Voorst tot Voorst* was er bij. Wij hebben ieder onze gedachten er over laten gaan. Ten slotte heb ik gezegd: dit zullen wij antwoorden. Dat kan zeer wel een uur geduurd hebben.

25454. De **Voorzitter:** Thans kom ik tot een punt, waarover nog al verwarring heerst. Dat betreft de bij de capitulatievoorwaarden behorende stukken, in het bijzonder de quaestie van het Zusatzprotokoll. U hebt verklaard, dat u in Rijsoord alleen gezien en getekend hebt de capitulatievoorwaarden. De twee andere stukken zijn daar niet ter tafel geweest. Generaal *van Voorst tot Voorst* heeft verklaard, dat de quaestie van de Verhandlungspunkte zeer snel haar beslag heeft gekregen, aangezien hij, kort nadat hij uit Rijsoord teruggekeerd was, hoorde, dat generaal *Hasselman* de zaak al afgedaan had.

A. Ja, vóórdat generaal *Hasselman* nog kon weten, dat hij door mij voor het overleg was aangewezen, hetgeen te *Rijsoord* was geschied.

25455. De **Voorzitter:** Dan is *Schlieper* blijkbaar naar generaal *Hasselman* toegegaan. Hij moet dat gedaan hebben, terwijl de besprekingen in Rijsoord nog voortduurden of vlak daarop.
Wat het Zusatzprotokoll betreft, hebt u verklaard, dat u daarvan pas enige dagen later kennis kreeg, nl. toen de heer *Heeris* vertelde, dat hij het getekend had.

A. Dat kwam door een toevalligheid aan het licht. Het ging over werkzaamheden aan de werf. Toen heb ik gevraagd: wat is dat?

25456. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat de heer *Heeris* zegt:

> „De volgende ochtend is de generaal *Winkelman* naar Rijsoord gegaan, daarheen ben ik ook niet mee geweest. Toen de generaal terugkwam, ben ik bij de generaal geroepen, die heeft tegen mij gezegd, je moet naar het Hotel des Indes gaan, daar zal je waarschijnlijk vinden die kapitein ter zee *Hain* en daar is een apart protocol voor de capitulatie van de marine en dat moet jij met hem behandelen en tekenen."

Dat zou betekenen, dat u op dat ogenblik reeds wist, dat er een „Zusatzprotokoll" was, hetgeen in strijd is met uw verklaring, dat u van het bestaan van een apart protocol voor de marine niets afwist. Kan het zijn, dat u tegen *Heeris* hebt gezegd: ge moet u vervoegen bij die mijnheer *Hain*?

A. Dat is mogelijk; het kan wel zo zijn; ik meen, dat ik aan de Duitsers heb opgegeven, dat schout-bij-nacht *Heeris* de man zou zijn, die met hen over de marine overleg zou plegen.

25457. De **Voorzitter:** Het is dus mogelijk, dat u bij uw terugkeer tegen *Heeris* hebt gezegd, dat hij zich met *Hain* in verbinding moest stellen?

A. Ja.

25458. De **Voorzitter:** Dan blijft alleen het verschil, dat u volgens de heer *Heeris* daarbij ook zou hebben gezegd: er is een apart protocol voor de marine.

A. Ja, maar dat kon ik niet weten.

25459. De **Voorzitter:** Het is ook mogelijk, dat de heer *Heeris*, omdat hij later zo'n protocol heeft getekend, achteraf heeft gedacht, dat u dit er bij hebt gezegd.

A. Ik begrijp het niet helemaal. Ik meen, dat u zojuist hebt voorgelezen, dat schout-bij-nacht *Heeris* heeft gezegd, dat hij het protocol moest behandelen en tekenen.

De **Voorzitter:** Ja.

A. Hij heeft voorts gezegd: ik dacht, dat generaal *Winkelman* dat in Rijsoord was overeengekomen. Als het waar was, dat ik dit in Rijsoord was overeengekomen, dan zou hij dit stuk niet meer hebben behoeven te tekenen. Dit klopt dus niet geheel.

25460. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is mogelijk, dat u het stuk zou hebben gezien in Rijsoord, maar dat u daar hebt gezegd: de verdere uitwerking daarvan laat ik over aan de marineautoriteit, die het aangaat.

A. Het zou mogelijk kunnen zijn, maar het is niet zo geweest; ik heb het stuk in Rijsoord niet gezien.

25461. De **Voorzitter:** Wat u als mogelijk erkent, is, dat u na uw terugkeer tegen de heer *Heeris* hebt gezegd: u moet u in verbinding stellen met *Hain* voor wat betreft de afwerking van een en ander?

A. Ja.

25462. De **Voorzitter:** Maar u had er geen flauw idee van, dat daarvan een stuk op tafel zou komen?

A. Neen, evenmin als van de „Verhandlungspunkte", die aan generaal *Hasselman* werden voorgelegd, waarin bovendien dingen stonden, die niets met militaire zaken hadden te maken. Dit was b.v. het geval ten aanzien van de Nederlandsche Bank.

25463. De **Voorzitter:** In datgene, waarop u zojuist de aandacht vestigde in de verklaring van de heer *Heeris*, zou inderdaad een zekere tegenspraak kunnen zitten, maar aan de andere kant is het natuurlijk ook mogelijk, dat u hebt gezegd, dat de Duitsers dit verder afgehandeld wilden hebben met de betrokken marineman en dat de heer *Heeris* het zo opgevat heeft, dat u toen reeds van het bestaan van een afzonderlijk stuk voor de marine op de hoogte waart.

A. Hij kan het zó hebben opgevat, dat is natuurlijk mogelijk, maar dan is dat in strijd met de werkelijkheid geweest.

25464. De **Voorzitter:** Kent u de lezing van kapitein *Schepers* over dit geval?

Deze heeft een en ander op schrift gesteld, Daarin staat:

> „Sch. b. N. *Heeris* verkeerde in de meening, dat dit alles in Rijsoord besproken was — hetgeen niet het geval is geweest — zoodat hij er niet over onderhandelde, maar het aanvaardde."

De heer *Heeris* heeft gezegd: Dat is positief niet waar: ik ben enige uren met *Hain* bezig geweest en ik heb gezegd, dat ik met al die bepalingen, die er in stonden — de „Privatbetriebe" moesten b.v. aan de gang blijven —, niets had te maken. Hij heeft gezegd: Zulk een bepaling accepteer ik niet; daar trek ik mij niets van aan.

Ook over de bepaling ten aanzien van de herstelwerkzaamheden is hij, naar hij meent, met *Hain* bezig geweest. Nu staat er in het verslag van de kapitein *Schepers,* dat het hele geval van het Zusatzprotokoll pas aan het licht is gekomen, toen bleek, „dat het militaire personeel van de Marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd." De heer *Heeris* heeft gezegd, dat dit positief onjuist is en dat hij daartegen geen enkel bezwaar heeft gemaakt, omdat dit geen militair personeel, maar burgerlijk personeel was, dat niet krijgsgevangen kon worden gemaakt. Ik neem aan, dat de heer *Heeris* dit wel zal weten en dat dit een vergissing van de kapitein *Schepers* is.

A. De werf als zodanig is toch een militaire inrichting.

De **Voorzitter:** Ja.

A. Het is evenmin geoorloofd burgerlijk personeel ten behoeve van de vijand te laten werken als orgaan van een militaire inrichting.

25465. De **Voorzitter:** De grief was, dat krijgsgevangenen dat werk moesten doen.

A. Dat was hier inderdaad niet het geval.

25466. De **Voorzitter:** Ten minste, zo heeft de kapitein *Schepers* het geformuleerd.

A. Dezelfde verantwoording, die de kapitein *Schepers* in dat stuk noemt, heeft de schout-bij-nacht *Heeris* zelf in een bespreking met mij gegeven. Hij zeide: Ik dacht, dat dat in Rijsoord was overeengekomen, en toen heb ik dat stuk kunnen aanvaarden. Dat klopt dus.

25467. De **Voorzitter:** Alleen zegt hij nu, dat hij over twee punten een hele tijd met *Hain* heeft zitten praten.

A. Maar ten slotte heeft hij het getekend. Hij heeft er intussen geen uitvoering aan gegeven.

25468. De **Voorzitter:** Hij heeft gezegd: Op die twee punten heb ik *Hain* bestreden en ten slotte heb ik hem gezegd, dat ik de consequenties daarvan niet op mij nam; toen heb ik het getekend.

A. Zo is het klaarblijkelijk gegaan.

25469. De **Voorzitter:** Nu een ander punt. U weet, dat wij hebben gesproken over het vormen van een bewind in de periode, waarin u het Regeringsgezag uitoefende. Toen hebben wij u de quaestie-*van der Vaart Smit* voorgelegd en toen hebt u gezegd: Die mijnheer *van der Vaart Smit* kan ik mij niet herinneren. Wij hebben hier achteraf de compagnon van de heer *van der Vaart Smit* gehoord, nl. mr. *Westerman,* en deze was in zijn uitlatingen veel minder positief dan de heer *van der Vaart Smit.* Deze laatste had gezegd, dat zij daarover met u een gehele middag en een gehele avond hadden gesproken, dat u toen een week bedenktijd hebt gevorderd, dat u na die week nog niet tevreden was en nog enige bedenktijd moest hebben. De heer *Westerman* heeft ten opzichte van dit punt gezegd: Wij zijn wel bij de generaal geweest; de eerste bespreking heeft heel kort geduurd en een tweede bespreking heeft niet plaats gevonden. In zoverre wijken zij van elkaar af, maar er zijn dus twee personen, die verklaren, dat zij bij u zijn geweest.

A. Dan zal het wel zo geweest zijn.

25470. De **Voorzitter:** U hebt gezegd: Ik herinner mij *van der Vaart Smit* niet en dus moet ik dit naar het rijk der fabelen verwijzen.

A. Ook nu nog! Ik herinner hem mij niet.

25471. De **Voorzitter:** De heer *Westerman* heeft gezegd, dat het niet zulk een lang onderhoud is geweest.

Er is nog een ander punt, nl. dat er in die dagen ook sprake van is geweest, dat u ter zijde zou worden gestaan door een bepaalde adviesraad, door enkele mensen, die u zouden adviseren. Ik had toen de indruk, dat u zich liever over de namen van die mensen niet uitliet.

A. Ik heb er ten slotte één genoemd.

25472. De **Voorzitter:** Wij hebben hier ook gehad de heer *de Monchy.* Deze zeide, dat hij met u over deze zaak had gesproken. Volgens de heer *de Monchy* zou de zaak op een gegeven moment in een dusdanig stadium zijn geweest, dat het inderdaad drie bepaalde mensen zouden worden, te weten: de heren *Kan, van der Mandele* en *Donner.* Is dat inderdaad zo? Bent u concreet zover gekomen?

A. Met de heer *Donner* heb ik nooit besprekingen gehad. De heer *Kan* heb ik dikwijls om advies gevraagd, evenals de heer *de Monchy.* Ik ken de heer *van der Mandele* niet. De heer *de Monchy* heeft misschien met die heren besprekingen gevoerd.

25473. De **Voorzitter:** Hij zeide: ik stond er zelf geheel buiten. Hij had het gevoel, dat het voor de loop van zaken goed zou zijn, als de opperbevelhebber een paar zeer ervaren mensen had, die hij om advies zou kunnen vragen. Dat idee heeft de heer *de Monchy* met kracht bij u bepleit. Hij zegt verder:

> „Ik heb de vrijheid genomen om dat voor te stellen, omdat ik er bij kon zeggen, dat ik in elk geval in dat opzicht zelf generlei ambitie had, noch kon hebben. Het sprak voor mij vanzelf, dat de burgemeester van den Haag op zijn post moest blijven en dat men hier moest zoeken naar mensen, die een zekere vrijheid van beweging hadden, leden van de Raad van State b.v.
>
> Dat denkbeeld is toen ernstig overwogen door generaal *Winkelman* en ik hoorde, dat men enkele dagen daarna gekomen was tot een drietal, dat men ook gevraagd heeft, te weten de heren *Kan, van der Mandele* en *Donner.*"

De Voorzitter heeft daarop gevraagd:

„U zegt, dat men daartoe gekomen was. U bedoelt waarschijnlijk generaal *Winkelman?*"

Het antwoord was:

> „Ja, generaal *Winkelman.* Hij heeft daarvoor die personen uitgenodigd. Ik geloof ook wel, dat zij zich bereid hebben verklaard. Ik heb er maar sporadisch verder toevalligerwijze iets van gehoord."

A. Ik heb herhaaldelijk advies gevraagd aan verschillende heren, die u noemt, ook aan de heer *van Karnebeek.* Ik heb echter de behoefte aan een driemanschap niet gevoeld. Wanneer ik een dergelijke ver gaande stap gedaan had, zou ik het mij wel herinneren. Dat moet ik echter per se tegenspreken. Ik heb alleen de heer *Fentener van Vlissingen* . . . .

25474. De **Voorzitter:** Over de heer *Fentener van Vlissingen* heeft prof. *van Hamel* ons verteld.

A. Dat is toch nooit in een stadium geweest, zoals de heer *de Monchy* zich dit blijkbaar indenkt.

25475. De **Voorzitter:** Tijdens uw vorige verhoor hebt u verklaard, dat u op een gegeven ogenblik op het Ministerie van Buitenlandse Zaken moest komen en dat u daar *Göring* ontmoette.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25476. De **Voorzitter:** Dat bezoek heeft blijkbaar geen enkele materiële betekenis gehad. Wat was daarvan de bedoeling?

A. De bedoeling was, dat ik daar zou komen om kennis te maken met *Seyss-Inquart.* Toen ik daar kwam, zag ik tot mijn verbazing, dat ik door *Göring* werd ontvangen. Hij heeft mij toen zijn grieven, die hij tegen mij had, kenbaar gemaakt.

25477. De **Voorzitter:** Met betrekking tot welke punten?

A. Hij had drie punten. Het eerste punt betrof de parachutisten, die wij krijgsgevangen hadden gemaakt. Ongeveer 1000 daarvan hadden wij naar Engeland laten overbrengen. Hij deed mij allerlei verwijten: dat wij ze in Rotterdam tegen de muur hadden gezet, hetgeen niet waar was; dat wij ze in de gevangenis hadden gestopt, hetgeen waar was, omdat wij geen andere plaats hadden om ze op te bergen; dat wij hun zelfs een gevangenispakje hadden aangetrokken, hetgeen ten aanzien van één man waar was, omdat deze in een sloot was gevallen en wij zo snel geen ander pak voor hem hadden —; de man is echter in uniform gekleed naar Engeland gegaan.

Het tweede punt betrof het feit, dat ik de Hembrug had verboden om voor de Duitsers te werken, hetgeen waar was. Dat maakte hem heel erg boos. Hij zei, dat de oorlog tussen Nederland en Duitsland uit was en dat er door de daar gemaakte mitrailleurs geen enkele Nederlander meer zou worden getroffen. De oorlog was immers uit. Toen ik tegen hem zei, dat de oorlog niet uit was, dat wij Indië nog hadden, dat de Koningin en de Regering in Engeland waren en de oorlog doorging, werd hij furieus. Hij zei, dat hij dit aan de Führer zou mededelen en dat er dan geen enkele reden was om tegenover de Hollanders zo lankmoedig te zijn als de Führer tot op dat ogenblik was geweest.

Het derde punt betrof het feit, dat wij onvoldoende eerbied betoonden voor het Duitse leger. Er was op dit punt een afspraak gemaakt tussen de eerste Duitse generaal, die hier na de bezetting het bevel voerde, en mij. Deze generaal had mij gevraagd: zullen de beide legers elkaar negeren of zullen zij over en weer de militaire groet brengen? Afgesproken werd, dat aan beide zijden de onderofficieren en minderen de officieren zouden groeten. *Göhring* zei, dat hij de klacht had gekregen, dat dit door de Nederlanders niet gebeurde. Toen ik daarop antwoordde, dat wij dezelfde klacht hadden gekregen, stoof hij op en zei, dat dit geheel iets anders was, omdat zij, de Duitsers, de overwinnaars waren. Het was een warm gesprek. Hij liep opgewonden heen en weer voor de tafel, aan de andere kant waarvan ik was gezeten. Daarna heeft hij de secretarissen-generaal ontvangen. Eén van de heren heeft mij later verteld, dat *Göring* in die bijeenkomst nog niet tot bedaren was gekomen.

Later is hij naar Amsterdam gegaan en daar schijnt hij ook niet met naar zijn zin voldoende eer te zijn behandeld. Als gevolg daarvan ontving ik een brief, inhoudende, dat, indien de houding van het leger binnen korte tijd niet veranderde, ik en 12 andere generaals naar een concentratiekamp zouden worden gevoerd, ten einde te leren hoe wij ons tegenover de Duitsers moesten gedragen. Overigens is dit punt niet van feitelijke betekenis, maar ik wil u wel, indien u er belang in stelt, vertellen hoe deze zaak is afgelopen.

De volgende dag moest ik op het bureau van generaal *Christiansen* zijn voor een bespreking. Toen die bespreking was afgelopen, werd mij gevraagd: Hebt u die brief ontvangen? Ik zei: Ja. En verder niets. Mogelijk wilden zij, dat ik excuses zou maken, maar ik sprak er verder niet over. Toen begeleidde een majoor mij naar mijn auto en terwijl wij de trap afliepen, herhaalde ook deze de vraag: Hebt u die brief ontvangen? Ik zei: Ja. Hebt u hem ook gelezen? Ja. Haben Sie es auch verstanden? Ik antwoordde: Ja, aber eine Sache kann ich nicht verstehen, nl. hoe men een opperbevelhebber durft te dreigen met zending naar een concentratiekamp om te leren, hoe hij zich tegenover de vijand moet gedragen. Hiermede eindigde het gesprek en reed ik weg. Dat gebeurde op Vrijdag. Op Zaterdagavond om 10 uur werd ik opgebeld. Er was een bericht gekomen, dat in vorenvermelde brief bij vergissing mijn naam was gekomen. 's Maandags zou een officier van de staf komen om het mij mede te delen. Die officier heeft mij medegedeeld, dat mijn naam niet in die brief moest staan; dat was een vergissing geweest. Ik vroeg: Hoe zit het dan met die 12 andere generaals? Dat ging door. Toen ik opmerkte, dat dit dan even erg was, gaf hij het verbluffende antwoord: U behoeft u daarover niet ongerust te maken, want de houding van het leger is zo verbeterd (dit was dus van Vrijdag op Maandag!), dat aan deze order wel geen uitvoering zal behoeven te worden gegeven.

25478. De **Voorzitter:** In een andere vorm is het enige weken later toch gebeurd?

A. Ja.

25479. De **Voorzitter:** U hebt een ontmoeting gehad met *Seyss-Inquart* naar aanleiding van bepaalde protesten, die u bij hem had ingebracht?

A. Alleen ten aanzien van het bombardement van Rotterdam.

25480. De **Voorzitter:** Met hem persoonlijk, naar aanleiding van een redevoering, die hij had gehouden?

A. Ja. Toen heb ik hem alles medegedeeld en hem de gegevens verschaft. Maar ten slotte zei hij: U zegt het zo, maar ik heb inlichtingen, die anders zijn. Het heeft verder tot niets geleid.

25481. De **Voorzitter:** Ten slotte wil ik u iets vragen betreffende hetgeen u hebt verklaard aan het einde van uw verhoor van 14 April. Dat heb ik niet goed begrepen. Ik heb u toen gesproken over een verklaring, die u waarschijnlijk ook gedwongen hebt moeten afleggen, nl. dat maatregelen, welke u had getroffen na het optreden van de Rijkscommissaris, niet meer hadden mogen worden genomen. U hebt toen enige mededelingen gedaan en u bent gekomen tot een beschouwing over een brief, die gericht was aan de burgemeester van Schiedam. Het is mij niet geheel duidelijk, wat u toen bedoeld hebt. Als u die passage doorleest, zult u zelf op de onduidelijkheid er van stuiten. Zij begint op blz. 634, bij vraag no. 7811.

A. Wat vindt u het onduidelijke?

25482. De **Voorzitter:** Ik vind het voor de lezer niet geheel duidelijk, misschien omdat het niet geheel volledig is. U hebt enkele aanschrijvingen gedaan vóór 3 Juni, waaronder zich bevond een aanschrijving met betrekking tot het niet werken voor de Duitsers in de artillerie-inrichtingen?

A. Het betreft twee afzonderlijke zaken, die onafhankelijk naast elkaar staan: verbodsbepalingen voor militairen en militaire inrichtingen en aanwijzingen voor de particuliere industrie. Die tweede aangelegenheid is o.a. ook door het Bijzonder Gerechtshof te Rotterdam behandeld.

25483. De **Voorzitter:** Het is dus zo: u hebt enkele aanschrijvingen betreffende het niet werken voor de Duitsers doen uitgaan en uw brief hield in, dat u introk uw aanschrijvingen na 3 Juni.

A. Inderdaad. Zo is het. Met ingang van 3 Juni was ik van mijn functie ontheven, behalve voor wat betreft de demobilisatie. Daarom heb ik mijn nog na die datum gegeven aanschrijvingen betreffende het voor de vijand werken wel moeten herroepen. Maar de Duitsers hebben dat gepubliceerd in een vorm, waaruit zou volgen, dat ik alle aanschrijvingen, dus ook die van vóór 3 Juni over dat onderwerp had ingetrokken.

25484. De **Voorzitter:** Zoudt u het tweede antwoord, waar u het hebt over de zaak voor het bijzonder gerechtshof, misschien even iets willen verduidelijken?

A. De burgemeester van Schiedam is met een paar heren bij mij geweest. Toen is de vraag besproken, of gewerkt mocht worden voor de Duitsers. Zij meenden, dat ik gezegd zou hebben: een opdracht van de Duitsers moogt u aanvaarden. Men zou gevraagd hebben: ook voor het maken van munitie?, en daarop zou ik geantwoord hebben: ja, zelfs munitie. Een dag of vijf later is er weer een bespreking geweest, waarbij dezelfde heren, maar ook nog andere mensen uit de industrie, aanwezig waren. Daar heb ik verkondigd, dat men voor de Duitsers niet mocht werken, waarop een van de heren, die bij het eerste onderhoud tegenwoordig waren geweest, zeide: u hebt het een paar dagen geleden anders gezegd! Ik heb toen geantwoord: dat is een misverstand, dat zal ik met een voorbeeld duidelijk maken.

Ik heb als voorbeeld genoemd een werkman, die aan de werkbank stond, terwijl een Duitser zeide: dat wapen moet je afmaken, en hem een pistool op de borst zette. Ik heb toen als mijn mening te kennen gegeven, dat een dergelijke man niet ter verantwoording moest worden geroepen, omdat hij voor de Duitsers gewerkt had.

Dit is heel wat anders dan gevolg geven aan een papieren opdracht van de Duitsers om oorlogstuig of schepen te maken of te herstellen. Dan is het geen quaestie van overmacht. Als ik bij de eerste bespreking onduidelijk ben geweest, kunnen dus ten hoogste vijf dagen lang deze heren in de mening hebben verkeerd, dat zij wel voor de Duitsers mochten werken. Deze heren zijn voor de rechter gekomen met een brief, waarin een van de heren aan de burgemeester (die inmiddels is overleden) schrijft: ter bevestiging van ons onderhoud verklaar ik, dat dit en dat is gezegd. Die brief heb ik zelf, over wiens woorden het gaat, echter niet ter bevestiging gekregen en heeft voor mij dan ook niet de minste bewijskracht.

25485. De **Voorzitter:** Was de burgemeester van Schiedam ook bij het eerste onderhoud aanwezig?

A. Ja; bij het tweede onderhoud, naar ik meen, niet.

25486. De **Voorzitter:** Die brief was van iemand, die alleen bij het tweede onderhoud aanwezig was geweest?

A. Neen, ook bij het eerste. Hij schreef aan de burgemeester ter vastlegging hoe ik het de eerste keer zou hebben gezegd.

25487. De **Voorzitter:** Het was dus een brief van een der aanwezigen bij het eerste onderhoud aan de eveneens daar aanwezig geweest zijnde burgemeester van Schiedam, waarin de eerste zijn visie over uw eerste uiteenzetting ter kennis bracht aan die burgemeester?

A. Ja. Over het tweede onderhoud bestaat geen brief, d.w.z. dat ik later dat tweede onderhoud wel heb bevestigd. Ik heb het schrijven, meen ik, bij de stukken overgelegd.

25488. De **Voorzitter:** Hoe kan die zaak dan nog voor de bijzondere hoven spelen, als u die tweede uiteenzetting hebt gegeven?

A. Ik meen ook, dat de betrokkenen zijn veroordeeld.

25489. De **Voorzitter:** Men heeft dus een beroep gedaan op een enkele dagen later verduidelijkte uiteenzetting, die u zou hebben gegeven en die weergegeven was in een brief, die tussen twee personen is gewisseld, geheel buiten u om. Is bij de desbetreffende verhoren voor het bijzonder gerechtshof duidelijk gemaakt, dat er een tweede onderhoud is geweest, waarbij u verhelderd hebt hetgeen u tijdens dat eerste onderhoud hebt gezegd?

A. In Rotterdam ben ik zelf als getuige voor het hof geweest en ik heb daar de toedracht medegedeeld. De betreffende heren zijn daar ook door het hof veroordeeld.

De **Voorzitter:** Dan is dit thans wel duidelijk.

A. Wilt u, dat ik de tekst verander?

De **Voorzitter:** Neen, dat komt vanzelf in orde, dit verhoor wordt toch bij de andere gevoegd.

Dan ben ik hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u voor deze tweede ronde nog had te vragen. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons ook deze keer hebt willen verstrekken, en sluit het **verhoor.**

H. G. **WINKELMAN.**

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. HENDRIK JOHAN KRULS,
oud 46 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

25490. De **Voorzitter:** In een van de verhoren, die voor deze subcommissie zijn gehouden, met name dat van de oud-Minister *van Rhijn,* is, zoals in vele andere verhoren, ter sprake gekomen het vertrek van de Regering op de 13de Mei 1940. Nu staat de heer *van Rhijn* zeer sterk op het standpunt — er zijn trouwens meer verklaringen in die richting —, dat, toen de Regering uit den Haag vertrok en naar Hoek van Holland ging, nog niet vaststond, waarheen de Regering zou gaan, en dat ook het doel, zoals dat later bij herhaling naar voren is gebracht, nog niet vaststond. De heer *van Rhijn* meent, dat het besluit om naar Londen te gaan, met de bedoeling daar de strijd voor het gehele Koninkrijk voort te zetten, pas in Hoek van Holland zijn definitieve vorm heeft gekregen. Daarvoor heeft hij een aantal argumenten. Een van die argumenten is het volgende. Hij zegt nl.:

> „Dan wilde ik gaarne uw aandacht vestigen op een stuk, dat generaal *Kruls* pas geschreven heeft in „Elsevier's Weekblad" van 27 Maart 1948."

U ziet: het heeft altijd consequenties, als men gaat schrijven.
Daar staat het volgende in:

> „Er moeten nog besluiten worden genomen" — dat is dus het ogenblik, dat men vertrekt — „gaat de reis terstond naar Engeland of eerst nog naar Nederlands grondgebied, naar Zeeland, zullen alle Ministers meegaan, ook de beiden, die voorlopig nog in den Haag zijn gebleven, de laatste Ministerraad op Nederlands grondgebied zal daartoe gehouden worden in het pantserfort. De Ministers stappen uit en begeven zich naar het fort. Ik wijs de weg, legitimeer mij bij de schildwacht en vraag toelating."

Dit leidt mij tot de vraag, of u hiermede een opinie hebt weergegeven, die alleen gemeengoed was en die u meende hier te kunnen neerschrijven, of dat u misschien ook nog bepaalde dingen uit persoonlijke ervaring weet, die aan deze opvatting steun geven. Ik vond het belangrijk, dit even bij u te verifiëren, omdat dit een van de punten is, die wij gaarne duidelijk willen zien vastgesteld.

A. Ik heb natuurlijk niet meegemaakt, wat er des ochtends in de Ministerraad is gebeurd. Ik ben alleen — ik meen, dat dit ongeveer om 9 uur zal zijn geweest — gewaarschuwd door mijn Minister *Dijxhoorn,* dat het er wel op zou uitdraaien, dat de Regering den Haag zou verlaten om naar Engeland of Zeeuwsch-Vlaanderen te gaan. De Minister heeft mij toen opgedragen daarvoor de nodige voorbereidingen te treffen. Die heb ik getroffen en ik heb daarna de Ministers in het Ministerie gevonden.

25491. De **Voorzitter:** Dus u hebt met name voorbereidingen getroffen om van de commandant van de vesting Holland het escorte te krijgen?

A. En de wegen, die afgesloten waren, open te laten maken. Ik heb daarna de Ministers in het Ministerie van Economische Zaken op het Bezuidenhout gevonden en toen zijn wij om een uur of twaalf vertrokken, waarbij ik mij wel meen te herinneren, dat mijn Minister mij toen gezegd heeft: Het zal wel, dat wij naar Londen gaan, maar over de uiteindelijke beslissing gaan wij nog vergaderen. Vandaar dat het eerste, dat de heren deden, toen zij in het fort aankwamen, was een gelegenheid zoeken om de vergadering van de Ministerraad voort te zetten. Tijdens de vergadering heb ik de mededeling gekregen — ik meen van Minister *Dijxhoorn* —, dat het besluit was gevallen, en werd mij gevraagd of ik wilde zorgen, dat de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* uit den Haag werden gehaald.

25492. De **Voorzitter:** „Dat het besluit was gevallen" kan twee betekenissen hebben. Het kan ook betekenen, dat het besluit was gevallen, dat de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* uiteindelijk ook zouden medegaan.

A. Inderdaad. Ik leefde echter, toen zij in Hoek van Holland aankwamen, in de veronderstelling, die gebaseerd was op de mededeling, dat het hoogstwaarschijnlijk was, dat men naar Engeland zou gaan, maar dat het niet zeker was.

25493. De **Voorzitter:** Bovendien is het zo, dat het feit, dat de heren *van Rhijn* en *Steenberghe* uiteindelijk zijn medegegaan, in hun voorstelling van zaken mede beïnvloed is door het feit, dat in het fort ten slotte klaarheid ten aanzien van de doelstelling is ontstaan.

A. Ik heb ook steeds de indruk gehad, dat daar de beslissing genomen is.

25494. De **Voorzitter:** Voor die indruk vindt u dan hoofdzakelijk het houvast in hetgeen Minister *Dijxhoorn* op die dag tot u gezegd heeft?

A. Ja.

25495. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt, dat eigenlijk bij dit onderwerp niet geheel thuishoort, omdat het bij een later onderwerp aan de orde komt, nl. het M.G., doch waaromtrent het misschien beter is reeds thans uw mening te horen.
Wij hebben hier gehad de heer *Veraart,* die verteld heeft, dat hij in de zomer van 1944 een uitnodiging van u gehad heeft voordrachten te houden voor het apparaat van het M.G., een uiteenzetting over verschillende Nederlandse staatsrechtelijke quaesties. De eerste voordracht zou anderhalf uur duren. Na een kwartier pauze zou er discussie zijn. Toen heeft de heer *Veraart* gesproken over de dingen, die hem na aan het hart lagen, en dat waren voornamelijk de problemen, verband houdende met de vertegenwoordigende lichamen in Nederland. Hij heeft de officieren van het M.G. op het hart gebonden: overal waar men gemeenteraden of Provinciale Staten vindt, respecteert daar de democratie. Toen hij zijn rede had gehouden, bent u opgestaan en hebt u gezegd: het is niet de bedoeling, dat wij op die manier voorlichting krijgen. De heer *Veraart* zegt:

> „De heer *Kruls,* die onder de hele voordracht naast mij gezeten heeft, is terstond na mijn voordracht opgestaan en heeft gezegd: Mijne heren, het is helemaal niet de bedoeling, dat wij op deze manier voorlichting zouden krijgen. Wij danken mijnheer *Veraart* en er zal geen debat zijn. Ik zal het volgende uur een uiteenzetting geven, hoe de zaak in elkaar zit.
> Ik wist dus, dat ik kon gaan."

A. Sedert 1944 heb ik over dit voorval niet meer nagedacht. Iets dergelijks is gebeurd. Of het echter een juiste voorstelling van zaken is, durf ik niet zeggen. Ik herinner mij, dat de heer *Veraart* voor het M.G. een uiteenzetting zou geven, waarbij hij optrad als een van de instructeurs, die zouden optreden ter verrijking van de kennis en het begrip van de heren. Waarover het ging, herinner ik mij niet

meer. Ik weet wel, dat hij het op een dusdanige wijze deed, dat ik er weinig voordeel, maar wel nadeel in zag. Of het gebeurd is tijdens de vergadering dan wel, dat ik na afloop aan de gehele cyclus een eind heb gemaakt, weet ik niet meer. Ik bestrijd echter niet, dat het misschien wel op deze wijze gegaan is.

25496. De **Voorzitter:** Maar kunt u nagaan of uw bezwaren inderdaad gingen tegen de beschouwingen, die hij daar heeft gehouden over de gemeenteraden en Provinciale Staten?

A. Neen. Ik geloof niet, dat ik dit nog kan nagaan, tenzij ik dit voorval toevallig ergens mocht hebben aangetekend, maar dat geloof ik haast niet. Wel weet ik, dat ik mij op grond van verschillende verklaringen van de heer *Veraart* er van te voren van bewust was, dat hij een besliste vijand was van de instelling van het Militair Gezag, maar dat ik hem nochtans als deskundige de gelegenheid wilde geven om op een bepaald gebied mede te werken. Toen echter bleek, dat hij een kant opging, die bepaaldelijk geen medewerking was, maar in tegenwerking dreigde te ontaarden, heb ik daaraan een einde gemaakt.

25497. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk, dat, behalve de positieve kant, die hij gaf, nl. dat hij het Militair Gezag op het hart drukte de democratische instellingen zoveel mogelijk te eerbiedigen, hij misschien op die cursus het Militair Gezag zelf heeft aangevallen of daaraan moeilijkheden heeft veroorzaakt?

A. Wanneer hij zich inderdaad zou hebben beperkt de heren op het hart te binden, dat zij de democratische instellingen moesten respecteren, dan zou ik hem zijn verhaal nooit hebben laten onderbreken; niets was ons dierbaarder. Ik herinner mij echter bepaaldelijk, dat de heer *Veraart* eigenlijk van de gelegenheid gebruik maakte om de heren aan te tonen, dat het apparaat, waarvan zij deel uitmaakten, eigenlijk een apparaat was, dat niet bestaan moest. Ik had er geen behoefte aan dit te laten vertellen aan de lieden, die in dat apparaat een functie moesten vervullen.

25498. De **Voorzitter:** Dat is van de chef van dat apparaat inderdaad wel wat veel geëist.

A. Ja. Indien zij er behoefte aan hebben daarnaar te luisteren, dan kunnen zij dat in hun vrije tijd doen, maar niet in diensttijd.

De **Voorzitter:** Dan kunnen wij van dit onderwerp afstappen.
Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen, en sluit het verhoor.

H. J. KRULS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENDRIK JOHAN PHAFF,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor b.d., oud-adjudant van H.M. de Koningin.

25499. De **Voorzitter:** De commisise wil u een paar aanvullende vragen stellen in verband met uw verhoor over de punten *b, c, d* en *e* van 3 Juni jl. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

De eerste vraag betreft een detailpunt, maar omdat wij daarover nu al zoveel verschillende verklaringen hebben gehoord, willen wij haar toch even aan u voorleggen: hoe zijn de Engelse destroyers op 13 Mei 1940 in Hoek van Holland gekomen?

A. Dat weet ik niet. Die waren er, toen wij aankwamen.

25500. De **Voorzitter:** U hebt geen idee, hoe die daar gekomen zijn?

A. Tot mijn verbazing waren daar twee Engelse destroyers.

25501. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat Minister *Dijxhoorn* heeft verklaard, dat hij in een gesprek, dat hij, meen ik, in de nacht van de 12de op de 13de Mei met de toenmalige vice-admiraal *Furstner* heeft gehad, heeft gevraagd of deze zich in verbinding wilde stellen met admiraal *Dickens,* de Engelse naval-attaché, om voor enige destroyers te zorgen. Daartegenover heeft de heer *Furstner* verklaard, dat hem dat niet bekend is. De plaatsvervanger van de admiraal *Furstner,* de schout-bij-nacht *Heeris,* weet er ook niets van. Het moet toch wel door de marine gebeurd zijn. Wij tasten volkomen in het duister, hoe die verbinding is tot stand gekomen.

A. Ik kan er absoluut niets van zeggen. Ik weet alleen, dat zij daar waren.

De **Voorzitter:** Gelukkig maar!

A. Inderdaad. Wij gingen naar Hoek van Holland en ik dacht: Wij zullen daar wel zien, hoe wij verder komen. Ik had er geen idee van.

25502. De **Voorzitter:** De marine heeft zich wel beziggehouden met de instructies voor de mijnenvelden, enz.?

A. Ja zeker. Er waren twee heren, die de weg door het mijnenveld zaten op te nemen.

25503. De **Voorzitter:** Men had ook inlichtingen gevraagd op het stafkwartier van de marine, waar men de gegevens had. Daarbij is de marine dus volkomen betrokken geweest.

En nu het tweede punt, waarop wij, naar ik meen, de vorige keer niet zijn ingegaan: Is het u bekend of het Kabinet ook enige bemoeienis heeft gehad met het vertrek van het Prinselijk Gezin? U hebt zeer nadrukkelijk verklaard, dat de lezing van Minister *Gerbrandy* ten opzichte van het advies van het Kabinet aan H.M. de Koningin juist was, want dat u dat advies na de Ministerraad, die op Zaterdag 11 Mei is gehouden, zelf aan H.M. hebt overgebracht.

A. Ja zeker.

25504. De **Voorzitter:** Nu mijn aanvullende vraag: Hebt u er ooit iets van bemerkt, dat het Kabinet zich ook heeft beziggehouden met het vertrek van het Prinselijk Gezin?

A. Daarvan heb ik niets bemerkt. Dat werd behandeld door de vice-admiraal *de Vos van Steenwijk.* Deze zou de Prinses begeleiden en hij heeft dat dus allemaal geregeld. Hij zal er misschien meer van weten. Daarom herinnerde ik mij ook eerst niet, dat er al eerder sprake van is geweest, dat het Prinselijk Gezin zou weggaan.

25505. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was vice-admiraal *de Vos van Steenwijk* door de Koningin belast met de voorbereiding van het vertrek?

A. Ja. Wanneer men een dergelijke opdracht kreeg, was men ook met de voorbereiding belast.

25506. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is de heer *de Vos van Steenwijk* op het ogenblik in Londen?

A. Hij woont in Gorssel.

25507. De **Voorzitter:** Dat zijn de enige twee vragen, die ik u wilde stellen. In ieder geval hebt u ons met betrekking tot de tweede vraag de weg kunnen wijzen.

A. Op de convocatie stonden nog enige andere punten, over Minister *de Geer* b.v. Daar weet ik niets van.

De **Voorzitter:** Dat vindt zijn oorzaak hierin, dat deze subcommissie op het ogenblik vier punten van het Enquêtebesluit tegelijk behandelt. In de oproepingsbrief staan deze vier punten vermeld, doch dit betekent niet, dat elke getuige over elk punt gehoord wordt. De getuige kan alleen verklaringen afleggen over die dingen, die hem uit eigen wetenschap bekend zijn.

Ik dank u ten zeerste voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

H. J. PHAFF.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,

oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

25508. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne een paar aanvullende vragen willen stellen naar aanleiding van uw verhoor over de punten *b, c, d* en *e* van 22 April jl. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de belofte, die u destijds hebt afgelegd, zodat geen hernieuwde aflegging van de belofte behoeft plaats te hebben.

Er zijn twee punten, waarover wij gaarne iets zouden willen weten. In de eerste plaats een punt, dat verband houdt met het Venlo-incident en dat wij niet tot klaarheid hebben kunnen brengen. Generaal *Fabius* heeft eerst in een nota, die hij geschreven heeft, en later mondeling voor de commissie verklaard, dat na het incident de Minister-President, de heer *de Geer,* aan G.S.-III een brief heeft geschreven, waarin stond, dat men zich voortaan had te onthouden van connecties met buitenlandse geheime diensten. Het is natuurlijk op zich zelf een vrij wonderlijke situatie, dat de Minister-President een brief zou schrijven aan G.S.-III. Wij hebben het echter verder niet kunnen achterhalen. Niemand weet iets van de brief en nu is onze laatste hoop, dat u er iets van weet.

De constructie, dat de Minister-President een brief aan de opperbevelhebber zou hebben geschreven en dat deze hem ter hand zou hebben gesteld aan generaal *Fabius,* zou denkbaar zijn. Weet u daarvan iets af?

A. Neen. Het komt mij echter niet geheel onbekend voor. Het is wel mogelijk, dat ik het gelezen heb. Generaal *Fabius* heeft mij herhaaldelijk afschriften gestuurd van brochures, waaraan hij was begonnen.

25509. De **Voorzitter:** Generaal *Fabius* heeft ons een stuk gezonden, dat door hem aanvankelijk bedoeld was om als brochure of op andere wijze te worden uitgegeven.

Als ik mij niet vergis, komt die opmerking daarin reeds voor. Wanneer u het daarin zou hebben gelezen, zou uw verklaring geen waarde hebben.

A. Nu blijkt, dat ik het daaruit kan hebben, durf ik niet te verklaren, dat ik een dergelijke brief heb gehad; ik herinner het mij in elk geval niet.

25510. De **Voorzitter:** Wij hebben de merkwaardige situatie, dat generaal *Fabius* zegt, dat deze brief er is geweest, maar dat niemand anders hem heeft gezien. De heer *de Geer* ontkent echter, dat hij die brief heeft geschreven. Nu heeft generaal *Fabius* er aan toegevoegd, dat hij zich van die brief niets heeft aangetrokken en dat hij rustig op de oude voet is doorgegaan. Dat zou kunnen verklaren, dat niemand anders die brief heeft gezien.

A. Generaal Fabius was toen nog geen hoofd van G.S.-III, dat was toen generaal *van Oorschot. Van Oorschot* is naar aanleiding van het Venlo-incident weggegaan en toen is generaal *Fabius* gekomen. Nu is generaal *Fabius* een zeer eerlijk en achtenswaardig man, maar hij heeft, naar mijn oordeel, blijkbaar op zovele zaken zolang zitten piekeren, dat ik op dingen stuit, waarvan ik langzamerhand geneigd ben mij af te vragen, of hij ze nog wel altijd in de juiste proporties ziet. Hij heeft b.v. in een andere subcommissie verklaard, dat hij op een gegeven ogenblik aan mij een beschouwing heeft overgelegd van de toenmalige majoor *Sas* over een eventuele Duitse opmars. Daarvan herinner ik mij werkelijk niets.

25511. De **Voorzitter:** Was dat de quaestie van die pantserdivisie?

A. Ja, o.a. Ik krijg de indruk, dat hij met mij hierover wel heeft gesproken en dat het geen beschouwingen zijn geweest van de toenmalige majoor *Sas,* maar beschouwingen van hem zelf. Nu wil ik allerminst zeggen, dat hij dit expres zou doen, maar hij herinnert zich sommige dingen, waarvan ik mij niets herinner.

Nu was het, voor wat de verhoudingen betreft van G.S.-III, wel enigszins zonderling gesteld. Deze afdeling stond ten dele onder de chef van de generale staf, later onder de opperbevelhebber. Het bureau binnenlandse inlichtingen stond echter hiërarchisch onder Justitie. Generaal *van Oorschot* stond aan het hoofd van beide bureaux en hij stond onder mij. Door middel van generaal *van Oorschot* stond ik dus aan het hoofd van de buitenlandse inlichtingendienst, maar voor wat de binnenlandse inlichtingendienst alleen betreft, stond *van Oorschot* onder Justitie.

25512. De **Voorzitter:** Weet u dat zeker? Ik heb wel begrepen, dat met name de binnenlandse inlichtingendienst in zeer nauw contact stond met Justitie. Dat lag ook voor de hand, want wij hebben de periode gehad, dat er geen staat van beleg was afgekondigd en het militaire apparaat dus moest werken met de opsporingsmogelijkheden van het Departement van Justitie, met name met de procureursgeneraal. Men stond dus met elkaar in zeer nauw contact. U zult wel weten, dat de quaestie van de arrestatie, die ten slotte is gereduceerd tot 21 man, vóór 10 Mei 1940, was voorbereid door Justitie. Het is mij dus volkomen duidelijk, dat de afdeling „Binnenlandse Inlichtingen" in zeer nauw contact moest staan met het Departement van Justitie, maar dat deze afdeling ook hiërarchisch onder Justitie stond, hoor ik thans voor het eerst.

A. Ik had bij de binnenlandse inlichtingendienst niets in te brengen. Alleen voor zover die inlichtingendienst zich bezighield met de betrouwbaarheid van het leger, dus met communistische en nationaal-socialistische invloeden in het leger, werden die dingen mij gerapporteerd, omdat zij rechtstreeks het leger betroffen. Het was een zeer ingewikkelde situatie. De inlichtingen b.v. omtrent de politieke verdachten, die buiten het leger stonden, gingen buiten mij om.

25513. De **Voorzitter:** Dus ten aanzien van de quaestie van de brief van de heer *de Geer* kunt u uit eigen wetenschap geen uitsluitsel geven?

A. Daarover durf ik geen verklaring af te leggen.

25514. De **Voorzitter:** De tweede vraag, die ik u wil stellen, is, geloof ik, ook reeds in de tweede subcommissie gesteld, maar het is toch wel goed, in verband met het geheel van de politiek, zoals die vóór de 10de Mei is gevoerd, dat u haar hier nog eens beantwoordt.

U zult zich herinneren, dat op 19 Januari 1940 in België een vliegtuig bij een noodlanding is neergekomen. Van de papieren, die daarin zijn gevonden, zegt *Churchill* in zijn memoires:

> „Deze papieren bevatten de volledige plannen voor de invasie van Nederland, België en Frankrijk, waartoe *Hitler* was besloten. De Franse en Britse regeringen ontvingen afschriften van deze documenten en de Duitse majoor werd vrijgelaten om het geval aan zijn superieuren uit te leggen."

Hier lees ik niet, dat de Nederlandse Regering van de inhoud van die documenten op de hoogte is gesteld. Hoe is dat gegaan? Zijn wij in die dagen van de inhoud van die papieren op de hoogte gesteld?

A. Voor zover ik weet, is dat niet het geval geweest. Ik herinner mij alleen, dat ik op een gegeven ogenblik bericht kreeg van het

neerkomen van dat vliegtuig en dat er toen enige onrust ook onder de Regering ontstond. Ik ben toen nog 's avonds op het Departement van Buitenlandse Zaken ontboden en daar zijn toen de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Defensie en ik tot vrij laat in de nacht bijeen geweest in afwachting van nadere berichten over de landing van dat vliegtuig, maar de juiste inhoud van de documenten, die in dat vliegtuig zouden zijn gevonden, heb ik niet vernomen.

25515. De **Voorzitter:** In uw periode is de inhoud daarvan dus niet ter kennis van de Nederlandse Regering gebracht?

A. Ik weet niet of zij naar Buitenlandse Zaken zijn gezonden, maar dan heeft Buitenlandse Zaken ze niet aan mij gezonden.

25516. De **Voorzitter:** Het is ondenkbaar, dat, wanneer de volledige plannen voor een invasie in Nederland, België en Frankrijk bij Buitenlandse Zaken binnenkomen, de opperbevelhebber de inhoud daarvan niet zou kennen.

A. Het zou volkomen onjuist zijn, maar dat het ondenkbaar is, zou ik niet durven zeggen.

25517. De **Voorzitter:** Ik zou zeggen, dat het ondenkbaar is.

A. Dan leg ik mij gaarne er bij neer.

25518. De **Voorzitter:** Zo iets lijkt mij toch beslissend voor het beleid, dat door de opperbevelhebber moet worden gevoerd.

A. Dat lijkt inderdaad zo, maar wanneer u overweegt, dat tot tweemaal toe door de Duitse gezant stappen zijn gedaan bij Buitenlandse Zaken, eenmaal om te vragen of er geen mogelijkheid was, dat wij hen zouden doorlaten ten zuiden van Venlo, waartegenover wij ten noorden van Venlo ongemoeid zouden worden gelaten, en vervolgens om te vragen, of wij tegenstand zouden bieden, wanneer wij werden aangevallen, en dat Buitenlandse Zaken mij daarvan niet op de hoogte heeft gesteld, dan zult u toegeven, dat dat toch wel zeer merkwaardig is. Ik zou dus niet durven zeggen, dat het ondenkbaar is. Er heersten op Buitenlandse Zaken blijkbaar min of meer bijzondere opvattingen.

25519. De **Voorzitter:** Dat is natuurlijk wel iets anders dan met deze papieren. Als ik b.v. zie, wat Minister *van Kleffens* heeft verklaard over het karakter van de stappen, waarover u het hebt gehad, dan blijken zij toch wel van vrij oppervlakkige aard te zijn geweest.

25520. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Van wie hebt u gehoord, dat de stappen gedaan zijn?

A. Ik heb het positief gezien in het requisitoir van de procureur-fiscaal betreffende de zaak-*de Geer*. Daaruit heb ik mijn wetenschap geput.

25521. De **Voorzitter:** Minister *van Kleffens* heeft hier verklaard:

> „De Duitse gezant heeft mij eens zo langs zijn neus gezegd: Als wij nu eens operaties zouden moeten beginnen, zou er dan niets aan te doen zijn?"

Even verder zegt hij:

> „Ik neem aan, dat hij dat niet uit de duim heeft gezogen. Hij zal wel een opdracht hebben gehad en hij zal hebben gedacht: Ik zal nog eens heel voorzichtig proberen, of er nog iets te bereiken is. Het is overigens heel moeilijk voor ons geweest om te zeggen, in hoeverre hij nu eigenlijk in opdracht handelde. Ik ben in gemoede overtuigd, dat hij niets van de bijzonderheden wist en dat hij met name niet wist, dat wij op de 10de Mei zouden worden aangevallen. Een bewijs daarvoor is, dat hij onmiddellijk na afloop aan de kant is gezet."

Minister *van Kleffens* zegt zeer nadrukkelijk, dat het een opmerking is geweest, die de Duitse gezant min of meer langs zijn neus weg gemaakt heeft. Dat is veel minder belangrijk en klemmend dan het vinden van papieren, die de volledige plannen voor de invasie van Nederland, België en Frankrijk inhouden.

A. Dat ben ik met u eens. Dit is wat de gezant aan de Minister gezegd heeft. Het andere betreft de vraag van de gezant aan de heer *Snouck Hurgronje,* de quaestie van het passeren bezuiden Venlo en daartegenover de verzekering, dat wij ten noorden geen weerstand zouden bieden.

Dat is wel iets, dat aan de opperbevelhebber medegedeeld had moeten worden.

25522. De **Voorzitter:** Minister *van Kleffens* zegt verder:

> „Dat ging niet zo, dat de kamerbewaarder met een plechtig gezicht de Duitse gezant aankondigde en ik dan zei: gaat u zitten, mijnheer de gezant, wat kan ik voor u doen?
>
> En dan de Duitse gezant: ik moet u een zeer bijzondere vraag stellen: schiet u, als wij hier binnenkomen?
>
> Zo ging dat niet. Ik herinner mij, dat ik een gesprek met hem had, ik geloof gedurende ongeveer een kwartier, waarin hij dit zo langs zijn neus weg vroeg. Dat was echter in het geheel niet een plechtige démarche."

Dit gesprek heeft niet zulk een buitengewoon nadrukkelijk karakter gehad. Het schijnt in het gesprek van de heer *Snouck Hurgronje* wel iets meer gepreciseerd gezegd te zijn. Er staat tegenover, dat een gesprek met de Minister toch weer wat anders is dan een gesprek met de Secretaris-Generaal.

A. Natuurlijk. In die dagen was echter lang niet iedereen er van overtuigd, dat wij aangevallen zouden worden.

Wanneer men dan op die wijze tot de overtuiging komt, dat de Duitsers inderdaad van plan zijn ons land aan te vallen, dan is dit, naar mijn mening, toch wel iets om aan de opperbevelhebber mede te delen. Dit is misschien nog belangrijker dan de operatieplannen.

Ik neem aan, dat deze niet aan Buitenlandse Zaken gezonden zijn.

25523. De **Voorzitter:** Of na 6 Februari 1940, de datum van uw aftreden.

A. Ja.

25524. De **Voorzitter:** Het vliegtuig was 19 Januari neergekomen.

A. Ja, dat was nogal laat.

25525. De **Voorzitter:** Het zou mogelijk kunnen zijn, dat men eerst na enige weken de beschikking over die stukken heeft kunnen krijgen. In uw periode is het u niet bekend geworden?

A. Neen.

25526. De **Voorzitter:** Dit waren de vragen, die wij u, in aansluiting aan het vorige verhoor nog te stellen hadden.

A. Ik dacht eigenlijk, dat u mijn oordeel zou vragen over de punten, die op mijn oproeping vermeld staan, speciaal over het eerste punt: het weggaan uit Nederland van de Regering. Maar indien uw commissie daaraan geen behoefte heeft.....

25527. De **Voorzitter:** Hebt u daarover dan bepaalde mededelingen te doen?

A. Neen, als getuige kan ik dienaangaande niets mededelen; ik weet er niets van. Ik kan er wel mijn oordeel over geven. Indien uw commissie echter geen aanleiding heeft om mijn oordeel te vernemen, dan stel ik er geen bijzondere prijs op hierover gehoord te worden.

De **Voorzitter:** Ik heb er geen bezwaar tegen, dat u met een enkel woord aangeeft wat uw opinie over dit punt is.

A. Ik sta in het algemeen op het standpunt, dat het verplaatsen van de Regering naar Engeland juist is geweest, maar dat de wijze, waarop dit is geschied, niet juist is geweest. Op dit punt is mijn oordeel zeer positief. Echter, ik zeg nog eens, indien het niet in uw bedoeling lag mij dit te vragen, dan wil ik van het geven van mijn oordeel voor uw commissie gaarne afzien.

25528. De **Voorzitter:** Als u uw critiek op de wijze waarop de zetelverplaatsing van de Regering is gebeurd, wilt adstruëren, dan wil ik u daartoe gaarne de gelegenheid geven.

A. Ik zou niet gaarne de indruk willen maken, dat ik tracht ongevraagd hierop in te gaan.

De **Voorzitter:** Ik stel het zeer op prijs, als u het wilt zeggen.

A. Ik heb mijn wijsheid in dezen geput uit „Het Beknopt Overzicht", dat de generale staf heeft uitgegeven van de krijgsverrichtingen.

Daaruit blijkt, dat van een weloverwogen plan om de Regering naar Engeland te verplaatsen geen sprake was. Uit „Het Beknopt Overzicht" haal ik het volgende.

Op 11 Mei besluit het Kabinet H.M. de Koningin te adviseren zich gereed te maken voor het vertrek. Van vertrek van de Ministers is op dat ogenblik geen sprake. Op 12 Mei wordt hierover voor het eerst gesproken en er bestaat op dit punt geen eenstemmigheid, noch wordt een beslissing genomen. In de nacht van 12 op 13 Mei oordeelt de opperbevelhebber de toestand critiek in een gesprek tussen hem en de heer *de Geer* en de Minister van Defensie, waarbij tevens tegenwoordig zijn de Vice-President van de Raad van State, de directeur van het Kabinet der Koningin, de chef staf van de landmacht en de adjudant van H.M. de Koningin. De Minister van Defensie blijkt van oordeel te zijn, dat de Ministers moeten vertrekken.

25529. De **Voorzitter:** De Vice-President van de Raad van State is bij dat gesprek niet aanwezig geweest; dat blijkt onjuist te zijn.

A. Op dat ogenblik schijnt dat denkbeeld van de Minister van Defensie geen instemming te hebben gevonden. Ondanks dit feit verzoekt de Minister van Defensie op 13 Mei om 5 uur aan de chef van de marinestaf om destroyers te ontbieden voor een eventueel vervoer van de Regering.

25530. De **Voorzitter:** En voor Hare Majesteit.

A. Ja, maar Hare Majesteit wil ik hier buiten houden; in elk geval betrof het ook het vertrek der Regering. Om 6 uur is er Ministerraad en wederom stelt de Minister van Defensie voor het land te verlaten.

Om 7 uur komt bericht van de chef van de marinestaf, dat om 10 uur destroyers in Hoek van Holland zullen zijn. Om 11 uur beslist de Raad van Ministers, dat de Regering zal vertrekken, maar dat voorlopig de Minister van Landbouw en de Minister van Handel zullen achterblijven. In Hoek van Holland heeft nog een vergadering plaats en dan worden de beide achtergebleven Ministers ontboden. Deze Ministers zouden dan de gehele Regeringsbevoegdheid en -verantwoordelijkheid in handen van de opperbevelhebber hebben gelegd. Om 19 uur vertrekken de Ministers. Aan de opperbevelhebber werd dus volledig de beslissing overgelaten over de vraag, of en hoelang hij nog weerstand zou bieden. Dat lijkt mij niet juist. Ik meen, dat het ogenblik, waarop de weerstand moet eindigen, voor de verantwoordelijkheid van de Regering komt, dat dit door de Regering moet worden beslist, niet door de opperbevelhebber, maar wel op zijn advies.

25531. De **Voorzitter:** U spreekt over het eindigen van de vijandelijkheden. Dat kan men verschillend opvatten. Een capitulatie kan toch ook voor legers en legeronderdelen afzonderlijk geschieden. Ik geloof, dat er in de laatste oorlog tal van voorbeelden zijn, dat bepaalde legers of legeronderdelen gecapituleerd hebben zonder dat de Regering daartoe machtiging heeft gegeven.

A. De Regering was op dat ogenblik niet in staat de machtiging te geven, omdat de troepen afgesloten waren. Wanneer een troep afgesloten is van het verband van de Regering, moet de commandant zelf besluiten, of hij zijn troep aan algehele vernietiging wil blootstellen of zal capituleren, maar wanneer een commandant in verbinding staat met een hogere commandant of met zijn opperbevelhebber, die in verbinding staat met de Regering, moet hij daarvoor de machtiging van de Regering hebben.

25532. De **Voorzitter:** Waar wilt u de grens leggen? U wilt toch niet zeggen, dat, als een compagnie capituleert, zij daarvoor de machtiging van de Regering moet hebben?

A. Niet van de Regering, maar van de hogere commandant. Een compagnie wordt in het algemeen eenvoudig afgesneden en gevangengenomen. Daarvan was hier nog geen sprake. Het lijkt mij juist, dat, zolang de Regering bij machte is te bepalen, wanneer de vijandelijkheden zullen worden gestaakt, de Regering daarvoor de beslissing moet nemen.

25533. De **Voorzitter:** De vraag is, of die toestand op dat ogenblik aanwezig was.

A. Naar mijn mening heeft die mogelijkheid bestaan. Wanneer de toestand inderdaad hopeloos is en verdere tegenstand geen zin heeft, is voor de Regering het ogenblik gekomen om uit te wijken. Wanneer zij dat nodig vindt, moet zij aan de opperbevelhebber opdragen de vijandelijkheden te staken.

25534. De **Voorzitter:** Dat geloof ik niet. Ik kan mij voorstellen, dat de Regering zich op een plaats bevindt, waar zij zich zonder gevaar voor gevangenneming niet kan handhaven, zodat er aanleiding is zich op vreemd grondgebied te begeven — ik laat daar, of de situatie hier zo was; ik abstraheer het van Nederland —, terwijl toch, voor het gehele land gesproken, de strijd niet ten einde behoeft te zijn. Ik zie geen onverbrekelijk verband tussen die twee dingen.

A. Het lijkt mij, dat, zolang er nog aanleiding is de strijd voort te zetten, de Regering moet blijven. Wanneer de gehele Regering niet blijft, zal althans een vertegenwoordiger van de Regering moeten blijven. M.i. was het niet juist, dat men de opperbevelhebber, wie men tot op dat ogenblik vele bevoegdheden, die hij heel goed had kunnen gebruiken, onthoudt, op een gegeven ogenblik de volle Regeringsverantwoordelijkheid overdraagt en hem het ogenblik laat bepalen, waarop hij capituleert.

25535. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat er in zoverre in uw opmerking een kern van waarheid schuilt, dat er tussen het vertrek van de Regering om halfeen en de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman*, die tussen twee en drie uur moet hebben plaats gehad — ik laat buiten beschouwing, of een overdracht door twee Ministers beschouwd kan worden als een staatsrechtelijk gefundeerde overdracht — een zeker hiaat is geweest, dat er dus van halfeen tot drie uur een vacuum is geweest. Er waren toen nog slechts twee Ministers in den Haag en de andere Ministers hadden ieder ogenblik aan boord kunnen gaan. Bovendien was de Koningin reeds vertrokken. Van een behoorlijk Regeringsgezag kon in die periode moeilijk meer gesproken worden. Hoe dit echter zij, toen het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* was overgedragen, was het opgeheven.

A. Maar het feit, dat het Regeringsgezag overgedragen werd, lijkt mij niet juist.

25536. De **Voorzitter:** Dat zie ik nog niet in. Ik kan mij voorstellen, dat de Regering het grondgebied moet verlaten en dat er voorzieningen getroffen moeten worden.

A. Maar dit kan naar mijn mening alleen betekenen, dat de strijd gestaakt wordt. Het is toch niet aannemelijk, dat een leger onder dergelijke omstandigheden nog kan of wil vechten en vooral niet, wanneer het een leger betreft, dat geen leger van veteranen is. Ik vond de taak, aan generaal *Winkelman* opgedragen, bovenmenselijk en zeker niet in overeenstemming met de opvattingen van de Regering op een ander ogenblik kenbaar gemaakt ten aanzien van de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber. Naar mijn mening was er, wanneer de Regering vreesde, dat zij niet veilig in Engeland kon komen, aanleiding geweest vertegenwoordigers van de Regering hier te laten, m.i. de Minister-President en de Minister van Oorlog, ten einde tot het laatst toe in overleg met de opperbevelhebber te blijven nopens het ogenblik, waarop de weerstand zou worden gestaakt.

25537. De **Voorzitter:** Dan hebt u een situatie, die niet veel verschilt van de situatie, zoals die geweest is. Wanneer doelbewust een paar vertegenwoordigers van de Regering achtergelaten worden, krijgen die persoonlijk ook beslissingen te dragen krachtens de volmacht, die hun gegeven is. Hier is ten slotte de situatie gekozen, dat de volmacht niet gegeven is aan een paar Ministers, maar aan generaal *Winkelman*.

A. Ik vind het juister, dat het leden van de Regering zijn. Wanneer de Regering dit niet aan enkele leden wilde overdragen, had zij in haar geheel moeten blijven.

Een gedeelte van de Regering was al weg en ik kan mij voorstellen, dat men er meer laat vertrekken, maar er moest, naar mijn mening, een gemachtigde uit de Regering achterblijven, die de beslissing aangaande het beëindigen van de oorlog nam. Het feit, dat de Regering is weggegaan, heb ik juist gevonden, maar de wijze, waarop het gebeurd is, lijkt mij te veel op een vlucht.

25538. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, is uw stelling, dat het feit, dat de Ministers tot het besluit moesten komen, dat het niet mogelijk was de Koningin en de leden van het Kabinet in Nederland te laten blijven, een dusdanige indicatie van de toestand opleverde, dat daarop automatisch de capitulatie op dat moment had moeten volgen?

A. Althans, dat men maatregelen had moeten nemen, opdat de gemachtigde van de Regering dit ogenblik zou kunnen bepalen.

25539. De **Voorzitter:** Ik kan de draagwijdte hiervan niet direct overzien. Als men het ziet in het grotere verband van het Koninkrijk en de strijd van het Koninkrijk, dan is het eigenlijk zo, dat de Regering op verschillende plaatsen kan zetelen. Zij kan haar zetel in den Haag hebben; zij kan in Batavia, waarvan ook sprake is geweest, of in Paramaribo of Willemstad zitten en leiding geven aan de strijd. Ik kan mij zeer goed voorstellen, dat in een bepaald gedeelte van het Koninkrijk, onder de verantwoordelijkheid van de hoogste militaire autoriteit, de strijd wordt voortgezet. Nederlandsch-Indië is daarvan mijns inziens een duidelijk voorbeeld. Er is in de zomer van 1940 sprake van geweest, dat de zetel der Regering zou worden verplaatst naar Indië. Stelt u nu eens, dat de Regering inderdaad naar Bandoeng was gegaan; dat de strijd daar was begonnen en de situatie zo was geworden op een bepaald ogenblik, dat de Regering niet in Bandoeng had kunnen blijven; dat het voor de Regering ook zeer moeilijk of onmogelijk was geweest om van Bandoeng uit op ander Nederlands gebied te komen, maar dat het wel mogelijk was geweest om naar Australië te evacueren. Dan behoeft uit het feit, dat de toestand in Bandoeng en op geheel Java misschien kritiek is, nog niet voort te vloeien, dat ook de strijd op Celebes, Borneo en Sumatra moet worden beëindigd. Ik geef dit voorbeeld, omdat ik toegeef, dat het grondgebied van Nederland meer een eenheid is en het Indische voorbeeld misschien duidelijker maakt wat ik bedoel. Ik aarzel, de stelling te onderschrijven, dat uit het vertrek van de Regering uit een bepaalde plaats automatisch moet voortvloeien, dat het gebiedsdeel, waartoe die plaats behoort, capituleert.

A. Men had voorbereidingen getroffen, dat de Regering een onderkomen zou vinden in verschillende oude forten van de stelling Amsterdam. Ik kan niet anders dan tot de conclusie komen, dat die beslissing onder de drang van de omstandigheden is genomen en hier geen sprake van een weloverwogen plan is geweest.

25540. De **Voorzitter:** Dat is een conclusie, die voor een deel wel te onderschrijven is. Ik geloof, dat inderdaad veel van wat in die dagen is gebeurd, onder de drang van de omstandigheden en uit een groot stuk improvisatie is tot stand gekomen. Dat geloof ik zonder enige twijfel.

25541. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik wil even doen opmerken, dat men in uw redenering kans had gelopen, dat de Minister-President en de Minister van Defensie in handen van de Duitsers zouden zijn gevallen, en dat waren nu juist de mensen, die in die handen zeker niet mochten vallen.

A. Ik ben allerminst overtuigd, dat dit zoveel kwaad gedaan zou hebben; die zaten in dezelfde plaats als waar de opperbevelhebber zat; wanneer zij gevangen zouden zijn genomen, dan zou dit zijn gebeurd op het ogenblik, dat ook de opperbevelhebber gevangen zou zijn genomen en er in ieder geval gecapituleerd zou worden.

25542. De **Voorzitter:** Ik zou uw stelling nog even van een andere kant willen benaderen. Ik begrijp, dat men kan spreken over de vraag of op die Maandag voor degenen, die de beslissing hierover moesten nemen, de gegevens dusdanig waren, dat zij toen reeds tot het besluit hadden moeten komen, waartoe de opperbevelhebber op Dinsdag is gekomen. Dat is een andere quaestie dan zoals u het stelt. Dat is nl. de vraag of men in feite tot die beslissing moest komen, al doe ik opmerken, dat hierbij een rol heeft gespeeld de gedachte, die toen nog sterk in Regeringskringen leefde, dat elke dag, gedurende welke Nederland de strijd langer volhield, van invloed kon zijn op de toekomstige positie van Nederland na afloop van de oorlog. Men kan de vraag of men op Maandag capituleert niet uitsluitend beoordelen op grond van de feitelijke omstandigheden, welke die dag golden; men kan ook op grond van de overwegingen van dat ogenblik zeggen: Dan zullen wij die dag er bij nemen, want dat kan voor onze toekomstige positie van belang zijn. Maar stelt u het een ogenblik anders. De Regering was op Maandag in den Haag en het gevaar dreigde, dat zij gevangen zou worden genomen.

A. Dat gevaar was veel vroeger aanwezig. Op dat ogenblik was dat gevaar naar mijn mening niet meer aanwezig.

25543. De **Voorzitter:** Ik stel het nu los van de feitelijke toestand, zoals die was: De Regering zit in den Haag en er dreigt gevaar van gevangenneming. Om dit te ontkomen, moet zij het Nederlandse grondgebied verlaten. Zegt u dan ook, dat men moet capituleren, omdat de Regering weg is?

A. De Regering moet niet weggaan, althans niet in haar geheel, voordat het ogenblik daar is, dat gecapituleerd moet worden, omdat de toestand hopeloos is.

25544. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De vraag is of de Regering kan weggaan, nadat er gecapituleerd is.

A. Dat zou ik ook niet willen. Het lijkt mij, dat het ogenblik, waarop de Regering wegging, ook het ogenblik moest zijn, waarop de opperbevelhebber opdracht kreeg te capituleren.

25545. De **Voorzitter:** Ik moet eerlijk zeggen, dat er toch tal van tegenwerpingen tegen die stelling zijn. Denk u de situatie in, die in die eerste dagen zo sterk heeft bestaan, dat er gevaar dreigt, dat de Regering wordt gevangengenomen en dat den Haag wordt ingenomen. Ik meen, dat het dan de plicht van de Regering is te zorgen, dat zij uit handen van de Duitsers blijft, omdat er nog meer is dan den Haag en het Rijk in Europa. Er is een Koninkrijk, waarvoor zij de verantwoordelijkheid draagt. Zij kon er aan de landzijde niet uit, want de vesting Holland was ingesloten. Het was niet eenvoudig naar ander Nederlands gebied te ontkomen. Trouwens, veel van het Nederlandse gebied was reeds in Duitse handen, zodat er niet veel anders overschoot dan naar het buitenland te gaan. Stel u voor, dat bovendien de situatie zo had gelegen, dat grote bondgenootschappelijke legers zich opmaakten de vesting Holland te ontzetten, een situatie, die wij hier niet hebben gehad, maar die toch mogelijk was geweest. Dan kan ik de eis, dat de Regering moet blijven, zolang er niet gecapituleerd is, niet aanvaarden.

A. Voor de omstandigheden, die u noemt, kan ik dat met u eens zijn. Er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarbij men zegt: Er daagt hulp en er is kans op redding, maar wij moeten even weg om ons aan het gevaar van gevangenneming te onttrekken en wij keren terug, wanneer de toestand gunstiger is geworden. Dat geval was niet aanwezig.

25546. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat uw stelling meer moet worden bezien in verband met het geval in concreto: was de toestand Maandag om halfeen eigenlijk reeds dusdanig, dat men had moeten capituleren? Daarover kan men van mening verschillen.

A. Wanneer de toestand nog niet dusdanig was, zou ik een vertegenwoordiger van de Regering hier hebben willen achterlaten. Voor mijn gevoel heeft de Regering de opperbevelhebber in de steek gelaten.

25547. De **Voorzitter:** De opperbevelhebber heeft inderdaad een zware en verantwoordelijke taak gehad.

A. Een onnodig zware taak. Ik heb toch wel de indruk, dat de Regering zich verder van de gehele landsverdediging niet zo verschrikkelijk veel heeft aangetrokken. Het heeft mij van het begin af aan getroffen, dat de Minister van Defensie steeds heeft aangedrongen op het vertrek van de Regering. Ik zou meer sympathie hebben gevoeld voor het standpunt: Ik heb mij steeds verantwoordelijk gevoeld voor hetgeen de opperbevelhebber doet; ik blijf.

25548. De **Voorzitter:** De Minister van Defensie stond juist op het standpunt, dat geen Ministers moesten achterblijven, want hij heeft zelf gezegd, dat hij gedurende de rit van den Haag naar Hoek van Holland nog alle mogelijke moeite heeft gedaan, dat de heer *de Geer* tot het inzicht kwam, dat de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn* alsnog zouden meegaan, omdat hij het als een gevaar zag, dat Ministers van de Kroon in handen van de vijand zouden vallen, een standpunt, dat ten slotte door het Kabinet aanvaard is, alsmede door de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, nadat zij een gelegenheid hadden gevonden het gezagsvacuum op te vullen door de Regeringsoverdracht aan generaal *Winkelman*.

A. Wellicht had de heer *Dijxhoorn* het gevoel, dat niet de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*, doch hij zelf had behoren achter te blijven. Geschiedde het achterlaten van de twee Ministers met de idee, die ik naar voren heb gebracht, nl. dat er vertegenwoordigers van de Regering moesten achterblijven, dan wel, omdat er verschil van mening bestond?

25549. De **Voorzitter:** De Ministers, die achterbleven, stonden op het standpunt, enerzijds, dat de plannen in zake het vertrek der Regering bij het verlaten van den Haag nog niet voldoende vaststonden, en anderzijds dat er, wanneer de gehele Regering vertrok,

een gezagsvacuum zou ontstaan. Daarom bleven zij. Zodra de Regering vertrokken was, zijn zij gaan praten over de vraag hoe het vacuum opgevuld zou kunnen worden. Zij begrepen, dat, wanneer zij het gezag zouden blijven uitoefenen, dit grote risico's kon medebrengen voor het Koninkrijk en dat de Ministers op de een of andere wijze door de Duitsers zouden kunnen worden misbruikt. Toen het gezagsvacuum door hen was opgevuld door de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* en dus het grote bezwaar vervallen was om met de Regering, die inmiddels te Hoek van Holland besloten had naar Londen te gaan, te vertrekken, zijn zij bereid geweest mede te gaan.

Minister *Dijxhoorn* heeft van het begin af aan het standpunt ingenomen: de Regering moet als geheel gaan. Er moeten geen Ministers achterblijven, dat geeft allemaal ellende.

A. Ik acht dit standpunt niet in overeenstemming met de door Minister *Dijxhoorn* verkondigde inzichten aangaande zijn verantwoordelijkheid voor het te voeren krijgsbeleid. Voorts lijkt het mij toe, dat men altijd een grote kans had niet in handen van de Duitsers te vallen.

De **Voorzitter:** U ziet, dat er verschillende kanten aan het probleem zitten. Ik hoop, dat deze enquête er toe zal bijdragen, althans duidelijker te maken, hoe het feitelijke verloop van zaken geweest is.

Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

I. H. REYNDERS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JAKOB CORNELIS ROELOFSEN,
oud 66 jaar, wonende te Wassenaar,
oud-raadadviseur van het Departement van Financiën en generaal-majoor b.d.

25550. De **Voorzitter:** De commissie wil u gaarne, in aansluiting aan het verhoor, dat op 21 April j.l. heeft plaats gevonden, omtrent enkele punten nog iets naders vragen. De beantwoording van deze vragen wordt geacht te zijn geschied onder verband van de eed, die u toentertijd hebt afgelegd, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.
Zoudt u ons kunnen inlichten over een zekere *Paul Koster*? Door toevallige omstandigheden zijn wij de vorige keer aan dit punt niet toegekomen.

A. Neen.

25551. De **Voorzitter:** Is hij u zelfs niet bekend?

A. Dat hij mij niet bekend is, zegt nog niets. In welk verband zou ik iets van hem kunnen weten?

25552. De **Voorzitter:** Dat zal ik u zeggen. Enkele dagen na het Venlo-incident, dat plaats vond op 9 November 1939, is in Venlo verschenen een mijnheer *Paul Koster,* een oud-marine-officier, die in Frankrijk woonde.

A. Een man van de onderzeeboten?

25553. De **Voorzitter:** Dat weet ik niet. Hij scheen sterk betrokken te zijn bij verschillende geheime diensten. Hij is toen naar Venlo gekomen in gezelschap van een zekere *Straatmans* uit Maastricht, die hij had gecharterd en die was voorzien van twee geladen pistolen ter bescherming van *Koster,* als deze te dicht bij de grens mocht komen. Men ging op eigen gelegenheid daar een onderzoek instellen naar de gebeurtenissen van het Venlo-incident. Diezelfde mijnheer wordt elders beschreven als een zeer actief geallieerd agent.

A. Er gaat mij een licht op. Is mijnheer *Schoenmaker* hier geweest?

25554. De **Voorzitter:** Neen. Dat was een man, van wie is geconstateerd, dat hij ook voor de Belgen werkte, niet waar?

A. Ja, hij was een groot vertrouwensman van generaal *Fabius* van vroeger. Is het in dit verband mogelijk, dat die mijnheer *Koster* een man van *Schoenmaker* was?

25555. De **Voorzitter:** Dat zeker niet. Men kan, geloof ik, ten hoogste zeggen, dat *Straatmans* aan *Koster* was toegevoegd. Die *Koster* was, naar mijn gevoel, een agent van een veel hoger niveau.

A. Het niveau zegt hier niets. Mijnheer *Schoenmaker* gebruikte o.a. in 1914—1918 een *Clemenceau;* hij kende *Clemenceau* persoonlijk en kreeg allerlei gegevens van hem. Zo kwam *Schoenmaker* ons in 1917 vertellen, dat de Belgen Zeeuwsch-Vlaanderen wilden hebben; dat had hij ook van *Clemenceau* gehoord. Ik weet nu wel, dat *Koster* vaak een rol heeft gespeeld. Hij was specialist op het gebied van duikboten en was zeeofficier. Hij is een man, die jong is gepensionneerd; hij kon niet gedaan krijgen wat hij wilde en is naar het buitenland gegaan. Ik kan niet met zekerheid zeggen of hij in het buitenland agent is geweest, maar men had veel mensen, die agent waren, b.v. van wapenfabrikanten.

25556. De **Voorzitter:** Ik heb hier het proces-verbaal van het verhoor van *Straatmans.* Dat is een proces-verbaal van 19 November 1939. Dat is geweest, toen *Straatmans* in Venlo met *Paul Koster* is aangetroffen.

Ik lees daarin:

> „*Straatmans* verklaarde desgevraagd als volgt:
> Sedert het uitbreken van de laatste oorlog ben ik in dienst van de heer *Schoenmakers,* wonende te Lanaeken in België, die rechtstreeks in relatie staat met G.S. III en heb ik dienovereenkomstig reeds verschillende opdrachten uitgevoerd.
> Krachtens mijn beroep zocht ik contact met verschillende personen, waaronder o.a. de heer *Koster* te Parijs, oud-Nederlands marine-officier.
> Gisteren kwam genoemde heer *Koster* bij mij te Maastricht en verzocht mij hem naar Venlo te willen begeleiden omdat hij daar gaarne enige personen zou spreken."

A. Dus het is een man van *Schoenmakers,* zoals ik reeds heb gezegd.

25557. De **Voorzitter:** Hij zegt er nog deze pikante bijzonderheid bij:

> „Door de heer *Schoenmakers* voormeld, word ik voor mijn diensten betaald, doch omtrent de bedragen kan ik u geen mededeling doen."

Verder zegt hij:

> „Alle rapporten, die ik opmaak, zend ik aan de heer *Schoenmakers.* Aan anderen worden door mij geen rapporten gezonden."

Het volgende is van belang in verband met de zaak voor de Leeuwardense rechtbank:

> „U treft bij mij aan een bewijs, dat ik een aangetekend stuk heb gezonden op 16 November 1939 aan de Heer *de Fremery* te 's-Gravenhage. Omtrent de aard van dit stuk wens ik mij niet uit te laten. Het is nog wel eens vaker voorgekomen, dat ik aan genoemde Heer een aangetekend stuk zond.
> Het is mij niet bekend, dat genoemde Heer *de Fremery* voor een vreemde dienst werkt."

Hier zitten wij dus midden in de internationale spionnage. *De Fremery* is toch de man van het zendstation op een van de eilanden?

A. Op Ameland. Je doet er aan of je doet er niet aan. Als je er niet aan doet, ben je blind, en als je er wel aan doet, val je van de ene schoft in de andere. Een enkele keer kom je ook een zeer hoogstaande figuur tegen. Om daarmee te kunnen werken, moet je hoogst fatsoenlijk zijn, maar even scherpzinnig als een schurk. Dat is het probleem, waar je altijd mee zit.

25558. De **Voorzitter:** *Paul Koster* heeft bij zijn verhoor gezegd, dat hij zich niet wenste uit te laten voordat hij zou worden bijgestaan door een raadsman, als hoedanig hij aanwees mr. *Tripels* uit Roermond. Nadere bijzonderheden over *Paul Koster* kunt u ons dus niet mededelen? U kunt hem ongeveer thuisbrengen.

A. Neen, ik kan u niets zeggen. Wenst u over de andere punten, die op mijn oproepingsbrief staan, niets te horen?

De **Voorzitter:** Neen, tenzij u er iets over wilt verklaren.

A. Ik ben niet in Engeland geweest en ik heb ook geen deel uitgemaakt van het Kabinet, zodat ik niets kan zeggen over „de wijze, waarop in de Ministerraad het besluit tot het overbrengen van de zetel der Regering naar het buitenland is tot stand gekomen en de daaraan gegeven uitvoering". Wel kan ik zeggen, dat, toen *van Oorschot* werd ontslagen, hij een zeker brilletje op kon hebben, waaruit zou kunnen blijken, dat hij gedesillusionneerd was, maar dat daarvan in werkelijkheid geen sprake was. Daarvoor is hij beslist te sportief. In April 1940 gaf hij mij een cadeautje. Het is wel interessant u dat even te laten zien. Dat is onze oud-Minister-President als oorlogsinvalide van Bronbeek, geschilderd door *van Oorschot.* Hij is één groot kunstenaar. Hij heeft nog wat op de achterkant geschreven.

De **Voorzitter:** Ik lees hier: „Aan mijn vriend *Roelofsen.* Tekening door *J. W. van Oorschot,* voorstellende: invalide van het invalidenhuis te Bronbeek. 24 April 1940. (Het landschap op de achtergrond stelt voor een stuk van Wageningen.)".

A. Dat is het Grebbe-terrein. Dat stuurde hij mij voordat hij naar Engeland vertrok. Daarmee typeerde hij het Kabinet.

De heer *de Geer* was de minst geschikte man voor de leiding van een oorlogskabinet. Van hem kan hetzelfde gezegd worden als datgene, wat *Churchill* van *Baldwin* zeide. De conservatieve partijelementen waren vóór een sterke bewapening; *Baldwin* wilde over deze dingen niet praten.

Van een voorbereiding in ons land ten aanzien van een eventueel vertrek van de Regering in geval van oorlog naar het buitenland is geen sprake geweest. In de besprekingen, die ik bij de generale staf heb medegemaakt, is dit punt nooit aan de orde gekomen. Niettemin waren er wel deskundigen, die met een snelle bezetting door Duitsland van geheel Nederland rekening hielden. Ik had in November 1939 een gesprek met de chef van de staf van het veldleger in Zeist. Ik zeide: „Ik ben bij Woudenberg en Achterveld geweest. Met de inundaties gaat het goed. Het ziet er aardig uit".

Zijn antwoord was: „Het water komt van de beken, maar zodra de Rijn geen water geeft, komen grote stroken droog." Daarna vroeg ik: „Hoe lang geeft u hun?" Hij antwoordde daarop: „Als wij onverwachts worden overvallen, staan de Duitsers binnen 24 uur aan de kust". Toen stond het water er. De bedoelde officier was vaak een grote pessimist! Hij was vroeger hoofd van de luchtverdediging van de generale staf geweest. Wij hadden b.v. de volgende oefening. Hij veronderstelde toen: „Achtereenvolgens komen de volgende berichten binnen: de bruggen bij Culemborg, Moerdijk, enz. zijn 's morgens bij het aanbreken van de dag gebombardeerd en ernstig beschadigd. Het station in Utrecht staat in brand. De artillerie-inrichtingen zijn grotendeels vernield. Het Departement aan het Plein in den Haag heeft twee voltreffers gehad. De generale staf aan het Bezuidenhout is niet geraakt, doch wel aangevallen."

Dat was vóórdat wij gemobiliseerd waren. Hij nam toen aan, dat het gebeurde tussen telegram A en telegram B en dat wij ineens op onze nek werden gevallen. Men reageerde hierop door te zeggen: maar als het zo gaat, rijden de treinen niet meer en is het hele zaakje afgelopen vóór wij gemobiliseerd zijn. Wij konden met onze oefening niet doorgaan, terwijl hij toch reëel aan het praten was.

Er werd gezegd: maar wij kunnen heel rustig en kalm mobiliseren, wanneer Duitsland de wereld het mes op de keel zet.

De optimisten hadden bij deze oefening gelijk. Wij kregen negen maanden na de mobilisatie de aanval. Het scherp stellen der mogelijke gevaren kwam voor ons in de practijk niet uit. Ik kan absoluut ontkennen, dat het vraagstuk van vertrek der Regering naar het buitenland besproken is in de kring, waarin ik verkeerd heb.

Vandaar ook, dat ik direct na de capitulatie naar generaal *Reynders* ben gegaan en heb gezegd: vertelt u mij eens: hebt u hiervoor iets voorbereid? Hij zei: voorbereid niet; ik had het mij zó voorgesteld: ik zou hebben gewild, dat de Koningin tot het laatste ogenblik was gebleven en er dus geen tijdsverloop zou hebben bestaan tussen Haar weggaan en de capitulatie. Dat zei de generaal in 1940.

25559. De **Voorzitter:** Na de oorlog?

A. Ja, 17 of 18 Mei 1940. Hij had critiek op de wijze, waarop het vertrek was gebeurd en men het volk dit kenbaar had gemaakt, dat was nooit ofte nimmer voorbereid. Ik kan u in dit verband nog wel iets meer vertellen. Ik had de opdracht gekregen om contact met de Fransen op te nemen in Brabant en kwam 's Maandagsavonds 13 Mei om ongeveer 7 uur terug van het zuiden des lands.

25560. De **Voorzitter:** U kwam uit het zuiden?

A. Ja, ik heb moeten trachten, eerst bij Spijkenisse en later bij Keizersveer, om bij de Fransen te komen. Toen zaten de Duitsers reeds in de Langstraat. Ik wilde trachten om tussen de gaatjes door te komen en ik heb nog gevraagd of er in de buurt van de Bergse Maas gaatjes waren, waardoor ik heen kon glippen, ook al zaten de asperges reeds in de brug en men er dus niet meer uit kon komen. Telefonisch werd echter uit Brabant gemeld, dat de Fransen reeds in Zeeland waren; daarom bestond er voor mij dus geen reden meer om daarheen te gaan. Ik kwam dus 's avonds in de Kamer van generaal *Fabius* terug en daar lieten zij mij een stuk zien, waaruit bleek, dat de Regering weg was. Van de vier mannen, die daar zaten, waren er drie, die gedurende tientallen jaren allerlei stafbesprekingen hadden medegemaakt. Zij beschouwden zich als te zijn verraden. Ik ben toen aan het redeneren gegaan. Eerst begon ik over *Willem van Oranje;* u weet wel: prinsen zonder land, graven zonder hoofd, met andere woorden dat degenen, die bleven, werden onthoofd en de anderen, die weggingen, legers gingen vormen voor de bevrijding van het land. Dat maakte geen indruk. Toen ben ik over de Belgische dynastie gaan praten, nl. dat de gehele Koninklijke familie gedurende de oorlog 1914—1918 voor langere of kortere tijd in het buitenland heeft vertoefd. Het grootste gedeelte der Koninklijke familie was reeds tussen 4 Augustus en 9 October 1914 in Londen. De Koning der Belgen, Albert, had zijn zetel in Augustus 1914 naar Antwerpen verplaatst en is steeds bij zijn leger gebleven. Maar de Belgische dynastie was toch weg. Zo heb ik daar staan praten.

Ik merk in dit verband op, dat *van 't Sant* Zaterdagsmiddags reeds weg wilde, gelijk met de Prinses. De gevechten bij de Grebbelinie waren toen nog maar net begonnen en men had alle hoop, dat men de Duitsers er uit zou kwakken. Hier en daar druppelden de Duitsers de linie wel binnen, maar er was slechts sprake van een infiltratie. De dag daarna was hier en daar de stoplijn bereikt. Wij hebben duidelijk de indruk gekregen, dat *van 't Sant* op Zaterdag reeds weg wilde. Ik ben het dan ook met *van Oorschot* en diens verre phantasie eens en meen, dat men niet kan zeggen, dat men op het terrein der verdediging tot het alleruiterste is gegaan. U ziet, dat, blijkens dit portret, niet alle lui uit Bronbeek in Indië zijn geweest. Hij heeft nog geen dag gediend.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het portret is goed gelijkend. Is de aankleding ook goed?

A. Hij tekent het portret en dan tekent hij de aankleding er bij. Hij is in staat u in zo'n uniform met de berenmuts op te tekenen. En dan bent u zeer tevreden, want dan gelijkt het. Hij kan dit zeer snel. Als hij er dagen over doet, is het niet eens veel beter.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt.

J. C. ROELOFSEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Jhr. Mr. AARNOUT MARINUS SNOUCK HURGRONJE,
oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Permanente Hof van Arbitrage,
oud-secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken.

25561. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne enige aanvullende vragen willen stellen in verband met uw verhoor, dat heeft plaats gevonden over de punten *b, c, d* en *e* op 20 April jl. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

In de eerste plaats kom ik even terug op de beroemde Duitse démarches. Daarover heeft generaal *Reynders* een verklaring afgelegd, die ik gaarne aan u wil voorleggen. Minister *van Kleffens* heeft verklaard, dat de stap, die bij hem is gedaan door de Duitse gezant, stellig gedaan moet zijn na 1 Januari 1940. Deze valt dan dus geheel buiten de phase om 12 November, waarmee immers verband is gelegd. Nu zegt generaal *Reynders,* nadat ik hem gevraagd heb:

„Wanneer hebt u er voor het eerst van gehoord?":

het volgende:

„Dat heb ik het eerst gehoord na de bezettingstijd, kort na de oorlog, geloof ik, van de heer *Snouck Hurgronje* in een gesprek, dat ik met hem had. Als ik het mij goed herinner, ging het er toen eigenlijk om, of op de 12de November inderdaad een oorlog dreigende was. Ik ben steeds overtuigd geweest, dat het een proefballon was van Duitse zijde. Anderen zeggen: Neen, zij zijn zeer beslist van plan geweest om ons aan te vallen.

Daarover sprekende, liet de heer *Snouck* zich ontvallen: nu, maar wij hadden wel de nodige aanwijzingen, want ons was gevraagd, of wij de Duitsers door zouden laten, wanneer zij zich bepaalden tot een aanval ten zuiden van Venlo. Dat was dus een gewoon particulier gesprek, maar daar heb ik mij nooit over uitgelaten, omdat ik dat ongewenst vond."

De Voorzitter heeft toen gevraagd:

„Heeft de heer *Snouck* toen met zoveel woorden tegen u gezegd, dat die Duitse stap had plaats gehad vóór 12 November?"

Generaal *Reynders* heeft daarop geantwoord:

„Neen, niet met zoveel woorden. Maar ik moet het daaruit afleiden, omdat hij daardoor de indruk had, dat het inderdaad de bedoeling was geweest om ons aan te vallen. Daardoor heb ik dus de indruk gekregen, dat het vóór die tijd geweest is."

Vervolgens is door de Voorzitter gezegd:

„Deze conclusie behoeft er niet per se uit te volgen."

De moeilijkheid met betrekking tot dit punt zou uit de wereld zijn, wanneer u precies wist, op welk tijdstip het gebeurd is, maar u hebt de vorige keer verklaard, dat u daarover uw hersens gepijnigd hebt, doch het niet boven water hebt kunnen brengen. In ieder geval zou ik het op prijs stellen te vernemen, wat u zegt op deze mededeling van generaal *Reynders* over het gesprek met u.

A. Ik heb tijdens een vorig verhoor gezegd, dat ik mij niet kon herinneren de tijd, waarin de stap is gedaan, maar dat ik mij wel kon herinneren, dat het een tijd van rust was; 12 November was geen tijd van rust. Vóór 12 November was het beslist geen tijd van rust; 12 November is de datum, die wij aanvankelijk hebben geducht. Enige maanden daarvóór was de onrust er al, want dat verhaal van 12 November speelde allang.

Dat noem ik dus in mijn gedachten geen tijd van rust. Wij hebben nooit gehoord, dat de aanval, die op 12 November zou plaats hebben, was afgelast, dus dat noem ik ook geen tijd van rust.

Zo redenerende, kom ik in het schuitje van mr. *van Kleffens,* die zegt: het moet na 1 Januari zijn geweest, want van 1 Januari tot vlak vóór 10 Mei was het een tijd van rust.

25562. De **Voorzitter:** Er zijn toen nog wel enkele andere dingen gebeurd, zoals het neerschieten van het Duitse vliegtuig in België en de Duitse inval in Noorwegen.

A. De inval in Noorwegen had vlak vóór 10 Mei 1940 plaats.

De **Voorzitter:** Eén maand te voren.

A. Toen hadden wij positieve berichten.

25563. De **Voorzitter:** En het neerschieten van dat vliegtuig in België op 19 Januari?

A. Dat neerschieten van dat vliegtuig heeft op ons toen niet zo'n indruk gemaakt als dit achteraf wel wordt voorgesteld; wij hebben dit altijd gehouden voor camouflage.

25564. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* zegt — ik geef een en ander met mij eigen woorden weer —, dat het er in dat gesprek om ging, of er op 12 November inderdaad een oorlog dreigende was. U zou daarop hebben geantwoord: dat geloof ik wel, want wij hadden wel de nodige aanwijzingen, want ons was gevraagd of wij de Duitsers zouden doorlaten, wanneer zij zich zouden bepalen tot een aanval ten zuiden van Venlo en dus de rest van ons land ongemoeid zouden laten.

A. Dat herinner ik mij niet.

25565. De **Voorzitter:** U zou hebben gezegd: wij hadden wel de nodige aanwijzingen, want ons was gevraagd of wij de Duitsers zouden toelaten, wanneer zij zich bepaalden tot een aanval ten zuiden van Venlo.

A. Ik begrijp het verband heel goed, maar „want wij hadden wel de nodige aanwijzingen": het is het woord „want", dat ik niet begrijp. Die stap bij mij is gedaan vóór de stap bij *van Kleffens. Van Kleffens* zegt: na 1 Januari. Dat klinkt voor mij plausibel, omdat ik mij herinner, dat het in een tijd van rust was, en de tijd van 12 November was geen tijd van rust; dat was een tijd van onrust; reeds lange tijd daarvóór was het een tijd van onrust, want er waren troepenconcentraties en dergelijke dingen.

25566. De **Voorzitter:** Dat betekent dus eigenlijk, dat u dit niet aan generaal *Reynders* kunt hebben gezegd, zoals hij het hier weergegeven heeft?

A. Het klopt niet precies, tenzij die stap van de Duitse gezant vier maanden eerder is geweest. Dat „want" klopt niet in mijn gedachtengang; „want op 12 November had ik wel de nodige aanwijzingen". Dat kan niet.

25567. De **Voorzitter:** U betrekt nu toch niet binnen de grens van de mogelijkheden, dat de Duitse gezant dit kan hebben gezegd vóór het uitbreken van de oorlog op 1 September?

A. Neen, dan is het helemaal ondenkbaar; dat kan niet; dan kan ik dit niet tegen generaal *Reynders* hebben gezegd. De tijd, die ligt tussen het moment, waarop de Duitse gezant die stap bij *van Kleffens* heeft gedaan, en het moment, waarop hij bij mij die stap heeft gedaan, is naar mijn herinnering niet zo lang; als het één maand is, is het lang. Dat zal generaal *Reynders* verkeerd onthouden hebben.

25568. De **Voorzitter:** Er is bij de heer *van Kleffens* onzekerheid over het tijdstip, waarop die stap bij u zou hebben plaats gevonden. Van hem zelf geeft hij het aan als na 1 Januari, maar ten opzichte van u is er zelfs zoveel onzekerheid bij hem, dat hij voor deze subcommissie heeft verklaard, dat hij niet weet, of de stap bij u heeft plaats gevonden vóór of na 12 November, terwijl hij voor subcommissie II heeft verklaard, dat hij meent, dat dit begin November is geweest. Wij varen hier dus geheel in het duister.

A. Ik kan ook geen aanknopingspunten vinden, want dit feit staat geheel alleen. Het is nooit met iets anders in verband gebracht.

25569. De **Voorzitter:** Het wordt nu wel met iets anders in verband gebracht.

A. Bij de heer *van Kleffens,* noch bij mij is het ooit opgekomen. Ik neem aan, dat de heer *van Kleffens* dat ook heeft verklaard. Als dat wel zo was, zou er voor mij ook een aanknopingspunt zijn.

25570. De **Voorzitter:** U moet dus verklaren, dat naar uw oordeel generaal *Reynders* uw opmerking in het bedoelde gesprek niet juist heeft weergegeven?

A. Inderdaad. De mogelijkheid van een aanval op 11 November is niet bij mij opgekomen door een stap van Graf *Zech.* Daarvoor waren er voldoende andere gegevens in mijn hoofd.

25571. De **Voorzitter:** Ik sprak zoëven over dat vliegtuig, dat op 19 Januari 1940 in België is neergekomen. Hierbij is mij iets nog niet geheel duidelijk. In de mémoires van *Churchill* staat ten aanzien van de papieren, die in dat vliegtuig zijn aangetroffen:

> „Deze papieren bevatten de volledige plannen voor de invasie van Nederland, België en Frankrijk, waartoe *Hitler* was besloten. De Franse en Britse Regeringen ontvingen afschriften van deze documenten en de Duitse majoor werd vrijgelaten om het geval aan zijn superieuren uit te leggen."

Hoe is het met ons gegaan? Zijn wij kort na 19 Januari ook omtrent de inhoud hiervan op de hoogte gesteld?

A. Ik meen, dat de Koning van België hier bij de Koningin gekomen is. Dit is uiterst geheim. Ik heb de stukken nooit gezien.

25572. De **Voorzitter:** Er staat: De Franse en Britse Regeringen ontvingen afschrift van dit document. Dat hebt u nooit gezien?

A. Neen. Als ik ze gekregen had, zou ik ze hebben gezien en dit is niet het geval. Zij zouden, wanneer het waar is, wat ik mij herinner, nl. dat de Koning van België hier geweest is, ook niet via mij behoeven te zijn gegaan. Bovendien zou het via de staf kunnen zijn gegaan; het is een zuiver militaire aangelegenheid.

25573. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* is van de inhoud van deze papieren niets bekend. Hij was echter daarna niet lang meer opperbevelhebber.

A. Tot 6 Februari. Ik vermoed, dat het, als het gebeurd is, vrij snel gegaan zal zijn en dat men er niet drie weken mede gewacht heeft. Het lijkt mij, dat in de eerste plaats generaal *Reynders* ze gehad moet hebben.

25574. De **Voorzitter:** Wij zullen beginnen met dit te informeren bij de heer *Dijxhoorn.* Dat is eigenlijk de man, die ze gehad zou moeten hebben.

A. Generaal *Reynders* had ze dadelijk moeten hebben. Ik weet wel, dat ze uiterst geheim behandeld zijn.

25575. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kunnen deze stukken niet bij het Kabinet van de Koningin zijn?

A. Het is denkbaar. Ik neem aan, dat H.M. de Koningin de stukken, als Zij ze gekregen heeft, aan generaal *Reynders* gegeven heeft.

25576. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een andere vraag, die ook alweer betrekking heeft op woorden, die men u in de mond legt. U schijnt veel gesproken te hebben; althans men heeft in die tijd aan uw woorden veel gewicht gehecht. De heer *Idenburg* heeft in Shanghai gesproken met de heren *Boerstra* en *Jongejan.* Nu heeft de heer *Boerstra* hem een mededeling gedaan, waarvan de heer *Idenburg* zeide, dat deze hem altijd erg hoog heeft gezeten. Het komt hierop neer — ik geef nu even de lezing van de heer *Idenburg* weer —, dat de heer *Boerstra* aan de heer *Idenburg* heeft verteld, dat de Eerste Minister, op dat ogenblik de heer *de Geer,* de heer *Snouck Hurgronje* een briefje in de hand heeft gestopt, waarin hij hem op het ogenblik, toen hij naar Engeland ging, heeft opgedragen de capitulatie te verrichten, niet namens de militairen, maar namens de Nederlandse Regering. Wij hebben het stap voor stap gerechercheerd en hebben dus aan generaal *Boerstra* gevraagd, wat hiervan waar was. Deze zegt: er is wel iets waar van dat gesprek, maar dat was natuurlijk niet zo, dat de heer *de Geer* aan de heer *Snouck Hurgronje* zou hebben opgedragen de capitulatie te verrichten, maar dat hij dit heeft opgedragen aan generaal *Winkelman,* hetgeen ook voor de hand ligt, want generaal *Winkelman* was ten slotte de man, die al of niet moest capituleren. Generaal *Boerstra* meende zich het in ieder geval zo te herinneren, dat hij gehoord had van u, dat de heer *de Geer* bij zijn vertrek — of het per brief is gebeurd of op andere wijze, liet hij in het midden — zou hebben gewenst, dat er een capitulatie tot stand kwam, niet namens de militairen, maar namens de Nederlandse Regering, hetgeen een zeer verstrekkende zaak zou geweest zijn. Wat zegt u daarop?

A. Volkomen onjuist.

25577. De **Voorzitter:** Wij hebben tot nu toe geen enkele aanwijzing in deze richting gevonden.

A. Daarvan is mij niets bekend.

25578. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De heer *de Geer* heeft tegen u dus niets bijzonders gezegd of gedaan of u een bijzondere opdracht gegeven vóór zijn vertrek? En u is ook niet bekend, dat hij dit gedaan zou hebben aan *Winkelman*?

A. Niets.

25579. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik zeg dit daarom zo met nadruk, omdat ik geloof, dat het goed is, dat de heer *de Geer* niet meer wordt belast dan thans reeds het geval is.

A. Hij heeft dat niet gedaan. Ik vermoed, dat generaal *Boerstra* in de war is geweest. Ik ben bij die besprekingen over de capitulatie geweest en heb daarover natuurlijk ook gesproken met de heer *Boerstra*; misschien dat hij daaruit heeft afgeleid, dat ik er iets mede te maken had, hetgeen absoluut niet het geval is. Generaal *Winkelman* is de enige man geweest, met wie over de capitulatie is gesproken; daarover is nooit met een civiele ambtenaar gesproken.

25580. De **Voorzitter:** Er is uit Hoek van Holland nog getelefoneerd door de heer *de Geer* met generaal *Winkelman,* waarbij de instructie, die generaal *Winkelman* 's morgens in de Ministerraad had gekregen over het voortzetten van de weerstand, nog eens is herhaald. Dat is echter allemaal heel normaal te achten.

A. Generaal *Winkelman* had eigenlijk volmacht gekregen. Ik heb nooit van een civiele capitulatie gehoord; dat moet een verwarring van feiten zijn.

25581. De **Voorzitter:** Wij moeten derhalve aannemen, dat dit op een misverstand aan de zijde van generaal *Boerstra* berust, op een verkeerde uitlegging van uw woorden?

A. Ja.

25582. De **Voorzitter:** In de derde plaats wil ik gaarne een bevestiging van uw kant hebben over een mededeling, die is gedaan door de heren *Jongejan* en *Boerstra,* nl. dat de reis, die zij naar het Oosten hebben gedaan, niet is gefinancierd door de Duitsers, maar door de secretarissen-generaal, d.w.z. q.q.

A. Ik neem aan, dat dit zeker het geval is.

De **Voorzitter:** Zij hebben dat ook verklaard.

A. Ik heb daarover nooit iets anders gehoord; ik heb het zelf niet gefinancierd.

25583. De **Voorzitter:** Daarom heb ik ook gezegd: q.q. De financiering van deze reis is ook naar uw overtuiging een Nederlandse aangelegenheid geweest?

A. Volkomen. De hele reis was een Nederlandse aangelegenheid.

25584. De **Voorzitter:** Ik ben aan het einde gekomen van wat ik u wilde vragen. Wilt u zelf misschien nog iets opmerken?

A. Ik ben nu overtuigd, dat mijn geheugen ten aanzien van de opdracht aan generaal *Winkelman* in de war was en dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* het goed hebben gezegd.

25585. De **Voorzitter:** U bedoelt het gesprek, dat te voren heeft plaats gehad?

A. Ik herinnerde mij, dat generaal *Winkelman* de opdracht uit Hoek van Holland zou hebben gekregen, maar hij heeft haar reeds gekregen van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn*. Dat heb ik hier verkeerd gezegd. Het is een nuanceverschil. Zij hebben het opgeschreven en ik niet. Ik ben na een gesprek met hen tot de overtuiging gekomen, dat mijn geheugen verkeerd is geweest.

25586. De **Voorzitter:** U acht het dus bij nader inzien waarschijnlijk, dat de visie, die zij hierop hebben gegeven, de juiste is?

A. Inderdaad.

25587. De **Voorzitter:** U bent hier geweest, nadat wij daarover de heer *van Rhijn* hadden gehoord. Later hebben wij nog gehoord de heer *Steenberghe* en ook de heer *Hirschfeld,* die een deel van dat gesprek op het Departement heeft bijgewoond. Ik mag wel zeggen, dat de lezingen van deze drie heren — u was de vierde, die volgens de heer *Steenberghe* vrij intensief bij deze voorbespreking betrokken is geweest — vrijwel parallel lopen.

A. Het is een nuanceverschil, want generaal *Winkelman* heeft een opdracht van een Regeringsinstantie gekregen, die later bevestigd is. Ik dacht, dat hij haar rechtstreeks of via de heer *Steenberghe* uit Hoek van Holland had gekregen. Het maakt echter niet veel uit.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt.

A. M. SNOUCK HURGRONJE.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,
oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

25588. De **Voorzitter:** De commissie wil u gaarne nog enige vragen stellen als aanvulling van het verhoor, dat op de 14de April 1948 over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit heeft plaats gehad. Uw antwoorden worden beschouwd te zijn gegeven onder het verband van de toen door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.
De heer *de Geer* heeft twee motieven gegeven voor de *Kabinets*-formatie van Augustus 1939. Het ene is de handhaving van onze neutraliteit; het tweede is de openstelling van het Ministersambt voor een partij, voor welke dit tot dusverre steeds gesloten was gebleven. Kunt u mededelen of de heer *de Geer* ook te kennen heeft gegeven, waarom hij dit laatste wilde trachten te bevorderen, met name of hij dit deed uit binnenlandse politieke overwegingen dan wel mede met het oog op de internationale verhoudingen van dat ogenblik?

A. Ik herinner mij niet of de heer *de Geer* zich daarover tegenover mij, of in mijn tegenwoordigheid, met zoveel woorden heeft uitgelaten. Ik meen, dat het vanzelfsprekend is, dat hij zowel op binnenlandse verhoudingen als op gevaren uit het buitenland het oog heeft gehad.

25589. De **Voorzitter:** Ten aanzien van het motief van binnenlandse politieke aard zou men kunnen zeggen, dat dit al enige jaren te voren had kunnen gelden. Daarom zou het kunnen zijn, dat in de situatie van Augustus 1939 de overwegingen van buitenlandse politieke aard de doorslag hebben gegeven. U wilt zeggen: het is niet in die vorm tot uiting gekomen?

A. Ik weet niet, in welke verhouding die beide overwegingen bij de heer *de Geer* tot elkaar hebben gestaan. Het is negen jaar geleden en er is zoveel gebeurd, dat ik het mij niet allemaal precies herinner. Voor mij stond vast, dat binnenlandse politieke overwegingen er wel zeer sterk bij golden — overwegingen, die ook zouden hebben gegolden, indien er geen oorlogsgevaar was geweest —, maar dat tegelijkertijd er niet minder werd gelet op de waarschijnlijkheid, dat wij een zeer ernstige tijd in Nederland te gemoet gingen.

25590. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft zich bij zijn besprekingen eerst gewend tot de heer *van den Tempel.* Daarom is het misschien wel voor de hand liggend, dat het principiële gesprek met de heer *van den Tempel* heeft plaats gevonden.

A. Ja. Waarschijnlijk is daaromtrent wel gerapporteerd en beraadslaagd in de vergadering van de fractie, die ik gepresideerd heb en waarbij u ook tegenwoordig bent geweest. U zult het zich waarschijnlijk, evenmin als ik, herinneren!

25591. De **Voorzitter:** Inderdaad is het zo, dat wij hier vaak aan de getuigen bovenmenselijke eigenschappen toedenken.
Dan kom ik tot mijn tweede vraag. Ik geloof, dat ik u hier kan betrappen op een positieve onjuistheid. Gelukkig is het maar een detail. U hebt gesproken over de laatste Kabinetsvergadering in de vroege ochtend van de 13de Mei. U hebt verteld, dat toen verschenen de heren *Winkelman, van Tets* en *Beelaerts van Blokland.*

A. Niet in de Kabinetsvergadering!

25592. De **Voorzitter:** U hebt gezegd:

„Om een uur of vijf verschenen daar de heren *Beelaerts van Blokland* en *van Tets* en generaal *Winkelman* om over het vertrek van de Koningin te spreken."

A. Niet in de vergadering van de Ministerraad; op het Departement!

25593. De **Voorzitter:** Dat moet echter ten opzichte van de heer *Beelaerts* positief onjuist zijn, want deze heeft verklaard, dat hij die ochtend, ik meen omstreeks zeven uur, is opgebeld van uit het Paleis Noordeinde op het moment, toen hij juist uit het bad was gestapt. Ook uit andere verklaringen is niet gebleken, dat de heer *Beelaerts* daar aanwezig is geweest.

A. Maar mijnheer *van Tets* wel.

25594. De **Voorzitter:** Ja, maar de heer *Beelaerts* niet. Aanvaardt u deze correctie als waarschijnlijk?

A. Ja. Ik heb die heren zien lopen met de heer *de Geer* en zich in een kamer zien begeven. Dat beeld kan veranderd zijn in de loop der jaren.

25595. De **Voorzitter:** Er is een ander punt, dat ook niet zo erg belangrijk is, maar waaromtrent het moeilijk is klaarheid te krijgen, dat is nl. de quaestie van het hoofdredacteurschap van de heer *van Blankenstein.* Het is merkwaardig, dat u daarover hebt verklaard, dat u geloofde, dat in het bijzonder de heer *de Geer* het niet wenselijk vond, dat een Jood als hoofdredacteur van „Vrij Nederland" zou optreden, ten einde in het belang der Joden het anti-semitisme niet te prikkelen. Deze verklaring over het motief van de heer *de Geer* toch vindt nergens bevestiging. Merkwaardig is ook, dat uit de verschillende afgelegde verklaringen naar voren is gekomen, dat de bezwaren veel sterker zijn gekomen van de zijde van twee andere Ministers, nl. de heren *Welter* en *Steenberghe,* die dit ook zelf onomwonden hebben verklaard en hebben gezegd: Wij vonden het niet wenselijk, dat iemand, die in zo innige betrekkingen had gestaan met de Engelse geheime dienst, aan het hoofd stond van het enige Nederlandse blad, dat in Engeland zou verschijnen. De heer *de Geer* zelf ontkent ook, dat hij bezwaar zou hebben gehad. Echter, de heer *Bolkestein* zegt, dat er bij de heer *de Geer* bezwaar aanwezig was op grond van het feit, dat het bij de Duitsers een onaangename indruk zou maken. De heer *van Blankenstein* bevestigt dit ook min of meer door te zeggen, dat een en ander uit een gesprek, dat hij met de heer *de Geer* heeft gehad, voortvloeide.

A. Ik meen mij te herinneren, dat het genoemde motief door de heer *de Geer* is aangevoerd. Het is mogelijk, dat anderen dit vergeten zijn; het is ook mogelijk, dat ik mij daarin vergis; dit is nu moeilijk uit te maken.

25596. De **Voorzitter:** Dan is goed gebleken, dit in de tweede ronde voor deze commissie nog eens te verifiëren, anders blijft een en ander op naam van de heer *de Geer* staan.
Ten opzichte van u zelf heeft de heer *van Blankenstein* het volgende gezegd — nadat hij eerst heeft verklaard, dat hij met de heer *de Geer* twee gesprekken over deze zaak had gehad, waarbij hem bleek, dat de heer *de Geer* zich in het tweede gesprek niets meer

herinnerde van hetgeen er in het eerste gesprek tussen hen was besproken —:

> „Dat is een vergissing van de heer *de Geer,* dat kan ik heel eenvoudig bewijzen, omdat ik dat geval besproken heb met de heer *Albarda.* Wij zijn oude buren en zo; wij kennen elkaar heel goed. Toen heb ik gezegd, dat dit een onwaardige dwaasheid was. „Als jullie iets tegen mij hadden, dan is het iets anders, maar uit vrees voor de Duitsers!". Toen zei *Albarda:* Wij dragen de verantwoordelijkheid, als wij u hier hoofdredacteur hadden gemaakt, dan zouden zij in Holland gezegd hebben: „Zie je wel, die man, waarvan de Duitsers zeggen, dat hij niet neutraal is geweest, schuiven zij daar naar voren." Dat heeft de heer *Albarda* toen ter verdediging van zijn stem gezegd."

A. Ter verdediging van zijn stem kan de heer *Albarda* dat zeker niet gezegd hebben, maar ik heb wel na de vergadering van de Ministerraad, waarin die zaak van de heer *van Blankenstein* is behandeld en beslist, op zijn verzoek nog een onderhoud met hem gehad. Toen was de heer *van Blankenstein* zeer verontwaardigd en zo hevig bewogen, dat ik daartegenover een min of meer afwerende houding heb aangenomen, waarbij ik mij niet gerechtigd achtte hem te vertellen, hoe er in de Ministerraad zou zijn gestemd en wat daarover in de Ministerraad zou zijn gezegd. Ik heb uiteraard alleen het door de Ministerraad genomen besluit mede voor mijn verantwoording genomen, zonder mij over mijn persoonlijke mening uit te laten.

Ik mag hierbij misschien opmerken, dat het alleen ging over de vraag of de heer *van Blankenstein* hoofdredacteur zou zijn, niet of hij redacteur zou zijn. Toen werd besloten, dat er een republikeinse redactie zou zijn, zonder een hoofdredacteur. Het ging niet om de vraag of hij aan het blad zou worden verbonden, want daartegen bestond geen bezwaar.

25597. De **Voorzitter:** Het was de vraag of hij naar buiten al of niet als exponent moest optreden?

A. Of hij het vaandel van het blad zou zijn.

25598. De **Voorzitter:** Bovendien heeft het practisch geen gevolg gehad?

A. Hij is in feite hoofdredacteur geworden.

25599. De **Voorzitter:** Deze quaestie zou waarschijnlijk niet zo'n rol hebben gespeeld, als zij in het proces-*de Geer* niet zo sterk naar voren was gebracht, ook tegen de heer *de Geer.* Dat heeft aan deze quaestie nu eenmaal meer relief gegeven.

De moeilijkheid met omvangrijke verhoren als deze is, dat er bepaalde onderwerpen blijven, ten aanzien waarvan het bezwaarlijk is tot een eindconclusie te komen. Ik heb hier nu enige van deze onderwerpen. Dat behoeft u echter niet al te pessimistisch te stemmen ten opzichte van het gehele werk van de Enquêtecommissie, want op zeer belangrijke punten kunnen wij zeer wel tot conclusies komen.

Een van de punten, die nog onzeker zijn, heeft betrekking op de heer *Welter.* Ten opzichte van de heer *Welter* zijn hier en daar opmerkingen gemaakt, die zo duidelijk mogelijk moeten worden geverifieerd en die hem natuurlijk ook moeten worden voorgelegd. U hebt zelf ook een dergelijke opmerking gemaakt. Ik zal dus even aangeven, in welk kader deze zaak is komen te staan.

De heer *van Blankenstein* heeft verteld, dat in het algemeen bij de collega's — dat is hem uit vele gesprekken gebleken — voortdurend klachten waren over tegenwerking van en moeilijkheden met de heer *Welter.* Ik heb verder u al voorgelegd het beroemde verhaal over de dronk, die de heer *Welter* zou hebben uitgebracht op de grote staatsman *Pétain.* Ik kan mededelen, dat wij daarvan tot nog toe geen positieve bewijzen hebben gekregen. Daarnaast is door u, naar aanleiding van mijn vraag over het weigeren van een vliegtuig door de Minister van Waterstaat, verteld, dat dit geen verband hield met de heer *de Geer,* maar dat dit verband hield met andere denkbeelden, die waren geopperd, nl. om ons, zoals het hier staat, aan te sluiten bij de politiek van *Pétain,* en dat daarom contact zou moeten worden gezocht met Frankrijk.

Hier hebt u geen naam genoemd, doch uit het gehele verband is wel duidelijk, om wie het gaat. Ik geloof, dat het voor de betrokken persoon billijk is, dat het duidelijk gezegd wordt.

Verder heeft Minister *Bolkestein* gezegd, dat de heer *Welter* inderdaad een grote bewondering voor *Pétain* had en dat hem voor de geest stond de vorming van een Latijns blok, Frankrijk, Spanje, Italië en misschien enkele andere Staten. Ik geloof, dat het, waar een aantal van deze dingen gezegd is, wel wenselijk is in deze zaak zoveel mogelijk licht te verschaffen.

A. Ik heb de naam van de heer *Welter* niet genoemd en niet bedoeld het noemen van die naam uit te lokken. Ik ben tot mijn mededelingen gebracht door een vraag, waaruit bleek, dat u door anderen — ik geloof de heer *van Blankenstein* — hieromtrent iets had vernomen. Ik had mij daarin eigener beweging niet willen begeven, omdat ik meen mij te moeten houden aan de geest en de letter van de artikelen van het Enquêtebesluit, dat eigenlijk mededelingen omtrent beraadslagingen in de Ministerraad uitsluit.

25600. De **Voorzitter:** Voor zover het beraadslagingen in de Ministerraad betreft, stel ik geen vraag. Ik stel het meer algemeen. Waren dit in het algemeen de opvattingen van de heer *Welter,* opvattingen, die ook buiten de Ministerraad gebleken kunnen zijn?

A. Ik meen wel iets te mogen en te moeten zeggen, nl. dat mij bekend en in die tijd gebleken is, dat de heer *Welter* met zijn sympathieën sterk aan de zijde van Frankrijk stond, een grote bewondering voor de politiek van *Pétain* had en eigenlijk wenste, dat wij ons zoveel mogelijk zouden distantiëren van Engeland. Dat bleek ook uit het verlangen van de heer *Welter* de zetel van de Regering of die van het Kabinet naar Indië te verplaatsen, zelfs zonder de Koningin. Daaruit bleek ook weer de opvatting, dat wij ons zoveel mogelijk op een afstand van Engeland moesten plaatsen. De heer *Welter* verheugde zich er op, dat wij, wanneer wij in Indië zouden zijn gekomen, dan een diplomatieke vertegenwoordiger van Spanje zouden krijgen, hetgeen vrij zonderling was, want de gezanten zijn geaccrediteerd bij het Hof en niet bij de Ministers. Als de Koningin in Londen bleef, zouden ook de gezanten in Londen moeten blijven. De Spaanse gezant scheen echter te hebben gezegd, dat hij de Ministers naar Indië zou volgen. Uit deze feiten, misschien ook uit andere, is mij gebleken, dat de heer *Welter* zoveel mogelijk toenadering tot de Latijnse Staten zocht en zoveel mogelijk verwijdering van de Angelsaksische Staten. Ik bedoel niet, dat hij het tot een breuk met Engeland wilde laten komen, maar hij was klaarblijkelijk voor de Engelse hegemonie in de oorlogvoering beducht.

25601. De **Voorzitter:** Dat heeft hij hier ook met zoveel woorden verklaard. Maar het kan niet anders of de opvatting van de heer *Welter* moet maar zeer korte tijd hebben kunnen bestaan. Als ik mij goed herinner, is in Juni reeds het conflict ontstaan met Italië, een conflict, dat — hoewel wij niet direct in oorlogstoestand met Italië zijn gekomen — gevolgen had voor de opdrachten, die aan onze schepen op zee moesten worden gegeven en waarbij de toen bestaande toestand inderdaad tot zeer penibele situaties voor deze schepen kon leiden. Van dat ogenblik af was die gedachte niet meer te effectueren.

A. Tot hoelang die gedachte heeft bestaan, weet ik niet. In ieder geval waren de gevoelens van de heer *Welter* vriendelijker voor Frankrijk dan voor Engeland en die gevoelens beheersten hem bij vele verlangens en wensen.

25602. De **Voorzitter:** Dan hebben wij het bij uw eerste verhoor gehad over de quaestie van de zetelverplaatsing van de Regering naar Nederlandsch-Indië. Op het ogenblik is ons daarvan veel meer bekend, omdat wij inmiddels de beschikking hebben gekregen over enige stukken, die hierop betrekking hebben. Ik wilde ditmaal bij u verifiëren of het volgende beeld, dat ik van deze quaestie heb gekregen, ongeveer of liefst geheel juist is. Voor zover onze gegevens op het ogenblik strekken, is de zaak ter sprake geweest in Juli 1940. Men heeft ons hier met zoveel woorden gezegd, dat toen de meerderheid van het Kabinet vóór de zetelverplaatsing naar Nederlandsch-Indië was en dat drie Ministers daartegen waren, nl. — dit feit is nu eenmaal hier medegedeeld, zodat ik het gerust kan zeggen — de heren *van den Tempel, Bolkestein* en u. Dat besluit tot verplaatsing van de zetel der Regering werd gesteund door een advies van de Gouverneur-Generaal, die dat plan op zich zelf toejuichte. Overigens is dit een punt, waaromtrent ik nog niet geheel zekerheid heb; ik hoop die zekerheid nog te krijgen. Dat plan is toen, laten wij daarvoor de geijkte formule gebruiken, door omstandigheden van de baan geraakt en onmiddellijk daarop heeft de vraag gespeeld of het gewenst was een gedeelte van het Kabinet naar Indië te doen gaan. Ook dat plan is niet doorgegaan. Daarop is de zaak geruime tijd blijven rusten. Toen is half Januari 1941 de zaak opnieuw aan de orde gesteld door een Nota van de Minister-President, waartegen is gekomen een Nota van Minister *Albarda,* terwijl er ook in die periode een advies geweest is van de Gouverneur-Generaal om de zetelverplaatsing te doen plaats hebben. Deze keer echter kon de gedachte in het Kabinet geen meerderheid meer krijgen. Als vierde stadium krijgt men dan het besluit om de Ministers *Welter* en *van Kleffens* naar Indië te doen gaan om het nodige contact te doen opnemen. Is dit beeld ongeveer of misschien geheel juist?

A. Ik geloof, dat dit beeld over het algemeen wel juist is, hoewel ik niet precies kan controleren of de sterkteverhoudingen, die u vermeldt, precies zo zijn geweest. Ik weet niet precies of de heren *van den Tempel, Bolkestein* en ik de enigen waren, die tegen het plan waren, en of er misschien niet nog iemand aan onze zijde stond. Het is echter juist, dat de zaak tweemaal aan de orde is geweest, één keer, toen wij dachten, dat zij afgedaan was, maar weer terugkwam.
Nu is er in uw relaas, naar mijn herinnering, een kleine, maar belangrijke onvolledigheid en dat is deze, dat de Gouverneur-Generaal in die tweede periode om zijn oordeel is gevraagd en dat hij toen telegrafisch heeft medegedeeld, dat de overkomst van de Regering in Indië op prijs zou worden gesteld, mits de Koningin er bij zou zijn.

25603. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat die aanvulling juist is.

A. Die noemde u zoëven niet.

25604. De **Voorzitter:** Ik heb alleen gesproken van het advies van de Gouverneur-Generaal.

A. U hebt gezegd: Het advies van de Gouverneur-Generaal was gunstig. Dat was misschien in de eerste periode, hoewel ik mij niet herinner, dat toen zijn advies is gevraagd. In de tweede periode is zeker zijn advies gevraagd en toen heeft hij getelegrafeerd, dat hij en ook Indië het op prijs zouden stellen, wanneer de Regering met de Koningin zou komen, maar dat het niet op prijs zou worden gesteld, indien de Ministers zonder de Koningin kwamen. Dat heeft de zaak opgelost, want toen is er nog wel over gesproken of de Ministers alleen zouden gaan, maar daarvan heeft men toch wel de bezwaren ingezien, bezwaren, die ik toen dadelijk zeer sterk heb doen gelden, omdat ik direct heb vastgesteld, dat, als de Ministers in Indië zouden zijn en de Koningin zich in Londen zou bevinden, geen besluiten zouden kunnen worden genomen, althans niet dan op een zeer ongelukkige wijze, nl. zonder mondeling overleg en met veel tijdverlies, dus dat eigenlijk de Regeringskracht voor Nederland gebroken zou zijn. Toen is er ook nog wel aan gedacht enkele Ministers naar Indië te doen gaan, maar daarvan is ook afgezien. Er is b.v. over gedacht, dat de heer *van Kleffens* bij de Koningin in Londen zou blijven, maar daartegen bestond bij mij en ook bij anderen het grote bezwaar, dat dan de Buitenlandse politiek buiten het Kabinet om zou worden behandeld en beslist.

25605. De **Voorzitter:** Over welke periode spreekt u nu?

A. Over de tweede. Dat telegram van de Gouverneur-Generaal heeft deze zaak tot een einde gebracht.

25606. De **Voorzitter:** Is het juist, dat er in beide phasen een advies van de Gouverneur-Generaal is geweest? Ik kom daarop, omdat de heer *van den Tempel,* doelende op de eerste phase, op blz. 36 van zijn boek schrijft:

> „Minister *Welter* was overtuigd voorstander van de zetelverplaatsing. De meeningsverschillen brachten hem er gereeder toe, het advies te vragen van den Gouverneur-Generaal. Dat liet niet op zich wachten: het uitvoerige telegram gaf warmen steun aan het plan. Men moet natuurlijk voor een juiste beoordeeling van een en ander de verhoudingen zien in het licht der toenmalige tijdsomstandigheden, maar het ging mijn bevatting te boven."

Toen is dus blijkbaar door Minister *Welter* het advies van de Gouverneur-Generaal gevraagd. Vervolgens zegt hij, ten aanzien van de tweede periode:

> „Het kwam opnieuw aan de orde in Januari 1941, door een démarche van den Gouverneur-Generaal."

A. Dat is naar mijn mening niet geheel juist.

25607. De **Voorzitter:** U meent, dat ook de tweede keer een advies gevraagd is?

A. Van de eerste keer herinner ik mij niet, dat advies is gevraagd — ik spreek niet tegen, dat het gebeurd zou zijn—, maar de tweede keer is advies gevraagd.

25608. De **Voorzitter:** Ik wil nog even doorgaan op het advies van de eerste keer, want daarmee is iets merkwaardigs, dat mij nog niet duidelijk is. In de brochure „Uit de nevelen", die de heer *de Geer* tijdens zijn proces heeft geschreven, citeert hij verklaringen, die door de heer *Welter* in het vóóronderzoek zijn afgelegd en die hierop neerkomen, dat men de pogingen van de heer *de Geer* om naar een compromis te zoeken, moet zien in het licht van de tijd; dan spreekt hij van de pogingen van die Amerikaanse Quaker en van de heer *Plesman* en dan zegt hij het volgende:

> „Mijn standpunt is steeds geweest, dat Nederland, een klein Moederland met enorm rijke gewesten, wat constructie betreft, een pyramide op de punt is, dus zo labiel staat, dat een oorlog dit evenwicht gauw zou kunnen verstoren, zodat het een Nederlands belang was, dat deze oorlog zo kort mogelijk duurde. In verband met dit inzicht heb ik in Juni 1940 de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief verzonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen — maar in overleg en samenwerking met de geallieerden, zijn zienswijze mede te delen. In een telegram formuleerde deze in een zevental punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was."

De vraag is bij mij opgekomen: Is die vraag van de heer *Welter* om advies over een eventueel compromis identiek met de vraag om advies over de zetelverplaatsing? Bestaat er verband tussen die twee quaesties?

A. Ik meen, dat uit hetgeen u uit de brochure voorleest, niet blijkt, dat de heer *Welter* toen advies heeft gevraagd over de verplaatsing van de Regering naar Indië.

25609. De **Voorzitter:** Neen, maar ik kom er op, omdat sommigen de quaestie van de zetelverplaatsing in verband brengen met de houding van het Kabinet ten opzichte van de oorlogvoering.
Er zijn er, die zeggen: De zetelverplaatsing kunt u zien als een zaak op zich zelf; daarin steekt niets, dat blijk geeft van defaitisme, terwijl er anderen zijn, die zeggen: Dit is een van de symptomen, hoe defaitistisch het Kabinet was.
Als het laatste waar zou zijn, zou het samenvallen van die twee adviezen belangrijke steun geven aan die opvatting. Het kunnen natuurlijk ook twee afzonderlijke adviezen zijn geweest.

A. Dat weet ik niet. Ik herinner mij van het eerste advies over de verplaatsing van de Regering naar Indië niets. Ik wil hiermede niet zeggen, dat, wanneer anderen zeggen: het is ingewonnen, dit onwaarheid zou zijn. Ik herinner mij echter zeer duidelijk het laatste advies, terloops door de heer *Welter* in de Ministerraad voorgelezen.

25610. De **Voorzitter:** U herinnert zich de brief, die u op 16 Januari 1941 hebt geschreven aan de Voorzitter van de Ministerraad, waarin u in een zevental punten uw bezwaren hebt uiteengezet?

A. Er bestaat inderdaad een brief, die geschreven is, nadat ik op mijn verzoek een onderhoud met de Koningin over deze aangelegenheid had gehad. De Koningin heeft mij ontvangen om mij in de gelegenheid te stellen mijn mening over deze zaak te zeggen.

25611. De **Voorzitter:** Ten aanzien van de quaestie van de zetelverplaatsing hebben wij in ons bezit de notulen van de Ministerraad van 17 en 18 Januari 1941, waarin deze zaak besproken is; gegevens, die wij niet mogen vragen, maar die wij wel mogen ontvangen.

A. Dat is dan de tweede beraadslaging geweest. Het is wel mogelijk, dat ik die notulen nog heb gemaakt.

25612. De **Voorzitter:** Ik zou u over nog één punt iets willen vragen. Ik vraag dit eigenlijk meer, omdat ik elke mogelijkheid om licht in deze zaak te krijgen, wil aangrijpen. Ik zou u nl. willen vragen waar op 13 Mei 1940 het besluit is genomen om naar Engeland te gaan en waar duidelijk is gezegd en vastgesteld wat de doelstelling van dat vertrek was. Wat u daaromtrent hebt gezegd bij uw eerste verhoor heb ik nog eens nagelezen, maar dat geeft ten opzichte van dit punt geen duidelijke uiteenzetting, waarbij dan nog komt, dat het blijkbaar ook geen heldere zaak was. De indruk, die ik heb gekregen, is, dat de moeilijkheid voor een deel wordt veroorzaakt, doordat de opvattingen van de ene Minister op een bepaald tijdstip veel verder of in een andere richting gingen dan die van de andere, zodat men zeer snel geneigd is zijn eigen opvatting als de algemeen aanvaarde opvatting te beschouwen en men dit, na al die tijd, niet meer kan onderscheiden. Het is een belangrijke vraag. Als ik de zaak wel overzie, krijg ik de volgende hoofdindruk: dat, toen de Regering wegging uit den Haag, de Ministerraad als geheel het besluit nog niet had genomen, dat men als Regering naar Engeland ging en dat men dit deed om de strijd van het Koninkrijk in Europa voort te zetten. Er zijn Ministers, die positief verklaren, dat zij die doelstelling op dat ogenblik wel voor zich zagen. Voor de Ministerraad als geheel lijkt mij

dit echter twijfelachtig; ik zou zeggen, dat het merendeel der verklaringen toch in de richting gaat, dat het besluit eerst perfect is geworden in de Ministerraad in het fort van Hoek van Holland.

A. Neen.

25613. De **Voorzitter:** Als u dit nog eens zoudt willen uiteenzetten; dat kan voor ons oordeel van belang zijn.

A. Er is in die dagen, dat wij, althans de meesten van ons, permanent verblijf hielden in het gebouw van het Departement van Sociale Zaken aan het Bezuidenhout, wij waren daar dag en nacht, onophoudelijk over deze aangelegenheid gesproken; natuurlijk niet aanstonds, want een bespreking van deze zaak is niet nodig, wanneer men nog niet weet, dat de militaire situatie hopeloos is. Naarmate de situatie militair slechter werd, werd er natuurlijk meer gesproken over de veiligheid van de Koningin, over de vraag of de Koningin in den Haag kon en mocht blijven, over de vraag ook of de Ministers eventueel Nederland zouden moeten verlaten. Daarover bestond in de Ministerraad, dat durf ik wel te zeggen, geen eenstemmigheid; daarover bestond veel verschil van mening, veel onzekerheid. Men zag aan de ene kant de voordelen, die verbonden zouden kunnen zijn aan het vertrek der Regering naar elders; men zag aan de andere kant de nadelen, die een dergelijk vertrek zou kunnen opleveren. Bij de beoordeling van deze vraag speelden er natuurlijk ook gevoelsoverwegingen. Ik zelf heb zeer lang gemeend, dat wij niet moesten vertrekken. Bij mij bestond het gevoel, dat ik mij niet wilde en niet mocht onttrekken aan het lot van het gehele volk. Ik meende, dat wij alles moesten ondergaan, alle ellende moesten trotseren, die het volk wachtte. Ik gevoelde het voor mij zelf aanvankelijk als een soort verraad aan het volk, indien ik wegging.

25614. De **Voorzitter:** Een overweging, die ook de heren *Steenberghe* en *van Rhijn,* naar zij zeggen, sterk geleid heeft.

A. Ik heb dat heel sterk gevoeld, zodat ik mij op geen enkele wijze op een vertrek had voorbereid en mij geestelijk geheel had voorbereid op het geraken in de handen van de vijand, het ondergaan van mishandelingen en wat daar meer bijhoort. Ik had besloten, dat zo moedig mogelijk te gemoet te gaan. Dat achtte ik mijn plicht. Zo bestond er in de Ministerraad een twijfel. Ik voelde ook wel, zoals ik ook vroeger voor de commissie heb getuigd, voor de redenering van anderen, die zeiden: Er moet toch een Regering in het buitenland zijn, die de oorlog kan voortzetten; maar ik meende, dat die Regering dan ook wel uit andere personen zou kunnen bestaan. Wanneer de Koningin in Londen was of Zij, wanneer het uitwijken Haar onmogelijk zou worden gemaakt, tijdig afstand van de Troon zou doen en de toenmalige *Prinses Juliana,* die in Londen was, in Haar plaats zou treden, zou daar een Kabinet kunnen worden gevormd, te meer, omdat de heren *van Kleffens* en *Welter* zich daar reeds bevonden en er dus al een kern was. Maar gaandeweg, in de laatste avond en de laatste nacht, ging ik toch gevoelen voor het belang, dat wij de Regering in haar geheel zouden verplaatsen naar een oord, van waaruit wij voor het gehele Koninkrijk de oorlog konden voortzetten. Eigenlijk werd de twijfel geheel opgeheven, doordat ons op Maandagmorgen, de Tweede Pinksterdag, de mededeling werd gebracht, dat de Koningin was vertrokken. Dat besliste voor ons de gehele zaak. Toen de Koningin was vertrokken, vloeide daar als een consequentie uit voort, dat ook de Ministers vertrokken. Toen was eigenlijk de zaak niet meer discutabel. Er is in den Haag helemaal niet meer over gedebatteerd. Toen zijn de nodige maatregelen genomen om naar Hoek van Holland te vertrekken; maar wij gingen naar Hoek van Holland niet in de onzekerheid of wij aan boord van een schip zouden gaan, maar in de zekerheid daar een door de Engelsen beschikbaar gesteld schip te zullen vinden.

25615. De **Voorzitter:** Was toen al het besluit genomen, waar het schip naar toe zou gaan? U zegt zelf, dat het feit, dat de Koningin vertrokken was, beslissend was, maar u kon op dat ogenblik niet weten, waar de Koningin naar toe zou gaan, want zij is weggevaren met de bedoeling naar Breskens te gaan en pas onderweg is het bericht binnengekomen, dat het gaan naar Breskens onmogelijk was, waarna aan boord een soort scheepsraad is gehouden en de beslissing is gevallen, dat men niet naar Zeeland, maar naar Londen zou gaan. Het staat dus vast, dat, toen de Ministerraad uit den Haag vertrok, hij niet kon weten, waar de Koningin naar toe ging. De Koningin is omstreeks 10 uur uit het Paleis in den Haag vertrokken.

A. Ik geloof, dat de Koningin vroeger is vertrokken.

25616. De **Voorzitter:** Daarover is verschil van mening. Generaal *Dijxhoorn* heeft gezegd, dat om 9.05 uur het bericht binnenkwam, dat de Koningin om 9 uur was vertrokken, maar de heer *Phaff,* die zich deze zaak goed herinnert, heeft gezegd, dat de Koningin niet vóór 10 uur is vertrokken. De Koningin is uit Hoek van Holland niet met de bestemming Engeland weggegaan. Het veranderde besluit moet in de loop van de middag op zee gevallen zijn. De Ministerraad wist om halfeen dus niet, waar de Koningin naar toe ging. Het is mogelijk, dat de Ministerraad wist van het oorspronkelijke besluit van de Koningin om naar Breskens te gaan. Als dat waar is, kan ik begrijpen, dat de Ministerraad heeft gezegd: Wij gaan naar Zeeland, en dat in die omstandigheden de voorstelling van zaken, zoals die later was: Wij gaan ons vestigen buiten het Rijk in Europa om de strijd voort te zetten, op dat ogenblik nog niet perfect was.

A. Voor zover ik mij herinner, stond voor ons, toen wij om ongeveer halfeen uit den Haag vertrokken, wel vast, dat van een verplaatsing naar Zeeland, naar Breskens, practisch geen sprake meer kon zijn. Of dit op grond van ingekomen berichten met betrekking tot de militaire toestand is geweest dan wel op grond van andere mededelingen weet ik niet meer. Ik geloof, dat wij allen wel hebben gevoeld: naar Zeeland of Zeeuwsch-Vlaanderen gaan wij niet. Indien wij daarheen gaan, zal het in ieder geval slechts voor enkele uren of dagen zijn, want de positie is niet houdbaar. Men zag het vertrek naar Engeland. Men kon nergens anders heen.

25617. De **Voorzitter:** Dan komen wij al iets verder. U zegt: Men zag het toen als een vertrek, misschien met Zeeuwsch-Vlaanderen als tussenstation, naar Londen. Is het nu niet zo, dat in Hoek van Holland eerst besloten is om regelrecht naar Engeland te gaan?

A. Het moet zijn geweest op grond van inlichtingen omtrent de militaire toestand in Zeeuwsch-Vlaanderen zelf, dat men daarvan heeft afgezien.

25618. De **Voorzitter:** Er heeft dus in Hoek van Holland toch nog een zekere ontwikkeling van de plannen plaats gevonden, omdat, van den Haag uit vertrekkende, de mogelijkheid kon bestaan, dat men eerst naar Zeeuwsch-Vlaanderen ging. In Hoek van Holland is dus waarschijnlijk eerst besloten regelrecht naar Engeland te gaan?

A. Ik geloof niet, dat op het moment, waarop wij uit den Haag vertrokken, door velen werd gemeend, dat wij naar Zeeuwsch-Vlaanderen zouden gaan.

25619. De **Voorzitter:** Het is wel zo, dat verschillende Ministers de opvatting hebben, dat het besluit, dat om zeven uur, toen men wegvoer, is uitgevoerd, 's morgens al in ontwikkeling was, maar dat dit besluit om halfeen voor een aantal Ministers niet vaststond, o.a. niet voor de Ministers *Steenberghe* en *van Rhijn.* Ik kan mij voorstellen, dat de een in de ontwikkeling van zijn gedachten een stap verder was dan de ander. U bent van mening, dat het vertrek naar Engeland reeds in den Haag vaststond?

A. Ik meen mij te herinneren, dat voor mij daaromtrent geen onzekerheid bestond. Ik meende dus, dat, toen wij naar Hoek van Holland gingen, daaruit voortvloeide, dat wij naar Engeland zouden gaan. Het is maar toeval, dat wij niet aanstonds zijn vertrokken. Toen wij om halftwee aankwamen, hebben wij ons naar de torpedojager begeven. De commandant daarvan stond echter op de loopbrug en zeide: Ik moet eerst mijn orders hebben, eerder moogt u niet aan boord gaan. Daarom zijn wij naar het Fort gegaan. Op de kade hebben wij onze handkoffertjes met povere inhoud laten staan. Er is later wel gezegd, „dat de Ministers hun vertrek hadden voorbereid, want er stonden grote koffers op de kade", terwijl het in werkelijkheid toch maar povere handtasjes waren.

Als de commandant ons echter direct aan boord had genomen, zouden wij direct uitgevaren zijn; dan zou een nader telefoongesprek met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* misschien niet eens plaats hebben gehad, tenzij dit van te voren opzettelijk geregeld was. Die dingen zijn mogelijk geworden doordat wij in het fort moesten worden ondergebracht.

25620. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* beweert, dat hij de reis van den Haag naar Hoek van Holland heeft gebruikt om de heer *de Geer* er van te overtuigen, dat die twee Ministers onder alle omstandigheden mede moesten gaan.

A. Dat is best mogelijk; ik oordeelde dit ook noodzakelijk, zulks niet alleen in het belang van hen zelf, maar ook in het belang van

het Nederlandse volk. Ik dacht in dit verband aan wat er met *Hacha* was gebeurd en hoe er misbruik van hen kon worden gemaakt door hen te dwingen tot het verrichten van allerlei handelingen of door hun verklaringen toe te dichten, die in het nadeel van het volk waren.

25621. De **Voorzitter:** Wij hebben het er de vorige keer over gehad of het Kabinet aan de Koningin advies zou hebben gegeven omtent Haar vertrek. Nu herinneren de meeste Ministers zich van een dergelijk advies niets. De heer *Gerbrandy* schrijft echter op blz. 3 van zijn memorandum:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de Residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

Daarvan weten de meeste Ministers zich niets te herinneren. Maar daar staat tegenover een zeer positieve verklaring van generaal-majoor *Phaff*, oud-adjudant van H.M. de Koningin, die hier gezegd heeft:

> „Op Zaterdag de 11de Mei heb ik om ongeveer halftwee van Minister *Dijxhoorn* een telefoontje gekregen, dat hij een belangrijke mededeling voor Hare Majesteit had. Hij wilde die door de telefoon geven. Ik heb gezegd: Neen, dat is te gevaarlijk, want de telefoon kan afgeluisterd worden; ik kom wel. Ik ben toen naar het Ministerie op het Bezuidenhout gegaan en ben daar ontvangen door het Kabinet, dat in de kelder zat. Daar is mij medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en dat men Hare Majesteit in overweging gaf het land te verlaten. Toen heb ik die boodschap aan de Koningin overgebracht."

Dan zegt de Voorzitter:

> „Bij monde van welke Minister is u dat medegedeeld?"

De heer *Phaff* antwoordt:

> „Door Minister *de Geer*. Er waren ook andere Ministers bij; althans was Minister *Dijxhoorn* er bij. Zij zaten allemaal bij elkaar."

Daarop zegt de Voorzitter:

> „Dus u had de indruk, dat het de volledige Ministerraad was?"

Het antwoord van de heer *Phaff* op deze vraag luidt:

> „Ja zeker."

Deze verklaring van de heer *Phaff* is zeer positief en zij geeft sterke steun aan de lezing van het memorandum.

A. Ik weet niet precies op welke dag het is geweest, maar dat de Ministerraad over de wenselijkheid heeft gesproken, dat er voor de Koningin een veilige verblijfplaats werd gezocht, dat weet ik wel.

25622. De **Voorzitter:** De vraag is: Is er ook advies dienaangaande gegeven? Men kan wel de wenselijkheid van iets opperen zonder advies te geven.

A. Of er dienaangaande een formeel besluit is gevallen, weet ik niet. Die vergaderingen van de Ministerraad waren in die dagen eigenlijk permanent; zij waren niet zo formeel als dergelijke vergaderingen anders plegen te zijn. Ik meen mij in elk geval te herinneren, dat met instemming van de Ministerraad, dan wel op verzoek of volgens besluit van de Ministerraad aan de Koningin is gezegd, dat wij het niet verantwoord achtten, dat Zij langer in den Haag bleef. Ik weet niet precies, wanneer dit is geweest.

25623. De **Voorzitter:** Buiten hetgeen de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum mededeelt, was er geen andere verklaring omtrent een advies aan de Koningin dan die van de heer *Dijxhoorn*, die medegedeeld heeft, dat hij in de nacht van Zondag op Maandag, nog vóórdat de Ministerraad om 6 uur begon, een persoonlijke dringende waarschuwing voor de Koningin aan de heer *Phaff* heeft gegeven.
De passage in het memorandum van de heer *Gerbrandy*, die dus betrekking had op het Kabinet als zodanig, vond weinig steun in het geheugen van de verschillende heren. Toen is de heer *Phaff* gekomen en zijn mededelingen klopten zo precies met de mededeling van de heer *Gerbrandy*, dat wij wel moeten aannemen, dat deze juist is. U bevestigt haar dus ook, afgezien dan van het door de heer *Gerbrandy* aangegeven tijdstip?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Ik ben thans aan het einde van hetgeen ik u te vragen had. Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt.

J. W. ALBARDA.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

TIETE SOLKE ROOSEBOOM,
oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-kolonel b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

25624. De **Voorzitter:** Wij willen gaarne met u spreken over enige aangelegenheden van G.S.-III, in het bijzonder over het Venlo-incident. In de eerste plaats wil ik u een vraag stellen over de organisatie van G.S.-III, die hier vanmiddag door generaal *Reynders* ter sprake is gebracht. De generaal *Reynders* stelt het namelijk voor, dat de afdeling Binnenland van G.S.-III hiërarchisch ook ressorteerde onder Justitie. U was daarvan het hoofd, niet waar?

A. Ja.

25625. De **Voorzitter:** Ik kan heel goed begrijpen, dat de afdeling Binnenland zeer nauw met Justitie samenwerkte, maar is het nu juist, dat zij ook hiërarchisch ten dele onder Justitie ressorteerde?

A. Neen. Het woord „hiërarchisch" is voor mij een beetje vreemd.

25626. De **Voorzitter:** Hij bedoelde, dat de afdeling Binnenland van G.S.-III verantwoording schuldig zou zijn aan en opdrachten had te ontvangen van het Departement van Justitie.

A. Ik denk, dat de generaal zich vergist. Het was Binnenlandse Zaken. G.S.-III*b*, onder mijn leiding, was belast met de leiding van de Centrale Inlichtingendienst, ingesteld in 1919, ressorterend onder de Minister van Binnenlandse Zaken. In 1918 was generaal *Snijders* pas ontslagen. De Minister van Oorlog was Minister *Alting van Geusau*. Hij wenste op politiek gebied geen verantwoordelijkheid te dragen. De Minister van Justitie vond het ook minder gewenst. Toen is de Centrale Inlichtingendienst ingesteld onder de Minister van Binnenlandse Zaken. Er moest echter een apparaat voor gevonden worden en het beste was G.S.-III*b*.

Daarin was overgegaan de in de eerste mobilisatie 1914—1918 opgerichte opsporingsdienst. Deze dienst had rechtstreekse contacten met alle politiekorpsen en werkte rechtstreeks onder de opperbevelhebber. Daardoor was het gemakkelijk om de buitenlandse inlichtingendiensten, die hier in overvloed werkten, alle te bekijken. De instelling van de Centrale Inlichtingendienst is niet op schrift gesteld. Na onderlinge besprekingen namens Minister *Ruijs de Beerenbrouck* op zijn Departement met de Commissaris der Koningin en namens de Minister van Justitie met de procureurs-generaal heeft de Centrale Inlichtingendienst toegang gekregen tot de hoofdpunten van het land. Het geheel is ingesteld met het oog op eventueel gevaar voor revolutie, omdat men in 1918 had gemerkt, dat men te dien opzichte niet georiënteerd was. Langzamerhand is de Centrale Inlichtingendienst onder verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken gekomen, terwijl de chef staf niets merkte van hetgeen er gebeurde. De post kwam bij de Minister van Binnenlandse Zaken binnen en ging bij de Minister van Binnenlandse Zaken uit. Ik was in die tijd geheel verbonden met de politiekorpsen, de Commissaris der Koningin en de procureurs-generaal. Het belang hiervan voor de Regering is gaandeweg duidelijker geworden. In het begin was er contact met ongeveer 20 plaatsen. Later bleek er behoefte te bestaan dit contact uit de breiden, aanvankelijk niet tot Indië. Later was er een aparte afdeling, die zich op Indië oriënteerde. Het was de bedoeling Indië zelf van materiaal te voorzien.

25627. De **Voorzitter:** Is die organisatievorm, waarbij sprake was van een toestand, die lijkt op datgene, wat generaal *Reynders* heeft medegedeeld, met dit verschil, dat het niet was het Departement van Justitie, maar het Departement van Binnenlandse Zaken, blijven bestaan?

A. Ja. Het grote voordeel van deze organisatie was, dat zij geheim was. Er waren weinig mensen. Het pleit voor die dienst, dat wij nooit ongelukken hebben gemaakt. Dat vind ik zelf verbazingwekkend achteraf.

25628. De **Voorzitter:** Maar hoe was de toestand in de mobilisatie 1939—1940?

A. Toen was het nog altijd zo.

25629. De **Voorzitter:** Toen ressorteerde u nog steeds, voor wat de inlichtingendienst betreft, onder het Departement van Binnenlandse Zaken?

A. Ja. U zult begrijpen, dat, toen die nationaal-socialistische stroming er kwam, in de jaren 1932—1934 waren aanvankelijk vele officieren daar lid van, wij het toen uiterst moeilijk hadden, vooral toen generaal *Seyffart* chef van de staf was. Men heeft wel eens pogingen gedaan om die toestand de nek om te draaien, maar dat is altijd mislukt en de oude toestand is blijven bestaan. Wij waren eigenlijk een soort van Regeringsinlichtingendienst. Ook de samenwerking met het Departement van Justitie was uiteraard zeer innig.

25630. De **Voorzitter:** Aan wie was u nu ten opzichte van die inlichtingendienst verantwoording schuldig?

A. Een inlichtingendienst, zoals die bij ons was opgezet, moest gereed staan om te kunnen inlichten. Wij hebben in onze geschiedenis met onze inlichtingendienst altijd op ons zelf gedreven. Wij waren er dus uitsluitend om in te lichten. De Regering heeft van dit instrument altijd een heel slecht gebruik gemaakt. Men kwam eerst bij ons, als de zaak vastliep. In de regel voelden wij van te voren wel, dat men klem met een bepaalde zaak kwam te zitten, of voelden wij, dat er iets ging gebeuren, en dan waren wij op grond van onze gevoelens aan het informeren en voorbereiden gegaan. Men moest bij de inlichtingendienst altijd geprepareerd zijn om de meest wonderlijke vragen te kunnen beantwoorden. U zult wel begrijpen, dat een dergelijke inlichtingendienst niet veel bevel en verantwoording had.

25631. De **Voorzitter:** Ik zou het dan als volgt willen vragen. Had de Minister van Defensie uw afdeling in de mobilisatie 1939—1940 een bepaalde opdracht kunnen geven of laten geven?

A. Naar mijn mening: neen. In de eerste tijd van de mobilisatie was er voortdurend grote strijd over het feit, dat de staat van beleg niet werd afgekondigd in ons land. Daardoor liepen wij voortdurend vast en moesten wij de Duitsers vrij spel laten. Ondanks de ervaringen van de oorlog 1914—1918 was onze wetgeving hierop totaal niet ingericht en is er nooit een effectieve bepaling tegen spionnage gemaakt. Daardoor zat men vaak met een geval tot in het oneindige.

25632. De **Voorzitter:** U vertelde zojuist van de positie van de inlichtingendienst in 1920. Als officier was u toen aan die inlichtingendienst verbonden; de dienst ressorteerde toen onder de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *Ruijs de Beerenbrouck*. U zei in dit verband: onze post kwam bij ons binnen via het Departement van Binnenlandse Zaken. Mijn vraag is nu: was die toestand in de mobilisatie van 1939—1940 nog zo?

A. Ja, de post kwam nog bij de Minister van Binnenlandse Zaken binnen; hij zag die post niet, maar de post kwam daar wel binnen.

25633. De **Voorzitter:** Dan betekent dit, dat hetgeen generaal *Reynders* ons heeft verteld betreffende de organisatievorm van de afdeling Binnenlandse Inlichtingen van G.S.-III juist is, alleen met dien verstande, dat hij in plaats van het Departement van Binnenlandse Zaken gezegd heeft: Departement van Justitie, hetgeen volgens u een vergissing van hem is. Als men „Departement van Justitie" vervangt door „Departement van Binnenlandse Zaken", dan acht u de door generaal *Reynders* gegeven voorstelling van zaken dus juist?

A. Ja.

25634. De **Voorzitter:** Hetgeen betekent, dat generaal *van Oorschot* twee chefs had; als ene chef de Minister van Defensie en als andere chef de Minister van Binnenlandse Zaken, d.w.z. alleen ten opzichte van de afdeling Binnenlandse Inlichtingen van G.S.-III.-*b*.

A. Ja.

25635. De **Voorzitter:** Nu de quaestie van het Venlo-incident. Wanneer bent u voor het eerst met de voorgeschiedenis daarvan in aanraking gekomen?

A. Wij hadden het langzamerhand ontzettend druk gekregen. Het werk stapelde zich op. In de loop van de mobilisatie 1939—1940 kwamen er tussen de 100 en 150 rapporten per dag binnen, waarvan de belangrijkste toch altijd in de top moesten worden bezien. U moet ook bedenken, dat III*b* ook inlichtingendienst voor het gemobiliseerde leger was. De burgermaatschappij was niet van het leger te scheiden. Als er in de een of andere kazerne relletjes waren, was de plaats er natuurlijk mee verbonden. Dat was niet te scheiden. Daarom was het goed, dat men bij elkaar zat. Uit het feit, dat wij het zo verschrikkelijk druk hadden, is af te leiden, dat het contact tussen *a.* en *b.* niet zo bijzonder groot was. De Engelse dienst is natuurlijk bij dit incident betrokken geweest. Uit de vorige mobilisatie was hier een British passport control officer, een zekere *Dalton*. Hij was een Belg van origine, die hier goed thuis was en die door werkzaamheden als lagere beambte in de mobilisatie 1914—1918 hier bijzonder goede introducties bij de politie had gekregen. Die *Dalton* was met zijn personeel dus een zeer waardevolle post voor de Engelsen. Hij leidde een royaal leven en hij verdiende goed — f 12 000 —, maar hij heeft de ongelooflijke fout gemaakt, zich geld toe te eigenen van Joden, die uit Duitsland waren gevlucht en naar Palestina wilden gaan. Dat was in 1936/1937. Op een gegeven ogenblik had men die emigratie stopgezet. Zij konden geen visa meer krijgen. Toen heeft hij een tijd lang aan Duitse Joden visa verleend, die geantedateerd waren. Daarvoor heeft hij zich zwaar laten betalen. Dat is uitgekomen en toen heeft die man zich van kant gemaakt. Aan zijn bureau waren twee lagere ambtenaren verbonden, die zeer kundig waren en ook zeer goede relaties hadden. Nu is het grote ongeluk, dat die mensen door de Engelsen ontslagen zijn. Toen kwam er een nieuwe passport control officer, de Engelse majoor *Chidson*. Hij was getrouwd met een Hollandse vrouw en sprak goed Hollands. Het is een voordeel voor een Engelse ambtenaar, wanneer hij Hollands kent. Hij was volslagen ongeschikt voor de inlichtingendienst en bracht er niets van terecht. Een inlichtingendienst komt nooit geheimen tot en met te weten. Men kan aanwijzingen geven, maar wat in de courant staat, weet iedereen. Een inlichtingendienst moet een rapport, dat 40 % goede gegevens bevat, al toejuichen. Die *Chidson* wilde 100 %. Hij sliep niet, als hij niet aan Londen kon melden: Zó is het precies. Je moet als inlichtingendienst niet stilstaan; je moet steeds voort. Hij kreeg een maagkwaal en toen is hij vervangen. Ik weet de datum niet precies. Het gehele archief is verbrand en datgene, wat ik zelf had, is in het Bezuidenhout verloren gegaan. Toen is *Stevens* gekomen, die wildvreemd was in Holland. Zijn personeel bestond ook uit wildvreemde lui, die geen idee hadden van de Hollandse mentaliteit. Die hebben hier een reeks van stommiteiten uitgehaald. Dat was gewoon wanhopig. Zij liepen met die stommiteiten altijd tegen mijn afdeling aan.

De andere afdeling, III*a*, werkte met hen samen. Een militaire inlichtingendienst moet inlichtingen geven.

Bij de Engelse inlichtingendienst was het nog veel erger. Daarbij ging het om mensen, die hier totaal vreemd waren. De heer *Dalton* kon veel meer doen dan ik. Als het bij mij kwam, liep het in de gaten. De nieuwe lui gingen naar, bij voorbeeld, Groningen. Er was een Engelsgezinde mijnheer in Groningen met goede contacten. Men zeide: zoek mij een paar mensen in Groningen, die voor mij naar Duitsland kunnen gaan. Die mijnheer ging zoeken. Dat hadden de Duitsers geen twee maanden in de gaten, of de heer *Stevens* kreeg van alle kanten langs de grens aanbiedingen van mensen, die zeiden: ik kan voor u naar Duitsland gaan.

Het gevolg is geweest, dat de Engelse dienst zo lek als een mandje was. Kapitein *Löwe* was ook aan die dienst verbonden.

25636. De **Voorzitter:** Er is een moment geweest, waarop *Stevens* contact had gekregen met Duitse officieren, met wie hij besprekingen wilde voeren of voerde. *Stevens* heeft daarover op een gegeven moment gesproken met generaal *van Oorschot*. Deze heeft gezegd: Voorzichtig aan, maar ik wil, dat er in ieder geval een Nederlands officier bij is.

A. Of dit op mijn aandrang is geschied, weet ik niet. Ik kan slechts datgene verklaren, wat ik weet. Ik wil duidelijk maken, dat ik als tegenstander daarnaast stond, zodat noch de heer *van de Plassche*, noch de heer *van Oorschot* zich ten aanzien van dit geval met mij ophielden. Daarom wil ik duidelijk maken, dat ik als tegenstander daartegenover stond. Het enige kan zijn geweest, dat ik tegen generaal *van Oorschot* gezegd heb: Geef die mensen iemand mede.

25637. De **Voorzitter:** Mijn vraag is: Wist u het reeds vanaf het moment, waarop het gesprek van *Stevens* en generaal *van Oorschot* plaats vond? Is dit toen medegedeeld door generaal *van Oorschot* of bent u er daarna achter gekomen? Bent u het door uw inlichtingendienst te weten gekomen?

A. Altijd achteraf. De vorige ontmoeting heeft in Arnhem of Nijmegen plaats gevonden. Daarvan kreeg ik later rapport. Er waren hier zoveel van dergelijke complotjes.

25638. De **Voorzitter:** Hebt u het dus op het moment, waarop het met generaal *van Oorschot* besproken is, niet geweten?

A. Neen, daarin werd ik niet gekend.

25639. De **Voorzitter:** Dat was een zaak, die blijkbaar generaal *van Oorschot* zelf heeft behandeld, want het is gebleken, dat de heer *Roelofsen* er ook niets van afwist. Die was toch souschef?

A. *Roelofsen* was als het ware de vertrouwelijke boodschapper in het land.

25640. De **Voorzitter:** Die wist er ook niets van?

A. Neen.

25641. De **Voorzitter:** Het is dus een zaak, die generaal *van Oorschot* zelf heeft behandeld?

A. Ja, met *van de Plassche*. Ik hoorde er wel iets van.

25642. De **Voorzitter:** Op het bureau of door uw agenten?

A. Mijnheer de Voorzitter! Hoe zou ik mij dit na 9 jaren nog kunnen herinneren in die chaos? Dat weet ik niet meer. Ik stel mij wel voor, dat ik generaal *van Oorschot* het idee aan de hand heb gedaan om mijnheer *Klop* aan dat gezelschap toe te voegen.

25643. De **Voorzitter:** Dan zou generaal *van Oorschot* het wel met u hebben besproken.

A. Het kan wel.

25644. De heer **Korthals:** U had ook via een uwer agenten gehoord, dat het aan het mislopen was?

A. Mislopen is een beetje veel gezegd. Luitenant *Klop* is vreselijk stom geweest; het was een slimme vent, maar een beetje een wildeman. Ik had nooit gedacht, dat hij dit vlak bij de grens zou doen, zonder dekking van de marechaussee af te wachten.

25645. De **Voorzitter:** Er hebben drie besprekingen plaats gehad op 7, 8 en 9 November aan de grens te Venlo, besprekingen, die blijkbaar onder hoge druk tot stand gekomen zijn. Daarvóór zijn er besprekingen geweest in den Haag en in Arnhem. Hebt u wel eens gehoord van besprekingen van *Stevens* met Duitse officieren vóór die laatstgenoemde besprekingen?

A. Nooit. Ik weet wel van de Haagse politie, dat in den Haag een dr. *Friederich* of iets dergelijks zat, een twijfelachtige man, van wie men niet te weten kon komen wat hij deed en voor wie hij werkte.

In zo een geval wacht men maar af totdat er iets komt. De ene keer lukt dat, de andere keer niet.

25646. De **Voorzitter:** U zult vermoedelijk bedoelen dr. *Franz Fischer.*

A. Inderdaad.

25647. De **Voorzitter:** Hebt u de naam van dr. *Franz Fischer* horen noemen in verband met het vestigen van contact tussen *Stevens* en de Duitsers?

A. Dat meen ik wel.

25648. De **Voorzitter:** Van wie hebt u die inlichtingen gekregen?

A. Ik vermoed van de leider van de inlichtingendienst van de Haagse politie. Dat was, geloof ik, de hoofdinspecteur *Amiabel.*

25649. De **Voorzitter:** Leeft deze nog?

A. Ja; hij is op het ogenblik niet in dienst van de politie; hij wordt wel betaald, maar hij is geschorst; hij heeft een onaangenaamheid gehad in de bezettingstijd. Hij woont in den Haag.

25650. De **Voorzitter:** Het komt hierop neer, dat de Haagse politie u verteld heeft, dat u althans van de Haagse politie in de een of andere vorm hebt gehoord, dat deze dr. *Franz Fischer* te maken had met het contact, dat tot stand is gekomen tussen *Stevens* en de Duitsers?

A. Hiermede gaat u te ver. Ik weet niets anders dan dat de aandacht op die man was gevestigd.

25651. De **Voorzitter:** Hebt u van die dr. *Franz Fischer* wel eens iets meer gehoord?

A. Neen, in die tijd niet. Meestal is het in een dergelijk geval zó, dat men als het ware een onrustig gevoel heeft, dat er met zo'n man wat is.

25652. De **Voorzitter:** U weet, dat die man heeft gestaan op de z.g. Fahndungsliste van de *Sponeck*-papieren, waarop ook de heren *van de Plassche* en *Olifiers* stonden?

A. Dat wist ik niet.

25653. De **Voorzitter:** Hij is bovendien na 9 November 1939 plotseling verdwenen. Is u dat allemaal niet bekend?

A. Ik heb stellig gevraagd na het gebeurde in Venlo of *Fischer* was aangehouden en ik heb toen vernomen, dat hij was verdwenen.

25654. De **Voorzitter:** Dus van de besprekingen, die voorafgingen aan de besprekingen in den Haag en Arnhem tussen *Stevens* en de Duitse officieren, hebt u nimmer iets gehoord?

A. Neen. Achteraf heb ik natuurlijk bemerkt, dat de bijeenkomsten in Arnhem waren gehouden. Toen is waarschijnlijk gezegd: Wat is dat? Daarna heb ik er niets meer van bemerkt, totdat het Venlo-incident plaats had gehad.

25655. De **Voorzitter:** U is dus ook niets bekend omtrent de motieven, die de Duitsers voor de overval in Venlo gehad kunnen hebben?

A. Uit hoofde van mijn functie niet.

25656. De **Voorzitter:** Wel uit anderen hoofde?

A. Achteraf heb ik er natuurlijk over gelezen.

25657. De **Voorzitter:** Hebt u er geen oordeel over?

A. Ik was in deze functie al van 1920 af werkzaam. Ik heb lange tijd contact gehad met de Duitse politie, behalve met die van Berlijn. Jarenlang heb ik informaties gehad door de latere hoofdcommissaris van Amsterdam, de heer *Broekhof.* Hij was leider van de Valsgeldcentrale en had zuiver politionele contacten in het buitenland. De Zuid-Duitse Staten wilden dat zelf doen en hadden er geen behoefte aan onder leiding van Berlijn te staan. Een tijdlang hadden wij ieder jaar ergens een conferentie. Ik had ook een militair contact, een zekere *Stähle,* een Duitse officier, die in de oorlog ook nog contact heeft gehad met de heer *van Heuven Goedhart.* Dat is in 1930 absoluut losgelaten, want toen kwam er een sein van Duitse kant. Men dacht van Duitse kant aanvankelijk, dat ik een politie-autoriteit was, omdat ik contact had met politiemensen. Toen heeft men uitgevist, dat ik een officier van de generale staf was, en is het contact absoluut verbroken. Van 1920 tot 1930 werden conferenties gehouden. Daar waren b.v. 20 Duitsers en 2 Hollanders en daar hoorde je geweldig veel van wat in het gemoed van de Duitsers omging, want op een gegeven ogenblik vergaten zij totaal, dat er vreemdelingen bij waren. Wij huilden, om iets te weten, met de wolven mee. Daarom wist ik alles van het in elkaar zetten van politieke valstrikken (zoals indertijd de bekende Zinovjevbrief).

De Duitsers deden verschillende dingen om ons in de val te laten lopen, ook in Amsterdam. Wij waren daarop gewapend, maar de Engelsen trokken ons er met alle geweld in. De Duitsers waren zo gebeten op generaal *van Oorschot,* omdat de Engelsen, als zij moeilijkheden in Holland hadden, zeiden: Belt u generaal *van Oorschot* maar op. Dat deden zij zonder zijn toestemming. Dat was juist zo ellendig. Als zij bij een Hollander kwamen, die zei: Ik doe het liever niet, dan zeiden zij: U doet het ook voor de generale staf. Zij wisten het iemand zo duidelijk te maken, dat hij dacht: Ik doe het ook voor de Hollandse belangen. Zij zeiden: Generaal *van Oorschot* kan het niet betalen, wij betalen al uw onkosten; u kunt zoveel besteden als u wilt. Dat was absouut zonder zijn toestemming.

25658. De **Voorzitter:** Ik was bezig te vragen, welk doel de Duitsers met de overval in Venlo hadden.

A. Ik weet niet, welke plannen zij in November hadden.

25659. De **Voorzitter:** Het is een bekend feit, dat het aanvankelijke plan was op 12 November de overval op Nederland te doen plaats vinden. Dat was drie dagen te voren.

A. Er was ook enig verband met de bomaanslag in München. Dat hebben wij toen niet kunnen ontwarren.

25660. De **Voorzitter:** Daar bent u niet achter kunnen komen?

A. Neen. U weet misschien, dat er in die tijd meer contacten waren van Engelsen met Duitsers op ons grondgebied, b.v. door middel van een Zweed, *Dahlerus.*

Op een gegeven moment zien wij een Zweed in den Haag komen en met bijzondere papieren de grens over rijden. Toen bleek, dat het papieren van Buitenlandse Zaken waren. Men zeide: Het is in orde. Dezelfde Zweed is tweemaal in Amsterdam geweest.

25661. De **Voorzitter:** Besprekingen tussen Duitsers en Engelsen op ons grondgebied?

A. Ja. Er waren, naar ik meen, grote notabelen bij.

25662. De **Voorzitter:** Er is geen Nederlands officier bij geweest?

A. Neen.

25663. De **Voorzitter:** In welke tijd was het?

A. In de mobilisatie. Ik denk, dat het na het Venlo-incident is geweest.

25664. De **Voorzitter:** Nadat men dit leergeld betaald had?

A. Ja, dat lijkt onwaarschijnlijk.

25665. De **Voorzitter:** Van dit incident is men op Buitenlandse Zaken toch wel geschrokken?

A. Ja.

25666. De **Voorzitter:** Wie is mijnheer *Paul Koster*?

A. Dat is de uitvinder van de eerste duikboot, een marineofficier. Later is hij werkzaam geweest in Oostenrijk. In Fiume heeft hij met zijn uitvinding fortuin gemaakt. Hij leefde in het buitenland, in Parijs, en werkte voor de Engelse inlichtingendienst.

25667. De **Voorzitter:** Het was een Nederlands oud-marine-officier?

A. Ja.

25668. De **Voorzitter:** Is u ook iets bekend van een poging van hem, enige dagen na het incident in Venlo, achter het gebeurde te komen?

A. Ja, dat heb ik van Justitie gehoord. Justitie vertelde ons echter niet alles. Uit hoofde van mijn werk was ik goed bekend met alle organen, met rechercheurs, enz. Ik wijs er in dit verband op, dat het ontzettend ondankbaar werk bij de inlichtingendienst is. Men moet vaak met de mensen medegaan om hun ruggesteun te geven en te raden, aangezien zij dikwijls het hogere inzicht missen. Het zijn allen fox-terriers, die niet loslaten, maar die zich op onbelangrijke momenten uitputten. Vandaar, dat ik vaak zo iets wel hoorde, terwijl ik het niet officieel toegestuurd kreeg. De justitie is, meen ik, ook bezig geweest om de gebeurtenissen van het Venlo-incident te onderzoeken, maar dat onderzoek is toen gestopt.

25669. De **Voorzitter:** Weet u daarvan verder niets af?

A. Neen.

25670. De **Voorzitter:** Generaal *Fabius* heeft gezegd, dat hij op een gegeven moment na het Venlo-incident een brief van de heer *de Geer* in handen heeft gekregen, een brief, die dus was gericht aan G.S.-III, waarbij verboden werd contact te onderhouden met buitenlandse diensten en agenten. De voorstelling van zaken, dat de Minister-President een brief zou richten aan G.S.-III, komt mij nogal wonderlijk voor. De heer *de Geer* herinnert zich er niets meer van. Het is mogelijk, dat de Minister-President een brief schrijft aan de opperbevelhebber en dat die brief dan op een gegeven ogenblik bij de betrokken afdeling terechtkomt. Generaal *Fabius* voegt er aan toe, dat hij zich van die brief niets heeft aangetrokken en rustig zijn gang is gegaan.

A. Daarvan kan ik mij niets herinneren.

De **Voorzitter:** Als u zelf in dit verband nog iets hebt mede te delen met betrekking tot het Venlo-incident, dan houd ik mij daarvoor aanbevolen.

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Ik dank u dan voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

T. S. ROOSEBOOM.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. MAXIMILIEN PAUL LÉON STEENBERGHE,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-Minister van Economische Zaken.

De **Voorzitter:** De commissie heeft u enige aanvullende vragen te stellen in verband met uw verhoor op 19 Mei jl. over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit. Uw antwoord thans wordt beschouwd te zijn afgelegd onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

A. Ja.

25671. De **Voorzitter:** In de eerste plaats wilde ik u het volgende vragen. Heeft er in de vroege ochtend van de 13de Mei 1940 een gesprek plaats gehad tussen de heren *Dijxhoorn* en *Furstner?* Daarbij zou nl. ook een zaak besproken zijn, die ons nog niet duidelijk is geworden. Nu heeft de heer *Dijxhoorn* gezegd, dat u bij dat gesprek aanwezig zou zijn geweest. Is dat juist?

A. Ja.

25672. De **Voorzitter:** U herinnert zich dus dat gesprek. Kunt u ons mededelen, waarover dat gesprek gelopen heeft, of zal ik er u bepaalde vragen over stellen?

A. Ik weet, dat ik bij dat gesprek aanwezig ben geweest, maar u zult begrijpen, dat na 8 jaar ik niet al bij voorbaat durf te verklaren, dat mijn weergave van het gesprek volledig zal zijn, maar er zijn twee punten daar besproken, welke ik mij nog heel goed herinner. Dat is in de eerste plaats het heengaan van de Koningin, waarbij de heer *Furstner* de toenmalige Minister *Dijxhoorn* het verwijt deed, dat hij geadviseerd zou hebben, dat de Koningin weg zou gaan; dat weet ik zeker. Als ik mij niet sterk vergis, is in de tweede plaats ook gesproken over het weggaan van de vloot, de marine, waarbij de heer *Furstner* zich op het standpunt stelde, dat er moest gevochten worden tot het uiterste, terwijl de heer *Dijxhoorn* zich op het standpunt stelde, dat in ieder geval gezorgd moest worden, dat, wanneer bleek, dat verder vechten nutteloos was, juist wat de vloot betreft, de krijgsvloot dan, de marine, zoveel mogelijk gered zou worden ten behoeve van de verdere oorlogvoering in geallieerd verband. Dat zijn de twee punten, Mijnheer de Voorzitter, die ik mij uit dat gesprek herinner en die mij goed zijn bijgebleven, juist in verband hiermede, dat later de heer *Dijxhoorn* weinig hulde heeft gekregen voor het innemen van dit standpunt. Ik bedoel later, gedurende de oorlog, terwijl de heer *Furstner* nog wel eens de lof werd toegezwaaid. Ik geeft dit even ter verklaring van het feit, dat ik mij na acht jaar deze twee punten nog precies herinner, omdat wij er in Londen natuurlijk onder elkaar nog wel eens over gesproken hebben.

25673. De **Voorzitter:** Inderdaad zijn deze onderwerpen bij het bewuste gesprek ter sprake gekomen. Volgens de verklaring van de heer *Dijxhoorn* is het aldus gegaan, dat hij in de loop van de nacht in het gebouw aan het Bezuidenhout vice-admiraal *Furstner* tegenkwam, dat hij deze in kennis stelde met de mogelijke plannen van de Regering en dat de heer *Furstner* toen met tranen in de ogen hierover zijn afkeuring te kennen gaf, zeggende: „Is dit het land van een *Tromp* en een *de Ruyter*?" Herinnert u zich die woorden nog?

A. De tranen herinner ik mij zeer goed, Mijnheer de Voorzitter.

25674. De **Voorzitter:** En dan gaat de heer *Dijxhoorn* voort en zegt:

> „Ik heb getracht hem er van te overtuigen, dat mijn zienswijze de enige juiste kon zijn. Wij hadden toch ook nog onze overzeese gebiedsdelen en onze handelsvloot en het was van geen nut om Hare Majesteit of leden van het Kabinet in handen van de Duitsers te laten vallen, waarna zij ongetwijfeld in krijgsgevangenschap zouden worden weggevoerd of zouden worden gedwongen bepaalde door de Duitsers gewenste maatregelen te bekrachtigen. Alsdan zouden wij als Regering in de bondgenootschappelijke strijd onze stem niet meer kunnen doen horen. Mijn betoog had niet veel succes. De admiraal vroeg mij wat zijn taak zou worden. Ik antwoordde hem, dat zulks ter beoordeling was van de opperbevelhebber, doch dat ik hem, indien hij van mij een advies verwachtte, zou aanraden ook naar Engeland te gaan en zoveel mogelijk schepen naar Engeland te doen overgaan."

A. Dit is dus het eerste punt, Mijnheer de Voorzitter, en het laatste punt klopt ook volkomen met mijn herinnering. Dat de quaestie van de overplaatsing van de Regering in dat stadium met de heer *Furstner* besproken zou zijn, herinner ik mij niet, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat het niet besproken zou zijn. Het laatste klopt ook met wat ik u zojuist mededeelde, zonder dat ik gehoord had wat de heer *Dijxhoorn* had verklaard.

25675. De **Voorzitter:** Juist. Dan komt er nog een punt, dat blijkbaar betrekking heeft op het vertrek van de Koningin. „De vice-admiraal *Furstner* en ik", vervolgt de heer *Dijxhoorn,* „kwamen daarna overeen, dat eerstgenoemde aan de Engelse naval-attaché, admiraal *Dickens,* zou vragen of de Britse admiraliteit enige destroyers beschikbaar wilde stellen."

A. Ja, en dat is ook gebeurd, Mijnheer de Voorzitter.

25676. De **Voorzitter:** Maar nu is het merkwaardige, dat de heer *Furstner* niet kan verklaren hoe die destroyers hier gekomen zijn.

A. Maar ik herinner mij ook, dat daar bij dat gesprek over gesproken is. Ik weet niet wat daarna gebeurd is, maar ik herinner mij heel goed, dat met admiraal *Furstner* over het verzoek aan de Engelse Regering, of admiralty, dat is mij natuurlijk niet bijgebleven, om scheepsgelegenheid ter beschikking te stellen, gesproken is. In het begin van de Kabinetszitting, die daarna gevolgd is — die verwarde zitting, waarover ik ook verteld heb, dat de heer *de Geer* een beetje de kluts kwijt was —, heeft ook de heer *Dijxhoorn* verklaard, dat er maatregelen genomen waren, dat de Koningin in ieder geval weg kon.

25677. De **Voorzitter:** Dat klopt, want de heer *Dijxhoorn* gaat als volgt door: „Te ongeveer zeven uur" .... (De Kabinetszitting was om zes uur begonnen niet waar?) .....

A. Ja.

25678. De **Voorzitter:** „... ontving ik van vice-admiraal *Furstner* het bericht," — hij zegt dus uitdrukkelijk het bericht van deze ontvangen te hebben — „dat de Engelsen er voor zouden zorgen, dat van 10 uur af vijf destroyers in en nabij de Hoek van Holland zouden liggen. Eén binnengaats."

A. De heer *Dijxhoorn* heeft, dat herinner ik mij ook, in de Kabinetszitting hierover mededeling gedaan, zij het, dat ik mij niet herinner, dat hij er bij gezegd heeft, dat hij dat bericht van de heer *Furstner* had. Hij heeft toen gewoon gezegd: „Voor het vertrek van de Koningin is in ieder geval alles in gereedheid gebracht."

25679. De **Voorzitter:** Dus het komt hierop neer, dat u de zakelijke inhoud van dit gesprek volkomen kunt bevestigen.

A. Ja, waarbij ik niet helemaal weet wat u in het midden medegedeeld heeft, althans mij niet herinner, dat er ook met de heer *Furstner* gesproken zou zijn over het vertrek van het Kabinet.

25680. De **Voorzitter:** Daarover staat alleen deze zin: „Ik stelde hem in kennis met de mogelijke plannen van de Regering."

A. Ja, dat herinner ik mij niet.

25681. De **Voorzitter:** Jawel, maar u zegt, dat u zich herinnert de reactie van de heer *Furstner,* die met tranen in zijn ogen daarover zijn afkeuring te kennen gaf.

A. Dat sloeg m.i. op het weggaan van de Koningin of van de vloot.

25682. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* legt het verband aldus: „Ik stelde hem in kennis met de mogelijke plannen van de Regering. Met tranen in de ogen gaf hij hierover zijn afkeuring te kennen, zeggende: „Is dit een land van een *Tromp* en een *de Ruyter*?" ".

A. Ik herinner mij, Mijnheer de Voorzitter, zoals ik u al zei, de tranen en ook zijn afkeuring, maar in mijn herinnering sloeg dat in de eerste plaats op de mededeling, dat de Koningin zou weggaan, althans dat vrij grote zekerheid daarvoor was, en in de tweede plaats op het advies van Minister *Dijxhoorn,* dat hij zou zorgen, dat wat niet meer nodig was van de vloot hier ook weg zou gaan.

25683. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* spreekt hier van de Regering, dus het is mogelijk, dat er over de Koningin en de Ministers gesproken is.

A. Ja. Maar ik herinner mij dat gesprek nog heel goed, Mijnheer de Voorzitter!

25684. De **Voorzitter:** Dan zullen wij de heer *Furstner* nog eens nader moeten vragen, hoe het dan verder gegaan is met die destroyers. Ik vind het nog al wonderlijk. Ik heb u voorgelezen, dat de heer *Dijxhoorn* toen ook een zekere motivering voor het eventuele vertrek van de Regering heeft gegeven, nl.:

> „Wij hadden toch ook nog onze overzeese gebiedsdelen en onze handelsvloot en het was van geen nut om Hare Majesteit of leden van het Kabinet in handen van de Duitsers te laten vallen, waarna zij ongetwijfeld in krijgsgevangenschap zouden worden weggevoerd of zouden worden gedwongen bepaalde door de Duitsers gewenste maatregelen te bekrachtigen. Alsdan zouden wij als Regering in de bondgenootschappelijke strijd onze stem niet meer kunnen doen horen."

Herinnert u zich, dat het zo gemotiveerd is?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Maar dat is in zoverre niet verwonderlijk. Ik herinner mij dat echter niet. Ik herhaal: ik herinner mij, dat het gegaan is over het vertrek van de Koningin, over het vertrek van de vloot, over eventueel de admiraal zelf natuurlijk ook, maar ik herinner mij verder niets van motiveringen; ik herinner mij natuurlijk wel, dat er gesproken is van het feit, dat het tot elke prijs verhinderd moest worden, dat de Koningin en de leden van het Koninklijk Huis in handen van de vijand zouden vallen. Dat herinner ik mij zeer goed.

25685. De **Voorzitter:** Dan is er een kleinigheid, waarin u zich, naar het mij voorkomt, vergist moet hebben, maar dat is van heel weinig betekenis. U hebt namelijk verteld, dat bij de bespreking in de nacht van 9 op 10 Mei ten huize van de heer *de Geer* reeds het besluit is genomen, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Londen zouden gaan. Volgens andere verkregen inlichtingen is het zo geweest, dat de vergadering bij de heer *de Geer* begonnen is om ongeveer een uur of vijf en dat toen heel spoedig daarna de heer *van Kleffens* is weggeroepen naar zijn Departement, omdat de Duitse gezant daar zou komen, dat was om zes uur, en dat toen verdere besprekingen vanaf zeven uur, meen ik, hebben plaats gehad op het Departement aan het Bezuidenhout, waar ook de heer *van Kleffens* is teruggekeerd, en dat toen, nadat de heer *van Kleffens* met de Duitse gezant had gesproken, op dat Departement bedoeld besluit is genomen.

A. Dat is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter! Wat ik mij natuurlijk herinner, is, dat dit in die eerste Kabinetszitting gebeurd is. Of dat nu in dat eerste deel of het tweede deel geweest is, daarin kan ik mij natuurlijk heel goed vergissen. Het was echter in ieder geval in die eerste Kabinetszitting, dus in de loop van de ochtend van de 10de Mei.

25686. De **Voorzitter:** Inderdaad. Het gaat er alleen om of dat op het Bezuidenhout zou zijn gebeurd of al in de eerste bijeenkomst bij de heer *de Geer.* Ik geloof wel, dat wij moeten aannemen, dat het op het Bezuidenhout is gebeurd, maar belangrijk is dit natuurlijk niet.

Dan wilde ik u nog even vragen, hoe het precies gegaan is met de heer *van Angeren.* De heer *van Angeren* was in de middag van de 13de Mei al vrij vroeg op het Departement aan het Bezuidenhout, want hij heeft medegedeeld, dat hij een telefoontje had gekregen van Minister *Gerbrandy,* dat de leden van het Kabinet gingen vertrekken, en toen had hij blijkbaar nog het een en ander te vragen, maar de telefoon was al neergelegd en daarom was hij haastig naar het Bezuidenhout gegaan en had nog gelegenheid gehad de heren daar te zien en de heer *Gerbrandy* ten afscheid de hand te drukken, maar ook toen had hij niet meer de gelegenheid gehad om met hem te spreken over de dingen, waarover hij blijkbaar wilde spreken. Vandaar dat hij dus veel eerder op het Departement was dan de andere secretarissen-generaal. Als ik het goed begrepen heb, zegt hij zelfs, dat hij ook nog, zij het dan terloops, in de bespreking is gekomen, die aldaar heeft plaats gehad. Kunt u zich daar iets van herinneren?

A. Mijnheer de Voorzitter! Hij is beslist bij het begin van de bespreking niet geweest. Ik zie mij zelf nog, nadat de andere Ministers vertrokken waren, de gang oversteken en naar mijn eigen kamer toegaan met Minister *van Rhijn* en de heer *Snouck Hurgronje.* Ik kwam op de gang de heer *Hirschfeld* tegen, die ik heb meegenomen. Wij hebben de eerste bespreking gehad met ons vieren, dat is dus de heer *van Rhijn,* de heer *Snouck Hurgronje,* de heer *Hirschfeld* en ik. Toen hebben wij, wat ik u ook getrouw volgens de feiten heb medegedeeld, die gebakken eieren met ham gegeten; daar was de heer *van Angeren* ook beslist niet bij, dat weet ik zeker. In het verdere verloop geloof ik, maar daar ben ik niet zeker van, dat in ieder geval de heer *Hirschfeld* en misschien ook de heer *Snouck Hurgronje* voor mij getelefoneerd hebben naar de andere secretarissen-generaal om allen bij elkaar te krijgen en dat toen bij die gelegenheid de heer *Hirschfeld* terugkwam en zei: Ik ben de heer *van Angeren* op de gang tegengekomen, en hij hem toen heeft medegebracht.

25687. De **Voorzitter:** Toen u dus al tot een conclusie was gekomen?

A. Ja, en dat betekent natuurlijk wel, en dat klopt ook met hetgeen ik heb medegedeeld, dat de heer *van Angeren* vóór de andere secretarissen-generaal binnen is geweest, want hij heeft mij toen nog uitdrukkelijk gevraagd: „Als straks de opperbevelhebber komt, wilt u dan aan hem mededelen, dat hij toch even speciaal op mij let, want ik ben anders degene, die het eerst tegen de muur gaat, omdat ik al die N.S.B.-ers heb geïnterneerd", wat toen voor mij aanleiding is geweest, om te zeggen: „Maar waarom zoudt u eigenlijk hier blijven?" In het daaropvolgende gesprek met Hoek van Holland heb ik de heer *de Geer,* nadat wij andere dingen besproken hadden, gezegd: „Vraag even aan *Gerbrandy* of het niet veel beter is de heer *van Angeren,* die hier is, mee te nemen, want die kan hier toch niets doen." Dus daaruit volgt ook, dat hij eerder dan de andere secretarissen-generaal binnen is geweest, want hij heeft deze opmerking over zijn bijzondere positie, dat herinner ik mij zeker, beslist niet gemaakt, terwijl alle andere secretarissen-generaal er bij waren.

25688. De **Voorzitter:** Dus het is in ieder geval niet zo, dat de heer *Gerbrandy* uit de Hoek van Holland enig initiatief zou hebben genomen om de heer *van Angeren* mede te nemen?

A. Geen sprake van, Mijnheer de Voorzitter.

25689. De **Voorzitter:** Dat is gekomen door het telefoongesprek.....

A. Ja. Dat zijn van die dingen, die je je herinnert, omdat natuurlijk de heer *van Angeren* mij zei: „Het spijt mij, dat ik dit verzoek moet doen, dat mijn eigen Minister niet aan mij gedacht heeft." Daarom herinner je je dat soort dingen op zo'n moment.

25690. De **Voorzitter:** De heer *van Angeren* heeft hier verklaard, dat hij met u een gesprek heeft gehad, waarbij hij in de eerste plaats heeft gezegd: „Waarom hebben de Ministers niet meer ambtenaren medegenomen?" Dit heeft hij zelfs in deze vorm hier verteld: „Ministers zonder ambtenaren, wat moet dat worden?"

A. Daar herinner ik mij niets van.

25691. De **Voorzitter:** In de tweede plaats zou hij gewezen hebben op de mensen, die grote gevaren liepen, die geëxponeerd waren en die waarschijnlijk al op een lijst stonden.

A. Het laatste is volkomen juist, Mijnheer de Voorzitter; ik wil niet zeggen, dat het eerste onjuist is, maar de heer *van Angeren* was zeker niet in een psychische stemming om betogen te houden, hetgeen volkomen begrijpelijk was.

25692. De **Voorzitter:** Wij hebben hier vanmorgen de heer *van Voorst tot Voorst* gehoord. Deze is ook aanwezig geweest bij de overdracht van het Regeringsgezag.

A. De chef staf?

25693. De **Voorzitter:** Ja. Hij heeft verklaard, dat u in uw toespraak tot de secretarissen-generaal ook hebt gesproken over een bericht, dat u gekregen had uit de Hoek van Holland — ik weet niet precies meer hoe zijn bewoordingen waren —, waaruit bleek, dat u ook weg moest gaan. Aanvankelijk voegde de heer *van Voorst* er aan toe, als ik mij goed herinner, dat u daarbij ook gezegd zou hebben, dat de overdracht van het Regeringsgezag een gevolg was van dat telefoongesprek, maar later gaf hij toe, dat dit mogelijkerwijze een gedachte van hem zelf is geweest, een associatie, die hij op dat moment gemaakt heeft, terwijl hij na 8 jaar de feitelijke mededelingen en deze associatie niet goed meer wist te onderscheiden, hetgeen begrijpelijk is. Hij meende echter wel staande te kunnen houden, dat u daarbij gezegd had, dat er een telefoongesprek had plaats gehad met de Hoek van Holland en dat nu aan het vertrek van de heer *van Rhijn* en u niets meer in de weg stond. Ik vertel dat hierom, omdat, zoals u zich herinnert, wij bij uw verhoor op 19 Mei ampel hebben gesproken over de vraag of dat telefoongesprek had plaats gehad vóór of ná de overdracht, waaromtrent de heer *van Rhijn* immers gezegd had, dat hij meende, dat het ná de overdracht was gevoerd terwijl u gezegd hebt: „Ik twijfel er sterk over of het vóór of ná de overdracht was." U bent toen al sprekende en denkende tot de conclusie gekomen, dat het geweest moest zijn vóór de overdracht, maar nádat het besluit om het Regeringsgezag over te dragen, was genomen.

A. Precies.

25694. De **Voorzitter:** Nu zou dus de mededeling van generaal *van Voorst* een bevestiging zijn van uw laatste opvatting, t.w., dat het telefoongesprek heeft plaats gehad vóór de overdracht.

A. Zoals u zegt, nádat het besluit genomen was, en ik meende ook nadat wij wel al maatregelen genomen hadden om de secretarissen-generaal en de opperbevelhebber met zijn chef staf bij ons te krijgen, maar mijn twijfel was juist of het na die overdracht was geweest of, laat ik zeggen, tussen het besluit om die overdracht te doen plaats hebben en de werkelijke uitvoering van dat besluit.

25695. De **Voorzitter:** Dat achtte u toen inderdaad reeds het meest waarschijnlijke.

A. Dat achtte ik het meest waarschijnlijke, omdat ik meende mij zelfs nog te herinneren, dat er gezegd was: Ja, maar daar heb je in ieder geval alle tijd nog voor, want zij moeten je nog van de Hoek uit komen halen. Dat heeft ook een tijd geduurd. Want daar waren begeleidingstroepen en verder waren er een paar militairen op motorfietsen met zijspannen.

25696. De **Voorzitter:** Maar u houdt staande, wat u de vorige keer zeer nadrukkelijk hebt gezegd, dat niet van uit de Hoek van Holland een opdracht is gekomen om het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* over te dragen?

A. Positief houd ik dat staande, Mijnheer de Voorzitter.

25697. De **Voorzitter:** Dus met andere woorden: dat telefoongesprek had alleen tot doel om u en de heer *van Rhijn* alsnog te overtuigen, dat u mee moest gaan?

A. Ja. Waarbij dat rijtje van functies, die daar vervuld zouden moeten worden, toen van uit Hoek van Holland is getelefoneerd. En dat ging gepaard met de zekerheid voor de heer *van Rhijn* en mij, dat wij de maatregelen hadden genomen om te zorgen, dat hier geen vacuum zou ontstaan. Ik meen mij zelfs te herinneren, dat ik gezegd heb, dat ik nog niet zo ver was en dat toen van uit Hoek van Holland geantwoord is, dat het zeker nog, ik meen, een uur of drie kwartier of vijf kwartier zou duren, voordat het geleide daar zou zijn om ons mee te nemen.

25698. De **Voorzitter:** Is die gedachte om het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* over te dragen — ik begrijp wel, dat daar toen geen besluit over genomen is — in de discussie, die de gehele ochtend heeft doorgeduurd tot het vertrek van de Ministers naar Hoek van Holland, ook wel ter sprake gekomen?

A. Neen, nooit.

25699. De **Voorzitter:** Deze constructie is toen zelfs niet onder het oog gezien?

A. Nee. En ik zal u eerlijk zeggen, dat wij, toen de heren weg waren en de heer *van Rhijn,* de heer *Snouck Hurgronje,* de heer *Hirschfeld* en ik in mijn kamer kwamen, dat ook niet voor ogen hadden. Wij hebben gezegd: Wat moeten wij nu doen? In de eerste plaats waren wij toen nog van mening, dat wij eventueel zouden blijven en dan moesten zorg dragen, dat wij aftraden en wat wij dan verder zouden moeten doen. In de loop van die discussie met ons vieren zijn wij tot de conclusie gekomen, dat wij, als wij zouden blijven, niet als Minister konden blijven en er dus een instantie zou moeten zijn, die dit vacuum opving. Toen hebben wij — wie daar het eerst over gesproken heeft, durf ik ook niet meer te zeggen — besloten, het gezag aan de opperbevelhebber over te dragen en de secretarissen-generaal of degenen, die nog op de Departementen bleven en daar na het weggaan van de Ministers de hoogste functie bekleedden, bij elkaar te roepen om te zorgen, dat wij dus op die manier een centraal gezag hielden in Nederland.

25700. De **Voorzitter:** Maar nu is er één verschil met uw verklaring van de vorige keer. Dat is nl. het volgende. U hebt toen ook mededeling gedaan van dat telefoongesprek en u zei daarbij — dat was ook weer in verband met het meegaan van de heer *van Angeren* —: „Toen de heer *de Geer* opbelde, heb ik gezegd, nadat wij over principiële punten hadden gesproken, ik heb nog iets." En dan volgde uw mededeling over de heer *van Angeren.*

A. Dat klopt dus, Mijnheer de Voorzitter, dat toen de secretarissen-generaal en de opperbevelhebber er nog niet waren en de heer *van Angeren* er wel al was.

25701. De **Voorzitter:** Toen wij de vorige keer hebben gesproken over de vraag, wanneer het telefoongesprek met Hoek van Holland plaats had gevonden, hebt u eerst gezegd, dat dit was ná de overdracht. Daarop vroeg ik: „Uw eerstvolgende contact met de Ministers, die om 12.30 uur vertrokken waren, viel op een moment, toen u de taak van de overdracht van het gezag aan generaal *Winkelman* vervuld had?" Uw antwoord luidde: „Voor zover ik mij kan herinneren, ja. Ik herinner mij zeer goed, dat ik, toen wij in Hoek van Holland aankwamen, gezegd heb: Dat is het, wat wij gedaan hebben." En toen heb ik de opmerking gemaakt: „Dat moet u al gezegd hebben in het telefoongesprek. U hebt zoëven toch gezegd: ik heb het geval-*van Angeren* aangesneden, toen ik met de heer *de Geer* de principiële dingen had besproken." „Neen" zei ik daarop, „met de principiële dingen bedoelde ik de vraag of wij weg zouden gaan." Dus hieruit zou af te leiden zijn, dat u alleen getelefoneerd had over de vraag of u en de heer *van Rhijn* nog mee zouden teruggaan. Maar als ik u deze keer goed beluisterd heb, hebt u nu verklaard, dat u er wel mededeling van hebt gedaan, dat u het gezag zou overdragen, want uit Hoek van Holland zou gezegd zijn: daar hebt u nog de tijd voor, want.....

A. U bedoelt.....

De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat men u gezegd heeft, dat u nog de tijd had om het gezag over te dragen. Als ik u daareven goed begrepen heb, hebt u tot Hoek van Holland gezegd, dat u nog wat te doen had, nl. de overdracht van het Regeringsgezag, waarop geantwoord is, dat u daar nog wel de tijd voor had, omdat u en de heer *van Rhijn* nog uit Hoek van Holland gehaald moesten worden.

A. Ik durf nòch het een, nòch het ander precies te zeggen. Ik herinner mij wel, dat er gezegd is: Het duurt nog even. Maar of ik nu bij dat telefoongesprek gesproken heb over die hele overdracht, wat ik mij niet herinner en wat ik ook niet waarschijnlijk acht, daar hierover wel iets meer te vertellen viel dan je in een paar minuten per telefoon kunt behandelen, of dat ik gezegd heb: we hebben hier nog wat anders te doen, want ik heb de secretarissen-generaal bij elkaar geroepen, daar wil ik na acht jaar buiten blijven, dat durf ik niet te zeggen. Maar ik herinner mij wel, dat er gezegd is: Het duurt nog even, voordat jullie gehaald worden. Dus ik geef u toe, dat misschien onjuist is hetgeen ik zojuist heb gezegd, t.w.: Ik heb

hier nog die overdracht te doen. Waarschijnlijk heb ik gezegd: „Ik heb hier nog wat te doen" of: „Ik krijg de secretarissen-generaal nog hier", of wat dan ook. Want het besluit hadden wij zeker al genomen.

25702. De **Voorzitter:** Ik moet het dus zo opvatten, dat, voor zover u principiële dingen besproken hebt, dat inderdaad alleen betrekking had op het vertrek van u en de heer *van Rhijn*?

A. Ja, op het vertrek, want daar is het later over gegaan.

25703. De **Voorzitter:** U betwijfelt dus, of u bij dat telefoongesprek met zoveel woorden hebt gesproken over de overdracht van het Regeringsgezag, die zou plaats vinden. Hoe dit zij, zakelijk is natuurlijk belangrijker of er in dat telefoongesprek ook enig initiatief of enige opdracht tot de overdracht uit de Hoek van Holland is gekomen. Staat vast, dat dit niet is geschied?

A. Dat weet ik zeer positief, want in het begin, ook al vóórdat de heer *van Angeren* kwam, zijn wij tot dat besluit gekomen en ik meen zelfs zo ver te mogen gaan, dat de heer *van Angeren* binnen is gekomen, toen de heren in verband met ons besluit naar buiten zijn gegaan om telefonisch de secretarissen-generaal bij elkaar te roepen. Toen was het besluit dus al gevallen. Maar dat wij natuurlijk vrij lang over dat gaan van de heer *van Rhijn* en mij nog getelefoneerd hebben, dat spreekt vanzelf, omdat tot 12.30 uur in dat opzicht een felle controverse bestond, doordat de heer *van Rhijn* en ik niet weg wilden gaan en de anderen wel.

25704. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog een ander punt voorleggen. De heer *van Blankenstein* heeft hier een aantal dingen verteld uit zijn Londense ervaringen en een van de onderwerpen, die hij daarbij aangesneden heeft, was de positie in Londen van de heer *Welter*. Het betoog van de heer *van Blankenstein* komt hierop neer, dat de heer *Welter* in het algemeen nogal moeilijkheden veroorzaakte. De heer *van Blankenstein* zegt bij voorbeeld in zijn betoog: *„Welter* was, ik kan wel zeggen, de klacht van alle Ministers." Nu heeft hij, en daarom leg ik het u voor, enige voorbeelden aangehaald, waarbij hij uw naam genoemd heeft. Daarom is het wel goed, dat wij dit even bespreken. Dit lijkt mij ook juist uit een oogpunt van rechtvaardigheid tegenover degene, die genoemd is. „Ik herinner mij", zegt de heer *van Blankenstein,* „dat ik eens een gesprek heb gehad met *Steenberghe;* het was over de belasting. Ik weet zelf niet meer wat ik hem vroeg, maar het was iets zeer voor de hand liggends. Hij zei: „Die hier boven, die beroerde kerel, zit alles in de weg". Ik zei: „Wat betekent dat? Is dat blasphemie of slaat dat op uw collega *Welter*?" Die zat juist boven. „Dat slaat op mijn collega *Welter*", antwoordde de Minister. In het algemeen hoorde je voortdurend de klacht in het Kabinet: *„Welter,* die zit alles dwars." Dan volgt weer een hele reeks van verdere grieven, waarbij u echter niet betrokken bent geweest.

A. Ik kan natuurlijk nooit onder ede verklaren, dat er iets niet gezegd is, maar ik kan wel onder ede verklaren, dat ik mij er niets van herinner, dat ik dit gezegd zou hebben, en dat zoiets mij toch allicht wel bij gebleven zou zijn. Maar het moet mij toch van het hart, dat in die tijd in Londen de heer *van Blankenstein,* die ik als zeer bekwaam journalist hoog waardeer, nog wel eens meer blijk gegeven heeft een grote phantasie rijk te zijn. Ik herinner mij dit dan ook niet en zeker op fiscaal gebied had ik daar geen enkele aanleiding voor, want u moet rekenen, dat de heer *Welter* Minister van Financiën ad interim geworden is na het weggaan van de heer *de Geer,* dus dat is geweest in September 1940. In die tijd waren er vele andere dingen te doen en traden zeker de financiën niet op de voorgrond; ik bedoel: Het ambtelijk apparaat was zeer klein in 1940, er was geen sprake van verspilling, daar was ook nog geen sprake van belastingheffing, niets. Als ik mij niet vergis, is de heer *Welter* als Minister van Financiën al afgetreden, dat wil zeggen: hij heeft het ambt tijdelijk neergelegd, toen hij in Februari of Maart 1941 naar Amerika en naar Indië is gegaan, met de heer *van Kleffens.* Nadien heb ik niet meer meegemaakt, dat hij Minister van Financiën is geweest, want toen ben ik het geweest tot mijn aftreden. Dus ik acht dit hele verhaal ook zakelijk buitengewoon onwaarschijnlijk, omdat er voor mij geen enkele aanleiding was om iets onaangenaams van Financiën te ondervinden. Ik heb trouwens, dat moet ik u eerlijk zeggen, toen ik zelf Minister van Financiën ad interim was, uiteraard geen conflicten gehad. Ik verdeelde mijn persoon niet zo, dat ik als Minister van Economische Zaken conflicten met mij zelf had als Minister van Financiën. Dat hebben ze van anderen gezegd, maar ik laboreerde daar in ieder geval niet aan. Ook herinner ik mij niet, dat ik daarvóór enige moeilijkheden heb gehad. Met de heer *de Geer* heb ik ook nooit moeilijkheden gehad over financiën.

25705. De **Voorzitter:** Beantwoordt, afgezien van de bewoordingen van het verhaal van de heer *van Blankenstein,* ook de strekking daarvan niet aan de werkelijkheid?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

25706. De **Voorzitter:** U hebt derhalve niet in hoge mate te klagen, gelijk de heer *van Blankenstein* dat voor doet komen, over de medewerking van de heer *Welter*?

A. Integendeel, ik had met de heer *Welter* te maken als Minister van Financiën, zoals ik al zei, en ik kan u b.v. een voorbeeld geven, dat wij zeer nauw hebben samengewerkt, dat was toen de Engelsen een bod op ons goud hebben gedaan. Toen ben ik meegeweest met de heer *Welter* en ik moet zeggen: dat heeft hij voortreffelijk gedaan.

25707. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt in het betoog van de heer *van Blankenstein,* waarbij ook u betrokken wordt, en wel uw beider ontslag. Daar geeft de heer *van Blankenstein* deze voorstelling van, dat u min of meer in deze zaak meegesleept bent en dat men — en ook u niet — het in het algemeen eigenlijk niet zó bedoeld had, dat ook u daar slachtoffer van zou worden, maar dat men eigenlijk blij was, dat men op deze manier een gelegenheid had om van de heer *Welter* af te komen, waarvan u dus mede de dupe zou zijn geworden. Dat is, in het kort gezegd, de voorstelling van zaken, die de heer *van Blankenstein* daarvan geeft.

A. Het spijt mij, Mijnheer de Voorzitter, voor de goede intenties van de heer *van Blankenstein,* maar ik geef u de verzekering, dat ik in dat geval helemaal niet slachtoffer geweest ben en, als ik in alle onbescheidenheid mag zeggen, en dat zal ook straks wel bij het behandelen van het ontslag blijken, dat, wanneer er één van ons tweeën het initiatief op dit gebied heeft genomen, ik het geweest ben.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Wat de reacties bij de achterblijvenden geweest zijn ten opzichte van al dan niet verheugd zijn over het ontslag van de heer *Welter* of het ontslag van mij, daar blijf ik natuurlijk buiten, maar dat ik meegesleept zou zijn door de heer *Welter,* en ik geloof, dat daar ook voldoende getuigen voor zijn, is beslist niet het geval. Zelfs in de Kabinetszitting, waar deze zaak besproken is, heb ik het woord gevoerd en heeft de heer *Welter* zich bij mij aangesloten.

25708. De **Voorzitter:** Dus voor zover het dan hier van belang is, nl. in verband met de visie, die de heer *van Blankenstein* hierover geeft, acht u deze mededeling bepaald onjuist. Wat het ontslag zelf betreft, dat kunnen wij beter bespreken, wanneer het onderwerp aan de orde komt.

A. Laat ik dit zeggen, Mijnheer de Voorzitter, ik weet ook, dat juist in die tijd in Londen de heer *Welter* zeer veel tegenstanders had en er zeer veel personen waren, die er over dachten, zoals de heer *van Blankenstein.* Maar ik herinner mij toch niet, dat de mensen, die daar over het algemeen zo over dachten — behalve misschien de heer *Gerbrandy* —, in het Kabinet zaten. Die stonden er buiten en waren dan ook dikwijls niet precies op de hoogte. Wat betreft de heer *Welter,* zou ik mij zeker niet willen rekenen tot diegenen, die klachten hadden over het optreden en de ideeën van de heer *Welter* gedurende de tijd, dat ik Minister geweest ben.

25709. De **Voorzitter:** U hebt het nu over de buitenwacht en hoe een gedeelte daarvan oordeelde over de heer *Welter.* Daar kan ik dus, waar hier de Ministerraad zeer nadrukkelijk is uitgezonderd, wel een vraag over stellen. Was er een bepaalde reden voor, dat de heer *Welter* in die periode zo scherp blootgesteld was aan de critiek van de buitenwacht?

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik zou daar niet positief op durven antwoorden. Ik geloof, dat ik ook bij een vorig verhoor al eens gezegd heb, dat er, dat schijnt het lot te zijn van een Government in exile, ontzettend veel geroddeld en gekletst werd, en juist door mensen, die eigenlijk dikwijls onvoldoende tot oordelen bevoegd waren. Als men zich dan van een bepaalde persoon meester maakte, ging dat als een sneeuwbal. Ik bedoel, door dit soort mededelingen van de heer *van Blankenstein* — die door zijn journalistieke positie en door zijn grote bekendheid in de Engelse kringen een grote rol in die Nederlandse kolonie speelde — werd in de Nederlandse kolonie onmiddellijk al een stemming gewekt. Een groot gedeelte liep eigenlijk zonder verder eigen oordeel mee. Er is waarschijnlijk ook een

ander gedeelte geweest, dat zich er misschien aan geërgerd heeft, dat de heer *Welter,* evenmin als ik, behoorde tot de categorie dergenen, die een van de bekende goede Nederlandse figuren in Londen eens gekarakteriseerd heeft als de helden, die in Londen twee moffen nuchter voor het ontbijt opaten. Mensen, die altijd schermden met: dit moet gebeuren en dat moet gebeuren. Tot die categorie behoorde de heer *Welter* inderdaad niet. Maar er was natuurlijk ook een gedeelte van die kolonie — in de regel naarmate men zelf meer boter op het hoofd had —, dat feller was in zijn uitlatingen, zonder gevaar voor zich zelf, aangezien men niet in Amsterdam of in den Haag, maar in Londen zat.

25710. De **Voorzitter:** Er is hier van verschillende zijden een en ander gezegd over de politieke visie van de heer *Welter* in die tijd. Ook door hem zelf. Hij heeft hier bij zijn verhoor in nogal critische zin gesproken over de Engelse bondgenoot en van andere zijden is gezegd, dat hij een grote voorkeur had voor een sterk Latijns Statenblok, zoals een van uw vroegere ambtgenoten dat uitdrukte. Dat is echter een combinatie van ideeën, die waarschijnlijk in die tijd toch niet buiten het Kabinet uitgedragen zijn, zodat de mening van de buitenwacht daar moeilijk op gebaseerd kan zijn.

A. Het was helaas zo — in ieder geval na een goed jaar, dat was ook een van mijn grote grieven destijds —, dat de Kabinetsgeheimen in Londen, om het heel voorzichtig uit te drukken, niet altijd gehandhaafd werden. Ik wil niet zover gaan als daar wel eens gezegd werd, nl. dat, als men 's middags bij de persdienst kwam, men daar kon horen wat er 's ochtends in het Kabinet besproken was. Zover wil ik niet gaan. Het was echter niet waterdicht, dus is het ook wel degelijk mogelijk, dat uit de besprekingen van het Kabinet bij de buitenwacht wat terecht is gekomen, met het grote gevaar, dat het dus maar „de klok horen luiden en niet weten waar de klepel hangt" was.

25711. De **Voorzitter:** Dat zou dus, als iets van deze opvattingen van de heer *Welter* naar buiten zou zijn gekomen, de verklaring kunnen zijn?

A. Dat lijkt mij wel, Mijnheer de Voorzitter.

25712. De **Voorzitter:** Was het inderdaad wel zo, dat hij deze voorkeur, die ik zoëven in het kort heb omschreven, koesterde?

A. De heer *Welter* kon destijds, en ik geloof, dat hij dat nog wel is, geweldig fel zijn in zijn uitlatingen en daarbij ook enorm zijn sentiment een rol laten spelen. Hij is een gevoelsmens. Ik zeg dit even, omdat ik mij kan voorstellen, dat hij op het moment, toen wij b.v. de eerste bespreking hadden met sir *Kingsley Wood,* de Engelse Minister van Financiën, en deze ons voor de eerste maal benaderde over ons goud, zich 's middags kwaad heeft uitgelaten. Het is misschien niet verstandig geweest, maar eerlijk gezegd, Mijnheer de Voorzitter, ik heb mij toen ook geërgerd. Dat men zich naar aanleiding van dergelijke dingen dan natuurlijk wel eens een anti-Engelse uitlating laat ontvallen, is misschien minder verstandig, maar wel begrijpelijk.

25713. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie woonde de Ministerraad bij?

A. Alleen de Ministers.

25714. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen:** Geen secretarissen of stenografen?

A. Neen, misschien na November 1941, dat weet ik niet, maar ik spreek nu tot November 1941, en toen waren er beslist alleen de Ministers aanwezig.

25715. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus wat in Londen bekend werd, kon alleen van de Ministers komen?

A. Ja freule, helaas wel.

25716. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik stel deze vraag, omdat ik mij altijd verbaas, dat de Ministers hier allemaal over dat geroddel in Londen spreken.

A. Ja, dat is inderdaad juist, wat de Ministers vertellen.

25717. De **Voorzitter:** Dan is het laatste punt, waar ik u nog even naar wilde vragen, de quaestie van de zetelverplaatsing van de Regering naar Nederlandsch-Indië, die wij ook de vorige keer al hebben besproken. Wij beschikken thans ook over een aantal stukken hierover, zelfs over de notulen van de Ministerraad van 17 Januari 1941 en de daaropvolgende dag. Ik zou u willen vragen of de gang van zaken, zoals wij die nu gereconstrueerd hebben uit de verhoren en de stukken, naar uw oordeel juist is. Ik onderscheid bij die gang van zaken op het ogenblik vier phasen, t.w. de eerste phase, die eind Juni of begin Juli 1940 moet zijn geweest, waarin een meerderheidsbesluit genomen is door de Ministerraad om de zetel van de Regering naar Indië te verplaatsen, omtrent welk besluit ons hier van enige zijden is medegedeeld, dat 3 Ministers daar tegen waren. De daaropvolgende phase bestond daarin, dat, nadat het besluit tot zetelverplaatsing niet tot uitvoering is kunnen worden gebracht, men nog overwogen heeft een deel van het Kabinet tijdelijk in Nederlandsch-Indië te doen verblijven, hetgeen ook grote bezwaren bleek te hebben. Dat moet geweest zijn in de tweede helft van Juli 1940. Daarna is de zaak blijven rusten en is ze weer ter sprake gekomen in begin Januari 1941. Daarover hebben wij een nota van de Voorzitter van de Raad van Ministers van 16 Januari 1941 en een nota van de heer *Albarda* van dezelfde datum, waarin deze verschillende bezwaren ontwikkelt. Toen is men zelfs niet tot een besluit kunnen komen om het te doen, is er blijkbaar geen meerderheid gevonden kunnen worden. Dat is dan de derde phase, die gevolgd is door de vierde phase, te weten de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Nederlandsch-Indië om daar een aantal hangende vraagstukken te gaan bespreken. Verder blijkt, voor zover wij het kunnen reconstrueren, dat beide keren, dat de zetelverplaatsing in het Kabinet aan de orde is geweest, er ook is geweest een advies van de Gouverneur-Generaal, die daarvan blijkbaar een warme voorstander was. Dat blijkt, voor zover het de eerste keer betreft, uit het boek van de heer *van den Tempel,* die spreekt van een advies van de Gouverneur-Generaal en, voor zover het voor de tweede keer betreft, blijkt het èn uit het boek van de heer *van den Tempel* èn uit de stukken, die wij hier hebben. De Gouverneur-Generaal stond op het standpunt, dat de verplaatsing van de zetel der Regering alleen aanbeveling verdiende, indien de gehele Regering, dus met inbegrip van H. M. de Koningin, naar Indië zou komen. Mijn vraag is of deze reconstructie van de gang van zaken naar uw herinnering juist is, dan wel of zij op bepaalde punten aanvulling of verbetering behoeft.

A. Het spijt mij, maar ik heb eerlijk gezegd op dit punt niet gerekend. Destijds, althans in die eerste phase, toen ik deze zaak zo belangrijk achtte, heb ik er enige aantekeningen voor mij zelf van gehouden. Als ik hierop voorbereid zou zijn geweest, zou ik u natuurlijk ten opzichte van data en dergelijke, althans wat de eerste phase betreft, meer hebben kunnen inlichten. Ik heb deze aantekeningen echter niet bij mij; er is zoveel, waarover gevraagd zou kunnen worden, dat je onmogelijk alles kunt meenemen.

25718. De **Voorzitter:** Nu is de nauwkeurige datum van die eerste phase niet van zoveel belang. Of het nu eind Juni of begin Juli 1940 is geweest, maakt niet zoveel uit.

A. Het was in zoverre van betekenis, dat vooral in het begin natuurlijk, wat ik bij het vorige verhoor ook al eens gezegd heb, het van meer belang was geweest, dat de hele Regering — op dat standpunt heb ik mij altijd gesteld — verplaatst zou zijn, dan wanneer dat in een later stadium zou zijn gebeurd, omdat wij dan zouden blijk geven van zo spoedig mogelijk op eigen terrein te willen zijn, in verband ook met verschillende argumenten, die u ongetwijfeld uit de stukken ook gezien hebt, die ook betrekking hebben op b.v. de erkenning der neutrale Staten en dergelijke meer. Dat zou natuurlijk, wanneer deze zaak bij voorbeeld midden 1941 voor het eerst aan de orde was geweest, een heel ander karakter hebben gedragen. Zoals ik al gezegd heb, ook de quaestie van verder vluchten speelde in Juni 1940 helemaal geen rol, omdat de bombardementen en dergelijke pas eind Augustus 1940 begonnen zijn, terwijl in die tijd het over zee gaan naar Indië waarschijnlijk meer moed vereiste dan om te blijven zitten in Londen.

25719. De **Voorzitter:** Maar de nederlaag in Frankrijk was er al.

A. Die was er al.

25720. De **Voorzitter:** Hetgeen natuurlijk ook een belangrijk feit was.

A. Ja. U zult uit de stukken ook zien, dat door de tegenstanders gewezen is op de grote gevaren van deze zeereis, wat niet pleit voor

de idee, dat de gevaren in Londen zo erg groot waren. Die gevaren in Londen zijn door de voorstanders nooit naar voren gebracht, terwijl door de tegenstanders wel de gevaren van de zeereis naar voren zijn gebracht. Ik leg hier nog even de nadruk op, omdat bij het vorige verhoor gezegd werd, dat ook wel geïnterpreteerd was, dat dit een quaestie van angst zou zijn geweest. Waar ik het zelf heb meegemaakt, weet ik heel goed, dat die angst helemaal aan de andere kant lag, nl. van de zeereis, niet van het blijven in Londen, wat natuurlijk anders had kunnen zijn, wanneer reeds in die tijd die heftige bombardementen waren begonnen.

25721. De **Voorzitter:** Van sommige zijden is het probleem van de zetelverplaatsing in verband gebracht met het hele complex van moeilijkheden, dat zich in de zomer van 1940 in het bijzonder rondom de heer *de Geer* heeft voorgedaan, en is het gesteld in het kader van het beweerde defaitisme van het Kabinet, terwijl van andere zijden daarentegen met zeer veel nadruk is gezegd, dat, hoe men ook moge denken over b.v. het bekende compromis-voorstel van de heer *de Geer* en al dergelijke dingen meer, dit een zaak was, die in een ander vlak lag. Dat is ook vermoedelijk uw mening?

A. Dat is ook mijn mening en het feit, dat een man als *Starkenborgh* als Gouverneur-Generaal daar vooral die eerste keer een zeer positief advies in heeft gegeven, heeft bij mij en waarschijnlijk andere leden van het Kabinet ook zeer zwaar gewogen.

25722. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft in zijn brochure „Uit de nevelen", waarin hij heeft opgenomen de rede, die hij heeft gehouden voor het bijzonder gerechtshof, geciteerd hetgeen de heer *Welter* verklaard had in het vooronderzoek. De heer *Welter* heeft in zijn in dat vooronderzoek afgelegde verklaring ongeveer zo geredeneerd, dat men toch tegenover de heer *de Geer* redelijk moest blijven en dat men diens verlangen om te komen tot een oplossing moest zien in het kader van meer dingen, die in die tijd gebeurd waren, zoals o.a. de vredespoging van een Amerikaanse Quaker en de poging van de heer *Plesman* e.d. Hij vervolgt dan zijn verklaring aldus: „In verband met dit inzicht" — dat was nl. zijn theorie over de bekende pyramide op haar punt, die u waarschijnlijk meermalen van hem hebt gehoord, volgens welke eigenlijk de positie van Nederland met zijn rijke gewesten was als een pyramide op haar punt en derhalve zo labiel, dat een oorlog dat evenwicht gauw zou kunnen verstoren, zodat het een Nederlands belang was om de oorlog zo spoedig mogelijk te beëindigen — „heb ik in Juni 1940" — dus dat is in dezelfde tijd als waarin het vraagstuk van de zetelverplaatsing speelt — „de gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië een brief gezonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen, maar in overleg en samenwerking met de geallieerden — zijn zienswijze mede te delen. In een telegram formuleerde deze in een 7-tal punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was." De vraag rijst hierbij: Is dit telegram van de Gouverneur-Generaal misschien hetzelfde als zijn advies over de zetelverplaatsing? U begrijpt, dat, wanneer dat het geval zou zijn, de zetelverplaatsing in een andere sfeer komt. Is u iets bekend van dit verzoek van de heer *Welter*?

A. Nee, er is natuurlijk uitvoerig gesproken over het advies van de Gouverneur-Generaal, dat is ingewonnen over de zetelverplaatsing. Hierbij zou ik mij zeker wel herinneren, als daar ook tegelijkertijd of ongeveer in dezelfde tijd gesproken was over een idee van de Gouverneur-Generaal over een compromis, maar daar herinner ik mij niets van. Ik wil niet ontkennen, dat het mogelijk is, maar ik herinner mij niet, dat het in de Ministerraad besproken is. Ik wou nog graag herhalen, dat ik dit punt van de zetelverplaatsing voor de eerste keer hier voor deze commissie in verband heb horen brengen met defaitisme, angst e.d. Maar er was werkelijk niemand op dat moment in Londen, die dat met elkaar in verband bracht. Dit was een vraagstuk apart; moest de Regering in Londen zijn of moest de Regering in eigen territoir vertoeven? Moesten wij in Londen blijven, waar wij hoe langer hoe meer merkten, dat we van ons volk vervreemdden? Men zat daar op een vreemd terrein en werd dus, laat ik het voorzichtig uitdrukken, niet helemaal voor vol aangezien, of moesten we zo redeneren: Wij gaan op eigen territoir ons vestigen en zullen dan ook veel meer invloed hebben op de geallieerde besprekingen, omdat wij dan niet een „Government in exile" zijn, maar op ons eigen territoir. Zoals ook een van de heren van het toenmalige Departement van Koloniën het een keer paradoxaal uitdrukte: „Dan kunnen wij op één lijn staan met Engeland, want dan is bij ons Nederland in Europa bezet en bij Engeland is Guernsey en Jersey bezet, zodat er alleen een gradueel, maar geen principieel verschil meer is."

25723. De **Voorzitter:** Dan ben ik mijnerzijds aan het einde gekomen van hetgeen ik u nog te vragen had. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Nee, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof niet, dat ik hier nog iets aan toe te voegen heb.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

M. P. L. STEENBERGHE.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,

oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-Minister van Koloniën.

25724. De **Voorzitter:** De commissie wil u nog enige aanvullende vragen stellen in verband met uw verhoor over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, dat plaats gehad heeft op 14 April van dit jaar. Een hernieuwde eedsaflegging behoeft niet plaats te vinden, omdat uw antwoorden geacht worden te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed.

U herinnert zich — dit is het eerste punt, waarover ik met u wilde spreken —, dat wij bij uw vorig verhoor enige onzekerheid hadden over de data en de verrichtingen van uw reis op Vrijdag 10 Mei 1940 en volgende dagen, eerst naar Londen en later naar Parijs. U bent zo vriendelijk geweest ons later bij schrijven de juiste data, vergezeld van alle verrichtingen, die op die data hebben plaats gehad, toe te zenden. Daaruit blijkt — dat was het hoofdpunt, waar we op dat moment niet uit konden komen —, dat u inderdaad in de late middag van de 14de Mei naar Parijs vertrokken bent. De eerste dagen met inbegrip van de 14de Mei is u in Londen geweest, en pas daarna bent u, mede in gezelschap van de heer *Dijxhoorn,* met de heer *van Kleffens* naar Parijs gegaan. Het blijkt uit uw toelichting en ook uit hetgeen de heer *van Kleffens* hier heeft verklaard, dat u eigenlijk al een dag eerder naar Parijs zoudt zijn gegaan, wanneer niet de aankomst van de Koningin het noodzakelijk had gemaakt om een dag langer te Londen te blijven. Ik meen zelfs, dat de heer *van Kleffens,* als ik mij goed herinner, in dit verband medegedeeld heeft, dat u beiden de vorige dag al op het vliegveld waart en daar toen bericht kreeg van de gezant, dat u naar Londen terug moest komen. Nu blijft er nog één punt over, dat ons nogal heeft bezig-gehouden, nl. — wij hebben het ook met de heer *van Kleffens* en naar ik meen ook even met u besproken — waarom de eerste dagen door u beiden volledig in Engeland zijn besteed en waarom u pas de 14de — op het moment, dat u naar Parijs vertrok, had dus de capitulatie met uitzondering van Zeeland al plaats gevonden — naar Parijs bent gegaan. Men vraagt zich, als men het achteraf bekijkt, af: was er geen aanleiding voor geweest, dat u beiden het bezoek in Londen bekort had of dat u eventueel het werk verdeeld had, zodat de een verder in Londen was gebleven en de ander naar Parijs was gegaan? Ik zou daar graag uw visie over willen horen.

A. Kijkt u eens, als ik de zaak nog eens reconstrueer, dan is de gang van zaken aldus geweest. Wij zijn de 10de in Londen aangekomen. Vanzelf was het uitgesloten, dat we die dag nog verder zouden reizen. We zouden aanvankelijk de 13de vertrekken en hebben dus de 11de en 12de in Londen doorgebracht, met de bedoeling de 13de te vertrekken. Dat is toen uitgesteld, omdat de Koningin kwam. Het komt mij voor, dat twee dagen in Londen alleszins gemotiveerd waren.

25725. De **Voorzitter:** Eigenlijk moet u de 10de ook nog gedeeltelijk meerekenen, want u schrijft, dat u om 2.35 uur aangekomen bent in Londen — u bent, geloof ik, over Brighton gegaan — en dat u die middag al toegang verkregen hebt tot lord *Halifax.* Dus ook die middag is al gebruikt kunnen worden.

A. Ja, zeer zeker, maar 11 en 12, dus twee dagen voor verschillende besprekingen lijkt mij toch niet overdreven lang. Het stond reeds eerder vast, dat wij de dertiende zouden vertrekken, maar dat is uitgesteld wegens dringende redenen, omdat Hare Majesteit kwam.

Ja, waarom we nu precies twee dagen in Londen zijn gebleven, dat zou ik nu niet meer kunnen zeggen.

25726. De **Voorzitter:** In het gesprek met de heer *van Kleffens* is als één van de argumenten naar voren gekomen, dat de Franse troepen reeds waren ingeschakeld. Men kon zeggen, dat van die kant op dat ogenblik althans wat gedaan werd. Het was echter niet voldoende, dat is wel gebleken, doordat geen poging door de Fransen is gedaan tot herovering van de Moerdijkbrug. Ik zou me kunnen voorstellen — maar ik weet niet hoe die berichtgeving is geweest —, dat, wanneer u daarvan op de hoogte was geweest, misschien een interventie op Regeringsniveau in verband met het niet voldoende optreden van de Franse troepen ten zuiden van de Moerdijkbrug van betekenis had kunnen zijn.

A. Niet alleen vóór de capitulatie, ook daarna.

Volgens onze gedachtengang, althans de mijne, was het toch niet uitgesloten, dat het Franse leger een opmars zou organiseren door België naar Duitsland. Met de kennis, die we achteraf hebben, is het gemakkelijk gezegd, dat dat niet mogelijk was. Ik persoonlijk b.v., ik wil het u wel zeggen, heb tot de 15de Mei de gedachte gehad, dat het zeer wel mogelijk was, dat de Fransen een optrekkende beweging zouden doen en de Duitse flank (linker flank) zouden oprollen.

25727. De **Voorzitter:** Maar, toen u eenmaal in Parijs was, kreeg u slechte berichten, want de heer *van Kleffens* heeft ons medegedeeld, dat, toen hij bij *Reynaud* was — ik weet niet of u daar bij bent geweest —, er slechte berichten binnenkwamen van Sedan.

A. Ja. Wij zijn de 14de in Parijs gekomen en de 14de was het nog niet gebeurd. Ik meen, dat de Duitsers de 15de Mei bij Laon zijn doorgedrongen. Toen kwam het bericht, dat ze door de Ardennen waren getrokken en Laon waren binnengekomen. Toen was plotseling in Frankrijk de hele zaak in wanorde. Parijs werd enkele dagen daarna door de Franse Regering verlaten; grote ontsteltenis was er toen. Maar tot aan de 14de was Parijs zeer rustig; er waren wel af en toe luchtaanvallen, maar overigens was het kalm.

25728. De **Voorzitter:** Hebben er tussen u beiden en het Kabinet in Den Haag in die dagen nog telefonische besprekingen plaats gehad? Het is ons wel bekend geworden, dat de berichten, die u uit Engeland stuurde, niet erg moedgevend waren, omdat de hulp, die van Engelse kant zou kunnen worden verstrekt, zeer miniem was. Dat wist men hier. Maar van de andere kant wist men hier b.v. Zondag ook, dat de Nederlandse zaak zeer slecht stond; de Duitsers rukten Zondag met een pantserdivisie door de Langstraat op naar de brug van Moerdijk, die ze reeds van 10 Mei af bezet hadden. Ook overigens ging het niet al te best.

Hebt u daar bericht van gekregen? Werd u telefonisch van uit den Haag meegedeeld, hoe de stand van zaken hier was?

A. Ik meen van wel.

25729. De **Voorzitter:** En is u daarbij b.v. niet gezegd, dat, met het oog op het gevaar bij de Moerdijkbrug, er iets gebeuren moest om zich zo snel mogelijk te verstaan met de Franse Regering? Ik begrijp, dat, toen u eenmaal uit Nederland weg was, u alleen uit mededelingen van den Haag kon weten, hoe de toestand hier precies was.

Maar ik kan me voorstellen, dat men hier op een gegeven moment aan u had moeten zeggen: „Het is de hoogste tijd, dat u beiden of een van u heden naar Parijs gaat, want de Moerdijkbrug is de Achillespees van onze verdediging en misschien is daar door de Franse Regering nog iets aan te doen." Er waren verschillende stappen op militair niveau gedaan om de Fransen te bewegen naar de Moerdijk op te rukken, maar ze deden het niet. Ik zou mij daarom kunnen voorstellen, dat men u zo iets zou hebben gevraagd.

A. Inderdaad, maar ik moet eerlijk zeggen, ik kan het me niet meer zo goed herinneren.

We hebben getracht de Engelsen te bewegen om iets te onzen gunste te doen, maar dat bleek al gauw niet mogelijk. Daarna zijn we naar Parijs gegaan, met de gedachte, dat de Franse Regering iets voor ons zou kunnen doen, d.w.z. ook na de capitulatie, nl. een veel groter deel van haar strijdkrachten door België en naar het noorden laten oprukken.

25730. De **Voorzitter:** Kunt u verklaren, dat door het Kabinet in den Haag geen aansporingen tot u gericht zijn om eerder naar Parijs te gaan dan u werkelijk gegaan bent?

A. Neen, anders zou ik het zeker gedaan hebben.

25731. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een ander onderwerp met u te bespreken. Er zijn hier in de loop van de verhoren enige zaken naar voren gebracht — bij uw vorig verhoor heb ik ook al even daarop gedoeld —, die speciaal betrekking hadden op uw persoon. Het lijkt mij wenselijk, dat ik u vertel, hoe op dit stuk de stand van zaken is. Dan weet u precies wat er wel en wat er niet gezegd is en kunt u daar uw oordeel over geven.

U herinnert zich, dat ik u de vorige keer gevraagd heb — naar aanleiding van de stukken, waaruit dat naar voren was gekomen — over de bewering, dat u een dronk zou hebben uitgebracht op „de grote Staatsman *Pétain*". Dat hebt u toen ontkend. De persoon, van wie dit verhaal afkomstig was, de heer *van Blankenstein,* heeft ook niet kunnen zeggen, dat hij het uit eigen wetenschap wist, en zegt — als ik mij goed herinner —, dat hij het gehoord heeft van zijn zoon, die het weer vernomen had van de heer *Hart.* In ieder geval is er geen positieve verklaring van iemand, die er bij geweest zou zijn.

Er zijn echter nog een paar andere dingen naar voren gebracht, die in hetzelfde vlak liggen. Ik zal u precies man en paard noemen. De heer *van Blankenstein* heeft er over gesproken, dat u in het algemeen met betrekking tot de internationale verhoudingen een voorstelling van zaken had, die een grote waarde toekende aan de totstandkoming van een Latijns blok. Daarbij komt uw eigen verklaring, die u hier hebt afgelegd en waarin u zich zeer critisch hebt getoond tegenover de doelstellingen van de Engelse politiek. Voorts is er een verklaring afgelegd door de heer *Albarda,* die gezegd heeft, dat u wel eens de gedachte hebt geuit — dat moet dus geweest zijn zeer vroeg in de zomer van 1940 — van een eventuele aansluiting bij de Regering van Pétain, iets dat dus zou kunnen passen in de gedachten over dat Latijnse blok. De heer *Albarda* zou u in dat verband gezegd hebben: „Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine? Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet." Dit heeft dus alles betrekking op uw visie op de internationale toestand. Ik geloof, dat ik hiermede over dit punt wel ongeveer heb medegedeeld, wat hier ter sprake is gebracht. Voorts is er nog — maar dat is ook weer voor een groot deel van de heer *van Blankenstein* afkomstig — beweerd, dat men u in uw Londense tijd als Minister lastig vond en dat u veel moeilijkheden veroorzaakte. Daarvan heeft de heer *van Blankenstein* o.a. twee voorbeelden vermeld, waarbij de heer *Steenberghe* betrokken was. Ik heb zo straks aan de heer *Steenberghe* gevraagd, in hoeverre deze mededelingen van de heer *van Blankenstein,* voor zover hij er bij betrokken was, juist waren, maar de heer *Steenberghe* heeft zich daar zeer nadrukkelijk van gedistantieerd. Dit is ongeveer de situatie met betrekking tot de opmerkingen, die over u gemaakt zijn. U weet dus nu, waarom het gaat, en het lijkt mij niet meer dan redelijk, dat u de gelegenheid hebt om daarover uw visie te geven.

A. Ja, dat lijkt mij nogal moeilijk. Ik wil in de eerste plaats iets zeggen over dat geval van *Pétain.* Ik moet u eerlijk zeggen, dat het mij tegen de borst stuit om op dergelijk geroddel in te gaan. Als ik het heel openlijk mag zeggen en ik hoop, dat u dit verontschuldigt, dan acht ik het beneden de standing van dit onderzoek om dergelijke futiliteiten en dergelijke roddelarijen in het onderzoek te betrekken. Ik stel er prijs op om u dit hier te zeggen. Wat de andere punten betreft, ach, deze zijn zo vaag en zo onzeker, wat moet ik daar nu op antwoorden? Wat moet ik daarvan nu verder zeggen?

25732. De **Voorzitter:** Mag ik u iets zeggen naar aanleiding van hetgeen u op het ogenblik opmerkt? Ik geloof, dat u daarbij een belangrijke kant van de zaak uit het oog verliest. Dat is nl. deze: Er wordt, zoals u begrijpen zult, hier voor de commissie zo voor en na wel eens iets over personen gezegd en daarbij worden soms verklaringen afgelegd, die veel verder gaan dan b.v. in uw geval is gebeurd. Nu kan de commissie het standpunt innemen, dat zij, wat eenmaal gezegd is en wat niet heel strikt genomen op haar weg ligt, laat voor wat het is. Maar u zult toch moeten toestemmen, dat, als wij dat standpunt zouden innemen — en dat is de andere kant van de zaak — het voor de betrokkenen niet prettig zou zijn. Die dingen zijn dan gezegd, zijn dan neergeschreven, komen op de duur in het licht van de publiciteit, zonder mogelijkheid van tegenspraak of rechtzetting. Dan geloof ik, dat er meer te zeggen is voor de door ons gevolgde gedragslijn, waarbij wij er naar streven om terwille van de objectiviteit aan de betrokkenen zo veel mogelijk de gelegenheid te geven aan te tonen, wat er h.i. in de aantijgingen onjuist is, terwijl wij ook zelf zoveel mogelijk trachten te toetsen of het waar of niet waar is. Blijkt, dat het niet waar is, dan is de zaak daarmede ook uit de wereld. Dat is de andere kant van de zaak, niet waar?

A. Ik laat dat aan de beoordeling van de commissie. Als ik het openhartig mag zeggen, dan meen ik, dat een loze bewering als van de heer *van Blankenstein,* die uit de derde hand iets gehoord heeft en niet eens kan zeggen, van wie hij het gehoord heeft, niet eens de moeite van het notuleren waard is.

25733. De **Voorzitter:** Dan mag ik u wel op het volgende wijzen, dat een duidelijke illustratie oplevert van hetgeen ik zojuist gezegd heb. De opmerking van de heer *van Blankenstein* in zake een door u op *Pétain* uitgebrachte dronk toch heeft op zekere hoogte een rol gespeeld in het proces-*de Geer.* Zij is opgenomen in de processtukken, die aan ons zijn overgelegd en dus thans deel uitmaken van onze dossiers. Uit het onderzoek van de Enquête-commissie is in ieder geval al komen vast te staan, dat de heer *van Blankenstein* hetgeen hij op dit punt heeft medegedeeld en dat in het proces-*de Geer* onweersproken is gebleven eigenlijk uit de derde hand heeft. Ik vind dit een duidelijke illustratie van de andere kant van de zaak, waarop ik zoëven wees. Het toont zonneklaar aan, dat het van belang kan zijn op zulke opmerkingen in te gaan.

A. Ja, ach, wat zal ik u zeggen. Als publiek persoon ben ik er aan gewend, al vele jaren lang, dat er over mij op een onbegrensde wijze gekletst en geroddeld wordt. Daar ben ik nu eenmaal aan gewend. Van mij is alle kwaads gezegd, behalve, dat ik homosexueel ben. Dat is nog niet gezegd, maar dat komt nog wel. Daar moet men zich nu eenmaal als publiek persoon in Nederland naar schikken; daar is nu eenmaal niets aan te doen. Als ik op alle klachten en alle verwijten en alle grieven, die men tegen mij geuit heeft, had willen ingaan, wel, dan zou ik zenuwziek zijn. Gelukkig ben ik zo verstandig geweest om dat allemaal onder mij te laten doorgaan. Als zodanig beschouw ik ook uitingen van een naar mijn mening tweederangsjournalist als de heer *van Blankenstein.*

25734. De **Voorzitter:** Goed. Dit was eigenlijk maar een intermezzo, dat voortvloeide uit het feit, dat u de vraag stelde of het wel wenselijk was, dat de commissie — laat ik het nu maar zo uitdrukken — haar onderzoek zo breed opvat als ze het doet. Ik heb alleen maar willen aantonen, dat men het ook anders kan bezien als u deed en dat wij van onze kant graag de rechtvaardigheid zoveel mogelijk betrachten.

A. Ik ben het met u eens en ik waardeer dat ook. Alleen verzoek ik u mij toe te staan de opmerking te maken, dat oorspronkelijk toch het aan u gelegen heeft, dat dergelijke roddelarijen hier werden voorgebracht. Ik vraag mij af of het niet op de weg van de Enquêtecommissie had gelegen, om aan degene, die dergelijke praatjes verkoopt, die eigenlijk toch niet ter zake doen, te zeggen: „Mijnheer, met dergelijke privé-praatjes van u hebben wij niets te maken." Het gaat hier toch om een staatkundig onderzoek, niet of ik wel eens te veel geld heb uitgegeven of dat ik naar een restaurant ben geweest en daar champagne gedronken heb en zulke dingen; dat had men ook van mij kunnen zeggen. Daar gaat het toch niet om. Staat u mij toe, dat ik dat openlijk zeg.

25735. De **Voorzitter:** Zeker. Maar u zult mij moeten toegeven, dat vragen van die aard op privégebied door ons ook niet zijn gesteld. De vragen, waarom het ging, hebben gelegen op politiek terrein. De hoofdvraag, waarom het gaat, is of een van onze Ministers in Londen een standpunt heeft ingenomen, dat hierop zou neerkomen, zoals dat door de heer *Albarda* hier gezegd is, dat die Minister zou hebben voorgestaan een aansluiting van de Nederlandse Regering bij de Regering van *Pétain.* Daar houden die andere dingen verband mee. De quaestie van de dronk op *Pétain* houdt daar onmiddellijk verband mee. De opmerking van de heer *Bolkestein,* dat de heer *Welter* droomde van een Latijns bloc, houdt daar ook verband mee. Ik geloof, dat dit alles dus volmaakt op politiek niveau ligt. Ik kan u wel zeggen, dat wij de heer *Albarda* hier niet naar

gevraagd hebben. Het is een mededeling, die van zijn kant naar aanleiding van iets heel anders ter tafel is gekomen. U zult toch moeten begrijpen, dat wij wel degelijk verplicht zijn een zaak van deze aard, waaraan een uiterst belangrijke politieke kant zit, na te gaan. Dat is absoluut noodzakelijk. Als u zoudt menen, dat dát buiten onze bemoeienis valt, moet ik sterk met u van mening verschillen.

A. Neen, ik ben het natuurlijk geheel met u eens, als u aan mij overbrengt de mededeling van de heer *Albarda,* dat ik een aansluiting bij de Regering *Pétain* zou hebben voorgestaan, dan is dat een zakelijk iets. Inderdaad ligt dat punt dan op de weg van mijn politieke opvattingen. Maar dit is heel wat anders dan de vraag of ik al of niet, onder welke omstandigheden dan ook, een dronk zou hebben uitgebracht op de grote Staatsman *Pétain!*

25736. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat was geen vraag, dat stond in de stukken. Het stond in het dossier, dat ons is overgelegd. Dat een en ander met elkaar in verband wordt gebracht, is toch natuurlijk.

A. Dit is, wat wijlen de heer *Heemskerk* noemde „het verband aller dingen". Zo kan men alles met elkaar in verband brengen. Als ik mag antwoorden op uw vraag t.a.v. de bewering van de heer *Albarda,* dan wil ik die op de meest pertinente wijze ontkennen. Ik pretendeer iets te weten van buitenlandse politiek; ik heb daar mijn leven lang grote belangstelling voor gehad en ik heb veel gelezen op het gebied van de internationale politiek. Ik pretendeer dus hieromtrent enig inzicht te hebben. Het ware toch dwaasheid, dat wij — die geallieerd waren met de Engelsen — in die omstandigheden het denkbeeld zouden opperen, om een alliantie te sluiten met een Regering, die eigenlijk geen volledige Regering meer was. Wat voor zin zou dat hebben? Wat voor betekenis zou dat hebben? Een Regering, die een deel van Frankrijk onder jurisdictie had, onder strenge Duitse contrôle, die niet kon beschikken over enige macht, die niet kon beschikken over de vloot, die niet kon beschikken over het leger, ternauwernood kon beschikken over haar geld, wat voor zin zou dat hebben? Dit ware toch waanzin. U kunt toch niet van mij verwachten, dat ik waanzinnige ideeën op het gebied van buitenlandse politiek zou aanhangen. Ik acht het gewoon ondenkbaar, dat ik ooit een dergelijke idee zou hebben gehad.

25737. De **Voorzitter:** Juist. Ik geloof, dat wij hiermede van dit onderwerp kunnen afstappen. Ik wil naar aanleiding van de opmerking, die u zoëven maakte over de wijze, waarop wij onze taak opvatten, slechts dit nog zeggen: Wanneer ik u dit niet had voorgelegd, dan had in de stukken gestaan een verklaring van de heer *Albarda,* die uwerzijds onweersproken was gebleven. Thans heb ik deze aan u voorgelegd en nu is het een verklaring, die althans uwerzijds wel weersproken is.

A. Maar dit geef ik toe, dit is een zaak die betrekking heeft op de algemene politiek en die licht kan werpen op mijn politieke opvattingen. Tegen deze vraag heb ik geen enkel bezwaar. Ik acht die zeer juist. Maar ik mag nog eens herhalen: ik vind het feit, dat ergens in een stuk iets staat over mij, geen aanleiding is om dit tot onderwerp van uw onderzoek te maken. De heer *van Blankenstein* kan wel zeggen, dat ik ik weet niet wat gedaan heb. Hij is er toe in staat. Hij is de man, die zelf ingezonden stukken schreef in „Vrij Nederland", dat is algemeen bekend, waarbij hij Ministers aanviel, o.a. mij! Die man verzon van alles.

25738. De **Voorzitter:** Ik herhaal nog eens: wanneer de heer *van Blankenstein* iets had gezegd, dat zuiver op privé-gebied lag, dan zouden wij er geen ogenblik over hebben gedacht om daarover te spreken. Maar u zult mij toch toegeven, dat de vraag of een Minister van de Kroon een dronk uitbrengt op „de grote Staatsman *Pétain*", in de positie, waarin deze op dat moment verkeerde ten opzichte van onze bondgenoten, wel degelijk een politieke quaestie is. Dat is geen privé-quaestie. En ik herhaal nog eens: het resultaat van de vragen, die wij daarover gesteld hebben, is, dat gebleken is, dat de mededeling van de heer *van Blankenstein* uit de zoveelste hand is gekomen en dat een directe getuigenverklaring hierover niet bestaat. Ik zou zeggen, dat u dat niet anders kunt appreciëren dan als een winstpunt.

A. Ja, in zoverre wel.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat hebben wij boven water gebracht.

A. Maar ik stel er niet de minste prijs op, dat u dat boven water brengt, integendeel!

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wij wel. Wij zien graag, dat dergelijke zaken, als daar redenen voor zijn, zoveel mogelijk uit de wereld geholpen worden.

A. U kunt wel zoveel uit de wereld willen helpen. Als u alles wist, wat over mij gezegd is — Ik kan u daar meer van vertellen dan u — dan zou u een enquête-commissie op zich zelf nodig moeten hebben, om dat allemaal te willen nagaan. Ik stel er helemaal geen prijs op. Dat zijn mededelingen van voor mij waardeloze personen, waaraan ik dus niet de minste waarde hecht. Onder die schat ik de heer *van Blankenstein.*

25739. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog twee andere punten, die punten, die ik nog met u zou willen bespreken. Het eerste betreft de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië; het andere punt houdt daar indirect verband mee. Nadat wij de vorige keer hierover hebben gesproken, is de commissie uit verhoren en ook uit stukken, die ons zijn overgelegd, omtrent deze zaak veel gebleken, dat zij op dat moment nog niet wist. Wij hebben stukken uit 1940 en stukken uit het begin van 1941, toen de zaak voor de tweede keer heeft gespeeld, waaronder zelfs notulen van de vergadering van de Ministerraad, die ons ongevraagd zijn verstrekt. Nu is het beeld, dat wij daarvan gekregen hebben — en dat ik graag wilde toetsen aan uw inzicht — ongeveer het volgende. Er zijn eigenlijk vier phasen te onderscheiden in deze zaak. De eerste phase moet geweest zijn eind Juni of begin Juli 1940, toen er een meerderheidsbesluit is geweest van de Ministerraad om de zetel van de Regering naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen, een besluit, dat om bepaalde redenen niet tot uitvoering is gebracht. Daarop is onmiddellijk gevolgd — dat is ongeveer geweest in begin van de tweede helft van Juli — de tweede phase: de overweging van de gedachte om althans een deel van het Kabinet tijdelijk in Nederlandsch-Indië te doen verblijven, een gedachte, waaraan blijkbaar ook geen gevolg is gegeven. Dan komt er een hele tijd niets. Daarop volgt de derde phase: In begin Januari 1941 wordt de zaak weer aan de orde gesteld door een démarche van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. De zaak wordt opnieuw besproken, maar de gedachte kan in de Ministerraad geen meerderheid meer krijgen.

Het standpunt van de Gouverneur-Generaal was — als ik het goed zie —, dat hij de overkomst van de Regering ook op het moment nog zou toejuichen, maar alleen wanneer de Regering in haar geheel, derhalve met inbegrip van H.M. de Koningin, zou overkomen. En dan, wanneer dat dan ook niet doorgaat, komt de vierde phase, die bestaat in de reis van u en de heer *van Kleffens* naar Nederlandsch-Indië.

Dat is zo ongeveer het beeld, dat wij nu gekregen hebben uit de stukken en uit de daaromtrent afgelegde verklaringen. Acht u dat beeld juist of niet?

A. Ja, dat acht ik juist.

25740. De **Voorzitter:** Als ik het reconstrueer uit de stukken, kom ik tot de conclusie, dat er twee adviezen geweest zijn van de Gouverneur-Generaal, d.w.z. één in de eerste en één in de derde phase. Ten aanzien van het laatste blijkt heel duidelijk uit de stukken, die wij hier hebben, dat er in het begin van 1941 een advies is geweest van de Gouverneur-Generaal.

Met betrekking tot het eerste hebben wij de volgende mededeling van de heer *van den Tempel* in zijn boek op blz. 36, bovenaan:

> „Minister *Welter* was overtuigd voorstander van de zetelverplaatsing. De meningsverschillen brachten hem er te gereder toe, het advies te vragen van de Gouverneur-Generaal. Dat liet niet op zich wachten: het uitvoerige telegram gaf warme steun aan het plan. Men moet natuurlijk voor een juiste beoordeling van een en ander de verhoudingen zien in het licht der toenmalige tijdsomstandigheden. Maar het ging mijn bevatting te boven."

De heer *van den Tempel* vermeldt hier dus ook een advies van de Gouverneur-Generaal in de eerste phase. Ik leid daaruit dus af, dat de Gouverneur-Generaal zich twee keer heeft beziggehouden met deze quaestie.

A. Dat is mogelijk, dat staat me niet zo helder meer voor de geest, maar ik neem aan van wel.

25741. De **Voorzitter:** Wat betreft de tweede keer, blijkt het zonneklaar uit de stukken, die wij hier hebben. Maar over de eerste keer

hebben wij op het ogenblik niet anders dan de mededeling over het advies van de Gouverneur-Generaal in het boek van de heer *van den Tempel.*

A. Ik meen, dat er ook nog wel stukken, b.v. telegrammen over zijn, waaruit blijkt, dat de Gouverneur-Generaal het van harte toejuicht, dat de Regering en de Koningin naar Indië zouden gaan.

25742. De **Voorzitter:** En nu het tweede punt, dat hier dan zijdelings verband mee houdt en waarover ik het daarnet reeds had. De heer *de Geer* vermeldt in zijn brochure „Uit de Nevelen", die inhoudt de rede, die hij gehouden heeft voor het Bijzonder Gerechtshof op pag. 35 tot 37, hetgeen u gezegd heeft in het vóóronderzoek van het proces-*de Geer,* omtrent de wijze, waarop men, naar uw inzicht, het geval *de Geer* moet zien. U heeft hier trouwens ook verteld, dat de situatie in 1940 anders was dan in de latere tijd. U hebt in dit verband de pogingen genoemd van die Amerikaanse Quaker en van *Plesman,* enz. Maar nu hebt u aan het slot van uw verklaring in het vóóronderzoek van de zaak-*de Geer,* ten minste in het slot van hetgeen de heer de Geer daarvan heeft geciteerd, gezegd: „Mijn standpunt is steeds geweest, dat Nederland een klein moederland met enorme rijke gewesten overzee, wat de constructie betreft een pyramide op de punt, is, dus zo labiel staat, dat een oorlog dit evenwicht gauw zou kunnen verstoren, zodat het een Nederlands belang was, dat deze oorlog zo kort mogelijk duurde." Bij uw vorig verhoor hier heeft u zich in gelijke zin uitgelaten. Maar dan komt het volgende: „In verband met dit inzicht heb ik in Juni 1940 de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief gezonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen, maar in overleg en samenwerking met de geallieerden, dat is natuurlijk een belangrijk verschil met het standpunt, dat blijkbaar de heer *de Geer* innam — „zijn zienswijze mede te delen. In een telegram formuleerde deze in een zevental punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was."

Nu wilde ik u vragen: Was er verband tussen dit telegram en de quaestie van de verplaatsing van de zetel van de Regering? Want dat is wel van belang voor de beoordeling. Aangenomen, dat er een advies van de Gouverneur-Generaal is geweest in de eerste phase van de zetelverplaatsing, is er omstreeks die tijd ook een telegram van de Gouverneur-Generaal geweest, waarvan u hier spreekt, en dat gaat over de wenselijkheid van een compromis als beëindiging van de oorlog. Was dat een zelfde advies of waren dat twee gescheiden zaken?

A. Dat waren gescheiden zaken.

25743. De **Voorzitter:** Positief gescheiden zaken?

A. Omdat die quaestie van een compromis in de eerste maanden van de oorlog een brandende quaestie was, die iedereen bezighield. Bij ons en ook bij de Engelsen. Toen heb ik de Gouverneur-Generaal een brief geschreven, waarin ik hem de situatie heb uiteengezet en hem heb gevraagd: „Sein mij eens uw mening hierover, gemotiveerd. Ik hecht veel waarde aan uw oordeel. U is een ervaren diplomaat." De meest ervaren diplomaat, naar mijn mening, waarover wij beschikten, die bovendien door zijn kennis van Indië en door de inzichten, die hij gekregen had in de betekenis van Indië voor het Koninkrijk, beter dan anderen in staat was te beoordelen in hoeverre het belang van het Koninkrijk gebaat zou zijn met een compromis-vrede. Die brief is geweest in — laat ik zeggen — Juni of Juli. Toen heeft de heer *van Starkenborgh* in September een lang telegram gezonden, waarin hij in 7 punten uitvoerig motiveerde waarom naar zijn mening een compromis-vrede in het belang was van het Koninkrijk.

25744. De **Voorzitter:** Uit de tijden, die u noemt, — u hebt in Juni aan de Gouverneur-Generaal een brief gezonden, waarin u hem verzocht om zijn zienswijze mede te delen, en u hebt het antwoord eerst in September gekregen —, volgt al, dat dit niet samengevallen kán zijn, want het eerste besluit omtrent de zetelverplaatsing is genomen — de datum weten wij niet precies — ongeveer eind Juni of begin Juli. In ieder geval is het, dat blijkt heel duidelijk uit de stukken, die wij hebben, genomen vóór 19 Juli 1940, omdat in een stuk, gedateerd 19 Juli 1940, al sprake is van de tweede phase, zijnde het plan om een deel van het Kabinet tijdelijk te verplaatsen naar Nederlandsch-Indië. Het eerste besluit van de Ministerraad moet derhalve vóór die tijd geweest zijn. Deze tijdrekening maakt het dus ook al duidelijk, dat dit gescheiden kan zijn geweest. Dat is daarom van belang — dat is ook de reden, waarom ik het gevraagd heb —, omdat van sommige zijden — ik meen, dat dit ook in het proces-*de Geer* ter sprake is gekomen — de zetelverplaatsing naar Nederlandsch-Indië in verband is gebracht met de verwijten van défaitisme, die men had tegen de heer *de Geer* en het Kabinet. Door verschillende uwer vroegere ambtgenoten is daartegenover hier met grote klem gezegd, dat zij de quaestie van de zetelverplaatsing beschouwen als te liggen in een heel ander vlak dan deze dingen. Dat is — dat begrijp ik uit de uiteenzetting, die u op het ogenblik gegeven hebt — ook uw oordeel. Het vraagstuk van de zetelverplaatsing moet men, ook naar uw mening, als een zaak op zich zelf beschouwen?

A. Zeer zeker.

25745. De **Voorzitter:** Hiermede ben ik aan het einde gekomen van de punten, die ik u wilde voorleggen. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen, wat u meent, dat van belang is?

A. Een vraag alleen. Kent u het telegram van de Gouverneur-Generaal?

25746. De **Voorzitter:** Neen. Kunt u het ons verschaffen?

A. Dat kan ik u verschaffen.

25747. De **Voorzitter:** U bedoelt toch het telegram.....

A. Het telegram met de 7 punten.....

De **Voorzitter:** .....waarvan sprake is in uw verklaring in het vóóronderzoek van het proces-*de Geer*? Dat zouden wij wel graag willen hebben, als u ons dat kunt verschaffen.

A. Dát is politiek, Mijnheer de Voorzitter, dat is eerste-rangspolitiek.

25748. De **Voorzitter:** Dat willen wij zeer gaarne hebben. U beschikt niet over andere stukken, zoals b.v. het advies van de Gouverneur-Generaal van Januari 1941, waardoor de quaestie van de zetelverplaatsing voor de tweede maal aan de orde is gekomen? Dat advies bevindt zich niet bij de stukken, die wij hebben, hoewel er herhaalde malen naar verwezen wordt.

A. Ik denk niet, dat ik dit stuk heb.

De **Voorzitter:** Goed. Maar als u ons het telegram, dat u wel hebt en dat betrekking heeft op de wenselijkheid van een compromisvrede, zoudt kunnen verschaffen, zou dat een belangrijke aanvulling van ons dossier zijn.

A. Dat zal ik doen, omdat dit een zeer bijzonder licht werpt op de in die tijd eigenlijk algemeen in Nederlandse en Engelse kring gevoelde behoefte aan het spoedig beëindigen van de oorlog.

De **Voorzitter:** Juist. Dan dank ik u voor de inlichtingen, die u ons verstrekt heeft.

A. Ik dank u zeer.

CH. J. I. M. WELTER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d* en *e*.

Verhoor van

Mr. JOSEPHUS ROBERTUS HENDRICUS VAN SCHAIK,
oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
Minister zonder Portefeuille.

Hij legt de eed af als getuige.

25749. De **Voorzitter:** Er zijn bij de punten, die wij op het ogenblik behandelen, nl. de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, twee onderwerpen, met betrekking tot welke wij het op prijs hebben gesteld u te horen. Het eerste onderwerp is de bijeenkomst van de Tweede Kamer op de 10de Mei 1940. Ik zal u eerst even vertellen, wat ons uit de verhoren omtrent dit punt gebleken is. De meeste Ministers, ik mag wel zeggen: vrijwel allen, weten er weinig van, hoe het daarmede gegaan is. Zij zeggen: wij hebben er eigenlijk niet aan gedacht om naar de bijeenkomst van de Tweede Kamer te gaan. De heer *Gerbrandy,* die, zoals u weet, de dag te voren in de Kamer aanwezig was geweest ter verdediging van een wetsontwerp, waarvan de behandeling op die Donderdag niet afgelopen was, had er eigenlijk Vrijdag, de 10de Mei, automatisch weer moeten zijn. Hij heeft dat ook erkend en heeft gezegd:

> „Het was voor ons op dat moment, gezien de vele dringende besprekingen, niet mogelijk naar die vergadering te gaan. Daarbij kregen wij de informatie, dat de Kamer niet in voldoende mate, wat het aantal leden betreft, bijeen kon komen."

En de heer *de Geer* heeft het volgende verklaard:

> „Ik geloof, dat wij niet eens geweten hebben, dat de Kamer bijeenkwam. Ik herinner mij wel, dat ik, toen de heer *van Schaik* mij in de ochtend van de 10de Mei opbelde en vroeg of hij de Kamerzitting toch zou laten doorgaan, daarop niet beslist instemmend heb geantwoord. Hij verzocht mij niet, dat de Regering daar eventueel zou komen, en ik geloof niet, dat wij geweten hebben, dat die vergadering doorging. Ik heb de decisie van de heer *van Schaik* niet gehoord. In ieder geval hebben wij er niet over gesproken, of wij er naar toe zouden gaan."

Dat is, kort samengevat, hetgeen van de zijde van de leden van het Kabinet hier is verklaard omtrent de gang van zaken op 10 Mei 1940 met betrekking tot de vergadering van de Tweede Kamer. Kunt u daarop nog een aanvulling geven?

A. Zeker. Ik kan het mij nog precies voorstellen. Ik werd 's nachts om ± 3 uur opgebeld door het A.N.P. of Vaz Dias — ik weet niet meer hoe het op dat ogenblik heette — en kreeg de mededeling, dat de Duitsers Nederland waren binnengevallen en dat de oorlog dus uitgebroken was. Ik heb mij dadelijk gekleed en ben bij mij zelf te rade gegaan, wat er mijnerzijds moest gebeuren. De vergadering der Kamer was bepaald op 1 uur. Het was mogelijk, dat die vergadering op niets zou uitlopen, omdat ik het quorum niet zou krijgen, maar zeker wist ik het niet. De mogelijkheid had in aanmerking kunnen komen, dat de Kamerleden afgetelegrafeerd werden, maar daartegen had ik voor mij zelf direct bezwaar. Ik vond, dat na deze ongehoorde daad van de Duitsers de Kamer moest bijeenkomen en een woord van protest uit de vertegenwoordiging des volks moest klinken. Dat heb ik dan ook doen horen in de zitting, die om 1 uur begon. U zult zich herinneren, Mijnheer de Voorzitter — u was, naar ik meen, zelf tegenwoordig —, dat er 38 leden aanwezig waren. Ik heb misschien met schending van grondwettelijke en wettelijke bepalingen toch maar gedaan alsof er een wettige vergadering bijeen was en heb daar een redevoering gehouden, kort, maar — naar mijn oordeel — krachtig genoeg.

In de loop van de ochtend had ik de heer *de Geer* opgebeld en hem gezegd: ik ben van plan de Kamer bijeen te laten komen en daar van haar gevoelens te doen blijken. Ik neem aan, dat ook gij dan aanwezig zult zijn, waarop *de Geer* geantwoord heeft: ik heb er geen behoefte aan te komen. Na mijn gezegde: Ge komt dus niet, herhaalde hij: Neen, ik vind het niet nodig.

25750. De **Voorzitter:** Dat stemt niet overeen met hetgeen de heer *de Geer* heeft verklaard, want deze zegt: Ik geloof niet, dat wij hebben geweten, dat de vergadering doorging.

A. Ik weet zeker, dat ik hem opgebeld heb en dat ik in enigerlei vorm zijn attentie heb gevestigd op de Kamervergadering en hem een vraag heb gesteld, ongeveer aldus luidende: Ge komt zeker of: ik kan er toch op rekenen, dat het Kabinet of gij zelf komt? Met opzet heb ik opgebeld, opdat hij als Minister-President niet onkundig zou zijn van het feit, dat de vergadering doorging en dat daarin naar aanleiding van de gebeurtenissen door mij een woord zou worden gesproken. Toen heeft hij zeer positief geantwoord, dat hij er geen behoefte aan had te verschijnen.

25751. De **Voorzitter:** Ik mag aannemen, dat u, zoals vele anderen, het betreurd hebt, dat de Regering daar niet aanwezig was?

A. Ik vond het eigenlijk geen houding, dat de Regering op een zo gewichtig ogenblik schitterde door afwezigheid, althans dat de Minister-President niet aanwezig was. Ik heb dat zeer betreurd.

25752. De **Voorzitter:** Er is nog een andere quaestie, die van belang is en die wij ook uitvoerig hebben behandeld, nl. of overwogen is om in die dagen met de Volksvertegenwoordiging nog een bepaalde noodwetgeving tot stand te brengen. Ook daaraan heeft men blijkbaar geen ogenblik gedacht. Er zijn leden van het Kabinet, die gezegd hebben: dat zou hebben moeten gebeuren in overeenstemming met de grondwettelijke bepalingen, en het zou niet mogelijk geweest zijn het quorum bijeen te krijgen, waartegenover ik heb opgemerkt, dat een overdracht van het Regeringsgezag, zoals deze op 13 Mei 1940 aan generaal *Winkelman* heeft plaats gehad, wel grotere afwijkingen van de grondwettelijke bepalingen vertoonde dan eventueel besluiten nemen met de Staten-Generaal, in wier vergadering het quorum niet aanwezig zou zijn. Dit klemt des te meer, als men ziet, dat in België op 10 Mei nog een stuk noodwetgeving is tot stand gekomen, waarbij aan de secretarissen-generaal wetgevende bevoegdheid is verleend. Dat ligt in hetzelfde vlak. Dit is echter vermoedelijk buiten u om gegaan?

A. Inderdaad. Vrij korte tijd, voordat de oorlog begon — ik weet niet of het ongeveer acht dan wel veertien dagen daarvóór was — begon het hier te spannen. Onder meer als president van de Commissie voor de Buitenlandse Zaken, aan welke Minister *van Kleffens* geregeld inlichtingen verstrekte, wist ik, dat het oorlogsgevaar zeer dreigend was. Daar mij niet bekend was, welke de voornemens van de Regering waren in geval van oorlog, heb ik de heer *de Geer* tijdens een Kamervergadering in een gesprek bij mijn voorzitterszetel gezegd: *de Geer,* ik mag er toch zeker op rekenen, dat, als er moeilijke ogenblikken aanbreken en er gewichtige beslissingen moeten worden genomen door het Kabinet, dat gij dan *de Vos* en mij in het vertrouwen zult nemen en dat het Kabinet ons beiden in het overleg zal betrekken. Daarop heeft de heer *de Geer* mij toegevoegd: Daarop kun je rekenen. Maar het is nooit gebeurd. Wij werden noch vlak vóór, noch tijdens de eigenlijke oorlogsdagen

in iets gekend of van iets op de hoogte gesteld. Ook was ik er niet mede bekend, evenmin als de heer *de Vos van Steenwijk,* de voorzitter der Eerste Kamer, dat de Koningin en de Ministers naar Engeland zouden vertrekken.

Des Maandags de 13de Mei heb ik achter in de middag het volgende briefje gekregen van mr. *Frederiks* — ik heb het hier meegebracht —:

„'s-Gravenhage, 13 Mei 1940.

Hoogedelgestrenge Heer,

Bij dezen heb ik de eer U HoogEdelgestrenge mede de deelen, dat de Regeering met het oog op de krijgsverrichtingen heeft besloten naar het buitenland uit te wijken; de secretarissen-generaal van de verschillende Departementen van Algemeen Bestuur zijn met de zorg van de Departementen van Algemeen Bestuur belast. Een Regeeringsverklaring ter zake zal morgen, Dinsdagochtend, worden bekend gemaakt.

Teneinde te bevorderen, dat U van het vertrek der Regeering voor de publicatie kennis neemt, heb ik gemeend U hiervan reeds thans mededeeling te moeten doen. Ik behoef hieraan niet toe te voegen, dat de meest strikte geheimhouding geboden is.

De Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken,

w.g. *Frederiks.*"

Van de inhoud stond ik versteld, in de eerste plaats omdat het mij diep trof, dat de Regering het land zou verlaten. Op zich zelf kon ik dat wel begrijpen, maar ik was ongemeen verbaasd, dat dat gebeurde zonder dat ik zelf er iets van gehoord had, zonder dat men de Kamervoorzitter van te voren had ingewijd en met hem overlegd had, wat de consequenties van dat vertrek zouden zijn. Zoals u gehoord hebt, staat er in deze brief: Een Regeringsverklaring zal morgen, Dinsdagochtend, worden bekendgemaakt. Ik meen, dat de heer *de Geer* daarover in het telefoongesprek ook iets gezegd heeft.

25753. De **Voorzitter:** In de nacht van 9 op 10 Mei zijn de leden van het Kabinet eerst bijeengekomen ten huize van *de Geer* en daar schijnt een van de eerste zaken, die behandeld werden, te zijn geweest het opstellen van een communiqué.

A. Ik meen mij te herinneren, dat de heer *de Geer* zich op het verschijnen van dit communiqué beriep om te motiveren, waarom hij het niet nodig vond nog in de Kamer te verschijnen.

25754. De **Voorzitter:** Dat is geen sterk argument, want de Regering had zich in de Kamer kunnen aansluiten bij het protest van de voorzitter der Kamer; dat zou van grote betekenis zijn geweest.

A. Uit een soort van solidariteit hadden Regering en Volksvertegenwoordig te zamen moeten komen. Dat er niet veel Kamerleden aanwezig zijn geweest, kwam, doordat de verbindingen verbroken waren. Begrijpelijkerwijze wilde men in de gegeven omstandigheden ook niet gaarne van huis gaan.

25755. De **Voorzitter:** U hebt dus in de Meidagen geen contact meer met het Kabinet gehad?

A. In die dagen heb ik geen contact gehad met het Kabinet, ook geen enkele van de Ministers gesproken. Ik wilde hen ook niet lastig vallen; bovendien had ik een positieve toezegging gekregen van de heer *de Geer,* dat hij mij en de heer *de Vos van Steenwijk* in gewichtige beslissingen zou kennen. Aan de heer *de Vos van Steenwijk* heb ik van mijn diepe verontwaardiging, dat de heer *de Geer* ons buiten alles gelaten had en dat dus de Volksvertegenwoordiging niet gekend was in de gang van zaken en het voorgenomen vertrek van de Regering naar Londen, doen blijken. De heer *de Vos* deelde ten volle mijn gevoelen.

25756. De **Voorzitter:** Dan mag ik u misschien nog een andere vraag stellen en wel over het volgende punt: Ons is gebleken, dat er na het vertrek van de Regering, toen het Regeringsgezag was overgedragen aan generaal *Winkelman,* van verschillende zijden pogingen gedaan zijn om hier te voorzien in wat men zou kunnen noemen een bewind. Er zijn tamelijk zonderlinge pogingen, b.v. een van *van der Vaart Smit* — die nu nog in een kamp vertoeft als politiek delinquent — te zamen met de heer *Westerman,* om wat zij noemden een regering te vormen, ten einde te voorkomen, dat hier een Duitse autoriteit zou komen.

Daarnaast heeft de heer *de Monchy* medegedeeld, dat hij sterk op het standpunt stond, dat het wenselijk was, dat generaal *Winkelman* bijgestaan zou worden door een klein adviescollege. De heer *de Monchy* vertelde, dat hij daarover uitvoerig had gesproken met generaal *Winkelman* en dat het zelfs in een vrij ver gevorderd stadium is geweest. Hij heeft in dat verband genoemd de namen van de heren *Kan, van der Mandele* en *Donner.* Generaal *Winkelman* daarentegen heeft gezegd, dat hij wel gesproken heeft met de heer *de Monchy* en dat deze hem dat inderdaad sterk aanbevolen heeft, maar dat het toch niet in een zo ver gevorderd stadium is gekomen. Nu hebben wij hierover ook gesproken met de heer *Snouck Hurgronje* en ik zal u voorlezen wat deze heeft gezegd:

„De **Voorzitter:** Maar daarbij zijn nooit namen tegenover u genoemd?

A. Neen. Er zijn wel eens namen genoemd, maar niet in dit verband.

De **Voorzitter:** Dan is er iets heel anders, waarover u daarnet sprak, te weten, dat in een latere phase, dus toen *Seyss-Inquart* er al was, er van Nederlandse zijde wel pogingen zijn gedaan om tot een vorming van het bewind te komen. Is u daarvan iets bekend?

A. Ik meen het, maar ik ben er nooit bij betrokken geweest. Het verhaal ging. Ik dacht, dat de heer *Colijn* er ook bij was.

De **Voorzitter:** Maar wat weet u daar uit eigen wetenschap van?

A. Niets. Maar u kunt het heel gemakkelijk informeren. In dit gebouw. Ik geloof, dat de heer *van Schaik* er meer van weet. Let wel, ik zeg niet, dat hij het móét weten, maar ik geloof, dat hij er bij is geweest. Ik durf het niet zeker te zeggen. Ik heb zijn naam gehoord. *Colijn* en *de Vos van Steenwijk* en de heer *van Schaik.*"

Dit is een mededeling van de heer *Snouck Hurgronje,* die ik gaarne zou willen toetsen aan hetgeen u ons daaromtrent kunt mededelen.

A. Van die bemoeiingen van de heer *de Monchy* is mij niets bekend. Daaromtrent zou misschien de heer *van der Vaart Smit*.....

25757. De **Voorzitter:** Dat stond volkomen los van elkaar. Dat waren twee initiatieven, die niets met elkaar te maken hadden.

A. De heer *van der Vaart Smit* scheen met de heer *Westerman* op een of andere wijze samen te werken, dat weet ik wel. Ik kwam immers in de eerste dagen na 14 Mei wel eens bij generaal *Winkelman* om een en ander te bespreken. Van hem wist ik, dat die twee heren, *van der Vaart Smit* en *Westerman,* trachtten hem te benaderen. Generaal *Winkelman,* die niet zo bijzonder in politieke aangelegenheden thuis was, heeft mij wel eens gevraagd wat ik dacht van beide heren. Ik heb mijn mening over hen toen gegeven. Maar de zaak, waarbij ik dan betrokken zou zijn geweest, was een geheel andere. Het was, naar ik meen, de Woensdag na de capitulatie, dus de 15de Mei — ik heb allerlei papieren verbrand, omdat dat op een gegeven ogenblik in de oorlogstijd noodzakelijk was en zodoende zijn bepaalde data mij ontgaan —, dat ik opgebeld werd door de heer *Colijn* — het kan ook de heer *van Dijk,* de oud-Minister, geweest zijn —, die zei, dat het toch wel gewenst was, dat enige mensen, die een vooraanstaande plaats hadden in het Staatsbestuur, eens bijeenkwamen om overleg te plegen. Ik ben toen gegaan naar het Kuyperhuis en daar vond ik — het was mij trouwens al gedeeltelijk aangekondigd — een aantal andere heren: *De Vos van Steenwijk, Colijn, van Dijk, Fock, van Karnebeek* en *Koolen,* misschien ook, maar dat weet ik niet zeker meer, *Donner.* Toen kwam het vertrek van de Koningin en de Ministers ter sprake.

Iedereen had daarover zijn eigen opvattingen, die enigszins uit elkaar liepen. Toen is daar ter plaatse ter sprake gebracht de vraag of er niet iets moest gebeuren in het land. Het volk gevoelde zich verlaten. De Koningin was weg, ook de Ministers waren vertrokken en men vreesde, dat er in de bevolking een toestand van de grootste verwarring zou ontstaan, te meer omdat de vrijheid van het woord en van de drukpers was verdwenen en de N.S.B. hoogtij vierde. Er werd de wenselijkheid geopperd voor de belangen van het volk als zodanig op te komen, omdat de secretarissen-generaal als zuiver administratieve functionarissen te weinig vaste voet bij de bevolking hadden en ook te weinig politiek waren georiënteerd om voor de belangen en rechten van het volk te kunnen opkomen. Daarom werd overwogen of er niet een comité kon worden gevormd van op de voorgrond tredende Nederlanders, die voor de rechtmatige volksbelangen

op de bres zouden kunnen staan. Er zijn enige denkbeelden geopperd. Sommigen gingen in dit opzicht verder. Zij spraken van een provisioneel bewind. Er is na de samenspreking in het Kuyperhuis nog een bijeenkomst ten huize van de heer *de Vos van Steenwijk* geweest. De besprekingen zijn echter op niets uitgelopen. Het is een bijeenkomst geweest van mensen, die met elkaar een vertrouwelijk gesprek hebben gevoerd en de vraag onder ogen hebben gezien of zij in het belang van het land iets konden doen. Tot enige daad is het niet gekomen. Wij hebben allen gedacht: Als wij iets voor het vaderland kunnen doen, dan moeten wij met elkaar overleggen, hoe dit op de beste wijze zal kunnen geschieden. Maar de meningen waren vrij sterk verdeeld. Ik voelde aan de ene kant behoefte zo mogelijk iets in deze richting te doen, aan de andere kant was nu eenmaal generaal *Winkelman* aangewezen als opvolger van de Regering en de secretarissen-generaal waren belast met de taak van de Ministers. Nu was het mijn persoonlijke mening, dat het toch eigenlijk tegenover onze Regering in Londen minder juist van ons zou zijn, de door haar voor haar vertrek hier genomen maatregelen te doorkruisen door ons zelf in zekere zin als haar plaatsvervangers op te werpen. Mijn tweede bezwaar was, dat ik zag aankomen, dat een dergelijke combinatie van mensen òf zeer spoedig moeilijkheden met de bezetters zou krijgen, waardoor hun werk op niets zou uitlopen, òf hand- en spandiensten voor de Duitsers zou moeten verrichten. Op grond van die motieven ben ik tot de conclusie gekomen, dat het beter was vooralsnog niets te doen.

25758. De **Voorzitter:** Hebt u niet in die dagen nog een radiorede gehouden? Is dat een uitvloeisel geweest van deze uitwisseling van gedachten of is het een eigen initiatief geweest?

A. *Mussert* heeft pogingen aangewend om door de radio het Nederlandse volk toe te spreken. Dat is, als ik het wel heb, geweigerd door de Duitse autoriteiten. Toen heeft *Colijn* zich gemeld om iets tot de bevolking te zeggen. Dat is ook door de Duitsers geweigerd. Toch was men in bredere kring van mening, dat het goed zou zijn als er tot het Nederlandse volk een woord werd gezegd. Er heerste hier een algemene onthutstheid over het feit, dat de Koningin naar Engeland was vertrokken met medenemen van Haar Ministers, de vice-president van de Raad van State en andere personen. Dat ging als een koud bad over het volk, althans in den Haag. Er moest iets worden gedaan om aan de ene kant het volk te apaiseren en het aan de andere kant moed in te spreken. De redenering was deze, dat ik de meest aangewezen man was om dit op mij te nemen en dat, als ik het niet zou doen, men bovendien de kans zou lopen, dat *Mussert* zich toch nog meester zou maken van de zaak en als „leider" zogenaamd van het Nederlandse volk voor de radio zou optreden. Een en ander overwegend, kwam ik tot de conclusie, dat ik in deze inderdaad een taak had te vervullen en heb ik mij bereid verklaard iets te zeggen. Het was een van de moeilijkste opgaven, waarvan ik mij ooit heb moeten kwijten. Ik moest aan de ene kant de rede zo inkleden, dat ik verlof kreeg van de Duitse militaire autoriteiten om haar uit te spreken; ook wilde ik niet, dat de Duitsers iets in mijn rede zouden schrappen of haar corrigeren. Derhalve moest ik enerzijds het in het Hotel des Indes zetelende militaire commando min of meer ontzien, aan de andere kant moest ik een woord van bemoediging tot het volk spreken, een zeker perspectief voor de toekomst openen en ook in enigerlei vorm protesteren tegen wat er gebeurd was. Maar ik gevoelde mij vooral verplicht, de houding van de Koningin begrijpelijk te maken en in een beter daglicht te plaatsen. Wanneer ik zou spreken in de trant van: Leve de Koningin, Haar vertrek moet worden toegejuicht, omdat Zij in den vreemde onze rechtvaardige zaak kan dienen, zou dit de Duitsers ingenomen hebben gemaakt tegen de uitzending van mijn rede. En de bevolking, in haar stemming van toen, zou mij ook niet wel verstaan hebben. Wilde ik dus binnen de grens der te mijner beschikking staande mogelijkheden ons volk sterken en het tevens weder dichter tot de Koningin brengen, dan moest ik met allerlei psychologische factoren rekening houden. Mijn toespraak is dus het product geworden van moeizame overwegingen. Deze en gene heb ik er ook wel in gekend en de tekst laten lezen. Aan generaal *Winkelman* heb ik mijn voorgenomen rede vooraf voorgelegd. Hij was de aangewezen autoriteit om haar aan de Duitsers te doen toekomen. Dezen bewilligden in het houden der rede, die zou uitgesproken worden op Zaterdag de 18de of Zondag de 19de des middags om 1 uur. Alleen een enkel woord heb ik er in veranderd. Een half uur van te voren kreeg ik van de P.T.T. bericht, dat de speech wegens „een technische storing" niet kon doorgaan en was uitgesteld. Mijn eerste gedachte was, dat de Duitsers bij nader inzien spijt hadden mij verlof tot spreken te hebben gegeven. Ik was er sterk door teleurgesteld en heb naar ik meen ook bij generaal *Winkelman* pogingen aangewend om mijn voornemen tot uitvoering te kunnen brengen. Mij bleek toen, dat het Duitse hoofdkwartier vermoedelijk aan Hilversum niet had medegedeeld, dat men tegen mijn tekst geen bezwaar had, of die tekst aan de censuur te Hilversum had doen toekomen. Hilversum eiste dan ook voorafgaande overlegging van die tekst. Dat heb ik geweigerd, mij beroepend op het militaire fiat. Het bescheid van Hilversum was: Dan spreekt u niet. Toen heb ik gezegd: Dat zullen wij dan wel eens zien. Het slot is geweest, dat ik toch nog des Maandags 20 Mei heb gesproken in het hoofdgebouw der P.T.T. alhier. Na afloop heb ik mijn handtekening geplaatst in een daartoe bestemd autoriteitenboek, hetwelk daarna is ondergedoken, omdat men de overtuiging in zich ronddroeg, dat de volgende sprekers wel van de verkeerde orde zouden zijn.

25759. De **Voorzitter:** Hebt u de tekst van de rede nog of is deze destijds in de kranten gepubliceerd?

A. In sommige bladen, maar erg verminkt. Een paar kranten hebben er iets van gezegd, maar de rede heeft nergens volledig in gestaan. Het feit, dat ik wat goeds van de Koningin gezegd had, zal daarvan wel de reden geweest zijn.

25760. De **Voorzitter:** Is er een mogelijkheid om ons die rede te verschaffen?

A. Ik zal eens kijken of ik haar nog kan vinden. Zoals ik u reeds te kennen gaf, heb ik in de bezettingstijd allerlei papieren moeten opruimen. Maar ik denk wel, dat ik nog een exemplaar heb.

25761. De **Voorzitter:** Zoudt u dan bereid zijn dat aan ons over te leggen?

A. Zeker. U moet echter wel bedenken, dat die redevoering moet worden gezien in het licht van dat ogenblik.

De **Voorzitter:** Natuurlijk.

A. Het ging er voor mij om, met een rede verschillende effecten te bereiken, welke rede tegelijkertijd zó moest zijn geformuleerd, dat ik gelegenheid zou krijgen haar uit te spreken. Als ik vrijuit had kunnen spreken, had ik die rede heel anders in elkaar gezet.

25762. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik volkomen.
Ik ben thans aan het einde gekomen van hetgeen ik u wilde vragen. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Ik heb nog veel te vertellen, maar dat valt buiten het kader van dit onderzoek.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

Het verhoor wordt gesloten.

J. R. H. VAN SCHAIK.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. GERRIT BOLKESTEIN,

oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

25763. De **Voorzitter:** De commissie wilde u gaarne nog enige aanvullende vragen stellen in verband met uw verhoor op 13 April j.l. over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.
Uw antwoord wordt beschouwd te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.
In de eerste plaats een detail. U hebt bij uw weergave van de gebeurtenissen in de ochtend van de 10de Mei 1940 verteld, dat eerst een bijeenkomst heeft plaats gehad ten huize van de heer *de Geer* om vijf uur en dat daarna de heer *van Kleffens* is weggeroepen naar zijn Departement om de Duitse gezant te ontvangen. Vervolgens hebt u gezegd:

> „Daarna is het Kabinet om ongeveer 9 uur vertrokken naar het Departement van Sociale Zaken en van Economische Zaken, toen het Departement van Handel, Nijverheid, Scheepvaart, Landbouw en Visserij. Om 10 uur ongeveer is daar het besluit genomen, dat *van Kleffens* en *Welter* naar Engeland zouden gaan om contact te zoeken met de bondgenoten."

Volgens de verklaringen, die wij van andere getuigen hebben gekregen, heeft dat alles zich enige uren vroeger afgespeeld en zou het gaan naar het Departement aan het Bezuidenhout al om 7 uur hebben plaats gehad. Dat moet ook wel het geval geweest zijn, omdat de heren *van Kleffens* en *Welter* reeds omstreeks 9 uur naar Engeland zijn vertrokken. U hebt geen bijzondere reden om te zeggen, wanneer u hoort, dat verschillende andere verklaringen in die richting wijzen: Er zijn omstandigheden, die mij positief doen vasthouden aan de gedachte, dat wij pas om 9 uur naar het Departement zijn gegaan?

A. Ik ben blijkbaar in de war geweest.

25764. De **Voorzitter:** Dat moet haast wel. Er is een vrij grote eenstemmigheid over dat men zich, nadat de heer *van Kleffens* is weggegaan om de Duitse gezant te ontvangen, heeft opgemaakt om naar het Departement van Sociale Zaken te gaan.

A. Ik herinner mij wel, dat het schitterend zonnig weer was. Vandaar, dat ik misschien dacht, dat het later was.

25765. De **Voorzitter:** Thans een ander onderwerp. Wij hebben gesproken over de vraag of van het Kabinet te eniger tijd is uitgegaan een advies aan de Koningin in verband met een eventueel vertrek van Hare Majesteit. U meende — en dat was het oordeel van vele Ministers — dat dit niet in optima forma is gebeurd. Nu hebben wij in het Memorandum van de heer *Gerbrandy* op blz. 3 met betrekking tot dit punt de volgende mededeling gelezen:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de Residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

De meeste Ministers kunnen zich dit niet herinneren, maar wij hebben ook gehoord de toenmalige adjudant van de Koningin, de tegenwoordige generaal *Phaff,* en nu is het merkwaardige, dat deze de lezing van de heer *Gerbrandy* positief bevestigt. Hij zegt:

> „Op Zaterdag de 11de Mei heb ik om ongeveer half twee van Minister *Dijxhoorn* een telefoontje gekregen, dat hij een belangrijke mededeling voor Hare Majesteit had. Hij wilde die door de telefoon geven. Ik heb gezegd: Neen, dat is te gevaarlijk, want de telefoon kan afgeluisterd worden; ik kom wel. Ik ben toen naar het Ministerie op het Bezuidenhout gegaan en ben daar ontvangen door het Kabinet, dat in de kelder zat. Daar is mij medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en dat men Hare Majesteit in overweging gaf het land te verlaten. Toen heb ik die boodschap aan de Koningin overgebracht."

Voorts zegt de heer *Phaff* nog, dat de mededeling is gegeven bij monde van Minister *de Geer* en dat er ook andere Ministers bijzaten. Ik heb toen nog gevraagd of hij de indruk had, dat het een volledige Ministerraad was, hetgeen hij bevestigde. Nu is het niet zo, dat de andere Ministers zeggen, dat het niet is gebeurd, maar men kan het niet positief bevestigen. Ik zou u thans willen vragen of, gezien deze zeer positieve mededeling van een buitenstaander, die een volledige bevestiging is van de door mij geciteerde passage uit het Memorandum, dit in uw herinnering nog iets van deze zaak terugroept.

A. Neen. Ik kan mij bij de andere Ministers aansluiten. De herinnering aan een officieel besluit om dit aan de Koningin mede te delen, heb ik niet. Het zou dus een bijeenkomst geweest zijn in een kelder?

25766. De **Voorzitter:** Ja, op Zaterdag 11 Mei, en volgens de heer *Phaff* 's middags om halftwee.

A. Ik kan het mij niet herinneren. Ik kan mij niet anders herinneren dan dat het op deze wijze, zoals *Phaff* het voorstelt, niet gebeurd is. Ik ben er steeds bij geweest, behalve enkele ogenblikken om in mijn pension te slapen.

25767. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig.
Ik zou thans nog even met u willen spreken over het vertrek naar Hoek van Holland. Wij hebben het daar al over gehad in verband met de vraag wanneer nu eigenlijk het besluit om naar Engeland te gaan en de doelstelling daarvan perfect is geworden. Er zijn Ministers, die zeggen: Toen wij Maandag om 12.30 uur uit den Haag weggingen, stond voor mij vast, dat wij naar Engeland gingen; anderen echter zeggen: Er is over gediscussieerd, maar wat wij precies gingen doen, was op dat moment nog niet helemaal duidelijk; dat is in de vergadering in Hoek van Holland pas duidelijk geworden. Daarbij komt, dat in de gedachtengang van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* voor hen één van de argumenten was om niet mee te gaan, dat bij het vertrek uit den Haag de doelstelling naar hun oordeel nog niet voldoende klaar was. Eerst toen zij later verbinding kregen met Hoek van Holland en hun van daaruit werd meegedeeld: „Het Kabinet gaat naar Londen om de strijd voor het Koninkrijk voort te zetten", was de zaak voor hen duidelijk geworden en hebben zij besloten ook mee te gaan. Nu begrijp ik de moeilijkheid te weten, dat de een in zijn gedachten al verder geweest kan zijn dan de ander, maar het gaat eigenlijk om de vraag: Waar is het collectieve besluit perfect geworden? Kunt u dit nog nader toelichten?

A. Ik heb u de vorige keer al gezegd, dat ik in deze quaestie één vast gegeven heb; dat is: kort vóórdat ik het Departement verlaten heb, heb ik mijn vrouw getelefoneerd en gezegd: Wij gaan naar Zeeland. Dat is een positief houvast. Ik heb dus het Departement verlaten met de gedachte van naar Zeeland te gaan. Daaruit volgt, dat het besluit moet genomen zijn in Hoek van Holland, waar wij ook een vergadering gehouden hebben. Dat verschil van herinnering

bij sommigen van de Ministers schrijf ik daaraan toe, dat de leiding van de vergadering op het Departement van Economische Zaken niet te vast was.

25768. De **Voorzitter:** U wilt dus zeggen, dat men daar niet gemakkelijk kwam tot het concreet formuleren van besluiten?

A. Neen, omdat de voorzitter in een staat van onzekerheid verkeerde, waardoor er van hem geen leiding uitging.
Ik kan als positief feit mededelen, dat ik het Departement verlaten heb met de gedachte: Wij gaan naar Zeeland.

25769. De **Voorzitter:** Daarbij komt nog een ander punt, ten aanzien waarvan ik mij heb afgevraagd of het geen steun geeft aan de opvatting, dat er bij het vertrek uit den Haag nog geen duidelijk besluit was genomen. Maar dan moet ik eerst een concrete vraag stellen: Is, toen het vertrek van de Koningin werd medegedeeld — dat is in de loop van die ochtend geschied —, aan de Ministerraad ook bekendgemaakt waar de Koningin heenging?

A. Neen.

25770. De **Voorzitter:** Het staat positief vast, dat de Koningin, toen zij zich inscheepte in Hoek van Holland — dat was om 1 uur, naar ik meen, dus na het vertrek van het Kabinet uit den Haag —, nog van plan was naar Breskens te gaan en dat pas gedurende de vaart op grond van de ingekomen berichten de reisbestemming is veranderd en dat het Londen is geworden.

A. Ja.

25771. De **Voorzitter:** Wanneer naar het Kabinet de mededeling is gegaan: „De Koningin is vertrokken en gaat naar Zeeland", lijkt het bijna onaannemelijk, dat het Kabinet, toen het om halfééń wegging, zou hebben gezegd: Maar wij gaan naar Londen.

A. Dat is inderdaad juist. Het is een positief feit, dat de Koningin op de Noordzee van richting is veranderd. Dat heeft Zij mij indertijd zelf ook nog medegedeeld. Dat staat dus vast en daaruit volgt inderdaad logisch, dat het Kabinet toen nog niet het besluit kan hebben genomen om naar Londen te gaan. Ik heb ook geen enkele herinnering daaraan.

25772. De **Voorzitter:** U bent het dus met mij eens, dat het van belang is dit punt bij de andere heren nog te verifiëren, omdat het een aanwijzing kan zijn, dat het besluit om naar Engeland te gaan pas is genomen in Hoek van Holland?

A. Dat moet wel. Het besluit van de Koningin om te vertrekken is aan de Ministerraad — ik weet niet of de heren toen in vergadering bijeen waren — medegedeeld nadat het vertrek al had plaats gehad. Er is dus niet medegedeeld, dat de Koningin ging vertrekken, maar dat zij al vertrokken was.

25773. De **Voorzitter:** Nadat u de vorige keer is gehoord, is hier ook geweest de heer *Albarda* en deze heeft een merkwaardige uitlating gedaan. Het is voor ons echter niet mogelijk daaromtrent nadere vragen te stellen, omdat het kennelijk betrekking heeft op iets, dat in de Ministerraad is gebeurd. Ik stel dus voorop, dat ik er geen vragen over zal stellen en het volkomen aan u overlaat of u er nader op in wilt gaan. Ik vind deze zaak echter van zodanig belang, dat ik het wel gewenst acht haar aan u voor te leggen. Dan moet u zelf weten wat u doet. De mededeling is nu eenmaal aan ons gedaan.
Die zaak is de volgende. Wij hadden het over het compromisvoorstel van de heer *de Geer* en daarbij is ook ter sprake gekomen of de heer *de Geer* met een vliegtuig ergens heen zou gaan of iemand zou laten gaan om verbinding te zoeken.

A. Verbinding te zoeken met de Duitse Regering?

25774. De **Voorzitter:** Ja. Nu was in het dossier in de strafzaak-*de Geer* iets vermeld van de Minister van Waterstaat, die een vliegtuig zou hebben geweigerd. Ik heb toen aan de heer *Albarda* gevraagd: Wat is er waar van dat verhaal? Hierop heeft hij geantwoord:

> „Van dat verhaal is iets waar. Het is niet precies in die woorden juist, maar in het wezen van de zaak wel. Het was niet de heer *de Geer,* die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, want hij wilde met de Duitsers contact zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. In verband met het verschijnen van het *Staatsblad,* houdende de wijziging van de Enquêtewet, kan ik geen uitvoerige mededeling doen. Er is echter in de Ministerraad een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain,* en daarom zou contact gezocht worden met Frankrijk. Daarom heb ik bij die gelegenheid gevraagd: Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine. Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet."

Dat is een zeer merkwaardige mededeling. Uit het verdere verband van de zaak is ook wel duidelijk op wie deze mededeling betrekking heeft. Ik mag er geen vragen over stellen, maar ik vind het aan de andere kant een zo belangrijke quaestie, dat ik haar aan u wil voorleggen.

A. Later heeft de heer *Albarda* wel met mij over deze zaak gesproken en mij verteld, wat hij u heeft medegedeeld. Ik kan dat bevestigen. Ik heb geen reden om het u te onthouden

25775. De **Voorzitter:** U bevestigt dus hetgeen de heer *Albarda* heeft gezegd?

A. Van het feit op zich zelf heb ik uit eigen herinnering geen weet, maar daarna heeft de heer *Albarda* mij dat herhaalde malen medegedeeld. Daaruit heb ik de conclusie getrokken, dat het mij in de Ministerraad is ontgaan.

25776. De **Voorzitter:** Dan wordt het herleid tot een mededeling van de heer *Albarda* zelf.

A. Ik kan het uit eigen herinnering niet opmaken. De heer *Albarda* heeft daarover lang vóór wij naar Nederland terugkeerden telkenmale gesproken, zodat ik moet aannemen, dat dit inderdaad is gebeurd, maar mijn eigen herinnering is niet zodanig, dat ik het kan bevestigen anders dan door wat de heer *Albarda* heeft gezegd. Ik denk, dat u van andere Ministers wel dezelfde opmerking hebt gehoord. Beschikt de commissie over de notulen van de Ministerraad?

25777. De **Voorzitter:** Voor zover zij in het dossier-*de Geer* aanwezig zijn, beschikken wij er over. U weet, dat wij volgens de bepalingen van de nieuwe Enquêtewet alleen kunnen vragen naar de besluiten en de gronden, waarop zij berusten. Wij kunnen dus alleen uittreksels uit de notulen van de Ministerraad opvragen, maar er druppelen van verschillende kanten notulen binnen, waarom wij niet gevraagd hebben. En wat ons overgelegd wordt, mogen wij wel ontvangen. Dat kunnen wij niet negeren.

A. Ik zou zeggen: het is na te gaan in de notulen van de Ministerraad.

25778. De **Voorzitter:** De notulen, die wij hebben, zijn waarschijnlijk geselecteerd voor het proces-*de Geer* en daar staat het niet in.

A. Onder wiens berusting zijn de notulen?

De **Voorzitter:** Van het Kabinet van de Minister-President. Wij vragen ook meermalen naar besluiten en gronden, omdat dat uitdrukkelijk is toegelaten, maar dat is een heel andere quaestie.

A. Ik zou zeggen: daarin zou het te vinden zijn.

25779. De **Voorzitter:** Ik mag u misschien tot slot nog iets vragen over de quaestie, die wij de vorige keer al vrij uitvoerig hebben besproken, nl. de voorgenomen zetelverplaatsing van de Regering naar Nederlandsch-Indië.
Daarover hebben wij sedert u hier geweest bent heel wat meer gegevens ontvangen, met name ook stukken. Dat is ook een van de gevallen, waarop ik doelde, dat ons, zonder dat wij er om gevraagd hebben, notulen van de Ministerraad zijn overgelegd. Nu komt het ongeveer hierop neer, dat er in deze belangrijke aangelegenheid eigenlijk vier phasen te onderscheiden zijn. Er is eerst geweest een meerderheidsbesluit van het Kabinet, omstreeks eind Juni of begin Juli 1940, om de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië te verplaatsen. Dat besluit is om bepaalde redenen niet doorgegaan. Daarop is gevolgd de tweede phase, waarvan ook blijkt uit een brief van 19 Juli 1940, toen men overwogen heeft om een deel van het Kabinet tijdelijk naar Nederlandsch-Indië te laten gaan, welke gedachte blijkbaar ook spoedig weer is prijsgegeven. Toen is de zaak een tijdlang

blijven rusten en begin Januari 1941 is de zaak weer aan de orde gekomen, volgens de heer *van den Tempel* in zijn boek ten gevolge van een démarche van de Gouverneur-Generaal; de zaak is weer in de Ministerraad besproken, doch de gedachte heeft toen geen meerderheid kunnen verkrijgen.

De vierde phase zou ik willen noemen het besluit om de heren *van Kleffens* en *Welter* voor een reis naar Indië te sturen. Dat is de reconstructie van de zaak. Klopt dat met uw herinnering?

A. Niet wat de eerste phase betreft. Dat zou volgens u zijn het besluit om de hele Regering naar Indië te verplaatsen.

25780. De **Voorzitter:** Ja, een meerderheidsbesluit.

A. Neen, de eerste phase is geweest de behandeling van de vraag of het niet wenselijk was om een aantal Ministers naar Indië te doen gaan.

25781. De **Voorzitter:** Dat is mij niet bekend. Dat zou dus eigenlijk een soort van aanloop geweest zijn, dat kan de aanleiding geweest zijn, dat de vraag of de Regeringszetel moest worden verplaatst in discussie is gekomen. Ik laat dat nu even daar. Wat de aanleiding daartoe is geweest, is niet zo belangrijk. Wel belangrijk is het besluit, dat toen genomen is, eind Juni of begin Juli, en dat om bepaalde redenen niet is doorgegaan. Gaat u, behoudens deze aanvulling, met dat exposé akkoord?

A. Ja, met inachtneming van die correctie in het begin. Ik zal u zeggen, waarom ik deze zaak nauwkeurig heb nagegaan. Ik was in Londen begonnen met het vastleggen van stukken, betrekking hebbende op de geschiedenis van het verblijf van het Kabinet. Op grond daarvan heb ik van de heer *van Tets* afschriften mogen maken van de correspondentie tussen H.M. de Koningin en de Ministerraad, zodat ik alle stukken daarover heb. Het is natuurlijk een moeilijk iets om daarover mededelingen te doen. Ik heb b.v. een afschrift in mijn portefeuille van een zeer uitvoerige brief van de heer *de Geer* aan H.M. de Koningin, waarin hij de zaak van het gaan van het hele Kabinet naar Indië behandelt.

25782. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat het wenselijk en nodig is daarin te treden. Dat is natuurlijk nog een heel andere zaak dan de beraadslagingen in de Ministerraad, waarover wij zojuist spraken. Onze commissie stelt de politieke verantwoordelijkheid vast, derhalve de verantwoordelijkheid van de Ministers. Welke invloeden daarop hebben ingewerkt, gaat buiten het terrein van ons onderzoek om.

A. Maar de hoofdzaak is altijd geweest, ook in de zomer van 1940, het gaan van een deel van het Kabinet naar Indië.

25783. De **Voorzitter:** Maar dat heeft dan toch zijn culminatiepunt gevonden in een besluit van de Ministerraad op een gegeven ogenblik om de zetel van de Regering in haar geheel te verplaatsen? Dat is toch wel een bijzondere phase daarin geweest?

A. Ja. Het is uiterst moeilijk om deze quaestie te behandelen. Ik wil nog wel dit zeggen, dat een van de punten in de discussie over de vraag of wij al dan niet naar Indië zouden gaan, was, dat de Koningin ons had laten weten, dat haar gezondheidstoestand zodanig was, dat Zij absoluut niet bestand zou zijn tegen het Indische klimaat.

De **Voorzitter:** Dat vertelt de heer *van den Tempel* ook in zijn boek.

A. Dat was voor ons natuurlijk een punt van overweging. Het overplaatsen van de Regering betekende in de eerste plaats: de Koningin. Als dat niet mogelijk was, was de quaestie eigenlijk al opgelost.

25784. De **Voorzitter:** Bij de hernieuwde besprekingen in Januari 1941 is kennelijk een beschouwing van de Gouverneur-Generaal betrokken geweest, maar kunt u zich herinneren of bij die eerste phase ook een advies van de Gouverneur-Generaal in het geding is geweest?

A. Neen, dat is maar éénmaal gegeven.

25785. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* meent, dat er ook in de eerste phase een advies van de Gouverneur-Generaal is geweest. Daaruit concludeer ik, dat er twee adviezen zijn geweest.

A. Voor mij is het advies van de Gouverneur-Generaal geweest dat van Augustus 1940.

25786. De **Voorzitter:** Juist, U meent, dat, toen de zaak in de zomer van 1940 speelde, er toch ook een advies van de Gouverneur-Generaal is geweest?

A. Ja.

25787. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* zegt:

„Het kwam opnieuw aan de orde in Januari 1941, door een démarche van den Gouverneur-Generaal."

Er zijn dus blijkbaar beide keren adviezen van de Gouverneur-Generaal geweest.

A. Ja. Dat er in Augustus van afgezien is, geschiedde ten gevolge van het advies van de Gouverneur-Generaal.

25788. De **Voorzitter:** Dat hebt u de vorige keer ook gezegd. De Gouverneur-Generaal achtte het alleen gewenst, wanneer de gehele Regering kon komen.

A. Ja.

25789. De **Voorzitter:** Nu nog een andere vraag in dit verband. Er is van bepaalde zijde — ik meen, dat het ook in het proces-*de Geer* is geschied — getracht de vraag van de zetelverplaatsting te brengen in het kader van de moeilijkheden, die er in de zomer van 1940 in verband met de Minister-President zijn geweest, als één van de voorbeelden derhalve, dat het Kabinet niet zo stevig is opgetreden als onder die omstandigheden wel was gewenst. Er is ons echter door verschillende Ministers met nadruk verklaard, dat zij van oordeel zijn, dat ongeacht de moeilijkheden, die er verder in die zomer zijn geweest, de quaestie van de zetelverplaatsting op een ander niveau lag.

A. Dit lag inderdaad op een ander niveau.

25790. De **Voorzitter:** Acht u geen verband aanwezig?

A. Ik vind het een beetje moeilijke quaestie. Ik heb een kopie van alle brieven, die gewisseld zijn door de Minister-President met de Koningin. Het is moeilijk waar telkens omheen te zeilen. Ik wou, dat ik u deze kopie kon achterlaten, maar dit gaat niet. Ik heb echter niets te verzwijgen.

25791. De **Voorzitter:** Is u ook iets bekend omtrent een advies van de Gouverneur-Generaal, dat door de heer *Welter* gevraagd zou zijn over het vóór en tegen van een compromis om de oorlog te beëindigen, niet een compromis los van de bondgenoten, maar in het algemeen verband?

A. Daarvan is mij niets bekend.

25792. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* vermeldt dat in zijn brochure „Uit de nevelen", waar hij citeert een verklaring, die door de heer *Welter* in het vóóronderzoek is afgelegd, en de heer *Welter* bevestigt dit ook en is bereid ons dat advies over te leggen. Hebben de andere leden van het Kabinet daarvan ook kennis kunnen nemen?

A. Daarvan weet ik niets.

De **Voorzitter:** Dit waren de punten, die ik met u nog wilde bespreken. Ik dank u voor de ons verstrekte inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

G. BOLKESTEIN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

HENDRIK JOHAN PHAFF,
oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor b.d., oud-adjudant van H.M. de Koningin.

25793. De **Voorzitter:** Ik verneem, dat u in aansluiting aan uw verhoor van gisteren nog een mededeling zoudt kunnen doen.

A. Ik heb gezegd, dat ik niet wist, hoe die twee Engelse torpedobootjagers in Hoek van Holland kwamen.

25794. De **Voorzitter:** Het waren er vijf.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er lagen er een paar buiten.

A. Wij zijn weggegaan met twee. Nu schoot mij gisteravond in de gedachte: er was net een Engels infanterie-bataljon geland en het kan zijn, dat dat door die torpedobootjagers gebracht was.

25795. De **Voorzitter:** Is dat een veronderstelling van u, dat het die destroyers zijn?

A. Dat veronderstel ik. Wij zijn daar nog gebombardeerd en hebben geschuild onder een afdak. Toen ben ik gaan zoeken naar de marinestaf om te vragen hoe wij weg konden. Toen vertelde de generaal-majoor jhr. *de Jonge van Ellemeet* mij, dat hij de commandant van een Engelse destroyer had gezegd: De Koningin is hier. De Engelse commandant was verbaasd, dat hij de Koningin zag, en heeft tot H.M. gezegd: Ik zal Uwe Majesteit brengen waar Uwe Majesteit wenst heen te gaan. Het is natuurlijk een mogelijkheid, dat het zo gegaan is.

25796. De **Voorzitter:** Dat zouden wij, zo nodig, nog aan de heer *de Jonge van Ellemeet* kunnen vragen, die het gesprek heeft gevoerd met de commandant. Het is merkwaardig, als het zo gebeurd zou zijn, dat de commandant geen opdracht had.

A. Hij sloeg bijna achterover van verbazing, dat de Koningin daar stond, vertelde mij de generaal-majoor b.d. jhr. *de Jonge van Ellemeet.*

De **Voorzitter:** Ik dank u intussen zeer voor uw aanvullende mededeling.

H. J. PHAFF.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JOHANNES THEODORUS FURSTNER,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Marine, luitenant-admiraal b.d.

25797. De **Voorzitter:** Wij zouden u gaarne nog een paar vragen willen stellen ter aanvulling van uw verhoor op 21 April jl. over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.
Uw antwoord wordt beschouwd te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.
In de eerste plaats dan — het is op zich zelf niet zo'n heel belangrijk punt, maar er is nogal verschil van mening over en daarom wil ik nog een poging doen om dit op te helderen — de quaestie van de Engelse destroyers in Hoek van Holland, met één waarvan de Koningin is vertrokken. Ik heb u de vorige keer gevraagd:

> „Hebt u nog bemoeienis gehad met het verschaffen van scheepsgelegenheid voor de Koningin en de leden van het Kabinet of is dit volkomen buiten u omgegaan?"

U hebt geantwoord:

> „Dat is buiten mij omgegaan. Alles werd ontzaglijk geheim behandeld."

Daartegenover heeft generaal *Winkelman* gezegd, dat de verdere tocht van H.M. de Koningin is geregeld door de marine.

A. De Britse marine.

25798. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat hij in dat verband bedoelde de Nederlandse marine, maar misschien is dit een nieuw gezichtspunt. In ieder geval heb ik voor alle zekerheid aan de heer *Heeris* gevraagd of hij er iets mee te maken had gehad. Hij wist er ook niets van. Daar staat tegenover een verklaring van de heer *Dijxhoorn,* die gezegd heeft, dat hij met u in de loop van de nacht van 12 op 13 Mei, dus van Zondag op Maandag, een gesprek heeft gehad in het gebouw van Economische Zaken aan het Bezuidenhout. Woordelijk heeft de heer *Dijxhoorn* verklaard:

> „De vice-admiraal *Furstner* en ik kwamen daarna overeen, dat eerstgenoemde aan de Engelse naval-attaché, admiraal *Dickens,* zou vragen of de Britse admiraliteit enige destroyers beschikbaar wilde stellen. Bij dit gesprek tussen de Minister van Defensie en de admiraal *Furstner* was tegenwoordig Minister *Steenberghe.* Te ongeveer 7.00 uur ontving ik van de vice-admiraal *Furstner* het bericht, dat de Engelsen er voor zouden zorgen, dat van 10 uur af 5 destroyers in en nabij Hoek van Holland zouden liggen. Eén binnengaats. De admiraal voegde hieraan toe, dat hij op mijn verzoek een bericht naar het Paleis Noordeinde had doorgegeven."

Deze lezing wordt bevestigd door de heer *Steenberghe.*

A. Voor zover ik mij kan herinneren, ben ik in de oorlogsdagen helemaal niet in het gebouw van Economische Zaken aan het Bezuidenhout geweest.

De **Voorzitter:** Dat is onbegrijpelijk.

A. Het zou mij bijzonder zijn opgevallen, omdat men daar, naar mij later is gezegd, in kelders zat.

25799. De **Voorzitter:** Maar hoe is dat mogelijk? Ik heb het gevraagd aan de heer *Steenberghe* en deze zeide: Ja, ik herinner mij dat gesprek. Daarbij komt, dat bij dat onderhoud nog andere dingen ter sprake zijn gekomen, die de heer *Steenberghe* zich ook herinnert. Zo heeft de heer *Dijxhoorn* verklaard, dat hij u in kennis heeft gesteld van de mogelijke plannen der Regering, speciaal het vertrek van de Koningin, en dat u op dat ogenblik uw afkeuring daarover te kennen gaf. De heer *Dijxhoorn* heeft, sprekende over u, woordelijk verklaard:

> „Met tranen in de ogen gaf hij hierover zijn afkeuring te kennen, zeggende: „Is dit het land van een *Tromp* en een *de Ruyter?"* Ik heb getracht hem er van te overtuigen, dat mijn zienswijze de enige juiste kon zijn. Wij hadden toch ook nog onze overzeese gebiedsdelen en onze handelsvloot en het was van geen nut om Hare Majesteit of leden van het Kabinet in handen van de Duitsers te laten vallen, waarna zij ongetwijfeld in krijgsgevangenschap zouden worden weggevoerd of zouden worden gedwongen, bepaalde, door de Duitsers gewenste maatregelen te bekrachtigen.
> Alsdan zouden wij als Regering in de bondgenootschappelijke strijd onze stem niet meer kunnen doen horen. Mijn betoog had niet veel succes. De admiraal vroeg mij wat zijn taak zou worden. Ik antwoordde hem, dat zulks ter beoordeling was van de opperbevelhebber, doch dat ik hem, indien hij van mij een advies verwachtte, zou aanraden ook naar Engeland te gaan en zo veel mogelijk schepen naar Engeland te doen overgaan."

Dan volgt in de verklaring van de heer *Dijxhoorn* het gedeelte, waarin vermeld wordt, dat met u zou zijn overeengekomen bij admiraal *Dickens* destroyers te vragen. Het is dus een gesprek, waarin verschillende punten aan de orde zijn geweest. Hij zegt, dat het heeft plaats gehad in tegenwoordigheid van Minister *Steenberghe,* en u zegt: Ik herinner het mij niet.

A. Ik kan niet aannemen, dat het zo kan zijn geweest, omdat ik mij niet herinner, dat ik in die periode in dat gebouw ben geweest. Een volkomen mystificatie. Bovendien: *Tromp* en *de Ruyter!* Daar heb ik zeker niet over gesproken in die omstandigheden.

25800. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De tranen herinnert u zich ook niet meer?

A. Neen.

25801. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig. Ik begrijp de moeilijkheid, dat men na acht jaar verschillende details niet precies meer weet, maar hier zit toch wel een frappante tegenstelling in. Toen ik gisteravond de heer *Steenberghe* een vraag stelde, is deze eerst begonnen met zijn visie op het gesprek te geven, voordat ik hem voorlegde, wat de heer *Dijxhoorn* had gezegd. Dat maakt het nog merkwaardiger. De weergave van de heer *Steenberghe* was niet precies gelijkluidend, maar zakelijk zaten er dezelfde punten in, welke door de heer *Steenberghe* uit eigen herinnering naar voren gebracht werden. Ik heb later met hem de nauwkeurige tekst van hetgeen Minister *Dijxhoorn* had verklaard, doorgenomen en die onderschreef hij.

A. Ik kan niet anders zeggen dan dat ik mij er absoluut niets van herinner. Ik zou met 99 % zekerheid durven zeggen, dat het niet zo is geweest.

25802. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u ook iemand van uw staf naar het Departement gestuurd?

A. Neen.

25803. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wist u, dat de Regering op het Departement aan het Bezuidenhout aanwezig was? U hebt zoëven gezegd: Ik heb later gehoord van het zitten in de kelder van dat Departement.

A. Daarvan zijn allerlei verhalen in omloop geweest. Ik weet zeker, dat ik niet in die kelder ben geweest.

25804. De **Voorzitter:** Hebt u de heer *Dijxhoorn* in die dagen niet gezien?

A. Voor zover ik het mij herinner, heb ik geen persoonlijk gesprek gehad.

25805. De **Voorzitter:** Het kan ook niemand anders zijn geweest. Een persoons- en naamsverwisseling zou nog denkbaar zijn, indien niet een gedeelte van het gesprek zich bewogen had om de vraag, wat de taak van de admiraal zou worden, waarop *Dijxhoorn* zei: Ik adviseer u naar Engeland te gaan en zoveel mogelijk schepen mee te nemen. Dat kan hij wel gezegd hebben tegen u, maar niet tegen een ondergeschikte.

A. Het is naar mening practisch uitgesloten, dat het zo is, want dan waren mijn moeilijkheden met generaal *Winkelman* in een ander licht gekomen.

25806. De **Voorzitter:** Dat is mij ook opgevallen. De Minister van Defensie verklaart zich in dit gesprek bij voorbaat conform met hetgeen u later heeft gedaan.

A. Ja; ik herinner mij hiervan absoluut niets. Ik zou haast durven zeggen: met 99 % zekerheid moet er ergens een vergissing zitten.

25807. De **Voorzitter:** Het is dus een volledig raadsel.
Dan heb ik nog twee vragen aan u te stellen. De heer *Gerbrandy* heeft in een verhoor, toen wij het hadden over de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra* naar Indië, gezegd, dat admiraal *Furstner* ook wel een en ander wist van de besprekingen over de vraag of het gewenst was, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* zouden doorgaan naar Indië.

A. Ik heb een gesprek met hen gehad in deze geest; als generaal *Boerstra* als oud-legercommandant in Batavia zou arriveren, zou er natuurlijk in de societeit De Harmonie een en ander worden besproken en dan was ik niet overtuigd, dat verhalen van de heer *Boerstra* over de enorme militaire kracht van de Duitsers de wil om te blijven vechten aan de kant van de geallieerden ...

25808. De **Voorzitter:** Hoe bedoelt u dat?

A. Dat hetgeen de heer *Boerstra* wellicht zou zeggen niet bevorderlijk zou zijn voor de standvastigheid van Indië om alles te doen, wat voor de war-effort bevorderlijk kon zijn. Ik heb het heel erg betreurd, dat ze gegaan zijn, en vond het een gelukkige oplossing, dat men ze in Shanghai heeft laten vasthouden. Ik voelde niets voor een contact tussen deze heren uit bezet gebied en degenen, die onze war-effort moesten voeden.

25809. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat er voor de vrees, dat zij zich in die richting zouden uitlaten, veel grond was. Maar wel heeft gespeeld de verwachting, dat in Indië de gemoederen nogal in beweging zouden raken door het enkele feit, dat deze twee heren uit het bezette land daar zouden komen.

A. Ik was toen in de overtuiging, dat dat niet goed zou zijn en dat heb ik aan de heer *Gerbrandy* ook gezegd.

25810. De **Voorzitter:** Dan de laatste vraag. Wij hebben een vrij uitvoerig onderzoek ingesteld naar het bekende Venlo-incident en daaromtrent is nogal een en ander aan het licht gekomen. Daarbij heeft zich het volgende voorgedaan. Toen dat incident had plaats gevonden op 9 November 1939, is een paar dagen later op het strijdtoneel verschenen de heer *Paul Koster,* vergezeld van een mijnheer uit Maastricht, die twee geladen pistolen op zich droeg en zei, dat hij belast was met de zorg voor de veiligheid van de heer *Paul Koster.* Deze laatste wordt ook genoemd in het memorandum van *von Ribbentrop* van 10 Mei 1940, dat aangeboden is aan onze gezant. Ik heb ergens gelezen, dat u deze mijnheer *Paul Koster,* die oud-marine-officier was, nog gekend had. Kunt u ons over die persoon nadere inlichtingen verschaffen?

A. Hij is de eerste Nederlandse onderzeeboot-commandant geweest, van de „Luctor et Emergo".
Hij is toen naar Parijs gegaan en is directeur geworden van eerst, naar ik meen, de Whitehead Company, een torpedofabriek, en later directeur voor Europa van de Electric Boat Company, een Amerikaanse onderzeebootmaatschappij. De heer *Koster* heb ik ontmoet in Parijs, toen ik aan de Ecole de Guerre Navale studeerde als luitenant-ter-zee 1ste klasse. Hij heeft mij toen allervriendelijkst behandeld. Dat was in 1928—1929. Er is nog een aanrakingspunt geweest. Hij was erelid van „Onze Vloot" en op zijn instigatie had de redactie van het Marineblad een prijsvraag uitgeschreven over het nut van onderzeeboten voor de Indische defensie. Die prijsvraag heb ik gewonnen en hij is toen bij mij geweest om mij te feliciteren. In 1939, toen wij neutraal waren, is hij bij mij gekomen met een verhaal. Hij stond in de marine bekend als een beetje een phantast en door velen werd hij als een niet helemaal betrouwbare phantast beschouwd. Hij is toen bij mij geweest met een verhaal, dat hierop neerkwam, dat hij een agentendienst wilde oprichten, die ook in Nederland zou moeten werken. Hij had een kaart bij zich, waarop zeer summier enige kringetjes, die aangaven, waar de heren zouden komen te zitten. Het was voor ons van groot belang, zei hij. Ik heb gezegd, dat wij neutraal waren en dat er eenvoudig geen sprake van kon zijn, dat wij zouden samenwerken om hier een soort agentendienst voor te bereiden.

25811. De **Voorzitter:** Voor welke Mogendheid werkte hij met name?

A. Engeland. Ik had de indruk, dat hij te maken had met de Secret Service, hoewel ik het bewijs daarvoor nooit gezien heb. Hij heeft een kaart achtergelaten. Die heb ik toen — ik geloof zelfs, dat hij er nog bij was — verscheurd en ik heb gezegd: Mijnheer *Koster,* het spijt mij geweldig, maar daarvan kan geen sprake zijn. Ik zag er ook niets in. Ik vond het een zeer phantastisch en bovendien volkomen onuitvoerbaar plan.

25812. De **Voorzitter:** Dus in dat licht gezien, had de komst van de heer *Koster* op de plaats, waar het incident van Venlo zich had afgespeeld, waarschijnlijk inderdaad tot doel nader te informeren naar de bijzonderheden, misschien wel op verzoek van de Engelsen?

A. Ik denk het.

25813. De **Voorzitter:** Dat is dus een veronderstelling?

A. Ik heb er verder niets van gehoord.

25814. De **Voorzitter:** Maar in het verband van hetgeen u vertelde, acht u die veronderstelling niet te gewaagd?

A. Neen.

25815. De **Voorzitter:** Wat is er van hem geworden? Hij is toen uit het Nederlandse gebied gezet en over de grens gebracht.

A. Ik heb gehoord, dat hij door de Gestapo vermoord zou zijn in een Franse provincieplaats — de naam wil mij op het ogenblik niet te binnen schieten —, waar hij een fabriek had voor het vervaardigen van een of ander mechanisch preparaat. Dat heb ik gehoord van de heer *de Fremery,* die in 1939 met hem samenwerkte. De heer *de Fremery* heb ik altijd min of meer beschouwd — ik weet niet zeker of dat het geval was — als een betaald hulpje van *Koster.*

25816. De **Voorzitter:** In de nota van *Frick* en *Himmler,* die handelt over de verbindingen van de Nederlandse Inlichtingendienst met die van Frankrijk en Engeland, welke nota ook het Venlo-incident uitvoerig behandelt en één van de bronnen is geweest voor het memorandum van *von Ribbentrop,* wordt vermeld, dat *Paul Koster* bij die samenwerking nauw was betrokken, dat hij van beroep wapenhandelaar (millionnair) was en dat hij zeer bijzondere verbindingen had met de Nederlandse weermacht. Voorts wordt gezegd: „Seine Freundschaft mit dem holländischen Vizeadmiral *J. Th. Furstner* — auch eng befreundet mit *Carstens* — ist so eng, dass er diesem den Plan eines Marine-Küsten-Nachrichtendienstes für die Engländer, gegen Deutschland gerichtet, bis ins einzelne nebst Agenten, Sendern und Kurierwegen ausgearbeitet, vortrug. Admiral *Furstner* deckte das Vorgehen des *Koster.*"

A. Het is typisch, dat de nazi's iets van het bezoek weten en in hun systeem natuurlijk geheel verdraaid gebruiken. Bij de marinestaf is het bezoek zeer zeker niet naar buiten gekomen..... wacht eens, *Koster* kan die dingen verteld hebben in zijn verhoor, er is later nog een proces geweest in Leeuwarden of Groningen.

25817. De **Voorzitter:** Ja, over een zendinstallatie bij Ameland.

A. Juist, er is mij toen verteld, dat *de Fremery* gezegd had, dat de chef van de marinestaf het hiermede eens was. Er is toen iemand bij mij geweest, wie weet ik niet meer, één van de lagere goden van de P.T.T. geloof ik, die mij een schrijven heeft laten zien. Ik heb het toen verscheurd. *Koster* wist, dat ik er niets mee te maken had. Het was een soort van verdediging van *de Fremery* of een verzoek om tussenkomst te zijnen gunste.

25818. De **Voorzitter:** U zegt, dat u dat schrijven verscheurd heeft?

A. Ja, het kwam hierop neer, dat *de Fremery,* die voor de Nederlandse rechter stond, zich zou kunnen verontschuldigen, omdat de marinestaf hem zou dekken of althans op de hoogte was, en daarvan was niets waar. *Koster* moet iets in die geest aan *de Fremery* hebben gezegd en *de Fremery* heeft het als een soort argument ter verdediging naar voren gebracht. Er is waarschijnlijk voor de rechtbank over gepraat. Hoe dat toen werd voorgesteld, valt buiten mijn beoordeling.

25819. De **Voorzitter:** *Stevens* was in die tijd, na 9 November 1939, toen de overval heeft plaats gehad, in handen van de Duitsers. Het kan zijn, dat deze bepaalde dingen verteld heeft.

A. Blijkbaar heeft *de Fremery* dat bij zijn verdediging aangehaald. Ik ben toen ook niet gehoord..... ja, ik ben wèl gehoord; ik ben hier gehoord, bij de rechter-commissaris in den Haag, over die zaak-*de Fremery*. Het is best mogelijk, dat *Paul Koster* dit aan zijn ondergeschikten suggereerde om een soort van vaderlandsliefde op te wekken met de redenering, dat eventuele berichten aan de Nederlandse marinestaf ten goede zouden komen.

25820. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u de heer *de Fremery* na de oorlog nog gezien?

A. Ja, ik denk in 1946. Toen kwam hij mij vertellen, dat mevrouw *Koster* hier was; eigenlijk kwam het neer op een verzoek of ik haar wilde opzoeken. Dat heb ik toen niet gedaan, daar vond ik geen reden voor, daar ik haar maar een enkele keer — lang geleden — ontmoet had. Zij was een Française. Toen heeft hij mij verteld: Het was voor mevrouw zo akelig, *Koster* was doodgeschoten door de Gestapo in een provinciestadje in Z.-W.-Frankrijk. Dat verhaal heeft hij mij toen gedaan, maar er geen woord over gezegd of hij misschien ook later nog met *Koster* heeft samengewerkt, nadat hij in de gevangenis geweest was voor die Ameland-affaire. Hij sprak van *Koster* als van zijn „vaderlijke vriend", als ik mij wel herinner.

25821. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is *de Fremery* in Holland? Ik bedoel, nadat u hem gesproken hebt. Was hij ook officier?

A. Ik denk, dat hij hier tijdelijk was. Of hij oorspronkelijk ook officier was? Ik geloof het wel. In elk geval is hij familie van generaal *de Fremery,* maar ik heb de indruk, dat hij gebruikt werd als een ondergeschikte, die door *Paul Koster* betaald werd. Ik denk, dat *Koster* met de Secret Service in verband stond en dat hij daarvan geld kreeg.

De **Voorzitter:** Dit waren de vragen, die ik u nog te stellen had. Wanneer u bij nader overpeinzen nog iets mocht ontdekken, dat het raadsel, waarop wij in het begin van het verhoor gestuit zijn, kan oplossen, houden wij ons aanbevolen. Intussen dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. TH. FURSTNER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. Dr. ARIE ADRIAAN VAN RHIJN,
oud 55 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken,
oud-Minister van Landbouw en Visserij.

25822. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne nog een paar aanvullende vragen willen stellen in verband met uw verhoor op 14 April jl. over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

Uw antwoord wordt geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

In de eerste plaats wil ik met u nog even spreken over de vraag of er al dan niet een advies van het Kabinet is uitgegaan aan H.M. de Koningin om tijdig het land te verlaten. U hebt de vorige keer gezegd, dat u zich een dergelijk advies niet kon herinneren. U hebt gezegd:

> „Neen, dat heeft de Koningin wel vrij zelfstandig bepaald, wel in overleg met de opperbevelhebber, maar het vertrek van de Koningin bereikte ons als een mededeling, welke een voldongen feit was geworden, die Maandagochtend."

Ik heb u toen gevraagd:

> „Maar het vertrek was toch wel in overeenstemming met het gevoel van het Kabinet?"

Daarop hebt u geantwoord: „Ja, dat wel."

Te allen overvloede heb ik nog eens gevraagd:

> „Men achtte het toch wenselijk?"

U antwoordde:

> „Ja. Maar, Mijnheer de President, men kan toch de vraag stellen of het toch niet goed was geweest, dat nog even contact had bestaan, vóórdat de Koningin vertrok."

Nu kan ik u mededelen, dat de meeste Ministers, ik mag wel zeggen: vrijwel allen, zich van een advies van het Kabinet ook niets kunnen herinneren. Het merkwaardige is echter, dat de heer *Gerbrandy* in zijn memorandum „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen", op blz. 3 schrijft:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

En nog meer merkwaardig is, dat generaal *Phaff,* toen adjudant van de Koningin, heeft verklaard:

> „Op Zaterdag de 11de Mei heb ik om ongeveer halftwee van Minister *Dijxhoorn* een telefoontje gekregen, dat hij een belangrijke mededeling voor Hare Majesteit had. Hij wilde die door de telefoon geven. Ik heb gezegd: Neen, dat is te gevaarlijk, want de telefoon kan afgeluisterd worden; ik kom wel. Ik ben toen naar het Ministerie op het Bezuidenhout gegaan en ben daar ontvangen door het Kabinet, dat in de kelder zat. Daar is mij medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en dat men Hare Majesteit in overweging gaf het land te verlaten. Toen heb ik die boodschap aan de Koningin overgebracht."

Verder heeft generaal *Phaff* verteld, dat hem dat medegedeeld was bij monde van Minister *de Geer* en dat er ook andere Ministers bij waren, althans Minister *Dijxhoorn.* Zij zaten, zo zeide generaal *Phaff,* allemaal bij elkaar. Ik heb nog gevraagd: „Dus u had de indruk, dat het de volledige Ministerraad was?", en het antwoord van generaal *Phaff* luidde: „Ja zeker".

Het opmerkelijke hierbij is, dat de lezing van de heer *Gerbrandy* aldus bevestigd wordt door een buitenstaander.

De andere Ministers zeggen ook niet, dat het niet is gebeurd, maar zij kunnen het niet bevestigen. Mijn vraag aan u is thans of er, nu u dit hoort, nog iets in uw herinnering wakker wordt, dat hieraan steun zou geven. Of komt u niet verder dan de vorige keer?

A. Ik kom inderdaad niet verder. Een herinnering, die nu bij mij opkomt, is deze, dat ik, toen ik de betrokken passage van professor *Gerbrandy* las, dacht: Dat klopt niet. Een soortgelijke passage heeft mij getroffen in het boek van *van den Tempel,* waarin staat, dat reeds Zondag zo'n klein beetje preparatieven voor vertrek werden getroffen. Ik meen, dat hij ergens zegt, dat het een en ander moest worden geregeld in verband met het aanstaande vertrek.

25823. De **Voorzitter:** U bedoelt, dat hij afscheidsbezoeken had gebracht?

A. Ja, precies. Dat gaf mij bij alle waardering, die ik overigens heb voor het feitenrelaas, toch de indruk: Dat is niet helemaal in overeenstemming met de gang van zaken, zoals ik mij die herinner. Dat is de enige herinnering, die bij mij opkomt.

25824. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is het misschien mogelijk, dat u er een moment niet bij geweest bent?

A. Mijn herinnering is, dat ik die vergadering wel degelijk heb meegemaakt.

25825. De **Voorzitter:** U bedoelt te zeggen, dat u de vergaderingen, die hebben plaats gehad, allemaal hebt bijgewoond?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

25826. De **Voorzitter:** Thans nog een vraag over de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* en de beraadslagingen, die daaraan zijn voorafgegaan. De discussies, dat is ons nu wel gebleken, hebben plaats gevonden tussen u, de heer *Steenberghe,* de heer *Snouck Hurgronje* en de heer *Hirschfeld.* Het is nu — ik mag wel zeggen gelukkig — vrij duidelijk geworden, hoe de zaak zich heeft toegedragen. In grote lijnen is daarvoor wel overeenstemming. Er is echter nog een klein detail, waaromtrent verschil bestaat, nl. dat u zeer nadrukkelijk hebt gezegd, dat het telefoongesprek, dat uit Hoek van Holland kwam, na de overdracht heeft plaats gevonden. Er zijn echter vrij sterke aanwijzingen, dat het vóór de overdracht is geweest, maar, zoals de heer *Steenberghe* zegt, toch in ieder geval, nadat het besluit is genomen om het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman* over te dragen, in de periode dus, dat de secretarissen-generaal naar het Departement kwamen. Dat wordt wel door verschillende feiten en omstandigheden bevestigd. De heer *Steenberghe* twijfelde er eerst aan, maar meende toch, dat het was tussen het besluit en de overdracht. Daarna is er een verklaring gekomen van generaal *van Voorst tot Voorst,* die bij de overdracht aanwezig was en aan wie ik heb gevraagd: Wat heeft de heer *Steenberghe* ongeveer gezegd? Hij begon zijn betoog daarover met de mededeling, dat de heer *Steenberghe* aankondigde, dat na een gesprek, dat hij had gehad met Hoek van Holland, nu ook de twee Ministers, die op het Bezuidenhout waren achtergebleven, naar Hoek van Holland zouden gaan. Deze mededeling komt dus van een heel andere kant en is

ook in strijd met uw opvatting. U hebt gezegd, dat het telefoongesprek na die tijd was. U hebt daarbij de uitdrukking gebezigd: wij zaten uit te blazen, na wat er was gebeurd.

Toen kwam dat telefoongesprek. Het punt zou natuurlijk van veel groter betekenis zijn, indien het gesprek had plaats gevonden vóór het besluit; dan zouden er allerlei andere vragen rijzen, maar daarvan is niets gebleken. Wat zegt u hierop?

A. Ik heb bij de reconstructie van de zaak mij vooral hierop gegrond, dat ik mij zo goed herinnerde, dat, toen dat gesprek uit Hoek van Holland kwam, er voor ons eigenlijk geen quaestie meer was. Daarom is uw nieuwe gezichtspunt, dat het zou kunnen zijn, dat het besluit al genomen was, voor mij aanleiding te zeggen, dat wij in mijn reconstructie het gevoel hebben gehad, dat het voor ons belangrijke punt al van de baan was, en dan zou het gesprek ook eerder kunnen zijn geweest, maar de reden, dat ik het gesprek later plaatste, was: Er is nu voor ons geen speciale reden meer om in den Haag te blijven; de voornaamste reden althans om te blijven, was weggevallen.

25827. De **Voorzitter:** Die opvatting kon al gelden op het moment, dat u kon zeggen: Wij hebben de oplossing gevonden.

A. Na uw mededeling zou ik menen, dat mijn reconstructie steunt op een gedachte, die kennelijk ook geldt voor uw relatering van feiten.

25828. De **Voorzitter:** Dan nog dit. De heer *van Angeren* is, toen hij hoorde, dat de Ministers zouden vertrekken, direct naar het Departement gegaan en heeft daar nog even gelegenheid gehad de heer *Gerbrandy* de hand te drukken, maar niet meer om hem over verschillende zaken te spreken. Hij was dus reeds omstreeks half-één op het Departement. Nu is mijn vraag: Heeft hij ook nog aan de discussies deelgenomen? Hij zegt zelf, dat hij het probleem opgeworpen heeft van de positie van de secretarissen-generaal. Herinnert u zich daarvan iets?

A. Neen, daarvan herinner ik mij niets, maar het kan wel zijn. Wat betreft de quaestie van het weggaan, is bij mij zeer scherp blijven hangen de gedachte, dat *van Angeren* zich nogal ongerust gevoelde in verband met de 3000 N.S.B.-ers, die hij moest opsluiten. Toen is van onze kant gezegd: Ga dan mee.

25829. De **Voorzitter:** De heer *Steenberghe* heeft verklaard, dat hij bij dat zelfde telefoongesprek met Hoek van Holland gezegd heeft: De heer *van Angeren* is hier, en daar doet zich dat en dat mee voor.

A. Dat herinner ik mij niet; wel, dat er geen twijfel moest zijn, dat wij de heer *van Angeren* zouden meenemen, omdat wij zijn zorg volkomen gerechtvaardigd vonden.

25830. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander punt, een vrij moeilijk punt. Er is nl. door de heer *Albarda* iets meegedeeld, dat behoort tot het terrein van de beraadslagingen in de Ministerraad. Ik kan daarover dus geen verdere vragen stellen en moet het aan u overlaten of u er op wilt reageren, maar ik wil het u toch voorleggen. Het hield verband met het compromisvoorstel van de heer *de Geer.* Er was daarbij sprake van het verbinding zoeken met de Duitsers door middel van een vliegtuig.

Nu stond er in de stukken, betrekking hebbende op het vóóronderzoek in de zaak-*de Geer,* ook iets over een vliegtuig, dat geweigerd zou zijn door de Minister van Waterstaat. Ik heb daarom de heer *Albarda* gevraagd: „Hoe zit dat met dat vliegtuig?", en hij antwoordde:

> „Van dat verhaal is iets waar. Het is niet precies in die woorden juist, maar in het wezen van de zaak wel. Het was niet de heer *de Geer,* die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. In verband met het verschijnen van het *Staatsblad,* houdende de wijziging van de Enquêtewet, kan ik geen uitvoerige mededeling doen. Er is echter in de Ministerraad een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain* en daarom zou contact gezocht worden met Frankrijk. Daarom heb ik bij die gelegenheid gevraagd: Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine. Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet."

Dit is een nogal frappante mededeling, welke ik u in elk geval wil voorleggen.

A. Ik kan mij niets herinneren, dat zou kunnen wijzen op een bespreking van de mogelijkheid om naar Frankrijk te vliegen, ten einde met de Franse Regering in contact te komen. Ik zou geen bezwaar hebben om daarover iets mede te delen, maar ik moet het antwoord schuldig blijven.

25831. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer precies bent u afgetreden als Minister?

A. Dat was later, in Mei 1941.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw aanvullende inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

A. A. VAN RHIJN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,
oud 71 jaar, wonende te Amsterdam,
oud-Minister van Sociale Zaken.

25832. De **Voorzitter:** De commissie wilde u, met betrekking tot de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, gaarne nog enkele aanvullende vragen stellen naar aanleiding van uw verhoren, die hebben plaats gevonden op 13 en 20 April 1948. Uw antwoorden worden geacht gegeven te zijn onder het verband van de toentertijd door u afgelegde belofte, zodat de belofte niet opnieuw behoeft te worden afgelegd.

Van de Kabinetsformatie in 1939 was één van de belangrijke elementen, dat de heer *de Geer* sociaal-democraten in zijn Kabinet wilde opnemen. De reden, waarom hij dit wilde doen, is waarschijnlijk met u wel besproken. Nu is mijn vraag deze — dit houdt ook verband met de andere richtlijnen, die hij zegt daarbij gevolgd te hebben, nl. de krachtige handhaving van de neutraliteit —: Hoe heeft hij dit gemotiveerd? In hoofdzaak op grond van overwegingen van binnenlandse politiek of ook op grond van de internationale toestand? Het was een quaestie, die, zuiver binnenlands bekeken, al jaren aan de orde was. Ik kan mij dus voorstellen, dat hij het heeft gedaan los van de internationale toestand van dat ogenblik. Het is echter ook mogelijk, dat hij verband tussen die twee dingen heeft gelegd, en dan komt het accent iets anders te liggen.

A. Bij één van de vorige verhoren heb ik ook daarover een verklaring afgelegd. Ik wijs er slechts op, dat men, ongewild, misschien een verklaring krijgt, waarin precies hetzelfde wordt bedoeld, doch waar het anders wordt geformuleerd. Ik wil overigens uw vraag natuurlijk wel beantwoorden.

25833. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat in het algemeen de heren, die wij over de Kabinetsformatie hebben gehoord, verklaard hebben, dat bij de besprekingen van de formateur met hen niet de nadruk is gelegd op het punt, dat door *de Geer* wordt genoemd als het eerste, dat hij van den beginne af aan bij de Kabinetsformatie voor ogen had, nl. de neutraliteitshandhaving. Men krijgt de indruk, dat hij daar alhans niet uitdrukkelijk aandacht voor heeft gevraagd. Ik vraag het daarom nog eens aan u, omdat het misschien in het door mij zojuist genoemde verband tegenover u wel kan zijn gesteld.

A. Ik herinner mij natuurlijk de gang van zaken nog heel goed. De heer *de Geer* wilde mij in Amsterdam komen opzoeken. Dat wilde ik niet hebben. Ik bood hem dus aan 's avonds bij hem thuis te komen. Ik ben 's avonds naar zijn huis gegaan. Ik kende hem al zo lang. Het ging allemaal heel eenvoudig. Ik twijfelde er geen ogenblik aan, wat hij van plan was te vragen.

Men moet twee dingen in het oog houden: de crisis-*Colijn* was pas achter de rug. Over de quaestie van de neutraliteit dachten wij gelijk. Het nieuwe punt was de intrede van sociaal-democraten en dat is in de discussie de hoofdzaak geweest. Hij begon met de vraag te stellen of ik de portefeuille van Sociale Zaken in het nieuw te vormen Kabinet wilde aanvaarden. Deze politieke ontwikkeling hing natuurlijk sinds jaar en dag in de lucht. De tijd was nu gekomen. Hij doelde op de politieke situatie, maar ook op de situatie van het land. De bevordering van de eenheid in het volk met het oog op de dreigende gevaren zat zeker in de toon van het gesprek, maar wij hebben in hoofdzaak gesproken over het aspect van de binnenlandse politiek. Toen heb ik gezegd, dat mijnerzijds drie voorwaarden moesten worden gesteld.

25834. De **Voorzitter:** Daarvan hebt u bij vorige gelegenheden al mededeling gedaan.

A. Het ging over de principiële quaestie van de intrede van sociaal-democraten in het Kabinet in verband met de binnen- en buitenlandse toestand.

25835. De **Voorzitter:** Dan is er nog een detailpunt, waarvan ik mij, in verband met de inlichtingen, die wij van andere zijden gekregen hebben, afvraag of u dit wel juist verteld hebt. U hebt mededeling gedaan van de besprekingen, die eerst ten huize van de heer *de Geer* in de nacht van 9 op 10 Mei zijn gehouden.

A. Des ochtends.

25836. De **Voorzitter:** Om een uur of vijf. De heer *van Kleffens* moest toen om zes uur op zijn Departement zijn om de Duitse gezant te ontvangen. „Wij zijn ten huize van *de Geer* gebleven tot 9 à 10 uur", zegt u. Ik vermoed, dat dit niet juist is, want verschillende Ministers zeggen, dat men om een uur of zeven al naar het Departement aan het Bezuidenhout is gegaan en dat daar de beslissing is gevallen, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Engeland zouden gaan, en die zijn om plm. 9 uur al vertrokken. Het is ten slotte van weinig belang, maar er is een duidelijke tegenspraak. De meeste andere heren zeggen, dat men kort nadat de heer *van Kleffens* naar zijn Departement vertrokken was al naar het Bezuidenhout is gegaan.

A. Ik kan er niet over twisten, maar het blijft mij voor de geest staan, dat het niet zo vroeg geweest is. Niet in de nacht, maar naar ik aanneem om een uur of vijf is er telefonisch bericht gekomen — ik had kamers in den Haag —, dat ik verwacht werd ten huize van *de Geer*. Toen is de garage opgebeld en ben ik naar het huis van jhr. *de Geer* gereden. Er zijn daar tal van besprekingen geweest. In mijn gedachte is het toch zeker wel bij negenen geweest, toen wij vertrokken zijn, omstreeks de tijd, toen de Departementen gewoonlijk begonnen bevolkt te worden.

25837. De **Voorzitter:** In uw gedachtengang is dus het besluit, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Londen zouden gaan, nog genomen ten huize van de heer *de Geer?* De heer *van Kleffens* zou derhalve teruggekomen zijn naar het huis van de heer *de Geer* en daar zou toen dat besluit zijn genomen?

A. Hij is teruggekomen bij *de Geer.*

25838. De **Voorzitter:** In uw gedachtengang is hij dus teruggekomen naar het huis van de heer *de Geer* en is het besluit daar toen genomen?

A. Ik kan het niet met zekerheid zeggen. Het verschil kan betrekking hebben op een tijdsverloop van een half uur. Als ik het op het ogenblik opnieuw moest vertellen, zou ik precies zo doen als ik gedaan heb, maar ik kan die andere zienswijze niet bestrijden. Het is een drukke en woelige ochtend geweest met telkens nieuwe indrukken.

25839. De **Voorzitter:** Vervolgens kom ik nog even terug op de vraag of er een advies is uitgegaan van het Kabinet aan de Koningin, dat betrekking had op Haar eventueel vertrek. De meeste Ministers zeggen: Daar herinner ik mij niets van. Nu heeft de heer *Gerbrandy* in „Eenige hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen" geschreven:

> „Het liet zich spoedig aanzien, dat de strijd niet lang kon worden volgehouden. Op Zaterdag 11 Mei 1940 nam het Kabinet het besluit H.M. de Koningin te raden, wegens het toen

reeds voor den Haag dreigende gevaar, maatregelen te nemen, ten einde de residentie te verlaten en zich, indien mogelijk, naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven."

Dat is dus een lezing, waaruit zou blijken, dat er wel degelijk een advies van de Ministerraad aan de Koningin is uitgegaan. De meeste Ministers weten zich daarvan niets te herinneren en in hun verklaringen vindt dit dus geen steun, maar het merkwaardige is, dat een buitenstaander, die wij gehoord hebben, te weten generaal *Phaff*, toen adjudant van de Koningin, zeer positief verklaard heeft:

„Op Zaterdag de 11de Mei heb ik om ongeveer halftwee van Minister *Dijxhoorn* een telefoontje gekregen, dat hij een belangrijke mededeling voor Hare Majesteit had. Hij wilde die door de telefoon geven. Ik heb gezegd: Neen, dat is te gevaarlijk, want de telefoon kan afgeluisterd worden; ik kom wel. Ik ben toen naar het Ministerie op het Bezuidenhout gegaan en ben daar ontvangen door het Kabinet, dat in de kelder zat. Daar is mij medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en dat men Hare Majesteit in overweging gaf het land te verlaten. Toen heb ik die boodschap aan de Koningin overgebracht."

Generaal *Phaff* heeft daaraan toegevoegd, dat dit gebeurd is bij monde van Minister *de Geer* en dat hij de indruk had, dat hij te maken had met de voltallige Ministerraad. Dit is dus een ondubbelzinnige steun voor de medewerking van de heer *Gerbrandy*. De verklaring van generaal *Phaff* is eerst na uw vorige verhoren afgelegd en dat geeft mij aanleiding deze zaak nog eens aan u voor te leggen. Het gebeurt wel eens, dat, als men een andere voorstelling van zaken hoort, vooral wanneer het betreft dingen, die zo lang geleden zijn, er op een gegeven ogenblik een licht opgaat.

A. Ik zit er over na te denken, maar ik kan niet zeggen, dat, hetgeen u nu mededeelt mijn indruk wijzigt. De verbindingen van de Minsterraad als zodanig met de Koningin waren in die paar dagen niet van die aard, dat wij geregeld te maken hadden met een gedachtenwisseling tussen Kroon en Ministerraad.

25840. De **Voorzitter:** Ik heb wel begrepen, dat daarvan eigenlijk helemaal geen sprake was.

A. Degenen, die in die dagen verbinding met de Koningin zullen hebben gehad, waren de heer *de Geer* als Minister-President, de heer *Snouck Hurgronje* — de heer *van Kleffens* was weg —, die regelmatig de vergaderingen van de Ministerraad bijwoonde, en de heer *Dijxhoorn*, maar dat hier sprake zou zijn geweest van een besluit van de gehele Ministerraad, neen, dat geloof ik niet. Ik heb mij er toenmaals zelfs over verwonderd — en dat is mij later bijgebleven —, dat wij achteraf pas hoorden van het besluit van de Koningin. Wij informeerden naar de voornemens der Koningin en vernamen, dat Zij naar Zeeuwsch-Vlaanderen zou gaan en daarover werd gediscussieerd, ik wil niet beweren in een voltallige Ministerraad, maar de situatie was zo, dat veelal Ministers bij elkaar waren. Mijn eerste indruk was: Dat is een vreemd plan, want het betrof een hoekje van het land, waar men zeker geen stand zou kunnen houden. Wij hoorden het als een besluit.

25841. De **Voorzitter:** Herinnert u zich iets van de mededeling, die Minister *Dijxhoorn* aan de heer *Phaff* zou hebben gedaan in de nacht van Zondag op Maandag, voordat de besprekingen in de Ministerraad begonnen, maar nadat de voorbespreking van de heren *de Geer* en *Dijxhoorn* met generaal *Winkelman* had plaats gehad, nl. dat hij het positief onverantwoord achtte, dat de Koningin nog bleef?

A. Toen stond toch Haar vertrek al vast!

25842. De **Voorzitter:** Ja, waarschijnlijk wel, want generaal *Winkelman* heeft verklaard, en dat wordt door andere verklaringen bevestigd, dat, voordat hij op het Departement kwam, dus vóór de voorbespreking, hij in het Paleis Noordeinde is geweest en daar zijn advies, dat ook ging in de richting van vertrek, heeft gegeven. Het vertrek van de Koningin zal waarschijnlijk al wel hebben vastgestaan, maar dat behoefde Minister *Dijxhoorn* nog niet te weten.

A. Het is hier allemaal een quaestie van het formele en het feitelijke. Wanneer men zulke besluiten neemt in rustige dagen, dan zou men ze notuleren en brieven schrijven. Dat was toen niet mogelijk. Wij waren veel bijeen. Als wij dan hoorden: de Koningin gaat naar Zeeuwsch-Vlaanderen of naar Engeland, en men was het eens met het vertrek, dan liet men het daarbij. Dat de Koningin zou vertrekken, heb ik niet pas Maandag gehoord. Dat stond Zondag al vast naar wat wij hoorden uit verschillende kring. Ik zeg niet, dat er een schrijven was van de Koningin met de mededeling: Ik ga vertrekken, maar er was voor mij geen twijfel aan, dat zij zou vertrekken. Ik geloof, dat de moeilijkheid hierin zit: In werkelijkheid is er veel gebeurd, zonder dat men de formele beslissingen kan dateren op een dag of een uur. Wij waren veelal bij elkaar. Een officiële mededeling over het vertrek in die vorm was er niet. Men kan wel trachten een schijnbare tegenspraak op te lossen, als men het geval maar steeds plaatst in de werkelijke gebeurtenissen van die dagen, toen het formele niet tot zijn recht kwam.

25843. De **Voorzitter:** Met het vertrek hebben we soortgelijke quaesties. Daar hebben wij de situatie, dat enkele Ministers zeggen: Toen wij om halféén van het Bezuidenhout vertrokken, stond voor mij vast, dat wij naar Engeland zouden gaan. Daar behoorde u toe en ook de heer *Dijxhoorn,* maar anderen beweren, dat toen nog helemaal niet vaststond wat er precies gebeuren zou. Daarvoor is volgens hen nog nodig geweest de bespreking in Hoek van Holland. Ik zou in dit verband een paar dingen nog aan u willen voorleggen. U hebt op 13 April j.l. gezegd: „De heren *Steenberghe* en *van Rhijn* hadden vooral grote bezwaren. Maandag 13 Mei, ongeveer op het midden van de dag, zijn wij vertrokken. *Steenberghe* en *van Rhijn* gingen niet mede. Zij zouden later komen." Dat laatste heb ik niet begrepen, want, zoals wij van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* gehoord hebben, waren zij om halféén positief niet van plan om mee te gaan. Nu kan het zijn, dat u bedoelt: Ze *zijn* later gekomen. Als u bedoeld hebt te zeggen: „Ze zouden later komen; dat was afgesproken", dan klopt dit niet met andere verklaringen.

A. Er zal wel een eenvoudige oplossing zijn voor deze schijnbare tegenspraak; er zijn situaties, die heel moeilijk zijn te omschrijven.

25844. De **Voorzitter:** Wat hebt u echter bedoeld te zeggen?

A. Ik kon de gedachtengang der heren niet lezen, maar op het ogenblik, vlak vóór het vertrek, heb ik hen tweeën nog ontmoet; ik was een van de laatsten, die in het rijtuig stapten. Toen hebben zij volstrekt niet tegen mij gezegd: Wij gaan niet. Zij hadden allerlei bedenkingen. Een daarvan was, dat de ambtenaren niet van een behoorlijke instructie waren voorzien. Ik heb gezegd: De nieuwe machthebber staat al voor de deur en hij stoort zich niet aan onze instructies. Wat de heren tegen mij inbrachten, wilde volstrekt niet zeggen, dat wij niet gezamenlijk zouden gaan. Ik kreeg volstrekt niet de indruk, dat zij bedoelden: Op ons kunt u niet rekenen.

25845. De **Voorzitter:** Het was dus in uw ogen van hen nog geen onherroepelijk besluit?

A. Dat was het zeker niet.

25846. De **Voorzitter:** Zij zeggen, dat er drie bezwaren waren van hun kant, waarvan twee overwegende. Zij hadden het in de eerste plaats vervelend gevonden weg te gaan, terwijl de bevolking aan haar lot werd overgelaten, maar hun hoofdbezwaren waren, dat zij vreesden, dat er een gezagsvacuum zou ontstaan na het vertrek der Regering en dat zij van oordeel waren, dat om halféén voor hen niet vaststond wat het doel was van de reis van het Kabinet, niet zozeer de vraag waarheen het Kabinet zou gaan als wel de doelstelling van de toekomstige politiek van het Kabinet. Verder hebben zij medegedeeld, dat nadat zij in een bespreking met de heren *Snouck Hurgronje* en *Hirschfeld* de oplossing hadden gevonden voor het gezagsvacuum, nl. de overdracht van het Regeringsgezag aan generaal *Winkelman,* er een telefoongesprek uit Hoek van Holland kwam van de heer *de Geer,* die zeide: Wij gaan naar Londen ter voortzetting van de strijd en onder die omstandigheden is het onmogelijk, dat twee Ministers achterblijven. Toen hebben zij — ik geef hun lezing weer — gezegd: Onze twee bezwaren zijn thans ondervangen, wij hebben een oplossing voor het gezagsvacuum en het Kabinet weet wat het gaat doen.

A. Wat moet ik daarop zeggen? Ik kan niet in de overwegingen en sententies van de heren treden. Als ik toen op die drie argumenten had moeten wijzen, zou ik hebben gezegd: kan één van die drie ooit beslissen over onze houding in een vraagstuk van deze aard? Men kon zeggen: Wij gaan weg om voor de onafhankelijkheid te vechten, of wel men kan zeggen — zoals de Belgische Koning heeft gedaan—: Ik blijf bij mijn volk. Men kan dat verkeerd vinden, maar dat is een overweging, die te plaatsen is. Maar als men zegt: „De ambte-

naren zijn niet volledig geïnstrueerd", dan zeg ik: Dat doet aan het historische moment niets af. En het motief, dat wij niet wisten waarheen wij zouden gaan, gaat geheel buiten mij om! Als men na een bespreking van twee of drie dagen te zamen met een militair escorte naar Hoek van Holland gaat, is dat toch niet uit een behoefte aan nader beraad! Dan heeft men toch een doel voor ogen? Wij hadden een doel. Wij gingen naar Engeland om voor de vrijheid van ons land te vechten.

25847. De **Voorzitter:** Eén ding begrijp ik dan toch niet. In de loop van de ochtend was het bericht gekomen, dat de Koningin zou weggaan. Is daarbij toen gezegd, dat de Koningin naar Zeeuwsch-Vlaanderen zou gaan?

A. Er is wel bij geruchte vernomen, dat de Koningin dat plan had, maar vóórdat wij weggingen, hadden wij al de indruk, dat Zij naar Engeland zou gaan.

25848. De **Voorzitter:** Dat kan niet juist zijn. Het staat positief vast, dat de Koningin, die omstreeks 1 uur weggevaren is, gegaan is in de richting Zeeland; dat er aan boord, nadat er ongunstige berichten waren ingekomen, een beraadslaging heeft plaats gehad; dat toen is gezegd: „Wij kunnen niet naar Zeeland, dat wordt onder deze omstandigheden te gevaarlijk", en dat toen de route gewijzigd is.

A. Hoe laat is dat bericht doorgedrongen in de Ministerraad?

25849. De **Voorzitter:** Dat kan niet doorgedrongen zijn tot de Ministerraad, toen deze nog in den Haag vergaderde. De Koningin is om 1 uur weggevaren en op zee zijn de plannen gewijzigd. De Ministerraad is om halféén uit den Haag gegaan. De verandering van de plannen van de Koningin kon dus om halféén nog niet bekend zijn op het Bezuidenhout. En dan zou men de wonderlijke situatie hebben, dat de Koningin zou hebben gezegd: „Ik ga naar Zeeuwsch-Vlaanderen", en dat het Kabinet op het Bezuidenhout zou hebben gezegd: „Wij gaan naar Londen."

A. Er is nooit van iets anders sprake geweest dan dat wij naar Londen zouden gaan. Wij wisten, dat de Koningin niet naar Zeeuwsch-Vlaanderen ging, maar naar Engeland. Hoe wij dat wisten, kan ik niet meer nagaan. Wij kregen de berichten niet rechtstreeks van de Koningin. Je moest dat van elkaar horen. De lezing, die u zojuist vermeldde, kan ik niet aanvaarden. Wij werden in Engeland ook verwacht. Wij zijn direct doorgegaan naar Londen, waar apartementen voor ons waren gehuurd. In Londen stond een vertegenwoordiger van het gezantschap ons op te wachten op het perron. Ik vond bij mijn aankomst op mijn kamer een kaartje van *Attlee.*

25850. De **Voorzitter:** Ik heb generaal *Phaff* hieromtrent enige vragen gesteld. Ik zal u deze met zijn antwoord voorlezen:

> „De **Voorzitter:** Het is toch zó geweest, dat, toen die destroyer vertrok, Hare Majesteit nog het plan had naar Zeeland te gaan?
>
> **A.** Ja.
>
> De **Voorzitter:** Pas toen men op zee was...
>
> **A.** Is dat plan veranderd en is men naar Engeland gegaan.
>
> De **Voorzitter:** Er waren berichten binnengekomen, dat het heel moeilijk was naar Zeeland te gaan?
>
> **A.** Ja, wij werden door Duitse vliegtuigen gevolgd. Het was niet veilig naar Zeeland te gaan."

A. Wanneer was dat?

De **Voorzitter:** De Koningin was toen in ieder geval al op zee.

A. Aan de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* is toch uit Hoek van Holland de mededeling gegeven, dat wij naar Engeland gingen.

25851. De **Voorzitter:** Ja, dat zal geweest zijn tussen twee en drie uur 's middags. Daarmede was één van hun bezwaren verdwenen.

A. Het lijkt mij toch wel ver gezocht, dat men zijn beslissing zou laten afhangen van de vraag of men naar Zeeuwsch-Vlaanderen — overigens een volstrekt ondoelmatig plan — dan wel naar Engeland zal gaan.

25852. De **Voorzitter:** Ik heb hier een verklaring van de heer *de Jonge van Ellemeet,* die zegt: „Wij zijn aangekomen in Hoek van Holland tussen 11 en 12 uur, denk ik." Men heeft daar toen nog een hele tijd moeten wachten, want men moest van de marinestaf een opgave krijgen van de ligging van de mijnenvelden. Dat heeft nog wel even geduurd. Het vertrek heeft omstreeks één uur plaats gevonden en toen men vertrok, was het doel nog Zeeuwsch Vlaanderen. Dat doel is pas aan boord veranderd. Ik heb hier een verklaring van de vice-admiraal *Heeris,* toentertijd schout-bij-nacht, die zegt:

> „Ik ben die Maadagochtend om ongeveer 12 uur opgebeld door de commandant van de positie Hoek van Holland. Dat was toen kapitein-luitenant ter zee *van Leeuwen,* later kapitein ter zee *van Leeuwen,* tegenwoordig havenmeester in Rotterdam. Die heeft mij opgebeld en tegen mij gezegd: „Schout bij nacht, er is hier een zeer hoge persoonlijkheid op het ogenblik te Hoek van Holland en die wenst naar Breskens te gaan. Kunt u de veiligste route hiervoor opgeven?" De eigenlijke functie, die ik had, was chef van de Marine-Inlichtingendienst en chef van het hoofdbureau zeeverkeer, dat bij de marine bestond en waarin wij aan de koopvaardij alle aanwijzingen gaven. Ik was dus degene, die op de hoogte was van waar alle mijnenvelden lagen en wat de veiligste route moest worden geacht. Ik heb toen aan hem opgegeven wat de veiligste route was en ik heb aan het loodswezen in Vlissingen order gegeven om twee loodsboten naar Wielingen te zenden om dat vaartuig, als het eventueel kwam, op te vangen. Dat was Maandagmorgen, omstreeks half 12, 12 uur, dat het telefoongesprek plaats had. En daardoor stond het voor mij vast, dat Hare Majesteit naar Breskens wou en niet naar Engeland. En daarom was ik zeer verbaasd, toen ik 's avonds hoorde, dat de Koningin in Engeland was."

Er zijn nog meer verklaringen in deze zin afgelegd.

A. Er is enige tegenspraak over de werkelijke gang van zaken. Ten aanzien van de uren zullen natuurlijk de Minister-President, het Departement van Buitenlandse Zaken en de militaire autoriteiten het beter kunnen weten dan ik. Maar in alles, wat ik hoor, is niet zoveel tegenspraak.

25853. De **Voorzitter:** Het doel van de vraag was te toetsen of u na kennisneming van deze mededelingen, die wij hebben gekregen, op uw standpunt blijft staan. Wij moeten proberen zoveel mogelijk zekerheid te krijgen.

A. Er is een mogelijkheid voor een kleine afwijking, als men de omstandigheden van dat ogenblik in aanmerking neemt. De verschillende factoren waren volstrekt niet allemaal en aan allen bekend en konden dat ook niet zijn.

25854. De **Voorzitter:** Ik voor mij zie de oplossing van deze controverse hierin, dat ieder van de Ministers een ontwikkelingsgang in zich zelf moest doormaken. Wanneer men een besluit neemt, dat moet geformuleerd worden in notulen, enz., dan moet men op een gegeven moment zeggen: Ja of neen. Juist doordat dat allemaal niet gebeurd is, kan ik mij voorstellen, dat de een met zijn gedachten al verder was dan de ander. Alleen zou ik dan nog willen vragen: Wat is dan in uw opvatting, dat al vaststond, dat men naar Engeland zou gaan, eigenlijk de reden geweest van de Ministerraad in Hoek van Holland? Dan zou daarvoor eigenlijk geen reden geweest zijn, terwijl anderen zeggen: Dáár is het doel eigenlijk pas klaar geworden en het formele besluit genomen.

A. Als men het zo opvat, dat de meerderheid vastbesloten was te gaan en dat men overwogen heeft: „Een formeel besluit zal het gemakkelijker maken", zal dat niet ver van de werkelijkheid af zijn. Sommige Ministers kenden de bezwaren van de heren misschien beter dan ik. Er waren meer Ministers, die hun bezwaren sterk aanvoelden, en men wilde gaarne gezamenlijk gaan. Een formeel besluit kon dat vergemakkelijken.

25855. De **Voorzitter:** Is het u bekend, dat er van Hoek van Holland uit nog een telefoongesprek heeft plaats gehad tussen de heer *de Geer* en generaal *Winkelman,* dat min of meer was een bevestiging van de ook alweer niet schriftelijk vastgestelde opdracht van de heer *Winkelman,* die hij des morgens uit de Ministerraad had meegekregen? Of staat u dat niet bij?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik wil volstrekt niet zeggen, dat het niet gebeurd is, maar het staat mij niet bij.

25856. De **Voorzitter:** Het feit zelf niet, laat staan de inhoud van het gesprek?

A. Neen, dat staat mij niet bij; waarmee ik niet wil zeggen, dat het niet gebeurd is.

25857. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de Londense periode. U hebt de vorige keer gesproken over de gevaarlijke positie, die een tijdlang bestaan heeft. U zeide:

> „Er werd ondershands verteld, dat de Engelse Regering, wanneer het zou mislopen, naar Canada zou uitwijken. Ik geloof, dat zij dat, in het alleruiterste geval, ook gedaan zou hebben. Mijn persoonlijke mening was, dat wij dan moesten volgen. Dat punt is niet aan de orde geweest."

Is het inderdaad zo geweest als u hier zegt, nl. dat men die zaak nooit bekeken heeft? Is het nooit zo ver gekomen, dat men gezegd heeft: Als het misloopt, moeten wij de Engelse Regering volgen, wij moeten er ons van vergewissen of de Engelse Regering maatregelen heeft genomen en wij moeten ons daarbij eventueel aansluiten? U zegt hier positief: Dat punt is niet aan de orde geweest.

A. In de eerste plaats — het staat buiten dit verhoor — schijnt de opvatting, welke wij hadden, niet juist te zijn geweest. Uit de gedenkschriften van wijlen *Harry L. Hopkins,* de vertrouwensman van *Roosevelt,* blijkt, dat hem ter kennis was gekomen, dat de Engelse Regering met het Koningshuis zou ondergaan als Engeland bezet mocht worden. Zulke dingen blijven natuurlijk altijd dubieus, maar *Hopkins* is een buitengewoon belangrijke figuur geweest en hij was goed geïnformeerd. Ik acht het aannemelijk. Het lag wel in de lijn, dat, bij de invasie van Engeland, de Engelse Regering en het Koningshuis tot deze ondergang toe weerstand zouden bieden. Die opvatting omtrent hun bedoelingen hebben wij in Londen echter niet gehad. Natuurlijk is die opvatting strikt geheim gehouden. Bekendheid daarvan zou de stemming zeer hebben gedeprimeerd. Het is een diep geheim gebleven. Op grond van de geruchten, die de ronde deden, kan men vermoeden, dat in het uiterste geval de Engelse Regering naar Canada zou uitwijken. Het Empire bleef immers bestaan. Toen is er wel besproken, als ik mij goed herinner, dat van onze kant zoveel mogelijk informaties zouden worden ingewonnen, dat het oor te luisteren zou worden gelegd. Dat is, meen ik, ook van de kant van Buitenlandse Zaken toen gezegd. Natuurlijk vormt men zich in zulke omstandigheden zoveel mogelijk een mening omtrent hetgeen in bepaalde gevallen zal moeten worden gedaan. Mijn opvatting was: Wij moeten eventueel met de Engelse Regering naar Amerika of Engeland vertrekken om de strijd mede voort te zetten.

25858. De **Voorzitter:** En die gedachte sloot weer aan bij uw standpunt ten opzichte van de verplaatsing van de Regeringszetel naar Nederlandsch-Indië?

A. Ja.

25859. De **Voorzitter:** Wij hebben sedert uw vroegere verhoren daarover een en ander gehoord en wij hebben ook documenten daarover gekregen.

A. Over de zetelverplaatsing naar Nederlandsch-Indië?

25860. De **Voorzitter:** Ja. Wij hebben zelfs van bepaalde zijde gekregen de notulen van de Ministerraad van 17 en 18 Januari 1941. Dat betreft dus de tweede keer, dat dit vraagstuk aan de orde is geweest.

Wij mogen niet vragen naar deze notulen, maar als ze bij ons ter tafel komen, zien wij ze in. De gang van zaken schijnt zo te zijn, dat er vier phasen kunnen worden onderscheiden. In de eerste plaats het besluit van de Regering om de zetel naar Indië te verplaatsen, hetgeen een meerderheidsbesluit was en waarbij ik buiten beschouwing laat, hoe het in de wereld is gekomen en niet is doorgevoerd; in de tweede plaats, daaraan onmiddellijk aansluitend, de gedachte of het niet mogelijk was een gedeelte van het Kabinet tijdelijk in Indië te laten verblijven, hetgeen ook onuitvoerbaar bleek. Daarna blijft de zaak voorlopig rusten en komt zij ten slotte weer aan de orde door een démarche, zoals u het in uw boek noemt, van de Gouverneur-Generaal. Er is een nota van Minister *Albarda* dd. 16 Januari 1941, inhoudende zeven punten, waarin hij zijn bezwaren tegen het hernieuwde voorstel geeft, een voorstel, dat toen, in 1941, geen meerderheid kon halen. Als vierde phase kan men dan aanmerken de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Indië. Is dit inderdaad ook naar uw mening ongeveer de gang van zaken geweest?

A. Dat schijnt wel juist. Er moeten echter twee dingen worden bij gezegd. In de eerste plaats, dat de eigenlijke strijd in het Ministerie is geleverd in de zomer van 1940, en in de tweede plaats, dat de eerste periode werd afgesloten door een besluit van de Koningin om niet te gaan. Als u dat er tussen voegt, dan is het relaas, zoals u het geeft, wel juist. Ik heb overigens verschillende bezwaren gehad tegen de démarche van de Gouverneur-Generaal. Het is voor mij niet mogelijk na te gaan hoe deze démarche tot stand kwam. Het betrof hier een levensbelang voor het land en het zou wel interressant zijn te weten hoe die démarche is tot stand gekomen.

25861. De **Voorzitter:** Wat vond u daaraan zo merkwaardig? Dat hij er voor de tweede keer op terugkwam?

A. Het merkwaardige vind ik in de eerste plaats: hoe de Gouverneur-Generaal tot het plan kon komen, gegeven onze verhouding tot Japan, gegeven verder de constitutionele verhouding van het opperbestuur in Indië tot het Nederlands bestuur, gegeven de positie van de Koningin, gegeven de verhouding van ons tot de geallieerden, en dit terwijl hij wist, dat de zaak reeds in de Ministerraad was besproken; bovendien een stap van Indië uit, waar de eigen zorgen toch waarachtig wel groot genoeg waren.....

25862. De **Voorzitter:** Mag ik uw opmerkingen onderbreken door u de vraag stellen: Was het wel zijn eigen initiatief?

A. Het komt mij voor, dat het voor een bewindsman in die hoge positie een wonderlijke stap was, maar ten aanzien van uw vraag kan ik geen oordeel geven.

25863. De **Voorzitter:** U schrijft in uw boek, dat er in de eerste phase — dat is de phase van einde Juni tot begin Juli 1940 — een advies van de Gouverneur-Generaal is geweest. Dat is toch wel zeker?

A. Daarin kan ik mij niet vergissen.

25864. De **Voorzitter:** Dan is er dus werkelijk twee keer een schriftelijk stuk van de Gouverneur-Generaal geweest?

A. Ja, *Welter* heeft het voorgelezen in de Ministerraad. Het zou hem gevraagd kunnen worden.

De **Voorzitter:** Ik heb het gisteren gevraagd.

A. Hij heeft het toch niet ontkend?

De **Voorzitter:** Neen.

A. Hij heeft een advies gevraagd om sterk te staan in de Ministerraad en hij heeft dat advies in de Ministerraad medegedeeld.

25865. De **Voorzitter:** De heer *Welter* heeft het ook niet tegengesproken, maar wij hebben het advies niet, ook het tweede niet, al kunnen wij dat laatste wel reconstrueren uit de stukken, die er zijn. Ook de tweede keer was het standpunt van de Gouverneur-Generaal, dat hij de overkomst van de gehele Regering wenste.

A. De zetelverplaatsing van de Regering.

25866. De **Voorzitter:** Nu nog even het kader, waarin men dit moet zien. Van bepaalde zijde, o.a. in het proces-*de Geer,* is deze zaak gezet in hetzelfde kader als de verschillende moeilijkheden, die er in de zomer van 1940 zijn geweest, in het bijzonder met de heer *de Geer,* over het compromis, enz. Er zijn hier echter verschillende Ministers geweest, die met zeer veel klem hebben gezegd: De quaestie van de zetelverplaatsing naar Indië ligt in een ander vlak dan dat soort van dingen; dat is een quaestie op zich zelf. U was op dat moment een tegenstander daarvan; in zoverre heeft dus uw oordeel bijzondere waarde op dat punt.

A. Ik wil daarover gaarne mijn mening zeggen. In de eerste plaats deze algemene opmerking. De motieven, die de verschillende Ministers leidden, kunnen zij zelf alleen beoordelen. Ieder heeft zijn eigen zienswijze en de zienswijzen lopen hier uiteen. Zij kunnen het gebeuren heel anders aanvoelen dan ik, en het ligt inderdaad in een ander vlak in zeker opzicht. De bemoeiingen van de heer *de Geer* betroffen onderhandelingen met de centrale Mogendheden, met Duitsland, om desnoods tot een compromis te komen. Dit was een direct ingrijpen in het verloop van de oorlog. Men kan voorstander zijn geweest van het overbrengen van de zetel der Regering naar Indië

zonder zover te gaan; men kan ook voorstander daarvan zijn geweest, in de gedachte, dat wij op die voet onze strijd tegen de centrale Mogendheden zouden voortzetten. In zoverre is er een bepaalde motivering te geven. Maar grondslag van het streven was toch ongetwijfeld, dat bij de voorstanders in het algemeen de bedoeling voorzat om de band met Engeland losser te maken, de mogelijkheid te scheppen van een eigen politiek, een meer zelfstandige positie te krijgen in de oorlogvoering tegen de centrale Mogendheden. Dat is de kern; in zoverre ligt het in een ander vlak. Maar toch lag er m.i. een volkomen verkeerde gedachte aan ten grondslag. Neem eens een ogenblik aan, dat de zetel van de Regering in Bandoeng was gevestigd geworden. Hoezeer zouden de verbindingen met de machten, welke de oorlog voerden en bij welke wij ons hadden aangesloten, daaronder hebben geleden. Hoe konden wij ons dan ten volle doen gelden in die oorlogvoering? Het Engelse volk, dat zich al verlaten gevoelde in de wereld, had dit als een bevestiging van die verlatenheid beschouwd en dat zou de positie van de geallieerden en van Nederland ontzaglijk hebben geschaad. Ik laat de overwegingen van de heren ten volle gelden, maar dit alles hebben zij ten volle geweten. Dat is in de Ministerraad breedvoerig uiteengezet.

25867. De **Voorzitter:** Nu zegt u: De gedachte stond min of meer op de voorgrond, de band met de oorlogvoerenden, speciaal Engeland, losser te maken. Dat kan ik begrijpen, als ik b.v. nalees hetgeen de heer *Welter* hier verklaard heeft omtrent zijn opvattingen ten opzichte van de bondgenootschappelijke verhoudingen. Hij heeft hier een zeer critische toon laten horen ten opzichte van Engeland en Engeland's bedoelingen. In de gedachtengang van de heer *Welter* kan ik dat dus begrijpen. Maar er waren toch verschillende andere Ministers, die voorstanders waren van dat voorstel en bij wie overwegingen, als die van de heer *Welter,* wel niet gegolden zullen hebben?

A. Ongetwijfeld. Ik laat nu daar of de heer *Welter* thans die zaak niet anders opvat dan destijds in Londen, maar voor zover een dergelijke overweging niet heeft gegolden, zou ik er zwaarder over oordelen. Als men de gehele positie van ons land in aanmerking neemt, alsmede de redenen, waarom wij uit Nederland waren weggegaan, en het doel, dat ons voor ogen stond, was dit toch wel een wonderlijke geste.

25868. De **Voorzitter:** In het vóóronderzoek in de zaak-*de Geer* heeft de heer *Welter* een uitvoerige verklaring afgelegd, die weer geciteerd wordt door de heer *de Geer* in zijn brochure „Uit de nevelen". De heer *Welter* doet een poging om de handelingen van de heer *de Geer* te plaatsen in het kader van hetgeen in die tijd gespeeld heeft en zegt dan, blijkens het proces-verbaal:

> „In verband met dit inzicht heb ik in Juni 1940 den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief gezonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen — maar in overleg en samenwerking met de geallieerden, zijn zienswijze mede te deelen. In een telegram formuleerde deze in een zevental punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was."

Dat was dus een telegram van de Gouverneur-Generaal aan de heer *Welter.* Nu heb ik gisteravond de heer *Welter* gevraagd of dit juist was. Hij bevestigde dit. Hij heeft inderdaad een brief geschreven aan de Gouverneur-Generaal en deze heeft toen een telegram gestuurd, waarin hij „in een zevental punten op voortreffelijke wijze formuleerde, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was". De heer *Welter* heeft zich bereid verklaard dat telegram van de Gouverneur-Generaal aan ons over te leggen. Maar nu is mijn vraag: Hebben de andere Ministers daarvan kennis gehad?

A. Dat wilde ik juist vragen! Het kan natuurlijk zo zijn, maar ik herinner mij er niets van.

25869. De **Voorzitter:** U vindt het op de bladzijden 36 en 37 van de brochure „Uit de nevelen". De heer *de Geer* heeft daar geciteerd uit het proces-verbaal van het verhoor van de heer *Welter* in de strafzaak en daarin komt voor de verklaring, welke ik zojuist voorlas. De heer *Welter* heeft dat niet ontkend. Hij heeft gezegd: „Dat is juist", en hij heeft gisteravond zelfs gezegd, dat hij bereid was dat telegram aan ons over te leggen. Hij voegde er aan toe: „Mijne heren, dat was nu politiek!"

A. Ik kan mij vergissen, maar ik kan mij niet voorstellen, dat dat telegram is overgelegd aan de Ministerraad.

25870. De **Voorzitter:** Ik heb geïnformeerd of misschien het advies van de Gouverneur-Generaal over de zetelverplaatsing en het telegram over een eventuele compromisvrede in hetzelfde stuk voorkwamen. De quaestie van de zetelverplaatsing zou dan in een ander vlak komen te liggen. Maar de heer *Welter* zegt, dat het twee verschillende dingen zijn. Wij zullen maar afwachten tot wij het telegram hebben en dan zien, hoe het er in staat.

A. Ik kan het mij niet herinneren. De heren *van Kleffens* en *Welter* hebben tijdens hun bezoek aan Indië de gevoelens toch wel leren kennen. De heer *Welter* heeft over dat bezoek een lezenswaardig rapport geschreven. Ik heb toen van *van Kleffens* wel vernomen, dat men in Indië zeer gekant was tegen de opvattingen van de heer *Welter* en dat de positie van de heer *Welter* door zijn bezoek aan Nederlandsch-Indië zeer ondergraven is. Ik vermoed, dat men in die kringen ook niet zo heeft gedacht.

25871. De **Voorzitter:** Trouwens, er is nog een ander punt, dat ter sprake is gekomen. Er is door de heer *Albarda* een verklaring afgelegd, die tot nog toe geen steun bij anderen heeft gevonden. Ik zal deze verklaring voorlezen, maar zij heeft betrekking op datgene, wat in de Ministerraad is gepasseerd. Ik zal er dus geen vragen over stellen, maar ik vind het van genoeg belang het te uwer kennis te brengen. Het staat dan aan u te beoordelen of u er al dan niet op wilt reageren. Het gaat om het volgende. Bij de poging van de heer *de Geer* om contact te zoeken met de Duitsers is een ogenblik ter sprake geweest of het zijn bedoeling was, dat per vliegtuig te doen. In een van de stukken in het proces-dossier was in verband met dat vliegtuig genoemd de naam van de Minister van Waterstaat. Ik heb de heer *Albarda* er toen naar gevraagd, waarop hij verklaarde:

> „Van dat verhaal is iets waar. Het is niet precies in die woorden juist, maar in het wezen van de zaak wel. Het was niet de heer *de Geer,* die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, want hij wilde met de Duitsers contact zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. In verband met het verschijnen van het *Staatsblad,* houdende de wijziging van de Enquêtewet, kan ik geen uitvoerige mededeling doen. Er is echter in de Ministerraad een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain* en daarom zou contact gezocht worden met Frankrijk. Daarom heb ik bij die gelegenheid gevraagd: Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine. Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet."

A. Ik zit er van te kijken. Er gebeuren altijd dingen, waarvan men niet op de hoogte is; de heer *Albarda* had de naam wel mogen noemen van de Minister, wie het aangaat.

De **Voorzitter:** Dat is in het verband vrij duidelijk.

A. Het kan aan mij liggen, maar ik herinner het mij niet.

De **Voorzitter:** Er zijn meer collega's, die hetzelfde zeggen.

A. U zult toegeven, dat het moeilijk is na 8 jaar precies te zeggen: Zo is het en zo niet. Men kan slechts eerlijk de indrukken weergeven. Doch wat Indië betreft, die aangelegenheid was van groot belang; wij wisten precies, waar het om ging.

25872. De **Voorzitter:** Bij de verschillende incidenten, die hebben plaats gevonden om en met de heer *de Geer,* is er één, waaromtrent ik nog een vraag zou willen stellen, nl. de opstelling van het communiqué op de avond van 14 Mei. De heer *Pelt* heeft nl. verklaard in het vóóronderzoek van de zaak-*de Geer:* „Dit ontwerp gaf aanleiding tot een zeer uitvoerige discussie, waaraan met name werd deelgenomen door de Minister-President, professor *Gerbrandy* en de heer *van den Tempel.*" U zou zich hiermee intensief hebben bezig-gehouden volgens de heer *Pelt.* Dit geeft mij aanleiding u te vragen of u inderdaad één van de personen bent, die zich hiervan het meest herinneren en dus het best kunnen verklaren, hoe het gegaan is?

A. De politie-autoriteiten hebben in het vóóronderzoek-*de Geer* dit punt ter sprake gebracht. Als ik mij goed herinner, heb ik toen ongeveer gezegd: Wat de heer *Pelt* gezegd heeft, kan voor 100 % waar zijn. Er was groot meningsverschil over dat communiqué en toen moet ik gezegd hebben: Ga nu maar weg en publiceer het maar zó. Dat kan heel goed zo zijn, dat lag wel in de lijn van mijn optreden.

25873. De **Voorzitter:** Herinnert u zich of het een van de hoofdpunten van geschil was, dat de heer *de Geer* er niet in wilde hebben, dat er doorgevochten zou worden in Zeeland?

A. Dat herinner ik mij niet meer. Toen ik herinnerd werd aan dat incident, begon de herinnering bij mij wat op te dagen. Het ging over de redactie van het communiqué en ik zou tot de heer *Pelt* gezegd hebben — ik neem aan, dat het zo gebeurd is —: Schei nu maar uit met de discussie en publiceer het maar zó.

25874. De **Voorzitter:** Dan hebben wij het verder nog gehad over de verschillende Nota's van de Ministers en daarbij hebt u toen de opmerking gemaakt, dat u bijzondere critiek had op de Nota van de heer *Steenberghe*. Dat hebt u toen niet uitgewerkt. Kunt u aangeven, waarin dat zat?

A. Heb ik mijn oorspronkelijke Nota niet overgelegd, met een paar kanttekeningen er op?

25875. De **Voorzitter:** Het is mogelijk, dat u dat gedaan hebt en dat het stuk zich bevindt in het dossier, dat u hebt overgelegd en dat aan de orde komt bij de behandeling van de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit.

A. Ik zou het stuk vóór mij moeten hebben om te kunnen zeggen: Daar en daar had ik bezwaar tegen. Er zat een teneur van twijfelmoedigheid in het stuk, waartegen ik gekant was. Die teneur zat in wezen in al die stukken. U vraagt mij, of ik wil aangeven, waarom ik niet erg enthusiast was over die Nota. Dat is zo niet te doen. Het is een vrij groot en moeilijk stuk. Bovendien zou ik er enig bezwaar tegen hebben, omdat het stuk zelf moet spreken tot de commissie. Als men mijn opvatting kent, zal men aanstonds zien, waarom ik tegen tal van paragrafen bezwaar had. Het is voor mij te meer moeilijk om daarop thans in te gaan, omdat het aan de samenwerking over het algemeen geen afbreuk heeft gedaan. Wij moesten samenwerken en die samenwerking bestond ook. Daarom is er voor mij te minder reden om daarover nu uit te weiden.

25876. De **Voorzitter:** Ik heb voor mij een kopie van een stuk, dat u waarschijnlijk goed kent. Ik zou willen vragen of het juist is, dat dit is een concept-program van het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Er onder staat een aantekening van u zelf.

A. Ja, dat is een amendement van mij.

25877. De **Voorzitter:** Is dit nu inderdaad geworden het stuk, waarmede men in September 1940 in zee is gegaan?

A. Ik kan dit niet met volledige zekerheid zeggen, het zou bevestigd moeten worden. Dat zal *Gerbrandy* wel doen.

25878. De **Voorzitter:** Als men het bestudeert, houdt het niet veel dingen in, die niet vanzelf spreken.

A. Inderdaad.

25879. De **Voorzitter:** U gelooft wel, dat dit stuk gebruikt is als een program, dat het iets meer geworden is dan een concept en dat de wijziging geaccepteerd is?

A. Ja, maar ik kan niet zeggen, dat het program later zo'n rol heeft gespeeld.

25880. De **Voorzitter:** Dat is natuurlijk mogelijk, maar de bedoeling van mijn vraag is geen andere dan om van u bevestigd te krijgen het karakter van het stuk. Wij hebben het nu eenmaal en wij moeten proberen de betekenis er van vast te leggen.

A. Mij dunkt, dat *Gerbrandy* moet kunnen zeggen, of we met die redactie in zee zijn gegaan.

25881. De **Voorzitter:** In September 1940 heeft toch alleen de quaestie-*de Geer* gespeeld?

A. Heeft *Gerbrandy* dit stuk niet overgelegd?

25882. De **Voorzitter:** Neen, maar wij hebben hem nog niet gehoord.
Is het u ook bekend, hoe het gegaan is met de poging van de heer *de Geer*, nadat hij ontslag had gekregen als Minister-President, om alsnog Minister van Financiën in het Kabinet te worden? De heer *Gerbrandy* geeft daarover in het Memorandum een uitvoerig verslag.

A. Ja. Het is echter buiten ons omgegaan. Het zou ook een zotte geschiedenis zijn geweest, gelet in de eerste plaats op de houding van *de Geer* en verder op de wederzijdse verhouding van *de Geer* en *Gerbrandy*. Het zou, binnen de gedachtengang van *Gerbrandy*, een wonderlijke oplossing zijn geweest.

25883. De **Voorzitter:** Ik vraag mij af of het niet méér verwonderlijk moet worden geacht in de gedachtenwereld van *de Geer*, dat hij na alles, wat er gebeurd was, nog de mogelijkheid serieus onder het oog zag, dat hij als Minister van Financiën in dat Kabinet zou optreden, want de bezwaren gingen meer nog dan tegen zijn beleid als Minister tegen zijn algehele instelling.

A. Inderdaad, maar dat zouden de heren *de Geer* en *Gerbrandy* alleen kunnen oplossen. Wij hebben daarin geen rol gespeeld.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

J. VAN DEN TEMPEL.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden,alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-generaal, lid van het Hoog Militair Gerechtshof,
oud-Minister van Defensie.

25884. De **Voorzitter:** Wij wilden u gaarne nog enkele vragen stellen ter aanvulling van uw verhoor, dat heeft plaats gehad op 13 April jl.
Uw antwoord wordt geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde belofte, zodat een hernieuwde aflegging van de belofte niet behoeft plaats te vinden.

A. Van het verhoor op 13 April heb ik de *Handelingen* gekregen.

25885. De **Voorzitter:** U herinnert zich, dat wij in dat verhoor van 13 April enige moeite hebben gehad om tot een conclusie te komen met betrekking tot de datum van het besluit in zake de mobilisatie, waarbij de heer *de Geer* niet aanwezig zou zijn geweest. Ten slotte bent u, al sprekende, tot de opvatting gekomen, dat het toch wel geweest moet zijn het tweede besluit, het besluit tot algehele mobilisatie .....

A. Dat is het besluit geweest, waarbij de heer *de Geer* niet tegenwoordig was.

25886. De **Voorzitter:** Maar dat wordt nu weer doorkruist door iets anders. In uw gedachtengang zou het dus geweest zijn op de dag vóór de algemene opkomst — 29 Augustus —, dus op 28 Augustus. Het besluit vóórmobilisatie moet genomen zijn 24 Augustus. Nu vertelt de heer *de Geer,* dat hij op 23 Augustus met de D-trein naar Holland is teruggekeerd, en hij zegt dan verder:

> „Op 23 Augustus des avonds ben ik naar Beekhuizen bij Velp gegaan, omdat er nog niemand in ons huis in den Haag was. Ik ben daar 's avonds om halftwaalf opgebeld door Minister *Welter* met de mededeling,, dat men in de Ministerraad bijeen was wegens ernstige berichten, waardoor het gewenst was, te mobiliseren. Gevraagd werd, of ik de volgende morgen wilde overkomen. De volgende dag vroeg ben ik toen naar den Haag gegaan en heb de zitting meegemaakt, waarin tot mobilisatie werd besloten."

Dat zou er op wijzen, dat het het besluit tot vóórmobilisatie van 24 Augustus geweest is. Men is 25 Augustus met de vóórmobilisatie begonnen. Dat zou kloppen met de mededeling van de heer *de Geer.* Maar aan de andere kant, als u hierop geen nieuw licht kunt laten vallen of in deze opmerking geen aanleiding vindt van oordeel te zijn, dat het anders was, geloof ik, dat het beter is, dat wij er niet verder op ingaan, want dan komen wij er toch niet uit.

A. Ik kan wel toelichten, hoe het gegaan is met de algemene mobilisatie. Ik weet niet of ik dat de vorige keer gedaan heb. 's Morgens was er — de heer *van Kleffens* zou het kunnen bevestigen — Ministerraad en daarvoor was de heer *de Geer* overgekomen.

25887. De **Voorzitter:** U bedoelt die nova, die na de ochtendvergadering opgekomen zijn?

A. Ja. Ik ben eerst nog bij Hare Majesteit op de Ruigenhoek geweest. Dat was in de morgen van 28 Augustus, na afloop van de vergadering van de Ministerraad.
Toen heb ik *van Kleffens* opgebeld en gezegd: Is er nog nieuws, met name een novum? Hij zei: Inderdaad. Wat het is geweest, weet ik niet meer. Ik heb tegen *van Kleffens* gezegd: Wees dan zo goed namens ons beiden de Ministerraad bijeen te roepen. Op die Ministerraad is toen onze mening.....

25888. De **Voorzitter:** Hetzelfde zou toch ook gebeurd kunnen zijn op 24 Augustus?

A. Neen, ik geloof het niet. Bij de vóórmobilisatie gaat het in hoofdzaak om het treffen van voorbereidingen, het kwartier maken, enz. De vóórmobilisatie heeft niet zulke verstrekkende gevolgen als de algemene mobilisatie. Zover mijn herinnering gaat, hebben wij met het afkondigen van de vóórmobilisatie in de Ministerraad geen verschil van mening gehad.

25889. De **Voorzitter:** Op 19 Januari 1940 is in België neergekomen een Duits vliegtuig, waarover een en ander is vermeld in de mémoires van *Churchill.* Daarin staat:

> „Die papieren bevatten de volledige plannen voor de invasie van Nederland, België en Frankrijk, waartoe *Hitler* was besloten. De Franse en de Britse Regeringen ontvingen afschriften van deze documenten en de Duitse majoor werd vrij gelaten om het geval aan zijn superieuren uit te leggen."

Was bij ons kort daarna de inhoud van deze documenten ook bekend of is het voor ons een onbekende zaak gebleven?

A. Het was bepaaldelijk geen onbekende zaak. Ik zou niet kunnen zeggen, wanneer onze Inlichtingendienst deze berichten heeft gekregen, maar zover mijn herinnering gaat, moet het vrij spoedig zijn geweest, want ik herinner mij met zekerheid, dat er verschrikkelijk over gedelibereerd is geworden of deze documenten echt dan wel vals waren. Ik herinner mij ook, dat de militaire attaché, de kolonel *Diepenrijkx,* naar Brussel is gegaan om zich daar op de hoogte te stellen of de documenten echt of vals waren.

25890. De **Voorzitter:** Het is in ieder geval dus niet zo, dat het door de Belgische Regering aan de Nederlandse Regering is bekend gemaakt, terwijl zij wel de Franse en de Engelse Regering op de hoogte heeft gesteld? U zegt zelf al dat wij via de Inlichtingendienst op de hoogte zijn gekomen.

A. Zo ligt het inderdaad in mijn herinnering.

25891. De **Voorzitter:** Dat stemt overeen met hetgeen generaal *Reynders* ons medegedeeld heeft. Ik heb generaal *Reynders,* die tot 6 Februari 1940 opperbevelhebber was, gevraagd: Hebt u mededeling gekregen van die documenten? Hij zei: Neen, ik heb van de Minister of van de Regering geen mededeling gehad.

A. Hij moet het bericht gekregen hebben van de Inlichtingendienst, want deze ressorteerde niet onder mij, maar onder hem.

25892. De **Voorzitter:** Ja, maar de vraag is: Heeft de Nederlandse Regering op dezelfde manier als de Engelse en Franse Regering van deze documenten kennis gekregen? Dat is, dat blijkt uit uw mededeling, niet het geval, want het is van onderop gekomen. Generaal *Reynders* zegt ook: Ik heb van de Regering niets gekregen. Nu is het best mogelijk, dat in de korte tijd, dat generaal *Reynders* er nog is geweest, de inlichtingen van de Inlichtingendienst niet volledig waren.

A. Onze Inlichtingendienst was zeer actief en toen dit bericht bekend werd, zijn de betrokken officieren als een haas er achteraangegaan.

De **Voorzitter:** Maar dan heeft men het nog niet direct.

A. De toenmalige kolonel *Diepenrijkx* was zeer mededeelzaam. Ik herinner mij, dat men zeer spoedig na het gebeurde voor het probleem stond: Zijn de stukken echt of vals? Toen dat Duitse vliegtuig in België geland was, was iedereen er vol van. Ook in de Ministerraad werd er over gesproken. Wij parasiteerden daarbij op de berichten in de Inlichtingendienst van het algemeen hoofdkwartier.

25893. De **Voorzitter:** Dus die inlichtingen moet de opperbevelhebber ook gekregen hebben?

A. Dat spreekt vanzelf. Ik kan mij niet indenken, dat hij daarvan niets wist. In Regerings- en stafkringen was men er vol van; men stond er mee op en ging er mee naar bed. Bepaalde categorieën zeiden: Het was een truc van *Hitler,* anderen, waaronder *Diepenrijkx,* zeiden: Het is echt. De veronderstelling, dat het vliegtuig verdwaald zou zijn en in een mistbank terechtgekomen, zei op zich zelf niet veel.

25894. De **Voorzitter:** Maar het werd waarschijnlijk in het algemeen toch wel als een belangrijke aanwijzing gezien? Dat was toch wel de hoofdindruk, die overbleef?

A. Bepaaldelijk wel.

25895. De **Voorzitter:** Maar dat de Regering van België of later die van Frankrijk en van Engeland onze Regering mededelingen omtrent de inhoud van die papieren hebben gedaan, herinnert u zich niet?

A. Neen, daar herinner ik mij niets van.

25896. De **Voorzitter:** Wat men te weten gekomen is, is dus gekomen via de Inlichtingendienst?

A. Inderdaad.

25897. De **Voorzitter:** Dan een heel klein detail. Bij het nalezen van uw verklaring van de vorige keer stuitte ik op het volgende. U gaf een beschrijving van de Meidagen en toen u aan de Zondag toe was, zei u, dat u des avonds werd medegedeeld, dat beide heren — dat waren de heren *Wilson* en *Calmeijer* — in den Haag waren teruggekomen uit Rotterdam, omdat de strijd aldaar gunstiger verliep, en u voegde daaraan toe, dat u daarvan nooit iets hebt begrepen. Doelde u daarmede op de toelichting, dat zij teruggekomen waren, omdat de strijd aldaar gunstiger verliep, en niet op het feit, dat zij teruggekomen waren?

A. Ja, op de mededeling, dat de strijd gunstiger verliep, omdat dat volkomen in strijd was met andere berichten.

25898. De **Voorzitter:** Hun terugkomst was dus niet de reden van uw verwondering, maar alleen het motief?

A. Inderdaad. Ik juichte het toe, dat zij teruggekomen waren, omdat zij op het algemeen hoofdkwartier node konden worden gemist, maar van het motief, dat alles goed ging, begreep ik niets.

25899. De **Voorzitter:** Dan kom ik op een heel merkwaardig punt. U hebt een uitvoerige verklaring afgelegd over een gesprek, dat u in het gebouw aan het Bezuidenhout in de nacht van 12 op 13 Mei gehad hebt met admiraal *Furstner.* Daar zijn verschillende dingen aan de orde geweest. U hebt, naar u verklaarde, de viceadmiraal *Furstner* eerst in kennis gesteld „met de mogelijke plannen van de Regering." U hebt gezegd: „Met tranen in de ogen gaf hij hierover zijn afkeuring te kennen, zeggende: „Is dit het land van een *Tromp* en een *de Ruyter?*"." Verder hebt u gezegd, dat u getracht hebt „hem er van te overtuigen, dat mijn zienswijze de enig juiste kon zijn", op grond van motieven, die hier al zo dikwijls ter sprake zijn geweest. Uw betoog had, naar u verklaarde, „niet veel succes." U hebt toen een gesprek met hem gehad over de vraag, wat zijn taak zou worden. U hebt hem aangeraden „naar Engeland te gaan en zoveel mogelijk schepen naar Engeland te doen overgaan." Dat was het derde onderwerp. In de vierde plaats hebt u hem verzocht aan de Engelse naval-attaché, admiraal *Dickens,* te vragen „of de Britse admiraliteit enige destroyers beschikbaar wilde stellen". Vervolgens heeft u verklaard:

> „Te ongeveer 7.00 uur ontving ik van de vice-admiraal *Furstner* het bericht, dat de Engelsen er voor zouden zorgen, dat van 10 uur af 5 destroyers in en nabij de Hoek van Holland zouden liggen. Eén binnengaats."

Generaal *Winkelman* heeft, toen wij bij zijn verhoor spraken over de destroyers voor het vertrek van de Koningin, gezegd: De marine zou voor de verdere reis van de Koningin zorgen. Dat geeft dus een zekere steun aan hetgeen u hebt gezegd. Vervolgens zijn wij gestuit op vice-admiraal *Heeris,* die van de hele zaak niets wist, wat heel goed mogelijk was als admiraal *Furstner* dit zelf had afgehandeld. Maar toen kwamen wij bij admiraal *Furstner* en deze zeide: Van het zorgen voor die destroyers voor de Koningin weet ik niets, daar heb ik niets mee te maken gehad. Wij zijn nader gaan informeren — wij zijn thans bezig aan een z.g. tweede ronde — en wij hebben de heer *Steenberghe* gisteravond gevraagd of hij bij een dergelijk gesprek aanwezig was geweest en hij antwoordde: Ja. Hij noemde een paar punten uit het gesprek. Toen heb ik, hetgeen u omtrent dat gesprek hebt verklaard, met hem doorgelopen en in grote lijnen kon hij het wel bevestigen. Nu hebben wij vanmorgen hier de admiraal *Furstner* gehad en deze zeide: Het kan best zijn, dat de heren *Dijxhoorn* en *Steenberghe* dat verklaren, maar ik kan mij van dat gesprek niets herinneren en het kan ook niet juist zijn, want ik ben in de oorlogsdagen nooit in het gebouw van Economische Zaken op het Bezuidenhout geweest. Het spijt mij verschrikkelijk, zei hij, maar ik kan niet anders verklaren. In de eerste ronde hadden wij met hem alleen gesproken over die destroyers. Goed, ik kan mij voorstellen, dat iemand één punt vergeet, hoewel het een merkwaardig punt is, maar deze keer kwamen ook al die andere punten van het gesprek aan de orde en de heer *Furstner* zei: Het spijt mij verschrikkelijk, maar ik kan niet anders verklaren. Hij gaf er een interessant motief bij. Hij heeft in de avond van de 13de Mei of in de ochtend van de 14de Mei verschil van mening gehad met de opperbevelhebber, d.w.z. hij wilde toen vertrekken en de opperbevelhebber had aanvankelijk daartegen bezwaar. Later, doorpratende, is de opperbevelhebber er toch wel mee akkoord gegaan en achteraf zegt generaal *Winkelman,* dat hij het besluit volkomen juist vindt. Nu zegt admiraal *Furstner:* U begrijpt, dat, als ik dat gesprek had gehad met de Minister van Defensie, ik in mijn bespreking met generaal *Winkelman* het argument zou hebben gebruikt, dat de Minister van Defensie mij hetzelfde had aangeraden.

A. Dat laatste is de vraag. Laat ik dit zeggen: mijn weergave van het gesprek is voor de volle 100 pct. juist. In dat opzicht bestaat er bij mij niet de minste twijfel. Anders zou ik zeggen: „Voor zover mijn herinnering gaat". Dit is positief juist en is door mij na aankomst in Londen terstond zwart op wit gezet. Ik kan het uur noemen, waarop admiraal *Furstner* in Economische Zaken is geweest. Ik zal u precies zeggen, wat ik terstond in Londen heb opgeschreven: „In de loop van de nacht kwam ik in het gebouw de vice-admiraal *Furstner* tegen. Ik stelde hem in kennis met de mogelijke plannen van de Regering. Met tranen in de ogen gaf hij hierover zijn afkeuring te kennen, zeggende: „Is dat het land van een *Tromp* en een de *Ruyter*?"."

25900. De **Voorzitter:** Dat is de redactie, zoals die reeds bij uw eerste verhoor is opgenomen.

A. Ja. U begrijpt, het was voor mij, als Minister, geen alledaagse figuur een admiraal met tranen in de ogen tegenover mij te zien staan. Dat imponeert en dat vergeet men niet.

25901. De **Voorzitter:** De heer *Steenberghe* maakte de opmerking: „de woorden: is dit een land van een *Tromp* en een *de Ruyter* herinner ik mij niet meer, maar de tranen wel".

A. Die *Tromp* en *de Ruyter* zijn later in een speech van de admiraal nog eens te voorschijn gekomen. Ik zei direct: daar heb je *Tromp* en *de Ruyter* weer. Ik kan mij niet voorstellen, dat iemand dit ontkent. Ik wist, dat er tijdens mijn Ministerschap voorbereidingen waren getroffen om bepaalde schepen te doen weggaan. Het was dus logisch, dat ik zeide: Die schepen weg en alles, wat vaart, naar Londen sturen. Hij zei toen tegen mij: „Wat moet ik dan doen?", waarop ik zeer verwonderd keek en zei: „Daarover heb ik niet te oordelen, maar als het uw bedoeling is om een advies te vragen, dan zou ik zeggen: U moet ook naar Londen gaan." Toen is hij blijkbaar naar de opperbevelhebber gegaan en heeft hij hem gezegd: „Ik stuur mijn schepen naar de overkant en ik ga zelf ook."

Deze hele quaestie is voor mij vrij ergerlijk. Ik heb mijn uiterste best gedaan in 's lands belang, met opzijzetting van alle particuliere belangen. Maar ten slotte gunde men mij niet, dat ik juist heb gezien. Een bepaalde groep in Londen mocht mij niet; men is aan het roddelen gegaan, dat het eind er van weg was. Daarom ben ik van harte dankbaar, dat *Steenberghe* zich dit gesprek nog herinnert. Ik aarzel niet te zeggen, dat het mij pijnlijk heeft getroffen, dat een luitenant-admiraal zich van een dergelijk belangrijk gesprek niets meer herinnert.

25902. De **Voorzitter:** Men vraagt zich bij zulk een tegenstrijdigheid in de verklaringen af: is er misschien een misverstand? Maar dat is bijna uitgesloten. Het kan ook niet iemand anders zijn geweest, waarmede u gesproken hebt, b.v. *Heeris,* want het zou geen zin gehad hebben deze het advies te geven naar Engeland te gaan.

A. Dit gesprek ligt nog zo goed in mijn geheugen, dat ik u de plaats kan aanwijzen, waar ik hem heb ontmoet.

25903. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Reconstructie van het geval zou voor de herinnering van de heer *Furstner* wel goed zijn. Kunt u zich niemand herinneren, die de heer *Furstner* kan hebben gezien of die bij het gesprek is geweest?

A. Het zou een Minister moeten zijn geweest, die toevallig naar de Ministerraad liep. Het was een va et vient. Misschien, dat mijn adjudant *Post Uiterweer* er iets over kan zeggen. Ik zou u willen adviseren hem te horen. Maar het kan best zijn, dat hij zegt: „Ik herinner mij er niets van"; omdat hij zijn werkkamer had in het Departement van Defensie op het Plein, maar het zou ook kunnen zijn, dat hij zich er wel iets van herinnert.

25904. De **Voorzitter:** Nu is er nog deze complicatie, dat de heer *Phaff,* indertijd adjudant van de Koningin, uit mededelingen van de heer *de Jonge van Ellemeet* de indruk heeft gekregen, dat de commandant van de destroyer, waarmee de Koningin is weggegaan, hoogst verbaasd was, dat de Koningin aan boord kwam. Hij zou zich direct ter beschikking hebben gesteld, maar uit eigen initiatief. Het vreemde is, dat het volmaakt een raadsel is, waar die destroyer vandaan kwam. De heer *Phaff* zegt: In die tijd zijn er wat Engelse troepen aan wal gegaan in Hoek van Holland en ik dacht, dat deze destroyers die troepen hadden gebracht, want ik had het idee, dat wij naar de Hoek gingen en daar maar moesten proberen vervoer te vinden.

A. Neen, bepaaldelijk niet. Die destroyers komen er niet uit zich zelf of blijven niet uit zich zelf in- en voorgaats van de Hoek van Holland liggen. Dat de commandant aanvankelijk niet wist wie hij aan boord moest nemen, is — uit een oogpunt van geheimhouding gezien — zeer goed mogelijk.

Het was zo: Te ongeveer 7.30 uur kreeg ik van de vice-admiraal *Furstner* bericht, dat de Engelsen zouden zorgen, enz. De admiraal voegde hieraan toe, dat hij het bericht naar het paleis Noordeinde had doorgegeven. Toen heb ik H.M. ook niet meer opgebeld. Maar H.M. heeft mij laten opbellen. De Ministerraad was nog steeds aan het vergaderen toen er om 9.05 uur uit het paleis het bericht kwam, dat H.M. te 9.00 uur was vertrokken naar de Hoek van Holland.

25905. De **Voorzitter:** Dat moet iets later geweest zijn; men taxeert het op 10 uur.

A. Neen; in mijn aantekeningen staat 9.05.

25906. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De admiraal *Furstner* is vertrokken naar Engeland en u ook. U hebt elkaar al gauw weer gezien. Hebt u dit punt wel eens besproken of had u weinig contact?

A. Ik had wel contact met hem. Ik vond het echter tactvoller deze voor hem pijnlijke geschiedenis niet meer met hem te bespreken. Dit was voor hem niet zo verschrikkelijk prettig. Immers, toen hij in Londen kwam, moet hij wel in de gaten hebben gekregen, dat het besluit van de Regering om naar Engeland te gaan, juist was. En daarover had hij mij nu juist geattaqueerd in een zeer heftig gesprek. Hem daaraan te herinneren, kon voor hem niet prettig zijn. Toen dacht ik: Laat ik over die destroyers maar niets meer zeggen, ook al omdat de verhouding niet zo daverend was.

25907. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot een volgend punt, dat wij ook al besproken hebben, maar dat nog steeds niet helemaal duidelijk is. Ik geloof trouwens, dat het ons niet helemaal duidelijk zal worden, omdat de verklaring waarschijnlijk voor een deel ook van psychologische aard is. Het betreft nl. het verschil van opvatting, dat bestaat over het standpunt van de Ministers, toen zij van het Bezuidenhout vertrokken naar het fort in Hoek van Holland. Als ik de gehele zaak overzie, is het zo, dat de meeste Ministers van oordeel zijn, dat eigenlijk eerst in Hoek van Holland het definitieve besluit is genomen om te vertrekken naar Engeland en om dat te doen met als doel: de voortzetting van de strijd voor het gehele Koninkrijk. U en b.v. de heer *van den Tempel* hebben het anders gezien. Hij en u hadden, toen het Kabinet om halfeén vertrok, de overtuiging: dat gaat naar Engeland. Dat hebt u ook verklaard. Anderen zijn er echter helemaal niet zeker van. Dat geldt niet alleen voor de heren *Steenberghe* en *van Rhijn.* Van hen is het begrijpelijk. Dat volgt uit hetgeen zij gedaan hebben. Maar ook bij de andere Ministers is er toch wel twijfel en er zijn er, die zeggen: het besluit is pas perfect geworden in Hoek van Holland. Ik verklaar het daaruit, dat er die ochtend geen formeel besluit is genomen. Het was een discussie. Blijkbaar was er ook niet voldoende leiding. Als men op een gegeven ogenblik moet zeggen „ja" of „neen", moet men beslissen en de knoop doorhakken. Dat is dan blijkbaar eerst in het fort te Hoek van Holland gebeurd. Ik kan mij voorstellen, dat de een met zijn gedachten verder was dan de ander en dat dit de verklaring is voor dat verschil van mening. Toen u de mededeling kreeg, dat de Koningin vertrokken was, is er waarschijnlijk bij gezegd, dat Zij naar Zeeuwsch-Vlaanderen ging?

A. Neen, er is alleen gezegd: H.M. is vertrokken naar Hoek van Holland.

25908. De **Voorzitter:** Maar een vaststaand feit is, dat, toen H.M. scheep ging — dat was om ongeveer 1 uur 's middags — koers werd gezet naar Breskens.

A. Dat heb ik later gehoord.

25909. De **Voorzitter:** Op een gegeven ogenblik kwamen er berichten in omtrent de toestand. Toen is een soort scheepsraad gehouden, is men van koers veranderd en naar Londen gegaan. Het merkwaardige is nu, dat de Koningin naar Zeeuwsch-Vlaanderen zou gaan en de Ministerraad dus om halfeén al van plan zou zijn geweest naar Londen te gaan. Dat vind ik ook een wonderlijke situatie.

A. Ik herinner mij deze controverse heel goed. Ik had — ik spreek nu voor mij zelf — te voren uitgestippeld wat het beste zou zijn. Ik heb het gaan naar Zeeuwsch-Vlaanderen bij wijze van spreken amper overwogen. Dat zat mij niet. Ik heb ook nog tegen iemand gezegd: Doe dat niet, ga niet naar Zeeuwsch-Vlaanderen, dan kun je over een paar uur weer weg; dat wordt door de Duitsers ook gebombardeerd en dan word je een opgejaagd hert; wij kunnen beter in eens naar Londen gaan. Op dat standpunt heb ik steeds gestaan. Ik herinner mij nog dit: toen wij in Hoek van Holland kwamen en hoorden, dat H.M. naar Londen was, dacht ik: dat klopt.

25910. De **Voorzitter:** Hoe hebt u het gehoord?

A. Ik meen, dat overste *Logger* mijnen heeft geveegd om naar Engeland over te steken.

25911. De **Voorzitter:** Dat zou u dus gehoord moeten hebben, terwijl de destroyer, waarop Hare Majesteit zich bevond, varende was naar Engeland.

A. Ja.

25912. De **Voorzitter:** Is het draadloos overgebracht?

A. Het is mij in Hoek van Holland gezegd.

25913. De **Voorzitter:** Ja, maar bij het vertrek heeft men koers gezet naar Zeeland. Er is pas ten gevolge van berichten, die tijdens het varen binnenkwamen, een soort van scheepsraad gehouden, waarin men besloten heeft naar Engeland te gaan.

A. In ieder geval heb ik gehoord, dat H.M. naar Londen was. U moet hierbij bedenken, dat het Kabinet eerst 's avonds omstreeks 7 uur Hoek van Holland verliet.

25914. De **Voorzitter:** Goed, maar u wist het 's morgens niet.

A. Neen, er werd gezegd: H.M. is vertrokken naar Hoek van Holland. Ik heb mij daar verder niet veel meer van aangetrokken. Ik dacht: laat het Kabinet maar naar Londen gaan, dan komt H.M., al gaat Zij eerst naar Zeeuwsch-Vlaanderen, toch ook. Ik heb mij daarover geen ogenblik zorg gemaakt.

25915. De **Voorzitter:** U acht dus de mogelijkheid ook aanwezig, dat, afgezien van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn,* er bij de andere Ministers ook zijn geweest, die om halfféén op het standpunt stonden: weg moeten wij — dat is duidelijk —, laten wij naar Hoek van Holland gaan en daar zien wat wij verder doen. Dit wordt door een aantal Ministers gezegd. Bovendien, als dat niet het geval was geweest, waarom zou dan die Ministerraad in Hoek van Holland nodig zijn geweest?

A. Omdat men de quaestie *Steenberghe* en *van Rhijn* had. Ik vond het een grove fout, dat die twee achterbleven. Ik heb, toen wij vertrokken, tegen jhr. *de Geer* gezegd: kom bij mij in de auto zitten, ik ben het daarmede niet eens.

25916. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik, maar er zijn andere Ministers, die zeggen: Er is in Hoek van Holland wel degelijk gesproken over de plaats, waar wij naar toe zouden gaan en hoe dit moest worden geformuleerd en als doel van Regeringspolitiek moest worden omschreven en gepubliceerd.

A. Dat herinner ik mij. Er is, meen ik, nog een communiqué opgesteld. Maar ik kan wel verklaren hoe het komt, dat het sommige Ministers niet duidelijk voor de geest stond. Het was een vergadering, waar men niet rustig over een onderwerp kon praten. Het was een zenuwachtig gedoe. Ministers liepen in en uit. Van leiding was eigenlijk geen sprake. Echter heb ik van het begin af in een vaste lijn gestuurd en de heren er steeds weer bijgetrokken om beslissingen te nemen. Men was zenuwachtig; men zat met het geval te kijken, vooral ook, omdat de voorstellen van mij als Minister van Defensie kwamen. Toen zijn enige Ministers bepaaldelijk zenuwachtig geworden; de President in de eerste plaats.

25917. De **Voorzitter:** Het kan dus juist zijn, dat er in den Haag nog geen volkomen unanieme mening was. U was voor u zelf wel zo ver, maar anderen waren dit nog niet en men kwam niet tot een uitspraak, omdat er niet gestemd werd. Daarom bleef het bij een aantal Ministers hangende. Eigenlijk is het zo, dat pas in Hoek van Holland de eenheid is hersteld. Degenen, die nog niet zo ver waren, trokken bij en bovendien sloten de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* zich aan. Daar werd pas de eenheid tot stand gebracht.

A. Als u het zó stelt, akkoord. Het kan best zijn, dat van alle gesprekken op het Bezuidenhout aan veel Ministers een groot deel is ontgaan en dat zij zich op een gegeven moment in de auto naar Hoek van Holland eerst hebben gerealiseerd wat er definitief werd besloten, omdat zij bij tal van belangrijke punten niet aanwezig waren geweest. Het is best mogelijk, dat een bepaalde Minister een belangrijke episode niet meegemaakt heeft. Zo heb ik o.a. voor auto's en voor escorte zorg gedragen, velen hebben daar niets van bemerkt, hetgeen tot uiting kwam door de vraag: Hoe komen we nu naar Hoek van Holland? Ik antwoordde hierop: Kijkt u maar eens op het Bezuidenhout, wat daar staat.

25918. De **Voorzitter:** Dan zou ik nog het volgende willen vragen over een punt, dat wel ter sprake is gekomen, maar niet tot een positieve uitspraak van uw kant heeft geleid: Wat wilde de heer *de Geer* nu, toen hij met dat compromis-voorstel kwam; wilde hij daarover onderhandelen met of zonder medeweten van de Engelse Regering? Als ik mij goed herinner, heeft u gezegd . . . .

A. Ik geloof, dat ik gezegd heb, dat ik mij dat niet positief herinner.

25919. De **Voorzitter:** U hebt de vraag niet beantwoord. U hebt slechts gezegd: Het was dwaasheid om zo'n voorstel te doen. Daarom stel ik nu de vraag nog eens.

A. Dat durf ik niet te zeggen. Beide mogelijkheden, om de Engelse Regering er in te kennen ja of neen, zijn besproken, maar op de vraag, hoe het gegaan is, durf ik geen antwoord te geven.

25920. De **Voorzitter:** Dan is er nog een kleine feitelijke onjuistheid in het verslag van uw verhoor komen te staan, toen wij het hadden over de moeilijkheden met Italië op een gegeven moment. Het was nl. zo dat de oorlogstoestand was ingetreden tussen Italië en Engeland, en toen deed zich natuurlijk het probleem voor, welke gevolgen dat zou hebben voor onze schepen. Daar is toen een oplossing voor gevonden, maar dan zegt u aan het slot: „Waarop ik antwoordde: Dat komt dan wel terecht, maar laten wij maar beginnen, als wij een Italiaans schip zien, mede te helpen dat te torpederen." En dan zegt u: „Enfin, die oorlogsverklaring is toen doorgegaan."

Het is toen echter nog niet tussen Nederland en Italië tot een oorlogsverklaring gekomen; dat heeft nog een hele tijd geduurd. De toestand is lang zwevende gebleven.

A. Dat durf ik niet precies te zeggen, maar ik bedoelde er mee, dat onze onderzeeboten, die in Engels verband voeren, de Engelse bevelen moesten volgen. Dat was de moeilijkheid, de positie van onze onderzeeboten.

De **Voorzitter:** Inderdaad, dat was een penibele situatie op dat moment.

A. Ik geef toe, dat er aanvankelijk een tijdlang gevaren is in een tweeslachtige positie, maar op een gegeven ogenblik moeten wij toch een oorlogsverklaring aan Italië hebben gezonden.

25921. De **Voorzitter:** Het is nog een hele lijdensgeschiedenis geworden eer het zo ver was. In een ons door de heer *van Kleffens* toegezonden memorandum staat hierover:

> „Toen in Juni 1940 de diplomatieke betrekkingen tusschen Nederland en Italië door laatstgenoemd land werden afgebroken, nam de Nederlandsche Regeering aanvankelijk het standpunt in, dat, ofschoon er geen uitdrukkelijke oorlogsverklaring van Italië was uitgegaan, principieel solidariteit met de groote geallieerden op den voorgrond moest staan.
>
> De concrete maatregelen uit dit standpunt voortvloeiende brachten het opbrengen van Italiaansche koopvaarders in Europeesche wateren mede, terwijl in de wateren van de gebiedsdeelen overzee eventueel vijandig optreden van Italiaansche hulpkruisers met tegenmaatregelen zouden worden beantwoord."

Dat was het punt, dat toen besproken is.

En verder:

> „In November 1940 werd dit standpunt in dier voege gewijzigd, dat bij ontmoeting van Italiaansche oorlogsschepen, die beschouwd werden als raiders, onmiddellijk het vuur kon worden geopend, terwijl koopvaardijschepen op grond van hun bewapening of wegens bijstand aan raiders op dezelfde wijze zouden worden behandeld.
>
> De eischen der economische oorlogvoering leidden er toe, dat Italië bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1941 op een lijn werd gesteld met vijandelijk gebied voor wat deze oorlogvoering betreft."

Het is blijkbaar in alle mogelijke trappen en graden gegaan. Er is niet direct een oorlogsverklaring geweest. U zei aan het slot van de discussie: Enfin, die oorlogsverklaring is toen doorgegaan.

A. Zo had ik het in mijn herinnering. Het is dus een beetje later geweest.

25922. De **Voorzitter:** Vrij veel later, maar er is een feitelijke toestand geschapen, die op zee niet heel veel verschilde van een oorlog.

A. Ik herinner mij, dat het een hele tijd geduurd heeft. Wij hebben een hele tijd een halfslachtige positie ingenomen. Op een gegeven moment moest het uit zijn. Ik heb toen gezegd: Ik geef order om te schieten.

25923. De **Voorzitter:** De zetelverplaatsing van de Regering naar Nederlandsch-Indië is voor de tweede keer ter sprake gekomen in Januari 1941. De vorige keer hebt u in uw beschouwing daarover gezegd, dat de zaak toen anders lag dan de eerste keer, omdat er de eerste keer geen sprake was van een battle of Britain. Dat is juist, want de eerste keer kwam de zaak ter sprake eind Juni of begin Juli 1940. U hebt gezegd: De tweede keer kon men er niet vóór zijn, omdat de zaken op het eiland toen een ernstige keer hadden genomen. Maar was er in Januari 1941 toch al niet een zekere mate van opluchting gekomen? De kritieke tijd is toch geweest September 1940, toen men de grote luchtslag om Londen had? Ik heb uit de verschil-

lende afgelegde verklaringen altijd de indruk gekregen, dat, toen deze mislukt was — er is in die periode nog een of andere invasiepoging gedaan; er gingen allerlei verhalen over verongelukte schepen —, er een zekere mate van opluchting was.

A. In de eerste plaats was de invasie van Engeland nog niet van de baan. Men was daarvoor nog angstig. Alle maatregelen, dienaangaande genomen, werden gehandhaafd en men werkte met grote kracht verder aan de Home Guard, versperringen e.d. Maar het zat voor mij voornamelijk in de bombardementen, want er is in 1941 nog op grote schaal gebombardeerd. Wanneer men onder die omstandigheden zou zeggen: Wij gaan naar Indië, dan zou met recht kunnen worden gezegd: Die Hollanders hebben er genoeg van. Uit dien hoofde heb ik mij tegen het verplaatsen van de zetel der Regering verzet. Het invasiegevaar was bovendien zeker niet van de baan.

25924. De **Voorzitter:** Ik wil thans nog even teruggrijpen op de quaestie van het mobilisatiebesluit. Toen de heer *van Kleffens* en u het besluit namen om op grond van de nieuwe omstandigheden 's middags weer een Ministerraad te convoceren, hebt u toen niet overwogen om de heer *de Geer* op te bellen en hem te vragen naar den Haag terug te komen?

A. Dat kon niet, want, als ik mij de uren goed herinner, was het zo, dat de trein van Minister *de Geer* om halftwaalf van de Staatsspoor was vertrokken. Ik herinner mij zelfs nog, dat gepoogd zou worden hem aan de Staatsspoor op te vangen. Dit is niet gelukt. Wij hebben toen geredeneerd: Hij kan nog niet in Beekhuizen zijn, wij kunnen hem dus niet te pakken krijgen, want hij zit nog in de trein. Toen hebben wij afgesproken: Wij zullen hem des avonds opbellen.

25925. De **Voorzitter:** Wanneer u zegt: Wij hebben gepoogd hem om 11½ uur nog op te vangen, lijkt mij dat niet erg waarschijnlijk. U hebt na de ochtendvergadering eerst nog een bezoek aan de Koningin gebracht en een bespreking met de heer *van Kleffens* gehad en toen is pas het besluit genomen om opnieuw de Ministerraad te doen bijeenkomen. Dat kan nooit zo gauw zijn gebeurd.

A. Het is heel gauw gegaan. *De Geer* is van de Ministerraad naar de Staatsspoor gegaan. Ik herinner mij, dat het ter sprake geweest is om hem op te vangen. Met de heer *van Kleffens* heb ik alles telefonisch van de Ruigenhoek af besproken.

25926. De **Voorzitter:** Dus is het wel onder het oog gezien?

A. Jawel.

25927. De **Voorzitter:** Het zou toch niet zo erg geweest zijn, als de Ministerraad enige tijd later was begonnen, mits maar op dezelfde dag? De heer *de Geer* had er dan bij kunnen zijn.

A. Maar dat kon niet, want dan moest hij terugkomen van Beekhuizen.

25928. De **Voorzitter:** U bent nu om 2 uur begonnen.

A. Toen was hij amper vertrokken. Dan hadden wij moeten wachten tot 's avonds laat en, *de Geer* kennende, had deze misschien gezegd: Wacht maar tot morgenochtend. En dan zaten wij.

25929. De **Voorzitter:** Dat waren de punten, die ik nog met u wilde bespreken. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

25930. De **Voorzitter:** Ik zal nog even moeten terugkomen op een punt, dat ik verzuimd heb u voor te leggen, een nogal moeilijk punt. Ik mag u er niet naar vragen, want het heeft betrekking op besprekingen in de Ministerraad, maar het is door een van de Ministers hier meegedeeld en het is toch een betrekkelijk ernstig punt; daarom meen ik, dat het noodzakelijk is, dat ik u mededeel, hoe het daarmede gegaan is; dan kunt u zelf zien of u er op wilt reageren of niet.

Het houdt verband met de periode, toen de heer *de Geer* de gedachte had om te trachten overleg te plegen met Duitsland. Daarbij is ook ter sprake gekomen, hoe dat contact tot stand moest worden gebracht, of dat eventueel per vliegtuig moest gebeuren. Daarover hebben wij al mededelingen gevonden in het proces-dossier in de strafzaak-*de Geer*. Daar is op een bepaalde plaats sprake van een vliegtuig, dat geweigerd zou zijn door de Minister van Waterstaat. Ik heb daarom de heer *Albarda* gevraagd: Kunt u vertellen wat er met dat vliegtuig geweest is?

En toen zeide de heer Albarda:

> „Van dat verhaal is iets waar. Het is niet precies in die woorden juist, maar in het wezen van de zaak wel. Het was niet de heer *de Geer,* die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, want hij wilde met de Duitsers contact zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. In verband met het verschijnen van het *Staatsblad,* houdende de wijziging van de Enquêtewet, kan ik geen uitvoerige mededeling doen. Er is echter in de Ministerraad een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain* en daarom zou contact gezocht worden met Frankrijk. Daarom heb ik bij die gelegenheid gevraagd: Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine. Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet."

A. Ik moet even mijn hersens pijnigen, Mijnheer de Voorzitter. Mijn herinneringen daaromtrent zijn te vaag, dan dat ik een positieve uitspraak zou kunnen doen. Ik weet wel wat u bedoelt, en welke Minister zo graag naar Frankrijk wilde, maar als resumé van mijn herinneringen moet ik zeggen: Dat was bedoeld om contact op te nemen en te kijken hoe *Pétain* het in Frankrijk deed, niet om een kongsi met *Pétain* te sluiten. U moet het zo zien: In het begin was *Pétain* niet zo verfoeid. In het begin was het zelfs zo, dat de Koning van Engeland of *Churchill* — ik weet niet meer, waar ik dat vandaan heb — een vriendelijk telegram aan *Pétain* heeft gezonden. *Pétain* is pas later afgezakt. In het begin was dat niet zo en de vraag was: Zit er in de politiek, die *Pétain* volgt, niet iets? Ik geloof, dat hetgeen u voorlas, doelt op de Minister, die zei: „Laten wij eens met *Pétain* spreken en zien wat hij doet. Hij is misschien een slim man. Misschien horen wij wat van hem." Maar om daaruit te concluderen, dat die Minister andere doeleinden had, zou mij te sterk zijn. Dat zou mij te ver gaan. Die Minister heeft juist zeer sterk in zich, dat hij zijn blikken overal heenspreidt en niet met oogkleppen rechtuit-rechtaan loopt.

25931. De **Voorzitter:** Aan de andere kant maakte de heer *Albarda* er blijkbaar sterk bezwaar tegen.

25932. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er was toch geen enkele reden om te kijken, hoe *Pétain* het deed? *Pétain* zat in een vrij gedeelte van Frankrijk. Een analogie met onze Regering in Londen zie ik helemaal niet.

A. U moet het als volgt zien. Toen wij in Londen zaten, was de grote moeilijkheid: Wat gaat er gebeuren? Men wist aanvankelijk helemaal niet, wie de oorlog inderdaad zou winnen. Ik, als krijgsman, had het oorlogsdoel voor ogen en daarmee was voor mij alles uit, maar er waren Ministers, die, vooruitziende, zeiden: Als het misgaat, mogen wij niet voor verrassingen komen, dan moeten wij al overwogen hebben, wat er gebeuren moet. Dat zijn allemaal zeer vertrouwelijke onderlinge besprekingen geweest. Dat zij die kant wel eens uitkeken, kan ik die Ministers, als regeerders, niet zo kwalijk nemen. Regeren wil zeggen vooruitzien. Als men zich door de gebeurtenissen laat verrassen, zit men er mee. Dan doet men misschien allerlei rare en domme dingen. Het is verstandig overal stekken uit te zetten. Daar hebt u de bekende nota's, die de Ministers hebben geschreven. Dat men de zaak van alle kanten bekijkt, vind ik voor de hand liggend. Ik heb zelf geen nota geschreven. Ik was geen politiek Minister. Ik was een vak-Minister. Maar ik heb het nooit erg van deze Ministers gevonden. Ik kan het eerlijk zeggen, omdat ik er objectief tegenover sta. Ik kan het deze Ministers werkelijk niet kwalijk nemen. Contact met Frankrijk hebben toch ook de heren *Welter, van Kleffens* en ik opgenomen terstond na aankomst in Londen, wel is waar met andere overwegingen, want toen was Frankrijk nog in de strijd, maar toen hebben wij toch gepoogd het internationale contact zo nauw mogelijk te verstevigen. Dat was wel iets anders, dat geef ik toe, maar hoe meer men met buitenlanders spreekt, hoe breder de visie wordt en hoe minder men voor verrassingen komt te staan. Ik kan mij daarom voorstellen, dat iemand op een gegeven moment heeft gezegd: „Wij moeten eens met *Pétain* gaan praten." Ik heb mij niet zo erg met deze dingen geoccupeerd. Ik weet ook niet, wat de strekking was, maar ik vond „praten" niet erg.

25933. De **Voorzitter:** Maar de heer *Albarda* gebruikt het woord „aansluiten".

A. Dat is inderdaad wel erg. Maar dat was bij voorbaat tot mislukking gedoemd. Hoe kon men zich in Engeland gaan aansluiten bij *Pétain*?

De **Voorzitter:** Het is merkwaardig en daarom vond ik het gewenst u dit voor te leggen.

A. Ja, het is eigenaardig. Wij zouden met zijn allen naar Frankrijk hebben moeten oversteken.

25934. De **Voorzitter:** Als dat de consequentie zou geweest zijn, ondergraaft u uw eigen stelling, dat het zoeken van contact met *Pétain* van onschuldige aard was.

A. Ik bedoel natuurlijk in geval van aansluiting, omdat wij dan geen gastvrijheid in Engeland meer zouden genieten.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Bezoeken, praten en aansluiten kan in oorlogstijd vrij dicht bij elkaar liggen.

A. Stel eens voor, dat één van onze Ministers in de tijd, toen *Pétain* niet fout was, er in geslaagd zou zijn naar Frankrijk over te steken en met *Pétain* te praten. Ik geloof, dat de Engelse Intelligence Service daarmede blij zou zijn geweest. Het is een manier om inlichtingen te krijgen.

25935. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is blijkbaar zo, dat het Kabinet deze gedachte heeft afgewezen?

A. Ja, dat herinner ik mij.

25936. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U herinnert zich dus duidelijk, dat er over gesproken is?

A. Positief. Dat staat als een paal boven water. Het is niet doorgegaan.

25937. De **Voorzitter:** De heer *Welter* heeft hier — het gaat over de heer *Welter* — zijn visie op de positie in 1940 gegeven. Die visie was tot op zekere hoogte geladen met critiek tegen het Engelse imperium. Hielden die dingen naar uw opvatting verband met elkaar of had hij toen die critiek daarop nog niet zo sterk?

A. Ik weet wel, dat *Welter* een van de Ministers was, die er zich fel tegen verzetten om goedmoedig achter de Engelsen aan te lopen en alles te doen wat zij zeiden. *Welter* heeft herhaaldelijk gezegd: Laten wij deze zaken toch door onze eigen bril bekijken. Ik herinner mij daarvan een sterk voorbeeld, de quaestie van het afstaan van de goudvoorraad. Toen heeft *Welter* geweigerd en met de vuist op tafel geslagen en gezegd: Een Minister van de Kroon laat zich niet een papier voorleggen om dat op staande voet te tekenen. Toen is hij weggegaan en heeft een briefje geschreven, dat hij het niet deed. Dat is wel een verdienste van *Welter*. Tegen mij heeft hij wel eens gezegd: Ze — dat zijn de Engelsen — appreciëren het niet eens, als je maar alles goedig doet, wat ze vragen. Dan zeggen ze: Wat een vent, die doet precies, wat wij willen. Zij vinden het veel sportiever, als men zich op goede gronden eens verzet. Deze opmerking kwam bij hem niet voort uit afkeer tegen Engeland.

25938. De **Voorzitter:** Niet uit positief wantrouwen?

A. Neen; hij zei altijd: Bekijk de zaken door je eigen bril. In de Raad der Ministers was er inderdaad alle aanleiding toe om dit eens een keer te zeggen.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

A. Q. H. DIJXHOORN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Jhr. Mr. DIRK JAN DE GEER,

oud 77 jaar, wonende te Soest, zonder beroep, oud-Voorzitter van de Raad van Ministers.

25939. De **Voorzitter:** Ik heb u slechts enkele aanvullende vragen te stellen in verband met uw verhoor van 15 April jl.

Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Het eerste onderwerp, dat ik even met u wil doornemen, betreft een quaestie, waarover wij ook de vorige keer hebben gesproken, nl. de bijeenkomst van de Tweede Kamer op de ochtend van de 10de Mei. Daaromtrent zijn nu verschillende verklaringen afgelegd. De meeste Ministers, ik mag wel zeggen: vrijwel allen, zeggen: Wij hebben er niet aan gedacht en de omstandigheden waren van die aard, dat het toch wel heel moeilijk zou zijn geweest, dus er is niets van gekomen. De heer *Gerbrandy,* die de vorige dag een wetsontwerp in de Tweede Kamer te behandelen had en er op 10 Mei 1940 automatisch weer moest zijn, omdat de behandeling zou worden voortgezet, heeft gezegd: „Het was voor ons op dat moment, gezien de vele dringende besprekingen, niet mogelijk naar die vergadering te gaan. Daarbij kregen wij de informatie, dat de Kamer niet in voldoende mate, wat het aantal leden betreft, bijeen kon komen." U hebt er zelf over gezegd, dat u met de heer *van Schaik* in de ochtend van de 10de Mei gebeld hebt, dat de heer *van Schaik* toen niet verzocht heeft, dat de Regering eventueel zou komen en dat u geen uiteindelijke decisie van de heer *van Schaik* hebt gehad. De heer *van Schaik* verklaart echter positief, dat hij met u daarover gebeld heeft en ongeveer gezegd heeft: „Er is een vergadering van de Tweede Kamer. Het zal wel geen vergadering worden. Er is grote kans, dat wij het quorum niet halen en dat het een bijeenkomst wordt, maar ik houd de vergadering en ik acht het gewenst, dat de Regering vertegenwoordigd is" en dat u hebt geantwoord: „Ik vind het niet nodig, dat ik daar kom." Dat is dus wel een verschil in weergave van de feiten.

A. Het is 8 jaar geleden, Mijnheer de President. Op dat ogenblik was een Kamerzitting, waarvan men niets verwachten kon, voor ons niet het meest belangrijke en het meest de aandacht vragende, vergeleken met hetgeen er verder gebeurde in die dagen. Ik moet dus op mijn geheugen afgaan en de reserve maken, dat ik mij kan vergissen, maar het staat mij subiet voor de geest — ik heb dat verleden keer ook gezegd, naar ik meen — dat, toen de heer *van Schaik* mij opbelde en vroeg: „Zal ik de Kamer bijeenroepen?", ik heb gezegd: „Ik acht dat op het ogenblik van weinig nut." Bemerkende, dat hij het toch beter vond dat te doen, heb ik gezegd: „Natuurlijk, gij moet geheel uw eigen oordeel volgen." Ik heb mij daaromtrent van een advies onthouden. Ik heb de indruk gehad, niet dat hij het zo positief zei als u zegt, maar wel, dat hij het zou doen. Maar ik herinner mij aan de andere kant niets van een verzoek, dat de Regering zou komen. Ik heb integendeel gezegd: het spreekt vanzelf, dat de Regering er niet naar toe kan gaan. Dat hij uitdrukkelijk het tegendeel heeft verzocht, acht ik hoogst onwaarschijnlijk, want daarvan herinner ik mij niets.

25940. De **Voorzitter:** In ieder geval hebt u gezegd, dat u meende, dat het voor de Regering onmogelijk was te komen?

A. Ja.

25941. De **Voorzitter:** Daarmede is de quaestie van de vraag zijnerzijds van iets minder belang geworden.

Ik heb nog een dergelijk punt. Is van de zijde van het Kabinet een positief advies uitgegaan aan de Koningin om tijdig te vertrekken? Ik heb u bij het vorige verhoor al voorgelezen de passage uit het Memorandum van de heer *Gerbrandy,* waarin hij zegt, dat er al op Zaterdag 11 Mei een advies van het Kabinet was uitgegaan, waarbij de Koningin in overweging werd gegeven de residentie te verlaten en zich zo mogelijk naar Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland te begeven. U hebt gezegd: Ik herinner mij van hetgeen *Gerbrandy* zegt, niets. De meeste andere Ministers zeggen eveneens, dat zij zich niet herinneren, dat zulks op Zaterdag 11 Mei is gebeurd. Nu is het merkwaardig, dat van de zijde van een buitenstaander een verklaring is gekomen, die de lezing van de heer *Gerbrandy* bevestigt, met name van de zijde van generaal *Phaff,* toen adjudant van H.M. de Koningin, die verklaard heeft:

> „Op Zaterdag de 11de Mei heb ik om ongeveer halftwee van Minister *Dijxhoorn* een telefoontje gekregen, dat hij een belangrijke mededeling voor Hare Majesteit had. Hij wilde die door de telefoon geven. Ik heb gezegd: Neen, dat is te gevaarlijk, want de telefoon kan afgeluisterd worden; ik kom wel. Ik ben toen naar het Ministerie op het Bezuidenhout gegaan en ben daar ontvangen door het Kabinet, dat in de kelder zat. Daar is mij medegedeeld, dat de Ministerraad niet meer kon instaan voor de veiligheid van de Koningin en dat men Hare Majesteit in overweging gaf het land te verlaten. Toen heb ik die boodschap aan de Koningin overgebracht."

Ik heb toen gevraagd: „Bij monde van welke Minister is u dat medegedeeld?", waarop hij antwoorde: „Door Minister *de Geer*". Vervolgens heb ik nog gevraagd: „Dus u hadt de indruk, dat het de volledige Ministerraad was?", hetgeen hij beantwoordde met: „Ja, zeker." De situatie is dus zo: Volgens de heer *Gerbrandy* is het advies door de Ministerraad op Zaterdag 11 Mei gegeven. Er is geen of nagenoeg geen Minister geweest, die dit heeft kunnen bevestigen, maar de verklaring van de heer *Phaff* gaat geheel in dezelfde richting als de mededeling van de heer *Gerbrandy* in zijn Memorandum.

A. Mag ik vragen, voordat ik antwoord geef, of mijnheer *Phaff* zegt, dat hij in die Ministerraad is ontvangen?

25942. De **Voorzitter:** Hij zegt niet, dat het een formele Ministerraad was, maar dat de Ministers bij elkaar zaten en dat het bij monde van u is medegedeeld. Hij had de indruk, dat het de Ministerraad was.

A. Ik herinner mij daar niets van, maar het kan wel gebeurd zijn. Ik herinner mij wel dit, dat het ogenblik, waarop in het Kabinet pas ernstig aan de orde kwam, dat de situatie hier niet te houden zou zijn en dat de Koningin en de Ministers zouden moeten vertrekken, is geweest Zondagmiddag in een conferentie tussen de opperbevelhebber, Minister *Dijxhoorn* en mij, en dat hebben wij daarna aan de Ministers meegedeeld. Dat leeft in mijn herinnering als het ogenblik, waarop het tot ons doorgedrongen is: De verdediging zal niet meer te houden zijn; het zal dus op vertrek moeten uitlopen. Dat hadden wij te voren niet gehad. Dat dienaangaande reeds Zaterdagmiddag een zodanige twijfel is gerezen, dat wij het gewenst vonden voor Hare Majesteit om te vertrekken, herinner ik mij niet.

25943. De **Voorzitter:** Kan het zijn, dat men toen nog niet de totale ineenstorting zag, maar dat men, omdat de eerste dagen de aanval zich zo sterk op den Haag concentreerde, aan de Koningin het advies heeft gegeven, uit den Haag te vertrekken, terwijl Zondagmiddag, hoewel het gevaar voor den Haag grotendeels weg was, veel meer de gedachte van de totale catastrophe zich opdrong?

A. Dat wordt hierdoor onwaarschijnlijk, dat u spreekt van „Zeeuwsch-Vlaanderen of anders naar Engeland", en dat is juist de route, die gevolgd is geworden door de Koningin na de ineenstorting.

Op het laatste ogenblik was toen immers de hoop, dat Zeeuws-Vlaanderen nog te houden zou zijn. Deze formulering schijnt dan ook naar ik meen minder te duiden op het verlaten van den Haag dan van het land, althans van het overgrote deel daarvan. En wel na de ineenstorting. Het is mij dus niet duidelijk, wat de heer *Phaff* met dat gesprek op Zaterdagmiddag bedoeld heeft.

25944. De **Voorzitter:** Het is in elk geval een merkwaardige coïncidentie, dat deze verklaring wordt gegeven door een betrekkelijke buitenstaander.

A. Ik herinner mij zelfs niet, dat op die dag met de heer *Phaff* geconfereerd is. Ik herinner mij alleen het gesprek met generaal *Winkelman.*

25945. De **Voorzitter:** U hebt dus op die dag ook persoonlijk als Minister-President over de vraag van een eventueel vertrek geen regelrecht contact gehad met de Koningin?

A. Neen. De Koningin heeft Zondagmiddag, toen het ging spannen, te kennen gegeven, dat zij het advies van de opperbevelhebber zou opvolgen.

25946. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan een gebeurtenis, die op het moment, toen u hier voor de eerste keer was, ons nog niet bekend was. Wij hebben de vorige keer gesproken over de opdracht, waarmee generaal *Winkelman* in de ochtend van de 13de Mei uit de Ministerraad wegging. Er bestaat grote eenstemmigheid onder alle Ministers, hoe die opdracht luidde, nl. dat hij stand had te houden zolang dat naar zijn oordeel mogelijk was, maar met deze richtlijn, dat hij geen nodeloze offers zou brengen. Er is in het algemeen overeenstemming over, dat dit het resultaat was van de bespreking met generaal *Winkelman* in de Ministerraad op die morgen. Maar nu is ons gebleken, dat in de middag van uit het fort te Hoek van Holland door u nog getelefoneerd is met generaal *Winkelman.* Het schijnt — dat is nog niet helemaal duidelijk —, dat dit verband hield met de instructie, de opdracht of hoe men het noemen wil, voor het militaire, die 's morgens aan generaal *Winkelman* gegeven was. De heer *Dijxhoorn* heeft gezegd, dat u in Hoek van Holland daaraan zelfs nog een schriftelijke formulering hebt gegeven. Hij sprak van een minute. Dat zal onder die omstandigheden wel een groot woord zijn geweest. Maar nu is mijn vraag: herinnert u zich dat telefoongesprek en wat is daarin behandeld? Generaal *Winkelman* herinnert zich ook dat gesprek en zegt, dat het eigenlijk een soort herhaling was van de instructie van die morgen. Ik begrijp niet, wat de bedoeling van dat gesprek is geweest. Waarom moest dat nog eens gebeuren en in welke vorm is dat gebeurd?

A. Ik herinner mij niet, dat ik toen met hem gesproken heb. Dat zou eenvoudig een herhaling van die instructie zijn geweest? Ik herinner mij, wat het telefoneren uit Hoek van Holland betreft, alleen een gesprek met de heer *Snouck Hurgronje* en een gesprek met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn,* of een van beiden, over de vraag, of zij meegingen of niet. Nu zou het kunnen zijn, dat de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* toen met generaal *Winkelman* geaboucheerd hebben om nader te specificeren wat zijn opdracht was in het civiele en dat ik dat nog eens heb willen bevestigen, omdat ik het met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* volkomen eens was. Ik vond het te waarderen, dat zij, om andere redenen achtergebleven zijnde, zich op dit punt nog eens diligent betoonden.

25947. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* vermoedt — hij zegt het haast zeker te weten —, dat het telefoongesprek heeft plaats gehad na de overdracht van het Regeringsgezag toen hij op het algemeen hoofdkwartier terug was, dus later dan het gesprek met de heren *Steenberghe* en *van Rhijn.*

A. Het kan zeer goed later zijn geweest, d.w.z. nadat ik de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* had gesproken.

25948. De **Voorzitter:** Maar generaal *Winkelman* zegt: Het had betrekking op mijn instructie voor het militaire en het bevatte eigenlijk niet veel nieuws. Ik heb toen gezegd: Dan vind ik het wel wonderlijk, dat de opdracht van 's morgens nog eens herhaald is. Generaal *Winkelman* merkte toen op: Ik weet het ook niet precies, maar het zou zo kunnen zijn: toen ik uit de Ministerraad wegging, had ik mij wel neergelegd bij die opdracht, maar ik was het eigenlijk nog niet helemaal met mij zelf eens. Zijn standpunt was aanvankelijk: doorvechten tot het uiterste. Nu meen ik mij te herinneren, zegt generaal *Winkelman,* dat ik daaraan na de Ministerraad tegenover enkelen uiting heb gegeven, en men heeft misschien gedacht: die herhaling is wenselijk, omdat de generaal er nog niet helemaal vrede mee heeft.

De heer *Gerbrandy* heeft een heel andere theorie. Hij zegt: Wij hadden 's morgens generaal *Winkelman* wel een opdracht gegeven voor het militaire, maar toen wij in Hoek van Holland kwamen, bedachten wij, dat de generaal een officiële instructie bij Koninklijk besluit had gekregen, en wij attendeerden er hem toen op, dat wij als Ministerraad hem wel een opdracht hadden gegeven, maar dat wij natuurlijk aan die instructie, bij Koninklijk besluit gegeven, niet konden raken en dat dus zijn verantwoordelijkheid uit dien hoofde volledig bleef bestaan.

Dat is de reconstructie van het gesprek, die de heer *Gerbrandy* heeft gegeven.

Het komt hierop neer, dat er omtrent dit gesprek verschillende lezingen zijn. Het zou ons aangenaam zijn, als wij definitief konden vaststellen, wat werkelijk is gezegd.

A. Het spijt mij, dat ik hieromtrent geen licht kan geven. Ik herinner mij zelfs niet, dat ik met hem gesproken heb of dat er iets bijzonders is gebeurd.

25949. De **Voorzitter:** Volgens de heer *Dijxhoorn* zou het wel iets bijzonders geweest moeten zijn, omdat u er een minute van gemaakt zou hebben.

A. Dat acht ik hoogst onwaarschijnlijk.

25950. De **Voorzitter:** Dan vrees ik, dat dit punt, voor zover het uw bedoelingen betreft, enigszins in het vage zal blijven. Er zijn een aantal heren, die weten, dat u getelefoneerd hebt, maar die niet weten, wat u gezegd hebt, en voorts is er de verklaring van generaal *Winkelman.* Die verklaring wordt dan de meest waarschijnlijke.

A. Ik herinner het mij niet. Ik zie ook het grote belang er niet van in.

25951. De **Voorzitter:** Aan de zijde van de Ministers is er verschil van opvatting over. Minister *Gerbrandy* geeft een geheel andere reconstructie van het gesprek dan de heer *Dijxhoorn.*

A. De reconstructie van de heer *Gerbrandy* lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk.

25952. De **Voorzitter:** Er zijn drie lezingen van het gesprek. De eerste lezing is die van generaal *Winkelman,* die zegt: Ik heb een soort van herhaling gekregen van hetgeen 's ochtends is gezegd. Ik weet niet, waarom het is gebeurd, maar het zou kunnen zijn, omdat ik mij weifelend heb uitgelaten. Er is de lezing van de heer *Gerbrandy,* die zegt: Wij wilden generaal *Winkelman* er op wijzen, dat wij aan zijn instructie niet konden tornen, omdat die bij Koninklijk besluit is gegeven, en er is de lezing van *Dijxhoorn,* die zegt:

> „Voorts moest er nog een andere quaestie geregeld worden. De opperbevelhebber wist wel van ons vertrek en van de bedoelingen van de Regering ten aanzien van de duur van de te bieden weerstand, doch generaal *Winkelman* had niets zwart op wit ontvangen. Daarom heeft op mijn voorstel jhr. *de Geer* in de fortkamer een en ander onder woorden gebracht en de opdracht persoonlijk door de telefoon aan generaal *Winkelman* medegedeeld. Jhr. *de Geer* heeft de minuut behouden. Ik kan dus niet mededelen, hoe de instructie precies luidde, maar het komt hierop neer, dat de opperbevelhebber gemachtigd was de strijd te staken, wanneer verder weerstand bieden doelloos en nutteloos was, (deze redactie was van mij afkomstig), en voorts was de redactie, naar ik meen, zó gekozen, dat niet in het gehele land de wapenen behoefden te worden neergelegd, doch er bleef ruimte om op een bepaalde plaats de strijd voort te zetten, hetgeen later in Zeeland is geschied, toen ten noorden van de grote rivieren tot capitulatie werd overgegaan."

Dat is een lezing, die vrijwel aansluit bij die van generaal *Winkelman.* Alleen het accent ligt ergens anders, nl. aldus, dat in de ochtendvergadering generaal *Winkelman* een bepaalde richtlijn is medegegeven, maar dat Minister *Dijxhoorn* later bedacht heeft, dat de formulering niet vaststond en dat het beter was de formulering op te schrijven en door de telefoon aan generaal *Winkelman* te dicteren, een redenering, waarvoor iets te zeggen is.

A. Ik acht het laatste het waarschijnlijkste. Ik moet nu wel aannemen, dat er gesproken is, en dan acht ik dat het meest waarschijnlijke. Er begint mij, na wat u van de heer *Dijxhoorn* voorgelezen

hebt, ook iets door te schemeren. Doch dit was geen minuut, maar een aide mémoire. Minister *Dijxhoorn* formuleerde het, daar hij deskundige was op dit gebied, op een kladje — wat hij dan noemt een minute — en dit kladje heb ik bij het telefoongesprek gebruikt. Een minuut is om bewaard te blijven; een aide mémoire niet. De laatste lezing acht ik waarschijnlijk.

25953. De **Voorzitter:** U had het over een gesprek, dat u van uit Hoek van Holland nog hebt gehad met de heer *Snouck Hurgronje.* Waar ging dat over?

A. De heer *Snouck Hurgronje* heeft daarin gezegd: Wanneer het kan, wil dan bevorderen, dat H.M. naar Zeeuws-Vlaanderen gaat en niet naar Engeland, want de repercussies in den Haag van het vertrek zijn ongunstig en dit zou geheel anders worden, als Hare Majesteit naar Zeeuws-Vlaanderen ging.

25954. De **Voorzitter:** Ik wil u volledigheidshalve nog even het volgende mededelen: Er is nog een ander verhaal, dat al gebleken is ongegrond te zijn. Er heeft blijkbaar hier in Nederland een verhaal de ronde gedaan, dat ons uiteindelijk langs Indische weg bereikt heeft en dat hierop neerkomt, dat de heer *Snouck Hurgronje* verteld had aan de heer *Boerstra,* dat u bij het weggaan de heer *Snouck Hurgronje* een opdracht zoudt hebben gegeven om te capituleren, niet alleen voor het militaire, maar ook voor het civiele. Dat is een heel wonderlijk verhaal; de juistheid er van wordt echter door de heer *Snouck Hurgronje* volledig ontkend. Ik meen te mogen aannemen, dat u zich daarbij aansluit.

A. Een van de vele legendes, Mijnheer de Voorzitter. Het kan mij haast niet meer schokken.

25955. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog maar een enkel punt met u te bespreken, en wel het volgende: Wij hebben hier gehoord de heer *Schaepman,* die in die tijd Kamerlid was en in de zomer van 1940 enige tijd in Londen is geweest. De heer *Schaepman* is niet zo best te spreken over de behandeling, die hij heeft ondervonden van de zijde van de Regering in Londen. Hij zegt: De Regering wilde mij in geen enkel opzicht als Kamerlid erkennen. Hij had in Frankrijk meegemaakt de grote moeilijkheden met de vluchtelingen en toen werd hem uit Londen verzocht om daarover verslag uit te brengen. Hij was naar Londen gegaan, doch had te voren gezegd: Dat wil ik wel doen, maar ik wil terug naar Nederland. Toen hebt u hem, naar hij zegt, als verblijfsvergoeding een rijksdaalder per dag aangeboden. Ik moet eerlijk zeggen: Als dat waar is, vind ik dat, in verband met het feit, dat de heer *Schaepman* inderdaad Kamerlid was, niet erg fraai

A. Het is niet waar.

25956. De **Voorzitter:** Hij had, zo zeide hij, gelukkig middelen van zich zelf, zodat hij het per saldo niet nodig had.

A. Ik weet van die vergoeding niets af, maar ik weet wel, dat het heel ondankbaar is een dergelijke onjuistheid tegenover mij aan te voeren, omdat ik de man ben geweest, die, bij de algemene tegenstand, die er in Londen was, om hem te doen terugkeren, hem het meest geholpen heeft en hem de hand boven het hoofd gehouden heeft. Mijn stelling was, dat iemand, die in het buitenland gestrand was en terug wilde — de heer *Schaepman* was gestrand, hij was buiten de grens van Nederland bij het uitbreken van de oorlog —, ten slotte geholpen moest worden om terug te keren. Dat vond dikwijls bij collega's van mij nogal tegenkanting, op overigens respectabele gronden. Men zei: Hij kan te veel gehoord hebben in Engeland en dat verder vertellen. Ik zei: Een fatsoenlijk mens laat zich niet uithoren. De heer *Gerbrandy* zei: Ik heb de heer *Schaepman* in mijn zak; wat ik aan de Engelse heren zeg, zal beslissend zijn. Ik heb gezegd: Dat kan zijn, maar maak daar dan geen verkeerd gebruik van. Ik heb de heer *Schaepman* gezegd, dat ik op dit punt aan zijn zijde stond. Ik heb later wel eens meer gehoord van onjuiste verhalen, die de heer *Schaepman* omtrent mij deed, maar dit verhaal van die vergoeding heb ik, zover ik mij herinner, tot dusver niet gehoord.

Overigens, al achtte ik het ondankbaar, hechtte ik aan de verhalen, die hij over mij deed, niet veel. Immers, ik heb van andere zijde meermalen gehoord, dat de heer *Schaepman* iemand was, om wie een beetje gelachen werd. Ik meen, dat het de heer *van Harinxma* was, die mij in Portugal vertelde, dat, toen de heer *Schaepman* in de Meidagen van uit België naar Holland terug wilde, hij zei: Als ik Staats-Vlaanderen bereikt heb, ligt daar wel een torpedoboot van de marine om een Kamerlid over te zetten. Daarop is hem te recht geantwoord, dat men een torpedoboot in die dagen wel beter kon gebruiken dan voor overzetten van gestrande mensen. Dergelijke verhalen gingen over hem.

25957. De **Voorzitter:** Wat u zo juist vertelde, namelijk dat de heer *Schaepman* bij zijn pogingen om een exit-permit te krijgen, nogal tegengewerkt is door de heer *Gerbrandy,* heeft de heer *Schaepman* ook naar voren gebracht, maar hij zei, dat de heer *Gerbrandy* zich tegenover hem had verantwoord in deze zin: Ik wil uw dood niet op mijn geweten hebben. Daarom zou de heer *Gerbrandy* tegengewerkt hebben.

Ten opzichte van u heeft de heer *Schaepman* nog het volgende verklaard:

> „*De Geer* zei ook tegen mij: Mijnheer, ik begrijp niet, wat u wilt. U wilt nu teruggaan, maar waar maakt u zich druk over. Als u over Portugal teruggaat, dan maak ik mij sterk, dat ik u van het station afhaal. Dat ik eerder in Nederland ben."

Hij heeft dit tweemaal gezegd.

A. Ik denk, dat dit één van die verhalen is, waarop ik straks doelde.

25958. De **Voorzitter:** Ik wil nog even terugkomen op de quaestie van de verblijfsvergoeding, waarvan hij zegt, dat hij een rijksdaalder aangeboden kreeg, maar waarvan u zegt, dat u er niets van weet. Hij heeft ten slotte in het geheel geen verblijfsvergoeding gekregen.

A. Dat weet ik niet.

25959. De **Voorzitter:** Hij zegt, dat hij niets heeft gekregen. Hetzelfde heeft zich ook voorgedaan ten opzichte van prof. *van Embden.* Prof. *van Embden* was lid van de Eerste Kamer. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik mij daar een beetje over heb geërgerd. Het betrof hier twee Kamerleden, die door toevallige omstandigheden in Londen waren. Dat men daarvoor geen voorziening heeft getroffen, vind ik onjuist. Dit heeft mij nog meer getroffen door iets, dat wij gisteren hebben gehoord. De heer *van Angeren* heeft toen verklaard — en ik moet voorshands aannemen, dat hij het kan weten, want hij is al die tijd in Londen òf secretaris-generaal òf Minister van Justitie geweest —, dat de heer *van 't Sant* al die jaren als raadadviseur van het Departement van Justitie betaald is, ook in de periode, dat hij er geen werk voor verrichtte. Ik moet wel zeggen, als ik die tegenstelling constateer, dat ik het niet erg fraai vind.

A. Ik kan u in alle oprechtheid zeggen, dat ik er niets van weet. Het kan zijn, dat het juist is voor wat betreft de heer *van 't Sant.* Ik vermoed, dat hij dan naderhand op nonactief is gesteld. Dat zal geweest zijn na mijn vertrek.

25960. De **Voorzitter:** De heer *van 't Sant* is een tijd lang hoofd van de inlichtingendienst geweest. Dat is hij een jaar geweest.

A. Het kan zijn, dat men hem heeft betaald als op nonactief zijnde. Maar ik sta er totaal buiten. Wat aangaat de vergoeding aan de heren *Schaepman* en *van Embden,* daarvan weet ik ook niets. Is het aan de heer *van Embden* geweigerd?

25961. De **Voorzitter:** De heer *van Embden* heeft verklaard, dat hij geen vergoeding heeft gekregen. Hij verkeerde blijkbaar in dezelfde omstandigheden als de heer *Schaepman,* dat hij in Engeland over enige middelen beschikte, maar daar mag het standpunt van de Regering toch niet door worden bepaald.

A. Dat zou ik niet direct kunnen bevestigen. Ik zou daarover moeten nadenken. Het is nog de vraag of men een gestrand mens, die in Engeland over eigen middelen beschikt, moet helpen. Bovendien, de heer *Schaepman* was gestrand, maar de heer *van Embden* niet; hij was emigrant. Hij is meegegaan, zoals *Philips* en anderen zijn meegegaan. Het is de vraag of men aan zulke mensen, die over eigen middelen beschikken, een vergoeding moet geven.

25962. De **Voorzitter:** Dan zou de conclusie zijn, dat het Duitse regime in Nederland zich althans tot 15 September 1941 tegenover de Nederlandse Kamerleden correcter heeft gedragen dan de Nederlandse Regering in Londen, want de Kamerleden hebben hier te lande hun schadeloosstelling uitbetaald gekregen tot 15 September 1941.

A. Dus men vroeg het als lid van de Kamer?

25963. De **Voorzitter:** Neen, men kreeg het automatisch uitbetaald.

A. Ik bedoelde niet de achtergeblevenen, maar de in Engeland vertoevenden. Maar de heer *van Embden* was lid van de Eerste Kamer? Die kan het dus slechts als emigrant gevraagd hebben.

25964. De **Voorzitter:** Maar het geval van de heer *Schaepman* is een zuiver voorbeeld.

A. Als hij het heeft gevraagd als schadeloosstelling als Tweede Kamerlid, was hij volkomen in zijn recht, evengoed als de ambtenaren.

25965. De **Voorzitter:** En dat is niet gebeurd; hij heeft niets gekregen.

A. Dat is buiten mij om gegaan; ik weet er niets van. Wellicht is het behandeld door de generale thesaurie; er waren tal van aanvragen om steun van gestrande mensen, die hun inkomen uit Holland niet meer kregen.

25966. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets op te merken? Ik ben gekomen aan het eind van de vragen, die ik wilde stellen.

A. Ik heb de vorige keer het punt niet aangeroerd; ik weet niet of u het gewenst vindt, dat ik het nu even doe, maar de zaak komt misschien langs andere weg ook bij u aan de orde, nl. dat ik indertijd, in 1942, driemaal een bezoek heb gehad van de beruchte *van der Waals*.

25967. De **Voorzitter:** Dat heb ik in uw proces-dossier gezien; u hebt daarover een verklaring afgelegd.

A. Er is in het proces *van der Waals* gezegd, dat deze met het England-Spiel weinig te maken had. Misschien is het dus voor u niet interessant. Maar ik heb, toen er een oproep kwam in de bladen, dat ieder, die die persoon bij zich had gehad, verzocht werd zich aan te melden, mij aangemeld bij de recherche te Rotterdam, en die heeft mij gehoord. Hij had 17 pseudoniemen. Bij mij kwam hij onder de naam *van Lynden*. Ik heb vóór de bevrijding niet begrepen, wat dat bezoek kon betekend hebben. Toen las ik in de krant, dat zekere *van der Waals* was gevangengenomen en dat één zijner pseudoniemen was *van Lynden*. Ik ben met hem geconfronteerd in Rotterdam. Bij het eerste bezoek ben ik er in gelopen; bij het tweede en derde bezoek had ik reeds een vermoeden. Zijn optreden was zeer gedistingeerd. Wel heb ik bij het eerste bezoek gezegd: Ik heb u te Londen nooit ontmoet, waarop hij antwoordde: Ik kwam pas sinds kort uit Amerika. Hij had het over het Nationaal Comité in overgangstijd en bracht een boodschap mee van de Koningin. Ik ben bij het eerste bezoek gaan weifelen toen ik hem uitliet op de stoep en zeide: Mijn respect aan Hare Majesteit. Toen zag ik een demonische triomph in zijn blik, waaruit sprak: Wat is die man er in gelopen! Zó was althans mijn indruk. Toen heb ik voor het eerst geweifeld. Later heb ik — ik heb in totaal drie bezoeken van hem gehad, in de loop van de zomer nog twee — voor hem opgepast, hoewel ik telkens als hij terugkwam toch weer nu en dan moest denken: het is misschien toch echt. Zó kon hij zich voordoen.

25968. De **Voorzitter:** Maar u hebt van zijn intermediair gebruik gemaakt om uw brochure „Synthese in den oorlog" naar Engeland te laten overbrengen. Bij welk bezoek is dat gebeurd?

A. Bij het eerste bezoek. De heer *Posthuma* heeft mij bij het vóóronderzoek medegedeeld, dat het manuscript wel in Engeland is gekomen, maar dat *van der Waals* zelf daar niet is geweest. Dat wist men zeker. Dit heeft mij verbaasd. Hij heeft blijkbaar handlangers gehad, die het manuscript naar Engeland hebben gebracht.

25969. De **Voorzitter:** Wanneer het over het England-Spiel gaat, behoeft men zich over niets te verbazen. Daarin waren de wonderlijkste dingen mogelijk. De Duitsers, die de hele zaak vast in handen hadden, hebben op sommige momenten van zekere kanalen gebruik gemaakt om bepaalde mensen naar Engeland te laten gaan. Dat ging dan langs een of andere verbinding, die zij zelf controleerden. Het is zelfs zo sterk geweest, dat op een gegeven ogenblik uit Engeland werd aangedrongen op de overkomst van iemand uit Nederland en dat de Duitsers zeiden: Dat kunnen wij niet meer achterwege laten. Zij hebben toen iemand gevonden en hebben hem langs door hen gecontroleerde wegen de tocht laten maken. Hij leefde in de heilige veronderstelling, dat het een geweldig gewaagde onderneming voor hem was om over België, Frankrijk en Spanje naar Engeland te gaan, maar de beschermende hand van de S.D. was overal boven hem! Zo heeft blijkbaar *van der Waals* iemand gebruikt, die uw brochure heeft meegenomen, want zij is inderdaad in Londen aangekomen. Hij was een uitermate geraffineerd en gevaarlijk man.

Ik zeg u dank voor de inlichtingen, die u ons ook deze keer hebt verstrekt.

Het verhoor wordt gesloten.

D. J. DE GEER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Jhr. Mr. FRANS BEELAERTS VAN BLOKLAND,
oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
vice-president van de Raad van State.

Hij legt de eed af als deskundige.

25970. De **Voorzitter:** Wij wilden u thans in tegenstelling tot de vorige keer gaarne horen als deskundige en wel over de vraag, die u geformuleerd hebt gezien in uw oproeping, „van de al of niet wenselijkheid, dat in de bijzondere Londense omstandigheden de Kabinetsformateur bij zijn formatie zich vergewist van de opvattingen van het demissionnaire Kabinet, althans van die van een aantal leden daarvan".

Ik zal u zeggen, hoe wij tot deze vraag zijn gekomen. Er is in het bijzonder, want wij behandelen bij de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit alleen de eerste Londense periode, ter sprake gekomen de opdracht aan de heer *Gerbrandy* tot formatie van wat is geworden het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Daarbij is door verschillende Ministers gezegd, ik wil niet zeggen in de vorm van een verwijt, maar in ieder geval werd de opmerking gemaakt: Het heeft ons wel enigszins verrast, dat de heer *Gerbrandy* Minister-President van het Kabinet werd; wij zijn daarover niet geraadpleegd. Nu weet ik wel, dat het in Nederland in normale omstandigheden ook niet pleegt te gebeuren, dat de formateur zich wendt tot de Ministers van een demissionnair Kabinet om hun oordeel in te winnen, speciaal over de vraag, die ik bedoel. Maar de Londense omstandigheden waren wel enigszins anders. De gewone adviseurs van de Koningin waren voor een deel afwezig, b.v. de Voorzitters van de Eerste en van de Tweede Kamer, wie toch onder dergelijke omstandigheden in de regel door de Koningin om advies wordt gevraagd. De vice-president van de Raad van State was van de gewone adviseurs een der weinigen, die aanwezig waren. Men zou dus kunnen zeggen: deze Ministers, die voor een belangrijk gedeelte personen waren, die in het staatkundig leven in Nederland een belangrijke rol hadden gespeeld, zouden misschien onder die bijzondere omstandigheden geacht moeten worden een dusdanige positie te hebben, dat althans de Kabinetsformateur, de toekomstige Minister-President, voordat hij tot een beslissing kwam, eens met hen ging praten, waar de kring van mensen, bij wie hij advies kon inwinnen, toch al zo klein was. Wij zijn — zoals gezegd — op deze vraag gekomen, omdat wij in de uitlatingen van sommige Ministers menen een ondergrond van critiek te horen. Op zich zelf lijkt mij dit voor een commissie als de Enquêtecommissie, die ook de staatkundige verhoudingen in Londen heeft te bekijken, een probleem, dat zij niet buiten beschouwing kan laten.

A. Ja, ik moet beginnen u te zeggen, dat ik het mij niet alles precies meer herinner; ik heb nooit aantekeningen gemaakt. Die eerste crisis met *de Geer* heeft nogal een hele tijd geduurd en *Gerbrandy* was de aangewezen man om met de leiding te worden belast, maar in hoeverre deze nu de zaken met zijn collega's heeft besproken, weet ik absoluut niet. Ik heb het ook niet geweten waarschijnlijk; wel ben ik overtuigd, dat hij met verschillende van zijn collega's wel zal hebben gesproken.

25971. De **Voorzitter:** Blijkbaar met sommigen niet, want er zijn er bij, die zich min of meer verbaasd toonden over de gang van zaken.

A. Zoals de toestanden toen waren en de meningen en uitingen een beetje verschillend waren, ligt het voor de hand, dat men met de ene vroegere collega eerder spreekt dan met de andere. Ik geloof b.v., dat hij er met *de Geer* niet over gesproken heeft.

25972. De **Voorzitter:** Ik gevoel onder de speciale Londense omstandigheden toch iets van de gerechtvaardigdheid van de critiek, die hier geuit is. Men moet het mijns inziens zo zien, dat deze Ministers in 1939 tot hun ambt geroepen zijn op een wijze, waarvan vaststaat, dat het de instemming had van de Volksvertegenwoordiging. Dat is gebleken in de Volksvertegenwoordiging bij het optreden van het Kabinet en daarom zou men kunnen zeggen, dat zij in Londen bij het wegvallen van de Volksvertegenwoordiging toch iets meer representeerden dan Ministers in Nederland onder normale omstandigheden in politiek opzicht plegen te representeren. Er zou dus iets voor te zeggen kunnen zijn, dat onder de Londense omstandigheden meer rekening werd gehouden met hun opvattingen en dat dit voor het verloop van zaken in het algemeen en de goede verhouding toch van belang had kunnen zijn.

A. Er is trouwens een zeer groot gedeelte van de oude Ministers in het Kabinet-*Gerbrandy* overgegaan.

25973. De **Voorzitter:** Maar die zijn niet allen door de heer *Gerbrandy* geraadpleegd, voordat hij besloot het Minister-Presidentschap te aanvaarden. U begrijpt, dat mijn vraag echter in beginsel een verdere strekking heeft. Als voorbeeld is dit eerste geval genoemd; de vraag in principe heeft natuurlijk betrekking op de hele periode. Het belang van de vraag wordt geaccentueerd, als ik u zeg, dat mijn indruk is, dat met name bij de samenstelling van het laatste Kabinet-*Gerbrandy* nogal ver afgeweken is van wat overeenstemde met de opvattingen van het Nederlandse volk.

A. Het was op dat moment heel moeilijk. Het was het idee om voor dat Kabinet mensen te krijgen, juist uit Nederland aangekomen en uitdrukking gevende aan de Nederlandse volksopinie.

25974. De **Voorzitter:** Maar als ik daarbij in aanmerking neem, dat de heer *Gerbrandy* toen het standpunt verdedigde, dat hij alleen te maken had met „geestelijke en maatschappelijke stromingen" — zo heette dat, geloof ik — en dat hij de politieke partijen als zodanig niet meer erkende, voel ik daar toch een mogelijkheid van afglijden in, die haar bedenkelijke zijde kon hebben. De vraag is daarom, of in die omstandigheden het inwinnen van adviezen van personen, die in de Londense omstandigheden nog veel meer beschouwd konden worden als exponenten van de opvattingen op staatkundig gebied dan onder normale omstandigheden, wanneer er een Volksvertegenwoordiging is, niet beter zou zijn geweest. In ieder geval is dat bij de vorming van het laatste Kabinet-*Gerbrandy* helemaal niet gebeurd. Misschien is er wel eens met een enkele gesproken, maar het was toch wel minimaal. Met de meesten is niet gesproken. Ik heb het gevoel, dat daardoor opvattingen, ten aanzien waarvan het van belang moest worden geacht, dat zij naar voren kwamen, niet voldoende naar voren zijn gekomen.

A. U moet er rekening mede houden, dat men uitging van het idee: wij moeten de nieuwe stromingen kennen, met de oudjes hebben wij niet zoveel te maken. Het feit, dat men het met deze opvatting eens was, wees al niet op vernieuwing.

25975. De **Voorzitter:** Het was tot op zekere hoogte een vicieuze cirkel.

A. Inderdaad, en dat maakte het moeilijk.

25976. De **Voorzitter:** Maar dat is een bewijs te meer voor de redelijkheid van de vraag, of men het beginsel van een ruimere consultatie niet iets meer voorop had moeten stellen. Dan was men op grond daarvan genoodzaakt geweest ook met de andere meningen meer rekening te houden.

A. Maar ik betwijfel of het enig practisch nut zou hebben gehad.

25977. De **Voorzitter:** Dat ben ik, gezien de geestesgesteldheid destijds in bepaalde kringen, met u eens.

A. Ik geloof niet, dat het de zaak bespoedigd en vergemakkelijkt zou hebben.

25978. De **Voorzitter:** Speciaal in de laatste periode waren de verhoudingen inderdaad tamelijk moeilijk geworden.

A. Dat moet men daarbij vooral niet vergeten.

25979. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, is uw gedachtengang eigenlijk deze, dat de vraag, zoals zij hier gesteld is, in theorie misschien wel een bevestigend antwoord zou verdienen, maar dat het de grote vraag is, of het in de practijk veel resultaat zou hebben opgeleverd. Vat ik zo uw mening goed samen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof niet, dat men er practisch iets mee bereikt zou hebben. Er zijn collega's, met wie de heer *Gerbrandy* wel gesproken heeft.

25980. De **Voorzitter:** De eerste keer, in September 1940, waarschijnlijk meer dan in het voorjaar van 1945?

A. Toen waren er enkele moeilijkheden.

25981. De **Voorzitter:** Inderdaad.
Ik zou van dit punt willen afstappen. Ik wil u nog een enkele vraag stellen, niet als deskundige, maar als getuige, zulks in aanvulling op hetgeen wij de vorige keer reeds hebben behandeld. U weet, dat wij toen hebben gesproken over de positie van de heer *van 't Sant,* die door bepaalde getuigen in het geding is gebracht. Ik heb u medegedeeld, dat het door deze getuigen gedaan was uit eigen initiatief, waardoor wij genoodzaakt werden deze quaestie, die aanvankelijk onze aandacht niet had gehad, verder te behandelen. Eén van de beschuldigingen hield in, dat de heer *van 't Sant* kon gebruik maken en ook gebruik maakte van de mogelijkheid, die hij had van toegang tot belangrijke Staatsstukken. Daartegenover hebt u gezegd, dat uw indruk was, dat de heer *van 't Sant* die mogelijkheid niet had. Ik heb dit antwoord eigenlijk niet goed begrepen. Het is toch vanzelfsprekend, dat een secretaris van Hare Majesteit de Koningin evenals een secretaris in alle mogelijke andere posities die toegang wèl heeft.

A. Ja, in zoverre, dat hij de brieven kon openmaken, vóórdat hij ze aan de Koningin ter hand stelde.

25982. De **Voorzitter:** Dat ligt toch in het wezen van de functie van secretaris opgesloten. Ik moet eerlijk toegeven, dat ik op het moment, dat u het zei, verzuimd heb om daarop onmiddellijk te attenderen. Vandaar dat ik u dit nu voorleg. Ik vind, dat het vanzelf spreekt, dat een secretaris toegang heeft tot de stukken. Dat is het wezen van het zijn van secretaris.

A. Ja, maar als ik b.v. naga de briefwisseling, die ik met de Koningin had — Zij schreef altijd zelf de adressen —, dan heb ik alle reden om aan te nemen, dat de heer *van 't Sant* er geen bemoeienis mede had.

25983. De **Voorzitter:** Is u niet van mening, dat — ik spreek niet van een bewezen feit; ik heb zelfs de indruk, uit de verschillende verklaringen, die hier zijn afgelegd, dat het bewijs nogal problematiek is — in ieder geval de mogelijkheid aanwezig moet worden geacht?

A. Dat hij van de stukken kennis kon nemen?

25984. De **Voorzitter:** Ja. U hebt gezegd: hij had er eigenlijk de gelegenheid niet toe. Ik kan mij niet voorstellen, dat het zo zou zijn.

A. Ik zou niet positief kunnen zeggen, dat het niet mogelijk was. Aan de andere kant staat, dat de Koningin de stukken zelf bewaarde, hoewel niet allemaal. Ik acht het niet uitgesloten, dat hij er kennis van kon nemen. Ik heb echter nooit de indruk gehad, dat hij belangstelling had voor stukken van politieke aard. Natuurlijk sprak ik hem wel eens over politieke zaken, maar het is mij nooit gebleken, dat hij daarvoor enige belangstelling had; zeker niet om er zich mede te bemoeien.

25985. De **Voorzitter:** En u kende hem vrij goed?

A. Ja.

25986. De **Voorzitter:** Dan mag ik misschien nog deze laatste vraag stellen. Wij hebben hier met de verschillende Ministers uitvoerig gesproken over een quaestie, die tweemaal aan de orde is geweest, namelijk in de zomer van 1940 en in het voorjaar van 1941, de zetelverplaatsing der Regering naar Nederlandsch-Indië. U zult waarschijnlijk wel een en ander gemerkt hebben van dat probleem. Men komt daarbij tweeërlei opvatting tegen. Enerzijds is gezegd: De quaestie van de zetelverplaatsing past precies in al de moeilijkheden met *de Geer* en als men het zeer onvriendelijk wil uitdrukken, zegt men: Dat is ook al zo'n defaitistische geschiedenis van het Kabinet geweest. Maar anderzijds hebben vele Ministers met klem betoogd, dat, wat er zij van die andere quaesties in de periode *de Geer*, het probleem van de zetelverplaatsing in een gans ander vlak lag en dat het volkomen fout is dat te stellen op hetzelfde niveau als b.v. een poging om een compromis te sluiten met *Hitler* en al die andere onaangename feiten, die zo successievelijk gebeurd zijn. Hebt u een oordeel, bij welke van deze opvattingen het gelijk in deze zaak is?

A. Bij de door u in de tweede plaats vermelde. Zo was het ook naar mijn idee. Er is toen gesproken over de mogelijkheid van de invasie in Engeland en dat men daarmede rekening moest houden. In dat verband is de zetelverplaatsing ook besproken en daarbij deden zich natuurlijk verschillende overwegingen voor; om het vege lijf te bergen, kwam er bij enkelen ook wel bij.

25987. De **Voorzitter:** Uw opvatting is dus, dat bij de voorstanders van dat besluit de zakelijke overwegingen, die ook uit de stukken blijken, niet werden gebruikt pour besoin de la cause, maar, dat deze een materiële achtergrond hadden? Dat gelooft u stellig?

A. Ja, dat geloof ik zeker.

25988. De **Voorzitter:** En dat men deze zaak dus niet op één lijn mag stellen met al die andere dingen in de zomer van 1940, waarop zoveel critiek is geweest?

A. Neen.

25989. De **Voorzitter:** Dat is dus uw overtuiging?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermee gekomen aan het einde van wat ik u te vragen had en dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

F. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heer Vonk, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e, f, j, o.*

Verhoor van:

Mr. JACOBUS GIJSBERTUS DE BEUS,
oud 38 jaar, wonende te New York, ambassaderaad.

Hij legt de eed af als getuige.

25990 De **Voorzitter:** Wij hebben van u een brief gekregen, waarin u in grote trekken enige onderwerpen aangeeft, waarover u waarschijnlijk in staat zult zijn om verklaringen af te leggen voor de Enquête-commissie. Het is misschien het beste, dat ik deze brief maar op de voet volg. Dan komen wij vanzelf de verschillende problemen tegen. Ik heb gemerkt, dat u hier en daar in uw brief verwijst naar documentatie, die op het ogenblik niet meer in uw bezit is. Maar het zal waarschijnlijk wel mogelijk zijn, dat u bij de bespreking hier ons op weg kunt helpen door aan te geven waar bepaalde documenten te vinden zijn?

A. Ja, dat was juist een van mijn beweegredenen. Aangezien ik in het archief nogal thuis was, zou het misschien van nut kunnen zijn.

25991. De **Voorzitter:** U bent begonnen te spreken over de tijd, die wij hier in Nederland de mobilisatieperiode noemen, de tijd van 1 September 1939 tot 10 Mei 1940. Als ik het goed begrepen heb, was u gedurende die gehele tijd verbonden aan het gezantschap in Berlijn?

A. Juist.

25992. De **Voorzitter:** Misschien kunt u iets vertellen van hetgeen u daar hebt meegemaakt, voor zover dat voor de vóórgeschiedenis van de oorlog van belang is.

A. Ja, dat dacht ik ook. Het is misschien wel nuttig — het zal waarschijnlijk lang niet allemaal nieuw voor u zijn — wat ik in grote trekken vertel, zoals ik mij het verloop van de zaken herinner. Het eerste alarm, of juister gezegd: de eerste verontrustende berichten, begonnen voor ons te komen eind September, begin October 1939, na afloop van de Poolse veldtocht, toen wij hoorden, dat het wel eens zou kunnen zijn, dat, als het op een gegeven moment bleek niet mogelijk te zijn om tot een vergelijk te komen met Engeland — wat *Hitler* toen nog steeds geloofde —, dat men dan tot een offensief in het Westen zou overgaan, waarbij Nederland betrokken zou worden. In het begin waren die berichten nog vrij vaag, totdat eind October 1939 — als ik mij ten minste niet vergis — de bekende relatie van majoor *Sas*, waar u natuurlijk veel van gehoord hebt, die één van onze goede bronnen van inlichtingen in die tijd was, plotseling van het oostfront werd teruggeroepen en het eerste alarm sloeg.

25993. De **Voorzitter:** Was de toestand zó, dat u in Berlijn uw belangrijke informaties vrijwel uitsluitend kreeg van de bron van majoor *Sas* of beschikte men ook nog wel over andere bronnen, waardoor men dus het ene bericht met het andere kon controleren?

A. Wij hadden verschillende bronnen. Wij hadden op de eerste plaats, en dat was ook de voornaamste bron, die van majoor *Sas*. Dat was ook altijd de snelste, naar ons langzamerhand in de practijk was gebleken, maar er waren verschillende andere bronnen, die ook betrouwbaar bleken, o.a. die van een oud Duits diplomaat. Ik weet niet of die namen hier allemaal in de notulen genoemd moeten worden.

25994. De **Voorzitter:** Wat hier gesproken wordt, wordt per dictaphone opgenomen en later uitgewerkt. Als u het nodig oordeelt de naam te noemen, kunt u het doen.

A. Het is misschien beter van niet, als u het niet nodig vindt, omdat de familie misschien gecompromitteerd is in eigen land en hij heeft ons zeer grote diensten bewezen, een vrij hoge functionaris, vroeger van het Auswärtige Amt, die door het nazi-regiem uit zijn functie gestoten was, waardoor hij, zoals vele Duitsers, een grote grief tegen het nazi-regiem had en zich trachtte te wreken, of trachtte op zijn manier zijn land te dienen door het nazi-regiem tegen te werken en ons steeds inlichtingen gaf. Deze klopten meestal vrij nauwkeurig met die van majoor *Sas*, maar ze waren altijd een paar dagen later, omdat de relatie van majoor *Sas* veel directere wegen had. In de derde plaats had één van onze journalisten daar een zeer goede Duitse kennis, die hem allerlei inlichtingen verschafte en die klopten meestal eveneens. Dan waren er nog één of twee mensen in het Auswärtige Amt, die ons goed gezind waren, die niet zo openlijk konden spreken, maar ons toch wel hints gaven, wanneer zij dachten, dat de zaak voor ons zeer moeilijk begon te staan. We hadden meestal wel middelen om de inlichtingen van majoor *Sas* te controleren, maar de zijne waren altijd veel sneller en veel nauwkeuriger en veel alarmerender in het algemeen ook, waardoor wij er wel eens aan gingen twijfelen.

25995. De **Voorzitter:** Heeft die twijfel ook wel op het gezantschap in Berlijn bestaan?

A. Ja, die twijfel heeft ook wel eens op het gezantschap in Berlijn bestaan. Speciaal in de periode na de grote alerte van 12 November 1939.

25996. De **Voorzitter:** U weet, dat vlak daarvóór majoor *Sas* ook nog naar Nederland gekomen is en dat hij toen nogal ontdaan was, omdat hij in sommige kringen, met name, naar hij meende, bij G.S. III en bij de opperbevelhebber, niet voldoende vertrouwen in zijn mededelingen ontmoette. Hebt u met betrekking tot zijn waarschuwingen voor de Duitse voornemens op 12 November ook getwijfeld?

A. Neen, toen stond het voor ons absoluut vast. Hij heeft die inlichtingen een dag of 10 of 12 te voren gekregen, omdat toen de voorbereidingen nog niet zo geperfectionneerd waren, zodat men vrij lange tijd nodig had van het ogenblik van het eerste alarm vóór de aanval af, eerste bevel tot de aanval, tot het ogenblik, waarop de aanval ingezet kon worden. Later, toen *Hitler* merkte, dat zijn bevelen uitlekten, is hij deze periode steeds meer gaan concentreren, zodat men ten slotte een staat van perfectie bereikt had bij het oppercommando der weermacht, waardoor, ik geloof, niet meer dan 12 uren behoefden te liggen tussen het ogenblik, waarop het bevel werd gegeven, en het ogenblik, waarop de aanval kon worden ingezet. Maar op dat ogenblik, in November, was daar bijna een dag of 5 voor nodig. Dus, als ik mij niet vergis, heeft majoor *Sas* het vrij definitieve bericht gehoord Dinsdag vóór de 12de November. De 12de November was een Zondag, dus dit moet geweest zijn Dinsdag, de zevende.

25997. De **Voorzitter:** Als ik het mij goed herinner, is zijn belangrijke waarschuwing gekomen op 8 November.

A. Ja, dat klopt wel; dat zal Woensdag de 8ste zijn geweest. Wij twijfelden er niet aan op dat ogenblik, omdat wij het patroon hadden gezien, volgens hetwelk de nazi's te werk gingen in Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, etc., en wij wisten nog precies hoe zij de zaak regisseerden met een perscampagne. En die perscampagne tegen Nederland was inderdaad ingezet de Zondag te voren. Zij verliep precies

volgens patroon; er kwam eerst een venijnig artikeltje van een paar regeltjes, de volgende dag was het een beetje venijniger en een beetje langer, en zo verder; dat werd op die manier zorgvuldig en systematisch opgebouwd en zo hebben wij dat een hele week lang zien opbouwen, tot Zaterdag 12 uur. Daarom stond het voor ons vast, dat er inderdaad iets te verwachten was. Zaterdag is de aanval blijkbaar plotseling afgelast, Zaterdagmiddag, en toen hebben wij Zaterdagavond nog getelefoneerd naar den Haag, dat volgens onze inlichtingen de zaak er nu wat gunstiger voorstond en waarschijnlijk was afgelast.

25998. De **Voorzitter:** Daarover is ook geschreven door *Gisevius*. Acht u diens weergave wel waarheidsgetrouw?

A. Ja, dat klopt heel precies met wat wij in die tijd beleefd hebben. Vele dingen, die wij uit die tijd eigenlijk ook niet geloofden, zijn ons achteraf bevestigd door het boek van *Gisevius*.

25999. De **Voorzitter:** U vindt dat boek op dit punt betrouwbaar?

A. Voor de rest zou ik het niet kunnen beoordelen; nl. de hele tijd, die hij behandelt, en wat heeft plaats gevonden bij het Oberkommando der Wehrmacht; maar wel kunnen wij het beoordelen, b.v. met betrekking tot het West-offensief en alle inlichtingen, die wij van majoor *Sas* hebben gekregen. Ja, in die opzichten leek het mij wel betrouwbaar, waarmee ik natuurlijk geen oordeel uitspreek over het karakter van *Gisevius*. Maar zo waren de feiten en daarom bestond er bij ons eigenlijk geen twijfel, dat er inderdaad plannen geweest zijn voor een aanval op de 12de November. De redenen, waarom die plannen niet zijn uitgevoerd, kunnen wij natuurlijk alleen maar gissen, maar volgens ons idee was het een combinatie van de volgende factoren: in de eerste plaats hoog water — de Rijn was toen erg hoog gezwollen —; in de tweede plaats slechte weervoorspellingen; in de derde plaats was Italië er op dat ogenblik nog tegen; in de vierde plaats de aanslag op de Führer, die Woensdagavond te voren plaats vond.

26000. De **Voorzitter:** Uitgaande dan, voor wat dit laatste betreft, van de veronderstelling, dat het een echte aanslag geweest is, want er zijn er ook, die beweren, dat het een gefingeerde aanslag geweest is.

A. Ja, dat was onze verklaring, die wij gaven. De combinatie van deze factoren en — dit moet ik er bij zeggen — de tegenwerking van het Oberkommando der Wehrmacht zelf, die ook zeer duidelijk blijkt uit het boek van *Gisevius* en verschillende anderen, nl. dat het Oberkommando der Wehrmacht zelf eigenlijk wanhoopte aan het succes van het West-offensief. In het algemeen waren zij er zeer sterk tegen.

26001. De **Voorzitter:** Met het oog op het jaargetijde?

A. Zij dachten, dat het geen succes zou zijn.

26002. De **Voorzitter:** Wij spreken hier over de periode van 12 November.

A. Ja.

26003. De **Voorzitter:** De periode, waarin op 9 November 1939 ook het bekende Venlo-incident voorgevallen is. Hebt u daarvan nog iets gemerkt, of hebt u daar enige bemoeienis mee gehad?

A. Het enige is, dat wij kort daarna een nota hebben moeten overhandigen om aan het Auswärtige Amt te verklaren, dat de Nederlandse Regering er ambtshalve generlei bemoeienis mee gehad had.

26004. **De Voorzitter:** Is dat de nota, die ook gepubliceerd is in het Oranjeboek?

A. Ja.

26005. **De Voorzitter:** En waar, als ik mij niet vergis, geen antwoord op is gekomen?

A. Ja. Er is geen antwoord op gekomen. Dat was juist het verontrustende en wij hoorden van alle kanten, dat dit Venlo-incident verder in de doofpot werd gestopt of, beter gezegd, smeulende werd gehouden om op het kritieke ogenblik te voorschijn te kunnen worden gehaald als grief tegen Nederland, wat ook inderdaad gebeurd is: In het memorandum van de heer *von Ribbentrop* is het ten slotte uitvoerig uitgespeeld, zoals u gezien hebt.

26006. De **Voorzitter:** Onze commissie heeft zich afgevraagd of het plaats vinden van die gebeurtenis op 9 November, hetgeen blijkens verschillende gegevens geforceerd is gebeurd — het moest ineens heel snel plaats vinden — misschien ook verband heeft gehouden met de voorgenomen inval op 12 November. Als men dit gegeven meende te kunnen gebruiken in de lijst van grieven tegen Nederland op 10 Mei 1940, dan had men het ook even goed kunnen doen op 12 November, wanneer de inval in Nederland toen had plaats gehad.

A. Ja, dat is zeer waarschijnlijk.

26007. De **Voorzitter:** Die mogelijkheid bestaat althans. Maar het is zeer moeilijk om daar gegevens over te verkrijgen, want degenen onder de Duitsers, die de juiste bedoeling gekend hebben, zijn allen van het toneel verdwenen, de meesten voor altijd.

A. Daarna komen wij dus op de periode na 12 November, en dat was de periode, waarin velen begonnen te twijfelen aan de inlichtingen van majoor *Sas*. Want toen kreeg men de periode, waarin telkens, van week tot week bijna, de alerte werd opgeschort. Vele malen heeft majoor *Sas* zich, zij het minder uitdrukkelijk, maar toch met zekere waarschuwingen tot den Haag gewend, dat voor het eerstvolgende weekend weer de mogelijkheid van een aanval bestond. En dan werd het weer opgeschort en weer opgeschort. Dat heeft zich vele malen voorgedaan, met het resultaat, dat in den Haag velen er aan gingen twijfelen en wij er zelf ook wel eens aan gingen twijfelen. Men vroeg zich af: We hebben het nu zó vaak gehoord, wat is er van aan en wat is er niet van aan? Achteraf blijkt ook uit het boek van *Gisevius*, dat inderdaad al die tijd eigenlijk de idee van een offensief gehangen heeft.

26008. De **Voorzitter:** Inderdaad was het gevolg daarvan, dat men ook bijv. bij G.S.-III ging zeggen: Het is nu zo dikwijls aangekondigd en het gebeurt maar steeds niet... Daardoor ging men steeds meer twijfelen.

A. Dat was zeer begrijpelijk.

26009. De **Voorzitter:** Er waren er zelfs, die in het voornemen van 12 November ook niet geloofd hebben, omdat zij zeiden: Het zal wel tactiek zijn. Maar dat blijkt nu achteraf toch wel een serieuze dreiging geweest te zijn.

A. Ja. Maar de reactie van majoor *Sas* daarop was natuurlijk ook weer begrijpelijk. Die ging daardoor zijn berichten overdrijven en nog nadrukkelijker stellen in de hoop, dat men er wèl aandacht aan zou besteden, waardoor er een wisselwerking ontstond en men er nog minder geloof aan ging hechten, als het niet uitkwam.

26010. De **Voorzitter:** Ja, alleen majoor *Sas* wist, wie zijn relatie was en wat deze waard was.

A. Ja, dat wist niemand.

26011. **De Voorzitter:** Wist men dat op het gezantschap ook niet?

A. Neen, wij wisten het ook geen van allen.

26012. De **Voorzitter:** In den Haag wist men het ook niet. Indien die naam bekend was geweest aan anderen, dan zouden dezen er misschien wel in geloofd hebben.

A. Ja, dat is zo.
Toen hebben we de alerte gekregen van midden Januari, waar u ook van afweet, van dat vliegtuig, dat in België neergestort is. Toen is de eerste waarschuwing uit België gekomen, waarover we toen plotseling zeer ongerust zijn geworden: dat vliegtuig met plannen voor een inval in België.

26013. De **Voorzitter:** Daarover wilde ik u nog iets vragen. *Churchill* schrijft in zijn „Mémoires": „Deze papieren bevatten de volledige plannen voor de invasie in Nederland, België en Frankrijk, waartoe *Hitler* was besloten. De Franse en Britse Regering ontvingen afschriften van deze documenten, enz." Nu schijnt het zo te zijn, dat de Nederlandse Regering als zodanig niet in dit voorrecht gedeeld heeft, maar dat men de inlichtingen heeft gekregen van onderop, langs de weg dus van de inlichtingen, die G.S.-III over het algemeen pleegde te verzamelen. Wist u in Berlijn iets van de inhoud van die stukken?

A. Neen, maar dat zou normaliter ook niet bij ons terechtkomen. Wij kregen wel direct uitvoerig bericht, dat het vliegtuig neergestort was, etc., etc., en dat het stukken behelsde, die nauwkeurige plannen voor de inval in België bevatten.

26014. De **Voorzitter:** Hoorde u dat weer via de bron van majoor *Sas*?

A. Neen, dat kregen wij via den Haag.

De **Voorzitter:** Juist, via den Haag.

A. En toen kwam vlak daarna een bericht van de bron van majoor *Sas,* dat het weer bevestigde. En deze maal kwam dit na het bericht, dat uit België was gekomen, omdat de relatie op een inspectietocht was, en een paar dagen later terugkwam.

26015. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook of er daarbij sprake van is geweest, of deze zaak echt was? Ik vraag het daarom, omdat in den Haag twee theorieën om de voorrang streden, nl. of het echte documenten waren of valse. Daarover had natuurlijk van de bron van majoor *Sas* een mededeling kunnen zijn gekomen. Herinnert u zich of daar een bericht over is gekomen?

A. Ik meen, dat de bron van majoor *Sas* bevestigde, dat het juist was.

26016. De **Voorzitter:** Dat het echte plannen waren?

A. Ja, inderdaad. Maar velen, zoals u zegt, hebben er aan getwijfeld en dachten, dat het weer een truc was.

26017. De **Voorzitter:** Dus dat komt er op neer, dat het ook een echt ongeluk was van dat vliegtuig?

A. Ja, terwijl anderen dachten, dat het vliegtuig met opzet daarheen gezonden was.
Toen is het weer doorgegaan met weer een paar keer opschortingen en weer een paar kleine alertes, tot dat de grote alerte kwam, de inval in Denemarken en Noorwegen. En die heeft majoor *Sas* 5 dagen van te voren gehoord van zijn relatie, zoals hij u waarschijnlijk verteld heeft. Die inval is Dinsdag geweest en Donderdagavond wist hij al, dat het ging gebeuren.

26018. De **Voorzitter:** Daarmee was natuurlijk het vertrouwen in zijn berichtgeving weer aanmerkelijk versterkt?

A. Vanaf dat ogenblik stond het voor ons in Berlijn vast. Maar het verbluffende voor ons is geweest, dat men na dat ogenblik toch nog getwijfeld heeft aan zijn inlichtingen. Van dat ogenblik af was het eigenlijk niet meer verantwoord. Het was zo sterk, dat wij van te voren die inlichtingen eigenlijk ook cum grano salis namen. Het leek te onwaarschijnlijk, dat je vijf dagen van te voren zo iets zou weten, en hij beweerde, dat zijn relatie de zesde man was in het Duitse Rijk, die dat wist. Behalve zijn relatie waren het er maar 5; maar dat klopte achteraf. Zelfs op Dinsdagochtend zei iedereen nog, en hebben wij ook gezegd: Nu is verder de authenticiteit van de bron van *Sas* hopeloos, want er was nog niets gebeurd. Maar vijf minuten later kwam het bericht over de radio, dat de inval inderdaad had plaats gevonden, precies zoals hij het voorspeld had. En van dat ogenblik af had men zijn bron moeten geloven.

26019. De **Voorzitter:** Er is, naar ik meen, bij het verhoor van majoor *Sas,* dat plaats heeft gevonden voor een andere subcommissie van de Enquêtecommissie, ook nog sprake geweest van een berichtgeving zijnerzijds over de opstelling van een pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück, waaraan hij grote waarde hechtte, een informatie, die echter in Nederland niet tot de hoogste plaats is doorgedrongen. Is u daar niets van bekend?

A. Nu, ik herinner mij alleen, dat hij altijd een kaart bijhield van de dislocatie van de verschillende Duitse divisies en dat er in de laatste twee weken vóór de 10de Mei een zeer duidelijke verdichting was waar te nemen, en dat was eigenlijk het meest verontrustende teken, van de Duitse dislocaties tussen Wesel en Aken, en ook dat hij zeer nauwkeurige inlichtingen heeft gezonden, herhaalde malen te voren, over de punten, waar het zwaartepunt van de aanval zou vallen, met name, dat dat zou vallen door Limburg heen en door Noordbrabant en dat zij zouden trachten de waterlinie te vermijden. Hij heeft ook inlichtingen gezonden over de grote hoeveelheden parachutetroepen, die zouden worden gebruikt, waar men toen om lachte, het idee van 2000 parachutetroepen, dat was toen iets ongehoords. Hij heeft ook geregeld en herhaaldelijk bericht, op verzoek van zijn relatie, over de Maasbruggen. Dat was een punt — dat blijkt trouwens ook uit het boek van *Gisevius* —, waar zijn relatie voortdurend de nadruk op legde: Denk er toch om, dat, als er iets gebeurt, die Maasbruggen de lucht ingaan. Dat was het cardinale punt in hun militaire opzet. En de generaloberst dacht, dat, wanneer die Maasbruggen de lucht ingingen, al hun plannen zouden mislukken. En de Maasbruggen zijn, zoals u weet, niet allemaal de lucht ingegaan.

26020. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus majoor *Sas* heeft wel gewaarschuwd, dat er ook parachutisten op komst waren?

A. Ja.

26021. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U weet niet hoe lang van te voren?

A. Neen, ik zou niet kunnen zeggen hoe lang te voren, maar lang te voren, d.w.z. weken te voren.

26022. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Toch wel weken te voren?

A. Ja, weken te voren.

26023. De **Voorzitter:** Maar de vraag is of hij ook geweten heeft, dat het op die schaal zou gebeuren, want de omvang, waarop het in het westen van Nederland is gebeurd, was eigenlijk de eerste in de geschiedenis van dat wapen; in Polen zijn de parachutisten niet of bijna niet gebruikt; in Noorwegen een vrij groot aantal, doch op één bepaald punt, op het vliegveld van Oslo. Ik meen, dat het zo is, dat voor de aanval in het Westen enkele divisies zijn opgeleid in de uiterste afzondering, opdat er niets van zou uitlekken; het resultaat is dan ook geweest, dat als een volkomen verrassing ongeveer twee divisies zijn ingezet in het westen van ons land. Dat wist u waarschijnlijk op dat moment ook niet?

A. Hij heeft één keer een cijfer genoemd, dat herinner ik mij, daar wil ik van af wezen, maar ik dacht iets van 2000 man.

26024. De **Voorzitter:** Er zijn er veel meer gekomen.

A. Inderdaad, er zijn er veel meer gekomen. Maar het is moeilijk te controleren hoeveel majoor *Sas* heeft genoemd, want al die telegrammen zijn natuurlijk vernietigd. Maar hij heeft bepaald bericht over parachutetroepen. Dat herinner ik mij heel goed.
Het verloop in die laatste dagen is misschien nog de moeite waard voor u, de laatste dagen vóór 10 Mei, zoals wij dat ongeveer op de voet gevolgd hebben. Hij had eerst dus mededeling gedaan, majoor *Sas,* dat ongeveer een week na de inval in Noorwegen de aanval op het Westen zou plaats vinden. Men had gedacht, dat de hele quaestie in Noorwegen misschien in 4 of 5 dagen geliquideerd zou zijn, en dan was de bedoeling om, vóórdat men bekomen zou zijn van die schok, al meteen een aanval in het westen te doen plaats vinden. Doordat de expeditie in Noorwegen veel langer duurde dan zij dachten, is die aanval op het Westen telkens uitgesteld. Ten slotte hebben wij het eerste bericht gekregen Zaterdagmiddag vóór de inval, dus dat is geweest de 4de Mei 1940. Dat eerste bericht kwam van het Vaticaan. Dat heeft men hier in den Haag gekregen en dat heeft men onmiddellijk doorgeseind; dat bericht kregen wij Zaterdagmiddag om een uur of twee door, nl. dat er sterke indicaties waren, dat in de komende week een aanval op het Westfront zou plaats vinden. Toen had de relatie van majoor *Sas* nog geen bericht gestuurd. De eerste alerte in Berlijn kwam, meen ik, op Zondag. Zondag kreeg hij inlichtingen van iemand, ik weet niet meer van wie, die een Duitse politie-officier gesproken had, die een „Gestellungsbefehl" had gekregen om zich op een bepaalde dag en op een bepaald uur in Nederland te melden. Dat was allemaal zo schitterend voorbereid, zo had men dat in Polen ook gedaan. Zelfs de politieagenten kregen al van te voren bevel, waar zij zich moesten melden voor hun diensten. Dat was een veeg teken, maar dat was nog geen sterke indicatie. Maandagavond is zijn relatie bij majoor *Sas* gekomen met een bericht, dat de aanval voorlopig was vastgesteld op Woensdagochtend. Dat was dus Maandagavond, de zesde. Dat hebben wij toen naar den Haag geseind en daarop zijn toen Dinsdag alle verloven ingetrokken. Ik ben toen die zelfde avond nog naar het Belgische gezantschap gegaan om hen te waarschuwen, dat was inmiddels een uur of halftwaalf 's nachts, en heb daar met de gezantschapsraad

gesproken, die er de militaire attaché bijgehaald heeft, en heb hem ook dat zelfde verhaal verteld, met de mededeling, zoals de relatie het dan had uitgedrukt: „Ich bin felsenfest überzeugt, dasz es geschehen wird"; maar de Belgen zeiden: Ach, hij is fest überzeugt, maar dat heeft hij zo vaak gezegd. Ik zei: Enfin, u moet er mee doen wat u wilt, maar zoudt u het in ieder geval niet naar Brussel seinen? Neen, dat vonden zij niet nodig, om daar de Regering voor wakker te maken, het was midden in de nacht, dat zouden zij de volgende dag wel seinen.

Dinsdagochtend kregen wij een verzoek voor een visum voor de „Gesandter in der Reichskanzlei des Führers", *Kiewitz,* die met een dringende opdracht naar den Haag toe moest. Het geval-*Kiewitz* zult u ook elders gelezen hebben. Toevallig was ik toen alleen in het gezantschap op dat ogenblik met de heer *Bosch van Drakenstein,* de gezantschapsraad, en wij waren voortdurend gehinderd geweest met visumaanvragen van Nederlandse autoriteiten naar Berlijn, dus wij waren veel te blij, dat wij ook eens de gelegenheid hadden om ze terug te hinderen, dus we hebben gezegd: dat moeten we eerst in den Haag vragen. We hebben dat inderdaad gedaan, maar er niet al te veel haast mee gemaakt, een paar uurtjes laten liggen, en ondertussen kwam er voortdurend iemand aan de telefoon; Hofrat *Reimke* heette de man; die had de leiding over de visa- en passenafdeling en hij zei opgewonden: de heer *Kiewitz* moèst beslist vertrekken. Ik zei: ja, het spijt mij verschrikkelijk, maar laatst heeft onze consul-generaal een week moeten wachten op een Duits visum, dus u kunt zich niet beklagen. Toen begonnen wij meer verontrust te worden, toen er nog vier andere dringende aanvragen voor visa binnenkwamen, waar onder andere een aanvrage bij was voor de heer *Todt* van de Organisation-*Todt,* die grote Duitse militaire wegen aanlegde, en van de heer *von Kühlmann,* de vroegere Minister van Buitenlandse Zaken, die het verdrag van Brest-Litovsk heeft afgesloten, en nog twee heren. Die moesten allemaal dringend diplomatieke visa hebben. We werden nog meer verontrust, toen die Hofrat *Reimke,* die niet zo handig was, zich liet ontvallen: „Ja, aber das Flugzeug steht bereits bereit", waaruit wij begrepen, dat er een speciaal vliegtuig voor de heer *Kiewitz* werd klaar gehouden. Toen kwam tegen het middaguur die Dinsdag de Belgische militaire attaché, kolonel *Goethals,* op het gezantschap aan, die toen plotseling zijnerzijds ook zeer verontrust was, want hij had van zijn kant inlichtingen gekregen, dat de heer *von Ribbentrop* het dossier „Ultimatum Nederland en België" te voorschijn had laten halen en daarin aan het dokteren was. Om halftwee ongeveer, dat herinner ik mij, want ik ben toen niet gaan lunchen, kreeg ik het bericht uit den Haag, dat het visum voor die vijf heren verleend kon worden. Inmiddels hadden wij die andere inlichtingen gekregen, die wij in een cijfertelegram verwerkt hebben, en de heer *van Royen,* die toen aan de telefoon kwam, heb ik gezegd: Ik zal je eerst een cijfertelegram dicteren en daarna twee uur wachten met het verlenen van die visa en als er dan geen verandering in komt, zullen wij die visa verlenen. Die cijfertelegrammen telefoneerden wij altijd spoedshalve. Wij hebben toen het cijfertelegram getelefoneerd, waarin alle inlichtingen stonden. Om een uur of halfvijf kwam de heer *van Royen* met de mededeling, dat het visum kon worden verleend aan de heren, met het bericht, dat men in verband met de hoge waardigheid van de heren wel graag voor hun veiligheid zou instaan, dat het niet mogelijk was voor de heren om met een vliegtuig in Nederland te landen, voor het geval zij dat van plan waren geweest, aangezien dat niet mogelijk was in verband met de veiligheidsmaatregelen, en nu zou men graag weten, hoe laat zij de grens zouden overschrijden, opdat men voor de veiligheid zorg zou kunnen dragen. Daar waren zij bijzonder verontwaardigd over, want het plannetje van de heer *Kiewitz* om naar Nederland te vliegen, was daarmee gedwarsboomd. Dat is 's middags om ongeveer halfvijf geweest. Later op de middag kregen wij nog inlichtingen van de Belgische ambassadeur, dat hij de indruk had, dat het ultimatum nog niet geredigeerd was, maar dat de heer *von Ribbentrop* alleen nog maar bezig was het te bestuderen. Verder had hij van zijn kant gehoord, dat er twee speciale afgezanten naar Nederland en naar België zouden worden gezonden, hetzij om dat ultimatum alleen maar over te brengen, hetzij om het aan de Staatshoofden te overhandigen, daarvan was hij niet zeker. Wij vermoedden dus, dat de heer *Kiewitz* de man was, die daarmee belast was voor Nederland. Men heeft later van de zijde van het Auswärtige Amt medegedeeld, dat de heer *Kiewitz* Woensdagmiddag om een uur of drie zou vertrekken, maar bij ons weten is hij ten slotte nooit gegaan.

Toen — Dinsdagavond was dat nog steeds — kreeg onze gezant van die voormalige Duitse diplomaat, die ik eerder genoemd heb, ook een mededeling, dat ons land in onmiddellijk gevaar verkeerde. Dat was een klein briefje, dat hij in de bus gestopt kreeg. Woensdagochtend is majoor *Sas* nog eens naar het Oberkommando der Wehrmacht gegaan om te verklaren, in verband met allerlei berichten, die in de Duitse pers verschenen, dat er Engelse troepen gereed zouden staan om in Nederland te landen, dat, indien een dergelijk plan ten uitvoer zou worden gebracht, Nederland zich daartegen zou verweren en in ieder geval in staat was om zich zelf te verdedigen en geen behoefte had aan hulp, van welke kant ook, waarop de Duitser van zijn kant antwoordde, dat hij dat volkomen begreep en dat in ieder geval Duitsland de neutraliteit van Nederland strikt zou eerbiedigen. Dat is Woensdagochtend geweest.

26025. De **Voorzitter:** Door wie werd dat antwoord gegeven?

A. Dat was de leider van de Attaché-Gruppe van het Oberkommando der Wehrmacht, zijn naam weet ik niet, maar die zal de heer *Sas* wel weten. Er was nl. een speciale wat men noemde „Attaché-Gruppe", dat waren officieren, die contact hielden met de buitenlandse militaire attaché's van het Oberkommando der Wehrmacht. Dat is Woensdagochtend geweest. Die zelfde dag heb ik toen nog op het Auswärtige Amt mededeling gedaan, dat, wanneer er eventuele toekomstige Duitse hoogwaardigheidsbeklеders ons land wilden bezoeken, zij dat dan vooral van te voren wilden mededelen in verband met de zorg voor hun veiligheid. We hebben toen verder heel weinig meer gehoord, noch Woensdagavond, noch Donderdag een hele tijd, tot Donderdagavond — ik meen om een uur of acht — majoor *Sas* van zijn relatie hoorde, dat 's middags om twee uur het definitieve bevel voor de aanval was gegeven. Hij heeft toen nog gewacht tot een uur of tien, omdat zijn relatie nog weer eens naar het Oberkommando der Wehrmacht is gegaan ter bevestiging om te kijken of er geen wijziging meer in het bevel was gekomen, en zodra hij zekerheid kreeg, dat het niet meer veranderd was, heeft hij naar den Haag getelefoneerd en tegen de heer *Post Uiterweer* gezegd: „Morgenochtend, bij het aanbreken van de dag", omdat wij voortdurend bang waren, dat de telefoonlijnen zouden worden afgesneden, wat zij bij vorige aanvallen op andere landen gedaan hadden, maar wonder boven wonder bij ons niet gedaan werd.

26026. De **Voorzitter:** Die mededeling is omstreeks 9 uur binnengekomen.

A. Ja, Nederlandse tijd, de Duitse tijd was 1 uur en 40 minuten later, meen ik; ja, dat klopt, dus even na tienen, Duitse tijd. Nadat wij dat gedaan hadden, hebben wij een uitvoerig telegram geredigeerd, waarin alle details waren vermeld, die op dat ogenblik bekend waren, nl. dat de aanval zeker zou plaats vinden tegen Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk en misschien ook tegen Zwitserland. Nog eens, dat het zwaartepunt van de aanval zou liggen ten noorden van Aken en enkele andere details, die ik mij niet kan herinneren, en dat telegram is natuurlijk ook vernietigd. Misschien herinnert majoor *Sas* zich daar iets meer van.

26027. De **Voorzitter:** Er heeft toch ook nog een bericht een rol gespeeld met het cijfer 210 meen ik?

A. Neen, wel de operatie van mevrouw *Sas.*

26028. De **Voorzitter:** Ja, dat klopt. Maar ik meen — dit is behandeld voor een andere subcommissie, daarom weet ik het niet zo precies —, dat majoor *Sas* een afspraak had gemaakt, dat, wanneer hij de datum precies wist, hij die datum zou toevoegen aan het getal 200 en dat getal naar den Haag zou doorgeven.

A. Dat wist ik niet.

26029. De **Voorzitter:** Ik meen, dat hij dat verklaard heeft. In ieder geval: dat heeft u niet persoonlijk meegemaakt?

A. Dat heb ik niet meegemaakt, neen. Ik ben nl. een deel van de avond weg geweest. Ik was uit eten bij de Amerikaanse zaakgelastigde die avond en werd daar weggeroepen vlak na het diner; dus ik ben ongeveer om een uur of tien op het gezantschap teruggekomen.

26030. De **Voorzitter:** Maar heeft u toen wel meegemaakt, dat er door majoor *van de Plassche* nog teruggebeld is?

A. Neen, dat heb ik ook van de heer *Sas* gehoord. Ik ben er niet bij geweest, toen dat gesprek gevoerd werd.

26031. De **Voorzitter:** Daar was majoor *Sas* nogal verontwaardigd over?

A. Ja, die was er zeer verontwaardigd over. Dat ging in dergelijk termen van: Is het nou wel helemaal waar, kunnen we daar nu wel op rekenen?, waarop *Sas* toen gezegd heeft: „100 procent zekerheid."

26032. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, is dat tweede gesprek....

A. Dat is afgeluisterd door de Duitsers. Dat is de sleutel geweest blijkbaar, waar zij het later uitgehaald hebben. Dus blijkbaar hebben zij, tot onze grote verbazing, al onze telegrammen nooit kunnen ontcijferen. Want anders hadden zij een veel betere sleutel gehad. Toen zijn wij daarop dan de documenten en dergelijke gaan verbranden. Om een uur of 12 was dat klaar en toen ben ik weer naar mijn diner teruggegaan, want wij wisten nog steeds niet of het zeker zou gebeuren of niet en we moesten tot het laatste toe de rol van neutraliteit doorspelen. We hebben de hele nacht door naar de radio geluisterd en eindelijk, 's morgens om een uur of halfvier, hoorden we de berichten van de Nederlandse luchtwachtdienst, dat er grote aantallen vijandelijke vliegtuigen uit oostelijke richting waren gesignaleerd, en toen begrepen wij, dat het was begonnen. Om 5.30 uur Duitse tijd in de ochtend is de gezant uit zijn bed gebeld door de Legationsrat *Wagner* van het Auswärtige Amt, met de mededeling of hij direct bij de heer *von Ribbentrop* wilde komen. Hij is onmiddellijk naar het Auswärtige Amt gegaan, is daar even over zessen Duitse tijd bij de heer *von Ribbentrop* ontvangen.

26033. De **Voorzitter:** Dus dat is vroeger geweest dan het ogenblik, waarop de Duitse gezant in den Haag bij de heer *van Kleffens* is geweest, want hij is daar omstreeks zes uur Nederlandse tijd geweest.

A. Dat is veel vroeger geweest, ja. Dat klopt; ik lees hier in het rapport, dat hij om 6.11 uur bij de heer *von Ribbentrop* binnengekomen is, Duitse tijd, en dat was 4.31 uur Nederlandse tijd, omgerekend.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Dus het was nog vroeger dan hier in Nederland. De heer *von Ribbentrop* heeft hem toen dat uitvoerige memorandum gegeven, dat u natuurlijk kent, met die talloze bijlagen over Venlo, enz. Beschikt u daarover? Anders kunt u dat vinden in het archief van Buitenlandse Zaken.

De **Voorzitter:** Ja.

A. Met de zaak van Venlo en al de verdere zogenaamde bewijzen van Nederlands heulen met de geallieerden.

26034. De **Voorzitter:** U bedoelt het memorandum met die twee rapporten van *Frick* en *Himmler* en van *Keitel;* de rapporten, waarop het memorandum berust. Maar hoe is dat gegaan? Heeft *von Ribbentrop* dat memorandum eenvoudig overhandigd of heeft hij het voorgelezen?

A. Neen, *von Ribbentrop* heeft het hem eerst gegeven en heeft gezegd: kijkt u het maar eens in. De heer *van Haersma de With* heeft dat vluchtig doorgenomen en heeft gezegd: „Deze beschuldigingen moet ik ten enenmale afwijzen." De heer *von Ribbentrop* heeft daarop geantwoord, dat zijn inlichtingen anders waren.

De heer *van Haersma de With* heeft verklaard, dat wij volkomen neutraal waren, dat wij ons te allen tijde zouden verdedigen, als wij werden aangevallen, maar dat wij ons niet aan enige incorrectheid schuldig hadden gemaakt. Toen zei *von Ribbentrop:* „Dat spijt mij, maar mijn inlichtingen luiden anders." Hij is vrij beleefd en vriendelijk begonnen, later is hij met meer dreigende toon gekomen, toen hij merkte, dat het geen succes had. Zijn mededelingen kwamen in hoofdzaak hierop neer, dat hij hoopte, dat het Nederlandse volk, dat hij zo'n goed hart toedroeg, zich niet zou verzetten, en dat hij er zeer op aandrong bij de gezant, dat deze dat aan de Regering zou overbrengen, en dat Duitsland in dat geval de integriteit van ons grondgebied in Nederland en in Azië en het voortbestaan van onze dynastie garandeerde.

26035. De **Voorzitter:** Dat wil dus zeggen: op de voorwaarde, die gesteld werd.

A. Er werden geen voorwaarden bij genoemd.

26036. De **Voorzitter:** Ik bedoel: de voorwaarde, dat men zich niet verzetten zou.

A. Ja, dat men zich niet verzetten zou. Als wij ons daartegen zouden verzetten, dan zouden wij „rücksichtslos vernichtet werden". Er bestaat daarover een rapport — voor het geval u dat nog niet gehad hebt —, dat zich bij Buitenlandse Zaken bevindt, van 22 Mei 1940 — het is voor u misschien de moeite waard om daar kennis van te nemen —, hetwelk de heer *van Haersma de With* later te Bern heeft opgemaakt over zijn onderhoud met de heer *von Ribbentrop.* Er bestaan meerdere rapporten. Er bestaat ook een rapport, waarin al die gebeurtenissen van de laatste dagen nog worden vermeld. Er zijn vijf rapporten van die datum, die wij gezamenlijk hebben opgesteld in Bern.

In het onderhoud op 10 Mei heeft de heer *von Ribbentrop* gezegd, dat hij hoopte, dat de heer *van Haersma de With* dit aan de Regering zou willen overbrengen en er op zou willen aandringen, dat Nederland zich niet zou verzetten en dat hij voor dat doel een speciale telefoonlijn naar den Haag voor hem in orde had laten brengen. De verbindingen met Nederland waren afgebroken, maar hij had gezorgd, dat er een speciale telefoonlijn was, allemaal volgens het patroon, zoals het indertijd ook met president *Hacha* van Tsjecho-Slowakije, enz. is gebeurd. De heer *van Haersma de With* heeft dat voorstel aangenomen, in de hoop daarmee tijd te winnen en de Regering zo snel mogelijk te waarschuwen, voor het geval ze nog niet gewaarschuwd waren, wat achteraf ook zeer juist is gebleken. Hij is in de kamer daarnaast gegaan, waar de telefoonlijn was klaargemaakt, samen met de heer *Gaus,* de juridisch adviseur van het Auswärtige Amt, die er bij gebleven is. Het gesprek zou doorkomen, maar de Nederlanders waren blijkbaar actiever geweest dan de Duitsers, want ze konden geen verbinding meer tot stand brengen met den Haag. Het was van Nederlandse kant afgesneden.

26037. De **Voorzitter:** Dus dat contact is er nooit geweest?

A. Dat contact is er nooit geweest. Dat heeft nooit plaats gehad.

De **Voorzitter:** Juist.

A. De heer *van Haersma de With* heeft verder alle beschuldigingen van de Duitse kant afgewezen en heeft gezegd, dat hij wel zeker wist, ook zonder de Nederlandse Regering gesproken te hebben, dat Nederland zich zou verzetten tot het uiterste en dat Duitsland voor de geschiedenis de verantwoordelijkheid zou dragen van deze aanval. Hij is toen teruggebracht naar het gezantschap, 's morgens om halfzeven, kwart voor zeven zo iets. Hij is tien over zessen daarheen gegaan, dus het heeft plus minus een halfuur geduurd, nog geen halfuur. Enfin, toen zijn wij geïnterneerd en uitgewezen. Dat is waarschijnlijk verder niet van veel belang voor u.

26038. De **Voorzitter:** Ja, alleen heb ik gehoord — ik meen, dat majoor *Sas* dat heeft medegedeeld —, dat het vertrek van het Nederlandse gezantschap niet zo vlot is gegaan.

A. Neen, dat is inderdaad na lange aarzeling gebeurd. Wij zijn vijf dagen geïnterneerd geweest in het gezantschap, zonder dat men ons enige zekerheid gaf, dat wij er inderdaad uitgelaten zouden worden, wat natuurlijk volkenrechtelijk hun verplichting was; toen hebben zij ons in een extra-trein gevoerd naar een hotel aan de Zwitserse grens. Wij werden zeer behoorlijk behandeld, moet ik er bij zeggen, een goed hotel, behoorlijk te eten en te drinken, maar voortdurende onzekerheid, wat er met ons zou gebeuren, en, gezien de moraal van de heren, waren we niet al te gerust, dat ze ons inderdaad er uit zouden laten. De Amerikanen hebben zeer voor ons gewerkt, ik geloof ook de Brazilianen. Die hebben zeer veel druk daarop gezet. We hadden nl. geen tegenpand meer, doordat de Duitse diplomaten hier al bevrijd waren. We hadden er van te voren op aandrongen, dat, wanneer er iets zou gebeuren, het Duitse gezantschap onmiddellijk naar Engeland verscheept zou worden, maar dat is niet gebeurd.

26039. De **Voorzitter:** Bestond er geen tegenstelling in de behandeling van het Nederlandse gezantschap en het Belgische gezantschap?

A. Neen, integendeel. Ten slotte zijn wij beter behandeld dan de Belgen. De Belgen zijn precies zo behandeld, zijn ook in een extratrein gezet, zijn ook naar de grens verscheept; die hadden wèl een tegenpand. Er ontstond echter ruzie over één man, een Duitse consul, ik weet niet meer waar, die de Duitsers mee er uit wilden hebben,

uit België, en die er niet bij was, omdat de Belgen beweerden, dat hij geen beroepsconsul was. En als tegenprestatie, als représaille eigenlijk, hebben zij ten slotte de Belgen slechter behandeld dan ons. Zij hebben hen al die tijd in een trein laten staan, die gloeiend heet op het perron stond in Friedrichshafen, en zij zijn pas een week of tien dagen na ons Duitsland uitgekomen.

26040. De **Voorzitter:** Het is dus niet zo, dat de trage afwikkeling van deze aangelegenheid verband hield met het feit, dat de Duitsers wantrouwen hadden opgevat over het telefoongesprek, dat Donderdagavond uit den Haag was gekomen?

A. Neen, integendeel, ik herinner mij heel goed, dat het eerste wantrouwen is opgevat tegen kolonel *Goethals*. We hebben er toen veel plezier over gehad, dat de Duitsers zo in het geheel geen lucht van de relatie van majoor *Sas* hadden. Wij hadden nl. bericht gekregen, dat de heer *Goethals* werd gewantrouwd als zijnde de bron van de lekkages. Blijkbaar pas veel later hebben zij wantrouwen tegen de heer *Sas* opgevat; dat telefoongesprek was op dat ogenblik blijkbaar nog niet doorgedrongen.

Ten slotte kwam op een Zondag, vlak vóór de 22ste Mei, dus dat zal ongeveer de 20ste Mei geweest zijn, op een Zondagmiddag, het bericht uit Berlijn, dat de Führer „in seiner Grosszügigkeit" had besloten ons de keus te laten om: òf er uit te gaan naar Zwitserland, maar als wij dat deden, mochten wij nooit meer in Nederland terugkomen, dat natuurlijk helemaal in Duitse sfeer zou komen, òf wij mochten teruggaan naar Nederland, wat zeer zou worden geapprecieerd, want Nederland zou nu weer helemaal worden opgebouwd en wij konden daar zeer nuttig werk verrichten. We hebben natuurlijk allemaal gekozen om er uit te gaan, waar de heren bijzonder verwonderd over waren.

26041. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kreeg u, toen u daar die vijf dagen in dat hotel zat, berichten? Kon u de radio aanzetten?

A. De eerste twee dagen hadden wij zelfs volledige bewegingsvrijheid merkwaardigerwijze. Tot Zaterdagavond 11 Mei hebben wij allemaal in onze huizen kunnen wonen en hebben wij ons vrij kunnen bewegen door Berlijn, tot onze grote verwondering. Toen ineens Zaterdagavond om 8 uur of 10 uur moesten wij ons concentreren in het gezantschapsgebouw, maar daar hebben zij de telefoon ook nog een tijd laten werken, ook tot onze grote verbazing. We hadden onze eigen radio's, waardoor wij de Hilversumse berichten konden opvangen.

26042. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u wist wel zo'n beetje wat er aan de hand was?

A. We wisten wat er gebeurde. Maar de overgave van Nederland hoorden wij pas, toen wij aankwamen in Friedrichshafen, en dat was een enorme slag, die we eerst niet konden geloven. Dat was dus de 5de dag, dezelfde dag, dat wij naar Friedrichshafen waren vertrokken.

26043. De **Voorzitter:** Ik zie uit uw brief, dat men er in het rapport van 22 Mei zelfs grotendeels in geslaagd is om ook de telegrammen te reconstrueren.

A. Ja, enkele teksten van enkele telegrammen zijn daarin gereconstrueerd, voor zover wij dat ons konden herinneren. Verder bezitten we nog, voor het geval u dat interesseert, de tekst van de protestnota, die wij toen hebben overhandigd. Dat is misschien wel aardig voor u, omdat zij verder generlei bekendheid heeft gekregen natuurlijk. Dat is een nota, waar wij nogal trots op waren, er stonden nogal mooie volzinnen tegen de Duitsers in.

26044. De **Voorzitter:** Wanneer is die overhandigd?

A. Die is overhandigd op de 10de Mei zelf.

26045. De **Voorzitter:** In de loop van de dag?

A. Ja, in de loop van de dag, nl. Vrijdagmiddag, op het Auswärtige Amt. Het is gebruikelijk, dat men een nota indient, waarbij men zijn paspoorten vraagt, maar na enige onderlinge deliberatie zijn wij tot de conclusie gekomen, dat wij het er niet bij konden laten en dat wij ook zonder instructie van de Regering natuurlijk wel een krachtige protestnota konden indienen, dus die hebben wij hier ingediend, waarvan de slotzin was:

> „Deutschland hat unter Vergewaltigung der elementärsten Prinzipien des Rechtes und der Moral die Jahrhunderte alten Bande des Friendens und der Freundschaft mit dem Niederländischen Volk zerrissen. Die Deutsche Agression wird nicht verfehlen das Weltgewissen tief zu erschüttern. Das Deutsche Reich wird der Geschichte gegenüber die ausschliessliche Verantwortung zu tragen haben."

Die nota hebben wij Vrijdagmiddag overhandigd op het Auswärtige Amt. Zij is in ontvangst genomen door de waarnemend chef van het protocol, *von Halem,* die haar niet direct gelezen, maar wel in ontvangst genomen heeft. 's Avonds werd de heer *Bosch van Drakenstein,* die de nota overhandigd had, weer teruggeroepen door die zelfde mijnheer, die bijzonder ontstemd en boos was en hem de nota voor de voeten wierp en zei: „eine derartige Unverschämtheit" konden ze niet aannemen. „Hoezo dan?" zei de heer *Bosch.* „Ja, das ist ein unverschämtes Stück", speciaal waar gesproken werd van „die Deutsche Agression", waarna de heer *Bosch* zei: „Wie nennen Sie es denn?" Toen antwoordde *von Halem*: „Darüber sprechen wir jetzt nicht." In ieder geval werd er geëist, dat wij dus een beperkte nota zouden indienen, waarin we alleen onze paspoorten zouden terugvragen, anders zouden wij ze niet krijgen. Inmiddels, nog vóórdat wij dat konden doen, hadden we de paspoorten al gekregen via het Zweedse gezantschap, dus het is niet nodig geweest ten slotte. Maar de tekst van die nota is misschien als historisch stuk voor uw commissie wel interessant, omdat er verder natuurlijk nooit enige bekendheid aan gegeven is. Die is overhandigd en weer teruggegeven.

26046. De **Voorzitter:** Voor zover ik op het ogenblik kan zien, staat dit stuk ook niet in het boekje van Buitenlandse Zaken, dat niet gepubliceerd is en waarin de meeste van deze gegevens zijn opgenomen. Het „memorandum" van *von Ribbentrop* en de rapporten, die daaraan ten grondslag liggen, kan men er in vinden, maar die nota niet.

A. Neen, dat kan best, want dat is een dossier, dat de hele oorlog gesluimerd heeft, omdat het toen van 1940 was en er helemaal geen archieven bestonden en heel weinig mensen er van op de hoogte zijn. Ik weet het toevallig, omdat ik zelf die rapporten heb helpen samenstellen, en ik heb een ontzettende moeite gehad om dit dossier terug te laten vinden in de archieven; daar werd het nl. uit te voorschijn gehaald.

26047. De **Voorzitter:** Er staat wel achter de rapporten, die ik zoëven noemde, de instructie van de Duitse Regering aan de Duitse gezant te 's-Gravenhage tot het afleggen van een verklaring aan de Minister van Buitenlandse Zaken op 10 Mei 1940, alsmede het antwoord van onze Minister van Buitenlandse Zaken aan de Duitse gezant te 's-Gravenhage, op 10 Mei 1940 gegeven. Dan springt het verder ineens over op de documenten betreffende de capitulatieovereenkomst te Rijsoord. Dus dat staat hier niet in.

A. Dit dossier is, zoals ik al zei, aan zeer weinig mensen bekend en het heeft ons veel moeite gekost om het weer te vinden; er zitten nog een paar stukken in, die voor de commissie van belang zijn. Het zijn nl. al die rapporten van 20—22 Mei 1940. Het zijn er vijf. Er is er één over de gebeurtenissen van de laatste week, zoals ik u al verteld heb, één over het bezoek en het gesprek van de heer *van Haersma de With* met de heer *von Ribbentrop,* één over het overhandigen van de protestnota, één over het lot van de Nederlanders in Berlijn, die toen geïnterneerd zijn gedurende een paar dagen, en één over de behandeling van het gezantschapspersoneel.

26048. De **Voorzitter:** En bent u zelf daarna vrijwel direct doorgegaan naar Londen?

A. Ja, een dag of tien of twaalf later zijn wij doorgegaan naar Londen. Op verzoek van de Regering zijn wij er allemaal heengegaan en hebben ons daar ingezet voor de geallieerde zaak.

26049. De **Voorzitter:** U bent toen, als ik het goed begrepen heb, uit de diplomatieke dienst....

A. Ik ben toen uitgeleend. Ik ben eerst uitgeleend aan het Departement van Financiën, omdat er geen Departement van Financiën meer was. De heer *van Asch van Wijck* was vrijwel in zijn eentje overgekomen, dus er moest iets opgebouwd worden.

26050. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Dat was begin Juni 1940.

De **Voorzitter:** Juist, begin Juni 1940.

A. Toen was er helemaal geen Departement van Financiën, de heer *de Geer* en de heer *van Asch van Wijck* waren er en verder niemand. Dus er moest iets uit de grond gestampt worden, een apparaatje, dat de financiële administratie voerde en besprekingen met de Engelsen kon voeren en toezicht kon houden op het goud en dergelijke.

26051. De **Voorzitter:** Hoe lang hebt u die functie gehad?

A. Die functie heb ik nog geen jaar gehad. Toen het langzamerhand begon te lopen, ben ik teruggegaan naar Buitenlandse Zaken. Toen heb ik twee jaar op Buitenlandse Zaken gezeten.

26052. De **Voorzitter:** Op het Departement?

A. Op het Departement van Buitenlandse Zaken in Londen en toen in Januari 1943 heeft de heer *Gerbrandy* mij gevraagd om zijn secretaris te worden. Dat heb ik toen gedaan tot Februari 1945.

26053. De **Voorzitter:** Juist. Was dat dezelfde functie, die de heer *Kasteel* gehad had?

A. Ja, eigenlijk wel. Het was alleen een beetje meer uitgebreid. Toen de heer *Kasteel* er was, was het volkomen ongeorganiseerd. Er was alleen een Minister-President en die had een secretaris, maar er was geen Departement, geen archief, niets, hetgeen de zaken zeer bemoeilijkte, want er werden geen brieven beantwoord of afgedaan, er was geen staf, er was geen administratief personeel voor. Dus om daaraan te gemoet te komen, heeft men toen opgericht het Departement van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk. Dat was een klein Departementje, dat een archief had en de zaken van de Minister-President behandelde. Daarvan is toen eerst de heer *Lovink* secretaris-generaal geweest en toen hij wegging, werd de heer *van Haersma de With* min of meer als adviseur aan de heer *Gerbrandy* toegevoegd; hij had niet de titel van secretaris-generaal en ik kreeg de functie van secretaris van het Departement.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Dat Departement behandelde dus alle quaesties van de Ministerraad, o.a. contact met bezet Nederland, voorlichting, secretariaat van de Ministerraad en al dergelijke dingen.

26054. De **Voorzitter:** Bent u daar nog tegelijk met de heer *Lovink* werkzaam geweest?

A. Neen, ik ben er gekomen, toen hij wegging.
De heren *Lovink* en *Warners* gingen tegelijk weg en werden vervangen door de heer *van Haersma de With* en mij.

26055. De **Voorzitter:** In uw brief zegt u met betrekking tot punt *c* van het Enquêtebesluit, te weten de opvattingen, waardoor de verschillende Kabinetten zich hebben laten leiden ten aanzien van het voortzetten van de oorlog en de Nederlandse deelneming daaraan, dat u daarover misschien enige inlichtingen zoudt kunnen verschaffen. Misschien kunt u nader toelichten, aan welke punten u daarbij dacht?

A. Ja, men dacht waarschijnlijk speciaal aan de houding van verschillende Ministers en met name waarschijnlijk de Minister-President tegenover het oorlogvoeren en de voortzetting daarvan. Wat ik zeer graag zou willen getuigen, is, dat de heer *Gerbrandy* van het eerste ogenblik af een zeer hartstochtelijk voorstander is geweest van de voortzetting van de oorlog tot elke prijs en nooit een compromis wilde sluiten, en dat is ook de historische verdienste van de heer *Gerbrandy* geweest, vooral in de zomer van 1940, toen velen in ons milieu, ook in Londen en ook in de Ministerraad, wel defaitistisch waren, en toen is altijd de heer *Gerbrandy* de sterkste en meest oncompromissoire voorstander geweest van het voortzetten van de oorlogvoering, onverschillig wat daarvan het resultaat of het einde zou zijn. En dat heeft hij van het begin tot het einde volgehouden. Dat vind ik altijd een enorme verdienste van hem.

26056. De **Voorzitter:** Dit punt *c* van het Enquêtebesluit is hoofdzakelijk van belang voor de tijd tot het aftreden van de heer *de Geer* of misschien iets later. Het was niet uitsluitend de quaestie van de heer *de Geer*. Ook de algemene toestand speelt daarbij een rol. In de eerste tijd heeft men de nederlaag in Frankrijk gehad; later de luchtslag om Engeland met hoogst kritieke ogenblikken. Dat heeft natuurlijk ook wel mede een rol gespeeld, maar de toestand in het Nederlandse milieu is natuurlijk verscherpt door de moeilijkheden met de Minister-President. Dat betreft hoofdzakelijk de eerste periode, omdat wij de indruk hebben, dat, nadat er door het aftreden van de heer *de Geer* een zuivering had plaats gevonden, in het algemeen gesproken bij de leden van het Kabinet omtrent het einddoel van de oorlog niet heel veel verschil van mening meer bestond. Daarover ontstond toen geleidelijk een communis opinio, ten minste dat is onze indruk er van.

A. Ja, er waren natuurlijk wel zeer verschillende graden van vastberadenheid, laat ik het zo zeggen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Verschillende graden van defaitisme.

A. Ja, toen begonnen die wel te wijken. De hervorming van de Regering is, meen ik, geweest in Augustus 1940, toen is *Gerbrandy* premier geworden.

De **Voorzitter:** In de eerste dagen van September.

A. De eerste dagen van September. Toen viel in September de grote Battle of England, wat eigenlijk het keerpunt in de oorlog was, en ook in de moraal van Engeland en toen begon men geleidelijk aan veel meer vertrouwen in de overwinning te krijgen. Maar er waren, zoals ik zeg, toch wel degelijk graden van vastberadenheid, daarbij stond steeds de heer *Gerbrandy* vooraan. De heer *van Kleffens* heeft er ook altijd een zeer solide en hardnekkige rol in gespeeld. De heer *van den Tempel* was ook één van de meer vasthoudenden.

26057. De **Voorzitter:** Had u in de zomer van 1940 contacten in Engelse kringen?

A. Op het lagere niveau niet, maar wel de Regering.

26058. De **Voorzitter:** Ik zou u in dit verband twee vragen willen stellen. Kon men in Engelse kringen ook wel eens van die opvattingen beluisteren, waarbij men twijfelde aan het resultaat van de oorlog of de gedachte opwierp, dat het beter was om tot een compromis te komen? En voorts: drongen de moeilijkheden, die in de Nederlandse kring bestonden, door in Engelse kringen? Merkte men dat daar, of schonk men niet zo heel veel aandacht aan hetgeen de Nederlandse Regering in Londen uitvoerde?

A. Ik geloof wel, dat men er iets van moet gemerkt hebben, ongetwijfeld. Bij de Engelsen zelf was van defaitisme geen sprake.

26059. De **Voorzitter:** Naar uw overtuiging ook niet in die eerste periode?

A. Neen. De mogelijkheid van een nederlaag komt bij een Engelsman niet op, dat is zo'n grote kracht, dat bestaat niet.

26060. De **Voorzitter:** Neen, maar aan de andere kant is, geloof ik, de overweging van een compromis ook niet helemaal in strijd met het Engelse karakter.

A. Neen. Zij hebben het overwogen, geloof ik wel, in het Engelse Kabinet, vlak na de val van Frankrijk. Toen hebben zij serieus overwogen, of er kansen waren om de oorlog met kans op succes voort te zetten en zij hebben besloten, dat dat inderdaad het geval was, en ik geloof niet, dat er sprake was van defaitisme, nadat zij eenmaal dat besluit genomen hadden, onder invloed van de heer *Churchill*. Toen zijn er ook contacten geweest tussen de Nederlandse en Engelse Ministers, waarbij de Engelse Ministers zich zeer voorzichtig uitlieten, zoals een Engelsman altijd doet, „understating", zeggende zo ongeveer: „Och ja, ik geloof wel, dat wij nog kans hebben om te winnen." Door velen, die het Engelse karakter niet kennen, werd dit uitgelegd als: „O wee, als zij zo somber zijn, hoe slecht staat het er dan wel niet voor." Dus daardoor werden ook wel eens Nederlandse Ministers beïnvloed, omdat ze dachten, dat de Engelsen eigenlijk niet zeer veel vertrouwen hadden in hun eigen

zaak. Maar ik geloof, dat dat meer een niet begrijpen van het Engelse karakter was in het begin dan wel dat er enig defaitisme bij de Engelsen was.

26061. De **Voorzitter:** Wat mijn tweede vraag betreft, het is mij opgevallen, dat de meeste heren, die wij hierover gehoord hebben, gezegd hebben, dat zelfs een zo opzienbarende gebeurtenis als het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland in Engelse kringen wel even de aandacht trok, maar dat dat toch betrekkelijk snel weer over was.

A. Neen, het heeft het vertrouwen in ons Kabinet niet ernstig geschokt. Tot onze grote opluchting, moet ik u zeggen, was de reactie veel kalmer dan wij vreesden, toen wij op het eerste ogenblik dit bericht hoorden.

26062. De **Voorzitter:** Dan hebt u verder in uw brief drie punten samengevat, nl. de punten *f, g* en *h* van het Enquêtebesluit: de verbinding met het bezette Nederlandse gebied, de leiding en voorlichting aan ambtenaren en burgers in het bezette gebied en het contact met en de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging. U zegt, dat u met deze problemen uiteraard in uw functie veel bemoeienis hebt gehad. U voegt daaraan toe, dat u in ieder geval inlichtingen zoudt kunnen verschaffen over de vraag, welke wij zoëven al hebben aangeroerd, nl. waar documenten, enz. te vinden zijn. Nu is het zo, dat wij op het ogenblik ook bezig zijn met punt *f*, de verbindingen met het bezette Nederlandse gebied, van welk punt het onderzoek naar het England-Spiel wel het hoogtepunt zal worden. Dit onderzoek is twee maanden geleden al op vrij uitvoerige wijze begonnen. Ik wil echter wel toegeven, dat wij daarmee nog lang niet aan een eind zijn, omdat het een zeer gecompliceerde zaak is. Hebt u van dat vraagstuk enige wetenschap?

A. Van het England-Spiel niet, want dat heeft, meen ik, helemaal betrekking op de Inlichtingendienst van kolonel *de Bruyne*. Er werkten op een gegeven moment twee inlichtingendiensten naast elkaar. Het contact met Nederland in het algemeen is een eindeloos drama geweest in Londen en m.i. één van de zwakste punten in het beleid van de Regering in Londen, doordat men geen éénhoofdige leiding had en er verschillende kanalen naast elkaar werkten. De mensen werden telkens afgelost, maar ten slotte in de tijd, dat ik bij de heer *Gerbrandy* kwam, dat was dus begin 1943, begon het net goed te lopen, dank zij de dienst van majoor *Somer*.

De **Voorzitter:** Eerst de heer *Broekman* en daarna de heer *Somer*.

A. Ja, de heer *Broekman* heeft het eigenlijk opgezet en toen heeft *Somer* het overgenomen en uitgebreid. Toen begon het behoorlijk te lopen. Die dienst liep helemaal over het Kabinet van de Minister-President, in zoverre, dat alle inlichtingen door gingen naar de Minister-President, die alle aanwijzingen gaf voor de antwoorden. Hij redigeerde de antwoorden.

26063. De **Voorzitter:** Er zijn in de loop van het jaar 1943 een aantal waarschuwingen aangekomen, die door B.I. werden doorgegeven, over het misgelopen zijn van de verbindingen van de dienst van de heer *de Bruyne*. Het treft hierbij toch wel, dat er zo weinig ingegrepen is. Al vrij spoedig na de arrestatie van het Nationaal Comité en de groep-*Vorrink* zijn deze waarschuwingen begonnen. Toen zijn ook de geruchten gekomen, ook over Bern, dat er verraad in het spel was. Daarop heeft de heer *Somer* in verschillende brieven met grote klem op de ernst van die berichten gewezen. Hij heeft gezegd: Het is mis. Het heeft wel lang geduurd, voordat daar iets aan gedaan is.

A. Daar weet ik niets van, omdat, zoals ik reeds zei, de Inlichtingendienst van kolonel *de Bruyne* helemaal militair was en dus helemaa' viel onder de militaire Departementen. Daar heb ik niets van gezien, maar ik zou u wel iemand kunnen noemen, die waarschijnlijk meer daarvan weet. Dat is nl. de heer *Pot*.

De **Voorzitter:** Die hebben wij al gehoord.

A. Die is met name met waarschuwingen in Engeland gekomen en ik weet, dat hij zeer teleurgesteld was, dat er niet geluisterd werd. Het kan zijn, ofschoon ik het mij niet bepaald herinner, dat daarvan nog iets te vinden is in het oude archief van het Ministerie A.O.K. Hebt u dat archief al doorgewerkt? Het zou wel de moeite waard zijn om dat archief door te nemen, op allerlei gebieden.

26064. De **Voorzitter:** Dat archief berust waarschijnlijk op het ogenblik onder de Minister-President?

A. Ja, maar daar zult u ongetwijfeld wel de vereiste dossiers uit kunnen lichten. Daar gingen o.a. alle berichten, die van Bureau Inlichtingen zijn binnengekomen, in. Het was geen groot archief, dus het is geen enorm werk om dat uit te zoeken. Ik had het op mijn kamer staan, het bestond bij elkaar uit twee kleine ladenkasten. Daar kwamen alle vertrouwelijke berichten in en daar zitten ook allerlei dossiers in over de verschillende Ministers persoonlijk en over de diverse Kabinetscrises.

26065. De **Voorzitter:** Zijn die te vinden in het archief van het Departement van Algemene Oorlogvoering?

A. Ja. De crisis van de heer *Kerstens;* het vertrek van de heer *Burger* uit het Kabinet; de vorming van het laatste Kabinet-*Gerbrandy*. Daar zult u allemaal, voor zover daar iets van op schrift gesteld is, wat in de meeste gevallen wel gebeurd is, dossiers van vinden.

26066. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u de rapporten van deze dossiers gemaakt?

A. De rapporten niet, in een enkel geval heb ik er een stuk over gemaakt, maar in de dossiers werden wel eens stukken samengevoegd, welke op zo'n geval betrekking hadden. Dus die moeten daar nog in zitten.

26067. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u wel eens van een rapport-*Warners* over de heer *van 't Sant* gehoord?

A. Ja, dat is vóór mijn tijd geweest, dat moet in 1942 geweest zijn, dus vlak vóórdat ik de plaats van de heren *Lovink* en *Warners* innam.

26068. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u, waar dat rapport gebleven is?

A. Ja, van *Lovink* en *Warners,* dat heb ik wel gezien. Maar dat heeft zich vóór mijn tijd afgespeeld.

26069. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ging dat dan buiten uw archief om?

A. Nu, ik had dat allemaal persoonlijk onder mijn beheer, want dat waren zeer vertrouwelijke stukken. Die werden mij toevertrouwd.

26070. De **Voorzitter:** Hebt u idee, dat dit rapport zich nog in het archief bevindt?

A. Dat moet in dat archief van A.O.K. gezeten hebben. Toen de heer *Kasteel* wegging, was er geen archief. Hij heeft geen archief bijgehouden.

26071. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Die had alleen een mandje met brieven, geloof ik?

A. Ja. Maar de heer *Lovink* heeft dat toen allemaal perfect georganiseerd, en vanaf dat ogenblik dateert dat archief. Dus het moet er in zitten.

26072. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot de volgende twee punten, met de behandeling waarvan de commissie spoedig hoopt te beginnen, nl. de voorbereiding van de organisatie van het bestuur na de bevrijding en de moeilijkheden in de verschillende Kabinetten. Wij hebben daar al zeer veel stukken over, omdat ons oog nogal wat documenten ter beschikking zijn gesteld door de betrokken personen zelf. Deze stukken worden op het ogenblik vermenigvuldigd voor de leden van de commissie, maar die vermenigvuldiging is nog niet helemaal afgelopen, zodat ik op het ogenblik nog geen overzicht heb van hetgeen wij daarvan precies in ons bezit hebben. Ik geloof wel, dat het materiaal vrij uitvoerig is.

A. Ja, ik geloof, dat u daarvoor zeer volledig materiaal moet hebben.

De **Voorzitter:** Wij hebben hierover inderdaad zeer veel materiaal gekregen. Indien u hierover echter in het algemeen nog iets kunt zeggen, dat voor ons bij het verder werken een vingerwijzing kan zijn, zou ik dat zeer op prijs stellen.

A. Ja, het nuttigste zal voor u zijn, de verslagen na te gaan van wat wij noemden, de Commissie Terugkeer. Er was een commissie uit de Ministerraad gevormd, dat weet u waarschijnlijk. Een stuk of zeven Ministers, die speciaal betrokken waren bij de voorbereiding van de wetgeving voor het herstel na de bevrijding. En die commissie heeft heel veelvuldig vergaderd en daarvan ben ik, vrijwel van het begin af aan, secretaris geweest en er werden notulen van gemaakt, of liever gezegd, samenvattingen. Die moeten volledig in de dossiers te vinden zijn. Dus daar kunt u, van het begin af vrijwel, alle besprekingen volgen, welke gevoerd zijn in die Commissie Terugkeer, o.a. de eindeloze lijdensweg van de z.g. Eerste en Tweede Bestuursvoorziening, waar u waarschijnlijk ook wel van gehoord hebt.

26073. De **Voorzitter:** Ja, maar hier krijgen wij nu een moeilijkheid. U weet misschien, dat, vóórdat deze enquête begonnen is, er een wijziging tot stand is gebracht van de Enquêtewet en dat daarbij een rol gespeeld heeft het probleem van het geheim van de beraadslagingen in de Ministerraad. De Enquêtecommissie zelf had aanvankelijk een wetsontwerp ontworpen, volgens hetwelk het geheim van de besprekingen in de Minsterraad niet zou gelden voor de Enquêtecommissie. Dat is een initiatief-ontwerp geweest, doch dat is door de Eerste Kamer verworpen. Toen is — omdat er toch een aantal technische wijzigingen moest worden aangebracht in de Enquêtewet — de Regering gekomen met een ontwerp. Deze quaestie is toen als volgt opgelost, dat de Enquêtecommissie slechts mag vragen naar de besluiten van de Ministerraad en de gronden, waarop die besluiten berusten. Toch betekent dat wel een zekere bevoegdheid, want over die gronden is meestal nog wel te praten. Daarbuiten zijn wij echter afhankelijk van hetgeen de getuigen hierover willen mededelen. De figuur is derhalve zo, dat wij het wel mogen aanhoren en ontvangen, maar over de beraadslagingen in de Ministerraad geen vragen mogen stellen. De notulen van de Ministerraad kunnen wij ten gevolge van een en ander dus niet opvragen, wel uittreksels daarvan, houdende de genomen besluiten en de gronden, waarop deze berusten. Met betrekking tot de ministeriële Commissie Terugkeer is nu de vraag of dit zuiver een commissie uit de Ministerraad is of niet. Ter beoordeling daarvan is het misschien wel goed, dat u ons mededeelt, hoe deze commissie precies was samengesteld. Bestond de commissie als zodanig uitsluitend uit Ministers of b.v. uit Ministers en nog enige andere personen?

A. Neen, uitsluitend Ministers, behalve *Prins Bernhard.* Het ging zo, de Ministerraad heeft, om niet te veel hooi op zijn vork te nemen in de volledige Ministerraad, bepaalde onderwerpen overgedragen aan ministeriële commissies. Men kan niet zeggen, dat de Ministerraad zich gesplitst heeft, want er waren geregeld ook nog iedere Dinsdagochtend Ministerraadzittingen. Bovendien waren er dan twee commissies uit de Ministerraad samengesteld, in ieder geval commissies van Ministers, waarvan de ene was de zgn. Commissie Oorlogvoering, die zich dus met het militaire aspect van de hele zaak bezighield. Die commissie bestond uit de Minister-President, de Minister van Oorlog, de Minister van Marine, de Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *Michiels van Verduynen* en ik meen, dat ook *Prins Bernhard* daarbij was. Dat zullen ze zowat allemaal geweest zijn. En waarschijnlijk ook nog de Minister van Overzeese Gebiedsdelen, toen nog Minister van Koloniën.

De andere commissie was de zgn. Commissie Terugkeer, die uit zeven leden bestond. Dat waren dus de heer *Gerbrandy* als voorzitter, Minister *Albarda,* Minister *van Angeren,* Minister *van den Tempel,* Minister *van Heuven Goedhart,* admiraal *Furstner,* de heer *van Lidth de Jeude* en later ook de heer *Burger,* nadat hij Minister geworden was, en *Prins Bernhard* kwam er regelmatig bij. Ik was de enige niet-Minister, die er bij zat, omdat ik secretaris was. Het waren dus uitsluitend Ministers en *Prins Bernhard.*

26074. De **Voorzitter:** Hoe zijn deze ministeriële commissies ingesteld? Was er een Koninklijk besluit of een bepaling uit een Reglement van Orde, waaruit.....

A. Naar mijn weten geen Koninklijk besluit. Het was gewoon een beslissing, genomen in de Ministerraad. Het enige, dat u natuurlijk zou kunnen zeggen, is, dat daarvoor niet gold de geheimhouding van de Ministerraad, omdat, zoals u weet, in die tijd nog gold het principe, dat er geen notulen gehouden werden van de Ministerraad. Dat is een oud principe van de Ministerraad van vóór de oorlog. In de oorlog heeft men er in zoverre al een beetje mee gebroken, dat één van de Ministers secretaris was, dat was de heer *Bolkestein,* en die maakte aantekeningen. Er werden geen echte notulen gehouden.

26075. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bedoelt, dat er niet iemand was, zoals u, die secretaris was, hetgeen na de oorlog wel het geval was.

A. Inderdaad. Er bestond niets van die aard.

26076. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In zoverre was er dus verschil met de Ministerraad, want de Commissie Terugkeer had wel een secretaris en *Prins Bernhard* had daar toegang.

A. Ja.

26077. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was hij eigenlijk officieel lid van de commissie?

A. Hij was lid van de commissie, maar ik geloof niet, dat, als het op stemmen zou zijn aangekomen — het is nooit op stemmen aangekomen —, hij stem gehad zou hebben. Hij had een adviserende stem. Er werden dus iedere keer samenvattingen van de besprekingen gemaakt.

26078. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus hij kwam daar niet telkens op een uitnodiging?

A. Neen, hij kwam iedere zitting.

26079. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij had daar dus geregeld toegang?

A. Ja, het was iedere week. Vast eens in de week, Donderdagochtend, was er zitting van de commissie.

26080. De **Voorzitter:** Om nog even de tegenstelling te maken: *Prins Bernhard* woonde de vergaderingen van de Ministerraad niet bij?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Nu, dan geloof ik, dat wij hiermee een staatsrechtelijk probleem opgekregen hebben, dat wij nog eens rustig moeten bekijken.

A. Daar is een eindeloze serie wetsontwerpen voorbereid. Ik kan mij dat niet allemaal meer herinneren, maar dat is een eindeloze lijdensweg geweest, die anderhalf à twee jaar geduurd heeft. Dat ging vooral over de Eerste en Tweede Bestuursvoorziening, met name in hoeverre de oude Kamers, de gemeenteraden en de Provinciale Staten precies zo teruggeroepen zouden worden of niet, en daarover waren twee stromingen, die zeer van mening verschilden.

26081. De **Voorzitter:** En is dat alles vrij uitvoerig genotuleerd? Geven de notulen een behoorlijk overzicht van de zaak?

A. Ja, die notulen moeten ongetwijfeld een behoorlijk beeld geven. En in die zelfde dossiers vindt u natuurlijk alle achtereenvolgende ontwerpen. Er zijn talloze ontwerpen geweest van verschillende kanten. Er werden daarbij ook talloze andere wetten voorbereid, zoals u die later na de bevrijding hier hebt gekend. Daar werd iedere week of iedere maand een lijst van opgesteld; het was mijn taak om dat steeds groeiende lijstje bij te houden, voor zover er wetten gereed waren en voor zover er nog onderwerpen waren, die niet klaar waren en die geregeld moesten worden. Ook die lijsten zoudt u in die dossiers kunnen vinden.

26082. De **Voorzitter:** Het wordt natuurlijk ook een probleem, wat de gemakkelijkste en de meest juiste wijze van behandeling van deze wel zeer omvangrijke materie is. Het zou geen verwerpelijke hulp zijn, wanneer iemand in staat zou zijn om een overzicht te verschaffen van de ontwikkeling, van de behandeling van de vraagstukken in de ministeriële Commissie Terugkeer, want ik begrijp uit hetgeen u op het ogenblik vertelt, dat de archieven van deze commissie alleen reeds zeer omvangrijk zijn.

A. Ja, wat ik mij er van herinner, was het langzamerhand gegroeid tot vier dossiers ongeveer op het ogenblik, dat ik wegging. Daarna zal er niet veel meer bijgekomen zijn, want toen was de Regering naar Nederland.

26083. De **Voorzitter:** Vier dossiers, met inbegrip van die verschillende ontwerpen?

A. Ja. Die notulen besloegen meestal één of twee bladzijden, gestencild. Die werden gestencild en rondgezonden aan alle leden. Dat was dus één dossier. En dan waren er verder de verschillende ontwerpen. Dus daar is wel door te komen.

26084. De **Voorzitter:** Dus behalve u is er niemand, die een overzicht heeft van het geheel? Want ik stel me voor, dat bij de in de commissie zitting hebbende Ministers de belangstelling toe- en afnam, naarmate onderwerpen, betrekking hebbende op hun Departementen, aan de orde waren of niet. U was eigenlijk de enige, die ex officio belangstelling behoorde te hebben voor alles.

A. Ja, dat was ook mijn taak.

26085. De **Voorzitter:** U had ook niet iemand naast u, die op het ogenblik nog bereikbaar is?

A. Neen, op dat ogenblik niet. Later heeft de heer *Droogleever Fortuyn* het overgenomen, toen ik wegging, maar die zit nu, geloof ik, in Amerika.

26086. De **Voorzitter:** Op welk moment is dat geweest?

A. Begin 1945.

De **Voorzitter:** Toen was het practisch afgelopen.

26087. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer nu een stuk wetgeving was voorbereid en de commissie met een ontwerp gereed was, kwam dat dan in de volledige Ministerraad?

A. Ja, als er een product was afgeleverd door deze commissie, dan ging het officieel naar de gehele Ministerraad en dan gaf de hele Ministerraad zijn fiat er aan. Dan werd het pas wet.

26088. De **Voorzitter:** Men zal in het algemeen wel moeten zeggen, dat een bepaling, die geldt voor de Ministerraad, ook geldt voor commissies uit de Ministerraad. De enige bijzonderheid, die zich hier voordeed, was deze, dat dat geen zuivere commissie uit de Ministerraad was, doordat ook een andere persoon er deel van uitmaakte.

A. Ja, dat is inderdaad een staatsrechtelijk probleem. Ik geloof ook niet, dat het ooit zwart op wit is vastgesteld of het nu een commissie *uit* de Ministerraad was of een commissie van Ministers *naast* de Ministerraad.

26089. De **Voorzitter:** Maar het besluit van de Ministerraad om de ministeriële Commissie Terugkeer in te stellen, zal toch wel genotuleerd zijn?

A. Ja, dat moet dus genotuleerd zijn in de notulen van de Ministerraad.

26090. De **Voorzitter:** U denkt wel, dat dat genotuleerd is?

A. Ja, maar die notulen van de Ministerraad waren zeer summier.

26091. De **Voorzitter:** Hield u die notulen ook bij?

A. Neen, die hield de heer *Bolkestein* bij.

26092. De **Voorzitter:** Ook in latere tijd? Ik weet wel, dat .....

A. Ook in die periode.

26093. De **Voorzitter:** Heeft de heer *Bolkestein* dat tot het einde gedaan?

A. Ja, hij heeft dat tot het slot gedaan, als ik me wel herinner. Er was geen buitenstaander bij de Ministerraad. Dus er was alleen, wat de heer *Bolkestein* opschreef.

26094. De **Voorzitter:** Wij kunnen derhalve uit de notulen van de Ministerraad opvragen het besluit, waarbij de ministeriële commissie is ingesteld, en precies de formulering daarvan.

A. Ja, dat moet te vinden zijn.

26095. De **Voorzitter:** In ieder geval betekent dit, dat naar uw oordeel voor een goed overzicht van de ontwikkeling van het gehele vraagstuk van de voorbereiding van de terugkeer de notulen van de besprekingen in de Ministeriële Commissie Terugkeer het allerbeste hulpmiddel zouden zijn.

A. Ja, ongetwijfeld.

De **Voorzitter:** Zoals wij er nu voorstaan, zonder dat wij over deze notulen beschikken, zullen wij de verschillende Ministers moeten gaan ondervragen en dan zullen dezen zich in hoofdzaak beperken tot de inlichtingen over hun eigen terrein, zodat wij dat later allemaal zullen moeten gaan combineren.

A. Daar kunt u het helemaal samengevat vinden.

De **Voorzitter:** Dat zou het werk veel vereenvoudigen.

A. Zo'n vreselijk groot werk is dat niet. Zoals ik u zei, die notulen waren een of twee foliovellen meestal.

De **Voorzitter:** Het is in ieder geval een aansporing om over dit staatsrechtelijke probleem eens na te denken.

A. Een aangename taak voor de commissie.

26096. De **Voorzitter:** Dan hebt u in uw brief nog opgemerkt, dat u nog wel enige inlichtingen zoudt kunnen geven over punt *o*, de moeilijkheden in de verschillende Kabinetten. Kunt u dat nader toelichten?

A. Ja, het beste doe ik ook op dat gebied, geloof ik, door u te verwijzen naar de dossiers ter zake. Over de crisis van de heer *Kerstens* weet ik, dat er een zeer uitvoerig dossier was. Er waren allerlei bezwaren van verschillende Ministers, met name van de heer *Gerbrandy*, tegen de heer *Kerstens*, die hij op enkele punten inefficient vond, en als ik mij niet vergis, is daarover een rapport of een nota samengesteld, met de redenen waarom men bezwaren had tegen het verdere Ministerschap van de heer *Kerstens*. De crisis, het uittreden van de heer *Burger*, daarvan kan ik mij niet herinneren, dat er een rapport is, maar er moet zeker ook een dossier van zijn. Dat was gebeurd naar aanleiding van een afspraak; vóórdat de heer *Burger* naar Nederland ging, was er afgesproken, dat hij geen speeches over politieke onderwerpen zou houden. Toen heeft hij in Noordbrabant die bekende speech gehouden over de quaestie van de collaboratie, die zeer controversieel was, en daar was de Minister-President toen zeer verontwaardigd over. Hij zei, dat dit in strijd was met de afspraak, en heeft hem op grond daarvan ontslag verleend.

26097. De **Voorzitter:** Daar zijn echter ook andere lezingen over.

A. Ja. Ik geef de lezing, zoals ik haar toen, in Londen zijnde, gehoord heb.

26098. De **Voorzitter:** Er bevinden zich ook stukken in dat dossier, waaruit van die andere lezing blijkt.
Dat is ons wel bekend.

A. Dat is zeer goed mogelijk, Mijnheer de President.
De grote crisis van de heren *Steenberghe* en *Welter* was natuurlijk lang vóór mijn tijd. Wat betreft de samenstelling van het laatste Kabinet-*Gerbrandy*, waar de heren *van den Tempel* en *Albarda* toen uitgelaten zijn, ik geloof niet, dat daarvan veel stukken zijn. Er is ongetwijfeld ook een dossier van in het archief, dat weet ik zeker. Of daarin veel stukken zijn, waaruit de motieven e.d. blijken, betwijfel ik.

26099. De **Voorzitter:** Daar zal zich waarschijnlijk ook bevinden — voor zover er een dossier is — het dossier van de Kabinetsformateur. Dat zal ook wel in dat archief te vinden zijn?

A. Ja, dat heet waarschijnlijk „Kabinetscrisis Februari 1945".

De Voorzitter: Onze commissie is nog niet toe aan de Kabinetscrisis van 1945, omdat wij — zoals ik u zei — nog bezig zijn de stukken hierover te verzamelen.

A. U bedoelt van de heer Burger?

De **Voorzitter:** Ja, en de daarop gevolgde Kabinetsformatie.

A. De Kabinetsformatie na de bevrijding van het zuiden.

26100. De **Voorzitter:** Daar zijn ons wel enige aspecten van bekend. Ik zou u nog een concrete vraag hierover willen stellen. In een bepaalde phase, ik meen, dat het in Februari 1945 is geweest, is er een gezelschap Nederlanders uit het zuiden van Nederland naar Londen gegaan. Heeft dat ook enig verband gehouden met de Kabinetsformatie?
Dat was dat gezelschap van 17, zoals u weet.

26101. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De heren zeventien, doch er was ook een dame bij.

A. Ik meen, dat die in de eerste plaats kwamen op initiatief van de Koningin, als ik mij dat wel herinner.

26102. De **Voorzitter:** Waren ze niet uitgenodigd door de heer *de Quay?*

A. Dat kan zijn, maar het was inderdaad op initiatief van de Koningin. De Koningin had altijd zeer sterk het gevoel, de mensen uit Nederland moeten er veel meer bij betrokken worden. Die heeft toen ook de adviezen van deze heren gehoord, die uiteraard daarna ook gesproken hebben met de heer *Gerbrandy,* en dat zal in zoverre waarschijnlijk wel van invloed geweest zijn op de wijze, waarop het Kabinet toen is samengesteld.

26103. De **Voorzitter:** Maar is u persoonlijk niet bekend wat voor invloed zij hebben uitgeoefend op de heer *Gerbrandy?* De persoon van de Koningin blijft hier natuurlijk buiten beschouwing.

A. Neen, het is mij niet bekend welke invloed zij hebben uitgeoefend. Ik herinner mij dit, omdat ik zelf een week in het zuiden van Nederland ben geweest in Februari, en toen ik terugkwam in Londen, vond ik de heren daar. Op het ogenblik, dat zij daar aankwamen, was ik er niet. Ik herinner mij b.v. alleen het geval, dat van de zijde van de verzetsbeweging al direct van alle kanten zeer werd aanbevolen de heer *Beel.* Dat was een afgod van de verzetsbeweging in Noordbrabant op dat ogenblik. En dat heeft ongetwijfeld invloed uitgeoefend op de heer *Gerbrandy* om hem toen in zijn Kabinet op te nemen.

26104. De **Voorzitter:** De heer *Beel* bevond zich toen ook bij dat gezelschap, niet waar?

A. Ja.

26105. De **Voorzitter:** Mag ik u dan vragen of u over het geheel van de onderwerpen, die wij op het ogenblik behandeld hebben, nog bepaalde mededelingen kunt doen, waarvan u meent, dat ze voor ons van belang kunnen zijn?

A. Neen, het enige, dat misschien van nut voor u is, is mijn samenvattend oordeel over de Regeringsperiode in Londen zelf. Dat is niet een oordeel, dat ik nu achteraf heb opgesteld, maar al in die tijd, toen wij natuurlijk ook allemaal onze critiek hadden op wat daar gebeurde en daar onze bezwaren tegen hadden. Dan geloof ik, dat naar mijn gevoel op de *debet*zijde van de Regering moet worden geschreven — dus de zwakke punten in het Regeringsbeleid —: ten eerste het vluchtelingenbeleid; ten tweede het contact met bezet Nederland, dus de Inlichtingendienst, die eigenlijk drie jaar lang verwaarloosd is tot hij in 1943 goed begon te lopen; ten derde de voorlichting, het contact via de radio e.d. Ik had altijd het gevoel, dat er veel meer gedaan moest worden om het Nederlandse volk een stimulus te geven. Dat is ook de reden, waarom ik dan het boekje van *Boisot* toen geschreven heb, wat mij in Regeringskringen wel kwalijk genomen is, omdat men zeide: „Daar hebben wij niet mee te maken, dat is onze taak niet. Het geestelijk leven ontwikkelt zich in Nederland en verder weten wij daar niets van". Ik had altijd het gevoel, dat de Regering op dat gebied meer had kunnen doen, althans om het te stimuleren en het Nederlandse volk te laten meeleven met wat er buiten het bezette gebied gebeurde.
Dat is het derde punt. Het vierde punt is, geloof ik, het financiële beleid, dat ik vrij zwak vond. Niet genoeg straffe hand over de financiën, niet genoeg pogingen gedaan om inkomsten te verkrijgen, voor zover dat mogelijk was onder die omstandigheden.

26106. De **Voorzitter:** Dat is een punt, dat uitvoerig door onze derde subcommissie, die het economische beleid en financiële beleid behandelt, onder het oog wordt gezien. Dat vindt een zeer uitvoerige beschouwing.

A. Dat zijn geloof ik de zwakke punten geweest in de Regeringsperiode in Londen.

26107. De **Voorzitter:** Moet daar niet een vijfde punt aan toegevoegd worden, nl. de verhoudingen, die geleidelijk gegroeid zijn in Londen en die speciaal in het laatste jaar aldaar naar voren zijn gekomen ten opzichte van het vraagstuk van de democratie in het algemeen en het Parlement in het bijzonder?

A. Inderdaad, maar dit was natuurlijk een bijzonder moeilijke omstandigheid, doordat er geen Parlement meer was.

26108. De **Voorzitter:** Ja, ik begrijp de moeilijkheid van het probleem op zich zelf wel, maar — ik wil natuurlijk op het ogenblik geen conclusie uitspreken, omdat wij nog aan het begin van het onderzoek hierover staan — de vraag kan toch opgeworpen worden of hier ook geen zwakke stee is geweest.

A. Bedoelt u de periode na de oorlog of de Londense periode zelf?

De **Voorzitter:** De laatste Londense periode, dus de periode van September 1944 af, die haar hoogtepunt vond in het tweede Kabinet-*Gerbrandy.* Is men in die periode niet wat erg ver afgedreven van de wijze, waarop het Nederlandse volk, dat is toch wel gebleken na de bevrijding, zijn democratische instellingen hersteld heeft willen zien?

A. Neen, dat gevoel heb ik nooit gehad.

De **Voorzitter:** Niet?

A. Neen, dat kan ik, geloof ik, zeer bepaald ontkennen. Ik geloof, dat bij alle Ministers, die ik kende, welke richting zij ook toegedaan waren, altijd zeer sterk het democratische beginsel op de voorgrond is gesteld. Het enige, dat u zoudt kunnen zeggen, is: in de Regeringsperiode in Londen zelf werd natuurlijk autoritair geregeerd, omdat er geen Parlement was, dat kon natuurlijk niet anders en daardoor zag men eigenlijk eerst recht hoe enorm veel waarde een Parlement heeft, omdat men nu zag hoe moeilijk het is te regeren zonder Parlement en hoe daardoor scheve verhoudingen kunnen ontstaan. Maar vóór de na-oorlogse periode dus kan ik niet zeggen, dat bij één van de Kabinetten of bij enige van de Ministers niet voldoende besef van de democratie bestond.

26109. De **Voorzitter:** Dan heb ik mij misschien niet helemaal juist uitgedrukt. Laat ik het dan van een andere kant benaderen. Kan men de vraag niet stellen of de wijze, waarop men zich somtijds de overgangsregelingen heeft gedacht, wel helemaal in overeenstemming was met de opvattingen, die later het Nederlandse volk op dit punt bleken te beheersen?

26110. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u de artikelen van prof. *Veraart* wel eens gelezen, o.a. dat van 26 Augustus 1944 in „Vrij Nederland"? Ik geloof, dat het ging over het Parlement en het constitutionele bestel.

A. Dan heb ik het ongetwijfeld gelezen, als het daarover ging.

26111. De **Voorzitter:** Er was toch een felle strijd in Londen over de wijze, waarop die overgangswetgeving . . . .

A. Ja, maar altijd op het beginsel, hoe kan men de gevoelens van het Nederlandse volk het beste vorm geven. Daar waren twee verschillende meningen over.

26112. De **Voorzitter:** Ja, inderdaad. De vraag is nu echter of het beleid, dat per saldo op dit punt is gevoerd, wel het juiste is geweest. Zegt men, dat dit het juiste is geweest, dan moet men dit beleid plaatsen op de creditzijde. Zegt men, dat dit niet de juiste is geweest, dan moet men dit beleid plaatsen op de debetzijde.

A. Ja, maar dat heeft toch in de allerlaatste phase de doorslag gegeven, zoals u zegt, onder het laatste Kabinet-*Gerbrandy,* meen ik, want in het voorlaatste Kabinet-*Gerbrandy* had nog de andere

richting de overhand. Ik vind niet, dat men het op de debetzijde van het Kabinet plaatsen moet. Naar beste weten hebben beide stromingen geprobeerd, hoe men het beste de gevoelens van het volk als geheel kon weergeven, en daarover kwamen zeer tegenstrijdige berichten binnen via de kanalen van de verzetsbeweging, naarmate men het ene of het andere kanaal beluisterde. Dus het was inderdaad bijzonder moeilijk om daar een beslissing te nemen. Ik vind niet, dat men kan zeggen, dat de Regering te kort geschoten is, zelfs al zou zij uiteindelijk de verkeerde oplossing gekozen hebben. Van die andere punten, die ik eerder noemde, kan ik beslist zeggen: ja, daar hadden zij meer aan kunnen doen, terwijl dit een punt is van een verschil van mening. Twee zijden hebben elkaar lang bestreden en hielden elkaar ongeveer in evenwicht, maar beide toch op een zuiver democratische grondslag.

De **Voorzitter:** Mijn eerste vraag hierover gaf misschien enige aanleiding tot misverstand, maar nu is het duidelijker geworden. Ik heb hiermee eigenlijk het beeld, dat u wilde schetsen, onderbroken, want u was juist zover gekomen, dat u vier debetposten aanwees, en ik meende, dat u toen wilde overstappen tot het aangeven van de creditposten.

A. Juist. De creditposten zijn naar mijn mening de volgende. In de eerste plaats natuurlijk, dat de Regering zelf is uitgeweken en daardoor ons beleid in Londen heeft kunnen voortzetten, waardoor wij een enorme voorsprong hebben gehad boven vrijwel alle andere landen. Dat is ons in Londen gebleken. Met uitzondering van Noorwegen waren alle andere landen in een veel moeilijker positie, doordat ze een niet gave en grondwettelijk geconstitueerde Regering hadden, die daar direct namens het land kon spreken. Dat was één groot voordeel.

Een tweede creditpost was, dat zij de handelsvloot varende heeft gehouden, ofschoon daar op onderdelen ook veel critiek was; maar het feit is toch geweest, dat de Nederlandse vloot op die manier een enorme bijdrage heeft geleverd tot de oorlogvoering.

Een derde creditpost was, dat de Regering direct is overgegaan tot de stichting van de Brigade Irene, waar op zich zelf natuurlijk ook op onderdelen veel critiek geweest is, maar wat toch achteraf een groto asset geweest is in onze oorlogvoering.

Ten vierde. De economische oorlogvoering in het buitenland. Dit is een aspect, dat in Nederland, geloof ik, niet veel aandacht heeft gekregen, maar dat een enorm voordeel voor ons geweest is, zo bijv. het feit, dat men de Nederlandse assets in Amerika e.d. onmiddellijk heeft gevrijwaard tegen de talrijke pogingen van de Duitsers om daar beslag op te leggen, de Besluiten A 1 en A 6, waarvan de uitvoering op zich zelf ook weer een hoop moeite heeft gekost. Ondertussen is echter uiteindelijk toch het resultaat geweest, dat al deze assets voor het natioale vermogen gehandhaafd zijn en gebruikt konden worden in de oorlogvoering.

Een vijfde creditpost is de moeite, die de Londense Regering zich heeft getroost — en met succes — om te zorgen, dat onmiddellijk na de bevrijding voldoende voedsel voor de Nederlandse bevolking zou worden aangevoerd. Al in 1942 begon de Regering met de uitvoering van eigen plannen ter zake, die later in geallieerd verband werden voortgezet. Persoonlijk ben ik er getuige van geweest hoe bijv. de Ministers *Gerbrandy* en *De Booy* in de eerste dagen van Januari 1945 met een speciaal vliegtuig naar Parijs zijn gevlogen om in een persoonlijk onderhoud bij generaal *Eisenhower* te bepleiten, dat alle voorbereidingen zouden worden getroffen om te zorgen, dat de z.g. hongerprovincies onmiddellijk na de bevrijding voedsel zouden krijgen. Mede als gevolg van deze persoonlijke démarche is dit inderdaad gebeurd.

Ten slotte mag men niet de betekenis onderschatten, dat onze Regering van het begin af aan haar stem tegenover de geallieerden heeft laten horen en de stem van Nederland onder de strijdende natie's heeft hoog gehouden en dat ze, met vallen en opstaan, alles bij elkaar, de strijd toch hardnekkig heeft voortgezet, meer dan enige andere Regering. Wanneer men de Regeringen in Londen — ze zaten daar met z'n zevenen bij elkaar op het laatst — bekeek, kon je toch zeggen, zonder bevooroordeeld te zijn, geloof ik, dat de Nederlandse samen met de Noorse Regering verreweg de beste reputatie had onder die uitgeweken Regeringen en het grootste gezag genoot.

26113. De **Voorzitter:** Dat waren eigenlijk de enige twee complete Regeringen, geloof ik?

A. Ja, in het begin waren zij de enige twee complete. Later kregen toen die andere —, die eerst erkend werden als commissies of halve Regeringen, met een twijfelachtige status —, naarmate echter de oorlog, vorderde, langzamerhand meer en meer status en werden zij ten slotte ook wel erkend als volwaardig. Maar juist het feit, dat wij van het begin af aan een grondwettig geconstitueerde volledige Regering hadden, is een enorm voordeel geweest van het eerste ogenblik af.

26114. De **Voorzitter:** Als men het b.v. vergelijkt met de positie van de Belgen, dan verkeerden wij, wat dat betreft, wel sterk in het voordeel?

A. Ongetwijfeld. Wij stonden veel en veel sterker.

Wat betreft de persoon van de heer *Gerbrandy,* als u dat nog interesseert, zou ik nog het volgende willen zeggen. Hij miste bepaalde eigenschappen, die hij nu eenmaal als professor niet nodig had en die men als Minister-President wèl nodig heeft. Speciaal organisatorisch en administratief had hij generlei ervaring. Dat wreekte zich ook in het Regeringsapparaat. Maar dat neemt niet weg, dat ik toch wel kan zeggen, dat ik nog nooit een man heb ontmoet, die met zo een volledige zelfverloochening dag en nacht voor het nationale welzijn heeft gewerkt. Hij heeft werkelijk met absolute terzijdestelling van zijn persoonlijkheid — dat is altijd het grote genoegen van mij geweest om onder hem te werken — zich volkomen aan de nationale zaak gegeven. Hoe vaak ik mij ook ergerde aan gebreken in de organisatie en de administratie, dat blijft, geloof ik, zijn grote verdienste: dat hij op kritieke ogenblikken altijd onverzettelijk is geweest. Dat geldt voor 1940 en dat geldt ook voor de crisis in zake Indië in 1941 en 1942.

26115. De heer **Vonk:** Hoe was zijn verhouding tot *Churchill?*

A. Uitstekend, voortreffelijk. Dat was ook een grote asset voor ons land. De heer *Churchill* apprecieerde de heer *Gerbrandy* enorm. Dat is inderdaad — dat kan ik getuigen uit de verslagen en de gesprekken, die ik gezien en meegemaakt heb — een enorm voordeel voor ons. Hij vertrouwde de heer *Gerbrandy;* hij vond het een man uit één stuk. In hun eerste of tweede gesprek hebben zij ruzie gehad en vanaf dat ogenblik vond hij hem prachtig. Dat is een groot voordeel voor ons geweest.

26116. De **Voorzitter:** Had u de indruk, dat de Nederlandse Regering en de leden van de Nederlandse Regering in het algemeen een behoorlijk entrée hadden bij de Engelsche autoriteiten?

A. Ja, er was veel contact en dat groeide voortdurend.

26117. De **Voorzitter:** In het algemeen — want het is nu niet zo'n prettige positie om als geëmigreerde Regering in een ander land te zijn — kan men, geloof ik, wel zeggen, dat men elkaar vrij aardig verdragen heeft, dat er een behoorlijke samenwerking tussen de Engelsen en ons is geweest. Er zijn natuurlijk punten, waarover moeilijkheden geweest zijn, dat is mij bekend, maar het algemene beeld lijkt mij niet onbevredigend.

A. Er zijn zeer weinig ernstige wrijvingen geweest. De Engelsen hebben ook nooit geprobeerd onze Regering te beïnvloeden of iets dergelijks, zij hebben ons eigenlijk altijd volkomen vrijgelaten. Het is zelfs zo geweest, dat op een gegeven ogenblik, toen zij zeer krap zaten — ik meen aan het einde van 1940 — met hun eigen buitenlandse assets en goud, zij een beroep hebben gedaan op de Nederlandse Regering om Nederlands goud ter beschikking te stellen. De Nederlandse Regering heeft na lange aarzeling gezegd, dat zij daartoe bereid was, omdat dat op dat ogenblik — ik weet niet of het het volledige goud was of een deel er van — voor de voortzetting van de oorlog beslist noodzakelijk was. Vlak daarna werd de regeling getroffen met Amerika, waardoor de Engelsen ons goud niet meer nodig hadden, en toen hebben zij laten weten, dat zij van het aanbod geen gebruik behoefden te maken.

26118. De heer **Vonk:** Hoe was de verhouding van de Regering in Londen met de Amerikanen?

A. De Nederlandse Regering met de Amerikanen? Dat liep bijna volledig over Washington, en die was goed. De heer *Gerbrandy* had in Amerika, ofschoon hij er nooit geweest was, een zekere „goodwill". Neen, over de verhouding met de Amerikanen hebben wij niet te klagen gehad.

De enige serieuze moeilijkheden — of moeilijkheid kan men niet eens zeggen —, die wij met de geallieerden gehad hebben, was omtrent de terugkeer van de Regering naar het zuiden, toen dat bevrijd was. Toen wilde de Regering zo snel mogelijk naar het zuiden terug-

keren om zich in eigen land te vestigen, en dat hebben de geallieerden heel lang tegengehouden, op militaire gronden, en achteraf gezien, hebben zij er misschien wel gelijk in gehad, omdat zij zeiden: „Noordbrabant is nog onvoldoende veilig" en wij zagen dat op dat ogenblik niet in. Maar als je achteraf de verhalen leest hoe kritiek het gestaan heeft bij de Duitse doorbraak in de Ardennen, dan hebben zij het misschien niet eens ten onrechte gezegd. Daar is toen een ogenblik een beetje wrijving over geweest, omdat de Nederlandse Regering er voortdurend op aandrong terug te keren naar het zuiden en Shaef zei: „Neen, dat kunnen wij niet op onze verantwoording nemen."

26119. De **Voorzitter:** Deze zaak ligt natuurlijk wel iets gecompliceerder, want die mening van Shaef werd b.v. ook in hoge mate beïnvloed door de opvattingen daarover van onze eigen militaire autoriteiten en dat heeft het probleem lang niet gemakkelijker gemaakt.

A. Dat was inderdaad een moeilijk aspect van de zaak. In dat opzicht is het hoogtepunt geweest een brief van generaal *Kruls* aan de Minister-President van November 1944. Daar beschikt u natuurlijk zelf over?

De **Voorzitter:** Ja. Dit alles betreft hoogst belangrijke zaken, die wij natuurlijk uitvoerig met de betrokken heren zullen moeten bespreken.

Dan geloof ik, dat wij hiermede aan het einde van dit verhoor zijn gekomen. Ik dank u voor de algemene leidraad, die u ons hebt willen geven. Deze zal zonder enige twijfel het opsporen van de nodige gegevens vergemakkelijken.

A. Ik hoop, dat het u van nut zal zijn.

J. G. DE BEUS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
VONK.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 13 OCTOBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, de heer Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals, Koersen, Stokvis en Fiévez, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e.*

Verhoor van

Jhr. ROBERT FREDERIK GROENINX VAN ZOELEN,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

28073. De **Voorzitter:** U heeft op 5 October jl. een brief geschreven aan de griffier van de Tweede Kamer, welke brief als volgt aanving:

„Het heeft niet in mijn bedoeling gelegen voor uwe commissie te verschijnen, weshalve ik in dezen zomer in het buitenland onvindbaar ben gebleven."

Kunt u daarop een toelichting geven?

A. Gaarne. Ik ben ongeveer half Juli 1945 gereedgekomen met de bewerking van de stukken van de generaal *Reynders;* ik heb toen het manuscript, dat ik vervaardigd had, ter beschikking gesteld van professor *Schermerhorn;* op 17 Juni 1945 heb ik dat manuscript gegeven aan de heer *Snouck Hurgronje;* twee dagen later — zeker niet langer daarna; Minister *van Kleffens* was net in het land gekomen — heb ik gevraagd deze daarover te mogen spreken en de volgende dag heeft hij mij dan ook ontvangen. Daarna — daarover heb ik van professor *Schermerhorn* nog verscheidene keren gehoord — heeft hij mij toen eens gesproken over de mogelijkheid van een parlementaire enquêtecommissie. Toen heb ik nog eens bezocht de procureur-fiscaal van het bijzonder gerechtshof te Amsterdam, de heer Sikkel, aan wie ik over deze dingen een en ander heb medegedeeld in verband met de mogelijkheid, dat rechtsingang zou worden verleend tegen de oud-Minister de heer *de Geer.* De procureur-fiscaal heeft mij toen medegedeeld, dat zijn bevoegdheid daartoe niet toereikend was, aangezien deze beperkt was tot het onderzoek naar het beleid van jhr. *de Geer* vanaf zijn aankomst in Engeland en zich niet uitstrekte tot een onderzoek naar zijn beleid in de dagen vóór Mei 1940. In Februari 1946 uit het buitenland terugkomende — generaal *Reynders* had toen nog niets gepubliceerd —, heb ik er nog een ogenblik over gedacht om deze dingen publiek te maken, althans dat gedeelte, dat naar mijn mening in overeenstemming met 's lands belang publiek gemaakt kon worden. Dit was vlak vóór de verkiezingen en ik heb gedacht: wanneer dit de Partij van de Arbeid een zetel zou kunnen schelen, dan ware mij dat de moeite waard. Ik heb mij echter spoedig rekenschap gegeven, dat die kans eigenlijk niet bestond, omdat ik bij de pers niet die steun vond, die mij een redelijke kans op succes zou bezorgen.

Dat overwegende, was het mij niet de moeite waard een soort stofopjagende brochure te schrijven, waarbij ook personen, die ik liever niet in het geding wilde brengen, in een minder aangenaam daglicht zouden komen te staan. Toen ik in 1947 in het land terugkwam, was professor *Schermerhorn* naar Indië vertrokken. Ik heb de volledige stukken met de bijlagen, die inmiddels waren aangegroeid, aan de heren *Beel* en *Romme* gezonden. Ik heb dit gedaan met de bedoeling of in de hoop, dat ik de heer *Beel* in het bijzonder en ook de heer *Romme* zou kunnen waarschuwen, in die zin, dat naar mijn overtuiging de heer *Schermerhorn,* in wiens nadeel ik verder niets wil zeggen, niet de man was, die de ernst bezat op dat ogenblik het Koninkrijk in Indië te vertegenwoordigen, althans in die vertegenwoordiging een groot aandeel te hebben. Ik heb op die toezending van de stukken aan de heren *Beel* en *Romme* nooit enig antwoord ontvangen, ook geen bericht van goede ontvangst. Ik moet in dit verband even wijzen op het feit, dat het mij, toen ik de stukken aan professor *Schermerhorn,* die ik door omstandigheden persoonlijk betrekkelijk goed kende, ter beschikking had gesteld, van belang leek, hoewel ik van een andere gezindheid was dan hij, dat de eerste Kabinetsformateur, aan wie H.M. Haar vertrouwen gaf in de zeer verwarde en moeilijke tijd, volledig ingelicht was omtrent de moeilijkheden, die er voor een Kabinet konden rijzen door het opnemen van een van de Ministers uit het vorige Kabinet. Het is enigszins met dezelfde bedoeling, dat ik al deze stukken met de bijlagen aan de heren *Beel* en *Romme* gezonden heb. Het heeft mij vanzelfsprekend zeer teleurgesteld niets te vernemen. Ik moet hieraan toevoegen, dat mijn verkeer in deze zaak met professor *Schermerhorn* voor mij zeer teleurstellend is geweest.

Toen ik, na deze ervaring opgedaan te hebben, in de zomer van 1948 in Portugal zijnde, bij geruchte vernam, dat er toch een commissie was ingesteld, die ook naar deze zaak een onderzoek instelde — ik heb het slechts bij geruchte vernomen; ik heb niet geïnformeerd, wie er in de commissie zaten; ik heb zelfs het woord Parlementaire Enquêtecommissie niet gehoord —, had ik op dat ogenblik geen vertrouwen meer, dat werkelijk de ernstige bedoeling voorzat een diepgaand onderzoek naar deze dingen in te stellen. Aangezien ik andere dingen te doen had, heb ik mij onvindbaar gehouden of er geen prijs op gesteld mij te melden, hoewel ik wel wist, dat er belangstelling voor mijn adres bestond.

28074. De **Voorzitter:** U hebt zoëven opgemerkt, dat u in de zomer van 1946, vóór de verkiezingen, tot publicatie had willen overgaan, maar ik meen, dat toen de brochure van generaal *Reynders* al verschenen was.

A. Dat is heel goed mogelijk. Dit geeft mij een gelukkige gelegenheid een ander punt aan te roeren, dat ik anders misschien vergeten had.

De brochure-*Reynders* is tot stand gekomen geheel onafhankelijk van de bewerking, die ik van zijn stukken heb gemaakt.

Ih heb zijn stukken gekregen in November 1944 met het verzoek ze te bewerken. De generaal zei tegen mij: Ik zal die artikelen plaatsen in de „Militaire Spectator". Ik had niet de bedoeling een brochure te schrijven. Ik heb dus die stukken meegenomen. De winter van 1944/1945 heb ik in Amsterdam doorgebracht, waar ik andere bezigheden had. Ik heb de generaal die winter maar enkele keren teruggezien en hem gesproken over heel andere aangelegenheden. Toen ik na de bevrijding terugkwam, had de generaal het gehele manuscript al gereed. Ik was het met zijn brochure niet geheel eens. Ik vond, dat hij aan de ene kant te veel en aan de andere kant te weinig zei. Te veel, met dien verstande, dat ik het betreurde, dat hij er melding van had gemaakt, dat onze troepen in het zuidelijke deel van de Peel zich hadden teruggetrokken zonder verliezen te lijden. Ik dacht, dat dat in het buitenland misschien een minder gelukkige indruk zou kunnen wekken. Ik heb zelfs nog enige mensen naar hem toegezonden, o.a. een diplomaat en een hoogleraar, ten einde te trachten hem daarvan af te brengen. Hij zag het echter anders. Aan de andere kant was mijn bezwaar, dat de brochure niet scherp genoeg was in die zin, dat de generaal *Reynders* het materiaal, dat hij tot zijn beschikking had en dat m.i. van het grootste belang was, daar het de politieke point aan de brochure had kunnen geven, niet had willen gebruiken, hoewel hij het wel te mijner beschikking had gesteld. Daar komt bij, dat ik door het zelfstandig onderzoek, dat ik had ingesteld, over nogal belangrijk aanvullend materiaal omtrent de achtergrond van deze zaak de beschikking had gekregen. Ik meende, dat mijn indicaties iets nieuws hadden gesteld naast hetgeen generaal *Reynders* wilde publiceren.

28075. De **Voorzitter:** U zegt, dat u de brochure van de generaal hebt gezien in 1944?

A. Neen, ik heb van de brochure, althans van het manuscript, pas kennis genomen, toen mijn bewerking al gereed was, in de winter van 1945.

28076. De **Voorzitter:** Van wanneer dateert uw contact met de generaal?

A. Dat is geweest in het najaar van 1944, toen hij mij de stukken toevertrouwde.

28077. De **Voorzitter:** Kende u hem vóór die tijd niet?

A. Neen.

28078. De **Voorzitter:** Hij heeft hier medegedeeld, dat hij met u heeft kennis gemaakt door middel van de reserve-kolonel *Klein*.

A. Dat is zeer wel mogelijk, want die ken ik goed.

28079. De **Voorzitter:** Dat is dus geschied in 1944. Generaal *Reynders* heeft verder verklaard, dat u bij hem gekomen bent en verteld hebt, dat u bezig was een werk te schrijven over de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber en dat u een studie had gemaakt over de verschillende botsingen en moeilijkheden, die zich daarbij in de tijd van 1914 tot 1918 hebben voorgedaan, en dat u gaarne van hem wilde weten, hoe het in zijn tijd precies gegaan was. De generaal zegt verder, dat hij die inlichtingen heeft gegeven onder de voorwaarde, dat u er niets over zou publiceren zonder zijn toestemming.

A. Dat laatste herinner ik mij niet.

28080. De **Voorzitter:** Het is aan de andere kant vrij waarschijnlijk, als hij zijn brochure of zijn aantekeningen daarvoor klaar had liggen, dat hij aan u alleen inlichtingen wilde geven, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat u niets zou publiceren zonder zijn toestemming. Anders bestond de mogelijkheid, dat u eerder of op andere wijze met deze zaak zou komen dan hij.

A. Ik weet mij dat niet te herinneren.

De **Voorzitter:** De heer *Reynders* zegt verder:

„Hij heeft die brocure toen ook niet uitgegeven, maar hij heeft er eigenlijk wel een beetje mee geleurd."

A. Ik acht dat toch niet geheel juist.

28081. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft verder hierover nog verklaard:

„Hij heeft het aan verschillende personen toegestuurd. Ik heb dat niet opgevat als woordbreuk. O.a. de Prins heeft er kennis van genomen. Ook met prof. *Schermerhorn* heeft hij contact gehad. Hij heeft er wel heel veel over gepraat."

A. Ik zal daarop gaarne een aanvulling geven. Ik heb hier bij mij het manuscript, waarin generaal *Reynders* eigenhandig alle mogelijke verbeteringen heeft aangebracht en waarin hij met potlood in margine heeft bijgeschreven. Zijn bedoeling was allereerst een artikel te schrijven in de „Militaire Spectator"; dat heb ik pas naderhand geweten. Dat heeft naderheid de vorm aangenomen van een brochure. Het is ook niet juist — ten minste ik zie het anders —, dat generaal *Reynders* zich in de verste verte zou kunnen beklagen, dat ik met dat manuscript geleurd zou hebben; het tegendeel is waar. Dit kan ik toelichten met het volgende: Toen hij van plan was, zijn tweede brochure (na het antwoord van oud-Minister *Dijxhoorn*) te publiceren, heeft hij zich op een gegeven ogenblik zeer ongerust gemaakt; het was vóór de verkiezingen; toen heeft hij een verzoek gekregen van Minister *Meynen* om bij deze te komen; deze had er nogal op aangedrongen, dat hij die brochure niet zou publiceren; hij had hem zelfs de mogelijkheid van een gerechtelijke vervolging voor ogen gehouden.

Vervolgens had hem iets anders zeer onaangenaam getroffen. Terwijl de drukproef van die brochure zich bij de uitgever *van Stockum* bevond, kreeg de heer *Reynders* van de heer *Petri* bericht, dat bij deze of op de drukkerij — daarvan wil ik af zijn — een verzoek was gekomen van of namens prof. *Schermerhorn* om die drukproef avant la lettre van de brochure af te geven. De heer *Petri* heeft daarop onmiddellijk geantwoord, dat hij daaraan niet dacht en dat hij dat in geen geval kon doen zonder toestemming van de auteur. Daarvan is toen natuurlijk niets gekomen, want generaal *Reynders* dacht er, zoals begrijpelijk is, niet over. Hij kreeg de indruk, dat de heer *Schermerhorn* iemand gestuurd had, die zich aandiende als komende namens de Minister-President om vóór de verschijning van die brochure het materiaal en de gegevens, die daarin stonden, in handen te krijgen. Toen heeft de heer *Reynders* met mij daarover gesproken.

28082. De **Voorzitter:** Alles, wat u op het ogenblik vertelt, is een weergave van uw gesprekken met generaal *Reynders?*

A. Om te doen uitkomen, dat zijn bezwaar, dat ik, zoals hij dat noemt, geleurd zou hebben met die bewerking van zijn stukken, toch een enigszins gekleurde visie is. Hij maakte zich ongerust; het werk kwam ook niet af. Ik zocht toen in het geheel geen verband tussen beide dingen.

Hij maakte zich ongerust en zeide: er is een vreemd verzoek gekomen; het kan zijn, dat bij de drukker het uitkomen van dat ding gesaboteerd wordt.

Ik heb, met zijn toestemming, met enige journalisten — niet degenen, die ik gewenst had — een bespreking gehad, ten einde hen in te lichten over verschillende dingen, die generaal *Reynders* zou publiceren en gepubliceerd wilde zien. Ik zet dit alleen uiteen, opdat u zult begrijpen, dat de verhouding tussen generaal *Reynders* en mij geenszins van die aard was, dat hij nu of destijds gerechtigd is of was mij te verwijten, dat ik met zijn brochure geleurd heb. Van een gegeven woord is nooit sprake geweest.

28083. De **Voorzitter:** Met de redactie van de brochure van generaal *Reynders* hebt u geen bemoeienis gehad?

A. Niets, hoegenaamd niets. Ik vond de tweede brochure niet gelukkig en de eerste niet sterk genoeg.

28084. De **Voorzitter:** Dan is er tijdens de verhoren, die over dit punt hebben plaats gehad, enige malen sprake geweest van mededelingen, die u zou hebben gedaan. Deze zou ik gaarne bij u willen verifiëren. Wij hebben van prof. *Gerretson* een brief ontvangen, waarin het volgende voorkomt:

„Ook zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon, die dit aan ondergetekende heeft medegedeeld, hebben bevestigd, dat de bedoelde groep inderdaad bedoeld heeft, bij formele handhaving van de neutraliteit, de Duitse troepen feitelijk de toegang naar België en de bezetting van Vlissingen zonder veel strijd mogelijk te maken, waartegen dan de stelling-Holland, naar men hoopte, ongemoeid zou worden gelaten."

En iets verder:

„De bedoelde mededeling is door de ongenoemde persoon aan ondergetekende gedaan onder oplegging van strikte geheimhouding, aangezien het hier een persoonlijke confidentie van de Secretaris-Generaal betrof, die deze, wanneer hij daarover zou worden ondervraagd, zeker zou ontkennen."

Nu heeft professor *Gerretson* bij zijn verhoor voor de Enquêtecommissie verklaard, dat de tot dat ogenblik ongenoemde persoon was de heer *Groeninx van Zoelen*. Ik zou dus thans gaarne van u willen vernemen in hoeverre de mededeling van de heer *Snouck Hurgronje*, indien zij inderdaad aan u is gedaan, in overeenstemming met het door professor *Gerretson* weergegevene is.

A. Ik moet beginnen met te zeggen, dat ik — het is op mijn verzoek geweest — de getuigenis van professor *Gerretson* gelezen heb. Ik heb hem dat gevraagd en hij heeft daaraan mijns inziens te recht gevolg gegeven, omdat ik wist, dat hij verschillende mededelingen uit de tweede hand gedaan had. Ik heb uit het verslag de zekerheid gekregen, dat hij, uit de tweede hand op verschillende punten mededelingen doende, zich heeft vergist. Ik stel het op prijs hieraan toe te voegen, dat, al is het mijns inziens ongebruikelijk, dat men inzage geeft van een verslag van een verhoor, professor *Gerretson* daar generlei bezwaar tegen heeft gemaakt. Hij zei: Het is je goed recht; je moet je kunnen voorbereiden.

28085. De **Voorzitter:** Het is alleen enigszins merkwaardig in het licht van het protest, dat professor *Gerretson* bij zijn verhoor heeft geuit tegen door hem veronderstelde inbreuken op de vertrouwelijkheid van de zijde van de commissie. Dat hebt u waarschijnlijk ook wel gelezen?

A. Ik weet het niet, misschien is die passage mij ontsnapt.

28086. De **Voorzitter:** Hij is in ieder geval opgekomen tegen door hem beweerde inbreuken op de vertrouwelijkheid van de zijde van de commissie. In zoverre is het wonderlijk, dat hij zelf het stenogram van zijn getuigeverklaring aan een ander laat lezen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Bovendien heeft hij verklaard, dat hij niet wist, waar u was. Dat is toch hoogst eigenaardig.

A. Ik ben veel reizende geweest en hij wist ook niet waar ik was. Ik had hem als historicus zekere gegevens gegeven. De geheime bijlagen heb ik slechts aan vijf mensen gegeven, o.a. aan *Snouck Hurgronje,* professor *Schermerhorn* en *van Kleffens.* De tekst van mijn bewerking was inderdaad quasi-publiek, want die heb ik aan ongeveer 150 mensen toegezonden en die zullen het wel weer verder hebben verteld. In Portugal kreeg ik van professor *Gerretson* een briefje, waarin hij mij schreef, dat hij blij was mijn adres te hebben gekregen. Hij schreef mij: Je hebt mij gezegd, dat ik in geen geval de naam van *Snouck Hurgronje* mocht noemen, maar ik heb toch langs een omweg kans gezien de procureur-fiscaal in Amsterdam daarvan in kennis te stellen. Quid nunc. Ik was er eerlijk gezegd nogal ontstemd over.

28087. De **Voorzitter:** Heeft professor *Gerretson* u een door hem gemaakte kopie van het stenogram van zijn verhoor toegestuurd?

A. Neen, ik ben bij hem geweest. Ik heb het gevraagd. Ik wachtte iedere dag een convocatie. Ik zei tegen hem: Ik hoor, dat je buiten mijn wens het een en ander hebt overgebracht, ik zou graag weten, wat je hebt verteld. Wat hij over *Snouck Hurgronje* en over de voorgeschiedenis heeft verteld, heeft hij in hoofdzaak van mij gehoord. Ik wilde mij daarom rekenschap geven, wat er gezegd was over de gegevens, die ik hem had verschaft. Ik stel het van hem op prijs, dat hij mij daartoe in de gelegenheid stelde. Ik was enigszins ontstemd over de gang van zaken. Hij zei: het is je goed recht. Het is tot je beschikking.

28088. De **Voorzitter:** Had hij er een kopie van?

A. Dat neem ik aan.

28089. De **Voorzitter:** Die kopie heeft hij u laten zien. Is dat lang geleden?

A. Drie à vier dagen geleden.

28090. De heer **Stokvis:** Wanneer schreef hij u naar Lissabon?

A. Dat kan ik niet precies zeggen, maar dat is geweest in de zomer.

28091. De heer **Stokvis:** Na Maart van dit jaar?

A. Ja.

28092. De heer **Stokvis:** Vóór die tijd heeft u niets van hem gehoord?

A. Hij wist mijn adres zelfs niet. Ik ben veel reizende geweest; ik ben geweest in Zuid-Frankrijk, in Parijs, in Spanje en in Portugal. Ik was inderdaad reizende en trekkende.

Wat nu betreft dat gesprek van mij met de heer *Snouck Hurgronje,* de weergave van dat gesprek wat zijn aard betreft, zoals prof. *Gerretson* die geeft, is volkomen onjuist. Ik maak geenszins een reflexie op de wijze, waarop hij dit overgebracht heeft; dat gebeurt bijna altijd, wanneer men dit tweedehands doet; prof. *Gerretson* heeft dat zo goed mogelijk weergegeven. Er is geen sprake geweest van een vertrouwelijke confidentie van de heer *Snouck Hurgronje* aan mij, toen ik met mijn stukken — ik had het manuscript al aan de heer *Schermerhorn* gestuurd, zodra ik hoorde, dat hij met de Kabinetsformatie was belast — onmiddellijk daarop naar de heer *Snouck Hurgronje* gegaan ben om ook de klok van de andere kant te horen luiden. Ik had uit die stukken van generaal *Reynders* vanzelfsprekend zekere conclusies getrokken. Wat mij op dat ogenblik — ik denk daarover op het ogenblik enigszins anders — met de gegevens, waarover ik toen beschikte, het hoogste zat, was de wijze, waarop de Franse troepen hier in de val waren gelopen. Dat was trouwens ook de uitdrukking, die de generaal, die als officier de liaison aan generaal *Giraud* was toegevoegd, gebruikt had. Ik heb toen gedacht: Ik zal hem de stukken laten lezen. Ik kende de heer *Snouck Hurgronje* sinds lange jaren; wij hebben vroeger wel onenigheid gehad op politiek gebied, maar vooral in de laatste oorlog was die verhouding weer zeer goed geworden en ik heb toen ook grote achting gehad voor het werk, dat hij gedaan heeft. Waar mijn verhouding met de heer *Snouck Hurgronje* goed was en ik ook een zeer goede herinnering heb aan zijn werk in de oorlog, is het voor mij uit dien hoofde niet aangenaam uit deze gesprekken te getuigen, wat ook de reden was, dat ik aan prof. *Gerretson* geschreven heb, hem als ambtenaar er buiten te houden. De aard van dat gesprek is echter geheel anders geweest. Ik heb dus de heer *Snouck Hurgronje* opgebeld en gezegd: Ik kom bij je om met je te spreken over de stukken van de heer *Reynders.* Toen ik bij hem in zijn werkkamer kwam, als secretaris-generaal, zeide hij dadelijk: Ik begrijp wel, waarvoor je komt, je komt over het omzwaaien van het IIIde legerkorps. Daarmede bedoelde ik de stelling noord-zuid grosso modo geheel in de stelling oost-west, de Waal-Lingestelling. Wat mij opgevallen is, is dit: Wij hebben die manoeuvre laten houden toen. Onder „wij" versta ik de Regering; in overleg met de Minister van Buitenlandse Zaken. Ik meen ook, dat de veronderstelling was, dat er een aanval van de vijand was uit het zuiden, die voorgesteld is met vlaggetjes; ik kan dit echter niet onder ede bevestigen. Wij hebben deze manoeuvre laten houden. Tijdens de bezetting was het verdwijnen van het IIIde legerkorps altijd het grote probleem, dat in de illegaliteit te berde kwam. Wij hebben het om de volgende reden gedaan. Wij hebben de Belgen willen doen begrijpen, dat, indien zij het gat ten zuiden van de Peelstelling en het Albertkanaal niet zouden dichten, wij niet van plan waren de Peel te verdedigen. Het is mij dadelijk zeer wonderlijk voorgekomen, omdat ik dacht: Men zet toch niet 30 000 man in beweging, als men de militaire attaché bij de hand heeft, wie men binnen tien minuten hetzelfde kan vertellen.

Er is onmiddellijk nog een overweging bij mij opgekomen, nl. of, als het werkelijk daarvan moest afhangen, dat de Belgen gewaarschuwd moesten worden of uit die manoeuvre zouden kunnen concluderen, dat wij de Peel niet zouden houden, als het gat niet gedicht werd, er geen betere wijze was om hen bij te brengen, dat het gat gedicht moest worden, want zij zouden denken: De Hollanders gaan er toch van door.

Ik heb de indruk gehad, dat het niet juist was, wat de heer *Snouck Hurgronje* mij vertelde.

Generaal *Reynders* heeft mij gezegd: Nu gaat mij een licht op! Drie maanden na de capitulatie heb ik de heer *Snouck Hurgronie* op Algemene Zaken ontmoet. Het was de eerste keer na de capitulatie. Ik heb gezegd: Mijnheer *Snouck Hurgronje,* u ziet, zij zijn gekomen. Toen had de heer *Snouck Hurgronje* hem geantwoord: Dat wisten wij ook, want wij hebben een wenk van *Zech* gehad.

28093. De **Voorzitter:** Kunt u misschien zeggen, wat de heer *Snouck Hurgronje* u over dit punt heeft medegedeeld?

A. Ik ben naar de heer *Snouck Hurgronje* teruggegaan. Ik heb hem gezegd: ik heb dit en dat van generaal *Reynders* gehoord. Hij heeft het beaamd. De manoeuvre is niet meer ter sprake gekomen. Ik vond het een beetje genant. Toen heeft hij mij gezegd: er is een stap van *Zech* geweest, dat, als de Duitsers de doortocht in het zuiden niet verhinderd werd, het land benoorden de rivieren ongemoeid zou blijven.

28094. De **Voorzitter:** Bedoelt u, dat de mededeling kwam van *Zech,* dat deze niet sprak namens de Duitse Regering?

A. Hij had er de nadruk op gelegd: het is een idee van mij.

28095. De **Voorzitter:** Waar sprak de heer *Snouck Hurgronje* toen over: over het gesprek, dat *Zech* met hem heeft gehad, of over het gesprek met *van Kleffens?*

A. *Snouck Hurgronje* heeft mij niet verteld, dat *Zech* bij hem is geweest.

28096. De **Voorzitter:** Heeft u dat van de heer *Snouck Hurgronje* nooit gehoord?

A. Neen. Wat mij toen wel is opgevallen, is, dat de heer *Snouck Hurgronje* het woord „Roermond" gebruik heeft. Hij heeft niet gesproken van ten zuiden van Venlo. Het valt mij daarom op, omdat ik later — en dat is pas dezer dagen geweest —, de stukken nalezende, gemerkt heb, dat de plaats, waar de Duitsers de grootste haast hadden en waar zij de eer van hun leger te grabbel hebben gegooid door Duitse soldaten, gekleed in Hollandse uniformen, te laten optreden, de voetbrug bij Roermond is geweest. Dat geeft mij nu de indruk, dat *Zech* niet heeft gesproken over een plan van hem. Ik moet daaraan toevoegen — anders had ik het misschien niet eens gememoreerd —, dat de heer *Snouck Hurgronje* mij woordelijk heeft gezegd: Natuurlijk heeft *van Kleffens* er niets van geloofd. Dat Minister

van Kleffens daar inderdaad niet in heeft geloofd, wordt in zoverre gestaafd, doordat de heer *Snouck Hurgronje* naderhand ook aan generaal *Reynders* heeft gezegd: Dat wisten wij ook. Die beide wenken hadden hun, ik wil niet zeggen de zekerheid, maar toch in ieder geval de wetenschap moeten geven, dat onze neutraliteit door de Duitsers zou worden geschonden.

28097. De **Voorzitter:** Er waren nog tal van andere gegevens, die deze wetenschap bij de Regering konden vestigen.

A. Ik verbind daaraan die tweede opmerking, omdat de heer *Snouck Hurgronje* het ook heeft gedaan. De heer *Snouck Hurgronje* heeft tegen generaal *Reynders* gezegd: Dat wisten wij ook, want wij hebben die wenk gehad. Zo heeft generaal *Reynders* het ten minste mij verteld.

28098. De **Voorzitter:** De weergave van het gesprek van u met de heer *Snouck Hurgronje* door de heer *Gerretson,* een weergave, hierop neerkomende, dat de heer *Snouck Hurgronje* zou hebben bevestigd, dat de heren *de Geer, van Kleffens* en *Dijxhoorn* inderdaad de bedoeling hebben gehad bij formele handhaving van de neutraliteit de Duitse troepen feitelijk bij hun doortocht naar België en de bezetting van Vlissingen ongemoeid te laten, is derhalve onjuist geweest, want de heer *Snouck Hurgronje* heeft, zoals u zoëven zei, hierover in het geheel niet gesproken. Hij heeft gesproken over manoeuvres met het IIIde legerkorps, waarvan hij heeft gezegd, dat dit gebeurde om België duidelijk te maken, dat het voor een aansluiting aan onze stellingen behoorde te zorgen.
Is dat juist?

A. Dat is volkomen juist. Er is geen sprake geweest van een vertrouwelijk gesprek. Ik heb toen nog verschillende andere gesprekken met de heer *Snouck Hurgronje* gehad; zijn doel is natuurlijk geweest: Hij vond die stukken een stupide geschiedenis. We have compared notes. Hij wist, dat ik de dingen wist van generaal *Reynders,* die hij niet wist. Hij stak ook daar zijn licht op. Dat heeft ophelderend gewerkt. Ik ben toen geweest in de positie van degene, bij wie toevallig een stuk van de legkaart in het gesprek op tafel kwam. Ik geloof nu zeker niet — ik heb het toen wèl geloofd —, dat Minister *Dijxhoorn* van deze dingen heeft afgeweten, ook niet van de wenk en zeker niet van de bedoeling van die manoeuvre. Ik wil en kan ook nu nog niet zeggen — ik denk er de ene dag zus over en de volgende dag zo — en ik kan mij nog niet indenken in het ondenkbare, dat dit zou zijn geweest een poging tot conniventie met de vijand, van wie men wist, dat hij komen zou, van wie men kon aannemen, dat hij komen zou. Ik kan dat nog niet aannemen. Er blijft voor mij achter het gehele geval een vraagteken staan. Wat het voor mij ook onwaarschijnlijk maakt, dat de heer *Dijxhoorn* geweten heeft, dat in deze manoeuvre iets anders heeft gelegen dan hetgeen de heer *Snouck Hurgronje* mededeelde, is, dat die manoeuvre in het geheel niet uitgevoerd is; die manoeuvre heeft eenvoudig niet plaats gehad; het IIIde legerkorps is eenvoudig gegroepeerd rondom den Bosch en van dat omzwaaien van de stelling noord-zuid naar oost-west is in het geheel geen sprake geweest.
Er is één ding, dat ik niet begrijp; ik breng dat naar voren, omdat ik zelf in dit opzicht voor een raadsel sta. Indien het juist is, dat deze manoeuvre van Regeringswege gelast is of gesuggereerd is, hoe is het dan mogelijk, dat de heer *Dijxhoorn* gedacht heeft, dat het kon dienen om de Belgen die tip, die aanwijzing te geven, terwijl, naar achteraf is komen vast te staan, die troepenbewegingen hebben plaats gehad begin April, in de eerste helft van April? Hoe is het dan mogelijk, dat op 23 Maart 1940 een brief uitgegaan is van generaal *Winkelman* persoonlijk aan onze ambassadeur in Brussel, de heer *van Harinxma thoe Slooten,* welke brief door de Duitsers gevonden is in het archief te Brussel, in welke brief de heer *Winkelman* zegt, dat, indien de Belgen dat gat ten zuiden van de Peel niet zouden dichten, de Nederlandse Regering, het Nederlandse opperbevel tot zijn spijt de Peel, die tot het uiterste versterkt was en een uitstekende verweerstelling bood, niet zou kunnen handhaven. Voor mij staan hierbij allerlei vraagtekens. Ik kan alleen zeggen, wat ik gehoord heb.

28099. De **Voorzitter:** U baseert hetgeen u nu zegt op mededelingen, die u vóór en na van enkele personen heeft gekregen. Uit hetgeen u zegt, blijkt, dat uw ideeën en opvattingen hierover in de loop van de laatste jaren wel een zekere evolutie hebben ondergaan. Zou het nu misschien niet beter zijn, wanneer u met de formulering van uw definitieve conclusie wacht, totdat de gegevens van de Enquêtecommissie verschijnen? Ik wil niet beweren, dat deze enquête al deze problemen zal oplossen, maar zonder enige twijfel zal er toch een aantal feiten komen vast te staan. Dat lijkt mij een gezonder basis voor conclusies dan mededelingen van enkele heren, want per saldo berust uw redenering in hoofdzaak op gegevens van generaal *Reynders* en de heer *Snouck Hurgronje,* op enkele gesprekken, die u met de heer *van Kleffens* hebt gehad en misschien nog op andere mededelingen, doch in ieder geval op een beperkte basis.

A. U vraagt mij naar verschillende dingen; ik geef u deze zo juist mogelijk.

28100. De **Voorzitter:** Voor zover u ons gegevens verstrekt, die berusten op mededelingen van generaal *Reynders,* hebben wij de verklaring, onder ede afgelegd, van generaal *Reynders* zelf. Dat is natuurlijk voor ons een solidere basis dan een weergave van datgene, wat generaal *Reynders* aan u medegedeeld heeft. U hebt zelf gewaarschuwd tegen gegevens uit de tweede hand. Dat geldt ook in dit geval.

A. Het enige, dat ik van generaal *Reynders* heb gezegd, is, dat hij gezegd heeft: Nu gaat mij een licht op!

28101. De heer **Stokvis:** U hebt dus positief niet aan prof. *Gerretson* medegedeeld, dat de heer *Snouck Hurgronje* u gesproken heeft over een handhaving van de neutraliteit door Nederland, zoals Denemarken dat gedaan heeft?

A. Neen.

28102. De heer **Stokvis:** Dan moet prof. *Gerretson* het gephantaseerd hebben. Men kan iets verkeerd begrijpen, als er over een bepaald punt gesproken wordt, maar als het niet ter sprake komt, moet men het phantaseren.

A. Dat neem ik geen ogenblik aan. Dat acht ik uitgesloten. Prof. *Gerretson* is een emotioneel man. Het zijn gesprekken geweest en hij heeft notities gemaakt. Toen ik vermoedde, dat hij het misschien niet had weergegeven, zoals ik het zelf gehoord heb, heb ik hem gevraagd: Laat mij het eens lezen? Hij heeft daartegen niet het minste bezwaar gehad.

28103. De heer **Stokvis:** Maar als u er niet over gesproken hebt, dan phantaseert hij het dus.

A. Ik heb hem zeker niets anders verteld dan datgene, wat ik nu hier verklaar.

28104. De **Voorzitter:** Er komt bovendien bij, dat prof *Gerretson,* die in zijn schrijven aan de commissie die z.g. Deense politiek heeft opgediend als een onderwerp, dat naar zijn oordeel als een van de allerbelangrijkste door de commissie diende te worden onderzocht, voor zijn suppositie een aantal gegevens heeft verstrekt, waarbij hij als een van de misschien niet het minst belangrijke heeft genoemd uw gesprek met de heer *Snouck Hurgronje,* m.a.w. de legkaart, die prof. *Gerretson* heeft gemaakt voor deze stelling, bestaat voor een stuk uit de beweerde mededeling, dat u hem zou hebben gedaan. Die past precies in de gehele verdere constructie.

A. Ik heb ook tegen hem gezegd: u hebt een gebouw gemaakt, u hebt geconstrueerd. Als er één ding onderuit getrokken wordt, valt de constructie in elkaar.
Ik moet er aan toevoegen, dat prof. *Gerretson* mij naar Portugal geschreven heeft: ik heb over deze zaak een verklaring afgelegd; Quid nunc? Nu moet jij het woord doen!
Dat doet niet iemand — prof. *Gerretson* is een emotioneel man —, die zich er van bewust is, dat hij eigenlijk een constructie heeft gemaakt, die degene, die moet overkomen, stante pede ondersteboven kan gooien.

28105. De **Voorzitter:** Maar het kan de ondervragende instantie gereserveerd doen staan ten opzichte van de andere onderdelen van zijn constructie.

A. Dat ben ik niet met u eens.. Het enige, dat ik niet graag zou willen suggereren, is, dat hij getuigd heeft tegen beter weten in. Iemand, die zich bewust is, dat hij heeft geconstrueerd tegen eigen beter weten in, doet niet alle mogelijke moeite mij te doen overkomen.

28106. De heer **Stokvis:** Dat beweren wij ook niet. Wij constateren alleen, dat er een zeer ernstige tegenstrijdigheid is tussen zijn verklaring en de uwe.

A. Die verklaringen zijn volkomen tegengesteld.

28107. De **Voorzitter:** Uw naam is nog te pas gekomen bij een ander punt, nl. de conferentie, die op de 5de November heeft plaats gehad tussen generaal *Reynders* en de Ministers *de Geer* en *van Kleffens* op Buitenlandse Zaken.

A. Pardon, dat was, meen ik, in de ambtswoning van Minister *van Kleffens.*

28108. De **Voorzitter:** Juist. Daaromtrent hebt u, meen ik, geschreven, dat de aanleiding tot de conferentie was een Engelse stap. Nu is mijn vraag deze: Berust die mededeling uwerzijds alleen op de mededeeling van generaal *Reynders,* die dat ook voor onze commissie heeft verklaard, of hebt u daarvoor ook andere gegevens?

A. Ik heb daarvoor geen andere gegevens. Toen generaal *Reynders* de heren *Dijxhoorn* en *van Kleffens* in de ambtswoning aantrof, waren de heren zeer ongerust over een ernstige waarschuwing, die hun van Engelse zijde gegeven was.

28109. De **Voorzitter:** Maar het merkwaardige in de methode van construeren van prof. *Gerretson* is, dat hij daaraan de veronderstelling gaat verbinden, dat men tegenover generaal *Reynders* wel zal hebben gesproken van een Engelse stap, maar dat dit zou zijn geweest een camouflage voor de Duitse stap, waarover wij enige keren hebben gesproken.

A. Mijnheer de Voorzitter, dat is volslagen onzin.

28110. De **Voorzitter:** Het zijn inderdaad constructies, die nogal aan de gewaagde kant zijn.

A. Het is volslagen onzin. Ik kan ook zeggen, waarom het onzin is, want de heer *Snouck Hurgronje* — het is van belang, dat u dit weet — heb ik op een gegeven ogenblik wel eens gevraagd: wanneer is die wenk van Duitse zijde geweest, en toen heeft hij mij gezegd: ik herinner mij niet meer precies de datum, maar het is geweest drie of vier maanden vóór de invasie van Nederland. Het moet dus in Januari zijn geweest.

28111. De **Voorzitter:** Toen de heer *Snouck Hurgronje* u daarover sprak, bedoelde hij daarmede dus de stap bij Minister *van Kleffens,* want u hebt zoëven gezegd, dat de heer *Snouck* tegenover u nimmer heeft gewaagd van een stap van *Zech* bij hem.

A. Het was een stap bij Minister *van Kleffens.*

28112. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* verklaart, dat het na 1 Januari 1940 is geweest.

A. Dat kan uitkomen. Hij zei: drie of vier maanden vóór de invasie. Er is nog een punt in het relaas van de heer *Gerretson,* dat niet juist is. Het is toch van belang, dat ik u daarop wijs, omdat de analogie tussen hetgeen heeft plaats gehad in de oorlog 1914—1918 en deze oorlog op sommige punten zo frappant is, dat dit ons beter doet begrijpen wat heeft plaats gehad. Daarom is het van belang, dat dit juist medegedeeld wordt. De heer *Gerretson* heeft mededelingen gedaan over de crisis van April 1918; hij heeft indertijd daarvan een en ander zelf van nabij gezien, maar datgene, waarop het aankomt, heb ik meegemaakt en heb ik hem destijds ook medegedeeld, omdat door een zeer toevallige samenloop van omstandigheden die bal toen aan het rollen is geraakt en in mijn handen is gekomen; ik heb de duw gegeven, waardoor de zaak aan het rollen is gekomen. In zijn beschouwingen over de achtergrond maakt hij naar aanleiding van de Duitse stappen, die hebben plaats gehad vóór 5 of 12 November 1939, een vergelijking met hetgeen heeft plaats gehad in de oorlog 1914—1918 en dan zegt hij: Buitenlandse Zaken is altijd de zwakke plek geweest, en daar hoopten de Duitsers doorheen te trekken. Bij die April-crisis is dat niet het geval geweest. Buitenlandse Zaken was toen kiezelhard; Buitenlandse Zaken wilde niet aannemen en nam niet aan, dat er werkelijk oorlogsgevaar dreigde; het geloofde, dat alles bluf was van de Duitsers. Buitenlandse Zaken beging toen de grote fout — dat was toen Minister *Loudon* — geen notitie te nemen van de reële situatie, zoals die in Duitsland geworden was, van de *Lüdendorff*-dictatuur, zoals die toen geworden was. Buitenlandse Zaken was toen het harde punt; toen de zaak uit de doeken kwam, is het zo zacht als was geworden; toen is de schrik er in gekomen. Wat van belang is geweest en wat de heer *Gerretson* juist niet vermeldt, wat geeft een treffende analogie met het niet doorgeven van deze wenken, noch aan de Regering, noch aan de Koningin, is hetgeen gebeurd is op 19 en 20 April 1918, tussen 11 en 12 uur voormiddag en tussen 5 en 6 uur namiddag. Op die beide dagen is de mogelijkheid van casus belli door de Duitse attaché op Buitenlandse Zaken genoemd. Of men dit serieus neemt of niet, in elk geval is dit een zeer ernstig feit. Daarvan heeft Buitenlandse Zaken niets medegedeeld, evenmin als van die tweede wenk. Ik kan dit zeer positief zeggen, want op 21 April 1918 ben ik met het toenmalig lid der Tweede Kamer de heer *de Savornin Lohman,* die ik had gewaarschuwd — ik was toen zeer bevriend met de heer *de Gassérat* —, naar de heer *Snijders* gegaan om hem te waarschuwen. De heer *Snijders* ontving mij dadelijk, omdat ik hem drie weken te voren al gewaarschuwd had, dat deze crisis tot een uitbarsting dreigde te komen. Hij heeft mij toen dadelijk gevraagd: Kan ik er met *Loudon* over spreken? Ik zeide: Ja. Ik ben naar de heer *de Savornin Lohman* gegaan, die ik te voren had ingelicht. Ik had ook een brief geschreven aan de heer *Troelstra.* Toen heeft de heer *de Savornin Lohman* mij medegenomen naar de heer *Cort van der Linden.* Wij kwamen bij de heer *Cort van der Linden,* die Minister-President was en die van toeten nog blazen wist. Ik herinner mij, dat de heer *de Savornin Lohman* op een gegeven ogenblik zeide: Excellentie, als u morgen de Koningin hieromtrent niet inlicht, doe ik het als Minister van Staat. De heer *Cort van der Linden* was zeer ontsteld. Hij maakte allerlei notities, waaruit ik concludeerde, dat Buitenlandse Zaken niets verteld had. Dat de zaak zeer ernstig was, is wel gebleken. Op 25 April verklaarde de Minister van Buitenlandse Zaken in de Eerste Kamer: Ik kan niet verhelen, dat de toestand zeer ernstig is.

Dezelfde avond om 11 uur is een telegram betreffende de inhouding van verloven uitgegaan en was het land in nood. Het bleek achteraf, dat een crisis onnodig was geweest en dat het eenvoudig een gevolg was van het stupide beleid van Buitenlandse Zaken. Het eind is geweest, dat de Duitsers en de Engelsen ons van twee kanten uit de sloot hebben geholpen. De Duitsers convenieerde het niet en de Engelsen convenieerde het allerminst. De situatie aan het Westfront was zodanig, dat zij letterlijk geen man konden missen. De Duitsers en de Engelsen hebben ons uit deze stomme geschiedenis geholpen, die uitsluitend daarop was terug te brengen, dat Buitenlandse Zaken in de zand- en grindquaestie een dwaze politiek had gevoerd.

28113. De **Voorzitter:** U wilt hiermede adstrueren, dat, waar prof. *Gerretson* ook waarde blijkt te hechten aan het feit, dat de Minister van Buitenlandse Zaken geen kennis heeft gegeven van de Duitse stap aan zijn ambtgenoten, dit een feit is, waaraan men op zich zelf niet veel waarde kan hechten, omdat in vroegere omstandigheden de Minister van Buitenlandse Zaken hetzelfde heeft gedaan?

A. Behalve, dat ik nu de toestand veel ernstiger vond dan toen het geval was. Wat nu op het spel stond, was oneindig veel ernstiger.

28114. De **Voorzitter:** Ik heb thans de punten, waarover ik u wilde vragen, en de onderwerpen, waarbij u zelf een rol hebt gespeeld, met u behandeld. Hebt u zelf hieraan nog iets toe te voegen?

A. Ja. Ik heb u het een en andery verteld, dat uiteraard voor de heren *van Kleffens* en *Snouck Hurgronje* minder aangenaam is. Ik wil echter ook de andere kant belichten. U wilt zich een algemeen oordeel vormen omtrent datgene, wat geschied is. Dan acht ik het van belang, dat u ook kennis neemt van de achtergrond en de nevenhandelingen van de figuren, die ter sprake zijn gekomen.

Ik moet er bij zeggen, dat Buitenlandse Zaken in deze oorlog precies even anti-Duits was als in de vorige oorlog. Buitenlandse Zaken heeft in de vorige oorlog op eigen houtje gehandeld. Het heeft verheimelijkt, maar ik moet er aan toevoegen, dat anderen ten nadele van Buitenlandse Zaken precies hetzelfde deden. Hier komen wij op een probleem, dat van betekenis is voor de toekomst, dat de Departementen in grote mate los van elkaar stonden, een eigen gang gingen, wat zeker een ander licht werpt op de verheimelijking, die heeft plaats gehad. Ik zal een treffend staaltje aanhalen. In Juni 1918 was hier een toestand, die de hongersnood nabij kwam. In elk geval de voedselpositie was slechter dan in België. Minister *Posthuma* had toen het plan relief-graan voor België te bestemmen. Dat stuitte op grote bezwaren van Buitenlandse Zaken. De zaak is in de Ministerraad gekomen, waar de Minister van Buitenlandse Zaken niet aanwezig was. Het was een weekend. Hij was naar *Bosch van Bredius* in het Gooi gegaan.

28115. De **Voorzitter:** Waarop steunt u deze wetenschap?

A. Dat heeft de heer *Snouck Hurgronje* mij verteld. Over de gehele vorige oorlog heb ik een boek geschreven, dat ik niet heb uitgegeven, maar dat in manuscript gereed ligt. Ik heb daar het fiat

van twee oud-Ministers voor gehad, nl. de heren *de Jonge* en *Posthuma.* Vanzelfsprekend ben ik ook naar Buitenlandse Zaken gegaan om te horen hoe hun standpunt was. Toen heeft de heer *Snouck Hurgronje* het in het belang van de dienst geacht het een en ander mede te delen. Dat relief-graan zou in beslag worden genomen, maar de Minister van Buitenlandse Zaken is niet in de Ministerraad. Het besluit wordt genomen en het eerst wat men aan Buitenlandse Zaken hoort, is, dat het uitgevoerd zou worden. Het zou tot de grootste moeilijkheden aanleiding hebben gegeven. Toen hebben *Snouck Hurgronje* en *Michiels,* die toen nog jonge kerels waren, zeer flink de politie in Rotterdam opgebeld en gezegd: als ze daar komen, dan weiger je maar tot de Minister van Buitenlandse Zaken terug is en de zaak rechtgezet is. Die zaak is ook rechtgezet. Ik geef dit als detail hoe verwarrend soms de geheimhouding van de Departementen kan zijn. Ik moet er aan toevoegen, dat een Amerikaan, die van dat plan op de hoogte is gekomen, de Franse gezant is gaan waarschuwen. Die heeft toen op Buitenlandse Zaken op zijn kop gehad. Men heeft gedacht, dat het iemand van de dienst zelf was, die die inlichting had gegeven, maar dat was niet waar.

Er is nog een andere analogie, die belangrijker is. De heer *Snouck Hurgronje* heeft zich in het geval, dat ik bedoel, niet alleen niet anti-Duits getoond, maar hij is ook niet zwak geweest. Buitenlandse Zaken heeft alleen gedacht: dat is de manier, waarop je het moet doen; we moeten het onder ons houden. Ik zal een voorbeeld geven hoe kordaat hij soms geweest is, behalve dan onder de bezetting. Hij is op zeker moment gegaan als gedelegeerde naar Londen. Hij kwam in een heel moeilijke vergadering. Men wilde Holland dwingen voor de geallieerden te varen in dat deel van de vaargeul, dat niet veilig was. De heer *Snouck Hurgronje* bevond zich toen met twee andere jonge heren ineens tegenover een enorme vergadering, waarop alle geallieerden vertegenwoordigd waren. Lord *Fisher,* het toenmalig hoofd van de admiraliteit, hield toen een zeer scherpe rede tegen Nederland, dat het zijn schepen ter beschikking moest stellen. De heer *Snouck Hurgronje* stond er toen alleen voor. Degenen, die bij hem waren, meenden, dat toegegeven moest worden, maar de heer *Snouck Hurgronje* heeft niet toegegeven; hij heeft het woord genomen en gezegd: het is niet onze oorlog, het is jullie oorlog en wij denken er niet aan om toe te geven. Na die rede van de heer *Snouck Hurgronje* heeft Lord *Fisher* onmiddellijk de vergadering gesloten. Een uur later liepen de heer *Snouck Hurgronje* en die jongere heren door op straat, toen Lord *Fisher* hun achterop liep; toen klopte hij hen op de schouder en heeft gezegd: wij zijn scherp geweest, maar wij hebben gezien hoe jullie er voor staan; de anderen dachten dat jullie te slap waren en toen heb ik onmiddellijk daarop de vergadering gesloten. Ik zeg dit om aan te tonen, dat de heer *Snouck Hurgronje* ook dikwijls een flink man is geweest.

28116. De heer **Stokvis:** Heeft u dat uit zijn eigen mond gehoord?

A. Ja. Ik twijfel er niet aan, dat de heer *Snouck Hurgronje* een flink man is geweest.

De heer **Stokvis:** Ik ook niet.

A. Een andere analogie is nog gelegen in de wijze, waarop Buitenlandse Zaken zich op eigen houtje in het geval van die wenken gewerkt heeft. Buitenlandse Zaken en de Regering zijn het in hoofdzaak eens geweest. Onze opvatting van de neutraliteit, de zeer verstandelijke opvatting van neutraal te willen zijn, die Buitenlandse Zaken in deze oorlog aan de dag heeft gelegd, heeft ook bestaan in de vorige oorlog. Ik noem als voorbeeld de crisis van April 1918; toen heeft Duitsland ons wel niet een ultimatum gezonden, maar toch zeer ernstig gedreigd met een bezetting van Zeeuwsch-Vlaanderen, om daar luchtdoelgeschut te plaatsen. Toen zijn de stemmen in de Ministerraad verdeeld geweest ten aanzien van de vraag of wij ons uit Zeeuwsch-Vlaanderen zouden terugtrekken en verder op Walcheren verzet zouden bieden dan wel iedere aanslag op onze neutraliteit als een casus belli zouden beschouwen.

28117. De **Voorzitter:** Van wie heeft u deze wetenschap?

A. Ook van de heer *Snouck Hurgronje.*

28118. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is zelfs voor een Parlementaire commissie zeer moeilijk, iets te weten te komen over de beraadslagingen in de Ministerraad; ik begrijp niet hoe al die gegevens uit de Ministerraad vrijelijk te uwer beschikking zijn gekomen.

A. Dat zijn herinneringen van 30 jaren geleden.

De heer **Stokvis:** Dat verjaart niet in 30 jaren.

A. Twee oud-Ministers hebben mij 80 % gegeven van wat ik weet, incluis het bijzondere verkeer, dat de Ministers toen met de Koningin hebben gehad. De heer *Snouck Hurgronje* heeft toen gezegd: Er is al zoveel bekend, dat ik, ook wat mijn dienst betreft, de puntjes op de i zal zetten, en aantonen, dat wij ook niet zo gek zijn geweest.

Ik wil het nog met een ander punt adstrueren. Ik kom terug op het verslag van de heer *Gerretson* en onderlijn dat hierom, omdat in de grond Buitenlandse Zaken, met alle zeer ernstige fouten, die het gemaakt heeft, het met de mening van de Regering in den brede eens geweest is. Prof. *Gerretson* heeft een opmerking gereleveerd of, liever gezegd, een interruptie van de heer *Albarda,* in de Ministerraad van 22 Januari 1940 gemaakt: Wilt u daaraan onze jongens opofferen? Dan had hij ook moeten releveren de tweede interruptie, van de heer *Welter.* De heer *Welter* heeft gevraagd: Mag ik vragen, generaal *Reynders,* welke is de bestemming van het Iste legerkorps, dat zich in Holland bevindt?

Toen heeft generaal *Reynders* geantwoord: Het is algemene reserve, waaruit, als de Waal—Lingestelling het nodig heeft, geput kan worden.

Hij heeft het mij zelf gezegd; het was vóór de inval in Noorwegen. Het was niet de bedoeling van de Regering, ook niet van de heer *de Geer.* Zij wilden niet, dat het Iste legerkorps van zijn plaats kwam; niet met het oog op luchtlandingstroepen. Zij wilden het niet in de strijd werpen. De heer *Welter* zeide: Algemene reserve, o, dan weet ik al genoeg!

Het staat voor mij als een paal boven water: hij heeft met deze woorden hetzelfde bedoeld als de heer *Albarda* gezegd heeft. De gehele Regering — il faut juger les faits d'après leurs dates — is van ongeveer dezelfde acardie geweest als Buitenlandse Zaken zich getoond heeft.

28119. De **Voorzitter:** U trekt nu een conclusie op grond van mededelingen van generaal *Reynders*?

A. Ik neem aan, dat de interrupties, die heet van de naald genoteerd zijn, juist zijn.

28120. De **Voorzitter:** Dat is zeer de vraag. Hier moet men hoor en wederhoor toepassen.

A. Ik heb hier vele dingen moeten zeggen, die —ik weet het — voor Buitenlandse Zaken bezwarend zijn. Ik moet er aan toevoegen, dat niet alleen naar mijn overtuiging de Regering het daarmede eens geweest is. De heer *Snouck Hurgronje* heeft het bewijs geleverd, dat hij er volmaakt van overtuigd was, dat hij het verduiveld knap had gedaan. Toen hij op 8 Mei 1940 een déjeuner had met een Amerikaanse dame, mevrouw *Clara Booth Luce,* de bekende schrijfster van „European Spring", vroeg zij hem: „What do you think about the situation?"

Het antwoord luidde: „Rather dangerous. The same sources that warned us five days before the invasion of Danmark and Norway have warned us now that invasion here is imminent." Zij zeide daarop: „I said, aghast: What, you knew five days beforehand of the invasion of Norway and you did not warn the allies?"

Het antwoord was: „No, we were neutral."

Dat heeft hij twee dagen, vóórdat de Duitsers kwamen, carrément verteld aan een Amerikaanse. Ik moet er aan toevoegen, dat men de openhartigheid, waarmede hij het zegt, kan waarderen.

De waarschuwing, die zij hebben gehad over de inval van Noorwegen, is niet een gerucht geweest, zoals *van Kleffens* heeft gezegd. Dat is geweest een wel gefundeerd rapport, dat niet gelopen heeft over het Ministerie van Defensie of over de Inlichtingendienst, zodat men nog zou kunnen vermoeden, dat het niet goed is overgebracht. Het is geweest een code-telegram van de Nederlandse gezant aan Buitenlandse Zaken, van de heer *van Haersma de With.*

Sas had al in Februari van een Roemeense militaire attaché een gerucht vernomen. Deze had gezegd: ze hebben een pot op het vuur staan, ze willen Noorwegen binnenvallen. Hij heeft het niet kunnen aannemen. Hij heeft zich verstaan met de heer *Ooster,* een van de voornaamste mannen van het verzet in Duitsland. Deze heeft zijn licht opgestoken en heeft toen gezegd: het is juist, ze hebben een nieuwe speciale generale staf opgericht onder leiding van *Jodl* en *Falkenhayn,* die de invasie van Noorwegen voorbereiden. Dit wordt zelfs geheim gehouden voor *von Brauchitz.* Het was een van die impulsieve daden van *Hitler.* Hij moest erts hebben. Zelfs de Duitse opperbevelhebber wist niets van de nieuwe staf. Vijf dagen voor de invasie kwam hij *(Oster)* bij *Sas* met het bericht: het is juist, op die en die datum zal het beginnen. Dat eerste telegram is onmiddellijk

naar Buitenlandse Zaken gestuurd. Naderhand hebben ze het volledige rapport gekregen. Daar komt nog bij, dat *Sas* reeds op 8 November gewaarschuwd heeft voor een gebeurtenis op 12 November. Dit heeft mij in zoverre geïnteresseerd, omdat generaal *Reynders* van een andere mening was, maar het bleek wel, dat *Sas* gelijk heeft gehad. Het is niet een zenuwproef van de Duitsers geweest. Het was wel degelijk echt.

28121. De **Voorzitter:** U zei, dat generaal *Reynders* een andere mening had?

A. Generaal *Reynders* zei, dat de Duitsers op 12 November niet de bedoeling hebben gehad door te stoten. Dat blijkt achteraf niet juist te zijn.

28122. De **Voorzitter:** Dus generaal *Reynders* heeft in een gesprek met u gezegd, dat hij de waarschuwing van *Sas* van 8 November niet als serieus beschouwde?

A. Ja. Naderhand heeft hij moeten constateren: Het is gevaarlijk geweest, maar toen heeft hij gedacht, dat het niet juist was. Een militaire attaché in Berlijn, die nu in Italië terechtstaat, heeft verteld: Jullie zijn door het oog van een naald gekropen. De indruk van generaal *Reynders* was, dat zij eerst erts zouden halen in Noorwegen en dat zij het daarna pas met ons zouden proberen. Dat blijkt niet juist te zijn geweest.

28123. De **Voorzitter:** U hebt enige keren gesproken over geheime bijlagen, die bij uw brochure horen. De brochure van u kennen wij, maar de geheime bijlagen ontbreken daaraan.
Dat wil zeggen: ik heb hier wel een geheime bijlage, maar die heeft betrekking op het verzegelde stuk, dat gedeponeerd was in de verschillende hoofdsteden, en in het bijzonder op het stuk, dat gedeponeerd is te Parijs. Bovendien komen er dan nog enige mededelingen over de Peel-Raamstelling en wat daarmede samenhangt in voor. Zijn er nog meer geheime bijlagen?

A. U heeft daar niet de complete editie! Ik heb die geheime bijlagen maar aan zeven personen gestuurd. Er zijn er in elk geval meer. Ik stel ze gaarne te uwer beschikking. Ik heb er de laatste tijd zelfs nog enige aanvulling bij gekregen over dingen, die mij in Frankrijk zijn medegedeeld.

28124. De **Voorzitter:** De geheime bijlagen, die hier als zodanig worden betiteld, zijn opgesteld in dezelfde vorm als de tekst, nl. in de vorm van mededelingen uwerzijds. Zijn er ook geheime bijlagen bij geweest, die kopieën waren van bepaalde originele stukken? Of was dit niet het geval? Of is het zo, dat u een gedeelte van uw brochure heeft beschouwd als van meer vertrouwelijke aard en dat betiteld hebt met: geheime bijlagen?

A. Gedeeltelijk is dat zo, maar die geheime bijlagen zijn door hetgeen ik successievelijk te weten ben gekomen, aangegroeid en ik heb het niet geschikt gevonden om ze links en rechts rond te sturen.

28125. De **Voorzitter:** Die geheime bijlagen bevatten dus ook tekst van u? Het zijn geen documenten?

A. Neen, maar ik ben wachtende inlichtingen uit Frankrijk over de wijze, waarop wij eigenlijk de Fransen om de tuin hebben geleid. Ik acht dit een zeer belangrijk punt. „Om de tuin leiden" is niet het juiste woord; ik zou eigenlijk moeten zeggen: door de onverantwoordelijke camouflagepolitiek, die Buitenlandse Zaken gevoerd heeft, niet met de bedoeling hen om de tuin te leiden, hen de indruk te doen krijgen, dat wij dit tot het uiterste zouden verdedigen.

28126. De **Voorzitter:** Heeft u nog bepaalde mededelingen te doen?

A. Ik zou over dat punt nog mededelingen willen doen, maar ik ben daarop niet voorbereid; ik dacht echter, dat het wel van belang zou zijn. Ik verwacht nog enkele aanvullende informaties uit Parijs van de heer *Reynaud* en ik zal die aan uw commissie ter beschikking stellen.

De **Voorzitter:** U kunt ons die schriftelijk doen toekomen.

28127. De heer **Stokvis:** Heeft u prof. *Gerretson* in enig opzicht geheimhouding opgelegd betreffende uw mededelingen aan hem.

A. Ja.

28128. De heer **Stokvis:** In welk opzicht?

A. Ik heb hem gezegd: Ik geef je die dingen — wij zijn zeer oude vrienden —...

28129. De heer **Stokvis:** Wat bedoelt u met „die dingen"? De dingen, die u aan 150 andere personen ook heeft gestuurd?

A. Neen, meer die geheime stukken.

28130. De heer **Stokvis:** Dus een van de dingen, die u aan die zeven personen gestuurd heeft?

A. Ik heb gezegd: Ik geef je die dingen als historicus, maar ik wil niet, dat je die dingen laat uitzoeken zonder dat ik er bij ben, en ik wil in elk geval graag, dat de naam van de heer *Snouck Hurgronje* als ambtenaar er buiten gehouden wordt.

28131. De **Voorzitter:** Prof. *Gerretson* schrijft in zijn brief aan ons, nadat hij mededeling heeft gedaan van het gesprek van de heer *Snouck Hurgronje* met een nog levend persoon, die dit aan hem, prof. *Gerretson,* heeft medegedeeld, het volgende:

> „De bedoelde mededeling is door de ongenoemde persoon aan ondergetekende gedaan onder oplegging van strikte geheimhouding, aangezien het hier een persoonlijke confidentie van de Secretaris-Generaal betrof, die deze, wanneer hij daarover zou worden ondervraagd, zeker zou ontkennen."

Prof. *Gerretson* erkent dus zelf, dat hij deze mededeling onder strikte geheimhouding ontvangen heeft.

A. Ik heb hem gezegd, dat hij de naam van de heer *Snouck Hurgronje* niet mocht noemen. Ik meen te kunnen aannemen, dat het niet in de bedoeling van prof. *Gerretson* heeft gelegen valse getuigenis af te leggen. Hij heeft mij ook gevraagd over te komen. Hij heeft echter dingen gezegd, die niet juist zijn.

28132. De heer **Stokvis:** Hebt u aan een ieder, met wie u over deze dingen sprak en aan wie u zulke papieren gaf, geheimhouding opgelegd?

A. Ja.

28133. De heer **Koersen:** Is het ook uw indruk, dat de heer *Snouck Hurgronje* het zou ontkennen, als hij het had gezegd, zoals de heer *Gerretson* het weergeeft?

A. Geen sprake van! Integendeel! Hij draagt het hart op de tong. Ik ben er van overtuigd, dat hij tegen *Zech* gezegd heeft: Wij vechten overal, waar jullie komen!
Ik zal u dus schriftelijk de nadere mededelingen, die naar mijn mening van belang kunnen zijn, doen toekomen, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

R. GROENINX VAN ZOELEN.

DONKER, *Voorzitter.*
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
STOKVIS.
FIÉVEZ.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 13 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. JAN DIRK SCHEPERS,

oud 50 jaar, wonende te Voorburg, kolonel van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige.

28134. De **Voorzitter:** Wat is uw functie geweest tijdens de mobilisatieperiode en in de Meidagen?

A. Hoofd van de Juridische Afdeling bij het algemeen hoofdkwartier.

28135. De **Voorzitter:** Bij een verhoor van de heer *Snouck Hurgronje* voor onze subcommissie is ter sprake gekomen, dat generaal *Winkelman* op last van de Duitsers in het begin van Juni 1940 een circulaire heeft moeten schrijven, welke inhield, dat hij een aantal voorschriften en maatregelen van vóór die tijd ten onrechte had uitgevaardigd. Ik heb daaromtrent toen gevraagd of die circulaire gepubliceerd of doorgezonden is door bemiddeling van generaal *Christiansen*. De heer *Snouck Hurgronje* heeft daarop geantwoord, dat hij zich dat niet herinnerde, maar hij zei: „Ik weet wel, dat wij ons maar gedeeltelijk er aan gestoord hebben, want wij hebben een vertegenwoordiger van de generaal in ons college benoemd, kapitein *Schepers.*" Is dat juist?

A. Ja, dat wil zeggen, ik weet niet of het zo is, dat hij mij benoemd heeft.

28136. De **Voorzitter:** Hoe was de figuur dan?

A. Toen na de capitulatie het college van secretarissen-generaal eigenlijk de Regeringsmacht ging uitoefenen, hadden zij behoefte aan een vertegenwoordiger van de opperbevelhebber, want dat was de man, die zijn handtekening zetten moest. Om die stukken uit het college van secretarissen-generaal over te brengen naar de opperbevelhebber en toe te lichten, zat een vertegenwoordiger van het algemeen hoofdkwartier bij de besprekingen.

28137. De **Voorzitter:** Dus dat was onmiddellijk na 14 Mei?

A. Ja.

28138. De **Voorzitter:** Het antwoord van de heer *Snouck Hurgronje* had echter betrekking op de periode na 29 Mei 1940. Dat blijkt uit het verband met de vraag, die ik hem gesteld had.

A. Jawel, die vertegenwoordiger is er geweest tot 1941, maar het is telkens een andere geweest.

28139. De **Voorzitter:** Was, toen generaal *Winkelman* terug moest treden, de ratio van de vertegenwoordiging van generaal *Winkelman* bij de secretarissen-generaal eigenlijk niet weggevallen?

A. Ja, maar die is gehandhaafd ter wille van de adviezen, die uitgebracht moesten worden op militair en volkenrechtelijk gebied, op oorlogsrechtgebied.

28140. De **Voorzitter:** De secretaris-generaal van Defensie, de heer *Ringeling*, was, naar ik meen, al spoedig uit het college van secretarissen-generaal verwijderd?

A. Die heeft er in het begin nog bij gezeten.

28141. De **Voorzitter:** Ja, maar hij is, meen ik, al vrij spoedig ontslagen?

A. Ja.

28142. De **Voorzitter:** Is dit niet geschied in verband met het rondzenden van de brieven van generaal *Winkelman* over het bombardement van Rotterdam? Zo heeft althans de heer *Snouck Hurgronje* het ons verteld.

A. Hij heeft, voor zover het mij bekend is, geen opgave van redenen gekregen. Hij heeft op een avond een briefje thuisgekregen, dat hij ontheven was.

28143. De **Voorzitter:** Dus dat verband is u niet bekend?

A. Neen. Het verband, dat wij er in gelegd hebben, betrof helemaal niet het bombardement van Rotterdam, maar was meer de Artillerie-Inrichtingen, want hij weigerde om de Artillerie-Inrichtingen te laten werken. Successievelijk zijn alle mensen, die zich daartegen verzetten, weggevoerd door de Duitsers. Te beginnen met de generaal *Winkelman* en toen de secretaris-generaal van Defensie.

28144. De **Voorzitter:** Heeft er misschien verband bestaan tussen het verdwijnen van de secretaris-generaal *Ringeling* uit het college van secretarissen-generaal en het feit, dat men de vertegenwoordiger van generaal *Winkelman* in het college heeft gehouden?

A. Ik geloof niet, dat een dergelijk verband ooit gelegd is.

28145. De **Voorzitter:** In de eerste periode had men de bedoeling speciaal een vertegenwoordiger van de opperbevelhebber in het college van secretarissen-generaal te hebben, doch de ratio daarvan verviel natuurlijk na 29 Mei 1940, omdat de opperbevelhebber toen niet meer het Regeringsgezag uitoefende.

A. Dat is toch gehandhaafd, omdat men prijs stelde op mijn militair advies.

28146. De **Voorzitter:** Hoe lang hebt u deze functie vervuld?

A. Ik ben het geweest van (de juiste datum van begin weet ik niet, die is eind Mei geweest, de 20ste of iets van die aard) tot 16 September.

28147. De **Voorzitter:** Was er een bepaalde reden, dat u op 16 September vervangen werd door een ander?

A. Toen werd ik door de Duitsers in krijgsgevangenschap afgevoerd.

De **Voorzitter:** Juist.

28148. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was dat op 16 September 1940?

A. Ja, 16 September 1940.

28149. De **Voorzitter:** Werd u daar alleen in krijgsgevangenschap afgevoerd of behoorde u tot een groep?

A. Neen, ik was de enige van het hoofdkwartier, zoals dit op dat ogenblik bestond.

28150. De **Voorzitter:** Wat was daarvoor de reden?

A. Voor de krijgsgevangenschap bedoelt u?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Wij zijn toen met 6 tegelijk opgepikt. Het had de volgende reden. Er waren er eigenlijk 5 of 6, die de Duitsers wilden hebben als représaille voor de behandeling van de Duitse krijgsgevangenen in de 4 oorlogsdagen. Zij vonden, dat die behandeling niet geweest was zoals het behoorde.

28151. De **Voorzitter:** Speelde dat op 16 September 1940 nog?

A. Ja. Er is een ontzaglijk dossier over gemaakt, dat ik natuurlijk nooit heb gezien, maar dat er is geweest en tussen den Haag en Berlijn heen en weer heeft gereisd. Op een gegeven moment is daarop de beslissing afgekomen, dat die en die moesten worden afgevoerd. Van de zes, die zij hadden willen hebben, waren er twee bereids overleden.

28152. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u in het bijzonder een en ander vragen over de capitulatie, over de ondertekening daarvan in Rijsoord en over hetgeen daarop gevolgd is. Misschien kunt u met uw eigen woorden even vertellen, hoe dat op die 15de Mei gegaan is.

A. De 14de Mei heeft generaal *Winkelman* de order uitgegeven aan de ondercommandanten om de strijd te staken en zich in verbinding te stellen, elk voor zich dus, met de tegenover hen liggende Duitse bevelhebber en deze mede te delen, dat de Nederlandse strijdkrachten de strijd staakten. Toen ik dat hoorde, heb ik generaal *Winkelman* gewaarschuwd, dat dit niet de juiste manier was, dat wij op die manier geen zekerheid kregen, dat ook de Duitsers de strijd zouden staken. Dat vond ik gevaarlijk en dat bleek ook gevaarlijk te zijn, want in de avond van de 14de is Den Helder nog gebombardeerd. Naar aanleiding van die besprekingen met generaal *Winkelman* over dit onderwerp, die nogal langdurig waren, omdat wij telkens werden gestoord voor andere zaken, is ten slotte door generaal *Schuurman,* die bij het slot van de besprekingen aanwezig was, namens de opperbevelhebber de mededeling gedaan aan de Duitse gezant.

28153. De **Voorzitter:** Mag ik u even onderbreken? Is het u bekend of op die middag van de 14de Mei, nadat generaal *Winkelman* de commandant veldleger, de commandant van de vesting Holland en de chef staf had geraadpleegd, schout-bij-nacht *Heeris* nog op het algemeen hoofdkwartier is geweest?

A. Dat is mij niet bekend. Ik weet trouwens helemaal niet wie er geweest zijn, want ik zat drie hoog en generaal *Winkelman* zat beneden. Ik ben op een gegeven moment naar beneden gegaan, toen ik hoorde, dat het zojuist genoemde bevel gegeven was.

28154. De **Voorzitter:** Maar u bent wel met generaal *Schuurman* mee geweest naar de Duitse gezant?

A. Ik ben met generaal *Schuurman* mee geweest naar de Duitse gezant. Hij heeft de gezant medegedeeld, dat, wanneer de gezant dat wenste, hij weer uit Hotel des Indes terug kon gaan naar zijn eigen gezantschap; maar dat wilde hij niet, hij bleef voorlopig in het hotel.

28155. De **Voorzitter:** Waarom was generaal *Schuurman* daarvoor aangewezen? Deze was toen toch reeds gepensionneerd?

A. Die was op het hoofdkwartier aanwezig, omdat hij belast zou worden met de postcensuur en met de voorbereidingen daarvoor bezig was. (Die censuur is natuurlijk nooit ingevoerd.) Generaal *Winkelman* wilde de mededeling zelf niet doen; daarop heeft generaal *Schuurman* aangeboden te gaan. Daarna is door de Duitse gezant een mededeling gedaan over radio Hilversum, zoals ook de bedoeling was en waarom hem ook gevraagd was, omdat dat volgens ons de enige manier was om met de Duitsers in verbinding te komen. Wij wisten helemaal niet, waar de Duitse bevelhebber zat, en konden geen contact met hem krijgen. Ik heb met de Duitse hulpattaché voor de verbindingen met behulp van onze verbindingsdienst en radiodienst alle mogelijkheden nagegaan, welke wellicht onzerzijds zouden bestaan om met een Duits station in verbinding te treden. Er was er echter geen. Wij konden dus niet seinen, wij moesten het door de radiotelefoon omroepen. Dat is ook gebeurd, 's avonds om ongeveer halfacht. Op grond van die omroep is de volgende morgen heel vroeg een Duits officier op het hoofdkwartier verschenen met de mededeling van de Duitse opperbevelhebber, dat generaal *Winkelman,* naar ik meen om 10 uur bij de Maasbrug moest zijn.

28156. De **Voorzitter:** U zegt in een overzicht, dat u op 19 Augustus 1940 hebt geschreven en dat is opgenomen in een boekje van Buitenlandse Zaken, dat u waarschijnlijk wel kent.....

A. Dat boekje ken ik niet.

28157. De **Voorzitter:** Daarin is ook opgenomen het overzicht, dat u hebt geschreven. Daarin zegt u echter, dat generaal *Winkelman* om 8.20 uur bij de Maasbrug te Rotterdam werd verwacht.

A. Ja, maar dat is een tijdsverschil tussen de Duitse tijd en de Nederlandse tijd. De Duitse tijd 8.20 uur, maar de Nederlandse tijd 10 uur. De Duitsers hadden 1 uur en veertig minuten verschil.

28158. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig, dat u in dit geschrift de Duitse tijd vermeldt en niet de Nederlandse.

A. Ja, het was op de Duitse tijd gesteld. Dat hebben wij toen om moeten zetten in Hollandse tijd; het was ongeveer 10 uur, want wij waren 's morgens vroeg.

28159. De **Voorzitter:** U was met zijn vieren, generaal.....

A. Generaal *Winkelman,* generaal *van Voorst tot Voorst,* luitenant-ter-zee *van Doorninck* en ik.

De **Voorzitter:** Wij hebben van generaal *Winkelman* en van generaal *van Voorst tot Voorst* reeds een uitvoerige uiteenzetting gekregen, hoe zich dat.....

A. Om even terug te komen op die tijd. Ik heb mij hierin vergist. Het is 8.20 uur *Hollandse* tijd. Het was 10 uur *Duitse* tijd. De Duitsers lopen achter bij ons. Wij waren 8.20 uur bij de Maasbrug.

28160. De **Voorzitter:** Het punt, dat ik in het bijzonder met u wilde bespreken, is het volgende. Bij het onderhoud, dat heeft plaats gehad in de school in Rijsoord, zijn de „Verhandlungspunkte" en het „Zusatzprotokoll" — naar ons is medegedeeld — niet ter tafel geweest. Is dat juist?

A. Ze zijn niet ter tafel geweest.

28161. De **Voorzitter:** Is er ook niet gezegd, dat deze stukken nog zouden komen? Heeft generaal *Winkelman* alleen gezien de capitulatievoorwaarden, waar dan wel aan het slot vermeld staat, dat voor de bijzondere overgave van de onderdelen van onze krijgsmacht bepaalde Duitse autoriteiten werden aangewezen? Is er niet over gesproken, in welke vorm die nadere besprekingen met die Duitse autoriteiten zouden plaats vinden en over welke onderwerpen die nadere onderhandelingen zouden lopen?

A. Neen, daarover is niet gesproken. Deze stukken heb ik niet eerder gezien dan enige dagen na de capitulatie.

28162. De **Voorzitter:** Heeft de Nederlandse delegatie wel exemplaren van de capitulatievoorwaarden meegekregen?

A. Ja.

28163. De **Voorzitter:** Is het ook juist, dat de besprekingen, die over de capitulatievoorwaarden hebben plaats gehad, op twee punten nog enige wijziging hebben bewerkstelligd? Dat zouden dan zijn de positie van generaal *Schuurman,* die uitgezonderd werd van krijgsgevangenschap, en.....

A. Ja, ik meen, dat er drie punten waren.

28164. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft verklaard, dat het tweede punt betrof het terugroepen van de vliegers, die weggegaan waren en die, zoals de Duitsers zeiden, wanneer zij niet terugkwamen en wanneer zij later zouden worden gevangengenomen, zouden worden beschouwd als franc-tireurs.

A. Het ging zo, dat de Duitse generaal punt voor punt voorlas. Dan werd het vertaald door een zeer slechte tolk, zodat wij even de tijd hadden om te denken; dan zei generaal *Winkelman* ja of neen of welke bezwaren hij had. Bij dat punt van de franc-tireurs zei hij: „Neen, dat kan niet, dat accepteren wij niet, want wij sluiten geen vrede, wij zetten de oorlog door", waarop de Duitser zei: „Ja, maar dat kan niet; als het Nederlandse volk met de Duitsers in vrede leeft,

dan kunnen de Nederlandse vliegers ook niet vechten." „Ja, maar wij zijn niet in vrede, wij sluiten alleen maar wapenstilstand met de troepen, die in Nederland zelf zijn, en wat daarbuiten is, dat staat buiten mijn bemoeienis, die vechten door."

28165. De **Voorzitter:** Ik heb echter begrepen uit hetgeen generaal *Winkelman* heeft medegedeeld, dat alleen de toevoeging, dat zij anders als franc-tireurs zouden worden beschouwd, er uit geschrapt is en niet de bepaling, dat zij moesten terugkeren. Trouwens, u vindt in artikel 2, 3de alinea, van de capitulatievoorwaarden nog altijd staan: „Nederlandse vliegtuigbemanningen, die zich buiten het Nederlandse territoriale gebied bevinden, moeten naar Nederland terugkeren en zich verbinden niet meer tegen Duitsland te strijden."

A. Dat is blijven bestaan.

28166. De **Voorzitter:** Ja, maar is er inderdaad een toevoeging, inhoudende, dat deze vliegers anders als franc-tireurs zouden worden beschouwd, uit verdwenen?

A. Ja; maar de order om terug te keren is nooit gegeven.

28167. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* zegt: „Tegen hetgeen thans in de capitulatievoorwaarden staat, kon ik niet zoveel bezwaar maken, want ik *kon* ze toch niet terugkrijgen, dat lag buiten mijn macht."

A. We hebben ook geen enkele poging gedaan. Zij hebben het ook rustig aanvaard. Pas daarna, toen alle punten voorgelezen werden, moest het getypt worden, dat was dus de verbeterde uitgave, en in die tijd hebben wij nog even kunnen praten en toen heb ik generaal *Winkelman* gewaarschuwd: „Denkt u er om: als u generaal *Schuurman* buiten de krijgsgevangenschap wilt houden, dan moet u het nu zeggen." Generaal *Winkelman* zeide mij hierop, dat hij generaal *Schuurman* niet op zou geven. Toen zei ik: Dat kan niet, want zijn naam is bekend. Hij is gesignaleerd. Bij de voorlezing van het verbeterde verdrag werd bij dit punt door generaal *Winkelman* naar voren gebracht, dat deze generaal te oud was, dat hij al sinds 1928 was gepensionneerd. Hij was dus al 12 jaar gepensionneerd generaal en die kon toch eigenlijk niet meer in krijgsgevangenschap worden gevoerd. Dit heeft de Duitse generaal direct aanvaard. Het tweede punt was de quaestie van materieel, dat vernield was. In de capitulatievoorwaarden staat, dat er geen vernielingen mochten plaats vinden. Toen heeft generaal *Winkelman* daarop geantwoord: „Ja, maar het is al gebeurd." Daarop werd van Duitse zijde geantwoord: „Ja, dat is begrijpelijk, maar nu mag het niet meer; zodra men dat bevel geeft, moet het uit zijn."

28168. De **Voorzitter:** Dat heeft dus niet geleid tot een verandering in de tekst? Het was dus eigenlijk meer een onderlinge afspraak, dat niet meer gereageerd zou worden op te voren plaats gehad hebbende vernielingen?

A. Er hebben nl. vernielingen plaats gevonden, nadat Nederland de wapens had neergelegd.

De **Voorzitter:** Juist, ja.

A. Op de avond van de veertiende.

28169. De **Voorzitter:** Welke vernielingen b.v.?

A. Alle motorrijwielen, de standaard en alle wapens van het eerste regiment huzaren motorrijders zijn op het Malieveld verbrand.

28170. De **Voorzitter:** Dat had generaal *Winkelman* dus inmiddels vernomen?

A. Natuurlijk had hij dat vernomen. Behalve het genoemde zijn er nog veel meer dingen vernield, b.v. munitie heeft men in de lucht laten vliegen; pantserwagens zijn vernield en bij Scheveningen in zee gereden.

28171. De **Voorzitter:** Bovendien heeft schout-bij-nacht *Heeris* nog een aantal onderdelen van de vloot en een groot aantal manschappen weg laten gaan. Dat heeft generaal *Winkelman* dus blijkbaar niet geweten, want anders zou hij daar wellicht ook over hebben gesproken?

A. Neen, want over hetgeen weg was, heeft hij niet gepraat, als het niet nodig was.
Wel b.v. over die vliegers, omdat hij de oorspronkelijk gestelde voorwaarde niet aanvaarden kon. Maar over wat verder verdwenen was buiten het grondgebied van het Koninkrijk is niets ter sprake gebracht.

28172. De **Voorzitter:** Admiraal *Heeris* heeft hier verklaard, dat hij daar nog tot 's avonds negen uur mee bezig is geweest.

A. Maar goed, dat de Duitsers dat niet geweten hebben, want daardoor is er vanzelfsprekend ook niet naar gevraagd. Maar het was volkenrechtelijk inderdaad onjuist.

28173. De **Voorzitter:** U hebt in Uw overzicht over die vliegtuigbemanningen niets gezegd.

A. Jawel. Dat staat boven de punten 1 en 2 en volgt op de zin: „Daarna werden de voorwaarden voor de overgave punt voor punt voorgelezen."

De **Voorzitter:** Juist, ik zie het.

A. Het is ook inderdaad geheel chronologisch op een andere plaats behandeld.

28174. De **Voorzitter:** Als eerste punt hebt u de quaestie van de vliegtuigbemanningen behandeld. Daarna, zegt u, heeft generaal *Winkelman,* alvorens zijn handtekening te plaatsen, nog twee punten naar voren gebracht, te weten het verzoek in zake generaal *Schuurman* en de mededeling, dat een deel van het materieel in de avond van 14 Mei vernield was.

A. Ja, dat is, omdat zij chronologisch op een andere plaats naar voren zijn gebracht.

28175. De **Voorzitter:** Nu is het mij duidelijk. Dan wilde ik u nog iets anders vragen. Kunt u iets mededelen over de uitzondering van Zeeland van de capitulatie? U weet misschien, dat enige dagen geleden er een publicatie is geweest in de „Nieuwe Rotterdamse Courant", waarin een weergave werd gegeven van een adres van burgemeester en wethouders van Middelburg, die, als ik dat adres nalees, niet juist is geweest. In het adres van burgemeester en wethouders van Middelburg wordt niet gezegd, dat in Zeeland de oorlog in strijd met de capitulatievoorwaarden is voortgezet, en in de weergave van het adres in de „Nieuwe Rotterdamse Courant" wordt dat wèl gezegd, blijkbaar ten gevolge van een onjuist lezen van dat adres. Burgemeester en wethouders van Middelburg zeggen alleen, dat Middelburg extra-zwaar getroffen is en daardoor aanspraak kan maken op extra-uitkeringen voor vergoeding van oorlogsschade, maar zij hebben niet beweerd, dat Middelburg die aanspraak zou hebben, omdat er onrechtmatig in strijd met de capitulatievoorwaarden nog langer zou zijn doorgevochten.
Aangezien dit punt aldus op het ogenblik ter sprake is gebracht, lijkt het mij wel goed, dat u hier nog eens mededeelt, hoe het met die uitzondering van Zeeland gegaan is.

A. De 14de Mei 's middags, bij de uitvaardiging van het bevel om de wapens neer te leggen, is er geen bevel naar Zeeland gegaan, geen telex, want wij hadden geen telexverbinding meer met Zeeland.

28176. De **Voorzitter:** Is bij het bericht, dat generaal *Schuurman* aan de Duitse gezant overgebracht heeft, Zeeland direct uitgezonderd?

A. Direct Zeeland uitgezonderd.

28177. De **Voorzitter:** Dat is waarschijnlijk geschied — ten minste zo heb ik het begrepen — op grond van de overweging, dat daar Franse troepen vochten?

A. Ja, dat weet ik eigenlijk niet precies. Ik weet wel, dat 's avonds de Duitse militaire attaché's weer bij generaal *Winkelman* geweest zijn met de vraag waarom Zeeland uitgezonderd werd. Toen heeft generaal *Winkelman* gezegd: „Ik kan Zeeland niet bereiken, ik heb er geen verbinding mee." Maar waarom Zeeland uitgezonderd werd, heeft hij mij nooit verteld. Waarom generaal *Winkelman* dat gezegd heeft, weet ik niet. Ik geloof dat verhaaltje echter niet. Ik geloof, maar ik ben er niet zeker van, dat Zeeland uitgeschakeld werd, omdat H.M. eigenlijk van plan was naar Zeeland te gaan.

28178. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen, dat was het aanvankelijke plan in de ochtend van de dertiende; dat plan is echter, toen de Koningin reeds op zee was, op grond van de ingekomen berichten veranderd.

A. Maar dat wist generaal *Winkelman* misschien nog niet. Ten minste de mogelijkheid bestaat, dat hij het niet wist, althans niet op de veertiende 's avonds.

28179. De **Voorzitter:** Maar dacht u, dat het argument, dat daar Franse troepen vochten.....

A. Dat kan toch geen reden voor de Nederlanders zijn om de wapens niet neer te leggen, als de generaal *Winkelman* dat beveelt.

28180. De **Voorzitter:** Hoe was de gezagsverhouding in Zeeland tussen de Franse commandant en de Nederlandse commandant?

A. Die was niet vastgesteld.

28181. De **Voorzitter:** Was die niet vastgesteld?

A. Iedere troep vocht onder zijn eigen commandant.

28182. De **Voorzitter:** Wanneer de Franse commandant bevelhebber was, dan zou men kunnen zeggen.....

A. Dat was niet zo, het was niet geregeld.

28183. De **Voorzitter:** Misschien heeft een aantal factoren samengewerkt bij het besluit om Zeeland van de capitulatie uit te zonderen.

A. Ik vermoed, dat er wel 3 of 4 redenen geweest zijn. Want verbinding met Zeeland is er wel geweest, er is een ordonnans met een bericht heengestuurd; waarschijnlijk met het bericht: H.M. is op komst, of iets van die aard. Ik weet het niet, ik heb die berichten ook nooit gezien, maar ik weet, dat zij gegaan zijn.

28184. De **Voorzitter:** Maar in ieder geval is zonder enige twijfel Zeeland van het eerste ogenblik af, dat de generaal *Winkelman* mededeling over de capitulatie aan de Duitsers heeft laten doen, uitgezonderd? Daar is geen twijfel aan?

A. Daar is geen twijfel aan. Daar kan geen misverstand over zijn.

28185. De **Voorzitter:** En er is dus — om nog even op dat foutieve bericht terug te komen — geen sprake van, dat in Zeeland door de Nederlanders nog in strijd met de capitulatievoorwaarden zou zijn doorgevochten. U hebt natuurlijk ook in „Onderdrukking en Verzet" de capitulatievoorwaarden gezien, zoals die daar afgedrukt staan?

A. Neen. Het spijt mij zeer.

28186. De **Voorzitter:** Dat is jammer. Ik vroeg het daarom, omdat van de capitulatievoorwaarden eigenlijk geen enkel officieel exemplaar bestaat. Ook generaal *Winkelman* had dat niet. Hij heeft alleen kunnen verklaren, dat de in „Onderdrukking en Verzet" voorkomende tekst inderdaad in overeenstemming is met de originele tekst.

A. Er zijn twee officiële exemplaren geweest, getekend. Eén hebben de Duitsers gehouden en één heeft generaal *Winkelman* meegenomen.

28187. De **Voorzitter:** Is dat laatste verdwenen?

A. Ja, ik vermoed van wel. Het is misschien terechtgekomen in de brandkast van generaal *Winkelman* en die is natuurlijk weg.

28188. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft gezegd, dat het in zijn brandkast lag, dat hij onverwachts naar Duitsland weggevoerd werd en dat hij bij zijn terugkomst dat exemplaar niet meer teruggevonden heeft. Waar het gebleven is, weet hij niet. Er waren echter kopieën van en één van die kopieën is in handen gekomen van prof. *Verzijl,* die de tekst daarvan in zijn artikel over de capitulatie in „Onderdrukking en Verzet" heeft opgenomen. Ik heb generaal *Winkelman* gevraagd of deze tekst door hem als juist wordt beschouwd. Hij heeft daarop verklaard, dat hij deze tekst inderdaad als juist beschouwt. Hoe dit alles echter zij, u hebt het artikel van prof. *Verzijl* niet gelezen, dus u kunt er geen oordeel over geven.

A. Hier heb ik de capitulatievoorwaarden.

28189. De **Voorzitter:** Wanneer is deze kopie gemaakt?

A. Deze kopie is vrijwel onmiddellijk na de capitulatie op mijn bureau gemaakt.

28190. De **Voorzitter:** Kunt u er voor instaan, dat het hetzelfde exemplaar is, dat vlak na de capitulatie op uw bureau gemaakt is?

A. Er staat nog een aantekening op, dat het bij één van de officieren, die bij mij op het bureau hebben gezeten, terug moest komen. Bovenaan staat een potloodaantekening „terug bij kapitein *Viseur*". Deze was sinds 1 Juni op mijn bureau werkzaam. Omstreeks die tijd is dit papier gemaakt.

28191. De **Voorzitter:** Wij zouden dus dit exemplaar eigenlijk kunnen beschouwen als semi-authentiek?

A. Dat kunt u als semi-authentiek beschouwen.

28192. De **Voorzitter:** Vindt u dan goed, dat wij dit exemplaar even hier houden en vergelijken met de tekst in „Onderdrukking en Verzet" en dat wij het u daarna weer terugsturen?

A. Uitstekend. Daar heb ik niet het minste bezwaar tegen. Maar de officiële toelichting hebt u blijkbaar wel.

28193. De **Voorzitter:** Wat verstaat u onder officiële toelichting?

A. Met mijn handtekening er onder.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Als u dat ook wilt vergelijken en daarna terugsturen, want het is het enige exemplaar, dat ik bezit.

28194. De **Voorzitter:** Dat zal natuurlijk wel in orde zijn, want deze toelichting heb ik hier in een boekje van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, dat inhoudt bescheiden in zake het uitbreken van de oorlog met Duitsland, Japan en Italië en het verbreken der diplomatieke betrekkingen met enige andere landen. Het is een uitgave van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, uitsluitend voor intern gebruik; het is dus niet gepubliceerd. Daarin vind ik op blz. 40 en 41 ook afgedrukt staan de toelichting op de capitulatievoorwaarden, die u op 19 Augustus 1940 hebt geschreven. Wij mogen dus wel aannemen, dat dit in orde is.

A. Ik heb het gegeven aan alle heren in het college van secretarissen-generaal. Buitenlandse Zaken heeft er zeker enige exemplaren van gehad.

28195. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu nog even terug op de „Verhandlungspunkte" en het „Zusatsprotokoll". Het eerste stuk had betrekking op de landmacht en het tweede op de marine. Er is blijkbaar voor de luchtmacht geen afzonderlijk stuk opgemaakt. Is u daar iets van bekend?

A. Ik heb het indertijd gevraagd. Toen ik mijn toelichting schreef, heb ik gevraagd aan kolonel *Wilmar,* die toen nog hoofd van de luchtverdediging was: „Wat is er met de luchtmacht gebeurd? Is de Duitse generaal, die er voor aangewezen is...."

28196. De **Voorzitter:** Dat was *von Kotze?*

A. Ja, *von Kotze.*

28197. De **Voorzitter:** Heeft men daar later ook een bespreking mee gehad?

A. Neen, nooit iets.

28198. De **Voorzitter:** Die generaal *von Kotze* heeft de zaak dus wel zeer informeel opgevat.

A. Ja.

28199. De **Voorzitter:** Er was practisch met betrekking tot de luchtmacht ook niet veel meer te regelen.

A. Neen, wat hij nog kon krijgen, dat zal hij wel weggehaald hebben. Er viel niet veel meer te regelen. Regelingen zijn ook niet gemaakt.

28200. De **Voorzitter:** Wat de landmacht betreft, hebben er besprekingen plaats gehad tussen de Duitse generaal-majoor *Schlieper* en generaal *Hasselman*. Herinnert u zich nog, wanneer die besprekingen hebben plaats gevonden?

A. Die zijn begonnen de 16de Mei of de 15de Mei des middags.

28201. De **Voorzitter:** Generaal *van Voorst tot Voorst* heeft ons verklaard, dat, toen hij terugkwam uit Rijsoord, hij des middags — ik meen zelfs, dat hij gezegd heeft om kwart over twee, maar daar wil ik van af zijn — generaal *Hasselman* heeft opgebeld, omdat hij deze een opdracht wilde geven voor de besprekingen met *Schlieper* en dat *Schlieper* er toen al geweest was en *Hasselman* het stuk al had getekend. Zo heeft generaal *van Voorst tot Voorst* het ons medegedeeld.

A. Het is niet onmogelijk.

28202. De **Voorzitter:** Het is u dus niet bekend?

A. Neen, want in Rijsoord is gevraagd: „Wie moet ik er voor aanwijzen?" Generaal *Winkelman* heeft toen genoemd generaal *Hasselman* en admiraal *Heeris* en de commandant luchtverdediging. Toen dat afgelopen was, zijn enkele Duitse officieren bij mij gekomen en hebben mij gevraagd: „Hoe laat kunnen wij op uw bureau komen, want wij moeten inlichtingen hebben." Ik heb niet anders gedacht of in de loop van de middag zouden die heren gekomen zijn, maar ik heb ze nooit gezien. Het is mij onbegrijpelijk, dat die generaal *Schlieper* voor ons uitgereden zou zijn.

28203. De **Voorzitter:** Was hij ook in Rijsoord?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Ja?

A. Ja, of ik zou mij sterk moeten vergissen, want zijn naam is genoemd en daarbij heeft de Duitse generaal de mensen aangekeken, zoals b.v. de Gouverneur van Nederland, luitenant-generaal *Tiedeman* was het, geloof ik, neen, *Hanssen* heette hij.

28204. De **Voorzitter:** Dus u vermoedt, dat *Schlieper*.....

A. Toen onmiddellijk is weggegaan eigenlijk. Hij heeft misschien gevraagd om.... en is toen weggegaan.

28205. De **Voorzitter:** Hoe laat was u uit Rijsoord in den Haag terug?

A. Ik weet het niet, maar ik schat in mijn herinnering omstreeks halftwaalf, twaalf uur.

28206. De **Voorzitter:** Dan kan er natuurlijk tussen twaalf uur en kwart over twee, toen generaal *van Voorst tot Voorst* generaal *Hasselman* heeft opgebeld, heel wat gebeurd zijn.

A. Het zou kunnen, ja.

28207. De **Voorzitter:** Dan hebben wij verder het Zusatzprotokoll, dat op de marine betrekking had. Daar is ook het een en ander over te doen geweest. Generaal *Hasselman* heeft de „Verhandlungspunkte", als ik het goed begrepen heb, ondertekend. Die zijn hem voorgelegd door *Schlieper,* dus dat stuk moet dan toch des morgens in Rijsoord al klaargelegen hebben.

A. Vermoedelijk wel, ja. Maar dat wisten wij niet.

28208. De **Voorzitter:** Men heeft het niet nodig gevonden om deze stukken aan generaal *Winkelman* voor te leggen?

A. Neen.

28209. De **Voorzitter:** Over het Zusatzprotokoll is een zeker misverstand ontstaan. Met de „Verhandlungspunkte" is het ook niet helemaal regelmatig gegaan, want daarover hebben de besprekingen zo snel plaats gevonden, dat de Nederlandse generaal, die daarvoor moest komen, van Nederlandse zijde nog geen opdracht daartoe had gekregen. In zoverre is het dus ook niet regelmatig gegaan. Maar bij het Zusatzprotokoll hebben weer andere dingen gespeeld. Schout-bij-nacht *Heeris* verkeerde in de mening, dat die zaak in Rijsoord besproken was, en heeft het op die grond aanvaard en ondertekend. Daarover bestaat nu enig misverstand. De heer *Heeris* verklaart, dat hij in de middag van 15 Mei bij generaal *Winkelman* is gekomen en dat generaal *Winkelman* toen heeft gezegd: „Gij moet naar Hôtel des Indes gaan, daar zult gij de Duitse kapitein-ter-zee *Hain* vinden en met deze moet gij een protocol voor de marine behandelen en dit tekenen." Generaal *Winkelman* zegt: „Dat kan ik niet gezegd hebben, want ik wist niet, dat er nog een stuk op komst was." Dat is ook uw visie?

A. Ja, dat wist hij niet.

28210. De **Voorzitter:** Dus dat moet een misverstand bij schout-bij-nacht *Heeris* geweest zijn, die ten onrechte begrepen heeft, dat hij iets moest tekenen. Aan de andere kant heeft dat misverstand ook weer geen bijzondere gevolgen voor de marine gehad, want generaal-majoor *Hasselman* heeft voor de landmacht ook een stuk getekend. Een ander punt is echter, dat u in uw overzicht geschreven hebt, dat schout-bij-nacht *Heeris* er niet over onderhandeld heeft, terwijl de heer *Heeris* beweert, dat hij wel over een aantal punten met *Hain* gesproken heeft. Is u dat bekend?

A. Dat heeft hij mij enige tijd geleden geschreven.

28211. De **Voorzitter:** Naar aanleiding van deze toelichting misschien?

A. Ja, vermoedelijk, maar heel kort geleden. Naar aanleiding van een proces voor de Raad van Cassatie, waarbij hij zitting zou hebben als militair raadsheer. Toen had hij blijkbaar die toelichting van mij voor het eerst onder zijn ogen gekregen. Wat ik niet goed begrijp. Hij had toen bezwaren gemaakt, dat ik gezegd had, dat hij dat zo maar ondertekend had. Ik neem moeilijk aan, dat hij wel onderhandeld heeft, ik ben daar niet bij geweest natuurlijk, maar ik heb die toelichting geschreven, nadat ik getelefoneerd had zowel met het bureau van generaal *Hasselman* als met het bureau van schout-bij-nacht *Heeris,* en had gevraagd: „Wat is er gebeurd?" En toen heeft vermoedelijk schout-bij-nacht *Heeris* zelf of een van de toegevoegde officieren medegedeeld: Ja, dat heeft de schout-bij-nacht zo maar getekend. Dat is hem voorgelegd en dat heeft hij getekend. Als dat niet juist is geweest, dan is dat wel een beetje vervelend, maar het is moeilijk om dat te herstellen. In Augustus 1940 is mij medegedeeld door iemand van de marinestaf, dat het zo getekend is, anders had ik het niet opgeschreven.

28212. De **Voorzitter:** De heer *Heeris* heeft hier enige punten genoemd, waarover hij met *Hain* gesproken heeft en waarbij het gesprek soms nogal hoog gelopen is. Het komt dus hierop neer, dat u hebt neergeschreven, dat hij er niet over onderhandeld heeft, omdat u dat vernomen hebt van ondergeschikten van de heer *Heeris?*

A. Of van hem zelf.

De **Voorzitter:** Ja, daarom vraag ik het juist.

A. Dat weet ik niet meer. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik het niet meer weet. Ik weet niet meer of ik dat telefoongesprek gevoerd heb met de admiraal — toen schout-bij-nacht — zelf of met zijn adjudant of de chef van de staf of wie dan ook. Ik kan u wel zeggen, dat ik dat telefoongesprek gevoerd heb met iemand, die het weten kon.

28213. De **Voorzitter:** Wanneer schout-bij-nacht *Heeris* alleen bij *Hain* is geweest, kan een ander het slechts uit de tweede hand geweten hebben.

A. Ja, maar dan heeft hij het uit de tweede hand gehoord van de schout-bij-nacht.

28214. De **Voorzitter:** Met verklaringen uit de tweede hand hebben wij hier langzamerhand enige ervaring.

A. Ja, ik begrijp het. Als ik schout-bij-nacht *Heeris* opbel en ik krijg een ander aan de telefoon, die zegt: ja, dat weet ik niet, of: ik ben niet in een positie, dat ik daar iets van gehoord kan hebben,

dan weet je het gauw genoeg, maar wanneer de chef van de staf zegt: ja, het is zo en zo gegaan, dan neem ik aan, dat zij met elkaar gesproken hebben. Dus het is beslist een gesprek geweest met iemand, die althans geacht kan worden het te weten. Of hij het wist, is een tweede.

28215. De **Voorzitter:** Ik verwijt het u helemaal niet; ik wil alleen maar zeggen, dat zelfs, al heeft men met iemand gesproken, waarvan men denkt, dat hij het kan weten, er nog altijd de mogelijkheid is, dat hij het slechts van horen zeggen weet.

A. Dat is natuurlijk heel goed mogelijk. De mogelijkheid bestaat inderdaad, dat het fout is geweest.

28216. De **Voorzitter:** Admiraal *Heeris* heeft echter ook bezwaar tegen het gedeelte van uw overzicht, dat als volgt luidt:

> „Ten gevolge van dit misverstand kreeg generaal *Winkelman* eerst kennis van het bestaan van dit „Zusatzprotokoll", toen bleek, dat het militaire personeel van de Marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd."

Admiraal *Heeris* zegt: „Dat is niet juist, want het personeel van de Marinewerf was geen militair personeel, het was burgerpersoneel." Men kan er niet van spreken, dat van dat personeel iets gevorderd werd, hetgeen volkenrechtelijk niet van krijgsgevangenen kon worden gevorderd, want dat burgerpersoneel was niet krijgsgevangen.

A. Neen, maar er waren militairen op die werf.

28217. De **Voorzitter:** Het is zeer de vraag of het militaire personeel, dat, volgens admiraal *Heeris,* op de Marinewerf slechts een zeer klein gedeelte is, de aangebrachte vernielingen heeft hersteld. Hij zegt in ieder geval: zoals het hier staat, kan het niet juist zijn, want het personeel, dat dat werk verrichtte, was burgerpersoneel. Dat is nu eenmaal op de Marinewerf zo en dus kan de conclusie, dat dit volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd, niet juist zijn. Ik geef alleen maar weer hetgeen admiraal *Heeris* gezegd heeft.

A. Ja, daar moet ik eens over denken. Het was in elk geval fout, maar misschien is de omschrijving van de reden een beetje verkeerd.

28218. De **Voorzitter:** Het zit inderdaad in de omschrijving van de reden.

A. Als ik het mij goed herinner, maar de details kan ik u heus niet precies zeggen, is op een gegeven ogenblik bij generaal *Winkelman* een vergadering geweest, waarbij aanwezig waren de directeur van het luchtvaartbedrijf, de directeur van de Artillerie-Inrichtingen, de directeur van de Marinewerf, die van de topografische inrichting, generaal *van Voorst* natuurlijk en, ik geloof, de heer *Snouck Hurgronje,* maar dat weet ik niet zeker meer. Toen is er ter sprake gekomen: Wat doen deze bedrijven? Toen bleek, dat de Marinewerf aan het herstellen was, evenals de topografische inrichting, in opdracht van de Duitsers. Toen heeft generaal *Winkelman* gezegd: „Dat is verboden, dat mag niet."

28219. De **Voorzitter:** Ook ten opzichte van eventueel burgerpersoneel?

A. Ja. Er werd niet over burger of militair gesproken. *De* Rijkswerf, *de* Artillerie-Inrichtingen, *de* topografische inrichting werken niet voor oorlogsmaterieel.

28220. De **Voorzitter:** Ja, precies, dus het werd eigenlijk in hetzelfde kader als het werken aan vliegvelden, enz. gesteld.

A. Ja, hij zeide: „Dit oorlogsbedrijf, dat kapot gemaakt is door ons, mogen jullie ter wille van de Duitsers niet herstellen. Dat wil ik niet hebben." Daar is verder niet over burgers of militairen gesproken, als ik mij goed herinner. Daarna is vermoedelijk wel eens een keer een argumentatie voor deze verordening gevraagd: waarom mag dat niet? Nu ja, dat mogen krijgsgevangenen nu eenmaal niet.

28221. De **Voorzitter:** Ja, maar die reden kan dus alleen maar gelden voor militair personeel. Want als men wil beredeneren, dat burgers dit niet mogen doen, moet men het baseren op .....

A. Daar waren we in Mei 1940 nog lang niet aan toe, aan deze redeneringen.

28222. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft ons verteld, dat hij in die tijd conferenties over werven heeft gehad met personen uit Schiedam en andere plaatsen, waarbij de vraag ook ten opzichte van de burgerwerklieden ter sprake is gekomen.

A. Ja, het is ook ter sprake gekomen, maar niet of de burgerwerkman iets niet doen mag en de militair wel, of omgekeerd, maar of een bepaald werk verricht mocht worden. Onafhankelijk wie het toen ging doen.

28223. De **Voorzitter:** Dus het is in dat stadium meer bekeken van de kant van het object?

A. Ja.

28224. De **Voorzitter:** Meer bekeken van de kant van het object dan van de kant van de mensen, die er aan werken? Zo bedoelt u het?

A. Zo is het ook. Wij hebben toen de details eigenlijk en het scherpe onderscheid tussen wat de ene wel en de andere niet mag doen niet gemaakt.

28225. De **Voorzitter:** Admiraal *Heeris* zegt: Zoals het hier staat, is het niet juist. In de eerste plaats, omdat generaal *Winkelman* volgens admiraal *Heeris,* toen hij terugkwam uit Rijsoord, al wist, dat er een Zusatzprotokoll zou komen. Dat baseert admiraal *Heeris* hierop, dat hij heeft begrepen, dat generaal *Winkelman* hem heeft gezegd: u moet naar kapitein ter zee *Hain* om dat protocol te behandelen en te tekenen. Dat moet echter een misverstand zijn, lijkt mij, van admiraal *Heeris,* want het is nu uit alle verklaringen van degenen, die in Rijsoord zijn geweest, volkomen duidelijk, dat dat stuk daar niet ter sprake is gekomen; dus generaal *Winkelman* kon dat niet weten en kan het dus ook niet gezegd hebben, zoals het gesteld is door admiraal *Heeris,* die blijkbaar uit de opdracht, die hij van generaal *Winkelman* heeft gekregen, verdergaande conclusies heeft getrokken dan de woorden van de opdracht rechtvaardigden. Dat is duidelijk. Maar nu zegt hij verder: Zoals het in het overzicht van de heer *Schepers* staat, nl. dat generaal *Winkelman* eerst later van het bestaan van het Zusatzprotokoll gehoord heeft, toen bleek, dat het militaire personeel van de Marinewerf de aangebrachte vernielingen herstelde, hetgeen volkenrechtelijk van krijgsgevangenen niet kon worden gevorderd, kan het niet juist zijn, want op de Marinewerf werkte alleen burgerpersoneel. Dat is de tweede stelling van admiraal *Heeris.*

A. Ja, en het zal dan ook niet waar zijn, dat militairen dat herstelden. Maar hier staat in mijn oorspronkelijke stuk, dat het militaire personeel de aangebrachte vernielingen herstelde.

De **Voorzitter:** Dat staat ook in de tekst, die ik voor mij heb.

A. Dat mag men niet van krijgsgevangenen vorderen.

De **Voorzitter:** Neen.....

A. Er was blijkbaar geen militair personeel. Ten minste in Augustus 1940 niet. Dat wist ik niet, toen die vergadering gehouden werd. Ik wist later niet precies wat er vóórdien afgesproken was, want generaal *Winkelman* was weg en admiraal *Heeris* was weg, dus ik heb in Augustus moeten bedenken, hoe was het ook weer. Maar het is in elk geval verboden, later, niet de 15de Mei, want toen wisten wij het niet.

28226. De **Voorzitter:** Ten slotte hebt u in uw overzicht nog gewezen op een merkwaardig onderdeel van de „Verhandlungspunkte", nl. de verschillende bestuursbepalingen, die daarin zijn opgenomen. Dat is wel heel vreemd. Er staat in: gelijkstelling van de gulden met 1½ mark; er staat in, dat bepalingen tegen prijsopdrijving met goedkeuring van het Duitse bestuur moeten worden uitgevaardigd, en meer van die dingen. Dat zijn wonderlijke bepalingen in een stuk van militaire aard als dit. Dat schrijft u blijkbaar hier aan toe, dat generaal-majoor *Schlieper* ook voor de „Verwaltung" was aangewezen?

A. Waarschijnlijk, ja.

28227. De **Voorzitter:** Hoe weet u, dat hij voor de „Verwaltung" was aangewezen?

A. In de staf van generaal *Hanssen* zal natuurlijk iemand moeten zijn aangewezen voor het voeren van het bestuur. Dat is niet één

van die generaals, die hij genoemd heeft, en dat is dus vermoedelijk deze man geweest, die bestemd was voor de staf van generaal *Hanssen*.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Als chef van het Militair Gezag, zal ik het maar noemen.

28228. De **Voorzitter:** Weet u niet zeker of hij daarvoor aangewezen was?

A. Neen, dat weet ik niet zeker. Maar dat heb ik vermoed. Die hele staf van generaal *Hanssen* is drie dagen in Nederland geweest. Toen is hij weer verdwenen. Generaal *Schlieper* was ook weer zo verdwenen.

28229. De **Voorzitter:** Het is wel merkwaardig, dat die civiele bepalingen alleen voorkomen in de „Verhandlungspunkte" en niet in de capitulatievoorwaarden. In de capitulatievoorwaarden zelf komt daarvan niets voor.

A. Er komt alleen één bestuursbepaling voor: „Als Befehlshaber bestimme ich zunächst für das gesamte niederländische Gebiet mit Ausnahme von Zeeland: Generalleutnant *Hanssen*. Dat staat in de aanhef van artikel 8 en dan komt het slot van artikel 8.

28230. De **Voorzitter:** Maar dat is toch ook geen bepaling op het civiele gebied. Ik heb hier de bepaling voor mij en daar staat: Tot bevelhebber benoem ik voorlopig voor het gehele Nederlandse gebied, met uitzondering van Zeeland, luitenant-generaal *Hanssen*. Dat is dus de militaire bevelhebber.

A. Als u nu de laatste alinea van artikel 8 ziet.
„Für die Verhandlung über Versorgung der Wehrmacht und Verwaltung des Landes bestimme ich Generalmajor *Schlieper*."

De **Voorzitter:** Juist.

A. Dat heb ik ook ergens vandaan gehaald. Er zijn ook van die dingen, die helemaal niet gebeurd zijn, die zijn wel op papier gezet. Van artikel 7 van die „Verhandlungspunkte", daar is nooit iets van gezegd.

28231. De **Voorzitter:** „Aan alle banken moet opdracht worden gegeven het geldverkeer in het gehele land onmiddellijk weer op gang te brengen." Is die opdracht nooit gegeven?

A. Dat is nooit gebeurd. Er heeft ook nooit iemand gevraagd of het gebeurd was. Andere dingen wel, die zijn allemaal doorgegeven, voor zover het militaire dingen waren. Die zijn onmiddellijk de 14de of 15de 's avonds getelefoneerd. Artikel 7 is niet gebeurd. Er zijn nog meer merkwaardige dingen.

28232. De **Voorzitter:** Dan ben ik, voor wat mij betreft, aan het einde van hetgeen ik u te vragen heb. Hebt u misschien zelf nog iets hieraan toe te voegen, waarvan u meent, dat het voor ons van belang kan zijn?

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

J. D. SCHEPERS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 13 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e.*

Verhoor van

RUDOLPH RÖMER,

oud 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-kolonel van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige.

28233. De **Voorzitter:** Er zijn drie onderwerpen, waaromtrent ik u enige vragen zou willen stellen. In de eerste plaats een onderwerp, dat enige keren ter sprake is geweest in de tweede sub-commissie van de Enquêtecommissie. Dit betreft de berichtgeving van majoor *Sas*, voor zover deze betrekking had op het opstellen van een pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück. Er is ons door generaal *Fabius* medegedeeld, dat een dergelijk bericht is binnengekomen in de periode, dat generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was, terwijl er ook een dergelijk bericht — dat is, naar ik meen, medegedeeld door een andere getuige dan generaal *Fabius* — is binnengekomen enige tijd vóór de 10de Mei. Is u daar iets van bekend?

A. Ja, dat laatste bericht is mij bekend, maar dat eerste bericht, dat er een pantserdivisie was opgesteld in de omgeving van Osnabrück, was naar mijn mening niet van dusdanig belang, omdat er steeds divisies in die omgeving gemeld werden, welke steeds changeerden.

Wel is er een definitief bericht gekomen van majoor *Sas*, die ons er op attent heeft gemaakt, dat er een pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück was opgesteld. Dat is ongeveer, als ik mij goed herinner, een dag of veertien vóór de inval geweest.

28234. De **Voorzitter:** Dus deze laatste mededeling is positief binnengekomen en werd ook wel als waardevol beschouwd?

A. Ja, door ons zeer zeker.

28235. De **Voorzitter:** Waarom? Er kwamen in die dagen toch blijkbaar veel berichten over de opstelling van troepen richting Nederland binnen?

A. Ja, omdat wij uit de situatie, die wij langzamerhand aan de grens zagen ontstaan, een indruk hadden gekregen, waar ongeveer het zwaartepunt van de aanval kon worden verwacht. Er was langzamerhand een zwaartepunt gevormd, zodat wij ons een indruk konden vestigen van een zwaartepunt ongeveer achter de Ardennen in de richting van Frankrijk. Bovendien had deze pantserdivisie ook al onze aandacht, omdat er meldingen waren geweest van SS-troepen, die in de nabijheid van de grens waren gelegerd. En wij hadden uit de ervaring van Polen al geconcludeerd, dat, wanneer er SS-troepen nabij de grens waren opgesteld, dit een zekere aanwijzing was, dat met een eventuele agressie of een bezetting rekening moest worden gehouden. Dus toen dat bericht van deze pantserdivisie kwam — wat ons nog niet van andere zijde was gemeld, omdat die op de tweede lijn stond en majoor *Sas* meldde, dat hij zeer betrouwbare gegevens daaromtrent verkregen had —, hebben wij dit bericht zeer zeker hoog geëvalueerd.

28236. De **Voorzitter:** Nu wordt het bericht over deze pantserdivisie door sommigen in verband gebracht met het feit, dat later — nl. op 12 Mei — een pantserdivisie door de Langstraat naar de Moerdijkbrug is getrokken. Er wordt gezegd, dat dit dezelfde pantserdivisie geweest zou zijn. De vraag rijst daarom of dit bericht over de opstelling van die pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück op het hoofdkwartier toen al gezien werd in verband met een mogelijke aanval tegen Nederland en, zo ja, welke delen van Nederland daar dan in het bijzonder voor in aanmerking kwamen. Heeft men zich daar ook al in verdiept, heeft men dat verband al gelegd, toen u in die dagen de berichten gekregen had?

A. Neen. Ik heb ze alleen beschouwd als een algemene aanwijzing. Want wij hadden alleen de taak om deze berichten te verzamelen, de waarde daarvan te beoordelen aan de hand van berichten en gegevens, die weer van andere zijde kwamen, om uit te maken, welke waarde hieraan moest worden toegekend.

Maar de beoordeling der operatieplannen en van het gevaar daarvan voor ons land was niet aan de Sectie Inlichtingendienst opgedragen.

En daar konden wij ons ook niet mee bezighouden. Wij konden voor ons zelf wel een mening vormen of er een idee over hebben, maar wij mochten er ons niet in verdiepen hoe dit voor ons land of voor het gehele operatieve verloop van invloed zou zijn.

28237. De **Voorzitter:** De waardering van de mogelijkheden, die uit dit bericht over de pantserdivisie konden worden afgelegd, was dus de taak van anderen?

A. Ja, wanneer men bij de Inlichtingendienst een bericht krijgt, dan gaat men niet af op het enkele gezegde waar het vandaan komt, maar men tracht zulk een bericht van andere zijde bevestigd te krijgen. Wij hebben dit bericht als zeer voornaam aangenomen, gelet op de bron, waar het uit kwam, t.w. die van majoor *Sas*.

28238. De **Voorzitter:** Goed, dat is duidelijk. Uw verklaring bevestigt in ieder geval de verklaring van majoor *Sas*, dat inderdaad een dergelijk bericht binnengekomen is. De vraag echter of men daar de juiste conclusies uit getrokken heeft, onttrekt zich aan uw beoordeling?

A. Ja, dat ligt aan de hogere chef. Hij overziet het geheel en het grote verband door de studie, die hij van de situatie gemaakt heeft. Hij concludeert dus of het een afleidingsmanoeuvre of een dekkingsmanoeuvre is.

28239. De **Voorzitter:** Dat er ook vóór het aftreden van generaal *Reynders* een dergelijk bericht over een pantserdivisie zou zijn geweest, kunt u zich niet herinneren?

A. Neen, ik kan mij niet herinneren, dat het speciaal met de aanwijzing van een gevaar voor ons land was doorgegeven. Ik ben op 15 November 1939 bij de dienst gekomen, even na die eerste alerte. Ik was vóór de eerste November al gecommandeerd, doch toen is die alerte gekomen. Daar ik in de staf van het tweede legerkorps zat, ben ik zodoende niet naar het hoofdkwartier toegegaan, maar tijdens deze alerte bij het stafkwartier gebleven.

28240. De **Voorzitter:** Juist.

Het tweede onderwerp, waarover ik u een vraag zou willen stellen, is het volgende.

Er is hier verklaard, dat door generaal *Reynders* op een gegeven moment opdracht zou zijn gegeven om de ingekomen berichten niet in de vorm, waarin ze binnengekomen waren, door te zenden aan Hare Majesteit de Koningin en aan de Minister van Defensie. Het kan ook zijn, dat er twee afzonderlijke opdrachten zijn geweest. Maar het ging om de berichten voor deze twee personen. Wat weet u daarvan?

A. Niet dat mij persoonlijk iets bekend is, maar er gingen wel geruchten, dat men Hare Majesteit niet moest verontrusten en niet alles moest doorgeven. Maar ik weet, dat de adjudant van Hare Majesteit zich regelmatig bij ons op de hoogte kwam stellen. Misschien dat ik het u duidelijker kan maken door u uit te leggen hoe eigenlijk de organisatie was en wat mijn taak was.

U kent de organisatie van de Inlichtingendienst wel. Daar was een hoofd, de toenmalige majoor *van de Plassche,* die rechtstreeks weer stond onder generaal *Fabius.* Mijn taak was met die van de toenmalige kapitein *Somer* om alle berichten, die binnenkwamen, te bestuderen, op de kaart te zetten en daar onze mening over te zeggen. Wij gaven onze mening aan majoor *van de Plassche,* die de opperbevelhebber inlichtte en de adjudant van Hare Majesteit.

28241. De **Voorzitter:** De heer *van de Plassche* heeft hier verklaard, dat, toen die opdracht door generaal *Reynders* gegeven was, hij u opgedragen heeft om, met inachtneming daarvan, de berichten voor Hare Majesteit en voor de Minister van Defensie te bewerken.

A. Ja, maar dat was juist, omdat wij zeer alarmerende berichten kregen, die toen nog nooit bevestigd konden worden. Dus wij moesten wel opassen, dat wij alleen berichten naar buiten gaven, waarvan wij volkomen zeker waren.

28242. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik niet goed. De heer *van de Plassche* heeft zeer pertinent verklaard, dat hij u met de uitvoering van die opdracht heeft belast. En u spreekt over geruchten, dat dit gebeuren moest. Maar als de mededeling van de toenmalige majoor *van de Plassche* juist is, dan zou u moeten weten, dat er op een gegeven moment in de methode van bewerking, althans van de berichtgeving aan Hare Majesteit en aan de Minister van Defensie, een verandering is gekomen.

A. Neen, dat kan ik me niet herinneren. Wij gaven de berichten van dat ogenblik af. Voor Hare Majesteit moesten wij een of ander overzicht klaarmaken of een uittreksel van de berichten. Ook hebben we wel samenvattingen moeten maken voor de Koningin.

28243. De **Voorzitter:** Maar is daar op een bepaald moment verandering in gekomen? Was dat eerst anders?

A. Neen, dat is altijd zo geweest.

28244. De **Voorzitter:** Maar volgens de heer *van de Plassche* is er op een gegeven moment wel degelijk een verandering in gekomen. Er is een speciale opdracht gekomen om de berichten niet meer zoals zij binnenkwamen en zoals dat te voren het geval was geweest door te geven aan de Koningin en de Minister van Defensie. De uitvoering van die opdracht zou de heer *van de Plassche* aan u hebben opgedragen. Dus dan zou er voor u op een gegeven moment een verandering van werkwijze hebben moeten komen, niet waar?

A. Ik geloof, dat majoor *van de Plassche* zich hierin vergist. Wij hebben de berichten gewoon doorgegeven aan de adjudant van de Koningin, dat was de heer *Phaff* indertijd. Hij kwam regelmatig bij ons op het bureau en kwam zich dan op de hoogte stellen van de situatie.

28245. De **Voorzitter:** Gingen de berichten voor de Koningin alleen via de heer *Phaff* of kreeg de Koningin ook nog schriftelijke berichten?

A. De heer *Phaff* kreeg deze mondeling. Er gingen ook schriftelijke berichten, die wij gewoon ook aan de opperbevelhebber gaven.

28246. De **Voorzitter:** Ik heb het zo begrepen, dat de inlichtingen, die u ontving, aan een aantal personen werden rondgestuurd, o.a. aan de opperbevelhebber, aan de Minister van Defensie en misschien ook aan de Minister van Buitenlandse Zaken. Een aantal personen kreeg op deze wijze die berichten, dagoverzichten en dergelijke.

A. Wij maakten van de berichten, die binnengekomen waren, dagoverzichten, waaronder wij dan een opmerking of zo iets zetten.

28247. De **Voorzitter:** Die zijn waarschijnlijk ook naar de Koningin gegaan. Die gingen ook naar de Minister van Defensie en naar de opperbevelhebber. En nu zegt majoor *van de Plassche* — en die verklaring vindt steun bij andere verklaringen, die afgelegd zijn — dat op een gegeven moment de opdracht is gegeven, dat de Koningin en de Minister van Defensie niet meer die dagoverzichten mochten hebben in de vorm, waarin zij deze tot nog toe gekregen hadden. Zij kregen dus van dat ogenblik af minder inlichtingen en anders bewerkte inlichtingen. Waarschijnlijk zal het motief in beide gevallen verschillend zijn geweest. Het motief voor de Koningin zal geweest zijn Haar niet te zeer te verontrusten met alle mogelijke alarmerende berichten, terwijl bij het mitigeren van de berichtgeving aan de Minister van Defensie waarschijnlijk een ander argument heeft gegolden. De heer *van de Plassche* nu heeft ons medegedeeld — het ligt voor de hand, dat hij degene was, die ten slotte iemand moest aanwijzen, die dat doen moest —, dat hij u daarvoor aangewezen heeft.

A. Ik kan mij er niets meer van herinneren, dat ik een speciale opdracht heb gekregen om Hare Majesteit in te lichten.

28248. De **Voorzitter:** Om Hare Majesteit op een gegeven ogenblik niet meer op de oude manier in te lichten.

A. Wij hebben geen verschil in bulletins gemaakt. Wij maakten één soort bulletin.

28249. De **Voorzitter:** Is het dan volgens u zo, dat gedurende de gehele mobilisatie het bulletin, zoals de opperbevelhebber dat kreeg, in dezelfde vorm is gegaan naar de Koningin en naar de Minister van Defensie?

A. Ik vermoed van wel, want de verzending, hoe en aan wie de berichten gingen, was ons niet bekend. Wij maakten gewoon de berichten en gaven die dan door aan majoor *van de Plassche,* die uitmaakte wie deze moest hebben.

28250. De **Voorzitter:** Dus u weet niet naar wie ze gingen?

A. Neen, dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dan wordt de zaak anders.

A. Alleen herinner ik mij wel, dat majoor *van de Plassche* mij eens gezegd heeft: „Wanneer de adjudant van de Koningin hier komt, wees dan voorzichtig en verontrust Hare Majesteit niet te veel." Maar dat is gewoon een mondelinge berichtgeving. Majoor *Phaff* kwam regelmatig bij ons en informeerde dan, hoe het er mee stond en wat er gaande was en of wij verontrust waren.

28251. De **Voorzitter:** Dus dat zou betekenen, dat de heer *van de Plassche* zich vergist heeft bij het opgeven van de naam van de persoon, die voor de veranderde berichtgeving moest zorgen?

A. Dat vermoed ik dan ook.

28252. De **Voorzitter:** Kan dat inderdaad iemand anders geweest zijn? Kunt u veronderstellen, wie dat dan wel gedaan zou hebben?

A. Het zou hoogstens de tegenwoordige kolonel *Somer* kunnen zijn, want wij zaten samen op één kamer.
Het zou ook kunnen zijn de heer *Olifiers* of de kapitein *Sicco Smit* of kapitein *Dresselhuis*..

De **Voorzitter:** In ieder geval weet u dus niets van de uitvoering van die opdracht. Deze is niet aan u gegeven.

28253. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt altijd dezelfde schriftelijke berichten opgesteld en doorgegeven aan de heer *van de Plassche* en voor de mondelinge berichten kwam de heer *Phaff?*

28254. De **Voorzitter:** De heer *Phaff* kwam waarschijnlijk ook dikwijls praten met majoor *van de Plassche?* Hij kwam natuurlijk niet altijd bij u?

A. Neen, want eigenlijk mocht niemand bij ons op de kamer komen. Majoor *Phaff* sprak meestal met majoor *van de Plassche,* die de inlichtingen gaf, welke hetzij naar de opperbevelhebber, hetzij naar de Minister gingen.

28255. De **Voorzitter:** Dus u acht het mogelijk, dat majoor *van de Plassche,* zonder dat u daarvan iets is gebleken, ingevolge de opdracht, die hij van generaal *Reynders* gekregen had, de rapporten niet of maar gedeeltelijk doorzond of liet doorzenden aan de Minister van Oorlog?

A. Ja, die mogelijkheid bestaat.

28256. De **Voorzitter:** Het derde onderwerp, waarover ik u iets wilde vragen, zijn de *Sponeck*-documenten. Herinnert u zich die?

A. Ja.

28257. De **Voorzitter:** Vertelt u eens, hoe het daarmee gegaan is?

A. De eerste dag, dat is, geloof ik, 's morgens, is een vliegtuig neergeschoten bij de Adelheidstraat, niet ver van het commando Luchtverdediging. Op een middag werd bij mij binnengebracht een grote tas, twee tassen waren het zelfs, waarin alle mogelijke papieren zaten. Die papieren werden zowel aan kapitein *Somer* als aan mij gegeven om deze te bekijken en te beoordelen.

28258. De **Voorzitter:** Door wie werden deze papieren aan u gegeven?

A. Die zijn mij gebracht.... dat durf ik heus niet meer te zeggen. Ik geloof zelfs door majoor *van de Plassche* zelf, als ik mij goed herinner.

28259. De **Voorzitter:** Welke dag was het, dat u ze kreeg?

A. De eerste oorlogsdag.

28260. De **Voorzitter:** Weet u dat zeker?

A. Ik meen zelfs om een uur of tien, elf 's morgens, dat het geweest is. Of de tweede, daar wil ik werkelijk af zijn.

28261. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat vliegtuig is, meen ik, neergeschoten. Herinnert u zich dat?

A. Dat is in de morgen neergeschoten.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, dat dacht ik ook. Om een uur of acht.

28262. De **Voorzitter:** Weet u ook af van het bestaan van een tweede stel papieren, dat Zondag binnengekomen is?

A. Neen. Ik heb alleen de tas gekregen met wat uit dat vliegtuig kwam; een gedeelte er van was verbrand, de hoeken waren verkoold en er zaten alle mogelijke papieren in. O.a. zaten daarin de bevelen voor de inval in ons land, waarbij het ons opgevallen was, dat op verschillende papieren een datum van 11 November 1939, meen ik, stond, m.a.w. de datum van de eerste alerte. Men was dus wel degelijk van plan geweest ons land binnen te vallen.

De **Voorzitter:** Dat is een nieuwe mededeling.

A. Die datum kwam niet op al die papieren voor.

28263. De **Voorzitter:** Weet u zeker, dat dit op een aantal van die papieren stond?

A. Die datum stond op een paar van die papieren. Bovendien zaten in die tas zeer uitgebreide kaarten van den Haag, waarop o.a. aangegeven stonden de woonhuizen van de Ministers, de stafkwartieren, enz. Heel merkwaardig was, en dat herinner ik mij nog, dat voor het Algemeen Hoofdkwartier, dat op het Voorhout gevestigd was, aangegeven was de Kon. Bibliotheek. Dus dat was verkeerd aangegeven. Verder zaten er papieren in van mensen, die gearresteerd moesten worden.

28264. De **Voorzitter:** Stonden de Koninklijke paleizen er ook niet op aangegeven?

A. Die stonden ook aangegeven. Het Koninklijk paleis stond aangegeven, het Huis ten Bosch, het Noordeinde, de Ministeries, de huizen van de Ministers.....

28265. De **Voorzitter:** U had het zojuist over een lijst van personen, die gearresteerd moesten worden. Wat dat de zg. Fahndungsliste?

A. Ja, die Fahndungsliste.

28266. De **Voorzitter:** Waarop ook majoor *van de Plassche* en kapitein *Olifiers* stonden?

A. Ja.

28267. De **Voorzitter:** Er is ook nog een verhaal, dat er een of andere opdracht in die papieren zou hebben gestaan met betrekking tot de personen van de Koningin en de Ministers.

A. Neen, die papieren heb ik juist nooit gezien. Ik heb b.v. nooit het papier gezien, waarin eigenlijk stond, dat de Koninklijke familie gevangengenomen moest worden.

28268. De **Voorzitter:** U zegt zo nadrukkelijk: „die papieren heb ik juist nooit gezien."

A. Ja, omdat bij ons zulks toen werd verteld en dat is, geloof ik, later ook in het rapport van de heer *van Kleffens* vermeld; maar die papieren heb ik nooit gezien.

28269. De **Voorzitter:** Maar hebt u in die dagen op het algemeen hoofdkwartier wel gehoord, dat zulke papieren er ook geweest zijn?

A. Neen. Dat is pas later geweest, omdat ik dat toen heb kunnen reconstrueren uit het rapport van *van Kleffens*. Het enige bevel, dat ik gezien heb en dat ook het aanvalsbevel voor den Haag bevatte, vermeldde, dat de binnenstad binnen twee dagen bezet moest zijn. Dan moesten de troepen den Haag hebben genomen.

28270. De **Voorzitter:** Dat bevel.....

A. .....zat in de tas van de eerste ochtend, als ik mij goed herinner.

28271. De **Voorzitter:** Hebt u die papieren alleen bestudeerd of met een van uw collega's?

A. Met de heer *Somer* samen. Maar het was toen zo. Wij zagen in, dat deze papieren van veel belang waren; wij hebben ze doorgekeken en zagen, dat deze per se behouden moesten worden. Het was zo roezig. Wij hebben gemeld: „Dit zijn zeer belangrijke papieren. Hier hebben wij het aanvalsbevel." Wij hebben toen maatregelen genomen, dat deze in het buitenland veilig werden gesteld.

28272. De **Voorzitter:** Bent u betrokken geweest bij het in veiligheid brengen van deze papieren? Hoe is dat gegaan?

A. Wij hebben deze papieren ingepakt en ter hand gesteld aan de heer *Sicco Smit*, die ze weer aan de toenmalige Amerikaanse militaire attaché ter hand heeft gesteld, om deze naar Amerika te laten brengen, om eventueel na de oorlog als bewijs te kunnen dienen, dat het werkelijk vooraf beraamd opzet is geweest.

28273. De **Voorzitter:** Op welke dag is dat inpakken gebeurd?

A. Op dezelfde dag nog.

28274. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig, dat hier tal van verklaringen afgelegd zijn, waarin gezegd is, dat de *Sponeck*-papieren eerst op Buitenlandse Zaken zijn geweest en dat Buitenlandse Zaken deze later aan het Amerikaanse gezantschap heeft doorgegeven.

A. Dat zou misschien de heer *Sicco Smit* u kunnen vertellen.

28275. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Aan wie hebt u ze gegeven?

A. Aan *Sicco Smit*. Deze heeft zich er toen mede belast om deze papieren in veiligheid te brengen en ze over te geven aan de Amerikaanse militaire attaché.

28276. De **Voorzitter:** De mogelijkheid bestaat dus, dat hij dat gedaan heeft via Buitenlandse Zaken?

A. Dat is mogelijk.

28277. De **Voorzitter:** Het zou op zich zelf niet vreemd geweest zijn, indien men daarvoor Buitenlandse Zaken ingeschakeld zou hebben.

A. Dat is niet vreemd, omdat Amerika toen nog niet in oorlog was, zodat de Amerikaanse militaire attaché eigenlijk nog niet zo'n entrée bij ons had als de Franse of de Engelse, want dezen zaten de gehele dag bij ons.

28278. De **Voorzitter:** U acht dit dus mogelijk?

A. Ja.

28279. De **Voorzitter:** Waar is de heer *Smit* te vinden op het ogenblik?

A. Hij zit ook op het hoofdkwartier van de generale staf.

28280. De **Voorzitter:** Nu is het merkwaardige, dat daarnaast gezegd wordt, dat ook op Zondagmiddag een pak met soortgelijke papieren is binnengekomen — de heer *Olifiers* heeft dat b.v. hier verklaard —, die afkomstig waren uit een vliegtuig, dat op de 10de Mei geland was op het vliegveld Ockenburg. Deze papieren waren ook voor een deel verbrand en zouden ook soortgelijke gegevens met betrekking tot de aanval op den Haag bevat hebben. Dat kan natuurlijk wel, want dat vliegtuig was op Ockenburg ook op de 10de Mei neergekomen.

A. Dat kan. Want ik heb ook nog een pakket gehad, waarin o.a. papieren zaten van *von Sponeck,* nl. inkwartieringsbiljetten. Ook waren daarbij doorgangsbewijzen voor bepaalde personen, die door de Duitse posten mochten gaan.

28281. De **Voorzitter:** Hebt u die papieren op een later moment gezien?

A. Dat is waarschijnlijk het tweede dossier geweest.

28282. De **Voorzitter:** Zat de heer *Olifiers* niet bij u op de kamer?

A. Neen, hij zat niet bij mij op de kamer.

28283. De **Voorzitter:** U hebt het ook niet van hem gehoord?

A. Neen, ik heb ze zelf gezien. Ik heb ook nog een portefeuille gehad van een Duits officier, waarin gedrukte papiertjes zaten. Dit waren lastgevingen aan iemand, die dronken in een café zat, om zich onmiddellijk te verwijderen. Dat vond ik zeer merkwaardig, maar dat heeft hier niets mee te maken. Wij hebben zo ontzettend veel krijgsbuit binnengekregen om uit te zoeken, waardoor de finesses mij thans zijn ontgaan. Maar ik herinner mij wel, dat ik een bundel papieren heb gehad, ondertekend door *von Sponeck.* Het betrof „beschlagnahmt dat en dat" en moest na de oorlog worden terugbetaald. Ik vermoed, dat dàt op Ockenburg is gevonden, want hij had zijn hoofdkwartier op Ockenburg, maar is op een gegeven ogenblik weggegaan.

28284. De **Voorzitter:** De heer *Olifiers* heeft medegedeeld, dat de papieren, die hij op Zondagmiddag van Ockenburg heeft gekregen, soortgelijke gegevens bevatten als u hebt aangegeven; kaarten met aanwijzingen van gebouwen, etc. Het een behoeft het ander natuurlijk niet uit te sluiten. Er kunnen twee van zulke dossiers binnengekomen zijn.
Er is ook sprake van, dat in een van die pakketten — ik ga dus van de veronderstelling uit, dat er twee van die pakketten zijn geweest — zich stukken bevonden van een bataljonscommandant van het 62ste regiment. Herinnert u zich misschien dat 62ste regiment?

A. Daar weet ik helemaal niets van.

28285. De **Voorzitter:** Hier heerst blijkbaar een grenzeloze verwarring over. Generaal *van Voorst tot Voorst* meent zich te herinneren, dat hij papieren heeft gezien op de eerste dag. Dus dat zou hetzelfde pakket kunnen zijn, dat u gezien hebt. Maar hij voegde hieraan toe, dat er papieren bij waren van het 65ste regiment. Dat scheelt dus maar weinig met het getal 62. Hij legde onmiddellijk verbinding met die papieren van dat bepaalde regiment. Omdat hij vermoedde, dat dit op de eerste dag is geweest, vraag ik u of er bij u ook sprake was van stukken, die tot een bepaald regiment behoorden.

A. Dat herinner ik mij niet. Wij hadden het hele aanvalsplan voor die valschermdivisie. Daardoor hebben wij ook uit die papieren, naar ik meen, kunnen opmaken, dat die valschermdivisie, die hier ingevallen is, al in November 1939 geconsigneerd is geweest, omdat die datum was doorgehaald. Maar het zou mij logischer lijken, wanneer hier sprake is van een bataljon van het 62ste regiment, waarvan die papieren gevonden zijn op Ockenburg, omdat daar eigenlijk een onderdeel zat. Daar heeft waarschijnlijk een regimentsstaf of bataljon gelegen. Zoals u weet, zijn de Duitsers op drie plaatsen rondom den Haag neergekomen en moesten zij van drie zijden oprukken. Dus op elk punt zat waarschijnlijk een bataljon. Dus nu zijn waarschijnlijk op Ockenburg, alwaar *von Sponeck* een tijdje zijn hoofdkwartier heeft gehad, de bevelen voor een bepaald bataljon gevonden. Terwijl in het vliegtuig, dat neergeschoten is in de Adelheidstraat, het gehele operatieplan zat van het opperbevel voor de commandant, die den Haag moest bezetten.

28286. De **Voorzitter:** Stond in de stukken, die u gezien hebt, de naam *von Sponeck* vermeld?

A. Ja, die waren ondertekend door *von Sponeck.*

28287. De **Voorzitter:** Uw documenten waren dus *Sponeck*-documenten.

28288. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waren dat die papieren van 's morgens?

A. Ja, uit dat vliegtuig in de Adelheidstraat. Hierin zaten ook de bevelen aan *von Sponeck,* want deze was de commandant van de divisie, die hier de aanval moest doen.

28289. De **Voorzitter:** Dan blijft het toch wonderlijk, dat generaal *van Voorst tot Voorst* zich zo speciaal die stukken van dat bepaalde regiment herinnert en zegt geen ander dossier te hebben gezien. Hij meent, dat hij de papieren op de eerste dag heeft gezien. Wanneer u nu gezegd zou hebben: „In het dossier, dat ik gezien heb, zaten ook de stukken van dat bataljon van het 62ste regiment", dan klopte dat. Maar nu zouden wij bijna tot de conclusie moeten komen, dat generaal *van Voorst tot Voorst* niet hetzelfde dossier heeft gezien als u, maar het dossier van Zondag.

A. Ik ben er helemaal niet zeker van of wij alles gezien hebben, omdat wij die stukken (die tas) van majoor *van de Plassche* gekregen hebben. Misschien zijn er meer papieren geweest, die hij dadelijk achtergehouden heeft of naar generaal *van Voorst tot Voorst* heeft gebracht. Dat is natuurlijk ook mogelijk. Het is in die dagen allemaal zo verschrikkelijk vlug gegaan en zo roezig, dat ik mij thans werkelijk niet meer kan herinneren of ik twee dossiers heb gezien of één dossier, of dat het twee dagen na elkaar is geweest.

28290. De **Voorzitter:** U schakelt dus de mogelijkheid niet helemaal uit, dat u twee van die *Sponeck*-dossiers hebt gezien?

A. Neen, dat sluit ik helemaal niet uit. Wij hebben zoveel binnen gekregen. Wat ik u zojuist ook zei, die papieren: blanco inkwartieringsbiljetten, blanco biljetten voor het vorderen van auto's (één jaar na de oorlog zou, geloof ik, terugbetaling hiervan plaats vinden), quitanties, kregen wij als bundel binnengebracht.

28291. De **Voorzitter:** Maar laat ik het u dan anders vragen. Zegt Ockenburg u iets in dit verband?

A. Neen, in zoverre, dat wij op een gegeven ogenblik hoorden, dat bij Ockenburg gevochten werd.

28292. De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel: Zegt Ockenburg u iets in dit verband als plaats van herkomst van soortgelijke papieren?

A. Neen.

28293. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat voor een der andere getuigen alleen het verband met Ockenburg bestaat.

A. Voor mij is alleen het verband Adelheidstraat aanwezig.

28294. De **Voorzitter:** Precies. Er zijn echter andere getuigen, voor wie alleen het verband met Ockenburg bestaat. Dat lijkt een sterke aanwijzing — hetgeen ook de mening van generaal *van Hilten* is —, dat er twee van die dossiers geweest zijn. En dat dus hetgeen wij de *Sponeck*-papieren noemen een verzamelbegrip is. Alleen is het merkwaardig, dat van de personen, die krachtens hun functie deze documenten hadden moeten zien, de ene groep alleen in aanraking is gekomen met de papieren van Vrijdag uit de Adelheidstraat en de andere groep alleen met de papieren van Zondag, die van Ockenburg zijn gekomen. Wij hebben nog geen getuige gehad, die

gezegd heeft: „Ik heb op 2 dagen, te weten op Vrijdag en op Zondag, zo'n bundel papieren gekregen." Als die getuige er geweest was, was de zaak duidelijk.

A. Ik zou u dat niet durven zeggen.

28295. De **Voorzitter:** Ik vrees, dat wij nu wel ongeveer iedereen hebben gehoord, die hierover mededelingen zou kunnen doen. Ik weet althans geen getuigen meer, die wij hiernaar kunnen vragen.

A. U zou de heer *Somer* hiernaar kunnen vragen, want wij hebben al die dingen samen bestudeerd, maar dat is lastig, want hij zit in Indië op het ogenblik.

Wel zie ik nog die dingen vóór mij: die heel mooie kaart van den Haag, die ik die ochtend uit dat vliegtuig in een grote mooie leren tas heb gekregen, in een wat wij noemen kaartentas, waar de hele boel inzat, in papier bij elkaar gebonden.

28296. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als u de papieren ziet, zoudt u ze dan herkennen?

A. Ja, dan zou ik ze misschien nog even kunnen reconstrueren.

28297. De **Voorzitter:** Meent u, dat u zelf nog iets kunt mededelen wat ter verheldering kan dienen? Of hebben wij naar uw oordeel deze zaak uitputtend behandeld, voor zover het uw wetenschap betreft?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof niet, dat ik er iets aan toe te voegen heb. Ik heb er helaas geen aantekening meer over; al mijn papieren zijn toen verbrand. Voor mijzelf heb ik nog wel, maar dat is natuurlijk ook hier bekend, voor het krijgsgeschiedkundig archief een kleine opsomming, een heel korte aantekening gemaakt. Ik geloof, dat die hier zijn. Maar daar staan toch ook die details niet in.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u ten zeerste voor de inlichtingen, die u ons heeft verstrekt.

R. RÖMER.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 13 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

TIETE SOLKE ROOSEBOOM,

oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-kolonel b.d.

28298. De **Voorzitter:** Ik zou u gaarne enige aanvullende vragen willen stellen in aansluiting aan uw verhoor, dat op 14 September jl. heeft plaats gehad.

Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

Mijn vragen hebben betrekking op het Venlo-incident, en wel op een periode, die daaraan geruime tijd is voorafgegaan. Wij hebben namelijk enige tijd geleden de heer *Brijnen* gehoord. Die kent u waarschijnlijk wel?

A. Ja zeker.

28299. De **Voorzitter:** De heer *Brijnen* heeft ons medegedeeld, dat hij in 1938 contact heeft gehad — dat wil zeggen niet persoonlijk, maar door middel van de heren *Lodewijk* en *Verkade* — met twee Duitsers. Dat waren dr. *Franz Fischer* en majoor dr. *Solms,* een majoor, die in werkelijkheid wel niet zo geheten zal hebben. Dezen zouden hem door middel van de heren *Lodewijk* en *Verkade* het voorstel hebben gedaan, dat hij pamfletten zou laten drukken, die daarop per vliegtuig zouden worden uitgeworpen in het Ruhrgebied voor de arbeiders aldaar. *Solms* zou behoren tot een verzetsgroep in het Duitse leger, die de oorlog niet zou willen en daarom wilde bewerkstelligen, dat de arbeiders in Duitsland te kennen gaven, dat zij ontevreden waren over de oorlogsvoorbereidingen. Om het geld, dat de uitvoering van het voorstel der beide Duitsers zou kosten, behoefde men zich niet bezorgd te maken, want dat geld werd gefourneerd door de schrijver van „I paid *Hitler*". Dat was *Fritz Thyssen,* zoals u weet.

Toen hij van een en ander op de hoogte werd gesteld, heeft de heer *Brijnen* gezegd: „Ik zal er wel voor oppassen om dat te doen, want als ik dat doe, dan kan ik wel meteen op die pamfletten laten drukken „printed in Holland"."

Dit voorval zou hebben plaats gevonden in 1938. Het is niet geheel zonder belang, omdat dit ook een poging geweest zou kunnen zijn om Nederland te compromitteren en er dus in zoverre enig verband met het Venlo-incident kan bestaan.

Nu heeft de heer *Brijnen* ons medegedeeld, dat hij u indertijd van een en ander mededeling heeft gedaan.

Hij is er eerst mee naar *Stevens* geweest; hij heeft ook tegenover *Stevens* die opmerking gemaakt over dat „printed in Holland", waarover zij dan samen gegrinnikt zouden hebben. Daarna heeft de heer *Brijnen* nader overwogen wat hij zou doen. Hij was door de beide Duitsers uitgenodigd voor een bespreking, die merkwaardigerwijze ook in Venlo zou moeten plaats vinden. De heer *Brijnen* voelde er blijkbaar wel voor om aan die uitnodiging alsnog te voldoen, toen hij eenmaal vernomen had, waarom het ging. Hij heeft in dit verband het volgende verklaard: „Ik ben toen naar overste *T. S. Rooseboom* gegaan, met wie ik in contact was via luitenant-kolonel *W. J. M. Linden,* de radio-censor, die in de loop van de oorlog overleden is. Ik heb overste *Rooseboom* voorgesteld, dat ik naar Venlo zou gaan, als „geit aan een paaltje", plotseling enige „ijzers" uit mijn zak zou produceren, met anderen te zamen de Duitsers zou arresteren, opdat ze vervolgens triomphantelijk konden worden uitgeleverd aan Duitsland, „aangezien zij kwamen conspireren tegen de veiligheid van een bevriende Mogendheid"! Dat vond men echter een zeer revolutionnaire gedachte, waaraan men geen uitvoering wilde geven. Ik heb er sterk op aangedrongen om dat te mogen doen en heb intussen de Duitsers aan het lijntje gehouden, maar ik kon het niet gedaan krijgen. Op welke dag ik bij overste *Rooseboom* was, weet ik niet precies, maar dat is nog wel na te gaan, want het was op een Zondag, nadat zij in de Wittebrug hadden uitgegeten de chef van de generale staf, die aftrad. Ik heb er ten huize van overste *T. S. Rooseboom* nogmaals op aangedrongen, maar men vond het blijkbaar wilde ideeën van een jeugdige knaap, die rovertje wilde spelen, en men heeft het niet goedgevonden. Ik heb toen majoor dr. *Solms* beleefd laten weten, dat ik er erg veel voor voelde en natuurlijk gaarne een oorlog wilde voorkomen, maar mij als Nederlander niet permitteren kon te intrigeren op het grondgebied van een bevriende Mogendheid, dat hij dat, naar ik hoopte, zou begrijpen en zelf de biljetten maar moest laten maken, dat ik daarbij tot mijn spijt mijn bemiddeling niet kon verlenen."

Nu is mijn vraag deze: Wat weet u hiervan?

A. Ik herinner mij hier niets van. Ik weet niet of u de heer *Brijnen* kent of dat u meer van hem gehoord heeft. Hij was destijds secretaris van „Eenheid door Democratie". Ik sprak hem alleen Zondags als hij bij mij kwam. Want dat was de enige dag, dat ik vrij was en dat ik me eens met mijn vrouw kon bemoeien. Dan kwam hij meestal 's morgens om tien uur bij me en verdween weer 's middags om 6 uur. Hij vertelde dan aan één stuk de meest interessante verhalen, want hij was goed ingelicht. Ik hoop, dat dit niet allemaal wordt opgenomen, want dat heeft met de zaak niets te maken. Daar was altijd heel veel goeds bij. Ik stuurde hem dus nooit weg, al vond ik het nog zo vervelend, want ik dacht bij me zelf, dadelijk komt er wel iets, dat ik kan gebruiken, begrijpt u. Maar daarom, er is zoveel geweest. Dit heeft echter niet zoveel indruk op me gemaakt, dat ik er nu nog iets van weet. Maar u overvalt me daar opeens met zo'n geval. Als ik daar nou vanavond weer over lig te denken . . . . . Zo vroeg u laatst iets over een brief van generaal *Fabius,* is het niet, die hij van de heer *de Geer* gehad heeft. Hier heb ik het zo verworpen. Maar als ik er nu over ga denken, dan zeg ik: „Ja, ja, er is wel iets geweest."

28300. De **Voorzitter:** Maar wat is dat geweest? Bent u daar in die tussentijd achtergekomen?

A. Neen, niet achtergekomen. Ik herinner me nog, dat generaal *Fabius* zo iets gezegd heeft. Er is beslist iets op dat gebied geweest. Als ik met generaal *Fabius* mij confronteer, dan zou hij zeggen: „Wat ben jij voor een vent, dat je dit niet meer weet, daar hebben we dit en dat", en dan komt dat langzaam weer bij mij boven. Het is zo gek, maar wanneer ik voor zo'n commissie kom, ik moet u eerlijk zeggen, dat ik deze dagen ook nogal veel aan mijn hoofd heb, want alles van vóór de vorige oorlog wordt weer zo'n beetje gerepeteerd, schijnt het.

Maar nu wordt in eens dat oude weer opgeroepen en het is niet zo eenvoudig om dat in eens te vertellen. Ik heb ook helemaal geen archief meer. Dat is juist zo ellendig, dat over dat alles geen stuk meer bestaat. Maar ik zeg u nogmaals, ik herinner me daar op het ogenblik niets van.

28301. De **Voorzitter:** Maar u zegt, dat de heer *Brijnen* in het algemeen goed ingelicht was.

A. Ik wil hier ook nog de aandacht op het volgende vestigen. Er is natuurlijk een groot verschil tussen de inlichtingen binnenland en buitenland, te weten: buitenland was G.S. III A, binnenland was G.S. III B. Op het binnenland had je vat, aangezien je dat kon controleren. Wij gaven nooit een bericht door, als wij iets hoorden, wat niet om zo te zeggen op Hollandse bodem kon worden vastgesteld. Dat was mijn werk. Wat het buitenland betreft, kan men nu achteraf zeggen: „Wat hebben wij mirakels goede inlichtingen gehad, die

we vaak verwaarloosd hebben." Wij hebben inlichtingen gehad, waarvan je nu kunt zeggen: „Hoe is het mogelijk, dat die man dat allemaal zo heeft kunnen melden." Maar ja, doordat het zo ongelooflijk goed was, zei men toen: „Het komt uit het buitenland en dit kan je toch niet controleren." Indien wij zo iets doorgaven, geloofde men het toch verderop niet. Dus er is een groot verschil in inlichtingen, die men in het buitenland heeft aangenomen en die van het buitenland kwamen. Die van het binnenland waren perfect. En ik neem aan, dat, wanneer *Brijnen* over Duitsland zo iets begon, ik daar niet voldoende aandacht aan besteedde. Maar ik zeg u nogmaals, dat het best mogelijk is, dat hij dat gedaan heeft. Maar het ligt niet in mijn aard om op zo iets riskants in te gaan.

28302. De **Voorzitter:** Maar u meent dus wel, dat, wanneer de heer *Brijnen* zo iets vertelt, als ik u nu hier heb medegedeeld, men wel mag aannemen, dat het juist is? U achtte de heer *Brijnen* in het algemeen goed ingelicht?

A. Ja, dat neem ik aan, want dat hij er om zou liegen, geloof ik niets van. Meestal had hij heel goede contacten met Duitse emigranten, die hier waren. Daar zijn er ook bij geweest, die eigenlijk hier Duits spel speelden en quasi geëmigreerd zijn. In alle emigrantencentra, zowel Rooms-Katholieke alsook Protestantse, waren nazi-emigranten, die eigenlijk het werktuig waren van de Gestapo.

28303. De **Voorzitter:** U hebt de vorige keer verklaard, dat u zelf met het Venlo-incident en de besprekingen, die daaraan vooraf zijn gegaan, niets te maken hebt gehad, niet waar?

A. Neen, van die onderhandelingen weet ik niets.

28304. De **Voorzitter:** U hebt er pas van gehoord, toen het gebeurd was, toen dus de overval daar had plaats gevonden?

A. Ik heb toen verteld, dat ik achteraf gehoord had van die ontmoetingen daar.

Dus ik was wel nieuwsgierig en heb er naar geïnformeerd. Maar verder ben ik er niet in betrokken geweest. Het kwam voor mij totaal onverwacht.

28305. De **Voorzitter:** Het verhaal van de heer *Brijnen* was het enige, waarover ik u iets te vragen had. U zegt echter, dat u zich er positief niets van herinnert?

A. Ik moet u zeggen: neen. Ik acht het niet onmogelijk, dat ik het mijnerzijds, mij zelf kennende, direct afketste, omdat ik er niets voor gevoelde. Wij waren voor de Duitsers een veel te slechte tegenpartij om op dat gebied iets te beginnen. Ik heb u de vorige keer ook gezegd, dat ik lange jaren, van 1920 af al, in Duitsland heb rondgekeken en kennis heb kunnen nemen van de manieren, die aldaar ter bestrijding van zogenaamde staatsgevaarlijke elementen werden toegepast. Dat waren allemaal methoden, waarvoor wij hier geen politieman zouden kunnen vinden.

Later heb ik nog meer van die aanbiedingen gehad van mensen, die quasi ook uit Duitsland weggelopen waren en die zich kwamen aanbieden. Maar ik was er veel te angstig voor om mij enigszins daarmede in te laten. Bovendien was het ook mijn taak niet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

T. S. ROOSEBOOM.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JOHANNES THEODORUS FURSTNER,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Marine, luitenant-admiraal b.d.

28335. De **Voorzitter:** Wij hebben u gevraagd, nog even hier te komen, omdat na uw tweede verhoor over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit u ons, onder dagtekening van 17 September 1948, een brief hebt gezonden, die een belangrijk nieuw licht werpt op een onderwerp, dat wij toen ampel besproken hebben.

Ik moge, voor zover nodig, nog uw aandacht er op vestigen, dat de inlichtingen, die u ons deze keer verstrekt, wederom worden gegeven onder het verband van de bij uw eerste verhoor afgelegde eed.

U herinnert zich, dat wij — het was, meen ik, bij uw tweede verhoor over deze punten — besproken hebben de mededeling van oud-Minister *Dijxhoorn* over een gesprek, dat hij met u zou hebben gehad in de nacht van Zondag op Maandag, dus van 12 op 13 Mei 1940. U kon zich bij dat verhoor dit gesprek niet herinneren. Nu blijkt uit de brief, die u heeft geschreven, dat u hierover verder is gaan nadenken en dat u ten slotte tot de conclusie is gekomen, dat dat gesprek toch wel heeft plaats gehad. Het lijkt mij goed, dat wij dit nog even vastleggen in een verhoor, omdat u de vorige keer hierover ook een verklaring heeft afgelegd. Voor het overzicht van de zaak is het dus goed dat u, hetgeen u uit uw herinnering hebt opgediept hier nog even mededeelt. Mag ik u daarvoor het woord geven?

A. Het is ongeveer hetzelfde als datgene, wat in de brief staat.

De **Voorzitter:** Het lijkt mij goed, dat dit nog wordt vastgelegd.

A. Ik herinner mij niet, dat het in de nacht van Zondag op Maandag is geweest.

28336. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* spreekt eerst over de Ministerraad, die te ongeveer zes uur op die Maandagmorgen is begonnen, alsmede over de daaraan voorafgegane besprekingen, en dan zegt hij, dat hij, om te voorkomen, dat de zaken verkeerd zouden lopen, de kamer wel eens moest verlaten, omdat hij nog meer had te doen. Hij vervolgt dan:

> „Zo kwam ik in de loop van de nacht vice-admiraal *Furstner* tegen."

Dat is dus wel, wat de tijd betreft, bepaald tot die nacht. Hij zou u dus blijkbaar, uit de besprekingen van de Ministerraad komende, ergens hebben ontmoet, hetgeen in overeenstemming is met hetgeen u schrijft in uw brief, waarin u zegt, dat het gesprek met de heer *Dijxhoorn* in de gang of in een wachtkamertje vlak bij de ingang van het gebouw moet hebben plaats gehad.

A. Maar dan toch zeker op verzoek van de heer *Dijxhoorn* om te komen. Ik bezocht het Departement van Economische Zaken nooit.

28337. De **Voorzitter:** Als u in die periode contact had met de centrale leiding, zal het waarschijnlijk wel meestal met het algemeen hoofdkwartier zijn geweest. Hoe echter dat gesprek is tot stand gekomen, doet er ten slotte minder toe. Het gaat om de inhoud er van.

A. Bij nadere overpeinzing van de gebeurtenissen in de oorlogsdagen van 1940 ben ik tot de conclusie gekomen, dat generaal *Dijxhoorn* toch gelijk heeft, waar hij spreekt van een onderhoud, dat hij met mij had in het gebouw van het Departement van Economische Zaken. Het moet reeds in het allereerste begin van de strijd, ik denk de tweede dag, geweest zijn. Ik neem vooral aan, dat het gesprek, wat de hoofdzaak betreft, gelopen is, zoals de heer *Dijxhoorn* beschrijft en u mij op 15 September voor het eerst voorlas, omdat ik mij wel herinner met de Britse admiraal *Dickens* besproken te hebben, dat er van de steeds voor Hoek van Holland patrouillerende divisie jagers één jager binnen zou moeten zijn om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn en V.I.P.'s — dat is het codewoord voor leden van het Koninklijk Huis, van Kabinet of hoge militaire leiding — te kunnen vervoeren.

Het was op dat tijdstip nog de bedoeling, dat de Britten een bruggehoofd bij Hoek van Holland vast zouden houden, en de Franse generaal *Giraud* stond nog in Noordbrabant. Verder rekenden wij op Britse fighter-squadrons, waarvan ook enkele vanaf de Nederlandse kust verschillende malen waren gezien. Het geheel bleek later een afschuwelijke misrekening te zijn geweest. Het gesprek moet in de gang of in een wachtkamertje vlak bij de ingang van het gebouw hebben plaats gehad en slechts enkele minuten hebben geduurd. Het was zeker niet een exposé van de situatie bij het Nederlandse leger. De quaestie van het al of niet eens zijn met die maatregel hing af van het feit, hoe het leger zich hield of niet hield. Het is practisch zeker, dat er in het geheel geen exposé is gegeven van tegenspoed, die op dat moment vermoedelijk aan het legerfront werd ondervonden.

28338. De **Voorzitter:** Dat staat ook niet met zoveel woorden in de verklaring van de heer *Dijxhoorn*. Wel staat er in, dat hij u in kennis stelde van de mogelijke plannen van de Regering. Als dat het plan van een mogelijk vertrek is geweest, kan het natuurlijk niet anders, of hij moet hebben gezegd: militair gesproken is het mis. Hij behoeft hierbij echter niet tot een exposé te zijn overgegaan.

A. Het karakter van het gesprek moet geweest zijn, dat het om een voorzorgsmaatregel ging voor het onverhoopte geval, dat het vertrek noodzakelijk zou worden. Ik wikkelde de zaak na terugkomst op de Badhuisweg onmiddellijk af door met *Dickens* te spreken, die zelf toen nog niet het plan had te vertrekken (voor zover ik het mij herinner), maar die de voorzorgsmaatregel volkomen billijkte.

Mijn stap bij *Dickens* moet — voor mij althans — wel absoluut het karakter van een voorzorgsmaatregel gehad hebben, omdat ik mij wel heel zeker herinner, dat het vertrek van Hare Majesteit ook voor mij een verrassing was, toen ik het door de radio hoorde.

28339. De **Voorzitter:** Nu staat echter in de verklaring van de heer *Dijxhoorn* het volgende, maar het is misschien mogelijk, dat dit niet in strijd is met hetgeen u op het ogenblik hebt gezegd:

> „Te ongeveer 7.00 uur ontving ik van de vice-admiraal *Furstner* het bericht, dat de Engelsen er voor zouden zorgen, dat van 10.00 uur af 5 destroyers in en nabij de Hoek van Holland zouden liggen. Eén binnengaats. De admiraal voegde hieraan toe, dat hij op mijn verzoek een bericht naar het Paleis Noordeinde had doorgegeven."

Het is natuurlijk mogelijk — er is over het vertrek van de Koningin en van de Ministers gesproken —, dat u dat enigszins anders hebt opgevat dan de heer *Dijxhoorn* het bedoeld heeft. De inleiding van het gesprek was, dat de heer *Dijxhoorn* zei: de zaak gaat mis en wij overwegen of de Regering (dus de Koningin en de Ministers) vertrekken zal. Het is volkomen aannemelijk, dat uw geestelijke instelling op dat moment nog een andere was dan die van Minister *Dijxhoorn*. Voor u was dit catastrophale verloop een grote verrassing en ik kan mij dus levendig voorstellen, dat er bij u alle mogelijke verzet opkwam tegen die gedachte, terwijl daarentegen de heer *Dijxhoorn* drie dagen lang bij wijze van spreken van minuut tot minuut ingelicht was over hetgeen er gebeurd was en

dus die ontwikkeling, die er toe leidde, dat het vertrek nodig zou kunnen zijn, reeds helemaal had doorgemaakt. Dat verklaart het verschil in visie, ik zou bijna zeggen de botsing van meningen, die in het gesprek naar voren kwam. Zo is het ook mogelijk, dat u het bericht hebt doorgegeven aan het Paleis Noordeinde, maar niet was toegekomen aan de gedachte, dat het doorgeven onmiddellijke effectuering van het vertrek ten gevolge zou kunnen hebben. Het is dus mogelijk, dat u het zag in het kader van voorzorgsmaatregelen. Aldus zou het te verklaren zijn en is het bestaan van uw beider opvatting over het gesprek naast elkaar zeer goed denkbaar.

A. Het kan, maar ik ben die dagen verbazend voorzichtig geweest met telefoneren en dergelijke. Dus het telefonisch doorgeven aan het paleis (staat er „telefonisch" bij?) zou ik, geloof ik, nooit hebben gedaan. „Noorwegen" hadden wij min of meer bestudeerd; wij wisten, welk eigenaardig verraad er overal kon zijn. Daarom kan ik mij haast niet voorstellen (maar..... ik weet het niet, moet ik eerlijk zeggen), dat ik over de telefoon met, laten wij zeggen: een van de heren van het paleis zou hebben gesproken.

28340. De **Voorzitter:** Hebt u ook geen contact gehad met de heer *Phaff,* die drukke bemoeiingen met het vertrek van de Koningin heeft gehad?

A. Ik weet het niet, maar dat weet de heer *Phaff* misschien wel. Hebt u het hem gevraagd?

28341. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat de heer *Phaff* opheldering omtrent dit punt heeft gegeven.

In ieder geval komt het dus hierop neer, dat behoudens enkele details de zakelijke inhoud van het gesprek u op het ogenblik toch wel weer voor de geest staat en dat u zegt: zakelijk is het zo gebeurd.

A. U bedoelt: de quaestie van de voorzorgsmaatregelen?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Ja. Dit verklaart ook wel enigszins, dat ik vroeger aan de Enquêtecommissie heb gezegd, met het vertrek geen bemoeienis te hebben gehad. Ik had toen werkelijk het gevoel, dat ik er niet het minst mede te maken heb gehad. Het waren voorzorgsmaatregelen voor n'importe qui, die weg moest. Het was heel gemakkelijk te doen. De Engelsen hadden trouwens toen nog troepen aan de wal, denk ik; ik weet niet precies, wanneer de Britse mariniers weer ingescheept zijn; de Britse marine had in elk geval in de buurt van Hoek van Holland steeds jagers met het oog op mogelijke aanvallen van Duitse onderzeeboten.

28342. De **Voorzitter:** Ik herhaal: ik kan dit verschil, zoals het naar voren is gekomen, wel verklaren uit het verschil in psychologische instelling.

Men zou kunnen zeggen, dat Minister *Dijxhoorn* op het moment, dat hij met u daarover sprak en toen u voor het eerst van die dingen hoorde, u eigenlijk een paar tempi voor was. Dit was iets van dezelfde aard als het gesprek, dat u later heeft gehad met de opperbevelhebber. Er moet van het gesprek met de heer *Dijxhoorn* tot het moment, dat u het gesprek heeft gehad met de opperbevelhebber, in uw gedachten ook een geweldige evolutie hebben plaats gehad. Daar ziet u hetzelfde: U komt bij de opperbevelhebber en zegt: Ik vind het gewenst, dat ik wegga. Dit kon de opperbevelhebber ook niet direct verwerken. Dit is een soortgelijk verschil in tempo. Dit kunt u misschien wel onderschrijven?

A. Ja, ik geloof wel, dat het zo ligt.

Het is misschien wel goed, dat ik even hierop doorga. Men moet bij de reconstructie dezer gebeurtenissen (na verloop van acht jaren) niet vergeten, dat de hopeloosheid ener verdere verdediging pas tegen het allerlaatst tot ons doordrong, althans tot de marine, die op haar front (met name bij de verdediging van de Afsluitdijk) volkomen succes meende te hebben.

In de telefonades met Nieuwediep kwam ongetwijfeld een soort van vertrouwen tot uiting, de gedachte: de Duitsers kunnen niet overal even sterk aanvallen. Als wij ze tegenhouden en er komt hulp, dan hebben wij een bruggehoofd voor straks.

Waar we — veel later dan het tijdstip van bovenvermeld gesprek — nog Britse torpedomotorboten voor de betere verdediging van het IJsselmeer aantrokken, mede op een bericht van de opperbevelhebber van land- en zeemacht, en behalve deze ook Franse magnetische mijnenvegers in Vlissingen zagen verschijnen, bestond er voor het toenmalige optimisme bij marine, omtrent geallieerde hulp, ook wel enige reden.

28343. De **Voorzitter:** Was dat aantrekken van die Britse torpedomotorboten eigenlijk niet gelegen in een verslechtering van de positie? Ik meen me te herinneren, dat men op een gegeven moment op het algemeen hoofdkwartier vernam, dat de Duitsers zich gereedmaakten aan de Oostkant van het IJsselmeer scheep te gaan om op die manier Noordholland te bereiken. Het kan echter ook zijn, dat u deze feiten op dat ogenblik niet gekend heeft en dus het verschijnen van die motortorpedoboten zag als een versterking, terwijl het in wezen was een maatregel, die genomen was om een nieuwe catastrophe in de omgeving van Amsterdam te voorkomen.

A. Het betekent dus, dat de toestand nog niet volkomen hopeloos was, want dan hadden wij beter geen maatregelen kunnen nemen. Wij hebben ten slotte de Britten toch een warm half uurtje bezorgd. Die maatregelen zijn door ons genomen om te voorkomen, dat er een collaps zou komen, terwijl in het brein van *Dijxhoorn* blijkbaar de collaps al als onvermijdelijk werd beschouwd.

De geschiedenis is anders gelopen en de gehele moeizame voorbereiding en grote risico's van een landing op vijandelijk gebied moesten later door de geallieerden toch worden geaccepteerd, maar op 11 of 12 Mei 1940 — het is blijkbaar iets later dan ik eerst dacht — kon niemand nog de doorbraak van Sedan op 17 Mei en de collaps van de Belgische en Franse legers voorzien. De stabilisatie van een lang West-Europees front, met de noordelijkste punt in Nederland, behoorde nog niet tot de onmogelijkheden.

Mijn gehele denken was in die eerste periode ingesteld op een koppige verdediging tot de verwachte hulp, vooral aan luchtmacht, zou komen, waarna ter zee uit Engelse bases en te land van uit het bruggehoofd op het vasteland de strijd tegen Duitsland kon worden voortgezet. Ter wille van een eerlijk optimisme bij de aansporing van ondergeschikten om de uiterste krachtsinspanning op te brengen, heb ik vermoedelijk haast intuïtief het gehele gesprek met de heer *Dijxhoorn* toen vergeten, nadat de „voorzorgsmaatregel voor het onverhoopte geval" was uitgevoerd. Dat wegdrukken van de herinnering aan dat gesprek is blijkbaar zó goed gelukt, dat ik tot 15 September 1948 mij volkomen onbewust was van het feit, dat het korte gesprek hierover heeft plaats gehad.

28344. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit een belangrijke opheldering is. Hiermede staat in grote trekken toch wel vast, hoe het is gebeurd.

Ik mag misschien nog even terugkomen op een ander punt, dat wij bij een vroeger verhoor hebben besproken. U hebt toen gezegd, dat u vrij ernstige klachten had over de coördinatie, die er bestond tussen de marinestaf aan de Badhuisweg en het algemeen hoofdkwartier. Dat is met zoveel woorden bevestigd door de toenmalige schout-bij-nacht *Heeris.* Nu hebben wij daarover gesproken met generaal *Winkelman* en met de chef staf van de landmacht, de heer *van Voorst tot Voorst,* welke beide heren ook niet hebben ontkend, dat het contact niet zo intens is geweest in die dagen. Deze beiden hebben echter onafhankelijk van elkaar de bal teruggekaatst en hebben gezegd: de chef van de marinestaf had evenals de chef staf van de landmacht op elk ogenblik acces tot de opperbevelhebber. Het is nu eenmaal militaire regel, dat niet de opperbevelhebber steeds uitnodigingen en mededelingen doet uitgaan naar zijn chef staf, maar dat de chefs van de staven zelf moeten beoordelen of en wanneer zij zich tot de opperbevelhebber hebben te wenden. Dit is de stelling, welke van die kant is geponeerd.

A. In het algemeen is dit volkomen juist. Het ging echter om inlichtingen over de gebeurtenissen, die ik niet wist, b.v. over het terugtrekken van de Peeldivisie en dergelijke. Ik ben er enkele malen geweest; een der Pinksterdagen was de heer *Winkelman* er niet en ben ik daar te woord gestaan door de heer *van Voorst tot Voorst.* Dat de heer *Winkelman* er niet was, nam ik hem niet kwalijk, want iemand kan niet 24 uur lang op een stoel blijven zitten. Het is ongetwijfeld waar, dat ik steeds met de grootste beminnelijkheid werd ontvangen. Waar ik bezwaar tegen heb, was, dat ik niets wist van de onvoorzien plaats gehad hebbende gebeurtenissen, b.v. het terugtrekken uit de Peel en de moeilijkheden daar. Verder wist ik niet, hoe het zat met het Eiland van Dordrecht en de Moerdijk. Daarover hebben zij altijd gezwegen.

De indruk, die ik van een telefoongesprek met de opperbevelhebber in de oorlogsdagen heb gekregen, is, dat de jonge soldaten van de eerste divisie het zeer goed deden en dat het wel losliep met de bestrijding der parachutisten achter de linies van de vesting Holland.

28345. De **Voorzitter:** De heer *van Voorst tot Voorst* heeft er bij gezegd, dat, wanneer er bezwaren van die aard waren geweest, de chef van de marinestaf had kunnen overwegen om één van zijn

officieren te detacheren op het algemeen hoofdkwartier, die daar dan regelmatig de nodige inlichtingen kon krijgen en deze door kon geven aan zijn chef.

A. Er was een marine-adjudant.

28346. De **Voorzitter:** De adjudant van de Minister van Defensie?

A. Neen, van de opperbevelhebber. Dat was de luitenant-ter-zee 1ste klasse *van Doorninck*.

28347. De **Voorzitter:** Is deze met die bedoeling daar neergezet of was het meer, omdat het, gegeven de verhoudingen, gebruikelijk was, dat de opperbevelhebber enige adjudanten had, waarvan er één bij de landmacht behoorde en een andere bij de marine, b.v. op grond van een bepaalde traditie, of was werkelijk deze heer *van Doorninck* daar met die bedoeling gedetacheerd?

A. Hij is niet door mij gedetacheerd, per slot van rekening heeft de opperbevelhebber van land- en zeemacht natuurlijk met het bureau Personeel van het Departement van Marine deze zaak behandeld. Ik heb het altijd gezien als te zijn geschied met de bedoeling, het marine-element doorlopend contact te doen houden met de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

28348. De **Voorzitter:** Deze zaak heeft natuurlijk wel een diepere achtergrond. Men komt onmiddellijk op de vraag of het al of niet wenselijk is, dat men heeft een afzonderlijke chef staf landmacht en een afzonderlijke chef staf marine. Hier zit een meer algemeen probleem achter. Het is trouwens niet altijd zo geweest, dat men die verschillende chefs van staven had. Of ben ik daarin mis?

A. Ik geloof wel, dat u daarin mis bent; welke tijd zou het anders geregeld geweest zijn?

De **Voorzitter:** Ik meen, dat de heer *van Voorst tot Voorst* gezegd heeft — maar ik kan mij natuurlijk niet alles, wat in de laatste dagen hier is gezegd en waarvan nog geen uitgewerkt stenogram aanwezig is, precies herinneren —, dat er in het voorjaar van 1940 weer gewerkt is aan een vorm, waarbij de opperbevelhebber alleen door één chef staf zou worden bijgestaan.

A. Neen, daarvan is mij niets bekend. Het zou natuurlijk heel grote moeilijkheden kunnen geven, als op een ogenblik een generaal opperbevelhebber ook een generaal als chef staf neemt; dan komt de maritieme visie geheel in het gedrang. Neen, dat hebben wij nooit gehad. Integendeel, zou ik haast zeggen. Ik herinner mij, dat ik als overste was toegevoegd aan *Röell*, die commandant van de vesting Holland was. Ik was directeur van de Hogere Marine Krijgsschool. De commandant van de vesting Holland had mij bij zich zitten om de maritieme kant van de gevallen te beoordelen; dat was toen een nevenfunctie voor mij naast het directeurschap van de krijgsschool.

28349. De **Voorzitter:** Waarom was de chef van de marinestaf in Mei 1940 niet in het algemeen hoofdkwartier gevestigd?

A. Omdat er heel verschillende dingen te doen waren in de marinestaf en in de landmachtstaf, omdat de chef moet zitten bij zijn staf om leiding aan de operatieplannen te geven en omdat, wat het gebouw betreft, het uitgesloten zou zijn, dat in het oude Departement van Marine aan het Lange Voorhout nog plaats was; het was helemaal ingenomen door de landmacht.

28350. De **Voorzitter:** Ik geef toe: men kan niet alles vooruitzien. Wanneer de oorlog niet in zo belangrijke mate in de omgeving van den Haag was gevoerd, zou het bezwaar niet erg groot zijn geweest; dan was het contact vrij gemakkelijk geweest. Aan de andere kant is hier toch wel gebleken, dat, doordat een gedeelte van de staf van de opperbevelhebber een eind weg zat, het contact er mee moeilijk werd.

A. Maar de gehele invloed van de opperbevelhebber op het marinegedeelte, op de zee-oorlog, was uiterst gering. Per slot van rekening was — en te recht — de tendenz de andere kant op, toen wij onder Minister *van Dijk* eindelijk als taak kregen de bescherming van de zeeverbindingen met Nederland gedurende oorlogstijd. Toen werd juist ingesteld die B.D.Z. (Bevelhebber der Zeestrijkrachten), die los van de opperbevelhebber stond. De tendenz was dus net andersom vóór 1940.

U praat nu eigenlijk al een beetje voor de toekomst, over de vraag, hoe het het best geregeld kan worden voor een volgend oorlogsgeval. Maar de noodzakelijkheid van een zelfstandige marineleiding zal nu waarschijnlijk sterker naar voren komen. Als wij de Western Union hebben, zal de zeeweg naar Rotterdam en naar Antwerpen natuurlijk een paar van de allerbelangrijkste toevoerlijnen zijn voor een eventuele verdediging in West-Europa. De Britse marine heeft geweldig veel commitments. Men realiseert zich dit niet altijd: de Engelse marine — en ook de Amerikaanse — was in 1941 gedecideerd te klein voor de enorme commitments over de gehele wereld om de zeeverbindingen te beschermen. Dat zal in de toekomst weer zo zijn. Zo'n verbindingslijn van het Kanaal naar Antwerpen—Rotterdam komt dan vanzelf voor rekening van de Nederlandse marine; zij zal zeer zeker dan niet moeten zitten onder een generaal in het grote hoofdkwartier van het leger, want dan komt er ongetwijfeld niets van terecht.

28351. De **Voorzitter:** Ik vond het gewenst u deze visie van de heren *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* even voor te leggen, zodat u de gelegenheid had daarover uw opmerkingen te maken. Zij hebben zich wel heel sterk op het standpunt gesteld: wanneer er gebrek aan contact was, dan ligt het in de militaire verhoudingen, zoals die nu eenmaal zijn, op de weg van de chef staf, zelf contact te zoeken met de operbevelhebber. Men kan niet van de opperbevelhebber verwachten, dat hij steeds zal denken: nu moet ik mijn chef staf inlichten. Zo hebben zij het gesteld.

A. Ik ben het toch absoluut niet daarmee eens. Zoals het nu is gelopen, heb ik uit mijn eigen inlichtingenbronnen, nl. van het marinehulpvliegkamp Loosdrecht, voor het eerst gehoord van de débacle. Dit had toch van het hoofdkwartier moeten uitgaan. Het was van buitengewoon belang mij in te lichten, toen dreigde, dat wij van de landzijde opgerold werden.

Ik heb wel getelefoneerd en kreeg dan te horen: de toestand is slecht, of dergelijke algemeenheden.

Ik blijf er bij, dat ik in die tijd zeer sterk het gevoel had, dat niet de kwade gebeurtenissen aan de landzijde voldoende naar voren gebracht zijn. Dit kon niet uitgaan van de chef marinestaf, want deze wist niet wat er gebeurde; hij hoorde het vrij toevallig, doordat er een marinevliegkamp was.

28352. De **Voorzitter:** Dat u er niet van op de hoogte was, wordt ook gedemonstreerd door het gesprek met de heer *Dijxhoorn* en uw reactie daarbij. U was nog helemaal niet in een wanhopige stemming.

A. Neen, helemaal niet.

28353. De **Voorzitter:** Heeft u zelf nog iets hieraan toe te voegen?

A. Een van de leden der Enquêtecommissie heeft mij in een particulier gesprek gezegd, dat de taak van de commissie zo verzwaard werd, doordat de verschillende verklaringen van een zelfde voorval zo vaak niet klopten. Ik kreeg toen de indruk, dat dit lid het heel natuurlijk zou hebben gevonden, als de heren, die elkaar toch onderling goed kennen, voordat ze hun verklaringen aflegden, door onderlinge vergelijking de geschiedenis zouden hebben gereconstrueerd.

Ik wil even zeggen, dat ik dit reconstrueren vooraf toch minder juist zou hebben gevonden. Ik heb zeer bepaald met opzet niet een door voorbespreking gereconstrueerd verhaal als het ware persklaar willen opdissen. Het komt mij voor, dat bij een reconstructie, na acht jaar, haast onvermijdelijk een zekere beïnvloeding optreedt, die niet bevorderlijk kan zijn aan een objectief vastleggen van wat zich werkelijk heeft afgespeeld en van de motieven, die ieder der medespelenden in het drama op het moment van uitvoering voor zijn handelwijze had.

Ik ben mij er van bewust, dat voor de commissie het opstellen van een goed lopend verhaal hierdoor moeilijker wordt en dat dus de taak der commissie wordt verzwaard, maar ik geloof, dat een getuige alleen moet verklaren, wat hij zelf zich herinnert, en zich vrij moet houden van elke beïnvloeding door de zienswijze van andere bij de gebeurtenissen betrokkenen. De reconstructie van de geschiedenis der elkaar snel opvolgende gebeurtenissen moet dan voor en met de Enquêtecommissie geschieden. Dit brengt wellicht een verspilling van kostbare tijd mee — welke verspilling ook door mij wordt betreurd —, maar de objectiviteit van de geschiedschrijving is er mede gediend.

Hoe dit alles echter ook zij, ik wil wel graag vastgelegd hebben, dat ik, te recht of ten onrechte, een reconstructie door onderlinge voorbespreking tussen de getuigen als onjuist heb verworpen. Het is een beetje een clumsy figuur, dat men slaat, wanneer het gaat, zoals het nu is gelopen, maar dit komt, doordat er van te voren helemaal niet onderling over gepraat is.

De **Voorzitter:** Ik wil wel zeggen, dat mij een dergelijk gesprek met een lid der Enquêtecommissie niet bekend is. Afgezien echter van de vraag of zulk een gesprek heeft plaats gevonden, acht ik de opvatting, die u heeft weergegeven, de enig juiste. Dit betekent, dat, wanneer wij op bepaalde verschillen in de verklaringen van de getuigen stuiten, wij, indien het respectabele getuigen betreft, alles proberen — bijv. door nadere verhoren — om deze verschillen zoveel mogelijk uit de wereld te helpen.

Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u verstrekt heeft.

Ik sluit het verhoor.

J. TH. FURSTNER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

WILLEM JAN CORNELIS SCHUURMAN,

oud 77 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

28354. De **Voorzitter:** Ik heb u slechts over één onderwerp iets te vragen, en wel over uw missie in de namiddag van de 14de Mei 1940 naar de Duitse gezant, die zich toen bevond in het „Hôtel des Indes" te den Haag.
Wij hebben het wenselijk gevonden hetgeen er toen precies gebeurd is door uw getuigenis te laten bevestigen, omdat er door courantenberichten van de allerlaatste tijd enig misverstand dreigt te ontstaan over de omvang van de capitulatie.

A. Dat heb ik rechtgezet in de „Nieuwe Rotterdamse Courant".

28355. De **Voorzitter:** Dat hebt u gedaan, maar dat heeft natuurlijk niet de kracht van een onder ede afgelegde verklaring. Dat is de reden, waarom wij graag willen, dat u het hier nog eens mededeelt.
Ik mag er misschien nog even bij zeggen, dat naar mijn indruk de weergave in de „Nieuwe Rotterdamse Courant" van het adres, dat burgemeester en wethouders van Middelburg aan de Tweede Kamer hebben gezonden, welke weergave aanleiding tot het misverstand is geworden, onjuist is geweest. In dat blad stond namelijk, dat burgemeester en wethouders van Middelburg een meer tegemoetkomende houding in zake de vergoeding van oorlogsschade claimden op grond van het feit, dat in Zeeland de oorlog nog was voortgezet in strijd met de capitulatievoorwaarden. Die weergave is onjuist. Wanneer ik het adres, dat ik hier voor mij heb, lees, vind ik er dat niet in. Er staat alleen in, dat Zeeland een zeer zware tol heeft moeten betalen, doordat de strijd daar nog tot de 17de Mei 1940 is voortgezet, hetgeen natuurlijk iets geheel anders is dan de weergave, die de „Nieuwe Rotterdamse Courant" er van heeft gegeven.
In ieder geval lijkt het mij echter goed, dat u, om verhalen, die er eventueel omheen geweven zouden kunnen worden, uit de wereld te helpen, hier nog eens verklaart, hoe een en ander zich in de middag van de 14de Mei toegedragen heeft en wat de omschrijving is geweest van de capitulatie, zoals u die namens generaal *Winkelman* toen aan de Duitse gezant hebt aangeboden.

A. Generaal *Winkelman* heeft mij opgedragen, mij, vergezeld van een adjudant en een ambtenaar van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, te begeven naar het „Hôtel des Indes" om aan de Duitse gezant mede te delen, dat generaal *Winkelman,* gezien het feit, dat Rotterdam was gebombardeerd zonder behoorlijke waarschuwing of ten minste in strijd met de waarschuwing, en gelet op de bedreiging, dat de stad Utrecht hetzelfde lot zou ondergaan, waartegen wij geen weermiddelen konden stellen, de order had gegeven de wapens neer te leggen, met uitzondering van Zeeland.

28356. De **Voorzitter:** Van het eerste ogenblik af is dus die uitzondering van Zeeland zeer nadrukkelijk er bij genoemd?

A. Ja. Ik heb in de Brede Raad er voor gevochten, dat die er in kwam; ik bedoel met de Brede Raad de bijeenkomst van generaal *Winkelman* met zijn voornaamste medewerkers aan het hoofdkwartier.

28357. De **Voorzitter:** Is dat een bijeenkomst, die plaats gehad heeft vóórdat generaal *Winkelman* het besluit tot capitulatie heeft genomen?

A. Neen, nadat hij het besluit genomen had. Hij heeft persoonlijk het besluit genomen. Hij heeft dat daarna aan ons medegedeeld en toen heb ik direct gezegd: „Denk er om, dat wij Zeeland er niet in kunnen betrekken." Het hoofd van de afdeling Operatiën, generaal *van Alphen* — die is nu overleden —, viel mij bij en generaal *Winkelman* zei: „Je hebt volkomen gelijk, dat moet er buiten blijven."

28358. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, is het dus zó: Generaal *Winkelman* heeft op een gegeven moment (dat moet geweest zijn tussen vier en vijf uur in de middag) in beginsel besloten om te capituleren en daarna is men gaan praten in de bijeenkomst, die u noemt de Brede Raad, over de juiste uitwerking en formulering van het besluit.

A. En over de uitvoering er van, om in contact te komen met de Duitse troepen. Toen vroeg hij mij, als expert op internationaal gebied, wat mijn mening was. Ik zei: U moet het de gezant mededelen; deze heeft een militair attaché bij zich, die de golflengte van de Duitse commandant kent.
Ik heb toen aan de gezant gevraagd, zijn attaché mee te geven. Deze is met mij teruggetreden en heeft draadloos contact gezocht met de Duitse commandant.

28359. De **Voorzitter:** Wie waren aanwezig bij de besprekingen bij generaal *Winkelman,* die u hebt bijgewoond? Was dit een groot gezelschap of waren er maar enkelen?

A. Dit weet ik niet meer. Ik had mijn werk de gehele dag buiten het hoofdkwartier gehad (ik was hoofd van de postcensuur) en ik kwam omstreeks vijf uur thuis om *Winkelman* rapport uit te brengen over de resultaten van de censuur. Hij zei me, dat hij besloten had te capituleren.
Er waren in de kamer verscheidene deskundigen: kolonel *van Alphen,* het hoofd van de afdeling Operatiën, de tegenwoordige kolonel (toentertijd kapitein) *Schepers,* die meegeweest was naar de gezant, en de voornaamste raadgevers van de generaal, o.a. zijn souschef, de chef van de staf generaal *van Voorst tot Voorst.*

28360. De **Voorzitter:** Was in de eerste mededeling van generaal *Winkelman,* zoals u die hoorde, Zeeland nog niet met zoveel woorden genoemd?

A. Hij heeft gezegd: Ik heb besloten te capituleren. Daarop heb ik gezegd: Denkt u er om, dat u Zeeland uitzondert. *Van Alphen* zei toen: Ja, dat moet worden uitgezonderd. *Winkelman* antwoordde: Daarin heb je volkomen gelijk.

28361. De **Voorzitter:** Waarom moest Zeeland worden uitgezonderd?

A. Daar vochten nog Fransen en het was het enige gebied, dat misschien nog te houden was, als er hulp kwam over de Schelde.

28362. De **Voorzitter:** Het hoofdmotief was dus, dat er nog Fransen vochten?

A. Inderdaad. Wij konden niet capituleren voor Zeeland.

28363. De **Voorzitter:** Ik vraag het, omdat de heer *Schepers,* die gisteren is verhoord, als mogelijk argument, dat nog gewicht in de schaal kan hebben gelegd, heeft genoemd, dat men rekening heeft gehouden met de mogelijkheid, dat de Koningin naar Zeeland was gegaan.

A. Neen, dit heeft bij mij niet meegespeeld en ook niet bij *van Alphen.* De Koningin was al weg.

28364. De **Voorzitter:** Hoe waren de gezagsverhoudingen in Zeeland? Was het bevel bij de Nederlandse commandant of bij de Franse?

A. Voor zover mij bekend is, was daarvoor geen regeling getroffen. Ik geloof, dat de Fransen zich niet heel veel van de Hollandse troepen aantrokken.

28365. De **Voorzitter:** Men zou ook voor Zeeland hebben kunnen capituleren, als de Nederlandse commandant de hoogste chef was geweest, ook over de Franse troepen?

A. De Nederlandse commandant heeft mededeling gekregen, hetzij draadloos of telefonisch, van wat er was gebeurd, met de opdracht, zolang mogelijk stand te houden. Dit zou *Winkelman* u kunnen mededelen. Het enige, dat ik me kan herinneren, is, dat *van Voorst* heeft gezegd: „Generaal, zal ik er met een vliegtuig heengaan en namens u de leiding nemen?" Toen zei *Winkelman:* „Neen, laat het maar."

28366. De **Voorzitter:** Het hoofdmotief voor de uitzondering van Zeeland is dus geweest, dat de toestand daar anders lag dan in de rest van Nederland, doordat er nog Franse troepen streden?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter!

28367. De **Voorzitter:** Hoe de situatie op dat moment in Zeeland was, was vermoedelijk vrij onduidelijk? De verbindingen waren zeker niet best meer?

A. Ik ben die gehele dag weg geweest, ik weet het niet. Duidelijk was de situatie niet. Wij wisten, dat er Fransen waren en dat dezen daar vochten.

28368. De **Voorzitter:** Hebt u de mededeling, die u aan de Duitse gezant hebt gedaan, mondeling overgebracht aan de hand van de bespreking op het algemeen hoofdkwartier of heeft u een schriftelijk geformuleerde opdracht meegekregen?

A. Ik heb het mondeling gedaan op last.

28369. De **Voorzitter:** Ik mag aannemen, dat de mededeling, die u hebt gedaan in de „Nieuwe Rotterdamse Courant" van 27 September 1948, toen u de weergave in dat blad van het adres van burgemeester en wethouders van Middelburg wilde rechtzetten, juist is?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dan zal ik deze nu voorlezen:

> „Op 14 Mei 1940 werd mij door de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht gelast aan de Duitse gezant in Hotel des Indes in Den Haag mede te delen, dat de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht besloten had naar aanleiding van het bombardement van Rotterdam en de dreiging, dat andere steden dat lot zouden delen, waartegen wij geen tegenweer konden stellen, de wapens neer te leggen met uitzondering van het gebied Zeeland, waar Franse troepen vochten, die niet onder onze bevelen stonden."

Ik geloof, dat hiermede dit punt tot voldoende duidelijkheid is gekomen. Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

W. J. C. SCHUURMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,

oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, lid van het Hoog Militair Gerechtshof, oud-Minister van Defensie.

28370. De **Voorzitter:** Wij hebben het op prijs gesteld u over een paar onderwerpen, betrekking hebbende op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, nog even te horen.

Gelijk ik u de laatste keer, dat wij u hebben gehoord, reeds heb gezegd, worden uw antwoorden geacht te zijn gegeven onder het verband van de belofte, die u bij het eerste verhoor over deze punten hebt afgelegd.

Het eerste onderwerp betreft de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Londen.

Deze heren zijn in de ochtend van de 10de Mei vertrokken en zijn in Londen gebleven totdat het Kabinet in Londen was, want zij zijn naar Parijs gegaan — ik meen in de avond van de 14de Mei — in gezelschap van u.

A. Ja.

28371. De **Voorzitter:** Nu heeft zich de volgende vraag bij ons voorgedaan. Zij hadden tot taak de hulpverlening aan Nederland te gaan bespreken met de Engelse en Franse Regeringen, m.a.w. zij hadden een missie op Regeringsniveau. Zo is het toch geweest?

A. Ja.

28372. De **Voorzitter:** Zij hadden dus een dubbele opdracht: te gaan spreken met de Engelse en met de Franse Regering.

Nu hebben wij ons afgevraagd: hoe komt het, dat deze heren vier dagen in Londen zijn gebleven en dat zij niet eerder naar Parijs zijn gegaan of dat althans niet een van hen dit gedaan heeft?

Zij zeggen zelf, dat zij in Londen veel te doen hebben gehad en dat zij daar zeer nuttig werk hebben gedaan; ook wordt het argument aangevoerd, dat Parijs minder dringend was, omdat er Franse troepen in het zuiden van Nederland waren.

Ik moet u echter zeggen: dat alles bij elkaar heeft ons nog niet helemaal kunnen overtuigen van de juistheid, dat zij het programma in deze zin hebben afgewerkt.

Daarover is ook gesproken bij de verhoren van deze heren. Door hen is toen gezegd: van de zijde van de Regering — voor zover deze in Nederland was — is er ook nimmer op aangedrongen, dat wij in die dagen, dat wij in Londen waren, ons (hetzij gezamenlijk, hetzij dat één van ons het deed) naar Parijs zouden begeven.

Hier hebt u dus de casuspositie, zoals die voorligt. Kunt u daarover nog iets naders mededelen?

A. Ja, wat ik er mij van herinner, is, dat deze heren naar Engeland zijn gegaan om in de eerste plaats overleg te plegen met de Engelse Regering.

Van het gaan van een van deze heren of beide heren naar Frankrijk om contact op te nemen met de Fransen, herinner ik mij niets.

28373. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat de opdracht was, contact op te nemen met de geallieerden, dus zowel de Engelsen als de Fransen. Dit is toch ook voor de hand liggend.

A. Inderdaad, maar van Frankrijk herinner ik het mij op het ogenblik niet.

Toen wij in Londen waren aangekomen, werd besloten, dat *van Kleffens, Welter* en *Dijxhoorn* naar Frankrijk zouden gaan; ik speciaal om de Fransen op de hoogte te brengen van hetgeen er in Nederland was gebeurd en hen te waarschuwen voor de grote hoeveelheden tanks en parachutisten en de manier, waarop de vijfde colonne had gewerkt; dit was dus zuiver informatief voor de Franse autoriteiten.

In Parijs gingen wij dan ook uit elkaar, al zijn wij gemeenschappelijk bij de Minister-President *Reynaud* geweest en bij de President van de Franse Republiek, de heer *Lebrun*. Zoals gezegd, gingen wij in Parijs dus ieder onzes weegs, totdat wij, als ik mij goed herinner, de Vrijdag daaropvolgende weer naar Londen zijn teruggekeerd.

28374. De **Voorzitter:** Op de 17de?

A. Ja.

28375. De **Voorzitter:** Dit maakt nog niet duidelijk, dat het juist was, dat zij zich die vier dagen uitsluitend hebben geoccupeerd met Londen.

Er waren brieven gedeponeerd bij de gezanten in Londen en Parijs en het lag dus voor de hand, dat men Ministers afvaardigde naar de beide Regeringen om de verzoeken, die op militair niveau waren gedaan — het waren immers brieven van generaal *Winkelman* — te ondersteunen. Als ik het mij goed herinner, was in de brief, welke in Parijs was gedeponeerd, zelfs gevraagd, vier divisies over zee te brengen voor de verdediging van de vesting Holland.

A. Dat is mogelijk.

28376. De **Voorzitter:** Onder deze omstandigheden lijkt het mij toch voor de hand liggend en een niet onbelangrijke zaak, dat deze Ministers, die werden afgevaardigd door de Regering, zich ook gewend hadden tot de Franse Regering om te zeggen: dit verzoek is op militair niveau gedaan en wij komen het ten krachtigste ondersteunen. Er was voor het Kabinet in Nederland alle reden geweest om op de 11de of de 12de de heren *van Kleffens* en *Welter* te verzoeken dat contact op te nemen, toen bleek, dat van de zending van die vier divisies niets kwam en de toestand in Holland steeds ernstiger werd. Er is ons uit alles, wat is medegedeeld, niet volkomen duidelijk geworden, waarom de Regering zich die vier dagen uitsluitend heeft beziggehouden met het benaderen van de Engelse Regering en geen contact heeft gezocht met de Franse Regering.

A. De Franse steun lag zuiver op militair terrein en het ging er dus om, voor wat de Franse steun betrof, met de Franse opperbevelhebber, generaal *Gamelin,* een plan uit te werken om zoveel mogelijk, steun aan Nederland te verlenen.

28377. De **Voorzitter:** Is dit wel juist? Ik meen me te herinneren, dat een van de heren *van Kleffens* of *Welter* is geweest bij *Reynaud.* Dit was op een moment, dat het niet zo erg best ging, want ik meen, dat toen het bericht binnenkwam, dat de toestand bij Sedan moeilijk was.

A. „Situation très difficile" — zo is het gezegd.

28378. De **Voorzitter:** *Reynaud* zou toen hebben gezegd: ik kan niets meer doen, want om politieke redenen heb ik reeds troepen afgestaan aan de Belgen, hetgeen militair niet verantwoord was; ik kan geen herhaling hiervan meer hebben. Dat bewijst, dat in deze materie inderdaad op Regeringsniveau wel iets te bereiken was. Als *Reynaud* om politieke redenen tot die daad was overgegaan, heeft hij ingegrepen over de Franse opperbevelhebber heen. Het kan fout zijn geweest, maar er waren op politiek niveau mogelijkheden.

A. Weinig, Mijnheer de Voorzitter. Wat de steun aan België betreft, *Reynaud* heeft naar mijn oordeel bepaaldelijk niet ingegrepen over de Franse opperbevelhebber heen. *Gamelin* toch was de man,

die de bevelen moest geven aan het leger. Bovendien moet de steun aan België reeds lang te voren zijn voorbereid op basis van overeenstemming tussen Regering en opperbevel. Ware dit niet zo geweest, dan had die steun niet *onmiddellijk* na de Duitse overval op België verleend kunnen worden. Ten slotte lag, wat betreft steunverlening aan Nederland, de beslissing op het militaire terrein, derhalve bij *Gamelin*. Onze militair attaché moest dus, afgescheiden of er van Franse Regeringszijde al of niet wensen te dien aanzien bij *Gamelin* binnenkwamen, *Gamelin* om steun verzoeken.

28379. De **Voorzitter:** Dat was toch in Londen precies eender. In Londen hebben onze twee Ministers ook aan de Regering gevraagd om hulp van de luchtmacht, terwijl er toch ook op 10 Mei een militaire missie naar Londen was gegaan?

A. Die is daar niet aanstonds aangekomen.

28380. De **Voorzitter:** Wanneer is die daar dan aangekomen?

A. Die missie is ten slotte per vaartuig naar Engeland gegaan, omdat haar vliegtuig bij Scheveningen was stukgeschoten. Er waren daar twee vliegtuigen, één voor de heren *van Kleffens* en *Welter* en het tweede voor de missie. Dit laatste is verongelukt, vóórdat de officieren er in zaten.

28381. De **Voorzitter:** Afgezien van die militaire missie, had toch onze militair attaché op dezelfde wijze als die in Parijs deze zaak aanhangig kunnen maken?

A. Die was er niet. In Londen was alleen een marine attaché. Om in contact te komen met leger en luchtmacht, moest via de Regering worden gewerkt, omdat wij er geen landmacht attaché hadden. Daarom moest die militaire missie met grote spoed er heen.

Men kon de onderhandelingen met Frankrijk aanvankelijk gerust aan onze militair attaché, die instructies had, overlaten. Alle vrome wensen konden echter niet meer in vervulling gaan, want reeds twee dagen na het uitbreken van de oorlog durfden de Franse troepen in Brabant niet verder gaan dan tot de Steenbergsche Vliet, omdat de doorbraak in het zuiden zich demonstreerde. Van steunverlening door het zenden van nog meer troepen was op de tweede oorlogsdag al geen sprake meer, omdat de Fransen het gevaar onderkenden, te worden afgesneden.

De heren *van Kleffens* en *Welter* hadden een enorme taak in Engeland, omdat de verdediging van ons land in de eerste plaats afhing van het ingrijpen van de luchtmacht, waaromtrent ik kan mededelen, dat in dit opzicht weinig van Frankrijk was te verwachten. Ik heb nog een keer telefonisch met de heer *van Kleffens* gesproken om er op aan te dringen, dat onze, door de Duitsers bezette, vliegvelden zouden worden gebombardeerd. Dit was van urgent belang.

28382. De **Voorzitter:** Dat de Franse troepen, die er waren, inderdaad een serieuze poging zouden doen om de Moerdijkbrug te heroveren, was ook van eminent belang. De Moerdijkbrug is toch één van de sleutelposities geworden. Dat was toch even belangrijk als het komen van vliegtuigen uit Engeland?

A. Ik heb mij daarvoor tot opperbevelhebber *Winkelman* gewend en hem toen gevraagd: is het niet mogelijk, dat de Fransen, die in de buurt van Zevenbergen staan, een tegenaanval op de Moerdijkbrug ondernemen? Ik heb het ook in een vorig verhoor verklaard. Om dit persoonlijk met de Fransen aan te binden, lag niet op mijn terrein, omdat het een zuiver militaire zaak betrof. Ik heb de opperbevelhebber geadviseerd: probeer via onze militair attaché *van Voorst Evekink* in contact te komen met generaal *Gamelin* en vraag, of hij de opdracht wil geven aan generaal *Giraud* om de Moerdijkbrug door een aanval te hernemen. Als ik mij niet bedrieg, is het contact met generaal *Gamelin* toen ook tot stand gekomen en schijnt generaal *Gamelin* aan generaal *Giraud* een desbetreffende opdracht te hebben gegeven. Maar generaal *Giraud* zag geen kans meer (alles, wat ik u nu vertel, heb ik van horen zeggen!) om die tegenaanval te lanceren en heeft het toen niet gedaan. Het is dus zo, dat deze zaak tot in de hoogst regionen behandeld is geworden, namelijk door de twee opperbevelhebbers met elkaar. De Regeringen (noch de Nederlandse, noch de Franse) konden op de oplossing van de militaire problemen, voor zover ik het zie, op dat moment geen invloed uitoefenen. Het was zuiver voor de verantwoordelijkheid van generaal *Gamelin,* iets al of niet te doen.

28383. De **Voorzitter:** Indien ik u goed begrijp, wilt u eigenlijk zeggen, dat er met betrekking tot de Fransen een behoorlijk contact tussen de beide opperbevelhebbers was, een situatie, die aan de Engelse kant niet bestond, en dat het, om in deze leemte aan de Engelse kant te voorzien, in de eerste plaats nodig was, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* een contact, en dan op Regeringsniveau, gingen leggen.

A. De heer *Welter* — mag ik er wel aan toevoegen — juist met het oog op onze koloniën, want men wist natuurlijk niet, wat er ter zee zou gebeuren. Dat is speciaal de reden geweest, waarom de heer *Welter* gegaan is.

De **Voorzitter:** Dat begrijp ik.

A. Maar de verdeling van de werkzaamheden van de genoemde Ministers in Londen en hun motieven, waarom zij persoonlijk het niet nodig achtten al gedurende de eerste oorlogsdagen contact met de Franse Regering op te nemen, ken ik niet.

28384. De **Voorzitter:** Zij geven als een van de motieven op, dat daartoe ook geen opdracht uit Nederland is gekomen. Ik heb tegenover hen dezelfde argumenten, als ik zo juist noemde, naar voren gebracht en heb gezegd: de hulp van de Fransen was even dringend nodig als de hulp uit de lucht van de kant van de Engelsen, want men wist in den Haag, dat de Moerdijkbrug een van de sleutelposities was. Het had voor de hand gelegen, dat men hetzelfde deed in Parijs, wat men in Londen deed. Toen hebben zij gezegd: „Het is van den Haag uit niet onder onze aandacht gebracht, dat het noodzakelijk was, en wij meenden, dat, gegeven de opzet, zoals die aanvankelijk was, wij de opdracht in Londen eerst moesten afwerken.

A. Ik kan wel in die gedachtengang komen, omdat, zoals ik zei, van Franse hulp niet veel te verwachten was, want de Franse vliegdienst, u zult zich dit herinneren, was in die tijd zeer weinig waard; daarvan was geen hulp te verwachten; de Fransen hadden bijna niets.

28385. De **Voorzitter:** Dat was de hulp door de luchtmacht. Maar daarnaast had men nog de quaesties van de divisies, die eventueel overgebracht zouden moeten worden naar de vesting Holland. Dat was immers de opvatting van 23 Maart 1940, zoals gebleken is uit de te Parijs gedeponeerde brief. Ik zou mij toch kunnen voorstellen, dat men in de Meidagen had gedacht: daar moeten wij ook alles op zetten om dat gedaan te krijgen.

A. In de eerste plaats was het een beslissing, die de Franse opperbevelhebber, generaal *Gamelin,* had te nemen en hij werd bewerkt door onze militair attaché *van Voorst Evekink,* wie u dit werk goed kunt toevertrouwen.

28386. De **Voorzitter:** U komt steeds terug op het bewerken van generaal *Gamelin.* U ziet het dus blijkbaar zo: Interventie van Regeringszijde bij de Franse Regering lag minder in de lijn, omdat er een behoorlijk contact was tussen onze hoogste militaire instantie en het Franse opperbevel, een situatie, die in onze verhouding tot Engeland niet aanwezig was?

A. Ja, dat is het kernpunt.

Nu moet ik er bij zeggen, dat bovendien nog, ter versterking van onze militair attaché aldaar, een militaire missie op weg was naar Frankrijk onder leiding van luitenant-generaal *van de Vijver,* zoals u zich zult herinneren. Deze missie heeft echter ook vertraging gehad op zijn reis naar Frankrijk.

28387. De **Voorzitter:** Dit had in de situatie, dat met Frankrijk de zaken alleen behandeld werden op militair niveau, niets veranderd.

A. Dat het contact goed was, blijkt ook wel hieruit, dat onze militair attaché op het hoofdkwartier van *Gamelin* niet werd afgescheept door een adjunct-chef van de staf of misschien een nog lagere functionaris, maar werd ontvangen door generaal *Gamelin* in persoon en met hem van gedachten kon wisselen.

28388. De **Voorzitter:** U zegt, dat u op de 14de Mei meegegaan bent naar Parijs, speciaal om de Fransen op de hoogte te brengen van hetgeen er in Nederland was gebeurd. Wat hebben de heren *van Kleffens* en *Welter* er toen echter gedaan? Het is merkwaardig, dat zij blijkbaar nog militaire maatregelen ten behoeve van Nederland gingen bepleiten op een ogenblik, dat de capitulatie al had plaats gevonden.

A. Ik geloof, dat hun werkzaamheden meer op ander terrein lagen. Ik herinner mij o.a., dat *van Kleffens* zich in het bijzonder heeft bemoeid met de propaganda. Ik herinner mij zeer goed een persconferentie, die hij heeft gehouden in de tuin van ons toenmalig gezantschap aldaar.

Wat mijn beide ambtgenoten verder die dagen hebben gedaan, durf ik u niet te zeggen; wij gingen ieder onze eigen weg. Wellicht hebben hun besprekingen op financieel en economisch terrein gelegen. Ik zelf heb mij op militair gebied bewogen en iedereen gezegd, hoe de overval in Holland was gebeurd en gewaarschuwd voor bepaalde dingen.

Hierbij kwam, dat er op militair gebied niet veel meer viel te doen, omdat wij op de Quay d'Orsay werden ontvangen met de mededeling: „situation très difficile". Ik herinner mij, dat de Minister-President bijzonder zenuwachtig was. Ik heb hem nog, toen de verplaatsing van de Franse Regering ter sprake kwam — het was bij de lunch —, aangeraden: Wijkt u niet uit naar Bordeaux, maar gaat u met de Franse Regering ineens naar Noord-Afrika, want als de toestand zo daverend slecht is, wordt u in een paar dagen geforceerd, weer weg te gaan; u kunt dan de Regering beter ineens in Noord-Afrika vestigen. Hij heeft mij geantwoord: Dat zou inderdaad wel het beste zijn, maar dat kan ik niet doen om politieke redenen.

Een van de andere Franse Ministers, wiens naam mij nu niet te binnen schiet — het was mogelijk de heer *Mandel* —, heeft mij gevraagd, of het niet mogelijk was, technisch personeel uit Nederland weg te halen om te werk gesteld te worden in Frankrijk. Ik heb hem gezegd, dat daarvan onder de omstandigheden, waarin wij op dat ogenblik verkeerden, geen sprake meer kon zijn.

Ik zou dus dit willen zeggen, dat de toestand zó wanhopig was, dat, na onze aankomst in Frankrijk, ten aanzien van militaire hulp niets meer kon worden bereikt. De mensen waren blij, dat zij nog in Frankrijk zaten. Iedereen was bezig archieven te verbranden. Toen ik een bezoek bracht aan onze militair attaché, de heer *van Voorst Evekink,* zat ook deze bij een kachel om de stukken, die hij niet in 's vijands handen wilde laten vallen, te verbranden. Hij was gereed om te vertrekken, zulks naar aanleiding van een bericht, dat hij van de Quay d'Orsay had gekregen. Zijn kisten waren reeds gepakt. Zó was de situatie.

28389. De **Voorzitter:** De conclusie is dus, dat u onderschrijft, dat de taak van de heren *van Kleffens* en *Welter,* ook naar de mening van de Regering, in de eerste dagen voornamelijk in Londen lag?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

28390. De **Voorzitter:** Een contact op Regeringsniveau had dus, naar uw mening, in Parijs veel minder zin dan in Londen en de heren konden hun tijd beter in Londen besteden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

28391. De **Voorzitter:** Meent u, dat dit ook de opinie van de Nederlandse Regering was?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Men vroeg via *van Kleffens* steun aan Engeland. De enkele keer, dat men steun nodig had van Frankrijk — zoals in het voorbeeld, dat ik zoëven noemde — kon men dat veilig vragen via de opperbevelhebber.

28392. De **Voorzitter:** Er is nog een tweede onderwerp, waarover ik u enkele vragen wilde stellen. U herinnert u, dat vlak vóór het uitbreken van de oorlog 21 personen zijn geïnterneerd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

28393. De **Voorzitter:** Deze 21 personen zijn, toen de oorlog uitbrak, weggevoerd en in Frankrijk terechtgekomen. Zij stonden onder bewaking van de heer *Molenaar,* die gevangenisdirecteur was. Op een gegeven moment hebben wij deze mensen weer zien verschijnen in Nederland. De commissie heeft zich tot voor kort niet verdiept in de vraag hoe dit gebeurd is; misschien, omdat onbewust in onze gedachten de veronderstelling leefde, dat zij door de krijgsverrichtingen waren bevrijd. Er is hier echter thans door één van de getuigen, de heer *van Angeren,* verklaard, dat deze mensen niet door de krijgsverrichtingen zijn vrijgekomen, maar op grond van een verkeerd begrepen bevel van het Nederlandse gezantschap in Londen. Hieromtrent zou een misverstand hebben bestaan. Het interesseert ons wel, hoe die 21 „heren" vrijgekomen zijn.

A. Wat ik er van weet — ik heb mij er in Londen natuurlijk ook voor geïnteresseerd, hoewel het in hoofdzaak Justitie betrof —, is, dat de Fransen op een gegeven moment eisten, dat deze mensen zouden worden losgelaten en dat de heer *Molenaar* zijn taak toen niet verder heeft kunnen vervullen.

Daar is mij bij gezegd — dat woord herinner ik mij —, dat de Franse gendarmerie „ingreep". Ik zeg u, wat ik er mij van herinner; voor de rest weet ik er niets van.

28394. De **Voorzitter:** Dat lijkt mij een nogal wonderlijke figuur. Waarom zou de Franse gendarmerie er belang bij hebben, dat die Nederlandse geïnterneerden werden vrijgelaten? Omdat het te lastig werd?

A. Misschien omdat het te lastig werd, omdat het bezwaarlijk werd met het vervoer, omdat er geen plaatsruimte was; ik weet niet, wat de reden is. Ik weet van deze zaak heel weinig af en heb er nooit een duidelijk beeld van gekregen.

28395. De **Voorzitter:** U hebt het dus blijkbaar in Londen niet onderzocht?

A. Jawel, ik heb het onderzocht, voor zover het op mijn terrein lag. Dit herinner ik mij er van. Maar van een opdracht van Nederlandse zijde uit Londen is mij niets bekend.

28396. De **Voorzitter:** Het ene behoeft het andere niet uit te sluiten. Het zou kunnen zijn, dat de Franse gendarmerie op een gegeven moment de loslating eiste en dat de heer *Molenaar,* alvorens het te doen, contact met Londen heeft gezocht; dat zou mogelijk zijn.

A. Zoals ik u heb gezegd: het is zó lang geleden! Ik kan niet alles onthouden. Zou ik u mogen adviseren de heer *Molenaar* te horen? Hij is directeur van het huis van bewaring in Scheveningen.

De **Voorzitter:** Het is onze bedoeling hem vandaag nog te horen.

A. Op dit punt laat mijn geheugen mij bepaald in de steek. Wat ik er mij van herinner, is, dat de Franse gendarmerie heeft ingegrepen. Als ik het mij goed herinner, is het in Cherbourg geweest.

De **Voorzitter:** U bent ook tegen vanmiddag 4 uur opgeroepen. Wij hebben dan de heer *Molenaar* gehoord. Misschien is er aanleiding hier dan nog eens op terug te komen.

Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

A. Q. H. DIJXHOORN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. WILLEM VERKADE,

oud 43 jaar, wonende te Voorburg, publicist.

Hij legt de eed af als getuige.

28397. De **Voorzitter:** De heer *Brijnen* heeft hier in een verhoor verklaard, dat hij in 1938 de mededeling had gekregen, dat een paar Duitsers hem dringend wilden spreken. Die heren waren — dat werd althans opgegeven — dr. *Franz Fischer* en majoor dr. *Solms.* De heer *Brijnen* werd uitgenodigd met die heren te komen confereren in Venlo. Dit heeft hij niet gedaan. Hij deelde ons verder mede, dat hij geen persoonlijk contact met de bewuste Duitsers heeft opgenomen maar wel aan twee andere heren, t.w. u en de heer *Lodewijk,* heeft gevraagd een onderhoud met deze Duitsers te hebben. Nu wilde ik bij u graag dit getuigenis van de heer *Brijnen* verifiëren. Is het juist en, zo ja, hoe heeft zich die zaak toegedragen?

A. Het is juist; hij heeft mij dit gevraagd.

28398. De **Voorzitter:** Het was inderdaad in 1938? Het was in ieder geval vóór de oorlog?

A. Ja, het moet tussen 1937 en 1939 zijn geweest, hoogstwaarschijnlijk 1938.
Het onderhoud heeft plaats gevonden in een café aan het Damrak in Amsterdam. Ik meen, dat het in „De Rode Leeuw" was, maar daarvan ben ik niet helemaal zeker.
Het is een tamelijk tentatief gesprek geweest, waarbij hetgeen van Duitse kant werd medegedeeld en prijsgegeven ons niet meeviel. Het was tamelijk vaag en men had er niet veel houvast aan.

28399. De **Voorzitter:** Staat de inhoud van dat gesprek u nog bij? De heer *Brijnen* heeft hier wel medegedeeld, wat daar is besproken, doch dit moet hij dan van u of van de heer *Lodewijk* hebben vernomen. Nu is de vraag: herinnert u het zich ook nog?

A. Het is lang geleden. In algemene zin moet het iets van deze aard zijn geweest, dat zij de oppositie vertegenwoordigden in de hoge militaire kringen tegenover het nazi-regime, dat zij een oorlog wilden voorkomen en daarom contact zochten, ten einde bij oorlogsdreiging het nationaal-socialistische regime te laten vallen.

28400. De **Voorzitter:** Is daarbij ter sprake gekomen, dat het in dat verband van belang zou zijn de arbeiders in het Ruhrgebied in beweging te krijgen tegen het *Hitler*-regime?

A. Dat weet ik niet meer.

28401. De **Voorzitter:** Het voorstel tot het uitstrooien uit een vliegtuig van biljetten, die in Nederland gedrukt zouden moeten worden, herinnert u zich dus niet meer?

A. Ja, iets van die aard is er wel besproken.

28402. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Door wie was u in contact gekomen met die Duitsers?

A. Door de heer *Brijnen* en dr. *Ebeling,* een Duitse jeugdleider, die in verband met het „Essener Jugendprozess" geëmigreerd was. Er was te kennen gegeven, dat het voor hem een halszaak zou worden. Hij is toen naar Nederland geëmigreerd en heeft de pers buiten Duitsland in beweging gebracht tegen die geheime processen. Het was een volksgerichtproces tegen een aantal jeugdleiders. Hij heeft daarmede succes gehad en er is deining geweest in de pers. Een Engelse padvinder is in dat proces binnengedrongen en heeft uit naam van de jeugd geprotesteerd. De straffen zijn matig geweest, althans belangrijk minder dan de Gestapo verwachtte. Voor dr. *Wegerhof,* na *Ebeling* de hoofdbeklaagde, heeft het geleid tot een gevangenisstraf van 7 jaar, maar tijdens een weekend, toen het gewone gevangenispersoneel weg was, is hij opgehangen in zijn cel gevonden. Waarschijnlijk is hij door partijgangers vermoord.

28403. De **Voorzitter:** De heer *Brijnen* heeft verklaard:

> „Toen kwam het volgende verhaal voor de dag. De Führer was van plan een inval in Nederland te doen, in groter verband natuurlijk. Hij wilde een oorlog beginnen. De Duitse generale staf was van mening, dat Duitsland dat niet aankon en niet gereed was voor een oorlog. Men wenste de Führer zelf te overtuigen, dat hij, vooral op de arbeidersmassa's, geen staat kon maken. Daarom werd ik uitgenodigd strooibiljetten te laten drukken. Deze zouden dan per vliegtuig van een bekend industrieel uit Nederland worden afgehaald. Die bekende industrieel was *Thyssen.* De strooibiljetten zouden worden afgeworpen boven het Ruhrgebied. De arbeiders zouden door de inhoud van de strooibiljetten onrustig worden en de Duitse generale staf zou dan op grond daarvan de Führer kunnen overtuigen, dat Duitsland op dat ogenblik niet rijp was voor een oorlog; dat de politieke stabiliteit onvoldoende was om een oorlog te beginnen."

De heer *Brijnen* zegt verder nog, dat hij natuurlijk in dat voorstel niet heeft getrapt; het enige, dat er aan ontbrak, was, dat er onder de pamfletten stond: Printed in Holland. Komt u, als u dit relaas van de heer *Brijnen* hoort, iets meer voor de geest of blijft het bij u nog in het vage? Ik meen te weten, dat de heer *Lodewijk* langer bij dat gesprek is geweest dan u. Wat zegt u er van?

A. Ik geloof, dat het klopt. Ik weet niet, of ik het uit hun eigen mond heb gehoord of uit die van de heer *Lodewijk.*

28404. De **Voorzitter:** Dat zullen wij de heer *Lodewijk* dan nog eens vragen. Bent u nooit te weten gekomen, wie dr. *Solms* was?

A. Ik kan hem wel voor de geest halen; *Fischer* niet zo goed.

28405. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was *Fischer* er ook bij?

A. Ja.

28406. De **Voorzitter:** Waren er bij dat onderhoud geen andere personen tegenwoordig dan u vieren?

A. Ik weet het niet.

28407. De **Voorzitter:** Ik heb hier een verklaring van dr. *Franz Fischer.* Hij zegt, dat hij kort vóór de crisis in Tsjecho-Slowakije een onderhoud heeft tot stand gebracht tussen *Travaglio* (dat was de werkelijke naam van dr. *Solm*), die een Duits officier was, en een zekere heer *Verkade* van de redactie van „Het Volk". Dat onderhoud had hij bevorderd. „De heer *Verkade* kende *Travaglio* alleen onder de naam van dr. *Solm.*" (hij zegt niet *Solms*). „Bij dat gesprek in een hotel in Amsterdam waren ook nog tegenwoordig een Hollandse, mejuffrouw *Meyer,* Landesgerichtsrat *Schroedter* en ik." En vervolgens zegt hij:

> „Fräulein *Meyer* war eine Bekannte von Herrn *Verkade* und hatte ein Vervielfältigungsgeschäft am Damrak in Amsterdam.

Herr *Schroedter* war ein deutscher Emigrant, wohnhaft in Amsterdam, ich weiss nicht wo. Bei dieser Unterhaltung hat man über die Frage gesprochen, ob es möglich sei, vom Ausland her finanzielle Hilfe an die Opposition in Deutschland zu erhalten."

A. „Fräulein *Meyer*" is *Selma Meyer,* die in de Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid zat en nauw met *Ebbing* samenwerkte. Dr. *Schroeder*.....

De **Voorzitter:** *Fischer* schrijft de naam met dt.

A. Het is alleen met een d. Dr. *Schroeder* was een rechter uit Midden-Duitsland, die, omdat hij als federalist, Welf en pacifist zo bedreigd werd door het nazi-regime, geëmigreerd was, eerst naar Zwitserland en toen naar Nederland. Hij woonde in Amstelveen. Hij is vóór het uitbreken van de oorlog naar Brazilië geëmigreerd. Ik heb na de oorlog een brief gehad, waarin stond, dat hij zwaar ziek was. Ik weet niet of hij nog leeft.

28408. De **Voorzitter:** Waren deze twee door *Fischer* genoemde personen inderdaad bij het onderhoud aanwezig of kunt u zich dat niet herinneren?

A. Dat weet ik niet zeker meer.

28409. De **Voorzitter:** Leeft mejuffrouw *Meyer* nog?

A. Zij is in het begin van de oorlog door de Gestapo gepakt en gestorven.

28410. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was zij een Jodin?

A. Ja. Zij is op een wonderbaarlijke wijze omgekomen; zij heeft eigenlijk zich zelf aangegeven. Bij het uitbreken van de oorlog was zij in Sluis, in de buurt van het Protestantse kamp voor emigranten; zij is mee naar het zuiden gevlucht, maar is, omdat zij zich ziek gevoelde en bericht kreeg, dat haar moeder ziek was, teruggekomen en heeft van haar terugkomst kennis gegeven. Zij heeft gemeend door volkomen onschuldig te doen zich van verdenking te kunnen vrijwaren, maar zij is direct opgepakt en naar Duitsland gebracht.

28411. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is zij nooit teruggekomen?

A. Neen. Positief is zij na enige weken gestorven. De een zegt, dat zij in een ziekenhuis is overleden, de ander beweert, dat zij op een of andere manier is doodgemaakt.

28412. De **Voorzitter:** Dit zijn de inlichtingen, die u ons kunt verschaffen?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer en sluit ik hiermede het verhoor.

W. VERKADE.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JOHANNES GERARDUS AMIABEL,

53 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-commissaris van Rijkspolitie.

Hij legt de eed af als getuige.

28413. De **Voorzitter:** Wat was uw functie in de mobilisatie-periode, dus van September 1939 tot Mei 1940?

A. Hoofdinspecteur van de Haagse politie.

28414. De **Voorzitter:** Was u dat ook in de Meidagen?

A. Jawel.

28415. De **Voorzitter:** Was u belast met een speciale taak?

A. Ja, met de leiding van de Inlichtingendienst van de Haagse politie.

28416. De **Voorzitter.** De vraag, die ik u wilde stellen, is deze, of u in die tijd of daarvóór wel eens iets gemerkt hebt van het bestaan van een zekere dr. *Franz Fischer;* dat zou een Duitse emigrant hebben moeten zijn.

A. Neen, dat herinner ik mij absoluut niet. Die naam zegt mij op het moment niets.

28417. De **Voorzitter:** Er is hier nl. verklaard, dat men op het bestaan van deze dr. *Franz Fischer* wel eens geattendeerd zou zijn door de Inlichtingendienst van de Haagse politie.

A. Dat acht ik niet uitgesloten, maar mijn geheugen is helaas verbrand in de Meidagen. Als de administratie nog zou bestaan, zou ik misschien iets kunnen zeggen. *Fischer* is een naam, die veel voorkomt. Ik kan mij werkelijk niet herinneren wie u op het oog hebt op het ogenblik.

28418. De **Voorzitter:** Deze dr. *Franz Fischer* stond in die periode in nauw contact met een zekere *P. Schreiber,* die in de Obrechtstraat in den Haag woonde; ik geloof, dat hij daar zelfs in huis verbleef. U hebt nu twee namen in een bepaalde combinatie; misschien dat ze u iets zeggen.

A. Ik denk aan de Obrechtstraat, aan een mijnheer, die daar gewoond heeft en nogal de aandacht had van de Inlichtingendienst.

28419. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het adres was Obrechtstraat 446, *Paul Schreiber,* kunstschilder; zijn vrouw heette *Suzanna.*

A. Bij de dienst werden allerlei onderzoekingen ingesteld door verschillende rechercheurs. Iemand, die persoonlijk dat onderzoek heeft gehad, zou zich waarschijnlijk iets kunnen herinneren, maar mij zeggen die namen niets.

28420. De **Voorzitter:** Mag ik dan nog een ander verband leggen? Hebt u de naam *Franz Fischer* wel eens gehoord in verband met het Venlo-incident?

A. Neen, ik ben overtuigd van niet. Over dat Venlo-incident heb ik horen spreken bij de generale staf, onmiddellijk nadat het incident had plaats gehad, maar in dat verband herinner ik mij de naam *Fischer* zeker niet.

De **Voorzitter:** Dan kunnen wij dit verhoor beëindigen. Ik dank u zeer voor uw komst.

Het verhoor wordt gesloten.

J. G. AMIABEL.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d* en *e.*

Verhoor van

ADRIANUS JOHANNES JOSEPHUS VRINTEN,
oud 54 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
tijdelijk ambtenaar aan het Departement van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

28421. De **Voorzitter:** Wat was uw functie in de mobilisatieperiode, dus de periode September 1939—Mei 1940?

A. Toen had ik een handelsinformatiebureau en had als cliënt het Engelse paspoortenkantoor.

28422. De **Voorzitter:** Toen was u dus particulier werkzaam?

A. Ja.

28423. De **Voorzitter:** Wat hebt u gedaan na het uitbreken van de oorlog?

A. Ik ben naar Engeland gegaan op 10 Mei.

28424. De **Voorzitter:** Met welke gelegenheid?

A. Per schip, van Rotterdam uit.

28425. De **Voorzitter:** Wat was dat voor een schip?

A. Er lagen daar al een week of drie twee schepen, die vroeger op Dover voeren.

28426. De **Voorzitter:** Nederlandse schepen?

A. Belgische.

28427. De **Voorzitter:** Zijn die op de eerste oorlogsdag nog weggekomen?

A. Eén daarvan.

28428. De **Voorzitter:** En u hebt de gelegenheid om met dat schip weg te gaan aangegrepen?

A. Ja.

28429. De **Voorzitter:** Zijn er nog meer Nederlanders met dat schip vertrokken?

A. Er was een aantal Nederlanders bij, o.a. een familie *van Koutrik.* Er waren ongeveer 160 mensen aan boord.

28430. De **Voorzitter:** Wat waren de anderen dan?

A. Engelsen.

28431. De **Voorzitter:** Wat hebt u in Engeland verder gedaan?

A. In Engeland ben ik belast geworden met de contrôle op aankomende vluchtelingen.

28432. De **Voorzitter:** Was dit in Engelse of in Nederlandse dienst?

A. In Engelse dienst.

28433. De **Voorzitter:** Het was dus een functie ongeveer als die van de heer *Brijnen?*

A. Precies. De heer *Brijnen* was destijds in Londen en ik heb hem en enkele Nederlanders, die betrouwbaar leken, opgezocht.

28434. De **Voorzitter:** Had u iets met de heer *Brijnen* te maken?

A. Neen, niet direct.

28435. De **Voorzitter:** U zat in verschillende plaatsen?

A. Ja.

28436. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft u dat werk gedaan?

A. Tot ca. einde Juni 1940.

28437. De **Voorzitter:** Wat bent u toen gaan doen?

A. Daarna ben ik aan een Engels bureau gekomen, dat belast was met het organiseren van een dienst voor parachutisten in Nederland.

28438. De **Voorzitter:** Welk bureau was dat? Hoe heette het?

A. Het had geen naam. Het was een bureau in oprichting.

28439. De **Voorzitter:** Is dat later S.O.E. geworden?

A. Dat zal wel zo zijn.

28440. De **Voorzitter:** Wie had daar de leiding?

A. De heer *Hooper.*

28441. De **Voorzitter:** Hoe lang bent u bij dat bureau gebleven?

A. Tot 15 December 1940.

28442. De **Voorzitter:** Wat heeft u daarna gedaan?

A. Toen ben ik in Nederlandse dienst gekomen.

28443. De **Voorzitter:** In welke dienst en als hoedanig?

A. Bij de Centrale Inlichtingendienst, die toen stond onder leiding van de heer *van 't Sant.*

28444. De **Voorzitter:** Hoe is vervolgens het verloop van uw werkzaamheden geweest? Bent u lang bij de Centrale Inlichtingendienst gebleven?

A. In 1942 of 1943 heeft hij weer een andere naam gekregen. Ik ben betrekkelijk vlug, nadat ik daar in dienst was gekomen, belast met de leiding der afdeling politieke veiligheid op de Nederlandse scheepvaart.

28445. De **Voorzitter:** Bent u daar lang gebleven?

A. Tot de zomer van 1946.

28446. De **Voorzitter:** Toen de Centrale Inlichtingendienst verdween, bent u zeker bij de Politie-Buitendienst van de heer *Derksema* gekomen?

A. Die was er al.

28447. De **Voorzitter:** De Centrale Inlichtingendienst, waarvan de heer *Derksema* waarnemend hoofd was, is tijdelijk onder kolonel *de Bruyne* gekomen, maar dit heeft slechts heel kort geduurd, waarop de heer *Derksema* met een groep ambtenaren er uit is gegaan als Politie-Buitendienst.

A. Ja; ik heb tot de Politie-Buitendienst behoord.

28448. De **Voorzitter:** Ik keer nu terug tot de tijd in Nederland vóór het uitbreken van de oorlog. Wat was u toen?

A. Houder van een handelsinformatiebureau. Ik deed alle mogelijke werkzaamheden op dat gebied.

28449. De **Voorzitter:** Had u toen ook al contact met de heer *Brijnen?*

A. Ja.

28450. De **Voorzitter:** Deze deed ook veel aan informaties?

A. Dit waren andere informaties; het waren geen handelsinformaties.

28451. De **Voorzitter:** U vertelde, dat u in contact stond met het Engelse paspoortenbureau. Was de heer *Hooper* daaraan ook niet verbonden?

A. Ja en neen. De *Hoopers* — want er waren er twee — waren daar tot 1936. Na 1936 waren ze beiden weg. De jongere *Hooper* is als particulier employé naar de B.P.M. gegaan. Zoals ik zeg, in 1936 zijn alle twee weggegaan; de jongere *Hooper* is bij de B.P.M. gekomen en de andere is vertegenwoordiger geworden voor de vliegtuigfirma Koolhoven.

28452. De **Voorzitter:** Is dat weggaan van één van die twee *Hoopers*, ik bedoel speciaal de *Hooper*, die u weer ontmoet hebt in Londen bij de Engelse dienst.....

A. Dat was de oudere.

28453. De **Voorzitter:** .....is dat weggaan wel regelmatig gebeurd?

A. Neen, hij werd ontslagen.

28454. De **Voorzitter:** Hadden er onregelmatigheden plaats gevonden?

A. Dat zal wel waar zijn, maar dat is een Engels onderzoek geweest; daar weet ik betrekkelijk weinig van.

28455. De **Voorzitter:** Maar hetgeen ik u vraag, nl. of *Hooper* in 1936 bij dat paspoortenbureau is verdwenen in verband met onregelmatigheden, is dat nieuw voor u?

A. Ik heb het meer gehoord, maar ik heb er nooit iets van gemerkt.

28456. De **Voorzitter:** Het is dus niet nieuw voor u?

A. Neen.

28457. De **Voorzitter:** Dat was de *Hooper*, die u later in Londen hebt ontmoet. Hoe was zijn voornaam?

A. *William.*

28458. De **Voorzitter:** En de andere was *Jackie*, meen ik.

28459. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waren het broers?

A. Inderdaad, het waren broers.

28460. De **Voorzitter:** Hoe taxeerde u ze? Gelijk? Of taxeerde u de een beter dan de ander?

A. In welk opzicht?

De **Voorzitter:** Uit een oogpunt van persoonlijke qualiteiten, betrouwbaarheid en wat dies meer zij.

A. Ik geloof, dat ze beiden wel betrouwbaar waren.

28461. De **Voorzitter:** U hebt geen slechte ervaringen met hen gehad?

A. Neen, zeer zeker niet.

28462. De **Voorzitter:** Hebt u in de mobilisatieperiode ook wel eens contact gehad met de heer *Stevens*?

A. Ja, uiteraard.

28463. De **Voorzitter:** Heeft u dat ook in aanraking gebracht met de voorgeschiedenis van het Venlo-incident?

A. Dat kan niet, want de voorgeschiedenis van dat incident is begonnen plm. 1938.

28464. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen, dat is de verre voorgeschiedenis. Ik dacht aan de gebeurtenissen in de maanden September en October 1939. Het incident is geweest in November 1939. Ik bedoelde dus September en October 1939.

A. Toen had ik er betrekkelijk weinig mee te maken. Ik hoorde pas voor het eerst weer van de zaak toen op een gegeven ogenblik de heer *Stevens* niet meer terugkwam en de heer *Best.*

28465. De **Voorzitter:** Van wie hoorde u dat?

A. Van het kantoor.

28466. De **Voorzitter:** Van het paspoortenbureau?

A. Ja.

28467. De **Voorzitter:** En welke verklaring werd u gegeven?

A. Er behoefden niet veel verklaringen gegeven te worden; ik begreep uit mij zelf wel wat het zou zijn. Die mensen kwamen niet meer terug. Er werd bij gezegd: Ze zijn gekidnapped; dat was alles, en de rest werd in de bladen vermeld.

28468. De **Voorzitter:** U moest toch wel het idee hebben, dat zij zich te voren in verwikkelingen hadden bevonden? Het is toch niet vanzelfsprekend, dat iemand zo maar verdwijnt?

A. Inderdaad; u zult natuurlijk altijd dergelijke ongelukken kunnen verwachten, als u omgaat met mensen, waartegen u gewaarschuwd bent, en dat waren die mensen wel van te voren.

28469. De **Voorzitter:** Dat wilde ik juist van u weten. Hoe heeft zich dat toegedragen, dat zij gewaarschuwd waren?

A. Dan moeten wij teruggaan tot de voorgeschiedenis. Op een gegeven ogenblik vertelde de heer *Brijnen* mij, dat er in Amsterdam een vent was gekomen, een Duitser.....

28470. De **Voorzitter:** Weet u zijn naam?

A. Ik weet de naam natuurlijk wel, maar ik weet niet, of het wel de juiste naam was, die de heer *Brijnen* noemde. Het was de naam *Solms.*

28471. De **Voorzitter:** Is *Franz Fischer* ook genoemd in dat verband?

A. Ja. De heer *Brijnen* vertelde mij dus, dat in Amsterdam die Duitse mijnheer bezig was met het inwinnen van informaties over en het zoeken van contact met de organisaties, waartoe de heer *Brijnen* behoorde. Tevens vertelde hij, dat deze mensen ook bezig waren met het verkrijgen van inlichtingen omtrent hier te lande werkende ententeinstellingen. Toen werd speciaal genoemd het Engelse paspoortenkantoor. Er is toen een hele tijd waarschijnlijk niets gebeurd, maar ik wist op een gegeven ogenblik, dat een zekere mijnheer *Bert Straus* met alle geweld deze mijnheer op het kantoor wilde invoeren.

28472. De **Voorzitter:** Over welk moment spreekt u nu?

A. Dat is geweest half 1938, misschien eind 1938, in ieder geval nadat de heer *Brijnen* mij had gewaarschuwd voor deze man. Ik combineerde een en ander en toen men mij vroeg: „Wat is dat voor een knaap, die mijnheer *Straus* hier wil brengen", heb ik medegedeeld wat de heer *Brijnen* mij had verteld.

28473. De **Voorzitter:** Aan wie hebt u dat verteld?

A. Dat heb ik verteld aan een van de heren. Dat is al gebeurd voordat *Stevens* kwam. Dit was onder zijn voorganger. Deze heeft toen onmiddellijk gestopt met het geval *Straus—Solms.*

28474. De **Voorzitter:** Hoe heette die voorganger?

A. Dat was major *Chidson.* Toen werd het geval dus gestopt. Later is *Stevens* gekomen. Toen is met deze mijnheer *Solms* gekomen mijnheer *Best.* Dat was een man, die in de vorige wereldoorlog al hier was. Hij was tussen de vorige wereldoorlog en deze als handelaar in chemicaliën bezig met een zekere *van der Willik.* Hij *(Best)* woonde, naar ik meen, op het Tournooiveld.

28475. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was het niet het Lange Voorhout?

A. Dat is wel mogelijk. Deze mijnheer *Payne Best* kwam dus met die mijnheer *Solms* aan. Toen blijkbaar mocht ik op een gegeven ogenblik er helemaal niets meer van weten. *Stevens* had blijkbaar carte blanche gekregen van Engeland. Hij mocht blijkbaar doen wat hem goed dacht. Toen zijn zij in zee gegaan met deze mensen.

28476. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Dat is begin 1939 of half 1939 geweest.

28477. De **Voorzitter:** Nog vóór de mobilisatie, dacht u?

A. Ja, dit zal wel vóór de mobilisatie zijn geweest. Wanneer hebben wij mobilisatie gekregen?

De **Voorzitter:** Einde Augustus 1939.

A. Zij zijn gekidnapped in de oorlog Duitsland—Engeland.

28478. De **Voorzitter:** Heeft *Brijnen* u ook het verhaal gedaan van de conferentie, die de heren *Verkade* en *Lodewijk* hebben gehad met *Solms* en *Franz Fischer?*

A. Ja.

28479. De **Voorzitter:** Heeft hij ook gesproken over de strooibiljetten voor het Ruhrgebied?

A. Een dergelijk verhaal heeft hij mij indertijd wel gedaan.

28480. De **Voorzitter:** U bent nooit de ware naam van *Solms* te weten gekomen?

A. Er was een mijnheer *Solms, Fischer* en *Born. Born* woonde in of in de nabijheid van Venlo. Ik weet niet of het een Nederlander was; ik denk een Duitser. Men noemde hem daar kousenfabrikant en hij bezocht veel het café Americain — ik meen: van *Jos. Thielen* — in Venlo. Deze *Born* heeft veel te maken gehad met *Solms* en *Fischer.*

28481. De **Voorzitter:** Bestaat die *Born* nog?

A. Dit kan ik u niet vertellen. Hierover kunt u vermoedelijk meer inlichtingen krijgen van de inspecteur *Wooning.*

28482. De **Voorzitter:** Het is alleen de vraag of de heer *Wooning* er zo diep in is kunnen doordringen. Het onderzoek in 1939 is vrij gauw gestopt.

A. Ja.
U doet naar mijn mening in elk geval beter hem inlichtingen te vragen.

28483. De **Voorzitter:** Toen ik zei: het onderzoek is vrij gauw gestopt, antwoordde u: Ja. Waarom?

A. Ik heb wel gehoord, dat het niet lang heeft geduurd, maar ik kan alleen zeggen, wat ik toen heb gehoord.

28484. De **Voorzitter:** *Stevens* en *Payne Best* waren eigenlijk gewaarschuwd. In welke vorm was dit het geval?

A. *Brijnen* had mij gewaarschuwd. Toen ik hoorde, dat *Bert Straus* met een man — ik geloof, dat mij werd gezegd: *Solms* — zou overkomen, dacht ik: ik zal met *Solms,* die mij door *Brijnen* is aangebracht, toch maar niet in zee gaan.

28485. De **Voorzitter:** Hebben *Stevens* en *Best* u in de maanden September en October 1939 nooit verteld van de besprekingen, die toen gaande waren?

A. Neen, natuurlijk niet.

28486. De **Voorzitter:** „Natuurlijk", omdat u behoorde tot degenen, die gewaarschuwd hadden?

A. Ja.

28487. De **Voorzitter:** U heeft dus nooit geweten, dat er in October en November 1939 besprekingen hebben plaats gevonden met andere Duitsers dan *Solms* c.s.?

A. Neen. Wij hebben er wel over gesproken met andere mensen op kantoor, die mijn mening waren toegedaan, maar met zekerheid wist ik in deze zaak niets.
Deze quaestie speelde zich alleen af tussen *Stevens,* die als adjudant had *Löwe* en die in contact was met de generale staf.

28488. De **Voorzitter:** Dat zij een zekere terughoudendheid in acht namen, schrijft u toe aan het feit, dat u had gezegd: „Wees daar maar voorzichtig mee!"?

A. Misschien heeft men ook gedacht: Dat zijn zaken, waarmee die man niets te maken heeft. Dat weet ik niet.

28489. De **Voorzitter:** Verder hebt u dus van het Venlo-incident geen wetenschap?

A. Neen, alleen dat, wat ik u vertel.

28490. De **Voorzitter:** U hebt later *Stevens* en *Besi* niet meer gesproken?

A. Ik weet alleen, dat zij na de oorlog in Engeland waren en dat ik met een van de mensen gesproken heb, die hen goed gekend hebben; die zei, dat *Stevens* met *Best* in de omgeving van Londen was, dat zij het beiden naar omstandigheden goed maakten en dat *Stevens* de groeten had meegegeven, maar ik heb ze nooit meer gezien.

28491. De **Voorzitter:** U hebt dus nooit meer een lezing van die kant gehoord?

A. Neen.

28492. De **Voorzitter:** Wat voor indruk had u van de heren *Stevens* en *Best*?

A. Dat is erg moeilijk te zeggen. Mijn persoonlijke indruk was, dat *Stevens* een buitengewoon knap soldaat was en misschien ook wel een heel goed intelligence-man, maar in *Best* heb ik nooit veel vertrouwen gehad.

28493. De **Voorzitter:** Uit welk oogpunt? Van bekwaamheid of van betrouwbaarheid?

A. Terloops kende ik *Best* van plm. 1918 af, maar de dingen, die ik van hem hoorde, gaven mij deze indruk: ik vond hem niet eerlijk.

28494. De **Voorzitter:** Is dat ook uw mening?

A. Ja.

28495. De **Voorzitter:** Die indruk had u van *Stevens* niet?

A. Absoluut niet.

28496. De **Voorzitter:** Dit komt overeen met de opvatting van generaal *van Oorschot.*

A. Ik kan alleen niet begrijpen, dat hij (*van Oorschot*) dan toch in zee ging met de heer *Best.*

De **Voorzitter:** De inlichtingendienst is een raar vak.

A. Dat ben ik volkomen met u eens.

28497. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat u *Best* reeds kende in 1918. Was u in de oorlog van 1914—1918 ook al in een soortgelijke functie werkzaam?

A. Ja, toen was ik bij de generale staf, bij de contraspionnage.

28498. De **Voorzitter:** Was u toen officier?

A. Neen, onderofficier bij de cavallerie.

28499. De **Voorzitter:** Hebt u ergens speciaal gewerkt?

A. In Rotterdam speciaal.

28500. De **Voorzitter:** Hebt u daar toen wel eens gemerkt, dat ook de heer *van 't Sant* in de oorlog van 1914—1918 connecties had met de Engelse inlichtingendienst?

A. De heer *van 't Sant* had eigenlijk connecties met elke dienst naar mijn mening. Hij had connecties met de Franse, Duitse, Engelse en Amerikaanse, voor zover ze er waren; dat was zijn baan.

28501. De **Voorzitter:** U bedoelt ambtshalve?

A. Ja.

28502. De **Voorzitter:** Er worden ook andere dingen verteld. De bedoeling van mijn vraag is of u daar toen iets van gemerkt hebt?

A. Toen zeker niet. Van die tijd weet ik niets.

28503. De **Voorzitter:** Daarvoor heeft uw functie u geen gelegenheid verschaft?

A. Neen. Ik kende de heer *van 't Sant* wel, maar toen was ik nog niet in de dienst werkzaam. De heer *van 't Sant* was toen geplaatst als hoofdcommissaris in Utrecht.

De nos. 28504 t/m 28610 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

A. J. J. VRINTEN.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

CAREL baron DE VOS VAN STEENWIJK,
oud 63 jaar, wonende te Gorssel, vice-admiraal b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

28611. De **Voorzitter:** Wij hebben bij de behandeling van de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, waarmede wij op het ogenblik bezig zijn, ook aandacht geschonken aan het vertrek van H.M. de Koningin en het Prinselijk gezin in de Meidagen van 1940. Nu zijn ons met betrekking tot het vertrek van H.M. de Koningin zeer uitvoerige gegevens bekend geworden, ons in het bijzonder verstrekt door generaal *Phaff,* die daarmede veel bemoeienis heeft gehad, maar ons is gebleken, dat het vertrek van het Prinselijk gezin meer over u gelopen heeft. Is dat juist?

A. Ja, ik ben de enige geweest, die met het Prinselijk gezin vertrokken is, d.w.z. geen andere adjudanten.

28612. De **Voorzitter:** Maar hebt u ook — daarom gaat het voor ons op het ogenblik — met de voorbereiding iets te maken gehad?

A. Neen. Ik wist eigenlijk niet waarheen wij zouden gaan, tot de laatste dag. Ik had bij geruchte wel eens van plannen gehoord. Maanden te voren is mij eens verteld, dat het Prinselijk gezin naar Frankrijk zou gaan. Ik was geen adjudant in gewone dienst meer. Ik woonde in Driebergen en kwam nooit aan het Hof. Ik zag de Koningin niet meer. Ik was adjudant in buitengewone dienst. Ik had al die maanden te voren geen relaties meer met het Hof of met de Prinses. Toen ik die 10de Mei kwam, wist ik eigenlijk nog niet waarheen wij zouden vertrekken. Het was nog niet helemaal uitgemaakt of wij naar Frankrijk of Engeland zouden uitwijken. Het definitieve plan is de laatste dagen eigenlijk pas ontstaan. Maar met de voorbereiding heb ik niets te maken gehad.

28613. De **Voorzitter:** Dus over de vraag of hieromtrent ook een advies is gegeven van de zijde van het Kabinet, hoe men is gekomen aan het vervoermiddel over zee, kunt u geen uitsluitsel geven?

A. Hierop kan ik absoluut geen antwoord geven.

28614. De **Voorzitter:** Dan wilt u misschien iets mededelen over het feitelijke verloop van de tocht?

A. Wij zijn de 10de Mei van het Huis ten Bosch op het Noordeinde aangekomen.

28615. De **Voorzitter:** U bent daar weggegaan, omdat het door parachutisten onveilig was?

A. Ik logeerde in de „Doelen", maar werd om vier uur getelefoneerd om naar het Huis ten Bosch te komen. Wij zijn toen om elf uur naar het Noordeinde vertrokken.
Er is de eerste avond een poging gedaan om weg te komen. Het moet wel elf uur geweest zijn, want het was pikdonker. De kinderen hadden al afscheid genomen van de Koningin. Er kwamen toen geruchten, dat de reis te gevaarlijk zou zijn in verband met parachutisten. Het gehele tussengebied was onveilig.

Dit was dus de 10de Mei 's avonds. De volgende dagen hebben wij niets meer gehoord. Wij werden buiten alle besprekingen gehouden.

28616. De **Voorzitter:** Weet u wie die besprekingen heeft gevoerd?

A. Ik vermoed de *Prins* zelf, omdat deze zo nauw geassocieerd was met degenen, die zouden vertrekken. Waarschijnlijk is daarover getelefoneerd met de Ministers. Ik heb er geen enkele bespreking over gevoerd. Ik ben die dagen niet uit het paleis geweest.

28617. De **Voorzitter:** Het vertrek heeft op Zondag plaats gehad?

A. Ja, tegen de avond, om zeven uur; het was toch nog klaarlichte dag, althans zo licht, dat wij vermoedelijk gesignaleerd werden.
Wij vertrokken dus met klaarlichte dag van de Hoge Wal en waren vermoedelijk een kwartier later gesignaleerd.

28618. De **Voorzitter:** Heeft u dit bemerkt?

A. Wij kregen onmiddellijk vliegtuigen boven ons in IJmuiden en wij werden aangevallen. Het kan ook zijn, dat de troepen, die het gebied onveilig maakten, wisten van het plan, dat het prinselijk gezin, althans de Prinses, het gebied zou verlaten. Als men het niet wist, heeft men het toen gemerkt.
Toen wij op de pont stonden, kwamen er al Duitse vliegtuigen boven ons. Dat was geen aangenaam ogenblik voor de prinselijke familie met de kleine kinderen. Op de haven van IJmuiden zijn toen nog verscheidene magnetische mijnen geworpen met het doel, de torpedojager te treffen.

28619. De **Voorzitter:** Is de stoet niet gebombardeerd?

A. Neen. Wat er precies is gebeurd, kan ik ook al niet zeggen. Wij hebben telkens moeten stoppen en wij hebben vier uur gedaan over die reis.

28620. De **Voorzitter:** Is het juist, dat die reis is gedaan in een pantserauto van de Nederlandsche Bank, hetgeen dus niet een aangenaam vervoermiddel was?

A. Ja; wij zaten op stroo.

28621. De **Voorzitter:** Hoe groot was het gezelschap?

A. Er was de *Prinses* met de beide kinderen, de gouvernante, freule *Feith,* mevrouw *Röell* met haar kind, mijn vrouw en ik, de *Prins* en de kolonel *van Holthe,* van de marine.

28622. De **Voorzitter:** Allemaal in die ene auto?

A. Ja, in een pikdonkere wagen.

28623. De **Voorzitter:** Was er een behoorlijk militair escorte bij?

A. Ja, voor en achter, een wagen met mariniers en matrozen.

28624. De **Voorzitter:** Wie had daarvoor gezorgd?

A. Ik denk de Minister van Marine. Ik heb ze pas ontdekt, toen we even stopten. We stopten nl. telkens en dan ging de deur wel eens even open. Ik ben er ook wel eens een seconde uit geweest om lucht te happen en toen ontdekte ik de wagens met matrozen en mariniers.

28625. De **Voorzitter:** Werd u onderweg aangevallen?

A. Telkens wachtten wij, soms wel 20 minuten of een half uur, en dan heette het: er wordt in de buurt gevochten.

28626. De **Voorzitter:** Maar geen directe aanval op de stoet?

A. Neen.

28627. De **Voorzitter:** In IJmuiden lagen dus Engelse torpedojagers?

A. Er lag er één; ik heb er één gezien, maar ik kan niet zeggen of er meer lagen. Het was stikdonker; wij kwamen daar om 11 uur aan.

28628. De **Voorzitter:** Is die boot direct vertrokken?

A. Ja.

28629. De **Voorzitter:** Het is dus volkomen aan te nemen, dat de commandant van die boot te voren opdracht had gekregen om het prinselijk gezin te halen?

A. Ja, dat is zeker. Ik meen zelfs, dat ze er de vorige avonden ook al geweest waren, de 10de, toen wij zouden vertrekken en misschien de 11de ook, maar toen was de rit van den Haag naar IJmuiden te gevaarlijk.

28630. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat wij niet hebben kunnen ontdekken wie de boodschap aan de Engelsen heeft overgebracht.

A. Ik vermoed: de Engelse gezant.

28631. De **Voorzitter:** Het zou ook mogelijk zijn, dat de staf van de marine zich gewend had tot de Engelse militair attaché.

A. Inderdaad.

De **Voorzitter:** Maar daarvan is ons niets gebleken. Daarom weten wij dit nog steeds niet.

28632. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer hebt u gehoord, dat u met het prinselijk gezin zou meegaan, als er oorlog kwam?

A. Dat is mij verzocht in Januari of Februari te voren. Ik woonde in Driebergen; ik was gepensionneerd schout-bij-nacht. Toen heb ik dat bericht gekregen; mij was verzocht naar het Noordeinde te komen, en toen is mij dat gevraagd door de Koningin; ik meen in Januari of Februari, toen het ook al dreigde.

28633. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus bij het November-alarm nog niet?

A. Neen, toen nog niet. Neen, dat is zeker later geweest.

28634. De **Voorzitter:** Maar het was in een tijd van dreiging?

A. Ja. Er werd mij gevraagd of ik eventueel bereid zou zijn met de Prinses mee te gaan naar het buitenland.

28635. De **Voorzitter:** U weet, dat er op 19 Januari in België een Duits vliegtuig is neergekomen, waarin aanvalsplannen op Nederland, België en Frankrijk gevonden werden?

A. Dat herinner ik mij.

28636. De **Voorzitter:** Kan het misschien kort daarna geweest zijn?

A. Jawel.

De **Voorzitter:** Dat was een periode van ongerustheid.

A. Ja; ik vermoed, dat het in die tijd was; het zal zeker daarmee verband gehouden hebben.

28637. De **Voorzitter:** Kwam toen al ter sprake het gaan naar Engeland?

A. Neen, daarover heeft de Koningin mij niet gesproken. Er werd in het algemeen over gesproken. Ik heb later wel eens in den Haag van adjudant *Phaff* gehoord, dat er plannen waren om naar Frankrijk te gaan met de Prinses. Engeland is zeker nooit genoemd.

De **Voorzitter:** Men kon toen niet de situatie voorzien, die op 10 Mei zou ontstaan.

Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik u te vragen had. Ik zeg u dank voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

C. DE VOS VAN STEENWIJK.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 14 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

WILLEM PIETER CORNELIS MOLENAAR,
oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
directeur van de strafgevangenis te 's-Gravenhage.

Hij legt de eed af als getuige.

28638. De **Voorzitter:** U hebt in de tijd vóór de 10de Mei 1940 bemoeienis gehad met de internering van de 21 personen, die toen op last van de opperbevelhebber zijn vastgezet. Is die bemoeienis begonnen onmiddellijk na de internering?

A. Die is eigenlijk al vóór de internering begonnen, d.w.z. ik ben vóór de internering aangezocht om directeur van het fort „Prins Frederik", te Ooltgensplaat, te worden.

28639. De **Voorzitter:** Bent u daarheen gegaan toen de internering een feit werd?

A. Vóór die tijd al. Ik was er te voren.

28640. De **Voorzitter:** Hebt u het fort gereed moeten maken?

A. Het was grotendeels ingericht. Ik heb nog een paar kleinigheden er aan verbeterd.

28641. De **Voorzitter:** Wanneer bent u er heen gegaan?

A. De 3de Mei.

28642. De **Voorzitter:** En wanneer zijn de geïnterneerden daar gekomen?

A. De 4de Mei en volgende dagen. Zij zijn onregelmatig binnengedruppeld.

28643. De **Voorzitter:** Heeft u notities? Kunt u ook opgeven, wie daar geïnterneerd zijn?

A. Inderdaad. Ik was de namen kwijt en met heel veel moeite heb ik 7 of 8 namen uit mijn geheugen bij elkaar getrommeld, maar plotseling heb ik bedacht, dat ik aan de Politie-Buitendienst in Londen een lijst had gegeven. Ik heb dit lijstje van kolonel *de Jager* gekregen. U kunt het wel behouden.

28644. De **Voorzitter:** Kunt u globaal aangeven, wat voor categorieën mensen dit zijn geweest? Er is ons verklaard, dat het niet allemaal N.S.B.-ers waren.

A. Inderdaad, er waren ook enkele vooraanstaande communisten bij, maar ik zou u niet kunnen zeggen wie.

28645. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie waren er onder anderen?

A. Dit kan ik u niet zeggen. Ik heb daarvoor te kort persoonlijk contact met hen gehad.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bent toch met hen mee gereisd?

28646. De **Voorzitter:** Wie waren de vooraanstaande N.S.B.-ers?

A. *Rost van Tonningen, Feldmeijer, Kröller, van Hilten, van Dillen;* dit zijn eigenlijk wel de kopstukken. Wanneer u zoudt willen weten, wie de communisten onder die mensen zijn, kunt u zich tot de politie wenden. U heeft zojuist de heer *Vrinten* hier gehad; deze had het u vermoedelijk ook kunnen vertellen.

28647. De **Voorzitter:** Hij heeft ons medegedeeld, dat hij in die periode een particulier handelsinformatiebureau had.

A. Inderdaad. Hij kent de heren niet uit de tijd van de internering, maar hij was beter bekend met de politieke stromingen dan ik.

28648. De **Voorzitter:** Ten slotte gaat het ons op het ogenblik in hoofdzaak om een ander punt.
Wanneer bent u met dat gezelschap op drift geraakt?

A. Dit is geweest op de 13de Mei. Ik meen, dat het Pinkstermaandag was.

28649. De **Voorzitter:** Hoe is dat gegaan? Onder bewaking van marechaussees?

A. Ik had mijn eigen bewaking van politietroepen. Het bewakingsdetachement was aanwezig.
Toen wij zagen, dat de zaak misliep — wij zaten natuurlijk geïsoleerd —, ben ik naar Middelharnis gegaan — mijn eigen telefoon was defect geraakt — en daar heb ik toen de commandant van de groep-Spui opgebeld. Deze zei: Blijft u maar rustig zitten. Ik vroeg: verdedigt u het eiland dan? Hierop antwoordde hij: Wij ontbloten het van troepen.
Ik heb in mijn notities staan: roemloze dood! Ik had *Arends* in de strafcel en als deze vrij was gekomen, zou hij zich onmiddellijk op mij hebben gewroken.
Ik heb ten slotte het commando-Spui zover kunnen krijgen, dat zij zeiden: Wijken jullie maar met de kerels uit naar Zeeland. Toen hebben wij het commando-Zeeland opgebeld en gezegd: Wij hebben deze opdracht van het commando-Spui gekregen; waar zullen wij heengaan? „Tracht maar Zierikzee te bereiken." Dat was dus eigenlijk onze opdracht. Wij hebben toen twee grote motorschuiten gerequireerd en toen het donker was, hebben wij de kerels overgebracht en zijn gaan varen. Dat was in de nacht van 13 op 14 Mei. In de ochtend van 14 Mei hebben wij in Zijpe op het kantoor van de havenmeester opnieuw Zeeland opgebeld. Toen werd er gezegd: Ga niet naar Zierikzee, maar naar Wilhelminadorp bij Goes. Dat hebben wij gedaan; wij zijn daar aangekomen op de 14de, in de loop van de ochtend, en daar troffen wij de Franse bezetting; we werden door de Franse commandant opgevangen en hebben daar twee uur moeten wachten voor we doorgezonden werden naar Ellewoutsdijk, waar ook een interneringsdepot was.

28650. De **Voorzitter:** Dat niet bezet was?

A. Dat stond onder leiding van de Rijkspolitie; daar zaten plaatselijke elementen.

28651. De **Voorzitter:** Die tijdens de algemene arrestaties van de 10de Mei opgepakt waren?

A. Inderdaad. Die avond ben ik doorgegaan naar Middelburg en heb de kerels afgeleverd en de zaak besproken.

28652. De **Voorzitter:** Met wie?

A. Ik herinner mij de naam luitenant *de Groot,* een Rotterdams advocaat.

28653. De **Voorzitter:** Die later ook in Engeland was? Mr. *M. de Groot,* die op het Departement van Sociale Zaken werkzaam is geweest?

A. Ja, die heeft voor ons in orde gemaakt, dat wij van de schoutbij-nacht *v. d. Stad* opdracht kregen naar Sluis te gaan.

28654. De **Voorzitter:** Dat is gebeurd?

A. Dat is gebeurd. Wij hebben schuiten gerequireerd naar Hoedekenskerke en zijn gevaren naar de overkant. De 15de vertrokken wij en zijn de 16de in Sluis aangekomen. Dat is natuurlijk niet zo gemakkelijk gegaan; wij hebben 5 of 6 keer wagens moeten requireren; het was een duivelse toer om het voor elkaar te krijgen.

28655. De **Voorzitter:** Hoe gedroegen de geïnterneerden zich?

A. Ze waren als lammeren. Ik heb in het begin van de oorlog ook geen moeilijkheden gehad.

28656. De **Voorzitter:** Behalve dan van die *Arends!*

A. Dat was zo'n schoft, dat zijn eigen mensen verkozen hem vast te zetten; daar konden ze niet mee opschieten.

28657. De **Voorzitter:** Hoe is het verder gegaan?

A. Ik heb een dag in Sluis gezeten.

28658. De **Voorzitter:** In het St. Ignatius-instituut?

A. Ik geloof, dat het Franse broeders waren. Daar waren o.a. Protestantse Duitse Joden, die uitgeweken waren en Protestant zijn geworden. Een andere groep was op een andere plaats in Sluis. Er is daar weer een bespreking geweest met het commando Zeeland; men vond het beter te vertrekken naar België. Ik kreeg de opdracht de Protestantse Joden ook mee te nemen. Het werd ongeveer 200 à 300 man.

28659. De **Voorzitter:** Zoveel?

A. Alles bij elkaar: die 21 plus de Joodse vluchtelingen en de politietroepen.

28660. De **Voorzitter:** Hoeveel man politietroepen had u er bij?

A. Ik had er oorspronkelijk, naar ik meen, 60. Dat zal aangegroeid zijn — er zaten er in Sluis ook — tot ongeveer 80.

28661. De **Voorzitter:** U had dus een behoorlijke bewaking.

A. Een zeer behoorlijke.

28662. De **Voorzitter:** Met welke vervoermiddelen bent u België ingetrokken?

A. Met vrachtauto's, die wij hadden gerequireerd, en Zeeuwse bussen met chauffeurs.

28663. De **Voorzitter:** Waar bent u toen terechtgekomen?

A. Wij zijn in opdracht van majoor *den Beer Poortugal,* officier van de marechaussee, doorgereden naar Lisseweghe. Daar hebben wij ons gemeld bij de militaire commandant. Deze heeft ons doorgestuurd naar Duinkerken. Daar hebben wij ons ook gemeld bij de militaire commandant.

28664. De **Voorzitter:** Op welke datum was dat?

A. De 18de. De militaire commandant van Duinkerken heeft ons doorgestuurd naar Béthune en daar hebben wij zeer veel onaangenaamheden gehad. De commandant de la place was finaal over zijn zenuwen heen. Hij liep met zijn revolver in de hand en dreigde ieder met doodschieten. Ik ben in zeer grote moeilijkheden geraakt. Bij de vluchtelingen bevond zich een vrouw, die in vergevorderde staat van zwangerschap was. Ik wilde haar niet op een vrachtauto zetten en had haar in mijn wagen genomen. Omdat zij daarin had gezeten van 's morgens 4 tot 's middags 3 uur, heb ik haar er uit gehaald, opdat zij zich wat kon verfrissen en iets kon eten. Ik ben met haar naar een restaurant gegaan en heb gezegd: Houd je mond, spreek geen Duits, want de bevolking is erg nerveus en dan komen er onaangenaamheden. Zij heeft toch een paar woorden gesproken en deze zijn vermoedelijk afgeluisterd. Ik ben met haar teruggegaan en heb haar afgeleverd. Een uur daarna werd ik gearresteerd. Ik had, zo werd gezegd, met een Duitse vrouw in een resaurant gezeten en had Duits gesproken. Ik kon praten wat ik wilde — ik zei ook: ik heb haar toch afgeleverd —, maar het hielp niets. Tot overmaat van ramp toonde men mij met een triomfantelijk gezicht twee kerels, die men van de enkels tot de hals met kabeltouwen had omwonden, en men zei: „Zij worden doodgeschoten, dat zijn twee landgenoten van u." Ik ben aan het praten geweest....

28665. De **Voorzitter:** Dat waren er toch geen twee van uw gezelschap?

A. Ik kende de kerels helemaal niet. Het was een krankzinnige vertoning. Laten wij aannemen, dat het spionnen waren en dat zij geboeid moesten worden, maar dan ga je ze toch niet als mummies in kabeltouw wikkelen! Daarin zit al iets dwaas.

28666. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u uw vrijheid herkregen?

A. 's Nachts om 2 uur, na heel veel praten. Vóór die tijd was luitenant *de Groot,* wegens een bedreiging met doodschieten, met de gevangenen weggegaan.

28667. De **Voorzitter:** Was u toen de gevangenen kwijt?

A. Die ben ik kwijtgeraakt, omdat ik gearresteerd werd. Toen ik terugkwam van het restaurant, zag ik de hele zaak op een holletje naar de auto's gaan en spoorslags wegrijden. Er werd gezegd: „De commandant staat met het horloge in de hand en zegt, dat, als de hele zaak niet binnen vijf minuten verdwenen is, hij de gevangenen en de geleiders zal doodschieten."

28668. De **Voorzitter:** Ja, dan is het beter om weg te gaan! Het gezelschap stond toen dus onder leiding van luitenant *de Groot*?

A. Voor die korte spanne tijds inderdaad, van Béthune tot Ambleteuse, tussen Calais en Boulogne.

28669. De **Voorzitter:** Hebt u hen weer bereikt?

A. Ik heb ze niet meer onder mij gehad. Ik heb ze wel teruggezien. Er was opdracht gegeven naar het interneringskamp te Ambleteuse te gaan. Daar had luitenant *de Groot* die 21 mensen al afgeleverd. De commandant deelde mij mede, dat hij ze daar had en liet ze mij zien.

28670. De **Voorzitter:** Kreeg u ze niet weer onder u? U was er toch mee belast?

A. Je had niets meer in te brengen.

28671. De **Voorzitter:** Maar had luitenant *de Groot* hen dan niet onder zich?

A. Wij zaten in Frankrijk!

28672. De **Voorzitter:** Het komt dus eigenlijk hierop neer, dat, toen zij afgeleverd waren in het interneringsdepot, de Hollandse autoriteiten geen zeggenschap meer hadden?

A. Inderdaad niet.

28673. De **Voorzitter:** Op welke datum was dat?

A. Op de 19de.

28674. De **Voorzitter:** Is de reis niet verder meer voortgezet dan dat interneringsdepot?

A. Neen. Wij kregen een order om door te gaan naar Limoges.

28675. De **Voorzitter:** U heeft de geïnterneerden daar dus achtergelaten?

A. Ja. Wij hebben er nog tegen geprotesteerd, maar dat hielp niets. Er was met de Fransen niets te beginnen. Omdat wij de zaak zeer

onaangenaam vonden, heeft luitenant *Punter* van Rouaan uit opgebeld de legatie in Parijs en gevraagd: Moeten wij de Franse autoriteiten gehoorzamen?
Ja, onvoorwaardelijk!, was het antwoord.

28676. De **Voorzitter:** Er is dus niet getelefoneerd met de legatie in Londen?

A. Neen. Luitenant *Punter* heeft de legatie in Parijs opgebeld.

28677. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bent gearresteerd en later weer losgelaten; daarop bent u ze nagereisd. Wist u, waar zij naar toe waren?

A. Ja. Ik kreeg opdracht, naar Ambleteuse te gaan.

28678. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe kreeg u daar onderdak?

A. Wij zijn dezelfde nacht verder gegaan naar Limoges. Het heeft vier dagen geduurd. De Duitse vluchtelingen hebben wij afgeleverd in Ourthon en de 21 geïnterneerden zijn in Ambleteuse achtergebleven.
Alleen de gevangenen zijn dus achtergebleven. Wij hebben de bewakingstroepen aangeboden aan de commandant, omdat deze daarmede zo verlegen zat, maar dat werd geweigerd.

28679. De **Voorzitter:** Op welk motief hield de commandant die 21 vast?

A. Het hoofdmotief was, dat hij de kerels niet op de weg wilde hebben. Hij wilde het gesjouw met die kerels op de weg niet hebben.

28680. De **Voorzitter:** Maar de andere groep was nog veel groter.

A. Dat waren geen verdachte kerels.

28681. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De Fransen wilden dus zorgen voor de bewaking en zij hebben u doorgestuurd?

A. De Duitse vluchtelingen hebben wij naar Ourthon gebracht.

28682. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie zaten er nog meer in het kamp?

A. Franse fascisten. De Franse commandant zei: Onderdak kan ik ze niet brengen; ze moeten hier maar kamperen.

28683. De **Voorzitter:** U meent, dat er behalve de Nederlanders nog een aanzienlijk aantal Fransen gezeten heeft?

A. Vermoedelijk 100.

28684. De **Voorzitter:** Heeft u gehoord hoe de bevrijding later is gebeurd?

A. Men heeft mij verteld, dat de Duitsers bij verrassing die gehele streek hebben bevrijd.

28685. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Zij hebben dus de streek „bezet" en het kamp „bevrijd"!
U heeft dus nooit opgebeld naar Londen?

A. Neen.

28686. De **Voorzitter:** Luitenant *Punter* heeft dus een telefoongesprek gehad met het gezantschap in Parijs om te vragen of u aan de Franse autoriteiten moest gehoorzamen?

A. Inderdaad.

28687. De **Voorzitter:** En van wie is dat antwoord gekomen?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Luitenant *Punter* is hier op het ogenblik majoor van de administratie; misschien zal die het zich kunnen herinneren.

28688. De **Voorzitter:** Dan is hiermee het verloop van zaken wel opgehelderd. Hebt u er zelf nog iets aan toe te voegen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

W. P. C. MOLENAAR.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN VRIJDAG 15 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

PIETER LODEWIJK GERARD DOORMAN,

oud 51 jaar, wonende te Londen, generaal-majoor van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige.

28813. De **Voorzitter:** Ik heb u maar over één punt een vraag te stellen, maar dat is een punt, dat voor de werkzaamheden van de commissie van groot belang is. U weet waarschijnlijk, dat op 10 Mei 1940 door de Duitse Minister van Buitenlandse Zaken, *von Ribbentrop,* aan onze gezant, *van Haersma de With,* is aangeboden een memorandum, waarin de verschillende beweerde grieven van Duitse zijde tegen Nederland, grieven in deze zin, dat Nederland de neutraliteitspolitiek niet consequent zou hebben doorgevoerd, waren opgesomd. Aan dat memorandum lagen ten grondslag twee rapporten, een van *Frick* en *Himmler,* hetwelk in het bijzonder betrekking had op de Inlichtingendienst, en een van *Keitel,* dat meer de militaire kant behandelde. Dat rapport van *Keitel* is van 4 Mei 1940 en daarin komen verschillende mededelingen voor, welke aannemelijk zouden moeten maken, dat Nederland zijn neutraliteitsverplichtingen geschonden zou hebben. Een van de onderwerpen, welke daarin behandeld worden, is, dat herhaalde malen besprekingen zouden hebben plaats gevonden van Nederlandse stafofficieren met stafofficieren van buitenlandse Mogendheden. Daarvan worden dan enige voorbeelden genoemd, en wel de volgende.

In de eerste plaats, dat op 12 Januari 1940 in Breda besprekingen zouden hebben plaats gevonden tussen Nederlandse, Belgische, Engelse en Franse stafofficieren. Een ander feit, dat wordt genoemd, is, dat op 13 April 1940 in Hotel „De Stad Weimar", in Rotterdam, hoge Engelse officieren zijn aangekomen, waaronder een generaal-majoor, met het doel om besprekingen te hebben met Hollandse autoriteiten. En vervolgens wordt als derde feit genoemd, dat op 15 Februari 1940 Nederlandse stafofficieren in civiel naar Brussel zijn gereisd, dat zij daar in het Palace-hotel hebben gelogeerd, dat op 16 Februari des avonds een groot diner met Belgische officieren in „Savoie" heeft plaats gevonden en dat 17 Februari een bespreking op het Ministerie van Oorlog plaats vond.

Als ik goed ben ingelicht, was u in die tijd militair attaché in Brussel.

A. Toen was ik nog adjudant. Ik ben attaché geworden, ik meen in begin April.

28814. De **Voorzitter:** Wie was de militair attaché?

A. De majoor *van Voorst Evekink.*

28815. De **Voorzitter:** Deze is later naar Parijs gegaan?

A. Ja. Hij had twee posten. Ik ben als adjudant aan hem toegevoegd en ben later zelfstandig in Brussel gebleven.

28816. De **Voorzitter:** Het gaat dus in hoofdzaak om het laatste geval, dat hierop neerkomt, dat op 15 Februari 1940 Nederlandse stafofficieren in burger naar Brussel zouden zijn gereisd, dat zij in het Palace Hotel zouden hebben gelogeerd, dat op 16 Februari een groot diner met Belgische officieren zou hebben plaats gevonden en dat er op 17 Februari een bespreking op het Ministerie van Oorlog zou zijn gehouden. Wat kunt u daarvan zeggen?

A. Daarvan is mij niets bekend. Als zij er geweest zouden zijn, zou ik het zeker hebben moeten weten, want ik was er in die tijd.

28817. De **Voorzitter:** Ik vind het zeer belangrijk, dat u dat zo positief kunt verklaren. Van deze beschuldigingen — dat ligt trouwens ook voor de hand — blijft bij nader onderzoek niets over. Hier hebben wij een concreet punt, dat wij zeer goed kunnen verifiëren, doordat wij in u een getuige hebben, die, naar ik moet aannemen, het zou moeten hebben geweten, als het gebeurd was. Het is ondenkbaar, dat dit zou hebben plaats gevonden, terwijl u het niet wist?

A. Het lijkt mij uitgesloten.

28818. De **Voorzitter:** U kunt dus positief onder ede verklaren, dat het niet gebeurd is?

A. Ja. Ik heb zelf wel met de mensen gegeten en misschien ook de overste *van Voorst Evekink.*

28819. De **Voorzitter:** Met de Belgen?

A. De militair attaché heeft natuurlijk contact met de Belgen.

28820. De **Voorzitter:** Dat Nederlandse officieren naar België gaan en daar besprekingen hebben op het Ministerie van Oorlog, is heel wat anders dan het normale contact van de militair attaché met de militaire autoriteiten in het land, waar hij gevestigd is.

A. Ik ben van October tot het uitbreken van de oorlog in Brussel geweest en ik ben daar nooit door één stafofficier uit Nederland bezocht.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

P. L. G. DOORMAN.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 18 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e* en *n*.

Verhoor van

Jhr. Mr. ALIDIUS WARMOLDUS LAMBERTUS TJARDA VAN STARKENBORGH STACHOUWER,

60 jaar, wonende te Parijs, Hr. Ms. ambassadeur te Parijs, oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Hij legt de eed af als getuige.

28904. De **Voorzitter:** Het beleid van de Nederlandsch-Indische Regering is een van de punten van het Enquêtebesluit, die de Enquêtecommissie het laatst zal behandelen. Wij hebben echter vernomen, dat u op het tijdstip, waarop wij aan de behandeling daarvan toe zullen zijn, misschien moeilijk bereikbaar zult zijn. Daarom zijn wij u zeer erkentelijk, dat u bereid is geweest en de gelegenheid heeft kunnen vinden om nu alvast voor een soort van valetudinaire enquête hier te komen. Het heeft alleen het bezwaar, dat de voorbereiding van dit punt hier intern eigenlijk nog niet ver genoeg gevorderd is, voor wat betreft de inzameling van stukken van Departementen en uit archieven. Daarom zijn wij thans uiteraard nog niet zo au fait als wij later hopen te zijn en daarom komt het zwaartepunt te liggen in een positieve uiteenzetting uwerzijds, die dan misschien aangevuld kan worden met enige vragen onzerzijds. Vóórdat ik u echter over dat onderwerp het woord geef, zou ik gaarne eerst twee speciale onderwerpen met u willen bespreken, die bij de behandeling van andere punten van deze enquête aan de orde zijn gekomen; deze betreffen de internering van de Duitsers in Indië en al wat daarmee samenhangt — o.a. de repercussies in Nederland — en verder de plannen tot verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering te Londen naar Nederlandsch-Indië, welk vraagstuk ter sprake is geweest in 1940 en 1941. Deze onderwerpen hebben wij behandeld bij de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, waarmee wij op het ogenblik nagenoeg klaar zijn. Ik zou daarom deze onderwerpen gaarne te voren afzonderlijk met u willen bespreken.

Wij hebben over de internering van de Duitsers op 21 April jl. reeds vrij uitvoerig gehoord de heer *Idenburg,* maar dat neemt niet weg, dat er toch nog wel enige vraagpunten zijn overgebleven. Ik kan u ook mededelen, dat wij na het verhoor van de heer *Idenburg* nog een aantal archiefstukken hebben gekregen, waaronder zich ook bevindt een groot gedeelte van de telegrammenwisseling — misschien is het wel de gehele telegrammenwisseling, maar dat kunnen wij op het ogenblik niet beoordelen — tussen u en de Minister van Koloniën.

Ik zou u willen verzoeken, thans uw eigen uiteenzetting hierover te geven. Dan komen wij vanzelf wel tot de punten, die voor ons nog open zijn gebleven.

A. Ik ben er u erkentelijk voor, Mijnheer de Voorzitter, dat u mij de archiefstukken heeft laten toezenden, die u over dit onderwerp bezit, want voor dit onderwerp geldt, evenals voor alle onderwerpen, die hier behandeld zullen worden — ik hoop, dat u dit wel in aanmerking zult willen nemen —, dat uit mijn herinnering omtrent die tijd ontzettend veel verdwenen is. De feiten staan mij gedeeltelijk nog helder voor de geest, gedeeltelijk zijn zij vergeten en zoals het meestal met die zaken gaat: men weet niet waarom het een is blijven hangen en het ander is verdwenen.

Het verheugt mij, dat uw commissie heeft goed gevonden mij te horen. De zaken, welke zich in die tijd in Indië hebben afgespeeld, hebben een belangrijk deel van mijn leven uitgemaakt. Gaarne wil ik medehelpen om licht daarover te doen schijnen. Het is mogelijk, dat, wanneer u een onderwerp met mij aansnijdt, ik slechts gedeeltelijk antwoord kan geven. Vooral wanneer u mij vraagt, een algemene uiteenzetting over een onderwerp te geven, zal het voorkomen, dat mij alleen één kant van de zaak voor de geest staat en de andere kanten door mij niet worden genoemd. Wanneer ik stukken kan raadplegen, komt er dadelijk veel van het verleden terug. Wanneer u mij vragen stelt op speciale punten, zal het voorkomen, dat zo'n vraag een bron van mijn geheugen aanboort, die begint te vloeien, maar wanneer u mij vraagt, in het algemeen over een onderwerp iets te zeggen, vrees ik, dat de uiteenzetting bijna steeds onvoldoende zal zijn. Niettemin zal ik gaarne deze weg volgen en doen wat ik kan.

De nalezing van deze telegrammen heeft bevestigd wat in mijn geheugen was blijven hangen, nl. in de eerste plaats, dat ik er voortdurend prijs op heb gesteld de internering van de Duitsers, zoals trouwens ook van de N.S.B.-ers, te zien als een veiligheidsmaatregel en niet anders. Ik zeg dit daarom met enige nadruk, omdat men het in Indië dikwijls anders zag. De emotie, welke na de inval in Nederland op 10 Mei 1940 was ontstaan, heeft bij velen daar de indruk doen post vatten, dat het onze taak was de Duitsers, die in onze handen waren, als het ware te pakken te nemen en een zekere vergelding op hen toe te passen. Dit was niet mijn idee. Ik heb bij de behandeling van deze zaak mijn ondergeschikten steeds voor gehouden, dat de wijze, waarop wij de geïnterneerden behandelden, maatstaf zou zijn van ons internationaal fatsoen. Ik heb er altijd prijs op gesteld, dat die behandeling correct zou zijn, d.w.z., dat zij zou zijn een sobere behandeling, in overeenstemming met de financiële lasten, die de Staat reeds uit anderen hoofde te dragen had, maar geen opzettelijke plagerijen zou omvatten om het leven voor de geïnterneerden moeilijker te maken dan nodig was. Wij hadden, toen de oorlog uitbrak, voor zover ik mij herinner, geen aanwijzing van serieuze aard, dat de N.S.B.-ers of de Duitsers voornemens waren in Indië iets te ondernemen. Er was dus ook uit dien hoofde voor vergelding geen aanleiding. Ik ga nog verder: ik herinner mij, dat het uitgebreide onderzoek, dat, nadat de interneringen hadden plaats gehad, is geschied, nl. het onderzoek van de papieren en het verhoor van de personen, niets aan het licht heeft gebracht van een of ander complot, dat men bezig zou zijn geweest te ontwikkelen. Geruime tijd nadat de interneringen waren begonnen — het heeft veel langer geduurd dan mijn wens was — is een rapport verschenen van de procureur-generaal, dat hetgeen ik hier zeg, inhield. Er was dus reden deze interneringen zuiver en alleen als een veiligheidsmaatregel te zien, bestemd om te voorkomen, dat deze personen vanwege hun nationaliteit, voor zover het Duitsers waren, of vanwege hun ideologische verwantschap, voor zover het N.S.B.-ers waren, zich zouden laten verleiden tot verraderlijke daden.

Ook moest in aanmerking worden genomen de stemming in de maatschappij, die buitengewoon fel was en die het eveneens onwenselijk maakte de Duitsers en N.S.B.-ers vrij te laten rondlopen. Dit zou stellig tot niet te verantwoorden gebeurtenissen hebben geleid. Zij zijn dus om deze redenen vastgehouden, om hen uit de maatschappij te verwijderen, waar zij op dat ogenblik niet meer thuisbehoorden.

Al spoedig kwamen er van uit Nederland vragen om, bij de behandeling, de situatie in Nederland zelf in aanmerking te nemen. Ik meet niet meer hoe die uit Nederland kwamen, maar het staat mij duidelijk voor, dat in Indië nieuwsberichten of interviews bekend werden, die van Nederland afkomstig waren, althans, dat wij wisten, dat men in Nederland op de een of andere wijze, hetgeen er in Indië voorviel, vergeleek met wat er in Nederland gebeurde, daartoe natuurlijk aangezet door de omstandigheid, dat de Duitsers zelf dat verband hadden gelegd en uit wraakneming of als pressiemaatregel Nederlanders vasthielden.

28905. De **Voorzitter:** De eerste groep gijzelaars is al in de zomer van 1940 gevangengenomen.

A. Het is, dunkt mij, heel spoedig gebeurd. Ik kan geen datum noemen.

28906. De **Voorzitter:** In de eerste dagen van October is de tweede groep gevolgd, juist op het ogenblik, dat de heren *Jongejan* en *Boerstra* vertrokken waren.

A. De Regering te Londen was gevoelig voor de in Nederland geuite wensen. Ik heb mij, voor zover ik mij herinner, tegen hun vervulling voortdurend verzet en de telegrammen, die ik gisteren, hierheen reizende, heb gelezen, bevestigen dit. Ik heb mij er nl. tegen verzet, dat verband zou worden gelegd, aangezien ik overtuigd was, dat met de Duitsers geen overeenstemming te verkrijgen zou zijn, die ons enige waarborg zou geven. Wanneer men de behandeling, die wij aan de Duitsers gaven, vergeleek met de behandeling, die de Duitsers aan onze mensen gaven, moest men de verschillende gesteldheid van de omstandigheden en van het klimaat in aanmerking nemen. Dat maakte vergelijking reeds moeilijk. Maar vooral moest men bedenken, dat, wanneer wij faciliteiten aan de Duitsers bij wijze van pressie weigerden, de Duitsers ons onder een veel grotere druk konden zetten dan wij hen, doordat zij niet 2600 mensen in hun macht hadden zoals wij, maar de gehele Nederlandse bevolking. Wanneer wij daartegen faciliteiten zouden willen verlenen en bijv. de mensen boven een bepaalde leeftijd zouden vrijlaten, mits de Duitsers dat ook zouden doen, zou het zich kunnen voordoen, dat de Duitsers die mensen later toch weer gevangen zouden zetten, hetzij alleen omdat zij de overeenkomst niet zouden willen naleven of uit hoofde van sommige gedragingen der bevolking, die zij zouden beweren te moeten tegengaan. De omstandigheden waren zo volkomen anders, dat zowel représaillemaatregelen als uitwisseling van faciliteiten en zelfs een nauwkeurige vergelijking van de behandeling onzerzijds met wat in Nederland gebeurde mij uit den boze leken. Bovendien leidt het er meestal toe, dat bij dergelijke maatregelen de geïnterneerden aan beide kanten er op achteruitgaan; meestal wordt het er slechter door, maar het voornaamste punt is niet zozeer geweest de wijze van behandeling alswel de vraag of wij de internering niet konden opheffen.

28907. De **Voorzitter:** De heer *Idenburg* heeft ons medegedeeld, dat de behandeling toch in de loop van de tijd en ook reeds in het begin een belangrijke verbetering heeft moeten ondergaan. De eerste internering was op Onrust; daar bent u zelf gaan kijken en u vond de toestand niet zoals die behoorde te zijn. Later is er een kamp gekomen in de Alasvallei in Atjeh, dat aan alle redelijke eisen voldeed. Stemt dat overeen met uw herinnering?

A. Dat is helemaal juist. Ik ben naar Onrust gegaan, vrijwel onverwacht voor de kampcommandant, met de legercommandant generaal *Berenschot* en de commandant van de eerste divisie. Ik vond de toestand bepaald onbevredigend.

28908. De **Voorzitter:** Was dat kort na 10 Mei 1940?

A. Hoogstens een paar maanden daarna, ik denk een week of vijf, zes, ongeveer eind Juni. Op de terugweg heb ik aan de legercommandant gezegd, dat er verandering komen moest, dat hij zo gauw mogelijk iets anders moest inrichten en dat er geld voor gevonden moest worden. Toen is de Alasvallei in Atjeh ingericht; dat was een grote verbetering. De behandeling was er over het geheel redelijk; de rapporten van de Zwitserse consul-generaal bevestigen dat. Helaas bleek, dat men door de haast, die gemaakt moest worden, niet voldoende had onderzocht of de streek malariavrij was, zodat er wel malaria is voorgekomen, maar prophylactische en curatieve behandeling hebben goed gewerkt.

28909. De **Voorzitter:** U weet, dat de Duitsers, die erg gevoelig waren op dat punt, als grief aanvoerden, dat de bewaking geschiedde door inlandse soldaten. Ik veronderstel, dat u zich daarvan niet heel veel hebt aangetrokken.

A. Deze grief vond ik volkomen onredelijk.

28910. De **Voorzitter:** De heer *Idenburg* heeft bovendien verteld, dat de bewaking zo was, dat de buitenbewaking helemaal niet in het kamp kwam, dat de Duitsers binnen het kamp hun eigen huishouding hadden en daar te maken hadden met een Nederlandse commandant.

A. Ik ben nooit in de Alasvallei geweest.

28911. De **Voorzitter:** Maar dat de Duitsers het zo onaangenaam vonden, dat inlandse soldaten de geïnterneerden bewaakten, daaraan hebt u niet gedacht?

A. Ik herinner mij niet, dat ik daarover te voren nagedacht had. Het Duitse bezwaar vernam ik toentertijd natuurlijk wel. Drievierden van onze soldaten waren inlandse soldaten. De bewakingstaak was zwaar in verband met het personeelsgebrek in het leger. Ik herinner mij goed, dat in de Alasvallei om allerlei redenen de bewaking zoveel mogelijk gehouden werd buiten de plaats, waar de geïnterneerden zich ophielden. De bewaking gebeurde aan de buitenkant; binnen het kamp waren zo weinig mogelijk militaire maatregelen genomen. Overigens zijn er wel steeds klachten gekomen uit de kampen; sommige waren niet ongegrond, b.v. die nopens de correspondentie. Ik herinner mij, dat het lang geduurd heeft voordat men die zaak goed heeft geregeld.

Ik heb er veel achterheengezeten. Ik was er verontwaardigd over, dat bepaalde orders, die ik in dit opzicht had gegeven, langzaam werden uitgevoerd. Ik heb speciaal laten onderzoeken, welke weg die orders in de uitvoering hadden gevolgd, ten einde te constateren, of er sabotage tussen zat, want er was bij de gehele Indische gemeenschap, ook bij de ambtenaren, een sterke tegenzin om iets te doen voor de geïnterneerden en gebrek aan begrip, waarom zij werden vastgehouden en waarom het goed was hen redelijk te behandelen.

28912. De **Voorzitter:** Als ik hetgeen u hebt gezegd mag samenvatten, is uw standpunt dus eigenlijk geweest: Niet ingaan op de Duitse dreigementen, onze houding in Indië wordt bepaald door de eisen, die daar gesteld moeten worden, maar aan de andere kant moeten wij zorgen voor een behandeling, die, gezien de mogelijkheden, zo redelijk mogelijk is? Vat ik het zo juist samen?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, volkomen juist.

28913. De **Voorzitter:** En uit dat laatste, namelijk, dat de behandeling zo redelijk mogelijk moest zijn, is voortgevloeid, dat op de duur — ik meen, dat dit pas in 1941 gebeurd is — de vrouwen de gelegenheid hebben gekregen Indië te verlaten?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

28914. De **Voorzitter:** Dat kan men dus in hetzelfde kader plaatsen?

A. Precies, zo is het. Voor het vasthouden van de vrouwen waren niet dezelfde redenen voorhanden als voor het vasthouden van de mannen. In zoverre kwamen de zaken echter met elkaar overeen, dat de vrouwen, evenals de mannen, vaak moeilijk in de gemeenschap konden worden toegelaten, vanwege de houding van die gemeenschap ook. De vrouwen waren soms niet veilig. Zij hadden bovendien, voor zover zij niet bepaald in onveiligheid verkeerden, veelal grote moeilijkheden. De leveranciers op sommige plaatsen wilden haar niet meer leveren. Vrouwen, die overigens in vrijheid zouden hebben kunnen zijn, maakten dikwijls zelf haar positie onmogelijk, doordat zij fel en opgewonden waren. Maar voor de vrouwen stond het toch in wezen anders dan voor de mannen, vooral wat betreft de vraag, of men haar uit Indië kon laten gaan. Wat de mannen betreft, was ik er van overtuigd, dat, wanneer zij uit Indië gingen, zij ons veel kwaad konden doen, vooral wanneer zij met de Japanners zouden terugkomen.

28915. De **Voorzitter:** Mag ik, vóórdat u dit verder uitwerkt, nog even teruggrijpen op wat daaraan vooraf is gegaan? Dan zien wij het meer chronologisch.

Wij hebben zoëven vastgesteld, dat die maatregel ten opzichte van de vrouwen, die ook kan worden gezien in het kader van de redelijke behandeling, pas in de loop van 1941 is genomen. Nu zou ik u willen vragen: In hoeverre heeft de reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* uw standpunt beïnvloed of u een helderder inzicht gegeven in de moeilijkheden, die nu eenmaal aan dit probleem verbonden waren? Dat wij bij de behandeling van de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit hierop zo diep zijn ingegaan, is een gevolg van het feit, dat deze quaestie in Nederland in 1940 nogal opwinding en ongerustheid heeft veroorzaakt. Het was zo, dat in 1940 tweemaal achtereen, in de zomer en in October, internering van z.g. Indische gijzelaars plaats vond. Dat was de eerste keer, dat de Duitsers in Nederland tot een dergelijke maatregel overgingen. Daarover is dus toen heel wat te doen geweest. Daarom is het goed, deze zaak zo zuiver mogelijk te stellen en vast te stellen hoe de verschillende autoriteiten hebben beslist en in hoeverre zij alle omstandigheden in hun overwegingen hebben betrokken. De Nederlanders van 1944 b.v. namen het nemen van gijzelaars en wat dies meer zij heel anders op dan de Nederlanders van 1940, dat begrijpt u wel. Uit die ongerustheid in 1940 is voortgevloeid, dat de Secretarissen-Generaal een weg hebben gezocht

om met u in contact te treden en zij hebben daarvoor de heren *Jongejan* en *Boerstra* bereid gevonden. Dezen zijn toen niet in Indië gekomen. Ik heb uit het relaas van de heer *Idenburg* begrepen, dat daarbij ook als motief heeft gespeeld de min of meer opgewonden stemming van de Indische maatschappij, die u zelf ook reeds hebt gesignaleerd, en dat u het dus minder wenselijk vond, dat zij Indië bereikten, omdat u dacht: Ik weet niet, wat daaruit kan voortvloeien. Is dat juist?

A. Dat is juist, maar uw bedoeling is toch, dat ik nu niet in de eerste plaats inga op het bezoek van de heer *Boerstra,* maar dat ik eerst over die vrouwen spreek?

28916. De **Voorzitter:** Ik veronderstel, dat er enig verband is geweest tussen hetgeen de heren *Jongejan* en *Boerstra* hebben medegedeeld en de maatregel, die in 1941, dus na hun bezoek, ten opzichte van de vrouwen definitief is geworden.

A. Ik kan mij niet herinneren, dat er een dergelijk verband is geweest. Het lijkt mij ook bepaald zeer onwaarschijnlijk, want ik geloof, dat de wens in Nederland om door een vergemakkelijking van de behandeling van de Duitsers in Indië ook een gemakkelijker situatie in Nederland te verkrijgen ons al min of meer bekend was. Het is niet waarschijnlijk, dat de bijzonderheden, die de heer *Idenburg* van de heren *Jongejan* en *Boerstra* hoorde, bekend waren, maar ik geloof, dat de wens in het algemeen toen al lang was gebleken. In ieder geval heeft mij dat contact — naar ik aanneem — niet beïnvloed.

Ik hoop vooral niet, dat u zal denken, dat ik ongevoelig was voor wat men in Nederland dacht en vooral niet voor hetgeen men daar te lijden had, maar ik voelde het als een noodzaak, de geïnterneerden in Indië te behandelen, zoals de omstandigheden dáár het vereisten, en desnoods te aanvaarden, dat dit bepaalde repercussies elders zou hebben, die te betreuren zouden zijn, maar die in die omstandigheden moesten worden ondergaan. Ik geloof ook niet — ik herhaal dit —, dat het bezoek van de heren *Boerstra* en *Jongejan* invloed heeft gehad op mijn houding met betrekking tot die vrouwen.

28917. De **Voorzitter:** Dus in uw gedachtengang is het bezoek van de heren *Jongejan* en *Boerstra* alleen van waarde geweest als bron van inlichtingen omtrent de toestand in Nederland?

A. Precies.

28918. De **Voorzitter:** Het heeft in één opzicht wel tot maatregelen geleid, nl. in verband met de beschikbaarstelling van gelden voor de gepensionneerden in Nederland. Dit staat echter buiten het vraagstuk van de interneringen.

A. De quaestie van die 40 millioen, die in de telegrammen wordt aangeroerd?

De **Voorzitter:** Ja, het was een dergelijk bedrag.

A. Dat is een uitvloeisel, maar dan ook het enige uitvloeisel geweest van dat bezoek.

28919. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook, dat de heren in Shanghai medegedeeld hebben, in hoeverre de quaestie van de interneringen van belang was in het kader van de onderlinge strijd in Duitse regionen met betrekking tot Indië?

A. Ja.

28920. De **Voorzitter:** Er was een groep, die annexatie van Nederland reeds op dat ogenblik voorstond en die het volkomen onverschillig liet, of de band tussen Nederland en Indië zou worden verbroken, terwijl een andere groep niet op dat standpunt stond en vreesde, dat de annexionistische groep van de hetze, die met betrekking tot de Duitse geïnterneerden in Duitsland was ontstaan, zou gebruik maken om *Hitler* in een bepaalde richting te drijven. Een beweerde onwaardige behandeling van Germanen was uitermate geschikt om de Führer op zijn achterste zolder te krijgen. Is dat ook tot u doorgedrongen?

A. De quaestie van de annexatie staat mij niet zozeer voor als de quaestie van het overgeven van de leiding in Nederland aan de N.S.B.-ers. Het staat mij voor, dat men vreesde, dat de extremisten een sterkere invloed op *Hitler* zouden kunnen krijgen, wanneer de behandeling in Indië niet gunstig was.

Ik wil nogmaals zeggen, dat ik voor de situatie in Nederland geenszins ongevoelig was, maar de argumenten om de Indische maatregelen om te buigen, vond ik ondeugdelijk. Ik was overtuigd, dat door verandering in de behandeling van de ruim 2000 Duitsers — een behandeling, die zo goed mogelijk was — niets met houvast te bereiken viel. Wat zulke politieke stromingen betreft, wat betreft de vraag nl. wat men met Nederland moest doen, van de Duitse kant bezien, daarbij kon het emotionele element op een bepaald ogenblik wel een rol spelen, maar enige waarborg, dat het werkelijk beter zou gaan, wanneer wij het grote offer zouden brengen om die 2600 Duitsers vrij te laten, was er niet.

28921. De **Voorzitter:** Dan komen wij op hetgeen u zoëven aanroerde: die twee andere maatregelen. Uit de stukken van Duitse kant blijkt, dat het voor hen eigenlijk om vier wensen ging: de goede behandeling, de afvoering van de vrouwen, de mogelijkheid om via een uitwisselingssysteem de Duitse mannen ook te laten weggaan en in de vierde plaats, dat zij eenvoudig zouden worden vrijgelaten en in de Indische maatschappij zouden terugkeren. Ik begrijp, dat u ten aanzien van deze laatste twee wensen hebt gezegd: Dat gaat niet.

A. Maar ten aanzien van de vrouwen vielen niet dezelfde overwegingen in aanmerking te nemen als ten aanzien van de mannen; voor beiden gold, dat het loslaten in de maatschappij vanwege de nervositeit in de maatschappij last gaf, maar voor beiden gold niet, dat het loslaten en het brengen buiten Indië door mij als een groot gevaar werd gezien. Dat gold nl. niet voor de vrouwen. De Indische maatschappij was erg boos, dat die vrouwen weggingen; er werd veel in de kranten over geschreven met sterk emotionele reacties. Die wijfjesratten, zoals die vrouwen genoemd werden, zouden, eenmaal buiten Indië, ons een slechte reputatie geven. Dat argument vond ik van weinig betekenis. De wereld zou wel weten welke waarde te hechten aan dergelijke propaganda.

28922. De **Voorzitter:** En dat ze later zouden kunnen terugkeren, als er oorlog zou uitbreken, vond u niet van zo beslissende betekenis?

A. Dat is heel wat anders ten aanzien van vrouwen.

28923. De **Voorzitter:** Omdat die niet zo met het maatschappelijk leven verweven waren als de mannen?

A. Zij konden lang niet die taak vervullen, die de mannen konden vervullen. Het was in overeenstemming met ons uitgangspunt om te zeggen: Als het niet een eis van openbare orde en Staatsveiligheid is om de vrouwen vast te houden, laat ze dan gaan, want de verantwoordelijkheid voor de vrouwen vond ik niet prettig. Ze waren vaak verschrikkelijk lastig in de kampen; ze klaagden enorm. De situaties waren in de kampen ook niet zoals ik ze gaarne had. Men stond er aan bloot, dat er wat in zo'n kamp zou gebeuren; er kon een epidemie uitbreken, enz. Ik vond geen reden aanwezig om de vrouwen vast te houden; daarom heb ik er voor geijverd, dat ze weggingen.

28924. De **Voorzitter:** Zijn de vrouwen direct van uit de kampen scheep gegaan en niet meer in de maatschappij terug geweest?

A. Er waren drie soorten van vrouwen: er waren vrouwen, die wij geïnterneerd hadden omdat wij ze gevaarlijk vonden.

Ik herinner mij b.v. de naam van een barones *von Oertzen.* Zij werd, te recht of ten onrechte, voor spionne aangezien. Zo waren er nog enigen, die op grond van haar gevaarlijkheid geïnterneerd waren.

De tweede groep kwam in de z.g. beschermingskampen. Die groep bestond uit vrouwen, die geen middelen van bestaan hadden of door haar omgeving werden lastig gevallen dan wel de situatie zelf onmogelijk maakten door haar felle uitlatingen.

De derde groep bestond uit vrouwen, die wij rustig in de maatschappij lieten voortleven. Aldus waren er Duitse vrouwen, die nimmer in een kamp zijn geweest. Ik had er bezwaar tegen, dat men meer vrouwen interneerde dan gemotiveerd was. Hoezeer ik daartegen bezwaar had, moge b.v. uit het volgende blijken. Op een gegeven ogenblik bemerkte ik uit een circulaire, dat het lid van de Raad van Indië, dat in het bijzonder belast was met het toezicht op de vrouwenkampen — ik had hem dat gevraagd en hij had het aanvaard — aan de residenten had geschreven in deze trant: De vrouwen, die nog in vrijheid zijn, kosten het land meer dan de vrouwen, die in de beschermingskampen zijn, het is dus zaak de vrouwen zoveel mogelijk naar de beschermingskampen toe te werken. Eigenlijk had geen van de vrouwen eigen inkomsten, ook niet de vrouwen, die kapitaal hadden, want daarop was beslag gelegd. Er moest daaruit een daggeld worden toegelegd en dat daggeld, zo dacht het betrok-

ken lid van de Raad van Indië — en daarin zal hij wel gelijk gehad hebben — was hoger voor de in vrijheid zijnde vrouwen dan de kosten voor de Staat ten gevolge van haar aanwezigheid in de kampen. Ik heb het lid van de Raad van Indië gevraagd de circulaire in te trekken. Ik vond het verkeerd om op grond van genoemde overweging de vrouwen in kampen onder te brengen.

28925. De **Voorzitter:** Waarheen zijn de vrouwen in 1941 gegaan?

A. Daarover zijn onderhandelingen gevoerd met de Japanners. De vrouwen zijn in een paar Japanse schepen weggegaan. Voor zover het betrof vrouwen, die nog middelen hadden, werden de reiskosten uit de in beslag genomen gelden betaald. Degenen, die geen middelen hadden, kregen de reis betaald door het Indische Gouvernement. Er was een regeling getroffen — toen ik de telegrammen las, die u mij hebt doen voorleggen, kwam die herinnering bij mij op —, dat zij werden gestuurd naar plaatsen, waar Duitse consuls zaten, die haar konden opvangen.

28926. De **Voorzitter:** Dat waren dus twee maatregelen, die geheel lagen in de lijn van uw opvatting ten deze, nl. dat de behandeling in de kampen aan redelijke eisen moest voldoen en dat, voor zover de vrouwen konden worden afgevoerd, dat ook moest worden bevorderd, hetgeen ten slotte gebeurd is. Nu de twee andere mogelijkheden. Ik begrijp heel goed, wat uw antwoord daarop zal zijn, maar ik wil toch gaarne even horen, welke uw overwegingen te dien aanzien waren. Ik bedoel de twee andere wensen van de Duitsers: de wens, dat ook de mannen zouden weggaan op dezelfde manier als de vrouwen, en de wens — de meest ver gaande —, dat men de mannen zou vrijlaten.

A. Dat laatste was voor mij uitgesloten. Wie de verantwoordelijkheid voor de openbare orde had, kon dat niet toestaan. Ook was er gevaar, dat verscheidenen zouden worden vermoord of althans gemolesteerd. Dat zou tot veel meer moeilijkheden aanleiding hebben gegeven. Het minst onredelijk was de eis, dat de mannen zouden worden weggestuurd, maar de bezwaren, die ik daartegen had, heb ik al genoemd.

28927. De **Voorzitter:** Maar nu heeft de heer *Idenburg* verklaard: Wij hebben het indertijd wel zo gezien, dat het gevaarlijk zou zijn de mannen naar Japan te laten gaan, omdat, als de oorlog zou uitbreken, zij met de Japanners zouden terugkomen en de vijand hand- en spandiensten zouden leveren, maar ons is achteraf gebleken, dat dit toch verkeerd gezien was, want, zo zeide de heer *Idenburg:* „De Japanners waren haast nog meer anti-Duits dan wij. Zij vertrouwden de Duitsers in het geheel niet". M.a.w. de Japanners hebben van de diensten van de Duitsers in feite niet veel gebruik gemaakt. Ten minste, dat is de visie van de heer *Idenburg.*

A. Daaromtrent kan ik uit eigen weten niets zeggen; daarvan heb ik geen ondervinding gehad; maar het is natuurlijk wel mogelijk, dat de heer *Idenburg* gelijk heeft. Ik heb het motief genoemd; het is denkbaar, dat dit achteraf is gebleken een onjuist motief te zijn geweest, maar het was, dunkt mij, redelijk, het indertijd te zien, zoals ik het gezien heb.

U begrijpt uit wat ik nu gezegd heb, waarom ik er prijs op stelde, dat wij in deze zaken onze eigen gang konden gaan en niet werden gehinderd door de wens van de Regering bepaalde dingen, die wij redelijk vonden, aan de Duitsers te weigeren en andere dingen toe te staan, die naar onze mening gevaarlijk waren. Wij zeiden: het moet een eigen politiek zijn, die beantwoordt aan de eisen van het enige stuk vrij Nederland, dat zich zo goed mogelijk tegen het komende gevaar moet verdedigen.

28928. De **Voorzitter:** In dit verband heeft de heer *Idenburg* iets ter sprake gebracht, dat tot nog toe nergens steun heeft gevonden, omdat de andere betrokkenen zich daarvan niets herinneren. De heer *Idenburg* heeft gezegd:

> „Wij hebben echter wel met de Ministers *Welter* en *van Kleffens* gesproken over een mogelijke overbrenging van deze mensen naar Chili, dat men op dat ogenblik als het enige land beschouwde, dat misschien bereid zou zijn om deze neutrale positie in te nemen. Dit is niet gelukt."

Nu is het merkwaardig, dat noch de heer *Welter,* noch de heer *van Kleffens* zich hier iets van kunnen herinneren en dat de heer *van Kleffens* zelfs heeft gezegd:Ik begrijp dat niet goed, gezien de ligging van Chili; ik zou het eerder hebben kunnen begrijpen, wanneer Argentinië was genoemd. Nu is mijn vraag: weet u daar iets van? De opmerking van de heer *Idenburg* zou er op wijzen, dat er inderdaad een poging tot uitwisseling of tot wegvoering aan de orde zou zijn geweest.

A. Chili herinner ik mij helemaal niet, maar het is wel mogelijk, dat het genoemd is en dan waarschijnlijk in verband met de wensen van de heer *Welter,* die een politiek voorstond, tegenovergesteld aan die, welke ik volgde. Ik heb steeds begrepen, dat de heer *Welter* geneigd was verband te leggen tussen wat in Indië gebeurde en wat de Duitsers in Nederland deden. Toen de heer *Welter* op weg was naar Indië, begreep ik wel, dat wij hierover veel zouden hebben te spreken. U hebt misschien ook uit de telegramwisseling gezien, dat de Minister mij op een gegeven ogenblik heeft gevraagd een zekere houding aan te nemen tegenover de Zwitserse consul en dat ik dat niet heb gedaan. Toen de Minister in Indië was, hebben wij veel met elkaar gesproken en toen is op een gegeven ogenblik een voorstel naar Londen gegaan, waarvan ik de tekst niet terugvind in de verzameling van telegrammen. De heer *Welter* dacht bij voorkeur aan een ruil, b.v. overeenkomen met de Duitsers, dat wij de mensen boven de 60 jaar zouden loslaten en dat zij dat ook zouden doen; dat wij de internering zouden opheffen en dat de Duitsers ook de internering zouden opheffen. Ik behoef u niet meer te zeggen, dat ik daartegen was. Dat is duidelijk. In die dagen heeft de heer van *Kleffens,* met wie ik zeer bevriend ben, mij gezegd: je bent toch wel heel afwijzend tegen de wens van de heer *Welter;* je bent wat erg star; kun je dat niet een beetje anders doen? Ik geloof niet, dat het zijn bedoeling was mij er toe te brengen met de heer *Welter* mee te gaan, maar wel om wat soepeler te zijn. Ik herinner mij toen een voorstel gedaan te hebben, dat als gemeenschappelijk voorstel van de heren *van Kleffens, Welter* en mij naar Londen is gegaan en daar niet is geaccepteerd. Het kwam er op neer, dat Indië deed gelden grote behoefte te hebben aan allerlei werkers, die in Nederland zaten en niet naar Indië konden komen.

Dat waren soms geïnterneerden in Nederland of Duitsland en soms personen op vrije voeten. Wij hadden gebrek aan officieren, ambtenaren en deskundigen van allerlei slag; de taak was veel omvangrijker dan te voren; de toevloeiing uit Nederland was stopgezet en velen, die Indië nodig had, waren met verlof geweest en in Nederland gebleven. Wanneer wij Duitse mannen loslieten, dan zou dit voor ons een positief nadeel zijn, maar als men daartegenover zou kunnen stellen het positieve voordeel, dat wij uit Nederland werkers zouden (terug) krijgen, en wel waardevolle werkers, dan zou uitruil te overwegen vallen. Ik had gedacht, dat als de Duitsers b.v. zes zeelieden terugkregen, wij die en die officier zouden krijgen. Ik zou telkens de keuze hebben willen doen van uit het standpunt der utiliteit. De heer *Welter* zei meer dan eens: Dan moet een aantal geïnterneerden in Nederland los, waartegenover ik stelde, dat het niet ging over geïnterneerden, maar over voor ons nuttige mensen, geïnterneerd of niet. Dat vond ten slotte instemming bij de beide andere heren en is als ons gemeenschappelijk advies naar Londen geseind. Dit telegram bevindt zich niet bij de stapel; er is wel een referte van in de aanwezige telegrammen. Er is een afwijzend antwoord gekomen. Waarom, begreep ik niet. Het denkbeeld zou naast het voordeel, dat wij goede werkers zouden terugkrijgen, meebrengen, dat wij ontslagen zouden zijn van de last van de verzorging der geïnterneerden. Vagelijk staat mij voor, dat ik nog eens het gezonden telegram heb doorgelezen en daarin een zin heb ontdekt, waarvan ik dacht, dat hij de indruk had kunnen wekken van iets anders dan wij bedoelden, nl. dat van de oude gedachtengang van uitruil van „geïnterneerden" een spoor was gebleven. Toen is — meen ik — nog eens naar Londen getelegrafeerd, dat die uitruil niet de bedoeling was, maar daarop is geen antwoord meer gekomen.

28929. De **Voorzitter:** Op het eerste telegram is dus een afwijzend antwoord gekomen en op het tweede telegram geen antwoord. Waren de heren *Welter* en *van Kleffens* toen nog in Indië? Waren zij toen niet in Londen?

A. Inderdaad.

In het telegram van 5 December 1941 staat:

> „Hoewel ik den aangekondigden brief uiteraard de noodige aandacht zal geven, merk ik reeds aanstonds op, dat ik mijn steeds ingenomen standpunt onverkort handhaaf dat tusschen interneeringen hier en de interneeringen in Nederland geen verband hoegenaamd gelegd mag worden noch met betrekking tot opheffen of vermindering aantal noch betreffende behandeling. Wat hier gedaan wordt heeft deugdelijke grond en de behandeling is redelijk. Bedreiging met represailles mag geen invloed hebben. De hier met Ministers besproken oplossing vind ik echter nog

steeds aantrekkelijk. Hierdoor krijgt Indië hoognoodige werkkrachten als tegenwaarde. Intussen vrees ik echter dat omstandigheden nog ongunstiger geworden voor bevredigend overleg met tegenpartij en verscheping terwijl Engelsche ervaring omtrent uitwisseling van krijgsgevangenen niet bemoedigend. Ik wijs er op naar aanleiding van interpretatie dit plan in QC en QD dat bedoeling geenszins was oplossing te vinden voor interneeringen in Nederland doch gedacht dat welkom zou zijn interneeringskampen in Indië kunnen liquideren."

De moeilijkheden van een eventuele uitvoering begrepen wij dadelijk. Besprekingen via het Zweedse gezantschap in Berlijn liepen steeds uitermate stroef. Men zou eerst moeten komen tot een gemeenschappelijk inzicht omtrent de gelijkheid van waarde en als dat er eenmaal was, zou men de personen moeten kiezen, die in het schema zouden passen en gelegenheid moeten scheppen tot verscheping, wat langs grote omwegen zou hebben te gaan. Men was er waarschijnlijk nooit uitgekomen. Maar als gedachte vond ik het plan aantrekkelijk.

28930. De **Voorzitter:** Is nu met de discussie tussen Batavia en Londen over deze laatste plannen, waarbij dan uw laatste telegram niet beantwoord is, de zaak doodgebloed of is er verder nog iets over te doen geweest tussen beide Regeringen?

A. Ik denk niet, dat er verder nog iets over geweest is. Toen de heren *Welter* en *van Kleffens* bij mij zijn geweest... was dat niet in April 1941?

De **Voorzitter:** Dat kan ongeveer uitkomen.

A. Ik denk niet, dat er daarna nog veel over geweest is. Wat ik voorgelezen heb uit het telegram van 5 December, was de nabloei.

28931. De **Voorzitter:** Maar het is natuurlijk wel vrij waarschijnlijk, dat de maatregelen, die u al in 1940 getroffen hebt om te komen tot een beter kamp, en het wegzenden van de vrouwen in 1941 er op zich zelf toe hebben bijgedragen om de dolle plannen van de Duitsers in de eerste tijd te mitigeren, want het is wel heel merkwaardig, dat er hier te lande na de internering van z.g. Indische gijzeliers in begin October 1940 niets meer van die aard heeft plaats gevonden, terwijl hetgeen de Duitsers in de zomer van 1940 aangekondigd hadden schrikbarend was.

De Duitsers zijn dus blijkbaar geleidelijk tot kalmte gekomen, d.w.z. op *dit* gebied; op ander gebied zijn zij veel verder gegaan. Misschien zijn de berichten, die via de Zwitserse consul doorkwamen, van enige invloed geweest.

A. Gelooft u ook niet, dat men eerder een beïnvloeding kan verwachten door zelf te doen wat redelijk is en te tonen, dat men zich niet van zijn weg laat afbrengen, dan door allerlei onderhandelingen te beginnen over faciliteiten zoals radio, speelkaarten, lectuur en zakgeld? Dit was toch een veel betere manier! Bovendien hield men de handen vrij en kon men doen wat de omstandigheden vereisten.

28932. De **Voorzitter:** Nu uw verhouding met de Regering in Londen op dit punt. Hebt u de indruk, dat van Londen uit in de periode 1940—1941 gepoogd is u over de streep te krijgen, dus u verder te krijgen dan u van plan was te gaan, of hebt u die indruk niet? Wij hebben verschillende Londense Ministers daarnaar gevraagd en ons is gebleken, dat hierover in nuances gedacht werd. De heer *Bolkestein* b.v., die zelf een zoon bij de geïnterneerde gijzelaars had, stond zeer afwijzend tegenover het onderhandelen met de Duitsers, omdat hij er niets in zag. Er waren echter ook andere nuances in de opvattingen. Maar de vraag is, wat door de Regering als zodanig tot u gezegd is in telegrammen en bij de besprekingen, die u hebt gevoerd. Was er een ernstige drang om u van de lijn, die u had uitgestippeld, af te trekken of was het niet zo scherp?

A. Ik had eerst bepaald de indruk, dat de Regering het anders wenste.

28933. De **Voorzitter:** Dus dat de Regering in onderhandeling wilde treden?

A. Die indruk moest ik uit de telegrammen krijgen. Dat is mij als een algemene gedachte bijgebleven. Ik weet de bijzonderheden niet. Als ik de telegrammen nalees, vind ik daarin verscheidene bevestigingen.

28934. De **Voorzitter:** Alleen treft het, dat hierin niet helemaal past het feit, dat men uw laatste voorstel eerst heeft afgewezen en dat men, toen u er op bent teruggekomen, u niet heeft geantwoord.

A. Ik kreeg allerlei berichten over deze zaak van de heer *Welter*. In hoeverre hij overleg had gepleegd met en instemming had verkregen van zijn collega's, was voor mij in Indië eerst niet waarneembaar. Toen de heer *Welter* op weg naar Indië in Lissabon was en daar besprekingen had met de heren *Jongejan* en *Boerstra,* heb ik, meen ik, een telegram van de heer *Gerbrandy* gekregen, waarin hij zei: Denk er om, in deze zaak zijn wij het niet allemaal met elkaar eens. Ik geloof, dat dit voor mij het eerste teken is geweest, dat er geen overeenstemming in het Kabinet bestond. In Indië heeft de heer *Welter* bij mij aangedrongen. Met de heer *Welter* had ik vooral ambtelijke relaties gehad; de heer *van Kleffens* kende ik ook persoonlijk zeer goed; wij hadden te voren tot dezelfde dienst behoord. Hij zei: Wees toch minder star, want het is te bar, zoals je nu afwijst. Toen heb ik nog eens nagedacht en ben tot een regeling gekomen, die ik verdedigbaar vond en waarbij ik mij er over verheugde, dat zij voor de heer *Welter* het succes zou geven, dat de interneringen in Indië zouden worden beëindigd.

Ik ben er vrijwel zeker van, dat ik bedoeld telegram van de heer *Gerbrandy* heb ontvangen. Als de heer *Gerbrandy* het zou ontkennen, zou ik gaan aarzelen, maar zolang ik geen ontkenning heb gehoord, neem ik aan, dat ik het mij juist herinner. Ik weet niet, waarom men ons voorstel in Londen niet wilde. Misschien zag men op tegen de moeilijkheden van de onderhandelingen.

28935. De **Voorzitter:** Ik kan het psychologisch wel verklaren, waarom het moeilijk was in Londen tot een algemeen aanvaarde gedragslijn te komen. Men moet niet uit het oog verliezen, dat men in Londen dichter zat bij de moeilijkheden in het bezette gebied en dat alle berichten, die uit Nederland kwamen over arrestaties van gijzelaars, enz. in Londen zwaarder hebben gewogen dan zij bij u hebben gewogen. Er zijn daar Ministers geweest, die geredeneerd hebben als u: Met de Duitsers is toch onder geen omstandigheid te onderhandelen; wij gaan er niet op in, terwijl andere Ministers hebben gezegd: Het is toch wel erg, wat er in Nederland gebeurt; kunnen wij niet een weg vinden? Het is dus niet onverklaarbaar.

A. Wat u zegt bedoelde ik niet te betwijfelen, maar ik begrijp niet, waarom het voorstel van de heren *van Kleffens, Welter* en mij om tot een ruil van gelijkwaardige grootheden te komen niet is aanvaard. Daartegen was geen enkel bezwaar. Men kon hoogstens zeggen: Het is zeer moeilijk uitvoerbaar. Dit bedoelde ik te zeggen. Hoe komt het, dat zulke telegrammen niet bij deze bundel liggen?

28936. De **Voorzitter:** Wij hebben bij het Departement van Overzeese Gebiedsdelen opgevraagd wat men daar had en men heeft ons dit gezonden. Er zijn ons ook toegezonden het rapport van de heer *Idenburg* uit Sjanghai en de brieven, die te voren door de heren *Jongejan* en *Boerstra* uit Tokio aan u zijn geschreven; die bevinden zich er wel bij.

Er heeft zich nog een merkwaardigheid voorgedaan — de heer *Idenburg* was er nogal erg door bewogen —, nl. dat wij bij de stukken hebben een brief van een zekere mijnheer *Walsh,* de Engelse consul-generaal in Batavia. Deze laat zich in die brief — ik weet niet aan wie die gericht is; het zal wel zijn aan het Foreign Office, aan een van zijn chefs — zeer onvriendelijk uit over de missie van de heren *Jongejan* en *Boerstra;* hij vertelt o.a. dat de heer *Jongejan* in het bijzonder sterk was tegen voortzetting van de samenwerking van de Nederlanders met de Engelsen, dat hij gezegd zou hebben, dat onder *Hitlers* nieuwe orde Nederland economisch tot bloei zou komen op een wijze, zoals dat nooit mogelijk zou zijn wanneer Nederland omringd blijft door tolgrenzen; de heer *Jongejan* zou ook gezegd hebben, dat vooraanstaande Nederlanders deze opinie deelden, speciaal in zakenkringen. Dat is niet erg vriendelijk; het is neergelegd in een brief *van Walsh* van 26 December 1940. Nu zegt de heer *Idenburg:* Het ergste is, dat ik ontdekt heb, dat de informaties van de heer *Walsh* kwamen van het bureau van de procureur-generaal *Blok* en dat de bron daar was de inspecteur *Julianus.* Hij nam dat *Julianus* zeer kwalijk. Wij hebben geprobeerd deze te horen; hij schijnt hier op het Departement van Overzeese Gebiedsdelen te zijn geweest, maar is weer in Indië. Herinnert u zich iets van dit incident?

A. De naam *Julianus* hoor ik voor het eerst. Toen de heren *Jongejan* en *Boerstra* aankwamen in Tokio, is daaraan dadelijk ruchtbaarheid gegeven en die heeft grote nervositeit veroorzaakt, ook bij het hoofdparket. Toen ik overwoog wat gebeuren moest, heb ik een brief gekregen van het hoofdparket, waarin ik gewaarschuwd werd, dat er gevaarlijke lieden los waren en hun reis hoogst bedenkelijk was. Ik kan niet precies meer zeggen wat er verder in stond, maar weet wel, dat die brief mij ergernis gaf, aangezien hij op mij de

indruk maakte geschreven te zijn met de wetenschap, dat ik op de hoogte was, en toch in een vorm was gegoten alsof de steller vermoedde, dat ik niet op de hoogte zou zijn geweest. Ik vond dit een onbehoorlijke manier om mij te doen weten, wat het hoofdparket van de reis vond. Dat herinner ik mij nog. De nervositeit vond ik overdreven. Toen die heren vroegen, of zij naar Indië konden komen, had ik tegen die komst geen bezwaar voor wat betreft mijn contact met hen. Ieder zei: Doe het niet, men weet niet, welk gevaarlijk contact die mensen later met de Duitsers kunnen hebben. Daartegenover stelde ik, dat wij hen naar Indië zouden kunnen brengen, zoals wij dat zouden willen; dat wij hun te zien en te horen zouden kunnen geven wat ons zou passen; dat het contact tussen de heren *Boerstra* en *Jongejan* en mij toch een contact zou zijn, waarbij ik de leiding zou hebben; dat ik van hen zou kunnen horen wat zij wilden zeggen en daartegenover kon plaatsen wat mij wenselijk leek en dat het contact voor mij buitengewoon leerzaam zou kunnen zijn. Ik wilde niet aannemen, zoals heel veel mensen dadelijk deden, dat zij te kwader trouw zouden zijn. Generaal *Boerstra,* de oud-legercommandant, kende ik door en door en ik wist volstrekt zeker, dat hij een man van eer was. Ik kon niet aannemen, dat hij valse bedoelingen had. Van de heer *Jongejan,* die ik ook kende, zij het minder goed, mocht ik dat ook geenszins veronderstellen. Als de nervositeit van de Indische maatschappij er niet geweest was, had ik liever gehad, dat zij naar Batavia waren gekomen. Ik had al overwogen, hun een huis ter beschikking te stellen, waar niemand toegang zou hebben behalve degenen, aan wie ik permissie zou geven. Ik was helemaal niet bang, dat het gesprek tussen hen en mij enig kwaad zou veroorzaken, maar het verzet was zo sterk, dat ik het beter vond die nervositeit niet nog te doen toenemen.

28937. De **Voorzitter**: Blijkbaar waren dat verzet en die argwaan niet alleen te vinden in de kringen van de Indische maatschappij, maar ook bij de Engelse Regering. In zoverre is dat stuk van de heer *Walsh* wel leerzaam, omdat de opvatting van de Engelse Regering misschien mede beïnvloed is door een rapport als dit.

A. Ik herinner mij heel goed, dat er aan de Engelse kant bezwaar was. Vooral de Engelse ambassadeur in Tokio had veel bezwaar. Dat heeft hij direct gerapporteerd aan zijn Regering. Ik geloof, dat ook de Nederlandse Regering in Londen daarvan op de hoogte is gesteld. Ik meen, dat zij mij daarover getelegrafeerd heeft, maar daar ben ik niet zeker van. Het kan zijn, dat ik eerst aan de Regering in Londen getelegrafeerd heb, dat het contact zou tot stand komen, en haar verzocht heb mede te delen, welke vragen zij voor haar eigen informatie aan de heren gesteld wenste te zien. Ik denk wel, dat dit het eerste contact met Londen op dit punt is geweest. Toen ben ik door Londen ook tot voorzichtigheid aangemaand.

28938. De **Voorzitter:** U hebt er blijkbaar nog een ogenblik over gedacht om de heren naar Manilla te laten komen. Het is onzeker, of dat ten slotte ook afgestuit is op de overweging: „Dat is nog betrekkelijk dicht bij Indië en het zou de Indische maatschappij, als men het ontdekt, ook nog kunnen beroeren" of dat de reden is geweest welke door de heer *Idenburg* hier is aangegeven, toen hij zeide:

> „Mijn persoonlijke indruk is, dat de consul-generaal van Manilla gezegd heeft: „Sorry, u kunt hier wel komen praten, maar er is niets verborgen te houden. Dus u kunt hier geen gesprek voeren, dat, om zo te zeggen, aan de rest van de buitenwereld niet bekend is."

Als de indruk van de heer *Idenburg* juist is, zouden de Amerikaanse autoriteiten dus ook al die zelfde bezwaren hebben gehad.

A. De Amerikanen hebben de reis naar Manilla onmogelijk gemaakt door visa te weigeren aan beide heren. Dat staat mij duidelijk voor de geest.

28939. De **Voorzitter:** Het is dus niet zo, dat, zoals andere getuigen, naar ik meen, hebben gezegd, men ten slotte in Indië zelf van Manilla is teruggekomen. U bevestigt dus, dat het niet is doorgegaan, omdat de Amerikanen het niet wensten?

A. Zo staat het mij voor. U noemt dit een tussenphase. Er is nog een andere phase geweest. De eerste was de vraag, naar Indië te kunnen komen. Ik zou dan zelf met hen kunnen spreken. Iedereen zei: Doe dat vooral niet. Bovendien werd gezegd: Het is onmogelijk de heer *Boerstra* op te sluiten, alsof hij gevaarlijk was. Toen heb ik gezegd: laten wij elkaar ergens op een oorlogsschip ontmoeten, dan kan ik daar met een vliegtuig heengaan en kunnen zij daar ook zo komen. Ik was erg verlangend hen te zien. Het was, meen ik, de vlootvoogd zelf, die dat denkbeeld sterk heeft ontraden met het oog op de indruk, die het op de manschappen zou maken, wanneer ik zou samenkomen met mensen, die a priori als verraders worden beschouwd, ik bedoel niet door de vlootvoogd, maar door anderen. Ik ben gezwicht en heb toen gezegd: dan moet er iemand naar hen toe. Wij hebben gezocht naar een geschikte plaats en eerst Manilla gekozen. Aan de consul-generaal werd bericht, waar het ongeveer over ging. Deze heeft, geloof ik, geantwoord: Men zal direct weten, dat hier een samenkomst plaats vindt. Ik herinner mij niet, dat hij heeft gezegd: Men zal dadelijk weten, wat er gezegd wordt. Dat kon hij niet zeggen, want dat zou afhangen van de zwijgzaamheid van de mensen, die er bij betrokken waren. Ik ben er wel zeker van, dat in Tokio het visum aan beide heren is geweigerd.

28940. De **Voorzitter:** Dat is van de Amerikanen toch enigszins wonderlijk, want die waren nog niet in de oorlog betrokken.

A. Men zag veel in die tijd, dat emoties en argwaan sterk spraken en men redelijke dingen niet wilde zien. Het was een groot deel van strijd, die ik te voeren had, er voor te zorgen, dat redelijke en eenvoudige dingen redelijk en eenvoudig werden gezien. In casu zal waarschijnlijk van de houding van de Britse ambassadeur te Tokio, die tegen contact was, invloed zijn uitgegaan. Ten slotte is Shanghai gekozen. Dat was een plaats, waar toch alles door elkaar liep en iedereen gemakkelijk kon binnenkomen. De heren *Idenburg* en *Ramaer* zijn gegaan. De Engelsen daar hebben geprobeerd een bijzondere kijk in de zaak te krijgen. Ik meen, dat de Britse consul-generaal te Shanghai aan de heer *Idenburg* heeft gevraagd, of deze hem regelmatig van de besprekingen op de hoogte wilde houden. Daarvan ben ik zelfs vrij zeker. De heer *Idenburg* heeft mij daarover getelegrafeerd en ik heb geantwoord: Dat mag u niet doen; dit zijn besprekingen tussen Nederlanders en die gaan de Engelsen niet aan. Dwarskijkerij hadden wij niet nodig. Ik heb wel gezegd: als het de situatie wat gemakkelijker kan maken en de argwaan kan wegnemen, heb ik geen bezwaar, dat u de consul-generaal het een en ander vertelt, dat u passend vindt, maar wij kunnen niet in de positie komen de Engelsen regelmatig verslag te moeten geven.

28941. De **Voorzitter:** Is de consul-generaal inderdaad op de hoogte gehouden?

A. Wat herinnert de heer *Idenburg* zich hiervan? Klopt dat met hetgeen ik heb gezegd?

28942. De **Voorzitter:** Ik meen, dat hij mededeling heeft gedaan.

A. Was er ook meer gevraagd?

De **Voorzitter:** Dat herinner ik mij op het ogenblik niet.

A. Ik meen, dat er iets gevraagd is, dat verder ging en op dwarskijkerij leek.

28943. De **Voorzitter:** Dat heeft de heer Idenburg, naar ik mij meen te herinneren, niet verteld. De heren *Jongejan* en *Boerstra* hebben zelf verteld, dat zij eerst enige dagen verblijf hebben moeten houden buiten het internationale gedeelte van Shanghai, totdat de heer *Idenburg* kwam; anders zouden zij reeds dadelijk te zeer in het oog zijn gelopen. Later zijn zij verhuisd naar het internationale gedeelte. Ik heb aan de heer *Idenburg* gevraagd, waar dat rapport van de heer *Walsh* vandaan kwam en het antwoord luidde:

> „Dat kan ik u zeggen. Ik vind het knap, dat u het rapport van *Walsh* hier hebt, want dat wijst op een goede administratie van onze kant."

Het verhoor van de heer *Idenburg* ging daarop als volgt verder:

„De **Voorzitter:** Wie was de heer *Walsh*?

A. De heer *Walsh* was de consul-generaal in Indië van de Engelsen.

De **Voorzitter:** Aan wie heeft die gerapporteerd?

A. Aan zijn eigen Engelse Regering. Ik kan dit verhaal vertellen. Ik heb aan de Gouverneur-Generaal gevraagd, toen ik in Shanghai geweest was, of hij mij toestond, dat ik dit verhaal in zeer oppervlakkige vorm zou mededelen aan onze Amerikaanse en onze Engelse vertegenwoordigers. Daarom gaf de Gouverneur-Generaal toestemming. Ik heb dus aan deze heer

Walsh het verhaal van onze wederwaardigheden in Shanghai medegedeeld. Deze quaestie heeft echter een bijna ongelooflijk vervolg. Toen ik in Indië terugkwam (ik had dus de reis gemaakt in opdracht van de Gouverneur-Generaal met toestemming van de Nederlandse Regering), lag er een brief bij de Gouverneur-Generaal van de procureur-generaal *Blok,* waarin aan de Gouverneur-Generaal werd gevraagd of hij wel wist, dat de directeur van het Kabinet met zijn vrouw en met een zekere heer *Ramaer* naar Shanghai geweest was en daar contact had gehad met de „bekende N.S.B.-er" *Boerstra,* enz. Deze zelfde bron, die de Gouverneur-Generaal deze brief schreef, waarover Zijne Excellentie zeer gebelgd is geweest, had contact met de Engelse consul-generaal; ik weet ook door wie dit contact werd onderhouden, nl. de inspecteur *Julianus.*"

A. Nu moet ik eerst twee opmerkingen maken. Het gaat hier over het contact, dat *Idenburg* zou hebben gehad na terugkomst in Batavia met die beide consuls. Ik herinner mij het telegram uit Shanghai over de vraag of de Britse consul-generaal aldaar op de hoogte dient te worden gehouden. Daarop heb ik geantwoord: De Britse consul vraagt meer dan hem toekomt, maar er is geen bezwaar tegen om, als de inhoud van de bespreking het mogelijk maakt, de Britse consul zo nu en dan wat te vertellen. In de tweede plaats: de brief, waarop u doelt, herinner ik mij niet. De brief, waarover ik even te voren sprak, was een brief van geruime tijd vóórdat de heer Idenburg naar Shanghai ging. De procureur-generaal was in een moeilijke positie, want de reis van de heren uit Nederland was erg geheim gehouden. Hij zou mij dadelijk geschreven hebben, toen hij er van hoorde.

28944. De heer **Koersen:** Motiveerde men in die brief ook de bezwaren tegen deze heren en hoe motiveerde men die?

A. Dat kan ik niet meer zeggen. Ik zie een kort briefje voor mij, dat de heren in Tokio waren, dat het een zeer moeilijke reis moest geweest zijn, die alleen met medewerking van de Duitsers zou kunnen zijn ondernomen, maar die brief ergerde mij, omdat ik dacht: De steller moet er mee bekend zijn, dat ik er van af weet, en doet alsof hij denkt, dat ik er niet van af weet.

28945. De **Voorzitter:** De heer *Idenburg* zegt verder nog:

„Daarna is daar tussen gekomen een mededeling van het hoofdparket, inzonderheid de inspecteur *Julianus,* naar ik later gehoord heb, die gemeend heeft aan de Engelsen te moeten zeggen, dat in de eerste plaats de Gouverneur-Generaal uitermate defaitistisch stond tegenover de hele oorlogvoering, en in de tweede plaats, dat het verhaal, dat ik aan de heer *Walsh,* de toenmalige consul-generaal, heb medegedeeld, niet juist was. De heer *Walsh* heeft daarop gereageerd met een telegram aan de Engelse Regering, waarin in de eerste plaats de politiek van de Gouverneur-Generaal *van Starkenborgh* als geallieerde politiek in twijfel werd getrokken. Men heeft zelfs in dit telegram de dwaasheid gezegd, dat het bezoek van een zeer oude Engelse luchtmachtgeneraal, waarvan ik de naam niet precies meer weet, die op dit ogenblik de commandant was van de geallieerde strijdkrachten in Singapore, een verandering zou hebben gebracht in de politiek van de Gouverneur-Generaal.

Verder heeft men gezegd, dat mijn verhaal over de ontmoeting in Shanghai, zoals ik dit aan de Engelse consul-generaal heb doorgegeven, onjuist zou zijn. Immers, de Gouverneur-Generaal en zijn medewerkers zouden op dit ogenblik geheel defaitistisch gestemd zijn tegenover de geallieerde oorlogvoering. De mededeling hierover hebben wij gekregen uit een Engels gedecodeerd telegram, dat, misschien ten onrechte, is medegedeeld aan onze Liaison-Officer in Singapore. De Gouverneur-Generaal heeft daarop aan mij de opdracht gegeven uit te zoeken, wie deze inlichtingen aan de Engelse consul-generaal zou kunnen hebben verstrekt. Pas 2 dagen vóór de capitulatie heb ik ontdekt, dat deze inlichtingen afkomstig waren van het hoofdparket in Nederlandsch-Indië."

A. Een bewijs, hoe diplomatieke ambtenaren vaak verkeerd kunnen rapporteren, Mijnheer de Voorzitter.

Wat die „zeer oude Engelse luchtmachtgeneraal" betreft, dat is generaal *Brook Popham* geweest. Met hem hadden wij enige keren contact in die tijd. Hij maakte inderdaad een enigszins oude indruk.

Het rapport van de heer *Walsh* herinner ik mij vagelijk. Wij hadden toentertijd een liaison-officier in Singapore, die van de Engelsen eigenlijk alles ter inzage kreeg. Het was een openhartige samenwerking. Er werd hem zo nu en dan een pakje stukken gegeven en er werd gezegd: Kijk het maar eens door. Waarschijnlijk is het niet de bedoeling geweest, dat het rapport van de heer *Walsh* er bij lag. Het is echter ook mogelijk, dat men dit een goede manier vond om hem (deze liaison-officier) te waarschuwen. Ik vermoed evenwel, dat het eerder een ongeluk is geweest. Ik herinner mij, dat ik met de vlootvoogd — onder hem ressorteerde deze officier — gesproken heb over de vraag, of het niet wenselijk zou zijn, te Londen te klagen over deze berichtgeving van de Britse consul-generaal in Batavia en er de aandacht op te vestigen, dat op die wijze de ergste misverstanden tussen de geallieerden konden ontstaan. Toen heeft admiraal *Helfrich* mij, naar ik meen, gezegd: Laten wij het niet doen, het is de Engelsen misschien niet volkomen duidelijk, dat deze inlichtingsofficier alles doorgeeft, en wanneer er moeilijkheden komen over de dingen, die zij hebben voorgelegd, zou dit tot wantrouwen en terughoudendheid kunnen leiden.

Moet dit alles openbaar worden, Mijnheer de Voorzitter? Ik laat het aan u ter beoordeling over, maar.....

28946. De **Voorzitter:** Het is gezegd door de heer *Idenburg.* Ik vond het nuttig het u voor te leggen, ten einde u in de gelegenheid te stellen er uw oordeel over te geven.

Ik wil nu afstappen van de quaestie van de Duitse geïnterneerden en een ogenblik met u spreken over het probleem van de verplaatsing van de zetel van de Nederlandse Regering van Londen naar Indië. Wij hebben daarover veel verklaringen van de Ministers uit het Londense Kabinet gehad en bovendien hebben wij er nogal wat stukken over gekregen. Ook de heer *van den Tempel* heeft in zijn boek vrij uitvoerig over deze quaestie geschreven. Nu komt het naar de voorstelling van zaken, die wij ons tot dusver gevormd hebben, hier op neer, dat er zijn geweest vier phasen. In de eerste plaats is aan de orde geweest — dat moet zijn geweest in Juni of Juli 1940 — de vraag of de zetel van de Regering zou worden verplaatst naar Indië. Het is gebleken, dat er een meerderheidsbesluit van het Kabinet is geweest, dat zich uitsprak vóór die verplaatsing, maar dat de zaak geen voortgang heeft kunnen vinden, omdat, zoals de heer *van den Tempel* het in zijn boek uitdrukt, de gezondheidstoestand van H.M. de Koningin zich tegen de verplaatsing van de zetel der Regering naar Nederlandsch-Indië verzette.

Onmiddellijk daarop is de gedachte naar voren gekomen, dat een deel van het Kabinet — ik meen tijdelijk — in Indië zou verblijven. Ook daarvan is niets gekomen. Toen is de zaak blijven sluimeren. Zij is in Januari 1941 weer aan de orde gekomen door, zoals de heer *van den Tempel* zegt, een démarche van de Gouverneur-Generaal, maar dat is een punt, dat op het ogenblik nog niet geheel vaststaat. Toen bleek er voor de verplaatsing geen meerderheid in het Kabinet te zijn. Dat was dus de derde phase. De vierde phase was de reis van de heren *Welter* en *van Kleffens* naar Indië. Nu hebben wij de indruk, dat u in twee phasen een advies hebt uitgebracht, zowel in de zomer van 1940 — daarvan zijn er ook stukken — als in Januari 1941. Het zou daarom zeer belangrijk zijn eens van uw kant te horen, hoe u zich die zaak destijds hebt gedacht, welke stappen u hebt gedaan en welke adviezen u hebt gegeven. Dat is dan de aanvulling van hetgeen wij op het ogenblik weten, bezien van de Indische kant.

A. U heeft de goedheid gehad mij twee telegrammen daarover ter inzage te geven, in de eerste plaats het telegram van 2 Augustus 1940, dat de heer *Welter* aan mij gezonden zou hebben, en het antwoord van mij van 7 Augustus 1940. Ik vermoed, dat het telegram van 2 Augustus 1940 van de heer *Welter* voor mij de opening van deze zaak is geweest. Daaruit leest u, dat de Koningin heeft overwogen met het Kabinet naar Indië te komen, maar dat dit niet kon geschieden wegens klimatologische bezwaren. Ik herinner mij niet, dat, terwijl die zaak in overweging was, mijn oordeel daarover gevraagd is. Ik vermoed, dat deze mededeling, die het besluit van de overweging inhoudt, het eerste is, wat ik er van gehoord heb. Zo lijkt het telegram mij ook gesteld.

28947. De **Voorzitter:** Dat zou dus betekenen, dat uw telegram van 7 Augustus 1940 identiek is met hetgeen men noemt het advies van de Gouverneur-Generaal in die periode?

A. Dat vermoed ik.

28948. De **Voorzitter:** U kunt zich niet herinneren, dat er iets aan is voorafgegaan?

A. Neen. Als ik het telegram van 2 Augustus lees, maakt het ook de indruk de opening van de zaak te zijn.

„Koningin had in dezen tijd gaarne met Kabinet naar Indië willen komen doch heeft daarvan wegens de klimatolo-

gische bezwaren, welke daaraan voor Haar verbonden zijn, ook wat reis betreft, moeten afzien."

Ik meen, dat dit het eerste is, wat ik er van heb gehoord.

28949. De **Voorzitter:** De heer *van den Tempel* schrijft op blz. 36 van zijn boek:

„Minister *Welter* was overtuigd voorstander van de zetelverplaatsing. De meeningsverschillen brachten hem er te gereeder toe, het advies te vragen van den Gouverneur-Generaal. Dat liet niet op zich wachten: het uitvoerige telegram gaf warmen steun aan het plan. Men moet natuurlijk voor een juiste beoordeeling van een en ander de verhoudingen zien in het licht der toenmalige tijdsomstandigheden. Maar het ging mijn bevatting te boven.

Nu scheen Leiden in last. Uiteraard zou ook de Koningin zich in Indië hebben moeten vestigen; een andere oplossing was, bij zetelverplaatsing, moeilijk denkbaar. Maar, naar verluidde, werd gevreesd voor den invloed van de verandering van klimaat op haar uithoudings- en werkvermogen. Zoo raakte het onderwerp zonder verder gerucht van de agenda.

Het kwam opnieuw aan de orde in Januari 1941, door een démarche van den Gouverneur-Generaal. Inmiddels was de stemming tegen zetelverplaatsing sterker geworden. Zoo nauw mogelijk contact met Indië werd algemeen wenschelijk geoordeeld. Het voornemen voor een reis van *Welter* en *van Kleffens* naar Indië in den naasten tijd kreeg toen vasten vorm."

Er zit dus alleen dit verschil in, dat volgens de heer *van den Tempel* Minister *Welter* uw advies zou hebben gevraagd in de periode van de meningsverschillen, terwijl de zaak, naar ik meen, in Augustus 1940, toen u er voor het eerst een telegram over zond, in Londen intern eigenlijk al van de kaart was.

A. Het ligt voor de hand, dat met een kleine vergissing men er toe komt mijn telegram van 7 Augustus te beschouwen als een advies over een zaak, die nog niet besloten was, terwijl het eigenlijk een meningsuiting was over een zaak, die al besloten was. Hoe warm ik er voor voelde, dat de zetel van de Regering verplaatst zou worden, moge blijken uit de omstandigheid, dat ik er nog over telegrafeerde gelijk ik deed, want het is wat ongewoon om, als je gezegd wordt: De Koningin heeft dat en dat overwogen en besloten, het niet te doen, nog de overwegingen te noemen, die voor een andere beslissing zouden hebben gepleit. Ik meende niettemin, dat in de vorm, waarin ik haar gegoten had, mijn meningsuiting, niet ongepast was en dat zij voor later nuttig zou kunnen zijn. Vandaar dat ik schreef:

„Feit dat Koningin overwoog naar Indië te komen is zeer gewaardeerd. Ik voeg hieraan toe geheele bevolking zou zulks grootste voorrecht geacht en onderlinge verhoudingen hier te lande zouden daardoor gunstig beïnvloed terwijl ondeelbaarheid Koninkrijk en wil om in Azië onbeïnvloede eigen politiek voeren ook jegens buitenland, inzonderheid Japan, zou bevestigd. Omstandigheid dat Koninkrijk opnieuw vanuit Nederlandsch territoir geregeerd zou van bijzondere morele betekenis zijn.

Ik spreek daarom eerbiedig leedwezen uit dat gezondheidsoverwegingen uitvoering belemmerden."

Ik kan begrijpen, dat, als men een kleine vergissing maakt, men zegt, dat het een advies is geweest, terwijl het een reactie was op iets, dat besloten was.

28950. De **Voorzitter:** Bovendien zou het vrij onwaarschijnlijk zijn, dat, als hier een vroeger advies aan was voorafgegaan, u in dit telegram niet op de een of andere manier daarnaar verwezen zou hebben. En daarvan blijkt uit het telegram helemaal niet.

A. Inderdaad.

28951. De **Voorzitter:** Nu zegt u verder in dat telegram:

„Ik acht overeenkomstig eenstemmig en stellig oordeel strikt vertrouwelijk geraadpleegde adviseurs overkomen eenige Ministers onraadzaamst."

Dat was dus de gedachte, die als tweede phase naar voren was gekomen.

A. Ja.

28952. De **Voorzitter:** Vond u dit op zich zelf onwenselijk of was het wellicht met de gedachte: Door dit af te raden, krijgt het andere voorstel misschien weer iets meer kans?

A. Neen, ik vond het op zich zelf niet wenselijk. Het wordt ook gemotiveerd in dat telegram.

De **Voorzitter: Inderdaad.**

A. Ik kan er eigenlijk niet veel meer van zeggen. Ik herinner mij het telegram zelf te hebben geredigeerd. Er staat een tikfout in; er staat: critiek of feit; dat moet zijn: critiek op feit, dat alle Ministers Holland verlieten. Bij nalezing is mij deze tekst duidelijk. De aanwezigheid van de Ministers in Indië had betrekkelijk weinig zin. De Regering was zonder Kamer. Contact tussen Kroon en Ministers was te zeer noodzakelijk om Ministers af te zonderen en ver van de draagster van de Kroon in Indië te doen verblijven; die scheiding was niet goed. Als men gemeend had, dat deze maatregel in Indië satisfactie zou geven — wat ik veronderstelde, dat men te Londen dacht —, had men zich vergist, want het zou Indië heel weinig satisfactie gegeven hebben, dat daar enige Ministers woonden. Het zou daarentegen allerlei moeilijkheden gegeven hebben, vooral wat hun bevoegdheid betreft tegenover mij. Aan Ministers zonder de Kroon zou ik niet hebben kunnen toestaan op mijn gedragingen invloed te hebben; zij zouden dit standpunt misschien niet helemaal hebben begrepen en het publiek zou de verhoudingen misschien evenmin hebben begrepen; de Ministers zouden het voorwerp geworden zijn van allerlei démarches, die slechts tot complicaties zouden geleid hebben.

28953. De **Voorzitter:** Maar was de gedachte in die periode, dat enige leden van het Kabinet zich blijvend in Indië zouden vestigen? Ik heb altijd begrepen, dat het bedoeld was als een tijdelijke zaak.

A. Er staat ook inderdaad: zich tijdelijk naar Nederlandsch-Indië te begeven. Dat heb ik opgevat als: enige tijd resideren, in tegenstelling met wat ik later zelf heb voorgesteld, nl. dat twee Ministers naar Indië zouden komen voor overleg, een verblijf, dat, zoals u weet, drie weken heeft geduurd en dat ook nooit bedoeld was langer te zijn.

28954. De **Voorzitter:** Was er de eerste keer ook sprake van, dat de Minister-President naar Indië zou gaan?

A. Dat staat in het telegram: „ .... Voorzitter Ministerraad uitnoodigen zich met eenige van zijn ambtgenooten, waaronder Minister van Koloniën, tijdelijk naar Nederlandsch-Indië te begeven".

U voelt wel, welke bezwaren verbonden waren aan het uiteenrukken van Kroon en Ministers op dat ogenblik. Ten aanzien van de Indische Zaken zou het niets dan competentieverwarring geven. Zonder de Kroon zouden de Ministers daar ten slotte ook niet over zaken kunnen beslissen. Zij zouden hoogstens eens met mij over de dingen kunnen spreken. Het publiek zou hun positie niet begrijpen. Bovendien werd er in Indië toen al deze critiek uitgeoefend: Waarom moeten de Ministers uit Engeland weg? Er was in dit opzicht geen algemeen helder inzicht. De Ministers moesten m.i. bij de Kroon blijven.

28955. De **Voorzitter:** Was, toen u in Augustus 1940 dat advies gaf — een advies, waaruit duidelijk blijkt, dat u overkomst van de gehele Regering zeer zou toejuichen —, de positie in Indië nog niet van die aard, dat men zou kunnen zeggen: Er wordt daardoor een nieuw gevaar voor de Regering geschapen in verband met een mogelijke invasie van Japanse kant? Want achteraf gezien, had, als die overkomst van de gehele Regering naar Indië was doorgegaan, dat tot de grootste narigheid kunnen leiden, gezien de loop van zaken. Was de toestand in Augustus 1940 — om nog niet te spreken van Januari 1941, toen men er weer veel dichter bij was — nog niet zó, dat dit een punt van overweging moest uitmaken?

A. Ik geloof, dat dit toen wel degelijk overwogen is. Dat staat mij wel duidelijk voor de geest, maar de toestand, zoals u het zelf uitdrukt, was nog niet zó, dat men moest zeggen: dat moet een overweging zijn, die dat plan aan de kant zet. Ik kan niet precies meer zeggen, welke overwegingen op dit punt bij mij hebben gegolden, maar er is wel over gesproken. Ik vond de sfeer toen stellig nog niet zó, dat zij een bezwaar moest zijn. En wellicht zal ik ook gedacht hebben: als het gevaar groter wordt, kan men altijd nog

uitwijken naar het buitenland, maar het is van eminent belang, dat de Nederlandse Regering op Nederlands territoir is, onbeinvloed, vrij, souvereiniteit en territoir weer verbonden tot één geheel. Souvereiniteit zonder territoir is een vaag begrip. Herstel van deze verbinding had kennelijk voordelen voor onze positie tegenover het buitenland en tegenover de Indische bevolking gehad. Tegenover het buitenland — en niet alleen tegenover de bondgenoten van die tijd, ook tegenover Japan — zou men een veel betere positie hebben gehad.

28956. De **Voorzitter:** Maar daar stond onmiddellijk tegenover, dat men zich in Londen — en dat is later gebleken van groot belang te zijn — in het centrum van de bondgenootschappelijke oorlogvoering bevond. Dat was op zich zelf natuurlijk van groot belang.

A. Dat was een belangrijke overweging, die er tegen pleitte. Dat was — afgezien natuurlijk van de gezondheidsoverwegingen van de Koningin — zelfs de belangrijkste overweging, die er tegen pleitte, dat geef ik toe.

28957. De **Voorzitter:** Vindt u achteraf niet, gezien de feitelijke loop van zaken, dat het wel goed is geweest, dat de overkomst van de gehele Regering naar Indië niet is doorgegaan?

A. Inderdaad, het zou op het ogenblik, dat de ineenzakking in Indië kwam, een hoogst pijnlijke situatie zijn geweest. Dan had men er ongetwijfeld toe moeten komen de Regering tijdig te verwijderen. Die verwijdering van de Regering zou natuurlijk voor iedereen deprimerend zijn geweest. Dit had grote zorgen gegeven. Men kon de Regering en vooral de Koningin niet in Japanse handen laten vallen.

28958. De **Voorzitter:** Uit het boek van de heer *van den Tempel* zou zijn af te leiden, dat in Januari 1941 de zaak aan de orde is gekomen op een initiatief van uw kant. Of was het de tweede keer ook weer zo, dat u advies gevraagd was?

A. Ik maak mijn excuses, dat ik zo weinig positief kan zijn, maar ik geloof, dat het mijn initiatief is geweest, en ik vermoed, dat dit initiatief is gekomen door het bezoek van de heer *Pelt.*

28959. De **Voorzitter:** Leidt u dat uit het telegram van 20 Januari 1941 af?

A. Ik had mij zonder dat telegram wellicht ook herinnerd, dat ik niet antwoordde op een verzoek, maar dat het een eigen initiatief was. Ik geloof, dat dit ook wel verklaarbaar is, want u zult begrijpen, dat ik in die dagen in veel opzichten in het duister tastte over hetgeen er in Londen voorviel, over de verhoudingen, die daar bestonden, en over de gedachten, die daar rondgingen. Het bezoek van de heer *Pelt* was voor mij uitermate waardevol. Hij had veel meegemaakt en kon mij van alles vertellen, dingen van waarde en ook de anecdotische zijde. Dit stelde mij in staat iets van die atmosfeer aan te voelen. Ik vermoed, dat ik in dat gesprek heb gezegd: wat is het toch verbazend jammer, dat de Koningin niet hier is. Ik heb aan de heer *Pelt* een memorandum meegegeven. Ik heb vernomen, dat het niet meer te vinden is, maar het is er zeker geweest. Ik herinner mij het te hebben opgesteld. Hij heeft het aan de Regering gegeven. Daarop is, geloof ik, een nadere discussie in de Regering gevolgd en opnieuw het denkbeeld afgewezen. Vervolgens ben ik gekomen met de suggestie ten aanzien van die beide Ministers.

28960. De **Voorzitter:** Ik heb hier een aanwijzing, dat uw lezing de juiste is. Wij hebben een Nota van de Voorzitter van de Raad van Ministers aan de Ministers over deze quaestie, gedateerd 16 Januari 1941, en daar is bijgevoegd een schrijven van de heer *Albarda,* eveneens van 16 Januari 1941, gericht aan de Voorzitter van de Raad van Ministers, waarin hij bezwaar maakt tegen de overplaatsing. De heer *Albarda* begint dit schrijven als volgt:

> „Het zij mij vergund Uwe Excellentie eenige opmerkingen aan te bieden, waartoe het memorandum van den Gouverneur-Generaal, Dinsdag jl. door u ter tafel gebracht, mij aanleiding geeft."

Ik veronderstel, dat, wanneer het een telegrafisch advies was geweest, de heer *Albarda,* die gewend is zich zeer nauwkeurig uit te drukken, niet het woord „memorandum" zou hebben gebruikt.

A. Het is zeker een memorandum geweest, dat ik heb meegegeven, geen telegrafisch advies. Ik herinner mij zeer wel, dat ik dat memorandum zelf heb geredigeerd.

De **Voorzitter:** Wij hebben het intussen van Overzeese Gebiedsdelen ontvangen.

A. Werden die stukken zo slordig opgeborgen?

De **Voorzitter:** Een aantal stukken over de verplaatsing van de zetel der Regering hebben wij gekregen uit het dossier van de heer *van Boeyen,* die, zoals u weet, is overleden. De telegrammen hebben wij ontvangen van het Departement. U hebt echter zelf gezien, dat daaraan het een en ander ontbreekt.

A. De heer *Pelt* heeft deze tekst ook niet meer, zoals mij uit een gesprek met deze te Parijs gebleken is. Het is wel jammer. Ik vermoed, dat er ongeveer de overwegingen in opgenomen zijn, die ook in het telegram 270 staan, maar wat meer uitgewerkt.

De **Voorzitter:** Dan is, geloof ik, hiermee de questie van verplaatsing van de zetel der Regering, voor zover het uw aandeel daarin betreft, wel duidelijk.

A. Ik herinner mij, dat de overweging daarin in de eerste plaats deze was, dat het een abnormale situatie is om souvereiniteit en territoir te scheiden, dat die beide verbonden moeten zijn, dat de gastvrijheid, die de Regering in Londen genoot, toch wel was een gastvrijheid bij gastheren, die belang hadden bij onze daden, en dat het in alle opzichten zuiverder was om de Regering op eigen territoir te laten zijn, dat het voor de band tussen Nederland en Indië, die mij zeer ter harte ging, van belang zou zijn, dat de overgang plaats had en dat deze op de bevolking van Indië bepaald een galvaniserende werking zou hebben (het staat mij vaag voor, dat die term er in staat), maar het waren alleen algemene overwegingen; specifieke punten waren er niet in.

28961. De **Voorzitter:** Was de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* het gevolg van de besprekingen over de zetelverplaatsing in die zin, dat men zei: Het is toch goed om contact in het algemeen op te nemen met Indië, of had die reis eigenlijk ook wel zin gehad (wanneer de plannen in Januari 1941 niet weer aan de orde waren gekomen), omdat er over een aantal dingen concreet overleg aanhangig was?

A. Het laatste. Wanneer de zetelverplaatsing had plaats gevonden, zou vanzelf altijd overleg mogelijk zijn geweest. Als de verplaatsing niet plaats vond, bleef er toch over, dat het voor mij, en ik meen ook voor de Regering, van belang was, dat er tussen leden der Regering en mij een persoonlijk contact mogelijk zou zijn.
U zei: bepaalde concrete punten aanhangig. Het was eigenlijk meer, dat wij in het algemeen zouden willen spreken over de toestand, waarbij allerlei aan de orde zou komen.

28962. De **Voorzitter:** Maar er waren wel zakelijke redenen voor overleg?

A. Die waren er inderdaad. Dit was een heel ander bezoek dan in Augustus 1940 was voorgesteld. Toen was een genoegdoening voor Indië beoogd. Dat was nu niet het geval. Ik heb overwogen of ik niet voor korte tijd naar Londen zou kunnen gaan in 1941, wanneer niet de zetelverplaatsing zelf de gedachtenwisseling mogelijk maakte, maar mijn omgeving had daartegen de ernstigste bezwaren in verband met de dreigende toestand. Ook heb ik nog overwogen of niet een tussenweg kon worden gevonden, b.v. dat enkele heren van de Regering en ik elkaar in San Francisco zouden ontmoeten, zodat mijn afwezigheid uit Indië en hun afwezigheid uit Londen korter zou zijn. Dat plan heb ik ook laten vallen. Ik zag in, dat de bezwaren, die mijn adviseurs daartegen hadden, juist waren. Het zou niet mogelijk zijn voor enigszins langere tijd weg te gaan en de volstrekte zekerheid te hebben, dat ik op tijd terug zou zijn, als er iets zou gebeuren. Ten slotte ben ik gekomen tot de vraag of de heren naar Indië wilden komen. Ik heb nog een telegram doen uitgaan, waarin ik er speciaal de aandacht op vestigde, dat het wenselijk zou zijn, dat zouden komen zowel de Minister van Buitenlandse Zaken als die van Koloniën en niet één van beiden. Ik weet niet of u dat telegram ook gevonden hebt. Als men alleen de Minister van Buitenlandse Zaken zou zenden, zou dat m.i. tegenover de buitenwereld te veel de indruk vestigen, dat in het bijzonder het buitenlands beleid besproken diende te worden, en als alleen de Minister van Koloniën kwam, zou men wellicht denken in Indië, dat er speciaal over staatkundige hervormingen moest worden gesproken. Het leek mij beter, dat noch de ene noch de andere conclusie in de hand werd gewerkt en beide heren kwamen. Bovendien was het voor

mij meer waardevol met twee te spreken dan met één, omdat zowel de Indische situatie als de buitenlandse situatie mij voor de samenspreking interesseerden.

28963. De **Voorzitter:** Nu moet ik u nog een bijzonder aspect van deze zaak voorleggen. U weet, dat in de zomer van 1940 het Nederlandse Kabinet voor ontzaglijk veel moeilijkheden heeft gestaan, in het bijzonder in verband met het feit, dat de Minister-President van dat ogenblik helemaal niet was ingesteld op het leiden van een Kabinet, dat de oorlog tot een goed einde moest brengen. U herinnert zich ook, dat dit in verschillende opzichten tot uiting is gekomen, o.a. in Juli 1940, toen de heer *de Geer* voorgesteld heeft pogingen te doen om contact met *Hitler* te verkrijgen, ten einde te peilen of men tot een compromis kon komen. Dat heeft toen natuurlijk grote deining veroorzaakt en het is later ook in het proces-*de Geer* weer naar voren gekomen. Nu is het zo, dat sommigen — men vindt dit b.v. ook in de stukken, die gediend hebben bij de voorbereiding van het proces-*de Geer*; men heeft er bij het onderzoek aandacht aan gewijd — de plannen tot verplaatsing van de zetel der Regering in dat zelfde kader willen trachten te plaatsen, in die zin, dat men zegt: de Ministers, die voorstanders waren van de verplaatsing van de zetel der Regering naar Indië, waren eigenlijk precies zulke defaitisten als de toenmalige President van het Kabinet.

De heer *de Geer* heeft in zijn pleitrede, gehouden op 10 Mei 1947 voor het bijzonder gerechtshof te Amsterdam, zich met betrekking tot dat compromisvoorstel beroepen op verschillende argumenten, die hetgeen hem ten laste werd gelegd in dit opzicht zouden kunnen neutraliseren. Hij voerde daarbij in het bijzonder ten tonele de heer *Welter,* die in het vóóronderzoek een verklaring had afgelegd. De heer *Welter* heeft inderdaad in die verklaring getracht de sfeer te schetsen, waarin naar zijn oordeel de houding van de heer *de Geer* billijkheidshalve moest worden afgewogen.

Hij zegt: In die dagen waren er meer voorstellen om tot een compromis te komen; er was een voorstel van een Amerikaanse Quaker en er is een poging gedaan door de directeur van de K.L.M., de heer *Plesman*; m.a.w. het was niet zo heel uitzonderlijk. Maar verder zegt hij letterlijk:

> „Mijn standpunt is steeds geweest, dat Nederland een klein Moederland met enorme rijke gewesten, wat constructie betreft, een pyramide op de punt is, dus zoo labiel staat, dat een oorlog dit evenwicht gauw zou kunnen verstoren, zoodat het een Nederlandsch belang was, dat deze oorlog zoo kort mogelijk duurde. In verband met dit inzicht heb ik in Juni 1940 den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een brief gezonden, waarin ik hem verzocht over de mogelijkheid van een compromis — niet door ons alleen, maar in overleg en samenwerking met de geallieerden — zijn zienswijze mede te deelen. In een telegram formuleerde deze in een zevental punten op voortreffelijke wijze, waarom een compromis voor Nederland van groot belang was."

Dit is dus de verklaring, die de heer *Welter* in het vóóronderzoek van de strafzaak-*de Geer* heeft afgelegd. Ik mag er nog even op wijzen, dat de woorden „niet door ons alleen" van zeer groot belang zijn, omdat bij de pogingen van de heer *de Geer* twijfelachtig was, wat hij nu eigenlijk bedoelde: een compromis met of zonder medeweten en medewerking van de geallieerden, terwijl de heer *Welter* nadrukkelijk zegt, dat hij in een brief uw zienswijze heeft gevraagd over de mogelijkheid van een compromis „in overleg en samenwerking met de geallieerden". Dat is natuurlijk een belangrijk verschil.

Nu heb ik hier een telegram van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 30 September 1940. Het valt mij nu op, dat dit telegram niet zeven, maar zes punten bevat.

A. Die zes punten vallen onder het secundo, maar er staat nog een primo, zodat u toch tot zeven punten komt.

28964. De **Voorzitter:** Inderdaad! Ik heb het nu gesteld in het kader, waarin men het zou kunnen stellen. Is er voor u misschien aanleiding daarover het uwe te zeggen?

A. Ik herinner mij, dat ik een persoonlijke brief van de heer *Welter* ontving, waarin hij mij vroeg, hoe ik het sluiten van een spoedige vrede zag in verband met de Indische belangen. Ik kan niet meer zeggen of daar uitdrukkelijk bij stond, dat het een vrede zou zijn in overleg en in samenwerking met de geallieerden. Het staat mij niet uitdrukkelijk meer voor, dat dit er in stond, maar dat dit er in stond, dat doet er betrekkelijk weinig toe, want ik heb de brief nooit anders opgevat dan dat het zou zijn in overleg met de Engelse Regering. Hoe men ooit zou kunnen denken, dat een Regering, zetelende in Londen, tegen de zin van de Engelsen vrede zou kunnen sluiten, is mij een raadsel. Ik heb veel later, na de oorlog, wel eens gehoord, dat men meende, dat enkelen dat overwogen, maar dat heeft mij een dwaasheid geleken. Het telegram, dat ik heb gezonden, zult u dus moeten lezen in de gedachtengang, dat beoordeeld zou moeten worden of het een Nederlands belang was, wanneer er een vrede kwam, gesteld, dat de geallieerden en vooral ook de Engelsen vrede zouden maken. Dat men verband zou hebben gelegd tussen de overplaatsing van de zetel en de quaestie van de vrede, is mij nieuw. In mijn gedachten is dit verband er nooit geweest en ik zie nog niet in welk verband dat zou kunnen zijn, tenzij men zou menen, dat men van Indië uit gemakkelijker vrede zou kunnen maken zonder medewerking van de geallieerden dan in Londen.

28965. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat u het zo moet zien: In het vóóronderzoek van het proces-*de Geer* is een aantal quaesties behandeld, die pasten in het kader van hetgeen men de heer *de Geer* ten laste wilde leggen; defaitisme, illoyale handelingen tegenover de Nederlandse Regering. Zo is in het kader van b.v. de moeilijkheden met het opstellen van een communiqué op 14 Mei 1940 de moeilijkheden met de radiorede van de heer *de Geer* op 20 Mei 1940 en de quaestie van het compromis-voorstel ook verzeild geraakt de quaestie van de verplaatsing van de Regeringszetel naar Indië. Dat is geen punt geworden, dat de heer *de Geer* ten laste is gelegd, maar het maakt deel uit van de verschillende onderwerpen, die men heeft onderzocht; daardoor kan het het karakter krijgen van doortrokken te zijn van dezelfde defaitistische geest. Daartegenover is door verschillende van de toenmalige Ministers gezegd: Alles goed en wel, er zijn heel wat onderwerpen ter zake, waarvan men critiek kan oefenen op de houding der Regering, maar de quaestie van de zetelverplaatsing hoort daar absoluut niet bij; die moet men in ieder geval volkomen los zien van de vraag of er enig defaitisme is geweest. Dat is een standpunt, dat door verschillende Ministers met zeer veel klem is verdedigd, en ik moet zeggen: voor deze redenering kan de commissie niet geheel ongevoelig zijn. Zo moet u het dus zien, hoe deze zaken bij elkaar zijn gekomen, hoe er door sommigen verband is gelegd. Ik mag u misschien wel de concrete vraag stellen: Hebt u bij de telegramwisseling en de bespreking met de heren *van Kleffens* en *Welter* de indruk gehad, dat de quaestie van de zetelverplaatsing een zaak was, die men zou kunnen stellen in dit kader van minder sterk in zijn schoenen staan ten aanzien van de oorlogvoering?

A. Neen, ik hoor voor het eerst, dat men daartussen verband zou kunnen zoeken. Dat verband heb ik nooit gehoord. Hoe het komt, dat die beide punten in mijn telegram van 30 September staan, weet ik ook niet. Het trekt nu eerst mijn aandacht, dat er is een primo:

> „Ik merk op primo, dat ik van het uitnemend Rijksbelang der vestiging van Koningin en Regeering in Indië thans zoo mogelijk nog meer overtuigd ben dan bij afzending van mijn telegram no. 270; argumenten voor deze vestiging zijn meer klemmend naarmate de oorlog langer duurt."

De laatste zin is daarmede aanstonds verklaarbaar, maar overigens zie ik tussen secundo en primo geen verband, tenzij enkelen zouden gezegd hebben: Wij denken aan een separate vrede en die kunnen wij van Londen uit niet sluiten. Dat lijkt mij echter eveneens een onmogelijk standpunt, want van uit Indië vrede sluiten tegen de zin van Engeland zou ook politieke dwaasheid geweest zijn. Wat mij betreft, is er tussen die twee dingen geen verband geweest en is er niet aan gedacht, dat men in Londen ook maar enige neiging zou hebben om te streven naar een separate vrede. Dat streven leek mij geheel verwerpelijk en ik denk er nog zo over.

28966. De **Voorzitter:** Kunt u, nu deze bespreking plaats vindt, in uw geheugen ook geen aanknopingspunten vinden — mededelingen, die u in de loop van de tijd zijn verstrekt, in het bijzonder misschien tijdens de besprekingen met de heren *van Kleffens* en *Welter* — voor de opvatting, dat in Londen door het Kabinet of door leden daarvan dat verband zou zijn gelegd?

A. Neen, geen enkele. En ik kan alleen maar gissen hoe het komt, dat in dat telegram van 30 September die beide punten behandeld worden. Ik veronderstel, dat het zo is, dat de heer *Welter* in die persoonlijke brief eerst nog eens een woordje heeft geschreven over de zetelverplaatsing en verder gezegd heeft: Nu wil ik u vragen hoe u denkt over vrede. Anders begrijp ik niet, waarom ik in dat telegram zou zeggen: „Ik merk op: 1°. . . . . enz." In ieder geval zijn het voor mij afzonderlijke dingen geweest.

Verder moet men, wat de inhoud van dat telegram betreft, wel in aanmerking nemen, dat ik in Indië van de verhoudingen in Europa betrekkelijk slecht op de hoogte was. Ik wist in die tijd wel uit courantenberichten, dat er hier en daar pogingen werden gedaan om aan de oorlog een einde te maken. Ik geloof, dat het juist een dag of veertien geleden was, dat aan Duitse kant het inzicht en de erkenning schenen te komen, dat de luchtaanvallen op Londen niet het gewenste resultaat hadden opgeleverd en er uitspraken kwamen in de richting: zouden wij er niet een eind aan maken. In die gedachte heb ik een en ander gezien, speciaal antwoordende op de vraag, hoe de belangen van Indië in het groter verband lagen. Ik herinner mij, dat ik een ogenblik heb gedacht: Kan ik wel een telegram sturen als dit, dat zo veel zegt, gezien het betrekkelijk weinige, dat ik van de situatie weet, en gezien het beperkte van de vraag. Maar het leek mij beter, die vraag te beantwoorden in een ruimer kader. Zo is het telegram ontstaan.

28967. De **Voorzitter:** Hiermede zijn wij ook met de behandeling van dit onderwerp gereed. Dat betekent, dat wij nu afgedaan hebben de twee speciale punten, die ik heb willen doen voorafgaan aan hetgeen wij vandaag in hoofdzaak te behandelen hebben, t.w. het beleid van de Nederlandsch-Indische Regering. De enquête strekt zich uit over het beleid van de Nederlandsch-Indische Regering van 1940 tot 20 November 1945, maar het is volkomen begrijpelijk, dat u van de latere tijd niet zo op de hoogte bent als van de eerste twee jaar. De periode na 1942 onttrekt zich aan uw persoonlijke wetenschap.

A. Volkomen; alles na 8 Maart 1942.

De nos 28968 t/m 29053 hebben betrekking op punt *n* van het Enquêtebesluit.

29054. De **Voorzitter:** In verband daarmee wilde ik u nog een vraag stellen, die eigenlijk thuishoort bij de eerste twee onderwerpen, die wij vanmorgen behandeld hebben. Er is nl. nog een zaak, die ook hoort onder de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit en waarop ik kwam, toen u sprak over de financiële samenwerking. Ik zou nl. graag van u willen weten wat u bekend is van de opdracht, die door de Nederlandse Regering is gegeven aan de heer *de Geer* na zijn aftreden, om zich naar Indië te begeven. Waarschijnlijk zijn er twee opdrachten gegeven, die een verschillende omschrijving hadden; de eerste zou zijn om te bespreken in hoeverre Indië financieel kon bijdragen in de strijd van het moederland; daartegen waren bezwaren ingekomen van de zijde van de G.G. en toen is er een tweede opdracht geformuleerd om in het algemeen te gaan spreken over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië.
De vraag is dus deze: Hebt u daar enige bemoeienis mee gehad? De heer *Welter* heeft met nadruk gezegd, dat het een opdracht was, die zowel een zakelijke als een persoonlijke grondslag had; het was een mengsel van die beide; enerzijds was het nuttig dergelijke besprekingen te houden, maar anderzijds voelde men het ook wel als gewenst om de heer *de Geer* een eervolle bezigheid te geven, die dan in Indië gezocht zou moeten worden.

A. Ik weet er heel weinig van. U zegt, dat ik bezwaren had gemaakt. Ik weet niet meer welke bezwaren ik gemaakt zou hebben.

29055. De **Voorzitter:** Misschien, dat ik dat iets te sterk heb gezegd, dat u bezwaren hebt gemaakt. Het is trouwens niet helemaal vaststaand hoe het met die twee opdrachten gegaan is. Laat ik het liever zo zeggen, dat, indien die twee opdrachten er geweest zijn, de eerste opdracht — in hoeverre Indië financiële steun in de strijd van het moederland kon verlenen — bezwaren ontmoette, omdat Indië toen al moest zeggen: Wij staan zelf heel dicht voor een crisis. Het was in het eind van 1940; u zat toen midden in de economische onderhandelingen met Japan, waarachter het spook van een oorlog reeds opdoemde.

A. Is er niet een voorstel van de Regering in Londen geweest om van de vrije gebieden van het Koninkrijk een belasting te heffen ten bate van het moederland, waarop Indië heeft gezegd: „Daar moeten wij niets van hebben"?

29056. De **Voorzitter:** Dat is vermoedelijk een andere quaestie dan deze.

A. Dat weet ik niet. Het kan zijn, dat de heer *de Geer* met die boodschap naar Indië zou komen. Zo iets staat mij voor de geest. Ik heb daaromtrent slechts een vage herinnering.

Het verhoor wordt voor 10 minuten geschorst en daarna hervat.

29057. De **Voorzitter**: De heer *Welter* heeft in zijn verhoor van 14 April 1948 met betrekking tot de aan de heer *de Geer* gegeven opdracht het volgende verklaard:

> „De gedachte was, dat Indië ons zou financieren. Maar op een gegeven moment zei de Gouverneur-Generaal, daar kan niets van komen, want de financiële vooruitzichten zijn zo somber, dat wij dit niet kunnen doen. Toen was dit denkbeeld van de baan, maar niettemin heb ik toch aan *de Geer* die opdracht laten verstrekken, omdat er verschillende andere financiële aangelegenheden bespreking vereisten, en die heeft hij aanvaard. Dat is een vaststaand feit. Hij is met die opdracht in zijn zak naar Lissabon vertrokken."

Kunt u er zich iets van herinneren, dat met betrekking tot die opdracht een telegramwisseling met u heeft plaats gehad?

A. Mijn herinnering op dit punt blijft vaag, ondanks de hulp, die u mij geeft. Het staat mij wel voor, dat er sprake is geweest van een financiering van de Nederlandse Regering door Indië. Ik dacht, dat dit denkbeeld in eerste instantie gespeeld heeft in de vorm van een vraag uit Londen, of het mogelijk zou zijn een speciale belasting in Indië te heffen — ik geloof, dat men Suriname en Curaçao daarin tevens wilde betrekken, maar Indië was het voornaamste object — ten bate van het Moederland. Ik geloof, dat dit dadelijk is afgewezen als niet doenlijk en dat er toen over gesproken is, dat het beter zou zijn steun te verlenen uit de algemene geldmiddelen van Indië, maar dat men dadelijk begrepen heeft, dat dit middel van geen betekenis kon zijn, omdat de Indische uitgaven zelf een grote omvang hadden aangenomen. Bijzonderheden weet ik niet, maar ik heb geen reden om aan te nemen, dat hetgeen gesteld is in wat u van de heer *Welter* hebt voorgelezen, niet juist zou zijn.

De nos 29058 t/m 29148 hebben betrekking op punt *n* van het Enquêtebesluit.

A. W. L. TJARDA VAN STARKENBORGH STACHOUWER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
POSTHUMUS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 18 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Schilthuis en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e, f* en *n.*

Verhoor van

ADRIANUS PELT,

oud 56 jaar, wonende te Plandome, Long Island, 44 North Drive, adjunct Secretaris-Generaal der Verenigde Naties.

Hij legt de eed af als getuige.

29149. De **Voorzitter:** Ik heb u enige vragen te stellen, die betrekking hebben op de onderwerpen *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit, welke u in uw oproepbrief vermeld hebt gevonden. Nu heb ik hier voor mij een brief van 22 December 1945, die u hebt geschreven aan de heer *Gerbrandy*. Het blijkt, dat u deze brief aan de heer *Gerbrandy* hebt geschreven, toen deze bezig was met het opstellen van zijn Memorandum. U hebt hem daarbij ingelicht over een aantal gebeurtenissen, die u zelf hebt meegemaakt, en hebt hem medegedeeld, hetgeen u zich daarvan herinnerde. Kunt u de juistheid van de inhoud van deze brief ook onder het verband van de door u afgelegde eed bevestigen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Er is mij sindsdien niets ter kennis gekomen, dat het daarin uitgesproken oordeel zou kunnen veranderen.

29150. De **Voorzitter:** U hebt met name vier punten behandeld in deze brief: in de eerste plaats de bespreking in de avond van 14 Mei 1940 van het perscommuniqué, dat toen uit moest; in de tweede plaats de radiotoespraak, die de heer *de Geer* op 20 Mei 1940 voor het Hollandse nieuws van de B.B.C. heeft gehouden; in de derde plaats, een onderhoud, dat u enige dagen vóór Kerstmis 1940 hebt gehad met de heer *de Geer* in een hotel te Estoril bij Lissabon, en in de vierde plaats de Regeringsverklaring, die u als hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst op 6 Februari 1941 voor Radio-Oranje hebt voorgelezen naar aanleiding van het vertrek van de heer *de Geer* van Lissabon naar Nederland. Het lijkt mij goed deze punten nog even met u door te nemen, waarbij u dus in uw eigen woorden kunt vertellen, hoe een en ander zich heeft toegedragen.

Ik zou willen beginnen met het eerste punt: de besprekingen over het perscommuniqué in de avond van 14 Mei 1940. Uit uw relaas is gebleken, dat dit op die avond nogal een verwarde en onbevredigende discussie is geweest. Wat was uw indruk eigenlijk van het standpunt, dat de heer *de Geer* hierbij innam?

A. Mijn indruk op die avond — dit is een indruk, die bevestigd is in latere contacten met de heer *de Geer* — was, dat hij zich niet kon losmaken van de opvatting van handhaving van de neutraliteit, die hij natuurlijk tot 10 Mei had moeten voorstaan, in tegenstelling tot de nieuwe toestand, die was ontstaan, nadat op 10 Mei die neutraliteit was geschonden door de Duitse inval. Mijn indruk was en is het nog, dat de heer *de Geer* die evolutie in gebeurtenissen geestelijk niet kon meemaken, dat hij dus achterbleef, dat hij geestelijk bleef hangen aan een toestand, die door de gebeurtenissen was achterhaald, en dat hij daardoor na 10 Mei tot onjuiste conclusies kwam. Dat bleek mij die avond voor de eerste maal, doordat hij b.v. de houding aannam, dat wij niet verwachten konden van het Nederlandse leger en van de Nederlandse openbare mening, dat er vanaf dat ogenblik tegenstand moest worden geboden. Mijns inziens waren wij wel overweldigd, maar wij waren niet overwonnen; wij hadden plaatselijk een militaire nederlaag geleden, maar het Koninkrijk der Nederlanden was niet van de aarde weggevaagd. Er was een strijd voor te zetten. De voortzetting van de strijd was voor hem blijkbaar een volkomen nieuw denkbeeld, zo nieuw, dat hij het zich niet kon indenken en dat hij zich zelf nog veel minder kon zien als leider van die voort te zetten strijd.

29151. De **Voorzitter:** In de loop van de volgende maanden is meermalen gebleken, dat hij deze omschakeling niet kon opbrengen.

A. Juist, Mijnheer de Voorzitter.

29152. De **Voorzitter:** Op die avond, zegt u in uw brief, kwam dat in het bijzonder tot uiting door twee bezwaren, die hij tegen de aanvankelijke tekst van dat communiqué had. Door wie was dit opgesteld?

A. Door mij, Mijnheer de Voorzitter, in overleg met enige leden der Nederlandse Legatie te Londen en na een telefoongesprek met het Departement van Buitenlandse Zaken in den Haag.

29153. De **Voorzitter:** U zegt, dat zijn bezwaren waren:

„1°. dat wij niet met absolute zekerheid wisten of de troepen in Zeeland den strijd voortzetten en of de schepen der Koninklijke Marine in staat zouden zijn de wijk te nemen naar Engelsche havens. Op deze gronden verzette de Minister-President zich tegen de passage in het communiqué volgens hetwelk de troepen in Zeeland en de Marinestrijdkrachten met name werden genoemd als zijnde uitgezonderd van de overgave."

Het tweede bezwaar was:

„dat de Opperbevelhebber weliswaar had gehandeld op grond van algemeene hem door de Regeering verstrekte volmachten, maar dat diens beslissing tot overgave uitsluitend voor zijn eigen verantwoordelijkheid kwam en dat dit duidelijk in dit communiqué tot uitdrukking moest worden gebracht."

Nu geeft, als ik het zo zie, het eerste van deze bezwaren het meeste de mentaliteit weer, die u geschetst hebt, want dat andere zou men zich nog wel kunnen indenken — ook van een van de andere heren —, nl. dat men op dat moment misschien nog even had willen aanzien, wat de opperbevelhebber bij die capitulatie precies had gedaan en of de Regering dat voor haar verantwoording kon nemen.

A. Laten wij ter verduidelijking het eerste punt eerst en daarna het tweede nemen.

Het was voor het belang van de Nederlandse zaak en voor het aanzien van de Nederlandse Regering niet alleen in Londen, maar ook in de rest van de wereld van het hoogste belang, dat niet de indruk van een totale capitulatie werd gegeven. M.a.w., het was van het hoogste belang, dat de indruk werd gewekt, dat men onder de druk van de omstandigheden slechts partieel gecapituleerd had.

29154. De **Voorzitter:** Op grond van dat motief was de Regering ook uit Nederland weggegaan. Er is gezegd: Wij gaan weg uit Nederland, omdat wij nog een andere taak hebben te vervullen, nl. de voortzetting van de strijd voor het Koninkrijk der Nederlanden.

A. Precies. Maar bovendien was — zo is het mij toen in Londen verteld — aan de opperbevelhebber duidelijk te verstaan gegeven, dat hij uitzonderingen op de capitulatie kon maken, als hij dat mogelijk achtte. De mededeling van de opperbevelhebber, zoals wij die van den Haag uit door getelefoneerd kregen in de middag van 14 Mei 1940, was, dat hij gecapituleerd had voor Nederland met uitzondering van Zeeland en van de maritieme strijdkrachten. Het was dus van het hoogste belang om duidelijk te doen uitkomen, dat de strijd in Zeeland op dat ogenblik werd voortgezet, en dienovereenkomstig leek het mij van zeer groot belang om dat ook in het desbetreffende officiële Regeringscommuniqué duidelijk te doen uitkomen. Mijn conflict met de heer *de Geer* was gelegen in het feit, dat hij zich daartegen verzette. Ik moet zeggen, dat ik aanvankelijk helemaal niet begreep, wat de heer *de Geer* eigenlijk bedoelde.

29155. De **Voorzitter:** Dat zei hij niet klip en klaar?

A. Hij verzette zich daartegen, maar gaf zijn motieven niet. Ik moet er bij zeggen, dat ik op dat ogenblik kersvers arriveerde uit Zwitserland via Parijs.

29156. De **Voorzitter:** In April had Minister *van Kleffens* met u een afspraak gemaakt — zo is het ons ten minste medegedeeld —, dat u, als er wat gebeurde, ter beschikking van de Nederlandse Regering zou zijn.

A. Die afspraak had ik eigenlijk al eerder met hem gemaakt. Ik was de gehele winter van 1939 op 1940 toegevoegd geweest — dit is geschied door de secretaris-generaal van de Volkenbond — aan de heer *Colijn*. De heer *Colijn* was op dat ogenblik voorzitter van een Volkenbondscommissie, waarvan het doel was om, nu de politieke taak van de Volkenbond volkomen had gefaald, althans het niet politieke werk te redden en voort te zetten. De heer *Colijn*, de voorzitter van die commissie, welke was ingesteld op voorstel van de Australische vertegenwoordiger in Londen, de heer *Bruce*, had daarvoor iemand nodig, die tussen hem en de Secretaris-Generaal van de Volkenbond een geregeld contact verzekerde, en de heer *Avenol*, die toen nog secretaris-generaal was, had mij daarvoor aangewezen. Ik heb dus die winter een groot gedeelte van mijn tijd doorgebracht door met de heer *Colijn* verschillende Europese hoofdsteden te bezoeken, ten einde over deze zaak beraadslagingen te voeren. Wij zijn in Londen, Bern, Parijs, Brussel en den Haag geweest. Ik ben zonder hem en met een andere opdracht ook nog in Stockholm geweest. Ik had dus die winter een vrij goede gelegenheid om waar te nemen hoe de toestand zich ontwikkelde en ik was hoe langer hoe pessimistischer geworden, wat betreft de mogelijkheid voor Nederland om buiten de oorlog te blijven. Aldus is te verklaren waarom ik in Maart 1940, toen genoemde commissie in het Vredespaleis hier ter stede zitting had, met de heer *van Kleffens* een afspraak had gemaakt, waarin ik mij mondeling — er is geen schriftelijk bewijs van — verplichtte om ingeval het misliep, dit is ingeval Nederland direct bij de oorlog zou worden betrokken, mij ter beschikking van de Regering te stellen.

Ik had de overtuiging, dat, indien dit gebeurde, er voor mij in het Volkenbondssecretariaat geen taak meer was. In April was die overtuiging bij mij zo sterk geworden, dat ik expres naar Den Haag ben gekomen om één van mijn kinderen, dat hier op school was, terug te nemen naar Genève. Ik wist wel niet, wat er met Zwitserland zou gebeuren, maar ik wilde in ieder geval mijn gezin bij elkaar hebben. Ik heb dat kind teruggehaald en bij die gelegenheid — het was mijn laatste bezoek aan Nederland vóór de inval — heb ik nogmaals die afspraak met de heer *van Kleffens* hernieuwd.

29157. De **Voorzitter:** Was er bij die afspraak geen plaats genoemd, waar u heen moest gaan?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! De afspraak was, dat wanneer het zo ver mocht komen, ik mij zonder enige reserve ter beschikking van de Regering zou stellen voor elke functie, die zij mij wenste op te dragen. Toen de inval kwam, ben ik in de ochtend van 11 Mei gegaan naar het bureau van het secretariaat te Genève en heb mijn ontslag ingediend. De secretaris-generaal van de Volkenbond heeft dat ontslag zonder moeilijkheid aanvaard; ik had het reeds vóór 12 uur 's middags. Ik ben die avond vertrokken naar Parijs met het idee naar Den Haag te gaan. Dat is misgelopen, want het bleek, dat elk burgerverkeer via Brussel naar den Haag was stopgezet. Ik wist echter, dat er Franse divisies in Brabant stonden en ik dacht, dat het misschien mogelijk was in Nederland te komen door mij te laten toevoegen aan een dier Franse divisies. Door middel van een Franse vriend, die officier was van de Franse generale staf, heb ik mij laten introduceren bij Minister *Daladier*, ten einde hem te vragen, of hij bereid was mij aan te nemen in de een of andere functie in het Franse leger, opdat ik zou kunnen worden toegevoegd aan één van die Franse divisies. Er kwam toevallig bij, dat de generaal van een dier divisies een oud-collega van mij uit Genève was. *Daladier* heeft het onmiddellijk goedgevonden. Ik had eerst de toestemming gevraagd van de heer *Loudon*, die toenmaals H.M.'s gezant in Parijs was.

Zaterdagochtend ben ik gegaan naar het Franse Ministerie van Oorlog en heb gevraagd, of zulk een dienstneming mogelijk was. Onmiddellijk werd gezegd: „Zeer wel en zeer gaarne zelfs. Wij hebben inderdaad nodig een betrouwbare tolk bij de staf van de divisie, die (toen) in Breda lag. Ik ben daarop informeel aangesteld, maar dit is niet dadelijk formeel bevestigd. Er werd mij gevraagd Maandagochtend terug te komen in de Rue St. Dominique. Ik kwam daar en men zei: „Het spijt ons erg, maar het heeft geen zin meer. De divisie is op het ogenblik in volle terugtocht en is in Walcheren met de opdracht de Schelde over te steken. Uw doel bereikt u nu toch niet meer". Ik had er nl. bij gezegd, wat mijn plan was. Het gevolg is geweest, dat dit plan niet is doorgegaan. Daarna heb ik mij telefonisch in verbinding gesteld met de heer *van Kleffens*, aangezien ik in die tussentijd te weten was gekomen, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* in Londen waren gearriveerd. Hij verzocht mij, mij zo spoedig mogelijk naar Londen te begeven. De dag daarna, 14 Mei, heb ik dat gedaan met behulp van het Franse Ministerie van Luchtvaart, dat mij een priority-plaats heeft gegeven in een van de vliegtuigen op Londen.

29158. De **Voorzitter:** Met andere woorden het opstellen van het communiqué was uw eerste ambtelijke werk in Londen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, onmiddellijk na aankomst.

Ik ben 's middags om 4 uur — het is een ogenblik, dat ik nooit van mijn leven zal vergeten — de Nederlandse legatie in Londen binnengewandeld. Toen ik binnenkwam, had men juist telefonisch verbinding met den Haag. Aan de telfoon was de heer *van Royen*, die aan jhr. *Teixeira de Mattos* van de Nederlandse legatie in Londen het communiqué van generaal *Winkelman* over de overgave dicteerde. Ik viel er dus zo midden in. Ik heb mijn bagage in een hoek geworpen en wij zijn gaan overleggen over de vraag, wat wij moesten doen. Onze eerste conclusie was: Er moet namens de Nederlandse Regering een communiqué worden opgesteld, dat verklaart, waarom wij tot deze capitulatie zijn gekomen. Daarbij was echter een zeer essentiële en hoogst belangrijke factor te doen uitkomen, dat dit geen honderd procent capitulatie was, dat niet alleen buiten Nederlands gebied in Europa, maar op dat ogenblik zelfs in Zeeland de oorlog zou worden voortgezet. Daarom heb ik die avond, nadat wij een ontwerp-communiqué hadden opgesteld, gevraagd om met jhr. *Teixeira de Mattos* en — ik meen — de heer *van Bijlandt*, die inmiddels was aangekomen, in de Ministerraad te mogen verschijnen om daar het ontwerp-communiqué toe te lichten. Ik heb voor die speciale clausule heel hard gevochten en u begrijpt misschien wel, dat mijn stemming nu niet bepaald was die van een ambtenaar, die verscheen in de Ministerraad. De emotie speelde ook enigszins een rol.

29159. De **Voorzitter:** Bovendien was er — als ik de verhalen hierover goed begrepen heb — ook geen sprake van een formele Ministerraad. Men zat in een lokaal van het Grosvenor House Hotel, de een liep er in, de ander er uit; er waren ook Ministers, die na de vermoeienissen van die dag aan het einde van hun krachten waren. Het was dus een gezelschap, waarin niet de regelmaat en orde van een normale vergadering bestonden.

A. Helemaal niet. Ik zou dit vooral niemand als een verwijt willen aanrekenen. U moet goed begrijpen welk een toestand het die avond was. De Regering was juist aangekomen; van formaliteiten was geen sprake; een eigen Regeringszetel hadden wij niet. De Ministers — voor zover zij er waren; de heren *Welter* en *van Kleffens* waren die avond niet aanwezig, zij zaten in Parijs — .....

29160. De **Voorzitter:** En de heer *Dijxhoorn* was met hen meegegaan.

A. Ja. Het was dus een zeer onvolledige Ministerbijeenkomst en hij zat bovendien niet formeel als raad. Dit was een min of meer informele bespreking. Bovendien geschiedde dit onder de druk van zeer bijzondere en tragische omstandigheden, die wij allen sterk ondervonden.

29161. De **Voorzitter:** Aan de andere kant was het de eerste gelegenheid om de grond van de beslissing, die men op Maandag had genomen, toen men in zee stak, dus de grond voor het vertrek van de Regering, wereldkundig te maken, nl. dat de strijd voor het Koninkrijk zou worden voortgezet.

A. Ja, en mij ging het er om — in dat opzicht voelde ik mij niet als ambtenaar, maar als Nederlander; ik was voordien nooit Nederlands ambtenaar geweest; ik ben misschien enigszins in eerbied te kort geschoten — duidelijk te maken in de meest onweerlegbare taal, dat het hier geen overgave in de ware zin des woords was, maar dat er werd doorgevochten. Het was voor mij op dat ogenblik een verschrikkelijke teleurstelling, dat ik op tegenstand stuitte. Ik stuitte niet op algehele tegenstand, want er waren enige leden van de Ministerraad, die mijn standpunt volkomen ondersteunden en versterkten. Eén van hen — ik zal hem altijd gaarne noemen — was de heer *van den Tempel*, die op het standpunt stond van doorzetten.

29162. De **Voorzitter:** Als ik het goed heb begrepen, is het zo gegaan, dat de discussie niet tot een resultaat heeft geleid en u op een gegeven moment met het communiqué is weggegaan.

A. Het moet ongeveer 9 uur zijn geweest, dat wij met het ontwerp in de bijeenkomst kwamen. Deze zeer emotionele bespreking heeft geduurd tot ongeveer halftwaalf. Intussen ging voortdurend de telefoon. Niet alleen de Nederlandse pers, maar ook de gehele internationale pers zat te wachten op de ministeriële mededeling. Het was op dat ogenblik het voornaamste nieuws van de dag. U bent misschien genoeg van perszaken op de hoogte om te weten, dat er op een gegeven ogenblik een „deadline" komt. Als men daar overheen komt, krijgt men het niet meer in de ochtendpers. Bij mij was alles er op gericht, dat het communiqué duidelijk in de ochtendbladen zou komen te staan. Die „deadline" was om ongeveer halfeen 's nachts. Het was reeds halftwaalf en ik moest nog van het Grosvernor Hotel naar het „Ministry of Information" rijden. Het communiqué was op dat ogenblik in het Hollands gesteld en moest nog worden vertaald in het Engels; de positie van Nederland moest ook nog mondeling worden toegelicht. Ik had dus geen tijd meer te verliezen. Toen de heren nog geen beslissing hadden genomen om halftwaalf, ben ik weggelopen en heb ik tegen de heer *de Geer* gezegd: „ik zal er zelf wel voor zorgen".

29163. De **Voorzitter:** In de tekst van het communiqué, zoals dat is uitgegaan en die te vinden is in de bijlage van uw brief, is het doorvechten in Zeeland, waarover het geschil liep, niet met zoveel woorden vermeld.

A. Er was op dat ogenblik geen machtiging van de Ministers te krijgen om dit punt er met zo veel woorden in te zetten. Ik voelde geen vrijheid om dit op eigen houtje te doen. Ik heb echter tegen iedere journalist, die ik tegenkwam, gezegd: de strijd in Zeeland wordt voortgezet, er mondeling aan toevoegende, dat wij dit niet in het communiqué hadden gezet om de Duitsers geen inlichtingen te verschaffen.

29164. De **Voorzitter:** Het tweede bezwaar van de heer *de Geer* hebt u in uw brief als volgt omschreven:

> „dat de opperbevelhebber wel is waar had gehandeld op grond van algemene hem door de Regering verstrekte volmachten, maar dat diens beslissing tot overgave uitsluitend voor zijn eigen verantwoordelijkheid kwam en dat dit duidelijk in dit communiqué tot uitdrukking moest worden gebracht."

Wat bedoelde de heer *de Geer* daarmede? Wilde hij nog eens bekijken, of de opperbevelhebber te recht het besluit had genomen van de capitulatie?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb die avond de indruk gekregen, dat de heer *de Geer* de opperbevelhebber in de steek liet.

29165. De **Voorzitter:** Wat wilde hij dan?

A. Zoals ik het heb begrepen — en ik zou het toejuichen, indien u dit wilde verifiëren met mensen, die daar ook aanwezig waren, dan.....

29166. De **Voorzitter:** De meesten weten er weinig van, omdat het zo'n verwarde geschiedenis is geweest. Een drietal Ministers was naar Parijs en andere heren hadden in twee nachten niet geslapen, zodat verscheidenen van hen aan het einde van hun krachten waren en de discussie slechts zeer ten dele hebben gevolgd. De indruk, die men er in het algemeen van overgehouden heeft, is, dat er een langdurige discussie heeft plaats gehad en dat er moeilijkheden zijn geweest. Dat het in het bijzonder over het al of niet opnemen van het doorvechten in Zeeland ging, herinneren sommigen zich wel. Van het tweede door u genoemde bezwaar weet men zich eigenlijk niets meer te herinneren.
Dus daarom vraag ik er u thans nog eens speciaal naar.

A. Mijn herinnering hiervan is ongeveer de volgende. De Regering had — zo werd het mij die avond verteld — bij haar vertrek aan generaal *Winkelman* volkomen volmacht gegeven om te handelen naar goedvinden. Generaal *Winkelman* had op grond van omstandigheden, die waren ontstaan na het vertrek van de Regering, gemeend, dat hij niet anders kon doen dan capituleren op twee uitzonderingen na: Zeeland en de maritieme strijdkrachten.

29167. De **Voorzitter:** Dat is niet helemaal juist, want de maritieme strijdkrachten waren niet uitgezonderd. De waarnemend chef van de marinestrijdkrachten, die gehoord had, dat generaal *Winkelman* bezig was met de capitulatie, heeft echter — ten minste, dat is zeer sterk onze indruk — op eigen gezag de nodige maatregelen genomen om nog zoveel mogelijk schepen en manschappen weg te krijgen. Dat is dus iets anders dan het uitzonderen van de maritieme strijdkrachten van de capitulatie.

A. De heer *van Royen* telefoneerde ons op Dinsdag 14 Mei, om 4 uur 'smiddags: generaal *Winkelman* capituleert en maakt twee uitzonderingen: Zeeland en de maritieme strijdkrachten. En de indruk, dat dit juist was, werd bij ons versterkt door het feit, dat er inmiddels, volgens op de legatie ontvangen berichten, marinestrijdkrachten in Engeland aankwamen. Afgezien van de vraag, op wiens gezag dit geschiedde, dit was zo duidelijk een nationaal belang, dat wij met alle hoop, die wij maar konden koesteren, er naar verlangden. Dus van publiciteitsstandpunt — en daar ging het die avond om — was van eerste klas belang het bericht: Zeeland vecht door en de vloot komt over.

29168. De **Voorzitter:** Die kwam ook inderdaad over.

A. Ja.

29169. De **Voorzitter:** Maar de reden daarvan is iets minder sterk juridsch gefundeerd dan u het in Londen hebt verondersteld.

A. Het is mogelijk, maar wij hoopten het zo vurig en het was zo duidelijk een nationaal belang, dat ik die avond diep verontwaardigd was, dat er zelfs twijfel over kon bestaan.

29170. De **Voorzitter:** Wat bedoelde nu de heer *de Geer* met dat tweede bezwaar? Wat was de consequentie, als hij de opperbevelhebber zou desavoueren?

A. De heer *de Geer* wekte die avond bij mij geleidelijkerwijze de indruk, dat hij niet van plan was — of dat hij daaromtrent althans weifelde — de oorlog aan geallieerde zijde door te zetten. Die indruk is later bij mij bevestigd. Hij maakte m.a.w. een soort van reserve. De heer *de Geer* heeft die avond bij mij de indruk gewekt, dat hij niet tegenover de geallieerden en het buitenland wilde zeggen: Wij voeren deze oorlog voor honderd procent door.

29171. De **Voorzitter:** Indien de heer *de Geer* aldus gedacht heeft, begrijp ik zijn eerste bezwaar, maar als hij een argument uit de capitulatie had willen putten voor zijn standpunt, had hij veel beter de capitulatie volledig kunnen dekken en haar bovendien extensief kunnen interprêteren. Dan had hij kunnen zeggen: „Dit is een capitulatie door de Regering, wij scheiden er mee uit", om het heel huiselijk uit te drukken.

A. Pardon, de indruk, die hij — en niet alleen bij mij — wekte, was, dat hij zich probeerde los te maken van de opperbevelhebber, dat hij probeerde wat de opperbevelhebber gedaan had, te laten voor rekening van de opperbevelhebber, ten einde de vrijheid van handelen van de Regering, die nog geen beslissing had genomen omtrent hetgeen er nu verder te doen stond, in alle richtingen open te houden. Dat vond ik onfatsoenlijk, en ik niet alleen. Mijn opvatting was die avond — de heer *van den Tempel* en anderen dekten dat standpunt volkomen:
De Regering heeft de opperbevelhebber volmacht gegeven om te handelen naar beste weten. Dan moet zij aanvaarden, hetgeen hij besluit en dan kan zij naderhand niet zeggen: „Wij maken ons los van een of ander bepaald onderdeel van hetgeen de opperbevelhebber in die toestand heeft besloten." Dat leek mij tegenover generaal *Winkelman* een volkomen onfatsoenlijke houding en bovendien een politiek onverstandige houding, die in duidelijke strijd was met 's lands belang. Ik heb die middag uit het gesprek met de heer *van Royen* begrepen — ik geloof niet, dat ik mij vergis; maar ik ken de heer *Winkelman* niet en heb er nooit met hem over gesproken —, dat de generaal had toegegeven aan de vijand, datgene, wat niet anders dan toegegeven kon worden en dat hij tegelijkertijd voor ons alle mogelijkheden reserveerde, die gereserveerd konden worden om de oorlog voort te zetten. Elke poging van een Nederlandse Minister om daaraan afbreuk te doen, leek mij niet alleen onfatsoenlijk, maar ook in strijd met 's lands belang. U zult nu achteraf misschien zeggen, dat dit niet de houding van een ambtenaar tegenover de Ministerraad is, maar zo voelde ik mij toen nog niet.

29172. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik. Het was een situatie, zoals men die maar eenmaal in zijn leven kan meemaken.
Thans kom ik tot het volgende punt, nl. de radiorede van de heer *de Geer* van 20 Mei. Dit was de redevoering, waarin de passage

stond, die zo onaangenaam heeft aangedaan en waarin de ambtenaren werd aanbevolen, zo goed mogelijk met de Duitse autoriteiten samen te werken. Dat was eigenlijk de grootste steen des aanstoots. U vertelt, dat de heer *de Geer* daarbij enigszins geheimzinnig te werk is gegaan. Hij had zijn speech alleen voorbereid en toen u met hem naar de B.B.C. ging, hebt u hem gevraagd, of u de tekst mocht zien. Hij zei toen, dat hij maar één tekst bij zich had en dat hij deze, voordat hij voor de microfoon kwam, nog eens voor de laatste maal wilde doorlezen. Dat gaf hij op als motief om u de redevoering niet te laten zien en tot uw grote verbazing merkte u, dat toen de censor om een exemplaar vroeg, ten einde zijn werk te vergemakkelijken, de heer *de Geer* twee teksten had en een daarvan aan de censor gaf. Hij had dus niet de waarheid gesproken. Dat is de quintessence van uw mededelingen op dit punt. Houdt u dit staande?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Hierbij moet u even de algemene toestand van dat moment in het oog vatten. Wij hadden toen nog geen eigen radiouitzendingen. „Radio-Oranje" was nog niet tot stand gekomen. Wij hingen, wat het Nederlandse nieuws betreft, af van de B.B.C., d.w.z. voor elke mededeling, die wij per radio aan Nederland wilden doen toekomen.

De Nederlandse nieuwsafdeling van de B.B.C. had er enige dagen van te voren al sterk op aangedrongen, dat er een verklaring van de Nederlandse Regering naar Nederland zou worden uitgezonden. Wij wisten, dat de mensen nog konden luisteren. Wij konden op onze tien vingers narekenen, dat de mensen zaten te wachten op een verklaring van de Regering. Ik had er al spoedig na de aankomst van de Regering op aangedrongen en er kwam maar niets. Aan het onderhoud in die taxi was enige malen voorafgegaan een gesprek van mij met de heer *de Geer,* waarbij ik er op aangedrongen had om nu eindelijk te komen met een verklaring.

29173. De **Voorzitter:** Het was 20 Mei. Had u toen al de functie van chef van de Regeringsvoorlichtingsdienst gekregen of was het nog niet zo'n geordende toestand?

A. Formeel niet, maar ik was feitelijk met de functie belast.

De datum van mijn feitelijke aanstelling kan ik mij op het ogenblik niet precies herinneren. Het is zelfs mogelijk, dat die feitelijke aanstelling al op 20 Mei had plaats gehad. Het is omstreeks die tijd gebeurd, in ieder geval zeer kort na de terugkomst van de heer *van Kleffens* uit Parijs en hij is 17 Mei teruggekomen. In ieder geval was ik feitelijk al belast met de functie. Dat lag bovendien opgesloten in mijn vorige functie.

Ik had onmiddellijk na de aankomst van de Regering in Londen aangedrongen op een mededeling en die kwam maar niet. Er kwamen in die dagen — 15, 16, 17 Mei — intussen vluchtelingen aan uit Nederland en deze zeiden allen — dat was volkomen begrijpelijk: „Men zit in Nederland te wachten op een mededeling van de Koningin of de Regering: men wil weten wat er gaat gebeuren."

29174. De **Voorzitter:** Maar die mededeling van de Koningin was toch vrij onmiddellijk gekomen in Haar rede van 15 Mei van uit Buckingham Palace.

A. Daar ben ik bij geweest; ik heb aan die uitzending medegewerkt. Die was prompt gekomen.

29175. De **Voorzitter:** En die was duidelijk.

A. Inderdaad, maar een mededeling van de Regering was niet minder nodig. Ik had dus bij de heer *de Geer* aangedrongen op het zo spoedig mogelijk houden van een radiorede, en andere Ministers steunden mij daarin. Ik had de heer *de Geer* aangeboden een ontwerp voor hem te maken. Dat had hij afgeslagen. Dat kan ik begrijpen. Hij wilde die redevoering zelf opstellen. De Nederlandse nieuwsafdeling van de B.B.C. had ons aangeboden, dat er te allen tijde — wanneer wij ook wilden komen — tijd voor die rede was. Ten slotte had ik er de heer *de Geer* toe bewogen, die redevoering op 20 Mei in het nieuws van 6 uur uit te spreken. Er was afgesproken, dat ik hem aan Grosvenor House Hotel, waar de gehele Regering toen nog resideerde, zou komen afhalen. Ik was daar ruim op tijd met een taxi. De verbindingen waren in die tijd, ook in de stad, moeilijk. Ik moest er nog geruime tijd wachten, zodat, toen de heer *de Geer* eindelijk beneden kwam, het de hoogste tijd was om per taxi nog tijdig het gebouw van de B.B.C., Bush House, te bereiken.

29176. De **Voorzitter:** Zodat elke kans voor een voorafgaande bespreking weg was?

A. Behalve in de taxi. Ik heb toen de heer *de Geer* gevraagd, of ik de tekst mocht lezen, die had ik nog niet gezien. Waarop de heer *de Geer* zei, dat het hem erg speet, maar hij moest die tekst nog doorzien en zich voorbereiden op het uitspreken van de rede, en hij had geen andere tekst. Wij hebben een minuut of tien in die taxi doorgebracht, ik zwijzend, de heer *de Geer* zijn tekst lezend. Boven gekomen in de studio van de B.B.C., vroeg de censor, zoals gewoonlijk, of hij de tekst vooraf even kon inzien, en daarop haalde de heer *de Geer* een tweede exemplaar uit zijn zak.

29177. De **Voorzitter:** Terwijl hij nadrukkelijk had gezegd, dat hij maar één tekst had?

A. Ja.

U zult wel begrijpen, dat dit mijn vertrouwen in hem niet versterkte. Ik had geen tekst gezien of gehoord wat er in stond tot het ogenblik, dat de Minister-President voor de microfoon begon te spreken. Toen kwam er een tekst uit, die helemaal was gebaseerd op de meest orthodoxe interpretatie van het Landoorlogsreglement, dat door de Duitsers was geschonden en waaraan wij ons m.i. ook niet meer hadden te houden. Het gevolg was, dat hij de bekende raad gaf aan de Nederlandse ambtenaren. Dat is het begin van veel ellende geweest en men heeft zich in Nederland later daarop beroepen. Dat is een grote fout geweest.

29178. De **Voorzitter:** Had de censor het door?

A. Dat interesseerde hem niet. De instructie van de B.B.C.-censor was in dat tijdperk niet aan geallieerde Regeringen te beletten om een bepaalde politiek te voeren. Op dat ogenblik was zijn opdracht uitsluitend er op te letten, dat er geen dingen zouden worden gezegd, die voor de militaire oorlogvoering van belang waren. Later zijn de instructies veranderd, maar toen hebben wij ons losgemaakt van deze censuur, aangezien ik als voorwaarde heb gesteld bij het toekennen van zendtijd aan „Radio-Oranje", dat wij in politiek opzicht binnen het verband der geallieerde oorlogvoering vrij zouden zijn en dat wij ons alleen gebonden zouden achten door militaire overwegingen. Dat is altijd zo gebleven en dat heeft men van Engelse zijde ook gebillijkt.

29179. De **Voorzitter:** Het derde punt, dat u in deze brief behandelt, is, dat u enkele dagen vóór Kerstmis 1940 — toen was de heer *de Geer* sedert November in Lissabon — hem daar hebt ontmoet en dat u een gesprek met hem hebt gehad. U zegt hierin, dat u te voren had gehoord, met name van de heer *van Pallandt,* dat men er aan twijfelde, of de heer *de Geer* naar Indië zou gaan. U zegt, dat u dit eerst met een korreltje zout had genomen, maar dat u na dat gesprek met hem tot de overtuiging bent gekomen, dat het inderdaad de verkeerde kant uitging.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. De voorgeschiedenis hiervan is de volgende. Ik was in de laatste dagen van September of begin October 1940 in opdracht van de Regering naar New York vertrokken en heb mij daarna naar Batavia begeven, ten einde tot de oprichting te komen van een Nederlands Informatiebureau in New York voor gezamenlijke Nederlandse en Nederlandsch-Indische rekening. Van die reis kwam ik kort vóór Kerstmis terug. Ik meen 21 of 22 December bevond ik mij in Lissabon. Eerste Kerstdag kwam ik in Engeland terug. Vóór mijn vertrek uit Londen was er reeds gesproken over een opdracht van de Regering aan de heer *de Geer* om naar Batavia te gaan, ten einde daar te regelen de financiële verhouding tussen de Nederlandse Regering, die natuurlijk een tekort aan middelen had, en de Nederlandsch-Indische Regering, die altijd nog middelen bezat. De details hiervan kan ik u niet vertellen, maar de beste getuigen zijn enerzijds de heer *Gerbrandy* en anderzijds de heer *Kasteel,* die op dat ogenblik Kabinetchef van de Minister-President was.

29180. De **Voorzitter:** Is er toen sprake geweest van heffing van een belasting ten behoeve van de Regering in Londen?

A. Dat kan ik u niet vertellen, want dat weet ik niet. Ik weet wel — dat had ik vernomen vóór ik wegging —, dat men overwoog om de heer *de Geer* naar Indië te zenden, ten einde deze zaak, die inderdaad zeer belangrijk was, te regelen. Dat was dus geen — zo heeft ook, meen ik, nooit iemand het opgevat — gezochte gelegenheid om de heer *de Geer* naar Indië te sturen. Dit was een zeer concrete. belangrijke aangelegenheid.

29181. De **Voorzitter:** Er schijnen twee opdrachten te zijn geweest, want de eerste opdracht schijnt weer te zijn teruggenomen, omdat van de kant van de Indische Regering tegen die gedachte bezwaren werden ontwikkeld. De Indische Regering zei nl.: Hier begint de zaak zich ook toe te spitsen; het is niet mogelijk, dat Indië Nederland financieel bij de oorlogvoering te gemoet komt. Toen heeft de heer *de Geer* de opdracht gekregen om besprekingen te voeren over de financiële verhouding van Indië en Nederland in het algemeen, dus ook na de oorlog. Dat was dus een veel vagere en minder concrete opdracht, waarin sterker het element heeft gelegen om hem ter wille te zijn door hem een bepaalde opdracht te geven zonder dat die opdracht geheel voor hem gecreëerd was.

A. Mijn indruk is later geweest — hier kan ik echter geen getuige uit de eerste hand zijn; u doet dus beter, dat te verifiëren uit andere bron —, dat men toen de Indische Regering bezwaren maakte tegen de eerste opdracht, toch geïnsisteerd heeft, dat de heer *de Geer* naar Indië zou gaan, omdat men inmiddels reeds enige vrees was gaan koesteren, dat hij het voornemen had om naar Nederland te gaan.

29182. De **Voorzitter:** Dus het feit van die twee opdrachten is u bekend?

A. Dat is mij bekend, maar de geschiedenis van de tweede opdracht niet uit de eerste hand. Toen was ik afwezig. Wat mij wel bekend was bij mijn vertrek, was de eerste opdracht.

29183. De **Voorzitter:** Dat bevestigt, dat er twee opdrachten zijn geweest, want de uiteindelijke opdracht, die in een K.B. is neergelegd, hield niet in, dat de heer *de Geer* zou gaan praten over een bijdrage van Indië aan de Nederlandse financiën. U zegt, dat u weet, dat er een opdracht is geweest in die zin. Dat bevestigt, dat er twee opdrachten zijn geweest.

A. Inderdaad, die conclusie heb ik ook getrokken. Belangrijker van het standpunt mijner getuigenis voor uw commissie is echter, dat ik ben vertrokken onder de indruk van de eerste opdracht. Onder die indruk ben ik te Batavia aangekomen. Een van de eerste dagen na aankomst aldaar ontmoette ik ten huize van de heer *Slotemaker de Bruïne* een dochter van de heer *de Geer,* die zeer bezorgd was over haar vader — en met reden —, en mij vertelde — hetgeen ik niet wist —, dat de heer *de Geer* drie kinderen in Indië had. Bij die gelegenheid heb ik haar verteld, dat er een opdracht (de eerste) in de maak was en de kinderen dus hun vader in Indië zouden kunnen verwachten. Daarop heeft dit meisje van een jaar of 30 gezegd: „Dan zal ik mij onmiddellijk in verbinding stellen met mijn zuster en broer; u blijft hier toch nog een poos en ik zou u gaarne namens ons drieën een boodschap aan onze vader meegeven." Die boodschap hebben zij mij ook inderdaad meegegeven, nl. dat zij van harte hoopten, dat de heer *de Geer* naar Indië zou komen en dat hij er op zou kunnen rekenen, door zijn drie kinderen zeer hartelijk te zullen worden ontvangen en alle zorgen zou ondervinden, die een vader van zijn kinderen mag verwachten.

29184. De **Voorzitter:** U hebt in Lissabon de gelegenheid gehad hem dat persoonlijk mede te delen?

A. Ik was in Lissabon op doorreis naar Londen. De verbindingen sloten niet altijd aan. Dat ging vrij gebrekkig. Ik had dus enige dagen in Lissabon door te brengen. Ik kwam aan per boot van de American Export-line en vóórdat er een K.L.M.-vliegtuig naar Londen ging, moest ik enige dagen wachten.

Onmiddellijk na aankomst ging ik naar de Nederlandse legatie om het laatste nieuws te horen. Ik vond daar de heer *van Pallandt,* die was belast met de leiding van de delegatie, althans waarnam voor de gezant, welke zich niet al te best had gedragen. Ik geloof, dat die zaak nog aanhangig is. De heer *van Pallandt,* die ik reeds sinds jaren kende, zei: Ik zit in een moeilijk parket. Ik heb hier de heer *de Geer,* die een opdracht heeft om naar Indië te gaan; hij heeft echter zijn vertrek reeds tweemaal uitgesteld, ofschoon hij de gelegenheid had om weg te gaan." Nu moet u begrijpen, dat gelegenheden om in die tijd Lissabon te verlaten niet gemakkelijk waren te vinden. Lissabon was als het ware een soort van berg te midden van een zondvloed. Het was een van de weinige plaatsen in Europa, waar men nog betrekkelijk veilig was. Het was als een berg, waar duizenden vluchtelingen uit geheel West-Europa toevlucht hadden gezocht, ook Nederlanders. Als iemand gelegenheid kreeg per vliegtuig of boot weg te gaan, liet men die kans niet voorbijgaan. De heer *van Pallandt* was begrijpelijkerwijs achterdochtig geworden, nadat de heer *de Geer* reeds tweemaal zulk een gelegenheid had laten voorbijgaan.

29185. De **Voorzitter:** Wist de heer *van Pallandt,* dat de heer *de Geer* zich tot de Duitse gezant had gewend?

A. Neen, dat wist hij niet. De heer *van Pallandt* was met recht — ik begreep die achterdocht — bezorgd geworden over hetgeen er zou gaan gebeuren. Hij had met de heer *de Geer* gesproken, doch had niets uit hem gekregen. Hij zei mij: „als jij het wilt proberen, bewijs je mij een goede dienst." Ik had een plausibele reden om de heer *de Geer* op te zoeken — in verband met genoemde uitnodiging van zijn kinderen — en heb dat ook gedaan. Ik heb hem bezocht in een hotel in Estoril, hetgeen op zich zelf reeds merkwaardig was, aangezien iedereen, die enigszins op de hoogte was van de toestand in Lissabon en omstreken, wist, dat dit speciale hotel vol zat met moffen. Het leek mij in ieder geval zeer merkwaardig voor een Nederlandse ex-Minister-President om daar logies te zoeken, terwijl hij dit elders had kunnen vinden. Het was een onpleizierige omgeving om als Nederlander te komen, want het was vol met Duitsers. Ik ben er heen gegaan en heb hem te spreken gevraagd. Ik kon ook niets uit hem krijgen. In de loop van het gesprek heeft hij mij gevraagd, wat de beste manier was om naar Indië te gaan, of dat was per vliegtuig over Amerika of per boot om de Kaap. Ik heb hem naar beste weten ingelicht. Hij was zo onzeker en praatte op zulk een merkwaardige manier over de verhouding van Nederland ten opzichte van de vijand, dat ik hem op een gegeven ogenblik op de man af heb gevraagd: U denkt er toch niet over om naar Nederland terug te gaan?

Hij antwoordde: „Neen, neen". Een ogenblik daarna zei hij echter: „Gesteld, dat ik het deed, wat zou men mij dan kunnen verwijten?" Ik antwoordde hem, dat hij geen particulier persoon was. Hij haalde toen een voorbeeld aan van enige andere Nederlanders. Ik had hem verteld, dat ik op de boot een Nederlandse bloembollenkweker had ontmoet. Deze kweker was gestrand in New York en ging terug naar Nederland, want hij had in Amerika geen middelen van bestaan. Ik heb hem toen gezegd: „Mijnheer *de Geer,* er is verschil tussen een gewezen eerste Minister en een bloembollenkweker. Wat die bloembollenkweker kan doen, kunt u niet doen! U hebt meegemaakt en bent medeverantwoordelijk voor alle besluiten, welke de Nederlandse Regering heeft genomen, in de eerste plaats voor het besluit om de neutraliteitsschending niet te aanvaarden en in de tweede plaats voor het besluit om de strijd voort te zetten door naar Engeland te gaan; van dit alles kunt u zich niet meer los maken.", waarop de heer *de Geer* zei: „Neen, dat begrijp ik niet. Sedert mijn aftreden ben ik particulier burger geworden en verkeer ik precies in dezelfde positie als die bloembollenkweker". Wij hebben er daarop over zitten praten, welke zijn positie was, zonder dat het tot een duidelijke conclusie kwam. Of hij toen reeds voor zich zelf had besloten terug te gaan naar Nederland of niet, is mij niet duidelijk geworden. Formeel hield hij vol, dat hij naar Indië wilde.

29186. De **Voorzitter:** Heeft de heer *de Geer,* toen u het over zijn kinderen had, niet laten doorschemeren, dat hij misschien niet zou gaan?

A. Helemaal niet, maar tegelijkertijd voerde hij een argumentatie, die mij achterdochtig maakte.

29187. De **Voorzitter:** Hij heeft met u een discussie gevoerd over het hypothetische geval, dat hij naar Nederland zou gaan? Dat is eigenlijk de figuur geweest?

A. Ja, maar de indruk, die het op mij maakte, was toch dusdanig, dat ik, toen ik bij de heer *van Pallandt* terugkwam, zei: „Ik weet niet, wat ik aan deze man heb, maar zuivere koffie is het niet". Nu was tegelijk met mij overgekomen uit Batavia de heer *Slotemaker de Bruïne,* die ik had meegenomen om van de Regering precieze instructies te ontvangen over het opzetten van een Informatiebureau te New York. Met hem was afgesproken, dat hij, nadat hij zijn instructies had ontvangen en de nodige contacten had opgenomen, zou teruggaan naar Batavia om daar zijn zaken te liquideren, waarna hij de leiding van het Informatiebureau te New York op zich zou nemen. De vader van de heer *Slotemaker de Bruïne,* de ex-Minister, was een partijgenoot van de heer *de Geer.* Na mijn gesprek met de heer *de Geer* hebben *Slotemaker de Bruïne, van Pallandt* en ik de koppen bij elkaar gestoken en afgesproken, dat de heer *Slotemaker de Bruïne* het nu nog eens zou proberen onder het voorwendsel, dat hij was de zoon van een oude vriend van de heer *de Geer.* Dat is ook gebeurd. De heer *Slotemaker de Bruïne* heeft na mij eveneens een gesprek met de heer *de Geer* gehad en heeft vrij uitvoerig gesproken. Hij kwam terug en zei: „Ik ben niets wijzer geworden dan jij, maar voel mij even onpleizierig". Daarna zijn de heer *Slotemaker de Bruïne* en ik doorgereisd naar Londen. De zaak heeft nog een maand ge-

traineerd en toen kwam ik op een ochtend — het moet eind Januari of begin Februari 1941 geweest zijn; de juiste datum weet ik niet precies meer — op mijn bureau in Stratton House, en het eerste wat ik hoorde, was, dat er op Buitenlandse Zaken een telegram was binnengekomen, meldende, dat de heer *de Geer* in een Duits vliegtuig Lissabon had verlaten op weg naar Nederland. Het is moeilijk te beschrijven wat een kwaad dat aan onze zaak dreigde te doen. Mijn taak als hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst was om dat kwade effect zoveel mogelijk teniet te doen. Ik heb dus die ochtend in de eerste plaats besteed aan overleg met de heer *Gerbrandy*, aan welk overleg de heer *Kasteel* deelnam, om te komen tot opstelling van een Regeringsverklaring. Het ging als volgt. Ik zei tegen de heer *Gerbrandy:* „Nu moet er een radioverklaring worden voorbereid, waarin wij ons volkomen distantiëren van de heer *de Geer*. Het moet volkomen duidelijk worden gemaakt, dat, wat de heer *de Geer* nu heeft gedaan, in geen enkel opzicht komt voor rekening van de Nederlandse Regering, want als dit niet duidelijk wordt gemaakt, wordt het ons aangerekend". Daarop trok de heer *Kasteel* met een glimlach op zijn gezicht een la van zijn bureau open en zei: „Maak u over die speech maar niet bezorgd, die heb ik al geschreven. Ik heb het zien aankomen en heb er reeds van te voren over nagedacht, wat wij dan zouden moeten zeggen."

29188. De **Voorzitter:** Had hij die speech in November reeds gemaakt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. In November of December. Ik zei: „Laat eens lezen." Hij liet mij die speech lezen, waarop ik zei: „Piet, wij behoeven er niet veel aan te veranderen; ik hoef mij niet de moeite te geven een nieuwe te schrijven, want het klopt als een bus." Slechts stonden er enige passages in, die veranderd moesten worden om ze te doen aansluiten op de laatste gebeurtenissen. Het moeilijkste kwam die avond, nadat de speech was uitgezonden en nadat hij was gepubliceerd in het Engels. Het ging er niet alleen om, de zaak te verklaren tegenover het Nederlandse volk, maar ook om het gebeurde zo onschuldig mogelijk voor te stellen tegenover de buitenlande openbare mening, hetgeen geen geringe taak was. Als iemand de toestand heeft gered, dan is het wel de heer *van Houten,* het huidige hoofd van de voorlichtingsdienst van Buitenlandse Zaken. Hij was jarenlang correspondent van „De Maasbode" in Londen geweest en hij kende de meeste correspondenten persoonlijk. Hij heeft de gehele nacht op het Engelse Ministerie van Informatie doorgebracht en heeft onze positie werkelijk gered. Anders had het ons onnoemelijk veel kwaad kunnen doen.

29189. De **Voorzitter:** Ja, want de verklaringen, die wij hierover hebben gekregen, luiden, dat de weerslag in Engeland per saldo nog meegevallen is. Na een paar dagen was het reeds oud nieuws geworden.

A. Hoe wij het die nacht hebben geklaard? Wij zijn de gehele nacht op het Ministerie van Informatie gebleven. Misschien is het niet 100 % fatsoenlijk, doch wij hebben er ons uitgepraat door te verklaren, dat de heer *de Geer* niet helemaal bij zijn verstand was en dat hij heimwee had naar zijn familie en dat hij al een oud man was. Wij hebben hem niet krankzinnig verklaard, maar wij hebben wel te kennen gegeven, dat hij niet meer al zijn geestelijke faculteiten had.

29190. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig en belangrijk wat u vertelt over de redevoering, die de heer *Kasteel* uit zijn laatje haalde. Wij hebben hierover met de heer *Kasteel* ook een uitvoerig onderhoud gehad en hoewel hij aanvankelijk gezegd heeft zich dat niet met zekerheid te herinneren, blijkt ook uit uw verklaring nu, dat hij inderdaad in November reeds zulk een redevoering had gemaakt. Dit eenmaal vaststaande, blijkt ook, dat de passage in de Regeringsverklaring, luidende:

> „De heer de Geer heeft immers, zonder andere waarschuwing dan een op de valreep verzonden brief aan een der leden van het Kabinet, de hem verleende opdracht neergelegd en is naar bezet Nederland afgereisd.",

niet in overeenstemming met de feiten is. De heer *Kasteel* heeft in November niet zonder reden die redevoering gemaakt, want er was toen een brief binnengekomen — ik meen 26 November —, waarin de heer *de Geer* ook reeds te kennen had gegeven, dat hij van plan was, niet naar Indië te gaan. Daarop is 30 November een zeer hartig telegram van de heer *Gerbrandy* aan de heer *de Geer* gevolgd. Ik vermoed, dat de heer *Kasteel* in die periode de redevoering gereed heeft gemaakt.

A. Dat heb ik niet meegemaakt, want ik was toen in Indië.

29191. De **Voorzitter:** In ieder geval is de passage in de Regeringsverklaring, dat de heer *de Geer,* zonder andere waarschuwing dan een op de valreep verzonden brief aan een der leden van het Kabinet, is afgereisd, niet juist, want er waren te voren heel wat duidelijke aanwijzingen geweest, ook in de correspondentie van de heer *de Geer* zelf. Er is nog een andere brief van de heer *de Geer* geweest — ik meen — van Januari, die op 17 Januari 1941 in het Kabinet is besproken; het antwoord daarop was nog niet eens in Lissabon, toen de heer *de Geer* al was vertrokken. Er is ook verder — ik neem maar een voorbeeld — een brief van de heer *van Pallandt* — ik meen — van 10 December, welke eveneens aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. Daarom hebben wij wel eens de vraag gesteld, ook aan verschillende van de Ministers en met name aan de heer *Gerbrandy,* of de Nederlandse Regering in die drie maanden wel actief genoeg is geweest, of zij ten slotte niet had moeten zinnen op andere middelen, want er is per saldo niets anders gedaan dan een beetje heen en weer schrijven. Het blijkt uit alles, dat men eind November al zeer duidelijk gewaarschuwd was. De ontwerp-radiorede van de heer *Kasteel* is er een bevestiging van hoe ernstig de toestand reeds in November 1940 ingezien werd. Dan rijst de vraag: Had men geen andere dingen kunnen doen? Had men niet een van de Ministers naar Lissabon kunnen sturen. Er waren nog andere mogelijkheden, die men onder de ogen had kunnen zien. Wij hebben de indruk, dat men dit wel een beetje op zijn beloop heeft gelaten.

A. Hier kan ik natuurlijk alleen iets uit de tweede hand vertellen, want dat gedeelte van de zaak heb ik niet meegemaakt. Mijn indruk is altijd geweest, dat de achterdocht tegen de heer *de Geer* pas werkelijk concrete vorm aannam, toen hij eenmaal in Lissabon zat.

De **Voorzitter:** Ja, dat was begin November.

A. Toen rees de vraag — dat heeft de heer *van Pallandt,* toen ik daar tegen Kerstmis kwam, ook met mij besproken —, welke macht de Nederlandse Regering had om de heer *de Geer* te beletten naar Nederland te gaan. Misschien heeft de heer *van Pallandt* het u reeds verteld. Ik weet niet, of u hem al gehoord hebt. Dat zou de moeite waard zijn. De heer *van Pallandt* heeft ernstig overwogen — dat klinkt nu misschien romantisch, doch toen was het een mogelijkheid — om met behulp van de Engelse geheime dienst de heer *de Geer* te kidnappen. Wat had men anders kunnen doen? De heer *de Geer* zat daar in een neutrale Staat. Hij kon daar, zonder dat wij er voldoende contrôle over hadden, aanpappen met de Duitsers. Dat heeft hij ook gedaan.

29192. De **Voorzitter:** Wij hebben hier wel eens verhalen gehad, waaruit afgeleid zou moeten worden, dat men dit middel ten opzichte van dienstplichtige Nederlanders, die er niet voor voelden om onder de Nederlandse wapens te komen, wel eens heeft toegepast.

A. Dat zou ik niet kunnen bevestigen. Ten aanzien van de heer *de Geer* is het echter overwogen. De heer *van Pallandt* kan u in details vertellen, waarom het niet gebeurd is. Het zou in ieder geval een zeer moeilijke operatie geweest zijn, want de Portugezen waren nu niet bepaald geallieerd gestemd op dat ogenblik. Ik ben in die jaren viermaal in Lissabon geweest, nl. tweemaal in 1940, eenmaal in 1941 en nog eens een keer in 1942, altijd op doorreis van of naar Amerika. Wij deden in Lissabon niet wat wij wilden, ook de Engelsen niet, om van de Amerikanen maar niet te spreken; de Amerikanen streden toen nog niet mee. Om de heer *de Geer* daar — hetgeen men een ogenblik overwoog — te vangen, op een boot te zetten en terug te voeren naar Engeland, was een vrij risquant bedrijf, ook al omdat er een zeer actieve geheime Duitse dienst was in Lissabon.

Veronderstel eens, dat wij het hadden geprobeerd en dat het was mislukt, dan zou er een schandaal zijn ontstaan, dat niet mis was. De heer *van Pallandt,* die een verstandig man is, heeft zeer wel het vóór en tegen van de zaak overwogen en is tot de conclusie gekomen, dat het geen practische mogelijkheid was.

De nos. 29193 t/m 29228 hebben betrekking op de punten *f* en *n* van het Enquêtebesluit.

A. PELT.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 19 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Prof. Mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,

oud 63 jaar, wonende te Scheveningen, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-Voorzitter van de Raad van Ministers.

29568. De **Voorzitter:** De commissie zou u graag over de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit nog enige vragen willen stellen in aansluiting aan uw verhoor van 14 April 1948. Uw antwoorden worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te vinden.

In de eerste plaats dan het volgende. De heer *de Geer* heeft medegedeeld, dat hij indertijd, toen hij zijn brochure „De synthese in de corlog" had geschreven, het concept daarvan langs een bepaalde weg naar Londen heeft weten te krijgen, omdat het zijn bedoeling was geweest, vóór de publicatie er van de goedkeuring van Hare Majesteit er op te vragen.

Dit verhaal is in zoverre nogal merkwaardig, dat hij volgens zijn mededeling iemand bij zich had gekregen, die hem zei wel een weg te weten, waarlangs de brochure naar Londen zou kunnen komen en die zich, als ik het mij goed herinner, bij hem had aangediend als baron *van Lynden.* Deze naam is achteraf gebleken te zijn een van de pseudoniemen van de beruchte *van der Waals.*

Nu is mijn vraag: is die brochure inderdaad in Londen terechtgekomen? Daaruit zou dan volgen, dat *van der Waals,* die natuurlijk niet zelf de brochure heeft overgebracht, inderdaad verbindingen had met iemand, die de weg wist, waarlangs men dergelijke stukken naar Londen kon krijgen.

Kan u zich herinneren, of dat gebeurd is?

A. Dat wil zeggen: ik weet niet, of gebeurd is, wat u daar zegt. Ik weet wel, dat de brochure in Londen geweest is.

29569. De **Voorzitter:** Met die bedoeling?

A. Naar ik meen met de mededeling van de heer *de Geer:* ik zal de brochure niet publiceren, wanneer Hare Majesteit de Koningin daartegen bezwaar heeft.

29570. De **Voorzitter:** Juist. Gelijk eigenlijk wel vanzelf spreekt, heeft hij daarop geen antwoord gekregen?

A. Neen. Bovendien kan ik er aan toevoegen: de publicatie had plaats zeer kort nadat de brochure in Londen gekomen was; ik bedoel: het antwoord zou niet (stel, dat er wel een antwoord — wat natuurlijk niet gebeurde — gegeven ware) van invloed kunnen zijn geweest op het al of niet verschijnen van de brochure.

29571. De **Voorzitter:** Mijn tweede vraag betreft het volgende. U herinnert zich, dat wij de vorige keer reeds hebben gesproken over uw mededeling, dat de heer *de Geer* in de laatste dagen van April of de eerste dagen van Mei 1940 bij gelegenheid van de arrestatie van die 21 personen zou hebben gezegd, dat hij het wenselijk vond, dat daarbij ook communisten zouden worden geïnterneerd vanwege de indruk, die het anders in Duitsland zou maken. Deze mededeling hebt u aanvankelijk gedaan in het vooronderzoek van het proces-*de Geer.* U heeft haar daarna hier nog bevestigd. Wij hebben hierover verscheidene getuigen, die daarvoor in aanmerking kwamen, ondervraagd en nu is het merkwaardige, dat niemand zich deze uitlating van de heer *de Geer* herinnert, ook generaal *Winkelman* niet. Deze was natuurlijk wel een van de eersten, die een dergelijke uitlating gehoord konden hebben, omdat hij uiteindelijk de beslissing heeft genomen. Maar ook generaal *Winkelman* zegt, dat hij zich daarvan positief niets herinnert en de heer *de Geer* heeft zich zelfs zeer sterk uitgelaten; deze heeft de uitdrukking gebruikt, dat het een finale leugen was. Wij hebben bij vele anderen moeite gedaan dit te verifiëren, maar wij kunnen niet verder komen dan dat de verklaringen van de heer *de Geer* en van u tegenover elkaar staan. U blijft, ook nu ik u dit mededeel, positief op uw standpunt staan?

A. Ik weet niet beter.

29572. De **Voorzitter:** Maar u kunt zich ook niet herinneren, in welke kring het gezegd is. Dat had een aanwijzing kunnen opleveren. Wij hebben alle personen, die daarvoor in aanmerking komen, gehoord.

A. Heeft u de heer *van Angeren* ook gehoord?

De **Voorzitter:** Ja, de heer *van Angeren* weet het ook niet.

A. En heeft u ook gehoord generaal *Fabius?*

29573. De **Voorzitter:** Over dit punt niet. Dacht u, dat het gezegd zou kunnen zijn in tegenwoordigheid van generaal *Fabius?*

A. Dat weet ik niet, maar die had met de quaestie op zich zelf te maken. Dat weet ik niet, dat durf ik niet zeggen.

29574. De **Voorzitter:** Dan denk ik, dat dit een van de punten zal worden, die niet geheel tot klaarheid komen. Het is natuurlijk na zo lange tijd wel te begrijpen, dat er zulke punten overblijven.

Dan is er nog een ander détailpunt, waarop ook een tegenspraak bestaat, ditmaal tussen de verklaringen van u en van de heer *van Angeren,* nl. omtrent hetgeen gezegd is op het moment van uw vertrek. U heeft nl. verklaard, dat u, voordat u wegging, tegen uw ambtenaren gezegd had: denkt er om, uw Minister gaat weg, maar u is verplicht om onder de bezetting alles te doen om de zaken behoorlijk te laten lopen, juist alsof ik er om zo te zeggen nog ware. De heer *van Angeren,* daarom vestig ik er even de aandacht op, was echter van mening, dat de wijze, waarop u weggegaan was, hem nogal onvoorbereid achterliet, want hij verklaarde, dat hij van u van het Bezuidenhout een telefoontje kreeg, juist toen hij in conferentie was met de Procureur-Generaal uit den Haag, dat de Regering toen ging vertrekken, en met de mededeling er bij: nu sterkte, zie maar wat je er van maakt. Toen heeft de heer *van Angeren* volgens zijn verklaring aan u gevraagd: kan ik misschien nog even bepaalde dingen met u bespreken?, waarop hij echter geen antwoord meer heeft gekregen, aangezien de verbinding verbroken werd. Daarop is de heer *Van Angeren,* omdat hij moeilijkheden had, in de auto gestapt en heeft hij, terwijl de auto's van de Ministers klaar stonden om te vertrekken, u nog even gezien en u nog de hand kunnen schudden, maar ook toen heeft de heer *van Angeren* geen gelegenheid meer gehad iets met u te bespreken.

Het punt is enigermate van belang voor de beoordeling van het vertrek, nl. voor wat betreft de wijze, waarop de Ministers zijn weggegaan en hetgeen zij al of niet hebben gezegd tegen hun secretarissen-generaal. De heer *van Angeren* zegt: Ik heb niet de minste gelegenheid gehad vóór het vertrek met mijn Minister nog iets te bespreken. Dit lijkt op het eerste gezicht in strijd met uw uitlating: „Ik heb te voren tegen mijn ambtenaren gezegd", enz.

A. Hetgeen de heer *van Angeren* daar zegt, is wel juist. Op het ogenblik van vertrek is het overleg, het contact met de ambtenaren, maar zeer kort geweest. Echter, dat het Ministerie naar Londen moest, stond voor mij reeds vast; of eigenlijk, naar Londen mag ik niet zeggen, maar het stond voor mij reeds de Zondag daarvóór vast,

dat het Ministerie weg moest om op andere wijze de zaak te blijven behartigen. Daarover is daags te voren gesproken. Ik heb deze zaak des Zondagsavonds in een officeuze zitting van het Kabinet ter sprake gebracht. Het contact met de ambtenaren in de periode, voorafgaande aan het vertrek, was als het ware van ogenblik tot ogenblik. Ik leefde tussen het Departement van Justitie en de afdeling Politie, naar ik meen aan de Koninginnegracht gevestigd, en het Departement van Economische Zaken. Zondags had ik nog een onderhoud gehad met de heren van de politie, o.a. met de heer *Speyart van Woerden,* de heer *Meyes* en anderen.

29575. De **Voorzitter:** In uw gedachtengang zou het dus zó geweest zijn, dat u vóór Maandag tegen ambtenaren van u hebt gezegd: denk er om, uw Minister gaat weg.

A. Of ik het ook in die woorden heb gezegd, weet ik niet meer, maar dat ik hen heb voorbereid, dat dit gebeuren ging: ja, zeker.

29576. De **Voorzitter:** Maar de lezing van de heer *van Angeren,* nl. dat hij des Maandags omstreeks het middaguur twee pogingen heeft gedaan om een gesprek met u te voeren, is wel juist, meent u?

A. Toen de heer *van Angeren* kwam, ging dat allemaal in zeer korte tijd. Ik stond op het standpunt, dat wij moesten proberen het vertrek van de Ministers tot Dinsdag uit te stellen. Wij moesten zo laat mogelijk vertrekken. De Minister-President moest m.i. een radiorede houden voor het Nederlandse volk en het Kabinet behoorde zijn taak te kunnen voortzetten. Maar het Kabinet moest zo laat mogelijk weggaan. Als het bij wijze van spreken op Dinsdag nog kon, dan moest het op Dinsdag gebeuren en niet op Maandag. Toen heeft de heer *Dijxhoorn* met kracht gezegd: Het gaat niet langer. Daardoor heb ik aanvaard, dat het vertrek op Maandag reeds diende te geschieden. Toen is de heer *van Angeren* door mij opgebeld; dat laatste gedeelte ging inderdaad heel vlug, maar daaraan was de bespreking op Zondag voorafgegaan.

29577. De **Voorzitter:** Wat de heer *van Angeren* betreft, is het toen die middag zo gegaan, dat u in Hoek van Holland van de heer *Steenberghe* telefonisch de mededeling kreeg, dat de heer *van Angeren* op het Departement aan het Bezuidenhout was en dat de heer *Steenberghe* van oordeel was, dat de heer *van Angeren,* gezien zijn precaire positie, mede moest gaan?

A. Ja, en ook omdat het gewenst was een bekwaam ambtenaar mede te hebben. Inderdaad.

29578. De **Voorzitter:** Hebt u op die mededeling gezegd: Ik vind het best?

A. Ja, d.w.z. doen zeggen, ik zelf heb niet het gesprek gevoerd.

29579. De **Voorzitter:** Ten opzichte van het medegaan van de heer *van Angeren* is het initiatief dus uitgegaan van het Bezuidenhout; u hebt toestemmend geantwoord op een mededeling van *Steenberghe,* dat de zaken zo en zo lagen?

A. Dat durf ik niet met stelligheid zeggen. Heb ik hierover reeds niet eerder verklaringen afgelegd, o.a. in mijn memorandum? Dat heb ik indertijd aan de ambtgenoten voorgelegd.

29580. De **Voorzitter:** Inderdaad, in uw memorandum staat er iets over; u zegt namelijk dit:

> „Een afzonderlijke bespreking is gevoerd door de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* met generaal *Winkelman* over de wijze, waarop het achterblijvende Regeringsapparaat zoude kunnen werken. De heer *van Angeren* was daarbij voor Justitie tegenwoordig. Ik heb na overleg later op de dag gemeend de heer *van Angeren* te moeten mededelen, dat hij in elk geval mij behoorde te vergezellen."

A. Ja, ik had — om het precies te zeggen — het gevoel: ik heb liever, dat de heer *van Angeren* meegaat. Dat is niet tot zijn recht gekomen in dat korte ogenblik, toen de heer *van Angeren* naar het Bezuidenhout kwam, voordat wij vertrokken.

Hoe het precies zit, durf ik niet met stelligheid te zeggen. Dit stuk is indertijd aan de heer *van Angeren* voorgelegd.

29581. De **Voorzitter:** Jawel, maar de tekst laat ruimte voor beide opvattingen, omdat er staat, dat u het aan de heer *van Angeren* hebt medegedeeld „na overleg". Dat overleg zal wel het telefoongesprek met de heer *Steenberghe* geweest zijn. Het stenogram van het laatste verhoor van de heer *Steenberghe* heb ik nog niet tot mijn beschikking, maar ik meen mij wel te herinneren, dat hij het in dat verhoor op dezelfde wijze gesteld heeft als de heer *van Angeren,* die zegt, dat het initiatief uitgegaan is van het Bezuidenhout, dat de heer *Steenberghe* heeft gezegd: onder deze omstandigheden gaat het niet aan, dat de heer *van Angeren* hier blijft en dat toen het telefoongesprek met Hoek van Holland heeft plaats gehad.

A. Ik zou het niet opzettelijk durven tegenspreken, maar het ligt naar mijn herinnering iets anders, nl. dat het initiatief later op de dag om de heer *van Angeren* te verzoeken mee te gaan van mij is uitgegaan en het gesprek daarover gelopen heeft over een van mijn ambtgenoten.

29582. De **Voorzitter:** In ieder geval: het feitelijke verloop van de zaak (dat u de heer *van Angeren* ook kon meenemen) was u vermoedelijk niet anders dan welkom?

A. Ja. Mijn vertrek was ten slotte heel vlug gegaan. Er was op dat ogenblik buitengewoon weinig overleg, later op deze dag nam ik na overleg met mijn ambtgenoot de heer *van Boeyen* de beslissing te trachten de heer *van Angeren* mee te doen gaan met ons; in Hoek van Holland is hierover nader overleg gepleegd en daaruit is ook voortgevloeid het meegaan van de heren *Steenberghe* en *van Rhijn.*

29583. De **Voorzitter:** Dat hebben wij uitvoerig besproken met deze en met andere heren.

Dan nog een ander punt. Dit betreft bepaaldelijk een klacht, die afkomstig is van de heer *Schaepman.* Deze heeft medegedeeld, hoe hij eind Mei 1940 in Londen is gearriveerd en daar gebleven is tot Augustus 1940. Hij nu beklaagt zich bitter over de wijze, waarop hij daar behandeld is. Minister *Gerbrandy* had hem aangeboden ambtenaar te worden aan het Ministerie van Justitie; daarvoor zou hij een eed hebben moeten afleggen en toen heeft de heer *Schaepman* gezegd: dat is waanzin, ik ben Kamerlid, ik heb een eed afgelegd, en bovendien ben ik officier; daarvoor heb ik ook een eed afgelegd, waarom moet ik hier weer een eed afleggen? Bovendien: als ik hier ambtenaar word, dan vervalt mijn Kamerlidmaatschap en dat doe ik niet; ik blijf Kamerlid. De heer *Scheapman* heeft in die tijd niet de minste vergoeding gehad; dat was nu wel niet al te tragisch, omdat hij over eigen middelen beschikte, maar hij zeide: ik ben Kamerlid en onder deze omstandigheden hadden de Ministers daar, die ook de salariëring van de ambtenaren en van zich zelf (zoals hij het dan zegt) zeer goed hadden geregeld, een Kamerlid op andere wijze moeten behandelen. Zijn tweede klacht betreft de tegenwerking, die hij heeft ondervonden, toen hij wilde weggaan. Hij had pogingen daartoe in het werk gesteld; toen bleek hem op een gegeven ogenblik, dat er een brief over hem lag bij het Foreign Office van de Nederlandse Regering, waarbij het Foreign Office verzocht werd hem onder géén omstandigheden een exit-permit te geven. Die brief was ondertekend door de heer *Gerbrandy* zelf. De heer *Schaepman* was daarover zeer verontwaardigd en heeft ten slotte door zijn eigen relaties weten te bereiken, dat hij toch het „exit-permit" heeft gekregen. U zou het schrijven van die brief tegenover hem verantwoord hebben door te zeggen, dat u de verantwoordelijkheid niet op u durfde nemen, dat hij zou teruggaan, omdat u nooit zijn dood op uw geweten wilde hebben. Aldus heeft de heer *Schaepman* het verteld.

Het betreft dus twee punten; allereerst, dat de Nederlandse Regering een Kamerlid, dat in Londen vertoefde, niet de hem toekomende schadeloosstelling uitbetaalde en verder de belemmering, hem in de weg gelegd bij het verkrijgen van een exit-permit.

A. Daar weet ik weinig meer van.

29584. De **Voorzitter:** Noch van het een, noch van het ander?

A. Wat ik mij herinner, is alleen dit, dat ik ernstig bezwaar had tegen de terugkeer van de heer *Schaepman* zonder meer naar Nederland. Dat zou een fout geweest zijn. Eenmaal in Londen in oorlogstijd, moet men niet terugkeren, tenzij — daarover is met hem gesproken — hij bereid was een geheime opdracht te vervullen. Dit heb ik tegen hem gezegd: ik ben wel bereid te bevorderen, dat u teruggaat, maar slechts indien u een bepaalde opdracht vervult, maar mij staat voor de geest, dat het grote bezwaar tegen het gaan van de heer *Schaepman* naar Nederland vooral van de Minister-President uitging en dat mijn mededeling aan de heer *Schaepman* diende om de zaak tot een oplossing te brengen.

29585. De **Voorzitter:** Hij heeft gezegd, dat die brief aan het Foreign Office door u was ondertekend.

A. Dat zal wel juist zijn, want het was een justitiële quaestie.

29586. De **Voorzitter:** Over het eventueel op zich nemen van een geheime opdracht geeft de heer *Schaepman* een geheel andere lezing. Hij zegt nl.:

> „Ik was overtuigd, ook omdat ik zelf hier bij de inlichtingendienst gezeten had, dat er geen enkele verbinding met Nederland was. Men had in Nederland niets voorbereid daaromtrent. Toen zij weg waren, was alle contact verbroken. Er was niets meer. Toen heb ik gezegd: Ja, ik ben bereid om codes mee te nemen of boodschappen of wat dan ook, opdat jullie weer contact krijgen met Nederland."

Hij heeft dus hier verklaard, dat hij heeft aangeboden de een of andere boodschap mede te nemen.

A. Mij staat voor de geest, dat dat meenemen van een boodschap van mij is uitgegaan. Ik meen dit zelfs zeer stellig te weten.

29587. De **Voorzitter:** De heer *Schaepman* heeft het echter precies andersom verteld.

A. Van die gehele quaestie-*Schaepman* weet ik niet veel meer, maar voor mijn besef speelde die quaestie niet tussen het Departement van Justitie en *Schaepman*. Wel weet ik, dat ik als Minister van Justitie op het standpunt stond: alleen naar Nederland terug, wanneer dit ten dienste is van de goede zaak, dus wanneer u bereid bent een bepaalde opdracht te vervullen; en anders moet u zich maar schikken, gelijk een ieder zich hier in Londen moet schikken en ten dienste van de Nederlandse Regering in Londen moet werken.

29588. De **Voorzitter:** De heer *Schaepman* geeft een voorstelling van zaken, die hierop neerkomt, dat, toen hij had kennis genomen van die brief aan het Foreign Office, hij dit met u besproken heeft en dat u in dit gesprek zou hebben gezegd: Dat heb ik gedaan, omdat ik de verantwoordelijkheid van uw dood niet op mij wilde nemen. Daarop heeft hij een brief aan de Ministerraad geschreven, waarin hij geëist heeft, dat de Ministerraad een besluit zou nemen of hij vrij was te gaan, ja dan neen. Hij heeft een brief teruggekregen, waarin ongeveer het volgende staat:

> „Mr. *Schaepman* is member of the Dutch Parliament, but he is not member of the Dutch Government and the Netherlands Government has no objection, that he is going out of the Empire."

Het besluit daartoe, zegt hij, is met meerderheid van stemmen genomen. Het komt er dus op neer, dat hij zegt, dat er een besluit van de Ministerraad nodig was geweest om uit te maken of hij uiteindelijk gaan mocht of niet.

A. Dat durf ik niet te zeggen. Voor zover mijn herinnering strekt, kwam het grote bezwaar van de zijde van de Minister-President, die hem in het geheel niet weg wilde laten gaan, terwijl ik hem alleen weg wilde laten gaan, indien hij zich beschikbaar stelde voor een bepaalde delicate opdracht.

29589. De **Voorzitter:** De heer *Schaepman* zegt echter, dat hij zich voor een dergelijke opdracht heeft aangeboden. Maar als u zich deze zaak niet meer herinnert, is het moeilijk hierop dieper in te gaan.
Een andere quaestie is, dat de heer *Schaepman* in Londen zijn schadeloosstelling als Kamerlid niet kreeg uitbetaald.

A. Daarvan weet ik niets; ik was ook niet belast met de uitbetalingen.

De **Voorzitter:** Dat ressorteerde natuurlijk onder het Departement van Financiën.

A. Wat u mij hier vertelt, is voor mij totaal nieuw.

29590. De **Voorzitter:** Indien de schadeloosstelling inderdaad niet aan de heer *Schaepman* zou zijn uitbetaald en dus juist zou zijn hetgeen de heer *Schaepman* hierover verklaard heeft, vindt u dan ook niet, dat dit een zeer wonderlijke opvatting zou zijn geweest? In Nederland is het tijdens de bezetting zo geweest, dat vanwege de secretarissen-generaal — en daartegen hadden de Duitsers geen bezwaar — aan de Kamerleden de schadeloosstelling mocht worden doorbetaald tot het verstrijken van de zittingsduur der Staten-Generaal, dat was medio September 1941. Het komt mij voor, dat de Nederlandse Regering in Londen geen ander standpunt kon en mocht innemen, ook al was er geen Parlement, dat bijeenkomen kon. Het komt mij voor, dat, ook bezien van uit de positie van de Nederlandse Regering aldaar, het standpunt behoorde te zijn ingenomen, dat een Kamerlid, wiens termijn niet geëxpireerd is, inderdaad recht heeft op zijn schadeloosstelling.

A. Dat klinkt heel aannemelijk. Ik weet van die quaestie niet af.

29591. De **Voorzitter:** Nu ik toch bezig ben met diverse klachten, zal ik u meteen een andere voorleggen, namelijk een klacht, die afkomstig is van de heer *Veraart*.
Deze heeft ons hier een uiteenzetting over zijn verblijf in Londen gegeven, waarbij hij ook heeft verteld, dat hij in de begintijd een tijdlang met u, de heer *Kasteel* en de heer *van Angeren* in het Bedford College for Women heeft verbleven.

A. En met de heer *van Boeyen*.

29592. De **Voorzitter:** Inderdaad. Hij heeft verder een relaas gedaan van zijn andere belevenissen in Londen, waarvan het hoogtepunt het volgende was. Hij vertelde, dat hij een vinnige strijd heeft gevoerd voor de parlementaire democratie en daarover veel heeft geschreven en gesproken, maar dat er in dat verband in September 1944 iets bepaald onaangenaams is gebeurd. In Augustus 1944 of daaromtrent zou de Buitengewone Raad van Advies afwijzend hebben geadviseerd over een voorstel van de Regering in zake het Parlement, welk voorstel naar de mening van de Buitengewone Raad van Advies niet voldoende rekening hield met de regelen van de parlementaire democratie, zoals die in Nederland bestonden. De heer *Veraart* heeft gezegd, dat als gevolg daarvan enkele dagen later dat college werd ontbonden. Dat de Buitengewone Raad van Advies na Augustus 1944 werd ontbonden, is een feit; hij is opgeheven in September 1944. Hier komen wij aan de vraag van „post" of „propter".

A. Het heeft er niets mede te maken.

29593. De **Voorzitter:** Daarom vraag ik u: kunt u ons mededelen, hoe dat in elkaar zit?

A. In September 1944 heerste in Londen het gevoel: nu is de bevrijding aanstaande, nu is ook de tijd, dat de Ministers naar Nederland gaan, aanstaande en nu is de tijd van de samenwerking met de Buitengewone Raad van Advies ongeveer ten einde. Er is — om zo te zeggen — in alle vriendschap en in onderling overleg met de president van het college besloten de werkzaamheden te beëindigen, maar dat heeft met wat de heer *Veraart* daar noemt minder dan niets te maken.

29594. De **Voorzitter:** Niets te maken met het toen uitgebrachte advies?
Maar dan gaat hij voort en zegt hij, dat hij op 26 Augustus 1944 een artikel had geschreven in het Londense „Vrij Nederland" over „Het constitutionele vraagstuk". Daarop zou het volgende gebeurd zijn:

> „.....kwam de marechaussee, die de kamer van de heer *Gerbrandy* bewaakte, beneden en zei: „u moet dadelijk bij de Prime Minister komen". Ik ging naar boven. De heer *Gerbrandy* zat daar te midden van een menigte koffers en zat mij aan te staren van achter zijn bureau en begon mij eindelijk toe te spreken. U moet weten, dat hij mij altijd „hoogleraar" noemde, waarom, weet ik niet; wij hadden elkaar in Nederland altijd getutoyeerd, de korte tijd, dat ik hem in den Haag als Minister van Justitie had gekend. Maar de verhouding was dan geworden Excellentie-hoogleraar. Dat artikel, dat ik hier vóór mij heb, dat had ik toen juist geschreven. Toen zei hij (de woorden zijn mij zeer nauwkeurig bijgebleven, ik hecht er zeer aan, u dat te zeggen): „u, hoogleraar, heeft hier in Londen het genadebrood gegeten van de Nederlandse Regering, u heeft dat beloond met ons voortdurend in de benen te bijten. Telkens als wij iets voorhadden, dan hebt u het altijd beter geweten en u hebt op die manier onze positie beschadigd. U hebt nu weer geschreven dit artikel: „Het constitutionele vraagstuk". In dat artikel had ik voor de zoveelste keer betoogd, dat het een schandaal zou zijn, indien niet in Nederland onverwijld teruggegrepen werd naar onze aloude democratie, en gezegd, dat ik verwachtte, dat het Parlement weer zou optreden, onmiddellijk,

gelijk met de Koningin, enz. enz. „Dat artikel raakt eenvoudig kant, noch wal en omdat u op deze wijze maar door blijft gaan, ontsla ik u op staande voet."

A. De strekking van deze woorden is juist; de vorm der mededeling is niet juist. Ik werd door ambtgenoten herinnerd aan een ander geval, waarin hij zich ook misdragen had; toen heb ik in dit geval gezegd: nu is het ook voor mij uit. Maar ik wil niet te veel van de heer *Veraart* zeggen.

29595. De **Voorzitter:** U is volkomen vrij uw visie te geven. De heer *Veraart* heeft ook geen blad voor de mond genomen.

A. Het sop is de kool niet waard.

29596. De **Voorzitter:** Hij is dus wegens het schrijven van dit artikel ontslagen?

A. Dat is juist, mits bedacht worde, dat het de druppel was, die de emmer deed overlopen.

29597. De **Voorzitter:** Dat zou toch iets zijn, wat onder Nederlandse verhoudingen een onmogelijkheid zou zijn. Dat men hier een Nederlands ambtenaar zou ontslaan, omdat hij artikelen schrijft ter verdediging van het Parlement, lijkt mij eenvoudig ondenkbaar.

A. Zo moet u het ook niet stellen. De zaak is deze. In die tijd werd de Nederlandse Regering steeds aangevallen in verscheidene couranten: die mensen (d.w.z. de Regering) wilden de parlementaire democratie te lijf. Dat was totaal onjuist, zo volledig onjuist als het maar kan. Nu komt er een Nederlands ambtenaar, die — laat ik het zo maar zeggen — eigenlijk niet al te best bruikbaar was als ambtenaar (dat was hij ook inderdaad niet) en die gaat, nadat zich een ander incident had afgespeeld, in die moeilijke omstandigheden de Regering ook te lijf, en wel met dezelfde beschuldiging als de uiterst linkse pers in Engeland. Dat raakte naar mijn mening kant noch wal. Dat is geheel iets anders dan dat ik opkom voor parlementaire democratie. Hij had dan toch in acht te nemen de positie van de Regering, die hij diende.

29598. De **Voorzitter:** Ik durf daarover niet direct een definitief oordeel geven. U qualificeert het schrijven van dat artikel als een misdraging?

A. Gezien de omstandigheden. De Nederlandse Regering werd op de meest hatelijke wijze in de linkse pers geattaqueerd; daarover zijn persconferenties geweest; in dat opzicht hadden wij het in die tijd moeilijk. En het is naar mijn mening niet duldbaar, dat op hetzelfde ogenblik die beschuldigingen in andere vorm door een ambtenaar de eigen Regering naar het hoofd werden geslingerd. Dat is m.i. niet duldbaar.

29599. De **Voorzitter:** Laten wij eens stellen, dat onder de huidige omstandigheden een ambtenaar bepaalde beschouwingen geeft over de Indonesische politiek der Regering. Ik bedoel dan een ambtenaar, die daarmede zelf niets te maken heeft, want het zou iets anders zijn, indien hij in zijn werk daarbij betrokken was of daarbij geheimen schond. Hoe zoudt u er over oordelen, indien dus een ambtenaar, die er buiten staat, beschouwingen zou geven over de Indonesische politiek der Regering en op die grond door de Regering zou worden ontslagen? Een dergelijke ambtenaar kan daarover toch zijn beschouwingen geven zoals iedere Nederlandse Staatsburger dit kan doen?

A. Dat weet ik nog niet.

29600. De **Voorzitter:** Die beide casusposities lijken toch zeer veel op elkaar, zou ik zeggen.

A. Naar mijn oordeel ligt de zaak als volgt. De Regering is hier in zeer moeilijke omstandigheden en onder die zeer moeilijke omstandigheden wordt het meest onrechtvaardige verwijt naar het hoofd dier Regering geslingerd, ook door een ambtenaar, terwijl hij *kan* weten, dat het niet waar is. Ik heb er niets op tegen, dat de heer *Veraart* artikelen schrijft in de courant of dat hij het met de Regering niet eens is of iets dergelijks; dat is heel iets anders. Maar het gaat er om, dat men de moeilijke omstandigheden, waarin de Regering op een gegeven ogenblik verkeert, gaat verergeren door iets dergelijks te doen; dat vind ik niet duldbaar. Hebt u het artikel bij de hand?

29601. De **Voorzitter:** Neen, op het ogenblik niet. Ik zeg nog eens, dat ik hierover op het ogenblik geen definitief oordeel wil geven. De heer *Veraart* heeft dan verder verteld, dat hij van de eerste dag af, waarop hij was ontslagen, geen salaris meer heeft gekregen. Hij zei, dat dit gebeurd was op de eerste Woensdag in September 1944; hij noemde dit daarom: „dolle Woensdag in Londen". Hij hield alleen nog zijn functie als rechter en kantonrechter, waarvoor hij geen vergoeding kreeg, omdat de mensen, die rechter waren, dit werk deden naast een andere ambtelijke betrekking en geen dubbel salaris kregen. Hij zegt, dat hij zich de rest van de tijd in Londen maar heeft moeten zien te redden, want hij was uit zijn betrekking gezet en kreeg geen salaris.

29602. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij heeft gezegd, dat hij zelfs als oorlogsslachtoffer of als armlastige Nederlander ondersteuning van de Consul-Generaal heeft moeten aanvaarden.

De **Voorzitter:** Inderdaad, dat heeft hij verklaard. Ik moet eerlijk zeggen, dat dit een zaak is, die nog even het bezien waard is.

A. Ik wil er niet al te veel van zeggen, maar de heer *Veraart* was als ambtenaar weinig bruikbaar.

29603. De **Voorzitter:** Dat is mogelijk, maar dan had hij verwijderd moeten worden op die grond. Indien hij als ambtenaar voor zijn taak niet geschikt was, is het volkomen acceptabel, wanneer hij op die grond werd verwijderd.

A. Misschien. Men heeft van alles met hem geprobeerd. Hij is, naar ik aanneem, een zeer bekwaam hoogleraar, maar hij was voor ons weinig geschikt. Er werd telkens bij mij op aangedrongen hem te ontslaan, een erg onaangenaam incident en andere kleinere incidenten hadden zich met hem voorgedaan, ik had mij beijverd hem desondanks een plaats te doen houden. Dit werd nu een onhoudbare stelling.

29604. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar dan had u hem ten minste een wachtgeld kunnen toekennen; ik vind het toch wel zeer kras om zo iemand naar armenzorg te laten gaan.

A. Maar u moet de omstandigheden, waaronder het gebeurde, bezien. Ik beschouwde dit als een stoot in de rug en dat was het ook zeker. Maar..... had hij er ernstig bezwaar tegen, waarom heeft hij dan niet bij de Ministerraad een verzoek ingediend, waarin hij zei: „de Minister van Justitie heeft mij ontslagen en ik vind het niet billijk"? Dat heeft hij niet gedaan. Dit zegt meer dan genoeg.

29605. De **Voorzitter:** U zegt, dat hij de Regering ten laste legde — laat ik het maar heel huiselijk zeggen — het om hals brengen van de parlementaire democratie?

A. Iets in die geest; ik zou het artikel weer moeten zien.

29606. De **Voorzitter:** Ik druk het ook zeer globaal uit. Het was dus een beschuldiging, dat de Regering handelde in strijd met de Grondwet; daarop komt het eigenlijk neer.

A. En (daar moet u rekening mee houden!) toen stonden de Regeringen, die in Londen waren, bij de naderende bevrijding aan scherpe critiek bloot, namelijk van uiterst linkse zijde. In de Engelse pers verscheen een artikel: denk er om, dat zijn eigenlijk fascisten! Dus wij hadden het, als ik het zo mag uitdrukken, hard te verantwoorden. Dan heb je als Regering er recht op, eerlijk te worden gesteund, in elk geval niet te worden aangevallen door een ambtenaar op een manier, die — op z'n zachtst uitgedrukt — minder fair is; en het laatste gebeurde.

29607. De **Voorzitter:** Jawel, maar nu trek ik weer mijn parallel met de toestand van dit ogenblik: er is momenteel een Regering, die in de afgelopen jaren grote moeilijkheden heeft gehad met de Indonesische quaestie, waarbij het toch ook weleens gebeurd is, dat door een zeer hoge ambtenaar — ik zal hier geen namen noemen — die zelfde Regering is verweten, in die quaestie te handelen in strijd met de Grondwet en de Grondwet te schenden. U kent het voorbeeld, dat ik op het ogenblik voor ogen heb, ook wel. Die Regering had het ook in deze quaestie internationaal moeilijk; u weet, dat deze quaestie ook internationaal grote moeilijkheden oplevert.

Stel u nu voor, dat die Regering hetzelfde recept had toegepast als u op dat moment met betrekking tot de heer *Veraart* hebt toegepast en deze ambtenaar op die grond op staande voet had ontslagen.

Ik heb het gevoel, dat die zaak dan in Nederland niet bepaald onopgemerkt zou zijn voorbijgegaan.

A. Misschien niet, maar uw vergelijking gaat niet op. De heer *Veraart* had de waarschuwing gekregen: denk er om, professor, deze dingen mogen niet meer gebeuren, ik heb u gewaarschuwd en als weer iets in deze geest gebeurt, is het afgelopen.

Dat was voorafgegaan en zie..... daar heeft het weer plaats.

Maar..... ik vind, dat het sop de kool niet waard is. U mag gerust vinden, dat die maatregel te hard was, maar het lijkt mij toe, dat iemand, die het verloop van de zaak-*Veraart,* zoals die ons bekend was, heeft meegemaakt, het beslist niet kan volhouden.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik vind het toch wel heel erg, wanneer iemand, vooral indien hij in den vreemde is en geen andere bronnen van inkomsten heeft, eigenlijk zo maar op straat wordt gezet. Hij kon toch geen andere middelen van bestaan vinden; hij was te oud om in het leger te gaan. Wat kon hij eigenlijk doen?

29608. De **Voorzitter:** Hoe kwam het eigenlijk, dat de Engelse pers in 1944 op dat punt zo tegen de Nederlandse Regering ageerde? Was daar enige reden voor?

A. Ja, hoe kwam dat? Daarop durf ik zo geen antwoord geven, al heb ik daaromtrent een zeer positieve overtuiging. Dat durf ik u niet zeggen.

29609. De **Voorzitter:** Er waren blijkbaar in die dagen bepaalde vermoedens omtrent de voornemens, die de Nederlandse Regering had, speciaal met betrekking tot het Parlement. Daardoor was die actie ontketend, begrijp ik.

A. Maar de voorstelling van zaken, die daarbij gegeven werd! Ik heb getracht dat in persconferenties weg te nemen. Dat lukte wel voor het ogenblik. De voorstelling, die men van de zaak had, was vals.

29610. De **Voorzitter:** Het is misschien beter, dit onderwerp bij de punten van het Enquêtebesluit *j* en *o,* waarbij ook de quaestie van de Volksvertegenwoordiging aan de orde komt, uitvoeriger te behandelen. Hier is deze quaestie min of meer incidenteel aan de orde gekomen door het geval-*Veraart.*

A. Bij lezing van dit artikel blijkt, dat de strekking daarvan niet anders is dan aanvallen op de Regering. Dat kan mij op zich zelf niet schelen, maar wèl kan het mij schelen, wanneer het gebeurt in de tijd, dat de Regering het moeilijk heeft, en onder omstandigheden, waarbij de Regering niet vrij kan spreken, terwijl in de pers in Engeland allerlei insinuaties verschijnen. Het is voor mij een klein, maar acuut incident in Londen.

29611. De **Voorzitter:** Ik wil thans nog even terugkomen op de politieke visie van de heer *Welter* in de eerste tijd in Londen. Ik heb u de vorige keer reeds medegedeeld hetgeen de heer *Albarda* daaromtrent heeft gezegd. Op grond van gegevens uit de processtukken van de strafzaak-*de Geer,* waar was gezegd, dat aan de heer *de Geer* een vliegtuig geweigerd zou zijn om contact met de Duitsers op te nemen, had ik opgemaakt, dat dat vliegtuig aan de heer *de Geer* geweigerd zou zijn door de Minister van Waterstaat. Ik heb daarop bij diens verhoor tegen de heer *Albarda* gezegd: Ik ben thans bij u aan het juiste adres en zou dus gaarne willen weten, wat hiervan precies waar is. Daarop heeft *Albarda* het volgende verklaard:

> „Het is niet precies in die woorden juist, maar in het wezen van de zaak wel. Het was niet de heer *de Geer,* die in Frankrijk contact met de Franse Regering wilde zoeken, want hij wilde met de Duitsers contact zoeken, maar er is op een zeker moment een andere stem opgegaan in de Ministerraad. In verband met het verschijnen van het *Staatsblad,* houdende de wijziging van de Enquêtewet, kan ik geen uitvoerige mededeling doen. Er is echter in de Ministerraad een ander denkbeeld geopperd, nl. om ons aan te sluiten bij de politiek van *Pétain* en daarom zou contact gezocht worden met Frankrijk. Daarom heb ik bij die gelegenheid gevraagd: Hoe wilt gij dan in Frankrijk komen? Per vliegmachine. Met wat voor een vliegmachine, met de K.L.M.? Dan krijgt gij daartoe mijn medewerking niet."

Dit is op zekere hoogte bevestigd door de heer *Dijxhoorn,* die heeft verklaard, dat inderdaad de opvattingen van de heer *Welter* — afgezien van hetgeen er gezegd zou zijn in de Ministerraad, waarnaar ik uiteraard niet heb gevraagd — in die eerste tijd — het kan alleen in die eerste tijd zo geweest zijn, immers, later had dit weinig raison, toen b.v. de verhouding van Italië tot ons land was geworden, zoals zij tot de andere geallieerden was geworden — dusdanig waren, dat er moest komen één groot Latijns blok: Frankrijk, Italië, Spanje, als tegenwicht tegen, laat ik zeggen, een Engelse hegemonie, bij welk blok wij ons dan behoorden aan te sluiten. In zoverre steunen de verklaringen van de heren *Albarda* en *Dijxhoorn* elkaar dus wel. Hier is, dunkt mij, een staatkundige visie van een Nederlands Minister aan de orde gesteld, die wel zo belangrijk is, dat ik u zou willen vragen, hoe dit eigenlijk zat.

A. Daarvan weet ik niets.

29612. De **Voorzitter:** Hebt u van de opvattingen van de heer *Welter* in dezen nimmer iets bemerkt? Ik mag wel zeggen, dat de heer *Welter* ook voor onze commissie zeer onomwonden heeft verklaard, dat naar zijn mening Nederland altijd goed zal doen zeer voorzichtig te zijn met de doeleinden van de Engelse politiek. Bij deze opvatting zou zeer wel passen, dat hij er iets voor gevoeld heeft tegen de Engelse politiek een tegenwicht te hebben, waarbij hij dan gedacht kon hebben aan een Latijns blok.

A. Daarvan weet ik niets. Het enige, dat ik mij herinner, is, dat in dit verband de naam *Pétain* is genoemd, maar dat is een „on dit". Dat heeft men mij gezegd. De figuur van *Pétain* werd herhaaldelijk besproken in die tijd in de zin van: is dat nu wel of geen goede Franse politiek? Ik vond die politiek om zo te zeggen afgrijselijk. De heer *Welter,* en trouwens ook de heer *Steenberghe,* zou eens een keer hebben gezegd, maar ik heb dit van horen zeggen, dat zij die politiek van *Pétain* niet zo fel veroordeelden. Ik weet het niet precies meer. Dit is het enige, dat ik mij hierover kan herinneren. Dit heeft zich afgespeeld volkomen buiten de Ministerraad om in persoonlijke gesprekken.

29613. De **Voorzitter:** Juist. Ik stap van dit onderwerp af. Met betrekking tot het vertrek van de heer *de Geer* wil ik u nog mededelen, dat uit een verhoor van de heer *Kasteel* voor onze commissie en een brief, welke hij naar aanleiding van dat verhoor aan ons heeft geschreven, wel duidelijk is geworden, dat in November 1940 u en de heer *Kasteel* reeds doordrongen waren van het gevaar van het verblijf van de heer *de Geer* in Lissabon, zozeer doordrongen, dat de heer *Kasteel* toen op uw verzoek een ontwerp-radiorede heeft gemaakt voor het geval, dat er iets zou gebeuren. Dat blijkt in overeenstemming te zijn met een ander feit, dat inmiddels te onzer kennis is gekomen, n.l. dat de heer *de Geer* 26 November 1940 een brief heeft geschreven aan ik meen de heer *Welter,* waarin zeer duidelijk doorschemerde, wat zijn werkelijke plannen waren, en dat 30 November 1940 door u een telegram is gestuurd aan de heer *de Geer,* dat zeer duidelijk het standpunt van de Nederlandse Regering weergaf. In die dagen zal waarschijnlijk het bewuste ontwerp van een radiorede in de wereld zijn gekomen. Dat accentueert — maar daarover behoeven wij hier verder niet te spreken — de vraag, die ik u de vorige keer heb gesteld, n.l.: heeft de Regering inderdaad alle pogingen, die denkbaar waren, om de heer *de Geer* van zijn voornemen af te houden, gedaan? Ik geloof, dat wij de volledige correspondentie hebben, die indertijd is gevoerd. In ieder geval klopt niet geheel en al de mededeling in de Regeringsverklaring van 6 Februari 1941, dat de heer *de Geer* was weggegaan en alleen op de valreep een mededeling aan de Nederlandse Regering had gedaan. Want zoals de zaak ons nu bij de reconstructie duidelijk is geworden, is het zo, dat de Nederlandse Regering van 30 November 1940 af eigenlijk toch wel had begrepen, dat het met de heer *de Geer* misging.

A. Dat is te sterk gezegd; zo moet u het niet zeggen.

29614. De **Voorzitter:** In de Regeringsverklaring staat: „De heer *de Geer* heeft immers, zonder andere waarschuwing dan een op de valreep verzonden brief aan een der leden van het Kabinet, de hem verleende opdracht neergelegd en is naar bezet Nederland afgereisd."

Op zich zelf zou dit punt niet zo heel belangrijk zijn. Overheersend is hetgeen de heer *de Geer* heeft gedaan, dat spreekt vanzelf. Maar men zou uit de woorden: „op de valreep" de indruk kunnen krijgen, dat het voor de Regering een volkomen overrompeling is geweest. En dat is wel van belang, als men komt tot de vraag: Had de Regering in de voorafgaande tijd meer kunnen doen om het vertrek van de heer *de Geer* te verhinderen? Indien het juist was, dat er alleen een op de valreep verzonden brief zou zijn geweest, dan had de Regering te voren niets kunnen doen, omdat zij te voren niets geweten had. Maar, zoals wij het thans gereconstrueerd hebben, is het een feit, dat de Regering op 30 November 1940 wist hoe de zaak stond.

A. Naar mijn voorstelling is dat zo niet. Dat was altijd nog met het besef: Hij doet het after all *niet*.

29615. De **Voorzitter:** Maar het was toch wel zo, dat u een radiorede gereed liet maken voor het geval, dat het toch zou gebeuren.

A. Ja, ik was ook niet gerust; dat kan ik zeker bevestigen. Maar wij vonden, dat het hoogst ernstig zou zijn, indien hij dat ging doen. En dan zeg je: Nu ja, hij dòèt het, als het er op aankomt, toch niet.

De **Voorzitter:** Ik begrijp, dat u tot het laatst gehoopt hebt, dat het niet zou gebeuren.

A. Want ik herinner mij, dat de mededeling, dat hij ging, toch nog als een donderslag bij heldere hemel is gekomen. Dat schijnt een beetje contradictair, maar zo ligt het wel.

29616. De **Voorzitter:** Ik leg u dit voor, omdat ik er prijs op stel bij een tweede ronde van de verhoren mededeling te doen van die afgelegde verklaringen, waarvan ik maar enigermate kan veronderstellen, dat zij voor een andere getuige van belang zouden kunnen zijn.
Ik kan mij daarbij natuurlijk wel eens vergissen in die zin, dat ik iets, dat voor u van belang zou kunnen zijn, over het hoofd heb gezien, maar ik streef er naar om bij dit verhoor u alles voor te leggen, waarover u misschien behoefte zou hebben een nadere verklaring af te leggen.
Dan wil ik thans nog even de quaestie van de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Indië ter sprake brengen. Ook daarop is intussen meer licht gevallen, doordat wij een aantal stukken hebben gekregen, die ons duidelijker gemaakt hebben hoe deze zaak zich toegedragen heeft. Ik kom daarbij tot de conclusie, dat deze zaak zich in vier phasen heeft afgespeeld. Allereerst heeft men gehad, in Juni of begin Juli 1940, het voorstel om de zetel van de Regering naar Indië te verplaatsen, dat bij meerderheid van stemmen is aangenomen, maar dat ten slotte geen doorgang heeft kunnen vinden, omdat Hare Majesteit de Koningin met het oog op Haar gezondheid die verplaatsing niet zou kunnen meemaken. Daarop is onmiddellijk gevolgd de gedachte, dat dan enige Ministers tijdelijk hun verblijf zouden vestigen in Nederlandsch-Indië, een plan, dat ook niet is doorgegaan. Toen is er een tijdlang niets gebeurd. Begin Januari 1941 is er een démarche gekomen van de Gouverneur-Generaal, die deze zaak weer opgenomen heeft — dat heeft de heer *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer* ons gisteren bevestigd — en daarover hebben wij thans een nota van de Minister-President aan de Ministers, alsmede een nota van de heer *Albarda,* die zijn bezwaren daartegen weergeeft. In Januari 1941 heeft de gedachte in de Ministerraad zelfs geen meerderheid kunnen verwerven. De Gouverneur-Generaal stond op het standpunt, dat hij de overkomst van de Regering van heler harte zou toejuichen, mits de Koningin ook meekwam. De gevoelens waren echter blijkbaar geleidelijk dusdanig veranderd, dat de verplaatsing van de Regering naar Indië toen geen meerderheid meer verkrijgen kon. Als vierde phase noem ik dan het besluit tot de reis van de heren *van Kleffens* en *Welter* naar Indië met het doel om over een aantal hangende quaesties overleg te plegen. Waarschijnlijk kunt u deze reconstructie der feiten wel onderschrijven?

A. Het stond mij niet zo gedetailleerd voor de geest.

29617. De **Voorzitter:** U heeft bij uw vorig verhoor gezegd — dat misverstand heeft ook bij enkele andere Ministers gespeeld —, dat u in de zomer van 1940 tegen de zetelverplaatsing was. Toen stonden ons echter die verschillende phasen nog niet zo duidelijk voor ogen. Ik moet echter thans aannemen, dat u er tegen was in de derde phase, in Januari 1941.

A. Ik was er al tegen, toen ik nog in Bedford College was.

29618. De **Voorzitter:** Ons is medegedeeld, dat in Juli 1940 alleen de Ministers *Albarda, Bolkestein* en *van den Tempel* er tegen waren. Er was toen zonder enige twijfel een meerderheid in de Ministerraad vóór de zetelverplaatsing, anders had de figuur moeilijk zo kunnen komen te liggen, dat de zaak niet doorgegaan is om de daarvoor opgegeven reden. Ik moet daarom wel aannemen, dat uw verklaring, dat u er tegen was, betrekking had op de derde phase, die in Januari 1941 speelde.

A. Dat zou ik moeten nagaan. Mij zelf staat voor de geest, dat ik er van het begin af aan tegen geweest was. Mijn herinnering gaat zo ver, dat ik met de heren *van Angeren* en *Kasteel* daarover nog eens heb gesproken, toen wij in Bedford College woonden. Daar zijn wij eind Augustus of begin September weggegaan.

29619. De **Voorzitter:** Toen waren de eerste twee phasen al achter de rug. Wij hebben een brief van 19 Juli 1940, waarin deze zaak wordt besproken, en daaruit blijkt duidelijk, dat toen reeds was gebleken, dat de gehele Regering niet naar Indië kon gaan. In die brief wordt dan nog ter tafel gebracht het tweede plan, nl. dat een deel van de Ministerraad tijdelijk in Nederlandsch-Indië zou verblijven. Op 19 Juli 1940 was de tweede phase dus al aan de orde; dat volgt uit deze brief. Daarom moet de eerste phase in het begin van Juli of in het einde van Juni zijn geweest.

A. Dat is moeilijk te zeggen, Dit zou, dunkt mij, alleen kunnen blijken, indien men de notulen van de Ministerraad ter beschikking had.

29620. De **Voorzitter:** Dat is een terrein, waarop wij ons niet kunnen begeven. Ik heb deze zaak thans alleen maar aangesneden, omdat u zelf in het vorige verhoor hebt gezegd, dat u er tegen was Toen het vorige verhoor plaats had, waren echter die verschillende phasen van deze zaak nog niet zo duidelijk naar voren gekomen, omdat verschillende stukken ons toen nog niet bekend waren.

A. Wanneer speelde de derde phase?

De **Voorzitter:** In Januari 1941.

A. Toen was ik niet meer in Bedford College.

29621. De **Voorzitter:** Toen was u daar inderdaad niet meer; dat is zeker. Het voorstel maakte in Januari 1941 niet veel kans meer, want er waren, naar ik meen, toen niet veel voorstanders meer van het voorstel.

A. Deze zaak zou misschien nog eens met de heer *Bolkestein* kunnen worden besproken; hij maakte de notulen van de besprekingen in de Ministerraad op; hij zou u misschien kunnen inlichten over deze zaak.

29622. De **Voorzitter:** De heer *Bolkestein* heeft hier zeer positief het volgende verklaard:

> „De vraag is in het Kabinet zeer ernstig en herhaaldelijk besproken. Toen heeft een grote meerderheid van de Ministerraad zich uitgesproken vóór een verplaatsing van de Regering naar Indië. Als ik mij goed herinner, werd de minderheid gevormd door de heren *Albarda, van den Tempel* en mij zelf."

Hetgeen de heer *Bolkestein* verklaart, is, meen ik, ook door enkele andere Ministers bevestigd.

A. Mijnheer de Voorzitter! Vindt u goed, dat ik deze zaak nog eens even naga?

De **Voorzitter:** Dat is uitstekend.

A. Dan zal ik u hierover schriftelijk berichten.

29623. De **Voorzitter:** Wij hebben van verschillende Ministers nogal wat stukken uit hun archieven gekregen. Een van die stukken hebben wij ontvangen van de heer *van den Tempel,* die er boven heeft gezet: „waarschijnlijk concept-program-*Gerbrandy* dd. 1 September 1940"; de heer *van den Tempel* weet het dus blijkbaar niet zeker. Bij punt 2 onder *e* heeft hij een noot geplaatst, houdende een door hem in dat program voorgestelde wijziging, die aanvaard schijnt te zijn. Nu heb ik dit program — en wel bij de verhoren over de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit, die inmiddels ook aan de orde zijn gekomen — aan enige heren voorgelegd. Er zijn onder hen, die zeggen: ja, ik geloof wel, dat dit het program van 1940 is. Ik meen, dat het met name de heren *Steenberghe* en *Welter* waren, die zeiden: „het klopt wel, het is naar onze herinnering het program 1940". Maar de heer *van den Tempel* heeft er eigenhandig boven geschreven: „waarschijnlijk concept-program". Hij heeft het blijkbaar voor zich zelf niet voldoende kunnen reconstrueren.
Als u het stuk ziet, kunt u ons misschien verder helpen.

(De Voorzitter doet het stuk aan getuige overreiken.)

De **Voorzitter:** Meent u, nu u dit leest, dat dit inderdaad het concept-program is, waarop het Kabinet van September 1940 gevormd is?

A. Dit lijkt mij iets te sterk gezegd. Ik heb deze zaak overlegd met de heer *van Boeyen* en die zei — kort en goed, ik weet de woorden

niet precies —: je bent zelf het program. Althans iets in die geest. De politiek-*de Geer* zou vervangen worden door de politiek-*Gerbrandy*. Toen heb ik wel iets op papier gezet en wanneer ik dit lees, krijg ik de herinnering aan iets dergelijks. Ik mis hierin één ding. Er is een punt bij geweest, waarover met enkele Ministers van gedachten is gewisseld. Wij waren het eens: ge behoeft eigenlijk niet een program te maken, maar we moeten even goed weten of we het met elkaar eens zijn. Toen is er een punt geweest, waarover ik met enkele Ministers debatten heb gehad.

29624. De **Voorzitter:** Kunt u aangeven welk punt dat is?

A. Dat staat mij niet in concreto voor de geest op het ogenblik, maar wanneer u zegt: Is dat uw program geweest, dan is dit in formele zin iets te sterk. Ik heb overleg gepleegd met Ministers na punten op papier geschreven te hebben en nadat ik in overleg met de heer *van Boeyen* gezegd had: Je behoeft daarvan niet al te veel omslag te maken om een program te hebben, als je het maar met elkaar eens bent: Het is de houding in zake de oorlog, die beslissend is.

26925. De **Voorzitter:** Maar dit stuk?

A. Is van mij en behoort thuis....

29626. De **Voorzitter:** In de tijd van September 1940?

A. Ja zeker, precies toen.

De **Voorzitter:** Later, bij de punten *j* en *o*, bij de behandeling van de verschillende Kabinetscrises, kunnen wij trachten dit verder te reconstrueren.

A. Kan ik het even meenemen? Misschien kan ik het geheel verifiëren.

29627. De **Voorzitter:** Uitstekend.

Dan heb ik in dit verband nog een andere vraag, die wij ook hebben voorgelegd aan de heer *Beelaerts van Blokland*, een vraag, die hem meer als deskundige is voorgelegd, nl. de vraag van de al of niet wenselijkheid, dat in de bijzondere Londense omstandigheden de Kabinetsformateur bij zijn formatie zich vergewiste van de opvattingen van het demissionnaire Kabinet, althans van een aantal leden daarvan.

Voor de Commissie is namelijk ter sprake geweest de formatie van uw eerste Kabinet en bij die gelegenheid is door verschillende Ministers gezegd, ik wil niet zeggen in de vorm van een verwijt, maar als opmerking: het heeft ons wel enigszins verrast, dat de heer *Gerbrandy* Minister-President van het Kabinet werd, want wij zijn daarover niet geraadpleegd. Het is natuurlijk zo, dat in gewone omstandigheden in Nederland zoiets niet pleegt te gebeuren. Dan heeft de Kroon haar adviseurs. Krachtens het gebruik behoren daartoe de Voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer. De Kroon kan ook andere adviseurs hebben. In de Londense verhoudingen lag deze zaak wel enigermate anders, want deze adviseurs waren daar niet en andere adviseurs waren daar misschien in geringere mate aanwezig. Nu kan de vraag rijzen of het voor de Kabinetsformateur of de toekomstige Minister-President niet raadzaam was het oordeel in te winnen van de leden van het demissionnaire Kabinet, omdat die leden toch eigenlijk behoorden tot de weinige figuren in Londen, die konden beschouwd worden als politieke figuren, als figuren, die voor een groot deel althans waren voortgekomen uit de belangrijke politieke stromingen in het Nederlandse volk. Kortom, moesten die bijzondere Londense omstandigheden voor de Kabinetsformateur of de toekomstige Minister-President geen aanleiding zijn zich van te voren te vergewissen van het oordeel van de heren, die ik heb genoemd, dus de eerste keer, toen u opgetreden bent als Minister-President, van het oordeel van de leden van het Kabinet, die hun portefeuilles ter beschikking hadden gesteld en bij latere crises op dienovereenkomstige wijze?

A. In de eerste plaats zijn er natuurlijk adviezen aan de Kroon uitgebracht.

29628. De **Voorzitter:** Daar blijf ik geheel buiten. Ik stel de zaak zó, of het, gezien de bijzondere omstandigheden in Londen, o.a. het grote tekort aan normale adviseurs, niet voor de hand had gelegen, dat de Kabinetsformateur c.q. de toekomstige Minister-President overleg had gepleegd of contact had opgenomen met de heren, die ik noemde.

A. Dat is gebeurd.

29629. De **Voorzitter:** Ik heb aan de heer *Beelaerts van Blokland*, als deskundige, de vraag in abstracto gesteld; misschien kunt u hierop enig licht werpen uit een oogpunt van hetgeen er feitelijk is gebeurd? Het is een vraag, die misschien niet direct voor de volle honderd procent met ja of neen beantwoord kan worden. Wij zijn eigenlijk op deze vraag gekomen, omdat in het bijzonder bij de behandeling van uw optreden als Minister-President in 1940 enige van de Ministers hebben gezegd: wij hadden geen bezwaar tegen de heer *Gerbrandy* als Minister-President, maar, indien er enig overleg had plaats gehad vóór zijn optreden, zouden wij dit toch wel prettig hebben gevonden.

A. Mag ik weten, wie dat hebben gezegd?

De **Voorzitter:** Nu vraagt u mij wel wat veel. Ik durf het op het ogenblik werkelijk niet uit mijn geheugen zeggen, wie dat precies waren; maar in ieder geval zijn opmerkingen van deze strekking gemaakt.

A. Laat ik hierop het volgende antwoorden. Primo is mij bekend, dat er adviezen zijn uitgebracht aan de Kroon en daaronder waren ook adviezen, die in tijden, als de tegenwoordige, gegeven zouden zijn. In de tweede plaats heb ik overleg gepleegd met verschillende heren, die toen Minister waren, omdat ik bezwaar had om Minister-President te worden. Verschillende Ministers uit het Kabinet hebben mij gezegd: je behoort het te doen.

29630. De **Voorzitter:** Er zijn hier inderdaad Ministers als getuige geweest, die gezegd hebben: de heer *Gerbrandy* heeft er met mij over gesproken. Er is zelfs een — misschien waren het er ook wel meer — geweest, die gezegd heeft: „de heer *Gerbrandy* zag er eigenlijk erg tegen op en heeft met mij gesproken over de vraag, of hij de opdracht al of niet moest aanvaarden."

Daarentegen hebben anderen gezegd: „het was voor ons een verrassing, dat het gebeurde, want ons advies is er niet over gevraagd." De heer *Dijxhoorn* heeft b.v. gezegd:

> „Sommige heren hebben zich hogelijk verwonderd, dat de heer *Gerbrandy* aangezocht werd om een Kabinet te formeren. Ik heb aan hen gezegd: laten wij daar nu niet over praten hier in Londen. Of het nu Jan of Piet is, laten wij allen medewerken. Het gaat om de zaak. Maar het heeft mij persoonlijk verbaasd, ik had gedacht, dat een ander zou worden aangezocht."

In het verhoor van de heer *Albarda* op 14 April jl. heb ik de volgende vraag gesteld:

> „Daarop is het ontslag van de heer *de Geer* gevolgd en dat is de reden geweest, dat is opgetreden het eerste Kabinet-*Gerbrandy*. Was het zo, dat men van oordeel was, dat Minister *Gerbrandy* toen al de aangewezen premier voor een Kabinet was? Of was het min of meer een verrassing?"

en daarop heeft de heer *Albarda* geantwoord:

> „Het Kabinet heeft hieromtrent geen advies uitgebracht."

De heer *Albarda* is ook een van degenen, die er aan toevoegen, dat u ook andere Ministers hebt geraadpleegd en er stellig niet naar hebt gedongen, maar het als een plicht hebt aanvaard, nadat u er ernstig over gedacht en gesproken had.

Dat betekent dus, dat het feitelijke beeld zo is, dat u blijkbaar in 1940 met sommigen van de heren wel en met anderen niet hebt gesproken.

Voorts blijft de vraag in haar algemeenheid bestaan: of er ook later, toen er bepaalde crises waren, gezien de nu eenmaal bestaande betrekkelijke armoede aan politiek competente adviseurs, geen reden was bij de oplossing daarvan overleg te plegen, zelfs eventueel met de demissionnaire Ministers.

A. Ik begrijp deze vraag niet goed, want dan komt men dus terecht bij de leden van het Kabinet, dat door het aftreden van de heer *de Geer* demissionnair was, en tot op zekere hoogte ging het over de vervanging van de heer *de Geer* (het is niet helemaal juist gezegd). Ik bedoel: dan krijgt men tot op zekere hoogte een doublure. Ik heb verschillende Ministers geraadpleegd. Ik heb gezegd: ik wil het niet. Verschillende Ministers hebben tegen mij gezegd: nu móét het, je kunt het niet langer weigeren, je moet het Kabinet formeren. Ik heb niet alle Ministers geraadpleegd over de vraag of ik de formatie in beraad zou nemen, dat was niet mogelijk en dat lijkt mij ook wat vreemd.

29631. De **Voorzitter:** Ik ben het volkomen met u eens, dat het onder normale omstandigheden niet zou kunnen. Maar in Londen

waren de verhoudingen nu eenmaal anders. De Ministers daar waren nu eenmaal tegelijkertijd ook de politieke figuren van betekenis en mannen van staatkundige ervaring.

A. Ik heb verschillende Ministers zeer intensief geraadpleegd.

29632. De **Voorzitter:** Goed, u hebt een aantal Ministers geraadpleegd. Dan blijft alleen de vraag, of het niet gewenst was, hen allen te raadplegen. Bezien we nu de latere tijd. U heeft verschillende wijzigingen van het Kabinet gehad, die soms zelfs niet eens één Minister betroffen; het is wel eens voorgekomen, dat er ongeveer terzelfdertijd drie Ministers bij betrokken waren; in 1944 de heren *Kerstens, van Angeren* en *van Boeyen,* met nog een andere mutatie. Is dit nu zo gegaan, dat u met het oog op de vervanging, waarvoor u door uw contraseign de verantwoordelijkheid moest dragen, ook de andere leden van het Kabinet geraadpleegd heeft over de wijze, waarop in die vacatures zou moeten worden voorzien? Ik zeg niet, dat u dit had moeten doen; ik vraag alleen of zo'n overleg niet een oplossing was geweest, die misschien aanbevelenswaardig was geweest.

A. Het heeft altijd plaats gevonden.

29633. De **Voorzitter:** Het heeft plaats gevonden?

A. Altijd zonder uitzondering, maar niet met alle Ministers. Dat zou ook de Kabinetsformatie zelf min of meer impliceren; dan krijgt men iets abnormaals.

29634. De **Voorzitter:** Inderdaad, maar de gehele situatie was daar abnormaal; de vraag is dus, of de gewone procedure, die hier nu eenmaal een traditie heeft, in de Londense omstandigheden voldoende was en of niet doelmatiger wegen hadden kunnen worden gezocht.

A. Over die vervanging van leden van het Kabinet is het meest uitgebreide overleg gepleegd.

29635. De **Voorzitter:** Door de Minister-President met de andere Ministers?

A. Ja, zeer beslist. Toen b.v. de heren *Welter* en *Steenberghe* aftraden, is overleg gepleegd met alle andere Ministers, zonder uitzondering; alleen met uitzondering van de heer *van den Tempel,* die niet aanwezig was. Dit heeft zich telkens zo voorgedaan. Toen in 1940 het Kabinet gevormd werd, heb ik, naar ik meen, met vier of vijf Ministers overleg gepleegd over de vraag: moet ik dat nu wel doen?; ik vind van niet. Toen heeft men gezegd, niet in een conferentie, maar in meer particuliere gesprekken, dat ik niet moest weigeren. Dat heeft er toe geleid, dat ik ben overgegaan tot het vragen van de demissionnaire Ministers. Ik geef toe: het was alles abnormaal, maar als ik daaraan terugdenk, dan zie ik niet in hoe het anders kan, terwijl de Kroon de adviezen had gehad, dan zoals het is geschied, n.l., dat ik overleg gepleegd heb met verscheidene Ministers en daarnaast van de demissionnaire Ministers bereidheid tot toetreding gevraagd heb.

29636. De **Voorzitter:** U zegt dus: in 1940 heeft dat overleg met een aantal Ministers over de vraag, wat u moest doen, plaats gehad en, wat betreft een aantal andere Ministers, hebben zij dat gemerkt uit uw verzoek om in het Kabinet zitting te nemen; wanneer bij hen bezwaren hadden bestaan, hadden zij die op dat ogenblik moeten laten blijken.

A. Er is maar één Minister geweest — ik zou het heel normaal gevonden hebben, als zij het allen gezegd hadden — die gezegd heeft: ik had niet verwacht, dat je het zou worden. Dat was de heer *Steenberghe.*

29637. De **Voorzitter:** Ik heb nu nog twee punten met u te bespreken. Het ene heeft betrekking op de quaestie van de Duitse geïnterneerden in Indië, waarover wij het de vorige keer ook hebben gehad. De oud-Gouverneur-Generaal de heer *van Starkenborgh* heeft ons daarover een uitvoerige uiteenzetting gegeven. Hij heeft daarbij een bijzonderheid medegedeeld, die ik gaarne nader bij u zou willen verifiëren. In de periode, gedurende welke de heren *Welter* en *van Kleffens* in Indië waren, zou nl. aan de orde zijn geweest een modus om uit deze zaak te komen.

De heer *van Starkenborgh* heeft verklaard, dat hij in het algemeen sterk op het standpunt heeft gestaan, dat men over deze zaak niet in onderhandeling met de Duitsers moest treden, m.a.w.: dat men alles, wat men deed met betrekking tot de Duitse geïnterneerden, moest doen op grond van datgene, wat men zelf als redelijk beschouwde. Op grond van die overweging heeft hij bevorderd, dat de oorspronkelijk slechte legering van de geïnterneerden door een betere werd vervangen en heeft hij er zich mede kunnen verenigen, dat in 1941 de vrouwen de gelegenheid kregen weg te gaan. Hij meende, dat men verder niet kon gaan. Hij had de indruk, dat men van de zijde van de Regering in Londen wel verder had willen gaan, waartegen ik heb opgemerkt, dat de Regering in Londen weer iets dichter bij het bezette Nederland was en waarschijnlijk van iets naderbij de indruk onderging, die de représaillemaatregelen in Nederland wekten. Hij heeft ons voorts verteld, dat hij in de loop van de besprekingen over deze quaestie nog een gedachte heeft geopperd, die hierop neerkwam, dat men zou kunnen proberen tot een zeker uitwisselingssysteem te komen, d.w.z., dat men een Duitser zou kunnen laten gaan, mits men daartegenover zou kunnen krijgen, niet vrijlating van door de Duitsers geïnterneerde gijzelaars, maar overkomst naar Indië van personen uit Nederland, die bepaalde qualiteiten hadden, die voor Indië van belang konden zijn. Dat voorstel is toen door hem ook aan Londen gedaan, maar hij heeft daarop geen antwoord gekregen.

A. Dat durf ik niet zo à l'improviste te zeggen.

29638. De **Voorzitter:** De heer *van Starkenborgh* had deze zaak, hoewel hij ook niet over papieren of documenten beschikte, bewonderenswaardig goed in zijn geheugen liggen. Echter de een beschikt nu eenmaal over een beter geheugen dan de ander, vooral indien het details betreft.

A. Weet u ook in welke tijd dit viel?

De Voorzitter: Dat zal ongeveer in het voorjaar of in de zomer van 1941 geweest zijn; de heren *Welter* en *van Kleffens* zijn in het voorjaar van 1941 in Indië geweest en het was daarna.

A. Geheel nieuw klinkt dit mij niet in de oren, maar ik durf er niets van te zeggen.

29639. De **Voorzitter:** Ik kom dan nu aan het laatste onderwerp, dat ik met u wilde bespreken, nl. de quaestie van de heer *van 't Sant.* De vorige keer heb ik u reeds medegedeeld, dat de commissie met betrekking tot de heer *van 't Sant* buitengewone ervaringen heeft opgedaan, ervaringen, die hierop neerkomen, dat op alle mogelijke en vaak onverwachte momenten getuigen komen met verhalen en mededelingen over de heer *van 't Sant,* over gedragingen, uitingen en bemoeiingen van de heer *van 't Sant,* over beïnvloeding door de heer *van 't Sant* en meer van deze dingen, waarbij zelfs zeer ernstige beschuldigingen worden gesuggereerd.

Nu is ons gebleken, dat er in 1942 een rapport zou zijn uitgebracht door de heren *Lovink* en *Warners* over de persoon en de positie van de heer *van 't Sant.* Wij hebben de heer *Lovink* hiernaar gevraagd, doch het verhoor van de heer *Lovink* heeft ons weinig bevredigd, in deze zin, dat hij in zijn mededelingen op dit punt zeer terughoudend was, maar daarmede naar mijn gevoelen een indruk heeft gevestigd, die hij misschien niet bedoeld heeft te vestigen, namelijk de indruk, dat het toch wel erg moet geweest zijn. Ik kan mij althans levendig voorstellen, dat de lezer van de verklaringen van de heer *Lovink* die indruk zal krijgen.

Nu is mijn vraag of u een mogelijkheid ziet om deze zaak terug te brengen tot de proporties, die zij in werkelijkheid heeft.

Als die proporties inderdaad zeer groot zijn, moeten deze natuurlijk nader worden onderzocht. Maar als dit niet het geval is, is datgene, wat hier gezegd is, zeer grievend en onaangenaam voor de heer *van 't Sant,* en moet er worden gezocht naar een weg om dat op een of andere manier te redresseren. Ik kan niet beoordelen, welke weg daarvoor aangewezen is, omdat ik de inhoud van het bewuste rapport niet ken. U gevoelt het probleem. Het is hier opgeworpen, niet door één, twee of drie getuigen, maar door een groot aantal getuigen, zowel bij de behandeling van de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit als b.v. bij punt *f* (de verbindingen met het bezette Nederlandse gebied: de quaestie van de inlichtingendienst).

Ziet u een weg om deze zaak op een wijze te behandelen, die voor onze commissie in deze moeilijke materie enig uitzicht biedt?

A. Uw griffier heeft mij per telefoon gevraagd, of ik vanavond kon komen; toen heb ik gezegd: „Ik ben van plan aan de Voorzitter uitstel te vragen", want ik dacht, dat het ging over het punt, dat u op het ogenblik aanroert en dat betrekking heeft op de Inlichtingendienst.

29640. De **Voorzitter:** Wat ik op het ogenblik aanroer, betreft niet alleen de inlichtingendiensten. Bij deze verhoren is ook ter sprake gebracht de beschuldiging, dat de heer *van 't Sant* van zijn bijzondere positie, die hem in staat stelde van alle Regeringsstukken kennis te nemen, gebruik zou hebben gemaakt om een andere Mogendheid van de inhoud van die Regeringsstukken op de hoogte te stellen. Dat is een beschuldiging, die helemaal buiten de inlichtingendiensten om gaat.

A. Goed. Maar ik wilde u even dit zeggen. Ik ben pas uit Zwitserland teruggekomen. U hebt er de vorige keer enkele vragen over gesteld. Ik heb het stenogram van dat verhoor nog niet gezien. Ik moest voor herstel van gezondheid naar het buitenland en ben gisteren teruggekomen. Daarom zei ik tot uw griffier: „Daar wil ik graag een poosje uitstel voor hebben. Dan wil ik wel mijn best doen om vooraf — dan kan ik die verklaring beëdigen — een stuk op papier te zetten. Dan kunt u zien of dit u bevredigt. Maar dat moet ik wel even à tête réposée doen".

29641. De **Voorzitter:** U ziet geen mogelijkheid, dit hier thans te behandelen?

A. Neen, dat vind ik zo bezwaarlijk. U spreekt b.v. van een rapport *Lovink-Warners;* dat bestaat niet. Er bestaat een rapport *Lovink-Warners* over de Inlichtingendienst. Er bestaat wel een rapport-*Warners.*

29642. De **Voorzitter:** Inderdaad, daarin heeft u gelijk. Er bestaat over de heer *van 't Sant* een rapport-*Warners,* maar de heer *Lovink* is van de inhoud daarvan precies op de hoogte. Heeft hij niet aan de samenstelling er van medegewerkt?

A. Neen, per se niet.

29643. De **Voorzitter:** Ons was aanvankelijk medegedeeld, dat dit een rapport was van de heren *Lovink* en *Warners.* Ik heb bij het verhoor van de heer *Lovink* op 30 Juni 1948 ook gesproken over een rapport van hem en de heer *Warners;* daarop heeft hij eerst niet gereageerd, maar op een gegeven ogenblik zeide hij, toen ik opmerkte: U zegt, dat u daarover een rapport heeft opgemaakt: neen, ik heb geen rapport opgemaakt. Daarop is het volgende gesprek ontstaan:

„De **Voorzitter:** De heer *Warners* dan?

A. Er is wel een rapport opgemaakt.

De **Voorzitter:** Wie heeft dat dan opgemaakt?

A. Het is opgemaakt voor het Ministerie van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk.

De **Voorzitter:** Door wie? Door de heer *Warners?*

A. Inderdaad door *Warners.*

De **Voorzitter:** Er wordt gezegd, dat het rapport van u beiden is.

A. Neen.

De **Voorzitter:** U hebt toch zelf ook wel rapporten opgemaakt?

A. Zeker, over allerlei onderwerpen.

De **Voorzitter:** Ik heb ten minste een rapport van u over de Centrale Inlichtingendienst. Maar dit rapport is dus alleen van de heer *Warners?*

A. Ja, hij heeft de gegevens, die verzameld zijn door de Inlichtingendienst, gegevens van allerlei aard, ter voorlichting van de Minister-President, in een rapport verwerkt.

De **Voorzitter:** Kent u dat rapport?

A. Ja."

Daarna blijkt dan, dat het rapport over de heer *van 't Sant* is opgesteld door de heer *Warners* en dat de heer *Lovink* van de inhoud kennis draagt.

Het heeft echter heel wat moeite gekost om de heer *Lovink* tot deze verklaring te brengen, blijkbaar, omdat het rapport betrekking heeft op een persoon, die in dienst stond van H.M. de Koningin.

Ik heb in dat verhoor van de heer *Lovink* met nadruk gezegd, dat alles, wat de heer *van 't Sant* heeft gedaan in zijn qualiteit van secretaris van H.M. de Koningin en wat hij heeft gedaan in de rechtmatige uitoefening van die functie, om die terminologie te gebruiken, deze commissie niet interesseert, maar dat ons alleen iets zou interesseren uit dat rapport, indien dit betrekking zou hebben op handelingen van de heer *van 't Sant* met overschrijding van de grenzen ener rechtmatige uitoefening van zijn functie. Over die functie en het uitoefenen daarvan begeren wij dus niets te weten. Ik meen, dat dit een standpunt is, dat de Enquêtecommissie mag innemen. Zolang dus de heer *van 't Sant* is gebleven binnen de grenzen van de rechtmatige uitoefening van zijn functie als secretaris van H.M. de Koningin, interresseert het de Enquêtecommissie niet wat hij in deze functie heeft verricht. Maar, wanneer hij buiten die functie, b.v. bij de Centrale Inlichtingendienst, bepaalde handelingen heeft verricht, die tegen het Staatsbelang zouden indruisen, dan gaat ons dit wèl aan en het gaat ons ook aan, indien hij in zijn functie van secretaris van H.M. de Koningin zou hebben gehandeld met overschrijding van de grenzen van de rechtmatige uitoefening van die functie. Dat heb ik zeer nadrukkelijk gezegd en desondanks is de heer *Lovink* deze zaak als uitermate geheim blijven behandelen.

A. Dat ligt aan de aard van de zaak en van de positie.

29644. De **Voorzitter:** U zult het toch wel met mij eens zijn, dat de afbakening, die ik gemaakt heb, aanvaardbaar is en dat op die wijze de zaak behandeld kan worden.

A. Is er enige beschuldiging tegen de heer *van 't Sant*?

De **Voorzitter:** Enige beschuldiging! De stukken zijn doordrenkt van beschuldigingen! Ik geloof, dat ik mij hiermede niet te sterk uitdruk.

A. Ik ken die niet. Het is voor mij zo moeilijk mij daarover uit te laten. Ik ben bereid mijn best te doen u zó in te lichten, dat u weet, hoe naar mijn oordeel de vork aan de steel zit. Ik moet dit echter à tête reposée doen. Hebt u daartegen bezwaar?

De **Voorzitter:** Neen. Ik kan mij dit wel voorstellen. Door de wijze, waarop ik deze zaak aan u hebt voorgelegd, heb ik reeds laten uitkomen, dat ook wij dit geen gemakkelijke zaak vinden. Ik kan mij voorstellen, dat u deze zaak eerst nog eens wilt bezien.

A. Mijn oordeel is gunstig, laat ik dat even zeggen.

29645. De **Voorzitter:** U moet mij goed begrijpen. Ik heb in de aanvang reeds gezegd, dat datgene, wat hier op het ogenblik over de heer *van 't Sant* ter tafel is gebracht, een van tweeën noodzakelijk maakt, nl. wanneer er van die beschuldigingen iets waar zou zijn, dan dient dit met kracht te worden onderzocht, maar wanneer daarvan niets waar zou zijn, dan dient ook de constatering te komen, dat de heer *van 't Sant* ten onrechte beschuldigd is. Nu de zaak er eenmaal ligt, zou het wel zeer onbevredigend zijn, indien men in deze zaak niet tot een conclusie komt, die in overeenstemming is met de feiten.

A. Nu komt het mij voor, dat u een doel najaagt, dat u nooit kunt bereiken. Ik zou echter willen zeggen: wilt u, dat ik eerst iets over deze zaak op papier zet, dan ben ik daartoe bereid. U kunt dan beoordelen of dit voor u doelmatig is. Ik ben bereid alles hierover te zeggen, wat ik naar eer en geweten kan verklaren.

29646. De **Voorzitter:** Weet u, waar dat bewuste rapport van de heer *Warners* berust?

A. Nou... ik weet wel, waar een exemplaar berust.

29647. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoeveel exemplaren zijn er van?

A. Drie, naar mijn weten. Ik kan er wel dit aan toevoegen. Dat rapport heb ik ontvangen, maar de heer *Lovink* heeft het rapport nooit gezien. Dat is een vergissing van hem. Hij heeft het gezien in statu nascendi; het eindrapport is gegeven, nadat de heer *Lovink* naar Tsoenking was vertrokken. De heer *van Haersma de With* is de heer *Lovink* als secretaris-generaal opgevolgd en ik heb met de heer *van Haersma de With* overleg gepleegd. Ik heb hem gezegd: „Ik heb dit stuk gekregen en nu moeten wij eens samen overleggen, wat er mee moet gebeuren. Ik heb mijn oordeel reeds gevormd, vorm jij er je ook een oordeel over, dan praten wij samen; hier is het rapport." Daarna is de heer *van Haersma de With* bij mij gekomen en heeft mij gezegd: „Ik heb het gelezen en ben tot de conclusie gekomen: daar kùn je niets mee doen en màg je niets mee doen, want ten slotte zijn het enkel insinuaties." Ik heb geantwoord: „Precies mijn conclusie", en toen is het rapport geseponeerd.

29648. De **Voorzitter:** In ieder geval is dit toch in zoverre een zeer belangrijke conclusie, dat u op grond van de gegevens, die toen verwerkt waren — dat was in 1942, geloof ik — van mening was, dat er met betrekking tot alle geruchten, beschuldigingen en wat dies meer zij, niet kon worden gezegd, dat er zoveel substantieels in zat, dat het gerechtvaardigd was, verdere stappen te doen. Dat is natuurlijk een zeer belangrijk iets, want uit dat oogpunt hebt u die zaak toen bekeken, nietwaar?

A. Helemaal. Ik stond op het standpunt (als ik dat nog even mag zeggen): ik wens nooit lastig gevallen te worden met geroddel, daar wens ik beslist buiten te blijven, in Londen. Maar wanneer er werkelijk ernstige feiten zijn omtrent een of ander ambtenaar, dan moet ik open staan om die op de meest ernstige wijze te onderzoeken. Het rapport van de heer *Warners* is er op ingesteld om de Minister-President om zo te zeggen duidelijk te maken: nu... het is toch niet helemaal goed! Die teneur zit in het rapport.

Ik zou u willen raden: wees u daarmee voorzichtig!

Zegt op dit ogenblik iedereen in Nederland: De heer *Vorrink* treft in het geheel geen blaam? Doordat over hem geschreven wordt, wordt een onschuldige, als ik het zo mag zeggen, beladen met iets, waartegen hij zich niet kan verweren. Ik zie haast geen middel om dergelijke dingen de wereld uit te krijgen.

29649. De **Voorzitter:** Neen, maar het is ten slotte toch ook onbevredigend...

A. Inderdaad; dat ben ik met u eens.

De **Voorzitter**... waar zo herhaalde malen de persoon van de heer *van 't Sant* in het geding is gebracht, om, wanneer de beschuldigingen ongegrond zijn, het eenvoudig te laten bij het constateren, dat dit allemaal over hem gezegd is, terwijl in een bepaalde phase in Londen een soort van onderzoek heeft plaats gehad, waarvan u nu duidelijk zegt, dat het tot geen positieve conclusie heeft geleid.

Dat het niet enkel bij het constateren van het feit, dat er vele beschuldigingen zijn geuit, wordt gelaten, is toch eigenlijk, na alles, wat er gezegd is, wel het minste, waarop de heer *van 't Sant* aanspraak heeft.

A. Ik wil proberen u een samenvatting te geven, die u behoorlijk licht verschaft over de heer *van 't Sant,* en ben bereid over de inhoud, als die aangevuld moet worden, nader overleg te plegen.

29650. De **Voorzitter:** Hebt u ook persoonlijke wetenschap van het volgende? De heer *van Angeren* heeft verteld, dat de heer *van 't Sant* in 1940 is geworden raadadviseur van het Departement van Justitie. In het Koninklijk besluit, waarbij hij werd benoemd tot hoofd van de Centrale Inlichtingendienst met de rang van raadadviseur, staat, dat hij in het militaire gelijkgesteld wordt met een generaal-majoor. Waarop het echter aankomt, is, dat de heer *van Angeren* heeft verklaard, dat de heer *van 't Sant,* ook nadat deze was afgetreden als hoofd van de Centrale Inlichtingendienst (14 Augustus 1941), raadadviseur van het Departement van Justitie is gebleven en dit tot het laatst toe is geweest, uit dien hoofde altijd is gesalarieerd, maar — behoudens zijn werkzaamheden destijds voor de Centrale Inlichtingendienst — daarvoor geen arbeid heeft gepraesteerd.

A. Dat is niet geheel juist. Naar mijn mening is het als volgt. In 1941 trad inderdaad de heer *van 't Sant* af als hoofd van de Inlichtingendienst. Hij was aan het Departement van Justitie verbonden met het oog op de veiligheid van het Koninklijk Huis, voordat hij hoofd van de Centrale Inlichtingendienst werd. Toen hij in 1941 moest aftreden — wat ik eigenlijk een aftreden vond, dat hij bij wijze van spreken niet verdiende, maar dat in het algemeen belang noodzakelijk was —, heb ik uitdrukkelijk gezegd tot Minister *van Boeyen,* die toen de politie en de Inlichtingendienst kreeg: „dan vind ik het billijk, dat in hogere rang hij verbonden blijft in deze dienst (niet in de Inlichtingendienst, maar in de positie, die hij had bij de politie) om elk odium, alsof hij van zijn functie was ontheven, omdat hij die niet goed deed, weg te nemen."

Dat is hij gebleven tot het einde toe.

29651. De **Voorzitter:** Welke functie bedoelt u?

A. Het heette officieel raadadviseur bij het Departement van Justitie en hij was belast met de zorg voor de veiligheid van het Koninklijk Huis in Engeland en Canada. Hij heeft die rol altijd vervuld en heeft ook altijd met de marechaussee te maken gehad en heeft tal van maatregelen genomen — bij Stubbing House zijn barakken gekomen —, opdat de Koningin behoorlijk beveiligd was enz. U kunt niet zeggen, dat het niets was; dat is niet juist. Hij was zijn werk verbazend toegewijd en wilde het to the point doen. Ik herinner mij, hoe hij midden in de nacht, toen het villaatje van de Koningin — ik had in die buurt tijdelijk een weekend-huisje —, werd gebombardeerd, er ogenblikkelijk bij was om de zaak te regelen.

Dat kwam allemaal op zijn hoofd neer.

De **Voorzitter:** Is het mogelijk, dat u ons de uiteenzetting, die u ons toegezegd heeft, binnen enkele dagen doet toekomen in verband met het feit, dat in de loop van de volgende week de heer *van 't Sant* verhoord zal worden?

A. Ik zal mijn best doen.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de inlichtingen, die u verstrekt heeft, en sluit het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

DONKER, *Voorzitter.*

WITTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 27 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Mr. LODEWIJCK ALBERT KESPER,

oud 56 jaar, wonende te Rijswijk,
Commissaris der Koningin in de provincie Zuidholland.

Hij legt de eed af als getuige.

31352. De **Voorzitter** Bij de onderwerpen van het Enquêtebesluit, die wij op het ogenblik behandelen, is enige keren ter sprake gekomen de vergadering (het is ten slotte een bijeenkomst geworden) van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 10 Mei 1940, des namiddags om 1 uur. U zult u — u was toen griffier van de Kamer — die gebeurtenissen nog wel herinneren. Er waren toen 38 Kamerleden aanwezig, maar van de Regering is niemand verschenen. Daaromtrent zijn voor de Enquêtecommissie mededelingen gedaan door de heren *van Schaik* en *de Geer,* die in de loop van de ochtend van de 10de Mei 1940 telefonisch contact met elkaar hebben gehad. Deze mededelingen stemmen niet geheel en al met elkaar overeen, hoewel naar mijn indruk het verschil in het tweede verhoor van de heer *de Geer* wel kleiner is geworden.
Herinnert u zich in dit verband de gebeurtenissen op de ochtend van de 10de Mei 1940? Heeft u iets bemerkt van het contact, dat er tussen de heren *van Schaik* en *de Geer* is geweest?

A. Daar heb ik veel van bemerkt; ik ben er bij geweest. Het onderhoud heeft, naar ik meen, tussen 12 en 1 uur telefonisch plaats gehad van de kamer van de President uit en daar heb ik bijgezeten. Het is — grof gezegd — zo toegegaan; de President heeft de heer *de Geer* opgebeld en heeft hem gezegd: „de zitting van de Kamer vanmiddag zal doorgang vinden; ik deel het je mee, want ik neem aan, dat de Regering er tegenwoordig zal willen zijn." Nu heb ik uiteraard niet precies kunnen horen, wat de heer *de Geer* telefonisch heeft geantwoord, maar de heer *van Schaik* heeft mij direct er na gezegd: „Hij denkt er niet over, hij heeft er geen zin in, want — heeft hij gezegd — ik heb op het ogenblik wel wat anders te doen en bovendien begrijp ik niet, waarom de Kamer moet bijeenkomen; die heeft op het ogenblik niets te doen; dat is afgelopen op het moment; wij zijn niet in een toestand, dat de Kamer behoeft bijeen te komen en het heeft ook niets geen nut." De heer *van Schaik* achtte de zaak met dit antwoord afgedaan. Ik ben misschien iets feller geweest en heb gezegd: „President, het kan toch niet, dat de Regering zich dit tegenover de Kamer veroorlooft in deze tijd; dat lijkt mij volkomen onjuist."
Nadat wij er enige tijd over hadden gepraat, heeft de President de heer *de Geer* opnieuw opgebeld en toen was het antwoord van de heer *de Geer,* naar de heer *van Schaik* mij direct heeft medegedeeld, niet zo positief meer; het luidde: „Ik zal nog wel eens zien". Wij waren beiden er van overtuigd, dat hij niet zou komen. De heer *de Geer* kennende en wetende de betekenis van zijn „Ik zal nog wel eens zien", dachten wij: hij komt zeker niet. Dit is, wat ik mij zeer positief herinner.

31353. De **Voorzitter:** In ieder geval leeft ook in uw herinnering — het is trouwens een deel van het gesprek, dat u zelf hebt gehoord —, dat de heer *van Schaik* wel degelijk als zijn wens heeft te kennen gegeven, dat de Regering vertegenwoordigd zou zijn?

A. Zeer positief; tot tweemaal toe; de tweede keer op mijn instigatie. Omdat ik meende, dat men zich ernstig tegen het standpunt van de heer *de Geer* moest verzetten, heeft de President aan mijn verlangen toegegeven en de heer *de Geer* nog eens opgebeld.

31354. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* was er op deze wijze van op de hoogte gesteld. Maar ook Minister *Gerbrandy* wist, dat de Kamer om één uur bijeen zou komen, omdat de heer *Gerbrandy* er een wetsontwerp, dat de vorige dag niet afgehandeld was, te verdedigen had; hij wist dus, dat de Kamer om 1 uur bijeengeroepen was.

A. Ik kan mij begrijpen, dat men zeide: „Nu ja, de oorlog is uitgebroken en dat is dus allemaal vervallen", maar juist daarom heeft de President de Regering nog eens speciaal opgebeld. De Kamerleden waren er ook niet allen en konden trouwens ook niet allen komen. Het was duidelijk, dat op dat moment van de zijde van het bureau der Kamer contact met de Regering gezocht moest worden, wat de President dan ook gedaan heeft.

De **Voorzitter:** Dit is het enige punt, waarover wij u iets te vragen hadden. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt **gesloten.**

L. A. KESPER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 27 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

JOHAN ANTON LODEWIJK,

oud 48 jaar, wonende te Amstelveen, vertegenwoordiger.

Hij legt de eed af als getuige.

31355. De **Voorzitter:** De heer *Brijnen* heeft ons hier mededeling gedaan van een bericht, dat hij — hij vermoedde, dat het was omstreeks 1938 — had gekregen, dat een zekere dr. *Franz Fischer* en een Duitse militair, die zich noemde majoor dr. *Solms,* met hem wensten te spreken. De heer *Brijnen* heeft daarbij verteld, dat hij om bepaalde redenen dat gesprek niet zelf wilde hebben en dat hij u en de heer *Verkade* gevraagd heeft om bedoeld contact op te nemen.

A. Dat klopt.

31356. De **Voorzitter:** Waar heeft dat gesprek plaats gehad?

A. In Parkzicht te Amsterdam.

31357. De **Voorzitter:** Ik meen mij te herinneren, dat de heer *Verkade* sprak van „De Rode Leeuw" op het Damrak.

A. Ik kan dit met volkomen zekerheid zeggen. Ik was met de auto en ik weet zelfs nog, waar mijn auto gestaan heeft. Het was zonder enige twijfel Parkzicht.

31358. De **Voorzitter:** Wilt u thans met uw eigen woorden mededelen, wat deze twee heren u te zeggen hadden! Wie waren daarbij tegenwoordig?

A. Eerst was ik er alleen. Later is mr. *Verkade* gekomen. Daarom weet ik zo goed, welke dag het was. Mr. *Verkade* had een hoge hoed op en was, geloof ik, in jacquet, omdat het de dag van de erepromotie van de Koningin was. Het was in 1938. De Koningin is toen bij haar jubileum in Amsterdam gepromoveerd tot doctor honoris causa. Later is mr. *Verkade* er bij gekomen; hij is weggegaan vóórdat het onderhoud was afgelopen.

31359. De **Voorzitter:** Hij heeft hier inderdaad verklaard, dat hij niet het gehele onderhoud heeft bijgewoond.

A. Inderdaad, hij heeft niet het gehele onderhoud meegemaakt.

31360. De **Voorzitter:** Waren er ook andere personen bij?

A. Neen; er waren alleen dr. *Franz Fischer* en dr. *Solms.*

31361. De **Voorzitter:** Was mejuffrouw *Meijer* er niet bij?

A. Neen. Ik heb wel de avond te voren bij mejuffrouw *Meijer* thuis met dr. *Hans Ebeling* gesproken; laten wij zeggen: niet precies de avond te voren, maar op een avond te voren heb ik bij haar met dr. *Hans Ebeling* gesproken.

31362. De **Voorzitter:** Wie was dr. *Hans Ebeling?*

A. Hij was de leider van de Bündische Jugend, de Duitse niet nationaal-socialistische jeugd. Ik kende hem ook uit anderen hoofde.

31363. De **Voorzitter:** Was hij emigrant?

A. Ja. Hij had een zeer beperkte vergunning om in Nederland te blijven, omdat het op dat ogenblik niet zonder meer mogelijk was, naar Nederland te emigreren. Hij vertoefde hier eigenlijk alleen maar op grond van studieredenen. U weet, dat dr. *Hans Ebeling* later naar Londen is gegaan.

31364. De **Voorzitter:** Wat betekent in dit verband de naam van de heer *Schroedter*?

A. Die naam ken ik niet.

31365. De **Voorzitter:** Goed. Wilt u dan even vertellen, wat er in dat onderhoud is besproken?

A. De heren waren uit de aard der zaak enigszins terughoudend en wisten niet, wie en wat ik was; ik kon moeilijk vertellen, uit welken hoofde ik er zat.

31366. De **Voorzitter:** Hebt u niet gezegd, dat u er namens de heer *Brijnen* zat?

A. Neen.

31367. De **Voorzitter:** Hoe kwam het gesprek dan aan de gang? De heer *Brijnen* heeft op een gegeven moment een bericht gekregen, dat dr. *Franz Fischer* hem wenste te spreken, en hij heeft ons medegedeeld, dat hij u had verzocht dat onderhoud te hebben. Hoe is nu de sprong gemaakt van dat bericht tot het onderhoud van u met deze Duitsers?

A. Ik weet niet zeker of ik op de voorgrond heb gesteld, dat ik afgevaardigd was door de heer *Brijnen.* U begrijpt wel, dat het een zeer typische situatie was. Ik vertegenwoordigde geen enkele groep; zij van hun kant hebben natuurlijk getracht van mij te horen te krijgen, welke groep ik eigenlijk vertegenwoordigde.

Ik wil hierbij even opmerken, dat ik voor de heer *Brijnen* wel eens meer opdrachten heb uitgevoerd en aan de andere kant verbindingen had, die gingen naar wat wij later noemden G.S.-III. Ik was wel enigszins voorzichtig in mijn hele uitlatingen. Wij hebben eerst een kopje thee gedronken en een sigaretje gerookt.

31368. De **Voorzitter:** Om nog even op mijn vraag terug te komen: het moet dus wel zijn, dat u zei namens de heer *Brijnen* te komen. Anders was er geen aanleiding geweest voor het onderhoud.

A. Ja, het is mogelijk, maar het is nu tien jaar geleden en in die tien jaar is ook wel iets anders gebeurd. Kopie van mijn rapporten heb ik nooit bewaard. Mijn huis is ettelijke keren ondersteboven gekeerd en dan zou het noodlottig voor mij zijn geweest, als er kopieën waren gevonden.

Ik heb wel notities. Ik heb een beursboekje met notities in mijn zak; de notities heb ik uitgezocht. Aan de hand daarvan kan ik wel iets vertellen.

In ieder geval: ik neem aan, dat wij toch ook de naam *Brijnen* genoemd hebben. Ik kan mij niet voorstellen, dat ik zonder meer ben binnengevallen.

In ieder geval: ik heb de heren gevraagd: „Kent u de groep Deutsche Freiheitspartei?" Er zijn zelfs twee van die groepen; er schijnt in Engeland en in Duitsland een groep van die naam te zijn. Ik heb hun ook gevraagd: „Hebt u wel eens gehoord van „Das wahre Deutschland"?" Voor zover ik heb kunnen nagaan, hebben zij beide vragen ontkennend beantwoord.

Deze heren maakten overigens, voor zover ik mij herinner, een enigszins nerveuze indruk, zowel *Fischer* als *Solms.* Wij hebben eerst, om een beetje op dreef te komen, over koetjes en kalfjes gesproken.

Toen ben ik begonnen concrete vragen te stellen. Ik heb *Solms* gevraagd: „Wat is eigenlijk uw functie?" Toen liet hij mij zien een kaart van de generale staf, een bewijs, zoals de Nederlandse officieren ook hadden om het gebouw van de generale staf te mogen betreden; het zag er ongeveer uit als een Nederlands rijbewijs. Ik heb hier staan: blauwe kaart. Het nummer was 300, K.U. 3/45; ik herinner mij dat nog, omdat ik het een belangrijk ding vond. Het is natuurlijk op het ogenblik niet precies woordelijk te zeggen wat wij besproken hebben, maar het kwam er op neer, dat deze heren vertelden, dat de Duitse generale staf zag aankomen, dat er oorlog zou komen; die was daar echter volkomen op tegen, omdat men van mening was, dat Duitsland de oorlog zou verliezen; op welke gronden zij dat meenden, daarover lieten zij zich niet uit. In elk geval wilden zij ten koste van alles een oorlog verhoeden. Ze zeiden: Binnenkort „geht es los", en zij wilden dat ten koste van alles verhoeden. Zij wilden dat doen door de publieke mening in Duitsland te bewerken. Als één van de middelen noemden zij de grenzeloze spilzucht van de heer *Göring;* elke Duitser kreeg maar 10 Mark, als hij naar buiten ging, terwijl *Göring* fabelachtige bedragen verspilde; op zijn reis naar Italië bijv. had hij voor een enorm bedrag aan Venetiaans glaswerk gekocht. Dat zou dus een punt zijn om de Duitse publieke opinie te bewerken. Ook over *Göbbels* was wel een en ander te zeggen; dat zou ook onder de Duitsers gepropageerd moeten worden. Maar toen kwam de aap uit de mouw. Wij kunnen dat niet, zeiden zij; dat moet dus eigenlijk van uit het buitenland gebeuren. Zij hadden alle mogelijke medewerking; zij hadden Fransen gewonnen voor dat spelletje; de zaak was tot in details besproken. Zij zouden die dingen per vliegtuig verspreiden; er waren bepaalde middelen om er pakjes van te maken.

31369. De **Voorzitter:** Er is dus met name over gesproken, dat er pakjes met manifesten per vliegtuig zouden worden uitgeworpen?

A. Ja, en een Franse vlieger — maar dit is iets, dat ik na al die jaren niet zo zeker weet — zou het doen; ik meen, dat een zekere *Jean Patout* genoemd werd als de Fransman, die daaraan wel zou willen meedoen. Ik heb natuurlijk gezegd, dat dat geld zou gaan kosten, maar over het geld, zeiden zij, behoefden wij ons niet bezorgd te maken, want er was een bedrag van 700 pond sterling voor beschikbaar.

31370. De **Voorzitter:** Hebben zij u gezegd, van welke kant dat bedrag beschikbaar was en namen genoemd?

A. Neen.

31371. De **Voorzitter:** De heer *Brijnen* heeft hier verklaard:

> „Daarom werd ik uitgenodigd strooibiljetten te laten drukken. Deze zouden dan per vliegtuig van een bekende industrieel uit Nederland worden afgehaald. Die bekende industrieel was *Thyssen,* u weet wel van „I paid *Hitler*"."

A. Ik heb met de heer *Brijnen* op 29 September — wij herdachten toen de doden, die in het proces, waarin ik later verwikkeld ben geworden, gevallen zijn — over deze zaak gesproken. Ik heb tegen hem gezegd: van dit punt kan ik mij niets herinneren. Van de naam *Thyssen* kan ik mij niets herinneren.

31372. De **Voorzitter:** Is ook gezegd — dit heeft de heer *Brijnen* mede verklaard —, dat die pamfletten zouden moeten worden uitgeworpen in het Ruhrgebied, met het doel de stemming onder arbeiders aldaar te bewerken? Is dat met name genoemd: de arbeiders in het Ruhrgebied?

A. Dat zou ik niet meer weten. De heer *Brijnen* heeft van mij tweemaal een rapport gehad. De eerste keer direct nadat de besprekingen gehouden zijn, en de tweede keer na het Venlo-incident. Toen heb ik mij de zaak weer in het geheugen teruggeroepen en een persoonsbeschrijving gegeven.

Ik zou niet meer durven zeggen of dat werkelijk zo is gezegd.

31373. De **Voorzitter:** Ook niet het tegendeel?

A. Neen. Het spreekt vanzelf, dat het het bewerken van de publieke opinie van de arbeiders betrof. De spilzucht van *Göring* moest in de eerste plaats op de arbeiders indruk maken.

Ik heb over deze zaak zo doorgesproken en gezegd: Ik kan in dezen niet de minste beslissing nemen, ik zal mij met mijn opdrachtgever in verbinding stellen. Ik heb toen het adres van dr. *Fischer* gekregen. Het was een hotel in de Warmoesstraat. De heer *Brijnen* dacht, dat het *Fleissig* was geweest. Ik heb niet de gelegenheid gehad dit na te speuren. Toen ik het adres wist, ben ik later gaan kijken, wat het was. Ik heb informaties ingewonnen; het was niet zo erg daverend.

Fleissig was een bekend eethuis. Het was niet zulk een zaak als b.v. *Stieber* in Rotterdam, die kennelijk S.D. was.

31374. De **Voorzitter:** Hoe zag die mijnheer, die zich dr. *Solms* noemde, er uit?

A. Het was een korte dikke Beier. Hij heeft mij verteld, dat hij bij de generale staf Süddeutsche Abteilung was. Dat klopt enigszins met de indruk van een Beier. Hij was kaalhoofdig en had een klein beetje haar aan de kanten. Als ik hem vandaag zou zien, zou ik hem herkennen.

31375. De **Voorzitter:** Van welke leeftijd?

A. Een goede veertiger. Dr. *Fischer* was een enigszins schrale man met dun grijzend haar.

31376. De **Voorzitter:** Wie speelde de grootste rol in het gesprek?

A. Dr. *Fischer* was de inleider van dr. *Solms.*

31377. De **Voorzitter:** De materiële inhoud kwam dus voor rekening van *Solms*?

A. Ja. Misschien mag ik zelf een vraag stellen, die wellicht ook van belang is in deze zaak?

De **Voorzitter:** Jawel.

A. Hebt u ooit gehoord, wie de mensen zijn geweest, met wie *Stevens* en *Best* later hebben onderhandeld? Zijn het dezelfden geweest? Voor mij is het nog altijd de vraag of deze mensen misschien toch niet te goeder trouw zijn geweest, doch later zijn vervangen door anderen, hoe fantastisch het verhaal ook is.

31378. De **Voorzitter:** Het is zeer waarschijnlijk, dat *Stevens* en *Best* later met anderen verbinding hebben gehad, waarmee ik niet wil gezegd hebben, dat deze mensen ook niet onderling contact gehad hebben.

A. U begrijpt, wat ik bedoel? Het zou mogelijk kunnen zijn, dat deze mensen oorspronkelijk te goeder trouw waren, dat later de Duitse S.D., die ten slotte in Holland ook bestond, er achter is gekomen en hen door anderen heeft vervangen.

31379. De **Voorzitter:** Het is mogelijk, dat dit de gang van zaken is geweest, ten minste naar de gegevens te oordelen, die wij op het ogenblik verzameld hebben.

A. Ik moet u eerlijk zeggen: die mensen hebben niet de meest onbetrouwbare indruk op mij gemaakt. Maar ik geef toe: de meest onbetrouwbaren maken juist de betrouwbaarste indruk. Juist door hun nervositeit, die ook zelfs gespeeld kan zijn, kreeg je de indruk, dat zij bang waren.

31380. De **Voorzitter:** Dat is eigenlijk de reden van uw vraag?

A. Ja. Ze kan misschien ook wel enig licht op deze zaak werpen.

De **Voorzitter:** Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat, wanneer u over enige tijd de publicaties van onze commissie op dit punt zult lezen, u nog wel enige interessante punten tegenkomt.

A. Ik heb aan deze dingen meegedaan en altijd con amore. Het heeft mij een boel geld gekost. U begrijpt, dat ik er achteraf nog wel enig belang in stel.

31381. De **Voorzitter:** U hebt verder met het Venlose incident niets te maken gehad?

A. Neen. Ik heb toen aan de heer *Brijnen* rapport uitgebracht en deze heeft mij gezegd: „Goed, verder behandelen wij het wel zelf." Ik geloof, dat de heer *Brijnen* aan dr. *Franz Fischer* heeft gezegd: „Het is te gek. Moeten wij er soms nog „Printed in Holland" onder drukken?"

31382. De **Voorzitter:** Hebt u er later nog iets over gehoord?

A. Ja, door de Rijksrechercheur *Wooning*. Deze heeft mij op mijn kantoor opgebeld en heeft mij gevraagd of hij mij mocht spreken. Ik heb toen een afspraak met hem gemaakt; wij zouden elkaar ontmoeten in het Paleis van Justitie in Amsterdam. Daar bleek het mij, dat hij over alle papieren beschikte en een foto van *Franz Fischer* had. Hij heef mij toen gezegd, dat deze zaak nu overgedragen was aan Justitie. Hij heeft het misschien niet rechtstreeks gezegd, maar het kwam toch hier op neer: Defensie — ik geloof, dat het toen zo heette — had deze zaak niet op de juiste manier behandeld en de zaak was nu overgedragen aan Justitie.

31383. De **Voorzitter:** U bent in 1941 gearresteerd in verband met uw werkzaamheden voor het comité „Vrij Nederland". Hebt u het gevoel, dat die arrestatie geen enkel verband heeft gehouden met deze gebeurtenissen?

A. Zeer zeker niet. Ik ben 7 Januari 1941 gearresteerd en heb toen steeds geprobeerd mijn gehele zaak te bagatelliseren, mijn gehele rol in het comité, waarin ik een van de zes leden was. Dat had ik zeker niet gekund, als de Duitsers mijn naam hadden gekend. Zij waren, ik weet niet uit welken hoofde, bij mij aan de deur geweest (ik ben verhuisd; ik woonde oorspronkelijk in Amsterdam). De buren hebben gezegd: deze mensen zijn verhuisd en wij weten niet, waar zij nu wonen.

31384. De **Voorzitter:** Hebben zij u nooit vragen in deze richting gesteld?

A. Neen, het typische is, dat in het comité voor „Vrij Nederland" o.a. zaten de heer *Bosschart* en de heer *'s Jacob*. Er zijn er drie gefusilleerd, *Bosschart,* mr. *Rudolf Pieter s'Jacob* en *C. van der Vegte. Bosschart* was een van de naaste medewerkers ook van *Brijnen*. Als zij dus enig verband hadden gevoeld, waren wij er nog veel slechter afgekomen. Ik heb altijd gezegd: Ich bin nur einfach dabei, mitgefangen, mitgehangen. Maar zij hebben aangenomen, dat ik een zeer ondergeschikte rol heb gespeeld. Hadden zij enig vermoeden gehad, dat ik ook vóór de oorlog al een rol had gespeeld, dan had ik dat niet kunnen doen.

31385. De **Voorzitter:** U bent tot het einde van de oorlog gevangen geweest?

A. Ja, ik ben 4½ jaar weg geweest.

31386. De **Voorzitter:** Meent u hiermee een volledig overzicht te hebben gegeven?

A. Ik heb hier nog wel enige stenografische notities in mijn aantekeningen staan. Zo hebben ze mij nog gevraagd, welke verbindingen ik had. Dat was zeer belangrijk, maar dat heb ik niet gezegd. Ook heb ik verschillende vragen gesteld, waarop ik geen antwoord heb gekregen. Wat betreft de heer *Hans Ebeling* — die op het ogenblik, geloof ik, in Engeland zit —, in zijn opdracht stelde ik de vraag: Van welke groep bent u, de Süd-Ost-Abteilung of de Nord-Ost-Abeilung van de Reichswehr? De loop van de bespreking was niet zo, dat ik het allemaal zo concreet kon doen; dat was een beetje gevaarlijk, maar verschillende gegevens heb ik nog wel gekregen. Ik heb gevraagd: Wie bent u eigenlijk? Toen heeft hij die kaart uit zijn zak gehaald en gezegd: Ik mag u niet alles laten zien, maar dit moet wel voldoende zijn.

31387. De **Voorzitter:** Zoals u zoëven gezegd hebt, maakten zij dus wel de indruk, alsof zij zich bewust waren, dat zij met een nogal gevaarlijke onderneming bezig waren?

A. Die indruk heb ik ongetwijfeld gekregen. Ik mag ook niet direct verwerpen de mogelijkheid, dat zij te goeder trouw zijn geweest. Het plan zelf als zodanig was tamelijk fantastisch.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. A. LODEWIJK.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 3 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *f*.

Verhoor van

FRANÇOIS VAN 'T SANT,

oud 65 jaar, wonende te Laneswood (Engeland), Honorary Secretary and Treasurer to Her Majesty The Queen of the Netherlands. Adviser in the United Kingdom to the Treasury of Her Majesty The Queen of the Netherlands.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 31864 t/m 31925 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

31926. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een aantal andere punten met u te bespreken. Die zijn in het algemeen nogal van delicate aard, en wel om deze reden, dat bij de verschillende verhoren, die wij hier gehad hebben, door een groot aantal getuigen uw naam ter sprake is gebracht in alle mogelijke verband, iets dat u misschien niet zo zal verwonderen.

A. Neen.

31927. De **Voorzitter:** Het is in het algemeen zo geweest, dat het noemen van uw naam van de getuigen zelf uitging. Het is gebeurd bij onderwerpen, die betrekking hadden op verschillende quaesties van Regeringsbeleid in de Londense tijd; het is in het bijzonder ook gebeurd bij de bespreking van de problemen van de inlichtingendienst en van de moeilijke periode van het England-Spiel en wat daaraan voorafgaat. Ik acht het niet meer dan redelijk deze verklaringen ook te uwer kennis te brengen. Het voordeel van een parlementaire enquête is enerzijds de openbaarheid, maar anderzijds is het ook gebruikelijk hier aan een bepaalde getuige voor te leggen wat andere getuigen gezegd hebben, indien wij het althans voor die getuige van belang achten, zijn visie daarop te geven.

A. Ik hoop, dat u dit zult doen.

31928. De **Voorzitter:** Ik zal dus zoveel mogelijk proberen u voor te leggen hetgeen door verschillende getuigen over u is gezegd. Dan krijgt u de volle gelegenheid daarop uw antwoord te geven.
Ik grijp dan allereerst terug naar een veel vroegere periode, nl. naar het tijdvak 1914—1918. Ten aanzien van deze periode is door verscheidene getuigen verklaard, dat u toen in nauwe samenwerking heeft gestaan met de Britse inlichtingendienst, een feit, dat, geloof ik, ook door u wel erkend zal worden; dat is wel zeer manifest. Daarbij is echter ook verklaard, dat u aan het einde van die oorlogsperiode van de Britse inlichtingendienst als beloning voor uw medewerking zou hebben uitbetaald gekregen een bedrag, dat gesteld werd op £ 25 000 of daaromtrent.

A. Ik ben hier onder ede en ik verklaar u, dat dit absoluut gelogen is. Er is mij geen cent uitbetaald. Moet ik het u nog anders zeggen?

31929. De **Voorzitter:** U zegt dus met nadruk, dat u voor de werkzaamheden, die u voor de Britse inlichtingendienst in de jaren 1914—1918 hebt verricht, werkzaamheden, die u op zich zelf erkent verricht te hebben, van de zijde van de Engelsen geen cent beloning heeft ontvangen?

A. De vraag overvalt mij niet. Ik wist, dat u ze stellen zou; ik wist van welke kant ze kwam.

31930. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat het hier door verscheidene personen in deze vorm is gezegd, dat zij zelfs genoemd hebben de Engelse autoriteiten, die u dit bedrag zouden hebben uitbetaald.

A. Noemden zij dan misschien *Richard Bolten Tinsley* en de heer *Dalton?*

De **Voorzitter: Ja.**

A. In 1918 heb ik op verzoek van de Regering contact onderhouden met *Richard Bolten Tinsley*. Ik heb met volle medeweten van de Regering inlichtingen ingewonnen, die door beide partijen betaald zijn. Dit is meer geweest van mijn zijde naar *Richard Bolten Tinsley* dan omgekeerd. Wij deden het samen, maar het was nooit een quaestie van een bedrag voor persoonlijke uitgaven, voor privé-uitgaven; ik heb mijn privé-uitgaven gekregen van GS III. Dat moet ik, als ik een dergelijke aanval krijg, verklaren.

31931. De **Voorzitter:** Was dat voor de werkzaamheden, die u verrichtte?

A. Dat was dus niet iets persoonlijks. Wanneer Nederland een inlichting wilde hebben en Engeland ook, en wij konden het combineren, dan deden wij dat één keer. Maar daarvan ben ik niet de uitvinder. Daarvoor moet u zijn bij de Nederlandse Regering. Ik heb echter het recht van verdediging; daarop wilde ik u wijzen.

De **Voorzitter:** Dat recht komt u zonder enige beperking toe.

A. Ik weet, dat men in die richting intrigeert, dat er een mevrouw is, die gezegd heeft, dat zij mij in Genève zag en haar man tegen haar zei: daar gaat die mijnheer, die hebben wij geregeld uitbetaald. Dat was typisch, want ik was toen nog nooit in Genève geweest. Die mevrouw heeft er in Engeland moeite mee gehad, want het waren de Engelsen, die mij waarschuwden en zeiden: nu moet je eens kijken!
Dit is niet waar, maar ik wist, dat het verteld werd.

31932. De **Voorzitter:** Wilt u even verduidelijken, wat u zoëven hebt gezegd?

A. Wij hadden na de afloop van de oorlog 1914—1918 groot belang bij wat er in de koloniën zou gebeuren. Ik weet niet, of u zich herinnert, dat hier door mij gearresteerd is Mohammed *Hatta*.
In die tijden waren wij zeer geïnteresseerd in Indië en wij hebben veel inlichtingen ingewonnen over gebeurtenissen in de koloniën, die beide partijen raakten. Daarvoor is weleens geld betaald door de Nederlandse inlichtingendienst aan de Engelse en door de Engelse aan de Nederlandse; eigenlijk dus een vereenvoudiging van werkwijze, een Benelux, zij het in andere zin.

31933. De **Voorzitter:** Was het een honorering?

A. Niet voor mij, Mijnheer de Voorzitter!

31934. De **Voorzitter:** Was het een honorering voor bepaalde diensten, die een bepaald persoon verrichtte, of was het eigenlijk een kostenverrekening?

A. Het was voor de uitzending van mensen.

31935. De **Voorzitter:** Het was dus eigenlijk een vergoeding van kosten.

A. Absoluut! Meer niet!

31936. De **Voorzitter:** Dus er zat niet het element van persoonlijke beloning in?

A. Uitgesloten!

31937. De **Voorzitter:** Het was dus, om het nogeens te herhalen, voor de gemaakte kosten?

A. Ja zeker, ter dekking van onkosten.

31938. Jonkvrouwe **Wttwaali van Stoetwegen:** Werd het aan u persoonlijk uitbetaald of werd het betaald aan de dienst?

A. Het werd soms betaald aan mij en dan ging het over van mij op de dienst. Het is ook aan anderen betaald. Ik geloof eigenlijk..... haast niet aan mij; neen. Ik heb wel terugbetaald aan hen.

31939. De **Voorzitter:** Als u het dus op zijn scherpst zou stellen, zou u kunnen verklaren, begrijp ik, niet alleen dat u niet een persoonlijke beloning heeft ontvangen, maar ook dat uit de verrekeningen, die hebben plaats gehad, geen.....

A. Persoonlijk voordeel voortvloeide.

31940. De **Voorzitter:** ..... geen excédenten kwamen, met andere woorden, dat, wat u op die manier ontving, u weer moest uitgeven voor de kosten van de verrichte werkzaamheden?

A. Mijn enige beloning is geweest de titel van O.B.E. (Officer British Empire). Ik kan u zeggen, dat, als van Engelse zijde onderscheidingen worden gegeven, er geen financiële verrekeningen aan voorafgegaan zijn. Toen gaf men bijna geen onderscheidingen aan buitenlanders.

31941. De **Voorzitter:** Het bedrag, dat genoemd is, is fantastisch hoog.

A. Hoeveel?

31942. De **Voorzitter:** £ 25000, althans een bedrag in die orde van grootte.

A. Dat is $2\frac{1}{2}$ ton, berekend tegen deze koers. Ik heb het niet gehad, maar wie het wel heeft opgestreken, zouden wij in Londen moeten uitzoeken.

31943. De **Voorzitter:** Dan blijft de vraag, hoe de heren, die volgens de getuigen gezegd zouden hebben, dat zij het zouden hebben uitbetaald.....

A. Aan mij?

De **Voorzitter:** ..... (ja, aan u) er aan komen.

A. Ik weet het niet. Maar vindt u het niet een beetje vreemd, dat zij er heren voor hebben, die alle twee dood zijn?

31944. De **Voorzitter:** Wanneer zijn zij overleden?

A. Mag ik even denken?..... *Dalton* heeft zich doodgeschoten, omdat er financiële tekorten waren in zijn dienst, in 1934. *Richard Bolten Tinsley* is overleden in 1942. Als ze dus geen andere getuigen brengen..... Met *Dalton* heb ik nooit heel veel te doen gehad, want die werkte al onder *Tinsley* en toen deze is uitgeschakeld, heeft *Dalton* het voortgezet. *Dalton* zat hier op de Nieuwe Parklaan in den Haag, hetzelfde bureau, waar later *Stevens* en *Best* zaten. Dat waren de opvolgers van *Dalton*.

31945. Jonkvrouwe **Wttwaall van Stoetwegen:** Het is dus heel goed mogelijk, dat dit praatje zo in de wereld gekomen is, dat b.v. de Engelsen aan u een bedrag hebben uitbetaald en misschien gedacht hebben, dat dat voor u persoonlijk was? Of wisten ze, dat het over de dienst liep?

A. Dat wisten zij, want het ging uit handen van de dienst. *Tinsley* was mijn tegenpartij; hij had in de jaren 1914/18 de Engelse inlichtingendienst en ik de Nederlandse. Zo hebben wij ook nog een tegenspeler gehad in Engeland en die heeft ook weer geld gehad. Ik wist, dat er geruchten liepen over mij en heb de Minister er over gesproken.

31946. De **Voorzitter:** Maar de gelden, die u uitbetaald kreeg bij de Engelse dienst?

A. Dat kan ik haast niet persoonlijk geweest zijn; ik geloof, dat ik het zelf niet eenmaal geweest ben. Ik heb wel betaald aan hen.

31947. De **Voorzitter:** Dan betaalde u hetgeen u van de dienst kreeg aan hen?

A. Inderdaad.

31948. De **Voorzitter:** Maar, als u geld zoudt hebben gekregen van de Engelse dienst, had u toch waarschijnlijk rekening en verantwoording daarvan moeten afleggen aan de Nederlandse dienst?

A. Natuurlijk; dan had ik ook moeten tekenen bij de Engelse dienst.

31949. De **Voorzitter:** Maar dan is vers 2 wat u met dat geld gedaan hebt. En dan zoudt u daarvan verantwoording hebben moeten afleggen aan de Nederlandse dienst.

A. Inderdaad, maar ik heb maar uitbetaald aan de Engelsen; ik geloof, dat ik zelf van de Engelsen nooit een bedrag gehad heb, dat is altijd over anderen gegaan.

31950. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Leven uw Hollandse medewerkers uit die tijd nog?

A. Uit de periode 1914—1918? Het is zo moeilijk dit te zeggen; ik ben er zo volkomen uit. Ik ben na 1940 hier niet meer geweest. Men heeft toen gezegd: wanneer ik hier terugkwam, zou ik worden doodgeschoten. Toen die verhalen zo liepen, ben ik hier zes weken geweest; ik heb mij overal vertoond en toen er niets gebeurde, ben ik gewoon teruggekeerd. Nu ben ik weer gewaarschuwd, dat ik in Nederland zou worden doodgeschoten. Helaas heeft die mededeling over mijn dochter gelopen; de Justitie heeft een Rijksrechercheur gestuurd om haar te waarschuwen: ik zou doodgeschoten worden van de zijde van de heren, die bang waren, dat ik tegen hen zou getuigen in de Enquêtecommissie. Dat spijt mij; dat had de Justitie mij moeten zeggen, en niet tot mijn dochter. Ik moest opgeven de auto, waarmee ik hier kwam; ik ben hier echter wandelende gekomen; ik heb het terrein verkend, maar ik heb geen schutter gezien. Die Rijksrechercheur zou goed op mij passen; hij zou er met een grote auto zijn.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is hij niet gekomen?

A. Neen, maar zo gaat men van Regeringswege geruchten in de wereld strooien. Maar daarvoor zitten wij hier niet.

31951. De **Voorzitter:** Die verklaring is u dus op zich zelf volkomen bekend; die heeft u blijkbaar al verscheidene keren zelf gehoord. Zij is ook in deze enquête van verschillende zijden genoemd, in ditzelfde verband, namelijk dat u een dergelijk bedrag zou hebben gekregen van de heren *Tinsley* en *Dalton*. Op deze verklaring heeft u nu uw visie gegeven en wij kunnen dus nu van dit punt afstappen.
Het volgende punt betreft de mogelijkheid, laat ik het zo uitdrukken, voor u om in uw positie als particulier secretaris van Hare Majesteit de Koningin kennis te nemen van verschillende Staatsstukken; enige getuigen hebben in dit verband als hun overtuiging uitgesproken, dat u van die wetenschap gebruik zou hebben gemaakt om gegevens, waarvan u op deze wijze op de hoogte was gekomen, ter kennis van een andere Mogendheid te brengen.

A. Was getekend: *de Jonge van Ellemeet.*
Volgens artikel 3 van mijn aanstelling was ik belast met het controleren van alle inlichtingendiensten. In dit artikel staat o.a.:

> „Het Hoofd van de Centrale Inlichtingendienst heeft de leiding van en de contrôle over hetgeen door de inlichtingendiensten van de Ministeries van Buitenlandse Zaken, van Defensie en van Justitie wordt verricht en verzameld."

Met grote nadruk wil ik hier vaststellen, dat bij de oprichting van de C.I.D. aan de Engelsen is beloofd, dat alle inlichtingen, die wij zouden krijgen en die voor de algemene oorlogvoering van waarde waren, zouden worden doorgegeven aan de Engelsen. Ik heb van de Ministeries, dus voor dat doel, ter inzage gekregen rapporten, die

verschillende gezanten van de landen, die niet bezet waren, inleverden, en ik ben volkomen gemachtigd geweest uit die stukken inlichtingen te geven aan de Engelsen. Nòg sterker: de heer *van Bylandt* heeft mij dikwijls persoonlijk nog inlichtingen geschreven, die in aanmerking kwamen voor doorgave aan de Engelsen.

Wanneer men dus vraagt, of ik berichten aan de Engelsen heb doorgegeven, is mijn antwoord: ja, maar nooit op verdachte wijze, doch volkomen loyaal en volkomen openlijk.

31952. De **Voorzitter:** Dit is dus een beperking tot gegevens, verkregen door de inlichtingendiensten.

A. Neen, van de ambassades.

31953. De **Voorzitter:** Ja, maar u zegt: „de leiding van en de contrôle over hetgeen door de inlichtingendiensten van de Ministeries van Buitenlandse Zaken, van Defensie en van Justitie wordt verricht en verzameld". Waarover u het nu hebt, zijn dus gegevens, die van de inlichtingendiensten afkomstig zijn.

A. Als ik niet wist, dat de heren stenografen alles noteerden, zou ik willen zeggen: wat zijn ambassades in oorlogstijd eigenlijk anders dan inlichtingendiensten.

31954. De **Voorzitter:** Dit is een beperking. Maar er zijn nog andere Staatsstukken. Ik heb zoëven de beschuldiging omschreven; u hebt het misschien niet goed gevolgd. De beschuldiging hield in, dat u van het feit, dat u als particulier secretaris van Hare Majesteit toegang had tot Staatsstukken, waartoe u anders niet toegang zou hebben.....

A. Ik geloof, dat dit gauw is opgelost, want men verwart steeds twee posities.

U hebt bij de Koningin de Directeur van het Kabinet. Dat was toen de heer van *Tets van Goudriaan,* zoals het nu is mejuffrouw *Tellegen.* Die positie van Directeur van het Kabinet is eigenlijk de officiële Regeringsverbinding.

Dat ben ik nooit geweest.

De particulier secretaris moet u meer beschouwen, vooral in Londen, als degene, die, ik zou haast willen zeggen: het mindere werk doet, dat voor de Directeur van het Kabinet niet in aanmerking komt, omdat het geen Regeringszaken zijn. Die stukken van de Koningin (van de Regering) gingen in gesloten enveloppen iedere dag heen en weer: van de Koningin op de Directeur van het Kabinet, terug van de Directeur van het Kabinet op de Koningin. Die stukken zag ik niet.

31955. De **Voorzitter:** Dat is nu juist de quaestie. Ten minste: ik heb het zo begrepen, dat de voorstelling van zaken eigenlijk deze was.....

A. Dat ik de enveloppen opende en kennis nam van de inhoud. Ik zal het u wel zeggen; ik zal het u gemakkelijk maken!

31956. De **Voorzitter:** De Koningin vertoefde op Maidenhead. De stukken kwamen van de Departementen bij het Kabinet van de Koningin, dus bij de heer *van Tets van Goudriaan.*

Dan gingen zij waarschijnlijk per koerier naar de Koningin. Nu heb ik begrepen, dat de voorstelling van zaken deze is, dat u als secretaris van de Koningin dus de gelegenheid had kennis te nemen van hetgeen in die enveloppen zat, dat men dus vermoedt, dat u van die wetenschap gebruik zou hebben gemaakt, enz., enz., zoals ik het u zoëven heb gezegd.

Dat is de figuur en deze heeft met de inlichtingendiensten op zich zelf niets te maken.

A. De stukken, die naar de Koningin gingen, gingen vrijwel alle door mijn handen in gesloten enveloppen, want ik was de man, die 's morgens wegreed van het huis van de Koningin naar Londen. Ik bracht de stukken aan de Ministeries en gaf soms stukken aan de Ministeries met een verklaring er bij. De stukken werden vóór 4 uur 's middags van de Ministeries naar mijn bureau gebracht en ik nam de stukken terug naar de Koningin, en ik nam die stukken weer mee terug van de Koningin in een gesloten, soms gezegelde enveloppe.

Ze hebben gezien, dat ik ze opengemaakt heb, is er gezegd. Het kan wel zijn, dat er eens een enveloppe open was. Dat is mogelijk, ook dat ik gebeld werd b.v. door de Minister-President, de Minister van Justitie of de Minister van Marine: Houd die enveloppe vast, want daar is iets mee aan de hand. Maar dat ziet u toch goed, dat ik niet de man was, die kennis had van alle Regeringsstukken; ik ben echter wel de brievenbesteller geweest.

31957. De **Voorzitter:** Die dus de gelegenheid had, als hij gewild had, van een aantal van deze stukken kennis te nemen.

A. Dat zou toch wel moeilijk zijn. Dit is nu niet: Qui s'excuse..., maar ik wil dit zeggen: Ik was in mijn bureau bijna nooit alleen. Ik vervoerde de stukken in een auto met één of twee marechaussee's naast mij; dat hing af van de bombardementen; dan hadden de marechaussee's opdracht te zorgen, dat de stukken gered werden, als er iets gebeurde. Ik zou dus onderweg hebben moeten stoppen en even moeten kijken. In het huis van de Koningin komende, waren daar ook weer de marechaussee's; dat huis was overal bezet door marechaussee's. De kamerbewaarder was een marechaussee, de man, die de telefoon bediende, ook en er zat altijd een man van Scotland Yard. Ik reed dus met marechaussee's en die man van Scotland Yard sliep in het huis van de Koningin. Die huizen waren zo klein, dat je geen gelegenheid had met brieven weg te lopen, maar ik weet, dat het u gezegd is, en ik moet daarop antwoorden, dat, als ik inlichtingen gegeven heb aan de Engelsen, wat ik zeer zeker en dikwijls in zeer ruime mate gedaan heb, het dan in opdracht was en conform mijn aanstelling; inlichtingen dus, die mij met dat doel gegeven waren.

31958. De **Voorzitter:** De beschuldiging, die hier geuit is, had dus geen betrekking op inlichtingen, die u als chef van de inlichtingendienst had verkregen (die functie hebt u trouwens ook maar een jaar gehad), maar had met name betrekking op uw positie als particulier secretaris van de Koningin, die u in de gelegenheid stelde om — waar doet er minder toe en bij welk deel van het transport laat ik in het midden — van een aantal dingen kennis te nemen. Die gelegenheid nu heeft, naar de overtuiging van enige van deze getuigen dan, de heer *van 't Sant* benut. Daartegenover heeft een andere getuige, die er ook wel iets van kan weten, verklaard, dat hij stellig weet, dat de heer *van 't Sant* het niet gedaan heeft. Deze heeft dat verklaard op grond van de kennis, die hij van u had als persoon.

A. De stukken, waar wat voor de Engelsen in zat, kreeg ik officieel, in die tijd, dat ik chef was, om ze te geven. Nadat ik weg was gegaan, kregen zij ze ook; ze kregen dezelfde inlichtingen.

31959. De **Voorzitter:** Niet via u?

A. Niet via mij, maar ik weet, dat zij ze kregen.

Daarnaar heb ik juist nog gevraagd, maar hetgeen er verder was, waren Koninklijke besluiten, die de Engelsen vermoedelijk niet zeer interesseerden.

31960. De **Voorzitter:** Dat weet ik niet. Ik kan mij voorstellen, dat er op een bepaald ogenblik een correspondentie gaande is tussen een Minister en de Koningin over een bepaald vraagstuk, ten aanzien waarvan het Kabinet het buitengewoon onaangenaam zou vinden, wanneer zij ter kennis van de Engelsen kwam. Dat is een zeer goed denkbare figuur. Wij waren zeer vriendschappelijk met de Engelse Regering, maar wij hadden onze eigen zorgen en problemen; er waren dus bepaalde dingen, die men in de eigen keuken wilde afhandelen.

A. Ik geloof niet, dat de Engelsen daarin veel belang stelden.

31961. De **Voorzitter:** Maar het is toch denkbaar.

A. Ik had het kunnen doen, inderdaad. Als je de brieven in handen hebt, kan je het doen. Maar ik geloof ook niet, dat de Engelsen het zouden hebben aangenomen. Indien het inderdaad gebeurd ware, dan zou er naar mijn mening een protest van Engelse zijde gekomen zijn, wanneer bleek, dat dergelijke stukken of de inhoud van dergelijke stukken bij de Engelse Regering kwamen; dan zouden zij het signaal op onveilig zetten; dan zouden zij tot de Directeur van het Kabinet gezegd hebben: denk er om, het boeltje is niet safe. Wanneer in die tijd van Engelse zijde ook maar enigszins ontdekt zou zijn, dat er een lek was, dan zouden zij gewaarschuwd hebben. Ik zou er dan niet mee naar *Churchill* zelf gelopen zijn; het had dan over ondergeschikten moeten lopen.

31962. De **Voorzitter:** Tenzij men geweten had, waar het lek zat. Het geeft een onbehaaglijk gevoel, wanneer men weet, dat er een lek is, zonder dat men weet waar het zit.

A. Wanneer er een lek zou zijn, zou het bij de heer *van Tets van Goudriaan* geweest zijn, en ik weet zeker: van de heer *van Tets* is het niet.

31963. De **Voorzitter:** U kunt niet positief zeggen, dat u het niet gedaan heeft?

A. Maar ik wil het u toch verklaren. Er is daardoor zo'n vlek op je naam gekomen, dat ik het toch wil verklaren.

31964. De **Voorzitter:** Voor alle zekerheid stel ik deze vraag. Ik kan mij voorstellen, dat u er prijs op stelt alles, wat gezegd is, te kennen. In de verklaring van die getuigen is er zelfs aan toegevoegd, dat zij de overtuiging hadden, dat u, wanneer u daarvoor betaald werd, die gegevens ook zoudt doorgeven aan de Duitsers.

A. Daarvoor ben ik dan ook zeker doodgeschoten.

31965. De **Voorzitter:** In het kader van hetgeen wij besproken hebben, is het volkomen duidelijk wat zij bedoelen. Ik zou daarop van u gaarne enig antwoord hebben, positief of negatief.

A. Ik heb nooit enig contact gehad met de Duitsers en ook nooit geprobeerd het te krijgen.

De nos 31966 t/m 32159 hebben betrekking op punt *f* van het Equêtebesluit.

F. VAN 'T SANT.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 NOVEMBER 1948

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

Dr. A. PLESMAN,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
President-Directeur van de K.L.M.

32434. De **Voorzitter:** De commissie wilde u graag nog enige aanvullende vragen stellen naar aanleiding van uw verhoor, dat heeft plaats gevonden op 20 Mei jl. Wij hebben inmiddels de stukken gekregen, die betrekking hebben op uw bemiddelingspoging in 1940 en die zich bevonden op het Departement van Buitenlandse Zaken. Uit deze stukken blijkt, dat u reeds in 1939 een correspondentie heeft gevoerd met dr. *Kurt Weigelt,* waarvan u de heer *van Kleffens* op de hoogte heeft gesteld. Toen had u blijkbaar ook reeds dat zelfde idee. Daarna komt in Juli 1940 uw contact met *Göring.* Wij zijn thans in het bezit van een nota van 30 Juli 1940 aan Ministerialrat *Boettger,* waarin u een uitvoerige uiteenzetting geeft van uw opvattingen over de bemiddelingspoging.

Hetgeen ons echter het meest interesseert is het volgende. Bij de stukken is ook een brief van 15 September 1940 van *Göring* aan u. Deze brief komt eigenlijk hierop neer, dat *Göring* zich volkomen losmaakt van de bespreking, die hij met u heeft gehad. En nu is — dat lijkt mij voor de historie wel belangrijk — de vraag deze: bent u in uw uiteenzettingen aan *Boettger* en bij uw andere handelingen, die u in dit verband heeft verricht, inderdaad afgeweken van hetgeen *Göring* met u besproken had of maakt *Göring* zich — naar uw indruk — in deze brief los van iets, dat hij wel degelijk tegen u gezegd heeft? Dat is de vraag, die ons in dit verband interesseert.

A. In de eerste plaats is de brief van *Göring* bedoeld om zich zelf te dekken. Die brief heb ik direct met de heer *Snouck Hurgronje* besproken en gezegd: „Kijk eens, je ziet, dat hier zijn houding zeer welwillend is". Want stel, dat ik er zoveel van was afgeweken en zoveel had gedaan, dan had hij mij wel op een andere manier kunnen aanpakken. Maar de brief is een en al welwillendheid en is mijns inziens een dekking. Dat is punt één. Punt twee: Natuurlijk ben ik in mijn brief van 30 Juli wat verder gegaan dan hij direct gezegd heeft, omdat daarin zekere suggesties staan om hem te drijven in de richting, die ik gewenst achtte.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Het is voor mij onmogelijk om te zeggen, waar ik iets verder drijf en waar ik de zaak precies weergeef.

32435. De **Voorzitter:** In uw antwoord van 21 September 1940 aan *Göring* wijst u er ook op, dat u in uw brief van 30 Juli aan *Boettger* reeds gezegd heeft, dat u niet alle bijzonderheden met de Rijksmaarschalk doorgenomen had, maar dat u de inhoud van het gesprek naar uw beste weten en in grote trekken had weergegeven, doch dat ook enige punten genoemd zijn, die in het gesprek helemaal niet aangeroerd zijn.

In uw brief aan *Boettger* hebt u echter concrete gedachten ontwikkeld over een vredesvoorstel. U noemt bijv. vier punten, die ik hier niet alle behoef op te sommen, maar het zijn vier punten, die inderdaad van politieke betekenis zijn en die, naar uw oordeel, bij eventuele onderhandelingen ter sprake zouden kunnen komen.

Nu zou ik u willen vragen of bij uw onderhoud met *Göring* deze punten ter sprake zijn gekomen dan wel of u met *Göring* alleen gesproken hebt over de mogelijkheid van het contact, hoe dat zou kunnen gebeuren, b.v. met een vliegtuig en wat dies meer zij? Of heeft u werkelijk ook met hem gesproken over de onderwerpen, die bij eventuele onderhandelingen — naar uw oordeel — aan de orde moesten komen?

A. Het gesprek is vrij lang geweest. In dat gesprek heb ik onder zijn aandacht gebracht: „U doet dit alles ter wille van het Duitse volk. Maar gaat u eens na, wat dit Duitse volk ondergeconsumeerd heeft vanaf 1 Augustus 1914, de eerste wereldoorlog, tot nu toe. En ziet u eens, wat men daar bereikt."

Ik heb dus heel veel dingen met hem besproken om hem zover te krijgen. Men kan niet bij iemand binnenkomen en zeggen: „Zal ik even naar Engeland vliegen?" Ik heb dus een heel lang gesprek gehad. De eindconclusie was: „Als u nu de zaak stop zet, en er kan een vliegtuig naar Engeland gaan, dan is dit het ogenblik".

Dus er is voornamelijk op aangedrongen, dat men nu in deze positie het moment moest kiezen.

Wat er wel besproken is en wat er in deze brief staat, dat kan ik u nu niet meer allemaal gaan uitleggen.

32436. De **Voorzitter:** Neen, dat begrijp ik wel. Ik bedoel eigenlijk meer dit: heeft *Göring* zelf ook gesproken over bepaalde voorwaarden, die bij eventuele onderhandelingen aan de orde moesten komen. Heeft hij zijnerzijds ook gezegd: „Wil er vrede komen, dan moet aan die en die voorwaarden voldaan worden"?

Het kan ook zijn, dat bij dat gesprek alleen u zulke voorwaarden heeft genoemd.

A. Zo is dat natuurlijk niet gegaan. Mijn verhaal aan hem gaat nagenoeg in die richting, maar hier en daar geeft men het meer vorm om hen tot uitspraken te brengen. Die vorm van hem is niet zo ver weg, anders zou hij in zijn brief wel meer hebben gebulderd. De quaestie is deze: Hier is een zeer onaangenaam misverstand geweest met kolonel *Schmidt,* die meende, dat dit afschriften waren en dat *Göring* de stukken had en *Boettger* hem deze ter hand stelde. Het waren twee zeer behoorlijke mensen, die samen op dat kantoor werkten. Men zou geen betere kunnen wensen. *Boettger* en *Schmidt* waren twee zeer intelligente, zeer behoorlijke mensen.

Maar daar is het misverstand ontstaan. Toen ik dus de 30ste Augustus *Göring* sprak, merkte ik, dat hij de stukken niet had gelezen. *Göring* heeft van uit de trein *Boettger* opgeroepen, die op het station moest komen. Hij kreeg de volle laag en de arme man heeft er waarschijnlijk niets aan kunnen doen.

Gisteravond heb ik de brief nog eens doorgelezen en ik dacht toen nog bij mij zelf, hoe het mogelijk was, dat een man, die het op dat moment volhandig moet hebben gehad, de tijd heeft gevonden om een zo weloverlegde brief te schrijven.

De **Voorzitter:** De brief van *Göring* zit inderdaad goed in elkaar.

A. De vorige keer heb ik u al uitgelegd, dat het hoofdpunt hierop neerkomt: er waren grote tegenstellingen en *Göring* werd van alle kanten waargenomen. Voordat de oorlog uitbrak, heeft *Göring* al verschillende pogingen gedaan — ik kan de ernst daarvan niet meten — om de zaak te voorkomen. *Göring* was een mengsel van een Draufgänger en een zeer gemoedelijk mens.

32437. De **Voorzitter:** Natuurlijk ook met de neiging om een zekere mate van eigen politiek te voeren, niet waar?

A. Daarvoor hield men hem in het oog. Deze brief heb ik dus beschouwd van uit het standpunt: Ik zal een zodanige brief schrijven, dat ze mij daarvoor nooit aan mijn jas kunnen trekken.

32438. De **Voorzitter:** In de brief, die u aan *Boettger* heeft geschreven, heeft u onder meer vier punten genoemd, waarvan u *van Nagell,* onze gezant te Stockholm, op de hoogte had gesteld.

A. Ja.

32439. De **Voorzitter:** Die punten zijn, dat er geen vlootonderdelen zouden worden uitgeleverd; dat de vroegere Duitse koloniën zouden worden teruggegeven; dat men in Afrika met elkaar zou samenwerken en dat het goud weer .....

A. U moet dat zien in verband met mijn poging, die ik in 1937 in zake Afrika heb gedaan, om de oorlog als het ware af te leiden. Het is destijds zeer serieus overwogen, ook van Engelse zijde. Maar het is toen misgelopen op die Novemberdag in 1938, de zogenaamde Kristaltag. De Duitsers hadden de mensen niet in de hand en daar is toen een „uproar" geweest, waarbij de Engelsen toen hebben gezegd: Met een dergelijk stel mensen kan men niet in zee gaan.
Toen werd het werkelijk in beschouwing genomen.

32440. De **Voorzitter:** Maar deze vier punten, die in uw gedachtengang de hoofdpunten waren en waarvan u zich voorstelde, dat zij de basis van de besprekingen moesten worden, heeft u waarschijnlijk in uw gesprek met *Göring* wel genoemd? Maar heeft *Göring* zich in dat gesprek er over uitgelaten of hij dat punten vond, die in aanmerking kwamen om grondslag voor een bespreking te zijn? Heeft hij daarover zijn mening gegeven?

A. Neen. Het voornaamste is, dat hij zinspeelde op de gevolgen, die er zouden zijn, als men het niet eens zou worden. Aan de ene kant voelde hij zelf de verantwoordelijkheid voor hetgeen dan zou gebeuren. Aan de andere kant is hij er niet diep op ingegaan. Het gesprek was meer eenzijdig, ik zei: Ik zou dit en dat doen.

32441. De **Voorzitter:** Het komt dus eigenlijk hierop neer, dat *Göring* alleen gezegd heeft wel sympathiek te staan tegenover de gedachte om te trachten een contact te leggen?

A. *Göring* heeft definitief toegezegd: Dat is goed, ik zal voorstellen of er een vliegtuig kan gaan. Hij is er toen vluchtig over heen gegaan en heeft gezegd: Dan zetten wij die handelingen wel enige tijd stop.

32442. De **Voorzitter:** Met andere woorden: Hij heeft dus wel toegestemd in een poging om het contact tot stand te brengen, maar hij heeft zich absoluut op de vlakte gehouden met betrekking tot de onderwerpen, die ter sprake moesten komen, wanneer het contact tot stand was gekomen.

A. In het gesprek van 30 Augustus blies hij nog zeer hoog van de toren en zei: Ik heb niet gezegd, dat wij al die landen zouden ontruimen. Hij had toen het oog op Noorwegen. Volgens mij heeft het toen zeer weinig gescheeld. Als *Boettger* en *Schmidt* toen goed hadden gehandeld, dan had men òf direct daarna een explosie gekregen, waarbij hij had gezegd: Ben je mal, ik heb dat helemaal niet gezegd, ik denk er niet aan, òf hij had daarin een gedachtenlijn gevonden en gedacht: Dat is nog zo gek niet.

32443. De **Voorzitter:** In September was de zaak definitief misgelopen. Toen was het telegram van Minister *van Kleffens* er al. *Göring* heeft toen zijn afwijzend standpunt in de brief van 15 September aan u zeer nadrukkelijk vastgelegd, omdat de zaak toch over was.

A. Ja. Er waren dus twee dingen. U weet hoe snel de gebeurtenissen elkaar opvolgen. De 19de Juni was het al betrekkelijk laat. Het ware beter geweest, dat ik onmiddellijk was gegaan en niet die 10 dagen had moeten wachten, voordat ik permissie kreeg. Toen ik in Berlijn kwam, hoorde ik toevallig de toespraak ....

32444. De **Voorzitter:** De toespraak van *Hitler* bedoelt u?

A. Ja. Mijns inziens — het is allemaal hypothese — zou het nog gunstiger geweest zijn, wanneer ik er iets vroeger was geweest. Hier ziet u nu: hoe is het mogelijk, dat die stukken hem niet hebben bereikt?

32445. De **Voorzitter:** De mogelijkheid bestaat natuurlijk ook, dat ze hem wel bereikt hebben en dat hij er niet op gereageerd heeft en pas op 15 September, toen de zaak helemaal over was, zich er van gedistantieerd heeft.

A. Neen, ik heb meer de indruk, dat hij ze werkelijk niet gezien heeft. En dat er dus in deze zeer ernstige quaestie een enorme „blank spot" is geweest.

32446. De **Voorzitter:** Dit was het punt, dat wij nog even met u hebben willen bespreken, omdat wij het van belang vonden te weten hoe, naar uw oordeel, de reacties van *Göring* in dezen zijn geweest.

A. Die brief, en dat was zeer typisch, werd nota bene door een ordonnans van de Franse kust naar mijn huis gebracht.

32447. De **Voorzitter:** De brief van 15 September 1940?

A. Ja. Toen ik hem las, was het natuurlijk een teleurstelling, maar ik begreep wel, waar hem eigenlijk de schoen wrong. Omdat hij zich — mijns inziens — op een zeer juiste manier er uit heeft gepraat. Ik ben toen nog naar *Snouck* gegaan Ik moest er natuurlijk een antwoord op geven om te zeggen, dat ik de brief had ontvangen. Ik moest mij er ook zodanig uitdraaien, dat hij mij niet te hard zou vallen over hetgeen ik hem ....
Want later, toen ik in het gevang zat, dacht ik: Als ik niet uitkijk, gaan ze daar op in en zeggen, dat ik niet gedaan heb wat zij zeiden. Dat was op grond van deze brief mogelijk geweest.

32448. De **Voorzitter:** De vorige keer heeft u even gesproken over uw gevangenneming. Er waren twee elementen, die daarbij een rol speelden. Men vermoedde enerzijds, dat u de hand had gehad in het vertrek van die twee vliegers, die met een vliegtuig weggegaan waren, en anderzijds had men toen die papieren bij u gevonden. Heeft u er enig idee van, waarom u gedurende die tijd vastgehouden is? Voor de verdenking, dat u de hand had in het weggaan van die vliegers, of dacht u, dat het zwaartepunt heeft gelegen in die papieren?

A. Het zwaartepunt ligt in de papieren.

32449. De **Voorzitter:** Is dat beslist uw mening?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Ik heb verzuimd bij de aanvang van dit verhoor te zeggen, dat u deze verklaringen geeft onder het verband van de op 20 Mei 1948 door u afgelegde eed, zodat geen hernieuwde eedsaflegging behoeft plaats te hebben. Wanneer u thans zelf niets meer heeft op te merken over het onderwerp, dat wij hebben besproken, dank ik u voor de inlichtingen, die u ons verstrekt heeft.

A. Dank u.

A. PLESMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a en b, c, d, e.*

Verhoor van

PIETER WILHELMUS SCHARROO,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage, kolonel der genie b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

32450. De **Voorzitter:** Ik zou u gaarne een en ander willen vragen over de capitulatie van Rotterdam. Wij hebben daaromtrent reeds verschillende getuigen gehoord, o.a. de heer *Backer,* die u toegevoegd was, toen u in de Meidagen van 1940 commandant van Rotterdam was. Voorts zijn hierover verklaringen afgelegd door generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst.*
Het gaat in het bijzonder hierom, hoe het verloop van zaken geweest is met het tweede ultimatum. Ik geloof wel, dat wij hiervan reeds een vrij duidelijke voorstelling hebben, maar wij zouden het toch nog op prijs stellen, uw visie daarop te horen. De gang van zaken is zo geweest, dat 's morgens om 10.35 uur....

A. Mag ik even interrumperen? Ik heb — het ziet er wel niet fraai meer uit, want het is al enige jaren oud — een kort overzicht hiervan, dat ik — indien u er prijs op stelt — hier kan achterlaten. Ik zal het even verklaren natuurlijk.

32451. De **Voorzitter:** Misschien kunt u aan de hand van dat overzicht mededelen hoe het gegaan is?

A. Het verzoek om te capituleren, dat de vorige dag — dus 's Maandags — gekomen is, heeft er misschien niets mee te maken?

De **Voorzitter:** Vertelt u dat volledigheidshalve ook maar even.

A. Op Maandagmiddag zijn er twee burgerheren gekomen, waarvan er één een dominé of een pastoor was en nog iemand — die zijn van het Noordereiland gekomen — om te vragen, of ik in het belang van de burgerbevolking wilde capituleren. Die mensen heb ik natuurlijk niet ontvangen, ik heb ze laten ontvangen door een van de officieren, omdat het geen officiële vertegenwoordigers van de vijand waren. Ik wilde er dus niet mee spreken.

32452. De **Voorzitter:** Hadden zij geen legitimatiebewijzen bij zich?

A. Ze hadden geen legitimatiebewijzen bij zich. Uit het gesprek, dat zij gevoerd hebben met mijn adjudant, was wel af te leiden, dat zij wel onder pressie van de Duitsers naar de overkant waren gegaan. Zij wilden proberen ons op die manier te bewegen, te capituleren.

32453. De **Voorzitter:** Hebt u later nog ontdekt, wie het geweest zijn?

A. Neen.

32454. De **Voorzitter:** Dus dat is nooit....

A. Neen, ik heb er verder geen gevolg aan gegeven. Ik heb ze teruggestuurd en gezegd, dat ik er niets mee te maken wilde hebben, alleen met officiële dingen. Maar de volgende dag om halfelf is op mijn commandopost een Duits parlementair gekomen. Mijn post was toen aan de Statenweg te Rotterdam gevestigd. Hij kwam met het verzoek om te capituleren, een verzoek, waarop ik antwoord moest geven vóór half één.

32455. De **Voorzitter:** In het „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen van de Koninklijke Landmacht" — dat u wel kent — een uitgave van de Krijgsgeschiedkundige Sectie van de generale staf....

A. Dat ken ik niet, Mijnheer de Voorzitter.

32456. De **Voorzitter:** ..... wordt het tijdstip van 10.35 uur genoemd als het moment, waarop dat bericht binnenkwam. Stemt het met uw gegevens overeen, dat die parlementair op dat tijdstip, om 10.35 uur, aan de Statenweg was?

A. Om 10.30 uur.

32457. De **Voorzitter:** Aan de Statenweg?

A. Aan de Statenweg 147. De man meldde zich daar en eiste van mij de capitulatie. De commandant van de Duitse aanvalstroepen moest er om 12.30 uur antwoord op hebben. Ik heb het stuk gezien. De eis tot capituleren was niet ondertekend en het bevatte ook geen vermelding van de afzender.

De **Voorzitter:** De juiste tekst van dat stuk hebben wij.

A. In verband daarmede heb ik toen onmiddellijk langs de lijn, die ik had, generaal *Winkelman* opgebeld en gezegd, dat ik persoonlijk niet van plan was, op een dergelijk ongetekend verzoek in te gaan, te meer, omdat er geen enkele reden voor was. Er waren geen Duitsers in Rotterdam, ik behoefde niet te capituleren. Maar ik vroeg natuurlijk de orders van de opperbevelhebber voor wat ik in dezen doen moest. Het was te belangrijk om dat op mijn eigen verantwoording te nemen. Generaal *Winkelman* heeft toen mijn eigen opinie onderschreven. Omdat het stuk geen afzender vermeldde en niet ondertekend was, moest ik mij nader in verbinding stellen met de afzender en concrete berichten vragen.

32458. De **Voorzitter:** Het heeft vrij geruime tijd geduurd voor u het antwoord van generaal *Winkelman* heeft gekregen, niet waar?
In dit boek wordt gezegd, dat u eerst om kwart voor twaalf daarvoor door het algemeen hoofdkwartier is opgebeld.

A. Dat is best mogelijk, Mijnheer de Voorzitter. Het heeft vrij lang geduurd, voordat de generaal daarover een beslissing had genomen. In ieder geval heeft het geen nadelige invloed gehad, want om 12.15 uur was de door mij aangewezen kapitein *Backer* op de aangewezen plaats, het Noordereiland bij de Koningsbrug, aanwezig om het antwoord over te brengen.

32459. De **Voorzitter:** U zegt om 12.15 uur?

A. 12.15 uur.

32460. De **Voorzitter:** Was hij toen al op het Noordeiland?

A. Ja, dus dat was ruim voor de tijd, die was vastgesteld in het ultimatum. Hij heeft daar een Oberstleutnant *von Choltitz* ontmoet. Tot 12.35 uur heeft hij in een melksalon moeten wachten, toen kwam pas de commandant van het armée-korps om het antwoord van mij in ontvangst te nemen.

32461. De **Voorzitter:** Dat was luitenant-generaal *Schmidt?*

A. Dat was luitenant-generaal *Schmidt.*

Hij was onder meer vergezeld door generaal *Student* en een divisiecommandant en nog verschillende andere officieren. Generaal *Schmidt* heeft toen in die melksalon de eigenlijke capitulatievoorwaarden opgesteld. Zij waren in Duitse letters geschreven, het heeft mij nog heel veel moeite gekost om ze te ontcijferen. Niet alleen omdat het ouderwetse Duitse letters waren, maar ze waren bovendien slecht geschreven.

32462. De **Voorzitter:** Hij heeft het geschreven op de achterkant van uw antwoord, niet waar? Dat wordt ten minste in het werk van de Krijgsgeschiedkunde Sectie vermeld.

A. Mag ik u daar het antwoord op schuldig blijven? U begrijpt, het is al acht jaar geleden, ik weet het dus niet precies meer.

32463. De **Voorzitter:** Heeft u inderdaad aan kapitein *Backer* een schriftelijk stuk medegegeven?

A. Ja zeker. Maar ik durf niet precies te zeggen of het antwoord op een apart papier geschreven is, of dat het achterop het antwoord van mij geschreven is.
Kapitein *Backer* is 13.20 uur van generaal *Schmidt* vertrokken met het antwoord, waarop om uiterlijk 16.20 uur weer antwoord moest worden ingediend. Van de Duitse commandant kreeg hij twee officieren mee, die hem over de brug zouden geleiden. Twee minuten later werd een vliegtuigeskader waargenomen. Generaal *Schmidt* heeft toen rode lichtkogels laten afschieten om het eskader tegen te houden. Dit werd herhaald, toen kapitein *Backer* al bij de Willemsbrug was, het zuiderbruggehoofd. Hij zag toen nog een lichtkogel afschieten, maar daar werd blijkbaar geen notitie van genomen, want om tien minuten vóór halftwee vielen de eerste bommen op Rotterdam-Oost.

32464. De **Voorzitter:** Ik dacht om half twee.

A. Tien minuten vóór halftwee, Mijnheer de Voorzitter. Dit is concreet, want het is direct opgeschreven.

32465. De **Voorzitter:** U heeft net verteld, dat kapitein *Backer* om 13.20 uur vertrok. Daarna zijn die lichtkogels nog afgeschoten.

A. 13.22 uur en 13.25 uur.

32466. De **Voorzitter:** Juist. In het „Beknopt Overzicht" staat ook, dat om 13.30 uur de eerste bommen vielen.

A. Heb ik iets anders gezegd?

De **Voorzitter:** U zei 13.20 uur.

A. Neemt u mij niet kwalijk, dan heb ik mij vergist. Het is inderdaad 13.30 uur. Om 13.30 uur zijn de eerste bommen gevallen op Rotterdam-Oost.
Dit is ook nog een heel moeilijk punt geweest in het proces van *Göring*, waarin ik schriftelijk heb moeten getuigen. *Göring* had verteld, dat die bommen waren afgegooid op Rotterdam om Duitsers te ontzetten, die zich in een post bevonden. Er waren nog 10 Duitse parachutisten in het gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank, vlak over de brug. Het klopte dus niet heel goed met de redenering van *Göring*, dat hij het daarvoor gedaan had, want de eerste bommen zijn op Rotterdam-Oost gevallen, waar helemaal geen Duitsers zaten. Deze hele geschiedenis zal u natuurlijk niet zo interesseren, maar in het proces-*Göring* is dit allemaal nogal naar voren gekomen, waarom dit alles gebeurd is. Kapitein *Backer* is toen op mijn stafkwartier teruggekomen.

32467. De **Voorzitter:** Hoe laat dacht u, dat hij daar weer gearriveerd is.

A. Dat zal 14.15 uur geweest zijn, ik heb het niet opgeschreven.

32468. De **Voorzitter:** Dat was ook de mening van de heer *Backer*.

A. In die geest moet het zijn, want hij heeft een verschrikkelijke tocht gehad. Het stafkwartier was in het noorden van de stad aan de Statensingel. Hij moest door de brandende stad, waar nog steeds bommen vielen. Het zal wel een drie kwartier geduurd hebben. Wij hebben toen besproken wat wij doen moesten.

32469. De **Voorzitter:** U zegt: „Wij hebben die zaak besproken". Met wie deed u dat?

A. De officieren van de staf, die aanwezig waren en de burgemeester van Rotterdam en de heer *Brautigam*, een van de wethouders, die mij is komen vragen om te capituleren.

32470. De **Voorzitter:** Juist. En overste *Wilson?*

A. Natuurlijk, die was er ook bij, hij was de chef van de staf. Op dat moment kon ik geen verbinding meer krijgen met generaal *Winkelman* om orders te vragen, om de eenvoudige reden, dat de telefoonverbinding kapot was gegooid. Dat was dus uitgesloten, ik moest zelf handelen en ik had een zeer moeilijke beslissing te nemen. Ik ben toen uitgegaan van de grondgedachte, dat, wanneer ik niet capituleerde, Amsterdam, den Haag, Utrecht en Haarlem hetzelfde lot zouden ondergaan als Rotterdam. Hiermede was namelijk gedreigd.

32471. De **Voorzitter:** Hoe en wanneer was die bedreiging geuit?

A. 's Morgens had die parlementair het al gezegd en in de tweede plaats had kapitein *Backer* het bij het onderhoud vernomen. Verder beschikte ik over slechts weinig troepen; een enkele ongeoefende marinier (er waren 150 mariniers); ik had 900 recruten van de genie, die pas veertien dagen onder de wapenen waren, de stakkerds. Zij hebben als leeuwen gevochten, 5 dagen lang. Dit is niet altijd erkend, wij hebben er nooit iets over gehoord. Dit doet natuurlijk een beetje pijnlijk aan, vooral voor die jonge mensen...
De oudere soldaten kunnen zeggen: Ik heb mijn plicht gedaan. Maar voor die jongens vind ik het wel heel bar, dat daar nooit enige aandacht aan is geschonken. Het waren kinderen van 19 jaar, die nog nooit gediend hadden. Zij konden nauwelijks een geweer vasthouden; zij hadden nooit geschoten, zelfs niet met lichte patronen en hebben daar 5 dagen als leeuwen gevochten.
Toen ik om hulp vroeg, kreeg ik enkele uitgeputte bataljons infanterie, die aankwamen en moesten rusten en niets meer waard waren, de uitzonderingen niet te na gesproken. Er waren enkele compagnieën infanterie, die nog bruikbaar waren, maar de rest, daar had ik niets aan.
Met deze ongelukkige, slecht bewapende kinderen heb ik het nog 5 dagen volgehouden. Maar toen dacht ik: Dit kan toch niet lang meer duren. Als ik niet capituleer, zal het toch een dezer dagen moeten gebeuren. Hulp krijg ik niet. Van de toegezegde hulp van de lichte brigade, die mij van uit het zuiden zou ontzetten, heb ik nooit iets gemerkt. De Franse hulp heeft, zoals u weet, nooit de noordkant van de Moerdijk bereikt en de Engelse hulp is tot de Hoek van Holland gekomen en toen weer verdwenen.
Met die drie overwegingen heb ik de verantwoordelijkheid op mij genomen om te capituleren. Op dat zelfde moment heb ik een ordonnans-officier, kapitein *Paters* van de generale staf, naar den Haag gestuurd om de opperbevelhebber mede te delen, dat ik dit besluit had genomen.

32472. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat toen ook overste *Wilson* naar den Haag is gegaan.

A. Die heb ik later naar den Haag gestuurd.

32473. De **Voorzitter:** Later?

A. Hij is niet direct naar den Haag gegaan, ik meen ten minste van niet. Mag ik het even opzoeken?

32474. De **Voorzitter:** Graag, want hier is verklaard, dat het overste *Wilson* was, die, nadat u die besprekingen gehad hebt, naar den Haag is gegaan, en dat later kapitein *Paters* weer uit den Haag is teruggekomen.

A. Mag ik het even opzoeken, het kan best, dat ik mij vergis. Ik zeg u nog eens: het is al acht jaar geleden!

32475. De **Voorzitter:** Wilt u dan ook even het tijdstip opzoeken, waarop die bespreking was afgelopen en hetzij overste *Wilson*, hetzij kapitein *Paters* naar den Haag is gegaan?

A. Wat u zegt, is inderdaad juist, Mijnheer de Voorzitter.
„Aan deze hoofdofficier gaf ik opdracht zich te zamen met de kapitein *Paters* en de ritmeester *Buiskoop* onverwijld per

auto naar den Haag te begeven, en mijn besluit aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht mede te delen. Na mijn terugkeer uit Rotterdam-Zuid voor het regelen van de capitulatie, werd mij bericht, dat in de loop van de middag kapitein *Paters* weder was teruggekeerd met de mededeling, dat de opperbevelhebber het door mij genomen besluit goedkeurde."

32476. De **Voorzitter:** Juist. Dit is nu het punt, waaromtrent ik precies van u zou willen horen, hoe het gegaan is. U weet niet het tijdstip, waarop overste *Wilson* vertrokken is? Kunt u het taxeren? Als men aanneemt, dat kapitein *Backer* om kwart over twee is teruggekomen, tot hoelang heeft dan de bespreking op uw stafkwartier geduurd?

A. Ik kan het wel ongeveer nagaan, Mijnheer de Voorzitter, om 3.50 uur was ik zelf teruggekeerd op het Noordereiland om te capituleren.

32477. De **Voorzitter:** Dus vermoedelijk is overste *Wilson* omstreeks 3 uur vertrokken?

A. Niet eerder. Toen heeft hij van mij de order gekregen om te gaan en ik neem dus aan, dat dit ook onmiddellijk gebeurd is.

32478. De **Voorzitter:** Toen die bespreking afgelopen was, zijn dus overste *Wilson* en kapitein *Paters* terstond naar den Haag gegaan?

A. Juist. En direct daarna ben ik met kapitein *Backer* wederom naar het Noordereiland gegaan om te capituleren.

32479. De **Voorzitter:** Het was voor u natuurlijk ook een vrij langdurige tocht?

A. Het is een heel moeilijke tocht geweest. Er viel nog wel een enkele bom, hetgeen echter nog zo erg niet was, maar in de tweede plaats stond de stad overal in brand, dus ik kon niet met de auto gaan. Ik kon met mijn auto komen tot ongeveer de Coolsingel bij het ziekenhuis. In die richting ben ik ongeveer geweest. Maar verder moest ik lopen door de Blaak en die andere straten, waar de huizen instortten. Het was een onaangename tocht, een enkele mitrailleurkogel belandde nog wel eens bij de brug, omdat men daar de witte vlag niet zag. Ik mag dus wel aannemen, dat ik ongeveer drie kwartier gelopen heb. Dus ik durf wel te verklaren, dat om ongeveer drie uur overste *Wilson* naar den Haag is gestuurd.

32480. De **Voorzitter:** Kapitein *Backer* heeft hier ook verklaard, dat hij dacht, dat het drie uur, hoogstens kwart over drie geweest was.

A. Dat kan uitkomen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb het niet opgeschreven.

32481. De **Voorzitter:** Maar u heeft wel het tijdstip opgeschreven, waarop u op het Noordereiland aankwam, nl. 3.50?

A. Ik heb het daarom opgeschreven, omdat het voor mij zo'n belangrijk punt was. Ik moest binnen de drie uur capituleren, ik had de tijd tot 4.20 uur. Ik heb toen dus op de klok gekeken en dacht: Wij zijn mooi op tijd. Er kunnen dus later geen moeilijkheden uit voortkomen, als ik mij beklaag over het onwaardige, niet militaire en lafhartige optreden, dat zij de stad in brand hebben gegooid tegen de belofte in. In het stuk, dat naar Neurenberg gegaan is, heb ik dit ook vermeld. Dit hele bombardement is niet anders geweest dan een laffe uiting van wanhoop of teleurstelling, dat de eerste opzet mislukt is. Rotterdam was een stad, die niet zou worden verdedigd. Vandaar dat ik ook geen wapens had, ik had zelfs geen munitie, dat moest de eerste morgen uit Delft gehaald worden. Ik had daar alleen depottroepen, dus Rotterdam zou niet worden verdedigd. Later is mij door de Duitse officieren, die binnenkwamen, bekend geworden, dat zij de opdracht hadden het vliegveld Waalhaven te nemen, wat 's morgens gelukt is, en dan onmiddellijk door te trekken naar den Haag. In den Haag zouden zij moeten trachten te beletten, dat H.M. de Koningin en de Regering uit Holland zouden vertrekken. Dit is mislukt, omdat er in Rotterdam toevallig 900 à 1000 jongens zeiden: Dat gaat niet door, je blijft hier vóór Rotterdam staan. Dat is een bittere teleurstelling geweest, zij hebben bijna vijf dagen moeten vechten om er door te komen. Toen hebben *Göring* en *Student,* die ook nog als oorlogsmisdadiger voor moet komen, de stad in brand gegooid. Het was een zeer lafhartige en minderwaardige daad.

32482. De **Voorzitter:** Dus u gelooft niet aan de oprechte bedoeling van het afschieten van de lichtkogels?

A. Ja, die zijn afgeschoten.

32483. De **Voorzitter:** Jawel, maar gelooft u, dat het met een serieuze bedoeling is gebeurd?

A. Ja, dat wel. Mag ik even zeggen wat er toen gebeurd is? Ik heb het stuk van *Göring* hier bij mij. Ik kan het, als u er prijs op stelt, ter inzage achterlaten, als ik het maar terugkrijg, want het is het enige, dat ik er van heb:

„Te 3 uur 30, dus ruim vóór de vastgestelde tijd, was ik persoonlijk aanwezig op het Noordeiland,"

32484. De **Voorzitter:** U zegt hier 3.30 uur en zoëven zei u 3.50 uur.

A. Het is 3.50 uur, dat is de juiste tijd, het is direct opgeschreven. Dit is een kladje, wat ik hier heb, misschien is het een tikfout. Maar in elk geval was het ruim vóór de vastgestelde tijd, dat is de hoofdzaak. Ik ga dus verder:

„was ik persoonlijk aanwezig op het Noordeiland, gedwongen om te capituleren door de omstandigheden, teweeg gebracht door het bombardement. Overleg met de opperbevelhebber van land- en zeemacht was ten gevolge van het vernielen van de telefoonverbinding door het bombardement niet mogelijk. Ik merkte aan Generalleutnant *Schmidt,* commandant van het armée-corps, op, dat ik het uitvoeren van het bombardement, ruim twee en een half uur vóór het einde van het ultimatum, beschouwde als een niet te verdedigen woordbreuk."

Ik heb dit ook werkelijk tegen die man gezegd, het kon mij niets meer schelen. Als ze mij tegen de muur gezet hadden, dan ... U begrijpt, na 5 dagen vechten ben je in zo'n stemming, dat het je niets meer kan schelen. Ik gooide er dus maar alles uit; ik begrijp niet, dat zij het geslikt hebben.

„En dat ik, hoewel ik mij niet als overwonnen beschouwde, machteloos stond tegenover dit optreden en dus wel gedwongen werd te capituleren, ook omdat was gedreigd, dat bij niet capituleren mijnerzijds, den Haag, Amsterdam en Utrecht hetzelfde lot zouden ondergaan als het brandende Rotterdam. Generalleutnant *Schmidt* was zichtbaar onder de indruk van het gebeurde; opmerkend: „Ich verstehe Herr Oberst, dass Sie bitter sind", deed hij duidelijk blijken, dat hij persoonlijk niet instemde met het bombardement en hiervoor geen verantwoordelijkheid droeg, dat hij integendeel alle mogelijke moeite had gedaan om het bombardement te voorkomen, en dat hij het betreurde, dat men aan zijn waarschuwingen geen aandacht had geschonken."

Die lichtkogels beschouw ik als afkomstig van generaal *Schmidt.* Hij was iemand, die — voor zover het mogelijk was althans — een zeer betrouwbare indruk maakte. Hij was iemand van het oude leger, die het ook laf en minderwaardig vond. Hij heeft die kogels dus afgeschoten. Maar de order voor het bombardement is van uit Duitsland gekomen en die generaal *Student,* de commandant van de parachutisten, was er volkomen van op de hoogte.

32485. De **Voorzitter:** Dat is toch niet helemaal begrijpelijk. Dat de order uit Duitsland kwam, akkoord. Maar men had een ultimatum aangeboden om halfelf, er was een termijn van twee uur. Men moest dus altijd rekening houden met de mogelijkheid, dat het ultimatum aangenomen zou worden, en er moest dus een mogelijkheid van contact zijn tussen degene, die het antwoord moest ontvangen, en de instantie, die de vliegtuigeskaders moest afsturen. Er moet dus een vorm van contact geweest zijn. Maar waarom is dat dan tegen halftwee niet gelukt? Waarom kon dat alleen met lichtkogels?

A. Het contact had niet plaats door middel van lichtkogels, het contact met Duitsland is vermoedelijk radio-telegrafisch geweest.

32486. De **Voorzitter:** Maar waarom kon dat vóór halftwee ook niet gebeuren?

A. Omdat men het wilde kapotmaken. Ik heb de vaste overtuiging, dat het alles schijn is geweest. Van uit Duitsland wilde men de stad kapot hebben, men moest er door. In Duitsland heeft men dit gezegd.

32487. De **Voorzitter:** Het eerste ultimatum was om halféén afgelopen. Om halftwee was dus inderdaad de termijn van het eerste ultimatum verstreken, maar dat neemt niet weg, dat, als men tijdens de duur van het ultimatum de middelen had om zich in verbinding te stellen met degene, die opdracht tot het bombardement moest geven, dit ook mogelijk was geweest tussen halféén en halftwee. Kapitein *Backer* is vóór halftwee reeds vertrokken met het tweede ultimatum.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

32488. De **Voorzitter:** Waarom moesten daarvoor dan lichtkogels gebruikt worden?

A. Ik weet niet in hoeverre generaal *Schmidt* daarmede in verbinding stond, of hij zich met de gang van zaken op de hoogte gesteld heeft, maar toen hij uit Duitsland die Duitse vliegtuigen zag arriveren, heeft hij nog getracht, ze tegen te houden. Daar ben ik van overtuigd, maar ze hebben er zich niets van aangetrokken.

32489. De **Voorzitter:** Hoe is het gesprek over de capitulatie, dat om 3.50 uur begon, verder verlopen? U hebt onvoorwaardelijk gecapituleerd?

A. Ik heb onvoorwaardelijk gecapituleerd, er was niets anders te doen. Ik ben naar een graansilo in de Maashaven gegaan. Toen werd verlangd, dat de Nederlandse troepen uit Rotterdam-Noord vóór het invallen van de duisternis zouden worden afgevoerd naar Feijenoord, waarna de Duitse troepen Rotterdam zouden binnentrekken. Ik heb er toen op gewezen, dat daar veel te weinig tijd voor was en dat wij per auto moesten kunnen vertrekken. Dit kostte echter allemaal zoveel tijd, dat ik maar twintig minuten tijd had om mijn troepen af te voeren. Telefoonverbindingen waren er niet meer, er was een verschrikkelijke wanorde in Rotterdam. Om 6.20 uur hebben de Duitse troepen hun intocht in Rotterdam gedaan en om 7 uur is een overleg begonnen over het afvoeren van krijgsgevangenen en de verdere regeling van de capitulatie. Maar daar ben ik niet bij geweest, ik ben pas later gekomen. Dit had ik met opzet gedaan, ik wenste niet met die generaal *Student* en die Oberstleutnant *von Choltitz* persoonlijk te confereren, dus daar heb ik kapitein *Backer* voor aangewezen.

32490. De **Voorzitter:** Is er tijdens het onderhoud, dat om 3.50 uur begonnen is, een stuk opgemaakt van de capitulatie? Of is het mondeling afgehandeld?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

32491. De **Voorzitter:** En hoe laat was u weer terug op uw commandopost?

A. Mag ik daarop het antwoord schuldig blijven? Het is misschien uit mijn verslag te distilleren.

> „.... daar er weinig tijd beschikbaar was, per auto te laten vertrekken. Ik werd echter dermate opgehouden, dat na terugkeer op de commandopost er slechts twintig minuten beschikbaar waren om de nodige bevelen te geven. Door de verwarring, gesticht door het bombardement en door het ontbreken van telefoonverbindingen, kon onmogelijk aan het aanvankelijke plan worden gevolg gegeven. Bovendien had de intocht van de Duitse troepen in Rotterdam reeds een half uur eerder plaats dan was afgesproken."

Dat is dus 18.20 uur geweest. Het zal dus ongeveer kwart voor zes, zes uur geweest zijn, dat ik op de commandopost terug was.

32492. De **Voorzitter:** Was kapitein *Paters* toen al terug?

A. Die was terug.

32493. De **Voorzitter:** Die was daar dus weer?

A. Hij was terug en is weer naar den Haag gegaan.

32494. De **Voorzitter:** U hebt hem dus niet meer ontmoet?

A. Ik heb hem niet meer ontmoet. Ik vond bij mijn terugkeer de mededeling, dat generaal *Winkelman* mijn besluit had goedgekeurd.

32495. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij nu met uw verklaring en de verklaringen, die reeds zijn afgelegd, wel een volledig beeld hebben van de toedracht van de zaak. Hebt u in dit verband nog iets op te merken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof niet, dat ik hier nog iets aan toe te voegen heb.

32496. De **Voorzitter:** U acht hetgeen u hebt medegedeeld dus wel volledig?

A. Ik kan u niet meer inlichtingen geven, ik laat mijn overzicht achter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt heeft.

P. W. SCHARROO.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 30 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

GERARDUS SICCO SICCO SMIT,
oud 54 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
reserve-luitenant-kolonel.

Hij legt de eed af als getuige.

35405. De **Voorzitter:** Waar en in welke hoedanigheid was u werkzaam in de Meidagen van 1940?

A. In de Meidagen van 1940 was ik werkzaam bij de generale staf, sectie III*a*, als reserve-kapitein onder de wapenen.

35406. De **Voorzitter:** Welke afdeling was III*a*?

A. Dat was de sectie Buitenland van de Inlichtingendienst.

35407. De **Voorzitter:** U werkte daar dus onder de heer *van de Plassche?*

A. Ja, inderdaad.

35408. De **Voorzitter:** Waren daar o.a. ook werkzaam de kapiteins *Römer* en *Somer*?

A. Inderdaad.

35409. De **Voorzitter:** Bent u daar ook al werkzaam geweest vóór de Meidagen?

A. Ik was daar al werkzaam vanaf begin 1939. Ik ben onder de wapenen geroepen vóór de vóórmobilisatie en dat was, als ik mij wel herinner, met de Paasdagen of Goede Vrijdag 1939.

35410. De **Voorzitter:** Bent u toen direct bij de sectie III*a* van de generale staf gekomen?

A. Ja.

35411. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat er in die periode, toen generaal *Reynders* opperbevelhebber was, in de wijze van berichtgeving aan H.M. de Koningin en aan de Minister van Defensie verandering is gekomen?

A. U bedoelt de wijze van berichtgeving van de generale staf aan H.M. en aan de Minister? Daar zou ik u eigenlijk niet over kunnen inlichten, Mijnheer de Voorzitter, dat lag niet op mijn niveau.

35412. De **Voorzitter:** U had dus op uw afdeling ook niet te maken met verzending en doorzending van die berichten? U kreeg ze binnen en u verwerkte ze? Zo was het, naar ik meen?

A. Zo was het inderdaad. En er was een overkoepeling van III*a* en III*b*. III*b* was Binnenland en III*a* was Buitenland, waar eerst generaal *van Oorschot* boven heeft gestaan en later generaal *Fabius* als gemeenschappelijke chef.

35413. De **Voorzitter:** Het punt, dat ik echter in hoofdzaak met u wilde bespreken, is hetgeen er in de Meidagen is voorgevallen met papieren, die gevonden zijn in één of meer Duitse vliegtuigen, de zogenaamde *Sponeck*-papieren. Wat weet u daarvan?

A. Ik kan u daar eigenlijk niet veel meer van vertellen dan dat ik mij inderdaad herinner, dat die gevonden zijn en dat ik mij vagelijk enkele gegevens herinner, die ze behelsden, en dat ik ze zelf heb gebracht, òf de originele òf de kopieën daarvan, maar ik geloof, dat het de originele waren, aan de toenmalige Amerikaanse gezant *Gordon.*

35414. De **Voorzitter:** Dus van het binnenkomen en wat daarbij geconstateerd is met betrekking tot de inhoud, kunt u zich niet veel meer herinneren.

A. Dat wil zeggen van deze wijze, waarop ze zijn binnengekomen, weet ik niets. Ik weet niet, of ze gevonden zijn in een neergeschoten vliegtuig of dat men ze gevonden heeft op een Duitse gevangene.

35415. De **Voorzitter:** Weet u de dag, waarop ze zijn binnengekomen?

A. Dat moet geweest zijn op de eerste of tweede dag.

35416. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig, dat hierover een bijna grenzeloze verwarring heerst. Er zijn nl. heren, die beweren, dat deze papieren binnengekomen zijn op de eerste dag; er zijn anderen, die even positief beweren, dat deze of soortgelijke papieren zijn binnengekomen op Zondag. En het merkwaardigste is, dat niet één getuige heeft verklaard, wat misschien het meest waarschijnlijke geweest is, dat zulke papieren èn op Vrijdag èn op Zondag binnengekomen zijn.

A. Ja, dat is zeer wel mogelijk, zo precies kan ik het ook niet zeggen, het is bijna tien jaar geleden.

35417. De **Voorzitter:** U hebt zojuist even aangeroerd — en dat is het punt waarom het thans gaat — hoe het met die papieren verder is gegaan. U zegt, dat u ze gebracht hebt bij het Amerikaanse gezantschap?

A. Ja, en dat ik niet meer met zekerheid weet of dat de originelen of de kopieën waren. Ik weet wel, dat er kopieën van gemaakt zijn en ik meen dus, dat, wanneer ik niet de kopieën heb gebracht, maar de originelen, het andersom geweest is en dan zijn die anderen medegenomen door de overste *Olifiers,* die naar Engeland is gegaan. Ik meen me dat zo te herinneren.

35418. De **Voorzitter:** Er is hier ook gezegd, dat die papieren van het algemeen hoofdkwartier naar Buitenlandse Zaken zijn gebracht, doch wie dat gedaan zou hebben, hebben we ook nog nimmer kunnen opsporen.

A. Dat kan ik me niet herinneren. U moet goed begrijpen, ik kan niet met zekerheid zeggen, dat dit niet gebeurd is, want ik heb in die tijd niet alles kunnen overzien wat er gebeurd is. Ik kreeg verschillende opdrachten en andere mensen kregen andere opdrachten. Op een gegeven ogenblik heeft, zoals u ook bekend zal zijn, de toenmalige overste *van de Plassche* opdracht gekregen om zijn bestemming naar Engeland te volgen en daarbij werd hij vergezeld van de toenmalige kapitein *Olifiers.*

De **Voorzitter:** Dat was op Maandag 13 Mei.

A. Daarna waren we dus min of meer chefloos en iedereen heeft moeten doen wat hij meende, dat hij op dat moment het beste doen kon. Dus is het heel wel mogelijk, dat een van mijn collega's iets gedaan heeft, waar ik niets vanaf weet, en zo is het ook heel goed mogelijk, dat ik wel eens iets gedaan heb, waar anderen niets vanaf weten.

35419. De **Voorzitter:** Ik begrijp uit hetgeen u vertelt, dat er van deze stukken photokopieën gemaakt zijn en dat er dus op een gegeven moment enige exemplaren van dit dossier bestonden.

A. Ik durf haast wel zeker te verklaren, dat er in ieder geval een stel kopieën van geweest is.

35420. De **Voorzitter:** Maar misschien wel meer?

A. Het is mogelijk. Het lijkt mij echter niet heel waarschijnlijk.

35421. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u deze documenten naar het Amerikaanse gezantschap gebracht?

A. Het is in ieder geval in de vier Meidagen gebeurd.

35422. De **Voorzitter:** Dus niet na de capitulatie?

A. Neen, het is zeker vóór de capitulatie gebeurd, zonder enige twijfel.

35423. De **Voorzitter:** Is het u door iemand opgedragen?

A. Ja, daar zit ik even over te denken. Het is zeker niet zo maar in me zelf opgekomen om die dingen weg te brengen, maar of dit nu een speciale opdracht is geweest, die ik van generaal *Fabius* heb gekregen, is heel goed mogelijk. Het is ook mogelijk, dat door de overste *van de Plassche* vóór zijn vertrek gezegd is: Denk er om, deze dingen moeten in veiligheid gebracht worden en ik wil, dat ze naar de Amerikaanse gezant gaan. Dat zou ik u niet durven zeggen.

35424. De **Voorzitter:** Wat was de reden, dat ze naar het Amerikaanse gezantschap gebracht werden? Ik kan me wel voorstellen, dat men dat gedaan zou hebben, toen eenmaal de capitulatie had plaats gevonden, want toen was het Engelse gezantschap weg, terwijl het Amerikaanse gezantschap nog enige tijd gebleven is. Dus toen was het Amerikaanse gezantschap de enige overgebleven mogelijkheid. De Engelsen zijn echter eerst omstreeks 13 Mei 1940 vertrokken, dus toen had men de stukken ook nog aan het Engelse gezantschap kunnen geven.

A. Voor zover ik mij herinner — maar het is moeilijk om me nu opeens te verplaatsen; wanneer ik er eerst rustig een uurtje over had kunnen nadenken, waren er misschien andere dingen bij mij boven gekomen —, geloof ik, dat het Engelse gezantschap in ieder geval in een zeer gedesorganiseerde toestand was, omdat ze, waarschijnlijk toch niet op de dag van de capitulatie, maar minstens twee dagen daarvóór vertrokken zijn. Ik denk, dat het Engelse gezantschap niet zo gemakkelijk meer te bereiken was.

35425. De **Voorzitter:** In ieder geval zijn de heren *van de Plassche* en *Olifiers* op de dertiende des morgens nog op het Engelse gezantschap geweest, voordat ze vertrokken zijn. Dus dan hadden ze die papieren daar ook kunnen overhandigen.

A. Het is ook mogelijk, dat de overste *Olifiers,* die naar ik meende ook een exemplaar van die papieren had, het kan een origineel of een kopie zijn geweest, toen een exemplaar naar het Engelse gezantschap heeft gebracht. Maar dat weet ik niet.

35426. De **Voorzitter:** U hebt in ieder geval geen exemplaar bij Buitenlandse Zaken gebracht?

A. Neen.

35427. De **Voorzitter:** En het is u ook niet bekend, dat een ander dat heeft gedaan?

A. Neen, dat is mij niet bekend.

35428. De **Voorzitter:** Dat is wel merkwaardig, omdat door verschillende getuigen, waaronder zelfs generaal *Winkelman,* wordt gezegd, dat de *Sponeck*-papieren eerst naar Buitenlandse Zaken gebracht zijn.

A. Dat is zeer goed mogelijk en misschien op het niveau van generaal *Fabius,* dat hij dat zelf heeft gedaan of er order toe heeft gegeven. Zijn adjudant was toen de eerste luitenant *P. A. Wernink Jr.*

35429. De **Voorzitter:** Maar in ieder geval maakte het feit, dat u mededeelt en dat ons, meen ik, tot nog toe niet bekend was, nl. dat er één of meer kopieën bestonden, het mogelijk, dat er meer van dergelijke manipulaties hebben plaats gevonden.

35430. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Werden deze stukken op het algemeen hoofdkwartier gephotokopieerd of gaf men ze daarvoor buitenshuis? Was daarvoor een installatie op G.S. III?

A. Daar was geen installatie voor op het bureau van G.S. III*a* zelf, maar nu kan ik niet meer zeggen, waar dat toen wel was.

35431. De **Voorzitter:** Er is hier, als ik het mij goed herinner, wel eens medegedeeld, dat dit photokopiëren door de sergeant-majoor *Prikker* gebeurde. Zegt u dat iets?

A. Neen.

35432. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het zal dus waarschijnlijk wel op het Departement gebeurd zijn?

A. Ja, of op de staf.

35433. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie gaf er opdracht om dergelijke stukken te laten photokopiëren?

A. Dat lag, dunkt mij, voor de hand. Ik zou zelf in een dergelijk geval ook onmiddellijk gezorgd hebben, dat zulke stukken weg kwamen en securiteitshalve zou ik er dan ook zeker kopieën van gemaakt hebben, die ik dan ook op twee verschillende manieren getracht zou hebben in veiligheid te stellen. Maar ik durf u werkelijk niet te zeggen waar de order daartoe vandaan is gekomen. Ik weet wel, dat ik een dik pak aan mr. *Gordon* heb overgedragen.

35434. De **Voorzitter:** Hebt u dat persoonlijk gedaan?

A. Ja, ik ben persoonlijk naar het gezantschap gegaan, dat, zoals u weet, vlak tegenover ons was, op het Lange Voorhout.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

Het verhoor wordt gesloten.

G. S. SICCO SMIT.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

PAUL BRUNO SCHREIBER,

oud 49 jaar, wonende te Heemstede, filmproducent

Hij legt de eed af als getuige.

36082. De **Voorzitter:** Wanneer bent u in Nederland komen wonen?

A. April 1933.

36083. De **Voorzitter:** Bent u als emigrant hier gekomen?

A. Ja, half en half. Ik ben uit Duitsland weggegaan uit zuiver ethische en religieuze overwegingen.

36084. De **Voorzitter:** In verband met het aan het bewind komen van *Hitler?*

A. Ja.

36085. De **Voorzitter:** Waar hebt u in de jaren 1937, 1938 en 1939 gewoond?

A. Ik heb van 1933 af tot 1940 in Den Haag gewoond.

36086. De **Voorzitter:** Op welk adres?

A. Obrechtstraat 300 en zoveel; ik weet het niet meer precies.

36087. De **Voorzitter:** Hebt u in die periode gekend een zekere dr. *Franz Fischer?*

A. Ja.

36088. De **Voorzitter:** Hoe?

A. Ik heb die leren kennen in het Eden-Hôtel in Amsterdam; ik denk in 1937.

36089. De **Voorzitter:** Hoe kwam u hem daar te leren kennen?

A. Wij waren bezig een film te maken, kort vóór de oorlog, en dat heeft mij dikwijls naar Amsterdam gevoerd. Ik heb daar gezocht naar een klein hotel, dat niet zo duur was en waar ik kon logeren. Bij toeval ben ik daar gekomen.

36090. De **Voorzitter:** Logeerde dr. *Franz Fischer* er ook?

A. Ja.

36091. De **Voorzitter:** U hebt hem vroeger niet gekend?

A. Neen, nooit.

36092. De **Voorzitter:** Hebt u met *Franz Fischer* vrij nauwe relaties gekregen?

A. Ja.

36093. De **Voorzitter:** In welke zin? Is hij bij u komen inwonen?

A. Ja. Wij hebben elkaar heel goed begrepen. Ik hoorde direct van hem, dat hij uit Duitsland was gevlucht. Hij had zijn contacten met illegale organisaties en zocht een rustig verblijf om zo onopvallend mogelijk te wonen. Toen heb ik hem aangeboden, naar Den Haag te komen en op die manier heeft hij daar een tijdlang gewoond.

36094. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft hij, denkt u, bij u gewoond?

A. Hij is heel onverwachts, kort vóór het uitbreken van de oorlog, vertrokken.

36095. De **Voorzitter:** Dus eigenlijk van 1937 of 1938 af?

A. Ja, niet zo lang. Ik denk, dat het ongeveer acht maanden is geweest.

36096. De **Voorzitter:** Had u het idee, dat hij uit Duitsland was weggegaan om politieke redenen?

A. Ja.

36097. De **Voorzitter:** U hebt nooit iets vernomen van een ander motief?

A. Neen.

36098. De **Voorzitter:** Ik bedoel: dat hij in Duitsland financiële moeilijkheden heeft gehad?

A. Neen, daar weet ik niets van.

36099. De **Voorzitter:** Is u nooit gebleken, dat hij voor een financieel delict vervolgd was?

A. Neen. Hij had samengewerkt met een dr. *Spiecker* in Parijs. Ik heb mij weinig met deze dingen beziggehouden. Ik heb wel veel sympathie voor deze actie van hem gehad, maar ik zelf was nooit actief. Ik heb mijn filmgeschiedenis gehad en hoofdzakelijk in Amsterdam vertoefd.
Ik heb in ieder geval veel correspondentie van hem gezien, waaruit ik de indruk had, dat hij volledig op dit gebied werkzaam was.

36100. De **Voorzitter:** Was de verhouding zo, dat hij vertrouwelijk met u over deze dingen sprak?

A. Gedeeltelijk wel, niet voor de volle 100 pct. Gedeeltelijk heeft hij mij in zijn vertrouwen genomen, doch er was altijd een grens. Gedurende de laatste maanden zijn wij enigszins uit elkaar gegaan.

36101. De **Voorzitter:** Wist u, wie dr. *Spiecker* was?

A. Neen. *Franz Fischer* bemoeide zich met de verzending van kranten.

36102. De **Voorzitter:** Van illegale bladen naar Duitsland?

A. Ja. Ze kwamen bij duizenden naar den Haag en *Franz Fischer* heeft ze naar Duitsland doorgegeven.

36103. De **Voorzitter:** Hij speelde dus een rol bij de verzending van die kranten?

A. Ja.

36104. De **Voorzitter:** Kwamen die bladen wel bij u aan huis?

A. Het ging op mijn naam, het waren stapels van die dingen.

36105. De **Voorzitter:** U wist, dat hij werkzaam was in illegale en emigrantenkringen?

A. Ja.

36106. De **Voorzitter:** Hebt u wel eens personen bij u thuis gezien, met wie hij contact had?

A. Gezien niet. Ik hoorde van mijn vroegere vrouw, die steeds in het huis gebleven is, dat er contact bestond, gedeeltelijk met de Nederlandse geheime dienst en gedeeltelijk met de Secret Service, *Payne Best.*

36107. De **Voorzitter:** U hoorde het dus van uw vrouw, die steeds in het huis gebleven is. Heeft dit zich vóór 1940 afgespeeld?

A. Ja. In 1938 zijn wij praktisch gescheiden.

36108. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat u op een gegeven moment uit uw woning aan de Obrechtstraat bent weggegaan, dat uw vrouw daar is blijven wonen en dat *Franz Fischer* er ook gebleven is?

A. Ja.

36109. De **Voorzitter:** Uw vrouw heeft *Franz Fischer* dus veel langer medegemaakt?

A. Ja.

36110. De **Voorzitter:** Ik vroeg u: hebt u gehoord of gezien met welke personen hij o.a. contact had?

A. Gezien heb ik een zekere dr. *Strauss.*

36111. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Dat was een advocaat in den Haag, die tussenpersoon was tussen de generale staf hier en de Secret Service; ten minste, dat beweerde hij. Hij was voor mij altijd zeer ondoorgrondelijk. Hij had een zeer intensief contact met *Franz Fischer,* alsmede met de leider van de Secret Service, *Payne Best.*

36112. De **Voorzitter:** Hebt u *Payne Best* wel eens gezien?

A. Neen, mijn vrouw heeft hem wel gezien.

36113. De **Voorzitter:** U hebt dus alleen gehoord, dat *Franz Fischer* contact had met *Payne Best?*

A. Ja.

36114. De **Voorzitter:** Hebt u ook gehoord, dat hij contact had met een zekere *Strauss*?

A. Dat heb ik niet alleen gehoord, maar ook meegemaakt.

36115. De **Voorzitter:** Maar of *Fischer* door middel van *Strauss* contact had met wat men noemde de Nederlandse inlichtingendienst weet u alleen van horen zeggen. Dat hebt u alleen gehoord van *Fischer.* Of weet u het uit anderen hoofde?

A. Het is al tien jaar geleden en in die tijd is er zo ontzettend veel gebeurd, in het bijzonder in de opwindende maanden kort vóór de oorlog, dat ik het allemaal niet meer precies weet. Het verdwijnen van *Franz Fischer* heeft plaats gehad tussen de Duitse oorlogsverklaring en de inval in Nederland.

36116. De **Voorzitter:** Ja, hij is in November 1939 verdwenen.

A. Een Beauftragte van de Nederlandse geheime dienst heeft het geval onderzocht.

36117. De **Voorzitter:** Hoe heette die mijnheer?

A. Dat zal mijn vrouw wel weten.

36118. De **Voorzitter:** Was het misschien de Rijksrechercheur *Wooning*?

A. Ja.

36119. De **Voorzitter:** Was het iemand van de justitie?

A. Ja.

36120. De **Voorzitter:** Daaruit kunt u dus niet concluderen, dat *Fischer* contact had met de Nederlandse geheime dienst.

A. Neen, maar door het onderzoek is wel vastgesteld, dat hij daarmede contact had.

36121. De **Voorzitter:** Heeft u dat van hem of van de rechercheur *Wooning* gehoord?

A. Dat kan ik niet zeggen.

36122. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat u de indruk hebt, dat het zo is, maar u kunt niet zeggen, dat u dat op grond van de verklaring van een van deze personen weet. Het kan dus ook zijn, dat het een conclusie is, die u voor u zelf hebt getrokken?

A. Ja, het is mogelijk, dat ik in vele dingen onder een zekere suggestie zijnerzijds stond.

36123. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat u in 1938 uit de Obrechtstraat bent weggegaan, maar u weet wel, dat *Franz Fischer* in 1939 plotseling is verdwenen en dat er een onderzoek is ingesteld. Is rechercheur *Wooning* aan uw nieuwe adres gekomen?

A. Neen.

36124. De **Voorzitter:** Hoe weet u dan, dat dat onderzoek heeft plaats gehad?

A. Ik ben korte tijd naar dat adres teruggegaan.

36125. De **Voorzitter:** U hebt het dus van uw vroegere vrouw gehoord?

A. Ja.

36126. De **Voorzitter:** Hebt u die rechercheur gesproken?

A. Ja, maar ik was voor hem van minder belang dan mijn vrouw. Bij de ondervraging was ik aanwezig.

36127. De **Voorzitter:** Dus kort vóór November 1939 had u met *Franz Fischer* alleen maar incidenteel contact?

A. Ja.

36128. De **Voorzitter:** Sprak u hem maar af en toe?

A. Ja. Ik wist niet wat hij deed. Ik hoorde alleen, dat ze ontzettend opgewonden waren en ieder ogenblik verwachtten, dat de oorlog zou beginnen. Op zekere nacht kwam er plotseling een telegram en toen moest hij direct naar een hotel, waar de generale staf gevestigd was. Hij vroeg toen aan mij of ik het telegram wilde afgeven. Ik heb toen het telegram in de hall van het hotel afgegeven. Ik weet niet, waarom het ging.

36129. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Kort voordat de oorlog begon.

36130. De **Voorzitter:** Dus vóór September 1939? Of was het nà September 1939.

A. Het moet vóór September zijn geweest; het was kort vóór de oorlogsverklaring.

36131. De **Voorzitter:** Vóór het begin van de oorlog tegen Polen?

A. Het hotel was vol militairen.

36132. De **Voorzitter:** Dus nà het uitbreken van de oorlog?

A. Ik werk het altijd een beetje door elkaar, de eigenlijke oorlogsverklaring, het begin van de Duitse oorlog en de oorlogsverklaring.

36133. De **Voorzitter:** Als u spreekt over de oorlog, bedoelt u dan de oorlog, die ongeveer begin September 1939 is uitgebroken tussen Duitsland enerzijds en Polen, Engeland en Frankrijk anderzijds?

A. Toen is hier de mobilisatie begonnen.

De **Voorzitter:** Ja.

A. In deze mobilisatietijd is het gebeurd.

36134. De **Voorzitter:** Was het hotel, dat u bedoelde, niet hotel Paulez?

A. Ja.

36135. De **Voorzitter:** Dus u had nog wel zoveel contact met *Fischer,* dat u op een gegeven moment een boodschap voor hem deed?

A. Ja.

36136. De **Voorzitter:** Hebt u verder nog personen gezien, met wie hij contact had en die uit Duitsland kwamen?

A. Eén keer was een famile uit Duitsland bij hem om hem te bezoeken. Ik weet niet meer precies, wie het waren; dat zal mijn vrouw wel weten. Het waren een dame en een heer.

36137. De **Voorzitter:** Hebt u nooit gehoord van een majoor dr. *Solms?*

A. Ik had contact met Frau *Selma Meijer* en nadat *Franz Fischer* was weggegaan, heb ik haar een lijst gegeven van wat mij nog vers in het geheugen stond. Ik heb haar de namen gegeven van alle personen, van wie ik wist, dat zij aan de geschiedenis hadden deelgenomen. Dat heeft zij, zoals zij mij heeft gezegd, doorgegeven naar Engeland.
Maar ik kan mij die namen met de beste wil niet herinneren. „*Solms*" komt mij wel bekend voor, nu u die naam noemt.
Ik had een lijst van z.g. Duitse stafofficieren, die daarmee in verband zouden staan.

36138. De **Voorzitter:** Hebt u in dat verband de naam van dr. *Knochen* wel eens gehoord?

A. Neen. *Solms* komt mij wel bekend voor. *Franz Fischer* had een broer in Duitsland, die intendant van het Münchener Stadttheater was; met die heeft hij wel altijd contact gehad. Maar wat er eigenlijk aan de hand was, weet ik niet. Die broer is een zeer bekende figuur in Duitsland geweest.

36139. De **Voorzitter:** Wat weet u nu van het plotselinge verdwijnen van *Franz Fischer?*

A. Ik was niet in de Obrechtstraat, toen hij wegging; ik weet alleen van mijn vrouw, dat hij plotseling is thuisgekomen en gezegd heeft: de oorlog begint, ik moet direct weg.

36140. De **Voorzitter:** Hij is dus uit de Obrechtstraat weggegaan, toen de oorlog begon in September?

A. Ja. In een handomdraai waren zijn koffers gepakt. Wij hebben nooit meer iets van hem gehoord.

36141. De **Voorzitter:** Dan heb ik u misschien zoëven verkeerd begrepen. Ik dacht, dat u wist, dat hij in November 1939 plotseling uit Nederland verdwenen was.

A. Ja, dat bedoel ik, het plotselinge vertrek. Hij was weg, maar waarheen, dat was mij niet bekend.

36142. De **Voorzitter:** Wanneer was dat? In September, toen de oorlog uitbrak of twee maanden later, in November? In November heeft plaats gehad het bekende Venlo-incident, waarbij hij betrokken was.

A. Omstreeks die tijd is hij verdwenen.

36143. De **Voorzitter:** Hij is in die tijd uit uw huis weggegaan?

A. Ja.

36144. De **Voorzitter:** Nu is er een verhaal, volkomen ten onrechte, dat hij omstreeks 9 November 1939 in een hotel in de Warmoesstraat zelfmoord zou hebben gepleegd. Hebt u daarvan iets gehoord?

A. Ja.

36145. De **Voorzitter:** Was hij toen kort te voren uit de Obrechtstraat weggegaan?

A. Ja. Het was omstreeks die tijd, dat hij verdwenen is. Ik denk, dat mijn vrouw in Amsterdam heeft opgebeld om te informeren waar hij was. Ik kan het niet precies meer zeggen. Het is wel omstreeks die tijd geweest, dat hij doorgegeven heeft, dat hij zelfmoord gepleegd had of wilde plegen. Dat is het laatste, wat ik van hem gehoord heb.

36146. De **Voorzitter:** Hebt u na de oorlog nog contact met hem gehad?

A. Neen.

36147. De **Voorzitter:** Ook nooit geschreven?

A. Neen.

36148. De **Voorzitter:** Hij u ook niet?

A. Neen.

36149. De **Voorzitter:** Weet u, of hij nog leeft?

A. Ja. Mijn vrouw heeft een brief van hem gekregen.

36150. De **Voorzitter:** Uw vrouw is dus in dezen, wat men zou kunnen noemen de kroongetuige?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

Het verhoor wordt gesloten.

P. B. SCHREIBER.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

KLAAS PUNTER,

oud 39 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
majoor militaire administratie.

Hij legt de eed af als getuige.

36151. De **Voorzitter:** U bent in de eerste dagen van Mei 1940 belast geweest met de bewaking van de 21 personen, die toen op last van de opperbevelhebber van land- en zeemacht zijn geïnterneerd, aanvankelijk in het fort Ooltgensplaat. Was u commandant van de bewakingstroepen?

A. Neen, ik was plaatsvervangend commandant. Ik zou commandant worden. De heer *Molenaar,* toen directeur van het Huis van Bewaring, was de commandant.

36152. De **Voorzitter:** Ik had begrepen, dat u commandant van de bewakingstroepen was en als zodanig stond onder de heer *Molenaar.*

A. Neen, mijnheer *Molenaar* was commandant van het fort Ooltgensplaat. Mijn bestemming was hem na zes maanden te vervangen. Dit hing van de omstandigheden af.

36153. De **Voorzitter:** Maar u was toch ook de commandant van de bewakingstroepen?

A. Neen, ook niet. Dat was adjudant *Zwetsloot.* Die was de onmiddellijke commandant van het detachement militaire politie.

36154. De **Voorzitter:** Was u aan hem ondergeschikt?

A. Neen, ik was aan de heer *Molenaar* toegevoegd om hem te zijner tijd te vervangen en adjudant *Zwetsloot* kreeg directe opdrachten van de heer Molenaar of van mij.

36155. De **Voorzitter:** Dus u stond geheel buiten de politietroepen?

A. Ja.

36156. De **Voorzitter:** Op een gegeven ogenblik is de oorlog uitgebroken en toen is de zaak op drift geraakt. Is adjudant *Zwetsloot* toen ook meegegaan?

A. Ja. De gehele bewaking is meegegaan als bewaking van het transport.

36157. De **Voorzitter:** De heer *Molenaar* heeft ons verteld, hoe het allemaal is gegaan. Ik neem aan, dat het zo gebeurd is als hij ons heeft verteld. Ik zou echter gaarne in het kort ook uw lezing horen vanaf het vertrek uit Zeeland.

A. In Sluis kregen wij op een Donderdag- of Vrijdagavond van het commando-Zeeland opdracht in de volgende dagen te vertrekken. Bij monde van majoor *Poortugaal* van de Koninklijke marechaussee kregen wij, als ik mij niet vergis 's avonds om elf of twaalf uur, de opdracht de volgende morgen om zes uur te vertrekken. Toen is het gehele transport in elkaar gezet. Verschillende bussen werden gevorderd.

36158. De **Voorzitter:** Op welke datum was dat?

A. Vrijdag 17 Mei 1940. 's Morgens om zes uur zijn wij vertrokken met bestemming Lissewegen.

36159. De **Voorzitter:** Als ik het goed heb begrepen, is uw gezelschap uitgebreid met een aantal mensen, dat er niet bijbehoorde.

A. Ja, dat is geschied in opdracht van andere instanties. Er was o.a. een opdracht van majoor *Poortugaal.*
Dat waren de uitgewekenen om ras en geloof. Om het iets duidelijker te zeggen: Dat waren de Protestantse Joden. Het Katholieke deel was gelegerd in een andere plaats in Sluis.

36160. De **Voorzitter:** In welk gebouw bent u in Sluis geweest?

A. In het klooster.

36161. De **Voorzitter:** Hoe heette dat klooster?

A. Dat weet ik niet. Wij zijn er anderhalve dag of twee dagen geweest; dat durf ik niet precies zeggen. Wij zijn om 6 uur vertrokken met de opdracht: Naar Lissewegen.

36162. De **Voorzitter:** Toen was het gezelschap uitgedijd tot een paar honderd man, als ik de heer *Molenaar* althans goed heb begrepen?

A. Ja.

36163. De **Voorzitter:** Er waren ongeveer 60 man bewakingstroepen?

A. De bewakingstroepen waren eerst om de 40 man sterk. In Zeeuws-Vlaanderen zijn er 20 man bijgekomen van de andere militaire politie uit Zeeland en Brabant.

36164. De **Voorzitter:** Speciaal om die 21 gevangenen te bewaken?

A. Die 21 gevangenen plus de uitgewekenen om ras en geloof.

36165. De **Voorzitter:** Op hoeveel man schat u die?

A. Dat durf ik niet zeggen.

36166. De **Voorzitter:** Was het een vrij groot gezelschap?

A. Ik schat het op ten minste 100 personen. Ten slotte hebben wij gezegd tegen de mensen, die nog mee wilden: wij kunnen u niet meenemen. Er waren een paar zeer moeilijke (ziekte-)gevallen bij. Ik heb toen gezegd: die kunnen in een of andere auto. Wij hebben toen een grote trailer gehad en daarop zijn de jongere mensen gaan zitten. Die zijn in het transport opgenomen met de opdracht Lissewegen. Daar moesten wij nadere orders afwachten.
Wegens gebrek aan chauffeurs heb ik een van de wagens bestuurd; ik sloot de colonne. De heer *Molenaar* was in het front van de colonne met een motorordonnans.
Er moet in Lissewegen een opdracht zijn geweest om door te rijden naar Duinkerken. Daar was het: naar Béthune. In Béthune zijn wij 's avonds aangekomen. Wij wensten daar op de een of andere manier te overnachten, althans enige rust te genieten, maar dat kon door omstandigheden niet. De commandant de la place weigerde het; wij moesten ogenblikkelijk vertrekken. Doordat het nogal vlug en vlot moest gebeuren, is de colonne in tweeën gebroken; een van de Franse officieren, die als gids zou fungeren, is de tocht begonnen met een snelheid van 30, 40, 50 km. Het was donker ('s avonds 10 of 11 uur). Toen bemerkten wij, dat de colonne uit elkaar zou gaan. Het grootste gedeelte van het speciale transport (van de 21 man) was in het front. Wij (luitenant *de Groot* en ik) hebben toen gezegd: wij blijven er bij en zullen trachten de Franse officier te volgen. Op een gegeven moment was de gehele colonne uit elkaar getrokken. Toen hebben luitenant *de Groot,* die er in Zeeland bij was gekomen,

en ik met het eerste gedeelte de gids gevolgd. Dat hebben wij gedaan in de richting Ambleteuse, het z.g. interneringskamp in Frankrijk. Wij zijn daar 's morgens om 8 of 9 uur (dat weet ik niet precies meer) aangekomen. Toen was daar de opdracht, de geïnterneerden daar te laten; wij zelf zouden de Fransen helpen de bewaking van het kamp te versterken. Dat was volgens ons om dankbaar te zijn, want wij hadden de laatste drie, vier dagen geen rust gehad, vooral de afdeling bewaking van de militaire politie niet. Toen wij een of twee uur in het kamp waren, kwam de kampcommandant naar ons toe; hij zei ons: u moet ogenblikkelijk weer vertrekken. Ik zei: „order is order, dan zullen wij gaan". Ik gaf de order, ogenblikkelijk de wagens te doen bemannen, zoals zij bij onze komst in het kamp bemand waren.

36167. De **Voorzitter:** Toen was u alreeds een deel van het gezelschap met inbegrip van de heer *Molenaar* kwijt?

A. De uitgewekenen om ras en geloof hebben wij in Béthune aan de commandant de la place overgegeven; die zijn door de Franse autoriteiten naar het vluchtelingenkamp aldaar gedirigeerd. De heer *Molenaar* is met het tweede gedeelte van het transport naar Ambleteuse vertrokken.

36168. De **Voorzitter:** Daar is geen militaire politie bijgebleven?

A. Neen. De uitgewekenen om ras en geloof waren alleen bij ons om hen door de colonne vluchtelingen in België heen te helpen.

36169. De **Voorzitter:** U was dus met het oorspronkelijke gezelschap?

A. Ja, met het oorspronkelijke gezelschap van Ooltgensplaat en Ellewoutsdijk. Toen kwam de order, dat wij moesten vertrekken. Ik gaf daarop bevel te vertrekken zoals wij gekomen waren.

36170. De **Voorzitter:** Waar was de heer *Molenaar* op dat moment?

A. Die was nog niet gearriveerd. Hij kwam met het tweede gedeelte van de colonne.

36171. De **Voorzitter:** De heer *Molenaar* hoorde toch eerder bij het gedeelte van de 21 mensen, waar u bij was, dan bij het gedeelte van de Duitse vluchtelingen?

A. U moet hierbij in het oog houden, dat op de markt in Béthune een Frans officier, die in een van de auto's voor mij rijdt, op een gegeven moment zegt: de colonne begint te rijden, en dat het tweede gedeelte door autopech of iets dergelijks in het donker wachtte. De Franse officier wachtte niet. Wij (luitenant *de Groot* en ik) zien het en nemen ook de auto om te zorgen, dat er enige bewaking bij de wagens (waarin de 21 gevangenen) is. Vóór in de wagens zaten twee man militaire politie en achterin eveneens twee. Toen zijn wij begonnen te rijden. In Ambleteuse kregen wij opdracht verder te gaan naar Rouaan. Ik zeide: dat is goed, maar als wij in Rouaan aankomen, zal ik mij in verbinding stellen met de legatie in Parijs.

Toen zag de commandant van het kamp, dat wij ook de gevangenen in de wagens brachten. Hij zeide: dat gaat zo niet. Ik antwoordde: Het zijn onze gevangenen; geïnterneerden of gevangenen, zij blijven bij ons. Als zij hier blijven, blijven wij ook hier.

Toen zeide de commandant: U vertrekt, waarop ik opmerkte: Neen, dan een schriftelijke order.

Hij antwoordde: Dan zult u enige tijd moeten wachten.

Wij hebben gewacht totdat er een ordonnans kwam met de order: Bewakingsdetachement vertrekken naar Rouaan; geïnterneerden overgeven aan de Franse autoriteiten.

Wij zijn naar Rouaan gegaan en ik heb mij daar ogenblikkelijk in verbinding gesteld met de legatie in Parijs.

36172. De **Voorzitter:** Toen was u de geïnterneerden kwijt?

A. Ja. Die waren in het kamp achtergebleven.

36173. De **Voorzitter:** In Rouaan hebt u dus de legatie in Parijs opgebeld. Met wie hebt u gesproken?

A. Met kapitein *van Rooy* of *van Royen.*

De verbinding van Rouaan naar Parijs was verbazend moeilijk. Aldaar werd mij medegedeeld: U hebt de Franse bevelen te gehoorzamen. In Rouaan was echter weer een order om te vertrekken naar Limoges. De Franse autoriteiten zijn van plan de Belgen door te sturen naar Narbonne. De legatie zeide: U zult toch moeten doorgaan naar Limoges. Alvorens u zich echter in verbinding stelt met de commandant de la place aldaar belt u ons op; misschien kunnen wij andere maatregelen nemen.

Wij zijn doorgegaan van Rouaan naar Limoges. De heer *Molenaar* heb ik in Ambleteuse niet gezien. Wij hebben elkaar echter zeer zeker in Rouaan ontmoet.

36174. De **Voorzitter:** Is de heer *Molenaar* niet gearresteerd geweest?

A. Dat is weer de pijnlijke situatie in Béthune. De heer *Molenaar* was burger, en aangezien in Ambleteuse parachutisten waren geland en alles daar in wanorde was, was de commandant in Béthune niet zo erg op de geïnterneerden gesteld. Hij was ook niet gesteld op ons, noch op de burger de heer *Molenaar.* Wij werden gelast ogenblikkelijk te vertrekken. Toen één van de luitenants tegen de commandant zei, dat de politiemensen in twee dagen geen rust hadden gehad, dat zij twee dagen lang achter het stuur hadden gezeten en dat de mensen in ieder geval zoveel rust moesten hebben, dat zij elkaar bij de bewaking konden aflossen, antwoordde de commandant de la place, dat hij daarmede niets te maken had. Verder zei hij: U krijgt een order om te vertrekken, weigert u, dan is het dienstweigering; indien u niet vertrekken kunt, dan gaat u het hospitaal in; dan bent u ziek. Luitenant *de Groot* bracht mij dit over, waarop ik zei: Dan zullen wij maar vertrekken. We kregen toen een Frans officier als geleider mee, die zo stevig ging doorrrijden, dat de gehele colonne uit elkaar gerukt werd.

36175. De **Voorzitter:** U hebt niet verteld, wat er met de heer *Molenaar* is gebeurd.

A. Ik weet alleen, dat hij moeilijkheden heeft gehad. Hij werd op een politiebureau vastgehouden. Ik ben er echter niet bij geweest.

36176. De **Voorzitter:** Van welk ogenblik af is de heer *Molenaar* er niet meer bij geweest?

A. Hij is niet bij het transport geweest van Béthune naar Ambleteuse. Later hebben wij elkaar weer ontmoet, volgens een afspraak achtergelaten bij de commandant van het kamp te Ambleteuse.

36177. De **Voorzitter:** Heeft het gesprek met het Nederlandse gezantschap in Parijs plaats gehad na overleg met de heer *Molenaar?*

A. Dat kan ik u met zekerheid niet zeggen. Ik vermoed van wel, want toen wij 's avonds in Rouaan aankwamen, hebben wij elkaar weer ontmoet. De volgende dag is er via de consul met Parijs telefonisch overleg geweest. Ik vermoed, dat hij daarbij is betrokken geweest, maar definitief kan ik het niet zeggen. Toen zijn wij naar Limoges vertrokken en daar waren reeds maatregelen getroffen. Overste *Beckman* van de genie heeft ons opgevangen en daar is het transport gestopt. Wij hebben enkele andere Hollanders verzameld en na korte tijd is door toedoen van de legatie in Parijs de opdracht gekomen naar Douvre Delivrande te vertrekken. Te zamen met marechaussee uit Nantes, die ook naar Douvre Delivrande waren getransporteerd, zijn wij toen via Brest naar Engeland vertrokken. De 21 gevangenen bleven achter.

36178. De **Voorzitter:** Met punt, waar het dus op aankomt, is dit: U hebt, toen u de 21 gevangenen achterliet, daartoe een uitdrukkelijke schriftelijke lastgeving van de Franse autoriteiten gekregen?

A. Ik heb die lastgeving gezien.

Dat was, ik zou haast zeggen: een telegramlastgeving, een klein memorandum, zoals er met spoed worden gemaakt en per ordonnans verzonden werden.

36179. De **Voorzitter:** Daarna hebt u dus uw positie geverifieerd bij het Nederlandse gezantschap in Parijs. Blijkbaar om te vragen: Doe ik goed of moet ik anders handelen? Dat is eigenlijk de gedachte geweest?

A. Ja. Want per slot van rekening hadden wij langzamerhand gezien, wat er met de diverse Belgen gebeurde. Ik zei: Wij weten op een gegeven ogenblik ook niet, wat het einde zal zijn.

36180. De **Voorzitter:** Wat bedoelt u met: Wij hadden langzamerhand gezien, wat er met de Belgen gebeurde?

A. Zij kregen allen opdracht per trein naar Narbonne te gaan. Verschillende Franse officieren en andere Franse militairen zeiden: „Wij hebben het vervoerbiljet of het bewijs, dat wij ons moeten begeven in de richting Narbonne en Montpellier."

36181. De **Voorzitter:** Waarom vermeldt u dat speciaal?

A. Omdat wij er iets van hadden gehoord, maar niet met definitieve zekerheid wisten, dat de marechaussee naar Montpellier was vertrokken. Toen heb ik gezegd: „Laten wij nu vragen (zeer speciaal ook, omdat het een order van de Fransen was voor het overgeven van de geïnterneerden) om het te verifiëren, of het juist is geweest de Franse bevelen in dit geval te gehoorzamen.

36182. De **Voorzitter:** Er is geen sprake van, dat er ook nog contact is geweest met het Nederlandse gezantschap in Londen?

A. Totaal niet! Bij mijn weten niet. Ten minste niet door ons.

36183. De **Voorzitter:** Er bestaat daaromtrent geen misverstand? Het is geweest het Nederlandse gezantschap in Parijs?

A. Ja.

36184. De **Voorzitter:** Van hetgeen er verder is gebeurd met die 21 geïnterneerden, die achtergebleven zijn, weet u niets?

A. Daar weet ik totaal niets van.

36185. De **Voorzitter:** Dat kunt u alleen vermoeden. Maar hebt u niemand meer gesproken uit die omgeving, die u heeft verteld, hoe zij vrijgekomen zijn?

A. Jawel, maar dat weet u zelf ook wel. Ik heb het in Engeland gehoord. Dat ging via deze en via gene. Wat ik daar heb gehoord, durf ik voor nog geen 50 pct. aannemen als juist. Dat zijn phantastische verhalen geweest.

36186. De **Voorzitter:** U hebt dus niemand meer gesproken, die er bij is geweest?

A. Neen, totaal niet.

36187. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U kwam, toen u uit Nederland vertrok, telkens in een andere plaats en dan lag daar een telegram; waar kwam dat vandaan?

A. Dat kan ik u niet zeggen, omdat ik — zoals ik u verteld heb — de colonne sloot bij het vertrek uit Sluis.

36188. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Later was u voorop.

A. Neen. Ik ben voorop geweest van Béthune af en toen heb ik zelf gezien de opdracht om de geïnterneerden in Ambleteuse over te geven aan de Franse autoriteiten. Dat is geweest, waarmee ik in eerste instantie te maken heb gehad. In Lissewegen en Duinkerken was het de heer *Molenaar.*

36189. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Toen had u de gevangenen nog altijd bij u?

A. Ja.

36190. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waren dat Franse telegrammen?

A. Dat weet ik niet. Van Lissewegen weet ik het niet. U moet bedenken, dat het transport al verbazend moeilijk was, dat wij één motorordonnans hadden, die in de buurt van mijn auto reed en tegen wie ik zei „ga eens naar voren en kijk of de colonne nog intact is", of: „laat ze langzamer rijden, want de mensenmenigten worden zó groot, dat wij er haast niet door kunnen komen", vooral was dat moeilijk op de kruispunten.

36191. De **Voorzitter:** Hebt u met de geïnterneerden geen moeilijkheden gehad?

A. Totaal niet.

36192. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Zij waren zeker onder een hoedje te vangen?

A. In zeker opzicht: ja. Toen zij in het kamp Ambleteuse waren, waren zij zeer gewillig.

36193. De **Voorzitter:** U hebt hen ook medegemaakt in Ooltgensplaat?

A. Ja.

36194. De **Voorzitter:** Hoe waren ze daar?

A. Het is een groot fort. Aan een bepaalde kant waren barakken. Daarin waren zij gelegerd. De eerste dagen was er wel eens een kleine onaangenaamheid, maar over het geheel genomen waren er geen moeilijkheden. Toen op de morgen van de 10de Mei de verschillende Duitse vliegtuigen overkwamen — het was blijkbaar bekend, dat de geïnterneerden daar zaten —, kregen wij onaangenaamheden door het wuiven met zakdoeken voor de ramen. Toen hebben wij de maatregel genomen, dat niemand meer binnen een afstand van zoveel meter bij de ramen mocht komen. 's Avonds zijn zij uit de barakken gehaald en in een van de kamers van het fort ondergebracht onder strenge bewaking.

36195. De **Voorzitter:** De heer *Molenaar* klaagde speciaal over één van de geïnterneerden.

A. Er is er één afgezonderd. Vandaar dat ik zojuist memoreerde het wuiven met zakdoeken. Dat is zeer speciaal door deze man uitgebuit om onrust te veroorzaken. Het is mogelijk, dat het *Arends* is geweest.

36196. De **Voorzitter:** Weet u, wat het voor mensen waren? Er was een aantal N.S.B.-ers bij. Waren er ook anderen bij? Er is sprake van, dat er ook enkele communisten bij waren.

A. Er is één communist bij geweest. Als u mij de naam noemt, herken ik hem misschien.

36197. De **Voorzitter:** Is het *Feij* misschien?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat *Feij* communist was. Is er ook niet een naam *Sturm* bij?

De **Voorzitter:** Ik heb hier de lijst met namen van deze personen. Ik zal haar u even geven, misschien kunt u het dan nagaan.

(De Voorzitter overhandigt de getuige de lijst.)

A. Als ik een naam zou moeten aanduiden, dan zou het *Kröller* zijn.

De **Voorzitter:** *Kröller* is een N.S.B.-er.

A. *Arends* is naar voren gekomen, *Kröller, Rost van Tonningen, Feldmeijer* en *Feij.* Ik kan mij echter niet herinneren, dat *Feij* communist was.

36198. De **Voorzitter:** Weet u positief, dat er één of meer communisten bij waren?

A. Positief kan ik het niet zeggen.

36199. De **Voorzitter:** Heeft men u medegedeeld, dat het niet uitsluitend N.S.B.-ers waren?

A. Het is mij niet meegedeeld. Ik heb gemeend dit uit eigen waarneming te mogen concluderen. Ik ben op 7 Mei in het kamp Ooltgensplaat aangekomen. Op 9 Mei ben ik voor dienst in Breda geweest. Wij kwamen nl. allerlei dingen te kort en daarom hadden wij van het Departement van Justitie machtiging gekregen om uit de gevangenissen te Breda en Rotterdam verschillende dingen te verkrijgen ter aanvulling van het kamp. In werkelijkheid ben ik dus alleen op de 8ste Mei in de gelegenheid geweest goed te kunnen waarnemen, want daarna is dit niet meer mogelijk geweest.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

K. PUNTER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e.*

Verhoor van

SUSANNE MENZEL,

oud 50 jaar, wonende te Amsterdam, coupeuse.

Zij legt de eed af als getuige.

36200. De **Voorzitter:** U bent, als ik goed ben ingelicht, omstreeks 1933 met uw man uit Duitsland hier gekomen. Wat was de reden, waarom u Duitsland had verlaten?

A. Wij zijn uit Duitsland weggegaan, omdat wij niet van het regime hielden, uit overtuiging. Mijn man had een kunstunie met een Duitse familie. Hij is eerder vertrokken; ik ben het laatst gekomen.

36201. De **Voorzitter:** Bent u toen in den Haag gaan wonen?

A. Ja, in de Obrechtstraat 444 of 446.

36202. De **Voorzitter:** Tot hoelang hebt u daar gewoond?

A. Tot 1941 of 1942.

36203. De **Voorzitter:** Bent u in die periode van uw man *P. B. Schreiber* gescheiden?

A. In 1939 kwam de andere vrouw. Gescheiden ben ik eerst twee jaar geleden, maar wij leefden niet meer samen.

36204. De **Voorzitter:** Was hij in 1939 niet meer bij u in huis?

A. Hij was in Amsterdam.

36205. De **Voorzitter:** Is het derhalve juist, dat u omstreeks 1939 alleen woonde?

A. Gedeeltelijk.

36206. De **Voorzitter:** Precies. Nu hebt u blijkbaar in de jaren vóór de oorlog ontmoet een zekere dr. *Franz Fischer.* Hoe is die kennismaking geschied?

A. Mijn man had hem leren kennen in Amsterdam en had hem in ons huis gebracht.

36207. De **Voorzitter:** Is het gevolg geweest, dat hij bij u kwam inwonen?

A. Ja.

36208. De **Voorzitter:** Wanneer zal het ongeveer geweest zijn, dat hij bij u gekomen is?

A. In 1939.

36209. De **Voorzitter:** Niet eerder, dacht u?

A. Neen.

36210. De **Voorzitter:** Hij is in November 1939 verdwenen.

A. Hij is afgereisd en niet teruggekomen; ja, dat is waar.

36211. De **Voorzitter:** Was dat omstreeks 9 of 10 November 1939?

A. Dat weet ik niet precies.

36212. De **Voorzitter:** Hoelang heeft hij te voren bij u gewoond? Of kunt u dat zo niet zeggen?

A. Neen, dat kan ik niet precies zeggen.

36213. De **Voorzitter:** Een jaar, dacht u?

A. Neen, dat dacht ik niet.

36214. De **Voorzitter:** U dacht iets korter dan een jaar?

A. Het moet korter dan een jaar geweest zijn.

36215. De **Voorzitter:** Precies. Weet u ook, waarom *Franz Fischer* uit Duitsland gegaan was?

A. Die was, zoals hij ons vertelde, ook om politieke redenen gegaan.

36216. De **Voorzitter:** Weet u niet, of er andere redenen waren, waarom hij uit Duitsland was gevlucht?

A. Omdat hij anti-fascistisch was. Hij vertelde ons, dat, toen *Schleicher* was vermoord, een vriend hem had opgebeld en hem had gezegd, dat hij naar Zwitserland moest vluchten.

36217. De **Voorzitter:** Hebt u nooit gehoord, dat hij om financiële redenen uit Duitsland weg moest?

A. Neen, dat heb ik nooit gehoord.

36218. De **Voorzitter:** *Franz Fischer* had, geloof ik, in die tijd wel enig contact met Duitsland?

A. Ik kan het u niet zeggen. Ik wist, dat hij daar en daar naar toe ging, maar wat het was, weet ik niet.

36219. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, was de verhouding tussen hem, u en uw man nogal vertrouwelijk.

A. Ze was vriendschappelijk, maar niet vertrouwelijk. Hij zegde nooit iets precies. Ik wist wel, dat hij met politiek iets te maken had, maar hij liet niets naders uit.

36220. De **Voorzitter:** Het was toch niet helemaal zo, dat hij alleen maar iemand was, die bij u op kamers woonde?

A. Neen, hij kwam door mijn man in het huis.

36221. De **Voorzitter:** De verhouding was toch iets meer dan die van verhuurder tot kamerbewoner?

A. Ja, zij was vriendschappelijker.

36222. De **Voorzitter:** Zijn er in die tijd mensen bij u thuis geweest, die hij ontving?

A. Er is een keer een mijnheer *Payne Best* geweest. Toen was hij ziek. Verder weet ik er niets van af. Ik moest werken.

36223. De **Voorzitter:** Wat was u?

A. Ik ging uit naaien, ik moest geld verdienen. Ik was overdag niet thuis. *Payne Best* heb ik een keer ontmoet.

36224. De **Voorzitter:** Hebt u ooit Duitsers bij hem gezien?

A. Neen. Ja toch, zijn zuster is eens geweest.

36225. De **Voorzitter:** Hij heeft waarschijnlijk wel het een en ander over zijn relaties verteld?

A. Hij heeft niets over Duitse namen verteld. Hij heeft alleen verteld, dat hij anti-facsistisch was en met *Payne Best* in verbinding stond. Ik moest een keer een telefoongesprek overbrengen, omdat hij ziek was. Ik weet niets van namen.

36226. De **Voorzitter:** Er is toch een periode geweest, waarin u met *Franz Fischer* meer contact had dan uw man, omdat uw man weg was?

A. Ja, hij was in Amsterdam.

36227. De **Voorzitter:** Uw man, die in de laatste tijd minder met hem in contact kwam dan u, weet b.v. wel namen van Duitsers te noemen. Hij noemt b.v. de naam van dr. *Spiecker* en die van de heer *Strauss*.

A. Ja, de heer *Strauss* is in Holland geweest. Hij zeide, dat hij Engelsman was.

36228. De **Voorzitter:** Is de heer *Strauss* bij u thuis geweest?

A. Ja, maar die was erg onsympathiek.

36229. De **Voorzitter:** En dr. *Spiecker*? Hebt u die naam wel eens gehoord?

A. Ja, wel gehoord.

36230. De **Voorzitter:** In welk verband vertelde de heer *Franz Fischer* van dr. *Spiecker?*

A. Ik weet alleen, dat hij dikwijls brochures uit Zwitserland kreeg, anti-fascistische geschriften. Het is mogelijk, dat het die mijnheer was. Hij kwam uit Parijs. Persoonlijk heb ik hem nooit gezien.

36231. De **Voorzitter:** Heeft *Fischer* u verteld, dat hij met dr. *Spiecker* samenwerkte?

A. Ja, dat nam ik aan. Ik ben heel „unpolitisch". Ik heb mij daarmede niet verder bemoeid. Ik heb wel namen gehoord, maar ik heb nooit de personen gezien.

36232. De **Voorzitter:** Aan de andere kant zou het niet zo vreemd geweest zijn, dat hij er met u over sprak. U zegt, dat u om politieke redenen uit Duitsland bent weggegaan. *Fischer* beweerde ook om politieke redenen weggegaan te zijn.

A. Wij hebben in dit opzicht niets gedaan. Wij zijn uit overtuiging weggegaan, wij zijn eigenlijk idealisten.

36233. De **Voorzitter:** Als u beiden, uw man en u, en *Franz Fischer* uit Duitsland zijt weggegaan, omdat u en hij anti-fascisten waren, en u komt met elkander samen te wonen, dan is het op zich zelf toch niet vreemd, dat men met elkaar over die dingen spreekt!

A. Ja, voor zover hij vertelde, is hij anti-fascistisch geweest. Anders had hij ook nooit in mijn huis gekomen. Toen de Duitsers Nederland hadden bezet, drongen op zekere dag vijf mensen mijn huis binnen, die naar dr. *Fischer* kwamen vragen.

36234. De **Voorzitter:** Had u de indruk, dat zij kwamen om hem te arresteren?

A. Er werd gebeld. Het was 's morgens halfnegen en ik lag nog in bed. Ik stond op en toen hoorde ik zeggen: Ist dr. *Fischer* hier? Er waren Indische mensen in huis en de baboe, die open had gedaan, hoorde ik zeggen: Ik niet baas. Ze zijn toen niet naar boven gekomen.

36235. De **Voorzitter:** Toen de Duitsers kwamen, was het na de tiende Mei 1940. Maar na November 1939 is toch ook de Rijksrechercheur *Wooning* bij u geweest?

A. Ja. Er stonden toen enige dozen en er waren vele couranten. Die heb ik aan mijnheer *Wooning* meegegeven. Ik had van dr. *Fischer* een keer een brief uit België ontvangen. Die heb ik ook gegeven.

36236. De **Voorzitter:** Was het een persoonlijke brief of stonden er alleen maar zakelijke dingen in?

A. Ik weet niet meer wat er in stond. Ik was vreselijk opgewonden. Er was iemand verdwenen en ik hoorde maar niets van hem. Ik vond het heel vreemd en toen heb ik de heer *Payne Best* opgebeld. Ik kreeg toen de mededeling, dat er wel meer mensen verdwenen.

36237. De **Voorzitter:** Waarom belde u *Payne Best* op, toen *Fischer* was verdwenen?

A. Omdat hij met hem in verbinding stond. Ik had een keer met hem gebeld, toen *Fischer* ziek was.

36238. De **Voorzitter:** Was dat kort te voren?

A. Ja, maar de datum weet ik niet precies meer.

36239. De **Voorzitter:** Heeft *Fischer* toen verteld, dat hij vrij regelmatig contact met *Payne Best* had?

A. Hij heeft mij van zijn contacten nooit iets anders verteld. Hij was erg gesloten. Ik was bang voor hem. Hij was erg driftig.

36240. De **Voorzitter:** In welk opzicht was u bang?

A. Hij wilde soms zonder enige aanleiding alles stukslaan. Op zekere dag kwam hij dronken thuis en toen heeft hij alles stukgeslagen. Ik was diep ongelukkig, dat ik zo alleen stond. Ik was bang voor hem. Ik heb erg geleden.

36241. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Vertrouwde u hem?

A. Ja.

36242. De **Voorzitter:** Doet u dat nu nog?

A. Ja.

36243. De **Voorzitter:** Hebt u geen enkele reden te vermoeden, dat hij een dubbel spel speelde?

A. Dat heb ik nooit gemerkt.
U moet niet vergeten: wij zijn weggegaan, ik heb alles opgegeven. Wij waren geen Joden-mensen. Alles heb ik verkocht, voor niets. Ik was enig kind. Mijn ouders hebben kisten meegestuurd. Die waren boos, omdat ik ging.

36244. De **Voorzitter:** Heeft uw man moeilijkheden tijdens de bezetting gehad?

A. Ik geloof het niet. Politiek is hij ook erg goed. Het is privé, dat er een andere vrouw kwam, maar ik ben niet boos met hem.

36245. De **Voorzitter:** Als hij anti-fascistisch was, had hij toch een goede kans, dat de Duitsers, toen zij hier kwamen, het hem lastig zouden maken?

A. Ik heb niet met hem samengewoond, dat weet ik niet.

36246. De **Voorzitter:** U spreekt hem nog wel eens?

A. Heel vluchtig, heel kort.

36247. De **Voorzitter:** Hebt u nooit gehoord, dat hij gearresteerd is geweest?

A. Neen. De familie *Guth* heeft ook ondergronds meegewerkt; de zoons hebben zich schuil moeten houden.
Ik woonde natuurlijk alleen.

36248. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was u in de Meidagen en er na niet bang, dat u met de Duitsers — dat waren nazi's — moeilijkheden zou krijgen?

A. Natuurlijk. Ik ben ontzettend geschrokken. Ik heb gedacht: Nu is het uit. Maar dat het niet gebeurde, beschouwde ik eigenlijk als een wonder. Ik heb nog een Hollandse vriend gehad, die mij hielp papieren wegruimen.
Zij zijn de volgende dag teruggekomen en hebben mij met een revolver achternagelopen. Ik was er toen op voorbereid. Ik ben erg impulsief. Zij waren met hun vijven. Dat vertelde de vrouw beneden mij: twee bleven voor de deur staan en drie kwamen boven en liepen mij met een revolver achterna en doorzochten alles. Het eerste woord was: Is dr. *Fischer* hier?

36249. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In de tijd tussen die twee bezoeken had u wat weggestopt?

A. Wat er aan couranten stond en de dozen. Er was een voddenman....

36250. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik niet. U hebt zoëven verteld, dat u de couranten en andere gegevens maanden te voren had afgegeven aan rechercheur *Wooning*.

A. Die heb ik alles laten zien en hij heeft uitgezocht.

36251. De **Voorzitter:** U hebt hem dus niet alles meegegeven?

A. Ja, hij was een paar avonden bij mij.

36252. De **Voorzitter:** Heeft hij er dingen uitgehaald en was er nog een en ander overgebleven?

A. Er waren drie dozen.

36253. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat zat er precies in?

A. Ik moet u eerlijk vertellen: ik heb ze *Wooning* eerlijk gegeven en de brief gegeven. Eén keer heb ik *Wooning*, toen de Duitsers hier waren, gezien met een vriendin. Hij moet in Duitsland geweest zijn en teruggekomen zijn. Ik heb hem gevraagd, hoe het met de papieren was, omdat de brief van *Fischer* er bij was. Hij heeft mij verteld, dat zij waren verbrand, vóórdat de Duitsers kwamen.

36254. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U vond het wenselijker, toen de Duitsers de eerste keer geweest waren, dat de rest zo spoedig mogelijk weg was?

A. Ja, er waren couranten bij met aangestreepte gedeelten.

36255. De **Voorzitter:** Hebben de Duitsers niets meegenomen? Was er niets meer?

A. Neen. Ja, alleen een brief van mijn man, die naar een dominee in Amerika, een verre bloedverwant van zijn moeder, had geschreven, dat hij wilde emigreren naar Amerika, dat hij van hem geld wilde lenen, dat hij uit Duitsland was geëmigreerd, omdat hij tegen *Hitler* en het nationaal-socialisme was. Daar wist ik niets van.

36256. De **Voorzitter:** Hebben de Duitsers die brief gevonden?

A. Neen. Daar wist ik niets van. Een afschrift lag in de schrijftafel.

36257. De **Voorzitter:** Heeft hij desondanks geen moeilijkheden gehad?

A. Neen. Ik moest zijn adres zeggen en dat heb ik ook gedaan. Toen zeide die mijnheer: „Waarom bent u uit Duitsland geëmigreerd?" Ik antwoordde: „Om de Kunstunion". Er was een Oostenrijker bij. Ik had een briefje van mijn schoonmoeder en wilde dat halen. Eén ging mij achterna. Dat ergerde mij. Ik heb gezegd: als ze mij doodschieten, is het mij gelijk. Toen zeide de man: bij ons wordt men niet zo snel doodgeschoten, Frau *Schreiber*.
Zij waren erg koel. Ik heb niets meer gehoord. Ik had het gevoel, dat de Oostenrijker een geschikt iemand was.

36258. De **Voorzitter:** U veronderstelt, dat deze Oostenrijker u geholpen heeft?

A. Ja.

36259. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Misschien heeft de Oostenrijker de brief onder tafel gewerkt.

A. Ja, dat vermoed ik.

36260. De **Voorzitter:** Hoe is *Franz Fischer* verdwenen?

A. Hij is in November op reis gegaan. Hij heeft zijn koffers medegenomen, ging weg en zeide: Ik kom misschien over drie dagen terug. Ik heb niets meer van hem gehoord.

36261. De **Voorzitter:** Was die brief, die over België gestuurd is, het eerste levensteken?

A. Ja, toen was hij een paar weken weg.

36262. De **Voorzitter:** Er is een verhaal, dat er een bericht zou zijn gekomen uit een hotel in de Warmoesstraat, dat hij zelfmoord gepleegd had.

A. Ja, dat is bij de familie *Guth* gekomen.

36263. De **Voorzitter:** Er is dus een telefoontje gekomen?

A. Ik heb er van gehoord.

36264. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waar woont de familie *Guth*?

A. In Amsterdam,. Dat zijn mijn vrienden. Zij zijn met ons uit Duitsland weggegaan. Er is ergens opgebeld. Ik weet het niet precies meer.

36265. De **Voorzitter:** Hebt u in de periode, dat *Fischer* bij u was, de naam *Solms* gehoord?

A. Die naam zegt mij niets. De naam van dr. *Strauss* wel.

36266. De **Voorzitter:** Hebt u de naam van dr. *Knochen* gehoord?

A. Neen, ik weet alleen, dat hij, toen ik eens thuiskwam, erg huilde en verschrikkelijk opgewonden was. Hij zeide, dat hij bericht had gekregen, dat 30 beste vrienden van hem in Duitsland doodgeschoten waren. Dat waren militairen.

36267. De **Voorzitter:** Hebt u de naam *Travaglio* wel eens gehoord?

A. Neen.

36268. De **Voorzitter:** *Fischer* ging natuurlijk nogal eens op reis?

A. Het was een eigenaardig mens.

36269. De **Voorzitter:** Vertelde hij nooit waarheen hij ging?

A. Neen.

36270. De **Voorzitter:** Hebt u later, nadat hij was weggegaan en u die brief van hem hebt gekregen, nog iets van hem gemerkt?

A. Een jaar geleden heb ik plotseling uit Stuttgart een brief van hem ontvangen.

36271. De **Voorzitter:** Wat schreef hij in die brief?

A. Ik weet het niet meer. Ik zal zien of ik de brief nog kan vinden. Hij schreef, dat hij in een concentratiekamp had gezeten.

36272. De **Voorzitter:** Schreef hij over zijn persoonlijke lotgevallen?

A. Ja, hij schreef, dat het hem slecht ging en dat hij erg pessimistisch was.

36273. De **Voorzitter:** Hebt u hem teruggeschreven?

A. Ik heb hem een keer geschreven. Eigenlijk was ik innerlijk verontwaardigd, dat hij op die manier verdwenen was, zonder dat hij ooit iets van zich had laten horen.

36274. De **Voorzitter:** Heeft hij toen niet geschreven, waarom hij was weggegaan?

A. Neen, daaraan ergerde ik mij. Hij schreef er geen woord over.

36275. De **Voorzitter:** Gaf hij een verklaring, waarom hij was verdwenen?

A. Neen.

36276. De **Voorzitter:** Verontschuldigde hij zich ook niet?

A. Neen. De brief was overigens heel aardig en er bleek uit, dat hij heel dankbaar was. Ik ben, eerlijk gezegd, geen briefschrijfster. Ik heb teruggeschreven, maar ik had er niet veel zin in.

36277. De **Voorzitter:** Hebt u hem wel eens een courantenartikel toegezonden, waarin zijn naam genoemd werd?

A. Neen.

36278. De **Voorzitter:** Hebt u ooit een courantenartikel gelezen, waarin zijn naam stond?

A. Ja, dat heb ik gelezen.

36279. De **Voorzitter:** Hebt u het hem toegezonden?

A. Neen, dat is door de familie *Guth* gebeurd.

36280. De **Voorzitter:** Waarom is dit anoniem gebeurd?

A. Dat weet ik niet. Ik heb het hem eerlijk niet geschreven.

36281. De **Voorzitter:** Waar woont die familie *Guth*?

A. Volkerakstraat 32, Amsterdam. Ze bedoelden het goed.

36282. De **Voorzitter:** Het wonderlijke is, dat het anoniem gestuurd is.

A. Ik weet niet wat daarvan de reden is.

36283. De **Voorzitter:** U hebt er dus met de familie *Guth* over gesproken?

A. Ja, en toen heeft *Guth* gezegd: als hij eerlijk is, kan hij het verantwoorden.

36284. De **Voorzitter:** Toen u dat artikel las in „Het Parool" van 8 Maart 1947, hebt u er met de familie *Guth* over gesproken. Hebt u toen niet gezegd: Dat is een openbaring, dat *Fischer* in het Venlo-incident een rol heeft gespeeld? Hebt u toen niet gezegd: Nu begrijp ik bepaalde dingen?

A. Ik begrijp het nog niet. Waarom zijn die Duitsers bij mij geweest?

36285. De **Voorzitter:** Maar hebt u toen u het courantenartikel las niet gezegd: Nu worden mij dingen duidelijk, die ik te voren niet begrepen heb?

A. Ik kan mij alleen voorstellen, dat de naam *Payne Best* er bij was. Die andere mensen kende ik totaal niet. Ik ben die dag geschrokken. Um Gottes willen, dacht ik, wat heb ik bij mij gehad!

36286. De **Voorzitter:** Hebt u, toen u het courantenbericht las en het verhaal, waarin *Franz Fischer* was betrokken, het Venlo-incident en alles, wat er mee samenhing, niet gezegd: nu begrijp ik bepaalde dingen van *Fischer,* die ik in die tijd niet begrepen had?

A. Wat moest ik dan begrijpen?

36287. De **Voorzitter:** U hebt toch wel eens wat van *Franz Fischer* bemerkt!

A. Ik heb gezegd: ik wist, dat hij anti-fascist was.

36288. De **Voorzitter:** Het zou mogelijk zijn, dat u, toen u in 1947 het courantenartikel las, gezegd hebt: nu begrijp ik bepaalde dingen door dat verhaal.

A. Hij deed mij geen verhalen. Hij was erg gesloten. Hij was heel goed voor mij, maar ik durfde hem niets vragen.

36289. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Toen *Franz Fischer* verdwenen was, hebt u *Payne Best* opgebeld.

A. Ja. *Franz Fischer* was te voren ziek geweest en toen had ik voor hem *Payne Best* moeten opbellen.

36290. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wist u niet waar deze woonde?

A. Ik wist het telefoonnummer.

36291. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U weet nog niet, waar hij woonde?

A. Ik heb hem één keer gezien en ik heb één keer met hem getelefoneerd.

36292. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat was het enige aangrijpingspunt, dat u had: het telefoonnummer?

A. Ja.

36293. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie kwam er toen aan de telefoon? Was het een vrouw of een man?

A. Het was een mannenstem, maar het was heel kort. Hij zei: ja, er verdwijnen nog meer mensen. Dat was alles.

36294. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u in die tijd de couranten niet gelezen?

A. Natuurlijk wel.

36295. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u toen niet gelezen, dat *Payne Best* verdwenen was?

A. Ja. Ik was erg geschrokken.

36296. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bemerkte, dat er iets gaande was?

A. Ja, dat heb ik wel gelezen en vond ik erg verschrikkelijk.

36297. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat hebt u toen gelezen?

A. Dat incident aan de grens bij Venlo. Van die anderen, die genoemd werden, kende ik niemand.

36298. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Goed, maar u hebt begrepen, dat *Payne Best* van de kaart was?

A. Dat was een paar maal te voren, dat *Franz Fischer* zei: Ik kom niet terug.

36299. De **Voorzitter:** Hebt u gedacht, dat *Franz Fischer* betrokken was bij het verdwijnen van *Payne Best?*

A. Neen, daar wist ik niets van.

36300. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat dacht u, toen u in de courant las van het verdwijnen van *Payne Best?*

A. Ik ben erg geschrokken en heb het nummer van *Payne Best* in den Haag opgebeld.

36301. De **Voorzitter:** Dus u hebt een verband gelegd. U hebt in de courant gelezen, dat het Venlo-incident had plaats gehad, dat er twee officieren waren meegenomen en dat ook *Payne Best* was verdwenen. Maar in de couranten van die dagen stond niets over *Franz Fischer.* Dus u hebt toch voor u zelf, omdat *Franz Fischer* ook niet terugkwam, een verband gelegd?

A. Ja, het was een vraagteken voor mij. Ik hoorde niets en toen kwam de Hollandse rechercheur *Wooning.*

36302. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u die alles verteld?

A. Ja. Toen de brief kwam, heb ik hem heel eerlijk laten zien.

36303. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u nooit verdere pogingen gedaan om iets te weten te komen?

A. Neen, ik heb nooit iets gedaan. Wat zou ik doen? Ik ken *dr. Fischer.* Ik was innerlijk verontwaardigd. Dan moet hij, dacht ik, iets geweten hebben. Hij zei: ik ga weg en kom over drie dagen terug. Ik stond alleen daar.

36304. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was u bang, dat hij ook gearresteerd was?

A. Dat is natuurlijk mogelijk.

36305. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zoudt medelijden met hem kunnen hebben gehad.

A. Ja, ik beschouwde hem als een goed mens. De laatste tijd was ik erg verontwaardigd.

36306. De **Voorzitter:** Over zijn persoonlijk optreden.

A. Ja.

36307. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als hij met die Engelsen gearresteerd was, zoudt u moeten zeggen: het is verschrikkelijk, dat hij daarbij betrokken was.

A. Ja. Ik dacht: wat is dat? Wanneer ik de brief vind, wil ik hem u gaarne laten zien. Ik wil niets verbergen.

De **Voorzitter:** Stuurt u hem ons dan op.

36308. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe hebt u het in de oorlogsjaren gehad?

A. Ik heb die jaren erg moeilijk doorgebracht. Ik heb mijn vrienden, een photograaf, de heer *Guth*. De zoon schuilde, wilde niets met de Duitsers te maken hebben. Zij hebben valse passen en alles gemaakt. Er is zelfs een Duitse inval geweest. Ik heb ook medegeholpen met de passen.

36309. De **Voorzitter:** U kunt ons dus omtrent datgene, wat *Franz Fischer* heeft uitgevoerd in de maanden vóór November 1939 en omtrent de personen, met wie hij contact had, per se niets meer mededelen dan u hebt gedaan?

A. Neen. Hij kan het alleen zelf doen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

S. MENZEL.

DONKER, *Voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *Griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 8 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie.

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e, f, j, o* en *q*.

Verhoor van

Jhr. Mr. EDGAR FREDERIK MARIE JUSTIUS MICHIELS VAN VERDUYNEN,
oud 63 jaar, wonende te Londen, Hr. Ms. ambassadeur in Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

37191. De **Voorzitter:** U bent de gehele periode 1940—1945 in Londen geweest als gezant, waarvan ook enige jaren als Minister zonder portefeuille. De gebeurtenissen, welke daar hebben plaats gevonden, hebt u dus van zeer nabij meegemaakt en daarom stellen wij het op prijs enkele onderwerpen met u te bespreken, ten einde uw visie daarop te vernemen.

Met de verhoren betreffende de eerste punten van het Enquêtebesluit, namelijk de punten *b, c, d* en *e,* zijn wij klaar; er wordt zelfs reeds gewerkt aan het verslag. Wat die punten betreft, bent u dus de laatste getuige. Er is echter nog een aantal onderwerpen, die wij later zullen behandelen. Daarover kunnen wij nu met u wel tegelijkertijd spreken.

Het is wellicht het beste te beginnen bij het begin, dus bij de 10de Mei 1940. Misschien kunt u ons eerst vertellen hoe het die eerste dagen gelopen is en wat u daarvan zelf hebt meegemaakt. De quaestie van het scheepvaartbeleid behoeft u in deze sub-commissie niet aan te roeren, omdat dit op het terrein ligt van de derde sub-commissie, welke het economische en financiële beleid behandelt, terwijl wij — de eerste sub-commissie — ons meer bezighouden met vraagstukken van algemene en politieke aard. Dat neemt echter niet weg, dat wij graag van u zouden vernemen hoe het in de dagen vanaf de 10de Mei 1940 tot de komst van de Regering in Londen gelopen is.

A. Heel graag, Mijnheer de Voorzitter, maar het is een soort van roman. Eén ding wil ik hierbij echter opmerken en dat is het volgende: Toen mij indertijd door de Ministerraad gevraagd is of ik de gebeurtenissen van die eerste dagen misschien op schrift zou willen brengen, heb ik daaraan op een onzalig ogenblik gevolg gegeven. Dat heb ik op één avond gedaan. Toen mijn secretaresse mij de volgende dag liet zien wat ik haar gedicteerd had, bleek dat 76 pagina's groot geworden te zijn. Daarin kwamen zoveel indiscreties voor en zoveel dingen, ook die van geen belang waren voor het nageslacht, maar rechtstreeks op mensen betrekking hadden, dat ik mijn secretaresse gezegd heb, dat het genoeg was, waarna ik de zaak in het vuur gegooid heb. Ik geloof, dat ook de hand van de Voorzienigheid daar iets in gedaan heeft, want mijn secretaresse is later gebleken een overtuigde communiste te zijn. Het was overigens een uitstekend meisje en er was niets op haar aan te merken, maar er waren in die vijf jaar toch wel dingen gebeurd, waarvan het beter was, dat ze niet gezegd werden.

Als men over die eerste dagen begint, kan men daar vrij lang over zijn. Wat u vermoedelijk het meest zal interesseren, is, hoe de actie ten slotte verlopen is. 's Nachts om kwart over vier had ik de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken aan de telefoon, die tot zijn leedwezen het codewoord — en daarop moesten wij letten — niet kon zeggen, waardoor ik zeker wist, dat dit volkomen betrouwbaar was, omdat met de mogelijke afsnijding van België tegelijkertijd ook Frankrijk moest worden ingelicht. Aan de heer *Snouck Hurgronje* — die u misschien ook hier voor u gehad zult hebben — heb ik ten slotte de naam van zijn jongste dochter moeten vragen, ten einde er zeker van te zijn, dat hij het was, die ik aan de telefoon had. Hierna ben ik naar mijn automobiel gelopen en ontmoette toen in de kanselarij, die naast de ambassade ligt, mijn marine-attaché, die evenals ik een bepaalde opdracht had. Deze opdracht bevond zich in een enveloppe in de safe. Op de dag, dat Duitsland zijn aanval op ons zou doen, waren wij gemachtigd die enveloppe te openen en naar de inhoud daarvan te handelen.

37192. De **Voorzitter:** Hebt u ook tweemaal achter elkaar gehad zulk een enveloppe, d.w.z. eerst een enveloppe tijdens het opperbevelhebberschap van de heer *Reynders* en later een tijdens het opperbevelhebberschap van de heer *Winkelman?* De brief, welke in de laatste enveloppe zat, was 23 Maart 1940 gedateerd en was opgesteld door generaal *Winkelman.* Iets soortgelijks is daaraan voorafgegaan van de zijde van generaal *Reynders.* Wat betreft Parijs en Brussel staat dit althans vast.

A. Daar zou ik niet op durven antwoorden. Het enige, dat ik hiervan zeggen kan, is, dat ik vergunning gevraagd heb naar den Haag te komen, omdat ik die enveloppe niet vertrouwde. Er werden toch soms dingen gedaan, waarbij men geen rekening hield — hetgeen mogelijk ook hier het geval kon zijn — met de omstandigheden, waaronder zo'n enveloppe geopend moest worden. Die omstandigheden waren voor mij in de eerste plaats deze of die instructies en, naar ik aannam, vragen, die gesteld zouden moeten worden, werkelijk allemaal in het Engels gesteld werden, want ik moest op het geschikte ogenblik in de gelegenheid zijn iets over te leggen. We mochten over deze zaak noch corresponderen, noch telegraferen, dus ik heb naar den Haag moeten gaan om te vragen of dit in het Engels gesteld was, hetgeen inderdaad het geval was. Ik herinner mij echter niets van twee enveloppen.

Om met mijn verhaal verder te gaan, Mijnheer de Voorzitter: Ik ben dus vrij schamel gekleed in mijn auto gestapt en heb mij naar Lord *Halifax* begeven, die toen de Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken was. Deze verbleef in een hotel, 4de verdieping en ik heb hem uit zijn bed moeten kloppen. Ik ben naar boven gegaan, nadat ik mijn militaire attaché's instructies gegeven had terstond met hun eigen stukken de een naar het Ministerie van Defensie en de ander naar het Ministerie van Marine te gaan.

Ik heb lord *Halifax* verteld wat gebeuren kon, maar kon hem nog geen verdere mededelingen doen, daar wij niet wisten of België eigenlijk tegelijkertijd en op dezelfde wijze was aangevallen als wij; dit is naar ik meen om tien minuten over zes doorgekomen. Daarna hebben we de mededeling gekregen, dat onze diverse vragen om hulp terstond besproken moesten worden met de Chiefs of Staff. Ik ben naar de Chiefs of Staff gegaan en daar hebben we bekeken, welke mogelijkheden er waren Nederland te hulp te komen. Wat die hulp eigenlijk geweest is, weet u natuurlijk beter dan ik; ten slotte zijn er 700 man geweest. Er zijn drie squadrons van, naar ik meen, Spitfires gestuurd. Van het eerste squadron van zes toestellen, dat uitgestuurd werd, zijn er vier neergeschoten en een in zee gevallen, omdat hun mogelijkheid om te ageren zo buitengewoon klein was.

37193. De **Voorzitter:** U bedoelt hun actieradius?

A. Hun actie-radius was geloof ik 14 minuten maximum boven Holland. Wanneer ze in het een of andere gevecht kwamen, vergaten ze dit wel eens met het gevolg, dat zij in zee stortten. De hele verdediging van Nederland van uit de lucht — wat de voornaamste verdediging had kunnen zijn — lag in ieder geval in handen van *Gamelin,* dus eigenlijk in handen van het hoofd van de Franse legers; daarbij was een Engelse maarschalk geplaatst, genaamd *Baratt,* en de Engelsen hadden hun hele luchtvaart gesteld onder die twee. Wij kwamen dus voor de bepaalde moeilijkheid, dat de Engelsen — zelfs al zouden ze het gewild hebben — geen mogelijkheid tot hulp hadden kunnen bieden aan Nederland. Wat daar geboden is, is ten slotte gekomen van airmarshalls, die ik goed kende. Van mijn bespreking met mr. *Hoare,* die toen Minister van Luchtvaart was en waarbij deze de wens had geuit, dat iets voor ons gedaan moest worden, is het resultaat geweest, dat er drie squadrons werden afgenomen van de Metropolitan Airforce, de airforce, die daar dus was ter verdediging van Londen,

dezelfde airforce ook, die zich later onsterfelijk gemaakt heeft bij de Battle of Britain.

Verder hadden wij gedurende die tijd als gezantschap aan twee telefonen te zitten en de gehele aanval op en de verdediging van Nederland òf in code òf in gewone woorden door te geven. Zoals u zich zult herinneren, hebben we toen aanvallen gehad op Rotterdam, op Ypenburg, de grote bomaanval op het vliegveld Waalhaven, waarbij, wat wij daar hadden aan Nederlandse troepen tegelijkertijd zou aanvallen, alles op vastgestelde uren. Elke seconde waren we in contact met den Haag en die zaak is eindelijk verlopen op een treurige manier, zoals u wel bekend is.

De eerste dag verschenen de heer *Welter* en de heer *van Kleffens* plotseling voor mij, hetgeen bij mij een kleine onzekerheid verwekte, daar ik meende, dat met de komst van deze heren onze zaak reeds hopeloos stond. Enfin, dat was allemaal in een volkomen juiste verhouding gezien en men meende, dat er ten slotte ook Ministers moesten komen om hulp te vragen. Ik werd in die tijd daaromtrent gebombardeerd door telegrammen van de heer *de Geer,* om hulp te vragen en om te zeggen, dat we het anders op zouden moeten geven.

37194. De **Voorzitter:** Misschien mag ik hier even op ingaan. Aan uw verslag over de gesprekken, die u in de vroege ochtend van de 10de Mei met lord *Halifax* en de Chief of Staff gehad hebt, hebt u onmiddellijk enige opmerkingen verbonden over de hulp, welke er uiteindelijk van uit Engeland verleend is. Dat was heel weinig. Werd u op die ochtend echter ook al meegedeeld, dat het zo weinig zou worden? Werd u toen al direct gezegd, dat u niet al te veel verwachten moest van de Engelse hulp?

A. Ik geloof, dat de Nederlandse Regering dat reeds drie of vier maanden van te voren wist. Ik heb natuurlijk, zonder dat we ook maar in het minst niet neutraal waren, met de verschillende mogelijkheden moeten rekening houden. Heel toevallig had ik — dat was een bijkomstige omstandigheid — als Minister van Oorlog nog een oude vriend, die ik van vroeger goed kende, *Oliver Stanley,* die mij altijd gezegd heeft, dat het volkomen hopeloos was en dat zij niets konden bieden, daar zij niets hadden. Men wist dit hier dus reeds maanden van te voren.

37195. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat onze commissie met een aantal Ministers een discussie heeft gehad over de volgende vraag: De heren *van Kleffens* en *Welter* zijn op de ochtend van de 10de Mei in Londen gekomen en de bedoeling daarvan was, het verzoek om hulp van generaal *Winkelman* te ondersteunen op Regeringsniveau.

Deze heren zijn tot Dinsdag in Londen gebleven. Aanvankelijk hadden ze 's Maandags naar Parijs willen gaan, maar op het moment, dat ze weg zouden gaan, kwam het bericht, dat de Koningin in Engeland gearriveerd was, waarna zij teruggingen; ik meen, dat ze zelfs al op het vliegveld waren, toen dat bericht kwam.

A. Zij stonden op het vliegveld gereed om naar Parijs te gaan.

37196. De **Voorzitter:** Dus toen is het ten slotte Dinsdag geworden, voordat ze daar waren. Nu hebben wij hier gezegd: Wat is het eigenaardig, dat deze heren, die tot taak hadden op Regeringsniveau hulp voor Nederland te bepleiten, gedurende de oorlogsdagen in Engeland gebleven zijn, waar betrekkelijk weinig hulp vandaan gekomen is. Er lag een zelfde brief — uit de aard der zaak met een ander verzoek — in Parijs. Zij hadden ook wel tot taak om naar Parijs te gaan, maar dat hebben ze — zoals ik zoëven zei — pas gedaan op de 14de Mei. Bij ons is nu de vraag gerezen of het niet verstandiger geweest zou zijn, indien ze eerder naar Parijs gegaan waren om daar dezelfde taak te verrichten, die ze in Londen hadden verricht, of dat één van hen naar Parijs was doorgegaan. Dit wordt eigenlijk enigszins onderstreept door hetgeen u daarnet zei, namelijk: „voor zover de Engelsen over de luchtmacht konden beschikken, stond die luchtmacht onder de bevelen van *Gamelin*". Terwijl u voorts hebt gezegd, dat men al vóór de oorlog kon weten, dat van Engeland vrijwel geen hulp te verwachten was. Nu is het antwoord op onze vraag geweest, dat in het bijzonder ook door oud-Minister *Dijxhoorn* is gegeven, dat het contact met de Fransen op militair niveau zeer behoorlijk was, dat dit zeer goed liep, doch dat dit contact op militair niveau in Engeland niet zo goed was. In Frankrijk hadden we een militair attaché, die behoorlijk acces had tot generaal *Gamelin* en daar ook gebruik van heeft gemaakt. In Engeland lag dit echter heel anders en daar moest dringend iets aan gebeuren.

Op de 10de Mei is er dan ook een militaire missie gezonden naar Engeland, welke door bepaalde omstandigheden echter eerst een aantal dagen later aangekomen is. Het eind van de redenering is echter, dat de heren *van Kleffens* en *Welter* zelf er niet aan gedacht hebben of er geen aanleiding toe gevonden hebben, eerder naar Parijs te gaan en dat ook van uit den Haag, naar ons gebleken is, geen verzoek is uitgegaan aan deze heren zich zo snel mogelijk naar Parijs te begeven. De door ons gestelde vraag klemt natuurlijk ook hierom, omdat de positie van de Moerdijkbrug een zeer moeilijk punt geworden is.

A. Dat is geen moeilijk punt voor mij in Engeland geweest, Mijnheer de Voorzitter!

37197. De **Voorzitter:** Bedoelt u, dat het al of niet verder reizen van de twee Ministers geen moeilijk punt voor u was?

A. Neen, om te voorkomen, dat er een verkeerde indruk uit het verloren gaan van de Moerdijkbrug zou ontstaan. Ik heb die zaak in Engeland geprobeerd op te lossen met negatie van alle waarheid en met het zuigen op mijn grote duim. Ik heb gezegd, dat het ook op verzoek van de Fransen was, dat de Moerdijkbrug opengehouden was. Daar moest destijds een middel op gevonden worden, Mijnheer de Voorzitter, en ik neem aan, dat generaal *Gamelin* mij dat nooit kwalijk zal nemen. Het feit, dat die Moerdijkbrug zó in handen van de Duitsers was gevallen, was zo'n hopeloze figuur, welke we daar geslagen hadden, dat het voor mij onmogelijk was in Engeland te bekennen, dat het onze fout was. U zult het mij vergeven, dat ik het zeg, maar we deden toch al weinig — we hadden uiteraard ook weinig —; u hebt gehad de stoot Fransen tot en met Breda, toen ze naar beneden zijn gegaan en daarna weer naar Zeeuwsch-Vlaanderen. Het was heel gemakkelijk om dit te zeggen en dat heeft iedereen daar ook aanvaard. Onder deze leugen hebben wij hiervan dan ook nooit last ondervonden.

37198. De **Voorzitter:** Bedoelt u, onder de leugen, dat men de Moerdijkbrug opzettelijk niet had laten springen?

A. Dat de Moerdijkbrug in handen van de vijand was, hebben wij natuurlijk uit den Haag vernomen en toen is mij gevraagd, hoe dit mogelijk was, waarop ik geantwoord heb, dat dit had plaats gevonden ten eerste door Duitsers, die in Nederlandse uniformen gestoken waren, en ten tweede, omdat de Moerdijkbrug moest worden opengehouden voor de Fransen, die er ten slotte vlak bij stonden. Het was dus heel begrijpelijk, dat men de Moerdijkbrug op dat moment niet had laten springen, want indien de Duitsers de Franse legers, de Belgische legers, de noordkant van België, doorsneden, waren ze misschien genoodzaakt geworden een andere koers te nemen en hadden ze mogelijk naar Nederland gekomen, waarbij ze de Moerdijkbrug nodig gehad hadden. Dit werd militair zeer acceptabel gevonden.

37199. De **Voorzitter:** Is toen — want u wist natuurlijk op dat moment ook, dat die Engelse luchteskaders ter beschikking van *Gamelin* stonden — in Londen niet overwogen, nu de Engelsen alleen die drie squadrons — zoals ik begrepen heb, met pijn — ter beschikking gesteld hadden, om de heren *van Kleffens* en *Welter* of één van hen door te laten reizen, ten einde bij de Franse Regering te bepleiten om van die luchtmacht wat los te krijgen?

A. Mijnheer de Voorzitter, er zijn andere redenen geweest, waarom deze heren in Londen moesten blijven. Ik ben daar enigszins geheimzinnig over, omdat het niet over de Regering gaat, maar over andere personen. Er waren nog telegrammen, die verzonden moesten worden om het vertrek te bespoedigen.

U moet niet vergeten, dat ik hen zelf uit het gevang in Brighton heb moeten laten halen; ik meen, dat het 's middags pas was.

De **Voorzitter:** 's Middags om een uur of twee/drie waren ze in Londen.

A. Ik herinner mij, dat ik door de politie in Brighton werd opgebeld, dat er een paar heren waren aangekomen, die zich zo en zo noemden. Ze hebben daar een paar uur vertoefd en zijn 's middags aangekomen. U zegt, dat ze 's Maandags zouden vertrekken, maar ik meen, dat het 's Zondags was.

37200. De **Voorzitter:** Neen, want ze stonden op het punt te vertrekken, toen het bericht kwam, dat de Koningin gearriveerd was.

A. Ik wil hierbij meteen even zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat u niet direct moet afgaan op de data, die ik noem, want mijn geheugen is niet feilloos, vooral bij deze dingen, die al van zoveel tijd terug dateren.

37201. De **Voorzitter:** Afgezien van de data gaat het mij hierbij hoofdzakelijk om de vraag, welke wij ook met verschillende der oud-Ministers besproken hebben, of er geen aanleiding geweest was om, nu de zaken eenmaal zo lagen, dat er van Engelse zijde weinig hulp kon komen en aan de andere kant de bedreiging van de landzijde, speciaal bij de Moerdijkbrug, zo enorm groot geworden, snel door te gaan naar Parijs en daar op Regeringsniveau hetzelfde te doen, wat men in Engeland had willen doen of deed.

A. Men heeft ook tegelijkertijd gesproken met de twee Franse generaals, die zich in Londen bevonden.
Er waren twee Franse generaals bij de Chief of Staff gedetacheerd, evenals dit omgekeerd het geval was.
Er was echter geen schijn van kans op geweest, Mijnheer de Voorzitter, het had allemaal niets gegeven.

37202. De **Voorzitter:** Ik geloof ook niet, dat die kans heel groot geweest zou zijn. Deze zaak is echter in zoverre wel van belang, omdat de hele geschiedenis van de Moerdijkbrug en alles, wat daarmee samenhangt, wel duidelijk heeft doen blijken, dat men van Nederlandse kant eigenlijk deze mogelijkheden niet behoorlijk voorzien heeft. Het was een hoogst onaangename verrassing. Nu zou men door het feit, dat deze twee Ministers in Londen bleven en zij ook van uit den Haag niet aangespoord zijn om direct naar Parijs te gaan, tot de gedachte kunnen komen, dat men in die dagen nog niet helemaal begrepen had, dat daar het zwakste punt in onze defensie lag.

A. Men heeft eigenlijk nooit geweten, waar men zijn heil moest zoeken. Dat was ons ook op de duidelijkste manier gezegd door onze neutraliteitspositie. Men heeft ons zelfs meermalen — wat ik hier in Nederland bijna niet mocht zeggen — gepolst.
Als een van de punten hebt u mij het besluit van de Ministerraad opgegeven om naar Engeland uit te wijken. Ik heb er nooit iets van gehoord.

37203. De **Voorzitter:** Inderdaad, daaromtrent is niet de minste voorbereiding geweest. Wat op de 13de Mei gebeurd is, is zuiver improvisatie van dat ogenblik en dan nog een improvisatie, die met grote moeite tot stand is gekomen.
U hebt dus waarschijnlijk eerst op de 13de Mei vernomen, dat het die kant uitging, dat de Regering zou overkomen?

A. Wij hadden grote hoop, dat er een mogelijkheid zou zijn de Moerdijkbrug te behouden. Naar ons altijd gezegd was, bevonden zich daar zeer goed geëncadreerde troepen onder kolonel *Calmeyer,* een naam, welke mij nu ineens te binnen schiet, en men hoopte met die troepen nog een sterke tegenstand te kunnen bieden. Aan de andere kant dacht men de waterlinie te kunnen houden. Maar toen werd ons plotseling medegedeeld, dat de Moerdijkbrug door de Duitsers genomen was.

37204. De **Voorzitter:** De komst van de Koningin en de Regering op Maandag de 13de Mei was dus voor u eigenlijk ook nog onverwacht?

A. Volkomen onverwacht, Mijnheer de Voorzitter.

37205. De **Voorzitter:** Weet u misschien — dat is ook een punt, dat ons niet helemaal duidelijk is — hoe de Engelse schepen ter beschikking zijn gesteld van het Prinselijk gezin op de 12de Mei en van de Koningin op de 13de Mei?

A. Ik zou u dat niet precies meer kunnen zeggen. Dat was echter een quaestie van een telefoontje. Dit kan ik u wel zeggen, dat de Engelsen 16 destroyers klaar hadden, die hier voor de kust opereerden, als het nodig mocht zijn. Met de vierde destroyer is mijn vrouw gehaald, die toevallig hier in Nederland was. Admiraal *Philips,* die naderhand ondergegaan is met de „Prince of Wales" in Malakka, belde mij op en vroeg mij of mijn vrouw al terug was. Toen ik hem mededeelde, dat dit nog niet zo was, zegde hij mij toe een paar destroyers te sturen. Dat is Dinsdagmiddag laat gebeurd. Er waren dus destroyers genoeg en men behoefde er maar even voor op te bellen.

37206. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat daar nogal tegenspraak over bestaat. Dat probleem houdt hier verband mee — en dat is ook de reden, waarom ik het even aansnijd — in hoeverre het vertrek van het Prinselijk gezin en van de Koningin ook gesteund heeft op adviezen van het Kabinet en in hoeverre het Kabinet zich daarmee heeft beziggehouden. Dat is natuurlijk een probleem, dat wel voor ons van belang is.

A. Ik mag niet spreken, Mijnheer de Voorzitter, voor het Kabinet in die tijd, maar, wat ik zeer zeker weet, is, dat het Kabinet de grootste energie ontwikkeld heeft om én Hare Majesteit én het Prinselijk paar er uit te krijgen. Of is dit niet het geval?

De **Voorzitter:** Neen, dat is één van de dingen waaromtrent twijfel bestaat.

A. Ik spreek natuurlijk alleen maar van de dingen, die de heer *van Kleffens* heeft gedaan. Daar zult u toch wel enige telegrammen over gezien hebben.

37207. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* heeft hier mededeling gedaan van besprekingen, die hij vóór de oorlog heeft gehad met name over het vertrek van het Prinselijk gezin. Maar afgezien van de heer *van Kleffens,* krijgen we heel sterk de indruk, dat het vertrek van het Prinselijk gezin voor het Kabinet, dat in het Departementsgebouw aan het Bezuidenhout bijeen was, een volkomen verrassing was.

A. Op dat vertrek van het Prinselijk gezin zou ik even terug willen komen. Ik herinner me alleen, dat de heer *van Kleffens* in een telegram op Zaterdagavond er met grote nadruk op heeft aangedrongen.

37208. De **Voorzitter:** Op het vertrek van het Prinselijk Gezin?

A. Ja.

37209. De **Voorzitter:** U gevoelt wel — daar bent u nu wel niet bij geweest —, dat het in de verhoudingen zoals ze lagen van belang is om te weten hoe het Kabinet zelf tegenover het vertrek van de Koningin heeft gestaan. Dat is een vraag van grote staatkundige betekenis. Hetgeen u echter mededeelt omtrent bemoeiingen van de heer *van Kleffens* met het vertrek van het Prinselijk gezin is een bevestiging van hetgeen hij zelf heeft medegedeeld.

A. Dat kan ook niet anders, want ik heb zelf het telegram daarover gezien.

37210. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets over de Meidagen mede te delen wat voor ons van belang kan zijn?

A. Neen. Alleen misschien over de voorbereiding, Mijnheer de Voorzitter, die werkelijk niet zo heel mooi was, want zoals ik me herinner, was de financiële voorbereiding bij voorbeeld heel slecht. Ik geloof, dat men daarover grote ruzie met de heer *Trip* had, omdat de heer *Trip* het geld van de aandeelhouders van De Nederlandsche Bank in die tijd niet ter beschikking van de Regering wilde stellen, en ik herinner me zeer goed, dat ik dat geld plotseling allemaal op mijn naam gekregen heb.

37211. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. Ik geloof, dat het op Dinsdagochtend was, dat ik een telegram van de heer *Trip* gekregen heb, waarin stond, dat hij alle uitstaande rekeningen, alle conto's en al het goud van De Nederlandsche Bank op mijn naam had gesteld. En dat is alleen maar gekomen na nogal aandringen onzerzijds. In die dagen waren we er nacht en dag mee bezig om te zien wat er nog allemaal moest gebeuren. Ik heb hierover drie of vier keer met de heer *van Royen* getelefoneerd. En toen heeft de heer *Trip* ten slotte gezegd, dat hij het wilde doen voor *Michiels,* maar niet voor de Regering. Enfin, het is toch precies op hetzelfde neergekomen, want ik heb het geld toen overgedragen.

37212. De **Voorzitter:** Alleen had er in de voorafgaande jaren een vrij grote spreiding van de goudvoorraad plaats gevonden.

A. Dit was speciaal De Nederlandsche Bank.

De **Voorzitter:** Inderdaad.

A. Wat men direct nodig gehad zou hebben bij aankomst in Londen, want er was geen cent.

37213. De **Voorzitter:** Na de aankomst van de Regering in Londen krijgen we een periode, waarin nogal grote moeilijkheden zijn geweest. Ik denk aan de periode tot September 1940, de periode-*de Geer.* Daarover is ook voor deze commissie nogal een en ander te doen geweest. Als ik goed ben ingelicht, hebt u daar ook nog het een en ander van meegemaakt.

A. Zo'n beetje wel, Mijnheer de Voorzitter.

37214. De **Voorzitter:** Uw naam wordt o.a. genoemd in verband met het gesprek, dat de heer *de Geer* met *Churchill* heeft gehad. Is de lezing, die de heer *van Kleffens* daarover heeft gegeven, juist?

A. Dat is inderdaad juist.
Maar om u te laten zien, hoe onze geheugens uit elkaar lopen, van de heer *van Kleffens* en van mezelf. Heel toevallig heb ik hem verleden jaar daarover gesproken en de heer *van Kleffens* herinnert zich, dat de heer *de Geer* de vrede van Amiens zèlf noemde, en ik heb tegen de heer *van Kleffens* gezegd, dat dit niet juist was, want de heer *de Geer* maakte er een casus-positie van, die hij terug kon brengen naar de vrede van Amiens, en *Churchill* zei toen, dat de heer *de Geer* dus eigenlijk de vrede van Amiens wilde hebben. Daar ligt een verschil in, dat echter niet van zo diepgaande aard is; we weten beiden eigenlijk niet precies meer, hoe het gegaan is. Het was een hopeloos gesprek.

37215. De **Voorzitter:** Dat is hier ook gezegd en dat onderschrijft u dus wel?

A. Ja daar is heus niet te veel mee gezegd. De heer *van Kleffens* van zijn kant en ik van mijn kant hebben dat gesprek met de heer *Churchill* toen eigenlijk doorgevoerd en zo spoedig mogelijk beëindigd.

37216. De **Voorzitter:** Het eerste bericht, dat van de Nederlandse Regering na de capitulatie uitgegaan is, was een communiqué, hetwelk door het Kabinet is opgesteld op de avond van de 14de Mei in het Grosvenor House hotel. Daar is toen heel wat over te doen geweest. Maar daar was de heer *Texeira* bij en niet u.

A. Ja, daar ben ik niet bij geweest.

37217. De **Voorzitter:** Maar u hebt waarschijnlijk wel gehoord over de moeilijkheden met de formulering, die men gehad heeft.

A. Heel ernstige moeilijkheden.

37218. De **Voorzitter:** En die door een aantal van de heren, die dit hebben meegemaakt, herleid worden tot de niet juiste instelling van de heer *de Geer* ten opzichte van de problemen van internationale aard en met name het probleem van de oorlog.

A. Ja, op dat gebied had de heer *de Geer* de mentaliteit van een dorpsburgemeester. Hij zag dat allemaal vreselijk klein en heel locaal. Tegelijkertijd moet ik er wel bij zeggen, dat ik niet geloof, dat iemand ooit precies begrepen heeft, hoe die man, die een grote carrière had en waarvoor ik een groot respect heb gehad, hoewel ik helemaal niet tot zijn partij behoorde, tot zulke dingen kwam. Ik vond hem een zeer bekwame man. Ik heb ook nog met hem te doen gehad als chef politieke zaken, maar die man was van de eerste dag, dat hij in Engeland kwam, een stuk wrakhout; daar zat geen gedachte meer in. Toen men mij dan ook heeft gevraagd of het feit, dat de heer *de Geer* uit Engeland weggelopen is en over Portugal naar Nederland is gekomen, niet een vreselijke indruk maakte, heb ik altijd gezegd, dat dit niets geen indruk meer maakte. Ten eerste zou het heel slecht geweest zijn, als de pers niet genoeg bewerkt was om dat bericht ten slotte in een vage en aannemelijke stijl voor ons in de pers te krijgen. Bovendien had iedereen altijd gezegd, dat het een ziekelijke en oude man was en dat het zeer begrijpelijk was, dat hij was weggelopen. Daarom heeft het niet de minste indruk gemaakt. Ik kan moeilijk zeggen, dat hij het goed heeft gedaan, maar dat hij de Nederlandse zaak in Engeland kwaad heeft gedaan, neen. Daarvoor hadden we de persoon en de positie van de heer *de Geer* veel te veel naar beneden gehaald.

37219. De **Voorzitter:** U zei zoëven, dat hij eigenlijk een stuk wrakhout was. Dacht u toen aan zijn lichamelijke toestand of dacht u daarbij aan zijn instelling, die nu eenmaal niet gericht was op problemen van internationale aard, althans onder oorlogsomstandigheden, ondanks zijn bekwaamheden op andere gebieden?

A. Ik zou niet durven zeggen, dat de heer *de Geer* niet op problemen van internationale aard ingesteld was, gewoon, onder normale omstandigheden. Ik heb jaren te voren een probleem met hem te behandelen gehad, toen hij Minister-President was. De quaestie van Duitsland, die u zich misschien nog zult herinneren, de grote moeilijkheden met België. De zaak, die toen door het „Utrechts Nieuwsblad" is geëntameerd.

De **Voorzitter:** Ja, die publicatie.

A. U herinnnert zich die zaak, die ik toen te behandelen heb gehad, en dat iedereen hier in Nederland toen zei, dat België ons attaqueerde en Engeland ons attaqueerde. De heer *Beelaerts* was toen in Londen en kon niet terugkomen. Die hele zaak heeft de heer *de Geer* gedaan op de meest schrandere wijze. Dus dat de heer *de Geer* niet die aanleg zou hebben gehad op het gebied van internationale problemen, moet ik tegenspreken; hij had die aanleg.

37220. De **Voorzitter:** Maar wat is dan uw verklaring van de houding van de heer *de Geer?*

A. Ik verklaar het zo, dat deze man door die hele geschiedenis volkomen uit het lood geslagen was.

37221. De **Voorzitter:** Toen u zei, dat hij eigenlijk een stuk wrakhout was, dacht u dus meer aan zijn geschokte geestelijke toestand?

A. Een zeer geschokte geestelijke toestand en zelfs in die geschokte geestelijke toestand was hij volkomen bereid om alles met Duitsland te doen, hij zou zelfs vrede gesloten hebben. Want hoe de omstandigheden ook lagen, of Nederland daardoor in de wereld vrijwel onmogelijk gemaakt werd, dat alles kon hem niets schelen, als er maar vrede kwam. Dat begreep hij niet meer.

37222. De **Voorzitter:** Een zekere bewustzijnsvereniging?

A. Ik zou zeggen, dat hij een pathologisch geval was.

De **Voorzitter:** In de allereerste tijd is er een proclamatie van de Koningin gekomen en een radiorede van Hare Majesteit uit Buckingham Palace. Ik meen, dat deze laatste zeer kort na Haar aankomst in Engeland is geweest?

A. Zo ongeveer omstreeks die tijd.

37223. De **Voorzitter:** Herinnert u zich niet of dat onmiddellijk gebeurd is, nadat de Koningin aangekomen is?

A. Ik kan u maar één ding zeggen: Dat was de eerste keer, dat Zij voor de radio gesproken heeft, en wel tot de troepen in Zeeland. Ik herinner mij, dat dit op Dinsdag de 14de plaats vond.
Dat werd om twintig minuten over negen van Buckingham Palace uitgestuurd. Het was een zeer korte rede.

37224. De **Voorzitter:** Ik heb hier een korte proclamatie, die blijkbaar terstond na de komst van de Koningin in Engeland is opgesteld. Na die proclamatie — ik weet niet of dit op dezelfde dag gebeurd is of later —, is dan de redevoering van de Koningin gekomen, waarvan ik hier ook een passage heb. Misschien wilt u deze even bekijken, zodat u het zich dan mogelijk herinnert?

A. Het zou mij verwonderen, Mijnheer de Voorzitter, want u weet wat mijn positie daar was: de behartiging van de belangen van Nederland in Engeland. Ik was niet in het Kabinet.

De **Voorzitter:** Inderdaad.

A. Dus alles, wat ik uit die tijden weet, is mij daarom bekend geworden, omdat het ten slotte mijn belangstelling had en men die dingen met mij besprak.

37225. De **Voorzitter:** Het is de proclamatie, die begint met: „Nadat volstrekt zeker was geworden ... enz.".

A. Dat is 13 Mei, zie ik hier.

37226. De **Voorzitter:** Ja, en daarop is dan die redevoering gevolgd, waarvan u daar een passage hebt. Ik heb trouwens hier de proclamatie en de volledige redevoering ook in het Engels.

A. Ja, deze eerste herinner ik mij.

37227. De **Voorzitter:** We spraken zoëven over de positie van de heer *de Geer*. Er is een hele reeks quaesties geweest, die in het vóóronderzoek van het proces-*de Geer* ter sprake zijn gekomen en ten dele onderzocht zijn.
Wij zijn er hier ook nog enkele keren op teruggekomen. Eén van de meest saillante punten daaruit is echter wel geweest het voorstel van de heer *de Geer* om te trachten een compromis-vrede met *Hitler* te sluiten. Hebt u daar ook iets van meegemaakt?

A. Ik heb er niets van meegemaakt, Mijnheer de Voorzitter, in de Kabinetsraden of waar ook. Het geheim lag vrijwel op straat.

37228. De **Voorzitter:** Juist, dat wilde ik u juist vragen, want daar hoort men zeer tegenstrijdige berichten over. Van sommige getuigen hebben wij echter de indruk gekregen, dat de zaken, die in het Kabinet behandeld werden, in Londen vrij spoedig bekend waren.

A. Ja, men hoorde het daar veel beter, want dan werd het ten minste geschift, zodat we alle bijzonderheden precies hoorden.

37229. De **Voorzitter:** Dus uw indruk was, dat inderdaad in de Londense verhoudingen het Kabinet niet gemakkelijk geheimen kon bewaren?

A. Ja, maar daartegen zijn ook maatregelen genomen na een zekere tijd.

37230. De **Voorzitter:** Hoe heeft men daartegen maatregelen genomen?

A. Wel, doordat het de Ministers duidelijk op het hart gedrukt werd om hiermee voorzichtig te zijn.

37231. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus het kwam van de Ministers zelf?

A. Van wie anders?

37232. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was u secretaris van de Ministerraad?

A. Neen, de heer *Bolkestein* was secretaris. Het kwam duidelijk van de Ministers zelf.

37233. De **Voorzitter:** Is het toen later minder geworden?

A. Het is later beslist minder geworden, maar het heeft wel een hele tijd geduurd. Zelfs nog in de tijd, toen ik Minister was, hoorde ik van derden, dat de Ministerraad dit of dat voorstond; dus dingen, die zij niet konden weten.

37234. De **Voorzitter:** Dus toen de heer *de Geer* in Juli 1940 de gedachte om met *Hitler* tot een compromis te komen in de Ministerraad heeft geopperd, was dat vrij gauw bekend? Weet u ook of de heer *de Geer* dat polsen van *Hitler* alleen wilde doen in samenwerking en met medeweten van de bondgenoten of dat hij eventueel bereid was het op eigen gelegenheid te doen?

A. Ik heb het gevoel, dat hij — in verband met de toestand, waarin hij verkeerde — geen enkel middel onbeproefd had gelaten, met of zonder bondgenoten. Ik geloof, dat hem dat volkomen koud had gelaten. Hij zou alles aangegrepen hebben.

37235. De **Voorzitter:** Juist. Alles bij elkaar was het voor de Nederlandse Regering, die haar entrée maakte in Engeland en die daar als geëmigreerde Regering moest trachten een positie te verwerven en voor wie dus de eerste indruk, die zij maakte, niet onbelangrijk was, een zeer ongelukkige geschiedenis, dat er in de eerste maanden dit soort van dingen gebeurde?

A. Ja, maar men had geen hoog oordeel over geëvacueerde Regeringen. Ik zeg niet speciaal over deze, maar in de loop van de geschiedenis kenden de Engelsen wel wat van evacuatie geloof ik.

37236. De **Voorzitter:** Ja, maar dan was het dus juist zaak om een zo gunstig mogelijke indruk te maken.

A. Die indruk was niet bepaald gunstig, maar ik beloof u: hij was beter dan van alle andere.

37237. De **Voorzitter:** Dat is ons meer verteld. Is dat inderdaad juist?

A. Ja, dat is juist.

37238. De **Voorzitter:** En is dat in de loop van de tijden ook zo gebleven?

A. Ja. Men heeft altijd een leidende rol gespeeld tegenover de andere kleinere Regeringen. De Nederlandse Regering had verreweg de beste positie en daar luisterde men ook meer naar dan naar de andere. Dat kwam natuurlijk ook wel, omdat wij veel meer verbonden waren. We hadden Nederlandsch-Indië, we hebben de Pacific-oorlog gehad en daardoor hadden wij eigenlijk een heel andere plaats. De heer *Gerbrandy* en ik zaten in de Pacific-Council en dat betekende, dat men met de Dominions en met 5 of 6 Engelse Ministeries en Chiefs of Staff de gehele oorlogvoering zowel in Europa als in...

37239. De **Voorzitter:** Over welk college spreekt u op het ogenblik?

A. De Pacific-Council.

37240. De **Voorzitter:** Juist, daar mag ik misschien dadelijk nog even op terugkomen. Dat is een punt apart. Is het inderdaad juist, wat de heer *van Kleffens* heeft medegedeeld, dat hij in de eerste dagen, dat hij in Londen is geweest, gestuit is op het probleem van de bezetting van Curaçao door de Engelsen en dat hij toen een modus bereikt zou hebben, waarbij de Engelse troepen in ieder geval onder commando van de Gouverneur zouden staan?

A. Dat heeft zich zeker niet direct afgespeeld.

37241. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* zegt er het volgende van:

> „Dat het goed is, dat het is gebeurd — het is, geloof ik, nooit gepubliceerd, maar ik wil het hier wel mededelen —, blijkt wel hieruit, dat, toen ik 's middags bij *Halifax* aankwam — ik ben zo van het station waar ik aankwam, naar *Halifax* toegegaan —, deze in het gesprek, dat ik toen met hem had, zeide: U vindt zeker wel goed, dat wij de olieraffinaderijen van Curaçao bezetten, want daarover loopt de gehele Engelse oorlogvoering: dit is voor ons een levensbelang. Dat vond ik een absoluut ontoelaatbare figuur. Ik heb toen gezegd, dat ik die figuur in geen omstandigheden kon aanvaarden, maar verklaarde toen direct, dat ik begreep, dat dit ook onze oorlog was geworden; dat de oorlogvoering van Engeland moest kunnen doorgaan en niet het slachtoffer mocht kunnen worden van gemakkelijk uit te voeren daden van sabotage aan de olieraffinaderijen. Ik zal u dus een tegenvoorstel doen, zeide ik: U stelt zoveel troepen ter beschikking als u op Curaçao in de vorm van een bezetting had willen doen landen, maar zij zullen worden geplaatst onder het bevel van de Gouverneur van Curaçao, en dan kunt u komen; dat neem ik op mij. *Halifax* zei toen: dat is goed. Maar het maakte in de ogen van de wereld een groot verschil of men, zonder ons iets te vragen, ging landen en op Curaçao de lakens ging uitdelen of, dat hier een figuur werd gekozen, waarbij men ons prestige recht deed wedervaren, terwijl bovendien die figuur staatsrechtelijk, zo goed als onder de gegeven omstandigheden te verwerkelijken was, verantwoord was."

A. Dat is volkomen juist, maar dat was iets anders dan wat ik van u verstond, namelijk, dat men verhinderd had, dat er Engelse troepen waren gekomen of de Engelse troepen daar weg had gekregen. Ik bedoel dit. De eerste dag heeft men direct de kaart bekeken en gezegd: we hebben moeilijkheden daar en dit is een gemeenschappelijke oorlogvoering. Ik moet aannemen, dat de heer *van Kleffens* op dit punt juist is, want deze is er bij geweest en ik niet, maar wat betreft het feit, dat het een punt van moeilijkheid uitgemaakt zou hebben op het ogenblik, dat de Engelsen Curaçao gaarne hadden willen bezetten, geloof ik, dat, behalve wat hier gepubliceerd is, de meesten van ons het ook niet weten. We hebben er later wel moeilijkheden mee gehad.

37242. De **Voorzitter:** Met Suriname bedoelt u, maar dat lag veel later.

A. Ja. Maar ik vroeg u juist: hoe komen die Engelse troepen er? Ze hebben ze daar gewoon naar toe moeten brengen; misschien naar Brits Guyana of waar ook.

37243. De **Voorzitter:** De heer *van Kleffens* zegt ook niet, dat op de 10de Mei de Engelse troepen daar waren, maar hij verklaart, dat de Engelsen zeiden: wij zijn voornemens en u vindt het wel goed, dat wij gáán bezetten. Toen heeft hij de figuur ter sprake gebracht, waaronder dat gebeuren zou, en als voorwaarde gesteld, dat, wanneer er troepen kwamen, ze onder commando zouden komen te staan van de Gouverneur. De Engelsen hadden blijkbaar te voren niet aan die figuur gedacht. Uiteraard ben ik toen ook op dat andere probleem van de bezetting van Suriname door de Amerikanen gekomen en daarvan heeft de heer *van Kleffens* ongeveer gezegd, dat het nominaal ook wel op dezelfde wijze als in Curaçao gebeurd is, maar dat de figuur toch minder duidelijk was.

A. Dat gehele geval van Suriname zult u wel kennen. Ik weet wel, dat er in dit geval tegelijkertijd over koloniën en oliebelangen gesproken is, maar niet, dat er de minste moeilijkheden mee waren, anders zou ik dat wel geweten hebben.

37244. De **Voorzitter:** Maar met Suriname is het inderdaad niet zo gemakkelijk gelopen?

A. Daar zijn wel moeilijkheden geweest.

37245. De **Voorzitter:** Is daar de figuur met betrekking tot het opperbevel van de troepen niet zo duidelijk geworden?

A. Die is heel duidelijk geworden.

37246. De **Voorzitter:** Dus toch wel!

A. Dat was perfect geregeld.

37247. De **Voorzitter:** Dat de Amerikaanse troepen onder commando van de Gouverneur stonden?

A. Pardon, opperbevel heette het, geloof ik, in Suriname net zo goed als het opperbevel van *van Starkenborgh* in Indië.

37248. De **Voorzitter:** Die naam was in dit verband wel van grote betekenis.

A. Van prestige-betekenis.

37249. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* is ten slotte, zoals te begrijpen was, daar hij het vertrouwen èn van de Kroon èn van de Ministers uit zijn Kabinet verloor, genoodzaakt om af te treden?

A. Ja.

37250. De **Voorzitter:** In het memorandum van de heer *Gerbrandy,* aan het begin van hoofdstuk III, dat de Kabinetscrisis en de Ministerwisselingen behandelt, staat op blz. 37 en volgende de vorming van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* beschreven. Daar is er sprake van, dat de heer *de Geer* zich tot Hare Majesteit de Koningin gewend had met het verzoek Minister van Financiën te mogen blijven. Mondeling — zo zegt de heer *Gerbrandy* aldaar — heeft bovendien de heer *de Geer* mij verzocht hem als Minister van Financiën te aanvaarden. De Koningin heeft mij de beslissing geheel in mijn handen gelaten. En dan geeft de heer *Gerbrandy* een aantal redenen aan waarom hij de heer *de Geer* niet als Minister van Financiën in het Kabinet heeft opgenomen. Deze passage is, zoals meer passages in het memorandum van de heer *Gerbrandy,* niet overmatig duidelijk.

A. Weest u erg voorzichtig, want ik heb er ook stukjes in geschreven.

De **Voorzitter:** Ik heb ook niet gezegd: alle passages.

A. Neen, maar deze passage gaat er over, dat de heer *de Geer* geen geld indertijd wilde uitgeven voor het Ministerie van Justitie in Nederland. Ook al omdat hij niet goed opschoot met de heer *de Geer* wat betreft de besnoeiingen, de bezuinigingen, die deze voorstond. Dat was heel natuurlijk. Hij stond een besnoeiingsbezuiniging voor van Justitie. Maar dat was in Nederland geweest.

37251. De **Voorzitter:** Ik bedoel de passage onderaan blz. 37, waar de heer *Gerbrandy* dus de formatie van zijn eerste Kabinet begint te beschrijven. Hetgeen hij daar zegt, vind ik ietwat wonderlijk, want de Koningin had de heer *de Geer* ontslag verleend als Minister van Algemene Zaken en als Minister van Financiën en desniettemin komt dan volgens de heer *Gerbrandy* daarna de figuur, dat de heer *de Geer* hem verzocht had als Minister van Financiën te mogen optreden en dat de Koningin de beslissing daarover in de handen van *Gerbrandy* had gelaten. Ik vind dat een nogal wonderlijke figuur, die, dunkt mij, aan enige innerlijke tegenstrijdigheid mank gaat.

A. Ja.

37252. De **Voorzitter:** Maar uit eigen wetenschap is u hiervan waarschijnlijk niets bekend?

A. Neen.

37253. De **Voorzitter:** Wij hebben daarna gekregen de geschiedenis van het vertrek van de heer *de Geer.* Eerst naar Lissabon en later naar Nederland. Weet u iets van de opdracht of opdrachten, die de heer *de Geer* met betrekking tot zijn missie naar Indië heeft gekregen? Of weet u het alleen van horen zeggen?

A. Er was in het algemeen in de Londense kolonie een zekere gemoedsstemming, die op grote ongerustheid duidde. Ik heb hierover met de heer *Gerbrandy* gesproken. Wij kregen de hele tijd mensen bij ons. Het werd langzamerhand heel lastig voor admiraal *Furstner* en mij. Het was inderdaad zo, dat de Nederlanders in Londen geen vertrouwen in de gang van zaken hadden. Ik weet zeker, dat de opdracht aan de heer *de Geer* om naar Indië te gaan, gekomen is, nadat zijn wens om naar Zwitserland te vertrekken heel duidelijk geopenbaard was. De wens om naar Zwitserland te gaan, bestond al vóór zijn aftreden. Hij schijnt in de laatste tijd gezegd te hebben, dat hij met vacantie wilde gaan en daarvoor Zwitserland had uitgekozen. Dit heeft inderdaad toen veel ongerustheid verwekt.

37254. De **Voorzitter:** Er zijn Ministers, die het voorstellen, alsof dit de druppel is geweest, die de emmer deed overlopen en de directe aanleiding is geweest tot zijn ontslag.

A. Ik vond het heel duidelijk.

37255. De **Voorzitter:** Hebt u het, toen hij eenmaal naar Lissabon was, verwacht, dat hij naar Nederland zou gaan?

A. Och.

37256. De **Voorzitter:** Hebt u van het begin af aan wantrouwend gestaan tegenover zijn vertrek naar Lissabon? Wij hebben de hele correspondentie, die gevoerd is tussen Lissabon en Londen, dus tussen de heer *de Geer* en de Regering. De heer *de Geer* heeft ook met Minister *Welter* gecorrespondeerd. Nu blijkt, dat er eind November door de heer *de Geer* aan Minister *Welter* een brief is geschreven, waarin reeds vrij duidelijk doorschemert wat de heer *de Geer* van plan is. Het blijkt ook, dat het ernstig is opgevat, want hierop is gevolgd een telegram van Minister *Gerbrandy,* dat een duidelijke uiteenzetting van het standpunt der Regering bevatte. *De Geer* behoefde er niet aan te twijfelen, hoe de Regering er over dacht. Bovendien heeft Minister *Gerbrandy* de heer *Kasteel* toen een ontwerp laten maken voor een radiorede, die uitgesproken moest worden, indien er iets gebeurde. Dan krijgen wij een paar maanden van corresponderen. Dat ging erg traag. Op een gegeven moment vertrekt de heer *de Geer* uit Lissabon. Dan houdt Minister *Gerbrandy* zijn radiorede en zegt hij, dat de heer *de Geer* is vertrokken met een op de valreep gedane mededeling aan één van de leden van het Kabinet. Dit sloeg op een brief, die hij vlak te voren aan Minister *Welter* geschreven had.

A. Is dat niet een brief aan de heer *van Boeyen* geweest?

37257. De **Voorzitter:** Neen. Er is wel quaestie over een brief van de heer *van Boeyen* aan de heer *de Geer,* die echter niet eens meer in Lissabon gekomen is. Maar ik wil dit zeggen: In die radiorede wordt verklaard, dat er alleen maar een mededeling op de valreep van de heer *de Geer* was, terwijl uit al deze gegevens blijkt, dat men al meer dan twee maanden te voren ernstig ongerust was over hetgeen er gebeuren kon. Daardoor is bij ons de vraag opgekomen: heeft het Kabinet nu in die maanden wel alles gedaan, wat mogelijk was om de heer *de Geer* van deze stap terug te houden? Want alleen maar brieven schrijven haalde natuurlijk niets uit. Dat is volkomen duidelijk.

A. Wij hadden hem moeten kidnappen en weer terugsturen. Verder niets. Daar was niets aan verspeeld. Misschien hebt u gelezen, dat de heer *de Geer,* hij heeft zich tegen mij daarover beklaagd, geen permissie van het paspoort-office kon krijgen om weg te gaan.

De **Voorzitter:** Ja.

A. Nu, dat kon hij niet, omdat ik hieraan geen medewerking verleende.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Ik geef het u hier alleen maar op als mijn bewijs van wantrouwen tegen de heer *de Geer.* Ik heb ook gezegd, dat ik er verder zonder stricte instructies niets aan deed.

37258. De **Voorzitter:** Had de Regering, toen de heer *de Geer* in Lissabon was, naar uw mening verder gaande dingen moeten doen, ook al lagen die misschien een beetje in de romantische sfeer?

A. Ik weet het niet, maar ik geloof, dat u het ook nog uit een ander oogpunt moet belichten. Uit het oogpunt van immense voldoening, dat men de heer *de Geer* kwijt was als Minister-President. Ik heb altijd het gevoel gehad, dat men in de heer *de Geer* de grootste anti-propaganda van Nederland zag, die mogelijk was. En daar raakte men hem kwijt; ik geloof, dat de rest op de koop toe genomen werd. Ik kan u er bij zeggen, dat ik er met enige heren — niet in het Kabinet — over gesproken heb en dat die zeiden: Goddank! Er was grote opluchting, dat hij weg was. Maar dat zult u niet uit de brief van de heer *van Boeyen* lezen, want dat is een brief, waar ik nog met de heer *van Boeyen* over gesproken heb.

37259. De **Voorzitter:** Het zou in ieder geval een verklaring zijn voor de tegenstrijdigheid, die ik zoëven gesignaleerd heb.

Er is ook het een en ander te doen geweest in het vóóronderzoek van de zaak-*de Geer* over het besluit A 1. Nu blijkt, dat de meeste Ministers van mening zijn, dat het met het A 1-besluit wel iets anders ligt dan met een aantal andere gedragingen van de heer *de Geer* uit die tijd. Zij zeggen namelijk, dat zij geloven, dat het accent hier bij hem meer gelegen heeft in zijn juridische bezwaren en zijn instelling op economisch gebied dan in een defaitisme, dat men op ander gebied meende te kunnen constateren.

A. Het was een volkomen nieuwe figuur, waar de heer *de Geer* niet mee meeging. Dat ten slotte de Regering — zij het dan ook voor een tijd — het vermogen, dat aan particulieren in Nederland toebehoorde, in bewaring nam, was voor de heer *de Geer* totaal onaanvaardbaar.

Dat een Staat zich daarmee ging bemoeien, was voor de heer *de Geer* een thema, waar hij nog nooit van gehoord had. Hij heeft nooit begrepen, dat het gedaan werd om het vermogen van het Nederlandse volk ten slotte te bewaren en zo mogelijk tegen acties van derden, in casu Duitsland, te beschermen. Ik geloof, dat hij in dat opzicht ook verkeerd dacht. Ik geloof niet, dat het een pro-Duits idee van hem was om later te kunnen zeggen, dat hij er geen enkele maatregel tegen genomen had. Ik geloof niet, dat hij zo gedacht heeft.

37260. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het paste niet in zijn financiële constructies?

A. Dat stond buiten zijn denkvermogen. En als hij bezwaren had tegen de eerste opzet en het eerste ontwerp, dan mag ik hem dat niet kwalijk nemen, want de heer *Beyen* en ik hebben ze samen gemaakt en de qualiteit was aanvechtbaar. Het was heel nuttig en het heeft heel goed gewerkt, maar als ik bedenk op welke fouten wij later opmerkzaam gemaakt zijn ...

37261. De **Voorzitter:** Dan is er nog een ander probleem uit deze tijd, dat in het vóóronderzoek van de zaak-*de Geer* in hetzelfde kader is gesteld als al die andere moeilijkheden, die er met de heer *de Geer* geweest zijn, namelijk de verplaatsing van de zetel van de Regering naar Indië. Een probleem, dat ook in de zomer van 1940 aan de orde is geweest. Daarover hebben wij zeer uitvoerig alle Ministers gehoord en ik mag wel zeggen, dat men vrijwel eenstemmig zegt: dit probleem mag niet gezien worden in hetzelfde kader als b.v. de poging van de heer *de Geer* om een compromis-vrede met Duitsland te sluiten en al die andere dingen. Dit is een zaak op zich zelf en zij ligt in een heel ander vlak. Zoals ik zeg, is dat in het vóóronderzoek van de zaak-*de Geer* tussen al die andere problemen gezet en men krijgt dus min of meer de indruk, dat de vervolgende autoriteit, of althans de instruerende autoriteit, dit bij die andere problemen behandeld heeft, omdat zij van de gedachte is uitgegaan, dat daar ook een defaitistisch kantje aan zat. Dit is hier door de Ministers vrij eenstemmig betwist. Daarover wilde ik nu graag uw mening horen.

A. Ik geloof, dat het ene probleem met het andere niets te maken had. Dat was volkomen gescheiden.

37262. De **Voorzitter:** Hebt u kunnen volgen hoe die zaak in haar verschillende phasen verlopen is? Of hebt u daar betrekkelijk buitengestaan?

A. Ik heb daar betrekkelijk buitengestaan. Maar het voornaamste ding, dat ik me nog heel goed herinner, is, dat het juist voor ons, évacué-Regering, op dat ogenblik van zeer groot belang scheen, dat de Nederlandse Regering ook inderdaad van uit Nederlands territoir zou spreken.

37263. De **Voorzitter:** Dat was één van de hoofdargumenten om dit te doen. Daar stond natuurlijk tegenover, dat men zich ver van het centrum van de oorlogvoering verwijderde. Ik spreek nu niet van de gevolgen, die in feite hadden kunnen plaats vinden, want het was bijna twee jaar vóórdat Indië in de oorlog betrokken werd en dat had natuurlijk niemand voorzien. Men had het misschien kunnen vermoeden, maar het kon ook heel anders gelopen zijn. Maar wèl was een feit, dat men zich in 1940 toch wel had kunnen realiseren — waardoor waarschijnlijk ook verscheidene Ministers zich hebben laten leiden, want er was in het Kabinet geen overeenstemming over deze zaak —, dat het weggaan uit Londen toch ook zijn nadelen had, omdat men dan niet meer in het centrum van de oorlogvoering zat.

A. Men zat niet meer in het centrum van de oorlogvoering en men zat te ver van zijn eigen mensen af.

De **Voorzitter:** Inderdaad, te ver van Nederland, van het bezette gebied af.

A. En bovendien wist niemand op dat ogenblik de verschillende prognoses, die door iedereen gemaakt werden, over de datum, wanneer de oorlog zou aflopen.

Er waren mensen, die dachten, dat het met een jaar over zou zijn en daarom zeiden: „Waarom zullen we dan nog weggaan?" Er waren argumenten vóór, maar ook tegen.

37264. De **Voorzitter:** Had u persoonlijk betreurd, als de Regering uit Londen weggegaan was?

A. Ik geloof, dat u niet genoeg de moeilijkheden van de persoon ziet, Mijnheer de Voorzitter, die als gezant daar onder de schaduw van zijn Regering moet werken.

37265. De **Voorzitter:** Inderdaad. Dat is een probleem, dat ik ook met u had willen bespreken. Dat was natuurlijk een zeer eigenaardige positie?

A. Ja, en ik zou hierbij direct willen zeggen, dat dit ook het geval was voor de heer *de Geer* en dat men zijn uiterste best heeft gedaan om, terwijl men in Londen zat, de zaak toch te beschouwen, alsof de Regering in den Haag zat, wat mijn eigen persoon betrof. Ik ben altijd degene geweest, die de contacten met de Britse Regering volledig heb doorgevoerd, en het was natuurlijk dikwijls noodzakelijk, dat ik de heer *van Kleffens* vroeg om ook op het Foreign Office met mij te gaan praten. De heer *van Kleffens* vooral, die zeer precies is en een zeer legaal brein heeft — behalve zijn andere goede eigenschappen —, stelde altijd zeer scherp de positie. Daardoor heb ik altijd heel weinig moeite van de Regering gehad. Ik kan niet anders zeggen dan dat ik altijd de aangenaamste samenwerking heb gehad.

37266. De **Voorzitter:** Als de heer *van Kleffens* dat deed, dan deed hij dit altijd op het gebied van Buitenlandse Zaken?

A. Juist.

37267. De **Voorzitter:** Maar ook de andere Ministers kregen door het Departement, dat ze beheerden, contacten met de daarmee corresponderende Britse Departementen.

A. Dat is natuurlijk maar voor enkele geweest. U kunt daar als de twee voornaamste onder rekenen: Scheepvaart en naderhand de militairen, terwijl er ook banden bestonden tussen Treasury en Ministerie van Financiën.

De **Voorzitter:** Daar hebt u er al vier.

A. Die besprekingen gingen in het algemeen door de technici van beide kanten, maar zodra men tot een bepaald akkoord moest komen, dan was het altijd Nederlandse Regering/Britse Regering en dat ging via de buitenlandse organen.

37268. De **Voorzitter:** Maar de contacten b.v., welke de heer *Gerbrandy* als Minister-President en als Minister van Algemene Oorlogvoering had, liepen toch niet alle over u?

A. Die liepen niet over mij.

37269. De **Voorzitter:** U bent later ook in het Kabinet opgenomen?

A. Ik ben de datum vergeten.

De **Voorzitter:** Dat was 31-12-'41.

A. Dus het eind van het jaar 1941.

37270. De **Voorzitter:** Ja. Dat maakte de zaak misschien ook iets gemakkelijker?

A. Dat was absoluut nodig. Het was vooral nodig, omdat de heer *van Kleffens* zo dikwijls weg was, en dan moest er iemand gevonden worden, die ten slotte Buitenlandse Zaken kon beheren. Ik ben toen opgetreden als Minister zonder Portefeuille, belast met de waarneming van Buitenlandse Zaken.

37271. De **Voorzitter:** Was dat vele afwezig zijn van de heer *van Kleffens* het hoofdmotief of het andere motief, dat u een zeer belangrijke schakel was in het contact met de Britse Regering en dat het daarom ook wenselijk was...

A. Ik geloof het wel. Ik moet er natuurlijk bij zeggen, dat het hoog nodig was. Precies zoals het ook met *Furstner* gegaan is. En het was ook nodig, dat men niet nog speciale vooraanstaande mensen in Londen had, die niet in het Kabinet waren. Dat gaf altijd de buitenwacht aanleiding om te denken, dat degene, die er niet in was, anders dacht dan het Kabinet. Dat is ook een voorname reden geweest.

37272. De **Voorzitter:** Er is ons gebleken, dat de heer *Gerbrandy* toch wel directe contacten had met de Britse Regering.

A. Ja, en gedurig contacten met *Churchill.* Dit is omdat zijn positie van Minister-President een heel andere positie is geworden gedurende de oorlog dan de positie van Minister-President in normale vredestijd in Nederland.

37273. De **Voorzitter:** Maar als die Minister-President in Nederland had gezeten, zouden die contacten ook voor het grootste gedeelte over de gezant hebben gelopen, tenzij hij een reis zou hebben gemaakt voor een bepaalde bespreking, maar dan zou de gezant er uit de aard der zaak ook weer bij geweest zijn.

A. Ik was bij alle besprekingen, behalve, zoals ik zeg, bij verschillende besprekingen op de Treasury en andere ressort-Ministeries.

37274. De **Voorzitter:** Die lagen meer op technisch niveau.

A. Ja, maar op normaal buitenlands politiek niveau is er geen bespreking geweest, waar ik niet bij was.

37275. De **Voorzitter:** Dus u vindt wel, dat men er werkelijk naar heeft gestreefd en dat men er ook grotendeels in geslaagd is om zoveel mogelijk rekening te houden met de hier wel bijzondere positie van de gezant?

A. Ja.

37276. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bleef gezant, toen u Minister was?

A. Inderdaad.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat was dan wel een zeer uitzonderlijke figuur.

A. Ja, en als ik er dan misschien dit bij mag zeggen — u bent toch geen financiële commissie —, dat ik niet voor beide betaald werd.

37277. De **Voorzitter:** Dan hebben we hier ook nogal uitvoerige discussies gehad over een probleem, waarvan ik vermoed, dat het ook wel voor een groot gedeelte buiten u om is gegaan. Maar ik wil het in ieder geval even aan u voorleggen. Het is het probleem van de Duitse geïnterneerden in Indië en de repercussies, die daaruit in Nederland voor de gijzelaars, enz. zijn voortgevloeid. U weet, dat dit een tijdlang een brandend probleem geweest is. Wij hebben er ook uitvoerige inlichtingen van de heer *van Starkenborgh* over gehad en ik geloof, dat we de details op het ogenblik wel kennen. Hebt u er wel mee te maken gehad?

A. Ja, ik heb er wel mee te maken gehad.

37278. De **Voorzitter:** Het punt, dat ik u nog even zou willen voorleggen, is het volgende: de heer *van Starkenborgh* heeft een duidelijke herinnering aan hetgeen hij op dit punt wilde en niet wilde en wat men in Londen wilde en soms niet wilde. Maar de Ministers zijn ten opzichte van dit punt nogal eens in het vage. De indruk, die we gekregen hebben, is deze, dat de Gouverneur-Generaal in het algemeen het lijntje iets strakker wilde houden dan de Regering.

A. Dat is ook mijn indruk geweest in die tijd. Zonder me speciaal in die zaak te verdiepen, herinner ik me, dat ik de stukken en de verschillende argumenten dikwijls gehoord heb, en ik weet, dat *van Starkenborgh* de lijn in het algemeen strakker hield.

37279. De **Voorzitter:** Deze stond namelijk op het standpunt, dat men de zaak volkomen op de eigen mérites beoordelen moest, omdat wanneer men zich liet leiden door hetgeen de Duitsers zouden kunnen doen in Nederland, men nergens kwam. Aan de andere kant kan ik me ook weer begrijpen, dat men in Londen iets gevoeliger was voor de noodkreten, die uit Nederland kwamen, natuurlijk ook, omdat men er dichter bij zat en omdat men daarvoor ook een iets grotere verantwoordelijkheid had. Dat is psychologisch wel te verklaren.

A. Het grote probleem lag toen, geloof ik, minder scherp. Ik geloof trouwens, dat u dat beter kunt beoordelen dan ik.

37280. De **Voorzitter:** Datgene, wat men toen deed in de zomer van 1940, herinneren wij, die dit hebben meegemaakt, ons nog zeer levendig, namelijk de internering in Juni 1940 van een groep zogenaamde Indische gijzelaars en in October nog eens. Dat maakte natuurlijk, omdat dat de eerste gevallen waren, een veel sterkere indruk dan wat er later op veel grotere schaal gebeurd is. Daardoor was men hier in 1940 nogal bewogen en dat heeft ook geleid tot nogal uitzonderlijke stappen, zoals de reis van de heren *Jongejan* en *Boerstra* naar het oosten en later naar Lissabon. Dat is de tegenhanger daarvan.

A. Die reis, die nooit tot resultaten heeft geleid. Zijn ze verder gekomen dan.....

37281. De **Voorzitter:** Ze zijn in Sjanghai gekomen. Ze hebben daar uitvoerige besprekingen gehad met de heer *Idenburg,* die afgevaardigd was door de gouverneur-generaal, en later zijn ze nog in Lissabon geweest, toen de heren *Welter* en *van Kleffens* op reis waren naar Indië. Ik kom thans tot een ander onderwerp: de verschillende Ministercrises, waaraan het Londense Kabinet nogal rijk is geweest.

A. Toch is dit het laatste geweest wat men wilde. Ik herinner me, dat het hoofdmotief in het algemeen eigenlijk altijd voor ons was: moet je dat het Nederlandse volk aandoen, en dat was eigenlijk toch ook het idee van alle Ministers. De eerste Ministercrisis is een heel ongelukkige geweest.

De nos. 37282 t/m 37309 hebben betrekking op de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit.

37310. De **Voorzitter:** Dat is volkomen juist; dat is een heel belangrijk element in deze zaak.

A. Het was een hele moeilijke tijd. Bovendien hadden we een Minister-President, die een vechthaan was en die een zeer speciale positie innam. Een Minister-President, die zeer beslist niet gemist kon worden, terwijl de Ministers, zoals wij daar waren, gerust de een of andere dag over boord gezet konden worden. De heer *Gerbrandy* echter behoorde te blijven, want hij had — men moet niet alleen de reflexen van Nederland bekijken — een zeer grote positie, ook tegenover het buitenland.

37311. De **Voorzitter:** Dus dat is wel uw indruk?

A. Absoluut.

37312. De **Voorzitter:** Zijn betrekkingen met *Churchill* bij voorbeeld zijn hier herhaalde malen genoemd.

A. Hij was heel goed met *Churchill* en deze mocht hem bijzonder graag. Dat was al een heel groot voordeel. We moeten het natuurlijk niet zo zien, alsof *Churchill* voordat hij b.v. een invasie in Noord-Afrika ging doen, hierover eerst met de heer *Gerbrandy* sprak; zo was het natuurlijk niet. Men moet het binnen het kader van de werkzaamheden van de heer *Gerbrandy* houden. Hij had een buitengewoon goede positie.

Als ik één ding mag zeggen: Met die Ministercrisis hield ik me heel sterk voor ogen, dat ik *Gerbrandy* moest helpen. Dat kwam misschien, doordat ik de zaak meer buitenlands bekeek dan de andere heren.

37313. De **Voorzitter:** Dat komt dus hierop neer, dat u het buitenlands bekijkende uitging van de waarde van de persoon van de heer *Gerbrandy* om Nederland tegenover het buitenland te vertegenwoordigen, om op te treden als Nederlands Minister-President naar buiten?

A. Ja. Soms denk ik wel eens bij me zelf: Is het nu wel zo geweest en dan moet ik zeggen, dat het inderdaad zo was.

37314. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Had u bij voorbeeld niet liever iemand als de heer *van Kleffens* gehad voor de functie van Minister-President? Was u er in het begin niet verbaasd over, dat de heer *Gerbrandy* daarvoor werd uitgekozen?

A. Ik kende de heer *Gerbrandy* eigenlijk niet; ik kende hem, zoals ik de andere Ministers kende, heel kort.
De heer *van Kleffens* kende ik veel langer. Ik geloofde nooit, dat men Buitenlandse Zaken en Minister-President kon verenigen; het ijselijke gevolg was dan vermoedelijk geweest, dat ik Buitenlandse Zaken had moeten doen. Uit dien hoofde reeds was ik er dus beslist op tegen.
Wat de bekwaamheid, enz. van de heer *van Kleffens* betreft — als ik daar zo over mag praten —, zou ik hem misschien hoger kunnen schatten dan de heer *Gerbrandy,* maar als figuur was de heer *Gerbrandy* m.i. op dat ogenblik een groter man.

37315. De **Voorzitter:** De heer *Gerbrandy* had wel de verdienste, dat hij zeer sterk het ene beslissende doel in het oog hield.

A. Absoluut.
Heel dikwijls moest ik hem zeggen, dat er ook nog andere belangen te behartigen waren; hij hield altijd aan dat ene vast.

37316. De **Voorzitter:** Zelfs al zou men tot de conclusie komen, dat hij misschien in bepaalde andere quaesties, die niet van zo primair belang waren — quaesties, waarover in Nederlandse verhoudingen een geweldige storm zou zijn ontstaan —, minder gelukkig gemanoeuvreerd heeft, dan moet men toch die twee aspecten tegen elkaar blijven afwegen. Zo bedoelt u het?

A. Zoals u dit zegt, is het volkomen juist.
Hij is een grote figuur voor Nederland geweest en wij zijn hem in dat opzicht veel dank verschuldigd.

37317. De **Voorzitter:** Wat zijn positie als Minister-President betreft, blijft het natuurlijk een moeilijk punt, dat door het wegvallen van het Parlement er nu eenmaal in Londen andere verhoudingen ontstonden dan bij functionnering van het normale constitutionele bestel. Dit is een feit, dat we veilig en rustig kunnen constateren.

A. Absoluut, en we hebben geprobeerd daar een beetje aan te gemoet te komen door een Raad van Advies in te stellen, een Rekenkamer e.d. te maken. Dit alles kon toch nooit de plaats innemen van een gewoon werkend Parlement.

37318. De **Voorzitter:** Ik bedoel eigenlijk dit: In normale omstandigheden zit een Kabinet eigenlijk vast aan twee steunpunten: Aan de ene kant de Koningin en aan de andere kant het Parlement. Dat is in ons parlementaire stelsel zo keurig uitgebalanceerd, dat er een evenwicht is, dat altijd bewaard blijft. Als een van deze steunpunten wegvalt, ligt het voor de hand, dat men verhoudingen krijgt, die in vergelijking met de normale scheef getrokken zijn. Deze andere verhoudingen zullen in Londen bij al deze problemen een belangrijke rol gespeeld hebben.

A. Men kon voor deze abnormale toestand geen regels vastleggen; het moest komen, zoals het kwam.

De nos. 37319 t/m 37352 hebben betrekking op de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit.

Dan heb nog een zeer delicaat punt.

A. Heb ik het verschoningsrecht of niet?

37353. De **Voorzitter:** Dat kan alleen gebaseerd zijn op het Staatsbelang. Het is het volgende: Er is hier bij een groot aantal verhoren door een groot aantal getuigen en meestal uit eigen aandrift van deze getuigen ter sprake gebracht één van de figuren uit Londen, en wel de heer *van 't Sant.* Dat is voor onze commissie een merkwaardige ervaring geweest. Bij alle mogelijke problemen wordt de heer *van 't Sant* naar voren gebracht, in het bijzonder ook bij de vraagstukken van de Inlichtingendienst, zoals u begrijpen zult, maar ook bij vele andere dingen.
Soms in zeer ernstige vorm. Er is hier o.a. de beschuldiging aan zijn adres geuit, dat hij van de bijzondere positie, die hij had, misbruik zou hebben gemaakt om wetenschap over de inhoud van Staatsstukken, die hij had, mede te delen aan een vreemde Mogendheid. Dat is al heel ernstig. Zo zijn er een aantal beschuldigingen geweest. Ik moet er echter direct aan toevoegen, dat, wanneer men dan aan de vraag toekwam, welke bewijzen men had, er niet veel boven water kwam. Ik zou u daarom willen vragen, of u een oordeel over de heer *van 't Sant* kunt geven, juist in verband met deze dingen, die hier gezegd zijn. U weet, dat er in Nederland gezegd werd, dat er bij het England-Spiel verraad was en in dat verband wordt alweer de naam van de heer *van 't Sant* genoemd. Een ander voorbeeld is — het is misschien ook wel goed om u dat even voor te leggen —, dat met name de heer *Dijxhoorn* zich sterk beklaagt over de heer *van 't Sant* en als één van zijn vele grieven tegen hem aanvoert, dat hij op een gegeven moment geconstateerd had, dat de telefoongesprekken van de Ministers — het speelt dus blijkbaar in 1940 of 1941 — in Stratton House afgeluisterd werden en dat die aan de heer *van 't Sant* overgebriefd werden.

A. Daar heb ik nog nooit van gehoord. Ik geloof er niets van.

37354. De **Voorzitter:** Maar u hebt de sfeer in Londen toch goed gekend?

A. Ik heb heel veel met *van 't Sant* te maken gehad; toevallig door de omstandigheden, dat de heer *van 't Sant* dikwijls dingen aan mij kwam vragen. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik precies zo tegenover de heer *van 't Sant* stond als iedere Nederlander in het buitenland. Ik had alleen maar die soort verhalen gehoord en het stuk in de krant gelezen over de zaak van *Vredenburch* en er waren ook nog andere zaken. Toen de heer *van 't Sant* de eerste keer bij mij geweest is, heb ik hem duidelijk gezegd, wat ik van hem dacht en dat het voor mij, omdat hij mij m.i. een zeer schaduwrijk verleden had, een beetje moeilijk was om met hem over die dingen te praten, maar indien hij door hogerhand naar mij toegestuurd werd, ik volkomen begreep, dat het te moeilijk zou zijn me daaraan te onttrekken, dus dat wij uit een volkomen zakelijk oogpunt met elkaar zouden praten. Daarop heb ik mijn licht over de persoon in quaestie kunnen opsteken bij twee personen: De één was de heer *Beelaerts* en de ander was de heer *van Tets,* die mij op de meest formele wijze gezegd hebben, dat de heer *van 't Sant* mijn vertrouwen volkomen waardig was en dat er niet de minste aanleiding was om enigszins huiverig tegenover hem te staan. Ik heb zelf aan de heer *van 't Sant* gezegd, dat deze beide heren mij daarover gesproken hadden, en ik moet u eerlijk zeggen, dat ik nooit aanleiding gevonden heb in zijn daden of in het contact, dat hij met mij had, uit een zakelijk en geen ander oogpunt, om ooit de mening te wijzigen, die de beide heren over hem hadden. Ik moet zeggen, dat ik niets op de heer *van 't Sant* aan te merken heb. Ik geloof, dat prof. *Gerbrandy* het meeste over de heer *van 't Sant* kan vertellen, want die had alle vóóroorlogse dossiers over hem, alle dossiers, die hier bij het Departement van Justitie zijn. De heer *Gerbrandy* en de heer *van Angeren* hebben mij ook de mening bevestigd van de heren *Beelaerts* en *van Tets.* Ik ben blij, dat ik me tegenover deze kletspraatjes kan stellen, want het is erg gemakkelijk om met modder te gooien. Ik geloof ook werkelijk, dat men de invloed van *van 't Sant* op een waanzinnige wijze vergroot heeft, want ik geloof, dat de invloed van *van 't Sant* zeer gering geweest is.

37355. De **Voorzitter:** U hebt dus niet de indruk, dat hij zelf geprobeerd heeft om van de invloed, die hij, naar men van hem veronderstelde, had, gebruik te maken?

A. Neen.

37356. De **Voorzitter:** En dan de ernstige beschuldiging of beter gezegd de veronderstelling, die hier geuit is door de heren *de Jong van Ellemeet* en *Phaff.* Het komt in concreto hier op neer, dat zij het idee hebben, dat de heer *van 't Sant* van zijn kennis van de Staatsstukken, uit de aard der zaak had hij toegang tot alle mogelijke Staatsstukken, hetgeen volkomen normaal is in een dergelijke positie, mededeling zou hebben gedaan aan een vreemde Mogendheid; zelfs laten zij doorschemeren, dat zij ook wel geloven, dat, wanneer hij er voldoende voor betaald werd, hij er ook wel kennis van zou hebben gegeven aan een vijandelijke Mogendheid.

A. Dat is een schandelijke beschuldiging.

37357. De **Voorzitter:** Voor zover het het kennis geven aan een vreemde Mogendheid betreft — dat zou dan wel Engeland moeten zijn —, bent u een van de personen, die, indien de heer *van 't Sant* dat zou hebben gedaan, dat in de loop van de jaren wel eens zou hebben moeten merken. Daarom leg ik u die vraag ook voor.

A. Ik begrijp niet, dat die beide heren, die u dat hier hebben medegedeeld, op het moment, dat er nog een gelegenheid was om dat te stoppen, geen maatregelen zouden genomen hebben.

37358. De **Voorzitter:** Een van deze heren heeft het hier medegedeeld, zonder dat er onzerzijds naar gevraagd is. Het is door hem ter sprake gebracht op het moment, dat ik het verhoor wilde sluiten en hij mij mededeelde, dat hij verwacht had, dat ik hem heel iets anders zou vragen, waarop ik hem vroeg: Wat dan? Hierna volgde dan deze geschiedenis.

A. Het lijkt mij een ongeloof'lijke geschiedenis.

37359. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u er nooit van gehoord, dat deze beschuldigingen geuit werden in Londen?

A. Daar heb ik nooit van gehoord. Daarom zeg ik ook: Als de heren die beschuldiging hier uiten, waarom hebben ze dit dan destijds niet gedaan.
Ik heb de heer *Phaff* nota bene als militair attaché gehad, dus waarom heeft hij mij dat indertijd dan nooit gezegd. Dat de heer *van 't Sant* Staatsstukken kon zien, is zeker, want er werden natuurlijk stukken daar naar toe gebracht, maar dat hij daarvan gebruik heeft gemaakt en nog wel een onbehoorlijk gebruik, het is de eerste keer, dat ik daarvan hoor.

37360. De **Voorzitter:** Ik zeg nogmaals: het is van belang, dat met u te bespreken, omdat, wanneer er in de loop van de jaren dergelijke mededelingen door hem aan de Engelsen gedaan zouden zijn, u daarvan op een gegeven moment iets gemerkt had moeten hebben. Ik begrijp ook wel, dat, wanneer de Engelsen gegevens van een andere Mogendheid krijgen, ze niet gemakkelijk gaan vertellen, dat ze die op zulk een manier verkregen hebben; u zou het echter op een gegeven moment uit feiten geconstateerd kunnen hebben. Hebt u nooit de minste aanleiding gehad om te zeggen: hier ontmoet ik bij de Engelsen wetenschap, welke zij eigenlijk niet konden hebben?

A. Nooit.

Er is maar één geval geweest, waarbij er iets gebeurd is met een vreemde Mogendheid op mijn gezantschap. Op mijn gezantschap is toen het dossier van Indië over Japan, drie maanden vóór het uitbreken van de oorlog met Japan, spoorloos verdwenen en nooit meer teruggevonden. Er waren heel oude, geheime rapporten bij van de residenten over Japanse penetraties in Indië. Ik had het eens gelezen en moest het toevallig hebben; ik heb het echter nooit meer teruggevonden. En dat is zeker heel rustig en heel netjes door de Japanse Geheime Dienst uit mijn kanselarij gehaald. Zij hebben de safe natuurlijk heel netjes opengemaakt; daar zijn zij meesters in. Ze hebben de stukken, die zij nodig hadden, er uit genomen en de rest weer op zijn plaats gelegd.
Dat is de enige zaak van dit soort geweest, welke ik met een vreemde Mogendheid gehad heb.
Ik geloof niet, dat deze beide heren eigenlijk weten, wat voor een ernstige beschuldiging zij uiten.

De nos. 37361 t/m 37368 hebben betrekking op punt *q* van het Enquêtebesluit.'

E. F. M. J. MICHIELS VAN VERDUYNEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 14 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e* en *j* en *o*.

Verhoor van

Dr. PAUL RIJKENS,

oud 60 jaar, wonende te Londen, industrieel.

Hij legt de eed af als getuige.

37814. De **Voorzitter:** De Enquête-Commissie heeft voor haar onderzoek naar het Regeringsbeleid gedurende de jaren 1940—1945 een groot aantal getuigen gehoord, die zelf bij dat Regeringsbeleid, hetzij als Minister, hetzij in ambtelijke functie, nauw betrokken zijn geweest. Daarnaast heeft zij bovendien enige personen gehoord, die een beeld hebben kunnen geven van het milieu in Londen. Ik meen, dat wij u vragen zouden kunnen stellen in beide qualiteiten, want enerzijds bent u ook wel in officiële functie bij het Regeringsbeleid betrokken geweest — ik denk met name aan uw lidmaatschap van de Buitengewone Raad van Advies, ofschoon u ten opzichte van de concrete verrichtingen als zodanig de plicht tot geheimhouding is opgelegd —, terwijl u anderzijds tot diegenen behoort, die geacht kunnen worden het Londense milieu goed te kennen. Ik meen zelfs in bijzondere mate, omdat u niet behoorde tot degenen, die ná 10 Mei 1940 in Engeland zijn gekomen, maar tot degenen die vóórdien reeds in Engeland vertoefden.

In dit kader zouden wij gaarne met u over de periode 1940—1945 in Londen willen spreken. Misschien is het het beste, wanneer u begint te vertellen, hoe het gegaan is in de Meidagen van 1940, toen de Koningin en de Regering naar Engeland zijn overgestoken.

A. Ik weet niet in hoeverre dit interessant voor u is en bij kan dragen tot uw onderzoek. Juist in die dagen was ik in Londen in een zeer inofficiële capaciteit, nl. als industrieel. Ik had door het contact met de Engelse en de Nederlandse Regering vóór het uitbreken van de oorlog iets gezien van de internationale ontwikkeling met betrekking tot Duitsland.

Bij een andere gelegenheid heeft de Commissie voor Oorlogsdocumentatie mij bijzonderheden gevraagd over de heer *Colijn* en diens houding ten aanzien van de ontwikkeling van zaken vóór de oorlog. Het is misschien aan de hand daarvan, dat ik kan zeggen, dat ik veel optimistischer gestemd was ten opzichte van de uitlatingen, die ik gehoord had, dan de ontwikkeling van zaken naderhand rechtvaardigde. De heer *Colijn* was van mening, dat, in geval van een oorlog, welke hij evenwel niet verwachtte, de Nederlandse verdediging zich ongeveer zes maanden zou kunnen handhaven. Toen het bericht van de inval in Londen kwam, was ik zeker één van de laatsten, die gedacht zouden hebben, dat dit een quaestie van vier of vijf dagen zou zijn. Ik heb in die tijd niet veel kunnen merken, behalve dan dat de ambassade ontzettend veel werk had. Men kwam met verzoeken om hulp in Londen, secretariaten moesten gevormd worden, enz. Een dag of vier, vijf later verzocht de ambassadeur mij hem te willen helpen om de Nederlanders, die aankwamen, te ontvangen en op weg te helpen.

Dat was eigenlijk mijn eerste kennismaking met de Ministers, die uit Nederland overgekomen waren en die natuurlijk in de eerste dagen of zelfs de eerste weken in een buitengewoon moeilijk parket zaten, daar zij in Grosvenor-House ondergebracht waren, echter zonder enig apparaat of enige organisatie. De stemming in Grosvenor-House was er toen een van grote verslagenheid, wat niet te verwonderen was. Dat is eigenlijk de inleiding tot de werkelijke oorlogstijd in Londen.

37815. De **Voorzitter:** U sprak over de eerste periode in Grosvenor-House. U weet, dat er in de loop van de zomer grote moeilijkheden zijn ontstaan, die ten slotte eind Augustus, begin September 1940 geleid hebben tot het aftreden van de heer *de Geer* als Minister-President. Bij het proces tegen de heer *de Geer* is een aantal concrete feiten, waarvan men hem een verwijt heeft gemaakt, naar voren gekomen. Wij hebben hierover verschillende personen, die er nauw bij betrokken zijn geweest, in het bijzonder de Ministers, gehoord, waardoor we nu wel een duidelijk beeld van die situatie hebben gekregen. In verband daarmede wilde ik u vragen: wat merkte de Nederlandse gemeenschap in Londen daarvan in die periode en kon men ook reacties hierop waarnemen bij de Engelsen?

A. Mag ik even de aandacht er op vestigen, dat ik in dit verband door twee heren in Londen gehoord ben, die speciaal belast waren met het onderzoek naar de zaak *de Geer*?

37816. De **Voorzitter:** De heren *Posthuma* en *Heijink*?

A. Ja. Wat ik daarvan weet, heb ik die heren reeds medegedeeld.

De **Voorzitter:** Het zou wel prettig zijn, wanneer u het hier, in het verband, waarin het gesteld is, nog eens mededeelt.

A. Met genoegen, Mijnheer de Voorzitter! Van de eerste oorlogsdagen af tot het weggaan van *de Geer* bestond er in het algemeen in de Hollandse kolonie een grote terneergeslagenheid. Men had heel weinig vertrouwen in de leiding van het Kabinet. Nu kunt u natuurlijk zeggen: dat betekent heel weinig, omdat wij daar als buitenstaander tegenover stonden, maar aan de andere kant was de kring van mensen, waarmee gesproken werd, ook heel klein. Men zag veel Ministers, men ontmoette veel mensen, die in deze inner circle wat op de hoogte waren. Het is dan, voor een groot gedeelte, afgaande op de atmosfeer, die men aantrof, dat men zijn eigen houding bepaalde. Men meende uit hetgeen men hoorde — ik heb geen enkel concreet bewijs —, dat er heel weinig kracht en moed achter de toenmalige Regering stond. Men hoorde voortdurend van de grote moeilijkheid om besluiten aangenomen te krijgen. Er waren Ministers, die er over klaagden, dat er onder de leiding van de heer *de Geer* zo weinig tot stand gebracht werd, dat hij zelf aarzelde en dat er als gevolg daarvan in het hele Nederlandse apparaat heel weinig moed en gereedheid bestond om besluiten te nemen.

37817. De **Voorzitter:** Werd er bij de indruk, die men kreeg, al een onderscheid gemaakt tussen de Minister-President en de andere Ministers?

A. Ja, inderdaad. Men beschouwde in de eerste plaats — wat misschien niet onbegrijpelijk is — de leider verantwoordelijk voor het gebrek aan saamhorigheid en bereidheid om besluiten te nemen. Misschien werd hij ten onrechte daarvan beschuldigd, dat kan ik niet beoordelen. Die algemene mening bestond echter en in de kolonie beschouwde men *de Geer* inderdaad in hoge mate aansprakelijk voor deze gang van zaken. Hij scheen niet de moed te hebben om de consequenties van de Duitse inval te dragen.

37818. De **Voorzitter:** Kwamen de concrete gevallen, die hebben plaats gevonden — het is al begonnen de 14de Mei met het opstellen van een communiqué, dat moest worden uitgegeven, er is een quaestie geweest over een radiorede, welke de heer *de Geer* op 20 Mei zou houden, er zijn moeilijkheden over het besluit A 1 geweest en dan, hetgeen één van de hoogtepunten is geweest, het voornemen van *de Geer* in Juli 1940 te trachten contact met de Duitsers te krijgen, ten einde tot een compromis-vrede te komen —, ook aan het licht?

A. Bij geruchte, ja.

37819. De **Voorzitter:** Het was dus niet zo, dat men alleen zei: de Regering is slap, maar de concrete gevallen drongen ook werkelijk tot de buitenwereld door?

A. Buitenwereld waren natuurlijk alle schakeringen. Ik herinner mij b.v., dat de heer *Beijen,* die u wel bekend zal zijn en die nu in Washington bij de World Bank is, mij o.a. zeer concreet vertelde van die pogingen van de heer *de Geer* om tot een of ander compromis te komen en ook, dat deze gezegd had, dat hij van plan was uit Engeland weg te komen en zo mogelijk naar Holland te gaan.
In ieder geval, dit wil ik gaarne memoreren, de heer *Beijen* had zeer concrete berichten. Ik weet niet meer van wie hij zijn inlichtingen kreeg, maar hij had ook veel omgang met verschillende hoofden van de Departementen.

37820. De **Voorzitter:** Het kwam dus hierop neer, dat men er blijkbaar in Regeringskringen niet in slaagde zaken, welke behoorden tot het Regeringsbeleid in de engste zin, binnen de kring van de Ministerraad te houden?

A. Neen, beslist niet. Trouwens dat is een moeilijkheid geweest, welke gedurende de gehele Londense periode heeft bestaan. Het was een te kleine kring van mensen, die de Ministers goed kenden. Deze Minister sprak eens vertrouwelijk met die en een andere Minister sprak eens vertrouwelijk met een ander, waardoor inderdaad zaken, die hier in den Haag tot de grote geheimen van de Regering zouden behoren, daar meer naar buiten doordrongen.

37821. De **Voorzitter:** U hebt het gevoel, dat dit eigenlijk al die jaren in Londen min of meer het geval is geweest?

A. Ja, min of meer wel.

37822. De **Voorzitter:** In de periode van de crisis van de heer *de Geer* was het dus niet erger dan in de tijd daarna?

A. Neen, ik kan er niet meer over zeggen. Ik kende zelf verschillende Ministers zeer goed en wanneer ik ze sprak gebeurde het wel eens, dat ze hun hart luchtten, wat in Nederland waarschijnlijk niet gebeurd zou zijn.

37823. De **Voorzitter:** Dat is nu één van de mogelijkheden, waar ik straks op doelde, waardoor iemand, die het milieu gekend heeft, ons een indruk van de situatie kan geven. Het feit, dat u noemt is verklaarbaar. Het was nu eenmaal zo, dat de verhoudingen in deze kleine gemeenschap, waar men vrij sterk op elkaar aangewezen was, heel anders lagen dan hier in den Haag. In ieder geval, dit feit hebt u zeer duidelijk kunnen constateren?

A. Ja.

37824. De **Voorzitter:** Nu een ander punt, dat ik straks al aanroerde, namelijk de moeilijkheden, welke ontstaan zijn in verband met het feit, dat de heer *de Geer* na zijn aftreden, toen hij eenmaal in Lissabon zat, het plan opvatte naar Nederland te gaan en ten slotte dat plan ook ten uitvoer heeft gebracht. Uiteraard had u veel relaties in Engelse kringen. Welke is nu uw indruk van de reacties van de Engelsen op het vertrek van de heer *de Geer* naar Nederland?

A. De indruk, welke daardoor teweeggebracht werd, was voor het ogenblik werkelijk verpletterend. Ik geloof zelfs, dat men zich in Nederland niet eens zo sterk gerealiseerd heeft, wat het voor de Engelsen, voor wie elke communicatie met de vijand volgens hun trading with the enemy act niet slechts uitgesloten, doch zelfs strafbaar was en die er niet aan dachten een brief indirect naar Nederland te sturen, betekende, dat de Minister-President van één van de bondgenoten via Lissabon naar zijn eigen land kon teruggaan.

37825. De **Voorzitter:** Aan de andere kant is het merkwaardige — die indruk krijgen wij althans —, dat, wat er er ook zij van de reactie in Engelse kringen, welke onmiddellijk op dit feit volgde, de nawerking niet zo groot is geweest.

A. Dat ben ik met u eens. Dat kwam, omdat men van Engelse zijde in *de Geer* inderdaad al geen vertrouwen had. Men beschouwde het persoonlijke verlies als niet groot. Aan de andere kant had men wel vertrouwen in *Gerbrandy*. De heer *Gerbrandy* toonde een grote mate van persoonlijke moed. Zowel de Engelsen als de Nederlandse kolonie waren in den beginne zeer met deze verandering ingenomen en zij waren bereid het verleden te vergeten, omdat men meende, dat er nu flink aangepakt zou worden.

37826. De **Voorzitter:** U is dus ook van oordeel, dat de heer *Gerbrandy* er veel toe bijgedragen heeft om het verlies aan prestige van Nederland tegenover de Engelsen weer te herstellen?

A. Ja, dat ben ik van mening.

37827. De **Voorzitter:** Had u ook de indruk, dat hij een behoorlijke entrée had bij de Engelse autoriteiten?

A. Dat heeft hij zeker gehad. Hoe zwaar zijn mening bij de Engelse autoriteiten gewogen heeft, is natuurlijk een tweede. Ik geloof, dat, naarmate de tijd vorderde, die invloed waarschijnlijk niet groter is geworden. Vooral in den beginne heeft men van Engelse zijde groot respect voor de heer *Gerbrandy* gehad.

37828. De **Voorzitter:** Dat schrijft u waarschijnlijk voornamelijk toe aan zijn vastbeslotenheid om de oorlog op een zelfde wijze te beëindigen als de Engelsen zich dat voorstelden?

A. Ja, beslist.

37829. De **Voorzitter:** Was het in September 1940 in de Nederlandse kolonie een verrassing, dat de heer *Gerbrandy* Minister-President werd?

A. Ja en neen. De hele ontwikkeling kwam zo plotseling, dat men zich eigenlijk niet veel beziggehouden had met de vraag, wie de heer *de Geer* als Minister-President zou opvolgen. Men had wel — ik geloof, dat ik het zo juist stel — de overtuiging, dat de heer *Gerbrandy* één van de drie Ministers was, die het meest moed en vastberadenheid toonden, en die drie Ministers zou ik willen noemen, *van Kleffens, Bolkestein* en *Gerbrandy*. Vele van de andere Ministers, die mijn persoonlijke vrienden zijn geworden, hebben later ook voortreffelijk werk gedaan en moed getoond, maar verschillenden waren door de omstandigheden, doordat zij hun families achter hadden moeten laten, enz., in het begin niet van een dergelijke moed en overtuiging als die drie. Ik geloof, dat ik door dit te zeggen aan geen van de anderen onrecht doe.

37830. De **Voorzitter:** In de verhoren is in een zodanig verband ook nogal eens de naam van de heer *van den Tempel* genoemd.

A. Ja, dat kan zijn. Mij persoonlijk is daar minder van gebleken. Dat kan echter volkomen toevallig zo zijn. Ik wil zeker niet het tegenovergestelde zeggen. Later heb ik meer met de heer *van den Tempel* te doen gehad en toen was hij zeker één van de mannen, die hun moed toonden, zo ook de heer *Albarda.* Ik heb de indruk gekregen, dat mensen als *Albarda, Steenberghe,* zij het in iets mindere mate, en de heer *Welter* in het begin te veel onder de indruk waren van hun persoonlijke omstandigheden dan dat zij werkelijk een goed Regeringsbeleid konden voeren. Zoals ik zeg, was dat met *Welter* veel meer het geval. Het Ministerie van Koloniën was in die dagen één van onze zwakste Ministeries, waar gekankerd werd over de oorlog, enz. Die geest van zwakheid was door het hele Departement te merken, zoals dat gewoonlijk gaat, wanneer het hoofd van zulk een Departement die zwakheid toont. Wij hebben ons toen heel vaak aan het Ministerie van Koloniën geërgerd. Er heerste daar absoluut een defaitistische geest.

37831. De **Voorzitter:** De opmerking, welke u hier nu maakt, is ook gemaakt door de heer *van Blankenstein.* Hij heeft daar voorbeelden van aangehaald, o.a. hetgeen hij ook al in het proces-*de Geer* gezegd had, dat de heer *Welter* b.v. eens een dronk zou hebben uitgebracht „op de grote Staatsman *Pétain*". Hoewel wij echter verschillende personen hiernaar hebben gevraagd, was er niemand, die ons dit feit kon bevestigen.

A. Ik heb het verhaal gehoord. Maar ik heb er geen enkele bevestiging of tegenspraak voor.

37832. De **Voorzitter:** Van concrete feiten, die dit gevoelen — dat ook de heer *van Blankenstein* deelde — zouden ondersteunen, is ons betrekkelijk weinig gebleken.

A. Het is ook heel goed mogelijk, dat men op dit ogenblik, acht jaar na dato, geen bepaalde uitlatingen meer kan memoreren. Het was inderdaad niet alleen beperkt tot de heer *Welter.* Mijn herinnering was echter, dat zeer bepaald het Ministerie van Koloniën — de goeden niet te na gesproken — duidelijk blijk gaf van een defaitistische geest.

37833. De **Voorzitter:** Nu we toch over het Ministerie van Koloniën spreken, wil ik u nog een andere vraag stellen. Hebt u wel eens iets gemerkt van het probleem, waarnaar wij hier een vrij uitvoerig onderzoek hebben ingesteld, van de in Indië geïnterneerde Duitsers en de repercussies, welke daarop gevolgd zijn in Nederland? Het nemen van z.g. Indische gijzelaars was voor de Londense Regering natuurlijk een vrij delicaat probleem. De vraag is echter of u daar iets van hebt gemerkt.

A. Neen, daarvan kan ik u niets zeggen.

37834. De **Voorzitter:** Op welke terreinen bewoog zich uw contact met de Regering en met Regeringspersonen?

A. Mijn contact was vrij algemeen. In de eerste plaats was ik zeer goed bekend met onze gezant aldaar. In het begin van de oorlog werd dat contact nauwer, omdat we beiden dikwijls grieven hadden, die we in ons z.g. „kankeruurtje" met elkaar bespraken. Verder kwam ik door verschillende omstandigheden in de loop des tijds nogal eens met verschillende Ministers in aanraking.

Zo waren het b.v. de heer *van Kleffens* en de heer *Gerbrandy,* meen ik, die mij vroegen stappen te nemen een Nederlands weekblad in Engeland op te richten, het latere „Vrij Nederland". Naar aanleiding daarvan ben ik natuurlijk nogal vrij veel en intiem met hen in relatie getreden.

Niet alleen in verband met de oprichting van dat weekblad, maar ook later, ofschoon ik, zoals zeer te recht van het begin af reeds vaststond, de zakelijke leiding in handen had als President-Commissaris. Het gebeurde nogal eens, dat de Minister-President mij een brief schreef, waarin hij me zei, dat het toch geen zin had dit en dat in „Vrij Nederland" te zetten, waarop ik dan altijd antwoordde, dat het mij speet, maar dat ik met de inhoud van „Vrij Nederland" niets te maken had, daar de redactie onder de heer *van Blankenstein* stond. Het is een keer of vijf gebeurd, dat ik heel lange protestbrieven kreeg over de inhoud van dat blad.

37835. De **Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. Dat was in '41 en '42, misschien ook nog wel in '43, later is dat verminderd.

37836. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Werd u daarvoor dan aansprakelijk gesteld?

A. Ja, zo zou ik het eigenlijk niet willen noemen.

37837. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wel in de brieven, die u kreeg?

A. Ja, in de brieven wel.

37838. De **Voorzitter:** U bedoelt, dat men er bij u over klaagde?

A. Ja, men klaagde er over. Ik heb diverse brieven van de heer *Gerbrandy* ontvangen, waarin hij zei, dat dit niet te pas kwam.

37839. De **Voorzitter:** Stond de heer *Gerbrandy* op het standpunt, dat men in „Vrij Nederland" geen critiek op de Regering mocht uitoefenen?

A. Dat wil ik niet zeggen, want hij heeft dikwijls critiek aanvaard. Ik geloof meer, dat het een momentele reactie was op een onaangenaam artikel, hem betreffende, naar aanleiding waarvan hij dan in zijn pen klom en mij een brief schreef. Eén keer — ik weet de aanleiding daarvan niet meer — heeft de heer *Gerbrandy* in vrij krachtige termen zijn misnoegen uitgesproken.

37840. De **Voorzitter:** De heer *Veraart* heeft ons verteld, dat hij in Augustus 1944 een artikel in „Vrij Nederland" geschreven had over de toekomst van het Parlement, welk artikel zo in slechte aarde viel bij de Minister-President, dat hij op staande voet zijn ontslag heeft gekregen. De heer *Gerbrandy* heeft bevestigd, dat dit inderdaad gebeurd is.

A. Als ik mij goed herinner, is het artikel van de heer *Veraart* bij het grootste gedeelte van de Nederlanders in slechte aarde gevallen en dus niet alleen bij het Kabinet of de heer *Gerbrandy*. Als hij ontslagen is — ontslagen kan ik eigenlijk niet zeggen, want hij was, meen ik, een losse medewerker —, als zijn medewerking na die tijd heeft opgehouden, is dat zeker niet alleen de wens van de heer *Gerbrandy* geweest. Ik heb de indruk, dat men er in de Nederlandse kolonie vrij afwijzend tegenover stond.

37841. De **Voorzitter:** Er bestaat stellig verband tussen het ontslag en het artikel, dat hij geschreven heeft.

A. Ja, maar de heer *Veraart* was niet aan de staf van „Vrij Nederland" verbonden.

37842. De **Voorzitter:** Neen, de heer *Veraart* was ambtenaar aan het Departement A.O.K. De heer *Gerbrandy* heeft hem als ambtenaar ontslagen op grond van het feit, dat hij een artikel in „Vrij Nederland" had geschreven.

A. Juist, dan had ik u verkeerd begrepen. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat de heer *van Blankenstein,* met wie ik natuurlijk altijd nauw contact had, klaarblijkelijk dezelfde mening was toegedaan, nl. dat dat artikel niet een zeer geslaagd artikel kon worden genoemd.

Ik meende, dat er derhalve van de kant van „Vrij Nederland" geen prijs gesteld werd op artikelen van de heer *Veraart,* welke hij misschien nog geschreven zou hebben.

37843. De **Voorzitter:** Is dat laatste wel juist? Ik meen, dat de heer *Veraart* verklaard heeft, dat, toen hij aldus op straat stond zonder salaris, de heer *van Blankenstein* hem nog heeft laten schrijven, juist om hem in zijn financiële moeilijkheden te helpen.

A. Dat kan wel, maar daar ligt een tijdperk tussen. Zoals ik zeg had ik met de inhoud van het blad niets te maken, maar de heer *van Blankenstein* stortte wel eens zijn hart uit bij mij over hetgeen er gebeurd was en nu meen ik, als ik het mij goed herinner, dat hij de eerste tijd gezegd heeft: ik wil *Veraart* niet gebruiken, en dat hij later zei: ik kan *Veraart* wel gebruiken, mits hij niet over politieke quaesties schrijft. Ik meen, dat de heer *Veraart* toen ook meer over economische zaken is gaan schrijven. Het is dus wel juist wat de heer *Veraart* u medegedeeld heeft, dat de heer *van Blankenstein* inderdaad, om hem te helpen, gezegd heeft: Schrijf nu maar weer, echter over andere onderwerpen dan waarover meningsverschil is ontstaan. Zo ligt die quaestie in mijn herinnering.

37844. De **Voorzitter:** Bij de oprichting van „Vrij Nederland" heeft ook — althans volgens sommigen; anderen kunnen zich er niets van herinneren — nog een rol gespeeld de quaestie, welke in hetzelfde kader lag als die andere moeilijkheden over en met de heer *de Geer.* Dat de heer *de Geer* bezwaar zou hebben gemaakt tegen de heer *van Blankenstein* als hoofdredacteur van „Vrij Nederland", omdat hij deze door zijn verleden niet de meest gewenste figuur achtte, daar hij van oordeel was, dat dit de Duitsers ongunstig zou stemmen. Kent u die quaestie?

A. Ik ken die quaestie wel, echter uit de tweede hand.

37845. De **Voorzitter:** U hebt geen persoonlijke opmerkingen in die geest van de heer *de Geer* gehoord?

A. Neen. Ik ben trouwens heel weinig met de heer *de Geer* in contact geweest. Ik kan wel zeggen relatief veel minder, gezien de korte tijd, waarin hij Minister-President was, dan met één van de andere Ministers.

37846. De **Voorzitter:** We spraken straks over de positie van de Nederlandse Regering in Londen tegenover de Engelsen, welke eerst vrij zwak was, maar later meer versterkt is. In verband daarmee wil ik u vragen of u ook enig oordeel hebt over de positie en het prestige van de Nederlandse Regering in vergelijking met die van andere geëmigreerde Regeringen.

A. Ja, ik geloof, dat er intern in de kolonie meer critiek was dan overeenkwam met de appreciatie, welke van Engelse kant getoond werd, met andere woorden, dat wij misschien te critisch waren en dat in vergelijking met de andere Regeringen de Nederlandse Regering altijd nog beschouwd werd als te zijn één van de beste van de uitgeweken Regeringen.

37847. De **Voorzitter:** Die indruk hebt u toch wel gekregen?

A. Ja, de enige, waarmee onze Regering goed vergeleken kon worden, was de Noorse Regering, die ook in aanzien stond. Nederland was door zijn positie, ook met de koloniën, veel belangrijker dan Noorwegen. België was b.v. slechts door enkele Ministers vertegenwoordigd, waardoor het niet altijd in staat was om dezelfde besluiten te nemen als de Nederlandse Regering. Frankrijk was helemaal slecht vertegenwoordigd.

Bij een enquête, welke er gehouden is, heb ik me er over verwonderd, dat de Nederlandse Regering als no. 1 uit de bus kwam.

37848. De **Voorzitter:** Was de Nederlandse kolonie in Londen in feite slechts een begrip? Bestond er een zekere saamhorigheid of was die weer beperkt tot een heel kleine kring?

A. Uiteraard was de Nederlandse kolonie beperkt tot een betrekkelijk kleine kring. Het aantal mensen, dat met de Ministers, de hoofden van de verschillende Departementen en de hoofdambtenaren in aanraking kwam, was natuurlijk min of meer beperkt. Deze mensen stonden in zekere zin ook in een enigszins andere verhouding — meer persoonlijk — tot de Regeringspersonen dan de Nederlandse kolonie, welke uit ongeveer 3000 mensen bestond.

37849. De **Voorzitter:** Had er vóór de oorlog een zekere saamhorigheid bestaan?

A. Weinig. De saamhorigheid is in de oorlog natuurlijk veel groter geworden.

37850. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Had men er vóór de oorlog geen Hollandse club?

A. Ja, die was er, maar die had heel weinig betekenis vóór de oorlog. Die club bestond uit een zeer beperkt aantal heren, die bijeenkwamen om een borrel te drinken vóór het eten, en verder ging er niets van uit.
Er bestond ook nog een vereniging „Neerlandia", die meer leden telde, maar zich beperkte tot het vieren van een Sinterklaasavond e.d. Vóór de oorlog was er dus heel weinig saamhorigheid in de kolonie; gedurende de oorlog is die echter groter geworden door verschillende ontwikkelingen. Men heeft toen een vereniging opgericht, „Pro Patria" geheten, welke vereniging meer beoogde de vaderlandsliefde te stimuleren. „Pro Patria" had een aantal leden, dat in de honderden liep, en men hield zich inderdaad ook bezig met de bespreking van de politieke ontwikkeling, economische vraagstukken, enz. Verder was er door de oprichting van „Neerlands Vrijheidsdag", waartoe ook de Nederlandse Regering gestimuleerd had en die op 31 Augustus en 10 Mei haar vaste bijeenkomsten hield, meer toenadering gekomen. Voorts was er de studiegroep voor reconstructieproblemen, waartoe ik het initiatief genomen had. Deze groep bestond uit ongeveer 250 personen, waaronder ook mensen van de Regering, die zich sterk interesseerden voor politieke en economische vraagstukken en zich daar ook moeite voor wilden geven.

37851. De **Voorzitter:** Wat betekent in dit verband het „Netherland House"?

A. Het „Netherland House" is wat later opgericht. Wij waren daarin één van de laatsten, want de meeste andere Regeringen hadden haar eigen tehuizen al. Hierdoor had men nieuwe mogelijkheden van bijeenkomst geschapen. Er werden ook lezingen gehouden. Ik was dit in mijn opsomming vergeten. Dit Netherland House was zeer definitief een factor van betekenis, als men deze periode met die van vóór de oorlog vergelijkt. Ten slotte waren er ook nog — dat was ik bijna vergeten — bijeenkomsten, welke door Minister *Bolkestein* gearrangeerd waren op Stratton House en waar Ministers, hoofdambtenaren en een beperkt aantal mensen, het klinkt misschien een beetje verwaand, die behoorden tot de kopstukken van de kolonie — de mensen dus, die er voor gespannen werden, als er eens iets gedaan moest worden —, bij aanwezig waren of soms ook zelf een lezing gaven.

37852. De **Voorzitter:** De heer *Bolkestein* heeft gezegd, dat die lezingen trouw gehouden zijn. Ik meen, dat hij zei, dat er ongeveer 40 in die hele periode gehouden zijn.

A. Ja, inderdaad. Ik ben er vaak bij aanwezig geweest en ik heb zelf ook een lezing gehouden. Dit heeft er zeker toe bijgedragen een zekere kern te vormen van mensen, die wat dichter bij de feiten stonden dan 9/10 van de kolonie.

37853. De **Voorzitter:** M.a.w. het leven in de kolonie was in vergelijking met vóór de oorlog — en ik mag misschien ook wel zeggen met na de oorlog — veel meer geactiveerd?

A. Ja, dat was een enorm verschil.

37854. De **Voorzitter:** Wanneer is die studiegroep voor reconstructieproblemen begonnen?

A. Ik meen, dat die ontstaan is uit een groep van vijf of zes mensen, eigenlijk op initiatief van onze firma, die, toen er meer tijd beschikbaar kwam, zei: er wordt niet voldoende gedacht over de na-oorlogse problemen. Misschien is het van weinig nut en van onze kant een grote inbeelding, maar laten wij eens proberen enige vraagstukken, b.v. op economisch gebied, waarover wij onze experts, zoals in dit geval de heer *Beijen,* kunnen raadplegen, gezamenlijk te bespreken. Dat was dus een bescheiden opzet. Toen ben ik met admiraal *Furstner* in contact gekomen. Ik heb eens een week-end bij hem doorgebracht en toen bleek mij, dat hij ook van mening was, dat het goed zou zijn tot een oprichting te komen van een verdergaand comité van mensen, die dergelijke problemen eens zouden gaan bekijken, daar hij vond, dat de Regering haar handen vol had met de dagelijkse dingen en zich eigenlijk niet bezighield met te overwegen wat er later zou moeten gebeuren. Toen *Furstner* er vóór was, hebben we het officieel opgezet. Hij heeft mij gevraagd voorzitter te worden en het heeft zich toen uitgebreid tot een kring van ongeveer 250 mensen, waarvan er een 15-tal een inner-circle vormde. De leden zouden zich in sub-comité's splitsen, zodat elk sub-comité een bepaald onderwerp bestudeerde en daarvan rapport uitbracht.

37855. De **Voorzitter:** Is dat ook zo gebeurd?

A. Ja. Die rapporten zijn de Regering overhandigd. Daarna zijn ze gedrukt en in omloop gebracht. De heer *Gerbrandy* heeft dit eerst zeer toegejuicht, toen hij echter, zoals bij de heer *Gerbrandy* wel meer gebeurde, bij enige van zijn collega's in de Ministerraad daarover oppositie vond, heeft hij een eigenaardige circulaire uitgevaardigd, waarbij werd medegedeeld — de juiste inhoud weet ik niet meer —, dat ambtenaren in dienst van de Nederlandse Regering — ook de Ministers — alleen dan aan de studiegroep mochten medewerken, wanneer het betrof onderwerpen, waar ze geen verstand van hadden. Later is dat min of meer aanleiding tot heel veel hilariteit geweest. Reeds in het begin hebben enkele ambtenaren zich aan deze oekase niet gehouden. Het eindresultaat met de verschillende wisselingen in de Regering was, dat er ongeveer tien van de Ministers lid van de studiegroep waren, verder ook de meeste hoofdambtenaren en de heer *Beelaerts,* die trouwens van het begin af aan lid was, de heer *van Bylandt,* enz. Alle Ministeries waren vrijwel vertegenwoordigd. Ik geloof, dat er ongeveer 12 of 14 verschillende sub-comité's waren, die eenmaal in de week of in de 14 dagen bijeenkwamen.

37856. De **Voorzitter:** Is dat zo tot het einde toe gegaan?

A. Ja.

De nos. 37857 t/m 37921 hebben betrekking op de punten *j* en *o* van het Enquêtebesluit.

P. RIJKENS.

DONKER, *Voorzitter.*
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 9 FEBRUARI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, de heer Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Stokvis en Dassen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *b, c, d, e* en *f*.

Verhoor van

HANS ALBIN RAUTER,

oud 54 jaar, gedetineerd in de Bijzondere Strafgevangenis te Scheveningen, zonder beroep, oud-generaal Duitse Politie

Tolk:

HERMAN FLAUMENHAFT,

oud 57 jaren, wonende te 's-Gravenhage, directeur N.V. Babylon Vertaalbureau

Hij legt de eed af als tolk.

40663. De **Voorzitter** U bent door de Enquêtecommissie als getuige opgeroepen. Als zodanig zult u de eed moeten afleggen, dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zult zeggen.

A. Mijnheer de President, ik ben Duits officier en bevind mij in krijgsgevangenschap. En als Duits officier is het mij niet geoorloofd in een vreemd land tegen mijn ambtseed verklaringen af te leggen. Het spijt mij ten zeerste.

A. Herr Präsident, ich bin deutscher Offizier und befinde mich in Kriegsgefangenschaft. Und als deutscher Offizier ist es mir nicht gestattet im fremden Land gegen meinen Amtseid Äusserungen zu machen. Ich bedauere es ausserordentlich.

De **Voorzitter:** Er wordt u niet gevraagd tegen uw ambtseed verklaringen af te leggen.

A. Is het hier een gerechtelijke instantie? Ik ben Duits Staatsburger.

A. Ist es hier eine gerichtliche Kommission? Ich bin deutscher Staatsangehöriger.

De **Voorzitter:** Neen, dit is geen gerechtelijke instantie. Dit is een parlementaire commissie, die tot taak heeft een onderzoek in te stellen naar het beleid van de Nederlandsche Regering in Londen gedurende de jaren 1940 tot 1945. Wij hebben geen bemoeienis met zaken, waarvoor bepaalde personen hier in Nederland voor de strafrechter zouden kunnen komen; wij hebben een parlementair onderzoek in te stellen naar het beleid van de Nederlandse Regering. Daarbij komen enkele punten aan de orde, waaromtrent wij van u inlichtingen wensen te verkrijgen, omdat die inlichtingen van belang kunnen zijn ook in verband met verklaringen, die door anderen, waaronder verschillende Duitsers, hier reeds zijn afgelegd. U moet hetgeen wij hier behandelen zien in het verband met het onderzoek, dat het Nederlandse Parlement instelt naar het beleid van de Nederlandse Regering in Londen. Is u duidelijk wat met deze taakomschrijving van deze commissie bedoeld wordt?

A. Mijnheer de President, de tact verbiedt mij hier als getuige op te treden. Ik ben in een vreemd land en kan niet goed tegenover een vreemde Regering verklaringen afleggen zonder toestemming van de Duitse Regering. Dat kan ik als officier niet doen.

A. Herr Präsident, der Takt verbietet mir mich als Zeuge hin zu stellen. Ich bin in einem fremden Land. Man kann nicht gut einer fremden Regierung gegenüber mich Aussagen machen lassen ohne Zustimmung der deutschen Regierung. Das kann ich als Offizier nicht tun.

40664. De **Voorzitter:** Maar u hebt — naar ons bekend is — ook verklaringen afgelegd voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Dat is ook geen rechterlijke instantie, maar een instituut, dat uit historisch oogpunt bepaalde onderzoekingen instelt. U moet, wat wij doen, veel meer als iets van soortgelijke aard zien; wij zijn inderdaad in geen enkel opzicht een rechterlijke instantie, die bepaalde feiten van strafrechtelijke aard onderzoekt. Dat is onze taak niet.

A. Mijnheer de President, hebt u gelezen, wat ik gezegd heb voor deze commissie, voor de Amsterdamse Commissie voor historische documentatie?

A. Herr Präsident, haben Sie das gelesen was ich gesagt habe vor dieser Kommission; vor der Amsterdammer Geschichtskommission?

De **Voorzitter:** Neen. Wij hebben er wel van gehoord.

A. Professor *Posthumus* heeft mij zijn erewoord gegeven, dat al deze dingen aan niemand gezegd worden en dat zij slechts voor de historische documentatie bewaard blijven, en hij heeft mij zijn erewoord gegeven, dat niets ervan aan het gerecht, noch aan een Parlement bekendgemaakt wordt.

40665. De **Voorzitter:** Ik geloof ook niet, dat het aan het gerecht of aan anderen is overgelegd. Mag ik aannemen, dat u thans aanvaardt, dat deze commissie heel iets anders is dan u zich aanvankelijk had voorgesteld?

A. Neen, ik begrijp volkomen wat u bedoelt.

40666. De **Voorzitter:** Ik zal u een illustratie van de bedoeling van ons onderzoek geven. Iets dat onmiddellijk verband houdt met het Regeringsbeleid in Londen, is b.v. de terugkeer indertijd van de Oud-Minister-President *de Geer*. Dit is een punt, dat binnen het kader van ons onderzoek valt, omdat het verband houdt met het Regeringsbeleid in Londen. Met betrekking tot dat punt b.v. zouden wij van u willen weten of u ons over de omstandigheden, waaronder dat gebeurd is, het een en ander kunt mededelen.

A. Mijnheer de President, het is voor mij buitengewoon moeilijk, verplaatst u zich toch eens in mijn positie als officier. Uw hoogste gerechtshof heeft mij wel is waar mijn rechten als krijgsgevangene ontzegd, ofschoon ik van de tegenovergestelde mening ben. Ik heb het volkenrechtelijk gemotiveerd, maar zoiets kan men toch van een vreemde officier, die door de Engelse bezettingsmacht in Duitsland aan u uitgeleverd is, moeilijk vergen, ook al niet van uit het standpunt van tact. Wanneer Nederlanders zich op de een of andere manier bevonden hebben in de situatie, waarin ik mij nu bevind, zouden zij toch ook geen verklaringen hebben afgelegd, die iemand zouden kunnen belasten. Ik hoop, dat u mij begrijpt. Ik ben in merg en been Duitser en officier. Het is voor mij een zeer pijnlijke aangelegenheid.

40667. De **Voorzitter:** U gebruikt het woord „belasten".

A. Dat is alleen maar als voorbeeld.

40668. De **Voorzitter:** Wij zijn evenzeer ontvankelijk voor verklaringen, welke niet belastend zijn. Het gaat ons tenslotte om de waarheid. Als u ten opzichte van bepaalde personen, omtrent wie wij iets zouden willen weten, verklaringen zoudt kunnen afleggen, die te hunnen gunste zijn, dan is ons dat om het even. Wij zijn er helemaal niet op uit om per se belastende verklaringen te horen. Het gaat er ons om een objectief onderzoek in te stellen naar alle feiten en omstandigheden, welke verband houden met het in Londen gevoerde Regeringsbeleid. Dat is ook de taak van een parlementaire commissie. Wij zijn er niet voor het behandelen van zaken, welke op strafrechtelijk gebied liggen. Daar moet een rechterlijk college een onderzoek naar instellen. U gevoelt dus wel, dat er een groot verschil is tussen de taak van onze commissie en hetgeen u waarschijnlijk oorspronkelijk daarvan gedacht hebt.

A. Neen, dit staat voor mij absoluut vast. Ik weet, dat het een Enquêtecommissie is en ik neem aan, dat deze parlementaire commissie dergelijke dingen onderzoekt.

40669. De **Voorzitter:** Ik zal u nog een ander voorbeeld noemen van een onderwerp, waarover wij u ook iets wilden vragen en waarover hier door Duitsers reeds verklaringen zijn afgelegd.
Dat is de quaestie van het England-Spiel. Wij moeten dat England-Spiel bezien van uit het oogpunt in hoeverre de Nederlandse Regering hier juist heeft gehandeld of fouten heeft gemaakt en wat dies meer zij. Daarover zijn hier reeds verklaringen in extenso afgelegd, b.v. door *Schreieder* en *Giskes*. Zeer uitvoerige verklaringen.

A. Maar ik ben niet *Schreieder* en ik ben niet *Giskes*.

De **Voorzitter:** Dat weet ik wel.

A. Ik kan zonder toestemming van de Duitse Rijksregering over zulke dingen niet spreken. Ik zou nooit het England-Spiel ook maar hebben aangeduid. Ook voor het eerste gerechtshof niet. Ik zou daarop nooit zijn teruggekomen. Want over zulke politioneel-politieke spelen spreekt men gewoonlijk niet. Ik zou gewild hebben, dat hier in Holland de zaak nooit opgerold was.

A. Der Professor *Posthumus* hat mir sein Ehrenwort gegeben, dass alle die Dinge niemandem gesagt werden und dass sie nur für die Geschichtsaufzeichnung aufbewahrt bleiben. Und er hat mir sein Ehrenwort gegeben, dass nichts davon weder dem Gericht noch einem Parlament bekannt wird.

A. Nein, ich verstehe vollkommen was Sie meinen.

A. Herr Präsident, es ist für mich ausserordentlich schwer. Versetzen Sie sich mal in meine Lage als Offizier. Man hat mir zwar die Rechte eines Kriegsgefangenen vom Höchsten Gerichtshof aberkannt, obwohl ich dazu der gegenteiligen Auffassung bin. Ich habe es völkerrechtlich begründet. Aber man kann doch einem fremden Offizier, der durch die englische Besatzungsmacht in Deutschland Ihnen ausgeliefert worden ist, so etwas schwer zumuten, auch von reinem Standpunkt des Taktes aus. Wenn Niederländer sich irgendwie befunden haben in der Situation in der ich mich jetzt befinde, würden sie auch keine Aussagen gemacht haben, die jemand belasten könnten. Ich hoffe, dass Sie mich verstehen. Ich bin durch und durch Deutscher und Offizier. Es ist für mich eine hoch peinliche Angelegenheit.

A. Ja, das ist nur zum Beispiel.

A. Nein, ich bin mir darüber ganz klar. Ich weiss, dass es eine Enquête-Kommission ist und ich nehme an, dass diese parlamentarische Kommission die Untersuchungen ausführt über diese Dinge.

A. Aber ich bin nicht *Schreieder* und ich bin nicht *Giskes*.

A. Ich kann ohne Zustimmung der deutschen Reichsregierung über solche Sachen nicht sprechen. Ich hätte niemals das England-Spiel auch nur angedeutet. Auch vor dem ersten Gerichtshof nicht. Ich wäre darauf niemals zurückgekommen. Denn über solche polizeilich-politische Spiele spricht man normaler Weise nicht. Ich hätte es gewollt, dass hier in Holland die Sache nie aufgerollt worden

Ik zou gewild hebben, dat de hele geschiedenis niet ter sprake was gekomen. Maar u verhoort mij hier onder ede, Mijnheer de President. U moet mij begrijpen. Het is mij onmogelijk zonder toestemming van de Rijksregering over zulke dingen met u te spreken.

40670. De **Voorzitter:** Maar die Rijksregering is er niet, niet waar?

A. Dat is niet mijn schuld.

De heer **Stokvis:** U kunt niet om toestemming vragen als er geen Regering is.

A. Dat kan ik niet beloven. Ik kan zonder toestemming van een Rijksregering over zulke principiële geheime Rijkszaken niet spreken, maar wanneer er stukken gevonden worden, zijn zij er nu eenmaal; maar men kan niet van mij verlangen, dat ik over zulke dingen spreek.

De heer **Stokvis:** Volgens de Nederlandse Enquêtewet bent u verplicht hier als getuige verklaringen af te leggen.
Wij hebben zelfs het recht een getuige, die dat niet doet, te gijzelen.

A. Uit het land zetten?

De heer **Stokvis:** Neen, te gijzelen.

A. Wat betekent „gijzelen"?

De heer **Stokvis:** Geiseln, im Haft nehmen.

A. Ik ben toch gevangen.

De heer **Stokvis:** Bij u speelt dat natuurlijk geen rol.

A. Ik wacht er op om doodgeschoten te worden. Meer is er niet.

De heer **Stokvis:** Het feit bestaat, dat de getuige verplicht is voor deze commissie verklaringen af te leggen.

A. Ik ben nu niet vrijwillig in het land gekomen. Ik ben door de Engelsen hier uitgeleverd als „oorlogsmisdadiger". Ik kan toch als Duits Rijksonderdaan, als Duits officier, niet gedwongen worden als getuige verklaringen af te leggen. Ik sta toch onder ambtseed.

De heer **Stokvis:** Volgens de Nederlandse wet hebt u die verplichting. Wilt u aan die verplichting niet voldoen, dan is dat een andere zaak. Maar die verplichting bestaat.

A. Mijnheer de President, ik verzoek u toch in aanmerking te willen nemen, dat ik officier, generaal ben, dat ik een hoge Duitse positie bekleedde en dat ik verplicht ben mij hier te gedragen volgens mijn beste weten in overeenstemming met mijn eergevoel. Mijn eer is mij hoger dan de dood. Ik kan niet anders. Gelooft u toch, het is geen onbeleefdheid tegenover de heren, het is beslist niet een negeren van uw wil tot een objectief onderzoek. Ik weet volkomen welk doel de heren nastreven, maar ik verzoek u zich in te leven in de uiterst moeilijke situatie, waarin ik mij bevind.
Ik bedoel, wat de heer *Schreieder* doet, goed, die is politie-ambtenaar. Ik heb echter nooit tot de politie behoord, ik was altijd officier. Ik heb een misschien overdreven opvatting over deze dingen. En al is Duitsland in elkaar gestort ..., maar ik ben van mening, dat de omstandigheden van de ineenstorting door de oorlog mij daarvan niet ontheffen. Mij kan slechts een Duitse Rijksregering, wanneer die heden zou bestaan, zeggen: „U kunt verklaringen afleggen voor het Hollandse Parlement." Ik wil u geen moeilijkheden berokkenen, bij God niet, maar ik wil er de nadruk op leggen, dat ik dit niet doen kan.

40671. De **Voorzitter:** Dus u handhaaft dit standpunt ook nadat u volledig is uiteengezet en u ook begrepen hebt, dat de zaak van deze commissie een gans andere is dan die van een rechterlijke instantie. Daar bestaat wel enig verschil tussen.

A. Ja, dat weet ik.

40672. De **Voorzitter:** Ik zou mij misschien kunnen indenken, dat u in het andere geval bezwaren zoudt maken. Doch thans wetende, dat dit een commissie is, die in hoofdzaak een onderzoek heeft in te stellen naar het Regeringsbeleid in Londen, zult u deze bezwaren wellicht minder sterk voelen.

wäre. Ich hätte es gewollt, dass die ganze Geschichte nicht hinausgegangen wäre. Aber Sie vernehmen mich hier unter Eid und Herr Präsident, Sie müssen mich verstehen: Es ist mir onmöglich ohne Zustimmung der Reichsregierung über solche Dinge mit Ihnen zu sprechen.

A. Das ist nicht meine Schuld.

A. Das kann ich nicht versprechen. Ich kann ohne Zustimmung einer Reichsregierung über solche grundsätzlich geheime Reichssachen nicht sprechen, aber wenn Akten gefunden werden, sind sie eben vorhanden; aber man kann von mir nicht verlangen, dass ich über solche Sachen spreche.

A. Aus dem Lande zu verweisen?

A. Was heisst „gijzelen"?

A. Ich bin doch in Haft.

A. Ich warte auf das erschossen werden. Mehr gibt es nicht.

A. Ich bin jetzt nicht freiwillig in das Land gekommen. Ich bin von den Engländern hier ausgeliefert worden als „oorlogsmisdadiger". Ich kann doch nicht gezwungen werden als Zeuge auszusagen als deutscher Reichsangehöriger, als deutscher Offizier. Ich stehe doch unter Amtseid.

A. Herr Präsident, ich bitte doch wohl Rücksicht zu nehmen darauf dass ich Offizier bin, General bin, dass ich eine hohe deutsche Funktion innehatte und dass ich verpflichtet bin nach bestem Wissen und Gewissen, meinem Ehrgefühl entsprechend, mich hier zu verhalten. Meine Ehre ist mir höher als der Tod. Ich kann nicht anders. Ich bitte, es ist keine Unhöflichkeit den Herren gegenüber. Es ist bestimmt nicht eine Negierung Ihres objektiven Wollens und Untersuchens. Ich weiss vollkommen was die Herren bezwecken, aber ich bitte Sie sich in die äusserst schwierige Situation hinein zu leben in der ich mich befinde. Ich meine, was der Herr *Schreieder* tut, gut der ist Polizeibeamter. Ich habe aber nie der Polizei angehört, ich war immer Offizier. Ich habe eine vielleicht übertriebene Auffassung in diesen Dingen. Und wenn auch Deutschland zusammengebrochen is ... aber ich bin der Auffassung, dass die Verhältnisse des Kriegszusammenbruches mich davon nicht entheben. Mir kann nur eine deutsche Reichsregierung, bestände diese heute, mir sagen, Sie können aussagen vor dem holländischen Parlament. Ich will Ihnen keine Schwierigkeiten machen, bei Gott nicht, aber ich werde es betonen, dass ich das nicht tun kann.

A. Ja, das weiss ich.

A. Wat gaat mij het Regeringsbeleid in Londen aan? Mijnheer de President, vergeef me. Ik vind het tactloos, wanneer ik als Duits generaal dingen, die mij bekend geworden zijn, nu vertel. Verplaatst u zich in mijn situatie. Ik bedoel, zo kan ik mij toch niet verontschuldigen zulke dingen te verklaren. Zoiets is toch onmogelijk. Dat is een geheime Rijkszaak, die mij bindt. Ik kan het niet doen. Over deze dingen kan ik niet spreken.

De heer **Stokvis:** Het is geen „Reichssache".

A. Voor mij is het wel een Rijkszaak. Neemt u mij niet kwalijk, wanneer u heden als Hollandse officier in de omgekeerde situatie komt, als officier, als Hollandse generaal, en u zoudt dan voor een Duitse enquêtecommissie van het Parlement komen, de Tweede Kamer, en u zoudt gedwongen worden een verklaring af te leggen, die uw ambtsgeheim zou schenden, zonder hiertoe verlof te hebben. Dat is toch vanzelfsprekend.

De heer **Stokvis:** Er wordt u niet gevraagd uw ambtsgeheim te „verletzen".

A. De zaken staan toch alle onder ambtsgeheim.

De **Voorzitter:** De commissie zal zich over uw bezwaren beraden. Ik schors de zitting.

40673. De **Voorzitter:** De commissie heeft zich over het standpunt, dat u hebt uiteengezet, beraden. Een standpunt, dat, als ik het misschien nog even met mijn eigen woorden mag herhalen, hierop neerkomt, dat u zegt: Het is voor mij onmogelijk om op grond van de eed, die ik als Duits officier heb afgelegd, verklaringen, ook voor een commissie als deze, af te leggen over zaken, die het interne beleid van het Duitse Rijk zouden kunnen raken. Zeg ik het zo goed?

A. In zoverre het geheime Rijkszaken betreft.

40674. De **Voorzitter:** De commissie heeft dit standpunt niet geheel kunnen begrijpen en waarderen en wel om twee redenen. In de eerste plaats — we hebben daar zoëven al over gesproken — hebt u verklaringen afgelegd voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, het instituut van professor *Posthumus*. Voor zover u misschien straks — ten minste die indruk kreeg ik even — van mij begrepen zoudt hebben, dat de verklaringen, die u daar hebt afgelegd, bij ons, wat haar inhoud betreft, bekend zouden zijn, is dat niet juist. Wij hebben wel gehoord, dat dergelijke verklaringen door u zijn afgelegd, maar de inhoud daarvan kennen wij niet. Ik wil dit even zeggen om misverstand uit te sluiten. Dit is één van de redenen, waarom wij uw standpunt niet geheel kunnen begrijpen.

In de tweede plaats heb ik hier voor mij een proces-verbaal van een verhoor, dat u op 23 Juli 1946 door de heer *Posthuma,* waarnemend hoofdcommissaris van politie te Amsterdam, en de heer *J. H. Heijink,* hoofdinspecteur van politie te Amsterdam, werd afgenomen. In die verklaring hebt u mededelingen gedaan omtrent de terugkeer van de vroegere Nederlandse Minister-President, *de Geer.* Daarbij hebt u mededelingen gedaan, o.a. over een dienstbespreking, die bij de Rijkscommissaris heeft plaats gevonden, waarbij ook de commissarissen-generaal en de gezant *Bene,* Vertreter des Auswärtigen Amtes, mede aanwezig waren. U hebt toen o.m. verteld welke opvattingen in deze dienstbespreking ter tafel zijn gekomen en welke besluiten daar zijn genomen.

U zult dus begrijpen, waarom ik zoëven heb gezegd, dat de commissie het standpunt, dat u inneemt, niet geheel kan begrijpen en waarderen, omdat ons twee gevallen bekend zijn, met name uw verklaringen voor het Rijksinstituut van Oorlogsdocumentatie en uw verklaringen voor deze politie-autoriteiten, waarin u wèl bereid bent geweest mededelingen te doen, terwijl wij ten aanzien van het laatste geval in ieder geval weten, dat deze mededelingen wèl gelopen hebben over wat u noemt „geheime Reichssachen".

A. Dat is geen geheime Rijkszaak, Mijnheer de President.

De situatie daar was deze, dat Minister-President *de Geer* hier aangeklaagd werd en ik werd als getuige gehoord. Ik had geen reden niet de waarheid te zeggen en niets mede te delen. Dat is geen geheime Rijkszaak. Het is een oude man, die uit heimwee teruggekeerd is. Dat is het probleem geweest. Men heeft mij verdacht gemaakt, omdat men niet de indruk had, dat ik de gehele waarheid zei. Het was geen politiek. Dat heb ik gezegd, het is geen geheime Rijkszaak. Een man, die heimwee had. Ik begrijp dat, ik ben zelf als Oostenrijker

A. Was geht mich das Regierungsbeleid in Londen an? Herr Präsident, verzeihen Sie mir. Ich finde es taktlos, wenn ich als deutscher General Dinge, die mir bekannt geworden sind, heute erzähle. Versetzen Sie sich in meine Lage. Ich meine, so kann ich mich doch nicht entschuldigen solche Sachen auszusagen. Es ist doch unmöglich, so etwas. Das ist eine geheime Reichssache, die mich bindet. Ich kann es nicht tun. Über die Dinge kann ich nicht sprechen.

A. Für mich ist es wohl eine Reichssache. Verzeihen Sie, wenn Sie heute als holländischer Offizier in die umgekehrte Situation kommen als Offizier, als holländischer General, und Sie kämen dann vor eine deutsche Enquêtekommission des Parlamentes, der Zweiten Kammer, und Sie werden gezwungen eine Aussage zu machen, die ihr Amtsgeheimnis verletzt ohne die Genehmigung zu haben.... Das ist doch selbstverständlich.

A. Die Sachen stehen ja alle unter Amtsgeheimnis.

A. In sofern sie geheime Reichssachen betreffen.

A. Das ist keine geheime Reichssache, Herr Präsident. Die Situation war die, dass der Minister-Präsident, *de Geer,* hier angeklagt worden ist und ich bin als Zeuge gehört worden. Ich hatte keinen Grund, nicht die Wahrheit zu sagen und nichts mitzuteilen. Das ist keine geheime Reichssache. Es ist ein alter Mann, der aus Heimweh zurückgekehrt ist. Das ist das Problem gewesen. Man hat mich verdächtigt weil man nicht den Eindruck hatte, dass ich vollkommen die Wahrheit sagte. Es war kein Politikum. Das habe ich gesagt, es ist keine geheime Reichssache. Ein Mann, der Heimweh

eens in zo'n situatie geweest in München. Ik begrijp de onbeschrijfelijke druk, die op iemand rust, wanneer men eenmaal in den vreemde is en niet meer naar zijn eigen land terugkeren kan, omdat de omstandigheden de weg daartoe versperren. Dat is een verschrikkelijke druk, die niemand begrijpt, die niet in ballingschap gewoond en geleefd heeft. Ik kan mij de situatie van de oude heer voor 100 % indenken. Nadat ik toenmaals heel precies geweten heb hoe de dingen in deze zaak zich afgespeeld hebben, zag ik, dat het een zuiver persoonlijke aangelegenheid was. Het innig verlangen van een oude heer, die dus terug wil naar zijn land en die slechts heimwee had. Daarom heb ik geen reden gevonden in dat geval, waar volgens mijn opvatting mijn verklaring voor de oude heer nog van gewicht was, hem niet te ontlasten. Hier zou ik, door geen verklaring af te leggen, de man in moeilijkheden hebben gebracht, belast hebben.

40675. De **Voorzitter:** U herinnert zich blijkbaar niet voldoende hetgeen u in deze verklaring gezegd hebt. In deze verklaring toch staat o.m. het volgende:

> „Tijdens één van onze dienstbesprekingen, waarbij de commissarissen-generaal en ook de gezant mede aanwezig waren, heeft de Rijkscommissaris de zaak-*de Geer* ter tafel gebracht en om onze mening gevraagd."

Daarbij kwamen drie opvattingen naar voren. Dan behandelt u in de eerste plaats het politieke belang van de zaak. Dat heeft dus helemaal niets te maken met de oude man, die naar Nederland wenst terug te keren

In de tweede plaats het persoonlijke karakter en in de derde plaats de politiële eventualiteit. U zult mij toch moeten toegeven, dat het eerste en het derde aspect buiten de voorstelling van zaken omgaan, die u zoëven hebt gegeven.

A. Het is voor mij geen geheime Rijkszaak geweest, dat vat ik niet als zo'n geheime Rijkszaak op, die mij bindt.

40676. De **Voorzitter:** Ik mag u er aan herinneren, dat ik, toen ik u in de aanvang een uiteenzetting gaf van de bedoelingen van dit verhoor en van de taak van deze commissie, u als een van de voorbeelden daarvan heb genoemd de terugkeer van Minister *de Geer* en dat u, na dat voorbeeld gehoord te hebben, nog eens nadrukkelijk uw standpunt, dat u als Duits officier niets kon verklaren voor deze commissie, herhaald hebt. Er zit hier dus een tegenstrijdigheid.

A. Over geheime Rijkszaken.

40677. De **Voorzitter:** Dus dan zouden we tot de conclusie moeten komen, dat er wèl een aantal zaken zijn, waarover u in staat bent en waartoe u eventueel bereid zou zijn voor deze commissie verklaringen af te leggen?

A. Het valt me zeer zwaar, Mijnheer de President, want het positieve en negatieve kan men niet zo gemakkelijk uit elkaar houden.

40678. De **Voorzitter:** U hebt daarnet wel degelijk geprobeerd het positieve en het negatieve uit elkaar te houden, toen u zei, dat de zaak-*de Geer* geen „geheime Reichssache" was en dus geen bezwaar voor u had opgeleverd bij het verhoor door de heren *Posthuma* en *Heijink*. U hebt dat toen wel degelijk uit elkaar weten te houden.

A. Er zijn documenten gevonden en die zijn reeds bekendgemaakt, Mijnheer de President. Wat de laatste zaak betreft, de zaak van professor *Posthumus,* ook in deze verklaring heb ik geen Rijkszaken behandeld. Het is van mijn standpunt uit slechts een algemene zaak en geen strafzaak. Ik heb professor *Posthumus* uitdrukkelijk herhaaldelijk verklaard, dat, wanneer de zaak ter sprake zou komen — houdt u dit alstublieft duidelijk voor ogen, dat kunt u lezen in het verslag —, dat ik daarover niet spreken kan.

Ik wil graag van de gelegenheid gebruik maken, Mijnheer de President, om u uit te leggen, dat deze berichten, die hier samengesteld zijn door de Commissie voor Oorlogsdocumentatie....., professor *Posthumus* en drs. *de Jong* hebben deze geleid. Een heer en een dame hebben gestenographeerd en ik heb — ik meen meer dan een jaar later — dit gehele verslag ter correctie gekregen en daarbij heb ik vastgesteld, dat hetgeen opgeschreven is, volkomen tegenstrijdig is met hetgeen gezegd is. Er werd zeer snel gesproken en de stenografen konden mij niet volgen en hebben hele hiaten uit zich zelf aangevuld, dingen, die absoluut niet juist waren. Ik heb toen slechts één exemplaar volledig gecorrigeerd en iedere bladzijde ondertekend

hatte. Ich verstehe das, ich bin selbst als Österreicher in einer solchen Situation einmal gewesen in München. Ich verstehe den unbeschreiblichen Druck, der auf einem lastet, wenn man einmal in der Fremde ist und nicht mehr in die Heimat zurückkehren kann, weil die Verhältnisse den Weg dazu absperren. Das ist ein schrecklicher Druck, den niemand versteht, der nicht in Emigration gewohnt hat und gelebt hat. Ich kann mich in die Situation des alten Herrn für 100 % hineindenken. Nachdem ich damals ganz genau gewusst habe, wie die Dinge in der Sache sich abgespielt haben, sah ich dass es eine rein persönliche Angelegenheit war, das Sehnen eines alten Herrn, der also zurück in die Heimat will und der nur Heimweh hatte, da habe ich keinen Anlass wahrgenommen in dem Falle, wo meiner Auffassung nach meine Aussage noch wichtig war für den alten Herrn, ihn nicht zu entlasten. Hier hätte ich durch eine Nicht-Aussage den Mann belastet.

A. Es ist für mich nicht eine geheime Reichssache gewesen. Das fasse icht nicht als eine solche geheime Reichssache auf, die mich bindet.

A. Über geheime Reichssachen.

A. Es ist mir sehr schwer, Herr Präsident, denn das Positive und Negative kann man nicht so einfach auseinander halten.

A. Es sind Dokumente gefunden worden und die sind bereits bekannt gegeben, Herr Präsident. Was die letzte Sache anbelangt hat, die Angelegenheit des Herrn Professor *Posthumus,* so habe ich auch in diesen Angaben keine Reichssachen behandelt. Es ist nur eine allgemeine Sache und keine Strafsachen von meinem Standpunkte aus. Ich habe ausdrücklich Prof. *Posthumus* immer wieder erklärt, dass wenn die Sache zur Sprache käme — ich bitte, machen Sie sich das ausdrücklich klar, das können Sie lesen in dem Protokoll — dass ich darüber nicht sprechen kann. Da möchte ich, Herr Präsident, die Gelegenheit benützen um Ihnen darzulegen, dass diese Berichte die hier gemacht worden sind von der Kommission für Oorlogsdocumentatie ..... Herr Prof. *Posthumus* und Herr Drs. *de Jong* haben das geführt. Es hatten eine Dame und ein Herr stenographiert. Und ich habe — ich meine über ein Jahr später — diesen ganzen Verschlag bekommen zur Korrektur und dabei habe ich festgestellt, dass aber das, was niedergeschrieben worden ist, völlig dem widerspricht was gesagt worden ist. Es wurde sehr schnell gesprochen und die Stenographen konnten mir nicht folgen und haben ganze Lücken aus eigenem heraus ausgefüllt, vollkommen Dinge, die nicht richtig

en heb verzocht, dat nu in orde te maken, omdat ik gezien heb, dat men het eerste exemplaar reeds vermenigvuldigd had. Drs. *de Jong* heeft het teruggebracht van de eerste reeks (50 exemplaren), die toenmaals gedrukt zijn. Dus heeft men helaas een foutieve indruk gekregen door dit verslag. Ik zou u willen verzoeken, dat, indien men historisch hierop zou terugkomen, teruggegrepen wordt naar dat exemplaar, dat ik eigenhandig, bladzijde voor bladzijde gecorrigeerd en ook ondertekend heb.

De **Voorzitter:** Die gelegenheid zoudt u hier ook krijgen.

A. Mijnheer de President, er is voor mij geen gelegenheid meer. Ik ben in een verschrikkelijke situatie. Enerzijds bindt mij mijn plicht aan alle kanten. Ik ben gentleman. Ik zou niet graag in een of andere vorm tegenover een Nederlander tactloos zijn en ik meng mij nu indirect op de een of andere manier in een zaak van Nederlandse interne politiek, in deze situatie.

40679. De heer **Stokvis:** Dat is toch weer een heel ander argument, getuige, dan de „geheime Reichssache". We hebben nu vastgesteld, dat er bepaalde dingen zijn, o.a. de zaak-*de Geer,* die geen „geheime Reichssachen" zijn.

A. Neen, dat is geen geheime Rijkszaak.

40680. De heer **Stokvis:** Dus dan hebt u geen bezwaar; de tact of niet tact tegen Nederlandse belangen en burgers speelt bij u toch geen rol, geloof ik. Aan de andere kant staat hoger dan de tact de plicht, die u hebt om aan de Nederlandse wetten als officier te gehoorzamen. Ik geloof, dat voor een officier eerder de wet geldt dan de vraag van tact.

A. Dit standpunt, wanneer de Nederlanders dit in de oorlog ingenomen zouden hebben .....

40681. De **Voorzitter:** Ik heb u medegedeeld, dat het feit, dat u voor het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en bij het verhoor door de heren *Posthuma* en *Heijink* wèl verklaringen hebt afgelegd, de commissie niet tot volledige waardering van uw standpunt kan brengen. Handhaaft u dit standpunt over de gehele lijn of bent u bereid om verklaringen af te leggen?

A. Mijnheer de President, ik kan mijn standpunt niet veranderen.

40682. De **Voorzitter:** Dus u weigert om voor deze commissie verklaringen af te leggen?

A. Het is mij niet mogelijk. Ik ben daartoe niet verplicht, integendeel.

De heer **Stokvis:** Volgens de Nederlandse wet wèl.

40683. De **Voorzitter:** Dus u weigert?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan constateer ik deze weigering.

Ik sluit het verhoor.

H. A. RAUTER.

DONKER, *Voorzitter.*
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
STOKVIS.
DASSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

waren. Ich habe dann nur ein einziges Exemplar restlos korrigiert und jede Seite unterschrieben und habe gebeten, dass man das jetzt richtig stellt, weil ich gesehen habe, dass man das erste Exemplar bereits vervielfältigt hatte. Drs. *de Jong* hat es zurück gebracht von der ersten Folge, (50 Exemplare), die damals gedruckt worden sind. Also leider hat man einen falschen Eindruck bekommen durch dieses Protokoll. Ich möchte Sie bitten, dass, sollte man geschichtlich darauf zurückkomen, auf das Exemplar zurückgegriffien wird, das ich eigenhändig Seite für Seite korrigiert und auch unterschrieben habe.

A. Herr Präsident, da ist für mich keine Gelegenheit mehr. Ich bin in einer schrecklichen Situation. Auf der einen Seite bindet mich meine Pflicht auf allen Seiten. Ich bin Kavalier, ich möchte nicht taktlos sein in irgend einer Form Niederländern gegenüber und ich menge mich jetzt indirekt irgendwie in eine innerpolitische niederländische Angelegenheit hinein, in der Situation.

A. Nein, das ist nicht eine geheime Reichssache.

A. Dieser Standpunkt, wenn die Niederländer den im Kriege eingenommen hätten .....

A. Herr Präsident, ich kann nicht meinen Standpunkt ändern.

A. Es ist mir nicht möglich. Verpflichtet bin ich nicht dazu, im Gegenteil.

A. Ja.